

Y

TESTAMENT NEWYDD,

GYDA

NODAU EGLURHAOL

Ar bob Adnod;

WEDI EU DETHOLI, A'U CYFIEITHU I'R GYMRAEG,

GAN Y PARCH. JAMES HUGHES,

Gweinidog yr Efengyl yn Llandain;

ALLAN O WAITH

POOLE, SCOTT, GUYSE, A DODDRIDGE;

Y'NGHYD

A holl Nodau Cyfeiriol y dywededig Barch. T. Scott.

CYFROL I.

WYDDGRUG:
ARGRAFFEDIG GAN Y CYHOEDDWR, J. LLOYD.

MDCCCXXXV.

RHAGYMADRODD Y DETHOL[illegible]).

[illegible]YL GYDWLADWYR,

Pan ddaeth y doethion o'r dwyrain i ymofyn am Grist, Brenin yr [illegible]lewon, hwy a aethant i Jerusalem, at benaethiaid a blaenoriaid y bobl; [illegible], pan ddaeth yr angelion i fynegi ei enedigaeth ef, hwy a aethant at y [illegible]ugeiliaid tlodion yn maesydd Bethlehem: ac yn debyg iddynt hwy, y bu ac [illegible]ae dyfodiad y gwaith bychan a diymhonawl hwn. I blant tlodion, ac [illegible]awon uniaith, ysgolion sabbathawl ein gwlad y bwriadwyd ef ar y cyntaf; [illegible]id i uchel raddau mewn dysgeidiaeth ac ieithoedd, y rhai a ddarllenant ac [illegible]eallant awduron dysgedig yn y Saesoneg ac ieithoedd ereill.

[illegible]r y cyntaf, yr oeddid yn bwria[illegible] y cwbl ar y Testament Newydd [illegible]n *un ar bymtheg* o rifynau [illegible] ond gwelwyd braidd cyn [illegible]ren, nad oedd dichon gwneuthu[illegible] fuddiol, mewn cân lleied [illegible]h â hyny; a phenderfynwyd, ar [illegible] brodyr parchus ac enwog, [illegible]tyn i *ugain* o rifynau. Gyda g[illegible] hyny, aeth y Detholydd [illegible]ras a bŷr iawn dros y tri Efeng[illegible] adael aneirif bethau yn [illegible]adau ei Awdwyr heb eu cyfleit[illegible] dros y terfyn: ond [illegible]n dyfod at Efengyl Ioan, ac o [illegible] y diwedd, gwelai fod yn [illegible]hosibl iddo gadw at y byrdra [illegible] wneyd dirfawr gam â'r [illegible]lwyr y detholai o honynt, â'r g[illegible] ar y gair sanctaidd; ac [illegible] golledu a siomi y rhai a brynent ac a [illegible] y gwaith, gan ddisgwyl [illegible] rhyw lesâd a hyfrydwch ynddo.

Erbyn hyn hefyd, yr oeddid yn cael aml annogaeth o wahanol fanau, i [illegible]dio a bŷrâu, eithr yn hytrach helaethu y sylwadau; a rhwng yr annogaeth-[illegible]hyny, â'r helaethrwydd o ddefnyddiau gwerthfawr oedd wrth law, ymo-[illegible]ngwyd i helaethu y sylwadau mwy na pheidio; a chwyddodd y gwaith i'w [illegible]ntioli presenol, agos y dau cymmaint â'r ugain rhifyn a fwriadesid ar y [illegible]ntaf. Os bai ydoedd hyny, bai y Detholydd yn hollawl ydoedd, ar annog-[illegible]h amryw o dderbynwyr y gwaith; ac nid bai y Cyhoeddwr mewn un modd, [illegible]hwn nid oedd ganddo ddim i'w wneyd ond argraffu y sylwadau fel y dan-[illegible]nid hwy iddo, neu attal a rhoddi i fynu y gwaith yn annorphen ac ar ei [illegible]nner. Dylid sylwi yma, nad oedd un elw na mantais neillduol i'r Dethol-[illegible]d o chwyddo y llyfr; gwnaeth ei orau i gadw at fyrdra; aeth y sylwadau yn [illegible]wer llai buddiol drwy hyny; a'i ofid mwyaf ef drwy ystod yr holl waith [illegible]dd, *gorfod* gadael allan gynnifer o bethau rhagorol a gwerthfawr, ag oedd yn [illegible]lwadau ei Awdwyr er egluro yr ysgrythyrau.

Pan ystyrier ei fod yn dethol allan o *bedwar* Awdwr lled feithion, cenfydd [illegible]b dyn rhesymol mai nid gorchwyl hawdd oedd tàlfŷru: nid hawdd ychwaith [illegible]dd barnu pa beth i'w ddewis o honynt, a pha beth i'w adael: ac nid hawdd [illegible]wn hefyd oedd cyssylltu darnau o'r naill ac o'r llall, a'u gosod ger bron y [illegible]ymro fel un ymadrodd cyfan, trefnus, a llithrig. Pan ystyrier hefyd gyda [illegible]n, bod y Detholydd yn llafurio dàn lawer o anfantais, o herwydd trafferthion [illegible]ulnaidd yn aml, diffyg cymhwysder a mwy dysgeidiaeth, a mynych alwad [illegible]ldi wrth ei waith at orchwylion eraill perthynol i'r weinidogaeth; mae yn beth [illegible] ryfedd fod y gwaith hwn wedi troi allan yn gystal ag ydyw. Buwyd ych[illegible] [illegible] mwy na phedair blynedd *yn ei gyflawni;* cafwyd llawer o boen a llaw[illegible]

bleser wrtho; a'r peth cyntaf a wnaed wedi ysgrifenu y llinell olaf o hóno oedd, myned ar y ddeu-lin ger bron gorsedd y nefol rad, i ddïolch i Dduw holl-dru-garog am nerth, iechyd, ac arbediad bywyd i'w orphen; ac am i'r gwaith fod yn fendithiol i'r neb a'i darlleno; yn enwedig i ieuenctid a thlodion uniaith ein gwlad, y rhai nid oes ganddynt agoriadau gwell a helaethach ar yr Ysgrythyr-au Sanctaidd.

Hydera y Detholydd fod athrawiaeth y gwaith bychan hwn yn iach; o leiaf mae yn unol â meddyliau yr Awdwyr clodfawr a ddefnyddiwyd: ac hyd yn nod eu *geiriau* gan mwyaf wedi eu cadw yn gydwybodol, heb eu gwyro na chyfnewid dim arnynt. Hydera hefyd, bod yr iaith yn gyffredin yn ddifeius ac yn ddëalladwy i bawb; heb fod yn rhy uchel a choegaidd ar y naill law, nac yn rhy wael a difoes ar y llaw arall: gwnaed y gorau a ellid yn hyn fel yn mhob peth arall; ond o herwydd yr anfanteision a'r anhawsderau a gry-bwyllwyd uchod, nis gallwyd gofalu bob amser am eiriadu a sillebu yn fanol gywir; ac ni wiw i'r beirniad manyl-graff ar eiriau a llythyrenau, osod ei fanyl-wch cywrein-ddoeth ar waith yma: yr oedd gan yr ysgrifenydd beth mwy, ac anhawsach, dàn ei ystyriaeth, nag iawn osodiad geiriau a llythyrenau. Am y gwallau argraffyddol, nid ydynt yn perthyn iddo ef, eithr i Ddiwygiwr y Wasg; a rhyfedd na buasent yn amlach mewn argraff mòr fân.

Mae yn dra hoff gan y Detholydd feddwl, er pelled ydyw o'i wlad enedigol er ys mwy na 35 o flynyddoedd, bod y fath lïaws o ieuenctyd Cymru y dyddiau hyn, mòr llafurus am wybodaeth ysgrythyrol, am ddëall pethau mawrion Duw a thrwy hyny adnabod Iesu Grist, yr hwn yw y gwir Dduw a'r bywyd tragy-wyddol. I'r dyben o'u cynnorthwyo mewn rhyw fesur bychan yn hyny, y llafuriodd efe yn wyneb llawer o waeledd corph, anhawsderau allanol, a mynych iselder meddwl, i orphen y gwaith bychan a dïaddurn hwn: gobeithio y bydd yn fuddiol; a thuag at iddo fod felly yn fwy, deisyfir ar ei ddarllenwyr mewn modd arbenig, i wneyd mawr ddefnydd o'r cyfeiriadau ysgrythyrol sydd dàn bob adnod: trwy lafur mawr y casglodd yr hen *Scott* dduwiol hwynt; trwy lafur a manylwch mawr yr argraffwyd hwy yn y gwaith hwn; nid oes mo eu gwell i'w cael yn yr holl fyd; a phrofodd llaweroedd hwynt yn gynnorthwy rhagorol i ddëall yr Ysgrythyr Sanctaidd. Os na bydd y *sylwadau* yn werth gan ddynion dysgedig a gweinidogion eu darllen, mae yn sicr y gall y rhai hyny gael lles mawr o ddefnyddio y *cyfeiriadau*; ac y mae y rhai hyny yn unig, yn werth pris yr holl lyfr.

Gan obeithio a gweddïo, y bydd i'r llafur anmherffaith hwn fod yn fuddiol ac yn fendithiol i laweroedd, yn yr oes hon ac mewn oesoedd eto i ddyfod y gorphwysa,

Anwyl Gyd-wladwyr,

Yr eiddoch yn mhob gwasanaeth a allaf,

JAMES HUGHES.

Rotherhithe, ger Llundain,
Mai 1af, 1835.

Yr Efengyl yn ol SANT MATTHEW.

PENNOD I.

1 *Achau Crist.* 18 *Ei genhedlu o'r Ysbryd Glân, a'i eni o Fair forwyn.*

*LLYFR [a] cenhedliad †Iesu Grist, [b] fab Dafydd, [c] fab Abraham.

a Gen. 2. 4. a 5. 1. Es. 53. 8. Luc 3. 23, &c. Rhuf. 9. 5. b pen. 9. 27. a 15. 22. a 22. 42—45. 2 Sam. 7. 12, 16. Salm 89. 36. a 132. 11. Es. 9. 6, 7. a 11. 1. Jer. 23. 5. a 33. 15—17, 26. Amos. 9. 11. Zec. 12. 8. Luc 1. 31, 32. 69, 70. Ioan 7. 42. Act. 2. 30. a 13. 22, 23. Rhuf. 1. 3, 4. Dat. 22. 16. c Gen. 12. 3. a 22. 8. a 26. 3—5. a 28. 13, 14. Rhuf. 4. 13. Gal. 3. 16.

* *Llyfr cenhedliad*, nid yw yn arwyddo dim mwy nag ysgrifen, yn cynnwys gwaedoliaeth ac achau Iesu Grist: Llyfr y galwai yr Iuddewon agos i bob ysgrifen, ac nid yw y geiriau uchod i'w hystyried fel titl, neu enw yr holl efengyl yn ol St. Mathew, ond yn unig am achau canlynol ein Iachawdwr. † Iesu, sydd enw Hebraeg, yn arwyddo Gwaredwr; a Christ, sydd enw Groeg, o'r un ystyr a'r gair Hebraeg *Messiah*, yn arwyddo Eneiniog. Felly, mae Crist wedi ei eneinio yn Arch-offeiriad, yn Frenin, ac yn Brophwyd; a thrwy ei weinyddiad o'r tair swydd hyn, mae yn Waredwr ei bobl. Tybia rhai hefyd, bod y ddau enw yn arwyddo ei fod ef yn Waredwr i Iuddewon a Chenhedloedd.

2 [d] Abraham a genhedlodd Isaac; ac [e] Isaac a genhedlodd Jacob; [f] a Jacob a genhedlodd Judas a'i frodyr;

d Gen. 21. 2, 3. Jos. 24. 2, 3. 1 Cron. 1. 28. Es. 51. 2. Luc 3. 34. Act. 7. 8. Rhuf. 9. 7—9. Heb. 11. 11, 17, 18. e Gen. 25. 26. Jos. 24. 4. 1 Cron. 1. 34. Es. 41. 8. Mal. 1. 2, 3. Rhuf. 9. 10—13. f Gen. 29. 32—35. a 30. 5—20. a 35. 16—19. a 46. 8, &c. a 49. 8—12. Ex. 1. 2—5. 1 Cron. 2. 1, &c. a 5. 1, 2. Luc 3. 33, 34. Act. 7. 8. Heb. 7. 14. Dat. 7. 5.

3 A [g] Judas a genhedlodd Phares a Zara o [h] Thamar; [i] a Phares a genhedlodd Esrom; ac Esrom a genhedlodd [k] Aram;

g Gen. 38. 29, 30. a 46. 12. Num. 26. 20, 21. 1 Cron. 2. 3, 4. a 9. 4. h Gen. 38. 6, 11, 24—26. i Gen. 46. 12. Num. 26. 21. Ruth 4. 18. 1 Cron. 2. 5. a 4. 1. Luc 3. 33. k Ruth 4. 19. 1 Cron. 2. 9.

4 Ac Aram a genhedlodd [l] Aminadab; ac Aminadab a genhedlodd [m] Naasson; a Naasson a genhedlodd Salmon;

l Ruth 4. 19, 20. 1 Cron. 2. 10—12. m Num. 1. 7. a 2. 3. a 7. 12, 17. a 10. 14. Luc 3. 32.

5 A [n] Salmon a genhedlodd Booz o [o] Rachab; a [p] Booz a genhedlodd Obed o Ruth; ac [q] Obed a genhedlodd Jesse;

n Ruth 4. 21. 1 Cron. 2. 11, 12. o Jos. 2. 1, &c. a 6. 22—25. Heb. 11. 31. Iago 2. 25. p Ruth 1. 4, 16, 17, 22. a 2—4. q Luc 3. 32.

6 A [r] Jesse a genhedlodd Dafydd frenhin; a Dafydd frenhin a genhedlodd [s] Solomon o'r [t] hon *a fuasai wraig* [u] Urïas;

r Ruth 4. 22. 1 Sam. 16. 1, 11—13. a 17. 12, 58. a 20. 30, 31 a 22. 9. 2 Sam. 23. 1. 1 Cron. 2. 15. Salm 72. 20. Es. 11. 1. Act. 13. 22, 23. s 2 Sam. 12. 24, 25. 1 Cron. 3. 5. a 14. 4. a 28. 5. t 2 Sam. 11. 3, 26, 27. 1 Bren. 1. 11—17, 28—31. a 15. 5. Rhuf. 9. 3. u 2 Sam. 23. 39. 1 Cron. 11. 41.

7 A Solomon a genhedlodd [x] Roboam; a Roboam a genhedlodd [y] Abïa; ac Abïa a genhedlodd [z] Asa;

x 1 Bren. 11. 43. a 12. 1, &c. 1 Cron. 3. 10. 2 Cron. 9. 31. a 13. 7. y 1 Bren. 14. 31. 2 Cron. 12. 1. z 1 Bren. 15. 8—23. 2 Cron. 14—16.

8 Ac Asa a genhedlodd [a] Josaphat; a Josaphat a genhedlodd [b] Joram; a Joram a genhedlodd [c] Ozïas;

a 1 Bren. 15. 24. a 22. 2, &c. 2 Bren. 3. 1. 2 Cron. 17—20. b 1 Bren. 22. 50. 2 Bren. 8. 16. 1 Cron. 3. 11. 2 Cron. 21. 1. c 2 Bren. 14. 21. a 15. 1—6. 2 Cron. 26. 1, &c.

9 Ac Ozïas a genhedlodd [d] Joatham; a Joatham a genhedlodd [e] Achaz; ac Achaz a genhedlodd [f] Ezecïas;

d 2 Bren. 15. 7, 32—38. 1 Cron. 3. 11—12. 2 Cron. 26, 21. a 27. e 2 Bren. 15. 38. a 16. 1, &c. 2 Cron. 27. 9. a 28. 1, &c. Es. 7. 1—12. f 2 Bren. 16. 20. a 18—20. 2 Cron. 28. 27. a 29—32. Es. 36—39.

10 Ac Ezecïas a genhedlodd [g] Manasses; a Manasses a genhedlodd [h] Amon; ac Amon a genhedlodd [i] Josïas;

g 2 Bren. 20. 21. a 21. 1—18. a 24. 3, 4. 1 Cron. 3. 13—15. 2 Cron. 32. 33. a 33. 1—19. h 2 Bren. 21. 18—26. 2 Cron. 33. 20—24. i 1 Bren. 13. 2. 2 Bren. 21. 26. a 22. a 23. 1—30. 2 Cron. 33, 25. a 34. a 35. Jer. 1. 2, 3.

11 A Josïas a genhedlodd [k] Jechonïas a'i frodyr, [l] ynghylch amser y symmudiad i Babilon:

k 2 Bren. 23. 31—37. a 24. 1 Cron. 3. 15—17. 2 Cron. 36. 1, &c. Jer. 22. 10—30. l 2 Bren. 24. 14—16. a 25. 11. 2 Cron. 36. 10, 20. Jer. 27. 20. a 39. 9. a 52. 11—15, 28—30. Dan. 1. 2.

12 Ac wedi y symmudiad i Babilon, [m] Jechonïas a genhedlodd Salathiel; [n] a Salathiel a genhedlodd Zorobabel;

m 2 Bren. 25. 27. 1 Cron. 3. 17. Jer. 22. 24, 28. n Esra 3. 2. a 5. 2. Neh. 12. 1. Hag. 1. 1, 12, 14. a 2. 2, 23. Luc 3. 27.

13 A Zorobabel a genhedlodd Abiud; ac Abiud a genhedlodd Eliacim; ac Eliacim a genhedlodd Azor;

14 Ac Azor a genhedlodd Sadoc; a Sadoc a genhedlodd Achim; ac Achim a genhedlodd Elïud;

15 Ac Elïud a genhedlodd Eleazar; ac Eleazar a genhedlodd Matthan; a Matthan a genhedlodd Jacob;

16 A Jacob a genhedlodd [o] Joseph, gwr Mair, [p] o'r hon y ganed Iesu, [q] yr hwn a elwir Crist.

o adn. 18—25. pen. 2. 13. Luc 1. 27. a 2 4, 5, 48. a 3. 23. a 4. 22. p Marc 6, 3. Luc 1. 31—35. a 2. 7, 10. 11. q pen. 27. 17, 22. Ioan 4. 25.

17 Felly yr holl genhedlaethau o Abraham hyd Dafydd, *sydd* bedair cenhedlaeth ar ddeg. ac o Dafydd hyd y symmudiad i Babilon, pedair cenhedlaeth ar ddeg; ac o'r symmudiad i Babilon hyd Grist, pedair cenhedlaeth ar ddeg.

Gwedi i'r Efengylwr ddywedyd yn yr adnod gyntaf, fod Iesu Grist yn fab Dafydd, fab Abraham, o ba rai yn neillduol yr addawyd ac y disgwylid y Messiah, mae efe yn yr ail adnod, yn dechreu cyfrif ei achau ef o Abraham i fynu, yn dri dosparth, pedair cenhedlaeth ar ddeg yn mhob dosparth. Y dosparth cyntaf yn dechreu yn Abraham ac yn dybenu yn Dafydd: yr ail yn dechreu yn Solomon ac yn dybenu yn Jechonïas, yn nghylch amser y symmudiad i Babi

[illegible]

[illegible] Mathew a Luc [illegible] wedi ysgrif- [illegible] Ysbryd Glân. [illegible] Anegrwn gan yr apostol i [illegible] anmhwyll [illegible] cwestiynau fel ac achau annherfynol [illegible] yr hai ei fod yn cyfeirio yno at achau yr Arglwydd Iesu. "Pwy a draetha ei oes ef," [illegible] hyn, fel mewn ystyriaethau eraill. Ol- [illegible] y darllenydd yn fanol, y cyfeiriadau [illegible] sydd wrth yr adnodau uchod; mae [illegible] dammau, fel y dywed Mr. Scott, mai [illegible] yr eglurhad gorau a gair arnynt.

18 ¶ [a] A genedigaeth yr Iesu Grist [illegible] fel hyn: Wedi * dyweddïo Mair [illegible] fam ef â Joseph, cyn eu dyfod [illegible]

[illegible] i'w dŷ, fel ei wraig; [illegible] ysgariaeth ddim ond [illegible] wraig o herwydd [illegible] rhwymo y dyn i wneu[illegible] Gallasai [illegible] lythyr ysgar, a [illegible] Mae y rhai cyfarwydd [illegible] yr Iuddewon yn dywedy[illegible] y gallasai gwneyd hyn; un [illegible] llythyr ysgar yn ei [illegible] ddau neu dri o dystion, [illegible] a chyhoeddus gerbron [illegible] 2. Gallasai, yn ol y ddedd[illegible] 23. 24. &c. ei dwyn hi allan i'w holi [illegible] a gawsai, ai ynte cydsynio [illegible] ei hun. Os yr olaf, yr oedd [illegible] â meini yn ol y ddeddf. [illegible] penderfynodd Joseph ar y [illegible], fel y llwybr mwyaf [illegible] a oddefai y gyfraith

20 * Ac [a] efe yn meddwl [illegible] hyn, wele, [a] angel yr Arglwy[dd] [a]ddangosodd iddo [b] mewn bre[uddwyd,] gan ddywedyd, [c] † Joseph, [illegible] [Dafy]dd, [d] ‡ nac ofna gymmeryd [illegible] wraig: || oblegid [e] yr hyn a [genhedl]wyd ynddi sydd o'r Yspryd

a Salm 25. 5, 9. a 94. 19. a 119. 125. a 1[illegible] a 12. 5. Es. 26. 3 a 30. 21. a Barn. 13. 3, [illegible] 13, 19, 26, &c. a 2. 6—14 b pen. 2. 13, 19, 22 G[illegible] 12. 6. Job 4. 13—16. a 33. 15, 16. Joel 2. 28. Jer 33 26. Luc 2. 4. d pen. 28. 5. Gen. 4[illegible] 13. Es. 51. 7. Jer. 40. 9. Luc 1. 30 e adn.

* Gyda bod Joseph wedi pende[rfynu yn ei] feddwl ei hun, pa fodd i ymddw[yn tuag at] Mair, a chyn iddo osod ei fwriad m[ewn gweith]rediad; dyma Angel Duw yn ymd[dangos iddo] mewn breuddwyd, ac yn chwalu y[illegible] ofnau a'i betrusder. † "Joseph m[illegible]

wn oddiwrth bechodau, oddiwrth euog-
pechodau, trwy ei gyfiawnder, oddiwrth
aeth pechodau, trwy ras sancteiddiol,
wrth dragywyddol gosp am bechodau
d a ddaw. Efe yn unig yw.

* (A hyn oll a wnaethpwyd, [i] fel
wnid yr hyn a ddywedwyd gan
lwydd trwy y prophwyd, gan
dyd,

15, 23. a 5. 17. a 8. 17. a 12. 17. a 13. 35. a 21. 4.
.24. Ezra. 1. 1. Luc 21. 22. a 24. 44. Ioan 10. 35.
a 15. 25. a 17. 12. a 18. 9. a 19. 24, 28, 36, 37.
a 12. 27—29. Dat. 17. 17.

Wele, [k] morwyn a fydd feich-
esgor ar fab; a hwy a alwant
ef [l] Emmanuel; yr hyn o'i
yw, [m] ‡ Duw gyd â ni.

14. l Es. 7. 14. a 8. 8. m pen. 28. 20. Salm
8. 8—10. a 9. 6, 7. a 12. 2. Ioan 1. 14. Act. 18.
1. 3, 4. a 9. 5. 2 Cor. 5. 19. 1 Tim. 3. 16.
22.

iad sydd yn y ddwy adnod uchod at
ac yn ngenedigaeth Crist y cyflawn-
phwydoliaeth nodedig hòno. † Ni
eth erioed o'r blaen, na chwedi, ac
th mwyach; *morwyn* yn feichiog,
forwyn! Mae hyna yn rhyfeddod
wele eto ryfeddod mwy, hi a esgor
Emmanuel! ‡ Duw gyda ni, Duw
r ni, wedi ymddangos yn y cnawd;
aid ni, i'n gwaredu o law ein holl

A Joseph, pan ddeffroes o
a wnaeth megis y gorchym-
ngel yr Arglwydd iddo, ‡ ac
rodd ei wraig:

22. a 7. 5. a 22. 2, 3. Es. 40. 16, 19, 25, 27,
11—14. Ioan 2. 5—8. a 15. 14. Heb. 11. 7. 8,
. 21—26.

prophwyd, Mica 5. 2. a rhyfedd fel y defnydd-
iodd Duw drethiad yr holl fyd gan Augustus
Cesar, i ddwyn Joseph a Mair i Bethlehem ar
yr amser hwnw. † Yn nyddiau Herod frenin
y ganed ef: Edomiad, meddant, oedd yr
Herod hwn o waedoliaeth, ond yn proffesu y
grefydd Iuddewig; a thybir mai efe oedd y
cenedl-ddyn cyntaf a lywodraethodd ar yr
Iuddewon, ac os felly, cyflawnwyd prophwyd-
oliaeth Jacob ynddo ef, Gen. 49. 10. ‡ Pwy
oedd y doethion hyn a ddaethant i Jerusalem
nis gwyddis. Tybia rhai mai brenhinoedd
oeddynt, eraill mai math o sêr-ddewiniaid, er-
aill mai philosophyddion, ac eraill mai plaid o
grefyddwyr o ryw fath. Doethion y geilw
Mathew hwynt, ac yr oeddynt wedi cael ar
ddeall rywfodd, (gan yr Iuddewon a ymdeith-
ient yn eu gwlad, mae'n debyg,) fod y Messiah
i gael ei eni o gylch yr amser hwnw.

2 * Gan ddywedyd, Pa le y mae yr
hwn a [e] anwyd yn Frenhin yr Iuddew-
on? † canys gwelsom ei [f] seren ef yn y
dwyrain, ‡ a daethom i'w [g] addoli ef.

e pen. 21. 5. Salm 2. 6. Es. 9. 6, 7. a 32. 1, 2. Jer. 23. 5.
Zec. 9. 9. Luc 2. 11. a 19. 38. a 23. 3, 38. Ioan 1. 49. a 12.
13. a 18. 37. a 19. 12—15, 19. f Num. 24. 17. Es. 60. 3.
Luc 1. 78, 79. Dat. 22. 16. g adn. 10, 11. Salm 45. 11.
Ioan 9. 38. a 20. 28. Heb. 1. 6.

* Gan mai Jerusalem oedd y Brif-ddinas,
naturiol iawn oedd iddynt ddyfod yno i holi
am enedigaeth brenin. Mae'n debyg iddynt
ymholi âg offeiriaid ac athrawon enwocaf Jer-
usalem, ond yn ofer, nis gwyddai neb yno am
un mòr ddistadl a Iesu. † Tybir y rhaid eu bod
wedi cael datguddiad goruwch-naturiol gan
Dduw, mai ei "seren ef," sef y Messiah oedd
yr hon a welsant. ‡ Nis gellir gwybod yn
iawn, pa un ai anrhydedd personol i Grist fel
brenin, ai ynte gwir addoliad crefyddol iddo
fel Person Dwyfol, a feddylir wrth ei addoli ef
yn y lle hwn. Pa un bynag o'r ddau, gellir

4 * A chwedi dwyn ynghyd yr holl [i] arch-offeiriaid ac [k] ysgrifenyddion y bobl, [l] efe a ymofynodd â hwynt pa le y genid Crist.

i pen. 21. 15, 23. a 26. 3, 47. a 27. 1. 1 Cron. 24. 4, &c. 2 Cron. 36. 14. Ezra 10. 5. Neh. 12. 7. Ioan 7. 32. a 18. 3. *k* pen. 7. 29. a 13. 52. 2 Cron. 34. 15. Ezra 7. 6, 11, 12. Jer. 8. 8. Marc 8. 31. Luc 20. 19. a 23. 10. Ioan 8. 3. Act. 4. 5. a 6. 12. a 23. 9. *l* Mal. 2. 7. Ioan 3. 10.

* Er mai brenin yr Iuddewon a ddywedasai y doethion, eto gwyddai Herod mai y Messiah oedd y brenin hwnw; gan hyny ei holiad oedd, Pa le y genid Crist. Ei ddyben yn holi am le ei enedigaeth oedd, fel y lladdai efe ef, ac felly diddymu holl amcanion Duw o'r dechreuad.

5 * A hwy a ddywedasant wrtho, [m] Yn Bethlehem Judea: canys felly yr ysgrifenwyd trwy y prophwyd;

m Gen. 35. 19. Jos. 19. 15. Ruth 1. 1. 19. a 2. 4. a 4. 11. 1 Sam. 16. 1.

6 † A [n] thithau, Bethlehem tir Juda, ‡ nid lleiaf wyt ym mhlith tywysogion Juda: canys o honot ti y daw [o] Tywysog yr hwn a fugeilia fy mhobl Israel.

n adn. 1. Mica 5. 2. Ioan 7. 42. *o* pen. 28. 18. Gen. 49. 10. Num. 24. 19. 1 Cron. 5. 2. Salm 2. 1—6. Es. 9. 6, 7. Eph. 1. 22. Col. 1. 18. Dat. 2. 27. a 11. 15. *r* Salm 78. 71, 72. Es. 40. 11. Jer. 23. 4—6. Ezec. 34. 23—25. a 37. 24—26.

* Cafodd Herod atebiad yn y fàn, mai yn Bethlehem Judea y genid Crist, canys felly yr ysgrifenwyd trwy y prophwyd, Mica 5. 2. † Tref fechan oedd Bethlehem, yn Judea; tua chwe milltir i'r deau o Jerusalem. Er nad oedd ond bechan o faintioli, eto yr oedd yn enwog o herwydd enwogion a anwyd ynddi, a'r enwocaf o honynt oll oedd y Messiah, Llywydd Israel, a Bugail Israel. ‡ Lleiaf, medd Mica, felly yr oedd yn ei amser ef; *nid* lleiaf, medd yr Efengylwr, am fod y Messiah wedi ei eni ynddi.

7 * Yna Herod, [p] wedi galw y doethion yn † ddirgel, a'u holodd hwynt yn fanwl am yr amser yr ymddangosasai y seren.

p pen. 26. 3—5. Ex. 1. 10. 1 Sam. 18. 21. Salm 10. 9, 10. a 55. 21. a 64. 4—6. a 83. 3, 4. Es. 7. 5—7. Ezec. 38. 10, 11. Dat. 12. 1—5. 15.

* Gwedi i Herod gael gwybod y *lle* y genid Crist, y peth nesaf oedd gwybod yr *amser:* am hyny ymholodd â'r doethion, pa bryd yr ymddangosasai y seren. † Galwodd hwynt yn ddirgel; gwyddai bod yr Iuddewon bob amser yn ddigon parod i wrthryfela, am hyny gwell ganddo gadw y mater hwn rhagddynt hwy hyd ag yr oedd dichon, nes y caffai gyfle i ladd y brenin mabanaidd.

8 * Ac wedi eu danfon hwy i Bethlehem, efe a ddywedodd, [q] Ewch, ac ymofynwch yn fanwl am y † mab bychan; a phan gaffoch *ef*, mynegwch i mi [r] fel y gallwyf finnau ddyfod a'i addoli ef.

q 1 Sam. 23. 22, 23. 2 Sam. 17. 14. 1 Bren. 19. 2. Job 5. 12, 13. Salm 33. 10, 11. Diar. 21. 30. Galar. 3. 37. 1 Cor. 3. 19, 20. *r* pen. 26. 48, 49. 2 Sam. 15. 7—12. 2 Bren. 10. 18, 19. Ezra 4. 1, 2. Salm 12. 2, 3. a 55. 11—15. Diar. 26. 24, 25. Jer. 41. 5—7. Luc 20. 20, 21.

* Dywedodd Herod wrth y doethion, mai Bethlehem oedd y fàn, ac anfonodd hwy yno i ymofyn yn fanwl am y mab bychan. † Gwyddai Herod yn dda mai y Messiah ydoedd, ond ni chymmerai arno hyny wrth y doethion, rhag y tybient hwy fod bwriad drwg yn ei galon ef tuag ato, fel gwrth-ymgeisydd am y frenhi[...] iaeth. Rhyfedd na buasai hen gadnaw m[...] gyfrwys a Herod, yn danfon rhyw rai o'i bo[...] ei hun gyda'r doethion, neu yspiwyr ar eu ho[...] yn hyn dyrysodd Duw amcanion yr un cyfrw[...]

9 * Hwythau, wedi clywed y bren[...]hin, a aethant; † ac wele, y [s] seren welsent yn y dwyrain a aeth o'u blae[...] hwy, hyd oni ddaeth hi a sefyll go[...] uwch y lle yr oedd y mab bychan.

s adn. 2. Salm 25. 12. Diar. 2. 1—6. a 8. 17. 2 Pedr 1.

* Aeth y doethion tua Bethlehem, heb n[...] o Jerusalem gyda hwynt. Efallai na feidd[...] neb fyned gan ofn Herod; neu, efallai, n[...] hollawl ddifaterwch yr Iuddewon am y Mess[...] oedd yr achos. Dirmygedig oedd, ac ni w[...] aethant gyfrif o hono. † Ond er na chafod[...] dieithriaid hyn arweinydd o Jerusalem, rho[...] odd Duw y seren yn arweinydd iddynt. N[...] seren naturiol oedd hon, ond rhyw oleuni g[...] uwch-naturiol a osododd Duw yn yr awyr [...] perwyl hwn yn unig, fel y golofn dân gynt [...] yr anialwch.

10 * A phan welsant y seren, [t] llawe[...]ychasant â llawenydd mawr dros be[...]

t Deut. 32. 43. Salm 67. 4. a 105. 3. Luc 2. 10, 11, Act. 13. 46—48. Rhuf. 15. 9—13.

* Gwedi colli eu golwg ar y seren am hi[...] amser, llawenychasant yn fawr pan ymdda[...] osodd iddynt yr ail waith. Ac nid rhyfe[...] yn enwedig os oeddent yn credu yn y Messi[...] fel ceidwad pechaduriaid. Llawenydd ma[...] i'r holl bobl oedd y newyddion da am ei en[...]igaeth ef.

11 ¶ * A phan ddaethant i'r tŷ, [u] hw[...] a welsant y mab bychan gyd â Ma[...] ei fam, a hwy a syrthiasant i lawr, [...] a'i [x] haddolasant ef: ac wedi agor[...] eu trysorau, [y] a offrymmasant iddo a[...] rhegion; † aur, [z] a thus, a myrr.

u Luc 2. 16, 26—32, 38. *x* adn. 2. pen. 4. 9, 10. a 14. Salm 2. 12. a 95. 6. Ioan 5. 20, 23. Act. 10. 25, 26. Dat. 19. a 22. 8—10. *y* Gen. 43. 11. 1 Sam. 10. 27. 1 Bren. 19. 2, Salm 72. 10, 15. Es. 60. 6. *z* Ex. 30. 23, 34. Lef. 2. [...] a 6. 15. Num. 7. 14, 86. Salm 45. 8. Mal. 1. 11. Dat. 5. [...]

* Nid yw o bwys yn y byd i ni wybod [...] bryd wedi geni Crist y daeth y doethion. P[...] ddaethant, hwy a'i cawsant gyda Mair ei fa[...] mewn agwedd a lletty digon gwael, mae [...] sicr; ond ni bu hyny yn rhwystr iddynt h[...] i syrthio i lawr, a'i addoli: yr hyn sydd bra[...] go ddiammheuol, eu bod hwy wedi cael d[...]guddiad dwyfol ac ysbrydol o hono, ac eu b[...] yn credu ynddo fel Mab Duw, ac fel Iachaw[...]wr dynion. † Tybiai yr henafiaid yn gyffre[...] bod y thus a'r myrr a offrymasant iddo, [...] gydnabyddiaeth o ddwyfoldeb ei berson, [...] aur yn gydnabyddiaeth o hono fel brenin. [...] fodd bynag am hyny, trefnodd Duw y rho[...]ion hyn yn brydlawn iawn, er cynnaliaeth [...] rieni tlodion ac yntau, yn eu hymdaith allt[...]aidd yn yr Aipht.

12 * Ac wedi eu [a] rhybuddio h[...] gan Dduw trwy freuddwyd, na dd[...]chwelent at Herod, [b] hwy a aethant d[...]chefn i'w gwlad ar hyd ffordd arall.

a adn. 22. pen. 1. 20. a 27. 19. Gen. 20. 6, 7. a 31. Job 33. 15—17. Dan. 2. 19. *b* Ex. 1. 17. Act. 4. 19. a 29. 1 Cor. 3. 19

* Bwriad syml y doethion oedd, cael hy[...]

i'w addoli ef: mynai Herod gymmeryd
s ar eu diniweidrwydd hwy, i gael gaf-
Grist i'w ladd ef; ond rhybuddiodd
wy fel y dychwelasant heb amlygu i
pa le yr oedd ef. Anrhydeddodd Duw
ion hyn mewn tair ffordd, 1. Trwy roddi
iddynt. 2. Trwy y gair, o enau yr Arch-
d a'r ysgrifenyddion, ac yn 3. Trwy
lan â hwy mewn breuddwyd.

Ac wedi iddynt ymado, wele
yr Arglwydd yn ymddangos i
mewn breuddwyd, gan ddy-
[e] * Cyfod, cymmer y mab bych-
m, a ffo i'r Aipht, a bydd yno
ddywedwyf i ti: [f] canys ceisio
erod y mab bychan i'w ddi-

pen. 1. 20. Act. 5. 19. a 10. 7, 22. a 12. 11. Heb.
pen. 10. 23. Dat. 12. 6, 14. e adn. 19, 20. Jos.
0, 18. Dan. 3. 25, 26. Act. 16. 36. f adn. 16.
2, 3. Act. 7. 19. Dat. 12. 4.

allasai Duw achub y "mab bych-
Herod mewn modd gwyrthiol pe
y yn orau; ond trwy ffoi i'r Aipht
yn dda i wneyd hyny: yn un peth
sai i ni, mai arfer moddion addas
edswydd ni yn mhob amgylchiad,
l y caffai Herod ddangos llid ei
geisio i'w ddifetha.

c yntau pan gyfododd, [g] a
y mab bychan a'i fam o hyd
giliodd i'r Aipht:

il. pen. 1. 24. Act. 26. 19.

a fu yno [h] hyd farwolaeth He-
cyflawnid yr hyn a ddywed-
yr Arglwydd trwy y pro-
an ddywedyd, [k] † O'r Aipht
fy mab.

Act. 12. 1—4, 23, 24. i adn. 17, 22. pen. 1.
a 8. 17. a 12. 16—18. a 21. 4. a 26. 54. 56.
. 44. Ioan 19. 28, 36. Act. 1. 16. k Ex.
8. Hos. 11. 1.

oseph yn anufudd i'r weledigaeth
odd, am hyny efe a ufuddhâodd.
fydd bob amser, yn gweithio uf-
od ac ewyllysgar. Cychwynodd
ldïoed, o hyd nos: nid oedd gan-
waith parotôi, na nemawr i gym-
g ef, ond Mair a Iesu, anrhegion
ac addewid Duw. † Galwodd Duw
l o'r Aipht, a galwodd ei Brïod
edi hyny, Hos. 11. 1.

Yna Herod, [l] pan weles ei
n y doethion, [m] a ffrommodd
ac a ddanfonodd [n] ac a ladd-
holl fechgyn oedd yn Bethle-
n ei holl gyffiniau, o ddwy-
ed a than hynny, [o] wrth yr
ymofynasai efe yn fanwl â'r

14, 17. Num. 22. 29. a 24. 10. Barn. 16. 10.
Diar. 27. 3, 4. Dan. 3. 13, 19, 20. n Gen.
8. 12. Diar. 28. 15, 17. Es. 26. 21. a 59. 7.
t. 17. 6. o adn. 7.

ae Herod yn *amlygu beth oedd ef*
wrth ddyfod i addoli Crist yn
fwriad o'r dechreu oedd ei ladd
i siomwyd gan y doethion, aeth yn eithaf cynddeiriog i gyflawni y bwriad
hwnw: † a rhag methu Crist, efe a laddodd
holl blant Bethlehem a'i hamgylchoedd. Dy-
wedir iddo fynu lladd hyd yn nod ei fab ei
hun y pryd hwnw, ond nid oes sicrwydd am
hyny.

17 * Yna y [p] cyflawnwyd yr hyn a
ddywedasid gan Jeremïas y proph-
wyd, gan ddywedyd,

p adn. 15.

18 [q] Llef a glybuwyd yn Rama,
[r] galar, ac wylofain, ac ochain mawr,
[s] † Rachel yn wylo *am* ei phlant; [t] ac ni
fynnai ei chysuro am nad oeddynt.

q Jer. 31. 15. r Jer. 4. 31. a 9. 17—21. Esec. 2. 10.
Dat. 8. 13. s Gen. 35. 16—20. t Gen. 37. 30, 33—35.
a 42. 36. Job 14. 10.

* Mae y geiriau a grybwyllir yma i'w cael
yn Jer. 31. 15. cyflawnwyd hwynt o'r blaen,
yn nghaethgludiad plant Judah a Benjamin i
Babilon; a chyflawnwyd hwynt drachefn yn
y cyflafan erchyll hwn. † Rachel ydoedd fam
Benjamin, gwraig hoff iawn o blant; am hyny
addas iawn oedd ei dwyn hi megys i fynu o'i
bedd (yr hon oedd hefyd yn gyfagos yno) i al-
aru am blant Bethlehem.

19 ¶ * Ond [u] wedi marw Herod, wele
[x] angel yr Arglwydd mewn breuddwyd
yn ymddangos i Joseph yn yr Aipht,

u Salm 76. 10. Es. 51. 12. Dan. 8. 25. a 11. 45. x adn.
13. pen. 1. 20. Salm 139. 7. Jer. 20. 10. Esec. 11. 16.

20 Gan ddywedyd, [y] † Cyfod, a
chymmer y mab bychan a'i fam, a dos i
dir Israel: [z] canys y rhai oedd yn ceisio
einioes y mab bychan a fuant feirw.

y adn. 13. Diar. 3. 5, 6. z Ex. 4. 19. 1 Bren. 11. 21, 40.
a 12. 1—3.

* Ychydig fisoedd y cafodd Herod fyw ar ol
y weithred ofnadwy uchod: rhoddodd Duw
derfyn ar ei hoedl a'i greulondeb yn nghyd: a
hyny meddant, trwy glefydau ffiaidd a dychryn-
llyd ar ei gorph, ac euogrwydd ofnadwy yn ei
gydwybod. Yr oedd yn ddychryn iddo ei hun
ac i bawb o'i amgylch. † Ar farwolaeth Herod,
cofiodd Duw ei addewid i Joseph, a danfonodd
ei angel i alw y teulu sanctaidd yn ol i dir Israel.

21 Ac [a] wedi ei gyfodi, efe a gym-
merth y mab bychan, a'i fam, ac a
ddaeth i dir Israel.

a Gen. 6. 22. Heb. 11. 8.

22 Eithr pan glybu efe fod * Arche-
laus yn teyrnasu ar Judea yn lle ei dad
Herod, [b] efe a † ofnodd fyned yno. Ac
[c] wedi ei rybuddio gan Dduw mewn
breuddwyd, efe a giliodd [d] i barthau
Galilea.

b Gen. 19. 17—21. 1 Salm 16. 2. Act. 9. 13, 14. c adn. 12.
pen. 1. 20. Sal. 48. 14. a 73. 24. a 107. 6, 7. a 121. 8. Es.
30. 21. a 48. 17, 18. d pen. 3. 13. Ioan 7. 41, 42, 52.

* Gan fod gwir Frenin yr Iuddewon yn awr
wedi ei eni, trefnodd rhagluniaeth ryfeddol
Duw, na bu dim llywodraethwyr gosodedig
dan yr enw *Breninoedd* yn ychwaneg ar Ju-
dea, rhaglawiaid yn unig oeddynt yn cael eu
gosod o bryd i bryd gan ymerawdwyr Rhuf-
ain. † O holl feibion Herod, dywedir mai yr
Archelaus hwn oedd y creulonaf, am hyny ofnai
Joseph fyned i Judea; ac wedi ei rybuddio

eto gan Dduw mewn breuddwyd, efe a aeth i barthau Galilea, dosparth dan raglawiaeth Philip, gwr o gynneddfau gwell a mwy diniwed

23 A phan ddaeth, efe a drigodd mewn dinas a elwid [e]* Nazareth: fel y cyflawnid yr hyn a ddywedasid trwy y prophwydi, [f] † Y gelwid ef yn Nazarëad.

e Ioan 18. 5, 7. a 19. 19. Act. 2. 22. f pen. 26. 71. Salm 69. 9, 10. Es. 53. 1, 2. Ioan 1. 45, 46. Act. 24. 5.

* Bu Joseph yn byw yn Nazareth o'r blaen, Luc 2. 4. Dinas fechan, wael, ac anenwog iawn oedd Nazareth: mòr anenwog, fel y dywedai Nathanäel, "A ddichon dim da ddyfod o Nazareth." Rhan o ddarostyngiad Iesu oedd Trigo yn y lle tlawd hwn, ac o'r "tir sych" hwn y cododd Duw "Blanigyn enwog" i'w bobl. † Gellid ei alw ef yn Nazarëad am ei fod yn preswylio yn Nazareth. Galwyd ef felly hefyd (a'i ganlynwyr gydag ef) mewn ffordd o ddirmyg ac anfri: a thybia rhai ei alw felly fel sylwedd a gwrth-gysgod Nazarëaid gynt dan yr hen oruchwyliaeth. Pa rai o'r prophwydi a ddywedodd y gelwid ef felly nis gwyddom: tybia Mr. Scott, mai y prophwydoliaethau am ei waeledd a'i ddirmyg yn ngolwg y bobl, a feddylir gan yr Efengylwr. Gwelwch ei gyfeiriadau perthynol i ddiwedd yr adnod.

PEN. III.

1 *Ioan yn pregethu.* 7 *Y mae'n ceryddu'r Phariseaid.* 13 *Bedyddio Crist.*

*AC [a] yn y dyddiau hynny y daeth [b] Ioan Fedyddiwr, gan [c] bregethu yn [d] † niffaethwch Judea,

a Luc 3. 1, 2. b pen. 11. 11. a 14. 2, &c. a 16. 14. a 17. 12, 13. a 21. 25—27, 32. Marc 1. 4. a 6. 16—29. Luc 1. 13—17, 76. a 3. 2—20. Ioan 1. 6—8, 15—36. a 3. 27—36. Act. 1. 22. a 13. 24, 25. a 19. 3, 4. c Es. 40. 3—6. Marc 1. 7. Luc 1. 17. d pen. 11. 7. Jos. 15. 61, 62. Luc 7. 24.

Mae wyth neu naw mlynedd ar hugain o amser rhwng diwedd y bennod o'r blaen a dechreu hon; a chymmaint a hyny o oes Ioan Fedyddiwr a Christ, heb ddim sôn am dani gan Mathew. * Y dyddiau hyny oedd tua'r bymthegfed flwyddyn i Tiberius Cesar, pan oedd Ioan a Christ tua deg ar hugain oed, ac yn dechreu ar eu gweinidogaeth gyhoeddus. † Diffaethwch Judea oedd ran o'r wlad hòno, lle nad oedd llawer o dai a thrigolion. Yno y dechreuodd Ioan ei weinidogaeth, nid rhuthro ar unwaith i'r manau mwyaf cyhoeddus a phoblogaidd.

2 A dywedyd, [e] * Edifarhêwch: [f] canys nesâodd † teyrnas nefoedd.

e pen. 4. 17. a 11. 20. a 12. 41. a 21. 29—32. 1 Bren. 8. 47. Job 42. 6. Esec. 18. 30—32. a 33. 11. Marc 1. 4, 15. a 6. 12. Luc 13. 3, 5. a 15. 7, 10. a 16. 30. a 24. 47. Act. 2. 38. a 3. 19. a 11. 18. a 17. 30. a 20. 21. a 26. 20. 2 Cor. 7. 10. 2 Tim. 2. 25. Heb. 6. 1. 2 Pedr 3. 9. Dat. 2. 5, 21. f pen. 5. 3, 10, 19, 20. a 6. 10, 33. a 10. 7. a 11. 11, 12. a 13. 11, 24, 31, 33, 44, 45, 47, 52. a 18. 1—4. 23. a 20. 1. a 22. 2. a 23. 13. a 25. 1, 14. Dan. 2. 44. Luc 6. 20. a 9. 2. a 10. 9—11. Ioan 3. 3—5. Col. 1. 13.

* Edifeirwch a arwydda dröad hollawl ar y meddwl, y tymherau, y serchiadau, a'r holl enaid. Galwai Ioan ar yr Iuddewon i edifarhâu am eu pechodau, eu cyfiawnderau deddfol, a'u dychymygion cnawdol am y Messiah. † Wrth deyrnas nefoedd yma y meddylir, goruchwyliaeth yr efengyl, mewn cyferbyniad i oruchwyliaeth y seremoniau, teyrnas satan, a holl deyrnasoedd paganaidd ac eilun-addolgar y byd. *Mab y dyn yw brenin y deyrnas hon.*

3 * Oblegid hwn yw efe yr hwn dywedwyd am dano gan [g] Esaias prophwyd, gan ddywedyd, † Llef yn llefain yn y diffaethwch, [h] ‡ Paratôwch ffordd yr Arglwydd; gwnew yn uniawn ei lwybrau ef.

g Es. 40. 3. Marc 1. 3. Luc 3. 3—6. Ioan 1. 23. h 57. 14, 15. Mal. 3. 1. Luc 1. 17, 76.

* Beth bynag oedd meddwl llythyrenol geiriau yn Esaias, mae yn amlwg eu bod brophwydoliaeth am Ioan, fel rhagflaeno Messiah. † Llef y gelwir gweinidogaeth Io i arwyddo nad oedd ond bêr, eithr egl nerthol iawn. ‡ Cyfeiriad sydd yma at y y byddai cloddgäd *(pioneers)* yn myne flaen brenin a'i fyddin i arloesi ffordd idd trwy'r anialwch. Diffaethwch ofnadwy oe y byd hwn cyn dyfodiad y Messiah a'r efe yl, a rhyfedd y cyfnewidiad a wnaeth yr engyl arno.

4 A'r Ioan hwnnw oedd [i] â'i ddill o * flew camel, a gwregys o groen nghylch ei lwynau: [k] a'i fwyd oe † locustiaid a [l] mel gwyllt.

i pen. 11. 8. 2 Bren. 1. 8. Zec. 13. 4. Mal. 4. 5. M 1. 6. Luc 1. 17. Dat. 11. 3. k pen. 11. 18. Lef. 11. l Deut. 32. 13. 1 Sam. 14. 25—27.

* Yr oedd dillad Ioan yn debyg i ddillad prophwydi gynt, yn enwedig Elias. † Ac y borthai ar locustiaid, y rhai oedd yn lân, yn gyfreithlawn eu bwyta dan y ddeddf: yr oedd mel ddigonedd yn holl wlad Canaa Amcan yr adnod hon yw dangos i ni, mai g cymmedrol a gweddaidd ydoedd Ioan yn ymborth a'i ddillad, y fath a weddai i h weinidogion yr efengyl fod.

5 * Yna [m] yr aeth allan atto ef Jer salem, a holl Judea, a'r holl wlad amgylch yr Iorddonen:

m pen. 4. 25 a. 11. 7—12. Marc 1. 5. Luc 16. 16. Ioan 3. 23. a 5.

* Nid rhyfedd bod gwrandawwyr Ioan lliosog, pan ystyriom yn 1. Na chododd prop wyd yn Israel er ys cannoedd o flynyddoe o'r blaen. 2. Pan ystyriom newydd-deb athrawiaeth ef, a'r nerth oedd yn cyd-fyned hi. Ac yn 3. pan ystyriom ei fod yn myne dyfodiad y Messiah megys ar y drws, ac bedyddio dynion, yr hyn oedd ddefod newy i'r Iuddewon, er ei harfer o'r blaen ar br elytiaid o blith y cenedloedd.

6 * A [n] hwy a fedyddiwyd gandd ef yn yr Iorddonen, [o] gan gyffesu e pechodau.

n adn. 11. 13—16. Esec. 36. 25. Marc 1. 8, 9. Luc 3. Ioan 1. 25—28, 31—33. a 3. 23—25. Act. 1. 5. a 2. 38—41 10. 36—38. a 11. 16. a 19. 4, 5. 1 Cor. 10. 2. Col. 2. 12. 26. 40. Heb. 6. 2. a 9. 10. 1 Pedr 3. 21. o Lef. 16. 21. 3. 5, 6. Num. 5. 7. Jos. 7. 19. Job 33. 27, 28. Salm 32. Diar. 28. 13. Dan. 9. 4. Marc 1. 5. Luc 15. 18—21. Act. 18. a 22. 16. Iago 5. 16. 1 Ioan 1. 9.

* Arwydda y gair gwreiddiol a gyfieith bedyddio, unrhyw fath o olchiad â dwfr, ne daenelliad. Nid yw yn debygol y gallasai Ioa ei hun drochi y fath lliaws yn yr Iorddonen mwy tebygol o lawer yw, mai tywallt, ne daenellu dwfr arnynt a wnaeth, yr hyn oed ddangosiad amlycach o dywalltiad yr Ysbry Glân, yr hyn oedd bedydd yn ei arddangos Parotöad i'r oruchwyliaeth Gristionogol oed bedydd Ioan, (fel ei holl weinidogaeth i gyd) ac nid y bedydd Cristionogol a orchymynodd Crist wedi hyny.

7 ¶ A phan welodd efe lawer o'r [p] Phariseaid ac o'r † Saduceaid yn dyfod i'w fedydd ef, efe a ddywedodd wrthynt hwy, [q] ‡ O genhedlaeth gwiberod, [r] || pwy a'ch rhag-rybuddiodd i [s] ffoi rhag y llid a fydd?

p pen. 5. 20. a 12. 24. a 15. 12. a 16. 6, 11, 12. a 22. 23, 34. a 23. 13, &c. Marc 7. 3—5. a 8. 15. a 12. 13, 18. Luc 7. 30. a 11. 39—44. a 16. 14. a 18. 11. Ioan 1. 24. a 7. 45—49. a 9. 40. Act. 4. 1, 2. a 5. 17. a 15. 5. a 23. 6—9. a 26. 5. q pen. 12. 34. a 23. 33. Gen. 3. 15. Salm 58. 3—6. Es. 57. 3, 4. Luc 3. 7. Ioan 8. 44. 1 Ioan 3. 10. Dat. 12. 9. 10. r Jer. 6. 10. Esec. 3. 18—21. a 33. 3—7. Act. 20. 31. Heb. 11. 7. s Rhuf. 5. 9. 1 Thes. 1. 10. 2 Thes. 1. 9. Heb. 6. 18. Dat. 6. 16, 17.

* Plaid grefyddol oedd y Phariseaid, yn cymmeryd arnynt fod yn fanol iawn yn ngweithredoedd y ddeddf a thraddodiadau y tadau. † Y Saduceaid oeddynt blaid arall o bobl: gwadent anfarwoldeb yr enaid, adgyfodiad y corph, ysbrydion da a drwg, a chyflwr i ddyfod. ‡ Y gwiberod i ba rai y cyffelybir hwynt ydynt y fath waethaf o bob rhywogaeth o seirff a nadroedd: yr oedd y naill felly yn eu rhagrith, a'r lleill yn eu hanffyddiaeth a'u cyfeiliornadau gwenwynig. || Pa raid i chwi, Phariseaid, ffoi, sydd yn tybied fod genych ddigon o grefydd, a chwithau, Saduceaid, sydd yn tybied nad oes dim mewn crefydd, ac nad oes byd na chosp i ddyfod.

8 [t] * Dygwch gan hynny [u] † ffrwythau [w] addas i edifeirwch.

t pen. 21. 28—30. 32. Es. 1. 16, 17. Luc 3. 8, 10—14. Act. 26. 20. Rhuf. 2. 4—7. 2 Cor. 7. 10, 11. 2 Pedr 1. 4—8. u Gal. 5. 22, 23. Eph. 5. 9. Phil. 1. 11. w Jer. 7. 3—7. a 26. 13. a 36. 3.

* Ni wiw i chwi ddyfod yma i blith torf o rai edifeiriol, rhaid i chwi eich hunain edifarhau: † a ffrwythau addas i edifeirwch yw, ffydd, a sancteiddrwydd calon ac ymarweddiad. Gadêwch eich pechodau, yn gystal a'u cyffaddef, er prawf o wirionedd eich edifeirwch.

9 * Ac [x] na feddyliwch ddywedyd ynoch eich hunain, [y] † Y mae gennym ni Abraham yn dad *i ni:* canys yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [z] y dichon Duw, ïe, o'r ‡ meini hyn gyfodi plant i Abraham.

x Marc 7. 21. Luc 3. 8. a 5. 22. a 7. 39. a 12. 17. y Esec. 33. 24. Luc 16. 24. Ioan 8. 33, 39, 40, 53. Rhuf. 4. 1, 11—16. a 9. 7, 8. Gal. 4. 22—31. z pen. 8. 11, 12. Luc 19. 40. Act. 15. 14. Rhuf. 4. 17. 1 Cor. 1. 27, 28. Gal. 3. 27—29. Eph. 2. 11, 12.

* Rhan o waith gweinidogion y gair yw, rhybuddio dynion nad ymddiriedont mewn gau noddfëydd. † Yr oedd yr Iuddewon yn ymorphwys llawer ar eu bod yn blant i Abraham, a'r cyfammod a wnaethai Duw âg Abraham ac â'i had, yr unig eglwys weledig ar y ddaear y pryd hwnw: dyma oedd eu gau noddfa hwynt. ‡ Ond na thwyller chwi, ebe Ioan, mae Duw yn myned i newid yr oruchwyliaeth, ac yn myned i ddwyn y cenedloedd i mewn i'r eglwys, fel had ysbrydol Abraham: gweithred mòr rhyfedd i'r Iuddewon, a phe buasai Duw yn bywhâu y cèrig oedd ger eu bronau.

10 * Ac [a] yr awr hon hefyd [b] y mae y fwyell wedi ei gosod ar wreiddyn y prenau: [c] pob pren gan hynny yr hwn nid yw yn dwyn ffrwyth da, [d] a dorrir i lawr, † ac a deflir yn tân.

a Mal. 3. 1—3. a 4. 1. Heb. 2. 1—3. a 10. 28—31. a 12. 25. b Luc 3. 9. a 23. 31. c Salm 1. 3. a 92. 13, 14. Es. 61. 3. Jer. 17. 8. Ioan 15. 2. d pen. 7. 19. a 21. 19. Salm 80. 15, 16. Es. 5. 2—7. a 27. 11. Esec. 15. 2—7. Luc 13. 6—9. Ioan 15. 6. Heb. 6. 8. 1 Pedr 4. 17, 18.

* Yr oedd yr Iuddewon, am eu bod yn had Abraham, yn disgwyl ymwared tymhorol oddi dan iau y Rhufeiniaid, pan ddelai y Messiah, er byw yn eu pechodau; ond yma mae Ioan yn bygwth barn a dinystr ofnadwy arnynt, fel cenedl, oni edifarhâent. Hwy oedd y prenau, a lluoedd y Rhufeiniaid oedd y fwyell. † Tân barnedigaeth dymhorol, a thân uffern hefyd i'r annuwiol.

11 * Myfi yn ddïau [e] ydwyf yn eich bedyddio chwi â dwfr i edifeirwch: [f] eithr yr hwn sydd yn dyfod ar fy ol i, sydd gryfach na myfi, [g] yr hwn nid ydwyf deilwng i ddwyn ei esgidiau: [h] efe a'ch bedyddia chwi â'r † Yspryd Glân, ac *â* ‡ thân.

e adn. 6. Marc 1. 4, 8. Luc 3. 3. Ioan 1. 26. Act. 13. 24. a 19. 4. f Luc 1. 17. Ioan 1. 15, 26, 27, 30, 34. a 3. 23—36. g Marc 1. 7. Luc 7. 6, 7. Act. 13. 25. Eph. 3. 8. 1 Pedr 5. 5. h Es. 4. 4. a 44. 3. a 59. 20, 21. Zec. 13. 9. Mal. 3. 2—4. Marc 1. 8. Luc 3. 16. Ioan 1. 33. Act. 1. 5. a 2. 2—4. a 11. 15, 16. 1 Cor. 12. 13. Gal. 3. 27, 28.

* Yr oedd bedydd Ioan yn rhwymo y bobl i edifeirwch, a hwythau yn eu bedydd yn addef y rhwymau hyny yn gyhoeddus; † ond nid oedd hyny yn ddigon heb iddynt gael eu bedyddio hefyd â'r Ysbryd Glân, ac â thân. Cyflawnwyd hyn yn nodedig ar yr apostolion ar ddydd y pentecost, ac mae yn cael ei gyflawni ar y saint o hyd. ‡ Mae goruchwyliaethau yr Ysbryd fel tân, yn goleuo, yn gwresogi, ac yn puro'r galon oddiwrth ei llygredigaethau.

12 Yr hwn [i] *y mae* ei * wyntyll yn ei law, ac [k] efe a lwyr-lanhâ ei † lawrdyrnu, [l] ac a gasgl ei wenith i'w ‡ ysgubor; [m] eithr yr us a lysg efe [n] â || thân anniffoddadwy.

i Es. 30. 24. a 41. 16. Jer. 4. 11. a 15. 7. a 51. 2. Luc 3. 17. k pen. 13. 41, 42, 50. Mal. 3. 3. a 4. 1. Ioan 15. 2. l pen. 13. 30, 43. Am. 9. 9. m Job 21. 18. Salm 1. 4. a 35. 5. Es. 5. 24. a 17. 13. Hos. 13. 3. Luc 3. 17. n Es. 1. 31. a 66. 24. Jer. 7. 20. a 17. 27. Esec. 20. 47, 48. Marc 9. 43—48.

Cyfeiriad sydd yma at yr arferiad o losgi yr us ar ol nithio, fel na chwythai y gwynt ef yn ol am ben y gwenith. *Doddridge.* Cyfeiriad sydd yma, yn yr ystyr lythyrenol, at ofal Duw am yr Iuddewon crediniol, a'i farnedigaethau ar y rhai anghrediniol o honynt, yn amser dinystr Jerusalem. *Scott.* * Y wyntyll oedd athrawiaeth lêm a miniog Iesu. † Y llawr dyrnu oedd gwlad Judea. ‡ Yr ysgubor oedd yr eglwys efengylaidd. || A'r tân anniffoddadwy oedd barn Duw ar wrthodwyr ei Fab.

13 ¶ * Yna y daeth yr Iesu [o] o Galilea i'r Iorddonen at Ioan, i'w † fedyddio ganddo.

o pen. 2. 22. Marc 1. 9. Luc 3. 21.

* Yr oedd Crist yn awr tua deg ar hugain oed, yr oedran iddo ddechreu ar ei weinidogaeth gyhoeddus. † Nid oedd achos i Grist wrth fedydd yr un fath a dynion eraill, am nad oedd ynddo bechod; ond mynai gael ei fedyddio, yn un peth, er anrhydeddu gweinidogaeth Ioan, peth arall, er cyd-ymffurfio ei hun â'r hyn a drefnodd efe wedi hyny i'w ganlynwyr, ac hefyd i dderbyn tystiolaeth ei Dad am dano ar yr achlysur hwnw.

14 * Eithr[p] Ioan a warafunodd iddo ef, gan ddywedyd, [q] † Y mae arnaf fi eisiau fy medyddio gennyt ti, ac a ddeui di attaf fi?

p Luc 1. 43. Ioan 13. 6—8. *q* Ioan 1. 16. a 3. 3—7. Act. 1. 5—8. Rhuf. 3. 23, 25. Gal. 3. 22, 27—29. a 4. 6. Eph. 2. 3—5. Dat. 7. 9—17.

* Gwarafunodd Ioan, nid o wrthwynebiad, ond o wir ostyngeiddrwydd a gwylder, † gan gydnabod fod arno ef ei hun angen cael ei fedyddio â'r Ysbryd Glân gan Grist, er cyfranogiad chwanegol o'i ddoniau.

15 Ond yr Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho ef, [r] * Gâd yr awr hon; [s] canys fel hyn y mae yn weddus i ni gyflawni pob cyfiawnder. Yna efe a adawodd iddo.

r Ioan 13. 7—9. *s* Salm 40. 7, 8. Es. 42. 21. Luc 1. 6. Ioan 4. 34. a 8. 29. a 13. 15. a 15. 10. Phil. 2. 7, 8. Heb. 7. 26. 1 Pedr 2. 21—24. 1 Ioan 2. 6.

* Fel pe dywedasai y Cyfryngwr, Nid pa un yw y mwyaf a'r lleiaf yw y pwnc yn awr, ond dy ddyledswydd di yw bedyddio, a rhan o fy nyledswydd innau yw cael fy medyddio: hyn yw ewyllys Duw yn fy stad bresenol I o ddarostyngiad. † Ioan wedi clywed hyn a ufuddhâodd.

16 A'r [t] Iesu, wedi ei fedyddio, a aeth yn y fan i fynu o'r dwfr: [u] ac wele, y * nefoedd a agorwyd iddo, [x] ac efe a welodd Yspryd Duw yn disgyn † fel colommen, ac yn dyfod arno ef.

t Marc 1. 10. *u* Esec. 1. 1. Luc 3. 21. Act. 7. 56. *x* Es. 11. 2. a 42. 1. a 59. 21. a 61. 1. Luc 3. 22. Ioan 1. 31—34. a 3. 34. Col. 1. 18, 19.

17 Ac [y] wele, lef o'r nefoedd, yn dywedyd, [z] ‡ Hwn yw fy anwyl Fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd.

y Ioan 5. 37. a 12. 28—30. Dat. 14. 2. *z* pen. 12. 18. a 17. 5. Salm 2. 7. Es. 42. 1, 21. Marc 1. 11. a 9. 7. Luc 3. 22. a 9. 35. Eph. 1. 6. Col. 1. 13. 2 Pedr 1. 17.

* Y nefoedd a agorwyd, efallai yn debyg fel y gwelir ar amser mellt, ond yn llawer tanbeidiach a mwy gogoneddus. † A gwelwyd Ysbryd Duw yn disgyn arno fel colomen. Tybia rhai mai fflam o dân ydoedd ar *lun* neu *ffurf* colomen; ond dywed eraill mai *fel* colomen o ran *ysgogiad* yw y cwbl a ellir gasglu oddiwrth y gair gwreiddiol. Diammau bod y weledigaeth hon yn amlwg i'r holl dorf, ac yn hyn cyflawnwyd y brophwydoliaeth yn Esaia 60. 1. ‡ Heblaw disgyniad yr Ysbryd ar Grist, dyma lef y Tad hefyd, yn glywedig i bawb, yn ei arddelwi ef fel ei Fab, ei uniganedig Fab; yn yr hwn ei boddlonwyd ef, er tragywyddoldeb, er pan ddaeth yn y cnawd, yn ei Berson, yn ei waith, a'i holl bobl gredinìol yn gymmeradwy ynddo ef.

PEN. IV.

1 *Ympryd Crist, a'i demtiad.* 17 *Mae'n dechreu pregethu, &c.*

* YNA [a] yr Iesu a arweiniwyd i fynu [b] i'r anialwch gan yr † Yspryd, [c] i'w ‡ demtio gan ddiafol.

a Marc 1. 12, 13. Luc 4. 1, &c. Rhuf. 8. 14. *b* 1 Bren. 18. 12. 2 Bren. 2. 16. Esec. 3. 12, 14. a 8. 3. a 11. 1, 24. a 40. 2. a 43. 5. Act. 8. 39. *c* Gen. 3. 15. Ioan 14. 13. Heb. 2. 18. a 4. 15, 16.

Ar ol yr amlygiadau gogoneddus uchod, dyma brofedigaethau chwerwon yn dyfod ar Fab Duw; * arweiniwyd ef i fynu i'r anialwch: anialwch ar lân yr Iorddonen, ger llaw môr Galilea, tebygir, lle dyebrynllyd iawn. † Yr Ysbryd Glân a'i harweiniodd, nid trwy orfod ac anfodd, ond trwy dueddu ei feddwl y ffordd hòno. ‡ I'w demtio gan ddiafol, fel gorchfygai ddiafol, ac y gwnelid ef yn mhob peth yn gyffelyb i'w frodyr.

2 * Ac wedi iddo [d] ymprydio ddeugain niwrnod a deugain nos, [e] † ar ol hynny efe a newynodd.

d Ex. 24. 18. a 34. 28. Deut. 9. 9, 18, 25. a 18. 1 1 Bren. 19. 8. Luc 4. 2. *e* pen. 21. 18. Marc 11. 12. Ioan 4. 6. Heb. 2. 14—17.

* Ymprydiodd ddeugain niwrnod a deugain nos, i ddangos ei allu fel Duw; † ac ar ol hyny efe a newynodd, i ddangos ei fod yn meddu gwir ddynoliaeth.

3 * A'r [f] temtiwr pan † ddaeth atto, a ddywedodd, [g] ‡ Os mab Duw wyt ti, [h] arch i'r cerrig hyn fod yn ‖ fara.

f Job 1. 9—12. a 2. 4—7. Luc 22. 31, 32. 1 Thes. 3. Dat. 2. 10. a 12. 9—11. *g* pen. 3. 17. Luc 4. 3, 9. *h* Gen. 3. 1—5. a 25. 29—34. Ex. 16. 3. Num. 11. 4—6. Salm 17—20. Heb. 12. 16, 17.

* Y temtiwr hwn oedd diafol, y penaf, mae debyg, o'r ysbrydion syrthiedig. † Daeth a efallai, mewn ffurf weledig, wedi hir ac a demtio ei feddwl o'r blaen, mewn modd anweledig. ‡ Gwyddai diafol yn dda mai Mab Duw oedd, am hyny yr oedd yr "os" yn brawf o'i ddigywilydd-dra cythreulig. ‖ Gwyddai mai bara oedd eisiau ar y Cyfryngwr y pryd hwn, am hyny yn ol ei arfer, cymhwysai y demtasiwn at yr achlysur. Gwedwn am nabod a gwrthwynebu ei ddichellion.

4 Ac yntau a attebodd ac a ddywedodd, [i] * Ysgrifenwyd, [k] † Nid trwy fara yn unig y bydd byw dyn, [l] ond trwy bob gair a ddaw allan o enau Duw.

i adn. 7, 10. Luc 4. 4, 8, 12. Rhuf. 15. 4. Eph. 6. *k* Deut. 8. 3. Luc 4. 4. *l* pen. 14. 16—21. Ex. 16. 8, 15, a 23. 15. 1 Bren. 17. 12—16. 2 Bren. 4. 42—44. a 7. 1. 2. Heb. 2. 16—19. Mal. 3. 9—11. Marc 6. 38—44. a 8. 4—9. Ioan 5, &c. 31, &c. 63.

* Dyma'r Cyfryngwr yn ateb y temtiwr trwy air Duw; cleddyf yr Ysbryd yw yr arf goreu i ninnau i wrthwynebu diafol âg ef. † Nid trwy fara yn unig y bydd byw dyn, gall Duw gynnal bywyd dyn â gair ei nerth, heb fara ac nis gall bara ei gynnal heb fendith Duw arno.

5 * Yna y [m] cymmerth diafol ef i'r [n] † ddinas sanctaidd, ac a'i gosododd ef [o] ar ‡ binacl y deml;

m Luc 4. 9. Ioan 19. 11. *n* pen. 27, 53. Neh. 11. Es. 48. 2. a 52. 1. Dan. 9. 16. *o* 2 Cron. 3. 4.

Gwedi methu yn ei brawf cyntaf, cynnygiodd diafol yr ail waith: * efe a gymmerth yr Iesu, trwy oddefiad yn ddiau, nid o drais; ac nis gwyddom pa fodd, pa un ai ar hyd y ddaear ai ynte trwy yr awyr. † Y ddinas sanctaidd oedd Jerusalem, ond nid sanctaidd iawn yd oedd yr amser hwnw. † Dywed Josephus fod y pinacl hwn mòr uchel, fel yr oedd yn arswydus i neb edrych i lawr o'i ben ef.

6 Ac a dywedodd wrtho, * Os mab Duw wyt ti, bwrw dy hun i lawr; [p] canys † ysgrifenwyd, [q] Y rhydd efe orchymyn i'w angelion am danat; a hwy a'th ddygant yn *eu* dwylaw, [r] rhag taro

ddynion.

Pwy bynnag gan hynny a dorro un o'r gorchymynion lleiaf hyn, ac a ddysgo i ddynion felly, [x] † lleiaf y gelwir ef yn nheyrnas nefoedd: ond pwy bynnag a'u gwnelo, ac a'u dysgo *i eraill*, hwn a elwir yn [z] fawr yn nheyrnas nefoedd.

7. 26. Salm 119. 6, 128. Gal. 3. 10—13. Iago 2. 10. 23. 23. Deut. 12. 32. Luc 11. 42. w pen. 15. —22. Mal. 2. 8, 9. Rhuf. 2. 8. a 6. 1, 15. 1 Tim. 2. 14, 15, 20. x pen. 11. 11. 1 Sam. 2. 30. Act. 1. 1. Rhuf. 13. 8—10. Gal. 5. 14—24. Phil. 8, 9. 1 Thes. 2. 10—12. a 4. 1—7. 1 Tim. 4. 11, it. 2. 8—10. a 3. 8. z pen. 19. 28. a 20. 26. uc 1. 15. a 9. 48. a 22. 24—26. 1 Pedr 5. 4.

...i yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid ...riadau ar y gyfraith, yn gwneuthur ...haniaethau dibwys, a niweidiol yn ...g gorchymynion mawr a bychain, a ...y a'u hesamplau hefyd, yn eu tori, ...u i eraill eu tori. † Yma mae Crist ...bod holl orchymynion Duw yn ogyf-...od y neb a iselo unrhyw orchymyn ...ei hun: nid yw yn wir aelod o'r eg-...ddaear, ac ni ddaw byth i'r nef.

...nys meddaf i chwi, [a] Oni bydd ...awnder yn [a] † helaethach na ...der yr ysgrifenyddion a'r ...id, [b] nid ewch i mewn i deyrn-...dd.

2—5, 25, 28. Luc 11. 39, 40, 44. a 12. 1. a 16. —14. a 20. 46, 47. Rhuf. 9. 30—32. a 10. 2, 3. b pen. 3. 10. a 7. 21. a 18. 5. Marc 10. 15, 25. , 25. Ioan 3. 3—5. Heb. 12. 14. Dat. 21. 27.

...iaeth yr Ysgrifenyddion a'r Pharise-...n:—nad oedd gorchymynion a gwa-...a y ddeddf yn cyrhaedd dim pellach ...redoedd allanol—bod manylrwydd

...m pen. 10. 17. a 26. 59. Marc 14. 55. a 15. 1. Ioan 11. 47. Act. 5. 27. o Salm 14. 1. a 49. 10. a 92. 6. Diar. 14. 16. a 15. 6. Jer. 17. 11. o adn. 29, 30. pen. 10. 28. a 18. 8, 9. a 25. 41. Marc 9. 47. Luc 12. 5. a 16. 23, 24. Dat. 20. 14.

* Byddai y Phariseaid yn eu darlithiau ar y gyfraith, yn arferol o ragymadroddi fel hyn, "Clywsoch ddywedyd gan y rhai gynt." Felly Crist yma, Clywsoch ddywedyd gan Dduw ar Sinai, Na ladd, yr hwn yw y chweched gorchymyn. † Ac yn awr mae eich athrawon chwi yn dywedyd, mai y *weithred* o lofruddiaeth yn unig a waherddir yma; ond yr wyf fi yn dywedyd i chwi, fod y gorchymyn hwn yn gwahardd pob casineb diachos yn y meddwl tuag at frawd, a bod gan Dduw drymach barn i'r cyfryw nac a roddir yn eich brawdleoedd chwi, yr hyn yw tagu, tori y pen, neu o'r mwyaf, llabyddio â meini. ‡ *Raca*, hyny yw, adyn gwag a diwerth, neu coegyn yn ein iaith ni. Y Cynghor, oedd y brawdlys uwchaf yn mhlith yr Iuddewon. ‖ *O ynfyd*, hyny yw, milain dirasa drygionus. § *Tân uffern*, hyny yw, llosgi yn fyw yn nyffryn Hinnom; yr hwn, o herwydd y tân gwastadol oedd yno i losgi sothach a budreddi, a ddefnyddiai yr Iuddewon fel arwyddlun o uffern. Bernir y byddid yn llosgi rhai drwg weithredwyr yn y lle ofnadwy hwnw

23 * Gan hynny, os [p] dygi dy rodd i'r allor, ac yno [q] dyfod i'th gof fod gan dy frawd ddim yn dy erbyn;

p pen. 8. 4. a 23. 19. Deut. 16. 16, 17. 1 Sam. 15. 22. Es. 1. 10—17. Hos. 6. 6. Am. 5. 21—24. q Gen. 41. 9. a 42. 21, 22. a 50. 15—17. Lef. 6. 2—6. 1 Bren. 2. 44. Galar. 3. 20. Esec. 16. 63. Luc 19. 8.

24 † Gâd [r] yno dy rodd ger bron yr allor, a dos ymaith: yn ‡ gyntaf cymmoder di â'th frawd, [s] ac yno tyred ac offrwm dy rodd.

r pen. 18. 15—17. Job 42. 8. Diar. 25. 9. Marc 9. 50. Rhuf. 12. 17, 18. 1 Cor. 6. 7, 8. 1 Tim. 2. 8. Iago 3. 13—18. a 5. 16. 1 Pedr 3. 7, 8. s pen. 23. 23. 1 Cor. 11. 28.

17 ¶ * O'r [r] pryd hwnnw y dechreuodd yr Iesu bregethu, a dywedyd, [s] † Edifarhêwch: canys [t] nesâodd teyrnas nefoedd.

r Marc 1. 14. s pen. 3. 2. a 9. 13. a 10. 7. Marc 1. 15. Luc 5. 32. a 5. 2. a 10. 11—14. a 15. 7, 10. a 24. 47. Act. 2. 38. a 3. 19. a 11. 18. a 17. 30. a 20. 21. a 26. 20. 2 Tim. 2. 25, 26. Heb. 6. 1. t pen. 11. 12. a 13. 11, 19, 24, 47. a 25. 1.

* O'r pryd y bedyddiwyd ef, neu o'r pryd y traddodwyd Ioan, medd *Poole:* o'r pryd y daeth i'r parthau hyn, medd *Guyse* a *Doddridge.* † Yr un peth oedd swm ei weinidogaeth ef a Ioan Fedyddiwr; pregethu teyrnas Dduw a galw ar bawb i edifeirwch.

18 ¶ A'r Iesu [u] yn rhodio wrth [x] fôr Galilea, efe a ganfu [y] ddau frodyr * Simon, *yr hwn* a elwir Pedr, ac Andreas ei frawd, yn bwrw rhwyd i'r môr: [z] canys pysgodwyr oeddynt.

u Marc 1. 16—18. x pen. 15. 29. Num. 33. 11. Deut. 3. 17. Luc 5. 1. Ioan 6. 1. a 21. 1. y pen. 10. 2. Luc 6. 4. Ioan 1. 40, 41. a 6. 8. z Ex. 3. 1, 10. Barn. 6. 11, 12. 1 Bren. 19. 19—21. Salm 78. 70—72. Am. 7. 14, 15. 1 Cor. 1. 27—29.

* Gwelir yn Ioan 1. 40—42, bod y ddau frawd hyn wedi cael eu galw o'r blaen, a'u bod yn ddisgyblion i'r Arglwydd Iesu; ond na roddasant ymaith eu galwedigaeth i'w ganlyn ef yn hollawl hyd y tro hwn: yn awr gadawsant bob peth, ac a'i canlynasant ef.

19 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [a] * Deuwch ar fy ol i, [b] a mi a'ch gwnaf yn † bysgodwyr dynion.

a pen. 8. 22. a 9. 9. a 16. 24. a 19. 21. Marc 2. 14. Luc 5. 27. a 9. 59. Ioan 1. 43. a 12. 26. a 21. 22. b Esec. 47. 9, 10. Marc 1. 17. 18. Luc 5. 10, 11.

* Galwyd hwy o'r blaen fel disgyblion, megys y sylwyd, yn awr maent yn cael eu galw i'w swydd, fel apostolion: † a swydd anrhydeddus iawn ydyw; bod yn offerynol i achub pechaduriaid. "Mi a'ch gwnaf yn bysgodwyr dynion." Aml y galwodd Duw ddynion at ei waith ef pan oeddynt brysuraf gyda'u gorchwylion eu hunain: megys Saul, pan oedd yn ceisio'r asynod; Moses a Dafydd, pan oeddynt yn bugeilio y defaid; Eliseus, pan oedd yn aredig; Mathew, oddiwrth y dollfa; ac hyd yn nod Saul o Tarsis, pan oedd yn brysur yn erlid.

20 * A [c] hwy yn y fan, gan † adael y rhwydau a'i canlynasant ef.

c pen. 10. 37, 38. a 19. 27. 1 Bren. 19. 21. Salm 119. 60. Marc 10. 28, 29. Luc 18. 28—30. Gal. 1. 16.

* Pan alwo Iesu, rhaid ufuddhâu, pan alwo efe, mae yn tynu hefyd. † Nid yw yn anhebgorol angenrheidiol i weinidogion y gair beidio a gwneyd dim arall: ond e ddylai yr eglwysi a allont, gynnal eu gweinidogion, a'r gweinidogion a gaffont eu cynnal, maent yn pechu os na roddant eu hunain i fynu yn hollawl i'w gwaith.

21 Ac wedi myned rhagddo oddi yno, efe a welodd [d] ddau frodyr eraill, * Iago *fab* Zebbedëus, ac † Ioan ei frawd, mewn llong gyd â Zebedëus eu tad, yn cyweirio eu rhwydau: ac a'u galwodd hwy.

d pen. 10. 2. a 17. 1. a 20. 20, 21. a 26. 37. Marc 1. 19. 3. 17. a 5. 37. Luc 5. 10, 11. Ioan 21. 2. Act. 12. 2.

22 [e] ‡ Hwythau yn ebrwydd, gan adael y llong a'u tad, a'i canlynasant ef.

e pen. 10. 37. Deut. 33. 9, 10. Marc 1. 20. Luc 9. 59, 60. a 14. 26, 33. 2 Cor. 5. 16.

Wele ddau frodyr eto, o'r un gelfy[dd] â'r ddau o'r blaen, yn cael eu galw [i'r un] effaith, ac at yr un gwaith. * Iago [a] laddodd Herod wedi hyny â'r cle[ddyf]. Ioan, y disgybl yr hwn a garai y [Iesu;] Efengylwr, yr apostol, a'r duwinyd[d]. [Gad]awsant y llong a'u tad, dyna eu "[...]" hwy, ac a'i canlynasant ef.

23 ¶ * A'r [f] Iesu a aeth o[...] holl Galilea, [g] gan ddysgu yn [eu syna]gogau, a phregethu [h] efengyl [y deyrn]as, [i] † a iachâu pob clefyd a [phob af]iechyd ym mhlith y bobl.

f pen. 9. 35. Marc 6. 6. Ioan 7. 9. Act. 10[...] 12. 9. a 13. 54. Salm 74. 8. Marc 1. 39. a 6. 2[...] 44. a 13. 10. Act. 9. 20. a 13. 14, &c. a 18. 4. [...] a 24. 14. Marc 1. 14. Luc 4. 17, 18. a 8. 1. a [...] 10. 15. i pen. 10. 7, 8. a 11. 5. a 15. 30, 31. [...] a 3. 10. Luc 4. 40, 41. a 5. 17. a 6. 17. a 7. 22[...] 9. Act. 5. 15, 16.

* Nid oedd yn ddigon gan Iesu [...] pedwar disgybl uchod, eithr efe a [...] o amgylch i bregethu a dysgu y bobl, [...] gogau, a phob mân y caffai wr[...] † Ac nid pregethu yn unig, ond i[...] clefyd ac afiechyd yn mhlith y b[obl...] hyny yr oedd yn gwneyd lles i gyrp[h...] iau dynion, ac ar yr un pryd yn pr[...] deb ei anfoniad a dwyfoldeb ei at[hrawiaeth.]

24 * Ac [k] aeth sôn am dan[o ef trwy'r] holl [l] Syria; a hwy a ddygasa[nt ato] [m] holl rai drwg eu hwyl, a'[r rhai] oedd amryw glefydau a chno[fëydd yn] eu dala, a'r [n] rhai † cythreulig[, a'r rhai] [o] lloerig, a'r [p] sawl oedd â'r p[arlys ar]nynt; ac efe a'u hiachâodd [hwy.]

k pen. 9. 26, 31. a 14. 1. Jos. 6. 27. 1 Bren. [...] 1 Cron. 14. 17. Marc 1. 28. Luc 4. 14, 37. a 5. [...] 8. 6. Luc 2. 2. Act. 15. 23, 41. m adn. 23. p[en.] 9. 35. Ex. 15. 26. n pen. 9. 32. a 12. 22. a 1[...] Marc 5. 2—18. Luc 4. 33—35. a 8. 27—37. o pen. 17. 15. p pen. 8. 6, 13. a 9. 2—8.

* Nid rhyfedd fyned sôn am dan[o ...] yn gwneyd y fath weithredoedd; o[...] na buasai mwy o gredu ynddo. Da[...] lawer yn dyfod ato am iachâd corph[...] ddarllenwn am neb yn dywedyd wr[...] wnawn fel y byddwn cadwedig. †[...] *reulig:* darllenwn am ddau fath o r[...] ig; rhai yr oedd diafol yn cael ei[...] poeni a'u harteithio, Marc 5. 3—5[...] ac eraill y preswyliai ynddynt yn [...] brophwydo a swyno, Act. 16. 16. N[...] am ddynion cythreulig yn yr Hen [...] tybia rhai eu bod yn amser y Cyfry[...] caffai efe gyfle i amlygu ei allu yn e[...] an, a thrwy hyny amlygu ei Ddu[w...] eraill eu bod yn cael eu goddef er m[...] chywilyddio y Saduceaid, y rhai [...] nad oedd ysbrydion.

25 * A [q] thorfeydd lawer a[...] asant ef o Galilea, a [r] † De[capolis, a] Jerusalem, a Judea, ac *o'r* [tu hwnt] i'r Iorddonen.

q pen. 5. 1. a 8. 1. a 12. 15. a 19. 2. M[...] Luc 6. 17. r Marc 5. 20. a 7. 31.

* Canlynasant ef am y *torthau*[...] corphorol, a rhai, efallai, o ddybe[...] Yr oedd yma gymmysgedd o Iudde[...] edloedd yn canlyn Crist, yr hwn a [...] yn Waredwr i bob un o'r ddau, ac i [...] ol-fur y gwahaniaeth oedd rhyngdd[...]

beth bynnag *sydd* dros ben hyn, * † o'r drwg y mae.

[t] 1 Cor. 1. 17—20. Col. 4. 6. Iago 5. 12. [u] pen. 13. 19. a 15. 19. Ioan 8. 44. Eph. 4. 25. Col. 3. 9.

* Yma mae ein Harglwydd bendigedig yn gwarafun llwon ond ar achosion o bwys, er terfynu dadl ac ymryson. Digon i bob dyn geirwir ydyw Ie, Ie; neu nage, nage; mewn pob ymddiddan cyffredin neu fasnach fydol. † Beth bynag sydd dros ben hyn o'r drwg y mae; o egwyddor ddrwg, o arfer ddrwg, i ryw ddyben drwg, ac o ddiafol, yr ysbryd drwg.

38 ¶ Clywsoch ddywedyd, [x] * Llygad am lygad, a dant am ddant.

[x] Ex. 21. 22—27. Lef. 24. 19, 20. Deut. 19. 19.

* Felly yr oedd rhëol y gyfraith gynt i swyddogion a barnwyr gwladol i farnu wrthi; ond nid i ddynion cyffredin, i'w cefnogi mewn ysbryd ymddïal ar eu gilydd. Felly y camddehonglid y ddeddf uchod gan yr athrawon Iuddewig i'r bobl.

39 Eithr yr ydwyf fi yn dywedyd wrthych chwi, [y] * Na wrthwynebwch ddrwg: ond [z] pwy bynnag a'th darawo ar dy rudd ddehau, † tro y llall iddo hefyd.

[y] Lef. 19. 18. 1 Sam. 24. 10—15. a 25. 31—34. a 26. 8—10. Job 31. 29—31. Diar. 20. 22. a 24. 29. Rhuf. 12. 17, 19. 1 Thes. 5. 15. Heb. 12. 4. Iago 5. 6. 1 Pedr 3. 9. [z] 1 Bren. 22. 24. Job 16. 10. Es. 50. 6. Galar. 3. 30. Mica 5. 1. Luc 6. 29. a 22. 64. 1 Pedr 2. 20—23.

40 Ac [a] i'r neb a fynno ymgyfreithio â thi, ‡ a dwyn dy bais, gâd iddo *dy* gochl hefyd.

[a] Luc 6. 29. 1 Cor. 6. 7.

41 ‖ A phwy bynnag a'th [b] gymhello un filldir, dos gyd âg ef ddwy.

[b] pen. 27. 32. Marc 15. 21. Luc 23. 26.

* Na wrthwynebwch ddrwg â drwg, sef trwy dalu drwg am ddrwg. † Ac mewn pethau bychain, megys dy daro ar dy rudd, goddef dy daro ar y llall hefyd, yn hytrach na rhoi ergyd am ergyd mewn ysbryd dïalgar. ‡ Os bydd rhyw un yn gyfreithgar, a thrwy anghyfiawnder yn dwyn dy bais, nid yw ond peth bychan; gad iddo dy gochl hefyd yn hytrach nac ymgyfreithio âg ef mewn tymher ddïalgar. ‖ Pwy bynag a'th gymhello un filltir. (fel y cymhellwyd Simon o Cyrene i ddwyn croes Crist.) Pan oedd Judea dan lywodraeth y Persiaid, byddai swyddogion yn cymhell y bobl a'u hanifeiliaid, i gynorthwyo eu cludo hwy o fân i fan; ond yr oedd dysgyblion y Doctoriaid Iuddewig yn cael eu hesgusodi o'r gwasanaeth hwn, ac yn ei wrthwynebu: mae Crist yn dysgu ei ddysgyblion ef i ufuddhau, yn hytrach na gwrthwynebu yn ymrysongar. Amcan yr adnodau hyn oll yw, dysgu i ni oddef pob math o ddrygau er mwyn heddwch, lle na byddo dyledswydd yn galw am y gwrthwyneb, ac ymddiried ein hachos i law Duw.

42 * Dyro [c] i'r hwn a ofyno gennyt; ac na thro oddi wrth yr hwn sydd yn ewyllysio † echwyna gennyt.

[c] pen. 25. 35—40. Deut. 15. 7—14. Job 31. 16—20. Salm 37. 21, 25, 26. a 112. 5—9. Diar. 3. 27, 28. a 11. 24, 25. a 19. 17. Can. 11. 1, 2, 6. Es. 58. 6—12. Dan. 4. 27. Luc 6. 30—36. a 11. 41. a 14. 12—14. Rhuf. 12. 20. 2 Cor. 9. 6—15. 1 Tim. 6. 17—19. Heb. 6. 10. a 13. 16. *Iago 1. 27. a 2. 15, 16.* 1 Ioan 3. 16—18.

* *Dyro i'r hwn a ofyno genyt, yn ol dy allu, ac heb dy ddrygu dy hun, er ei fod heb ddim* i dalu yn ol. † Ac i'r hwn sydd yn ewyll[...] echwyna genyt, ac yn bwriadu talu yn ol [...] allo. Os na elli roddi, na thro oddi wrth[...] yn wgus ac yn sarrug am eu bod yn dlodion[...]

43 ¶ Clywsoch ddywedyd, [d] * C[...] dy gymmydog, [e] † a chasâ dy elyn.

[d] pen. 19. 19. a 22. 39, 40. Lef. 19. 18. Marc 12. 31[...] Luc 10. 27—29. Rhuf. 12. 8—10. Gal. 5. 13, 14. Iago [...] [e] Ex. 17. 14—16. Deut. 12. 6. a 25. 17. Salm 139. 21, [...]

* Câr dy gymmydog, oedd orchymyn D[...] † casâ dy elyn, oedd chwanegiad y Pharis[...] at y gorchymyn hwnw. Cyfrifai yr Iudde[...] eu cenedl eu hunain yn gymmydogion, [...] cyfrifent bob cenedl ddi-enwaededig yn e[...] ion, o herwydd y gorchymyn yn nghylc[...] Cana-aneaid, Deut. 23. 6.

44 * Eithr yr ydwyf fi yn dywed[...] wrthych chwi, [f] † Cerwch eich gely[...] ion, bendithiwch y rhai â'ch melldi[...] iant, gwnewch dda i'r sawl a'ch c[...] ânt, a gweddïwch dros y rhai a w[...] niwed i chwi, ac a'ch erlidiant;

[f] Ex. 23. 4, 5. 2 Bren. 6. 22. 2 Cron. 28. 9—15. Salm [...] a 35. 13, 14. Diar. 25. 21, 22. Luc 6. 27, 28. a 23. 34. Ac[...] 60. Rhuf. 12. 14, 20, 21. 1 Cor. 4. 12, 13. a 13. 4—8. 1 Pedr [...]

* Mae yr Arglwydd Iesu yn dywedyd y[...] nid mewn ffordd o gyngor ond mewn ffor[...] orchymyn awdurdodol. † Cerwch eich gel[...] ion; nid â chariad o hyfrydwch ynddynt [...] gelynion ac annuwiolion, ond â chariad o ew[...] ys da tuag atynt fel eich cyd-greaduriaid, [...] weddïo drostynt, a gwneud pob daioni iddy[...]

45 * Fel [g] y byddoch blant i'ch T[...] yr hwn *sydd* yn y nefoedd: [h] canys [...] mae efe yn peri i'w haul godi ar [...] drwg a'r da, ac yn gwlawio ar y c[...] iawn a'r anghyfiawn.

[g] adn. 9. Luc 6. 35. Ioan 13. 35. Eph. 5. 1. 1 Io[...] 9, 10. [h] Job 24. 2. Salm 145. 9. Act. 14. 17.

* Trwy garu ein gelynion felly, y bydd[...] ac y dangoswn ein bod, yn blant i'n Tad [...] hwn sydd yn y nefoedd: oblegid y mae [...] yn peri i'w haul godi ar y drwg â'r da, ac [...] gwlawio ar y cyfiawn â'r anghyfiawn.

46 Oblegid [i] os cerwch y sawl a'[...] caro, pa wobr sydd i chwi? oni wn[...] [k] publicanod hefyd yr un peth?

[i] pen. 6. 1. Luc 6. 32—35. 1 Pedr 2. 20—23. [k] pen. 9[...] 11. a 11. 19. a 18. 17. a 21. 31, 32. Luc 15. 1. a 18. 13. a 19. [...]

47 Ac os [l] cyferchwch well i'[...] brodyr yn unig, [m] pa ragoriaeth yr y[...] ych chwi yn ei wneuthur? onid ydy[...] * publicanod hefyd yn gwneuthur fel[...]

[l] pen. 10. 12. Luc 10. 4, 5. [m] adn. 20. 1 Pedr 2. [...]

Os na charwn ond y sawl a'n caro ninn[...] &c. pa le mae y rhagoriaeth i'w weled rh[...] crefyddwyr a rhai digrefydd, a pha le ma[...] prawf ein bod ni yn disgwyl am wobr me[...] byd a ddaw? * Publicanod oedd y rha[...] godent y dreth ar yr Iuddewon dros y R[...] einiaid, ac y fath waethaf o ddynion oedd[...] yn gyffredin.

48 Byddwch [n] chwi gan hynny [...] * berffaith, [o] fel y mae eich Tad yr h[...] sydd yn y nefoedd yn berffaith.

[n] Gen. 17. 1. Lef. 11. 44. a 19. 2. a 20. 26. Jo[...] a 2. 3. Salm 37. 37. Luc 6. 36. 2 Cor. 7. 1. a 13. 9, 1[...] 3. 12—15. Col. 1. 28. a 4. 12. Iago 1. 4. 1 Pedr 1. 15, [...] 16, 45. Eph. 5. 1, 2. 1 Ioan 3. 3.

hyn yn blant i Dduw: Duw y tangnefedd yw efe, a meibion tangnefedd ynt hwythau. Gelwir hwy yn blant i Dduw am eu bod yn blant iddo.

10 Gwyn eu byd y [t] rhai a erlidir o * achos cyfiawnder: [u] canys eiddynt yw † teyrnas nefoedd.

[t] pen. 10. 23. Salm 37. 12, 13. Marc 10. 30. Luc 6. 22, 23. a 21. 12, 13. Ioan 15. 20, 21. Act. 5. 40, 41. a 8. 1. Rhuf. 8. 35—39. 1 Cor. 4. 9—13. 2 Cor. 4. 8—12, 17. Phil. 1. 28, 29. 2 Tim. 2. 12. a 3. 11, 12. Iago 1. 2—5. 1 Pedr 3. 14. a 4. 12—16. Dat. 2. 10. [u] adn. 3. 2 Thes. 1. 4—7. Iago 1. 12.

* Wrth gyfiawnder yma, mae i ni ddeall, achos cyfiawn, ac athrawiaeth gyfiawn, yr efengyl; a chydwybod gyfiawn, ac ymarweddiad cyfiawn, ei phroffeswyr. † Y rhai a ddyoddefant erlid yn amyneddgar am y pethau uchod, ydynt wir ddeiliaid y Messiah, ac a gânt deyrnasu byth gydag ef yn nheyrnas nefoedd. Eiddynt hwy yw y deyrnas.

11 *Gwyn eich byd [x] pan y'ch gwaradwyddant, ac *y'ch* erlidiant, ac y dywedant bob drygair yn eich [y] erbyn er fy mwyn i, a hwy yn gelwyddog.

[x] pen. 10. 25. a 27. 39. Salm 35. 11. Es. 66. 5. Luc 7. 33, 34. Ioan 9. 28. 1 Pedr 2. 23. a 4. 14. [y] pen. 10. 18, 22, 39. a 19. 29. a 24. 9. Salm 44. 22. Marc 4. 17. a 8. 35. a 13. 9, 13. Luc 6. 22. a 9. 24. a 21. 12, 17. Ioan 15. 21. Act. 9. 16. Rhuf. 8. 36. 1 Cor. 4. 10. 2 Cor. 4. 11. Dat. 2. 3.

* Drwg-eiriau celwyddog yw y fath iselaf o erlid, a phrin y dïangodd neb o'r duwiolion erioed heb gael eu herlid fel hyn: felly y gwnaed a Dafydd, Ioan Fedyddiwr, a Christ ei hun. Gwyn fyd y rhai a erlidir felly, am mai celwyddog yw y drwg eiriau, am mai er mwyn Crist y cânt eu herlid, am y tŷn Duw ymaith eu gwarth, ac am y bydd gwobr iddynt yn y nef.

12 [z] * Byddwch lawen a hyfryd: [a] † canys mawr *yw* eich gwobr yn y nefoedd: [b] oblegid felly yr erlidiasant hwy y prophwydi a fu o'ch blaen chwi.

[z] Luc 6. 23. Act. 5. 41. a 16. 25. Rhuf. 5. 3. Phil. 2. 17, 18. Col. 1. 24. Iago 1. 2. 1 Pedr 4. 13. [a] pen. 6. 1, 2, 4, 5. 16. a 10. 41, 42. a 16. 27. Gen. 15. 1. Ruth 2. 12. Salm 19. 11. a 58. 11. Diar. 11. 18. Es. 3. 10. Luc 6. 23, 35. 1 Cor. 3. 8. Col. 3. 24. Heb. 11. 6, 26. [b] pen. 21. 34—38. a 23. 31—37. 1 Bren. 18. 4, 13. a 19. 2, 10, 14. a 21. 20. a 22. 8, 26, 27. 2 Bren. 1. 9, &c. 2 Cron. 16. 10. a 24. 20—22. a 36. 16. Neh. 9. 26. Jer. 2. 30. a 26. 8, 9, 21—23. Luc 6. 23. a 11. 47—51. a 13. 34. Act. 7. 51, 52. 1 Thes. 2. 15.

* Mae y geiriau "llawen a hyfryd" yma, yn arwyddo y radd uwchaf o lawenydd a gorfoledd: llawenydd hyd at lâmu, a neidio, fel Dafydd gynt o flaen yr arch. † Nid o herwydd yr erlid ynddo ei hun, ond o herwydd y fraint o gael dyoddef er *mwyn* Crist, ac o herwydd y gwobr mawr yn y nef.

13 ¶ * Chwi yw [c] halen y ddaear: † eithr [d] o diflasodd yr halen, â pha beth yr helltir ef? ni thâl efe mwy ddim ond i'w fwrw allan, a'i sathru gan ddynion.

[c] Lef. 2. 13. Col. 4. 6. [d] Marc 9. 49, 50. Luc 14. 34, 35. Heb. 6. 4—6. 2 Pedr 2. 20, 21.

* Yn hytrach na thrallodi ein hunain yn nghylch yr hyn a ddywedo dynion am danom, ein lle ni yw ymdrechu bod yn halen y ddaear, mewn athrawiaeth iachus, mewn ymadroddion grasol, ac mewn buchedd sanctaidd. Dywedid gynt fod Groeg yn Halen yr holl Genhedloedd, oblegid y ddysgeidiaeth a geid oddi yno: pa faint mwy Cristionogion, yn enwedig athrawon. † Dywedir y gall halen golli ei flas, ac nad yw wedi hyny dda i ddim: *felly proffeswyr crefydd*, wedi colli yn y pethau uchod, nid ydynt dda i ddim; ie, maent waeth na dynion eraill.

14 * Chwi yw [e] goleuni y byd. [f] † D[illegible] nas a osodir ar fryn, ni ellir ei chudd[illegible]

[e] Ioan 5. 35. a 12. 36. Rhuf. 2. 19, 20. 2 Cor. 6. 14. [illegible] 5. 8—14. Phil. 2. 15. 1 Thes. 5. 5. Dat. 1. 20. a [illegible] [f] Gen. 11. 4—8. Dat. 21. 14, &c.

* Crist yw goleuni y byd yn yr ystyr n[illegible] af; yn nesaf ei weinidogion, ac wedi h[illegible] proffeswyr yr efengyl. Rhaid i ni oll d[illegible] byn ein goleuni o hôno ef, fel y lleuad a'[illegible] o'r haul naturiol. † Dywed Maundrel fod [illegible] as a elwid Saphet, yr hen Bethulia gynt[illegible] sefyll ar fryn yn ngolwg Iesu, pan oed[illegible] traddodi y bregeth hon.

15 * Ac [g] ni oleuant ganwyll, a'i [illegible] dan lestr, ond mewn canwyllbren [h] hi a oleua i bawb sydd yn y tŷ.

[g] Marc 4. 21, 22. Luc 8. 16, 17. a 11. 33. [h] Ex. [illegible] Num. 8. 2.

* Dylech chwi, fy nisgyblion, ystyried[illegible] yd, i ba ddyben y cyfrenais oleuni a gwy[illegible] aeth i chwi: nid er eich lles eich hunai[illegible] unig; ond i'r dyben i chwi oleuo eraill[illegible] nad oes neb yn goleuo cymmaint a chan[illegible] mewn ystafell i'w chuddio gwedi hyny. [illegible] wyllau Duw yw gweinidogion y gair, (a p[illegible] ffeswyr hefyd yn eu graddau) i oleuo byd t[illegible]

16 [i] * Llewyrched felly eich gole[illegible] ger bron dynion, [k] fel y gwelont e[illegible] gweithredoedd da chwi, [l] † ac y g[illegible] goneddont [m] eich Tad yr hwn sy[illegible] yn y nefoedd.

[i] Diar. 4. 18. Es. 58. 8. a 60. 1—3. Rhuf. 13. 11—14. E[illegible] 5. 8. Phil. 2. 15, 16. 1 Thes. 2. 12. a 5. 6—8. 1 Pedr [illegible] 1 Ioan 1. 5—7. [k] pen. 6. 1—5, 16. a 23. 5. Act. 9. 36. [illegible] 2. 10. 1 Tim. 2. 10. a 5. 10, 25. a 6. 18. Tit. 2. 7, 14. a [illegible] 7, 8, 14. Heb. 10. 24. 1 Pedr 2. 12. a 3. 1, 16. [l] Es. 61. [illegible] Ioan 15. 8. 1 Cor. 14. 25. 2 Cor. 9. 13. Gal. 1. 24. 2 Thes. [illegible] 10—12. [m] adn. 45, 48. pen. 6. 9. a 23. 9. Luc 11. 2.

* Byddwch ddyfal, gan hyny, i beri i'ch go[illegible] euni lewyrchu ger bron dynion; goleuni ei[illegible] athrawiaeth, a goleuni eich gweithredoedd d[illegible] mewn ymarweddiad sanctaidd. † A hyny n[illegible] i'ch dangos eich hunain, ond i ogoneddu Duw[illegible] i ddwyn dynion i barchu yr efengyl, i brofi [illegible] heffeithiau, ac i wneuthur proffes gyhoedd[illegible] hôni.

17 ¶ * Na thybiwch fy nyfod [illegible] dorri y gyfraith, neu y prophwydi: [illegible] ddaethum i dorri, [o] ond i gyflawni.

[n] Luc 16. 17. Ioan 8. 5. Act. 6. 13. a 18. 13. a 21. [illegible] Rhuf. 3. 31. a 10. 4. Gal. 2. 17—24. [o] pen. 3. 15. Salm [illegible] 6—8. Es. 42. 21. Rhuf. 8. 4. Gal. 4. 4, 5. Col. 2. 16, [illegible] Heb. 10. 3—12.

* E gyflawnodd yr Arglwydd Iesu y dded[illegible] *seremoniol*, fel yr oedd ef yn ei berson a'i wa[illegible] yn sylwedd ei holl gysgodau hi: ond mae [illegible] amlwg mai y gyfraith *foesol* mae ef yn fedd[illegible] yma. Efe a gyflawnodd hôno yn yr ystyriae[illegible] au a ganlyn: eglurhâodd hi yn fanylach [illegible] neb arall erioed; amddiffynodd hi yn wyn[illegible] gau olygiadau y dysgawdwyr Iuddewig o hôn[illegible] ufuddhâodd yn berffaith iddi mewn calon [illegible] ymarweddiad trwy ei oes; aeth dân ei me[illegible] tith, a rhoddodd iawn iddi tros ei bobl; a s[illegible] ydlodd hi yn rhëol berffaith o ufudd-dod i b[illegible] dyn tra parhâo y byd.

18 * Canys [p] yn wir meddaf i chw[illegible] [q] Hyd onid êl y nef a'r ddaear heibi[illegible] nid â un † iod nac un ‡ tippyn [r] o [illegible] gyfraith heibio, hyd oni ‖ chwblhäer o[illegible]

Zec. 14. 9. Mal. 1. 11, 14. Luc 2. 14. a 11. 2. 1 Tim. 6. 16. Dat. 4. 11. a 5. 12—14.

* Gwedi gwahardd bod yn siaradus mewn gweddi yn yr adnodau uchod, mae yr Arglwydd Iesu yn dysgu i ni pa fodd i weddïo yn yr adnod hon a'r rhai canlynol. † Nid bob amser yn y geiriau hyn, ond bob amser yn y dull eglur, cynnwysfawr a gostyngedig hyn. ‡ Mae Duw yn Dad ei holl greaduriaid yn gyffredinol, yn enwedig angelion a dynion; ond mae yn Dad y credinwyr mewn modd neillduol, a hwythau yn nesâu ato mewn ysbryd ffydd, mabwysiad, ac anwyldeb, fel ei blant. ‖ Y nefoedd yw ei breswylfa, goruwch pawb, ac yn Arglwydd ar bawb. § Enw Duw yw pa beth bynag y gwnaeth efe ei hun yn hysbys drwyddo: gogonedder Duw yn mhob amlygiad a wnaeth o hono ei hun.

10 [d] * Deled dy deyrnas. [e] † Gwneler dy ewyllys, [f] megis yn y nef, *felly* ar y ddaear hefyd.

[d] pen. 3. 2. a 4. 17. a 16. 28. Salm 2. 6—12. Es. 2. 2—4. Jer. 23. 5, 6. Dan. 2. 44. a 7. 13, 14, 27. Zec. 9. 9. Marc 11. 10. Luc 19. 11, 38. Col. 1. 13. Dat. 11. 15. a 12. 10. a 19. 6. a 20. 4. [e] pen. 7. 21. a 12. 50. a 26. 42. Salm 40. 8. Marc 3. 35. Ioan 4. 34. a 6. 39, 40. a 7. 17. Act. 13. 22. a 22. 14. Rhuf. 12. 2. Eph. 6. 6. Col. 1. 9. 1 Thes. 4. 3. a 5. 18. Heb. 10. 7, 36. a 13. 21. 1 Pedr 2. 15. a 4. 2. [f] Neh. 9. 6. Salm 103. 19—21. Dan. 4. 35. Heb. 1. 14.

* I'r dyben o Sancteiddio (neu ogoneddu) Enw Duw, mae Crist yn dysgu i ni weddïo, Deled dy deyrnas. Deled teyrnas y Messiah, yr hon a ddisgwylid, ac oedd ar ddyfod y pryd hwnw; deled dy deyrnas yn ngweinidogaeth yr efengyl drwy yr holl fyd; a deled dy deyrnas yn nghalonau plant dynion. † Fel y llwyddo teyrnas Dduw, felly y gwneir ei ewyllys; ei ewyllys yn ei air, a'i ewyllys yn ei ragluniaeth. Ymostyngiad ac ufudd-dod i'w ewyllys, a feddylir yma wrth "wneyd."

11 * Dyro [g] i ni heddyw ein bara † beunyddiol.

[g] pen. 4. 4. Ex. 16. 16—35. Job 23. 12. Salm 33. 18, 19. a 34. 10. Diar. 30. 8. Luc 11. 3. Ioan 6. 31, &c. 2 Thes. 3. 12. 1 Tim. 6. 8.

* Yma dysgir ni i gydnabod, mai yn Nuw yr ydym yn byw, yn symmud, ac yn bod. Dysgir ni hefyd ar y naill law, i fod yn gymmedrol yn ein dymuniadau, dim ond ein digonedd o fara; † ac ar y llaw arall, i ymddiried yn wastadol yn yr Arglwydd, heb rag-ofalu yn ormodol.

12 * A [h] maddeu i ni ein [i] dyledion, [k] † fel y maddeuwn ninnau i'n dyledwyr.

[h] Ex. 34. 7. 1 Bren. 8. 30, 34, 39, 50. Salm 32. 1, 2. a 130. 3, 4. Es. 1. 18. Dan. 9. 19. Act. 13. 38. Eph. 1. 7. 1 Ioan 1. 7—9. [i] pen. 18. 23—27, 34. Luc 7. 40—42. a 11. 4. [k] adn. 14, 15. pen. 18. 21, 22, 23—35. Neh. 5. 12, 13. Marc 11. 25, 26. Luc 6. 37. a 17. 3—5. Eph. 4. 32. Col. 3. 13.

* Y dyledion yma yw ein pechodau, o gyflawniad a gomeddiad; pechodau ar feddwl, gair, a gweithred. Dylem weddïo am faddeuant o'n pechodau bob dydd, fel am ein bara beunyddiol. † Rhaid i ni fod yn faddeugar ein hunain hefyd, wrth weddïo am faddeuant: ac felly gweddïo mewn *cariad* yn gystal ag mewn *ffydd*.

13 * Ac [l] nac arwain ni i brofedigaeth; eithr [m] gwared ni rhag † drwg. Canys [n] eiddo ti yw y deyrnas, a'r nerth, a'r gogoniant, yn oes oesoedd. [o] Amen.

[l] pen. 26. 41. Gen. 22. 1. Deut. 8. 2, 16. Diar. 30. 8, 9. Luc 22. 31, 32, 40, 46. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 12. 7—9. Heb. 11. 36, 37. 1 Pedr 5. 8. 2 Pedr 2. 9. Dat 2. 10. a 3. 10. [m] 1 Cron. 4. 10. Salm 121. 7, 8. Jer. 15. 21. Ioan 17. 15. Gal. 1. 4. 1 Thes. 1. 10. 2 Tim. 4. 17, 18. Heb. 2. 14, 15. 1 Ioan 3. 8. a 5. 18, 19. Dat. 7. 14—17. a 21. 4. [n] adn. 10. Es. 15. 18. 1 Cron. 29. 11, 12. Salm 10. 16. a 47. 2, 7. a 145. 10—13. Dan. 4. 25, 34, 35. a 7. 18. 1 Tim. 1. 17. a 6. 15—17. Dat. 3. 12. a 19. 1. [o] pen. 28. 20. Num. 5. 22. Deut. 27. 15, &c. 1 Bren. 1. 36. 1 Cron. 16. 36. Salm 41. 13. a 72. 19. a 89. 52. a 106. 48. Jer. 28. 6. 1 Cor. 14. 16. 2 Cor. 1. 20. Dat. 1. 18. a 3. 14. a 19. 4. a 22. 20.

* Ac fel na byddo i ni bechu rhagllaw, gweddïwn nad elom i brofedigaeth. Nid yw Duw yn temtio neb, nac yn arwain neb i brofedigaeth; ond dichon i ragluniaeth ein harwain i amgylchiadau a rydd lawer o fantais i ddiafol a'n llygredigaethau ein hunain arnom. † Wrth y drwg yma, gellir cymmeryd i mewn bob drwg: calon ddrwg, diafol drwg, profedigaethau drwg, a gweithredoedd drwg. ‡ E ddichon Duw gyflawni yr holl ddeisyfiadau uchod, canys eiddo ef yw y deyrnas, y nerth a'r gogoniant yn oes oesoedd. ‖ Mae yr Amen yma yn arwyddo *dymuniad*, a *ffydd* y gweddïwr, yn nghyd a *sicrwydd* o gyflawniad y pethau.

14 * Oblegid [p] os maddeuwch i ddynion eu camweddau, eich Tad nefol a faddeu hefyd i chwithau:

[p] adn. 12. pen. 7. 2. a 18. 21—35. Diar. 21. 13. Marc 11. 25, 26. Iago 2. 13. 1 Ioan 3. 10.

15 † Eithr oni faddeuwch i ddynion eu camweddau, ni faddeu eich Tad eich camweddau chwithau.

* Nid *am* ein bod ni yn maddau i ddynion mae Duw yn maddau i ni; † Eto, ar yr un pryd, ni faddau efe i ni oni faddeuwn ni i ddynion. A'r trugarog y gwna efe drugaredd.

16 ¶ Hefyd, [q] pan * ymprydioch, [r] na fyddwch fel y rhagrithwyr, yn wyneb-drist: canys anffurfio eu hwynebau y maent, fel yr ymddangosont i ddynion eu bod yn ymprydio. [s] Yn wir meddaf i chwi, Y maent yn derbyn eu gwobr.

[q] pen. 9. 14, 15. 2 Sam. 12. 16, 21. Neh. 1. 4. Est. 4. 16. Salm 35. 13. a 69. 10. a 109. 24. Dan. 9. 3. Luc 2. 37. Act. 10. 30. a 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 6. 5. a 11. 27. [r] adn. 2, 5. 1 Bren. 21. 27. Es. 58. 3—5. Zec. 7. 3—5. Mal. 3. 14. Marc 2. 18. Luc 18. 12. [s] adn. 2, 5.

17 † Eithr pan ymprydiech di, [t] eneinia dy ben, a golch dy wyneb;

[t] Ruth. 3. 3. 2 Sam. 14. 2. Preg. 9. 8. Dan. 10. 2, 3.

18 Fel [u] nad ymddangosech i ddynion dy fod yn ymprydio, ond i'th Dad yr hwn sydd yn y dirgel: a'th Dad yr hwn sydd yn gweled yn y dirgel, [x] a dâl i ti yn yr amlwg.

[u] 2 Cor. 5. 9. a 10. 18. Col. 3. 22—24. 1 Pedr 2. 13. [x] adn. 4, 6. Rhuf. 2. 6, 7. 1 Pedr 1. 7.

Gwedi sôn am elusen a gweddi, mae ein Hiachawdwr yma yn sôn am ddyledswydd arall a fynych arferid gan yr Iuddewon, sef ympryd. * Nid am ympryd cyhoedd, gwladol nac eglwysig, y mae yn sôn, ond am ympryd personol, a ddylasai gael ei gadw yn ddirgel; ond a gadwai y Phariseaid rhagrithiol yn amlwg i bawb, er mwyn cael eu gweled gan bawb, a'u mawrygu am eu rhith-grefydd. † Mae efe yn cymmeryd yn ganiatâol y byddai i'w ddisgyblion ymprydio, ac yn eu hannog nad ymddangosent i ddynion eu bod yn ymprydio, ond ei wneyd yn sobr ger bron Duw yr hwn sydd yn gweled yn y dirgel.

ef; rhag un amser i'th wrthwynebwr dy roddi di yn llaw y barnwr, [x] ac i'r barnwr dy roddi at y swyddog, ‡ a'th daflu y'ngharchar.

t Gen. 23. 3—8, 13—22. a 33. 3—11. 1 Sam. 25. 17—35. Diar. 6. 1—5. a 25. 8. Luc 12. 58. a 14. 31, 32. *u* Job 22. 21. Salm 32. 6. Es. 55. 6, 7. Luc 13. 24, 25. 2 Cor. 6. 2. Heb. 3. 7, 13. a 12. 17. *x* 1 Bren. 22. 26, 27.

26 Yn wir meddaf i ti, [y] Ni ddeui di allan oddi yno, hyd oni thalech y ffyrling eithaf.

y pen. 18. 34. a 25. 41, 46. Luc 12. 59. a 16. 26. 2 Thes. 1. 9. Iago 2. 13.

* Mae golwg yn y geiriau hyn ar ddyn wedi troseddu yn erbyn ei gymmydog, ac o herwydd hyny yn agored i'r gyfraith wladol. Ac os yw dyn felly mewn perygl, pa faint mwy brawd wedi pechu yn erbyn brawd? Er nad yw yn agored i'r gyfraith wladol, eto mae wedi digio Duw, ac yn agored i gael ei geryddu ganddo ef. Mae yma hefyd rybudd dwys i'r annuwiol, yr hwn mae Duw yn * wrthwynebwr iddo, † ac yntau ar y ffordd gydag ef i'r farn. Annogir ef i gytuno âg ef ar frys, yn ol trefn yr efengyl o gymmodi pechadur â Duw; ‡ rhag os teflir ef i garchar uffern, na ddaw efe byth oddi yno. Y pethau uchod yw golygiadau yr Awdwyr a enwir wrth y gwaith hwn.

27 ¶ Clywsoch ddywedyd gan y rhai gynt, [z] * Na wna odineb.

z Ex. 20. 14. Lef. 20. 10. Deut. 5. 18. a 22. 22—24. Diar. 6. 32.

28 † Eithr [a] yr ydwyf fi yn dywedyd i chwi, [b] fod pob un a'r sydd yn edrych ar wraig i'w chwennychu hi, [c] wedi gwneuthur eisoes odineb â hi yn ei galon

a adn. 22, 39. pen. 7. 28, 29. *b* Gen. 39. 7, &c. Ex. 20. 17. 2 Sam. 11. 2. Job 31. 1, 9. Diar. 6. 25. Iago 1. 14, 15. 2 Pedr 2. 14. 1 Ioan 2. 16. *c* Salm 119. 96. Rhuf. 7. 7, 8, 14.

Amcan yr Arglwydd Iesu yn yr adnodau hyn, fel y rhai o'r blaen, oedd, dangos na ddaeth ef i dori y gyfraith, ond i egluro ysbrydolrwydd y gyfraith, a diwygio agoriadau diflas ac arwynebol y Phariseaid ar y gyfraith. * Y *weithred* o odineb a waharddent hwy yn unig; † ond yma mae edrychiad y llygaid, a chwennychiad y galon, yn cael eu dangos yn doriad o'r gorchymyn, ac yn odineb yn nghyfrif Duw.

29 Ac [d] os dy * lygad dehau a'th rhwystra, [e] tỳn ef allan, a thafl oddi wrthyt; [f] canys da i ti golli un o'th aelodau, ac na thafler dy holl gorph i uffern.

d pen. 18. 8, 9. Marc 9. 43—48. *e* pen. 19. 12. Rhuf. 6. 6. a 8. 13. 1 Cor. 9. 27. Gal. 5. 24. Col. 3. 5. 1 Pedr 4. 1—3. *f* pen. 16. 26. Diar. 5. 8—14. Marc 8. 36. Luc 9. 24, 25.

30 Ac os dy † law ddehau a'th [g] rwystra, tòr hi ymaith, a thafl oddi wrthyt; canys da i ti golli un o'th aelodau, [h] ac na thafler dy holl gorph i uffern.

g pen. 11. 6. a 13. 21. a 16. 23. a 18. 6, 7. a 26. 31. Luc 17. 2. Rhuf. 9. 33. a 14. 20, 21. 1 Cor. 8. 13. Gal. 5. 11. 1 Pedr 2. 8. *h* pen. 22. 13. a 25. 30. Luc 12. 5.

* Meddwl y ddwy adnod hyn yw, y dylai iachawdwriaeth ein heneidiau fod o flaen pob peth arall yn ein golwg, ac y dylem ymwrthod â phob peth a fyddo yn rhwystr i hyny, pa mòr anwyl neu werthfawr bynag y byddo, a pha mòr anhawdd bynag y byddo genym *ninnau ymadael âg ef.* * Y llygad dehau yma, yw y llygad godinebus yn yr adnodau o'r bla[en] efallai, ac yn arwyddo pob chwant pech[ad]urus: † a'r llaw ddehau, a arwydda bob p[eth] cyfreithlawn a gwasanaethgar ynddo ei h[un] ond fel y byddo dynion yn ymrwystro gy[d]ag ef o ran pethau yr iechydwriaeth.

31 A dywedwyd, [i] * Pwy bynnag [a] ollyngo ymaith ei wraig, rhoed i[ddi] lythyr ysgar.

i pen. 19. 7. Deut. 24. 1—4. Jer. 3. 1. Marc 10. 2—[4].

32 † Ond [k] yr ydwyf fi yn dywed[yd] i chwi, fod [l] pwy bynnag a ollyngo y[m]aith ei wraig, ond o achos godineb, [sydd yn] peri iddi wneuthur godineb: a ph[wy] bynnag a brïodo yr hon a ysgarwy[d], y mae efe yn gwneuthur godineb.

k adn. 28. Luc 9. 30, 35. *l* pen. 19. 8, 9. Mal. 2. 14—[16]. Marc 10. 5—12. Luc 16. 18. 1 Cor. 7. 4.

* Dysgai yr Athrawon Iuddewig bod [yn] gyfreithlon i wr ymadael â'i wraig am bet[hau] bychain iawn; gan gymmeryd mantais a[r y] geiriau hyny, *Oni chaiff hi ffafr yn ei ol[wg] ef,* Deut. 24. 1. † Ond yma mae Crist [yn] dangos mai am odineb yn unig mae ysg[ar]iaeth yn gyfreithlawn, a bod y neb a ysga[ro] ei wraig heb hyny, yn peri iddi wneuth[ur] godineb, yn ei gosod mewn profedigaeth [i] hyny. Ei wraig ef ydyw yn ngolwg Du[w] er ei hysgar yn anghyfreithlawn, a godin[eb] fyddai iddi brïodi â neb arall.

33 ¶ Trachefn, clywsoch ddywed[yd] gan y rhai gynt, [m] * Na thwng anudo[n,] eithr tâl dy lwon i'r Arglwydd.

m Ex. 20. 7. Lef. 19. 12. Num. 30. 2, &c. Deut. 5. [11.] Salm 1. 14. a 76. 11. Can. 5. 4—6. Nah. 1. 15.

34 † Ond yr ydwyf fi yn dywedy[d] wrthych chwi, [n] Na thwng ddim: na i'r [o] nef; canys gorseddfa Duw ydyw

n Deut. 23. 21—23. Can. 9. 2. Iago 5. 12. *o* pen. [2]22. Es. 57. 15. a 66. 1.

35 Nac i'r [p] ddaear; canys troed faingc ei draed ydyw: nac i Jerusalem canys [q] dinas y brenhin mawr ydyw

p Salm 99. 5. *q* 2 Cron. 6. 6. Salm 48. 2. a 87. 2. Mal. 1. 1[4].

36 Ac [r] na thwng i'th ben; [s] am n[a] elli wneuthur un blewyn yn wỳn, ne[u] yn ddu.

r pen. 23. 16—21. *s* pen. 6. 27. Luc 12. 25.

* Nid yw yr Arglwydd Iesu yma yn gwrth wynebu cyfraith yr Arglwydd, Deut. 6. 13. [a] 10. 20. nid yw yn beio Abraham, a dyngod[d] ei was, Gen. 24. 3. ac nid yw yn diddymu [y] moddion defnyddiol hyny sydd yn derfyn a[r] bob ymryson, Heb. 6. 16. † ond dywedyd [y] mae yn erbyn tyngu anudon, tyngu cyffredi[n] a thyngu afreidiol, yr hyn oedd arferiad cyff[re]din yn mhlith yr Iuddewon. Tyngent i'r nef, i'r ddaear, i Jerusalem, ac i'w pènau rhyw beth ond peidio enwi Duw, yr hyn [a] farnent yn bechod mawr. Mae un gwr dys[g]edig yn darllen y geiriau fel hyn, "I'r ne[f] na thwng ddim, nac i'r ddaear, nac i Jerusalem nac i'th ben. Dangosir yma, nad yw tyng[u] yn ysgafn i greaduriaid Duw, fawr llai pec[h]adurus na thyngu i Dduw ei hun.

37 Eithr [t] bydded eich ymadrod[d] chwi, * Iè, ïe; Nag è, nag è: oblegi[d]

30 Am hynny os [t] dillada Duw felly lysieuyn y maes, yr hwn sydd heddyw, ac y fory a fwrir i'r † ffwrn, oni *ddilladа efe* chwi yn hytrach o lawer, [t] O chwi o ychydig ffydd?

[illegible] 5, 6. a 32. 7. Es. 40. 6—8. Luc 12. 28. Iago 1. 10, 11. 1 Pedr 1. 24. [t] pen. 8. 26. a 14. 31. a 16. 8. a 17. 17. Marc 4. 40. a 16. 14. Luc 9. 41. Ioan 20. 27. Heb. 3. 12.

O'r blaen, soniai yr Arglwydd Iesu am ofal Duw dros grëaduriaid direswm, a bywyd ynddynt: yma mae yn sôn am grëaduriaid difywyd, ac yn dangos gofal Duw am danynt, er cywilyddio dynion o herwydd eu rhagofal, a'u hanymddiried yn yr Arglwydd. * Gan y byddai meninoedd y dwyrain yn arfer ymwisgo mewn dillad gwŷnion, mae yn debygol mai y lili wen a feddylir yma ac nid y *tulip*, blodeuyn o amryw liwiau. † *Ffwrn*, nid hawdd yw i ni ddëall beth yw bwrw blodau i ffwrn, gan hyny tybia *Doddridge* mai pair dystyll a feddylir, lle byddid yn dystyllu blodau a llysiau, i wneuthur gwirod o honynt.

31 * Am hynny na ofelwch, gan ddywedyd, * Beth a fwyttawn? neu, Beth a yfwn? neu, A pha beth yr ymddilladwn?

[u] pen. 4. 4. a 15. 32. Lef. 25. 20—22. 2 Cron. 25. 9. Salm 78. 19—21. Luc 12. 29.

32 (Canys [x] yr holl bethau hyn y mae y † Cenhedloedd yn eu ceisio) oblegid ‡ gwyr eich Tad nefol fod arnoch eisieu yr holl bethau hyn.

[x] pen. 5. 46, 47. a 20. 25, 26. Salm 17. 14. Luc 12. 30. [illegible] 17. 1 Thes. 4. 5. [y] adn. 8. Salm 103. 13. Luc 11. 2. a 12. 30.

Ail grybwylliad sydd yma o'r hyn a ddywedwyd yn adnod 25, yn erbyn rhagofalon; [illegible] peth, o herwydd mai y rhai sydd heb [illegible]ed fod eneidiau ganddynt, ac heb wybod [a]m ragluniaeth Duw, sydd yn rhagofalu. ‡ Peth arall, mae gan ddu wiolion *Dad* [i] ofalu am danynt, yr hwn fel Duw a ŵyr [an]gen, ac fel Tad a ddiwalla eu hangen.

[33] Eithr [z] yn gyntaf ceisiwch [deyr]nas Dduw, † a'i [b] gyfiawnder; a'r holl bethau hyn a roddir i [chwi y]n ychwaneg.

[illegible] 2. 11—13. a 17. 13. 2 Cron. 1. 7—12. a 31. 20, [illegible] 1—9. a 2. 9, 10. Hag. 1. 2—11. a 2. 16—19. Luc [illegible] 6. 27. a pen. 3. 2. a 4. 17. a 13. 44—46. Act. [illegible] 31. Rhuf. 14. 17. Col. 1. 13, 14. 2 Thes. 1. 5. [illegible] 1. [b] pen. 5. 6. Es. 45. 24. Jer. 23. 6. Luc 1. 6. [illegible] a 3. 21, 22. a 10. 3. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21. 2 Pedr 1. 1. [c] pen. 19. 29. Salm 34. 9, 10. a 37. 25. a 84. 11, 12. Marc 10. 30. Luc 18. 29, 30. [illegible] 32. 1 Cor. 3. 22. 1 Tim. 4. 8.

[Wrt]h deyrnas Dduw mae i ni ddeall, [teyrnas] y Messiah, sef goruchwyliaeth yr efengyl [a]'i llwyddiant yn y byd. † Wrth ei gyfiawnder ef, deallwn, y cyfiawnder hwnw sydd yn cyfiawnhau, y gras sydd yn ein sancteiddio, a'r gweithredoedd da yn y rhai y dylem rodio. Dylem geisio y pethau uchod o flaen pob peth, ac yn benaf o bob peth. ‡ A [phethau] angenrheidiol y byd hwn a roddir yn ychwaneg. Yn chwaneg am nad ydynt hwy yn o angenrheidrwydd i'r cyfammod [ond] yn deilliaw o ddaioni Duw, fel y gwêl yn dda eu rhoi neu eu hattal.

[34] * Na ofelwch gan hynny dros [dran]noeth: [d] † canys trannoeth a ofala am ei bethau ei hun. [f] ‡ Digon i'r diwrnod ei ddrwg ei hun.

[d] adn. 11, 25. Es. 16. 18—29. Galar. 3. 23. [e] Deut. 33. 25. 1 Bren. 17. 4—6, 14—16. 2 Bren. 7. 1, 2. Luc 11. 3. [f] Ioan 16. 27. a 16. 33. Act. 14. 22. 1 Thes. 3. 3, 4.

* Na ofelwch dros y *fory*, pa faint llai dros ryw hir amser i ddyfod. † Y Duw a ofalodd am danoch hyd yn hyn, a ofala am danoch y fory pan ddelo y fory. ‡ Mae gofidiau pob dydd yn ei ddydd yn ddigon i chwi, heb eich llwytho eich hunain â gofidiau dychymygol cyn y delont.

PEN. VII.

Crist yn gorphen ei bregeth ar y mynydd.

[a] * NA fernwch, fel na'ch barner.

[a] Es. 66. 5. Esec. 18. 22—36. Luc 6. 37. Rhuf. 2. 1, 2. a 14. 3, 4, 10—13. 1 Cor. 4. 3—5. Iago 3. 1. a 4. 11, 12.

2 † Canys [b] â pha farn y barnoch, y'ch bernir; ac â pha fesur y mesuroch, yr adfesurir i chwithau.

[b] Barn. 1. 7. Salm 18. 25, 26. a 137. 7, 8. Jer. 51. 24. Obad. 15. Marc 4. 24. Luc 6. 38. 2 Cor. 9. 6. 2 Thes. 1. 6, 7. Iago 2. 13. Dat. 18. 6.

* Nid yw yr Arglwydd Iesu yma yn gwahardd pob barn i'r rhai y perthyn iddynt farnu; ond mae yn gwahardd i ni ddrwg-dybied yn ddisail am ein gilydd, a rhoi barn fyrbwyll, galed, ac anghyfiawn ar ein gilydd: yn enwedig ar gyflyrau ein gilydd. † Pwy bynag sydd yn dueddol i farnu yn gul am eraill, mae yn arwydd go amlwg mai dyn di ras yw ef ei hun; ac yn ol fel y mae ef yn barnu ac yn mesur eraill, y bernir ac y mesurir yntau, gan ddynion yma, a chan Dduw yn nydd y farn.

3 A [c] phaham yr wyt yn edrych ar y * brycheuyn sydd yn llygad dy frawd, [d] ac nad ydwyt yn ystyried y trawst sydd yn dy lygad dy hun?

[c] Luc 6. 41, 42. a 18. 11. [d] 2 Sam. 12. 5, 6. 2 Cron. 28. 9, 10. Salm 50. 16—21. Ioan 8. 7—9. Gal. 6. 1.

4 Neu pa fodd y dywedi wrth dy frawd, Gâd i mi fwrw allan y brycheuyn o'th lygad; ac wele, drawst yn dy lygad dy hun?

5 [e] O ragrithiwr, [f] bwrw allan yn gyntaf y trawst o'th lygad dy hun; ac yna y gweli yn eglur fwrw y brycheuyn allan o lygad dy frawd.

[e] pen. 22. 18. a 23. 14, &c. Luc 12. 56. a 13. 15. [f] Salm 51. 9—13. Luc 4. 23. a 6. 42. Act. 19. 15.

* Am y brycheuyn a'r trawst yn y llygaid yma, tybir mai ymadrodd diarebol yn mhlith yr Iuddewon ydoedd, yn arwyddo beiau bychain rhai, a beiau mawrion eraill. Trawst mewn llygad sydd ymadrodd dieithr ynddo ei hun, ond addas iawn i osod allan fawredd, amlygrwydd, ac anferthwch beiau dynion. Gallwn ddysgu yn yr adnodau hyn, 1, Fod y rhai mwyaf tueddol i feio eraill, yn fwy beius eu hunain mewn rhyw bethau. 2, Mai rhagrith hollol yw craffu ar feiau bychain eraill, a bod heb weled beiau mwy ynom ein hunain. 3, Mai digywilydd-dra eithaf yw beio a barnu ar eraill am bechodau, a ni ein hunain yn byw yn yr un pechodau, neu rai eraill mwy. 4, Nad oes dim gwell ffordd i'n dysgu ni i fod yn dirion wrth eraill, nag edrych i'n calonau a'n ffyrdd ein hunain.

* Er nas gall neb o'r saint fod yn berffaith yn y byd hwn, eto, dengys ein Harglwydd yma mai dyledswydd y saint yw bod yn berffaith, a bod ymgais ynddynt am berffeithrwydd. Geilw Duw hwnw yn berffaith sydd yn uesaf at berffeithrwydd.

PEN. VI.

Crist yn parhau yn ei bregeth ar y mynydd.

[a] * GOCHELWCH rhag gwneuthur eich † elusen y'ngwydd dynion, [b] er mwyn cael eich gweled ganddynt: [c] os amgen, ni chewch dâl gan eich [d] Tad yr hwn sydd yn y nefoedd.

a pen. 16. 6. Marc 8. 15. Luc 11. 35. a 12. 1, 15. Heb. 2. 1. b adn. 5, 16. pen. 23. 5, 14, 28—30. 2 Bren. 10. 16, 31. Esec. 33. 31. Zec. 7. 5, 6. a 13. 4. Luc 16. 15. Ioan 5. 44. a 12. 43. Gal. 6. 12, 13. c adn. 4, 6. pen. 5. 46. a 10. 41, 42. a 16. 27. a 25. 40 1 Cor. 9. 17, 18. Heb. 6. 10. a 11. 26. 2 Ioan 8. d adn. 9. pen. 5. 48.

* Fel yr oedd yn angenrheidiol gochelyd gau agoriadau y Phariseaid ar y gyfraith, felly yr oedd hefyd rhag eu dull rhagrithiol a gwag-ogoneddgar hwynt yn cyflawni dyledswyddau crefydd; er mwyn cael eu gweled gan ddynion. † Mewn rhai ysgrifau o'r Testament Groeg, cyfiawnder, ac nid elusen, yw y gair yma: gair yn cynnwys y gwahanol ddyledswyddau a grybwyllir yn y blaen.

2 Am hynny [e] pan wnelych elusen, na * udgana o'th flaen, [f] fel y gwna y † rhagrithwyr [g] yn y synagogau, ac ar yr heolydd, fel y [h] molianner hwy gan ddynion. [i] Yn wir meddaf i chwi, Y maent yn derbyn eu gwobr.

e Job 31. 16—20. Salm 37. 21. a 112. 9. Diar. 19. 17. Can. 11. 2. Es. 58. 7, 10—12. Luc 11. 41. a 12. 33. Ioan 13. 29. Act. 9. 36. a 10. 2, 4, 31. a 11. 29. a 24. 17. Rhuf. 12. 8. 2 Cor. 9. 6—15. Gal. 2. 10. Eph. 4. 28. 1 Tim. 6. 18. Phile. 7. Heb. 13. 16. Iago 2. 15, 16. 1 Pedr 4. 11. 1 Ioan 3. 17—19. f adn. 5. pen. 7. 5. a 15. 7. a 16. 3. a 22. 28. a 24. 51. Es. 9. 17. a 10. 6. Marc 7. 6. a 12. 56. a 13. 15. g adn. 5. pen. 23. 6. Marc 12. 39. Luc 11. 43. a 20. 46. h 1 Sam. 15. 30. Ioan 5. 41, 44. a 7. 18. 1 Thes. 2. 6. i adn. 5, 16. pen. 5. 18.

3 Eithr pan wnelych di elusen, [k] ‡ na wyped dy *law* aswy pa beth a wna dy *law* ddehau:

k pen. 8. 4. a 9. 30. a 12. 19. Marc 1. 44. Ioan 7. 4.

4 Fel y byddo dy elusen yn y dirgel: a'th Dad yr hwn [l] a wêl yn y dirgel, efe [m] a dâl i ti yn yr amlwg.

l adn. 6, 18. Salm 17. 3. a 44. 21. a 139. 1—3, 12. Jer. 17. 10. a 23. 24. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23. m pen. 10. 42. a 25. 34—40. 1 Sam. 2. 30. Luc 14. 14. 1 Cor. 4. 5. Jud. 24.

* Nid oes sylfaen i feddwl bod yr Iuddewon yn udganu felly wrth wneyd elusen, ond yr oeddynt yn ei gwneyd mòr amlwg ag oedd modd, er mwyn cael eu gweled a'u canmol gan ddynion. † Rhagrithwyr, neu rith-chwareuwyr mewn chawareufa: dynion yn ymddangos y peth nid ydynt mewn gwirionedd. Bernir mai gyda golwg ar chwareuaeth y llefarodd Iesu y geiriau hyn; ac fel y bydd chwareuwyr yn chwarae er mwyn cael eu gweled, felly y Phariseaid yn cyflawni eu dyledswyddau crefyddol. ‡ Na wyped dy law aswy: dywedir mai ar y llaw ddehau wrth fyned i'r synagog y byddai blwch y tlodion.

5 ¶ A [n] phan weddïech, [o] na fydd fel y rhagrithwyr: [p] * canys hwy a garant weddïo yn sefyll yn y synagogau, † ac y'nghonglau yr heolydd, f yr ymddangosont i ddynion. [q] Y wir meddaf i chwi, Y maent yn de byn eu gwobr.

n pen. 7. 7, 8. a 9. 38. a 21. 22. Salm 5. 2. a 55. 17. Diar. 8. Es. 55. 6, 7. Jer. 29. 12. Dan. 6. 10. a 9. 4, &c. Luc 1 Ioan. 16. 24. Eph. 6. 18. Col. 4. 2, 3. 1 Thes. 5. 17. Iag 15, 16. o adn. 2. pen. 23. 14. Job. 27. 8—10. Es. 1. 15. 18. 10, 11. a 20. 47. p pen. 23. 6. Marc 12. 38. Luc 11. q adn. 2. Luc 14. 12—14.

* Gweddïo yn y synagogau oedd beth arfe a chyfreithlon, a gweddïo, yn sefyll oedd fe hefyd; ond myned i'r synagogau i weddïo mwyn cael eu gweled gan ddynion oedd be adurus, ac ar hyny y beia ein Hiachawd- † Gweddïo yn nghonglau yr heolydd ydo wrthyn iawn, a thra gwag-ogoneddgar.

6 Ond tydi, pan weddïech, [r] d i'th * ystafell; ac wedi cau dy ddr [s] gweddïa ar dy Dad yr hwn *sydd* y dirgel; a'th Dad yr hwn a wêl y dirgel, a dâl i ti yn yr amlwg.

r pen. 14. 23. a 26. 36—39. Gen. 22. 24—29. 2 Bren. 4 Es. 26. 20. Ioan 1. 48. Act. 9. 40. a 10. 9, 30. s Ioan Rhuf. 8. 5. Eph. 3. 14.

Rhaid i ni ddëall mai am weddïau dirg meddwl, ac nid am weddïau cyhoeddus lla mae yr Arglwydd Iesu yn dywedyd y Mae gweddïo yn y dirgel yn gymmaint dy swydd a gweddïo yn y teulu, neu yn y gynn eidfa. * Dos i'th ystafell; unrhyw le neil edig a feddylir, er mwyn dirgelwch a llony wch: maes, gardd, neu fynydd, sy mòr gyf ag ystafell; oblegid gwêl a chlyw Duw mhob mán, ac efe a dâl yn yr amlwg, ïe, ngŵydd dynion ac angelion yn y dydd a dd

7 A phan weddïoch, [t] na fyddw * siaradus, fel [x] y † cenhedloedd: ca y maent hwy yn tybied y cânt gwrandaw am eu haml eiriau.

t 1 Bren. 18. 26—29. Can. 5. 2, 3, 7. Act. 19. 34. 26. 39, 42, 44. 1 Bren. 8. 29—54. Dan. 9. 18, 19. x adn pen. 18. 17.

8 Na fyddwch gan hynny deb iddynt hwy: canys [y] gŵyr eich T pa bethau sydd arnoch eu heisi cyn gofyn o honoch ganddo.

y adn. 32. Salm 38. 9. a 69. 17—19. Luc 12. 30. Phil.

* Pa un bynag ai yn ddirgel ai yn gyhoe us y gweddïom, gorchymynir i ni gymme geiriau gyda ni, ac felly gwneyd ein deisyf au yn hysbys ger bron Duw: ond wrth "s adus" yma y meddylir, arfer lluaws o ei ofer, difeddwl ac heb ysbryd gweddi, er mw dangos ein hyawdledd a'n dawn, yr hyn s agwedd anmharchus a rhyfygus iawn ger b Duw. † Arferai y paganiaid amledd gei felly ger bron eu duwiau, fel y gwelir mhrophwydi Baal, 1 Bren. 18. 26. ac yr o y Phariseaid yn amser Crist wedi myned debyg iddynt; a'r pabyddion eto.

9 [z] * Am hynny gweddïwch c † fel hyn: [a] ‡ Ein Tad, [b] yr hwn wyt y ‖ nefoedd, [c] sancteiddier dy § E

z Luc 11. 1, 2. a adn. 1, 6, 14, 15. pen. 5. 16, 45, 7. 11. a 10. 29. a 26. 29, 39, 42. Es. 63. 16. a 64. 8. L 18, 19, 21. Ioan 20. 17. Rhuf. 1. 7. a 8. 15. Gal. 1. 1. 1 Pedr 1. 17. b pen. 23. 9. 2 Cron. 20. 6. Salm 115. 57. 15. a 66. 1. c Lef. 10. 3. 2 Sam. 7. 26. 1 Bren. 1 Cron. 17. 24. Neh. 9. 5. Salm 72. 18, 19. a 103. 20—22. 2, 3. Es. 6. 3. a 37. 20. Esec. 36. 23. a 38. 23. Hab.

Esa. 14. 9. Mal. 1. 11, 14. Luc 2. 14. a 11. 2. 1 Tim. 6. 16. Dat. 4. 11. a 5. 12—14.

* Gwedi gwahardd bod yn siaradus mewn gweddi yn yr adnodau uchod, mae yr Arglwydd yma yn dysgu i ni pa fodd i weddïo yn yr adnod hon a'r rhai canlynol. † Nid bob amser yn y geiriau hyn, ond bob amser yn y dull eglur, cynnwysfawr a gostyngedig hyn. ‡ Mae Duw yn Dad ei holl greaduriaid yn gyffredinol, yn enwedig angelion a dynion; ond mae yn Dad y credinwyr mewn modd neillduol, a hwythau yn nesâu ato mewn ysbryd ffydd, mabwysiad, ac anwyldeb, fel ei blant. ‖ Y nefoedd yw ei breswylfa, goruwch pawb, ac yn Arglwydd ar bawb. § Enw Duw yw pa beth bynag y gwnaeth efe ei hun yn hysbys drwyddo: gogonedder Duw yn mhob amlygiad a wnaeth o hono ei hun.

10 [d] * Deled dy deyrnas. [e] † Gwneler dy ewyllys, [f] megis yn y nef, *felly* ar y ddaear hefyd.

d pen. 3. 2. a 4. 17. a 16. 28. Salm 2. 6—12. Es. 2. 2—4. Jer. 23. 5, 6. Dan. 2. 44. a 7. 13, 14, 27. Zec. 9. 9. Marc 11. 10. Luc 19. 11, 38. Col. 1. 13. Dat. 11. 15. a 12. 10. a 19. 6. a 20. 4. e pen. 7. 21. a 12. 50. a 26, 42. Salm 40. 8. Marc 3. 35. Ioan 4. 34. a 6. 39, 40. a 7. 17. Act. 13. 22. a 22. 14. Rhuf. 12. 2. Eph. 6. 6. Col. 1. 9. 1 Thes. 4. 3. a 5. 18. Heb. 10. 7, 36. a 13. 21. 1 Pedr 2. 15. a 4. 2. f Neh. 9. 6. Salm 103. 19—21. Dan. 4. 35. Heb. 1. 14.

* I'r dyben o Sancteiddio (neu ogoneddu) Enw Duw, mae Crist yn dysgu i ni weddïo, Deled dy deyrnas. Deled teyrnas y Messiah, yr hon a ddisgwylid, ac oedd ar ddyfod y pryd hwnw; deled dy deyrnas yn ngweinidogaeth yr efengyl drwy yr holl fyd; a deled dy deyrnas yn nghalonau plant dynion. † Fel y llwyddo teyrnas Dduw, felly y gwneir ei ewyllys; ei ewyllys yn ei air, a'i ewyllys yn ei ragluniaeth. Ymostyngiad ac ufudd-dod i'w ewyllys, a feddylir yma wrth "wneyd."

11 * Dyro [g] i ni heddyw ein bara † beunyddiol.

g pen. 4. 4. Ex. 16. 16—35. Job 23. 12. Salm 33. 18, 19. a 34. 10. Diar. 30. 8. Luc 11. 3. Ioan 6. 31, &c. 2 Thes. 3. 12. 1 Tim. 6. 8.

* Yma dysgir ni i gydnabod, mai yn Nuw yr ydym yn byw, yn symmud, ac yn bod. Dysgir ni hefyd ar y naill law, i fod yn gymmedrol yn ein dymuniadau, dim ond ein digonedd o fara; † ac ar y llaw arall, i ymddiried yn wastadol yn yr Arglwydd, heb rag-ofalu yn ormodol.

12 * A [h] maddeu i ni ein [i] dyledion, [k] † fel y maddeuwn ninnau i'n dyledwyr.

h Ex. 34. 7. 1 Bren. 8. 30, 34, 39, 50. Salm 32. 1, 2. a 130. 3, 4. Es. 1. 18. Dan. 9. 19. Act. 13. 38. Eph. 1. 7. 1 Ioan 1. 7—9. i pen. 18. 23—27, 34. Luc 7. 40—42. a 11. 4. k adn. 14, 15. pen. 18. 21, 22, 23—35. Neh. 5. 12, 13. Marc 11. 25, 26. Luc 6. 37. a 17. 3—5. Eph. 4. 32. Col. 3. 13.

* Y dyledion yma yw ein pechodau, o gyflawniad a gomeddiad; pechodau ar feddwl, gair, a gweithred. Dylem weddïo am faddeuant o'n pechodau bob dydd, fel am ein bara beunyddiol. † Rhaid i ni fod yn faddeugar ein hunain hefyd, wrth weddïo am faddeuant: ac felly gweddïo mewn *cariad* yn gystal ag mewn *ffydd*.

13 * Ac [l] nac arwain ni i brofedigaeth; eithr [m] gwared ni rhag † drwg. Canys [n] eiddo ti yw y deyrnas, a'r nerth, a'r gogoniant, yn oes oesoedd. [o] Amen.

l pen. 26. 41. Gen. 22. 1. Deut. 8. 2, 16. Diar. 30. 8, 9. Luc 22. 31, 32, 40, 46. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 12. 7—9. Heb. 11. 36, 37. 1 Pedr 1. 6. 2 Pedr 2. 9. Dat. 2. 10. a 3. 10. m 1 Cron. 4. 10. Salm 121. 7, 8. Jer. 15. 21. Ioan 17. 15. Gal. 1. 4. 1 Thes. 1. 10. 2 Tim. 4. 17, 18. Heb. 2. 14, 15. 1 Ioan 3. 8. a 5. 18, 19. Dat. 7. 14—17. a 21. 4. n adn. 10. Es. 12. 18. 1 Cron. 29. 11, 12. Salm 10. 16. a 47. 2, 7. a 145. 10—13. Dan. 4. 25, 34, 35. a 7. 18. 1 Tim. 1. 17. a 6. 15—17. Dat. 5. 13. a 19. 1. o pen. 28. 20. Num. 5. 22. Deut. 27. 15, &c. 1 Bren. 1. 36. 1 Cron. 16. 36. Salm 41. 13. a 72. 19. a [illegible]. 52. a 106. 48. Jer. 28. 6. 1 Cor. 14. 16. 2 Cor. 1. 20. Dat. 1. 18. a 3. 14. a 19. 4. a 22. 20.

* Ac fel na byddo i ni bechu rhagllaw, gweddïwn nad elom i brofedigaeth. Nid yw Duw yn temtio neb, nac yn arwain neb i brofedigaeth; ond dichon i ragluniaeth ein harwain i amgylchiadau a rydd lawer o fantais i ddiafol a'n llygredigaethau ein hunain arnom. † Wrth y drwg yma, gellir cymmeryd i mewn bob drwg: calon ddrwg, diafol drwg, profedigaethau drwg, a gweithredoedd drwg. ‡ E ddichon Duw gyflawni yr holl ddeisyfiadau uchod, canys eiddo ef yw y deyrnas, y nerth a'r gogoniant yn oes oesoedd. ‖ Mae yr Amen yma yn arwyddo *dymuniad*, a *ffydd* y gweddiwr, yn nghyd a *sicrwydd* o gyflawniad y pethau.

14 * Oblegid [p] os maddeuwch i ddynion eu camweddau, eich Tad nefol a faddeu hefyd i chwithau:

p adn. 12. pen. 7. 2. a 18. 21—35. Diar. 21. 13. Marc 11. 25, 26. Iago 2. 13. 1 Ioan 3. 10.

15 † Eithr oni faddeuwch i ddynion eu camweddau, ni faddeu eich Tad eich camweddau chwithau.

* Nid *am* ein bod ni yn maddau i ddynion mae Duw yn maddau i ni; † Eto, *ar yr un pryd*, ni faddau efe i ni oni faddeuwn *ni* i ddynion. A'r trugarog y gwna efe drugaredd.

16 ¶ Hefyd, [q] pan * ymprydioch, [r] na fyddwch fel y rhagrithwyr, yn wyneb-drist: canys anffurfio eu hwynebau y maent, fel yr ymddangosont i ddynion eu bod yn ymprydio. [s] Yn wir meddaf i chwi, Y maent yn derbyn eu gwobr.

q pen. 9. 14, 15. 2 Sam. 12. 16, 21. Neh. 1. 4. Est. 4. 16. Salm 35. 13. a 69. 10. a 109. 24. Dan. 9. 3. Luc 2. 37. Act. 10. 30. a 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 6. 5. a 11. 27. r adn. 2, 5. 1 Bren. 21. 27. Es. 58. 3—5. Zec. 7. 3—5. Mal. 3. 14. Marc 2. 18. Luc 18. 12. s adn. 2, 5.

17 † Eithr pan ymprydiech di, [t] enneinia dy ben, a golch dy wyneb;

t Ruth. 3. 3. 2 Sam. 14. 2. Preg. 9. 8. Dan. 10. 2, 3.

18 Fel [u] nad ymddangosech i ddynion dy fod yn ymprydio, ond i'th Dad yr hwn sydd yn y dirgel: a'th Dad yr hwn sydd yn gweled yn y dirgel, [x] a dâl i ti yn yr amlwg.

u 2 Cor. 5. 9. a 10. 18. Col. 3. 22—24. 1 Pedr 2. 13. x adn. 4, 6. Rhuf. 2. 6, 7. 1 Pedr 1. 7.

Gwedi sôn am elusen a gweddi, mae ein Hiachawdwr yma yn sôn am ddyledswydd arall a fynych arferid gan yr Iuddewon, sef ympryd. * Nid am ympryd cyhoedd, gwladol nac eglwysig, y mae yn sôn, ond am ympryd personol, a ddylasai gael ei gadw yn ddirgel; ond a gadwai y Phariseaid rhagrithiol yn amlwg i bawb, er mwyn cael eu gweled gan bawb, a'u mawrygu am eu rhith-grefydd. † Mae efe yn cymmeryd yn ganiatâol y byddai i'w ddisgyblion ymprydio, ac yn eu hannog nad ymddangosent i ddynion eu bod yn ymprydio, ond ei wneyd yn sobr ger bron Duw, yr hwn sydd yn gweled yn y dirgel.

19 ¶ [y] * Na thrysorwch iwch' drysorau ar y ddaear, lle y mae gwyfyn a rhwd yn llygru, a lle y mae lladron yn cloddio trwodd ac yn lladratta.

y Job 31. 24, 25. Salm 39. 6. a 62. 10. Diar. 11. 4. a 16. 16. a 23. 5. Preg. 2. 26. a 5. 10—14. Zeph. 1. 18. Luc 12. 21. a 18. 24, 25. 1 Tim. 6. 8—10. Heb. 13. 5. Iago 5. 2, 3. 1 Ioan 2. 15, 16.

20 † Eithr [z] trysorwch iwch' drysorau yn y nef, lle nid oes na gwyfyn na rhwd yn llygru, a lle nis cloddia lladron trwodd ac nis lladrattânt.

z pen. 19. 21. Luc 12. 33. a 16. 9. 1 Tim. 6. 17—19. Heb. 10. 34. a 11. 26. Iago 2. 5. 1 Pedr 1. 4. a 5. 4. Dat. 2. 9.

21 ‡ Canys [a] lle y mae eich trysor, [b] yno bydd eich calon hefyd.

a Es. 33. 6. Luc. 12. 34. 2 Cor. 4. 18. b pen. 12. 34, 35. Diar. 4. 23. Jer. 4. 14. a 22. 17. Act. 8. 21. Rhuf. 7. 5—7. Phil. 3. 19, 20. Col. 3. 1—3. Heb. 3. 12.

* Trysor yw rhywbeth a gyfrifir yn werthfawr, ac a roddir i'w gadw erbyn yr amser a ddaw; ac ni thâl holl bethau y ddaear ddim erbyn yr amser hwnw; oblegid maent yn darfod wrth eu defnyddio, ac yn llygru wrth eu cadw: mae lladron yn eu lladrata yn aml, a ninnau i'w gadael oll yn fuan. † Ond y mae trysor yn y nef, ffafr Duw, doniau yr Ysbryd Glân, a mwynhâd cyflawn o hóno yn y diwedd, a ateb yn berffaith i'n hangen ni, ac nid oes darfod byth iddynt, na cholli byth arnynt. ‡ Pa un bynag ai pethau y nef ai pethau y ddaear yw ein trysor ni, lle mae ein trysor, yno hefyd y mae ein calon: hawdd i ni wybod beth ydym a pha beth a fyddwn. Tybir mai aur ac arian, ŷd a dillad, a feddyliai Iesu wrth drysorau ar y ddaear yn y geiriau uchod.

22 [c] * Canwyll y corph yw y llygad: am hynny o bydd dy lygad yn [d] syml, dy holl gorph fydd yn oleu.

c Luc 11. 34—36. d Act. 2. 46. 2 Cor. 11. 3. Eph. 6. 5. Col. 3. 22.

23 † Eithr os [e] bydd dy lygad yn ddrwg, dy holl gorph fydd yn dywyll. [f] Am hynny os bydd y goleuni sydd ynot yn dywyllwch, pa faint *fydd* y tywyllwch!

e pen. 20. 15. Es. 44. 18—20. Marc 7. 22. Eph. 4. 18. a 5. 8. 1 Ioan 2. 11. f pen. 23. 16, &c. Diar. 26. 12. Es. 5. 20, 21. a 8. 20. Jer. 4. 22. a 8. 8, 9. Luc 8. 10. Ioan 9. 39—41. Rhuf. 1. 22. a 2. 17—23. 1 Cor. 1. 18—20. a 2. 14. a 3. 18, 19 Dat. 3. 17, 18.

* Fel y mae llygad goleu yn angenrheidiol i gyfarwyddo holl ysgogiadau a symmudiadau y corph, felly mae dëall goleu ysbrydol yn wir angenrheidiol, i ddysgu yr enaid i farnu rhwng trysorau y nef a thrysorau y ddaear; ac i farnu hefyd pa un o'r ddau yw ein trysorau dewisedig ni. † Os bydd y llygad ysbrydol yn ddrwg, gan ddaearoldeb a chwantau, bydd yr holl enaid yn dywyll, ac yn cael ei gam-arwain i ddinystr a cholledigaeth.

24 ¶ Ni ddichon neb [g] wasanaethu dau arglwydd: canys naill ai efe a gasâ y naill, ac a gâr y llall; ai efe a ymlŷn wrth y naill, ac a esgeulusa y llall. * Ni ellwch wasanaethu Duw a [h] † mammon.

g pen. 4. 10. Jos. 24. 15, 19. 20. 1 Sam. 7. 3. 1 Bren. 18. 21. 2 Bren. 17. 33, 34, 41. Esec. 20. 39. Zeph. 1. 5. Luc 16. 13. Rhuf. 6. 16—22. Gal. 1. 10. Iago 4. 4. 1 Ioan 2. 15, h Luc 16. 9, 11, 13. 1 Tim. 6. 9, 10, 17.

Na thwyllwch eich hunain, gan dybied gellwch rannu eich calon rhwng pethau'r ne phethau y ddaear, rhwng caru Duw â char byd. * Wrth wasanaethu yma, y meddy hollawl ymroddiad calon i wasanaethu. † M mon sydd air Syriaidd, yn arwyddo gol Tybir bod gan y paganiaid gynt eilun dan enw mamon, duw yr arian; am hyny ge yr apostol y cybydd yn eilun-addolwr.

25 Am hynny [i] meddaf i chwi, [k] * [illegible] ofelwch am eich bywyd, pa beth fwyttâoch, neu pa beth a yfoch; n am eich corph, pa beth a wisgo [l] † Onid yw y bywyd yn fwy n bwyd, a'r corph *yn fwy* nâ'r dillad

i pen. 5. 22, 28. Luc 12. 4, 5, 8, 9, 22. k adn. 3[illegible] pen. 10. 19. a 13. 22. Salm 55. 22. Marc 4. 19. a 13. 11 8. 14. a 10. 40, 41. a 12. 22, 25, 26, 29. 1 Cor. 7. 32. 4. 6. 2 Tim. 2. 4. Heb. 13. 5, 6. 1 Pedr 5. 7. l Luc 1[illegible] Rhuf. 8. 32.

Ni waherddir diwydrwydd i ni yma yn gwahanol alwedigaethau, mae hyny yn [illegible] ledswydd ar bawb; ond gwaherddir i ni r ofalu yn ormodol, rhwygo a dryllio y gal fel yr arwydda y gair: rhagofalu yn gyby lyd, a rhagofalu heb ymddiried dim i raglu iaeth a gofal Duw. † Duw a roddodd i ni e corph, a'n bywyd, y ddau beth mwyaf; ac o ddarpar ef ymborth a dillad, y pethau lleiaf

26 * Edrychwch [m] ar adar y ne oedd: oblegid nid ydynt yn hau, na yn medi, nac yn cywain i ysguboriau ac [n] y mae eich Tad nefol yn eu porth hwy. † Onid ydych chwi yn rhagor llawer arnynt hwy?

m pen. 10. 29—31. Gen 1. 29—31. Job 35. 11. a 38. 4[illegible] Salm 104. 11, 12, 27, 28. a 145. 15, 16. a 147. 9. Luc 12. 6 7, 24. n adn. 32. pen. 7. 9—11. Luc 12. 32.

Ac yn mhellach, mae Duw yn gofalu am ei holl greaduriaid: * edrychwch ar adar y nefoedd; nid yr adar dôf o amgylch ein tai ond adar y nefoedd, yr adar gwylltion, y rha nid ydynt yn llafurio dim at eu cynnaliaeth ac nis gallant; mae Duw yn eu porthi hwy † a pha faint mwy chwi, ei blant? a anghofi y Tad nefol ei blant!

27 * A phwy o honoch [o] gan ofalu a ddichon chwanegu un cufydd at e faintioli?

o pen. 5. 36. Salm 39. 6. Preg. 3. 14. Luc 12. 25, 2[illegible] 1 Cor. 12. 18.

* Ac hefyd, pa les yw eich holl ragofalon he fendith Duw? nis gellwch chwanegu at eic maintioli, nac estyn dyddiau eich einioes; a mwy na hyny nis gellwch chwanegu at eic cyfoeth na'ch dedwyddwch ond fel y gwel Duw yn dda.

28 A [p] phaham yr ydych chwi yn gofalu am ddillad? * Ystyriwch [q] lili y maes, pa fodd y maent yn tyfu: nid ydynt nac yn llafurio nac yn nyddu

p adn. 25, 31. pen. 10. 10. Luc 3. 11. a 22. 35, 36. q Luc 12. 2[illegible]

29 Eithr yr wyf yn dywedyd i chwi [r] na wisgwyd Solomon yn ei hol ogoniant fel un o'r rhai hyn.

r 1 Bren. 10. 5—7. 2 Cron. 9. 4—6, 20—22. 1 Tim. 2. [illegible] 10. 1 Pedr 3. 2—5.

30 Am hynny os [e] dillada Duw felly lyseuyn y maes, yr hwn sydd heddyw, ac y fory a fwrir i'r † ffwrn, oni *ddilla efe* chwi yn hytrach o lawer, [f] O chwi o ychydig ffydd?

e Salm 90. 5, 6. a 92. 7. Es. 40. 6—8. Luc 12. 28. Iago 1. 10, 11. 1 Pedr 1. 24. f pen. 8. 26. a 14. 31. a 16. 8. a 17. 17. Marc 4. 40. a 9. 19. Luc 9. 41. Ioan 20. 27. Heb. 3. 12.

O'r blaen, soniai yr Arglwydd Iesu am ofal Duw dros grëaduriaid direswm, a bywyd ynddynt; yma mae yn sôn am grëaduriaid difywyd, ac yn dangos gofal Duw am danynt, er cywilyddio dynion o herwydd eu rhagofal, a'u hanymddiried yn yr Arglwydd. * Gan y byddai breninoedd y dwyrain yn arfer ymwisgo mewn dillad gwŷnion, mae yn debygol mai y lili wên a feddylir yma ac nid y *tulip*, blodeuyn o amryw liwiau. † *Ffwrn*, nid hawdd yw i ni ddeall beth yw bwrw blodau i ffwrn, gan hyny tybia *Doddridge* mai pair dystyll a feddylir, lle byddid yn dystyllu blodau a llysiau, i wneuthur gwirod o honynt.

31 * Am hynny na ofelwch, gan ddywedyd, [a] Beth a fwyttawn? neu, Beth a yfwn? neu, A pha beth yr ymddilladwn?

a pen. 4. 4. a 15. 33. Lef. 25. 20—22. 2 Cron. 25. 9. Salm 78. 19—21. Luc 12. 29.

32 (Canys [x] yr holl bethau hyn y mae y † Cenhedloedd yn eu ceisio) [y] oblegid ‡ gwyr eich Tad nefol fod arnoch eisieu yr holl bethau hyn.

x pen. 5. 46, 47. a 20. 25, 26. Salm 17. 14. Luc 12. 30. Eph. 4. 17. 1 Thes. 4. 5. y adn. 8. Salm 103. 13. Luc 11. 11—13. a 12. 30.

* Ail grybwylliad sydd yma o'r hyn a ddywedwyd yn adnod 25, yn erbyn rhagofalon; † yn un peth, o herwydd mai y rhai sydd heb ystyried fod eneidiau ganddynt, ac heb wybod dim am ragluniaeth Duw, sydd yn rhagofalu felly. ‡ Peth arall, mae gan dduwiolion *Dad nefol* i ofalu am danynt, yr hwn fel Duw a ŵyr eu hangen, ac fel Tad a ddiwalla eu hangen.

33 Eithr [z] yn gyntaf ceisiwch [a] * deyrnas Dduw, † a'i [b] gyfiawnder ef, [c] ‡ a'r holl bethau hyn a roddir i chwi yn ychwaneg.

z 1 Bren. 3. 11—13. a 17. 13. 2 Cron. 1. 7—12. a 31. 20, 21. Diar. 2. 1—9. a 3. 9, 10. Hag. 1. 2—11. a 2. 16—19. Luc 12. 31. Ioan 6. 27. a pen. 3. 2. a 4. 17. a 13. 44—46. Act. 20. 25. a 28. 31. Rhuf. 14. 17. Col. 1. 13, 14. 2 Thes. 1. 5. 2 Pedr 1. 11. b pen. 5. 6. Es. 45. 24. Jer. 23. 6. Luc 1. 6. Rhuf. 1. 17. a 3. 21, 22. a 10. 3. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21. Phil. 3. 9. 2 Pedr 1. 1. c pen. 19. 29. Salm 34. 9, 10. a 37. 3, 18, 19, 25. a 84. 11, 12. Marc 10. 30. Luc 18. 29, 30. Rhuf. 8. 31, 32. 1 Cor. 3. 22. 1 Tim. 4. 8.

* Wrth deyrnas Dduw mae i ni ddeall, teyrnas y Messiah, sef goruchwyliaeth yr efengyl a'i llwyddiant yn y byd. † Wrth ei gyfiawnder ef, deallwn, y cyfiawnder hwnw sydd yn ein cyfiawnhau, y gras sydd yn ein sancteiddio, a'r gweithredoedd da yn y rhai y dylem rodio. Dylem geisio y pethau uchod o flaen pob peth, ac yn benaf o bob peth. ‡ A holl bethau angenrheidiol y byd hwn a roddir i ni yn chwaneg. Yn chwaneg am nad ydynt yn perthyn o angenrheidrwydd i'r cyfammod gras, ond yn deilliaw o ddaioni Duw, fel y gwelo ef yn dda eu rhoi neu eu hattal.

34 [d] * Na ofelwch gan hynny dros drannoeth: [e] † canys trannoeth a ofala am ei bethau ei hun. [f] ‡ Digon i'r diwrnod ei ddrwg ei hun.

d adn. 11, 25. Ex. 16. 19—20. Galat. 2. 23. e Deut. 33. 25. 1 Bren. 17. 4—6, 14—16. 2 Bren. 7. 1, 2. Luc 11. 3. f Ioan 14. 27. a 16. 33. Act. 14. 22. 1 Thes. 3. 3, 4.

* Na ofelwch dros y *fory*, pa faint llai dros ryw hir amser i ddyfod. † Y Duw a ofalodd am danoch hyd yn hyn, a ofala am danoch y fory pan ddelo y fory. ‡ Mae gofidiau pob dydd yn ei ddydd yn ddigon i chwi, heb eich llwytho eich hunain â gofidiau dychymygol cyn y delont.

PEN. VII.

Crist yn gorphen ei bregeth ar y mynydd.

[a] * NA fernwch, fel na'ch barner.

a Es. 66. 5. Rhuf. 14. 13—16. Luc 6. 37. Rhuf. 2. 1, 2. a 14. 3, 4, 10—13. 1 Cor. 4. 3—5. Iago 2. 1. a 4. 11, 12.

2 † Canys [b] â pha farn y barnoch, y'ch bernir; ac â pha fesur y mesuroch, yr adfesurir i chwithau.

b Barn. 1. 7. Salm 18. 25, 26. a 137. 7, 8. Jer. 51. 24. Obad. 15. Marc 4. 24. Luc 6. 38. 2 Cor. 9. 6. 2 Thes. 1. 6, 7. Iago 2. 13. Dat. 18. 6.

* Nid yw yr Arglwydd Iesu yma yn gwahardd pob barn i'r rhai y perthyn iddynt farnu; ond mae yn gwahardd i ni ddrwg-dybied yn ddisail am ein gilydd, a rhoi barn fyrbwyll, galed, ac anghyfiawn ar ein gilydd; yn enwedig ar gyflyrau ein gilydd. † Pwy bynag sydd yn dueddol i farnu yn gul am eraill, mae yn arwydd go amlwg mai dyn di ras yw ef ei hun; ac yn ol fel y mae ef yn barnu ac yn mesur eraill, y bernir ac y mesurir yntau, gan ddynion yma, a chan Dduw yn nydd y farn.

3 A [c] phaham yr wyt yn edrych ar y * brycheuyn sydd yn llygad dy frawd, [d] ac nad ydwyt yn ystyried y trawst sydd yn dy lygad dy hun?

c Luc 6. 41, 42. a 18. 11. d 2 Sam. 12. 5, 6. 2 Cron. 28. 9, 10. Salm 50. 16—21. Ioan 8. 7—9. Gal. 6. 1.

4 Neu pa fodd y dywedi wrth dy frawd, Gâd i mi fwrw allan y brycheuyn o'th lygad; ac wele, drawst yn dy lygad dy hun?

5 [e] O ragrithiwr, [f] bwrw allan yn gyntaf y trawst o'th lygad dy hun; ac yna y gweli yn eglur fwrw y brycheuyn allan o lygad dy frawd.

e pen. 22. 18. a 23. 14, &c. Luc 12. 56. a 13. 15. f Salm 51. 9—13. Luc 4. 23. a 6. 42. Act. 19. 15.

* Am y brycheuyn a'r trawst yn y llygaid yma, tybir mai ymadrodd diarebol yn mhlith yr Iuddewon ydoedd, yn arwyddo beiau bychain rhai, a beiau mawrion eraill. Trawst mewn llygad sydd ymadrodd dieithr ynddo ei hun, ond addas iawn i osod allan fawredd, amlygrwydd, ac anferthwch beiau dynion. Gallwn ddysgu yn yr adnodau hyn, 1, Fod y rhai mwyaf tueddol i feio eraill, yn fwy beius eu hunain mewn rhyw bethau. 2, Mai rhagrith hollol yw craffu ar feiau bychain eraill, a bod heb weled beiau mwy ynom ein hunain. 3, Mai digywilydd-dra eithaf yw beio a barnu ar eraill am bechodau, a ni ein hunain yn byw yn yr un pechodau, neu rai eraill mwy. 4, Nad oes dim gwell ffordd i'n dysgu ni i fod yn dirion wrth eraill, nag edrych [i'n] calonau a'n ffyrdd ein hunain.

6 ¶ Na roddwch [illegible] peth sanctaidd [illegible]

[illegible]

7 ¶ Gofynwch, [illegible]

[illegible]

8 Canys pob un sydd yn gofyn, [illegible]

[illegible]

efe a gaiff pa bethau bynag a addawodd Duw

[illegible] bara: a phan ofynent am bysgodyn, ni roddent [illegible] ysgorpion iddynt i'w gwenwyno yn lle pysgodyn. [illegible] hyny, os yw [illegible] naturiol [illegible] tyner tuag at eu plant, pa faint mwy y Tad nefol [illegible] a ofynant ganddo. Ni [illegible] efe [illegible] iddi wrthynt.

12 [illegible] Am hyny pa bethau bynag oll a ewyllysioch eu gwneuthur [illegible] ddynion i chwi, felly gwnewch chwi[illegible] hwythau iddynt hwy: canys hyn yw [illegible] gyfraith a'r prophwydi.

[illegible]

* Caru ac addoli Duw, yw swm a sylwedd gorchymynion y llech gyntaf; a charu ein cymydog fel ni ein hunain, yw swm a sylwedd gorchymynion yr ail lech: neu yn [illegible] yr ainod [illegible], gwneuthur i arall yn hollaw[illegible] [illegible] ef wneuthur i ni, pe bydd[illegible] [illegible] ef, ac yntau yn yr eiddom [illegible] Dyma ddeddf Duw, a dyma ddeddf [illegible] [illegible]: ond nid hyn yw y cwbl o grefydd.

13 ¶ Ewch i mewn trwy y porth cyfyng: canys eang yw y porth, a llydan yw y ffordd sydd yn arwain i ddistryw: a llawer yw y rhai sydd yn myned i mewn trwyddi:

[illegible]

14 Oblegid cyfyng yw y porth, a chul yw y ffordd, sydd yn arwain i'r bywyd: ac ychydig yw y rhai sydd yn ei chael hi.

[illegible]

ı dwyn ffrwythau drwg.

I. 3. a 92 13, 14 Ex 5. 3—5 a 61. 3 Jer 17. 9) Gal. 5 22—24. Eph. 5. 9 Phil 1. 11 Col. 1 10 18. i pen. 12. 33—35. Jud. 12.

Ni ddichon pren da ddwyn u drwg, na phren drwg ddwyn u da.

. 17. 1 Ioan 3. 9, 10.

Pob pren ᵏheb ddwyn ffrwyth rrir i lawr, ac a deflir yn tân.

10. a 21. 19, 20. Ex. 5. 5—7. a 27. 11. Esec. 15. 9. a 13. 6—9. Ioan 15. 2—6. Heb. 6 6. Jud. 12

O herwydd paham, ᵐwrth eu u yr adnabyddwch hwynt.

6. Act. 5. 38.

ıthio o'r gau-athrawon hyn *fel* gweinfiawnder, eto nid anhawdd fydd eu : wrth eu ffrwythau, nid wrth eu dion teg a gwenieithus, yr adnaynt. † Fel nas dichon drain ddwyn , nac ysgall ddwyn ffigys, felly nis i hyn ddwyn ffrwythau da: mae eu rion yn ddrwg, am hyny mae eu a'u gweithredoedd yn gyfatebol. hunanol, yn drahaus, yn chwanog i yn ddadleugar, yn ddrwg-anwydus, addeugar a dialgar. ‡ Beth bynag en, felly bydd ei ffrwyth; a pha beth ddo calon ac egwyddorion dynion, eu gweithredoedd. ¶ Ac yn ol eu edd y barna Duw ddynion; bleiddac ysgall y barna efe y gau-brophwydi i'r tân tragywyddol y teflir hwynt. eu hadnabod, rhag eu canlyn hwynt.

ᵃNid pob un a'r sydd ⁿyn dyrthyf, Arglwydd, Arglwydd, i mewn i †deyrnas nefoedd ·

adnabum chwi erioed: ᵒewch ymaith oddi wrthyf, chwi weithredwyr anwiredd.

ᶠ pen 25 12 Ioan 10 14, 27 2 Tim 2 19. ᵒ pen 25 41 Salm 5 5 a 6 8 Luc 13 27

* Y dydd hwnw yw dydd mawr y farn gyffredinol, ac yma mae Iesu yn dangos mai efe fydd y Barnwr yn y dydd hwnw, er gwaeled yr olwg arno pan oedd yn llafaru. † Prophwydodd Balaam a Saul dan yr Hen Destament; ‡ bu Judas a llawer gydag ef yn bwrw allan gythreuliaid, ac yn gwneyd gwyrthiau dan y Testament Newydd; ‖ ond nis adnabu Crist mo honynt *erioed*, pan oeddynt twyaf blodeuog a gwresog yn eu crefydd: hyny yw, nis adnabu mo honynt ond fel rhagrithwyr a gweithredwyr anwiredd.

24 ¶ *Gan hynny ᶻ pwy bynnag sydd yn gwrando fy ngeiriau hyn, ac yn eu gwneuthur, mi a'i cyffelybaf ef i ʸ † wr doeth, ᶻ yr hwn a adeiladodd ‡ ei dŷ ar y ‖ graig:

ᶻ adn. 7, 8, 13, 14 pen. 5. 3, &c, 28—33. a 6. 14, 15, 19, &c. a 12. 50. Luc 6 47—49 a 11 28. Ioan 13. 17. a 14. 15, 22—24. a 15. 10, 14. Rhuf. 2. 6—9. Gal. 5. 6, 7. a 6. 7, 8. Iago 1. 21—27 a 2. 17—26. 1 Ioan 2. 3. a 3. 22—24. a 5 2—5. Dat. 22. 14, 15. ʸ Job 28 28. Salm 111. 10. Diar. 10. 8. a 14. 8. Iago 3 13—18 ᶻ 1 Cor. 3. 10, 11.

25 § A'r ᵃgwlaw a ddisgynodd, a'r llifeiriant a ddaethant, a'r gwyntoedd a chwythasant, ac a ruthrasant ar y tŷ hwnnw; ac ni syrthiodd: ᵇoblegid sylfaenesid ef ar y graig.

ᵃ Ex. 13. 11, &c Mal 3 2 Act. 14. 22. 1 Cor. 3. 12—15. Iago 1. 12. 1 Pedr 1. 7. ᵇ pen. 16. 18. Salm 125. 1, 2. Eph. 3. 17. Col. 2. 7. 1 Pedr 1 5. 1 Ioan 2. 19.

* Dyma gymhwysiad, a diwedd glo y breg-

[illegible]-ddyfroedd a ddaethant, a'r gwyntoedd a chwythasant, ac a gurasant ar y tŷ hwnw; ac efe a syrthiodd, a'i gwymp a fu fawr.

l pen. 13. 43—45. a 13. 19—22. Esec. 13. 10—16. Heb. 10. 26—31. 2 Petr 2. 20—22.

* Yr adeiladydd ffol yw y proffeswr camsyniol a thwylledig: mae gardd[illegible] yntau dŷ, [illegible], fel y [illegible]: ond nid yw wedi ei seilio ar y graig, eithr ar y tywod: mae yn gwrando yr efengyl, yn cydsynio â'i gwirioneddau, yn dysgu siarad a dadleu am danynt, yn cymdeithasu â duwiolion, ac yn cyfranogi o'u breintiau, ac, efallai, yn perchen doniau; ond y mae ei wybodaeth yn ei chwyddo, ei ffydd yn farw, ac nid yw yn ufudd i'r gwirionedd. ‡ Mae hwn yn ymyl y graig, eto ar y tywod y mae, a'r pethau uchod yw sail ei dŷ: a phan ddelo y drycinoedd uchod i guro arno efe a syrth: os deil hyd angau a'r farn, mae yn sicr o syrthio yno, ac ofnadwy fydd y cwymp!

28 A bu, wedi i'r Iesu orphen y geiriau hyn, *e* * y torfeydd a synnasant wrth ei ddysgeidiaeth ef.

e pen. 13. 54. Salm 45. 2. Marc 1. 22. a 6. 2. Luc 4. 22. a 19. 48. Ioan 7. 15, 46.

29 † Canys yr oedd efe yn eu dysgu hwynt fel *un* *f* ag awdurdod ganddo, *g* ‡ ac nid fel yr ysgrifenyddion.

f pen. 5. 20, 28, 32, 44. a 21. 23—27. a 28. 15. Deut. 18. 18, 19. Preg. 8. 4. Es. 50. 4. Jer. 23. 28, 29. Mic. 3. 8. Luc 21. 15. Act. 3. 22, 23. a 6. 10. Heb. 4. 12, 13. *g* pen. 15. 1—9. a 23. 2—6, 15—24. Marc 7. 5—13. Luc 20. 8, 46, 47.

* Synodd y torfeydd wrth ddoethineb, pwys, ac effeithiau grymus athrawiaeth Iesu. † Yr oedd rhyw fawredd ac awdurdod yn cyd-fyned a'i eiriau ef, ag oedd yn peri iddynt eu teimlo a'u cymmeradwyo. ‡ Nid felly yr ysgrifenyddion, eu dysgawdwyr cyffredinol hwy; nid oedd gan y rhai hyny ddim ond traddodiadau, defodau, a seremoniau oerion, diflas, a diles er iechydwriaeth eu heneidiau; fel y gwelir eto yn eu llyfrau, y Talmud a'r Mishnah.

mai Duw oedd yn rhoddi y gwahanglw[illegible] ddynion yn ddigyfrwng, ac nid oedd [illegible] feddyginiaeth naturiol a'i iachâai. Rhod[illegible] Duw ef yn gospedigaethol ar Miriam, Ge[illegible] ac Uzziah. Yr oedd yn arwydd-[illegible] o euogrwydd, halogrwydd, a llygr[illegible] pechod, fel y mae yn cau dynion [illegible] gymundeb â Duw ac o'r nefoedd.

3 A'r Iesu a *g* estynodd *ei* law, [illegible] a gyffyrddodd âg ef, gan ddywed[illegible] *h* Mynnaf, glanhâer di. *i* † Ac y[illegible] fan ei wahan-glwyf ef a lanhâwyd.

g 2 Bren. 5. 11. *h* Gen. 1. 3. Salm 33. 9. Marc [illegible] a 4. 39. a 5. 41. a 7. 34. a 9. 25. Luc 5. 13. a 7. 14. Ioan [illegible] a 11. 43. a 15. 24. *i* pen. 11. 4, 5. 2 Bren. 5. 14. Luc 17. [illegible]

* Yr oedd cyffwrdd â'r gwahan-glw[illegible] yn halogi eraill; ond tybir nad oedd yr o[illegible] iaid yn aflan er cyffwrdd: mae yn sicr [illegible] oedd yn aflanhâu Crist, † ond yn ei lio y[illegible] ar ei air a'i gyffyrddiad ef, a'r dyn yn [illegible] yn lân yn y fan. Wrth fod Iesu yn cyff[illegible] â'r gwahan-glwyfus, mae yn dangos na[illegible] yn casâu yr un pechadur a ddêl ato pa [illegible] aflan bynag y byddo.

4 A dywedodd yr Iesu wr[illegible] *k* * Gwel na ddywedych wrth n[illegible] eithr dos, *l* † dangos dy hun i'r of[illegible] iad, ac offrymma y rhodd a orch[illegible] ynodd Moses, *m* er tystiolaeth idd[illegible]

k pen. 6. 1. a 9. 30. a 12. 16—19. a 16. 20. a 17. [illegible] 1. 43, 44. a 7. 36. Luc 5. 14. Ioan 5. 41. a 7. 18. a [illegible] *l* pen. 3. 15. a 5. 17. Lef. 13. 2, &c. a 14. 2, &c. Es [illegible] Luc 17. 14. *m* pen. 10. 8. 2 Bren. 5. 7, 8. Marc 1. [illegible] 11. a 13. 9. Luc 5. 14. a 21. 13. Ioan 10. 37, 38.

* Tybia rhai mai hyd oni ddangosai e[illegible] i'r offeiriad y gorchymynodd yr Iesu iddo [illegible] rhag i'r offeiriad, o elyniaeth at Iesu, ei [illegible] yn aflan ac yntau yn lân. † Gorchymy[illegible] iddo ddangos ei hun i'r offeiriad, ac offrwm[illegible] ei lanhâd, i ddangos ei barch i'r offeiriad[illegible] a'r gosodiadau seremoniol, y rhai oed[illegible] yn eu grym: ac hefyd fel y byddai hyn [illegible] dystiolaeth gyhoeddus o wirionedd y wy[illegible]

5 ¶ Ac wedi *n* dyfod yr Iesu i m[illegible]

harall, Tyred, ac efe a ddaw;
ngwas, [x] Gwna hyn, ac efe

. 25. Salm 107. 25—29. a 119. 91. a 148. 8. . 14. 17—21. Marc 4. 39—41. Luc 4. 35, 36, Eph. 6. 5, 6. Col. 3. 22. Tit. 2. 9.

esu pan glybu, a [y] ‡ ryfedd-
dywedodd wrth y rhai oedd
Yn wir meddaf i chwi, [z] Ni
maint ffydd, na ddo yn yr

. 7. 9. z pen. 15. 28. Luc 5. 20. a 7. 50.

oedd swyddog ar gant o filwyr Rhufeinig. Mae yn sicr mai dd y canwriad hwn; pagan, o d i fynu; ond wedi dyfod i wygwir Dduw drwy ei gyfeillach, a darllen yr Hen Destament. yn yr hanes uchod am dano, yn a ddyn duwiol; † yn enwedig ei ydd ger bron Iesu, a'i ffydd gadef. Gwelwn wr mawr, o genaethus, ac mewn sefyllfa uchel, en Iesu o Nazareth, dyn o aggofidus a chynnefin â dolur; ac rtho, Nid ydwyf deilwng i ddyn fy nghronglwyd! Mae ei ffydd dd Iesu hefyd mòr amlwg a'i osd; Yn unig dywed y gair, ebe a iachêir! ‡ Nid rhyfedd i'r nid rhyfeddu fel Duw a wnaeth, fel dyn, ac er dangos y canwrwn fel esampl o ffydd a gosd diffuant i'r Iuddewon.

yr ydwyf yn dywedyd i
aw llawer o'r dwyrain a'r
c a [b] † eisteddant gyd âg
ac Isaac a Jacob [c] yn
foedd.

Gen. 12. 3. a 22. 18. a 28. 14. a 49. 10. Salm . 2. 2, 3. a 11. 10. a 49. 6. a 52. 10 a 60. Dan. 2. 44. Mica 4. 1, 2. Zec. 8. 20—23. . 29. a 14. 23, 24. Act. 11. 18. Rhuf. 15. Eph. 2. 11—14. a 3. 6. Col. 3. 11. b Luc 16. 22. Dat. 3. 20, 21. c pen. 3. 2. Luc . 1 Cor. 6. 9. a 15. 50. 2 Thes. 1. 5.

[d] plant y deyrnas a [e] defli
h eithaf: yno y bydd wyl-
gcian dannedd.

0. a 21. 43. Act. 3 25. Rhuf. 9. 4, 5. a 22. 12, 13. a 24. 51. a 25. 30. 2 Pedr 2. 4.

wedasai yr Iesu, Nid yw y canid blaenffrwyth y Cenedloedd; ydig e ddaw llawer, tyrfa fawr i rhifo, o holl barthau pellaf y teddant gyda eich tadau chwi yn edd, i wledda byth yn swper en. ‡ A chwithau, a ystyriwch n blant y deyrnas, a fwrir allan eithaf: i dywyllwch cyfeiliornlwch anwybodaeth, i dywyllwch ac i dywyllwch uffern.

wedodd yr Iesu wrth y can-
os ymaith; [g] * ac megis y
dded i ti. [h] A'i was a iach-
r awr honno.

. 9. 7. Marc 7. 29. Ioan 4. 50. g pen. . a 17. 20. Marc 9. 23. h Ioan 4. 52, 53.

'r canwriad gredu y caniatâwyd ei ddeisyfiad, ond *fel* y credudd: nid yw ein ffydd ni yn haeddu y drugaredd leiaf, ond gras yw sydd yn gogoneddu Duw, ac yn derbyn y gwobr, nid o ddyled eithr o rad ras.

14 ¶ A phan ddaeth yr Iesu [i] i dŷ Pedr, efe a welodd ei [k] * chwegr ef yn gorwedd, ac yn glaf o'r † cryd.

i adn. 20. pen. 17. 25 Marc 1. 29. Luc 4. 38, 39. k 1 Cor. 9. 5. 1 Tim. 3. 2. a 4. 3. Heb. 13. 4.

15 ‡ Ac efe a [l] gyffyrddodd â'i llaw hi; a'r cryd a'i ‖ gadawodd hi: § a hi a gododd, [m] ac a wasanaethodd arnynt.

l adn. 3. pen. 9. 20, 29. a 14. 36. a 20. 34 2 Bren. 13. 21. Ex. 6. 7. Marc 1. 41. Luc 5. 13. Act. 19. 11—12. m Luc 4. 38, 39. Ioan 12. 1—2.

* Chwegr, sef mam ei wraig ef. † Cryd blin ebe Luc, y dwymyn yn ol y Saesoneg, a'r Groeg hefyd. ‡ Cyffyrddodd Iesu â'i llaw hi, nid i deimlo curiad y gwaed fel meddygon, ond i'w hiachâu. Efe a geryddodd y cryd medd Luc; hawdd oedd i'r hwn a fedrai geryddu y cythraul, Pen. 17. 18, y gwyntoedd a'r môr, adn. 26, geryddu y cryd hwn hefyd. ‖ A'r cryd a'i gadawodd hi; heb gynnorthwy unrhyw foddion naturiol, yn sydyn ac ar yr unwaith, yn hollawl, heb adael dim gwendid ar ei ol. § A hi a gododd i ddangos i bawb ei bod yn iach, ac a wasanaethodd arnynt i ddangos ei diolchgarwch am ei hiachâd.

16 ¶ * Ac [n] wedi ei hwyrhâu hi, [o] † hwy a ddygasant atto lawer o rai cythreulig: [p] ac efe a fwriodd allan yr ysprydion â'i air, [q] ac a iachâodd yr holl gleifion;

n Marc 1. 32—34. Luc 4. 40, 41. o pen. 4. 24. a 9. 2. Marc 2. 3. Act. 5. 15. p pen. 12. 22. Marc 1. 26—27, 34. a 5. 8. a 9. 25. Act. 19. 13—16. q pen. 14. 14 Ex. 15. 26.

17 Fel [r] y cyflawnid yr hyn a ddywedasid trwy Esaias y prophwyd, gan ddywedyd, [s] ‡ Efe a gymmerodd ein gwendid ni, ac a ddug *ein* clefydau.

r pen. 1. 22. a 2. 15, 23. s Es. 53 4. 1 Pedr 2. 24.

* Hwyr y dydd Sabbath oedd hwn, Marc. 1. 21—31: dechreuai y Sabbath Iuddewig yn yr hwyr, ar fachlud haul, a dybenai yr un amser dranoeth. † Barnai yr Iuddewon y buasai yn anghyfreithlawn dwyn eu cleifion at Iesu ar y Sabbath; ond ar ddiwedd y Sabbath, dygasant atto lawer o gleifion a rhai cythreulig, y rhai a iachâodd efe, trwy osod ei ddwylaw arnynt, medd Luc 4. 40. a bwrw y cythreuliaid allan a'i air, fel y crëodd y byd. ‡ Yn hyn yr oedd yn cymmeryd ymaith wendid, ac yn dwyn ymaith glefydau dynion, yn ol prophwydoliaeth Esaias 53. 4: ond ar y groes yn benaf y cyflawnodd ein Harglwydd y brophwydoliaeth hòno.

18 ¶ A'r Iesu, [t] pan welodd dorfeydd lawer o'i amgylch, a orchymynodd fyned drosodd [u] * i'r làn arall.

t adn. 1. Marc 1. 35—38. Luc 4. 42, 43. Ioan 6. 15. u pen. 14. 22. Marc 4. 35. a 5. 21. a 6. 45. a 8. 13. Luc 8. 22.

* Gan mai yn Capernaum yr oedd Iesu y pryd hwn, rhaid mai dros fòr Galilea, yr hwn hefyd a elwir môr Tiberias yr aeth efe, i wlad y Gergesiaid, gan fod Capernaum ar làn y môr hwnw o'r naill du, a gwlad y Gergesiaid o'r tu arall.

19 * A [x] rhyw ysgrifenydd a ddaeth

ac a ddywedodd wrtho, † Athraw, [y] mi a'th ‡ ganlynaf i ba le bynnag yr elych.

x Ezra 7. 6. Marc 12. 32—34. Luc 9. 57, 58. 1 Cor. 1. 20. y Luc 14. 25—27, 33. a 22. 33, 34. Ioan 13. 36—38.

20 || A'r Iesu a ddywedodd wrtho, Y *mae* ffauau gan y llwynogod, [z] a chan ehediaid y nefoedd nythod; § ond [a] gan Fab y dyn nid oes le i roddi *ei* ben *i lawr*.

z Salm 84. 3. a 104. 17. a Salm 40. 17. a 69. 29. a 109. 22. Es. 53. 2, 3. Luc 2. 7, 12, 16. a 8. 3. 2 Cor. 8. 9.

* Un o ysgrifenyddion a dysgawdwyr y gyfraith oedd hwn. † Mae yn debyg fod tystiolaeth yn ei gydwybod ef mai Iesu oedd y Messiah, ond bod ei ddychymmygion ef am y Messiah yn ddynol ac yn gnawdol. ‡ Oblegid hyny yr oedd am ganlyn Crist, gan obeithio cael rhyw le mawr yn y deyrnas pan amlygai Crist ei hun fel Messiah a Brenin yr Iuddewon. || Adwaenai Iesu ddychymmygion ofer ei galon ef, am hyny mae yn dangos na cha'i efe ddim ond tlodi ac adfyd o'i ganlyn ef. Mae'n debyg i hyny fod yn ddigon i gyfnewid meddwl yr ysgrifenydd hwn. § Gwelwn yma yr hwn oedd i gael pob peth dan ei draed, heb le i roddi ei ben i lawr!

21 * Ac [b] un arall o'i ddisgyblion a ddywedodd wrtho, Arglwydd, [c] gâd i mi yn gyntaf fyned a † chladdu fy nhad.

b Luc 9. 59—62. c pen. 19. 29. Lef. 21. 11, 12. Num. 6. 6, 7. Deut. 33. 9, 10. 1 Bren. 19. 20, 21. Hag. 1. 2. 2 Cor. 5. 16.

22 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [d] Canlyn fi; ‡ a gàd i'r meirw gladdu eu meirw.

d pen. 4. 18—22. a 9. 9. Ioan 1. 43. e Luc 15. 32. Eph. 2. 1, 5. a 5. 14. Col. 2. 13. 1 Tim. 5. 6.

* Un arall o'i ddysgyblion, nid un o'r rhai oedd yn ei ganlyn yn wastadol, ond un o'i wrandawwyr cyffredinol. † Tybia rhai nad oedd ei dad wedi marw, ond ei fod yn oedranus ac yn mrôn a marw. Tybia eraill ei fod wedi marw, a hyny sydd fwyaf tebygol oddiwrth atebiad Iesu. ‡ Nid yw yr ateb hwn o eiddo y Cyfryngwr yn dysgu i ni fod yn ddifater am dalu parch dyledus i'n rhieni a'n perthynasau, nac yn fyw nac yn farw; ond yr oedd efe yn gweled rhyw anewyllysgarwch dirgelaidd yn y disgybl hwn i'w ganlyn ef, ac y buasai myned i gladdu ei dad yn foddion i chwanegu yr anewyllysgarwch hwnw, am hyny gwaharddodd iddo, er profi ei ufudd-dod. Mae digon o rai meirw ysbrydol i gladdu y meirw naturiol; heb i ni ymrwystro gyda phethau mwy eu pwys. Mae pethau cyfreithlawn yn bechadurus, pan rwystront ddyledswyddau mwy pwysig.

23 ¶ Ac wedi iddo [f] fyned i'r llong, ei ddisgyblion a'i canlynasant ef.

f pen. 9. 1. Marc 4. 36. Luc 8. 22.

24 Ac wele, [g] * bu cynnwrf mawr yn y môr, hyd oni chuddiwyd y llong gan y tonnau: [h] † eithr efe oedd yn cysgu.

g Salm 107. 23—27. Es. 54. 11. Jon. 1. 4, 5. Marc 4. 37, 38. Act. 27. 14, &c. 2 Cor. 11. 25, 26. h Luc 8. 23. Ioan 6. 17, 18. a 11. 5, 6. 15.

25 A'i ddisgyblion a ddaethant *atto*, [i] ac a'i deffroasant, gan ddywedyd, A[rg]lwydd, [k] cadw ni: darfu am danom[…]

i Salm 10. 1. a 44. 22, 23. Es. 51. 9, 10. Marc 4. 38, […] Luc 8. 24. k 2 Cron. 14. 11. a 20. 12. Jon. 1. 6.

26 Ac efe a ddywedodd wrthyn[t,] [l] ‡ Paham yr ydych yn ofnus, O chw[i] o ychydig ffydd? || Yna y cododd efe [m] ac y ceryddodd y gwyntoedd a'[r] môr; a bu dawelwch mawr.

l pen. 6. 30. a 14. 30, 31. a 16. 8. Es. 41. 10—14. Marc […] 40. Luc 8. 25. Rhuf. 4. 20. m adn. 27. Job 38. 8—11. Salm […] 7. a 89. 9. a 93. 3, 4. a 104. 6—9. a 107. 28—30. a 114. 3—[…] Diar. 8. 28, 29. Es. 50. 2—4. a 63. 12. Nah. 1. 4. Hab. 3 […] Marc 4. 39, 41. a 6. 48—51. Luc 8. 24, 25. Dat. 10. 2.

27 A'r dynion a [n] ryfeddasant, gan ddywedyd, Pa ryw un yw hwn, gan fod y gwyntoedd hefyd a'r môr yn ufuddhâu iddo?

n pen. 14. 33. a 15. 31. Marc 1. 27. a 6. 51. a 7. 37.

* Mae yn debygol bod y gwynt yn dawel a'r môr yn deg a llonydd, pan gychwynodd Iesu a'i ddisgyblion ar y fordaith hon; ond yn sydyn, ac annisgwyliadwy i bawb ond efe, wele ystorm o wynt, a chynnwrf mawr yn y môr, onid oedd y disgyblion yn ofni am eu bywyd. † Yr oedd yr Iesu yn cysgu, yn lluddedig gan ei lafur caled y dydd hwnw; a chan nad oedd ganddo le i roi ei ben i lawr, da oedd cael gorphwys yn y llong. Cysgodd i brofi ei wir ddynoliaeth, a chysgodd y tro hwn, i bro[fi] ffydd ei ddisgyblion. ‡ Yr oedd ganddyn[t] ffydd, yr oeddynt yn credu y gallasai Iesu eu cadw; ond ffydd wan ydoedd, pan yr ofnen[t] a Iesu gyda hwynt: gallasai efe eu cadw yn ei gwsg yn gystal ag yn effro. || Ar ol ceryddu ei ddisgyblion yn dirion, efe a gododd, ac fel Duw natur, ac Arglwydd yr holl elfenau, efe geryddodd y gwyntoedd a'r môr, a bu dawelwch mawr, fel y rhyfeddodd y dynion, ac credasant ei fod ef yn rhywun mwy na dyn.

28 ¶ Ac [o] wedi ei ddyfod ef i'r la[n] arall, * i wlad y [p] Gergesiaid, † da[u] ddieflig a gyfarfuant âg ef, [q] y rhai ddeuent o'r ‡ beddau, yn dra ffyrnig[…] [r] fel na allai neb fyned y ffordd hono[…]

o Marc 5. 1, &c. Luc 8. 26, &c. Act. 10. 38. p Gen. 10. 16. a 15. 21. Deut. 7. 1. q Marc 5. 2—5. Luc 8. 27, […] r Barn. 5. 6.

Adroddir yr hanes hyn gan Marc a Luc, ychydig yn fanylach na chan Mathew, ond nid yw yr un yn gwrthwynebu y llall. * Gwlad y Gergesiaid, yn cynnwys ardal a dinas Gadara, lle y tu dwyrain i fôr Galilea, yn cael ei gyfaneddu gan gymmysgedd o Iuddewon a Chenedloedd. † Dau ddieflig, un a sonia Marc a Luc, efallai bod un yn waeth na'r llall, beth bynag am hyny, dywed Mathew bod dau. Am ddynion yn cael eu meddiannu gan gythreuliaid, souiwyd eisoes yn Math. 4. 24. ‡ Y beddau y dyddiau hyny oeddynt yn gyffredin mewn lleoedd anghyfanedd, yn mhell oddiwrth y trefydd, ac yn aml mewn ogofau a thyllau y creigiau a'r mynyddoedd.

29 Ac wele, hwy a lefasant, gan ddywedyd, [s] * Iesu, [t] Fab Duw, beth sydd i ni *a wnelom* â thi? † a ddaethost ti yma i'n [u] poeni ni cyn yr amser[?]

s 2 Sam. 16. 10. a 19. 22. Joel 3. 4. Marc 1. 24. a 5. […] Luc 4. 34. a 8. 28. Ioan 2. 4. t pen. 4. 3. Marc 5. 11. […] 4. 41. Act. 16. 17. Iago 2. 19. u 2 Pedr 2. 4. Jud. 6.

* Addefai y cythreuliaid Iesu yn Fab Duw, er cywilydd i'r Iuddewon a'i gwadent: † a dynent gan ofn ei allu ef, rhag cael eu poeni cyn dydd y farn.

30 Ac yr oedd ym mhelloddi wrthynt [z] genfaint o * foch lawer yn pori.

z Lef. 11. 7. Deut. 14. 8. Es. 65. 4. a 66. 3. Marc 5. 11. Luc 8. 32. a 15. 15, 16.

31 A'r [y] cythreuliaid a ddeisyfasant arno, gan ddywedyd, † Os bwri ni allan, caniattâ i ni fyned ymaith i'r genfaint foch.

y Marc 5. 7, 12. Luc 8. 30—33. Dat. 12. 12. a 20. 1, 2.

* Yr oedd yn anghyfreithlon i'r Iuddewon fwyta cig moch, ac yr oedd hyd yn nod cyffwrdd â'u burgun marw hwy yn halogi dyn; ac yn ol deddfau Hyrcanus, yr oedd yn anghyfreithlawn iddynt gadw moch; ond yn groes i hob deddf yr oedd trigolion y wlad hon yn cadw llawer, ac yn eu gwerthu i'r milwyr Rhufeinig, a'r cenedloedd o'u hamgylch. † Yr oedd deisyf am gael myned i'r moch yn gydnabyddiaeth o fawredd a goruwch-awdurdod Iesu, ac o holl-fryd y cythreuliaid i wneuthur rhyw ddrwg.

32 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [z] Ewch. A hwy wedi myned allan, a aethant i'r genfaint foch. Ac wele, [a] * yr holl genfaint foch a ruthrodd dros y dibyn i'r môr, † ac a fuant feirw yn y dyfroedd.

z 1 Bren. 22. 22. Job 1. 10—12. a 2. 3—6. Act. 2. 23. a 4. 28. Dat. 20. 7. a Job 1. 13—19. a 2. 7, 8. Marc 5. 13. Luc 8. 33.

* Dyma brawf amlwg i'r Saduceaid o fodolaeth ysbrydion. Dyma brawf hefyd o ddaioni y Cyfryngwr, gallasai efe eu gollwng i mewn i berchenogion y moch yn gystal ag i'r moch. † Dyma brawf i ninnau hefyd, mai Duw sydd geidwad dyn ac anifail; ac y dylem weddïo yn wastadol am gadwraeth ein hanifeiliaid.

33 * A'r [b] meichiaid a ffoisant: ac wedi eu dyfod hwy i'r † ddinas, hwy a fynegasant bob peth; ‡ a pha beth a ddarfuasai i'r rhai dieflig.

b Marc 5. 14—16. Luc 8. 34—36. Act. 19. 15—17.

* Y meichiaid oedd ceidwaid y moch. Mae gwasanaethwyr ffyddlonaf y diafol yn dychrynu rhagddo pan ymddangoso yn ei wir liwiau. † Gadara, mae'n debyg, oedd y ddinas, dinas fawr boblogaidd; a thrwy farn gyfiawn Duw, y gyntaf o ddinasoedd yr Iuddewon a gymmerwyd gan y Rhufeiniaid. ‡ Cyhoeddodd y meichiaid hyn yn eu dychryn, nid yn unig beth a ddarfuasai i'r moch, ond hefyd gwyrth ddaionus Iesu ar y rhai dieflig.

34 * Ac wele, yr holl ddinas a ddaeth allan i gyfarfod â'r Iesu: a phan ei gwelsant, [c] † attolygasant iddo ymadael o'u cyffiniau hwynt.

c aln. 29. Deut. 5. 25. 1 Sam. 16. 4. 1 Bren. 18. 17. Job 21. 14. a 22. 17. Marc 5. 17, 18. Luc 8. 28, 37—39.

* Aeth yr holl ddinas allan i gyfarfod â'r Iesu, nid i'w addoli, nac i ddiolch iddo dros y rhai dieflig a waredwyd; † ond i attolygu arno ymadael o'u cyffiniau hwynt: yr hyn oedd yn dangos eu bod hwy yn meddiannu Satan llawn cymmaint a'r *rhai dieflig*, ond mewn ystyr arall a mwy pechadurus. Lle mae dynion yn byw fel moch, nid yw Crist yn aros yno, ond diafol.

PEN. IX.

Crist yn iachâu un claf o'r parlys, 23 yn cyfodi merch Jairus o farw i fyw.

* AC [a] efe a aeth i mewn i'r llong, ac a aeth trosodd, † ac a ddaeth i'w [b] ddinas ei hun.

a pen. 7. 6. a 8. 18, 23. Marc 5. 21. Luc 8. 37. Dat 22. 11. b pen. 4. 13.

* Efe a gymmerodd y Gergesiaid ar eu gair, er gwae iddynt hwy, ac a ymadawodd. † Capernaum yr ydys yn barnu oedd y ddinas a grybwyllir yma. Yn Bethlehem ei ganwyd, yn Nazareth ei magwyd, ac yn Capernaum y preswyliai gan mwyaf wedi dechreu ei weinidogaeth gyhoeddus.

2 Ac wele, [c] hwy a ddygasant atto wr claf o'r parlys, yn gorwedd mewn gwely: a'r * Iesu yn [d] gweled eu ffydd hwy, a ddywedodd wrth y claf o'r parlys, [e] *Ha* fab, cymmer gysur; [f] † maddeuwyd i ti dy bechodau.

c pen. 4. 24. a 8. 13. Marc 1. 32. a 2. 1—3. Luc 5. 18, 19. Act. 5. 15, 16. a 19. 12. d pen. 8. 10. Marc 2. 4, 5. Luc 5. 19, 20. Ioan 2. 25. Act. 14. 9. Iago 2. 18. e adn. 22. Marc 5. 34. Ioan 21. 5. f Salm 32. 1, 2. Preg. 9. 7. Es. 40. 1, 2. a 44. 22. Jer. 31. 30, 34. Luc 5. 20. a 7. 47—50. Act. 13. 38, 39. Rhuf. 4. 6—8. a 5. 11. Col. 1. 12—14.

* Mae yn ddiammau bod y claf â'r rhai a'i dygent yn credu gallu gwyrthiol Crist, ac efallai yn perchen gwir ffydd gadwedigol hefyd; ac yr oedd yr Iesu yn gweled eu ffydd; hyny yw, yn ei gweled yn eu calonau, yr hyn oedd brawf o'i Dduwdod. † Nid yn unig e gafodd y claf hwn iachâd corphorol, ond iachâd i'w enaid hefyd: maddeuwyd ei bechodau.

3 Ac wele, [g] rhai o'r * ysgrifenyddion a ddywedasant ynddynt eu hunain, [h] † Y mae hwn yn cablu.

g pen. 7. 29. Marc 2. 6, 7. a 7. 20. Luc 5. 21. a 7. 39, 49 h pen. 26. 65. Lef. 24. 16. Marc 14. 64. Ioan 10. 33—36. Act. 6. 11—13.

* Wele mor barod oedd y dysgawdwyr Iuddewig yn wastad i feio ar Grist a thramgwyddo wrtho. † Pe credasent mai Mab Duw ydoedd, ni ddywedasent ei fod yn cablu.

4 * A phan [i] welodd yr Iesu eu meddyliau, efe a ddywedodd, [k] Paham y meddyliwch ddrwg yn eich calonnau?

i pen. 12. 25. a 16. 7, 8. Salm 44. 21. a 139. 2. Marc 2. 8. a 8. 16, 17. a 12. 15. Luc 6. 8. a 7. 40. a 9. 46, 47 a 11. 17. Ioan 2. 24, 25. a 6 61, 64. a 16. 19, 30. a 21. 17. Heb. 4. 12, 13. Dat. 2. 23. k Esec. 38. 10. Act. 5. 3, 4, 9. a 8. 20—22.

5 † Canys [l] pa un hawsaf ai dywedyd, Maddeuwyd i ti dy bechodau; ai dywedyd, [m] Cyfod, a rhodia?

l Marc 2. 9—12. Luc 5. 23—25. m Es. 35. 5, 6 Ioan 5. 8—14, 17, 18. Act. 3. 6—11, 16. a 4. 9, 10. a 9. 34. a 14. 8—11.

6 Eithr fel y gwypoch [n] fod awdurdod gan fab y dyn ar y ddaear i faddeu pechodau, (yna y dywedodd efe wrth y claf o'r parlys) [o] Cyfod, cymmer dy wely i fynu, a dos i'th dŷ.

n Es. 43. 25. Mica 7. 18. Marc 2. 7, 10. Luc 5. 21. Ioan 5. 21—23. a 10. 28. a 17. 2. a 20. 21—23. Act. 5. 31. a 7. 59, 60. 2 Cor. 2. 10. a 5. 20. Eph. 4. 32. Col. 3. 13. o adn. 5. Luc 13. 11—13. Act. 9. 34.

* Fel yr oedd yr Arglwydd Iesu yn gweled ffydd y claf o'r blaen, felly hefyd mae yma yn adnabod meddyliau drwg yr ysgrifenyddion; ac yn rhoddi prawf amlwg o'i Dduwdod a'i holl-wybodaeth iddynt, wrth ddywedyd ei fod yn gwybod eu meddyliau. † Mae yn amlwg iddo faddeu pechodau y claf cyn ei iachâu; ac yn awr mae yn iachâu ei gorph, er dangos i'r ysgrifenyddion fod ganddo awdurdod i faddeu ei bechodau. Yr oedd yr apostolion yn iachâu clefydau, ac yn maddeu pechodau, yn enw, a thrwy awdurdod Crist; ond yr oedd Crist yn gwneyd pob un o'r ddau drwy ei awdurdod a'i allu dwyfol ei hun.

7 *Ac efe a gyfododd, ac a aeth ymaith i'w dŷ ei hun.

8 † A'r [p] torfeydd pan welsant, rhyfeddu a wnaethant, [q] a gogoneddu Duw, yr hwn a roisai gyfryw awdurdod i ddynion.

p pen. 12. 23. a 15. 31. Marc 2. 12. a 7. 37. Luc 5. 26. a 7. 16. q pen. 15. 31. Luc 5. 25. a 17. 15. a 23. 47. Act. 4. 21.

* Yr oedd nerth yn myned gyda gair y Cyfryngwr, yn galluogi y claf i wneyd yr hyn a orchymynasai efe iddo: efe a gyfododd, yn holl-iach, ac a aeth ymaith i'w dŷ, yn ngŵydd pawb, fel na allai neb ammau gwirionedd y wyrth. † Pa effaith a gafodd hyn ar y bobl? Hwy a ryfeddasant: ond nid oes yma air am gredu yn Iesu, a'i addef yn Fab Duw. Hwy a ogoneddasant Dduw, ond nid yn iawn; nid am ddanfon ei Fab i'r byd i achub pechaduriaid, ond am roddi y fath allu gwyrthiol i *ddynion.*

9 ¶ Ac fel yr oedd yr Iesu yn myned oddi yno, efe a ganfu wr yn eistedd wrth y * dollfa, [r] a elwid † Matthew, ac a ddywedodd wrtho, [s] ‡ Canlyn fi. ‖ Ac efe a gyfododd, ac a'i canlynodd ef.

r pen. 21. 31, 32. Marc 2. 14, &c. Luc 5. 27, 28. a 15. 1, 2. a 19. 2—10. s pen. 4. 18—22. 1 Bren. 19. 19—21. Gal. 1. 16.

* Y dollfa ydoedd le, lle derbynid arian y deyrnged, a dalai yr Iuddewon fel gwarogaeth i'r Rhufeiniaid. † Mathew ydoedd ysgrifenydd yr Efengyl hon, ac un o'r deuddeg apostol, Pen. 10. 3. Publican, neu dderbyniwr y deyrnged uchod, oedd cyn ei alw. ‡ Dynion cybyddlyd, anghyfiawn, a gorthrymus iawn oedd y publicanod oll; ond dyma Iesu yn ei ras yn galw un o honynt, nid yn unig i fod yn gristion, ond i fod yn apostol hefyd. ‖ Cerddodd y fath effaith gyda'r geiriau, Canlyn fi, fel y gadawodd Mathew ei alwedigaeth ac unig lwybr ei fywioliaeth yn y fàn, ac a'i canlynodd ef.

10 ¶ * A bu, [t] ac efe yn eistedd i fwytta yn y tŷ, wele hefyd, [u] † publicanod lawer a ‡ phechaduriaid a ddaethant, ac a eisteddasant gyd â'r Iesu a'i ddisgyblion.

t Marc 2. 15, 16. Luc 5. 29. u pen. 5. 46, 47. Ioan 9. 31. 1 Tim. 1. 13—16.

* Dywed Luc, Pen. 5. 29, mai tŷ Mathew (Lefi yno) oedd hwn, ac iddo wneuthur gwledd fawr i'r Arglwydd Iesu, yr hyn a ddengys ei *fod ef yn wr cyfoethog*; ac a ddengys hefyd *gariad at y Cyfryngwr*, a'i ddiolchgarwch iddo. † Hen gyfeillion Mathew, mae'n deb oedd y publicanod a'r pechaduriaid hyn diammau mai ei amcan yn eu gwahodd y hwn oedd, nid er mwyn cadw i fynu hen g eillach â hwy fel o'r blaen, ond er mw iddynt gael cyfle i wrando ar Iesu, a ch lles i'w heneidiau drwy wrando. ‡ Dospar yr Iuddewon ddynolryw yn dri math: y y Cyfiawn, a'r Pechaduriaid. Gwelwn y dosparth yn Rhuf. 5. 7, 8. Heb gadw golwg bob amser ar hyna, nis gallwn ddë gair pechaduriaid yn ei lawn ystyr m llawer o fanau. Afraid sylwi mai y waethaf o ddynion oedd y Pechaduriai chyda hwynt y cyfrifid y Publicanod.

11 * A phan welodd y Pharise [x] hwy a ddywedasant wrth ei ddisg ion ef, [y] Paham y bwytty eich † A raw chwi gyd â'r publicanod pechaduriaid?

x Marc 2. 16. a 9. 14—16. y pen. 11. 19. Es. 65. 5. 30. a 15. 1, 2. a 19. 7. 1 Cor. 5. 9—11. Gal. 2. 15. 2 Io

* Gan fod eithaf casineb gan y Phari at Grist, yr oeddynt bob amser yn barod i arno ac i wneyd gwarth cyhoeddus o hôn thybiasant fod ganddynt gyfle teg i hyn y awr. † Yn ol eu traddodiadau hwy yr oedd gwbl anghyfreithlawn i'r dysgawdwyr Iudde ig i wneuthur dim cyfeillach a'r fath ddyn halogedig, yn enwedig cyd-fwyta â hwynt.

12 * A phan glybu yr Iesu, efe ddywedodd wrthynt, [z] † Nid rhaid i rhai iach wrth feddyg, ond i'r rh cleifion.

z Salm 6. 2. a 41. 4. a 147. 3. Jer. 17. 14. a 30. 17. a 6. Hos. 14. 4. Marc 2. 17. Luc 5. 31. a 8. 43. a 9. 11. a 11—13. Rhuf. 7. 9—24. Dat. 3. 17, 18.

13 Ond [a] ewch, a dysgwch pa bet yw *hyn*, [b] ‡ Trugaredd yr ydwyf yn e ewyllysio, ac nid aberth: canys n ddaethum [c] i alw rhai ‖ cyfiawn, [d] ond pechaduriaid i edifeirwch.

a pen. 12. 3, 5, 7. a 19. 4. a 21. 42. a 22. 31, 32. Marc 12. 26. Luc 10. 26. Ioan 10. 34. b Diar. 21. 3. Hos. 6. 6. Mic. 6. 6—8. c pen. 18. 11—13. Marc 2. 17. Luc 5. 32. a 15. 10. a 19. 10. Rhuf. 3. 10—24. 1 Cor. 6. 9—11. 1 Tim. 1. 13— d pen. 3. 2, 8. a 4. 17. a 11. 20, 21. a 21. 28—32. Es. 55. 6, 7. Luc 15. 7. a 24. 47. Act. 2. 38. a 3. 19. a 5. 31. a 11. 18. a 17. 30, 31. a 20. 21. a 26. 18—20. Rhuf. 2. 4—6. 2 Tim. 2. 25, 26. 2 Pedr 3. 9.

* Ni feiddiai y Phariseaid ddywedyd y geir iau uchod yn union-gyrchol wrth Grist ei hun eithr eu hustyng yn fradychus wrth ei ddys gyblion. † Ond clywodd yr Iesu hwynt, a amddiffynodd ei hun yn ngŵydd pawb, trw gymhariaeth addas: ystyriai y publicanod a' pechaduriaid fel cleifion ysbrydol, ac yntau e hun fel meddyg ysbrydol yn eu plith. A ph le y dylai y meddyg fod ond yn mhlith y clei ion? ‡ Trugaredd ac nid aberth; trugared yn hytrach nac aberth, yw meddwl y geiriau hyny yw, mae Duw yn caru gweithredoedd drugaredd i'n brodyr, yn fwy na'r addoliad manylaf a orchymynir yn y gyfraith, heb gweithredoedd hyny: pa faint mwy na'c traddodiadau Phariseaidd chwi? ‖ Rhai cy iawn, sef y rhai a dybiant eu bod yn gyfiawn ac nad oes angen edifeirwch arnynt.

14 ¶ * Yna y daeth [e] disgyblion Ioan atto, gan ddywedyd, [f] † Paham yr yd ym ni a'r Phariseaid yn ymprydio y

A chwi a [x] ddygir at lywiawd-
brenhinoedd o'm hachos i, [y] ‡ er
eth iddynt hwy ac i'r Cenhedl-

‡ 1–4. Act. 5. 25–27. a 12. 1–4. a 23. 33, 34. Tim. 4. 16, 17. y pen. 8. 4. Marc 13. 9. 2 Tim. 1. a 6. 2. a 11. 7.

y cyngor a'r synagogau yn dangos yr ga'i yr apostolion gan yr Iuddewon, iawdwyr a'r breninoedd yn dangos yr ent yn mhlith y cenedloedd. Dyma'r d a soniwyd yn yr adnod o'r blaen.. on y rhai hyn oll, bu yr apostolion laethu am Grist, ac yn eu herbyn trwy eu proffes o hono, a thrwy yn ei achos.

ithr [z] pan y'ch rhoddant chwi [a] * na ofelwch pa fodd neu pa faroch: † canys [b] rhoddir i yr awr honno pa beth a lef-

. 11. Luc 12. 11. a 21. 14. a pen. 6. 25, 31. Iago 1. 5. b Ex. 4. 12, 15. Jer. 1. 7–9. Dan. 4. 8–14. a 5. 29–33. a 6. 10. a 26. 2, &c.

nys nid chwychwi yw y rhai llefaru, [c] ‡ ond Yspryd [d] eich wn sydd yn llefaru ynoch.

3. 2. Marc 12. 36. Luc. 11. 13. a 21. 15. Act. 7. 55, 56. a 28. 25. 1 Pedr 1. 12. 2 Pedr 1. 5. 22. Luc 12. 30–32.

anllythrenog oedd yr apostolion, efin a llefaru ger bron gwyr mawr, alonogir hwy âg addewid, y rhodd-dynt pa beth i lefaru yn yr awr y siau. ‡ Achos Duw oedd yr achos, Duw ei Ysbryd i ddadlau dros ei r apostolion. Er y gall pob gwein-gyl ddysgwyl cymmorth yr Ysbryd waith, eto nid yw yr addewid hon

dyfod Mab y dyn.

‡ pen. 2. 13. a 12. 14, 15. Luc 4. 29–31. Ioan 7. 1. a 10. 39, 42. a 11. 53, 54. Act. 8. 1. a 9. 24, 25. a 13. 50, 51. a 14. 6, 7, 19, 20. a 17. 10, 14. a 20. 1. l pen. 16. 28. a 26. 27, 30, 48. a 25. 13. a 26. 64. Marc 13. 26. Luc 18. 8. a 21. 32.

* Yn yr erlidiau hyn, dyledswydd yr apostolion oedd arfer pob moddion i achub eu bywydau gwerthfawr a defnyddiol; drwy ffoi o un ddinas i'r llall, a phregethu o hyd, pa le bynag yr elent. † Ac er cael eu herlid felly o ddinas i ddinas, ni chaent amser i fyned drwy holl ddinasoedd Israel, ‡ hyd oni ddeuai Mab y dyn i ddial ar y genedl Iuddewig, a'u danfon hwythau at y Cenedloedd.

24 [m] * Nid yw y disgybl yn uwch na'i athraw, na'r gwas yn uwch na'i arglwydd.

m 2 Sam. 11. 11. Luc 6. 40. Ioan 13. 16. a 15. 20, 21. Heb. 12. 2–4.

25 Digon i'r disgybl fod fel ei athraw, a'r gwas fel ei arglwydd. [n] † Os galwasant berchen y tŷ yn ‡ Beelzebub, pa faint mwy ei dylwyth ef?

n pen. 9. 34. a 12. 24. Marc 3. 22. Luc 11. 15. Ioan 7. 20. a 8. 48, 52. a 10. 20.

* Na ryfeddwch wrth yr erlidiau hyn; gwelsoch, a chewch weled eto, eich athraw yn cael ei erlid, na ddysgwyliwch chwithau well triniaeth, digon o anrhydedd i'r dysgybl fod fel ei athraw. † Os galwasant fi, y pen teulu, yn swynwr, ac mewn cyngrair â Beelzebub, pa faint mwy y dywedant bethau felly am danoch chwi? ‡ Beelzebub, penaeth y cythreuliaid, oedd duw Ecron; duw y cylion (yn Gymraeg) y galwai yr Iuddewon ef o wawd, o herwydd yr heidiau o gylion a ddysgynai ar yr anifeiliaid a aberthid iddo: a dywedant nad oedd yr un i'w weled yn y deml yn Jerusalem, er maint o aberthau a leddid yno.

* Fel yr oedd yr Arglwydd Iesu yn gweled ffydd y claf o'r blaen, felly hefyd mae yma yn adnabod meddyliau drwg yr ysgrifenyddion; ac yn rhoddi prawf amlwg o'i Dduwdod a'i holl-wybodaeth iddynt, wrth ddywedyd ei fod yn gwybod eu meddyliau. † Mae yn amlwg iddo faddeu pechodau y claf cyn ei iachâu; ac yn awr mae yn iachâu ei gorph, er dangos i'r ysgrifenyddion fod ganddo awdurdod i faddeu ei bechodau. Yr oedd yr apostolion yn iachâu clefydau, ac yn maddeu pechodau, yn enw, a thrwy awdurdod Crist; ond yr oedd Crist yn gwneyd pob un o'r ddau drwy ei awdurdod a'i allu dwyfol ei hun.

7 *Ac efe a gyfododd, ac a aeth ymaith i'w dŷ ei hun.

8 † A'r [p] torfeydd pan welsant, rhyfeddu a wnaethant, [q] a gogoneddu Duw, yr hwn a roisai gyfryw awdurdod i ddynion.

p pen. 12. 23. a 15. 31. Marc 2. 12. a 7. 37. Luc 5. 26. a 7. 16. *q* pen. 15. 31. Luc 5. 25. a 17. 15. a 23. 47. Act. 4. 21.

* Yr oedd nerth yn myned gyda gair y Cyfryngwr, yn galluogi y claf i wneyd yr hyn a orchymynasai efe iddo: efe a gyfododd, yn holl-iach, ac a aeth ymaith i'w dŷ, yn ngŵydd pawb, fel na allai neb ammau gwirionedd y wyrth. † Pa effaith a gafodd hyn ar y bobl? Hwy a ryfeddasant: ond nid oes yma air am gredu yn Iesu, a'i addef yn Fab Duw. Hwy a ogoneddasant Dduw, ond nid yn iawn; nid am ddanfon ei Fab i'r byd i achub pechaduriaid, ond am roddi y fath allu gwyrthiol i *ddynion.*

9 ¶ Ac fel yr oedd yr Iesu yn myned oddi yno, efe a ganfu wr yn eistedd wrth y * dollfa, [r] a elwid † Matthew, ac a ddywedodd wrtho, [s] ‡ Canlyn fi. || Ac efe a gyfododd, ac a'i canlynodd ef.

r pen. 21. 31, 32. Marc 2. 14, &c. Luc 5. 27, 28. a 15. 1, 2. a 19. 2—10. *s* pen. 4. 18—22. 1 Bren. 19. 19—21. Gal. 1. 16.

* Y dollfa ydoedd le, lle derbynid arian y deyrnged, a dalai yr Iuddewon fel gwarogaeth i'r Rhufeiniaid. † Mathew ydoedd ysgrifenydd yr Efengyl hon, ac un o'r deuddeg apostol, Pen. 10. 3. Publican, neu dderbyniwr y deyrnged uchod, oedd cyn ei alw. ‡ Dynion cybyddlyd, anghyfiawn, a gorthrymus iawn oedd y publicanod oll; ond dyma Iesu yn ei ras yn galw un o honynt, nid yn unig i fod yn gristion, ond i fod yn apostol hefyd. || Cerddodd y fath effaith gyda'r geiriau, Canlyn fi, fel y gadawodd Mathew ei alwedigaeth ac unig lwybr ei fywioliaeth yn y fan, ac a'i canlynodd ef.

10 ¶ * A bu, [t] ac efe yn eistedd i fwytta yn y tŷ, wele hefyd, [u] † publicanod lawer a ‡ phechaduriaid a ddaethant, ac a eisteddasant gyd â'r Iesu a'i ddisgyblion.

t Marc 2. 15, 16. Luc 5. 29. *u* pen. 5. 46, 47. Ioan 9. 31. 1 Tim. 1. 13—16.

* Dywed Luc, Pen. 5. 29, mai tŷ Mathew (Lefi yno) oedd hwn, ac iddo wneuthur gwledd *fawr* i'r Arglwydd Iesu, yr hyn a ddengys ei *fod ef yn wr cyfoethog;* ac a ddengys hefyd *ei gariad at y Cyfryngwr,* a'i ddiolchgarwch iddo. † Hen gyfeillion Mathew, mae'n deby[g], oedd y publicanod a'r pechaduriaid hyn; [heb] ddiammau mai ei amcan yn eu gwahodd y tr[o] hwn oedd, nid er mwyn cadw i fynu hen gy[f]eillach â hwy fel o'r blaen, ond er mwy[n] iddynt gael cyfle i wrando ar Iesu, a cha[el] lles i'w heneidiau drwy wrando. ‡ Dosparth[a] yr Iuddewon ddynolryw yn dri math: y D[a], y Cyfiawn, a'r Pechaduriaid. Gwelwn y t[ri] dosparth yn Rhuf. 5. 7, 8. Heb gadw e[i] golwg bob amser ar hyna, nis gallwn ddëall gair pechaduriaid yn ei lawn ystyr mew[n] llawer o fanau. Afraid sylwi mai y fa[th] waethaf o ddynion oedd y Pechaduriaid, [a] chyda hwynt y cyfrifid y Publicanod.

11 * A phan welodd y Phariseai[d], [x] hwy a ddywedasant wrth ei ddisgybl[i]on ef, [y] Paham y bwytty eich † At[h]raw chwi gyd â'r publicanod [a'r] pechaduriaid?

x Marc 2. 16. a 9. 14—16. *y* pen. 11. 19. Es. 65. 5. [...] 5. 30. a 15. 1, 2. a 19. 7. 1 Cor. 5. 9—11. Gal. 2. 15. 2 Ioan [...]

* Gan fod eithaf casineb gan y Pharise[aid] at Grist, yr oeddynt bob amser yn barod i [...] arno ac i wneyd gwarth cyhoeddus o hono [...] thybiasant fod ganddynt gyfle teg i hyny [yn] awr. † Yn ol eu traddodiadau hwy yr oedd [yn] gwbl anghyfreithlawn i'r dysgawdwyr Iudd[ew]ig i wneuthur dim cyfeillach a'r fath ddyn[ion] halogedig, yn enwedig cyd-fwyta â hwynt.

12 * A phan glybu yr Iesu, efe a ddywedodd wrthynt, [z] † Nid rhaid [i'r] rhai iach wrth feddyg, ond i'r rh[ai] cleifion.

z Salm 6. 2. a 41. 4. a 147. 3. Jer. 17. 14. a 30. 17. a [...] 6. Hos. 14. 4. Marc 2. 17. Luc 5. 31. a 8. 43. a 9. 11. a [...] 11—13. Rhuf. 7. 9—24. Dat. 3. 17, 18.

13 Ond [a] ewch, a dysgwch pa bet[h] yw *hyn,* [b] ‡ Trugaredd yr ydwyf yn e[i] ewyllysio, ac nid aberth: canys n[id] ddaethum [c] i alw rhai || cyfiawn, [d] ond pechaduriaid i edifeirwch.

a pen. 12. 3, 5, 7. a 19. 4. a 21. 42. a 22. 31, 32. Marc 12. 26. Luc 10. 26. Ioan 10. 34. *b* Diar. 21. 3. Hos. 6. 6. Mic. 6. 6—8. *c* pen. 18. 11—13. Marc 2. 17. Luc 5. 32. a 15. [...] 10. a 19. 10. Rhuf. 3. 10—24. 1 Cor. 6. 9—11. 1 Tim. 1. 13—16. *d* pen. 3. 2, 8. a 4. 17. a 11. 20, 21. a 21. 28—32. Es. 55. 6, [...] Luc 15. 7. a 24. 47. Act. 2. 38. a 3. 19. a 5. 31. a 11. 18. a 17. 30, 31. a 20. 21. a 26. 18—20. Rhuf. 2. 4—6. 2 Tim. 2. 25, 26. 2 Pedr 3. 9.

* Ni feiddiai y Phariseaid ddywedyd y geir[i]au uchod yn union-gyrchol wrth Grist ei hun, eithr eu hustyng yn fradychus wrth ei ddys[g]yblion. † Ond clywodd yr Iesu hwynt, a[c] amddiffynodd ei hun yn ngŵydd pawb, trw[y] gymhariaeth addas: ystyriai y publicanod a'r pechaduriaid fel cleifion ysbrydol, ac yntau e[i] hun fel meddyg ysbrydol yn eu plith. A ph[a] le y dylai y meddyg fod ond yn mhlith y clei[f]ion? ‡ Trugaredd ac nid aberth; trugaredd yn hytrach nac aberth, yw meddwl y geiriau hyny yw, mae Duw yn caru gweithredoedd [o] drugaredd i'n brodyr, yn fwy na'r addoliad manylaf a orchymynir yn y gyfraith, heb [y] gweithredoedd hyny: pa faint mwy na'ch traddodiadau Phariseaidd chwi? || Rhai cy[f]iawn, sef y rhai a dybiant eu bod yn gyfiawn ac nad oes angen edifeirwch arnynt.

14 ¶ * Yna y daeth [e] disgyblion Ioa[n] atto, gan ddywedyd, [f] † Paham yr yd[ym] ym ni a'r Phariseaid yn ymprydio y[n]

fynych, ond dy ddisgyblion di nid ydynt yn ymprydio?

e pen. 11. 2. Ioan 3. 25. a 4. 1. f pen. 6. 16. a 11. 18, 2. Zec. 7. 6. Marc 2. 18—22. Luc 5. 33—39. a 18. 9—19.

15 ‡ A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, g A all plant yr ystafell briodas alaru tra fo y ‖ prïod-fab gyd â hwynt? ond y dyddiau a ddaw, h pan ddyger y prïod-fab oddi arnynt, i ac yna yr ymprydiant.

g pen. 22. 1—10. Bar. 14. 13, &c. Salm 45. 14, 15. Ioan 3. 29. Dat. 19. 9. a 21. 2. h Luc 24. 13—21. Ioan 16. 6, 20—22. Act. 1. 9, 10. i Act. 13. 1—3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 11. 27.

16 § *Hefyd*, ni ddyd neb lain o frethyn newydd at hen ddilledyn: k canys y cyflawniad a dynn oddi wrth y dilledyn, a'r rhwyg a wneir yn waeth.

k Gen. 33. 14. Salm 103. 2. Esay 40. 11. Ioan 16. 12. 1 Cor. 3. 1, 2. a 12. 12.

17 Ac ni ddodant win newydd mewn l costrelau hen: os amgen, y costrelau a dŷr, a'r gwin a red allan, a'r costrelau a gollir: eithr gwin newydd a ddodant mewn costrelau newyddion, ac *felly* y cedwir y ddau.

l Jos. 9. 4. Job 32. 19. Salm 119. 83.

* Erbyn i'r Cyfryngwr osteg y Phariseaid oedd yn beio arno am ei gymdeithion, dyma ddysgyblion Ioan yn dyfod ato, ac braidd yn beio arno am gyfranogi o'r wledd. Tybir mai gwaith y Phariseaid oedd hyn hefyd yn ddirgelaidd, i beri anghydfod rhwng dysgyblion Ioan â Christ, ac i'w ddarostwng ef yn eu golwg hwy. † Yr oedd Ioan mòr ddirwest-lym yn ei fywyd fel y dyweda Crist am dano, nad oedd nac yn bwyta nac yn yfed, Math. 11. 18. ac yr oedd y Phariseaid yn ymprydio mòr fynych a dwywaith yn yr wythnos, Luc 18. 12. er nad oedd Duw wedi gorchymyn ond unwaith yn y flwyddyn. ‡ Mae yr Arglwydd Iesu yn ateb dysgyblion Ioan mewn dau beth. 1. Nad oedd ei ddysgyblion ef ddim eto dan orchwiliaeth ag oedd yn galw am ymprydio. 2. Mai dychweledigion ieuainc oedd ei ddysgyblion ef, i'w dwyn yn raddol at gyflawniad-au celyd dysgyblaeth allanol, a duwioldeb. ‖ Mae efe yn eglnro y ddau bwnc uchod mewn dwy gyffelybiaeth, 1. Mae yn galw ei hun yn briod-fab, gan gyfeirio at dystiolaeth Ioan am dano, Ioan 3. 29, a'i ddysgyblion yn blant, neu gyfeillion y prïod-fab; ac nad oedd yn gweddu iddynt ymprydio tra'r oedd y prïod-fab gyda hwynt: ac y caent ddigon o achos ymprydio pan ymadawai efe â hwynt. § 2. Mae yn dangos, drwy y gymhariaeth o osod llain o frethyn newydd at hen ddilledyn, a rhoddi gwin newydd mewn hen gostrelau (o groen) yr anaddasrwydd i'w ddysgyblion ef ymprydio y pryd hwnw, rhag y byddai iddynt ddigaloni dan iau mòr galed, neu ynte ymorphwys yn ddeddfol yn y cyflawniadau hyny. Gwers dda sydd yma i weinidogion yr efengyl, i beidio gosod gormod ar ddysgyblion ieuainc.

18 ¶ Tra yr oedd efe yn dywedyd hyn wrthynt, m wele, daeth rhyw n * benaeth, ac a'i o † haddolodd ef, gan ddywedyd, p Bu farw *fy merch* yr awr hon: eithr q tyred a gosod dy ‡ law arni, a byw fydd hi.

m Marc 5. 22, &c. Luc 8. 41, &c. n Luc 8. 49. a 13. 14. a 18. 18. Act. 13. 15. o pen. 8. 2. a 14. 33. a 15. 25. a 17. 14. a 20. 20. a 28. 17. Marc 5. 22. Luc 17. 15, 16. Act. 10. 25, 26. p adn. 24. Marc 5. 23. Luc 7. 2. a 8. 42, 49. Ioan 4. 47—49. q pen. 8. 8, 9. 2 Bren. 5. 11. Ioan 11. 21, 22.

19 ‖ A'r Iesu a r gyfododd, ac a'i canlynodd ef, a'i ddisgyblion.

r pen. 8. 7. Ioan 7. 34. Act. 10. 38. Gal. 6. 9, 10.

* Y penaeth hwn ydoedd Jairus, penaeth y synagog, medd Marc 5. 22. un yn gofalu am addoliad Duw yn y synagog, ac efallai bod ganddo ryw awdurdod fel llywodraethwr gwladol hefyd, dan y cynghor mawr yn Jerusalem. † Addolodd ef yn gyhoeddus, yn ngŵydd pawb, gan syrthio wrth ei draed ef, medd yr *Efengylwyr* eraill. Pa un ai parch iddo fel dyn yn unig, ai ynte addoliad gwirioneddol oedd hwn nid yw yn amlwg. ‡ Nid oedd ffydd hwn mòr rymus a ffydd y Canwriad; yn unig dywed y gair ebe hwnw. ‖ Bwriai yr Iuddewon yr Arglwydd Iesu allan o'r synagogau, yr oedd ef yn fwy tirion.

20 ¶ (Ac s wele, gwraig y buasai t u gwaedlif arni ddeuddeng mlynedd, a ddaeth o'r tu cefn *iddo*, ac a u gyffyrddodd âg x ymyl ei wisg ef.

s Marc 5. 25, &c. Luc 8. 43, &c. t Lef. 15. 25, &c. u pen. 14. 36. Marc 5. 29. a 6. 56. a 8. 22. Act. 5. 15. a 19. 12. x pen. 23. 5. Num. 15. 38, 39. Deut. 22. 12. Luc 8. 44.

21 † Canys hi a ddywedasai ynddi ei hun, y Os caf yn unig gyffwrdd â'i wisg ef, iach fyddaf.

y Marc 5. 26—33. Luc 8. 43—47.

* Dyma ddangosiad nodedig o ffydd eto; gwraig mewn afiechyd peryglus, gwaedlif: hen afiechyd, o ddeuddeng mlynedd; pob moddion meddygol wedi methu; a hithau yn myned waethwaeth: † credai hon ond iddi gael cyffwrdd âg ymyl gwisg Iesu yr elai yn iach. Am ymyl y wisg, gwel Num. 15. 38—40.

22 * Yna yr Iesu a drodd; a phan ei gwelodd hi, efe a ddywedodd, z *Ha ferch*, bydd gysurus; a dy ffydd a'th iachâodd. A'r wraig a iachâwyd b o'r awr honno.)

z adn. 2. Marc 5. 34. Luc 8. 48. a adn. 29. Marc 10. 52. Luc 7. 50. a 17. 19. a 18. 42. Act. 14. 9. Heb. 4. 2. b pen. 17. 18. Ioan 4. 53. Act. 16. 18.

* Gwyddai yr Iesu yn ddiammau am ddyfodiad y wraig hon, ac efe a ddenododd ei mheddwl i ddyfod ato. † Gallu yr Arglwydd Iesu oedd yr achos effeithiol o'r iachâd, ac nid unrhyw rinwedd cyfareddol yn ei ddillad, a thrwy ffydd yn ei allu ef y derbyniodd y wraig iachâd.

23 A phan ddaeth yr Iesu c i dŷ y pennaeth, a gweled d y * cerddorion a'r dyrfa yn terfysgu,

c adn. 18, 19. Marc 5. 35—37. Luc 8. 49—51. d pen. 11. 17. 2 Cron. 35. 25. Jer. 9. 17—20. Marc 5. 38—40. Luc 7. 32. Act. 9. 39.

* Dywedir mai arfer genedlig oedd cerddoriaeth mewn angladdau, ac nad oedd yn mhlith yr Iuddewon, ond fel ei dygwyd i mewn drwy hir ymgymysgu â'r cenedloedd. Mae yn amlwg fod y cyfryw arferiad yn eu plith foreu âg amser Jeremiah. Gwel 2 Cr 25. Jer. 48. 36. Arferent bibellau [illegible]

megys y *flute*, ar farwolaeth plant, a rhai mwy, ac o gryfach sain, ar farwolaeth rhai mewn oed.

24 Efe a ddywedodd wrthynt, [e] Ciliwch: canys [f] * ni bu farw y llangces, ond cysgu y mae hi. [g] A hwy a'i gwatwarasant ef.

e 1 Bren. 17. 18—24. Act. 9. 40. a 20. 10. f Ioan 11. 4, 11—13. g pen. 27. 39, 43. Salm 22. 6, 7. Es. 49. 7. a 53. 3.

* Mae yn amlwg mai wrth y rhai oedd yn cyflawni y defodau angladdawl, ac yn darpar i gladdu yr eneth, y dywedodd Iesu y geiriau uchod; a'i feddwl yn unig oedd, nad oedd hi ddim wedi marw felly, fel ag i ofyn am eu cynnorthwyon hwynt: ond y cyfodid hi yn y fan.

25 * Ac wedi [h] bwrw y dyrfa allan, efe a aeth i mewn, [i] † ac a ymaflodd yn ei llaw hi; a'r llangces a gyfododd.

h 2 Bren. 4. 32—36. Act. 9. 41. i Marc 1. 31. a 5. 41. a 8. 23. a 9. 27. Luc 8. 54.

26 ‡ A'r [k] gair o hyn a aeth dros yr holl wlad honno.

k pen. 4. 24. a 14. 1, 2. Marc 1. 45. a 6. 14 Act, 26. 26.

* Parodd Iesu i'r gwatwarwyr hyn fyned allan, fel na chaent yr anrhydedd o weled ei ogoniant ef yn y wyrth ryfedd hon. † Efe a ymaflodd yn ei llaw hi, fel yr ymaflwn ninnau yn llaw plentyn i'w ddeffro; a hi a gyfododd yn y fan yn fyw ac yn berffaith iach. ‡ Gwyddai yr holl dyrfa a fwriesid allan, ei bod hi wedi marw yn sicr, ac ni chredent amgen; ac wedi ei bywhâu, aeth y gair o hyny ar led yn fuan fel yr oedd yn naturiol.

27 ¶ A phan oedd yr Iesu yn myned oddi yno, [l] dau ddeillion a'i canlynasant ef, gan lefain a dywedyd, [m] * Mab Dafydd, [n] trugarhâ wrthym.

l pen. 11. 5. a 12. 22. a 20. 30. Marc 8. 22, 23. a 10. 46. Luc 7. 21 Ioan 9. 1, &c. m pen. 12. 23. a 15. 22. a 20. 30, 31, a 21. 9, 15. a 22. 41—45. Marc 10. 47, 48. a 11. 10. a 12. 35—37, Luc 18. 38, 39. a 20. 41. Ioan 7. 42. Rhuf. 1. 3. a 9. 5. n pen. 17. 15. Marc 9. 22. Luc 17. 13.

28 Ac wedi iddo [o] ddyfod i'r tŷ, y deillion a ddaethant atto: a'r Iesu a ddywedodd wrthynt, [p] † A ydych chwi yn credu y gallaf fi wneuthur hyn? Hwy a ddywedasant wrtho, Ydym, Arglwydd.

o pen. 8. 14 a 13. 36 p adn. 22. pen. 8. 2. a 13. 58. Marc 9. 23, 24. Ioan 4. 48—50. a 11. 29, 40.

29 ‡ Yna y [q] cyffyrddodd efe a'u llygaid hwy, gan ddywedyd, [r] Yn ol eich ffydd bydded i chwi.

q pen. 20. 34. Ioan 9. 6, 7. r pen. 8. 6, 7, 13. a 15. 28. Marc 10. 52.

30 [s] A'u llygaid a agorwyd: a'r Iesu [t] a orchymynodd iddynt trwy fygwth, gan ddywedyd, ‖ Gwelwch nas gwypo neb.

s Salm 146. 8. Esay 35. 5. a 42. 7. Ioan 9. 7—26. t pen. 8. 4. a 12. 16. a 17. 9. Marc 5. 43. Luc 5. 14. a 8. 56.

31 § Ond wedi iddynt ymado, [u] hwy a'i clodforasant ef trwy yr holl wlad honno.

u Marc 1. 44, 45. a 7. 36.

* Dyma y rhai cyntaf y darllenwn am danynt a ddaeth at Iesu gan ei addef yn Fessiah; oblegid hyny yw meddwl y cyfarchiad [Mab] Dafydd. Rhagfynegodd y prophwydi y b[yddai] i'r Messiah agoryd llygaid y deillion; gw[ybu]ent hwythau am y prophwydoliaethau h[yn], ac wedi clywed am wyrthiau blaenorol C[rist], credent y gallai efe agoryd eu llygaid hw[ynt], mai efe oedd Mab Dafydd y Messiah. † Gw[ydd]ai Iesu o'i ran ei hun eu bod yn credu [...] ofyn iddynt; eithr gofynodd, i dynu cy[ff]esiad ganddynt hwy mewn geiriau, [i] ddangos iddynt hwy a ninnau, yr angen[rheid]rwydd o ffydd, ac mai trwy ffydd mae [...] dderbyn pob peth gan Dduw. ‡ Ni w[...] neb ond Iesu wyrth o'r fath hyn er[...] ‖ Gwyddid o'r blaen eu bod yn ddeillion [...] hyny allan denai pawb i wybod eu b[od yn] gweled; gorchymyn Crist oedd, na chaff[...] wybod mai *efe* a agorodd eu llygaid: f[el na] ymddangosai ei fod ef yn ymgais am h[unan]glod, ac fel na chynhyrfid eiddigedd y[sgrifenyddion] grifenyddion a'r Phariseaid, oblegid nid ei awr ef wedi dyfod eto. § Ond gan e[...] foledd a diolchgarwch eu calonau, nis gal[lent] hwy beidio a'i glodfori ef drwy yr holl [wlad] hono. Yr oedd eu hegwyddor yn dda[...] nis gellir cyfiawnâu eu hymddygiad.

32 ¶ Ac a hwy yn myned a[llan], wele, rhai a ddygasant atto [x] d[yn] * mud, cythreulig.

x pen. 12. 22, 23. Marc 9. 17—27.

33 † Ac wedi bwrw y cythraul a[llan], [y] llefarodd y mudan: a'r torfeydd a ryfeddasant, gan ddywedyd, [z] ‡ [Ni] welwyd y cyffelyb erioed yn Israe[l].

y pen. 15. 30, 31. Ex. 4. 11, 12. Esay 35. 6. Marc 7. 37. Luc 11. 14. z 2 Bren. 5. 8. Salm 76. 1. J[...] Luc 7. 9.

* Wrth i'r mudan hwn lefaru wedi bwr[w y] cythraul allan, mae'n debyg mai trwy we[ith]rediad y cythraul arno yr oedd yn fud, ac [nid] o'i fabandod na thrwy ddamwain. Mae y g[air] Groeg, *chophon*, yn arwyddo byddar, yn gy[stal] a mud. † Ni ddywedir yma pa fodd y b[wr]iwyd y cythraul a lan, ond mae yn sicr m[ai â] gair ei enau y bwriodd Iesu ef allan f[el y] gwnaethai droion eraill. ‡ Ni welwyd y c[yff]elyb erioed yn Israel: ni welwyd yn *Israel*, [y] genedl a welodd fwyaf o bawb o ryfeddod[au] gwyrthiau; ac ni welwyd *erioed* yn Israel, [er a] wnaeth yr holl brophwydi o'r dechreuad d[dim] yn gyffelyb. Rhagfynegwyd y gwnelai y M[es]siah bethau fel hyn, ac Iesu yn unig a'u gwna[eth], er dangos yn amlwg mai efe oedd y Mess[iah].

34 * Ond [a] y Phariseaid a ddywe[d]asant, Trwy bennaeth y cythreuliai[d y] mae efe yn bwrw allan gythreulia[id].

a pen. 12. 23, 24. Marc 3. 22. Luc 11. 15 Ioan 2. [...]

* Gan y cawn sylwi ar y cyhuddiad an[ghyfiawn]eddus hwn eto, yn nghyd â'g ateb yr Iacha[wd]wr iddo, awn heibio iddo yn y lle hwn, g[an] sylwi yn unig, ar y gwahanol effaith a ga[dd] y wyrth hon ar y bobl gyffredin ac ar y Ph[ari]seaid: rhyfeddai y werin, ac yngynddeiri[og]y Doctoriaid Iuddewig, wrth yr un weith[red].

35 A'r [b] Iesu a aeth o amgylch [yr] holl ddinasoedd a'r trefydd, gan ddys[gu] yn eu * synagogau hwynt, a chan br[eg]ethu efengyl y deyrnas, a iachâu p[ob] clefyd, a phob afiechyd yn mhlith y b[obl].

iblant yn eistedd yn y marchnadoedd, ac yn llefain wrth eu cyfeillion,

j Galat. 2. 12. Marc 4. 30. Luc 13. 18. *k* pen. 12. 34. a 23. 33. *l* Luc 7. 31—35.

17 Ac yn dywedyd, *k* Canasom bibell i chwi, ac ni ddawnsiasoch; canasom alarnad i chwi, ac ni chwynfanasoch.

k Es. 28. 9—13. 1 Cor. 9. 19—23. *l* pen. 9. 15, 23. 1 Sam. 11. 4. Es. 22. 12. Jer. 9. 17—20. a 31. 4. Luc 15. 25.

* Y gyffelybiaeth hon: yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid yn benaf; y rhai ni chredent dystiolaeth Ioan am Grist, ac ni dderbynient Grist ei hun. † Yn y gyffelybiaeth hon, tybir fod yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio at ryw chwareuon arferedig gan blant y trefydd yn y wlad hono; megis dynwared priodasau a chladdedigaethau er difyru eu gilydd; ond o herwydd eu tymherau anynad, ni fedrai y chwareuwyr mewn un modd eu boddâu.

18 * Canys *m* daeth Ioan heb na bwytta nac yfed; ac meddant, *n* † Y mae cythraul ganddo.

m pen. 3. 4. Jer. 15. 17. a 16. 8, 9. Luc 1. 15. 1 Cor. 9. 27. *n* pen. 10. 25. 2 Bren. 9. 11. Jer. 29. 26. Hos. 9. 7. Ioan 7. 20. a 8. 48. a 10. 20. Act. 26. 24.

19 *o* ‡ Daeth Mab y dyn yn bwytta ac yn yfed; ac meddant, || Wele ddyn glwth, ac yfwr gwin, *p* cyfaill publicanod a phechaduriaid. *q* A doethineb a gyfiawnhawyd gan ei phlant ei hun.

o Luc 5. 29, 30. a 7. 34, 36. a 14. 1. Ioan 12. 2, &c. Rhuf. 14. 2. *p* pen. 9. 10, 11. Luc 15. 1. 2. a 19. 7. *q* Luc 7. 35. 1 Cor. 1. 24—29. Eph. 3. 8—10. Dat. 5. 11—14. a 7. 12.

Yma cawn eglurhâd o'r ddammeg uchod: yr Iuddewon anghrediniol oedd y plant anfoddog, ac Ioan Fedyddiwr a Christ oedd y chwareuwyr. * Ioan oedd wedi bod yn canu galarnad, drwy bregethu edifeirwch, bygwth barn, a byw yn llym, heb na bwyta nac yfed yn uriol a chymdeithasgar fel dynion eraill. † Yn lle ei gredu, gwrthodwyd ef, fel un a chythraul ganddo: dyn pen-brudd, anghyfeillgar, ac annymunol oedd gan y gwŷr mawr Iuddewig. ‡ Iesu Grist oedd yn canu pibell, mewn tymher addfwyn, garuaidd, a gweinidogaeth felus efengylaidd; || ac eto, am ei fod yn derbyn publicanod a phechaduriaid, ac yn bwyta wrth ei angen gyda hwynt, gwrthodid yntau gan yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid balchfol, fel dyn glwth, yfwr gwin, &c. § Ond am wir blant Duw, plant doethineb ydynt hwy, a chyfiawnheir doethineb ymddygiad ac athrawiaeth, Ioan a Christ, ganddynt hwy. Galwai y Phariseaid eu hunain yn blant doethineb, a thybia rhai, mai gwawdiaith yw y geiriau olaf; bod y Phariseaid hunanol yn cymmeryd arnynt farnu doethineb Crist a Ioan. Felyna, rhaid rhoi condemnio am gyfiawnâu.

20 ¶ * Yna *r* y dechreuodd efe *s* edliw i'r dinasoedd yn y rhai y gwnaethid y rhan fwyaf o'i weithredoedd nerthol ef, *t* † am nad edifarhasant.

r Luc 10. 13—15. *s* Salm 51. 11—13. Es. 1. 2—5. Mica 6. 1—3. Marc 9. 19. a 16. 14. Iago 1. 5. *t* pen. 12. 41. a 21. 29—32. Jer. 8. 6. Act. 17. 30. 2 Tim. 2. 25, 26. Dat. 2. 21. a 9. 20, 21. a 16. 9, 11.

* *Gwedi hir bregethu, a gwneyd llawer o wyrthiau, a'r cwbl yn aneffeithiol, mae yr Arglwydd Iesu yma yn troi i geryddu yn llym.* † Nid am na fawrhasent ac am na dderchafasent ef, ond am nad edifarhasent. Mae pob peth yn rhy fychan heb edifeirwch am bechod.

21 *u* Gwae di, * Chorazin; gwae di, *x* Bethsaida: *y* canys pe gwnaethid yn † Tyrus a Sidon y gweithredoedd nerthol a wnaethpwyd ynoch chwi, ‡ hwy a *z* edifarhasent er ys talm mewn sachlïan a lludw.

u pen. 18. 7. a 23. 13—29. a 26. 24. Jer. 13. 27. Luc 11. 42—52. Jud. 11. *x* Marc 6. 45. a 8. 22. Luc 9. 10. Ioan 1. 44. a 12. 21. *y* pen. 12. 41, 42. Esec. 3. 6, 7. Act. 13. 44—48. a 28. 25—28. *z* Job 42. 6. Jona 3. 5—10.

22 || Eithr meddaf i chwi, *a* Esmwythach fydd i *b* Tyrus a Sidon yn *c* nydd y farn, nag i chwi.

a adn. 24. Luc 10. 14. a 12. 47, 48. Heb. 2. 3. a 6. 4—8. a 10. 26—31. *b* Es. 23. Jer. 25. 22. a 27. 3. Esec. 26—28. a 29. 18. Am. 1. 9, 10. Zec. 9. 2, 3. *c* pen. 12. 36. 2 Pedr 2. 9. a 3. 7. 1 Ioan 4. 17.

* Chorazin a Bethsaida oedd enwau dwy o'r trefydd a grybwyllwyd yn yr adnod o'r blaen. † Tyrus a Sidon oedd ddwy dref genedlig, cyfoethog ac annuwiol iawn yn eu hamser; a dirmygus iawn oedd y trigolion yn ngolwg yr Iuddewon. ‡ Llefaru fel *dyn* y mae Crist yma am eu hedifeirwch; gallesid barnu y buasent yn edifarhau fel y Ninifeaid wrth bregeth Jonah, pe cawsent yr un moddion ag a gafodd Chorazin a Bethsaida. Cerydd trwm i'r Iuddewon oedd edliw bod eu calonau yn galetach na'r paganiaid: a cherydd perthynol iawn eto, i lawer o rai a *elwir* yn gristionogion. || Dydd y farn ddiweddaf a feddylir, nid unrhyw farn dymhorol. Yn ol manteision dynion y bydd eu barn: yr hwn a wybu ewyllys ei Arglwydd ac nis gwnaeth, a gurir â *llawer* o ffonodiau.

23 * A thydi, *d* Capernaum, *e* yr hon a † ddyrchafwyd hyd y nef, a dynnir i lawr hyd yn uffern: canys pe gwnaethid yn *f* Sodom y gweithredoedd nerthol a wnaethpwyd ynot ti, hi a fuasai yn aros hyd heddyw.

d pen. 4. 13. a 8. 5. a 17. 24. Luc 4. 23. Ioan 4. 46, &c. *e* Es. 14. 13—15. Galar. 2. 1. Esec. 28. 12—19. a 31. 16, 17. Ob. 4. Luc 14. 11. 2 Pedr 2. 4—9. *f* Gen. 13. 13. a 19. 24, 25. Esec. 16. 48—50. Jud. 7. Dat. 11. 8.

24 Eithr yr ydwyf yn dywedyd i chwi, Y bydd *g* esmwythach i dir Sodom, yn nydd y farn, nag i ti.

g pen. 10. 15. Galar. 4. 6. Marc 6. 11. Luc 10. 12.

* Capernaum oedd prif breswylfa Crist yn amser ei weinidogaeth gyhoeddus. † Yr oedd wedi ei derchafu megys hyd y nef mewn cyfoeth a mawredd, ac yn enwedig mewn breintiau a manteision crefyddol, trwy breswyliad, gweinidogaeth, a gwyrthiau Crist ynddi. Am y pethau eraill yn yr adnodau hyn, yr un meddwl sydd iddynt a'r ddwy adnod o'r blaen.

25 ¶ Yr amser hwnnw yr *h* * attebodd yr Iesu, ac y dywedodd, *i* I ti yr ydwyf yn † diolch, O Dad, *k* Arglwydd nef a daear, *l* am i ti ‡ guddio y pethau hyn rhag y || doethion a'r rhai deallus, *m* a'u datguddio o honot i rai § bychain.

gilledig, dim gwell na chenedloedd. Gan fod y Samariaid oll yn ffiaidd gan yr Iuddewon, buasai pregethu yr efengyl yno y pryd hwnw yn dramgwydd i'r Iuddewon, ac yn rhwystr iddynt hwy ei derbyn. ‡ Tŷ Israel yma oedd y ddau lwyth; yr oedd y deg arall ar goll er ys oesoedd, 2 Bren. 17. 6. cyfr-golledig ddefaid oedd y rhai hyn; o ran arferion drwg, o ran cyflwr drwg, ac o ran nad oedd ganddynt wir fugeiliaid yn gofalu am danynt. Yr oedd y rhai hyn i gael y cynnyg cyntaf ar yr efengyl, fel y byddent yn ddiesgus.

7 * Ac wrth fyned, [w] pregethwch, gan ddywedyd, [x] Fod teyrnas nefoedd yn nesâu.

[w] pen. 4. 17. a 11. 1. Es. 61. 1. Ioan 2. 2. Marc 6. 12. Luc 9. 60. a 16. 16. Act. 4. 2. [x] pen. 3. 2. a 11. 11, 12. a 21. 31, 43. a 22. 12. Luc 9. 2, 6. a 10. 9—11. Act. 20. 25. a 28. 31.

8 [y] † Iachêwch y cleifion, glanhêwch y rhai gwahan-glwyfus, cyfodwch y meirw, bwriwch allan gythreuliaid: [z] ‡ derbyniasoch yn rhad, rhoddwch yn rhad.

[y] adn. 1. Marc 16. 18. Luc 10. 9. Act. 4. 9, 10, 30. a 5. 12—16. [z] 2 Bren. 5. 15, 16, 20—27. Act. 3. 6. a 8. 19—23. a 20. 33—35.

* Eu gwaith hwynt oedd pregethu: pregethu Crist, a'r iachawdwriaeth fawr trwy Grist, yn ei holl helaethrwydd: pregethu teyrnas y Messiah hefyd, sef gorachwiliaeth yr Efengyl, a chymhell dynion i dderbyn Crist a'i iachawdwriaeth, ac ymroddi yn ddeiliaid iddo. Yr oeddynt i wneyd hyn yn gyhoeddus, â llef uchel, fel Jonah yn Ninifeh. Cenadon Duw oeddynt! † Ac i wneyd i fynu am waeledd eu hymddangosiad, ac i brofi dwyfoldeb eu danfoniad, yr oeddynt i wneyd y gwyrthiau a enwyd yn ol yr awdurdod a gawsent. ‡ Eithr nid oeddynt i wneyd elw iddynt eu hunain o'u gweinidogaeth, ond rhoddi yn rhad fel y derbyniasent yn rhad.

9 * Na feddwch [a] aur, nac arian, nac efydd i'ch pyrsau;

[a] Marc 6. 8. Luc 9. 3. a 10. 4. a 22. 35.

10 Nac [b] ysgrepan i'r daith, na [c] dwy bais, nac esgidiau, † na ffon: [d] ‡ canys teilwng i'r gweithiwr ei fwyd.

[b] 1 Sam. 9. 7. a 17. 40. [c] Luc 3. 11. 2 Tim. 4. 13. [d] Luc 10. 7. 1 Cor. 9. 4—14. Gal. 6. 6, 7. 1 Tim. 5. 17. 18.

* Amcan y gwaharddiadau hyn oedd, dangos i'r apostolion na ddylent fod yn rhagofalus am bethau tymhorol, ond myned i'w gwaith gan ymddiried i ofal rhagluniaeth Duw. † *Na ffon;* tybir nad yw Crist ddim yn gwahardd iddynt yma ffon i deithio ar ei phwys, yn y modd cyffredin; ond mai ffon i gario beichiau â hi a feddylir, neu ffon i amddiffyn eu hunain. Yn Marc 6. 8. mae yn gorchymyn llaw-ffon iddynt. ‡ Heblaw dysgu ei apostolion ymddiried i ofal rhagluniaeth, mae yn dysgu hefyd i'r bobl eu dyledswydd tuag at yr apostolion, ac i bawb eto eu dyledswydd tuag at weinidogion yr efengyl; teilwng i'r gweithiwr ei fwyd.

11 Ac i ba ddinas bynnag neu dref yr eloch, [e] * ymofynwch pwy sydd deilwng ynddi; [f] ac yno trigwch hyd onid eloch ymaith.

[e] Gen. 19. 1—3. Barn. 19. 16—21. 1 Bren. 17. 9, &c. Job 31. 32. Luc 10. 38—42. a 19. 7. Act. 16. 15. a 18. 1—3. 3 Ioan 7, 8. [f] Marc 6. 10. Luc 9. 4. a 10. 7, 8.

12 † A phan ddeloch i dŷ, [g] cy[farch]wch well iddo.

[g] Luc 10. 5, 6. Act. 10. 36. 2 Cor. 5. 20. 3 Ioan 14.

13 ‡ Ac os bydd y tŷ yn [h] deilwng, deued eich tangnefedd arno: ac o[nis] bydd yn deilwng, dychweled eich tangnefedd attoch.

[h] Salm 35. 13. Luc 10. 6. 2 Cor. 2. 16.

14 ‖ A [i] phwy bynnag ni'ch derbynio chwi, ac ni wrandawo eich geiriau, pan ymadawoch o'r tŷ hwnnw, neu o'r ddinas honno, [k] ysgydwch y llwch oddi wrth eich traed.

[i] adn. 40. 41. pen. 18. 5. Marc 6. 11. a. 9. 37. Luc 9. [5]. 48. a 10. 10, 11. Ioan 13. 20. [i] 1 Thes. 4. 8. [k] Neh. [5]. 13. Act. 13. 51. a 18. 6. a 20. 26, 27.

15 [l] § Yn wir meddaf i chwi, [m] Esmwythach fydd i dir y Sodomiaid a'r Gomoriaid [n] yn nydd y farn, nag i'r ddinas honno.

[l] pen. 5. 18. a 24. 34, 35. [m] pen. 11. 22, 24. Esec. 16. 48—56. Marc 6. 11. Luc 10. 11, 12. Ioan 15. 22—24. [n] pen. 12. 36. 2 Pedr 2. 9. a 3. 7. 1 Ioan 4. 17.

* Ymofynwch pwy sydd deilwng: pwy sydd a gair da iddo am grefydd, ymarweddiad hardd, a llettygarwch. Ewch i mewn yno, yn hytrach nac i blith rhai annuwiol ac anfoesol, yr hyn a fyddai yn fagl i chwi, yn warth i'ch swydd, ac yn rhwystr i lwyddiant eich gweinidogaeth. † A phan eloch i dŷ, ewch yno yn addfwyn a boneddigaidd, fel y gweddai i genadon yr efengyl, fel yr enniller y teulu wrth eich ymddygiad hardd chwi. Cyferchwch hwy yn y dull arferedig, gan ddymuno tangnefedd arnynt. ‡ Os bydd y tŷ yn d[deilwng] crefyddol, teilwng, e ddaw tangnefedd arno yn ol eich dymuniad chwi: os na bydd, ni â eich gweddi chwi ddim yn ofer, ac ni bydd[wch] chwi ddim ar eich colled; daw y fendith arnoch chwi eich hunain. ‖ Lle na dderbynio[nt] mo honoch, ymadewch; ac wrth ymadael ysgydwch y llwch oddi wrth eich traed, yn arwydd o'ch tra chasineb at eu caledwch a'u hannuwioldeb. (Pan fyddai yr Iuddewon wedi bod ar ryw achlysur yn ngwlad y cenedloedd, ysgydwent lwch eu daear oddiwrth eu traed ar y terfyn, rhag halogi y tir sanctaidd â llwch y cenedloedd. Cyfeiriad at hyny, tebygir, sydd yma.) § Er bod pechodau y Sodomiaid a'r Gomoriaid yn fawr iawn, eto ni phechasant yn wyneb cymmaint o oleuni a chynnygion da ag y pechodd yr Iuddewon hyn, a phawb eraill sydd yn gwrthod yr efengyl: am hyny bydd eu barn hwy yn drymach na barn y Sodomiaid.

16 ¶ Wele, yr ydwyf fi yn eich * danfon [o] fel † defaid y'nghanol bleiddiaid: byddwch chwithau [p] gall fel y seirph, [q] a diniwed fel y colommenod.

[o] Luc 10. 3. Act. 20. 29. [p] Gen. 3. 1, 13. Luc 21. [15]. 1 Cor. 14. 20. 2 Cor. 11. 3, 14. Eph. 5. 15—17. Col. 1, 9. a [4]. 5. [q] 2 Cor. 8. 20. Phil. 2. 15. 1 Thes. 2. 10. a 5. 22. Rhuf. 16. 18. 19. 2 Cor. 1. 12. a 11. 3.

* Mae y danfon yma yn myned am ho[ll] ddanfoniad yr apostolion, ac nid am eu danfoniad y tro hwn yn unig; oblegid ar ol ymadawiad Iesu y buont hwy yn nghanol bleiddiaid fwyaf, nid cyn ei esgyniad. † Y creaduriaid mwyaf diniwed o holl greaduriaid y maes y[w]

y defaid; Y mwyaf diniwed o holl adar yr awyr yw y colomenod; a'r mwyaf cyfrwys o'r holl greaduriaid direswm yw y seirff. Dysgir ni yma, y dylai callineb a diniweidrwydd fod yn nghrefydd pawb, yn enwedig gweinidogion yr efengyl.

17 Eithr [r] ymogelwch rhag dynion; [s] canys hwy a'ch rhoddant chwi i fynu i'r [t] * cynghor, ac a'ch [u] ffrewyllant chwi yn eu synagogau.

r Mica 7. 5. Marc 13. 9, 12. Act. 14. 5, 6. a 17. 14. a 23. 12—22. 2 Cor. 11. 24—26. 2 Tim. 4. 15. s pen. 24. 9, 10. Marc 13. 9. Luc 21. 12, 13. Ioan 16. 2. Act. 4. 6, &c. a 5. 26, &c. a 23. 1, &c. t pen. 5. 22. a 26. 59. Ioan 11. 47. u pen. 20. 19. a 23. 34. Deut. 25. 2, 3. Act. 5. 40. a 22. 19. a 26. 11. 2 Cor. 11. 24, 25. Heb. 11. 36.

18 † A chwi a [x] ddygir at lywiawdwyr a brenhinoedd o'm hachos i, [y] ‡ er tystiolaeth iddynt hwy ac i'r Cenhedloedd.

x Salm 2. 1—6. Act. 5. 25—27. a 12. 1—4. a 22. 23, 24. a 24—26. 2 Tim. 4. 16, 17. y pen. 8. 4. Marc 13. 9. 2 Tim. 1. 8. Dat. 1. 9. a 6. 9. a 11. 7.

* Mae y cyngor a'r synagogau yn dangos yr erlid a ga'i yr apostolion gan yr Iuddewon, † a'r llywiawdwyr a'r breninoedd yn dangos yr erlid a gaent yn mhlith y cenedloedd. Dyma'r bleiddiaid a soniwyd yn yr adnod o'r blaen. ‡ Ger bron y rhai hyn oll, bu yr apostolion yn tystiolaethu am Grist, ac yn eu herbyn hwythau, trwy eu proffes o hono, a thrwy ddyoddef yn ei achos.

19 Eithr [z] pan y'ch rhoddant chwi i fynu, [a] * na ofelwch pa fodd neu pa beth a lefaroch: † canys [b] rhoddir i chwi yn yr awr honno pa beth a lefaroch.

z Marc 13. 11. Luc 12. 11. a 21. 14. a pen. 6. 25, 31, 34. Phil. 4. 6. Iago 1. 5. b Ex. 4. 12, 15. Jer. 1. 7—9. Dan. 3. 16—18. Act. 4. 8—14. a 5. 29—33. a 6. 10. a 26. 2, &c. 2 Tim. 4. 17.

20 Canys nid chwychwi yw y rhai sydd yn llefaru, [c] ‡ ond Yspryd [d] eich Tad yr hwn sydd yn llefaru ynoch.

c 2 Sam. 23. 2. Marc 12. 36. Luc. 11. 13. a 21. 15. Act. 2. 4. a 4. 8. a 7. 55, 56. a 28. 25. 1 Pedr 1. 12. 2 Pedr 1. 21. d pen. 6. 32. Luc 12. 30—32.

* Dynion anllythrenog oedd yr apostolion, ac anghynnefin a llefaru ger bron gwyr mawr, † ond yma calonogir hwy âg addewid, y rhoddai Duw iddynt pa beth i lefaru yn yr awr y byddai ei eisiau. ‡ Achos Duw oedd yr achos, a danfonai Duw ei Ysbryd i ddadlau dros ei achos yn yr apostolion. Er y gall pob gweinidog yr efengyl ddysgwyl cymmorth yr Ysbryd Glân yn ei waith, eto nid yw yr addewid *hon* yn perthyn i waith cyffredin y weinidogaeth: yn enwedig i weinidog dilafur.

21 * A [e] brawd a rydd frawd i fynu i farwolaeth, a thad ei blentyn: [f] a phlant a godant i fynu yn erbyn *eu* rhïeni, ac a baranteu marwolaeth hwynt.

e adn. 34, 35. pen. 24. 10. Mica 7. 5, 6. Zec. 13. 3. Marc 13. 12, 13. Luc. 12. 51—53. a 21. 16, 17. f 2 Sam. 16. 11. a 17. 1—4. Job 19. 19.

22 A [g] chas fyddwch gan bawb [h] er mwyn fy enw i: [i] † ond yr hwn a barhâo hyd y diwedd, efe fydd cadwedig.

g pen. 24. 9. Es. 66. 5, 6. Luc. 6. 22. Ioan 7. 7. a 15. 18, 19. a 17. 14. 1 Ioan 3. 13. h adn. 39. pen. 5. 11. Ioan 15. 21. Act. 9. 16. 2 Cor. 4. 11. Dat. 2. 3. i pen. 24. 13. Dan. 12. 12, 13. Mica 13. 13. Luc 8. 15. Rhuf. 2. 7. Gal. 6. 9. Heb. 3. 14. a 6. 11. Iago 1. 12. Jud. 20. 21. Dat. 2. 7, 10, 17, 26. a 3. 21.

* Gwelwn yma elyniaeth calon dynion anianol, yn erbyn Crist a'r efengyl; yn tori drwy holl rwymau natur a serchiadau dynol: y perthynasau agosaf yn casâu, yn bradychu, ac yn erlid eu gilydd i farwolaeth! † Ond yr hwn a ddalio ei brofi gan yr erlidiau hyn, fel y dell aur ei brofi yn y tân, ac a barhâo heb wadu y ffydd, hyd ddiwedd y prawf neu ddiwedd ei oes, efe a fydd cadwedig.

23 * A [k] phan y'ch erlidiant yn y ddinas hon, ffowch i un arall: canys yn wir y dywedaf wrthych, † Na orphenwch ddinasoedd Israel, [l] ‡ nes dyfod Mab y dyn.

k pen. 2. 13. a 12. 14, 15. Luc 4. 29—31. Ioan 7. 1. a 10. 39, 42. a 11. 53, 54. Act. 8. 1. a 9. 24, 25. a 13. 50, 51. a 14. 6, 7, 19, 20. a 17. 10, 14. a 20. 1. l pen. 16. 28. a 24. 27, 30, 48. a 25. 13. a 26. 64. Marc 13. 26. Luc 18. 8. a 21. 22.

* Yn yr erlidiau hyn, dyledswydd yr apostolion oedd arfer pob moddion i achub eu bywydau gwerthfawr a defnyddiol; drwy ffoi o un ddinas i'r llall, a phregethu o hyd, pa le bynag yr elent. † Ac er cael eu herlid felly o ddinas i ddinas, ni chaent amser i fyned drwy holl ddinasoedd Israel, ‡ hyd oni ddeuai Mab y dyn i ddial ar y genedl Iuddewig, a'u danfon hwythau at y Cenedloedd.

24 [m] * Nid yw y disgybl yn uwch na'*i* athraw, na'r gwas yn uwch na'i arglwydd.

m 2 Sam. 11. 11. Luc 6. 40. Ioan 13. 16. a 15. 20, 21. Heb. 12. 2—4.

25 Digon i'r disgybl fod fel ei athraw, a'r gwas fel ei arglwydd. [n] † Os galwasant berchen y tŷ yn ‡ Beelzebub, pa faint mwy ei dylwyth ef?

n pen. 9. 34. a 12. 24. Marc 3. 22. Luc 11. 15. Ioan 7. 20. a 8. 48, 52. a 10. 20.

* Na ryfeddwch wrth yr erlidiau hyn; gwelsoch, a chewch weled eto, eich athraw yn cael ei erlid, na ddysgwyliwch chwithau well triniaeth, digon o anrhydedd i'r dysgybl fod fel ei athraw. † Os galwasant fi, y pen teulu, yn swynwr, ac mewn cyngrair â Beelzebub, pa faint mwy y dywedant bethau felly am danoch chwi? ‡ Beelzebub, penaeth y cythreuliaid, oedd duw Ecron: duw y cylion (yn Gymraeg) y galwai yr Iuddewon ef o wawd, o herwydd yr heidiau o gylion a ddysgynai ar yr anifeiliaid a aberthid iddo: a dywedant nad oedd yr un i'w weled yn y deml yn Jerusalem, er maint o aberthau a leddid yno.

26 [o] * Am hynny nac ofnwch hwynt: [p] oblegid nid oes dim † cuddiedig, a'r nas datguddir; na dirgel, a'r nas gwybyddir.

o adn. 28. Diar. 28. 1. a 29. 25. Es. 41. 10, 14. a 43. 1, 2. a 51. 7, 8, 12, 13. Jer. 1. 8, 17, 18. Esec. 2. 6. Act. 4. 13, 19. 1 Pedr 3. 14. p Marc 4. 22. Luc 8. 17. a 12. 2, 3. a 24. 47. Act 1. 8.

* Na ofnwch am danoch eich hunain, nac am lwyddiant eich gwaith: nis gallant hwy eich drygu ond fel y goddefo Duw, nac atal llwyddiant yr efengyl. † Er bod uniondeb eich egwyddorion chwi, a gogoniant yr efengyl, yn guddiedig yn bresenol; eto dygaf fi bob un o'r ddau i'r goleuni yn ei iawn bryd.

27 Yr hyn [q] yr ydwyf yn ei ddy-

wedyd wrthych chwi yn y * tywyllwch, dywedwch yn y goleuni: a'r hyn a glywch yn y † glust, [r] pregethwch ‡ ar bennau y tai.

[q] pen. 13. 1—17, 34, 35. Luc 8. 10. Ioan 16. 13, 25, 29. 2 Cor. 3. 12. [r] Diar. 1. 20—23. a 8. 1—5. Act. 5. 20, 28. a 17. 17.

* Tywyllwch yma a arwydda, yn ddirgel, ac o'r neilldu; felly y byddai Crist yn aml yn dysgu ei ddysgyblion. † Yn y glust: byddai y dysgawdwyr Iuddewig yn arfer traddodi eu hathrawiaeth yn ddistaw, yn nghlustiau eu dysgyblion. ‡ Pan fyddai yr Iuddewon am wneuthur rhywbeth yn gyhoedd iawn, byddent yn myned i benau y tai i'w gyhoeddi.

28 * Ac [s] nac ofnwch rhag y rhai a laddant y corph, ac nid allant ladd yr enaid: † eithr yn hytrach [t] ofnwch yr hwn a [u] ddichon ddistrywio enaid a chorph yn uffern.

[s] adn. 26. Es. 8. 12, 13. a 51. 12. Dan. 3. 10—18. Luc 12. 4, 5. Act. 20. 23, 24. a 21. 13. Rhuf. 8. 35—39. 2 Tim. 4. 6—8. Heb. 11. 35. Dat. 2. 10. [t] Salm 119. 120. Preg. 5. 7. a 8. 12, 13. Es. 66. 2. Jer. 5. 22. Heb. 12. 28, 29. [u] pen. 25. 46. Marc 9. 43—48. Luc 16. 22—26. Ioan 5. 29. 2 Thes. 1. 8—10. Dat. 20. 10—15.

* Nis gall eich erlidwyr ond lladd eich cyrph am wneyd eich dyledswydd, a hwy a wnant hyny yn y diwedd; † Ond yn hytrach na thynu yn ol rhag ofn hyny, ofnwch Dduw yr hwn a ddichon gospi enaid a chorph yn uffern am anffyddlondeb yn eich dyledswydd. Ofn Duw yw y peth gorau i fwrw allan ofn dynion.

29 Oni [x] werthir dau aderyn y tô er * ffyrling? [y] ac ni syrth un o honynt ar y ddaear heb eich tad chwi.

[x] Luc 12. 6, 7. [y] Salm 104. 27—30.

30 [z] Ac y mae, ïe, holl wallt eich pen wedi eu cyfrif.

[z] 1 Sam. 14. 45. 2 Sam. 14. 11. 1 Bren. 1. 52. Luc 12. 7. a 21. 18. Act. 27. 34.

31 Nac ofnwch gan hynny: [a] chwi a delwch fwy na llawer o adar y tô.

[a] pen. 6. 26. a 12. 11, 12. Salm 8. 5. Luc 12. 24. a 13. 15, 16. 1 Cor. 9. 9, 10.

Mae y Cyfryngwr yma yn dangos gofal manylaf Duw yn ei ragluniaeth, am y pethau distadlaf, a mwyaf diwerth, a pha faint mwy y gofala efe am ei genadon, gweinidogion yr efengyl, y rhai sydd yn werth llawer o adar y tô. * Ffyrling: tua thair ffyrling o'n harian ni.

32 Pwy bynnag gan hynny a'm [b] * cyffeso i y'ngŵydd dynion, [c] minnau a'i † cyffesaf yntau y'ngŵydd fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd.

[b] Salm 119. 46. Luc 12. 8, 9. Ioan 9. 22. Rhuf. 10. 9, 10. 1 Tim. 6. 12, 13. 2 Tim. 1. 8. 1 Ioan 4. 15. Dat. 2. 13. [c] pen. 25. 34. 1 Sam. 2. 30. Dat. 3. 5.

33 ‡ A phwy bynnag a'm [d] gwado i y'ngŵydd dynion, minnau a'i gwadaf yntau y'ngŵydd fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd.

[d] pen. 26. 70—75. Marc 8. 38. Luc 9. 26. a 12. 9. 2 Tim. 2. 12, 13. 2 Pedr 2. 1. 1 Ioan 2. 23.

Mae Crist yn gofyn genym ni, nid yn unig credu ynddo, ond hefyd gwneuthur proffes gyhoeddus o hôno, a hyny yn wyneb peryglon, gelynion, a gwrthwynebiadau. * Yma, yn [illegible]ydd dynion, y mae i ni ei gyffesu ef; † a [illegible] *bynag a wnelo hyny yn ffyddlawn a* diragrith yma, cyffesa yntau y rhai hyny yn gyhoeddus ddydd y farn, yn ngŵydd ei Dad. ‡ Pwy bynag a'i gwado ef yma, drwy gywilydd neu ofn, Iesu a'i gwad yntau yn ngŵydd ei Dad. Gwadu parhaus a hollawl a feddylir, nid gwadu fel Pedr, yr hwn a gafodd faddeuant.

34 * Na thybiwch [e] fy nyfod i ddanfon tangnefedd ar y ddaear: † ni ddaethum i ddanfon tangnefedd, ond cleddyf.

[e] Jer. 15. 10. Luc 12. 49—53. Ioan 7. 40—52. Act. 13. 45—50. a 14. 2, 4.

35 ‡ Canys mi a ddaethum [f] i osod dyn i ymrafaelio yn erbyn ei dad, a'r ferch yn erbyn ei mam, a'r waudd yn erbyn ei chwegr.

[f] adn. 21. pen. 24. 10. Mica 7. 5, 6. Marc 13. 12. Luc 21. 16.

* Tybiai yr Iuddewon y byddai heddwch yn gyffredinol yn eu plith, dan lywodraeth y Messiah a ddychymmygent ac a ddysgwylient hwy; † ac er mai Iesu oedd y Messiah, ac er mai sanctaidd a heddychol oedd ei gyfreithiau a'i deyrnas; eto o herwydd llygredigaeth, anghrediniaeth, a gelyniaeth calon yr Iuddewon, gwrthodasant y Messiah a'i deyrnas: rhyfelasant yn ei herbyn, a rhyfelodd Duw yn ofnadwy â hwythau, am eu gwrthodiad o hôni. ‡ Tybir mai barn Duw ar yr Iuddewon am wrthod Crist a'r efengyl, yw yr "ymrafaelio" annaturiol a sonir yma: ysbryd drwg o anghydfod, rhwng y perthynasau agosaf a'u gilydd, nid yn nghylch yr efengyl, ond am eu gwrthodiad o hôni.

36 * A [g] gelynion dyn *fydd* tylwyth ei dŷ ei hun.

[g] Gen. 3. 15. a 4. 8—10. a 37. 17—28. 1 Sam. 17. [illegible] 2 Sam. 16. 11. Job 19. 13—19. Salm 41. 9. a 55. 13. Jer. [illegible] 6. a 20. 10. Ioan 13. 18.

* Lle dylasai dyn ddysgwyl y cariad a'r cy[illegible] eiligarwch mwyaf, mae yn cael y cas a gelyniaeth gwaethaf. Mor ddychrynllyd [illegible] oedd y farn achod wedi syrthio ar wrthodw[illegible] yr efengyl!

37 * Yr hwn [h] sydd yn caru ta[illegible] neu fam yn fwy na myfi, nid yw dei[illegible]wng o honof fi: a'r neb sydd yn car[illegible] mab neu ferch yn fwy na myfi, [i] † ni[illegible] yw yn deilwng o honof fi.

[h] pen. 22. 37. Deut. 33. 9. Luc 14. 26. Ioan 1. 29. a [illegible] 15—17. 2 Cor. 5. 14, 15. Phil. 3. 7—9. [i] pen. 22. [illegible] 20, 35. a 21. 36. 2 Thes. 1. 5—7. Dat. 3. 4.

* Nid yw Crist yma yn gwahardd serchiad au naturiol, ond dangos y mae, y dylai efe gael ei garu o flaen pawb a phob peth arall. Ac os bydd cariad at neb o'n perthynasau yn rhwystr i ni garu a chanlyn Iesu, † nad ydym ni ddim yn deilwng o hôno ef. Nid ydym deilwng o'i ffafr ef yma, nac o'i ogoniant yn y byd a ddaw.

38 * A'r hwn [k] nid yw yn cymmeryd ei groes, ac yn canlyn ar fy ol i, † nid yw deilwng o honof fi.

[k] pen. 16. 24. a 27. 32. Marc 8. 34. a 10. 21. Luc 9. [illegible] 24. a 14. 27. Ioan 19. 17.

* Nid *gwneyd* croes a ddywedir, ond *cymmeryd* y groes. Nid helbulon cyffredin bywyd a feddylir wrth y groes, ond erledigaethau hyd ferthyrdod o achos yr efengyl. Cyn[illegible]

d Iesu yn cyfeirio at ryw chwar-
edig gan blant y trefydd yn y
megis dynwared priodasau a
than er difyru eu gilydd; ond o
tymherau anynad, ni fedrai y
mewn un modd eu boddâu.

anys [m] daeth Ioan heb na
yfed; ac meddant, [n] † Y
ul ganddo.

Jer. 15. 17. a 16. 8. 9. Luc 1. 15. 1 Cor. 9.
25. 2 Bren. 9. 11. Jer. 29. 26. Hos. 9. 7.
8. a 10. 20. Act. 26. 24.

aeth Mab y dyn yn bwytta
; ac meddant, ‖ Wele ddyn
fwr gwin, [p] cyfaill publican-
aduriaid. [q] A doethineb a
wyd gan ei phlant ei hun.

30. a 7. 34, 36. a 14. 1. Ioan 12. 2, &c. Rhuf.
9. 10, 11. Luc 15. 1. 2. a 19. 7. q Luc 7.
24—29. Eph. 3. 8—10. Dat. 5. 11—14. a 7. 12.

eglurhâd o'r ddammeg uchod:
anghrediniol oedd y plant an-
oan Fedyddiwr a Christ oedd y
* Ioan oedd wedi bod yn canu
wy bregethu edifeirwch, bygwth
yn llym, heb na bwyta nac yfed
hymdeithasgar fel dynion eraill.
gredu, gwrthodwyd ef, fel un a
ddo: dyn pen-brudd, anghyfeill-
munol oedd gan y gwŷr mawr
Iesu Grist oedd yn canu pibell,
er addfwyn, garuaidd, a gweinid-
efengylaidd; ‖ ac eto, am ei fod
blicanod a phechaduriaid, ac yn
ei angen gyda hwynt, gwrthodid
Ysgrifenyddion a'r Phariseaid
yn glwth, yfwr gwin, &c. § Ond
nt Duw, plant doethineb ydynt
wnheir doethineb ymddygiad ac

mwythach fydd i [b] Tyrus a Sidon yn
[c] nydd y farn, nag i chwi.

a adn. 24. Luc 10. 14. a 12. 47, 48. Heb. 2. 3. a 6. 4—6.
a 10. 26—31. b Es. 23. Jer. 25. 22. a 27. 3. Esec. 26—28.
a 29. 18. Am. 1. 9, 10. Zec. 9. 2, 3. c pen. 12. 36. 2 Pedr
2. 9. a 3. 7. 1 Ioan 4. 17.

* Chorazin a Bethsaida oedd enwau dwy o'r trefydd a grybwyllwyd yn yr adnod o'r blaen. † Tyrus a Sidon oedd ddwy dref genedlig, cyfoethog ac annuwiol iawn yn eu hamser; a dirmygus iawn oedd y trigolion yn ngolwg yr Iuddewon. ‡ Llefaru fel *dyn* y mae Crist yma am eu hedifeirwch; gallesid barnu y buasent yn edifarhau fel y Ninifeaid wrth bregeth Jonah, pe cawsent yr un moddion ag a gafodd Chorazin a Bethsaida. Cerydd trwm i'r Iuddewon oedd edliw bod eu calonau yn galetach na'r paganiaid: a cherydd perthynol iawn eto, i lawer o rai a *elwir* yn gristionogion. ‖ Dydd y farn ddiweddaf a feddylir, nid unrhyw farn dymhorol. Yn ol manteision dynion y bydd eu barn: yr hwn a wybu ewyllys ei Arglwydd ac nis gwnaeth, a gurir â *llawer* o ffonodiau.

23 * A thydi, [d] Capernaum, [e] yr hon a † ddyrchafwyd hyd y nef, a dynnir i lawr hyd yn uffern: canys pe gwnaethid yn [f] Sodom y gweithredoedd nerthol a wnaethpwyd ynot ti, hi a fuasai yn aros hyd heddyw.

d pen. 4. 13. a 8. 5. a 17. 24. Luc 4. 23. Ioan 4. 46, &c.
e Es. 14. 13—15. Galar. 2. 1. Esec. 28. 12—19. a 31. 16, 17.
Ob. 4. Luc 14. 11. 2 Pedr 2. 4—9. f Gen. 13. 13. a 19.
24, 25. Esec. 16. 48—50. Jud. 7. Dat. 11. 8.

24 Eithr yr ydwyf yn dywedyd i chwi, Y bydd [g] esmwythach i dir Sodom, yn nydd y farn, nag i ti.

g pen. 10. 15. Galar. 4. 6. Marc 6. 11. Luc 10. 12.

* Capernaum oedd prif breswylfa Crist yn

nas gwnacthai neb mo'u cyfryw ond Iesu. * A'r tlodion yn cael pregethu yr efengyl iddynt: arwydda y gair Groeg y weithred o bregethu yn gystal a chael pregethu iddynt. Tlodion oedd yn pregethu, ac i dlodion yr oeddynt yn pregethu: nid felly y twyllwyr; i'r mawrion y byddent hwy yn pregethu. † Ni rwystrir: tybïa rhai mai cerydd ar ddysgyblion Ioan yw y geiriau yma, am eu hammheuaeth o Grist. Dïau eu bod yn perthyn i bawb eto a ymrwystro wrtho ef.

7 ¶ * Ac a hwy yn myned ymaith, yr [p] Iesu a ddechreuodd ddywedyd wrth y bobloedd am Ioan, [q] Pa beth yr aethoch allan i'r anialwch i edrych am dano? [r] † ai corsen yn ysgwyd gan wynt?

p Luc 7. 24—30. q pen. 3. 1—3, 5. a 21. 25. Marc 1. 3—5. Luc 3. 3—7. a 8. 18. Ioan 1. 38. a 5 35. r Gen. 49. 4. 2 Cor. 1. 17, 18. Eph. 4. 14. Iago 1. 6.

8 Eithr pa beth yr aethoch allan i'w weled? [s] ‡ ai dyn wedi ei wisgo â dillad esmwyth? wele, y rhai sydd yn gwisgo *dillad* esmwyth, mewn tai brenhinoedd y maent.

s pen. 3. 4. 2 Bren. 1. 8. Es. 20. 2. Zec. 13. 4. 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 27. Dat. 11. 3.

9 Eithr pa beth yr aethoch allan i'w weled? [t] ‖ ai prophwyd? ïe, meddaf i chwi, a mwy na phrophwyd.

t adn. 13, 14. pen. 14. 5. a 17. 12, 13. a 21. 24—26. Marc 9. 11—13. Luc 1. 15—17, 76.

* Gwedi i ddysgyblion Ioan ymadael, trôdd yr Arglwydd Iesu at ei wrandawwyr, y rhan fwyaf o ba rai a fuasent yn gwrando Ioan o'r blaen, ac a ofynodd iddynt beth oedd eu dyben yn myned: † nid i weled corsen yn ysgwyd gan wynt; nid dyn trôedig anwastad felly oedd Ioan. ‡ Nid i weled rhyw wr boneddig mawr ychwaith, nid un felly oedd Ioan; ‖ ond i weled prophwyd, ie, y mwyaf o'r holl brophwydi a fu o'i flaen ef. Dysgir ni yma i ystyried beth yw ein dyben yn cyrchu i wrando pregethwyr enwog: a dysgir pregethwyr hefyd na ddylent fod yn ddynion anwadal a moethus.

10 * Canys hwn ydyw *efe* [u] am yr hwn yr ysgrifenwyd, Wele, yr ydwyf fi yn anfon fy nghennad o flaen dy wyneb, yr hwn a barottoa dy ffordd o'th flaen.

u pen. 3. 3. Es. 40. 3. Mal. 3. 1. a 4. 5. Marc 1. 2. Luc 7. 26, 27. Ioan 1. 23.

11 † Yn wir meddaf i chwi, ym mhlith [x] plant gwragedd, ni chododd neb [y] mwy nag Ioan Fedyddiwr: ‡ er hynny [z] yr hwn sydd leiaf yn nheyrnas nefoedd, sydd [a] fwy nag ef.

x Job 14. 1, 4. a 15. 14. a 25. 4. Salm 51. 5. Eph. 2. 3. y pen. 3. 11. 1 Sam. 2. 30. Luc 1. 15. a 7. 28. Ioan 5. 35. z pen. 5. 19. Es. 30. 26. Zec. 12. 8. Luc 9. 48. 1 Cor. 6. 4. a 15. 9. Eph. 3. 8. a Ioan 7. 39. a 10. 41. Rhuf. 16. 25, 26. Col. 1. 26, 27. 2 Tim. 1. 10. Heb. 11. 40. 1 Pedr 1. 10.

* Ysgrifenwyd hyn yn Malachi 3. 1. Yno mae y Tad yn llefaru wrth yr eglwys, ac yn dywedyd, efe a arloesa y ffordd *o'm* blaen *i*: *yma* mae yn llefaru wrth y Mab, ac yn dywedyd, *o flaen dy wyneb, o'th* flaen; yr hyn sydd yn dangos mai un yw y Tad a'r Mab. † Ioan Fedyddiwr oedd y genad anfonedig, ac yr oedd efe yn rhagori ar yr holl brophwydi mewn amryw bethau: yr oedd ef ei hun yn wrthrych prophwydoliaeth; ganwyd ef mewn modd rhyfedd, gwel Luc 1. 18; yr oedd yn rhagorol yn sancteiddrwydd ei fywyd, gwresawgrwydd a llwyddiant ei weinidogaeth: ac uwchlaw pob peth, yr oedd wedi ei ddanfon yn rhagflaenor y Messiah, nid i brophwydo y deuai, ond i gyhoeddi ei fod *wedi* dyfod. ‡ Eto, byddai y lleiaf yn yr eglwys efengylaidd yn fwy na Ioan. Y pregethwr lleiaf medd rhai, am y gallai bregethu marwolaeth, ad gyfodiad, ac esgyniad Crist, yr hyn nis gall asai Ioan yn ei amser ef. Y credadyn lleiaf medd eraill, am y byddai ganddo eglurach adnabyddiaeth o'r efengyl, a holl drefn y iachawdwriaeth nag oedd gan Ioan. Rhagoriaeth yr oruchwiliaeth a feddylir yn benaf ac nid rhagoriaeth y dynion.

12 * Ac [b] o ddyddiau Ioan Fedyddiwr hyd yn awr, † yr ydys yn treisio teyrnas nefoedd, ‡ a threiswyr sydd yn ei chipio hi.

b pen. 21. 23—32. Luc 7. 29, 30. a 13. 24. a 16. 16. Ioan 6. 27. Phil. 2. 12.

* O ddyddiau Ioan Fedyddiwr hyd yn awr sef o'r amser y dechreuasai Ioan ei weinidogaeth hyd yr amser yr oedd Crist yn llefaru geiriau uchod, yr hyn oedd tua blwyddyn tybia rhai. † Parodd gweinidogaeth Ioan fath ddeffrôad cyffredinol, fel yr oedd lluoedd yn ymofyn yn awyddus am wybodaeth o efengyl ac iachawdwriaeth eu heneidiau ‡ A'r rhai mwyaf awyddus a deffro oedd y cael yr iachawdwriaeth hòno; a rhai o honynt y fath waethaf o ddynion o'r blaen, tebycach i dori tai na threisio teyrnas nefoedd.

13 * Canys [c] yr holl brophwydi a'r gyfraith a brophwydasant hyd † Ioan.

c pen. 5. 17, 18. Mal. 4. 6. Luc 24. 27, 44. Ioan 5. 47. Act. 3. 22—24. a 13. 27. Rhuf. 3. 21.

* Yr oedd y prophwydi a chysgodau gyfraith seremoniol mewn grym hyd Ioan, yn dangos Crist i ddyfod; † ond dangosodd Ioan ef wedi dyfod, a chafodd y prophwydi a'r gyfraith eu cyflawni.

14 Ac [d] os ewyllysiwch *ei* dderbyn, [e] * efe yw Elïas yr hwn oedd ar ddyfod.

d Esec. 2. 5. a 3. 10, 11. Ioan 16. 12. 1 Cor. 3. e pen. 17. 10—13. Mal. 4. 5. Marc 9. 11—13. Luc 1. Ioan 1. 21—23. Dat. 20. 4.

* Yn Malachi 4. 5. dywedodd Duw y danfonai efe Elias y prophwyd o flaen y Messiah; deallai yr Iuddewon hyny yn llythrenol, am Elias yn ei berson ei hun; ond dywedai Crist wrthynt yma mai Ioan oedd yr Elias hwnw am ei ddyfod yn ysbryd a nerth Elias.

15 * Y neb [f] sydd ganddo glustiau i wrando, † gwrandawed.

f pen. 13. 9, 43. Marc 4. 9, 23. a 7. 16. Luc 8. 8. Dat. 2. 7, 11, 17, 29. a 3. 6, 13, 22.

* Nid clustiau allanol y corph yn unig a feddylir yma, ond gwrandawiad tufewnol a chrediniol. † Gwrandawed a chreded fy nhystiolaeth I am Ioan, fel y gwrandawodd ac y credodd dystiolaeth Ioan am danaf finnau.

16 ¶ Eithr [g] i ba beth y cyffelybaf fi y [h] * genhedlaeth hon? [i] † Cyffelyb yw

i blant yn eistedd yn y marchnadoedd, ac yn llefain wrth eu cyfeillion,

f Galar. 2. 13. Marc 4. 30. Luc 13. 18. *h* pen. 12. 34. a 23. 33. a 24. 34. *i* Luc 7. 31—35.

17 Ac yn dywedyd, *k* Canasom *l* bibell i chwi, ac ni ddawnsiasoch; canasom alarnad i chwi, ac ni chwynfanasoch.

k Es. 28. 9—13. 1 Cor. 9. 19—23. *l* pen. 9. 15, 23. 1 Bren. 11. 40. Es. 30. 29. Jer. 9. 17—20. a 31. 4. Luc 15. 25.

* Y genedlaeth hon: yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid yn benaf; y rhai ni chredent dystiolaeth Ioan am Grist, ac ni dderbynient Grist ei hun. † Yn y gyffelybiaeth hon, tybir fod yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio at ryw chwaraeuaeth arferedig gan blant y trefydd yn y wlad hôno; megis dynwared priodasau a chladdedigaethau er difyru eu gilydd; ond o herwydd eu tymherau anynad, ni fedrai y chwareuwyr mewn un modd eu boddâu.

18 * Canys *m* daeth Ioan heb na bwytta nac yfed; ac meddant, *n* † Y mae cythraul ganddo.

m pen. 3. 4. Jer. 15. 17. a 16. 8. 9. Luc 1. 15. 1 Cor. 9. 27. *n* pen. 10. 25. 2 Bren. 9. 11. Jer. 29. 26. Hos. 9. 7. Ioan 7. 20. a 8. 48. a 10. 20. Act. 26. 24.

19 *o* ‡ Daeth Mab y dyn yn bwytta ac yn yfed; ac meddant, || Wele ddyn glwth, ac yfwr gwin, *p* cyfaill publicanod a phechaduriaid. *q* A doethineb a gyfiawnhawyd gan ei phlant ei hun.

o Luc 5. 29, 30. a 7. 34, 36. a 14. 1. Ioan 12. 2, &c. Rhuf. 8. 2. *p* pen. 9. 10, 11. Luc 15. 1. 2. a 19. 7. *q* Luc 7. 29, 35. 1 Cor. 1. 24—29. Eph 3. 8—10. Dat. 5. 11—14. a 7. 12.

Yma cawn eglurhâd o'r ddammeg uchod: yr Iuddewon anghrediniol oedd y plant anfoddog, ac Ioan Fedyddiwr a Christ oedd y chwareuwyr. * Ioan oedd wedi bod yn canu galarnad, drwy bregethu edifeirwch, bygwth barn, a byw yn llym, heb na bwyta nac yfed yn siriol a chymdeithasgar fel dynion eraill. † Yn lle ei gredu, gwatwarwyd ef, fel un a chythraul ganddo: dyn pen-brudd, anghyfeillgar, ac annymunol oedd gan y gwŷr mawr Iuddewig. ‡ Iesu Grist oedd yn canu pibell, mewn tymher addfwyn, garuaidd, a gweinidogaeth felus efengylaidd; || ac eto, am ei fod yn derbyn publicanod a phechaduriaid, ac yn bwyta wrth ei angen gyda hwynt, gwrthodid yntau gan yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid deddfol, fel dyn glwth, yfwr gwin, &c. § Ond am wir blant Duw, plant doethineb ydynt hwy, a chyfiawnheir doethineb ymddygiad ac athrawiaeth, Ioan a Christ, ganddynt hwy. Galwai y Phariseaid eu hunain yn blant doethineb, a thybia rhai, mai gwawdiaith yw y geiriau olaf; bod y Phariseaid hunanol yn cymmeryd arnynt farnu doethineb Crist a Ioan. Felly, rhaid rhoi condemnio am gyfiawnâu.

20 ¶ * Yna *r* y dechreuodd efe *s* edliw i'r dinasoedd yn y rhai y gwnaethid y rhan fwyaf o'i weithredoedd nerthol ef, *t* † am nad edifarhasant.

r Luc 10. 13—15. *s* Salm 81. 11—13. Es. 1. 2—5. Mica 6. 1—5. Marc 9. 19. a 16. 14. Iago 1. 5. *t* pen. 12. 41. a 21. 29—32. Jer. 8. 6. Act. 17. 30. 2 Tim. 2. 25, 26. Dat. 2. 21. a 9. 20, 21. a 16. 9, 11.

* Gwedi hir bregethu, a gwneyd llawer o wyrthiau, a'r cwbl yn aneffeithiol, mae yr Arglwydd Iesu yma yn troi i geryddu *yn llym.* † Nid am na fawrhasent ac am na ddeallasent ef, ond am nad edifarhasent. Mae pob peth yn rhy tlawd heb edifeirwch am bechod.

21 *u* Gwae di, * Chorazin! gwae di, *x* Bethsaida! *y* canys pe gwnaethid yn † Tyrus a Sidon y gweithredoedd nerthol a wnaethpwyd ynoch chwi, ‡ hwy a *z* edifarhasent er ys talm mewn sachlian a lludw.

u pen. 18. 7. a 23. 13—29. a 26. 24. Jer. 13. 27. Luc 11. 42—52. Jud. 11. *x* Marc 6. 45. a 8. 22. Luc 9. 10. Ioan 1. 44. a 12. 21. *y* pen. 12. 41, 42. Ezec. 3. 6, 7. Act. 13. 44—48. a 28. 25—28. *z* Job 42. 6. Jona 3. 5—10.

22 || Eithr meddaf i chwi, *a* Esmwythach fydd i *b* Tyrus a Sidon yn *c* nydd y farn, nag i chwi.

a adn. 24. Luc 10. 14. a 12. 47, 48. Heb. 2. 3. a 6. 4—6. a 10. 26—31. *b* Es. 23. Jer. 25. 22. a 27. 3. Ezec. 26. 27. a 28. 19. Am. 1. 9, 10. Zec. 9. 2, 3. *c* pen. 12. 36. 2 Pedr 2. 9. a 3. 7. 1 Ioan 4. 17.

* Chorazin a Bethsaida oedd enwau dwy o'r trefydd a grybwyllwyd yn yr adnod o'r blaen. † Tyrus a Sidon oedd ddwy dref genedlig, cyfoethog ac annuwiol iawn yn eu hamser; a dirmygus iawn oedd y trigolion yn ngolwg yr Iuddewon. ‡ Lletaiu fel *dyn* y mae Crist yma am eu hedifeirwch; gallesid barnu y buasent yn edifarhau fel y Ninefeaid wrth bregeth Jonah, pe cawsent yr un moddion ag a gafodd Chorazin a Bethsaida. Cerydd trwm i'r Iuddewon oedd edliw bod eu calonau yn galetach na'r paganiaid: a cherydd perthynol iawn eto, i lawer o rai a *elwir* yn gristionogion. || Dydd y farn ddiweddaf a feddylir, nid unrhyw farn dymhorol. Yn ol manteision dynion y bydd eu barn: yr hwn a wybu ewyllys ei Arglwydd ac nis gwnaeth, a gurir â *llawer* o ffonodiau.

23 *² A thydi, *d* Capernaum, *e* yr hon a † ddyrchafwyd hyd y nef, a dynnir i lawr hyd yn uffern: canys pe gwnaethid yn *f* Sodom y gweithredoedd nerthol a wnaethpwyd ynot ti, hi a fuasai yn aros hyd heddyw.

d pen. 4. 13. a 8. 5. a 17. 24. Luc 4. 23. Ioan 4. 46, &c. *e* Es. 14. 13—15. Galar. 2. 1. Ezec. 28. 12—19. a 31. 16, 17. Obad. 4. Luc 14. 11. 2 Pedr 2. 4—9. *f* Gen. 13. 13. a 19. 24, 25. Ezec. 16. 48—50. Jud. 7. Dat. 11. 8.

24 Eithr yr ydwyf yn dywedyd i chwi, Y bydd *g* esmwythach i dir Sodom, yn nydd y farn, nag i ti.

g pen. 10. 15. Galar. 4. 6. Marc 6. 11. Luc 10. 12.

* Capernaum oedd prif breswylfa Crist yn amser ei weinidogaeth gyhoeddus. † Yr oedd wedi ei dyrchafu megys hyd y nef mewn cyfoeth a mawredd, ac yn enwedig mewn breintiau a manteision crefyddol, trwy breswyliad, gweinidogaeth, a gwyrthiau Crist ynddi. Am y pethau eraill yn yr adnodau hyn, yr un meddwl sydd iddynt a'r ddwy adnod o'r blaen.

25 ¶ Yr amser hwnnw yr *h* * attebodd yr Iesu, ac y dywedodd, *i* I ti yr ydwyf yn † diolch, O Dad, *k* Arglwydd nef a daear, *l* am i ti ‡ guddio y pethau hyn rhag y || doethion a'r rhai deallus, *m* a'u datguddio o honot i rai § bychain.

k Luc 10. 21. *i* 1 Cron 29. 13. Dan. 2. 23. Ioan 11. 41. 2 Thes. 2. 13, 14. *k* Gen. 14. 19, 22. Deut. 10. 14, 15. 2 Bren. 19. 15. Es. 66. 1. Dan. 4. 35. Act. 17. 24. *l* pen. 13. 11—16. Es. 5. 21. a 29. 10—14, 18, 19. Marc 4. 10—12. Ioan 7. 48, 49. a 9. 39—41. a 12. 38—40. Rhuf. 11. 8—10. 1 Cor. 1. 18—29. a 2. 6—8. a 3. 18—20. 2 Cor. 4. 3—6. *m* pen. 16. 17. a 18. 3, 4. a 21. 16. 1 Sam. 2. 18. a 3. 4—21. Salm 8. 2. Jer. 1. 5—7. Marc 10. 14—16.

26 Ie, O Dad; [n] canys felly y rhyngodd bodd i ti.

n Job. 33. 13. Es. 46. 10. Rhuf. 9. 18. a 11. 33—36. Eph. 1. 9, 11. a 3. 11. 2 Tim. 1. 9.

* Nid yw ateb bob amser yn yr ysgrythyrau, yn arwyddo ateb i ofyniad rhywun arall, eithr llefaru, ar unrhyw achlysur; dechreu ymadrodd. † Diolch: arwydda y gair Groeg, cyffesu, yn gystal a diolch, ac a gyfieithir felly yn aml. Yn mhob diolch y mae cyffesu, mawredd a daioni Duw. ‡ Cuddio: dywedir yn aml yn yr ysgrythyr, bod Duw yn gwneyd pethau, pryd nad yw ond yn eu goddef, ac yn rhag-weled mai felly y bydd. ‖ Y doethion a'r deallus oedd y dysgedigion Iuddewig; yr oeddynt felly o ran manteision, felly yn eu golwg eu hunain, ac felly yn nghyfrif y werin anwybodus. § Y rhai bychain oedd yr apostolion a dysgyblion Iesu. Bychain o ran gwybodaeth a dysgeidiaeth ddynol, a bychain yn nghyfrif y doethion a'r deallus uchod. Gadawodd Duw y doethion a'r deallus yn nallineb a balchder eu calonau, heb ddatguddio dirgelwch yr efengyl iddynt; ac a'i datguddiodd i rai diddysg tlodion: i ddangos ei benarglwyddiaeth, ac fel na orfoleddai un cnawd ger ei fron ef.

27 * Pob peth [o] a roddwyd i mi gan fy Nhad: † ac [p] nid edwyn neb y Mab ond y Tad; [q] ‡ ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab; ‖ a'r *hwn* yr ewyllysio y Mab *ei* ddatguddio iddo.

o pen. 28. 18. Ioan 3. 35. a 5. 21—29. a 13. 3. a 17. 2. 1 Cor. 15. 25—27. Eph. 1. 20—23. Phil. 2. 10, 11. Heb. 2. 8—10. 1 Pedr 3. 22. *p* Luc 10. 22. Ioan 10. 15. *q* Ioan 1. 18. a 6. 46. a 14. 6—9. a 17. 2, 3, 6, 25, 26. 1 Ioan 2. 23. a 5. 19, 20. 2 Ioan 9.

* Er gwaeled yr olwg oedd ar y Cyfryngwr y pryd hwnw, ac er iseled oedd meddyliau dynion am dano, mae yma yn hòni dau beth mawr am dano ei hun: yn gyntaf, ei fod yn Fab Duw o ran ei berson, ac yn ail, fod y Tad wedi rhoddi pob peth iddo fel Cyfryngwr. Pob peth o awdurdod a llywodraeth ar y byd, a phob peth er iachawdwriaeth i'w eglwys. † Nid edwyn neb y Mab, o ran ei hanfod dwyfol a'i genedliad tragywyddol, ond y Tad. ‡ Ac nid edwyn neb y Tad, o ran ei hanfod, ei arfaeth, a'i gyngor, ond y Mab. ‖ Digon i ni hyny; a da i ni fod y Mab, drwy ei air a'i Ysbryd, yn datguddio i ni ddyfnion bethau Duw.

28 ¶ [r] * Deuwch attaf fi [s] † bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, [t] a mi a esmwythâf arnoch.

r Es. 45. 22—25. a 55. 1—3. Ioan 6. 37. a 7. 37. Dat. 22. 17. *s* pen. 23. 4. Gen. 3. 17—19. Job 5. 7. a 14. 1. Salm 32. 4. a 38. 4. a 90. 7—10. Preg. 1. 8, 14. a 2. 22, 23. a 4. 8. Es. 1. 4. a 61. 3. a 66. 2. Mica 6. 6—8. Act. 15. 10. Rhuf. 7. 22—25. Gal. 5. 1. *t* adn. 29. Salm 94. 13. a 116. 7. Es. 11. 10. a 28. 12. a 48. 17, 18. Jer. 6. 16. 2 Thes. 1. 7. Heb. 4. 1.

29 ‡ Cymmerwch [u] fy iau arnoch, [x] a dysgwch gennyf; [y] ‖ canys addfwyn ydwyf, a gostyngedig o galon: [z] a chwi a gewch orphwysdra i'ch eneidiau.

u pen. 7. 24. a 17. 5. Ioan 13. 17. a 14. 21—24. a 15. 10, 14. 1 Cor. 9. 21. 2 Cor. 10. 5. 1 Thes. 4. 2. 2 Thes. 1. [illegible] Heb. 5. 9. *x* adn. 27. pen. 28. 20. Luc 6. 46—48. a [illegible] a 10. 39—42. Ioan 13. 15. Act. 3. 22, 23. a 7. 37. Eph. 4. 20, 21. Phil. 2. 5. *y* pen. 12. 19, 20. a 21. 5. Num. 12. 3. Salm 131. 1. Es. 42. 1—4. Zec. 9. 9. Luc 9. 51—56. 2 Cor. 10. 1. Phil. 2. 7, 8. 1 Pedr 2. 21—23. *z* adn. 28. Jer. 6. 16. Heb. 4. 3—11.

30 § Canys [a] fy iau *sydd* esmwyth, a'm [b] baich sydd ysgafn.

a Diar. 3. 17. Mica 6. 8. Act. 15. 10, 28. Gal. 5. 1, 1[illegible] 1 Ioan 5. 3. *b* Ioan 16. 33. 2 Cor. 1. 4, 5. a 4. 17. a 1[illegible] 9, 10. Phil. 4. 12.

* Gan fod Iesu y fath un, e dâl dyfod ato. a'r dyfod ato hyny yw, credu ynddo, y[n] ddiammau: rhoddir y naill air am y llall y[n] aml yn yr ysgrythyrau. † Y rhai a wahodd[ir] yw, pawb sydd yn flinderog a llwythog; ga[n] ddefodau a seremoniau y ddeddf, gan drad[d]odiadau y Phariseaid, gan euogrwydd pecho[d] gan wasanaeth satan, a chan helbulon y byd. Fel hyn y mae pawb yn flinderog a llwytho[g] gan rywbeth, a phawb yn cael eu gwahodd at Iesu, ond y tri blaenaf yn benaf. ‡ Ia[u] Crist yw ei holl ewyllys dadguddiedig ef; a chymmeryd ei iau yw, ymroddi yn ewyllysgar i ufuddhâu i'w ewyllys, dilyn ei esampl a' wasanaethu o'r galon. ‖ Addfwyn a gostyngedig o galon oedd Iesu, yr oedd yn dywedyd felly yma, er annogaeth i bawb ddyfod ato er gosod ei hun yn esampl i bawb, ac [illegible] cerydd i'r athrawon Iuddewig, y rhai oeddyn[t] yn drahaus ac anaddfwyn. § Mae iau Cri[st] yn esmwyth, a'i faich yn ysgafn mewn cym[h]ariaeth i'r holl lwythau blinderog a enwyd uchod; ac yn esmwyth ac ysgafn i'r enaid credinol a sanctaidd. Mae y gair gorphwysdra yn adn. 29, yn arwyddo llawenydd a hyfryd[-]wch yn gystal â gorphwysdra.

PEN. XII.

Crist yn ceryddu dallineb y Phariseaid, o ran torri y Sabbath, &c.

YR amser hwnnw [a] yr aeth yr Iesu ar y *dydd* sabbath trwy yr ŷd: * ac yr oedd chwant bwyd ar ei ddisgyblion, † a hwy a ddechreuasant [b] dynnu tywys, a bwytta.

a Marc 2. 23—28. Luc 6. 1—5. *b* Deut. 23. 25.

* Mae yr adnod hon yn dangos tlodi a [s]efyllfa isel yr Arglwydd Iesu a'i ddysgyblion; yr oedd chwant bwyd arnynt, ac nid oedd ganddynt ddim, ond tynell y tywys i'w bwyta. † Yr oedd hyny yn oddefol ac yn gyfreithlawn yn ol y gyfraith.

2 * A phan welodd y Phariseaid, hwy a ddywedasant wrtho, [c] † Wele, y mae dy ddisgyblion yn gwneuthur yr hyn nid yw rydd ei wneuthur ar y sabbath.

c adn. 10. Ex. 20. 9—11. a 23. 12. a 31. 1[illegible]—17. a 3[illegible] Num. 15. 32—36. Es. 58. 13. Marc 3. 2—5. Luc 6. 6—11. a 13. 10—17. a 23. 56. Ioan 5. 9—11, 16, 17. a 7. 21—24. a 9. 14—16.

* Gallwn feddwl yma bod y Phariseaid yn gwilied yn fanol ar Iesu yn mhob man, i gael rhyw achlysur yn ei erbyn pe gallent. † [illegible] gallent feio am y *weithred*, oblegid yr o[edd] yn gyfreithlawn; ond mynent hwy ei bod yn anghyfreithlon *ar y Sabbath*, yr hyn nid oedd.

3 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [d] * Oni ddarllenasoch [e] pa beth a

wnaeth Dafydd, pan oedd chwant bwyd arno ef, a'r rhai *oedd* gyd âg ef?

Sam. 5. pen. 19. 4. a 21. 16. a 22. 21. Marc 12. 10, 26. Lef. 1 a 10. 26. e 1 Sam. 21. 3—6 Marc 2. 25, 26.

4 † Pa fodd yr aeth efe i mewn i dŷ Dduw, ac y bwyttâodd [f] y bara gosod, yr hwn nid oedd rydd iddo ei fwytta, nec i'r rhai oedd gyd âg ef, ond yn unig i'r offeiriaid?

f Ex. 25. 30. Lef. 24. 5—9.

* Oni ddarllenasoch: mae yr Arglwydd Iesu yma yn ceryddu y Phariseaid, am eu hanwybodaeth o'r ysgrythyr, a hwythau yn ymffrostio cymmaint o'u gwybodaeth. Mae hefyd yn defnyddio yr ysgrythyr i amddiffyn a chyfiawnhau ei ddisgyblion. † Gan i Dafydd, a'r rhai oedd gydag ef, fwyta o'r bara sanctaidd wrth eu gwir angen, yr hyn nid oedd rydd iddynt, ac eto nid ydych yn beio arnynt: pa raid beio ar fy nisgyblion I, am hyn o beth a wnaethant, wrth eu gwir angen, ar y dydd sanctaidd. Gan fod yr achos yn cyfreithloni y weithred yno, er ei bod yn groes i ddeddf osodedig Duw; pa faint mwy yn yr amgylchiad hwn, sydd yn unig yn groes i'ch traddodiad deddfol chwi.

5 * Neu oni ddarllenasoch yn y gyfraith, [g] fod yr offeiriaid ar y sabbathau yn y deml yn [h] † halogi y sabbath, a'u bod yn ddigerydd?

g Num. 28. 9, 10. Ioan 7. 22, 23. h Neh. 13. 17. Esec. 24. 21.

* Mae y gyfraith a grybwyllir yma i'w gweled yn Num. 28. 9. † a'r gwaith perthynol i'r aberthau a enwir yno oedd halogiad y Sabbath; hyny yw, buasai yn halogi y sabbath, pe gwnaethid ef gan neb arall, heblaw yr offeiriaid, neu i ryw ddyben arall, heblaw at wasanaeth Duw.

6 * Eithr yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [i] fod yma *un* mwy na'r deml.

i adn. 41, 42. 2 Cron. 6. 18. Hag. 2. 7—9. Mal. 3. 1. Ioan 2. 19—21. Eph. 2. 20—22. Col. 2. 9. 1 Pedr 2. 4, 5.

* Yr oedd gan yr Iuddewon ryw ddychymygion coel-grefyddol iawn am y deml, ac yr oedd yn ddywediad cyffredin yn eu plith, "nad oedd dim sabbath yn y deml." Tybient fod y deml yn cyfreithloni ac yn sancteiddio pob peth a wnelid ynddi. Ar gyfer hyna, mae Crist yn dywedyd am dano ei hun yma, ei fod ef yn fwy na'r deml; nad oedd y deml ond cysgod o hóno ef; a chan hyny bod ei fawredd ef yn ddigon i gyfreithloni gweithred ei ddisgyblion.

7 * Ond [k] pe gwybuasech beth yw *hyn*, [l] † Trugaredd a ewyllysiaf, ac nid aberth, ni [m] farnasech chwi yn erbyn y rhai diniwed.

k pen. 9. 13. a 22. 29. Act. 13. 27. l Es. 1. 11—17. Hos. 6. 6. Mica 6. 6—8. m Job 32. 3. Salm 94. 21. a 109. 31. Diar. 17. 15. Iago 5. 6.

* Dyma gyhuddo y Phariseaid o anwybodaeth eto. † Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen (Pen. 9. 13.) ‡ Diniwed oedd y disgyblion yn ngolwg Iesu, er eu barnu yn dorwyr sabbath gan y Phariseaid.

8 Canys [n] * Arglwydd ar y sabbath hefyd yw † Mab y dyn.

n pen. 9. 6. Marc 2. 28. a 9. 4—7. Luc 6. 5. Ioan 5. 17—23. 1 Cor. 9. 21. a 16. 2. Dat. 1. 10.

* Arglwydd ar y sabbath: efe a'i gosododd yn y dechreuad; efe a adnewyddodd, neu yn hytrach a gadarnhâodd y gosodiad, ar Sinai; efe a'i newidiodd o'r seithfed dydd i'r wythfed, dan yr efengyl; ac efe yw y deddfwr mewn perthynas iddo, i ddangos beth sydd gyfreithlawn ac anghyfreithlawn ei wneyd arno. † Nid yw yr enw Mab y dyn yn cael ei roddi i neb ond Crist yn y Testament Newydd, yn arwyddo ei wir ddynoliaeth.

9 * Ac wedi iddo ymadael oddi yno, [o] efe a aeth i'w synagog † hwynt.

o Marc 3. 1—5. Luc 6. 6—11.

* Gwelwn yma, fod Arglwydd y sabbath yn cadw y sabbath ei hun yn gydwybodol ac yn fanwl: ei arfer ef oedd myned i'r synagogau ar y dyddiau sabbath. Sabbath arall oedd hwn medd Luc 6. 6. ac nid y sabbath y bu ei ddisgyblion yn tynu y tywys. † Er maint a feiai y Phariseaid arno y sabbath o'r blaen, nid oedd arno ddim ofn myned i'w synagog hwynt drachefn. Y cyfiawn a fydd hyf megis llew.

10 ¶ * Ac wele, yr oedd dyn [p] a chanddo law wedi gwywo. † A hwy a ofynasant iddo, gan ddywedyd, [q] Ai rhydd iachâu ar y sabbathau? [r] fel y gallent achwyn arno.

p 1 Bren. 13. 4—6. Zec. 11. 17. Ioan 5. 3. q pen. 19. 3. a 22. 17, 18. Luc 14. 3—6. a 20. 22. Ioan 5. 10. r Es. 29. 6, a 49. 4, 13. Luc 6. 7. a 11. 54. a 23. 2, 14. Ioan 8. 6.

* Dywed Luc 6. 6. mai y llaw ddehau ydoedd, y fwyaf defnyddiol i ennill bywioliaeth. † Gofynasant iddo ai rhydd iachâu ar y sabbathau: pe dywedasai mai rhydd ydoedd, buasent yn achwyn arno fel torwr sabbath, yr hyn oedd drosedd bywyd yn mhlith yr Iuddewon. Pe dywedasai nad oedd rydd, buasai hyny yn anghyson â chyfreithlondeb tynu y tywys y sabbath o'r blaen.

11 * Ac efe a ddywedodd wrthynt, [s] Pa ddyn o honoch fydd a chanddo un ddafad, [t] ac o syrth honno mewn pwll ar y *dydd* sabbath, nid ymaifl ynddi, a'i chodi allan?

s Luc 13. 15—17. a 14. 5. t Ex. 23. 4, 5. Deut. 22. 4.

12 † Pa faint gwell gan hynny [u] ydyw dyn na dafad? Felly [x] rhydd yw gwneuthur yn dda ar y sabbathau.

u pen. 6. 26. Luc 12. 24. x Marc 3. 4. Luc 6. 9.

* Gwyddai yr Arglwydd Iesu mai bwriad y Phariseaid oedd, ei fachellu ef yn ei ateb os gallent; am hyny mae yn dangos doethineb ac addasrwydd hynod yn ei atebiad. Peth cyfreithlawn, ac arferedig, yn eu plith *hwy*, er mòr fanwl oeddynt, oedd achub bywyd anifail, o gyn lleied gwerth a dafad, ar y dydd sabbath; † ac o ganlyniad, ac yn ol pob rheswm, pa faint mwy cyfreithlawn iachâu dyn, yr hwn sydd yn llawer mwy ei werth na dafad?

13 * Yna y dywedodd efe wrth y dyn, Estyn dy law. Ac efe a'*i* hestynodd; [y] a *hi* a wnaed yn iach, fel y llall.

y Luc 13. 13. Act. 3. 7, 8.

* Gan nas medrai y Phariseaid ei ateb ef, mae efe yn myned yn mlaen a'i orchwyl, ac yn iachâu y dyn â gair ei enau. Nid oed

yma ddim tori sabbath; yr oedd llawer mwy yn yr helbul o godi dafad o'r ffos.

14 ¶ * Yna yr [z] aeth y Phariseaid allan, ac a ymgynghorasant yn ei erbyn ef, pa fodd y difethent ef.

z pen. 27. 1. Marc 3. 6. Luc 6. 11. Ioan 5. 18. a 10. 39. a 11. 53, 57.

* Rhwng atebiad doeth Iesu, a'r weithred wyrthiol a wnaeth efe ger bron eu llygaid hwynt; yr oedd eu balchder trahaus wedi cael y fath ergyd a chywilydd, fel yr aethant allan o'r synagog yn y fan, i ymgynghori pa fodd y difethent ef, un ai trwy frad yn ddirgel, neu trwy gam-gyhuddiad cyhoeddus.

15 A'r Iesu gan wybod, [a] a giliodd oddi yno; [b] * a thorfeydd lawer a'i canlynasant ef, ac efe a'u hiachâodd hwynt oll;

a pen. 10. 23. Luc 6. 12. Ioan 7. 1. a 10. 40—42. a 11. 54. b pen. 4. 24, 25. a 19. 2. Marc 3. 7—12. a 6. 56. Luc 6. 17—19. Ioan 9. 4. Gal. 6. 9. 1 Pedr 2. 21.

16 † Ac [c] a orchymynodd iddynt, na wnaent ef yn gyhoedd:

c pen. 9. 30. a 17. 9. Marc 7. 36. Luc 5. 14, 15.

Nid oes dim yn y ddwy adnod hyn ond pethau a sylwyd arnynt o'r blaen. * Byddai torfeydd yn canlyn Crist yn ei holl symudiadau, ac yntau yn iachâu eu holl gleifion. † Gan nad oedd ei amser wedi dyfod eto, nid oedd yn ewyllysio cyffroi gelyniaeth y Phariseaid yn ei erbyn, trwy fod llawer o sôn am dano. Ac nid ei amcan oedd ceisio ei ogoniant ei hun eto, ond gogoniant yr hwn a'i hanfonodd.

17 * Fel [d] y cyflawnid yr hyn a ddywedasid trwy Esaias y prophwyd, [e] gan ddywedyd,

d pen. 8. 17. a 13. 35. a 21. 4. Es. 41. 22, 23. a 42. 9. a 44. 26. Luc 21. 22. a 24. 44. Ioan 10. 35. a 12. 38. a 19. 28. Act. 13. 27. e Es. 42. 1—4.

* Cyfeiriad sydd yma at Esaias 42. 1—4. Y Tad yn llefaru am dano wrth yr Eglwys.

18 * Wele [f] fy ngwasanaethwr, [g] yr hwn a ddewisais; [h] fy anwylyd, yn yr hwn y mae fy enaid yn foddlawn: [i] gosodaf fy yspryd arno, [k] † ac efe a draetha farn i'r Cenhedloedd.

f Es. 49. 5, 6. a 52. 13. a 53. 11. Zec 3. 8. Phil. 2. 6, 7. g Salm 89. 19. Es. 49. 1—3. Luc 23. 35. 1 Pedr 2. 4. h pen. 3. 17. a 17. 5. Marc 1. 11. a 9. 7. Luc 9. 35. Eph. 1. 6. Col. 1. 13. 2 Pedr 1. 17. i pen. 3. 16. Es. 11. 2. a 59. 20, 21. a 61. 1—3. Luc 3. 22. a 4. 18. Ioan 1. 32—34. a 3. 34. Act. 10. 38. k Es. 32. 15, 16. a 49. 6. a 60. 2, 3. a 62. 2. Jer. 16. 19. Luc 2. 31, 32. Act. 11. 18. a 13. 46—49. a 14. 27. a 26. 17, 18. l Rhuf. 15. 9—12. Eph. 2. 11—13. a 3. 5—8.

* Nid yw yr efengylwr wedi gofalu am osod y brophwydoliaeth hon i lawr yn hollawl air yn air: nid yw y gwahaniaeth ond bychan, a digon i ni bod y synwyr yr un. * Mae y Tad yn galw Crist yn was, o herwydd iddo gymmeryd arno agwedd gwas, a bod yn ufudd hyd angau. Geilw ef yn anwylyd hefyd, i ddangos ei gariad ato a'i foddlonrwydd ynddo, sef yn ei berson a'i waith ef. † Traethu barn i'r cenedloedd, yw pregethu yr efengyl, cyfraith fawr crefydd, cyfiawnder, a gwirionedd, yr hyn a ddechreuodd Crist, ac a ddygwyd yn mlaen gan ei apostolion.

19 [l] * Nid ymryson efe, † ac ni lefain; ac ni chlyw neb ei lais ef yn yr heolydd.

l pen. 11. 29. Zec. 9. 9. Luc 17. 20. Ioan 1[...] 2 Cor. 10. 1. 2 Tim. 2. 24, 25.

* Nid trwy ymryson a therfysg yr [...] mlaen â'i waith, nac y gesyd i fynu e[...] as, fel gormeswyr rhyfelgar daear: n[...] ai i Pedr gymmaint a thynu ei gled[...] ei geryddu. † Ni lefa, i godi terfysg [...] ryfel; ‡ ac ni chlywir ei lais yn yr [...] yn aflonyddu y trigolion heddychol, [...] cadw swn rhodresgar am ei weithred[...] hun.

20 [m] * Corsen ysig nis tyr, [...] yn mygu nis diffydd, [n] ‡ hyd oni[...] efe allan farn i fuddugoliaeth.

m pen. 11. 28. 2 Bren. 18. 21. Salm 51. 17. a [...] 40. 11. a 57. 15. a 61. 1—3. Galar. 3. 31—34. E[...] Luc 4. 18. 2 Cor. 2. 7. Heb. 12. 12, 13. n Salm [...] Es. 42. 3, 4. Rhuf. 15. 17—19. 2 Cor. 2. 14. a 10. [...] 6. 2. a 19. 11—21.

* Corsen: cyrs ydynt blanigion ce[...] cau oddi fewn, diwerth a hawdd eu [...] Yma, corsen ysig, sef wedi ei darn[...] eisoes, ac o herwydd hyny yn fwy [...] byth. Corsen chwibanogl i ganu d[...] tybia rhai a feddylir yma. † Llin y[...] sef y babwyren yn y lamp, na byddo [...] neu yn dda. Ymadrodd diarebol yw[...] ian, a arferid gan yr Iuddewon a[...] addfwyn, tirion a gofalus. Y cyfryw[...] Iesu, tyner a gofalus iawn am y gw[...] saint, ac am eu grasau gweiniaid. ‡ [...] unig mae yn dirion ac yn addfwyn [...] gweiniaid, ond efe a'u nertha hefyd, [...] eu gweled yn fuddugoliaethus ar eu h[...] ion. Tybia rhai mai llwyddiant a b[...] iaeth ei achos yn y byd a feddylir.

21 * Ac [o] yn ei enw ef y go[...] y Cenhedloedd.

o Es. 11. 10. Rhuf. 15. 12, 13. Eph. 1. 12, 13.

* Pan gyhoedder ei enw ef, sef yr [...] yn mhlith y cenedloedd, dygir hwy i [...] ynddo am iachawdwriaeth, er ei wrt[...] yr Iuddewon. Dichon Duw o'r m[...] gyfodi plant i Abraham.

22 ¶ * Yna [p] y dygpwyd [...] cythreulig, dall a mud: [q] ac [...] hiachâodd ef, fel y [r] llefarod[...] gwelodd y dall a mud.

p pen. 9. 32. Luc 11. 14. q Marc 7. 35—37. [...] r Salm 51. 15. Es. 29. 18. a 32. 3, 4. a 35. 5, 6. [...]

* Sylwyd ar fater cyffelyb i'r ad[...] o'r blaen. Pen. 9. 32, 33.

23 * A'r holl [s] dorfeydd a syn[...] ac a ddywedasant, [t] Ai hwn y[...] Dafydd?

s pen. 9. 33. a 15. 30, 31. t pen. 9. 27. a [...] 9. a 22. 42, 43. Ioan 4. 29. a 7. 40—42.

* Dyma y tro cyntaf yr ydym yn [...] wyrthiau ein Iachawdwr argyhoedd[...] a pheri iddynt feddwl mai efe oed[...] siah; oddigerth y ddau ddyn dall yn [...] 27. Ffydd ammheüus sydd yma h[...] hwn yw?

24 * Eithr [u] pan glybu y Pha[...] hwy a ddywedasant, Nid yw † [...] bwrw allan gythreuliaid, ‡ o[...] Beelzebub pennaeth y cythreu[...]

u pen. 9. 34. Marc 3. 22. Luc 11. 15.

* Rhwng hynodrwydd y weithred, [...] y bobl, ofnodd y Phariseaid y cre[...] yn Iesu, mai efe oedd y Messiah; [...]

wedi ymrannu yn ei erbyn ei saif.

4. Salm 139. 2. Jer. 17. 10. Am. 4. 13. Marc 2. 25. a 21. 17. 1 Cor. 2. 11. Heb. 4. 13. Dat. 2. 21. a 19. 2, 3. Marc 3. 22—26. Luc 11. 17, 18. Dat. 16. 19. a 17. 16, 17.

Ac os Satan a fwrw allan Sa- a ymrannodd yn ei erbyn ei wedd gan hynny y [z] saif ei ef?

21. a 14. 30. a 16. 11. 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 13. Dat. 9. 11. a 12. 9. a 16. 10. a 20. 2, 3.

all neb wybod meddyliau ond Duw: brawf o Dduwdod Iesu. † Fel y ymraniad mewn teyrnas, dinas, neu r o ddistrywio y deyrnas, neu y no, neu y tŷ hwnw; ‡ felly os â mmeryd fy mhlaid I, ac i fwrw , efe a ymranodd yn ei erbyn ei saif ei deyrnas. Ond, y mae satan frwys i wneyd felly; gall y naill n chwarae â'r llall, fel mewn swyn- a helaethu eu teyrnas drwy hyny; rall yw i'r naill fwrw *allan* y llall, , distryw y deyrnas a fyddai hyny.

os trwy Beelzebub yr ydwyf rw allan gythreuliaid, [a] trwy nae *eich plant chwi yn *eu ynt* allan? † am hynny [b] y hwy yn farnwyr arnoch chwi.

38, 39. Luc 9. 49, 50. a 11. 19. Act. 19. 13— 41, 42. Luc 19. 22. Rhuf. 3. 19.

dir y byddai swynwyr Iuddewig yn hyny yn cymmeryd arnynt weith- llan gythreuliaid, trwy weddïo Duw Isaac, a Jacob. † Am hyny bydd- dystion yn eich erbyn chwi, mai Beelzebub yr wyf fi yn bwrw allan d mwy na hwythau. Ni ddywed-

... ei; yr ... sydd yn ei filwriaeth a'i wasanaeth ef. ‖ Mab Duw sydd yn ei rwymo ef wrth ei ewyllys, ac yn yspeilio i dŷ ef, yr hyn sydd brawf mai efe yw y Messiah, ac nad oes dim cyngrair rhyngddo a diafol.

30 *Y neb [f] nid yw gyd â mi, sydd yn fy erbyn; † a'r neb [g] nid yw yn casglu gyd â mi, sydd yn gwasgaru.

f pen. 6. 24. Jos. 5. 13. a 24. 15. 1 Cron. 12. 17, 18. Marc 9. 40. Luc 9. 50. a 11. 23. 2 Cor. 6. 15, 16. Dat. 3. 15, 16. g Gen. 49. 10. Hos. 1. 11. Ioan 11. 52.

* Y neb nid yw gyda mi, sydd yn fy erbyn: y diafol medd rhai; dynion tebyg i Meroz, medd eraill, nad oeddynt o blaid nac yn erbyn Iesu; y Phariseaid, medd eraill, y rhai nid oeddynt gydag ef ond yn amlwg yn ei erbyn. † Y neb nid yw yn ol ei ddawn a'i allu yn casglu deiliaid gyda mi i fy nheyrnas, nid yw ei holl lafur, beth bynag a fyddo, ddim gwell na gwasgaru a gwastraffu. Gwasgaru dynion yn lle eu casglu, medd rhai.

31 ¶ *Am hynny y dywedaf wrthych chwi, [h] † Pob pechod a chabledd a faddeuir i ddynion: [i] ‡ ond cabledd *yn erbyn* yr Yspryd *Glân* ni faddeuir i ddynion.

h Es. 1. 18. a 55. 7. Esec. 33. 11. 1 Tim. 1. 13—15. 1 Ioan 1. 9. a 2. 1, 2. i Marc 3. 28—30. Luc 12. 10. 1 Ioan 5. 16.

32 ‖ A [k] phwy bynnag a ddywedo air yn erbyn Mab y dyn, fe a faddeuir iddo: [l] § ond pwy bynnag a ddywedo yn erbyn yr Yspryd Glân, [m] nis maddeuir iddo, nac yn y byd hwn, nac yn *y byd* a ddaw.

k pen. 11. 19. Luc 7. 34. a 23. 34. Act. 3. 14, 15, 19. a 26. 9—11. 1 Tim. 1. 15. l Ioan 7. 39. Heb. 6. 4—6. a 10. 26—29. m Job 36. 18. Marc 3. 29. Luc 16. 23—26.

oneddus a nerthol yr efengyl; ni faddeuir iddo, nac yn y byd hwn nac yn y byd a ddaw. Dychymmygai yr Iuddewon y byddai holl had Abraham yn gadwedig; ac er bod rhai pechodau, na chaid maddeuant o honynt yn y byd hwn, eto y gwnaid iawn am danynt yn angau, ac y maddeuid hwynt wedi angeu. Ni oddef terfynau y gwaith hwn i fanylu ar y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glân. Rhoddwyd yma sylwedd agoriadau y pedwar awdwr ar y ddwy adnod uchod.

33 * Naill ai [n] gwnewch y pren yn dda, [o] a'i ffrwyth yn dda; ai gwnewch y pren yn ddrwg, a'i ffrwyth yn ddrwg: canys y pren a adwaenir wrth *ei* ffrwyth.

n pen. 23. 26. Esec. 18. 31. Am. 5. 15. Luc 11. 39, 40. Iago 4. 18. o pen. 3. 8—10. a 7. 16—20. Luc 3. 9. a 6. 43, 44. Ioan 15. 4—7. Iago 3. 12.

* Mae y diafol yn ddrwg, am hyny mae ei ffrwyth yn ddrwg, ac nis gall fod yn dda fel fy ngweithredoedd I. Yr ydych chwithau, Phariseaid, yn ddrwg, a'ch ffrwyth yn ddrwg yn fy ngham farnu I, a'ch calonau yn llawn o aflendid dan rith o sancteiddrwydd. Mae fy ffrwyth innau yn dda, a phaham na fernwch *fi* yn dda? llefarwch bethau cyson: os yw y ffrwyth yn dda rhaid fod y pren yn dda hefyd.

34 * O [p] eppil gwiberod, [q] pa wedd y gellwch lefaru pethau da, a chwi yn ddrwg? [r] † canys o helaethrwydd y galon y llefara y genau.

p pen. 3. 7. a 23. 33. Luc 3. 7. Ioan 8. 44. 1 Ioan 3. 10. q 1 Sam. 24. 13. Salm 10. 6, 7. a 52. 2—5. a 53. 1. a 64. 3—5. a 120. 2—4. a 140. 2, 3. Es.— 32. 6. a 59. 4, 14. Jer. 7. 2—5. Rhuf. 3. 10—14. Iago 3. 58. r Luc 6. 45.

35 Y [s] dyn da, o drysor da y galon, a ddwg allan bethau da: [t] a'r dyn drwg, o'r trysor drwg, a ddwg allan bethau drwg.

s pen. 13. 52. Salm 37. 30, 31. Diar. 10. 20, 21. a 12. 6, 17—19. a 15. 4, 23, 28. a 16. 21—23. a 25. 11, 12. Eph. 4. 29. Col. 3. 16. a 4. 6. t adn. 34.

* Galwodd Ioan hwy felly Pen. 3. 7. a dyma Grist yn eu galw felly eto. Had ac eppil yr hen sarph, yn llawn o gyfrwysdra a gwenwyn, fel diafol ei hun. † Y peth a fyddo yn y galon a ddaw allan yn yr ymadroddion; drwg o'r drwg, a da o'r da: canys o helaethrwydd y galon y llefara y genau.

36 Eithr yr ydwyf yn dywedyd wrthych, Mai [u] am bob * gair segur a ddywedo dynion, y rhoddant hwy gyfrif yn nydd y farn.

u Preg. 12. 14. Rhuf. 2. 16. Eph. 5. 4—6. Jud. 14, 15. Dat. 20. 12.

37 † Canys wrth dy eiriau y'th [x] gyfiawnhêir, ac wrth dy eiriau y'th gondemnir.

x Iago 2. 21—25.

Rhag i'r Phariseaid wedi y cwbl, dybied yn ysgafn o'r geiriau cableddus a ddywedasent, mae Crist yma yn eu dwyn megis i olwg y farn; ac yn dywedyd y rhaid i ddynion roddi cyfrif yn y farn hyd yn nod am bob gair *segur* a ddywedasant, pa faint mwy am eiriau cableddus yn erbyn Mab y dyn a'r Ysbryd Glân. * Gair segur yw pob gair nad yw yn ogoniant i Dduw, neu yn adeiladaeth i ddynion. Pob geiriau afraid, geiriau segu ydynt. † Bydd coffa yn y farn am eiriau y gystal ac am weithredoedd, a byddant y dystion o'n plaid neu yn ein herbyn, pa u ai duwiol ai annuwiol a fyddom.

38 ¶ * Yna yr attebodd rhai o'r ys grifenyddion a'r Phariseaid, gan dd wedyd, [y] † Athraw, ni a chwennych em ‡ weled arwydd gennyt.

y pen. 16. 1—4. Marc 8. 11, 12. Luc 11. 16, 29. Ioan 18. a 4. 48. 1 Cor. 1. 22.

* Gwedi y cwbl a wnaethai ac a ddyw asai yr Arglwydd Iesu, nid oedd y bobl h yn cael eu boddloni mai efe oedd y Messia † Athraw y galwent bawb a addefent yn ddy awdwyr, nid oeddynt yn gwadu hyny i Ie ‡ Ond i brofi mai efe oedd y Messiah, chw nychent ryw arwydd mwy nac a wnaetha eto. Taerent y gallai swynwyr, drwy cyngrair â diafol, wneyd pob peth a wnae ai efe eto; am hyny mynent iddo wneyd rhy beth nad allai swynwyr ei wneyd, rhyw wydd o'r nef.

39 Ac efe a attebodd ac a ddywe odd wrthynt, * Cenhedlaeth ddrwg [z] godinebus sydd yn ceisio arwydd † ac [a] arwydd nis rhoddir iddi, on arwydd y prophwyd Jonas.

z Es. 57. 3. Marc 8. 38. Iago 4. 4. a pen. 16. 4. Lu 11. 29, 30.

40 Canys [b] fel y bu Jonas dridi a thair nos yn mol y morfil, [c] ‡ felly bydd Mab y dyn dridiau a thair no [d] y'nghalon y ddaear.

b Jona 1. 17. c pen. 16. 21. a 17. 23. a 27. 40, 63, Ioan 2. 19. d Salm 63. 9. Jona 2. 2—6.

* Cenedlaeth *ddrwg*, o herwydd eu h ffyddlondeb i gyfammod Duw, eu hangredi iaeth yn y Messiah, a'u gelyniaeth tuag at *Godinebus*, o ran eu dirywiad llygredig odd wrth eu tad Abraham; ac yr oedd llawer honynt yn euog o'r pechod hwnw yn wei redol. † Gwnaeth Iesu lawer o arwyddi wedi hyn, ond nid i'w boddloni hwy, na fath a geisient hwy, sef rhyw arwydd tanba o'r nef. ‡ Cyfrifai yr Iuddewon ddarn ddiwrnod yn ddiwrnod cyfan, a'i nos hefy sef pedair awr ar hugain; ac yn ol y cyf hyny bu Crist yn y bedd dri diwrnod a th nos. Dyma arwydd o'r ddaear iddynt, yn arwydd o'r nef.

41 [e] * Gwyr Ninife a [f] gyfodant yn farn gyd â'r [g] genhedlaeth hon, ac a condemniant hi; [h] am iddynt hwy edi farhâu wrth bregeth Jonas: ac [i] we fwy na Jonas yma.

e Luc 11. 32. f adn. 42. Es. 54. 17. Jer. 3. 11. Es 16. 51, 52. Rhuf. 2. 27. Heb. 11. 7. g adn. 39, 45 p 16. 4. a 17. 17. a 23. 36. h Jona 3. 5—10. i adn. 6, Ioan 3. 31. a 4. 12. a 8. 53—58. Heb. 3. 5, 6.

* Bydd edifeirwch y Ninifeaid wrth bre eth Jonas, yn cael ei osod ddydd y farn, gyfer caledrwydd ac anedifeirwch yr Iud ewon wrth weinidogaeth mwy rhagorol Cri ac felly yn eu dangos yn ddiesgus, ac yn condemnio. † Yr oedd Crist yn fwy na Jon yn ei berson, yn ei sancteiddrwydd, yn weinidogaeth, ac yn ei weithredoedd.

42 [k] * Brenhines y dehau a gyf

n gyd â'r genhedlaeth hon, ac lemnia hi; † am iddi hi ddy- thafoedd y ddaear i ˡglywed eb Solomon: ‡ ac ᵐ wele fwy mon yma.

. 10. 1, &c. 2 Cron. 9. 1, &c. Luc. 11. 31. Act. l 1 Bren. 3. 9, 12, 28. a 4. 29, 34. a 5. 12. a 10. m pen. 3. 17. a 17. 5. Es. 7. 14. a 9. 6, 7. Ioan hil. 2. 6, 7. Heb. 1. 2—4.

ines Seba yn Arabia, yr hon wlad lehau o Jerusalem. † Er mai benyw l hon, a brenines fawr hefyd, hi a bellder dirfawr, "o eithafoedd y i glywed doethineb Solomon; dyma Doethineb tragywyddol ei hun yn i chwi, ac ni dderbyniwch mo hono: bydd ei hymddygiad hi yn eich con- hwi yn y farn. ‡ Wrth ddywedyd ei y na Solomon, yr oedd Iesu yn dy- fod yn fwy na dyn: yr oedd Solo- 'ddoethach nac un dyn," am hyny hwn oedd y Messiah.

A phan ⁿ êl yr yspryd aflan) ddyn, ° ‡ efe a rodia ar hyd l sychion, ᵖ || gan geisio gor- ra, ac nid *yw* yn ei gael.

. 24. Act. 8. 13. o Job 1. 7. a 2. 2. 1 Pedr lm 63. 1. Es. 35. 6, 7. a 41. 18. Esec. 47. 8—12. 2. p pen. 8. 29. Marc 5. 7—13. Luc 8. 28—32.

na medd efe, Mi a ddychwel- tŷ o'r lle y daethum allan. di y delo, ᑫ y mae yn *ei* gael wedi *ei* ysgubo a'*i* drwsio.

). Luc 11. 21, 22. Ioan 13. 27. Eph. 2. 2. 1 Ioan a. 13. 20—22. Salm 81. 11, 12. Hos. 7. 6. Ioan . Act. 5. 1—3. a 8. 19—23. 1 Cor. 11. 19. 2 Thes. im. 6. 4, 5, 9, 10. 1 Ioan 2. 19. Jud. 4, 5. Dat.

. Yna y mae efe yn myned, ac meryd gyd âg ef ei hun ᵗ saith eraill ᵘ gwaeth nag ef ei hun; iddynt fyned i mewn, hwy a ddant yno: ˣ ac y mae diwedd wnnw yn waeth na'i ddech- ʸ Felly y bydd hefyd i'r gen- n ddrwg hon.

. Marc 5. 9. a 16. 9. Eph. 6. 12. u pen. 23. c 11. 26. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31, 39. 2 Pedr Ioan 5. 16, 17. Jud. 10—13. y pen. 21. 38—44. . a 24. 34. Luc 11. 49—51. a 19. 41—44. Ioan 15. f. 11. 8—10. 1 Thes. 2. 15, 16.

eg yw y geiriau hyn, yn rhagfynegi ad yr Iuddewon:—* Y dyn yn adn. genedlaeth ddrwg hon, (sef yr Idd- adn. 45. Yr oedd yr holl genedl, dyn cythreulig, wedi eu meddiannu fol, yr hwn sydd yn aflan ei hun, ei oedd yn aflan, ac yn hudo dynion i † Aeth allan i raddau o hono ei hun, r Iuddewon, rhag cael ei fwrw allan , ond yn erbyn ei ewyllys. ‡ Yna ar hyd leoedd sychion: barnai yr n bod yr ysbrydion drwg yn caru mewn lleoedd sychion, diffaeth ac nedd. Y gwledydd paganaidd yn ol i yw y lleoedd sychion hyn. || Aeth lion ar ei ol yn fuan i'r gwledydd o herwydd hyny nid oedd yn cael yno, mwy nag yn ngwlad Judea: *ac* Crist a'i ap*ostolion wedi gadael y wlad* hono aeth yn ei ol. § Mae yn cael yr Iudd ewon yn wag o Grist, ac yn wag o grefydd; a chalonau y bobl wedi eu hysgubo, a'u trwsio (fel gwely y butain, yn Diar. 7. 16, 17.) yn barod i'w dderbyn. ** Ar ei ddychweliad mae yn cymmeryd saith, sef llawer, o ysbryd- ion eraill, gwaeth nag ef ei hun (lle y gwelwn, fod rhai ysbrydion drwg yn waeth na'u gilydd; ac yn cael ei oddef i aros yno; ac mae diwedd y genedl yn myned yn waeth na'i dechreuad. Yn hanes yr Iuddewon o hyn i'w dinystr diweddaf, gwelir mai felly y bu. Gellir cymhwyso y ddammeg uchod at lawer o ddyn- ion yn bersonol yn eu dyddiau ni, ond byddai hyny yn rhy faith yma. Y pethau uchod yw golygiadau y pedwar awdwr ar feddwl llythyr- enol y geiriau.

46 ¶ Tra ᵃ yr ydoedd efe yn llefaru wrth y torfeydd, * wele, *ei* fam ᵃ a'i frodyr oedd yn sefyll allan, yn ceisio ymddiddan âg ef.

a Marc 3. 31, 31. Luc 8. 19. a pen. 13. 55. Marc 6. 3. Ioan 2. 12. a 7. 3, 5, 10. Act. 1. 14. 1 Cor. 9. 5. Gal. 1. 19.

47 A dywedodd un wrtho, † Wele, y mae dy fam di a'th frodyr yn sefyll allan, yn ceisio ymddiddan â thi.

48 Ac efe a attebodd ac a ddywed- odd wrth yr hwn a ddywedasai wrtho, ᵇ ‡ Pwy yw fy mam i? a phwy yw fy mrodyr i?

b pen. 10. 37. Deut. 33. 9. Marc 3. 32, 33. Luc 2. 49, 52. Ioan 2. 3, 4. 2 Cor. 5. 16.

49 || Ac efe a estynodd ei law tu ag at ᶜ ei ddisgyblion, ac a ddywedodd, Wele fy mam i, a'm brodyr i.

c pen. 28. 7. Marc 3. 34. Ioan 17. 8, 9, 20. a 20. 17—20.

50 Canys pwy bynnag a ᵈ wna ewyllys fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd, ᵉ efe yw fy mrawd i, ᶠ a'm chwaer, ᵍ a'm mam.

d pen. 7. 21. a 17. 5. Marc 3. 35. Luc 8. 21. a 11. 27, 28. Ioan 6. 29, 40. a 15. 14. Act. 3. 22, 23. a 16. 30, 31. a 17. 30. a 26. 20. Gal. 5. 6. a 6. 15. Heb. 5. 9. Iago 1. 21, 22. 1 Pedr 4. 2. 1 Ioan 2. 17. a 3. 23, 24. Dat. 22. 14. e pen. 25. 40, 45. a 28. 10. Salm 22. 22. Ioan 20. 17. Rhuf. 8. 29. Heb. 2. 11—17. f Can. 4. 9, 10, 12. a 5. 1, 2. 1 Cor. 9. 5. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 25—27. g Ioan 19. 26, 27. 1 Tim. 5. 2.

* Barna rhai na bu plant i Mair ar ol Iesu, ac mai rhyw berthynasau eraill a elwir yma yn frodyr, yn ol dull yr Iuddewon o lefaru. † Yr oeddynt yn ei geisio, rhag iddo lafurio i ormod lludded wrth lefaru; neu rhag ofn i'r Phariseaid yn eu digofaint wneuthur niwed iddo; neu ar ryw achos o bwys oedd gan- ddynt hwy. ‡ Ni fynai yr Iesu gael ei aflon- yddu na'i rwystro, gydag achos a gwaith Duw, gan neb perthynasau dynol, nac er unrhyw ystyriaethau tymhorol. || Er ei fod yn caru ac yn anrhydeddu ei berthynasau yn ol y cnawd, eto ei wir ddisgyblion oedd ei geraint anwylaf o bawb, a'r rhai hyn a anrhydedda efe fwyaf yn y dydd a ddaw.

PEN. XIII.

Dammeg yr hauwr, a'r had, &c.

Y * DYDD hwnnw yr aeth yr Iesu allan o'r tŷ, ac yr ᵃ † eisteddodd wrth *lân* y môr.

a Marc 2. 13. a 4. 1.

2 A [b] thorfeydd lawer a ymgynnullasant atto ef, [c] fel yr aeth efe i'r llong, ac yr eisteddodd: a'r holl dyrfa a safodd ar y làn.

b pen. 4. 25. a 15. 30. Gen. 49. 10. Luc 8. 4—8. *c* Marc 4. 1. Luc 5. 3.

* Y dydd hwnw, lle gwelwn ddiwydrwydd Iesu; nid oedd efe yn treulio un rhan o'r dydd yn segur. † Eistedd oedd ystum yr athrawon Iuddewig wrth lefaru yn gyhoeddus, fel y y crybwyllwyd o'r blaen.

3 Ac efe a lefarodd wrthynt lawer o bethau trwy [d] * ddammegion, gan ddywedyd, Wele, [e] yr hauwr a aeth allan i hau.

d adn. 10—13, 34, 35, 53. pen. 22. 1. a 24. 32. Barn. 9. 8—20. 2 Sam. 12. 1—7. Salm 49. 4. a 78. 2. Es. 5. 1—7. Esec. 17. 2. a 20. 49 a 24. 3, &c. Mica 2. 4. Hab. 2. 6. Marc 3. 23. a 4. 2, 13, 33. a 12. 1, 12. Luc 8. 10. a 13. 41. a 15. 3, *&c.* Ioan 16. 25. *e* Marc 4. 3—9. Luc 8. 5—8.

4 Ac fel yr oedd efe yn hau, peth a syrthiodd ar [f] *fin* y ffordd; a'r adar a ddaethant ac a'i difasant.

f adn. 18, 19.

5 Peth arall a syrthiodd ar [g] greigleoedd, lle ni chawsant fawr ddaear: ac yn y man yr eginasant, gan nad oedd iddynt ddyfnder daear:

g adn. 20. Esec. 11. 19. a 36. 26. Am. 6. 12. Zec. 7. 12.

6 Ac [h] wedi codi yr haul, y poethasant, ac [i] am nad oedd ganddynt wreiddyn, hwy a wywasant.

h adn. 21. Es. 49. 10. Iago 1. 11, 12. Dat. 7. 16. *i* pen. 26, 27. Luc 8. 13. Eph. 3. 17. Col. 1. 23. a 2. 7.

7 A pheth arall a syrthiodd [k] ym mhlith y drain; a'r drain a godasant, ac a'u tagasant hwy.

k adn. 22. Gen. 3. 18. Jer. 4. 3, 4. Marc 4. 18, 19.

8 Peth arall hefyd a syrthiodd mewn [l] tir da, ac a ddygasant ffrwyth, [m] peth ar ei ganfed, arall ar ei driugeinfed, arall ar ei ddegfed ar hugain.

l adn. 23. Luc 8. 15. Rhuf. 7. 18. *m* Gen. 26. 12. Ioan 15. 8. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11.

9 Y neb [n] sydd ganddo glustiau i wrando, gwrandawed.

n adn. 16. pen. 11. 15. Marc 4. 9, 23. a 7. 14—16. Dat. 2. 7, 11, 17, 29. a 3. 6, 13, 22. a 13. 8, 9.

* Dammeg, yn yr Hen Destament, a arwydda, ymadrodd ardderchog, uwchlaw y dull cyffredin o ymadroddi, ac yn cynnwys rhyw ddirgelwch pwysig ynddo. Ystyr y gair Groeg, a gyfieithir dammeg, yw, gosod y naill beth ar gyfer y llall, ac felly eu cymharu â'u gilydd: ac felly yr oedd Crist yn gwneyd yn ei holl ddammegion; dangos pethau ysbrydol trwy bethau naturiol. Am y dammegion, dylem ystyried y pethau canlynol:—1. Amcan pob dammeg yw dysgu i ni ryw athrawiaeth ysbrydol. 2. Nad oes dim rhaid fod y ddammeg ei hun yn wirionedd: fel y gwelwn yn nammeg Jotham, Barn. 9. 7—15, ni bu y cyfryw beth mewn gwirionedd. 3. Nad oes dim achos bod y gweithredoedd a grybwyllir yn y ddammeg, yn gyfiawn ac yn dda; fel y gwelwn yn y ddammeg am y goruchwyliwr anghyfiawn, Luc 16. 1—8. 4. I ddeall dammeg, dylem ystyried ei phrif rediad a'i chynnwysiad; a pha beth oedd yr Arglwydd Ie[su] am ddysgu i ni ynddi. 5. Bod hyny i'w dd[e]all wrth yr agoriad mwyaf neillduol mae [e]f yn wneyd arni; un ai yn ei ragymadrodd idd[i] neu yn ei ddiwedd-glo o honi. 6. Na ddyle[m] ddisgwyl i bob peth yn y ddammeg, gael pet[h]au i'w hateb yn yr eglurhad o honi. Ac [y]7fed, er mai rhyw un prif beth a ddylem ni ystyried yn y ddammeg, fel yn ein dysgu, e[r] gall ein dysgu ni mewn amryw o bethau [e]erbyniol a'i dehongliad, heblaw yr un p[eth] hwnw. Yr oedd dysgu ar ddammegion [yn] fanteisiol i'r cof, i'r deall, ac i'r serch. [G]mai dyma ddammeg gyntaf ein Iachawd[wr,] tybiwyd yn angenrheidiol dywedyd hyn[a] agoriad i'r dammegion yn gyffredin. Syl[wir] yn fanylach ar y ddammeg hon pan dde[lom] at yr eglurhad o honi.

10 A daeth ei ddisgyblion, ac ddywedasant wrtho, [o] * Paham yr w[yt] ti yn llefaru wrthynt trwy ddammegio[n?]

o Marc 4. 10, 33, 34.

* Mae yn debyg nad oedd y disgyblion h[ ]eu hunain yn deall y ddammeg yn holla[wl] am hyny denent ato ef o'r neilldu, yn ol tr[ef] disgyblion y dysgawdwyr Iuddewig, i ge[l] ganddo ei hegluro iddynt. Efallai eu bod gofidio dros y torfeydd hefyd.

11 Ac efe a attebodd ac a ddywe[d]odd wrthynt, [p] Am roddi i chwi * w[y]bod [q] † dirgelion teyrnas nefoedd, [ond] ni roddwyd iddynt hwy.

p pen. 11. 25, 26. a 16. 17. Salm 25. 8, 9, 14. Es. 29 a 35. 8. Marc 4. 11. Luc 8. 10. a 10. 39—42. Ioan 7. 17. A[ct.] 16. 14. a 17. 11, 12. 1 Cor. 2. 9, 10. a 4. 7. Iago 1. 5, 16— 1 Ioan 2. 27. *q* Rhuf. 16. 25. 1 Cor. 2. 7. a 4. 1. a 1[ ] a 15. 51. Eph. 1. 9. a 3. 3—9. a 5. 32. a 6. 19. Col. 1. [ ] a 2. 2. 1 Tim. 3. 9, 16.

12 Oblegid [r] pwy bynnag ‡ sydd ganddo, i hwnnw y rhoddir, ac efe a gaiff helaethrwydd: || eithr pwy bynnag nid oes ganddo, [s] oddi arno ef y dygir, ïe, yr hyn sydd ganddo.

r pen 25. 29. Marc 4. 24. 25. Luc 8. 18. a 19. 2[ ] Ioan 15. 2—5. *s* pen. 21. 43. Es. 5 1—7. Marc 12. [ ] 10. 42. a 12. 20, 21. a 16. 2, 25. Dat. 2. 5. a 3. 15. 16.

* Mae gwybodaeth o ddau fath o ran ei na[t]ur; sef gwybodaeth hanesiol yn y llythyren y[n] unig, a gwybodaeth ysbrydol, brofiadol, [y]hon sydd gan y credinwyr yn unig. Ma[e] gwybodaeth o ddau fath hefyd o ran ei *grad[d]au;* sef gwybodaeth gyffredin, gymmysglyd a gwybodaeth mwy eglur a pherffaith. † Di[r]gelion yw pethau nas gellir gwybod yn h[an]esiol am danynt, heb ddatguddiad geiriol y Ysgrythyr: ac nas gellir gwybod yn brofiadol a chadwedigol am danynt, heb oleuni a dy[lan]eidiaeth yr Ysbryd Glân. Y cyfryw ddirg[el]ion oedd ac ydyw pob peth a berthyn i Grist [a] threfn yr iechydwriaeth. Rhodd Duw i neb y mŷno yw yr wybodaeth o honyn[t]. ‡ Sydd ganddo, sef sydd ganddo yr hyn roddwyd iddo yn adn. 11, hyny yw, gwybodaeth, ffydd, a gras: efe a gaiff gynnydd chwanegol ar y pethau hyny. || Ond pwy bynag nid yw y pethau uchod ganddo, ac sy[dd] yn ddiystyr o honynt, dygir oddi arno ef pethau sydd ganddo, ag y mae yn ymddiried ynddynt.

13 Am hynny yr ydwyf yn llefa[ru]

wedyd, † Gan glywed y clywch,
deallwch; ac yn gweled y gwel-
c ni chanfyddwch.

. 9, 10. Marc 4. 12. Luc 8. 11. Ioan 12. 39, 40.
–27. Rhuf. 11. 8—10. 2 Cor. 3. 14, 15.

Canys [x] brasâwyd calon y bobl
hwy a [y] glywsant â'*u* clustiau
m, ac a [z] gauasant eu llygaid;
nfod â'*u* llygaid, a chlywed â'*u*
, a deall â'r galon, [a] a throi,
i eu hiachâu hwynt.

119. 70. y Zec. 7. 11. Ioan 8. 43, 44. Act. 7.
. 4. Heb. 5. 11. z Es. 29. 10—12. a 44. 20.
, 11. a Act. 3. 19. 2 Tim. 2. 25, 26. Heb. 6.
Es. 57. 18. Jer 3. 22. a 17. 14. a 33. 6. Hos. 14.
Marc 4. 12. Dat. 22. 2.

y brophwydoliaeth hon yn Esaias 6.
ybir ei bod yn perthyn yn neillduol
von, ac yn enwedig i'r Ysgrifenydd-
hariseaid, yn amser ein Iachawdwr
dion, a chymhwysir hi atynt hwy
eithiau yn y Testament Newydd,
fân hon. † Ni ddeallent ac ni chan-
m na *fynent* ddeall na chanfod: yr
n casâu y goleuni ac yn caru y tyw-
Brasâwyd calon y bobl hyn, sef
er, deddfoldeb, a rhagrith; dyna eu
chadurus hwy: a gadawodd Duw
y yn ei farn gyfiawn am eu pechad-
. ‖ Iachâu: sef gwaredu eu hen-
y fendithion yr iachawdwriaeth.

Eithr [c] dedwydd *yw* eich llyg-
, am eu bod yn gweled; a'ch
am eu bod yn clywed.

3—11. a 16. 17. Luc 2. 29, 30. a 10. 23. Ioan
6. 19. 2 Cor. 4. 6. Eph. 1. 17, 18.

blegid yn wir y dywedaf i
hwennychu o lawer o bro-

f pen. 4. 23. Luc 8. 11. a 9. 2. a 10. 9. Act. 20. 25. a
28. 23. Rhuf. 14. 17. 2 Cor. 4. 2, 3. Eph. 3. 8. *g* Diar. 1.
7, 20—22. a 2. 1—6. a 17. 16. a 18. 1, 2. Ioan 3. 19, 20. a 8.
43. a 10. 26. Act. 17. 32. a 18. 15. a 24. 25, 26. a 25. 19, 20.
a 26. 31, 32. Rhuf. 1. 28. a 2. 8. 2 Thes. 2. 10. Heb. 2. 1.
1 Ioan 5. 20. *h* adn. 38. Marc 4. 15. Luc 8. 12. *i* Ioan 2.
13, 14. a 3. 12. a 5. 18. *i* adn. 4.

Yr hauwr yw y pregethwr; Crist ei hun yn
gyntaf, gwedi hyny ei apostolion, yna holl
weinidogion yr efengyl yn mhob oes a gwlad.
* Gair y deyrnas, sef yr efengyl, yw yr had:
trwy hwn mae Crist yn gosod i fynu ei deyrn-
as yn y byd; yn yr eglwys ac yn nghalonau
dynion, ac yn eu darpar i deyrnas gogoniant.
† Nid yn unig heb ei ddeall yn ysprydol, ond
drwy hollawl ddifaterwch, heb ei ddeall yn y
pwnc a'r hanes. ‡ Y drwg yma yw diafol,
yr ysbryd drwg: fel y mae adar yn cipio yr
had ar ol eu hau, felly mae yntau yn ein cyn-
ulleidfaoedd yn cipio y gair. ‖ Wrth y gal-
on yma y deallir y meddwl, â'*r* hwn yr ydym
yn amgyffred yr hyn a glywom. § Min y
ffordd a ddengys galon heb ei braenaru, a
phob chwantau pechadurus fel trafaelwyr yn
ei sathru.

20 * A'r hwn a [k] hauwyd ar y creig-
leoedd, † yw yr hwn sydd yn gwrando
y gair, ‡ ac [l] yn ebrwydd trwy lawen-
ydd yn ei dderbyn;

k adn. 5, 6. *l* 1 Sam. 11. 13—15. 2 Cron. 24. 2, 6, 14.
Salm 78. 34—37. a 106. 12, 13. Es. 58. 2. Esec. 33. 31, 32.
Marc 4. 16, 17. a 6. 20. Ioan 5. 35. Act. 8. 13. Gal. 4. 14, 15.

21 ‖ Ond nid oes ganddo [m] wreidd-
yn ynddo ei hun, § eithr [n] dros amser
y mae: [o] a phan ddelo gorthrymder
neu erlid oblegid y gair, yn y fan efe
a [p] rwystrir.

m adn. 6. pen. 7. 22, 23, 26, 27. Job 19. 28. Diar. 12.
3, 12. Luc 8. 13. Ioan 6. 26, 61—65, 70, 71. a 15. 5—7. Act.
8. 21—23. Gal. 5. 6. a 6. 15. Eph. 3. 17. 2 Pedr 1. 8, 9.
1 Ioan 2. 19, 20. *n* pen. 10. 22. a 24. 13. Job 27. 8—10.
Salm 36. 3. Hos. 6. 4. Rhuf. 2. 7. Phil. 1. 6. 1 Pedr 1. 5.

22 * A'r hwn a hauwyd [q] ym mhlith y drain, yw yr hwn sydd yn gwrando y gair; ac [r] y mae gofal y byd hwn, a [s] thwyll cyfoeth, [t] † yn tagu y gair, ac y mae yn myned yn ddiffrwyth.

[q] adn. 7. Marc 4. 18. Luc 8. 14. [r] pen. 6. 24, 25. a 19. 16—24. Gen. 13. 10—13. Jos. 7. 20, 21. 2 Bren. 5. 20 27. Marc 10. 23—25. Luc 12. 15, 21, 29, 30. a 21. 34. Act. 5. 1—11. a 8. 18. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Pedr 2. 14, 15. 1 Ioan 2. 15, 16. Jud. 11. [s] Salm 52. 7. a 62. 10. Diar. 11. 28. a 23. 5. Preg. 4. 8. a 5. 10, 11, 13, 14. Marc 4. 19. Luc 18. 24, 25. 1 Tim. 6. 17. [t] Luc 8. 14. Jud. 12.

* Y drain yma yw gofalon y byd a thwyll cyfoeth: gofalon y byd i'r tlodion, a thwyll cyfoeth i'r mawrion. Awydd anghyfreithlawn am bethau gwaharddedig, neu awydd anghymmedrol am bethau cyfreithlawn. † Mae y drain yn tagu yr had drwy sugno brasder y ddaear oddiwrth y gwreiddyn, cadw y gwynt a'r haul oddiwrth yr eginyn, ac attal lle iddo dyfu. Felly mae gofalon y byd, &c. yn lladrata holl feddyliau y gwrandawwyr hyn, ac yn attal ymgeledd yr Ysbryd Glân oddi wrthynt, a diffrwytho maent yn eu crefydd. O mór gul yw y ffordd sydd yn arwain i'r bywyd tragywyddol! ac O mór lleied sydd yn ei chael hi!

23 * Ond yr hwn [u] a hauwyd yn y [x] tir da, yw yr hwn sydd yn gwrando y gair, ac yn *ei* ddeall; † *sef* yr hwn [y] sydd yn ffrwytho, ‡ ac yn dwyn [z] peth ei ‖ ganfed, arall ei driugeinfed, arall ei ddegfed ar hugain.

[u] adn. 8. Marc 4. 20. Luc 8. 15. [x] Diar. 1. 5, 6. a 2. 2—6. Esec. 18. 31. a 36. 26. Marc 10, 15. Ioan 1. 11—13. a 8. 47. a 10. 26, 27. a 17. 7, 8. Act. 16. 14. a 17. 11. 2 Thes. 2. 10, 13, 14. Heb. 4. 2. a 8. 10. Iago 1. 21, 22. 1 Pedr 2. 1, 2. 1 Ioan 5. 20. [y] pen. 3. 8, 10, a 12. 33. Salm 1. 1—3. a 92. 13—15. Luc 6. 43, 44. a 13. 9. Ioan 15. 1—8, 16. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11. a 4. 17. Col. 1. 6, 10. Heb. 6. 7. a 13. 15, 16. [z] 2 Cor. 8. 1, 2. a 9. 10. 1 Thes. 4. 1. 2 Pedr 1. 5—8. a 3 18.

Er i gymmaint o'r had gwerthfawr fyned yn ofer, eto nid â i gyd yn ofer, ac ni ddychwel yn wag, Es. 55. 10, dyma beth o hóno yn dwyn ffrwyth. * Y tir da yw y calonau sydd wedi cael eu darpar a'u gwneyd yn dda gan Dduw: calonau wedi eu hadnewyddu a'u sancteiddio gan yr Ysbryd Glân. † Nid yn unig mae y rhai hyn yn gwrando y gair ac yn ei dderbyn, sef ei gredu; ond mae y gair fel had anllygredig ynddynt yn dwyn ffrwyth, mewn sancteiddrwydd bywyd, ac ufudd-dod i ewyllys Duw. ‡ Ffrwyth yw y cwbl, yr un peth o ran ei natur; ond nid yr un graddau yn mhawb. Gall dyn fod yn ddidwyll yn ngolwg Duw, er nad yw yn dwyn cymmaint o ffrwyth â rhai eraill. ‖ Y ganfed oedd y ffrwyth mwyaf oeddid yn ddisgwyl gael yn y gwledydd hyny. Gwel Gen. 26. 12. I wneyd gwir Gristion rhaid i'r pethau hyn fod:—1 Gwrando y gair. 2 Ei ddeall, neu ei gredu. 3 Ei gadw. 4 Dwyn ffrwyth. 5 A dwyn ffrwyth trwy amynedd, Luc 8. 15.

24 ¶ Dammeg arall a [a] osododd efe iddynt, gan ddywedyd, [b] * Teyrnas nefoedd sydd gyffelyb i ddyn a hauodd [c] † had da yn ei faes:

[a] pen. 21. 33. Barn. 14. 12, 13. Esec. 17. 2. [b] adn. 33, 44, 45, 47. pen. 3. 2. a 20. 1. a 22. 2. a 25. 1. Marc 4. 30. Luc 13. 18, 20. [c] adn. 19, 37. pen. 4. 23. Col. 1. 5. 1 Pedr 1. 23.

25 ‡ A thra yr oedd y [d] dynion yn *cysgu,* [e] *daeth ei elyn ef,* ac a hauodd [f] efrau ym mhlith y gwen
aeth ymaith.

[d] pen. 25. 5. Es. 56. 9, 10. Act. 20. 30, 2 Tim. 4. 3—5. Heb. 12. 15. 2 Pedr 2. 1. Dat 39. 2 Cor. 11. 13—15. 1 Pedr 5. 8. Dat. 12 [f] adn. 38.

26 Ac [g] wedi i'r eginyn dwyn ffrwyth, yna yr ymdd yr efrau hefyd.

[g] Marc 4 26—29.

27 A [h] gweision gwr y tŷ ant, ac a ddywedasant wrt glwydd, oni hauaist di had faes? [i] o ba le gan hynny y efrau ynddo?

[h] 1 Cor. 3. 5—9. a 12. 28, 29. a 16. 10. 2 a 6. 1, 4. Eph. 4. 11, 12. [i] Rhuf. 16. 17. 1 a 15. 12, &c. Gal. 3. 1—3. Iago 3. 15 16. a 4.

28 Yntau a ddywedodd Y gelyn *ddyn* a wnaeth gweision a ddywedasant w fynni di gan hynny i ni casglu hwynt?

[k] Luc 9. 49—54. 1 Cor. 5. 3—7. 2 Cor. 2. 5. 14. Jud. 22, 23.

29 Ac efe a ddywedodd, naf; rhag i chwi, wrth gasgl ddiwreiddio y gwenith gyd

30 Gadewch i'r [l] ddau hyd y cynhauaf: ac yn ams hauaf y dywedaf [m] wrth y r Cesglwch yn gyntaf yr rhwymwch hwynt yn ysg [o] *llwyr*-losgi; [p] ond cesglwc ith i'm hysgubor.

[l] adn. 39. pen. 3. 12. a 22. 10—14. a 25. 3. 18. 1 Cor. 4. 5. [m] adn. 39—43. [o] pen. 25. 41. Es. 27. 10, 11. Esec. 15. 4— [p] pen. 3. 12. Luc 3. 17.

* Teyrnas nefoedd yma a arwy wyliaeth yr efengyl, neu yr eglw yn y byd hwn. † Yr had da yw dda yn cael ei phregethu, a dynio eu gosod yn yr eglwys. ‡ Y dyni ostolion Crist, a gwir weinidogion hyny, a'u cwsg oedd gormod diof ffyg gwyliadwriaeth. ‖ Rhyw fa tebyg iawn i wenith oedd yr efrau, om ni am danynt yn y wlad hon. yniadau y gweision yma yn dang weinidogion y gair o weled y fat edd a llygriad yn yr eglwys, a'u hwy, hyd y mae ynddynt, i'w phu y cymmysgedd a'r llygriad hyny. yr ateb yn dangos amynedd Du drwg, ei ofal am ei wir bobl, ac rusrwydd ei weision ffyddlonaf i duwiolion a rhagrithwyr. Cawn ddammeg hon eto yn yr agoriad

31 ¶ Dammeg arall [q] a efe iddynt, gan ddywedyd, yb yw teyrnas nefoedd i had mwstard, yr hwn a gy dyn ac a'i hauodd yn ei fae

[q] adn. 24. Luc 13. 11. a 20. 9. 13. 18, 19.

wrthynt hwy ar ddammegion: [f] * canys a hwy yn gweled, nid ydynt yn gweled; ac yn clywed, nid ydynt yn clywed, nac yn deall.

[f] adn. 16. Deut. 29. 2, 4. Es. 42. 18—20. a 44. 18. Jer. 5. 21. Esec. 12. 2. Marc 8. 17, 18. Ioan 3. 19, 20. a 9. 39—41. 2 Cor. 4. 3, 4.

* Cyflawn oedd llefaru ar ddammegion wrth y bobl hyny, o herwydd iddynt o'r blaen weled gwyrthiau Crist, a chlywed ei eiriau, ac ni chredasant ynddo.

14 * Ac ynddynt hwy y cyflawnir [w] prophwydoliaeth Esaias, yr hon sydd yn dywedyd, † Gan glywed y clywch, ac ni ddeallwch; ac yn gweled y gwelwch, ac ni chanfyddwch.

[w] Es. 6. 9, 10. Marc 4. 12. Luc 8. 11. Ioan 12. 39, 40. Act. 28. 25—27. Rhuf. 11. 8—10. 2 Cor. 3. 14, 15.

15 ‡ Canys [x] brasâwyd calon y bobl hyn, a hwy a [y] glywsant â'*u* clustiau yn drwm, ac a [z] gauasant eu llygaid; rhag canfod â'*u* llygaid, a chlywed â'*u* clustiau, a deall â'r galon, [a] a throi, [b] ac i mi eu hiachâu hwynt.

[x] Salm 119. 70. [y] Zec. 7. 11. Ioan 8. 43, 44. Act. 7. 57. 2 Tim. 4. 4. Heb. 5. 11. [z] Es. 29. 10—12. a 44. 20. 2 Thes. 2. 10, 11. [a] Act. 3. 19. 2 Tim. 2. 25, 26. Heb. 6. 4-6. [b] Es. 57. 18. Jer 3. 22. a 17. 14. a 33. 6. Hos. 14. 4. Mal. 4. 2. Marc 4. 12. Dat. 22. 2.

* Mae y brophwydoliaeth hon yn Esaias 6. 9, 10. Tybir ei bod yn perthyn yn neillduol i'r Iuddewon, ac yn enwedig i'r Ysgrifenyddion a'r Phariseaid, yn amser ein Iachawdwr a'i apostolion, a chymhwysir hi atynt hwy bump o weithiau yn y Testament Newydd, heblaw y fan hon. † Ni ddeallent ac ni chanfyddent, am na *fynent* ddeall na chanfod: yr oeddynt yn casâu y goleuni ac yn caru y tywyllwch. ‡ Brasâwyd calon y bobl hyn, sef gan falchder, deddfoldeb, a rhagrith; dyna eu gwaith pechadurus hwy: a gadawodd Duw hwynt felly yn ei farn gyfiawn am eu pechadurusrwydd. || Iachâu: sef gwaredu eu heneidiau trwy fendithion yr iachawdwriaeth.

16 * Eithr [c] dedwydd *yw* eich llygaid chwi, am eu bod yn gweled; a'ch clustiau, am eu bod yn clywed.

[c] pen. 5. 3—11. a 16. 17. Luc 2. 29, 30. a 10. 23. Ioan 8. 29. Act. 26. 18. 2 Cor. 4. 6. Eph. 1. 17, 18.

17 Oblegid yn wir y dywedaf i chwi, [d] chwennychu o lawer o brophwydi a rhai cyfiawn weled *y pethau* a welwch chwi, ac † nis gwelsant; a chlywed *yr hyn* a glywch chwi, ac nis clywsant.

[d] Luc 10. 24. Ioan 8. 56. Eph. 3. 5, 6. Heb. 11. 13, 39, 40. 1 Pedr 1. 10—12.

* Dedwydd, o herwydd gweled y Messiah wedi dyfod yn y cnawd, a chlywed ei eiriau ef. Ond gweled a chlywed yn ysbrydol yn benaf a feddylir. † Gwelodd y prophwydi â llygad ffydd trwy yr addewidion, ond ni welsant gyflawniad o'r addewidion. Cawsant eu goleuni o'r Haul hwn cyn iddo godi goruwch y llywel, *(horizon)* ac hiraethent am ei weled wedi codi; ond cadwyd hyny fel bendith arbenig i'r apostolion.

18 ¶ [e] * Gwrandewch chwithau gan hynny ddammeg yr hauwr.

[e] adn. 11, 12. Marc 4. 14.

* Gwrandawsent y ddammeg o'r blaen, yn awr dyma eglurhad arni, yn dangos gwahanol effeithiau y gair ar wahanol ddynion, yn nghyd â'r achosion o hyny.

19 * Pan glywo neb [f] air y deyrnas, [g] ac † heb *ei* ddeall, y mae y [h] ‡ drwg yn dyfod, ac yn cipio yr hyn a hauwyd || yn ei galon ef. [i] § Dyma yr hwn a hauwyd ar *fin* y ffordd.

[f] pen. 4. 23. Luc 8. 11. a 9. 2. a 10. 9. Act. 20. 25. a 28. 23. Rhuf. 14. 17. 2 Cor. 4. 2, 3. Eph. 3. 9. [g] Diar. 1. 7, 20—22. a 2. 1—6. a 17. 16. a 18. 1, 2. Ioan 3. 19, 20. a 5. 43. a 18. 38. Act. 17. 32. a 19. 15. a 24. 25, 26. a 25. 19, 20. a 26. 31, 32. Rhuf. 1. 28. a 2. 8. 2 Thes. 2. 12. Heb. 2. 1. 1 Ioan 5. 20. [h] adn. 38. Marc 4. 15. Luc 8. 12. [i] Ioan 8. 13, 14. a 3. 12. a 5. 18. [i] adn. 4.

Yr hauwr yw y pregethwr; Crist ei hun yn gyntaf, gwedi hyny ei apostolion, yna holl weinidogion yr efengyl yn mhob oes a gwlad. * Gair y deyrnas, sef yr efengyl, yw yr had: trwy hwn mae Crist yn gosod i fyny ei deyrnas yn y byd; yn yr eglwys ac yn nghalonau dynion, ac yn eu darpar i deyrnas gogoniant. † Nid yn unig heb ei ddeall yn ysprydol, ond drwy hollawl ddifaterwch, heb ei ddeall yn y pwnc a'r hanes. ‡ Y drwg yma yw diafol, yr ysbryd drwg: fel y mae adar yn cipio yr had ar ol eu hau, felly mae yntau yn ein cynulleidfaoedd yn cipio y gair. || Wrth y galon yma y deallir y meddwl, â'r hwn yr ydym yn amgyffred yr hyn a glywom. § Min y ffordd a ddengys galon heb ei braenaru, a phob chwantau pechadurus fel trafaelwyr yn ei sathru.

20 * A'r hwn a [k] hauwyd ar y creigleoedd, † yw yr hwn sydd yn gwrando y gair, ‡ ac [l] yn ebrwydd trwy lawenydd yn ei dderbyn;

[k] adn. 5, 6. [l] 1 Sam. 11. 13—15. 2 Cron. 24. 2, 6, 14. Salm 78. 34—37. a 106. 12, 13. Es. 58. 2. Esec. 33. 31, 32. Marc 4. 16, 17. a 6. 20. Ioan 5. 35. Act. 8. 13. Gal. 4. 14, 15.

21 || Ond nid oes ganddo [m] wreiddyn ynddo ei hun, § eithr [n] dros amser y mae: [o] a phan ddelo gorthrymder neu erlid oblegid y gair, yn y fan efe a [p] rwystrir.

[m] adn. 6. pen. 7. 22, 23, 26, 27. Job 19. 28. Diar. 12. 3, 12. Luc 8. 13. Ioan 6. 26, 61—65, 70, 71. a 15. 5—7. Act. 8. 21—23. Gal. 5. 6. a 6. 15. Eph. 3. 17. 2 Pedr 1. 8, 9. 1 Ioan 2. 19, 20. [n] pen. 10. 22. a 24. 13. Job 27. 8—10. Salm 36. 3. Hos. 6. 4. Rhuf. 2. 7. Phil. 1. 6. 1 Pedr 1. 5. [o] pen. 5. 10—12. a 10. 37—39. a 16. 24—26. Marc 4. 17. a 8. 34—38. a 13. 12, 13. Luc 9. 23—25. a 14. 26—33. a 21. 12—18. Ioan 12. 25, 26. Gal. 6. 12. 2 Tim. 4. 10. Heb. 10. 35—39. Dat. 2. 13. [p] adn. 57. pen. 11. 6. a 24. 9, 10. a 26. 31, 33.

* Y creig-leoedd a arwyddant galonau heb eu meddalu a'u cyfnewid trwy ras. † Mae llawer o'r cyfryw yn gwrando yr efengyl yn bur gyson; ‡ ac yn teimlo rhyw fath o lawenydd, ac effeithiau ansancteiddiol ar eu serchiadau, wrth briodoli iddynt eu hunain y pethau gwerthfawr sydd yn y gair: ond nid oes yma ddim drylliad calon, nac edifeirwch a galar duwiol am bechod. || Pethau arwynebol ar y tymherau yw y cwbl; nid oes ganddynt egwyddor rasol, ac nid ydynt wedi eu gwreiddio yn nghariad Duw. § Am hyny dros amser y parhâ eu crefydd, pan ddelo erlid gwladol neu deulaidd arnynt hwy am eu proffes, hwy a rwystrir.

22 * A'r hwn a hauwyd [q] ym mhlith y drain, yw yr hwn sydd yn gwrando y gair; ac [r] y mae gofal y byd hwn, a [s] thwyll cyfoeth, [t] † yn tagu y gair, ac y mae yn myned yn ddiffrwyth.

q adn. 7. Marc 4. 18. Luc 8. 14. r pen. 6. 24, 25. a 19. 16—24. Gen. 13. 10—13. Jos. 7. 20, 21. 2 Bren. 5. 20 27. Marc 10. 23—25. Luc 12. 15, 21, 29, 30. a 21. 34. Act. 5. 1—11. a 8. 18. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Pedr 2. 14, 15. 1 Ioan 2. 15, 16. Jud. 11. s Salm 52. 7. a 62. 10. Diar. 11. 28. a 23. 5. Preg. 4. 8. a 5. 10, 11, 13, 14. Marc 4. 19. Luc 18. 24, 25. 1 Tim. 6. 17. t Luc 8. 14. Jud. 12.

* Y drain yma yw gofalon y byd a thwyll cyfoeth: gofalon y byd i'r tlodion, a thwyll cyfoeth i'r mawrion. Awydd anghyfreithlawn am bethau gwaharddedig, neu awydd anghymmedrol am bethau cyfreithlawn. † Mae y drain yn tagu yr had drwy sugno brasder y ddaear oddiwrth y gwreiddyn, cadw y gwynt a'r haul oddiwrth yr eginyn, ac attal lle iddo dyfu. Felly mae gofalon y byd, &c. yn lladrata holl feddyliau y gwrandawwyr hyn, ac yn attal ymgeledd yr Ysbryd Glân oddi wrthynt, a diffrwytho maent yn eu crefydd. O mór gul yw y ffordd sydd yn arwain i'r bywyd tragywyddol! ac O mór lleied sydd yn ei chael hi!

23 * Ond yr hwn [u] a hauwyd yn y [x] tir da, yw yr hwn sydd yn gwrando y gair, ac yn *ei* ddeall; † *sef* yr hwn [y] sydd yn ffrwytho, ‡ ac yn dwyn [z] peth ei || ganfed, arall ei driugeinfed, arall ei ddegfed ar hugain.

u adn. 8. Marc 4. 20. Luc 8. 15. x Diar. 1. 5, 6. a 2. 2—6. Esec. 18. 31. a 36. 26. Marc 10, 15. Ioan 1. 11—13. a 8. 47. a 10. 26, 27. a 17. 7, 8. Act. 16. 14. a 17. 11. 2 Thes. 2. 10, 13, 14. Heb. 4. 2. a 8. 10. Iago 1. 21, 22. 1 Pedr 2. 1, 2. 1 Ioan 5. 20. y pen. 3. 8, 10, a 12. 33. Salm 1. 1—3. a 92. 13—15. Luc 6. 43, 44. a 13. 9. Ioan 15. 1—8, 16. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11. a 4. 17. Col. 1. 6, 10. Heb. 6. 7. a 13. 15, 16. z 2 Cor. 8. 1, 2. a 9. 10. 1 Thes. 4. 1. 2 Pedr 1. 5—8. a 3. 18.

Er i gymmaint o'r had gwerthfawr fyned yn ofer, eto nid â i gyd yn ofer, ac ni ddychwel yn wag, Es. 55. 10, dyma beth o hóno yn dwyn ffrwyth. * Y tir da yw y calonau sydd wedi cael eu darpar a'u gwneyd yn dda gan Dduw: calonau wedi eu hadnewyddu a'u sancteiddio gan yr Ysbryd Glân. † Nid yn unig mae y rhai hyn yn gwrando y gair ac yn ei dderbyn, sef ei gredu; ond mae y gair fel had anllygredig ynddynt yn dwyn ffrwyth, mewn sancteiddrwydd bywyd, ac ufudd-dod i ewyllys Duw. ‡ Ffrwyth yw y cwbl, yr un peth o ran ei natur; ond nid yr un graddau yn mhawb. Gall dyn fod yn ddidwyll yn ngolwg Duw, er nad yw yn dwyn cymmaint o ffrwyth â rhai eraill. || Y ganfed oedd y ffrwyth mwyaf oeddid yn ddisgwyl gael yn y gwledydd hyny. Gwel Gen. 26. 12. I wneyd gwir Gristion rhaid i'r pethau hyn fod:—1 Gwrando y gair. 2 Ei ddeall, neu ei gredu. 3 Ei gadw. 4 Dwyn ffrwyth. 5 A dwyn ffrwyth trwy amynedd, Luc 8. 15.

24 ¶ Dammeg arall a [a] osododd efe iddynt, gan ddywedyd, [b] * Teyrnas nefoedd sydd gyffelyb i ddyn a hauodd [c] † had da yn ei faes:

a pen. 21. 33. Barn. 14. 12, 13. Esec. 17. 2. b adn. 33, 44, 45, 47. pen. 3. 2. a 20. 1. a 22. 2. a 25. 1. Marc 4. 30. Luc 13. 18, 20. c adn. 19, 37. pen. 4. 23. Col. 1. 5. 1 Pedr 1. 23.

25 ‡ A thra yr oedd y [d] dynion yn cysgu, [e] daeth ei elyn ef, ac a hauodd [f] efrau ym mhlith y gwenith, ac a aeth ymaith.

d pen. 25. 5. Es. 56. 9, 10. Act. 20. 30, 31. Gal. 2. 4. 2 Tim. 4. 3—5. Heb. 12. 15. 2 Pedr 2. 1. Dat. 2. 20. e adn. 39. 2 Cor. 11. 13—15. 1 Pedr 5. 8. Dat. 12. 9. a 13. 14. f adn. 38.

26 Ac [g] wedi i'r eginyn dyfu, a dwyn ffrwyth, yna yr ymddangosodd yr efrau hefyd.

g Marc 4 26—29.

27 A [h] gweision gwr y tŷ a ddaethant, ac a ddywedasant wrtho, || Arglwydd, oni hauaist di had da yn d[…] faes? [i] o ba le gan hynny y mae y[…] efrau ynddo?

h 1 Cor. 3. 5—9. a 12. 28, 29. a 16. 10. 2 Cor. 5. 18—[…] a 6. 1, 4. Eph. 4. 11, 12. i Rhuf. 16. 17. 1 Cor. 1. 1[…] a 15. 12, &c. Gal. 3. 1—3. Iago 3. 15. 16. a 4. 4.

28 Yntau a ddywedodd wrthyn[…] Y gelyn *ddyn* a wnaeth hyn. A[…] gweision a ddywedasant wrtho, [k] […] fynni di gan hynny i ni fyned a[…] casglu hwynt?

k Luc 9. 49—54. 1 Cor. 5. 3—7. 2 Cor. 2. 6—11. 1 Th[…] 5. 14. Jud. 22, 23.

29 Ac efe a ddywedodd, § Na fy[…] naf; rhag i chwi, wrth gasglu yr efra[…] ddiwreiddio y gwenith gyd â hwy[…]

30 Gadewch i'r [l] ddau gyd-dy[…] hyd y cynhauaf: ac yn amser y cy[…] hauaf y dywedaf [m] wrth y medelwy[…] Cesglwch yn gyntaf yr efrau, [n] […] rhwymwch hwynt yn ysgubau i'[…] [o] *llwyr*-losgi; [p] ond cesglwch y gwenith i'm hysgubor.

l adn. 39. pen. 3. 12. a 22. 10—14. a 25. 6—13, 32. Mal. 3. 18. 1 Cor. 4. 5. m adn. 39—43. n 1 Sam. 25. 29. o pen. 25. 41. Es. 27. 10, 11. Esec. 15. 4—7. Ioan 15. 6. p pen. 3. 12. Luc 3. 17.

* Teyrnas nefoedd yma a arwydda oruchwyliaeth yr efengyl, neu yr eglwys weledig yn y byd hwn. † Yr had da yw athrawiaeth dda yn cael ei phregethu, a dynion da yn cael eu gosod yn yr eglwys. ‡ Y dynion oedd apostolion Crist, a gwir weinidogion y gair wedi hyny, a'u cwsg oedd gormod diofalwch a diffyg gwyliadwriaeth. || Rhyw fath o chwyn tebyg iawn i wenith oedd yr efrau, nas gwyddom ni am danynt yn y wlad hon. Mae gofyniadau y gweision yma yn dangos gofid gwir weinidogion y gair o weled y fath gymmysgedd a llygriad yn yr eglwys, a'u parodrwydd hwy, hyd y mae ynddynt, i'w phuro oddi wrth y cymmysgedd a'r llygriad hyny. § Ac mae yr ateb yn dangos amynedd Duw at y rhai drwg, ei ofal am ei wir bobl, ac hefyd anfedrusrwydd ei weision ffyddlonaf i wahaniaethu duwiolion a rhagrithwyr. Cawn sylwi ar y ddammeg hon eto yn yr agoriad arni.

31 ¶ Dammeg arall [q] a osod[…] efe iddynt, gan ddywedyd, [r] * Cy[…]yb yw teyrnas nefoedd i † rony[…] had mwstard, yr hwn a gymmer[…] dyn ac a'*i* hauodd yn ei faes.

q adn. 24. Luc 19. 11. a 20. 9. r Marc 4. 30—32. Luc 13. 18, 19.

32 Yr hwn yn wir sydd [s] leiaf o'r holl hadau; ‡ond wedi iddo dyfu, mwyaf un o'r llysiau ydyw, ac y mae efe yn myned yn bren; [t] fel y mae adar y nef yn dyfod, ac yn nythu yn ei gangau ef.

s Salm 72. 16—19. Es. 2. 2—4. Esec. 47. 1—5. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. Mica 4. 1—3. Zec. 4. 10. a 8. 20—23. a 14. 7—10. Act. 1. 15. a 21. 20. Rhuf. 15. 18, 19. Dat. 11. 15. t Esec. 17. 23, 24. a 31. 6. Dan. 4. 12.

* Wrth deyrnas nefoedd yma eto mae i ni ddeall goruchwyliaeth yr efengyl, † Yr hon oedd yn y dechreuad yn fechan iawn fel gronyn o had mwstard, yr hwn sydd un o'r hadau lleiaf a heuir; ‡ond yn y gwledydd hyny, mae'n debyg, a dyfai i faintioli rhyfeddol. Felly gweinidogaeth yr efengyl, ymdaenodd mewn ychydig flynyddoedd dros deyrnasoedd ehang, ac hi a ymdaena yn fuan dros wyneb yr holl ddaear.

33 ¶ Dammeg arall a lefarodd efe wrthynt, Cyffelyb yw teyrnas nefoedd [u] * i surdoes, yr hwn a gymmerodd gwraig ac a'i cuddiodd mewn †tri phecaid o flawd, [x] hyd oni surodd y cwbl.

u Luc 13. 21. 1 Cor. 5. 6, 7. Gal. 5. 9. x Job 17. 9. Diar. 4. 18. Hos. 6. 3. Ioan 15. 2. a 16. 12, 13. Phil. 1. 6, 9 a 3. 13—15. 1 Thes. 5. 23. 24. 2 Pedr 3. 18.

Yn y ddammeg ddiweddaf gwelsom lwyddiant a chynnydd achos yr efengyl yn y byd, yma gwelwn effaith a chynnydd gras yr efengyl yn y galon: yn troi yr holl enaid i'r unrhyw ansawdd a natur sanctaidd ag ef ei hun. *Surdoes fyddai gan y gwragedd yn y wlad hono yn eplesu eu toes. † Tri phecaid: hyny yn gyffredin a bobid ar y tro. Tair phiolaid. Gwel Gen. 18. 6.

34 [y] * Hyn oll a lefarodd yr Iesu trwy ddammegion wrth y torfeydd; ac heb ddammeg ni lefarodd efe wrthynt:

y Mar. 13. Marc 4. 33, 34.

35 Fel [z] y cyflawnid yr hyn a ddywedwyd trwy y prophwyd, gan ddywedyd, [a] Agoraf fy ngenau mewn dammegion; [b] † mynegaf bethau cuddiedig [c] er pan seiliwyd y byd.

z adn. 14. pen. 21. 4, 5. a Salm 78. 2. b Salm 49. 4. Es. 42. 9. Am. 3. 7. Rhuf 16 25, 26. 1 Cor. 2. 7. Eph. 3. 5, 9. Col. 1. 25, 26. 2 Tim. 1. 9, 10. Tit. 1. 2, 3. Heb. 1. 1. 1 Pedr 1. 11, 12. c pen. 25. 34. Ioan 17. 24. Act. 15. 18. 1 Pedr 1. 20, 21. Dat. 13. 8. a 17. 8.

* Llefarodd yr Iesu y pethau uchod ar ddammegion, rhag ofn yr Iuddewon; pe llefarasai yn fwy eglur, buasai ei elynion yn cyffroi yn ei erbyn. Llefarodd felly hefyd fel cerydd arnynt, am beidio credu y pethau a lefarasai o'r blaen yn eglurach: a llefarodd felly i wneyd ei ddisgyblion yn fwy awyddus am ddeall ei feddwl. Llefarodd felly, yn olaf, i gyflawni yr Ysgrythyr, Salm 78. 2. † Pethau cuddiedig yn nghyngor tragywyddol Duw, cuddiedig gan dywyllwch cysgodau am oesoedd, a chuddiedig o ran y dull yr oedd Crist yn eu llefaru y pryd hwnw. Y pethau am dano ei hun a'i deyrnas oeddynt.

36 ¶ * Yna [d] yr anfonodd yr Iesu y torfeydd ymaith, [e] ac yr aeth i'r tŷ: † a'i ddisgyblion a ddaethant atto, gan ddywedyd, [f] ‡ Eglura i ni ddammeg efrau y maes.

d pen. 14. 22 a 15. 39 Marc 6 45. a 8 9. e adn 1. pen. 9. 28. Marc 4 34. f adn 11 pen 15 15, 16 Marc 7. 17 Ioan 16. 17-20.

* Aeth y torfeydd ymaith heb fod nemawr gwell o'r hyn a glywsent, fel yr â torfeydd lawer eto. † Er bod y torfeydd yn ddifater am wybodaeth, nid felly y disgyblion, yr oeddynt hwy am ddeall. ‡ Ac yn enwedig am ddeall dammeg efrau y maes: yn hon yr oeddent dywyllaf, neu hon a gawsai yr effaith fwyaf arnynt.

37 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [g] * Yr hwn sydd yn hau yr had da, [h] yw Mab y dyn;

g adn. 24, 27. h adn 41 pen 16 40 a 16 13 16 Luc 19. 10. Ioan 13 20 a 20 21 Act 1 8 Rhuf 15 18 1 Cor 3. 5—7. Heb 1 1 a 2 3

38 † A'r [i] maes yw y byd; [k] ‡ a'r had da, hwynt-hwy yw plant y deyrnas; a'r efrau yw [l] plant y drwg;

i pen. 24 14. a 28. 19. 20 Marc 16. 15—20 Luc 24 47 Rhuf. 10. 18. a 16 26 Col 1 6 Dat. 14. 6. k Salm 22 30. Es 53 10. Hos 2 23 Zec. 10 8, 9 Ioan 1. 12, 13 a 12 24. Rhuf 8 17. Iago 1 18 a 2. 5 1 Pedr 1 23 1 Ioan 3 2, 9. l adn 19. Gen 3 15 Ioan 8 44. Act. 13 10. Phil. 2 15, 16. 1 Ioan 3. 8, 10.

39 ‖ A'r [m] gelyn yr hwn a'u hauodd hwynt, yw diafol; [n] § a'r cynhauaf yw diwedd y byd; [o] a'r medelwyr yw yr angelion.

m adn. 25, 28 2 Cor. 2. 17. a 11 3, 13—15 Eph 2 2. a 6. 11, 12 2 Thes. 2 9—11. 1 Pedr 5. 8. Dat 12. 9 a 13. 14. a 19. 20 a 20. 2, 3, 7 10. n adn 49 pen 24 3 Dat 14. 15 o pen 25. 31. Dan. 7. 10. 2 Thes 1. 7-10 Jud 14.

* Yr hauwr yw Crist ei hun yn gyntaf ac yn benaf, a'i genadon hefyd drwy ei anfoniad ef. † Y maes yw y byd, yr holl fyd yn gyffredin, nid gwlad Israel yn unig: a Christ yr hauwr yw perchen y maes. ‡ Yr had da, plant y deyrnas, yw gwir dduwiolion; deiliaid ffyddlon teyrnas Iesu yma, ac etifeddion y deyrnas yn y nef. Yr efrau yw plant y drwg, plant diafol; ond yn yr eglwys, ac a rhyw fath o grefydd ganddynt, gau-gredinwyr, rhagrithwyr, anghristwyr, gwrthddeddfwyr, a ffug-ysbrydolwyr, o bob math. ‖ Diafol drwy ei offerynau, sef y gau-athrawon, a genedlodd y rhai hyn oll, ac a'u dygodd i mewn i'r eglwys, i dwyllo dynion, ac i waradwyddo yr efengyl. Ar hyd nos, ac yn ddirgel, mae efe yn gwneyd hyn fwyaf llwyddiannus, pan mae gweinidogion a christionogion leiaf gwyliadwrus. § Ond yn niwedd y byd, dydd y farn gyffredinol, daw cynhauaf ar y da a'r drwg, ac angelion fydd y medelwyr yno: hwy fydd gweision Mab y dyn yn y gorchwyl mawr ac olaf hwn.

40 * Megis gan hynny [p] y cynnullir yr efrau, ac a'u llwyr-losgir yn tân; felly y bydd yn niwedd y byd hwn.

p adn. 30.

41 [q] † Mab y dyn a ddenfyn ei angelion, [r] a hwy a gynnullant allan o'i deyrnas ef yr holl dramgwyddiadau, [s] a'r rhai a wnant anwiredd;

q pen. 24. 31. Marc 13. 27. Heb 1. 6, 7, 14. Dat. 5. 11, 12. r adn 49. pen. 18. 7. Rhuf. 16. 17, 18 2 Pedr 2. 1, 2. s pen. 7. 22, 23. Luc 13. 26, 27. Rhuf. 2. 8, 9, 16. Dat. 21. 27.

[illegible] y mae gyda'r Tad.

[illegible] wrandawed.

[illegible] Iesu, ac ar [illegible] gyfiawn a didwyll yn eu calonau, [illegible] teyrnas eu Tad, ac yno dis- [illegible] yn berffaith sanctaidd a gogonedd- [illegible] arnynt na'r un rhagrithiwr [illegible] Gwrandawn ninnau yn sobr a [illegible], ar y ddammeg bwysig hon a i de- [illegible]

44 [c] Drachefn, [a] cyffelyb yw [*] teyrnas nefoedd i † drysor wedi ei ‡ guddio mewn || maes; yr hwn wedi i ddyn ei gaffael, a'i cuddiodd, ac [b] o lawenydd am dano, sydd yn myned ymaith, § ac yn gwerthu yr hyn oll a fedd, ac [c] yn prynu y maes hwnnw.

[a] pen. 6. 21. Diar. 2. 2—5. a 16. 16. a 17. 16. a 19. 1. Ioan 6. 35. Rhuf. 15. 4. 1 Cor. 2. 9, 10. Col. 2. 2. a 3. 3, 4, 16. [b] pen. 19. 21, 27, 29. Luc 14. 33. a 18. 22, 24. a 19. 6—8. Act. 2. 44—47. a 4. 32—35. Phil. 3. 7—9. Heb. 10. 34.

[illegible] Marc 16. 20—21. Luc 18. 28— [illegible]

[a] Mae [illegible] yn ddedwyddwch yn [illegible] Pan gaffo pechadur [illegible] gwiliant a'i werth, [illegible] "perl gwerthfawr," ac [illegible] yn ddiwerth [illegible] Mae yn foddlawn i y[illegible] pob peth arall fel [illegible] a cholled [illegible] perl gwerthfawr [illegible].

47 [d] Drachefn, [e] cyffelyb yw teyrnas nefoedd i [f] † rwyd a fwriwyd yn y ‡ môr, [g] ac a gasglodd o bob rhyw beth:

[d] pen. 4. 19. Marc 1. 17. Luc 5. 10. [e] adn. 24— [illegible]

48 Yr hon, wedi ei llenwi, a ddyisasant i'r lan, ac a eisteddasant, [h] ac a gasglasant y rhai da mewn llestri, a bwriasant allan y rhai drwg.

[h] adn. 30, 40—43. pen. 3. 12.

49 Felly y bydd yn niwedd y byd: [l] yr angelion a ânt allan, [m] ac a ddidolant y rhai drwg o blith y rhai cyfiawn;

[l] adn. 39. pen. 24. 31. [m] pen. 22. 13—14. a 25. [illegible] 19—22. 2 Thes. 1. 7—10. Dat. 20. 12—15.

50 Ac a'u bwriant hwy i'r ffwrn dân: yno y bydd [n] wylofain a rhingian dannedd.

[n] pen. 24. 50, 51. Luc 13. 27, 28. Dat. 14. 10, 11. a 20. 10, 15.

Mae y ddammeg hon yn debyg i ddammeg yr efrau, yn dangos y cymmysgedd o dda a drwg a fydd yn yr eglwys tra byddo hi ar y ddaear. * Teyrnas nefoedd yw gorucliwyliaeth yr efengyl. † Y rhwyd yw yr efengyl hon, yn y pregethiad o honi. Y môr yw y byd yn gyffredin, lle pregethir yr efengyl. || Y pob rhyw beth, da a drwg a gasglodd [illegible]

y torfeydd ef ar draed, trwy fyned o amgylch a chroesi yr Iorddonen oedd yn rhedeg i'r llyn hwnw, a thrwyddo. ‖ Er mor lluddedig oedd yr Iesu, efe a dosturiodd wrth y torfeydd: tosturiodd wrth eu heneidiau gan eu dysgu, ac wrth eu cyrph gan iachâu eu clefydau.

15 ¶ Ac wedi ei myned hi yn hwyr, [a]daeth ei ddisgyblion atto, gan ddywedyd, Y lle sydd anghyfannedd, a'r awr a aeth weithian heibio: [b]gollwng y dyrfa ymaith, fel yr elont i'r pentrefi, ac y prynont iddynt fwyd.

[a] Marc 6. 35, 36. Luc 9. 12. [b] pen. 15. 23. Marc 8. 3.

* Yr awr giniaw, mae'n debyg, oedd wedi myned heibio, a'r dydd yn hwyrâu.

16 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, [c]*Nid rhaid iddynt fyned ymaith: †rhoddwch chwi iddynt beth i'w fwytta.

[c] 2 Bren. 4. 42—44. Jab. 21. 16, 17. Diar. 11. 24. Preg. 11. 2. Luc 3. 11. Ioan 13. 29. 2 Cor. 8. 2, 3. a 9. 7, 8.

* Gwyddai yr Iesu beth a allai efe wneyd, a pha beth oedd yn fwriadu ei wneyd, er nas gwyddai y disgyblion. † Dywedodd wrth ei ddisgyblion am roddi iddynt beth i'w fwyta, i ddangos iddynt eu dyledswydd, ac i brofi ei ffydd ynddo ef, a'u hufudd-dod i'w orchymyn.

17 A hwy a ddywedasant wrtho, [d]*Nid oes gennym ni yma ond pum torth, a dau bysgodyn.

[d] pen. 15. 33, 34. Num. 11. 21—23. Salm 78. 19, 20. Marc 8. 27, 28. a 8. 4, 5. Luc 9. 13. Ioan 6. 5—9.

18 Ac efe a ddywedodd, Dygwch hwynt yma i mi.

19 [e]† Ac wedi gorchymyn i'r torfeydd eistedd ar y gwelltglas, a chymmeryd y pum torth, a'r ddau bysgodyn, [f]efe a edrychodd i fynu tu a'r nef, [g]‡ac a fendithiodd, ac a dorrodd; ac a roddes y torthau i'r disgyblion, a'r disgyblion i'r torfeydd.

[e] pen. 15. 35. Marc 6. 39, 40. a 8. 6. Luc 9. 14, 15. Ioan 6. 10. [f] Marc 6. 41. a 7. 34. Luc 9. 16. Ioan 11. 41. [g] pen. 15. 36. a 26. 26, 27. 1 Sam. 9. 13. Marc 8. 6. a 14. 22, 23. Luc 22. 19. a 24. 30. Ioan 6. 11, 23. Act. 27. 35. Rhuf. 14. 6. 1 Cor. 10. 16. 31. a 11. 24. Col. 3. 17. 1 Tim. 4. 4, 5.

20 A hwy oll a fwyttasant, ac [h]a gawsant eu digon: [i]‖ac a godasant o'r briw-fwyd oedd yn ngweddill, §ddeuddeg basgedaid yn llawn.

[h] pen. 5. 6. a 15. 33. Ex. 16. 8. 12. Lef. 26. 26. 1 Bren. 17. 12—16. 2 Bren. 4. 43, 44. Diar. 13. 25. Esec. 4. 14—16. Hag. 1. 6. Luc 1. 53. a 9. 17. Ioan 6. 7, 11. [i] pen. 15. 37, 38. a 16. 9—10. Marc 6. 42—44. a 8. 8, 9, 16—21. Ioan 6. 12—14.

21 A'r rhai a fwyttasant oedd yn [k]nghylch pum mil o wyr, heb law gwragedd a phlant.

[k] Ioan 6. 10. Act. 4. 4, 34. 2 Cor. 9. 8—11. Phil. 4. 19.

* Nid oedd gan y disgyblion ond ychydig ymborth, efallai prin digon iddynt eu hunain a'u Hathraw; a hwnw yn wael, pûm torth haidd, medd Ioan; lle y gwelwn dlodi ac iselder Mab Duw a'i ganlynwyr *yn y byd hwn*. † Er nad oedd *ond y gwelltglas yn fwrdd ganddynt, a'r awyr las yn dô uwch eu penau*, eto yr oedd yma wledd ardderchocach na gwledd Ahasferus gynt. ‡ Diammau mai arfer wastadol Iesu oedd gofyn bendith ar ei ymborth, a diolch am dano hefyd: ac yn hyn mae yn dangos y dylem ninnau wneyd yr un modd. Gallasai beri i'r ymborth amlhâu, fel y bendithiodd y creaduriaid gynt, Gen. 1. 22. ond yma ni wnaeth ond gofyn bendith Duw ar hyny oedd. Ac eto rhaid ei fod yn amlhâu wrth ei dori fel olew y wraig weddw gynt. ‖ Er bod y dyrfa yn bûm mil, heblaw gwragedd a phlant, eto cafodd pob un ei ddigon; ac mae yn debyg fod y gweddill yn fwy nac oedd y cyfan ar y dechreu, felly ni bu ach ar ei golled. § Deuddeg basgedaid, un i bob un o'r apostolion i'w cario, yn ol arfer yr Iuddewon wrth deithio.

22 ¶ * Ac yn y fan [l]y gyrrodd yr Iesu ei ddisgyblion i fyned i'r llong, ac i fyned i'r làn arall o'i flaen ef, [m]tra fyddai efe yn gollwng y torfeydd ymaith.

[l] Marc 6. 45. [m] pen. 13. 36. a 15. 39.

* Mae Ioan wrth adrodd yr hanes hwn (Pen. 6. 15.) yn dywedyd fod y dynion ar fedr cipio yr Iesu i'w wneuthur yn frenin; am hyny tro call a doeth iawn oedd iddo ef ddanfon y disgyblion ymaith, a gollwng y dyrfa ymaith yn ddioed, rhag y buasai amcan y bobl i'w wneuthur ef yn frenin yn achos o gynnwrf, a pherygl iddo ef ei hun. Mae y gair gyru yn arwyddo anewyllysgarwch i fyned o'u tu hwynt, a brys i'w danfon o'i du yntau.

23 Ac wedi iddo ollwng y torfeydd ymaith, [n]efe a esgynodd i'r mynydd wrtho ei hun, *i weddïo: ac wedi ei † hwyrhâu hi, [o]yr oedd efe yno yn unig.

[n] pen. 6. 6. a 26. 36. Marc 6. 36. Luc 6. 12. Act. 6. 4. [o] Ioan 6. 15—17.

* Arferai Iesu weddïo yn ddirgel yn aml, er dangos y dylai pawb o'i ganlynwyr wneyd yr un modd. Nid oedd ganddo ef ddim pechodau i ofyn eu maddeu na'u darostwng: ond yr oedd ganddo lawer o waith pwysig o'i flaen, profedigaethau a dyoddefiadau mawrion i fyned trwyddynt; ac yr oedd angen cymmorth ar ei ddynoliaeth yn wyneb y pethau hyny. Heblaw hyny, yr oedd achos ei ddisgyblion a'i holl eglwys ganddo ef i'w ddwyn at y Tad yn ei weddïau. A'i brif hyfrydwch hefyd oedd cymdeithasu â Duw. † Soniwyd am hwyrhau o'r blaen adn. 15. Yr oedd gan yr Iuddewon ddau hwyr; y cyntaf, o dri o'r gloch hyd fachlud haul, am hwnw y soniwyd o'r blaen, a'r ail, yn ngwyll y nos, fel y galwn ninnau hwyr: y cyfnos, Exod. 12. 6. Deut. 16. 6.

24 A'r llong oedd weithian yn nghanol y môr, [p]yn drallodus gan donnau: * canys gwynt gwrthwynebus ydoedd.

[p] pen 8. 24. Es. 54. 11. Marc 6. 48. Ioan 6. 18.

25 † Ac yn [q]y bedwaredd wylfa o'r nos yr aeth yr Iesu attynt, [r]‡gan rodio ar y môr.

[q] pen. 24. 43. Luc 12. 38. [r] Job 9. 8. Salm. 93. 3, 4. a 104. 3. Marc 6. 48. Ioan 6. 19. Dat. 10. 2, 5, 8.

4 * Canys Ioan a ddywedodd wrtho, [f] Nid cyfreithlawn i ti ei chael hi.

[f] Lef. 18. 16. a 20. 21. Deut. 25. 5, 6. 2 Sam. 12. 7. 1 Bren. 21. 19. 2 Cron. 26. 18, 19. Diar. 28. 1. Es. 8. 20. Marc 6. 18. Act. 24. 24, 25.

* Tybir mai ar wahoddiad yr aeth Ioan i lys Herod, ond gan iddo fyned yno nis gallai, ddyfod oddi yno heb ryddâu ei gydwybod, a dywedyd wrth Herod am ei ddrwg fuchedd: dyn yn ysbryd a nerth Elias oedd Ioan.

5 * Ac [g] efe yn ewyllysio ei roddi ef i farwolaeth, † a ofnodd y dyrfa; [h] canys hwy a'i cymmerent ef megis prophwyd.

[g] Marc 6. 19, 20. a 14. 1, 2. Act. 4. 21. a 5. 26. [h] pen. 21. 26, 32. Marc 11. 30—32. Luc 20. 6.

* Ewyllysiai Herod roddi Ioan i farwolaeth o herwydd ei hyfdra yn dywedyd yn erbyn ei bechod ef, a Herodias hefyd yn ei annog ef i hyny. † Ond gan gymmaint oedd parch Ioan yn mhlith y bobl, ofnai Herod wneyd hyny rhag codi gwrthryfel yn mysg ei ddeiliaid.

6 * Eithr pan [i] gadwyd dydd genedigaeth Herod, [k] † y dawnsiodd [l] merch Herodias ger eu bron hwy, ‡ ac a ryngodd fodd Herod.

[i] Gen. 40. 20. Est. 1. 2—9. a 2. 18. Dan. 5. 1—4. Hos. 7. 5, 6. Marc 6. 21—23. [k] pen. 22. 24. [l] Est. 1. 10—12.

7 O ba herwydd [m] efe a addawodd, trwy lw, roddi iddi beth bynnag a ofynai.

[m] Est. 5. 3, 6. a 7. 2.

* Tybir fod hyn tua blwyddyn a hanner wedi rhoddi Ioan yn ngharchar. Cyfrifai yr Iuddewon mai arfer genedlig oedd cadw dydd genedigaeth; ond fel pob arfer lygredig arall, daeth yn raddol i'w plith hwythau. † Salome oedd enw hon, merch Herodias o Phylip. Nid peth arferol oedd i ferched boneddigaidd ddawnsio ger bron gwrrywiaid yn mhlith yr Iuddewon; ond yma yr oedd pob gwylder a gweddeidd-dra wedi darfod. ‡ Gwedi ei enyn gan win, cafodd Herod ei foddâu gymmaint yn llamsach y ferch hon, fel y tyngodd yn annuwiol, y rhoddai efe iddi beth bynag a geisiai.

8 A hithau, [n] * wedi ei rhag-ddysgu gan ei mam, a ddywedodd, [o] Dyro i mi yma ben Ioan Fedyddiwr mewn [p] dysgl.

[n] 2 Cron. 22. 3. Marc 6. 24. [o] 1 Bren. 18. 4, 13. a 19. 2. 2 Bren. 11. 1. Diar. 1. 16. [p] Num. 7. 13, 19, 84, 85. Esra 1. 9.

* Gwelwn yma rym dygasedd ac awydd dial: nid oedd dim llai na bywyd Ioan Fedyddiwr a foddlonai y Jezebel hon. Gwelwn hefyd y niwed ofnadwy o rïeni annuwiol, yn tywys eu plant i ddrygioni a cholledigaeth. A gwelwn yn drydydd pa fath yw gwŷr llys gwenieithus; nid oedd yr un o honynt a ymyrai i achub bywyd y Bedyddiwr sanctaidd.

9 * A'r [q] brenhin a fu [r] drist ganddo: † eithr [s] o herwydd y llw, ‡ a'r rhai a eisteddent gyd âg ef wrth y ford, efe a orchymynodd *ei* roi *ef iddi*.

[q] adn. 1. Marc 6. 14. [r] adn. 5. pen. 27. 17—26. Dan. 6. 14—16. Marc 6. 20, 26 Luc 13. 32. Ioan 19. 8, 12—16. Act. 24. 23—27. a 25. 3—9. [s] Num. 30. 5—8. Barn. 11. 30, 31, 39. a 21. 1, 7—23. 1 Sam. 14. 24, 39, 45. a 25. 22—32, 34. a 28. 10. 2 Bren. 6. 31—33.

10 ‖ Ac efe a anfonodd [t] ac-
rodd ben Ioan yn y carchar.

[t] pen. 17. 12. a 21. 35, 36. a 22. 3—6. 2 Cron. 36. 16. Jer. 2. 30. Marc 6. 27—29. a 9. Dat. 11. 7.

11 § A dygpwyd ei ben e-
dysgl, [u] ac a'i rhoddwyd i'r ll-
a hi a'*i* dug *ef* i'w mam.

[u] Gen. 49. 7. Diar. 2 . 4. a 29. 10. Jer. 22. 3, 4. a 19. 2, 3. a 35. 6. Dat. 16. 6. a 17. 6.

* A'r brenin a fu drist ganddo: ei gydwybod ef, ond odid, a brawyc- y fath gais echryslawn; ond tybir bobl a'i tristâodd fwyaf, ac ofn r- drom am y fath weithred. † Llw dr- bwyll oedd y llw, a dylasai dori y f- hytrach na'i gadw. ‡ Ni fynai i'w edigion ei weled yn tori ei addun- dylasent hwy ei gynghori ef i wne- ond mae yn debyg mai nid cym- iawn oedd Ioan ganddynt hwytha- un math yn y byd o brawf, na rhait- budd, efe a ddanfonodd un o'r milw- cheidiol (felly yr arwydda y gair a dïenyddwr, yn Marc 6. 27.) i'r car- oedd Ioan, ac a dorodd ei ben ef- cais y llances, hi a gafodd ben Ioan, i'w mam; yr hon medd Jerome a'i chodd yn greulawn, gan dyny y ta- â'i wanu trwodd â nodwydd! Dyn- wch echryslawn ar ddydd genedigae- ond beth ni wna chwant anniwai- Daeth barn yn fuan am hyn oll, cafodd Herod ryfel gwaedlyd yn a- odias, collodd ei deyrnas, alltudi- hithau i wlad bellenig, a buont feirw gas gan, ac yn casâu eu gilydd. rhew, meddant, dan Salome, a ch- am ei gwddf, aeth ei phen ymaith.

12 A'i ddisgyblion ef a d-
ac a [x] gymmerasant ei gorph
claddasant: ac a aethant ac
asant i'r Iesu.

[x] pen. 27. 58—61. Act. 8. 2.

* Er dangos eu parch i'w hathraw, ei ddisgyblion ef yn weddaidd; m- i'r Iesu y tro llofruddiog, a thybir i- lyn Crist o hyny allan.

13 ¶ * A phan [y] glybu yr I-
a ymadawodd oddi yno mew-
† i anghyfanneddle o'r naill
wedi clywed o'r torfeydd, hw-
lynasant ef ar draed allan o'
oedd.

[y] adn. 1, 2. pen. 10. 23. a 12. 15. Marc 6. 9. 10. Ioan 6. 1, 2.

14 A'r Iesu a aeth allan, a-
odd dyrfa fawr; [z] ac a ‖ do-
wrthynt, ac efe a iachâodd eu
hwynt.

[z] pen. 9. 36. a 15. 32. Marc 6. 34. a 8. 1, 2 7. 13. a 19. 41. Ioan 11. 33—35. Heb. 2. 17. a

* Pan glybu yr Iesu, efe a yn- rhag ofn Herod mae yn debyg, ychydig seibiant iddo eu hun a'u d- † Lle dan lywodraeth Phylip oedd fanneddle hwn, felly yr oeddynt a- haedd Herod. ‡ Aethai yr Iesu m- dros gŵr o fôr, neu lyn Tiberias;

asant atto y rhai oll oedd mewn anhwyl:

[f] pen. 4. 24, 25. Marc 1. 28—34. a 2. 1, &c. a 3. 9—10. a 2. 36.

36 ‖ Ac a attolygasant iddo gael [n] cyffwrdd yn unig âg * ymyl ei wisg ef: a chynnifer ag a gyffyrddodd [o] a iachâwyd.

[n] pen. 9. 20, 21. Marc 3. 10. Luc 6. 19. Act. 19. 11, 12. [o] pen. 22. 1. Ex. 28. 33, &c. Num. 15. 38, 39. [o] Ioan 7. 37. Act. 2. 16. a 4. 9, 10, 14—16.

* Gennesaret oedd enw ardal helaeth ar du gorllewin y llŷn, yr hwn yn Luc 5. 1, a elwir llyn Gennesaret. Ystyr y gair yw Gardd y Tywysog. † Yn yr ardal hon yr oedd Capernaum, lle y buasai yr Iesu o'r blaen, a lle yr adwaenid ef gan lawer o'r trigolion, o herwydd amryw wyrthiau a wnaethai efe yn eu plith. ‡ Gweithred o ddyngarwch a thiriondeb oedd dwyn y cleifion ato ef, ac arferid gwneyd hyny yn mhob mân: ond O na byddai pawb yn fwy awyddus am ddwyn pechaduriaid at Iesu i gael iachâd ysbrydol. ‖ Barna rhai mai dychymmyg ofer-goelus oedd y gred oedd ganddynt, a'r dymuniad o gael cyffwrdd âg ymyl ei wisg ef; ond os felly, pa fodd yr oeddynt yn cael iachâd? nid oedd Iesu yn gwneyd dim i gefnogi dychymmygion coelgrefyddol felly; gwyddai efe am natur eu ffydd hwy, ei bod o'r iawn ryw: crediniaeth gref yn ei allu gwyrthiol ef, a hyder yn ei ddaioni dwyfol: am hyny ni siomodd mo honynt, ond iachâodd bawb a gyffyrddent âg ef.

PEN. XV.

Crist yn argyhoeddi yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid, &c.

YNA [a] yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid, [b] † y rhai oedd o Jerusalem, [c] a ddaethant at yr Iesu, gan ddywedyd,

[a] pen. 5. 20. a 23. 2, 15, &c. Luc 5. 30. Act. 23. 9. [b] Luc 5. 17, 21. [c] Marc 7. 1, &c.

2 Paham y mae dy ddisgyblion di [d] yn troseddu ‡ traddodiad yr hynafiaid? canys nid ydynt yn ‖ golchi eu dwylaw pan fwyttâont fara.

[d] Marc 7. 2. Gal. 1. 14. Col. 2. 8, 20—23. 1 Pedr 1. 18.

* Cyn y gallom ddëall yr adnodau uchod yn iawn, rhaid i ni ddëall rhywbeth am y llywodraeth Iuddewig mewn pethau crefyddol:— Yr arch-offeiriad oedd y prif swyddog eglwysig; yn chwanegol at hyny, gosododd yr Arglwydd ddeg a thringain eraill, Num. 11. 25, i gymmeryd eu rhan yn y llywodraeth. Y *Sanhedrim* y gelwid y rhai hyn, neu Senedd, yn ein iaith ni. Cynnulliad y rhai hyn oedd prif frawdlys yr Iuddewon, mewn pethau a berthynent i gyfraith Duw, yn foesol, yn wladol, ac yn seremoniol: ac yr oedd yn rhaid i bawb ymostwng i'w penderfyniad hwy. Gwaith y Senedd hon oedd, gofalu na byddai dim llygriad mewn crefydd. Yr oedd eu llys penaf yn Jerusalem, ond yr oedd ganddynt lysoedd bychain mewn amryw barthau o'r wlad: ac mae yn debyg fod llawer o'r Ysgrifenyddion a'r Phariseaid yn aelodau o'r Senedd hon. † Tybir i'r rhai hyn ddyfod o Jerusalem fel yspiwyr, i edrych a gaent hwy *rywbeth* yn erbyn Iesu; *a chan nas gallasent gael dim yn ei erbyn o ran yr un o orchymynion Duw,* maent yn dechreu cweryla âg ef am droseddu traddodiadau yr hynafiaid. ‡ Rhy faith fyddai dywedyd y cwbl am y traddodiadau hyn: yr oedd gan yr Iuddewon lawer aneirif o honynt; ac er dystrywio llawer o honynt yn ninystr diweddaf Jerusalem, mae ganddynt lawer o honynt eto, ac y maent yn awr fel cynt, yn rhoddi mwy o bwys ar y traddodiadau nac ar Air Duw. Taerent oddiar Deut. 4. 14, i'r Arglwydd roddi y deddfau ysgrifenedig i Moses y dydd, a'r traddodiadau llafar a di-ysgrifenedig y nos, yn y deugain niwrnod a deugain nos y bu efe gydag ef yn y mynydd. ‖ Un o'r traddodiadau hyny oedd, golchi dwylaw fel defod grefyddol cyn bwyta, yr hon ddefod nid oedd Iesu a'i ddisgyblion, mae yn debyg, yn ofalus iawn am ei chadw. Rhoddai yr Iuddewon bwys mawr ar y ddefod hon; dywedai eu hathrawon wrthynt, bod esgeuluso golchi y dwylaw yn fwy o bechod na godineb: ac un o honynt, pan oedd yn y carchar, ac heb ddigon o ddwfr i olchi ei ddwylo ac i'w yfed, a ddewisodd olchi ei ddwylaw yn hytrach, gan ddywedyd ei bod yn well iddo farw o syched, na throseddu traddodiad yr hynafiaid. Wrth hyn, nid rhyfedd eu bod yn beio ar Grist, ac yn barnu y dylasai gael ei ddwyn o flaen y Senedd.

3 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [e] * A phaham yr ydych chwi yn troseddu gorchymyn Duw trwy eich traddodiad chwi?

[e] pen. 7. 3—5. Marc 7. 6—8, 13.

* Mae pob chwanegiad at ddeddfau Duw, yn drais ar ei awdurdod llywodraethol ef, ac yn sarhâd rhyfygus ar ei ddoethineb ef, megys pe buasai wedi esgeuluso rhywbeth a allai dyn ei gyflawni.

4 * Canys [f] Duw a orchymynodd, gan ddywedyd, [g] Anrhydedda dy dad a'th fam: [h] † a'r hwn a felldithio dad neu fam, lladder ef yn farw.

[f] pen. 4. 10. a 5. 17—19. Es. 8. 20. Rhuf. 3. 31. [g] pen. 19. 19. Ex. 20. 12. Lef. 19. 3. Deut. 5. 16. Diar. 23. 22. Eph. 6. 1. [h] Ex. 21. 17. Lef. 20. 9. Deut. 21. 18—21. a 27. 16. Diar. 20. 20. a 30. 17.

5 ‡ Eithr [i] yr ydych chwi yn dywedyd, Pwy bynnag a ddywedo wrth *ei* dad neu *ei* fam, [k] ‖ Rhodd *yw* pa beth bynnag y ceit lês oddi wrthyf fi, ac [l] ni anrhydeddo ei dad neu ei fam, *difai fydd.*

[i] pen. 23. 16—18. Am. 7. 15—17. Marc 7. 10—13. Act. 4. 19. a 5. 29. [k] Lef. 27. 9, &c. Diar. 20. 25 Marc 7. 11, 12

6 [m] Ac fel hyn y gwnaethoch orchymyn Duw yn ddirym trwy eich traddodiad eich hun.

[l] 1 Tim. 5. 3, 4, 8, 16. [m] Salm 119. 126, 127, 139. Jer. 8. 8, 9. Hos. 4. 6. Mal. 2. 7—9. Marc 7. 13. Rhuf. 3. 31.

Mae yr Arglwydd Iesu yma yn crybwyll un amgylchiad o lawer, i ddangos pa fodd yr oeddent hwy yn troseddu gorchymyn Duw trwy eu traddodiad eu hunain. * Gorchymyn Duw oedd, anrhydeddu rhïeni; yr hyn sydd yn cynnwys pob math o ddyledswydd sydd ar blant i'w rhieni; eu caru, eu parchu, a'u cynnal yn eu henaint, os bydd achos, a'r plant yn gallu gwneyd hyny. Dyna orchymyn Duw, a thyna ddeddf naturiol a rhesymol, a

26 A phan welodd y disgyblion ef yn rhodio ar y môr, [s] dychrynasant, gan ddywedyd, || Drychiolaeth ydyw. § A hwy a waeddasant rhag ofn.

s 1 Sam. 28. 12—14. Job 4. 14—16. Dan. 10. 6—12. Marc 6. 49, 50. Luc. 1, 11, 12. a 24. 5. Act. 12. 15. Dat. 1. 17.

27 †‡ Ac yn y man y llefarodd yr Iesu wrthynt, gan ddywedyd, [t] Cymmerwch gysur: [u] myfi ydyw; nac ofnwch.

t pen. 9. 2. Ioan 16. 33. Act. 23. 11. u Es. 41. 4, 10, 14. a 51. 12. Luc 24. 38, 39. Ioan 6. 20. a 14. 1—3. Dat. 1. 17, 18.

* Cyfododd y gwynt gwrthwynebus hyn yn ol cyngor Duw, fel y caffai Iesu gyfle i ddangos fod ganddo awdurdod ar y gwynt â'r tònau. † Arferai yr Iuddewon gynt, ranu eu nos yn dair gwylfa, pedair awr yn mhob gwylfa; ond arfer y Rhufeiniaid oedd ei rhanu yn bedair gwylfa, tair awr yn mhob gwylfa: ac wedi i'r Iuddewon fyned dan eu llywodraeth hwy, newidiasant ddosparthiad y nos fel hwythau, i bedair gwylfa. Tua thri o'r gloch yn y bore oedd yr amser a enwir yma. ‡ Prïodol i Dduw yn unig, yw "sathru ar dònau y môr," Job 9. 8. Pan fyddai yr Aiphtiaid am ddangos rhywbeth anmhosibl ei wneyd, byddent yn tynu llun dau droed yn cerdded ar y môr. || Mae yn debyg nad oedd yr athrawiaeth am ysbrydion a drychiolaethau yn anhysbys i'r Iuddewon, nac yn anghredadwy ganddynt; er bod yn eu plith lawer o Saduceaid yn gwadu y cyfryw athrawiaeth. § Gan nad oedd eto yn ddigon goleu i ganfod mai yr Iesu oedd, tybiodd y disgyblion mai ysbryd rhyw ddyn marw ydoedd, yn rhagarwyddo drwg; neu, yntau, diafol, yn dyfod i wneuthur rhyw niwed iddynt; am hyny brawychasant, a gwaeddasant gan ofn. Cyfieithiad y Deg a thriugain, o Salm 91. 6, sydd fel hun:—"*Rhag ofn y diaflaid, sydd yn rhodio yn y nos,*" yr hyn sydd brawf amlwg, bod yr Iuddewon yn credu y cyfryw beth. †‡ Ond llefarodd yr Iesu wrthynt yn ei lais adnabyddus ei hun, gan sicrâu iddynt mai efe, eu Harglwydd a'u Cyfaill, ydoedd: yr hyn a chwalodd ymaith eu holl ofnau, ac a'u llanwodd â llawenydd mawr.

28 * A Phedr a'i hattebodd, ac a ddywedodd, O Arglwydd, † os tydi yw, [x] arch i mi ddyfod attat ar y dyfroedd.

x pen. 19. 27. a 26. 33—35. Marc 14. 31. Luc 22. 31—34, 49, 50. Ioan 6. 68. a 13. 36—38. Rhuf. 12. 3.

29 Ac efe a ddywedodd, ‡ Tyred. Ac wedi i Pedr ddisgyn o'r llong, [y] || efe a rodiodd ar y dyfroedd, i ddyfod at yr Iesu.

y pen 17. 20. a 21. 21. Marc 9. 23. a 11. 22, 23. Luc. 17. 6. Act. 3. 16. Rhuf. 4. 19. Phil. 4. 13.

30 § Ond [z] pan welodd efe y gwynt yn gryf, efe a ofnodd: a phan ddechreuodd suddo, efe a lefodd, gan ddywedyd, [a] Arglwydd, cadw fi.

z pen 26. 69—75. 2 Bren. 6. 15. Marc 14. 38, 66—72. Luc 22. 54—61. Ioan 18. 25—27. 2 Tim. 4. 16. 17. a pen. 8. 24, 25. Salm 3. 7. a 69. 1, 2. a 107. 27—30. a 116. 3, 4. Galar. 3. 54—56. Jon. 2. 2—7. 2 Cor. 12. 7—10.

31 †‡ Ac yn y man [b] yr estynodd yr Iesu *ei* law, [c] ac a ymaflodd yndd[o] ef, ac a ddywedodd wrtho, [d] ‡‡ Tydi [o] ychydig ffydd, paham y [e] petrusaist[?]

b Salm 138. 7. Marc 1. 31, 41. a 5. 41. Act. 4. 30. c Ge[n]. 22. 14. Deut. 32. 36. Marc 16. 7. Luc 22. 31, 32. a 24. [...] 1 Pedr 1. 5. d pen. 8. 26. a 16. 8. a 17. 20. Marc 4. 40. 16. 14. Luc 24. 25. e pen. 21. 21. a 28. 17. Marc 11. [..] Rhuf. 4. 18—20. 1 Tim. 2. 8. Iago 1. 6—8.

* Yr oedd Pedr yn fwy blaenllaw na'r [...] o'r disgyblion eraill yn gyffredin, i lefaru [...] gweithredu; ond yn ei wresawgrwydd [...] wroldeb, nid oedd bob amser yn ddigon adn[a]byddus o'i galon ei hun, ac o herwydd hy[ny] yr oedd weithau yn rhy fyrbwyll ac anturi[...] † Yr oedd yr "os" yma yn dangos nad oe[dd] ffydd Pedr ddim mòr gadarn ag y dyla[sai] fod, wedi iddo glywed llais ei Arglwydd [...] dywedyd, Myfi ydyw. ‡ Caniatâodd yr Ie[su] iddo ddyfod, i brofi ei ffydd, ac i ddang[os] iddo ei wendid. || Efe a rodiodd ar y dy[froedd] oedd cyhyd ag y daliodd Iesu ef i fynu, [a] chyhyd ag y parhâodd ei ffydd yntau [...] gafael yn Iesu. § Yn amgylchiad Pedr y[...] gallwn weled fel y mae hi gyda chredinw[yr] yn gyffredin; tybiwn weithiau y gallwn y[mddiried] i Dduw yn mhob amgylchiad a [...] yllfa; ond yn aml, pan ddelo rhyw dra[...] neu gyfyngdra, mae ein calonau ni yn p[...] a ninnau yn soddi. Nis gŵyr neb beth y[dyw] ei galon hyd oni phrofer ef. †‡ Yn yr adeg [...] o enbydrwydd, gwaeddodd Pedr am ei fyw[...] ac yn y fàn ymaflodd yr Iesu ynddo: nid [...] efe byth yn mhell oddiwrth ei bobl yn ei c[...] yngderau. ‡‡ Mae petruso yn wrthwyne[b] [i] ffydd, ond nid yw yn profi fod yr enaid [heb] ddim ffydd, y mae ganddo ychydig ffydd.

32 * A phan [f] aethant hwy i mew[n] i'r llong, peidiodd y gwynt.

f Salm 107. 29, 30. Marc 4. 41. a 6. 51. Ioan 6. 21.

33 † A daeth y rhai oedd yn y llong, ac [g] a'i haddolasant ef, gan ddywedyd, [h] ‡ Yn wir Mab Duw ydwyt ti.

g pen. 15. 25. a 28. 9, 17. Luc 24. 52. h pen. 16. 1[6]. a 17. 5. a 26. 63. a 27. 43, 54. Salm 2. 7. Marc 1. 1. a 14. [61]. a 15. 39. Luc 4. 41. a 8. 28. Ioan 1. 49. a 6. 69. a 9. [35]—[38]. a 11. 27. a 17. 1. a 19. 7. Act. 8. 37. Rhuf. 1. 4.

* Rhodiodd Crist â Pedr megis llaw yn llaw hyd oni ddaethant i mewn i'r llong: ac yn y fàn y daethant i mewn peidiodd y gwynt ar arch ei greawdwr a'i lywodraethwr mawr. † Mae yn ddiau bod amryw yn y llong heblaw yr apostolion; o leiaf yr oedd y morwyr a berthynai i'r llong yno. Y rhai hyn wedi gweled Iesu yn rhodio ar y môr, ei weled yn achub Pedr rhag soddi, a gweled y gwynt yn tawelu yn y fàn y daeth i'r llong; hwy a synasant, ac a'i haddolasant ef, gan ei gyfaddef yn wir yn Fab Duw. ‡ Dyma'r tro cyntaf yr ydym yn cael cydnabyddiaeth eglur a phendant o hóno yn Fab Duw. Cydnabuwyd ef yn Fab Dafydd, ac y Prophwyd oedd ar ddyfod i'r byd, o'r blaen; ond yma yn Fab Duw, ac ni wrthododd yntau yr addoliad na'r cydnabyddiaeth.

34 ¶ Ac [i] wedi iddynt fyned trosodd, hwy a ddaethant i dir [k] * Gennesaret.

i Marc 6. 53—56. k Luc 5. 1.

35 † A phan adnabu gwyr y fan honno ef, [l] hwy a ‡ anfonasant i'r holl wlad honno o amgylch, ac a ddyg-

n rhy bell, a chwedi dywedyd gor-
erbyn y gyfraith yn nghylch bwyd-
Dëallwn wrth yr ateb, bod yr Iesu yn
eryddu am eu hannwybodaeth; dy-
dëall pethau fel hyn yn well, wedi
yd gydag ef. Mae Duw yn disgwyl i
ddu mewn gwybodaeth yn gyfatebol
isíon a gaffom.

nid ydych chwi yn deall etto,
yr hyn oll sydd yn myned i
i'r genau, † yn cilio i'r bola,
wrir ef allan i'r geudŷ ?

. 19, 20. 1 Cor. 6. 13. Col. 2. 21, 22. *h* 2 Bren.

Eithr *i* y pethau a ddeuant allan
u, sydd yn dyfod allan o'r gal-
pethau hynny a halogant ddyn.

. pen. 12. 34. 1 Sam. 24. 13. Salm. 36. 3. Diar.
2. a 15. 2, 28. Luc 19. 22. Iago 3. 6—10. Dat.

anys *k* o'r galon y mae *l* medd-
wg yn dyfod allan, lladdiad-
rïodasau, godinebau, lladrad-
-dystiolaethau, cablau.

. 5. a 8. 21. Diar. 4. 23. a 6. 14. a 22. 15 Jer.
. 21—23. Rhuf. 3. 10—19. a 7. 18. a 8. 7, 8.
. Eph. 2. 1—3. Tit. 3. 2—6. *l* pen. 9. 4.
3. Es. 55. 7. a 59. 7. Jer. 4. 14. Act. 8. 22.
5.

yma y pethau *m* sydd yn hal-
: *n* || eithr bwytta â dwylaw
i, ni haloga ddyn.

3. 16, 17. a 6. 9—11, 18—20. Eph. 5. 2—6.
7. *n* adn. 2. pen. 23. 25, 26. Marc 7. 3, 4.
40.

" yr hyn oll" yma, rhaid i ni ddëall,
ag oedd yn lân dan y ddeddf; yr
gymmerid mewn cymmedroldeb;
oll oedd yn cael ei sancteiddio drwy

gythraul.

q pen. 3. 8. 9. Salm 45. 12. Esec. 3. 6. Marc 7. 26.
r pen. 9. 27. a 17. 15. Salm 4. 1. a 6. 2. Luc 17. 13. a 18.
13. *s* pen. 1. 1. a 20. 30, 31. a 22. 42—45. Luc 18. 38,
39. Ioan 7. 41, 42. *t* pen. 17. 15. Marc 7. 25. a 9. 17—22.

23 || Eithr *u* nid attebodd efe iddi
un gair. A daeth ei ddisgyblion atto,
ac a attolygasant iddo, gan ddywed-
yd, *x* Gollwng hi ymaith; canys y
mae hi yn llefain ar ein hol.

u Gen. 42. 7. Deut. 8. 2. Salm 28. 1. Galar. 3. 8.
x pen. 14. 15. Marc 10. 47, 48.

* Mae yn debyg mai paganes a fuasai y
wraig hon, un o hiliogaeth yr hen Ganaan-
eaid, gweddillion pa rai a lechasant yn yr ar-
daloedd hyny. † Tybir ei bod wedi cael ei
dychwelyd i'r grefydd Iuddewig trwy ddar-
llen y cyfieithiad Groeg o'r Hen Destament,
ac wrth gymharu yr hyn a ddarllenasai am y
Messiah, â'r hyn a glywsai am Iesu, pender-
fynodd yn ei meddwl mai Iesu oedd y Mes-
siah: am hyny mae yn ei gyfarch ef " O Ar-
glwydd, Fab Dafydd," enwad cyffredinol ar y
Messiah yn mhlith yr Iuddewon. ‡ Yr oedd
ei merch wedi ei meddiannu gan gythraul, fel
llawer yn y dyddiau hyny. || Peidiodd Iesu
a'i hateb ar y cyntaf, nid o ddifaterwch am
ei chŵyn, ond i brofi ei ffydd, neu yn hytrach
i ddangos ei ffydd hi i eraill. § Y disgyblion
un a'i yn blino ar ei chrïau hi, neu yn tosturio
wrthi, a ddeisyfent ar Grist wrando ei chŵyn
a'i gollwng ymaith. Nid oes dim anghyson-
deb yn yr Efengylwyr yn eu hadroddiad o'r
hanes hwn, erbyn i ni ystyried bod y naill
Efengylwr yn aml yn crybwyll peth ag mae
y lleill yn ei adael heb ei grybwyll.

24 * Ac efe a attebodd ac a ddy-
wedodd, *y* † Ni'm danfonwyd i ond
at ddefaid colledig tŷ Israel.

gymmeradwywyd hyd yn nod gan baganiaid. † Ac yn Exod. 21. 17, mae Duw yn gorchymyn rhoddi i farwolaeth y neb a dòro y gorchymyn hwn, drwy felldithio, cablu, neu anmharchu tad neu fam. ‡ Nid oedd y Phariseaid yn dywedyd yn erbyn y gorchymyn uchod mewn geiriau; ond yr oedd ganddynt draddodiad, ag oedd yn ei ddirymu: ‖ sef, os byddai i rywun wneyd adduned o gyflwyno yr hyn oll a allai hebgor o'i feddiannau i'r drysorfa, at achos crefydd, gallai beidio cynnorthwyo ei dad neu ei fam, pa mor anghenus bynag a fyddent; dàn yr esgus rhagrithiol nas gallai eu cynnorthwyo heb dori ei adduned. Arferai llawer wneyd felly yn mhlith yr Iuddewon, a chefnogid hwy i hyny gan y Phariseaid a'r Ysgrifenyddion, ceidwaid y drysorfa.

7 * O [n] ragrithwyr, [o] da y prophwydodd Esaias am danoch chwi, gan ddywedyd,

n pen. 7. 5. a 23. 23—29. o Marc 7. 6. Act. 28. 25—27.

8 [p] Nesâu y mae y bobl hyn attaf â'u genau, a'm hanrhydeddu â'u gwefusau; [q] a'u calon sydd bell oddi wrthyf.

p Es. 29. 13. Ezec. 33. 31. Ioan 1. 47. 1 Pedr 3. 10. q Diar. 23. 26. Jer. 12. 2. Act. 8. 21. Heb. 3. 12.

9 † Eithr [r] yn ofer y'm hanrhydeddant i, gan [s] ‡ ddysgu gorchymynion dynion yn ddysgeidiaeth.

r Ex. 20. 7. Lef. 26. 16, 20. 1 Sam. 25. 21. Salm 39. 6. a 73. 13. Preg. 5. 2—7. Es. 1. 13—15. a 58. 1—3. Mal. 3. 14. Marc 7. 7. 1 Cor. 15. 2. Iago 2. 20. s Deut. 12. 32. Diar. 30. 5, 6. Es. 29. 13. Col. 2. 18—22. 1 Tim. 1. 4. a 4. 1—3, 6, 7. Tit. 1. 14. Heb. 13. 9. Dat. 22. 18.

* O ragrithwyr, sydd yn cymmeryd arnoch fod yn grefyddol iawn oddi allan, ond heb ddim egwyddor sanctaidd, ffydd, cariad, nac ufudd-dod yn y galon. Dengys yr wythfed adnod yn amlwg beth yw rhagrithiwr. † Ofer oedd holl wasanaeth y rhagrithwyr hyn, ac ofer yw y cyffelyb eto: ofer i Dduw; anghymmeradwy ganddo, a di-ogoniant iddo: ofer iddynt eu hunain; am nad oedd yn effeithio i ddwyn eu calonau at Dduw na'u sancteiddio. ‡ Y gorchymynion dynion hyn oedd y traddodiadau a soniwyd uchod, y rhai oedd heb un sail iddynt yn ngorchymynion Duw, ac y rhan fwyaf o honynt yn groes i orchymynion Duw. Ofer hefyd oedd y rhai hyny i ddynion.

10 ¶ * Ac [t] wedi iddo alw y dyrfa atto, efe a ddywedodd wrthynt, [u] † Clywch a deallwch.

t 1 Bren. 22 28. Marc 7. 14, 16. Luc 20. 45—47. u pen. 13. 19. a 24. 15. Es. 6. 9. a 55. 3. Luc 24. 45. Eph. 1. 17, 18. Col. 1. 9. Iago 1. 5.

11 ‡ Nid [x] yr hyn sydd yn myned i mewn i'r genau, sydd yn halogi dyn; [y] ‖ ond yr hyn sydd yn dyfod allan o'r genau, hynny sydd yn halogi dyn.

x Marc 7. 15. Luc 11. 38—41. Act. 10. 14, 15. a 11. 8, 9. Rhuf. 14. 14, 17, 20. 1 Tim. 4. 4, 5. Tit. 1. 15. Heb. 13. 9. y adn. 18—20. pen. 12. 34—37. Salm 10. 7. a 12. 2. a 52. 2—4. a 58. 3, 4. Es. 37. 28. a 59. 3—5, 13—15. Jer. 9. 3—6. Rhuf. 3. 13, 14. Iago 3. 5—8. 2 Pedr 2. 18.

* Ar ol i'r Arglwydd Iesu ateb yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid yn eu gwynebau, mae yn troi, ac yn galw y dyrfa ato, i'w rhybuddio hwy rhag dysgeidiaeth gyfeiliornus a thraddodiadol yr athrawon hyny. † Clywch a deallwch, ebe efe; gwyddai yr Iesu eu bod wedi cael eu cam-ddysgu, a bod y ddysgeidiaeth a gawsent wedi tywyllu eu deall yn hytrach na oleuo: gwyddai hefyd y medrent ddeall o[...] cael iawn ddysgeidiaeth. ‡ Nid yw peth[...] cyfreithlawn iddyn eu bwyta, ac wedi eu san[...] eiddio trwy air Duw a gweddi, yn halogi dy[...] er iddo eu bwyta â dwylaw heb eu gol[...] Nid am bethau aflan dan y ddeddf mae Cr[...] yn llefaru yma, buasai hyny yn halogi dy[...] pryd hwnw; ac nid am fwyta ac yfed i ly[...] ineb a meddwdod, ychwaith, mae hyny [...] halogi dyn bob amser. ‖ Ond yr hyn sydd [...] halogi dyn mewn gwirionedd yw, yr hyn sy[...] yn tarddu o'i galon a'i feddyliau halogedig [...] ac yn cael eu traethu ganddo a'i enau, [...] mae yn halogi yr holl gorph, ac yn gosod tr[...] naturiaeth yn fflam. Pob un a ddywed [...] redigaeth ei feddwl.

12 Yna y daeth ei ddisgyblion at[...] ac a ddywedasant wrtho, [z] * A wy[...] ost ti ymrwystro o'r Phariseaid w[...] glywed yr ymadrodd hwn?

z pen. 17. 27. 1 Bren. 22. 13, 14. 1 Cor. 10. [...] 2 Cor 6. 3. Gal. 2. 5. Iago 3. 17.

* Diammau fod y Phariseaid wedi ymrw[...] tro, neu dramgwyddo, yn fawr, o herw[...] hyfdra yr Iesu yn dywedyd yn erbyn eu [...] ddodiadau hwy: ac hefyd o herwydd [...] ddysgu y dyrfa i wneyd yn ysgafn o hon[...] Mae yn debyg hefyd fod y disgyblion w[...] brawychu rhag ofn y buasai eu hathraw [...] dyfod i ryw drallod a chosp o herwydd [...] hyn a ddywedasai.

13 Ac yntau a attebodd ac a d[...] wedodd, [a] * Pob planhigyn yr h[...] nis plannodd fy Nhad nefol, † a d[...] wreiddir.

a pen. 13. 40, 41. Salm. 92. 13. Es. 60. 21. Ioan [...] 1 Cor. 3. 12—15.

14 [b] ‡ Gadewch iddynt: [c] tywys[...] ion deillion i'r deillion ydynt. [d] ‖ [...] os y dall a dywys y dall, y dda[...] syrthiant yn y ffos.

b Hos. 4. 17. 1 Tim. 6. 5. c pen. 23. 16—24. [...] 16. a 42. 19. a 56. 10. Luc 6. 39. d Jer. 5. 31. a [...] a 8. 12. Ezec. 14. 9, 10. Mica. 3. 6, 7. 2 Pedr 2. 1, 17. [...] 19. 20. a 22. 15.

* Wrth bob planhigyn yma y gellir de[...] pob athrawiaeth, pob arferiad, pob defod, [...] traddodiad, a phob gosodiad mewn crefy[...] a'r nad yw o Dduw; neu ynte, pob dysga[...] wr, a phob person a'r nad yw o Dduw; [...] ddiwreiddir, i roddi lle i athrawiaeth a gos[...] iadau gwell, ac i ddysgawdwyr a chrefydd [...] gwell hefyd. Felly y gwnaed â'r grefy[...] Iuddewig, ei dysgawdwyr a'i phroffeswy[...] roddi lle i'r efengyl bur a sanctaidd. ‡ G[...] ewch iddynt, nid oes arnaf fi fawr o'u ho[...] Gadewch iddynt, nid oes dim gwellâu i [...] arnynt; eu diwreiddio a gânt. ‖ Arweiny[...] ion deillion ydynt, a deillion yw eu can[...] wyr; ac yn ol natur pethau, a barn gyfia[...] Duw, i'r ffos ofnadwy o dragywyddol goll[...] igaeth, yr ânt hwy â'u canlynwyr. Gwe[...] idogaeth annwybodus ac anffyddlawn, yw [...] plâ mwyaf a ddichon Duw ddanfon i [...] dynion.

15 * A Phedr a attebodd ac a dd[...] wedd wrtho, [e] † Eglura i ni y dda[...] meg hon.

e pen. 13. 36. Marc 4. 34. a 7. 17. Ioan 16. 29.

16 A dywedodd yr Iesu, [f] ‡ A ydych chwithau etto heb ddeall?

[f] adn. 10. pen. 13. 51. a 16. 9, 11. Es. 29. 9, 10. Marc 6. 52. a 7. 18. a 8. 17, 18. a 9. 32. Luc 9. 45. a 18. 34. a 24. 45. Heb. 5. 12.

* Pedr oedd y mwyaf blaenllaw i lefaru yn gyffredin: mae yma yn gofyn drosto ei hun a'r disgyblion eraill, fel mae yn amlwg wrth yr ateb. † Y ddammeg hon: neu y dywediad hwn, sydd yn dywyll i ni; dammeg y galwai yr Iuddewon bob dywediad tywyll. Y pethau a ddywedasai yr Iesu am yr hyn oedd yn halogi, ac nad oedd yn halogi dyn, oedd yn dywyll i'r disgyblion. Yr oeddynt hwythau, efallai, braidd yn ofni, bod yr Iesu wedi myned yn rhy bell, a chwedi dywedyd gormod yn erbyn y gyfraith yn nghylch bwydydd. ‡ Dëallwn wrth yr ateb, bod yr Iesu yn eu lled-geryddu am eu hannwybodaeth; dylasent ddëall pethau fel hyn yn well, wedi bod cyhyd gydag ef. Mae Duw yn disgwyl i ni gynnyddu mewn gwybodaeth yn gyfatebol i'r manteision a gaffom.

17 Onid ydych chwi yn deall etto, [g] fod * yr hyn oll sydd yn myned i mewn i'r genau, † yn cilio i'r bola, [h] ac y bwrir ef allan i'r geudŷ?

[g] Marc 7. 19, 20. 1 Cor. 6. 13. Col. 2. 21, 22. [h] 2 Bren. 10. 27.

18 ‡ Eithr [i] y pethau a ddeuant allan o'r genau, sydd yn dyfod allan o'r galon; a'r *pethau* hynny a halogant ddyn.

[i] adn. 11. pen. 12. 34. 1 Sam. 24. 13. Salm. 36. 3. Diar. 4. 12. a 10. 32. a 15. 2, 28. Luc 19. 22. Iago 3. 6—10. Dat. 13. 5, 6.

19 Canys [k] o'r galon y mae [l] meddyliau drwg yn dyfod allan, lladdiadau, tor-prïodasau, godinebau, lladradau, cam-dystiolaethau, cablau.

[k] Gen. 6. 5. a 8. 21. Diar. 4. 23. a 6. 14. a 23. 15. Jer. 17. 9. Marc 7. 21—23. Rhuf. 3. 10—19. a 7. 18. a 8. 7, 8. Gal. 5. 19—21. Eph. 2. 1—3. Tit. 3. 3—6. [l] pen. 9. 4. Salm. 119. 113. Es. 55. 7. a 59. 7. Jer. 4. 14. Act. 8. 22. Iago 1. 13—15.

20 Dyma y pethau [m] sydd yn halogi dyn: [n] ‖ eithr bwytta â dwylaw heb olchi, ni haloga ddyn.

[m] 1 Cor. 3. 16, 17. a 6. 9—11, 18—20. Eph. 5. 3—6. Dat. 21. 8, 27. [n] adn. 2. pen. 23. 25, 26. Marc 7. 3, 4. Luc 11. 38—40.

* Wrth "yr hyn oll" yma, rhaid i ni ddëall, yr hyn oll ag oedd yn lân dan y ddeddf; yr hyn oll a gymmerid mewn cymmedroldeb; neu yr hyn oll oedd yn cael ei sancteiddio drwy air Duw a gweddi, a'i gymmeryd trwy dalu diolch. † Pethau er ymgeledd y corph yw pob peth felly, ac yn myned yn mlaen yn ol trefn reolaidd natur; nid yw yn myned i'r galon, nac yn effeithio i halogi yr enaid mewn ystyr foesol na seremoniol chwaith. ‡ Ond y pethau a enwir yn adn. 19, sydd yn halogi dyn; mae eu nyth yn y galon, ac y maent yn halogi yno; maent yn cyfodi yn y meddyliau, ac yn halogi yno; ac yn aml maent yn tori allan mewn geiriau a gweithredoedd, ac felly yn halogi yr holl ddyn, a hwnw yn halogi eraill. ‖ Am fwyta â dwylaw heb olchi, nid yw ond yn erbyn traddodiad dynol, heb sail iddo yn ngair Duw, ac nid yw yn halogi dyn yn ngolwg Duw.

21 ¶ A'r Iesu a aeth oddi yno, [o] ac a giliodd i dueddau [p] * Tyrus a *Sidon*.

[o] Marc 7. 24. [p] pen. 10. 5, 6. a 11. 21—23. Gen. 49. 13. Jos. 19. 28, 29. Barn. 1. 31.

* Dwy o brif ddinasoedd Phoenicia oedd Tyrus a Sidon, yn sefyll ar lân Môr y Canoldir, yn y Gogledd-orllewin i Ganaan. Yr oedd hon yn daith bell i'r Iesu o lân môr Tiberias lle yr oedd o'r blaen; ond nid rhy bell ganddo ef i wneuthur daioni.

22 Ac wele, [q] * gwraig o Canaan a ddaeth o'r parthau hynny, ac a lefodd, gan ddywedyd wrtho, [r] Trugarhâ wrthyf, † O Arglwydd, [s] Fab Dafydd: [t] ‡ y mae fy merch yn ddrwg ei hwyl gan gythraul.

[q] pen. 8. 8, 9. Salm 45. 12. Esec. 3. 6. Marc 7. 26. [r] pen. 9. 27. a 17. 15. Salm 4. 1. a 6. 2. Luc 17. 13. a 18. 13. [s] pen. 1. 1. a 20. 30, 31. a 22. 42—45. Luc 18. 38, 39. Ioan 7. 41, 42. [t] pen. 17. 15. Marc 7. 25. a 9. 17—22.

23 ‖ Eithr [u] nid attebodd efe iddi *un* gair. A daeth ei ddisgyblion atto, ac a attolygasant iddo, gan ddywedyd, [x] Gollwng hi ymaith; canys y mae hi yn llefain ar ein hol.

[u] Gen. 42. 7. Deut. 8. 2. Salm 28. 1. Galar. 3. 8. [x] pen. 14. 15. Marc 10. 47, 48.

* Mae yn debyg mai paganes a fuasai y wraig hon, un o hiliogaeth yr hen Ganaaneaid, gweddillion pa rai a lechasant yn yr ardaloedd hyny. † Tybir ei bod wedi cael ei dychwelyd i'r grefydd Iuddewig trwy ddarllen y cyfieithiad Groeg o'r Hen Destament, ac wrth gymharu yr hyn a ddarllenasai am y Messiah, â'r hyn a glywsai am Iesu, penderfynodd yn ei meddwl mai Iesu oedd y Messiah: am hyny mae yn ei gyfarch ef "O Arglwydd, Fab Dafydd," enwad cyffredinol ar y Messiah yn mhlith yr Iuddewon. ‡ Yr oedd ei merch wedi ei meddiannu gan gythraul, fel llawer yn y dyddiau hyny. ‖ Peidiodd Iesu a'i hateb ar y cyntaf, nid o ddifaterwch am ei chŵyn, ond i brofi ei ffydd, neu yn hytrach i ddangos ei ffydd hi i eraill. § Y disgyblion un a'i yn blino ar ei chriau hi, neu yn tosturio wrthi, a ddeisyfent ar Grist wrando ei chŵyn a'i gollwng ymaith. Nid oes dim anghysondeb yn yr Efengylwyr yn eu hadroddiad o'r hanes hwn, erbyn i ni ystyried bod y naill Efengylwr yn aml yn crybwyll peth ag mae y lleill yn ei adael heb ei grybwyll.

24 * Ac efe a attebodd ac a ddywedodd, [y] † Ni'm danfonwyd i ond at ddefaid colledig tŷ Israel.

[y] pen. 9. 36. a 10. 5, 6. Es. 53. 6. Jer. 1. 6, 7. Esec. 34. 5, 6, 16, 23. Luc 15. 4—6. Act. 3. 25, 26. a 13. 46. Rhuf. 15. 8.

* Wrth y disgyblion y dywedodd yr Iesu hyn, ond yn nghlyw y wraig. † Nid oedd efe wedi derbyn ei weinidogaeth, na chael ei ddanfon at y Cenedloedd, na'i apostolion chwaith y pryd hwnw; er bod ambell un, fel y wraig hon yn cael eu galw trwy ras.

25 [z] * Ond hi a ddaeth ac [a] a'i haddolodd ef, gan ddywedyd, [b] Arglwydd, cymhorth fi.

[z] pen. 20. 31. Gen. 32. 26. Hos. 12. 4. Luc 11. 8—10. a 18. 1, &c. a pen. 14. 33. [b] Marc 9. 22, 24.

* Dwywaith eisoes yr oedd y wraig hon wedi cael ei digaloni; ac eto dyma hi yn addoli, yr hyn sydd yn dangos ei bod yn credu yn Nuwdod yr Arglwydd Iesu; ac yn para i

erfyn, yr hyn sydd yn dangos ei fod ef yn wobrwywr i'r rhai sydd yn ei geisio.

26 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd, [c] Nid da cymmeryd * bara y † plant, a'i fwrw i'r ‡ cwn.

c pen. 7. 6. Marc. 7. 27, 28. Act. 22. 21, 22. Rhuf. 9. 4. Gal. 2. 15. Eph. 2. 12.

* Wrth fara yma y mae i ni ddëall gweinidogaeth yr efengyl, yn nghyd â'r gwyrthiau, trwy ba rai yr oedd gwirionedd yr efengyl yn cael ei gadarnhau. † Y plant oedd y genedl Iuddewig; plant y deyrnas, mab, a chyntafanedig Duw, Exod. 4. 22. ‡ Y cŵn oedd y Cenedloedd: felly y galwai yr Iuddewon hwynt, ac felly y dirmygent hwy, fel rhai nad oeddynt deilwng i fod yn aelodau o deulu Duw.

27 Hithau a ddywedodd, [d] * Gwir *yw*, Arglwydd: [e] † canys y mae y cwn yn bwytta o'r briwsion sydd yn syrthio oddi ar fwrdd eu harglwyddi.

d pen. 8. 8. Gen. 32. 10. Job. 40. 4, 5. a 42. 2—6. Salm. 51. 4, 5. Ezec. 16. 63. Dan. 9. 18. Luc 7. 6, 7. a 15. 18, 19. a 18. 13. a 23. 40—42. Rhuf. 3. 4, 19. 1 Cor. 15. 8, 9. 1 Tim. 1. 13—15. e pen. 5. 45. Luc 16. 21. Rhuf. 3. 29. a 10. 12. Eph. 2. 8, 19.

Yn yr adnod o'r blaen, cafodd y wraig hon drydydd gwrthyriad; nid yn unig digon i'w digaloni yn hollawl, ond hefyd digon i'w thramgwyddo yn fawr. * Ond yn lle digaloni na thramgwyddo, mae hi yn myned yn fwy i'r llwch, ac yn addef mai un o'r cŵn oedd, ac fel y cyfryw, nad oedd yn haeddu dim: † ac nid hyny yn unig, ond mae yn defnyddio yr enw dirmygus i chwanegu ei thaerineb; ac yn gofyn am drugaredd i'w merch fel briwysionyn o fara y plant Mawr oedd gostyngeiddrwydd, cymmedrolder, ffydd, a thaerineb, y wraig hon.

28 Yna yr attebodd yr Iesu, ac a ddywedodd wrthi, Ha wraig, [f] * mawr *yw* dy ffydd: [g] † bydded i ti fel yr wyt yn ewyllysio. A'i merch a iachâwyd o'r awr honno allan.

f pen. 8. 10. a 14. 31. 1 Sam. 2. 30. Luc 17. 5. Rhuf. 4. 19, 20. 2 Thes. 1. 3. g pen. 8. 13. a 9. 29, 30. Marc 5. 34. a 7. 29, 30. a 9. 23, 24. Luc 7. 9, 50. a 18. 42, 42. Ioan 4. 50—53.

* Rhodd a gweithrediad Duw yw ffydd: ac Iesu yn ddirgelaidd oedd yn rhoddi ffydd i'r wraig hon, ac yn ei chynnal ynddi. Yr oedd ei ffydd yn fawr wrth ystyried dau beth. 1. Leied y manteision a gawsai hi, fel paganes genedlig. Sylwir gan rai, na ryfeddodd yr Iesu wrth ffydd neb ond paganiaid. Math. 8. 10. 2. Wrth ystyried ei thaerineb parâus hi, er cael ei digaloni dair gwaith: yr oedd fel Jacob, megys yn dywedyd, "Ni'th ollyngaf oni'm bendithi." † Ac fel Jacob hefyd, "cafodd nerth gyda Duw, a gorchfygodd." Hi a gafodd ddymuniad ei chalon, iachâd i'w merch a phob peth arall hefyd, mae yn debyg.

29 ¶ * A'r Iesu a aeth oddi yno, [h] ac a ddaeth ger llaw [i] môr Galilea; [k] ac a esgynodd i'r mynydd, ac a eisteddodd yno.

h Marc 7. 31. i pen. 4. 18. Jos. 12. 3. Es. 1. 9. Marc 1. 16. Luc 5. 1. Ioan 6. 1, 23. a 21. 1. k pen. 5. 1. a 13. 2.

30 A [l] daeth atto dorfeydd lawer, a chanddynt gyd â hwynt gloffion, deillion, mudion, † anafusion, ac eraill lawer: a hwy a'u bwriasant i law[r] wrth draed yr Iesu, ac efe a'u hiachâodd hwynt:

l pen. 4. 23, 24. a 11. 4, 5. a 14. 35, 36. Es. 35. 5, Marc 1. 32—34. a 6. 54—56. Luc 6. 17—19. a 7. 21, 22. A 2. 22. a 5. 15, 16. a 19. 11, 12.

31 Fel y rhyfeddodd y torfeyd[d] wrth weled y [m] mudion yn llefaru, [n] rhai anafus yn iach, [o] y cloffion [yn] rhodio, a'r deillion yn gweled: [p] hwy a ogoneddasant [q] Dduw Israel.

m pen. 9. 33. Marc 7. 37. n pen. 18. 8. Marc 9. Luc 14. 13, 21 o pen. 21. 14. Act. 3. 2—11. a 14. p pen. 9. 8. Salm. 1. 15, 23. Marc 2. 12. Luc 7. 16. a 15—18. a 18. 43. Ioan 9. 24. q Gen. 32. 29. a 33. 20. 24. 10.

* Yma mae Iesu yn dyfod yn ei ol eto, agos i fôr Galilea, o ba le yr aethai i dued[d] Tyrus a Sidon. † Anafusion: rhai w[edi eu] crymu, medd *Guyse;* ond dywed *Dodderid[ge]* a *Scott*, fod y gair Groeg, *chullous*, yn [ar]wyddo aelod wedi ei dori ymaith, a bod [adf]eru y cyfryw yn wŷrth mòr nodedig a [go]goneddus a'r un a wnaeth ein Harglwy[dd] Iesu: dim llai na gallu crëawl. ‡ Taerai Ysgrifenyddion a'r Phariseaid mai trwy [nerth] y diafol y gwnai Iesu y gweithredoedd hy[n]; ond priodolai y bobl dlodion hwynt i [...] Duw, a gogoneddent Dduw Israel, yr hw[n a] ddanfonasai y Messiah i'r byd yn ol y pro[ff]wydoliaethau i wneuthur y cyfryw bethau.

32 ¶ A [r] galwodd yr Iesu ei ddi[s]gyblion atto, ac a ddywedodd, [s] Y[r] ydwyf yn tosturio wrth y dyrfa; * ca[n]ys y maent yn aros gyd â mi [t] dridia[u] weithan, [u] † ac nid oes ganddynt ddi[m] i'w fwytta: ac nid ydwyf yn ewyll[ys]ysio eu gollwng hwynt ymaith ar e[u] cythlwng, [x] rhag eu llewygu ar [y] ffordd.

r pen. 9. 36. a 14. 14. a 20. 34. Marc 8. 1, 2. a 9. 22. L[uc] 7. 13. s Heb. 4. 15. t pen. 12. 40. a 27. 63. Act. 2[7]. 33. u pen. 6. 32, 33. Luc 12. 29. 30. x 1 Sam. [30.] 28—31. a 30. 11, 12. Marc 8. 3.

33 A'i ddisgyblion a ddywede[nt] wrtho, [y] ‡ O ba le y caem ni gymmai[nt] o fara yn y diffaethwch, fel [z] y digoni[d] tyrfa gymmaint?

y Num. 11. 21, 22. 2 Bren. 4. 42, 43. Marc 6. 37. a 8. 5. Ioan 6. 5—7. z pen. 14. 15. Luc 9. 13. Ioan 6. 8, 9.

34 A'r Iesu a ddywedai wrthynt, [a] Pa sawl torth sydd gennych? A hwy[thau] a ddywedasant, Saith, ac [b] ychydig bysgod bychain.

a pen. 16. 9, 10. b Luc 24. 41, 42. Ioan 21. 9, 10.

35 Ac efe a orchymynodd i'r torfeydd [c] eistedd ar y ddaear.

c pen. 14. 19. Marc 6. 39, 40. Luc 9. 14—16. Ioan 6.

36 A chan gymmeryd y saith dorth a'r pysgod, [d] a dïolch, efe a'*u* torrodd, ac a'*u* rhoddodd i'w ddisgyblion, a'r disgyblion i'r dyrfa.

d pen. 26. 26, 27. 1 Sam. 9. 13. Luc 22. 19. Ioan 6. 11. Act. 27. 35. Rhuf. 14. 6. 1 Cor. 10. 31. 1 Tim. 4. 3, 4.

37 ‖ A hwy [e] oll a fwyttasant, ac a gawsant eu digon: ac a godasant o'r

15 Efe a ddywedodd wrthynt, [i]* Ond pwy meddwch chwi ydwyf fi?

i pen. 12. 11. Marc 8. 29. Luc 9. 20.

16 † A Simon Pedr a attebodd ac a ddywedodd, [k] ‡ Ti yw y Crist, Mab [l] y Duw byw.

k pen. 14. 33. a 26. 63. a 27. 54. Salm 2. 7. Marc 14. 61. Ioan 1. 49. a 6. 69. a 11. 27. a 20. 31. Act. 8. 37. a 9. 20. Heb. 1. 2. 1 Ioan 4. 15. a 5. 5, 20. l Deut. 5. 26. Salm 42. 2. Dan. 6. 26. Act. 14. 15. 1 Thes. 1. 9.

* Mae yn amlwg mai hyn oedd amcan y gofyniad o'r blaen. Chwi, fy nisgyblion, a'm hapostolion, pwy meddwch chwi ydwyf fi? Mae ein Harglwydd yn gofyn, nid yn unig ffydd yn y galon, ond hefyd cyffes â'r genau, Rhuf. 10. 10. † Pedr, eto, yw y llefarwr yma, ac yn ateb drosto ei hun a'i frodyr; a hwythau yn cydsyniaw yn hollawl â'i atebiad ef. ‡ Nid yw yr atebiad ond byr; eithr y mae yn cynnwys gwir, unig, a holl, sylfaen yr efengyl. Ti yw Crist; yr eneiniog, yr hwn a addawyd er yr hen oesoedd i'r byd, dan yr enw Messiah. Dan. 9. 24, 25. Ti yw Mab y Duw byw; nid trwy *fabwysiad*, fel duwiolion yn gyffredin; ond o *naturiaeth*, a thragywyddol genedliad: priodol Fab y tragywyddol Dduw, mewn dull gwahanol i bawb eraill, ac mewn modd anamgyffredadwy i bob creadur.

17 A'r Iesu gan atteb a ddywedodd wrtho, [k] * Gwyn dy fyd di, [l] Simon mab Jona: [m] canys nid † cig a gwaed a ‡ ddatguddiodd *hyn* i ti, [n] ond fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd.

k pen. 5. 3–11. a 13. 16, 17. Luc 10. 23, 24. a 22. 32. 1 Pedr 1. 3–5. a 5. 1. l Ioan 1. 42. a 21. 15–17. m Gal. 1. 12, 15, 16. n pen. 11. 25–27. Es. 54. 13. Luc 10. 21, 22. Ioan 6. 45. a 17. 6–8. 1 Cor. 2. 9–12. Gal. 1. 16. Eph. 1. 17, 18. a 2. 8. a 3. 5, 18, 19. Col. 1. 26, 27. 1 Ioan 5. 20.

* Yr oedd gan Simon y pryd hwn lawer o erlidigaethau i fyned trwyddynt, a merthyrdod i'w ddyoddef yn y diwedd; eto, "gwyn ei fyd," o herwydd yr oedd yn ddyn newydd, ac yn wir gredadyn yn Nghrist. † Wrth gig a gwaed mae i ni ddeall yma, rheswm, doethineb, a dysgeidiaeth ddynol: syniadau a golygiadau dyn anianol. Gwel. 1 Cor. 2. 14. ‡ Nid gwybodaeth, neu ddatguddiad, digyfrwng, trwy ysbrydoliaeth, a feddylir yma; ond dysgeidiaeth a goleuni y Tad, trwy yr ysgrythyrau, y fath mae pob gwir gredadyn yn gael.

18 Ac yr ydwyf finnau yn dywedyd i ti, mai [o] ti yw * Pedr, ac [p] ar y † graig hon [q] yr ‡ adeiladaf [r] fy eglwys; [s] ∥ a phyrth uffern [t] nis gorchfygant hi.

o pen. 10. 2. Ioan 1. 42. Gal. 2. 9. p Es. 28. 16. 1 Cor. 3. 10, 11. Eph. 2. 19–22. Dat. 21. 14. q Zec. 6. 12, 13. 1 Cor. 3. 9. Heb. 3. 3, 4. r pen. 18. 17. Act. 2. 47. a 8. 1. Eph. 3. 10. a 5. 25–27, 32. Col. 1. 18. 1 Tim. 3. 5, 15. s Gen. 22. 17. 2 Sam. 18. 4. Salm 69. 12. a 127. 5. Diar. 24. 7. Es. 28. 6. 1 Cor. 15. 55. t Salm 125. 1, 2. Es. 54. 17. Ioan 10. 27–30. Rhuf. 8. 33–39. Heb. 12. 28. Dat. 11. 15. a 21. 1–4.

* All grybwylliad o enw newydd yr apostol yw hyn, rhoddwyd ef iddo o'r blaen, pan ddygwyd ef gyntaf at Grist, Ioan 1. 4. Mae yn wir mai Cephas yw yn yr adnod a grybwyllwyd; ond y mae y gair Syriaeg Cephas, a'r gair Groeg Petr, ill dau *yn arwyddo yr un peth*, sef *Craig, neu gareg*. † *Dychymmyg y Pab oedd dywedyd mai Pedr oedd y graig* hon; mae yn sier mai Crist ei hun, Craig brofedig a Sylfaen safadwy yr eglwys, a feddylir; a gwae y neb a geisio osod yr un sylfaen arall. Mae yn wir fod cyffes Pedr yn graig yn *athrawiaethol*; ac felly yr oedd pob un o'r apostolion eraill yn gystal âg yntau, Eph. 2. 20. ‡ Crist yw sylfaen yr eglwys, a Christ hefyd yw adeiladydd yr eglwys: efe sydd yn galw ei bobl, efe sydd yn eu gosod yn ei dŷ, efe sydd yn eu cynnysgaeddu â grasau ei Ysbryd, ac efe sydd yn cynnyddu y grasau hyny, hyd oni pherffeithier yr holl saint mewn gogoniant. ∥ A phyrth uffern, sef gallu, cyfrwysder, llid, a holl gyngoriadau y diafol a'i offerynau, nis gorchfygant yr eglwys: nis gorchfygant i atal rhediad a llwydd yr efengyl, i ddifodi yr eglwys oddi ar y ddaear, i attal gweithrediadau yr Ysbryd Glân ar galonau y saint, nac i ddistrywio yr un o'r credinwyr gwanaf. Yn mhyrth y dinasoedd gynt y cedwid arfau rhyfel, ac y penderfynid gwneyd rhyfel, &c.

19 * A [u] rhoddaf i ti [x] † agoriadau teyrnas nefoedd: [y] ‡ a pha beth bynnag a rwymech ar y ddaear, a fydd rhwymedig yn y nefoedd; a pha beth bynnag a ryddhâech ar y ddaear, a fydd wedi ei ryddhâu yn y nefoedd.

u Act. 2. 14, &c. a 10. 34, &c. a 15. 7. x Es. 22. 22. Dat. 1. 18. a 3. 7. a 9. 1. a 20. 1–3. y pen. 18. 18. Ioan 20. 23. 1 Cor. 5. 4, 5. 2 Cor. 2. 10. 1 Thes. 4. 8. Dat. 11. 6.

* Fel yr oedd Pedr wedi llefaru wrth Grist yn enw y disgyblion eraill, felly y mae Crist yma yn llefaru wrtho ef â hwythau oll. Gwelwn yr un pethau yn cael eu dywedyd wrth bawb o honynt yn Math. 18. 18. a Ioan 20. 23. † Agoriadau oeddynt arwydd o awdurdod gynt; a dywedir y byddid arferol o roddi agoriad i'r dysgawdwyr Iuddewig wrth eu gosod yn eu swydd, fel arwydd o'u hawdurdod i egluro yr ysgrythyrau. Mae yr agoriadau yma yn arwyddo, awdurdod, danfoniad, a chymhwysder, yr apostolion yn mlaenaf, ac wedi hyny holl wir weinidogion y Testament Newydd, i bregethu yr efengyl, i weinyddu ei hordinhadau, ac i lywodraethu a bugeillio eglwys Dduw: ‡ pwy i dderbyn i mewn, a phwy i fwrw allan; pa fodd i farnu a gweinyddu disgyblaeth yn holl dŷ yr Arglwydd, yn nghyd âg addewid o foddlonrwydd Duw ar yr hyn a wnelont yn unol â'i air ef. Rhy faith fyddai cyfieithu y ddegfed ran o'r hyn a ddywed y pedwar awdwr ar yr adnod uchod; y pethau a grybwyllwyd yw eu sylwedd oll.

20 * Yna [z] y gorchymynodd efe i'w ddisgyblion, na ddywedent i neb mai efe oedd [a] Iesu Grist.

z pen. 8. 4. a 17. 9. Marc 8. 30. a 9. 9. Luc 9. 21, 36. a Ioan 1. 41, 45. a 20. 31. Act. 2. 36. 1 Ioan 2. 22. a 5. 1.

* Nis gallwn wybod yn sicr, paham y gwaharddai efe i'w ddisgyblion ddywedyd mai efe oedd Iesu Grist, neu y Messiah: y pethau mwyaf tebygol oedd yr hyn a ganlyn:—1. Am nad oeddynt hwy eto yn addas i gyhoeddi gwirionedd mòr fawr. 2. Am nad oedd yr amser eto wedi dyfod i'w gyhoeddi. 3. Ni fynai efe ei gyhoeddi tan ar ol ei adgyfodiad o feirw, wedi buddugoliaethu ar angau; rhag y byddai i'r rhai a glywent o'r blaen ac a gredent, gael ysgwyd eu ffydd yn ei farwolaeth ef: yr hyn sydd dra thebygol; oblegid yn y geiriau nesaf, mae yn dechreu sôn am ei farw-

rhag [n] † surdoes [o] y Phariseaid a'r Saduceaid.

m Luc 12. 15. n adn. 12. Ex. 12. 15—19. Lef. 2. 11. Marc 8. 15. Luc 12. 1. 1 Cor. 5. 6—8. Gal. 5. 9. 2 Tim. 2. 17. o adn. 1.

7 † A [p] hwy a ymresymmasant yn eu plith eu hunain, gan dywedyd, [q] *Hyn sydd* am na chymmerasom fara *gennym.*

p Marc 8. 16—18. a 9. 10. Luc 9. 46. q pen. 15. 16—19. Act. 10. 14.

* Dyblir y gocheliad yn Groeg, yr un fath a'r Gymraeg, i ddangos yr angenrheidrwydd o fod yn dra gwyliadwrus. † Y surdoes hwn oedd, rhagrith, didduwiaeth, traddodiadau ofer, a gelyniaeth balch yn erbyn y gwirionedd; yr hyn bethau oedd yn suro ac yn llygru pawb a'u derbyniai, a phob peth a wnelent, fel y surdoes yn y blawd. ‡ Tybiodd y disgyblion mai cerydd oedd hyn arnynt am eu hanghof o gymmeryd bara ganddynt, a gwahardiad i geisio bara gan y Phariseaid a'r Saduceaid, gan ddeall y geiriau yn naturiol, ac nid yn ysbrydol.

8 A'r [r] Iesu yn gwybod, a ddywedodd wrthynt, [s] * Chwychwi o ychydig ffydd, paham yr ydych yn ymresymmu yn eich plith eich hunain, am na chymmerasoch fara *gyd â chwi?*

r Ioan 2. 24, 25. a 16. 30. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23. s pen. 6. 30. a 8. 26. a 14. 31. Marc 16. 14.

9 Onid [t] ydych chwi yn deall etto, nac yn cofio [u] pum torth y pum mil, a pha sawl basgedaid a gymmerasoch i fynu?

t pen. 15. 16, 17. Marc 7. 18. Luc 24. 25—27. Dat. 3. 19. u pen. 14. 17—21. Marc 6. 38—44. Luc 9. 13—17. Ioan 6. 9—13.

10 Na [x] saith dorth y pedair mil, a pha sawl cawellaid a gymmerasoch i fynu?

x pen. 15. 34—38. Marc 8. 5—9, 17—21.

11 Pa fodd [y] nad ydych yn deall, nad am fara y dywedais wrthych, ar ymogelyd rhag surdoes y Phariseaid a'r Saduceaid?

y Marc 4. 40. a 8. 21. Luc 12. 56. Ioan 8. 43.

12 Yna y deallasant na ddywedasai efe am ymogelyd rhag surdoes bara, [z] ond rhag † athrawiaeth y Phariseaid a'r Saduceaid.

z pen. 15. 4—9. a 23. 13, &c. Act. 23. 8.

* Mae Crist yn cyhuddo ei ddisgyblion yma o dri pheth; annwybodaeth, anghrediniaeth, ac anghof: annwybodaeth; herwydd nad oeddynt yn deall mai am bethau ysbrydol yr oedd efe yn dywedyd, ac nid am surdoes bara naturiol; anghrediniaeth; am nad oeddynt yn credu y gallai efe eu cynnal, er eu bod wedi anghofio cymmeryd bara ganddynt: anghof; herwydd anghofio ei wŷrthiau rhyfeddol, a wnaethai efe mòr ddiweddar. Nid oes dim yn dywyll yn y geiriau hyn, gallwn ddysgu y pethau canlynol oddiwrth yr hanes:—1. Fod yr Arglwydd yn disgwyl i ni, nid yn unig i glywed a gweled, ond dëall hefyd. 2. Ei fod *ef yn disgwyl i ni* wrando, nid am yr amser presenol yn unig, ond hefyd erbyn yr [...] a ddaw. 3. Ei fod ef yn anfoddlon iaw[...] bobl ei hun, pan welo efe ddallineb a[...] nwybodaeth ynddynt, gwedi iddynt [...] moddion gwybodaeth mwy na chyff[...] 4. Y dylai hen brofiadau o allu a daioni [...] tuag atom ni, gryfhâu ein ffydd ni, pan [...] om i gyffelyb amgylchiadau drachefn: a [...] ammau, a phetruso, ar ol cael y fath bro[...] au, yn dangos ffydd wan a bechan, ac h[...] caledwch calon mawr, na wnaethai truga[...] au Duw fwy o argraff ar ein heneidiau. [...] oedd athrawiaeth y Phariseaid yn gynn[...] edig mewn dau beth: 1. Cyfiawnhâd t[...] weithredoedd y ddeddf; a hyny yn ol yr y[...] anmberffaith a roddent hwy i'r dde[...] 2. Rhwymedigaeth i draddodiadau yr hy[...] iaid; a rhai o'r rhai hyny, fel y soniwyd, [...] groes i ddeddf Duw, ac yn ei dirŷmu. Ge[...] gweled athrawiaeth y Saduceaid yn Act. 2[...] Egwyddorion tra dymunol a chymmera[...] gan ddynion cnawdol, ac mae yn debygol [...] Herod, ei wŷr llys, ei arglwyddi, a'i ben-[...] teiniaid, wedi llyncu yr egwyddorion hyn[...] hwy oedd yr Herodianiaid a sonir am dan[...] yn Math. 22. 16, a Marc 3. 6.

13 ¶ Ac [a] wedi dyfod yr Iesu[...] dueddau [b] * Cesarea Philippi, [...] a ofynodd i'w ddisgyblion, gan d[...] wedyd, [c] † Pwy y mae dynion [...] dywedyd fy [d] mod i, ‡ Mab y dyn[...]

a pen. 15. 21. Act. 10. 38. b Marc 8. 27. c Luc [...] d pen. 8. 20. a 9. 6. a 12. 8, 32, 40. a 13. 37, 41. a 25. [...] Dan. 7. 13. Marc 8. 38. a 10. 45. Ioan 1. 51. a 3. 14. a [...] a 12. 34. Act. 7. 56. Heb. 2. 14—18.

14 ‖ A hwy a ddywedasant, Rh[...] *mai* [e] Ioan Fedyddiwr, a rhai, *ma[...]* Elïas, ac eraill, *mai* Jeremïas, neu o'r prophwydi.

e pen. 14. 2. Marc 8. 28. Luc 9. 19. f Mal. [...] Marc 6. 15. Luc 9. 18, 19. Ioan 7. 12, 40, 41. a 9. 17.

* Tybir mai Lais, neu Dan, oedd enw [...] ddinas hon yn yr Hen Destament. Yr o[...] yn sefyll wrth droed mynydd Libanus, ar [...] yr Iorddonen, yn agos i'w tharddiad, ac [...] nghwr gogleddol eithaf gwlad Canaan. [...] adeiladwyd hi yn hardd iawn gan Phy[...] Tetrarch y rhan hòno o'r wlad, a galwodd [...] Cesarea, er anrhydedd i Cesar; a chwaneg[...] ei enw ei hun at hyny, gan ei galw Cesa[...] Philippi, i'w gwahaniaethu oddiwrth Cesa[...] arall, oedd ar lán môr y Canoldir. † Gwyd[...] yr Iesu yn llawn cystal â'i ddisgyblion [...] gwell, beth oedd tyb y bobl am dano; ond [...] fwriad oedd, tynu y gyffes a ganlyn o e[...] Pedr. ‡ Enw prïodol i Grist yw Mab y d[...] yn dangos ei fod yn wir ddyn, ond yn fwy [...] dyn. ‖ Tybiai Herod mai Ioan Fedydd[...] wedi adgyfodi oedd. Tybiai eraill mai [...] wedi dyfod o'r nef, yn rhagflaenor y Me[...] oedd. Tybiai eraill mai Jeremïas, neu u[...] prophwydi oedd. Tybiai yr Iuddewon [...] eneidiau dynion duwiol pan fyddent feirw[...] cael eu trosglwyddo i gyrph eraill; a hyn[...] barai iddynt feddwl mai un o'r prophw[...] oedd Iesu. Yr oedd traddodiad hefyd yn [...] plith, i Jeremïas guddio arch y cyfammod [...] ddaeth y Babiloniaid gynt i Jerusalem; ac [...] ymddangosai efe yn eu plith pan ddel[...] Messiah, i adferu yr arch. Gwel 2 Macab[...] 2. 5—8.

y gwneler o honynt yn awr. * Y barnwr fydd Mab y dyn, yr hwn oedd mewn agwedd gwas, ac yn cael ei ddirmygu ar y ddaear. † Dull ei ddyfodiad fydd, yn ngogoniant ei Dad; a'i ogoniant ei hun hefyd, Luc 9. 26. Pryd hyn yr ymddengys efe yn ddisgleirdeb gogoniant y Tad, ac yn wir lun ei berson ef. Heblaw y gogoniant y mae dynoliaeth Crist yn wisgo yn y nef, tybir y bydd rhyw ddisgleirdeb chwanegol, a mwy ysplenydd, yn cael ei roddi iddo y pryd hwnw, pan y danfoner ef ar achos mor fawr a barnu yr holl fyd. ‡ Rheol y farn fydd gweithred pob un: rhoddir dedfryd o fywyd tragywyddol i'r rhai cyfiawn, ac o farwolaeth dragywyddol i'r rhai drygionus, yn ol fel y profer wrth eu gweithredoedd eu bod.

28 Yn wir y dywedaf wrthych, [t] * Y mae rhai o'r sawl sydd yn sefyll yma, a'r ni [u] † phrofant angau, hyd oni [v] welont Fab y dyn ‡ yn dyfod yn ei frenhiniaeth.

[t] Marc 9. 1. Luc 9. 27. [u] Luc 2. 26. Ioan 8. 52. Heb. 2. 9. [v] pen. 10. 23. a 24. 3, 27—31, 42. a 26. 64. Marc 13. 26. Luc 18. 8. a 21. 27, 28.

* Rhai o'r sawl oedd yn sefyll o amgylch yr Iesu y pryd hwnw a feddylir. Gwelodd Ioan, ac efallai rai eraill ag oedd yno, yr hyn oll a grybwyllir yn yr adnod hon, Ioan 21. 22. † Profi angau sydd ymadrodd Hebreaidd am farw. Ni byddant feirw. ‡ Nid ei esgyniad oedd Crist yn feddwl yma; *myned* i'w frenhiniaeth oedd hyny, ac nid *dyfod* iddi: ond ei ddyfodiad mewn nerth a gogoniant mawr, i osod i fynu ei deyrnas gyfryngol yn y byd, trwy dywalltiad ei Ysbryd, cynnydd rhyfeddol ei eglwys, dadymchweliad yr holl oruchwyliaeth seremoniol, a dinystr Jerusalem, y deml, a chenedl yr Iuddewon, am eu cyndynrwydd a'u hanghrediniaeth.

PEN. XVII.

Gwedd-newidiad Crist. 14. *Y mae efe yn iachâu y lloerig, &c.*

AC [a] ar ol * chwe diwrnod, y cymmerodd yr Iesu [b] † Pedr, ac Iago, ac Ioan ei frawd, ac a'u dug hwy i [c] ‡ fynydd uchel o'r neilldu.

[a] Marc 9. 2. Luc 9. 28. [b] pen. 26. 37. Marc 5. 37. Luc 8. 51. 2 Cor. 13. 1. [c] 2 Pedr 1. 18.

2 ‖ A [d] gwedd-newidiwyd ef ger eu bron hwy: [e] a'i wyneb a ddisgleiriodd fel yr haul, a'i [f] ddillad oedd cyn wynned a'r goleuni.

[d] Luc 9. 29. Rhuf. 12. 2. Phil. 2. 6, 7. [e] pen. 28. 3. Ex. 34. 29—35. Ioan 1. 14. a 17. 24. Act. 26. 13—15. Dat. 1. 13—17. a 10. 1. a 19. 12, 13. a 20. 11. [f] Salm 104. 2. Marc 9. 3.

* "Ac wedi chwe diwrnod," medd Mathew a Marc: "yn nghylch wyth niwrnod," medd Luc 9. 28. Cyfrif Luc y dydd o'r blaen, sef y dydd y llefarodd yr Iesu y pethau sydd yn y bennod flaenorol, â dydd y gwedd-newidiad; cyfrif Mathew a Marc y chwe diwrnod oedd rhwng y ddau hyny yn unig, ac fel hyny nid oes dim anghysondeb rhwng y tri. † Yr oedd tri o dystion yn angenrheidiol i bob peth, a thri yn ddigon. Ond pa *ham y tri hyn?* Yr oedd *Pedr i fod yn offeryn nodedig i ddwyn yn mlaen waith yr efengyl: yr oedd* Iago i gael ei ladd â'r cleddyf cyn pen hir; efe oedd yr apostol cyntaf a ddyoddefodd: yr oedd Ioan i fyw yn hwy na neb eraill o'r apostolion, ac i ysgrifenu yr Efengyl, yr Epistolau, a'r Datguddiad: ac yr oedd y tri hyn i fod yn dystion o ymdrech caled a chwys gwaedlyd Iesu yn yr ardd, cyn pen ychydig amser. ‡ Barnai yr hynafiaid mai Tabor oedd y mynydd hwn, ond yn gwbl ddisail. Barnai eraill, heb ddim gwell sail, efallai, mai mynydd yn agos i Cesarea Philipi ydoedd, ar ben yr hwn y gosododd Jeroboam gynt un o'r ddau lo aur a wnaethai; ac i'r Arglwydd Iesu ddewis dangos ei ogoniant yno, fel arwydd buddugoliaeth ar y ddelw-addoliaeth hôno. Y gwir yw, nis gwyddis pa fynydd oedd, ac nid yw o bwys i wybod. ‖ Gwelai y disgyblion ef bob dydd mewn dull fel dyn, yma gwelsant ef yn ei ogoniant fel Duw: i'w cadarnhâu yn y broffes a wnaethent o hono, Pen. 16. 16; i'w cynnal yn y gred hòno wrth ei weled yn yr ardd, ac yn marw ar y groes; i ddangos iddynt y gogoniant oedd yn ei aros gyda'r Tad; ac, yn olaf, i ddangos iddynt y gogoniant a'r dedwyddwch a gaent hwythau gydag ef yn y nef.

3 Ac [g] wele, [h] * Moses ac [i] Elïas a ymddangosodd iddynt, † yn ymddiddan âg ef.

[g] Marc 9. 4. Luc 9. 30, 31. [h] pen. 11. 13, 14. Deut. 18. 18. a 34. 5, 6, 10. Luc 24. 27, 44. Ioan 1. 17. a 5. 45—47. 2 Cor. 3. 7—11. Heb. 2. 1—6. [i] adn. 10—13. 1 Bren. 17. 1. a 18. 36—40. 2 Bren. 2. 11—14. Mal. 4. 5. Luc 1. 17. a 9. 33. a 16. 16.

4 ‡ A [k] Phedr a attebodd ac a ddywedodd wrth yr Iesu, O Arglwydd, [l] da yw i ni fod yma: os ewyllysi, gwnawn yma dair pabell; un i ti, ac un i Moses, ac un i Elïas.

[k] Marc 9. 5, 6. Luc 9. 33. [l] Ex. 33. 18, 19. Salm 4. 6. a 16. 11. a 63. 1—5. Es. 33. 17. Zec. 9. 17. Ioan 14. 8, 9. a 17. 24. Phil. 1. 23. 1 Ioan 3. 2. Dat. 21. 23. a 22. 3—5.

* Dyma Moses, rhoddwr y ddeddf, ac Elias, adferwr y ddeddf, wedi cael eu danfon i ymddiddan â'r Iesu: un wedi ei gladdu gan Dduw, heb neb yn gwybod pa le, a'r llall wedi cael ei gymmeryd i'r nef gorph ac enaid, heb brofi marwolaeth. Pa fodd yr ymddangosasant, pa un ai yn eu cyrph priodol, ai ynte hebddynt, nis gwyddom ni, ac nid yw yn perthyn i ni ymchwilio i'r fath bethau. † Dywed Luc 9. 31. mai "am ei ymadawiad ef, yr hwn a gyflawnai efe yn Jerusalem," yr oeddynt yn ymddiddan: a thyna'r cwbl a allwn ni wybod am yr ymddiddan hwn. ‡ Synied pethau o ddynion yr oedd Pedr yma eto; dywed Luc na wyddai efe beth yr oedd yn ei ddywedyd. Nis gallasai yr Iesu aros yno yn hir, yr oedd ganddo waith mawr i fyned drwyddo; na Moses ac Elias, yr oedd ganddynt le gwell yn y nef; na'r tri apostol chwaith, yr oedd ganddynt hwythau waith mawr o'u blaenau.

5 Ac efe etto yn llefaru, [m] wele, * cwmmwl goleu a'u cysgododd hwynt: ac wele, [n] lef o'r cwmmwl, yn dywedyd, [o] † Hwn yw fy anwyl Fab, [p] yn yr hwn y'm boddlonwyd: [q] ‡ gwrandewch arno ef.

[m] Ex. 40. 34, 35. 1 Bren. 8. 10—12. Salm. 18. 10, 11. Luc 9. 34. Act 1. 9. Dat. 1. 7. [n] Ex. 19. 19. Deut. 4. 11,

olaeth. 4. Fel y gochelai, hyd ag yr oedd dichon, genfigen a chasineb y Phariseaid. 5. Fel y byddai iddo ef ei hun yn gyntaf, gyhoeddi y gwirionedd mawr hwn, a'i gadarnhâu drwy wyrthiau. 6. Ac fel na chyffrôai y Rhufeiniaid yn ei erbyn, drwy glywed ei fod yn hòni ei hun yn frenin yr Iuddewon.

21 ¶ * O hynny allan [b] y dechreuodd yr Iesu ddangos i'w ddisgyblion fod yn rhaid iddo fyned i Jerusalem, a dioddef llawer gan yr henuriaid, a'r [c] arch-offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, a'i ladd, [d] † a chyfodi y trydydd dydd.

b pen. 17. 22, 23. a 20. 17—19, 28. a 26. 2. Marc 8. 31. a 9. 31, 32. a 10. 32—34. Luc 9. 22, 31, 44, 45. a 18. 31—34. a 24. 6, 7, 26, 27, 46. *c* pen. 26. 47. a 27. 12. 1Cron. 24. 1—19. Neh. 12. 7. *d* pen. 27. 63. Ioan 2. 19—21. Act. 2. 23—32.

* Gwedi cadarnhâu ei ddisgyblion yn y ffydd am ddwyfoldeb ei berson, a rhag iddynt dybied y byddai iddo ymddangos yn ei ogoniant fel brenin daearol yn y fan; mae Crist yma yn dechreu dangos iddynt, mai fel arall y byddai: y byddai raid iddo fyned yn fuan i Jerusalem, a dyoddef llawer gan benaethiaid a blaenoriaid y bobl, ac o'r diwedd ei ladd. Ychydig a wyddai y disgyblion eto am swydd a gwaith offeiriadol y Cyfryngwr; y cwbl a wyddent hwy am dano oedd, fel prophwyd a brenin. † Ond rhag iddynt ddigaloni wrth glywed am ei farwolaeth, mae efe yn rhag-fynegi ei adgyfodiad hefyd iddynt, athrawiaeth na wyddent ddim am dani o'r blaen.

22 * A Phedr, † wedi ei gymmeryd ef atto, a [e] ddechreuodd ei ‡ geryddu ef, gan ddywedyd, Arglwydd, ‖ trugarhâ wrthyt dy hun; nis bydd hyn i ti.

e adn. 16. 17. pen. 26. 51—53. Marc 8. 32. Ioan 13. 6—8.

* Mae ymddygiad Pedr yma, pa mor ddaionus bynag oedd ei amcan, yn dangos mai craig sâl a fuasai efe i adeiladu yr eglwys arni. † Ei gymmeryd ef o'r neilldu erbyn ei law, felly yr arwydda y gair Groeg. ‡ Ei geryddu ef, fel gwr ei gyfaill, pan ddywedai rywbeth yn fyrbwyll, islaw iddo ei hun, neu er niwed iddo ei hun. ‖ Trugarhâ: nid yw y perwyddiad yn y Groeg; am hyny nis gwyddom pa un ai "Arglwydd, trugarhâ wrthyt dy hun," ai ynte, "trugarhâed yr Arglwydd wrthyt," a ddylai fod. Mae geiriau Pedr yn dangos ei fod ef eto yn annwybodus o drefn cadw pechaduriaid trwy angau Crist; ac hefyd yn dangos gwendid mawr ynddo ef, yn gwrthwynebu yr hwn a addefasai mor ddiweddar yn Fab Duw. Nid yw dybenion a serchiadau da yn ddigon i gyfreithloni gweithredoedd drwg.

23 Ac efe a drodd, ac a ddywedodd wrth Pedr, [f] Dos yn fy ol i, [g] * Satan: [h] rhwystr ydwyt ti i mi: † am [i] nad ydwyt yn synied y pethau sydd o Dduw, ond y pethau sydd o ddynion.

f pen. 4. 10. Gen. 3. 1—6, 17. Marc 8. 33. Luc 4. 8. 2 Cor. 11. 14, 15. *g* 2Sam. 19. 22. 1Cron. 21. 1. Zec. 3. 1, 2. Ioan 6. 70. *h* pen. 18. 7. Es. 8. 14. Rhuf. 14. 21. *i* Marc 8. 33. Rhuf. 8. 5—8. 1 Cor. 2. 14, 15. Phil. 3. 19. Col. 3. 2.

* Ystyr y gair Satan yw gwrthwynebwr, a cheisio gwrthwynebu Crist yr oedd Pedr; am hyny mae Iesu yn ei geryddu yn llym, yr un modd ag y ceryddodd efe Satan ei hun Luc 4. 8. Diau bod Satan yn ceisio te Crist yma trwy Pedr, yr un modd ag y te iodd efe Efa trwy y sarph. Gwyddai hyny, er nas gwyddai Pedr, ac am hyny yn ei geryddu mor llym. † Syniad Pedr am fawredd a gwynfyd daearol, dan ly raeth y Messiah yn y byd hwn; nis gwy ddim am ewyllys a threfn Duw iddo far

24 ¶ Yna y dywedodd yr Iesu w ei ddisgyblion, [k] * Os myn neb d fod ar fy ol i, ymwaded âg ef ei h [l] † a chyfoded ei groes, ‡ a chanlyne

k pen. 10. 38. Marc 8. 34. a 10. 21. Luc 9. 23—27 27. Act. 14. 22. Col. 1. 24. 1 Thes. 3. 3. 2 Tim. 3. 12 11. 24—26. *l* pen. 27. 32. Marc 15. 21. Luc 23. 26 19. 17. 1 Pedr 4. 1, 2.

Gorfu ar Grist ei hun fyned i mewn deyrnas a'i ogoniant trwy ddyoddefa marw; ac yma mae yn dangos mai y llwybr oedd i'w ganlynwyr hefyd. * I ymwadu â holl hudoliaethau balchder, m fryd, cybydd-dod, hunan-gariad cnawd chyffelyb; † a chyfodi y groes, pob cro nhrefn rhagluniaeth, a phob erledigae achos crefydd, ie hyd at ddyoddef merthy ar y groes, canys felly y gorfu ar yr ap ion wedi hyny. ‡ A chanlyn Crist hefyd, ei athrawiaeth a'i esampl, mewn ffydd phroffes, ac ufudd-dod o'r galon i'w holl o ymynion.

25 * [m] Canys pwy bynnag a ewy ysio gadw ei fywyd, a'i cyll: a ph bynnag a gollo ei fywyd o'm plegid a'i caiff.

m pen. 10. 39. Est. 4. 16. Marc 8. 35. Luc 17. 33. 12. 25. Act. 20. 22, 24. Dat. 12. 11.

* Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen, P 10. 39. Gwelwch yno.

26 * Canys [n] pa lesâd i ddyn, [o] ynnill efe yr holl fyd, a cholli † enaid ei hun? [p] neu pa beth a ry dyn yn gyfnewid am ei enaid?

n pen. 5. 29. Job 2. 4. Marc 8. 36. Luc 9. 25. 4. 8, 9. Job 27. 8. Luc 12. 20. a 16. 25. *p* Salm 49. Marc 8. 37.

* Dwy ddiareb Iuddewig yw y geir uchod, ac mae ein Harglwydd yn eu defny io yma fel hyn:—Pe byddai i ddyn achub fywyd naturiol, ac ennill yr holl fyd hef trwy wadu ei grefydd a gwrthgilio, pa le fyddai hyny iddo a cholli ei enaid? A beth a roddai efe yn gyfnewid, neu yn w werth dros ei enaid, i'w waredu o ddistry cholledigaeth. † Er mai yr un gair gwrei iol a gyfieithir *bywyd*, yn adn. 25, ag a g ieithir *enaid*, yn yr adnod hon; eto, mae amlwg mai y bywyd naturiol a feddylir y ac mai yr enaid anfarwol a feddylir yma.

27 Canys [q] * Mab y dyn a dd † yn ngogoniant ei Dad [r] gyd â'i an elion; [s] ‡ ac yna y rhydd efe i ba yn ol ei weithred.

q pen. 24. 30. a 25. 31. a 26. 64. Marc 8. 38. a 14. Luc 9. 26. a 21. 27. a 22. 69. *r* pen. 13. 41, 49. Da 10. Zec. 14. 5. 2 Thes. 1. 7—10. Jud. 14. *s* pen. 10. 42. Job 34. 11. Salm 62. 12. Diar. 24. 12. Es. 3. 10, 11. 17. 10. a 32. 19. Esec. 7. 27. Rhuf. 2. 6. 2 Cor. 5. 10. 6. 8. 1 Pedr. 1. 17. Dat. 2. 23. a 22. 12—16.

Yn yr adnod hon mae yr Arglwydd yn dangos y bydd y pethau uchod o b mawr yn nydd y farn, pa mor ysgafn by

[h] trugarhâ wrth fy mab, [i] oblegid y mae efe yn † lloerig, ac yn flin arno: [k] ‡ canys y mae efe yn syrthio yn y tân yn fynych, ac yn y dwfr yn fynych.

h pen. 15. 22. Marc 5. 22, 23. a 9. 22. Luc 9. 38—42. i pen. 4. 24. Marc 9. 17, 18, 20—22. k pen. 12. 22. Iob 1. 10—19. a 2. 7. Marc 5. 4, 5.

16 ‖ Ac mi a'i dygais ef at dy ddisgyblion di, [l] ac ni allent hwy ei iachâu ef.

l adn. 19, 20. 2 Bren. 4. 29—31. Luc 9. 40. Act. 3. 16. a 19. 13, 16.

* Trannoeth, medd Luc, 9. 37. y daethont i waered o'r mynydd at y naw disgybl eraill, wedi bod ar y mynydd drwy y nos. † Mae y gair Cymraeg "lloerig" yn atebyn hollawl i'r gair Groeg, ac yn arwyddo rhyw glefyd, neu anhrefn gorphwyllog yn yr ymenydd; a tharddai yr hynafiaid fod y lleuad ar ryw amserau yn effeithio arno. Dywed Luc, 9. 39. fod ysbryd hefyd yn cymmeryd y bachgen ... sef ar yr amserau y byddai fwyaf gorphwyllog gan ei glefyd. ‡ Bernir hefyd bod y clefyd a elwir yr Haint Dygwydd (*Epilepsy*, neu *Falling Sickness*) arno ef; ac felly rhaid ei fod yn druenus iawn rhwng pobpeth. ‖ Yr achos na allai y disgyblion ei iachâu ef oedd, diffyg ychwaneg o ffydd. Gwel adn. 20.

17 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd, [m] * O genhedlaeth anffyddlawn a throfâus, [n] pa hyd y byddaf gyd â chwi? pa hyd y dioddefaf chwi? † dygwch ef yma attaf fi.

m pen. 6. 30. a 8. 26. a 13. 58. a 16. 8. Marc 9. 19. a 16. 14. Luc 9. 41. a 24. 25. Ioan 20. 27. Heb. 3. 16—19. n Ex. 16. 28. a 16. 28. Num. 14. 11, 27. Salm 95. 10. Diar. 1. 22. a ... Act. 13. 18.

18 ‡ A'r Iesu [o] a geryddodd y cythraul; ac efe a aeth allan o hono: a'r bachgen a iachâwyd [p] o'r awr honno.

o pen. 12. 22. Marc 1. 34. a 5. 8. a 9. 25—27. Luc 4. 35, 41. a 8. 29. a 9. 42. Act. 16. 18. a 19. 13—15. p pen. 8. 13. a 15. 28. Ioan 4. 52, 53.

* Tybir fod y cerydd hwn yn cael ei roddi i bawb o honynt: i dad y bachgen am ei ddiffyg ffydd, gwel Marc 9. 22, 23; i'r disgyblion am eu diffyg ffydd hwythau, adn 20; ac yn enwedig i'r Ysgrifenyddion oedd yn bresennol, y rhai, fel y tybir, oedd wedi bod yn gwatwar y disgyblion, o herwydd iddynt fethu a'i iachâu ef. † Dygwch ef yma attaf fi, ebe Iesu, a chwi a gewch weled yn fuan beth a allaf fi wneyd arno. ‡ Er ei fod yn y cyflwr truenus hwnw er yn blentyn, Marc 9. 21, ac er mor benderfynol a dewr yr oedd y cythraul am gadw ei feddiant, Marc 9. 26. Luc 9. 42; gorfu arno fyned allan gyda gair a cherydd Iesu, ac ni chafodd fyned iddo ef mwy. A'r bachgen a iachâwyd hefyd o'r awr hòno.

19 Yna [q] y daeth y disgyblion at yr Iesu o'r neilldu, ac a ddywedasant, * Paham nad allem ni ei fwrw ef allan?

q Marc 4. 10. a 9. 28.

20 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, [r] † Oblegid eich anghrediniaeth: canys yn wir y dywedaf i chwi, [s] ‡ Pe bai gennych ffydd megis [t] ‖ gronyn o had mwstard, chwi a ddywedech wrth y § mynydd hwn, Symmud oddi yma draw, ac efe a symmudai; ac [u] ni bydd dim ammhosibl i chwi.

r adn. 17. pen. 14. 30, 31. s pen. 21. 21. Marc 11. 23. Luc 17. 6. 1 Cor. 13. 2. t pen. 13. 31. Marc 4. 31. u Marc 9. 23. Luc 1. 37. a 18. 27.

21 †‡ Eithr [x] nid â y rhywogaeth hyn allan, [y] ond trwy weddi ac ympryd.

x pen. 12. 45. y 1 Bren. 17. 20, 21. Dan. 9. 3. Marc 9. 29. Act. 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 11. 27. Eph. 6. 18.

* Mae yn debygol bod y disgyblion wedi bwrw allan gythreuliaid cyn hyn, ac yn synu yn ofidus paham y methasant y waith hon. † Wrth anghrediniaeth yma, mae i ddeall, nid hollawl ddiffyg o ffydd, ond gwendid ffydd; a gwendid ei gweithrediad ar yr amser hwnw. ‡ Pa un ai am ffydd wyrthiol yn unig mae Crist yn dywedyd yma, mae yn anodd penderfynu; mwy tebygol mai am wir ffydd yn gyffredin mae yn dywedyd. Rhaid bod gallu ac addewid Duw yn wrthrych ganddi. Yr oedd addewid wyrthiol gan y disgyblion, Math. 10. 1. ‖ Dihareb Iuddewig am ryw beth bychan. § Dihareb arall am unrhyw beth anhawdd, neu anmhosibl. ‡† Y rhywogaeth hon o gythreuliaid, medd rhai; tybiant fod gwahanol rywiau, neu raddau o honynt. Y rhywogaeth hon o ffydd, medd eraill; nid â allan mewn gweithrediad. Y rhywogaeth hon o wyrthiau, medd eraill.

22 ¶ Ac fel yr oeddynt hwy yn aros yn Galilea, * dywedodd yr Iesu wrthynt, [z] Mab y dyn a [a] draddodir i ddwylaw dynion:

z pen. 16. 21. a 20. 17, 18. Marc 8. 31. a 9. 30, 31 a 10. 33, 34. Luc 9. 22, 44 a 18. 31—34. a 24. 6, 7, 26, 46. a pen. 26. 10. a 26. 16, 46. Act. 7. 52. 1 Cor. 11. 23.

23 A [b] hwy a'i lladdant, a'r [c] trydydd dydd y cyfyd efe. [d] † A hwy a aethant yn drist iawn.

b Salm 22. 15, 22, &c. Es. 53. 7, 10—12. Dan. 9. 26 Zec. 13. 7. c Salm 16. 10. Ioan 2. 19. Act. 2. 23—31. 1 Cor 15. 3, 4. d Ioan 16. 6, 20—22.

* Yn raddol yr oedd Crist yn dysgu ei ddisgyblion yn y pethau am dano ei hun; ar ol eu cadarnhâu yn y gwirionedd am ddwyfoldeb ei Berson, ac mai efe oedd y Messiah, mae efe yma yn dywedyd am ei ddyoddefaint, ei farwolaeth, a'i adgyfodiad. † Gan mai fel brenin daearol yr oeddynt hwy yn disgwyl y Messiah, ac heb ddeall bod yn rhaid iddo farw ac adgyfodi, hwy a aethant yn drist iawn wrth glywed am y driniaeth greulawn ddichon a gaffai efe, ac yn enwedig am ei farw.

24 ¶ Ac [e] wedi dyfod o honynt i Capernaum, y rhai oedd yn derbyn * *arian* y deyrnged a ddaethant at Pedr, ac a ddywedasant, † Onid yw eich athraw chwi yn talu teyrnged?

e Marc 9. 33.

25 Yntau a ddywedodd, [f] ‡ Ydyw. Ac wedi ei ddyfod ef i'r tŷ, ‖ yr Iesu

12. a 5. 22. Job 38. 1. Salm 81. 7. Ioan 5. 37. a 12. 28—30. Act. 9. 3—6. o pen. 3. 17. Marc 1. 11. a 9. 7. Luc 3. 22. a 9. 35. Ioan 3. 16, 35. a 5. 20—23. Eph. 1. 6. Col. 1. 13. 2Pedr 1. 16, 17. p pen. 12. 18. Es. 42. 1. Ioan 15. 9, 10. q Deut. 18. 15, 19. Act. 3. 2, 23. a 7. 37. Heb. 2. 1—3. a 5. 9. a 12. 25, 26.

* Nid cwmwl fel y tywyllwch ar Sinai oedd hwn, ond cwmwl *goleu*, yn arwyddo datguddiad eglurach a mwy cysurus o ogoniant Duw drwy yr efengyl. Diau ei fod yn arwydd o bresenoldeb Duw, ei fod yn dysgu gostyngeiddrwydd i'r disgyblion, ac na ddylasent hyll-dremu yn ormodol i'w ddirgeledigaethau ef. † Sylwyd ar y dystiolaeth hon am Faboliaeth Crist o'r blaen, yn Pen. 3. 17. ‡ Yma mae Duw Dad yn arddelwi ei Fab goruwch Moses, Elias, a'r holl brophwydi; ac yn gorchymyn i'r disgyblion, ac i bawb, ei wrando ef, fel unig ddysgawdwr ac athraw ei eglwys. Nid yw hyn yn iselu dim ar weinidogion y gair, y rhai sydd yn traddodi y genadwri a dderbyniant gan Grist.

6 A phan glybu y disgyblion *hynny*, [r] * hwy a syrthiasant ar eu hwyneb, ac a ofnasant yn ddirfawr.

r Lef. 9. 24. Barn. 13. 20, 22. 1 Cron. 21. 16. Esec. 3. 23. a 43. 3. Dan. 8. 17. a 10. 7—9, 16, 17. Act. 22. 7. a 26. 14.

7 † A daeth yr Iesu, ac a [s] gyffyrddodd â hwynt, ac a ddywedodd, [t] Cyfodwch, ac nac ofnwch.

s Dan. 8. 18. a 9. 21. a 10. 10, 18. Dat. 1. 17. t Luc 24. 5. Act. 9. 6.

8 ‡ Ac wedi iddynt ddyrchafu eu llygaid, [u] ni welsant neb ond yr Iesu yn unig.

u Marc 9. 8. Luc. 9. 36. Act. 12. 10, 11.

* Yr oedd yr olwg a welsai, a'r llef a glywsai y disgyblion, yn ormod i'w natur wan hwy; ofnasant yn ddirfawr, a syrthiasant ar eu hwynebau, ac nid rhyfedd. Beth a dalsai pebyll Pedr yma pe cawsai eu gwneyd,—ni ddichon cig a gwaed etifeddu teyrnas Dduw. Da yw i ni mai nid i angelion y darostyngwyd, neu yr ymddiriedwyd gweinidogaeth yr efengyl, nis gallem eu dyoddef; da i ni gael dynion fel ni ein hunain. † Mawr oedd tiriondeb yr Iesu anwyl, yn yr amgylchiad hwn fel yn mhob peth arall: daeth atynt, fel tad at ei blant ofnus, cyffyrddodd â hwynt, a dywedodd, Cyfodwch, ac nac ofnwch; a diamman iddo eu cryfhâu, fel Daniel gynt, Dan. 10. 18. ‡ Erbyn iddynt ddadebru, ac agor eu llygaid, nid oedd yno ond yr Iesu ei hun, yn ei agwedd gyffredinol, oddigerth ychydig ddisgleirdeb, efallai, fel gwyneb Moses gynt.

9 Ac fel yr oeddynt yn disgyn o'r mynydd, [x] gorchymynodd yr Iesu iddynt, gan ddywedyd, * Na ddywedwch y weledigaeth i neb, [y] hyd oni adgyfodo Mab y dyn o feirw

x pen. 16. 20. Marc 5. 30. a 9. 9, 10. Luc 8. 56. a 9. 21, 22. y adn. 23. pen. 16. 21. Luc 18. 33, 34. a 24. 46, 47.

* Na ddywedwch i'r disgyblion eraill rhag eu tristâu am na chawsent hwythau yr un weledigaeth. Na ddywedwch i *neb* tàn ar ol fy adgyfodiad, oblegid ni chredant: ni wna ddim ond chwanegu eu gelyniaeth. Yn ei adgyfodiad, fe'i heglurir ef i bawb, yn Fab Duw mewn gallu. Rhuf. 1. 4.

10 A'i ddisgyblion a ofynasant iddo, gan ddywedyd, [z] * Paham gan hynny y mae yr ysgrifenyddion y dywedyd, fod rhaid dyfod o Elïas yn gyntaf?

z adn. 3, 4. pen. 11. 14. a 27. 47—49. Mal. 4. 5. Marc 11. Ioan. 1. 21, 25.

* Sylwyd o'r blaen, fod disgwyliad cyffre[dinol] gan yr Iuddewon, y byddai i Elias ddyfo[d o] flaen y Messiah; ac yn awr, gan iddo d[dy]fod, yr oedd y disgyblion yn rhyfeddu i[ddo] aros cyn lleied amser; ac yn rhyfeddu hef[yd] fod yr Iesu yn gwahardd iddynt hwy fyn[egi] iddynt ei weled ef: gan feddwl, mae yn byg, na buasai dim yn tueddu yn fwy, i b[eri] i bawb gredu mai Iesu oedd y Messiah, [na] adrodd y weledigaeth.

11 A'r Iesu a attebodd ac a dd[y]wedodd wrthynt, * Elïas yn wir [a] ddaw yn gyntaf, [a] † ac a edfryd b[ob] peth.

a Mal. 4. 6. Luc 1. 16, 17. a 3. 3—14. Act. 3. 21.

12 Eithr yr ydwyf fi yn dywedyd [wrth]chwi, ‡ ddyfod o Elïas eisoes; [b] [a] nad adnabuant hwy ef, [c] ‖ ond gwne[u]thur o honynt iddo beth bynnag [a] fynnasant: [d] felly y bydd hefyd i F[ab] y dyn ddioddef ganddynt hwy.

b pen. 11. 9—15. a 21. 23—25, 32. Marc 9. 12, 13. 11. 30—32. Luc 7. 33. Ioan 1. 11. a 5. 32—36. Act. 13. 28. c pen. 11. 2. a 14. 3—10. Marc 6. 14—28. Luc 3. 20. Act. 7. 52. d pen. 16. 21. Es. 53. 3, &c. Luc 9. 22. Act. 2. 23. a 3. 14, 15. a 4. 10.

13 § Yna [e] y deallodd y disgybli[on] mai am Ioan Fedyddiwr y dywedai efe wrthynt.

e pen. 11. 14.

* Sef Ioan Fedyddiwr dàn yr enw El[ias] (fel y mae Crist yn myned dàn yr enw [Dafydd,]) am ei fod yn ysbryd a nerth El[ias]. † Mae y gair "edfryd," neu adferu, y[n y] man yma yn arwyddo, trefnu; neu osod [pob] peth mewn trefn. E wnaeth Ioan hyny, d[rwy] bregethu edifeirwch, cyhoeddi bod teyr[nas] nefoedd yn nesâu, a bod y Messiah wedi [dy]fod; fel hyny yr oedd yn trefnu, neu yn [pa]rotoi meddyliau y bobl i'w dderbyn. G[ellir] dëall wrth y gair, hefyd, bod Ioan yn go[rph]en, ac yn cauad i fynu, yr hen oruchwyliae[th], ac fel rhag-flaenor, yn dwyn i mewn yr [or]uchwyliaeth newydd, sef goruchwyliaeth [y] Messiah. ‡ Ioan Fedyddiwr, fel y sylw[yd], oedd yr Elias yma; ond nid adnabu yr Iu[dd]ewon ef: nid adnabuant mai efe oedd yr El[ias] a addawyd yn Malachi, ac nid adnabuant fod ef yn rhag-flaenor y Messiah. ‖ Ymdd[yg]asant ato fel y gwelsant yn dda; trwy w[rth]od ei athrawiaeth a'i fedydd, ei alw yn g[ythr]aul, ac o'r diwedd, goddef i Herod ei garcharu a thori ei ben. Dïau bod llawer o'r S[a]duceaid a'r Phariseaid yn llwyr foddlawn i ddienyddiad, am iddo eu galw hwy yn g[en]edlaeth gwiberod. § Gwedi clywed y peth[au] uchod, deallodd y disgyblion mai Ioan F[ed]yddiwr oedd Elias, ac nid Elias ei hun.

14 ¶ * Ac [f] wedi eu dyfod hwy [at] y dyrfa, daeth atto *ryw* ddyn, [g] a[c a] ostyngodd iddo ar ei liniau,

f Marc 9. 14. Luc 9. 37. g Marc 1. 40. a 10. 17. 10. 25, 26.

15 Ac a ddywedodd, Arglwyd[d]

la fyddai iddo pe crogid
lin am ei wddf, a'i foddi
y môr.

5. Zec. 2. 8. Marc 9. 42. Luc 17. 2. Act. 9. 15, 21. a 15. 1—3. 1 Cor. 8. 9—13. a 10. 32, 9. e adn. 10, 14. Zec. 13. 7. Luc 17. 2.

hgenyn yn y mân yma, rhaid i
r gredadyn, tlawd ac isel o ys-
e y chweched adnod yn dangos
A'i dderbyn yw dangos unrhyw
l iddo er mwyn Crist: mae Iesu
yny fel pe'i gwnelid iddo ef ei
y gair "rhwystro" yma, yn ar-
ramgwydd: gwneyd rhywbeth,
ddo a denu, neu ynte trwy erlid,
duwiol i bechod, neu wadu ei
amser. ‡ Maen melin a drôid
eddylir; y fath fwyaf o felinau
Iuddewon: melinau llaw oedd
wedir y byddai yr hynafiaid yn
rwg-weithredwyr felly. Mae y
blyg; pwys y maen, ac eigion
hefyd yn gosp sicr o fod yn

wae y byd oblegid rhwystr-
anys anghenrhaid yw dy-
trau; [f] er hynny gwae y
w trwy yr hwn y daw y

1 Sam. 2. 17, 22—25. 2 Salm 12. 14. Luc 24. 1 Tim. 5. 14, 15. a 6. 1. Tit. 2. 5, 8. g Marc 13. 7. Act. 1. 16. 1 Cor. 11. 19. 1 Tim. 4. 1—3. 2 Tim. 3. 1—5. a 4. 3, 4. 13. 41, 42. a 23. 13, &c. a 26. 24. Ioan 17. 2 Pedr 2. 3, 15—17. Jud. 11—13. Dat. 2. 9. 20, 21.

hynny [g] os dy law neu dy
rwystra, tòr hwynt ymaith,
ddi wrthyt: ‡ gwell yw i

yn cynnal teyrnas satan i fynu, ac yn dal eneidiau yn ei feddiant: y rhai hyn a dŷn farn Duw ar y byd, ac a ddamnia y byd yn y diwedd! † Anghenrhaid yw eu dyfod; o herwydd ymgais gwastadol satan, a llygredigaethau calonau dynion, nid oes fodd na ddaw rhwystrau; ac yn ol natur pethau, nid oes dichon iddynt beidio. † Am hyny mae yr Arglwydd Iesu yn gwasgu ar ei ddisgyblion yr angenrheidrwydd tramawr o hunan-ymwadiad; dylent ymwrthod â'r pethau anwylaf a feddent yn dymhorol, pe byddai hyny law, neu droed, neu lygad, yn hytrach na gadael i ddim eu rhwystro yn eu proffes a'u gyrfa grefyddol. ‡ Nid â neb i mewn i'r bywyd yn anafus felly; bydd cyrph yr holl saint yno "yr un ffurf â'i gorph gogoneddus ef," eu Priod: ond pe gorfyddai myned felly, byddai hyny yn well na myned yn gorph cyfan i uffern.

10 [a] * Edrychwch na ddirmygoch yr un o'r rhai bychain hyn: † canys yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [b] fod eu hangelion hwy yn y nefoedd, bob amser yn [c] gweled wyneb fy Nhad yr hwn sydd yn y nefoedd.

a adn. 6, 14. pen. 12. 20. Salm 15. 4. Zec. 4. 10. Luc 10. 16. Rhuf. 14. 1—3, 10, 13—15, 21. a 15. 1. 1 Cor. 8. 8—13. a 9. 22. a 11. 22. a 16. 11. 2 Cor. 10. 1, 10. Gal. 4. 13, 14. a 6. 1. 1 Thes. 4. 8. 1 Tim. 4. 12. b pen. 1. 20. a 2. 13, 19. a 24. 31. Gen. 22. 1, 2. 2 Bren. 6. 16, 17. Salm 34. 7. a 91. 11. Luc 16. 22. Act. 5. 19. a 10. 3. a 12. 7—11, 23. a 27. 23. Heb. 1. 14. c 2 Sam. 14. 28. 1 Bren. 22. 19. Est. 1. 14. Salm 17. 15. Luc 1. 19.

* Am y rhai bychain hyn sylwyd o'r blaen. Mae y gocheliad yn cael ei roddi i weinidogion, deallwn: "nyni y rhai ydym gryfion, a ddylem gynnal gwendid y rhai gweiniaid," ac nid eu dirmygu mewn un modd. † Mae yn fawr gan eu Tad nefol am danynt, ac am y gwanaf o honynt: mae ei angelion ef yn

a achubodd ei flaen ef, gan ddywedyd, Beth yr wyt ti yn ei dybied, Simon? gan bwy y cymmer brenhinoedd y ddaear deyrnged neu dreth? [g] § gan eu plant eu hun, ynte gan estroniaid?

f pen. 3. 15. a 22. 21. Rhuf. 13. 6, 7. *g* 1 Sam. 17. 25.

26 Pedr a ddywedodd wrtho, Gan estroniaid. Yr Iesu a ddywedodd wrtho, Gan hynny y mae y plant yn rhyddion.

27 †‡ Er hynny, [h] rhag i ni eu rhwystro hwy, dos i'r môr, a bwrw fach, [i] a chymmer y pysgodyn a ddêl i fynu yn gyntaf; ‡‡ ac wedi i ti agoryd ei safn, ti a gei ddarn o arian: [k] cymmer hwnnw, a dyro iddynt drosof fi a thithau.

h pen. 15. 12—14. Rhuf. 14. 21. a 15. 1—3. 1 Cor. 8. 9, 13. a 9. 19—22. a 10. 32, 33. 2 Cor. 6. 3. 1 Thes. 5. 22. Tit. 2. 7, 8. *i* Gen. 1. 28. 1 Bren. 17. 4. Salm 8. 8. Jona 1. 17. a 2. 10. Heb. 2. 7, 8. *k* 2 Cor. 8. 9. Iago 2. 5.

* Bernir mai nid y deyrnged o warogaeth i Ymherawdr Rhufain oedd y deyrnged yma, eithr teyrnged at wasanaeth y deml, i brynu aberthau ac i ddwyn yn mlaen addoliad Duw. Yn Exod. 30. 11—16, gwelwn osodiad y dreth, neu y deyrnged hon; pob un o ugain mlwydd oed ac uchod, oedd i dalu hanner sicl, tua phymtheg ceiniog o'n harian ni: tlawd a chyfoethog yr un faint. Cesglid y deyrnged hon ar y cyntaf yn achlysurol, pan fyddai ei heisiau, a phan rifid y bobl; ond yn amser Josephus yr oedd yn flynyddawl. † Wrth y gofyniad yma, mae yn ymddangos nad oedd rhwymau ar neb i dalu y deyrnged hon, ond fel y gwelai pob un fod yn dda. Felly yr oedd yn amser Nehemiah, Pen. 10. 32, a thraian sicl oedd y swm yno. ‡ Atebodd Pedr dros ei Arglwydd ei fod ef yn talu, gan wybod ei fod bob amser yn barod i bob peth crefyddol a chyfiawn. ‖ Yn ngwaith Iesu yn achub blaen Pedr gwelwn brawf o'i hollwybodaeth ef. § Gan eu deiliaid y cymmer brenhinoedd y ddaear deyrnged, nid gan eu plant. Yma mae Crist yn arddelwi ei hun yn Fab Duw, ac nad oedd raid iddo, fel y cyfryw, dalu y deyrnged hon, at wasanaeth tŷ Dduw. Pe teyrnged i Ymherawdr Rhufain fuasai, ni buasai priodoldeb yn y dull hwn o ymresymu: Mab Duw, nid mab Cesar, oedd Iesu. †‡ Gan fod Iesu wedi ei wneuthur dan y ddeddf, a chwedi dyfod i gyflawni pob cyfiawnder; ac fel na roddai achlysur i neb i ymrwystro wrth ei athrawiaeth ef, a dywedyd ei fod yn troseddu cyfraith Duw; dewisodd dalu y deyrnged er mai Mab yr hwn oedd yn derbyn y deyrnged ydoedd. ‡‡ Gwelwn yma eto wybodaeth a gallu dwyfol Crist: gwybodaeth, fod rhyw bysgodyn wedi llyncu darn o arian drwy ryw foddion: a gallu, yn peri i'r pysgodyn *hwnw* ymaflyd yn mach Pedr.

PEN. XVIII.

Crist yn rhybuddio ei ddisgyblion i fod yn ostyngedig, &c.

AR [a] yr awr honno y daeth y disgyblion at yr Iesu, gan ddywedyd, [b] * Pwy sydd fwyaf [c] yn nheyrnas n[efoedd]?

a Marc 9. 33. *b* pen. 20. 20—28. a 23. 11. Ma[rc] 34. a 10. 35—45. Luc 9. 46—48. a 22. 24—27. Rhuf. 12. Phil. 2. 3. *c* pen. 3. 2. a 5. 19, 20. a 7. 21. Marc 10. 15.

* Yn Marc 9. 33, 34, yr ydym yn cael dadl wedi bod o'r blaen rhwng y disgyb[lion] ar y ffordd, yn nghylch y pwnc a enwir y[ma]. Dychymmygent hwy o hyd, fel yr Indde[won] yn gyffredin, mai teyrnas ddaearol, flode[uog], llwyddiannus, a gogoneddus iawn, a fy[ddai] teyrnas y Messiah; ac y byddai rhyw [un o] honynt hwy yn sicr o gael y lle blaenaf [a'r] awdurdod uchaf yn y deyrnas hòno. [Dro]gwaith y cawn hwynt yn y dychymmyg eiliornus hwn. Yma, a Pen. 20. 20—2[8], ar weinyddiad y swper sanctaidd, Luc 22. Ac wrth Act. 1. 6. gwelwn i hyn lynu [wrth]hwynt hyd esgyniad Crist i'r gogoniant. [Y] cwbl o wahaniaeth yn hyn, rhyngddynt â'r Inddewon yn gyffredin oedd, eu bod yn credu mai Iesu oedd y Messiah, a'i yn Fab Duw: yr hyn ni chredai eraill.

2 A'r Iesu a alwodd atto [d] * fa[chgen]gennyn, ac a'i gosododd yn eu ca[nol] hwynt;

d pen. 19. 13, 14. 1 Bren. 3. 7. Jer. 1. 7. Marc 9. 36.

3 Ac a ddywedodd, [e] Yn wir y d[y]wedaf i chwi, [f] † Oddi eithr eich t[roi] chwi, [g] a'ch gwneuthur fel ‡ pl[ant] bychain, [h] ‖ nid ewch chwi ddim i mewn i deyrnas nefoedd.

e pen. 5. 18. a 6. 2, 5, 16. Ioan 1. 51. a 3. 3. *f* [...] 13. 15. Salm 51. 13. Es. 6. 10. Marc 4. 12. Luc 22. 32. Act 19. a 28. 27. Iago 5. 19, 20. *g* Marc 10. 14, 15. Luc 18. 17. 1 Cor. 14. 20. 1 Pedr 2. 2. *h* pen. 5. 20. a 19. Luc 13. 24. Ioan 3. 5. Act. 14. 22. 2 Pedr 1. 11.

4 § Pwy bynnag gan hynny a [i] ostyngo ei hunan fel y bachge[n]nyn hwn, hwnnw yw [k] y mwyaf yn nheyrnas nefoedd.

i pen. 23. 12. Salm 131. 1, 2. Es. 57. 15. 1 Pedr 5. *k* adn. 1. pen. 20. 26. Marc 10. 43. Luc 4. 48.

* Dewisodd Iesu ateb ei ddisgyblion dr[wy] arwydd addas, yn gystal ag mewn geiri[au]. Efe a alwodd ato fachgenyn oedd gerllaw; plentyn bychan ydoedd, canys dywed Mar[c] 9. 36, iddo ei gymmeryd yn ei freichi[au]. † Nid troi o ran cyflwr a feddylir yma; [yr] oeddynt oll wedi cael eu troi felly ond Juda[s] Iscariot: eithr eu troi o'r meddyliau uchel a hunan-geisiol oedd ganddynt, am flaenoriaeth ar eu gilydd. ‡ 1. Nid yw plant bychain y[n] uchelfryd, nac yn awyddus am arglwyddiaeth. 2. Nid ydynt yn ymffrostgar a gwag-ogonedd[us]gar, ac yn tybied eu hunain yn well na'u gil[ydd]. 3. Maent yn ewyllysgar i gymmeryd eu dysgu a'u hyfforddi. 4. Maent yn byw a[r] ragluniaeth eu tad, heb ormod rhagofal. 5. Nid ydynt yn llidiog ac yn ddialgar. [Y] tri pheth cyntaf a feddylir yn benaf yma. ‖ Heb fod yn isel a hunan-ymwadol ni bydd[wch] chwi yn enwog yn yr eglwys ar y ddae[ar], ac ni fwynhêwch nemawr o'i bendithion ac nid ewch i deyrnas y gogoniant chwaith. § Y mwyaf gostyngedig ac isel yn ei feddw[l] ei hun fydd y mwyaf, a'r enwocaf, yn nheyrn[as] nefoedd,

Dysgir i ni yma, 1. Yr angen o ostyngeidd[rwydd] i iachawdwriaeth. 2. Y rhaid i eneid[iau] dychweledig gael eu mynych droi. Ed[...]

nnull || yn fy enw i, [a] § yno
n eu canol hwynt.

Ioan 20. 19, 26. 1 Cor. 5. 4. 1 Thes. 1. 1-
. 23. 20. Ex. 20. 24. Zec. 2. 5. Ioan 8. 56.
2. 1. a 21. 3.

d mewn gweddi a feddylir yn
nae yr Arglwydd Iesu megys yn
ganiatâol, na byddai i neb o'i
ddisgyblu drwg-weithredwyr,
dio am gyfarwyddyd Duw yn y
am fendith hefyd ar y ddisgybl-
iad y troseddwr. † Mae yr add-
cyfeirio yn benaf at yr atebion
weddïau, a fyddai yr apostolion
l Math. 21. 21, 22. Marc 11. 23,
13, 14; 1 Ioan 3. 22; Iago 5. 16.
glwys ddisgwyl cyflawniad cyff-
i yn mhob oes. ‡ Nid oes achos
d yn lliosog i gael gwrandawiad
eb Duw: lle bynag y byddo dau
llant ddisgwyl gwrandawiad a
eu Duw. || Ymgynnull yn ei
ymgynnull mewn ufudd-dod i'w
, mewn cariad ato ef, i'r dyben
ef, mewn ffydd yn ei addewid
ran o'i waith a'i addoliad ef.
wyf: nid Mi a fyddaf yno, ond
yno: gan gyfeirio at ei bresen-
l, bob amser ac yn mhob mân;
t ei bresenoldeb neillduol trwy
u ei Ysbryd, a thywalltiadau o'i
yn mhlith ac ar ei bobl.

na y daeth Pedr atto ef, ac a
ld, Arglwydd, pasawl gwaith
fy mrawd i'm herbyn, ac y
iddo? [b] † ai hyd seithwaith?

ac 17. 3, 4.

Iesu a ddywedodd wrtho,
yf yn dywedyd wrthyt, Hyd
: [c] ond, ‡ Hyd ddengwaith a
seithwaith.

l. 12, 14, 15. Es. 55. 7. Mica 7. 18. Marc 11.
. 31. Eph. 4. 26, 31, 32 a 5. 1. Col. 3. 13.

ni ddeall mai am bechod y naill
byn y llall, a maddeuant y naill
ll, y sonir yma; nid am bechod
Duw, (oddigerth fel y mae pob
bechod yn erbyn Duw,) nac am
galw am sylw a barn eglwysig.
mae yn debyg, y byddai i ddyn-
n enw brodyr, gymmeryd man-
yledswydd o faddeuant yn eraill,
yn eu herbyn a'u tramgwyddo fel
† Tybia rhai, bod golwg Pedr
r. 24. 16. Tybia eraill, bod ei ol-
s 1. 3. Athrawiaeth y Rabbiniaid
edd fel hyn: bod tri o droseddau
naddau, ond nid y pedwerydd.
drymu y tri â'r pedwar yn nghyd;
nai rhai o honynt hwythau, efallai;
i hyd saith waith. ‡ Mae Iesu yn
rhoddi rhifedi terfynol am an-
i ddangos y dylai ein maddeuant
diderfyn, fel maddeuant Duw ei
y dylai ein hysbryd ni fod yn ys-
eugar, ac nid yn ddigofus a dialgar.

* Am *hynny* [d] *y cyffelybir*
foedd i ryw frenhin [e] *a fyn-*
frif gan ei weision.

[d] pen. 3. 2. a 13. 24, 31, 33, 44, 45, 47, 52. a 25. 1, 14.
[e] pen. 25. 19—30. Luc 16. 1, 2. a 19. 12—27. Rhuf. 14. 12.
1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10, 11.

24 A phan ddechreuodd gyfrif, fe a ddygwyd atto un a oedd [f] yn ei ddyled ef o [g] † ddeng mil o dalentau.

[f] Luc 7. 41, 42. a 13. 4. a 16. 5, 7. [g] 1 Cron. 29. 7. Ezra. 9. 6. Salm 38. 4. a 40. 12. a 130. 3, 4.

25 A chan nad oedd ganddo *ddim* i dalu, [h] gorchymynodd ei arglwydd ei werthu ef, a'i wraig, a'i blant, a chwbl a'r a feddai, a thalu *y ddyled*.

[h] Lef. 25. 39. 2 Bren. 4. 1. Neh. 5. 5, 8. Es. 50. 1.

26 A'r gwas a syrthiodd i lawr, ac a'i haddolodd ef, gan ddywedyd, Arglwydd, [i] bydd ymarhous wrthyf, a mi a dalaf i ti y cwbl oll.

[i] adn. 29. Luc 7. 42. Rhuf. 10. 3.

27 Ac arglwydd y gwas hwnnw a [k] dosturiodd *wrtho*, ac a'i gollyngodd, ac a faddeuodd iddo y ddyled.

[k] 2 Bren. 13. 23. Neh. 9. 17. Salm 78. 38. a 86. 5, 15. a 145. 8. Hos. 11. 8.

28 Ac wedi myned o'r gwas hwnnw allan, efe a gafodd un o'i gyd-weision yr hwn oedd yn ei ddyled ef o ‡ gàn ceiniog: ac efe a ymaflodd ynddo, [l] ac a'*i* llindagodd, gan ddywedyd, Tâl i mi yr hyn sydd ddyledus arnat.

[l] Deut. 15. 2. Neh. 5. 7, 10, 11. a 10. 31. Es. 58. 3. Esec. 45. 9.

29 Yna y syrthiodd ei gyd-was wrth ei draed ef, ac a ymbiliodd âg ef, gan ddywedyd, [m] Bydd ymarhous wrthyf, a mi a dalaf i ti y cwbl oll.

[m] adn. 26. pen. 6. 12. Phile. 18, 19.

30 Ac nis gwnai efe: [n] ond myned a'i fwrw ef y'ngharchar, hyd oni thalai yr hyn oedd ddyledus.

[n] 1 Bren. 21. 27—29. a 22. 27.

31 A phan welodd ei gyd-weision y pethau a wnelsid, [o] bu ddrwg dros ben ganddynt: [p] a hwy a ddaethant ac a fynegasant i'w harglwydd yr holl bethau a fuasai.

[o] Salm 119. 136, 158. Jer. 9. 1. Marc 3. 5. Luc 19. 41. Rhuf. 9. 1—3. a 12. 15. 2 Cor. 11. 21. Heb. 13. 3. [p] Gen. 37. 2. Luc 14. 21. Heb. 13. 17.

32 Yna ei arglwydd, wedi ei alw ef atto, a ddywedodd wrtho, [q] Ha was drwg, maddeuais i ti yr holl ddyled honno, am i ti ymbil â mi:

[q] pen. 25. 26. Luc 19. 22. Rhuf. 2. 19.

33 Ac oni ddylesit tithau drugarhâu wrth dy gyd-was, [r] megis y trugarhèais innau wrthyt ti?

[r] pen. 5. 44, 45. Luc 6. 35, 36. Eph. 4. 32. a 5. 1, 2. Col. 3. 13.

34 A'i arglwydd a ddigiodd, [s] ac a'i rhoddodd ef i'r || poenwyr, hyd oni thalai yr hyn oll oedd ddyledus iddo.

[s] pen. 5. 25, 26. Luc 12. 58, 59. 2 Thes. 1. 8, 9. Dat. 14. 10, 11.

12 [e] Beth dybygwch chwi? [f] * O bydd gan ddyn gant o ddefaid, a myned o un o honynt ar ddisberod; oni âd efe yr amyn un cant, a myned [g] i'r mynyddoedd, a cheisio yr hon a aeth ar ddisberod?

e pen. 21. 28. a 22. 42. 1 Cor. 10. 15. f pen. 12. 11. Salm 119. 176. Es. 53. 6. Jer. 1. 6. Esec. 34. 16, 28. Luc 15. 4. Ioan 10. 11, &c. 1 Pedr 2. 25. g 1 Bren. 22. 17. Esec. 34. 6, 12.

13 Ac os bydd *iddo* ei chael hi, yn wir meddaf i chwi, [h] y mae yn llawenhâu am honno mwy nag am yr amyn un cant y rhai nid aethant ar ddisberod.

h Salm 147. 11. Es. 53. 11. a 62. 5. Jer. 32. 37—41. Mica 7. 18. Zeph. 3. 17. Luc 15. 5—10, 23, 24. Ioan 4. 34—36. Iago 2. 13.

14 Felly [i] nid yw ewyllys [k] eich Tad yr hwn sydd yn y nefoedd, [l] gyfrgolli yr un o'r rhai bychain hyn.

i Luc 12. 32. Ioan 6. 39, 40. a 10. 27—30. a 17. 12. Rhuf. 8. 28—39. Eph. 1. 5—7. 1 Pedr 1. 3—5. k pen. 5. 16. a 6. 9, 32. l Es. 40. 11. Zec. 13. 7. Ioan 21. 15. 1 Cor. 8. 11—13. 2 Tim. 2. 10. Heb. 12. 13.

* Er dangos y mater uchod eto yn eglurach, ac yn fwy pwysig, mae ein Harglwydd yn defnyddio dammeg:—Gan fod gan ddyn gymmaint o ofal am un ddafad golledig o gant, a chymmaint o lawenydd am dani ar ol ei chael; pa faint mwy yw gofal y Tad nefol am ei bobl, ag oedd wrth natur yn golledig, a pha faint mwy ei hyfrydwch ef yn eu cadwedigaeth a'u hiachawdwriaeth hwy. Dyma y Tad, Crist, a'r angelion, ar waith yn iachawdwriaeth a chadwedigaeth y credinwyr gweiniaid; am hyny na ddirmyged neb hwynt, na rwystred neb hwynt; ac na feddylied neb lwyddo i'w dyfetha. Cawn y ddammeg hon yn gyflawnach eto, yn Luc 15. 3—7.

15 ¶ * Ac [m] os pecha dy frawd i'th erbyn, [n] † dos, ac argyhoedda ef rhyngot ti ac ef ei hun. Os efe a wrendy arnat, [o] ti a ynnillaist dy frawd.

m adn. 35. Lef. 6. 2—7. Luc 17. 3, 4. 1 Cor. 6. 6—8. a 8. 12. 2 Cor. 7. 12. Col. 3. 13. 1 Thes. 4. 6. n Lef. 19. 7. Salm 141. 5. Diar. 25. 9, 10. o Diar. 11. 30. Rhuf. 12. 21. 1 Cor. 9. 19—21. Iago 5. 19, 20. 1 Pedr 3. 1.

16 ‡ Ac os efe ni wrendy, cymmer gyd â thi etto un neu ddau, [p] fel y'ngenau dau neu dri o dystion y byddo pob gair yn safadwy.

p Num. 35. 30. Deut. 17. 6. a 19. 15. 1 Bren. 21. 13 Ioan 8. 17. 2 Cor. 13. 1. 1 Tim. 5. 19. Heb. 10. 28. 1 Ioan 5. 7, 8. Dat. 11. 3.

17 ‖ Ac os efe ni wrendy arnynt hwy, [q] dywed i'r eglwys: § ac os efe ni wrendy ar yr eglwys chwaith, [r] bydded ef i ti megis [s] yr ethnig a'r [t] publican.

q Act 6. 1—3. a 15. 6, 7. 1 Cor. 5. 4, 5. a 6. 1—4. 2 Cor. 2. 6, 7. 3 Ioan 9, 10. r Rhuf. 16. 17, 18. 1 Cor. 5. 9—13. 2 Thes. 3. 6, 14, 15. 1 Tim. 6. 5. 2 Ioan 10. 11. s pen. 6. 7. Ezra. 6. 21. Esec. 11 12. 2 Cor. 6. 14—17. Eph. 4. 17—19. a 5. 11. 12. t pen. 5. 46. a 11. 19. a 21. 31, 32. Luc 15. 1. a 18. 11. a 19. 2, 3.

Mae y cynghorion gwerthfawr ac angenrheidiol hyn, yn dyfod i mewn yn naturiol iawn ar ol y pethau blaenorawl uchod: ac mor eglur i bawb, fel nad oes braidd ddim eisiau agoriad arnynt Sylwn yn fyr arnynt fel hyn:—* 1. Am *frawd* y sonir, nid am rywun oddiallan i'r eglwys, a rhwy[...] oliaeth: nid oes dim a fyno yr egl[...] y cyfryw. 2. Brawd wedi *pech*[...] hyn a ddygwydd yn aml, ysywaet[...] anmherffaith hon: aml y rhoddir [...] gwydd, ac aml y tramgwyddir [...] 3. Yn erbyn rhyw *frawd arall*, [...] y pechodd; nid rhyw bechod am[...] hoeddus i bawb: y neb a becho [...] lai gael ei geryddu yn ngŵydd p[...] nesaf, mae yma gyfarwyddiadau [...] dylai y brawd a ddigiwyd ymddw[...] brawd a bechodd:—1. Myned a'i [...] ef: ymresymu âg ef mewn ysbry[...] aidd, a digyffro; a cheisio dang[...] eglur iddo. 2. Gwneyd hyny [...] "rhyngot ti âg ef ei hun," nid e[...] ar led yr holl wlad, ac fel hyny [...] drwg yn waeth. Ac os llwydda [...] fod âg ef i gydnabod ei fai, dy[...] wedi ei gael, cymmod wedi ei [...] brawd wedi ei ennill a'i adferu. [...] wrendy, y rheol nesaf yw, cym[...] thi un neu ddau, dim ond hyny [...] angenrheidiol fel tystion, yn o[...] gynt: Deut. 19. 15; a'r rhai hyn [...] duwiol, cyfrifol, distaw, a thang[...] yr eglwys. A cheisier pendefy[...] yn eu gŵydd, ac yn ol eu barn [...] efe ni wrendy arnynt hwy, fel at[...] cydwybodol a diduedd; yna, ac [...] dywed i'r eglwys, y byddo pob [...] yn perthyn iddi: crybwyller y tro [...] a gwirioneddol yno, yn nghyd ag [...] y tramgwyddedig tuag at yr hwn [...] o'r dechreuad hyd hyny. Os gw[...] yr eglwys, dyna'r amcan o'r diw[...] gael, a'r brawd wedi ei ennill [...] § Ond, os efe ni wrendy ar eglw[...] hon nid yw yn gyffredin heb [...] ganddi; bwrier ef allan, a bydde[...] holl eglwys, fel yr ethnig a'r pub[...] rif ef yn aflan, fel y cyfrifai yr [...] Cenedloedd a'r Publicanod; ac [...] i ti gyd-gymundeb eglwysig âg [...] hyd oni edifarhâo. Dyma reol [...] bu da erioed o fyned yn groes id[...]

18 Yn wir meddaf i chwi, [...] au bynnag a rwymoch ar [...] fyddant wedi eu rhwymo y[...] pha bethau bynnag a ryddh[...] ddaear, a fyddant wedi eu [...] yn y nef.

u pen. 16. 19. Ioan 20. 23. Act. 15. 28, [...] 5. 2 Cor. 2. 10. Dat. 3. 7, 8.

* Beth bynag a wneloch ch[...] rhwymo neu ryddhâu, diaelodi n[...] yn ol rheolau fy ngair I, a gada[...] nefoedd: a dengys Duw ei foddlo[...] ddydd y farn. Gwel Pen. 16. 1[...]

19 Trachefn meddaf i ch[...] cydsynia dau o honoch ar [...] am ddim oll, beth bynnag a'r [...] [y] † efe a wneir iddynt gan f[...] hwn sydd yn y nefoedd.

x pen. 21. 22. Marc 11. 24. Ioan 15. 7, [...] 2. 1, 2. a 4. 24—31. a. 6. 4. a 12. 5. Eph. [...] 1. 19. Iago 5. 14—16 1 Ioan 5. 14—16. Dat. [...] 14. 13, 14. a 16. 23, 24.

20 ‡ Canys lle y mae [z] d[...]

wedi ymgynnull || yn fy enw i, [a] § yno yr ydwyf yn eu canol hwynt.

[a] Gen. 49. 10. Ioan 20. 19, 26. 1 Cor. 5. 4. 1 Thes. 1. 1- Tit. 1. a pen. 28. 20. Ex. 20. 24. Zec. 2. 5. Ioan 8. 58. Dat. 1. 11—13. a 2. 1. a 21. 3.

* Cydsyniad mewn gweddi a feddylir yn benaf yma: mae yr Arglwydd Iesu megys yn cymmeryd yn ganiataol, na byddai i neb o'i bobl ef byth ddisgyblu drwg-weithredwyr, heb gyd-weddio am gyfarwyddyd Duw yn y gorchwyl, ac am fendith hefyd ar y ddisgyblaeth er adferiad y troseddwr. † Mae yr addewid hon yn cyfeirio yn benaf at yr atebion gwyrthiol i weddiau, a fyddai yr apostolion yn gael, gwel Math. 21. 21, 22; Marc 11. 23, 24; Ioan 14. 13, 14; 1 Ioan 3. 22; Iago 5. 16. ond gall yr eglwys ddisgwyl cyflawniad cyffredinol o hóni yn mhob oes. ‡ Nid oes achos i'r eglwys fod yn lliosog i gael gwrandawiad a phresenoldeb Duw: lle bynag y byddo dau neu dri, gallant ddisgwyl gwrandawiad a phresenoldeb eu Duw. || Ymgynnull yn ei enw ef yw, ymgynnull mewn ufudd-dod i'w orchymyn ef, mewn cariad ato ef, i'r dyben ei ogoneddu ef, mewn ffydd yn ei addewid ef, ac at ryw ran o'i waith a'i addoliad ef. § Yno yr ydwyf: nid Mi a fyddaf yno, ond yr ydwyf yno: gan gyfeirio at ei bresenoldeb dwyfol, bob amser ac yn mhob màn; ac hefyd at ei bresenoldeb neillduol trwy ddylanwadau ei Ysbryd, a thywalltiadau o'i fendithion, yn mhlith ac ar ei bobl.

21 ¶ Yna y daeth Pedr atto ef, ac a ddywedodd, Arglwydd, pa sawl gwaith y * pecha fy mrawd i'm herbyn, ac y maddeuaf iddo? [b] † ai hyd seithwaith?

[b] adn. 15. Luc 17. 3, 4.

22 Yr Iesu a ddywedodd wrtho, Nid ydwyf yn dywedyd wrthyt, Hyd seithwaith: [c] ond, ‡ Hyd ddengwaith a thrugain seithwaith.

[c] pen. 6. 11, 12, 14, 15. Es. 55. 7. Mica 7. 19. Marc 11. 25, 26. Rhuf. 12. 21. Eph. 4. 26, 31, 32 a 5. 1. Col. 3. 13. 1 Tim. 2. 8.

* Rhaid i ni ddeall mai am bechod y naill frawd yn erbyn y llall, a maddeuant y naill frawd i'r llall, y sonir yma; nid am bechod yn erbyn Duw, (oddigerth fel y mae pob trosedd yn bechod yn erbyn Duw,) nac am bechod yn galw am sylw a barn eglwysig. Ofnai Pedr, mae yn debyg, y byddai i ddynion drwg dan enw brodyr, gymmeryd mantais ar y ddyledswydd o faddeuant yn eraill, i droseddu yn eu herbyn a'u tramgwyddo fel y mynent. † Tybia rhai, bod golwg Pedr yma ar Diar. 24. 16. Tybia eraill, bod ei olwg ar Amos 1. 3. Athrawiaeth y Rabbiniaid Iuddewig oedd fel hyn: bod tri o droseddau i gael eu maddau, ond nid y pedwerydd. Rhoddai Pedr yma y tri â'r pedwar ynghyd; megys y gwnai rhai o honynt hwythau, efallai; a gofynai, ai hyd saith waith. ‡ Mae Iesu yn ei ateb, yn rhoddi rhifedi terfynol am anherfynol, i ddangos y dylai ein maddeuant ni fod yn ddiderfyn, fel maddeuant Duw ei hunan; ac y dylai ein hysbryd ni fod yn ysbryd maddeugar, ac nid yn ddigofus a dialgar.

23 ¶ * Am hynny [d] y cyffelybir teyrnas nefoedd i ryw frenhin [e] a fynnai gael cyfrif gan *ei weision*.

[d] pen. 3. 2. a 13, 24, 31, 33, 44, 45, 47, 52. a 25. 1, 14. [e] pen. 25. 19—30. Luc 16. 1, 2. a 19. 12—27. Rhuf. 14. 12. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10, 11.

24 A phan ddechreuodd gyfrif, fe a ddygwyd atto un a oedd [f] yn ei ddyled ef o [g] † ddeng mil o dalentau.

[f] Luc 7. 41, 42 a 13. 4. a 16. 5, 7. [g] 1 Cron. 29. 7. Esra. 9. 6. Salm 38. 4. a 40. 12. a 130. 3, 4.

25 A chan nad oedd ganddo *ddim* i dalu, [h] gorchymynodd ei arglwydd ei werthu ef, a'i wraig, a'i blant, a chwbl a'r a feddai, a thalu *y ddyled*.

[h] Lef. 25. 39. 2 Bren. 4. 1. Neh. 5. 5, 8. Es. 50. 1.

26 A'r gwas a syrthiodd i lawr, ac a'i haddolodd ef, gan ddywedyd, Arglwydd, [i] bydd ymarhous wrthyf, a mi a dalaf i ti y cwbl oll.

[i] adn. 29. Luc 7. 42. Rhuf. 10. 3.

27 Ac arglwydd y gwas hwnnw a [k] dosturiodd *wrtho*, ac a'i gollyngodd, ac a faddeuodd iddo y ddyled.

[k] Barn. 10. 16. Neh. 9. 17. Salm 78. 38. a 86. 5, 15. a 145. 8. Hos. 11. 8.

28 Ac wedi myned o'r gwas hwnnw allan, efe a gafodd un o'i gyd-weision yr hwn oedd yn ei ddyled ef o ‡ gàn ceiniog: ac efe a ymaflodd ynddo, [l] ac a'i llindagodd, gan ddywedyd, Tâl i mi yr hyn sydd ddyledus arnat.

[l] Deut. 15. 2. Neh. 5. 7, 10, 11. a 10. 31. Es. 58. 3. Esec. 45. 9.

29 Yna y syrthiodd ei gyd-was wrth ei draed ef, ac a ymbiliodd âg ef, gan ddywedyd, [m] Bydd ymarhous wrthyf, a mi a dalaf i ti y cwbl oll.

[m] adn. 26. pen. 6. 12. Phile. 18, 19.

30 Ac nis gwnai efe: [n] ond myned a'i fwrw ef y'ngharchar, hyd oni thalai yr hyn oedd ddyledus.

[n] 1 Bren. 21. 27—29. a 22. 27.

31 A phan welodd ei gyd-weision y pethau a wnelsid, [o] bu ddrwg dros ben ganddynt: [p] a hwy a ddaethant ac a fynegasant i'w harglwydd yr holl bethau a fuasai.

[o] Salm 119. 136, 158. Jer. 9. 1. Marc 3. 5. Luc 19. 41. Rhuf. 9. 1—3. a 12. 15. 2 Cor. 11. 21. Heb. 13. 3. [p] Gen. 37. 2. Luc 14. 21. Heb. 13. 17.

32 Yna ei arglwydd, wedi ei alw ef atto, a ddywedodd wrtho, [q] Ha was drwg, maddeuais i ti yr holl ddyled honno, am i ti ymbil â mi:

[q] pen. 25. 26. Luc 19. 22. Rhuf. 2. 19.

33 Ac oni ddylesit tithau drugarhâu wrth dy gyd-was, [r] megis y trugarhêais innau wrthyt ti?

[r] pen. 5. 44, 45. Luc 6. 35, 36. Eph. 4. 32. a 5. 1, 2. Col. 3. 13.

34 A'i arglwydd a ddigiodd, [s] ac a'i rhoddodd ef i'r || poenwyr, hyd oni thalai yr hyn oll oedd ddyledus iddo.

[s] pen. 5. 25, 26. Luc 12. 58, 59. 2 Thes. 1. 8, 9. Dat. 14. 10, 11.

35 Ac felly y [t] gwna fy Nhad nefol i chwithau, [u] oni faddeuwch o'ch calonnau bob un i'w frawd eu camweddau.

[t] pen. 6. 12, 14, 15. a 7. 1, 2. Diar. 21. 13. Luc 6. 37, 38. Iago 2. 13. [u] Diar. 21. 2. Jer. 3. 10. Zec. 7. 12. Luc 16. 15. Iago 3. 14. a 4. 8. Dat. 2. 23.

Mae y ddammeg hon yn agoriad ar athrawiaeth maddeuant, yr hon a ddechreuwyd yn ngofyniad Pedr ac ateb Crist, yn y ddwy adnod o'r blaen. Mae y ddammeg yn dysgu i ni y pethau canlynol:—1. Bod y naill ddyn yn y byd hwn, yn ymddybynu ar y llall, ac yn ddyledus i'r llall am lawer o bethau. 2. Bod ar bob dyn ddyled fawr iawn i Dduw; ac nad yw ein holl ddyledion ni i'n gilydd ddim mewn cymhariaeth i'r ddyled fawr hòno. 3. Nad oes genym ni ddim i dalu i Dduw, fel iawn am ein dyled. 4. Bod yn gyfiawn i Dduw ofyn llawn foddlonrwydd genym ni. 5. Y bydd i Dduw faddau i ni ein dyledion er mwyn Crist, wrth i ni ofyn maddeuant a thrugaredd ganddo. 6. Nad ydym ni ddim mor barod i faddau i'n brodyr eu camweddau, ag ydyw Duw i faddau i ni. 7. Bod ein hanmharodrwydd ni i faddau i'n brodyr, ar ol tiriondeb Duw yn maddau i ni, yn gŵyn mawr, neu y bydd yn gŵyn mawr yn ein herbyn yn llŷs y nef. 8. Y dylem ni ystyried mawr ddaioni, a rhad gariad Duw tuag atom ni, yn maddau i ni; a bod yr ystyriaeth o hyny yn ein cymhell ni i faddau i eraill. 9. Y dylem ni faddau o'n calonau i ddynion eu camweddau; heb eu casau, meddwl yn ddrwg am danynt, na cheisio dial arnynt, na gofyn iawn ganddynt uwchlaw yr hyn allont ei wneyd; a bod yn barod i wneyd pob daioni iddynt, yn ol a allom ni. 10. Bod ysbryd ac ymddygiad croes i hyn, yn arwydd drwg am ein cyflwr ni; na faddeuodd Duw ddim mewn gwirionedd i ni, a bod hyn yn rhwystr i ni i gael maddeuant: mae hefyd yn argoel drwg, fod rhyw gospedigaeth oddi wrth Dduw, yn ein haros ni yn y byd hwn, i'n dwyn ni i dymher mwy tebyg i'r efengyl: ac, os nad yn y byd hwn, bydd yn sicr o ddyfod yn y byd a ddaw. * Teyrnas nefoedd yma yw yr eglwys weledig, yn ei stad anmherffaith bresenol ar y ddaear. † Os talentau o aur oedd y talentau hyn, dywedir eu bod yn 72,000,000 o arian Lloegr: os arian, yr oeddynt yn agos i 2,000,000. Felly y dywed Scott; ond y mae eraill yn eu gwneyd yn 6,750,000. Yr oedd talentau yr Iuddewon a thalentau y Groegiaid yn wahanol, ac y mae llawer o amrywiaeth barn yn eu cylch. Dyled fawr yw dyled y pechadur i Dduw. ‡ Wrth gyfrif ceiniog y Rhufeiniaid (*Denarius*) yn saith a dimmai o'n harian ni, yr oedd y swm yn dair punt a hanner coron. ‖ Byddai carcharorion yn cael eu poeni yn ngwledydd y dwyrain yn llawer gwaeth na chyda ni: trwy newyn, llyffetheiriau trymion, fel na allent nac eistedd na gorwedd; eu ffrewyllu yn aml, ac weithiau eu dirdynu ar yr arteith-glwyd. At hyny y cyfeirir yma.

PEN. XIX.

Crist yn iachâu'r cleifion, 3. Ateb y Phariseaid am ysgariaeth.

ABU, [a] pan orphenodd yr Iesu yr *ymadroddion hyn*, efe a ymadawodd o * Galilea, ac a ddaeth i derfy[nau] Judea, † tu hwnt i'r Iorddonen:

[a] Marc 10. 1. Ioan 10. 40.

2 ‡ A [b] thorfeydd lawer a'i canl[ynasant] ef; ac efe a'u hiachâodd hw[nt] yno.

[b] pen. 4. 23—25. a 9. 35, 36. a 12. 15. a 14. 35, 36. 30, 31. Marc 6. 55, 56.

* Ar ol y dychweliad o Babilon, rhan[wyd] gwlad Canaan yn dri dosparth; Judea, [y] pen deheuol; Samaria, yn y canol; a G[ali]lea, yn y gogledd. Rhenid Galilea eilw[aith] yn ddwy ran, sef Galilea uchaf, yr hon [a el]wid Galilea y Cenedloedd: a Galilea [isaf ...] rhwng hòno â Samaria. Yn Galilea yr [oedd] Nazareth, lle magwyd ein Iachawdwr, a[c yn] ninasoedd Galilea y gwnaeth efe fwyaf [o'i] weithredoedd nerthol. Mae efe yma yn [gad]ael Galilea am y tro diweddaf, ac yn my[ned] tua Jerusalem erbyn ei ddyoddefaint. [†] Iorddonen oedd terfyn Judea ar y tu dwyr[ain]; a thybir wrth Ioan 1. 28. a 10. 40, mai B[eth]abara, lle gyferbyn â therfynau Judea, [yr ochr] arall i'r afon, a feddylir yn y fàn yma. ‡ C[an]lynai llawer ef, ac iachawyd llawer gan[ddo], ond ni ddywedir i neb gredu ynddo.

3 ¶ A daeth y Phariseaid a[t]o, [c] gan ei * demtio, a dywedyd wrt[ho], [d] † Ai cyfreithlawn i wr ysgar [ei] wraig am ‡ bob achos?

[c] pen. 16. 1. a 22. 16—18, 35. Marc 10. 2. a 12. 1[3]. Luc 11. 53, 54. Ioan 8. 6. Heb. 3. 9. [d] pen. 5. 31, 3[2]. 2. 14—16.

* Mae y gair a gyfieithir "temtio," y[n] yn arwyddo gwneuthur prawf o hòno; ceisio ei faglu ef yn ei ymadroddion, [fel y] gallent achwyn arno. † Pe dywedasai yr [...] mai cyfreithlawn oedd, buasai yn gwrth[ddy]wedyd yr hyn oedd wedi ei ddywedyd [o'r] blaen: pe dywedasai nad oedd yn gyfr[eith]lawn, buasai yn dywedyd yn erbyn ag[wedd] eu hathrawon hwy ar Deut. 24. 1. ac ar [...] llaw, buasent hwy yn cael achlysur yn e[r]byn ef. ‡ Wrth "bob achos," barnai yr I[udd]ewon, nid godineb yn unig, ond pob pe[th] oedd yn annymunol ac yn anhawddgar [...] wraig; megys tymher ddrwg, gwyneb [...] neu ryw anffurfiaeth corphorawl, ac ymy[...] ent â'u gwragedd yn gyffredin am bethau [...]

4 * Ac efe a attebodd ac a ddyw[ed]odd wrthynt, [e] Oni ddarllenasoch [...] hwn a'*u* gwnaeth o'r dechre[u], [f] gwneuthur hwy yn wrryw a ban[yw]?

[e] pen. 12. 3. a 21. 16, 42. a 22. 31. Marc 2. 25. a 26. Luc 6. 3. a 10. 26. [f] Gen. 1. 27. a 5. 2. Mal. 2[...]

5 Ac [g] efe a ddywedodd, Obl[egid] hyn y gâd dyn dad a mam, ac y [h] g[lyn] wrth ei wraig: [i] a'r ddau fyddant [yn] un cnawd.

[g] Gen. 2. 21—24. Salm 45. 10. Marc 10. 6—9. Eph[...] [h] Gen. 34. 3. Deut. 4. 4. a 10. 20. a 11. 22. 1 Sam[...] 2 Sam. 1. 26. 1 Bren. 11. 2. Salm 63. 8. Rhuf. 12. 9. [...] 6. 16. a 7. 2, 4.

6 O herwydd paham, nid y[dynt] mwy yn ddau, ond yn un cna[wd]. † Y peth gan hynny [k] a gyssyllt[odd] Duw, nac ysgared dyn.

[k] Diar. 2. 17. Mal. 2. 14. Marc 10. 9. Rhuf. 7. 2, 7. 10—14. Eph. 5. 28. Heb. 13. 4.

fel ef ei hun; canlyn Crist yn ei
iselder y pryd hwnw; ac yna y
sor llawer iawn gwell yn y nef.
ddwyn fel meddyg medrus, yn
union at waelod y clwy, ac yna
yso y feddyginiaeth.

phan glybu y gwr ieuangc
odd, [t] efe a aeth i ffordd yn
canys yr oedd yn berchen

22. a 14. 9. Barn. 18. 23, 24. Dan. 6. 14—17.
0. 22. Luc 18. 23. Ioan 19. 12—16. [u] pen.
Salm 17. 14. Esec. 33. 31. Eph. 5. 5. Col. 3. 5.

clywed y pethau uchod, aeth y
i ffordd, aeth i ffordd oddi wrth
hawdwr, a'r unig athraw a allasai
u ddoeth i iachawdwriaeth. † Aeth
drist hefyd; aeth yn drist, efallai,
dyfod at yr Iesu o gwbl i ofyn yr
; aeth yn drist am fod y telerau
i'w galon gybyddlyd ef; efe a
ai gael y nefoedd, pe'i cawsai yn
am ychydig; ond yr oedd gwertha
a feddai, yn ymadrodd rhy galed!
ist hefyd, o herwydd cael ei groesi,
a gweled nad oedd ganddo gystal
a dybiai efe fod ganddo. Carai
y nefoedd yn eu ffordd eu hunain,
ig yn ffordd Duw. Mor dwyllod-
syniol yw ein calonau ni; tybiwn
wedi gwneyd pobpeth, a ninnau
dim, ac heb ewyllys i wneyd dim
ddol.

Yna y dywedodd yr Iesu
ddisgyblion, * Yn wir y dy-
chwi, [x] mai yn anhawdd yr â
[y] i mewn i deyrnas nefoedd.

. 10—12. a 8. 10—18. Job 31. 24, 25. Salm 49.
Diar. 11. 28. a 30. 8, 9. Marc 10. 23. Luc 12.
15. 14. 19—26. a 18. 24. 1 Cor. 1. 26. 1 Tim. 6.

fyned heb dynu ei lwyth i lawr.

25 A phan glybu ei ddisgyblion ef *hyn*, * synnu a wnaethant yn ddirfawr, gan ddywedyd, [a] Pwy gan hynny a all fod yn gadwedig?

[a] pen. 24. 22. Marc 13. 20. Luc 13. 23, 24. Rhuf. 10. 13. a 11. 5—7.

26 A'r Iesu a † edrychodd arnynt, ac a ddywedodd wrthynt, ‡ Gyd â dynion ammhosibl yw hyn, [b] ond gyd â Duw pob peth sydd bosibl.

[b] Gen. 18. 14. Num. 11. 23. Job. 42. 2. Jer. 32. 17. Zec. 8. 6. Marc 10. 27. Luc 1. 37. a 18. 27.

* Wrth feddwl bod llawer yn oludog, pawb agos yn chwennych bod yn oludog, a'r byd yn gyffredin yn meddwl mai y rhai mwyaf eu golud oedd y rhai mwyaf hoff gan Dduw; e synodd y disgyblion wrth glywed yr athrawiaeth newydd a chaled uchod. Efallai eu bod yn meddwl hefyd fel hyn:—os anodd yw i'r rhai goludog fod yn gadwedig, sydd a chymmaint o fanteision ganddynt; pa fodd y gall y tlodion fod; sydd yn llawn o helbul a thrafferth, heb hamdden i ddim gan drallodau bydol. † Mae edrychiad Iesu yma yn dangos ei dosturi tuag at ei ddisgyblion, yn eu syndod a'u hofnau presenol am gadwedigaeth eu heneidiau. ‡ O ran dynion, ebai efe, cyfoethogion a thlodion, mae y peth yn ammhosibl; ond gyda Duw, mae pob peth yn bosibl: gall ef wneyd tlodion y byd hwn yn gyfoethogion mewn ffydd, ac yn etifeddion y deyrnas; a gall ef wneyd y rhai sydd yn oludog yn y byd hwn yn dlodion yn yr ysbryd, yn gyfoethog mewn gras ac yn gadwedig yn y diwedd

27 ¶ Yna Pedr a attebodd ac a ddywedodd wrtho, Wele, [c] * nyni a adawsom bob peth, ac a'th ganlynas-

tyrid yn enwog mewn duwioldeb; a diamman fod meddyliau mawr gan rieni y plant hyn am dduwioldeb Iesu. † Ceryddai y disgyblion hwynt, gan dybied os deuai llawer at eu hathraw ar neges felly, y byddai yn ormod o drafferth iddo.

14 A'r Iesu a ddywedodd, [b] * Gadewch i blant bychain, ac na waherddwch iddynt ddyfod attaf fi: [c] † canys eiddo y cyfryw rai yw teyrnas nefoedd.

[b] Gen. 17. 7, 8, 24—26. a 21. 4. Barn. 13. 7. 1 Sam. 1. 11, 22, 24. a. 2. 18. Marc 10. 14, 15. Luc 18. 16. [c] pen. 11. 25. a 18. 3. 1 Cor. 14. 20. 1 Pedr 2. 1, 2.

15 Ac [d] wedi iddo roddi *ei* ddwylaw arnynt, efe a aeth *ymaith* oddi yno.

[d] Es. 40. 11. Marc 10, 16. 1 Cor. 7. 14. 2 Tim. 3. 15.

* Mawr oedd gostyngeiddrwydd ac addfwynder ein Harglwydd yn hyn fel yn mhob peth arall: diamman iddo gael effaith ragorol ar rieni y plant, ac ar bawb ag oedd yno yn bresenol. Da iawn fyddai i weinidogion yr efengyl ymddwyn yn debyg iddo tuag at blant bychain; dichon gael effaith fendithiol ar y plant, a chwanegu eu defnyddioldeb hwythau. † "Eiddo y cyfryw rai yw teyrnas nefoedd:" meddwl amlwg y geiriau hyn yw, bod hawl gyfammodol, ac aelodaeth eglwysig, plant bychain y credinwyr, i barhâu dàn oruchwyliaeth yr efengyl fel o'r blaen dàn yr hen oruchwyliaeth. Mae yn wir nas gellir sylfaenu bedydd babanod ar ddim a *wnaeth* Crist yn y màn yma; ond y mae môr wir a hyny, y gellir ei sylfaenu ar yr hyn a *ddywedodd* efe. Os yw plant i fod yn aelodau o'r eglwys weledig, mae yn rhaid eu bedyddio; oblegid nis gallant fod yn aelodau heb eu bedyddio, mwy nag y gallai plant yr Iuddewon fod gynt heb eu henwaedu. Os dadleuir, mai teyrnas y gogoniant a feddylir yma; addefir yn rhwydd, fod babanod yn y gogoniant yn gystal a rhai mewn oedran; ond nid yw hyna yn gwanychu dim ar y ddadl dros eu bedyddio: os ydynt yn cael eu gwneyd yn addas i'r eglwys yn y nef, maent yn addas i'r eglwys ar y ddaear, a pha un bynag o'r ddwy a feddylir, maent yn addas i'w bedyddio: ac y mae dadl gref dros eu bedyddio yn ngeiriau ein Iachawdwr yma.

16 ¶ Ac wele, [e] un a ddaeth, ac a ddywedodd wrtho, * Athraw da, [f] † pa beth da a wnaf, fel y caffwyf [g] ‡ fywyd tragywyddol?

[e] Marc 10. 17. Luc 18. 18. [f] Luc 10. 25. Ioan 6. 27—29. Act. 16. 30. [g] pen. 25. 46. Dan. 12. 2. Ioan 3. 15. a 4. 14. a 5. 39. a 6. 47, 68. a 10. 28. a 12. 25. a 17. 2, 3. Rhuf. 2. 7. a 5. 21. a 6. 22, 23. 1 Tim. 1. 16. a 6. 12, 19. Tit. 1. 2. a 3. 7. 1 Ioan 1. 2. a. 2. 25. a 5. 11—13, 20. Jud. 21.

* *Didascale* yw y gair Groeg yma am Athraw; enw a gymmerai y Rabbiniaid Iuddewig arnynt eu hunain: ac ymddengys fod y gwr hwn a ddaeth at yr Iesu yn ei ystyried ef yn athraw mewn gwirionedd, ac mai nid gwatwar yr oedd. † Gellid meddwl ar y cyntaf fod ei ofyniad yn debyg i ofyniad ceidwad y carchar; ond gwelodd Iesu bod ei farn yn gyfeiliornus, ei ysbryd deddfol heb ei ddarostwng, a'i fod yn tybied y gallai wneyd rhywbeth i haeddu bywyd tragywyddol. ‡ Mae yn debyg mai Phariseaad oedd hwn, ac nid un o'r Saduceaid; gan ei fod o'r meddyliau deddfol uchod, ac yn credu *cyflwr a byd i ddyfod.*

17 Yntau a ddywedodd wrtho, * [illegible]ham y gelwi fi yn dda? [h] † nid neb ond un, *sef* Duw: [i] ‡ ond os e[illegible]yllysi fyned i mewn i'r bywyd, ca[illegible] y gorchymynion.

[h] 1 Sam. 2. 2. Salm 52. 1. a 145. 7—9. Iago 1. 17. [illegible] 4. 8—10, 16. [i] Lef. 18. 5. Esec. 20. 11, 12. Luc 10. [illegible] 28. Rhuf. 10. 5. Gal. 3. 11—13.

* Gwyddai y Cyfryngwr nad oedd g[illegible] gwr ieuanc hwn ddim meddwl gwell na[illegible] am dano; am hyny mae yn dywedyd w[illegible] "Paham y gelwi fi yn dda," er ei argyh[illegible] o'i annwybodaeth, a rhoddi awgrym idd[illegible] yd ei fod ef yn fwy na dyn; † ac os oe[illegible] dda, yn ystyr helaethaf y gair, rhaid [illegible] yn Dduw; oblegid Duw yn unig syd[illegible] ddechrenol, yn hanfodol, ac yn hollol[illegible] ‡ Gan y gwyddai Crist mai yn ddeddf[illegible] yn ol teleran y cyfammod gweithredoed[illegible] oedd y dyn yn disgwyl cael myned i [illegible] i'r bywyd; mae yn ei ateb yn ol ei egw[illegible] ef yn gofyn; "Cadw y gorchymynion," [illegible] athrawiaeth y Phariseaid.

18 Efe a ddywedodd wrtho y[illegible] [k] * Pa rai? A'r Iesu a ddywed[illegible] [l] † Na ladd, Na odineba, Na ladr[illegible] Na ddwg gam dystiolaeth,

[k] Gal. 3. 10. Iago 2. 10, 11. [l] pen. 5. 21—[illegible] 12—17. Deut. 5. 16—21. Marc 10. 19. Luc 18. 20. Rh[illegible] 8—10.

19 [m] Anrhydedda dy dad a'*th* [illegible] a [n] Châr dy gymmydog fel ti dy [illegible]

[m] pen. 15. 4—6. Lef. 19. 3. Diar. 30. 17. Eph. [illegible] [n] pen. 22. 39. Lef. 19. 18. Luc 10. 27. Rhuf. 13. 9. [illegible] 14. Iago 2. 8.

* Yr oedd y dyn hwn yn dangos an[illegible] bodaeth mawr, wrth ofyn Pa rai; d[illegible] wybod, mai "cadw y gyfraith i gyd oll," gofyn y cyfammod gweithredoedd; [illegible] pwy bynag a ballo mewn un pwnc yn [illegible] o'r cwbl. † Nid yw yr Arglwydd Ie[illegible] enwi ond gorchymynion yr ail lech [illegible] barnai y Phariseaid y rhai hyny yn [illegible] mwyaf distadl, a hawddaf yn y byd eu c[illegible] ac felly yr oeddynt, yn ol yr agoriad a[illegible] ebol a roddent hwy arnynt: ac eto, cy[illegible] benu, mae Iesu yn dangos i'r dyn ie[illegible] goludog hwn, ei fod ef yn ddiffygiol [illegible] hyd yn nod yn y rhai hyny, heb son am [illegible] ymynion eraill, a thrymach, y llech gyn[illegible]

20 Y gwr ieuangc a ddywed[illegible] wrtho, [o] * Mi a gedwais y rhai hyn o'm hieuengctid: [p] † beth sydd eisieu i mi etto?

[o] Marc 10. 20. Luc 15. 7, 29. a 18. 11, 12, 21. Ioa[illegible] Rhuf. 3. 19—23. a 7. 9. Gal 3. 24. Phil. 3. 6. [p] M[illegible] 21. Luc 18. 22.

* Yn ol eglurhâd yr athrawon Pharise[illegible] ar y gorchymynion hyn, tybiai y gwr ie[illegible] ei fod wedi eu cadw yn ddigon diwall [illegible] fabandod. Pe buasai yn deall yr eglurhâd [illegible] brydol a roddes Crist arnynt, yn ei bregeth [illegible] y mynydd, ni buasai yn dywedyd fel h[illegible] † Gan ymddiried yn ei hunan-gyfiawn[illegible] hwn, gofynai yn hyf iawn, "Beth sydd eisiau i mi eto"? gan feddwl yn sier nad o[illegible] dim yn eisiau; neu os oedd rhywbeth, ei f[illegible] ef yn ddigon galluog ac yn ddigon ewylly[illegible] ei gyflawni.

21 * Yr Iesu a ddywedodd wrth[illegible]

[q] Os ewyllysi fod yn berffaith, [r] dos, gwerth yr hyn sydd gennyt, a dyro i'r tlodion; a thi a gei drysor yn y nef: a thyred, [s] canlyn fi.

q pen. 5. 19, 20, 48. Gen. 6. 9. a 17. 1. Job 1. 1. Salm 37. 37. Luc 6. 40. Phil. 3. 12—15. r pen. 6. 19, 20. Marc 10. 21. Luc 12. 33. a 14. 33. a 16. 9. a 18. 22. Act. 2. 45. a 4. 32—34. 1 Tim. 6. 17, 18. Heb. 10. 34. s adn. 28. pen. 4. 19. a 8. 22. a 9. 9. a 16. 24. Marc 2. 14. a 8. 34. a 10. 21. Luc 5. 27. a 9. 23. a 18. 22. Ioan 10. 27.

* I'r dyben o ddangos iddo ef ac eraill, y drwg oedd yn gorwedd yn nghudd dan yr ymddangosiadau gwychion hyn, mae Iesu yn gorchymyn iddo werthu ei feddiannau; rhanu yr arian rhwng y tlodion, os oedd yn caru ei gymmydog fel ef ei hun; canlyn Crist yn ei ddirmyg a'i iselder y pryd hwnw; ac yna y cai efe drysor llawer iawn gwell yn y nef. Dyma ymddwyn fel meddyg medrus, yn myned yn union at waelod y clwy, ac yna yn cymhwyso y feddyginiaeth.

22 [t] A phan glybu y gwr ieuangc yr ymadrodd, [t] efe a aeth i ffordd yn † drist: [u] canys yr oedd yn berchen dâ lawer.

t pen. 13. 22. a 14. 9. Barn. 18. 23, 24. Dan. 6. 14—17. Marc 6. 26. a 10. 22. Luc 18. 23. Ioan 19. 12—16. u pen. 6. 24. a 16. 26. Salm 17. 14. Esec. 33. 31. Eph. 5. 5. Col. 3. 5.

* Gwedi clywed y pethau uchod, aeth y gwr ieuanc i ffordd, aeth i ffordd oddi wrth yr unig Iachawdwr, a'r unig athraw a allasai ei wneyd yn ddoeth i iachawdwriaeth. † Aeth i ffordd yn drist hefyd: aeth yn drist, efallai, am iddo ddyfod at yr Iesu o gwbl i ofyn yr holiad iddo; aeth yn drist am fod y telerau mor galed i'w galon gybyddlyd ef; efe a chwennychai gael y nefoedd, pe'i cawsai yn rhad, neu am ychydig; ond yr oedd gwerthu yr hyn *oll* a feddai, yn ymadrodd rhy galed! Aeth yn drist hefyd, o herwydd cael ei groesi, a'i siomi; a gweled nad oedd ganddo gystal crefydd ag a dybiai efe fod ganddo. Carai llawer gael y nefoedd yn eu ffordd eu hunain, ond ychydig yn ffordd Duw. Mor dwyllodrus a chamsyniol yw ein calonau ni; tybiwn ni ein bod wedi gwneyd pobpeth, a ninnau heb wneyd dim, ac heb ewyllys i wneyd dim yn wirioneddol.

23 ¶ Yna y dywedodd yr Iesu wrth ei ddisgyblion, * Yn wir y dywedaf i chwi, [x] mai yn anhawdd yr â goludog [y] i mewn i deyrnas nefoedd.

x Deut. 6. 10—12. a 8. 10—18. Job 31. 24, 25. Salm 49. 6, 7, 16—19. Diar. 11. 28. a 30. 8, 9. Marc 10. 23. Luc 12. 15—21. a 16. 13, 14, 19—28. a 18. 24. 1 Cor. 1. 26. 1 Tim. 6. 9, 10. Iago 1. 9—11. a 2. 6. a 5. 1—4. y pen. 5. 20. a 18. 3. a 21. 31. Ioan 3. 3, 5. Act. 14. 22.

24 A thrachefn meddaf i chwi, [z] † Haws yw i gamel fyned trwy grai y nodwydd ddur, nag i oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw.

z Salm. 26. pen. 22. 24. Jer. 13. 23. Marc 10. 24, 25. Luc 18. 25. Ioan 5. 44.

* Nid condemnio golud y mae Crist yma; rhodd Duw yw golud, ac mae yn dda yn ei le, ac yn drugaredd fawr ei gael. Nid dywedyd ei bod yn llwyr anmhosibl i'r goludog fod yn gadwedig chwaith y mae; mae llawer o'r cyfryw yn gadwedig yn ddiau. Ond dangos y mae efe, bod yn *anhawdd* iawn i'r rhai goludog fod yn gadwedig. Mae yn anhawdd meddiannu golud heb i'r golud feddiannu y galon, ei gwneyd yn falch, yn gybyddlyd, neu yn gnawdol a moethus. Cafi y dyn goludog ddigon o weniethwyr, ond ychydig o argyhoeddwyr: ac y mae golud yn dra thueddol i chwanegu rhif a grym y rhwystrau sydd ar ffordd ei berchenog i gofleidio crefydd hunan-ymwadol Iesu. † Camel yn myned trwy grai nydwydd, oedd ymadrodd diarebol yn mhlith yr Iuddewon, am unrhyw beth anhawdd, neu braidd anmhosibl. Tybia rhai mai rhaff angor a feddylir, ac nid y creadur a elwir camel: dywedir fod y gair *chamelon* yn arwyddo pob un o'r ddau. Dywedir hefyd fod porth isel yn agos i Jerusalem, a elwid crai y nydwydd; trwy yr hwn ni allai camel fyned heb dynu ei lwyth i lawr.

25 A phan glybu ei ddisgyblion ef *hyn*, * synnu a wnaethant yn ddirfawr, gan ddywedyd, [a] Pwy gan hynny a all fod yn gadwedig?

a pen. 24. 22. Marc 13. 20. Luc 13. 23, 24. Rhuf. 10. 13. a 11. 5—7.

26 A'r Iesu a † edrychodd arnynt, ac a ddywedodd wrthynt, ‡ Gyd â dynion ammhosibl yw hyn, [b] ond gyd â Duw pob peth sydd bosibl.

b Gen. 18. 14. Num. 11. 23. Job. 42. 2. Jer. 32. 27. Zec. 8. 6. Marc 10. 27. Luc 1. 37. a 18. 27.

* Wrth feddwl bod llawer yn oludog, pawb agos yn chwennych bod yn oludog, a'r byd yn gyffredin yn meddwl mai y rhai mwyaf eu golud oedd y rhai mwyaf hoff gan Dduw; e synodd y disgyblion wrth glywed yr athrawiaeth newydd a chaled uchod. Efallai eu bod yn meddwl hefyd fel hyn: os anodd yw i'r rhai goludog fod yn gadwedig, sydd a chymmaint o fanteision ganddynt; pa fodd y gall y tlodion fod; sydd yn llawn o helbul a thrafferth, heb hamdden i ddim gan drallodau bydol. † Mae edrychiad Iesu yma yn dangos ei dosturi tuag at ei ddisgyblion, yn eu syndod a'u hofnau presenol am gadwedigaeth eu heneidiau. ‡ O ran dynion, ebai efe, cyfoethogion a thlodion, mae y peth yn anmhosibl; ond gyda Duw, mae pob peth yn bosibl: gall ef wneyd tlodion y byd hwn yn gyfoethogion mewn ffydd, ac yn etifeddion y deyrnas; a gall ef wneyd y rhai sydd yn oludog yn y byd hwn yn dlodion yn yr ysbryd, yn gyfoethog mewn gras ac yn gadwedig yn y diwedd.

27 ¶ Yna Pedr a attebodd ac a ddywedodd wrtho, Wele, [c] * nyni a adawsom bob peth, ac a'th ganlynasom di: [d] † beth gan hynny a fydd i ni?

c pen. 4. 20. 22. a. 9. 9. Deut. 33. 9. Marc 1. 17—20. a 2. 14. a 10. 28. Luc 5. 11, 27, 28. a 14. 33. a 18. 28. Phil. 3. 8. d pen. 20. 10—12. Luc 15. 29. 1 Cor. 1. 29. a 4. 7.

28 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, Yn wir meddaf i chwi, y cewch chwi, y rhai a'm canlynasoch i, [e] yn ‡ yr adenedigaeth, [f] pan eisteddo Mab y dyn ar orsedd ei ogoniant, [g] eistedd chwithau ar ddeuddeg gorsedd, yn barnu [h] deuddeg llwyth Israel.

e Es. 65. 17. a 66. 22. Act. 3. 21. 2 Pedr 3. 13. Dat. 21. 5. f pen. 16. 27. a 25. 31. 2 Thes. 1. 7—10. Dat. 20. 11—15. g pen. 20. 21. Luc 22. 28—30. 1 Cor. 6. 2, 3. 2 Tim. 2. 12. Dat. 2. 26, 27. a 3. 21. h Ex. 15. 27. a 24. 4. a 28. 21. Lef. 24. 5. Jos. 3. 12. 1 Bren. 18. 31. Esra. 6. 17. Dat. 7. 4. a 12. 1. a. 21. 12—14. a 22. 2.

* Nid oedd gan y disgyblion ond ychydig i'w adael, eto eu pob peth hwy ydoedd, yn gystal a phe buasai chwaneg; ac nid llai na gras Duw a'u gwnaeth yn foddlawn i'w adael. † Tybir fod Pedr yma yn disgwyl rhyw wobrwy daearol, yn ol ei ddychymmygion ef y pryd hwnw am deyrnas a mawredd daearol y Messiah; ond tybia eraill nad felly y dylem ddeall ei ofyniad, eithr am bethau ysbrydol, yn perthyn i'r bywyd tragywyddol. ‡ Os yw y gair adenedigaeth, yn perthyn i'r ymadrodd o'r blaen, mae yn arwyddo adenedigaeth y disgyblion yn bersonol; ond os yw yn perthyn i'r ymadrodd sydd ar ei ol, mae yn arwyddo rhywbeth arall: gosodiad i fynu yr oruchwyliaeth efengylaidd, a dinystr yr Iuddewon, medd rhai; pryd hyny yr oedd yr apostolion wedi cael eu gwisgo â nerth o'r uchelder i bregethu yr efengyl, a'u tystiolaeth yn erbyn yr Iuddewon digred yn cael ei chyflawni. Dyfodiad Mab Duw i farnu y byd, medd eraill; a thybir yr ymddengys y deuddeg apostol y pryd hwnw, mewn gwahaniaeth amlwg oddiwrth eu holl frodyr yn Nghrist, ac y bydd y byd â'r eglwys yn cael eu barnu yn ol eu hathrawiaeth hwy. Mae yma gyfeiriad yn ddiau at benaethiaid deuddeg llwyth Israel gynt; ac er y gwyddai Iesu na byddai Judas yn un o'r deuddeg, eto gwyddai y dewisid un yn ei le i wneyd deuddeg.

29 A [i]* phob un a'r a adawodd † dai, [k]neu frodyr, neu chwïorydd, neu dad, neu fam, neu wraig, neu blant, neu diroedd, [l]er mwyn fy enw i, ‡ a dderbyn [m]y càn cymmaint, || a [n]bywyd tragywyddol a etifedda efe.

[i] pen. 16. 25. Marc 10. 29, 30. Luc. 18. 29, 30. [k] pen. 8. 21, 22. a 10. 37, 38. Luc 14. 26. 2 Cor. 5. 16. Phil. 3. 8. [l] pen. 5. 11. a 10. 22. Luc 6. 22. Ioan 15. 19. Act. 9. 16. 1 Pedr 4. 14. 3 Ioan 7. [m] pen. 13. 8, 23. [n] adn. 16. pen. 25. 34, 46.

* Yr oedd yr addewid o'r blaen i'r deuddeg apostol yn unig, mae yr addewid hon i holl wir ganlynwyr Crist yn mhob oes, a gaffo eu colledu er ei fwyn ef. † Cafodd llaweroedd o ganlynwyr Iesu eu colledu yn yr holl bethau a enwir yma mewn amseroedd o erledigaethau ar grefydd. ‡ Mae y rhan gyntaf o'r addewid yn cynnwys tawelwch cydwybod, nerth a chysuron yr Ysbryd Glân mewn trallodau, a gofal rhagluniaethol Duw am gyfeillion a chynnorthwyon i'w bobl yn eu cyfyngderau. ‡ Mae y pethau uchod yn gàn cymmaint o ran eu gwerth a dim a gollwyd; ond mae yr ail ran o'r addewid yn gân cymmaint â hyny eilwaith: a bywyd tragywyddol a etifedda efe.

30 Ond [o]llawer o'r *rhai* blaenaf a fyddant yn olaf, a'r rhai olaf yn flaenaf.

[o] pen. 8. 11, 12. a 20. 16. a 21. 31, 32. Marc 10. 31. Luc 7. 29, 30. a 13. 30. a 18. 13, 14. Rhuf. 5. 20, 21. a 9. 30—33.

* Ond fel yr ymddangoso pob peth o benarglwyddiaeth a gras Duw, ac nid yn ol haeddiant a disgwyliadau dynion, bydd llawer o'r rhai blaenaf yn olaf, a'r rhai olaf yn flaenaf. Bydd y publicanod a'r pechaduriaid yn flaenaf i dderbyn yr efengyl, ac felly i *fyned i mewn i'r* bywyd; a'r Ysgrifenyddion *a'r Phariseaid yn olaf.* Bydd y cenedloedd *yn flaenaf yn yr un ystyr*; a'r Iuddewon yn *olaf, er eu bod yn flaenaf* o ran y cynygiad o *hônt iddynt.* Bydd llawer o rai moesol, a mwyaf gobeithiol eu hargoelion yn ol[a]
llawer o'r dynion gwaethaf, a mwyaf dio[…]
am danynt, yn flaenaf yn nydd y farn. S[…]
y dydd hwnw lawer o ddisgwyliadau y[…]
presenol.

PEN. XX.

Dammeg y winllan, &c.

CANYS [a]teyrnas nefoedd sydd[…]
byg i [b]wr o berchen tŷ, yr hwn a[…]
allan [c]a hi yn dyddhâu, [d]i gy[…]
gweithwyr i'w winllan.

[a] pen. 3. 2. a 13. 24, 31, 33, 44, 45, 47. a 22. 2. […] 14. [b] pen. 9. 37, 38. a 21. 33—43. Can. 8. 11, 12. […] 1, 2. Ioan 15. 1. [c] pen. 22. 37. Jer. 26. 3, 4. […] 13. 34. 1 Cor. 15. 58. Heb. 13. 21. 2 Pedr 1. 5—10.

2 Ac [e]wedi cyttuno â'r gweith[…]
er * ceiniog y dydd, [f]efe a'u han[…]
odd hwy i'w winllan.

[e] adn. 13. Ex. 19. 5, 6. Deut. 5. 27—30. [f] 1 […] 18, 26. a 3. 1, 21. a 16. 11, 12. 1 Bren. 3. 6—11. a […] 2 Cron. 34. 3. Preg. 12. 1. Luc 1. 15. 2 Tim. 3. 15.

3 Ac efe a aeth allan ynghylch[…]
drydedd awr, ac a welodd eraill[…]
sefyll yn segur yn y † farchnadfa[…]

[g] Marc 15. 25. Act. 2. 15. [h] adn. 6, 7. pen. […] 17. Diar. 19. 15. Esec. 16. 49. Act. 17. 17—21. 1 Tim[…] Heb. 6. 12.

4 Ac a ddywedodd wrthynt, [i]E[…]
chwithau i'r winllan; [k]a pha[…]
bynnag a fyddo cyfiawn, mi a'i rh[…]
af *i* chwi.

[i] pen. 9. 9. a 21. 23—31. Luc 19. 7—10. Rhuf. 6. […] 1 Cor. 6. 11. 1 Tim. 1. 12, 13. Tit. 3. 5. 1 Pedr 1. […] 2, 3. [k] Col. 4. 1.

5 A hwy a aethant ymaith. […]
efe a aeth allan drachefn ynghyl[…]
[l]chweched a'r nawfed awr, [m][…]
wnaeth yr un modd.

[l] pen. 27. 45. Marc 15. 33, 34. Luc 23. 44—46. […] 39. a 4. 6. a 11. 9. Act. 3. 1. a 10. 3, 9. [m] Gen. 1[…] Jos. 24. 2, 3. 2 Cron. 33. 12—19. Heb. 11. 24—26.

6 Ac [n]efe a aeth allan ynghylc[…]
unfed awr ar ddeg, ac a gafodd e[…]
yn sefyll yn segur, ac a ddywed[…]
wrthynt, Paham y sefwch chwi […]
ar hyd y dydd yn segur?

[n] Preg. 9. 10. Luc 23. 40—43. Ioan 9. 4.

7 Dywedasant wrtho, [o]Am na c[…]
logodd neb nyni. Dywedodd y[…]
wrthynt, [p]Ewch chwithau i'r win[…]
[q]a pha beth bynnag fyddo cyfi[…]
chwi a'*i* cewch.

[o] Act. 14. 16. a 17. 30, 31. Rhuf. 10. 14—17. a […] Eph. 2. 11, 12. a 3. 5, 6. Col. 1. 26. [p] pen. 22. 9, […] 14. 21—23. [q] Eph. 6. 8 Heb. 6. 10.

8 A [r]phan aeth hi yn hwyr[…]
glwydd y winllan a ddywedodd [s][…]
ei oruchwyliwr, Galw y gweithw[…]
dyro iddynt *eu* cyflog, gan dde[…]
o'r *rhai* diweddaf hyd y *rhai* cyn[…]

[r] pen. 13. 39, 40. a 25. 19, 31. Rhuf. 2. 6—10. […] 10. Heb. 9. 28. Dat. 20. 11, 12. [s] Gen. 15. 2. a […] a 43. 19. Luc 12. 42. a 16. 1, 2. 1 Cor. 4. 1, 2. […] 1 Pedr 4. 10.

9 A phan ddaeth y rhai a gy[…]

id ynghylch yr unfed awr ar ddeg, [f] hwy a gawsant bob un geiniog.

[f] Isa. 2, 6, 7. Luc 23. 43. Rhuf. 4. 3—6. a 5. 20, 21. Eph. 1. 5—8. a 2. 3—10. 1 Tim. 1. 14—16.

10 A phan ddaeth y rhai cyntaf, hwy a dybiasant y caent fwy; a hwythau a gawsant bob un geiniog.

11 Ac wedi iddynt gael, [a] grwgnach a wnaethant yn erbyn gwr y tŷ,

[a] Luc 5. 30. a 15. 2, 29. a 19. 7. Act. 11. 2, 3. a 13. 45. a 22. 21, 22. 1 Thes. 2. 16. Jud. 16.

12 Gan ddywedyd, Un awr y gweithiodd y rhai olaf hyn, a thi a'u gwnaethost hwynt [x] yn gystal a ninnau, y rhai a [y] ddygasom bwys y dydd a'r gwres.

[x] Luc 14. 10, 11. Rhuf. 3. 22—24, 30. Eph. 3. 6. [y] Es. 58. 2, 3. Zec. 7. 3—5. Mal. 1. 13. a 3. 14. Luc 15. 29, 30. a 18. 11, 12. Rhuf 3. 27. a 9. 30—32. a 10. 1—3. a 11. 5, 6. 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 23—28.

13 Yntau a attebodd ac a ddywedodd wrth un o honynt, [z] Y cyfaill, [a] nid ydwyf yn gwneuthur cam â thi: onid er ceiniog y cyttunaist â mi?

[z] pen. 22. 12. a 26. 50. [a] Gen. 18. 25. Job 34. 5—12, 17, 18. a 35. 2. a 40. 8. Rhuf. 9. 14, 15, 20.

14 Cymmer yr *hyn* [b] *sydd* eiddot, a dos ymaith: yr ydwyf yn ewyllysio rhoddi i'r olaf hwn megis i tithau.

[b] pen. 6. 2, 6, 16. 2 Bren. 10. 16, 30, 31. Esec. 29. 18—20. Luc 11. 31. a 16. 25. Rhuf. 2. 4, 19.

15 Ai [c] nid cyfreithlawn i mi wneuthur a fynnwyf â'r eiddo fy hun? [d] ‡ neu a ydyw dy lygad di yn ddrwg, [e] am fy mod i yn dda?

[c] pen. 11. 25. Ex. 33. 19. Deut. 7. 6—8. 1 Cron. 29. 4, 5. Jer. 27. 5—7. Ioan 17. 2. Rhuf. 9. 15—24. a 11. 5, 6. 1 Cor. 4. 7. Eph. 1. 11. a 2. 1, 5. Iago 1. 18. [d] Deut. 15. 9. a 28. 54. Diar. 23. 6. a 28. 22. Marc 7. 22. Iago 5. 9. [e] Jona 4. 1—4. Act. 13. 45.

16 Felly [f] y rhai olaf fyddant yn flaenaf, a'r rhai blaenaf yn olaf: [g] canys llawer sydd wedi eu galw, ac ychydig wedi eu dewis.

[f] pen. 8. 11, 12. a 19. 30. a 21. 31. Marc 10. 31. Luc 7. 29. a 13. 28—30. a 15. 7. a 17. 17, 18. Ioan 12. 19—22. Rhuf. 9. 28. a 9. 30, 31. [g] pen. 7. 13, a 22. 14. Luc 14. 24. Rhuf. 9. 30. 2 Thes. 2. 13, 14.

Nid yw y ddammeg hon gan yr un o'r efengylwyr eraill: traddododd yr Arglwydd Iesu hi yn ddiau, fel eglurhâd ar yr hyn a ddywedasai yn yr adnod olaf o'r bennod o'r blaen, yr hyn hefyd a ail ddywedir ganddo yn niwedd y ddammeg hon: a'r geiriau hyny yw yr agoriad gorau i ddeall y ddammeg. Teyrnas nefoedd yw goruchwyliaeth ben-arglwyddiaethol Duw, yn galw Cenedloedd neu bersonau i fwynhâu bendithion ysbrydol yn ei eglwys; yr Iuddewon yn gyntaf, ac wedi hyny y Cenedloedd. Y gwr o berchen tŷ yw y Tad nefol; y winllan yw yr eglwys weledig; y gweithwyr yw dynion mewn swyddau eglwysig yn benaf, yn nghyd â phawb a elwir drwy yr efengyl yn gyffredinol; a'r gwaith yw addoliad a gwasanaeth Duw, *a'r hyn oll a berthyn i iachawdwriaeth ein heneidiau ni ein hunain ac eraill. Sefyll yn segur yn y farchnadfa a arwydda, dynion yn esgeuluso y gwaith* mawr a phriodol at ba un y danfonwyd hwynt i'r byd; sef gogoneddu Duw, a cheisio achub eu heneidiau. Y geiniog a arwydda y breintiau ysbrydol a fwynheir gan ddynion yn yr eglwys. Am y gwahanol amserau o'r dydd a grybwyllir, y mae llawer o wahanol feddyliau: tybia rhai bod yr awr gyntaf, "a hi yn dyddhau," yn arwyddo galwad yr Iuddewon yn y dechreuad; a'r oriau eraill, y drydedd, y chweched, a'r nawfed, yn arwyddo gweinidogaeth a galwad y prophwydi o oes i oes; a'r unfed awr ar ddeg yn arwyddo gweinidogaeth yr apostolion a galwedigaeth y Cenedloedd. Tybia eraill ychydig yn wahanol, fel hyn: yr awr gyntaf, yn arwyddo dechreuad gweinidogaeth Crist; y drydedd, gweinidogaeth yr apostolion pan ddanfonwyd hwy allan gyntaf i bregethu i'r Iuddewon; y chweched a'r nawfed, eu gweinidogaeth ar ol dydd y pentecost, i'r Iuddewon yn Judea, a'r rhai gwasgaredig mewn mânau eraill; a'r unfed awr ar ddeg, galwedigaeth y Cenedloedd. Gellid cymhwyso yr oriau hyn hefyd yn ddigon priodol, at alwedigaeth dynion mewn gwahanol oedran: yn eu mebyd, ieuenctid, canol oed, henaint, ac ar wely angau. Yr hwyr yw amser cyfrif, a thalu y gyflog diwedd einioes dynion, neu ddydd y farn gyffredinol. Y grwgnachwyr oedd yr Iuddewon, o herwydd bod y Cenedloedd yn cael eu gwneyd yn gyd-gyfranogion â hwynt o freintiau yr efengyl, neu fendithion teyrnas y Messiah. Gwelir y grwgnachrwydd hwn yn amlwg wrth droi at yr ysgrythyrau cyfeiriol a berthyn i'r gair grwgnach yn adn. 11. Pwys y dydd a'r gwres oedd y gorthrymderau a ddyoddefodd yr Iuddewon gan y Cenedloedd o oes i oes, o herwydd eu hymlyniad wrth addoliad y gwir Dduw: ni ddyoddefodd y rhai cristionogol o honynt ddim caledi neillduol, mwy na'r Cenedloedd cristionogol. Mae ymddiffyniad gwr y tŷ yn gyfiawn ac yn rhesymol iawn; ac ar yr un pryd yn dangos afresymoldeb y grwgnachwyr. Er ceiniog y cytunwyd, a'r geiniog hòno a dalwyd: nid yw Duw ddyledwr i neb, ac ni chaiff neb fod ar eu colled am ddim a wnelont yn ei wasanaeth ef. Os ydyw yn rhoddi mwy i rai na'u gilydd, o'r eiddo ei hun mae yn rhoddi; ac onid oes ganddo awdurdod i wneyd felly? mae y fendith leiaf yn fwy na haeddiant neb sydd yn ei chael; felly nid oes le i ymffrost na grwgnach chwaith. Am y blaenaf a'r olaf yn adn 16, sylwyd o'r blaen, Pen. 19. 30. Mae y gair *galw*, yn rhan olaf yr adnod, weithiau yn arwyddo *gwahodd*, drwy weinidogaeth gyhoeddus yr efengyl, a dwyn dynion fel aelodau o'r eglwys weledig: fel hyny fe alwyd llawer o Iuddewon a Chenedloedd; ond ychydig a ddewiswyd, drwy arfaeth ddigyfnewid Duw, i fod yn gyfranogion o ras achubol ac i fywyd tragywyddol. Pa fodd bynag y grwgnacho dynion deddfol yn erbyn hyn, fel y gweithwyr uchod; dyma fel y dywedodd Iesu, ychydig sydd wedi eu dewis, ac e ddengys ef ei gyfiawnder yn amlwg yn y dydd a ddaw.

* *Ceiniog:* tua saith geiniog a dimmai o'n harian ni. Hyny oedd cyflog diwrnod gwaith yn gyffredin yn mhlith yr Iuddewon. † *Yn y farchnadfa* y byddai gweithwyr yn arfer sefyll i gael eu cyflogi. Felly gyda ninnau yn aml. ‡ *Dy lygad di yn ddrwg:* cyfeiriad sydd yma at yr effaith gas y mae ysbryd hun

anol a chenfigenus yn gael ar wynebpryd ac edrychiad dynion.

17 ¶ * Ac [h] a'r Iesu yn myned i fynu i Jerusalem, [i] † efe a gymmerth y deuddeg disgybl o'r neilldu ar y ffordd, ac a ddywedodd wrthynt,

[h] Marc 10. 32—34. Luc 18. 31—34. Ioan 12. 12. [i] pen. 13. 11. a 16. 13. Gen. 18. 17. Ioan 15. 15. Act. 10. 41.

18 ‡ Wele, yr ydym ni yn myned i fynu i Jerusalem; [k] ‖ a Mab y dyn a draddodir i'r arch-offeiriaid a'r ysgrifenyddion, a [l] hwy a'i condemniant ef i farwolaeth,

[k] pen. 16. 21. a 17. 22, 23. a 26. 2. Salm 2. 1—3. a 22. 1, &c. a 69. 1, *&c* Es. 53. Dan. 9. 24—27. Act. 2 23. a 4. 27, 28. [l] pen. 26. 66. a 27. 1. Marc 14. 64, 65. Luc 22. 71.

19 Ac [m] a'i traddodant ef i'r Cenhedloedd, [n] i'*w* watwar, ac i'*w* fflangellu, ac i'*w* groeshoelio: [o] § a'r trydydd dydd efe a adgyfyd.

[m] pen 27. 2, *&c.* Marc 15. 1, 16, &c. Luc 23. 1, *&c.* Ioan 18. 28, &c. Act. 3. 13—16. [n] pen. 26. 67, 68. a 27. 27—31. Salm 22. 7, 8. a 35. 16. Es. 53. 3. Marc 14. 65. a 15. 16—20, 29—31. Luc 23. 11. Ioan 19. 1—4. [o] pen. 12. 40. a 16. 21. Es.26. 19. Hos. 6. 2. Luc 24. 46. 1 Cor. 15. 4.

* Dyma'r tro diweddaf i'r Arglwydd Iesu fyned i fynu i Jerusalem, yr oedd amser ei ddyoddefaint ef yno yn awr yn agoshâu. † Nid oedd achos iddo rag-fynegi ei ddyoddefaint i neb ond ei ddisgyblion; ac yr oedd yn angenrheidiol eu rhag-hysbysu hwy, er darpar eu meddyliau erbyn y fath dro. ‡ Er y gwyddai Mab Duw beth oedd yn ei aros yn Jerusalem, eto mae yn myned yno yn ewyllysgar ac o'i wir-fodd. Ioan 10. 18. ‖ Traddodwyd ef gan Judas i'r arch-offeiriaid a'r ysgrifenyddion; ac ar ol iddynt hwy ei gondemnio ef yn ol eu cyfraith hwynt, traddodasant hwythau ef i Herod, Pilat, a'r milwyr Rhufeinig, i'w groeshoelio. § Yn mhob mân ag mae Crist yn rhag-fynegi am ei farwolaeth, mae hefyd yn dywedyd am ei adgyfodiad, er cysuro ei ddisgyblion: ond am ei adgyfodiad y trydydd dydd, nid oeddynt hwy yn deall eto, nac yn credu.

20 ¶ Yna [q] y daeth [r] * mam meibion Zebedëus atto gyd â'i meibion, [s] gan addoli, a deisyf rhyw beth ganddo.

[q] Marc 10. 35. [r] pen. 4. 21. a 27. 56. Marc 15. 40. [s] pen. 2. 11. a 8. 2. a 14. 33. a 15. 25. a 28. 17

21 Ac efe a ddywedodd wrthi, [t] Pa beth a fynni? Dywedodd hithau wrtho, [u] † Dywed am gael o'm dau fab hyn eistedd, [x] y naill ar dy law ddehau, a'r llall ar dy law aswy, [y] yn dy frenhiniaeth.

[t] adn. 32. 1 Bren. 3. 5. Est. 5. 3. Marc 6. 22. a 10. 36, 51. Luc 18. 41. Ioan 15. 7. [u] pen. 18. 1 a 19. 28. Jer. 45. 5. Marc 10. 37. Luc 22. 24. Rhuf. 12. 10. Phil. 2. 3. [x] 1 Bren. 2. 19. Salm 45. 9. a 110. 1. Marc 16. 19. Rhuf. 18. 34. Col. 3. 1. [y] Luc 17. 20, 21. a 19. 11. Act. 1. 6.

* Salome ydoedd enw y wraig hon, Marc 15. 40. ac Iago ac Ioan oedd enwau ei meibion, Pen. 10. 2. Efallai fod Zebedeus ei hun wedi marw erbyn hyn, neu, ynte, nad oedd yn canlyn Crist mòr gyson â hi a'i meibion. † Efallai ei bod yn meddwl am y deuddeg gorsedd a addawodd Crist i'w apostolion yn Pen. 19. 28. ac am i'w dau fab hi yn nesaf ato ef, fel arwydd o a blaenoriaeth ar y disgyblion erai allai, bod yma gyfeiriad at dre Iuddewig: yno yr oedd y *Na* lywydd y llys, yn eistedd ar y yr hwn a elwid *Ab Beth Din,* barnydd, yn eistedd ar ei dde llall, yr hwn a elwid y *Chac* doeth, yn eistedd ar ei aswy. O fedd oedd iddi ofyn y fath gais ol i Grist ddywedyd am ei farwo gerth iddi feddwl y gosodai efe i iniaeth, ac yr ymddangosai yn e fawredd fel Messiah, yn y fan w Mae yn amlwg bod rhyw feddyli y disgyblion am dano.

22 A'r Iesu a attebodd a wedodd, [z] * Ni wyddoch ch ydych yn ei ofyn. † A el yfed o'r [a] cwppan yr ydwyf o hono, a'ch [b] bedyddio â y bedyddir fi? ‡ Dywedas [c] Gallwn.

[z] Marc 10. 38. Rhuf. 8. 26. Iago 4. 3. 42. Salm 75. 3. Jer 25. 15, &c. Marc 14. 26. 18. 11. [b] Marc 10. 39. Luc 12. 50. Diar. 16. 18.

* Cerydd addas oedd hwn; nas gwyddai y wraig na'i meib oeddynt yn ei ofyn, nac ychwa rwydd yr amser i ofyn y fath g mygol a hunanol. † Arferai y roddi cwpan i bob un o'r gwa mewn gwledd; ac yn ol a fy ychydig neu lawer, y dangosa wledd ei groesaw iddynt. Od daeth cwpan i arwyddo cyfran ddedwyddwch neu ddyoddefain y gair am ddyoddefaint a gofid y ysgrythyrau. Felly y defnyddir felly mae bedyddio hefyd, yn holl lifeiriant ofnadwy o ddyo aeth dros ben ein Harglwydd Mae yn dangos yma hefyd, by rhai agosaf ato ef yn ei frenin trwy lawer o ddyoddefiadau fel y ‡ Mae yr ateb yn dangos annwyb o ofyniad Iesu, neu anystyriaet gwendid hwy eu hunain.

23 Ac efe a ddywedodd [d] * Diau yr yfwch o'm c y'ch bedyddir â'r bedydd yddir âg ef: eithr eistedd ddehau ac ar fy llaw aswy, † *ei* roddi; ond [e] i'r sawl y gau fy Nhad.

[d] Act. 12. 2. Rhuf. 8. 17. Col. 1. 2 12. Dat. 1. 9. [e] pen. 25. 34. Marc 10. 40. 1 11. 16.

* Iago oedd y cyntaf o'r apo odd o gwpan, ac a fedyddiwyd dyoddefaint, Act. 12. 2; ac er n odd Ioan ferthyrdod, eto, gorfu ddyoddef llawer trwy ystod ei h eiddof ei roddi: cam ddefnyddiw hyn, i wadu Duwdod Crist, a'i â'r Tad. Nid dywedyd beth oed *awdurdod* fel Duw y mae efe yn oedd ei *swydd* fel cyfryngwr: yr

pawb yn y nef, wedi eu trefnu yn nhragywyddol gyngor Duw, ac yntau fel Cyfryngwr, i osod pawb yn ei le, yn ol y trefniad a'r cyngor tragywyddol hwnw. Mae y geiriau, *It shall be given to them*, yn yr adnod hon yn Saesonaeg yn afreidiol, yn ol barn y Saeson eu hunain: nid ydynt yn y Gymraeg, nac yn y Groeg chwaith.

24 [e] A phan glybu y deg *hyn*, [f] hwy a sorrasant wrth y ddau frodyr.

[f] Gen. 37. 18. Marc 10. 41. Luc 22. 23, 24. 1 Cor. 13. 4. Phil. 2. 3. Iago 3. 14—18. a 4. 1, 5, 6. 1 Pedr 5. 5.

[e] Yr oedd y disgyblion eraill mor awyddus am y lle blaenaf â'r ddau hyn; am hyny hwy a ddigiasant wrthynt, am iddynt achub y blaen arnynt hwy.

25 [*] A'r Iesu [g] a'u galwodd hwynt ato, ac a ddywedodd, Chwi a wyddoch fod [h] pennaethiaid y Cenhedloedd yn [i] tra-arglwyddiaethu arnynt, a'r rhai mawrion yn tra-awdurdodi arnynt hwy.

[g] pen. 11. 29. a 18. 2, 4. Ioan 13. 12—17. [h] Marc 10. 42. Luc 22. 25, 27. [i] Dan. 2. 12, 13, 37—45. a 3. 5—7, 15, 19—22. a 5. 19.

26 Eithr [k] nid felly y bydd yn eich plith chwi: ond pwy bynnag a fynno fod yn fawr yn eich plith chwi, bydded yn [l] weinidog i chwi;

[k] pen. 23. 8—12. Marc 10. 43—45. Luc 14. 7—11. a 18. 14. Ioan 13. 26. 2 Cor. 1. 24. a 10. 4—10. 1 Pedr 5. 3. 3 Ioan 9, 10. Dat. 13. 11—17. a 17. 6. [l] pen. 25. 44. a 27. 55. Es. 24 13. Act. 13. 5. 2 Tim. 1. 18. Phile. 13. Heb. 1. 14. 1 Pedr 4. 11.

27 A phwy bynnag a fynno fod yn bennaf yn eich plith, [m] bydded yn was i chwi:

[m] Marc 9. 35—35. Luc 22. 26. Act. 20. 34, 35. Rhuf. 1. 1. 1 Cor. 9. 19—23. 2 Cor. 4. 5. a 11. 5, 23—27. a 12. 15.

[*] Efallai y buasai dadl annymunol yn cyfodi yn mhlith y disgyblion pe gadawsai yr Iesu hwynt iddynt eu hunain. Ond i ragflaenu hyny, efe a'u galwodd hwynt oll ato, ac a ddangosodd pa fath a fyddai ei deyrnas ef, a pha fath a ddylai ei ddeiliaid ef fod. Nid oes dim yn dywyll nac yn ddyrys yn y geiriau hyn: gallwn sylwi ar y pethau canlynol oddynt:—1. Bod Crist yn dangos gwahaniaeth mawr rhwng ei freniniaeth ef â breniniaethau y byd hwn: mae breninoedd y ddaear yn uchelfryd, yn dra-arglwyddiaethol, ac yn greulawn; ond ni ddylai neb fod felly yn ei deyrnas ef. 2. Mae yma gerydd i'r disgyblion, am eu balchder, eu huchel-gais, a'u hawydd am flaenoriaeth ac uchafiaeth ar eu gilydd. Mae y cyfryw ysbryd yn gwneyd pawb yn anghymhwys iawn i deyrnas Iesu. 3. Mae yma ddangosiad pa fath a ddylent fod; am yr iselaf wrth draed eu gilydd, ac am y mwyaf awyddus i barchu a gwasanaethu eu gilydd. Dyna ffordd Crist i'w bobl fod yn fawr, ac yn benaf; a thyna'r fath ddynion a fyddant yn fawr yn yr eglwys yma, ac hefyd yn y nef.

28 [*] Megis [n] na ddaeth Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, [o] † ac i roddi ei einioes yn bridwerth [p] dros lawer.

[n] Luc 22. 27. Ioan 13. 4—17. *Phil. 2. 4—8. Heb. 5. 8.* [o] Job 33. 24. *Salm 49. 7. Es. 53. 10, 11. Dan. 9. 24—26. Ioan 10. 15 a 11. 50—52. Rhuf. 3. 24—26. Gal. 3. 13. Eph. 1. 7.* a 5. 2. 1 Tim. 2. 6. Tit. 2. 14. 1 Pedr 1. 18. a 2. 24. a 3. 18. Dat. 5. 8, 9. [p] pen. 26. 28. Marc 14. 24. Rhuf. 5. 15—19. Heb. 9. 28. 1 Ioan 2. 2.

[*] Heblaw yr hyfforddiadau blaenorol, mae Mab y dyn, Brenin y deyrnas, yn y geiriau hyn yn gosod ei hun yn esampl o ostyngeiddrwydd, addfwynder, a hunan-ymwadiad. Nid i dderbyn gwasanaeth rhwysgfawr fel breninoedd y byd hwn y daeth efe, ond i wasanaethu; gwneyd daioni i gyrph ac eneidiau dynion. † Ac nid hyn yn unig, ond hefyd i roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer; cynnifer ag a roddodd y Tad iddo; i'w prynu oddi wrth felltith y ddeddf a phob anwiredd.

29 ¶ [*] Ac [q] a hwy yn myned allan o Jericho, tyrfa fawr a'i canlynodd ef.

[q] Marc 10. 46—52. Luc 18. 35—43.

30 Ac wele, [r] † dau ddeillion yn eistedd ar *fin* y ffordd, pan glywsant fod yr Iesu yn myned heibio, a lefasant, gan ddywedyd, [s] ‡ Arglwydd, fab Dafydd, trugarhâ wrthym.

[r] pen. 9. 27—31. a 12. 22. a 21. 14. Salm 146. 8. Es. 29. 18. a 35. 5, 6. a 42. 16, 18. a 59. 10. a 61. 1, 2. Luc 4. 18. a 7. 21. Ioan 9. 1, &c. [s] pen. 12. 23. a 15. 22. a 21. 9. a 22. 42. Act. 2. 30. Rhuf. 1. 3, 4.

31 ‖ A'r dyrfa [t] a'u ceryddodd hwynt, fel y tawent: [u] hwythau a lefasant fwy-fwy, gan ddywedyd, Arglwydd, fab Dafydd, trugarhâ wrthym.

[t] pen. 15. 23. a 19. 13. [u] pen. 7. 7, 8. Gen. 32. 25—29. Luc 11. 8—10. a 18. 1, &c. 39. Col. 4. 2. 1 Thes. 5. 17.

32 A'r Iesu a safodd, ac a'u galwodd hwynt, ac a ddywedodd, [x] Pa beth a ewyllysiwch ei wneuthur o honof i chwi?

[x] adn. 21. Esec. 36. 37. Act. 10. 29. Phil. 4. 6.

33 Dywedasant wrtho, [y] Arglwydd, agoryd ein llygaid ni.

[y] Salm 119. 18. Eph. 1. 17—19.

34 § A'r [z] Iesu a dosturiodd *wrthynt*, ac [a] a gyffyrddodd â'u llygaid: ac yn ebrwydd y cafodd eu llygaid olwg, [b] a hwy a'i canlynasant ef.

[z] pen. 9. 36. a 14. 14. a 15. 32. Salm 145. 8. Luc 7. 13. Ioan 11. 33—35. Heb. 2. 17. a 4. 15, 16. 1 Pedr 3. 8. [a] pen. 9. 29. Marc 7. 33. Luc 22. 51. Ioan 9. 6, 7. [b] pen. 8. 15. Salm 119. 67, 71. Luc 18. 43. Act. 26. 18.

[*] Yr oedd Jericho yn sefyll tua phedair milltir ar bymtheg i'r dwyrain o Jerusalem, ac ar y ffordd o Bethabara yno. Dywed Mathew a Marc mai wrth fyned *allan* o Jericho, y gwnaeth Iesu y wyrth hon; ond dywed Luc 18. 35, mai fel yr oedd efe yn *nesâu at* Jericho y bu. Cysonir yr ymddangosiad hyn o anghysondeb fel y canlyn. Tybia rhai, i'r deillion ddechreu llefain ar Iesu fel yr oedd efe yn *nesâu at* y ddinas; ond nad agorodd efe eu llygaid nes ei fyned *allan o'r* ddinas, tua Jerusalem. Tybia eraill, iddo aros amryw ddyddiau yn Jericho, ac y byddai yn myned allan bob dydd o amgylch y ddinas, ac mai wrth rodio felly ryw ddiwrnod y gwnaeth efe y wyrth hon. Dywed eraill y gellid darllen y geiriau "ac efe yn nesâu," yn Luc, "ac efe yn agos," (Gwel Luc 19. 29.) ac fel yna mae yr anghysondeb yn diflanu. † Ni sonia *Marc* a Luc ond am un dyn dall, a dywed Marc mai Bartimeus oedd ei enw. Nid ydyw y ddau efengylwr hyn yn dywedyd yn groes

i Mathew; tybir fod Bartimeus yn fwy adnabyddus iddynt hwy, ac mai am hyny y darfu iddynt ei enwi ef, ac heb wneyd dim sylw o'r llall. ‡ Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen: Mab Dafydd oedd enw adnabyddus i'r Iuddewon ar y Messiah; a diammau bod y deillion hyn yn credu mai Iesu oedd y Messiah. ‖ Pa ham y ceryddai y dyrfa hwynt? Am eu bod yn aflonyddu yr Iesu medd rhai; ond ai nid tebyg mai am eu bod yn ei alw yn Fab Dafydd, gan ei addef ef yn Fessiah? § Yn niwedd yr hanes uchod, gallwn weled dau beth, yn 1. Grŷm a thaerineb ffydd mewn gweddi; ac yn 2. Tosturi Mab Duw, a'i barodrwydd i wrando ac ateb gweddïau ei bobl anghenus, pan lefont arno mewn ffydd a thaerineb.

PEN. XXI.

Crist yn marchogaeth ar asen i Jerusalem, &c.

A [a] * PHAN ddaethant yn gyfagos i Jerusalem, a'u dyfod hwy i † Bethphage, i [b] fynydd yr Olew-wydd, yna yr anfonodd yr Iesu ddau ddisgybl,

a Marc 11. 1. Luc 19. 28, 29. b pen. 24. 3. a 26. 30. Zec. 14. 4. Luc 19. 37. a 21. 37. Ioan 8. 1. Act. 1. 12.

2 Gan ddywedyd wrthynt, [c] ‡ Ewch i'r pentref sydd ar eich cyfer, ac yn y man chwi a gewch asen yn rhwym, ac ebol gyd â hi: gollyngwch *hwynt*, a dygwch attaf fi.

c pen. 26. 18. Marc 11. 2, 3. a 14. 13—16. Luc 19. 30—32. Ioan 2. 5—8.

3 Ac os dywed neb ddim wrthych, dywedwch, [d] ‖ Y mae yn rhaid i'r § Arglwydd wrthynt: [e] ac yn y man efe a'u denfyn hwynt.

d 1 Cron. 29. 14—16. Salm 24. 1. a 50. 10, 11. Hag. 2. 8, 9. Ioan 3. 35. a 17. 2. Act. 17. 25. 2 Cor. 8. 9. e 1 Sam. 10. 26. 1 Bren. 17. 9. Ezra 1. 1, 5. a 7. 27. 2 Cor. 8. 1, 2, 16. Iago 1. 17.

* Dygwyddodd amryw bethau, megys galw Zacheus, adgyfodi Lazarus, &c. rhwng yr hanes yn y bennod o'r blaen, â'r hanes hyn a ganlyn. † Bethphage (Tŷ y ffigys cynar:) pentref bychan oedd, yn perthyn i'r offeiriaid, yn nghylch dwy filltir o du y dwyrain i Jerusalem, ac ar ffordd yr Iesu o Jericho yno. Rhaid ei fod yn agos i Bethania, oblegid enwa Marc a Luc y ddau le yn yr hanes hwn, Marc 11. 1. Luc 19. 29. ‡ Tybir mai Bethphage oedd y pentref hwn, ond bod yr Iesu heb ddyfod iddo eto. ‖ Nid *rhaid* naturiol, o herwydd lludded y daith; yr oedd Iesu wedi teithio ar ei draed o Galilea hyd yno, a hawdd y gallasai deithio dwy filltir, oddi yno i Jerusalem: ond *rhaid* i gyflawni prophwydoliaeth, Zech. 9. 9. a *rhaid* i ddangos tlodi, a gostyngeiddrwydd, Brenin Sion, yn marchogaeth ar "ebol llwdn asen;" ac yr unig dro y marchogodd erioed yn ei holl deithiau. § Yr Arglwydd, yr hwn a bïau yr anifeiliaid ar fil o fynyddoedd: nid oedd nemawr o beth iddo gael benthyg yr eiddo ei hun am y tro hwn, i fyned i mewn i Jerusalem y tro diweddaf fel *Brenin. Gwelir rhag-wybodaeth ddwyfol y Cyfryngwr mewn amryw* bethau yn yr hanes *uchod. 1. Chwi gewch asen.* 2. Ac ebol *gyda hi. 3. Ar yr hwn* nid eisteddodd neb, Marc 11. 2. 4. Chwi a'i cewch yn rhw[ym]. 5. Chwi a'i cewch yn y man wedi y del[och i] mewn i'r pentref. 6. Dywedir wrthych, [Pa] ham y gollyngwch ef? 7. Gadêwir i chw[i ei] gael, ond dywedyd, Mae yn rhaid i'r [Ar]glwydd wrtho. Pwy a allasai rag-wybo[d a] rhag-ddywedyd yr holl bethau uchod, ond I[esu] holl-wybodol? A phwy a allasai duedd[u y] perchenogion i ollwng yr ebol, ond u[n] oedd ag awdurdod ganddo ar galonau?

4 * A [f] hyn oll a wnaethpwyd, y cyflawnid yr hyn a ddywed[wyd] trwy y prophwyd, [g] yn dywedyd,

f pen. 1. 22. a 26. 56. Ioan 19. 36, 37. g Zec[h. 9. 9.] Ioan 12. 15.

5 Dywedwch [h] i ferch Sïon, W[ele] [i] dy frenhin yn dyfod i ti [k] yn a[d]fwyn, ac [l] yn eistedd ar asen, † ac [ar] llwdn *asen* arferol â'r iau.

h Salm 9. 14. Es. 12. 6. a 40. 9. a 62. 11. Zeph. [3. 14,] 15. i pen. 2. 2, 6. Gen. 49. 10. Num. 24. 19. Salm [2. 6,] 12. a 45. 1, &c. a 72. 1, &c. a 110. 1—4. Es. 9. 6, 7. [...] 5, 6. Ezec. 34. 24. a 37. 24. Dan. 2. 44, 45. a 7. 13, 1[4.] [...] 5. 2. Zec. 6. 12, 13. Ioan 1. 49. a 19. 15—22. k pe[n. 11.] 29. a 12. 19, 20. 2 Cor. 10. 1. Phil. 2. 3—5. l Deut. [...] Barn. 5. 10. a 12. 14. 2 Sam. 16. 2. 1 Bren. 1. 33. a [...] Hos. 1. 7. Mica 5. 10, 11. Zec. 9. 10.

* Addefai yr Iuddewon mai prophw[yd]iaeth am y Messiah oedd y geiriau uc[hod;] eto, cymmaint oedd eu dallineb, er i[ddynt] weled cyflawniad o hóni, ni chredent [mai] Iesu oedd y Messiah. † Ar yr ebol yr [eist]eddodd Iesu, mae y geiriau yn eglurha[u y] naill y llall; asen, yn dangos rhyw yr [anif]ail, ac ebol, yn dangos yr oed.

6 * Y disgyblion a aethant [m] [ac a] wnaethant fel y gorchymynasai [yr] Iesu iddynt.

m Gen. 6. 22. a 12. 4. Ex. 39. 43. a 40. 16. 1 Sam. [...] Ioan. 15. 14.

* Gwelwn yma ufudd-dod parod y di[sgybl]ion: gwnaethant fel y gorchymynodd eu [Har]glwydd, a chawsant bob peth fel y dyw[edodd] efe.

7 A hwy a [n] ddygasant yr asen [a'r] ebol, ac [o] a ddodasant eu * dillad [arnynt], ac a'*i* gosodasant *ef* i eistedd [ar] hynny.

n Marc 11. 4—8. Luc 19. 32—35. o 2 Bren. 9. [13.]

8 † A thyrfa ddirfawr a daenasant eu ‡ dillad ar y ffordd; [p] ‖ eraill [a] dorrasant gangau o'r gwŷdd, ac [a'u] taenasant ar hyd y ffordd.

p Lef. 23. 40.

9 A'r torfeydd, y rhai oedd yn my[n]ed o'r blaen, a'r rhai oedd yn dy[fod] ar ol, a lefasant, gan ddywedy[d,] [q] § Hosanna i fab Dafydd: [r] Ben[dig]edig yw yr hwn sydd yn dyfod [yn] enw yr Arglwydd: Hosanna [s] yn [y] goruchafion.

q adn. 15. Salm 118. 24—26. Marc 11. 9, 10. r pe[n. 23.] 39. Luc 19. 37, 38. Ioan 12. 13—15. s Luc 2. 14.

* Gwelwn yma eto dlodi ein Harglwy[dd;] nid oedd yno yr un cyfrwy, dim ond [cefn] noeth yr anifail; am hyny dododd y disg[ybl]ion eu dillad ar yr asen, a'r ebol hefyd, [fel y] gallai efe gymmeryd ei ddewis o ho[nynt].

† Yr oedd Iesu wedi adgyfodi Lazarus ychydig iawn o'r blaen; ac yr oedd y wyrth ryfedd hòno wedi dwyn torfeydd o bobl o'i amgylch ef, i'w groesawi i Jerusalem. ‡ Mae hen hanesion yn dywedyd y byddid arferol o daenu dillad ar hyd y ffordd gynt er groesawi tywysogion: a dywedir ddarfod gwneyd felly i Jehu, pan eneiniwyd ef yn frenin ar Israel, 2 Bren. 9. 13. ‖ Cangau o'r palmwydd a gymmerasant, medd Ioan 12. 13. Arferid gwneyd hyn hefyd, wrth groesawi breninoedd a rhyfelwyr buddugoliaethus i ddinasoedd: ac yr oedd hyn yn ddefod gan yr Iuddewon hefyd ar wyl y pebyll. § Cymmerwyd y geiriau hyn, mae'n debyg, o Salm 118. 24, 25, 26. Llefarwyd hwy gan Dafydd yn brophwydol am y Messiah, a defnyddiwyd hwy felly gan y torfeydd yn yr amgylchiad hwn: i groesawi Iesu fel Messiah, ac i ddymuno llwyddiant ei deyrnas ef. ¶ Hosanna, gair Hebraeg, yn arwyddo Achub attolwg.

10 Ac wedi ei ddyfod ef i mewn i Jerusalem, [t]* y ddinas oll a gynhyrfodd, gan ddywedyd, [u] Pwy yw hwn?

[t] pen. 2. 3. Ruth 1. 19. 1 Sam. 16. 4. Ioan 12. 16—19. [u] Can. 3. 6. Es. 63. 1. Luc 5. 21. a 7. 49. a 9. 9. a 20. 2. Ioan 2. 18. Act. 9. 5.

11 A'r torfeydd a ddywedasant, [x] Hwn yw Iesu y prophwyd [y] o Nazareth yn Galilea.

[x] pen. 16. 13, 14. Deut. 18. 15—19. Luc 7. 16. Ioan 7. 40, a 9. 17. Act. 3. 22, 23. a 7. 37. [y] pen. 2. 23. Ioan 1. 45, 46.

* Wrth weled Iesu yn ei agwedd dlawd, yn marchogaeth ar ebol llwdn asen, a chlywed yr holl dorfeydd yn bloeddio y geiriau uchod er clodforedd iddo; nid rhyfedd fod y ddinas oll yn ymgynhyrfu: ni welwyd y cyffelyb o'r blaen yn Jerusalem. † Wrth fod Iesu wedi trenlio y rhan fwyaf o'i oes yn Galilea, ac heb fod ond ychydig weithiau yn Jerusalem, mae yn debyg nad oedd nemawr yn ei adnabod ef yno, gan hyny gofynent mewn syndod, Pwy yw hwn? ‡ Ni roddodd y dyrfa ddim uwch enw iddo na Iesu y Prophwyd; pe amgen, mae yn debyg y cawsent hwy ac yntau eu cymmeryd i fynu fel cythryblwyr a gwrthryfelwyr.

12 ¶ * A'r Iesu [z] a aeth i mewn i deml Dduw, [a] † ac a daflodd allan bawb a'r oedd yn gwerthu ac yn prynu yn y deml, ac a ddymchwelodd i lawr fyrddau y [b] ‡ newidwyr arian, a chadeiriau y rhai oedd yn gwerthu [c] colommenod:

[z] Mal. 3. 1, 2. Marc 11. 11. [a] Marc 11. 15. Luc 19. 45, 46. Ioan 2. 14—17. [b] Deut. 14. 24—26. [c] Lef. 1. 14. a 5. 7, 11. a 12. 6, 8. a 14. 22, 30. a 15. 14, 29. Luc 2. 24.

13 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [d] Ysgrifenwyd, [e] ‖ Tŷ gweddi y gelwir fy nhŷ i; eithr [f] chwi a'i gwnaethoch yn ogof lladron.

[d] pen. 2. 5. Ioan 15. 25. [e] Salm 93. 5. Es. 56. 7. [f] Jer. 7. 11. Marc 11. 17. Luc 19. 46.

14 A [g] daeth y deillion a'r cloffion ato yn y deml; *ac efe a'u hiachâodd hwynt.*

[g] pen. 9. 35. a 11. 4, 5. Es. 35. 5, 6. Act 3. 1—9. a 10. 38.

* Yn y fan wedi ei ddyfod i Jerusalem, aeth yr Iesu i'r deml; nid i'r senedd-dŷ, nac i unrhyw lŷs gwladol, ond i deml Dduw, i ddangos mai efe oedd Arglwydd y deml, ac mai ysbrydol oedd natur ei deyrnas ef. Nid i'r sancteiddiolaf yr aeth, nid oedd neb ond yr arch-offeiriad i fyned yno; nac i'r cysegr chwaith, nid oedd neb ond yr offeiriaid i fyned yno; eithr i'r cyntedd nesaf allan, mae'n debyg, lle byddai y bobl yn ymgyfarfod i addoli, Luc 1. 10. neu ynte i'r lle a elwid cyntedd y Cenedloedd. † Gwnaethai Iesu beth fel hyn unwaith o'r blaen, yn nechreuad ei weinidogaeth gyhoeddus, Gwel Ioan 2. 13—17. Mae yn debyg fod y rhan hon o'r deml wedi cael ei gwneyd yn hollawl yn dŷ marchnad, i brynu a gwerthu pethau at yr aberthau ynddi; megys gwin, halen, olew, ychain, defaid, a cholommenod; a chan fod y Pasc yn awr ar y drws, yr oedd y farchnad yn llawnach nac arferol. ‡ Byddai yr Iuddewon ariannog a chribddeiliog hefyd yno, yn newid arian â dieithriaid a ddeuent o wledydd pellenig i addoli; ac yn codi llôg neu usuriaeth anghyfiawn ar y dieithriaid hyny am gyfnewid â hwynt. A byddai yr offeiriaid yn goddef y cyfryw bethau yn y lle sanctaidd, am elw llygredig a ddenai iddynt hwy o hyny. ‖ Fel hyn yr oedd tŷ gweddi Duw wedi myned yn dŷ marchnad, ie, dim gwell nac ogof lladron, gan yr anghyfiawnder a wnaid yno. Peth rhyfedd oedd i bawb o honynt gymmeryd y fath weithred a hon ar law Iesu; diammau iddo wisgo rhyw awdurdod dwyfol y pryd hwnw, onid oedd pawb yn gorfod ymostwng iddo yn ddiwrthwyneb: yr hon awdurdod a ddangosodd efe hefyd, yn iachâd y deillion a'r cloffion a ddaethent ato yn y deml.

15 A [h] phan welodd yr arch-offeiriaid a'r ysgrifenyddion * y rhyfeddodau a wnaethai efe, † a'r plant yn llefain yn y deml, ac yn dywedyd, [i] ‡ Hosanna i fab Dafydd; [k] hwy a lidiasant,

[h] adn. 23. pen. 26. 3, 59. a 27. 1, 20. Es. 26. 11. Marc 11. 18. Luc 19. 39, 40. a 20. 1. a 22. 2, 66. Ioan 11. 47—49, 57. a 12. 19. [i] adn. 9. pen. 22. 42. Ioan 7. 42. [k] Jona 4. 1.

16 Ac a dywedasant wrtho, [l] A wyt ti yn clywed beth y mae y rhai hyn yn ei ddywedyd? A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, Ydwyf. [m] ‖ Oni ddarllenasoch chwi erioed, [n] § O enau plant bychain a rhai yn sugno y perffeithiaist foliant?

[l] Luc 19. 39, 40. Ioan 11. 47, 48. Act 4. 16—18. [m] pen. 12. 3. a 19. 4. a 22. 31. Marc 2. 25. [n] pen. 11. 25. Salm 8. 2.

* Y rhyfeddodau a sonir yma oedd, iachâu y deillion a'r cloffion, adn. 14: ac efallai eu bod yn synu peth hefyd, bod dyn o ymddangosiad isel Iesu, wedi gallu dadymchwelyd eu holl farchnad hwy yn y deml. † Mae yn ddiammau fod y plant hyn dan ddylanwadau dwyfol a grymus; yn un peth, i gyflawni yr ysgrythyr; peth arall, i ddwyn tystiolaeth i Grist, mai efe oedd y Messiah; ac yn drydydd, i gondemnio dallineb ac anghrediniaeth yr arch-offeiriaid, yr ysgrifenyddion, a'r phariseaid. ‡ Hosanna i Fab Dafydd: cystal a dy-

wedyd, henffych i'r Messiah, croesaw iddo, i'w ddinas ac i'w deml ei hun. ‖ Bai y dysgawdwyr hyn yn Israel o hyd oedd, eu hanwybodaeth o'r ysgrythyrau a berthynent i'r Messiah; a'u dallineb gwirfoddol, na welent eu bod yn cael eu cyflawni yn Iesu o Nazareth. § Mae y geiriau hyn yn Salm 8. 2. ond ychydig yn wahanol yma, wedi eu cymmeryd allan o gyfieithiad Groeg y deg a thringain. Cafodd y geiriau eu cyflawni yma; ond cawsant eu cyflawni yn mhellach yn llwyddiant yr efengyl drwy weinidogaeth yr apostolion, 'gwan bethau y byd yn gwaradwyddo y pethau cedyrn:' ac y maent yn cael eu cyflawni felly eto yn barâus.

17 ¶ * Ac [o] efe a'u gadawodd hwynt, ac a aeth allan o'r ddinas i [p] Bethania, ac a lettyodd yno.

o pen. 16. 4. Jer. 6. 8. Hos. 9. 12. Marc 3. 7. Luc 8. 37, 38. p Marc 11. 11, 19. Luc 10. 38. Ioan 11. 1, 18. a 12. 1—3.

18 † A'r [q] bore, fel yr oedd efe yn dychwelyd i'r ddinas, [r] yr oedd arno chwant bwyd.

q Marc 11. 12, 13. r pen. 4. 2. a 12. 1. Luc 4. 2. Heb. 4. 15.

19 ‡ A phan welodd efe ffigysbren ar y ffordd, efe a ddaeth atto, [s] ac ni chafodd ddim arno, ond dail yn unig: ac *efe* a ddywedodd wrtho, [t] ‖ Na thyfed ffrwyth arnat byth mwyach. Ac yn ebrwydd y crinodd y ffigysbren.

s Es. 5. 4, 5. Luc 3. 9. a 13. 6—9. Ioan 15. 2, 6. 2 Tim. 3. 5. Tit. 1. 16. t Marc 11. 14. Luc 19. 42—44. Heb. 6. 7, 8. 2 Pedr 2. 20—22. Dat. 22. 11.

20 § A phan welodd y disgyblion, hwy a ryfeddasant, gan ddywedyd, [u] Mor ddisymmwth y crinodd y ffigysbren!

u Es. 40. 6—8. Marc 11. 20, 23. Iago 1. 10, 11.

21 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, †‡ Yn wir meddaf i chwi, [x] Os bydd gennych ffydd, ac heb ammeu, ni wnewch yn unig hyn *a wnaethum* i'r ffigysbren, eithr hefyd os dywedwch wrth y mynydd hwn, Coder di i fynu, a bwrier di i'r môr; hynny a fydd.

x pen. 17. 20. Marc 11. 22, 23. Luc 17. 6, 7. Rhuf. 4. 19, 20. 1 Cor. 13. 2. Iago 1. 6.

22 A [y] pha beth bynnag a ofynoch mewn gweddi, gan gredu, chwi a'i derbyniwch.

y pen. 7. 7, 11. a 18. 19. Marc 11. 24. Luc 11. 8—10. Ioan 14, 13. a 15. 7. a 16. 24. Iago 5. 16. 1 Ioan 3. 22. a 5. 14, 15.

* Daeth yr Iesu i Jerusalem bùm niwrnod cyn dyoddef o hôno, a thybir ei fod yn myned bob nos, hyd y nos y bradychwyd ef, i Bethania i lettya. Gan fod Jerusalem yn llawn iawn o ddïeithriaid ar amser y Pasc, mae yn debyg bod yn anhawdd i'r Iesu a'i ddisgyblion ddigon gael lletty yno. Efallai, hefyd, ei fod yn myned allan rhag ofn llid yr Iuddewon; neu er cael gwell hamdden a distawrwydd, o dwrf ac aflonyddwch y ddinas, i weddïau, myfyrdodau, ac ymddiddanion dirgel gyda ei ddisgyblion. † B ddiwrnod oedd hwn. Un ai yr oe yn dlawd (gyda Lazarus a'i ddw tebygir,) neu ynte, ni fŷnai efe fferth iddynt mòr foreu; cychwy a'i ddisgyblion i'r addoliad a chw arnynt. Onid oes yma esampl de tyriaeth rhai dynion? ‡ Cawn gy ar y ffigys-bren diffrwyth hwn eto, om at Marc 11. 13. ‖ Melltithio ffigys-bren hwn, yn un peth i roddi chwaneg i'w ddisgyblion, o'i allu dod; a thybir hefyd ei fod yn rha iad o ddiffrwythder y genedl Iud ddaeth y Messiah atynt, a'r farn o d der a syrthiodd arnynt o hyny hy ni thyfodd ffrwyth arnynt eto. Dy grynu y pryd hwnw hefyd; a dyl ffeswr diffrwyth a rhagrithiol g § Dywed Marc 11. 20, mai y bore, y disgyblion y ffigys-bren wedi hyny rhaid mai tranoeth, ar ol ei sylwasant arno. †‡ Addewid i'r sydd yn y geiriau hyn: pa bry byddai yn angenrheidiol iddynt wne iau er cadarnâu eu hathrawiaeth eddu Duw, na byddai dim yn gweddïo am gymmorth i'w gwney y caent y cymmorth hwnw. Gall ddysgu hyn oddiwrth y geiriau: n yn angenrheidiol er gogoniant D ein hunain, nas gall credinwyr e Dduw, os gofynant mewn ffydd h dim. Heb wneuthur dim gwabani ffydd wyrthiol a ffydd arall, mae cyffredinol yn gywir; ac fe gyfla bob credadyn beth bynag a addaw

23 Ac [z] wedi ei ddyfod ef [a] yr arch-offeiriaid a henuriai a ddaethant atto * fel yr oe athrawiaethu, gan ddywedyd, ba awdurdod yr wyt ti yn g y pethau hyn? a phwy a r yr awdurdod hon?

z Marc 11. 27, 28. Luc 19. 47, 48. a 20. 1, 24. 1, &c. b Ex. 2. 14. Act. 4. 7. a 7. 27.

* Mae yn amlwg fod yr Arglwy pregethu bob dydd yn y deml, a 19. 48, fod y bobl yn glynu wrth arno. † Aelodau o'r Senedd fawr lem oedd y gofynwyr hyn; cym nynt ei holi ef, pa ham y daetha gyda'r fath rwysg, a bloeddiadau ham y cymmerai efe arno fwrw a'r gwerthwyr allan o'r deml? A athrawiaethai efe yn y deml. Yr meddwl mai hwy oedd ffynon po eglwysig, ac mai hwy oedd u aethwyr y deml; am hyny c wybod trwy ba awdurdod y gwna ryw bethau.

24 A'r Iesu a attebodd a wedodd wrthynt, [c] * Minna i chwithau un gair, yr hwn wch i mi, minnau a fynegaf au trwy ba awdurdod yr wy euthur y pethau hyn.

c pen. 10. 16. Diar. 26. 4, 5. Luc. 6. 9

yn cymmeryd Ioan megis

. 14. 5. Es. 57. 11. Marc 11. 32. a 12. 12. 22. 2. Ioan 9. 22. Act. 5. 26. g Marc 6. 19. 41, 42.

wy a attebasant i'r Iesu, ac asant, [h] || Ni wyddom ni. ddywedodd wrthynt, § Nid yn dywedyd i chwi trwy od yr wyf yn gwneuthur y .

a 16. 3. a 23. 16, &c. Es 6. 10. a 28 9. 19, 20. a 56. 10, 11. Jer. 8. 7—9. Mal. 2. Ioan 9. 30, 40, 41. Rhuf. 1. 18—22, 28. Thes. 2. 9, 10.

yr Iesu mai o lid a dichell yr -offeiriaid a henuriaid y bobl yn ac yn lle rhoddi ateb union- t, gofynodd yntau holiad arall angenrheidiol ei ateb yn gyntaf: ent hwy ofyniad Iesu yn iawn, un atebiad y tro i'r ddau ofyn- at hwy a'r eiddo yntau. † Wrth yma, dylem ddeall holl weinid- ac yn enwedig ei dystiolaeth ef chydig a feddyliodd yr holwyr yn cael eu dyrysu â'r fath ofyn- aent yn ymresymu ar y pwnc ag y goddefai amgylchiadau kid- Os dywedent mai o Dduw yr esu yn gofyn iddynt, "Pa ham credasech ei dystiolaeth ef am hyn pe gwnaethech, gallasech yn yw y Messiah, heb ofyn i fy awdurdod. Os dywedent o eddynt yn ofni y bobl ar y llaw yr oedd pawb yn cymmeryd wyd, ac yn barod i labyddio y , Luc 20. 6. || Yn hytrach nag

31 Pa un o'r ddau [p] a wnaeth ewyllys y tad? Dywedasant wrtho, [q] Y cyntaf. Yr Iesu a ddywedodd wrthynt, [r] Yn wir meddaf i chwi, [s] yr â y publicanod a'r putteiniaid i mewn i deyrnas Dduw o'ch blaen chwi.

p pen. 7. 21. a 12. 50. Esec. 33. 11. Luc 15. 10. Act. 17. 30. 2 Pedr 3. 9. q 2 Sam. 12. 5—7. Job. 15. 6. Luc 7. 40—42. a 19. 22. Rhuf. 3. 19. r pen. 5. 18. a 6. 5. a 18. 3. s pen. 9. 9. a 29. 16. Luc 7. 37—50. a 15. 1, 2. a 19. 9, 10. Rhuf. 5. 20. a 9. 30—33. 1 Tim. 1. 13—16.

32 Canys [t] daeth Ioan attoch yn ffordd cyfiawnder, [u] ac ni chredasoch ef: ond y publicanod a'r putteiniaid a'i credasant ef. Chwithau, yn gweled, [x] nid edifarhasoch wedi hynny, fel y credech ef.

t pen. 3. 1—8. Es. 35. 8 Jer. 6. 16. Luc 3. 8—13. 2 Pedr 2. 21. u adn. 25. pen. 11. 18. Luc 7. 29, 30. Ioan 1. 33—36. Act. 13. 25—29. x Salm 81. 11, 12. Zec. 7. 11, 12. Ioan 5. 37—40. 2 Tim. 2. 25. Heb. 3. 12. a 6. 6—8.

* Gwedi i'r Iesu ddistewu yr arch-offeiriaid a'r henuriaid, heb roddi iddynt yr un fantais yn ei erbyn ei hun; mae efe yn y ddammeg hon a'r nesaf, yn dangos iddynt, pa fodd y gwrthodai Duw hwynt a'r genedl Iuddewig am eu hanghrediniaeth, ac y derbyniai y cenedloedd crediniol i mewn i'r eglwys yn eu lle. Neu, efallai y gellid egluro y ddammeg hon yn fanylach fel hyn: * Y gwr, tad y ddau fab, yw Duw; creawdwr a chynnaliwr pawb, a chymmwynaswr nodedig Israel. † Y cyntaf o'r ddau fab, a arwydda yr Iuddewon drygionus a thra annuwiol: megys y publicanod a'r puteiniaid, adn. 32, y rhai a gredasant gwedi, ac a ddaethant yn ddisgyblion i Grist. A'r ail fab, a arwydda yr arch-offeiriaid, yr ysgrifenyddion, a'r phariseaid, y rhai oedd ganddynt "rith duwioldeb," ond a ymddygas-

yr hwn a blannodd † winllan, ac a osododd ‡ gae yn ei chylch hi, ac a gloddiodd ynddi ‖ win-wryf, ac a adeiladodd dŵr, ac a'i gosododd hi allan [a] § i lafurwyr, ac [b] †‡ a aeth oddi cartref.

y pen. 13. 18. 1 Bren. 22. 19. Es. 1. 10. Jer. 19. 3. Hos. 4. 1. z Salm 80. 8—16. Can. 8. 11, 12. Es. 5. 1—4. Jer. 2. 21. Marc 12. 1. Luc 20. 9. Ioan 15. 1. a pen. 23. 2. Deut. 1. 15—17. a 16. 18. a 17. 9—12. a 33. 8—10. Mal. 2. 4—9. b pen. 25. 14, 15. Marc 13. 34. Luc 19. 12.

Dyma ddammeg arall eto, i'r un perwyl a'r ddammeg o'r blaen. * Yr hwn a blanodd y winllan oedd Arglwydd y lluoedd, Esay 5. 7. † Y winllan oedd y genedl Iuddewig, Tŷ Israel, Esay 5. 7. ‡ Y cae o'i hamgylch oedd rhagluniaeth a gofal Duw. ‖ Y gwin-wryf a'r twr oedd yr holl ragor-freintiau eglwysig oedd gan yr Iuddewon. Ac efallai mai mynydd Sion, lle yr oedd y ddinas a'r deml, oedd y twr. § Y llafurwyr oedd yr arch-offeiriaid Iuddewig, athrawon a llywodraethwyr y bobl. †‡ Y perchenog yn myned oddi cartref a arwydda, nad oedd yr Arglwydd ddim gyda hwynt mewn modd amlwg fel ar y cyntaf, yn rhoddiad y ddeddf, a gosodiad i fynu yr oruchwyliaeth Iuddewig. Efallai bod yma gyfeiriad hefyd, at ymadawiad y presenoldeb dwyfol (y SHECINA) o'r sancteiddiolaf; yr hyn a fu, meddir, yn amser y caethgludiad i Babilon, ac ni ddychwelodd mwyach.

34 * A phan nesâodd amser ffrwythau [c] † efe a ddanfonodd ei weision at y llafurwyr, [d] i dderbyn ei ffrwythau hi.

c 2 Bren. 17. 13, 14. 2 Cron. 36. 15, 16. Neh. 9. 29, 30. Jer. 25. 3—7. a 35. 15. Zec. 1. 3—6. a 7. 9—13. Marc 12. 2—5. Luc 20. 10—19. d Can. 8. 11, 12. Es. 5. 4.

35 ‡ A'r llafurwyr [e] a ddaliasant ei weision ef, ac un a gurasant, ac arall a laddasant, ac arall a labyddiasant.

e pen. 5. 12. a 23. 31—34. 1 Bren. 18. 4, 13. a 19. 2, 10. a 22. 24. 2 Cron. 16. 10. a 24. 21, 22. a 36. 15, 16. Jer. 2. 30. a 26. 21—24. Luc 13. 33, 34. Act. 7. 52. 1 Thes. 2. 15, 16. Heb. 11. 36, 37.

36 Trachefn, efe a anfonodd weision eraill, ‖ fwy na'r rhai cyntaf: § a hwy a wnaethant iddynt yr un modd.

* Amser ffrwythau: sef yr amser y gallesid disgwyl i bobl Dduw, yr Iuddewon, ddwyn ffrwythau cyfiawnder yn gyfatebol i'r manteision a gawsent. Mae Duw yn *disgwyl* i'w bobl ddwyn ffrwyth, cyfatebol i'w breintiau. † Y gweision hyn oedd prophwydi enwog a duwiol yr Hen Destament, y rhai a ddanfonodd Duw o oes i oes, i adgofio yr Iuddewon am eu dyledswyddau, ac i'w hyfforddi a'u cefnogi yn eu dyledswyddau. ‡ Yn lle eu derbyn yn groesawgar a gwrando arnynt, eu trin yn ddrwg a wnaed lawer gwaith: tarawyd a charcharwyd Jeremiah; tarawyd Micheah; llabyddiwyd Zechariah yn nghyntedd tŷ yr Arglwydd; a chyffelyb driniaeth a gafodd llawer eraill. ‖ Mwy o rifedi, mae yn debygol, a arwydda y gair "mwy" yma: mae yn anhawdd meddwl bod llawer o brophwydi mwy mewn goleuni, duwioldeb, ac enwogrwydd, na'r rhai a grybwyllwyd uchod, *yn enwedig* Jeremiah. Cymmer *Guyse* a *Dodderidge* y ddau ystyr i mewn; ond y mae *Pool* a *Scott* yn myned heibio i'r gair heb *wneuthur yr un sylw o hôno.* § Pa fodd *bynag am feddwl y gair*, yr un modd yr ymddygwyd tuag at y gweision, [...] Ioan Fedyddiwr, y mwyaf o hony[...]

37 Ac [f] yn ddiweddaf oll, [...] fonodd attynt ei fab ei hu[...] ddywedyd, [g] Hwy a barchant[...]

f pen. 3. 17. Marc 12. 6. Luc 20. 13. Ioan [...] 16, 35, 36. Heb. 1. 1, 2. g Es. 5. 4. Jer. 36[...]

* Gwyddai Duw pa fodd yr y[...] Iuddewon tuag at ei Fab; ond y[...] llefaru yn ol dull dynol, ac yn d[...] hyn oedd resymol ei ddisgwyl: hw[...] ent barchu ei Fab ef, ond nis gwn[...]

38 A phan welodd y lla[...] mab, hwy a ddywedasant yn[...] eu hun, [h] * Hwn yw yr etife[...] wch, lladdwn ef, † a daliwn [...] iaeth ef.

h pen. 2. 13—16. a 26. 3, 4. a 27. 1, 2. [...] Salm 2. 2—8. Marc 12. 7, 8. Luc 20. 14. [...] Act. 4. 27, 28. a 5. 24—28.

39 Ac [i] wedi iddynt *ei* dda[...] a'i bwriasant ef allan o'r win[...] a'*i* lladdasant.

i pen. 26. 50—57. Marc 14. 46—53. Luc 2[...] 19. 12, 24. Act. 2. 23. k Heb. 13. 11—13. [...] a 3. 14, 15. a 4. 10. a 5. 30. a 7. 52. Iago 5. 6[...]

* Er mai yn eu hannwybodaet[...] llawer yn ymddwyn yn anmharc[...] Iesu; eto mae yn amlwg mai n[...] oedd yr arch-offeiriaid a henuri[...] dyma hwy yn dywedyd, "Hwn [...] edd, ac eto yn ei ladd ef. Gwed[...] wyrthiau, clywed ei athrawiaeth, [...] bobl yn ei glodfori ar ei ddyfodia[...] lem, nis gallasent lai na meddwl [...] wybodau mai Mab Duw a Messi[...] am hyny yr oedd eu cynddaredd [...] fwy diesgus. † Daliwn ei etifedd[...] oedd hyn yn dangos ysbryd ac yn[...] llywodraethwyr Iuddewig, y rhai [...] hwnw yn ymgynghori i ladd Iesu, [...] ddiogelu eu hawdurdod a'u parch [...] ac i gadw y genedl rhag y Rhuf[...] rhai yn penderfynu lladd yr etif[...] iannu yr etifeddiaeth. Mór ynfy[...] ion, yn ceisio diddymu cyngor Du[...] rhai mai esgymmuno Crist o'r eg[...] ewig, a feddylir wrth fwrw allan [...] ond mae yn debyg nad yw yn ar[...] mwy na'i gondemnio ef, ei groes[...] allan i byrth Jerusalem, a dynoet[...] marw ef, yn groes i bob cyfiawnd[...] eidd-dra. Gesyd Marc ladd yn [...] wedi hyny bwrw allan o'r winllan, [...]

40 * Am hynny pan ddêl [...] y winllan, [m] pa beth a wn[...] llafurwyr hynny?

m Marc 12. 9. Luc 20. 15, 16. Heb. 10. 29[...]

41 † Hwy a ddywedasa[...] [n] Efe a ddifetha yn llwyr [...] drwg hynny, [o] ‡ ac a esyd y [...] lafurwyr eraill, y rhai a dala[...] ffrwythau yn eu hamserau.

n pen. 3. 12. a 22. 6, 7. a 23. 35—38. a 2[...] 26. 14, &c. Deut. 28. 59—68. Es. 5. 5—7. D[...] 11. 8—10. a 13. 8. a 14. 2, 3. Mal. 4. 1—6. [...] a 19. 41—44. a 21. 22—24. 1 Thes. 2. 16. Heb[...] o adn. 43. pen. 8. 11. Es. 49. 5—7. a 65. 1[...] Luc 13. 28, 29. a 14. 23, 24. Act. 13. 46—48[...] a 28. 28. Rhuf. 9. a 10. a 11. a 15. 9—18.

i i'r Arglwydd Iesu orphen y ddam-
yn gofyn i'r arch offeiriaid a'r hen-
h a wnai Arglwydd y winllan i'r
drwg hyny. Wrth ei ddyfodiad
i ni ddeall ei ddyfodiad i ddinystrio
won trwy luoedd y Rhufeiniaid.
bu sicr nad oeddynt hwy yn deall
n, mai am danynt hwy yr oedd y
atebasant yn gywir iawn; ac wrth
dasant farn arnynt eu hunain yn
l; fel y dywedasant hwy, felly y
afurwyr eraill yma oedd, yr apos-
weinidogion yr efengyl yn mhob
Luc 20. 16, yn gosod yr ateb uch-
l geiriau Crist ei hun, a'r arch-
'r henuriaid yn dywedyd, Na atto
ysoni hyn, tybir nad oeddynt yn
ammeg ar y cyntaf; ond pan ei
dywedasant, Na atto Duw i ni
Fessiah, ac i hyn ddyfod i ni.

Iesu a ddywedodd wrthynt,
darllenasoch chwi erioed yn
hyrau, [q] † Y maen a ‡ wrth-
adeiladwyr, hwn a wnaeth-
ben congl: || gan yr Arglwydd
hpwyd hyn, [r] a rhyfedd yw
lwg ni?

q Salm 118. 22, 23. Es. 28. 16. Zec. 3. 8.
11. Luc 20. 17, 18. Act. 4. 11. Rhuf. 9. 33.
Pedr 2. 4—8. r Heb. 1. 5. Act. 13. 40, 41.

n hynny meddaf i chwi, [s] y
nas Dduw oddi arnoch chwi,
oddir i [t] genedl a ddygo ei
.

pen. 8. 11, 12. a 12. 28. Luc 17. 20, 21. Ioan
. 19. 6. Es. 26. 2. 1 Pedr 2. 9.

nae Crist yn myned i egluro, a
rionedd y ddammeg uchod yn
drwy yr ysgrythyr, Salm 118. 22,
edd yr Iuddewon yn gyffredin yn
prophwydoliaeth am y Messiah
lm hôno. † Yn y ddammeg o'r
edd yr eglwys yn cael ei chymharu
yma i adeilad; a Iesu Grist, y
w y maen: y sail faen, sydd yn
boll adeilad, a'r pen congl-faen
d yn uno ac yn cyssylltu yr holl
uddewon a Chenedloedd crediniol,
lad fawr a gogoneddus. ‡ Yr ad-
edd blaenoriaid yr eglwys Iuddew-
n oeddynt yn gymmeryd arnynt,
u a ddylasent; ond nis gallasent
b y maen hwn, namyn dinystrio;
neb eto adeiladu yr eglwys heb
lfaen ac yn ben congl-faen iddi.
od y maen hwn a wnaethant hwy;
r adeiladwyr presenol na wrthod-
Gan yr Arglwydd y gosodwyd y
yn ben y gongl, a rhyfedd oedd
iladwyr Iuddewig hyny, a hwythau
od. Neu, ynte, gan yr Arglwydd
yd hwy, ac y dygwyd y Cenedl-
yn i'r adeilad, a rhyfedd oedd hyny
u golwg hwy. § Yn adn. 43, mae
dd Iesu yn dywedyd yn amlwg, yr
odd efe yn y ddammeg o'r blaen,
dd mòr *rhyfedd gan yr arch-offeir-*
nuriaid, ag y dywedasant am dano,
w.

44 * A [u] phwy bynnag a syrthio ar y maen hwn, efe a ddryllir: [x] ac ar bwy bynnag y syrthio, efe a'i mâl ef yn chwilfriw.

u Salm 2. 12. Es. 8. 14, 15. a 9. 12. Zec. 12. 3. Luc 20. 18. Rhuf. 9. 33. 1 Cor. 1. 23, 4. 1 Pedr 2. 8. x pen. 26. 24. a 27. 25. Salm 2. 9. a 21. 8, 9. a 110. 5, 6. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. Ioan 19. 11. 1 Thes. 2. 16.

* Cyfeiriad sydd yma at y dull ofnadwy o labyddio yn mhlith yr Iuddewon: yn gyntaf, chwyrn-deflid y drwg-weithredwr o ryw uchder mawr ar gareg; ac os na byddai hyny yn angeu iddo, teflid càreg fawr arall arno, yr hon a fyddai sicr o'i ddryllio ef i farwolaeth. Tybir fod syrthio ar y maen, yn arwyddo y gwrthwynebiad a roddwyd i Grist yn amser ei ddarostyngiad; a bod syrthiad y maen ar ddynion, yn arwyddo y barnau trymion a ddaeth ar yr Iuddewon ar ol esgyniad Crist i'r gogoniant. Mae gwaith dynion yn gwrthod Crist, a'i farnedigaethau yntau ar ei wrthodwyr, y naill fel y llall, yn ddrylliad a dinystr i eneidiau dynion. Ymrysoned priddell â phriddellau y ddaear.

45 * A phan glybu yr arch-offeiriaid a'r Phariseaid ei ddammegion ef, [y] hwy a wybuant mai am danynt hwy y dywedai efe.

y Marc 12. 12. Luc 11. 45. a 20. 19.

46 † Ac [z] a hwy yn ceisio ei ddala, hwy a ofnasant y torfeydd; [a] am eu bod yn ei gymmeryd ef fel prophwyd.

z 2 Sam. 12. 7—13. Diar. 9. 7—9. a 15. 12. Es. 29. 1. Ioan 7. 7. a adn. 11. Luc 7. 16, 39. Ioan 7. 40, 41. Act. 2. 22.

* Gwyddai yr arch-offeiriaid a'r phariseaid erbyn hyn, mai am danynt hwy y llefarai Iesu yn yr adnodau o'r blaen: nis gallent wadu nad hwy oedd y llafurwyr a'r adeiladwyr, a'u bod yn ei wrthod ef; ond yn lle ymostwng am eu drygioni, a chrynu rhag y farn, † enynodd eu cynddaredd yn fwy yn ei erbyn ef, ac oni buasai ofn y bobl oedd yn bresenol, y rhai a feddylient yn well am dano na hwynt-hwy, buasent yn ei roddi ef i farwolaeth yn y fan hôno. Dywed Luc 20. 20. iddynt ei wylied ef, a gosod cynllwynwyr iddo, fel os gallent ei ddal ef yn ei ymadroddion i'w draddodi ef i'r rhaglaw.

PEN. XXII.

Dammeg prïodas mab y brenin, &c.

A'R Iesu a attebodd, [a] ac a lefarodd wrthynt drachefn mewn dammegion, gan ddywedyd,

a pen. 9. 15—17. a 12. 43—45. a 13. 3—11. a 20. 1—16 a 21. 28—46. Marc 4. 33, 34. Luc 8. 10.

2 [b] Cyffelyb yw teyrnas nefoedd i ryw * frenhin [c] a wnaeth brïodas i'w fab,

b pen. 13. 24, 31—33, 44—47. a 25. 1, 14. c pen. 25. 1—13. Salm 45. 10—16. Ioan 3. 29, &c. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 24—32. Dat. 19. 7—9.

3 † Ac [d] a ddanfonodd ei weision i alw y rhai [e] a wahoddasid i'r brïodas: [f] ac ni fynnent hwy ddyfod.

d pen. 3. 2. a 10. 6, 7. Diar. 9. 1—3. Es. 55. 1, 2. Marc 6. 7—11. Luc 9. 1—6. a 14. 15—17. e 1 Sam. 9. 13. Zeph. 1. 7. f pen. 23. 37. Salm 81. 10—12. Diar. 1. 24—32. Es.

30. 15. Jer. 6. 16, 17. Hos. 11. 2, 7. Luc 13. 34. a 15. 28. a 19. 27. Ioan 5. 40. Act. 13. 45. Rhuf. 10. 21. Heb. 12. 25.

4 Trachefn efe a anfonodd [g] weision eraill, gan ddywedyd, Dywedwch wrth y rhai a wahoddwyd, [h] Wele, parottöais fy nghiniaw: ‡ fy ychain a'*m* pasgedigion a laddwyd, [i] a phob peth *sydd* barod: deuwch i'r brïodas.

g Luc 10. 1—16. a 24. 46, 47. Act. 1. 8. a 11. 19, 20. a 13. 46. a 28. 17, &c. h Diar. 9. 1, 2. Can. 5. 1. Ioan 6. 50—57. Rhuf. 8. 32. 1 Cor. 5. 7, 8. i adn. 8. Neh. 9. 17. Salm 86. 5. Luc 14. 17.

5 ‖ A [k] hwy yn ddïystyr ganddynt, a aethant ymaith, [l] un i'w faes, ac arall i'w fasnach:

k Gen. 19. 14. a 25. 34. Salm 106. 24, 25. Diar. 1. 7. Act. 2. 13. Rhuf. 2. 4. Heb. 2. 3. l pen. 13. 22. a 24. 38, 39. Luc 14. 18—20. a 17. 26—32. Rhuf. 8. 6. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Tim. 3. 4. 1 Ioan 2. 15, 16.

6 § A'r [m] lleill a ddaliasant ei weision ef, ac a'*u* hammharchasant, ac a'*u* lladdasant.

m pen. 5. 10—12. a 10. 12—18, 22—25. a 21. 35—39. a 23. 24—37. Ioan 15. 19, 20. a 16. 2, 3. Act. 4. 1—3. a 5. 40, 41. a 7. 51—57. a 8. 1. 1 Thes. 2. 14, 15.

7 A phan glybu y brenhin, [n] efe a lidiodd; ac a ddanfonodd [o] ei luoedd, ac a ddinystriodd y lleiddiaid hynny, ac a losgodd eu dinas hwynt.

n pen. 21. 40, 41. Dan. 9. 26. Zec. 14. 1, 2. Luc 19. 42—44. a 21. 21—24. 1 Thes. 2. 16. 1 Pedr 4. 17, 18. o Deut. 28. 49, &c. Es. 10. 5—7. a 13. 2—5. Jer. 51. 20—23. Joel 2. 11, 25. a 3. 2. Luc 19. 27.

8 Yna efe a ddywedodd wrth ei weision, [p] Yn wir y brïodas sydd barod, [q] ond y rhai a wahoddasid nid oeddynt deilwng.

p adn. 4. q pen. 10. 11—13, 37, 38. Luc 20. 35. a 21. 36. Act. 13. 46. 2 Thes. 1. 5.

9 [r] Ewch gan hynny i'r prif-ffyrdd, a chynnifer ag a gaffoch, gwahoddwch i'r brïodas.

r Diar. 1. 20—23. a 8. 1—5. a 9. 4—6. Es. 55. 1—3, 6, 7. Marc 16. 15, 16. Luc 14. 21—24. a 24. 47. Act. 13. 47. Eph. 3. 8. Dat. 22. 17.

10 A'r gweision hynny a aethant allan i'r *prif*-ffyrdd, ac a gasglasant ynghyd gynnifer oll ag a gawsant, [s] drwg a da: [t] a llanwyd y brïodas o wahoddedigion.

s adn. 11, 12. pen. 13. 38, 47, 48. a 25. 1, 2. 1 Cor. 6. 9—11. 2 Cor. 12. 21. 1 Ioan 2. 19. Dat. 2. 14, 15, 20—23. t pen. 25. 10. Dat. 5. 9. a 7. 9. a 19. 6—9.

11 ¶ A [u] phan ddaeth y brenhin i mewn i weled y gwahoddedigion, efe a ganfu yno ddyn [x] heb * wisg prïodas am dano:

u pen. 3. 12. a 13. 30. a 25. 31, 32. 1 Cor. 4. 5. Heb. 4. 12, 13. Dat. 2. 23. x 2 Bren. 10. 22. Salm 45. 13, 14. Es. 52. 1. a 61. 3, 10. a 64. 6. Zec. 3. 3, 4. Luc 15. 22. Rhuf. 3. 22. a 13. 14. Gal. 3. 27. Eph. 4. 24. Col. 3. 10, 11. Dat. 3. 4, 5, 18. a 16. 15. a 19. 8.

12 Ac efe a ddywedodd wrtho, [y] Y cyfaill, [z] pa fodd y daethost i mewn *yma, heb fod gennyt* wisg prïodas? [a] *Ac yntau a aeth yn fud.*

y pen. 20. 13. a 26. 50. z pen. 5. 20. Act. 5. 2—11. a 8. 20—23. 1 Cor. 4. 5. a 1 Sam. 2. 9. Job 5. 16. Salm 107. 42. Jer. 2. 23. Rhuf. 3. 19. Tit. 3. 11.

13 Yna y dywedodd y bren[hin] wrth y gweinidogion, [b] Rhwymwch [ei] draed a'i ddwylaw, a chymmerwch [ef] ymaith, a theflwch i'r [c] tywyllw[ch] eithaf: [d] yno y bydd wylofain a rhin[cian] dannedd.

b pen. 12. 29. a 13. 30. Dan. 3. 20. Ioan 21. 18. A... 11. c pen. 8. 12. a 25. 30. 2 Thes. 1. 9. 2 Pedr 2... Jud. 6. 13. d pen. 13. 42, 50. a 24. 51. Salm 37. 12. ... 10. Luc 13. 28. Act. 7. 54.

14 † Canys [e] llawer sydd wed[i eu] galw, ac ychydig wedi eu dewis.

e pen. 7. 13, 14. a 20. 16. Luc 13. 23, 24.

Tra yr oedd yr arch-offeiriaid a'r phar[iseaid] yn ymddigio o herwydd y dammegio[n] gyhoeddiadol a bygythiol o'r blaen, ac y[n] gynghori pa fodd y caent achos yn erb[yn] Iesu; aeth ef yn mlaen i draethu da[mmeg] arall iddynt. * Y brenin yw Duw D[ad, y] Person cyntaf yn y Drindod. Mab y B[renin] yw Iesu Grist, tragywyddol ac unig-[anedig] Fab Duw, yr ail Berson yn y Drindo[d. Y] brïodas a wnaeth y brenin i'w Fab, ... wydda, undeb personol Mab Duw â'n ... ni; y berthynas agos ac anwyl, mae y[r] eglwys, a phob credadyn, yn cael ei ... iddi, â Christ y Priod-fab; yn nghyd a'... rhydedd, y cyfoeth, a'r bendithion ysb[rydol] mae yr eglwys yn gael trwy y ber[thynas] sanctaidd hon, yr hon a osodir allan y[n] yn yr ysgrythyrau dàn y gymhariaeth o[braint] odas. † Y gweision cyntaf a enwir, ... oedd, prophwydi cyffredinol yr Hen D[esta]ment o oes i oes. Y "gweision eraill," ... Ioan Fedyddiwr, y deuddeg apostol, a'r ... disgybl a thriugain. A'r trydydd gweisio[n a] ddanfonwyd i'r prif-ffyrdd oedd, yr apo[stol]ion a gweinidogion eraill, a aethant i *blit*... Cenedloedd ar ol esgyniad Crist a thywallt... yr Ysbryd Glân. ‡ Wrth yr ychain a'r p[asg]edigion a laddwyd, mae i ni ddeall, y d[dar]pariaeth gyflawn a bras, a wnaeth Duw yn... iachawdwriaeth, i'n heneidiau tlodion a ch... edig ni: yr hyn a osodir allan dàn gyffe[lyb]iaeth gwledd, gwledd prïodas, a gwledd ... odas Mab y Brenin. ‖ Wrth ddïystyrwc[h y] gwahoddedigion, rhaid i ni ddeall cynd... rwydd yr Iuddewon, eu cariad at y byd... bethau, a'u gwrthodiad o Grist a'r efen[gyl]. § Dàl, ammharchu, a lladd y gweision, a... wydda y driniaeth ddrwg a gafodd yr ap[os]tolion gan yr Iuddewon; yr hyn ddarllen... yn aml yn llyfr yr Actau. Llabyddiwyd S[te]phan, a lladdwyd Iago â'r cleddyf, yn ... fuan. Y lluoedd a ddanfonodd y Bren[in i] ddinystrio y lleiddiaid hyny oedd, lluoed[d y] Rhufeiniaid, y rhai a ddinystriasant yr Iu[dd]ewon ac a losgasant eu dinas hwy a thân, ... ddaeth digofaint Duw arnynt hwy hyd [yr] eithaf. * Wrth y wisg brïodas, gallwn dd[eall] Crist ei hun, ei gyfiawnder, a gwir sancte[i]rwydd: heb yr hyn bethau, nis gall neb ... yn wir wahoddedigion, nac yn wir aelo[dau] o'r eglwys ar y ddaear, nac ychwaith ... gyfranogi o wleddoedd ysbrydol y n[ef]. Gallwn weled yma mai cymmysg yw yr [eg]lwys yn y byd hwn o ragrithwyr a gwir g[ristn]inwyr; bod Duw yn canfod pob rhagrith... neu gau broffeswr yn ei dŷ; ac y pura ei ... eglwys ddydd y farn, gan daflu pawb r... rithiol i'r tywyllwch eithaf. Byddai...

au ras, a dewisiad pen-arglwydd-iw.

* Yna *f* yr aeth y Phariseaid, ymerasant gynghor *g* pa fodd ent ef yn *ei* ymadrodd.

2. Marc 12. 13—17. Luc 20. 20—26. *f* Salm ... a 57. 6. a 59. 3. Es. 29. 21. Jer. 18. 18. a 1. 53, 54. Heb. 12. 3.

aaych ei fywyd ef yr oeddynt hwy: ld arnynt ofn ei gymmeryd o drais, y bobl; ac nis gallent ei roddi i ffel arall, heb gael rhywbeth i ach-ierbyn ger bron Pilat, y rhaglaw: ac i'r dyben hyny ceisiasant ei 'n ei ymadroddion.

A hwy a ddanfonasant atto eu n ynghyd *h* â'r † Herodian-ddywedyd, *i* ‡ Athraw, *k* ni a dy fod yn *l* eirwir, ac yn rdd Duw mewn gwirionedd, l oes arnat ofal rhag neb: id wyt ti yn edrych ar wyn-n.

11, 12. Marc 3. 6. a 8. 15. *i* adn. 24, 36. . Marc 10. 17. Luc 7. 40. *k* Salm 5. 9. a 12. ar. 29. 5. Es. 59. 13—15. Jer. 9. 3—6. Esec. 33. l. 2. 6. Ioan 7. 18. a 14. 6. a 18. 37. 2 Cor. 2. aa 5. 20. *m* Deut. 33. 9. 1 Bren. 22. 14. Mica 3. 9—12. Mal. 2. 9. Marc 12. 14. Luc 5. 16. Gal. 1. 10. a 2. 6. 1 Thes. 2. 4. Iago

'wed i ni gan hynny, *n* Beth m ei dybied? *o* || Ai cyfreith-ddi teyrnged i *p* Cesar, ai nid

ioni hwy, ac a ddywedodd, *r* Paham yr ydych yn fy nhemtio i, * chwi rag-rithwyr?

q Marc 2. 8. Luc 5. 22. a 9. 47. a 20. 23. Ioan 2. 25. Dat. 2. 23. *r* pen. 16. 1—4. a 19. 3. Marc 12. 15. Luc 10. 25. Ioan 8. 6. Act. 5. 9.

19 † Dangoswch i mi arian y deyrn-ged. A hwy a ddygasant atto *s* geiniog.

s pen. 18. 28. a 20. 2. Dat. 6. 6.

20 Ac efe a ddywedodd wrthynt, ‡ Eiddo pwy *yw* y ddelw hon a'r ar-graff?

21 Dywedasant wrtho, || Eiddo Cesar. Yna y dywedodd wrthynt, *t* § Telwch chwithau yr eiddo Cesar i Cesar, *u* a'r eiddo Duw i Dduw.

t pen. 17. 25—27. Diar. 24. 21. Luc 23. 2. Rhuf. 13. 7. *u* adn. 37. pen. 4. 10. Dan. 3. 16—18. a 6. 10, 11, 20—23. Mal. 1. 6. Act. 4. 19. a 5. 29. 1 Pedr 2. 13—17.

22 †‡ *A* phan glywsant hwy *hyn*, *x* rhyfeddu a wnaethant, a'i adael ef, a myned ymaith.

x adn. 33, 46. pen. 19. 16 Diar. 26. 4, 5. Luc 20. 26, 26. a 21. 15. Act. 6. 10. Col. 4. 6.

* Er mor ddichellgar oedd y bobl hyn yn eu cyfarchiad i'r Iesu, ac yn ngosodiad eu pwnc ger ei fron, gwyddai efe beth oedd yn eu calon a'u bwriad. Gwyddai mai mewn rhagrith y daethent ato, ac mai eu bwriad oedd ei rwydo. † Yr oedd gan yr Iuddewon arian priodol iddynt eu hunain, megys sicl, a hanner sicl; ond nid y rhai hyny oedd arian y deyrnged; ac felly nid am y rhai hyny y galwodd yr Iesu, ond am arian y deyrnged; sef y geiniog Rufeinig. ‡ Mae yn debyg fod

yn ddifater am grefydd. Caffed Duw ei eiddo ei hun mewn addoliad; a'r brenin ei eiddo yntau mewn ffyddlondeb. †‡ Tybiodd y rhai bradychus hyn eu bod hwy yn gyfrwys iawn yn eu gofyniad; ond pan welsant ddoethineb Iesu yn ei atebiad, rhyfeddasant; ac aethant ymaith wedi eu siomi, eu ceryddu, a thàn eu cywilydd: buasai gwell ganddynt pe na ddaethent ato.

23 ¶ * [y] Y dydd hwnnw y daeth atto [z] y Saduceaid, [a] y rhai sydd yn dywedyd nad oes adgyfodiad, ac a ofnasant iddo,

y Marc 12. 18, &c. Luc 20. 27, &c. z pen. 3. 7. a 16. 6. Act. 4. 1. a 5. 17. a 23. 6—8. a 1 Cor. 15. 12—14. 2 Tim. 2. 18.

24 Gan ddywedyd, [b] Athraw, [c] † dywedodd Moses, Os bydd marw neb heb iddo blant, prïoded ei frawd ei wraig ef, a chyfoded had i'w frawd.

b adn. 16, 36. pen. 7. 21. Luc 6. 46. c Gen. 38. 8, 11. Deut. 25. 5—10. Ruth 1. 11. Marc 12. 19. Luc 20. 28.

25 ‡ Ac [d] yr oedd gyd â ni saith o frodyr: a'r cyntaf a brïododd wraig, ac a fu farw; ac efe heb hiliogaeth iddo, a adawodd ei wraig i'w frawd.

d Marc 12. 19—23. Luc 20. 29—33. Heb. 9. 27.

26 Felly hefyd yr ail, a'r trydydd, hyd y seithfed.

27 Ac yn ddiweddaf oll bu farw y wraig hefyd.

28 || Yn yr adgyfodiad, gan hynny, gwraig i bwy o'r saith fydd hi? canys hwynt-hwy oll a'i cawsant hi.

* Am y saduceaid a'u daliadau cyfeiliornus, sylwasom o'r blaen: nid yw yn ymddangos fod gan y rhai hyn yr un bwriad yn erbyn bywyd Iesu, fel y phariseaid a'r Herodianiaid o'r blaen; ond tybient nad oedd modd iddo ateb eu gofyniad hwy. † Mae y ddeddf a grybwyllir yma yn Deut. 25. 5. Yr oedd plentyn yr ail frawd i fod ar enw y brawd trancedig, ac i feddiannu ei etifeddiaeth ef: fel hyny yr oedd etifeddiaethau y gwahanol lwythau a'r gwahanol deuluoedd yn cael eu cadw ar wahan, heb fyned i lwythau a theuluoedd eraill. ‡ Pa un a fu amgylchiad o'r fath a enwir yma a'i peidio, nis gwyddis; efallai mai tybiaeth ydyw, a ddychymmygodd y saduceaid, er gwatwar athrawiaeth yr adgyfodiad, anfarwoldeb yr enaid, a chyflwr i ddyfod. Pa un bynag, yr oedd yn hen chwedl yn eu plith hwy, ac yr oeddynt wedi dyrysu llawer o'u gwrthwynebwyr â'r pwnc hwn, ac yn meddwl dyrysu Mab Duw yr un modd. || Y pwnc oedd, gwraig i ba un o'r saith a fyddai hi yn yr adgyfodiad, gan i'r saith ei chael hi yma, ac heb i'r un o honynt gael plant o hóni, a hithau yn marw heb ei phrïodi â neb arall.

29 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, * Yr ydych yn cyfeiliorni, [e] gan na wyddoch yr ysgrythyrau, [f] na gallu Duw.

e Job 19. 25—27. Salm 16. 9—11. a 17. 15. a 49. 14, 15. a 73. 25, 26. Es. 25. 8. a 26. 19. a 57. 1, 2. Dan. 12. 2, 3. Hos. 13. 14. Luc 24. 44—47. Ioan 20. 9. Rhuf. 18. 14. Jer. 32. 17. Luc 1. 37. Act. 26. 8. Phil

30 Oblegid [g] yn yr adgyfod ydynt nac yn gwreicca, nac ‡ eithr y maent [h] fel angelion y nef.

g Marc 12. 24, 25. Luc 20. 34—36. Ioan 5. 7. 28—31. 1 Ioan 3. 1, 2. h pen. 13. 43. Sal 3. 7. Dat. 5. 9—11. a 19. 10.

* Pan dybiodd y saduceaid gwatw eu bod yn ddoethion, hwy a aetha iaid: ac nid arbedodd Iesu ddyw wrthynt. Yr oeddynt yn cyfeili feddwl na byddai adgyfodiad; ne ai, y byddai gwreica a gwra yn y b fel yn hwn. Yr oeddynt yn cyfei yd, drwy feddwl bod yn anmhosibl adgyfodi y meirw. Ac yr oeddyn iorni yn drydydd, drwy feddwl nac prawf o adgyfodiad y meirw yn yr † Yma mae y Creawdwr wedi orde as, er ymgeledd y naill i'r llall; er ac amlâu," a gwneyd i fynu ddifr ac hefyd er ymwared cyfreithl chwantau anghymmedrol: ond y saint yn y byd a ddaw, ni bydd a un o'r pethau uchod; ni bydd eisi edd y stad bresenol yno; ni by marw yno; ac nid cyrph anianol, fydd yno. ‡ Bydd pawb fel ang yno: nid yn mhob ystyr; ond yn uchod a enwyd: bydd pawb y sanctaidd a dedwydd, yn anllygre brydol, ac yn anfarwol byth. beidio hyll-drêmu yn mhellach i'r pe

31 Ac am adgyfodiad y [i] * oni ddarllenasoch yr hy wedwyd wrthych gan Dduw, wedyd,

i pen. 9. 13. a 12. 3, 7. a 21. 16, 42.

32 † Myfi [k] yw Duw Ab Duw Isaac, a Duw Jacob? Duw Dduw y *rhai* meirw, o byw.

k Ex. 3. 6, 16. Act. 7. 32. Heb. 11. 16. 26, 27. Luc 20. 37, 38.

33 ‡ A phan glybu y torfe *ny*, [m] hwy a synnasant wrth e iaeth ef.

m adn. 22. pen. 7. 28, 29. Marc 6. 2. Luc a 20. 39, 40. Ioan 7. 46.

* Nid oedd y saduceaid yn ad o'r Hen Destament yn air Duw, Llyfr Moses yn unig; am hyny m profi yr adgyfodiad iddynt o ys Moses, y rhai a addefent: ni bu iddo wneyd hyny o un man arall, yn eu gwrthod, ac yn gwadu eu brydoliaeth. † Er deall y prawf geiriau hyn, rhaid i ni ystyried y lynol: 1. Perthynas gyfammodol Abraham, Isaac, a Jacob, a arwyd iau, " Myfi yw Duw, &c," ac nid as â hwynt, a'i Arglwyddiaeth ar grëaduriaid yn unig. 2. Yr oedd iaid hyn wedi meirw er ys oesoed wedodd Duw y geiriau uchod i M 3. 6, yr hyn sydd brawf fod eu h pryd hwnw yn fyw, ac o ganlyn farwol, yr hyn a wadai y saduce

yw byth i'w chyfanneddu. ‡ Nid r bobl, druein, synu wrth ei athraw- yr oedd yn wahanol iawn i, ac yn wer ar, y pethau sychion a diflas, a wy glywed gan y phariseaid a'r
Pethau am fater eu heneidiau, a ywyddol, oedd ganddo ef; a'r peth- i cael eu profi allan o'r ysgrythyrau, rau a addefai y saduceaid eu hunain.

Ac [a] wedi clywed o'r Phari- urfod *i'r Iesu* ostegu y Sadu- wy a ymgynnullasant ynghyd

. 28. a pen. 12. 14. a 20. 3—6. Es. 41. 5—7.). Act. 5. 24—28. a 19. 23—28. a 21. 28—30.

un o honynt, † *yr hwn oedd* iwr, a ofynodd *iddo*, [q] gan ei dywedyd,

. a 10. 25. a 11. 45, 46, 52. a 14. 3. Tit. 3. 13. 10. 2.

raw, [r] ‡ pa un *yw* y gorch- wr yn y gyfraith?

9, 20. a 16. 6. a 23. 23, 24. Hos. 6. 12. Marc 11. 42.

'r Iesu a ddywedodd wrtho, Arglwydd dy Dduw â'th holl â'th holl enaid, ac â'th holl

5. a 10. 12. a 30. 6. Marc 12. 29, 30, 33. Luc . 7. Heb. 10. 16, 17. 1 Ioan 5. 2—5.

n yw y cyntaf, a'r gorchym-

'r ail *sydd* gyffelyb iddo; [s] gymmydog fel ti dy hun.

19 Lef. 19. 18. Marc 12. 31. Luc 10. 27. 28.

erthau a'r poeth-offrymau a allent roddi iddo. Os gofyn neb, at ba un o'r deg gorchymyn yr oedd Crist yn cyfeirio yn ei ateb hwn; gellir dywedyd, mai nid at un mwy na'r llall; ond hyn yw swm a sylwedd y pedwar gorchymyn cyntaf, y rhai sydd yn cynnwys ein dyledswydd tuag at Dduw. Mae ein Hiachawdwr yma yn dangos, nad yw cadw llythyren y gorchymynion hyny oddiallan ddim, os na byddir yn gwneyd hyny oddiar egwyddor o gariad at Dduw: a charu Duw hefyd yn benaf o bob peth, ac â'r holl galon, &c. § Dyma hefyd swm a sylwedd gorchymynion yr ail lech, ein dyledswydd tuag at ein cymmydogion. Trwy grybwyll hwn gyda'r llall, mae Crist yn rhoddi gocheliad i'r phariseaid, rhag y meddwl ffol ag oedd ganddynt hwy, bod cadw un gorchymyn rhagorol, yn esgusodi y troseddiad o amryw orchymynion eraill. Mae yn sicr eu bod hwy yn dueddol iawn i fawrhau dyledswyddau y llech gyntaf, i esgeuluso dyledswyddau yr ail: am hyny yr oedd y wers hon yn angenrheidiol iawn iddynt. ‡‡ Y ddau orchymyn hyn yw sylwedd yr holl ddeddf foesol, a sylfaen holl wir grefydd. Dyma holl ddeddf natur, a ysgrifenwyd ar y cyntaf yn nghalon dyn, ac yr hon ni ddirymir byth. Ac mae yr holl ddadguddiad dwyfol wedi ei sylfaenu ar y ddau hyn, ac yn eu cadarnhau. Da yw i ni, fod y ddeddf hon yn llaw Cyfryngwr, ac ei fod ef yn ddiwedd y ddeddf, er cyfiawnder i bob un sydd yn credu.

41 ¶ * Ac [y] wedi ymgasglu o'r Phariseaid ynghyd, yr Iesu a ofynodd iddynt.

y adn. 15, 34. Marc 12. 35. Luc 20. 41.

42 Gan ddywedyd, [z] † Beth a dybygwch chwi am Grist? mab i bwy yd-

c Salm 110. 1. Act. 2. 34. 1 Cor. 15. 25. Heb. 1. 3, 13. a 10. 12, 13. a 12. 2. *d* Ioan 20. 28. 1 Cor. 1. 2. Phil. 3. 8. *e* Gen. 3. 15. Salm 2. 8, 9. a 21. 9. Es. 63. 1—6. Luc 19. 27. Dat. 19. 19—21. a 20. 1—3, 11—15.

45 Os yw Dafydd gan hynny yn ei alw ef yn Arglwydd, [f] pa fodd y mae efe yn fab iddo ?

f Ioan 8. 58. Rhuf. 1. 3, 4. a 9. 5. Phil. 2. 6—8. 1 Tim. 3. 16. Heb 2. 14. Dat. 22. 16.

46 § Ac [g] nid allodd neb atteb gair iddo, [h] ac ni feiddiodd neb o'r dydd hwnnw allan ymofyn âg ef mwyach.

g pen. 21. 27. Job 32. 15, 16. Es. 1. 2—9. Luc 13. 17. a 14. 6. Ioan 8. 7—9. Act. 4. 14. *h* Marc 12. 34. Luc 20. 40.

* Gwedi ateb a gostegu ei demtwyr oll, a'r phariseaid yn aros yno, yn cyd-ymgynghori pa beth a wnaent nesaf i geisio ei rwydo ef; mae yntau, yn ei dro, yn eu holi hwythau am unwaith. † Y gofyniad oedd, Beth a debygent hwy am Grist, y Messiah, mab i bwy ydoedd. Fel pe dywedasai, Mi a wn nad ydych yn credu ynof *fi*, mai *myfi* yw y Messiah; ond yr ydych chwi yn disgwyl y Messiah i ddyfod, yn ol y prophwydoliaethau am dano, a mab i bwy debygwch chwi a fydd efe pan ddelo? ‡ Maent hwythau yn ateb yn ddioed, mai mab Dafydd a fyddai; heb feddwl dim yn amgen am dano: nid oeddent yn meddwl y byddai ddim mwy na dyn, o hiliogaeth ddiledryw Dafydd; a brenin, neu dywysog gwladol ar yr Iuddewon, i'w gwaredu hwy oddi wrth eu holl elynion daearol, a'u hadferu i'w holl ryddid a'u breintiau gwladol fel cynt. ‖ Nid yw Crist yn ei ail ofyniad, yn dywedyd *nad* oedd y Messiah yn fab Dafydd; ond y mae am iddynt hwy ddeall ei fod yn rhywun *mwy* na mab Dafydd, gan fod Dafydd ei hun drwy Ysbrydoliaeth Duw, yn ei alw ef yn Arglwydd. Addefai y phariseaid eu hunain, mai am y Messiah yr oedd Dafydd wedi llefaru y geiriau uchod (Salm 110. 1.) a'r gofyniad oedd, pa fodd y gallai efe fod yn *fab* Dafydd, yn ol tystiolaeth y prophwydi, ac yn Arglwydd Dafydd, yn ol tystiolaeth Dafydd ei hun. Rhaid ei fod yn Berson dwyfol, ac yn ddyn gwirioneddol, cyn y gallai hyny fod. Gan fod y Messiah yn Arglwydd Dafydd, rhaid ei fod yn Dduw; gan ei fod yn eistedd ar ddeheulaw yr ARGLWYDD, (Jehofah yma,) rhaid ei fod yn ogyfuwch â'r Tad. Beth a ddywed gwadwyr ei Dduwdod ef wrth hyn? § Yr un fath a'r phariseaid, mae dydd yn dyfod pryd nad allant ateb gair, ac ni feiddiant wadu mwyach.

PEN. XXIII.

Crist yn rhybuddio'r bobl i ddilyn athrawiaeth dda, &c.

YNA y llefarodd yr Iesu [a] wrth y torfeydd a'i ddisgyblion,

a pen. 15. 10, &c. Marc 7. 14. Luc 12. 1, 57. a 20. 45.

2 Gan ddywedyd, [b] * Y'nghadair Moses yr eistedd yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid.

b Neh. 8. 4—8. Mal. 2. 7. Marc 12. 38. Luc 20. 46.

3 Yr hyn oll gan hynny [c] a ddywedant wrthych am eu cadw, cedwch a gwnewch; ‡ eithr yn ol eu gweithredoedd na wnewch: [d] ca[...]
ant, ac nis gwnant.

c pen. 15. 2—9. Ex. 18. 19, 20, 23. D[...]
a 17. 9—12. 2 Cron 30. 12. Act. 5. 29. Rh[...]
21. 30. Salm 50. 16—20. Rhuf. 2. 19—24. 2 T[...]

Gwedi i'r Iesu drwy ei ddoeth[...]
ei holl wrthwynebwyr, efe a dr[...]
gyblion, a'r torfeydd oedd o hy[...]
yn y deml, ac a lefarodd wrthy[...]
yr ysgrifenyddion a'r phariseaid[...]
o'r bobl feddwl yn rhy uchel an[...]
yddion a'r phariseaid, a thybie[...]
yn anffaeledig, yn eu hathrawia[...]
arweddiad; gallai eraill feddwl y[...]
danynt, o herwydd gwrthwyn[...]
glwydd Iesu iddynt. yn yr [...]
drydedd, mae efe yn rhoddi go[...]
ddau beth. * Cadair Moses: t[...]
gyfeiriad at y pulpud a wnaed[...]
8. 4. Yr oedd gan yr Iudde[...]
cyffelyb yn eu synagogau; safent[...]
llen yr ysgrythyrau, ac yna eis[...]
gadair hòno i'w hegluro i'r bob[...]
enyddion a'r phariseaid oedd fw[...]
yllfa hòno; ac nid yw yr Argl[...]
beio arnynt am eistedd yn ngh[...]
yr oedd y swydd yn gyfreithlaw[...]
† Yr oedd eu gwaith hefyd yn d[...]
ag yr oeddent hwy yn gwneyd [...]
chyfraith Moses, ac nid pellach[...]
terfynau hyn rhaid i ni ddeall y[...]
hyn oll a ddywedant wrthych [...]
cedwch a gwnewch;" yr oedd [...]
lawer o draddodiadau yn eu hat[...]
yn enwedig gwrthod Iesu fel M[...]
ni ddylasai y bobl eu cadw na'[...]
‡ Er bod athrawiaeth yr ysgri[...]
phariseaid yn dda, cyn belled a[...]
yn iawn egluro cyfraith Moses; [...]
eu buchedd a'u gweithredoedd y[...]
hathrawiaeth: yr oeddynt yn d[...]
er o bethau, nad oeddynt yn[...]
Athrawon truenus yw y rhai h[...]
pregethu yn dda, a'u bucheddau[...]
hathrawiaeth. Nis gallant fod [...]
adwy; eto dylid derbyn eu hat[...]
nid dilyn eu hesamplau.

4 * Oblegid [e] y maent [...]
beichiau trymion ac anhawd[...]
ac yn *eu* gosod ar ysgwydd[...]
† ond nid ewyllysiant eu [...]
âg un o'u bysedd.

e adn. 23. pen. 11. 28—30. Luc 11. 46[...]
Gal. 6. 13. Dat. 2. 24, 25.

* Dywed rhai mai y dedd[...]
seremoniol yn eu hystyr manyl[...]
iau trymion yma; dywed eraill[...]
iadau y phariseaid yn chwaneg[...]
hyny, a feddylir. † Pa un byn[...]
hwy yn eu gwasgu ar eraill m[...]
iaeth, ond yn ddigon difater a[...]
hunain o ran arferiad. Mae yr [...]
agoriad ar yr adnod o'r blaen.

5 * Ond [f] y maent yn [...]
eu holl weithredoedd er [...]
gweled gan ddynion: [g] [...]
maent yn gwneuthur yn [...]
phylacterau, ac [h] yn gwneu[...]
waith eu gwisgoedd yn hel[...]

o honynt; rhai er rhith-grefydd, ac
wyn-gyfaredd, gan feddwl eu bod
ddol i'w cadw rhag ysbrydion, a
dan oter-gweluu o'r fath. Belir yr
dion a'r phariseaid yma gan Grist,
ago yn lletach nac eraill, er dangos
yn dra rhith-grefyddol: yn fwy
nac eraill.

charu y *maent* y lle uchaf
leddoedd, a'r * prif-gadeiriau
agogau,

31. Diar. 25. 6, 7. Marc 12. 38, 39. Luc 11.
l. a 20. 46, 47. Rhuf. 12. 10. Iago 2. 1—4.

yfarch yn y marchnadoedd,
gan ddynion, [k] † Rabbi,

8, 40. a 3. 2, 26. a 6. 25. a 20. 16.

yr Arglwydd Iesu yn beio arnynt
ryd y prif-gadeiriau a'r cyfarch
rhoddid iddynt; ond beio y mae
balchder a'u hunan hwynt, yn
danynt; felly dylid rhoi y pwys
ws wrth ddarllen yr adnodau hyn.
'r prif athrawon gadeiriau iddynt
â'u cefnau ar y pulpud, lle y dar-
raith, ac â'u gwynebau at y bobl.
hai hyn y mwyaf anrhydeddus;
oedd yr ysgrifenyddion a'r phari-
yddus am eu cael. † Mae y gair
daut, yn arwyddo *mawredd a lli-*
; gan hyny yr oedd yn enw tra
s, fel yr oedd yn arwyddo mawr-
ywiaeth dysg yr athrawon hyn.
hyfedd eu bod yn awyddus am
ifid bod eu geiriau hwy yn fwy
a phwysig na geiriau y proph-
yn llawn cyd-radd a'r gyfraith.

dim, ond "Brodyr ydych." ‡ Honai yr apos-
tol, 1 Cor. 4. 15, mai efe oedd tad y Corinth-
iaid, fel yr offeryn a'u cenedlasai hwy yn
Nghrist Iesu, trwy yr efengyl; ond yma,
mewn ystyr arall y rhaid i ni ddeall tad: na
elwch neb yn dad, i osod eu cyfreithiau eu
hunain arnoch chwi, nac i bènu pa athraw-
iaeth a ddylech gredu yn ol eu mympwy hwy.
Rhoddid yr enw hwn yn ddiammau i'r phari-
seaid; a sylwa yr Esgob Wilkins, fod gwein-
idogion hunanol pob enw o grefydd, yn fawr
am dano. ‖ Mae yn rhyfedd fod y geiriau
hyn yn dygwydd ddwy waith yn y tair adnod
uchod: gwyddai ein Harglwydd pa mor ang-
enrheidiol oeddynt, a bod hyd yn nod ei
weinidogion ef yn rhy dueddol i'w hanghofio.
Gallwn sylwi yn olaf, Gan fod yr enwau
uchod yn cael eu gwahardd i apostolion Iesu,
pa faint mwy i weinidogion cyffredinol yr ef-
engyl? Cadwed Duw ei weinidogion, heb
awyddu am barch ac enwau mawr: a gwar-
eded hwy rhag cam-ddefnyddio y parch a
gaffont, i dra-arglwyddiaethu ar etifeddiaeth
Duw.

11 * A'r [q] mwyaf o honoch a fydd
yn weinidog i chwi.

q pen. 20. 26, 27. Marc 10. 43, 44. Luc 22. 26, 27. Ioan
13. 14, 15. 1 Cor 9. 19. 2 Cor. 4. 5. a 11. 23. Gal. 5. 13.
Phil. 2. 5—9.

12 † A [r] phwy bynnag a'i dyrchafo
ei hun, a ostyngir; a phwy bynnag
a'i gostyngo ei hun, a ddyrchefir.

r pen. 5. 3. a 18. 4. Job 22. 29. Salm 138. 6. Diar. 15.
33. a 16. 18, 19. a 29. 23. Es. 57. 15. Dan. 4. 37. Luc 1. 51,
52. a 14. 11. a 18. 14. Iago 4. 6. 1 Pedr 5. 5.

* Mae yr adnodau hyn yn egluro yr adnod-
au o'r blaen, ac yn dangos i ni yn 1. Mai nid
yr *enw*, ond *rhodres* yr enw, oedd Crist yn ei

13 ¶ [*] Eithr [s] gwae chwi, ysgrifenyddion a Phariseaid, † ragrithwyr: [t] ‡ canys yr ydych yn cau teyrnas nefoedd o flaen dynion: ‖ canys chwi nid ydych yn myned i mewn, a'r rhai sydd yn myned i mewn nis gadewch i fyned i mewn.

s adn. 14, 15, 27, 29. Es. 9. 14, 15. a 33. 14. Zec. 11. 17. Luc 11. 43, 44. *t* pen. 21. 31, 32. Luc 11. 52. Ioan 7. 46—52. a 9. 22, 24, 34. Act. 4. 17, 18. a 5. 28, 40. a 8. 1. a 13. 8. 1 Thes. 2. 15, 16. 2 Tim. 3. 8. a 4. 15.

* Yn yr adnod hon a'r rhai canlynol, mae wyth o waëau trymion, yn cael eu cyhoeddi uwch ben yr ysgrifenyddion a'r phariseaid, dysgawdwyr y dyddiau hyny. Mae dau beth yn y gwaëau hyn: 1. Y farn ofnadwy a ddaeth ar yr ysgrifenyddion a'r phariseaid, yn ninystr y genedl yn lled fuan wedi hyny. 2. Colledigaeth dragywyddol eu heneidiau yn uffern dân ddigofaint Duw. † Chwareuwyr, yw ystyr y gair gwreiddiol *upochritai* a gyfieithir rhagrithwyr. Fel y mae chwareuwyr yn personoli dynion eraill, ac yn ymddangos y peth nid ydynt, (byddai yr henafiaid hefyd yn chwarae dan fwgwd) felly yr oedd y dysgawdwyr hyn yn eu holl grefydd, ac yn enwedig fel athrawon: cymmerent arnynt ddysgu y bobl, eithr nid oeddynt ond yn eu twyllo, ac yn eu harwain ar gyfeiliorn. ‡ Yn lle egluro y prophwydoliaethau a'r cysgodau am y Messiah, a chyfeirio y bobl at Iesu fel Messiah; yr oeddynt yn gwneyd a allent i'w wadu a'i ddirmygu ef, a rhwystro y bobl i gredu ynddo. ‖ Ni chredent ynddo eu hunain, a bwrient eraill allan o'r synagog a gredai ynddo: felly yr oeddent, hyd ag oedd ynddynt hwy, yn cau teyrnas nefoedd yma, ac yn y byd a ddaw, rhag i'r bobl fyned i mewn.

14 Gwae chwi, ysgrifenyddion a Phariseaid, ragrithwyr: [u] * canys yr ydych yn llwyr-fwytta tai gwragedd gweddwon, † a hynny yn rhith hir weddïo: [x] ‡ am hynny y derbyniwch farn fwy.

u Ex. 22. 22—24. Job 22. 9. a 31. 16—20. Marc 12. 40. Luc 20. 47. 2 Tim. 3. 6. Tit. 1. 10, 11. 2 Pedr 2. 14, 15. *x* adn. 33. pen. 11. 24. Luc 12. 48. Iago 3. 1. 2 Pedr 2. 3.

* Trwy un o'r tair ffordd ganlynol, neu, efallai, trwy bob un o honynt, yr oedd y bobl hyn yn llwyr-fwyta tai gwragedd gweddwon: 1. Yr oedd llawer o'r phariseaid mewn rhyw swyddau gwladol; ac fel hyny gallent orthrymu gwragedd gweddwon, a gwneyd trais ac anghyfiawnder â hwynt yn eu meddiannau. 2. O herwydd eu rhith o fawr sancteiddrwydd, byddai dynion goludog yn eu dewis hwy fel ymddiriedolwyr a chymmynweinyddwyr wrth wneyd eu Hewyllysiau; ac fel hyny gallent wneyd cam â'r gweddwon, a'r amddifad hefyd. 3. Byddent yn hudo gwragedd gweddwon, gweiniaid eu meddyliau, i roddi mwy nag oedd raid o'u meddiannau at wasanaeth y deml, (ond at eu gwasanaeth hwy mewn gwirionedd,) dan yr esgus o weddïo drostynt. † Nid hir weddïo a feïir ond *rhith* hir weddïo. ‡ Mae barn drom i fod am bob trais ac anghyfiawnder; ond y neb a wnelo grefydd yn gochl i ddwyn hyn *yn mlaen*, bydd barn ddychrynllyd ar y cyfryw.

15 Gwae chwi, ysgrifenyd[...] Phariseaid, ragrithwyr: [y] * can[...] gylchu yr ydych y môr a'r tir, i[...] thur un [z] proselyt; † ac w[...] gwneler, [a] yr ydych yn ei wne[...] yn fab uffern, yn ddau mwy n[...] eich hunain.

y Gal. 4. 17. a 6. 12. *z* Est. 8. 17. Act. [...] 43. *a* Act. 14. 2, 19. a 17. 5, 6, 13.

* Ystyr y gair proselyt yw, dyfod[...] genedl at genedl arall: ond yn y T[...] Newydd mae yn arwyddo, tröediga[...] ion o baganiaeth i'r grefydd Iudde[...] oedd dau fath o broselytiaid, 1. Rha[...] oli y gwir Dduw, ond heb gofleidio [...] odau y grefydd Iuddewig. Caniatêi[...] hyn fyw yn mhlith yr Iuddewon, [...] hwy, proselytiaid y porth. 2. Y llei[...] ymffurfient â'r holl grefydd Iudde[...] dderbynid i'r eglwys trwy enwaed[...] ydd, ac aberth; a'r rhai hyn a elwid, [...] iaid cyfiawnder. Amgylchu môr a t[...] ymadrodd dïarebol, yn arwyddo c[...] llawer o boen a thrafferth i gyflaw[...] amcan, neu orchwyl. Ac felly y [...] phariseaid i droi y cenedloedd i'r [...] Iuddewig, ac yn enwedig at eu plai[...] ain: nid er lles i'w heneidiau, on[...] rhydedd iddynt eu hunain, ac er [...] eu plaid. † Ar ol eu gwneyd yn bro[...] byddent yn gwenwyno eu meddyli[...] eu gwneyd yn fwy rhagfarnllyd, a g[...] erbyn Crist a'r grefydd gristion[...] oeddynt hwy eu hunain. Proselyt[...] yr Iuddewon Groegaidd gan mwya[...] osasant y gelyniaeth mwyaf chwerw [...] cristionogaeth. Gwel y cyfeiriadau [...] i'r rhan olaf o'r adnod.

16 Gwae chwi, [b] dywysogi[...] ion, y rhai ydych yn dywedyd[...] bynnag a dwng i'r deml, [d] [...] ddim; ond pwy bynnag a dw[...] y deml, [e] y mae efe mewn dy[...]

b adn. 17, 19, 26. pen. 15. 14. Es. 56. 1[...] 39—41. *c* pen. 5. 33, 34. Iago 5. 12. *d* [...] Marc 7. 10—13. *e* Gal. 5. 3.

17 † Ffyliaid, a deillion: [...] un sydd fwyaf, yr aur, [f] ai [...] sydd yn sancteiddio yr aur? [...]

f adn. 19. Ex. 30. 26—29. Num. 16. 38, 3[...]

18 A phwy bynnag a dwng[...] nid yw ddim; ond pwy b[...] dyngo i'r rhodd sydd arni, y [...] mewn dyled.

19 Ffyliaid, a deillion: [...] un fwyaf, y rhodd, [g] ai yr a[...] yn sancteiddio y rhodd?

g Ex. 29. 37.

20 ‡ Pwy bynnag gan hyn[...] i'r allor, sydd yn tyngu iddi, [...] oll *sydd* arni.

21 A phwy bynnag a [...] deml, sydd yn tyngu iddi, [h] [...] sydd yn preswylio ynddi.

n. 5. 13, 27. 2 Cron. 6. 2. a 7. 2. Salm 26. 8 a 132.
. 2. 22. Col. 2. 9.

A'r hwn a dwng i'r nef, sydd
gu [i] i orsedd-fainge Duw, ac i'r
dd yn eistedd arni.

. 34. Salm 11. 4. Es. 66. 1. Act. 7. 49. Dat. 4.

Crist wedi gwahardd y dull hyn o
Pen. 5. 24, &c. Yma mae yn beio
athrawiaeth a roddai y phariseaid i'r
nghylch llŵon, er mwyn eu helw eu
Dywedent hwy nad oedd dim niwed
ethau crëedig: a dywedent y gallai
i'r deml, neu i'r allor, a pheidio
ei lw, neu ei adduned, nad oedd
; ond os tyngai efe i'r aur oedd yn
y deml, ac yn elw iddynt hwy, neu
efe i'r rhodd a ddygai i'r allor, bod yn
gadw ei lw: ac nas gallai ei dori heb
dyled, neu yn euog. † Ffyliaid a deill-
t, yn gwneyd y fath wahaniaeth di-
wng y deml a'i haur, a rhwng yr allor
Rhaid bod y deml yn fwy sanct-
aur, a'r allor yn fwy sanctaidd na'i
elly yr oedd eu hathrawiaeth hwy
rnus, ac yn hollaw groes i natur
dd pethau. ‡ Yn adn. 20, 21, ni
wiaeth Crist ei hun yn nghylch y
yr addunedau hyn: gwahanol iawn
phariseaid; ac mor amlwg, nad
iau agoriad ar y geiriau. ‖ Tyngu
, hefyd, oedd arferiad gyddefol
dewon; a thybient nad oedd fawr
ddo: heb ystyried eu bod fel hyny
orsedd-fainc Duw, ac i Dduw ei
n eistedd arni. Nid yw tyngu i
diwybodaeth, a phethau di fyw-
well na thyngu i'r Creawdwr ei
ydyw; bydd cyfrif am lŵon felly,
d i enw Duw ei hunan. Mae y
mor rhwymedig, a'r euogrwydd
a'u tori, yr un fath â phe tyngid
wr ac ofnadwy ef. Gocheled y
rfer ddrwg hon!

ae chwi, ysgrifenyddion a
d, ragrithwyr: [k] * canys yr
degymmu y mintys, a'r
wmin, † ac a adawsoch heib-
hau trymach o'r gyfraith,
ugaredd, a ffydd: [m] ‡ rhaid
euthur y pethau hyn, ac na
lleill heibio.

2. *l* pen. 9. 13. a 12. 7. a 22. 37—40. 1 Sam.
11. 3. Hos. 6. 6. Mica 6. 8. Gal. 5. 22. 23.

y phariseaid yn fanol ac yn rhith
iawn yn eu degymu: degyment
bob mân-lysiau a dyfai yn eu
oedd hyny yn dda ynddo ei hun;
eu hegwyddor na'u dyben hwy yn
y: yr hyn oedd, er mwyn ym-
dynion eu bod yn gyfiawn, ac er
eu parchu gan ddynion fel rhai
Ymffrostiai un o honynt yn ei
on Duw, ei fod yn degymu cym-
a feddai, Luc 18. 12. † Er eu
iawn mewn pethau bychain, di
erth; yr oeddynt ar ol yn fawr
au trymach: sef barn, neu gyf-
rugaredd i'r anghenog a'r tlawd;
Iesu fel Messiah, neu ffyddlondeb
tuag at Dduw a dynion. ‡ Er fod y pethau i
gael eu gwneyd; eto, y pethau olaf hyn oedd
y mwyaf pwysig, a mwyaf rheidiol eu
gwneyd.

24 * Tywysogion deillion, [n] y rhai
ydych yn † hidlo gwybedyn, ac yn
llyngcu camel.

n pen. 7. 5. a 15. 2—6. a 19. 24. a 27. 6—8. Luc 6. 7—
10. Ioan 18. 28, 40.

* Arweinyddion yw ystyr y gair tywysog-
ion yn y man yma. Arweinyddion y bobl
mewn pethau crefyddol oedd y phariseaid a'r
ysgrifenyddion, ond arweinyddion deillion
oeddynt. † Yn y gwledydd poethion hyny yr
oedd gwybed lawer; a llawer o honynt yn
syrthio yn y gwin a yfid: yr hwn a hidlai yr
Iuddewon yn ofalus rhag iddynt lyncu y gwy-
bed. O hyn daeth y geiriau uchod yn ddiar-
eb yn eu plith, am rai a fyddent yn fanol
iawn mewn pethau bychain, ond yn lled ddi-
fater mewn pethau llawer mwy pwysig. Dau
nod gwastadol o ragrithiwr yw, 1. Ei fod yn
hannerog yn ei gyflawniadau crefyddol.
2. Rhoddi y pwys mwyaf ar y pethau lleiaf,
ac sydd yn gofyn leiaf o'r galon.

25 Gwae chwi, ysgrifenyddion a
Phariseaid, ragrithwyr: [o] * canys yr
ydych yn glanhâu y tu allan i'r cwp-
pan a'r ddysgl, ac o'r tu mewn y
maent [p] yn llawn o drawsedd ac ang-
hymmedroldeb.

o pen. 15. 19, 20. Marc 7. 4. Luc 11. 39, 40. *p* Es.
28. 7, 8.

26 † *Ti* Pharisead dall, [q] glanhâ
yn gyntaf yr hyn *sydd* oddi fewn i'r
cwppan a'r ddysgl, fel y byddo yn lân
hefyd yr hyn sydd oddi allan iddynt.

q pen. 12. 33. Es. 55. 7. Jer. 4. 14. a 13. 27. Esec. 18.
31. Luc 6. 45. 2 Cor. 7. 1. Heb. 10. 22 Iago 4. 8.

* Yr oedd y bobl hyn yn ofalus iawn yn eu
golchiadau seremoniol a thraddodiadol, ac yn
eu hymddangosiadau allanol; ond a'u calonau
oddi mewn yn llawn o aflendid, cybydd-dod,
ac anghyfiawnder yn awyddu am y pethau
nad oedd eiddynt, fel y gallent eu treulio
mewn rhysedd ac anghymmedroldeb. Am
hyny yr oedd yr Arglwydd Iesu yn eu cym-
haru i ddynion yn glanâu y tu allan i'w cwp-
anau a'u dysglau bwyta, ac yn gadael y tu
fewn yn aflan heb eu golchi. † Ti pharisead
dall, medd Iesu; dyma gerydd llym, ond
eithaf teilwng; dall oeddynt heb weled ffi-
eidd-dra tumewnol eu calonau: dall pan y
meddylient dwyllo Duw âg ymddangosiad
allanol: a dall pryd na welent, ond glanâu y
galon yn gyntaf, y deuai pob peth oddiallan
yn lân o ganlyniad.

27 Gwae chwi, ysgrifenyddion a
Phariseaid, ragrithwyr: * canys [r] teb-
yg ydych chwi i [s] feddau wedi eu
gwynnu, y rhai sydd yn dangos yn
dêg oddi allan, ond oddi mewn sydd
yn llawn o esgyrn y meirw, a phob
aflendid.

r Es. 58. 1, 2. Luc 11. 44. Act. 23. 3. *s* Num. 19. 16.

28 † Ac felly [t] chwithau oddi allan
ydych yn ymddangos i ddynion yn

gyfiawn, [u] ond o fewn yr ydych yn llawn rhagrith ac anwiredd.

[t] adn. 5. 1 Sam. 16. 7. Salm 51. 6. Jer. 17. 9, 10. Luc 16. 15. Heb. 4. 12, 13. [u] pen. 12. 34, 35. a 15. 19, 20. Marc 7. 21—23.

* Byddai llawer iawn o harddu ac addurno ar feddau gwŷr mawr yn mhlith yr Iuddewon: beddau anamlwg oedd i'r tlodion, Luc 11. 44. Ond yr un peth oedd oddi fewn iddynt oll; dim ond esgyrn y meirw a madredd aflan cyrph braenllyd. † Felly hefyd y rhagrithwyr hyn, yr oeddynt yn dra ffiaidd oddifewn yn ngolwg Duw. Nis gall atgasach cymhariaeth na hon fod, o ragrithwyr.

29 Gwae chwi, ysgrifenyddion a Phariseaid, ragrithwyr: * canys [x] yr ydych yn adeiladu beddau y prophwydi, ac yn addurno beddau y rhai cyfiawn;

[x] Luc 11. 47, 48. Act. 2. 29.

30 † Ac yr ydych yn dywedyd, Pe buasem ni yn nyddiau ein tadau, ni buasem ni gyfrannogion â hwynt yn [y] ngwaed y prophwydi.

[y] adn. 34, 35. pen. 21. 35, 36. 2 Cron. 36. 15, 16. Jer. 2. 30.

* Dangosai yr Iuddewon anrhydedd mawr i fedd Mordecai, ac addurnodd Herod feddrod Dafydd yn wych dros ben, medd haneswyr; ac mae yn debyg eu bod yn gwneyd yr un modd â beddau y prophwydi a laddasai eu henafiaid, † ac fel hyny yn cymmeryd arnynt anghymmeradwyo gweithredoedd eu tadau, a bod yn well na hwynt. Nid beio arnynt am addurno beddau y prophwydi yr oedd Iesu yma; ond beio ar eu rhagrith yn hyny: anrhydeddent feddau a choffadwriaeth y prophwydi, ond ni chredent eu prophwydoliaethau am Iesu: parchent y rhai cyfiawn meddir, ac ar yr un pryd yr oeddent yn ymgynghori pa fodd i roddi Iesu Grist y Cyfiawn i farwolaeth.

31 * Felly yr ydych [z] yn tystiolaethu am danoch eich hunain, [a] eich bod yn blant i'r rhai a laddasant y prophwydi.

[z] Jos. 24. 22. Job 15. 5, 6. Salm 64. 8. Luc 19. 22. [a] Act. 7. 51, 52. 1 Thes. 2. 15, 16.

32 † Cyflawnwch chwithau hefyd [b] fesur eich tadau.

[b] Gen. 15. 16. Num. 32. 14. Zec. 5. 6—11.

33 ‡ O [c] seirph, hiliogaeth gwiberod, [d] ‖ pa fodd y gellwch ddïangc rhag barn uffern?

[c] pen. 3. 7. a 12. 34. Gen. 3. 15. Salm 58. 3—5. Es. 57. 3, 4. Luc 3. 7. Ioan 8. 44. 2 Cor. 11. 3. Dat. 12. 9. [d] adn. 14. Heb. 2. 3. a 10. 29. a 12. 25.

* Addefai y phariseaid yn y gwaith uchod o adeiladu beddau y prophwydi, eu bod yn blant i'r rhai a'u lladdasent; ac felly yr oeddent, nid o ran gwaedoliaeth naturiol yn unig, ond o ran ysbryd, gelyniaeth ac ymddygiad hefyd, tuag at Fab Duw, yr hyn a ddangosasant yn fuan wedi hyn. † Fel pe dywedasai yr Iesu, Rhoddwch heibio y rhagrith a'r ffugsancteiddrwydd twyllodrus hwn, a dangoswch yn eglur mewn gweithred yr hyn sydd yn awr yn eich calon, sef lladd y Messiah: ac fel hyny gorphenwch yr hyn a ddechreuodd eich tadau, a chyflawnwch fesur eu hamcan a'u hanwiredd hwy. ‡ Seirph o ran cyfrwysdra, dichell, ac ymddangosiad llawn o wenwyn a gelyniaeth yn erb A hiliogaeth gwiberod; fel yr oedd felly mae eu hiliogaeth. ‖ Er eu bod rhagrith yn twyllo dynion, eto ni mo Dduw, ac nis gallent ddïanc barn wy uffern trwy eu rhagrith a'u ffu ioldeb.

34 ¶ * Am hynny, wele, [e] yr yn anfon attoch [f] † brophwy doethion, ac [h] ysgrifenyddion: [i] o honynt a leddwch, ac a gro iwch; a *rhai* o honynt a ffrew yn eich synagogau, ac a erlidi dref i dref:

[e] pen. 10. 16. a 28. 19, 20. Luc 11. 49. a 24. 47. Act. 1. 8. 1 Cor. 12. 3—11. Eph. 4. 8—12. [f] a 13. 1. a 15. 32. Dat. 11. 10. [g] Diar. 11. 30. a 3. 10. Col. 1. 28. [h] pen. 13. 52. [i] pen Ioan 16. 2. Act. 5. 40. a 7. 51, 52, 58, 59. a 9. 1, a 14. 19. a 22. 19, 20. 2 Cor. 11. 24, 25. 1 Thes.

35 ‖ Fel [k] y delo arnoch c holl waed cyfiawn a'r a ollyng y ddaear, [l] o waed Abel gyfiaw waed § Zecharïas fab Barach hwn a laddasoch rhwng y de allor.

[k] Gen. 9. 5, 6. Num. 35. 33. Deut. 21. 7, 8. 16. a 24. 4. Es. 26. 21. Jer. 2. 30, 34. a 26. 15, 13, 14. Dat. 18. 24. [l] Gen. 4. 8. Heb. 11. 1 Ioan 3. 11, 12. [m] 2 Cron. 24. 21, 22. Zec. 1. 1.

36 Yn wir meddaf i chwi, hyn oll ar y genhedlaeth hon.

[n] pen. 24. 34. Esec. 12. 21—28. Marc 13. 21. 22, 23.

* Yn Luc 11. 49, dywedir mai D Duw sydd yn danfon; yma Crist danfon: gan hyny rhaid mai Crist a yn y fàn hòno, fel yn yr wythfed o' ion. Yn y fàn hon mae efe yn ei ei hun fel y Messiah, ac yn dangos e dod fel y cyfryw i ddanfon ei † Apostolion, efengylwyr, bugeiliaid rawon: dysgawdwyr a gweinidogion ment Newydd, dàn enw prophwyd ion ac ysgrifenyddion yr hen oruch a dim llai enwog na'r goreu o hony ‡ Fel pe dywedasai yr Iesu, yn lle eu a throi o'ch ffyrdd drygionus wrth e idogaeth hwy, mi a wn mai eu h lladd a wnewch. Ac felly yn hollaw llabyddiwyd Stephan, Act. 7. 59; Iago, Act. 12. 2; torwyd pen Paul, hoeliwyd Pedr, medd Eusebius; ffre yr apostolion, Act. 5. 40; cospwyd y ion yn mhob synagog, ac erlidiwyd ddinasoedd dïeithr hefyd, Act. 26. 1 Duw yn ymweled âg anwiredd y ta plant hyd y drydedd a'r bedwaredd aeth; ond yma yr oedd y plant y rodio yn ffyrdd eu tadau, ac yn mesur eu tadau, Ie, yn myned i wne waeth na'u tadau; am hyny yr oedd iawn eu gwneuthur hwy yn siampl i edlaethau dyfodawl y ddaear. § Am hanol feddyliau sydd am y Zechar tybia rhai, mai hwnw a sonir yn 2 20, 21, 22, ydoedd. Gwrthddadle mab Jehoiada oedd hwnw, ac nid n achïas: Tybia eraill, mai Zecharïas achïas mab Ido, y prophwyd oedd, Z

Mae yn wir nad oes dim hanes ysgrythyrol i hwn gael ei ladd; ac nad oedd teml yn ei amser ef, medd rhai; ond dywed eraill ei bod, wedi ei hail adeiladu; ac yr oedd traddodiad yn mhlith yr Iuddewon, mai ei ladd a gafodd efe, a hyny ar ddydd mawr y cymmod. Cyflawnwyd y geiriau trymion hyn a'r eiddo ein Hiachawdwr ar y genedlaeth hono. Daeth digofaint Duw arnynt hwy hyd yr eithaf.

37 [o] * Jerusalem, Jerusalem, [p] † *yr hon* wyt yn lladd y prophwydi, ac yn llabyddio y rhai a ddanfonir attat, [q] ‡ pa sawl gwaith y mynnaswn gasglu dy blant ynghyd, [r] megis y casgl iâr ei chywion dan *ei* hadenydd, [s] ac nis mynnech.

o Jer. 4. 14. a 6. 8. Luc 13. 34. Dat. 11. 8. p adn. 34. pen. 5. 12. a 21. 35, 36. a 22. 6. 2 Cron. 24. 21, 22. Neh. 9. 26. Jer. 2. 30. a 26. 23. Marc 12. 3–6. Luc 20. 11–14. Act. 7. 51, 52. 1 Thes. 2. 15. Dat. 11. 7. a 17. 6. q 2 Cron. 36. 15, 16. Salm 81. 8–11. Jer. 6. 16, 17. a 11. 7, 8. a 25. 3–7. a 35. 15. a 42. 9–13. a 44. 4. Zec. 1. 4. r Deut. 32. 11. Ruth 2. 12. Salm 17. 8. a 36. 7. a 57. 1. a 63. 7. a 91. 4. s pen. 22. 3. Diar. 1. 24–31. Es. 50. 2. Hos. 11. 2, 7. Luc 14. 17–20. a 15. 28. a 19. 14–44.

38 ‖ Wele, [t] yr ydys yn gadael eich tŷ i chwi yn anghyfannedd.

t pen. 24. 2. 2 Cron. 7. 20, 21. Salm 69. 24, 25. Es. 64. 10–12. Jer. 7. 9–14. Dan. 9. 26, 27. Zec. 11. 1, 2. a 14. 1, 2. Marc 13. 14. Luc 13. 35. a 19. 43, 44. a 21. 6, 20, 24. Act. 6. 12, 14.

39 § Canys meddaf i chwi, [u] Ni'm gwelwch ar ol hyn, hyd oni ddywedoch, [x] Bendigedig *yw* yr hwn sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd.

u Esa. 2. 4, 5. Luc 2. 26–30. a 10. 22, 23. a 17. 22. Ioan 8. 21, 24, 56. a 14. 2, 19. x pen. 21. 9. Salm 118. 26. Es. 45. 9–11. Zec. 12. 10. Rhuf. 11. 25, 26. 2 Cor. 3. 14–18.

* Jerusalem y ddinas sanctaidd, y lle enwocaf dan y nef, tegwch bro, a llawenydd yr holl ddaear, O y fath gyfnewidiad a rag-fynegir yma! Mae ail-adroddiad y gair yn arwyddo pwys yr hyn a ddywedir, ac hefyd teimladau cyffröus yr Arglwydd Iesu wrth lefaru. † Yr hon wyt wedi lladd llawer eisoes, adn. 35; ac a leddi eto lawer yn chwaneg adn 34, hyd yn nod y Messiah ei hun. Yr oedd Jerusalem wedi myned mòr nodedig am ladd y prophwydi, fel yr oedd y geiriau, "Ni all fod y derfydd am brophwyd allan o Jerusalem," wedi myned yn ddïareb yn mhlith yr Iuddewon eu hunain, Luc 13. 33. ‡ Amryw weithiau y defnyddia yr Arglwydd y gymhariaeth hon yn yr Hen Destament: gwel y cyfeiriadau. Nid oes yn holl anian gymhariaeth mwy addas, i osod allan gariad y Gwaredwr at ei bobl, a'i ofal ffyddlon am danynt. Dàn gysgod ei adenydd ef maent yn gynhes ac yn ddïogel; ac ef ei hun yn foig wedi bod yn wyneb yr ystorm a'r gelynion i'w dïogelu hwy. Danfonodd ei brophwydi, daeth ei hun, ac wedi hyny danfonodd ei apostolion, i'w casglu hwynt dàn ei gysgod, ond nis mynent ddyfod. O galedrwydd calon dyn! ‖ Ymddiriedai yr Iuddewon lawer yn eu tŷ, sef eu teml; ond yma mae barn yn cael ei bygwth ar eu tŷ, eu dinas, eu gwlad, ac ar yr holl genedl. § Dyma y rhybudd diweddaf a roddodd yr Arglwydd Iesu i Jerusalem, ar ol dau eraill, a grybwyllir yn Luc 13. 34, 35. a 19. 41–44: a dyma y tro diweddaf, mae yn debyg, y bu *efe yn y deml, cyn* dyoddef o hono. Gadawodd y deml, a gadawodd y byd yn fuan; ac nid oedd yr Iuddewon digred i gael ei weled mwyach (ar ol ei esgyniad) hyd oni ddelo yn nydd y farn gyffredinol: yna pob llygad a'i gwel; a bydd raid i'r dewraf, a mwyaf digred o honynt hwythau y pryd hyny, ddywedyd gyda'r dorf o'r blaen, Bendigedig yw yr hwn sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd. Ond, tybia rhai, mai cyfeiriad sydd yma at amser tröedigaeth a dychweliad yr Iuddewon, pryd y dywedant y geiriau uchod o'u bodd, ac nid o raid a gorfod.

PEN XXIV.

Arwyddion dyfodiad Crist.

A'R Iesu a aeth allan, [a] ac a ymadawodd o'r deml: * a'i ddisgyblion a ddaethant *atto*, [b] i ddangos iddo adeiladau y deml.

a pen. 23. 39. Jer. 6. 8. Esec. 8. 6. a 10. 17–19. a 11. 22, 23. Hos. 9. 12. b Marc 13. 1, 2. Luc 21. 5, 6. Ioan 2. 20.

2 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, Oni welwch chwi hyn oll? † Yn wir meddaf i chwi, [c] Ni adewir yma garreg ar garreg, a'r ni ddattodir.

c 1 Bren. 9. 7, 8. Jer. 26. 18. Zec. 7. 20–22. Dan. 9. 26, 27. Mica 3. 12. Luc 19. 44. 2 Pedr 3. 11.

Nid yw Ioan yn crybwyll dim am y brophwydoliaeth sydd yn y bennod hon; oblegid tybir mai ar ol dinystr Jerusalem yr ysgrifenodd efe ei efengyl. * Yr oedd y deml yn fawr iawn, ac o adeiladaeth gadarn ac ardderchog anghyffredin. Dywed Josephus fod rhai o'i meini yn bùm cufydd a deugain o hyd, yn bùm cufydd o uchder, ac yn chwe cufydd o led. A dywed yr un gwr fod meini mynor y deml mòr wynion, fel yr oedd yn ymddangos o bell fel mynydd o eira. Efallai bod y disgyblion yn amniau, a oedd dichon i'r fath dŷ gael ei wneyd byth yn anghyfannedd; neu ynte eu bod yn gresynu, wrth feddwl y gwnaid y fath adeilad ardderchog yn anghyfannedd. † Ond sicrâodd Iesu iddynt, na adewid yno gâreg ar gâreg, heb eu dattod: ac felly y bu yn hollawl cyn pen deugain mlynedd. Chwenychai Titus, llywydd y fyddin Rufeinig, arbed y deml; o barch i'r lle medd rhai, er coffarwydd o'i fuddugoliaeth, medd eraill; ond methodd mewn un modd ag attal cynddeiriogrwydd ei filwyr, llosgasant yr hyn hylosg o hòni, a dymchwelasant yr holl furiau, fel na adawyd câreg ar gâreg. Wrth weled hyny, gorchymynodd Titus iddynt gloddio ei holl sylfeini hi, gan obeithio cael yno lawer o drysorau cuddiedig: ac wedi hyny arddwyd y tir ar ba un y safasai y deml fawr. Gwelwn yn hyn gywirdeb prophwydoliaeth Duw, Jer. 26. 18; Mica 3. 12. Gwelwn hefyd beth mòr wael yw mawredd, llwyddiant, a gweithredoedd, dynion annuwiol, yn wyneb barnau ofnadwy yr Hollalluog. A gwelwn hefyd leied o fri sydd gan Dduw ar leoedd addoliad gwychion, pan elont yn ogof lladron. Dywedir i Julian y gwrthgiliwr yn ei ryfyg, geisio ail-adeiladu y deml, er mwyn dirymu geiriau Crist; ond fod pelau o dân gwyllt yn tòri drwy y sylfeini, fel na allai neb weithio na myned yn agos i'r fàn. Peth ofnadwy yw ymryson â Duw!

3 ¶ Ac [d] efe yn eistedd ar fynydd

yr Olew-wydd, [e] y disgyblion a ddaethant atto o'r neilldu, gan ddywedyd, [f] * Mynega i ni, pa bryd y bydd y pethau hyn? [g] † a pha arwydd *fydd* o'th ddyfodiad, ‡ ac o [h] ddiwedd y byd?

d pen. 21. 1. Marc 13. 3, 4. e pen. 13. 10, 11, 36. a 15. 12. a 17. 19. f Dan. 12. 6–8. Luc 21. 7. Ioan 21. 21, 22. Act. 1, 7. 1 Thes. 5, 1. g adn. 32, 33, 43. h pen. 13. 39, 40, 49. a 28. 20. Heb. 9. 26.

4 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [i] ‖ Edrychwch rhag i neb eich twyllo chwi.

i Jer. 29. 8. Marc 13. 5, 6, 22 Luc 21. 8. 2 Cor. 11. 13–15. Eph. 4. 14. a 5. 6. 2 Thes. 2. 3. 2 Pedr 2. 1–3. 1 Ioan 4 1.

* "Y pethau hyn" oedd dinystr Jerusalem a'r deml, a grybwyllwyd yn Pen. 23. 38, a'r ail adnod o'r bennod hon. † Wrth ddyfodiad Crist, bernir fod y disgyblion yn meddwl, ei ddyfodiad ef yn ei ogoniant fel Messiah, i osod i fynu ei deyrnas mewn mawredd yn mhlith yr Iuddewon. Glynodd y dyb ddychymmygol hon am deyrnas ddaearol y Messiah gyda hwynt hyd y dydd y cymmerwyd Iesu i fynu i'r nef, Act. 1. 6. ‡ Tybia rhai fod yr apostolion yn barnu y byddai dinystr Jerusalem a diwedd y byd yr un amser. Dywed eraill mai diwedd yr oes, a'r oruchwyliaeth hòno, a feddylir wrth ddiwedd y byd; a bod tyb gyffredinol gan yr apostolion, y gadawai Iesu hwy am ychydig, cyn gosod i fynu ei deyrnas, ac yna y dychwelai mewn gogoniant mawr, i ddïal ar ei elynion, i ddistrywio Jerusalem, i ddiddymu yr oruchwyliaeth hòno, ac i osod i fynu ei deyrnas ogoneddus fel Messiah. ‖ Pa beth bynag oedd eu tyb hwy, a pha beth bynag oedd ystyr y gofynion uchod, mae Crist yn eu rhybuddio i edrych rhag i neb eu twyllo; ac yna yn myned yn mlaen i fynegi iddynt yr arwyddion. Mae yn sicr fod dinystr Jerusalem megys yn gysgod, neu yn arwydd-lun, o ddiwedd y byd; a bernir fod rhai o'r arwyddion yn y bennod hon, yn perthyn i'r naill ddygwyddiad, a rhai eraill yn perthyn i'r llall: ond nid hawdd yw i neb eu gwahaniaethu.

5 * Canys daw llawer [k] yn fy enw i, gan ddywedyd, Myfi yw Crist; † ac a dwyllant lawer.

k adn. 11, 24. Jer. 14. 14. a 23. 21, 25. Ioan 5. 43. Act. 5. 36, 37. a 8. 9, 10. Dat. 13. 8.

* Yr arwydd cyntaf cyn dinystr Jerusalem oedd, y deuai llawer o dwyllwyr; a phob un yn cymmeryd arno mai efe oedd y Crist, y Messiah. Yr oedd disgwyliad cyffredinol am y Messiah yn yr oes hòno, ac fe ddaeth llawer o dwyllwyr yn ei enw ef o amser Crist hyd ddinystr Jerusalem. Gwel Josephus, Llyfr 2. Pen. 13; a Whitby ar Mathew 24. † Cymmerai y twyllwyr arnynt y gwaredent yr Iuddewon oddi tan iau y Rhufeiniaid, ac fel hyny yr oeddynt yn twyllo llawer i'w canlyn, ac i wrthryfela yn erbyn y Rhufeiniaid, yr hyn a brysurodd lawer ar ddinystr y genedl. Yr oeddynt hefyd yn eu hudo oddi wrth yr efengyl.

6 * A [l] chwi a gewch glywed am ryfeloedd, a son am ryfeloedd: [m] † gwelwch na chyffröer chwi: canys [n] rhaid *yw* bod *hyn* oll; [o] eithr *nid* yw y diwedd etto.

l Jer. 4. 19–22. a 6. 22–24. a 8. 15, 16. a 47. 6, 7. 7. 24–26. a 14. 17–21. a 21. 9–15, 28. Marc 13. 7, 21. 9. m Salm 27. 1–3. a 46. 1–3. a 112. 7. Es. 14. a 12. 2. a 26 3, 4, 20, 21. Hab. 3. 16–18. Luc Ioan 14. 1, 27. 2 Thes. 2. 2. 1 Pedr 3. 14, 15. n pen. 54. Luc 22. 37. Act. 27. 24–26 o adn. 14. Dan. 9.

7 Canys [p] cyfyd cenedl yn erb cenedl, a theyrnas yn erbyn teyrnas ac fe fydd [q] newyn, a nodau, a dae grynfâau mewn mannau.

p 2 Cron. 15. 6. Es 9. 19–21. a 19. 2. Esec. 21. Hag. 2. 21, 22. Zec. 14. 2, 3, 13. Heb. 12. 27. q Es. 19–23. Esec. 14. 21. Joel 2. 30, 31. Zec. 14. 4, 5. Luc 11, 25, 26. Act. 2. 19 20. a 11. 28.

8 ‡ *A* [r] dechreuad gofidiau *yw* hy oll.

r Lef. 26. 18–29. Deut. 28. 59. Es. 9. 12, 17, 21. a 4. 1 Thes. 5. 3. 1 Pedr 4. 17, 18.

* Mae digonedd o hanesion credadwy y dangos, i'r pethau a enwyd yn yr adnod uchod gymmeryd lle, rhwng yr amser y llef arodd Crist y geiriau â dinystr Jerusalem Bu llawer o ryfeloedd gwaedlyd rhwng y Iuddewon a'r Rhufeiniaid; a rhwng gw hanol deyrnasoedd amgylchynol â'u gilydd Bu daear-grynfâau enbyd yn Creta, yn As Leiaf, yn yr Eidal, ac yn enwedig yn Jude Sonir am newyn yn Act. 11. 28: a bu hein iau marwol hefyd yr un modd. † Cyngor y Arglwydd Iesu i'w apostolion yw, na ch ffröid hwynt: sef, na byddai i'w ffydd ynd ef gael ei gwanâu, na byddai iddynt ddigalo yn eu proffes, nac esgeuluso eu gweinidogaet gan ofn, a meddwl y byddai dinystr ar genedl yn y fàn. ‡ Nid oedd hyn oll on dechreuad gofidiau, fel gloesion achlysur gwraig feichiog, cyn dyfod ei gwewyr e arni Er bod y pethau uchod yn farn trymion, eto, nid oeddynt ond megys di mewn cymhariaeth i'r dinystr ofnadwy ddaeth ar yr Iuddewon yn y diwedd; ac ni yw y cyfryw bethau ond ysgafn at yr hyn ddaw ar yr annuwiolion yn nydd y farn.

9 * Yna [s] y'ch traddodant chwi i'c gorthrymmu, ac a'ch lladdant: † chwi a gasêir gan yr holl genhedloedd er mwyn fy enw i.

s pen. 10. 17–22. a 22. 6. a 23. 34. Marc 13. 9–13. L 11. 49. a 21. 12, 16, 17. Ioan 15. 19, 20. a 16. 2. Act 4. a 5. 40, 41. a 7. 59. a 12. 2. a 21. 31, 32. a 22. 19–22. a 22. 1 Thes. 2. 14–16. Dat. 2 10. a 6. 9–11. a 7. 14.

* Gwelwn yma angenrheidrwydd y cyng o'r blaen, "Na chyffröer chwi." Disgwyli y disgyblion am fawredd a derchafiad y nheyrnas y Messiah; ond yma casâu, gort rymu, a lladd, a addewir iddynt. Dygwyd odd hyn iddynt oll, ond Ioan, cyn diny Jerusalem; † ac ar ol hyny, cafodd y cristio ogion eu herlid agos yn ddibaid, am dri ch mlynedd, gan y paganiaid.

10 * Ac yna [t] y rhwystrir llawe † ac y [u] bradychant eu gilydd, ac casâant eu gilydd.

t pen. 11. 6. a 13. 21, 57. a 26. 31–34. Marc 4. 17. I 6. 60, 61. 66, 67. 2 Tim. 1. 15. a 4. 10, 16. u pen. 10. 35, 36. a 26. 21–24. Mica 7. 5, 6. Marc 13. 12. Luc 21.

* Llawer nad oedd ganddynt ond rhith grefydd yn y dechreu, nis gallent ddal h rwystro a gwrthgilio yn wyneb erledigaetha † Ac nid hyny yn unig, ond bradychu y rh gwir grefyddol o dra chasineb atynt. Y c

. 23, 24. † Wrth anwiredd yma
all, cynddeiriogrwydd a chreulon-
on yr efengyl; brad a dichell gwrth-
au-frodyr; a phob math o bechod-
ion drwg. ‡ O herwydd y pethau
heffeithiau drwg, fe a oera cariad
wir gristionogion. Fe a oera eu
Dduw, a'u gwresawgrwydd yn ei
a oera eu cariad at eu brodyr, ac fe
cariad atoch chwithau yr apostol-
athrawon. Fe a oera cariad rhai
idd, fe a oera cariad eraill gan siom-
mewn gau-frodyr, ac fe a oera
ll gan effeithiau esamplau drwg, a
l ysbryd. Rhwng pob peth fe a
l *llawer*.

Eithr [a] y neb a barhão hyd y
hwnnw a fydd cadwedig.

en 10. 22. Marc 13. 13. Luc 8. 15. Rhuf. 2. 7.
ch 3. 6, 14. a 10. 39. Dat. 2. 10.

gwrthgiliu ac yr oera llawer, gan
eu fordd, eto, y mae gan Dduw
rhai a gânt nerth i bara hyd y di-
gwaredu rhag pob niwed gwirion-
cadw i fywyd tragywyddol.

A'r [b] efengyl hon *am* y deyrn-
bregethir trwy yr holl fyd,
olaeth i'r holl genhedloedd:
y daw y diwedd.

2. a 9. 35. a 10. 7. Act. 20. 25. c pen. 28.
, 19. Luc 24. 47. Act. 1. 8. Rhuf. 10. 18. a 15.
5, 26. Col. 1. 6, 23. d adn. 3, 6. Esec. 7.

nol, ac er gwaethaf, yr erledig-
gwrthgiliadau hyn, yr oedd preg-
fengyl i fyned yn mlaen drwy yr
aid oedd dim a allai luddias ar-
hos Duw. Bwriadwyd yr addew-
londid i'r apostolion yn eu gwaith;
aid i holl weinidogion y gair yn

einioledigion ... yn nghyd, yna y bydd y di-
wedd.

15 [e] * Am hynny pan weloch y
ffieidd-dra anghyfanneddol, † a ddy-
wedwyd [f] trwy Daniel y prophwyd,
‡ yn sefyll yn y lle sanctaidd, ([g] y || neb
a ddarlleno, ystyried)

e Marc 13. 14. Luc 19. 43. a 21. 20. f Dan 9. 27. a 12.
11. g Esec. 40. 4. Dan. 9. 23, 25. a 10. 12—14. Heb. 2. 1.
Dat. 1. 3. a 3. 22.

* Ffieidd-dra sydd air ysgrythyrol am ei-
lunod ac eilun-addoliaeth; ac yma, lluoedd a
baneran eilun-addolgar y Rhufeiniaid, a
feddylir; y rhai oedd yn dyfod i anghyfan-
neddu Jerusalem. † Mae tri o destynau yn
Daniel yn crybwyll am y ffieidd-dra hwn,
Dan. 9. 27. a 11. 31. a 12. 11. ‡ Yr oedd holl
wlad Canaan i gyd yn cael ei alw yn dir
sanctaidd; a rhai ystadau o amgylch Jeru-
salem mewn modd arbenig felly. || Y neb a
ddarlleno brophwydoliaeth Daniel, ystyried
hi yn fanol; a phan welo gyflawniad o honi,
sef byddin o baganiaid wedi dyfod i'r lle
sanctaidd, bydd yn llawn pryd iddo ffoi am
ei einioes.

16 * Yna [h] y rhai a fyddant yn
Judea, ffoant i'r mynyddoedd.

h Gen. 19. 15—17. Ex. 9. 20, 21. Diar. 22. 3. Jer. 6. 1.
a 37. 11, 12. Luc 21. 21, 22. Heb. 11. 7.

17 † Y [i] neb *a fyddo* ar [k] ben y
tŷ, na ddisgyned i gymmeryd dim
allan o'i dŷ.

i pen. 6. 25. Job 2. 4. Diar. 6. 4, 5. Marc 13. 15, 16.
Luc 17. 31—33. k pen. 10. 27. Deut. 22. 8.

18 ‡ A'r hwn *a fyddo* yn y maes,
na ddychweled yn ei ol i gymmeryd
ei ddillad.

* Byddai trigolion y wlad, ar amser o ber-

yr oeddynt, gymmaint ag i'r pen arall i'r tir, i geisio eu dillad; ond dïanc am eu heinioes, fel Lot o Sodom, rhag iddynt syrthio yn nwylaw eu gelynion, wrth yr ymdroi lleiaf. Dywedir i ragluniaeth ryfedd Duw ymddangos yn nodedig iawn yn nghyflawniad y rhan hon o'r brophwydoliaeth: gwedi i'r Rhufeiniaid ddyfod y waith gyntaf yn agos i Jerusalem, ciliasant yn ol drachefn, yn sydyn ac yn annisgwyliadwy i bawb; pryd y gallasent gymmeryd y ddinas yn hawdd iawn. Trwy hyny rhoddasant arwydd megys, i'r cristionogion i ffoi; yr hyn a wnaethant, rhai i ddinas a elwid Pella, yn Perea, gwlad fynyddig y tu arall i'r Iorddonen; a rhai i fynydd Libanus yn y gogledd; ac fel hyny ni chollwyd yr un o'r cristionogion, meddant, yn y difrod a'r celanedd ofnadwy.

19 * A [l] gwae y rhai beichiogion, a'r rhai yn rhoi bronnau, yn y dyddiau hynny.

[l] Deut. 28. 53—56. 2 Sam. 4. 4. 2 Bren. 15. 16. Galar. 4. 3, 4, 10. Hos. 13. 16. Marc 13. 17, 18. Luc 21. 23. a 23. 29, 30.

20 † Eithr gweddïwch na byddo eich ffoedigaeth yn y gauaf, [m] ‡ nac ar y *dydd* sabbath:

[m] Ex. 16. 29. Act. 1. 12.

* "Gwae y rhai beichiogion," am eu bod mewn cyflwr anfanteisiol iawn i ffoi gyda brys. "A'r rhai yn rhoi bronau," o herwydd yr un achos: nid hawdd ffoi gyda phlentyn ar y breichiau. Tybir fod yma gyfeiriad hefyd at wragedd yn ymborthi ar eu plant eu hunain yn y gwarchae. "Gwae," yn yr adnod hon sydd yn arwyddo tosturi yr Arglwydd Iesu wrth y gwragedd truenus hyn. † Mae yn eu hanog i weddïo "na byddai eu ffoedigaeth yn y gauaf," pan fyddai y dydd yn fyr, yr hin yn oer, a'r ffyrdd yn ddrwg i deithio, yn enwedig i *ffoi*. ‡ "Nac ar y dydd sabbath," pryd y byddai yr Iuddewon yn debyg o'u hattal, gan nad oedd yn gyfreithlawn teithio ar y sabbath ond taith diwrnod sabbath, tua dwy filltir. Byddai rhai cristionogion Iuddewig hefyd, efallai, yn petruso ffoi ar y sabbath, hyd yn nod i achub eu bywydau.

21 * Canys [n] y pryd hwnnw y bydd gorthrymder mawr, y fath ni bu o ddechreu y byd hyd yr awr hon, ac ni bydd chwaith.

[n] Salm 69. 22—28. Es. 65. 12—16. a 66. 15, 16. Dan. 9. 26. a 12. 1. Joel 1. 2. a 2. 2. Zec. 11. 8, 9. a 14. 2, 3. Mal. 4. 1. Marc 13. 19. Luc 19. 43, 44. a 21. 24. 1 Thes. 2. 16. Heb. 10. 26—29.

22 † Ac [o] oni bai fyrhâu y dyddiau hynny, ni fuasai gadwedig un cnawd oll: ‡ eithr [p] er mwyn yr etholedigion fe fyrhêir y dyddiau hynny.

[o] Marc 13. 20. [p] Es. 6. 13. a 65. 8, 9. Zec. 13. 8, 9. a 14. 2. Rhuf. 9. 11. a 11. 25—31. 2 Tim. 2. 10.

* Pwy bynag a ddarlleno hanes y gorthrymderau hyn yn ngwaith Josephus, a genfydd, nad oes dim yn gyffelyb iddynt yn yr holl ysgrythyr; nac mewn unrhyw hanes arall, cynt na chwedi hyny. Wylodd yr Iesu uwch ben Jerusalem, wrth rag-weled ei gofidiau; ac anodd i neb ddarllen yr hyn a ad-[illegible]dir gan yr hanesydd uchod, heb wylo hef-[illegible] *Y gorthrymderau mwyaf oedd*, drwy ymladdfëydd ofnadwy yr Iuddewon
ydd o fewn y ddinas: ni wnaeth y
iaid ond megys rhoddi terfyn buan a
londeb a'r tywallt gwaed dychrynlly
trwy ddistrywio y ddinas, a gwasga
rodi y bobl, y rhai oedd fel cythreulia
rhith dynion, yn llarpio eu gilydd
drugaredd. † Nid hir y parâodd y
enbyd hyny; cymmerwyd y ddina
llai na chwe mis wedi dechreu ymos
a darostyngwyd yr holl wlad mewn
deunaw mis yn chwaneg. ‡ Tebygir
y cristionogion a ddïangasent a fedd
wrth yr "etholedigion;" nid oedd y
hwn yn peryglu dim arnynt hwy, ac
dim hanes i gymmaint ag un o'r crist
golli ei fywyd, yn y cythrwfl a'r g
i gyd. Ond wrth yr etholedigion d
rhai o'r Iuddewon a alwai Duw me
seroedd i ddyfod: y "gweddill yn ol
igaeth gras." Pe buasai y dyddiau y
yn hir fel y parâsant am ychydig, b
holl genedl Iuddewig yn cael eu ll
fodi; ond er mwyn etholedigion
genedl hòno, y rhai oedd y pryd h
eu galw, a llawer heb eu geni, e fyrh
dyddiau, ac e arbedwyd y genedl.

23 Yna os dywed neb w
* Wele, [q] llyma Grist, neu
na chredwch.

[q] Marc 13. 21. Luc 17. 23, 24. a 21. 8. Ioan 5

24 † Canys [r] cyfyd gau-gri
gau-brophwydi, [s] ac a rodd
wyddion mawrion a rhyfed
[t] ‡ hyd oni [u] thwyllant, pe *byddai*
ïe, yr etholedigion.

[r] adn. 5, 11. 2 Pedr 2. 1—3. a 3. 17. [s] De
2 Thes. 2. 9—11. Dat. 13. 13, 14. a 19. 20. [t]
a 10. 28—30. Rhuf. 8. 28—39. 2 Tim. 2. 19. 1
1 Ioan 5. 18. Dat. 12. 9—11. a 13. 7, 8, 14.
22. Act. 20. 16. Rhuf. 12. 18. Gal. 4. 15.

25 Wele, [x] rhagddywedais

[x] Es. 44. 7, 8. a 46. 10, 11. a 48. 5, 6. Luc
16. 1.

26 Am hynny, os dywedan
ych, || Wele, [y] y mae efe yn y d
wch; nac ewch allan: wele,
ystafelloedd; na chredwch.

[y] pen. 3. 1. Es. 40. 3. Luc 3. 2, 3. Act. 21.

* Yn amser y gwarchae ar Jerus
oedd disgwyliad mawr am y Me
chymmerodd llawer o ddynion drwg
ar y disgwyliad hyny, i ddywedyd
oedd y Messiah: † felly yr oedd tu
hyny lawer o gau-gristiau, a gau-br
yn hudo y bobl trwy arwyddion a
odau gau. Dïamman y dichon i h
dyn, a gallu y diafol pan ei goddefer,
pethau tebyg i wyrthiau, ond ni dd
cymharu â gwir wyrthiau y Cyfry
apostolion. ‡ Mae yn debyg i'r Arg
ei farn gyfiawn i oddef y cyfryw
amser hwnw; a rhoddi llaweroedd
ewon i fynu i amryfusedd cadarn,
celwydd, fel barn arnynt am na c
yn y gwir Fessiah. Ond ni lwyd
dwyllo neb o etholedigion Duw; ac
neb gau-athrawon byth i wneyd hyn
id mae yn anmhosibl dadymchwely
ddigyfnewid Duw, yr hwn a'u h
hwynt i iachawdwriaeth. || Os dyw

rhywle yn y diffeithwch, yn
yn erbyn y Rhufeiniaid, nac
llan ato, nid yw ond twyllwr.
dant ei fod mewn rhyw ystafell
wneyd gwyrthiau i geisio hudo
u mai y Messiah yw, na chred-
r sicrân na thwyllir yr etholed-
nt hwythau fod ar eu gwyliad-
cael eu twyllo.

egid [z] fel y daw y fellten
, ac y tywynna hyd y gor-
y hefyd [a] y bydd dyfodiad

28. 35. Ex. 30. 20. Zec. 9. 14. Luc 17. 24.
3. 2. a 4. 5. Iago 5. 8. 2 Pedr 3. 4.

ys [b] pa le bynnag y byddo
io yr ymgasgl yr eryrod.

Job 39. 27—30. Jer. 16. 16. Am. 9. 1—4.

rhyw un màn, diffaethwch nac
d y Messiah pan ddelo efe; ond
diad ef fel y fellten, yn amlwg,
nerthol, ac yn gyffredinol, dros
Daeth byddinoedd y Rhufein-
Judea o'r dwyrain, a difrodas-
lad hyd y gorllewin, yn gyflym
y iawn. Tybia rhai fod yma
d at ddyfodiad Mab y dyn yn
th yr efengyl, yr hon a ymdaen-
n ac yn danbaid iawn tua'r gor-
ydd y pentecost. Tybia eraill
eiriad at ei ddyfodiad ddydd y
b yw y geiriau hyn, mewn ar-
in yn mhlith yr Iuddewon; yn
es fawr o drafferth i gael pethau
sydd a thuedd naturiol ynddynt
all, fel y mae yn yr eryrod at y
uddewon, fel cenedl, oedd y gel-
feirw mewn pechodau, a chwedi
nu i gael eu difrodi. Y Rhuf-
yr eryrod, am fod llun eryrod
n. Barna eraill mai Crist wedi
yw y gelain; a'i bobl, sydd yn
ewyllysgar yn nydd ei nerth,
. A barna eraill mai casgliad
dydd y farn, a feddylir.

Ac yn y fan [c] wedi gor-
dyddiau hynny, [d] † y tyw-
l, a'r lleuad ni rydd ei gol-
r a syrth o'r nef, a nerth-
oedd a ysgydwir.

c 13. 24, 25. d Es. 13. 10. a 24. 23. Jer.
32. 7, 8. Joel 2. 30, 31. a 3. 15. Am. 5. 20.
Luc 21. 25, 26. Act. 2. 19, 20. Dat. 6. 12—17.

eiriau "yn y fàn wedi gorthrym-
n hyny," yn cyfyngu meddwl yr
naf at ddinystr Jerusalem; er, ef-
a gyfeiriad hefyd at ddiwedd y
Mae tywyllu yr haul, a'r lleuad,
thio, a nerthoedd y nefoedd yn
wyd, yn arwyddo diddymiad holl-
diant a breintiau y genedl Iudd-
mchweliad eu holl osodiadau eg-
wladol; taflu eu tywysogion a'u
bob awdurdod; truenus gyflwr
dl, ac yn enwedig eu penaethiaid;
ch moesol a chrefyddol yr oeddynt
lu iddo. Pa un bynnag a gym-
ethau hyn le yn *llythyrenol y pryd*
ddo, mae yn sicr y cymmerant le
ol yn niwedd y byd, 2 Pedr 3. 10, 12.

30 [e] Ac yna yr ymddengys [f] arwydd Mab y dyn yn y nef: [f] ac yna y galara holl lwythau y ddaear, a hwy a [g] welant Fab y dyn yn dyfod ar gymmylau y nef, gyd â nerth a gogoniant mawr.

e adn. 3. Dan. 7. 13. Marc 13. 4. f Zec. 12. 10. Dat. 1. 7. g pen. 16. 27, 28. a 26. 64. Marc 13. 26. a 14. 62—64. Luc 21. 27. Act. 1. 11. 2 Thes. 1. 7, 8.

31 † Ac [h] efe a ddenfyn [i] ei angelion [k] â mawr sain udgorn; a hwy a [l] gasglant ei etholedigion ef ynghyd o'r pedwar gwynt, [m] o eithafoedd y nefoedd hyd eu heithafoedd hwynt.

h pen. 28. 19. Marc 16. 15, 16. Luc 24. 47. Act. 26. 19, 20. i pen. 13. 41. a 25. 31. Dat. 1. 20. a 2. 1. a 14. 6—9. k Num. 10. 1—10. Salm 81. 3. Es. 27. 13. 1 Cor. 15. 52. 1 Thes. 4. 16. l Es. 11. 12. a 49. 18. a 60. 4. Marc 13. 27. Ioan 11. 52. Eph. 1. 10. 2 Thes. 2. 1. m Salm 22. 27. a 67. 7. Es. 13. 5. a 49. 10. a 43. 6. a 45. 22. Zec. 9. 10. Rhuf. 10. 18.

* Dywed Josephus bod arwyddion gweledig yn yr awyr o flaen dinystr Jerusalem: sef seren fawr ar lun cleddyf tanllyd, yn ymysgwyd uwch ben y ddinas; ac ymddangosiad o fyddinoedd rhyfelgar yn yr awyr. Tybia eraill mai y farn ofnadwy a ddaeth ar yr Iuddewon, a feddylir; sef bod hyny yn ddigon o arwydd i bawb, o esgyniad Mab y dyn i'w orsedd yn y nef; a'i fod yn dyfod yn ei ragluniaeth, megys yn marchog ar y cymylau, i ddial ar y rhai nis mynent ef i deyrnasu arnynt. Ond barna llawer mai prophwydoliaeth am ddydd *mawr* y farn yw y geiriau uchod: mae yn debyg y gellir ei chymhwyso at bob un o'r ddau beth, dinystr Jerusalem, a diwedd y byd. † Dywed rhai mai gweinidogaeth yr efengyl yw y mawr sain udgorn yma, ac mai gweinidogion yr efengyl yw yr angelion, trwy y rhai mae Duw yn casglu ei etholedigion i'w eglwys. Ond tybia eraill mai y casglu diweddaf a fydd ar y saint yn niwedd y byd, a feddylir, 1 Cor. 15. 52. 1 Thes. 4. 16.

32 * Ond dysgwch [n] ddammeg oddi wrth y ffigysbren; Pan yw ei gangen eisoes yn dyner, a'i ddail yn torri allan, chwi a wyddoch *fod* yr hâf yn agos:

n Marc 13. 28, 29. Luc 21. 29, 30.

33 Ac felly chwithau, [o] pan weloch hyn oll, [p] gwybyddwch ei fod yn agos, wrth y drysau.

o adn. 3. p Ezec. 7. 2, &c. Heb. 10. 37. Iago 5. 9. 1 Pedr 4. 7.

34 † Yn wir meddaf i chwi, [q] Nid â y genhedlaeth hon heibio, hyd oni wneler hyn oll.

q pen. 12. 45. a 16. 28. a 23. 36. Marc 13. 30, 31. Luc 11. 50. a 21. 32, 33.

35 [r] ‡ Nef a daear a ânt heibio, eithr [s] fy ngeiriau i nid ânt heibio ddim.

r pen. 5. 18. Salm 102. 26. Es. 34. 4. a 51. 6. a 54. 10. Jer. 31. 35, 36. Heb. 1. 11, 12. 2 Pedr 3. 7—12. Dat. 6. 14. a 20. 11. s Num. 23. 19. Salm 19. 7. a 93. 34, 35. Diar. 30. 5. Es. 40. 8. a 55. 11. Tit. 1. 2. 1 Pedr 1. 25. Dat. 3. 14.

* Yn adn. 3, yr oedd y disgyblion wedi gofyn pa arwydd a fyddai o ddyfodiad Mab

y dyn; ac o'r adnod hòno hyd yma, mae yntau yn rhoddi arwyddion iddynt. Yma mae yn defnyddio cyffelybiaeth eglur, a hysbys i bawb: pan mae y coedydd yn dechreu blagurо a deilio, mae yn arwydd sicr fod yr haf yn agos; felly hefyd, pan welynt hwythau yr arwyddion blaenorol yn dyfod i ben, gallent fod yn sicr, fod dinystr Jerusalem, dymchweliad y wladwriaeth Iuddewig, gwasgariad yr holl genedl, a sefydliad teyrnas y Messiah yn y byd yn gyffredinol, ar y drws. Yr oedd tri o'r Efengylwyr, Mathew, Marc, a Luc, wedi ysgrifenu eu hefengylau yn hir cyn i hyn ddyfod i ben; ac felly yr oedd yr arwyddion yn ddigon hysbys i'r cristionogion oll; a thrwy hyny yr oeddynt yn gwybod pa bryd i ffoi, rhag cael eu dinystrio yn y difrod mawr. † Mewn llai na deugain mlynedd, cymmerodd y cwbl le; felly yr oedd llawer o'r Iuddewon ag oedd yn bobl ieuainc pan lefarodd Iesu y geiriau hyn, yn fyw pan ddaeth y pethau i ben. Bernir nad oedd neb o'r apostolion yn fyw ond Ioan. Yr oedd y lleill oll wedi eu merthyru. ‡ Mae y geiriau hyn yn sicrâu cyflawniad y pethau. Efallai bod ynddynt gyfeiriad hefyd at ddiwedd y byd: pryd hyny fe â'r nef a'r ddaear heibio, 2 Pedr 3. 10, 12, ond fe saif geiriau Duw, ac fe'u cyflawnir oll.

36 ¶ * Ond am *t* y dydd hwnnw a'r awr nis gŵyr neb, nac angelion y nefoedd, ond fy Nhad yn unig.

t adn. 42, 44. pen. 25. 13. Zec. 14. 7. Marc 12. 32, 33. Act. 1. 7. 1 Thes. 5. 2. 2 Pedr 3. 10. Dat. 3. 3. a 16. 15.

* Gwedi rhoddi digon o arwyddion i'r disgyblion am ddinystr Jerusalem, a dywedyd nad â'i y genedlaeth hòno heibio, hyd oni welid hyny oll; mae Crist yn yr adnod hon megys yn gwahardd ymofyn yn fanylach yn nghylch yr amser pennodol, ac yn dywedyd nad oedd neb ond Duw yn unig a wyddai yr amser megys i'r diwrnod. Mae rhai yn meddwl mai am ddydd y farn yn unig, mae y geiriau hyn. Mae yn sicr nas gŵyr neb am y dydd hwnw, chwaith, ond yr hwn sydd yn holl-wybodol; ac ni pherthyn i neb wybod: ein lle ni yw bod yn barod, gan y gwyddom yn sicr y daw rywbryd. Un o'r pethau a gadwodd Duw iddo ei hun, yw gwybodaeth o'r pethau i ddyfod.

37 * Ac *u* fel *yr oedd* yn nyddiau Noë, felly hefyd y bydd dyfodiad Mab y dyn.

u Gen. 6. a 7. Job 22. 15—17. Luc 17. 26, 27. Heb. 11. 7. 1 Pedr 3. 20, 21. 2 Pedr 2. 5. a 3. 6.

38 Oblegid fel yr oeddynt yn y dyddiau ym mlaen y diluw *x* yn bwytta ac yn yfed, yn prïodi ac yn rhoi i brïodas, hyd y dydd yr aeth Noë i mewn i'r arch.

x 1 Sam. 25. 36—38. a 30. 16, 17. Es. 22. 12—14. Esec. 16. 49, 50. Am. 6. 3—6. Luc 12. 19, 20, 45. a 14. 18—20. a 17. 26—29. a 21. 34, 35. Rhuf. 13. 13, 14. 1 Cor. 7. 29—31.

39 Ac *y* ni wybuant hyd oni ddaeth y diluw, a'u cymmeryd hwy oll ymaith; felly hefyd y bydd dyfodiad Mab y dyn.

y pen. 13. 13—16. Barn. 20. 34. Diar. 22. 35. a 24. 12. a 29. 1. Es. 42. 25. a 44. 18, 19. Luc 19. 44. Ioan 3. 20. Act. 13. 41. Rhuf. 1. 28. 2 Pedr 3. 4.

* *Nid oes achos am* egluro llawer ar y geiriau hyn: dysgir i ni ddau beth
1. E ddaeth y diluw yn ddisymmw
hen fyd, a phryd nad oedd neb yn
gwyl, er eu rhybuddio gan Noah: a
daeth dinystr Jerusalem, er rhybu
Iuddewon gan Grist a'i apostolion
daw diwedd y byd hwn: "fel llei
nos." 2. E ddaeth y diluw pan oe
yn ddiofal ac yn ymdroi yn eu p
felly yr oedd yr Iuddewon pan d
dinystr hwythau; ac felly, mae'n
bydd y byd hwn, pan ddelo y Barn
cwmwl.

40 * Yna y bydd dau yn y
z y naill a gymmerir, a'r llall
ewir.

z 2 Cron. 33. 12, 13, 19, 23, 24. Luc 17. 3
39—43. 1 Cor. 4. 7. 2 Pedr 2. 5, 7—9.

41 Dwy *a fydd* yn *a* malu
melin; un a gymmerir, a'r
adewir.

a Ex. 11. 5. Es. 47. 2.

* Yn amser dinystr Jerusalem, by
o ddynion yn cydweithio a'u gilydd
maes, a gwragedd yn cyd-falu yn yr
a thrwy ryw dro neillduol mewn rha
ar y pryd hwnw, e gymmerir un g
ynion, ac fe adewir y llall. Neu
bydd un yn credu yr arwyddion a r
ac yn disgwyl am danynt, ac fel
dianc; a'r llall yn ei ymyl heb eu cr
herwydd hyny yn syrthio yn nwylo
ion. Felly y bydd hefyd yn nydd
ddidola Duw ddynion a fu gyda e
trwy eu hoes, ac a farna y naill i
aeth dragywyddol, ac eraill i fywyd
yddol, yn ol fel y byddont yn gred
yn anghredinwyr.

42 ¶ *b* * Gwyliwch gan
c am na wyddoch pa awr y d
Arglwydd.

b pen. 25. 13. a 26. 38—41. Marc 13. 33—
35—38. a 21. 36. Rhuf. 13. 11. 1 Cor. 16 13.
1 Pedr 4. 7. a 5. 8. Dat. 3. 2, 3. a 16. 15.
44. Marc 13. 33—35.

43 † A gwybyddwch hyn,
buasai *d* gwr y tŷ *e* pa wyliad
y deuai y lleidr, efe a wyliasa
adawsai gloddio ei dŷ trwodd.

d pen. 20. 11. Diar. 7. 19. *e* Luc 12. 3
2—6. 2 Pedr 3. 10, 11. *f* Ex. 22. 2, 3.

44 Am hynny *g* byddwch c
barod: canys yn yr awr ni th
daw Mab y dyn.

g pen. 25. 10, 13. Luc 12. 40. Phil. 4. 5.
19. 7.

* Mae yn debyg mai am ddyd
barn mae yr Arglwydd Iesu yn llef
adnodau hyn, gan annog ei ddis
wylied a bod yn barod, am na w
bryd y deuai. † Mae yn defnyddi
iaeth, am wr yn gwylio ei dŷ rhag
ddyfod i mewn, er eu hannog hwy
hefyd) i wyliadwriaeth ddyfal a
Os yw ychydig feddiannau bydol
gwylio drostynt, pa faint mwy
gwerthfawr ac anfarwol!

45 * Pwy gan hynny *h* sy
ffyddlon a doeth, yr hwn a

ydd ar ei deulu, † i roddi
dynt mewn pryd?

Gwŷn ei fyd y gwas hwnnw,
caiff ei arglwydd ef, pan
gwneuthur felly.

'n wir meddaf i chwi, ar ei
y gesyd efe ef.

ld y geiriau hyn yn perthyn yn
ostolion, ac y maent yn perthyn
to i weinidogion y gair. Gweision
lylent fod yn weision ffyddlawn, a
eision wedi eu gosod yn nheulu
t; †a'u gwaith yw rhoddi bwyd
ewn pryd. ac mae yn angenrheid-
deb mawr, a doethineb mawr i
y. ‡ Gwyn eu byd y gweision hyny,
felly, nid ambell i dro, ond yn
d ddyfodiad eu harglwydd. || Cânt
defnyddiau at eu gwaith yma, a'u
yn y nef wedi gorphen eu gwaith.

ond os dywed y gwas drwg
yn ei galon, Y mae fy ar-
n oedi dyfod;

dechreu curo *ei* gyd-weision,
a ac yfed gyd â'r meddwon;

Arglwydd y gwas hwnnw a
y dydd nid yw efe yn dis-
dano, ac mewn awr nis gŵyr

efe a'i ‡ gwahana ef, ac a
an ef gyd â'r || rhagrithwyr:
bydd wylofain a rhingcian

ma fath arall o weision, yn ddifedd-
yfodiad eu Harglwydd, yn bwrw y
g yn mhell, ac yn nesâu i eistedd le
curo eu cyd-weision, yn tra-ar
thu ar eu gwell; ac yn lle porthi y
bwyta ac yn yfed gyda'r meddwon.
Arglwydd yn dyfod pryd nad yw y
yny yn disgwyl, yn eu tori ymaith
weision, yn ysgar eu cyrph a'u hen-
yn eu danfon at y rhagrithwyr yn
nad oes ond wylofain a rhincian
‡ Dywedir bod y gair a gyfieithir
yma, yn arwyddo tori yn ddau; fel
y barbariaid yn gwneyd a'u gelyn-
ion eraill mai dryllio y cnawd â
a feddylir; fel y byddid yn arfer
drwg-weithredwyr, ac yna eu dan-
char tywyll. || Dywedai Mahomet

fod rhyw saith ogof ofnadwy yn uffern, a bod
y ddyfnaf a'r fwyaf dychrynllyd o'r saith i'r
rhagrithwyr. Mae llawer o'r fath hyn o weis
ion yn y byd yn mhob oes, ac ofnadwy fawr
fydd eu barn yn y diwedd!

PEN. XXV.

Dammeg y deg morwyn, &c.

YNA tebyg fydd teyrnas nef-
oedd i ddeg o forwynion, y rhai a
gymmerasant eu lampau, ac a aeth-
ant allan i gyfarfod â'r prïod-fab.

2 † A phump o honynt oedd gall,
a phump yn ffol.

3 Y rhai oedd ffol a gymmeras-
ant eu lampau, ac ni chymmerasant
olew gyd â hwynt:

4 A'r rhai call a gymmerasant olew
yn eu llestri gyd â'u lampau.

5 ‡ A thra yr oedd y prïod-fab yn
aros yn hir, yr hepiasant oll ac yr
hunasant.

6 ||Ac ar hanner nos y bu gwaedd,
Wele, y mae y prïod-fab yn dyfod;
ewch allan i gyfarfod âg ef.

7 Yna y cyfododd yr holl forwyn-
ion hynny, ac a drwsiasant eu lampau.

8 § A'r rhai ffol a ddywedasant
wrth y rhai call, Rhoddwch i ni
o'ch olew chwi: canys y mae ein
lampau yn diffoddi.

9 † A'r rhai call a attebasant, gan
ddywedyd, *Nid felly;* rhag na
byddo digon i ni ac i chwithau:
ond ewch yn hytrach at y rhai sydd
yn gwerthu, a phrynwch i chwi eich
hunain.

10 ‡ A thra yr oeddynt yn myned
ymaith i brynu, daeth y prïod-fab;
a'r rhai oedd barod, a aethant i

mewn gyd âg ef i'r brïodas: [z] a chauwyd y drws.

x adn. 6. Dat. 1. 7. a 22. 12, 20. y adn. 20—23. Luc 12. 36, 37. Col. 1. 12. 2 Tim. 4. 8. 1 Pedr 1. 13. z Gen. 7. 16. Num. 14. 28—34. Salm 95 11. Luc 13, 25. Heb. 3 18, 19.

11 ‖ Wedi hynny y daeth y morwynion eraill hefyd, [a] gan ddywedyd, Arglwydd, Arglwydd, agor i ni.

a pen. 7. 21—23. Heb 12. 16, 17.

12 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd, Yn wir meddaf i chwi, [b] Nid adwaen chwi.

b Salm 1. 6. a 5. 5. Hab. 1. 13. Luc 13. 26—30. Ioan 10. 7. 1 Cor. 8. 3. Gal. 4. 3. 2 Tim. 2. 19.

13 [c] § Gwyliwch gan hynny; am na wyddoch na'r dydd na'r awr y daw Mab y dyn.

c pen. 24. 42, 43. Marc 13. 33—37. Luc 21. 36. Act. 20. 31. 1 Cor. 16. 13. 1 Thes. 5. 6. 2 Tim. 4. 5. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8. Dat. 16. 15.

Tua diwedd y bennod o'r blaen, trôodd yr Arglwydd Iesu ei ymadrodd yn raddol, o sôn am ddinystr Jerusalem, i grybwyll am angeu a diwedd y byd: gan annog ei ddisgyblion i wyliadwriaeth ddyfal erbyn yr amgylchiadau sobr a difrifol hyny. Yn y ddammeg hon mae efe yn canlyn ar yr un mater, fel y gwelwn yn amlwg yn yr adnod olaf o honi, sef y drydedd ar ddeg. * Mae y pethau a grybwyllir yn y ddammeg hon, yn cael eu cymmeryd oddiwrth ddefodau yr Iuddewon mewn prïodasau. Byddai y prïod-fab yn myned i gyrchu y brïodas-ferch adref o hyd nos, wrth oleuni lampau; a'i gyfeillion gydag ef. Byddai y brïodas-ferch a'i chyfeillesau hithau yn barod yn ei ddisgwyl: ac ni byddai y nifer un amser meddant, yn llai na deg; a phob un o honynt a'i lamp ganddi yr un modd a chyfeillion y prïod-fab. Yn ysbrydol, Crist yw y Prïodfab, a'r wir eglwys yw y brïodas-ferch; a'r rhai sydd yn proffesu crefydd, yn aelodau eglwysig, ac yn ymddangos fel gwir gristionogion, yw y morwynion; a'r lampau yw y broffes maent yn wneyd. † Yr oedd pump o'r morwynion hyn yn gall; wedi cymmeryd olew gyda hwy i adlenwi eu lampau fel y byddai eisiau: a'r pump arall yn ffol; wedi esgeuluso y ddarpariaeth angenrheidiol hòno. Mae hyn yn dangos i ni mai cymmysg yw yr eglwys; mae ynddi rai yn gyfranogion o'r dduwiol anian, a gwreiddyn y mater ynddynt, ac yn berchen ar holl rasau gwirioneddol yr Ysbryd Glân: ac y mae ynddi rai eraill heb ganddynt ddim ond proffes, ychydig o wybodaeth, a rhyw gynhyrfiadau ar eu tymherau yn eu tarawiad allan cyntaf gyda chrefydd. A'u ffolineb yw, ymfoddloni ar hyny. ‡ Y prïod-fab yn aros yn hir, a arwydda, yr yspaid hyny o amser, rhwng dechreu ein proffes ni o grefydd, â dydd marwolaeth a barn: ac, efallai, ei fod hefyd yn dangos y tuedd sydd mewn dynion da a drwg yn ormodol, i dybied fod y dydd hwnw yn mhell. Yr holl forwynion yn hepian ac yn huno, a arwydda, y diffyg gwyliadwriaeth, gwresawgrwydd a dyfalwch, sydd yn y gwir gristionogion; a'r sicrwydd cnawdol, a'r difaterwch hollol, y mae rhith-gristionogion yn syrthio iddo, wrth feddwl fod y dydd mawr yn mhell. ‖ Y waedd hanner nos, a'r prïod-fab yn dyfod, a ar*wydda, y modd annis*gwyliadwy y geilw Crist

ddynion o'r byd, ac y daw i farn; yn
â'r braw a'r syndod a bair hyny i baw
enwedig gau grefyddwyr annharod: y
a ddangosir yn eu brys a'u trafferth yn
eu lampau, adn. 7. § Lampau y morw
ffol yn diffoddi, a ddengys i ni, er y
o grefydd i wneyd ymddangosiad â
fyddo dynion byw; ond pan ddelont i
a'i heisiau fwyaf arnynt, mae yn diffodd,
yn eu gadael hwynt mewn tywyllwch ac
nobaith. Er i Lampau y rhai call wael
fawr yn eu llewyrch tra buont hwy yn
ian; eto yr oedd ganddynt olew i'w
wi a'u trwsio: felly gwir dduwiolion
gwaelu llawer o ran eu hysbryd a'u
drwy anwyliadwriaeth, eto maent hwy
reddfol, ac o ran *cyflwr*, yn barod i
gwyddiad. * Mae cais y morwynion ffol
y rhai call, yn dangos truenus gyflwr a
iad rhagrithwyr yn awr angau: dymunent
yn nghyflwr y gwir dduwiolion y pryd
a dymunent gael rhyw gymmorth gan
yn eu braw a'u caledi. † Mae ateb y rhai
yn dangos na fedd y goreu o'r duwiolion
gras i'w hebgor; dim gweithredoedd da
ben digon, fel y taera eglwys Rufain;
gallant ond gresynu wrth ragrithwyr a'u
eirio at y moddion hyny, trwy ba rai y
ont hwy ras eu hunain. ‡ Mae myned y
aith i brynu ar y fath amser anmhrydl
yn dangos y braw, yr helbul, a'r dyryswch,
fydd ar bechaduriaid wrth farw, pryd y
yn rhy ddiweddar i gael yr hyn a
wyd ei geisio mewn bywyd. ‖ Yn y cyf
hwn o astrusi, mae y duwiolion yn myned
mewn i wledd dragywyddol y brïodas;
drws yn cael ei gauad am byth; a'r rhag
wyr a'r hunan-dwyllwyr er curo yn cael
gwadu, eu gwrthod, a'u cauad allan. Gw
eded yr Arglwydd daionus ni oll rhag cref
fel hyn! Dechreu yn ffol a ddybena m
siomedigaeth. § Yr addysg oddiwrth y
yw Gwyliwch.

14 ¶ * Canys *y mae teyrnas n*
oedd [d] fel † dyn yn myned i wlad d
eithr, ‡ yr hwn a alwodd ei weisio
[e] ac a roddes ei ddâ attynt.

d pen. 21. 33. Marc 13. 34. Luc 19. 12, 13
e Luc 16. 1—12. Rhuf. 12. 6—8. 1 Cor. 3. 5. a 4. 1, 2.
7—28. Eph. 4. 11. 1 Pedr 4. 9—11.

15 ‖ Ac i un y rhoddodd efe bu
[f] talent, ac i arall ddwy, ac i arall u
§ i bob un yn ol ei allu ei hun; ac
y fan efe a aeth oddi cartref.

f pen. 18. 24. Luc 12. 48. a 19. 12, 14

Amcan y ddammeg hon eto, fel yr
blaen yw, annog dynion i wyliadwriaeth a
wydrwydd, ac i fod yn barod erbyn dydd
cyfrif mawr. * Teyrnas nefoedd yma, fel
y ddammeg o'r blaen yw, goruchwili
rhagluniaeth Duw dan yr efengyl. † Y d
yn myned i wlad ddieithr yw Crist yn
i'r gogoniant: gwlad ddieithr yw y nefoedd
bawb ar y ddaear. ‡ Y gweision, yn yr
tyr flaenaf, oedd yr apostolion; i'r
rhoddodd efe wahanol ddoniau apostol
cyn iddo eu gadael: am y doniau hyn,
1 Cor. 12. 4—10. Eph. 4. 7, 8, 11. G
hefyd ystyried y "da" hyn fel cyfrani
rhagluniaethol Duw i ddynion yn gyffredin
ac i broffeswyr yr efengyl yn neillduol:

llir gwneyd defnydd da neu
nt, neu eu gadael heb wneyd
ydd o honynt. ‖ Os aur oedd
, dywedir fod y pùm talent yn
n o'n harian ni ; neu os arian,
0 o bùnnau. Diammau bod y
rac yn arwyddo gwerth y don-
au mae pob dyn yn gael gan
edig pob cristionogion proffes-
Crist yn cyfranu ei ddoniau i
gwelo efe yn dda, i rai fwy ac
mae yn fwyaf cyd-weddol â
yn y byd.

wn a dderbyniasai y pùm
th, ac a farchnattaodd â
wnaeth bùm talent eraill.

3. 1 Cron. 12. 1—3. a 22—28. a 28. 2, &c.
. 1. 9, 10. a 15. 8—15. a 17. 3—9. a 19.
a 23. 15, 16. a 34. a 25. Neh. 5. 14—19.
a 60. 5—16. Act. 13. 36. Rhuf. 15. 18,
. a 15. 10. 1 Tim. 6. 17, 18. 2 Tim. 2. 6.
7. 3 Ioan. 5—8.

modd yr hwn *a dderbyn-*
vy, [h] a ynnillodd yntau

2 Sam. 19. 32. 1 Bren. 18. 3, 4. 2 Bren.
—17. a 31. 16—22. Diar. 3. 9, 10. Preg.
—8. Act. 9. 36—39. a 10. 2. a 11. 29, 30.
—14. Gal. 6. 9, 10. Eph. 5. 16. Col. 4.
Tim. 1. 16—18. Heb. 6. 10, 11. 1 Pedr 4. 10.

yr hwn a dderbyniasai
c a gloddiodd yn y ddae-
ldiodd arian ei arglwydd.

a 26. 13—16. Hag. 1. 2—4. Mal. 1. 10.
. 12. 2 Pedr 1. 8.

rhan hon o'r ddammeg yw,
nae gweinidogion a christionog-
yddion, yn defnyddio eu tal-
oniant Duw, er cymmorth i'w
'w cyd-greaduriaid, ac er adeil-
hydwriaeth i'w heneidiau eu
e gwas yr un dalent yn dangos
gweinidogion a phroffeswyr di-
wl ddifaterwch am ddefnyddio
manteision, a'u meddiannau
uw, &c. ; ond byw iddynt eu
dïogi a daearoldeb, ac efallai
yn gas wrth eraill mwy llafur-
ol na hwy eu hunain. Ni ddy-
iwrth yr adnodau hyn, mai y
n talentau yw y rhai mwyaf eu
ydd, oblegid gwelwyd i'r gwrth-
gwaith.

wedi [k] llawer o amser, y
dd y gweision hynny yn
yn cyfrif â hwynt.

. 24. 48. *l* pen. 18. 23, 24. Luc 16. 1,
14. 7—12. 1 Cor. 3. 12—15. 2 Cor. 5. 10.

y farn, geilw Duw bawb i gyf-
y defnyddiasant eu hamser, eu
wybodaeth, eu synwyr, eu cof,
foeth, eu hawdurdod, eu swydd-
nteision a'u breintiau : pa un ai
Duw, &c. ai ynte mewn bydol-
redd enawdol a dilės.

aeth yr hwn a dderbyniasai
, ac a ddug bùm talent
ldywedyd, Arglwydd, pùm
ldaist *attaf :* [m] *wele, mi a*
m talent eraill attynt.

n Luc 19. 16, 17. Act. 20. 24. 1 Cor. 15. 10. Col. 1. 29.
2 Tim. 4. 1—8. Iago 2. 18.

21 A dywedodd ei arglwydd wrtho, [n] Da, was da a ffyddlawn: buost ffyddlawn ar ychydig, [o] mi a'th osodaf ar lawer: [p] dos i mewn i lawenydd dy arglwydd.

n 2 Cron. 31. 20, 21. Luc 16. 10. Rhuf. 2. 29. 1 Cor. 4.
5. 2 Cor. 5. 9. a 10. 18. 1 Pedr 1. 7. *o* adn. 34—40. pen.
10. 40—42. a 24. 47. Luc 12. 44. a 22. 28—30. Dat. 2. 10,
26—28. a 3. 21. a 21. 7. *p* adn. 23. Salm 16. 10, 11. Ioan
12. 26. a 14. 3. a 17. 24. Phil. 1. 23. 2 Tim. 2. 12. Heb. 12.
2. 1 Pedr 1. 8. Dat. 7. 17.

22 † A'r hwn a dderbyniasai ddwy dalent a ddaeth, ac a ddywedodd, Arglwydd, dwy dalent a roddaist attaf: wele, [q] dwy eraill a ynnillais attynt.

q Luc 19. 18, 19. Rhuf. 12. 6—8. 2 Cor. 8. 1—3, 7, 8, 12.

23 ‡ Ei arglwydd a ddywedodd wrtho, [r] Da, was da a ffyddlawn: buost ffyddlawn ar ychydig, mi a'th osodaf ar lawer: dos i mewn i lawenydd dy arglwydd.

r adn. 21. Marc 12. 41—44. a 14. 8, 9.

* Yn nghyfrif y gwas cyntaf, gallwn weled, fod gweision ffyddlonaf, mwyaf doniol, a mwyaf llafurus Duw, yn barod i gydnabod mai ganddo ef y derbyniasant eu holl ddoniau; a'u bod yn ystyried eu hunain yn atebol iddo ef am danynt ac am yr iawn ddefnyddiad o honynt. † Yn nghyfrif yr ail was, gallwn weled yr un pethau; ac nad yw y dyn duwiol o ychydig ddawn, yn cenfigenu wrth yr hwn sydd fwy ei ddawn nag ef; nac ychwaith yn cymmeryd bychandra ei ddawn yn achlysur i beidio ei ddefnyddio. Gallwn sylwi yma, fod mwy o ragor rhwng y cyntaf â'r ail, nag oedd rhwng yr ail â'r trydydd. ‡ Yn yr atebiad i'r ddau was hyn, gallwn weled, y bydd yr Arglwydd Iesu ddydd y farn, yn cydnabod yn dirion holl lafur ei weision, ac yn eu gwobrwyo hwynt yn rasol yn ol eu llafur a'u ffyddlondeb. A gwelwn hefyd, yn ei atebiad i'r ail was, y bydd ffyddlondeb ar ddoniau bychain yn cael ei gymmeradwyo ganddo ef, yn gystal a ffyddlondeb ar ddoniau llawer mwy.

24 * A'r hwn a dderbyniasai yr un dalent a ddaeth, ac a ddywedodd, [s] Arglwydd, [t] mi a'th adwaenwn di, mai gwr caled ydwyt, yn medi lle nis hauaist, ac yn casglu lle ni wasgeraist:

s pen. 7. 21. Luc 6. 46. *t* pen. 20. 12. Job 21. 14, 15
Es. 58. 3. Jer. 44. 16—18. Esec. 18. 25—29. Mal. 1. 12, 13.
a 3. 14, 15. Luc 15. 29. a 19. 20—22. Rhuf. 8. 7. a 9. 20.

25 Ac mi [u] a ofnais, ac a aethum, ac a guddiais dy dalent yn y ddaear: wele, yr wyt yn cael yr eiddot dy hun.

u 2 Sam. 6. 9, 10. Es. 57. 11. Rhuf. 8. 15. 2 Tim. 1. 6,
7. Dat. 21. 8.

26 † A'i arglwydd a attebodd ac a ddywedodd wrtho, [x] O was drwg a diog, ‡ ti a wyddit fy mod yn medi lle nis hauais, ac yn casglu lle nis gwasgerais:

x pen. 18. 32. Job 15. 5, 6.

27 [y] Am hynny y dylesit ti roddi

fy arian at y cyfnewidwyr, a mi pan ddaethwn a gawswn dderbyn yr eiddo fy hun [z] ‖ gyd â llog.

y Luc 19. 22, 23. Rhuf. 3. 19. Jud. 15. z Deut. 23. 19, 20.

* Mae gwas yr un dalent yn ddarlnniad o agwedd ac iaith calon llawer o ddynion eto, y rhai ni dderbyniasant gariad y gwirionedd; mae eu syniadau cnawdol yn casâu sancteiddrwydd Duw, ac yn grwgnach yn erbyn ei ragluniaeth, ei ben-arglwyddiaeth, a threfn iachawdwriaeth: dadleuant fod Duw yn gofyn mwy gan ddyn nag a all dyn ei wneyd, a hyny i esgusodi eu hunain i beidio a gwneyd dim. Tybiant mai oferedd yw treulio llawer o'u hamser a'u dawn i wasanaethu yr Arglwydd; ac ymfoddlonant ar beidio bod yn gwbl mòr anfoesol â rhai dynion eraill. † Drwg a dïog y galwodd Iesu y gwas hwn: drwg, yn ei feddyliau celyd ac annheilwng am ei arglwydd, a dïog, am na wnaethai well defnydd o'i dalent. Felly y cyfrif Mab Duw yr holl ddynion diffrwyth yn y farn; y rhai sydd yn awr yn cecrus-ddadlau yn erbyn etholedigaeth Duw, gallu ac anallu dyn, &c.; ac heb wneyd dim i ogoneddu Duw, nac i weithio allan eu hiachawdwriaeth eu hunain. Y rheswm a roddodd y gwas anfuddiol hwn yn esgus am ei ymddygiad diffrwyth, a droes yn ei erbyn, ac yn gondemniad iddo: gan y gwyddai, neu gan ei fod yn meddwl, mai un caled felly oedd ei arglwydd, dylasai y meddwl hyny ei annog ef i farchnata er chwanegu y dalent. Ac os oedd yn ofni colli wrth farchnata, dylasai roddi yr arian at y cyfnewidwyr, ar log; nid oedd dim perygl colli fel hyny. Pe gwnaethai felly, cawsai ei arglwydd fedi lle ni hauodd, yn ol ei dyb galed ef am dano. Yn nydd y farn cair gweled holl esgusodion a dadleuon dynion yma, yn troi yn eu herbyn, ac yn gondemniad iddynt. ‡ "Ti a wyddit:" nid addefiad sydd yma mai un felly oedd ei arglwydd; ond dadl, o enau y gwas ei hun, i'w euog-farnu ef; am nad ymddygodd efe yn gyfatebol i'w feddyliau caledion am ei arglwydd. ‖ Gyda llog: tybir fod Crist yma yn caniatâu llog rhesymol am arian.

28 * Cymmerwch [a] gan hynny y dalent oddi wrtho, a rhoddwch i'r hwn sydd ganddo ddeg talent.

a Luc 10. 42. a 19. 24.

29 † (Canys [b] i bob un y mae ganddo y rhoddir, ac efe a gaiff helaethrwydd; ac oddi ar yr hwn nid oes ganddo [c] y dygir oddi arno, ïe, yr hyn sydd ganddo.)

b pen. 13. 12. Marc 4. 25. Luc 8. 18. a 16. 9—12. a 19. 25, 26. Ioan 15. 2. c pen. 21. 41. Galar. 2. 6. Hos. 2. 9. Luc 12. 19—21. a 16. 1—3, 20—25. Ioan 11. 48. Dat. 2. 5.

30 A [d] bwriwch allan y gwas anfuddiol i'r [e] tywyllwch eithaf: yno y bydd wylofain a rhingcian dannedd.

d pen. 3. 10. a 5. 13. Jer. 15. 1, 2. Ezec. 15. 2—5. Luc 14. 34, 35. Ioan 15. 6. Tit. 3. 14. Heb. 6. 7, 8. Dat. 3. 15, 16. e pen. 8. 12. a 13. 42, 50. a 22. 13. a 24. 51. Luc 13. 28. 2 Pedr. 2. 17. Jud. 13. Dat. 21. 8.

* Mae yr Arglwydd yn aml yn y byd hwn, yn ymddifadu dynion, pregethwyr a phroffeswyr hefyd, o'r doniau, y breintiau, a'r meddiannau, *a roddasai iddynt,* am na wnaethant iawn ddefnydd o honynt; ac yn chwane[illegible] cyfryw bethau i ddynion gwir dduwiol, [illegible] lawn, a llafurus yn ei wasanaeth ef. [illegible] yma am ddydd y farn y sonir; a'r cw[illegible] allwn ddeall yw, na bydd holl ddoniau d[illegible] ion diras, megys deall, dysgeidiaeth, cyfoe[illegible] ac anrhydedd, o un lles yn y byd iddynt yn am na wnaethant y defnydd dyladwy o ho[illegible] ynt: yn y dydd hwnw collant y cwbl, a de[illegible] wyddwch y nefoedd hefyd; ac yn y tywy[illegible] wch eithaf y bydd eu lle a'u rhan dragywyd[illegible] ol. † O'r tu arall, pob un y byddo gand[illegible] ras a doniau, a chwedi gwneyd iawn ddef[illegible] ydd o honynt; efe a gaiff helaethrwydd [illegible] ddedwyddwch a gogoniant yn y nef. O[illegible] rhaid i ni ddeall hyn, mai o ras y bydd [illegible] wobr, ac nid o ddyled.

31 ¶ [f] * A Mab y dyn, pan dd[illegible] yn ei ogoniant, a'r holl angelio[illegible] sanctaidd gyd âg ef, [g] yna yr eisted[illegible] ar orsedd-faingc ei ogoniant.

f adn. 6. pen. 16. 27. a 19. 28. a 26. 64. Dan. 7. [illegible] Zec. 14. 5. Marc 8. 38. a 14. 62. Luc 9. 26. a 22. [illegible] 1. 51. a 5. 27—29. Act. 1. 11. 1 Thes. 4. 16. 2 Thes. 1. [illegible] Heb. 1. 8. Jud. 14. Dat. 1. 7. g Sal. 2. 7. Dat. 3. 21 a [illegible]

32 † A [h] chyd-gesglir ger ei fron [illegible] yr holl genhedloedd: [i] ‡ ac efe a'u di[illegible] dola hwynt oddiwrth eu gilydd, meg[illegible] y didola'r bugail y defaid oddiwrth [illegible] geifr:

h Salm 96. 13. a 98. 9. Act. 17. 30, 31. Rhuf. 2. [illegible] a 14. 10—12. 2 Cor. 5. 10. Dat. 20. 12—15. i pen. [illegible] a 13. 42, 43, 49. Salm 1. 5. a 50. 3—6. Ezec. 34. 17—[illegible] 3. 18. 1 Cor. 4. 5.

33 ‖ Ac a esyd [k] y defaid ar [l] [illegible] ddeheulaw, ond y geifr ar yr aswy.

k Salm 79. 13. a 95. 7. a 100. 3. Ioan 10. [illegible] 15—17. l Gen. 48. 13, 14, 17—19. Salm 45. 9. a 110. [illegible] Marc 16. 19. Act. 2. 34, 35. Eph. 1. 20. Heb. 1. 3.

Gwedi sôn am gyfrif â'r gweision yn yr [illegible] nodau o'r blaen, mae yr Arglwydd Iesu y[illegible] yn dywedyd yn eglurach eto am ddydd ma[illegible] y farn; mewn ymadroddion mawreddus a[illegible] hyffredin, ac mewn dull mwy ardderchog [illegible] nemawr o fânau yn yr holl ysgrythyr. [illegible] fodd y gall neb ddarllen y geiriau hyn, a med[illegible] wl nad yw y llefarwr ddim ond dyn? P[illegible] ond Duw anfeidrol a allasai ddywedyd y g[illegible] eiriau? Pwy a all eu darllen hefyd h[illegible] grynu ac arswydo, a dychymmygu ei fod [illegible] sefyll o flaen gorsedd y Barnwr ma[illegible] * Daeth Mab y dyn, y tro cyntaf yn isel [illegible] yn dlawd, ar agwedd gwas; ond yma [illegible] yn dyfod yn ei holl fawredd a'i ogoniant, [illegible] Duw, fel Cyfryngwr, ac fel Barnwr. D[illegible] ei holl angelion sanctaidd hefyd gydag [illegible] fel ei addolwyr, ac fel gweision, cedyrn [illegible] nerth i wneuthur ei air ef. Ac efe a eist[illegible] ar orsedd-fainc ei ogoniant, yr hon b[illegible] fydd gorsedd barn, yn ngolwg yr holl [illegible] oedd, ac i farnu byw a meirw. † Cyd-g[illegible] ger ei fron ef yr holl genedloedd; bycha[illegible] mawrion, hen ac ienainc, saint a phecha[illegible] iaid, Iuddewon a Chenedloedd: holl ddy[illegible] ryw, byw a meirw, o ddechreuad y byd hy[illegible] yr awr ddiweddaf; nis gall neb ddiane r[illegible] ddo, nac ymguddio o'i ŵydd. ‡ Gwedi [illegible] casglu oll, efe a ddidola y dorf aneirif yr [illegible] mòr hawdd, ac yr un mòr gywir ac y di[illegible] y bugail y defaid oddi wrth y geifr. ‖ D[illegible] aid: cymhariaeth addas iawn i ddangos [illegible] edd ddiniwed, addfwyn, ddefnyddiol, a [illegible]

1. 40. a 12. 13. a 19. 15, 19—23. Dat. 19. 16.
41. pen. 6. 3—12. Gen. 12. 2, 3. Deut. 11.
116. 13—15. Luc 11. 26. Act 3. 26. Gal. 3. 13,
1 Pedr 1. 3. e Luc 12. 32. Rhuf. 8. 17.
al. 5. 21. Eph. 5. 5. 2 Tim. 2. 12. a 4. 8. Iago
. 4, 5. Dat. 21. 7. p pen. 20. 23. Marc 10.
3. 1 Cor. 2. 9. Heb. 11. 16. q Act. 15. 18.
1 Pedr 1. 19, 20. Dat. 13. 8.

didoli ei ddefaid a'u gosod ar ei
r, yna y dywed y Brenin;—Nod-
n a'i galwai ei hun yn Fab y dyn
sydd yma yn ei alw ei hun yn
Nid Brenin yr Iuddewon yn unig,
y saint yn unig; ond Brenin mawr
doedd. † Efe a ddywed wrth ei
wch chwi fendigedigion fy Nhad:
trodd fy Nhad a chariad tragyw-
aethodd eu bendithio yn ei gyngor
nod tragywyddol; a'u bendithiodd
wn amser; ac a'u gwna yn fendig-
dedwyddwch tragywyddol. ‡ Etif-
leyrnas a barotôwyd i chwi er seil-
: nid ei haeddu a wnaethoch trwy
dd; ond ei pharotôi a wnaed i chwi
d: ac mewn amser parotôwyd chwi-
ras i'r deyrnas; deuwch weithian
wch hi.

Canys r bûm newynog, a chwi
i mi fwyd: bu arnaf s sych-
hoisoch i mi ddiod: t bûm
a dygasoch fi gyd â chwi:

pen. 10. 40—42. a 26. 11. Deut. 15. 7—11. Job
11. 16—21. Salm 112. 5—10. Diar. 3. 9, 10. a 11.
1, 31. a 19. 17. a 22. 9. Preg. 11. 1, 2. Es. 58.
18. 7, 16. Dan. 4. 27. Mica 6. 8. Marc 14. 7.
14. 12—14. Ioan 13. 29. Act. 4. 32. a 9. 36—
11. 29. 2 Cor. 8. 1—4, 7—9. a 9. 7—14. Eph.
6. 17—19. Phile. 7. Heb. 6. 10. a 13. 16. Iago
4. 9, 10. 1 Ioan 3. 16—19. s adn. 42. Diar.
12. 20. t adn. 43. Gen. 18. 2—8. a 19. 1—3.
Rhuf. 12. 13. a 16. 23. 1 Tim. 5. 10. Heb.
a 5—8.

Noeth, a dilladasoch fi: x bûm

* Yn yr adnodau hyn sylwn ar y pethau
canlynol:—1. Mai pobl druain dlodion yw y
rhan fwyaf o bobl Dduw yn mhob man ac
oes o'r byd. Mynych y mae llawer o honynt
fel y dywedir yma, yn newynog, yn syched-
ig, yn ddieithr, yn noethion, yn gleifion, ac
yn ngharcharau, am eu crefydd. 2. Mai pobl
o duedd elusen-gar a thosturiol yw holl ganlynwyr Iesu. Maent yn caru diwallu y ne-
wynog, disychedu y sychedig, bod yn llety-
gar i'r dieithr, dilladu y noeth, ymweled â'r
claf, ac ymgeleddu y carcharor, yn enwedig
yn achos Iesu. 3. Gwelwn fod Iesu yn cym-
meryd y cymmwynasau uchod a wneler i'w
bobl, fel pe eu gwnelid iddo ef ei hun; yn eu
dangos ar gyhoedd yr holl fyd; ac yn cym-
meradwyo eu saint o'u plegid. 4. Gwelwn
yn olaf, y bydd duwiolion yn y dydd diwedd-
af yn mhell o ymffrostio yn eu gweithred-
oedd da; ond yn hytrach am eu cuddio, fel
pethau na fydd o werth eu dangos, ac annheil-
wng iddynt hwy gael cymmaint o anrhydedd
o'u plegid. Cyn gadael y geiriau hyn, rhaid
i ni sylwi eto, nad yw y gweithredoedd elus-
engar hyn ddim ond nodau, ac arwyddion,
wrth ba rai y bydd Crist yn dangos ei bobl.
Ffrwythau ffydd a chariad ydynt; nid oes,
ac ni bydd, dim teilyngdod na haeddiant
iechydwriaeth ynddynt. Am hyny gellir gos-
od allan y mater fel hyn: nid oes dim iach-
awdwriaeth i bechadur, ond trwy rad dru-
garedd Duw; nid oes dim trugaredd, ond
trwy aberth a chyfryngdod ei anwyl Fab ef;
nid oes dim rhan yn Nghrist, ond trwy ffydd
ynddo ef; nid oes dim gwir a chadwedigol
ffydd, ar nad yw yn gweithio trwy gariad;
nid oes dim cariad at Grist, heb gariad hefyd
at ei bobl ef, ei esampl a'i orchymynion; nid
oes dim gwir gariad at bobl Crist, heb ei fod

42 || Canys [k] bûm newynog, ac ni roisoch i mi fwyd: bu arnaf syched, ac ni roisoch i mi ddiod:

k adn. 35. pen. 10. 37, 38. a 12. 30. Am. 6. 6. Ioan 5. 23. a 8. 42—44. a 14. 21. 1 Cor. 16. 22. 2 Thes. 1. 8. Iago 2. 15—24. 1 Ioan 3. 14—17. a 4. 20.

43 Bûm ddïeithr, ac ni'm dygasoch gyd â chwi: noeth, ac ni'm dilladasoch: yn glaf, ac y'ngharchar, ac ni ymwelsoch â mi.

44 § Yna yr attebant hwythau hefyd iddo, gan ddywedyd, Arglwydd, [l] pa bryd y'th welsom yn newynog, neu yn sychedig, neu yn ddïeithr, neu yn noeth, neu yn glaf, neu y'ngharchar, ac ni weiniasom i ti?

l adn. 24—27. pen. 7. 22. 1 Sam. 15. 13—15, 20, 21. Jer. 2. 23, 35 Mal. 1. 6. a 2. 17. a 3. 13. Luc 10. 29.

45 Yna yr ettyb efe iddynt, gan ddywedyd, Yn wir meddaf i chwi, [m] Yn gymmaint ag nas gwnaethoch i'r un o'r rhai lleiaf hyn, nis gwnaethoch i minnau.

m adn 40. Gen. 12. 3. Num. 24. 9. Salm 105. 15. Diar. 14. 31. a 21. 13. Zec. 2. 8. Ioan 15. 18, 19. Act. 9. 5. 1 Ioan 3. 12—20. a 5. 1—3.

Ar ol cyfiawnâu ac anrhydeddu y dorf ar ei ddeheu-law, mae y Barnwr yn troi at y rhai ar ei law aswy, a chyda mawredd ofnadwy yn ei lais a'i wynebpryd, mae yn cyhoeddi y ddedfryd ddychrynllyd arnynt hwy. *"Ewch oddiwrthyf," yw y geiriau cyntaf: llawer gwaith y dywedasant hwy wrtho ef, Cilia oddiwrthym, canys nid ydym yn chwennych gwybod dy ffyrdd: ac yn awr rhan o'u barn hwythau fydd, cael eu gwrthod ganddo yntau. †"Rhai melldigedig:" dyna eu cyflwr fel torwyr cyfammod, fel sathrwyr deddfau Duw, ac fel gwrthodwyr ei Fab a'i efengyl ef: a thàn ei felltith gyfiawn y byddant byth. ‡ Dedfrydir hwynt i dân, yr arwydd mwyaf dychrynllyd o ddigofaint Duw, a'r peth mwyaf poenydfawr a allwn feddwl am dano. Bydd y tân hwn yn dragywyddol; am hyny rhaid fod y colledigion i bara yn dragywyddol, a chwedi gwneyd pethau yn haeddu cosp dragywyddol, sef wedi pechu yn erbyn Duw anfeidrol. Darparwyd y tân tragywyddol hwn ar y cyntaf i ddiafol a'i angelion; ond gan i'r rhai drygionus gymmeryd plaid diafol a'i wasanaethu ef, y tân hwn fydd eu rhan hwythau hefyd. || Gwedi cyhoeddi y ddedfryd, mae y barnwr yn dangos cyfiawnder y ddedfryd; fel pe dywedai, Chwi a wyddoch yn eich cydwybodau eich hunain eich bod yn ei haeddu; gwyddoch na wnaethoch ddim daioni erioed i neb o'm brodyr tlodion ac anghenus I, ac yn hyny dangosasoch nad oedd genych ddim cariad ataf fi, na ffydd ynof fi. Gan fod y pechodau gomeddol a enwir yn yr adnodau uchod yn cael barn môr drom, pa le yr ymddengys y rhai a newynodd, a yspeiliodd, a garcharodd, ac a laddodd bobl Dduw? § Mae y rhai hyn yn gymmaint am wadu eu drwg, ac oedd y rhai o'r blaen am ymwadu â'u daioni. Efallai mai eu meddwl oedd, na welsent hwy mo Grist ei hun erioed mewn cyfyngder ac angen, heb weini iddo: tybia *erlidwyr yn wastad fod* ganddynt hwy barch mawr i Dduw, a Christ, er ymddw[...] greulawn tuag at ei bobl, heb ystyried [...] deb a'r agosrwydd sydd rhwng Crist â[...]

46 A'r rhai hyn a ânt i [n] gosp[...]aeth *dragywyddol: ond [o] y rhai [...] iawn i fywyd tragywyddol.

n adn. 41. Dan. 12. 2. Marc 9. 44, 46, 48, 49. [...] Ioan 5. 29. 2 Thes. 1. 9. Dat. 14. 10, 11. a 20. 10, 13. [...] o pen. 13. 43. Salm 16. 10, 11. Ioan 3. 15, 16, 36. a 10[...] Rhuf. 2. 7. a 5. 21. a 6. 23. 1 Ioan 2. 25. a 5. 11, 12.[...]

* Yr un gair (tragywyddol) sydd yn [...]ran yr adnod; a'r un gair (*aiônion*) yn y Groeg hefyd; felly os yw yn arw[...] dedwyddwch anniherfynol i'r saint, m[...] rhaid ei fod yn arwyddo cospedigaet[h] nherfynol i'r annuwiol yr un modd. A[...]enus yw cyflwr y rhai a feiddiant antur[...] heneidiau, ar y dyb ei fod yn arwyddo [...] yspaid derfynol yn yr un o'r ddau le. [...] darluniad uchod o'r farn, gwelwn dd[...] teyrnas gras, a dechreu teyrnas gogon[iant] diwedd y byd cyfnewidiol a thrancedig[...] a dechreu ystad ddigyfnewid a thragyw[yddol] byth.

PEN. XXVI.

Y llywodraethwyr yn cyd-fwriadu yn [...] Crist. 14 Judas yn ei werthu e[...]

*A BU, [a] wedi i'r Iesu orph[...] geiriau hyn oll, efe a ddywe[...] wrth ei ddisgyblion,

a pen. 19. 1.

2 † Chwi [b] a wyddoch mai [...] deuddydd [c] y mae y pasc, ‡ a M[...] dyn a [d] draddodir i'w groes-hoel[...]

b Marc 14. 2. Luc 22. 1, 2, 15. Ioan 13. 1. [...] 11—14. a 34. 25. Ioan 2. 13. a 11. 55. a 12. 1. d ad[...] pen. 17. 22. a 20. 18, 19. a 27. 4. Luc 24. 6, 7. Ioan 13.[...]

* Gorphenodd yr Arglwydd Iesu ei [...]idogaeth gyhoeddus pan aeth allan o'r [...] Pen. 23. 39: gwedi llefaru amryw [...] pwysig wrth ei ddisgyblion yn nghyl[ch] nystr Jerusalem a dydd y farn, Pen. 24[...] mae yma yn mynegi yn amlwg iddynt [...] ddyoddefaint a'i farwolaeth, yr hyn oedd [...]meryd lle yn fuan iawn. Gwyddai ef y[...]awl o hyd, pa bryd a pha fodd, yr [...] ddyoddef; ac eto gwynebodd ar ei d[...] efiadau annhraethol gyda'r tawelwch a[...]oldeb mwyaf. † Tybir iddo lefaru y [...] o'r blaen ar y dydd Mawrth; ac efalla[i] lefaru y geiriau hyn ar hwyr y diwrnod [...] yr hyn oedd ddau ddiwrnod union cyn [...] y pasg i gael ei fwyta. ‡ Traddododd [...] ef i ddwylaw henuriaid yr Iuddewon, [...]ynion creulonaf: a thraddodasant hwy[...] i'r llywodraeth Rufeinig i'w groeshoel[io] nad oedd ganddynt hwy eu hunain aw[durdod] i farwolaeth o'r fath hòno. Gwel Ioan [...]

3 * Yna [e] yr ymgasglodd yr [...] offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, a h[...]iaid y bobl, [f] † i lys yr arch-offe[iriad] yr hwn a elwid [g] Caiaphas:

e pen 21. 45, 46. Salm 2. 1, 2. a 56. 6. a 64. [...] 20, 21. Jer. 11. 19. a 18. 18—20. Ioan 11. 47—53, 57[...] 25—28. f adn. 58. Jer. 17. 27. Marc 14. 54. g [...] Ioan 11. 49. a 18. 13, 14, 24. Act. 4. 5, 6.

4 ‡ A hwy a gyd-ymgyngho[rasant] fel y dalient yr Iesu [h] trwy ddi[chell,] ac y lladdent *ef*.

...n Israel. Y Eisteddai y Sanhed-
fredin mewn llys, neu ystafell o'r
rid Gazith; a barnai bob materion
pwys y brawdlys arall, nesaf at
gynnwysedig o dri ar hugain; y
ddent wrth, neu uwch ben un o
inas, Deut. 16. 18. Yr oedd dan
l olaf hyn yn Jerusalem, ac un yn
o dinas a gynnwysai chwech ugain
d. Ond yma, nid yn y lle dylad-
asglwyd, eithr yn llys Caiaphas yr
ad. ‡ Yr oedd gwaith drwg yn
le anghyfreithlawn i ymgynghori
.: eu bwriad cyntaf hwy oedd lladd
irgel, trwy frad; ond nid felly yr
d Duw, am hyny nis gallent hwy gael
‖ Arferai yr Iuddewon roddi drwg-
yr i farwolaeth ar un o'r tair gwyl
Jerusalem; oblegid ar yr amserau
ai torfeydd lliosog o bobl yn bres-
lly y caent glywed ac ofni, Deut. 17.
Er mai hyn oedd yr arferiad cyff-
mynent ei thaflu heibio y tro hwn,
a i'r wyl, nac o barch i addoliad
wyl; ond rhag ofn y bobl: gwydd-
bobl yn bleidiol iawn i Iesu, o her-
diniweidrwydd, ei addfwynder, a'i
iau daionus yn eu plith. Ofnent
byddai cynhwrf yn mhlith y bobl,
u gorchfygwyr y Rhufeiniaid, a'u
n eu penau. Ond Duw a drefnodd
wolaeth Iesu, ac nid ei elynion: a'i
edd, i "Grist ein pasg ni" gael ei
wyl y pasg Iuddewig.

Ac a'r Iesu [f]yn Bethania, yn
Simon y gwahan-glwyfus,

17. Marc 11. 12. Ioan 11. 1, 2. a 12. 1, 2.

Daeth atto wraig a chanddi

...hyn i'w chladdu i.

y 2 Cron. 16. 14. Marc 14. 8. a 16. 1. Luc 23. 56. a 24.
1. Ioan 12. 7. a 19. 39, 40.

13 * Yn wir meddaf i chwi, [z] Pa le
bynnag y pregether yr efengyl hon yn
yr holl fyd, * mynegir yr hyn a wnaeth
hi hefyd, er coffa am dani hi.

z pen. 24. 14. a 28. 19. Salm 98. 2, 3. Es. 52. 10. Marc
13. 10. a 16. 15. Luc 24. 47. Rhuf. 10. 18. a 15. 19. Col. 1.
6, 23. 1 Tim. 2. 6. Dat. 14. 6. a 1 Sam. 2. 30. Salm 112.
6. Marc 14. 9. 2 Cor. 10. 18. Heb. 6. 10.

* Tref ydoedd Bethania wrth droed mynydd yr olew-wydd, tua dwy filltir i'r dwyrain o Jerusalem. Yr wythnos olaf o fywyd Iesu byddai yn lletya yn Bethania y nos, ac yn athrawiaethu yn y deml y dydd. † Mae yn sier nad oedd y Simon hwnw yn wahan-glwyfus y pryd hyny: pe buasai, ni chawsai aros yn y dref, ac ni buasai neb yn dyfod i'w dŷ, yn enwedig i fwyta gydag ef. Ond tybir iddo fod unwaith yn wahan-glwyfus, ac i'r Arglwydd Iesu ei lanâu ef: neu, ynte, fod rhyw un o'i henafiaid wedi bod yn wahan-glwyfus, ac yntau yn cael ei alw felly o herwydd hyny. Efallai ei fod yn cael yr enw hwn yma hefyd, i'w wahaniaethu ef oddiwrth Simon y Pharisead a grybwyllir yn Luc 7. 36, 40. Eneinniad arall sydd yno, mewn lle arall, gan wraig arall, ac ar amser arall. ‡ Mair, chwaer Lazarus, oedd y wraig hon, Ioan 12. 3; ac efallai mai y diwrnod yr adgyfododd Iesu ei brawd Lazarus o farw oedd yr amser: os felly, nid rhyfedd bod ei chariad yn fawr at Grist. ‖ Y pen a ddywedir gan Mathew a Marc, ond dywed Ioan y traed: mae yn debygol iddi eneinio ei ben a'i draed hefyd; heb hyny, nis gallwn gysoni yr Efengylwyr â'u gilydd: aml y bydd un Efengylwr yn crybwyll peth y bydd y lleill wedi ei adael allan, ac rhyngddynt oll, cawn

a dybenion y rhai a'u gwnelo; yr hyn a wnaeth Mair oedd o gariad at Grist, ac er anrhydedd a gogoniant iddo; felly yr oedd yn weithred dda, er nad oedd yr un gorchymyn pennodol am ei gwneyd. ‡ Nid yw yr hyn a ddywed ein Hiachawdwr yma yn dangos ei fod yn ddibris o'r tlodion, ond yn hytrach i'r gwrthwyneb: dywed fod y tlodion gyda ni bob amser; yr hyn sydd gystal a dywedyd, bod yn ddyledswydd arnom ninnau bob amser eu cynnorthwyo. Ond ni ddylai achos y tlodion fyned o flaen achos Duw. ‖ Yr oedd Iesu i'w gadael yn fuan iawn, ac nid oedd ond ychydig amser ganddynt i'w anrhydeddu ef yn bersonol. Ai nid yw y geiriau hyn yn ddigon yn erbyn athrawiaeth ynfyd y traws-sylweddiad, a phresenoldeb corphorol Crist yn y sacrament? § Fel pe dywedasai Crist, Pe cawsai yr enaint hwn ei ddefnyddio i ber-arogli ac eneinio fy nghorph marw yn y modd arferol ni buasai neb yn grwgnach; a pha ham y grwgnechir yn awr, gan na bydd cyfle i Mair na neb arall wneyd hyny ar ol i mi farw; gan y cleddir fi yn union o flaen y sabbath ac y cyfodaf yn fore y dydd ar ol y sabbath. * Ysgrifenwyd y weithred hon gan dri o'r Efengylwyr; felly pa le bynag y delo yr efengyl, bydd coffa am y wraig a'r weithred hon, Preg. 7. 1.

14 ¶ * Yna [b] yr aeth un o'r deuddeg, yr hwn a elwid [c] Judas Iscariot, at yr arch-offeiriaid,

b Marc 14. 20. Luc 22. 3—6. Ioan 13. 2, 30. *c* pen. 10. 4. Ioan 6. 70, 71. a 18. 2.

15 Ac a ddywedodd *wrthynt*, [d] † Pa beth a roddwch i mi, a mi a'i traddodaf ef i chwi? ‡ A hwy a osodasant iddo [e] ddeg ar hugain o arian.

d Gen. 38. 16. Barn. 16. 5. a 17. 10. a 18. 19, 20. Es. 56. 11. 1 Tim. 3. 3. a 6. 9, 10. 2 Pedr 2. 3, 14, 15. *e* pen. 27. 3—5. Gen. 37. 26—28. Ex. 21. 32. Zec. 11. 12, 13. Act. 1. 18.

16 ‖ Ac o hynny allan [f] y ceisiodd efe amser cyfaddas i'w fradychu ef.

f Marc 14. 11. Luc 22. 6.

* Er bod Judas yn un o'r deuddeg apostol, ac yn gyfranog o bob tiriondeb ac addfwynder gan Grist fel yr apostolion eraill, eto nid oedd efe ond rhagrithiwr ar y goreu; ac a droes yn fradwr twyllodrus. Yr oedd yr amgylchiad hwn o gymmaint echrusder fel y mae pob un o'r Efengylwyr yn crybwyll fod Judas yn un o'r deuddeg. Efallai bod ei sòriant o herwydd na chawsai arian yr enaint yn ei gôd, Crist yn ei geryddu ar gyhoedd y disgyblion, yn nghyd a bod satan wedi rhoi y peth yn ei galon eisoes; wedi ei gyffrôi ef i fyned at yr arch-offeiriaid y pryd hwn. † Dywedir gan Ioan ei fod ef yn lleidr, ac felly nid oedd gwaeth ganddo pa beth a wnelai am arian. ‡ Dywedir mai tua thair punt a phymtheg swllt oedd y deg ar hugain arian yma: y pris am einioes caethwas a leddid trwy ddamwain, Exod. 21. 32. Peth rhyfedd na buasai cybydd-dra Judas yn peri iddo ofyn mwy; a dïammau pe gwnaethai, y buasai awydd yr arch-offeiriaid am gael Iesu i'w gafael, yn peri iddynt roddi braidd unrhyw bris iddo. Ond gwas oedd efe, a phris gwas oedd wedi ei ordeinio i fod am dano, Zech. 11. 12, 13. Ychydig oedd Judas na'r arch-offeiriaid yn meddwl y pryd hwnw eu bod yn cyflawni proph-wydoliaeth nodedig am Grist. ‖
cyfaddas yma oedd, rhyw gyfle y
bobl: ac nid hir y buwyd heb ei g

17 ¶ * Ac [g] ar y *dydd* cyn
y bara croyw, y disgyblion a
ant at yr Iesu, gan ddywedy
[h] † Pa le y mynni i ni bar
fwytta y pasc?

g Ex. 12. 18—20. a 13. 6—8. Lef. 23. 5,
16, 17. Deut. 16. 1—4. Marc 14. 12. Luc 22. 7
15. a 17. 24, 25. Luc 22. 8, 9.

18 Ac yntau a ddywedodd,
i'r ddinas at y cyfryw un, a dy
wrtho, [k] Y mae yr Athraw yn
yd, [l] ‖ Fy amser sydd agos
thi y cynnaliaf y pasc, mi a'm
ion.

i Marc 14. 13—16. Luc 22. 10—13. *k* adn
3. a 23. 8, 10. Marc 5. 35. Ioan 11. 28. a 20. 1
Luc 22. 53. Ioan 7. 6, 30. a 12. 23. a 13. 1. a 1

19 [m] § A'r disgyblion a w
y modd y gorchymynasai yr
ynt, [n] ac a barottoisant y pas

m pen. 21. 6. Ioan 2. 5. a 15. 14.
2 Cron. 35. 10, 11.

* Y dydd a enwir yma oedd y p
dydd ar ddeg o fis Abib, gwel y c
Dèlid yr oen pasg ar y degfed dyd
id ef ar y pedwerydd ar ddeg, yn
neu rhwng y ddau hwyr; sef tua th
yn y prydnawn. † Yr oedd y pasg
wriaeth oesol i'r Iuddewon o'u gw
o'r Aipht, ac yn gysgod hefyd o
Crist. Yr oedd llawer o waith parotô
rhy faith i sylwi arno yma: y cwbl
yr Efengylwyr oedd, dangos i ni h
glwydd Iesu yn cadw y pasg.
Dr. Lightfoot, nad oedd dim tâl i
yn Jerusalem ar wyl y pasg, ond
dïeithriaid yn cael ystafelloedd i
bwyta y pasg am ddim. ‡ Cyferfy
ddyn yn dwyn ystenaid o ddwfr, m
14. 13. Tybia rhai fod y dyn hwn
ddisgyblion Iesu, neu o leiaf yn gy
Pa un bynag am hyny, mae gwyboda
fol a gallu dwyfol y cyfryngwr i'w
yn eglur: ei wybodaeth, yn rhagfyne
y cyfarfyddai y disgyblion a'r dyn
yn tueddu calon y dyn i'w dderbyn
dyblion ar yr achlysur hwnw.
pawb fod amser y pasg yn agos;
hyny a feddylir yma, ond amser m
Iesu: a thybir ei fod yn crybwyll
dyn hwn er cadarnâu ei ffydd ef
ei gwelai yn dyoddef ac yn marw.
y disgyblion bobpeth fel y dywedas
a pharotoisant y pasg.

20 * Ac [o] wedi ei myned hi
[p] efe a eisteddodd gyd â'r de

o Marc 14. 17, 18. Luc 22. 14—16. *p* Ex
1. 12.

21 † Ac fel yr oeddynt yn
efe a ddywedodd, [q] Yn wir y
dywedyd i chwi, mai un o
chwi a'm bradycha i.

q adn. 2, 14—16. Salm 55. 12—14. Ioan
21. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

22 ‡ A [r] hwythau yn drist

. Gen. 3. 15. Salm 22. 1—21. a 69. 1—21. . Dan. 9. 26. Zec. 12. 10. a 13. 7. Marc 9. 26, 46. Ioan 19. 24, 28, 36, 37. Act. 13. 27— 26. 22, 23. a 28. 23. 1 Cor. 15. 3. 1 Pedr 1. .22. Act. 2. 23. a 4. 28. z pen. 18. 7. a 27. 15, 21. a 109. 6—19. Marc 14. 21. Ioan 17. 12.

[y] Judas, yr hwn a'i brad-
, a attebodd ac a ddywedodd,
w *efe*, Athraw? Yntau a
d wrtho, [z] † Ti a ddywedaist.

25. Diar. 30. 20. z adn. 64. pen. 27. 11.

th hi yn hwyr:" yr oedd y pasg
ddiwedd y pedwarydd dydd ar
bod y pymthegfed yn dechreu;
ai yr Iuddewon yn dechreu eu
stwng haul, ac nid ar banner nos
niaid a chenedloedd eraill. Mae
Arglwydd Iesu dreulio y rhan
wrnod hwnw mewn myfyrdodau
o'r neilldu, ac nad aeth efe i Jer-
yr hwyr. Dywedir mai tebyg i
ll yr Iuddewon o fwyta y pasg:—
pen-teulu gwpanaid o win i
wledd; yr hwn ar ol ei fendithio
iawn, a ranai yn mhlith y gwa-
ac yna efe a olchai ei ddwylaw:
euai y swper gyda dail surion a
ac ar ol dechreu bwyta, gofynai
o'r gwahoddedigion, plentyn yn
a beth yn neillduol oedd yn y
yn ol Exod. 12. 26, yr hyn a
wn yr *haggadah*, sef egluro, a
n y swper (mewn cyfeiriad at
lenwn am *ddangos marwolaeth*
l, 1 Cor. 11. 26.) Yna cyfodai y
hymmerai gwpanaid arall, a golch-
yr ail waith, cyn profi o'r oen; ac
g mai y pryd hwn y golchodd
ei ddisgyblion. Yna wedi

ofnadwy yn ei aros mewn byd arall, fel y bu-
asai yn well iddo pe nas ganesid ef. Dyma
destyn teilwng iawn o sylw y rhai ni fynent
ddeall pa fodd y mae Duw wedi arfaethu
goddef pechod, ac heb fod yn awdwr pechod.
* Ar ol i bawb o'r disgyblion ofyn yn athrist,
Ai myfi yw, ac wrth weled ei nodi allan mor
amlwg; mae Judas hefyd, yn ceisio gosod y
gwyneb goreu arno ei hun, ac mewn ysbryd
cymmysg o euogrwydd, digter, a braw, yn
beiddio gofyn, Ai myfi yw efe, Athraw: fel
pe dywedasai, Gobeithio nad wyt ti ddim yn
meddwl mai myfi yw yr hwn a'th fradycha.
† Mae ateb ein Harglwydd yn gystal a dy-
wedyd yn bendant, Ti yw y gwr. Eto nid
oedd hyn, na'r bygythiad ofnadwy o'r blaen
ddim yn ddigon i'w atal ef rhag rhuthro'n
ben-dra-mwnwgl i'w le a'i ddinystr ei hun.

26 ¶ * Ac [a] fel yr oeddynt yn
bwytta, [b] yr Iesu a gymmerth y bara,
ac wedi iddo † fendithio, [c] efe a'*i* ‡ tor-
rodd, ac a'*i* rhoddodd i'r disgyblion,
ac a ddywedodd, [d] ‖ Cymmerwch,
bwyttêwch: [e] hwn yw fy ngorph.

a Marc 14. 22. Luc 22. 19. b Luc 24. 30. 1 Cor. 11. 23—25. c Act. 2. 46, a 20. 7. 1 Cor. 10. 16, 17. d Ioan 6. 33—35, 47—59. 1 Cor. 11. 26—29. e Exec. 5. 4, 5. Luc 22. 20. 1 Cor. 10. 4. Gal. 4. 24, 25.

27 Ac [f] wedi iddo gymmeryd y
cwppan, a dïolch, efe a'*i* rhoddes idd-
ynt, gan ddywedyd, [g] § Yfwch bawb
o hwn:

f Marc 14. 23, 24. Luc 22. 20. g Salm 116. 13. Can. 5. 1. a 7. 9. Es. 25. 6. a 55. 1. 1 Cor. 10. 16. a 11. 25.

28 * Canys hwn yw [h] fy ngwaed
o'r testament newydd, yr hwn [i] a dy-
welltir dros lawer, er maddeuant pech-

30 ‡ Ac [n] wedi iddynt ganu hymn, [o] || hwy a aethant allan i fynydd yr Olew-wydd.

n Salm 81. 1—4. Marc 14. 26. Eph. 5. 19, 20. Col. 3. 16, 17. o Luc 21. 37. a 22. 39. Ioan 14. 31. a 18. 1—4.

* Rhaid i ni ddeall mai ar ol bwyta y pasg y cymmerth Iesu y bara hwn, a'r cwpan yn adn. 27. Pa un a oedd y ddefod olaf hon yn arferedig yn y pasg Iuddewig ai nid oedd, nis gwyddom: os ydoedd, mae yn sicr na ddefnyddiwyd mo hòni erioed o'r blaen i'r un dyben a'r tro hwn, sef fel sacrament yr oruchwyliaeth newydd. Dywed y Rabbiniaid Iuddewig mai darn o'r oen oedd y peth diweddaf a fwytêid ar noson y pasg; ac os felly, mae gwaith ein Hiachawdwr yn cymmeryd bara a gwin y tro hwn yn gwneyd yr amgylchiad yn fwy nodedig; gan ei fod yn llwyr wahanol i'r drefn arferedig, ac yn arwyddo y tro cyntaf, bod y pasg Iuddewig i roddi lle i sefydliad arall, a mwy ardderchog. † "Ac a fendithiodd:" efe a fendithiodd Dduw am y bara, ac a ddeisyfodd fendith Duw arno, fel yr arferai wneyd yn ddïau bob amser wrth gymmeryd ymborth. Ond y mae bendithio uwch ben y bara, a dïolch eilwaith uwch ben y cwpan, yn arwyddo mwy na hyny yma; sef neillduad a chyssegriad y naill a'r llall i wasanaeth a dyben sacramentaidd, yr hyn ni bu erioed o'r blaen. ‡ Torthau llydain, teneuon, ac uchel-gras, oedd y bara croyw, ac felly yr oeddynt yn hawdd eu tòri. Dïammau fod y tòri hwn yn arwyddo drylliad corph Crist. Gwel 1 Cor. 11. 24. || "Hwn yw fy nghorph:" nid yn draws-sylweddol, fel y dywed y pabyddion; nac yn gyd-sylweddol, fel y dywed y Lutheriaid; ond yn arwyddol: felly, mae y bara a'r gwin yn y sacrament, yn arwyddion sanctaidd o gorph a gwaed Iesu Grist. Ac wrth gymmeryd, bwyta ac yfed, yr elfenau hyn, mae y gwir gymunwyr yn derbyn Crist, ac yn ymborthi arno ef trwy ffydd yn eu calonau. § Sylwyd o'r blaen, fod y cwpan, neu yn hytrach y gwin yn y cwpan, yn arwydd o waed tywalltedig Iesu; ac y mae yma orchymyn i'r holl ddisgyblion gymmeryd y cwpan yn gystal a chymmeryd y bara. Mae angen holl aberth Crist ar bob credadyn, ac y mae hawl gan bob cymunwr i'r naill arwydd fel y llall: a pha fodd yr etyb yr offeiriaid pabaidd yn y farn, am atal y cwpan oddiwrth y llëygion! * Mae y gair a gyfieithir yma Testament, yn cael ei gyfieithu cyfammod mewn amryw fànau eraill. Goruchwyliaeth yr efengyl a feddylir, mewn cyferbyniad i'r hen oruchwyliaeth. A pha beth yw goruchwyliaeth yr efengyl, ond datguddiad eglurach na'r hen oruchwyliaeth, o'r cyfammod tragywyddol o ras, a wnaeth Duw a'i Fab? gwaed yr hwn, yn ol y cytundeb tragywyddol hwnw, sydd yn cadarnâu y cyfammod, ac yn sicrâu holl fendithion y cyfammod i'r rhai a gredont. Er mai maddeuant pechodau yn unig a enwir yma, eto mae pob bendith ysbrydol arall yn gynnwysedig yn hyny, ac yn nglyn â hyny: ac y maent oll yn dyfod trwy waed Iesu Grist, gwaed y cyfammod tragywyddol. Gwel y cyfeiriadau. † Cynnygir y pethau canlynol fel agoriadau ar yr adnod hon:—1. Nad oedd ein Harglwydd ddim yn meddwl cadw y pasg Iuddewig, er cof am waredigaeth Israel o'r Aipht, ac yfed gwin *i'r dyben* hyny, byth ar ol y tro yma: nad oedd yr ordinhâd hono ddim i barâu m ond bod yr ordinhâd arall, o fara a g cof am aberth Iesu, a gwaredigaeth mwy trwy ei aberth ef, i gymmeryd hyny allan, dàn oruchwyliaeth newyd engyl, yr hon a elwir yma, Teyrnas 2. Tybia eraill, mai gogoniant y nef a wrth deyrnas y Tad; ac mai ymadro elybiaethol yw yfed gwin yno. My mae dedwyddwch y nef yn cael ei os dan y gymhariaeth o wledd, bwyta a 3. Y trydydd meddwl yw, bod yma g at waith Crist yn bwyta ac yn yfed ddisgyblion ar ol ei adgyfodiad. Gwel 41. ‡ Yr Hymn a ganai yr Iudde gyffredin ar yr achlysur hwn, a elwid yr hon oedd yn dechreu yn Salm 11 diweddu yn 118. Dïammau bod can i Dduw ar ddiwedd y Sacrament, yn iawn i ninnau. || Gwyddai Iesu yn ei awr wedi dyfod, am hyny aeth ddinas y pryd hwnw o'r nos, fel na terfysg yn y ddinas, ac yn enwedig y gwr lle yr ydoedd. Gadewch i ni ei

31 * Yna y dywedodd y wrthynt, [p] Chwychwi oll a r heno o'm plegid i: † canys ys edig yw, [q] Tarawaf y bugail, [r] a y praidd a wasgerir.

p adn. 56. pen. 11. 6. a 24. 9, 10. Marc 14. 27, 31, 32. Ioan 16. 32. q Es. 53. 10. Zec. 13. 7. r 22. a 19. 12—16. Salm 38. 11. a 69. 20. a 88. 18, 19. Esec. 34. 5, 6.

32 ‡ Eithr wedi [s] fy adgyfo a âf o'ch blaen chwi i Galilea.

s pen. 16. 21. a 20. 19. a 27. 63, 64. Marc 9. 18. 33, 34. t pen. 28. 6, 7, 16. Marc 16. 7. Ioan 1 Cor. 15. 6.

33 A Phedr a attebodd ac wedodd wrtho, [u] || Pe rhwystrid o'th blegid di, [x] *etto* ni'm rhw byth.

u Marc 14. 29. Luc 22. 33. Ioan 13. 36—38. x Salm 17. 5. a 119. 116, 117. Diar. 16. 18, 19. a 25, 26. Jer. 17. 9. Rhuf. 12. 10. Phil. 2. 3. 1 P

34 Yr Iesu a ddywedodd Yn wir yr wyf yn dywedyd i ti y nos hon, § cyn canu o'r * y'm gwedi deirgwaith.

y Marc 14. 30, 31. Luc 22. 34. Ioan 13. 38.

35 † Pedr a ddywedodd wrt gorfyddai i mi farw gyd â thi wadaf ddim. [a] Yr un modd dywedodd yr holl ddisgyblion.

z pen. 20. 22, 23. Diar. 28. 14. a 29. 23. 1 Cor. 10. 12. Phil. 2. 12. 1 Pedr 1. 17. Es. 19. 8.

* Mae y gair "rhwystro" yn arwy ryw bethau yn yr ysgrythyr; felly yma: cafodd y disgyblion eu dych trallodi yn fawr wrth weled dàl yr I yn debyg i'w ffydd ynddo wanychu; sicr iddynt oll ei adael; ac i Pedr, o honynt, ei wadu. † Gwyddai yr I brophwydoliaeth yn Zech. 13. 7. mai y noson athrist hòno yr oedd chyflawni. Efe oedd y Bugail oedd daro, a'i ddisgyblion oedd y praid gael eu gwasgaru. ‡ Dywedodd hyn, debyg i'w cysuro hwynt: fel pe dy

au yr efengylwyr yn ysgrifenu,
o amser ar ol clywed ymad-
Hiachawdwr. Dengys hyny yr
n nad ydynt oll yn adrodd pob
air. Amser caniad y ceiliog a
anner nos i dri o'r gloch yn y
thri o'r gloch yn benaf, gan y
af croch tua thoriad y dydd, a
yn ail ganiad y ceiliog; a phryd
fordd o hynodrwydd, yn ganiad
Yn adnodau 70, 72, a 74, o'r
gwelwn i Pedr wadu dair gwaith
d y ceiliog, a phob tro yn waeth,
regu a thyngu nad adwaenai efe
Gan fod y peth yn eithaf pell oddi-
Pedr y pryd hwnw, daliodd i
dai, serch gorfod marw. Ni
rybodaeth Iesu, ni chredai ei
wyll ei galon ei hun, ac nis
am y brofedigaeth oedd i ddy-

a y daeth yr Iesu gyd â
an a elwid * Gethsemane,
dodd wrth ei ddisgyblion,
yma, [c] tra yr elwyf a
cw.

Luc 22. 39. Ioan 18. 1. [c] adn. 39, 42.
. 1—3, 13—15. Heb. 5. 7.

air Gethsemane yw, Dyffryn y
ai oddiwrth frasder y ddaear yn
eu yntau yr olew-wydd a dyfai
o. Pentref bychan oedd Geth-
iw Jerusalem, wrth droed myn-
wydd; ac yr oedd yno ardd, lle
Iesu yn aml fyned i weddïo,

efe a gymmerth [d] Pedr, a
bedëus, ac a ddechreuodd
ymofidio.

wg: gosododd ei wyneb fel callestr, a gwydd-
ai na chywilyddid mo hóno yn y diwedd.
‡ Arhoswch yma," ebai efe wrth y tri thyst,
ac edrychwch pa fodd y bydd gyda mi, a
gwyliwch drosoch eich hunain hefyd. Nid
oedd yn gofyn cymmorth yn y byd ganddynt,
ond gwylio.

39 * Ac wedi iddo fyned ychydig ym mlaen, [h] † efe a syrthiodd ar ei wyneb, [i] gan weddïo, a dywedyd, [k] ‡ Fy Nhad, [l] os yw bosibl, [m] aed y cwppan hwn heibio oddi wrthyf: etto [n] nid fel yr ydwyf fi yn ewyllysio, ond fel yr ydwyt ti.

[h] Gen. 17. 3. Num. 14. 5. a 16. 22. 1 Cron. 21. 16. Esec. 1. 28. Luc 17. 16. Act. 10. 25. Dat. 19. 10. [i] Marc 14. 35, 36. Luc 22. 41, 42. [k] adn. 42. Ioan 11. 41. a 12. 27. [l] pen. 24. 24. Marc 13. 22. [m] pen. 20. 22. Ioan 18. 11. [n] 2 Sam. 15. 26. Ioan 12. 28. a 14. 31. Rhuf. 15. 1—3. Phil. 2. 8.

* Tuag ergyd cáreg medd Luc 22. 41. Mae gweddi ddirgel yn caru neillduaeth, hyd yn nod oddiwrth y cyfeillion goreu. † Efe a aeth ar ei wyneb medd Luc, mae yn debyg iddo fyned ar ei liniau yn gyntaf, ac wedi hyny syrthio ar ei wyneb: yr oedd teimladau gofidus ei feddwl yn myned ag ef i bob agwedd. Syrthiodd Abraham ar ei wyneb, Gen. 17. 17. felly Moses ac Aaron, Num. 16. 22, 45. Mae syrthio ar y wyneb bob amser yn arwyddo cynhyrfiadau cyffröus y meddwl. Gwel Jos. 7. 6, 7. a Job 1. 20. ac felly yr oedd yma, mwy nac yn neb arall erioed. ‡ "Os ewyllysi droi heibio y cwpan hwn oddi wrthyf," medd Luc 22. 42. felly mae *ewyllysio* Luc yn eglurhâu *posibl* Mathew. Mae pob peth yn bosibl gyda Duw, ond nid yw yn ewyllysio pob peth. Nid oedd yn ewyllysio troi y cwpan hwn heibio, am hyny nid oedd yn bosibl. Nid oedd yn bosibl o herwydd ar-

ellwch chwi wylied un awr gyd â mi?

[o] adn. 45. pen. 25. 5. Can. 5. 2. Marc 14. 37. Luc 9. 32. a 22. 45. [p] adn. 35. Barn. 9. 38. 1 Sam. 26. 15, 16. 1 Bren. 20. 11.

41 [q] ‡Gwyliwch a gweddïwch, [r] fel nad eloch i brofedigaeth. [s] ‖ Yr ysbryd yn ddiau *sydd* yn barod, eithr y cnawd *sydd* wan.

[q] pen. 24. 42. a 25. 13. Marc 13. 33—37. a 14. 38. Luc 21. 36. a 22. 40, 46. 1 Cor. 16. 13. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8. Dat. 16. 15. [r] pen. 6. 13. Luc 8. 13. a 11. 4. 1 Cor. 10. 13. 2 Pedr 2. 9. Dat. 3. 10. [s] Salm 119. 4, 5. 24, 25, 32, 35—37, 115—117, 173, 174. Es. 26. 8, 9. Rhuf. 7. 18—25. a 8. 3. 1 Cor. 9. 27. Gal. 5. 16, 17, 24. Phil. 3. 12—14.

* Er bod calonau y disgyblion hyn yn gywir tuag at Grist; er eu proffes gadarn yn ddiweddar o ymlyniad wrtho; er y rhybudd a roddasai efe iddynt y deuai profedigaeth; ac er ei orchymyn caeth iddynt wylio; cysgu a wnaethant yn lled fuan. † Cyfeiriodd Iesu y cerydd yn benaf at Pedr, (a'r lleill hefyd,) am mai Pedr oedd wedi gwneyd y broffes hyfaf, ac efe oedd yn y perygl mwyaf. ‡ "Gwyliwch," ebai efe drachefn, nid er fy mwyn I yn gymmaint, ond er eich mwyn eich hunain, nad eloch i brofedigaeth, yr hon sydd yn awr yn nesâu bob mynyd arnoch chwi a minnau. Wrth fod gweddïo yn gyssylltedig â gwylio yma, rhaid i ni ddeall mai nid gwylio rhag i'r corph gysgu yn unig a feddylir; ond gwylio yn ysbrydol rhag profedigaeth. ‖ Er bod eu hysbrydoedd hwy trwy Dduw yn wir ewyllysgar i lynu wrtho ef, ïe, hyd farw; eto yr oedd y cnawd, sef eu natur, yn wàn i ddyoddef erlid a gwawd er ei fwyn ef, heb gael ei nerthu gan Dduw i hyny: ac am hyn y dylasent fod yn gweddïo. Tybia rhai mai esgusodiad dros wendidau dynion duwiol, yw y geiriau uchod, ond pell iawn oddi wrth hyny; rhybudd ydynt, o wendid ein natur, a rheswm, pa ham y dylem ni wylio a gweddïo, am fod ein natur yn wàn.

42 * Efe a aeth drachefn [t] yr ail waith, ac a weddïodd, gan ddywedyd, Fy Nhad, onis gall y cwppan hwn fyned heibio oddi wrthyf, na byddo i mi yfed o hono, gwneler dy ewyllys di.

[t] adn. 39. Salm 22. 1, 2. a 69. 1—3, 17, 18. a 88. 1, 2. Marc 14. 39, 40. Heb. 4. 15. a 5. 7, 8.

43 † Ac efe a ddaeth, ac a'u cafodd hwy yn cysgu drachefn: [u] canys yr oedd eu llygaid hwy wedi trymhâu.

[u] Diar. 23. 34. Jona 1. 6. Luc 9. 32. Act. 20. 9. Rhuf. 13. 1. 1 Thes. 5. 6—8.

* Nid oes dim i'w chwanegu ar yr adnod hon, ond bod y cyfryngwr, pe byddai modd, yn fwy ymroddgar i ewyllys Duw nac yn ei weddi y tro cyntaf. † Buan y cafodd y disgyblion wybod drwy brofiad, bod y cnawd yn wàn. Dïammau iddynt wneyd a allent i ymgadw yn effro; ond wedi trafferth y dydd o'r blaen, yn parotôi y Pasg, &c. yr oedd eu llygaid yn trymâu er pob ymdrech, a chysgu a wnaethant yr ail waith.

44 Ac efe a'u gadawodd hwynt, ac a aeth ymaith drachefn, ac [x] a weddïodd y drydedd waith, * gan ddywedyd yr un geiriau.

[x] pen. 6. 7. Dan. 9. 17—19. Luc 18. 1. 2 Cor. 12. 8.

45 Yna y daeth efe at ei ddis-
ion, ac a ddywedodd wrthynt, [y] † C
wch bellach, a gorphwyswch:
[z] y mae yr awr wedi nesâu, a M
dyn a draddodir i ddwylaw pech
iaid.

[y] 1 Bren. 18. 27. Preg. 11. 9. [z] adn. 2, 14,
14. 41, 42. Luc 22. 53. Ioan 13. 1. a 17. 1.

46 ‡ Codwch, [a] awn: wele nes
yr hwn sydd yn fy mradychu.

[a] 1 Sam. 17. 48. Luc 9. 51. a 12. 50. a 22. 15,
31. Act. 21. 13.

* Nid yr un geiriau yn hollol, mae y
yg, ond yr un mater, ac yn agos yr u
iau. Yr oedd gweddïo fel hyn dair
mewn cyn lleied amser yn dangos maw
dyoddefiadau oedd yn dyfod ar Iesu, a
fa ei feddwl a'i daerineb yntau yn wy
dyoddefiadau hyny. † Cerydd tyner a
fwyn iawn a roddodd efe i'w ddisgyb
tro o'r blaen, ac ystyried ei fod ef
mewn cymmaint trallod: yr hyn a dde
ni nad yw ein gofidiau a'n croesau dd
esgus i ni, i fod yn anynad ac yn
dymherus wrth eraill. Mae y cerydd
beth yn llymach: fel pe dywedasai y
Cysgwch a gorphwyswch bellach, os g
ac os beiddiwch. Nid oedd fy ng
dròm a chaled I ddim yn ddigon i'ch
yn effro; yn awr mae awr eich profe
chwi a minnau wedi dyfod, ac nis
chwi mwy na minnau gysgu mwyach
âodd yr hwn sydd yn fy mradychu, a
dyn a draddodir. ‡ "Codwch, awn
oedd Crist yma yn ymwroli, ac yn m
wynebu yn gadarn ar ei holl elynion
frwydr fawr.

47 Ac efe etto yn llefaru, [b]
Judas, * un o'r deuddeg, a dda
chyd âg ef † dyrfa fawr â chled
a ffyn, ‡ oddi wrth yr arch-off
a henuriaid y bobl.

[b] adn. 55. Marc 14. 43. Luc 22. 47, 48. Ioan
Act. 1. 16.

* Mae Judas yn cael ei alw yn un
ddeg o hyd; oblegid y mae hyny yn m
ei drosedd ef, ac yn dangos gonestrw
anmhleidgarwch yr ysgrifenwyr san
nid ydynt yn celu y gwirionedd er n
ydyw. † Yn Ioan 18. 12, dywedir
fyddin, a'r milwriaid, a swyddogion y
ewon, oedd y dyrfa fawr hon. O ran
hun a'i ychydig ddisgyblion gweiniaid
asai raid iddynt wrth gleddyfau a ffy
yr oeddynt hwy o hyd yn ofni
‡ Rhoddwyd gwarant i ddàl yr Iesu,
debyg, oddiwrth y Senedd fawr, yr h
wid y Sanhedrim; a danfonwyd bydd
wyr Rhufeinig dàn olygiaeth rhai o'r o
i'w ddàl ef. Byddai llawer o'r milw
yn Jerusalem yn wastad ar ŵyl y p
prif wyliau eraill, rhag ofn y byddai
a gwrthryfel yn mhlith yr Iuddewon.

48 A'r hwn a'i bradychodd e
sai arwydd iddynt, gan ddyw
[c] * Pa un bynnag a gusanwyf, h
yw efe: [d] † deliwch ef.

[c] 2 Sam. 3. 27. a 20. 9, 10. Salm 28. 3.
[d] Marc 14. 44.

49 Ac yn ebrwydd y daeth at yr Iesu, ac a ddywedodd, [e] Henffych well, Athraw; [f] ac a'i cusanodd ef.

[e] pen. 27. 29, 30. Marc 15. 18. Ioan 19. 3. [f] Gen. 27. 26. 1 Sam. 10. 1. Diar. 27. 6. Marc 14. 45, 46. Luc 7. 45. 1 Thes. 5. 26.

* Tybir y byddai yr Iesu yn ei fawr ostyngeiddrwydd a'i addfwynder, yn goddef i'w ddisgyblion ei gyfarch ef â chusan, pan ddychwelent ato wedi bod yn absenol am ychydig ar ryw achos. Dyma'r arwydd a roddodd Judas i'r dyrfa; ac yr oedd yn ddigon hyf a digywilydd i wneyd fel y dywedasai. † "Delwch ef, a dygwch ymaith yn sicr," yw y geiriau yn Marc 14. 44; fel pe dywedasai, Mae efe wedi dianc amryw weithiau o afael ei elynion, mewn modd rhyfedd, a gwyrthiol; am hyny cymmerwch ofal ato, os dianc wna efe ar ol i chwi ei gael yn eich dwylo, ydded y bai arnoch chwi, ac nid arnaf fi.

50 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, * Y cyfaill, † i ba beth y daethost? Yna y daethant ac y rhoisant ddwylaw ar yr Iesu, ac a'i daliasant ef.

[g] pen. 20. 13. 2 Sam. 16. 17. Salm 41. 9. a 55. 13, 14. [h] 72. 48.

* Dull cyffredin o ddywedyd yw hyn, "y cyfaill;" ond yma mae yn arwyddo mwy na hyny; sef y peth a fuasai Judas yn ei broffesu, ac yr hyn a ddylasai fod yn barâus ac mewn gwirionedd. Gwawd-iaith lèm ydyw, yn ceryddu Judas am ei frad a'i ragrith. † "I ba beth y daethost;" sef i ba beth y daethost fel hyn, gyda byddin o wŷr arfog? Pa fodd y mae cysoni Henffych well, Athraw, cusanu, â thyrfa o filwyr fel hyn? O ragrith ofnadwy, a drygioni, sydd yn nghalon dyn! yn enwedig gwrthgiliwr; y gelyn gwaethaf, a mwyaf dichellgar i Grist a'i eglwys.

51 * Ac wele, [h] un o'r rhai oedd gyd â'r Iesu, a estynodd *ei* law, ac a dynodd ei gleddyf, ac a darawodd was yr arch-offeiriad, ac a dorrodd ei glust ef.

[i] adn. 35. Marc 14. 47. Luc 9. 55. a 22. 36—38, 49—51. [k] 18. 10, 11, 36. 2 Cor. 10. 4.

52 Yna y dywedodd yr Iesu wrtho, Dychwel dy gleddyf i'w le: ‡ canys pawb a'r a gymmerant gleddyf, a ddifethir â chleddyf.

[j] pen. 5. 39. Rhuf. 12. 19. 1 Cor. 4. 11, 12. 1 Thes. 5. 15. 1 Pedr 2. 21—23. a 3. 9. [k] pen. 23. 34—36. Gen. 9. 6. Salm 55. 23. Esec. 35. 5, 6. Dat. 13. 10. a 16. 6.

53 A ydwyt ti yn tybied nas gallaf yr awr hon ddeisyf ar fy Nhad, [l] ac a rydd yn y fan i mi fwy na deuddeg [m] lleng o angelion?

[l] pen. 25. 31. 2 Bren. 6. 17. Dan. 7. 10. 2 Thes. 1. 7. [m] 14. [m] pen. 10. 1, 2. [n] Luc 8. 30.

54 [o] § Pa fodd ynte y cyflawnid yr ysgrythyrau, mai felly y gorfydd bod?

[o] adn. 24. Salm 22. a 69. Es. 53. Dan. 9. 24—26. Zec. 13. 7. Luc 24. 44—46. Ioan 10. 35. Act. 1. 16.

* Dywed Ioan 18. 10, mai Simon Pedr a dynodd ei gleddyf, ac mai Malchus oedd enw gwas yr arch-offeiriad. Pa fodd y daeth fod cleddyf gan Simon, gwel Luc 22. 35—38. Heblaw bod Pedr yn ddyn *mwy byrbwyll* na'r disgyblion eraill o naturiaeth, fel y mae yn amlwg ei fod; efallai ei fod yn cofio ei adduned, o farw yn hytrach na gwadu ei Arglwydd, ac fel hyn yn meddwl dangos ei ddewrder a'i ymlyniad wrtho: ond annoeth iawn oedd ei ymddygiad yn y tro hwn, a rhyfedd fel y collodd ei ysbryd mewn ychydig amser wedi hyny. † Rhyfedd na buasai efe yn taro Judas, y bradwr, yn hytrach na neb arall; ond, efallai, nad oedd efe yn deall y pryd hwnw, mai i'r dyben o fradychu y daethai efe; neu, ynte, fod Judas wedi cilio i rywle i ganol y dorf, yn y fan wedi cyflawni ei weithred fradychus: ac, efallai, fod Malchus yn fwy prysur a blaenllaw na neb arall, yn dàl yr Iesu. ‡ Mae yn bur debygol mai ei ddifetha a gawsai Pedr y pryd hwnw, oni buasai i'r Arglwydd Iesu mewn modd dirgelaidd attal cynddeiriogrwydd y dyrfa. Tybir fod yma gyfeiriad at y farn a ddaeth ar yr Iuddewon hefyd: daethant hwy â chleddyfau i ddàl Iesu, a chyn pen hir difethwyd hwythau â chleddyf y Rhufeiniaid. ‖ Gwyddai Iesu fod ei awr wedi dyfod, ac nid oedd yn meddwl gwrthsefyll ei elynion: a phe buasai, nid oedd arno angen cymmorth egwan Pedr a'i gleddyf; canys gallasai gael deuddeg lleng o angelion gan ei Dad, dim ond eu gofyn. Dosparthid y milwyr Rhufeinig yn llengau, chwe mil yn mhob lleng medd rhai, rhagor medd eraill. Nid aml yr ymddiriedid deuddeg lleng i ofal y blaenor penaf yn mhlith y Rhufeiniaid, ond hawdd y gallasai Iesu gael mwy na hyny gan ei Dad: a phan ystyriom y dinystr a wnaeth un angel yn ngwersyll yr Asyriaid, buasai y fyddin hon yn ofnadwy iawn. § Yr ysgrythyrau cyfeiriol yw yr agoriad gorau ar adnod 54.

55 Yn yr awr honno y dywedodd yr Iesu wrth y torfeydd, [p] * Ai megis at leidr y daethoch chwi allan, â chleddyfau a ffyn i'm dal i? [q] yr oeddwn i beunydd gyd â chwi yn eistedd yn dysgu yn y deml, ac ni'm daliasoch.

[p] Marc 14. 48—50. Luc 22. 52, 53. [q] Marc 12. 35. Luc 21. 37, 38. Ioan 8. 2. a 18. 20, 21.

56 A hyn oll a wnaethpwyd, [r] fel y cyflawnid ysgrythyrau y prophwydi. [s] † Yna yr holl ddisgyblion a'i gadawsant ef, ac a ffoisant.

[r] adn. 54. Es. 44. 26. Act. 2. 23. [s] adn. 31. Marc 14. 50—52. Ioan 16. 32. a 18. 8, 9, 16. 2 Tim. 4. 16.

* Er bod ein Harglwydd yma yn ymroddi i ddwylo ei elynion, eto wrth roddi ei hun i fynu mae yn hòni ei ddiniweidrwydd: nid lleidr na drwg-weithredwr oedd efe, ac nid oedd angenrhaid ei ddàl fel y cyfryw: gallasent ei gael yn y deml bob dydd, nid yn terfysgu ond yn dysgu y bobl. † Pan welodd y disgyblion ei ddàl ef, hwy a'i gadawsant ac a ffoisant: efallai eu bod yn meddwl o hyd tan yn awr, y buasai efe yn ei waredu ei hun fel y gwnaethai rai gweithiau o'r blaen: diammau iddynt ofni y cawsent hwythau eu cymmeryd i fynu hefyd, fel ei ganlynwyr ef. Beth bynag oedd eu meddyliau a'u hofnau, annheilwng iawn yr ymddygasant yn y tro hwn; ac maent yn dysgu i ni na roddom ormod hyder ar gyfeillach y dynion gorau. Eto, ni ddylem goll-farnu pawb a gilio mewn profedigaeth.

57 ¶ A'r [t] rhai a ddaliasent yr Iesu, a'*i* dygasant *ef* ymaith at * Caiaphas yr arch-offeiriad, lle yr oedd yr ysgrifenyddion a'r henuriaid wedi ymgasglu ynghyd.

t Salm 56. 5, 6. Marc 14. 53, 54. Luc 22 54, 55. Ioan 11. 49. a 18. 12—14, 24.

* Dygasant ef at Annas chwegrwn Caiaphas yn gyntaf medd Ioan 18. 13, ac oddi yno at Caiaphas, mae yn debyg, lle'r oedd y cyngor wedi ymgyfarfod, hyd yn nod yn nyfnder nos: gymmaint oedd eu hawydd am gael Iesu i'w crafangau!

58 * A Phedr a'i canlynodd ef o hirbell, hyd yn llys yr arch-offeiriad; [u] † ac a aeth i mewn, ac a eisteddodd gyd â'r gweision, i weled y diwedd.

u Ioan 18. 15, 16, 25.

* Mae yn debyg i Pedr ddychwelyd yn bur fuan wedi ffoi a gadael yr Iesu yn yr ardd, ond erbyn hyn nid oedd yn ddigon calonog i lynu wrtho, dim ond canlyn o hirbell. † Dyma gam annoeth arall a wnaeth Pedr; trwy daro gwas yr arch-offeiriad gwnaeth ei hun yn agored i berygl, ac yr oedd yn ofni canlyn Iesu yn amlwg fel ei ddisgybl; am hyny ni ddylasai mewn un modd fyned i lys yr arch-offeiriad, gan ei fod wrth hyny yn ei osod ei hun yn ngafael profedigaeth. Gwelwn yma gredadyn gwrol wedi dechreu dyrysu.

59 * A'r arch-offeiriaid a'r henuriaid, a'r holl gynghor, [x] a geisiasant gau-dystiolaeth yn erbyn yr Iesu, fel y rhoddent ef i farwolaeth;

x Deut. 19. 16—21. 1 Bren. 21. 8—13. Salm 27. 12. a 35. 11, 12. a 94. 20, 21. Diar. 25. 18. Marc 14. 55, 56. Act 6. 11—13. a 24. 1—13.

60 Ac [y] nis cawsant: ïe, er dyfod *yno* gau-dystion lawer, ni chawsant. [z] Eithr o'r diwedd fe a ddaeth dau gau-dyst,

y Dan. 6. 4, 5. Tit. 2. 8. 1 Pedr 3. 16. z Deut. 19. 15. Marc 14. 57—59.

* Yr oedd y Senedd ddrygionus hon yn penderfynu rhoddi yr Iesu i farwolaeth ryw ffordd neu gilydd, ac os gallent wneyd hyny dan rith o gyfiawnder, goreu i gyd. Gwyddent nas gallent hyny, hyd yn nod yn rhithiol, heb gyflogi gau-dystion; ac er cael digon o'r cyfryw am arian, eto nid oedd yr un dau o honynt yn cytuno yn yr un chwedl gelwyddog; ac heb ddau ni wnaethai mo'r tro yn wyneb y gyfraith, Deut. 19. 15. Mewn prawf yn erbyn twyllwyr a gau-brophwydi, yr oedd yn rhydd dywedyd y peth a fŷnid, gwir neu anwir; gan nas goddefid i neb ddywedyd dim er amddiffyniad i'r cyhuddedig. Mae hyn yn dangos fod dallineb a drygioni y dysgawdwyr Iuddewig yn fawr uwchlaw amgyffred.

61 * Ac a ddywedasant, [a] Hwn a ddywedodd, [b] † Mi a allaf ddinystrio teml Dduw, a'i hadeiladu mewn tri diwrnod.

a adn. 71. pen. 12. 24. Gen. 19. 9. 1 Bren. 22. 27. 2 Bren. 9. 11. Salm 22. 6, 7. Es. 49. 7, a 53. 3. Luc 23. 2. Ioan 9. 29. Act. 17. 18. a 18. 13. a 22. 22. b pen. 27. 40. Jer. 26. 8—11, 16—19. Marc 15. 29. Ioan 2. 19—21. Act. 6. 13.

* Yn niwedd adn. 60, dywedir iddynt gael *dau gau-dyst*, ond nid oedd y rhai hyny chwaith yn cytuno yn yr un dy[...] Marc 14. 59. † Wrth gymharu adro[...] geiriau hyn gan y gau-dystion, â'r llefarwyd hwy gan Iesu yn Ioan 2. 1[...] ir eu bod wedi cael eu cam-adrodd yma. "Dinystriwch y deml hon," me[...] gan feddwl teml ei gorph, Ioan 2. 2[...] a allaf ddinystrio teml Dduw," med[...] dystion; gan feddwl y deml yn Je[...] Pe buasai y dystiolaeth hon yn holl[...] nid yw yn ymddangos fod dim ynd[...] farnu Crist, a methodd yr arch-off[...] gwneyd dim o hóni.

62 * A chyfododd yr arch-of[...] ac a ddywedodd wrtho, [c] A at[...] ddim? beth *y mae* y rhai hy[...] dystiolaethu yn dy erbyn?

c pen. 27. 12—14. Marc 14. 60. Luc 23. 9. I[...] 23. a 19. 9—11.

63 † Ond [d] yr Iesu a d[...] ‡ A'r arch-offeiriad gan atteb [...]wedodd wrtho, [e] ‖ Yr ydwyf [...] dynghedu di trwy y Duw [...] [f] ddywedyd o honot i ni, ai t[...] [g] y Crist, Mab Duw.

d Salm 38. 12—14. Es. 53. 7. Dan. 3. 16. [...] 35. 1 Pedr 2. 23. e Lef. 5. 1. Num. 5. 19—[...] 22. 16. 2 Cron. 18. 15. Diar. 29. 24. f Marc [...] 22. 66—71. Ioan 8. 25. a 10. 24. a 18. 37. g [...] a 27. 40, 43, 54. Salm 2. 6, 7. Es. 9. 6, 7. Ioa[...] a 3. 16—18. a 5. 18—25. a 6. 69. a 10. 30, 36. a [...] 31. 1 Ioan 5. 11—13.

* Cymmerai yr arch-offeiriad trah[...] arno, ei fod wedi cael digon yn erbyn[...] a rhyfeddai ei fod yn peidio ateb [...] hun: braidd na ddywedai fod ei [...]rwydd yn ddirmyg ar y llys, ac yn [...] o'r bai. † Ond yr Iesu o hyd a [...] Hawdd y gallasai wrth-brofi y fath [...] ond nid oedd yn werth ganddo. Gw[...] bod hwy yn penderfynu ei dori ym[...] hyny gadawodd iddynt gymmeryd e[...] Ac yn hyn hefyd, yr oedd yn cyflawn[...]wydoliaeth, Esaiah 53. 7. "Ac f[...] dafad o flaen y rhai a'i cneifiai, felly [...]orai yntau ei enau." ‡ Gan nas [...] arch-offeiriad wneyd dim o dystiolae[...] dystion, mae yn ceisio maglu a phro[...] trwy fater arall; ai efe oedd Mab D[...] y Messiah. Nid er mwyn credu [...] oedd yn chwennych gwybod; ond i[...] o'i euog-farnu am gabledd, os adde[...] yn Fab Duw; neu os gwadai, yr oe[...] barod i'w farnu ef am wadu yr hyn [...] ai efe o'r blaen wrth eraill. ‖ Cym[...] arch-offeiriad arno fod yn ddifrifol [...] pe dywedasai, Dywed i ni y gwir, fel [...] it ar dy lw, ac yn ngŵydd y Duw [...] yr wyf fi, fel arch-offeiriad Duw yn [...] barn a melltith ofnadwy arnat os [...] wedi, ac os na ddywedi y gwirionedd[...]

64 * Yr Iesu a ddywedodd[...] [h] Ti a ddywedaist: eithr m[...] chwi, [i] † Ar ol hyn y gwelwch[...] dyn yn eistedd ar [k] ddeheulaw[...] ac yn dyfod ar gymmylau y n[...]

h adn. 25. pen. 27. 11. Marc 14. 62. Luc 22[...] 37. i pen. 16. 27. a 24. 30. a 25. 31. Dan. 7. [...] 27. Ioan 1. 50, 51. Act. 1. 11. Rhuf. 14. 10. 1 [...] Dat. 1. 7. a 20. 11. k Salm 110. 1. Act. 7. 5[...] a 12. 2.

d: pa raid i ni mwy wrth
wele, yr awrhon y clywsoch
ld ef.

10. 2 Bren. 18. 37. a 19. 1—3. Jer. 36. 24. 14. m pen. 9. 3. 1 Bren. 21. 10—13. Luc 5. 3, 36.

ɛth dybygwch chwi? ‡ Hwy-
i atteb a ddywedasant, [n] Y
yn euog o farwolaeth.

. 11—16. Ioan 19. 7. Act. 7. 52. a 13. 27, 28.

ɛrddid i'r arch-offeiriad rwygo ei amryw o achosion y caniattèid i raill eu rhwygo, Lef. 21. 10; ond gabledd, neu ryw ddrwg cyhoedd- yn ganiatâol iddo eu rhwygo. 'e bod Iesu wedi cablu yn ddych- herwydd iddo addef ei hun yn Fab ɪhenderfynai yn y fàn nad oedd ychwaneg o dystion na thystiol- erbyn ef, ond bod ei eiriau ef ei gon i'w euog-farnu ef. ‡ A hyn y ' rhan fwyaf o'r cyngor; ei fod ef ı, ac yn euog o farwolaeth: ond Vicodemus a Joseph o Arimathea chytunasant hwy â'r ddedfryd fyr- ɪghyfiawn hon, Luc 23. 50, 51.

'na [o] y poerasant yn ei wyn-
cernodiasant; [p] eraill a'i tar-
' â gwïail,

30. Num. 12. 14. Deut. 25. 9. Job 30. 9—11. , 14. a 53. 3. Marc 14. 65. a 15. 19. 1 Cor. 4. i. p pen. 5. 39. 1 Bren. 22. 24. Jer. 20. 2. . Ioan 18. 22. Act. 23. 2, 2. 2 Cor. 11. 20, 21.

n ddywedyd, [q] Prophwyda
Crist, Pwy yw yr hwn a'th
l?

ar gyhoedd pawb! Peth enbyd yw i grist-ionogion fyned i leoedd profedigaethus.

71 * A [x] phan aeth efe allan i'r porth, gwelodd un arall ef; a *hi* a ddywedodd wrth y rhai oedd yno, [y] Yr oedd hwn hefyd gyd â'r Iesu o Nazareth.

x Marc 14. 69, 60. Luc 22. 58. Ioan 18. 25—27. y adn. 61.

72 † A thrachefn efe a wadodd [z] trwy lŵ, [a] Nid adwaen i y dyn.

z pen. 5 34—36. Ex. 20. 7. Es. 48. 1. Zep 5. 3, 4. a 8. 17. Mal. 3. 5. Act. 5. 3, 4. a adn. 74. Luc 22. 34.

* Gwedi syrthio yn y brofedigaeth gyntaf, mae'n debyg i Pedr feddwl am fyned ym-aith, ond erbyn ei fod yn y porth, dyma ryw un arall yn ymosod arno yr un modd a'r gyntaf: † ac os gwàn oedd efe y tro cyntaf, aeth yn wânach, a syrthiodd yn ddyfnach y tro hwn; gwadodd trwy *lw* y waith hon nad adwaenai efe y dyn. Beth yw y dynion gor-au pan y gadawo Duw hwynt!

73 * Ac ychydig wedi, daeth y rhai oedd yn sefyll ger llaw, ac a ddy-wedasant wrth Pedr, [b] Yn wir yr wyt tithau *yn un* o honynt; [c] † canys y mae dy leferydd yn dy gyhuddo.

b Luc 22. 59, 60. Ioan 18. 26, 27. c Barn. 12. 6. Neh. 13. 24.

74 ‡ Yna [d] y dechreuodd efe regu a thyngu, [e] Nid adwaen i y dyn. [f] || Ac yn y man y canodd y ceiliog.

d pen. 27. 25. Barn. 17. 2. a 21. 18. 1 Sam. 14. 24—28. Marc 14. 71. Act. 23. 12—14. Rhuf. 9. 3. 1 Cor. 16. 22. e pen. 10. 28, 32, 33. Ioan 21. 15—17. Dat. 3. 19. f Marc

ar wyl y Pasg, ond ni chyd-saif y traddodiad ofer-goelus hyny â gwirionedd yr hanes hwn.

75 * A [g] chofiodd Pedr air yr Iesu, yr hwn a ddywedasai wrtho, Cyn canu o'r ceiliog, ti a'm gwedi deirgwaith. [h] Ac efe a aeth allan, ac a wylodd yn chwerw-dost.

g adn. 34. Luc 23. 61, 62. Ioan 13. 38. h pen. 27. 3—5. Luc 22. 32. Rhuf. 7. 18—20. 1 Cor. 4. 7. Gal. 6. 1. 1 Pedr 1. 5.

* Syrthiodd Pedr yn alaethus iawn yn wyneb ei brofedigaeth; ond nid hir y gadawodd Duw ef yn y syrthiad hwnw: adferodd ef yn fuan, yn rasol, ac yn effeithiol. Yr oedd ei edifeirwch mòr amlwg a'i fai; efe a wylodd yn chwerw-dost: ac yr oedd ei holl fywyd o hyny allan yn brawf diammheuol o wirionedd ei adferiad. Caniad y ceiliog, cofio gair yr Iesu, ac edrychiad yr Iesu, Luc 22. 61. a fu fel moddion ei adferiad. "Seith-waith y syrth y cyfiawn, ac efe a gyfyd drachefn." "Yr hwn sydd yn sefyll, edryched na syrthio."

PEN. XXVII.

Rhoddi Crist yn rhwym at Pilat, &c.

*A phan [a] ddaeth y bore, [b] cydymgynghorodd yr holl arch-offeiriaid, a henuriaid y bobl, yn erbyn yr Iesu, *fel* y rhoddent ef i farwolaeth.

a Barn. 16. 2. 1 Sam. 19. 11. Diar. 4. 16—18. Mica 2. 1. Luc 22. 66. Act. 5. 21. b pen. 23. 13. a 26. 3, 4. Salm 2. 2. Marc 15. 1. Luc 23. 1, 2. Ioan 18. 28. Act. 4. 24—28.

2 † Ac wedi iddynt [c] ei rwymo, hwy a'*i* dygasant *ef* ymaith, [d] ‡ ac a'i traddodasant ef i Pontius Pilat y rhaglaw.

c Gen. 22. 9. Ioan 18. 12, 24. Act. 9. 2. a 12. 6. a 21. 33. a 22. 25, 29. a 24. 27. a 28. 20. 2 Tim. 2. 9. Heb. 13. 3. d pen. 20. 19. Luc 18. 32, 33. a 20. 20. Act. 3. 13.

* Cawsom hanes gweithrediadau y noson erchyll o'r blaen eisoes, ac yn awr, wedi ychydig iawn o orphwys, dyma elynion Iesu i fynu yn fore iawn eto. Yr oeddynt wedi penderfynu ei fod yn haeddu marw o'r blaen: a'r pwnc yn awr oedd, cyflawni y penderfyniad hwnw mòr fuan ag yr oedd dichon. † Rhwymwyd yr Iesu o'r blaen, pan ddaliwyd ef; ond efallai iddynt ei ryddâu ef o'r rhwymau hyny tra bu dan holiad, ac yn awr ei ail rwymo: neu, ynte, iddynt ei rwymo yn gaethach nac o'r blaen. ‡ Gan fod yr Iuddewon y pryd hwn dân iau y Rhufeiniaid, nid oedd awdurdod ganddynt i osod neb i farwolaeth heb gydsyniad y Rhaglaw Rhufeinig: a chan mai croeshoeliad oedd y farwolaeth Rufeinig, yr oeddynt yn fwy ewyllysgar i draddodi yr Iesu i Pilat, fel y rhoddid ef i'r farwolaeth echryslawn hòno.

3 ¶ * Yna [e] pan welodd Judas, yr hwn a'i bradychodd ef, ddarfod ei gondemnio ef, [f] † bu edifar ganddo, ‡ ac a ddug drachefn y deg ar hugain arian i'r arch-offeiriaid a'r henuriaid.

e pen. 26. 14—16, 47—50. Marc 14. 10, 11, 43—46. Luc 22. 2—6, 47, 48. Ioan 13. 2, 27. a 18. 3. f Job 20. 5. 15—29. 2 Cor. 7. 10.

4 Gan ddywedyd, [g] ‖ Pechais, § gan *fradychu* [h] gwaed gwirion. ** Hwythau a ddywedasant, [i] Pa beth *yw hyny* ni? [k] edrych di.

g Gen. 42. 21, 22. Ex. 9. 27. a 10. 16, 17. a 12. 1 Sam. 15. 24, 30, 1 Bren. 21. 27. Rhuf. 3. 19. h adn. 23, 24, 54. Jer. 26. 15. Jona 1. 14. Luc 23. 22, 41, 47. 19. 7. Act. 13. 28. Heb. 7. 26. 1 Pedr 1. 19. i adn. Act. 18. 15—17. 1 Tim. 4. 2. Tit. 1. 16. 1 Ioan 2. 12. 11. 10. k 1 Sam. 28. 16—20. Job 13. 4. a 16. 2. Luc 25, 26.

5 ‡ † Ac wedi iddo daflu yr arian y y deml, [l] efe a ymadawodd, ‡‡ ac a aeth ac a ymgrogodd.

l Barn. 9. 54. 1 Sam. 31. 4, 5. 2 Sam. 17. 23. 1 Bren. 18. Job 2. 9. a 7. 15. Act 1. 18, 19.

* Tybia rhai mai ar ol condemnio Crist gan Pilat, y dygwyddodd y pethau a grybwyllir yn yr adnodau hyn yn nghylch Judas, a bod Mathew wedi gosod yr hanes allan o'i iawn drefn yma: ond nid yw hyny o bwys yn y byd. † Pan welodd Judas gondemnio yr Iesu, efe a edifarhâodd; ond nid mewn gwir ostyngiad a galar duwiol, yn nghyd a ffydd, gobaith, a chariad: yr oedd yn ddrwg ganddo iddo wneuthur y weithred fradychus, ac e lanwyd ei galon a'i gydwybod âg euogrwydd a dychryn ofnadwy. ‡ Aeth yn gymaint gwasgfa arno, fel y bu gorfod iddo megys cyfog yr arian drachefn, yn debyg i ddyn yn cyfog gwenwyn, ond yn rhy ddiweddar, ar ol iddo ei wenwyno yn farwol anfeddyginiaethol. Mae pechod yn felus y genau, ond yn chwerw iawn yn y bol. ‖ Cyfaddefodd Cain, Pharaoh, a Saul, iddynt bechu, fel Judas; ond nid mewn gwir edifeirwch yr un o honynt mwy nag yntau. § Yr oedd y dystiolaeth hon yn aurhydedd i'r Iesu, yn rhybudd ac yn ocheliad i'r Iuddewon, ac yn ddychryn i Judas ei hun. Nis gallasai diafol ddyfeisio dim gwell na gosod Judas yn mhlith y disgyblion, er cael rhywbeth yn erbyn Iesu; ond nid oedd dim i'w gael: a mae tystiolaeth wirfoddawl y gelyn hwn yn gadarnâad arbenig i dystiolaeth yr apostolion. ** Cysur gwael a gafodd efe gan yr arch-offeiriaid a'r henuriaid; gwedi iddynt ei hudo ef i bechu, maent yn gadael rhyngddo ef â'i ganlyniad, ac braidd yn gwatwar ei drallod gan ddywedyd dan chwerthin yn atgas, neu yn debyg, "Beth yw hyny i ni, edrych di." Mae yr ateb hwn, "Beth yw hyny i ni," hefyd, yn dangos caledrwydd ofnadwy y dynion hyn: yr oedd yn beth iddynt hwy, a chawsant wybod ei fod cyn hir, er eu gwae tragwyddol! †† Mae yn debyg mai o drysorfa y deml y cymmerwyd yr arian a roddasid i Judas, ac yn y deml yr oedd yn iawn iddo yntau eu gadael. ‡‡ Cyflawnodd yr ateb gwarllyd uchod ei drallod ef, ac yn lle troi at Dduw i ofyn maddenant, efe a aeth ac a ymgrogodd! Yn Act. 1. 18. dywedir iddo wedi ymgrogi, dori yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ef a dywalltwyd allan! Diau mai gwaith ef ei hun oedd ei farwolaeth; a thorri rhai i'r gorden, neu y gangen, wrth ba un ymgrogai, dori; ac iddo yntau yn ei syrthio dori yn ei ganol fel y dywedwyd. Mor ddychrynllyd y daeth barn Duw ar fab y golledigaeth, ac mòr gyflym hefyd ei ddiweddodd: mae yn bur amlwg ei fod wedi marw o flaen Iesu.

6 A'r arch-offeiriaid a gymmerasant yr arian, ac a ddywedasant, [m] * Nid cyfreithlawn *i ni* [n] eu bwrw

...t yn y drysorfa; canys gwerth ...d ydyw.

...w 23. 24. Luc 6. 7—9. Ioan 18. 28. n Deut. 23. ...

...ir iawn nad oedd yr arian hyn, gwerth Iesu, (a gwerth gwaed Judas hefyd-yn ...gyfreithlawn i'r drysorfa, at wasan-...deml; ond, yn hyn fel pethau eraill, ...ynt hwy yn dangos eu rhagrith, yn ...wybedyn ac yn llyncu camel, Pen. 24.

...Ac wedi iddynt gyd-ymgynghori, ...brynasant â hwynt faes y croch-...yn gladdfa dïeithriaid.

...Am hynny [o] y galwyd y maes ..., Maes y gwaed, [p] hyd heddyw.

...1. 19. p pen. 28. 15. Deut. 34. 6. Jos. 4. 9. ... 2 Cron. 5. 9.

(Yna y cyflawnwyd yr hyn a ...wyd trwy Jeremïas y pro-..., gan ddywedyd, [q] A hwy a ...rasant y [r] deg ar hugain arian, ...prisiedig, yr hwn a brynasant ...bion Israel;

...11. 12, 13. r pen. 26. 15 Ex. 21. 32. Lef. 27.

Ac a'u rhoisant hwy am faes y ...ydd, megis y gosododd yr Ar-...d i mi.)

...ai y rhagrithwyr hyn, mai gwneyd ...ithred rith-clasengar oedd oren idd-...rian; gan hyny cytunasant i brynu ...ernyn bychan o dir, a fuasai gynt yn ... rhyw grochenydd, ac, wedi ei ...a'i ddifwyno gan hwnw, nid oedd o ...rth. Defnyddiwyd y maes yn gladd-...fred, sef y cyfryw ddïeithriaid o'r ...edd a fyddai marw yn Jerusalem, ac ... yn annheilwng i gael eu claddu yn ... genedl sanctaidd. † Trowyd enw y ...aw yn Aceldama, (Act. 1. 19.) hyny ...es y gwaed, er tystiolaeth barâus o'r ... waedlyd trwy yr hon ei prynwyd: ...dd ei enw pan ysgrifenodd Mathew ...yl. ‡ Yr oedd hyn hefyd yn gyflawn-...rophwydoliaeth: ond nid oes y fath ...ydoliaeth yn Jeremiah, fel y dywedir ...ithr yn Zech. 11. 12, 13. y mae. ...ir y pethau canlynol i egluro y dyrys-...n:—1. Tybia rhai, i Jeremiah lefaru ..., er nad ydynt yn ysgrifenedig yn ei ... Zechariah eu gosod yn ei lyfr ef. ... eraill, mai Llyfr Jeremiah oedd y ...ow y cyntaf o'r prophwydi, a bod y ...yd yn myned wrth ei enw ef. 3. Tyb-... mai Jeremiah a ysgrifenodd y naw-...legfed, a'r unfed bennod a'r ddeg o ...h. 4. Tybia eraill, mai yr adysgrif-... wrth dalfyru yr enw rywbryd, a ...nt gam-gymmeriad; gan ysgrifenu ...n lle *Iriou*. 5. Dywed eraill bod y ...a'r Persiaeg yn darllen *Yr hyn a* ...*cyd trwy y prophwyd*, heb enwi neb. ... ewbl nid yw yr enw o bwys mawr, ...y brophwydoliaeth i'w chael yn yr ...stament.

... A'r [s] Iesu a safodd ger bron y ...r: a'r rhaglaw a ofynodd iddo, gan ddywedyd, A'i ti yw Brenhin yr Iuddewon? † A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [t] Yr wyt ti yn dywedyd.

s pen. 10. 18, 21. Marc 15. 2. Luc 23. 3. Ioan 18. 33—36. t pen. 26. 25, 64. Marc 14. 62. Ioan 18. 37. 1 Tim. 6. 13.

* Yn Luc 23. 2, ni a welwn fod yr Iuddewon wedi cyhuddo yr Iesu wrth Pilat, o honi mai efe oedd brenin yr Iuddewon. Yr oedd yn angenrheidiol iddynt osod rhyw drosedd gwladol yn ei erbyn ef ger bron Pilat; gan na wnaethai efe, yr hwn oedd bagan, ddim sylw o'r cyhuddiad arall, ei fod yn honi ei hun yn fab Duw. † Yr oedd Iesu yn ofalus yn ei ateb: Yr wyt ti yn dywedyd. Ti sydd yn dywedyd, nid myfi; er nad wyf finnau yn dywedyd i'r gwrthwyneb. Ychydig a wyddost ti, Pilat, pwy sydd yn sefyll o'th flaen, a llai o lawer y rhaid i tithau sefyll o'i flaen yntau ar ol hyn. Yna y gweli mai Brenin yw.

12 A phan [u] gyhuddid ef gan yr arch-offeiriaid a'r henuriaid, * nid atebodd efe ddim.

u adn. 14. pen. 26. 63. Salm 38. 13, 14. Es. 53. 7. Marc 15. 3—5. Ioan 19. 9—11. Act 8. 32. 1 Pedr 2. 23.

13 Yna y dywedodd Pilat wrtho, [x] Oni chlywi di faint o bethau y maent hwy yn ei dystiolaethu yn dy erbyn di?

x pen. 26. 62. Ioan 18. 35. Act. 22. 24.

14 Ac nid attebodd efe iddo i un gair; † fel y [y] rhyfeddodd y rhaglaw yn fawr.

y Salm 71. 7. Es. 8. 18. Zec. 3. 8. 1 Cor. 4. 9.

* Sylwyd o'r blaen ar ddystawrwydd Iesu ger bron ei gam-gyhuddwyr. Gwel Pen. 26, 62, 63. Yma gellir chwanegu, nad oedd ganddo ef ddim bai i'w gyfaddef, eto nid oedd efe yn chwennych ei gyfiawnâu ei hun; gan ei fod yn ymostwng i gondemniad, fel y gallai farw yn aberth gwirfoddol dros ein pechodau ni. † Mae yn debyg fod agwedd dawel, sefydlog, a mawrylddig, ar wynebpryd Iesu yn y dystawrwydd hyn; gwahanol iawn i ddrwgweithredwyr euog yn gyffredin: ac mae yn debyg hefyd, bod Pilat yn credu ei fod yn ddiniwed, am hyny yr oedd yn rhyfeddu nad atebai drosto ei hun, i amddiffyn ei gam: a rhyfedd oedd ar ryw olwg.

15 * Ac ar yr [z] wyl *honno* yr arferai y rhaglaw ollwng yn rhydd i'r bobl un carcharor, yr hwn a fynnent.

z pen. 26. 5. Marc 15. 6, 8. Luc 23. 16, 17. Ioan 18. 38, 39. Act. 24. 27. a 25. 9.

16 Ac yna yr oedd ganddynt [a] garcharor hynod, a elwid Barabbas.

a Marc 15. 7. Luc 23. 18, 19, 25. Ioan 18. 40. Act. 3. 14. Rhuf. 1. 32.

17 Wedi iddynt gan hynny ymgasglu ynghyd, Pilat a ddywedodd wrthynt, [b] † Pa un a fynnwch i mi ei ollwng yn rhydd i chwi? Barabbas, [c] ai yr Iesu, yr hwn a elwir Crist?

b adn. 21. Jos. 24. 15. 1 Bren. 18. 21. c adn. 22. Marc 15. 9—12. Ioan 19. 15.

18 Canys [d] efe a wyddai mai o genfigen y traddodasent ef.

d Gen. 37. 11. 1 Sam. 18. 7—11. Salm 106. 16. Diar. 27. 4. Preg. 4. 4. Es. 26. 11. Marc 15. 10. Act. 5. 17. a 7. 9. a 13. 45. Iago 4. 5.

* Tybia rhai mai hen arferiad Iuddewig oedd rhoi gollyngdod i ryw un carcharor ar ŵyl y pasg, er anrhydedd i'r ŵyl hôno, ac er cof am waredigaeth Israel o gaethiwed yr Aipht. Ond dywed eraill, nad oes dim hanes am y cyfryw arferiad yn mhlith yr Iuddewon eu hunain; ond mai y llywodraethwyr Rhufeinig a'i dechreuodd, yn unig er mwyn boddâu yr Iuddewon ac ennill parch a phoblogrwydd yn eu plith. † Gan fod Pilat yn credu, fel y dywedwyd uchod, mai diniwed oedd Iesu, ac mai o genfigen y traddodasid ef; cymmerodd fantais ar y ddefod hon i gynnyg ei ollwng ef yn rhydd, ond ni thyciodd.

19 ¶ * Ac efe yn eistedd ar yr orsedd-faingc, [e] ei wraig a ddanfonodd atto, gan ddywedyd, Na fydded i ti a wnelych â'r [f] cyfiawn hwnnw: canys goddefais lawer heddyw mewn breuddwyd o'i achos ef.

e Gen. 20. 3—6. a 31. 24, 29. Job 33. 14—17. Diar. 29. 1. f adn. 4, 24. Zec. 9. 9. Luc 23. 41, 47. 1 Ioan 2. 1.

20 † A'r arch-offeiriaid a'r henuriaid [g] a berswadiasant y bobl, [h] fel y gofynent Barabbas, ac y difethent yr Iesu.

g Marc 15. 11. Act. 14. 18, 19. a 19. 23—29. h Luc 23. 18—20. Ioan 18. 40. a 19. 15, 16. Act. 3. 14, 15.

* Tra yr oedd Pilat fel hyn yn ceisio achub yr Iesu, dyma genadwri ddifrifol yn dyfod ar frys oddi wrth ei wraig ato, i'w gadarnâu ef yn yr ymgais hyny. Dyoddefasai ei wraig lawer mewn breuddwyd, wedi iddo ef gyfodi a'i gadael, yn achos y Cyfiawn hwnw. Breuddwydiodd mae yn debyg mai cyfiawn oedd efe; a breuddwydiodd efallai hefyd am ryw farn ddychrynllyd a ddeuai ar Pilat a'i holl deulu os condemniai efe y Cyfiawn hwnw. Os gwir yr hanes am ddiwedd Pilat a hithau, daeth y breuddwyd i ben yn rhy wir. † Hawdd oedd i'r arch-offeiriaid a'r henuriaid berswadio torf o bobl annwybodus i'w pleidio, er eu bod ychydig ddyddiau o'r blaen yn bloeddio Hosanna i Fab Dafydd: yn enwedig gan nad oedd fawr o argoel yn awr iddo eu gwared hwy oddi wrth y Rhufeiniaid.

21 A'r rhaglaw a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, * Pa un o'r ddau a fynnwch i mi ei ollwng yn rhydd i chwi? † Hwythau a ddywedasant, Barabbas.

22 Pilat a ddywedodd wrthynt, [i] Pa beth gan hynny a wnaf i'r Iesu, yr hwn a elwir Crist? Hwythau oll a ddywedasant wrtho, Croes-hoelier ef.

i adn 17. Job 31. 31. Salm 22. 8, 9. Es. 49. 7. a 53. 2, 3. Zec. 11. 8. Marc 14. 55. a 15. 12—14. Luc 23. 20—24. Ioan 19. 14, 15. Act. 13. 28.

23 A'r rhaglaw a ddywedodd, [k] Ond pa ddrwg a wnaeth efe? [l] ‡ Hwythau a lefasant yn fwy, gan ddywedyd, Croes-hoelier ef.

k Gen. 37. 18, 19. 1 Sam. 19. 3—15. a 20. 31—33. a 22. 14—19. l Act. 7. 57. a 17. 5—7. a 21. 28—31. a 22. 22, 23. a 23. 10, 12—15.

* Yr oedd ar law y bobl ddewis pa garcharor a ollyngid yn rhydd iddynt, ac yma mae Pilat yn gofyn iddynt yr ail waith fynent: gan ewyllysio yn ddiamn achub yr Iesu. ‡ Yn newisiad y bob wirionedd geiriau Pedr, Act. 3. 14 chwi a wadasoch y Sant, a'r Cyfi ddeisyfiasoch roddi i chwi wr llof ‡ Po mwyaf yr oedd Pilat am achu mwyaf i gyd yr oeddynt hwyth groeshoelio ef; er methu profi yr ei erbyn.

24 ¶ * A Philat, pan wel oedd dim yn tycio, ond yn bod cynnwrf, † a gymmerth [m] ac a olchodd *ei* ddwylaw ge bobl, gan ddywedyd, Dieuo fi oddi wrth waed y [n] cyfiaw edrychwch chwi.

m Deut. 21. 6, 7. Job 9. 30, 31. Salm. 26. 35. n adn. 4, 19, 54. Ioan 19. 4. Act. 3. 14. 1 Pedr 3. 18.

25 ‡ A'r holl bobl a attebo ddywedodd, [o] *Bydded* ei wa nom ni, [p] ac ar ein plant.

o pen. 23. 30—37. Num. 35. 33. Deut. 19. 19. 2 Sam. 3. 28, 29. 2 Bren. 24. 3, 4. Salm Esec. 22. 2—4. a 24. 7—9. Act. 5. 28. a 7. 5 15, 16. Heb. 10. 28—30. p Ex. 20. 5. Esec.

26 ¶ Yna [q] y gollyngo Barabbas yn rhydd iddynt [r] yr Iesu a fflangellodd efe rhoddes i'*w* groes-hoelio.

q Marc 15. 15. Luc 23. 25. r pen. 20. a 53. 5. Marc 10. 34. Luc 18. 32, 33. Ioan 2. 24.

* Buasai condemnio Iuddew i'w gr yn debyg o godi gwrthryfel yn y r o amgylchiadau; ond yma yr oed chroeshoelio yr Iesu yn debyg o g ryfel. Yr oedd Pilat a'i Raglawia gan yr Iuddewon eisoes; ac yn aw yn ofni rhag y buasent yn achwyn bron Cesar, am beidio rhoddi un i ag oedd, ebent hwy, yn hôni hawl † Defod Iuddewig oedd golchi dw ddiheuraw oddiwrth waed, Deut. thybir ei bod yn ddefod yn mysg oedd hefyd. Ond yma nid oedd iawn i Pilat; nid oedd yr un bai y phe buasai, nid oedd yr un wedi ei hyn yr oedd efe yn euog o'i waed erioed y fath anghysondeb, condem iawn, ac wrth wneyd hyny, tystiol cyfiawn oedd. ‡ Rhoddodd Pilat i'r Iuddewon, ond dychrynllyd oed hwy i'r rhybudd hwnw, a daeth a a'u plant yr hyn a erfyniasant hyd Ar wyl y pasg y rhoddasant hw farwolaeth; ac ar wyl y pasg y ca arnynt hwythau o fewn muriau Gwrthod y gwir Grist oedd eu chanlyn gau-gristiau i'w dinystr f Prynasant Iesu fel caeth-was; hwythau wedi hyny fel caethion a elaf. Rhoddasant Iesu i farwolae Rhufeiniaid eu dyfetha hwy a'u daeth y Rhufeiniaid gan eu dyfe a'u dinas. Yr oeddynt yn awydd i Iesu gael ei groeshoelio; croesho er aneirif o honynt hwythau wedi y fath llaws, medd Josephus, byd dim coed i'w cael i wneyd croes

oedd y croesau i fynu! Ac er bod weithian agos i ddeunaw cant o flynyddoedd er pan ddywedasant y geiriau "Bydded ei waed ef arnom ni ac ar ein plant," mae y farn yn aros yn drom ar yr holl genedl y dydd heddyw: gan ddirmyg dynion, a thân ddigofaint Duw. ‖ Sylwir ar fflangellu Crist eto, pan ddelom at Marc 15. 15, neu Ioan 19. 1.

27 [s] Yna milwyr y rhaglaw a gymmerasant yr Iesu i'r dadleudŷ, ac a gynnullasant atto yr holl [s] fyddin.

[s] Ioan 18. 3. Act. 10. 1. a 27. 1.

28 † A hwy [t] a'i dïosgasant ef, ac a roisant am dano fantell o ysgarlad.

[t] Marc 15. 17. Luc 23. 11. Ioan 19. 2—5.

29 ¶ A chwedi iddynt [u] blethu coron o ddrain, hwy a'*i* gosodasant ar ei ben ef, a chorsen yn ei law ddehau; ac a blygasant eu gliniau ger ei fron ef, ac a'i gwatwarasant, gan ddywedyd, [x] Henffych well, brenhin yr Iuddewon.

[u] pen. 20. 19. Salm 35. 15, 16. a 69. 7, 19, 20. Es. 49. 7. a 53. 3. Jer. 20. 7. Heb. 12. 2, 3. [x] adn. 37. pen. 26. 49. Marc 15. 18. Luc 23. 36, 37. Ioan 19. 3.

30 A [y] hwy a boerasant arno, ac a gymmerasant y gorsen, ac a'i tarawsant ar ei ben.

[y] pen. 26. 67. Job 30. 8—10. Es. 50. 6. a 52. 14. Mica 5. 1. Marc 15. 19. Luc 18. 32, 33.

31 Ac wedi iddynt ei watwar, ‡ hwy a'i dïosgasant ef o'r fantell, ac a'i gwisgasant â'i ddillad ei hun, [z] ‖ ac a'i dygasant ef ymaith i'w groes-hoelio.

[z] pen. 20. 19, a 21. 39. Es. 53. 7. Ioan 19. 16, 27.

* Gan mai fel un yn hòni ei hun yn frenin yr Iuddewon (er na phrofwyd hyny,) y condemniwyd yr Iesu, traddodwyd ef i'r milwyr Rhufeinig, fel teyrn-droseddwr yn erbyn ymherodraeth Rhufain. † Mae y fantell ysgarlad, y goron ddrain, a'r gorsen, yn arwyddo gwisg freninol, coron freninol, a theyrn wïalen; a'r cwbl yn cael ei wneyd er gwatwar Iesu fel brenin yr Iuddewon: yr hyn a ddangosir yn eglur yn mhlygu y gliniau ger ei fron, ei watwar, poeri yn ei wyneb, ei daro ar ei ben, a'i ddïosg yn y diwedd. ‡ Yr oedd y dïosg hyn hefyd yn arwyddo eu bod hwy yn ei ddifeddiannu ef o bob awdurdod freninol. ‖ Y dull o groeshoelio oedd fel hyn:—Gosodid y groes i orwedd ar y ddaear, a gosodid y dyn annedwydd i orwedd arni: yna hoelid ei ddwy law ar eu llawn estyniad wrth y trawsbren, a'r un modd y ddau droed wrth y darn syth. Ar ol ei hoelio felly, cyfodid y groes i fynu, a gollyngid hi mewn twll yn y ddaear, a hyny gydag ysgytiad, neu ergyd, a fyddai yn aml yn dadgymmalu yr esgyrn, gan fod holl bwysau y corph yn grogedig wrth yr hoelion oedd trwy y dwylaw a'r traed. Dyma'r farwolaeth ddychrynllyd a ddyoddefodd yr Iesu bendigedig, ein Machnïydd ni, yr hwn ei hun a ddug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren. O Iuddewon creulawn! O Iesu anwyl! O echrysder pechod! Ac O drefn ryfedd iechydwriaeth dyn colledig!!!

32 Ac [a] fel yr oeddynt yn myned allan, [b] * hwy a gawsant ddyn o [c] Cyrene, a'i enw Simon; † hwn a gymmellasant i ddwyn ei groes ef.

[a] Lef. 4. 3, 12, 21. Num. 15. 35, 36. 1 Bren. 21. 10, 13. Act. 7. 58. Heb. 13. 11, 12. [b] pen. 16. 24. Marc 15. 21. Luc 23. 26. [c] Act. 2. 10. a 6. 9. a 11. 20. a 13. 1.

33 ‡ A phan ddaethant i le a elwid [d] Golgotha, yr hwn a elwir, Lle y benglog,

[d] Marc 15. 22. Luc 23. 27—33. Ioan 19. 17.

34 ‖ Hwy [e] a roisant iddo i'w yfed, finegr yn gymmysgedig â bustl: ac wedi iddo *ei* brofi, ni fynnodd efe yfed.

[e] adn. 48. Salm 69. 21. Marc 15. 23. Ioan 19. 28—30.

* Efallai iddynt dybied bod y Simon hwn yn un o ganlynwyr Iesu. Dywedir mai gwlad yn Affrica oedd Cyrene o du y gorllewin i'r Aipht. † Dywed Ioan i Iesu ddwyn ei groes ei hun, a dywed Luc i Simon ei dwyn ar ei ol ef, ac yr oedd pob un o'r dywediadau hyn yn wir. Yr oedd yn arferiad peri i'r drwg-weithredwr ddwyn ei groes; ond y darn croes o honi, medd rhai, a rhywun arall i ddwyn y darn syth: felly yma, gallasai Iesu ddwyn y draws-lath, a Simon y darn arall ar ei ol. Tybia eraill i Iesu orfod ei dwyn oll hyd onid aeth allan o Jerusalem, a Simon oddi yno i ben y bryn. A thybia eraill fod Iesu dàn un pen iddi, a Simon dàn y pen arall ar ei ol. Pa fodd bynag y bu, mae yn ddïamman fod Iesu yn wàn ac yn llesg i'w dwyn, wedi yr holl driniaeth galed a gawsai, a'i elynion mewn brys mawr i'w osod i farwolaeth. ‡ Golgotha, yn Hebraeg; *Cranion* yn y Groeg; Calvaria, yn y Lladin; lle'r benglog, yn Gymraeg: bryn, neu fynydd bychan y tu allan i Jerusalem, o du y gogledd-orllewin iddi. Cafodd yr enw uchod medd rhai, o herwydd ei fod ar lun penglog: ond medd eraill, o herwydd mai yma y dïenyddid ac y cleddid drwg-weithredwyr, esgyrn a phenglogau pa rai oedd yn aml yn noethion ar hyd y mynydd. Lle aflan a melldigedig y cyfrifid ef, ac yma y dyoddefodd ein Harglwydd ni. ‖ Gwin myrllyd a ddywed Marc 15. 23. Byddid yn arfer, o dosturi tuag at y dyoddefwyr, rhoddi iddynt ryw ddïod gymmysgedig i'w hyfed, er marweiddio eu teimladau, ac felly ysgafnâu eu poenau. Tebygir i rai o'r gwragedd tosturiol a ganlynasent yr Iesu, gynnyg rhyw gymmysglyn felly iddo ef; ond ni fynnai efe ei brofi: yr oedd yn foddlawn i ddyoddef yr holl boen, heb arfer yr un ddyfais i'w leiâu. Tybir hefyd i'r milwyr, neu rai o'i elynion, roddi gwinegr a bustl iddo wedi hyny, er gwatwar a dirmyg arno, heb feddwl nemawr, eu bod yn cyflawni hen brophwydoliaeth wrth wneuthur hyny, Salm 69. 21. Nis gellir cysoni Mathew a Marc, heb dybied y ddau beth uchod. *Calés* (Bustl,) a arwydda unrhyw beth *eithaf* chwerw.

35 * Ac [f] wedi iddynt ei groeshoelio ef, hwy a [g] rannasant ei ddillad, gan fwrw coelbren: [h] er cyflawni y peth a ddywedwyd trwy y prophwyd, Hwy a rannasant fy nillad yn eu plith, ac ar fy ngwisg y bwriasant goelbren.

[f] Salm 22. 16. Ioan 20. 20, 25, 27. Act. 4. 10. [g] Marc 15. 24. Luc 23. 34. Ioan 19, 23, 24. [h] Salm 22. 18.

36 † A [i] chan eistedd, hwy a'i gwyliasant ef yno:

[i] adn. 54. Marc 15. 39, 44.

37 ‡ A gosodasant hefyd uwch ei ben ef [k] ei achos yn ysgrifenedig, HWN YW IESU BRENHIN YR IUDDEWON.

[k] Marc 15. 26. Luc 23. 38. Ioan 19. 19–22.

38 ‖ Yna [l] y croes-hoeliwyd gyd âg ef ddau leidr; un ar y llaw ddehau, ac un ar yr aswy.

[l] adn. 44. Es. 53. 12. Marc 15. 27, 28. Luc 22. 37. a 23. 32, 33, 39–43. Ioan 19. 18, 31–35.

* Mae yn debyg mai rhan y dienyddwyr oedd dillad y drwg-weithredwyr, yno fel yn y wlad hon: ac wrth rann dillad Iesu, yr oeddynt yn ddiarwybod iddynt eu hunain, yn cyflawni prophwydoliaeth arall o'r ysgrythyr, Salm 22. 18. Dihatrwyd ef, i'n gwisgo ni â chyfiawnder tragywyddol. † Gwyliasant ef rhag i rai o'r bobl dosturio wrth ei boenau a'i ryddâu ef. ‡ Mewn amgylchiadau nodedig, byddid yn arfer rhoddi achos dienyddiad drwg weithredwyr yn ysgrifenedig uwch eu penau ar y groes. Cawn sylwi yn fanylach ar hyn eto pan ddelom at Ioan 19. 19–22. ‖ Barabbas a ddylasai fod gyda'r ddau leidr hyn, ac nid yr Iesu. Amcan ei elynion wrth ei osod ef yn y canol, yn ddiau oedd, ei ddirmygu; a'i ddangos i bawb fel y mwyaf ysgeler o'r tri: ond yr oedd gan Dduw amcan arall; cyflawni y brophwydoliaeth sydd yn dywedyd, *Ac efe a gyfrifwyd gyda'r troseddwyr*, Esaiah 53. 12.

39 ¶ * A'r rhai oedd yn myned heibio [m] a'i cablasant ef, gan ysgwyd eu pennau,

[m] Salm 22. 6, 7, 17. a 31. 11–13. a 35. 15–21. a 69. 7–12, 20. a 109. 2, 25. Galar. 1. 12. a 2. 15–17. Marc 15. 29, 30. Luc 23. 35–39. 1 Pedr 2. 22–24.

40 A [n] dywedyd, Ti [o] yr hwn a ddinystri y deml, ac a'*i* hadeiledi mewn tridiau, gwared dy hun. [p] Os ti yw Mab Duw, [q] disgyn oddi ar y groes.

[n] Gen. 37. 19, 20. Dat. 11. 10. [o] pen. 26. 61. Luc 14. 29, 30. Ioan 2. 19–22. [p] adn. 54. pen. 4. 3, 6. a 26. 63, 64. [q] pen. 16. 4. Luc 16. 31.

41 † A'r un modd [r] yr arch-offeiriaid hefyd, gan watwar, gyd â'r ysgrifenyddion a'r henuriaid, a ddywedasant,

[r] Salm 22. 12, 13. Es. 49. 7. Zec. 11. 8. Marc 15. 31, 32. Luc 22. 52. a 23. 35.

42 Efe [s] a waredodd eraill, ei hunan nis gall efe ei waredu. Os [t] Brenhin Israel yw, disgyned yr awrhon oddi ar y groes, ac ni a gredwn iddo.

[s] Ioan 9. 24. a 11. 47. Act. 4. 14. [t] adn. 37. pen. 2. 2. Luc 19. 38. Ioan 1. 49.

43 [u] Ymddiriedodd yn Nuw; gwareded efe ef yr awrhon, os efe a'i mŷn ef: canys efe a ddywedodd, [x] Mab Duw ydwyf.

[u] Salm 3. 2. a 14. 6. a 22. 8. a 42. 10. Es. 36. 15, 18. a 37. 10. [x] adn. 40. Ioan 3. 16, 17. a 5. 17–25. a 10. 30, 36. a 19. 7.

44 ‡ A'r [y] un peth hefyd a … iodd y lladron iddo, y rhai a … hoeliasid gyd âg ef.

[y] adn. 38. Job 30. 7–9. Salm 35. 15. Marc 1… 23. 39, 40.

Mae yn debygol nad oes yn holl ha… y byd, ddim hanes am unrhyw be… dyoddef dân arteithiau marwolaeth gr… ac yn cael ei drin gyda'r fath ddiy… dirmyg a gwatwar, gan bob grad… urddau o ddynion, ac hyd yn nod ga… leiaf, o'i gyd-ddyoddefwyr. Mab … unig oedd i ddyoddef fel hyn; ac … yn brawf, tu hwnt i bob peth arall, … iaeth atgas a gwenwynig dyn, tuag … sanctaidd, gwirionedd, a deddf ei Grê… ac yn ddigon i ddarostwng holl f… beilchion dynion deddfol, y rhai sydd … bod mwy am bob peth, nac am Ddu… danynt eu hunain. * Y werin annw… a'r rhai oedd yn myned heibio, a'i ca… ei boenau, gan ysgwyd eu penau: g… ent ei ddwyfol Faboliaeth ef, edliwi… yr hyn a ddywedasai am ddinystrio … a dywedent yn ddirmygus wrtho am … edu ei hun. † Yr un modd hefyd … offeiriaid, yr ysgrifenyddion, a hen… bobl, gan anghofio eu hurddas a'u sefy… anrhydeddus, a'i gwatwarent yn g… Edliwient iddo hyd yn nod ei wyrth… ionus, a haerent yn ddirmygus nas … waredu ei hun: a gwawdient ef fel … Israel. Dywedent y credent iddo pe … oddi ar y groes, er na chredasant w… godi o'r bedd, yr hyn oedd ryfeddach … disgynasai oddi ar y groes. Gwawdie… thau ef fel Mab Duw, a Messiah; a … ient ei ymddiried yn Nuw: gan dd… yn rhyfygus a chableddus wrth Ddu… am ei waredu ef yr awr hòno, os efe … ai ef. ‡ Tybia rhai i'r ddau leidr ar … ei gablu, ond i un o'r ddau gael ei … achub wedi hyny. Tybia eraill ma… ddefnyddiad rhif sydd yma yn unig, … yn lle yr unigol.

45 * Ac [z] o'r chweched aw… [a] † tywyllwch ar yr holl ddae… y nawfed awr.

[z] Marc 15. 25, 33, 34. Luc 23. 44, 45. [a] … Am. 8. 9. Dat. 8. 12. a 9. 2.

46 ‡ Ac y'nghylch y nawf… [b] y llefodd yr Iesu â llef uchel … ddywedyd, [c] Eli, Eli, lama … thani? hynny yw, Fy Nuw, f… paham y'm gadewaist?

[b] Marc 15. 34. Luc 23. 46. Ioan 19. 28–30. [c] Salm 22. 1. a 71. 11.

47 § A rhai o'r sawl oedd y… yno, pan glywsant, a ddywe… [d] Y mae hwn yn galw am Elïa…

[d] pen. 11. 14. Mal. 4. 5. Marc 15. 35, 36.

48 * Ac yn y fan un o ho… redodd, ac a gymmerth yspw… a'*i* llanwodd o finegr, ac a'*i* … odd ar gorsen, ac a'i diododd …

[e] adn. 34. Salm 69. 21. Luc 23. 36. Ioan 19. …

49 † A'r lleill a ddywe…

riol ar yr haul. 2. Parâodd
dair awr; ac nid oes un diff-
haul yn parâu cyhyd â
eri tywyllwch hollawl fel
y tri Efengylwr, Mathew,
dywedyd ei fod ar yr holl
bynag a ydyw y geiriau yn
d a'i peidio, diammau fod
n helaethach ei gyrhaedd
uriol ar yr haul. Eto, os
aedd ond dros derfynau
ig, yr oedd fel hyny yn
fod y wlad hòno yn dy-
nau eraill y byd yn oleu.
ywyllwch hwn yn arwydd-
moesol, annwybodaeth, a
won, a'r byd oll yn wir;
a dyoddefiadau Iesu; yn
d wyneb a gwg Duw arno,
ydd dïammheuol o anfodd-
yr Iuddewon am y weith-
eshoelio ei Fab. ‡ Y naw-
'r gloch yn y prydnawn:
d hwn mewn dirfawr boen
enwedig yn ei enaid; ac
phen ei holl ddyoddefiadau
aeg yw y geiriau nodedig
arc yn eu hadrodd ychydig
Eloi, yn lle Eli, yn ol y
o'r iaith, yr hyn oedd ar-
dyddiau hyny. Llefarodd
hyn, neu yn debyg iddynt,
dïammau iddo eu llefaru yn
rist, fel y mae hefyd yr
Nid oes neb ond Iesu ei
yd, beth oedd yn y "Gad-
hai iddo guddio llewyrch
awl oddi wrtho (*Scott*;)
ny yn anmhosibl (*Pool.*)
wneyd hyny i raddau an-

ond mae yn amlwg mai mewn gwawd y dy-
wedwyd y geiriau hyn. ‡ Pwy ond Iesu a
glywyd yn llefain â llef uchel wrth farw?
onid oedd hyn yn profi fod ei nerth ynddo?
y gallasai fyw yn hwy?—ond yn awr yr oedd
y gwaith wedi ei orphen, ac efe a *ymadawodd*
â'r ysbryd. Gwel Marc 15. 39.

51 * Ac wele, [i] llen y deml a rwyg-
wyd yn ddau oddi fynu hyd i
waered: [k] † ar ddaear a grynodd, a'r
meini a holltwyd:

[i] Ex. 26. 31—37. a 40. 21. Lef. 16. 2, 12—15. 2 Cron. 3. 14. Marc 15. 38. Luc 23. 45. Eph. 2. 14—18. Heb. 6. 19, 20. a 10. 19—22. [k] pen. 28. 2. Salm 18. 7, 15. Mica 1. 3, 4 Nah. 1. 2—5. Hab. 3. 10, 13. Heb. 12. 25—27. Dat. 11. 13, 19.

52 ‡ A'r beddau a agorwyd; a
[l] llawer o gyrph y saint a [m] hunasent
a gyfodasant,

[l] Es. 26. 19. Hos. 13. 14. Ioan 5. 25—29. 1 Cor. 15. 20. [m] Dan. 12. 2. 1 Cor. 11. 30. a 15. 51. 1 Thes. 4. 14. a 4. 16.

53 Ac a ddaethant allan o'r beddau
ar ol ei gyfodiad ef, ac a aethant i
mewn i'r [n] ddinas sanctaidd, ac a ym-
ddangosasant i lawer.

[n] pen. 4. 5. Neh. 11. 1. Es. 48. 2. Dan. 9. 24. Dat. 11. 2. a 21. 2. a 22. 19.

* Am wneuthuriad a gwasanaeth llèn y
deml gwel y cyfeiriadau. Dywedir ei bod o
ddefnyddiau gwerthfawr a chryfion iawn, a
dïammau mai peth gwyrthiol a goruwch-nat-
uriol oedd ei rhwygiad, i ddangos bod yr hen
oruchwyliaeth yn awr ar ben; yr holl gysg-
odau wedi cael eu cyflawni; bod y ffordd i'r
sancteiddiolaf wedi ei hagoryd; a'r gwahan-
iaeth rhwng Iuddew a chenedl-ddyn wedi ei
ddiddymu trwy aberth Iesu. Gan i hyn
ddygwydd ar amser yr hwyr-aberth, rhaid

welyd, fel na bu yn anghredadyn mwy. ‡ Yn y daear-gryn hyn agorodd amryw feddau, ac ar ol adgyfodiad Iesu cyfododd amryw o gyrph y saint, ac ymddangosasant i lawer yn Jerusalem y ddinas sanctaidd. Tybia rhai mai rhai o saint enwocaf yr Hen Destament oeddynt, a bod y bobl yn eu hadnabod trwy ddatguddiad, fel yr adnabuwyd Moses ac Elias gan y disgyblion ar y mynydd: ond tybia eraill mai rhai o'r saint diweddar oeddynt, megys Simeon, Zecharias, Ioan Fedyddiwr a'r cyfryw, y rhai a adwaenid yn eu bywyd gan lawer ag oedd yn fyw y pryd hwnw. Pa beth a ddaeth o'r saint hyn gwedi eu hymddangosiad nis gwyddom; y farn mwyaf cyffredin yw, mai esgyn i'r gogoniant a wnaethant gyda, neu ar ol yr Arglwydd Iesu, ond nid yn weledig i ddynion, pe amgen buasai sôn am hyny. Yr oedd yn olwg ryfedd os oedd y beddau hyn yn agored trwy gydol y sabbath.

54 *Ond [o] y canwriad, a'r rhai oedd gyd âg ef yn gwylied yr Iesu, [p] wedi gweled y ddaear-gryn, a'r pethau a wnaethid, a [q] ofnasant yn fawr, gan ddywedyd, [r] † Yn wir Mab Duw ydoedd hwn.

o adn. 36. pen. 8. 5. Act. 10. 1. a 21. 32. a 23. 17, 23. a 27. 1, 43. p Marc 15. 39. Luc 23. 47. q 2 Bren. 1. 13, 14. Act. 2. 37. a 16. 29, 30. Dat. 11. 13. r adn. 40, 43. pen. 26. 63. Luc 22. 70. Ioan 19. 7. Rhuf. 1. 4.

55 ‡ Ac [s] yr oedd yno lawer o wragedd yn edrych o hirbell, y rhai a ganlynasent yr Iesu o Galilea, [t] gan weini iddo ef:

s Luc 23. 27, 28, 48, 49. Ioan 19. 25—27. t Luc 8. 3.

56 Ym mhlith y rhai yr oedd [u] Mair Magdalen, a [x] Mair mam [y] Iago a Joses, [z] a mam meibion Zebedëus.

u adn. 61. pen. 28. 1. Marc 15. 40, 41. a 16. 1, 9. Luc 24. 10. Ioan 20. 1, 18. x Marc 15. 47. a 16. 1. Ioan 19. 25. y pen. 13. 55. Marc 15. 40. a 16. 1. z pen. 20. 20, 21.

* Yn adnod 36 darllenwn am y milwyr yn gwylied yr Iesu: y Canwriad hwn oedd flaenor, neu gadben y milwyr hyny. Gwedi iddo ef a'r milwyr weled y rhyfeddodau aruthrol uchod, er mai paganiaid oeddynt, hwy a ofnasant yn fawr, pryd yr oedd blaenoriaid yr Iuddewon yn ddigon caled a digryn. Tybia rhai i rai o honynt gael eu gwir ddychwelyd y pryd hwn; ac efallai rai, neu bob un, o'r pedwar a groeshoeliasant yr Iesu, yn atebiad i'w weddi ef drostynt, Luc 23. 34. † Yn wir yr oedd hwn yn wr cyfiawn, medd Luc 23. 47. Efallai i'r canwriad ddywedyd pob un o'r ddau. Pa fodd bynag am hyny, geiriau Mathew sydd i egluro geiriau Luc, ac nid geiriau Luc i egluro geiriau Mathew, fel y ceisia y rhai a wadant Dduwdod Iesu daeru. Nid rhyw syniad paganaidd ychwaith, mai mab un o'r duwiau ydoedd Iesu, sydd yn y geiriau hyn; gwyddai y Canwriad mai am hòni ei hun yn wir Fab Duw yr oedd yr Iuddewon yn ei farnu ef. Athrist yw meddwl, fel y rhyfyga cyfeiliornwyr i gam-ddehongli yr ysgrythyrau er darostwng Mab Duw! ‡ Nid oes achos sylwi ar ddim yn mherthynas i'r gwragedd duwiol hyn, ond eu cariad at Iesu. Canlynasent ef yr holl ffordd o Galilea; glynasant wrtho drwy ei holl ofidiau hyd y diwedd; a chafodd rhai o honynt y fraint o ddwyn y newydd cyntaf o'i adgyfodiad. Yn Ioan 19. 25, gwelwn fod Mair mam y Iesu yno yn un; a thyma'r pryd yr aeth cleddyf trwy ei henaid hi, Luc 2. 35.

57 ¶ Ac wedi ei myned hi yn hwyr, [a] daeth gwr goludog o [b] * Arimathea, a'i enw † Joseph, yr hwn a fuasai yntau yn ddisgybl i'r Iesu:

a Marc 15. 42, 43. Luc 23. 50, 51. Ioan 19. 38— b 1 Sam. 1. 1. a 7. 17.

58 Hwn a aeth at Pilat, [c] ac a ofynodd gorph yr Iesu. Yna y gorchymynodd Pilat roddi y corph.

c Marc 15. 44—46. Luc 23. 52, 53.

59 ‡ A Joseph wedi cymmeryd corph, a'i ‖ hamdôodd â lliän glân,

60 § Ac a'i gosododd ef [d] yn ei fedd newydd ei hun, yr hwn a dorrasai ef yn y graig; ac a dreiglodd [e] faen mawr wrth ddrws y bedd, ac a aeth ymaith.

d Es. 53. 9. e adn. 66. pen. 28. 2. Marc 16. 3, 4. Luc 24. 2. Ioan 20. 1.

61 Ac yr oedd yno [f] Mair Magdalen, a Mair arall, yn eistedd gyferbyn â'r bedd.

f adn. 56.

* Dywedir mai yr un â Ramah, dinas Samuel, oedd Arimathea: dywedir ei bod rhwng Lyda a Joppa tuag 36 milltir i'r gorllewin o Jerusalem, ac mai Ramola yw ei henw presenol gan y Twrciaid. Ond dywed eraill mai yr un â Ramathaim Zophim, yn agos i Beth-el, ydoedd. Os felly yr oedd tua chwe milltir i'r gogledd o Jerusalem. † Er gochelyd meithder, cynghorwn y darllenydd i ddyfynu y cyfeiriadau, fel y gwelo beth mae pob un o'r efengylwyr yn ddywedyd am y Joseph hwn: tystiolaeth y pedwar yn nghyd sydd yn dangos yn gyflawn pa fath wr ydoedd. Ond swm y cwbl yw ei fod yn ddisgybl i'r Iesu: dyma fraint benaf ac anrhydedd mwyaf y gwr mawr hwn. ‡ Trwy hwn cafodd yr Iesu gladdedigaeth anrhydeddus; ac er ei gyfrif ef gyda'r troseddwyr, a gafodd ei fod gyda'r cyfoethog yn ei farwolaeth, yn ol geiriau Esaiah 53. 9, 12. ‖ Dywedir y byddai y Dwyreinwyr yn amdöi, neu yn rwymo cyrph meirw yn gywrain iawn, ac y cymmerai lawer o amser i'w dadrwymo. Pwy a ddadrwymodd gorph sanctaidd ein Harglwydd? Angelion efallai, a thybient eu swydd yn anrhydeddus iawn! Diammeu mai trwy ryw weithrediad goruwch-naturiol y "gollyngwyd ef yn rhydd," Ioan 11. 44. § Ni ddodesid dyn erioed o'r blaen yn y bedd newydd hwn, gan hyny nid rhywun arall a gyfododd ond Iesu ei hun; a phe gallesid profi mai ei ladrata a wnaed, diammau y buasid yn galw dyn môr anrhydeddus a Joseph i gyfrif am y twyll, ond ni wnaed dim o'r cyfryw. Yr oedd yn angenrheidiol ei gladdu fel hyn gyda brys o herwydd bod y sabbath Iuddewig ar ddechreu. Yn sicr ni byddai yn gyfreithlawn claddu neb ar y sabbath buasai yn gyfreithlawn claddu Iesu ar y dydd sanctaidd.

62 ¶ * A thrannoeth, yr hwn sydd ar ol [g] y darpar-wyl, [h] yr ymgynnullodd yr arch-offeiriaid a'r Phariseaid at Pilat,

[g] pen. 26. 17. Marc 15. 42. Luc 23. 54—56. Ioan 19. 14. [h] adn. 1, 2. Salm 2. 1—6. Act. 4. 27, 28.

63 Gan ddywedyd, Arglwydd, y mae yn gôf gennym [i] ddywedyd o'r twyllwr hwnnw, ac efe etto yn fyw, [k] † Wedi tridiau y cyfodaf.

[i] Luc 23. 2. Ioan 7. 12, 47. 2 Cor. 6. 8. [k] pen. 16. 21. a 17. 23. a 20. 19. a 26. 61. Marc 8. 31. a 10. 34. Luc 9. 22. a 18. 33. a 24. 6, 7. Ioan 2. 19.

64 ‡ Gorchymyn gan hynny gadw y bedd yn ddïogel hyd y trydydd dydd; rhag dyfod ei ddisgyblion o hyd nos, a'i ladratta ef, a dywedyd wrth y bobl, Efe a gyfododd o feirw: || a bydd yr amryfusedd diweddaf yn waeth nâ'r cyntaf.

[l] pen. 12. 45.

65 A dywedodd Pilat wrthynt, Y mae gennych wyliadwriaeth; ewch, gwnewch mor ddïogel ag y medroch.

[m] pen. 28. 11—15. Salm 76. 10. Diar. 21. 30.

66 § A hwy a aethant ac a wnaethant y bedd yn ddïogel, [n] ac a seliasant y maen, gyd â'r wyliadwriaeth.

[n] Dan. 6. 17. 2 Tim. 2. 19.

* Rhaid mai y sabbath oedd y "trannoeth" hwn: yn awr dyma'r bobl oedd yn beio ar y Cyfryngwr am ei weithredoedd o drugaredd ac angenrheidrwydd ar y dydd sabbath, yn troseddu y sabbath eu hunain yn ddïofu, trwy osod dynion ar waith i sicrâu y bedd. † Dywedodd yr Iesu amryw weithiau wrth ei ddisgyblion y cyfodai efe y trydydd dydd, ac mae yn debyg i hyny fyned rywfodd i glustiau yr arch-offeiriaid a'r phariseaid, ac iddynt hwy ddàl mwy ar y peth na'r disgyblion eu hunain: dïammau eu bod yn ofni yn ddirgelaidd, y cyfodai efe fel y dywedasai. ‡ Y peth oeddynt hwy yn fwriadu er dïogelu y bedd, a fu yn foddion i wneyd adgyfodiad Iesu yn fwy cyhoeddus, nodedig, a rhyfeddol. Pe buasai y sel a'r gwylwyr heb gael eu gosod, gallasent gyda mwy o debygolrwydd daeru bai ei ddisgyblion a'i lladratasant; ond cloff iawn oedd y chwedl yn awr. || Fel pe dywedasent, Yr oedd llawer yn cael eu hudo i gredu ynddo ag efe yn fyw; ac os clywant ei fod wedi adgyfodi o feirw, e gred pawb yn y twyllwr. § Tybir eu bod am rwystro per-arogli corph yr Iesu yn gystal a rhwystro iddo adgyfodi. Wrth weled Joseph o Arimathea a Nicodemus, dau wr pendefigaidd yn perthyn i'r Sanhedrim yn dangos cymmaint o barch i'w gorph ef, tybiasant y buasai y ddau hyny yn mynu ei ber-arogli ar ol y sabbath; a buasai hyny yn warth mawr ar eu Senedd hwy.

PEN. XXVIII.

Adgyfodiad Crist, &c.

* AC [a] yn niwedd y sabbath, a hi yn † dyddhâu i'r *dydd* cyntaf o'r wythnos, daeth [b] ‡ Mair Magdalen, a'r Fair arall, i edrych y bedd.

[a] Marc 16. 1, 2. Luc 23. 56. a 24. 1, 22. Ioan 20. 1. [b] pen. 27. 56, 61.

* Yn niwedd y sabbath: neu wedi i'r sabbath fyned drosodd; yr hyn oedd tua machlud haul yr hwyr o'r blaen. Gwel Marc 16. 1. † "A hi yn dyddâu," medd Mathew. "Yn fore iawn—a'r haul wedi codi," medd Marc 16. 2. "Ar y cynddydd," medd Luc 24. 1. "Y bore, a hi eto yn dywyll," medd Ioan 20. 1. Rhaid i ni benderfynu bod yr efengylwyr, bob un o honynt, yn dywedyd y gwirionedd yn anffaeledig; eto, y mae peth *ymddangosiad* o anghysondeb yn y gwahanol ddywediadau uchod, y rhai a gelrir eu cysoni fel hyn:—1. Tybir i'r gwragedd gychwyn oddi cartref a hi yn dywyll, ar y cynddydd, neu a hi *yn* dyddâu; ond bod yr haul wedi codi erbyn iddynt ddyfod at y bedd: ac felly bod y naill efengylwr yn sôn am eu cychwyniad, ac arall yn sôn am eu dyfodiad at y bedd. 2. Tybia eraill iddynt ddyfod ddwywaith at y bedd; y tro cyntaf a hi yn dywyll, ac yna dychwelyd; a dyfod yr ail waith a'r haul wedi codi: ac yna bod y naill efengylwr yn crybwyll eu dyfodiad cyntaf, ac arall eu hail ddyfodiad. 3. Tybia eraill i rai o honynt ddyfod o flaen y lleill: y rhai cyntaf a hi yn dywyll, a'r lleill wedi i'r haul godi. ‡ Er mai dwy wraig a enwir yma, mae yn ddïammau bod ychwaneg na hyny: ac nid oes dim anhygoel nac annhebyg yn yr un o'r tri golygiad uchod.

2 * Ac wele, [c] bu daear-gryn mawr: [d] canys disgynodd angel yr Arglwydd o'r nef, ac a ddaeth ac a dreiglodd y maen oddi wrth y drws, ac a eisteddodd arno.

[c] pen 27. 51—52. Act. 16. 26. Dat. 11. 19. [d] Marc 16. 3—5. Luc 24. 2—5. Ioan 20. 1, 12, 13. 1 Tim. 3. 16. 1 Pedr 1. 12.

3 A'i [e] wyneb-pryd oedd fel mellten, [f] a'i wisg yn wen fel eira.

[e] pen. 17. 2. Dan. 10. 5, 6. Dat. 10. 1. a 18. 1. [f] Marc 9. 3. a 16. 5. Act. 1. 10. Dat. 3. 4, 5.

4 † A rhag ei ofn ef [g] y crynodd [h] y ceidwaid, ac a aethant megis yn feirw.

[g] Job 4. 14. Salm 48. 6. Dan. 10. 7. Act. 9. 3—7. a 16. 29. Dat 1. 17. [h] adn. 11. pen. 27. 65, 66.

Er boreued oedd y gwragedd duwiol hyn, yr oeddynt yn rhy ddiweddar i gael Iesu yn y bedd: yr oedd wedi codi o'u blaen hwy. Gorweddodd yn ddigon hir i brofi ei fod wedi llwyr farw, a chododd yn ddigon buan fel na welodd lygredigaeth. * Tra yr oeddent hwy yn rhag-ofalu ar hyd y ffordd, pwy a dreiglai y maen ymaith iddynt, a chyn eu dyfod yn agos at y bedd; wele yr oedd pethau rhyfedd iawn wedi cymmeryd lle yno: bu daear-gryn mawr, ac angel gogoneddus a ddisgynasai ac a dreiglasai y maen ymaith, a chyfodasai yr Iesu bendigedig fel buddugoliaethwr cadarn o afaelion angau, canys nid oedd bosibl ei atal ef ganddo. † Nid oes yma air o sôn pa hyd y bu y ceidwaid yn eu llewyg, nac i ba le y ffoisant wedi dyfod atynt eu hunain. Gwelsant yr angel er eu dychryn, ond mae yn debyg na welsant yr Iesu yn adgyfodi, nac *wedi* iddo ddyfod i fynu o'r bedd. Nid am

fod achos y danfonwyd angelion (dau medd Ioan 20. 12.) i dreiglo ymaith y maen, gallasai yr Iesu wneyd hyny ei hun yn hawdd: ond yr oedd hyn yn angenrheidiol er anrhydedd i Fab Duw; er dangos ei fod yn dyfod o'r bedd yn gyfreithlawn, a thrwy fodd y Tad a'i ddeddf; ac fel y byddai angelion yn dystion o'i adgyfodiad ef. Efe a welwyd gan angelion, 1 Tim. 3. 16.

5 * A'r angel a attebodd ac a ddywedodd wrth y gwragedd, [i] Nac ofnwch: canys mi a wn mai [k] ceisio yr ydych yr Iesu, yr hwn a groes-hoeliwyd.

[i] Es. 35. 4. a 41. 10, 14. Dan. 10. 12, 19. Marc 16. 6. Luc 1. 12, 13, 30. Dat. 1. 17, 18. [k] Salm 105. 3, 4. Luc 24. 5. Ioan 20. 13—15. Heb. 1. 14.

6 Nid yw efe yma: canys cyfododd, [l] megis y dywedodd. [m] † Deuwch, gwelwch y fan lle y gorweddodd yr Arglwydd.

[l] pen. 12. 40. a 16. 21. a 17. 9, 23. a 20. 19. a 26. 31, 32. a 27. 63. Marc 8. 31. Luc 24. 6—8, 26, 44. Ioan 2. 19. a 10. 17. [m] Marc 16. 6. Luc 24. 12. Ioan 20. 4—9.

7 ‡ Ac [n] ewch ar ffrwst, a dywedwch i'w ddisgyblion, gyfodi o hono o feirw. || Ac wele, [o] y mae efe yn myned o'ch blaen chwi i Galilea: yno y gwelwch ef. [p] Wele, dywedais i chwi.

[n] adn. 10. Marc 16. 7, 8, 10, 13. Luc 24. 9, 10, 22—24. Ioan 20. 17, 18. [o] adn. 16, 17. pen. 26. 32. Marc 14. 28. Ioan 21. 1, &c. 1 Cor. 15. 6. [p] pen. 24. 25. Es. 44. 8. a 45. 21. Ioan 14. 29. a 16. 4.

8 § Ac wedi eu myned ymaith ar frys oddi wrth y bedd, [q] gyd âg ofn a llawenydd mawr, rhedasant i fynegi i'w ddisgyblion ef.

[q] Ezra 3. 12, 13. Salm 2. 11. Marc 16. 8. Luc 24. 36—41. Ioan 16. 20, 22, a 20. 20, 21.

* Gwelwn yma fraint y rhai a geisiant yr Iesu rhagor ei elynion: dyma'r angel a fu yn ddychryn i'r ceidwaid, yn cysuro y gwragedd, ac yn peri iddynt beidio ag ofni, na byddai dim niwed iddynt hwy. † Mawr oedd ymostyngiad a thiriondeb yr angel gogoneddus hwn, yn cymmeryd y gwragedd crynedig megys erbyn eu dwylo, ac yn eu harwain i mewn i'r bedd, fel y caent weled â'u llygaid eu hunain nad oedd corph yr Iesu yno, ei fod wedi cyfodi. Mae yn werth sylwi hefyd fod yr angel yn ei alw ef yn Arglwydd: mae efe yn Arglwydd angelion. ‡ Gan i chwi gael weithian ddigon o brawf ei fod ef wedi cyfodi, ni wiw i chwi aros yma yn hwy, nid yw y fân yma ond fel daear gyffredin arall mwyach; mae eich dyledswydd yn eich galw chwi ffordd arall yn ddioed, Ewch ar ffrwst, a dywedwch i'w ddisgyblion. || Yn Pen 26. 32, dywedodd yr Iesu yr âi efe o flaen ei ddisgyblion i Galilea ar ol ei adgyfodi; ac yn adn. 16, a 17. o'r bennod hon, ni a welwn mai felly y bu: ond cawn sylwi ar hyn eto. § Yr oedd y gwragedd wedi ofni wrth y pethau a welsent, a chwedi llawenychu wrth y pethau a glywsent: ac ar redeg, yn y teimladau cymmysg hyn, hwy a aethant i fynegi i'r disgyblion.

9 ¶ * Ac [r] fel yr oeddynt yn myned i fynegi i'w ddisgyblion ef, wele yr Iesu a gyfarfu â hwynt, gan ddywedyd, [s] † Henffych well. ‡ A hwy a ddaethant, [t] ac a ymafaelasant yn ei draed ef, ac [u] a'i haddolasant.

[r] Es. 64. 5. Marc 16. 9, 10. Ioan 20. 14—16. [s] Luc ... 28. 2 Cor. 13. 11. [t] Can. 3. 3, 4. Luc 7. 38. Ioan 1... a 20. 17. Dat. 3. 9. [u] adn. 17. pen. 14. 33. Luc 24. ... Ioan 20. 28. Dat. 5. 11—14.

10 Yna y dywedodd yr Iesu wrthynt, [x] Nac ofnwch: [y] § ewch, mynegwch [z] i'm brodyr, fel yr elont i Galilea, ac yno y'm gwelant i.

[x] adn. 5. pen. 14. 27. Luc 24. 36—38. Ioan 6. 20. [y] ... 7. Barn. 10. 16. Salm 103. 8—13. Marc 16. 7. [z] pen. ... 48—50. a 25. 40, 45. Marc 3. 33—35. Ioan 20. 17. ... 29. Heb. 2. 11—18.

* Gwelwn yma brofiad yr eglwys yn y Caniadau yn cael ei wirio: "Nid aethwn ond nepell hyd oni chefais yr hwn sydd hoff gan fy enaid," Can. 3. 4. † Dywedir fod y gair gwreiddiol, *Cairete*, a gyfieithir yma "Henffych well," yn arwyddo, Gorfoleddwch. Dyma dristwch ac ofn yn troi yn orfoledd yn fuan iawn. Mae golwg ar Iesu yn ddigon i wneyd hyny bob amser. ‡ Buan yr adnabuant ef, a chan gynted ag yr adnabuant, syrthiasant wrth ei draed i'w addoli. § ... oedd gan y gwragedd hyn dri pheth i'w ... egi:—Tystiolaeth yr angel; Gweled y bedd yn wag; gweled a theimlo yr Iesu wedi adgyfodi.

11 ¶ * Ac wedi eu myned hwy, wele, [a] rhai o'r wyliadwriaeth a ddaethant i'r ddinas, ac a fynegasant i'r arch-offeiriaid yr hyn oll a wnaethid.

[a] adn. 4. pen. 27. 65, 66.

12 † Ac [b] wedi iddynt ymgasglu ynghyd gyd â'r henuriaid, a chydymgynghori, hwy a roisant arian lawer i'r milwyr,

[b] pen. 26. 3, 4. a 27. 1, 2, 62—64. Salm 2. 1—7. Ioan 11. 47, 48. a 12. 10, 11. Act. 4. 5—22. a 5. 33, 34, 40.

13 Gan ddywedyd, Dywedwch, Fe ddisgyblion a ddaethant o hyd nos, ac a'i lladrattasant ef, a nyni yn cysgu.

14 ‡ Ac os clyw y rhaglaw hyn, [c] ni a'i perswadiwn ef, ac a'ch gwnawn chwi yn || ddïofal.

[c] Act. 12. 19.

15 A [d] hwy a gymmerasant yr arian, ac a wnaethant fel yr addysgwyd hwynt: § a thaenwyd y gair hwn ym mhlith yr Iuddewon [e] hyd y dydd heddyw.

[d] pen. 26. 15. 1 Tim. 6. 10. [e] pen. 27. 8.

* Mathew yn unig sydd yn adrodd y darn uchod o'r hanes, yr hwn sydd yn angenrheidiol i amryw ddybenion. 1. Er dangos pa fodd y daeth yr efengylwyr i wybod am y daear-gryn, a'r amgylchiadau a gymmerodd le, yn adgyfodiad Crist: daeth hyny allan gan y ceidwaid eu hunain. 2. Er dangos i ... ddrygioni arswydus yr arch-offeiriaid a'r henuriaid, yn ceisio cuddio y gwaed a dywalltasent fel hyn drwy wobr a chelwydd. 3. ...

ig ddisgyblion gweiniaid ac ofnus, wgwynebu ar wyliadwriaeth o fil-
a gwaedlyd, y rhai, pe buasent yn usent yn deffro yn fuan wrth y iglo y maen ymaith. A pha fodd ymmerwyd y disgyblion i fynu am rriadol hwn? Nid oes son i neb y, na chymmaint âg edliw y fath byth gwedi. ‡ Mae hyn yn dang- ch gwagsaw Pilat, a'i fod yn holl- w yr Iuddewon, i wneyd fel y ef. ‖ Ac a'ch gwnawn chwi yn l yn unig yn ddiberygl am eich yn hollawl ddiofal, a dibryder, y dim galw i gyfrif arnoch am y yr arwyddа y gair Groeg. § Mae n yn dangos fod amryw flynydd- yned drosodd, cyn i Mathew ys- efengyl. Rhyfedd ddallineb yr an y coelient y fath chwedl ffol.

A'r un disgybl ar ddeg [g] a alilea, † i'r mynydd lle yr yr Iesu iddynt.

. Ioan 6. 70. Act. 1. 13—26. 1 Cor. 15. 5. . 26. 32.

phan welsant ef, [h] hwy a'i t ef: [i] ond rhai a ammheu-

m 2. 12. a 45. 11. Ioan 2. 53. i 1 Cor. 15. 6.

fengylwyr eraill yn crybwyll am n yr ymddangosodd yr Iesu i'w yn Jerusalem cyn y tro hwn yn ddangosodd i ddau o honynt ar y naus y diwrnod yr adgyfododd, -31. Ymddangosodd iddynt oll, ar hwyr y diwrnod hwnw, Ioan ddangosodd iddynt oll yn nghyd bath canlynol, Ioan 20. 26. Gan nai gwedi hyn yr ymddangosodd

[k] † Rhoddwyd i mi bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear.

k pen. 11. 27. a 16. 28. Salm 2. 6—9. a 89. 27. a 110. 1, 2. Es. 9. 6, 7. Dan. 7. 14. Luc 1. 32, 33. a 10. 22. Ioan 3. 35. a 5. 22—27. a 13. 3. a 17. 2. Act. 2. 36. a 10. 36. Rhuf. 14. 9. 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. 20—22. Phil. 2. 9—11. Col. 1. 16—19. Heb. 1. 2, a 2. 8. 1 Pedr 3. 22. Dat. 11. 15. a 17. 14. a 19. 16.

19 [l] ‡ Ewch gan hynny a dysgwch yr holl genhedloedd, [m] gan eu bed- yddio hwy [n] ‖ yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Yspryd Glan;

l Salm 22. 27, 28. a 98. 2, 3. Es. 42. 1—4. a 49. 6. a 52. 10. a 60. 18, 19. Marc 16. 15, 16. Luc 24. 47, 48. Act. 1. 8. a 13. 46, 47. a 28. 28. Rhuf. 10. 18. Col. 1. 23. m Act. 2. 38, 41. a 8. 12—16. 36—38. a 9. 18. a 10. 47, 48. a 16. 15, 33. a 19. 3—5. 1 Cor. 1. 13—16. a 15. 29. 1 Pedr 3. 21. n pen. 3. 16, 17. Gen. 1. 26. Num. 6. 24—27. Es. 48. 16. 1 Cor. 12. 4—6. 2 Cor. 13. 14. Eph. 2. 18. 1 Ioan 5. 7. Dat. 1. 4—6.

20 § Gan ddysgu [o] iddynt gadw pob peth a'r a orchymynais i chwi. * Ac wele, [p] yr ydwyf fi gyd â chwi bob amser [q] hyd ddiwedd y byd. [r] Amen.

o pen. 7. 24—27. Deut. 5. 32. a 12. 32. Act. 2. 42. a 20. 20, 21, 27. 1 Cor. 11. 2, 23. a 14. 37. Eph. 4. 11—17, 20, &c. Col. 1. 28. 1 Thes. 4. 1, 2. 2 Thes. 3. 6—12. 1 Tim. 6. 1—4. Tit. 2. 1—10. 1 Pedr 2. 10—19. 2 Pedr 1. 5—11. a 3. 2. 1 Ioan 2. 3, 4. a 3. 19—24. Dat. 22. 14. p pen. 1. 23. a 18. 20. Gen. 39. 2, 3, 21. Ex. 3. 12. Jos. 1. 5. Salm 46. 7, 11. Es. 8. 8—10. a 41. 10. Marc 16. 20. Ioan 14. 18—23. Act. 18. 9, 10. 2 Tim. 4. 17. Dat. 22. 21. q pen. 13. 39, 40, 49. a 24. 3. r Es. 6. 13. 1 Bren. 1. 36. 1 Cron. 16. 36. Salm 72. 19. Dat. 1. 18. a 22. 20.

* Nis gellir gwybod yn iawn pa un ai ar y mynydd yn Galilea y llefarodd yr Iesu y geiriau hyn, ai ynte wedi dychwelyd i Jeru- salem, ryw ychydig o amser cyn ei esgyniad. Y peth olaf sydd fwyaf tebygol; ac mae y geiriau "A'r Iesu a ddaeth," yn nechreu adn. 18, braidd yn dangos hyny. † Awdur- dod, ac nid Gallu, (*Power*) fel yn y cyfieith- iad Saesoneg, sydd yma; ac addef y saeson eu hunain, mai Awdurdod a ddylai fod. Mae

wl wrth yr holl genedloedd. "Dysgwch:" hyny yw, Gwnewch ddisgyblion, neu proselytiwch, yr holl genedloedd: dychwelwch hwynt, i gofleidio y grefydd Gristionogol. Ymddengys fod y gair *dysgu* yma, yn cynnwys y cwbl o weinidogaeth yr apostolion er dychwelyd y cenedloedd at Grist; a bod *Bedyddio*, a *dysgu* eilwaith, yn adn. 20, yn rhanau gwahanrhedol o'r weinidogaeth gyffredinol hòno. Mae yn wir fod yn angenrheidiol dysgu paganiaid mewn oedran, yn athrawiaeth ac egwyddorion crefydd cyn eu bedyddio; ond nid oes yma ddim yn erbyn bedyddio babanod y credinwyr, am nad ydynt mewn oedran i gael eu dysgu, mwy nag oedd yn erbyn enwaedu babanod yr Iuddewon, a babanod y proselytiaid i'r grefydd hòno, a'u dysgu gwedi hyny fel y tyfent i fynu. Mae y ddau achos yr un fath yn hollawl. ‖ Yma cawn osodiad a sefydliad cyntaf bedydd, fel ordinhâd gristionogol dân oruchwyliaeth yr efengyl. Bedyddio yn Enw (nid yn Enwau) y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân: mae yma brawf amlwg o athrawiaeth y Drindod, dwyfoldeb pob un o'r Personau, ac hefyd unoliaeth y tri Pherson o ran hanfod a gogyfuwchder. Bedyddio yn Enw yw, bedyddio trwy awdurdod, ac i ffydd, proffes, ac addoliad, y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân. § Mae y gair a gyfieithir *dysgu* yma, yn hollawl wahanol yn y Groeg, i'r gair a gyfieithir *dysgu* yn adn. 19. mae y cyntaf yn arwyddo dysgu yr athrawiaeth a phyncian sylfaenol crefydd, a'r ail yn arwyddo dysgu yn fanylach yn mhethau ymarferol c[...] trwy aml gynghorion a rhybuddion ne[...] Pe buasai Crist yn eu danfon allan i bre[...] Iuddewaith, gallasai ddefnyddio bron y geiriau: "Ewch a dychwelwch yr holl [...]edloedd, gan eu henwaedu hwynt yn Duw Israel, a'u dysgu i gadw yr hyn [...] orchymynodd Moses." Pa beth fuasai [...] hyna yn erbyn enwaedu plant y dychw[...]igion? Pa beth yn erbyn bedyddio pl[...] credinwyr? Dim oll yn sicr. * Er b[...] Cyfryngwr o ran ei bresenoldeb corph[...] yn myned i adael ei ddisgyblion, eto ma[...] addaw bod gyda hwynt o ran ei bresen[...] ysbrydol yn eu holl waith: ac nid gyda [...] yn unig, ond gyda ei holl wir weinid[...] yn mhob mân ac oes. Bu feirw yr aposto[...] yn mhen ychydig flynyddoedd, ond mae [...] addewid yn cyrhaedd hyd ddiwedd y [...] gan hyny mae yn perthyn i holl weinid[...] yr efengyl. Tybia rhai mai dinystr Jeru[...] a feddylir wrth ddiwedd y byd yma, ond hyny, ni buasai yr addewid yn para cy[...] a'r apostolion oll: bu Ioan byw ar ol di[...] Jerusalem. Mae yr addewid hon yn da[...] holl-bresenoldeb a thragywyddoldeb yr [...]glwydd Iesu, ac nas gall neb o'i gen[...] wneuthur dim hebddo ef. † Amen: os C[...] a ddywedodd yr Amen yma, mae yn dan[...] sicrwydd yr addewid, Felly y bydd yn [...] Os ei ddisgyblion a'i dywedodd, mae yn d[...] os eu dymuniad a'u gweddi ddifrifol gyflawniad o hòni. Felly y byddo.

Yr Efengyl yn ol Sant MARC.

PENNOD I.

Swydd Ioan Fedyddiwr, &c.

[a] * DECHREU † efengyl [b] Iesu Grist, [c] Fab Duw;

a Luc 1. 2, 3. a 2. 10, 11. Act. 1. 1, 2. b Ioan 20. 31. Rhuf. 1. 1—4. 1 Ioan 1. 1—3. a 5. 11, 12. c Salm 2. 7. Mat. 3. 17. a 14. 33. a 17. 5 Ioan 1. 14, 34, 49. a 3. 16. a 6. 69. Rhuf. 8. 3, 32.

Tybir mai ar ol Mathew yr ysgrifenodd Marc, ac iddo o herwydd hyny adael allan bob peth yn nghylch gweinidogaeth Iesu Grist, a dechreu ei efengyl gyda hanes byr o weinidogaeth Ioan Fedyddiwr. * Hyny yn wir oedd "dechreu yr efengyl," dygiad goruchwyliaeth y Testament Newydd i mewn, agoriad y newyddion da am Iesu Grist y Gwaredwr. † Gelwir hi yn efengyl Iesu Grist Mab Duw, fel y byddo genym ni feddyliau teilwng ac addas am dani, ac am ei hawdwr, fel un yn perthyn mòr agos i'r Tad.

2 Fel yr [d] ysgrifenwyd yn y prophwydi, [e] Wele, yr ydwyf fi yn anfon fy nghennad o flaen dy wyneb, yr hwn a barottoa dy ffordd o'th flaen.

d Salm 40. 7. Mat. 2. 5. a 26. 24, 31. Luc 1. 70. a 18. 31. e Mal. 3. 1. Mat. 11. 10. Luc 1. 15—17, 76. a 7. 27, 28.

3 [f] * Llef un yn llefain yn y diffaethwch, † Parottôwch ffordd yr Arglwydd, gwnewch yn uniawn ei lwybrau ef.

f Es. 40. 3—5. Mat. 3. 3. Luc 3. 4—6. Ioan 1. 15, 19—34. a 3. 28—36.

Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen, Math. 3. 3. a 11. 10. * Yn unig sylwn yma, [...] dyna beth yw gweinidog yr efengyl, "[...] un yn llefain:" llefaru y pethau a rodd[...] Duw iddo i'w llefaru, Exod. 4. 15. † Rh[...] bod Iesu yn Arglwydd yn ol y geiriau hy[...]

4 [g] Yr oedd Ioan yn bedyddio y[...] * diffaethwch, † ac yn pregethu b[...]ydd edifeirwch, er [h] maddeuant pe[...]odau.

g Mat. 3. 1, 2, 6, 11. Luc 3. 2, 3. Act. 10. 37. a 1[...] 25, a 19. 3, 4. h Act. 22. 16.

5 Ac [i] aeth allan atto ef holl w[...] Judea, a'r Hïerosolymitiaid, ac [...] [k] bedyddiwyd oll ganddo yn afon [...] Iorddonen, [l] gan gyffesu eu pechod[...]

i Mat. 3. 5, 6. a 4. 25. k Ioan 1. 28. a 3. 23. [...] 26. 40. Jos. 7. 19. Salm 32. 5. Diar. 28. 13. Act. 2. 3[...] 18. 1 Ioan 1. 8—10.

Lle nad oedd yn cael ei gyfannedd[...] ychydig. † Mae bedydd Ioan yn myned [...] holl weinidogaeth Ioan, sef pregethu edif[...]wch, maddeuant pechodau, a bedyddio fel [...]wydd a sel o bob un o'r ddau. Gwel [...] blaen, Math. 3. 5, 6.

6 Ac Ioan oedd [m] wedi ei wisgo [...] blew camel, a gwregys croen y[...]hylch ei lwynau, ac yn [n] bwytta locu[...]iaid a mel gwŷllt:

m 2 Bren. 1. 8. Zec. 13. 4. Mat. 3. 4. n Lef. 11[...]

7 Ac efe a bregethodd, gan dd[...]wedyd, [o] Y mae yn dyfod ar fy ol[...]

[illegible] cryfach na myfi, carrai esgidiau yr hwn nid wyf fi deilwng i ymostwng, ac i'w dattod.

[illegible]

8 Myfi yn wir *p* a'ch bedyddiais chwi â dwfr: eithr *q* efe a'ch bedyddia chwi â'r Yspryd Glân.

[illegible] Act. 1. 5. a 2. 4, 17. a 10. 45. a 11. 15 [illegible] 1 Cor. 12. 13. Tit. 3. 5, 6.

9 A bu yn y dyddiau hynny, *r* ddyfod o'r Iesu o Nazareth yn Galilea, ac efe a fedyddiwyd gan Ioan yn yr Iorddonen.

r Mat. 3. 13–15. Luc 3. 21.

10 Ac yn ebrwydd *s* wrth ddyfod i fyny o'r dwfr, efe a welodd y nefoedd yn agored, a'r Yspryd *t* yn disgyn arno megis colommen.

s Mat. 3. 16. Ioan 1. 31–34. *t* Luc 3. 22. Ioan 1. 32.

11 A *u* llef a ddaeth o'r nefoedd, *** Tydi yw fy anwyl fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd.

u Mat. 3. 17. Ioan 5. 37. a 12. 28–30. 2 Pedr 1. 17, 18. [illegible] Salm 2. 7. Es. 42. 1. Mat. 17. 5. Luc 9. 35. [illegible] a 3. 16, 35, 36. a 5. 20–23. a 6. 69. Rhuf. 1. 4. [illegible]

* Gan ddarfod sylwi eisoes ar yr hyn a adroddir yn yr adnodau hyn, wrth ysgrifenu ar y drydedd Bennod o Mathew, awn rhagom at bethau na chrybwyllodd Mathew am danynt, rhag chwyddo y gwaith yn afreidiol.

12 * Ac yn ebrwydd *y* y gyrrodd yr yspryd ef i'r diffaethwch.

y Mat. 4. 1, &c. Luc 4. 1, &c.

13 † Ac efe a fu yno yn y diffaethwch *z* ddeugain niwrnod *a* yn ei demtio gan Satan: ac yr oedd efe gyd â'r gwŷllt-filod; *b* a'r angelion a weiniasant iddo.

z Ex. 24. 18. a 34. 28. Deut. 9. 11, 18, 25. 1 Bren. 19. 8. *a* Heb. 2. 17, 18. a 4. 15. *b* 1 Bren. 19. 5–7. Mat. 4. 11. [illegible] 1 Tim. 3. 16.

* Tybir mai rhyw argraffiadau grymus ar feddwl Iesu oedd y "gyru" yma, yn ei gymhell ef yn nerthol i gilliaw o gymdeithas dynion, ac i fyned i'r "diffaethwch gwag erchyll," i fod gyda'r gwylltfilod. † Tybia rhai mai y diffaethwch y bu Israel yn crwydro ynddo gynt oedd hwn: os felly yr oedd yn fanteisiol iawn i Satan i gynnyg ei demtasiynau erchyll.

14 * Ac *c* ar ol traddodi Ioan, † yr Iesu a ddaeth i Galilea, *d* gan bregethu efengyl teyrnas Dduw,

c Mat. 4. 12. a 11. 2. a 14. 2. Luc 3. 20. Ioan 3. 23–24. [illegible] 1–3. Mat. 4. 23. a 9. 35. Luc 4. 17–19, 43, 44. [illegible] Act. 20. 25. a 28. 22. Eph. 2. 17.

15 A dywedyd, *e* ‡ Yr amser a gyflawnwyd, *f* a theyrnas Dduw a nesâodd: *g* ‖ edifarhewch, § a chredwch yr efengyl.

e Dan. 9. 24. a 9. 25. Gal. 4. 4. Eph. 1. 10. *f* Mat. 3. 2. a 4. 17. a 10. 7. Luc 10. 9, 11. *g* Mat. 21. 31, 32. Luc [illegible] Act. 2. 36–38. a 20. 21. 2 Tim. 2. 25, 26.

* Tybia rhai oddiwrth yr adnod hon a'r rhai cyffelyb iddi, i'r Arglwydd Iesu ddechreu ei weinidogaeth pan oedd Ioan yn ei gorphen; ond wrth gymharu hon â Ioan 2. a 3. a 4. 1, 2, 3, mae yn amlwg i'r Iesu bregethu, a bedyddio trwy ei ddisgyblion, am gryn amser cyn i Ioan gael ei fwrw yn ngharchar. † Gair Duw nis rhwymir: er canad genau Ioan, aeth yr Iesu yn ddiofn yn ei le i Galilea. ‡ Cyflawnwyd yr amser a arfaethodd Duw, a ragfynegodd y prophwydi, ac yn enwedig deng-wythnos a thriugain Daniel; ac yr amser a fawr ddisgwyliodd saint yr Hen Destament o oes i oes. ‖ Mae edifeirwch yn parotoi y galon i wneyd derbyniad ffyddiog o'r efengyl. § Credwch *yn* yr efengyl, yn ol y Groeg: sef yn ei thystiolaeth am Grist.

16 Ac *h* fel yr oedd efe yn rhodio wrth fôr Galilea, * efe a ganfu *i* Simon, ac Andreas ei frawd, yn bwrw rhwyd yn y môr: (canys pysgodwyr oeddynt.)

h Mat. 4. 18, &c. Luc 5. 1. *i* pen. 3. 16, 18. Mat. 16. 2. Luc 6. 14. Ioan 1. 40–42. a 6. 8. a 12. 22. Act. 1. 13.

17 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, Deuwch ar fy ol i, † a gwnaf iwch fod yn *k* bysgodwyr dynion.

k Esec. 47. 10. Mat. 4. 19, 20. Luc 5. 10. Act. 2. 38–41.

18 Ac yn ebrwydd, *l* gan adael eu rhwydau, y canlynasant ef.

l pen. 10. 28–31. Mat. 19. 27–30. Luc 5. 11. a 14. 33. a 18. 28–30. Phil. 3. 8.

19 Ac wedi iddo fyned rhagddo ychydig oddi yno, efe a ganfu *m* Iago *fab* Zebedëus, ac Ioan ei frawd ef, a hwy yn y llong yn cyweirio y rhwydau.

m pen. 3. 17. a 5. 37. a 9. 2. a 10. 35. a 14. 33. Act. 1. 13. a 12. 2.

20 Ac yn y man efe a'u galwodd hwynt: *n* ‡ a hwy a adawsant eu tad Zebedëus yn y llong gyd â'r cyflogddynion, ac a aethant ar ei ol ef.

n pen. 10. 29. Deut. 33. 9. 1 Bren. 19. 20. Mat. 4. 21, 22. a 8. 21, 22. a 10. 37. Luc 14. 26. 2 Cor. 5. 16.

* Mae yn amlwg i'r ddau frawd hyn gael eu galw o'r blaen i adnabyddiaeth o Grist (Ioan 1. 40—42,) ac iddynt ei ganlyn ef am ryw amser, i Cana a Capernaum, Ioan 2. 2, 12, ac wedi hyny i Jerusalem, Ioan 2. 13, 17. Gwedi hyny gadawodd iddynt fyned ymaith dros amser, rhag ofn y phariseaid, neu Herod, efallai; ac yn awr eu galw hwy yr ail waith i adael pob peth am eu hoes, a'i ganlyn ef. † Gwnaf i chwi fod yn offerynol i ddâl dynion yn rhwyd yr efengyl, er eu hachub i fywyd tragywyddol: swydd llawer iawn gwell na physgota yn môr Galilea. ‡ Diammau bod rhyw nerth a gallu dirgelaidd yn myned gyda geiriau yr Arglwydd Iesu, ag oedd yn gwneyd y dynion yn ufudd i'w ganlyn, a gadael pob peth i hyny. "Ei bobl a fyddant ewyllysgar yn nydd ei nerth." Gwybod a gaffom ni oll am y nerth hwn.

21 A *o* hwy a aethant i mewn i Capernaum; * ac yn ebrwydd ar y dydd sabbath, *p* wedi iddo fyned i mewn i'r synagog, efe a athrawiaethodd.

p pen. 2. 1. Mat. 4. 13. Luc 4, 31. a 10. 15. p adn. 39. pen. 6. 2. Mat. 4. 23. Luc 4. 16. a 13. 10. Act. 13. 14, &c. a 17. 2. a 18. 4.

22 † A [q] synnasant wrth ei athrawiaeth ef: canys yr oedd efe yn eu dysgu hwy megis un âg awdurdod ganddo, ac nid [r] fel yr ysgrifenyddion.

q Jer. 23. 29. Mat 7. 28, 29. a 13. 54. Luc 4. 32. a 21. 15. Ioan 7. 46. Act. 6. 10. a 9. 21, 22. 2 Cor. 4. 2. Heb. 4. 12, 13. r pen. 7. 3—13. Mat. 23. 16—24.

* Tybir mai tranoeth wedi i'r Iesu fyned i mewn i Capernaum oedd y sabbath hwn: yr oedd efe yn ofalus am orphwys ar y sabbath, ac am addoli Duw ac addysgu dynion yn y Synagog pa le bynag y byddai. † Mae yr efengylwyr yn aml yn sôn am fod y bobl yn synu wrth ei athrawiaeth ef; ond un peth yw synu, peth arall yw credu yr athrawiaeth. Gwel Math. 7. 28, 29.

23 Ac yr oedd yn eu synagog hwy [s] ddyn ag ynddo * yspryd aflan; † ac efe a lefodd,

s adn. 34. pen. 5. 2. a 7. 25. a 9. 25. Mat. 12. 43. Luc 4. 33—37.

24 Gan ddywedyd, [t] ‡ Och, ‖ beth sydd i ni a wnelom â thi, Iesu o Nazareth? a ddaethost ti i'n difetha ni? § mi a'th adwaen pwy ydwyt, [u] Sanct Duw.

t pen. 5. 7. Ex. 14. 12. Mat. 8. 29. Luc 8. 28, 37. Iago 2. 19. u Salm 16. 10. a 89. 18, 19. Dan. 9. 24. Luc 4. 34. Act. 2. 27. a 3. 14. a 4. 27. Dat. 3. 7.

* Am yr "ysbryd aflan," sylwasom o'r blaen, Math. 12. 43. Nid rhyw glefyd, neu loerigrwydd oedd yn blino y dyn hwn, fel y ceisia rhai daeru; ond ysbryd aflan oedd wedi cael ei oddef i'w feddiannu. † Tybir mai yr ysbryd aflan a lefodd yn y dyn, a thrwy ddefnyddio peiriannau ymadrodd y dyn. ‡ Mae yr "Och" yma yn arwyddo, digofaint, arswyd, poen, a gwatwar: a diammau fod pob un o honynt yn nheimladau yr ysbryd aflan y pryd hwn. "Gâd ni yn llonydd," sydd yn y cyfieithiad saesoneg; ond "*Eá*" yw y gair Groeg, yn arwyddo Och, fel yn y Gymraeg. ‖ Fel pe dywedasai, Ni a wyddom nad yw yn dda genyt ni, a gwyddost tithau nad yw yn dda genym ni dydi, am hyny Och! gâd ni yn llonydd: ein hunig obaith am ddâl i fynu ein teyrnas a'n rhwysg yw, cael bod yn llonydd; gwyddom nas gallwn ddâl i fynu yn dy erbyn di. A ddaethost ti i'n dyfetha ni, trwy ddattod ein gweithredoedd, ein bwrw allan o ddynion, i dori ar rwysg ein llywodraeth, ac i'n bwrw i'r dyfnder. § Er tloted oedd yr olwg ar Iesu, gwyddai yr ysbryd aflan pwy ydoedd, ac er cymmaint o'r Iuddewon oedd yn ei wadu, gorfu ar y diafol hwn ei addef. "Y mae y cythreuliaid hefyd yn credu ac yn crynu."

25 * A'r Iesu [x] a'i ceryddodd ef, gan ddywedyd, Taw, a dos allan o hono.

x adn. 34. pen. 3. 11, 12. a 9. 25. Salm 1. 16. Luc 4. 35. 41. Act. 16. 17, 18.

26 Yna wedi i'r yspryd aflan ei [y] † rwygo ef, a gwaeddi â llef uchel, efe a ddaeth allan o hono.

y pen. 9. 20, 26. Luc 9. 39, 42. a 11. 22.

* *Tybia rhai fod yr ysbryd aflan drwy y* cyfaddefiad uchod, "Mi a'th adw[…] ceisio peri i'r bobl feddwl fod cyng[…] Iesu âg ef; ac o herwydd hyny f[…] yn ei geryddu: ond pa un bynag […] nid oedd ar Iesu eisiau tystiolaeth […] celwydd. † Dywed Luc 4. 35, na […] ddim niwed iddo. Dywedir mai d[…] meddwl y gair Groeg a gyfiei[…] "rhwygo;" felly mae yn debyg […] aflan ysgwyd a dirdynu y dyn yn […] fel pe buasai am ei rwygo yn ddr[…] iddo orfod ei adael yn y diwedd h[…] dim niwed iddo. Mòr anodd yw […] ol ollwng ei ysglyfaeth!

27 * Ac [z] fe a aeth ar bawb […] yr ymofynasant yn eu mysg eu […] gan ddywedyd, Beth yw hy[…] athrawiaeth newydd *yw* hon? […] trwy awdurdod y mae efe […] chymyn, ïe, yr ysprydion afla[n] yn ufuddhâu iddo.

z pen. 7. 37. Mat. 9. 33. a 12. 22, 23. a 15. […] 4. 36. a 9. 1. a 10. 17—20.

* Yr oedd swynwyr yn mhlith y[…] on, a'r rhai hyny yn bwrw allan gy[…] trwy ryw ddefodau cyfareddol o'[…] hwy; ond erioed o'r blaen nis gw[…] yn eu bwrw allan fel hyn â'i air go[…] ol ac awdurdodol. † Yr oedd hyn […] o ddwyfoldeb a gwirionedd athrawia[…] ond eto, wedi y cwbl, nid oes y[…] credu.

28 * Ac yn ebrwydd [b] yr a[…] am dano dros yr holl wlad o […] Galilea.

b adn. 45. Mica 5. 4. Mat. 4. 24. a 9. 31. […]

* Sôn am ei enw a'i wyrthiau yn […] am ei athrawiaeth. Cafodd llawer […] eu dwyn ato er cael iachâd i'w c[…] ychydig mewn cymhariaeth a gred[…] ddo er iachâd eu heneidiau.

29 Ac yn y man wedi iddyn[t …] allan o'r synagog, [c] hwy a ae[…] dŷ Simon ac Andreas, gyd âg […] Ioan.

c Mat. 8. 14, 15. Luc 4. 38, 39. a 9. 58.

30 Ac [d] yr oedd chwegr Si[…] gorwedd yn glaf o'r cryd: […] ebrwydd y [e] dywedasant w[…] dani hi.

d 1 Cor. 9. 5. e pen. 5. 23. Ioan 11. 3, […]

31 * Ac efe a ddaeth [f] ac a'i […] hi i fynu, gan ymaflyd yn ei […] a'r cryd a'i gadawodd hi yn y[…] hi a [g] wasanaethodd arnynt h[…]

f pen. 5. 41. Act. 9. 41. g pen. 15. 41. Sa[…] a 116. 12. Mat. 27. 55. Luc 8. 2, 3.

* Sylwyd ar y wyrth hon o'r […] Math. 8. 14, 15. Mae y wyrth ho[…] lwg, 1. Yn iachâd y wraig heb d[…] unrhyw foddion. 2. Yn ei fod yn […] ar unwaith: nid gwellâu yn raddol […] hi, ond yn y fan, ac yn hollawl, fel […] wasanaethu arnynt hwy wrth y bw[…]

32 * Ac [h] wedi iddi hwyrh[…] fachludodd yr haul, hwy a dd[…]

ai drwg eu hwyl, a'r

Mat. 8. 16, 17. Luc 4. 40.

ddinas oedd wedi ym-
rws.

iachâodd lawer o rai
o amryw heintiau, ac
lawer o gythreuliaid;
d i'r cythreuliaid ddy-
enent ef.

Luc 4. 41. Act. 16. 16, 17.

ath yn mhlith yr Iuddew-
hwyr, ar fachlyd haul.
anghyfreithlawn i Grist
th, gan hyny dygent eu
yr. † Dyma un mân at
raill, lle mae y gair "holl"
er, nid am bawb; felly
im ar y fath eiriau â *holl*,
yn anghytunol â chyson-
fynai Iesu eto dystiolaeth
nid yw gair da satan a'i
rist a'i had.

yn blygeiniol iawn,
, efe a aeth allan, ac
hyfannedd; † ac yno

5. 3. a 100. 4. Luc 4. 42. a 6. 12.
a 6. 15. Eph. 6. 18. Phil. 2. 5.

lafur dirfawr y dydd o'r
yn codi yn fore dranoeth
t i bregethwyr yr efengyl
regethwyr dioglyd. Mae
lo cyn ei bod yn ddydd,
neg a'r Gymraeg hefyd.
su oedd gweddïo yn ddir-
fwy felly genym ninnau!
a'r rhai oedd gyd âg
nt ef.

ldynt ei gael ef, hwy
vrtho, ^m Y mae pawb

Ioan 3. 26. a 11. 48. a 12. 19.

ddywedodd wrthynt,
fydd nesaf, || fel y
yno hefyd: ^o canys
m allan.

61. 1—3. Luc 2. 49. a 4. 18—21.

edd efe yn pregethu
u hwynt trwy holl
rw allan gythreuliaid.

44. q pen. 7. 30. Luc 4. 41.

esu godi at ei orchwyl o
, er esampl o ddiwyd-
a ninnau hefyd fel y syl-
ei fod wedi myned allan,
la pa le i gael hyd iddo:
yn y mân anghyfannedd
o'r blaen, fel yn ngardd
y gair a gyfieithir "dil-
lo dilyn *yn elynol; ond*
yma: er, yn ddiamman,
d gan feddwl sanctaidd

Iesu, gael ei aflonyddu hyd yn nod gan ei ddis-
gyblion, ar hyn o bryd. † Ni fynai Crist fyn-
ed yn ol gyda ei ddisgyblion at y "pawb oedd
yn ei geisio" y tro hwn; pa beth bynag oedd
ei reswm am hyny. Efallai ei fod yn gwybod
am ryw fwriad oedd gan y dorf, i'w wneuthur
yn frenin, neu rywbeth, nas gwyddai ei ddis-
gyblion ddim am dano. ‡ *Comotóleis*, Trefydd,
ydynt bentrefydd a synagog ynddynt. *Comai*,
Pentrefydd heb synagogau. *Poleis*, Tref-
ydd wedi eu hamgylchu â muriau. Y gair
cyntaf sydd yma; trefydd lle yr oedd syna-
gogau. Yr oedd Iesu yn fwy am bregethu
yn y synagogau nac am wneyd gwyrthiau:
yn fwy am wneyd lles i eneidiau dynion, nac
am borthi blysiau a chwilfrydedd *(curiosity)*
dynion â'i ryfeddodau gwyrthiol. Da pe
byddai bawb sydd wedi cymmeryd arnynt
yr enw Gweinidogion Crist, môr hoff o breg-
ethu ag oedd Crist ei hun: pregethu fel efe,
ac yn ei ysbryd ef. § Felly efe a deithiodd
trwy holl Galilea, gan bregethu yn y synag-
ogau pa le bynag y caffai gyfle, a chau gad-
arnâu ei athrawiaeth, a'i anfoniad fel Mes-
siah, trwy wyrthiau.

40 * A ^r daeth atto ef *un* ^s gwahan-
glwyfus, gan ymbil âg ef, a ^t gostwng
ar ei liniau iddo, a dywedyd wrtho,
^u Os mynni, ti a elli fy nglanhâu.

r Mat. 8. 2—4. Luc 5. 12—14. s Lef. 13. a 14. Num. 12. 10—15. Deut. 24. 8, 9. 2 Sam. 3. 29. 2 Bren. 5. 5, &c., 27. a 7. 3. a 15. 5. Mat. 11. 5. Luc 17. 12—19. t pen. 10. 17. 2 Cron. 6. 13. Mat. 17. 14. Luc 22. 41. Act. 7. 60. Eph. 3. 14. u pen. 9. 22, 23. Gen. 18. 14. 2 Bren. 5. 7.

41 † A'r Iesu, ^x gan dosturio, a es-
tynodd *ei* law, ‡ ac a gyffyrddodd âg
ef, ac a ddywedodd wrtho, ^y Mynnaf,
bydd lân.

x pen. 6. 34. Mat. 9. 36. Luc 7. 12, 13. Heb. 2. 17. a 4. 15. y pen. 4. 39. a 5. 41, 42. Gen. 1. 3. Salm 33. 9. Heb. 1. 3.

42 Ac wedi iddo ddywedyd *hynny*,
^z ymadawodd y gwahan-glwyf âg ef
yn ebrwydd, a glanhâwyd ef.

z adn. 31. pen. 5. 29. Mat. 15. 28. Ioan 4. 50—53.

43 || Ac ^a wedi gorchymyn iddo yn
gaeth, efe a'i hanfonodd ef ymaith yn
y man;

a pen. 3. 12. a 5. 43. a 7. 36. Mat. 9. 30. Luc 8. 56.

44 Ac a ddywedodd wrtho, Gwel
na ddywedych ddim wrth neb: eithr
dos ymaith, ^b dangos dy hun i'r offeir-
iaid, ac offrymma dros dy lanhâd y
pethau a orchymynodd Moses, er
tystiolaeth iddynt hwy.

b Lef. 14. 2—32. Mat. 23. 2, 3. Luc 5. 14. a 17. 14.

* Cawsom yr hanes hwn o'r blaen, yn
Math. 8. 2—4. a chawn yr un hanes eto, yn
Luc 5. 12—14. † A'r Iesu gan dosturio: neu
wedi cyffrôi yn ei ymysgaroedd, felly yr ar-
wydda y gair. Yr oedd golwg môr resynol
ar y gwahan-glwyfus, ac oedd yn ddigon i
enyn tosturi mewn unrhyw ddyn a'i gwelai:
pa faint mwy yn yr Iesu addfwyn a thostur-
iol? ‡ Yn ei dosturi, ni a welwn brawf o'i
wir ddynoliaeth; yn ei waith yn ei lanâu ef
â chyffyrddiad ac â gair ei enau, ni a welwn
brawf o'i Dduwdod; ac yn y cwbl ni a wel-
wn ei fawr drugaredd. || Nis gwyddom ni,

ac nid yw yn angenrheidiol gwybod, pa ham yr oedd Iesu yn rhoi gorchymyn o'r fath hyn i'r gwahan glwyfus: rhag rhoi dim achlysur i ennyn digofaint ei elynion, efallai; neu, ynte, fel na chaffai neb achlysur i ddywedyd ei fod yn ymffrostio o'i weithredoedd. § Gwnelai y tro iddo ddangos ei hun i ryw offeiriad, yn rhywle yn ei gymmydogaeth, fel y byddai tystiolaeth gyfreithlawn o'i lanâd ef; ond yr oedd yn rhaid myned i Jerusalem o bob mân i offrymu dros ei lanâd, er tystiolaeth i'r offeiriaid yno ei fod wedi ei lanâu.

45 * Eithr efe a aeth ymaith, [c] ac a ddechreuodd gyhoeddi llawer a thaenu y gair ar led, [d] † fel na allai yr Iesu fyned mwy yn amlwg i'r ddinas; eithr yr oedd efe allan mewn lleoedd anghyfannedd: ac o bob parth y daethant atto ef.

c Mat. 9. 31. Luc 5. 15. d pen. 2. 1, 2, 13.

* Mae yn debyg fod gorfoledd y gwahanglwyfus gymmaint, fel nad allai ymatal heb gyhoeddi y wyrth a wnaed arno yn mhob man. Pa un a oedd hyny yn feius ynddo nid yw yn perthyn i ni farnu: bai pur esgusodol oedd yn sicr. † Nid am nad *allai*, ond am na fŷnai. Nid oedd yn dewis myned i blith torfeydd môr llïosog o ddynion, a chael canmoliaeth o ryw fath gan rai, a'i osod ei hun yn agored i ddigofaint a chenfigen ei elynion. Er ei fod yn ymgilio, yr oedd luoedd yn dyfod ar ei ol o bob parth.

PEN II.

Crist yn iachâu un claf o'r parlys, &c.

* AC [a] efe a aeth drachefn i Capernaum, wedi *rhai* dyddiau; [b] a chlybuwyd ei fod ef yn y tŷ.

a pen. 1. 45. Mat. 9. 1. b pen. 7. 24. Luc 18. 35—38. Ioan 4. 47. Act. 2. 6.

2 Ac [c] yn y man llawer a ymgasglasant ynghyd, † hyd na annent, hyd yn nôd yn y lleoedd ynghylch y drws: [d] ac efe a bregethodd y gair iddynt hwy.

c adn. 13. pen. 1. 33, 37, 45. a 4. 1, 2. Luc 5. 17. a 12. 1. d pen. 1. 14. a 6. 34. Mat. 5. 2. Luc 8. 1, 11. Act. 8. 25. a 11. 19. a 44. 25. a 16. 6. Rhuf. 10. 8. 2 Tim. 4. 2.

3 A daethant atto, [e] gan ddwyn un claf o'r parlys, yr hwn a ddygid gan bedwar.

e Mat. 9. 2. Luc 5. 18.

4 A chan na allent nesâu atto gan y dyrfa, [f] ‡ didôi y tô a wnaethant lle yr oedd efe: ac wedi iddynt dorri trwodd, hwy a ollyngasant i waered y gwely yn yr hwn y gorweddai y claf o'r parlys.

f Deut. 22. 8. Luc 5. 19.

5 A phan [g] welodd yr Iesu eu ffydd hwynt, [h] efe a ddywedodd wrth y claf o'r parlys, [i] *Ha* fab, [k] maddeuwyd i ti dy bechodau.

g Gen. 22. 12. Ioan 2. 25. Act. 11. 23. 1 Thes. 1. 3, Iago 2. 18—22. h adn. 9, 10. Es. 53. 11. Mat. 9. 2. Lu 5. 20. a 7. 47—50. Act. 5. 31. 2 Cor. 2. 10. Col. 3. i pen. 5. 34. Mat. 9. 22. Luc 8. 48. k Job 33. 17—26. 32. 1—5. a 90. 7—9. a 103. 3. Es. 38. 17. Ioan 5. 14. 1 C 11. 30. Iago 5. 15.

6 || Ac yr oedd rhai o'r ysgrife yddion yn eistedd yno, [l] ac yn y resymmu yn eu calonnau,

l pen. 8. 17. Mat. 16. 7, 8. Luc 5. 21, 22. 2 Cor. 10.

7 Beth a wna hwn fel hyn yn [m] c wedyd cabledd? [n] pwy a all fad pechodau, ond Duw yn unig?

m pen. 14. 64. Mat. 9. 3. a 26. 65. Ioan 10. n Salm 130. 4. Es. 43. 25. Dan. 9. 9. Mica 7. 18. L 21. a 7. 49. Ioan 20. 20—23.

8 Ac yn ebrwydd, [o] pan wybu Iesu yn ei yspryd eu bod hwy y ymresymmu felly ynddynt eu hun efe a ddywedodd wrthynt, [p] Paham yr ydych yn ymresymmu am y petha hyn yn eich calonnau?

o 1 Cron. 29. 17. Mat. 9. 4. Luc 5. 22. a 6. 8. 40. Ioan 2. 24, 25. a 6. 64. a 21. 17. Heb. 4. 13. p pen. 7. 21. Salm 139. 2. Diar. 15. 26. a 24. 9. Es. Esec. 38. 10. Luc 24. 38. Act. 5. 3. a 8. 22.

9 § Pa un [q] sydd hawsaf, ai dywed yd wrth y claf o'r parlys, [r] Madde wyd i ti *dy* bechodau; ai dywedyd, Cyfod, a chymmer i fynnu dy wely, a rhodia?

q Mat. 9. 5. Luc 5. 22—25. r adn. 5.

10 Eithr fel y gwypoch [s] fod g Fab y dyn awdurdod i faddeu pech odau ar y ddaear, (eb efe wrth y cl o'r parlys)

s Dan. 7. 13, 14. Mat. 9. 6—8. a 16. 13. Ioan 5. 1 Tim. 1. 13—16.

11 Wrthyt ti yr wyf yn dywedyd, [t] Cyfod, a chymmer i fynu dy wely, a dos i'th dŷ.

t pen. 1. 41. Ioan 5. 8—10. a 6. 63.

12 Ac yn y man y cyfododd efe, ac y cymmerth i fynu ei wely, ac aeth allan yn eu gwydd hwynt oll; [u] hyd oni synnodd pawb, a [x] gogon eddu Duw, gan ddywedyd, [y] Ni we som ni erioed fel hyn.

u pen. 1. 27. Mat. 9. 8. a 12. 23. Luc. 7. 16. 15. 31. Luc 5. 26. a 13. 13. a 17. 15. Act. 4. 21. 33. Ioan 7. 31. a 9. 32.

Sylwyd ar yr hanes hyn o'r blaen y Math. 9. 1—8. cawn yr un hanes eto, yn L 5. 18—26. * Gwedi i'r Iesu fod rai dyd yn y lleoedd anghyfannedd, efe a ddych odd i Capernaum, yr hon a eilw Mathew 9. "ei ddinas ei hun," am mai yno yr oedd cartrefu fwyaf yn amser ei weinidogaeth g hoeddus. † "Hyd na annent:" gwel yr gair yn 1 Bren. 7. 26; ac eilwaith yn I 8. 37. llenwi, dâl, neu gynnwys, yw ei ys ‡ Sylwyd eisioes fod penau y tai yn wast yn mhlith yr Iuddewon, a grisiau i fyned i' penau oddi allan; a bod math o ddellt, n frad-ddor, a ellid yn hawdd ei agoryd, ben y tŷ, i ollwng y claf drwyddo yn ei we ger bron yr Iesu lle yr oedd yn eisted

...ael 2 Bren. 1. 2.) Mae yn debyg y gellid ...wyd hyn heb niweidio fawr ar y tŷ, na ...w nac anfoddloni ei berchenog. ‖ Tybir ...r ysgrifenyddion hyn wedi dyfod fel ys... i wylied ar yr ymadroddion ac ym...iadau Iesu, fel y caent rywbeth i ach...u arno ger bron y cyngor mawr yn Jeru...m. § Yr oedd awdurdod ddwyfol yn angen...ol i faddeu pechodau, a gallu dwyfol yn ...ol i iachâu y corph: meddai Iesu ...u o'r ddau, ac arferodd yr olaf er prawf ...d yn meddu y blaenaf. Fel hyn cafodd ...n iachâd o'i holl lesgedd a maddeuant ...d anwiredd: cafodd y dyrfa eu calon... i ddyfod at Iesu am yr un bendithion: ... Duw ei ogoneddu, a chafodd yr ys...yddion, gelynion Iesu eu siomi a'u ...yddio.

3 [*] Ac efe a aeth allan drachefn ...th lân y môr: [a] a'r holl dyrfa a ...th atto; ac efe a'u dysgodd ...nt.

...Mat. 13. 1. [a] adn. 2. pen. 3. 7, 8, 20, 21. a 4. 1. ...—22. Luc 19. 48. a 21. 38.
...Tybyn bod Iesu yn gorphen ei orchwyl ...mân, mae yn myned ymaith i fân ar... at orchwyl arall, yn ddïoed: nid oedd ...th yn segur.

... ¶ [*] Ac efe yn myned heibio, ...a ganfu † Lefi *fab* [c] Alphëus yn ...dd wrth y dollfa, ac a ddywedodd ...o, [d] Canlyn fi. Ac efe a gododd, ...i canlynodd ef.

...3. 18. Mat. 9. 9. Luc 5. 27. [c] pen. 3. 18. Luc ...c 1. 13. [d] pen. 1. 17—20. Mat. 4. 19—22.

... A bu, [e] a'r Iesu yn eistedd i ...n yn ei dŷ ef, i lawer hefyd o ...canod a ‡ phechaduriaid eistedd ...'r Iesu a'i ddisgyblion: canys ...roeddynt, a hwy a'i canlynasent ef.

...t. 9. 10, 11. a 21. 31, 32. Luc 5. 29, 30. a 15. 1.

... A phan welodd yr ysgrifenydd...'r Phariseaid ef yn bwytta gyd ...ublicanod a'r pechaduriaid, hwy ...wedasant wrth ei ddisgyblion ef, ...am y mae efe yn bwytta ac yn ...yd â'r [g] publicanod a'r pechad...?

...7. Es. 65. 5. Luc 15. 2. &c. a 18. 11. a 19. 7, 10. 15. Heb. 12. 3. [g] Mat. 18. 17.

... A'r Iesu, pan glybu, a ddywed... ...rthynt, [h] Y rhai sydd iach nid ...iddynt wrth y meddyg, ond y ...leifion: [i] ni ddaethum i alw y cyfiawn, ond pechaduriaid, i ...wch.

...9. 12, 13. Luc 5. 31, 32. a 15. 7, 29. a 16. 15. ... 40, 41. [i] Mat. 18. 11. Luc 15. 10. a 19. 10. ... a 26. 20. Rhuf. 5. 6—8, 20, 21. 1 Tim. 1. 15, 16. ... a 3. 3—7.

...som y darn hwn o hanes yn Math. ...el y sylwadau yno. † *Mathew yw yr ...; peth cyffredin oedd bod dau enw ...dyn yn mhlith yr Iuddewon. Mae ...eŭus pa un ai brawd i Iago mab* Alpheus oedd efe, ai ynte mab i ryw Alpheus arall. Tybia Scott mai y peth cyntaf sy debycaf. ‡ Nid cenedloedd oedd y pechaduriaid hyn, fel y ceisia rhai gwŷr dysgedig ddywedyd; ond Iuddewon o ymarweddiad drygionus a gwarthus.

18 ¶ A [k] disgyblion Ioan a'r Phariseaid oeddynt yn ymprydio. A hwy a ddaethant ac a ddywedasant wrtho, [l] Paham y mae disgyblion Ioan a'r Phariseaid yn ymprydio, ond dy ddisgyblion di nid ydynt yn ymprydio?

[k] Mat. 9. 14—17. Luc 5. 33—39. [l] Mat. 6. 16, 18. a 23. 5. Luc 18. 12. Rhuf. 10. 3.

19 A dywedodd yr Iesu wrthynt, [m] A all plant yr ystafell brïodas ymprydio, tra fyddo y priodas-fab gyd â hwynt? tra fyddo ganddynt y priodas-fab gyd â hwynt, ni allant ymprydio.

[m] Gen. 29. 22. Barn. 14. 10, 11. Salm 45. 14. Can. 6. 8. Mat. 25. 1—10.

20 Eithr y dyddiau a ddaw, pan [n] ddyger y [o] priodas-fab oddi arnynt; [p] ac yna yr ymprydiant yn y dyddiau hynny.

[n] Salm 45. 11. Can 3. 11. Es. 54. 5. a 62. 5. Ioan 3. 29. 2 Cor. 11. 2. Dat. 19. 7. a 21. 9. [o] Zec. 13. 7. Mat. 26. 31. Ioan 7. 33, 34. a 12. 8. a 13. 33. a 16. 7, 28. a 17. 11, 13. Act. 1. 9. a 3. 21. [p] Act. 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 6. 5. a 11. 27.

21 ¶ Hefyd [q] ni wnïa neb ddernyn o frethyn newydd ar ddilledyn hen: *os* amgen, ei gyflawniad newydd ef a dynn oddi wrth yr hen, a gwaeth fydd y rhwyg.

[q] Salm 103. 13—15. Es. 57. 16. 1 Cor. 10. 13.

22 Ac ni rydd neb win newydd mewn hen [r] gostrelau: *os* amgen, y gwin newydd a ddryllia y costrelau, a'r gwin a red allan, a'r costrelau a gollir: eithr gwin newydd sydd raid ei roi mewn costrelau newyddion.

[r] Jos. 9. 4, 13. Job 32. 19. Salm 119. 83. Mat. 9. 17. Luc 5. 37, 38.

Sylwyd ar yr adnodau hyn hefyd yn Mathew 9. 14—17. Swm y cwbl yw, 1. Bod ymprydio yn ymarferiad addas dán oruchwyliaethau ceryddol a thrallodus rhagluniaeth, ac y dylai gael ei arferyd yn gyfatebol i'r amgylchiadau. 2. Na ddylai crefyddwyr ieuainc gael eu digaloni a dyledswyddau rhy drymion a llym-dost, ond eu cymmeryd a'u dwyn yn mlaen yn raddol. 3. Bod dynion rhagrithiol ac ofer-goelus yn chud yn gosod y swm o grefydd mewn pethau allanol a dibwys: ac heb ystyried beth a all pob dyn ddâl, maent yn rhyfygus yn gosod deddfau heb ddoethineb.

23 A bu [s] iddo fyned trwy yr ŷd ar y sabbath; a'i ddisgyblion a ddechreuasant ymdaith [t] gan dynnu y tywys.

[s] Mat. 12. 1—8. Luc 6. 1—5. [t] Deut. 23. 25.

24 A'r Phariseaid a ddywedasant wrtho, Wele, [u] paham y gwnant ar y sabbath [x] yr hyn nid yw gyfreithlawn?

[u] adn. 7, 16. Mat. 7. 3—5. a 15. 2, 3. a 23. 23, 24. Heb. 12. 3. [x] Ex. 20. 10. a 31. 15. a 35. 2, 3. Num. 15. 32—36. Neh. 13. 15—22. Es. 56. 2, 4, 6. a 58. 13. Jer. 17. 20—27.

25 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [y] Oni ddarllenasoch erioed [z] beth a wnaeth Dafydd, pan oedd anghen a chwant bwyd arno, efe a'r rhai oedd gyd âg ef?

[y] pen. 12. 10, 26. Mat. 19. 4. a 21. 16, 42. a 22. 31. Luc 10. 26. [z] 1 Sam. 21. 3—6.

26 Pa fodd yr aeth efe i dŷ Dduw, dan [a] * Abïathar yr arch-offeiriad, ac y bwyttâodd y bara gosod, [b] y rhai nid cyfreithlawn eu bwytta, ond i'r offeiriaid yn unig, ac a'i rhoddes hefyd i'r rhai oedd gyd âg ef?

[a] 1 Sam. 22. 20—23. a 23. 6, 9. 2 Sam. 8. 17. a 15. 24, 29, 35. a 20. 25. 1 Bren. 1. 7. a 2. 22, 26, 27. a 4. 4. [b] Ex. 29. 32, 33. Lef. 24. 5—9.

27 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [c] † Y sabbath a wnaethpwyd er mwyn dyn, ‡ ac nid dyn er mwyn y sabbath.

[c] Ex. 23. 12. Deut. 5. 14. Neh. 9. 13, 14. Esec. 20. 12, 20. Luc 6. 9. Ioan 7. 23. 1 Cor. 3. 21, 22. 2 Cor. 4. 15.

28 Am hynny [d] y mae Mab y dyn yn Arglwydd hefyd ar y sabbath.

[d] pen. 3. 4. Mat. 12. 8. Luc 6. 5. a 13. 15, 16. Ioan 5. 9—11, 17. a 9. 5—11, 16. Dat. 1. 10.

Sylwyd rhywbeth ar yr hyn a adroddir yn yr adnodau hyn hefyd, yn Mathew 12. 1—8. Mae yr hanes at ba un y cyfeirir yma yn 1 Sam. Pen. 21. * Ahimelech oedd yr *Arch*-offeiriad pan fwytâodd Dafydd y bara gosod, ond Abïathar ei fab oedd yr offeiriad *penaf* dano ef; ac efallai mai efe oedd yn arolygu y babell a'i holl wasanaeth. Lladdwyd Ahimelech yn fuan wedi hyn; ac aeth Abïathar yr arch-offeiriad yn ei le, a bu yn ei swydd am ddeugain mlynedd, hyd wedi marwolaeth Dafydd. Yr oedd efe yn llawer mwy enwog yn yr hanes, nac y bu ei dad; a hyny, mae yn debyg a barodd i'r Iesu ei enwi ef yma yn hytrach na'i dad Ahimelech. Llawer a boenodd beirniaid dysgedig i geisio cysoni yr adnod uchod â'r hanes yn Samuel, ond tybir fod y sylw uchod yn esmwyth ac yn foddlonawl. † Trefnwyd y sabbath yn y dechreuad, cyn y cwymp, er mwyn dyn; a pharâwyd ef wedi y cwymp, fel yn fwy angenrheidiol byth i ddynion, wrth eu hystyried yn greaduriaid rhesymol, yn byw yn gymdeithasol, ag iddynt lawer o anghenion a thrallodion; yn greaduriaid a deiliaid Duw, yn ymddarpar i ystad o dragywyddol ddedwyddwch neu drueni, ac yn bechaduriaid dan oruchwyliaeth o drugaredd. ‡ Ond ni wnaethpwyd dyn er mwyn y sabbath; fel pe byddai ei waith ef yn ei gadw o ryw lesâd neu wasanaeth i Dduw; neu fel pe gofynid iddo ei gadw i'r llythyren fanylaf, er niwed gwirioneddol iddo ei hun. Nid oedd Mab y dyn, Arglwydd y sabbath, yn gofyn i'w ddisgyblion newynu, yn hytrach na thynu y tywys ar y sabbath. Wrth y rheol gyffredin hon mae i ninnau farnu am gadwedigaeth *allanol* y dydd sanctaidd.

PEN III.

Crist yn iachâu'r llaw wywedig, &c.

AC [a] efe a aeth i mewn drachefn i'r synagog; ac yr oedd yno ddyn a chanddo [b] law wedi gwywo.

[a] pen. 1. 21. Mat. 12. 9—14. Luc 6. 6—11. [b] 1 Bren. 13. 4, 6. Ioan 5. 3.

2 A [c] hwy a'i gwyliasant ef, a iachâai efe ef ar y dydd sabbath; fe[l y] cyhuddent ef.

[c] Salm 37. 32. Es. 29. 20, 21. Jer. 20. 10. Dan. 6. 4. [...] 6. 7. a 11. 53, 54. a 14. 1. a 20. 20. Ioan 9. 16.

3 Ac [d] efe a ddywedodd wrth y d[yn] yr oedd ganddo y llaw wedi gwyw[o] Cyfod, i'r canol.

[d] Es. 42. 4. Dan. 6. 10. Luc 6. 8. Ioan 9. 4. 1 Cor. 15. 58. Gal. 6. 9. Phil. 1. 14, 28—30. 1 Pedr 4. 1.

4 * Ac efe a ddywedodd wrthynt hwy, [e] Ai rhydd gwneuthur da ar y dydd sabbath, † ynte gwneuthur drwg? cadw einioes, a'i lladd? [f] ‡ A hwy a dawsant â sôn.

[e] pen. 2. 27, 28. Mat. 12. 10—12. Luc 6. 9. a 13. [...] a 14. 1—5. [f] pen. 9. 34.

5 ‖ Ac wedi edrych arnynt o amgylch [g] yn ddigllawn, gan [h] dristâu am galedrwydd eu calon hwynt, efe a ddywedodd wrth y dyn, [i] Estyn allan dy law. Ac efe a'i hestynodd: a'i law ef a wnaed yn iach fel y llall.

[g] Luc 6. 10. a 13. 15. Eph. 4. 26. Dat. 6. 16, 17. [...] 6. 6. Barn. 10. 16. Neh. 13. 8. Salm 95. 10. Es. [...] Luc 19. 40—44. Eph. 4. 30. Heb. 3. 10, 17. [i] 1 Bren. [...] Mat. 12. 13. Luc 6. 10. a 17. 14. Ioan 5. 8, 9. a 9. 7 [...]

Gwedi i'r Iesu orphen ei ymddiddan[...] uchod ar lân y môr, Pen. 2. 13, efe a ddychwelodd ac a aeth i mewn drachefn i'r synagog, lle yr oedd torf yn ei aros, a [...] iddo ei wneyd. Sylwyd ar yr hanes hwn yn Mathew 12. 10—13. * Dywed Mathew [...] hwy a ofynasant iddo ef; mae Mathew [...] Marc yn dywedyd y gwir, ac yn berffaith gyson â'u gilydd —Gofynasant hwy iddo [...] yn gyntaf, "Ai rhydd iachâu ar y sabbathau;" yna, gwedi iddo ef eu hateb hwy, [...]ynodd yntau iddynt hwythau yn ei dro, "Ai rhydd gwneuthur da ar y dydd sabbath [...] Fel yna mae y ddau efengylwr yn gyson â'u gilydd, ac angen am adroddiad y ddau i [...] yr hanes yn gyflawn. † Gwneuthur da [...] iachâu ar y sabbath, a gwneuthur drwg [...] peidio: "y neb a fedr wneuthur daioni [...] nid yw yn ei wneuthur, pechod ydyw iddo." Y neb a fedro gadw einioes ac ni wna hyny, mae efe yn euog o golli yr einioes [...] † Gan nas medrent wrth-ddywedyd yr [...]rawiaeth oleu a chadarn uchod, a chan [...] oedd ar eu calonau ychwaith ei chyfiaw[...] dewisasant sôri a thewi a sôn. ‖ Digllon[...] dibechod oedd y digllondeb hwn o eiddo [...] Harglwydd, digllondeb perffaith sanctaidd [...] iawn agwedd calon, bod hebddo a [...] ddiffyg pechadurus. Digllondeb yn erbyn pechod, a thristwch yn gymmysg âg ef [...] y pechaduriaid.

6 * A'r [k] Phariseaid a aethant allan, ac a ymgynghorasant yn ebrwydd gyd â'r [l] Herodianiaid yn ei erbyn [...] pa fodd y difethent ef.

[k] Salm 109. 3, 4. Mat. 12. 14. Luc 6. 11. a 20. 19, [...] a 22. 2. Ioan 11. 53. [l] pen. 8. 15. a 12. 13. Mat. 22. [...]

gyd â'i ddisgyblion a
nôr: [n] a llïaws mawr
f, o [o] ‡ Galilea, ac o

5. Luc 6. 12. Ioan 10. 39—41. a 11.
10, 14. n Mat. 4. 25. Luc 6.
20. 7. a 21. 32. Luc 23. 5. Ioan

lem, ac o [p] || Idumea,
'r Iorddonen; a'r rhai
a Sidon, llïaws mawr,
ymmaint a wnaethai
atto.

15. a 36 . Mat. 1. 2—4. q Num.
r pen. 7. 24. 31. Jos. 19. 28,
Es. 23. Esec. 26—28.

ddywedodd wrth ei
fod llong yn barod
dyrfa, rhag iddynt ei

6. 15.

a iachasai lawer, hyd
io, er mwyn [t] cyffwrdd
ag oedd â § phläau ar-

56. Mat. 14. 36. Act. 5. 15. a 19.
n. 12. 37. Num. 11. 23. Luc 7. 2.

ydion aflan, pan wel-
sant i lawr ger ei fron
sant, gan ddywedyd,
uw.

5, 6. Mat. 6. 31. Luc 4. 41. Act.
y pen. 1. 1. Mat. 4. 3, 6. a 8. 29.

orchymynodd iddynt
hoeddent ef.

. 12. 16. Act. 16. 18.

id a gyflunient eu crefydd
enwedig a wenieithient i
aflen o Swyddau a Gradd-
dd y Testament Newydd.)
dianiaid hyn o'r blaen, yn
iawn oedd y phariseaid â
yn gyffredin, ond yr oedd
ytuno yn dda i gyd-ym-
Iesu. † Môr Galilea oedd
r y canoldir: dywedir fod
milltir ar ddeg o hyd, ac
id yn ol eraill yr oedd yn
ugain o hyd, ac yn bym-
lywed Guyse. ‡ Yr oedd
id i'r môr hwn; Judea,
nea, yr hon yw Edom, i'r
hwnt i'r Iorddonen tua'r
s a Sidon tua'r gogledd-
d Josephus, yr Hanesydd
nus beri i'r Idumeaid droi
chant a hanner o flynydd-
st. § Mae y gair a gyf-
a" yn arwyddo *ffrewyllau*,
i effaith anfoddlonrwydd
w pob clefydau, ac y dyl-
ystyried fel ei geryddon ef
i ni. Sylwyd ar *gyffes yr
'r blaen, a gwaharddiad
ffesu: nid oedd efe yn
hwyr.*

13 ¶ * Ac [a] efe a esgynodd i'r mynydd, ac a alwodd atto y † rhai a fynnodd efe: a hwy a ddaethant atto.

a Mat. 10. 1, &c. Luc 6. 12—16.

14 ‡ Ac [b] efe a ordeiniodd ddeuddeg, fel y byddent gyd âg ef, [c] ac fel y danfonai efe hwynt i bregethu;

b Ioan 15. 16. Act. 1. 24, 25. Gal. 1. 1, 15—20. c Luc 9. 1—6. a 10. 1—11. a 24. 47. Act. 1. 8.

15 Ac i fod ganddynt awdurdod i iachâu clefydau, ac i fwrw allan gythreuliaid.

* Efe a esgynodd i'r mynydd i weddïo medd Luc 6. 12. a dywed iddo barâu ar hyd y nos yn gweddïo Duw. Yr oedd yn myned i ordeinio ei ddeuddeg apostol y bore dranoeth, gan hyny efe a weddïodd lawer drostynt cyn eu neillduo i'w gwaith. † Y rhai a fynodd efe oedd y deuddeg, a enwir yn yr adnodau canlynol, o blith ei holl ddisgyblion eraill. Nid am fod unrhyw ragoriaeth yn y rhai hyn mwy nac eraill y galwodd yr Iesu hwynt i'r apostoliaeth, (Ie, efe a wyddai fod un o honynt yn ddiafol,) ond am mai felly y rhyngodd bodd iddo wneyd: y rhai a *fynodd* efe. ‡ Efe a ordeiniodd y deuddeg hyn ryw yspaid o amser cyn iddo eu danfon hwy allan i bregethu (Pen. 6. 7—13.) "fel y byddent gydag ef," i gael eu hyfforddi a'u dysgu erbyn eu gwaith mawr a phwysig.

16 * Ac [d] i Simon y rhoddes efe enw Pedr,

d pen. 1. 16. Mat. 16. 16—18. Ioan 1. 42. 1 Cor. 1. 12. a 3. 22. a 9. 5. Gal. 2. 7—9. 2 Pedr 1. 1.

17 Ac [e] Iago *fab* Zebedëus, ac Ioan brawd Iago, ([f] ac efe a roddes iddynt enwau, † Boanerges; yr hyn yw, Meibion y daran)

e pen. 1. 19, 20. a 5. 37. a 9. 2. a 10. 35. a 14. 33. Ioan 21. 2, 20—25. Act. 12. 1. f Es. 58. 1. Jer. 23. 29. Heb. 4. 12. Dat. 10. 11.

18 Ac [g] Andreas, a [h] Phylip, a [i] Bartholomëus, a [k] Matthew, a [l] Thomas, ac [m] Iago *fab* [n] Alphëus, a [o] Thadëus, ‡ a [p] Simon y Canaanead,

g Ioan 1. 40. a 6. 8. a 12. 21, 22. Act. 1. 13. h Ioan 1. 43—45. a 6. 5—7. a 14. 8, 9. i Mat. 10. 3. Luc 6. 14. Act. 1. 13. k pen. 2. 14. Mat. 9. 9. Luc 5. 27—29. a 6. 15. l Ioan 11. 16. a 20. 24—29. a 21. 2. Act. 1. 13. m pen. 6. 3. Mat. 10. 3. a 13. 55. Luc 6. 15. Act. 15. 13. a 21. 18. 1 Cor. 9. 5. a 15. 7. Gal. 1. 19. a 2. 9. Iago 1. 1. n pen. 2. 14. o Mat. 10. 3. Luc 6. 16. Ioan 14. 22. Act. 1. 13. Jud. 1, &c. p Mat. 10. 4. Luc 6. 15. Act. 1. 13.

19 || A [q] Judas Iscariot, yr hwn hefyd a'i bradychodd ef. A hwy a ddaethant i dŷ.

q Mat. 26. 14—16, 47. a 27. 3—5. Ioan 6. 64, 71, 72. a 12. 4—6. a 13. 2, 26—30. Act. 1. 16—25.

Rhoddi enw, neu gyfenwi, yn ddïammau yw, rhoddi enw chwanegol, at yr enw o'r blaen. † Rhoddwyd yr enw Boanerges, Meibion y daran, i Iago ac Ioan yn ddïammau, yn un peth i ddangos iddynt beth oedd eu dyledswydd, sef taranu eu gweinidogaeth uwch ben byd o bechaduriaid colledig: ac yn ail, am y gwyddai Iesu mai meibion y daran a fyddent hwy: yr hyn hefyd a ddangosasant hwy cyn hir, wrth ofyn am gael tân i lawr o'r nefoedd i ddyfetha y Samariaid,

Luc 9. 54. Costiodd gwresowgrwydd a hyfdra didderbyn wyneb Iago ei fywyd iddo cyn pen llawer o amser, Act. 12. 1, 2; ac mae yn amlwg bod Ioan, yn gystal ac Iago, o dymherau gwresog, a'r tymherau hyny wedi eu sancteiddio a'u puro yn fawr, sydd yn ei wneyd ef mor serchog a charuaidd yn ei ysgrifeniadau. Mae y rhai hyny sydd yn tybied fod Ioan o ysbryd mwy lleddf ac addfwyn na'r disgyblion eraill, yn hollawl gamsynied ei gymmeriad ef; oblegid nid oes braidd yr un ran o'r ysgrythyr yn fwy llŷm a dychrynllyd i ragrithwyr a phroffeswyr anghyson, nag yw ei epistol cyntaf ef. ‡ Simon a elwir Zelotes, medd Luc 6. 15. *Cananiten*, gair yn tarddu o wreiddyn Hebraeg, yn arwyddo *bod yn wresog*. Mae y gair Groeg, *Chananites*, brodor o Ganaan, yn dechreu â *Ch*, nid *C*. ‖ Efallai na ddylem chwilio yn rhy fanol, beth oedd dyben Duw yn gadael i "Fab y golledigaeth" fod o rif yr apostolion: nid am na wyddai Crist beth ydoedd y bu hyny; nid am nad oedd ganddo neb arall i'w ddanfon, gallasai ddewis rhyw un arall o'r deg a thriugain; ac nid am ei fod yn ewyllysio i ddynion penrydd anfucheddol fod yn y weinidogaeth, nid ydym yn darllen am Judas ei fod yn ddyn anfucheddol.—Dylem feddwl fod gan Grist ryw ddybenion doeth yn hyn, er nas gwyddom ni pa beth oeddynt.—Beth pe dywedem iddo wneyd hyn, i'n dysgu ni i beidio ceisio barnu calonau dynion, ond gadael hyny i Dduw. 2. I arfogi ei bobl yn wyneb gwarth gweinidogion drwg, y rhai a drôant yn warthus ar ol dyfod i'r weinidogaeth. 3. I ddangos nad yw effaith y weinidogaeth ddim bob amser yn ymddibynu ar gyflwr da ysbrydol y gweinidog: gall cloch alw dynion i glywed y gair, er nad yw hi ei hun yn derbyn dim llesâd oddiwrtho. Ar yr un pryd, nid oes yma yr un warant i ddynion ddewis, nac i lywodraethwyr yr eglwys ordeinio, dynion penrydd ac anfoesol cyhoeddus yn weinidogion. Nid dyn felly oedd Judas. Nac i oddef dynion felly; cyn gynted ag y dangosodd Judas beth ydoedd, diarddelwyd ef gan Grist a'i apostolion: aeth i'w le ei hun, a rhoddwyd ei esgobaeth ef i arall.

20 A'r dyrfa a ymgynnullodd drachefn, [r] fel na allent gymmaint a bwytta bara.

[r] adn. 9. pen 6. 31. Luc 6. 17. Ioan 4. 31—34.

21 * A phan glybu yr eiddo ef, hwy a aethant i'w ddal ef: canys dywedasant, [s] † Y mae efe allan o'i bwyll.

[s] 2 Bren. 9. 11. Jer. 29. 26. Ioan 10. 20. Act. 26. 24. 2 Cor. 5. 13.

* Tybir mai perthynasau naturiol Crist a feddylir wrth "eiddo ef" yn y fàn yma: yr oedd amryw o honynt heb gredu ynddo, ond ar yr un pryd yn gofidio drosto o herwydd ei lafur anghymmedrol a'i ludded. Gwyddent mae yn debyg na chysgasai ef ddim drwy y nos o'r blaen, ac na fwytasai ddim ychwaith: ac wrth weled y dyrfa yn ei ganlyn yn ddibaid, fel na chaffai amser i orphwys na bwyta, ymdrechasant ei gael ef ymaith, braidd drwy orchest a gorfod, rhag iddo lewygu gan ormod llafur. † Mae yn anodd *meddwl mai mewn gwawd yr oedd ei geraint yn dywedyd ei fod ef* allan o'i bwyll: ofni yr oeddynt bod ei wresowgrwydd a'i dd[...] hewyd ef eisoes wedi myned yn rhy bell, y[...] fwy nag a allasai ei natur ef ddàl heb lewyg[...] Dywedir bod y gair a gyfieithir yma "alla[...] o bwyll" yn arwyddo mewn mànau erail[...] llewygu gan dreuliad a methiant natur.

22 ¶ A'r ysgrifenyddion, [t] y rhai ddaethant i waered o Jerusalem, ddywedasant [u] fod Beelzebub gandd[...] ac mai trwy bennaeth y cythreulia[...] yr oedd efe yn bwrw allan gythreu[...]iaid.

[t] pen. 7. 1. Mat. 15. 1. Luc 5. 17. [u] Salm. [...] Mat. 9. 34. a 10. 25. a 12. 24. Luc 11. 15. Ioan 7. 20. [...] 48, 52.

23 Ac wedi iddo eu galw h[...] atto, efe a ddywedodd wrthynt [x] mew[...] damegion, [y] Pa fodd y gall Sata[...] fwrw allan Satan?

[x] Lalm 49. 4. Mat. 13. 34, 35. [y] Mat 12. 25—[...] 11. 17—23.

24 Ac [z] o bydd teyrnas wedi y[...] rannu yn ei herbyn ei hun, ni ddich[...] y deyrnas honno sefyll.

[z] Barn. 9. 23, &c. a 12. 1—6. 2 Salm 20. 1, 6. 1 [...] 12. 16, &c. Es. 9. 20, 21. a 19. 2, 3. Ezec. 37. 22. [...] 14. Ioan 17. 21. 1 Cor. 1. 10—13. Eph. 4. 3—6.

25 Ac [a] o bydd tŷ wedi ymran[...] yn ei erbyn ei hun, ni ddichon y [...] hwnnw sefyll.

[a] Gen. 13. 7, 8. a 37. 4, &c. Salm 133. 1. Gal. [...] Iago 3. 16.

26 Ac os Satan a gyfyd yn ei erby[...] ei hun, ac a fydd wedi ymrannu, ni [...] efe sefyll, eithr y mae iddo ddiwed[...]

27 Ni ddichon neb [b] fyned i mew[...] i dŷ y cadarn, ac yspeilio ei ddodre[...] ef, oni bydd iddo yn gyntaf rwymo [...] cadarn; ac yna yr yspeilia ei dŷ ef.

[b] Gen. 3. 15. Es. 27. 1. a 49. 24—26. a 53. 12. Mat. [...] 29. Luc 10. 17—20. a 11. 21—23. Ioan. 12. 31. Rhuf. 16. [...] Eph. 6. 10—13. Col. 2. 15. Heb. 2. 14. 1 Ioan 3. 8 [...] Dat. 12. 7—9. a 20. 1—3.

28 Yn wir y dywedaf i chwi, [c] [...] maddeuir pob pechod i feibion dyn[...]ion, a pha gabledd bynnag a gablant[...]

[c] Mat. 12. 31, 32. Luc 12. 10. Heb. 6. 4—8. a 10. [...] 31. 1 Ioan 5. 6.

29 Eithr yr hwn a gablo yn erby[...] yr Yspryd Glân, ni chaiff faddeua[...] yn dragywydd, [d] ond y mae yn euo[...] o farn dragywydd:

[d] pen. 12. 40. Mat. 25. 46. 2 Thes. 1. 9. Jud. 7. 13.

30 Am [e] iddynt ddywedyd, Y m[...] yspryd aflan ganddo.

[e] adn. 22. Ioan 10. 20.

Nid oes yn yr adnodau uchod ddim ar[...] sylwyd arnynt yn Math. 9. 34. a 12. 31, [...] 33. cyfeiriwn y darllenydd at y lleoedd hy[...]

31 ¶ Daeth [f] gan hynny ei frod[...] ef a'i * fam; a chan sefyll allan, h[...] a anfonasant atto, gan ei alw ef.

[f] Mat. 12. 46—48. Luc 8. 19—21.

32 A'r bobl oedd yn eistedd [...]

...ylch, ac a ddywedasant wrtho, ...; y mae dy fam di a'th frodyr ... yn dy geisio.

... Ac efe a'u hattebodd hwynt, ...dywedyd, [g] Pwy yw fy mam i, ... fy mrodyr i?

...12. 9. Luc 2. 49. Ioan 2. 4. 2 Cor. 5. 16. h adn. ... Ioan 7. 3—5.

... Ac wedi iddo edrych oddi am...r y rhai oedd yn eistedd yn ei ... efe a ddywedodd, [i] Wele fy ... a'm brodyr i.

...22. Can. 4. 9, 10. a 5. 1, 2. Mat. 12. 49, 50. ... a 25, 10. Luc 11. 27, 28. Ioan 20. 17. Rhuf. 8. ... 11, 12.

...anys pwy bynnag a [k] wnelo ... Duw, hwnnw yw fy mrawd ...waer, a'm mam i.

...21. Ioan 7. 17. 1 Ioan 2. 17 a 3. 22, 23.

...ywedyd yr un peth am yr adnodau ...: gwel Math. 12. 46—50. * Ei ...e un o'r ben dadau yn ei chyhuddo ... ac euogrwydd am geisio ei dynu ...h bregethu y gair: ac un arall yn ...i bod yn euog o anghrediniaeth: ... yn ei chyhuddo hi o wag-ogon...did, a gwallgofrwydd, am y tro ...mmau fod y pethau hyn yn ochel...ythyrol yn erbyn yr anrhydedd ...gar a roddir i Mair mam yr Iesu. ...harchu fel gwraig ddowiol, fel ... ddnwiol arall; ond nid hi heb ei ... Ei ddisgyblion yw ei berthynasau

MARC IV.

...ammeg yr hauwr, &c.

...fe a ddechreuodd drachefn ...hu yn ymyl y môr: a thyrfa ...gasglodd atto, [b] hyd oni bu ...d i'r llong, ac eistedd ar y ...holl dyrfa oedd wrth y môr,

...3. Mat. 13. 1, 2. b Luc 5. 1—3.

...fe a ddysgodd iddynt lawer ...mmegion, ac a ddywedodd ... yn ei ddysgeidiaeth ef,

...eo. 3. 23. Salm 49. 4. Mat. 13. 3, 10, 34, 35. ...Mat. 7. 28. Ioan 7. 16, 17. a 18. 19.

... Crist yn aml yn athrawiaethu yn ...: yr achos o hyny yn ddiau oedd, ...gael llong yno yn ymyl y lân i ... pan fyddai y dorf lïosog yn ei ...felly pregethu yn gyfleus iddynt ...anghyfleusdra iddo ei hun oddi

...wrandewch: Wele, [f] hauwr ...n i hau:

...n. 7. 14. Deut. 4. 1. Salm 34. 11. a 45. 10. ...8. 32. Es. 46. 3, 12. a 55. 1, 2. Act. 2. 14. ...go 2. 5. Dat. 2. 7, 11, 29. f adn. 14, 26— ... Es. 28. 23—26. Mat. 13. 3, 24—26. Luc 8. ...—38. 1 Cor. 3. 6—9.

...rfu wrth hau, i beth syrthio ...ffordd, [g] *ac ehediaid yr awyr ...nt ac a'i difasant.*

g adn. 15. Gen. 15. 11. Mat. 13. 4, 19. Luc 8. 5. 12.

5 A pheth a syrthiodd ar [h] greigle lle ni chafodd fawr ddaear; ac yn y fan yr eginodd, am nad oedd iddo ddyfnder daear.

h adn. 16, 17. Barn. 11. 19. a 38. 26. Hos. 10. 12. Am. 6. 12. Mat. 13. 5, 6, 20, 21. Luc 8. 6, 13.

6 A phan [i] gododd yr haul, y poethwyd ef; ac am [k] nad oedd gwreiddyn iddo, efe a wywodd.

i Can. 1. 6. Es. 25. 4. Jona 4. 8. Iago 1. 11. Dat. 7. 16. k Salm 1. 3. a 92. 12—15. Jer. 17. 5—8. Eph. 3. 17. Col. 2. 7. 2 Thes. 2. 10. Jud. 12.

7 A pheth [l] a syrthiodd ym mhlith drain; a'r drain a dyfasant, ac a'i tagasant ef, ac ni ddug ffrwyth.

l adn. 18, 19. Gen. 3. 17, 18. Jer. 4. 3. Mat. 13. 7, 22. Luc 8. 7, 14. a 12. 15. a 21. 34. 1 Tim. 6. 9, 10. 1 Ioan 2. 15, 16.

8 A pheth arall [m] a syrthiodd mewn tir da, ac a roddes ffrwyth tyfadwy a chynnyrchiol, ac a ddug un ddeg ar hugain, ac un dri ugain, ac un [n] gant.

m adn. 20. Mat. 13. 8, 23. Luc 8. 8, 15. Ioan 1. 12, 13. a 3. 19—21. a 7. 17. Act. 17. 11. Heb. 4. 1, 2. Iago 1. 19—22. 1 Pedr 2. 1—3. n Gen. 26. 12. Phil. 1. 11.

9 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [o] Y neb sydd ganddo glustiau i wrando, gwrandawed.

o Gwel ar adn. 3, 23, 24.—pen. 7. 14. 16. Mat. 11. 15. a 13. 9. 15. 10. Luc 8. 18. Dat. 3. 6, 13, 22.

10 A [p] phan oedd efe wrtho ei hun, y rhai oedd yn ei gylch ef gyd â'r deuddeg a ofynasant iddo am y ddammeg.

p adn. 34. pen. 7. 17. Diar. 13. 20. Mat. 13. 10, 36. Luc 8. 9.

11 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [q] I chwi y rhodded gwybod dirgelwch teyrnas Dduw: † eithr i'r [r] rhai sydd allan, [s] ar ddammegion y gwneir pob peth:

q Mat. 11. 25. a 13. 11, 12, 16 a 16. 17. Luc 8. 10. a 10. 21—24. 1 Cor. 4. 7. 2 Cor. 4. 6. Eph. 2. 4—10. Tit. 3. 3—7. Iago 1. 16—18. 1 Ioan 5. 20. r 1 Cor. 5. 12, 13. Col. 4. 5. 1 Thes. 4. 12. 1 Tim 3. 7. s Mat. 13. 13.

12 Fel yn [t] gweled y gwelant, ac na chanfyddant; ac yn clywed y clywant, ac ni ddeallant; rhag iddynt [u] ddychwelyd, a maddeu iddynt *eu* pechodau.

t Deut. 29. 4. Es. 6. 9, 10. a 44. 18. Jer. 5. 21. Mat. 13, 14, 15. Luc 8. 10. Ioan 12. 37—41. Act. 28. 25—27. Rhuf. 11. 8—10. u Jer. 31. 18—20. Esec. 18. 27—32. Act. 3. 19. 2 Tim. 2. 25, 26. Heb. 6. 6.

13 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [x] Oni wyddoch chwi y ddammeg hon? a pha fodd y gwybyddwch yr holl ddammegion?

x pen. 7. 17, 18. Mat. 13. 51, 52. a 15. 15—17. a 16. 8, 9. Luc 24. 25. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11—14. Dat. 3. 19.

14 ¶ Yr [y] hauwr sydd yn hau [z] y gair:

y Gwel ar adn. 3.—Es. 32. 20. Mat. 13. 19, 37. Luc 8. 11. z pen. 2. 2. Col. 1. 5, 6. 1 Pedr 1. 23—25.

15 A'r [a] rhai hyn yw y rhai ar fin y ffordd, lle yr hauir y gair; ac wedi iddynt ei glywed, [b] y mae Satan yn dyfod yn ebrwydd, ac yn dwyn ymaith y gair a hauwyd yn eu calonnau hwynt.

a Gwel ar adn. 4.—Gen. 19. 14. Es. 53. 1. Mat. 22. 5. Luc 8. 12. a 14. 18, 19. Act. 17. 18—20, 32. a 18. 14—17. a 25. 19, 20. a 26. 31, 32. Heb. 2. 1. a 12. 16. b Job 1. 6—12. Zec. 3. 1. Mat. 13. 19. Act. 5. 3. 2 Cor. 2. 11. a 4. 3, 4. 2 Thes. 2. 9. 1 Pedr 5. 8. Dat. 12. 9. a 20. 2, 3, 7, 10.

16 A'r rhai hyn yr un ffunud yw y rhai [c] a hauir ar y creigle; y rhai, wedi clywed y gair, sydd yn ebrwydd yn ei dderbyn ef yn llawen;

c pen. 6. 20. a 10. 17—22. Ezec. 33. 31, 32. Mat. 8. 19, 20. a 13. 20, 21. Luc 8. 13. Ioan 5. 35. Act. 8. 13, 18—21. a 24. 25, 26. a 26. 28.

17 Ac [d] nid oes ganddynt wreiddyn ynddynt eu hunain, eithr dros amser y maent: yna, [e] pan ddêl blinder neu erlid o achos y gair, yn y man y rhwystrir hwynt.

d adn. 5, 6. Job 19. 28. a 27. 8—10. Ioan 6. 31. a 15. 2—7. 2 Tim. 1. 15. a 2. 17, 18. a 4. 10. 1 Ioan 2. 19. e Mat. 11. 6. a 13. 21. a 24. 9, 10. 1 Cor. 10. 12, 13. Gal. 6. 12. 1 Thes. 3. 3—5. 2 Tim. 4. 16. Dat. 2. 10. 13.

18 A'r rhai hyn yw y rhai [f] a hauwyd ym mysg y drain; y rhai a wrandawant y gair,

f Gwel ar adn. 7.—Jer. 4. 3. Mat. 13. 22. Luc 8. 14.

19 Ac [g] y mae gofalon y byd hwn, a [h] hudoliaeth golud, [i] a chwantau am bethau eraill, yn dyfod i mewn, ac yn tagu y gair, a myned y mae yn [k] ddiffrwyth.

g Luc 10. 41. a 12. 17—21, 29, 30. a 21. 34. Phil. 4. 6. h Diar. 23. 6. Preg. 4. 8. a 5. 10—16. 1 Tim. 6. 9, 10, 17. i 1 Pedr 4. 2, 3. 1 Ioan 2. 15, 16. k Mat. 3. 10. Ioan 15. 2. Heb. 6. 7, 8. 2 Pedr 1. 8. Jud. 12.

20 A'r rhai hyn yw y rhai [l] a hauwyd mewn tir da; y rhai sydd yn gwrando y gair, ac yn *ei* dderbyn, ac yn dwyn ffrwyth, un ddeg ar hugain, ac un dri ugain, ac un [m] gant.

l Gwel ar adn. 8.—Mat. 13. 23. Luc 8. 15. Ioan 15. 4, 5. Rhuf. 7. 4. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11. Col. 1. 10. 1 Thes. 4. 1. m Gen. 26. 12.

* Sylwyd ar y ddammeg hon yn Math. 13. Crybwyllir hi gan Mathew, Marc a Luc, ac y mae o ddefnydd rhagorol. 1. I ddangos rhagoroldeb gair Duw, yr hwn a elwir yma fel mewn llawer o fanau eraill, Y Gair, mewn ffordd o ragoroldeb. Had Duw ydyw, yr had da, Ac ardderchawgrwydd pregethu; oblegid dyna beth yw hau yr had. 2. I ddangos rhagoriaeth pregethiad y Gair ar areithiau moesawl, a dadleuon athronawl (*philosophical,*) oddi wrth ba rai nis gellir disgwyl dim ffrwyth. 3. I ddangos gwahanol effeithiau y gair ar wahanol ddynion, lle mae y Gair yn cael ei bregethu: mae rhai yn dwyn gwir ffrwythau ffydd a sancteiddrwydd, a hyny yn barâus, ond nid pawb yr un graddau. Ond y mae llawer, îe, y rhan *fwyaf, o'r rhai sydd yn clywed y gair, nad ydynt yn dwyn dim ffrwyth,* neu ddim *ffrwyth arosawl;* yr hyn yn wir nid yw ddim gwir ffrwyth. 4. Mae y ddammeg yn dangos i ni yr achos o ddiffrwythdra rhai gwrandawyr: diofalwch a marweidd-dra rhai, heb ystyried y gair, i fyfyrio arno, ei gymhwyso at eu calonau, a'i gadw yn eu côf. Eraill heb adael iddo soddi i'w calonau, a gwreiddio ynddynt, er ei fod yn eu cyffrôi ychydig am yr amser presenol, ac yn destyn ymddiddan yn ei gylch iddynt. Eraill â'u calonau yn llawn o helyntion a gofalon y byd hwn, ac wedi llenwi o gariad at bethau y bywyd presenol, y rhai nis gallant ymadael â hwynt pan ddêl erlid a gorthrymder o achos crefydd; mae y gair o herwydd hyny yn myned yn ddiffrwyth iddynt hwy. Am y lleill, nid ydynt hwy yn foddlawn ar wrando y gair yn unig, heb ei ddeall hefyd, ei gadw a'i wneuthur; ât y disgyblion at Iesu wedi iddo orphen llefaru, i gael gwybod meddwl y ddammeg, a deall y dirgelion teyrnas nefoedd. † Yr oedd y rhan fwyaf o wrandawwyr Iesu, yn ddiammau, yn aelodau o'r eglwys Iuddewig, ac eto mae efe yn eu galw yn rhai oddi allan; yr hyn a ddengys i ni y gall dynion fod o *fewn* yr eglwys weledig, ac eto *oddi allan* i'r eglwys ddirgeledig, ac yn ddieithriaid i ddirgelion teyrnas nefoedd.

Mae gan un o'r hen dadau, (Theophylact,) sylw fel hyn ar y ddammeg hon.—"Gwelwn," ebai efe, "mor brin yw dynion da, a pha gyn lleied sydd yn gadwedig! oblegid ni syrthiodd ond y bedwerydd ran o'r had ar dir da, ac a ffrwythodd. Gwelwn yma hefyd y graddoldeb. Yr had ar fin y ffordd nid eginodd o gwbl; yr had ar y graig a eginodd, ond ni chynnyddodd; yr had yn mysg y drain a eginodd ac a gynnyddodd, ond ni ffrwythodd; yr had a hauwyd mewn tir da a eginodd, a gynnyddodd, ac a ddug ffrwyth i berffeithrwydd." Am bethau eraill y ddammeg, gwel ar Math. 13.

21 ¶ Ac efe a ddywedodd wrthynt, [n] * A ddaw canwyll i'w dodi dan lestr, neu dan wely? ac nid i'w gosod ar ganhwyllbren?

n Es. 60. 1—3. Mat. 5. 15. Luc 8. 16. a 11. 33. 1 Cor. 12. 7. Eph. 5. 3—15. Phil. 2. 15, 16.

* Amcan Iesu yn y gofyniad uchod oedd dangos i'w ddisgyblion, mai eu dyledswydd hwy oedd goleuo eraill â'r goleuni oedd efe yn ei roddi iddynt hwy, ac nid ei guddio, a'i gadw yn ddiffrwyth iddynt eu hunain. Yn ol Luc 8. 16, mae yn dywedyd, Nid yw neb wedi goleuo canwyll, yn ei chuddio hi â llestr, &c. ac yn ol Marc yma, mae yn gofyn yn holiadol, A ddaw canwyll i'w dodi dan lestr, &c. Efallai iddo ddywedyd y geiriau ddwywaith, yn mhob un o'r ddwy ffordd, er mwyn argraffu yr addysg yn ddyfnach ar feddyliau ei ddisgyblion. Felly y tybia Doddridge, a thybia efe bod dull felly yn dra buddiol wrth lefaru, i argraffu y gwirionedd ar feddyliau dynion, y rhai sydd arnynt eisiau eu cael llin ar lin, a gorchymyn ar orchymyn, er ei fod yn ddull y beïir arno gan feirniaid manylaidd ar areithyddiaeth.

22 * Canys [o] nid oes dim cuddiedig, a'r nis amlygir; ac ni bu ddim dirgel, ond fel y delai i eglurdeb.

o Salm 40. 9, 10. a 78. 2—4. [illegible]

u; a [s] chwanegir i chwi, y
ndewch.

27. Luc 8. 18. Act. 17. 11. Heb. 2. 1. 1 Ioan
1—3. r Mat. 7. 2. Luc 6. 37, 38. 2 Cor.
9. 7. Es. 55. 3. Ioan 5. 25. a 10. 16, 27.

nys [t] yr hwn y mae ganddo,
iddo : a'r hwn nid oes gan-
hyn sydd ganddo a ddygir

a 25. 28, 29. Luc 8. 18. a 16. 9—12. a 19.

wedasai yr Iesu, Edrychwch, a
sol, ar y pethau a glywsoch ac a
genyf fi; gwrandewch y gwir-
ll wirionedd, a dim ond y gwir-
fyd gau-gristiau, ac a dwyllant
awiaethau cyfeiliornus, edrych-
h a wrandawoch. Pa *fodd* y
ywedir yn Luc 8. 18. Nid fel
y creig-leoedd, na'r tir drein-
y tir da. † Nid gwrando yn
oedd dyled yr apostolion, ond
r i eraill: os prin y gwnaent
ldai eu bendithion hwythau, os
ent hwythau eu bendithio yn
u llafur. ‡ Yr hwn sydd yn
yn weithgar yn ol y dawn sydd
anegir hyny a phob bendith ar-
yr hwn nid oes ganddo galon
d yn ffyddlawn, cymmerir oddi
au a'r cyfleusderau sydd gan-
hefyd y dawn sydd ganddo.

c efe a ddywedodd, [u] Felly
as Dduw, [x] fel pe bwriai
r ddaear;

4. 17. a 13. 11, 31, 33. Luc 13. 18. x adn.
11. 18. Preg. 11. 4, 6. Es. 28. 24—26.
3, 24. Luc 8. 5, 11. Ioan 4. 36—38. a 12.
Iago 3. 18. 1 Pedr 1. 23—25.

gwyr efe: felly mae gair Duw ar ol ei breg-
ethu; nid ar law y pregethwr mae ei lwyddo
na'i wneyd yn effeithiol, "Duw sydd yn
rhoddi y cynnydd." Gwel y gweinidog yn
aml ei waith yn aflwyddo lle'r oedd efe yn
disgwyl llwyddiant; ac yn llwyddo weithiau
l'e nad oedd ganddo ef fawr o ddisgwyliad
am lwyddiant: ac efallai mai ar ol iddo ef farw
y bydd ffrwyth ei lafur yn dyfod i'r amlwg
ar lawer un. Am hyny ni ddylai efe fod yn
rhy wresog ei ddisgwyliad am lwydd, na di-
galoni yn ormodol am aflwydd: ei waith ef
ydyw hau. ‡ Fel mae y ddaear o'i han-
sawdd naturiol ei hun, yn nghyd â gwres yr
haul a gwlaw y nefoedd, yn peri i'r had eg-
ino, tyfu, ffrwytho, ac addfedu; felly mae
Duw trwy ei ras, a goruchwyliaethau ei Ys-
bryd, yn peri i'w efengyl lwyddo yn y byd,
ac i'w air lwyddo yn nghalonau ei bobl.
‖ Fel yr had naturiol a hauwyd yn y ddae-
ar, felly mae y gwaith ysbrydol yn myned
yn mlaen yn raddol, ac yn gynnyddol: yn
gyntaf argyhoeddiad o bechod, edifeirwch,
ymofyn am Grist ac iechydwriaeth; yna cyn-
nyddu mewn deall a barn sefydlog, mwy o brof-
iad a gostyngeiddrwydd; ac fel hyn yn myn-
ed yn mlaen yn gynnyddol mewn ffrwythau
peraidd sancteiddrwydd a gweithredoedd da.
§ Fel hyn mae eneidiau yn cael eu darpar i'r
nefoedd: a phan fydd mesur eu gwasanaeth
a'u profedigaethau wedi ei gyflawni, a hwy-
thau yn barod i fyned i'r dedwyddwch a'r
gogoniant a fwriadwyd iddynt; fe'u casgla
Duw hwynt fel gwenith ei gynhauaf i'w ys-
gubor. Yna caiff gweinidogion y gair fedi o
ffrwyth eu llafur mewn llawenydd! *Nôd.*
Nid yw yr hyn a ddywedir am gysgu a chodi
yn adn. 27, yn un sail i grefyddwyr na gwein-
idogion feddwl, yr â y gwaith da yn mlaen a
hwy yn ddiofal ac yn ddilafur yn ei gylch:

32 Eithr wedi yr hauer, y mae yn tyfu, ac yn myned yn fwy nâ'r holl lysiau, ac [g] efe a ddwg ganghennau mawrion: fel y gallo ehediaid yr awyr [h] nythu dan ei gysgod ef.

[g] Salm 80. 9—11. Esec. 31. 3—10. Dan. 4. 10—14, 20—22. [h] Salm 91. 1. Can. 2. 3. Es. 32. 2. Galar. 4. 20.

* Cyn i Grist farw a chael ei gladdu yn y ddaear, (yr hyn a elwir *hau* yn 1 Cor. 15. 42, 43.) nid oedd ei deyrnas ond bechan iawn: ychydig bach yn ngwlad Judea a Galilea, congl fechan iawn o'r byd; ond wedi ei adgyfodiad hi a gynnyddodd yn rhyfeddol, ac a gynnydda eto yn fwy na'r holl deyrnasoedd, a chaiff Iuddewon a chenedloedd nythu yn dawel ac yn ddedwydd yn ei changenau hi. Gwel ar Math. 13. 31, 32.

33 * Ac [i] â chyfryw ddammegion lawer y traethodd efe iddynt y gair, [k] hyd y gallent *ei* wrando

[i] Mat. 13. 34, 35. [k] Ioan 16. 12. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11—14.

34 † Ond heb ddammeg ni lefarodd wrthynt: ‡ ac [l] o'r neillldu i'w ddisgyblion efe a eglurodd bob peth.

[l] adn. 10, 11. pen. 7. 17—23. Mat. 13. 36, &c. a 15. 15, &c. Luc 8. 9, &c. a 24. 27, 44—46.

* Yr oedd ein Harglwydd yn dysgu y bobl yn y dull hwnw ag oedd yn fwyaf addas i agwedd eu meddyliau hwy. Yr oeddynt yn rhy dywyll a rhagfarnllyd y pryd hwn i dderbyn y fath athrawiaeth eglur ag a draddodwyd wedi hyny gan yr apostolion. † Yr oedd ei ddammegion ef, heb roddi un achos o dramgwydd i neb, unrhyw fantais i'w elynion; yn tueddu i ennyn ysbryd o ymofyniad, ac yn parotôi y ffordd i athrawiaeth mwy cyflawn a goleu, pan ddenai yr amser priodol. ‡ O'r neillldu efe a eglurodd bob peth i'w ddisgyblion, i'w darpar a'u dysgu hwynt i lefaru yn

a geryddodd y gwynt, ac wrth y môr, Gostega, gwynt a ostegodd, a mawr.

[u] Ex. 14. 16, 22, 28, 29. Job. 38. 3, 4. a 104. 7—9. a 107. 29. a 148. 8. [x] pen. 9. 25. Nah. 1. 4. Luc 4. 39.

40 Ac efe a ddywed [y] Paham yr ydych m fodd [z] nad oes gennych

[y] Salm 46. 1—3. Es. 42. 3. Mat. 25. Ioan 6. 19, 20. [z] Mat. 6. 30. a

41 Eithr hwy [a] a ofn fawr, ac a ddywedasan ydd, [b] Pwy yw hwn, ga a'r môr yn ufuddhâu id

[a] pen. 5. 33. 1 Sam. 12. 18—20, 9, 15, 16. Mal. 2. 5. Heb. 12. 28. 37. Mat. 8. 27. a 14. 32, 33. Luc 4. 3

* Un o'r dyddiau mwyaf Iesu oedd y dydd hwn: ym ynasau gael ganddo arbed o'r blaen, (gwel Pen. 3. 2 lefarodd lawer gwedi hyny; yn hwyr y dydd yn morio t eniaid fel na chollai ddim oedd," yn y llong lle y bu heb un rhag-barotôad, na g iechyd, ei esmwythder, na ol y fath lafur a lludded! roddes efe i ni o ddyoddef c falu yn ormodol am dano byddom yn llafurio i wneuth dynion. ‡ Mae yn ddamm hon yn fwriadol, i Fab Duw durdod ar y gwynt a'r m glefydau a chythreuliaid. yn deimladwy o ludded a ch yr oedd yn medru llywo mwyaf dilywodraeth. Gw

yn mhlith y beddau, ac yn ei dor-
ei hun â cherrig.

f 1 Bren. 18. 28. Job 2. 7, 8. Ioan 8. 44.

6 § Ond pan ganfu efe yr Iesu o
irhell, *f* efe a redodd ac a'i haddol-
odd ef;

g Salm 66. 3. a 72. 9. Luc 4. 41. Act. 16. 17. Iago 2. 19.

7 A chan waeddi â llef uchel, efe
ddywedodd, *h* Beth sydd i mi *a*
pheryf â thi, Iesu *i* Mab y Duw
uchaf? *k* * yr ydwyf yn dy dyng-
du trwy Dduw, *l* † na phoenech fi.

h pen. 1. 24. Hos. 14. 8. Mat. 8. 29. Luc 4. 34. *i* pen. 1. 1. a 15. 39. Mat. 16. 16. Ioan 20. 31. Act. 8. 37. a 16. 17. *k* 1 Bren. 22. 16. Mat. 26. 63. Act. 19. 13. *l* Gen. 3. 15. Mat. 8. 29. Luc 8. 28. Rhuf. 16. 20. Heb. 2. 14. 1 Ioan 3. 8. Jud. 6. Dat. 12. 12. a 20. 1—3.

(Canys dywedasai wrtho, *m* Ys-
aflan, dos allan o'r dyn)

m pen. 1. 25. a 9. 25, 26. Act. 16. 18.

Ac efe a ofynodd iddo, *n* Beth
enw? Yntau a attebodd, gan
edyd, *o* ‡ Lleng *yw* fy enw: am
wer o honom.

n 30. a 11. 21—26. *o* Mat. 26. 53.

|| Ac *p* efe a fawr-ymbiliodd âg
yrrai efe hwynt allan o'r wlad.

p 17. pen. 3. 22.

Ond yr oedd yno ar y myn-
ld *q* genfaint fawr o foch yn

q 11. 7, 8. Deut. 14. 8. Es. 65. 4. a 66. 3. Mat. 8. 30.

A'r *r* holl gythreuliaid a attolyg-
ddo, gan ddywedyd, Danfon
moch, fel y gallom fyned i
ddynt.

r 10, 11. a 2. 5. Luc 22. 31, 32. 2 Cor. 2. 11.

Ac yn y man y *s* caniattâodd yr
ldynt. A'r ysprydion aflan,
yned allan, a aethant i mewn
h: a *t* rhuthrodd y genfaint
dibyn i'r môr (*ac* ynghylch
oeddynt) ac a'u boddwyd yn

s 22. 22. Job 1. 12. a 2. 6. Mat. 8. 32. Dat. 13. *t* Ioan 8. 44. Dat. 9. 11.

A'r *u* rhai a borthent y moch a
ac a fynegasant *y peth* yn y
ac yn y wlad: a hwy a aeth-
n i weled beth oedd hyn a
d.

u 33. Luc 8. 34.

A hwy a ddaethant at yr Iesu,
lsant *x* y cythreulig, yr hwn y
lleng ynddo, yn eistedd, ac
dillad, ac yn ei iawn bwyll;
fnasant.

x Es. 49. 24, 25. *Mat.* 9. 33. a 12. 29. *Luc* 8. 39. *Col.* 1. 13. *y* 1 *Sam.* 6. 20, 21. a 16. 4. a 18. 12. 2 *Tim.* 1. 7.

16 A'r rhai a welsant a fynegasant iddynt, pa fodd y buasai i'r cythreulig, ac am y moch.

17 A dechreuasant *z* ddymuno arno ef fyned ymaith o'u goror hwynt.

z adn. 7. pen. 1. 24. Gen. 26. 16. Deut. 5. 25. 1 Bren. 17, 18. Job 21. 14, 15. Mat. 8. 34. Luc 5. 8. a 8. 37. Act. 16. 39.

18 Ac efe yn myned i'r llong, yr hwn y buasai y cythraul ynddo, a *a* ddymunodd arno gael bod gyd âg ef.

a adn. 7, 17. Salm 116. 12. Luc 8. 38, 39. a 17. 15—17. a 23. 42, 43. Phil. 1. 23, 24.

19 Ond yr Iesu ni adawodd iddo; eithr dywedodd wrtho, *b* Dos i'th dŷ at yr eiddot, a mynega iddynt pa faint a wnaeth yr Arglwydd erot, ac iddo drugarhâu wrthyt.

b Salm 66. 16. Es. 38. 9—20. Dan. 4. 1—3, 37. a 6. 25—27. Jona 2. 1, &c. Ioan 4. 29. Act. 22. 1—21. a 26. 4—29.

20 Ac efe a aeth ymaith, ac a ddechreuodd gyhoeddi trwy *c* Decapolis, pa bethau eu maint a wnaethai yr Iesu iddo. A phawb a ryfeddasant.

c pen. 7. 31. Mat. 4. 25.

Cawsom yr hanes nodedig uchod, ond yn fyrach o lawer, yn Mathew 8. 28—34: cair yr un hanes eto yn Luc 8. 26—40. * Gwlad y Gergesiaid a ddywed Mathew: yr oedd gwlad y Gergesiaid yn helaethach na'r Gadareniaid, yr hon oedd o'i mewn hi. † Dywed Mathew "*dau* ddieflig a gyfarfuant âg ef:" mae yn ddïammau bod dau o honynt; er nad yw Marc a Luc yn enwi ond un. Tybir fod un yn fwy ffyrnig a gorwyllt na'r llall; ac mai am hyny yr enwir un yma ac yn Luc heb sôn am y llall: a thybia rhai mai cenedlddyn oedd y gwaethaf o'r ddau, ac mai Iuddew oedd y llall. ‡ Tybia rhai fod yr ysbryd aflan yn gŷru y rhai a feddiennid ganddynt i blith y beddau, i gadarnâu y dychymmyg ofer-goelus oedd gan yr Iuddewon am awdurdod ysbrydion drwg ar y meirw. Yr oedd y fath syniadau yn ddïammau gan y paganiaid: ond mae yn debycach fod y rhai cythreulig yn dewis y gogofau hyn fel math o loches. Yr oedd lleoedd digysur ac anghyfannedd felly hefyd, yn fwy cydnaws â meddyliau dybrudd y fath resynolion truenus na chymdeithas â dynion. || Ni allai neb ei rwymo: mae yr holl ddarluniad athrist i gyd yn ddangosiad addas iawn o gyflwr ac agwedd "plant anufudd-dod," yn y rhai mae satan yn llywodraethu ac yn gweithio yn ddiwahardd. § Yr oedd golwg ar Iesu mòr ddychrynllyd ac ofnadwy i'r ysbryd aflan, fel yr oedd yn gorfod rhedeg ato o'i anfodd ei hun, a'i gydnabod ef yn Iesu, Mab y Duw Goruchaf! * Nid yw y tynghedu yma ddim mwy na thaer ddeisyfu: nid ceisio ganddo dyngu, fel y meddylia rhai. † "Na phoenech fi," drwy atal fy rhwysg, a'm danfon i'r dyfnder cyn dydd y farn. ‡ Sylwyd ar y gair hwn yn Math. 26. 53. Faint bynag oedd y nifer, yr oedd yn ofnadwy iawn i feddiannu un dyn! || Gwlad o baganiaid ac Iuddewon gwrthgiliedig oedd y wlad hòno, am hyny ymbiliai y cythreuliaid am gael aros ynddi: yno y

Luc 9. 54. Costiodd gwresowgrwydd a hyfdra didderbyn wyneb Iago ei fywyd iddo cyn pen llawer o amser, Act. 12. 1, 2; ac mae yn amlwg bod Ioan, yn gystal ac Iago, o dymherau gwresog, a'r tymherau hyny wedi eu sancteiddio a'u puro yn fawr, sydd yn ei wneyd ef môr serchog a charuaidd yn ei ysgrifeniadau. Mae y rhai hyny sydd yn tybied fod Ioan o ysbryd mwy lleddf ac addfwyn na'r disgyblion eraill, yn hollawl gamsynied ei gymmeriad ef; oblegid nid oes braidd yr un ran o'r ysgrythyr yn fwy llŷm a dychrynllyd i ragrithwyr a phroffeswyr anghyson, nag yw ei epistol cyntaf ef. ‡ Simon a elwir Zelotes, medd Luc 6. 15. *Cananiten*, gair yn tarddu o wreiddyn Hebraeg, yn arwyddo *bod yn wresog*. Mae y gair Groeg, *Chananites*, brodor o Ganaan, yn dechreu â *Ch*, nid *C*. ‖ Efallai na ddylem chwilio yn rhy fanol, beth oedd dyben Duw yn gadael i "Fab y golledigaeth" fod o rif yr apostolion: nid am na wyddai Crist beth ydoedd y bu hyny; nid am nad oedd ganddo neb arall i'w ddanfon, gallasai ddewis rhyw un arall o'r deg a thriugain; ac nid am ei fod yn ewyllysio i ddynion penrydd anfucheddol fod yn y weinidogaeth, nid ydym yn darllen am Judas ei fod yn ddyn anfucheddol.—Dylem feddwl fod gan Grist ryw ddybenion doeth yn hyn, er nas gwyddom ni pa beth oeddynt.—Beth pe dywedem iddo wneyd hyn, i'n dysgu ni i beidio ceisio barnu calonau dynion, ond gadael hyny i Dduw. 2. I arfogi ei bobl yn wyneb gwarth gweinidogion drwg, y rhai a drôant yn warthus ar ol dyfod i'r weinidogaeth. 3. I ddangos nad yw effaith y weinidogaeth ddim bob amser yn ymddibynu ar gyflwr da ysbrydol y gweinidog: gall cloch alw dynion i glywed y gair, er nad yw hi ei hun yn derbyn dim llesâd oddiwrtho. Ar yr un pryd, nid oes yma yr un warant i ddynion ddewis, nac i lywodraethwyr yr eglwys ordeinio, dynion penrydd ac anfoesol cyhoeddus yn weinidogion. Nid dyn felly oedd Judas. Nac i oddef dynion felly; cyn gynted ag y dangosodd Judas beth ydoedd, diarddelwyd ef gan Grist a'i apostolion: aeth i'w le ei hun, a rhoddwyd ei esgobaeth ef i arall.

20 A'r dyrfa a ymgynnullodd drachefn, [r] fel na allent gymmaint a bwytta bara.

r adn. 9. pen 6. 31. Luc 6. 17. Ioan 4. 31—34.

21 [*] A phan glybu yr eiddo ef, hwy a aethant i'w ddal ef: canys dywedasant, [s] † Y mae efe allan o'i bwyll.

s 2 Bren. 9. 11. Jer. 29. 26. Ioan 10. 20. Act. 26. 24. 2 Cor. 5. 13.

* Tybir mai perthynasau naturiol Crist a feddylir wrth "eiddo ef" yn y fân yma: yr oedd amryw o honynt heb gredu ynddo, ond ar yr un pryd yn gofidio drosto o herwydd ei lafur anghymmedrol a'i ludded. Gwyddent mae yn debyg na chysgasai ef ddim drwy y nos o'r blaen, ac na fwytasai ddim ychwaith: ac wrth weled y dyrfa yn ei ganlyn yn ddibaid, fel na chaffai amser i orphwys na bwyta, ymdrechasant ei gael ef ymaith, braidd drwy orchest a gorfod, rhag iddo lewygu gan ormod llafur. † Mae yn anodd *meddwl mai mewn* gwawd yr oedd ei geraint *-u dywedyd ei fod ef* allan o'i bwyll: ofni yr oeddynt bod ei wresowgrwydd a'i ddy[...] hewyd ef eisoes wedi myned yn rhy bell, y[...] fwy nag a allasai ei natur ef ddâl heb lewyg[...] Dywedir bod y gair a gyfieithir yma "alla[n] o bwyll" yn arwyddo mewn mânau eraill llewygu gan dreuliad a methiant natur.

22 ¶ A'r ysgrifenyddion, [t] y rhai ddaethant i waered o Jerusalem, ddywedasant [u] fod Beelzebub gandd[o] ac mai trwy bennaeth y cythreulia[id] yr oedd efe yn bwrw allan gythre[ul]iaid.

t pen. 7. 1. Mat. 15. 1. Luc 5. 17. u Salm. [...] Mat. 9. 34. a 10. 25. a 12. 24. Luc 11. 15. Ioan 7. 20. [...] 48, 52.

23 Ac wedi iddo eu galw h[wy] atto, efe a ddywedodd wrthynt [x] mew[n] damegion, [y] Pa fodd y gall Sata[n] fwrw allan Satan?

x Salm 49. 4. Mat. 13. 34, 35. y Mat 12. 25—[...] 11. 17—23.

24 Ac [z] o bydd teyrnas wedi ym[...]rannu yn ei herbyn ei hun, ni ddich[on] y deyrnas honno sefyll.

z Barn. 9. 23, &c. a 12. 1—6. 2 Salm 20. 1, 6. 1 Bre[n]. 12. 16, &c. Es. 9. 20, 21. a 19. 2, 3. Ezec. 37. 22. [...] 14. Ioan 17. 21. 1 Cor. 1. 10—13. Eph. 4. 3—6.

25 Ac [a] o bydd tŷ wedi ymrann[u] yn ei erbyn ei hun, ni ddichon y [tŷ] hwnnw sefyll.

a Gen. 13. 7, 8. a 37. 4, &c. Salm 133. 1. Gal. [...] Iago 3. 16.

26 Ac os Satan a gyfyd yn ei erby[n] ei hun, ac a fydd wedi ymrannu, ni al[l] efe sefyll, eithr y mae iddo ddiwedd.

27 Ni ddichon neb [b] fyned i mew[n] i dŷ y cadarn, ac yspeilio ei ddodref[n] ef, oni bydd iddo yn gyntaf rwymo y cadarn; ac yna yr yspeilia ei dŷ ef.

b Gen. 3. 15. Es. 27. 1. a 49. 24—26. a 53. 12. Mat. [...] 29. Luc 10. 17—20. a 11. 21—23. Ioan. 12. 31. Rhuf. 16. [...] Eph. 6. 10—13. Col. 2. 15. Heb. 2. 14. 1 Ioan 3. 8. [...] Dat. 12. 7—9. a 20. 1—3.

28 Yn wir y dywedaf i chwi, [c] y maddeuir pob pechod i feibion dynion, a pha gabledd bynnag a gablant:

c Mat. 12. 31, 32. Luc 12. 10. Heb. 6. 4—8. a 10. [...] 31. 1 Ioan 5. 6.

29 Eithr yr hwn a gablo yn erbyn yr Yspryd Glân, ni chaiff faddeuant yn dragywydd, [d] ond y mae yn euog o farn dragywydd:

d pen. 12. 40. Mat. 25. 46. 2 Thes. 1. 9. Jud. 7. 13.

30 Am [e] iddynt ddywedyd, Y mae yspryd aflan ganddo.

e adn. 22. Ioan 10. 20.

Nid oes yn yr adnodau uchod ddim [...] sylwyd arnynt yn Math. 9. 34. a 12. 31, [32,] 33. cyfeiriwn y darllenydd at y lleoedd hyny.

31 ¶ Daeth [f] gan hynny ei frody[r] ef a'i * fam; a chan sefyll allan, hw[y] a anfonasant atto, gan ei alw ef.

f Mat. 12. 46—48. Luc 8. 19—21.

32 A'r bobl oedd yn eistedd o[...]

amgylch, ac a ddywedasant wrtho, Wele, y mae dy fam di a'th frodyr allan yn dy geisio.

33 Ac efe a'u hattebodd hwynt, gan ddywedyd, *g* Pwy yw fy mam i, neu fy mrodyr i?

34 Ac wedi iddo edrych oddi amgylch ar y rhai oedd yn eistedd yn ei gylch, efe a ddywedodd, *i* Wele fy mam i, a'm brodyr i.

35 Canys pwy bynnag a *k* wnelo ewyllys Duw, hwnnw yw fy mrawd a'm chwaer, a'm mam i.

Fe allir dywedyd yr un peth am yr adnodau hefyd: gwel Math. 12. 46—50. ● Ei ... — Mae un o'r hen dadau yn ei chyhuddo o ... ac anegrwydd am geisio ei dynu oddiwrth bregethu y gair: ac un arall yn ... ei bod yn euog o anghrediniaeth: un arall yn ei chyhuddo hi o wag-ogoniant, a gwallgofrwydd, am y tro ... Dammaun fod y pethau hyn yn ochelgar ... a roddir i Mair mam yr Iesu ... ei pharchu fel gwraig dduwiol, fel gwraig dduwiol arall; ond nid hi heb ei ... Ei ddisgyblion yw ei berthynasau ef.

MARC IV.

Dammeg yr hauwr, &c.

AC *a* efe a ddechreuodd drachefn athrawiaethu yn ymyl y môr: a thyrfa fawr a ymgasglodd atto, *b* hyd oni bu iddo fyned i'r llong, ac eistedd ar y môr; a'r holl dyrfa oedd wrth y môr, ar y tir.

a pen. 2. 13. Mat. 13. 1, 2. *b* Luc 5. 1—3.

2 Ac efe a ddysgodd iddynt lawer ar ddammegion, ac a ddywedodd wrthynt *d* yn ei ddysgeidiaeth ef,

● Byddai Crist yn aml yn athrawiaethu yn ymyl y môr: yr achos o hyny ydd(?)... oedd, gallai efe gael llong yno yn ymyl y lân i fyned iddi, pan fyddai y dorf lliosog yn ei wasgu; ac felly pregethu yn gyfleus iddynt heb ddim anghyfleusdra iddo ei hun oddi wrthynt.

3 *e* ● Gwrandewch: Wele, *f* hauwr aeth allan i hau:

4 A darfu wrth hau, i beth syrthio ar fin y ffordd, *g* ac ehediaid yr awyr a ddaethant ac a'i difasant.

g adn. 15. Gen 15. 11. Mat. 13. 4, 19. Luc 8. 5. 12.

5 A pheth a syrthiodd ar *h* greigle lle ni chafodd fawr ddaear; ac yn y fan yr eginodd, am nad oedd iddo ddyfnder daear.

6 A phan *i* gododd yr haul, y poethwyd ef; ac am *k* nad oedd gwreiddyn iddo, efe a wywodd.

7 A pheth *l* a syrthiodd ym mhlith drain; a'r drain a dyfasant, ac a'i tagasant ef, ac ni ddug ffrwyth.

8 A pheth arall *m* a syrthiodd mewn tir da, ac a roddes ffrwyth tyfadwy a chynnyrchiol, ac a ddug un ddeg ar hugain, ac un dri ugain, ac un *n* gant.

9 Ac efe a ddywedodd wrthynt, *o* Y neb sydd ganddo glustiau i wrando, gwrandawed.

10 A *p* phan oedd efe wrtho ei hun, y rhai oedd yn ei gylch ef gyd â'r deuddeg a ofynasant iddo am y ddammeg.

11 Ac efe a ddywedodd wrthynt, *q* I chwi y rhodded gwybod dirgelwch teyrnas Dduw: † eithr i'r *r* rhai sydd allan, *s* ar ddammegion y gwneir pob peth:

12 Fel yn *t* gweled y gwelant, ac na chanfyddant; ac yn clywed y clywant, ac ni ddeallant; rhag iddynt *u* ddychwelyd, a maddeu iddynt *eu* pechodau.

t Deut. 29. 4. Es. 6. 9, 10. a 44. 18. Jer. 5. 21. Mat. 13. 14, 15. Luc 8. 10. Ioan 12. 37—41. Act. 28. 25—27. Rhuf. 11. 8—10. *u* Jer. 31. 18—20. Esec. 18. 27—32. Act. 3. 19. 2 Tim. 2. 25, 26. Heb. 6. 6.

13 Ac efe a ddywedodd wrthynt, *x* Oni wyddoch chwi y ddammeg hon? a pha fodd y gwybyddwch yr holl ddammegion?

x pen. 7. 17, 18. Mat. 13. 51, 52. a 15. 15—17. a 16. 8, 9. Luc 24. 25. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11—14. Dat. 3. 19.

14 ¶ Yr *y* hauwr sydd yn hau *z* y gair:

y Gwel ar adn. 3.—Es. 32. 20. Mat. 13. 19, 37. Luc 8. 11. *z* pen. 2. 2. Col. 1. 5, 6. 1 Pedr 1. 23—25.

15 A'r [a] rhai hyn yw y rhai ar fin y ffordd, lle yr hauir y gair; ac wedi iddynt ei glywed, [b] y mae Satan yn dyfod yn ebrwydd, ac yn dwyn ymaith y gair a hauwyd yn eu calonnau hwynt.

a Gwel ar adn. 4.—Gen. 19. 14. Es. 53 1. Mat. 22. 5. Luc 8. 12. a 14. 18, 19. Act. 17. 18—20, 32. a 18. 14—17. a 25. 19, 20. a 26. 31, 32. Heb. 2. 1. a 12. 16. *b* Job 1. 6—12. Zec. 3. 1. Mat. 13. 19. Act. 5. 3. 2 Cor. 2. 11. a 4. 3, 4. 2 Thes. 2. 9. 1 Pedr 5. 8. Dat. 12. 9. a 20. 2, 3, 7, 10.

16 A'r rhai hyn yr un ffunud yw y rhai [c] a hauir ar y creigle; y rhai, wedi clywed y gair, sydd yn ebrwydd yn ei dderbyn ef yn llawen;

c pen. 6. 20. a 10. 17—22. Esec. 33. 31, 32. Mat. 8. 19, 20. a 13. 20, 21. Luc 8. 13. Ioan 5. 35. Act. 8. 13, 18—21. a 24. 25, 26. a 26. 28.

17 Ac [d] nid oes ganddynt wreiddyn ynddynt eu hunain, eithr dros amser y maent: yna, [e] pan ddêl blinder neu erlid o achos y gair, yn y man y rhwystrir hwynt.

d adn. 5, 6. Job 19 28. a 27. 8—10. Ioan 9. 31. a 15. 2—7. 2 Tim. 1. 15. a 2. 17, 18. a 4. 10. 1 Ioan 2. 19. *e* Mat. 11. 6. a 13. 21. a 24. 9, 10. 1 Cor. 10. 12, 13. Gal. 6. 12. 1 Thes. 3. 3—5. 2 Tim. 4. 16. Dat. 2. 10. 13.

18 A'r rhai hyn yw y rhai [f] a hauwyd ym mysg y drain; y rhai a wrandawant y gair,

f Gwel ar adn 7.—Jer. 4. 3. Mat. 13. 22. Luc 8. 14.

19 Ac [g] y mae gofalon y byd hwn, a [h] hudoliaeth golud, [i] a chwantau am bethau eraill, yn dyfod i mewn, ac yn tagu y gair, a myned y mae yn [k] ddiffrwyth.

g Luc 10. 41. a 12. 17—21, 29, 30. a 21. 34. Phil. 4. 6. *h* Diar. 23. 5. Preg. 4. 8. a 5. 10—16. 1 Tim. 6. 9, 10, 17. *i* 1 Pedr 4. 2, 3. 1 Ioan 2. 15, 16. *k* Mat. 3. 10. Ioan 15. 2. Heb. 6. 7, 8. 2 Pedr 1. 8. Jud. 12.

20 A'r rhai hyn yw y rhai [l] a hauwyd mewn tir da; y rhai sydd yn gwrando y gair, ac yn *ei* dderbyn, ac yn dwyn ffrwyth, un ddeg ar hugain, ac un dri ugain, ac un [m] gant.

l Gwel ar adn. 8.—Mat. 13. 23. Luc 8. 15. Ioan 15. 4, 5. Rhuf. 7. 4. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11. Col. 1. 10. 1 Thes. 4. 1. *m* Gen. 26. 12.

* Sylwyd ar y ddammeg hon yn Math. 13. Crybwyllir hi gan Mathew, Marc a Luc, ac y mae o ddefnydd rhagorol. 1. I ddangos rhagoroldeb gair Duw, yr hwn a elwir yma fel mewn llawer o fànau eraill, Y Gair, mewn ffordd o ragoroldeb. Had Duw ydyw, yr had da, Ac ardderchawgrwydd pregethu; oblegid dyna beth yw hau yr had. 2. I ddangos rhagoriaeth pregethiad y Gair ar areithiau moesawl, a dadleuon athronawl (*philosophical*,) oddi wrth ba rai nis gellir disgwyl dim ffrwyth. 3. I ddangos gwahanol effeithiau y gair ar wahanol ddynion, lle mae y Gair yn cael ei bregethu: mae rhai yn dwyn gwir ffrwythau ffydd a sancteiddrwydd, a hyny yn barâus, ond nid pawb yr un graddau. Ond y mae llawer, ie, y rhan fwyaf, o'r rhai sydd yn clywed y gair, nad ydynt yn dwyn dim ffrwyth, neu ddim *ffrwyth arosawl; yr hyn* yn wir nid yw ddim gwir ffrwyth. 4. Mae y ddammeg y
i ni yr achos o ddiffrwythdra rhai gw
wyr: diofalwch a marweidd-dra rhai
tyried y gair, i fyfyrio arno, ei gym
eu calonau, a'i gadw yn eu côf. E
adael iddo soddi i'w calonau, a gwre
ddynt, er ei fod yn eu cyffrôi ychyd
amser presenol, ac yn destyn ymdd
ei gylch iddynt. Eraill â'u calonau
o helyntion a gofalon y byd hwn, ac
llenwi o gariad at bethau y bywyd
y rhai nis gallant ymadael â hwynt
erlid a gorthrymder o achos crefydd
gair o herwydd hyny yn myned yn d
iddynt hwy. Am y lleill, nid ydynt
foddlawn ar wrando y gair yn unig
ddeall hefyd, ei gadw a'i wneuthur:
gyblion at Iesu wedi iddo orphen
gael gwybod meddwl y ddammeg,
dirgelion teyrnas nefoedd. † Yr oed
fwyaf o wrandawwyr Iesu, yn ddïan
aelodau o'r eglwys Iuddewig, ac eto
yn eu galw yn rhai oddi allan;
ddengys i ni y gall dynion fod o *fe*
lwys weledig, ac eto *oddi allan* i'
lwys ddirgeledig, ac yn ddïeithriaid
gelion teyrnas nefoedd.

Mae gan un o'r hen dadau, (Theo
sylw fel hyn ar y ddammeg hon.—
wn," ebai efe, "mòr brin yw dyn
pha gyn lleied sydd yn gadwedig! o
syrthiodd ond y bedwerydd ran o'
dir da, ac a ffrwythodd. Gwelwn y
y graddoldeb. Yr had ar fin y ff
eginodd o gwbl; yr had ar y graig
odd, ond ni chynnyddodd; yr had y
y drain a eginodd ac a gynnyddodd
ffrwythodd; yr had a hauwyd mew
a eginodd, a gynnyddodd, ac a ddug
i berffeithrwydd." Am bethau
ddammeg, gwel ar Math. 13.

21 ¶ Ac efe a ddywedodd w
[n] * A ddaw canwyll i'w do
lestr, neu dan wely? ac nid i'
ar ganhwyllbren?

n Es. 60. 1—3. Mat. 5. 15. Luc 8. 16. a 11
12. 7. Eph. 5. 3—15. Phil. 2. 15, 16.

* Amcan Iesu yn y gofyniad uch
dangos i'w ddisgyblion, mai eu dy
hwy oedd goleuo eraill â'r goleuni
yn ei roddi iddynt hwy, ac nid ei g
gadw yn ddiffrwyth iddynt eu hun
ol Luc 8. 16, mae yn dywedyd, Nid
wedi goleuo canwyll, yn ei chud
llestr, &c. ac yn ol Marc yma, mae
yn holiadol, A ddaw canwyll i'w
lestr, &c. Efallai iddo ddywedyd
ddwywaith, yn mhob un o'r ddwy
mwyn argraffu yr addysg yn dd
feddyliau ei ddisgyblion. Felly y t
deridge, a thybia efe bod dull fell
buddiol wrth lefaru, i argraffu y g
ar feddyliau dynion, y rhai sydd ar
en cael llin ar lin, a gorchymyn ar o
er ei fod yn ddull y beïir arno gan
manylaidd ar areithyddiaeth.

22 * Canys [o] nid oes dim
iedig, a'r nis amlygir; ac ni b
dirgel, ond fel y delai i eglur

o Salm 40. 9, 10. a 78. 2—4. Mat. 10. 26, 27
a 12. 2, 3. Act 4. 20. a 20. 27. 1 Cor. 4. 5. 1 Io

au; a [s] chwanegir i chwi, y
andewch.

). 27. Luc 8. 18. Act. 17. 11. Heb. 2. 1. 1 Ioan
. 1—3. [r] Mat. 7. 2. Luc 6. 37, 38. 2 Cor.
. 9. 7. Es. 55. 3. Ioan 5. 25. a 10. 16, 27.

anys [t] yr hwn y mae ganddo,
iddo: a'r hwn nid oes gan-
r hyn sydd ganddo a ddygir
.

12. a 25. 28, 29. Luc 8. 18. a 16. 9—12. a 19.
. 2.

dywedasai yr Iesu, Edrychwch, a
anol, ar y pethau a glywsoch ac a
genyf fi; gwrandewch y gwir-
oll wirionedd, a dim ond y gwir-
gyfyd gau-gristiau, ac a dwyllant
rawiaethau cyfeiliornus, edrych-
eth a wrandawoch. Pa *fodd* y
dywedir yn Luc 8. 18. Nid *fel*
, y creig-leoedd, na'r tir drein-
l y tir da. † Nid gwrando yn
oedd dyled yr apos'olion, ond
ir i eraill: os prin y gwnaent
yddai eu bendithion hwythau, os
caent hwythau eu bendithio yn
eu llafur. ‡ Yr hwn sydd yn
: yn weithgar yn ol y dawn sydd
wanegir hyny a phob bendith ar-
d yr hwn nid oes ganddo galon
fod yn ffyddlawn, cymmerir oddi
tiau a'r cyfleusderau sydd gan-
ai hefyd y dawn sydd ganddo.

Ac efe a ddywedodd, [u] Felly
nas Dduw, [x] fel pe bwriai
i'r ddaear;

a 4. 17. a 13. 11, 31, 33. Luc 13. 18. [x] adn.
ar. 11. 18. Preg. 11. 4, 6. Es. 28. 24—26.
. 3, 24. Luc 8. 5, 11. Ioan 4. 36—38. a 12.
). Iago 3. 18. 1 Pedr 1. 23—25.

chysgu, a chodi nos a dydd,
egino [y] ac yn tyfu, y modd

gwyr efe: felly mae gair Duw ar ol ei bregethu; nid ar law y pregethwr mae ei lwyddo na'i wneyd yn effeithiol, "Duw sydd yn rhoddi y cynnydd." Gwel y gweinidog yn aml ei waith yn aflwyddo lle'r oedd efe yn disgwyl llwyddiant; ac yn llwyddo weithiau lle nad oedd ganddo ei fawr o ddisgwyliad am lwyddiant: ac efallai mai ar ol iddo ef farw y bydd ffrwyth ei lafur yn dyfod i'r amlwg ar lawer un. Am hyny ni ddylai efe fod yn rhy wresog ei ddisgwyliad am lwydd, na digaloni yn ormodol am aflwydd: ei waith ef ydyw hau. ‡ Fel mae y ddaear o'i hansawdd naturiol ei hun, yn nghyd â gwres yr haul a gwlaw y nefoedd, yn peri i'r had egino, tyfu, ffrwytho, ac addfedu; felly mae Duw trwy ei ras, a goruchwyliaethau ei Ysbryd, yn peri i'w efengyl lwyddo yn y byd, ac i'w air lwyddo yn nghalonau ei bobl. ‖ Fel yr had naturiol a hauwyd yn y ddaear, felly mae y gwaith ysbrydol yn myned yn mlaen yn raddol, ac yn gynnyddol: yn gyntaf argyhoeddiad o bechod, edifeirwch, ymofyn am Grist ac iechydwriaeth; yna cynnyddu mewn deall a barn sefydlog, mwy o brofiad a gostyngeiddrwydd; ac fel hyn yn myned yn mlaen yn gynnyddol mewn ffrwythau peraidd sancteiddrwydd a gweithredoedd da. § Fel hyn mae eneidiau yn cael eu darpar i'r nefoedd: a phan fydd mesur eu gwasanaeth a'u profedigaethau wedi ei gyflawni, a hwythau yn barod i fyned i'r dedwyddwch a'r gogoniant a fwriadwyd iddynt; fe'u casgla Duw hwynt fel gwenith ei gynhauaf i'w ysgubor. Yna caiff gweinidogion y gair fedi o ffrwyth eu llafur mewn llawenydd! *Nôd.* Nid yw yr hyn a ddywedir am gysgu a chodi yn adn. 27, yn un sail i grefyddwyr na gweinidogion feddwl, yr â y gwaith da yn mlaen a hwy yn ddiofal ac yn ddilafur yn ei gylch: amcan y geiriau yw dangos, mai gwaith Duw, ac nid llafur dyn, sydd yn peri y cynnydd.

30 ¶ Ac efe a ddywedodd, [d] I ba

32 Eithr wedi yr hauer, y mae yn tyfu, ac yn myned yn fwy nâ'r holl lysiau, ac [g] efe a ddwg ganghennau mawrion: fel y gallo ehediaid yr awyr [h] nythu dan ei gysgod ef.

g Salm 80. 9—11. Esec. 31. 3—10. Dan. 4. 10—14, 20—22. h Salm 91. 1. Can. 2. 3. Es. 32. 2. Galar. 4. 20.

* Cyn i Grist farw a chael ei gladdu yn y ddaear, (yr hyn a elwir *hau* yn 1 Cor. 15. 42, 43.) nid oedd ei deyrnas ond bechan iawn: ychydig bach yn ngwlad Judea a Galilea, congl fechan iawn o'r byd; ond wedi ei adgyfodiad hi a gynnyddodd yn rhyfeddol, ac a gynnydda eto yn fwy na'r holl deyrnasoedd, a chaiff Iuddewon a chenedloedd nythu yn dawel ac yn ddedwydd yn ei changenau hi. Gwel ar Math. 13. 31, 32.

33 * Ac [i] â chyfryw ddammegion lawer y traethodd efe iddynt y gair, [k] hyd y gallent *ei* wrando

i Mat. 13. 34, 35. k Ioan 16. 12. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11—14.

34 † Ond heb ddammeg ni lefarodd wrthynt: ‡ ac [l] o'r neilldu i'w ddisgyblion efe a eglurodd bob peth.

l adn. 10, 11. pen. 7. 17—23. Mat. 13. 36, &c. a 15. 15, &c. Luc 8. 9, &c. a 24. 27, 44—46.

* Yr oedd ein Harglwydd yn dysgu y bobl yn y dull hwnw ag oedd yn fwyaf addas i agwedd eu meddyliau hwy. Yr oeddynt yn rhy dywyll a rhagfarnllyd y pryd hwn i dderbyn y fath athrawiaeth eglur ag a draddodwyd wedi hyny gan yr apostolion. † Yr oedd ei ddammegion ef, heb roddi un achos o dramgwydd i neb, unrhyw fantais i'w elynion; yn tueddu i ennyn ysbryd o ymofyniad, ac yn parotôi y ffordd i athrawiaeth mwy cyflawn a golen, pan ddenai yr amser priodol. ‡ O'r neilldu efe a eglurodd bob peth i'w ddisgyblion, i'w darpar a'u dysgu hwynt i lefaru yn eglur am ddirgeledigaethau teyrnas nefoedd.

35 ¶ * Ac [m] efe a ddywedodd wrthynt y dwthwn hwnnw, wedi ei hwyrhâu hi, [n] Awn trosodd i'r tu draw.

m Mat. 8. 23. Luc 8. 22. n pen. 5. 21. a 6. 45. a 8. 13. Mat. 8. 18. a 14. 22. Ioan 6. 1, 17, 25.

36 Ac wedi iddynt ollwng ymaith y dyrfa, † hwy a'i cymmerasant ef [o] fel yr oedd yn y llong: ac yr oedd hefyd longau eraill gyd âg ef.

o adn. 1. pen. 3. 9.

37 Ac [p] fe a gyfododd [q] tymmestl fawr o wynt, a'r tonnau a daflasant i'r llong, hyd onid oedd hi yn llawn weithian.

p Mat. 8. 24. Luc 8. 23. q Job 1. 12, 19. Salm 107. 23—31. Jona. 1. 4. Act. 27. 14—20, 41. 2 Cor. 11. 25.

38 ‡ Ac yr oedd efe [r] yn y pen ôl i'r llong, yn cysgu ar obennydd: [s] a hwy a'i deffroisant ef, ac a ddywedasant wrtho, Athraw, [t] a'i difatter gennyt ein colli ni?

r Ioan 4. 6. Heb. 2. 17. a 4. 15. s 1 Bren. 18. 27—29. Job 8. 5, 6. Salm 44. 23, 24. Es. 51. 9, 10. Mat. 8. 25. Luc 8. 24. t Salm 10. 1, 2. a 22. 1, 2. a 77. 7—10. Es. 40. 27, 28. a 49. 14—16. a 54. 6—8. a 63. 15. a 64. 12. 1 Pedr 5. 7.

39 Ac [u] *efe* a gododd i fynu, [x] ac a geryddodd y gwynt, ac a ddywedodd wrth y môr, Gostega, distawa. A['r] gwynt a ostegodd, a bu tawelwch mawr.

u Ex. 14. 16, 22, 28, 29. Job. 38. 11. Salm 93. 10. a[...] 5, 4. a 104. 7—9. a 107. 29. a 148. 8. Diar. 8. 29. Jer. 5.[...] x pen. 9. 25. Nah. 1. 4. Luc 4. 39.

40 Ac efe a ddywedodd wrthyn[t], [y] Paham yr ydych mor ofnog? [...] fodd [z] nad oes gennych ffydd?

y Salm 46. 1—3. Es. 43. 2. Mat. 8. 26. a 14. 31. Lu[c ...] 25. Ioan 6. 19, 20. z Mat. 6. 30. a 16. 8.

41 Eithr hwy [a] a ofnasant yn dd[irfawr] fawr, ac a ddywedasant wrth eu g[ilydd], [b] Pwy yw hwn, gan fod y gwy[nt] a'r môr yn ufuddhâu iddo?

a pen. 5. 33. 1 Sam. 12. 18—20, 24. Salm 89. 7. Jon[a ...] 9, 15, 16. Mal. 2. 5. Heb. 12. 28. Dat. 15. 4. b pen[...] 37. Mat. 8. 27. a 14. 32, 33. Luc 4. 36. a 8. 25.

* Un o'r dyddiau mwyaf prysur yn myw[yd] Iesu oedd y dydd hwn: ymdrechodd ei ber[...] ynasau gael ganddo arbed ei hun er ys [...] o'r blaen, (gwel Pen. 3. 21, 31.) ond [...] lefarodd lawer gwedi hyny; ac eto, dyma [...] yn hwyr y dydd yn morio tua gwlad y Gad[ar]eniaid fel na chollai ddim amser. † "Fel [yr] oedd," yn y llong lle y buasai yn pregeth[u] heb un rhag-barotôad, na gofal neillduol am [ei] iechyd, ei esmwythder, na ei ymgeledd, [...] ol y fath lafur a lludded! Y fath anghraiff[t] roddes efe i ni o ddyoddef caledi, a pheidio [...] falu yn ormodol am danom ein hunain, [...] byddom yn llafurio i wneuthur daioni i ene[id]iau dynion. ‡ Mae yn ddïamman bod y dyn[...] hon yn fwriadol, i Fab Duw gael dangos ei [a]wdurdod ar y gwynt a'r môr yn gystal ag [...] glefydau a chythreuliaid. Fel dyn, yr oedd yn deimladwy o ludded a chwsg, ond fel Duw yr oedd yn medru llywodraethu y pethau mwyaf dilywodraeth. Gwel ychwaneg at y hanes hyn yn Matth. 8. 23—27.

PEN. V.

Crist yn bwrw allan gythreuliaid, &c.

A HWY [a] a ddaethant i'r tu hwn[t] i'r môr, * i wlad y Gadareniaid.

a pen. 4. 35. Mat. 8. 28—34. Luc 8. 26.

2 Ac ar ei ddyfodiad ef allan o['r] llong, yn y man cyfarfu âg ef [b] o bl[ith] y beddau, † ddyn [c] âg yspryd afla[n] ynddo,

b Es. 65. 4. Luc 8. 27. c adn. 8. pen. 1. 23, 26 a [...] 30. a 7. 25. Luc 9. 42.

3 ‡ Yr hwn oedd â'*i* drigfan y[n] mhlith y beddau; [d] ‖ ac ni allai ne[b] ïe, â chadwynau, ei rwymo ef:

d pen. 9. 18—22. Dan. 4. 32, 33. Luc 8. 29. [...] 3. 7, 8.

4 O herwydd ei rwymo ef yn fyn[ych] â llyffetheiriau, ac â chadwyna[u], a darnio o hono y cadwynau, a dryll[io] y llyffetheiriau: ac ni allai neb [e] ddofi ef.

f 1 Bren. 18. 28. Job 2. 7, 8. Ioan 8. 44.

5 Ac yn wastad nos a dydd oedd efe yn [f] llefain yn y mynyddoedd

yn mhlith y beddau, ac yn ei dorri ei hun â cherig.

f 1 Bren. 18. 28. Job 2. 7, 8. [illegible]

6 ¶ Ond pan ganfu efe yr Iesu o bell, g efe a redodd ac a'i haddolodd ef;

g [illegible]

7 A chan waeddi â llef uchel, efe a ddywedodd, h Beth sydd i mi a wnelwyf â thi, Iesu, i Mab y Duw Goruchaf? k * yr ydwyf yn dy dyngedu trwy Dduw, l † na phoenech fi.

[illegible]

8 (Canys dywedasai wrtho, m Ysbryd aflan, dos allan o'r dyn)

m [illegible]

9 Ac efe a ofynodd iddo, n Beth yw dy enw? Yntau a attebodd, gan ddywedyd, o ‡ Lleng yw fy enw: am fod llawer o honom.

[illegible] o Mat. 26. 53.

10 ‖ Ac p efe a fawr-ymbiliodd âg ef na yrrai efe hwynt allan o'r wlad.

p [illegible]

11 Ond yr oedd yno ar y mynyddoedd q genfaint fawr o foch yn pori.

q [illegible] Deut. 14. 8. Es. 65. 4. a 66. 3. Mat. 8.

12 A'r r holl gythreuliaid a attolygasant iddo, gan ddywedyd, Danfon ni i'r moch, fel y gallom fyned i mewn iddynt.

r Job 1. 10, 11. a 2. 5. Luc 22. 31, 32. 2 Cor. 2. 11. [illegible]

13 Ac yn y man y s caniattâodd yr Iesu iddynt. A'r ysprydion aflan, wedi myned allan, a aethant i mewn i'r moch: a t rhuthrodd y genfaint ar y dibyn i'r môr (ac ynghylch dwy fil oeddynt) ac a'u boddwyd yn y môr.

s 1 Bren. 22. 22. Job 1. 12. a 2. 6. Mat. 8. 32. Dat. 13. [illegible] t Ioan 8. 44. Dat. 9. 11.

14 A'r u rhai a borthent y moch a ffoisant, ac a fynegasant y peth yn y ddinas, ac yn y wlad: a hwy a aethant allan i weled beth oedd hyn a wnaethid.

u Mat. 8. 33. Luc 8. 34.

15 A hwy a ddaethant at yr Iesu, ac a welsant x y cythreulig, yr hwn y buasai lleng ynddo, yn eistedd, ac yn ei ddillad, ac yn ei iawn bwyll; ac a ofnasant.

x adn. 4. Es. 49. 24, 25. Mat. 9. 33. a 12. 29. Luc 8. [illegible] a 10. 39. Col. 1. 13. y 1 Sam. 6. 20, 21. a 16. 4. [illegible] 22. 12. a 16. 13. 2 Tim. 1. 7.

16 A'r rhai a welsant a fynegasant iddynt, pa fodd y buasai i'r cythreulig, ac am y moch.

17 A dechreuasant z ddymuno arno ef fyned ymaith o'u goror hwynt.

z adn. 7. pen 1. 24. Gen. 26. 16. Deut. 5. 25. 1 Bren. 17. 18. Job 21. 14, 15. Mat. 8. 34. Luc 5. 8. a 8. 37. Act. 16. 39.

18 Ac efe yn myned i'r llong, yr hwn y buasai y cythraul ynddo, a a ddymunodd arno gael bod gyd âg ef.

a adn. 9, 17. Salm 116. 12. Luc 8. 38, 39. a 17. 15—17. a 22. 62, 63. Phil. 1. 23, 24.

19 Ond yr Iesu ni adawodd iddo; eithr dywedodd wrtho, b Dos i'th dŷ at yr eiddot, a mynega iddynt pa faint a wnaeth yr Arglwydd erot, ac iddo drugarhâu wrthyt.

b Salm 66. 16. Es. 38, 9—20. Dan. 4. 1—3, 37. a 6. 25—27. Ioan 2. 1, &c. Ioan 4. 29. Act. 26. 1—31. a 29. 4—29.

20 Ac efe a aeth ymaith, ac a ddechreuodd gyhoeddi trwy c Decapolis, pa bethau eu maint a wnaethai yr Iesu iddo. A phawb a ryfeddasant.

c pen. 7. 31. Mat. 4. 25.

Cawsom yr hanes nodedig uchod, ond yn fyrach o lawer, yn Mathew 8. 28—34: cair yr un hanes eto yn Luc 8. 26—40. * Gwlad y Gergesiaid a ddywed Mathew: yr oedd gwlad y Gergesiaid yn helaethach na'r Gadareniaid, yr hon oedd o'i mewn hi. † Dywed Mathew "*dau* ddieflig a gyfarfuant âg ef:" mae yn ddiammau bod dau o honynt; er nad yw Marc a Luc yn enwi ond un. Tybir fod un yn fwy ffyrnig a gorwyllt na'r llall; ac mai am hyny yr enwir un yma ac yn Luc heb sôn am y llall; a thybia rhai mai cenedlddyn oedd y gwaethaf o'r ddau, ac mai Iuddew oedd y llall. ‡ Tybia rhai fod yr ysbryd aflan yn gyru y rhai a feddiennid ganddynt i blith y beddau, i gadarnâu y dychymmyg ofer-goelus oedd gan yr Iuddewon am awdurdod ysbrydion drwg ar y meirw. Yr oedd y fath syniadau yn ddiammau gan y paganiaid: ond mae yn debycach fod y rhai cythreulig yn dewis y gogofau hyn fel math o loches. Yr oedd lleoedd digysur ac anghyfannedd felly hefyd, yn fwy cydnaws â meddyliau dybrudd y fath resynolion truenus na chymdeithas â dynion. ‖ Ni allai neb ei rwymo: mae yr holl ddarluniad athrist i gyd yn ddangosiad addas iawn o gyflwr ac agwedd "plant anufudd-dod," yn y rhai mae satan yn llywodraethu ac yn gweithio yn ddiwahardd. § Yr oedd golwg ar Iesu mòr ddychrynllyd ac ofnadwy i'r ysbryd aflan, fel yr oedd yn gorfod rhedeg ato o'i anfodd ei hun, a'i gydnabod ef yn Iesu, Mab y Duw Goruchaf! * Nid yw y tynghedu yma ddim mwy na thaer ddeisyfu: nid ceisio ganddo dyngu, fel y meddylia rhai. † "Na phoenech fi," drwy atal fy rhwysg, a'm danfon i'r dyfnder cyn dydd y farn. ‡ Sylwyd ar y gair hwn yn Math. 26. 53. Faint bynag oedd y nifer, yr oedd yn ofnadwy iawn i feddiannu un dyn! ‖ Gwlad o baganiaid ac Iuddewon gwrthgiliedig oedd y wlad hòno, am hyny ymbiliai y cythreuliaid am gael aros ynddi: yno y

medrent hwy wneyd eu marchnad a chwareu eu pranciau oran, ac nid mewn gwlad mwy crefyddol. Tybia rhai, oddi wrth Dan. 10. 13, 20. bod gwahanol ysbrydion drwg yn llywodraethu ar wahanol wledydd, dàn raglawiaeth satan eu tywysog. Os felly, dichon mai y rhai hyn oedd wedi eu gosod yn y wlad hòno i wrthwynebu amcanion daionus y Cyfryngwr hyd y gallent: ac efallai y gallent wneyd mwy o ddrwg *yno* nac yn un man arall, gan y gwyddent fwy am dueddiadau ac arferion y trigolion. Am y pethau eraill yn yr hanes yma, cyfeiriwn y darllenydd at y sylwadau ar Mathew 8. 28—34.

21 ¶ * Ac wedi i'r Iesu [d] drachefn fyned mewn llong i'r làn arall, ymgasglodd tyrfa fawr atto: ac yr oedd efe wrth y môr.

d Mat. 9. 1. Luc 8. 40.

22 † Ac wele, [e] un o bennaethiaid y synagog [f] a ddaeth, a'i enw Jairus: a phan ei gwelodd, [g] efe a syrthiodd wrth ei draed ef.

e Luc 13. 14. Act. 13. 15. a 18. 8, 17. *f* Mat. 9. 18, 19. Luc 8. 41, 42. *g* adn. 33. Mat. 2. 11. Luc 5. 8. a 8. 28. Act. 10. 25, 26. Dat. 22. 8.

23 Ac [h] efe a fawr-ymbiliodd âg ef, gan ddywedyd, Y mae fy merch fechan ar drangc: ‡ *attolwg i ti* ddyfod, a [i] dodi dy ddwylaw arni, fel yr iachâer hi; a byw fydd.

h pen. 7. 25—27. a 9. 21, 22. 2 Sam. 12. 15, 16. Salm 50. 15. Luc 4. 38. a 7. 2, 3, 12. Ioan 4. 46, 47. a 11. 3. *i* pen. 6. 5, 6, 13. a 16. 18. 2 Bren. 5. 11. Mat. 8. 3. Luc 4. 40. a 13. 13. Act. 28. 8. Iago 5. 14, 15.

24 A'*r Iesu* [k] a aeth gyd âg ef: a thyrfa fawr a'i canlynodd ef, [l] ac a'i gwasgasant ef.

k Luc 7. 6. Act. 10. 38. *l* adn. 31. pen. 3. 9, 10, 20. Luc 8. 42, 45. a 12. 1. a 19. 3.

* Gwedi gwneyd y wyrth ryfedd a daionus ar y rhai cythreulig yn Gadara, mae Iesu yn myned yn ei ol drachefn i Galilea, ac i Capernaum, ei gartref arferol. † Mae yn amlwg wrth yr adnod hon (22) ac wrth Act. 13. 15. fod amryw lywodraethwyr ar bob synagog; ond bod rhyw un yn benaeth, neu arch-synagogydd: gwel Act. 18. 8, 17. un o'r cyfryw oedd Jairus, a gwr o gyfrif ac urddas yn Capernaum yn ddiammau. ‡ Yr oedd gwendid yn ffydd Jairus; gallasai, a dylasai hefyd, gredu, y gallasai yr Arglwydd Iesu iachâu ei ferch ef o'r màn lle yr oedd, heb fyned gydag ef i'r tŷ a dodi ei ddwylaw arni: îe, ei hadgyfodi hi pe buasai wedi marw. Ond gan fod yr Iesu yn gweled ei ffydd ef o'r iawn ryw, efe a aeth gydag ef.

25 * A [m] rhyw wraig, yr hon a fuasai [n] mewn diferlif gwaed [o] ddeuddeng mlynedd,

m Mat. 9. 20—22. Luc 8. 43, 44. *n* Lef. 15. 20, 25—27. *o* Luc 13. 11. Ioan 5. 5, 6. Act. 4. 22. a 9. 33, 34.

26 † Ac a [p] oddefasai lawer gan laweroedd o feddygon, ac a dreuliasai gymmaint ag oedd ar ei helw, [q] ac ni chawsai ddim llesâd, eithr yn hytrach myned waeth-waeth.

p Job 13. 4. Jer. 8. 22. a 30. 13. a 51. 8. *q* Salm 108. 12.

27 Pan glybu hi am yr Iesu, hi ddaeth yn y dyrfa o'r tu ol, ac [r] a gyffyrddodd â'i wisg ef.

r pen. 6. 56. 2 Bren. 13. 21. Mat. 14. 36. Act. 5. 15. a 19. 12.

28 Canys hi a ddywedasai, ‡ [Os] cyffyrddaf â'i ddillad ef, iach fydd[af.]

29 Ac [s] yn ebrwydd y [t] sych[odd] ffynhonnell ei gwaed hi: a hi a wy[bu] yn ei chorph ddarfod ei hiachâu [o'r] [u] pla.

s Ex. 15. 26. Job 33. 24, 25. Salm 30. 2. a 103. 3. a [illegible] 20. a 147. 3. *t* Lef. 20. 18. *u* adn. 34. pen. [illegible] 1 Bren. 8. 37. Luc 7. 21.

30 ‖ Ac yn y fan, yr Iesu, gan wy[bod] bod ynddo ei hun [x] fyned rhinwedd allan o hono, a drodd yn y dyrfa, ac a ddywedodd, Pwy a gyffyrddodd â'm dillad?

x Luc 6. 19. a 8. 46. 1 Pedr 2. 9.

31 A'i ddisgyblion a ddywedasant wrtho, [y] Ti a weli y dyrfa yn dy wasgu, ac a ddywedi di, Pwy a'm cyffyrddodd?

y Luc 8. 45. a 9. 12.

32 Ac yntau a edrychodd o amgylch, i weled yr hon a wnaethai hyn.

33 Ond [z] y wraig, gan ofni a chrynu, yn gwybod beth a wnaethid ynddi, a ddaeth ac a syrthiodd ger ei fron ef, [a] ac a ddywedodd iddo yr holl wirionedd.

z pen. 4. 41. Luc 1. 12, 29. a 8. 47. *a* Salm [illegible] a 103. 2—5. a 116. 12—14.

34 Ac efe a ddywedodd wrthi, [b] *Ha* ferch, [c] dy ffydd a'th iachâodd: [d] dos mewn heddwch, a bydd iach o'th bla.

b Mat. 9. 2, 22. Luc 8. 48. *c* pen. 10. 52. Luc [illegible] a 8. 48. a 17. 19. a 18. 42. Act. 14. 9. *d* 1 Sam. 1. [illegible] a 20. 42. 2 Bren. 5. 19. Preg. 9. 7.

Fel yr oedd efe yn myned tua thŷ Jairus, a thyrfa fawr gydag ef yn ei wasgu, wele wraig yn y dorf yn cael ei hiachâu yn wyrthiol gan ddo, heb neb yn gwybod am y peth ond efe a hithau. * Rhaid fod clefyd o'r natur hyn am ddeuddeng mlynedd wedi ei gwanâu hi yn ddirfawr; ac yr oedd yn aflan hefyd [dan] y ddeddf, Lefit. 15. 25—29. † Tebyg [fod y] wraig hon yn treulio ei chwbl ar feddyg[on], ac heb fod ddim yn well, ond yn hytrach yn myned waeth-waeth; felly y mae pechadur teimladwy o'i bla ysbrydol, aflwyddo a myned waeth-waeth a wna efe er pob peth [nes y] delo at Grist. ‡ "Ymyl ei wisg ef," medd Mathew 9. 20; yr eddi, neu y rhidens, a [sonir] yn Num. 15. 38—40. Yr oedd ganddi [ffydd] wl mawr am allu Crist a'i sancteiddrwydd ond am ei wybodaeth ef, a'r modd yr [oedd] ef yn gwneyd ei wyrthiau, nid oedd ei [golygiadau] hi ond cymmysglyd. Y cwbl oedd hi yn gredu y pryd hwn oedd, y gallai ef iachâu ei chorph hi, nid oedd ganddi [ddim] fawr o syniad am dano fel Messiah, ac [iachawdwr] yr enaid: ond mae yn debyg iddi gael ei goleuo yn hyny hefyd cyn i'r [illegible]

ddarfod i *hi*. ‖ Ni ddywedir yn un man am yr apostolion fel y dywedir yma, ac yn Luc 6. 19. a 8. 46, fod nerth neu rinwedd yn myned allan o honynt i iachâu. Ond i'r gwrthwyneb, maent hwy yn gwadu y cyfryw beth, ac yn priodoli yr holl effaith i Grist, Act. 3. 12, 16. Nis gellir dywedyd y cyfryw beth â hyn am neb, ond am yr hwn sydd yn Ben-Arglwydd a Llywodraethwr bywyd a marwolaeth, iechyd ac afiechyd. Gan hyny mae hyn yn profi Duwdod y Cyfryngwr mawr. Nid oes dim arall angenrheidiol sylwi arno yn yr hanes hwn: mae y wraig yn cael iachâd yn ol ei ffydd, Crist yn chwalu ymaith ei hofnau, yn peri iddi fyned mewn heddwch, ac yn ddïammau yn gwneyd trugaredd â'i henaid hi.

35 * Ac efe etto yn llefaru, [e] daeth rhai o *dy* pennaeth y synagog, gan ddywedyd, Bu farw dy ferch: [f] i ba beth etto yr aflonyddi yr [g] Athraw?

[e] Luc 8. 49. [f] Luc 7. 6, 7. Ioan 11. 21, 32, 39. [g] pen. 10. 17. Mat. 26. 18. Ioan 11. 28.

36 † A'r Iesu, yn ebrwydd wedi clywed y gair a ddywedasid, a ddywedodd wrth bennaeth y synagog, Nac ofna; [h] cred yn unig.

[h] adn. 34. pen. 9. 23. 2 Cron. 20. 20. Mat. 9. 28, 29. a 17. 20. Luc 8. 50. Ioan 4. 48—50. a 11. 40. Rhuf. 4. 18—24.

37 ‡ Ac [i] ni adawodd efe neb i'w ddilyn, [k] ond Pedr, ac Iago, ac Ioan brawd Iago.

[i] Luc 8. 51. Act. 9. 40. [k] pen. 9. 2. a 14. 33. 2 Cor. 13. 1.

38 Ac efe a ddaeth i dŷ pennaeth y synagog, [l] ac a ganfu y cynnwrf, a'r rhai oedd yn wylo ac yn ochain llawer.

[l] Jer. 9. 17—20. Mat. 9. 23, 24. a 11. 17. Luc 8. 52, 53. Act. 9. 39.

39 Ac wedi iddo fyned i mewn, efe a ddywedodd wrthynt, Paham y gwnewch gynnwrf, ac yr wylwch? [m] ‖ ni bu farw yr eneth, eithr cysgu *y mae*.

[m] Dan. 12. 2. Ioan 11. 11—13. Act. 20. 10. 1 Cor. 11. 30. 1 Thes. 4. 13, 14. a 5. 10.

40 A [n] hwy a'i gwatwarasant ef. Ond [o] efe, gwedi bwrw pawb allan, a gymmerth dad yr eneth a'i mam, a'r rhai oedd gyd âg ef, ac a aeth i mewn lle yr oedd yr eneth yn gorwedd.

[n] Gen. 19. 14. Neh. 2. 19. Job 12. 4. Salm 22. 7. a 123. 4. Luc 16. 14. Act. 17. 32. [o] 2 Bren. 4. 33. Mat. 7. 6. a 9. 24, 25. Luc 8. 53, 54.

41 Ac [p] wedi ymaflyd yn llaw yr eneth, efe a ddywedodd wrthi, § Talitha, cwmi; yr hyn o'i gyfieithu yw, [q] Yr eneth (yr wyf yn dywedyd wrthyt) cyfod.

[p] pen. 1. 31. Act. 9. 40, 41. [q] pen. 1. 41. Gen. 1. 3. Salm 33. 9. Luc 7. 14, 15. a 8. 54, 55. Ioan 5. 28, 29. a 11. 43, 44. Rhuf. 4. 17. Phil. 3. 21.

42 Ac yn y fan y cyfododd yr eneth, ac a rodiodd: canys deuddeng mlwydd *oed* ydoedd hi. [r] A synnu a wnaeth arnynt â syndod mawr.

[r] pen. 1. 27. a 4. 41. a 6. 51. a 7. 37. Act. 3. 10—13.

43 Ac [s] efe a orchymynodd iddynt yn gaeth, na chai neb wybod hyn; ac a ddywedodd am [t] roddi peth iddi i'w fwytta.

[s] pen. 1. 43. a 3. 12. a 7. 36. Mat. 8. 4. a 9. 30. a 12. 16. a 17. 9. Luc 5. 14 a 8. 56. Ioan 5. 41. [t] Luc 24. 30, 42, 43. Act. 10. 41.

* Bu y wyrth uchod, yn nghyd ag ymddiddan Crist â'r wraig, yn achos o rwystr yn mater Jairus, ac yn ddïammau yn achos o bryder a gofid iddo ef: ond yr oedd ei drallod yn fwy pan ddywedwyd iddo bod ei ferch wedi marw! nad oedd un dyben iddo boeni yr Athraw mwy. † Gwelwn yma fawr dynerwch a thosturi Iesu; yn ebrwydd wedi clywed yr hyn a ddywedasid, efe a ddechreuodd gysuro Jairus: "Nac ofna," ebai efe, "cred yn unig:" hyny yw, cred y gallaf fi ei chyfodi hi, ac y gwnaf hyny yn sicr. ‡ Ni adawodd efe i neb ei ganlyn, fel na byddai yr ymddangosiad lleiaf o rodres a gwag-ogoniant. Ond Pedr, ac Iago, ac Ioan; fel y byddai nifer digonol o dystion ar y weithred: a thad a mam yr eneth, i'r rhai y perthynai cael gweled y wyrth ar eu plentyn. ‖ Diammau bod yr eneth wedi llwyr farw, ond marw i gael ei hadgyfodi yn fuan yr oedd, ac yn yr ystyr hyny gallasai ddywedyd yn briodol nad oedd hi ond cysgu: fel y dywedodd dro arall "Mae ein cyfaill Lazarus yn huno." Efallai bod ganddo ddyben arall yn dywedyd fel hyn hefyd; sef, tynu y bobl i dystiolaethu ei bod hi yn sicr wedi marw, fel na byddai droi wedi hyny, a dywedyd mai mewn cwsg, neu lewyg, yr oedd hi, ac felly gwadu gwirionedd y wyrth. § Gwedi bwrw y gwatwarwyr a phawb allan, ond y rhai a enwyd uchod, efe a ymaflodd yn llaw yr eneth, a chyda'r un awdurdod a phe buasai yn deffròi plentyn o'i gwsg, efe a ddywedodd wrthi, Talitha, cwmi: Syriaeg neu Galdeaeg yw y geiriau, ac nid Hebraeg, yn arwyddo, Yr eneth, cyfod. Llefarodd, ac felly y bu; aeth gallu dwyfol gyda ei eiriau: cyfododd yr eneth, a rhodiodd yn berffaith iach: gorchymynodd roddi bwyd iddi, i ddangos bod natur anianol ganddi o hyd, ac nas gallasai fyw yn wyrthiol er ei chyfodi yn wyrthiol.

PEN. VI.

Digystyru Crist gan ei wladwyr ei hun, &c.

*AC efe a aeth ymaith oddi yno, [a] ac a ddaeth i'w wlad ei hun; a'i ddisgyblion a'i canlynasant ef.

[a] Mat. 13. 54. Luc 4. 16.

2 Ac wedi dyfod y sabbath, [b] efe a ddechreuodd athrawiaethu yn y synagog: a synu a wnaeth llawer a'*i* clywsant, gan ddywedyd, [c] O ba le y daeth y pethau hyn i hwn? a pha ddoethineb *yw* hwn a roed iddo, fel y gwnaid y cyfryw nerthoedd trwy ei ddwylaw ef?

[b] pen. 1. 21, 22, 39. Luc 4. 15, 21, 32. [c] Ioan 7. 15. Act. 4. 13, 14.

3 † Onid [d] hwn yw y [e] saer, mab

Mair, ‡ brawd [f] Iago, a Joses, a [g] Judas, a [h] Simon? ac onid yw ei chwïorydd ef yma yn ein plith ni? ‖ A hwy a [i] rwystrwyd o'i blegid ef.

d Mat. 13. 55, 56. Luc 4. 22. Ioan 6. 42. e Es. 49. 7. a 53. 2, 3. 1 Pedr 2. 4. f pen. 15. 40. 1 Cor 9. 4. Gal. 1. 19. g Ioan 14. 22. Jud. 1. h pen. 3. 18. Act. 1. 13. i Mat. 11. 6. a 13. 57. Luc 2. 34. a 4. 23—29. a 7. 23. Ioan 6. 60, 61. 1 Cor. 1. 23.

* Yma mae ein Iachawdwr yn gadael Capernaum ac yn myned i Nazareth, ei wlad ei hun; oblegid er ei eni ef yn Bethlehem, eto, yn Nazareth y cafodd ef ei ddwyn i fynu, hyd oni ddechreuodd ar ei weinidogaeth gyhoeddus yn ddeg ar hugain oed. † Mab y Saer a ddywed Mathew 13. 55. Saer ydoedd Joseph, a dïamman i'r Iesu weithio wrth y gelfyddyd isel a llafurus hòno gydag ef. Yr oedd deddf yn mhlith yr Iuddewon i bob rhïeni ddysgu rhyw gelfyddyd i'w meibion; yr oedd amgylchiadau Joseph a Mair yn isel, fel nas gallasent ddwyn Iesu i fynu mewn ysgolion, ac yn foneddigaidd; yr oedd byw mewn seguryd yn beth hollawl groes i dueddiadau sanctaidd y Cyfryngwr; gan mai rhan o ddedfryd yr Adda cyntaf oedd bwyta ei fara trwy chwŷs ei wyneb, yr oedd yn angenrheidiol i'r ail Adda, yn neddfle ei bobl, fyned dàn y ddedfryd hòno. Dywedir mai saernïaeth oedd y gelfyddyd a gyfrifid iselaf yn mhlith yr Iuddewon. Fel hyn aeth yr hwn oedd gyfoethog er ein mwyn ni yn dlawd. ‡ Am ei frodyr ef, sylwyd o'r blaen yn Math. 13. 55. ‖ A hwy a rwystrwyd ynddo ef: er synu wrth ei ddoethineb a'i athrawiaeth ef, maent yn ymrwystro wrtho ef; heb un achos yn y byd ond iselder ei waedoliaeth, ei geraint, a'i ddygiad ef i fynu: ni chawsai ei ddwyn i fynu wrth draed eu Doctoriaid hwy, am hyny tybient yn warth bod yn ddisgyblion iddo nac ychwaith gwrandaw arno.

4 Ond yr Iesu a ddywedodd wrthynt, [k] * Nid yw prophwyd yn ddibris ond yn ei wlad ei hun, ac ym mhlith ei genedl ei hun, ac yn ei dŷ ei hun.

k Jer. 11. 21. a 12. 6. Mat. 13. 57. Luc 4. 24. Ioan 4. 44.

5 † Ac [l] ni allai efe yno wneuthur dim gwyrthiau, ond rhoi ei ddwylaw ar ychydig gleifion, a'*u* hiachâu *hwynt*.

l pen. 9. 23. Gen. 19. 22. Es. 59. 1, 2. Mat. 13. 58. Heb. 4. 2.

6 ‡ Ac efe [m] a ryfeddodd o herwydd eu hanghrediniaeth: ‖ [n] ac a aeth i'r pentrefi oddi amgylch, gan athrawiaethu.

m Es. 59. 16. Mat 8. 10. Ioan 9. 30. n Mat. 4. 23. a 9. 35. Luc 4. 31, 44. a 13. 22.

* Mae'n debyg fod y geiriau hyn yn ddïarheb yn mhlith yr Iuddewon, ac mai felly yr oedd hi ar y prophwydi yn gyffredin: felly y cafodd Jeremiah, Pen. 12. 6, ac felly y cafodd Iesu; a pha ryfedd os yw felly yn ein dyddiau ninnau ar lawer un a haeddai well? † "Ni allai:" nid am nad oedd gallu ganddo yno fel yn mhob màn arall; ond un ai am nad oedd yn barnu yn addas dangos ei wyrthiau lle'r oedd ei berson mòr ddirmygus, neu am na ddygwyd nemawr o wrthddrychau ato gan y bobl anghrediniol, iddo wneyd gwyrthiau arnynt. Ond efe a iachâodd ychydig o gleifion yno, digon i adael pawb yn ddïesg[illegible] ‡ Dywedir hyn am dano fel dyn, ac m[illegible] dull dynol: efe a ryfeddodd fel pe b[illegible] rhyw ddyn arall yn rhyfeddu yn yr un [illegible] gylchiad. Yr oedd pob peth dynol yn [illegible] ond pechod. ‖ Hyd ag y gellir gweled [illegible] hanes yr efengylwyr, nid aeth efe byth m[illegible] ach i Nazareth. Mae yn drwm pan fy[illegible] tref neu ardal yn pechu Crist a'i efengyl [illegible] plith yn hollawl. Ond ni bu Iesu yn segur [illegible] ymdeithiodd drwy y wlad a'r pentrefi i bre[illegible] ethu efengyl y deyrnas, yr hyn oedd ei h[illegible] waith yn wastadol.

7 ¶ * Ac efe a alwodd [o] y deuddeg, ac a ddechreuodd eu danfon hwynt bob yn [p] ddau a dau; ac a roddes iddynt [q] awdurdod *ar* ysprydion aflan;

o pen. 3. 13, 14. Mat. 10. 1, &c. Luc 6. 13—16. a [illegible] 1—6. p Ex. 4. 14, 15. Preg. 4. 9, 10. Dat. 11. 3. q pen. 16. 17. Luc 10. 17—20.

8 Ac a orchymynodd iddynt, [r] na chymmerent ddim i'r daith, † ond llaw-ffon yn unig; nac ysgrepan, na bara, nac arian yn *eu* pyrsau:

r Mat. 10. 9, 10. Luc 10. 4. a 22. 35.

* Clywsom am alwad ac ordeiniad yr apostolion o'r blaen, Pen. 3. 13—19, hwn yw [illegible] tro cyntaf iddynt gael eu danfon allan i bre[illegible] ethu. † "Na ffòn," medd Mathew 10. 1[illegible] "Na ffŷn," medd Luc 9. 3; a thybir [illegible] wrth Luc y dylid deall Mathew: dywed[illegible] hefyd bod y gair "ffòn" yn Mathew, yn [illegible] rhif lïosog, yr un modd ac yn Luc, mew[illegible] llawer o ysgrifau neu argraffiadau o'r Tes[illegible] ment Groeg. Byddai teithwyr, pan gychwy[illegible] ent i daith bell, yn arferol o gymmeryd g[illegible] hwynt ddwy ffon (yn gystal a dwy b[illegible] rhag y dygwyddai rhyw anffawd i un o [illegible] ynt; ond yma gwaherddir hyny i'r disgybl[illegible] ion, nid oedd eu taith ond bèr, ac am y[illegible] ydig amser y tro hwn, ac yr oedd llaw-f[illegible] yn unig yn ddigon iddynt. Dyben y rh[illegible] oedd, gwahardd iddynt ymlwytho yn orm[illegible] ol a darpariadau afreidiol, ond ymddiried [illegible] gwbl ar ragluniaeth Duw, tra byddent w[illegible] ei waith ef.

9 * Eithr *eu bod* â [s] sandalau am e[illegible] traed; ac na wisgent ddwy bais.

s Act. 12. 8.

* Ewch yn eich gwisg gyffredin, heb d[illegible] par i chwi eich hunain fel trafaelwyr, y [illegible] a dybiant y bydd arnynt angen rhywbeth c[illegible] dychwelyd.

10 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [t] I ba le bynnag yr eloch i mewn i dŷ, arhoswch yno hyd onid eloch ymaith oddi yno.

t Mat. 10. 11—13. Luc 9. 4. a 10. 7, 8. Act. 16. 15. a 1[illegible] 5—7.

11 A [u] pha rai bynnag ni'ch derbyniant, ac ni'ch gwrandawant, pan eloch oddi yno, ysgydwch y llwch a *fyddo* dan eich traed, yn dystiolaeth iddynt. Yn wir meddaf i chwi, [v] Y bydd esmwythach i Sodom a Gomorrah [y] yn nydd y farn, nag i'r ddinas honno.

x Neh. 5. 13. Mat. 10. 14. Luc 9. 5. a 10. 10, 11. Act. 13. 50, 51. a 18. 6. z Esec. 16. 49—51. Mat. 10. 15. a 11. 20—24. Luc 10. 12—15. Ioan 15. 22—24. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31. 2 Pedr 2. 6. Jud. 7. y Mat. 12. 36. Rhuf. 2. 5, 16. 2 Pedr 2. 9. a 3. 7. 1 Ioan 4. 17.

* Gwel sylw ar yr adnodau hyn yn Mathew 10. 11—15. Mae yr hanes yn helaethach yno nag yn Marc na Luc.

12 A hwy a aethant allan, ac a [z]bregethasant a'r iddynt [*]edifarhâu.

z pen. 1. 9, 15. Esec. 18. 30. Mat. 3. 2, 8. a 4. 17. a 9. 13. a 11. 20. Luc 11. 32. a 13. 3, 5. a 15. 7, 10. a 24. 47. Act. 2. 38. a 3. 19. a 11. 18. a 20. 21. a 26. 20. 2 Cor. 7. 9, 10. 2 Tim. 2. 25, 26.

13 † Ac a [a]fwriasant allan lawer o gythreuliaid, ‡ ac [b]a elïasant âg olew lawer o gleifion, ac a'u hiachasant.

a Gwel ar adn. 7. b Iago 5. 14, 15.

* Edifeirwch ydoedd ran fawr o weinidogaeth Ioan Fedyddiwr, a Christ ei hun, ac a ddylai fod yn ngweinidogaeth wastadol pawb a bregethant. Pa le bynag yr elai yr apostolion hyn, pregethent natur, angenrheidrwydd, ac achosion edifeirwch; gyda golwg ar, a thrwy resymau a gymmerent oddi wrth, fendithion teyrnas y Messiah, yr hon oedd ar ymddangos yn eu plith. † Ac i brofi eu hawdurdod a dwyfoldeb eu gweinidogaeth, yr oeddynt yn bwrw allan lawer o gythreuliaid yn enw yr Arglwydd Iesu. ‡ Nid moddion iachâd oedd yr olew hwn; pe felly, ni buasai yr iachâd yn wyrthiol: ond arwydd o iachâd ydoedd. Yr oedd olew yn arwydd (*symbol*) o iechyd a llawenydd; a dïammau i'r apostolion gael gorchymyn gan eu Harglwydd i wneuthur defnydd o hôno yn ei enw ef, fel arwydd allanol o iechyd tumewnol, ac, efallai o iachâd yr enaid hefyd. Heb y cyfryw orchymyn, nis gallasent ddisgwyl iddo ateb y dyben: ofer-goel fuasai ei ddefnyddio. Wrth Iago 5. 14, gallwn feddwl bod yr apostolion, ac eraill hefyd, yn ei ddefnyddio yn gyffredinol; ond nid bob amser, gwel Act. 3. 6, 7, 8. Nid oes sôn am dano yno, ac mae yn debyg fod yr apostolion yn rhydd yn y peth hyn, i'w ddefnyddio neu beidio. Darfu y peth yn hollawl gyda'r apostolion, oblegid darfu gwyrthiau y pryd hyny; ac ynfydrwydd, a gwaeth nac ynfydrwydd, yw yr Enneiniad diweddaf gan y pabyddion: enneinio i wellau a byw yr oedd yr apostolion, enneinio i farw y maent hwy, a thrwy hyny yn twyllo eneidiau trueiniaid am eu mater tragywyddol mewn byd arall!

14 ¶ A'r [c]brenhin Herod a glybu (canys [d]cyhoedd ydoedd ei enw ef) ac efe a ddywedodd, Ioan Fedyddiwr a gyfododd o feirw, ac am hynny y mae nerthoedd yn gweithio ynddo ef.

c adn. 22, 26, 27. Mat. 14. 1, 2. Luc 3. 1. a 9. 7. a 13. 31. a 23. 7—12. d pen. 1. 28, 45. 2 Cron. 26. 8, 15. Mat. 4. 24. 1 Thes. 1. 8.

15 Eraill a ddywedasant, [e]Mai Elïas yw. Ac eraill a ddywedasant, Mai [f]prophwyd yw, neu megis un o'r prophwydi.

e pen. 8. 28. a 9. 12, 13. a 15. 35, 36. Mal. 4. 5. Mat. 16. 14. a 17. 10, 11. Luc 1. 17. a 9. 8, 19. Ioan 1. 21, 25. f Mat. 21. 11. Luc 7. 16, 39. Ioan 6. 14. a 7. 40. a 9. 17. Act. 3. 22, 23.

16 Ond Herod pan glybu, a ddywedodd, [g]Mai yr Ioan a dorrais i ei ben yw hwn; efe a gyfododd o feirw.

g Gen. 4. 10, 11. Salm 53. 5. Mat. 14. 2. a 27. 4. Luc 9. 9. Dat. 11. 10—13.

17 Canys [h]yr Herod hwn a ddanfonasai ac a ddaliasai Ioan, ac a'i rhwymasai ef yn y carchar, o achos Herodias [i]gwraig Phylip ei frawd; am iddo ei phrïodi hi.

h Mat. 4. 12. a 11. 2. a 14. 3, &c. Luc 3. 19, 20. i Luc 3. 1.

18 Canys Ioan a ddywedasai wrth Herod, [k]Nid cyfreithlawn i ti gael gwraig dy frawd.

k Lef. 18. 16. a 20. 21. 1 Bren. 22. 14. Esec. 3. 18, 19. Mat. 14. 3, 4. Act. 20. 26, 27. a 24. 24—26.

19 Ond [l]Herodias a ddaliodd wg iddo, ac a chwennychodd ei ladd ef; ac nis gallodd.

l Gen. 39. 17—20. 1 Bren. 21. 20.

20 Canys Herod [m]oedd yn ofni Ioan, gan wybod ei fod ef yn wr cyfiawn, ac yn sanctaidd; ac a'i parchai ef: ac wedi iddo ei glywed ef, efe a wnai lawer o bethau, [n]ac a'i gwrandawai ef yn ewyllysgar.

m pen. 11. 18. Ex. 11. 3. 1 Bren. 21. 20. 2 Bren. 3. 12, 13. a 6. 21. a 13. 14. 2 Cron. 24. 2, 15—22. a 26. 5. Dan. 4. 18, 27. a 5. 17. Mat. 14. 5. a 21. 26. n pen. 4. 16. Salm 106. 12, 13. Esec. 33. 32. Ioan 5. 35.

21 Ac [o]wedi dyfod diwrnod cyfaddas, pan wnaeth Herod ar ei [p]ddydd genedigaeth swpper i'w bennaethiaid, a'i flaenoriaid, a goreugwŷr Galilea:

o Gen. 27. 41. 2 Sam, 13. 23—29. Est 3. 7. Salm 37. 12, 13. Act. 12. 2—4. p Gen. 40. 20. Est. 1. 3—7. a 2. 18. Diar. 31. 4, 5. Dan. 5. 1—4. Hos. 7. 5. 1 Pedr 4. 3. Dat. 11. 10.

22 Ac wedi [q]i ferch Herodias honno ddyfod i mewn, a dawnsio, a boddhâu Herod, a'r rhai oedd yn eistedd gyd âg ef, y brenhin a ddywedodd wrth y llangces, Gofyn i mi y peth a fynnech, ac mi a'*i* rhoddaf i ti.

q Est. 1. 10—12. Es. 3. 16, &c. Dan. 5. 2. Mat. 14. 6.

23 Ac [r]efe a dyngodd iddi, [s]Beth bynnag a ofynech i mi, mi a'*i* rhoddaf i ti, hyd hanner fy nheyrnas.

r 1 Sam 28. 10. 2 Bren. 6. 31. Mat. 5. 34—37. a 14. 7. s Est. 5. 3, 6. a 7. 2. Diar. 6. 2. Mat 4. 9.

24 A hithau a aeth allan, ac [t]a ddywedodd wrth ei mam, Pa beth a ofynaf? A hithau a ddywedodd, [u]Pen Ioan Fedyddiwr.

t Gen. 27. 8—11. 2 Cron. 22. 3, 4. Esec. 19. 2, 3. Mat. 14. 8. u Job. 31. 31. Salm 27. 2. Diar. 27. 3, 4. Act. 23. 12, 13.

25 Ac yn y fan hi a aeth i mewn [x]ar frys at y brenhin, ac a ofynodd, gan ddywedyd, Mi a fynnwn i ti roi i mi allan o law, [y]ar ddysgl, ben Ioan Fedyddiwr.

x Diar. 1. 16, Rhuf. 3. 15. y Num. 7. 13, 19, &c.

26 A'r brenhin [z] yn drist iawn, ni chwennychai ei bwrw hi heibio, o herwydd y llwon, a'r rhai oedd yn eistedd gyd âg ef.

z Mat. 14. 9. a 27. 3—5, 24, 25.

27 Ac yn y man [a] y brenhin a ddanfonodd ddihenyddwr, ac a orchymynodd ddwyn ei ben ef.

a Mat. 14. 10, 11.

28 Ac yntau a aeth ac a dorrodd ei ben ef yn y carchar, ac a ddug ei ben ef ar ddysgl, ac a'i rhoddes i'r llangces; a'r llangces a'i rhoddes ef i'w mam.

29 A phan glybu ei ddisgyblion ef, [b] hwy a ddaethant ac a gymmerasant ei gorph ef, ac a'i dodasant mewn bedd.

b 1 Bren. 13. 29, 30. 2 Cron. 24. 16. Mat. 14. 12. a 27. 57—60. Act. 8. 2.

Sylwyd ar yr hanes uchod am ddïenyddiad Ioan Fedyddiwr o'r blaen, Math. 14. 1—12. ni wnawn yma ond crybwyll rhai addysgiadau byrion oddiwrth yr holl hanes. 1. Gwelwn pa fath yw gweinidog ffyddlawn; un a faidd ddywedyd wrth y dynion mwyaf, yr hyn a wnant yn groes i orchymynion eglur Duw. 2. Gwelwn hefyd lidiogrwydd dynion wedi eu llygru gan chwantau. Nid oedd yn ddigon gan Herodias roi Ioan yn ngharchar, rhaid cael ei ben ymaith hefyd. 3. Yr effeithiau niweidiol o ddynion halogedig mewn Llysoedd breninol. Herodias anniwair, a gwŷr llys Herod, y rhai oeddynt gan mwyaf yn Saduceaid, a'i hudasant ef i ferthyru y dyn duwiol, a wrandawai efe weithiau yn ewyllysgar. 4. Gwelwn hefyd gyfrwysdra y dynion hyn; yn cymmeryd mantais ar Herod yn ei lawenydd, ar ei ddydd genedigaeth, i beri iddo wneuthur yr hyn ni wnaethai er llawer yn ei oriau mwy sobr. 5. Gwelwn hefyd y niwed o lŵon ac addunedau byrbwyll ac ehud: yn enwedig pan eu gwneler gan ddynion di ofn Duw. 6. Gwelwn y gwerth o gyfreithiau, a barn deg a chyfiawn, lle nad yw bywydau dynion wrth ewyllys rhyw un dyn creulawn a gorthrymus. 7. Gwelwn mòr bell yr â dynion mewn rhith o grefydd, fel Herod, ac eto heb ddim gwir ras: ac hefyd mòr bell yr ânt ffordd arall, mewn drygioni. 8. Gwelwn beth mòr ddychrynllyd yw cydwybod euog, ofnai Herod mai Ioan wedi cyfodi oedd Crist! 9. Gwelwn yn olaf, fel y mae pechaduriaid yn felltith i'w gilydd: hudodd Herod Herodias i losgach; gwedi hyny hudodd hithau yntau i lofruddiaeth.

30 ¶ * A'r [c] apostolion a ymgasglasant at yr Iesu, ac a fynegasant iddo yr holl bethau, [d] y rhai a wnaethant, hefyd a'r rhai a athrawiaethasent.

c adn. 7, &c. Luc 9. 10. a 10. 17. d Act. 1. 1. a 20. 18—21. 1 Tim. 4. 12—16. Tit. 2. 6, 7. 1 Pedr 5. 2, 3.

* Mae yn debyg mai tra bu y pethau uchod yn nghylch Ioan yn cymmeryd lle, y bu yr apostolion yn pregethu ar hyd y dinasoedd a'r trefydd. Gwedi iddynt orphen am *y tro hwn,* daethant yn ol at eu Harglwydd, i roddi cyfrif o'u gwaith, ac i gael ad[...] chwanegol ganddo ef. Rhaid i holl wei[...] ogion y gair gael eu danfoniad, eu dysg[...] iaeth, a'u holl gyfarwyddyd gan Iesu[...] rhaid iddynt roddi cyfrif iddo ef am eu ornchwyliaeth a'u llafur.

31 Ac efe a ddywedodd wrth[...] [e] Deuwch eich hunain i le anghyf[...] nedd o'r neilldu, a gorphwysw[...] encyd. Canys llawer oedd yn dy[...] ac yn myned, fel nad oeddynt yn c[...] ennyd cymmaint ag i fwytta.

e pen. 1. 45. a 3. 7, 20. Mat. 14. 13. Ioan 6. 1.

32 * A hwy a aethant i le angh[...] annedd mewn llong o'r neilldu.

33 A'r bobloedd a'u gwelsant h[...] yn myned ymaith, a llawer [f] a'i ha[...] nabuant ef, ac a redasant yno ar dr[...] o'r holl ddinasoedd, ac a'u rha[...] flaenasant hwynt, ac a ymgasglas[...] atto ef.

f adn. 54, 55. Mat. 15. 29—31. Ioan 6. 2. Iago 1. 1[...]

* Tybir mai rhyw le yn agos i Bethsa[...] oedd y lle anghyfannedd hwn, Luc 9. 10. [...] nid oedd ganddynt ond croesi y naill b[...] fôr Galilea, a gallasai y bobl yn hawdd fy[...] o amgylch dros yr Iorddonen ar draed, [...] bod yn y lle o flaen Iesu a'i ddisgyblion.

34 * A'r Iesu, wedi myned all[...] [g] a welodd dyrfa fawr, ac a dosturio[...] wrthynt, [h] am eu bod fel defaid h[...] ganddynt fugail: [i] ac a ddechreuo[...] ddysgu iddynt lawer o bethau.

g Mat. 14. 14. a 15. 32. Luc 9. 11. Rhuf. 15. 2, 3. [...] 2. 17. a 4. 15. h Num. 27. 17. 1 Bren. 22. 17. 2 Cron[...] 16. Jer. 50. 6. Zec. 10. 2. Mat. 9. 36. i Es. 61. 1—3.

* Er i'r Iesu fyned i'r lle anghyfann[...] hwn er mwyn cael ychydig seibiant a ll[...] yddwch; eto pan welodd efe y dyrfa, a g[...] bod nad oedd ganddynt ond yr ysgrifeny[...] ion a'r phariseaid i'w haddysgu mewn pet[...] ysbrydol; nis gallai lai nag anghofio ei la[...] ed ei hun, a thosturio wrthynt: ystyriai hw[...] fel defaid heb ganddynt fugail, a phorth[...] hwynt â gwybodaeth ac â deall. Gwel[...] Math. 9. 36.

35 * Ac [k] yna wedi ei myned yn llawer o'r dydd, y daeth ei dd[...] gyblion atto ef, gan ddywedyd, Y[...] sydd anial, ac weithian *y mae hi* llawer o'r dydd:

k Mat. 14. 15. Luc 9. 12.

36 [l] Gollwng hwynt ymaith, fel elont i'r wlad oddi amgylch, ac pentrefi, ac y prynont iddynt eu h[...] ain fara: canys nid oes gandd[...] ddim i'w fwytta.

l pen. 3. 21. a 5. 31. Mat. 15. 23. a 16. 22.

37 Ond efe a attebodd ac a d[...] wedodd wrthynt, [m] Rhoddwch c[...] iddynt *beth* i'w fwytta. † A hw[...] ddywedasant wrtho, [n] A awn ni

...Ioan 11. 41. a 17. 1. b pen. 9. 12, Ea. ...7. Luc 19. 41. Ioan 11. 33, 35, 38. Heb. ...17. a 13. 34. d pen. 1. 41. Luc 7. 14. ...40. Act. 9. 34, 40.

...yn ebrwydd ei glustiau ef
...a rhwym ei dafod a ddat-
...c efe a lefarodd yn eglur.

...12. Salm 32. 3. Ex. 23. 3, 4. a 33. 5, 6.

...efe a waharddodd iddynt
... neb: ond po mwyaf y
...ld efe iddynt, mwy o
...oeddasant.

...5. a 3. 12. a 5. 43. a 9. 30.

...ynnu a wnaethant yn an-
...i ddywedyd, [h] † Da y
... bob peth: [i] y mae efe yn
...'r byddariaid glywed, ac
...ddywedyd.

...2. 12. a 4. 41. a 5. 42. a 6. 51. Act. 2. 7— ...14. 11. h Gen. 1. 31. Luc 23. 41.

...hanes uchod gan yr un o'r ef-
... Marc. * Ystyr y gair Deca
...g dinas; ardal eang a deg o
...iddi. Tybia rhai mai o du y
...wyrain i fôr Tiberias yr oedd
... gorwedd; os felly, aeth Iesu
...ffordd i ddyfod o dueddau Tyr-
...alilea: ei arfer ef oedd cerdd-
...ylch i wneuthur daioni. † Yr
...ythreulig wedi cyhoeddi trwy
... yr hyn a wnaethai yr Iesu
...5. 20; yr hyn a fu yn foddion
... am allu gwyrthiol yr Iesu, ac
...d y byddar hwn ato. ‡ Gwel-
...d yn dda y tro hwn i arfer
...l foddion a arferasai o'r blaen,
...oedd efe ddim yn rhwym wrth
...n neillduol: ac nid oedd dim
... hyn chwaith, o'u rhan eu hun-
... at adferu clyw na llafar y dyn
...int y dyben yn unig trwy allu
...yrthiol y Cyfryngwr: yr un
...ai efe ei iachâu â'i air yn unig,
...n y byd. ‖ Efe a edrychodd
...angos i ni bod ei anfoniad a'i
...ddi uchod, ac i ddangos hefyd
...ef y mae i ni ddisgwyl am bob
... Efe a ocheneidiodd wrth fedd-
...au pechod ar blant dynion; i
...ymdeimlad â'r dyn tlawd hwn;
...i wir ewyllysgarwch am iddo
...* Gair Caldeaeg, medd Guyse,
...; ond dywed Scott mai Syr-
...ad yw yn gwahaniaethu fawr
...ir Hebraeg o'r un meddwl, yr
...gor. Llefarodd Iesu y gair hwn
...gydag awdurdod ddwyfol; a
...yn ebrwydd ei glustiau ef a ag-
...ym ei dafod a ddattodwyd; ac
... yn eglur. A gair ei nerth y
... byd; â gair ei nerth mae yn
...; ac â gair ei nerth mae yn ad-
...adgyweirio rhyw ranau, neu
... byd, a fyddo wedi adfeilio
... † Mae y ganmoliaeth rydd a
...ou yn arwyddo mai Iesu oedd y
...ler, ac *yn dangos fod y pharise-*
...nyddion yn dra phechadurus yn
...biad iddo.

PEN. VIII.

Crist yn porthi y bobl yn rhyfeddol.

YN y dyddiau hynny, [a] pan oedd y dyrfa yn fawr iawn, ac heb ganddynt ddim i'w fwytta, y galwodd yr Iesu ei ddisgyblion atto, ac a ddywedodd wrthynt,

a Mat. 15. 32.

2 Yr wyf fi [b] yn tosturio wrth y dyrfa, oblegid y maent hwy dridiau weithian yn aros gyd â mi, [c] ac nid oes ganddynt ddim i'w fwytta:

b pen. 1. 41. a 5. 19. a 6. 34. a 9. 22. Salm 103. 13. Mica 7. 19. Mat. 9. 36. a 14. 14. a 20. 34. Luc 7. 13. a 15. 20. Heb. 2. 17. a 4. 15. c Mat. 4. 2—4. a 6. 32, 33. Ioan 4. 6—8, 30—34.

3 Ac os gollyngaf hwynt ymaith ar eu cythlwng i'w teiau eu hunain, [d] * hwy a lewygant ar y ffordd: canys rhai o honynt a ddaeth o bell.

d Barn. 8. 4—6. 1 Sam. 14. 28—31. a 30. 10—12. Ea. 40. 31.

4 A'i ddisgyblion ef a'i hattebasant, [e] O ba le y gall neb ddigoni y rhai hyn † â bara yma yn yr anialwch?

e pen. 6. 52. Num. 11. 21—23. 2 Bren. 4. 42—44. a 7. 2. Salm 78. 19, 20. Mat. 15. 33. Ioan 6. 7—9.

5 Ac efe a ofynodd iddynt, [f] Pa sawl torth sydd genych? A hwy a ddywedasant, Saith.

f pen. 6. 38. Mat. 14. 15—17. a 15. 34. Luc 9. 13.

6 Ac efe a orchymynodd i'r dyrfa [g] eistedd ar y llawr: ac a gymmerodd y saith torth, [h] ac a ddïolchodd, ac a'*u* torrodd *hwynt*, ac a'*u* rhoddes i'w ddisgyblion, fel y gosodent *hwynt* ger *eu* bronnau; a gosodasant *hwynt* ger bron y bobl.

g pen. 6. 39, 40. Mat. 14. 19, 19. a 15. 35, 36. Luc 9. 14, 15, a 12. 37. Ioan 2. 5. a 6. 10. h pen. 6. 41—44. 1 Sam. 9. 13. Mat. 15. 36. a 26. 26. Luc 24. 30. Ioan 6. 11, 23. Rhuf. 14. 6. 1 Cor. 10. 30, 31. Col. 3. 17. 1 Tim. 4. 3—5.

7 Ac yr oedd ganddynt ychydig [i] bysgod bychain: ac wedi iddo fendithio, efe a barodd ddodi y rhai hynny hefyd ger *eu* bronnau *hwynt*.

i Luc 24. 41, 42. Ioan 21. 5, 8, 9.

8 A hwy a fwyttasant, [k] ac a ddigonwyd: a hwy a godasant o'r briw-fwyd gweddill, saith fasgedaid.

k adn. 19, 20. Salm 107. 8, 9. a 145. 16. Mat. 16. 10. Luc 1. 53. Ioan 6. 11—13, 27, 32—36, 47—58. Dat. 7. 16, 17.

9 ‡ A'r rhai a fwyttasent oedd ynghylch pedair mil: ac efe a'u gollyngodd hwynt ymaith.

Cawsom hanes y wyrth hon o'r blaen, yn Mathew 15. 32—39: gwel y sylwadau yno. Mae yr hanes yn dangos gallu dwyfol a danfoniad dwyfol yr Arglwydd Iesu; ei dosturi tuag at blant dynion, a'i gydymdeimlad tyner â hwynt, yn eu gwendidau a'u haugheuion corphorol, yn gystal ac ysbrydol; yn rhoddi i ni esampl o ofyn bendith ar ein hymborth

[i] pen. 7. 18. a 8. 17, 18, 21. Mat. 16. 9—11. Luc 24. 25. [k] pen. 3. 5. a 16. 14.

Gwel ar Math. 14. 22—33. * Y bedwaredd wylfa o'r nos oedd, wedi pedwar yn y bore; hyd hyny buasai yr Iesu yn y mynydd yn gweddïo. † Bu twyllwyr yn cymmeryd arnynt iachâu cleifion yn wyrthiol, ïe, rai yn cymmeryd arnynt gyfodi y meirw; ond ni chlywwyd am neb erioed yn porthi pùm mil o ddynion â phùm torth a dau bysgodyn, nac ychwaith yn rhodio ar y môr: ‡ a phe buasai calonau y disgyblion yn yr agwedd y dylasent fod, ni buasai yn gymmaint syndod iddynt fod Iesu yn tawelu y gwynt. ‖ Mae yr hyn a elwir caledwch yma, weithiau yn cael ei brïodoli i'r annuwiol, ac weithiau i'r duwiol, Math. 16. 23; Rhuf. 8. 5, 6; 1 Cor. 3. 1.

53 Ac wedi iddynt ddyfod trosodd, hwy a ddaethant i [l] dir * Gennesaret, ac a làniasant.

[l] Mat. 14. 34—36. Luc 5. 1. Ioan. 6. 24.

54 Ac wedi eu myned hwynt allan o'r llong, [m] hwy a'i hadnabuant ef yn ebrwydd.

[m] Salm 9. 10. Phil. 3. 10.

55 † Ac [n] wedi iddynt redeg trwy gwbl o'r gorror hwnnw, hwy a ddechreuasant ddwyn oddi amgylch mewn gwelyau rai cleifion, pa le bynnag y clywent ei fod ef.

[n] pen. 2. 1—3. a 3. 7—11. Mat. 4. 24.

56 Ac i ba le bynnag yr elai efe i mewn, i bentrefi, neu ddinasoedd, neu wlad, [o] hwy a osodent y cleifion yn yr heolydd, ac a attolygent iddo gael o honynt [p] gyffwrdd cymmaint ag [q] âg ymyl ei wisg ef: ‡ a chynnifer ag a gyffyrddasant âg ef, a iachâwyd.

[o] Act. 5. 15. [p] pen. 3. 10. a 5. 27, 28. 2 Bren. 13. 21. Luc 6. 19. a 22. 51. Act. 19. 12. [q] Num. 15. 38, 39. Deut. 22. 12. Mat. 9. 20. Luc 8. 44.

* Genesaret oedd wlad ehang, ar y tu gorllewin i fôr Galilea, yr hwn a elwir weithiau Llŷn Gennesaret, oddiwrth enw y wlad yma yr oedd Capernaum yn sefyll. † Mae tosturi y bobl hyn yn ganmoladwy iawn; ac yn dangos i ninnau ein dyledswydd o geisio gwneuthur pob daioni a fedrom i'n cyd-greaduriaid: yn enwedig i'w heneidiau, trwy ymdrechu eu dwyn at Iesu, y Meddyg rhad ac anffaeledig. ‡ Nid cyffwrdd âg ymyl gwisg nac â chorph Iesu oedd yn iachâu y cleifion hyn; gwnaeth llawer hyny wrth ei groeshoelio ef: ond rhinwedd oedd yn myned allan o hôno ef, yn gyfatebol i ffydd y rhai oedd yn dyfod ato ef am iachâd. Felly eto; nid dyfod i'r addoliad, a gwrando y gair, sydd yn iachâu eneidiau dynion: ond nerth a rhinwedd dwyfol oddiwrth Ysbryd y gras, sydd yn iachâu eneidiau cleifion ac ymofyngar am iachawdwriaeth.

PEN. VII.

Y Phariseaid yn beio ar y disgyblion am fwyta heb ymolchi, &c.

* YNA yr ymgasglodd atto [a] y Phariseaid, a rhai o'r ysgrifenyddion a *ddaethai* o Jerusalem.

[a] pen. 3. 22. Mat. 15. 1. Luc 5. 17. a 11. 53, 54.

2 A phan welsant rai o'i d[isgyblion] ef â dwylaw † cyffre[din] (hynny ydyw, heb olchi) yn bwy[ta eu] bwyd, [b] hwy a argyhoeddasant.

[b] Dan. 6. 4, 5. Mat. 7. 3—5. a 23—25.

3 Canys y Phariseaid, a'r h[oll] Iuddewon, oni bydd iddynt olchi [eu] dwylaw yn fynych, ni fwyttânt; [gan] ddal [c] traddodiad yr hynafiaid.

[c] adn. 7—10, 13. Mat. 15. 2—6. Gal. 1. 14. Col. [2.] 21, 22. 1 Pedr 1. 18.

4 A *phan ddelont* o'r farchn[ad], [d] oni bydd iddynt ‡ ymolchi, ni fw[yt]tânt. A llawer o bethau eraill y sy[dd], y rhai a gymmerasant i'w cad[w], *megis* golchi cwppanau, ac ysten[au], ac efyddynau, a byrddau.

[d] Job 9. 30, 31. Salm 26. 6. Es. 1. 16. Jer. 4. 14. ... 27. 24. Luc 11. 38, 39. Ioan 2. 6. a 3. 25. Heb. ... 4. 8. 1 Ioan 1. 7.

5 Yna y gofynodd y Phariseaid [a'r] ysgrifenyddion iddo, Paham [e] nad [yw] dy ddisgyblion di yn rhodio yn [ol] traddodiad yr hynafiaid, ond bwy[ta] eu bwyd â dwylaw heb olchi?

[e] pen. 2. 16—18. Act. 21. 21, 24. Rhuf. 4. 12. ... 3. 6, 11.

6 Ond efe a attebodd ac a d[dy]wedodd wrthynt, [f] Da y prophwyd[odd] Esaias am danoch chwi, [g] ragrithw[yr], fel y mae yn ysgrifenedig, Y m[ae y] bobl hyn [h] yn fy anrhydeddu [â'u] gwefusau, ond eu calon sydd [ymhell] oddi wrthyf.

[f] Es 29. 13. Mat. 15. 7—9. Act. 28. 25. [g] M... 13—15. Luc 11. 39—44. [h] Ezec. 33. 31 Hos. ... 5. 42. a 8. 41, 42, 54, 55. a 15. 24. 2 Tim. 3. 5. Tit... Iago 2. 14—17.

7 Eithr [i] ofer y maent yn fy ad[dol]i, gan ddysgu *yn lle* dysgeidia[eth] [k] orchymynion dynion.

[i] 1 Sam. 12. 21. Mal. 3. 14. Mat. 6. 7. a 15. 9. ... 15. 14, 58. Tit. 3. 9. Iago 1. 26. a 2. 20. [k] Deut. ... Col. 2. 22. 1 Tim. 4. 1—3. Dat. 14. 11, 12. a 22. 18.

8 Canys, gan adael heibio orch[ymyn] yn Duw, yr ydych yn dal [l] trad[dod]iad dynion; sef golchiadau yst[enau] a chwppanau: a llawer eraill o'r [cyff]elyb bethau yr ydych yn eu gwneu[thur].

[l] adn. 3, 4.

9 Ac efe a ddywedodd wrth[ynt], [m] ‖ Gwych yr ydych yn rhoi h[eibio] orchymyn Duw, fel y cadwoch [eich] traddodiad eich hunain.

[m] 2 Bren. 16. 10—16. Es. 24. 5. a 29. 13. Jer. 44. ... Dan. 7. 25. a 11. 36. Mat. 15. 3—6. 2 Thes. 2. 4.

10 Canys Moses a ddywed[odd], [n] Anrhydedda dy dad a'th fam: [a'r] hwn a felldithio dad neu fam, by[dded] farw y farwolaeth.

[n] pen. 10. 19. Ex. 20. 12. Deut. 5. 16. [o] Ex. ... Lef. 20. 9. Deut. 27. 16. Diar. 20. 20. a 30. 17. Mat...

...odir surdoes llefed gan y naill efengylwr, a surdoes y Sadueeaid gan y llall, yn arwyddo yr un cyfeiliornad. Sylwyd ar y pethau eraill yn yr adnodau uchod, o'r blaen, yn Mathew.

22 ¶ [a] Ac efe a ddaeth i [h] Bethsaida; a [i] hwy a ddygasant atto un dall, ac a ddeisyfiasant arno ar iddo [k] gyffwrdd ag ef.

[a] pen. 6. 45. Mat. 11. 21. Luc 9. 10. a 10. 13. Ioan 1. 44 a 12. 21. [i] pen. 7. 32. a 6. 55, 56. [k] pen. 5. 27—29. ... a 7. 33.

23 † Ac wedi [l] ymaflyd yn llaw y dall, efe a'i tywysodd ef [m] allan o'r dref: ‡ ac wedi iddo [n] boeri ar ei lygaid ef, a dodi ei ddwylaw arno, efe a ofynodd iddo, a oedd efe yn gweled dim.

[l] Ex. 6. 6. Jer. 31. 32. Act. 9. 8. Heb. 8. 9. [m] pen. 7. 33. Es. 42. 5. [n] Ioan 9. 6, 7. Dat. 3. 18.

24 Ac wedi edrych i fynu, efe a ddywedodd, [o] ‖ Yr ydwyf yn gweled dynion megis preniau yn rhodio.

[o] Barn. 9. 36 Es. 29. 18. a 32. 3. 1 Cor. 13. 9, 11, 12.

25 § Wedi hynny y gosododd efe ei ddwylaw drachefn ar ei lygaid ef, ac a barodd iddo edrych i fynu: ac efe a gafodd ei olwg, [p] ac efe a welai bawb o bell, ac yn eglur.

[p] Diar. 4. 18. Mat. 12. 12. Phil. 1. 6. 2 Pedr 3. 18.

26 Ac efe a'i hanfonodd ef adref i'w dŷ, gan ddywedyd, [q] Na ddos i'r dref, ac na ddywed i neb yn y dref.

[q] pen. 5. 43. a 7. 36. Mat. 8. 4. a 9. 30. a 12. 16.

Marc yn unig sydd yn adrodd y wyrth hon. Bethsaida oedd un o'r dinasoedd a fygythiodd yr Arglwydd Iesu am eu hanghredinedd a'u caledwch yn wyneb ei weithredoedd nerthol ef, Math. 11. 21: † ac fel arwydd o annheilyngdod y trigolion, efe a arweiniodd y dall hwn allan o'r dref cyn agor ei lygaid, ac a orchymynodd iddo na ddychwelai i'r dref drachefn, ond myned i'w dŷ ei hun. ‡ Mae yma eto foddion gwahanol yn cael eu defnyddio i wneyd y wyrth hon; poeri ar lygaid y dall, a dodi ei ddwylaw arno: ac eto gwyrth oedd; nid oedd dim yn y moddion eu hunain i ateb y fath ddybeu. ‖ Mae y wyrth hon yn cael ei gwneyd yn raddol hefyd, nid yn berffaith ar unwaith; yn gyntaf mae y dyn yn gweled dynion fel preniau yn rhodio; nis gwyddai yn iawn wahaniaeth rhyngddynt â'r prenau oedd yn ganlyn yr un pryd, ond yn unig ei fod yn eu gweled hwy yn symud. § Yna mae Iesu yn dodi ei ddwylaw drachefn ar ei lygaid ef, ac wedi hyny mae y wyrth yn berffaith: mae yn gweled pawb o bell, ac yn eglur.

27 ¶ A'r Iesu a aeth allan, efe a'i ddisgyblion, i [r] drefi * Cesarea Philippi: [s] ac ar y ffordd efe a ofynodd i'w ddisgyblion, gan ddywedyd wrthynt, Pwy y mae dynion yn dywedyd fy mod i?

[r] Mat. 16. 13. [s] Luc 9. 18, 19.

28 A *hwy a attebasant,* [t] † *Ioan* Fedyddiwr; a rhai, [u] Elias; ac eraill, Un o'r prophwydi.

[t] pen. 6. 14—16. Mat. 14. 2. a 16. 14. Luc 9. 7—8. [u] pen. 9. 11—13. Mal. 4. 5. Ioan 1. 21.

* Yr oedd Cesarea Philippi a'i hamgylchoedd dân raglawiaeth Phylip brawd Herod, a dywed Josephus fod Phylip yn wr môr hynaws a diniwed, fel y tybiodd rhai fod yr Arglwydd Iesu yn myned yno er mwyn diogelwch rhag ymosodiadau ei elynion mewn mànau eraill. † Tybiai Herod mai Ioan Fedyddiwr wedi adgyfodi oedd Crist, neu ynte, enaid Ioan mewn corph arall. ‡ Am "Elias neu un o'r prophwydi," gwel y sylwad ar Math. 16. 14.

29 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [x] Ond pwy yr ydych chwi yn dywedyd fy mod i? A Phedr a attebodd ac a ddywedodd wrtho, [y] Ti yw y Crist.

[x] pen. 4. 11. Mat. 16. 15. Luc 9. 20. 1 Pedr 2. 7. [y] Mat. 16. 16. Ioan 1. 41, 49. a 4. 42. a 6. 69. a 11. 27. Act. 8. 37. a 9. 20. 1 Ioan 4. 15. a 5. 1.

30 Ac [z] efe a orchymynodd iddynt na ddywedent i neb am dano.

[z] adn. 26. pen. 7. 36. a 9. 9. Luc 9. 21, 22.

Er mwyn gochelyd meithder afreidiol, cyfeiriwn y darllenydd eto at yr hyn a ysgrifenwyd eisoes ar gynnwysiad yr adnodau uchod yn Math. 16. 15, 20. Barnai yr henafiaid oll yn unfryd, mai o enau Pedr yr ysgrifenodd Marc ei hanes; a phwy a all gredu y buasai Pedr na Marc yn gadael allan y geiriau "Ti yw Pedr," pe buasent yn meddwl fod yr Eglwys Gristionogol i gael ei sylfaenu ar y geiriau hyn? Nid felly y gwnaethant â'r cerydd a gafodd Pedr; cymmerasant ofal, fel dynion gonest a diduedd, i osod hyny i lawr, yn y drydedd adnod ar ddeg ar hugain o'r bennod hon.

31 Ac [a] efe a ddechreuodd eu dysgu hwynt, fod yn rhaid i Fab y dyn oddef llawer, [b] a'i wrthod gan yr henuriaid, a'r arch-offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, a'i ladd, [c] * ac wedi tridiau adgyfodi.

[a] pen. 9. 31, 32. a 10. 33, 34. Mat. 16. 21. a 17. 22, 23. a 20. 17—19. Luc 9. 22. a 18. 31—34. a 24. 6, 7, 26, 44. [b] pen. 12. 10. 1 Sam. 8. 7. a 10. 19. Salm 118. 22. Es. 53. 3. Mat. 21. 42. Luc 17. 25. Ioan 12. 48 Act. 3. 13—15. a 7. 35, 51, 52. [c] Hos. 6. 2. Jona 1. 17. Mat. 12. 40. Ioan 2. 19. 1 Cor. 15. 4.

* "A chyfodi y trydydd dydd," medd Mathew 16. 21. "Ac *wedi* tridiau adgyfodi," medd Marc yma: ac rhwng y ddau, mae ychydig o wahaniaeth yn ymddangos, a pheth dyryswch hefyd, pan ystyriom na bu corph ein Harglwydd yn y bedd dri diwrnod cyfan. Sylwn un neu ddau o bethau ar y dyryswch ymddangosiadol hyn:—1. Dywedir yn bendant ddeg o weithiau, i Grist gyfodi neu y cyfodai *y trydydd* dydd: (Math. 16. 21. a 17. 23. a 20. 19. Marc 9. 31. a 10. 34. Luc 9. 22. a 18. 33. a 24. 7, 46. Act. 10. 40:) ac felly, gan mai dyma y dywediadau a ddefnyddir amlaf gan ein Harglwydd cyn ei farwolaeth, a chanddo ef â'i apostolion ar ol ei adgyfodiad—rhaid i'r dywediadau eraill sydd ychydig yn wahanol, ac a ddefnyddir ond *unwaith* neu ddwy yn yr ysgrythyr, gael eu deall a'u hegluro mewn cysondeb â'r rhai hyn. 2. Yn ol dull yr Iuddewon a'r Groegiaid hef-

b adn. 15. Salm 41. 6. Hos. 7. 6. Mica 2. 1. Mat. 12. 34—37. Iago 1. 14, 15. a 3. 6. a 4. 1.

21 Canys oddi mewn, [c]allan o galon dynion, y daw [d]drwg-feddyliau, tòr-prïodasau, putteindra, llofruddiaeth,

c Gen. 6. 5. a 8. 21. Job 14. 4. a 15. 14—16. a 25. 4. Salm 58. 2, 3. Diar. 4. 23. Jer. 4. 14. a 17. 9. Mat. 15. 19. a 23. 25—28. Luc 16. 15. Act. 5. 4. a 8. 22. Rhuf. 7. 5, 8. a 8. 7, 8. Gal. 5. 19—21. Tit. 3. 3. Iago 1. 14, 15. a 4. 1—3. 1 Pedr 4. 2, 3. *d* Diar. 15. 26. Es. 59. 7. Ezec. 38. 10. Mat. 9. 4. Iago 2. 4.

22 Lladradau, cybydd-dod, drygioni, twyll, anlladrwydd, [e]drwg-lygad, cabledd, [f]balchder, [g]ynfydrwydd.

e Deut. 15. 9. a 28. 54, 56. 1 Sam. 18. 8, 9. Diar. 23. 6. a 28. 22. Mat. 20. 15. *f* 2 Cron. 32. 25, 26, 31. Salm 10. 4. Obad. 3, 4. 2 Cor. 10. 5. 1 Pedr 5. 5. *g* Diar. 12. 23. a 22. 15. a 24. 9. a 27. 22. Preg. 7. 25. 1 Pedr 2. 15.

23 Yr holl ddrwg bethau hyn sydd yn ddyfod oddi mewn, ac [h]yn halogi dyn.

h adn. 15, 18, 20. 1 Cor. 3. 17. Tit. 1. 15. Jud. 8.

* Mae Crist yma megys yn synu wrth anwybodaeth y disgyblion, ac yn eu ceryddu yn dyner am yr anwybodaeth hòno; fel pe dywedasai, a fuoch chwi gyda mi er ys cyhyd o amser, ac a ddanfonais i chwi i ddysgu ereill, ac wedi y cwbl nis medrwch ddeall peth mòr eglur a hyn? Mae anwybodaeth yn fwy dïesgus mewn proffeswyr crefydd a chanlynwyr Crist, nac mewn dynion erai'l. † Ar ol eu ceryddu felly yn dirion, mae yn eu dysgu, ac yn egluro y ddammeg iddynt. Mae yma amryw bechodau gweithredol yn cael eu henwi, a'r rhai hyny oll wedi tarddu o'r galon: chwant, wedi ymddwyn, yn esgor ar bechod; hyny yw, yn y weithred. Enwa Marc ychwaneg o honynt na Mathew; eithr nid yw yr un o honynt yn enwi ond rhai yn lle y cwbl. Gwel sylwadau chwanegol ar Math. 15. 18, 19, 20.

24 ¶ Ac [i]efe a gyfododd oddi yno, ac a aeth i gyffiniau [k]Tyrus a Sidon; ac a aeth i mewn i dŷ, [l]*ac ni fynnasai i neb wybod: eithr ni allai efe fod yn guddiedig.

i Mat. 15. 21. *k* pen. 3. 8. Gen. 10. 15, 19. a 49. 13. Jos. 19. 28, 29. Es. 23. 1—4, 12. Ezec. 28. 2, 21, 22. *l* pen. 3. 1. a 3. 7. a 6. 31, 32. Es. 42. 2. Mat. 9. 28. 1 Tim. 5. 25.

25 † Canys pan glybu [m]gwraig, [n]yr hon yr oedd ei merch fechan âg yspryd aflan ynddi, sôn am dano, hi a ddaeth ac a [o]syrthiodd wrth ei draed ef:

m Mat. 15. 22. *n* pen. 9. 17—23. *o* pen. 1. 40. a 5. 22, 23, 33. Luc 17. 16. Act. 10. 25, 26. Dat. 22. 8, 9.

26 (A ‡ Groeges oedd y wraig, [p]‖ Syropheniciad o genedl) A hi a attolygodd iddo fwrw y cythraul allan o'i merch.

p Mat. 15. 22.

27 A'r Iesu a ddywedodd wrthi, [q]Gâd yn gyntaf i'r plant gael eu digoni: canys nid cymhwys yw cymmeryd bara y plant, a'*i* daflu i'r *cenawon cwn.*

q Mat. 7. 6. a 10. 5, 6. a 15. 23—28. Act. 22. 21, Rhuf. 15. 8. Eph. 2. 12.

28 Hithau a attebodd ac a dd wedodd wrtho, § Gwir, *O* Arglwyd [r]*ac* etto y mae y cenawon dan bwrdd yn bwytta o friwsion y plan

r Salm 145. 16. Es. 45. 22. a 49. 6. Mat. 5. 45. Luc 6—8. a 15. 30—32. Act. 11. 17, 18. Rhuf. 3. 29. a 10 Eph. 3. 8.

29 Ac efe a ddywedodd wrthi [s]Am y gair hwnnw dos ymaith; aeth y cythraul allan o'th ferch.

s Es. 57. 15, 16. a 66. 2. Mat. 5. 3. a 8. 9—13. 1

30 Ac wedi [t]iddi fyned i'w thŷ, hi a gafodd fyned o'r cythraul allan, a'i merch wedi ei bwrw ar y gwely.

t Ioan 4. 50—52.

Mae Mathew 15. 21—28, yn adrodd yr hanes am y wraig hon yn helaethach na Marc gwel y sylwadau a wnaed yno. * "Ni fynasai efe i neb wybod," rhag y tybid ei fod ef yn fwriadol yn myned at y cenedloedd ac yn esgeuluso yr Iuddewon. † Mae yn debyg nad oedd y wraig genedlig hon wedi cael dim manteision gwybodaeth erioed, ond yr hyn a gawsai hi trwy ddarllen yr Hen Destament; ac wrth gymharu gweithredoedd Iesu â'r prophwydoliaethau am y Messiah yno, yr oedd hi yn credu yn ddilys mai Iesu oedd y Messiah; ac yn ei gyfarch ef yn ddibetrus fel y cyfryw, adn. 28. Yr oedd hi nid yn unig yn wir gredadyn, ond hefyd yn gredadyn enwog.—Onid oes yma galondid mawr i ddosparthu yr ysgrythyrau. ‡ "Groeges:" Un heb ei llwyr ddychwelyd at grefydd Israel, am hyny yn cael ei hystyried fel un o'r Cenedloedd. ‖ "Syrophenisiad:" Syrophenisia ydoedd un ai y rhan hyny o Phenisia ag oedd yn cyffinio â Syria, neu ynte gelwid y cwbl o Phenisia felly am ei bod wedi ei hennill gan, a'i huno â Syria, drwy fuddugoliaeth. Canaaneaid oedd y brodorion o'r dechreuad. § "Gwir:" mae y gair weithiau yn gydsyniadol, ac weithiau yn erfyniadol; yma mae yn bob un o'r ddau. Y peth mae y balch yn ei wrthod, y peth hyny mae y gostyngedig yn taer grefu am dano.

31 ¶ Ac efe a aeth drachefn ymaith [u]o dueddau Tyrus a Sidon, ac a ddaeth hyd fôr Galilea, trwy ganol terfynau [x]* Decapolis.

u adn. 24. Mat. 15. 29. *x* pen. 5. 20. Mat. 4. 25.

32 † A hwy a [y]ddygasant atto un byddar, âg attal dywedyd arno; ac a attolygasant iddo ddodi ei law arno ef.

y Mat. 9. 32, 33. Luc 11. 14.

33 Ac [z]wedi iddo ei gymmeryd ef o'r neilldu allan o'r dyrfa, ‡ efe a estynodd ei fysedd yn ei glustiau ef, ac wedi iddo boeri, efe a gyffyrddodd â'i dafod ef;

z pen. 5. 40. a 8. 23. 1 Bren. 17. 19—22. 2 Bren. 4. 4— 33, 34. Ioan 9. 6, 7.

34 ‖ A [a]chan edrych tu a'r nef, [b]efe a § ocheneidiodd, ac a ddywedodd wrtho, [c]* Ephphatha, hynny yw, [d]Ymagor.

d. Ioan 11. 41. a 17. 1. *b* pen. 5. 12, Es. 1. 6, 7. Luc 19. 41. Ioan 11. 33, 35, 38. Heb. a. 5. 41. a 15. 34. *d* pen. 1. 41. Luc 7. 14. 11. 43. Act. 9. 34, 40.

[e]yn ebrwydd ei glustiau ef d, a rhwym ei dafod a ddat- ac efe a lefarodd yn eglur.

1, 12. Salm 33. 9. Es. 32. 3, 4. a 35. 5, 6.

[f]efe a waharddodd iddynt l i neb: ond po mwyaf y odd efe iddynt, mwy o hoeddasant.

, 45. a 3. 12. a 5. 43. a 8. 26.

synnu a wnaethant yn an- an ddywedyd, [h]† Da y fe bob peth: [i]y mae efe yn r i'r byddariaid glywed, ac ddywedyd.

. a 2. 12. a 4. 41. a 5. 42. a 6. 51. Act. 2. 7— . a 14. 11. *h* Gen. 1. 31. Luc 23. 41.

r hanes uchod gan yr un o'r ef- id Marc. * Ystyr y gair Deca- leg dinas; ardal eang a deg o ynddi. Tybia rhai mai o du y dwyrain i fôr Tiberias yr oedd n gorwedd; os felly, aeth Iesu i ffordd i ddyfod o dueddau Tyr- Galilea: ei arfer ef oedd cerdd- gylch i wneuthur daioni. † Yr cythreulig wedi cyhoeddi trwy lis yr hyn a wnaethai yr Iesu . 5. 20; yr hyn a fu yn foddion d am allu gwyrthiol yr Iesu, ac yd y byddar hwn ato. ‡ Gwel- fod yn dda y tro hwn i arfer iol f ddim a arferasai o'r blaen, d oedd efe ddim yn rhwym wrth lion neillduol: ac nid oedd dim n hyn chwaith, o'u rhan eu hun- du at adferu clyw na llafar y dyn sant y dyben yn unig trwy allu wyrthiol y Cyfryngwr: yr un asai efe ei iachâu â'i air yn unig, yn y byd. ‖ Efe a edrychodd dangos i ni bod ei anfoniad a'i oddi uchod, ac i ddangos hefyd nef y mae i ni ddisgwyl am bob § Efe a ocheneidiodd wrth fedd- bian pechod ar blant dynion; i ydymdeimlad â'r dyn tlawd hwn; ei wir ewyllysgarwch am iddo * Gair Caldeaeg, medd Guyse, ha; ond dywed Scott mai Syr- nad yw yn gwahaniaethu fawr gair Hebraeg o'r un meddwl, yr agor. Llefarodd Iesu y gair hwn gydag awdurdod ddwyfol; a , yn ebrwydd ei glustiau ef a ag- wym ei dafod a ddattodwyd; ac d yn eglur. A gair ei nerth y y byd; â gair ei nerth mae yn d; ac â gair ei nerth mae yn ad- adgyweirio rhyw ranau, neu byd, a fyddo wedi adfeilio . † Mae y ganmoliaeth rydd a hon yn arwyddo mai Iesu oedd y sicr, ac yn dangos fod y pharise- 'euyddion yn dra phechadurus yn nebiad iddo.

PEN. VIII.

Crist yn porthi y bobl yn rhyfeddol.

YN y dyddiau hynny, [a]pan oedd y dyrfa yn fawr iawn, ac heb ganddynt ddim i'w fwytta, y galwodd yr Iesu ei ddisgyblion atto, ac a ddywedodd wrthynt,

a Mat. 15. 32.

2 Yr wyf fi [b]yn tosturio wrth y dyrfa, oblegid y maent hwy dridiau weithian yn aros gyd â mi, [c]ac nid oes ganddynt ddim i'w fwytta:

b pen. 1. 41. a 6. 19. a 6. 34. a 9 22. Salm 103 13. Mica 7. 19. Mat. 9. 36. a 14. 14. a 20 34. Luc 7. 13. a 15. 20. Heb. 2. 17. a 4. 15. *c* Mat. 4 2—4. a 6. 32, 33. Ioan 4. 6—8, 30—34.

3 Ac os gollyngaf hwynt ymaith ar eu cythlwng i'w teiau eu hunain, [d]* hwy a lewygant ar y ffordd: canys rhai o honynt a ddaeth o bell.

d Barn. 8. 4—6. 1 Sam. 14. 28—31. a 30. 10—12. Es. 40. 31.

4 A'i ddisgyblion ef a'i hattebasant, [e]O ba le y gall neb ddigoni y rhai hyn † â bara yma yn yr anialwch?

e pen. 6. 52. Num. 11. 21—23. 2 Bren. 4. 42—44. a 7. 2. Salm 78. 19, 20. Mat. 15. 33. Ioan 6. 7—9.

5 Ac efe a ofynodd iddynt, [f]Pa sawl torth sydd gennych? A hwy a ddywedasant, Saith.

f pen. 6. 38. Mat. 14. 15—17. a 15. 34 Luc 9. 13.

6 Ac efe a orchymynodd i'r dyrfa [g]eistedd ar y llawr: ac a gymmerodd y saith torth, [h]ac a ddïolchodd, ac a'*u* torrodd *hwynt*, ac a'*u* rhoddes i'w ddisgyblion, fel y gosodent *hwynt* ger *eu* bronnau; a gosodasant *hwynt* ger bron y bobl.

g pen. 6. 39, 40. Mat. 14. 18, 19. a 15. 35, 36. Luc 9. 14, 15, a 12. 37. Ioan 2. 5. a 6. 10. *h* pen. 6. 41—44. 1 Sam. 9. 13. Mat. 15. 36. a 26. 26. Luc 24. 30. Ioan 6. 11, 23. Rhuf. 14. 6. 1 Cor. 10. 30, 31. Col. 3. 17. 1 Tim. 4. 3—5.

7 Ac yr oedd ganddynt ychydig [i]bysgod bychain: ac wedi iddo fendithio, efe a barodd ddodi y rhai hynny hefyd ger *eu* bronnau *hwynt*.

i Luc 24. 41, 42. Ioan 21. 5, 8, 9.

8 A hwy a fwyttasant, [k]ac a ddigonwyd: a hwy a godasant o'r briw-fwyd gweddill, saith fasgedaid.

k adn. 19, 20. Salm 107. 8, 9. a 145. 16. Mat. 16. 10. Luc 1. 53. Ioan 6. 11—13, 27, 32—35, 47—58. Dat. 7. 16, 17.

9 ‡ A'r rhai a fwyttasent oedd ynghylch pedair mil: ac efe a'u gollyngodd hwynt ymaith.

Cawsom hanes y wyrth hon o'r blaen, yn Mathew 15. 32—39: gwel y sylwadau yno. Mae yr hanes yn dangos gallu dwyfol a danfoniad dwyfol yr Arglwydd Iesu; ei dosturi tuag at blant dynion, a'i gydymdeimlad tyner â hwynt, yn eu gwendidau a'u hanghenion corphorol, yn gystal ac ysbrydol; yn rhoddi i ni esampl o ofyn bendith ar ein hymborth

wrth ei gymmeryd; ac yn dangos na ddylem ni fod yn rhy ragofalus pa beth a fwytâom a pha beth a yfom. Mae hefyd yn dangos i ni y gofala Duw rywfodd am y rhai hyny a'u hesgeulusont eu hunain i'w ganlyn ef: ac hefyd y dylem ni fod yn ofalus na wastraffom ni ddim o'r trugareddau mae Duw yn roddi i ni. Dyma'r prif addysgiadau sydd yn yr hanes hyn. * Oni buasai fod perygl i'r bobl lewygu, ni buasai Crist yn gwneyd y wyrth hon. Nid o rodres a gwag ogoniant yr oedd efe yn gwneyd ei wyrthiau; ond o angen, ac er trugaredd i drueiniaid tlodion. † Mae bara weithiau yn arwyddo pob math o ymborth; ond yma rhaid ei gymmeryd yn llythyrenol, am fara yn unig. ‡ Pedair mil o wŷr, heblaw gwragedd a phlant, medd Mathew 15. 38.

10 ¶ Ac [l] yn y man, wedi iddo fyned i long gyd â'i ddisgyblion, efe a ddaeth i barthau * Dalmanutha.

[l] Mat. 15. 39.

11 † A'r [m] Phariseaid a ddaethant allan, ac a ddechreuasant ymholi âg ef, [n] gan geisio ganddo arwydd o'r nef, [o] gan ei demtio.

[m] pen. 2. 16. a 7. 1, 2. Mat. 12. 38. a 16. 1—4. a 19. 3. a 21. 23. a 22. 15, 18, 23, 34, 35. Luc 11. 53, 54. Ioan 7. 48. [n] Luc 11. 16. a 12. 54—57. Ioan 4. 48. a 6. 30. 1 Cor. 1. 22, 23. [o] pen. 12. 15. Ex. 17. 2, 7. Deut. 6. 16. Mal. 3. 15. Luc 10. 25. Act. 5. 9. 1 Cor. 10. 9.

12 [p] ‡ Yntau, gan ddwys-ocheneidio yn ei yspryd, a ddywedodd, [q] Beth a wna y genhedlaeth yma yn ceisio arwydd? Yn wir meddaf i chwi, [r] ‖ Ni roddir arwydd i'r genhedlaeth yma.

[p] pen. 3. 5. a 7. 34. a 9. 19. Es. 53. 3. Luc 19. 41. Ioan 11. 33—38. [q] pen. 6. 6. Luc 16. 29—31. a 22. 67—70. Ioan 12. 37—43. [r] Mat. 12. 39, 40. a 16. 4. Luc 11. 29, 30.

13 § Ac [s] efe a'u gadawodd hwynt, ac a aeth i'r llong drachefn, ac a dynnodd ymaith i'r làn arall.

[s] Salm 81. 12. Jer. 23. 33. Hos. 4. 17. a 9. 12. Zec. 11. 8, 9. Mat. 7. 6. a 15. 14. Luc 8. 37. Ioan 8. 21. a 12. 36. Act. 13. 45, 46. a 18. 6.

Gwel y sylwadau ar yr hanes hyn yn Math. 16. 1—4. * Parthau Magdala a ddywed Mathew 15. 39. Mae yn debyg mai lleoedd cyfagos oedd Magdala a Dalmanutha, ar làn ddwyreiniol môr Galilea. † Mynych y darllenwn am y phariseaid yn ceisio arwydd gan Iesu. Oni chawsant hwy ddigon o arwyddion? Beth oedd ei holl wyrthiau ef, ond arwyddion o'i allu a'i ddanfoniad dwyfol? Ond hwy a ewyllysient gael rhyw arwydd o'r nef, fel y rhoddasai Moses, Joshuah, ac Elias iddynt, gan feddwl drwy hyny gwneuthur prawf o'i allu dwyfol ef. ‡ "Dwys-ocheneidio:" dyma yr unig fàn yn y Testament Newydd mae y gair i'w gael. Dangosiad cryf ydyw o ddigter sanctaidd ein Harglwydd yn erbyn anghrediniaeth cyndyn, a rhagrith y phariseaid; ac hefyd ei dosturi, yn gresynu drostynt, wrth eu gweled fel hyn yn ymroddi i'w dinystr eu hunain, ac yn twyllo eneidiau y bobl. ‖ Gan nad oedd ein Harglwydd byth yn gwneyd gwyrthiau i borthi blys a chwilfrydedd (*curiosity*) dynion, ond i gadarnâu eu ffydd; efe a wrthododd ddangos yr un arwydd i'r phariseaid hyn. § Mae yn debyg iddo adael Dalmanutha heb na phregethu na gwneyd gwyrthiau; ac mae yn debygol fod y bobl yn dra rhagfarnus yn ei erbyn drwy y phariseaid hyn, eu gau-athrawon.

14 ¶ A'r *disgyblion* [t] a adawsant yn * anghof gymmeryd bara, ac nid oedd ganddynt gyd â hwynt ond un dorth yn y llong.

[t] Mat. 16. 5.

15 Yna [u] y gorchymynodd efe iddynt, gan ddywedyd, [x] † Gwyliwch, ymogelwch rhag [y] surdoes y Phariseaid, ‡ a surdoes [z] Herod.

[u] Num. 27. 19—23. 1 Cron. 28. 9, 10, 20. 1 Tim. [illegible] a 6. 13. 2 Tim. 2. 14. [x] Mat. 16. 6, 11, 12. Luc 12. 1. 15. [y] Ex. 12. 18—20. Lef. 2. 11. 1 Cor. 5. 6—8. [z] pen. 12. 13. Mat. 22. 15—18.

16 Ac [a] ymresymmu a wnaethant y naill wrth y llall, gan ddywedyd, *Hyn sydd* oblegid nad oes gennym fara.

[a] Mat. 16. 7, 8. Luc 9. 46. a 20. 5.

17 A phan [b] wybu yr Iesu, efe a ddywedodd wrthynt, Pa ymresymmu yr ydych, am nad oes gennych fara? [c] onid ydych chwi etto yn ystyried, nac yn deall? ydyw eich calon etto gennych wedi caledu?

[b] pen. 2. 8. Ioan 2. 24, 25. a 16. 30. a 21. 17. Heb. [illegible] 12, 13. Dat. 2. 23. [c] pen. 6. 52. a 16. 14. [illegible] Mat. 15. 17. a 16. 8, 9. Luc 24. 25. Heb. 5. 11, 12.

18 A chennych lygaid, [d] oni welwch? a chennych glustiau, oni chlywch? ac onid ydych yn cofio?

[d] pen. 4. 12. Deut. 29. 4. Salm 69. 23. a 115. 5—[illegible] 6. 9, 10. a 42. 18—20. a 44. 18. Jer. 5. 21. Mat. 13. [illegible] Ioan 12. 40. Act. 28. 26, 27. Rhuf. 11. 8.

19 Pan dorrais [e] y pum torth *hyn* ym mysg y pum mil, pa sawl basgedaid yn llawn o friw-fwyd a godasoch i fynu? Dywedasant wrtho, Deuddeg.

[e] pen. 6. 38—44. Mat. 14. 17—21. Luc 9. 12—17. Ioan 6. 5—13.

20 A phan *dorrais* [f] y saith yn mhlith y pedair mil, llonaid pa sawl basged o friw-fwyd a godasoch i fynu? A hwy a ddywedasant, Saith.

[f] adn. 1—9. Mat. 15. 34—38.

21 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [g] Pa fodd nad ydych yn deall?

[g] adn. 12. pen. 6. 52. a 9. 19. Salm 94. 8. Mat. 16. [illegible] 12. Ioan 14. 9. 1 Cor. 6. 5. a 15. 34.

Cawsom yr hanes uchod yn gyflawnach yn Mathew 16. 5—12: gwel y sylwadau yno. * Mae angof y disgyblion am beth mor [illegible] enrheidiol a bara, yn dangos i ni wendid y natur ddynol, ac hefyd ein dyledswydd i ymddiried i Dduw dan y cyfryw amgylchiadau dygwyddiadol. † Mae rhoddi y gorchymyn ddwy waith, yn dangos pwys y perygl, ac y dylasent hwy fod yn wyliadwrus ac yn ochelgar iawn. Rhaid i ni fod yn dra gwyliadwrus rhag y rhai hyny a lygrant air [illegible] o ba sefyllfa bynag y byddont, yn yr eglwys neu mewn cymdeithas ddynol. ‡ Surdoes y Saduceaid a ddywed Mathew 16. 6, 11. Mae yn debyg fod Herod yn tueddu yn at gyfeiliornadau y Saduceaid, am hyny

n.1. 25—27. a 5. 7, 8. Zec. 3. 2. Mat. 17. 18. Luc 1. a 8. 42. Jud. 9. 8 Es. 35. 5, 6. Mat. 9. 32, 33. Luc 11. 14. c Luc 8. 29. Act. 16. 18.

Ac wedi i'r *yspryd* [d] lefain, a llawer arno ef, efe a aeth : ac yr oedd efe fel *un* marw, dywedodd llawer ei farw ef.

1. 31, 20. pen. 1. 26. Ex 5. 23. Dat. 12. 12.

A'r Iesu [e] a'i cymmerodd ef ei law, ac a'i cyfododd ; ac efe dd i fynu.

f 31, 41. a 5. 41. a 5. 22. Es. 41. 13. Act. 3. 7.

Ac wedi iddo fyned i mewn i'r ddisgyblion a [f] ofynasant iddo illdu, [g] Paham na allem ni ei ef allan?

f 16, 34. Mat. 13. 10, 36. a 15. 15. g Mat.

Ac efe a ddywedodd wrthynt, yw hwn ni all er dim ddyfod ond [i] trwy weddi ac [k] ympryd.

12. 45. Luc 11. 26. i 1 Bren. 17. 20—22. 23, 24. Mat. 17. 21. Act. 9. 40, 41. 2 Cor. 12. 8. Iago 5. 16. k Dan. 9. 3. Act. 14. 23. 2 Cor.

sylwadau ar yr hanes rhyfedd uchod th. 17. 14—21. Sylwn yma ar yr iadau canlynol oddi wrth yr hanes:— r ddaioni Duw yn ein cadw ni rhag thrydion drwg; a gofal beunyddiol ei aeth yn gwarchod drosom. Pa beth gadwodd y dyn hwn rhag cael ei ddis- gan y tân a'r dwfr; i'r rhai y taflai yr allan ef. 2. Po byraf fyddo amser y mwyaf y mae yn ymgynddeiriogi, Mae hyn yn wir am y diafol ei am ei offerynau hefyd, gwel Dat. 12. l hyn ni a welwn ddynion yn aml yn ei tröedigaeth, yn cyfarfod â'r profed- u cryfaf. 3. Nid ar Grist mae y bai, om ni ein hunain, os nad ydym yn y trugareddau hyny oddi wrtho ef ag nddo ; a'r rhai mae arnom eu hang- yr ydym yn eu gofyn. "Os gelli di ebai efe, " pob peth a all fod i'r neb ," adn. 23. 4. Mae Duw yn gwobr- ydd wân, lle mae gwir ddymuniad nydd arni. Ffydd wân oedd gan y wd hwn, pan ddywedai wrth Grist lli ddim ;" eto, am ei bod yn ddirag- yn wân, gwobrwyodd yr Arglwydd i cryfhâodd. 5. Mae iachâd ein cyrph eidiau, mewn rhai amgylchiadau, yn gweddïau ac erfyniadau taerach, a nghyffredin, ger bron Duw ; yn fwyaf gol lle mae y drwg yn reddfol, yn tig, a chwedi hen wreiddio. * Cym- fi yn erbyn fy anghrediniaeth : neu, rth fi i gredu lle yr wyf yn fyr o gredu. ai gwiw gweddïo fel hyn ar neb ond on Dwyfol.

¶ * Ac wedi ymadael oddi yno, ymdeithiasant [l] trwy Galilea : i fynnai efe wybod o neb.

17. 22, 23. m adn. 9. pen. 6. 31, 32.

† Canys yr oedd efe yn dysgu sgyblion, *ac yn dywedyd wrth-* [m] *Y traddodid Mab y dyn i* ddwylaw dynion, ac y lladdent ef; ac wedi ei ladd, yr adgyfodai y trydydd dydd.

n adn. 12. pen. 8. 31. Mat. 16. 21. a 20. 18, 19, 28. a 21. 38, 39. a 26. 2. Luc 9. 44. a 18. 31—33. a 24. 26, 44—46. Ioan 2. 19. a 3. 14. a 10. 18. Act. 2. 23, 24. a 4. 27, 28. 2 Tim. 2. 12.

32 ‡ Ond [o] nid oeddynt hwy yn deall yr ymadrodd, ac [p] ofni yr oedd- ynt ofyn iddo.

o adn. 10. Luc 2. 50. a 9. 45. a 18. 34. a 24. 45. p pen. 7. 18. a 8. 17, 18, 33. a 16. 14. Ioan 4. 27. a 16. 19.

* Yr oedd Crist yn awr yn dechreu cych- wyn i'w daith tua Jerusalem, erbyn y Pasg pryd yr aberthwyd ef : ac yr oedd yn chwen- nych myned trwy Galilea mòr ddirgel ag y gallai, er mwyn cael hamdden gwell i ym- ddiddan â'i ddisgyblion yn nghylch amryw bethau. † Fel yr oedd amser ei ddyoddefaint ef yn nesâu, yr oedd efe yn crybwyll yn aml- ach wrth ei ddisgyblion am hyny, i gadarnâu eu meddyliau hwy pan ddelai y peth i ben. ‡ Ond *er* mòr eglur yr oedd efe yn dywedyd wrthynt am ei farwolaeth a'i adgyfodiad, y cyfryw oedd eu rhagfarn hwy, fel y sylwyd ar y ddegfed adnod, fel nas gallent ei ddeall, ac yr oeddynt yn ofni gofyn iddo gan gywil- ydd o'u dallineb, a'u hanwybodaeth.

33 ¶ Ac [q] efe a ddaeth i Caperna- um : a phan oedd efe yn y tŷ, efe a ofynodd iddynt, [r] * Beth yr oeddych yn ymddadleu yn eich plith eich hunain ar y ffordd ?

q Mat. 17. 24. r pen. 2. 8. Salm 139. 1—4. Ioan 2. 25. a 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

34 Ond hwy a dawsant â sôn : † canys [s] ymddadleuasent â'u gilydd ar y ffordd, pwy *a fyddai* fwyaf.

s Mat. 18. 1. a 20. 21—24. Luc 9. 46—48. a 22. 24. Rhuf. 12. 10. Phil. 2. 3—7. 1 Pedr 5. 3. 3 Ioan 9.

* Yn ddirgelaidd, rhwng y disgyblion â'u gilydd, yn ddïau, y bu y ddadl hon; eto e wyddai yr Iesu yn hollawl am dani, ac yn nghylch pa beth yr oeddynt yn ymddadleu. † Y ddadl oedd, yn nghylch blaenoriaeth ac uchafiaeth yn mreniniaeth y Messiah ; yr hon a ddychymmygent hwy o hyd a fyddai yn dymhorawl, ac o'r byd hwn. Tra yr oedd Iesu yn meddwl am ei farwolaeth boenus, yr oeddynt hwythau yn dadleu pwy a fyddai fwyaf. Gwel y sylwadau ar Math. 18. 1.

35 Ac efe a eisteddodd, ac a alwodd y deuddeg, ac a ddywedodd wrthynt, [t] * Os myn neb fod yn gyntaf, efe a fydd olaf o'r cwbl, a gweinidog i bawb.

t pen. 10. 42—45. Diar. 15. 19. Jer. 45. 5. Mat. 20. 25—28. Luc 14. 10, 11. a 18. 14. Iago 4. 6.

36 † Ac [u] efe a gymmerth fachgen- nyn, ac a'i gosododd ef yn eu canol hwynt : ac wedi iddo ei gymmeryd ef yn ei freichiau, efe a ddywedodd wrthynt,

u pen. 10. 16. Mat. 18. 2. a 19. 14, 15.

37 ‡ Pwy bynnag [x] a dderbynio un o'r cyfryw fechgyn yn fy enw i, sydd yn fy nerbyn i : a phwy bynnag [y] a'm

yd o lefaru, dywedir fod peth yn cael ei wneyd wedi hyn a hyn o ddyddiau, misoedd, neu flynyddoedd, a fyddo yn cael ei wneyd ar yr olaf o honynt.—(Deut. 14. 28. a 15. 1. a 26. 12. a 31. 10. 2 Cron. 10. 5, 12.) "A bu, ar ol tridiau, gael o honynt hwy ef yn y deml," (Luc 2. 46.) hyny yw, ar y trydydd dydd.—3. Deallai yr Iuddewon, nad oedd "wedi," neu "ar ol tridiau," yn arwyddo dim mwy nac *ar y trydydd dydd.*—Oblegid, pan ddywedasant i Pilat, i Grist ddywedyd "Wedi tridiau y cyfodaf;" ni ddeisyfiasant am gadw'r bedd ond "*hyd* y trydydd dydd," Math. 27. 63, 64. Pe buasent yn meddwl y trydydd dydd yn gyfan, buasent yn gofyn am wyliadwriaeth hyd ddiwedd y trydydd dydd.

32 A'r ymadrodd hwnnw a ddywedodd efe [d] yn eglur. [e] * A Phedr a ymaflodd ynddo, ac a ddechreuodd ei geryddu ef.

d Ioan 16. 25, 29. *e* pen. 4. 38. Mat. 16. 22. Luc 10. 40. Ioan 13. 6—8.

33 Eithr wedi iddo [f] droi, ac edrych ar ei ddisgyblion, [g] efe a geryddodd Pedr, gan ddywedyd, [h] † Dos ymaith yn fy ol i, Satan; [i] ‡ am nad wyt yn synied y pethau sydd o Dduw, ond y pethau sydd o ddynion.

f pen. 3. 5, 34. Luc 22. 61. *g* Lef. 19. 17. 2 Sam. 19. 22. Salm 141. 5. Diar. 9. 8, 9. Mat. 16. 23. Luc 9. 55. 1 Tim. 5. 20. Tit. 1. 13. Dat. 3. 19. *h* Gen. 3. 4—6. Job 2. 10. Mat. 4. 10. Luc 4. 8. *i* Mat. 6. 31, 32. Rhuf. 8. 5—8. Phil. 3. 19. Iago 3. 15—18. 1 Pedr 4. 1, 2. 1 Ioan 2. 15, 16.

* Er i Pedr ei broffesu ef yn Grist Mab y Duw byw ychydig iawn o'r blaen; mae yn amlwg yma nad oedd ganddo ef a'r disgyblion eraill ond syniadau go dywyll am ei Berson ef, natur a dyben ei waith, ei adgyfodiad o feirw, na threfn yr iachawdwriaeth: pe amgen ni buasai yn ei "geryddu" ef. † Sylwyd ar y cerydd hwn a gafodd Pedr o'r blaen, Math. 16. 23. ‡ Ni ddylid deall y geiriau "am nad wyt yn synied" yma fel yn arwyddo hollawl anwybodaeth, difaterwch, a chasineb: ond anwybodaeth mewn rhan, diffyg o iawn ystyriaeth ac iawn syniadau am bethau Duw.

34 ¶ * Ac wedi iddo [k] alw atto y dyrfa, gyd â'i ddisgyblion, efe a ddywedodd wrthynt, [l] † Y neb a fynno ddyfod ar fy ol i, ymwaded ag ef ei hun, [m] a chyfoded ei groes, a [n] dilyned fi.

k pen. 7. 14. Luc 9. 23. a 20. 45. *l* pen. 9. 43—48. Mat 5. 29, 30. a 7. 13, 14. a 16. 24. Luc 13. 24. a 14. 27, 33. Rhuf. 15. 1—3. 1 Cor. 8. 13. a 9. 19. Phil. 3. 7, 8. Tit. 2. 12. *m* pen. 10. 21. Mat. 10. 38. a 27. 32. Ioan 19. 17. Act. 14. 22. Rhuf. 6. 6. a 8. 17. 1 Cor. 4. 9—13. a 15. 31. Gal. 2. 20. a 5. 24. a 6. 14. Phil. 3. 10. Col. 1. 24. a 3. 5. 2 Tim. 3. 11. 1 Pedr 4. 1, 13. Dat. 2. 10. *n* Num. 14. 24. 1 Bren. 14. 8. Luc 14. 26. a 18. 22. Ioan 10. 27. a 13. 36, 37. a 21. 19, 20. Heb. 13. 13. 2 Pedr 1. 14. 1 Ioan 3. 16.

* Llefarodd Iesu y pethau uchod wrth ei ddisgyblion o'r neilldu, yma mae yn galw y dyrfa ato, gan fod ganddo rywbeth perthynol i bawb ei glywed. † Dyma ddisgyblaeth y tŷ, a deddf disgyblion Iesu oll, yn mhob mân ac oes: ymwadu â hwy eu hunain, cyfodi eu croes, a'i ganlyn ef.

35 Canys pwy bynnag [o] a fynno *gadw ei einioes*, a'i cyll hi: ond pwy bynnag a gollo ei einioes [p] er fy m[...] i * a'r efengyl, hwnnw a'i ceidw[...]

o Est. 4. 11—16. Jer. 26. 20—24. Mat. 10. 39. Luc 9. 24. a 17. 33. Ioan 12. 25, 26. Act. 20. 24. 2 Tim. 2. 11—13. a 4. 6—8. Heb. 11. 35. Dat. [...] a 7. 14—17. a 12. 11. *p* Mat. 5. 10—12. a 10. [...] 29. Luc 6. 22, 23. Ioan 15. 20, 21. Act. 9. 16. 1 C[...] 2 Cor. 12. 10. 2 Tim. 1. 8. 1 Pedr 4. 12—16.

* "O'm plegid I," sydd gan Mathe[...] 25;) nid yw yn crybwyll am yr e[...] Pwy bynnag sydd yn colli ei fywyd er [...] gwir efengyl Crist, sydd yn ei golli er [...] Crist; gan hyny dylem wybod yn si[...] yw y wir efengyl.

36 Canys [q] pa [r] leshâd i dd[...] ynnill yr holl fyd, a * cholli ei [...] ei hun?

q Job 2. 4. Salm 49. 17—19. a 73. 18—20. Mat [...] a 16. 26. Luc 9. 25. a 12. 19, 20. a 16. 19—2[...] 7—9. Dat. 18. 7, 8. *r* Job 22. 2. Mal. 3. 14. Rh[...] Heb. 11. 24—26. Iago 1. 9—11.

37 Neu [s] pa beth a rydd dy[...] gyfnewid am ei enaid?

s Salm 49. 7, 8. 1 Pedr 1. 18, 19.

* Er mai yr un gair gwreiddiol a gy[...] "einioes" yn yr adnod o'r blaen, a gy[...] "enaid" yn yr adnodau hyn; eto m[...] amlwg mai einioes, neu fywyd nat[...] corph yw ei feddwl yno, ac mai yr en[...] brydol ac anfarwol yw ei feddwl yma. [...] y sylwadau ar Math. 16. 26.

38 * Canys pwy bynnag a [...] [t] cywilydd ganddo fi a'm geiria[...] yr [u] odinebus a'r bechadurus gen[...] aeth hon; [x] bydd cywilydd gan [...] dyn yntau hefyd, [y] pan ddêl y'ng[...] iant ei Dad, gyd â'r angelion sanct[...]

t Mat. 10. 32, 33. Luc 9. 26. a 12. 8, 9. [...] Rhuf. 1. 16. Gal. 6. 14. 2 Tim. 1. 8, 12, 16. a [...] Heb. 11. 26. a 12. 2, 3. a 13. 13. 1 Ioan 2. 23. [...] 39. a 16. 4. Iago 4. 4. *x* pen. 14. 62. Dan. 7. [...] 16. 27, 28. a 24. 30. a 25. 31. a 26. 64. Ioan 1. 1[...] a 12. 34. *y* Deut. 33. 2. Dan. 7. 10. Zec. 14. [...] 41. Ioan 1. 51. 1 Thes. 1. 7, 8. Jud. 14, 15.

* Nid yw yn beth anhygoel nac ann[...] fod ofn carcharau a dyoddefiadau, yn [...] rai wadu Crist, fel y gwnaeth Pedr; [...] mae cywilyddio ei arddel Ef, yr hw[...] angelion yn ei addoli, ac yn yr hw[...] holl deulu'r nef yn ymogoneddu, y[...] ddangos yn beth braidd yn anghred[...] ond i'r rhai sydd wedi cael adnabyd[...] drylwyr o'r natur ddynol, a phrofiad o[...] eu calonau eu hunain. Eto, efallai [...] yr un pechod y mae pob gwir gristion [...] ei demtio yn gryfach iddo na hwn; [...] un brofedigaeth yn peri i'r fath nifer [...] redu yn *gyffredinol*, yn groes i'w gol[...] argyhoeddiad eu cydwybodau, er mw[...] anc rhag gwaradwydd a gwatwar dyn[...] rhai hyny yn aml eu hisraddolion, e[...] ddybyniaid, a'u tylwyth cartrefol. [...] hyny mae priodoldeb y rhybudd difrif[...] yn amlwg i bawb, ag sydd yn sylwi a[...] sydd yn pasio o'u hamgylch yn mhli[...] gradd a sefyllfa o ddynion: Ie, hyd [...] yn yr eglwys mewn gwledydd yn p[...] cristionogaeth. Mae arddelwi Crist [...] ioneddol, ac yn fanol fel y dylid, yn [...] gwneyd ni yn agored i wawd a gwatw[...] os yn mhob mân; ac yr ofn rhag iddo [...] gywilyddio ein harddelwi ni yw y m[...] priodol i'n cadw ni rhag ymollwng [...] brofedigaeth.

PEN. IX.

Gwedd-newidiad Crist, &c.

*AC efe a ddywedodd wrthynt, Yn wir yr wyf yn dywedyd i chwi, [a] fod rhai o'r rhai sydd yn sefyll yma, ni [b] phrofant angau, hyd oni welant [c] deyrnas Dduw wedi dyfod mewn nerth.

a Mat. 16. 28. Luc 9. 27. b Luc 2. 26. Ioan 8. 51, 52 Heb. 2. 9. c Luc 22. 30. Ioan 21. 22. Act. 1. 6, 7.

* Mae y geiriau hyn yn cyfeirio yn benaf at ddyfodiad rhagluniaethol Crist i ddinystrio Jerusalem; nis gellid dywedyd fod teyrnas Dduw, goruchwyliaeth yr efengyl, wedi dyfod mewn nerth, tra yr oedd Jerusalem, y deml, a'r oruchwyliaeth Iuddewig yn aros. Mae y meddwl uchod yn fwy naturiol na'r un arall, pan ystyriom, fod yr Arglwydd Iesu yma yn lled-arwyddo, y byddai y rhan fwyaf o'r rhai oedd yn ei wrando y pryd hwnw wedi meirw, pan ddelai teyrnas Dduw mewn nerth; ond fod yno rai ar ni phrofent angau nes i hyny gymmeryd lle. Dinystriwyd Jerusalem tua deugain mlynedd o'r amser hwn.

2 ¶ Ac [d] wedi chwe diwrnod, y cymmerth yr Iesu [e] Pedr, ac Iago, ac Ioan, ac a'u dug hwynt [f] i fynydd uchel, eu hunain o'r neilldu: ac efe a [g] weddnewidiwyd yn eu gŵydd hwynt.

d Mat. 17. 1, &c. Luc 9. 28, &c. e pen. 5. 37. a 14 33. 2 Cor. 13. 1. f Ex. 24. 13. 1 Bren. 18. 42, 43. Mat. 14. 23. Luc 6. 12. g pen. 16. 12. Ex. 34 29—35. Es. 33. 17. a 53. 2. Mat. 17. 2. Luc 9. 29. Ioan 1. 14. Rhuf. 12. 2 2 Cor. 3. 7—10. Phil. 2. 6—8. a 3. 21. 2 Pedr 1. 16—18. Dat. 1. 13—17. a 20. 11.

3 [h] A'i ddillad ef a aethant yn ddisglaer, [i] yn gannaid iawn fel eira; y fath [k] ni fedr un pannwr ar y ddaear eu cannu.

h Salm 104. 1, 2. Dan. 7. 9 Mat. 28. 3. Act. 10 30. i Salm 51. 7. a 68. 14. Es. 1. 18. Dat. 7. 9, 14. a 19. 8. k Mal. 3. 2, 3.

4 Ac [l] ymddangosodd iddynt [m] Elïas, gyd â [n] Moses: ac yr oeddynt yn ymddiddan â'r Iesu.

l Mat. 11. 13. a 17. 3, 4. Luc 9. 19, 30, 31. a 24. 27, 44. Ioan 5. 39, 45—47. Act. 3. 21—24. 1 Pedr 1. 10—12. Dat. 19. 10. m 2 Bren. 2. 11, 12. n Deut. 34. 5, 6.

5 * A Phedr a attebodd ac a ddywedodd wrth yr Iesu, Rabbi, [o] da yw i ni fod yma: a gwnawn dair pabell; i ti un, ac i Moses un, ac i Elïas un.

o Ex. 33. 17—23. Salm 63. 2, 3. Ioan 14. 8, 9, 21—23. Phil. 1. 23. 1 Ioan 3. 2. Dat. 22. 3, 4.

6 Canys [p] nis gwyddai beth yr oedd yn ei ddywedyd: canys yr oeddynt wedi dychrynu.

p pen. 16. 5—8. Dan. 10. 15—19.

7 A daeth [q] cwmmwl yn cysgodi drostynt hwy: a llef a ddaeth allan o'r cwmmwl, gan ddywedyd, [r] Hwn yw fy anwyl Fab; [s] gwrandewch ef.

q Ex. 40. 34. 1 Bren. 8. 10—12. Salm 97. 2. Dan. 7. 13. Mat. 17. 5—7. a 26. 64. Luc 9. 34—36. Act. 1. 9. Dat. 1. 7. r pen. 1. 11. Salm 2. 7. Mat. 3. 17. a 26. 63. a 27. 43, 54. Ioan 1. 34, 49. a 3. 16—18. a 5. 18, 22—25, 37. a 6. 69. a 9. 35. a 19. 7. a 20. 31. Act. 8. 37. Rhuf. 1. 4. 2 Pedr 1. 17. 1 Ioan 4. 9, 10. a 5. 11, 12, 20, 21. s Es. 42. 1, 21. Deut. 18. 15—19. Act. 3. 22, 23. a 7. 37. Heb. 2. 1. a 12. 25, 26.

8 Ac [t] yn ddisymmwth, pan edrychasant o amgylch, ni welsant neb mwy, ond yr Iesu yn unig gyd â hwynt.

t Luc 9. 36. a 24. 31. Act. 8. 39, 40. a 10. 16.

9 A pan oeddynt yn dyfod i waered o'r mynydd, [u] efe a orchymynodd iddynt na ddangosent i neb y pethau a welsent, [x] hyd pan adgyfodai Mab y dyn o feirw.

u pen. 5. 43. a 8. 29, 30. Mat. 12. 19. a 17. 9. x adn. 30, 31. pen. 8. 31. pen. 10. 32—34. Mat. 12. 40. a 16. 21. a 27. 63. Luc 24. 46.

10 A [y] hwy a gadwasant y gair gyd â hwynt eu hunain, † gan gyd-ymholi [z] beth yw yr adgyfodi o feirw.

y Gen. 37. 11. Luc 2. 50, 51. a 24. 7, 8. Ioan 16. 17—19. z adn. 32. Mat. 16. 22. Luc 18. 33, 34. a 24. 25. 27. Ioan 2. 19—22. a 12. 16, 33, 34. a 16. 29, 30.

Mae Mathew, Marc, a Luc, yn adrodd yr hanes hyn: gwel y sylwadau ar Math. 17. 1—8. * Pe cawsai Pedr fyned i'r nef yn union y pryd hwnw, buasai diwedd am ei ddefnyddioldeb ar y ddaear. Ond gorfu arno ef fyw wedi hyn am lawer o flynyddoedd, yn nghanol trallodau a dyoddefiadau, a marw yn y diwedd ar y groes: eto bu yn offerynol i achub miloedd lawer, er gogoniant i Dduw trwyddo ef! Ac onid oedd hyn yn llawn digon o werth iddo fyw? † Nid oedd yr apostolion yn anghredu athrawiaeth yr adgyfodiad o feirw, ac nid oedd dim dyryswch neillduol ar eu meddyliau am ystyr gyffredinol y geiriau; oblegid hwy a welsent rai meirw yn cael eu hadgyfodi: ond yr oeddynt hwy wedi eu meddiannu â chymmaint o ragfarn yn erbyn i'r Messiah gael ei ladd, ac mor sicr yn eu meddyliau mai Iesu oedd y Messiah, fel yr oeddynt yn tybied fod yn rhaid rhoddi rhyw ystyr ffugyrawl i'r geiriau: tybient hwy yn gyfeiliornus nas gallai efe farw yn *llythyrenol;* ac am hyny nas gallai gyfodi drachefn yn *llythyrenol.* Mae perygl mawr rhag deall rhai rhanau o'r ysgrythyr yn *gyfriniawl,* neu *allegawl,* ac felly myned i'w hysbrydoli; megys dammeg, neu hanes y Samariad, Luc 10. 30—37: ac y mae perygl mawr hefyd rhag cymmeryd rhai rhanau eraill yn eu hystyr *lythyrenol;* fel y gwna y pabyddion â'r geiriau "Hwn yw fy nghorph." Doethineb mawr, ac angenrheidiol iawn mewn dehonglydd yw, gwybod beth sydd i'w ddeall yn llythyrenol, a pha beth yn gyfriniol.

11 ¶ A hwy a ofynasant iddo, gan ddywedyd, [a] * Paham y dywed yr ysgrifenyddion, fod yn rhaid i Elïas ddyfod yn gyntaf?

a adn. 4. Mal. 3. 1. a 4. 5. Mat. 11. 14. a 17. 10, 11.

12 † Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, Elïas yn ddiau gan ddyfod yn gyntaf a [b] edfryd bob peth; † a'r modd yr ysgrifenwyd am Fab y dyn, [c] y dioddefai lawer o bethau, ac y [d] dirmygid ef.

b pen. 1. 2—8. Es. 40. 3—5. Mal. 4. 6. Mat. 3. 1, &c. a 11. 2—15. Luc 1. 16, 17, 76. a 3. 2—6. Ioan 1. 6—36. a 3.

27, &c. *c* Salm 22. 1, &c. a 69. 1, &c. Es. 53. 1, &c. Dan. 9. 24—26. Zec. 13. 7. *d* Salm 22. 6, 7. a 69. 12. Es. 49. 7. a 50. 6. a 52. 14. a 53. 1—3. Zec. 11. 12. Luc 23. 11, 39. Phil. 2. 7, 8.

13 ‖ Eithr yr wyf yn dywedyd i chwi, *e* ddyfod Elïas yn ddïau, *f* a gwneuthur o honynt iddo yr hyn a fynnasant, § fel yr ysgrifenwyd am dano.

e Mat. 11. 14. a 17. 12, 13. *f* pen. 6. 14—28. Mat. 14. 3—11. Luc 3. 19, 20. Act. 7. 52.

* Fel pe dywedasent, Ai y weledigaeth hon a gawsom ni yw y cwbl am ddyfodiad Elias? yr oeddem ni yn ol athrawiaeth yr ysgrifenyddion am dano, yn disgwyl iddo ddyfod yn fwy cyhoeddus, yn amlwg i bawb, a gwneuthur cyfnewidiad mawr mewn pethau gwladol, o flaen dyfodiad y Messiah. † "A edfryd:" hyny yw, a dry lawer oddi wrth annuwioldeb at wir addoliad a gwasanaeth Duw, fel y trôodd Elias yr Israeliaid oddi wrth Baal at yr ARGLWYDD. Mae y brophwydoliaeth yn Malachi 4. 6, yn cael ei heglaro gan yr angel yn Luc 1. 17. ‡ Mewn atebiad i'w hammheuaeth hwy am farwolaeth y Messiah, mae efe yn dangos o'r ysgrythyrau, fod hyny wedi cael ei ragfynegi am dano. ‖ Mae yn dangos hefyd fod Elias wedi dyfod, sef Ioan Fedyddiwr yn ysbryd a nerth Elias: ond am nas credodd yr ysgrifenyddion mai efe oedd yr Elias addawedig, hwy a'i merthyrasant ef. § "Fel yr ysgrifenwyd am dano:" tybir mai perthyn i ddyfodiad Ioan mae y geiriau uchod, ac nid i'w ferthyrdod: nis gwyddis am ddim a ysgrifenwyd yn nghylch ei farwolaeth ef. Deallid yr adnod yn well fel hyn:—"Elias yn wir a ddaeth, megys yr ysgrifenwyd am dano, a gwnaethant iddo yr hyn a fynasant." Mae yn wir mai Herod a barodd ladd Ioan; ‡ ond yr oedd yr ysgrifenyddion a'r phariseaid yn ddigon boddlawn i hyny, ac mewn ewyllys yn cyd-weithredu.

14 ¶ * A *g* phan ddaeth efe at *ei* ddisgyblion, efe a welodd dyrfa fawr yn eu cylch hwynt, *h* a'r ysgrifenyddion yn cyd-ymholi â hwynt.

g Mat. 17. 14, &c. Luc 9. 37. *h* pen. 2. 6. a 11. 28. a 12. 14. Luc 11. 53, 54. Heb. 12. 3.

15 † Ac yn ebrwydd yr holl dyrfa, pan ganfuant ef, *i* a ddychrynasant, a chan redeg atto, a gyfarchasant iddo.

i adn. 2, 3. Ex. 34. 30.

16 Ac efe a ofynodd i'r ysgrifenyddion, *k* ‡ Pa gyd-ymholi yr ydych yn eich plith?

k pen. 8. 11. Luc 5. 30—32.

* Tra bu Crist a'r tri disgybl ar y mynydd, yr oedd tyrfa wedi ymgasglu o amgylch y disgyblion eraill; a'r ysgrifenyddion wedi cymmeryd y fantais hòno i ymddadleu â hwy, gan obeithio eu dyrysu yn absenoldeb eu Harglwydd. † Efallai bod rhyw weddillion o ddisgleirdeb ei wedd-newidiad yn weledig o hyd ar ei wynebpryd ef, fel ar wyneb Moses gynt: nis gellir gwybod pa beth arall oedd yr achos o'r "dychryn" hwn. ‡ Mae yn debyg bod yr adnodau nesaf yn dangos beth oedd testyn y cyd-ymholi hyn; yr oedd y disgyblion wedi methu a bwrw allan yr ysbryd aflan (adn. 18.) ac am hyny yr oedd yr ysgrifenyddion yn eu gwatwar, ac yn eu holi paham nas gallasent: ac efallai yn taeru mai trwy Beelzebub yr oedd eu Hathraw yn bwrw allan gythreuliaid.

17 Ac un o'r dyrfa a attebodd ac a ddywedodd, Athraw, *l* mi a ddygais fy mab attat, *m* âg yspryd mud ynddo:

l pen. 5. 23. a 7. 26. a 10. 13. Mat. 17. 15. Ioan 4. — *m* adn. 25. Mat. 12. 22. Luc 11. 14.

18 A pha le bynnag y cymmero ef, efe a'i rhwyga; ac yntau *n* a fwrw ewŷn, ac a *o* ysgyrnyga ddannedd, y mae yn dihoeni: ac mi a ddywedais wrth dy ddisgyblion a'r iddynt ei fwrw ef allan; *p* ac nis gallasant.

n adn. 20. Jud. 13. *o* Job 16. 9. Salm 112. 10. — 8. 12. Act. 7. 54. *p* adn. 28, 29. pen. 11. 23. 2 Bren. 4. 29—31. Mat. 17. 16, 19—21. Luc 9. 40.

19 Ac efe a attebodd iddynt, ac a ddywedodd, *q* O genhedlaeth anffyddlawn, pa hyd y byddaf gyd â chwi? pa hyd y goddefaf chwi? dygwch ef attaf fi.

q pen. 16. 14. Num. 14. 11, 22, 27. a 32. 13, 14. — 32. 20. Salm 78. 6—8, 22. a 106. 21—25. Mat. 17. 17. Luc — 41. a 24. 25. Ioan 12. 27. a 20. 27. Heb. 3. 10—12.

20 A hwy a'i dygasant ef atto. A phan welodd ef, yn y man *r* yr yspryd a'i drylliodd ef; a chan syrthio ar y ddaear, efe a ymdreiglodd, dan falu ewŷn.

r adn. 18, 26. pen. 1. 26. a 5. 3—5. Job 1. 10, &c. — 6—8. Luc 4. 35. a 8. 29. a 9. 42. Ioan 8. 44. 1 Pedr —

21 A gofynodd *yr Iesu* i'w dad ef, *s* Beth sydd o amser er pan ddarfu fel hyn iddo? Yntau a ddywedodd, Er yn fachgen.

s pen. 5. 25. Job 5. 7. a 14. 1. Luc 8. 43. a 13. 16. — 5. 5, 6. a 9. 1, 20, 21. Act. 3. 2. a 4. 22. a 9. 33. a 14. —

22 A mynych y taflodd efe ef yn tân, ac i'r dyfroedd, fel y difethai ef: ond *t* os gelli di ddim, *u* cymhorth ni, gan dosturio wrthym.

t pen. 1. 40—42. Mat. 8. 2, 8, 9. a 9. 28. a 14. — *u* pen. 5. 19. Mat. 15. 22—28. a 20. 34. Luc 7. 13.

23 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, *x* Os gelli di gredu, pob peth a all fod i'r neb a gredo.

x pen. 11. 23. 2 Cron. 20. 20. Mat. 17. 20. a 21. 21. — Luc 17. 6. Ioan 4. 48—50. a 11. 40. Act. 14. 9.

24 Ac yn y fan tad y bachgen, dan lefain ac *y* wylofain, a ddywedodd, Yr wyf fi yn credu, O Arglwydd; *z* * cymhorth fy anghrediniaeth i.

y 2 Sam. 16. 12. 2 Bren. 20. 5. Salm 39. 12. a 126. — Jer. 14. 17. Luc 7. 38, 44. Act. 20. 19, 31. 2 Cor. — 2 Tim. 1. 4. Heb. 5. 7. a 12. 17. *z* Luc 17. 5. Eph. — Phil. 1. 29. 2 Thes. 1. 3, 11. Heb. 12. 2.

25 A phan welodd yr Iesu fod y dyrfa yn cyd-redeg atto, *a* efe a geryddodd yr yspryd aflan, gan ddywedyd wrtho, *b* *Tydi* yspryd mud a byddar, *c* yr wyf fi yn gorchymyn i ti, Tyred allan o hono, ac na ddos mwy iddo ef.

1, 25—27. a 5. 7, 8. Zec. 3. 2. Mat. 17. 18. Luc a 9. 42. Jud. 9. b Ex. 35. 5, 6. Mat. 9. 32, 33. Luc 11. 14. c Luc 8. 29. Act. 16. 18.

Ac wedi i'r yspryd [d] lefain, a
llawer arno ef, efe a aeth
ac yr oedd efe fel un marw,
lywedodd llawer ei farw ef.

. 18, 20. pen. 1. 26. Ex. 5. 23. Dat. 12. 12.

A'r Iesu [e] a'i cymmerodd ef
ei law, ac a'i cyfododd; ac efe
ld i fynu.

1. 31, 41. a 5. 41. a 8. 23. Es. 41. 13. Act. 3. 7.

Ac wedi iddo fyned i mewn i'r
ldisgyblion a [f] ofynasant iddo
lldu, [g] Paham na allem ni ei
f allan?

4. 10, 34. Mat. 13. 10, 36. a 15. 15. g Mat.

Ac efe a ddywedodd wrthynt,
yw hwn ni all er dim ddyfod
ond [i] trwy weddi ac [k] ympryd.

. 12. 45. Luc 11. 26. i 1 Bren. 17. 20—22. 33, 34. Mat. 17. 21. Act. 9. 40, 41. 2 Cor. 12. 8. Iago 5. 15. k Dan. 9. 3. Act. 14. 23. 2 Cor. 27.

sylwadau ar yr hanes rhyfedd uchod
h. 17. 14—21. Sylwn yma ar yr
dau canlynol oddi wrth yr hanes:—
r ddaioni Duw yn ein cadw ni rhag
prydion drwg; a gofal beunyddiol ei
eth yn gwarchod drosom. Pa beth
adwodd y dyn hwn rhag cael ei ddis-
an y tân a'r dwfr; i'r rhai y taflai yr
flan ef. 2. Po byraf fyddo amser y
nwyaf y mae yn ymgynddeiriogi.
Mae hyn yn wir am y diafol ei
am ei offerynau hefyd, gwel Dat. 12.
hyn ni a welwn ddynion yn aml yn
i troedigaeth, yn cyfarfod â'r profed-
cryfaf. 3. Nid ar Grist mae y bai,
om ni ein hunain, os nad ydym yn
r trugareddau hyny oddi wrtho ef ag
iddo; a'r rhai mae arnom eu hang-
r ydym yn eu gofyn. "Os gelli di
ebai efe, " pob peth a all fod i'r neb
" adn. 23. 4. Mae Duw yn gwobr-
dd wân, lle mae gwir ddymuniad
ydd arni. Ffydd wân oedd gan y
vd hwn, pan ddywedai wrth Grist
li ddim;" eto, am ei bod yn ddirag-
n wân, gwobrwyodd yr Arglwydd
i cryfhâodd. 5. Mae iachâd ein cyrph
idiau, mewn rhai amgylchiadau, yn
weddïau ac erfyniadau taerach, a
ghyffredin, ger bron Duw; yn fwyaf
ol lle mae y drwg yn reddfol, yn
ig, a chwedi hen wreiddio. * Cym-
i yn erbyn fy anghrediniaeth: neu,
th fi i gredu lle yr wyf yn fŷr o gredu.
ai gwiw gweddïo fel hyn ar neb ond
n Dwyfol.

¶ * Ac wedi ymadael oddi yno,
ymdeithiasant [l] trwy Galilea:
i fynnai efe wybod o neb.

17. 22, 23. m adn. 9. pen. 8. 31, 32.

† Canys yr oedd efe yn dysgu
sgyblion, ac yn dywedyd wrth-
' Y traddodid Mab y dyn i
ddwylaw dynion, ac y lladdent ef; ac
wedi ei ladd, yr adgyfodai y trydydd
dydd.

n adn. 12. pen. 8. 31. Mat. 16. 21. a 20. 18, 19, 28. a 21. 38, 39. a 26. 2. Luc 9. 44. a 18. 31—33. a 24. 26, 44—46. Ioan 2. 19. a 3. 14. a 10. 18. Act. 2. 23, 24. a 4. 27, 28. 2 Tim. 2. 12.

32 ‡ Ond [o] nid oeddynt hwy yn
deall yr ymadrodd, ac [p] ofni yr oedd-
ynt ofyn iddo.

o adn. 10. Luc 2. 50. a 9. 45. a 18. 34. a 24. 45. p pen. 7. 18. a 8. 17, 18, 33. a 16. 14. Ioan 4. 27. a 16. 19.

* Yr oedd Crist yn awr yn dechreu cych-
wyn i'w daith tua Jerusalem, erbyn y Pasg
pryd yr aberthwyd ef: ac yr oedd yn chwen-
nych myned trwy Galilea mòr ddirgel ag y
gallai, er mwyn cael hamdden gwell i ym-
ddiddan â'i ddisgyblion yn nghylch amryw
bethau. † Fel yr oedd amser ei ddyoddefaint
ef yn nesâu, yr oedd efe yn crybwyll yn aml-
ach wrth ei ddisgyblion am hyny, i gadarnâu
eu meddyliau hwy pan ddelai y peth i ben.
‡ Ond er mòr eglur yr oedd efe yn dywedyd
wrthynt am ei farwolaeth a'i adgyfodiad, y
cyfryw oedd eu rhagfarn hwy, fel y sylwyd
ar y ddegfed adnod, fel nas gallent ei ddeall,
ac yr oeddynt yn ofni gofyn iddo gan gywil-
ydd o'u dallineb, a'u hanwybodaeth.

33 ¶ Ac [q] efe a ddaeth i Capernaum:
a phan oedd efe yn y tŷ, efe a
ofynodd iddynt, [r] * Beth yr oeddych
yn ymddadleu yn eich plith eich
hunain ar y ffordd?

q Mat. 17. 24. r pen. 2. 8. Salm 139. 1—4. Ioan 2. 25. a 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

34 Ond hwy a dawsant â sôn:
† canys [s] ymddadleuasent â'u gilydd
ar y ffordd, pwy *a fyddai* fwyaf.

s Mat. 18. 1. a 20. 21—24. Luc 9. 46—48. a 22. 24. Rhuf. 12. 10. Phil. 2. 3—7. 1 Pedr 5. 5. 3 Ioan 9.

* Yn ddirgelaidd, rhwng y disgyblion â'u
gilydd, yn ddïau, y bu y ddadl hon; eto e
wyddai yr Iesu yn hollawl am dani, ac yn
nghylch pa beth yr oeddynt yn ymddadleu.
† Y ddadl oedd, yn nghylch blaenoriaeth ac
uchafiaeth yn mreniniaeth y Messiah; yr hon
a ddychymmygent hwy o hyd a fyddai yn
dymhorawl, ac o'r byd hwn. Tra yr oedd
Iesu yn meddwl am ei farwolaeth boenus,
yr oeddynt hwythau yn dadleu pwy a fyddai
fwyaf. Gwel y sylwadau ar Math. 18. 1.

35 Ac efe a eisteddodd, ac a alwodd
y deuddeg, ac a ddywedodd wrthynt,
[t] * Os myn neb fod yn gyntaf, efe a
fydd olaf o'r cwbl, a gweinidog i bawb.

t pen. 10. 42—45. Diar. 15. 10. Jer. 45. 5. Mat. 20. 26—28. Luc 14. 10, 11. a 18. 14. Iago 4. 6.

36 † Ac [u] efe a gymmerth fachgen-
nyn, ac a'i gosododd ef yn eu canol
hwynt: ac wedi iddo ei gymmeryd ef
yn ei freichiau, efe a ddywedodd
wrthynt,

u pen. 10. 16. Mat. 18. 2. a 19. 14, 15.

37 ‡ Pwy bynnag [x] a dderbynio un
o'r cyfryw fechgyn yn fy enw i, sydd yn
fy nerbyn i: a phwy bynnag [y] a'm

derbyn i, nid myfi y mae yn ei dderbyn, ond yr hwn a'm danfonodd i.

y Mat. 10. 40—42. a 18. 3—5, 10. a 25. 40. Luc 9. 48. Luc 10. 16. Ioan 5. 23. a 10. 30. a 12. 44, 45. a 14. 21—23. 1 Thes. 4. 8.

Gwel y sylwadau ar Math. 18. 2—6. Dyben yr Arglwydd Iesu yn y peth hyn mae yn amlwg oedd, attal awyddfryd ac uchel-gais ei ddisgyblion. Os oedd rhyw flaenoriaeth i fod yn mhlith yr apostolion, pa ham y bu Crist yn ddistaw yn nghylch y cyfryw beth ar yr achlysur hwn? Neu os oedd efe wedi rhoddi y flaenoriaeth i Pedr yn nghlyw y lleill, pa raid fod dadl yn awr yn nghylch y pwnc? * Mae yn rhaid bod rhyw rai yn blaenori eu gilydd yn sicr yn yr eglwys, heb hyny ni bydd trefn; ond "*mynu* bod yn gyntaf" a waherddir yma: ni ddylai gweinidogion, na neb arall yn yr eglwys, awyddu am flaenoriaeth; a'r rhai mwyaf eu hawydd am flaenoriaeth, yn gyffredin, yw y rhai mwyaf anaddas iddi, a mwyaf annheilwng o hóni. † Yna mae efe yn gosod bachgenyn, plentyn bychan, yn eu canol hwynt, fel esampl o ddiniweidrwydd ac ysbryd difalch a diawydd-gais. ‡ A phwy bynag a dderbynio ddyn neu ddynion duwiol, o ysbryd isel felly, sydd yn derbyn Iesu, ac nid Iesu yn únig, ond y Tad hefyd, yr hwn a'i hanfonodd ef. Gwel ychwaneg ar Mathew fel y dywedwyd uchod.

38 ¶ Ac Ioan a'i hattebodd ef, gan ddywedyd, [z] * Athraw, ni a welsom un yn bwrw allan gythreuliaid yn dy enw di, yr hwn nid yw yn ein dilyn ni; † ac ni a waharddasom iddo, am nad yw yn ein dilyn ni.

z Num 11. 26—29. Luc 9. 49, 50. a 11. 19.

39 ‡ A'r Iesu a ddywedodd, [a] Na waherddwch iddo; canys [b] nid oes neb a wna wyrthiau yn fy enw i, ac a all [c] yn y fan roi drygair i mi.

a pen. 10. 13, 14. Mat. 13. 28, 29. Phil. 1. 18. b Mat. 7. 22, 23. Act. 19. 13—16. 1 Cor. 9. 27. a 13. 1, 2. c 1 Cor. 12. 3.

40 Canys [d] y neb nid yw i'n herbyn, o'n tu ni y mae.

d Mat. 12. 30. Luc 11. 23.

* Gellir gweled ychydig o'r hunan uchod eto yn y peth hyn a adrodda Ioan: gwaharddai y disgyblion i'r dyn fwrw allan gythreuliaid, er gwneyd hyny yn enw Iesu, yn unig am nad oedd yn canlyn gyda hwynt: fel pe na buasai yn iawn i neb arall wneyd y cyfryw beth ond hwy.—Yma gallwn ymholi yn fyr, pa fodd yr oedd y dyn hwn yn gallu bwrw allan gythreuliaid, ac heb fod yn ddisgybl neu ganlynwr i'r Iesu. 1. Mae yn amlwg nad oedd y dyn hwn ddim yn elyn i Grist, na'i efengyl, wrth yr hyn a ddywed Iesu ei hun yn adn. 39, a'r 40. 2. Mae yn amlwg mai nid gweithrediadau achubol yr Ysbryd Glân oedd y gallu i fwrw allan gythreuliaid: gallodd llawer wneuthur hyny ag oedd yn weithredwyr anwiredd ar yr un pryd, gwel Math. 7. 22. 3. Mae yn amlwg mai nid dyn fel meibion Scefa (Act. 19. 14, 15, 16.) oedd y dyn hwn; oblegid gorchfygodd yr ysbryd drwg y rhai hyny, er eu bod yn defnyddio enw yr Iesu. 4. Yr oedd yr amser hwnw yn amser nodedig am ddoniau gwyrthiol ac anghyffredin yr Ysbryd Glân: ac nid oedd ryfedd os oedd rhai, yn yr amser hwn [...] iant Duw, yn derbyn rhai briwysion [...] helaethfawr hyny, er nad oeddynt [...] gyblion anmherffaith, eto heb fod yn [...] gwel Math. 12. 27. 5. Tybia rhai, [...] oedd y dyn hwn yn canlyn Crist a'i [...] ion yn gyson; ei fod er hyny wedi [...] efengyl, ac yn bleidiol iddi: neu ynt[...] ai yn un o ddisgyblion Ioan, a'i fod [...] aill ac yn ewyllysiwr da i Grist y [...] † Yr oedd dau ddrwg yn ngwaith y[...] ion yn gwahardd iddo:—1. Eiddig[...] ddiachos dros Grist: fel y gwnaeth [...] dros Moses, Num. 11. 28, 29; a d[...] Ioan dros eu hathraw, Ioan 3. 26. 2. [...] doniau Crist iddynt hwy eu hunain [...] ddisgyblion ag oedd yn ei ganlyn e[...] lwg: yr hyn mae llawer o ddynion [...] bur dueddol o wneyd. Llawer g[...] ysbryd Paul yn Phil. 1. 15—18. ‡ [...] yn peri i'r disgyblion na waherdde[...] ac yn sicrâu nad oedd efe yn ei [...] ond gydag ef. Os na bydd dyn yn [...] lwg i Grist, dylid gobeithio mewn [...] iad ei fod yn gyfaill iddo; o leiaf [...] ag na chaffo ei ddigaloni mewn gwne[...]

41 * Canys [e] pwy bynnag [...] chwi i'w yfed gwppanaid [...] yn fy enw i, [f] am eich bod yn [...] i Grist, yn wir meddaf i [...] chyll efe ei obrwy.

e Gwel ar Mat. 10. 42. a 25. 40. f Io[...] Rhuf. 8. 9. a 14. 15. 1 Cor. 3. 23. a 15. 23, [...] Gal. 3. 29. a 5. 24.

* Cawsom y geiriau hyn o'r blaen [...] 10. 42. "Yn enw disgybl" a ddyw[...] "yn fy enw I, am eich bod yn [...] Grist," a ddywedir yma. Mae [...] yma yn eglurhad ar y geiriau yno; [...] i Grist" yw bod dan "enw disgybl[...]

42 * A phwy bynnag a [g] rw[...] o'r rhai bychain *hyn* sydd [...] ynof fi, [h] gwell oedd iddo os[...] melin o amgylch ei wddf, [...] i'r môr.

g Mat. 18. 6, 10. Luc 17. 1, 2. Rhuf. 14. 13[...] 17. 1 Cor. 8. 10—13. a 10. 32, 33. 2 Cor. 6. 3[...] 1 Tim. 5. 14, 15. 2 Pedr 2. 2. h Mat. 25. [...] 4. a 26. 11—14. 2 Thes. 1. 6—9. Dat. 6. 9, 10.

* Gwel y sylwadau ar Math. 18.

43 * Ac [i] os dy law a'th [...] tòr hi ymaith: gwell yw i [...] mewn i'r bywyd yn [k] anafus [...] dwy law gennyt fyned i [...] tân anniffoddadwy.

i Deut. 13. 6—8. Mat. 5. 29, 30. a 18. 8, [...] 1 Cor. 9. 27. Gal. 5. 24. Col. 3. 5. Tit. 2. 12 [...] 1 Pedr 2. 1. k Mat. 15. 30, 31. Luc 14. 13[...]

44 † Lle [l] nid yw eu pry[...] yn marw, [m] na'r tân yn diffo[...]

l adn. 46, 48. Es. 66. 24. m Es. 33. 1[...] a 25. 41, 46. 2 Thes. 1. 9. Dat. 14. 10, 11. a 20.

45 Ac os [n] dy droed a'th [...] tòr ef ymaith: gwell yw i t[...] mewn i'r bywyd yn gloff, n[...] droed gennyt dy daflu i uffe[...] anniffoddadwy.

n adn. 43, 44.

r tân yn diffodd.

n debyg i'r Arglwydd Iesu ddyw-
ian hyn ddwy waith; unwaith yn
ar y mynydd, Math. 5. 29, 30; ac
th ei ddisgyblion wedi hyny, Math.
Yr oedd efe yn ystyried y mater
wr, mae yn debyg, ac yn gweled
wdd iawn oedd gan ei ddisgyblion
ers galed hon o hunan-ymwadiad.
yn helaethach ar y mater hwn nag
dau le yn Mathew, ac yn defn-
droddion cryfach; ond yr un peth
dd a ddysgir yn y tri lle, sef,
ll ni ymwadu â ni ein hunain
bethau, na pheryglu ein iechyd-
gywyddol drwy borthi ein blysiau
Dywed Demosthenes am Phylip o
ad Alexander Fawr, wedi iddo
gad, tori cysswllt ei forddwyd, ei
law a'i goes; ei fod yn llwyr
ymadael âg unrhyw ran o'i gorph,
yda'r gweddill o hóno gael byw
ydedd a mawredd. "A hwynt-
derbyniont goron lygredig, eithr
anllygredig," 1 Cor. 9. 24—27.
mai gorbierwydd chwerw cyd-
g, yw y pryf anfarwol hwn, ac
nt tragywyddol Duw, yw y tân
wl. Mae pob un o'r ddau beth yn
i'r athrawiaeth oerlled o ddiddym-
dihanfodiad yr enaid, ac hefyd i'r
ynfyd arall o adferiad pawb i
wch yn y diwedd: oblegid, pe
hrawiaethau hyn, byddai y pryf
ddai y tân. Dywedir mai cyfeir-
ma at y ddwy ffordd oedd gan yr
wneyd â chyrph meirw; claddu
Wrth gladdu y corph naturiol, bydd
w rywbryd o newyn, wedi ysu a
orph i gyd; ond yn nghospedig-
nuwiol, bydd defnydd tragywyddol

oedd y corph, dán y syniad o dori y llaw, y
troed, a thynu y llygad, a fyddo yn rhwystro.
Dylid hefyd ystyried y ddeddf yn nghylch
halltu offrymau, Lefit. 2. 13. Ac yma, dylid
ystyried ansawdd ac effeithiau halen a thân.
Mae halen drwy sychu i fynu y gormod
lleithder sydd mewn cig yn ei gadw ef rhag
braenu; yn ei wneyd yn fwy blasus; ac ar
yr aberthau gynt, yn peri iddynt losgi yn
fwy angerddol ar yr allor. Felly mae gor-
uchwyliaethau sancteiddhâol Ysbryd a gras
Duw, yn marweiddio llygredigaethau y saint
ac yn eu puro; yn eu gwneyd hwy a'u
gwasanaeth yn gymmeradwy fel arogl per-
aidd ger bron Duw; ac yn eu gwneyd yn
fwy ysbrydol ac angerddol yn eu haddoliad
i Dduw. Mae halen hefyd yn boenus ar
gnawd byw; ac felly mae y goruchwyliaeth-
au uchod ar lygredigaethau natur. Natur y
tân yw dosparthu y pethau anghyfunryw sydd
mewn sylweddau cyfansawdd, a pheri poen
a llosgiad: felly mae gras Duw yn gwneyd
ar y credadyn. Yn drydydd, rhaid ystyried
mai yr un yw y "pob un" yn rhan flaenaf
yr adnod, a'r "pob aberth" yn y rhan ddi-
weddaf o hóni: oblegid mae pob dyn a dyn-
es ar y ddaear yn aberth i Dduw, neu bydd
raid iddynt fod felly mewn rhyw ystyr.
Mae dynion duwiol, nid yn unig yn offeiriaid,
ond hefyd yn aberthau gwirfodd iddo ef,
Rhuf. 12. 1. A dynion annuwiol, er nad yd-
ynt yn offeiriaid, eto byddant yn aberthau,
fel yr aberth yn Bozrah, Isaiah 34. 6; ac yn
ngwlad y gogledd wrth Euphrates, Jer. 46.
10. Gwel hefyd Ezec. 39. 17. Zeph. 1. 7.
Caiff y rhai hyn eu halltu â halen barnedig-
aethau Duw, ac â thân ei ddigofaint yn dra-
gywyddol. Bydd yn natur y tân a'r halen
yma, boeni a llosgi, ac hefyd cadw yr an-
nuwiol mewn bod, i gael ei boeni yn dragy-
wyddol. Felly mae gan Dduw dân a halen

Rhuf. 12. 18. a 14. 17—19. 2 Cor. 13. 11. Gal. 5. 14, 15, 22. Eph. 4. 2—6, 31, 32. Phil. 1. 27. a 2. 1—3. Col. 3. 12, 13. 2 Tim. 2. 22. Heb. 12. 14. Iago 1. 20. a 3. 14—18. 1 Pedr 3. 8, 9.

* Sylwyd ar ran flaenaf yr adnod hon eisoes, yn Math. 5. 13. Gan i'n Harglwydd sôn am halen yn yr adnod o'r blaen, mae efe yma yn gwneuthur defnydd pellach o'r gymhariaeth, ond ychydig yn wahanol i ystyr y geiriau yn Mathew: yno yr apostolion oedd yr halen; † yma gorchymynir iddynt fod ganddynt halen ynddynt eu hunain. Nis gallent fod yn halen i eraill heb eu bod hwy eu hunain wedi eu halltu yn gyntaf â grasau a goruchwyliaethau yr Ysbryd. ‡ Un o effeithiau halen yw, uno a chlymu y cig y rhodder ef arno; felly mae gras Duw yn uno y saint â'u gilydd mewn cariad a heddwch.

PEN. X.

Crist yn ymresymmu â'r Phariseaid yn nghylch ysgar, &c.

* AC [a] efe a gyfododd oddi yno, ac a aeth i dueddau Judea, [b] † trwy y tu hwnt i'r Iorddonen; a'r bobloedd a gyd-gyrchasant atto ef drachefn: ac fel yr oedd yn arferu, [c] efe a'u dysgodd hwynt drachefn.

a Mat. 19. 1. b Ioan 10. 40. a 11. 7. c Preg. 12. 9. Jer. 32. 33. Ioan 18. 20.

Nid oes yn y bennod hon braidd ddim ar nas cawsom o'r blaen, yn Mathew y bedwaredd ar bymtheg. * Llefarodd Crist y pethau yn y bennod o'r blaen yn Galilea; yn awr mae yn gadael Galilea, ac yn dyfod i dueddau Judea ar ei daith ddiweddaf i Jerusalem. † Mae Beza, a rhai beirniaid eraill yn dewis cyfieithu y geiriau "trwy y tu hwnt i'r Iorddonen," "Gyda glânau yr Iorddonen;" oblegid mai yr Iorddonen oedd terfyn Judea, ac nad dim o'i thueddau yr ochr arall iddi. Gwel ar Math. 19. 1.

2 ¶ [d] A'r Phariseaid, wedi dyfod atto, a ofynasant iddo, [e] * Ai rhydd i wr roi ymaith ei wraig? [f] gan ei demtio ef.

d pen. 8. 15. Mat. 9. 34. a 15. 12. a 23. 13. Luc 5. 30. a 6. 7. a 7. 30. a 11. 39, 53, 54. a 16. 14. Ioan 7. 32, 48. a 11. 47, 57. e Mal. 2. 16. Mat. 5. 31, 32. a 19. 3. 1 Cor. 7. 10, 11. f pen. 8. 11. Mat. 16. 1. a 22. 35. Ioan 8. 6. 1 Cor. 10. 9.

* Am bob achos, medd Mathew, 19. 3. hyny yw am unrhyw achos: oblegid felly y dehonglai y phariseaid y ddeddf yn nghylch ysgariaeth, Deut. 24. 1.

3 Yntau a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [g] * Beth a orchymynodd Moses i chwi?

g Es. 8. 20. Luc 10. 25, 26. Ioan 5. 39. Gal. 4. 21.

4 A hwy a ddywedasant, [h] Moses a ganiattâodd ysgrifenu llythyr ysgar, a'i gollwng hi ymaith.

h Deut. 24. 1—4. Es. 50. 1. Jer. 3. 1. Mat. 1. 19. a 5. 31, 32. a 19. 7.

5 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [i] O achos eich calon-galedwch chwi yr ysgrifenodd efe i chwi y gorchymyn hwnnw:

i Deut. 9. 6. a 31. 27. Neh. 9. 16, 17, 26. Mat. 19. 8. Act. 7. 51. Heb. 3. 7—10.

6 Ond o [k] ddechreuad y grëadigaeth, [l] yn wryw a banyw y gwnaeth Duw hwynt.

k Gen. 1. 1. 2 Pedr 3. 4. l Gen. 1. 27. a 2. 20— a 5. 2. Mal 2. 14—16.

7 Am [m] hyn y gâd dyn ei dad a'i fam, ac y glŷn wrth ei wraig;

m Gen. 2. 24. Mat. 19. 5, 6. Eph. 5. 31.

8 A hwy ill dau a fyddant [n] un cnawd: fel nad ydynt mwy ddau, ond un cnawd.

n 1 Cor. 6. 16. Eph. 5. 28.

9 Y peth [o] gan hynny a gyssylltodd Duw, na wahaned dyn.

o Rhuf. 7. 1—3. 1 Cor. 7. 10—13.

* "Beth a orchymynodd Moses?" Dywed Mathew 19. 7. mai y phariseaid a ofynasant iddo ef "Pa ham y gorchymynodd Moses, &c.?" Gellir cysoni hyn drwy dybied iddynt hwy yn gyntaf ofyn "Pa ham y gorchymynodd Moses?" ac yna iddo yntau ofyn iddynt hwythau, Beth oedd geiriau Moses yn yr achos hwn? Ac wedi iddynt eu hadrodd, mae efe yn dangos yr achos i Moses roddi iddynt y caniatâd hwn, adn. 5. Gwel y sylwadau ar Math. 19. 3—9.

10 Ac [p] yn y tŷ drachefn ei ddisgyblion a ofynasant iddo am yr un peth.

p Gwel ar pen. 4. 10. a 9. 28, 33.

11 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [q] * Pwy bynnag a roddo ymaith ei wraig, ac a brïodo un arall, y mae yn godinebu yn ei herbyn hi.

q Mat. 5. 31, 32. a 19. 9. Luc 16. 18. 1 Cor. 7. 4, 10, 11. Heb. 13. 4.

12 † Ac os gwraig a ddyry ymaith ei gwr, a phrïodi un arall, y mae hi yn godinebu.

* Ond am odineb, medd Mathew 5. 32. a 19. 9. † Gan Marc yn unig mae y ddeuddegfed adnod, yn nghylch y wraig. Yr oedd hyn yn cael ei wneyd yn aml, ac yn y modd mwyaf digywilydd, gan wragedd y Rhufeiniaid: ac er nad oedd un gyfraith yn mhlith yr Iuddewon i'r wraig roddi ymaith ei gwr a phrïodi un arall; eto yr oeddynt yn ei wneyd yn aml. Rhoddodd Salome, chwaer Herod Fawr lythyr ysgar i Costobarus ei gwr; a yn ol ei hesampl hi, rhoddodd Herodias lythyr yr ysgar i Phylip ei gwr, a llawer eraill: a mae yn amlwg yn Josephus i'w wraig ef ei hun roddi llythyr ysgar iddo. Ond dealler mai nid "o achos godineb" y bu hyn; buasai yn gyfreithlawn felly; oblegid mae yn amlwg yma fod Crist yn gosod y gwŷr a'r gwragedd ar yr un tir, ac yr un ddeddf i'r naill ac i'r llall.

13 ¶ * A [r] hwy a ddygasant blant bychain atto, fel y cyffyrddai efe â hwynt: a'r [s] disgyblion a geryddasant y rhai oedd yn *eu* dwyn *hwynt*.

r Mat. 19. 13—15. Luc 18. 15, 16. s adn. 48. pen. 9. 38. Ex. 10. 9—11. Deut. 31. 12, 13. Joel 2. 16.

14 † A'r Iesu pan welodd *hynny* [t] fu anfoddlawn, ac a ddywedodd wrthynt, [u] Gadewch i blant bychain ddyfod attaf fi, ac na waherddwch

a'u bendithiodd.

14–16. Deut. 28. 3. Es. 40. 11. Luc 2. 28– . Ioan 21. 15–17.

yr hanes hwn, ond yn fyrach, yn 3–15. Yr oedd tiriondeb Crist at y plant bychain yn foddhâol eni; a diammau bod y côf am ei ef yn effeithio yn barhâus ar y nain: a rhaid bod yr olwg yn add- yn galonogus i bobl ieuainc eraill yno yn bresenol. Er nad yw yr yn brawf ac yn sylfaen union- lydd babanod; eto mae yn tu- wr at hyny; ac yn galondid i rïeni i ddwyn eu plant at Grist, i ofyn rnynt, a'u cyflwyno iddo yn yr), uo. * Dywedir fod yr enwog gob Antioch wedi hyny, yn un n. † Gallasai Crist fod yn fwy i'r disgyblion, gan iddo mor ddi- n. 9. 36, 37,) gymmeryd plentyn eu canol hwynt, a thystiolaethu d iddynt hwy fod yn debyg i'r Nid yw y bymthegfed adnod gan Luc: wrth deyrnas Dduw y Duw, neu yn hytrach gras Crist yl. ‖ Pa rïeni duwiol ni ddymun- mmeryd eu plant yn mreichiau ei dodi ei ddwylaw arnynt, a'u ben-

Ac [a] wedi iddo fyned allan i'r [b] rhedodd un atto, a [c] gos- ddo, ac a ofynodd iddo, [d] O, da, [e] ‡ beth a wnaf fel yr f [f] fywyd tragywyddol?

16. Luc 18. 18, &c. *b* pen. 9. 25. Mat. 28. . *c* pen. 1. 40. Dan. 6. 10. Mat. 17. 14. Ioan 3. 2. *e* Ioan 6. 28. Act. 2. 37. a 9. 6. 10. 2–4. *f* Ioan 5. 39. a 6. 27, 40. Rhuf. Ioan 2. 25.

Luc 18. 18, mai rhyw lywodr- oedd; a dywed Mathew 19. 22,

gyd a gedwais o'm hieuengctid.

m Es. 59. 7. Exec. 5. 14. a 23. 31. Mat. 19. 20. Luc 10. 29. a 18. 11, 12. Rhuf. 7. 9. Phil. 3. 6. 2 Tim. 3. 5.

* Tybir fod hyn yn cael ei roddi yma yn lle y degfed gorchymyn, gan fod chwennych eiddo un arall yn arwain i wneyd anghyf- iawnder âg ef, ac fel hyny ei gam-golledu ef. Mae y gair hefyd yn arwyddo attal, neu gadw yn ol, unrhyw beth, pan fyddo yn ddyledus. † O ran y llythyren, a'r ymddyg- iad allanol, efallai; neu yn ol y dehongliad a roddai y dysgawdwyr Iuddewig y pryd hwnw ar y gyfraith.

21 A'r Iesu gan edrych arno, [n] a'i [*] hoffodd, ac a ddywedodd wrtho, [o] † Un peth sydd ddiffygiol i ti: dos, [p] gwerth yr hyn oll sydd gennyt, a dyro i'r tlodion; a thi a gai [q] drysor yn y nef: a thyred, ‡ *a* [r] chymmer i fynu y groes, a dilyn fi.

n Gen. 34. 19. Es. 63. 8–10. Luc 19. 41. 2 Cor. 12. 15. *o* Luc 10. 42. a 18. 22. Dat. 2. 4, 14, 20. *p* Diar. 23. 23. Mat. 13. 44–46. a 19. 21. Luc 12. 33. Act. 2. 45. a 4. 34–37. *q* Mat. 6. 19–21. Luc 16. 9. 1 Tim. 6. 17–19. Heb. 10. 34. 1 Pedr 1. 4, 5. *r* pen. 8. 34. Mat. 16. 24. Luc 9. 23. Ioan 12. 26. a 16. 33. Rhuf. 8. 17, 18. 2 Tim. 3. 12.

22 ‖ Ac efe a [s] bruddhâodd wrth yr ymadrodd, ac a aeth ymaith yn athrist: [t] canys yr oedd ganddo feddiannau lawer.

s pen. 6. 20, 26. Mat. 19. 22. a 27. 3, 24–26. Luc 18. 23. 2 Cor. 7. 10. 2 Tim. 4. 10. *t* Gen. 13. 5–11. Deut. 6. 10–12. a 8. 11–14. Job 21. 7–15. Exec. 33. 31. Mat. 13. 22. Luc 12. 15. Eph. 5. 5. 1 Tim. 6. 9, 10. 1 Ioan 2. 15, 16.

* Yr oedd rhyw hawddgarwch naturiol yn y llywodraethwr ieuanc hwn, wrth gymharu ei ymddygiad ef â'r ysgrifenyddion a'r phari- seaid, a llawer eraill, ag oedd yn ennyn tos- turi ein Harglwydd tuag ato; a chan ei fod ef yn mhob peth yr un ffunud â ninnau, ond

Nid oedd yr Arglwydd Iesu yn gofyn y pethau uchod gan y gwr ieuanc fel ammodau, neu sail ei gymmeradwyaeth gyda Duw; ond fel tystiolaeth a phrawf o wir dduwioldeb. ‖ Er lleied oedd y prawf, yr oedd yn ormod i'r gwr ieuanc hawddgar a goludog hwn: aeth ymaith yn brudd, yn athrist, ac yn siomedig.

23 ¶ A'r Iesu [u] a edrychodd o'i amgylch, ac a ddywedodd wrth ei ddisgyblion, [x] Mor anhawdd yr â y rhai y mae golud ganddynt [y] i deyrnas Dduw!

u pen. 3, 5. a 5. 32. x Mat. 19. 23—26. Luc 18. 24. 1 Cor. 1. 26. Iago 2. 5. a 4. 4. y adn. 15. Mat. 18. 3. Ioan 3. 5. 2 Pedr 1. 11.

24 * A'r disgyblion a [z] frawychasant wrth ei eiriau ef. Ond yr Iesu a attebodd drachefn, ac a ddywedodd wrthynt, [a] O blant, mor anhawdd yw i'r rhai sydd â'u [b] † hymddiried yn eu golud fyned i deyrnas Dduw!

z Mat. 19. 25. Luc 18. 26, 27. Ioan 6. 60. a Ioan 13. 33. a 21. 5. Gal. 4. 19. 1 Ioan 2. 1. a 4. 4. a 5. 21. b Job 31. 24, 25. Salm 17. 14. a 49. 6, 7. a 52. 7. a 62. 10. Diar. 11. 28. a 18. 11. a 23. 5. Jer. 9. 23. Ezec. 28. 4, 5. Hab. 2. 9. Zeph. 1. 18. Luc 12. 16—21. a 16. 14. 1 Tim. 6. 17. Iago 5. 1—3.

25 Y mae [c] yn haws i gamel fyned trwy grai y nodwydd, nag i oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw.

c Jer. 13. 23. Mat. 7. 3—5. a 19. 24, 25. a 23. 24. Luc 18. 25.

26 A hwy a synnasant [d] yn ddirfawr, gan ddywedyd wrthynt eu hunain, [e] A phwy a all fod yn gadwedig?

d pen. 6. 51. a 7. 37. 2 Cor. 11. 23. e Luc 13. 23. a 18. 26. Act. 16. 31. Rhuf. 10. 9—13.

27 A'r Iesu, wedi edrych arnynt, a ddywedodd, [f] Gyd â dynion ammhosibl *yw*, ac nid gyd â Duw: [g] canys pob peth sydd bosibl gyd â Duw.

f Gen. 18. 13, 14. Num. 11. 21—23. 2 Bren. 7. 2. Zec. 8. 6. Mat. 19. 26. Luc 18. 27. g Job 42. 2. Jer. 32. 17, 27. Luc 1. 37. Phil. 3. 21. Heb. 7. 25. a 11. 19.

* Yn Mathew 19. 25, gwelwn yr achos o'r braw yma: sŷnu a ddywedir yno, a dywedyd "Pwy gan hyny a all fod yn gadwedig?" Tybiai y disgyblion fod golud yn arwydd o gariad ac ewyllys-da Duw, ac yn un o fendithion teyrnas y Messiah. † Nid mewn meddu cyfoeth mae y perygl; ond mewn ymddiried ynddo: a'r anhawsdra yw, meddu cyfoeth, a pheidio ymddiried ynddo. Gwel ychwaneg ar Math. 19. 16—26.

28 ¶ Yna y dechreuodd Pedr ddywedyd wrtho, [h] Wele, nyni a adawsom bob peth, ac a'th ddilynasom di.

h pen. 1. 16—20. Mat. 19. 27—30. Luc 14. 33. a 18. 28—30. Phil. 3. 7—9.

29 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd, Yn wir meddaf i chwi, [i] Nid oes neb a'r a adawodd dŷ, neu frodyr, neu chwïorydd, neu dad, neu fam, neu wraig, neu blant, neu diroedd, [k] o'm hachos i a'r efengyl,

i Gen. 12. 1—3. a 45. 20. Deut. 33. 9—11. Luc 22. 28—30. Heb. 11. 24—26. k pen. 8. 35. Mat. 5. 10, 11. a 10. 18. 1 Cor. 9. 23. Dat. 2. 3.

30 A'r ni dderbyn [l] y càn cy[...] yr awrhon y pryd hwn, dai, a [...] a chwïorydd, a mammau, a p[...] thiroedd, [m] * ynghyd âg erlid[...] yn y byd a ddaw, [n] fywyd tragy[...]

l 2 Cron. 25. 9. Salm 84. 11. Diar. 3. 9, [...] Mal. 3. 10. Mat. 13. 44—46. 2 Cor 6. 10. a 9. [...] 3. 8. 2 Thes. 2. 16. 1 Tim. 6. 6. 1 Ioan. 3. 1. D[...] 18. m Mat. 5. 11, 12. Ioan 16. 22, 23. Act. 5. [...] Rhuf. 5. 3. Iago 1. 2—4, 12. a 5. 11. 1 Pe[...] n Ioan 10. 23. Rhuf. 6. 23. 1 Ioan 2. 25.

31 Ond [o] llawer rhai cyntaf [...] ant ddiweddaf; a'r diweddaf [...] gyntaf.

o Mat. 8. 11. 12. a 19. 30. a 20. 16. a 21. 31 [...] 30, 40—47. a 13. 30. a 18. 11—14. Act. 13. 46—[...] 30—33.

Gwel y sylwadau ar Math. 19. [...] * "Yn nghyd âg erlidiau:" nid y[...] iau hyn ddim yn Mathew. Gellid [...] llen, "Er cael erlidiau;" ïe, yn n[...] lidiau; oblegid, "lle mae dyodde[...] amlhâu, mae diddanwch hefyd yn [...] 2 Cor. 1. 5. Mae yn wir nas gelli[...] addewid yn llythyrenol; ond fel [...] cyfeirio at fendithion annbraethol [...] chydwerth; yn mhlith pa rai, gel[...] cyfeillion crefyddol caredig a gw[...] Mŷn rhai ddarllen y geiriau uchod [...] erlidiau;" ond dywed eraill nas [...] geiriau gwreiddiol eu trôi felly.

32 ¶ Ac [p] yr oeddynt ar [...] yn myned i fynu i Jerusalem [...] oedd yr Iesu yn myned o'[...] hwynt: a [q] hwy a frawychas[...] fel yr oeddynt yn canlyn, [...] arnynt ofn. [r] * Ac wedi id[...] chefn gymmeryd y deuddeg [...] ddechreuodd fynegi iddynt [...] a ddigwyddent iddo ef:

p Mat. 20. 17. Luc 18. 31. q Zec. 3. [...] Ioan 11. 8, 16. r pen. 4. 34. Mat. 11. 25. a [...] 10. 23, 24.

33 *Canys* wele, yr ydym [...] myned i fynu i Jerusalem; [...] dyn a draddodir i'r arch-offei[...] i'r ysgrifenyddion; a hwy a[...] demniant ef i farwolaeth, ac a'[...] odant ef i'r Cenhedloedd:

s pen. 8. 31. a 9. 31. Mat. 16. 21. a 17. 22, [...] 19. Luc 9. 22. a 18. 31—33. a 24. 6, 7. [...] Mat. 26. 66. Act. 13. 27, 28. Iago 5. 6. [...] 27. 2. Luc 23. 1, 2, 21. Ioan 18. 28. a 19. 11. [...]

34 A hwy a'i [x] gwatwaran[...] a'i fflangellant, ac a [y] boerant [...] a'i lladdant: [z] a'r trydydd [...] adgyfyd.

x pen. 14. 65. a 15. 17—20, 29—31. Salm [...] 53. 3. Mat. 27. 27—44. Luc 22. 63—65. a 2[...] Ioan 19. 2, 3. y pen. 14. 65. Job 30. 10. E[...] 26. 67. z Salm 16. 10. Hos. 6. 2. Jona 1. 17[...] 12. 39, 40. 1 Cor. 15. 4.

* Dyma'r drydedd waith, o lei[...] glwydd Iesu rag-fynegi i'w ddisg[...] ei ddyoddefaint; ac mae efe y t[...] mynegi yn eglurach ac yn fanyla[...] un tro o'r blaen. Mae yn crybwyl[...] ei ddyoddefaint; yr arch-offeiriaid

,y cenedloedd, a Judas ei draddod-
t. Yna mae yn dangos doll ei ddy-
; ei draddodi, ei gondemnio, ei
i fflangellu, poeri arno, a'i ladd.
yn gwybod y pethau a ddygwydd-
yn Jerusalem, yr oedd yn myned
y yn hyf, ac yn blaenu ar ei ddis-
rhai oedd yn synu yn frawychus
nderfyniad a'i wroldeb, ac yn ofni
y byddent hwy eu hunain yn ag-
t wrth ei ganlyn ef. Dywed Luc,
ddeallodd ei ddisgyblion ddim o'r
dywedodd efe: ond yr oeddynt
erbyn yr amser i ddyfod; bu y
o les iddynt gwedi hyny, pan
cyflawni. Nid yw geiriau preg-
nyned ar goll i gyd, er nad ydynt
'n cael eu gwrando a'u credu.

A [a] daeth atto [b] Iago ac Ioan,
Zebedëus, gan ddywedyd,
[c] ni a fynnem wneuthur o
yr hyn a ddymunem.

20, &c. b pen. 1. 19, 20. a 5. 37. a 9. 2.
Sam. 14. 4—11. 1 Bren. 2. 16, 20.

tau a ddywedodd wrthynt,
ynnech i mi eu wneuthur i

1 Bren. 3. 5, &c. Ioan 15. 7.

ythau a ddywedasant wrtho,
i ni [e] eistedd, un ar dy dde-
'r llall ar dy aswy, [f] yn dy

19. 1 Bren. 22. 19. Salm 45. 9. a 110. 1.
t. 25. 31. Luc 24. 26. 1 Pedr 1. 11.

d yr Iesu a ddywedodd wrth-
wyddoch pa beth yr ydych
: a ellwch chwi [h] yfed o'r
r wyf fi yn ei yfed? a'ch
â'r bedydd y'm bedyddir

. 22. Jer. 45. 5. Mat. 20. 21, 22. Rhuf 8. 26.
pen. 14. 36. Salm 75. 8. Es. 51. 22. Jer. 25.
Luc 22. 42. Ioan 18. 11. i Luc 12. 50.

hwy a ddywedasant wrtho,
A'r Iesu a ddywedodd
Diau yr yfwch o'r cwppan
fi; ac y'ch bedyddir â'r
bedyddir finnau:

31. Ioan 13. 37. l Ioan 15. 20. Act. 12. 2.
. 1. 9.

d [m] eistedd ar fy neheulaw
y, nid eiddof fi ei roddi;
rhai y darparwyd.

23. a 25. 34. Ioan 17. 2, 24.

han glybu y deg, [n] hwy a
asant fod yn anfoddlawn
Iago ac Ioan.

13—36. Diar. 13. 10. Mat. 20. 24. Luc 22. 24.
Phil. 2. 3. Iago 4. 5, 6.

sylwadau ar yr hanes uchod yn
20—24. * Dywed Mathew i fam
bedeus ddyfod at yr Iesu gyda ei
Nid oes yn hyn ddim anghyson-
s; ond bod Mathew yn adrodd
Marc yn ei adael allan. Hefyd
dywedwn fod peth yn cael ei
wneyd genym ni ein hunain, a wnair gan
rywun arall drosom ni, ac ar ein deisyfiad.
Er bod y disgyblion yn methu a deall am
farwolaeth ac adgyfodiad Iesu yn yr adnodau
o'r blaen; eto, yr oeddynt yn sicr yn eu medd-
yliau, beth bynag a ddyoddefai efe, y deuai i'w
freniniaeth yn y diwedd: a hono yn un
ddaearol yn ol eu tyb hwy; am hyny chwen-
nychai y ddau frawd hyn gael bod yn nesaf
ato ef yn ei freniniaeth. † "Ond i'r rhai y
darparwyd gan fy Nhad," medd Mathew.

42 A'r Iesu a'u galwodd hwynt
atto, ac a ddywedodd wrthynt, [o] * Chwi
a wyddoch fod y rhai a dybir eu bod
yn llywodraethu ar y Cenhedloedd, yn
tra-arglwyddiaethu arnynt; a'u gwŷr
mawr hwynt yn tra-awdurdodi arnynt.

o Mat. 20. 25. Luc 22. 25. 1 Pedr 5. 3.

43 Eithr [p] nid felly y bydd yn eich
plith chwi: ond [q] pwy bynnag a
ewyllysio fod yn fawr yn eich plith,
bydded weinidog i chwi;

p Ioan 18. 36. Rhuf. 12. 2. q pen. 9. 35. Mat. 20.
26, 27. a 23. 8—12. Luc 9. 48. a 14. 11. a 18. 14. Ioan 13.
13—18. 1 Cor. 9. 19—23. Gal. 5. 13. 1 Pedr 5. 5, 6.

44 A phwy bynnag o honoch a
fynno fod yn bennaf, † bydded was i
bawb.

45 Canys [r] ni ddaeth Mab y dyn
i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, [s] ac
i roi ei einioes yn bridwerth dros lawer.

r Mat. 20. 28. Luc 22. 26, 27. Ioan 13. 14 Phil. 2. 5—8.
Heb. 5. 8. s Es. 53. 10—12. Dan. 9. 24, 26. 2 Cor. 5. 21.
Gal. 1. 13. 1 Tim. 2. 4—6. Tit. 2. 14. 1 Pedr 1. 19.

* Y rhai sydd yn llywodraethu ar y cen-
edloedd, maent yn derbyn elw a budd oddi
wrth eu deiliaid, ac yn cael eu gwasanaethu
a'u cynnal yn eu mawredd a'u gwychder
ganddynt: ond yn yr awdurdod a roddaf fi i
chwi a'ch olynwyr, bydd yn hollawl fel ar-
all; rhaid i chwi wasanaethu a gweini ar y
rhai y byddwch yn llywodraethu arnynt. A
pho uwchaf y caffoch eich derchafu mewn
mawredd ac awdurdod eglwysig, mwyaf i
gyd fydd baich y swydd a'r gwasanaeth a
orwedd arnoch, i weini i gyfreidiau eich holl
is-raddolion, a'u diwallu hwynt. † Mae
graddiaeth yma, nad ydys yn ei ystyried yn
gyffredin. Y gair gweinidog, yn yr adnod
o'r blaen, sydd enw a ellir ei roddi ar un-
rhyw ddyn a fyddo yn gweini ar eraill yn
achlysurol, neu ynte yn gyson mewn rhyw
wasanaeth neillduol; ond mae y gair a gyf-
ieithir yma "gwas," yn arwyddo un y byddo
ei holl waith yn gwasanaethu, a'r hwn yn
wir a fyddo yn eiddo a meddiant rhywun
arall fel caethwas. Ac mae y geiriau "i
bawb" hefyd yn chwanegu y graddiaeth, ac
yn darostwng gweinidog yr efengyl i sefyllfa
isel iawn. "Bydded was i *chwi*," medd
Mathew, yma "Bydded was i *bawb*."

46 ¶ A [t] hwy a ddaethant i Jericho.
Ac fel yr oedd efe yn myned allan o
Jericho, efe a'i ddisgyblion, a bagad
o bobl, * Bartimëus ddall, mab Tim-
ëus, oedd yn eistedd ar fin y ffordd,
[u] yn cardotta.

t Mat. 20. 29, &c. Luc 18. 35, &c. *u* Luc 16. 20, 22. Ioan 9. 8. Act. 3. 2, 3.

47 A phan glybu mai yr *x* Iesu o Nazareth ydoedd, efe a ddechreuodd lefain, a dywedyd, Iesu, *y* mab Dafydd, trugarhâ wrthyf.

x Mat. 2. 23. a 21. 11. a 26. 71. Luc 4. 16. a 18. 36, 37. Ioan 1. 46. a 7. 41, 52. a 19. 19. Act. 6. 14. *y* Es. 9. 6, 7. a 11. 1. Jer. 23. 5, 6. Mat. 1. 1. a 9. 27. a 12. 23. a 15. 22. a 20. 30. a 21. 9. a 22. 42—45. Act. 13. 22, 23. Rhuf. 1. 3, 4. Dat. 22. 16.

48 A *z* llawer a'i ceryddasant ef, i *geisio ganddo* dewi: *a* ond efe a lefodd yn fwy o lawer, Mab Dafydd trugarhâ wrthyf.

z pen. 5. 35. Mat. 19. 13. a 20. 31. Luc 18. 39. *a* pen. 7. 26—29. Gen. 32. 24—28. Jer. 29. 13. Mat. 15. 23—28. Luc 11. 5—10. a 18. 1, &c. Eph. 6. 18. Heb. 5. 7.

49 A'r Iesu *b* a safodd, ac a archodd ei alw ef. A hwy a alwasant y dall, gan ddywedyd wrtho, *c* Cymmer galon; cyfod: y mae efe yn dy alw di.

b Salm 86. 15. a 145. 8. Mat. 20. 32—34. Luc 18. 40. Heb. 2. 17. a 4. 15. *c* Ioan 11. 28.

50 Ond efe, *d* wedi taflu ei gochl ymaith, a gyfododd, ac a ddaeth at yr Iesu.

d Phil. 3. 7—9. Heb. 12. 1.

51 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho, *e* Beth a fynni i mi ei wneuthur i ti? A'r dall a ddywedodd wrtho, Athraw, caffael o honof fy ngolwg.

e adn. 36. 2 Cron. 1. 7. Mat. 6. 8. a 7. 7, 8. Luc 18. 41—43. Phil. 4. 6.

52 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, Dos ymaith: *f* dy ffydd a'th iachâodd. Ac yn y man *g* y cafodd efe ei olwg, *h* ac efe a ddilynodd yr Iesu ar hyd y ffordd.

f pen. 5. 34. Mat. 9. 22, 27—30. a 15. 28. Luc 7. 50. a 8. 48. *g* pen. 8. 25. Salm 33. 9. a 146. 8. Es. 29. 18, 19 a 35. 5. a 42. 16—18. Mat. 11. 5. a 12. 22. a 21. 14. Ioan 9. 5—7, 32, 39. Act. 26. 18. *h* pen. 1. 31. Luc 8. 2, 3.

Mewn darn o hanes eglur fel hyn, nid oes dim yn ddyrys ac eisiau ei eglurhau: heblaw hyny, yr ydys wedi sylwi eisoes ar yr un mater yn Math. 20. 29—34. * Dywed Mathew fod dau ddeillion, ond nid yw yn enwi yr un o honynt: un a grybwylla Luc 18. 35, yr un modd a Marc, ond nid yw efe yn ei enwi. Nid oes yma ddim anghysondeb; mae yn ddiammau bod yno ddau fel y dywed Mathew, ond bod un o'r ddau mewn rhyw ystyr yn fwy nodedig na'r llall, ac am hyny yn cael ei grybwyll gan Marc a Luc, heb sôn dim am y llall. Gwel yn mhellach ar Mathew, fel y soniwyd uchod.

PEN. XI.

Crist yn marchogaeth i Jerusalem, &c.

AC *a* wedi eu dyfod yn agos i Jerusalem, i Bethphage a * Bethania, *b* hyd fynydd yr Olew-wydd, *c* efe a anfonodd ddau o'i ddisgyblion,

a Mat. 21. 1. Luc 19. 29. *b* pen. 13. 3. 2 Sam. 15. 30. Zec. 14. 4. Mat. 24. 3. a 26. 30. Ioan 8. 1. Act. 1. 12. * Gwel ar pen. 6. 7. a 14. 13.

* Nid yw Mathew 21. 1, yn sôn di Bethania: tref Lazarus, Mair, a Marth oedd, Ioan 11. 1, tua phymtheg ystad, agos i ddwy filltir o Jerusalem, Ioan 1 O ryw fan yn agos i Bethania yr esg Iesu i'r nef, Luc 24. 50. Ond tybia rh darn o fynydd yr Olewydd a feddyli wrth Bethania, yn hytrach na'r dref, Bethphage megys pentref cydiol â Jer yn nghwr pellaf pa un yr oedd Bethan y rhan hyny o'r mynydd a elwid fell wrth dref Bethania, yn dechreu.

2 Ac a ddywedodd wrthynt, *d* ymaith i'r pentref *sydd* gyferb chwi: ac yn y man wedi y del mewn iddo, chwi a gewch ebol ei rwymo, † ar yr hwn nid eisted neb; gollyngwch ef yn rhydd, wch ymaith.

d Mat. 21. 2, 3. Luc 19. 30, 31.

* Mae Mathew 21. 2, yn sôn am ebol; nid yw yr efengylwyr eraill dim ond am yr ebol: asynyn, med 12. 14. † Yr oedd y paganiaid, wrth natur, yn arfer defnyddio pethau at aeth crefyddol, na ddefnyddiasid er blaen at unrhyw wasanaeth cyffredin. y Philistiaid, wrth ddanfon yr arch fèn newydd, yn cael ei thỳnu gan ddwy ffith, y rhai nid aethai iau arnynt, 1 Sa Yr oedd rhagwybodaeth fanol fel hyn nifer o bethau bychain a damweiniol, au yn synu y cenadon yn fawr, ac y ernid i ffydd y disgyblion oll. Dygwy llawer o bethau cyffelyb i hyn ychydi Iesu ddyoddef, y rhai a'u hystyried golygiad hyn, ydynt neillduol o ardde

3 Ac os dywed neb wrthych ham y gwnewch hyn? dywe *e* * Am fod yn rhaid i'r Argl wrtho; *f* ac yn ebrwydd efe a'i d yma.

e Salm 24. 1. Act. 10. 36. 2 Cor. 8. 9. He *f* pen. 14. 15. 1 Cron. 29. 12—18. Salm 110. 3.

4 A hwy a aethant ymaith, gawsant yr ebol yn rhwym w drws oddi allan, mewn croes-f ac a'i gollyngasant ef yn rhydd.

g Mat. 21. 6, 7. a 26. 19. Luc 19. 32—34. Heb. 11. 8.

5 A rhai o'r rhai oedd yn yno a ddywedasant wrthynt, I wnewch chwi, yn gollwng yr e rhydd?

6 A hwy a ddywedasant w fel y gorchymynasai yr Iesu: † a adawsant iddynt fyned ymaith

Sylwyd eisoes ar yr hanes uchod y 21. * "I'r Arglwydd:" nis gwyddon man lle mae y gair (*o Curios*) yn ddefnyddio fel hyn gyda'r bannod, ac enw na rhagenw, i lefaru am neb ar yr Arglwydd Iesu; oddigerth pan ei d ier i lefaru am y Duw gogoneddus y † Cafodd y disgyblion bob peth fel y

Iesu; ac eto, digon gwân oedd eu
vynt ynddo ef hyd ar ol ei adgyfod-
rw. Tebygid fod tair gradd yn ffydd
yr y dyddiau hyny:—1. Credent fod
brophwyd mawr, ac wedi derbyn
wr gan Dduw. 2. Addefent ef fel
fel Mab Dafydd; ac, ynawr ac eil-
ywedent ambell i air, fel pe byddent
ei fod ef yn Fab Duw. 3. Ac yn olaf,
daethant i grediniaeth gadarn ei fod
r Dduw, yn gystal a dyn.

hwy a ddygasant [h] yr ebol at
, [i] ac a fwriasant eu dillad arno;
a eisteddodd arno.

9. 9. M 21. 4, 5. Luc 19. 35. *i* 2 Bren. 9.
7, 8. Luc 19. 36. Ioan 2. 12—16.

llawer a daenasant eu dillad ar
ffordd: ac eraill a [k] dorrasant
o'r gwŷdd, ac a'*u* taenasant ar
d.

23. 40.

rhai oedd yn myned o'r blaen,
oedd yn dyfod ar ol, a lefas-
ddywedyd, [l] Hosanna: † Ben-
fyddo yr hwn sydd yn dyfod
yr Arglwydd.

118. 25, 26. Mat. 21. 9. a 23. 39. Luc 19. 37, 38.
a 19. 15.

Bendigedig *yw* [m] y deyrnas sydd
od yn enw Arglwydd ein tad
l: Hosanna [n] yn y goruchaf.

6, 7. Jer. 33. 15—17, 26. Esec. 34. 23, 24. a 37.
. 3. 5. Am. 9. 11, 12. Luc 1. 31—33. *n* Salm
3. 14. a 19. 38—40.

edd yr Arglwydd wedi gwahardd
n Israel, Deut. 17. 16. a phan ddarfu
m, thywysogion eraill ar ei ol ef,
neirch, hwy gawsant eu ceryddu
ophwydi a'u cospi gan Dduw, (gwel
. 7. a 31. 1. a Hos. 14. 3.) Yr oedd
Dwyrain yn fwy, ac yn harddach
aid, nag asynod ein gwlad ni; a
dynion enwocaf, ac ar yr achlysur-
af nodedig, yn marchogaeth arnynt.
n. 22. 3. Exod. 4. 10. Barn. 5. 10. a
Sam. 16. 2. a 17. 23. a 19. 26. March-
ydd ar fules, a gorchymynodd i Solo-
eyd yr un modd ar ddydd ei goron-
en. 1. 33, 34. Felly mae yr holl
geisiwyd ei wneyd o'r hanes uchod
Iachawdwr, yn syrthio ar bennau y
watwarant y pethau ni ddeallant.
ymddangos bron yn wyrth, bod ebol
lly yn cymmeryd ei farchogaeth yn
gan yr Arglwydd Iesu. † Heblaw
y brophwydoliaeth yn Zech. 9. 9,
our debyg bod y Cyfryngwr yn bwr-
ro hwn i ddangos mai efe oedd y
osododd Duw ar Sion ei fynydd
d: ac hefyd i ddangos nad oedd ei
th ef ddim o'r byd hwn: pe buasai,
roesaw a gweinyddiad mwy rhwysg-
lo. Ni osododd neb y tro hwn yn ei
l hôniad i freniniaeth.

A'r [o] Iesu a aeth i mewn i Jeru-
ac i'r deml: * ac wedi iddo ed-
r bob peth o'i amgylch, a *hi*
weithian yn hwyr, [p] efe a aeth allan i
Bethania gyd â'r deuddeg.

o Mal. 3. 1. Mat. 21. 10—12, 14—16. Luc 19. 41—45.
p Mat. 21. 17. Luc 21. 37, 38. Ioan 8. 1, 2.

12 ¶ A [q] thrannoeth, wedi iddynt
ddyfod allan o Bethania, [r] yr oedd
arno chwant bwyd.

q Mat. 21. 18. *r* Mat. 4. 2. Luc 4. 2. Ioan 4. 6, 7,
31—33. a 19. 28. Heb. 2. 17.

13 Ac [s] wedi iddo ganfod o hirbell
ffigysbren âg arno ddail, efe a aeth *i*
[t] *edrych* a gaffai ddim arno. A phan
ddaeth atto, ni chafodd efe ddim ond
dail: † canys nid oedd amser ffigys.

s Mat. 21. 19. Luc 13. 6—9. *t* Ruth 2. 3. 1 Sam. 6. 9.
Luc 10. 31. a 12. 6, 7.

14 A'r Iesu a attebodd ac a ddy-
wedodd wrtho, [u] Na fwyttäed neb
ffrwyth o honot byth mwy. A'i ddis-
gyblion ef a glywsant.

u adn. 20, 21. Es. 5. 5, 6. Mat. 3. 10. a 7. 19. a 13. 33—
35. 21. 19, 20, 33, 44. Ioan 15. 6. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—
31. 2 Pedr 2. 20—22. Dat. 22. 11.

15 ¶ A hwy a ddaethant i Jerusa-
lem. [x] A'r Iesu a aeth i'r deml, ac a
ddechreuodd fwrw allan y rhai a
werthent ac a brynent yn y deml; ac
a ymchwelodd [y] drestlau yr arianwyr,
a chadeiriau y gwerthwyr colommenod:

x Mat. 21. 12—16. Luc 19. 45, 46. Ioan 2. 13—17.
y Deut. 14. 25, 26.

16 Ac ni adawai *efe* i neb ddwyn
llestr trwy y deml.

17 Ac efe a'u dysgodd, gan ddywed-
yd wrthynt, [z] Onid yw yn ysgrifened-
ig, Y gelwir fy nhŷ i yn dŷ gweddi
i'r holl genhedloedd? ond chwi a'i
gwnaethoch yn [a] ogof lladron.

z 1 Bren. 8. 41—43. Es. 56. 7. a 60. 7. Luc 19. 46.
a Jer. 7. 11. Hos. 12. 7. Ioan 2. 16.

18 A'r ysgrifenyddion a'r arch-off-
eiriaid a glywsant *hyn*, [b] ac a geisias-
ant pa fodd y difethent ef: canys yr
oeddynt [c] yn ei ofni ef, am fod yr holl
bobl yn [d] synnu oblegid ei athraw-
iaeth ef.

b pen. 3. 6. a 12. 12. a 14. 1, 2. Es. 49. 7. Mat. 21. 15,
38, 39, 45, 46. 26. 3, 4. Luc 19. 47. Ioan 11. 53—57.
c adn. 32. pen. 6. 20. 1 Bren. 18. 17, 18. a 21. 20. a 22. 8,
18. Mat. 21. 46. Act. 24. 25. Dat. 11. 5—10. *d* pen. 1. 22.
Mat. 7. 28. Luc 4. 32. Ioan 7. 46.

19 A [e] phan aeth hi yn hwyr, efe a
aeth allan o'r ddinas.

e adn. 11. Luc 21. 37. Ioan 12. 36.

* Mae yn anodd meddwl na wnaeth Crist
ddim ond "edrych ar bob peth o'i amgylch"
y diwrnod cyntaf yr aeth efe i Jerusalem; a
dywed Mathew yn amlwg iddo fyned i mewn
i deml Dduw, bwrw allan bawb a'r oedd yn
gwerthu ac yn prynu, dymchwel byrddau y
newidwyr arian, a chadeiriau y rhai oedd yn
gwerthu colommenod, ac iachâu cloffion a
deillion yno, ac oll y diwrnod cyntaf, cyn
iddo felltithio y ffigysbren bore dranoeth.
Ond yn yr adnodau uchod, dywed Marc mai

tranoeth y gwnaeth efe y pethau a enwyd, ar ol melltithio y ffigysbren; yr hyn sydd yn peri bod y ddau efengylwr yn ymddangos yn anghyson â'u gilydd. I gysoni yr anghytundeb ymddangosiadol hyn, gellid sylwi yn un peth, nad yw yr efengylwyr ddim bob amser yn gofalu am osod i lawr drefn *amser* yn fanol iawn; ond yn adrodd y *pethau* a wnaed gan Iesu, heb fod yn ofalus iawn am y *pryd* y gwnaed hwynt. Tybir hefyd iddo wneyd yr un pethau ddwywaith, sef ar y ddau ddiwrnod; a bod Mathew yn crybwyll y diwrnod cyntaf, heb sôn am yr ail, a Marc yn crybwyll yr ail, heb sôn am y cyntaf. Mae yn bur debygol mai felly yr oedd: er bwrw y prynwyr a'r gwerthwyr allan y diwrnod cyntaf, yr oedd yn dra naturiol iddynt ddyfod yno dranoeth; ac mòr naturiol i Grist eu bwrw allan dranoeth: gwnaeth felly dair blynedd cyn y tro hwn, sef y pasg cyntaf o'i weinidogaeth, Ioan 2. 13—17. † Gwaeth nac ofer fyddai chwyddo y gwaith hwn, a phoeni y darllenydd, â'r holl ddehongliadau a roddir ar y geiriau "Canys nid oedd amser ffigys:" nid oedd amser *casglu* ffigys, yw meddwl y geiriau; fel "amser ffrwythau" yn Math. 21. 34, sef amser casglu ffrwythau, yn sicr. Mae ffrwyth y ffigysbren yn ymddangos o flaen y dail; gwelodd Iesu ddail ar y ffigysbren hwn, am hyny yr oedd yn naturiol iddo ddisgwyl cael ffrwyth arno; gan fod y ffigysbren wedi deilio, heb ddim ffrwyth arno, ac amser casglu y ffrwythau heb ddyfod, nid oedd gwiw disgwyl ffrwyth arno mwyach y tymmor hwnw. Y ddau beth uchod sydd yn unig yn ddyrys yn yr adnodau hyn, gweled y darllenydd ychwaneg yn Mathew 21.

20 ¶ A'r bore, wrth fyned heibio, [f] hwy a welsant y ffigysbren wedi crino o'r gwraidd.

[f] Gwel ar adn. 14. Job 18. 16, 17. a 20. 5—7. Es. 5. 4. a 40. 24. Mat. 13. 6. a 15. 13. a 21. 19, 20. Ioan 15. 6. Heb. 6. 8. Jud. 12.

21 * A Phedr, wedi adgofio, a ddywedodd wrtho, Athraw, wele, y ffigysbren a [g] felldithiaist, wedi crino.

[g] Diar. 3. 33. Zec. 5. 3, 4. Mat. 25. 41. 1 Cor. 16. 22.

22 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [h] † Bydded gennych ffydd yn Nuw.

[h] pen. 9. 23. 2 Cron. 20. 20. Salm 62. 8. Es. 7. 9. Ioan 14. 1. Tit. 1. 1.

23 Canys yn wir yr wyf yn dywedyd i chwi, [i] Pwy bynnag a ddywedo wrth y mynydd hwn, Tynner di ymaith, a bwrier di i'r môr; [j] ac nid ammheuo yn ei galon, ond credu y daw i ben y pethau a ddywedo efe; [k] beth bynnag a ddywedo, a fydd iddo.

[i] Mat. 17. 20. a 21. 21, 22. Luc 17. 6. 1 Cor. 13. 2. [j] Mat. 14. 31. Rhuf. 4. 18—25. Heb. 11. 17—19. Iago 1. 5, 6. [k] Salm 37. 4. Ioan 14. 13. a 15. 7.

Gwel ar Math. 21. 20. * Prif amcan yr Arglwydd Iesu yn melltithio y ffigysbren hwn, yn ol meddwl rhai oedd, dangos i'w ddisgyblion drwy gysgod, y farn a ddeuai ar y genedl Iuddewig am ei diffrwythder, yn nghyd â'r canlyniad o ddiffrwythder ysbrydol pawb. Ond tybia eraill mai ei amcan oedd, yn gyntaf, *dangos ei allu* dwyfol ei hun, ac yn ail, dangos i'w bobl nerth ac effaith ffydd hyny mae yn gorchymyn i'w ddisgyb ganddynt ffydd yn Nuw: hyny yw cadarn yn ei allu a'i wirionedd ef, yn uogi hwynt i gyflawni y pethau a ent arnynt eu gwneyd yn ei enw ef.

24 Am hynny meddaf i [l] Beth bynnag oll a geisioch * weddïo, † credwch y derby ac efe fydd i chwi.

[l] Mat. 7. 7—11. a 18. 19. a 21. 22. Luc 11. 1—8. Ioan 16. 23—27. Iago 5. 15—18. 1 Ioan 3. 22

25 A phan [m] safoch i [n] ‡ maddeuwch, o bydd gennyc yn erbyn neb; ‖ fel y madde Tad yr hwn sydd yn y nef chwithau eich camweddau.

[m] Zec. 3. 1. Luc 18. 11. Dat. 11. 4. [n] Ma 15. a 18. 23—35. Luc 6. 37. Eph. 4. 32. Col. 2. 13.

26 Ond os chwi ni fadd eich Tad yr hwn sydd yn y ni faddeu chwaith eich cam chwithau.

Sylwyd ar athrawiaeth yr adnoda blaen: gwel Math. 6. 14. a 7. 7. a 21 ddyledswydd a orchymynir yma yw † yn ail, credu y derbyniwn yr hyn y om am dano: ‡ yn drydydd, gwedd ysbryd maddeugar: ‖ Yn olaf, bo obaith da a hyderus am faddeuant edd ein hunain. Y pethau uchod addysgiadau sydd i *ni* yn y geiria ostolion yr oeddynt yn wahanol; fe eirio at y cynnorthwyon gwyrthiol iddynt hwy weddïo am danynt.

27 ¶ A hwy a ddaethant d i Jerusalem: ac [o] fel yr oedd rhodio yn y deml, yr [p] * arc iaid, a'r ysgrifenyddion, a'r iaid, a ddaethant atto,

[o] Mal. 3. 1. Mat. 21. 23—27. Luc 20. 1—8. a 18. 20. [p] pen. 14. 1. Salm 2. 1—5. Act. 4

28 ‡ Ac a ddywedasant [q] Trwy ba awdurdod yr wy gwneuthur y pethau hyn? a roddes i ti yr awdurdod hon thur y pethau hyn?

[q] Ex. 2. 14. Num. 16. 3, 13. Act. 7. 27,

* Tybir fod "arch-offeiriaid" yn an wl, y rhai mwyaf enwog o deulu blaenoriaid y gwahanol ddospart offeiriaid, &c. † Yr henuriaid mae oedd aelodau y Cyngor, neu y Se yn Jerusalem; iddynt hwy yn ben ynai sylwi ar ymddygiad Crist y deml. ‡ Daeth torf fawr o'r rhai debyg ato ef, gan feddwl ei fraw dal arno os caent ryw gyfle i hyny adroddion ef.

29 A'r Iesu a attebodd ac wedodd wrthynt, [r] A minnau i chwithau un gair; ac atte a mi a ddywedaf i chwi

awdurdod yr wyf yn gwneuthur y pethau hyn.

r Es. 52. 13. Mat. 21. 24. Luc 20. 2–8.

30 [s] Bedydd Ioan, ai o'r nef yr oedd, ai o ddynion? attebwch fi.

s pen. 1. 1–11. a 9. 13. Mat. 3. Luc 3. 1–20. Ioan 1. 6–15–36. a 3. 25–36.

31 Ac ymresymmu a wnaethant wrthynt eu hunain, gan ddywedyd, Os dywedwn, O'r nef; efe a ddywed, [t] Paham gan hyny na chredech iddo?

t Mat. 11. 7–14. a 21. 25–27, 31, 32. Ioan 1. 15, 29, 34, a 3. 29–36.

32 Eithr os dywedwn, o ddynion; yr oedd arnynt ofn y bobl: [x] canys pawb oll a gyfrifent Ioan mai prophwyd yn ddïau ydoedd.

u pen. 6. 20. a 12. 12. Mat. 14. 5. a 21. 46. Luc 20. 19. 2. 1. Act. 5. 26. x Mat. 3. 5. a 21. 31, 32. Luc 7. 26. 9. a 20. 6–8. Ioan 10. 41.

33 A hwy a attebasant ac a ddywedasant wrth yr Iesu, [y] Ni wyddom ni. A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt hwythau, [z] Ac ni ddywedaf finnau i chwithau trwy ba awdurdod yr wyf yn gwneuthur y pethau hyn.

y Es. 6. 9, 10. a 29. 9–14. a 42. 19, 20. a 56. 10. Jer. 5. 4. Hos. 4. 6. Mal. 2. 7, 8. Mat. 15. 14. a 23. 16–26. a 3. 19. Rhuf. 1. 18–22, 28. 2 Cor. 3. 15. a 4. 3, 4. Tim. 3. 10–12. z Job 5. 13. Diar. 26. 4, 5. Mat. 16. 4. 2. 7. Luc 20. 7, 8. a 22. 66–69. Ioan 9. 27.

Sylwyd ar hyn yn Math. 21. 24–27. Cyfrifai pawb Ioan yn brophwyd; am hyn pe gwadasai y rhai hyn ef, yr oedd arnynt ofn y bobl: ped addefasent ei fedydd, buasent yn condemnio eu hunain, am na chredasent iddo. Rhwng y ddau beth, gwell ganddynt hefnas gwyddent, ac felly rhoi cyfle i Grist ddio eu hateb.

PEN. XII.

Dammeg y winllan.

AC [a] efe a ddechreuodd ddywedyd wrthynt ar ddammegion. [b] * Gwr a blannodd winllan, [d] ac a ddododd gae o'i hamgylch, ac a gloddiodd *le i'r* gwin-gafn, ac a adeiladodd dŵr, [e] ac a gosododd hi allan i lafurwyr, [f] ac a aeth oddi cartref.

a pen. 4. 2, 11–13, 33, 34. Ezec. 20. 49. Mat. 13. 10–13, 35. a 21. 28–33. a 22. 1–14. Luc 8. 10. b Mat. 21. 33–40. Luc 20. 9–15. c Salm 80. 8–16. Es. 5. 1–4. Jer. 2. 21. Luc 13. 6–9. Ioan 15. 1–8. Rhuf. 11. 17–24. d Es. 5. 2. Salm 78. 68, 69. a 147. 19, 20. Ezec. 20. 12, 19–20. Act. 7. 38, 46, 47. Rhuf. 3. 1, 2. a 9. 4, 5. a 9. 11, 12. Es. 7. 23. f pen. 13. 34. Mat. 25. 14. 15. 13. a 19. 12.

2 Ac efe a anfonodd [g] was [h] mewn amser at y llafurwyr, i dderbyn gan y llafurwyr o ffrwyth y winllan.

g Barn. 6. 8–10. 2 Bren. 17. 13. 2 Cron. 36. 15. Esra. 9. Jer. 25. 4, 5. a 35. 15. a 44. 4. Zec. 1. 3–6. a 7. 7. Heb. 1. h Salm 1. 3. Mat. 21. 34. Luc 20. 10.

3 A [i] hwy a'*i* daliasant *ef*, ac a'i baeddasant, [k] ac a'*i* gyrrasant ymaith yn wag-*law*.

i 1 Bren. 18. 4, 13. a 19. 10, 14. a 22. 27. 2 Cron. 16. 10. a 24. 19–21. a 36. 16. Neh. 9. 26. Jer. 2. 30. a 20. 2. a 26. 20–24. a 29. 26. a 37. 15, 16. a 38. 4–6. Mat. 23. 34–37. Luc 11. 47–51. a 13. 33, 34. Act. 7. 52, 59. 1 Thes. 2. 15. Heb. 11. 36, 37. k Jer. 44. 4, 5, 16. Dan. 9. 10, 11. Zec. 7. 9–12. Luc 20. 10–12.

4 A thrachefn yr anfonodd efe attynt was arall: a hwnnw y taflasant gerrig atto, ac yr archollasant *ei* ben, ac a'*i* gyrrasant ymaith yn ammharchus.

5 A thrachefn yr anfonodd efe un arall; [l] a hwnnw a laddasant: a llawer eraill; gan faeddu rhai, a lladd y lleill.

l pen. 9. 13. Mat. 5. 12. a 21. 35, 36. a 23. 6. Luc 6. 22, 23, 26.

6 Am hynny etto, a chanddo [m] un mab, [n] ei anwylyd, efe a anfonodd hwnnw hefyd attynt yn ddiweddaf; gan ddywedyd, [o] Hwy a barchant fy mab i.

m Salm 2. 7. Mat. 1. 23. a 11. 27. a 26. 63. Ioan 1. 14, 18, 34, 49. a 3. 16–18. 1 Ioan 4. 9. a 5. 11, 12. n pen. 1. 11. a 9. 7. Gen. 22. 2, 12. a 37. 3, 11–13. a 44. 20. Es. 42. 1. Mat. 3. 17. a 17. 5. Luc 3. 22. a 9. 35. Ioan 3. 35. o Salm 2. 12. Ioan 5. 23. Heb. 1. 6. Dat. 5. 9–12.

7 Ond y llafurwyr hynny a ddywedasant yn eu plith eu hunain, [p] Hwn yw yr etifedd; deuwch, lladdwn ef, a'r etifeddiaeth fydd eiddom ni.

p adn. 12. Gen. 3. 15. a 37. 20. Salm 2. 2, 3. a 22, 12–15. Es. 49. 7. a 53. 7, 8. Mat. 2. 2–13, 16. Ioan 11. 47–50. Act. 2. 23. a 5. 28. a 7. 52. a 13. 27, 28.

8 A hwy a'*i* daliasant ef, ac a'*i* lladdasant, ac [q] a'*i* bwriasant allan o'*r* winllan.

q Mat. 21. 33, 39. Luc 20. 15. Heb. 13. 11–13.

9 Beth [r] gan hynny a wna arglwydd y winllan? [s] efe a ddaw, ac a ddifetha y llafurwyr, [t] ac a rydd y winllan i eraill.

r Mat. 21. 40, 41. s Lef. 26. 15–18, 23, 24, 27, 28. Deut. 4. 26, 27. a 28. 15, &c. 61. Jos. 23. 15. Es. 5. 5–7. Dan. 9. 26, 27. Zec. 13. 7–9. Mat. 3. 9–12. a 12. 45. a 22. 7. a 23. 34–38. Luc 19. 27, 42–44. a 20. 15, 16. t Es. 29. 17. a 32. 15, 16. a 65. 15. Mal. 1. 11. Mat. 8. 11–13. a 21. 43. Act. 13. 46–48. a 28. 23–28. Rhuf. 9. 30–33. a 10. 20, 21. a 11. 1, &c.

10 [u] Oni ddarllenasoch yr ysgrythyr hon? [x] Y maen a wrthododd yr adeiladwyr, *hwn* a wnaethpwyd yn ben y gongl.

u adn. 26. pen. 2. 25. a 13. 14. Mat. 12. 3. a 19. 4. a 21. 16. a 22. 31. Luc 6. 3. x Salm 118. 22, 23. Es. 28. 16. Mat. 21. 42. Luc 20. 17, 18. Act. 4. 11, 12. Rhuf. 9. 33. Eph. 2. 20–22. 1 Pedr 2. 7, 8.

11 Hyn [y] a wnaethpwyd gan yr Arglwydd; a rhyfedd yw yn ein golwg ni.

y Num. 23. 23. Hab. 1. 5. Act. 2. 12, 32–36. a 3. 12–16. a 13. 40, 41. Eph. 3. 8–11. Col. 1. 27. 1 Tim. 3. 16.

12 A hwy a geisiasant ei ddala ef; [z] ac yr oedd arnynt ofn y dyrfa: † canys hwy [a] a wyddent mai yn eu herbyn hwy y dywedasai efe y ddammeg: a hwy a'i gadawsant ef, ac a aethant ymaith.

z pen. 11. 18, 32. Mat. 21. 26, 45, 46. Luc 20. 6, 19. Ioan 7. 25, 30, 44. a 2 Sam. 12. 7, &c. 1 Bren. 20. 39–41. a 21. 17–27.

Adroddir y ddammeg hon gan Mathew 21.

33—46: a chan Luc 20. 9—18. * Yr eglwys Iuddewig oedd y winllan yma, fel yn Isaiah 5. 1—7. yr hon a ganodd Duw o amgylch â'i ragluniaeth, ac a'i cynnysgaethodd â phob moddion angenrheidiol er dwyn ffrwyth. Y llafurwyr oedd blaenoriaid yr eglwys, y gweision a ddanfonwyd i dderbyn y ffrwythau oedd y gwir brophwydi, 2 Cron. 36. 16, a'r mab a ddanfonwyd yn olaf oedd Crist, y Messiah. Mae y rhan olaf o'r ddammeg yn brophwydol, yn rhag-fynegi yr hyn a wnaid i'r Mab, ac hefyd dinystr yr eglwys a'r genedl Iuddewig, mynediad yr efengyl i blith y cenedloedd, y rhai a'i derbynient hi, a'r Cyfryngwr drwyddi, yn fwy rhwydd na'r Iuddewon; ac fel hyny y byddai efe yn Ben i eglwys lawer lliosocach a mwy gogoneddus yn ol prophwydoliaeth a addefid gan yr Iuddewon eu hunain, Salm 118. 22. † Gwyddai yr archoffeiriaid a'r henuriaid mai yn eu herbyn hwy y llefarodd Iesu y ddammeg hon; ac nid oedd ryfedd, oblegid yn ol yr adroddiad yn Math. 21. 43, dywedodd Iesu hyny wrthynt yn hollawl amlwg. Gwel ar Math. 21. 33—46.

13 ¶ A [b] hwy a anfonasant atto rai o'r Phariseaid, ac o'r [c] Herodianiaid, i'w * rwydo ef yn ei ymadrodd.

b Salm 38. 12. a 56. 5, 6. a 140. 5. Es. 29. 21. Jer. 18. 18. Mat. 22. 15, 16. Luc 11. 54. a 20. 20. *c* pen. 3. 6. a 8. 15. Mat. 16. 6.

14 Hwythau, pan ddaethant, a ddywedasant wrtho, [d] Athraw, [e] ni a wyddom dy fod di yn eirwir, ac [f] nad oes arnat ofal rhag neb: [g] canys nid wyt ti yn edrych ar wyneb dynion, ond yr wyt yn dysgu ffordd Duw mewn gwirionedd: [h] † Ai cyfreithlawn rhoi teyrnged i Cesar, ai nid *yw*? a roddwn, ai ni roddwn *hi*?

d pen. 14. 45. Salm 12. 2—4. a 55. 21. a 120. 2. Diar. 26. 23—26. Jer. 42. 2, 3, 20. *e* Ioan 7. 18. 2 Cor. 2. 17. a 4. 2. a 5. 11. 1 Thes. 2. 4. *f* Deut. 33. 9, 10. 2 Cron. 18. 13. Es. 50. 7—9. Jer. 15. 19—21. Ezec. 2. 6, 7. Mica 3. 8. 2 Cor. 5. 16. Gal. 1. 10. a 2. 6, 11—14. *g* Ex. 23. 2—6. Deut. 16. 19. 2 Cron. 19. 7. *h* Ezra 4. 12, 13. Neh. 9. 37. Mat. 17. 25—27. a 22. 17. Luc 20. 22. a 23. 2. Rhuf. 13. 6, 7.

15 Ond efe, [i] gan wybod eu rhagrith hwynt, a ddywedodd wrthynt, [k] Paham y temtiwch fi; dygwch i mi geiniog, fel y gwelwyf *hi*.

i Mat. 22. 18. Luc 20. 23. Ioan 2. 24, 25. a 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23. *k* pen. 10. 2. Ex. 17. 2. Act. 5. 9. 1 Cor. 10. 9.

16 A hwy a'*i* dygasant. Ac efe a ddywedodd wrthynt, Eiddo pwy *yw* y [l] ddelw hon a'r argraff? A hwy a ddywedasant wrtho, Eiddo Cesar.

l Mat. 22. 19—22. Luc 20. 24—26. 2 Tim. 2. 19. Dat. 3. 12.

17 ‡ A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [m] Rhoddwch yr eiddo Cesar i Cesar, [n] a'r eiddo Duw i Dduw. [o] A rhyfeddu a wnaethant o'i blegid.

m Diar. 24. 21. Rhuf. 13. 7. 1 Pedr 2. 17. *n* adn. 30. Diar. 23. 26. Act. 4. 19, 20. Rhuf. 6. 13. a 12. 1. 1 Cor. 6. 19, 20. 2 Cor. 5. 14, 15. *o* Job 5. 12, 13. Mat. 22. 22, 33, 46. 1 Cor. 14. 24, 25.

Cyfeiriwn y darllenydd eto at y sylwadau a wnair ar gynnwysiad yr adnodau uchod Math. 22. 15—22. Dywed Josephus i J... y Galilead annog y bobl i wrthryfel, ga... ddywedyd wrthynt mai Duw oedd eu h... Dywysog hwy, ac na ddylent addef yr ... dyn felly; bod talu teyrnged pan ei gofyn... ganddynt hwy, yn broffes amlwg o gaethiw... a gwarogaeth; ac ei bod yn ddyledswydd ar... nynt hwy i amddiffyn eu rhyddid. Tr... hyn efe a gododd derfysg a gwrthryfel maw... yn mhlith yr Iuddewon, ac a fu yn achos ... ddrygau aneirif i'r genedl. Efallai bod y phariseaid a'r Herodianiaid yn drwg-dyb... fod Iesu o'r blaid hono, ac yn fwy felly am y gelwid ef yn Galilead. * Rhwydo fel y by... helwyr yn ceisio dal eu helwriaeth yn ... maglau. † Pe dywedasai, cyfreithlawn, dy... wedasent hwythau ei fod yn anffyddlawn i'r genedl; pe dywedasai, Anghyfreithlawn, h... asent yn ei gyhuddo o anffyddlondeb i Cesar ... ped atebasai y naill ffordd neu y llall, buasen... yn beio arno am ryfygu cymmeryd arno ei hun benderfynu y pwnc. ‡ Atebodd ... Harglwydd mewn doethineb, ac ar yr ... pryd mewn mwyneidd-dra doethineb, ... rhoddodd ateb addysgiadol iawn i ofyniad ... cecrus: ond gan i ni sylwi ar y geiriau ... blaen, afraid manylu yma eto.

18 ¶ [p] Daeth y Saduceaid hefyd atto, y rhai [q] a ddywedant nad oes adgyfodiad; a gofynasant iddo, ga... ddywedyd,

p Mat. 22. 23, &c. Luc 20. 27, &c. *q* Act. 4. 1, 2. ... 23. 6—9. 1 Cor. 15. 13—18. 2 Tim. 2. 18.

* Cafodd y Saduceaid eu henw, mae'n ... bygol, oddi wrth un Sadoc, disgybl i Antig... Sochœus. Dywedir mai yr achos o'u cyf... iornad oedd, bod eu hathraw yn dysgu ... ynt, na ddylent wasanaethu Duw fel gweis... am gyflog. Oddi ar hyny adeiladasant hwythau eu hathrawiaeth, nad oes dim adgyfodiad, na dim gwobrau na chospedigaeth... mewn byd i ddyfod. Gwadent adgyfodiad y corph, anfarwoldeb yr enaid, bodoliaeth ... elion ac ysbrydion, Act. 23. 8, priodolent bob peth i ewyllys rydd, gan wadu tynged ... faeth; gwrthodent draddodiadau, ac ni ... efent ddim yn Ysgrythyr ond pùm llyfr Moses. Math o dduwinyddion rhesymol oeddynt, ... chredent ddim ond a allent ei amgyffred ... rheswm, neu ag oedd yn amlwg i'w synwyr... au; ac yr oedd eu credo yn addas ragor... chwantau dynion, y rhai nid ydynt yn ... nych cael eu haflonyddu â meddyliau am ... arall.

19 Athraw, Moses a ysgrifenodd i ni, [r] O bydd marw brawd neb, a gadu ei wraig, ac heb adu plant, am gymmeryd o'i frawd ei wraig ef, a chodi had i'w frawd.

r Gen. 38. 8. Deut. 25. 5—10. Ruth 4. 5.

20 [s] Yr oedd gan hynny saith o frodyr: a'r cyntaf a gymmerth wraig; a phan fu farw, ni adawodd had.

s Mat. 22. 25—28. Luc 20. 29—33.

21 A'r ail a'i cymmerth hi, ac a fu farw, ac ni adawodd yntau had: a'r trydydd yr un modd.

22 A hwy a'i cymmerasant hi ...

, ac ni adawsant had. Yn ddi-
lafo'r cwbl bu farw y wraig hefyd.
*Yn yr adgyfodiad gan hynny,
dgyfodant, gwraig i ba un o hon-
ydd hi? canys y saith a'i cawsant
wraig.
A'r Iesu a attebodd ac a ddy-
dd wrthynt, [t] †Onid am hyn yr
yn cyfeiliorni, [u] am nad ydych
ybod yr ysgrythyrau, [x] na gallu
?

8. 20. Jer. 8. 7—9. Hos. 6. 6. a 5. 12. Mal. 22. 29. . a 20. 9. Act. 17. 11. Rhuf. 15. 4. 2 Tim. 3. 15— Ioh 19. 25—27. Es. 25. 8. a 26. 19. Esec. 37. 1—14. 2. Hos. 6. 2. a 13. 14. x pen. 10. 27. Gen. 18. 2. 17. Luc 1. 37. Eph. 1. 19, 20. Phil. 3. 21.

Canys pan adgyfodant o feirw,
eiccant, ac ni ŵrant; [y] eithr y
fel yr angelion sydd yn y nef-

. 22. 30. Luc 20. 35, 36. 1 Cor. 15. 42—54. Heb. 1 Ioan 3. 2.

Ond am y meirw, yr adgyfodir
; [z] ‡ oni ddarllenasoch chwi
yfr Moses, y modd y llefarodd
wrtho yn y berth, gan ddywedyd,
yw Duw Abraham, a Duw
a Duw Jacob?

19. Mat. 22. 31, 32. a Ex. 3. 2—6, 16. Luc . 7. 30—32. b Gen. 17. 7, 8. a 26. 24. a 28. 13. 32. 9. a 32. 20. Es. 41. 8—10.

||Nid yw efe Dduw y meirw,
uw y rhai byw: [d] § am hynny yr
chwi yn cyfeiliorni yn fawr.

. 4. 17. a 14. 9. Heb. 11. 13—16. d adn. 24. 7. Heb. 3. 10.

ir ddadl oedd, pa un a gyfodai cyrph ai peidio? nid pa un a godent gyda'r ldau, serchiadau a galluoedd, ag oedd t yn y byd hwn. Heuir hwynt yn ianol, cyfodant yn gyrph ysbrydol, n ynddynt yn eu tueddu i weithred- oedd yn angenrheidiol yn unig er eth bywyd naturiol: megys diwallu syched, tuedd at brïodas er parhâu th y byd: pa raid hyny pan fyddo yr dlaethau wedi cael eu sefydlu mewn gŷwyddol? † Dangosodd y gwŷr hyn eu hunain yn benbyliaid, yn nnwybodus am y peth y daethent i yn ei gylch. Dylasent yn gyntaf ydd angen am wragedd, neu y fath rïodas, yn y byd i ddyfod. ‡ Ar yr mae yr Arglwydd Iesu yn profi yr ad o Lyfrau Moses, yr unig lyfrau a hwy yn air Duw. || Heb adgyfod- yddai Abraham yn Abraham, Isaac , na Jacob yn Jacob. * Y geiriau yw y gwahaniaeth mwyaf rhwng Mathew; nid ydynt yn Mathew: u dystiolaeth gref yn erbyn y Sadu- 'u hathrawiaeth gyfeiliornus. Lle rc yn ysgrifenu debycaf i Mathew, amlwg, wrth gymharu y ddau â'u nai nid ail-adrodd ar ol Mathew a efe. Yn wir, mae gwahaniaeth y *diad yn yr Efengylwyr, yn amlyc- rer yn yr iaith wreiddiol nac yn ein* cyfieithiad ni, nac ychwaith yn yr un cyfieithiad arall, efallai. Gwel y nodau ar Math. 22. 24—33.

28 ¶ * Ac [e] un o'r ysgrifenyddion a ddaeth, wedi eu clywed hwynt yn ymresymmu, a gwybod atteb o honno iddynt yn gymhwys, ac a ofynodd iddo, [f] † Pa un yw y gorchymyn cyntaf o'r cwbl?

e Mat. 22. 34—40. Luc 11. 42. f Mat. 5. 19. a 19. 18. a 23. 23.

29 ‡ A'r Iesu a attebodd iddo, Y cyntaf o'r holl orchymynion *yw*, [g] Clyw, Israel; Yr Arglwydd ein Duw, un Arglwydd yw:

g adn. 32, 33. Deut. 6. 4, 5. a 10. 12. a 30. 6. Diar. 23. 26. Mat. 0. 37. Luc 10. 27. 1 Tim. 1. 5.

30 A châr yr Arglwydd dy Dduw â'th holl galon, ac â'th holl enaid, ac â'th holl feddwl, ac â'th holl nerth. || Hwn yw y gorchymyn cyntaf.

31 § A'r ail *sydd* gyffelyb iddo; [h] Câr dy gymmydog fel ti dy hun. ** Nid oes orchymyn arall mwy na'r rhai hyn.

h Lef. 19. 13. Mat. 7. 12. a 19. 18, 19. a 22. 39. Luc 10. 27, 36, 37. Rhuf. 13. 8, 9. 1 Cor. 13. 4—8. Gal. 5. 14. Iago 2. 8—13. 1 Ioan 3. 17—19. a 4. 7, 8, 21.

32 †† A dywedodd yr ysgrifenydd wrtho, Da, Athraw, mewn gwirionedd y dywedaist, [i] mai un Duw sydd, ac nad oes arall ond efe:

i Deut. 4. 39. a 5. 7. a 6. 4. Es. 44. 8. a 45. 6, 14, 18, 21, 22. a 46. 9. Jer. 10. 10—12.

33 A'i garu ef â'r holl galon, ac â'r holl ddeall, ac â'r holl enaid, ac â'r holl nerth, a charu *ei* gymmydog megis ei hun, [k] sydd fwy na'r holl boeth-offrymau a'r aberthau.

k 1 Sam. 15. 22. Salm 50. 8—15, 23. Diar. 21. 3. Es. 1. 11—17. a 58. 5—7. Jer. 7. 21—23. Hos. 6. 6. Am. 5. 21—24. Mica 6. 6—8. Mat. 9. 13. a 12. 7. 1 Cor. 13. 1—3.

34 ‡‡ A'r Iesu, pan welodd iddo atteb yn synhwyrol, a ddywedodd wrtho, [l] Nid wyt ti bell oddi wrth deyrnas Dduw. [m] Ac ni feiddiodd neb mwy ymofyn âg ef.

l Mat. 12. 20. Rhuf. 3. 20. a 7. 9. Gal. 2. 19, 20. m Job 32. 15, 16. Mat. 22. 46. Luc 20. 40. Rhuf. 3. 19. Col. 4. 6. Tit. 1. 9—11.

* Dywed Mathew, 22. 35, bod yr "ysgrifenydd," y "Cyfreithiwr," neu y dysgawdwr hwn o'r gyfraith, yn un o'r rhai a ymgynnullasant yn nghyd i gyd ymgynghori pa fodd i fyned yn mlaen yn erbyn Iesu, ac iddo ofyn yr holiad hwn iddo "gan ei demtio ef;" er gwybod o hóno iddo ateb y saduceaid yn gymhwys. Nid oedd efe ddim heb ragfarn yr ysgrifenyddion a'r phariseaid eraill; ond mae yn amlwg fod ganddo wybodaeth helaethach a syniadau cywirach am grefydd, na'r lleill o honynt. † Yr oedd gan yr Iuddewon lawer o ddadleuon ofer yn nghylch y pwnc hwn, addas i'w traddodiadau hwy, a'u cyflawniadau coel-grefyddol oddi ar y traddod-

iadau hyny. ‡ Nid yw ein Harglwydd yn sylwi dim ar y dadleuon hyny, ond yn ateb y gofyniad yn union-gyrchol; gan gyfeirio yr Ysgrifenydd at y crynodeb o orchymynion y llech gyntaf, a roddodd Moses yn Deut. 6. 4, 5. ‖ "Hwn," ebai efe, "yw y gorchymyn cyntaf;" am ei fod o'r pwys a'r rhwymedigaeth mwyaf sydd bosibl, ac yn cynnwys ynddo yr holl orchymynion eraill. § Yna dywedodd, mai y rheol o garu ein cymmydog fel ni ein hunain oedd yr ail, a'r nesaf o ran ei bwys: ac yn gyffelyb o ran ei roddiad, ei natur, a'i rwymedigaethau, i'r llall. ** Yna tystiolaethodd, nad oedd orchymyn arall mwy na'r rhai hyn; yr hyn oedd dystiolaeth yn erbyn y pwys gormodol a roddai yr Iuddewon ar eu traddodiadau, gan eu derchafu uwchlaw gair Duw. †† Ac addefai yr ysgrifenydd hwn ei hun, eu bod yn "fwy na'r holl boethoffrymau a'r aberthau;" yr hyn oedd addefiad cwbl groes i dyb gyfeiliornus y dysgawdwyr Iuddewig, bod aberthau a phoeth-offrymau yn iawn am dori, neu beidio a chadw, y gorchymynion. Nid oedd y rhai hyn oll ond aneffeithiol a diles, oddigerth fel y byddent yn brawf o edifeirwch, ffydd yn yr Iachawdwr addawedig, ac fel y byddent yn arwain i ufudd-dod moesol. ‡‡ Pan glywodd Iesu y dyn yn ateb mòr gall, ac mòr addas, ac fel dyn ag oedd yn deall natur gwir grefydd, ac ysbrydolrwydd a rhagoroldeb y ddeddf foesol; efe a dystiolaethodd, "nad oedd efe bell oddi wrth deyrnas Dduw." Efallai i'r dyn hwn ddyfod yn ddisgybl wedi hyny i'r Arglwydd Iesu. Nid yw dyfyniad y gorchymyn cyntaf yma, yn hollawl o'r Hebraeg, nac o gyfieithiad y Deg a thriugain, ond mae yn amlwg yn cynnwys meddwl y geiriau. Mae y geiriau "â'th holl feddwl," (adn. 30.) neu "â'r holl ddeall," (adn. 33.) yn chwanegiad; ac yn dangos mai holl alluoedd yr enaid rhesymol a feddylir. Gwel ar Math. 22. 34—40.

35 ¶ A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd, [n] wrth ddysgu yn y deml, [o] * Pa fodd y dywed yr ysgrifenyddion fod Crist yn fab Dafydd?

n pen. 11. 27. Luc 19. 47. a 20. 1, 21, 37. Ioan 18. 20. o Mat. 22. 42. Luc 20. 41—44. Ioan 7. 42.

36 Canys Dafydd ei hun a ddywedodd [p] † trwy yr Yspryd Glân, [q] Yr ARGLWYDD a ddywedodd wrth ‡ fy Arglwydd, Eistedd ar fy neheulaw, hyd oni osodwyf dy elynion yn droedfaingc i'th draed.

p 2 Sam. 23. 2. Neh. 9. 30. Mat. 22. 43—45. Act. 1. 16. a 28. 25. 2 Tim. 3. 16. Heb. 3. 7, 8. a 4. 7. 1 Pedr 1. 11. 2 Pedr 1. 21. q Salm 110. 1. Act. 2. 34—36. 1 Cor. 15. 25. Heb. 1. 13. a 10. 12, 13.

37 Y mae Dafydd ei hun, gan hynny, yn ei alw ef yn Arglwydd; [r] ac o ba le y mae efe yn fab iddo? [s] A llawer o bobl a'i gwrandawent ef yn ewyllysgar.

r Mat. 1. 23. Rhuf. 1. 3, 4. a 9. 5. 1 Tim. 3. 16. Dat. 22. 16. s Mat. 11. 5, 25. a 21. 46. Luc 19. 48. a 21. 38. Ioan 7. 46—49. Iago 2. 5.

* Gofynodd Iesu hyn i'r phariseaid (Math. 22. 41.) y rhai oedd yn mhell o addef fod Crist yn Dduw-dyn, na disgwyl yn wir y byddai y Messiah felly. Pe buasent yn addef Crist, ac undeb personol y ddwy natur yn ddo ef, buasai yr ateb yn hawdd. † "Yn y Ysbryd" a ddywed Mathew: mae geiriau Marc yn egluro Mathew. Mae y geiriau hyn yn deilwng o sylw y rhai a daerant nad ysgrifenodd Dafydd y Salmau mewn ysbryd prophwydoliaeth. ‡ Mae y geiriau hyn yn dangos hanfodiad Dafydd mewn byd arall ac hefyd awdurdod y Messiah yn y byd hwnw, i'r hwn y symmudwyd Dafydd drwy angau. Heb hyny, pa gymmaint bynag Arglwydd a allasai fod, nis gallai fod yn Arglwydd Dafydd; mwy nac y gallasai Julius Cesar fod yn arglwydd Romulus, o herwydd iddo deyrnasu yn Rhufain saith gant o flynyddoedd wedi marw Romulus. Rhaid bod y ddau mewn *bod*, ac un o'r ddau mewn awdurdod; cyn y gall y naill fod yn Arglwydd y llall. Mae y geiriau yn profi hefyd, fod gan y Messiah awdurdod ar Dafydd, pan oedd yn ysgrifenu y ddegfed Salm wedi cant—Gwel ar Math. 22. 41—46.

38 ¶ Ac efe a [t] ddywedodd wrthynt yn ei athrawiaeth, [u] Ymogelwch rhag yr ysgrifenyddion, [x] * y rhai a chwenychant rodio mewn gwisgoedd llaesion, a chael cyfarch yn y marchnadoedd,

t pen. 4. 2. u Mat. 10. 17. a 23. 1—7. Luc 20. 45— x Mat. 6. 5. Luc 11. 43. a 14. 7—11. 3 Ioan 9.

39 A'r [y] prif-gadeiriau yn y synagogau, a'r prif-eisteddleoedd mewn swpperau;

y Iago 2. 2, 3.

40 Y rhai [z] sydd yn llwyr-fwytta tai gwragedd gweddwon, ac mewn rhith yn [a] hir-weddïo: y rhai hyn a dderbyniant farnedigaeth fwy.

z Ezec. 22. 25. Mica 2. 2. a 3. 1—4. Mat. 23. 14. Luc 20. 47. a Mat. 6. 7. a 11. 22—24. a 23. 25. Luc 12. 47, 48.

Po mwyaf gwag a diwerth a fyddo dynion, mwyaf i gyd y maent yn ceisio eu derchafu eu hunain drwy eu gwisgiadau; un ai trwy sobrwydd eu gwisgiad, neu eu gwerthfawrogrwydd a'u gorwychder. O'r tu arall mae dynion o wir deilyngdod yn diystyru pethau felly, fel darlun hardd, wedi ei dynu yn dda, nid oes raid iddo wrth lythyrenau a geiriau i ddywedyd pwy neu pa beth ydyw. Gwel ar Math. 23. 5—7, 14.

41 ¶ * A'r Iesu a [b] eisteddodd gyferbyn a'r drysorfa, ac a edrychodd pa fodd yr oedd y bobl yn bwrw arian i'r drysorfa: a chyfoethogion lawer a fwriasant lawer.

b Mat. 27. 6. Luc 21. 1. Ioan 8. 20.

42 † A rhyw wraig weddw dlawd a ddaeth, ac a fwriodd i mewn ddwy hatling, yr hyn yw ffyrling.

43 Ac efe a alwodd ei ddisgyblion atto, ac a ddywedodd wrthynt, Yn wir yr wyf yn dywedyd i chwi, [c] ‡ fwrw o'r wraig weddw dlawd hon i mewn fwy na'r rhai oll a fwriasant i'r drysorfa.

c Ex. 35. 21—29. Mat. 10. 42. Act. 11. 29. 2 Cor. 8. 12. a 9. 6—8.

44 Canys *hwynt-hwy* oll a [d]fwriasant o'r hyn a oedd y'ngweddill ganddynt: ond hon o'i heisiau a fwriodd i mewn yr hyn oll a feddai, ||*sef* [e]ei holl fywyd.

[d] pen. 14. 8. 1 Cron. 29. 2—17. 2 Cron. 24. 10—14. a 31. ... 7, 8. Esra 2. 68, 69. Neh. 7. 70—72. 2 Cor. 8. ... Phil. 4. 10—17. [e] Luc 8. 43. a 15. 12, 30. a 21. 2—4.

Dyma yr unig ddarn o hanes yn y bennod ... a'i na chawsom yn Mathew: ni a'i cawn ... Luc 21. 1—4. Er deall yr hanes hwn yn ... rhaid i ni wybod fod yn y deml (lle'r ... Crist yn awr) Drysorfa, neu yn hytrach ... Drysorfeydd. Dywed yr enwog Dr. Lightfoot fod yno Ystafelloedd Trysorawl, a elwid ...; a thri ar ddeg o Flychau Trysorfa, a elwid *Shopheroth*, ac a elwid oll wrth ... cyffredin *corban*, neu *corbanah*. Yr ... dau o'r Blychau hyn i dderbyn yr hanner siclau, y rhai yr oedd pob Israeliad i'w ... yn ol y ddeddf, Exod. 30. 12, 13. Yr ... yr un ar ddeg eraill, ag ysgrifen arnynt ... dangos pa arian a roddid ynddynt. 1. I dderbyn gwerth y pâr o ddurturod, neu y ... cyw colommen. 2. I'r poeth-offrwm o ... 3. I dderbyn yr arian a offrymid i ... coed i'r allor. 4. I'r arian a roddid i ... Thus. 5. I'r rhai a offryment aur at y ... Drugareddfa. 6. I weddill yr arian am y ... aberth. 7. I weddill yr arian am yr ... dros gamwedd. 8. I'r gweddill am ... o adar. 9. I'r gweddill o offrwm ... 10. I weddill aberth dros gamwedd y gwahan-glwyfus. 11. I bwy bynag ... offrymai offrwm o eidionau. Nid oedd ... ar yr Israeliaid i ddarpar yr offrymau eu hunain; gallent ddwyn eu gwerth ... arian, a gadael i'r offeiriad eu prynu; ac ... oddai gweddill, dros ben gwerth yr offrwm, bwrid hyny i'r naill neu y llall o'r ... hyn. Rhoddid y Blychau yn y rhan o'r deml a elwid cyntedd y gwragedd; ... nad oedd neb ond gwragedd i ddyfod ... ond am nad oedd y benywaid i fyned ... mhellach: megys yr oedd cyntedd y ... oedd (i'r hwn y deuai Iuddewon hefyd) ... ei alw felly, am na oddefid i'r cenedloedd fyned dim yn mhellach. * Eisteddodd yr Arglwydd Iesu felly, fel y gallai weled ... ion yn bwrw eu hoffrymau i un o'r ... hyn. Gwelai lawer o Iuddewon ... ogion yn bwrw llawer o arian, neu eu bres, i mewn; ond pres oedd fwyaf ... arferiad. † Yn mhlith eraill "daeth gwraig weddw dlawd, ac a fwriodd i ... ddwy hatling, yr hyn yw ffyrling." ... aith ac ofer fyddai gosod i lawr yma yr ... ll a ddywed y Dr. Lightfoot am y darnarian Iuddewig; dywed efe mai pwys ... gronyn o haidd oedd hatling, ac felly ... dd dwy hatling, neu lodwedd (ffyrling) ... ig weddw ond pwys un gronyn o haidd. ... oedd hyn fawr i gyd ond yr oedd y ... a feddai hi; ac yr oedd yn fwy mewn ... ariaeth nac offrymau y cyfoethogion: ... allai yn dyfod o galon mwy ewyllysgar ... foddawl na'r eiddynt hwy. || Ei holl ... am y diwrnod hwnw, medd rhai; dy... mai dwy hatling a gyfrifid yn gyff... at gynnaliaeth dyn *tlawd am ddiwrnod*. ... *gweled yn yr hanes hyn, 1. Nad yw y* ... *tlotaf ddim i'w hesgusodi oddi wrth* weithredoedd da, 2 Cor. 8. 2, 3. 2. Fod Duw yn ei gymmeradwyaeth o'n gweithredoedd yn edrych ar y galon, nid ar ba gymmaint ydym yn ei wneyd, 2 Cor. 8. 12.

PEN. XIII.

Crist yn rhagfynegi dinystr y deml.

AC [a]fel yr oedd efe yn myned [b]allan o'r deml, un o'i ddisgyblion a ddywedodd wrtho, * Athraw, edrych pa ryw feini, a pha fath adeiladau *sydd yma*.

[a] Mat. 24. 1. Luc 21. 5. [b] Esec. 7. 20—22. a 8. 6. a 10. 4, 19. a 11. 22, 23. Mal. 3. 1, 2.

2 † A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho, A weli di yr adeiladau mawrion hyn? [c]ni edir maen ar faen, a'r nis dattodir.

[c] 1 Bren. 9. 7, 8. 2 Cron. 7. 20, 21. Jer. 26. 18. Mica 3. 12. Mat. 24. 2. Luc 19. 41—44. a 21. 6. Act 6. 14. Dat. 11. 2.

* Cysylltodd y disgyblion ddinystr Jerusalem â dydd y farn ddiweddaf, fel pethau oedd i gymmeryd lle yr un pryd; am nad oedd ganddynt wybodaeth well am y pethau tywyll hyn: a rhoddodd hyn achlysur i Grist lefaru am bob un o'r ddau beth. Mae dadfeiliad a darfodedigaeth pethau gwychion y byd hwn, yn fwy addas i fyfyrdodau disgyblion Iesu, na'u mawredd a'u gwychder: yn enwedig pan maent yn eiddo dynion pechadurus. Turia pechod dan yr adeiladau mwyaf enwog, a dadymchwel hwynt. Da yw i gristionogion beidio gosod eu calonau arnynt.

3 Ac [d]fel yr oedd efe yn eistedd ar fynydd yr Olew-wydd, gyferbyn a'r deml, [e]Pedr, ac Iago, ac Ioan, ac Andreas, a ofynasant iddo [f]o'r neilldu,

[d] Mat. 24. 3. [e] pen. 1. 16—19. a 5. 37. a 9. 2. a 10. 35. a 14. 33. Ioan 1. 40, 41. [f] pen. 4. 34. Mat. 13. 10, 36.

4 * Dywed i ni [g]pa bryd y bydd y pethau hyn? a pha arwydd *fydd* pan fo y pethau hyn oll ar ddibennu?

[g] Dan. 12. 6, 8. Luc 21. 7. Ioan 21. 21, 22. Act. 1. 6, 7.

* Mae Mathew 24. 3, yn gosod dan beth yn chwaneg yn yr holiad uchod; "Pa arwydd fydd o'th ddyfodiad, ac o ddiwedd y byd?" Mae ar y dynion gorau awydd mawr am wybod y dyfodiant, pa beth a fydd ar ol hyn. Mae ein Hiachawdwr drwy yr holl bennod hon yn ateb y tri gofyniad hyn, (yn ol Mathew) neu yr un gofyniad hwn, (yn ol Marc a Luc.) Ceisiodd rhai wahaniaethu yn gywraint rhwng dinystr Jerusalem a diwedd y byd, a'r arwyddion mae Crist yn roddi o flaen pob un o honynt: ond yn sicr, y dehonglwyr hyny sydd yn barnu orau, y rhai a ddeallant ddinystr Jerusalem fel cysgod o ddiwedd y byd, a bod rhag-arwyddion y naill yn rhag-arwyddion y llall hefyd. Gallwn yn ddïau ddisgwyl am lawer, os nid yr holl arwyddion, a fu o flaen dinystr Jerusalem, i ddyfod eto o flaen diwedd y byd.

5 A'r Iesu a attebodd iddynt, ac a ddechreuodd ddywedyd, [h]Edrychwch rhag twyllo o neb chwi.

[h] Jer. 29. 8. Mat. 24. 4, 5. Luc 21. 8. 1 Cor. 15. 33. Eph. 5. 6. Col. 2. 8. 2 Thes. 2. 3. 1 Ioan 4. 1.

6 * Canys [i]llawer un a ddaw yn fy

enw i, gan ddywedyd, Myfi yw *Crist;* [k] ac a dwyllant lawer.

i adn. 22. Jer. 14. 14. a 23. 21—25. Ioan 5. 43. *k* adn. 22. Mat. 24. 5, 11, 23, 24. Act. 5. 36—39.

* Dyma yr arwydd cyntaf; cyflawnwyd hwn o flaen dinystr Jerusalem, cafodd ei gyflawni o hyny hyd eto; ac efallai y bydd y cyfryw dwyllwyr yn aml iawn cyn diwedd y byd. Gwel y sylwadau ar Math. 24. 4, 5.

7 Ond [l] pan glywoch am ryfeloedd, a sôn am ryfeloedd, na chyffroer chwi: [m] canys rhaid *i hynny* fod; ond nid *yw* y diwedd etto.

l Salm 46. 1—3. a 112. 7. Es. 8. 12. Jer. 4. 19—21. a 51. 46. Mat. 24. 6, 7. Luc 21. 9—11. *m* 2 Sam. 14. 14. Mat. 18. 7. Act. 17. 3.

8 Canys [n] cenedl a gyfyd yn erbyn cenedl, a theyrnas yn erbyn teyrnas: a daear-grynfäau fyddant mewn mannau, a [o] newyn a thrallod fyddant.*

n 2 Cron. 15. 6. Es. 19. 2. Jer. 25. 32. Hag. 2. 22. Zec. 14. 13. Dat. 6. 4. *o* Act. 11. 28. *p* Mat. 24. 8.

* "A nodau" medd Mathew 21. 7; "a heintiau, a phethau ofnadwy, ac arwyddion a fydd o'r nef," medd Luc 21. 11. Dyma dri neu bedwar o arwyddion eto wedi eu gosod yn nghyd! 1. Cenedl yn codi yn erbyn cenedl, a theyrnas yn erbyn teyrnas: rhyfeloedd a sôn am ryfeloedd, a therfysgoedd mawrion yn mysg cenedloedd. 2. Newyn, heintiau, nodau, a daear-grynfäau. 3. Arwyddion a drychiolaethau ofnadwy yn yr awyr, a'r wybrenau. E fu y cyfryw bethau, medd Josephus, o flaen dinystr Jerusalem; ac mae yn bur debygol y bydd y cyfryw bethau eto o flaen diwedd y byd yn fwy nac erioed o'r blaen. Mae drychiolaethau ofnadwy, ac arwyddion mawrion o'r nef, yn myned yn gyffredin o flaen barnedigaethau trymion Duw ar leoedd; felly nid yw y sylw a wnaed arnynt gan baganiaid (fel y dywedir i ni gan Livy ac eraill,) ond megys darn o grefydd anianol. A chan fod Crist yn enwi y pethau hyn, fel arwyddion o ddinystr Jerusalem yn gyntaf, ac yna o ddiwedd y byd; dylai cristionogion meddylgar eu dàl mewn ofn crefyddol, ond nid cymmeryd arnynt eu hegluro yn fanol na phrophwydo oddi wrthynt. Yn sicr dylem eu hystyried fel rhag-argoelion o ryw waith mawr o eiddo Duw; ac yn gyffredin o ryw farn drom ar annuwiolion.

9 ¶ [p] Dechreuad gofidiau *yw* y pethau hyn. Eithr [q] edrychwch chwi arnoch eich hunain: * canys traddodant chwi i'r cynghorau, ac i'r synagogau; chwi a faeddir, ac a ddygir ger bron rhaglawiaid a brenhinoedd o'm hachos i, [r] er tystiolaeth iddynt hwy.

q adn. 5. Mat. 10. 17, 18. a 23. 34—37. a 24. 9, 10. Luc 21. 16—18. Ioan 15. 20. a 16. 2. Act. 4. 1—21. a 5. 17—40. a 6. 11—15. a 7. 54—60. a 8. 1—3. a 9. 1. 2, 13, 14, 16. a 12. 1—3. a 16. 20—24. a 21. 11, 31—40. a 22. 19, 20. a 23. 1, 2. a 24. 1, &c. a 25. a 26. 1 Cor. 4. 9—13. 2 Cor. 11. 23—27. Phil. 1. 29. 2 Thes. 1. 5. Dat. 1. 9. a 2. 10, 13. a 6. 9—11. *r* pen. 1. 44. a 6. 11. Mat. 10. 18. Luc 9. 5.

* Gyda golwg ar yr apostolion eu hunain, cyflawnwyd y pethau hyn yn hollawl cyn dinystr Jerusalem: galwyd Pedr ac Ioan o flaen y cyngor, Act. 4. 6, 7; Iago a Pedr o flaen Herod, Act. 12. 2, 3; Paul o flaen Nero, yn gystal ag o flaen y rhaglawiaid Rhufeinig, Galo, Felix, a Festus, Ac
a 24. a 25. a 28. Ond gyda golw
aill mae y geiriau yn cynnwys a
ddiwedd y byd; erledigaeth gwei
Crist a phobl Dduw, am bregethu
esu yr efengyl. Gwel ar Math. 24.

10 Ac [s] y mae yn rhaid yn bregethu yr efengyl ym mysg genhedloedd.

s pen. 16. 15. Mat. 24. 14. a 28. 18, 19. Rhuf. 18. a 15. 19. Col. 1. 6, 23.

* Arwydd o flaen diwedd y byd,
yw hwn; oblegid cyn dinystr Jerus
phregethwyd yr efengyl i'r *holl* gen
oddigerth fel y mae y gair *holl* yn
llawer. Caiff yr efengyl ei phregeth
genedloedd cyn diwedd y byd yn d

11 Ond pan ddygant *chwi* traddodi, [u] * na rag-ofelwch beth wedoch, ac † na fyfyriwch: e beth bynnag [x] a rodder i chw awr honno, hynny dywedwch nid chwychwi sydd yn dy [y] ond yr Yspryd Glân.

t adn. 9. Mat. 10. 17, 21. Act. 3. 13. *u* E
Jer. 1. 6—9. Dan. 3. 16—18. Mat. 10. 19, 20. L
a 21. 14, 15. Act. 2. 4. a 4. 8, &c. 31. a 6. 10,
x Es. 50. 4. Ioan 3. 27. Eph. 6. 19, 20. Iago 1.
23. 2. 1 Cor. 2. 13. Eph. 3. 5. 1 Pedr 1. 12.

* Na rag-ofelwch yn ormodol, i'ch
eich hunain. † Na rag-fyfyriwch f
areithwyr cyhoeddus yn gwneyd,
heigion pan fyddo raid iddynt dr
eithiau ar faterion gosodedig o flaen
rawon. Gwel yn helaethach ar Math.

12 [z] * A'r brawd a ddyry farwolaeth, a thad ei blentyn: a gyfyd yn erbyn *eu* rhieni, rhoddant hwy i farwolaeth.

z Esec. 38. 21. Mica 7. 4—6. Mat. 10. 2
Luc 12. 52, 53. a 21. 16.

13 A [a] chwi a fyddwch gâs g er mwyn fy enw i: [b] eithr y n hâo hyd y diwedd, hwnnw cadwedig.

a Mat. 5. 11, 12. a 24. 9. Luc 6. 22. a 21.
17, 19. a 17. 14. 1 Ioan 3. 13. *b* Mat. 10.
Rhuf. 2. 7. Gal. 6. 9. Heb. 3. 14. a 10. 39. Iag
2. 10. a 3. 10.

* Nid oes yma ddim ond helaet
arwyddion a enwyd yn adn. 9; ac
wyd yn yr erledigaeth Iuddewig
cyn dinystr Jerusalem; yn yr
baganaidd am dri chan mlynedd w
yn yr erledigaethau pabaidd wedi
a gyflawnir eto, efallai, cyn diwe
Gwel Math. 24. 10.

14 ¶ * Ond pan weloch ffieidd-dra anghyfanneddol, ddywedwyd gan Daniel y pr † wedi ei osod [d] lle nis dylid, ddarlleno, dealled) [f] yna y rha ant yn Judea, ffoant i'r myny

c Dan. 9. 13. a 9. 27. a 12. 11. Mat. 24. 1
20—22. *d* Galar. 1. 10. Esec. 44. 9.
Act. 8. 30, 31. 1 Cor. 14. 7, 8, 20. Dat. 1
f Luc 21. 21—24.

15 [g] A'r neb a fyddo ar

na ddisgyned i'r tŷ, ac nac aed i mewn i gymmeryd dim o'i dŷ.

g Gen. 19. 15—17, 22, 26. Job 2. 4. Diar. 6. 4, 5. a 22. 3. Mat. 24. 16—18. Luc 17. 31—33. Act. 27. 18, 19, 38. Phil. 3. 7, 8. Heb. 11. 7.

16 A'r neb a fyddo yn y maes, na throed yn ei ol i gymmeryd ei wisg.

17 Ond [h] gwae y rhai beichiog, a'r rhai yn rhoi bronnau, yn y dyddiau hynny.

h Deut. 28. 56, 57. Galar. 2. 19, 20. a 4. 3, 4, 10. Hos. 14. 1. 13. 16. Mat. 24. 19—21. Luc 21. 23. a 23. 29.

18 Ond gweddïwch na byddo eich ffoedigaeth yn y gauaf.

19 Canys [i] yn y dyddiau hynny y bydd gorthrymder, y cyfryw ni bu y fath [k] o ddechreu y crëadwriaeth a greodd Duw, hyd y pryd hwn, ac ni bydd chwaith.

i Deut. 28. 59. a 29. 22—28. Es. 65. 12—15. Galar. 1. 12. a 2. a 4. 6. Dan. 9. 12 a 12. 1. Joel 2. 2. Mat. 24. 21. Luc 21. 22—24. k Deut. 4. 32.

20 Ac oni bai fod i'r Arglwydd fyrhâu y dyddiau, ni chadwesid un cnawd: ‡ eithr [l] er mwyn yr etholedigion a etholodd, efe a fyrhâodd y dyddiau.

l Es. 1. 9. a 6. 13. a 65. 8, 9. Zec. 13. 8, 9. Mat. 24. 22. Rhuf. 11. 1—7, 23, 24, 28—32.

* Mae yr arwydd hwn yn perthyn yn amlwg i ddinystr Jerusalem, ac heb ddim perthynas iddo a'r a wyddom â diwedd y byd. Prophwydodd Daniel am yr arwydd hwn, Dan. 8. 13. a 9. 27. a 12. 11: a dywed Luc, 21. 20, yn amlwg pa beth ydoedd; "Jerusalem wedi ei hamgylchu gan luoedd," sef lluoedd y Rhufeiniaid, y rhai oeddynt ffiaidd fel paganiaid ac eilun-addolwyr. Felly yr arwydd oedd hyn:—Pan weloch luoedd y Rhufeiniaid yn gwarchae ar Jerusalem, byddwch sicr i chwi y dyry Duw hi i'w meddiant yn fuan, pa fodd bynag y gwag-obeithio yr Iuddewon y gallant ddâl yn eu herbyn a'u gyru ymaith. † Yr oedd Jerusalem a'r holl wlad o amgylch, yn ddaear sanctaidd; ac ni chaniateid i ddim a berthynai i eilunaddoliaeth fod yn agos yno. ‡ Nid y cristionogion a ddiangasant allan o Judea yn nechrau y trallodau y a feddylir wrth yr etholedigion yma; canys ni wnasai dim niwed iddynt hwy o barhâd y trallod hyn ar yr Iuddewon: gan hyny, yr etholedig, ag oedd i gyfodi o weddill yr Iuddewon, mewn oesoedd i ddyfod, yn amlwg a feddylir. (Gwel Isaiah 6. 13. a 65. 8, 9, 10.) Gwel y sylwadau ar Math. 24. 15—22.

21 Ac yna [m] os dywed neb wrthych, Wele, llyma y Crist; neu, Wele, accw; na chredwch.

m Deut. 13. 1—3. Mat. 24. 5, 23—25. Luc 17. 23, 24. a 21. 8. Ioan 5. 43.

22 * Canys gau-Gristiau a gau-brophwydi a gyfodant, ac a ddangosant arwyddion a rhyfeddodau, i hudo ymaith, [n] pe *byddai* bosibl, ïe, yr etholedigion.

n adn. 6. Mat. 24. 24. Ioan 10. 27, 28. 2 Thes. 2. 8—14. 2 Tim. 2. 19. 1 Ioan 2. 19, 26, 27. Dat. 13. 8, 13, 14. a 17. 8.

23 † Eithr [o] ymogelwch chwi: [p] wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth.

o adn. 5, 9, 33. Mat. 7. 15. Luc 21. 8, 34. 2 Pedr 3. 17. p Es. 41. 7, 8. Ioan 14. 29 a 16. 1—4.

* Hanes dinystr Jerusalem, a'r amseroedd union gyrchol o flaen hyny, gan Josephus ac eraill, a rydd yr eglurhad goreu ar yr adnodau hyn. Yr oedd disgwyliad mawr yn mhlith yr Iuddewon am Grist, sef y Messiah, yn y dyddiau hyny, ac y mae disgwyliad felly o hyd: ond nid oeddynt hwy yn meddwl mai Duw-ddyn a fyddai, i waredu ei bobl oddi wrth eu pechodau; a gosod i fynu deyrnas ysbrydol yn y byd; eithr disgwylient hwy dywysog daearol, yr hwn a hanai o dŷ Dafydd, i'w hadferu hwynt i'w rhyddid a'u breintiau gwladol. Felly yr oedd yr enw Crist, yn enw cyfleus iawn i gasglu a chefnogi unrhyw derfysg-blaid wrthryfelgar; yn enwedig os gallai y blaenor a'i cymmerai ddangos, trwy wir neu anwir, ei fod ef yn hanu o dŷ a thylwyth Dafydd. Ychydig cyn dinystr Jerusalem, ymddangosodd llawer o'r gau-gristiau hyn, tynasant luoedd o bobl ar eu hol, a thrwy godi terfysgoedd a gwrthryfeloedd buont yn foddion i brysuro dinystr y genedl. † Gwyddai yr Iesu fod gradd o'r cyfeiliornad cyffredin hwn yn meddyliau ei ddisgyblion; am hyny rhybuddiai hwynt i wylied rhag hudoliaeth y cyfryw dwyllwyr i'w dinystr eu hunain.

24 ¶ Ond [q] yn y dyddiau hynny, wedi y gorthrymder hwnnw, * y tywylla yr haul, a'r lloer ni rydd ei goleuni;

q Es. 13. 10. a 24. 20—23. Jer. 4. 23—25. Esec. 32. 7. Joel 2. 30, 31. Am. 5. 20. Zeph. 1. 14—18. Mat. 24. 29. Luc 21. 25—27. Act. 2. 19, 20. Dat. 6. 12—14. a 20. 11.

25 A ser y nef a syrthiant, a'r nerthoedd sydd yn y nefoedd a siglir.

26 † Ac yna y gwelant [r] Fab y dyn yn dyfod yn y cymmylau, gyd â gallu mawr a gogoniant.

r pen. 8. 38. a 14. 62. Dan. 7. 13, 14. Mat. 16. 27. a 24. 30. a 25. 31. Act. 1. 11. 2 Thes. 1. 7—10. Dat. 1. 7.

27 Ac yna [s] yr enfyn efe ei angelion, [t] ac y cynnull [u] ei etholedigion oddi wrth y pedwar gwynt, [x] o eithaf y ddaear hyd eithaf y nef.

s Mat. 13. 41, 49. a 24. 31. Luc 16. 22. Dat. 7. 1—3. a 16. 6, 7. t Gen. 49. 10. Mat. 25. 31, 32. Ioan 10. 16. a 11. 52. 1 Thes. 4. 14—17. 2 Thes. 2. 1. Dat. 7. 5—9. u adn. 20, 22. Es. 65. 9. Mat. 24. 22, 24, 31. Luc 18. 7. Rhuf. 8. 33. Col. 3. 12. 2 Tim. 2. 10. 1 Pedr 1. 2. x Deut. 30. 4. Mat. 12. 42.

Mae ein Harglwydd debygid o hyd, yn sôn am ddinystr Jerusalem, yr hyn yw ei brif destyn, fel cysgod o ddiwedd y byd. Trwy gyd-gymmysgu y ddau beth fel hyn yn ddoeth ac yn gywrain, mae efe yn rhoddi rhybuddion pwysig i'w wrandawwyr union-gyrchol, yr Iuddewon; ac ar yr un pryd yn rhoddi gwers ddifrifol i'w ganlynwyr mewn amser i ddyfod: felly nid oedd buddioldeb ei rybuddion yn cael eu cyfyngu i un achlysur, nac i un to, neu genedl o ddynion; ond hefyd i'r holl fyd cristionogol hyd ddiwedd amser.

* *Mae tywyllu yr haul, a'r lloer, a syrthiad y ser, yn ol iaith y prophwydi, yn arwyddo dinystr cenedloedd, a'r cyfnewidiadau a wneir*

ynddynt; megis dinystr Babilon, Isaiah 13. 10; ac i ddangos y cyfnewidiad a wnaeth rhagluniaeth Duw yn ninystr yr Aipht, Ezec. 32. 7: ac hefyd i arwyddo y cyfnewidiad a wnaeth Duw yn y byd trwy osod i fynu yr efengyl, Joel 2. 31. Felly mae dehonglwyr yn deall y geiriau hyn fel yn arwyddo dinystr yr Iuddewon; yr hyn a wnaeth gyfnewidiad mawr yn y wladwriaeth a'r eglwys Iuddewig: ac yn arwyddo y cyfnewidiad mawr a wnaed, trwy osod i fynu yr eglwys efengylaidd. † Ond y mae adn. 26, 27, yn ein tueddu yn hytrach i feddwl mai at ddiwedd y byd y maent yn cyfeirio: mae "gweled Mab y dyn," ac "anfoniad yr angelion," yn cytuno felly âg ysgrythyrau eraill sydd yn sôn am ddydd y farn, fel mae yn debycach mai at yr amser hwnw mae yr adnodau hyn yn cyfeirio. (Gwel Math. 13. 41. 1 Cor. 15. 52. 1 Thes. 4. 16. Dat. 1. 7.) Gwel ar Math. 24. 29—31.

28 Ond [y] dysgwch ddammeg oddi wrth y ffigysbren: Pan fo ei gangen eisoes yn dyner, a'r dail yn torri allan, chwi y wyddoch fod yr haf yn agos:

[y] Mat. 24. 32, 33. Luc 21. 29—31.

29 Ac felly chwithau, pan weloch y pethau hyn wedi dyfod, [z] gwybyddwch ei fod yn agos, wrth y drysau.

[z] Ezec. 7. 10—12. a 12. 25—28. Heb. 10. 25—37. Iago 5. 9. 1 Pedr. 4. 17, 18.

30 Yn wir yr wyf yn dywedyd i chwi, [a] nad â yr * oes hon heibio, hyd oni wneler y pethau hyn oll.

[a] Mat. 16. 28. a 23. 36. a 24. 34. Luc 21. 32.

31 [b] Nef a daear a ânt heibio: ond [c] y geiriau mau fi nid ânt heibio ddim.

[b] Salm 102. 25—27. Es. 51. 6. Mat. 5. 18. a 24. 35. Heb. 1. 10—12. 2 Pedr 3. 10—12. Dat. 20. 11. [c] Num. 23. 19. Jos. 23. 14, 15. Salm 19. 7. Es. 40. 8. Zec. 1. 6. Luc 21. 33. 2 Tim. 2. 13. Tit. 1. 2.

Mae yr adnodau hyn bron air yn air yn Math. 24. 32, 33, 34. Afraid chwanegu yma, gwel y sylwadau a wnaed yno. * "Yr oes hon:" "Y genedlaeth hon," a ddywed Mathew.

32 ¶ * Eithr [d] am y dydd hwnnw a'r awr ni ŵyr neb, na'r angelion sydd yn y nef, [e] † na'r Mab, ond y Tad.

[d] adn. 26, 27. Mat. 24. 36—42. a 25. 6, 13, 19. Act. 1. 7. 1 Thes. 5. 2. 2 Pedr 3. 10. Dat. 3. 3. [e] Dat. 1. 1.

33 [f] Ymogelwch, ‡ gwyliwch a gweddiwch: canys ni wyddoch pa bryd y bydd yr amser.

[f] adn. 23. 35—37. pen. 14. 37, 38. Mat. 24. 42—44. a 25. 13. a 26. 40, 41. Luc 21. 34—36. Rhuf. 13. 14. 1 Cor. 16. 13. Eph. 6. 18. 1 Thes. 5. 5—8. Heb. 12. 15. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8. Dat. 3. 2. a 16. 15.

* Cadwodd Duw wybodaeth o'r dydd diweddaf oddi wrthym ni, fel y byddo i ni wylio ein holl ddyddiau. † "Na'r Mab:" Nid oedd yr wybodaeth sicr o amser pendant y dydd diweddaf, na dinystr Jerusalem, yn un ran o'r datguddiad a dderbyniodd y Mab yn ei natur ddynol, i'w gyfranu i'w eglwys: ni ddatguddiwyd hyny i'w natur ddynol ef trwy enneiniad yr Ysbryd Glân. Nis gallwn ni ddeall llawer o bethau a berthynant i undeb dirgeledig ei Berson dwyfol a'i natur ddynol ef; ac ni ddylem feiddio hyll-dremu *yn mhellach iddynt.* Mae y "Mab" yma i'w ystyried fel y Prophwyd a ddanfonwyd i'r byd, i amlygu ewyllys y Tad; felly yr oedd yn cyhoeddi i'r byd, nid y pethau a wyddai y Gair, neu a oedd yn ddysgu; ond yr hyn ag oedd Ysbryd Duw yn ddatguddio iddo. (Ioan 3. 34, 35. a 5. 20. a 12. 49. a 14. 10.) Mae y Mab yn llefaru hyn yn ei natur ddynol, ac yn ei swydd brophwydol. Nid oedd yr Ysbryd wedi datguddio y "dydd" hwn iddo; ac nid oedd yntau wedi cael ei ddanfon i'w ddatguddio. ‡ Gwylio sydd beth cyferbyniol i gysgu. Y mae cwsg naturiol a chwsg ysbrydol: Yr olaf a feddylir yn benaf yma, sef ymdrech dyfal a pharhaus yn erbyn pechod.

34 * *Canys mab y dyn sydd* [g] fel gwr yn ymdaith i bell, wedi gadael ei dŷ, a rhoi † awdurdod i'w weision, [h] ac i bob un ei waith ei hun, [i] a gorchymyn [k] i'r drysawr wylio.

[g] Mat. 25. 14, &c. Luc 19. 12—17. [h] Rhuf. 12. [illegible] a 13. 6. 1 Cor. 3. 5—10. a 12. 4—31. a 15. 58. Col. [illegible] a 4. 1. [i] Ezec. 3. 17—21 a 33. 2—9. Mat. 24. [illegible] Luc 12. 36—40. Act. 20. 29—31. [k] Mat. 16. 19. [illegible] 3. Dat. 2. 7.

35 [l] Gwyliwch gan hynny (canys nis gwyddoch pa bryd y daw meistr y tŷ, ‡ yn yr hwyr, ai hanner nos, ai ar ganiad y ceiliog, ai y boreuddydd)

[l] adn. 33.

36 Rhag iddo ddyfod yn ddisymmwth, [m] a'ch cael chwi yn cysgu.

[m] pen. 14. 37, 40. Diar. 6. 9—11. a 24. 33, 34. Can. [illegible] 1. a 5. 2. Es. 56. 10. Mat. 24. 48—51. a 25. 5. Luc [illegible] a 22. 45. Rhuf. 13. 11—14. Eph. 5. 14. 1 Thes. 5. 6, 7.

37 A'r hyn yr wyf yn eu dywedyd wrthych chwi, [n] yr wyf yn eu dywedyd wrth bawb, ‖ Gwyliwch.

[n] Luc 12. 41—46.

* Nid yw y geiriau "Canys Mab y dyn sydd," ddim yn y Groeg: ond y maent yn angenrheidiol i wneyd y synwyr yn y cyfieithiad. † Y "gweision" yma yw yr apostolion yn mlaenaf, yna gweinidogion y gair, goruchwylwyr ar ddirgeledigaethau Duw. Mae i'r rhai hyn "awdurdod" i athrawiaethu, i urddo gweinidogion, i dderbyn aelodau i'r eglwys, i weinyddu y sacramentau, ac i ymdrin a phob achos disgybliaethol yn yr eglwys. ‡ Naw o'r gloch, hanner nos, tri yn y bore, a chodiad yr haul. ‖ Mae "gwylio" yn cael ei orchymyn ddwywaith yn yr adnodau hyn eto fel yn adn. 33, ac yn arwyddo yr un peth: sonia am bechod dan y gymhariaeth o gwsg adn. 36, a sancteiddrwydd dan y gymhariaeth o wylio. Dyledswydd pawb yw gwylio.

PEN. XIV.

Cyd-fwriad yn erbyn Crist, &c.

*AC wedi [a] deuddydd yr oedd [b] y pasc, a *gwyl* y bara croyw: [c] a'r archoffeiriaid a'r ysgrifenyddion a geisiasant pa fodd y dalient ef [d] trwy dwyll, ac y lladdent ef.

[a] Mat. 26. 2. Luc 22. 1, 2. Ioan 11. 53—57. [b] Ex. 12. 6—20. Lef. 23. 5—7. Num. 28. 16—25. Deut. 16. 1— [c] Salm 2. 1—5. Ioan 11. 47. Act. 4. 25—28. [d] Salm [illegible] 3. a 62. 4, 9. a 64. 2—6. Mat. 26. 4.

2 Eithr dywedasant, [e] Nid ar yr wyl, [f] rhag bod cynhwrf ym mhlith y bobl.

[e] ...19. 21. a 21. 20. Galar. 2. 37. Mat. 26. 5. [f] pen. 11. 18. Luc 20. 6. Ioan 7. 40. a 12. 19.

* Rhaid bod hyn ar ein dydd Mawrth ni, oblegid dydd Gwener oedd y pasg, pan oedd gwyl y bara croyw yn dechreu. Gwel ar Math. 26. 1, 2, 3.

3 ¶ * A [g] phan oedd efe yn Bethania, yn nhŷ Simon y gwahan-glwyfus, ac efe yn eistedd i fwytta, daeth gwraig a chanddi flwch [h] o ennaint o † nard gwlyb gwerthfawr; a hi a ‡ dorrodd y blwch, ac a'i tywalltodd ar ei ben ef.

[g] Mat. 26. 6, 7. Ioan 11. 2. a 12. 1—3. [h] Can. 4. 13, ... Luc 7. 37, 38.

4 Ac [i] yr oedd rhai yn anfoddlawn ynddynt eu hunain, ac yn dywedyd, I ba beth y gwnaethpwyd y golled hon o'r ennaint?

[i] Preg. 4. 4. Mat. 26. 8, 9. Ioan 12. 4, 5. [k] Ex. 5. 4 ... Mal. 1. 12, 13.

5 Oblegid fe a allasid gwerthu hwn uwch law ‖ tri chàn ceiniog, [l] a'u roddi i'r tlodion. [m] A hwy a ffromasant yn ei herbyn hi.

[l] Ioan 12. 5, 6. a 13. 29. Eph. 4. 28. [m] Ex. 16. 7, 8. ... 1. 27. Salm 106. 25. Mat. 20. 11. Luc 15. 2. Ioan 6. ... 1 Cor. 10. 10. Phil. 2. 14. Jud. 16.

6 A'r Iesu a ddywedodd, [n] Gadewch iddi; paham y gwnewch flinder iddi? hia wnaeth [o] weithred dda arnaf fi.

[n] Job 42. 7, 8. Es. 54. 17. 2 Cor. 10. 18. [o] Mat. 26. ... Ioan 10. 32, 33. Act. 9. 36. 2 Cor. 9. 8. Eph. 2. 10. Col. ... 2 Thes. 2. 17. 1 Tim. 5. 10. a 6. 18. 2 Tim. 2. 21. a 3. ... Tit. 2. 7, 14. a 3. 8, 14. Heb. 10. 24. a 13. 21. 1 Pedr 2. 12.

7 Canys [p] bob amser y cewch y tlodion gyd â chwi; a phan fynnoch y gellwch wneuthur da iddynt hwy: ond myfi ni chewch bob amser.

[p] Deut. 15. 11. Mat. 25. 35—45. a 26. 11. Ioan 12. 7, 8. ... 9. 13, 14. Phile. 7. Iago 2. 14—16. 1 Ioan 3. 16—19. ... a 13. 33. a 16. 5, 28. a 17. 11. Act. 3. 21.

8 [r] § Hyn a allodd hon, hi a'i gwnaeth: [s] hi a achubodd y blaen i eneinio fy nghorph erbyn y claddedigaeth.

[r] 1 Cron. 29. 2, 3. a 29. 1—17. 2 Cron. 31. 20, 21. a 34. ... Salm 110. 3. 2 Cor. 8. 1—3, 12. [s] pen. 15. 42—47. ... Luc 23. 53—56. a 24. 1—3. Ioan 12. 7. a 19. 32—42.

9 Yn wir meddaf i chwi, [t] Pa le bynag y pregether yr efengyl hon yn yr holl fyd, *yr hyn* a wnaeth hon a adroddir, er [u] coffa am dani.

[t] pen. 16. 15. Mat. 26. 12, 13. [u] Num 31. 54. Salm ...—2. Zec. 6. 14.

Dywed Ioan 12. 1—9, mai chwe diwrnod cyn y pasg y bu y pethau a adroddir yn yr adnodau uchod: gan hyn tybir fod Mathew ...—13, a Marc yma, wedi gosod yr hanes ...dig allan o amser; oblegid nid yw yn ...gol i'r un pethau yn hollawl gymmeryd ...dwywaith o fewn pedwar diwrnod. *Nid* ...a Mathew na *Marc yn dywedyd mai o ... deuddydd i'r pasg y bu hyn; nid yd-...wy ond yn adrodd yr hanes ar ol rhyw* bethau eraill a gymmerth le yr amser hwnw. Dygwyddodd pan oedd Iesu yn Bethania; sef ar ryw noswaith rhwng e ddyfodiad ef i Bethania y tro hwn, â'r pasg: a diammau mai y noson gyntaf oedd, wedi diwedd y sabbath Iuddewig; y noson cyn i Grist farchogaeth i Jerusalem. † Dywedir mai llysieuyn per-aroglaidd yw y nard, ac iddo amryw dywysenau breision. Mae yn debyg mai nodd, neu sudd, y tywysenau hyny, wedi ei buro a'i gyffeithio yn ennaint gwlyb, oedd y nard a sonir yma. Efallai bod Mair yn arfer prynu a gwerthu pethau drudfawr fel hyn, neu ei bod yn defnyddio y fath beth ei hun cyn iddi ddewis y rhan dda: pa fodd bynag, nid oedd yn ormod ganddi enneinio yr Iesu â'r blychaid hwn, fel cydnabyddiaeth iddo am yr holl gymmwynasau a wnaethai iddi hi, ei brawd, a'i chwaer. ‡ Dywed rhai nad yw y gair Groeg ddim o angenrheidrwydd yn arwyddo tori, ond yn hytrach ysgwyd y blwch nes cael yr ennaint yn ddigon tenau a hylif i'w dywallt ar ben y Cyfryngwr. ‖ "Tri chan ceiniog:" tua naw punt a phymtheg swllt o'n harian ni. "Ceiniog:" *Denarius* oedd y pryd hwnw gyflog gweithiwr am ddiwrnod yn y cynhauaf (Math. 20. 2.) gan hyny yr oedd yn gystal mewn *gwerth*, nid mewn *pwysau*, a thri swllt o leiaf, o arian y wlad hon yn bresenol; gan y prynai gymmaint a hyny o angenrheidiau bywyd. Gan hyny yr oedd tri chan ceiniog yn ymddangos yn swm mawr am y nard hwn. § Gwnaeth Mair "yr hyn a allodd" i ddangos ei chariad at Iesu, a'i rhwymedigaethau iddo; ond nid gwneyd "yr hyn allodd" i osod ei chyfiawnder ei hun, a gwrthod ymostwng i gyfiawnder Duw, fel llawer.

10 ¶ * A [x] Judas Iscariot, [y] un o'r deuddeg, a aeth ymaith at yr arch-offeiriaid, i'w fradychu ef iddynt.

[x] Mat. 26. 14—16. Luc 22. 3—6. Ioan 13. 2, 30. [y] Salm 41. 9. a 55. 12—14. Mat. 10. 4. Ioan 6. 70, 71.

11 A phan glywsant, [z] bu lawen ganddynt, [a] ac a addawsant roi arian iddo. [b] Yntau a geisiodd pa fodd y gallai yn gymhwys ei fradychu ef.

[z] Hos. 7. 3. Luc 22. 5. [a] 2 Bren. 5. 26. Diar. 28. 21, 22. Mat. 26. 15. 1 Tim. 6. 10. 2 Pedr 2. 14, 15. Jud. 11. [b] Luc 22. 5, 6.

Gwel ar Math. 26. 14, 15, 16. * Nid oes sierwydd ar ba ddiwrnod yr aeth Judas gyntaf at yr arch-offeiriaid; ond mae yn debygol iddo fyned ddeuddydd cyn y pasg, pan oeddynt hwy yn ymgynghori pa fodd i ddâl yr Iesu, i'w roddi ef i farwolaeth. Yr oedd y diafol cyn hyn wedi gosod y peth yn ei galon ef; ond gellir meddwl iddo betruso am amser, pa un a gyflawnai efe ei fwriad neu beidio, eithr diafol a thrachwant am ariau a gariodd y dydd.

12 ¶ [c] A'r dydd cyntaf o *wyl* y bara croyw, pan aberthent y pasc, dywedodd ei ddisgyblion wrtho, [d] I ba le yr wyt ti yn ewyllysio i ni fyned i barottôi i ti, i fwytta y pasc?

[c] Ex. 12. 6, 18. a 13. 3. Lef. 23. 5, 6. Num. 28. 16—18. Deut. 16. 1—4. Mat. 26. 17. Luc 22. 7. [d] Mat. 3. 15. Luc 22. 8, 9. Gal. 4. 4.

13 Ac efe a anfonodd ddau o'i

ddisgyblion, ac a ddywedodd wrthynt, [e]* Ewch i'r ddinas; a chyferfydd â chwi ddyn yn dwyn ystenaid o ddwfr: dilynwch ef.

e Mat. 8. 9. a 26. 18, 19. Luc 19. 30—33. a 22. 10—13. Ioan 2. 5. a 15. 14. Heb. 5. 9.

14 A pha le bynnag yr êl i mewn, dywedwch wrth wr y tŷ, [f] Fod yr Athraw yn dywedyd, † Pa le y mae y lletty, lle y gallwyf, mi a'm disgyblion, fwytta y pasc?

f pen. 10. 17. a 11. 3. Ioan 11. 28.

15 Ac [g] efe a ddengys i chwi [h] oruwch-ystafell fawr wedi ei thaenu yn barod: yno parottôwch i ni.

g 2 Cron. 6. 30. Salm 110. 3. Diar. 16. 1. a 21. 1, 2. Ioan 2. 24, 25. a 21. 17. 2 Tim. 2. 19. Heb. 4. 13. h Act. 1. 13. a 20. 8.

16 A'i ddisgyblion a aethant, ac a ddaethant i'r ddinas; [i] ac a gawsant megis y dywedasai efe wrthynt: ac a barottoisant y pasc.

i Luc 22. 13, 35. Ioan 16. 4.

* Gwel ar Math. 26. 17, 18, 19. * Pe daethai y ddau ddisgybl i'r lle a enwyd yn gynt neu yn ddiweddarach nag y daethant, buasai y dyn a'r ystenaid ddwfr un ai heb ddyfod neu wedi myned. Ond gwyddai yr Arglwydd Iesu fod rhyw wr, o berchen tŷ cyfleus yn Jerusalem, yn hoff o hóno ef. Gwyddai y danfonai y gwr hwnw ei was ar ryw amser pennodawl o'r dydd i ymofyn ystenaid o ddwfr; y cyfarfyddai y disgyblion ag ef ar eu mynediad i'r ddinas, ac wrth ei ganlyn ef y caent hyd i'r gwr yr oeddynt yn ei geisio; ac wrth enwi eu Harglwydd fel "Yr Athraw," y caniatâai gwr y tŷ iddynt oruwch-ystafell fawr wedi ei thaenu yn barod; sef wedi ei dodrefnu â bwrdd, glythau, a phobpeth yn addas i'r achlysur. Mawr oedd syndod y disgyblion wrth rag-wybodaeth Crist, a'i awdurdod ar galonau, pan welsant hyn oll yn dyfod i ben. † "Pa le mae y lletty?" Efallai bod pob perchen tŷ yn Jerusalem, a'r a allai, yn cadw ystafell yn ei dŷ i'r perwyl hyn, er groesawi ei gyfeillion a ddeuent i fynu i gadw y pasg.

17 A [k] phan aeth hi yn hwyr, efe a ddaeth gyd â'r deuddeg.

k Mat. 26. 20. Luc 22. 14.

18 Ac [l] fel yr oeddynt yn eistedd, ac yn bwytta, yr Iesu a ddywedodd, [m] Yn wir meddaf i chwi, [n] Un o honoch, yr hwn sydd yn bwytta gyd â myfi, a'm bradycha i.

l Mat. 26. 21. m adn. 9, 25. pen. 3. 28. a 6. 11. a 8. 12. a 9. 1, 41. a 10. 15, 29. Mat. 5. 18. a 6. 2, 5, 16. Luc 4. 24. a 11. 51. Ioan 1. 51. a 3. 3, 5, 11. a 5. 19, 24, 25. a 6. 26, 32, 47. a 13. 38. a 21. 18. n Salm 41. 9. a 55. 13, 14. Ioan 6. 70, 71. a 13. 21.

19 Hwythau a ddechreuasant dristâu, [o] a dywedyd wrtho bob yn un ac un, Ai myfi? ac arall, Ai myfi?

o Mat. 26. 22. Luc 22. 21—23. Ioan 13. 22.

20 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [p] Un o'r deuddeg, [q] yr hwn sydd yn gwlychu gyd â myfi yn y ddysgl, *yw efe*.

p adn. 43. Mat. 26. 47. Luc 22. 47. Ioan ... 26. 23. Ioan 13. 26.

21 Mab y dyn yn wir ... myned ymaith, fel y mae yt... edig am dano: [s] ond gw... hwnnw trwy yr hwn y brad... y dyn: [t] da fuasai i'r dyn h... nas ganesid.

r adn. 49. Gen. 3. 15. Salm 22. 1, &c. ... 52. 14. a 53. Dan. 9. 24, 26. Zec. 13. 7. ... Luc 22. 22. a 24. 26, 27, 44. Ioan 19. 28, 36 ... a 4. 27, 28. a 13. 27—29. s Salm 55. 1... Mat. 18. 7. a 27. 3—5. Act. 1. 16—20, 25. ...

Gwel ar Math. 26. 20—25. M... au hyn â'r adnodau yn Mathew ... ond yn unig bod Mathew (26. 2... Judas allan fel y bradwr, yr h... bwyllir yma.

22 ¶ Ac [u] fel yr oeddynt ... yr Iesu a gymmerodd fa... bendithiodd, ac a'*i* torro... rhoddes iddynt: ac a dd... * Cymmerwch, bwyttêwch: ... fy nghorph.

u Mat. 26. 26—29. Luc 22. 19, 20. 1 C... a 11. 23—29. x pen. 6. 41. Luc 24. 30. Ioa... 24. Gen. 41. 26, 27. Zec. 5. 7, 8. Luc 22. ... Gal. 4. 25.

23 Ac wedi iddo gymmer... pan, [z] a rhoi dïolch, efe a'... iddynt: [a] a hwynt oll a yfasa...

z adn. 22. Luc 22. 17. Rhuf. 14. 6. ... a Mat. 26. 27.

24 Ac efe a ddywedodd ... [b] Hwn yw fy ngwaed i o'r ... newydd, [c] yr hwn a dyw... lawer.

b Ex. 24. 8. Zec. 9. 11. 1 Cor. 11. 25. ... a 13. 20, 21. c pen. 10. 45. Dat. 5. 8—10. ...

25 Yn wir yr wyf yn ... wrthych, [d] nad yfaf mwy o ... winwydden, hyd y dydd hwn... wyf ef [e] yn newydd yn nheyrn...

d Salm 104. 15. Mat. 26. 29. Luc 22... e Joel 3. 18. Am. 9. 13. Zec. 9. 17.

26 ¶ Ac wedi iddynt [f] ga... [g] hwy a aethant allan i f... Olew-wydd.

f Salm 47. 6, 7. Act. 16. 25. 1 Cor. 14. 1... 20. Col. 3. 16. Iago 5. 13. Dat. 5. 9. g M... 22. 39. Ioan 18. 1—4.

Gwel ar Math. 26. 26—30. * ... bod yn bwyta o'r blaen, adn. 1... pasg oedd hwnw, bwyta o swper y... oedd hwn. Gan fod Crist yn ... iddynt gymmeryd, a bwyta, ac y... ion ar ol pryd cyflawn ar oen y... yn amlwg ei fod yn bwriadu y sef... nid er lluniaeth corphorawl, ond ... ysbrydol, y rhai a atebid trwy fw... yr ychydig lleiaf o fara a gwin, g... rediad y grasau perthynol i'r ord... Ac mae hyn yn naturiol yn a... feddwl, y gwna ychydig o ddwfr... bedydd, yn gystal ag ychydig far... yr ordinhâd arall: arwyddion y...

27 [e] A dywedodd yr Iesu wrthynt, Chwi a rwystrir oll o'm plegid i y nos hon: [i] canys ysgrifenedig yw, Tarawaf y bugail, a'r defaid a wasgerir.

f Mat. 26. 31. Luc 22. 31, 32. Ioan 16. 1, 32. 2 Tim. 4. 16. *i* Zec. 13. 7.

28 Eithr [k] wedi i mi adgyfodi, mi af o'ch blaen chwi i Galilea.

k pen. 16. 7. Mat. 16. 21. a 26. 32. a 28. 7, 10, 16. Ioan 21. 1. Cor. 15. 4—6.

29 Ond Pedr a ddywedodd wrtho, Pe byddai pawb wedi eu rhwystro, etto ni *byddaf* fi.

l Mat. 26. 33—35. Luc 22. 33, 34. Ioan 13. 36—38. a 21. 15.

30 A dywedodd yr Iesu wrtho, Yn wir yr ydwyf yn dywedyd i ti, [m] Heddyw, o fewn y nos hon, [n] † cyn canu o'r ceiliog ddwywaith, y gwedi fi deirgwaith.

m Gen. 1. 5, 8, 13, 19, 23. *n* adn. 66—72. Mat. 26. 69—75. Luc 22. 54—62. Ioan 18. 17, 25—27. 1 Cor. 10. 12.

31 ‡ Ond [o] efe a ddywedodd yn helaethach o lawer, Pe gorfyddai i mi farw gyd â thi, ni'th wadaf ddim. A'r un modd y dywedasant oll.

o 2 Bren. 8. 13. Job 40. 4, 5. Salm 30. 6. Diar. 16. 18. a 28. 26. a 29. 23. Jer. 10. 23. a 17. 9. *p* Ex. 19. 8. Deut. 5. 27—29.

Gwel ar Math. 26. 31—35. * Rhag-ddywedodd Crist wrthynt y gadawent hwy ef; ond ni ddywedodd y gadawai efe hwynt hwy. † "Cyn canu o'r ceiliog ddwywaith:" ...ol i ti ei glywed unwaith ni chymmeri ...ydd; a chyn iddo ganu ddwywaith ti a ...droseddi; ie, ti a wnai hyny deir-gwaith, ...ob tro yn waeth waeth. ‡ "Efe a ddywedodd yn helaethach:" yn fwy angerddol: ...eyn anodd cael gair yn ein iaith ni i osod ...n gyflawn bwys a grym y gair gwreiddiol. Mae holl amgylchiadau hunan-ymddiried a chwymp echryslawn Pedr, yn gyflawn ...yn rymus iawn gan Marc, yr hwn a ysgrifenodd ei efengyl meddant, wrth gyfarwyddiadau ...mion-gyrchol Pedr; ond mae amgylchiadau ei edifeirwch yn cael myned drostynt ...wr yn fyrach.

32 A [q] hwy a ddaethant i le yr oedd ei enw Gethsemane: ac efe a ddywedodd wrth ei ddisgyblion, Eisteddwch yma, [r] tra fyddwyf yn gweddïo.

q Mat. 26. 36. Luc 22. 39. Ioan 18. 1. *r* adn. 36, 39. ...18. 5, 6. a 22. 1, 2. a 88. 1—3. a 109. 4.

33 Ac efe a gymmerth gyd âg ef Pedr, ac Iago, ac Ioan, [t] ac a ddechreuodd ymofidio, a thristâu yn ddirfawr.

s pen. 1. 16—19. a 5. 37. a 9. 2. *t* Salm 38. 11. a 69. ...a 88. 14—16. Es. 53. 10. Mat. 26. 37, 38. Luc 22. 44. Heb. 5. 7.

34 Ac *efe* a ddywedodd wrthynt, ...ae fy enaid yn athrist hyd angau: ...ch yma, [x] a gwyliwch.

...53. 3, 4, 12. Galar. 1. 12. Ioan 12. 27. *x* adn. ...s. 13. 35—37. Eph. 6. 18, 19. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8.

35 Ac efe a aeth ychydig ym mlaen, ...a syrthiodd ar y ddaear, ac a weddïodd, o bai bosibl, a'r fyned yr awr honno oddi wrth-o.

y Gen. 17. 3. Deut. 9. 18. 1 Cron. 21. 15, 16. 2 Cron. 7. 3. Mat. 26. 39. Luc 17. 15, 16. Act. 10. 25, 26. Dat. 4. 10. a 5. 14.

36 Ac efe a ddywedodd, [z] * Abba, Dad, [a] pob peth *sydd* bosibl i ti: [b] tro heibio y cwppan hwn oddi wrthyf: [c] eithr nid y peth yr ydwyf fi yn ei ewyllysio, ond y peth yr ydwyt ti.

z Mat. 6. 9. Rhuf. 8. 15, 16. Gal. 4. 6. *a* pen. 10. 27. Gen. 18. 14. Jer. 32. 27. 2 Tim. 2. 13. Tit. 1. 2. Heb. 6. 18. *b* Luc 22. 41, 42. *c* Salm 40. 8. Ioan 4. 34. a 5. 30. a 6. 38, 39. a 12. 27. a 18. 11. Phil. 2. 8. Heb. 5. 7, 8.

37 Ac efe a ddaeth, [d] ac a'u cafodd hwy yn cysgu; ac a ddywedodd wrth Pedr, [e] Simon, † ai cysgu yr wyt ti? [f] oni allit wylio un awr?

d adn. 40, 41. Luc 9. 31, 32. a 22. 45, 46. *e* adn. 29—31. 2 Sam. 16. 17. Ioan 1, 6. Mat. 25. 5. a 26. 40. 1 Thes. 5, 6—8. *f* Jer. 12. 5. Heb. 12. 3.

38 [g] Gwyliwch a gweddïwch, rhag eich myned mewn temtasiwn. [h] Yr yspryd yn ddïau *sydd* barod, ond y cnawd *sydd* wan.

g adn. 34. Mat. 24. 42. a 25. 13. a 26. 41. Luc 21. 36. a 22. 40, 46. 1 Cor. 16. 13. 1 Pedr 5. 8. Dat. 3. 2, 3, 10. *h* Rhuf. 7. 18—25. Gal 5. 17. Phil. 2. 12.

39 Ac [i] wedi iddo fyned ymaith drachefn, efe a weddïodd, gan ddywedyd yr un ymadrodd.

i Mat. 6. 7. a 26. 42—44. Luc 18. 1. 2 Cor. 12. 8.

40 Ac wedi iddo ddychwelyd, efe a'u cafodd hwynt drachefn yn cysgu; canys yr oedd eu llygaid hwynt wedi trymhâu: [k] ac ni wyddent beth a attebent iddo.

k pen. 9. 33, 34. Gen. 44. 16. Rhuf. 3. 19.

41 Ac efe a ddaeth y drydedd waith, ac a ddywedodd wrthynt, [l] Cysgwch weithian, a gorphwyswch: ‡ digon yw; [m] daeth yr awr: wele, [n] yr ydys yn bradychu Mab y dyn i ddwylaw pechaduriaid.

l pen. 7. 9. Barn. 10. 14. 1 Bren. 18. 27. a 22. 15. 2 Bren. 3. 13. Preg. 11. 9. Prec. 20. 39. Mat. 26. 45, 46. *m* Ioan 7. 30. a 8. 20. a 12. 23, 27. a 13. 1. a 17. 1. *n* adn. 10, 18. pen. 9. 31. a 10. 33, 34. Mat. 26. 2. Ioan 13. 2. Act. 7. 52.

42 Cyfodwch, awn; wele, y mae yr hwn sydd yn fy mradychu yn agos.

Gwel ar Math. 26. 36 hyd 46. * O Dad, mi a wn fod pob peth yn bosibl i'th hollalluogrwydd di. Pan ymgynghorwyf â gwendid dynol, mi a garwn i'r dyoddefaint chwerw hyn gael ei symmud; ond ni wna y dymuniadau gweiniaid hyn ddim o'r tro i mi yn awr; yr wyf yn darostwng, ac mi a wnaf ddarostwng, fy ewyllys ddynol i yn ewyllysgar, i'th ewyllys ddwyfol di. Fel yr oedd Crist yn dyoddef dychryniadau echryslawn melltith Duw drosom ni, yn y cnawd hwnw a gymmerodd efe er ein mwyn ni, efe a gymmerodd y cwpan o law ei Dad, a chan ei fod ef yn gyfiawn, efe a'i hyfodd oll dros y rhai anghyfiawn. Gair Syriaeg, neu Syriaeg-Caldeaeg, medd rhai, yw Abba, yn ar-

wyddo Tad; ond mewn ffordd o neillduol anwyldeb a hyder. † Tydi, ag oedd ond yr awr hon yn proffesu y fath gariad a dïanwadalwch, a elli di gysgu? Yn yr agwedd hon o ddirfawr dristwch y dywedais fy mod yn adn. 34, a elli di fod mòr ddiofal a difater a chysgu, wedi i mi fod yn absenol am gyn lleied amser? ‡ "Digon yw:" Yn y fàn hon yn unig yn y Testament Newydd mae y gair fel hyn yn anmhersonawl. Mae fy ngorchymyn I i chwi, i wylio, a'ch cysgu chwithau, ar ben: "digon yw," nis gall eich gwylio mwyach fod o un gwasanaeth i mi.

43 ¶ Ac yn y man, [o] ac efe etto yn llefaru, daeth Judas, un o'r deuddeg, [p] a chyd âg ef dyrfa fawr â chleddyfau a ffyn, oddi wrth yr arch-offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, a'r henuriaid.

o Mat. 26. 47. Luc 22. 47, 48. Ioan 18. 3—9. Act. 1. 16. p Salm 2. 1, 2. a 3. 1. a 22. 11—13.

44 A'r hwn a'i bradychodd ef a roddasai [q] arwydd iddynt, gan ddywedyd, [r] Pwy bynnag a gusanwyf, hwnnw yw: * deliwch ef, [s] a dygwch ymaith yn sicr.

q Ex. 12. 13. Jos. 2. 12. Phil. 1. 28. 2 Thes. 3. 17. r 2 Sam. 20. 9, 10. Salm 55. 20, 21. Diar. 27. 6. Mat. 26. 48—50. s 1 Sam. 23. 22, 23, Act. 16. 23.

45 A phan ddaeth, yn ebrwydd efe a aeth atto, ac a ddywedodd, [t] Rabbi, Rabbi; ac a'i cusanodd ef.

t pen. 12. 14. Es. 1. 3. Mal. 1. 6. Mat. 23. 8—10. Luc 6. 46. Ioan 13. 13, 14. a 20. 16.

Gwel ar Math. 26. 47—50. * Efallai bod Judas yn meddwl y buasai Crist yn dïanc yn wyrthiol y tro hwn fel y gwnaethai rai troion o'r blaen; ac fel pe dywedasai, Cymmerwch ofal ato, mae efe wedi dïanc yn rhyfedd iawn rai gweithiau cyn hyn, os collwch chwi ef ar ol i mi ei draddodi ef i'ch dwylaw, nid fy mai I fydd hyny, edrychwch chwi.

46 ¶ A [u] hwythau a roisant eu dwylaw arno, ac a'i daliasant ef.

u Barn. 16. 21. Galar. 4. 20. Ioan 18. 12. Act. 2. 23.

47 A [x] rhyw un o'r rhai oedd yn sefyll ger llaw, a dynodd ei gleddyf, ac a darawodd was yr arch-offeiriad, ac a dorrodd ymaith ei glust ef.

x Mat. 26. 51—54. Luc 22. 49—51. Ioan 18. 10, 11.

48 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [y] Ai megis at leidr y daethoch allan, â chleddyfau ac â ffyn, i'm dala i?

y 1 Sam. 24. 14, 15. a 26. 18. Mat. 26. 55. Luc 22. 52, 53.

49 Yr [z] oeddwn i beunydd gyd â chwi yn athrawiaethu yn y deml, ac ni'm daliasoch: [a] ond rhaid yw cyflawni yr ysgrythyrau.

z pen. 11. 15—18, 27. a 12. 35. Mat. 21. 23, &c. Luc 19. 47, 48. a 20. 1, 2. a 21. 37, 38. Ioan 7. 28—30, 37. a 8. 2, 12. a 10. 23. a 18. 20. a Salm 22. 1—21. a 69. Es. 53. Dan. 9. 24—26. Mat. 26. 54, 56. Luc 24. 25—27, 44, 45.

50 * A [b] hwynt oll a'i gadawsant ef, ac a ffoisant.

b adn. 27. Job 19. 13, 14. Salm 38. 11. a 88. 7, 8, 18. Ioan 16. 32. a 18. 8, 9. 2 Tim. 4. 16.

Gwel ar Math. 26. 47—50. Nid oes yma ddim a'r nad ydys wedi sylwi arno yn Mathew. * Dywed Mathew 26. 56, mai y "disgyblion" a'i gadawsant: hwynt *oll* a'i gadawsant ef, Pedr a chwbl; ac nid gadael yn unig ond ffoi hefyd. Mor hollawl y cyflawnwyd yr hyn a ddywedasai yr Iesu, adn. 27.

51 * A rhyw wr ieuangc oedd yn ei ddilyn ef, wedi ymwisgo â llian main ar ei gorph noeth; † a'r gwŷr ieuaingc a'i daliasant ef.

52 A [c] hwn a adawodd y llïan, ac a ffodd oddi wrthynt yn noeth.

c pen. 13. 14—16. Gen. 39. 12. Job. 2. 4.

Nid oes yr un ond Marc yn adrodd y darn hyn o hanes. Gallwn weled yma mòr gyndeiriog yw ysbryd erledigaeth; dyma wr ieuanc yn cael ei ddàl heb neb yn gwylied am ba beth; nid oedd yr un prawf ei fod yn un o ganlynwyr Iesu. Dywedir am y fad felen (*basilisk*) y neidia hi at lun dyn: felly y gwnaeth y rhai hyn. Dïamman fod gallu dirgelaidd Crist yn gweithio i'w ddisgyblion gael dïanc, pan ddelid y gwr ieuanc hwn gyda chymmaint awyddfryd. * Rhyw wr ieuanc oedd yn byw neu yn lletya yn agos i Gethsemane: wrth glywed trwst a therfysg y milwyr a'r dyrfa, tybir iddo neidio o'i wely heb ddim ond llen-llïan am dano i weled beth oedd y terfysg hwnw. † Wrth sylwi ar hwn yn canlyn pan oedd y disgyblion oll wedi ffoi, daliodd y milwyr ef, gan dybied mai un o ddisgyblion Iesu ydoedd.

53 ¶ * A [d] hwy a ddygasant yr Iesu at yr arch-offeiriad: [e] a'r holl arch-offeiriaid, a'r henuriaid, a'r ysgrifenyddion, a ymgasglasant gyd âg ef.

d Es. 53. 7. Mat. 26. 57. Luc 22. 54. Ioan 18. 13, 14, 24. e pen. 15. 1. Mat. 26. 3. Act. 4. 5, 6.

54 A [f] Phedr a'i canlynodd ef o hirbell, [g] hyd yn llys yr arch-offeiriad; [h] ac yr oedd efe yn eistedd gyd â'r gwasanaethwyr, [i] ac yn ymdwymno wrth y tân.

f adn. 29—31, 38. 1 Sam. 13. 7. Mat. 26. 58. g Ioan 18. 15, 16. h 1 Barn. 19. 9, 13. Luc 22. 55, 56. Ioan 18. 18, 25. i Luc 22. 44.

55 A'r arch-offeiriaid a'r holl gynghor a [k] geisiasant dystiolaeth yn erbyn yr Iesu, i'w roi ef i'*w* farwolaeth; [l] † ac ni chawsant.

k 1 Bren. 21. 10, 13. Salm 27. 12. a 35. 11. Mat. 26. 59, 60. Act. 6. 11—13. a 24. 1—13. l Dan. 6. 4. 1 Pedr 3. 16—18.

56 Canys llawer a ddygasant gau-dystiolaeth yn ei erbyn ef; ‡ eithr nid oedd eu tystiolaethau hwy yn gysson.

57 A rhai a gyfodasant [m] ac a ddygasant gam-dystiolaeth yn ei erbyn, gan ddywedyd,

m pen. 15. 29. Jer. 26. 8, 9, 18. Mat. 26. 60, 61. a 27. 40. Ioan 2. 18—21. Act. 6. 13, 14.

58 Ni a'i clywsom ef yn dywedyd, Mi a ddinystriaf y deml hon o waith

dwylaw, ac mewn tridiau yr adeiladaf arall [s]heb fod o waith llaw.

s Dan. 2. 34, 45. Act. 7. 48. 2 Cor. 5. 1. Heb. 9. 11, 24.

59 ‖ Ac [o]etto nid oedd eu tystiolaeth hwy felly yn gysson.

o adn. 56.

60 A chyfododd yr arch-offeiriad, yn y canol, ac a ofynodd i'r Iesu, gan ddywedyd, [p]Oni attebi di ddim? beth mae y rhai hyn yn ei dystiolaethu i dy erbyn?

p pen. 15. 3—5. Mat. 26. 62, 63. Ioan 19. 9, 10.

61 Ac [q]efe a dawodd, ac nid attebodd ddim. Drachefn yr arch-offeiriad a ofynodd iddo, ac a ddywedodd wrtho, [r]Ai tydi yw Crist, [s]Mab y Bendigedig?

q Salm 38. 1, 2, 9. Es. 53. 7. Mat. 27. 12—14. Act. 8. 32. 1 Pedr 2. 23. r pen. 15. 2. Mat. 11. 3—5. a 16. 16. Mat. 26. 63, 64. Luc 22. 67—70. Ioan 10. 24. a 18. 37. s Salm 2. 7. a 119. 12. Es. 9. 6, 7. Mat. 3. 17. a 8. 29. Ioan 1. 34, 49. a 5. 18—25. a 10. 30, 31, 36. a 19. 7. 1 Tim. 1. 11.

62 A'r Iesu a ddywedodd, [t]Myfi yw: a chwi a gewch weled [u]Mab y dyn yn eistedd ar ddeheulaw y gallu, ac yn dyfod y'nghymmylau y nef.

t pen. 15. 2. Mat. 26. 64. a 27. 11. Luc 23. 3. u pen. 13. 26. a 16. 19. Salm 110. 1. Dan. 7. 13, 14. Mat. 24. 30. a 26. 64. Act. 1. 9—11. 2 Thes. 1. 7—10. Heb. 1. 3. a 8. 1. a 12. 2. Dat. 1. 7. a 20. 11.

63 Yna yr arch-offeiriad, gan rwygo ei ddillad, a ddywedodd, Pa raid i ni mwy wrth dystion?

x Es. 36. 22. a 37. 1. Jer. 36. 23, 24. Act. 14. 13, 14.

64 Chwi [y]a glywsoch y cabledd: beth dybygwch chwi? A hwynt oll a'i condemniasant ef, ei fod yn euog o farwolaeth.

y Lef. 24. 16. 1 Bren. 21. 9—13. Mat. 26. 65, 66. Luc 22. 71. Ioan 5. 18. a 8. 58, 59. a 10. 21—33. a 19. 7.

65 A [z]dechreuodd rhai boeri arno, a chuddio ei wyneb, a'i gernodio; a dywedyd wrtho, Prophwyda. A'r swyddogion a'i tarawsant ef â gwïail.

z Num. 15. 19. Num. 12. 14. Job 30. 10. Es. 50. 6. a 52. 14. a 53. 3. Mica 5. 1. Mat. 26. 67, 68. Luc 22. 63, 64. Ioan 18. 22. a 19. 3. Act. 23. 2. Heb. 12. 2.

Sylwyd ar Math. 26. 57—69. * Gan gymmaint oedd gelyniaeth yr arch-offeiriaid yn erbyn Iesu, cadwasant gyngor drwy y nos, yr hyn oedd yn groes i bob rheolau a threfn: ac wedi ei gondemnio ef ganddynt hwy, danfonasant at Pilat yn foren dranoeth; yr hwn oedd ddydd gŵyl sanctaidd: yr oedd hyny yn groes i bob rheol, ac fel hyn yr oeddynt yn diolch i Dduw am eu dwyn allan o wlad yr Aipht. † Yr oedd hyn yn brawf o ddiniweidrwydd Iesu, gan na chaid neb i dystiolaethu yn ei erbyn er eu ceisio, a chynnyg gwobr da iddynt yn ddiammau hefyd. Gellir gweled yma hefyd awdurdod dwyfolaidd Duw ar feddyliau a chydwybodau dynion: oni buasai hyny, cawsid digon o dystion am arian. *Efallai hefyd bod y rhai o daro y swyddogion i'r llawr (Ioan 18. 6) wedi dychrynu pawb, fel yr oedd ar-*nynt ofn dyfod yn mlaen i dystiolaethu dim ar gam yn erbyn Iesu, er cymmaint oedd hudoliaeth y wobr. ‡ Nid oedd eu tystiolaeth yn *gyfatebol* i'r cyhuddiad a ddygid yn ei erbyn ef, ei fod yn haeddu marw; neu ynte, nid oedd yn ddigonol i'w roddi ef i farwolaeth; am nad oeddynt yn cyd-dystiolaethu â'u gilydd, neu am nad oeddynt yn ei gyhuddo ef o fai teilwng o angeu wrth y gyfraith. ‖ Efallai bod un yn tystiolaethu iddo ddywedyd y *gallai* efe ddinystrio y deml, a'r llall yn tystiolaethu iddo ddywedyd y *gwnai* efe ei dinystrio hi; ond ni ddywedasai yr Iesu yr un o'r ddau beth, Ioan 2. 19.

66 ¶ Ac [a]fel yr oedd Pedr yn y llys i waered, daeth [b]un o forwynion yr arch-offeiriad:

a adn. 54. Mat. 26. 58, 69, 70. Luc 22. 55—57. b Ioan 18. 15—18.

67 A phan ganfu hi Pedr yn ymdwymno, hi a edrychodd arno, ac a ddywedodd, Tithau hefyd oeddit gyd â'r [c]Iesu o Nazareth.

c pen. 10. 47. Mat. 2. 23. a 21. 11. Ioan 1. 45—49. a 19. 19. Act. 10. 38.

68 Ac [d]efe a wadodd, gan ddywedyd, Nid adwaen i, ac ni wn i beth yr wyt yn ei ddywedyd. Ac [e]efe a aeth allan i'r porth; [f]a'r ceiliog a ganodd.

d adn. 29—31. Ioan 13. 36—38. 2 Tim. 2. 12, 13. e Mat. 26. 71, 72. f adn. 30.

69 A phan welodd y llangces ef drachefn, [g]hi a ddechreuodd ddywedyd wrth y rhai oedd yn sefyll yno, Y mae hwn *yn un* o honynt.

g adn. 38. Luc 22. 58. Ioan 18. 25. Gal. 6. 1.

70 Ac efe a wadodd drachefn. Ac [h]ychydig wedi, y rhai oedd yn sefyll ger llaw a ddywedasant wrth Pedr drachefn, Yn wir yr wyt ti *yn un* o honynt: [i]canys Galilead wyt, a'th leferydd sydd debyg.

h Mat. 26. 73, 74. Luc 22. 59, 60. Ioan 18. 26, 27. i Barn. 12. 6. Act. 2. 7.

71 Ond [k]efe ddechreuodd regu a thyngu, * Nid adwaen i y dyn yma yr ydych chwi yn dywedyd am dano.

k 2 Bren. 8. 12—15. a 10. 32. Jer. 17. 9. 1 Cor. 10. 12.

72 A'r [l]ceiliog a ganodd yr ail waith. A [m]Phedr a gofiodd y gair a ddywedasai yr Iesu wrtho, Cyn canu o'r ceiliog ddwywaith, ti a'm gwedi deirgwaith. [n]A chan ystyried hynny, efe a wylodd.

l adn. 30, 68. Mat. 26. 34, 74. m 2 Sam. 24. 10. Salm 119. 59, 60. Jer. 31. 18—20. Esec. 16. 63. a 36. 31. Luc 15. 17—19. a 22. 60, 61. n Esec. 7. 16. Mat. 26. 75. Luc 22. 62. 2 Cor. 7. 10.

Sylwyd ar yr hanes galarus hwn o'r blaen yn Math. 26. 69—75. Mae yr holl efengylwyr yn ei adrodd; ond nid oes yr un o honynt yn fanylach na Marc yr hwn a ysgrifenodd fel y crybwyllwyd eisoes, o enau Pedr ei hun; a dywedir i Pedr adolygu holl efengyl Marc yn fanol ar ol iddo ef ei hysgrif-

enn. * "Nid adwaen I y dyn:" Gan fod Iesu yn berson mòr gyhoeddus, a phawb agos yn ei adwaen ef, yr oedd Pedr yn ffol iawn yn taeru *nad adwaenai* ef: gallasai feddwl na choeliai neb mo hôno yn hyny. Nid oedd achos am yr anwiredd hwn; a phan elo dynion unwaith dros derfynau y gwirionedd, hwy a ânt yn mhellach nag y byddo raid. Yr oedd haeriad mòr bell ac anhygoel a hwn, yn fwy tebyg o'i ddâl ef yn gelwyddog na'i ddi-nogi. Gallwn sylwi ar yr addysgiadau hyn oddiwrth yr hanes:—1. Fod Duw yn aml yn arfer moddion gwael iawn i dynu i lawr ein balchder a'n hunan-ymddiried ni. Dyma Pedr, yr apostol mawr, yn cael ei ddarostwng drwy forwynig. 2. Gwelwn mòr naturiol y mae un pechod yn arwain i bechod arall. Dyma Pedr yn gyntaf yn dywedyd celwydd; ac o gelwydd yn myned i regu a thyngu. 3. Gwelwn mòr angenrheidiol yw i'r neb a fyno gilio rhag pechod, gilio hefyd o gymdeithas pechaduriaid. Cyfaill ydwyf fi (ebe Dafydd) i'r rhai oll a'th ofnant. 4. Gwelwn mòr fuddiol yw geiriau Duw erbyn yr amser a ddaw; er nad ydym yn bresenol yn meddwl fawr am danynt. "A Phedr a gofiodd y gair." 5. Gwelwn mòr wahanol yw pechu y saint a phechu yr annuwiolion, o ran y canlyniad. Mae Judas yn pechu, yn edifarhâu, ac yn ymgrogi. Mae Pedr yn pechu, yn myned allan, ac yn wylo yn chwerw dost. Edifarhâodd Judas i farwolaeth: edifarhâodd Pedr i fywyd.

PEN XV.

Dwyn yr Iesu yn rhwym, ac achwyn arno ger bron Pilat, &c.

AC [a] yn y fan y bore, yr ymgynghorodd yr arch offeiriaid gyd â'r henuriaid a'r ysgrifenyddion, * a'r holl gynghor: ac wedi iddynt † rwymo yr Iesu, hwy a'*i* dygasant *ef* ymaith, [b] ‡ ac a'*i* traddodasant at Pilat.

a Salm 2. 2. Mat. 27. 1, 2. Luc 22. 66. Act 4. 5, 6 25—28. b pen. 10. 33, 34. Mat. 20 18, 19. Luc 18. 32, 33. a 23. 1, 2. Ioan 18 28. Act. 3. 13.

* Yr "holl gyngor" hwn oedd y senedd fawr, sef y *sanhedrim*, yn Jerusalem. Buont wrthi drwy y nos, a chwedi ychydig seibiant, daethant oll yn nghyd yn y bore: "yn y *fàn* y bore;" sef yn fore iawn. † Yr oeddynt hwy wedi euog-farnu yr Iesu cyn belled ag yr oedd awdurdod ganddynt *hwy*, ac felly yn ei "rwymo" ef fel drwg weithredwr euog. ‡ Gan fod yr Iuddewon yn awr dan lywodraeth y Rhufeiniaid, nid oedd ganddynt awdurdod i roddi Iesu i farwolaeth heb i Pilat hefyd osod rhyw rith o goll-farn arno. Traddodasant hwy ef i'r Rhufeiniaid, ac am y weithred hòno, traddododd Duw hwythau i'r Rhufeiniaid wedi hyny. Rhoddwyd ef yn rhwym yn anghyfiawn ger bron barnwr daearol, fel y rhyddhâid ei bobl yn gyfiawn ger bron brawdle Duw, ac yn ngwydd ei angelion ef.

2 A gofynodd Pilat iddo, [c] Ai ti yw Brenhin yr Iuddewon? Yntau a attebodd ac a ddywedodd wrtho, Yr wyt ti yn dywedyd.

c Mat. 2. 2. a 27. 11. Luc 23. 3. Ioan 18. 33—37. a … 19—22. 1 Tim. 6. 13.

3 A'r [d] arch-offeiriaid a'i cyhudd… ant ef o lawer o bethau: [e] eithr … attebodd efe ddim.

d Mat. 27. 12. Luc 23. 2—5. Ioan 18. 29—31. a … 12. e adn. 5. pen 14. 60, 61. Es. 53. 7.

4 A Philat drachefn a ofynodd iddo, gan ddywedyd, [f] Onid attebi di ddim? wele faint o bethau y maent yn eu tystiolaethu yn dy erbyn.

f Mat. 26. 62. a 27. 13. Ioan 19. 10.

5 [g] Ond yr Iesu etto nid attebodd ddim; fel y [g] rhyfeddodd Pilat.

g Salm 71. 7. Es. 8. 18. Zec. 3. 8. Mat 27. 14. 1 C…

6 Ac [h] ar yr wyl *honno* y gollyngai efe yn rhydd iddynt un carcharor, yr hwn a ofynent iddo.

h Mat. 26. 2, 5. a 27. 15. Luc 23. 16, 17. Ioan 18. … 40. Act. 24 27. a 25. 9.

7 Ac [i] yr oedd *un* a elwid Barabbas, yr hwn oedd yn rhwym gyd â'i gyd-derfysgwyr, y rhai yn y derfysg a wnaethent lofruddiaeth.

i Mat. 27. 16. Luc 23. 18, 19, 25.

8 A'r dyrfa gan groch-lefain, a ddechreuodd ddeisyf *arno wneuthur* fel y gwnaethai bob amser iddynt.

9 A Philat a attebodd iddynt, gan ddywedyd, [k] A fynnwch chwi i mi ollwng yn rhydd i chwi Frenhin yr Iuddewon?

k Mat. 27. 17—21. Ioan 18. 39. a 19. 4, … Act. 3 13—15.

10 (Canys efe a wyddai mai o genfigen y traddodasai yr arch-offeiriaid ef.)

l Gen. 4. 4—6. a 37. 11. 1 Sam. 18. 8, 9. … Preg. 4. 4. Mat. 27. 18. Iago 3. 14—16. a 4. 5. 1 Ioan …

11 [m] † A'r arch-offeiriaid a gynhyrfasent y bobl, fel y gollyngai efe yn hytrach Barabbas yn rhydd iddynt.

m Hos. 5. 1. Mat. 27. 20. Ioan 18. 40.

12 A Philat a attebodd ac a ddywedodd drachefn wrthynt, [n] Beth gan hynny a fynnwch i mi ei wneuthur i'r *hwn* [o] yr ydych yn ei alw Brenhin yr Iuddewon?

n Mat. 27. 22, 23. Luc 23. 20—24. Ioan 19. … o adn. 1, 2. pen. 11. 9—11. Salm 2. 6, 7. Es. 9. 6, … 23. 5, 6. Zec. 9. 9. Mat. 2. 2—4. a 21. 5. Luc …

13 A hwythau a lefasant drachefn, Croeshoelia ef.

14 † Yna Pilat a ddywedodd wrthynt, [p] Ond pa ddrwg a wnaeth efe? [q] A hwythau a lefasant fwy-fwy, Croeshoelia ef.

p Es. 53. 9. Mat. 27. 4, 19, 24, 54. Luc 23. … 21, 22, 41, 47. Ioan 19. 38. a 19. 6. Heb. 7. 26. 1 Pedr … q Salm 69. 4. Es. 53. 3. Mat. 27. 23—25. Luc … Ioan 19. 12—15. Act. 7. 54—57. a 19. 34. a 22. …

15 ¶ A Philat [r] yn chwennych bodloni y bobl, a ollyngodd yn rhydd iddynt Barabbas; a'r Iesu, [s] wedi …

ei fflangellu, a draddododd efe i'*w* groeshoelio.

r Diar. 29. 25. Es. 57. 11. Mat. 27. 26. Luc 23. 24, 25. Ioan 19. 16. Act. 24. 27. a 25. 9. Gal. 1. 10. s pen. 10. 34. Salm 129. 3. Es. 1. 6. Mat. 20. 19. a 27. 26. Luc 18. 33. Ioan 19. 1. 1 Pedr 2. 24.

16 [t] A'r milwyr a'i dygasant ef i fewn y llys, a elwir [u] Pretorium: a hwy a alwasant ynghyd yr holl fyddin.

t Mat. 27. 27. u Ioan 18. 28, 33. a 19. 9.

17 Ac [x] a'i gwisgasant ef â phorphor, ac a blethasant goron o ddrain, ac a'i dodasant am ei *ben;*

x Mat. 27. 28—30. Luc 23. 11. Ioan 19. 2—5.

18 Ac a ddechreuasant gyfarch iddo, [y] Henffych well, Brenhin yr Iuddewon.

y adn. 29—32. Gen. 37. 10, 20. Mat. 27. 42, 43. Luc 22. 26, 31. Ioan 19. 14, 15.

19 A [z] hwy a gurasant ei ben ef â chorsen, ac a boerasant arno, [a] a chan ddodi *eu* gliniau *i lawr,* ‡ a'i haddolasant ef.

z pen. 9. 12. a 14. 65. Job 30. 8—12. Salm 22. 6, 7. a 35. 15—17. a 69. 12, 19, 20. Es. 49. 7. a 50. 6. a 52. 14. a 53. 3—5. Mica 5. 1. Mat. 20. 18, 19. Luc 18. 32, 33. Heb. 12. 2, 3. a 13. 13. a Gen. 12. 43. a 43. 28. 1 Bren. 19. 18. Est. 3. 2—5. Es. 45. 23. Rhuf. 11. 4. a 14. 10, 11. Phil. 2. 10.

20 Ac wedi iddynt ei watwar ef, hwy a ddïosgasant y porphor oddi am dano, ac a'i gwisgasant ef â'i ddillad ei hun, [b] ac a'i dygasant allan i'w groeshoelio.

b Mat. 27. 31. Ioan 19. 16.

Gwel ar Math. 27. 2, 3, 4, &c. * Nid atebodd ddim ond "Yr wyt ti yn dywedyd," adn. 2. † Heblaw bod Barabbas yn ddyn nodedig o ddrygionus bob amser, yr oedd efe wedi bod yn euog o'r drwg pennodol hwnw y cam-gyhuddent hwy Iesu o hono; sef blaenori torf mewn gwrthryfel yn erbyn y Rhufeiniaid, a chwedi gwneyd llofruddiaeth yn yr ymgyrch. Eto, dewiswyd y dyn hwn i'w ollwng yn rhydd, yn hytrach na'r Iesu daionus a sanctaidd! ‡ Er y byddid yn addoli emprwyr Rhufain yn aml, yn ystyr fanylaf y gair; mae yn ddïamman mai mewn gwawd yr oedd y milwyr yn addoli ein Harglwydd yma. Gan i ni sylwi ar yr hanes uchod eisoes yn Mathew, nis gwnawn yma ond crybwyll rhyw ychydig bethau cyffredin. 1. Gwelwn pa gymmaint mwy o diriondeb a gafodd Iesu gan bagan cenedlig, nac a gafodd efe gan yr arch-offeiriad Iuddewig: ac nid tiriondeb yn unig, ond cyfiawnder hefyd. 2. Gwelwn pa mór ofalus y bu Crist ar ei wyliadwriaeth, i beidio a dywedyd dim i'w gyhuddo ei hun. 3. Gwelwn ddrygioni ofnadwy yr offeiriaid hyn, yn dewis terfysgwr a llofrudd o flaen dyn diniwed. 4. Gwelwn wendid calon lygredig, yn methu a dál yn ngwyneb profedigaeth gyffredin. Gwyddai Pilat mai diniwed oedd Crist, ac mai o genfigen yr oeddid yn ei erlid; ac eto yr oedd mór wael ag ofni y buasai yr Iuddewon yn ei gam-gyhuddo ef wrth emprwr Rhufain. 5. Gwelwn mai y mater ar ba un y condemnwyd Crist oedd, ei grybwylliad am ei freniniaeth ysbrydol, yn ac ar ei eglwys: oblegid efe a wadodd bob hawl i bob rhyw *freniniaeth* ddaearol yn eglur ger bron Pilat, fel y sonir gan yr efengylwyr eraill. 6. Gwelwn mór gywir y mae geiriau Crist, trwy drefn rhagluniaeth Duw, yn cael eu cyflawni. Efe a ddywedodd y traddodid ef i'r cenedloedd, y gwatworid ef, y poerid arno, y fflangellid ef, ac y lleddid ef: yn awr dyma hyny oll yn cael eu cyflawni. 7. Gwelwn fel y gwnaeth Iesu ein holl ddyfroedd chwerwon ni yn felus. Efe a sancteiddiodd bob croes, ac a dynodd y felltith o honynt. Meddyginiaeth i ni ydynt oll; ac os dyoddefwn, ni a deyrnaswn hefyd gydag ef.

21 A [c] hwy a gymhellasant un Simon [d] o Cyrene, yr hwn oedd yn myned heibio, wrth ddyfod o'r wlad, * *sef* tad † Alexander [e] a Ruphus, [f] i ddwyn ei groes ef.

c Mat. 27. 32. Luc 23. 26. d Act. 2. 10. a 6. 9. a 11. 20. a 13. 1. e Rhuf. 16. 13. f Luc 14. 27. Ioan 15. 18—20.

22 A hwy a'i harweiniasant ef i le *a elwid* [g] Golgotha; yr hyn o'i gyfieithu yw, Lle y benglog:

g Mat. 27. 33. Luc 23. 27—33. Ioan 19. 17.

23 Ac [h] a roisant iddo i'w yfed ‡ win myrllyd: [i] eithr efe nis cymmerth.

h Mat. 27. 34. Luc 23. 36. Ioan 19. 28—30. i pen. 14. 25. Mat. 26. 29. Luc 22. 18.

24 Ac wedi iddynt ei [k] groeshoelio, [l] hwy a rannasant ei ddillad ef, gan fwrw coelbren arnynt, beth a gai pob un.

k Deut. 21. 23. Salm 22. 16, 17. Es. 53. 4—8. Act. 5. 30. 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 13. 1 Pedr 2. 24. l Salm 22. 18. Mat. 27. 35, 36. Luc 23. 34. Ioan 19. 23, 24.

25 ‖ A'r [m] drydedd awr oedd hi, a hwy a'i croeshoeliasant ef.

m adn. 33. Mat. 27. 45. Luc 23. 44. Ioan 19. 14. Act. 2. 15.

26 § Ac [n] yr oedd ysgrifen ei achos ef wedi ei hargraphu, [o] BRENHIN YR IUDDEWON.

n Deut. 23. 5. Salm 76. 10. Diar. 21. 1. Es. 10. 7. a 46. 10. o Salm 2. 6. Zec. 9. 9. Mat. 2. 2. a 27. 37. Luc 23. 37, 38. Ioan 19. 18—22.

27 A [p] hwy a groeshoeliasant gyd âg ef ddau leidr; un ar y llaw ddehau, ac un ar yr aswy iddo.

p Mat. 27. 38. Luc 23. 32, 33. Ioan 19. 18.

28 A'r [q] ysgrythyr a gyflawnwyd, yr hon a ddywed, Ac efe a gyfrifwyd gyd â'r rhai anwir.

q Es. 53. 12. Luc 22. 37. Heb. 12. 2.

29 A'r [r] rhai oedd yn myned heibio a'i cablasant ef, gan ysgwyd eu pennau, a dywedyd, [s] Och, tydi yr hwn wyt yn dinystrio y deml, ac yn *ei* hadeiladu mewn tridiau,

r Salm. 22. 7, 8, 12—14. a 35. 15—21. a 69. 7, 19, 20, 26. a 109. 25. Galar. 1. 12. a 2. 15. Mat. 27. 39, 40. s pen. 14. 58. Gen. 37. 19, 20. Mat. 26. 61. Ioan 2. 18—22.

30 Gwared dy hun, a disgyn oddi ar y groes.

31 Yr un ffunud [t] yr arch-offeiriaid

hefyd yn gwatwar, a ddywedasant wrth eu gilydd, gyd â'r ysgrifenyddion, [u] Eraill a waredodd, ei hun nis gall ei wared.

t Salm 2. 1—4. a 22. 16. 17. Mat. 27. 41—43. Luc 23. 35—37. *u* Ioan 11. 47—52. a 12. 23, 24. 1 Pedr 3. 17, 18.

32 [x] Disgyned Crist, Brenhin yr Israel, yr awrhon oddi ar y groes, fel y gwelom, ac y credom. [y] A'r rhai a groeshoeliesid gyd âg ef, a'i difenwasant ef.

x pen. 14. 61, 62. Es. 44. 6. Zeph. 3. 15. Zec. 9. 9. Ioan 1. 49. a 12. 13. a 19. 12—15. a 20. 25—29. *y* Mat. 27. 44. Luc 23. 39—43.

Gwel ar Math 27. 32, &c. * Mae rhai yn sylwi, lle byddo yr ysgrythyr yn dynodi y *tad* wrth y *mab*, neu y *meibion*, fod rhyw enwogrwydd yn y *mab* neu y *meibion*, mwy nac yn y tad. Tybir mai pagan oedd Simon ei hun, ond am hyny nid oes sicrwydd. † Efallai mai yr Alexander hwn a grybwyllir yn Act. 19. 33; yr hwn a erlidiwyd gan yr Iuddewon: ac mai y Ruphus hwn yw yr hwn mae Paul yn ei gyfarch yn Rhuf. 16. 13, gan ei alw yn "etholedig yn yr Arglwydd." Beruir mai yn Rhufain yr ysgrifenodd Marc ei efengyl, a bod Alexander a Ruphus yno yn yr amser hwnw; ac iddo ef eu henwi hwy fel rhai a allent ddwyn tystiolaeth am wirionedd y rhan hon o'r hanes. ‡ "Gwinegr yn gymmysgedig â bustl" a ddywed Mathew 27. 34. Dywedir y byddai gwragedd aurhydeddus yn Jerusalem yn darpar rhyw gymmysglyn o'r fath hyn i'w roddi i ddrwg-weithredwyr pan fyddent yn myned i ddyoddef, er lleiâu eu poenau drwy ferwino eu teimladau: ond ni fỳnai yr Iesu mo hóno; gan ei fod yn myned i yfed cwpan chwerw digofaint ei Dad am ein pechodau ni, ni fỳnai ddim i farweiddio ei deimladau er lliniaru ei boenau. Tybir mai mewn tosturi y rhoddwyd y gwin myrllyd hwn iddo, gan ei gyfeillion; ac mai mewn gwawd a chreulondeb y rhoddwyd y gwinegr yn gymmysgedig â bustl, yn Mathew, iddo, gan ei elynion. Gwel y sylwadau ar Math. 27. 34. ‖ "Ac yn nghylch y chweched awr," medd Ioan 19. 14. Y drydedd awr y galwai yr Iuddewon yr holl amser o naw o'r gloch y bore hyd ddeuddeg. Gwel ar Math. 27. 45. § Dywedir hyn yn ol arfer y Rhufeiniaid o osod trosedd y drwg-weithredwr yn ysgrifenedig ar astell, i'w dwyn o'i flaen ef i'r dienyddle, neu ei hoelio wrth y pren dyoddef.

33 A [z] phan ddaeth y chweched awr, [a] y bu [a] tywyllwch ar yr holl ddaear hyd y nawfed awr.

z adn. 25. Mat. 27. 45. Luc 23. 44, 45. *a* Salm 105. 28. Ex. 10. 2, 4. Am. 8. 9, 10.

34 Ac [b] ar y nawfed awr y dolefodd yr Iesu â † llef uchel, gan ddywedyd, [c] Eloi, Eloi, lama sabachthani? yr hyn o'i gyfieithu yw, Fy Nuw, fy Nuw, [d] paham y'm gadewaist?

b Dan. 9. 21. Luc 23. 46. Act. 10. 3. *c* Salm 22. 1. Mat. 27. 46. Heb. 5. 7. *d* Salm 22. 8. a 42. 9. a 71. 11. Es. 41. 17. Galar. 5. 20.

35 *A rhai o'r rhai* a safent ger llaw, pan glywsant, a ddywedasant, Wel [e] y mae efe yn galw ar Elïas.

e pen. 9. 11—13. Mat. 17. 11—13. a 27. 47—49.

36 Ac un a redodd, [f] ac a lanwodd yspwng yn llawn o finegr, ac a'i dododd ar gorsen, ac a'i dïododd ef, gan ddywedyd, Peidiwch, edrychwn a ddaw Elïas i'w dynnu ef i lawr.

f adn. 23. Salm 69. 21. Luc 22. 36. Ioan 19. 29—30.

37 A'r [g] Iesu a lefodd â llef uchel, ac a ymadawodd â'r yspryd.

g Mat. 27. 50. Luc 23. 46. Ioan 19. 30.

38 A [h] llen y deml a rwygwyd yn ddwy, oddi fynu hyd i waered.

h Ex. 26. 31—34. a 40. 20, 21. Lef. 16. 2, &c. 2 Cron. 3. 14. Mat. 27. 51—53. Luc 23. 45. Heb. 4. 14—16. a 6. 19. a 9. 3—12. a 10. 19—23.

39 A phan [i] welodd y canwriad, yr hwn oedd yn sefyll ger llaw gyferbyn âg ef, ddarfod iddo, yn llefain felly, ymado â'r yspryd, [k] efe a ddywedodd, Yn wir Mab Duw oedd y dyn hwn.

i adn. 44. Mat. 8. 5—10. Act. 10. 1, 2. a 27. 1—3. *k* Mat. 27. 43, 54. Luc 23. 47, 48.

40 Ac yr oedd hefyd [l] wragedd yn edrych o hirbell: ym mhlith y rhai yr oedd [m] Mair Magdalen, a [n] Mair mam Iago fychan, a Jose, [o] a Salome;

l Salm 38. 11. Mat. 27. 55, 56. Luc 23. 49. Ioan 19. 25—27. *m* pen. 16. 9. Mat. 28. 1. Luc 8. 2. Ioan 20. 11—18. *n* adn. 47. pen. 16. 1. Mat. 13. 55. a 27. 55, 61. Ioan 19. 25. 1 Cor. 9. 5. Gal. 1. 19. Iago 1. 1. *o* pen. 16. 1.

41 Y rhai hefyd, pan oedd efe yn Galilea, a'i dilynasant ef, ac [p] a weiniasant iddo; a gwragedd eraill lawer, y rhai a ddaethent gyd âg ef i fynu i Jerusalem.

p Mat. 27. 56. Luc 8. 2, 3.

* Yr oedd digofaint Duw, wrth ddial ein pechodau ni ar ein Machniydd, yn cael ei ddangos yn ofnadwy yn y tywyllwch [illegible] hwn. Am y geiriau "ar yr holl ddaear," gwel ar Math. 27. 45. † Dyma Fab Duw yn ei ymdrech nerthol â satan, â phechod, ac âg angeu; oll wedi eu harfogi â melltith [illegible] wy Duw; ei gorph yn grogedig ar y groes, yn orthrymedig gan annrhaethol arteithiau, a'i enaid megys yn soddi i ddyfnderoedd uffern; wele ef yn dolefain â llef uchel: [illegible] er iddo gael clwyf gan angeu, fel ag yr [illegible] ddifadwyd ef o fywyd am ychydig; eto [illegible] daraw pethau uchod a phethau isod, [illegible] rwygo llên y deml, a mỳnu tystiolaeth [illegible] blaid o enau ei ddienyddwyr; mae efe [illegible] yn tystiolaethu i'w elynion, y rhai oedd [illegible] hyd yn parhâu yn galed ac yn ei watwar [illegible] y dangosai efe ei hun yn Fuddugoliaethwr [illegible] fuan iawn. Nid aml y clywwyd neb [illegible] yn dolefain â llef uchel wrth farw; ond [illegible] oedd Iesu yn wân yr oedd yn gadarn: a [illegible] a barodd i'r canwriad dystiolaethu "yn wir Mab Duw oedd y dyn hwn!" Am dy[illegible] yd mai Mab Duw oedd, y croeshoeliwyd Iesu, ac yn awr dyma y canwriad yn ty[illegible] yr un peth wedi ei groeshoelio. Cy[illegible] led y rhai a wadant ei wir Dduwdod a'i [illegible] Fabolaeth ef.

Pan ᵍ ydoedd hi weithian yn
...m ei bod hi yn ddarpar-wyl,
...dd cyn y sabbath)

... 57, 62. Luc 23. 50—54.

...aeth Joseph o Arimathea,
...orwr pendefigaidd, ᶠ yr hwn
...tau yn disgwyl am deyrnas
ᵗ ac a aeth yn † hyf i mewn at
: a ddeisyfodd gorph yr Iesu.

... 23—27. ᵗ Luc 2. 25, 38. a 23. 51. ᶠ pen. ... Mat. 19. 30. a 20. 16. Act. 4. 8—13. Phil. 1. 14.

... ᵘ rhyfedd oedd gan Pilat o
...fe farw eisoes: ac wedi iddo
...nwriad atto, ‖ efe a ofynodd
oedd efe wedi marw er ys

... 31—37.

...phan wybu gan y canwriad,
...ddes y corph i Joseph.

... 58. Ioan 19. 38.

: efe a brynodd lïan main, ʸ ac
...dd ef i lawr, ac a'i hamdò-
...y llïan main, ᶻ ac a'i dododd
... bedd ᵃ a naddasid o'r graig;
...eiglodd faen ar ddrws y bedd.

... 59, 60. Luc 23. 53. Ioan 19. 38—42. ᶻ Es. ... 22. 16. ᵇ pen. 16. 3, 4. Mat. 27. 60. a 28. ...

... ᶜ Mair Magdalen a Mair
...se, a edrychasant pa le y dod-

... pen. 16. 1. Mat. 27. 61. a 28. 1. Luc 23. 55, ...

...o'r Senedd, neu gynghorlys uwch-
...ll Iuddewig. Dywed Luc 23. 51,"
...asai Joseph â'u cyngor ac â'u
...hwynt:" wrth hyny rhaid ei fod
...y cyngor, heb hyny nis gallasai
... † Rhaid bod hyfdra Joseph yn
...; oblegid wrth ofyn corph yr Iesu, nis
...i na'i ddangos ei hun yn groes i'r
...won yn gyhoeddus: ac hyd yn nod
...nn. ‡ Buasai yr Iesu chwech awr
...y groes, mewn poen dirfawr; ac
...yfedd gan Pilat os bu efe farw eis-
...dai rhai yn byw ddeuddydd neu
...ant; ond yr oedd Iesu wedi gorphen
‖ Yr oedd gofal manwl Pilat am sicr-
...rwolaeth Crist, yn cauad allan bob
...ghylch ei wir drancedigaeth ef wedi
...eb hyn, gallasai yr Iuddewon daeru
...efe ddim wedi gwir farw, ac felly
...adgyfodiad gwirioneddol o feirw.
...im hanes i neb o honynt byth gyn-
...na bu efe ddim marw yn wirion-
...m y gweddill o'r adnodau hyn,
... 27. 57—61.

PEN. XVI.

...m mynegi adgyfodiad Crist, &c.

...wedi darfod y *dydd* sabbath,
...Magdalen, a Mair *mam* Iago,
...e, a ᵃ brynasant ᶜ bêr-arogl-
...yfod i'w enneinio ef.

ᵃ pen. 15. 40. Mat. 28. 1. Luc 23. 56, 56. a 24. 1. Ioan 20. ... a 20. 1. ᵇ pen. 15. 40, 47. Luc 24. 10. Ioan 19. 25. ᶜ pen. 14. 3, 8. 2 Cron. 16. 14. Ioan 19. 40.

ᵃ Prynasant y per-aroglau yr hwyr cyn dechreu y sabbath, yn union wedi gorphen claddu, Luc 23. 55, 56: ond tybir wrth yr adnod hon, iddynt brynu ychwaneg eilwaith wedi darfod y sabbath, sef wedi machlud haul.

2 ᵃ Ac ᵈ yn fore iawn, y *dydd* cyntaf o'r wythnos, y daethant at y bedd, a'r haul wedi codi.

ᵈ Mat. 28. 1. Luc 24. 1. Ioan 20. 1.

ᵃ "Yn fore iawn—a'r haul wedi codi," medd Marc yma. "A hi yn dyddhâu," medd Mathew, 28. 1. "Ar y cynddydd," medd Luc 24. 1. "A hi eto yn dywyll," medd Ioan 20. 1. Cychwynasant pan oedd hi eto yn dywyll, efallai; a daethant at y bedd gyda bod yr haul yn dechreu codi. Ond gwel ar Math. 28. 1.

3 A hwy a ddywedasant wrth eu gilydd, ᵉ ᵃ Pwy a dreigla i ni y maen ymaith oddi wrth ddrws y bedd?

ᵉ pen. 15. 46, 47. Mat. 27. 60—66.

4 † (A phan edrychasant, ᶠ hwy a ganfuant fod y maen wedi ei dreiglo ymaith) canys yr oedd efe yn fawr iawn.

ᶠ Mat. 28. 2—4. Luc 24. 2. Ioan 20. 1.

ᵃ Nis gwyddent hwy ddim am y wyliadwriaeth a'r sel ar y maen; gwnaed hyn ar y dydd sabbath (Math. 27. 62—66.) yn ddiarwybod iddynt hwy. Pe buasent yn gwybod am hyny buasai eu gofid yn fwy. † Ond yr oedd y rhwystr a wyddent a'r rhwystrau ni wyddent hefyd wedi cael eu symmud ymaith erbyn iddynt hwy ddyfod yno.

5 Ac ᵍ wedi iddynt fyned i mewn i'r bedd, ᵃ hwy a welsant ʰ fab ieuangc yn eistedd o'r tu dehau, wedi ei ddilladu â gwisg wenllaes; ⁱ ac a ddychrynasant.

ᵍ Luc 24. 3. Ioan 20. 8. ʰ Dan. 10. 5, 6. Mat. 28. 3. Luc 24. 4, 5. Ioan 20. 11, 12. ⁱ pen. 6. 49, 50. Dan. 5. 17. a 10. 7—9, 12. Luc 1. 12, 29, 30

6 Ac efe a ddywedodd wrthynt, ᵏ Na ddychrynwch. ˡ Ceisio yr ydych yr ᵐ Iesu o Nazareth, yr hwn a groeshoeliwyd: ⁿ efe a gyfododd; nid yw efe yma: wele y man y dodasant ef.

ᵏ Mat. 14. 26, 27. a 28. 4, 5. Dat. 1. 17, 18. ˡ Salm 105. 3, 4. Diar. 8. 17. ᵐ Ioan 19. 19, 20. Act 2. 22, 23. a 4. 10. a 10. 38—40. ⁿ pen. 9. 9, 10. a 10. 34. Mat. 12. 40. a 28. 6, 7. Luc 24. 4—8, 20—27, 46. Ioan 2. 19—22. 1 Cor. 15. 3—7.

7 Eithr ewch ymaith, ᵒ dywedwch i'w ddisgyblion ef, ac i † Pedr, ei fod ef yn myned o'ch blaen chwi i Galilea: ᵖ yno y cewch ei weled ef, fel y dywedodd i chwi.

ᵒ pen. 14. 50, 66—72. Mat. 28. 7. 2 Cor. 2. 7. ᵖ pen. 14. 28. Mat. 26. 32. a 28. 10. 16, 17. Ioan 21. 1. Act. 13. 31. 1 Cor. 15. 5.

8 Ac ᵍ wedi myned allan ar frys, hwy a ffoisant oddi wrth y bedd; ʳ canys dychryn a syndod oedd arnynt. ˢ Ac ni ddywedasant ddim

wrth neb: canys yr oeddynt wedi ofni.

q Mat. 28. 8. Luc 24. 9—11, 22—24. *r* adn. 5. 6. Luc 24. 37. *s* 2 Bren. 4. 29. Luc 10. 4.

* Dywed Luc a Ioan iddynt weled dau angel, nid yw Mathew a Marc yn crybwyll ond am un. Yr oedd yr angel yn ymddangos fel dyn, ac fel mab ieuanc, wedi ei ddilladu mewn gwisg wen-llaes, arwydd o burdeb a diniweidrwydd; ond mae yn debyg fod ei ymddangosiad i'r milwyr yn llawer mwy mawreddus a dychrynadwy. Dywed Mathew iddo eistedd ar y maen: efallai iddynt ei weled ar y maen ac yn y bedd hefyd, mae symmudiadau angelion yn gyflym iawn, ac yn anghanfodadwy i'n llygaid ni. † Wrth gysuro a chyfarwyddo y gwragedd hyn mae yr angel yn crybwyll Pedr wrth ei enw, rhag y buasai efe yn tybied ei fod wedi cael ei wrthod am wadu ei Arglwydd. ‡ Teimlad y gwragedd oedd dychryn a syndod, ond buan y trôdd i lawenydd a syndod.

9 ¶ A'r *Iesu*, wedi adgyfodi y bore *t* y *dydd* cyntaf o'r wythnos, *u* a ymddangosodd yn gyntaf i * Mair Magdalen, *x* o'r hon y bwriasai efe allan † saith o gythreuliaid.

t Ioan 20. 19. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2. Dat. 1. 10. *u* pen. 15. 40, 47. Luc 24. 10. Ioan 20. 14—18. *x* Luc 8. 2.

10 ‡ Hithau a aeth ac a fynegodd i'r rhai a fuasent gyd âg ef, *y* ac oeddynt mewn galar ac wylofain.

y pen. 14. 72. Mat. 9. 15. a 25. 75. Luc 24. 17. Ioan 16. 6, 20—22.

11 ‖ A hwythau, pan glwysant ei fod ef yn fyw, ac iddi hi ei weled ef, *z* ni chredent.

z adn. 13, 14. pen. 9. 19. Es. 6. 9. Job. 9. 16. Luc 24. 11, 23—25.

* Tybir mai oddi wrth le ei genedigaeth, neu ei phreswylfod, y gelwir y wraig dduwiol hon Mair Magdalen, sef Mair o Magdala; fel y gelwir Iesu o Nazareth yn Nazaread, Math. 2. 23. † Tybia rhai mai fel cosp am ei phechodau yn ei hieuenctid y goddefwyd i'r cythreuliaid feddiannu Mair; ond nid oes yr un sail i feddwl hyny am dani hi mwy nac am eraill a feddiennid gan gythreuliaid. Tybir hefyd gan lawer mai hi oedd y "bechadures" a sonir yn Luc 7. 36—50, ond yr un môr ddisail â'r peth arall. ‡ Rhaid i hyn ddygwydd cyn dychweliad y gwragedd eraill oddi wrth y bedd; oblegid ymddangosodd yr Iesu iddynt hwythau hefyd ar y ffordd, Math. 28. 9, 10. ‖ Mae y galar hwn a pheidio credu Mair, yn dangos leied a ddallasai yr apostolion ar yr hyn a ddywedasai Crist am ei adgyfodiad, ac hefyd leied oeddynt hwy yn ddisgwyl am iddo adgyfodi.

12 ¶ Ac wedi hynny *a* yr ymddangosodd efe * mewn gwedd arall i ddau o honynt, *a hwynt* yn ymdeithio, ac yn myned i'r wlad.

a Luc 24. 13—32.

13 A *b* hwy a aethant ac a fynegasant i'r lleill: *c* ac ni chredent iddynt hwythau.

b Luc 24. 33—35. *c* Luc 16. 31. Ioan 20. 8, 25.

Cawn hanes helaeth iawn am yr ymddangosiad hwn yn Luc 24. 13, hyd 36. * Gwelodd ein Harglwydd yn dda i newid ei wedd y tro hwn, fel na wybyddai y ddau ddisgybl am ychydig pwy ydoedd. Yr achos oedd, cael ymddiddan â hwynt; fel yr adroddir yn Luc.

14 ¶ * *Ac* ar ol hynny *d* efe a ymddangosodd i'r un ar ddeg, a hwy yn eistedd i fwytta; *e* ac a ddannododd iddynt eu *f* hanghrediniaeth, a'u calongaledwch, † am na chredasent y rhai a'i gwelsent ef wedi adgyfodi.

d Luc 24. 36—43. Ioan 20. 19, 26. *e* pen. 7. [illegible] 17, 18. Mat. 11. 20. a 15. 16, 17. a 16. 8—11. a 17. [illegible] Luc 24. 25, 38, 39. Ioan 20. 27. Dat. 3. 19. *f* Num. 14. 11. Salm 95. 8—11. Heb. 3. 7, 8, 15—19.

* Mae yn debyg mai dyma yr ymddangosiad a grybwyllir yn Luc 24. 36. a Ioan 20. 19. Gwel y nodau yno, os felly nid oedd [illegible] deg yn nghyd, oblegid yr oedd Thomas yn absenol y tro hwnw. Crybwyllir yr apostolion oll, er bod un o honynt yn eisiau y tro hwnw. Ond tybia eraill mai rhyw ymddangosiad ar ol noson ei adgyfodiad a feddylir yma. † "Efe a ddannododd iddynt:" [illegible] yn unig am na chredasent ei rag-ddywediadau ef cyn iddo farw, yr adgyfodai, ond yn benaf am na chredasent dystiolaeth y rhai a'i gwelsent ef *wedi* adgyfodi.

15 Ac efe a ddywedodd wrthynt, *g* * Ewch *h* i'r holl fyd, a phregethwch yr efengyl i bob creadur.

g Mat. 10. 5, 6. a 28. 19. Luc 14. 21—23. a 24. [illegible] Ioan 20. 21. 1 Ioan 4. 14. *h* pen. 13. 10. Salm 22. [illegible] 1, 2. a 96. 3. a 98. 3. Es. 42. 10—12. a 45. 22. a 49. [illegible] 10. a 60. 1—3. Luc 2. 10, 11, 31, 32. Act. 1. 8. Rhuf. [illegible] a 16. 26. Eph. 2. 17. Col. 1. 6, 23. Dat. 14. 6.

16 † Y neb *i* a gredo ac *k* a fedyddier a fydd cadwedig: *l* eithr y neb [illegible] chredo a gondemnir.

i pen. 1. 15. Luc 8. 12. Ioan 1. 12, 13. a 3. 15, [illegible] 36. a 5. 24. a 6. 29, 35, 40. a 7. 37, 38. a 11. [illegible] 46. a 20. 31. Act. 10. 43. a 13. 39. a 16. 31. Rhuf. [illegible] a 4. 24. Heb. 10. 38, 39. 1 Pedr 1. 21. 1 Ioan [illegible] *k* Mat. 28. 19. Act. 2, 38, 41. a 8. 36—39. a 22. 16. Rhuf. [illegible] 9—14. 1 Pedr 3. 21. *l* Ioan 3. 18, 19, 36. a 8. [illegible] 47, 48. Act. 13. 46. 2 Thes. 1. 8. Dat. 20. 15. a 21. 8.

17 ‡ A'r *m* arwyddion hyn a ganlynant y rhai a gredant; *n* Yn fy enw y bwriant allan gythreuliaid; *o* ac [illegible] thafodau newyddion y llefarant;

m Ioan 14. 12. *n* Luc 10. 17. Act. 5. 16. a 8. [illegible] 18. a 19. 12—16. *o* Act. 2. 4—11, 33. a 10. 46. a 19. [illegible] 1 Cor. 12. 10, 28, 30. a 14. 5—26.

18 *p* Seirph a godant ymaith, *q* ac [illegible] yfant ddim marwol, ni wna iddynt ddim niwed; *r* ar y clefion y rhoddant eu dwylaw, a hwy a fyddant iach.

p Gen. 3. 15. Salm 91. 13. Luc 10. 19. Act. 28. [illegible] Rhuf. 16. 20. *q* 2 Bren. 4. 39—41. *r* Act. 3. [illegible] 16. a 4. 10, 22, 30. a 5. 15, 16. a 9. 17, 18, 34, 40—41. [illegible] 12. a 28. 8, 9. 1 Cor. 12. 9. Iago 5. 14, 15.

Er eu ceryddu yn yr adnod o'r blaen, [illegible] efe yma yn dirugarog yn adnewyddu ei [illegible] isiad o honynt fel apostolion, ac yn eu [illegible] fon i'r holl fyd i bregethu yr efengyl i bob creadur. Mae yn debyg mai nid yn yr ymddangosiad a enwir yn adn. 14, y [illegible] efe y gorchymyn hwn iddynt, ond rywbryd wedi hyny, ychydig cyn ei esgyniad. * Mae yn ddiau na ddeallodd y disgyblion

wyn hwn yn helaethder ei feddwl am amser wedi hyn: gweledigaeth Pedr pa a ddangosodd iddynt hwy fod y edd i gael pregethu yr efengyl iddynt. geiriau yn rhwymo holl weinidogion n mhob oes, i bregethu yr efengyl, yr nid rhyw beth arall, yn mhob màn af eu gallu: ac maent yn rhwymo gion hefyd i eu cynnorthwyo i hyny, waddiaeth gorphorol a chymmorth eu a. † Dyledswydd y rhai a glywant yl, a'u braint annhraethol hefyd, yw, u; a derbyn Crist yn ei holl swyddau achawdwriaeth, ac ymostwng i or-yr efengyl, fel moddion o ordeiniad er eu lles ysbrydol hwythau. ‡ Gan iau perthynol i'r apostolion a'r oes dd, oedd yr arwyddion a enwir yma, w y cyfryw bethau yn bresenol, af-helaethu arnynt yma. Cofiwn fod y , y credu, a'r bedyddio yn bethau ddiol ac arosol o hyd.

* Ac felly *yr Arglwydd, wedi wrthynt, *a gymmerwyd fynu *ac a eisteddodd ar ddeheu-w.

a. 16—20. Luc 24. 44—50. Ioan 20. 16, 22. Act.

20 * A *hwythau a aethant allan, ac a bregethasant ym mhob man, *a'r Arglwydd yn cyd-weithio, ac yn cadarnhâu y gair, trwy arwyddion y rhai oedd yn canlyn. † Amen.

* Ni soniodd Mathew mae Ioan ddim am esgyniad ein Harglwydd, ac Marc yma ond yn fyr iawn: Luc sydd yn rhoddi yr hanes helaethaf am hyn, Luc 24. 50, 51. Cawn achlysur i sylwi ar ei esgyniad pan ddelom at yr hanes yno; ac yn Act. 1. 9.

* Yma mae hanes holl oes yr apostolion o hyn allan, wedi ei gynnhôl mewn un adnod; ac Actau yr Apostolion yw yr agoriad gorau arni. Cyflawnodd ein Harglwydd ffyddlawn a holl alluog ei addewid iddynt, Math. 28. 20. † Mae y gair "Amen" yn arwyddo dymuniad gwresog yr efengylwr, ar fod yr un gallu, a phresenoldeb grasol Crist, a'r un llwyddiant ar bregethiad yr efengyl yn mhob màn, bob amser, hyd ddiwedd y byd.

Yr Efengyl yn ol Sant LUC.

PEN. I.

ymadrodd yr holl efengyl, &c.

ymmaint a darfod i * lawer ryd mewn llaw osod allan refn draethawd am *y pethau yn ddiammeu yn ein plith,

Megis y traddodasant hwy i ni, eddynt eu hunain o'r ‡ dechyn gweled, *ac yn weinidogion

Minnau a welais yn dda, § wedi ilyn pob peth yn ddyfal o'r euad, ysgrifenu *† mewn trefn O ardderchoccaf Theophilus,

l y *cait wybod sicrwydd am u y'th || ddysgwyd ynddynt.

r i Mathew a Marc ysgrifenu o flaen d nis gellir eu galw hwy "llawer:" enodd Mathew o leiaf oddi ar ei wybersonol ei hun, yn gystal a thân gyfd yr Ysbryd Glân. Gan hyny rhaid lawer" yma yn cyfeirio at ryw hanill a ysgrifenasid am Iesu, gan ddynir eu dybenion, efallai, ond heb fod ydoliaeth Duw, yn ysgrifenu oddi ar iad a glywsent gan eraill. Gan fod *llawer* wedi ysgrifenu fel hyn mór fuan, mae hyny yn brawf fod rhywbeth yn y grefydd gristionogol, ag oedd yn deffrôi sylw dynion o bob graddau yn ei thoriad cyntaf allan, a bod darllen awyddus ar y llyfrau. † Tybir mai perthyn i'r adnod flaenaf mae yr ail adnod, ac nid i'r drydedd; yn dangos pa fodd y cafodd y "llawer" a soniwyd o'r blaen eu gwybodaeth o'r hyn a ysgrifenasant. Eto, mae yn ddiammau mai trwy yr moddion y cafodd Luc ei wybodaeth yntau. ‡ Dechreuad gweinidogaeth Iesu a feddylir yma, ac nid dechreuad ei oes. || Gwyddai Luc fod llawer o anmherffeithrwydd yn y traethodau a soniodd, ac mae yn bur sicr i'r Ysbryd Glân a'i cyfarwyddodd *wrth* ysgrifenu, ei gynhyrfu ef hefyd i ysgrifenu. § Mae y geiriau gwreiddiol yn arwyddo y darchwiliad manylaf, i gael gwybodaeth berffaith gywir o'r holl bethau mae efe yn eu hadrodd. * Mae y bummed adnod yn dangos pa "ddechreuad" a feddylir yma, sef beichiogiad Elisabeth, a genedigaeth Ioan Fedyddiwr. Dywedir fod y gair a gyfieithir yma "o'r dechreuad," yn arwyddo *oddi uchod*, neu *o'r nef;* a bod Luc yma yn dangos i Theophilus, ei fod ef yn cael ei ddysgu a'i ysbrydoli o'r nef i ysgrifenu, heblaw ei chwiliad manwl ei hun; ac am hyny y gallai efe ymddybynu ar gywirdeb a gwirionedd yr hanes. † Ni ddylid casglu oddi yma (fel y gwnâ rhai) fod yr efengylwyr eraill wedi ysgrifenu yn ddi drefn, ac y dylid trefnu eu gwaith hwy wrth efengyl Luc: od oes ganddo ef ryw olwg ar ysgrifeniadau rhai eraill, y "llawer," a grybwyllodd efe yn yr adnod flaenaf oeddynt. ‡ Ystyr y gair Theophilus yw *Carwr Duw;* a thybiodd rhai mai at y saint yn gyffredinol, fel rhai yn *caru Duw* yr oedd efe yn ysgrifenu: ond tyb ry gyffrin-

iol a dychymmygol yw hyny. Mae yn ddïammau mai enw personol, rhyw ddyn o urddas ac enwogrwydd, yn y byd ac yn yr eglwys hefyd, oedd y Theophilus yma. Mae yr un enw cyfarchiad "O ardderchocaf" a ddefnyddir yma, yn cael ei roddi i Felix, a Festus, Act. 24. 3. a 26. 25: ond nid oeddent hwy môr deilwng o hôno a'r Theophilus hwn: yr oedd hwn yn ateb i'w enw, yn gwir *garu Duw*. Gwelwn yma, nad yw Cristionogaeth ddim yn gwarafun rhoddi enwau o barch i wyr mawr yn y byd hwn. ‖ Mae y gair a gyfieithir "dysgwyd" yma, yn arwyddo dysgeidiaeth ddechrenol yn egwyddorion dechrenol crefydd, lle byddai y dychweledigion ieuainc i gael eu dysgu yn fanylach wedi hyny, a'u cadarnâu yn yr athrawiaeth. Gan fod Luc yn *ysgrifenu* y darn hyn o'r ysgrythyr i Theophilus, mae yn amlwg nad oedd dim meddwl y pryd hyny am wahardd y gair sanctaidd i'r lleygion.

5 YR oedd yn nyddiau [h] * Herod, brenhin Judea, ryw offeiriad a'i enw † Zacharïas, [i] o ddyddgylch Abïa: a'i wraig *oedd* o ferched Aaron, a'i henw ‡ Elisabeth.

h Mat. 2. 1. i 1 Cron. 24. 10, 19. Neh. 12. 4, 17.

* Herod Fawr, neu Herod mab Antipater, oedd hwn; ac nid yr Herod a grybwyllir yn pen. 3. 1: mab i hwn oedd hwnw. Ymladdodd Herod ei ffordd i'r freniniaeth ar yr Iuddewon (dàn Ymherawdwr Rhufain) drwy ladd y seneddwyr Iuddewig, yn llaw y rhai yr oedd y llywodraeth o'r blaen: felly yn ei amser ef cyflawnwyd prophwydoliaeth Jacob, Gen. 49. 10, ac yn ei amser ef y daeth y Silo. † Nid arch-offeiriad oedd Zacharïas, fel y tybiodd rhai; wrth ran, neu goelbren, yr oedd Zacharïas yn arogl-darthu, nid felly yr arch-offeiriad, ond trwy olyniaeth: byddai yr arch-offeiriad yn arogl-darthu yn y sancteiddiolaf; ond nid aeth Zacharïas i mewn yno: offeiriad o ddydd-gylch Abïah, sef yr wythfed dosparth, (1 Cron. 24. 10.) oedd Zacharïas; ond nid oedd yr Arch-offeiriad o unrhyw ddydd-gylch, neu ddosparth. Yr oedd pedwar ar hugain o'r dosparthau hyn, (gwel 1 Cron. 24. 7—19,) a phob dosparth yn dechreu ar y dydd sabbath, ac yn parâu i weini hyd y sabbath nesaf, 2 Cron. 23. 8: mil yn dyfod i mewn a mil yn myned allan bob sabbath. Yr oedd hyn yn dangos gofal am waith y cyssegr, ac yn ei wneyd yn ysgafn i bob un. Dïau mai yn ol gorchymyn Duw y trefnodd Dafydd fel hyn. ‡ Ystyr y gair Hebraeg Elisabeth yw *gorphwysfa*, neu *gyflawnder*, neu *lŵ*, neu *wïalen* Duw. Yr un yw âg enw gwraig Aaron, Exod. 6. 23. Nid oedd raid i'r offeiriaid brïodi gwragedd o'u llwyth eu hunain fel y llwythau eraill, am nad oedd etifeddiaeth iddynt fel i'r llwythau eraill. Prïododd Jehoiada yr offeiriad, Josebea, merch y brenin Jehoram, o lwyth Judah, yn wraig iddo, 2 Cron. 22. 11. Dywedir yma fod Elisabeth o ferched Aaron, yn unig i ddangos ardderchawgrwydd ei gwaedoliaeth hi.

6 * *Ac yr oeddynt* ill dau [k] yn gyfiawn ger bron Duw, [l] † yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd, [m] yn ddïargyhoedd.

k pen. 16. 15. Gen. 6. 9. a 7. 1. Job. 1. 1, [illegible] Rhuf. 3. 9—25. Phil. 3. 6—9. Tit. 3. 3—7. l 1 Bren. [illegible] 2 Bren. 20. 3. Salm 119. 6. Act. 24. 16. 2 Cor. 1. 12 [illegible] 2. 11—14. 1 Ioan 2. 3, 29. a 3. 7. m Phil. 2. 15 [illegible] 22. 1 Thes. 3. 13. 2 Pedr 3. 14.

* Ond y mae yma well canmoliaeth i Zacharïas ac Elisabeth nac yn unig eu bod o [illegible] lu Aaron: "yr oeddynt ill dau yn gyfiawn" "Yn gyfiawn ger bron Duw;" nid yn [illegible] golwg eu hunain fel y phariseaid; nac [illegible] ymfoddloni ar *ymddangos* felly yn unig yn ngolwg dynion, fel y rhagrithwyr. Yr oedd[illegible] ynt yn gyfiawn trwy ffydd, a thrwy gyfri[illegible] o gyfiawnder Crist iddynt, fel Abraham, [illegible] phawb eraill ag sydd yn wir gyfiawn. [illegible] hyny nid oes neb cyfiawn, nac oes un. † [illegible] allai bod "holl orchymynion a deddfau [illegible] Arglwydd" yma yn arwyddo, yr holl dd[illegible] foesol, a'r holl ddeddfau seremonïol. Mae [illegible] gair a gyfieithir yma "deddfau," yn cael [illegible] gyfieithu "defodau" yn Heb. 9. 1, 10, [illegible] defodau seremonïol gwasanaeth Duw dan [illegible] hen oruchwyliaeth. Ac nis gallai y ddau [illegible] fod yn gyfiawn ger bron Duw heb ufuddh[illegible] dïargyhoedd i'w holl orchymynion a'i ord[illegible] iadau ef. Rhaid i esgobion fod yn ddïarg[illegible] hoedd, a'u gwragedd hefyd.

7 * Ac [n] nid oedd plentyn iddynt, am fod Elisabeth yn ammhlantadwy, ac yr oeddynt wedi myned ill dau [o] mewn gwth o oedran.

n Gen. 15. 2, 3. a 16. 1, 2. a 25. 21. a 30. 1, 2. [illegible] 13. 2, 3. 1 Sam. 1. 2, 5—8. o Gen. 17. 17. a 18. 11. [illegible] 1. 1. 2 Bren. 4. 14—16. Rhuf. 4. 19, 20. Heb. 11. 11, 12.

* Un o ddybenion prïodas o'r dechreu[illegible] oedd, cenedlu plant, Gen. 1. 28: y fendith ddaearol fwyaf yw cael plant, ac nid oes d[illegible] yn fwy dymunol gan ddynion na chael plant. Ond y mae Duw wedi gweled bod yn d[illegible] lawer gwaith, i attal y fendith hôno oddi wrth rai o'r dynion duwiolaf: oddi wrth rai y[illegible] hollawl, ac oddi wrth eraill am hir o amser; megys Sarah, ac Elisabeth yma. Addewid Duw i Abraham oedd, y byddai ei had yn lliosog; ac yr oedd bod yn ddiblant yn w[illegible] ac yn ofid mawr yn mhlith yr Iuddewon; prin y tybid y cyfryw rai, nac y tybient [illegible] hunain, yn wir blant i Abraham. Dewisodd Duw yr Elisabeth ammhlantadwy hon i fod yn fam i Ioan Fedyddiwr: ac y mae yn [illegible]edig, fod amryw o'r gwragedd ammhlantadwy yn yr ysgrythyr, wedi esgor ar ddynion [illegible]og iawn pan roddodd Duw blant iddynt. Felly Sarah, Rachel, Hannah, gwraig Manoah, ac Elisabeth yma. Byddai amlwreiciaeth ac ysgariaeth yn beth cyffredin yn mhlith yr Iuddewon lle byddai gwraig ammhlantadwy; ond ni bu Zacharïas ddu[illegible] yn euog o'r un o'r cyfryw bethau.

8 * A bu, ac [p] efe yn gwasanaethu swydd offeiriad ger bron Duw, [q] yn nhrefn ei ddyddgylch ef,

p Ex. 28. 1, 41. a 29. 1, 9, 44. a 30. 30. Num. [illegible] 1 Cron. 24. 2. 2 Cron. 11. 14. q adn. 5. 1 Cron. [illegible] 2 Cron. 8. 14. a 31. 2, 19. Ezra 6. 18.

9 Yn ol arfer swydd yr offeiriaid, [r] ddyfod o † ran iddo arogldarthu yn ol ei fyned i deml yr Arglwydd.

r Ex. 30. 7, 8. a 37. 25—29. Num. 16. 40. 1 Sam. [illegible] 28. 1 Cron. 6. 49. a 23. 13. 2 Cron. 26. 16—21. [illegible] Heb. 9. 6, 7.

* Yr oedd llawer iawn o wasanaeth dwy-fol i'w gyflawni yn y deml bob dydd, a nifer mawr o offeiriaid yn mhob dosparth i'w gyf-lawni, a phob un yn cael ei waith ei hun wrth goelbren, 1 Cron. 25. 8. Neh. 10. 34. † Daeth i ran Zacharïas i arogl-darthu y tro hwn ar allor yr arogl-darth, yr hon oedd o flaen y wahanlen yn y cyssegr, nid yn y sancteiddiolaf. Yr oedd y ddeddf yn gorch-ymyn arogl-darthu fore a hwyr yn wastadol, Exod. 30. 6—8; yr hyn oedd gysgod addas a tharlus o eiriolaeth Crist yn y nef. Tybir fod cyfeiriad at yr arogl-darthu hwn yn Dat. 8. 1—4.

10 * A ᵗ holl lïaws y bobl oedd allan yn gweddio ar awr yr ‡ arogl-darthiad.

ᵗ Lef. 16. 17. Heb. 4. 14—16. a 9. 24. Dat. 8. 3, 4.

* Trefn y gwasanaeth beunyddiol oedd fel yn meddant: Dwy waith yn y dydd yr âai yr offeiriaid gweinyddol i mewn i'r deml i arogl-darthu yn ol y ddeddf, Exod. 30. 7. Pan elent i mewn, cenid cloch, i hysbysu ei bod yn awr weddi. Yna, yn 1. Aai offeiriaid eraill y dosparth hwnw i mewn. 2. Yna, y Lefiaid. 3. Eu dynion sefydlog, y rhai oedd yn cynnrychioli holl gynnulleidfa meibion Israel, ac a osodent eu dwylo ar yr anifail a aberthid. 4. Yna yr holl bobl a ewyllysient fod yno i weddïo: ac yn gyffredin byddai llawer iawn yn myned, gwel Act. 3. 1. † Nid "allan" o'r deml a feddylir; ond "allan" o'r cyssegr, ac yn y cyntedd pennodawl i Is-rael. Nid oedd yr un dyn i fod yn y cyssegr y pryd hwn ond yr arogl-darthwr, Lef. 16. 17. Iesu yw yr unig eiriolwr drosom ni gyda'r Tad. ‡ Mae perthynas rhwng ein gweddïau a'r eiriolaeth Iesu, "*gyda* gweddïau yr holl saint" yr oedd yr arogl-darth yn cael ei off-rymu yn Dat. 8. 3. Gyda golwg ar hyn mae gweddi yn cael ei chymharu i arogl-darth yn fynych, Salm 141. 2. Mal. 1. 11.

11 * Ac ᵗ ymddangosodd iddo angel yr Arglwydd yn sefyll o'r † tu dehau i allor yr arogldarth.

ᵗ adn. 19, 28. pen. 2. 10. Barn. 13. 3, 9. Act. 10. 3, 4. a 1. 14. ᵘ Ex. 30. 1—6. a 37. 25—29. a 40. 26, 27. Heb. 9. 12. Dat. 8. 3. a 9. 13.

* Mae rhai yn dywedyd nad ymddangos-odd angel i offeiriad wrth weini ei swydd er-ioed, hyd pan gollwyd yr Urim a'r Thummim; eraill yn sylwi mai wrth weini eu swydd yr ymddangosasant iddynt wedi hyny. † Ar "du ddehau yr offeiriad a feddylir wrth y tu dehau i allor yr arogl-darth" yma. Yr oedd y sancteiddiolaf yn mhen gorllewinol y deml, ac wyneb Zacharïas tuag yno; gan hyny, os ar ei law ddehau ef a feddylir, rhaid fod yr angel ar yr ochr ogleddawl i'r cyssegr, ac nid yr ochr ddehau, fel y gallem ni feddwl wrth y darlleniad cymraeg. *Right side*, yw y Saesoneg, ac nid *south side*. Felly hefyd, mae yn debyg, y rhaid i ni ddeall, Ezec. 10. 3.

12 * A Zacharïas, pan ganfu, ˣ a drallodwyd, ac ofn a syrthiodd arno.

ˣ adn. 29. pen. 2. 9, 10. Barn. 6. 22. a 13. 22. Job. 4. 15. Dan. 10. 7. Marc 16. 5. Act. 10. 4. Dat. 1. 17.

* Mae y dynion goreu yn dueddol i ofni with weled pethau sydyn ac anarferol, ac *yn* enwedig wrth ymddangosiadau ysbrydol a goruwch-naturiol. *Felly Manoah a'i wraig, Barn. 13. 20. Felly Daniel, Dan.* 10. 7, 8. Felly Paul, Act. 9. 3, 4. Nid dyben Duw yw dychrynu ei bobl; ond mae yn iawn iddo ef amlygu ei fawredd, a'n gwneyd ninnau yn deimladwy o wendid ein meddyliau a'n llesiri pridd. Trugaredd yw, ei fod yn defn-yddio dynion, a dorwyd allan o'r clai fel ni ein hunain, i drosglwyddo ei feddwl i ni.

13 Eithr yr angel a ddywedodd wrtho, ʸ * Nac ofna, Zacharïas: † canys ᶻ gwrandawyd dy weddi; ᵃ a'th wraig ‡ Elisabeth a ddwg i ti fab, ᵇ a thi a elwi ei enw ef ‖ Ioan.

ʸ pen. 24. 36—40. Barn. 6. 23. Dan. 10. 12. Mat. 21. 5. Marc 16. 6. ᶻ Gen. 25. 21. 1 Sam. 1. 20—23. Salm 118. 21. Act. 10. 31. ᵃ Gen. 17. 19. a 18. 14. Barn. 13. 3—5. 1 Sam. 2. 21. 2 Bren. 4. 16, 17. Salm 113. 9. a 127. 3—5. ᵇ adn. 6—63. pen. 2. 21. Gen. 17. 19. Es. 8. 3. Hos. 1. 4, 6, 9, 10. Mat. 1. 21.

* Nid yw yr Arglwydd mawr a grasol byth yn gadael i eneidiau ei bobl soddi gan eu hofnau, na'u llyncu i fynu gan ormod tristwch. Y gair cyntaf a ddywedodd yr angel oedd, "Nac ofna Zacharïas;" nid cenadwr drwg ydwyf fi, ac nid cenadwri ddrwg sydd genyf: eithr cenadwr da ydwyf, a chenad-wri a bair i ti lawenychu a gorfoleddu yn y mân, sydd genyf. † "Gwrandawyd dy weddi:" Diammau i Zacharïas ac Elisabeth hefyd weddïo llawer am blant; ond wrth eu bod yn awr ill dau mewn gwth o oedran, mae yn naturiol i ni feddwl eu bod wedi hen roddi heibio weddïo am hyny, gan benderfynu eu bod yn rhy hen, ac nad oedd yn un â medd-wl Duw eu hateb yn hyny. Ond nid yw Duw byth yn anghofio gweddïau ei bobl; ac nid yw byth yn rhy ddiweddar iddo *ef* eu hateb, os gwel efe yn dda i wneyd hyny. Ond tybia rhai mai y weddi oedd Zacharïas yn weddïo y pryd hwnw, drosto ei hun a'r bobl, ac am ddyfodiad y Messiah, a feddylir yma. ‡ Beth bynag oedd y weddi, dyma yr atebiad yn cynnwys pob un o'r golygiadau uchod; mab i Zacharïas, yn atebiad i'w hen weddïau, a Gwaredwr i Israel yn ateb i'w weddi bresenol. Un rhyfedd yw Duw pan ddelo i ateb gweddïau: ateb yn gyflawn a wna efe, nis gallwn ofyn gormod ganddo. ‖ Dawn, neu ewyllys da Duw, yw Ioan.

14 * A ᶜ bydd i ti lawenydd a † gor-foledd; a ‡ llawer a lawenychant am ei enedigaeth ef.

ᶜ adn. 58. Gen. 21. 6, 7. Diar. 15. 20. a 23. 15, 16, 24, 25.

* Nid llawenydd a gorfoledd cyffredin serch-iadau natur a feddylir yma, o herwydd cael plentyn, o herwydd ei gael mewn henaint, ac wedi hir anmhlantadrwydd; ond llawenydd o natur mwy ysbrydol, oblegid helaethrwydd gras Duw ar Ioan, ei swydd ef fel rhag-flaenor y Messiah, a'i ddefnyddioldeb mawr yn ei wein-idogaeth. Bydd efe i ti yn llawenydd: a gor-foledd: felly Pool ar ymyl y ddalen. Mab doeth a wna dad llawen. † "Gorfoledd:" mae y gair gwreiddiol yn arwyddo llawenydd anfes-urol, neidio a llâmu o lawenydd. ‡ Gwel adn. 58. a Ioan 5. 35, mae yr adnodau hyny yn dangos cyflawniad oddiwedd yr adnod hon.

15 * Canys ᵈ mawr fydd efe y'ngol-wg yr Arglwydd, ᵉ † ac nid ŷf na gwin na dïod gadarn; ‡ ac efe a ᶠ gyflawnir o'r Yspryd Glân, ᵍ ïe, ‖ o groth ei fam:

d pen. 7. 28. Gen. 12. 2. a 45. 19. Jos. 3. 7. a 4. 14. 1 Cron. 17. 8. a 29. 12. Mat. 11. 9—19. Ioan 5. 35. *e* pen. 7. 33. Num. 6. 2—4. Barn. 13. 4—6. Mat. 11. 18. *f* Ecc. 9. 15. Act. 2. 4, 14—18. Eph. 5. 18. *g* Salm 22. 9. Jer. 1. 5. Gal. 1. 15.

16 § A [h] llawer o blant Israel a dry efe at yr Arglwydd eu Duw.

h adn. 76. Es. 40. 3—5. a 49 6. Dan. 12. 3. Mal. 3. 1. Mat. 3. 1—6. a 21. 32.

* Dyn gwladaidd, isel, a dïaddurn oedd Ioan, mab i offeiriad cyffredin, heb ddim gwell enw nag Ioan Fedyddiwr, yn byw gan mwyaf yn y diffaethwch, ac nid yn mhlasau breninoedd, a'i ddillad o flew camel a gwregys croen, ac nid dillad esmwyth, yn ddigyfrif a dïystyrllyd iawn yn ngolwg mawrion y byd:—ac eto yr oedd yn fawr yn ngolwg yr Arglwydd:—nid fel yr edrych dyn yr edrych Duw; yr oedd Dafydd yn y gorlan yn fwy yn ngolwg Duw, na Saul ar ei orsedd. Yr oedd Ioan yn fawr yn ngolwg yr Arglwydd o herwydd ei ras a'i dduwioldeb personol, ac o herwydd ei lafur a'i ddefnyddioldeb gweinidogaethol. Duwioldeb, ac nid mawredd bydol, sydd yn gwneuthur dynion o hyd yn fawr yn ngolwg Duw; a'i gymmeradwyaeth ef yw y gymmeradwyaeth orau. † Dyma gyfraith y Nazareaid, Num. 6. 2, 3: ac yma mae yn arwyddo hollawl ymroddiad ac ymgyssegriad Ioan i Dduw a'i waith. Gwaherddir i'r offeiriaid yfed gwin na dïod gadarn wrth weinyddu eu swydd, dan boen marwolaeth, Lefit. 10. 9. Ni ddylai gweinidog yr efengyl fod yn wingar, 1 Tim. 3. 3. Tit. 1. 7: a phwy bynag a fyddo felly, nis gall fod yn "fawr yn ngolwg yr Arglwydd." ‡ "Na feddwer chwi gan win," medd yr apostol, Ephes. 5. 18, "eithr llanwer chwi â'r Ysbryd:" felly y bu i Ioan; efe a gyflawnwyd o'r Ysbryd Glân. ‖ Mewn anwiredd y lluniwyd ef fel eraill, ond cafodd ei adgenedlu a'i lenwi â doniau yr Ysbryd wrth neu cyn ei eni, adn. 41. § "Llawer o *blant Israel,*" nid llawer o baganiaid. Yr oedd proffes o'r gwir Dduw gan blant Israel o'r blaen; ond yr oedd llawer o ffurfioldeb, rhagrith, ofer-goelion, tywyllwch, a drwg-fuchedd yn eu plith er hyny, ac eisiau troi at Dduw trwy gredu yn ei Fab y Messiah. Bu Ioan yn offerynol i droi llawer felly, yn ol y brophwydoliaeth am dano, Mal. 4. 6. Odid nad oes llawer o broffeswyr eto ag eisiau eu troi.

17 * Ac efe a â [i] o'i flaen ef [k] † yn yspryd a [l] nerth Elïas, ‡ i [m] droi calonnau y tadau at y plant, [n] ‖ a'r anufudd i ddoethineb y cyfiawn; [o] i ddarparu i'r Arglwydd bobl barod.

i adn. 16. Ioan 1. 15, 23—30. a 3. 28. *k* Mal. 4. 5. Mat. 11. 14. a 17. 11, 12. Marc 9. 11—13. Ioan 1. 21—24. Dat. 20. 4. *l* 1 Bren. 17. 1. a 18. 18. a 21. 20. 2 Bren. 1. 4—6. 16. Mat. 3. 4, 7—12. a 14. 4. *m* pen. 3. 7—14. Mal. 4. 6. *n* Es. 29. 24. Mat. 21. 29—32. 1 Cor. 6. 9—11. *o* 1 Sam. 7. 5. 1 Cron. 29. 18. 2 Cron. 29. 36. Salm 10. 17. a 79. 8. Am. 4. 12. Act. 10. 33. Rhuf. 9. 23. Col. 1. 12. 2 Tim. 2. 21. 2 Pedr 3. 11—14. 1 Ioan 2. 28.

* "Ac *efe,*" sef Ioan, "a â o'i flaen *ef,*" y Messiah, yr hwn a elwir yn Arglwydd Dduw plant Israel yn niwedd yr adnod o'r blaen. Nid myned o flaen y Tad yr oedd Ioan, ond o flaen y Messiah, Iesu Grist, Mab y Tad. A pha fodd y gellid ei alw ef yn Arglwydd Dduw plant Israel, heb ei fod yn wir Dduw? † Gyda gwroldeb, gwresawgrwydd, *(zeal)* sancteiddrwydd, ac â meddwl wedi ei farweiddio i bob elw a mwyniant daearol, yn gyffelyb i'r prophwyd enwog Eli[...] debyg iddo fel y prophwydwyd am [...] yr enw Elïas. Sylwa rhai, lle mae [...] yn cael ei chwanegu at y gair "[...] neu yr Ysbryd Glân, ei fod yn [...] mesur mwy na chyffredin o nerth [...] wadau yr Ysbryd Glân. Gwel adn. [...] 10. 38. 1 Cor. 2. 4. 1 Thes. 1. 5. [...] plant:" Tybir fod yma gyfeiriad at [...] hydfod a'r ymraniadau oedd yn [...] Iuddewon, hyd yn nod rhwng rhieni [...] o herwydd yr amrywiol bleidiau [...] oedd yn eu plith: pan oeddynt yn [...] troi drwy weinidogaeth Ioan, yr [...] anghydfod a'r ymraniadau hyny yn [...] hwythau yn dyfod i gymmod â'u [...] un corph yn Nghrist. Cymmodi [...] Duw ac â'u gilydd yw gwaith yr [...] Dywed rhai y gellir darllen y ge[...] tadau â'r plant; sef troi ieuenct[...] bobl, rhai o bob oedran. Cymmer[...] llenydd ei ddewis o'r ddau olygiad [...] un o'r ddau yn naturiol, ac yn dang[...] iau gwerthfawr yr efengyl. Mae g[...] eraill ar y geiriau, ond rhy feithion [...] therfynau y gwaith byr hwn. ‖ [...] wedyd mai Iesu Grist ei hun yw y [...] ei efengyl a'i grefydd ef yw y ddo[...] phan ddelo yr anufudd i ymostwng [...] i dderbyn yr efengyl, ac i gofle[...] grefydd o'i galon, dyna'r pryd y [...] ddoethineb y cyfiawn: fel hyny [...] anufuddion eu darpar yn bobl bar[...] glwydd. Y cyfiawn yw pob gwir [...] hefyd.

18 * A dywedodd Zacharïa[...] angel, [p] † Pa fodd y gwybydda[...] [q] canys henafgwr wyf fi, a'm [...] hefyd mewn gwth o oedran.

p adn. 34. Gen. 15. 8. a 17. 17. a 18. 12. B[...] Es. 38. 22. *q* adn. 7. Num. 11. 21—23. Rhuf. 4. 19—21.

* Dyma lais rheswm anianol [...] mau addewid Duw trwy anghr[...] a thrwy fesur gallu Duw yn ol syn[...] ol, braidd yn rhoddi terfyn i Sanct[...] Felly y gwnaeth Abraham, Gen. [...] Mair yn y bennod hon, adn. 34. [...] hen, a'r llall yn wyryf, heb adna[...] efo pob peth yn bosibl gyda Duw. [...] fedd yw Duw! † "Pa fodd y gw[...] Trwy ymddangosiad a thystiolaeth [...] trwy gredu yr addewid, a disgwyl [...] ei chyflawniad. Buasai hyny yn [...] ymresymu, amınau, a rhyfygu gofy[...] ti a gai arwydd, ond gwell fyddai [...] gael.

19 A'r angel gan atteb a[...] odd wrtho, [r] * Myfi yw Gab[...] hwn wyf yn sefyll ger bron [...] a anfonwyd i lefaru wrthyt, [...] egi i ti y newyddion da hyn.

r adn. 26. Dan. 8. 16. a 9. 21—23. Ma[...] 1. 14. *s* pen. 2. 10.

20 ‖ Ac wele, [t] ti a fyddi f[...] allu llefaru hyd y dydd y g[...] pethau hyn, [u] am na chre[...] geiriau i, [x] y rhai a gyflawn[...] hamser.

. 22, 62, 63. Ex. 4. 11. Esec. 3. 26. a 24. 27. Gen. 15. 10—15. Num. 20. 12. 2 Bren. 7. 2, 19, 2. Marc 9. 19. a 16. 14. Dat. 3. 19. x Rhuf. 3. 3. 13. Tit. 1. 2. Heb. 6. 18.

wir gan rai, nad oes dim hanes am rhyw angel cyn y caethgludiad i Ba- Efallai nad oes dim enwau ar angel- ar ddynion; ond eu bod yn cymmer- au pan ymddangosont i ddynion, ar- o natur eu swydd. Ystyr y gair yw Gallu, neu Nerth Duw. Gallu w yr efengyl; ac ymddengys mai yw newyddion i ddynion oedd prif Gabriel hwn. Yn Daniel 8. 16. a 9. 'i cawn ef yn rhag-fynegi dyfodiad y , a gwaith iachawdwriaeth dynion: a n ei fod yn cyfeirio Zacharïas yma ophwydoliaethau hyny, pan mae yn d, "Myfi yw Gabriel." † "Sefyll ger w," yn agos i orsedd Duw, i dderbyn myn ef, ac i wneuthur ei air ef: fel f weision brenin yn ei lys breninol. anfonedig yw ystyr y gair angel, a ogion Duw y gelwir angelion, Salm a 104. 4. Danfonodd Duw yr angel at Zacharïas yn y deml, lle nid oedd drwg yn arfer ymddangos; ac yn pryd yr offrwm prydnawnol, fel yr gosai i Daniel gynt. ‖ Gofynodd Ab- rwydd, Gen. 15. 8; a Gedeon, Barn. chafodd pob un o honynt ateb heb debyg i gerydd yn yr ateb; ond ef- Duw yn gweled rhywbeth yn nghal- arïas nad oedd yn eu calonau hwy, yny yn rhoddi y cerydd byr ac ysgafn o. Nid yw efe yn gwneyd dim cam n ei fater.

[f] Ac yr oedd y bobl [g] yn disgwyl charïas: † a rhyfeddu a wnaeth- fod ef yn aros cyhyd yn y deml.

. 6. 23—27.

A phan ddaeth efe allan, ni fe lefaru wrthynt; ‡ a hwy a nt weled o hono weledigaeth yn l: ac [z] yr oedd efe yn gwneuthur â iddynt; ‖ ac *efe* a arhosodd yn

13. 24. Act. 12. 17. a 19. 33. a 21. 40.

§ A bu, cyn gynted ag y [a] cyf- yd dyddiau ei weinidogaeth ef, o hono i'w dŷ ei hun.

ren. 11. 5—7. 1 Cron. 9. 25.

ddai yr offeiriad yn arfer bendithio y ei ddyfodiad allan o'r cyssegr: gwel fendith yn Num. 6. 24, 25, 26. Gwel Lefit. 9. 22, 23. † Nis gallasai yr ym- n uchod â'r angel barâu ond ychydig n; ond mae yn debygol i Zacharïas y deml dros ryw ennyd wedi i'r ang- dael, un ai mewn braw a syndod, neu newn myfyrdod a gweddïau. Efallai wedi ei lyncu i fynu gan y weledigaeth han a glywsai, fel nas gwyddai pa hyd i wedi aros. ‡ Wrth yr arwyddion o synedigaeth oedd ar wynebpryd Zach- neu yntau wrth ryw arwydd neu am- roddodd efe iddynt, hwy a wybuant weled rhyw weledigaeth ryfedd yn y ‖ Mae y gair gwreiddiol yn arwyddo r hefyd; ac wrth adn. 62, mae yn ym- ddangos fod Zacharïas yn fyddar yn gystal ac yn fud. § Nid oedd mudanrwydd yn un o'r anafau corphorol ag oedd yn anaddasu dyn- ion i'r offeiriadaeth: a chan mai gwaith y dwylaw yn fwy na'r lleferydd oedd gwaith Zacharïas; efe a arosodd i gyflawni ei am- ser, ac yna ymadawodd i'w dŷ ei hun, yn un o ddinasoedd Judea, adn. 39. Yr oedd llet- tyau i'r offeiriaid o amgylch y deml dros yr amser y byddent yn gweini.

24 Ac ar ol y dyddiau hynny y cafodd Elizabeth ei wraig ef feichiogi, ac a * ymguddiodd bùm mis, gan ddy- wedyd,

25 † Fel hyn [b] y gwnaeth yr Ar- glwydd i mi yn y dyddiau yr edrychodd arnaf, [c] ‡ i dynnu ymaith fy ngwarad- wydd ym mhlith dynion.

b adn. 13. Gen. 21. 1, 2. a 25. 21. a 30. 22. 1 Sam. 1. 19, 20. a 2. 21, 22. Heb. 11. 11. c Gen. 30. 23. 1 Sam. 1. 6. Es. 4. 1. a 54. 1—4.

* Buan y deallodd Elisabeth y cyflawnai Duw ei addewid. Hi a "ymguddiodd:" hi a guddiodd y weledigaeth a'r addewid a gawsai ei phrïod, rhag y barnai ei chymmyd- ogion hi yn ynfyd o roddi coel i beth mòr an- hygoel ac annhebyg. Hi a'i cuddiodd ei hun rhag i neb feddwl ei bod yn ymffrostio yn wageddus o'i beichiogi: ac hefyd rhag y dyg- wyddai unrhyw halogiad seremoniol, trwy gyffwrdd â rhyw beth aflan; canys Nazaread i Dduw o'r groth oedd y plentyn. Gwel Barn. 13. 4. Ac yn olaf hi a ymguddiodd fel y gallai ymroddi i weddïau a diolchgarwch am y fath drugaredd fawr ac annisgwyliad- wy. Er ymguddio oddi wrth ddynion, nid oedd yn ymguddio oddi wrth Dduw. † Mae y wraig dduwiol hon yn priodoli y cwbl i allu a daioni Duw, ac felly yr oedd. ‡ Soniwyd o'r blaen (adn. 7.) bod anmhlantadrwydd yn waradwydd yn Israel; yn enwedig yn llwyth- au Judah a Lefi: yr oedd y Messiah i ddyfod o'r naill, a'r offeiriadaeth yn perthyn i'r llall. Pe buasai y gainc wrrywaidd yn pallu o deulu Aaron, buasai diwedd ar yr offeiriadaeth, ac o ganlyniad diwedd ar wasanaeth Duw ac ar grefydd. Trugaredd fawr fod Duw trwy ryw oruchwyliaethau, yn tỳnu ymaith warth a gwaradwydd ei bobl, beth bynag fyddo wedi bod yn achos o'r gwarth ac o'r gwaradwydd hwnw.

26 ¶ * Ac yn [d] y chweched mis [e] yr † anfonwyd yr angel Gabriel oddi wrth Dduw, [f] i ddinas yn Galilea a'i henw ‡ Nazareth,

d adn. 24. e adn. 19. f pen. 2. 4. Mat. 2. 23. Ioan 1. 45, 46. a 7. 41, 42.

27 ‖ At [g] forwyn wedi ei § dyweddïo i wr a'i enw Joseph, o dŷ Dafydd; ac enw y forwyn *oedd* Mair.

g pen. 2. 4, 5. Gen. 3. 15. Es. 7. 14. Jer. 31. 22. Mat. 1. 21, 23.

* Y chweched mis o feichiogiad Elisabeth, oedd y chweched mis yma. Gwel adn. 36. † Dyma yr un angel, Gabriel, to, yn cael ei anfon at Mair. Mae yn debyg mai pethau perthynol i'r Messiah ydoedd prif weinidog- aeth yr angel sanctaidd hwn. Od oes gradd- au yn mhlith angelion, fel y bernir fod, mae

yn bur debyg mai un o'r rhai penaf oedd y Gabriel hwn, gan mai efe a ddanfonid ar negesau mòr oruchel. Ar ddanfoniad Duw yr oedd yn dyfod; nid yw yr angelion yn syflyd nac yma na thraw, ond fel y danfono Duw hwynt. ‡ Dinas yn llwyth Zabulon oedd Nazareth, ac mòr wael ac isel, fel na ddisgwylid dim da o hóni, Ioan 1. 46. ‖ Yr oedd yn rhaid i'r Messiah gael ei eni o *forwyn*, Es. 7. 14: a morwyn o dŷ *Dafydd:* heb hyny ni buasai yn ateb i'r prophwydoliaethau am dano. § Sylwyd ar ddyweddïo o'r blaen, Math. 1. 18. Trefnodd doethineb Duw bod y forwyn hon wedi ei dyweddïo, fel y byddai i Iesu dad cyfrifedig yn Joseph, er nad oedd dad naturiol iddo. Gwel ar Math. 1. 18.

28 * A'r angel a ddaeth i mewn atti, ac a ddywedodd, [h] † Henffych well, yr hon a ‡ gefaist ras; [i] yr Arglwydd *sydd* gyd â thi: [k] bendigaid *wyt* ym mhlith gwragedd.

h Dan. 9. 21—23. a 10. 19. *i* Barn. 6. 12. Es. 43. 5. Jer. 1. 8, 19. Act. 18. 10. *k* adn. 42. pen. 11. 27, 28. Barn. 5. 24. Diar. 31. 29—31. Mat. 12. 48—50.

* Cedwid morwynion wedi eu dyweddïo yn gyffredin yn nhai eu rhïeni hyd ddydd y brïodas: yno y daeth yr angel at Mair. † "Henffych well:" hyny yw, llawenycha a gorfoledda am yr anrhydedd a fwriedir i ti; nid yn unig fel gwraig rasol, ond fel mam y Messiah. Nid addoli Mair yr oedd yr angel wrth ddywedyd fel hyn, fel y gwna y pabyddion ynfyd; ond ei chyfarch fel pe cyfarchai rhyw uchelwr ddyn tlawd ar ei dderchafiad i ryw anrhydedd nad oedd iddo o'r blaen. ‡ Mae yn ddïau bod Mair wedi cael gras cadwedigol; ond nid hyny a feddylir yn benaf wrth ras yn y màn yma: eithr yn hytrach y dewisiad grasol a wnaeth Duw o hóni hi yn anad neb arall i fod yn fam i'r Iesu.

29 * A hithau, pan ei gwelodd, [l] a gythryblwyd wrth ei ymadrodd ef, [m] † a meddylio a wnaeth [n] pa fath gyfarch oedd hwn.

l adn. 12. Marc 6. 49, 50. a 16. 5, 6. Act. 10. 4. *m* adn. 66. pen. 2. 19, 51. *n* Barn. 6. 13—15. 1 Sam. 9. 20, 21. Act. 10. 4, 17.

* Wrth weled gweledigaeth mòr ogoneddus a goruwch-naturiol, nid rhyfedd i Mair gael ei chythryblu: ond tebygid wrth rediad y geiriau i ymadrodd yr angel ei chythryblu hi yn fwy na'r olwg arno. † Efallai iddi ofni mai twyll rhyw ysbryd aflan wedi ymrithio ydoedd, i'w hudo hi i falchder a gwagedd: neu os gwir ydoedd, beth a allasai meddwl y fath gyfarch mawreddus fod, iddi hi forwyn dlawd.

30 A dywedodd yr angel wrthi, [o] Nac ofna, Mair: * canys ti a gefaist ffafr gyd â Duw.

o adn. 13. pen. 12. 32. Es. 41. 10, 14. a 43. 1—4. a 44. 2. Mat. 28. 5. Act. 18. 9, 10. a 27. 24. Rhuf. 8. 31, 32. Heb. 13. 6.

* Mae y geiriau hyn, "ti a gefaist ffafr," yn egluro meddwl y geiriau, "ti a gefaist ras," yn adnod 28: ac yn dangos i Mair mai nid ar ddyben drwg y daeth yr angel ati, ac mai nid cenadwri ddrwg oedd ganddo i'w thraddodi iddi.

31 Ac wele, [p] * ti a gei feichiogi yn dy groth, † ac a esgori ar fab elwi ei enw ef IESU.

p adn. 27. Es. 7. 14. Mat. 1. 23. Gal. 4. 4 pen. 2. 21. Mat. 1. 21, 25.

32 ‖ Hwn [r] fydd mawr, wir [s] yn Fab y Goruchaf: [t] * rhydd yr Arglwydd Dduw ei dad Dafydd.

r adn. 15. pen. 3. 16. Mat. 3. 11. a 12. 42. *s* adn. 35. Marc 5. 7. a 14. 61. Ioan 6. 69. Rhuf. 1. 4. Heb. 1. 2—6. *t* 2 Sam. 7. 12, 13. Es. 9. 6, 7. a 16. 5. Jer. 23. 5, 6. a 33. 15—17. 24. a 34. 23, 24. a 37. 24, 25. Am. 9. 11, 12 Ioan 3. 35, 36. a 5. 21—29. a 12. 34. Act. 2. 3 20—23. Dat. 3. 7.

33 † Ac [u] efe a deyrnasa Jacob yn dragywydd; ‖ ac a hiniaeth ni bydd diwedd.

u Salm 45. 6. a 89. 35—37. Dan. 2. 44. Ob. 21. Mica 4. 7. 1 Cor. 15. 24, 25. Heb. 1. a 20. 4—6. a 22. 3—5. *x* Rhuf. 9. 6. Gal. Phil. 3. 3.

* Dyma eto eglurhâd pellach ar adn. 28, a'r "ffafr," adn. 30, sef b esgor ar y Messiah. † Mae yn y gyfeiriad amlwg at Es. 7. 14, a c hefyd o'r brophwydoliaeth nod "Morwyn a fydd feichiog, ac a esg "Ti a gai feichiogi—ac a esgor ‡ Sylwyd ar yr enw hwn o'r blae 21. Bu dau o'r enw o'r blaen, ac ddau yn gysgodau o'r Iesu hwn ddug Israel i Ganaan; a Jesua, a caethion o Babilon, Ezra 2. 2. oedd ei enw yn Es. 7. 14: nid oe hwnw yn perthyn i'r un o'r cysgod *Efe* yn unig sydd yn "Dduw gy ein natur ni, ac o'n plaid ni. uwchlaw pawb o'i holl gysgodwy pawb o'r holl angelion, dyrchafwr mhlith deng mil, ac yn rhagori ar un yn ffurf Duw, yn ogyfuwch uwchlaw pawb *yn* Dduw bendige oesoedd. Gwel ei fawredd yn ei Es. 9. 6. § Rhaid ei *fod* ef yn uchaf, pe amgen nis gellid ei *a* Mab o dragywyddoldeb, ac fel Pe fol, o'r un hanfod â'r Tad. Cym 2. 7, â Diar. 8. 24. Nid Mab *o* ddynoliaeth, ond yr hwn *oedd* yn *merodd* ddynoliaeth, ac a gydnab elwir, yn Fab Duw, yn y ddynol Gwareded yr Arglwydd daionus eiliorni yn nghylch dwyfol a th Faboliaeth ein Gwaredwr mawr, athrawiaeth oblegid nas medrwn "Beth yw enw ei Fab ef, os g * Fel yr oedd Iesu yn Fab Duw Dwyfol, felly yr oedd yn Fab Da ei natur ddynol: efe a "wnaed ydd o ran y cnawd," Rhuf. 1. 3. oedd Joseph ond tad cyfrifedig bod Mair hefyd o dŷ a theulu D hyny, ni buasai y Cyfryngwr yn ydd, ac o'i had ef. † Mae llawe wydoliaethau yn yr Hen Destame gwel y cyfeiriadau *t*, *u*, *x*. Dëal wydoliaethau hyny am lywodraet awl, a barodd i'r Iuddewon fedd y Messiah yn frenin daearol. ‡ Ja tad union-gyrchol y deuddeg llwyt mae yr holl genedl Iuddewig yn ed dan yr enw "tŷ Jacob." Rhai

mai nid tŷ Jacob yn ol y cnawd a feddylir yma; eithr holl Israel ysbrydol Duw, o bob cenedl dan y nef. Tybia y cyfieithydd, (er nad yw y dyb hòno yn yr un o'i Awduron,) y cyflawnir yr addewid hon yn llythyrenol; a bod y geiriau felly, yn cynnwys prophwydoliaeth, neu addewid, o alwad yr Iuddewon yn y dyddiau diweddaf. ‖ Felly y prophwydodd Isaiah, 9. 7; a Daniel, 2. 44. Dros ennyd amser y teyrnasodd Dafydd; ond hwn yn dragywydd. Lluddiodd marwolaeth Dafydd; ond trwy ei farwolaeth yr aeth Mab Dafydd i'r orsedd. Byw y mae yn oes oesoedd, a theyrnasu a wnâ yn dragywydd!

34 A Mair a ddywedodd wrth yr angel, [y] *Pa fodd y bydd hyn, † gan nad adwaen i wr?

y Barn. 13. 8—12. Act. 9. 6.

* Tybia rhai mai nid o ammheuaeth y gofynodd Mair fel hyn, ond o syndod parchus, a chwenychiad naturiol, am gael gwybod yn fanylach pa fodd y cyflawnid y fath beth, a hi yn wyryf, ac heb adnabod gwr. Gellir meddwl, wrth atebiad digerydd yr angel, mai felly yr oedd; ac nad oedd dim beius yn ei gofyniad, nac yn ei hysbryd yn gofyn. Tybia eraill ei bod yn ammheus, a'i gofyniad i'w feio, ond ei bod yn esgusodol gan na bu y cyfryw beth erioed o'r blaen. † Mae yn amlwg ei bod hi yn deall wrth eiriau yr angel fod y peth hyn i gymmeryd lle yn ei phryfiod hi, ac nid trwy, a chwedi iddi adnabod gwr.

35 A'r angel a attebodd ac a ddywedodd wrthi, [z] Yr Yspryd Glân a ddaw arnat ti, *a nerth y Goruchaf a'th †gysgoda di: am hynny hefyd y ‡peth sanctaidd a aner o honot ti, a elwir [b] yn Fab Duw.

z Isa. 27, 31. Mat. 1. 20. *a* Job 14. 4. a 15. 16. a 25. ... 51. 5. Eph. 2. 3. Heb. 4. 15. a 7. 26—28. *b* adn. ... 2. 7. Mat. 14. 33. a 26. 63, 64. a 27. 54. Marc 1. 1. ... 1. 34, 49. a 20, 31. Act. 8. 37. Rhuf. 1. 4. Gal. 2. 20.

* Pa un ai *enw* arall ar yr Ysbryd Glân, yw "nerth y Goruchaf" yma, ai ynte geiriau yn arwyddo nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân ar Mair yn nghenedliad dynoliaeth y Cyfryngwr, ydynt, mae yn anhawdd penderfynu. Tybied Pool mai *enw* arall ydyw; nid oes yr un o'r Awdwyr eraill yn sylwi yn fanol ar y geiriau. Nerth yr Ysbryd Glân (mewn undeb â'r Personau dwyfol eraill) a grëodd ac a ffurfiodd y byd yn y dechreuad, Gen. 1. 2; Salm 33. 6. Mae nerth cyffredin yr Ysbryd i'w weled yn ffurfiad pob plentyn yn y groth, Job 10. 8—11; Salm 139. 15. Ond mae y geiriau y fân yma yn arwyddo, nerth neillduol ac anghyffredin yr Ysbryd Glân; yn newid trefn a rhawd anian, yn cenedlu dynoliaeth sanctaidd y Cyfryngwr, yn mru morwyn haldig fel pawb eraill wrth natur, a hyny hefyd heb iddi adnabod gwr. † Gair gwylaidd a gweddus yw hwn, yn arwyddo gweithrediad nerthol a dirgelaidd yr Ysbryd Glân, yn nghenedliad dynoliaeth Iesu, heb i Mair adnabod gwr. ‡ Y "*peth* sanctaidd" a grybwyllir yma oedd, dynoliaeth Iesu. Nid oedd dynoliaeth Crist yn *berson,* a'i hystyried ar ei phen ei hun; am hyny dywed yr angel y "*peth* sanctaidd," ac nid *person* sanctaidd. Dynoliaeth sanctaidd, berffaith sanctaidd, ydoedd; a dynoliaeth mewn undeb sylweddol â Pherson Mab Duw: heb y ddau beth, yr undeb a'r sancteiddrwydd uchod, nis gallasai fod yn aberth dros ein pechodau ni. ‖ "A elwir" felly, nid am nad oedd felly drwy dragywyddol genedliad; (nid am hyny mae yr angel yn llefaru yma,) ond am fod y Gair, tragywyddol Fab Duw, yr hwn oedd yn y dechreuad, wedi cael ei wneuthur fel hyn yn gnawd, a chwedi ymuno yn bersonol â chig a gwaed, caiff yr holl Berson ei alw, yn Fab Duw.

36 Ac wele, [c] *Elisabeth dy gares, y mae hithau wedi beichiogi ar fab yn ei henaint: a hwn yw y chweched mis iddi hi yr hon a elwid yn ammhlantadwy.

c adn. 24—26.

37 † Canys [d] gyd â Duw ni bydd dim yn ammhosibl.

d pen. 18. 27. Gen. 18. 14. Num. 11. 23. Job 13. 2. Jer. 32. 17, 27. Zec. 8. 6. Mat. 19. 26. Marc 10. 27. Phil. 3. 21.

* Rhyfedd y sylw manol mae Duw yn gymmeryd o blant dynion: mae efe yn gwybod pwy yw ein ceraint a'n perthynasau ni. Er bod Elisabeth o dŷ Aaron a Mair o dŷ Dafydd, ac felly o ddau lwyth gwahanol, o ran eu tadau; eto gallent fod yn geraint (cyfnitherod, yn ol y Saesoneg) o ran eu mamau: byddai teuluoedd Dafydd ac Aaron yn aml yn cyd-ymbriodi; ac yr oedd y cyd-gymmysgiad hyn, efallai, yn rhag-gysgodi undeb y swydd freninol a'r swydd offeiriadol, yn mherson y Messiah. Mae y gair a gyfieithir cares yma, yn arwyddo rhyw berthynas o bell yn gystal a chyfnither, gwel adn. 58, 61. a 2. 44. Marc 6. 4. Rhuf. 9. 3. † Dyben yr angel yn crybwyll am feichiogiad Elisabeth oedd, cadarnâu ffydd Mair. Yr oedd geni plentyn i Elisabeth yn ei henaint, ac wedi ei chyfrif yn anmhlantadwy, yn wyrth fawr; ond yr oedd geni plentyn i Mair heb adnabod gwr yn wyrth fwy: eto, yr oedd yn ddigon hawdd i Dduw wneyd pob un o'r ddau. Gyda Duw ni bydd dim yn anmhosibl.

38 *A dywedodd Mair, [e] Wele wasanaethyddes yr Arglwydd; bydded i mi yn ol dy air di. A'r angel a aeth ymaith oddi wrthi hi.

e 2 Sam. 7. 25—29. Rhuf. 4. 20, 21.

* Dywedais unwaith, ond nid atebaf, ebai Job 40. 5. Yn gyffelyb Mair yma; fel pe dywedasai, ni ddadleuaf ddim yn chwaneg, wele "wasanaethyddes yr Arglwydd, bydded i mi yn ol dy air di:" iaith gostyngeiddrwydd, ffydd, ymroddiad i ewyllys Duw, a gweddi am gyflawniad o'i addewid. Nis gallasai lai nac ofni y buasai ei beichiogi yn ei gosod yn agored i ddrwg-dybiau, gwarth ac enllib, llawer o brofedigaethau, ac yn wir llawer o enbydrwydd hefyd; ond hi a ymroddodd yn ostyngedig i ewyllys Duw. Mae yn dra thebygol mai ar yr amser pennodol hwn y daeth yr Ysbryd Glân arni, ac y dechreuodd feichiogi.

39 ¶ A Mair a gyfododd yn y dyddiau hynny, ac a aeth [f] i'r mynydd-dir ar frys, *i ddinas o Juda;

f Jos. 10. 40. a 15. 48—59. a 21. 9—11.

40 Ac a aeth i mewn i dŷ Zacharïas, ac a gyfarchodd well i Elisabeth.

* Tybir mai Hebron oedd y ddinas hon, yr hon a roddasid i deulu Aaron, Jos. 21. 10, 11, os felly, yr oedd gan Mair yn agos i gàn milltir o daith o Nazareth yno. Pedwar ugain a deg o leiaf; gan fod Hebron 22 milltir i'r dehau o Jerusalem, a Nazareth 70 i'r gogledd: 75 medd rhai. Mae yn debyg i Mair fyned yno i holi, ai gwir oedd yr hyn a ddywedasai yr angel wrthi am Elisabeth; i gyd-lawenychu â hi am ei gobaith o blentyn; i gael cadarnhâu ei ffydd ei hun yn rhagor, yr hon oedd eisoes yn gryfach na ffydd Zacharïas yr hen offeiriad, pan roed yr addewid iddo ef; ac, efallai iddi fyned yno i fynegi y weledigaeth a geiriau yr angel i Zacharïas ac Elisabeth, fel y gallai y ddau barchus hyn gymmeryd ei phlaid hi os deuai drwg-dybiaeth a gwarth arni pan welid ei beichiogi hi.

41 A bu, pan glybu Elisabeth gyfarchiad Mair, [g] * i'r plentyn yn ei chroth hi lammu: ac Elisabeth [h] a lanwyd o'r Yspryd Glân.

[g] adn. 15. 44. Gen. 25. 22. Salm 22. 10. [h] adn. 67. pen. 4. 1. Act. 2. 4. a 4. 8. a 6. 3. a 7. 55. Eph. 5. 18. Dat. 1. 10.

* Peth cyffredin yw i blant ysgogi yn y groth wedi y delont yn fyw, ond yr oedd yr ysgogiad hwn yn fwy na chyffredin, "llâmu;" ac achos mwy na chyffredin iddo: gweithrediad nerthol yr Ysbryd Glân ydoedd, ar y fam ac ar y plentyn hefyd. Yn adn. 44, dywed Elisabeth i'r plentyn "lâmu o *lawenydd*," fel pe buasai yn gwybod bod y Messiah yn bresenol, yr hwn yr oedd efe i fod yn rhagflaenor iddo.

42 A llefain a wnaeth â llef uchel, a dywedyd, [i] * Bendigedig *wyt* ti ym mhlith gwragedd, † a [k] bendigedig *yw* ffrwyth dy groth di.

[i] adn. 28, 45, 48. Barn. 5. 24. [k] pen. 19. 38. Gen. 22. 18. Salm 21. 6. a 45. 2. a 72. 17–19. Act. 2. 26–28. Rhuf. 9. 5. Heb. 12. 2.

* Mae Elisabeth yn dywedyd yr un geiriau wrth Mair ag a ddywedasai yr angel wrthi o'r blaen, adn. 28. Yn mhell o eiddigeddu wrth ei chares ieuanc, mae hi yn gorfoleddu yn ei braint hi, fel un enwog yn mhlith dynion, ag un wedi cael ei breintio yn fawr iawn gan Dduw. † Er mai yr un gair, "bendigedig," a ddefnyddir am Grist ac am Mair; eto, rhaid i ni ei ddeall mewn ystyr llawer uwch yma; enneiniwyd Crist âg olew llawenydd uwchlaw ei gyfeillion, ac mae yn fendigedig mewn ystyr wahanol i'r un creadur: mae cyflawnder y Duwdod yn preswylio ynddo ef yn gorphorol.

43 * Ac [l] o ba le *y mae* hyn i mi, fel y delai † mam [m] fy Arglwydd attaf fi?

[l] pen. 7. 7. Ruth 2. 10. 1 Sam. 25. 41. Mat. 3. 14. Ioan 13. 6–8. Phil. 2. 3. [m] pen. 20. 42–44. Salm 110. 1. Ioan 20. 28. Phil. 3. 8.

* Er bod Elisabeth yn uwch na Mair, o ran oedran, sefyllfa, a chyfrifoldeb; eto, fel mam yr Arglwydd, mae yn ei pharchu hi â blaenoriaeth, ac yn ei chyfrif yn anrhydedd fod benyw mòr ardderchog yn ymweled â hi. † Mae y geiriau hyn yn gydnabyddiaeth o Dduwdod a dynoliaeth Crist: "Arglwydd," dyna Dduwdod; "*mam* fy Arglwydd," dyna *ddynoliaeth*. Maent hefyd yn gydnabyddiaeth o undeb y ddwy natur yn Mherson yr un Cy[illegible]ryngwr.

44 * Canys wele, er cynted y dae[illegible] lleferydd dy gyfarchiad di i'm clus[illegible]iau, [n] y plentyn a lammodd o lawenyd[illegible] yn fy nghroth.

[n] adn. 41.

* Mae yr adnod hon yn dangos yn eg[illegible] fod Elizabeth yn ystyried, mai cynhyr[illegible] goruwch-naturiol yr Ysbryd Glân a barodd [illegible] plentyn lâmu yn ei chroth hi, megys fel[illegible] nabyddiaeth o'i Arglwydd, ac addoliad [illegible]

45 * A [o] bendigedig *yw yr* hon gredodd: canys bydd cyflawniad o[illegible] pethau a ddywedwyd wrthi gan y[illegible] Arglwydd.

[o] adn. 20. pen 11. 27, 28. 2 Cron. 20. 20. Ioan 11. 4[illegible]

* Tybir fod yma gyfeiriad at ammheu[illegible] Zacharïas, a gofid Elisabeth o herwydd y [illegible]ydd oedd arno ef am yr ammheuaeth hy[illegible] ond ei bod o dynerwch a thosturi tuag ato y[illegible] gochel enwi y peth. Pob gwraig ddoeth fydd gynnil iawn o grybwyll beiau ei ph[illegible]er y gofidia o'u herwydd. Nid o herwy[illegible] bod Mair yn fam i'r Messiah yr oedd hi [illegible] fendigedig yn gymmaint; ond ei dedwydd[illegible]wch oedd, credu tystiolaeth yr angel mòr [illegible] betrusder, ac yn enwedig credu yn y Mess[illegible] hwnw fel ei Gwaredwr. Trwy gredu felly yr oedd yn anrhydeddu Duw, ac yn des[illegible] ei thrugareddau yn ddigymmysg â cheryd[illegible] Peth nodedig oedd i Mair ieuanc a dibrofia[illegible] gredu addewid mòr anhygoel i reswm, p[illegible] oedd Zacharïas, hen offeiriad duwiol iawn [illegible] phrofiadol yn petruso wrth addewid nad oe[illegible] mòr anhygoel o lawer. Dywedodd Elisabe[illegible] y geiriau hyn oll, cyn i Mair gael amser [illegible] fynegi dim iddi; gan hyny rhaid mai tr[illegible] ysbryd prophwydoliaeth y cawsai hi ei g[illegible]bodaeth. Yr oedd hyn yn gadernid mawr [illegible] ffydd Mair, a thystiolaeth dau ddyn mòr ce[illegible]og a Zacharïas ac Elisabeth yn tueddu [illegible] rhagorol i'w hamddiffyn hi rhag gwarth o he[illegible]wydd ei beichiogi. Yr oedd yn werth iddi fyned cyn belled fordd.

46 ¶ A dywedodd Mair, [p] Y mae f[illegible] * enaid yn † mawrhâu yr Arglwydd,

[p] 1 Sam. 2. 1. Salm 34. 2, 3. a 35. 9. a 103. 1, 2. [illegible] 24. 15, 16. a 45. 25. a 61. 10. Hab. 3. 17, 18. Rhuf. [illegible] 1 Cor. 1. 31. 2 Cor. 2. 14. Phil. 3. 3. a 4. 4. 1 Pedr 1. [illegible]

47 A'm hyspryd a lawenychodd yn [q] ‡ Nuw fy Iachawdwr.

[q] pen. 2. 11. Es. 12. 2, 3. a 45. 21, 22. Zeph. 3. 14–17. Zec. 9. 9. 1 Tim. 1. 1. Tit. 2. 10, 13. a 3. 4–6.

Cyfarfod rhyfedd oedd hwn, rhwng y ddwy wraig, ac nid aml y bu ei fath yn mhlith gwragedd. Pethau rhyfedd Duw yn unig oedd testyn yr holl ymddiddan, a dilgyn[illegible] dylanwad grymus iawn o Ysbryd Duw ar Elisabeth a Mair, hyd onid oeddynt yn [illegible] allan i fendithio Duw mewn llef gorfo[illegible] Diammau fod geiriau Elisabeth wedi cryfhau ffydd Mair yn fawr iawn; ac yn ngrym y ffydd hòno mae yn canu yr anthem orfoledd[illegible]us hon. Mae y rhan fwyaf o eiriau y gân hon wedi eu cymmeryd allan o ysgrythyrau yr Hen Destament, yr hyn a ddengys bod y forwyn dduwiol yn hyddysg iawn yn yr Ysgrythyrau. Mae llawer o'r gân yn debyg iawn i gân Hannah gynt, a'r achlysur [illegible] debyg hefyd, ond bod hwn yn rhyfeddach [illegible]

er na hwnw. * Nid rhyw ddau beth gwa-
ol mewn dyn yw enaid ac ysbryd, ond dau
ar yr un peth: yr enaid yw yr ysbryd,
ysbryd yw yr enaid. Mae Mair yn gosod
oll alluoedd, sef ei holl galon ar waith i
Duw, fel Dafydd yn Salm 103. 1, 2. Pa
a dâl ein holl gyflawniadau ni heb y galon?
id yr un fath y mae dyn yn mawrhâu
w, ag y mae Duw yn mawrhâu dyn: nis
wn ni ond priodoli mawredd iddo ef, nis
wn ei wneyd yn fwy nag ydyw: mae efe
mawrhâu dyn yn wirioneddol, trwy ei
chafu o'i waeledd dechreuol, adn. 49.
w yr Iachawdwr hwn oedd Crist, ar
oliaeth yr hwn yr oedd Mair yn feichiog
yd hwnw. Yr oedd yn llawenychu yn-
nid am ei fod yn ei chroth, ond am ei
hi yn credu ynddo, ac yntau yn trigo
ffydd yn ei chalon.

8 Canys efe a [r] edrychodd ar
eledd ei wasanaethyddes: oblegid,
e, † o hyn allan [s] yr holl genhedl-
au a'm geilw yn wynfydedig.

Sam. 1. 11. a 2. 8. 2 Sam. 7. 8, 18, 19. Salm 102. 17.
7, 8 Es. 66. 2. 1Cor. 1. 26—28. Iago 2. 5, 6. *s* adn.
pen. 11. 27. Gen. 30. 13. Mal. 3. 12.

Nid gwaeledd pechadurus a feddylir yma,
amgylchiadau isel-radd Mair yn y byd.
bod hi o dŷ Dafydd, ac felly o'r gwaed
ol, eto yr oedd tŷ Dafydd wedi myned
el iawn yn y byd yr amser hwnw: pe
n ni buasai Joseph yn saer tlawd, a Mair
raig i'r saer tlawd hwnw. Disgwyliai
ddewon y Messiah o ryw deulu enwog
hydeddus, ond gwelodd Duw yn dda ei
ei ef allan o'r teulu tlawd ac anenwog
a dyma arfer Duw yn aml, er mawr-
ras, a chuddio balchder ac ymffrost
erth ddyn. † Lle yr oedd Mair yn an-
g o'r blaen, daeth hyn â hi i enwogrwydd
ario'r byd. Yr oedd yn wynfydedig
ei hun fel credadyn, ac yn wynfyded-
nghyfrif eraill fel mam yr hwn a ddaeth
d i wneuthur miloedd yn wynfydedig.
braint fechan yw, bod Duw yn rhoddi i
w yn y byd; a hyny nid am ein hoes
d am oesoedd a chenedlaethau i ddyfod.

9 * canys [t] yr hwn sydd alluog a
naeth i mi fawredd; [x] a sanctaidd
i enw ef.

Salm 24. 8. Es. 1. 24. a 63. 1. Jer. 10. 6. a 20. 11.
71. 19—21. a 126. 2, 3. Marc 5. 19. *x* Ex. 15. 11.
2. 2. Salm 99. 3, 9. a 111. 9. Es. 6. 3. a 57. 15. Dat.
15. 4.

e Mair trwy yr holl gân hon yn priodoli
ll fawredd a wnaed â hi, i ddaioni Duw,
iddi hi ei hun na'i thad Dafydd. Felly
hai Dafydd ei hun, Salm 115. 1, ac felly
nâ yr holl waredigion byth. * Yr hwn
alluog a *all* wneyd mawredd; ac o bob
redd a wnaeth erioed, dyma y mawredd
af a wnaeth: gwneyd y Gair yn gnawd,
edi hyny ei wneyd dan y ddeddf, ac yn
h dros bechod. † Nid oes yma yr un
'r mawredd pabaidd a wnair i Mair gan
ys Rhufain yn awr.

50 [y] * A'i drugaredd *sydd* yn oes
edd ar y rhai a'i † hofnant ef.

Ex. 20. 6. a 34. 6, 7. Salm 31. 19. a 85. 9. a 103. 11,
13. 13. a 118. 4. a *145. 19.* a *147. 11. Mal. 3. 16—18.*
9. 5.

wedi bendithio Duw am ei fawredd, a'i
drugaredd iddi hi ei hun, mae Mair yma yn
ehangu ei golygiadau am drugaredd Duw a
bendithion yr iachawdwriaeth i eraill, o oes
i oes tra parâo'r byd. † Yn ol iaith yr Hen
Destament, mae y cwbl o dduwioldeb yn cael
ei gosod allan yn aml dan y geiriau "Ofni
Duw." Tebyg i'r adnod hon yw Salm 103. 17.

51 [a] Efe a [z] wnaeth gadernid â'i
fraich: [a] efe a wasgarodd y rhai
† beilchion ym [b] mwriad eu calon.

a Ex. 15. 6, 7, 12, 13. Deut. 4. 34. Salm 89. 13. a 98.
1. a 118. 15, 16. Es. 40. 10. a 51. 9. a 52. 10. a 63. 12.
Dat. 18. 8. *a* Ex. 15. 9—11. a 18. 11. 1 Sam. 2. 3, 4, 10.
Job 40. 9—12. Salm 2. 1—6. a 33. 10. a 89. 10. Es. 10.
12—19. Jer. 48. 29, 30. Dan. 4. 37. a 5. 23, &c. 1 Pedr
5. 5. *b* Gen. 6. 5. a 8. 21. Deut. 29. 19, 20. Rhuf. 1. 21.
2 Cor. 10. 5.

52 Efe a [c] dynnodd i lawr y cedyrn
o'*u* heisteddfâau, ‡ ac a ddyrchafodd
y rhai isel-radd.

c 1 Sam. 2. 4, 6—8. Job 5. 11—12. a 34. 24—28. Salm
107. 40, 41. a 113. 7, 8. *Preg.* 4. 14. Esec. 17. 24. Am. 9. 11.
Marc 6. 3. Iago 1. 9, 10. a 4. 10.

Yn yr adnodau hyn mae Mair yn crybwyll
am allu a chyfiawnder, wedi sôn am ei fawr-
edd, ei ogoniant, a'i drugaredd, yn yr adnod-
au o'r blaen. * Gwelir nerth dyn yn ngweith-
redoedd ei fraich: nid oes i Dduw fraich,
aelodau na rhanau, fel dyn; ond priodolir
aelodau a rhanau iddo yn yr ysgrythyrau, er
mwyn i ni ddeall yn well am dano: felly
braich yma a arwydda ei nerthol allu ef.
† Beilchion yn aml yn yr ysgrythyr a arwydd-
ant, annuwiolion; ond beilchion yn ystyr fan-
ol y gair, a arwydda, ddyn o feddyliau uchel
am dano ei hun: ac nid oes dim y mae dyn
balch yn dangos ei falchder yn fwy ynddo,
nag mewn canlyn dychymmygion neu fwriad
ei galon ei hun. Ond y mae Duw yn drech
na'r beilchion yn hyny. Gwel Exod. 18. 11.
Mae yn eu gwasgaru, yn eu tynu i lawr o'u
heisteddfâau: felly y gwnaeth â Pharaoh, Ne-
bucodonozor, &c. ‡ Lle mae efe yn tynu i
lawr y beilchion, mae yn derchafu y rhai is-
el-radd: felly y gwnaeth â Joseph, Moses,
Dafydd, a Daniel. Fel hyn mae yn dangos
ei allu a'i ben-arglwyddiaeth ar ddynion, mae
yn gwneuthur fel y myno â phawb, ac yn
gwneuthur pob peth yn anfeidrol gyfiawn,
doeth, a da.

53 [d] * Y rhai newynog a lanwodd
efe â phethau da; [e] ac efe a anfonodd
ymaith y † rhai goludog yn weigion.

d pen. 6. 21. 1Sam. 2. 5. Salm 34. 10. a 107. 8, 9. a 146. 7.
Esec. 34. 29. Mat. 5. 6. Ioan 6. 11—13, 35. Iago 2. 5. Dat.
7. 16, 17. *e* pen. 6. 24. a 12. 16—21. a 16. 19—25. a 18.
11—14, 24, 25. 1 Cor. 1. 26. a 4. 8. Iago 2. 6. a 5. 1—6.
Dat. 3. 17, 18.

Yma mae Mair yn canmol uniondeb Duw
yn ei lywodraeth ar y byd, yn cyfartalu dyn-
ion, mewn rhyw fesur, â'u gilydd, fel na
byddai i awydd ysglyfaethus rhai fyned a'r
cwbl iddynt eu hunain. Tybia rhai mai yr
un meddwl sydd i'r adnod hon â geiriau Crist
yn ei bregeth ar y mynydd, Math. 5. 6, ac i'w
deall mewn ystyr ysbrydol fel y geiriau hyny.
* Tybia eraill mai yr Iuddewon yn eu cyflwr
isel a dirwyedig yr amser hwnw, a feddylir
yma wrth y rhai newynog; † ac mai eu gel-
ynion oedd yn eu gorthrymu oedd y rhai gol-
udog. Diammau hefyd y gellir deall derbyn-
wyr a gwrthodwyr y Messiah, wrth y newyn-
og a'r goludog yma. Mae y gair a gyfieithir

"anfon ymaith" yn arwyddo, troi allan dros y drws: ac felly yn dangos mai deiliaid Duw yw pawb, hyd yn nôd y mwyaf goludog, ac y gall efe eu dïosg, eu difeddiannu, a'u troi allan pryd y mŷno. Syniad prydferth ac addas iawn ar y geiriau yw hyna.

54 * Efe [f] a gynnorthwyodd ei was † Israel, ‡ gan gofio *ei* drugaredd;

[f] adn. 70—75. Salm 98. 3. Es. 44. 21. a 46. 3, 4. a 49. 14—16. a 54. 6—10. a 63. 7—16. Jer. 31. 3, 20. a 33. 24—26. Mica 7. 20. Zeph. 3. 14—20. Zec. 9. 9—11.

55 Fel [g] y dywedodd wrth ein tadau, Abraham a'i had, || yn dragywydd.

[g] Gen. 12. 3. a 17. 19. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14. Salm 105. 6—10. a 132. 11—17. Rhuf. 11. 28, 29. Gal. 3. 16, 17.

Yn yr adnodau hyn, mae Mair yn canmol trugaredd Duw, yn nghyd â'i wirionedd: ac yn cyfeirio yn fwyaf pennodawl at ei drugaredd yn nanfoniad y Gwaredwr, yn ol ei addewid i Abraham, ac i amryw eraill o Israel wedi hyny. * Mae y gair a gyfieithir yma "cynnorthwyodd," yn arwyddo "cynnaliodd," neu a ddyrchafodd i fynu â'i law. Felly y gwnaeth Duw âg Israel ei was, ei fab hoff, a phlentyn ei hyfrydwch, yn mhob oes; "efe a'u dygodd hwynt, ac a'u harweiniodd, yr holl ddyddiau gynt," hyd oni ddaeth y Messiah, eu cymmorth a'u gwaredydd. † Ond wrth Israel yma, rhaid i ni ddeall y rhai crediniol o Israel: hwy oedd plant yr addewid o'r Messiah, a hwy oedd yn iawn ddisgwyl am gyflawniad o hôni. ‡ Yn ei drugaredd y gwnaeth Duw hyn oll, nid o herwydd dim teilyngdod yn Israel ei was. Yn ei drugaredd y galwodd efe Abraham, y rhoddodd yr addewid iddo; yn ei drugaredd y cynnaliodd efe ei had ef drwy yr holl oesoedd; a thrwy gofio ei drugaredd, neu yr addewid a roes efe yn ei drugaredd, y danfonodd efe ei Fab yn nghyflawnder yr amser. || Trugaredd dragywydd yw trugaredd Duw, nid yw efe byth yn anghofio ei drugaredd. Gwel Salm 136. 1, &c. Dywed Dodderidge y dylai y rhan flaenaf o adn. 55, fod o fewn cromfachau: ac fel hyny cofio ei drugaredd yn dragywydd yw hi: i "gofio ei drugaredd" y perthyna "yn dragywydd."

56 * A Mair a arhosodd gyd â hi ynghylch tri mis, ac a ddychwelodd i'w thŷ ei hun.

* Arosodd Mair gydag Elisabeth hyd amser esgoriad yr olaf: tybia rhai iddi aros hyd wedi yr esgoriad; a thybia eraill iddi fyned ymaith cyn i hyny gymmeryd lle; fel na byddai i'r gwragedd a ddeuent yno ar yr achlysur nodedig hwnw, gymmeryd sylw o'i beichiogi hi, yr hyn oedd raid ei fod yn lled amlwg erbyn hyn. Yn y fan yma mae yr hanes a gynnwysir yn Math. 1. 18—21, yn dyfod i mewn. Gwel y sylwadau yno.

57 ¶ A [h] chyflawnwyd tymp Elisabeth i esgor, * a hi a esgorodd ar fab.

[h] adn. 13. pen. 2. 6, 7. Gen. 21. 2, 3. Num. 23. 19.

58 [i] † A'i chymmydogion a'i chenedl a glybu fawrhâu o'r Arglwydd ei drugaredd arni; [k] a hwy a gyd-lawenychasant â hi.

[i] adn. 25. Ruth 4. 14—17. Salm 113. 9. [k] adn. 14. Gen. 21. 6. Es. 66. 9, 10. Rhuf. 12. 15. 1 Cor. 12. 26.

* Dyma gyflawniad hollawl o'r addewid: ni syrth yr un o eiriau Duw i'r llawr. † H... arferiad yn mhob gwlad, mae yn debyg, ... ymgynnull i lawenychu ar enedigaeth ple... yn, ac yn debyg o barhâu hyd ddiwedd ... byd. Ond yn gyffredin mae cynnulliada... y fath achlysuron yn ein gwlad a'n dydd... ni, yn bur wahanol i'r cynnulliad hwn ... nhŷ Zacharïas ac Elisabeth. Llawenychu ... sanctaidd, a bendithio Duw am y rhodd, o... yno; ychydig o hyny, ysywaeth, sydd ... mhlith ein gwragedd crefyddol ni. Ac ... hyny, tebycach i gynnulliad paganiaid ... christionogion yw y cynnulliad.

59 * A bu, [l] ar yr wythfed dydd h... a ddaethant i enwaedu ar y dyn bac... † ac a'i galwasant ef Zacharïas, ‡ yn... enw ei dad.

[l] pen. 2. 21. Gen. 17. 12. a 21. 3, 4. Lef. 12. 3. A... 8. Phil. 3. 5.

60 || A'i fam a attebodd ac a d... wedodd, [m] Nid *felly*; § eithr Ioan ... gelwir ef.

[m] adn. 13. 2 Sam. 12. 25. Es. 8. 3. Mat. 1. 25.

61 Hwythau a ddywedasant wr... Nid oes neb o'th genedl a elwir a... enw hwn.

* Yr oedd deddf yr enwaediad yn go... ymyn yn fanol i enwaedu ar yr wythfed d... Gen. 17. 12. Lefit. 12. 3: ond nid oes ge... un gorchymyn pwy oedd i enwaedu, na ... le. Enwaedodd Sephorah, gwraig Moses ... ei mab, ar y ffordd yn y lletty, Exod. 4. 25. Dywedir y byddent arferol wedi hyn ... enwaedu yn y synagog; ond nid oes y... gorchymyn dwyfol am hyny: ac mae yn ... debygol mai gartref, yn nhŷ Zacharïas, ... enwaedwyd ar Ioan; o blegid yr oedd ei ... yn bresenol, ac nid yw yn debyg y gall... hi fyned allan mòr fuan ag wyth niwr... wedi esgor. † Byddent arferol o enwi y p... wrth eu henwaedu: oblegid, tebygir, ma... ei enwaediad y trowyd enw Abram, ta... ffyddloniaid, yn Abraham. Byddid yn ... gan yr enw wrth enwaedu; ond gellid e... heb enwaedu, ac enwaedu heb enwi: nid ... genym hanes i wraig Moses enwi ei mab ... enwaedodd ef. Felly eto wrth fedyddio ... yw enwi y plentyn yn un ran hanfodol o ... ydd; dim ond ei fedyddio wrth yr enw o... iddo o'r blaen: a dylai y gweinidog ofalu ... drefnu ei lais felly, fel y dangoso nad yw ... llefaru wrth y plentyn, neu y person a ... yddir, wrth ei enw o'r blaen. ‡ Nid oes ... ym hanes yn yr Hen Destament am neb ... Israel yn cael ei alw wrth enw ei dad: ... yr oedd hyny y pryd hwn wedi dyfod yn ... feriad; (megys Herod a'i eppil) ac yr oed... ceraint hyn yn ei fwriadu o barch i Zach... ïas, yn enwedig gan ei fod yn awr yn ... iawn. || Tybir i Zacharïas amlygu i Elisab... yr enw a roddasai yr angel iddo ef; neu ... te, iddi hi ei hun gael datguddiad goruw... naturiol o hyny. § Ystyr y gair Ioan ... Gras, neu Rodd Duw; neu, Duw sydd ... enw addas iawn i bregethwr cyntaf goru... wyliaeth gras, a'r hwn a ddywedai, "W... Oen Duw," yr hwn sydd yn llawn gra... gwirionedd. Onid yw enwau felly yn f... addas yn mhlith cristionogion, nac enwau h...

wiau a duwiesau cenedlig, paganaidd, ac n: megys *Fortuna, Diana, Gweno, &c.* r adn. 61, nid oes achos am eglurhâd arni.

62 *A ⁿhwy a wnaethant amnaid i'i dad ef, †pa fodd y mynnai efe enwi ef.

ⁿ adn. 22.

63 Yntau a alwodd am ᵒargraff-h, ac a ysgrifenodd, gan ddywedyd, Ioan yw ei enw ef. A rhyfeddu a wnaethant oll.

ᵒ Dar. 3. 2. Es. 30. 8. Jer. 17. 1. Hab. 2. 2.

Tybir wrth hyn, fod Zacharïas yn fydd-n gystal ac yn fud, pe amgen, ni buasai an "amnaid" arno: gallesid llefaru wrtho buasai yn clywed. † Gan y tad yr oedd l i enwi y plentyn; ac felly y dylai fod eto fedyddio. ‡ Dyna y geiriau a ysgrifen-efe: dyna yr enw a roddodd yr angel: hyny nid oes dim dadl i fod yn nghylch eth.

64 *Ac ᵖagorwyd ei enau ef yn wydd, a'i dafod ef; ᵍac efe a lefar-, †gan fendithio Duw.

ᵖ adn. 20. Ex. 4. 15, 16. Salm 51. 15. Jer. 1. 9. Ezec. 3. 27. 31. a 33. 22. Mat. 9. 33. Marc 7. 32—37. ᵍ Salm 12. a 118. 18, 19. Es. 12. 1. Dan. 4. 34—37.

Hyd y dydd y gwnelid y pethau hyn ed y cerydd arno, adn. 20; ac ar y dydd lawnwyd hwynt, tynwyd y wialen oddi . † Efe a fendithiodd Dduw am ei dda-a'i ffyddlondeb i'w addewid, yn rhoddi ntyn iddo, efe a gydnabyddodd union-gerydd, ac a ddiolchodd i Dduw am ei dynu ymaith.

65 *A ʳdaeth ofn ar bawb oedd yn yn eu cylch hwy: a thrwy holl ydd-dir Judea y cyhoeddwyd y iau hyn oll.

ʳ 7. 16. Act. 2. 43. a 5. 5, 11. a 19. 17. Dat. 11. ˢ adn. 39. Jos. 10. 6, 40.

66 A phawb a'r a'*u* clywsant, ᵗa'*u* dasant yn eu calonnau, gan ddy-d, ‡Beth fydd y bachgennyn ? *‖A llaw yr Arglwydd oedd ag ef.

ᵗ 2. 19, 51. a 9. 44. Gen. 37. 11. Salm 119. 11. ᵘ pen. 2. 40. Gen. 39. 2. Barn. 13. 24, 25. 1 Sam. 2. 18. 1 Bren. 18. 46. Act. 11. 21.

law y pethau uchod a enwyd, tybir i rïas fynegi hefyd holl amgylchiadau y gaeth a gawsai yn y deml; hyd oni arswyd a syndod sanctaidd ar bawb d yn bresenol, wrth glywed am y fath rhyfedd a goruwch-naturiol. Ac nid lleiaf a'u synodd, efallai, oedd iddo ef i leferydd mòr ddisymmwth. † "Y ," neu y pethau, "hyn oll:" dull Heb-o lefaru, yn rhoddi geiriau am beth-f y pethau a adroddasai Zacharïas: ldwyd hwy drwy yr holl ardaloedd lle d Zacharïas yn byw, a chyhoeddwyd pethau lawer gwaith. ‡ Yr oedd yn na-i bawb ddisgwyl, y buasai plentyn a l mewn modd mòr rhyfeddol, fod yn plentyn anghyffredin, ac *a rhyw waith* fredin iddo. ‖ *Ac felly y gwelwyd ; r yr Arglwydd yn amlwg arno; yn ei dd corphorol, yn ei gynneddfau natur*-iol, ac yn ei ddoniau a'i dueddiadau grasol a duwiol, uwchlaw ei oedran, ac uwchlaw plant eraill yn gyffredin. Am law yr Arglwydd, tro at y cyfeiriadau wrth y llythyren u.

67 ¶ *A'i dad ef Zacharïas a ˣgyf-lawnwyd o'r Yspryd Glân, †ac a bro-phwydodd, gan ddywedyd,

ˣ adn. 15, 41. Num. 11. 25. 2 Sam. 23. 2. Joel 2. 28. 2 Pedr 1. 21.

* Ni ddylem ni feddwl fod Zacharïas yn amddifad o'r Ysbryd Glân o'r blaen; mae adn. 6, yn dangos yn amgen. Ond efallai i'w ammheuaeth ef o addewid yr angel, dristâu yr Ysbryd Glân; ac iddo gael ei adael yn amddifad o'i ddylanwadau nerthol a'i ddi-ddanwch ef hyd y pryd hwn. † Daeth yr Ysbryd Glân arno y tro hwn yn nerthol iawn, ac mewn modd anghyffredin; yn debyg fel y byddai yn dyfod ar yr hen brophwydi gynt, yn Ysbryd prophwydoliaeth. Ac yn yr ad-nodau nesaf, mae yn rhagfynegi pethau am ei fab Ioan ac hefyd am Grist. Mae efe hef-yd yn cymhwyso atynt hwy, y pethau a ddy-wedwyd am bob un o'r ddau gan y proph-wydi o'r blaen. Sylwa rhai, bod y gân hon yn grynodeb o'r hen brophwydoliaethau oll; ac hefyd ei bod yn cynnwys talfyriad o holl athrawiaeth yr Efengyl.

68 ʸ*Bendigedig fyddo Arglwydd Dduw Israel: † canys ᶻefe a ymwel-odd, ac a wnaeth ymwared i'w bobl;

ʸ Gen. 9. 26. a 14. 20. 1 Bren 1. 48. 1 Cron. 29. 10, 20. Salm 72. 17—19. a 106. 48. Eph. 1. 3. 1 Pedr 1. 3. ᶻ pen. 7. 16. a 19. 44. Ex. 3. 16, 17. a 4. 31. Salm 111. 9. Eph. 1. 7.

69 ‡Ac *efe* a ddyrchafodd ᵃgorn iachawdwriaeth i ni, ᵇ‖yn nhŷ Daf-ydd ei wasanaethwr;

ᵃ 1 Sam. 2. 10. 2 Sam. 22. 3. Salm 18. 2. a 132. 17, 18. Ezec. 29. 21. ᵇ 2 Sam. 7. 26. 1 Bren. 11. 13. Salm 89. 3, 20, &c. Es. 9. 6, 7. a 11. 1—9. Jer. 23. 5, 6. a 33. 15—26. Ezec. 34. 23, 24. a 37. 24, 25. Am. 9. 11. Marc 11. 10. Rhuf. 1. 3. Dat. 22. 16.

70 § Megis y ᶜllefarodd trwy enau ei sanctaidd brophwydi, ᵈy rhai oedd o ddechreuad y byd:

ᶜ 2 Sam. 23. 2. Marc 12. 36. Act. 28. 25. Heb. 3. 7. 2 Pedr 1. 21. Dat. 19. 10. ᵈ pen. 24. 26, 27, 44. Gen. 3. 15. a 12. 3. a 49. 10. Dan. 9. 24—27. Act. 3. 22—24. 1 Pedr 1. 12.

* "Arglwydd Dduw Israel" yw y *gwir* Dduw, mewn ffordd o ragoriaeth, ac anfeidr-ol uchafiaeth ar bob Duwiau eraill, Ezra 1. 3. "Arglwydd Dduw Israel" hefyd, i arwyddo ei fod yn Dduw cyfammodol Israel: mae efe yn Arglwydd yr holl ddaear; ond y mae mewn cyfammod âg Israel, i fod yn Dduw iddynt ac i ofalu am danynt. † Efallai bod yma olwg ar holl ymweliadau Duw â'i bobl, a'i waredigaethau iddynt o oes i oes; ond yn benaf ar yr amser hwnw, danfoniad y Messiah. ‡ Mae cyrn anifeiliaid yn harddwch ac yn ymddiffyniad iddynt: felly corn iachawdwr-iaeth a arwydda iachawdwriaeth gadarn, ogoneddus a hardd: iachawdwriaeth a'i ham-ddiffyn ei hun, a ddarostwng ei holl elyn-ion, a hardda ac a brydfertha ei holl wrth-ddrychau, ac a fydd yn ogoniant annhraethol byth i'w Hawdwr bendigedig. Sonir am y Messiah dàn y gymhariaeth hon yn yr ysgryth-yrau canlynol, 1 Sam. 2. 10; 2 Sam. 22. 3; Salm 89. 24; a 132. 17. ‖ Mae hyn yn cytuno â'r prophwydoliaethau am Grist, mai o had neu dylwyth Dafydd y deuai: gwel y cyfeir-

iadau dàn y llythyren *b*. Yr oedd tŷ Dafydd y pryd hwn yn isel iawn; ond nid yn rhy isel i Dduw dderchafu corn iachawdwriaeth yn ogoneddus iawn o hóno. § Had y wraig oedd yr addewid, neu y brophwydoliaeth gyntaf; wedi hyny had Abraham; yna o lwyth Judah; ac yn olaf o dŷ Dafydd: felly y prophwydodd dynion, ac felly y cyflawnodd Duw. Gwel *c. d.* Nid oes i ni feddwl *fod* rhes o brophwydi yn ddibaid o ddechreuad y byd, a phob un o honynt yn prophwydo am Grist: nis gellir profi hyny; ond meddwl Zacharïas yw, bod y cyffredinolrwydd o'r prophwydoliaethau, yn mhob oes, yn cyfeirio at y tro mawr hwn.

71 *Fel [e] y byddai i ni ymwared rhag ein gelynion, ac o law pawb o'n caseion;

[e] adn. 74. Deut. 33. 29. Salm 106. 10, 47. Es. 14. 1—3. a 44. 24—26. Jer. 23. 6. a 30. 9, 10. a 32. 37. Esec. 28. 26. a 34. 25, 28. a 38. 8. Zeph. 3. 15—20. Zech. 9. 9, 10. 1 Ioan 3. 8.

72 † I [f] gwblhâu y drugaredd â'n tadau, [g] ac i gofio ei sanctaidd gyfammod.

[f] adn. 54, 55. Gen. 12. 3. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14. Salm 98. 3. Act. 3. 25, 26. Rhuf. 11. 28. Heb. 6. 13—18. [g] Gen. 17. 4—9. Lef. 26. 42. Salm 105. 8. a 106. 45. a 111. 5. Esec. 16. 8, 60. Gal. 3. 15—17.

* Wrth yr "ymwared" hwn, deallai y rhan fwyaf o'r Iuddewon, ymwared tymmorawl, ac oddi wrth elynion dynol: nid oeddynt yn deall mai teyrnas ysbrydol a fyddai teyrnas y Messiah; ac ymwared oddiwrth elynion ysbrydol, byd, cnawd, a diafol, angau ac uffern. Gan fod Zacharïas yn llefaru yma drwy ysbrydoliaeth Duw; tybir ei fod yn deall am yr ymwared yn ei ystyr ysbrydol: ond tybia eraill nad oedd efe yn hollawl yn deall ei eiriau ei hun, ond ei fod yn llefaru fel y cynhyrfid ef gan yr Ysbryd Glân. Mae yn bur sicr nad oedd rhai o'r hen brophwydi, weithiau, ddim yn deall y pethau a roddid iddynt gan yr Ysbryd Glân i'w llefaru, 1 Pedr 1. 10, 11. Ond nid oedd hyny yn tỳnu dim oddi wrth wirionedd anffaeledig eu prophwydoliaethau; nid ar eu dëall hwy o hônynt yr oedd eu gwirionedd yn ymddybynu, ond ar ysbrydoliaeth Duw. † Yma y mae y cwbl yn cael ei brïodoli i drugaredd a ffyddlondeb Duw: ei drugaredd, yn edrych ar ei grëaduriaid mewn caledi a thrueni; a'i ffyddlondeb, yn cofio ac yn cyflawni ei sanctaidd gyfammod, yr hyn a eglurir yn mhellach yn yr adnod ganlynol.

73 * Y [h] llw a dyngodd efe wrth ein tad Abraham, † ar roddi i ni,

[h] Gen. 22. 16. a 24. 7. a 26. 3. Deut. 7. 8, 12. Salm 105. 9. Jer. 11. 5. Heb. 6. 16, 17.

* Yn gyntaf, rhoddodd Duw ei *air* i Abraham, Gen. 18. 18; gwedi hyny cadarnhâodd ei air trwy *lw*, Gen. 22. 16. Dyma'r ddau beth dïanwadal a sonir gan yr apostol yn Heb. 6. 17, 18; ei air, a'i lw: a'r llw hwnw hefyd wedi ei dyngu iddo ei hun, Heb. 6. 13. † Mae Crist a'i holl fendithion wedi eu rhoddi yn gyntaf i Abraham, yna i'w holl had crediniol ef, ac wedi hyny i bawb a gredant, cenedloedd yn gystal ac Iuddewon.

74 [i] * Gwedi ein rhyddhâu o law ein gelynion, † ei wasanaethu ef yn ddïofn,

[i] adn. 71. Es. 35. 9, 10. a 45. 17. a 54. 13, 14. a 65. 21—25. Esec. 34. 25—28. a 39. 28, 29. Zeph. 3. 15—17. Zec. 9. 8—10. Rhuf. 6. 22. a 8. 15. 2 Tim. 1. 7. Heb. 2. 15. Dat. 2. 10.

75 ‡ Mewn [k] sancteiddrwydd a chyfiawnder ger ei fron ef, holl ddyddiau ein bywyd.

[k] Deut. 6. 2. Salm 105. 44, 45. Jer. 31. 33, 34. a 32. 39, 40. Esec. 36. 24—27. Mat. 1. 21. Eph. 1. 4. a 2. 10. a 4. 24. 1 Thes. 4. 1, 7. 2 Thes. 2. 13. 2 Tim. 1, 9. Tit. 2. 11—14. 1 Pedr 1. 15, 16. 2 Pedr 1. 4—8.

* Am y gelynion, a'r rhyddhâd oddi wrthynt, a sonir yma, gwel ar adnod 71. Pe carasai yr Iuddewon eu gwaredu, neu eu rhyddhâu, y pryd hwnw, o law eu holl elynion tymmorawl fel yr oeddynt yn disgwyl, a da [illegible] ond hyny; nid oedd nemawr o duedd i wasanaethu Duw mewn sancteiddrwydd a chyfiawnder ynddynt. Yr oeddynt dàn gaethiwed gan elynion ysbrydol cryfach, a mwy niweidiol o lawer, ac angen eu rhyddhâu o law y rhai hyny yn fwy na dim. † Mae trallod ofnus ac euog yn y galon, o ddigofaint Duw a melltith ei ddeddf, yn anaddas ac yn rhwystro'r enaid i wasanaethu Duw yn rhydd ac ysbrydol, fel y gwelir yn y gwas drwg a dïog yn Math. 25. 25. O'r tu arall, lle mae yr enaid yn heddwch, dàn ei amdd[illegible]yn, ac yn mwynâu ei drugaredd a'i ras; mae yno ryddid mabaidd ac ysbrydol i'w wasanaethu ef yn ddïofn. ‡ Rhyddid Sanctaidd a chyfiawn yw rhyddid yr efengyl, a rhy[illegible] sydd yn rhwymo y credadyn i sancteiddrwydd a chyfiawnder yw, nid ei adael i fyw yn benrhydd, yn gnawdol a llygredig. Cynysgaethed Duw ni â'r sancteiddrwydd a'r cyfiawnder hyn, holl ddyddiau ein bywyd, a yn y diwedd â bywyd tragywyddol!

76 * A thithau, fachgennyn, [l] † a elwir yn brophwyd i'r [m] ‡ Goruchaf: || canys [n] ti a âi o flaen wyneb yr Arglwydd, i barottôi ei ffyrdd ef;

[l] pen. 7. 28. Mat. 14. 5. a 21. 26. Marc 11. 32. [m] adn. 35. pen. 6. 35. Salm 87. 5. Act. 16. 17. [n] adn. 16, 17. pen. 3. 4—6. Es. 40. 3—5. Mal. 3. 1. a 4. 5. Mat. 3. 3. 11. 10. Marc 1. 2, 3. Ioan 1. 23, 27. a 3. 28. Act. 13. [illegible]

* Gwedi clodfori Duw yn felus am dd[illegible] ei Fab i'r byd, mae Zacharïas yma yn [illegible] i lefaru am ei fab ei hun, Ioan, ac yn [illegible] fynegi yr hyn a gymmerth le tua deng [illegible]edd ar hugain wedi hyny: oblegid mae yn debygol, na ddechreuodd Ioan ei weinidogaeth hyd onid oedd yn ddeg ar hugain [illegible] yr oedran offeiriadol. Dyna'r oedran y dechreuodd Crist ei hun ei weinidogaeth. [illegible] 3. 23. † Yr oedd ysbryd prophwydoliaeth wedi ymadaw o Israel er ys tri neu bedwar cant o flynyddoedd; ac yn awr yn dechrau dychwelyd. Yr oedd Zacharïas (yn gystal a Simeon, Anna, ac eraill) dan ei ddylanwad, ac efe a brophwydodd am Ioan a Christ. Yr oedd Ioan yn brophwyd, a "mwy na phrophwyd;" efe a brophwydodd beth a wnâi Crist, ac a'i dangosodd i'r bobl wedi dyfod. ‡ Crist ei hun yw y "Goruchaf" yma. Felly y gelwir ef gan Ioan, a rhaid ei fod yn wir Dduw cyn y gallai fod yn Oruchaf. || Crist hefyd yw yr Arglwydd; oblegid o flaen wyneb Crist yr oedd Ioan yn myned, i barotôi ei ffyrdd *Ef*. Pa fodd yr â sosiniaid dros eiriau fel hyn? onid oes yma gwirionedd annattodawl i wadwyr Duwdod Iesu?

77 * I [o] roddi gwybodaeth iachawdwriaeth i'w bobl, trwy [p] faddeuant o'u pechodau,

a pen. 3. 3, 6. Marc 1. 1, 4. Ioan 1. 7—9, 15—17, 29, 34. 2—30. Act. 13. 4. p pen. 7. 47—50. Act. 2. 38. a 3. a 10. 43. a 13. 38, 39. Rhuf. 3. 25. a 4. 6—8. Eph. 1. 7.

* I bregethu yn erbyn hunan-gyfiawnderau ysgrifenyddion a'r phariseaid; i bregethu edifeirwch i bawb; i bregethu Oen Duw yn dwyn ymaith bechodau y byd; ac i bregethu maddeuant pechodau i'r penaf o bechaduriaid yn ei enw a thrwy ei waed a'i aberth ef. Dyma "barotôi ei ffyrdd ef;" dyma "roddi gwybodaeth iachawdwriaeth;" dyma swm gweinidogaeth Ioan, a dyma swm gweinidogaeth holl genadon anfonedig Duw. Crist ei hun, medd rhai a feddylir wrth iachawdwriaeth yn y fan yma, fel yn adn. 69. pen. 2. 30.

78 *O herwydd q tiriondeb trugaredd ein Duw; trwy yr hon yr ymwelodd â ni † godiad haul o'r uchelder,

q Es. 63. 7. Ioan 3. 16. Eph. 2. 4. 5. 1 Ioan 4. 9, 10.

* "Tiriondeb trugaredd," neu ymysgaroedd trugaredd ein Duw. Hebreaeth gref yw y geiriau yn arwyddo tra thosturi Duw tuag at bechaduriaid colledig. Gwel Gen. 43. 30; 1 Bren. 3. 26. † Gwawr-ddydd yw y gair hwn yn ol yr ymyl. Mae y gair groeg yn arwyddo y parth ddwyreiniol o'r wybren, lle mae gwawr dydd yn dechreu tywynu: ac felly gellir meddwl fod gwawr-ddydd yn fwy addas i agweddau ddechreuol pethau yr amser hwnw, na godiad haul. Beth bynag am y gair, Crist yn ei Berson, ei efengyl, a'i ras, a feddylir.

79 I r lewyrchu i'r rhai sydd s yn eistedd mewn tywyllwch s a chysgod angau, t i gyfeirio ein traed i ffordd tangnefedd.

r Num. 24. 17. Es. 9. 2. a 42. 7, 16. a 49. 6. a 60. 1—3. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. Ioan 1. 9. a 8. 12. a 9. 5. a 12. 46. Act. 26. 18. 2 Cor. 4. 6. 1 Thes. 5. 4, 5. 1 Ioan 1. 5—7. s Job 3. 5. a 10. 21, 22. Salm 23. 4. a 44. 19. a 107. 10, 14. Jer. 2. 6. t Salm 25. 8—10, 12, 13. a 85. 10—13. Diar. 3. 17. a 8. 20. Es. 48. 17, 18, 22. a 57. 19—21. a 59. 8. Jer. 6. 16. Mat. 11. 29. Rhuf. 3. 17.

Dyma ddyben Crist yn ymweled â ni:— Cyfeiriad sydd yn y geiriau hyn at ddrwgweithredwyr dan goll-farn, yn eistedd mewn carchardy tywyll tan-ddaearol, yn aros dydd eu dienyddiad; i lewyrchu ac i ryddhau y fath y daeth Iesu. Mae y geiriau yn cael eu defnyddio am yr Iuddewon yn Es. 9. 1, 2. Mat. 4. 14, 15, 16. a phwy bynag a ddarllen hanes gresynol yr amser hwn, (yn enwedig Iuddewon Galilea, lle y pregethodd Crist fwyaf) yn Josephus, a genfydd fod y desgrifiad yn briodol iawn. Os oedd yn briodol i'r Iuddewon, pa faint mwy i'r cenhedloedd paganaidd y rhai oedd drwy holl oesoedd y byd wedi eu gadael i soddi mewn tywyllwch, halogrwydd a phob trueni? Ond daeth Iesu i fod yn oleuni i'r cenedloedd, ac yn iachawdwriaeth hyd eithaf y ddaear. Bendigedig fyddo Duw am hyny!

80 *A'r u bachgen a gynnyddodd, ac a gryfhawyd yn yr yspryd, x ac † yn y diffaethwch || hyd y dydd yr ymddangosodd efe i'r Israel.

u Barn. 13. 24, 25. 1 Sam. 2. 19, pen. 2. 40, 52. x Mat. 3. 1. a 11. 7. Marc 1. 3, 4. y Ioan 1. 31.

* Efe a gynnyddodd mewn corpholaeth, mewn doniau naturiol, ac *mewn cynneddfau* ysbrydol, a *meddwl dewr a grymus.* † *Efe a gynnyddodd hefyd mewn gras a dewrder* ysbrydol, i wynebu ar ei waith mawr, ac ar holl rwystrau a gwrthwynebiadau dynion anhywaith, yn ei weinidogaeth. ‡ Efallai i'w rieni farw pan oedd Ioan yn ieuanc, (yr oeddynt yn hen pan ganed ef;) pa fodd bynag am hyny, nid oes dim hanes am iddo gael ei ddwyn i fynu yn ddysgedig fel mab i offeiriad, nac ei fod mewn unrhyw wasanaeth sanctaidd yn y deml. Am ddysgeidiaeth ddynol nid oedd arno ef ei heisiau; yr oedd dan ddysgeidiaeth well, sef dan ysbrydoliaeth Duw. Yr oedd y diffaethwch, sef ardal o ychydig boblogaeth, yn fwy cydnaws â'i dueddiadau neillduedig a myfyrgar ef. Wrth fyw felly, yr oedd yn ennill enw iddo ei hun am farweiddiad i'r byd, a sancteiddrwydd bywyd; yn ymarfer â chaledi erbyn gwrthwynebiadau ac anmharch yn ei weinidogaeth; ac yn ddigon pell oddi wrth Grist, fel nas gallai neb ddywedyd ei fod yn bleidiol iddo, a bod rhyw gyngrair rhyngddynt o'r blaen, i Ioan ei gyhoeddi ef fel Oen Duw, Messiah, &c. Tybir mai anialwch Ziph neu Maon (1 Sam. 23. 24, 25,) oedd y diffaethwch hwn; os felly yr oedd tua chân milltir rhwng Ioan yno a Christ yn Nazareth. || Y dydd y dechreuodd efe ei weinidogaeth gyhoeddus, pan oedd tua deg ar hugain oed. § Mae y gair a gyfieithir yma "ymddangos" yn arwyddo *urddiad* rhyw swyddog cyhoeddus i'w swydd. Nid anghofia rhai byth mo'r dydd y dechreuasant eu cenadwri fawr dros Dduw!

PEN. II.

Augustus yn trethu holl ymerodraeth Rhufain, &c.

BU hefyd yn y *dyddiau hynny, fyned gorchymyn allan oddi wrth a † Augustus Cesar, b ‡ i drethu yr || holl fyd.

a pen. 3. 1. Act. 11. 28. a 25. 11, 21. Phil. 4. 22. b Mat. 24. 14. Marc 14. 9. a 16. 15. Rhuf. 1. 8.

2 §(Y c trethiad yma a wnaethpwyd gyntaf pan oedd Cyrenius yn d rhaglaw ar Syria)

c Act. 5. 37. d pen. 3. 1. Act. 13. 7. a 18. 12. a 23. 26. a 26. 30.

3 *A phawb a aethant i'w trethu, e bob un i'w ddinas ei hun.

e adn. 4.

* Y dyddiau y ganed Ioan Fedyddiwr, neu rhwng hyny â genedigaeth Crist. † Bu llawer o'r Cesariaid yn ymherawdwyr Rhufain un ar ol y llall, Augustus Cesar oedd yr ymherawdwr yr amser hwn. ‡ Mae y gair a gyfieithir trethu yma, yn arwyddo ysgrifenu enwau, neu gofrestru yn gyhoeddus: ac felly y defnyddir ef yn Heb. 12. 23. || Mae dadl yn mhlith dysgedigion, pa un ai holl ymherodraeth Rhufain a feddylir yma wrth yr "holl fyd," ai ynte holl wlad Israel a feddylir, yr hon oedd y pryd hwnw yn un deyrnas, dan lywodraeth Herod, ond a ranwyd wedi hyny yn wahanol daleithiau, Gwel Pen. 3. 1. § Gan mai yn mhen blynyddoedd wedi hyn y bu Cyrenius yn rhaglaw ar Syria, mae yr adnod hon yn ddyrus: dywed rhai y gellir ei darllen "*cyn* bod Cyrenius yn rhaglaw," yn lle "pan oedd." Mae eraill yn dywedyd fel hyn:— ddarfod cofrestru, neu gymmeryd cyfrif o nifer

y bobl, tuag amser genedigaeth Ioan; ond na chodwyd mo'r dreth arnynt hyd onid oedd Cyrenius yn rhaglaw ar Syria. Ac yn ol yr agoriad yna, mae yr adnod gyntaf yn sôn am y cof-restriad, a'r ail adnod yn sôn am y trethiad a wnaed yn ol y cof-restriad hwnw, a phob un o honynt yn gyson â hanes Josephus am y mater hwn. * Yr oedd pawb i gael eu cyfrif, a phawb i fyned i'w ddinas ei hun, sef prif ddinas ei lwyth, neu ei benteulu, i gael ei gyfrif. Rhy faith i'n terfynau fyddai sylwi yn fanylach a helaethach ar yr adnodau hyn: gwelwn ddau beth ynddynt. 1. Mawredd a balchder calon Cesar yn mŷnu cyfrif a threthu ei holl ddeiliaid. 2. Gwelwn fel y goruwchlywodraethodd Duw y peth hwn i gyflawni ei arfaeth a'i air, sef geni yr Iesu yn Bethlehem. 3. Gwelwn hefyd, fod y deyrn-wialen *yn* ymadael o Judah pan ddaeth y Silo: mae y trethu hwn yn dangos ei bod yn llaw estroniaid.

4 * A [f] Joseph hefyd a aeth i fynu o Galilea, o [g] ddinas Nazareth, i Judea, [h] i ddinas Dafydd, yr hon a elwir † Bethlehem (am [i] ei fod o dŷ a thylwyth Dafydd)

f pen. 1. 26, 27. a 3. 23. g pen. 4. 16. Mat. 2. 23. Ioan 1. 46. h Gen. 35. 19. a 48. 7. Ruth 1. 19. a 2. 4. a 4. 11, 17, 21, 22. 1 Sam. 16. 1. a 17. 12, 58. a 20. 6. Mica 5. 2. Mat. 2. 1—6. Ioan 7. 42. i pen. 1. 27. a 3. 23—31. Mat. 1. 1—17.

5 ‡ I'w drethu gyd â [k] Mair, yr hon a ddyweddïasid yn wraig iddo, yr hon oedd yn feichiog.

k Deut. 22. 22—27. Mat. 1. 18, 19.

6 ‖ A [l] bu, tra yr oeddynt hwy yno, [m] cyflawnwyd y dyddiau i esgor o honi.

l Salm 33. 11. Diar. 19. 21. Mica 5. 2. m pen. 1. 57. Dat. 12. 1—4.

* Bernir fod gan Joseph a Mair tua 60 neu 70 o filltiroedd i deithio o Nazareth i Bethlehem. † Bethlehem oedd ddinas llwyth Judah, a dinas Dafydd; a chân eu bod hwythau o dŷ a thylwyth Dafydd, rhaid myned yno i gael eu trethu; ac felly cyflawni cyngor Duw yn ddïarwybod iddynt eu hunain, ac yn ddïarwybod i Cesar, er yn ol gorchymyn Cesar. ‡ Byddai y Rhufeiniaid yn cofrestru gwragedd a phlant bach yn gystal â gwŷr; ac o ufudddod i'r llywodraeth wladol aeth Mair i Bethlehem fel yr oedd, er y gallesid disgwyl y buasai ei chyflwr yn ei hesgusodi. Rhaid oedd cyflawni gair Duw. ‖ Gan i Mair esgor ar amser y trethiad, neu y cof-restriad hwn, mae yn debyg i'r "dyn bach" gael ei drethu, neu ei gof-restru hefyd. Fel hyny cafodd ei wneyd yn ddeiliad ymherodraeth Rhufain, ei eni mewn agwedd gwas, a'i wneuthur dân y ddeddf ymherodraethol yn gystal a deddf Duw. Ac fel hyny hefyd yr oedd cof-nodiad sicr a swyddol ar gael, mai yn Bethlehem y ganed ef, yn gyfatebol i'r brophwydoliaeth.

7 * A [n] hi a esgorodd ar ei mab cyntaf-anedig, [o] † ac a'i rhwymodd ef mewn ‡ cadachau, ac ‖ a'i dododd ef yn y preseb; am nad oedd iddynt le [p] yn y lletty.

n Es. 7. 14. Mat. 1. 25. Gal. 4. 4. o adn. 11, 12. Salm 22. 6. Es. 53. 2, 3. Mat. 8. 20. a 13. 55. Ioan 1. 14. 2 Cor. 8. 9. p pen. 10. 34. Gen. 42. 27. a 43. 21. Ex. 4. 14.

* Yn ol y Groeg, meddant, "ei mab, y cyntaf-anedig." Mae yn wir ia[w]
cyntaf-anedig Mair oedd Crist;
wir hefyd, ei fod ef *y* Cyntaf-a[n]
ystyr arall, a llawer uwch na hyn
Col. 1. 15. Fel y Cyntaf-anedig
sanctaidd i'r Arglwydd, ac yn
Offeiriad, Brenin, a Phrophwyd
mhlith brodyr lawer. † Dywed
hun ei rwymo ef, &c. wrth yr hyn
rhai, na phrofodd hi ddim o bo
neu ynte, iddi gael nerth rhyfedd
ferol ar y cyfryw achlysur. Pa
am hyny, mae yn debyg nad oe
arall (ond Joseph) i'w chynnort
ei hamgylchiad. Pan ddaeth le
neb i'w dderbyn, yn yr ystyr hyn;
nid oedd neb gydag ef. ‡ Nid
rhoddi yr ystyr waethaf i'r gair
fel y gwnair yn rhai parthau
nid yw y gair o angenrheidrw
wyddo carpiau neu fratiau gwae
mae digon o bethau eraill yn yr ha
os tlodi ac iselder Iesu heb gymm
cadachau yn ei ystyr waethaf.
Mair yn ddïau y cyfryw bethau a
yn ei hamgylchiad a'nghyfleus y p
‖ Peth cyffredin yn ngwledydd
oedd, ac ydyw eto, i deithwyr â'u
gyd-orphwys am y nos yn yr un
yr un gronglwyd. Gan mai tre
gwael yn awr oedd Bethlehem,
ddïeithriaid wedi cyrchu yno y
nid rhyfedd i ddynion môr dlawd
Mair fod heb gael lle yn y lletty. Y
megys blaen-brawf i'r Cyfryngwr
iad a gaffai yn y byd hwn; na
ei ganlynwyr lawer gwell.

8 ¶ * Ac yr oedd yn y wl
† fugeiliaid [q] yn aros yn y m
‡ gwylied eu praidd liw nos.

q Gen. 31. 39, 40. Ex. 3. 1, 2. 1 Sam. 1
78. 70, 71. Ezec. 34. 8. Ioan 10. 8—12.

* Gwlad i borfâau praidd oedd
Bethlehem, fel y gwelwn yn 1 S
† O herwydd lladron a chreaduri
aethus, yr oedd yn angenrheidiol
praidd yno ar hyd nos, a dywedir fo
geiliaid fythod bychain ar hyd y
hyny. ‡ Gwylied ar gylch, neu bob
meddwl y gair, fel milwyr yn c
gilydd.

9 Ac [r] wele, * angel yr Ar
† safodd ger llaw iddynt, [s] ‡
iant yr Arglwydd a ddisglei[r]
hamgylch: [t] ‖ ac ofni yn d
wnaethant.

r pen. 1. 11, 28. Barn. 6. 11, 12. Mat. 1
23. 1 Tim. 3. 16. s Ex. 16. 7, 10. a 40. 34,
11. Es. 6. 3. a 35. 2. a 40. 5. a 60. 1. Ezec. 3
41. 2 Cor. 3. 18. a 4. 6. Dat. 18. 1. t pen
4, 5. Act. 22. 6—9. a 26. 13, 14. Heb. 12. 21.

* Mae yn bur debygol mai yr an
el oedd hwn eto, yr hwn a ymd
o'r blaen i Zacharïas a Mair, ac i
ryw gannoedd o flynyddoedd cy
phob tro ar ryw neges perthynol i'
a'i deyrnas. † Tybir mai sefyll y
ychydig uwchlaw y bugeiliaid a
angel, ac nid sefyll ar y ddaear: y
y gall ysbryd sefyll yn yr awyr ac
ar. ‡ Mae yn ddïammau bod yr a
yn ogoneddus iawn; ond yma go

Arglwydd a ddywedir. Rhaid fod y disgleirdeb yn fwy tanbaid a gogoneddus na disgleirdeb yr angel ei hun; rhywbeth tebyg i'r arwydd o'r presenoldeb dwyfol a welid gynt dan yr hen oruchwyliaeth. ‖ Mae yn debyg mai dynion duwiol oedd y bugeiliaid hyn; oblegid i'r cyfryw mae yr Arglwydd yn hysbysu ei ddirgelwch, Salm 25. 14. Gwael iawn oedd genedigaeth Iesu o ran pob amgylchiad daearol; ond gogoneddus iawn o ran pethau nefol: llu nefol, anthem nefol, a gogoniant dwyfol. Bugeiliaid yn ddyfal ar eu gorchwyl oedd y bugeiliaid hyn, nid segur yr oeddynt; na ddisgwylied bugeiliaid segur y cânt fawr o'r nefoedd.

10 A'r angel a ddywedodd wrthynt, Nac ofnwch: canys wele [x] yr wyf yn † mynegi i chwi ‡ newyddion da o lawenydd mawr, ‖ yr hwn a fydd i'r holl bobl.

[x] pen. 1. 13, 30. Dan. 10. 11, 12, 19. Mat. 28. 5. Dat. 1. 17. [y] pen. 1. 19. a 8. 1. Es. 40. 9. a 41. 27. a 52. 7. Act. 13. 32. Rhuf. 10. 15. [y] adn. 31, 32. pen. Gen. 12. 3. Salm 67. 1, 2. a 98. 2, 3. Es. 49. 6. a 52. Mat. 28. 18. Marc 16. 15. Rhuf. 15. 9—12. Eph. 3. 8. 1. 23.

11 § Canys [z] ganwyd i chwi heddyw Geidwad yn ninas Dafydd, [b] yr hwn yw Crist [c] yr Arglwydd.

[z] pen. 1. 69. Es. 9. 6. Mat. 1. 21. Gal. 4. 4, 5. 2 Tim. Tit. 2. 10—14. a 3. 4—7. 1 Ioan 4. 14. [a] Gwel 4. [b] adn. 26. pen. 20. 41, 42. Gen. 3. 15. a 49. 10. 2. Dan. 9. 24—26. Mat. 1. 16. a 16. 16. Ioan 1. 41, 49. a 7. 25—27, 41. a 20. 31. Act. 2. 36. a 17. 3. 1. [c] pen. 1. 43. a 20. 42—44. Act. 10. 36. 1 Cor. Phil. 2. 11. a 3. 8. Col. 2. 6.

12 * A hyn *fydd* [d] arwydd i chwi; chwi a gewch y dyn bach wedi ei rwymo mewn cadachau, *a'i* ddodi yn y preseb.

[d] Es. 3. 12. 1 Sam. 10. 2—7. Salm 22. 6. Es. 53. 1, 2.

Felly y dywedodd wrth Zacharias, Pen. 1. 13; wrth Mair, 1. 30; ac wrth y gwragedd wrth y bedd, Math. 28. 5. Yr oeddynt yn ofni, ac yr oedd yn naturiol iddynt; ond nid oedd achos i neb o honynt ofni. I bugeiliaid tlodion y gwelodd Duw yn hysbysu genedigaeth y Messiah, ac nid i wŷr mawr a phenaethiaid y bobl: felly y rhyngodd bodd yn ei olwg, ac fel hyny yr yn tywallt dirmyg ar bob mawredd 1. I ddynion ag oedd yn fugeiliaid wrth enedigaeth yr addawyd ef gynt, Gen.; ac i fugeiliaid yr hysbyswyd ei enedigaeth pan ddaeth. ‡ "Newyddion da:" efengyl, ac efengylu, yw y ddau air hyn mewn mannau eraill; ac efengyl bur a gwerthfawr yw y newyddion da hyn, ac efengylu oedd eu mynegi. ‖ Nid i'r bugeiliaid yn unig, yr oedd y newyddion da o lawenydd mawr hyn, nac i'r genedl Iuddewig yn unig; ond i bawb a'i clywont ac a'u credont, yn mhlith pob cenedl dan y nef, Math. 24. 14. § I chwi, ac i bob eraill, fel dynion, fel pechaduriaid, ac fel colledinwyr; i *chwi, ddynion*, ac nid i'r angylion syrthiedig; y ganwyd Ceidwad: Ceidwad rhag digofaint Duw, rhag satan, pechod, ac angau tragywyddol: ganwyd i chwi Geidwad; y Messiah addawedig a disgwyliedig, Arch-offeiriad, Brenin, *a Phrophwyd eneiniedig Israel; ie, Arglwydd y gogoniant, Arglwydd pawb oll, yr Arglwydd o'r* nef, Duw wedi ymddangos yn y cnawd. Bendigedig fyddo enw Duw Jehofah am y fath Geidwad! * Fel pe dywedasai yr angel, Ewch i Bethlehem i ymofyn am dano; a pha le bynag y caffoch faban newydd ei eni, wedi ei rwymo mewn cadachau, a'i ddodi mewn *preseb*, hwnw yw efe; nid oes yr un arall yno mewn agwedd môr isel a thlodaidd: ac na fydded ei dlodi a'i iselder yn dramgwydd i chwi, nac yn rhwystr i chwi gredu ynddo: eich Ceidwad, Crist yr Arglwydd, ac etifedd pob peth, ydyw yn sicr.

13 * Ac yn ddisymmwth yr oedd gyd â'r angel [e] lliaws o † lu nefol, yn ‡ moliannu Duw, ac yn dywedyd,

[e] Gen. 28. 12. a 32. 1, 2. 1 Bren. 22. 19. Job 38. 7. Salm 68. 17. a 103. 20. a 148. 2. Es. 6. 2, 3. Esec. 3. 12. Dan. 7. 10. Luc 15. 10. Eph. 3. 10. Heb. 1. 14. 1 Pedr 1. 12. Dat. 5. 11.

14 ‖ [f] Gogoniant yn y goruchaf i Dduw, [g] ac ar y ddaear tangnefedd, [h] i ddynion ewyllys da.

[f] pen. 19. 38. Salm 69. 34, 35. a 85. 9—12. a 96. 11—13. Es. 44. 23. a 49. 13. Ioan 17. 4. Eph. 1. 6. a 2. 20, 21. Phil. 2. 11. Dat. 5. 13. [g] pen. 1. 79. Es. 9. 6, 7. a 57. 19. Jer. 23. 5, 6. Mica 5. 5. Zec. 6. 12, 13. Ioan 14. 27. Act. 10. 36. Rhuf. 5. 1. 2 Cor. 5. 18—20. Eph. 2. 14—18. Col. 1. 20. Heb. 13. 20, 21. [h] Ioan 3. 16. Tit. 3. 4—7. 1 Ioan 4. 9, 10.

* Hysbyswyd genedigaeth Crist gan un angel; ond yr oedd yn rhaid cael lliaws o angelion i gyd-ganu mawl-wers ei enedigaeth ef. † Lluoedd Duw y gelwir yr angelion yn Salm 103. 20, 21; o herwydd eu nifer, eu trefn, a'u gwasanaeth. ‡ Moliannu Duw yn ddibaid nos a dydd, yw gwaith yr angelion yn y drydedd nef; a moliannu Duw yw eu hoff waith hwynt pa le bynag y byddont. ‖ Gellir ystyried y geiriau hyn yn *fynegiadol:* fel pe buasai yr angelion yn dywedyd, fod peth wedi cymmeryd lle y diwrnod hwnw, a fyddai yn ogoniant i Dduw mwy na'i holl weithredoedd eraill erioed: ac y byddai lles anfeidrol i ddynion hefyd o enedigaeth y Messiah. Neu, gellir eu hystyried yn *rhoddedigol: bydded* gogoniant yn y goruchaf i Dduw; a *bydded* tangnefedd ac ewyllys da i ddynion ar y ddaear. Mae toriadau byrion, a disymmwth y gân, yn briodol iawn i wresawgrwydd Seraphaidd yr angelion, ond yn gwneyd y geiriau yn anhawdd eu deall yn gyflawn. Mae yn ddïau, bod gogoniant anfeidrol i Dduw, a lles anfeidrol i ddynion, yn deilliaw o'r iachawdwriaeth fawr.

15 A bu, * pan aeth yr angelion ymaith oddi wrthynt [i] i'r nef, y bugeiliaid hwythau a ddywedasant wrth eu gilydd, † [k] Awn hyd Bethlehem, a gwelwn y peth hwn a wnaethpwyd, yr hwn a hysbysodd yr Arglwydd i ni.

[i] pen. 24. 51. 2 Bren. 2. 1, 11. 1 Pedr 3. 22. [k] Ex. 3. 3. Salm 111. 2. Mat. 2. 1, 2, 9—11. a 12. 42. Ioan 20. 1—10.

16 A hwy a ddaethant [l] ar frys; ‡ ac a [m] gawsant Mair a Joseph, a'r dyn bach yn gorwedd yn y preseb.

[l] pen. 1. 39. Preg. 9. 10. [m] Gwel ar adn. 7, 12. pen. 19. 32. a 22. 13.

17 ‖ A phan welsant, [n] hwy a gyhoeddasant § y gair a ddywedasid wrthynt am y bachgen hwn.

[n] adn. 38. pen. 8. 39. Salm 40. 9, 10. a 66. 16. a 71. 17, 18. Mal. 3. 16. Ioan 1. 41—46 a 4. 28, 29.

18 A phawb a'r a'*i* clywsant, [o]a ryfeddasant am y pethau a ddywedasid gan y bugeiliaid wrthynt.

[o] adn. 33, 47. pen. 1. 65, 66. a 4. 36. a 5. 9, 10. Es. 8. 18.

* Gwedi traddodi eu neges, a chyflawni eu gorchwyl, aeth yr angelion yn ol i'r nef: i glodfori Duw yno, ac i gyflawni ei air ef mewn rhyw wasanaeth arall. † Er ei bod eto yn nos, nid oedodd y bugeiliaid duwiol hyn fyned yn y fân i Bethlehem. Nid oedd ammheuaeth ganddynt o wirionedd a mawredd y peth, ac yr oeddynt yn sicr mai yr Arglwydd, trwy ei angel, a'i hysbysodd iddynt. ‡ Ni bu eu hymofyniad yn ofer, hwy a gawsant bob peth fel y dywedasid iddynt. Nid yw datguddiedigaethau dwyfol byth yn twyllo y neb a'u credont: nefoedd a daear a ânt heibio; ond nid â dim a lefarodd Duw heibio, heb ei gwblâu oll. ‖ Gan na chawsant un gorchymyn i dewi, hwy a wnaethant yn iawn, ac fel yr oedd yn naturiol iddynt, i gyhoeddi y peth rhyfedd hyn yn mhob man. Dyma bregethwyr dynol cyntaf Crist yn y cnawd. § "Y gair" fod y Messiah wedi ei eni: y cwbl a fynegodd yr angel iddynt, cân y llu nefol, efallai; ac hefyd y cwbl a ddywedodd Joseph a Mair wrthynt. Rhyfeddodd pawb a glywsant, ond nis gwyddom a gredodd neb yn wirioneddol ai peidio. Effaith naturiol yw rhyfeddu, ond rhaid cael gweithrediad nerth Duw i gredu.

19 * Eithr [p]Mair a gadwodd y pethau hyn oll, † gan *eu* hystyried yn ei chalon.

[p] adn. 51. pen. 1. 66. a 9. 42, 44. Gen. 37. 11. 1 Sam. 21. 12. Diar. 4. 4. Hos. 14. 9.

20 ‡ A'r bugeiliaid a ddychwelasant, [q]‖ gan ogoneddu a moliannu Duw am yr holl bethau a glywsent ac a welsent, fel y dywedasid wrthynt.

[q] pen. 18. 43. a 19. 37, 38. 1 Cron. 29. 10—12. Salm 72. 17—19. a 106. 48. a 107. 8, 15, 21. Es. 29. 19. Act. 2. 46, 47. a 11. 18.

* Y pethau a ddywedasai yr angel wrthi hi ei hun; y pethau a ddywedasai wrth Joseph, Math. 1. 20, 21; y pethau a ddywedasai wrth y bugeiliaid; yn nghyd a'r cyflawniad rhyfedd o honynt oll. † Gwelwn wahanol effeithiau yr un pethau ar wahanol ddynion: Yr oedd y bobl yn rhyfeddu am y peth hwn fel rhyw dro anghyffredin; ond cadwodd Mair y peth yn ei chalon, gan ei ddwfn ystyried: nid peth arwynebol a diflanedig ar y dymher oedd iddi hi. ‡ Dychwelodd y bugeiliaid at eu galwedigaeth: nid yw crefydd yn peri i ddynion anghofio ac esgeuluso dyledswyddau eu sefyllfâoedd. ‖ Gân ogoneddu a moliannu Duw: dyma ddechreu y "llawenydd mawr" a soniodd yr angel; ond ni ddaw diwedd arno byth. Mae gwir ffydd yn dwyn llawenydd a diolchgarwch: a gellir mwynâu Duw a'i ogoneddu yn mhob sefyllfa, ar y maes yn gystal ac yn y deml.

21 ¶ * A phan [r]gyflawnwyd wyth niwrnod i † enwaedu ar y dyn bach, [s]galwyd ei enw ef ‡ IESU, yr hwn a enwasid gan yr angel cyn ei ymddwyn ef yn y groth.

[r] pen. 1. 59. Gen. 17. 12. Lef. 12. 3. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4, 5. Phil. 2. 8. [s] pen. 1. 31. Mat. 1. 21, 25.

* Pan ddaeth yr wythfed dydd, neu ar y wythfed dydd, nid wedi i'r wythfed dydd ddarfod: buasai hyny yn nawfed dydd. Mae hyn yn egluro y geiriau "wedi tridiau" Marc 8. 31. † Gan fod Iesu uwchlaw y ddeddf, ac yn ddeddf-roddwr, fel Duw; ac yn berffaith a hollawl ddibechod, fel dyn; nid oedd *raid* ei enwaedu ef fel dynion eraill; ond ar amryw ystyriaethau eraill yr oedd hyny yn angenrheidiol. Ni chyfrifasid ef yn wir fab i Abraham, heb enwaediad; nis gallasai fod yn aelod gweledig o'r eglwys Iuddewig, heb enwaediad; ac nis gallasai fod yn weinidog i'r enwaediad (Rhuf 15. 8.) heb ei fod wedi cael ei enwaedu ei hun. Eto, yr oedd efe wedi ei wneuthur dan y ddeddf; ac fel ein Machnïydd a'n Hesampl ni, gwnaed ef yn ddarostyngedig i'w holl ddefodau hi. Wrth gael ei enwaedu, dangosodd ei hun yn ddyled-wr i gadw yr holl ddeddf: Galat. 5. 3; ac yr oedd enwaediad, *yn ei achos ef*, yn ernes o'r holl ddyoddefiadau o hyny allan: yn ddechreuad y gwaith aberthawl, a orphenodd efe ar y groes. ‡ Am yr enw IESU, gwel ar Matt. 1. 21.

22 * Ac wedi [t]cyflawni dyddiau ei † phuredigaeth ‡ hi, yn ol deddf Moses, ‖ hwy a'i dygasant ef i Jerusalem, i'w gyflwyno i'r Arglwydd;

[t] Gwel ar Lef. 12. 2—6.

23 (Fel yr ysgrifenwyd yn nedd[f] yr Arglwydd, [u]§ Pob gwrryw cyntaf-anedig a elwir yn sanctaidd i'r Arglwydd)

[u] Ex. 13. 2, 12—15. a 22. 29. a 34. 19. Num. 3. 13 ... 16, 17. a 18. 15.

24 Ac i roddi aberth, yn ol yr hyn a ddywedwyd yn neddf yr Arglwydd, [x]* Pâr o durturod, neu ddau gyw colommen.

[x] Lef. 12. 6—8. 2 Cor. 8. 9.

* Mae yr adnodau hyn yn crybwyll am ufudd-dod Mair i ddau orchymyn: un am buredigaeth gwraig ar ol esgor, Lef. 12. 2—5; a'r llall am gyssegru y plentyn i'r Arglwydd, Exod. 13. 2. a 22. 29. a 34. 19. Dyddiau y puredigaeth ar blentyn gwrryw oedd deugain niwrnod, ac ar fenyw, pedwar ugain... † Mae yn bur debygol nad oedd achos am buredigaeth ar Mair fel ar wragedd eraill; ... nid oedd hi yn chwennych cael ei hesgusodi, ond yn ymostwng yn mhob peth i ddeddf Duw. ‡ Dywedir mai *hwynt*, ac nid "hi" sydd mewn rhai hen ysgrifau da o'r Testament Groeg yma; sef puredigaeth Mair a'i ... Ond nid yw hyny yn arwyddo dim ... rwydd pechadurus ynddo ef, gan nad oedd puredigaeth yma ddim ond cydffurfiad â deddf Seremoniol, er cael derbyniad i gymmdeithas pobl Dduw; ac i'r hyn yr oedd yn rhaid i Grist yn ei natur ddynol ymostwng er cyflawni pob cyfiawnder. ‖ Yr oedd pob cyntaf-anedig i gael ei gyflwyno i'r Arglwydd, yn Jerusalem, ac wedi hyny ei brynu am bum sicl, (... deuddeg a chwech o'n harian ni) a Duw ... cymmeryd y Lefiaid yn eu lle. Gwel y ... eiriadau am y deddfau hyn. § Nid ail-adrodd... iad cywir o un rhyw adnod yn yr Hen Des...

ment yw y geiriau hyn; ond cynnwysiad o ddwl cyffredin amryw adnodau. * Oen wydd, a chyw colomen, neu durtur, oedd werth; ond lle nas gellid cyrhaedd gwerth n, dwy durtur, neu ddau gyw colomen, t. 12. 6, 8. Nis gallai Joseph a Mair gyr-dd ond yr offrwm gwaelaf, mòr fawr oedd dodi a'u hisedder.

25 Ac wele, yr oedd gwr yn Jeru-lem, * a'i enw Simeon; † a'r gwr n oedd [y] gyfiawn a duwiol, [z] yn gwyl am ‡ ddiddanwch yr Israel: a'r Yspryd Glân oedd arno.

y pen. 1. 6. Gen. 6. 9. Job 1. 1, 8. Dan. 6. 22, 23. Mica Act. 10. 2, 22. a 24. 16. Tit. 2. 11—14. z adn. 38. 8. 2 a 49. 1. Marc 15. 43. a pen. 1. 41, 67. Num. 25, 28. 2 Pedr 1. 21.

26 § Ac [b] yr oedd wedi ei hysbysu ido gan yr Yspryd Glân, na [c] welai angau, cyn iddo weled [d] Crist yr Arglwydd.

b Salm 25. 14. Am. 3. 7. c pen. 3. 27. Salm 89. 48. 11. 5. Heb. 11. 5. d Salm 2. 2, 6. Es. 61. 1. Dan. 9. Ioan. 1. 41. a 4. 29. a 20. 31. Act. 2. 36. a 9. 20. a 17. 3. Heb. 1. 8, 9.

27 * Ac efe a ddaeth [e] trwy yr Yspryd i'r deml: a phan [f] ddug ei rieni y dyn bach Iesu, [g] i wneuthur drosto yn ol defod y gyfraith;

e pen. 4. 1. Act. 8. 29. a 10. 19. a 11. 12. a 16. 7. Dat. 1. 10. a 17. 3. f adn. 41, 42, 51. g Gwel ar adn. 22.

28 † Yna [h] efe a'i cymmerth ef yn ei freichiau, [i] ‡ ac a fendithiodd Dduw, ac a ddywedodd,

h Marc 9. 36. a 10. 16. i adn. 13, 14, 20. pen 1. 46, 68. Salm 22. 11. a 23. 1. a 106. 1—3. a 136. 19, 20.

* Mae rhai dynion wedi bod, yn hoff iawn o feddwl mai rhyw wŷr mawr yn y byd, neu y duwiolion enwog a grybwyllir yn y Beibl. Tybia y dynion hyny mai un felly oedd Simeon: dywed rhai mai Rabbi enwog ydoedd, mab Hillel, a thad Gamaliel: ond nid oes un sail yn y byd. Mŷn eraill mai rhyw offeiriad enwog oedd; ac mai wrth gyflwyno Iesu gan ei rieni i'r Arglwydd, y derbyniodd ef yn ei freichiau (adn. 28) yn ngweinyddiad rheolaidd ei swydd. Nid oes sail i hyn ychwaith. Gan nad amlygasid Crist i neb ond i dlodion; mae yn debycach mai rhyw hen wr tlawd duwiol yn Jerusalem oedd y Simeon hwn. † Dywedir ei fod yn gyfiawn ac yn dduwiol: yr oedd hyny yn fwy o enwogrwydd iddo na bod yn Rabbi na dim arall, heb dduwioldeb. ‡ Dyddanwch yr Israel oedd y Messiah. Trwy addewidion a phrophwydoliaethau am y Messiah, y byddai y prophwydi yn dyddanu pobl Dduw gynt yn eu holl orthrymderau; dyddiau dyddanwch y galwent hwy, ac y geilw yr Iuddewon eto, ddyddiau y Messiah; a pheth cyffredin iawn ganddynt hwy yw tyngu, myn eu dymuniad i weled y dyddanwch hwn. ‖ Yr oedd yr Ysbryd Glân wedi disgyn ar Simeon, nid fel ar dduwiolion yn gyffredin; ond yn anghyffredin, yn ysbryd prophwydoliaeth: § dangosai iddo y caffai weled Crist yn y cnawd cyn marw. * Fel hyn trwy gynnyrfiad yr Ysbryd y daeth efe i'r deml ar y pryd yr oedd Joseph a Mair yn cyflwyno Iesu yno; a thrwy hyny cafodd weled cyflawniad cyntaf un brophwydoliaeth nodedig am dano. Hag. 2. 6—9. † Yr Ysbryd Glân yr hwn oedd arno, ac a'i tueddodd ef i ddyfod i'r deml y pryd hwn, a ddangosodd iddo yn ddiau, mai y dyn bach Iesu oedd y Messiah mawr: ac efe a'i cymmerodd ef yn ei freichiau, yn arwydd o'i wir gredininaeth ynddo, ac o'i fawr gariad ato. Breichiau corph yn arwyddo breichiau ffydd a chariad. ‡ Efe a fendithiodd Dduw am ei drugaredd iddo ef a'i bobl, ac am gyflawniad o'i addewid yn nanfoniad y Messiah.

29 * Yr awr hon, Arglwydd, [k] y gollyngi dy was mewn tangnefedd, [l] † yn ol dy air:

k Gen. 15. 15. a 46. 30. Salm 37. 37. Es. 57. 1, 2. Phil. 1. 23. Dat. 14. 13. l adn. 26.

30 ‡ Canys [m] fy llygaid a welsant dy iachawdwriaeth,

m Gwel ar adn. 10, 11.—pen. 3. 6. Gen. 49. 18. 2 Sam. 23. 1—5. Es. 49. 6. a 52. 10. Act. 4. 10—12.

31 ‖ Yr hon [n] a barottoaist ger bron wyneb yr holl bobloedd;

n Salm 98. 1—3, 10—13. a 97. 6—8. a 98. 2, 3. Es. 49. 1—4. 10—12. a 46. 21—26. a 62. 1, 2.

32 [o] Goleuni i oleuo y Cenhedloedd, [p] § a gogoniant dy bobl Israel.

o Es. 9. 2. a 42. 6, 7. a 49. 6. a 60. 1—3, 19. Mat. 4. 16. Act. 13. 47. a 26. 23. Rhuf. 15. 8, 9. p Salm 85. 9. Es. 4. 2. a 45. 25. a 60. 19. Jer. 2. 11. Zec. 2. 5. 1 Cor. 1. 31. Dat. 21. 23.

* "Dos mewn heddwch" oedd gyfarchiad ymadawol cyffredin, ac efallai mai cyfeiriad at hyny sydd yn y geiriau hyn. Geiriau go debyg i eiriau'r hen Jacob gynt, pan welodd efe ei fab Joseph, Gen. 46. 30, ond wedi eu llefaru yma ar achlysur llawer mwy pwysig. Dywedir fod y gair a gyfieithir yma "gollwng" yn arwyddo rhyddhâd, a maddeuant; gwaredigaeth, a gollyngdod; megys o gaethiwed a thrueni: ac a ddefnyddir gan y *Deg a thriugain* i arwyddo marwolaeth dynion duwiol. Mae yr hen Simeon yma yn addef Duw yn Arglwydd ei fywyd, yr hwn yn unig oedd ag awdurdod ganddo i barau ei einioes, neu roddi terfyn arni: mae yn ei gydnabod ei hunan yn-hen wr, wedi ei ddigoni â hir ddyddiau, yn ewyllysio gorphwys oddiwrth helbulon y fuchedd hon; ond yn crefu am gael ei ollwng mewn *tangnefedd*, hyny yw, yn ddedwydd yn heddwch Duw. Gwel Gen. 15. 15. 2 Bren. 22. 20. Salm 4. 8. † Sef yr addewid a grybwyllir yn adnod 26. Nis gallai farw mewn tangnefedd heb weled cyflawniad o air Duw, yn yr hwn y gobeithiasai. ‡ Crist yr Iachawdwr a feddylir yma wrth iachawdwriaeth; oblegid fod holl iachawdwriaeth pechaduriaid yn cymherfeddu yn ei Berson ef, yr hwn sydd "Duw wedi ymddangos yn y cnawd." Mae addewidion a bendithion yr iachawdwriaeth, wedi eu trysori ynddo ef; ac yn cael eu rhoddi ganddo ef trwy weinidogaeth yr Ysbryd i'r credinwyr. Addawyd i Simeon y caffai efe weled y Messiah yn gorphorol, â'i lygaid corphorol, ac yna marw yn fuan: ac nis gallai yr hen gredadyn duwiol farw "mewn tangnefedd" heb gael hyny: efe a i cafodd. Nis gall neb o honom ninnau farw mewn tangnefedd heb weled iachawdwriaeth Duw trwy ffydd, ac â llygad ysbrydol. ‖ Peth o arfaeth dragywyddol a darpariad grasol Duw, yw yr iachawdwriaeth; o

ran y Person a'r holl fendithion hefyd. Pethau cuddiedig o ddechreuad y byd oeddynt, wedi eu selio yn mhlith y penaf o drysorau Duw; ond pethau i'w dwyn i oleuni mewn amser, yn enwedig yn nghyflawnder yr amser, a phethau i oleuo dynolryw yn mhlith pob cenedl dan y nef. § Er i'r rhan fwyaf o'r genedl Iuddewig wrthod y Messiah a'i weinidogaeth, pan ddaeth ac hyd yn hyn; eto eu prif anrhydedd a'u gogoniant hwy oedd, iddo ef gael ei eni o honynt, gweinidogaethu yn eu plith, ac i'w efengyl ef gael ei danfon o'u plith hwy at yr holl genedloedd. Mae yr holl wir gredinwyr eto, yn ystyried eu perthynas â Christ eu hanrhydedd penaf, ac y maent yn ymogoneddu ynddo ef. Po mwyaf yr ymogoneddo dynion yn Nghrist, mwyaf y gogonedda Crist hwythau.

33 * Ac [q] yr oedd Joseph â'i fam ef yn rhyfeddu † am y pethau a ddywedwyd am dano ef.

[q] adn. 48. pen. 1. 65, 66. Es. 8. 18.

* Nid rhyfeddu am nad oeddent yn credu; ond am eu bod yn credu yr oeddent yn rhyfeddu: mae Crist i fod yn rhyfeddol yn (neu i'w ryfeddu gan) y rhai oll sydd yn credu. † Yr *holl* bethau a ddywedasid am dano; gan yr angel wrth Mair, wrth Joseph, wrth Zecharïas, wrth y bugeiliaid; hefyd dyfodiad ac offrymau y doethion, a geiriau Simeon yn awr. Pa un bynag a oeddynt yn deall y cwbl yn drwyadl ai peidio, yr oedd pobpeth, erbyn eu rhoi at eu gilydd, yn peri iddynt ryfeddu. Tybia rhai, nad oedd neb yn deall yn hollawl, fod Iesu Grist yn dragywyddol Fab Duw, hyd onid eglurwyd ef felly trwy yr adgyfodiad oddi wrth y meirw. Rhuf. 1. 4. Ioan Fedyddiwr oedd y goleuaf yn y peth hyn: bu llawer o bethau tywyll a sigledig yn Pedr, ar ol ei gyffes yn Math. 16. 16.

34 A Simeon [r] a'u bendithiodd hwynt, ac a ddywedodd wrth Mair ei fam ef, * Wele, hwn a [s] osodwyd yn gwymp [t] ac yn gyfodiad i lawer yn Israel, ac [u] yn † arwydd yr hwn y dywedir yn ei erbyn;

[r] Gen. 14. 19. a 47. 7. Ex. 39. 43. Lef. 9. 22, 23. Heb. 7. 1, 7. [s] Es. 8. 14. 15. Hos. 14. 9. Mat. 21. 44. Ioan 3. 20. a 9. 29. Rhuf. 9. 32, 33. 1 Cor. 1. 23, 24. 2 Cor. 2. 15, 16. 1 Pedr 2. 7, 8. [t] Act. 2. 36—41. a 3. 15—19. a 6. 7. a 9. 1—20. [u] Salm 22. 6—8. a 69. 9—12. Es. 8. 18. Mat. 11. 19. a 26. 65—67. a 27. 40—45, 63. Ioan 5. 18. a 8. 48—52. a 9. 24—28. Act. 4. 26, 27. a 13. 45. a 17. 6, 7. a 24. 5. a 28. 22. 1 Cor. 1. 23. Heb. 12. 1—3. 1 Pedr 4. 14.

35 ‡ (A [x] thrwy dy enaid di dy hun hefyd yr â cleddyf) [y] ‖ fel y datguddir meddyliau llawer o galonnau.

[x] Salm 42. 10. Ioan 19. 25. [y] pen. 16. 14, 15. Deut. 8. 2. Mat. 12. 24—35. Ioan 8. 42—47. a 15. 22—24. Act. 8. 21—23. 1 Cor. 11. 19. 1 Ioan 2. 19.

Gan nad oes achos egluro ar y rhan flaenaf o'r adnod, ac i ochelyd meithder hyd y gallom; sylwn ychydig ar y geiriau nesaf. * Cwymp i'r anghredinwyr yn Israel, mewn pechod a thân farn Duw: pechod oedd peidio credu ynddo, a barn ofnadwy a ddaeth arnynt am hyny. Codiad i'r rhai a gredent ynddo; sef codiad o gyflwr o bechod a thrueni, i gyfiawnder, sancteiddrwydd, a bywyd tragywyddol yn y diwedd. Neu os yr un dynion a feddylir yma wrth y llawer, rhaid deall y geiriau fel hyn: cwymp, trwy eu

hanghrediniaeth a'u gwrthodiad o G[...]
ryw yspaid o amser; a chodiad, t[...]
gwaredu o'r anghrediniaeth gwedi hy[...]
dwyn i gredu ynddo a gwneyd derb[...]
hôno. Bu Iesu hefyd yn achlysur o[...]
i lawer o'i ganlynwyr, mewn trallodau[...]
iau, a marwolaeth; ond bu eu cwy[...]
gyfodiad tragywyddol a gwynfydedig[...]
Cafodd Pedr ei hun gwymp a chyfod[...]
llys yr arch-offeiriad. † Mae y gair a g[...]
ir yma arwydd, yn arwyddo rhyw nô[...]
oder i saethu ato; yr hyn sydd yn da[...]
rhagorol fel yr oedd llid a chyfrwys[...]
ernol yn ymosod ar berson ac enw Ie[...]
ddyoddefodd efe gyfryw ddywedyd y[...]
byn gan bechaduriaid. Heb. 12. 3[...]
mam dyner a duwiol, mae yn ddiamn[...]
pob anmharch a gafodd Iesu, yn enw[...]
ddyoddefiadau olaf ar y groes, yn my[...]
cleddyf trwy enaid Mair. Mae yn[...]
iddi hi ei hun gael ei herlid hefyd, a[...]
un o'r henafiaid, Epiphanius, iddi d[...]
merthyrdod. ‖ Gweinidogaeth yr efe[...]
gwyntyll Duw i lanâu ei lawr-dyrnu[...]
ledigaeth yw gogr Duw i nithio yr e[...]
mae y pethau hyn yn dangos beth yw[...]
au dynion.

36 * Ac yr oedd Anna [z] † [...]
wydes, merch Phanuel, o lwyth [a] [...]
[b] hon oedd oedrannus iawn, ac a[...]
fyw gyd â gwr ‡ saith mlyne[...]
morwyndod;

[z] Ex. 15. 20. Barn. 4. 4. 2 Bren. 22. 14. A[...] a 21. 9. 1 Cor. 12. 1. [a] Gen. 30. 13. Dat. 7. 6. [...] 5. 26. Salm 92. 14.

37 ‖ Ac *a fuasai* yn weddw[...]
hylch pedair a phedwar ugain [...]
edd, [c] § yr hon nid âi allan o'r [...]
[d] ond gwasanaethu *Duw* mew[...]
prydiau a gweddïau ddydd a n[...]

[c] Ex. 38. 8. 1 Sam. 2. 22. Salm 23. 6. a 27. 4[...] 10. a 92. 13. a 135. 1, 2. Dat. 3. 12. [d] Salm 2[...] 26. 7. 1 Tim. 5. 5. Dat. 7. 15.

38 * A hon [e] hefyd yn yr awr [...]
gan sefyll ger llaw, [f] a folianno[...]
Arglwydd, ac a lefarodd am d[...]
wrth y rhai oll oedd [g] † yn d[...]
ymwared yn Jerusalem.

[e] adn. 27. [f] adn. 28—32. pen. 1. 46, [...] 2 Cor. 9. 15. Eph. 1. 3. [g] adn. 25. pen. 23. 51[...] Marc 15. 43.

Gofalodd Duw am gael digon o d[...]
enedigaeth ein Harglwydd: heblaw [...]
elion, y doethion, y bugeiliaid, a [...]
dyma un arall yn cael ei chwanegu. [...]
ydoedd Anna, wrth ei henw; merc[...]
wr cyfrifol o'r enw Phanuel, o lwy[...]
Aser ydoedd un o'r deg llwyth a w[...]
odd oddi wrth dŷ Dafydd yn amser Re[...]
ac a gaethgludwyd i Assyria wedi hy[...]
i'r llwyth yn gyffredin gilio oddi wrt[...]
iad y gwir Dduw; eto dychwelodd r[...]
luoedd a phersonau, ac a lynasant wr[...]
Judah, ac wrth addoliad y gwir Dduw[...]
Jer. 50. 4, 5: ac fel hyn yr oedd gwe[...]
ol etholedigaeth gras, o bob llwyth. [...]
wydo, yn yr Hen Destament, oed[...]
fynegi pethau i ddyfod; ond yn y Te[...]
Newydd mae yn arwyddo, amlygu [...]
Duw i ddynion. Bu amryw o wrag[...]

ophwydesau; Miriam, Deborah, a Huldah: yr oedd yr Anna hon yn brophwydes, ac caei ei hystyried felly, mae yn debyg, gan wb a'i hadwaenai, felly yr oedd ei thystiolth yma yn deilwng o sylw a chred pawb. ief saith mlynedd o'i morwyndod i'w eddwdod; o ddydd ei phriodas hyd farwth ei gwr: saith mlynedd y bu yn wraig ed. Tybia rhai mai pedair a phedwar ug- mlynedd oed oedd hi o gwbl yr amser yn; ond dywed y gair yma yn amlwg, iddi yn nghylch hyny yn *weddw*; rhoddwn y mlynedd y bu hi "byw gyda gwr" at ny, dyna unarddeg a phedwar ugain; a ei bod o bymtheg i ugain, o leiaf, yn odi; ac fel hyny yr oedd hi yn awr dros t oed. Gellir meddwl ei bod felly, wrth iriau "oedranus iawn." ‖ Hyny yw, yr hi yn byw yn ymyl y deml, ac yn gys- yno ar amserau yr addoliad fore a hwyr: efallai, pan fyddai yr offeiriaid yn mol- Duw yn ngwyliadwriaethau y nos. 119. 62. a 134. 1, 2. Ai ni chyfyd y ddawiol, "oedranus iawn" hon, yn y , yn erbyn llawer o "ferched diofal" a ragedd diwaith" ein gwlad ni, y rhai a merant arnynt fod yn grefyddol? * Nis yddom beth a lefarodd hi; ond yn sicr wbeth da "am dano ef:" efallai mai cyd- â Simeon a wnaeth, gan eu bod ill dau ysbryd, a thân yr un ysbrydoliaeth. olwg brydferth ar ddau hen bererin ar y bedd, ar drothwy y nefoedd! tirfion ac oeddynt. Salm 92. 14. Zech. 8. 4, 5. ygwyl ymwared ysbrydol, nid ymwared morol, fel y cyffredin o'r Iuddewon. Yr gan Dduw rai felly yn Israel o hyd.

39 * Ac wedi iddynt [h] orphen pob th yn ol deddf yr Arglwydd, [i] hwy ddychwelasant i Galilea, i'w dinas hun Nazareth.

[h] adn. 21—24. pen. 1. 6. Deut. 12. 32. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4, 5. [i] adn. 4. Mat. 2. 22, 23.

* Nid yw Luc yn sôn dim am ddyfodiad y ethion, na ffôad y teulu sanctaidd i'r Aipht: yn sicr mai rhwng y tro hwn yn y deml dychweliad i Nazareth, y cymmerth y beth hyny le, yn nghyd â lladd plant lehem hefyd. Tybir i Joseph ddychwel- o Jerusalem y tro hwn i Bethlehem, ac aros yno flwyddyn neu ragor, pryd y y doethion atynt: iddo ffoi o Bethlehem Aipht; a dychwelyd o'r Aipht i Nazareth. rhai hefyd iddo ef ar y cyntaf fwriadu welyd o'r Aipht i Bethlehem, gan fedd- mai yno y dylasai y Mab bychan gael ei yn i fynu: ac mae y geiriau "efe a ofn- fyned yno" (sef Judea) Math. 2. 22, yn eddu i feddwl felly. Beth bynag am amser a bwriad Joseph, mae yn amlwg dyma drefn y pethau, a symmudiadau y

40 [k] * A'r bachgen a gynnyddodd, ac a [l] gryfhâodd yn yr yspryd, yn gyflawn o ddoethineb: [m] ‖ a Duw oedd arno ef.

[k] adn. 52. Barn. 13. 24. 1 Sam. 2. 18, 26. a 3. 19. Salm 10. Es. 53. 1, 2. [l] pen. 1. 80. Eph. 6. 10. 2 Tim. [m] adn. 47. Es. 11. 1—5. Col. 2. 2, 3. [n] Salm 45. 2. 1. 14. Act. 4. 33.

* Mae yr adnod hon yn cynnwys y cwbl a wn weithian o hanes Iesu hyd onid oedd yn ddeuddeg oed. * Yr oedd Iesu yn cynnyddu mewn corpholaeth fel pob dyn arall: nid dyfod i'r byd yn wr perffaith ei faintioli, fel y crëwyd yr Adda cyntaf, a wnaeth efe, ond cynnyddu. Nid cynnyddu o ran ei Dduwdod, nid oedd dichon hyny; ond o ran corpholaeth. † Nid yn yr Ysbryd Glân a feddylir, eithr ei ysbryd ef ei hun, sef ei enaid, neu gynneddfau ei enaid rhesymol. Yr oedd yn amlwg bod galluoedd ei enaid dynol ef yn ymagor, a phob cynneddf a thuedd sanctaidd yn cryfâu yn gyfatebol i hyny. ‡ Yr oedd efe hefyd yn cynnyddu mewn doethineb a gwybodaeth, fel yr oedd ei holl eiriau a'i ymddygiadau yn berffaith gyd-ffurfiol â deddf sanctaidd Duw. ‖ Mae gras weithiau yn arwyddo ansawdd, neu egwyddor sanctaidd yn y galon; a phryd arall hoffder ac ewyllys da Duw: yn mhob un o'r ddwy ystyriaeth, yr oedd gras Duw ar Iesu. Am undeb y Duwdod â'r ddynoliaeth, a gweithrediad y Duwdod ar y ddynoliaeth, rhaid i ni addef nas gwyddom ddim. "Yn ddiddadl, mawr yw dirgelwch duwioldeb," yw hi yma!

41 ¶ * A'i rïeni ef [o] a aent i Jerusalem bob blwyddyn ar [p] wyl y pasc.

[o] Ex. 23. 14—17. Deut. 12. 5—7, 11, 18. a 16. 1—8. 1 Sam. 1. 3, 21. [p] Ex. 12. 14. Lef. 23. 5. Num. 28. 16. Ioan 2. 13. a 6. 4. a 11. 55. a 13. 1.

* Yr oedd y ddeddf yn gorchymyn i'r holl wrrywiaid yn Israel ag oedd mewn oed, ymddangos yn Jerusalem ger bron yr Arglwydd dair gwaith yn y flwyddyn, ar dair gŵyl arbenig, a gŵyl y pasg oedd un o honynt. Nid oedd *gorchymyn* i'r gwragedd fyned; ond byddai llawer o'r rhai duwiolaf o honynt yn myned, yn enwedig ar ŵyl y pasg; felly y gwnai Hannah, 1 Sam. 1. 5, 6, 7; ac felly y gwnai Mair yma: "a'i rïeni ef, nid Joseph yn unig.

42 * A phan oedd efe yn ddeuddeng mlwydd oed, hwynt-hwy a aethant i fynu i Jerusalem † yn ol defod yr wyl.

* Dywed y dysgawdwyr Iuddewig mai deuddeg oed oedd yr oedran, yr oedd yn rhaid i fechgyn fyned i Jerusalem i gadw y gwyliau hyny; mai y pryd hwnw yr oeddynt yn dyfod dan iau y gyfraith, ac yn rhwym i gyflawni dyledswyddau aelodau eglwysig fel rhai mewn oed. † Sef bod yno tua'r pedwerydd dydd-ar-ddeg o'r mis, Nisan, a gwneuthur fel yr oedd yn orchymynedig yn mhob peth.

43 * Ac wedi [q] gorphen y dyddiau, a hwy yn dychwelyd, † arhosodd y bachgen Iesu yn Jerusalem; ‡ ac ni wyddai Joseph a'i fam ef.

[q] 2 Cron. 30. 21—23. a 35. 17.

44 ‖ Eithr gan dybied ei fod ef [r] yn y fintai, § hwy a aethant daith diwrnod; ac a'i ceisiasant ef ym mhlith *eu* cenedl *a'u* cydnabod.

[r] Salm 42. 4. a 122. 1—4. Es. 2. 3.

45 A phryd na chawsant ef, hwy a ddychwelasant i Jerusalem, gan ei geisio ef.

hwynt yn y fintai. ‖ Byddai torfeydd lliosog yn dyfod i Jerusalem ar y gwyliau hyn o bob parth o'r wlad, ac yn cyd-ymdeithio yn finteioedd wrth fyned a dychwelyd. Tybiai ei rïeni fod Iesu yn y dorf yn rhywle, un ai gyda ei gyfoedion ieuainc neu gyda rhai o'i geraint. Neu os oedd y gwŷr a'r gwragedd yn teithio ar wahân, efallai bod Joseph yn tybied ei fod gyda Mair, a Mair yn tybied ei fod gyda Joseph. § Aethant yn mlaen yr holl ddiwrnod cyntaf, gan ei geisio ef yn y fintai, ac heb ei gael: yna dychwelasant yr holl ffordd hòno yn ol i Jerusalem, yr hyn a wnaeth ddiwrnod arall iddynt, gan ei geisio ef yn mhob màn, ond heb ei gael.

46 * A bu, [s] ar ol tridiau, gael o honynt hwy ef † yn y deml, ‡ yn eistedd y'nghanol [t] y doctoriaid, [u] yn gwrando arnynt, ac yn eu ‖ holi hwynt.

[s] adn. 44, 45. 1 Bren. 12. 5, 12. Mat. 12. 40. a 16. 21. a 27. 63, 64. [t] pen. 5. 17. Act. 5. 34. [u] Es. 49. 1, 2. a 50. 4.

* Gwedi treulio dau ddiwrnod mewn ymdaith a dychwelyd; ar y trydydd dydd, efallai tua'r hwyr, hwy a'i cawsant ef, er eu mawr lawenydd ar ol eu holl ofid. † Nid yn nhŷ neb rhyw gydnabod iddynt, nac yn y mànau lle byddai plant yn ymgyfarfod i chwarae, nac ychwaith yn crwydro yn unig a hiraethlon o herwydd colli ei rïeni, y cawsant ef; ond mewn rhyw ystafell o'r deml, lle byddai dysgawdwyr y gyfraith yn arfer eistedd i ymresymu yn nghylch y ddeddf, ac i ddysgu eu dysgyblion yn y ddeddf trwy holi ac ateb, a thrwy egluro pethau dyrys iddynt, yn ol eu dull arwynebol hwy o egluro. ‡ Byddai y Doctoriaid hyn yn eistedd ar feinciau, neu gadeiriau dyrchafedig, ar ddull hanner cylch, a'u dysgyblion yn eistedd goris iddynt, wrth eu traed. Fel hyny dywedir i Paul gael ei ddwyn i fynu wrth draed Gam-

ganddynt. † A'i fam a
wrtho, Fy mab, paham y
felly â ni? wele, ‡ dy da
yn ‖ ofidus a'th geisiasom

* Sef pan welodd ei rïen e
yn y fath gymdeithas, gyda'r
gofyn y fath holion, yn rhoddi
ac yn wrthrych y fath sylw a
uthr ganddynt: aruthr dros
synu yn yr adnod o'r blaen.
debygol nad oedd ei rïeni y
gwybod yn gwbl eglur y pryd
wedi ymddangos yn y cnawd
amgen ni buasai mòr aruthr
buasai ei fam yn dywedyd
Pa fodd bynag, yr oedd hi yn
a chyda theimladau mam m
gylchiad. ‡ Mae hyn yn an
wch a gofal Joseph; er nad
nghyfraith i Iesu, eto dengys
yn ei garu fel pe buasai fab
ofidus o'i golli ag oedd ei fa
id o'r fath chwerwaf, a mwy
meddwl y gair: pwy bynag
yn anwyl iawn mewn cyf
gallant wybod rhywbeth am

49 Ac efe a ddywed
* Paham y ceisiech fi? †
fod yn rhaid i mi fod
pethau a berthyn i'm Ta

[y] adn. 48. Salm 40. 8. Mal. 3. 1,
16, 17. a 4. 34. a 6. 38. a 8. 29.

50 ‡ A hwy [z] ni ddeall
ddywedasai efe wrthynt.

[z] pen. 9. 45. a 18. 34.

* Dywed rhai y gellir dar
"oni wyddech fod yn rhaid
fy Nhad?" ac yna y gofyni

n meddwl mai gyda rhywysogion y byd wn y dylasai bod ei waith, yn hytrach nac n y deml, yn mhlith y Doctoriaid.

51 *Ac efe a aeth i waered gyd â hwynt, ac [a] a ddaeth i Nazareth, [b] ac a † ostyngedig iddynt. ‡ A'i fam ef adwodd yr holl eiriau hyn yn ei alon.

ala. 23. *b* Mat. 3. 15. Marc 6. 3. Eph. 2. 21. a 6. 1 Petr 2. 21. *c* adn. 19. Gen. 37. 11. Dan. 7. 28.

* Er i Iesu ddangos ei hun yn llawn cyd-dd â'r Doctoriaid, &c, a mwy na hyny, yn b Duw, yn yr adnodau o'r blaen; eto, mae adnod hon yn ei ddangos yn blentyn uf-d a gostyngedig: nid oedd uwchlaw myn-gyda ei rieni tlodion i breswylio yn Na-eth dlawd. Nid oes dim ychwaneg o sôn dano hyd onid oedd tua deg ar hugain : tybir iddo ennill ei fara trwy chwys ei eb, yn yr un gelfyddyd galed ac isel a'i eyfrifedig Joseph. Nid oedd achos am ol yn sicr, ar yr hwn a fedrai ymresymu Doctoriaid yn ddeuddeg oed; ac mae yn yg nas gallai ei rieni tlodion ei gadw n ysgolion, ac nid oedd yntau yn caru nlod. † Mae ei ymostyngiad *ef* i'w rieni ampl nodedig i blant o bob graddau i hydeddu eu rhïeni, a bod yn ostyngedig ynt. Nid da gan Iesu blant anufudd. r nad oedd yn eu deall, cadwodd hwynt ei chalon i'w deall. Un yn gwrando er-yr amser a ddeuai oedd Mair. Hi a gaf-ddeall pobpeth wedi hyny.

52 * A'r [d] Iesu a gynnyddodd n doethineb a chorpholaeth, [e] † a r gyd â Duw ‡ a dynion.

adn. 40. pen. 1. 80. 1 Sam. 2. 26. *e* Diar. 3. 2, 4. 7. 9, 10. Rhuf. 14. 18.

Gwel ar adn. 40. † Mae y gair hwn yn obeth yw "gras Duw" yn adn. 40fed. ‡ Yr pobpeth ynddo ef yn ennill cariad a eb ei gymmydogion. O môr hoff gan w a dynion yw plant da, a phobl ieuainc iol!

PEN. III.

Pregeth a bedydd Ioan, &c.

YN y bymthegfed flwyddyn o erodraeth [a] Tiberius Cesar, a Phontius Pilat yn rhaglaw Judea, Herod yn ‡ detrarch Galilea, [d] a'i d Phylip yn detrarch Iturea, a ad Trachonitis, a Lysanias yn arch Abilene,

pen. 2. 1. *b* pen. 23. 1—4, 24, 25 Gen. 49. 10. Act. a 23. 26. a 24. 27. a 26. 30. *c* adn. 19. pen. 9. 7. —11. *d* Mat. 14. 3. Marc 6. 17.

[e] ‖ Dan yr arch-offeiriaid Annas a iaphas, [f] § y daeth gair Duw at n, mab Zacharïas, [g] yn y diffaeth-.

Ioan 11. 49—51. a 18. 13, 14, 24. Act. 4. 6. *f* pen. 1. Jer. 1. 2. a 2. 1. Esec. 1. 3. Hos. 1. 1, 2. Jona 1. 1. 1. 1. Zeph. 1. 1. *g* pen. 1. 80. Es. 40. 3. Mat. 3. 1. 7. Marc 1. 3. Ioan 1. 23.

wedi i'r Efengylwr Luc roddi *hanes gen-*aeth Ioan, ac *wedi hyny hanes genedig-* *Crist, yn y pennodau o'r blaen; mae efe* yma yn rhoddi hanes byr o weinidogaeth Ioan yn gyntaf, ac yna yn myned yn mlaen at weinidogaeth yr Arglwydd Iesu. Rhaid i ni sylwi fod tua deunaw mlynedd o amser rhwng diwedd yr ail bennod â dechreu hon; gadawsom Grist yno yn ddeuddeng mlwydd oed, ac yma mae yn nghylch dechreu ei ddeng mlwydd ar hugain, adn. 23. * Tiberias Cesar oedd y trydydd o'r Cesariaid ac yn Nai i Augustus Cesar. Bu yn gyd-ymherawdwr â'i ewythr dair blynedd cyn marw yr olaf; a chyfrifir y pymtheg mlynedd hyn o ddechreuad y tair blynedd hyny meddant, ac nid o amser marwolaeth Augustus. † Tra bu Herod Fawr byw, yr oedd gwlad Canaan a'i hamgylchoedd yn un freniniaeth, yn cael ei llywodraethu ganddo ef dan y Rhufeiniaid; ond yn fuan ar ol ei farwolaeth ef rhanodd y Rhufeiniaid hi yn bedair dosparth, neu raglawiaeth, fel eu henwir uchod, a'r personau a enwir uchod oedd yn rhaglawiaid pan ddechreuodd Ioan a Christ eu gweinidogaeth. ‡ Gelwir y rhai hyn yn Detrarchiaid, am eu bod yn llywodraethu ar y bedwerydd ran o'r wlad a fuasai o'r blaen yn un freniniaeth; neu ynte, am mai y bedwerydd radd oedd eu swydd a'u sefyllfa hwynt, o'r llywodraethwyr Rhufeinig: tair gradd o swyddwyr uwchlaw iddynt. ‖ Yr oedd y deyrn-wialen wedi ymadael o Judah yn hollawl y pryd hyn, a phobpeth wedi eu dadymchwelyd mewn gwlad ac eglwys. Gwelsom y wlad wedi ei rhanu, a thân lywodraeth estroniaid; ac yn awr dyma ddau arch-offeiriaid, yn cael eu galw felly beth bynag, lle na ddylasai fod ond un: a'r rhai hyny yn cael eu dewis a'u troi allan yn flynyddawl, neu yn amlach, wrth fympwy y Rhufeiniaid; lle dylasent fod yn eu swydd am eu hoes. § Yn yr amseroedd terfysglyd a blinion hyn, y daeth gair Duw at Ioan, fel at yr hen brophwydi gynt, i'w ddanfon i'r weinidogaeth: a hyny o'r diffaethwch unig, nid o blith yr offeiriaid a'r Doctoriaid yn Jerusalem. Mae hyn yn dysgu i ni hefyd, na ddylai neb gymmeryd yr anrhydedd hwn iddo ei hun heb ei alw gan Dduw; na llefaru yn enw yr Arglwydd, heb i air Duw ddyfod ato.

3 * Ac efe a ddaeth i bob [h] goror yn nghylch yr Iorddonen, [i] gan bregethu † bedydd edifeirwch, er maddeuant pechodau.

h Mat. 3. 5, 6. Marc 1. 5. Ioan 1. 28. a 3. 26. *i* Mat. 3. 6, 11. Marc 1. 4. Ioan 1. 31—33. Act. 13. 24. a 19. 4. a 22. 16.

Am weinidogaeth Ioan, gwel ar Math. 3. 1, 2. Marc 1. 4. * "Yn niffaethwch Judea" medd Mathew; yno y dechreuodd, ac oddi yno y daeth yn mlaen "i bob goror o amgylch yr Iorddonen." † Nid oedd Ioan yn pregethu mai bedydd oedd edifeirwch, nac ychwaith fod maddeuant pechodau o angenrhaid yn nglŷn wrth fedydd; ond mai edifeirwch oedd y ffordd i gael maddeuant, a bod bedydd yn arwydd allanol o hôno.

4 * Fel y mae yn ysgrifenedig yn llyfr ymadroddion Esaias y prophwyd, yr hwn sydd yn dywedyd, [k] Llef un yn llefain yn y † diffaethwch, [l] ‡ Parotowch ffordd yr Arglwydd, gwnewch ei lwybrau ef yn uniawn.

k Es. 40. 3—5. Mat. 3. 3. Marc 1. 3. Ioan 1. 23. *l* pen. 1. 16, 17, 76—79. Es. 57. 14. a 62. 10. Mal. 4. 6. Ioan. 1. 7, 26—36. a 3. 28—36.

5 || Pob *m* pant a lenwir, a phob mynydd a bryn a ostyngir, *n* a'r gŵyr-geimion a wneir yn uniawn, a'r geirwon yn ffyrdd gwastad;

m pen. 1. 51—53. Es. 2. 11—17. a 35. 6—8. a 40. 4. a 49. 11. a 61. 1—3. Ezec. 17. 24. Iago 1. 9—11. *n* Es. 42. 16. a 45. 2. Heb. 12. 12, 13.

6 § A *o* phob cnawd a wêl iachawdwriaeth Duw.

o pen. 2. 10, 11, 30—32. Salm 98. 2, 3. Es. 40. 5. a 49. 6. a 52. 10. Marc 16. 15, 16. Rhuf. 10. 18.

* Yn Isaiah 40, yr oedd y prophwyd yn cysuro y rhai duwiol yn mhlith yr Iuddewon, âg addewid o ddychweliad o Babilon (adn. 1, 2.) trwy law Cyrus. Yr oedd Cyrus yn hyny yn gysgod o Grist, a gwaredigaeth yr Iuddewon drwyddo ef, yn gysgod o waredigaeth fawr yr eglwys trwy y Messiah. † Yr oedd gwlad Judea wedi myned i raddau mawr yn ddiffaethwch ac yn anghyfannedd-dra yn yspaid y 70 mlynedd o gaethiwed, Is. 1. 7, 8; a chyflwr moesol, gwladol, ac eglwysig y genedl, wedi myned yn ddiffaethwch mwy anial tua'r amser y daeth y Messiah: yr hyn a arwyddir medd rhai, wrth fod Ioan yn pregethu yn y diffaethwch. ‡ Gwel Pen. 1. 17, 76. Cyfeiriad sydd yma at y dull y byddai herodr *(herald)* yn myned o flaen tywysog neu frenin mawr, i gyhoeddi ei ddyfodiad: un felly oedd Ioan o flaen Crist. || Trwy nerth Ysbryd a gras Duw, bydd yr efengyl yn fuan mòr fuddugoliaethus, fel y bydd holl agwedd y byd megys yn cael ei gyfnewid, fel pe bwrid y mynyddoedd i'r pantau, a holl wyneb y ddaear yn cael ei gwastadhâu. Bydd pob rhwystrau yn cael eu symmud oddi ar ffordd yr efengyl; holl gedyrn annuwiol y byd yn cael eu darostwng; ac achos a phobl isel y Cyfryngwr yn cael eu derchafu. Duw yw y pen gweithiwr yn hyn; ond caiff pryf Jacob y fraint o fod yn ei wasanaeth i ddyrnu y mynyddoedd. § Gogoniant yr Arglwydd a ddatguddir, medd Is. 40. 5, sef ei ogoniant yn iachawdwriaeth ei bobl. Wele yma addewid gadarn o bregethiad yr efengyl drwy yr holl fyd.

7 * Am hynny efe a ddywedodd wrth y bobl oedd yn dyfod i'w bedyddio ganddo, *p* O genhedlaeth gwiberod, pwy a'ch rhag-rybuddiodd chwi *q* i ffoi oddi wrth y digofaint sydd ar ddyfod?

p Gen. 3. 15. Salm 58. 4, 5. Es. 59. 5. Mat. 3. 7—10. a 23. 33. Ioan 8. 44. Act. 13. 10. 1 Ioan 3. 8—10. *q* 1 Thes. 1. 10. Heb. 6. 18.

8 Dygwch gan hynny *r* ffrwythau addas i edifeirwch; † ac na ddechreuwch ddywedyd ynoch eich hunain, *s* Y mae gennym ni Abraham yn dad: canys yr wyf yn dywedyd i chwi, y dichon Duw *t* o'r cerrig hyn godi plant i Abraham.

r Es. 1. 16—18. Ezec. 18. 27—31. Act. 26. 20. 2 Cor. 7. 10, 11. Gal. 5. 22—24. Phil. 1. 11. Heb. 6. 7, 8. *s* pen. 13. 28, 29. a 16. 23—31. Es. 48. 1, 2. Jer. 7. 4—10. Ioan 8. 33, 39. Rhuf. 4. 16. a 9. 7. *t* pen. 19. 40. Jos. 4. 3—8. Mat. 8. 11, 12. a 21. 43. Gal. 3. 28, 29.

9 Ac *u* yr awrhon y mae y fwyell wedi ei gosod ar wreiddyn y prennau: pob pren gan hynny a'r nid yw yn dwyn ffrwyth da, a gymmynir i lawr, ac a fwrir yn tân.

u pen. 23. 29—31. Es. 10. 33, 34. Ezec. 15. 2—4. a 17. 18. Dan. 4. 14, 23. Mat. 3. 10. a 7. 19. Ioan 15. 6. Heb. 12. 28, 29. a 12. 29.

Cawsom y tair adnod hyn bron air yn air yn Math. 3. 7—10. Gwel y sylwadau yno. * Dywed Mathew mai wrth y phariseaid a'r saduceaid y dywedodd: wrthynt hwy yn benaf; ond llefarodd hefyd lle clywai yr holl bobl, ac yr oedd y pethau yn perthyn i'r holl bobl mewn ystyr is. † "Ac na ddechreuwch;" peidiwch a myned yn awr, fel y byddwch yn arfer bob amser, i ddadlau mai plant Abraham ydych, oblegid nid ateb hyny un dyben yn y byd i chwi.

10 * A'r bobloedd a ofynasant iddo, gan ddywedyd, *x* † Pa beth gan hynny a wnawn i?

x adn. 8. Act. 2. 37. a 9. 6. a 16. 30.

11 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, *y* ‡ Y neb sydd ganddo ddwy bais, rhodded i'r neb sydd heb yr un; a'r neb sydd ganddo fwyd, gwnaed yr un modd.

y pen. 11. 41. a 18. 22. a 19. 8. Es. 58. 7—11. Dan. 4. 27. Mat. 25. 40. Marc 14. 5—8. Ioan 13. 29. Act. 10. 2, 4 ... 2 Cron. 8. 3—14. 1 Tim. 6. 18. Heb. 6. 10. Iago 1. 27. a 2. 15—26. 1 Ioan 3. 17. a 4. 20.

* Tra yr oedd y phariseaid a'r cyfreithwyr yn diystyru cyngor Duw trwy Ioan, Luc 7. 30, cafodd effaith debygid ar y bobl; † ac a'u dygodd i ofyn, "Pa beth gan hyny a wnawn ni?" "Dygwch ffrwythau addas i edifeirwch," ebai Ioan; "Pa beth yw y ffrwythau addas hyny" ebai y bobl, pa beth a wnawn ni. Dylem feddwl mewn barn cariad eu bod yn gofyn mewn trallod a gwasgfa, fel y tair mil ar ddydd y pentecost, ac nid yn gecrus a dadleugar. ‡ Efallai na ddylid deall y geiriau hyn yn *fanol*, ac yn *llythyrenol;* y rhaid i bawb a feddo ddwy bais roddi un o honynt i'r neb sydd heb un, &c.; ond pa fodd bynag y deallir hwynt, maent yn sicr yn gorchymyn mwy o haelioni ac elusengarwch nac y sydd yn gyffredin yn mhlith cristionogion. Nid pregethu hyn yn sail iachawdwriaeth yr oedd Ioan; ond fel prawf o ffrwyth edifeirwch, a fel arwydd fod calonau dynion wedi eu troi oddi wrth garu y byd a'i foethau, i garu Duw a'u cymmydog.

12 *z* * A'r publicanod hefyd a ddaethant i'w bedyddio, ac a ddywedasant wrtho, Athraw, beth a wnawn ni?

z pen. 7. 29, 30. a 15. 1, 2. a 18. 13, 14. Mat. 21. 31, 32.

13 Ac efe a ddywedodd wrthynt, *a* † Na cheisiwch ddim mwy nag sydd wedi ei osod i chwi.

a pen. 19. 8. Salm 18. 23. Diar. 28. 13. Es. 1. 16, 17. a 55. 6, 7. Ezec. 18. 21, 22, 27, 28. Mica 6. 8. Mat. 1 ... Eph. 4. 28. Tit. 2. 11, 12. Heb. 12. 1.

* Am y publicanod gwel ar Math. 5. 46. † Nid yw Ioan yma yn beio ar *swydd* y publicanod; os yw yn iawn gosod trethi, fel mae yn sicr ei fod, mae yn iawn hefyd gosod rhywrai i gasglu y trethi hyny: ond

yfeirio y mae efe at anghyfiawnder y ublicanod yn y casgliad o honynt; yn itio mwy nac oedd wedi ei osod iddynt: wy nac oedd y dreth osodedig ar bob un. wneyd cyfiawnder yn eu swydd oedd wyth addas i edifeirwch iddynt hwy: fel y welwn yn nhroedigaeth Zacchëus, Luc 19. 8.

14 [b] * A'r milwyr hefyd a ofynasant ddo, gan ddywedyd, A pha beth a awn ninnau? Ac efe a ddywedodd thynt, † Na fyddwch draws wrth b, ac na [c] ‡ cham-achwynwch *ar neb;* a byddwch foddlawn i'ch cyflogau.

b Mal. 3. 5. Act. 10. 7. c pen. 19. 8. Ex. 20. 16. Tit. Dat 12. 10. d Phil. 4. 11. 1 Tim. 6. 8—10. Heb. 13. 5, 6.

Mae yn angenrheidiol i weinidog yr efeng bod yn ffyddlawn a medrus i lawn gyfrann r y gwirionedd, ac i roddi i bob un yn ol hyn a berthyn iddo, heb ofni na derbyn neb neb. Y cyfryw un oedd Ioan. *Dywed ef mai Rhufeiniaid oedd y milwyr hyn, dywed *Scott* a *Dodderidge* mai Iuddew oeddynt, yn gwasanaethu yn y fyddin einig, a bod llawer o honynt felly. Pe ent Rufeiniaid paganaidd, mae yn debyg essai Ioan yn gyntaf peth, yn eu hannog ni ac addoli y gwir Dduw, yn lle eilunod rwon. † Mae y gair a gyfieithir "traws," yn arwyddo ymafaelyd yn ffyrnig mewn erfydd ei wddf; ac felly yn ddarluniad gywir o drahausder y dynion gwaed- l hyny. ‡ Na cham-achwynwch ar ddyn diniwed a dïeuog er gwneuthur elw o nt, yr hyn oedd beth cyffredin iawn yn g yn y dyddiau hyny. Neu na cham- ynwch ar neb o'ch cyd-filwyr o genfigen gasedd atynt. ‖ "Byddwch foddlawn i'ch gau" heb godi yn wrthbleidiol a therfysg- yn erbyn eich uwchafiaid, na cham-ach- ar eraill i chwanegu eich eiddo. Dyma edswydd bresenol, a ffrwythau edifeirwch lwyr, nid dyma sail eu hiachawdwriaeth, yr oll o'r dyledswyddau perthynol i'w awdwriaeth. Nid oedd Ioan yn dywed- im yn erbyn swydd y rhai hyn; ond yn n eu camymddygiad hwy yn y swydd. wn weled amryw bethau yma am natur irwch:—1. Lle bynag y mae gwir edif- ch, y mae yno hefyd ffrwythau addas i irwch. 2. Bod gweithredoedd o drugar- a chyfiawnder yn ffrwythau addas i ed- wch: heb y rhai hyn, nid oes dim o hôni. d gwir edifeirwch i'w gweled yn oreu, n casineb ni at, a'n hymadawiad oddi , y pethau pechadurus y buom gynt yn unog iddynt: a'r rhai mae ein tymher- amgylchiadau ein bywyd yn ein gwneyd d yn agored iddynt. 4. Heb y ffrwythau nad oes genym ddim tystiolaeth na osiad o edifeirwch a ffydd, nac o adnybyw ddor rasol yn y galon.

5 [e] * Ac fel yr oedd y bobl yn dis- l, a phawb yn meddylied yn eu nau † am Ioan, ai efe oedd y t;

Gwelai yr Iuddewon fod y deyrn wialen wr wedi ymadaw o Judah; gwyddent d fod wythnosau Daniel *wedi terfynu, am yr oedd dysgwyliad cyffredinol yn eu am y Messiah.* † *Yr oedd llawer o hon-* ynt wedi clywed am enedigaeth ryfedd Ioan, dywediad yr angel am dano cyn ei eni, dywediad ei dad Zacharias am dano wrth ei enwaedu; ac yr oedd llawer wedi sylwi ar ei sancteiddrwydd, a'i fywyd dichlynaidd, arbedol a llym-dost, trwy holl flynyddoedd ei ieuenctid: ac wrth ystyried hyny, yn nghyd â i weinidogaeth ryfeddol o finiog a nerthol, yr oeddynt yn amman ai nid Ioan ei hun oedd y Messiah.

16 * Ioan a attebodd, gan ddywedyd wrthynt oll, [f] † Myfi yn ddïau ydwyf yn eich bedyddio chwi â dwfr: ‡ ond y mae un cryfach na myfi yn dyfod, yr hwn nid wyf fi deilwng i ddattod carrai ei esgidiau: [f] ‖ efe a'ch bedyddia chwi â'r Yspryd Glân, [g] ac â thân.

e Mat. 3. 11. Marc 1. 7, 8. Ioan. 1. 26, 33. Act. 1. 5. a 11. 16. a 13. 24, 25. a 19. 4, 5. f Diar. 1. 23. Es. 32. 15. a 44. 3, 4. Esec. 36. 25. Joel 2. 28, 29. Ioan 7. 39. Act. 2. 33. a 10. 44, 47. a 11. 15. 1 Cor. 12. 13. g Es. 4. 4. Zec. 13. 9. Mal. 3. 2, 3. Act. 2. 3, 4, 17, 18.

17 Yr hwn [h] *y mae* ei wyntyll yn ei law, ac efe a lwyr-lanhâ ei lawr dyrnu, [i] ac a gasgl y gwenith i'w ysgubor; [k] ond yr us a lysg efe â thân anniffoddadwy.

h Jer. 15. 7. Mat. 3. 12. i Mica 4. 12. Mat. 13. 30. k Salm 1. 4. a 21. 9, 10. Marc 9. 43—48.

18 A [l] llawer o bethau eraill a gynghorodd efe, ac a bregethodd i'r bobl.

l Ioan 1. 15, 29, 34. a 3. 29—36. Act. 2. 40.

* Rhoddes Ioan foddlonrwydd buan iddynt oll, mai nid efe oedd y Messiah: nid oedd efe yn ceisio gogoniant iddo ei hun ond i'w Arglwydd. † Tybia rhai mai dyma y geiriau oedd Ioan yn ddywedyd wrth fedyddio pob un, ac felly yr oedd efe yn eu bedyddio hwy i ffydd Crist yr hwn oedd ar ddyfod, fel y dywedir yn Act. 19. 4. ‡ Yr oedd Crist yn gryfach, neu ragorach nac Ioan, yn ei berson, yn ei ddoniau, yn ei swydd, ac yn ei weithredoedd nerthol. Gwel Ioan 10. 41. ‖ Mae rhai yn cyfyngu y geiriau hyn at ddisgyniad yr Ysbryd Glân ar yr apostolion ar ddydd y pentecost yn unig; ond mae yn debycach eu bod yn cyfeirio at effeithiau treiddiol, puredigol, a thrawsffurfiol yr Ysbryd Glân ar galonau y saint yn gyffredinol, o'r hyn yr oedd dydd y pentecost megys ernes. Mae y bedydd hwn yn fwy effeithiol na bedydd Ioan, o gymmaint ag y mae y tân yn fwy effeithiol na dwfr, yn y cymhwysiad allanol o honynt at y corph. Nid y bedydd efengylaidd, cyffredinol, mae Ioan yn roddi mewn cyferbyniad i'w fedydd ei hun yma; ond gwaith Crist yn bedyddio â'r Ysbryd Glân, fel y soniwyd uchod. Mae y bedydd cristionogol a bedydd Ioan yr un peth o ran sylwedd, o ran yr elfen, ac o ran yr arwyddocâd: dim ond gwahaniaeth yn ngeiriau y gweinyddiad; ac un yn bedyddio i ffydd yr hwn oedd i ddyfod, a'r llall i ffydd yr hwn sydd wedi dyfod. Nis gwyddom i'r apostolion hyny a alwyd yn amser gweinidogaeth Ioan, gael yr un bedydd ond bedydd Ioan. Ni fedyddiodd Crist *ei hun* neb, Ioan 4. 2, ac nid yw yn ymddangos i'r apostolion fedyddio eu gilydd. § Gwel ar Math. 3. 12. Gwelwn wrth adn. 18, na

roddwyd i ni yr efengylwyr, ond crynodeb o swm a dull gweinidogaeth Ioan; eu prif amcan hwy oedd rhoddi hanes yr Arglwydd Iesu.

19 * Ond [m] Herod y tetrarch, pan geryddwyd ef ganddo am Herodias gwraig Phylip ei frawd, ac am yr holl ddrygioni a wnaethai Herod,

[m] Diar. 9. 7, 8. a 15. 12. Mat. 11. 2. a 14. 3, 4. Marc 6. 17, 18.

20 † A chwanegodd [n] hyn hefyd heb law y cwbl, ac a gauodd ar Ioan yn y carchar.

[n] pen. 13. 31—34. 2 Bren. 21. 16. a 24. 4. 2 Cron. 24. 17—22. a 36. 16. Neh. 9. 26. Jer. 2. 30. Mat. 21. 35—41. a 22. 6, 7. a 23. 31—33. 1 Thes. 2. 15, 16. Dat. 16. 6.

Gallwn weled yma nad yw yr efengylwyr yn gofalu am gadw yn fanol at drefn amser y dygwyddiadau a adroddant: rhoddir hanes carchariad Ioan yma o flaen bedyddiad Crist ganddo yn yr adnodau canlynol; yr hyn nis gall fod yn gyson â threfn amser. * Pe buasai Phylip wedi marw, buasai yn anghyfreithlawn, ac yn llosgach annaturiol a ffiaidd, i Herod gymmeryd ei wraig ef; ond yr oedd efe yn fyw, a chanddo ferch o Herodias, a chan Herod ei wraig ei hun hefyd, yr hon a yrodd efe ymaith i gymmeryd yr aflanes hon. Mae yr hanes yn gyflawnach gan Math. 14. 3—12, gwel y sylwadau yno. † Yr oedd y weithred hon o'r eiddo Herod, yn ei ddangos wedi caledu yn anfeddyginiaethol yn ei ddrygioni, ac yn cyflawni yn gyflym fesur ei anwiredd. Peth dychrynllyd oedd bod gwaed y Bedyddiwr sanctaidd yn gwaeddi am ddïal arno.

21 ¶ A bu, pan oeddid yn bedyddio yr holl bobl, [o] a'r Iesu yn ei fedyddio hefyd, [p] ac yn gweddïo, [q] agoryd y nef,

[o] Mat. 3. 13—15. Marc 1. 9. [p] pen. 9. 28, 29. Ioan 12. 27, 28. [q] Mat. 3. 16, 17. Marc 1. 10, 11. Ioan 1. 32—34.

22 A disgyn o'r Yspryd Glân mewn * rhith corphorol, megis colommen, arno ef; † a dyfod llef o'r nef yn dywedyd, [r] Ti yw fy anwyl Fab; ynot ti y'm boddlonwyd.

[r] pen. 9. 34, 35. Salm 2. 7. Es. 42. 1. Mat. 12. 18. a 17. 5. a 27. 43. Col. 1. 13. 1 Pedr 2. 4. 2 Pedr 1. 17, 18.

Mae Mathew, Marc, a Luc, yn adrodd am fedyddiad yr Arglwydd Iesu. Gwel ar Math. 3. 13—17. a Marc 1. 9—11. * Mae yn amlwg bod yno ryw ymddangosiad, ar ddull sylwedd corphorol, yn disgyn ar Grist; fel colomen yn disgyn ar y llawr: yr un ffurf, efallai, yn gystal ag yr un ysgogiad a cholomen. † Tair gwaith y daeth llef o'r nef, i dystiolaethu am Grist, a phob tro pan oedd efe yn gweddïo, neu yn fuan iawn ar ol hyny. Y fan hon ydyw un o honynt; a Pen. 9. 28, 35. Ioan 12. 27, 28. Tybir mai gweddïo am y dystiolaeth hon yr oedd Crist yma, adn. 21. Mae yn angenrheidiol bod gweddïo wrth fedyddio: gweddïodd Crist i sancteiddio yr ordinhâd, ac i roddi esampl i ninnau wrth ei gweinyddu. Ordinhâd i weddïo ydyw, ac nid i wneyd areithiau dadleugar yn ei chylch.

23 * A'r Iesu ei hun oedd ynghylch dechreu [s] ei ddengmlwydd ar hugain oed, [t] mab † (fel y tybid) i Joseph, ‡ *fab* Eli,

[s] Gen. 41. 46. Num. 4. 3, 35, 39, 43, 47. [t] pen. 4. 22. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Ioan 6. 42.

* Dywedir yma yn amlwg mai *dechreu* ... yn nghylch ei ddeng mlwydd ar hugain ... oedd Iesu pan fedyddiwyd ef; ond y mae peth dadl yn mhlith y beirniaid, pa un ai dechreu ei ddeng mlwydd ar hugain a feddylir, a'i ynte llawn deng mlwydd ar hugain ... a dywedant fod rhyw amwysedd yn y geiriau Groeg yn peri ammheuaeth felly. Nid yw y peth o ganlyniad yn y byd, gan hyny nis gwiw i ni chwyddo y gwaith â'r hyn a ddywedir o bob tu y ddadl. † Nid oedd Joseph dad naturiol i Iesu; ond tybiai yr Iuddewon ei fod, ac efallai nad oedd yntau a Mair yn barnu yn ddoeth i ddywedyd dim yn ... gen wrthynt. ‡ Dywedir mai tad Mair oedd ... Eli, (neu yr Heli) hwn, ac nid tad Joseph, ... bod Joseph yn cael ei alw yn fab iddo fel ... oedd wedi ei brïodi â'i ferch ef. Mae un o ... hen Rabbiniaid Inddewig yn galw Mair ... bennodawl, yn ferch Eli. Dywedir hefyd yn Math. 1. 16, mai "Jacob a genedlodd Joseph;" felly mae yn rhaid mai fel y dywedwyd uchod mae efe yn fab Eli yma. Rhoddir achau Crist yn llinell Joseph, ei dad cyfrifedig, yn Mathew, ac yma rhoddir ei achau yn llinell naturiol ei fam, yr hyn sydd eto yn profi mai tad Mair oedd Eli, ac nid tad Joseph, namyn fel y dywedwyd. Enwau y gwrrywiaid yn unig a roddid yn yr ach-lyfrau Inddewig; dyma paham mae Joseph yma yn lle Mair.

24 *Fab* Matthat, *fab* Lefi, *fab* Melchi, *fab* Janna, *fab* Joseph,

25 *Fab* Mattathïas, *fab* Amos, *fab* Naum, *fab* Esli, *fab* Naggai,

26 *Fab* Maath, *fab* Mattathïas, *fab* Semei, *fab* Joseph, *fab* Juda,

27 *Fab* Joanna, *fab* Rhesa, *fab* Zorobabel, *fab* Salathiel, *fab* Neri,

28 *Fab* Melchi, *fab* Adi, *fab* Cosam, *fab* Elmodam, *fab* Er,

29 *Fab* Jose, *fab* Elïezer, *fab* Jorim, *fab* Matthat, *fab* Lefi,

30 *Fab* Simeon, *fab* Juda, *Fab* Joseph, *fab* Jonan, *fab* Elïacim,

31 *Fab* Melea, *fab* Maïnan, *fab* Mattatha, *fab* [u] Nathan, *fab* Dafydd,

[u] 2 Sam. 5. 14. 1 Cron. 3. 5. a 14. 4.

32 [x] *Fab* Jesse, [y] *fab* Obed, *fab* Booz, *fab* Salmon, *fab* Naasson,

[x] Ruth. 4. 18—22. 1 Sam. 17. 58. a 20. 31. 1 ... 16. 1 Cron. 2. 13—15. Salm 72. 20. Es. 11. 1, 2. Mat. 1. ... Act. 13. 22—23. [y] Num. 1. 7. a 2. 3. a 7. 12. ... 2. 11, 12.

33 *Fab* [z] Aminadab, *fab* Aram, *fab* [a] Esron, *fab* [b] Phares, *fab* [c] Juda,

[z] Ruth. 4. 19, 20. 1 Cron. 2. 9, 10. Mat. 1. 3, 4. ... 46. 12. Num. 26. 20, 21. [b] Gen. 38. 29. Ruth 4. ... 1 Cron. 2. 4, 5. a 9. 4. [c] Gen. 29. 35. a 49. 8—10. Mat. 1. 2.

34 *Fab* Jacob, [d] *fab* Isaac, *fab* Abraham, *fab* [e] Thara, *fab* Nachor,

[d] Gen. 21. 3. a 25. 26. 1 Cron. 1. 34. Mat. 1. 2. ... [e] Gen. 11. 24—32. Jos. 24. 2. 1 Cron. 1. 24—28.

35 *Fab* [f] Saruch, *fab* Ragau, *fab* [g] Phalec, *fab* [h] Heber, *fab* [i] Sala,

[f] Gen. 11. 18—21. [g] Gen. 10. 25. [h] Gen. 11. ... 17. [i] Gen. 10. 24. a 11. 12—15.

6 *Fab* Cainan, *fab* Arphaxad, Sem, *fab* [l] Noë, *fab* Lamech,

Gen. 5. 32. a 7. 12. a 9. 18, 26, 27. a 10. 21, 22. 1. 17. l pen. 17, 27. Gen. 5. 29, 30. a 6. 8—10, 1. 22. a 9. 1. a 9. 1. Rhuf. 14. 14. Heb. 11. 7. 1 Pedr Pedr 2. 5.

Fab [m] Mathusala, *fab* Enoch, Jared, *fab* Maleleel, *fab* Cainan,

Gen. 5. 6—28. 1 Cron. 1. 1—3.

Fab Enos, *fab* Seth, [n] *fab* Adda, Duw.

Gen. 4. 25, 26. a 5. 2. n Gen. 1. 26, 27. a 2. 7. a 5. 64. 8. Act. 17. 26—29. 1 Cor. 15. 45.

yr achau hyn, nis gallwn wneyd ond ylwadau cyffredinol eto fel ar Math. 17; ac yn gyntaf, sylwn ar y gwahanydd rhwng Mathew a Luc, neu yn hytrwng Luc a Mathew. 1. Mae Mathew oddi achau breninol Crist, yn llinell , ei dad cyfrifedig, fel y sylwyd o'r mae Luc yn rhoddi ei achau naturllinell Mair, ei fam naturiol. 2. Mae w yn dechreu i fynu, ac yn dyfod i Luc yn dechreu i lawr, ac yn myned 3. Mae Mathew yn cyfrif wrth dair pob un o bedair cenedlaeth ar ddeg; dim dosparthiadau felly gan Luc. Mathew yn rhoddi achau y Cyfryngwr dim am ei genedliad a'i enedigaeth; ac yn rhoddi hanes ei genedliad, ei fedyddio, yn gyntaf; yna ei achau. Mathew yn olrhain ei achau o Abram ei fod yn bwriadu ei efengyl yn r Iuddewon, felly yn ei brofi yn fab i m; mae Luc yn eu holrhain hyd tad cyffredin holl ddynolryw; am ei bwriadu ei hanes i'r holl fyd, drwy yr fyd mae yn dangos henafiaith yr efc nad i had Abraham yn unig y mae hi. iw y gwahaniaethau uchod, mae rhai yn *ymddangos* yn anghyson â'u gilydd wy ach-res, y rhai a ellir yn hawdd ni, debygid, ond ystyried y pethau l:—1. Eu bod oll yn gorwedd yn yr d gan Luc o adn. 23, hyd adn. 32, ac o'r f o adn. 34, hyd y diwedd: felly, yn , 33, a rhan o 34, nid oes genym ddim oni. 2. Nad yw y gair "*Mab*" ddim roeg, ond yn adn. 23, yn unig; lle y r fod Crist yn "fab i Joseph:" o hyny n gosodwyd ef i mewn gan y cyfieithmhob mân, fel y gwelir wrth ei fod llythyrenau meinion Italaidd. Felly Groeg yn rhedeg fel hyn:—Mab i Jos-Eli, o Matthat, o Lefi, o Melchi, &c.: a dŷr ymaith y gwrthddadl cyntaf; pa gallai Joseph fod yn fab Jacob, fel y Mathew, ac yn fab Eli, fel y dyc. Dywedwyd eisoes pa fodd yr seph yn fab Eli, yn nghyd â'r achos ei enw ef fel y cyfryw yn ysgrif gy- yr achau. Gwel y sylw diweddaf 23. Tybia rhai hefyd, i Eli ei fab- ef yn fab iddo, heb law ei fod yn fab fraith. 3. Ystyriwn, fod Luc yma yn achau Crist, nid o'i dad tybiedig, Josad o Mair ei wir fam. Gwedi iddo fath hanes am ei genedliad rhyfedd a -naturiol o'r blaen; nid yw yn debyg ma yn myned i olrhain ei achau ef o yr hwn nid oedd dad *iddo: ac y mae ddangosiad têg i ni, pa fodd mae yr môr wahanol* gan y ddau efengylwr o amser Dafydd hyd enedigaeth Crist. Mae Mathew, yn olrhain achau Joseph, o Salomon fab Dafydd, a'i olynwr yn y freniniaeth; a Luc yn olrhain achau Mair o Nathan, mab arall i Dafydd, 1 Cron. 3. 5. Felly, o amser Dafydd i fynu, mae y llin-ach ag oedd yn un hyd hyny, yn ymrann; a Mathew yn olrhain eu gangen yn âch Joseph, a Luc yn olrhain y gangen arall, yn âch Mair. O Dafydd i lawr, mae y ddau efengylwr yn cytuno, a chanddynt yr un enwau; ond bod Luc, fel y dywedwyd, yn myned yn mhellach na Mathew: mae ef yn myned trwy y cyn-ddyliliaid hyd Adda; a Mathew yn dechreu yn Abraham. Mae y sylw uchod hefyd yn atebiad i wrthddadl arall; sef gwahaniaeth rhif y personau gan y ddau efengylwr, o Joseph hyd Zorobabel: (a gadael y ddau hyny allan.) Nid yw Mathew yn cyfrif ond naw; a Luc yma yn cyfrif deunaw, o adn. 23—28. O Zorobabel hyd Dafydd, mae Luc yn cyfrif dau ar bugain; a Mathew, dim ond pedwar ar ddeg; gan adael tri brenin o hanner gwaed Ahab allan; Ahaziah, Joas, ac Amaziah. Yr oedd Mathew yn enwi ac yn gadael allan dân gyfarwyddyd union-gyrchol yr Ysbryd Glân, ac mae yn ddiddadl bod Luc felly hefyd. Mae'n debyg hefyd, eu bod yn cymmeryd yr enwau fel yr oeddynt ar y cofrestrau oedd ger bron pob un o honynt. 4. Rhaid sylwi, mai peth cyffredin iawn yn mhlith yr Iuddewon oedd bod dau enw ar yr un dyn, ac weithiau dri: mae hyn yn cyfrif am y gwahaniaeth sydd yn adn. 27, lle y dywedir fod Rhesa yn fab Zorobabel, pryd y mae Math. 1. 13, yn dywedyd, "Zorobabel a genedlodd Abiud." Mae yn amlwg fod Abraham yn fab Terah, neu Thara, a Therah yn fab Nachor, yn Gen. 11. 24, 26: fod Saruch neu Serug, yn fab Reu neu Ragau, yn Gen. 11. 20: fod Reu yn fab Peleg, (Phalec yma, adn. 35.) a Pheleg yn fab Heber, a Heber yn fab Sala, yn Gen. 11. 18. 1 Cron. 1. 25. Ond yn Gen. 11. 12, ni a ddarllenwn mai mab Arphaxad oedd Sala; lle y dywedir yma, (adn 35, 36,) ei fod yn fab Cainan, a Chainan yn fab Arphaxad. Mae yr anhawsdra hyn wedi dyrysu llawer o ddynion dysgedig, ac mae yn ammheus (medd *Pool*,) a ddarfu i neb foddloni ei hun ynddo erioed eto. Nid yw yn debygol fod Luc yn diwygio gwaith Moses; y cyfrif goreu a ellir ei roddi am y dyryswch, efallai, yw, bod cyfieithiad y Deg a thriugain yn Gen. 11. 12, yn hollawl yr un peth â Luc yma: ac mae yn sicr fod Luc yn canlyn y cyfieithiad hwnw, yn gyffredin, yn ei ddyfyniadau o'r Hen Destament. Y peth goreu am dâni yw, nad yw y pwnc o bwys mawr; gan mai amcan yr Efengylwr yw olrhain achau Crist hyd Adda, y rhai sydd yr un mór eglur, pa un bynag a ystyriom ni Sala yn fab union-gyrchol Arphaxad, ai ynte yn ŵyr iddo, o Cainan. Mae y rhan arall o'r achau, yn adn. 36, 37, 38; yn berffaith gyson â Gen. 5. 6, &c. a 6. 10: felly debygid nad oes dim anhawsdra i gysoni y ddau efengylwr, ond i ni ystyried bod un yn rhoddi achau Joseph, a'r llall yn rhoddi achau Mair. Gwrthddadleua rhai yn erbyn Luc, am fod achau Mair yn cael eu holrhain ganddo ef o Nathan fab Dafydd, (adn. 31.) ac *nid* o Solomon; gan feddwl mai o Solomon yr oedd y Messiah i ddyfod. Yr oedd Solomon yn gysgod nodedig o Grist, a sonir am

dano fel y cyfryw, 2 Sam. 7. 12—16. Salm 72. a 89. 19—37: ond ni ddywedir yn un mân wrth Dafydd, "Yn Solomon y gelwir i ti had," fel y dywedwyd wrth Abraham am Isaac, Gen. 21. 12. Y cwbl a ddywedwyd oedd, y byddai Crist o had Dafydd; ac yr oedd felly o Nathan yn gystal a phe buasai o Solomon. Enwir Solomon yn achau Joseph gan Math. 1. 6; a chrybwyllwyd o'r blaen mai yn y ddau frawd hyn, Solomon a Nathan yr ymranodd yr achau yn ddwy gangen: Joseph o un, a Mair o'r llall. Aeth y sylw uchod yn bur faith, er nad yw ond talfyriad, gan mwyaf o waith *Pool*. Gan nad oes ond sylw bŷr a chyffredin iawn ar yr achau yn Mathew; a chan nas dygwyddodd i'r Cyfieithydd weled braidd ddim ar y rhanau hyn o'r Ysgrythyr yn yr iaith Gymraeg; tybia y gall hyn fod o ryw foddlonrwydd a gwasanaeth i'w gyd-wladwyr un-iaith. Dymmunasai yn fawr ei fod yn well, yn fanylach, ac yn oleuach: ond fel cyfieithydd, efe a wnaeth ei oreu.

PEN. IV.

Temtiad ac ympryd Crist, &c.

*A'R [a]Iesu yn [b]llawn o'r Yspryd Glân, † a ddychwelodd oddi wrth yr Iorddonen, [c]‡ ac a arweiniwyd gan yr yspryd [d]i'r anialwch,

[a] Mat. 4. 1. [b] adn. 14, 18. pen. 3. 22. Es. 11. 2—4. a 61. 1. Mat. 3. 16. Ioan 1. 32. a 3. 34. Act. 1. 2. a 10. 38. [c] pen. 2. 27. 1 Bren. 18. 12. Ezec. 3. 14. Marc 1. 12. Act. 8. 39. [d] 1 Bren. 19. 4. Marc 1. 13.

* Wrth yr Ysbryd Glân yma mae i ni ddeall, doniau yr Ysbryd Glân; yn ol y brophwydoliaeth am dano, Is. 11. 1, 2. Mae doniau yr Ysbryd Glân yn aml yn yr Ysgrythyrau yn cael eu galw, yr Ysbryd. Act. 2. 4; a 8. 18; a 10. 44. Dywedir yn yr Ysgrythyr fod eraill, heblaw Crist, yn llawn o'r Ysbryd Glân; megys Zacharïas, Luc 1. 67; Ioan Fedyddiwr, Luc 1. 15; Elisabeth, Luc 1. 41; y saith hyny yn Act. 6. 3, 5; ac amryw eraill. Ni chawsant hwy oll ond eu mesur; ond nid wrth fesur y rhoddes Duw iddo ef yr Ysbryd. Ioan 3. 34. † Yn yr Iorddonen y bedyddiesid ef gan Ioan. Math. 3. 13. ‡ Gwel ar Math. 4. 1.

2 Yn cael [e]ei demtio gan ddiafol [f]ddeugain niwrnod. [g]* Ac ni fwyttâodd efe ddim o fewn y dyddiau hynny: ac wedi eu diweddu hwynt, [h]ar ol hynny y daeth arno chwant bwyd.

[e] Gen. 3. 15. 1 Sam. 17. 16. Heb. 2. 18. [f] Ex. 24. 18. a 34. 28. Deut. 9. 9, 18, 25. 1 Bren. 19. 8. Mat. 4. 2. [g] Est. 4. 16. Jona 3. 7. [h] Mat. 21. 18. Ioan 4. 6. Heb. 4. 15.

* Nid ymatal oddi wrth ryw fath o fwydydd, neu am ryw ran o bob dydd, a wnaeth efe, fel y bydd llawer yn ymprydio; ond ymatal yn hollawl yr holl ddyddiau hyny: "ni fwytâodd efe *ddim.*" Felly Moses, rhoddwr y ddeddf, Exod. 34. 28; Elïas, adferwr y ddeddf, 1 Bren. 19. 8; a Christ, diwedd y ddeddf. Gwel ar Math. 4. 2.

3 A dywedodd diafol wrtho, [i]Os mab Duw ydwyt ti, dywed wrth y garreg hon fel y gwneler hi yn fara.

[i] pen. 3. 22. Mat. 4. 3.

4 A'r Iesu a attebodd iddo, gan ddywedyd, [k]* Ysgrifenedig yw, [l]Nad ar fara yn unig y bydd dyn fyw, ond ar bob gair Duw.

[k] adn. 8. 10. Es. 8. 20. Ioan 10. 34, 35. Eph. [illegible] [l] pen. 22. 35. Ex. 23. 25. Deut. 8. 3. Jer. 49. 11. Mat. [illegible] a 6. 25, 26, 31.

Gwel ar Math. 4. 3, 4. * Mae yn werth sylwi fel y mae Crist yn hôni awdurdod yr Ysgrythyrau yma: er ei fod yn llawn o'r Ysbryd Glân, eto mae yn gwneyd yr Ysgrythyr yn rheol ei ymddygiad.

5 A diafol, [m]wedi ei gymmeryd ef i fynu i fynydd uchel, * a ddangosodd iddo holl deyrnasoedd y ddaear [n]† mewn munud awr.

[m] Mat. 4. 8, 9. 1 Cor. 7. 31. Eph. 2. 2. a 6. 12. 1 [illegible] 2. 15, 16. [n] Job 20. 5. Salm 73. 19. 1 Cor. [illegible] 2 Cor. 4. 17.

6 A diafol a ddywedodd wrtho, [o]I ti y rhoddaf yr awdurdod hwn oll, [p]a'i gogoniant hwynt: ‡ canys i mi y rhoddwyd; [q]ac i bwy bynnag y mynwyf y rhoddaf finnau hi.

[o] Ioan 8. 44. 2 Cron. 11. 14. Dat. 12. 9 [illegible] [p] Est. 5. 11. Es. 5. 14. a 23. 9. 1 Pedr 1. 24. [q] Ioan [illegible] a 14. 30. Dat. 13. 7.

7 ‖ Os tydi gan hynny a addoli o'm blaen, eiddot ti fyddant oll.

8 § A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho, [r]Dos ymaith, Satan, yn fy ol i; [s]canys ysgrifenedig yw, Addoli yr Arglwydd dy Dduw, ac ef [t]yn unig a wasanaethi.

[r] Mat. 4. 10. a 16. 23. Iago 4. 7. 1 Pedr 5. 9. [s] [illegible] 4. Deut. 6. 13. a 10. 20. Mat. 4. 10. Dat. 19. 10. [illegible] [t] 1 Sam. 7. 3. 2 Bren. 19. 15. Salm 83. 18. Es. 2. 11.

* Gwedi methu yn ei demtasiwn o "chwant y cnawd," mae diafol yn ymgais eto beth [illegible] all wneyd â hudoliaeth o "chwant y llygaid," ond mae hon yn methu hefyd: yr oedd gan Iesu lygad yn ei ben, ond nid oedd chwant yn ei galon ef. † Sylwyd ar Math. 4. 9, [illegible] lledrith, efallai, oedd yr holl weledigaeth hon; ac mae y geiriau hyn "mewn mynyd awr," y rhai nid ydynt gan Mathew, yn profi hyny, mai lledrith a gwag-hudoliaeth oedd y cwbl. ‡ Nid yw y rhan olaf o'r adnod hon yn chwaith gan Mathew: beth a allwn ddysgwyl ond celwydd gan dad y celwydd? Nid i ddiafol, ond i ddyn, y rhoddwyd arglwyddiaeth y byd hwn; nis gallasai efe ddrygu Job heb ganiatâd, na chymmaint a myned i mewn i'r moch; llai o lawer arglwyddiaethu ar y byd, a'i roddi i'r neb y myno efe. ‖ "A'm haddoli i," medd Mathew, yr hyn sydd yn egluro addoli o'm blaen, yn y fàn hon. § Gwel ar Math. 4. 10. Yr ail demtasiwn hon sydd yn olaf gan Mathew; a'r olaf yma sydd yn ail [illegible]. Tybir mai trefn Mathew sydd yn ei lle: [illegible] herwydd y gair "Yna," yn adn. 5, a'r [illegible] "Trachefn," yn adn. 8: ac hefyd "Yna y gadawodd y diafol ef," adn. 11, ar ddiwedd y demtasiwn ar ben y pinacl.

9 * Ac efe [u]a'i dug ef i Jerusalem, ac a'i gosododd [x]ar binacl y deml, ac a ddywedodd wrtho, [y]Os mab Duw ydwyt, bwrw dy hun i lawr oddi yma.

[u] Joh. 2. 6. Mat. 4. 5. [x] 2 Cron. 3. 4. [y] [illegible] Mat. 4. 6. a 8. 29. Rhuf. 1. 4.

10 Canys [z]ysgrifenedig yw, [a]Y rchymyn efe i'w angelion o'th achos a'r dy gadw di:

sala. 3, 8. 2 Cor. 11. 14. [a] Salm 91. 11, 12. Heb. 1. 14.

11 Ac y cyfodant di yn *eu* dwylaw, g i ti un amser daro dy droed wrth eg.

12 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho, Dywedwyd, [b]Na ntia yr Arglwydd dy Dduw.

Deut. 6. 16. Salm 95. 9. a 106. 14. Mal. 3. 15. Mat. 1 Cor. 10. 9. Heb. 3. 8, 9.

Gwel ar Math. 4. 5, 6, 7. Y ddinas sanctaidd gan Mathew, yw Jerusalem gan Luc. di metha yn hudoliaethau "chwant y nawd, a chwant y llygad," mae diafol yn ymosod ar Iesu yma â hudoliaeth "balchder y byd;" yn ei osod yn ddigon uchel ar ben y deml, gan obeithio y bwriai ei hun i lawr: methodd yn hyn hefyd. Amcan y diafol amser wrth godi dynion, yw eu taflu i r; ond amcan Duw wrth ddarostwng ei ef, yw eu cyfodi, a'u derchafu mewn r cyfaddas. Nid oes braidd yr un brofedigaeth yn cyfarfod â dynion, nad yw o natur y naill neu y llall o demtasiynau Crist: un ymddiried i Dduw, chwant am bethau bedig, neu falchder a gwag-ogoniant. aid y gelyn mor ddyfal yn temtio Crist, yn fod yn sicr nad yw efe ddim yn llai yn ein temtio ninnau.

13 * Ac [c]wedi i ddiafol orphen yr l demtasiwn, † efe a ymadawodd ef dros amser.

Mat. 4. 11. Ioan 14. 30. Heb. 4. 15. Iago 4. 7.

Wrth y geiriau "yr holl demtasiwn," tybmi i'r diafol ddefnyddio ychwaneg o demtsiynau nag a enwir yma. † Hyd amser dyoddefaint Iesu, medd rhai; ond mae yn rhyfedd os bu y diafol yn llonydd hyd hyny: yn sicr na bu trwy ei offerynau, beth bynag am demtasiynau digyfrwng.

14 ¶ A'r Iesu [d]a ddychwelodd y * nerth yr yspryd † i Galilea: sôn a aeth am dano ef trwy yr holl oddi amgylch.

Mat. 4. 12. Marc 1. 14. Ioan 4. 43. Act. 10. 37, 38. 4. 23—25. Marc 1. 28.

‡ Ac [f]yr oedd efe yn athrawiaethu eu synagogau hwynt, [g]‖ ac yn cael rhydedd gan bawb.

[f] adn. 16. pen. 13. 10. Mat. 4. 23. a 9. 35. a 13. 54. 1. 39. [g] Es. 55. 5. Mat. 9. 8. Marc 1. 27, 45.

Ynfytach nag ynfydrwydd yw tybied mai ehedodd Iesu trwy yr awyr i Galilea, a ddylid wrth "ddychwelyd trwy nerth yr Yspryd" yma. Nerth yr Ysbryd oedd weithrediad cryf yr Ysbryd ar ei feddwl ef, ei dueddu i fyned i Galilea; neu y gwyrthiau nerthol a wnaeth efe, efallai ar ei ffordd yno; neu ynte y nerth oedd yn myned gyda geiriau ef at galonau a chydwybodau ei wrandawwyr yn mhob màn: neu, efallai, pob un o'r tri pheth. † Dywed Math. 4. 12. a Marc 1. 14, mai clywed ddarfod carcharu Ioan a barodd i Iesu fyned i Galilea; ond tybir mai am ail fynediad i Galilea y soniant hwy yno, eu bod yn crybwyll y peth yn union ar ol ei demtiad ef, yr un modd a Luc yma. Tybir hefyd mai ei fynediad i Galilea y cenedloedd a sonir ganddynt hwy, lle yr oedd Phylip brawd Herod yn detrach, ac nid y rhan o Galilea lle yr oedd Herod ei hun yn llywodraethu; buasai myned i lywodraeth Herod, yn union ar garchariad Ioan, yn beryglus; ac megys rhedeg i safn profedigaeth, yr hyn ni wnaeth Iesu erioed, hyd oni ddaeth ei awr ef. ‡ Yr oedd y gair am Iesu ei fod yn brophwyd, am hyny yr oedd rhyddid iddo i athrawiaethu yn y synagogau yn mhob màn. ‖ Yn cael gogoniant gan bawb yw ystyr y geiriau Groeg, ac felly mae y cyfieithiad Saesoneg; ond gan nad oedd yno nemawr (chwaithach "pawb") yn credu ynddo fel Duw, i'w ogoneddu felly, gwell yw y gair anrhydedd. Pregethwr yn cael gogoniant, sydd ymadrodd dieithr i ni.

16 ¶ * Ac efe a ddaeth [h]i Nazareth, lle y magesid ef: ac [i]yn ol ei arfer, efe a aeth i'r synagog ar y sabbath, [k]† ac a gyfododd i fynu i ddarllen.

[h] pen. 1. 26, 27. a 2. 39, 51. Mat. 2. 23. a 13. 54. Marc 6. 1. [i] adn. 15. pen. 2. 42. Act. 17. 2. [k] Act. 13. 14—16.

* Gwedi hir ymdaith, a phregethu mewn llawer o fânau, daeth o'r diwedd i Nazareth, ei ddinas ei hun, y fân lle ei magwyd ef. † Nid oes genym ddim hanes bod Iesu yn "darllen" yn yr un synagog arall, ond yma yn Nazareth: yr achos mae'n debyg oedd, nad oedd efe ddim yn aelod o un synagog arall ond hon. Dywed y dysgedigion Iuddewig nad oedd dim rhyddid i neb i ddarllen mewn synagog, ond rhywun ag oedd yn aelod o'r synagog *hòno*. O herwydd ei fawr enwogrwydd yr oedd yn cael athrawiaethu yn mhob synagog.

17 * A rhodded atto [l]lyfr y prophwyd Esaias: † Ac wedi iddo agoryd y llyfr, ‡ efe a gafodd [m]y lle yr oedd yn ysgrifenedig,

[l] pen. 20. 42. Act. 7. 42. a 13. 15, 27. [m] Es. 61. 1—3.

18 [n]‖ Yspryd yr Arglwydd *sydd* arnaf fi, o herwydd iddo [o]fy enneinio i; [p]i bregethu i'r tlodion yr anfonodd fi, i [q]iachâu y drylliedig o galon, [r]i bregethu gollyngdod i'r caethion, [s]a chaffaeliad golwg i'r deillion, i ollwng y rhai [t]ysig mewn rhydd-deb;

[n] Salm 45. 7. Es. 11. 2—5. a 42. 1—4. a 50. 4. a 59. 21. [o] Salm 2. 2, 6. Dan. 9. 24. Ioan 1. 41. Act. 4. 27. a 10. 38. [p] pen. 6. 20. a 7. 22. Es. 29. 19. Zeph. 3. 12. Zec. 11. 11. Mat. 5. 3. a 11. 5. Iago 2. 5. [q] 2 Cron. 34. 27. Salm 34. 18. a 51. 17. a 147. 3. Es. 57. 15. a 66. 2. Esec. 9. 4. [r] Salm 102. 20. a 107. 10—16. a 146. 7. Es. 42. 7. a 54. 13. a 49. 9, 24, 25. a 52. 2, 3. Zec. 9. 11, 12. Col. 1. 13. [s] Salm 146. 8. Es. 29. 18, 19. a 32. 3. a 35. 5. a 42. 16—18. a 60. 1, 2. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. a 9. 27—30. a 11. 5. Ioan 9. 39—41. a 12. 46. Act. 26. 18. Eph. 5. 8—14. 1 Thes. 5. 5, 6. 1 Pedr 2. 9. 1 Ioan 2. 8—10. [t] Gen. 3. 15. Es. 42. 3. Mat. 12. 20.

19 § I [u]bregethu blwyddyn gymmeradwy yr Arglwydd.

[u] pen. 19. 42. Lef. 25. 8—13, 50—54. Num. 36. 4. Es. 61. 2. a 63. 4. 2 Cor. 6. 1.

Rholiau o grwyn teg ysgrifenedig wedi eu rholiaw am ddau bren, un wrth bob pen i'r croen, oedd llyfrau yr Iuddewon, fel y gwelir llyfrau yr Hen Destament eto ganddynt yn eu synagogau; ac nid llyfrau wedi eu plygu ar ddull ein llyfrau ni. * Gorchwyl gwein-

idog y Synagog oedd dwyn y llyfr a fyddai i'w ddarllen, a'i osod o flaen yr hwn oedd i'w ddarllen. Yr oedd pob un o lyfrau y gyfraith, ac o'r prophwydi mwyaf, yn un rhol o groen (memrwn) ar ei ben ei hun; a llyfr y prophwyd Isaiah a roddwyd at Iesu, i'w ddarllen y diwrnod hwnw: yr oedd rhan o'r gyfraith wedi ei darllen o'r blaen. † Agoryd y llyfr oedd dadrolio y croen hyd at y ddau ben, fel y sylwyd uchod. ‡ Nis gwyddis pa un ai Iesu ei hun a ddewisodd ddarllen y rhan hon, Is. 61. 1—3; ai ynte y rhan hon oedd i gael ei darllen mewn trefn y diwrnod hwnw. ‖ Dywedir nad yw y geiriau fel y maent yma, yr un fath yn hollawl â'r Hebraeg, nac â'r Deg a thringain chwaith: ond nid oes gwahaniaeth o bwys rhyngddynt a'r naill na'r llall o honynt. Mae amryw bethau yn yr adnodau yn Isaiah nad ynt yma; amryw bethau wedi eu geirio yn wahanol yn y ddau le; a "chaffaeliad golwg i'r deillion" wedi ei chwanegu yma: cyfeiriad meddant at garcharorion wedi eu llyffetheirio a thynu eu llygaid. Nid oes neb ond yr Arglwydd Iesu a fedr wared y fath drueiniaid (yn ysbrydol) ac adferu eu golwg iddynt. § Jubilee fawr yr efengyl yw y flwyddyn gymmeradwy hon: blwyddyn i bara hyd ddiwedd y byd, hyd oni ryddhäer holl brynedigion Iesu. cymhara Lefit. 25. 9, 10. a Salm 89. 15.

20 * Ac wedi iddo gau y llyfr, [x] † a'i roddi i'r gweinidog, [y] ‡ efe a eisteddodd. [z] ‖ A llygaid pawb oll yn y synagog oedd yn craffu arno.

x adn. 17. Mat. 20. 26—28. y pen. 5. 3. Mat. 5. 1, 2. a 13. 1, 2. Ioan 8. 2. Act. 13. 14—16. a 16. 13. z pen. 19. 48. Act. 3. 12.

21 Ac efe a ddechreuodd ddywedyd wrthynt, [a] § Heddyw y cyflawnwyd yr ysgrythyr hon yn eich clustiau chwi.

a pen. 10. 23, 24. Mat. 13. 14. Ioan 4. 25, 26. a 5. 39. Act. 2. 16—18, 29—33. a 3. 18.

* Cauad y llyfr oedd ei rolio i fynu ar y ddau rolbren a enwyd, † ac yna ei roddi at weinidog y synagog, gwaith yr hwn oedd ei ddwyn ymaith a'i roddi i'w gadw yn ei le priodol. ‡ Arfer y dysgawdwyr Iuddewig oedd sefyll i fynu i ddarllen, ac eistedd pan fyddent yn athrawiaethu: gwnaeth Iesu yr un modd, yn ol defod ei wlad. ‖ Gwyddai yr Iuddewon mai prophwydoliaeth am y Messiah oedd y geiriau a ddarllenasai Iesu, ac yr oeddynt yn disgwyl yn awyddus am glywed pa fath agoriad a roddai efe ar eiriau mòr nodedig. Yr oeddynt wedi clywed hefyd erbyn hyn, am y pethau a wnaethai Crist yn Capernaum (adn. 23,) pethau tebyg i'r hyn a ddarllenasai yn Isaiah; felly wrth gymharu ei weithredoedd ef â'i destyn, efallai eu bod braidd yn dechreu meddwl mai efe ei hun oedd y Messiah. § Yr oedd hyn cystal a dywedyd yn bendant, mai efe ei hun oedd y person y prophwydasai Isaiah am dano yn y geiriau uchod. Nid oes yma ond rhan, neu ragymadrodd, o'r hyn a ddywedodd Iesu ar yr achlysur hwn: "efe a *ddechreuodd* ddywedyd." Mae yn ddiammau iddo lefaru yn helaeth ar y geiriau, fel yr oeddynt yn cynnwys trugaredd a gwaredigaeth ysbrydol i bechaduriaid caethion a deillion, gan wasgu yn ddifrifol ar ei wrandawwyr i daer-geisio y bendithion gwerthfawr hyn.

22 * Ac yr oedd pawb yn
tystiolaeth iddo, ac yr oeddynt
feddu am y [b] † geiriau grasusol a
allan o'i enau ef. A hwy a d
asant, [c] ‡ Onid hwn yw mab Jo

b pen. 2. 47. a 21. 15. Salm 45. 2, 4. Diar.
21. a 25. 11. Preg. 12. 10, 11. Can. 5. 16. Es. 50.
54. Marc 6. 2. Ioan 7. 46. Act. 6. 10. Tit. 2. 8.
55, 56. Marc 6. 3. Ioan 6. 42.

* Tystiolaeth i ba beth? Nid mai
y Messiah a Mab y Duw byw; dim
mol ei bregeth ef yn agor y brophwy
yr oeddent yn rhyfeddu wrth ddoeth
adrodd un mòr isel a diddysg ag y g
yn Nazareth ei fod ef; ond nid ne
credu ynddo. Cair llawer eto a r
ac a ganmolant bregethau, a doniau
wyr, ond ni dderbyniant eu geiri
chredant i fywyd. † Y geiriau o ras,
yrenol yn ol y Groeg: yr oeddynt
grasol o ran eu cynnwysiad, ac hef
hyawdledd a graslonrwydd eu tra
"ni lefarodd dyn erioed fel y dyn hw
tystiolaeth calon y bobl. ‡ Yn hyn
yr holl ryfeddod yn dybenu wedi
"Onid hwn yw mab Joseph!" P
gallwn ddysgwyl na chredu mai hw
Messiah? Och ragfarn ac anghredi

23 * Ac efe a ddywedodd w
Yn hollawl y dywedwch y
hon wrthyf, [d] Y meddyg, iach
hun: [e] † y pethau a glywsom
gwneuthur yn Capernaum,
yma hefyd yn [g] dy wlad dy hu

d pen. 6. 42. Rhuf. 2. 21, 22. e Mat. 4.
23. Ioan 4. 48. f Ioan 2. 3, 4. a 4. 28. a 7.
11. 34, 35. 2 Cor. 5. 16. g Mat. 13. 54. Marc

24 Ac efe a ddywedodd,
meddaf i chwi, [h] ‖ Nad yw un
wyd yn gymmeradwy yn ei wlad

h Mat. 13. 57. Marc 6. 4, 5. Ioan 4. 41. Act.

* Er bod llygaid pawb yn y sy
craffu arno ef, ac arwyddion o
chymmeradwyaeth yn ddiammau y
yn ngwynebau llawer; eto gwyddai
am y rhwystr, y rhagfarn, a'r anghre
oedd yn nghalonau llawer o honyn
allai hefyd iddo glywed y geiriau,
hwn yw mab Joseph." † Mae hyn y
i Grist fod yn pregethu ac yn gwneyd
iau yn Capernaum a mànau eraill
ddyfod i Nazareth. Efallai mai y
Cana Galilea oedd y gyntaf a wna
ei demtiad, Ioan 2. 1—11; wedi h
wedir iddo fyned i Capernaum, lle
odd nemawr o ddyddiau, Ioan 2. 1
pe dywedasent, Prin yr ydym ni y
ti allu gwneyd gwyrthiau erioed yn
ac oni wnai wyrthiau yn ein gol
chredwn i ti. Hefyd, os gwnaethost
iau mewn mànau eraill, pa ham na w
ti a ddylit yn sicr iachâu y cleifion
dy gymmydogaeth dy hun o flaen n
aill, mwy pellenig ac estronaidd. F
oedd y rhai digred yma yn traws-
erbyn Iesu, ac fel pe buasent yn ei
i wneyd gwyrthiau er boddloni ei
hwynt. ‖ Sylwyd ar hyna eisoes,
13. 57. Dyn isel-radd a thlawd ia
Iesu mewn cymhariaeth i lawer yn N

ddent yn ei ddirmygu. Bu
lawer pregethwr da lawer
eddwl ei fod yn iselach na
wrandawwyr, ond yn unig
r areithfa.

newn gwirionedd meddaf
er o wragedd gweddwon
l yn nyddiau Elïas, [j] pan
, † dair blynedd a chwe
newyn mawr trwy yr

. 55. 6. Mat. 20. 16. Marc 7. 26—30.
1. 9, 11. j 1 Bren. 17. 1. a 18. 2.

at yr un o honynt yr
as, [k] ond i ‡ Sarepta yn
g weddw.

o. Obad. 20.

r o wahan-gleifion oedd
amser [l] Eliseus y pro-
lanhâwyd yr un o hon-
Naaman y Syriad.

-21. m Mat. 12. 4. Ioan 17. 12.
2. a 22. 13. a 36. 23. Dan. 4. 36.

ma yn hôni fod ganddo ef
ei ddoniau, a gwneyd ei
welai efe yn dda; yn y lle,
welai yn dda: ac nad oedd
r felly, yn gwneyd dim ond
ai Duw trwy yr hen bro-
ef: ac yn dangos hyny yn
iad a enwa. 1 Bren. 17. 9;
† Nid yw yr Hen Desta-
fynu yr amser; (1 Bren. 17.
ae yn debyg fod hanes gan yr
yny ydoedd. Felly hefyd y
17. Mae rhai yn sylwi fod
ig yn yr amser hwnw, fel yr
âg amser gweinidogaeth Crist
is yn cauad y nefoedd am
chwe mis, fel na byddai
law; a Christ yn agoryd y
am yr un yspaid, a'i athraw-
u fel gwlaw, a'i ymadrodd
lith. Deut. 32. 2. ‡ Un o
nedloedd oedd Sarepta, oddi
Israel; ac mae yn debyg
lloedd oedd y wraig weddw
d y cyntaf o'r prophwydi a
w erioed i blith y cenedloedd;
redd nid yr olaf. ‖ Cenedl-
aaman hwn hefyd, ac un o
Israel â'u Duw. Nid yw y
yn Israel" (adn. 25, 27,) yn
raig weddw o Sarepta yn Is-
y Syriad chwaith: nid oedd
hwy yn Israel nac o Israel.
adnodau hyn dri pheth:
ydd a phen-arglwyddiaeth
ae efe yn trugarâu wrth y
. Mai bai dynion eu hunain
iant ei ddoniau a'i fendithion
iai yr Israeliaid Elïas; nid
ahan-gleifion am lanâd gan
redai trigolion Nazareth yma
elwn "nad yw Duw dder-
ond yn mhob cenedl, y neb
ef, ac yn gweithredu cyfiawn-
radwy ganddo ef." Act. 10.

28 A'r rhai oll yn y synagog, wrth glywed y pethau hyn, [o] a * lanwyd o ddigofaint;

o Ioan. 6. 11. a 11. 53, 54. 2 Cron. 16. 10. a 24. 20, 21. Jer. 37. 15, 16. a 38. 6. Act. 5. 33. a 7. 54. a 22. 21—23. 1 Thes. 2. 15, 16.

29 Ac a godasant i fynu, [p] † ac a'i bwriasant ef allan o'r ddinas, ac a'i dygasant ef hyd ar ael y bryn yr hwn yr oedd eu dinas wedi ei hadeiladu arno, [q] ‡ ar fedr ei fwrw ef bendramwnwgl i lawr.

p Ioan 8. 37, 40, 59. a 15. 24, 20. Act. 7. 57, 58. a 16. 22, 24. a 21. 23—32 q 2 Cron. 25. 12.

30 ‖ Ond efe, [r] gan fyned trwy eu canol hwynt, a aeth ymaith;

r Ioan 8. 59. a 10. 39. a 12. 6, 7. Act 12. 16.

* O Nazareth annedwydd! Nis medrai y trigolion ddyoddef athrawiaeth iachus. Nis medrent ddyoddef clywed eu bod hwy yn annheilwng o wyrthiau Crist; eu bod cyn waethed â'u henafiaid yn amser Elïas ac Eliseus; bod y cenedloedd yn rhagori arnynt hwy: nis medrent ddyoddef athrawiaeth pen-arglwyddiaethol ras; ac yn enwedig nis medrent ddyoddef clywed, y gwrthodai Duw hwy am eu hanghrediniaeth, ac y caffai y cenedloedd fwynâu bendithion teyrnas y Messiah. Y pethau uchod oedd yn ymadrodd Iesu, ac am y pethau uchod y llanwyd hwythau o ddigofaint. Mae rhai o'r pethau uchod yn annerchwaethus iawn eto gan lawer o ddynion yn ein gwlad ni. † Yn gyffelyb i hyn y gwnaethant â Paul wedi hyn am iddo sôn am fyned at y cenedloedd. Act. 22. 21, 22. Yr oedd y ddau amgylchiad hyn yn gyflawniad o hen brophwydoliaeth; cymhara Deut. 32. 21, â Rhuf. 10. 19. ‡ Pan ystyriom pwy oedd y Person, Mab Duw; beth a fwriadent wneyd iddo, ei dorfynyglu; a bod yr holl derfysg hyn ar y dydd sabbath, yn tori allan yn y synagog, ac ar amser addoliad dwyfol, mae yn rhaid bod y dynion mewn nwydau cynddeiriog i'r eithaf. ‖ Aeth allan yn wyrthiol, trwy wedd-newidio ei hun, gwneyd ei hun yn anweledig, dallu eu llygaid hwy, neu trwy rym gwyrthiol a goruwch-naturiol. Gallasai efe wneyd yr un a fynai o'r pethau uchod.

31 * Ac [s] a ddaeth i waered i Capernaum, dinas yn Galilea: [t] † ac yr oedd yn eu dysgu hwynt ar y dyddiau sabbath.

s Mat. 4. 13. Marc 1. 21. t Mat. 10. 23. Act. 13 50—52. a 14. 1, 2, 6, 7, 19—21. a 17. 1—3, 10, 11, 16, 17. a 18. 4. a 20. 1, 2, 23, 24.

32 ‡ A [u] bu aruthr ganddynt wrth ei athrawiaeth ef: canys ei ymadrodd ef oedd gyd âg awdurdod.

u adn. 36. Jer. 23. 28, 29. Mat. 7. 28, 29. Marc 1. 22. Ioan 6. 63. 1 Cor. 2. 4, 5. a 14. 24, 25. 2 Cor. 4. 2. a 10. 4, 5. 1 Thes. 1. 5. Tit. 2. 15. Heb. 4. 12, 13.

* Yr oedd Capernaum yn y Galilea arall, dan raglawiaeth Phylip brawd Herod. † Soniwyd o'r blaen fod rhyddid i'r Iesu ddysgu yn y synagogau yn mhob màn, a'i hoffwaith, a'i arferiad cyson yntau oedd gwneyd felly. Pwy bynag fyddo yn rhy fawr, neu yn rhy ddiog i bregethu, nid oedd Iesu, Bugail mawr ac Esgob ein heneidiau ni felly. ‡ Un peth

yw aruthraw, peth arall yw credu: nid oes yma eto ddim sôn am gredu.

33 ¶ * Ac [x] yn y synagog yr oedd dyn â chanddo yspryd cythraul aflan; ac efe a waeddodd â llef uchel,

x Marc 1. 23.

34 Gan ddywedyd, Och, [y] beth sydd i ni a wnelom â thi, Iesu o Nazareth? [z] a ddaethost ti i'n difetha ni? † Myfi a'th adwaen pwy ydwyt; [a] Sanct Duw.

y adn. 41. pen. 8. 28. Mat. 8. 29. Marc 1. 24, 34. a 5. 7. z Gen. 3. 15. Heb. 2. 14, 15. 1 Ioan 3. 8. Dat. 20. 2. a pen. 1. 35. Salm 16. 10. Dan. 9. 24. Act. 2. 27. a 4. 27. Dat. 3. 7.

35 ‡ A'r [b] Iesu a'i ceryddodd ef, gan ddywedyd, Distawa, a dos allan o hono. A'r cythraul, wedi [c] ei daflu ef i'r canol, a aeth allan o hono, ‖ heb wneuthur dim niwed iddo.

b adn. 39, 41. Salm 50. 16. Zec. 3. 2. Mat. 8. 26. a 17. 18. Marc 3. 11, 12. Act. 16. 17, 18. c pen. 9. 39, 42. a 11. 22. Marc 1. 26. a 9. 26. Dat. 12. 12.

36 A [d] daeth braw arnynt oll: a chyd-ymddiddanasant â'u gilydd, gan ddywedyd, [e] Pa ymadrodd *yw* hwn? gan ei fod ef trwy awdurdod a nerth yn gorchymyn yr ysprydion aflan, a hwythau yn myned allan.

d Mat. 9. 33. a 12. 22, 23. Marc 1. 27. a 7. 37. e adn. 32. pen. 10. 17—20. Marc 16. 17—20. Act. 19. 12—16.

37 A [f] sôn am dano a aeth allan i bob man o'r wlad oddi amgylch.

f adn. 14. Es. 52. 13. Mat. 4. 23—25. a 9. 26. Marc 1. 28, 45. a 6. 14.

* Cawson yr hanes hyn o'r blaen, yn Marc 1. 23—28: gwel y sylwadau yno. * Peth rhyfedd fod Luc, ac yntau yn physygwr (Colos. 4. 14,) yn dywedyd "ysbryd cythraul aflan," os nad oedd dim ond lloerigrwydd ar y dyn hwn, fel y taera rhai. † Yr oedd y diafol yn gorfod cyffesu fel hyn, gan y dychryn oedd arno; neu, ynte, yr oedd yn ei wneyd yn fwriadol, i wneuthur cymmeriad Crist yn fwy drwg-dybus gan yr Iuddewon: ac efallai mai oddi ar hyn yr oedd y phariseaid yn cymmeryd achlysur i waradwyddo y Cyfryngwr, a dywedyd mai trwy Beelzebub penaeth y cythreuliaid yr oedd efe yn bwrw allan gythreuliaid. ‡ Mae yn sicr nad oedd gan Iesu ddim diolch iddo am ei gyffes, ac nad oedd arno ef ddim eisiau tystiolaeth tad y celwydd, hyd yn nod i'r gwirionedd. ‖ Dywed Marc 1. 26, i'r "ysbryd aflan ei rwygo ef," neu ei ddirdynu yn ofnadwy; "ei daflu i'r canol," medd Luc yma. Mae yn debyg iddo wneyd pob un o'r ddau; ei ddirdynu yn gyntaf, ac wedi hyny ei daflu yn ffyrnig i'r canol, pan welodd nas gallai gadw meddiant o hono yn hwy: a diammau mai llaw ddirgelaidd Iesu, a'i hattaliodd heb wneuthur dim niwed iddo.

38 ¶ [g] A phan gyfododd *yr Iesu* o'r synagog, efe a aeth i mewn i dŷ Simon. * Ac yr oedd chwegr Simon yn † glaf o gryd blin: [h] a hwy a attolygasant arno drosti hi.

g Mat. 8. 14, 15. Marc 1. 29—31. 1 Cor. 9. 5. 7. 3, 4. Mat. 15. 23. Ioan 11. 3, 22. Iago 5. 14, 15.

39 Ac efe a safodd uwch *ei*
hi, [i] ac a ‡ geryddodd y cryd; a'
a'i gadawodd hi: ac yn y fa
gyfododd, [k] ac a wasanaethodd
hwy.

i adn. 35. pen. 8. 24. k pen. 8. 2, 3. Sal
2 Cor. 5. 14, 15.

Cawsom yr hanes hwn o'r blaen, y
8. 14, 15; a Marc 1. 29—31. Gwel
adau yno. * Mae hyn yn amlwg yn er
rawiaeth ddrygionus y pabyddion,
hardd i offeiriaid briodi: mae yn e
fod gan Pedr wraig. Gwel hefyd 1
† Yn glaf, ac yn cadw ei gwely, yw
gair Groeg. ‡ Mae llawn cymmaint
oldeb yn hyn, â dywedyd iddo ge
gwyntoedd â'r môr, Math. 8. 26.
perygl rhag i'r Iuddewon feddwl ma
oedd y cryd, fel yr ysbryd aflan.

40 ¶ A [l] phan fachludodd y
pawb a'r oedd ganddynt rai c
amryw glefydau, a'u dygasant h
ef; [m] ac efe a roddes ei ddwylaw
un o honynt, ac a'u hiachâodd

l Mat. 8. 16, 17. Marc 1. 32—34. m pe
Mat. 4. 23, 24. a 11. 5. a 14. 13, 14. Marc 3. 10.
Act. 5. 15. a 19. 12.

41 A'r cythreuliaid hefyd a
allan o lawer, [n] dan lefain a dy
[o] * Ti yw Crist, Mab Duw.
a'u ceryddodd hwynt, ac ni
iddynt ddywedyd y gwyddent
oedd y Crist.

n adn. 34. Marc 1. 34. a 3. 11. o Mat.
Ioan 20. 31. Act. 16. 17, 18. Iago 2. 19.

Gwel ar Marc 1. 32, 33, 34, lle ca
hanes. * Gorfod oedd hi yma eto,
o dra mic iddo, fel y sylwyd ar adn.

42 * Ac [p] wedi ei myned
ddydd, efe a aeth allan, ac a gy
odd i le diffaeth: [q] † a'r boblo
ceisiasant ef; a hwy a ddaetha
atto, [r] ac a'i ‡ hattaliasant ef rha
ed ymaith oddi wrthynt.

p pen. 6. 12. Marc 1. 35. Ioan 4. 34. q Ma
Marc 1. 37, 45. a 6. 33, 34. Ioan 6. 24. r pe
a 24. 29. Ioan 4. 40.

43 Ac efe a ddywedodd w
[s] ‖ Yn wir y mae yn rhai
bregethu teyrnas Dduw i ddi
eraill hefyd: canys [t] i hyn y'
fonwyd.

s Marc 1. 14, 15, 38, 39. Ioan 9. 4. Act. 10.
4. 2. t Es. 42. 1—4. a 48. 16. a 61. 1—3. Io
a 20. 21.

44 Ac [u] yr oedd efe yn p
yn synagogau Galilea.

u adn. 15. Mat. 4. 23. Marc 1. 39.

Gwel ar Marc 1. 35—39. * "A'r
blygeiniol iawn," medd Marc 1.
wedir y gellid darllen y geiriau g
"Ac fel yr oedd y dydd yn dyfod:
yn arwyddo yr amser oedd *eisoes w*
ac hefyd yr amser oedd wrth law *g*
Fel hyny mae Marc a Luc yn gyson

ll lawn" ydoedd, ac eto yr oedd y dydd
yfod. Tybia rhai (er cysoni y ddau ef-
lwr) fod Marc yn sôn am yr amser y
ld Crist, a bod Luc yn sôn am yr amser
th allan: ond tybia eraill nad oes dim
feddwl felly, na nemawr o rŷm yn y
pe byddai sail. † Dywed Marc 1. 36,
Simon â'r rhai oedd gydag ef ei ddilyn
dywedyd fod pawb yn ei geisio ef. Ef-
l Simon a'r rhai oedd gyd ag ef, a'r
ldd hefyd, ei ddilyn ef: neu ynte, mai
oedd oedd y rhai oedd gyda Simon.
es anghysondeb o bwys yn y byd yn y
ma. ‡ Hwy a ymaflasant yn gadarn
, ac a fynent ei attal ef pe gallasent,
arosai yn eu hardal hwy, i bregethu ac
eu cleifion: neu efallai eu bod yn dys-
n awyddus am iddo osod i fynu ei
aeth dymmorawl yn fuan, ac am
s eu pleidgarwch iddo er rhyw fanteis-
lynt eu hunain dân y freniniaeth hôno.
a waith mawr Crist, mwy na gwneyd
lau na dim arall: a'r hyn oedd waith
ddylai yn sicr fod yn waith mawr ei
einidogion ef, sef pregethu teyrnas
Na fliner byth ar y gwaith hwn.

LUC V.

n dysgu y bobl allan o long Pedr, &c.

hefyd, [a] a'r bobl yn pwyso atto
do gair Duw, yr oedd yntau yn
yn ymyl [b] † llyn Gennesaret;

. 8. 45. a 12. 1. Mat. 11. 12. Marc 3. 9. a 5. 24. . 11. Jos. 12. 3. Mat. 14. 34. Marc 6. 53.

c efe a welai ddwy long yn sef-
wrth y llyn: a'r pysgodwyr a
t allan o honynt, ac oeddynt yn
i *eu* rhwydau.

. 4. 21. Marc 1. 19.

lawsom Grist yn pregethu yn synag-
alilea yn niwedd y bennod o'r blaen;
ni a'i cawn eto yn sefyll yn ymyl
ennesaret, yn yr un wlad, ac wrth yr
ith hoff, ac yr un môr boblogaidd:
r oedd y bobl yn *pwyso* ato i wrando
w. Ond efallai i'r pethau a adroddir
lygwydd o flaen yr hanes yn y bed-
bennod, o ran trefn amser: felly y
hwynt i lawr gan y Dr. Doddridge
Gwel ei daflen amseryddawl. † Llŷn
aret, Môr Tiberias, a Môr Galilea,
dri enw ar yr un Llŷn: gelwid ef
di wrth enwau y gwahanol diroedd,
au, oedd o amgylch iddo. Rhy faith
manylu arnynt yma. ‡ Ar y llŷn fu-
yaf prîodol, ac wrth y lân.

c efe a aeth i mewn i un o'r
, [d] yr hon oedd eiddo * Simon,
dymunodd arno wthio ychydig
rth y tir. Ac [e] efe a eisteddodd,
dysgodd y bobloedd allan o'r

. 4. 18. Ioan 1. 41, 42. e Mat. 13. 1, 2. Marc 4. . 2.

phan beidiodd â llefaru, efe a
dodd wrth Simon, [f] *Gwthia i'r*
bwriwch eich rhwydau am helfa

17. 27. Ioan 21. 6.

5 A Simon a attebodd ac a ddywedodd wrtho, O Feistr, [g] er i ni boeni ar hŷd y nos, ni ddaliasom ni ddim: [h] etto ar dy air di mi a fwriaf y rhwyd.

g Salm 127. 1. Ioan 21. 3. h pen. 6. 46—49. 2 Bren. 5. 10—14. Esec. 37. 4—7. Ioan 2. 5. a 15. 14.

6 Ac wedi iddynt wneuthur hynny, [i] hwy a ddaliasant liaws mawr o bysgod: a'u rhwyd hwynt a rwygodd.

i 2 Bren. 4. 3—7. Preg. 11. 6. Ioan 21. 6—11. Act. 2. 41. a 4. 4. 1 Cor. 15. 58. Gal. 6. 9.

7 A hwy a amneidiasant ar *eu* cyfeillion, oedd yn y llong arall, [k] i ddyfod i'w cynnorthwyo hwynt. A hwy a ddaethant; a llanwasant y ddwy long, onid oeddynt hwy ar soddi.

k Act. 11. 25, 26. Rhuf. 16. 2—4. Gal. 6. 2. Phil. 4. 3.

8 A Simon Pedr, pan welodd *hynny*, [l] a syrthiodd wrth liniau yr Iesu, gan ddywedyd, [m] † Dos ymaith oddi wrthyf; canys [n] dyn pechadurus wyf fi, O Arglwydd.

l Mat. 2. 11. Ioan 11. 32. Act. 10. 25, 26. Dat. 1. 17. a 22. 8, 9. m Ex. 20. 19. Barn. 13. 22. 1Sam. 6. 20. 2 Sam. 6. 9. 1 Bren. 17. 18. 1 Cron. 13. 12. Dan. 10. 16, 17. Mat. 17. 6. n Job 40. 4. a 42. 5, 6. Es. 6. 5. Mat. 8. 8.

9 Oblegid [o] braw a ddaethai arno ef, a'r rhai oll oedd gyd âg ef, o herwydd yr helfa bysgod a ddaliasent hwy:

o pen. 4. 22, 36. Marc 9. 6.

10 A'r un ffunud ar [p] Iago ac Ioan hefyd, meibion Zebedëus, y rhai oedd [q] gyfrannogion â Simon. A dywedodd yr Iesu wrth Simon, Nac ofna: [r] ‡ o hyn allan y dèli ddynion.

p pen. 6. 14. Mat. 4. 21. a 20. 20. q adn. 7. 2 Cor. 8. 23. r Esec. 47. 9, 10. Mat. 4. 19. a 13. 47. Marc 1. 17. Act. 2. 4.

11 Ac wedi iddynt ddwyn y llongau i dir, [s] hwy a adawsant bob peth, ac a'i dilynasant ef.

s pen. 18. 28—30. Mat. 4. 20. a 10. 37. a 19. 27. Marc 1. 18—25. a 10. 21, 29, 30. Phil. 3. 8.

* Yr oedd Crist yn gydnabyddus a Simon, ac âg amryw o'r pysgodwyr tlodion hyn o'r blaen; a thybir eu bod wedi eu galw o'r blaen, a chwedi eu bod yn canlyn Crist o'r blaen, ond nad oeddynt wedi gadael pob peth i'w ganlyn ef yn hollawl ac yn wastadol tân y tro hwn. adn. 11. Mae genym hanes am alwad amryw o'r apostolion hyn yn Math. 4. 18—22; a Marc 1. 16—20: tybia rhai mai eu galwad cyntaf, a grybwyllwyd uchod, sydd yno; ac mai eu galwad yr ail waith, i adael pob peth, sydd yn yr adnodau hyn. Tybia eraill mai yr un alwad a adroddir yma âg yn Mathew a Marc; ond mae y rhesymau a roddir i brofi hyny yn rhy feithion i'w gosod i lawr mewn gwaith mòr fyr â hwn: ac nid yw y peth o'r pwys mwyaf i ni ychwaith. † Dychrynodd Pedr gymmaint, debygid, fel nas gwyddai braidd beth oedd yn ddywedyd; er na lefarodd ddim ychwaith, ond yr hyn oedd yn naturiol i ddyn pechadurus ei ddywedyd, wrth feddwl ei fod yn mhresenol-

deb y Duw sanctaidd a hollalluog. ‡ Cyflawnwyd hyn yn nodedig yn nhrôedigaeth y tair mil wrth bregeth gyntaf Pedr ar ol adgyfodiad Grist. Act. 2. 41. Gan nad oes achos sylwi yn feirniadol ar yr hanes eglur uchod, crybwyllwn ychydig addysgiadau oddi wrth y cwbl.—1. Gwelwn pa mor dda o beth yw, bod dynion yn llafurus ac yn ddiwyd gyda eu galwedigaethau gonest, pa mor isel bynag y byddo y galwedigaethau hyny. Yno mae Duw yn cyfarfod â dynion â bendithion. 2. Mai ein dyledswydd ni yw ufuddhâu i orchymyn Duw, pa mor resymol neu afresymol, manteisiol neu anfanteisiol bynag y byddo hyny yn ymddangos i ni ein hunain. 3. Gwelwn o ba le mae y fendith yn dyfod, bydded ein llafur ni y peth a fyddo. 4. Gwelwn mai gwaith gweinidogion yr efengyl yw dala dynion: ennill eneidiau i Dduw. 5. Gwelwn mor nerthol yw galwad Duw: hwy a adawsant bob peth, ac a'i dilynasant ef.

12 ¶ A bu, fel yr oedd efe * mewn rhyw ddinas, wele [t] wr [u] yn llawn o'r gwahan-glwyf: a phan welodd efe yr Iesu, [x] efe a syrthiodd ar *ei* wyneb, ac [y] a ymbiliodd âg ef, gan ddywedyd, O Arglwydd, [z] os ewyllysi, ti a elli fy nglanhâu.

[t] Mat. 8. 2—4. Marc 1. 40—45. [u] pen. 17. 12. Ex. 4. 6. Lef. 13. a 14. Num. 12. 10—12. Deut. 24. 8. 2 Bren. 5. 1, 27. a 7. 3. 2 Cron. 26. 19, 20. Mat. 26. 6. [x] pen. 17. 16. Lef. 9. 24. Jos. 5. 14. 1 Bren. 18. 39. 1 Cron. 21. 16. [y] pen. 17. 13. Salm 50. 15. a 91. 15. Marc 5. 23. [z] Gen. 18. 14. Mat. 8. 8, 9 a 9. 28. Marc 9. 22—24. Heb. 7. 25.

13 Yntau a estynodd *ei* law, ac a gyffyrddodd âg ef, gan ddywedyd, [a] Yr wyf yn ewyllysio; bydd lân. Ac [b] yn ebrwydd y gwahan-glwyf a aeth ymaith oddi wrtho.

[a] Gen. 1. 3, 9. Salm 33. 9. Ezec. 36. 25—27, 29. Hos. 14. 4. Mat. 9. 29, 30. [b] pen. 4. 39. a 8. 54, 55. Ioan 4. 50—53.

14 Ac [c] efe a orchymynodd iddo na ddywedai i neb: eithr dos *ymaith*, [d] a dangos dy hun i'r offeiriad, [e] ac offrwm dros dy lanhâd, fel y gorchymynodd Moses, [f] er tystiolaeth iddynt.

[c] Mat. 8. 4. a 9. 30. a 12. 16. [d] pen. 17. 14. Lef. 13. 2, &c. [e] Lef. 14. 4, 10, 21, 22. [f] pen. 9. 5. Mat. 10. 18. Marc 1. 44. a 6. 11.

15 [g] A'r gair am dano a aeth yn [h] fwy ar led: [i] a llawer o bobloedd a ddaethant ynghyd i'w wrando ef, ac i'w hiachâu ganddo o'u clefydau.

[g] Diar. 15. 33. 1 Tim. 5. 25. [h] Mat. 4. 23—25. a 9. 26. Marc 1. 28, 45. [i] pen. 12. 1. a 14. 25. Mat. 15. 30, 31. Marc 2. 1, 2. Ioan 6. 2.

Gwel ar Math. 8. 2—4; a Marc 1. 40—45. Dywed Mathew 8. 5; a Marc 2. 1, i'r Iesu fyned i mewn i Capernaum ar ol gwneyd y wyrth hon; felly mae yn debygol mai Capernaum oedd y "rhyw ddinas" hon: ond tybia eraill i'r gwrthwyneb. Mae yn amlwg wrth Mathew a Marc hefyd mai nid o *fewn* y ddinas yn hollawl y glanâodd efe y gwahanglwyfus; ond *wrth* neu yn *ymyl* y ddinas, cyn myned i mewn: o fewn y terfynau perthynol i'r ddinas; canys nis goddefid i'r gwahan-glwyfus fyned i *mewn i'r* ddinas. Lef. 13. 46. 2 Bren. 7. 3. Luc 17. 12.

16 ¶ * Ac [k] yr oedd efe y[…] o'r neilldu yn y diffaethwch, gweddio.

[k] pen. 6. 12. Mat. 14. 23. Marc 1. 35, 36. a 6. 4[…]

* Nid myned i'r marchnadoedd a[…] au yr heolydd yr oedd Iesu i we[…] cilio i'r diffaeth, i leoedd unig llony[…] efe a giliodd, am unwaith, yw y ga[…] oedd yn cilio: peth arferol gandd[…] gwneyd felly. Os oedd *ef*, yr hwn[…] ddibechod yn gwneyd felly, pa fai[…] dylem ni bechaduriaid truenus wn[…] Os oedd *ef*, yr hwn oedd mor llaw[…] cyhoeddus yn mynu amser i wneyd[…] faint mwy y dylem ni, y rhai m[…] lawer o hamdden, ac amser ar ein dwy[…] felly. Os oedd *ef* yn cael hyfrydw[…] cymdeithas a Duw yn y dirgel, mae y[…] yn werth i ninnau geisio yr hyfrydw[…] ac y gallem ei gael pe byddem y[…] brydol. O'r cyhoedd i'r dirgel, ac[…] i'r cyhoedd, ydoedd llwybr Iesu gyd[…] mawr, ac yn hyn efe a adawodd e[…] holl weision cyhoeddus yn enwed[…] dilynent ei ol ef. Ni byddai efe b[…] unig na phan fyddai yn unig, nac[…] llai segur na phan fyddai ar ei ham[…]

17 * A bu ar ryw ddiwrno[…] oedd efe yn athrawiaethu, [l] fo[…] seaid a doctoriaid y gyfraith y[…] *yno*, y rhai a ddaethant o bob[…] yn Galilea, a Judea, [m] a Jer[…] † ac [n] yr oedd gallu yr Arglw[…] hiachâu ‡ hwynt.

[l] adn. 21, 30. pen. 7. 30. a 11. 52—54. a 15[…] 15. 1. Marc 3. 22. a 7. 1. [m] pen. 6. 19 a 8. 4[…] Marc 16. 18. Act. 4. 30. a 19. 11, 12.

* Yr oedd rhai o'r gwŷr hyn o[…] Iesu agos bob amser, ac yn mhob [m…] i borthi eu chwilfrydedd wrth ei gl[…] gweled ei wyrthiau, neu ynte i'w [..] a cheisio ei faglu yn fradychus, f[…] beth i achwyn arno. Y tro hwn y[…] lawer iawn o honynt o bob dinas [..] yn Galilea, Judea, ac hyd yn nod[…] lem. Yr oedd Iesu wedi dynoethi [..] wynebol hwy o egluro a dehongli [..] yn ddiweddar, yn ei bregeth ar y [..] ac yr oedd hyny wedi eu cyffroi [..] felly yr oeddent am gael rhywbeth[…] arno ger bron y cyngor mawr yn J[…] pan ddelai efe yno yn fuan i wy[…] † Yr oedd gallu yr Arglwydd yn N[…] amser fel yr oedd yn Berson dwyf[…] oedd bob amser yn gweithredu [..] gwyrthiau. Byddai y rhan fyn[…] gwneyd gwyrthiau ar ol gorphen [..] ‡ Pwy oedd yr "hwynt" yma? Ni[…] seaid a Doctoriaid y gyfraith yn sic[…] hanes i Iesu iachâu neb o'r rhai hyn[…] nid i ymofyn iachâd y daeth y rh[…] bresenol ato ef; daethai llawer o [..] bell, gan hyny nid oedd afiechyd a[…] nid oedd ganddynt ffydd yn Iesu i[…] âd. Gan hyny rhywrai eraill oedd y[…] yma, er nad enwir mo honynt o'r [..] yr hanes. Gwel adnodau cyffelyb[…] 99. 8. Moses ac Aaron a "wrand[…] a "atebodd;" a gwrthryfelwyr [..] alwyd arnynt, er nad enwir hwynt. Math. 11. 1. Nid dinasoedd y [..]

a feddylir, er mai hwy a enwir yn yr ; ond dinasoedd yr Iuddewon, er nad am danynt o'r blaen yn yr adnod.

¶ Ac wele ᵖ wŷr yn dwyn mewn ddyn a oedd glaf o'r parlys : a geisiasant ei ddwyn ef i mewn, odi ger ei fron ef.

. 9. 2—8. Marc 2. 3—12. Ioan 5. 5, 6. Act. 9. 33.

A phan na fedrent gael pa ffordd nt ef i mewn, o achos y dyrfa, y a ddringasant ar ᵍ nen y tŷ, ac llyngasant ef i waered yn y trwy y pridd-lechau, yn y canol on yr Iesu.

2. 4. ᵍ Deut. 22. 8. 2 Sam. 11. 2. Jer. 19. 13.

A phan ʳ welodd efe eu † ffydd efe a ddywedodd wrtho, ˢ Y addeuwyd i ti dy bechodau.

22. 12. Ioan 2. 25. Act. 11. 23. a 14. 9. Iago 2. . 7. 48. Salm 90. 7, 8. a 107. 17, 18. Es. 38. 17. Marc 2. 5. Ioan 5. 14. 2 Cor. 2. 10. Col. 3. 12.

A'r ysgrifenyddion, a'r Phari- a ddechreuasant ymresymmu, ywedyd, Pwy yw hwn sydd yn yd ᵘ cabledd ? ˣ pwy a ddichon pechodau ond Duw yn unig?

pen. 7. 49. Marc 2. 6, 7. ᵘ Lef. 24. 16. 10—14. Mat. 9. 3. a 26. 65. Ioan 10. 33. Act. 6. ˣ Ex. 34. 6, 7. Salm 103. 3. Es. 43. 25. a 44. 22. 19. Mica 7. 19. Rhuf. 8. 33.

A'r Iesu, ʸ yn gwybod eu hym- adau hwynt, a attebodd ac a dodd wrthynt, ᶻ Pa resymmu yn alonnau yr ydych ?

en. 28. 9. Salm 139. 2. Diar. 15. 26. Es. 66. 18. 12. Mat. 9. 4. a 12. 25. Heb. 4. 12. Dat. 2. 23. 28. Marc 8. 17. Act. 5. 3.

Pa un ᵃ hawsaf, ai dywedyd, euwyd i ti dy bechodau ; ai lyd, Cyfod, a rhodia ?

9. 5. Marc 2. 9.

Ond fel y gwypoch ᵇ fod gan dyn ᶜ awdurdod ar y ddaear i pechodau, (eb efe wrth y claf rlys) ᵈ Yr wyf yn dywedyd , Cyfod, ᵉ a chymmer dy wely, i'th dŷ.

7. 13. Mat. 16. 13. a 28. 31. a 26. 64. Ioan 3. 13. at. 1. 13. ᶜ Es. 53. 11. Mat. 9. 6. a 28. 18. Ioan 17. 2. a 20. 22, 23. Act. 5. 31. ᵈ adn. 13. pen. 54. Ioan 11. 43. Act. 3. 6—8. a 9. 34, 40. a 14. 10. —12.

Ac ᶠ yn y man y cyfododd efe i n eu gŵydd hwynt ; ac efe a erth yr hyn y gorweddai arno, th ymaith i'w dŷ ei hun, ᵍ gan ldu Duw.

Gen. 1. 3. Salm 33. 9. ᵍ pen. 13. 13. a 17. 15. Salm 50. 23. a 103. 1—3. a 107. 20—22. Ioan 9. 24.

A syndod a ddaeth ar bawb, ʰ a ogoneddasant Dduw ; ⁱ a hwy a *l o ofn, gan ddywedyd, Gwel- hau ‡ anhygoel heddyw.*

ʰ pen. 7. 16. Mat. 9. 8. a 12. 23. Marc 2. 12. Act. 4. 21. Gal. 1. 24. ⁱ pen. 8. 37. Jer. 33. 9. Hab. 3. 5. Mat. 28. 8. Act. 3. 12—13.

Gwel ar Math. 9. 2—8 ; a Marc 2. 3—12.

* Sylwyd o'r blaen, mai gwastad oedd penau tai yr Iuddewon ; a bod grisiau i fyned i'w penau oddi allan ; canllawiau o amgylch eu penau, rhag i neb syrthio drosodd, Deut. 22. 8 ; a math o ddrws o ddellt (a phridd-lechau drosto) ar y canol, i ollwng unrhyw beth i waered i'r tŷ drwyddo. 2 Bren. 1. 2. Yr hyn a gyfieithir "tòri trwodd" yn Marc 2. 4, a arwydda "tŷnu allan" yn hytrach ; sef tŷnu y drws hwnw allan i ollwng y dyn claf i mewn drwyddo : felly hefyd y cyfieithir yr un gair yn Galat. 4. 15. † Mae yn amlwg mai gallu a daioni Duw ydoedd gwrthrych y ffydd hon ; eithr nid yn deilliaw o Grist yn ddechreuol, fel Duw tragywyddol, ond fel offeryn, trwy yr hwn yr oedd Duw yn gweithredu ei allu, ac yn cyfranu ei ddaioni, i ddynion mewn amgylchiadau gresynus fel y dyn tlawd hwn. ‡ Pethau tu hwnt i bob dysgwyliad, pethau na buasem byth yn meddwl am danynt, pethau nas credasem y gallai neb eu gwneyd oni buasai i ni eu gweled, a phethau nas gwyddom eto pa fodd eu gwnaed. *Paradoxa* yw y gair Groeg a gyfieithir "anhygoel" yma, ac o'r gair hwnw mae y Saeson wedi gwneyd eu gair *paradox*. Gwel ychwaneg yn y manau a grybwyllwyd : Mathew a Marc.

27 ¶ Ac ar ol y pethau hyn yr aeth efe allan, ᵏ ac a welodd bublican a'i enw * Lefi, yn eistedd wrth y † dollfa : ac efe a ddywedodd wrtho, ˡ Dilyn fi.

ᵏ Mat. 9. 9. a 10. 3. Marc 2. 14. a 3. 18. ˡ pen. 18. 22. Mat. 4. 19—21. a 8. 22. a 16. 24. Ioan 1. 43. a 12. 26. a 21. 19—22.

28 Ac efe ᵐ a adawodd bob peth, ac a gyfododd i fynu, ac a'i dilynodd ef.

ᵐ adn. 11. pen. 9. 59—62. 1 Bren. 19. 19—21. Mat. 19. 27—27.

29 A ⁿ gwnaeth Lefi iddo ‡ wledd fawr yn ei dŷ : ᵒ ac yr oedd tyrfa fawr o bublicanod ac eraill, yn eistedd gyd â hwynt ar y bwrdd.

ⁿ Ioan 12. 2. ᵒ Mat. 9. 10. Marc 2. 15. 1 Cor. 5. 9—11. a 10. 27.

30 Eithr ᵖ eu hysgrifenyddion a'u Phariseaid hwynt a furmurasant yn erbyn ei ddisgyblion ef, gan ddywedyd, Paham yr ydych chwi yn bwytta ac yn yfed gyd â phublicanod a phechaduriaid ?

ᵖ p adn. 17, 21. pen. 7. 29, 30, 34, 39. a 15. 1, 2. a 19. 11. a 10. 7. Es. 65. 5. Mat. 21. 28—32. Marc 7. 3.

31 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, ᵍ Nid rhaid i'r rhai iach wrth feddyg ; ond i'r rhai cleifion.

ᵍ Jer. 8. 22. Mat. 9. 12, 13. Marc 2. 17.

32 ʳ Ni ddaethum i alw rhai cyfiawn, ond pechaduriaid i edifeirwch.

ʳ pen. 4. 18, 19. a 15. 7, 10. a 18. 10—14. a 19. 10. a 24. 47. Es. 55. 6, 7. a 57. 15. Mat. 18. 11. Act. 2. 38. a 3. 19, 26. a 5. 31. a 17. 30. a 20. 21. a 26. 18—20. 1 Tim. 1. 15, 16. 2 Tim. 2. 25, 26.

Gwel ar Math. 9. 9—13 ; a Marc 2. 14—17.

* Mathew y gelwir y publican hwn yn Mathew, a Lefi yn Marc a Luc : peth cyffredin oedd bod dau enw ar yr un dyn ...

Iuddewon. Efe oedd ysgrifenydd y gyntaf o'r pedair efengyl. † Tybir mai ei waith ef oedd derbyn y doll a godid am drosglwyddo nwyddau yn ol ac yn mlaen dros fôr Galilea. ‡ "A bu ac efe yn eistedd i fwyta yn y tŷ," medd Mathew ei hun 9. 10; nid yw yn sôn am "wledd fawr." Nid da gan ddynion duwiol sôn am eu gweithredoedd da a'u rhagoriaethau eu hunain; ond mae yn weddus i eraill a'u gwelont grybwyll am danynt, er esampl o haelioni a llettygarwch. Gan i ni sylwi eisoes ar yr hanes hyn, cyfeiriwn y darllenydd at y lleoedd a enwyd.

33 ¶ * A hwy a ddywedasant wrtho, [s] Paham y mae disgyblion Ioan yn ymprydio yn fynych, [t] ac yn gwneuthur gweddïau, a'r un modd yr eiddo y Phariseaid; ond yr eiddot ti yn bwytta ac yn yfed?

s pen. 18. 12. Es. 58. 3—6. Zec. 7. 6. Mat. 9. 14—17. Marc 2. 18—22. t pen. 11. 1. a 20. 47. Diar. 28. 9. Es. 1. 15. Mat. 6. 5, 6. a 23. 14. Marc 12. 40. Act. 9. 11. Rhuf. 10. 2, 3.

34 Yntau a ddywedodd wrthynt, † A ellwch chwi beri [u] i blant yr ystafell brïodas ymprydio, tra fyddo y [x] prïodas-fab gyd â hwynt?

u Barn. 14. 10, 11. Salm 45. 14. Can. 2. 6, 7. a 3. 10, 11. a 5. 8. a 6. 1. Mat. 25. 1—10. Dat. 19. 7—9. x Salm 45. 10—16. Es. 54. 5. a 62. 5. Zeph. 3. 17. Mat. 22. 2. Ioan 3. 29. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 25—27.

35 ‡ Ond y dyddiau a ddaw, [y] pan ddyger y prïodas-fab oddi arnynt; [z] ac yna yr ymprydiant yn y dyddiau hynny.

y pen. 24. 17—21. Dan. 9. 26. Zec. 13. 7. Ioan 12. 8. a 13. 33. a 14. 3, 4. a 16. 4—7, 16—22, 28. a 17. 11—13. Act. 1. 9. a 3. 21. z Mat. 6. 17, 18. Act. 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 11. 27.

36 ¶ Ac efe a ddywedodd hefyd ddammeg wrthynt: [a] ‖ Ni rydd neb lain o ddilledyn newydd mewn hen ddilledyn: os amgen, y mae y newydd yn gwneuthur rhwygiad, a'r llain o'r newydd ni chyttuna â'r hen.

a Mat. 9. 16, 17. Marc 2. 21, 22.

37 Ac nid yw neb yn bwrw gwin newydd i [b] hen gostrelau: os amgen, y gwin newydd a ddryllia y costrelau, ac efe a red allan, a'r costrelau a gollir.

b Jos. 9. 4, 13. Salm 119. 83.

38 Eithr [c] gwin newydd sydd raid ei fwrw mewn costrelau newyddion; a'r ddau a gedwir.

c Esec. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Gal. 2. 4, 12—14. a 4. 9—11. a 5. 1—6. a 6. 13, 14. Phil. 3. 5—7. Col. 2. 19—23. 1 Tim. 4. 8. Heb. 8. 8—13. a 13. 9, 10. Dat. 21. 5.

39 Ac nid oes neb gwedi iddo yfed *gwin* hen, a chwennych y newydd yn y fan: canys efe a ddywed, [d] § Gwell yw yr hen.

d Jer. 6. 16. Marc 7. 7—13. Rhuf. 4. 11, 12. Heb. 11. 1, 2, 39.

Gwel ar Math. 9. 14—17; a Marc 2. 18—22. * *Dysgyblion Ioan eu hunain oedd yr* "hwy" *yma, medd Mathew* 9. 14; dysgyblion Ioan *â'r phariseaid, medd Marc* 2. 18: mae yn debyg bod y ddwy blaid yno; ond efal[...] dysgyblion Ioan a ofynodd, fel genau[...] phariseaid. Nid oeddent hwy yn [...] drwg, ond yr oedd y phariseaid; o fid[...] yr oeddent yn annog dysgyblion Ioan[...] fel y gallent iselu cymmeriad Crist y[...] rif y bobl. Mynych y tynir dynion [...] i mewn yn ddiarwybod iddynt eu hun[...] eu cyfrwysach, er cyflawni eu dyben[...] ellgar a bradychus hwy. Heblaw hy[...] yn bur hoff genym fod ein plaid ni [...] i eraill; ac i bawb eraill gyd-ffurfio [...] odan ni. Efallai bod ychydig o hyny [...] yblion Ioan. † Gallasai Iesu dd[...] wrthynt mai efe oedd eu rheol hwy[...] hwy yn rheol iddo ef; ond efe a'u h[...] yn fwy addfwyn a lledneis. Yr oe[...] a'i ddysgyblion yn cyd-ffurfio me[...] fawr, â defodau yr hen oruchwyl[...] hon oedd agos a diflanu; ond dae[...] ddwyn i mewn oruchwyliaeth arall, [...] na'r eiddo Moses. ‡ Fel pe dyw[...] Iesu, Dyma'r cwbl o amser llawenyd[...] fy nysgyblion I, tra yr wyf fi gyd[...] pan ymadawyf fi â hwynt, cânt [...] alaru ac ymprydio y pryd hwnw. A[...] hyny, nid ydynt ond dysgyblion ie[...] byddai yn resyn eu digaloni hwy[...] dechreu â gormod o galedi, rhag id[...] eu hudo i droi yn ol. Hwyrach b[...] yma yn gweled tuedd gormod yn ny[...] Ioan, i geisio cyd-gyssylltu yr hen [...] iaeth â'r newydd: ac mae yn sicr bo[...] o hyn yn y gau-athrawon Iuddewig [...] yr apostolion. ‖ Mae y syniad diwe[...] od efallai yn newydd; ond y mae [...] ddangos yn bur amlwg yn y gymh[...] frethyn hen a newydd. § Fel mae [...] pur a gloyw, yn fwy blasus ac iach[...] newydd; felly mae hen wirionedda[...] ol ac iachus yr efengyl, yn well na[...] iaethau newydd, amryw a dieith[...] chymygion dynion: Ie, yn well na g[...] Moses ei hun, y rhai ni thalent eu [...] â hen athrawiaeth bur yr efengyl[...] Abel, Enoch, Noah, Abraham, &[...] hawdd gan ddynion newid eu hen [...] a'u hen arferion ar unwaith, am g[...] arferion newydd: felly y dehonglir [...] hon yn gyffredin.

PEN. VI.

Crist yn argyhoeddi dallineb y [...] aid, &c.

* A BU ar [a] yr ail prif [...] [b] fyned o honno trwy yr ŷd: [c] [...] gyblion a dynnasant y tywys, [...] bwyttasant, gwedi *eu* rhw[...] dwylaw.

a Ex. 12. 15, 16. Lef. 23. 7, 10, 11, 15. b Mat. 12. 1. Marc 2. 23. c Deut. 23. 25.

2 A rhai o'r Phariseaid a d[...] asant † wrthynt, [d] Paham yr y[...] gwneuthur yr hyn [e] nid yw [...] iawn ei wneuthur ar y sabbat[h...]

d adn. 7—9. pen. 5. 33. Mat. 12. 2. a 15. 2. 24. Marc 2. 24. Ioan 5. 9—11, 16. a 9. 14—16. 16. a 21. 15. a 31. 5. Num. 15. 32—36.

3 A'r Iesu gan atteb id[...] ddywedodd, [f] Oni ddarllena[...]

hyn a wnaeth Dafydd,
want bwyd arno ef, a'r
âg ef:

19. 4. a 21. 16, 42. a 22. 31. Marc 2. g 1 Sam. 21. 3—6. Mat. 12. 3, 4.

yr aeth efe i mewn i dŷ
ymmerth ac y bwyttaodd
ac a'i rhoddes hefyd i'r
d âg ef; [h] yr hwn nid
wn ei fwytta, ond i'r
nig?

a ddywedodd wrthynt,
y dyn yn Arglwydd ar
ˌd.

Marc 2. 27, 28. a 9. 7. Dat. 1. 10.

. 12. 1—8; a Marc 2. 23—
rif sabbath:" "yr ail sabbath
ydyw yn ol y cyfieithiad Saes-
gair "prif" ganddynt hwy;
edi y cyntaf" genym ninnau.
gair Groeg (*Deuteroprôton*)
yn i ddeall ei feddwl, ac mai
gwahaniaeth yn y cyfieith-
ydd yr anhawsdra uchod yn
anhawdd gwybod hefyd pa
ir; ond barn y pedwar Awd-
yfieithir y nodiadau hyn yw,
yntaf ar ol yr ail dydd o ŵyl
feddylir. O'r sabbath cyntaf
l o'r bara croyw, cyfrifid saith
pentecost, Lefit. 23. 15, a'r
yma ydoedd yr ail o'r "saith
" hyny, mae yn debyg. Gan
ddyrys i'r dysgedigion, ac o
ai ddywedwn ychwaneg yn ei
nig mai haidd oedd y tywys
sgyblion tlodion, oblegid y
edd yn addfed yn ngwlad
, y pryd hwn. † Dywed Math-
wrth Grist ei hun y dywed-
l: gall pob un fod yn gywir;
gyntaf wrth Grist, wedi hyny
lion, neu ynte i'r gwrthwyn-
y pethau eraill o'r blaen.

a hefyd ar sabbath arall,
i mewn i'r synagog, ac
: [m] ac yr oedd yno ddyn
u wedi gwywo.

Marc 3. 1—6. *l* pen. 4. 16, 31. a 13. a 1 Bren. 13. 4. Zec. 11. 17. Ioan 5. 3.

ifenyddion a'r Phariseaid
nt ef, a iachâi efe ef ar y
; [o] fel y caffent achwyn
f.

14. 1—6. Salm 37. 32, 33. a 38. 12. Es. Marc 3. 2. Ioan 5. 10—16. a 9. 16, 26—, 54. a 20. 20. Mat. 26. 59, 60.

efe a wybu eu meddyliau
ddywedodd wrth y dyn
wedi gwywo, [q] * Cyfod
yn y canol. Ac efe a
nu, *ac a safodd.*

ron. 28. 9. a 29. 17. Salm 44. 21. Ioan 4. 13. Dat. 2. 23. *q* Es. 42. 4. Ioan *1. 29. 1 Pedr 4. 1.*

9 Yr Iesu am hynny a ddywedodd wrthynt, Myfi a ofynaf i chwi, [r] Beth sydd gyfreithlawn ar y sabbathau? gwneuthur da, ynte gwneuthur drwg? [s] † cadw einioes, a'i ‡ colli?

r pen. 14. 3. Mat. 12. 12, 13. Marc 3. 4. Ioan 7. 19—23. *s* pen. 9. 56.

10 Ac [t] wedi edrych arnynt oll oddi amgylch, efe a ddywedodd wrth y dyn, [u] Estyn dy law. Ac efe a wnaeth felly: a'i law ef a wnaed yn iach fel y llall.

t Marc 3. 5. *u* Es. 4. 6, 7. 1 Bren. 13. 6. Salm 107. 20. Ioan 5. 8.

11 ‖ A [x] hwy a lanwyd o ynfydrwydd, [y] ac a ymddiddanasant y naill wrth y llall, pa beth a wnaent i'r Iesu.

x pen. 4. 28. Salm 2. 1, 2. Preg. 9. 3. Act. 5. 33. a 7. 54. a 26. 11. *y* Mat. 12. 14, 15. a 21. 45, 46. Ioan 7. 1. a 11. 47, 48. Act. 4. 15, 16. a 5. 33, 34.

Gwel ar Math. 12. 10—14; a Marc 3. 1—6. * Efallai mai wrth glywed y gorchymyn hwn am i'r dyn gyfodi, a sefyll yn y canol, y darfu iddynt hwy feddwl yr iachâai Iesu ef, ac mai ar hyny y gofynasant iddo "Ai rhydd iachâu ar y sabbathau?" Math. 12. 10. † Trwy nerth ei law ddehau yr oedd y dyn yn ennill ei fywioliaeth; felly "cadw einioes" mewn ystyr oedd ei hadferu iddo. Dyna olygiad yr hen dduwinyddion ar y geiriau uchod "cadw einioes," yn y man yma. ‡ Yn ol y golygiad diweddaf ar "gadw einioes," rhaid rhoddi golygiad cyffelyb ar "golli" hefyd: pe buasai Crist yn peidio iachâu llaw y dyn hwn, ac yntau yn gallu gwneyd hyny, buasai mewn ystyr yn euog o "golli" ei einioes ef. Ond tybir fod y gair "colli" yn y man yma yn cyfeirio at y bwriad dirgelaidd oedd yn nghalonau y phariseaid hyn i ladd yr Arglwydd Iesu. 'Ai cyfreithlawn oedd hyny ar y sabbathau?' ‖ "Ynfydrwydd:" wedi gweled y wyrth a cholli y ddadl ar dir rheswm teg, hwy a aethant yn ynfyd o gynddeiriogrwydd: felly yr arwydda y gair. Pan orchfyger dynion annuwiol trwy resymau, maent yn gwylltio, ac yn myned i nwydau drwg a chynddeiriog; ac megys â chleddyf yn tori clymau nas medrant eu dattod. Nôd sicr o achos drwg, ac o feddyliau gwael ac annynol.

12 * A bu yn y dyddiau hynny, [z] fyned o hono ef allan i'r mynydd i weddïo; [a] a pharhâu ar hŷd y nos yn gweddïo Duw.

z Salm 55. 16—17. a 109. 3, 4. Dan. 6. 10. Marc 1. 35. a 14. 34—36. Heb. 5. 7. *a* Gen. 32. 24—26. Salm 22. 2. Mat. 14. 23—25. Marc 6. 46—48. Col. 4. 2.

* Dywedir y byddai gan yr Iuddewon leoedd i weddïo ar y mynyddoedd, ac ar lànau afonydd: math o adeiladau heb ddim tô na chromnen iddynt, ond wedi eu plânu o amgylch â choed. Tybia tri o'n Hawdwyr mai i un o'r adeiladau hyny yr aeth yr Iesu yma i weddïo. Mae yn wir mai *Proseucha* y gelwid y lleoedd hyny, ac mae yn wir hefyd bod y gair hwnw yn yr adnod hon yn y Groeg, ond gyda therfyniad gwahanol, *Proseuxasthai.* Wedi y cwbl ni chydsynia Mr. Pool â golygiadau y tri eraill am y peth hwn;

ond nid yw o ganlyniad yn y byd i ni. Cydsyniant oll fod Iesu yn arfer gweddïo llawer, ar hyd nos, yn aml drwy yr holl nos, ac yn neillduedig ar ei ben ei hun. Yma mae yn treulio y nos mewn gweddi cyn neillduo ei ddeuddeg apostol, yr hyn a ddengys i ni mai gorchwyl sobr a phwysig yw neillduo gweinidogion yr efengyl i'w gwaith mawr.

13 ¶ A [b] phan aeth hi yn ddydd, efe a alwodd atto ei ddisgyblion: ac o honynt efe a etholodd [c] * ddeuddeg, y rhai hefyd a enwodd efe yn [d] apostolion;

b pen. 9. 1, 2. Mat. 9. 36—38. a 10. 1—4. Marc 3. 13—19. a 6. 7. *c* pen. 22. 30. Mat. 19. 28. Dat. 12. 1. a 21. 14. *d* pen. 11. 49. Eph. 2. 20. a 4. 11. Heb. 3. 1. 2 Pedr 3. 2. Dat. 18. 20.

14 [e] † Simon (yr hwn hefyd a enwodd efe Pedr) ac [f] Andreas ei frawd; [g] Iago, ac Ioan; [h] Phylip, a Bartholomëus;

e pen. 5. 8. Ioan 1. 40—42. a 21. 15—20. Act. 1. 13. 2 Pedr 1. 1. *f* Mat. 4. 18. Ioan 6. 8. *g* pen. 5. 10. Mat. 4. 21. Marc 1. 19, 29. a 5. 37. a 9. 2. a 14. 33. Ioan 21. 20—24. Act. 12. 2. *h* Mat. 10. 3. Ioan 1. 45, 46. a 6. 5. a 14. 8, 9. Act. 1. 13.

15 [i] Matthew, a [k] Thomas; [l] Iago *mab* [m] Alphëus, a [n] Simon a elwir Zelotes;

i pen. 5. 27. Mat. 9. 9. *k* Ioan 11. 16. a 20. 24—29. *l* Act. 15. 13. Gal. 1. 19. a 2. 9. Iago 1. 1. *m* Mat. 10. 3. Marc 2. 14. a 3. 18. Act. 1. 13. *n* Mat. 10. 4. Marc 3. 18. Act. 1. 13.

16 [o] Judas *brawd* Iago, [p] a Judas Iscariot, yr hwn hefyd a aeth yn fradwr.

o Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Ioan 14. 22. Jud. 1. *p* Mat. 26. 14—16. a 27. 3—5. Ioan 6. 70, 71. Act. 1. 16—20, 25.

* Nifer yr apostolion oedd deuddeg, yn ol rhifedi deuddeg llwyth Israel, a hanasant o ddeuddeng mab Jacob. Y deuddeg hyn, dàn Grist, oeddynt dadau ysbrydol eglwys y Testament Newydd, yn ennill dynion drwy yr efengyl. † Gan i ni gyfarfod â'r enwau hyn ddwy waith o'r blaen, (Math. 10. 2—4; a Marc 3. 14—19.) a sylwi ychydig arnynt yn y ddau le; cyfeiriwn y darllenyddion at y mànau hyny, ac awn yn mlaen at bethau mwy angenrheidiol rhag chwyddo y gwaith yn ormodawl.

17 ¶ * Ac efe a aeth i waered gyd â hwynt, ac a safodd mewn gwastattir; a'r dyrfa o'i ddisgyblion, [q] a lliaws mawr o bobl o holl Judea a Jerusalem, ac o [r] duedd môr Tyrus a Sidon, [s] y rhai a ddaeth i wrando arno, ac i'w hiachâu o'u clefydau;

q Mat. 4. 23—25. a 12. 15. *r* Mat. 11. 21. a 15. 21. Marc 3. 8. a 7. 24—31. *s* pen. 5. 15. Mat. 14. 14.

18 † A'r rhai a [t] flinid gan ysprydion aflan: a hwy a iachâwyd.

t Mat. 15. 22. a 17. 15. Act. 5. 16.

19 A'r holl dyrfa [u] oedd yn ceisio cyffwrdd âg ef; [x] am fod ‡ nerth yn myned o hono allan, ‖ ac yn iachâu pawb.

u 2 Bren. 13. 21. Mat. 9. 20, 21. a 14. 36. Marc 3. 10. a 6. 56. a 9. 22. Act. 5. 15, 16. a 19. 12. *x* pen 8. 45, 46. Marc 5. 30. 1 Pedr 2. 9.

* Tybir fod y mynydd a sonir yn adn. 12,

yn rhywle gerllaw môr Galilea ... oedd gan y lliaws pobl hyn ffordd ... i ddyfod at Iesu, o Judea a Jer... dehau, ac o dueddau Tyrus a ... gogledd-orllewin, ar làn môr ... Dyma beth oedd crwydro o fôr ... gair yr Arglwydd, fel y dywed ... ond yr oeddynt yn ei gael yma y ... felly nis gall hyn fod yn g... brophwydoliaeth hòno, oblegid ... "ac nis cânt." † Mae rhai yn ... rhwng ysbrydion aflan ac ysbr... ond yn hollawl afreidiol a disail... bod yr ysbrydion aflan yn cael ... am eu bod yn gyru dynion i bl... ac felly yn eu gwneyd yn aflan... Ysbryd drwg yw pob ysbryd afl... aflan yw pob ysbryd drwg. ‡ ... ieithir "nerth" yma, a gyfieithir ... yn Marc 5. 30; a Luc 8. 46: ga... wahanol, a gyfieithir "rhinwe... 4. 8. 1 Pedr 2. 9. 2 Pedr 1. 3, ... ddylasai fod yn y mànau uchod ... Luc fel yn adn. 19 yma, ac n... ‖ Gan fod Iesu yn iachâu pawb, ... yn nad elai pawb ato am iachâ... dynion hyn yn fwy awyddus a... cyrph, nac ydym ni am iachâd ...

20 ¶ Ac [y] efe a ddy... olygon ar ei ddisgyblion, ... wedodd, [z] Gwỳn eich byd ... [a] canys eiddoch chwi yw tey...

y Mat. 12. 49, 50. Marc 3. 34, 35. ... 18. a 16. 25. 1 Sam. 2. 8. Salm 37. 16. a ... 19. a 19. 1. Es. 29. 19. a 57. 15, 16. a ... Zec. 11. 11. Mat. 11. 5. Ioan 7. 48, 49. ... 2 Cor. 6. 10. a 8. 2, 9. 1 Thes. 1. 6. Iago ... Dat. 2. 9. *a* pen. 12. 32. a 13. 28. a 14 ... Act. 14. 22. 1 Cor. 3. 21—23. 2 Thes. 1. ...

21 † Gwỳn eich byd y ... yn dwyn newyn yr awrh... chwi a ddigonir. ‡ Gwỳ... y [d] rhai ydych yn wylo ... [e] canys chwi a chwerddwc...

b adn. 25. pen. 1. 53. Salm 42. 1, 2. ... 2. 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 27. a 12. 10. ... a 63. 1—5. a 65. 4. a 107. 9. Es. 25. 6. ... 10. a 65. 13. a 66. 10. Jer. 31. 14, 25. Ma... a 6. 35. a 7. 37, 38. Dat. 7. 16, 17. ... 6—8. a 42. 3. a 119. 136. a 126. 5, 6, 36. ... 30. 19. a 57. 17, 18. a 61. 1—3. Jer. 9. 1. ... 12, 18—20. Esec. 7. 16. a 9. 4. Mat. 5. 4. ... 20, 21. Rhuf. 9. 1—3. 2 Cor. 1. 4—6. a ... Iago 1. 2—4, 12. 1 Pedr 1. 6—8. Dat. 7. ... 17. 17. a 21. 6. Salm 28. 7. a 30. 11, 12. ... 1, 2. a 65. 14.

22 ‖ Gwỳn eich byd ... casâo dynion, a phan [g] y'... *oddi wrthynt*, ac y'*ch* gwar... ac y bwriant eich enw ... drwg, [h] er mwyn Mab y ...

f Mat. 5. 10—12. a 10. 22. Marc 13 ... a 15. 18—20. 2 Cor. 11. 23—26. Phil. 1. ... 2, 14, 15. 2 Tim. 3. 11, 12. 1 Pedr 3. 14. ... 20. 15. Es. 65. 5. a 66. 5. Ioan 9. 22—34 ... 22. 22. a 24. 5. *h* pen. 21. 17. Mat. ... 9. 16. 1 Cor. 4. 10, 11.

23 [i] § Byddwch law... hwnnw, a [k] llemmwch: ... [l] eich gwobr *sydd* fawr ... [m] oblegid yr un ffunud y ... tadau hwynt i'r prophwy...

i Act. 5. 41. Rhuf. 5. 3. ... 1. 2. *k* pen. 1. 41, 44. 2 Sam. 6. ...

35. Mat. 5. 12. a 6. 1, 2. 2 Thes. 1. 5—7.
7, 9. Heb. 11. 6, 20. 1 Pedr 4. 13. Dat. 2.
a 3. 4, 12. a 21. 7. m 1 Bren. 18. 4
21. 20. a 22. 8, 27. 2 Bren. 6. 31. 2 Cron.
. Jer. 2. 30. Mat. 21. 35, 36. a 23. 31—37.
. 2. 14, 15. Heb. 11. 36, 37.

mai yr un bregeth yw hon â
lir gan Mathew, Pen. 5. 6, 7.
erwydd dau beth :—1. Dywedir
l y pregethwyd hòno ; pregeth-
vastattir, wedi dyfod i waered
sef ar ryw fàn gwastad iselach
nydd, lle y dechreuodd Iesu ei
lant hwy. 2. Tybir mai yr un
blegid fod llawer o'r ymad-
fath, neu yn bur gyffelyb gan
lathew. Ond tybia eraill, ar
, mai nid yr un bregeth yw, er
ver o ymadroddion yn gyffelyb.
mai nid yr un lle oedd y gwas-
mynydd yn Mathew. 2. Nid
wwyr; yn Mathew yr oeddynt
ecapolis, a Jerusalem, a Judea,
i'r Iorddonen : yma, maent o
lem, ac o duedd môr Tyrus a
ae gwahaniaeth mawr rhwng
dau efengylwr; nid yw Luc yn
agoriad ar y gyfraith, elusen,
npryd. Mae gan Luc yma be-
ln. 24, 25, 26) nad ydynt gan
e gan Mathew wyth "gwŷn
oes gan Luc ond pedwar, a'r
li eu geirio yn bur wahanol i
Nid yw yr amser ychwaith yn
ddau efengylwr. Mae Luc yn
wi Mathew yn un o'r deuddeg,
hon ; ond yn Mathew mae y
hell cyn iddo ef gael ei alw.
amryw bethau eraill, i brofi
geth yw hon yn Luc â hòno yn
mae hyna yn llawn digon : mae
ol mai pregeth arall oedd hon,
amser, ac i wrandawwyr gwa-
amryw o'r un gwirioneddau
ag oedd yn y bregeth a adroddir
Os yw pregethau dynion yn
l draddodi, neu ryw ranau o
nmysg â phregethau eraill ; pa
gethau y Cyfryngwr mawr ei
tlodion yn yr ysbryd," medd
na'r tlodi mae gwŷnfyd yn
Gwel ar hyn yn Mathew 5. 3.
pedwerydd gwŷn fyd yn Math-
l ar y geiriau yno. ‡ Hwn yw
yn Mathew 5. 4 : y rhai sydd
yno. Galar hyd at wylo ; galar
ld eithaf. Gwel ar Mathew.

1—3. a 6. 1—6. 1 Tim. 6. 17. Iago 2. 6. a 5. 1—6. Dat. 18
6—8. o pen. 16. 19—25. Mat. 6. 2, 5, 16.

* Nid am eich bod yn gyfoethogion o bethau y byd hwn, ond am nad ydych yn gyfoethogion tuag at Dduw : heb feddu y gwir gyfoeth. Am eich bod yn edrych *ar* eich cyfoeth fel eich rhan, a'ch holl ddyddanwch; neu am eich bod yn eich tyb eich hunain yn gyfoethog o hunan-gyfiawnder. "Yr hyn *oedd elw* i mi," medd Paul, Phil. 3. 7.

25 * Gwae [p] chwi y rhai llawn : † canys [q] chwi a ddygwch newyn. ‡ Gwae chwi [r] y rhai a chwerddwch yr awr hon : [s] ‖ canys chwi a alerwch ac a wylwch.

p Deut. 6. 11, 12. 1 Sam. 2. 5. Diar. 30. 9. Phil. 4. 12, 13. Dat. 3. 17. q Es. 8. 21. a 9. 20. a 65. 13. r pen. 8. 53, a 16. 14, 15. Salm 73. 6, 7. Diar. 14. 13. Preg. 2. 2. a 7. 2, 6. Iago 4. 9. s pen. 12. 20. a 13. 28. Job 20. 5—7. a 21. 11—13. Salm 49. 19. Es. 21. 3, 4. a 24. 7—12. Dan. 4. 4—6. Am. 8. 10. Nah. 1. 10. Mat. 22. 11—13. 1 Thes. 5. 3. Dat. 18. 7—11.

* Llawn o hunan, llawn o foethau a mwyniant cnawdol, llawn o grefydd ac eto heb ddim crefydd, fel hwnw yn Dat. 3. 17. † Daw amser pryd na byddo genych ddim, ac nas cewch ddim byth, cymmaint a dafn o ddwfr oer : dyna ran o'ch gwae, ond nid eich holl wae.—‡ Chwi, y rhai sydd yn llawenychu ac yn chwerthin yn gnawdol, ac ni wasgodd eich pechodau arnoch erioed i alaru o'u herwydd ; ac nis gwyddoch ddim ychwaith am lawenydd ysbrydol, yn yr Ysbryd Glân. A chwi, y rhai a chwerddwch yn watwarus am ben pob bygythiad, pob rhybudd, a phob peth sobr a glywoch ; ac hyd yn nod a chwerddwch yn awr am ben yr hyn ydwyf fi yn ddywedyd wrthych. ‖ Gwae chwi, canys e droir eich chwerthin ynfyd a gwatwarus chwi yn alar, a'ch llawenydd cnawdol ac annuwiol chwi yn dristwch o'r fath trymaf. Felly y bydd yn ninystr Jerusalem yn fuan, felly y bydd yn uffern byth.

26 * Gwae chwi [t] pan ddywedo pob dyn yn dda am danoch : † canys [u] felly y gwnaeth eu tadau hwynt i'r gau brophwydi.

t Mica 2. 11. Ioan 7. 7. a 15. 19. Rhuf. 16. 18. 2 Thes. 2. 8—12. Iago 4. 4. 2 Pedr 2. 18, 19. 1 Ioan 4. 5, 6. Dat. 13. 3, 4. u 1 Bren. 22. 6—8, 13, 14, 24—28. Es. 30. 10. Jer. 5. 31. 2 Pedr. 2. 1—3.

* Mae gair da pawb yn sicr yn ddymunol, os gellir ei gael ar lwybr uniondeb a sancteiddrwydd : ond nis gellir cael gair da pawb heb foddâu pawb ; ac nis gellir boddâu pawb, heb wyro oddi ar y llwybr hwnw : mawrygu

Iuddewon. Efe oedd ysgrifenydd y gyntaf o'r pedair efengyl. † Tybir mai ei waith ef oedd derbyn y doll a godid am drosglwyddo nwyddau yn ol ac yn mlaen dros fôr Galilea. ‡ "A bu ac efe yn eistedd i fwyta yn y tŷ," medd Mathew ei hun 9. 10; nid yw yn sôn am "wledd fawr." Nid da gan ddynion duwiol sôn am eu gweithredoedd da a'u rhagoriaethau eu hunain; ond mae yn weddus i eraill a'u gwelont grybwyll am danynt, er esampl o haelioni a llettygarwch. Gan i ni sylwi eisoes ar yr hanes hyn, cyfeiriwn y darllenydd at y lleoedd a enwyd.

33 ¶ * A hwy a ddywedasant wrtho, [s] Paham y mae disgyblion Ioan yn ymprydio yn fynych, [t] ac yn gwneuthur gweddïau, a'r un modd yr eiddo y Phariseaid; ond yr eiddot ti yn bwytta ac yn yfed?

[s] pen. 18. 12. Es. 58. 3—6. Zec. 7. 6. Mat. 9. 14—17. Marc 2. 18—22. [t] pen. 11. 1. a 20. 47. Diar. 28. 9. Es. 1. 15. Mat. 6. 5, 6. a 23. 14. Marc 12. 40. Act. 9. 11. Rhuf. 10. 2, 3.

34 Yntau a ddywedodd wrthynt, † A ellwch chwi beri [u] i blant yr ystafell brïodas ymprydio, tra fyddo y [x] prïodas-fab gyd â hwynt?

[u] Barn. 14. 10, 11. Salm 45. 14. Can. 2. 6, 7. a 3. 10, 11. a 5. 8. a 6. 1. Mat. 25. 1—10. Dat. 19. 7—9. [x] Salm 45. 10—16. Es. 54. 5. a 62. 5. Zeph. 3. 17. Mat. 22. 2. Ioan 3. 29. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 25—27.

35 ‡ Ond y dyddiau a ddaw, [y] pan ddyger y prïodas-fab oddi arnynt; [z] ac yna yr ymprydiant yn y dyddiau hynny.

[y] pen. 24. 17—21. Dan. 9. 26. Zec. 13. 7. Ioan 12. 8. a 13. 33. a 14. 3, 4. a 16. 4—7, 16—22, 28. a 17. 11—13. Act. 1. 9 a 2. 21. [z] Mat. 6. 17, 18. Act. 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 11. 27.

36 ¶ Ac efe a ddywedodd hefyd ddammeg wrthynt: [a] ‖ Ni rydd neb lain o ddilledyn newydd mewn hen ddilledyn: os amgen, y mae y newydd yn gwneuthur rhwygiad, a'r llain o'r newydd ni chyttuna â'r hen.

[a] Mat. 9. 16, 17. Marc 2. 21, 22.

37 Ac nid yw neb yn bwrw gwin newydd i [b] hen gostrelau: os amgen, y gwin newydd a ddryllia y costrelau, ac efe a red allan, a'r costrelau a gollir.

[b] Jos. 9. 4, 13. Salm 119. 83.

38 Eithr [c] gwin newydd sydd raid ei fwrw mewn costrelau newyddion; a'r ddau a gedwir.

[c] Esec. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Gal. 2. 4, 12—14. a 4. 9—11. a 5. 1—6. a 6. 13, 14. Phil. 3. 5—7. Col. 2. 19—23. 1 Tim. 4. 8. Heb. 8. 8—13. a 13. 9, 10. Dat. 21. 5.

39 Ac nid oes neb gwedi iddo yfed *gwin* hen, a chwennych y newydd yn y fan: canys efe a ddywed, [d] § Gwell yw yr hen.

[d] Jer. 6. 16. Marc 7. 7—13. Rhuf. 4. 11, 12. Heb. 11. 1, 2, 39.

Gwel ar Math. 9. 14—17; a Marc 2. 18—22. * *Dysgyblion Ioan eu hunain oedd yr "hwy" yma, medd Mathew 9. 14;* dysgyblion Ioan *â'r phariseaid, medd Marc* 2. 18: mae yn debyg bod y ddwy blaid yno; ond efall dysgyblion Ioan a ofynodd, fel genau phariseaid. Nid oeddent hwy yn n drwg, ond yr oedd y phariseaid; o lid yr oeddent yn annog dysgyblion Ioan fel y gallent iselu cymmeriad Crist yn rif y bobl. Mynych y tynir dynion d i mewn yn ddiarwybod iddynt eu hun eu cyfrwysach, er cyflawni eu dyben ellgar a bradychus hwy. Heblaw hy yn bur hoff genym fod ein plaid ni i eraill; ac i bawb eraill gyd-ffurfio odan ni. Efallai bod ychydig o hyny yblion Ioan. † Gallasai Iesu dd wrthynt mai efe oedd eu rheol hwy hwy yn rheol iddo ef; ond efe a'u h yn fwy addfwyn a lledneis. Yr oe a'i ddysgyblion yn cyd-ffurfio mew fawr, â defodau yr hen oruchwyl hon oedd agos a diflanu; ond daet ddwyn i mewn oruchwyliaeth arall, na'r eiddo Moses. ‡ Fel pe dyw Iesu, Dyma'r cwbl o amser llawenyd fy nysgyblion I, tra yr wyf fi gyd pan ymadawyf fi â hwynt, cânt d alaru ac ymprydio y pryd hwnw. A hyny, nid ydynt ond dysgyblion ie byddai yn resyn eu digaloni hwy dechreu â gormod o galedi, rhag id eu hudo i droi yn ol. Hwyrach h yma yn gweled tuedd gormod yn n Ioan, i geisio cyd-gyssylltu yr hen iaeth â'r newydd: ac mae yn sicr bo o hyn yn y gau-athrawon Iuddewig yr apostolion. ‖ Mae y syniad diwe od efallai yn newydd; ond y mae ddangos yn bur amlwg yn y gymh frethyn hen a newydd. § Fel mae pur a gloyw, yn fwy blasus ac iach newydd; felly mae hen wirionedda ol ac iachus yr efengyl, yn well nac iaethau newydd, amryw a dieith chymygion dynion: Ie, yn well na g Moses ei hun, y rhai ni thalent eu â hen athrawiaeth bur yr efengyl Abel, Enoch, Noah, Abraham, & hawdd gan ddynion newid eu hen a'u hen arferion ar unwaith, am g arferion newydd: felly y deonglir hon yn gyffredin.

PEN. VI.

Crist yn argyhoeddi dallineb y … aid, &c.

* A BU ar [a] yr ail prif … [b] fyned o honno trwy yr ŷd: [c] … gyblion a dynnasant y tywys … bwyttasant, gwedi *eu* rhw… dwylaw.

[a] Ex. 12. 15, 16. Lef. 23. 7, 10, 11, 15. [b] Mat. 12. 1. Marc 2. 23. [c] Deut. 23. 25.

2 A rhai o'r Phariseaid a … asant † wrthynt, [d] Paham yr y… gwneuthur yr hyn [e] nid yw … lawn ei wneuthur ar y sabbat…

[d] adn. 7—9. pen. 5. 33. Mat. 12. 2. a 15. … 24. Marc 2. 24. Ioan 5. 9—11, 16. a 9. 14—16. … 10. a 21. 15. a 25. 2. Num. 15. 32—36.

3 A'r Iesu gan atteb id… ddywedodd, [f] Oni ddarllena…

r hyn a wnaeth Dafydd,
hwant bwyd arno ef, a'r
d âg ef:

* 19. 4. a 21. 16, 42. a 22. 31. Marc 2. g 1 Sam. 21. 3—6. Mat. 12. 3, 4.

d yr aeth efe i mewn i dŷ
cymmerth ac y bwyttaodd
l, ac a'i rhoddes hefyd i'r
yd âg ef; [h] yr hwn nid
lawn ei fwytta, ond i'r
unig?

a ddywedodd wrthynt,
b y dyn yn Arglwydd ar
fyd.

Marc 2. 27, 28. a 9. 7. Dat. 1. 10.

h. 12. 1—8; a Marc 2. 23—
prif sabbath:" "yr ail sabbath
' ydyw yn ol y cyfieithiad Saes-
y gair "prif" ganddynt hwy;
wedi y cyntaf" genym ninnau.
gair Groeg (*Deuteroprôton*)
wn i ddeall ei feddwl, ac mai
'r gwahaniaeth yn y cyfieith-
wydd yr anhawsdra uchod yn
n anhawdd gwybod hefyd pa
ylir; ond barn y pedwar Awd-
cyfieithir y nodiadau hyn yw,
cyntaf ar ol yr ail dydd o ŵyl
a feddylir. O'r sabbath cyntaf
dd o'r bara croyw, cyfrifid saith
y pentecost, Lefit. 23. 15, a'r
r yma ydoedd yr ail o'r "saith
n" hyny, mae yn debyg. Gan
ddyrys i'r dysgedigion, ac o
ni ddywedwn ychwaneg yn ei
unig mai haidd oedd y tywys
ysgyblion tlodion, oblegid y
oedd yn addfed yn ngwlad
t, y pryd hwn. † Dywed Math-
i wrth Grist ei hun y dywed-
id: gall pob un fod yn gywir;
gyntaf wrth Grist, wedi hyny
blion, neu ynte i'r gwrthwyn-
r y pethau eraill o'r blaen.

u hefyd ar sabbath arall,
i mewn i'r synagog, ac
: [m] ac yr oedd yno ddyn
au wedi gwywo.

. Marc 3. 1—6. l pen. 4. 16, 31. a 13. m 1 Bren. 13. 4. Zec. 11. 17. Ioan 5. 3.

rifenyddion a'r Phariseaid
ant ef, a iachâi efe ef ar y
; [o] fel y caffent achwyn
ef.

14. 1—6. Salm 37. 32, 33. a 38. 12. Es. Marc 3. 2. Ioan 5. 10—16. a 9. 16, 26— 3, 54. a 20. 20. Mat. 26. 59, 60.

efe a wybu eu meddyliau
ddywedodd wrth y dyn
wedi gwywo, [q] * Cyfod
f yn y canol. Ac efe a
ynu, *ac a safodd.*

Cron. 28. 9. a 29. 17. Salm 44. 21. Ioan . 4. 13. Dat. 2. 23. q Es. 42. 4. Ioan . 1. 28. 1 Pedr 4. 1.

9 Yr Iesu am hynny a ddywedodd wrthynt, Myfi a ofynaf i chwi, [r] Beth sydd gyfreithlawn ar y sabbathau? gwneuthur da, ynte gwneuthur drwg? [s] † cadw einioes, a'i ‡ colli?

r pen. 14. 3. Mat. 12. 12, 13. Marc 3. 4. Ioan 7. 19—23. s pen. 9. 56.

10 Ac [t] wedi edrych arnynt oll oddi amgylch, efe a ddywedodd wrth y dyn, [u] Estyn dy law. Ac efe a wnaeth felly: a'i law ef a wnaed yn iach fel y llall.

t Marc 3. 5. u Ex. 4. 6, 7. 1 Bren. 13. 6. Salm 107. 20. Ioan 5. 8.

11 ‖ A [x] hwy a lanwyd o ynfydrwydd, [y] ac a ymddiddanasant y naill wrth y llall, pa beth a wnaent i'r Iesu.

x pen. 4. 28. Salm 2. 1, 2. Preg. 9. 3. Act. 5. 33. a 7. 54. a 26. 11. y Mat. 12. 14, 15. a 21. 45, 46. Ioan 7. 1. a 11. 47, 48. Act. 4. 15, 16. a 5. 33, 34.

Gwel ar Math. 12. 10—14; a Marc 3. 1—6. * Efallai mai wrth glywed y gorchymyn hwn am i'r dyn gyfodi, a sefyll yn y canol, y darfu iddynt hwy feddwl yr iachâai Iesu ef, ac mai ar hyny y gofynasant iddo "Ai rhydd iachâu ar y sabbathau?" Math. 12. 10. † Trwy nerth ei law ddehau yr oedd y dyn yn ennill ei fywioliaeth; felly "cadw einioes" mewn ystyr oedd ei hadferu iddo. Dyna olygiad yr hen dduwinyddion ar y geiriau uchod "cadw einioes," yn y mân yma. ‡ Yn ol y golygiad diweddaf ar "gadw einioes," rhaid rhoddi golygiad cyffelyb ar "golli" hefyd: pe buasai Crist yn peidio iachâu llaw y dyn hwn, ac yntau yn gallu gwneyd hyny, buasai mewn ystyr yn euog o "golli" ei einioes ef. Ond tybir fod y gair "colli" yn y mân yma yn cyfeirio at y bwriad dirgelaidd oedd yn nghalonau y phariseaid hyn i ladd yr Arglwydd Iesu. 'Ai cyfreithlawn oedd hyny ar y sabbathau?' ‖ "Ynfydrwydd:" wedi gweled y wyrth a cholli y ddadl ar dir rheswm teg, hwy a aethant yn ynfyd o gynddeiriogrwydd: felly yr arwydda y gair. Pan orchfyger dynion annuwiol trwy resymau, maent yn gwylltio, ac yn myned i nwydau drwg a chynddeiriog; ac megys â chleddyf yn tori clymau nas medrant eu dattod. Nôd sicr o achos drwg, ac o feddyliau gwael ac annynol.

12 * A bu yn y dyddiau hynny, [z] fyned o hono ef allan i'r mynydd i weddïo; [a] a pharhâu ar hŷd y nos yn gweddïo Duw.

z Salm 55. 15—17. a 109. 3, 4. Dan. 6. 10. Marc 1. 35. a 14. 34—36. Heb. 5. 7. a Gen. 32. 24—26. Salm 22. 2. Mat. 14. 23—25. Marc 6. 46—48. Col. 4. 2.

* Dywedir y byddai gan yr Iuddewon leoedd i weddïo ar y mynyddoedd, ac ar lànau afonydd: math o adeiladau heb ddim tô na chromnen iddynt, ond wedi eu plànu o amgylch â choed. Tybia tri o'n Hawdwyr mai i un o'r adeiladau hyny yr aeth yr Iesu yma i weddïo. Mae yn wir mai *Proseucha* y gelwid y lleoedd hyny, ac mae yn wir hefyd bod y gair hwnw yn yr adnod hon yn y Groeg, ond gyda therfyniad gwahanol, *Proseuxasthai.* Wedi y cwbl ni chydsynia Mr. Pool â golygiadau y tri eraill am y peth hwn;

deb y Duw sanctaidd a hollallnog. ‡ Cyflawnwyd hyn yn nodedig yn nhrôedigaeth y tair mil wrth bregeth gyntaf Pedr ar ol adgyfodiad Grist. Act. 2. 41. Gan nad oes achos sylwi yn feirniadol ar yr hanes eglur uchod, crybwyllwn ychydig addysgiadau oddi wrth y cwbl.—1. Gwelwn pa mòr dda o beth yw, bod dynion yn llafurus ac yn ddiwyd gyda eu galwedigaethau gonest, pa mòr isel bynag y byddo y galwedigaethau hyny. Yno mae Duw yn cyfarfod â dynion â bendithion. 2. Mai ein dyledswydd ni yw ufuddhâu i orchymyn Duw, pa mòr resymol neu afresymol, manteisiol neu anfanteisiol bynag y byddo hyny yn ymddangos i ni ein hunain. 3. Gwelwn o ba le mae y fendith yn dyfod, bydded ein llafur ni y peth a fyddo. 4. Gwelwn mai gwaith gweinidogion yr efengyl yw dàla dynion: ennill eneidiau i Dduw. 5. Gwelwn mòr nerthol yw galwad Duw: hwy a adawsant bob peth, ac a'i dilynasant ef.

12 ¶ A bu, fel yr oedd efe [t] mewn rhyw ddinas, wele [t] wr [u] yn llawn o'r gwahan-glwyf: a phan welodd efe yr Iesu, [x] efe a syrthiodd ar *ei* wyneb, ac [y] a ymbiliodd âg ef, gan ddywedyd, O Arglwydd, [z] os ewyllysi, ti a elli fy nglanhâu.

[t] Mat. 8. 2—4. Marc 1. 40—45. [u] pen. 17. 12. Ex. 4. 6. Lef. 13. a 14. Num. 12. 10—12. Deut. 24. 8. 2 Bren. 5. 1, 27. a 7. 3. 2 Cron. 26. 19, 20. Mat. 26. 6. [x] pen. 17. 16. Lef. 9. 24. Jos. 5. 14. 1 Bren. 18. 39. 1 Cron. 21. 16. [y] pen. 17. 13. Salm 50. 15. a 91. 15. Marc 5. 23. [z] Gen. 18. 14. Mat. 8. 8, 9 a 9. 28. Marc 9. 22—24. Heb. 7. 25.

13 Yntau a estynodd *ei* law, ac a gyffyrddodd âg ef, gan ddywedyd, [a] Yr wyf yn ewyllysio; bydd lân. Ac [b] yn ebrwydd y gwahan-glwyf a aeth ymaith oddi wrtho.

[a] Gen. 1. 3, 9. Salm 33. 9. Ezec. 36. 25—27, 29. Hos. 14. 4. Mat. 9. 29, 30. [b] pen. 4. 39. a 8. 54, 55. Ioan 4. 50—53.

14 Ac [c] efe a orchymynodd iddo na ddywedai i neb: eithr dos *ymaith*, [d] a dangos dy hun i'r offeiriad, [e] ac offrwm dros dy lanhâd, fel y gorchymynodd Moses, [f] er tystiolaeth iddynt.

[c] Mat. 8. 4. a 9. 30. a 12. 16. [d] pen. 17. 14. Lef. 13. 2, &c. [e] Lef. 14. 4, 10, 21, 22. [f] pen. 9. 5. Mat. 10. 18. Marc 1. 44. a 6. 11.

15 [g] A'r gair am dano a aeth yn [h] fwy ar led: [i] a llawer o bobloedd a ddaethant ynghyd i'w wrando ef, ac i'w hiachâu ganddo o'u clefydau.

[g] Diar. 15. 33. 1 Tim. 5. 25. [h] Mat. 4. 23—25. a 9. 26. Marc 1. 28, 45. [i] pen. 12. 1. a 14. 25. Mat. 15. 30, 31. Marc 2. 1, 2. Ioan 6. 2.

Gwel ar Math. 8. 2—4; a Marc 1. 40—45. Dywed Mathew 8. 5; a Marc 2. 1, i'r Iesu fyned i mewn i Capernaum ar ol gwneyd y wyrth hon; felly mae yn debygol mai Capernaum oedd y "rhyw ddinas" hon: ond tybia eraill i'r gwrthwyneb. Mae yn amlwg wrth Mathew a Marc hefyd mai nid o *fewn* y ddinas yn hollawl y glanâodd efe y gwahan-glwyfus; ond *wrth* neu yn *ymyl* y ddinas, cyn myned i mewn: o fewn y terfynau perthynol i'r ddinas; canys nis goddefid i'r gwahan-glwyfus fyned i *mewn i'r* ddinas. Lefit. 13. 46. 2 Bren. 7. 3. Luc 17. 12.

16 ¶ * Ac [k] yr oedd efe y[...] o'r neilldu yn y diffaethwch, gweddio.

[k] pen. 6. 12. Mat. 14. 23. Marc 1. 35, 36. a 6. 46[...]

* Nid myned i'r marchnadoedd a[...] an yr heolydd yr oedd Iesu i wed[...] cilio i'r diffaeth, i leoedd unig llony[...] efe a giliodd, am unwaith, yw y ga[...] oedd yn cilio: peth arferol ganddo[...] gwneyd felly. Os oedd *ef*, yr hwn[...] ddibechod yn gwneyd felly, pa fai[...] dylem ni bechaduriaid truenus wne[...] Os oedd *ef*, yr hwn oedd mòr llaw[...] cyhoeddus yn mynu amser i wneyd[...] faint mwy y dylem ni, y rhai m[...] lawer o hamdden, ac amser ar ein dwy[...] felly. Os oedd *ef* yn cael hyfrydw[...] cymdeithas a Duw yn y dirgel, mae y[...] yn werth i ninnau geiso yr hyfrydw[...] ac y gallem ei gael pe byddem yn[...] brydol. O'r cyhoedd i'r dirgel, ac [...] i'r cyhoedd, ydoedd llwybr Iesu gyda[...] mawr, ac yn hyn efe a adawodd es[...] holl weision cyhoeddus yn enwed[...] dilynent ei ol ef. Ni byddai efe by[...] unig na phan fyddai yn unig, nac [...] llai segur na phan fyddai ar ei ham[...]

17 * A bu ar ryw ddiwrnod[...] oedd efe yn athrawiaethu, [l] fo[...] seaid a doctoriaid y gyfraith yn[...] *yno*, y rhai a ddaethant o bob[...] yn Galilea, a Judea, [m] a Jer[...] † ac [n] yr oedd gallu yr Arglw[...] hiachâu ‡ hwynt.

[l] adn. 21, 30. pen. 7. 30. a 11. 52—54. a 15. [...] 15. 1. Marc 3. 22. a 7. 1. [n] pen. 6. 19. a 8. 46[...] Marc 16. 18. Act. 4. 30. a 19. 11, 12.

* Yr oedd rhai o'r gwŷr hyn o[...] Iesu agos bob amser, ac yn mhob m[...] i borthi eu chwilfrydedd wrth ei gly[...] gweled ei wyrthiau, neu ynte i'w d[...] a cheisio ei faglu yn fradychus, fe[...] beth i achwyn arno. Y tro hwn yr [...] lawer iawn o honynt o bob dinas a[...] yn Galilea, Judea, ac hyd yn nod [...] lem. Yr oedd Iesu wedi dynoethi e[...] wynebol hwy o egluro a dehongli y[...] yn ddiweddar, yn ei bregeth ar y [...] ac yr oedd hyny wedi eu cyffrôi [...] felly yr oeddent am gael rhywbeth [...] arno ger bron y cyngor mawr yn J[...] pan ddelai efe yno yn fuan i ŵyl[...] † Yr oedd gallu yr Arglwydd yn N[...] amser fel yr oedd yn Berson dwyfol[...] oedd bob amser yn gweithredu [...] gwyrthiau. Byddai y rhan fwy[...] gwneyd gwyrthiau ar ol gorphen [...] ‡ Pwy oedd yr "hwynt" yma? Ni[...] seaid a Doctoriaid y gyfraith yn sicr[...] hanes i Iesu iachâu neb o'r rhai hyn[...] nid i ymofyn iachâd y daeth y rh[...] bresenol ato ef; daethai llawer o [...] bell, gan hyny nid oedd afiechyd a[...] nid oedd ganddynt ffydd yn Iesu i [...] âd. Gan hyny rhywrai eraill oedd yr [...] yma, er nad enwir mo honynt o'r [...] yr hanes. Gwel adnodau cyffelyb [...] 99. 8. Moses ac Aaron a "wranda[...] a "arbedwyd;" a gwrthryfelwyr e[...] alwyd arnynt, er nad enwir hwynt. Math. 11. 1. Nid dinasoedd y d[...]

iylir, er mai hwy a enwir yn yr
llnasoedd yr Iuddewon, er nad
inynt o'r blaen yn yr adnod.

wele * wŷr yn dwyn mewn
ı a oedd glaf o'r parlys: a
asant ei ddwyn ef i mewn,
er ei fron ef.

i. Marc 2. 3—12. Ioan 5. 5, 6. Act. 9. 33.

ın na fedrent gael pa ffordd
i mewn, o achos y dyrfa,
dringasant ar ᵍnen y tŷ, ac
ısant ef i waered yn y
y pridd-lechau, yn y canol
Iesu.

ᵍ Deut. 22. 8. 2 Sam. 11. 2. Jer. 19. 13.

ıan ʳ welodd efe eu † ffydd
a ddywedodd wrtho, ˢ Y
'uwyd i ti dy bechodau.

Ioan 2. 25. Act. 11. 23. a 14. 9. Iago 2.
. Salm 90. 7, 8. a 107. 17, 18. Es. 53. 17.
. 5. Ioan 5. 14. 2 Cor. 2. 10. Col. 3. 13.

ysgrifenyddion, a'r Phari-
echreuasant ymresymmu,
lyd, Pwy yw hwn sydd yn
cabledd? ˣ pwy a ddichon
odau ond Duw yn unig?

7. 49. Marc 2. 6, 7. u Lef. 24. 16.
Mat. 9. 3. a 26. 65. Ioan 10. 33. Act. 6.
16. 6, 7. Salm 103. 3. Es. 43. 25. a 44. 22.
ı 7. 19. Rhuf. 8. 33.

esu, ʸ yn gwybod eu hym-
hwynt, a attebodd ac a
wrthynt, ᶻ Pa resymmu yn
ıu yr ydych?

'. Salm 139. 2. Diar. 15. 26. Es. 66. 18.
9. 4. a 12. 25. Heb. 4. 12. Dat. 2. 23.
; 8. 17. Act. 5. 3.

n ᵃ hawsaf, ai dywedyd,
l i ti dy bechodau; ai
'yfod, a rhodia?

arc 2. 9.

fel y gwypoch ᵇ fod gan
awdurdod ar y ddaear i
ıodau, (eb efe wrth y claf
ᵈ Yr wyf yn dywedyd
od, ᵉ a chymmer dy wely,
γ.

at. 16. 13. a 25. 31. a 26. 64. Ioan 3. 13.
c Es. 53. 11. Mat. 9. 6 a 28. 18. Ioan
ı 20. 22, 23. Act. 5. 31. d adn. 13. pen.
11. 43. Act. 3. 6—8. a 9. 34, 40. a 14. 10.

yn y man y cyfododd efe i
gŵydd hwynt; ac efe a
'r hyn y gorweddai arno,
naith i'w dŷ ei hun, ᵍ gan
Duw.

. 3. Salm 33. 9. g pen. 13. 13. a 17. 15
50 23. a 103. 1—3. a 107. 20—22. Ioan 9. 24.

ıdod a ddaeth ar bawb, ʰ a
eddasant Dduw; ⁱ a hwy a
fn, gan ddywedyd, Gwel-
‡ anhygoel *heddyw*.

h pen. 7. 16. Mat. 9 8. a 12. 23. Marc 2. 12. Act. 4. 21. Gal. 1. 24. i pen. 8. 37. Jer. 33. 9. Hab. 3. 5. Mat. 28. 8. Act. 5 11—13.

Gwel ar Math. 9. 2—8; a Marc 2. 3—12. * Sylwyd o'r blaen, mai gwastad oedd penau tai yr Iuddewon; a bod grisiau i fyned i'w penau oddi allan; canllawiau o amgylch eu penau, rhag i neb syrthio drosodd, Deut. 22. 8; a math o ddrws o ddellt (a phridd-lechau drosto) ar y canol, i ollwng unrhyw beth i waered i'r tŷ drwyddo. 2 Bren. 1. 2. Yr hyn a gyfieithir "tori trwodd" yn Marc 2. 4, a arwydda "tynu allan" yn hytrach; sef tynu y drws hwnw allan i ollwng y dyn claf i mewn drwyddo: felly hefyd y cyfieithir yr un gair yn Galat. 4. 15. † Mae yn amlwg mai gallu a daioni Duw ydoedd gwrthrych y ffydd hon; eithr nid yn deilliaw o Grist yn ddechreuol, fel Duw tragywyddol, ond fel offeryn, trwy yr hwn yr oedd Duw yn gweithredu ei allu, ac yn cyfranu ei ddaioni, i ddynion mewn amgylchiadau gresynus fel y dyn tlawd hwn. ‡ Pethau tu hwnt i bob dysgwyliad, pethau na buasem byth yn meddwl am danynt, pethau nas credasem y gallai neb eu gwneyd oni buasai i ni eu gweled, a phethau nas gwyddom eto pa fodd eu gwnaed. *Paradoxa* yw y gair Groeg a gyfieithir "anhygoel" yma, ac o'r gair hwnw mae y Saeson wedi gwneyd eu gair *paradox*. Gwel ychwaneg yn y manau a grybwyllwyd: Mathew a Marc.

27 ¶ Ac ar ol y pethau hyn yr aeth efe allan, ᵏ ac a welodd bublican a'i enw * Lefi, yn eistedd wrth y † dollfa: ac efe a ddywedodd wrtho, ˡ Dilyn fi.

k Mat. 9. 9. a 10. 3. Marc 2. 14. a 3. 18. l pen. 18. 22. Mat 4. 19—21. a 8. 22. a 16. 24. Ioan 1. 43. a 12. 26. a 21. 19—22.

28 Ac efe ᵐ a adawodd bob peth, ac a gyfododd i fynu, ac a'i dilynodd ef.

m adn. 11. pen. 9. 59—62. 1 Bren. 19. 19—21. Mat. 19. 22—27.

29 A ⁿ gwnaeth Lefi iddo ‡ wledd fawr yn ei dŷ: ᵒ ac yr oedd tyrfa fawr o bublicanod ac eraill, yn eistedd gyd â hwynt ar y bwrdd.

n Ioan 12. 2. o Mat. 9. 10. Marc 2. 15. 1 Cor. 5. 9—11. a 10. 27.

30 Eithr ᵖ eu hysgrifenyddion a'u Phariseaid hwynt a furmurasant yn erbyn ei ddisgyblion ef, gan ddywedyd, Paham yr ydych chwi yn bwytta ac yn yfed gyd â phublicanod a phechaduriaid?

p adn. 17, 21. pen. 7. 29, 30, 34, 39. a 15. 1, 2. a 18. 11. a 19. 7. Es. 65. 5. Mat. 21. 28—32. Marc 7. 3.

31 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, ᵍ Nid rhaid i'r rhai iach wrth feddyg; ond i'r rhai cleifion.

q Jer. 8. 22. Mat. 9. 12, 13. Marc 2. 17.

32 ʳ Ni ddaethum i alw rhai cyfiawn, ond pechaduriaid i edifeirwch.

r pen. 4. 18, 19. a 15. 7, 10. a 18. 10—14. a 19. 10. a 24. 47. Es. 55. 6, 7. a 57. 15. Mat. 18. 11. Act. 2. 38. a 3. 19, 26. a 5. 31. a 17. 30. a 20. 21. a 26. 18—20. 1 Tim. 1. 15, 16. 2 Tim. 2. 25, 26.

Gwel ar Math. 9. 9—13; a Marc 2. 14—17. * Mathew y gelwir y publican hwn yn Mathew, a Lefi yn Marc a Luc: peth cyffredin oedd bod dau enw ar yr un dyn yn mhlith yr

Iuddewon. Efe oedd ysgrifenydd y gyntaf o'r pedair efengyl. † Tybir mai ei waith ef oedd derbyn y doll a godid am drosglwyddo nwyddau yn ol ac yn mlaen dros fôr Galilea. ‡ "A bu ac efe yn eistedd i fwyta yn y tŷ," medd Mathew ei hun 9. 10; nid yw yn sôn am "wledd fawr." Nid da gan ddynion duwiol sôn am eu gweithredoedd da a'u rhagoriaethau eu hunain; ond mae yn weddus i eraill a'u gwelont grybwyll am danynt, er esampl o haelioni a llettygarwch. Gan i ni sylwi eisoes ar yr hanes hyn, cyfeiriwn y darllenydd at y lleoedd a enwyd.

33 ¶ * A hwy a ddywedasant wrtho, [s] Paham y mae disgyblion Ioan yn ymprydio yn fynych, [t] ac yn gwneuthur gweddïau, a'r un modd yr eiddo y Phariseaid; ond yr eiddot ti yn bwytta ac yn yfed?

s pen. 18. 12. Es. 58. 3—6. Zec. 7. 6. Mat. 9. 14—17. Marc 2. 18—22. t pen. 11. 1. a 20. 47. Diar. 28. 9. Es. 1. 15. Mat. 6. 5, 6. a 23. 14. Marc 12. 40. Act. 9. 11. Rhuf. 10. 2, 3.

34 Yntau a ddywedodd wrthynt, † A ellwch chwi beri [u] i blant yr ystafell brïodas ymprydio, tra fyddo y [x] prïodas-fab gyd â hwynt?

u Barn. 14. 10, 11. Salm 45. 14. Can. 2. 6, 7. a 3. 10, 11. a 5. 8. a 6. 1. Mat. 25. 1—10. Dat. 19. 7—9. x Salm 45. 10—16. Es. 54. 5. a 62. 5. Zeph. 3. 17. Mat. 22. 2. Ioan 3. 29. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 25—27.

35 ‡ Ond y dyddiau a ddaw, [y] pan ddyger y prïodas-fab oddi arnynt; [z] ac yna yr ymprydiant yn y dyddiau hynny.

y pen. 24. 17—21. Dan. 9. 26. Zec. 13. 7. Ioan 12. 8. a 13. 33. a 14. 3, 4. a 16. 4—7, 16—22, 28. a 17. 11—13. Act. 1. 9 a 3. 21. z Mat. 6. 17, 18. Act. 13. 2, 3. a 14. 23. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 11. 27.

36 ¶ Ac efe a ddywedodd hefyd ddammeg wrthynt: [a] ‖ Ni rydd neb lain o ddilledyn newydd mewn hen ddilledyn: os amgen, y mae y newydd yn gwneuthur rhwygiad, a'r llain o'r newydd ni chyttuna â'r hen.

a Mat. 9. 16, 17. Marc 2. 21, 22.

37 Ac nid yw neb yn bwrw gwin newydd i [b] hen gostrelau: os amgen, y gwin newydd a ddryllia y costrelau, ac efe a red allan, a'r costrelau a gollir.

b Jos. 9. 4, 13. Salm 119. 83.

38 Eithr [c] gwin newydd sydd raid ei fwrw mewn costrelau newyddion; a'r ddau a gedwir.

c Ezec. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Gal. 2. 4, 12—14. a 4. 9—11. a 5. 1—6. a 6. 13, 14. Phil. 3. 5—7. Col. 2. 19—23. 1 Tim. 4. 8. Heb. 8. 8—13. a 13. 9, 10. Dat. 21. 5.

39 Ac nid oes neb gwedi iddo yfed *gwin* hen, a chwennych y newydd yn y fan: canys efe a ddywed, [d] § Gwell yw yr hen.

d Jer. 6. 16. Marc 7. 7—13. Rhuf. 4. 11, 12. Heb. 11. 1, 2, 39.

Gwel ar Math. 9. 14—17; a Marc 2. 18—22. * Dysgyblion Ioan eu hunain oedd yr "hwy" yma, medd Mathew 9. 14; dysgyblion Ioan â'r phariseaid, medd Marc 2. 18: mae yn debyg bod y ddwy blaid yno; ond efallai mai dysgyblion Ioan a ofynodd, fel genau dros y phariseaid. Nid oeddent hwy yn meddwl drwg, ond yr oedd y phariseaid; o lid at Iesu yr oeddent yn annog dysgyblion Ioan i ofyn, fel y gallent iselu cymmeriad Crist yn ngolwg rif y bobl. Mynych y tynir dynion diniwed i mewn yn ddiarwybod iddynt eu hunain, gan eu cyfrwysach, er cyflawni eu dybenion dichellgar a bradychus hwy. Heblaw hyny, mae yn bur hoff genym fod ein plaid ni yn rhê[illegible] i eraill; ac i bawb eraill gyd-ffurfio â'n d[illegible] odau ni. Efallai bod ychydig o hyny yn dysgyblion Ioan. † Gallasai Iesu ddywedyd wrthynt mai efe oedd eu rheol hwy, ac [illegible] hwy yn rheol iddo ef; ond efe a'u hattebodd yn fwy addfwyn a lledneis. Yr oedd Ioan a'i ddysgyblion yn cyd-ffurfio mewn [illegible] fawr, â defodau yr hen oruchwyliaeth, [illegible] hon oedd agos a diflanu; ond daeth Crist [illegible] ddwyn i mewn oruchwyliaeth arall, a gw[illegible] na'r eiddo Moses. ‡ Fel pe dywedasai [illegible] Iesu, Dyma'r cwbl o amser llawenycha [illegible] fy nysgyblion I, tra yr wyf fi gyda hwynt; pan ymadawyf fi â hwynt, cânt ddigon [illegible] alaru ac ymprydio y pryd hwnw. Ac heblaw hyny, nid ydynt ond dysgyblion ieuainc; [illegible] byddai yn resyn eu digaloni hwynt [illegible] dechreu â gormod o galedi, rhag iddynt [illegible] eu hudo i droi yn ol. Hwyrach bod Crist yma yn gweled tuedd gormod yn nysgyblion Ioan, i geisio cyd-gyssylltu yr hen oruchwyliaeth â'r newydd: ac mae yn sicr bod gormod o hyn yn y gau-athrawon Iuddewig yn amser yr apostolion. ‖ Mae y syniad diweddaf [illegible] od efallai yn newydd; ond y mae yn [illegible] ddangos yn bur amlwg yn y gymhariaeth [illegible] frethyn hen a newydd. § Fel mae hen win pur a gloyw, yn fwy blasus ac iachus na gwin newydd; felly mae hen wirioneddau sylfaenol ac iachus yr efengyl, yn well nac athrawiaethau newydd, amryw a dieithr, o ddychymygion dynion: Ie, yn well na gosodiadau Moses ei hun, y rhai ni thalent eu cymmharu â hen athrawiaeth bur yr efengyl, crefydd Abel, Enoch, Noah, Abraham, &c. Nid hawdd gan ddynion newid eu hen grefydd a'u hen arferion ar unwaith, am grefydd ac arferion newydd: felly y dehonglir yr adnod hon yn gyffredin.

PEN. VI.

Crist yn argyhoeddi dallineb y Phariseaid, &c.

* A BU ar [a] yr ail prif sabbath, [b] fyned o honno trwy yr ŷd: [c] a'i ddisgyblion a dynnasant y tywys, ac a'u bwyttasant, gwedi *eu* rhwbio â'u dwylaw.

a Ex. 12. 15, 16. Lef. 23. 7, 10, 11, 15. Deut. 16. [illegible] b Mat. 12. 1. Marc 2. 23. c Deut. 23. 25.

2 A rhai o'r Phariseaid a ddywedasant † wrthynt, [d] Paham yr ydych yn gwneuthur yr hyn [e] nid yw gyfreithlawn ei wneuthur ar y sabbathau?

d adn. 7—9. pen. 5. 33. Mat. 12. 2. a 15. 2. a 23. [illegible] 24. Marc 2. 24. Ioan 5. 9—11, 16. a 9. 14—16. e Ex. 20. 10. a 31. 15. a 35. 2. Num. 15. 32—35.

3 A'r Iesu gan atteb iddynt, a ddywedodd, [f] Oni ddarllenasoch hyn

hyn a wnaeth Dafydd,
...want bwyd arno ef, a'r
...d âg ef:

...19. 4. a 21. 16, 42. a 22. 31. Marc 2. *g* 1 Sam. 21. 3—6. Mat. 12. 3, 4.

...l yr aeth efe i mewn i dŷ
...ymmerth ac y bwyttaodd
..., ac a'i rhoddes hefyd i'r
...yd âg ef; [h] yr hwn nid
...awn ei fwytta, ond i'r
...unig?

a ddywedodd wrthynt,
...o y dyn yn Arglwydd ar
...ŷd.

...Marc 2. 27, 28. a 9. 7. Dat. 1. 10.

...h. 12. 1—8; a Marc 2. 23—
...prif sabbath:" "yr ail sabbath
...ydyw yn ol y cyfieithiad Saes-
...y gair "prif" ganddynt hwy;
...wedi y cyntaf" genym ninnau.
...gair Groeg (*Deuteroprôton*)
...wn i ddeall ei feddwl, ac mai
...r gwahaniaeth yn y cyfieith-
...ydd yr anhawsdra uchod yn
... anhawdd gwybod hefyd pa
...lir; ond barn y pedwar Awd-
...cyfieithir y nodiadau hyn yw,
...cyntaf ar ol yr ail dydd o ŵyl
...feddylir. O'r sabbath cyntaf
...d o'r bara croyw, cyfrifid saith
... pentecost, Lefit. 23. 15, a'r
... yma ydoedd yr ail o'r "saith
...n" hyny, mae yn debyg. Gan
...ddyrys i'r dysgedigion, ac o
...ni ddywedwn ychwaneg yn ei
...unig mai haidd oedd y tywys
...ysgyblion tlodion, oblegid y
...oedd yn addfed yn ngwlad
..., y pryd hwn. † Dywed Math-
...wrth Grist ei hun y dywed-
...d: gall pob un fod yn gywir;
...gyntaf wrth Grist, wedi hyny
...lion, neu ynte i'r gwrthwyn-
... y pethau eraill o'r blaen.

...u hefyd ar sabbath arall,
... i mewn i'r synagog, ac
...: [m] ac yr oedd yno ddyn
...u wedi gwywo.

... Marc 3. 1—6. *l* pen. 4. 16, 31. a 13. ... 1 Bren. 13. 4. Zec. 11. 17. Ioan 5. 3.

...ifenyddion a'r Phariseaid
...nt ef, a iachâi efe ef ar y
...; [o] fel y caffent achwyn
...f.

...14. 1—6. Salm 37. 32, 33. a 38. 12. Es. ...Marc 3. 2. Ioan 5. 10—16. a 9. 16, 26— ..., 54. a 20. 20. Mat. 26. 59, 60.

...efe a wybu eu meddyliau
... ddywedodd wrth y dyn
... wedi gwywo, [q] * Cyfod
... yn y canol. Ac efe a
...ynu, ac a safodd.

...Cron. 28. 9. a 29. 17. Salm 44. 21. Ioan ... 4. 13. Dat. 2. 23. *q* Es. 42. 4. Ioan ...il. 1. 28. 1 Pedr 4. 1.

9 Yr Iesu am hynny a ddywedodd wrthynt, Myfi a ofynaf i chwi, [r] Beth sydd gyfreithlawn ar y sabbathau? gwneuthur da, ynte gwneuthur drwg? [s] † cadw einioes, a'i ‡ colli?

r pen. 14. 3. Mat. 12. 12, 13. Marc 3. 4. Ioan 7. 19—23. *s* pen. 9. 56.

10 Ac [t] wedi edrych arnynt oll oddi amgylch, efe a ddywedodd wrth y dyn, [u] Estyn dy law. Ac efe a wnaeth felly: a'i law ef a wnaed yn iach fel y llall.

t Marc 3. 5. *u* Ex. 4. 6, 7. 1 Bren. 13. 6. Salm 107. 20. Ioan 5. 8.

11 || A [x] hwy a lanwyd o ynfydrwydd, [y] ac a ymddiddanasant y naill wrth y llall, pa beth a wnaent i'r Iesu.

x pen. 4. 28. Salm 2. 1, 2. Preg. 9. 3. Act. 5. 33. a 7. 54. a 26. 11. *y* Mat. 12. 14, 15. a 21. 45, 46. Ioan 7. 1. a 11. 47, 48. Act. 4. 15, 16. a 5. 33, 34.

Gwel ar Math. 12. 10—14; a Marc 3. 1—6. * Efallai mai wrth glywed y gorchymyn hwn am i'r dyn gyfodi, a sefyll yn y canol, y darfu iddynt hwy feddwl yr iachâai Iesu ef, ac mai ar hyny y gofynasant iddo "Ai rhydd iachâu ar y sabbathau?" Math. 12. 10. † Trwy nerth ei law ddehau yr oedd y dyn yn ennill ei fywioliaeth; felly "cadw einioes" mewn ystyr oedd ei hadferu iddo. Dyna olygiad yr hen dduwinyddion ar y geiriau uchod "cadw einioes," yn y màn yma. ‡ Yn ol y golygiad diweddaf ar "gadw einioes," rhaid rhoddi golygiad cyffelyb ar "golli" hefyd: pe buasai Crist yn peidio iachâu llaw y dyn hwn, ac yntau yn gallu gwneyd hyny, buasai mewn ystyr yn euog o "golli" ei einioes ef. Ond tybir fod y gair "colli" yn y màn yma yn cyfeirio at y bwriad dirgelaidd oedd yn nghalonau y phariseaid hyn i ladd yr Arglwydd Iesu. ' Ai cyfreithlawn oedd hyny ar y sabbathau?' || "Ynfydrwydd:" wedi gweled y wyrth a cholli y ddadl ar dir rheswm teg, hwy a aethant yn ynfyd o gynddeiriogrwydd: felly yr arwydda y gair. Pan orchfyger dynion annuwiol trwy resymau, maent yn gwylltio, ac yn myned i nwydau drwg a chynddeiriog; ac megys â chleddyf yn tori clŷmau nas medrant eu dattod. Nôd sicr o achos drwg, ac o feddyliau gwael ac annynol.

12 * A bu yn y dyddiau hynny, [z] fyned o hono ef allan i'r mynydd i weddïo; [a] a pharhâu ar hŷd y nos yn gweddïo Duw.

z Salm 55. 15—17. a 109. 3, 4. Dan. 6. 10. Marc 1. 35. a 14. 34—36. Heb. 5. 7. *a* Gen. 32. 24—26. Salm 22. 2. Mat. 14. 23—25. Marc 6. 46—48. Col. 4. 2.

* Dywedir y byddai gan yr Iuddewon leoedd i weddïo ar y mynyddoedd, ac ar lànau afonydd: math o adeiladau heb ddim tô na chromnen iddynt, ond wedi eu plànu o amgylch â choed. Tybia tri o'n Hawdwyr mai i un o'r adeiladau hyny yr aeth yr Iesu yma i weddïo. Mae yn wir mai *Proseucha* y gelwid y lleoedd hyny, ac mae yn wir hefyd bod y gair hwnw yn yr adnod hon yn y Groeg, ond gyda therfyniad gwahanol, *Proseuxasthai*. Wedi y cwbl ni chydsynia Mr. Pool â golygiadau y tri eraill am y peth hwn;

ond nid yw o ganlyniad yn y byd i ni. Cydsyniant oll fod Iesu yn arfer gweddïo llawer, ar hyd nos, yn aml drwy yr holl nos, ac yn neillduedig ar ei ben ei hun. Yma mae yn treulio y nos mewn gweddi cyn neillduo ei ddeuddeg apostol, yr hyn a ddengys i ni mai gorchwyl sobr a phwysig yw neillduo gweinidogion yr efengyl i'w gwaith mawr.

13 ¶ A [b] phan aeth hi yn ddydd, efe a alwodd atto ei ddisgyblion: ac o honynt efe a etholodd [c] * ddeuddeg, y rhai hefyd a enwodd efe yn [d] apostolion;

b pen. 9. 1, 2. Mat. 9. 36—38. a 10. 1—4. Marc 3. 13—19. a 6. 7. c pen. 22. 30. Mat. 19. 28. Dat. 12. 1. a 21. 14. d pen. 11. 49. Eph. 2. 20. a 4. 11. Heb. 3. 1. 2 Pedr 3. 2. Dat. 18. 20.

14 [e] † Simon (yr hwn hefyd a enwodd efe Pedr) ac [f] Andreas ei frawd; [g] Iago, ac Ioan; [h] Phylip, a Bartholomëus;

e pen. 5. 8. Ioan 1. 40—42. a 21. 15—20. Act. 1. 13. 2 Pedr 1. 1. f Mat. 4. 18. Ioan 6. 8. g pen. 5. 10. Mat. 4. 21. Marc 1. 19, 29. a 5. 37. a 9. 2. a 14. 33. Ioan 21. 20—24. Act. 12. 2. h Mat. 10. 3. Ioan 1. 45, 46. a 6. 5. a 14. 8, 9. Act. 1. 13.

15 [i] Matthew, a [k] Thomas; [l] Iago *mab* [m] Alphëus, a [n] Simon a elwir Zelotes;

i pen. 5. 27. Mat. 9. 9. k Ioan 11. 16. a 20. 24—29. l Act. 15. 13. Gal. 1. 19. a 2. 9. Iago 1. 1. m Mat. 10. 3. Marc 2. 14. a 3. 18. Act. 1. 13. n Mat. 10. 4. Marc 3. 18. Act. 1. 13.

16 [o] Judas *brawd* Iago, [p] a Judas Iscariot, yr hwn hefyd a aeth yn fradwr.

o Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Ioan 14. 22. Jud. 1. p Mat. 26. 14—16. a 27. 3—5. Ioan 6. 70, 71. Act. 1. 16—20, 25.

* Nifer yr apostolion oedd deuddeg, yn ol rhifedi deuddeg llwyth Israel, a hanasant o ddeuddeng mab Jacob. Y deuddeg hyn, dan Grist, oeddynt dadau ysbrydol eglwys y Testament Newydd, yn ennill dynion drwy yr efengyl. † Gan i ni gyfarfod â'r enwau hyn ddwy waith o'r blaen, (Math. 10. 2—4; a Marc 3. 14—19.) a sylwi ychydig arnynt yn y ddau le; cyfeiriwn y darllenyddion at y mànau hyny, ac awn yn mlaen at bethau mwy angenrheidiol rhag chwyddo y gwaith yn ormodawl.

17 ¶ * Ac efe a aeth i waered gyd â hwynt, ac a safodd mewn gwastattir; a'r dyrfa o'i ddisgyblion, [q] a lliaws mawr o bobl o holl Judea a Jerusalem, ac o [r] duedd môr Tyrus a Sidon, [s] y rhai a ddaeth i wrando arno, ac i'w hiachâu o'u clefydau;

q Mat. 4. 23—25. a 12. 15. r Mat. 11. 21. a 15. 21. Marc 3. 8. a 7. 24—31. s pen. 5. 15. Mat. 14. 14.

18 † A'r rhai a [t] flinid gan ysprydion aflan: a hwy a iachâwyd.

t Mat. 15. 22. a 17. 15. Act. 5. 16.

19 A'r holl dyrfa [u] oedd yn ceisio cyffwrdd âg ef; [x] am fod ‡ nerth yn myned o hono allan, || ac yn iachâu pawb.

u 2 Bren. 13. 21. Mat. 9. 20, 21. a 14. 36. Marc 3. 10. a 6. 56. a 8. 22. Act. 5. 15, 16. a 19. 12. x pen 8. 45, 46. Marc 5. 30. 1 Pedr 2. 9.

* *Tybir fod y mynydd a sonir yn adn.* 12,

yn rhywle gerllaw môr Galilea: o
oedd gan y lliaws pobl hyn ffordd
i ddyfod at Iesu, o Judea a Jerus
dehau, ac o dueddau Tyrus a Sid
gogledd-orllewin, ar lân môr y
Dyma beth oedd crwydro o fôr i fô
gair yr Arglwydd, fel y dywed Am
ond yr oeddynt yn ei gael yma yn e
felly nis gall hyn fod yn gyflaw
brophwydoliaeth hòno, oblegid dyw
"ac nis cânt." † Mae rhai yn gwa
rhwng ysbrydion aflan ac ysbrydi
ond yn hollawl afreidiol a disail. I
bod yr ysbrydion aflan yn cael eu g
am eu bod yn gyru dynion i blith
ac felly yn eu gwneyd yn aflan se
Ysbryd drwg yw pob ysbryd aflan,
aflan yw pob ysbryd drwg. ‡ Y g
ieithir "nerth" yma, a gyfieithir "r
yn Marc 5. 30; a Luc 8. 46: gair a
wahanol, a gyfieithir "rhinwedd"
4. 8. 1 Pedr 2. 9. 2 Pedr 1. 3, 5.
ddylasai fod yn y mânau uchod yn
Luc fel yn adn. 19 yma, ac nid r
|| Gan fod Iesu yn iachâu pawb, m
yn nad elai pawb ato am iachâd:
dynion hyn yn fwy awyddus am i
cyrph, nac ydym ni am iachâd i'n

20 ¶ Ac [y] efe a ddyrch
olygon ar ei ddisgyblion, ac
wedodd, [z] Gwŷn eich byd y *
[a] canys eiddoch chwi yw teyrna

y Mat. 12. 49, 50. Marc 3. 34, 35. z adn
18. a 16. 25. 1 Sam. 2. 8. Salm 37. 16. a 113. 7
19. a 19. 1. Es. 29. 19. a 57. 15, 16. a 66. 2.
Zec. 11. 11. Mat. 11. 5. Ioan 7. 48, 49. 1 C
2 Cor. 6. 10. a 8. 2, 9. 1 Thes. 1. 6. Iago 1. 9,
Dat. 2. 9. a pen. 12. 32. a 13. 28. a 14. 15.
Act. 14. 22. 1 Cor. 3. 21—23. 2 Thes. 1. 5. Ia

21 † Gwŷn eich byd y [b] rh
yn dwyn newyn yr awrhon
chwi a ddigonir. ‡ Gwŷn e
y [d] rhai ydych yn wylo yr
[e] canys chwi a chwerddwch.

b adn. 25. pen. 1. 53. Salm 42. 1, 2. a 143.
2. 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 27. a 12. 10.
a 63. 1—5. a 65. 4. a 107. 9. Es. 25. 6. a 44.
10. a 65. 13. a 66. 10. Jer. 31. 14, 25. Mat. 5.
a 6. 25. a 7. 37, 38. Dat. 7. 16, 17. d adn
6—8. a 42. 3. a 119. 136. a 126. 5, 6, 36. Pre
30. 19. a 57. 17, 18. a 61. 1—3. Jer. 9. 1. a 13
13, 18—20. Ezec. 7. 16. a 9. 4. Mat. 5. 4. Ioa
20, 21. Rhuf. 9. 1—3. 2 Cor. 1. 4—6. a 6. 10
Iago 1. 2—4, 12. 1 Pedr 1. 6—8. Dat. 21. 3,
17. 17. a 21. 6. Salm 28. 7. a 30. 11, 12. a 126
1, 2. a 65. 14.

22 || Gwŷn eich byd [f]
casâo dynion, a phan [g] y'ch
oddi wrthynt, ac y'*ch* gwarad
ac y bwriant eich enw all
drwg, [h] er mwyn Mab y dyn

f Mat. 5. 10—12. a 10. 22. Marc 13. 9—
a 15. 18—20. 2 Cor. 11. 23—26. Phil. 1. 28—
2, 14, 15. 2 Tim. 3. 11, 12. 1 Pedr 3. 14. a 4. 1
20. 15. Es. 65. 5. a 66. 5. Ioan 9. 22—28, 34.
22. 22. a 24. 5. h pen. 21. 17. Mat. 10.
9. 16. 1 Cor. 4. 10, 11.

23 [i] § Byddwch lawen
hwnnw, a [k] llemmwch: can
[l] eich gwobr *sydd* fawr yn
[m] oblegid yr un ffunud y gw
tadau hwynt i'r prophwydi.

i Act. 5. 41. Rhuf. 5. 3. 2 Cor. 12. 10. C
1. 2. k pen. 1. 41, 44. 2 Sam. 6. 16. Es.

ac efe a â; ac wrth arall, Tyred, a ddaw; ac wrth fy ngwas, hyn, ac efe a'i gwna.

27. 25, 26. a 23. 17, 23, 26. a 24. 23. a 25. 26. 7, 8. Col. 3. 22. 1 Tim. 6. 1, 2.

n glybu yr Iesu y pethau hyn, ryfeddodd wrtho, ac a drodd, ywedodd wrth y bobl oedd yn yn, Yr ydwyf yn dywedyd i i chefais gymmaint ffydd, [r] na yr Israel.

10. a 15. 28. r Salm 147. 19, 20. Mat. 9. 1—3. a 9. 4, 5.

r rhai a anfonasid, wedi iddynt elyd i'r tŷ, [s] a gawsant y gwas glaf, yn holliach.

12. a 15. 28. Marc 9. 23. Ioan 4. 50—52.

r Math. 8. 5—10. * Dywed Mathwriad ei hun ddyfod at yr Iesu, ac edir mai danfon henuriaid yr Iuddnaeth. (Gwel adn. 7.) Gellid dy-ddigon priodol iddo ef ei hun hyn a wnaeth eraill drosto ef, ar iad ac yn ei enw: dywedir felly yn eto. Yn adn. 5, dywedai yr Iudd-canwriad hwn adeiladu synagog raill a wnaethant hyny yn ddiamid y gwr boneddig ei hun: felly nid dim anghysondeb o bwys. † Tybir y canwriad yma ar yr hyn a ddar-e am awdurdod Duw Israel ar Gwel Deut. 7. 15. a 32. 39. 1 Sam. lly, rhaid ei fod yn credu fod Iesu dwyfol, mai efe oedd Duw Israel; ddo awdurdod ar glefydau, fel yr do yntau ar ei filwyr. Gallwn i pethau addysgiadol yn mhellach yr hanes uchod:—1. Tiriondeb y uag at ei was, er dangos i ni gristod yr un modd. 2. Buddioldeb edd da; adeiladodd y canwriad og i'r Iuddewon, a bu hyny yn lo ennill eu cariad hwythau tuag ned drosto at Grist. Ac nid y peth ys yn yr hanes yw, y llwybr hymerodd y gwr hwn i ladd rhagfarn cariad yr Iuddewon tuag ato. eiddrwydd y gwr mawr hwn, fel y Mathew, nid ystyriai ei hun yn ddyfod at Iesu, nac i'r Iesu ddy-yntau. 4. Ei ffydd ef, yn naioni yfol yr Arglwydd Iesu. Ac os yw naed uchod ar adn. 8, yn gywir, d yn credu yn ei wir Dduwdod ef. u ffydd yn Nuw, a'i chymmerad-da Duw: iachâodd Crist y gwas, a d ffydd y canwriad rhagor ffydd el, (adn. 9.) neu y cyffredin o Isbod hwy yn llawer mwy eu man-r canwriad cenedlig hwn.

A bu dranoeth, [t] iddo ef fynas a elwid * Naïn; a chyd âg th llawer o'i ddisgyblion, a vr.

28.

phan ddaeth efe yn agos at *dinas; wele un marw a ddyg*id ‡ allan, ‖ *yr hwn oedd* [u] unig fab ei fam, a honno yn [x] weddw: [y] a bagad o bobl y ddinas oedd gyd â hi.

u pen. 8. 42. Gen. 22. 2, 12. 2 Sam. 14. 7. 1 Bren. 17. 9, 12, 18, 23. 2 Bren. 4. 16, 20. Zec. 12. 10. x Job 29. 13. Act. 9. 39, 41. 1 Tim. 5. 4, 5. Iago 1. 27. y pen. 8. 52. Ioan 11. 19.

13 § A'r Arglwydd pan y gwelodd hi, [z] a gymmerodd drugaredd arni, ac a ddywedodd wrthi, [a] * Nac wyla.

z Barn. 10. 16. Salm 86. 5, 15. a 103. 13. Es. 63. 9. Jer. 31. 20. Galar. 3. 32, 33. Marc 8. 2. Ioan 11. 33—35. Heb. 2. 17. a 4. 15. a pen. 8. 52. Jer. 31. 15, 16. Ioan 20. 13, 15. 1 Cor. 7. 30. 1 Thes. 4. 13.

14 A phan ddaeth *attynt*, efe a gyffyrddodd â'r elor: (a'r rhai oedd yn ei dwyn, a safasant) Ac efe a ddywedodd, [b] Y mab ieuangc, † yr wyf yn dywedyd wrthyt, Cyfod.

b pen. 8. 54, 55. 1 Bren. 17. 21. Job 14. 12, 14. Salm 33. 9. Es. 26. 19. Esec. 37. 3—10. Ioan 5. 21, 25, 28, 29. a 11. 25, 43, 44. Act. 9. 40, 41. Rhuf. 4. 17. Eph. 5. 14.

15 ‡ A'r marw a gyfododd yn ei eistedd, ac a ddechreuodd lefaru. [c] Ac efe a'i rhoddes i'w fam.

c 1 Bren. 17. 23, 24. 2 Bren. 4. 34—37.

* Nid oes genym hanes i Grist fyned i Nain erioed ond y tro yma. Dinas ydoedd, meddant, yn nghŵr eithaf terfynau llwyth Issachar, tua Samaria; felly yr oedd gan Grist tua thair milltir ar ddeg i deithio yno o Capernaum: ond nid oedd hyny yn ormod gan Fab Duw ei gerdded i wneuthur daioni. † Tybir iddo fyned yno yn y prydnawn, tuag amser claddu; a'i neges oedd, cyfodi mab y wraig weddw. ‡ Arferai yr Iuddewon gladdu eu meirw allan o'r dinasoedd, nid o fewn eu dinasoedd fel gyda ni. ‖ Amgylchiad trwm ac athrist ydoedd hwn; y fam yn weddw, a hwn ei hunig blentyn yn myned i'w gladdu. Felly y diffoddid ei marworyn hi, yr hwn a adawyd, heb adael i'w gwr nac enw nac epil ar wyneb y ddaear. 2 Sam. 14. 7. § Ond dyma yr adgyfodiad mawr, ac Arglwydd y bywyd ei hun, yn dyfod i gymmeryd plaid y weddw dlawd ac unig; ac ar y ffordd, rhwng y tŷ a'r bedd, yn ymladd brwydr âg angeu, ac yn achub oenig y wraig weddw megys o'i safn ef, yn y fàn cyn iddo fyned âg ef i'w ffau: a hyny o'i wir dosturi ei hun, heb i neb geisio ganddo. Gallwn ni weled yn hyn, y dylem wneyd pa ddaioni a allom o honom ein hunain, heb aros i neb geisio genym. * Nid yw yr Arglwydd Iesu yma yn attal, neu yn gwarafun wylo, wrth i ni gladdu ein perthynasau a'n cyfeillion; mae yn rhaid i deimladau natur gael eu ffordd yn hyny, ac e wylodd Iesu ei hun wrth fedd ei gyfaill Lazarus. Ond dywedodd wrth y weddw hon, "Nac wyla," am y caffai weled yn fuan iawn nad oedd achos iddi wylo, y troid ei dagrau hi yn orfoledd yn adgyfodiad sydyn ac annysgwyliadwy ei mab. † Nid, yr wyf yn dywedyd wrthyt, yn enw Duw, cyfod, fel y dywedai yr apostolion, (Act. 3. 6, 16. a 16. 18:) ond dywedyd fel Duw anfeidrol, yn ei enw anfeidrol ei hun, "Cyfod." ‡ Cerddodd gallu dwyfol gyda'r gair, fel wrth greu y byd; a chyfododd y marw yn nerth bywyd ac yn ei gyflawn iechyd, er gorfoledd i'w fam, a syndod yn ddiau i'r "bagad" oedd o amgylch.

a 25. 21, 22. Mat. 5. 43—45. Act. 7. 60. Rhuf. 12. 17—21. 1 Thes. 5. 15. z adn. 22. Act. 10. 38. Gal. 6. 10. 3 Ioan 11.

28 [a] Bendithiwch y rhai a'ch melldithiant, a gweddïwch dros y rhai a'ch [b] drygant.

a Rhuf. 12. 14. 1 Cor. 4. 12. Iago 3. 10. 1 Pedr 3. 9. b Ezec. 25. 15. a 36. 5. Act. 14. 5.

Cawsom y darn hyn o'r bregeth yn Math. 5. 44. Gwel y sylwadau yno. * Dysgai y Rabbiniaid Iuddewig i'w dysgyblion garu eu cyd-genedl, eu perthynasau a'u cyfeillion, a neb arall: ond y mae dysgeidiaeth Iesu yn rhagori llawer yma, cymmaint ag y mae gras a duwioldeb yn rhagori ar anian lygredig a deddfol. † Dymuno bendith iddynt, gweddïo am fendith arnynt, a gwneyd pob daioni iddynt; a hyny yn wyneb eu cas, eu melltithion a'u drygau hwynt. Dyma beth yw eu caru: dyma beth yw pentỳru marwor tanllyd ar eu penau: a dyma beth yw gorchfygu drygioni trwy ddaioni.

29 * Ac [c] i'r hwn a'th [d] darawo ar y *naill* gern, cynnyg y llall hefyd; [e] ac i'r hwn a ddygo ymaith dy gochl, na wahardd dy bais hefyd.

c Mat. 5. 39. d pen. 22. 64. 2 Cron. 18. 23. Es. 50. 6. Galar. 3. 30. Mica 5. 1. Mat. 26. 67. Ioan 18. 22. Act. 23. 2. 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 20. e 2 Sam. 19. 30. Mat. 5. 40, 41. 1 Cor. 6. 7. Heb. 10. 34.

Gwel ar Math. 5. 39, 40. * Taro ar y gern, a dwyn ymaith y cochl, oeddynt eiriau dïarhebol, mae'n debyg, yn arwyddo rhyw sarhâd trwm ar y person neu ar ei feddiannau. Yr oedd yr Iuddewon y pryd hwnw dan lywodraeth paganiaid, a'u materion yn cael eu barnu gan swyddogion paganaidd; gwell iddynt ddyoddef cam nac ymgyfreithio o flaen rhai felly: yn enwedig mewn ysbryd dïalgar. Gwel 1 Cor. 6. 7.

30 * A [f] dyro i bob un a geisio gennyt; [g] † a chan y neb a fyddo yn dwyn yr eiddot, na chais eilchwyl.

f adn. 38. pen. 11. 41. a 12. 33. a 18. 22. Deut. 15. 7—10. Salm 41. 1. a 112. 9. Diar. 3. 27, 28. a 11. 24, 25. a 21. 26. a 22. 9. Preg. 11. 1, 2. Es. 58. 7—10. Ecc. 18. 16. Act. 20. 35. 2 Cor. 8. 9. a 9. 6—14. Eph. 4. 28. g Ex. 22. 26, 27. Neh. 5. 1—19. Mat. 6. 12. a 18. 27—30, 35.

* Nid oes i ni ddeall y geiriau hyn yn ol ystyr fanylaf y llythyren o honynt; pe rhoddai dyn i *bob un a geisio*, âi heb ddim i'w roddi yn fuan. Dyledswydd gyntaf y cristion yw gofalu am yr eiddo ei hun, sef ei deulu; yna teulu y ffydd, ac achos Duw, ac wedi hyny cyfranu i'r tlodion, yn ol ei allu ef a'u hangen hwythau, heb wneuthur gwahaniaeth rhwng cyfeillion a gelynion. † Y neb fyddo yn eu dwyn ar lôg neu echwyn, os na bydd ganddo fodd i'w talu yn ol, na fydd galed wrtho, cymmer ganddo yr hyn a allo dalu, a phan y gallo. Un cwyn yn erbyn yr Iuddewon oedd, eu bod yn *mynu* eu *holl* ddyledion. Neu os dwyn o drais a lladrad, yw y "dwyn" yma, gwell, a mwy cristionogol, yw i ddyn fod ar ei golled, na'i ddangos ei hun yn llewaidd ac yn ddidrugaredd, tuag at ei gyd-grëadur.

31 * Ac [h] fel y mynnech wneuthur o ddynion i chwi, gwnewch chwithau iddynt yr un ffunud.

h Mat. 7. 12. a 22. 39. Gal. 5. 14. Iago 2. 8—16.

Gwel ar Mat. 7. 12. * Nid fel y gwnelo dynion i ni, ond fel y dymunem iddynt wneuthur, y dylem ni wneuthur i eraill. adnod hon yn egluräa i ar yr adnod ac ar rai gorchymynion eraill am thiriondeb yn y bennod hon.

32 * Ac [i] os cerwch y rh carant chwithau, [k] † pa ddiolch chwi? oblegid y mae pecha hefyd yn caru y rhai a'u câr h

i Mat. 5. 46, 47. k 1 Pedr 2. 19, 20.

33 Ac os gwnewch dda i'r wnant dda i chwithau, pa fydd i chwi? oblegid y mae y uriaid hefyd yn gwneuthur yr

34 Ac [l] os rhoddwch echwy yr ydych yn gobeithio y cewc thau ganddynt, pa ddiolch fydd oblegid y mae y pechaduriai yn rhoddi echwyn i bechaduri derbyniont y cyffelyb.

l adn. 35. pen. 14. 12—14. Deut. 15. 8—11

Gwel ar Math. 5. 46, 47. * Nid am eglurâad chwanegol ar y geiria maent yn eglur iawn fel y maent: inu eu deall y mae crefyddwyr heb yn gyfatebol iddynt, ond o eisiau m Dylai dynion crefyddol dalu mwy dod i orchymynion pendant Duw, nad oes ganddynt ddim ond goleun theimladau natur i'w cyfarwyddo a' aethu. † Mae y gair a gyfieithir " d y tair adnod uchod, yn cael ei gyfieit mewn mànau eraill, (gwel 1 Ped Felly gellir darllen y geiriau, " Pa pa anrhydedd sydd i chwi gristiono wnewch ddim mwy na rhai digref arwydd sydd genych eich bod yn grasol? Pa sail sydd genych i obe bod yn gymmeradwy gyda Duw?

35 * Eithr [m] cerwch eich g a gwnewch dda, a rhoddwch † heb obeithio dim drachef gwobr a fydd mawr, [n] ‡ a phla wch i'r Goruchaf: [o] ‖ canys yw efe i'r rhai anniolchgar a d

m adn. 27—31. Lef. 25. 35—37. Salm 37. Diar. 19. 17. a 22. 9. Rhuf. 5. 8—10. 2 Cor. 8. 5. 44, 45. Ioan 13. 35. a 15. 8. 1 Ioan 3. 10—1 o Salm 145. 9. Act. 14. 17.

36 § Byddwch gan hynny [p] ogion, megis ag y mae eich drugarog.

p Mat. 5. 48. Eph. 4. 31, 32. a 5. 1, 2. 1 P

* Gwelsom beth yw caru ein gel blaen, yn adn. 27, 28: gwneyd da i bendithio, a gweddïo drostynt; a o'r un pethau yn cael eu gorchy Mae gorchymyn y pethau hyn d thrachefn fel hyn, yn dangos d 1. Mai gwers anhawdd, a chaled iaw dyn ei dysgu yw y wers hon; ac y yr Arglwydd Iesu yn sefyll yn gada mater, ac y rhaid i'w holl ddysg ddysgu y wers galed hon, cyn y ga yn ddysgyblion teilwng iddo. † Heb dim gan ddyn, ond ymddiried yn gwna efe i fynu y golled, un ai mew

na. 1. 8. Es. 59. 17. Mat. 3. 4. 1 Pedr 3. 3, 4.
10. 5. Esth. 4. 2. a 5. 1. a 8. 15. Mat. 6. 29.

Eithr beth yr aethoch allan i'*w*
? [b] Ai prophwyd? Yn ddiau
f i chwi, [c] a llawer mwy na
wyd.

1. 76. a 20. 6. c pen. 16. 16. Gwel ar Mat. 11.
a 3. 26, &c. a 5. 35.

Hwn yw *efe* am yr un yr ys-
yd, [d] Wele, yr wyf fi yn anfon
nnad o flaen dy wyneb, yr hwn
töa dy ffordd o'th flaen.

. 16, 17, 76. Es. 40. 3. Mal. 3. 1. a 4. 5, 6.

Canys meddaf i chwi, [e] Ym
y rhai a aned o wragedd, nid
phwyd mwy nag Ioan Fed-
: [f] eithr yr hwn sydd leiaf yn
s Dduw, sydd fwy nag ef.

14, 15. a 3. 16. f pen. 9. 48. a 10. 23, 24.
a 13. 16, 17. Eph. 3. 8, 9. Col. 1. 25—27. Heb.
Pedr 1. 10—12.

r Math. 11. 7—11. * "Wedi i gen-
fyned ymaith:" Ni roddodd Iesu
aeth hon i Ioan yn nghlyw y cen-
; y tybiai neb ei fod yn gwenieith-
mwyn i Ioan ei ganmol yntau, ac
rhoddi achlysur i'r fath dyb, ni bu
biaeth rhyngddo âg Ioan yn y
c ni wnaeth efe ddim tuag at ei
† Mae yn annhebyg iawn wrth y
dywedir yma am Ioan fod unrhyw
th yn ei feddwl ef ei hun am Grist.
w ar adn. 19. Am y pethau er-
hanes uchod, gwel y sylwadau ar
. 7—11.

r holl *bobl a'r oedd yn
, a'r † publicanod, [g] a ‡ gyf-
nt Dduw, [h] gwedi eu bed-
bedydd Ioan.

Barn. 1. 7. Salm 51. 4. Rhuf. 3. 4—6. a 10.
a 16. 5. h pen. 3. 12. Mat. 21. 31, 32.

Eithr y Phariseaid a'r cyfreith-
u herbyn eu hunain a ddiys-
gynghor Duw, heb eu bed-
ddo.

27. Eph. 1. 11.

yr adnodau hyn gan Mathew, a
i mai sylwadau Luc ei hun ar
y rhai oedd yn awr yn gwrando
aeth Crist i Ioan ydynt, ac nid
t am wrandawwyr Ioan: ond mae
lion goreu yn tybied mai geiriau
randawwyr Ioan ydynt. * Dïys-
riseaid a'r Doctoriaid y "bobl"
ythyrenog ac annwybodus. Gwel
† Diystyrent y publicanod ynte
rhai anfad o ddrygionus ac ys-
A gyfiawnhasant Dduw, trwy gyd-
n a fygythiai Ioan, trwy addef yr
rwydd o edifeirwch a diwygiad, a
byn, mewn rhyw fesur, dystiolaeth
su fel Messiah: ac yr oedd cym-
dyddio yn arwydd proffesedig o'r
d a enwyd. ‖ Ond dïystyrodd y
r a dysgedig holl weinidogaeth
fod wedi ei *anfon gan Dduw ac*
l meddwl a chyngor Duw. Ni
ei eiriau, ac nid ymostyngent i
gymmeryd eu bedyddio ganddo, yr hyn ym-
ddygiad oedd yn eu herbyn ac yn chwanegu
eu pechod a'u condemniad yn y diwedd.

31 ¶ † A dywedodd yr Arglwydd, [k] I bwy gan hynny y cyffelybaf ddynion y genhedlaeth hon? ac i ba beth y maent yn debyg?

k Galar. 2. 13. Mat. 11. 16. Marc 4. 30.

32 [l] Tebyg ydynt i [m] blant yn eistedd yn y farchnad, ac yn llefain wrth eu gilydd, ac yn dywedyd, Canasom bibau i chwi, ac ni ddawnsiasoch; cwynfanasom i chwi, ac nid wylasoch.

l Diar. 17. 16. Es. 28. 9—13. a 29. 11, 12. Jer. 5. 3—5. Gwel ar Mat. 11. 16—19. m Zec. 8. 5.

33 Canys [n] daeth Ioan Fedyddiwr heb na bwytta bara, nac yfed gwin; a chwi a ddywedwch, [o] Y mae cythraul ganddo.

n pen. 1. 15. Jer. 16. 8—10. Mat. 3. 4. Marc 1. 6. o Mat. 10. 25. Ioan 8. 48, 52. a 10. 20. Act. 2. 13.

34 Daeth Mab y dyn [p] yn bwytta ac yn yfed; ac yr ydych yn dywedyd, Wele ddyn glwth, ac yfwr gwin, [q] cyfaill publicanod a phechaduriaid.

p pen. 5. 29. a 11. 37. a 14. 1. Ioan 12. 2. q pen. 15. 2. a 19. 7. Mat. 9. 11.

35 † A [r] doethineb a gyfiawnhâwyd gan bawb o'i phlant.

r adn. 29. Diar. 8. 32—36. Hos. 14. 9. Mat. 11. 19. 1 Cor. 2. 14, 15.

Gwel ar Math. 11. 16—19. * Er mòr wahanol oedd dull Ioan a Christ yn byw, y naill yn arbedus iawn mewn bwyta ac yfed, ac yn arwain bywyd didryfaidd a neillduedig; a'r llall yn bwyta ac yn yfed yn rhydd ac yn gymdeithasgar; eto nid oedd y naill na'r llall yn boddâu dynion anfoddawg y genedlaeth hòno. † Eto, yr oedd gan Dduw ei weddill y pryd hwnw, o blith y werin bobl a'r publicanod, adn. 29; ac yr oedd y gweddill hyny yn cyfiawnâu gweinidogaeth Ioan, ac yn cyfiawnâu Crist, Doethineb Personol Duw, a'i athrawiaeth hefyd.

36 ¶ * Ac un o'r Phariseaid a ddymunodd arno fwytta gyd âg ef: [s] † ac yntau a aeth i dŷ y Pharisead, ac a eisteddodd i fwytta.

s adn. 34. pen. 11. 37. a 14. 1.

Sonia Math. 26. 7, a Marc 14. 3, am Iesu yn nhŷ rhyw Simon; ond hanes arall sydd yno, lle arall, amser arall, a rhyw Simon arall. Gwel ar y mànau hyny. * Yr oedd hyn yn garedigrwydd mawr mewn pharisead; gelynion gwaethaf Iesu oedd y blaid hòno yn gyffredin. Mae yn debyg fod ymadroddion wedi cael effaith go rymus ar ei feddwl ef, ac eto bod ei ragfarn ef yn fawr yn erbyn Iesu, ac yn ammheüus iawn a'i phrophwyd oedd efe, (gwel adn. 39;) am hyny ewyllysiai gael y cyfle hwn i ddàl yn graff a manwl ar bob gair ac ymddygiad o'r eiddo ef yn ei dŷ ac wrth ei fwrdd: ac mae yn debyg bod yno amryw eraill o'r un meddwl. † Gan fod Iesu yn ewyllysio defnyddio pob cyfle i wneuthur daioni, efe a aeth yn rhwydd gydag ef. Medrai ef fyned i bob màn heb gael ei

3, 4. a 8. 19—23. Rhuf. 3. 13, 14. Iago 3. 5—8. Jud. 15 *l* Mat. 12. 34—37.

Gwel ar Math. 7. 16—20. * Mae y 45 adnod yn eglurâad gwell ar y 43 adnod, na dim a allwn ni ddywedyd arni. Cyffelybir dynion yma i brenau; y galon yw y gwreiddyn, oddi yno y mae pobpeth yn dyfod allan; a'r ymarweddiad allanol yw y ffrwyth, yn tarddu o'r gwreiddyn hwnw. Os bydd y gwreiddyn, sef y galon, yn dda, wedi ei gwneyd felly gan ras Duw; yna bydd y ffrwyth, sef y fuchedd, yn dda; yn dwyn ffrwythau sancteiddrwydd, er gogoniant a moliant i Dduw.

46 ¶ [m] * Paham hefyd yr ydych yn fy ngalw i, Arglwydd, Arglwydd, ac nad ydych yn gwneuthur yr hyn yr wyf yn ei ddywedyd?

m pen. 13. 25—27. Mal. 1. 6. Mat. 7. 21—23. a 25. 11, 24, 44. Ioan 13. 13—17.

47 Pwy bynnag [n] a ddêl attaf fi, [o] ac a wrendy fy ngeiriau, [p] ac a'u gwnelo hwynt, mi a ddangosaf i chwi i bwy y mae efe yn gyffelyb.

n pen. 14. 26. Es. 55. 3. Mat. 11. 28. Ioan 5. 40. a 6. 35, 37, 44, 45. 1 Pedr 2. 4. *o* Mat. 7. 24, 25. a 17. 5. Ioan 8. 52. a 9. 27, 28. a 10. 27. *p* pen. 8. 8, 13. a 11. 28. Mat. 11. 29, 30. a 12. 50. Ioan 13. 17. a 14. 15, 21—24. a 15. 9—14. Rhuf. 2. 7—10. Heb. 5. 9. Iago 1. 22—25. a 4. 17. 2 Pedr 1. 10. 1 Ioan 2. 29. a 3. 7. Dat. 22. 14.

48 † Cyffelyb yw i ddyn yn adeiladu tŷ, yr hwn a gloddiodd, ac a aeth yn ddwfn, [q] ac a osododd ei sail ar y [r] graig: a phan ddaeth llifeiriant, y llif-ddyfroedd a gurodd ar y tŷ hwnnw, ac ni allai ei siglo; canys yr oedd wedi ei seilio ar y graig.

q Diar. 10. 25. Es. 28. 16. 1 Cor. 3. 10—12. Eph. 2. 20. 2 Tim. 2. 19. *r* Deut. 32. 15, 18, 31. 1 Sam. 2. 2. 2 Sam. 22. 2, 32, 47. a 23. 3. Salm 95. 1. Es. 26. 4. 1 Pedr 2. 4—6. *s* 2 Sam. 22. 5. Salm 32. 6. a 93. 3, 4. a 125. 1, 2. Es. 59. 19. Nah. 1. 8. Ioan 16. 33. Act. 14. 22. Rhuf. 8. 35—38. 1 Cor. 3. 13—15. a 15. 55—58. 2 Pedr 3. 10—14. 1 Ioan 2. 28. Dat. 6. 14—17. a 20. 11—15.

49 Ond yr hwn [t] a wrendy, ac ni wna, cyffelyb yw i ddyn a adeiladai dŷ ar y ddaear, heb sail; [u] ar yr hwn y curodd y llif-ddyfroedd, [x] ac yn y fan y syrthiodd: a [y] chwymp y tŷ hwnnw oedd fawr.

t adn. 46. pen. 8. 5—7. a 19. 14, 27. Jer. 44. 16, 17. Esec. 33. 31. Mat. 21. 29, 30. a 23. 3. Ioan 15. 2. Iago 1. 22—24. a 2. 17—26. 2 Pedr 1. 5—9. 1 Ioan 2. 3, 4. *u* Mat. 13. 20—22. a 24. 10. Act. 20. 29. a 26. 11. 1 Thes. 3. 5. *x* Mat. 12. 43—45. Marc 4. 17. 1 Ioan 2. 19. *y* pen. 10. 12—16. a 11. 24—26. a 12. 47. Heb. 10. 26—29. 2 Pedr 2. 20—22.

Gwel ar Math. 7. 24—27. * Miloedd o broffeswyr crefydd, o bob plaid a chredo, a syrthiant dân gondemniad pan y barner hwynt wrth y geiriau sobr ac annrhaethol bwysig hyn! Pan bwyser hwynt yn y cloriannau hyn, hwy a gair yn brin! Llawer a alwant Grist yn Arglwydd, ond heb wneuthur yr hyn mae efe yn ddywedyd: gwrandâwant ond nis gwnânt. Ië, y mae miloedd lawer, o rai sydd yn wahanol iawn eu meddyliau mewn pethau eraill, yn cytuno yn hyn, i wneuthur trugaredd Duw yn yr efengyl, yn esgus, neu ddadl, am esgeuluso rhoddi ufudd-dod manwl i'w orchymynion ef; ac yn achlysur hefyd i beidio edifarâu am yr esgeulusdra hwnw a llawer o bechodau eraill, cyd na byddont yn warthus o anfoesol. y mae llawer yn wrth-ddeddfolion *mians)* ymarferol, pan y maent a pryd, yn gwaeddi yn haerllug yn e rawiaeth rhad ras yr efengyl, fel y i ben-rhyddid a gwrth-ddeddfoldeb. yr adnodau hyn yw, na wiw i neb eu gobaith am iachawdwriaeth, a dim, ond ar Grist yn unig: nac ychwaith heb ymgais gwirioneddol ei orchymynion a'i eiriau ef. Of gobaith: ac er y gallant hwyrach d oni ddêl ystormydd o drallodion a p aethau, neu efallai hyd angau; eto ont i farw, os nad cyn hyny, hwy eu gobaith, ac a welant eu cam-gy mawr! "Pa obaith sydd i'r rhag pan dŷno Duw ei enaid ef allan?"

PEN. VII.

Ffydd y canwriad, &c.

AC [a] wedi iddo orphen ei h adroddion lle y clywai y bobl aeth i mewn i Capernaum.

a Mat. 7. 28, 29. *b* Mat. 8. 5—13.

2 A [c] gwas rhyw ganwriad, [d] oedd anwyl ganddo, [e] oedd yn ei hwyl, ym mron marw.

c pen. 23. 47. Mat. 27. 54. Act. 10. 1, 2. a 17. a 27. 1, 3, 43. *d* Gen. 24. 2—14, 27, 35— 39. 4—6. 2 Bren. 5. 2, 3. Job 31. 15. Act. 10. 7. 25. a 4. 1. *e* pen. 8. 42. Ioan 4. 46, 47. a 11.

3 A phan glybu efe sôn am * efe a ddanfonodd atto henu Iuddewon, [f] gan attolwg iddo a iachâu ei was ef.

f pen. 8. 41. a 9. 38. Mat. 8. 5. Ioan 4. 47.

4 Y rhai pan ddaethant at a attolygasant arno yn daer, g wedyd, Oblegid y mae efe yn [g] cael gwneuthur o honot hyn i

g adn. 6, 7. pen. 20. 35. Mat. 10. 11, 13, 37,

5 Canys [h] y mae yn caru ei ni, [i] ac efe a adeiladodd i ni s

h 1 Bren. 5. 1. 2 Cron. 2. 11, 12. Gal. 5. 6. a 5. 1—3. *i* 1 Cron. 29. 3, &c. Ezra 7. 27, 28. 1

6 A'r [k] Iesu a aeth gyd â Ac efe weithian heb fod nepp wrth y tŷ, y canwriad a a gyfeillion atto, gan ddywedyd Arglwydd, [l] na phoena; [m] c wyf fi deilwng i ddyfod o ho fy nghronglwyd:

k Mat. 20. 28. Marc 5. 24. Act. 10. 38. *m* adn. 4. pen. 5. 8. a 15. 19—21. Gen. 32. 10. Mat. 3. 11. a 15. 26, 27. Iago 4. 6, 10.

7 O herwydd paham ni'm fy hun yn deilwng i ddyfod [n] eithr dywed y gair, a iach ngwas.

n pen. 4. 36. a 5. 13. Ex. 15. 26. Deut. 32 2. 6. Salm 33. 9. a 107. 20. Marc 1. 27.

8 † Canys dyn wyf finnau ngosod [o] dan awdurdod, a filwyr danaf: ac meddaf wr

vedodd wrth Simon, [o] A weli di
hon? mi a ddaethum i'th dŷ
ni roddaist i mi ddwfr i'm
ond hon a olchodd fy nhraed â
ac a'u sychodd â gwallt ei

7—39. p Gen. 19. 2. Barn. 19. 21. 1 Sam. 25.
10. Iago 2. 6.

Ni roddaist i mi gusan: ond
pan ddaethum i mewn, ni
dd â chusanu fy nhraed.

9. 11. a 33. 4. 2 Sam. 15. 5. a 19. 39. Mat. 26.
16. 1 Cor. 16. 20. 1 Thes. 5. 26.

y mhen [r] âg olew nid iraist:
a irodd fy nhraed âg ennaint.

3. 2 Sam. 14. 2. Salm 23. 5. a 104. 15. Preg.
9. 3. Am. 6. 6. Mica 6. 15. Mat. 6. 17.

herwydd paham y dywedaf
[s] Maddeuwyd ei haml [t] bech-
; * oblegid [u] hi a garodd yn
nd y neb y maddeuer ychydig
gâr ychydig.

18 a 55. 7. Esec. 16. 63. a 36. 29—32. Mica 7.
H. Rhuf. 5. 20. 1 Cor. 6. 9—11. 1 Tim. 1. 14.
t adn. 42. pen. 5. 20, 21. Ex. 34. 6, 7. u adn.
27. Ioan 21. 15—17. 2 Cor. 5. 14. Gal. 5. 6.
Phil. 1. 9. 1 Ioan 3. 18. a 4. 19. a 5. 2.

c efe a ddywedodd wrthi,
wyd i ti dy bechodau.

y wers bwysig a roddir yma i'r yn brawf eglur fod Iesu yn bro-ewn gwirionedd; ac y gwyddai efe dywedasai efe "ynddo ei hun," er dasai allan yn glywedig i neb. † Yr yma yw Duw; y dyledwr mwyaf hadures hon, ac eraill cyffelyb iddi; lleiaf, efallai, oedd Simon ei hun, ebyg iddo, nad oeddent yn bechad-arthus, fel y buasai y wraig hon. d yn wahanol o ran swm eu dyled-yr oeddent ar yr un tir o ran modd id oedd gan yr un o honynt ddim i Duw parod i faddau" ydyw yr Ar-ac ar dir maddeuant rhad mae yn yn mwyaf deddfol a moesol gael ei gystal â'r penaf o bechaduriaid. y ddammeg uchod, gofyniad Crist, Simon, gallwn dynu yr addysgiad-ol:—1. Nad yw pob math o bechad-m yn hollawl yr un peth yn ngolwg e pawb yn euog, ond y mae gwa-ldau o euogrwydd. 2. Bydded dynion y peth a fyddont, mwy neu ig neu lawer, mae yn rhaid i'r rhai l trugaredd a maddeuant rhad gan . Bod Duw yn maddau pechodau ac o'i wirfodd, pa un bynag ai i llawer a fyddont. Maddau yn yw ystyr y gair gwreiddiol yma. Crist yma mai y maddeuant a ddau ddyledwr, yw yr achos o'u Nid maddau am garu, eithr caru am doedd. 5. Bod cariad mawr yn ddeuant mawr. Ni bydd pechadur hwn a fu felly) byth yn foddlawn u wrth feddwl iddo gael maddeuant na theimla efe ei galon *yn gynhes riad at Dduw. 6. Bydd gwir gariad a Christ i'w weled yn amlwg mewn o weithredoedd cyfaddas i'w amlygu* a'i ddangos ef. § Oddi yma yn mlaen mae Crist yn dehongli y ddammeg; yn argyhoeddi y pharisead o'i ddiffyg o ddyledswyddau cyffredin lletygarwch, ac yn canmol y bechadures am gyflawni yr hyn a esgeulusasai Simon. Gwelwn yma yr addysgiadau canlynol:—1. Beth bynag a fuasai y wraig hon gynt, nid oedd hi yn awr ddim yn gymmaint pechadures ag y tybiai y pharisead: maddeuwyd ei haml bechodau hi. 2. Gan i Dduw fel hyn faddau cymmaint iddi, efe a ennynodd hefyd gariad mawr yn ei chalon hi tuag atto ei hun. 3. Bod y cariad hwn yn gweithio yn ei chalon hi mewn rhyw fesur o gyfatebolrwydd i gariad Duw tuag atti: am hyny hi a garodd yn fawr. 4. Y dylai cariad dynion tuag at Dduw, fod yn gyfatebol i gariad Duw tuag attynt hwy. 5. Bod cariad mawr at Dduw yn dyfod â theimlad i'r enaid o gariad mawr Duw tuag attom ni. Ioan 14. 21. * Nid yw y gair "oblegid" yma, yn arwyddo mai o herwydd cariad y wraig y maddeuwyd iddi; byddai hyny yn groes i'r holl wirionedd ac yn wrthwyneb i athrawiaeth iachus. Gellid cyfieithu y geiriau fel hyn yn llawn cystal: Maddeuwyd ei haml bechodau hi; *am hyny* hi a garodd yn fawr. Gwel eirweddiad tebyg yn Hos. 9. 15. Nid *am* i Dduw gasâu y bobl yr oeddent yn ddrygionus yn Gilgal; ond am eu drygioni yno y casâodd Duw hwynt.

49 * A'r rhai oedd yn cyd-eistedd i fwytta a ddechreuasant ddywedyd ynddynt eu hunain, [x] Pwy yw hwn sydd yn maddeu pechodau hefyd?

x pen. 5. 20, 21. Mat. 9. 3. Marc 2. 7.

* Mae yn debygol mai y phariseaid oedd y rhai hyn, ac o herwydd eu hanghrediniaeth ynddo fel Messiah, a dybient ei fod yn cablu wrth ddywedyd y fath eiriau. Pwy ond Duw a all faddau pechodau? Gwir; eithr Duw oedd hwn.

50 * Ac efe a ddywedodd wrth y wraig, [y] † Dy ffydd a'th gadwodd; [z] dos mewn tangnefedd.

y pen. 8. 48. a 18. 42. Mat. 9. 22. Marc 5. 34. a 10. 52. Eph. 2. 8—10. Iago 2. 14—26. z Preg. 9. 7. Rhuf. 5. 1, 2.

* Er cadarnâu y wraig yn yr hyn a ddywedasai wrthi o'r blaen, adn. 48, ac heb ddofi dim am rwgnachrwydd y phariseaid, mae efe yma eto yn dywedyd, Dy ffydd a'th gadwodd, dos mewn tangnefedd. † Cadwedigaeth oddi wrth bechod, a chadwedigaeth i fywyd tragywyddol yw y cadw yn y fan hon. Priodolir cadwedigaeth i ffydd fel yr achos offerynol, nid fel yr achos haeddiannol nac ammodol. Ffydd sydd yn derbyn Crist fel Ceidwad, ffydd sydd yn cyfiawnâu y pechadur, neu yn hytrach trwy ffydd y cyfiawnêir ef, ac felly trwy ffydd y cedwir ef. ‡ Dos mewn tangnefedd â Duw, ac mewn tangnefedd yn dy gydwybod dy hun. Beth bynag a feddylio neu a ddywedo y phariseaid dŷstyrllyd hyn, dos di mewn tangnefedd: maddeuwyd dy bechodau ac un o blant y tangnefedd ydwyt.

PEN. VIII.

Y gwragedd yn gweini o'u golud i Grist.

* A BU wedi hynny, [a] iddo fyned trwy bob dinas a thref, gan bregethu,

16 * Ac [d] ofn a ddaeth ar bawb: † a [e] hwy a ogoneddasant Dduw, gan ddywedyd, [f] ‡ Prophwyd mawr a gyfododd yn ein plith; ac, [g] Ymwelodd Duw á'i bobl.

d pen. 5. 8, 26. a 8. 27. Jer. 33. 9. Mat. 28. 8. Act. 5. 5, 11—13. e pen. 2. 20. Mat. 9. 8. a 15. 31. Gal. 1. 24. f adn. 39. pen. 9. 19. a 24. 19. Ioan 1. 21, 25. a 6. 14. a 7. 40, 41. a 9. 17. Act. 3. 22, 23. a 7. 37. g pen. 1. 68. a 19. 44. Ex. 4. 31. Salm 65. 9. a 106. 4, 5.

17 ‖ A'r [h] gair hwn a aeth allan am dano trwy holl Judea, a thrwy gwbl o'r wlad oddi amgylch.

h pen. 4. 14. Mat. 4. 24. a 9. 31. Marc 1. 28. a 6. 14.

* Dyna'r effeithiau oedd ar bawb *yno y pryd hwnw*; ond taerodd anghredwyr lawer gwaith wedi hyny, yn mhen cannoedd o flynyddoedd, nad oedd y gwr ieuanc wedi marw, ond mai mewn llewyg yn unig yr oedd, ac felly nad oedd hon wyrth yn y byd: fel pe gwyddent hwy yn well na'r lliaws pobl oedd yno yn bresenol, y rhai ni buasent yn ei gladdu, mae yn debygol, heb fod yn sicr ei fod wedi llwyr a gwir farw. † Arferai y dysgawdwyr Iuddewig ddywedyd, fod agoriadau y cymylau, y groth, a'r bedd, yn llaw Duw; gan hyny nis gallai y bobl hyn ddim llai na gweled mawredd a llaw Duw yn y wyrth ryfedd hon. ‡ Cydnabuant fod Iesu yn Brophwyd, yn Brophwyd mawr; a chydnabuant fod ei ddanfoniad ef yn ymweliad grasol Duw â'i bobl Israel. Ond pa un a gredasant ynddo fel Mab Duw, a Messiah, nis gwyddom: mae pob ofni, moliannu, rhyfeddu, a chyffesu, heb hyny, yn annigonol i gadw yr enaid. ‖ Yr oedd y wyrth mòr amlwg, mòr ddïammheuol, ac mòr rhyfedd, fel nad oedd modd peidio siarad am dani drwy yr holl wlad, er anrhydedd i Grist gan rai, a chenfigen oddiwrth lawer eraill.

18 [i] A'i ddisgyblion a fynegasant i Ioan hyn oll.

i Gwel ar Mat. 11. 2—6.—Ioan 3. 26.

19 ¶ * Ac Ioan, wedi galw [k] rhyw ddau o'i ddisgyblion atto, a anfonodd at yr Iesu, gan ddywedyd, [l] Ai ti yw yr hwn sydd yn dyfod? ai un arall yr ŷm yn ei ddisgwyl?

k pen. 10. 1. Jos. 2. 1. Marc 6. 7. Act. 10. 7, 8. Dat. 11. 3. l Gen. 3. 15. a 22. 18. a 49. 10. Deut. 18. 15—18. Salm 110. 1—4. Es. 7. 14. a 9. 6, 7 a 11. 1. a 40. 10, 11. a 59. 20, 21. Jer. 23. 5, 6. Dan. 9. 24—26. Mica 5. 2. Hag. 2. 7. Zac. 9. 9. Mal. 3. 1—3. a 4. 2. Ioan 4. 25.

20 A'r gwŷr pan ddaethant atto, a ddywedasant, Ioan Fedyddiwr a'n danfonodd ni attat ti, gan ddywedyd, Ai ti yw yr hwn sydd yn dyfod? ai arall yr ŷm yn ei ddisgwyl?

21 † A'r awr honno efe a iachâodd lawer oddi wrth glefydau, a [m] phlâau, ac ysprydion drwg; ac i lawer o ddeillion ‡ y rhoddes efe eu golwg.

m 1 Bren. 8. 37. Salm 90. 7—9. Marc 3. 10. a 5. 29, 34. 1 Cor. 11. 30—32. Heb. 12. 6. Iago 5. 14. 15.

22 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, Ewch a mynegwch i Ioan y pethau a welsoch ac a glywsoch; [n] fod y deillion yn gwe[...] waith, [o] y cloffion yn rhodio, [...] hanglwyfus wedi eu glanhâu, [q] [...] ariaid yn clywed, [r] y meirw y[...] [s] ‖ y tlodion yn derbyn yr efe[...]

n adn. 21. pen. 18. 35—43. Job 29. 15. Sa[...] 29. 18, 19. a 32. 3, 4. a 35. 5, 6. a 42. 6, 7, [...] Jer. 31. 8. Mat. 9. 28—30. a 21. 14. Ioan 9. [...] 18. o Mat. 15. 30, 31. Act. 3. 2—8. a 8. 7[...] p Gwel ar pen. 5. 12—15. a 17. 12—19. q [...] 7. 32—37. r Gwel ar adn. 14, 15. pen. 8. 5[...] 4. 18. Zeph. 3. 12. Iago 2. 5.

23 § A [t] gwŷn ei fyd y [...] rwystrir ynof fi.

t pen. 2. 34. Es. 8. 14, 15. Mat. 11. 6. a [...] 6. 60—66. Rhuf. 9. 32, 33. 1 Cor. 1. 23, 23. a [...] 2. 7, 8.

Gwel ar Math. 11. 2—6. * S[...] Mathew, mai er mwyn ei ddysgybl[...] fonodd Ioan hwy at Grist ar y [...] ac nid er ei fwyn ei hun; i'w cad[...] yn y ffydd mai Iesu oedd y Mess[...] i foddloni ei feddwl ei hun, yr [...] wedi cael digon o dystiolaeth o h[...] wrth ei fedyddio ef. Ond bu rh[...] ant, fod ammheuaeth wedi codi [...] Ioan ei hun yn ei hir garchariad [...] oes sail i dybied felly am dano e[...] wg ryfedd a rydd yr adnod hon i [...] ac amrywiaethau y gwyrthiau a [...] Harglwydd! Onid oedd yma ddi[...] iolaeth, mai efe yn sicr oedd yr h[...] ddyfod? ‡ Mae y gair rhoddi ym[...] os mòr werthfawr oedd i'r deilli[...] golwg; ac mòr rhwydd, rhad, a[...] oedd ein Harglwydd yn rhoddi [...] iddynt. ‖ Y tlodion yn cael pre[...] engyl iddynt, medd Mathew, yr [...] o'r ddau ddywediad yn wir; yr [...] cael pregethu yr efengyl iddynt, [...] ynt yn derbyn yr efengyl a breg[...] beth mawr yw hyn; nis gellir d[...] engyl heb gael ei phregethu i [...] nifer sydd yn ein gwlad ni yn ca[...] ethu iddynt, ac heb dderbynia[...] ddynt! Nid oedd nemawr ond [...] ei derbyn y pryd hwnw mwy n[...] "a gredodd neb o'r penaethiaid [...] y phariseaid yn ymffrostgar. § C[...] y neb ni rwystrir ynddo, pa faint [...] fyd y rhai a gredant ynddo ac a'[...] yn eu calon? Ond efallai nad [...] canol rhwng y ddau beth; ond [...] un ai yn ymrwystro ynddo ne[...] ynddo.

24 ¶ * Ac wedi i genha[...] fyned ymaith, efe a ddechre[...] wedyd wrth y bobloedd [...] [u] Beth yr aethoch allan i'r [x] d[...] i'*w* weled? [y] † Ai corsen y[...] wynt?

u Gwel ar Mat. 11. 7, 8. x pen. 1. [...] 3. 1—5. Marc 1. 4, 5. Ioan 1. 23. y Ge[...] 17—20. Eph. 4. 14. Iago 1. 6—8. 2 Pedr 2.[...]

25 Ond pa beth yr aet[...] i'*w* weled? [z] Ai dyn wedi [...] â dillad esmwyth? Wele, [...] yn arfer dillad anrhydeddu[...] au, [a] mewn palasau bren[...] maent.

A'r hwn ar y tir da, yw y rhai
rhai[f] â chalon || hawddgar a da,
yn gwrando y gair, [g] ac yn ei
ac [h] yn dwyn ffrwyth trwy § am-

6. 45. Deut. 30. 6. Salm 51. 10. Jer. 31. 33. a 32.
36. 26, 27. Rhuf. 7. 18. Eph. 2. 8. Iago 1. 16—19.
1, 2. g pen. 11. 28. Job 23. 11, 12. Salm 1. 1—
11, 127—129. Diar. 3. 1. Jer. 15. 16. Ioan 14. 16, 21—
8. 1 Cor. 7. 19. Heb. 2. 1. Iago 1. 22—25. 1 Ioan
Mat. 24. 13. Rhuf. 2. 7. a 6. 22. a 7. 4. Gal. 5.
hil. 1. 11. a 3. 12—15. Col. 1. 6, 10. Heb. 6. 11,
6. Iago 5. 7, 8.

gawsom y ddammeg hon yn Math. 13,
4. Gwel y sylwadau yn y lleoedd
* "Ac a fathrwyd" ni chrybwyllir
Mathew na Marc, ac mae yn debyg
yn arwyddo y dfystyrwch mwyaf ar
dwyfol, a'r difaterwch mwyaf yn y
wwyr am dano: pob aderyn aflan
difa, a phob chwant ffiaidd yn ei
nid rhyfedd iddo fyned yn ddiffrwyth.
cyssylltiad anwahanol rhwng credu
wdwriaeth, ac anghredu â cholledig-
cael ei nodi yma yn amlwg iawn.
r i ni yn y geiriau hefyd, bod hyny
wybodus i satan, ac ei fod ef yn ar-
moddion i feithrin rhagfarn yn medd-
nion yn erbyn yr efengyl, ac i'w
yn ddibris o hôni. ‡ Pa beth bynag
hir cyn dyfod i'w gyflawn dwf, a
ydd yn addas i'w ddefnyddio, nid
dyfod i berffeithrwydd: a phobpeth
efydd, ag sydd yn fyr o ffrwythlon-
u gweithredoedd da, yn ol yr amser
osderau a gaffer, y mae fel ŷd yn
yn addfedu. || Gonest a da yn ol y
: mae yn debyg fod y gair gwreidd-
r helaeth, yn arwyddo gonestrwydd
garwch. Nid oes yr un o'r ddau gan
th natur, eithr trwy ras yn unig.
yr hwn sydd yn gweithio ynom
a gweithredu o'i ewyllys da ef.
amynedd," neu barâd: efe sydd yn
wyth i berffeithrwydd, ac yr hwn a
d y diwedd a fydd cadwedig.

Nid yw neb [i] wedi goleu can-
n ei chuddio hi â llestr, neu
dodi dan wely; eithr yn ei
r ganhwyllbren, fel y caffo y
ldêl i mewn weled y goleuni.

1. 22. Mat. 5. 15, 16. Marc. 4. 21, 22. Act. 26.
15, 16. Dat. 1. 20. a 2. 1. a 11. 4.

ar Math. 5. 15, a Marc 4. 21. Mae
adrodd y geiriau fel gofyniad Crist,
canwyll i'w dodi dan lestr, &c.?"
na, yr un modd a Mathew, yn eu
fel dywediad nacâol. Mae yn bur
i Grist ail ddywedyd y geiriau, y tro
y naill ffordd, a'r ail dro y ffordd
hyny yr oedd yn eu hargraffu yn
h ar feddyliau ei ddysgyblion, ac fel
oedd yr efengylwyr yn gyson â'u

Canys [k] nid oes dim dirgel, a'r
amlwg; na dim cuddiedig,
gwybyddir, ac na ddaw i'r

2. 2, 3. Mat. 10. 26, 27. 1 Cor. 4. 5.
r Math. 10. 26, 27, a Marc 4. 22.
canion dirgelaidd a gweithredoedd

y tywyllwch sydd genym ni, myfi a'm dysgyblion; ond pethau a ddalient eu chwilio yn y goleuni mwyaf cyhoedd: ein hamcan ni yw goleuo'r byd, diwygio dynion, a thrwy hyny eu hachub. Er fy mod I yn llefaru mewn dirgelwch, a thrwy ddammegion yn awr; daw yr amser yn fuan pryd y traddodir yr un gwirioneddau yn fwy golau, yn fwy cyhoedd, ac heb ddammegion.

18 [l] Edrychwch am hynny pa fodd y clywoch: [m] canys pwy bynnag y mae ganddo, y rhoddir iddo; a'r neb nid oes ganddo, [n] ïe, * yr hyn y mae yn tybied ei fod ganddo, a ddygir oddi arno.

l pen. 9. 44. Deut. 32. 46, 47. Diar. 2. 3—5. Marc 4. 23, 24. a 12. 14. Act. 10. 33. a 17. 11. Heb. 2. 1. Iago 1. 19—22. 1 Pedr 2. 1, 2. m pen. 19. 26. Mat. 13. 12. a 25. 29. Marc 4. 25. Ioan 15. 2. n pen. 12. 20. 21. a 16. 2—4, 19—25. Mat. 7. 22, 23. 1 Cor. 13. 1—3.

Gwel ar Math. 13. 12, a Marc 4. 25. * "Yr hyn mae yn tybied ei fod ganddo;" nid yw hyn gan yr efengylwyr eraill, ac y mae Luc yma yn egluro Mathew a Marc. Pa beth bynnag o ddawn naturiol, dysgeidiaeth, golud, awdurdod, enw, gwybodaeth grefyddol, doniau ysbrydol, ïe, hyd yn nod gallu i wneyd gwyrthiau a gafodd dynion, neu a gaffont eto; os na bydd ganddynt wir ras sancteiddiol ac achubol, nid oes ganddynt ond y rhith o bobpeth, a hwy a ddygir oddi arnynt yn fuan. Mae pethau da nefol yn gwaelu wrth eu harbed, ond yn cynnyddu wrth eu defnyddio.

19 ¶ [o] Daeth atto hefyd *ei* fam a'i frodyr; ac ni allent ddyfod hyd atto gan y dorf.

o Mat. 12. 46—50. Marc 3. 21, 31—35.

20 A mynegwyd iddo *gan rai*, yn dywedyd, Y mae dy fam [p] a'th frodyr yn sefyll allan, yn ewyllysio dy weled.

p Mat. 13. 55, 56. Marc 6. 3. Ioan 7. 3—6. Act. 1. 14. 1 Cor. 9. 5. Gal. 1. 19.

21 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [q] * Fy mam i a'm brodyr i yw y rhai hyn [r] sydd yn gwrando gair Duw, ac yn ei wneuthur.

q pen. 11. 27, 28. Mat. 25. 40, 45. a 28. 10. Ioan 15. 14, 15. a 20. 17. 2 Cor. 5. 16. a 6. 18. Heb. 2. 11—13. r adn. 15. Mat. 7. 21—26. a 17. 5. Ioan 6. 28, 29. a 13. 17. Iago 1. 22. 1 Ioan 2. 29. a 3. 22, 23. 3 Ioan 11.

Gwel ar Math. 12. 46—50, a Marc 3. 31—35. * Efallai bod Crist yn bwriadu y geiriau hyn fel rhybydd dwys i'w berthynasau, i wylied rhag yr anghrediniaeth hyny a fu yn hir yn llywodraethu arnynt wedi hyn. Gwel Ioan 7. 3—10. Diammau eu bod yn gerydd arnynt am eu hanghrediniaeth presenol.

22 ¶ A bu ar ryw ddiwrnod, [s] ac efe a aeth i long, efe a'i ddisgyblion: a dywedodd wrthynt, [t] Awn trosodd i'r tu hwnt i'r llyn. A hwy a gychwynasant.

s Mat. 8. 18, 23—27. Marc 4. 35—41. Ioan 6. 1. t Mat. 14. 22. Marc 5. 21. a 6. 45. a 8. 13.

23 Ac fel yr oeddynt yn hwylio, [u] efe a hunodd: [x] a chawod o wynt a ddisgynodd ar y llyn; ac yr oeddynt yn llawn *o ddwfr*, ac mewn enbydrwydd.

na llygru eraill, ond gadawai ryw arogl peraidd ar ei ol pa le bynag yr elai: da fyddai i ni fod yn debyg iddo yn hyn hefyd.

37 * Ac wele, gwraig yn y ddinas, yr hon †oedd bechadures, pan wybu hi fod yr Iesu yn eistedd ar y bwrdd yn nhŷ y Pharisead, [u] ‡a ddug flwch o ennaint:

[t] adn. 29. pen. 5. 30. a 18. 13. a 19. 7. Mat. 21. 31. Ioan 9. 24, 31. Rhuf. 5. 8. 1 Tim. 1. 9, 15. 1 Pedr 4. 18. [u] Mat. 26. 7. Marc 14. 3. Ioan 11. 2. a 12. 2, 3.

38 ‖A chan sefyll wrth ei draed ef o'r tu ol, [x] §ac wylo, *hi* a ddechreuodd [y] olchi ei draed ef â dagrau, * ac a'*u* sychodd â gwallt ei phen: † a hi a gusanodd ei draed ef, [z] ac a'*u* hirodd â'r ennaint.

[x] pen. 6. 21. a 22. 62. Barn. 2. 4, 5. Ezra. 10. 1. Salm 6. 6—8. a 38. 18. a 51. 17. a 126. 5, 6. Es. 61. 3. Jer. 31. 9, 18—20. Joel 2. 12. Zec. 12. 10. Mat. 5. 4. 2 Cor. 7. 10, 11. Iago 4. 9. [y] adn. 44. Gen. 18. 4. Ioan 13. 4, 5. [z] adn. 45, 46. Preg. 9. 8. Can. 1. 3. Es. 57. 9.

* Nis gwyddom pwy oedd y wraig hon, ac nid oes un sail i feddwl mai Mair Magdalen ydoedd, fel y dywed rhai; gwraig drallodus iawn oedd hono, yn hytrach na phechadurus. † Pechadures nodedig, o'r fath waethaf: felly yr arwydda y gair *amartôlos*, a phan ei dywedir am fenywaid, mae yn arwyddo y pechod o anniweirdeb. Hi a *fuasai* yn bechadures fawr, eithr nid oedd felly yn bresenol, ond yn nghyfrif y bobl oedd yn y tŷ, y rhai ni wyddent, efallai, am y cyfnewidiad grasol a wnaethid arni, neu ni chredent. Anodd gan ddynion heb eu cyfnewid eu hunain, yn enwedig dynion deddfol, gredu fod cyfnewidiad gwirioneddol yn cael ei wneyd ar eraill, yn enwedig pechaduriaid mawrion. ‡ Mae yn debyg y byddai y wraig hon yn arfer defnyddio ennaint i ddyben gwahanol iawn o'r blaen; sef i'w haddurno ei hun er hudo eraill, (Gwel Diar. 7. 17;) ond yma mae yn cael ei gyssegru i enneiniaw traed yr Arglwydd Iesu, yr hwn a gymmerasai drugaredd arni. ‖ Byddai yr Iuddewon yn eistedd wrth y bwrdd yn wahanol i ni; sef yn eu lled-orwedd ar feinciau hirion, a'u traed allan, y blaenaf tu ol i'r ail, a phen yr ail yn mynwes y blaenaf. Fel hyny yr oedd yn hawdd i'r wraig hon ddyfod at draed yr Iesu o'r tu ol iddo. Dylid sylwi hefyd mai sandalau a wisgent hwy, a bod y rhai hyny wedi eu diosg yn y tŷ. § Yr oedd y dagrau hyn yn ddagrau o wir edifeirwch; dagrau o lawenydd; dagrau o gariad; a dagrau o dra diolchgarwch; am y drugaredd a'r maddeuant a gawsai hi: ac yr oedd yno *ffrydiau* o honynt, digon i *olchi* traed yr Arglwydd Iesu. * Dyma'r gwallt hefyd, a ddefnyddiasai hi o'r blaen, fel yr ennaint, i ddybenion hudol ac anllad, yn cael ei ddefnyddio yn awr yn llawethau hirion, i sychu traed blinedig yr Arglwydd Iesu. † Mae cusanu yn yr ysgrythyrau yn arwyddo cariad, ymostyngiad, yn enwedig cusanu y traed, ac yn arwyddo addoliad. Felly yr oedd yma, yn arwyddo pob un o'r tri pheth, a hyny yn eithaf diragrith a gwresog-lawn. Dylasai Simon olchi traed Iesu, enneinio ei ben, a'i gusanu: felly y gwnai yr Iuddewon â'u gwahoddedigion cyn bwyta; ond yr oedd Mab Duw a'i ddysgyblion *yn rhai rhy* isel a dirmygus gan y pharisead balch hwn i gyflawni y defodau hy[...] garwch iddynt. Cafodd y bechadu[...] rhagor-fraint o wneyd hyny i Grist.

39 * A phan welodd y Ph[...] yr hwn a'i gwahoddasai, [a] efe [...] wedodd ynddo ei hun, gan dd[...] [b] † Pe bai hwn brophwyd, [c] efe [...] asai pwy, a pha fath wraig *yw* [...] sydd yn cyffwrdd âg ef: [...] pechadures yw hi.

[a] pen. 3. 8. a 12. 17. a 16. 3. a 18. 4. [...] Diar. 23. 7. Marc 2. 6, 7. a 7. 21. [b] adn. [...] 40, 41, 47—52. [c] adn. 27. pen. 15. 2, 28—[...] Es. 65. 5. Mat. 9. 12, 13. a 20. 16. a 21. 28—3[...]

* Gwelwn yma, môr hawdd yw [...] ion heb gariad Duw yn eu calon [...] gwyddo, lle nad oes un achos gwi[...] dramgwydd yn bod. † Rheswm [...] hwn gan y pharisead; nis gwy[...] phwydi mwy na dynion eraill [...] dynion ar yr olwg gyntaf, ond fel y [...] Duw iddynt, neu fel y gwelent yn [...] a'u bucheddau hwynt. ‡ Os oed[...] bod yn bechadures, onid allasai h[...] ei throi? ac onid oedd ei hymddy[...] awr yn profi ei bod wedi ei thro[...] pe buasai hi y pryd hwnw yn b[...] eto, a allasai hi ddim cyfhwrdd [...] Pwnc phariseaidd hollawl oedd hw[...] ent hwy bawb ar nad oedd o'u pl[...] phawb nodedig am ryw bechod [...] gwahan-gleifion; ag nad allai neb [...] â hwy heb gael ei aflanâu yn y cy[...] Dywedir am y Samariaid, pan wel[...] neu Gristion yn dyfod i'w cyfarfo[...] ent o bell arno, "Na chyffwr[...] Gwel hefyd Isaiah 65. 5.

40 * A'r Iesu [d] gan atteb [...] wedodd wrtho, Simon, y ma[...] beth i'w ddywedyd wrthyt. [...] ddywedodd, [e] Athraw, dywe[...]

[d] pen. 5. 22, 31. a 6. 8. Ioan 16. 19, 30. [...] a 20. 20, 21. Esec. 33. 31. Mal. 1. 6. Mat. [...] Ioan 3. 2. a 13. 13.

41 [f] † Dau ddyledwr oe[...] echwynwr: [g] y naill oedd a[...] can [h] ceiniog o ddyled, [i] a'r [...] a deugain.

[f] pen. 11. 4. a 13. 4. Es. 50. 1. Mat. 6. 1[...] [g] adn. 47. Rhuf. 5. 20. 1 Tim. 1. 15, 16. [i] pen. 12. 48. Num. 27. 3. Jer. 3. 11. Ioan 15. [...] 3. 23. 1 Ioan 1. 8—10.

42 ‡ A [k] phryd nad oedd [...] ddim i dalu, [l] ‖ efe a faddeu[...] ynt ill dau. Dywed gan hy[...] o'r rhai hyn a'i câr ef yn fwy[...]

[k] Salm 49. 7, 8. Mat. 18. 25, 26, 34. Gal. [...] 32. 1—5. a 51. 1—3. a 103. 3. Es. 43. 25. a [...] 33, 34. Dan. 9. 18, 19. Mica 7. 18—20. Mat. [...] 38, 39. Rhuf. 3. 24. a 4. 5—8. a 11. 6. Eph[...] Col. 3. 13.

43 A Simon a attebodd [...] wedodd, [m] Yr wyf fi yn tybi[...] hwn y maddeuodd efe id[...] Yntau a ddywedodd wrtho, [...] y bernaist.

[m] adn. 47. 1 Cor. 15. 9, 10. 2 Cor. 5. 14, [...] 13—16. [n] pen. 10. 28. Marc 12. 34.

44 § Ac efe a drodd at y [...]

vedodd wrth Simon, [o] A weli di
hon? mi a ddaethum i'th dŷ
ni roddaist i mi ddwfr i'm
ond hon a olchodd fy nhraed â
ac a'*u* sychodd â gwallt ei

—39. p Gen. 19. 2. Barn. 19. 21. 1 Sam. 25.
10. Iago 2. 6.

Ni roddaist i mi gusan: ond
pan ddaethum i mewn, ni
ld â chusanu fy nhraed.

. 11. a 33. 4. 2 Sam. 15. 5. a 19. 39. Mat. 26.
16. 1 Cor. 16. 20. 1 Thes. 5. 26.

y mhen [r] âg olew nid iraist:
a irodd fy nhraed âg ennaint.

3. 2 Sam. 14. 2. Salm 23. 5. a 104. 15. Preg.
3. Am. 6. 6. Mica 6. 15. Mat. 6. 17.

herwydd paham y dywedaf
Maddeuwyd ei haml [t] bech-
*oblegid [u] hi a garodd yn
ld y neb y maddeuer ychydig
âr ychydig.

a 55. 7. Esec. 16. 63. a 36. 29—32. Mica 7.
Rhuf. 5. 20. 1 Cor. 6. 9—11. 1 Tim. 1. 14.
adn. 42. pen. 5. 20, 21. Ex. 34. 6, 7. u adn.
47. Ioan 21. 15—17. 2 Cor. 5. 14. Gal. 5. 6.
iii. 1. 9. 1 Ioan 3. 18. a 4. 19. a 5. 3.

efe a ddywedodd wrthi,
vyd i ti dy bechodau.

wers bwysig a roddir yma i'r
yn brawf eglur fod Iesu yn bro-
wn gwirionedd; ac y gwyddai efe
wedasai efe "ynddo ei hun," er
sai allan yn glywedig i neb. † Yr
yma yw Duw; y dyledwr mwyaf
adures hon, ac eraill cyffelyb iddi;
lleiaf, efallai, oedd Simon ei hun,
yg iddo, nad oeddent yn bechad-
rthus, fel y buasai y wraig hon.
yn wahanol o ran swm eu dyled-
oeddent ar yr un tir o ran modd
oedd gan yr un o honynt ddim i
Duw parod i faddau" ydyw yr Ar-
ar dir maddeuant rhad mae yn
mwyaf deddfol a moesol gael ei
gystal â'r penaf o bechaduriaid.
ddammeg uchod, gofyniad Crist,
Simon, gallwn dynu yr addysgiad-
—1. Nad yw pob math o bechad-
yn hollawl yr un peth yn ngolwg
pawb yn euog, ond y mae gwa-
au o euogrwydd. 2. Bydded
nion y peth a fyddont, mwy neu
neu lawer, mae yn rhaid i'r rhai
trugaredd a maddeuant rhad gan
Bod Duw yn maddau pechodau
c o'i wirfodd, pa un bynag ai
llawer a fyddont. Maddau yn
ystyr y gair gwreiddiol yma.
Crist yma mai y maddeuant a
dau ddyledwr, yw yr achos o'u
maddau am garu, eithr caru am
edd. 5. Bod cariad mawr yn
deuant mawr. Ni bydd pechadur
wn a fu felly) byth yn foddlawn
wrth feddwl iddo gael maddeuant
theimla *efe ei galon yn gynhes*
d at Ddaw. 6. Bydd gwir gariad
Christ i'w weled yn amlwg mewn
eithredoedd cyfaddas i'w amlygu
a'i ddangos ef. § Oddi yma yn mlaen mae
Crist yn dehongli y ddammeg; yn argyhoeddi
y pharisead o'i ddiffyg o ddyledswyddau cyff-
redin lletty garwch, ac yn canmol y bechadures
am gyflawni yr hyn a esgeulusasai Simon.
Gwelwn yma yr addysgiadau canlynol:—
1. Beth bynag a fuasai y wraig hon gynt, nid
oedd hi yn awr ddim yn gymmaint pechadures
ag y tybiai y pharisead: maddeuwyd ei haml
bechodau hi. 2. Gan i Dduw fel hyn faddau
cymmaint iddi, efe a ennynodd hefyd gariad
mawr yn ei chalon hi tuag atto ei hun. 3. Bod
y cariad hwn yn gweithio yn ei chalon hi
mewn rhyw fesur o gyfatebolrwydd i gariad
Duw tuag atti: am hyny hi a garodd yn fawr.
4. Y dylai cariad dynion tuag at Dduw, fod
yn gyfatebol i gariad Duw tuag attynt hwy.
5. Bod cariad mawr at Dduw yn dyfod â
theimlad i'r enaid o gariad mawr Duw tuag
attom ni. Ioan 14. 21. * Nid yw y gair
"oblegid" yma, yn arwyddo mai o her-
wydd cariad y wraig y maddeuwyd iddi;
byddai hyny yn groes i'r holl wirionedd ac
yn wrthwyneb i athrawiaeth iachus. Gellid
cyfieithu y geiriau fel hyn yn llawn cystal:
Maddeuwyd ei haml bechodau hi; *am hyny*
hi a garodd yn fawr. Gwel eirweddiad tebyg
yn Hos. 9. 15. Nid *am* i Dduw gasâu y bobl
yr oeddent yn ddrygionus yn Gilgal; ond
am eu drygioni yno y casâodd Duw hwynt.

49 *A'r rhai oedd yn cyd-eistedd
i fwytta a ddechreuasant ddywedyd
ynddynt eu hunain, [x] Pwy yw hwn
sydd yn maddeu pechodau hefyd?

x pen. 5. 20, 21. Mat. 9. 3. Marc 2. 7.

* Mae yn debygol mai y phariseaid oedd y
rhai hyn, ac o herwydd eu hanghrediniaeth
ynddo fel Messiah, a dybient ei fod yn cablu
wrth ddywedyd y fath eiriau. Pwy ond
Duw a all faddau pechodau? Gwir; eithr
Duw oedd hwn.

50 *Ac efe a ddywedodd wrth y
wraig, [y] † Dy ffydd a'th gadwodd;
[z] dos mewn tangnefedd.

y pen. 8. 48. a 18. 42. Mat. 9. 22. Marc 5. 34. a 10. 52.
Eph. 2. 8—10. Iago 2. 14—26. z Preg. 9. 7. Rhuf. 5. 1, 2.

* Er cadarnâu y wraig yn yr hyn a ddy-
wedasai wrthi o'r blaen, adn. 48, ac heb ddofi
dim am rwgnachrwydd y phariseaid, mae
efe yma eto yn dywedyd, Dy ffydd a'th
gadwodd, dos mewn tangnefedd. † Cadwed-
igaeth oddi wrth bechod, a chadwedigaeth i
fywyd tragywyddol yw y cadw yn y fan hon.
Priodolir cadwedigaeth i ffydd fel yr achos
offerynol, nid fel yr achos haeddiannol nac
ammodol. Ffydd sydd yn derbyn Crist fel
Ceidwad, ffydd sydd yn cyfiawnâu y pechad-
ur, neu yn hytrach trwy ffydd y cyfiawnêir
ef, ac felly trwy ffydd y cedwir ef. ‡ Dos
mewn tangnefedd â Duw, ac mewn tangnef-
edd yn dy gydwybod dy hun. Beth bynag a
feddylio neu a ddywedo y phariseaid dirys-
tyrllyd hyn, dos di mewn tangnefedd: madd-
euwyd dy bechodau ac un o blant y tangnef-
edd ydwyt.

PEN. VIII.

Y gwragedd yn gweini o'u golud i Grist.

*A BU wedi hynny, [a] iddo fyned
trwy bob dinas a thref, gan bregethu,

[b]ac efengylu teyrnas Dduw: [c]† a'r deuddeg *oedd* gyd âg ef;

[a] pen. 4. 43, 44. Mat. 4. 23. a 9. 35. a 11. 1. Marc 1. 39. Act. 10. 38. [b] pen. 2. 10, 11. a 4. 18. Es. 61. 1—3. Mat. 13. 19. Act. 13. 32. Rhuf. 10. 15. [c] pen. 6. 14—16. Mat. 10. 2—4. Marc 3. 16—19.

2 A [d]gwragedd rai, a'r a iachesid oddi wrth ysprydion drwg a gwendid; Mair yr hon a elwir Magdalen, [e]o'r hon yr aethai saith gythraul allan;

[d] pen. 23. 27. Mat. 27. 55, 56. Marc 15. 40, 41. a 16. 1. Ioan 19. 25. Act. 1. 14. [e] Marc 16. 9.

3 [f]‡ Joanna, gwraig Chusa, [g]goruchwyliwr Herod; a Susanna, a llawer eraill, ‖ y rhai oedd yn gweini iddo [h]o'r pethau oedd ganddynt.

[f] pen. 24. 10. [g] pen. 9. 7—9. Ioan 4. 46—53. Act. 13. 1. Phil. 4. 22. [h] 1 Cron. 29. 14. Es. 23. 18. Mat. 2. 11. a 25. 40. a 26. 11. Act. 9. 36—39. 2 Cor. 8. 9. 1 Tim. 5. 10.

* Sylwyd o'r blaen yn y gwaith hwn, a sylwn yma eto, mai pregethu yr efengyl oedd gorchwyl mawr, ie, prif waith yr Arglwydd Iesu. Nid oedd gwneuthur gwyrthiau ond ail beth ganddo ef; er cadarnâu ei athrawiaeth; a lle ni dderbynid ei weinidogaeth, yno ni wnai efe wyrthiau. Mae yn rhyfedd fod neb ag sydd yn darllen yr efengyl, yn tybied fod gweinyddu yr ordinhadau yn fwy peth na phregethu, nid yw hyny i'w weled yn esampl Crist na'i apostolion. † Gydag ef fel ei ganlynwyr gwastadol, fel ei deulu uniongyrchol, ac fel ei weision swyddol. Gydag ef, weithiau yn gwrando, ac weithiau yn pregethu eu hunain, bob yn ddau a dau: eto gweithio gydag ef yr oeddynt, ac yntau gyda hwythau. ‡ Tybia rhai mai y Chusa hwn (a'i wraig Joanna) oedd y pendefig hwnw yr iachâodd Iesu ei fab, Ioan 4. 46—54. Pa un bynnag am hyny, mae yn sicr mai gwraig uchel-radd a chyfrifol oedd y Joanna hon, ac mai gwraig dduwiol hefyd oedd. Mae gan Grist ei etholedigion yn mhob màn; Joseph yn llŷs Pharaoh; Daniel a'r tri llanc yn llŷs Nebuchodonosor; saint yn nheulu Cesar, Phil. 4. 22; a'r Joanna hon yn llŷs Herod. Mae yn debyg fod Chusa ei gwr yn foddlawn iddi wrando ar Grist a'i ganlyn; ond pa un bynnag am hyny, hi a wyddai, er bod ganddo awdurdod ar ei chorph, nid oedd ganddo ddim ar ei henaid mewn pethau crefyddol. ‖ Gan i Fab Duw ddyfod er ein mwyn ni yn dlawd, ac nad oedd yn gweled yn dda ei gynnal ei hun trwy wyrthiau, ymostyngodd i gael ei borthi gan y gwragedd tirion hyn. Yr oeddynt hwythau yn ei gweled yn rhagor-fraint fawr gael gwneyd rhyw gymmwynas, i'r hwn a wnaethai gymmaint erddynt hwy yn dymmorawl ac yn ysbrydol. Nid oes dim hanes am y gwrrywaid yn gwneyd dim felhyn iddo.

4 ¶ Ac [i]wedi i lawer o bobl ymgynnull ynghyd, a chyrchu atto o bob dinas, efe a ddywedodd ar ddammeg:

[i] Mat. 13. 2. Marc 4. 1, &c.

5 Yr [k]hauwr a aeth allan i hau ei had: ac wrth hau, peth [l]a syrthiodd ar ymyl y ffordd; *ac a fathrwyd, [m]ac ehediaid y nef a'i bwyttâodd.

[k] adn. 11. Mat. 13. 3, 4, 18, 19, 24—26, 37. Marc 4. 2—4, 15, 26—29. [l] adn. 12. Heb. 2. 1. Iago 1. 23, 24. [m] Gen. 15. 11.

6 A *pheth* arall a syrthiodd ar [n]y graig; a phan eginodd, y g… am nad oedd iddo wlybwr.

[n] adn. 13. Jer. 5. 3. Ezec. 11. 19. a 36. … Mat. 13. 5, 6, 20, 21. Marc 4. 5, 6, 16, 17. Heb. 3. 7, 8, 15.

7 A pheth arall a syrth… mysg [o]drain; a'r drain a … asant, ac a'i tagasant ef.

[o] adn. 14. pen. 21. 34. Gen. 3. 18. Jer. 4. … 22. Marc 4. 7, 18, 19. Heb. 6. 7, 8.

8 A [p]pheth arall a syrthi… da; ac a eginodd, ac a ddu… [q]ar ei ganfed. Wrth ddy… pethau hyn, efe a lefodd, [r]Y… â chlustiau ganddo i wrand… dawed.

[p] adn. 15. Mat. 13. 8, 23. Marc 4. 8, 20. … a 3. 3—5. Eph. 2. 10. Col. 1. 10. [q] Gen. 2… 1. 20—23. a 8. 1. Mat. 11. 15. a 13. 9. Dat. …

9 A'i ddisgyblion a ofynas… gan ddywedyd, [s]Pa ddamm… hon?

[s] Hos. 6. 3. Mat. 13. 10, 18, 36. a 15. 15. a 7. 17, 18. Ioan 15. 15.

10 Yntau a ddywedodd, … rhoddwyd gwybod dirgeloed… Dduw: eithr i eraill ar ddam… [u]fel yn gweled na welant, ac y… na ddeallant.

[t] pen. 10. 21—24. Salm 25. 14. Mat. 11. … a 16. 17. Marc 4. 11, 12. Rhuf. 16. 25, 26. … a 12. 11. Eph. 3. 3—9. Col. 1. 26—28. a 2. 2. … 1 Pedr 1. 10—12. [u] Deut. 29. 4. Es. 6. … a 44. 18. Jer. 5. 21. Mat. 13. 14—17. Ioan … 26, 27. Rhuf. 11. 7—10.

11 A dyma y ddammeg: … yw gair Duw.

[x] Es. 8. 20. Mat. 13. 19. Marc 4. 14. 1 C… 13. Iago 1. 21. 1 Pedr 1. 23—25.

12 A'r rhai [y]ar ymyl y ffor… y rhai sydd yn gwrando: [z]w… y mae y diafol yn dyfod, ac … ymaith y gair o'u calon hwy… iddynt gredu, a bod yn gadw…

[y] adn. 5. Diar. 1. 24—26, 29. Mat. 13. … Iago 1. 23, 24. [z] 2 Thes. 2. 9—14. Dat. 12…

13 A'r rhai ar y graig, y… pan glywant, [a]a dderbyniant … llawen; [b]a'r rhai hyn nid oes … wreiddyn, [c]y rhai sydd yn c… amser, ac yn amser profedi… cilio.

[a] Salm 106. 12—14. Es. 58. 2. Ezec. 33. … 21. Marc 4. 16, 17. a 6. 20. Ioan 5. 35. Gal. 4. … 19. 28. Diar. 12. 3, 12. Eph. 3. 17. Col. … [c] pen. 22. 31, 32. Hos. 6. 4. Ioan 2. 23—25. … 12. 42, 43. a 1a. 2, 6. Act. 8. 13—23. 1 Cor. … Col. 1. 23. 1 Thes. 3. 5. 1 Tim. 1. 19. 2 … Heb. 10. 39. Iago 2. 26. 2 Pedr 2. 20, 22. …

14 A'r hwn a syrthiodd … drain, yw y rhai a wrandaw… wedi iddynt fyned ymaith, [d]h… wyd gan ofalon, a golud, a m… buchedd, [e]ac nid ydynt … ffrwyth i ‡ berffeithrwydd.

[d] adn. 7. pen. 16. 13. a 17. 26—30. a 18. … Mat. 6. 24, 25. a 13. 22. Marc 4. 19. 1 Ti… 2 Tim. 4. 10. 1 Ioan 2. 15, 16. [e] pen. 13. 6…

A'r hwn ar y tir da, yw y rhai
rhai [f] â chalon || hawddgar a da,
yn gwrando y gair, [g] ac yn ei
ac [h] yn dwyn ffrwyth trwy § am-
.

8. 45. Deut. 30. 6. Salm 51. 10. Jer. 31. 33. a 32.
36. 26, 27. Rhuf. 7. 18. Eph. 2. 8. Iago 1. 16—18.
1. 2. g pen. 11. 28. Job 23. 11, 12. Salm 1. 1—
11, 127—129. Diar. 2. 1. Jer. 15. 16. Ioan 14. 15, 21—
. 1 Cor. 7. 19. Heb. 2. 1. Iago 1. 22—25. 1 Ioan
Mat. 24. 13. Rhuf. 2. 7. a 6. 22. a 7. 4. Gal. 5.
hil. 1. 11. a 3. 12—15. Col. 1. 6, 10. Heb. 6. 11,
. Iago 5. 7, 8.

gawsom y ddammeg hon yn Math. 13,
4. Gwel y sylwadau yn y lleoedd
* "Ac a fathrwyd" ni chrybwyllir
Mathew na Marc, ac mae yn debyg
n arwyddo y diystyrwch mwyaf ar
dwyfol, a'r difaterwch mwyaf yn y
wwyr am dano: pob aderyn aflan
difa, a phob chwant ffiaidd yn ei
nid rhyfedd iddo fyned yn ddiffrwyth.
cyssylltiad anwahanol rhwng credu
wdwriaeth, ac anghredu â cholledig-
cael ei nodi yma yn amlwg iawn.
r i ni yn y geiriau hefyd, bod hyny
wybodus i satan, ac ei fod ef yn ar-
noddion i feithrin rhagfarn yn medd-
nion yn erbyn yr efengyl, ac i'w
yn ddibris o hóni. ‡ Pa beth bynag
hir cyn dyfod i'w gyflawn dŵf, a
yddo yn addas i'w ddefnyddio, nid
dyfod i berffeithrwydd: a phobpeth
efydd, ag sydd yn fyr o ffrwythlon-
n gweithredoedd da, yn ol yr amser
nsderau a gaffer, y mae fel ŷd yn
yn addfedu. || Gonest a da yn ol y
: mae yn debyg fod y gair gwreidd-
r helaeth, yn arwyddo gonestrwydd
garwch. Nid oes yr un o'r ddau gan
th natur, eithr trwy ras yn unig.
yr hwn sydd yn gweithio ynom
a gweithredu o'i ewyllys da ef.
amynedd," neu barâd: efe sydd yn
wyth i berffeithrwydd, ac yr hwn a
d y diwedd a fydd cadwedig.

Nid yw neb [i] wedi goleu can-
n ei chuddio hi â llestr, neu
dodi dan wely; eithr yn ei
r ganhwyllbren, fel y caffo y
ddêl i mewn weled y goleuni.

1. 33. Mat. 5. 15, 16. Marc. 4. 21, 22. Act. 26.
15, 16. Dat. 1. 20. a 2. 1. a 11. 4.

ar Math. 5. 15, a Marc 4. 21. Mae
adrodd y geiriau fel gofyniad Crist,
w canwyll i'w dodi dan lestr, &c.?"
na, yr un modd a Mathew, yn eu
fel dywediad nacâol. Mae yn bur
i Grist ail ddywedyd y geiriau, y tro
n y naill ffordd, a'r ail dro y ffordd
l hyny yr oedd yn eu hargraffu yn
h ar feddyliau ei ddysgyblion, ac fel
oedd yr efengylwyr yn gyson â'u

Canys [k] nid oes dim dirgel, a'r
l amlwg; na dim cuddiedig,
gwybyddir, ac na ddaw i'r

12. 2, 3. Mat. 10. 26, 27. l Cor. 4. 5.
ar Math. 10. 26, 27, a Marc 4. 22.
acanion dirgelaidd a gweithredoedd

y tywyllwch sydd genym ni, myfi a'm dysgyblion; ond pethau a ddalient eu chwilio yn y goleuni mwyaf cyhoedd: ein hamcan ni yw goleuo'r byd, diwygio dynion, a thrwy hyny eu hachub. Er fy mod I yn llefaru mewn dirgelwch, a thrwy ddammegion yn awr; daw yr amser yn fuan pryd y traddodir yr un gwirioneddau yn fwy golau, yn fwy cyhoedd, ac heb ddammegion.

18 [l] Edrychwch am hynny pa fodd y clywoch: [m] canys pwy bynnag y mae ganddo, y rhoddir iddo; a'r neb nid oes ganddo, [n] ie, * yr hyn y mae yn tybied ei fod ganddo, a ddygir oddi arno.

l pen. 9. 44. Deut. 32. 46, 47. Diar. 2. 2—5. Marc 4. 23, 24. a 13. 14. Act. 10. 33. a 17. 11. Heb. 2, 1. Iago 1. 19—22. 1 Pedr 2. 1, 2. m pen. 19. 26. Mat. 13. 12. a 25. 29. Marc 4. 25. Ioan 15. 2. n pen. 12. 20. 21. a 16. 2—4, 19—25. Mat. 7. 22, 23. 1 Cor. 13. 1—3.

Gwel ar Math. 13. 12, a Marc 4. 25. * "Yr hyn mae yn tybied ei fod ganddo:" nid yw hyn gan yr efengylwyr eraill, ac y mae Luc yma yn egluro Mathew a Marc. Pa beth bynnag o ddawn naturiol, dysgeidiaeth, golud, awdurdod, enw, gwybodaeth grefyddol, doniau ysbrydol, ïe, hyd yn nod gallu i wneyd gwyrthiau a gafodd dynion, neu a gaffont eto; os na bydd ganddynt wir ras sancteiddiol ac achubol, nid oes ganddynt ond y *rhith* o bobpeth, a hwy a ddygir oddi arnynt yn fuan. Mae pethau da nefol yn gwaelu wrth eu harbed, ond yn cynnyddu wrth eu defnyddio.

19 ¶ [o] Daeth atto hefyd *ei* fam a'i frodyr; ac ni allent ddyfod hyd atto gan y dorf.

o Mat. 12. 46—50. Marc 3. 21, 31—35.

20 A mynegwyd iddo *gan rai,* yn dywedyd, Y mae dy fam [p] a'th frodyr yn sefyll allan, yn ewyllysio dy weled.

p Mat. 13. 55, 56. Marc 6. 3. Ioan 7. 3—6. Act. 1. 14. 1 Cor. 9. 5. Gal. 1. 19.

21 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [q] * Fy mam i a'm brodyr i yw y rhai hyn [r] sydd yn gwrando gair Duw, ac yn ei wneuthur.

q pen. 11. 27, 28. Mat. 25. 40, 45. a 28. 10. Ioan 15. 14, 15. a 20. 17. 2 Cor. 5. 16. a 6. 18. Heb. 2. 11—13. r adn. 15. Mat. 7. 21—26. a 17. 5. Ioan 6. 28, 29. a 13. 17. Iago 1. 22. 1 Ioan 2. 29. a 3. 22, 23. 3 Ioan 11.

Gwel ar Math. 12. 46—50. a Marc 3. 31—35. * Efallai bod Crist yn bwriadu y geiriau hyn fel rhybydd dwys i'w berthynasau, i wylied rhag yr anghrediniaeth hyny a fu yn hir yn llywodraethu arnynt wedi hyn. Gwel Ioan 7. 3—10. Diammau eu bod yn gerydd arnynt am eu hanghrediniaeth presenol.

22 ¶ A bu ar ryw ddiwrnod, [s] ac efe a aeth i long, efe a'i ddisgyblion: a dywedodd wrthynt, [t] Awn trosodd i'r tu hwnt i'r llyn. A hwy a gychwynasant.

s Mat. 8. 18, 23—27. Marc 4. 35—41. Ioan 6. 1. t Mat. 14. 22. Marc 5. 21. a 6. 45. a 8. 13.

23 Ac fel yr oeddynt yn hwylio, [u] efe a hunodd: [x] a chawod o wynt a ddisgynodd ar y llyn; ac yr oeddynt yn llawn *o ddwfr*, ac mewn enbydrwydd.

u Salm 44. 23. Es. 51. 9. Heb. 4. 15. x Salm 93. 3, 4. a 107. 23—30. a 124. 2—4. a 148. 8. Es. 54. 11. Act. 27. 14—20.

24 A hwy a aethant atto, ac a'i deffroisant ef, gan ddywedyd, [y] O Feistr, Feistr, darfu am danom. [z] Ac efe a gyfododd, ac a geryddodd y gwynt a'r tonnau dwfr: a hwy a beidiasant, a hi a aeth yn dawel.

y Salm 69. 1, 2. a 116. 3, 4. a 142. 4, 5. Galar. 3. 54—56. Jona 2. 2—6. Mat 14. 30. 2 Cor. 1. 9, 10. z Salm 65. 7. a 104. 6—9. a 107. 25—29. Es. 50. 2. Jer. 5. 22. Nah. 1. 4.

25 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [a] * Pa le y mae eich ffydd chwi? A hwy [b] wedi ofni, a ryfeddasant, gan ddywedyd wrth eu gilydd, Pwy yw hwn, gan ei fod yn gorchymyn i'r gwyntoedd ac i'r dwfr hefyd, a hwythau yn ufuddhâu iddo?

a pen. 12. 28. Mat. 6. 30. a 8. 26. a 14. 31. a 17. 20. Marc 4. 40, 41. Ioan 11. 40. b Gen. 1. 9, 10. Jos. 10. 12—14. Job 38. 8—10. Diar. 8. 29. a 30. 4.

Cawsom yr hanes uchod hefyd, yn Math. 8. 23—27. ac yn Marc 4. 35—41. Gwel y sylwadau yno. * Yr oedd gan y dysgyblion ffydd, ond nid oedd mewn gweithrediad pan oedd fwyaf o'i hangen. Fel pe buasai filwr wedi gadael ei arfau ar ol pan fyddai yn myned allan i ryfel. Pa le mae eich cleddyf? Pa le mae eich tarian? fyddai raid fod y gofyniad cyffredin.

26 ¶ A hwy a hwyliasant i [c] wlad y Gadareniaid, yr hon sydd o'r tu arall, ar gyfer Galilea.

c Mat. 8. 28. &c. Marc 5. 1.

27 Ac wedi iddo fyned allan i dir, [d] cyfarfu âg ef ryw wr o'r ddinas, yr hwn oedd ganddo gythreuliaid er ys talm o amser; [e] ac ni wisgai ddillad, ac nid arhosai mewn tŷ, [f] ond yn y beddau.

d Marc 5. 2—5. e 1 Sam. 19. 24. f Num. 19. 16. Es. 65. 4.

28 *Hwn*, wedi gweled yr Iesu, [g] a dolefain, a syrthiodd i lawr ger ei fron ef, ac a ddywedodd â llef uchel, [h] Beth sydd i mi â thi, *O* Iesu, Fab Duw goruchaf? [i] yr wyf yn attolwg i ti na'm poenech.

g pen. 4. 33—36. Mat. 8. 29. Marc 1. 24—27. a 5. 6—8. Act. 16. 16—18. h adn. 37, 38. i Es. 27. 1. 2 Pedr 2. 4. 1 Ioan 3. 8. Dat. 20. 1—3.

29 (Canys efe a [k] orchymynasai i'r yspryd aflan ddyfod allan o'r dyn. Canys llawer o amserau y [l] cipiasai ef: ac efe a gedwid yn rhwym â chadwynau, ac â llyffetheiriau; ac wedi dryllio y rhwymau, efe a yrrwyd gan y cythraul i'r diffaethwch)

k Marc 5. 8. Act. 19. 12—16. l pen. 9. 39, 42. Marc 5. 3—5. a 9. 20—26. 2 Tim. 2. 25, 26.

30 A'r Iesu a ofynodd iddo, gan ddywedyd, Beth yw dy enw di? Yntau a ddywedodd, [m] Lleng: canys [n] llawer *o gythreuliaid* a aethent iddo ef.

m Mat. 26. 53. Marc 5. 9. n adn. 2. Mat 8. 28. Marc 16. 9.

31 A [o] hwy a ddeisyfasant arno, na orchymynai iddynt fyned [p] i'r * dyfnder.

o adn. 28. Job 1. 11. a 2. 5. Phil. 2. 10, 11. p Mat. 25. 41. Dat. 9. 2. a 19. 20. a 20. 2, 3, 14, 15.

32 Ac yr oedd [q] yno genfaint o foch lawer yn pori ar y mynydd: a hwynt-hwy [r] a attolygasant iddo adael iddynt fyned i mewn i'r rhai hynny. † Ac [s] efe a adawodd iddynt.

q Lef. 11. 7. Es. 65. 4. a 66. 3. Mat. 8. 30—32. Marc 5. 11—13. r Job 1. 10. Salm 62. 11. Ioan 19. 11. 1 Ioan [illegible] s 1 Bren. 22. 22. Job 1. 12. a 2. 6. Dat. 20. 7.

33 A'r cythreuliaid a aethant allan o'r dyn, ac a aethant i mewn i'r moch: [t] a'r genfaint a ruthrodd oddi ar y dibyn i'r llyn, ac a foddwyd.

t Ioan 8. 44. 1 Pedr 5. 8. Dat. 9. 11.

34 A phan welodd y meichiaid yr hyn a ddarfuasai, [u] hwy a ffoisant, ac a aethant ac a fynegasant yn y ddinas, ac yn y wlad.

u Mat. 8. 33. a 28. 11. Marc 5. 14. Act. 19. 16, 17.

35 A hwy a aethant allan i weled y peth a wnelsid; ac a ddaethant at yr Iesu, [x] ac a gawsant y dyn, o'r hwn yr aethai y cythreuliaid allan, [y] yn ei ddillad, a'i iawn bwyll, [z] yn eistedd wrth draed yr Iesu: a hwy a ofnasant.

x Es. 49. 24, 25. a 53. 12. Heb. 2. 14, 15. 1 Ioan [illegible] y adn. 27. pen. 15. 17. z pen. 2. 46. a 10. 39. Marc [illegible] Act. 22. 3.

36 A'r rhai a welsent, a fynegasant hefyd iddynt pa fodd yr iachasid y cythreulig.

37 ¶ A'r holl liaws o gylch gwlad y Gadareniaid [a] a ddymunasant arno fyned ymaith oddi wrthynt; am eu bod mewn ofn mawr. [b] Ac efe wedi myned i'r llong, a ddychwelodd.

a adn. 28. pen. 5. 8. Deut. 5. 25. 1 Sam. 6. 20. [illegible] 6. 8, 9. 1 Bren. 17. 18. Job 21. 14, 15. Mat. 8. 34. [illegible] 17. Act. 16. 39. b pen. 9. 5, 56. a 10. 10, 11, 16.

38 A'r gwr o'r hwn yr aethai y cythreuliaid allan, [c] a ddeisyfodd arno gael bod gyd âg ef: ‡ eithr yr Iesu a'i danfonodd ef ymaith, [d] gan ddywedyd,

c adn. 28, 37. Salm 27. 4. a 32. 7. Marc 5. 18. [illegible] 23. d Ex. 12. 25—27. a 13. 8, 9, 14—16. Salm 71. [illegible] a 78. 3—6. a 107. 21, 22, 31, 32. a 111. 2—4. a 145. [illegible] 63. 7—13. Marc 5. 19, 20. Act. 9. 13—16. Gal. 1. [illegible] 1 Tim. 1. 13—16.

39 Dychwel i'th dŷ, a dangos faint o bethau a wnaeth Duw i ti. Ac efe a aeth, [e] dan bregethu trwy gwbl o'r ddinas, faint a wnaethai yr Iesu iddo.

e pen. 17. 15—18. Deut. 10. 21. Salm 66. 16. a [illegible] Dan. 4. 1—3, 34—37. Marc 1. 45. Ioan 4. 29.

40 A bu, [f] pan ddychwelodd yr Iesu, [g] dderbyn o'r bobl ef: canys yr oeddynt oll [h] yn disgwyl am dano ef.

f Mat. 9. 1. Marc 5. 21. g pen. [illegible] 48. Marc 6. 20. a 12. 37. Ioan 5. 35. h Diar. [illegible] 10. 33.

gawsom yr holl hanes uchod o'r blaen, th. 8. 28—34, ac yn Marc 5. 1—20. nder:" uffern, y pydew diwaelod, 3; carchar tragywyddol yr ysbrydion lig. Mae Duw weithiau yn goddef i nyat grwydro'r byd hwn, a phryd ei gyflawnder a'i allu dwyfol yn eu n ol i'w carchar poenus. Deisyfiad diafol oedd "Yr wyf yn attolwg i poenech." "A ddaethost ti yma i'n cyn yr amser?" (Math. 8. 29;) gan Crist wedi dyfod i'r byd i'w bwrw ddfoed i gadwynau uffern; a'u caeth- poenau hyny yr oeddent hwy yn a chaent fyned iddynt cyn dydd y cais nesaf oedd mewn geiriau eglur, ymynai efe iddynt fyned i uffern. ai efe yn gorchymyn, buasai raid ac felly y bydd yn y dydd di- † Pa ham y gadawodd efe idd- ddangos ei hun yn ben Arglwydd i gospi y Gadareniaid am eu dir- yfraith Duw; ac i ddangos ynfyd- ynion annuwiol yn caru eu moch yn achawdwriaeth eu heneidiau. ‡ Can- esu eu deisyfiad i'r cythreuliaid ac niaid, er eu gwae; ond ni chania- ddeisyfiad i'r dyn a waredasai o y cythreuliaid: rhodd orchwyl i anmol Duw yn mhlith ei dylwyth.

Ac wele, [i] daeth gwr a'i enw ac efe oedd [k] lywodraethwr y : [l] ac efe a syrthiodd wrth Iesu, [m] ac a attolygodd iddo i'w dŷ ef:

18—25. Marc 5. 22. *k* pen. 13. 14. Act. 13. 7. *l* pen. 5. 8. a 17. 16. Dat. 5. 8. *m* Mat. 5. 23. Ioan 4. 46—49. a 11. 21. Act. 9. 38.

Oherwydd yr oedd iddo [n] ferch edig, ynghylch deuddeng oed, [o] a hon oedd yn marw fel yr oedd efe yn myned, y d a'i gwasgent ef.

12. Gen. 44. 20—22. Job 1. 18, 19. Zec. 12. 10. Salm 90. 5—8. a 103. 15, 16. Preg. 6. 12. Ezec. hof. 5. 12. *p* adn. 45. Marc 5. 24.

A gwraig [q] yr hon oedd mewn gwaed er ys [r] deuddeng mlyn- hon [s] a dreuliasai ar physygwyr ywyd, † ac nis gallai gael gan iachâu,

25, &c. Mat. 9. 20—22. Marc 5. 25. *r* adn. 11, 16. Marc 9. 21. Ioan 5. 5, 6. a 9. 1, 21. 22. a 14. 8—10. *s* Salm 108. 12. Es. 2. 22. Marc 5. 26. a 9. 18, 22.

ddaeth [t] o'r tu cefn, ac a [u] gyff- âg ymyl ei wisg ef: [x] ac yn safodd diferlif ei gwaed hi.

28. *u* Deut. 22. 12. Marc. 5. 27, 28. a 6. 56. 15. 12. *x* pen. 13. 13. Ex. 15. 26. Mal. 4. 2.

dywedodd yr Iesu, ‡ Pwy *yw* ddodd â mi? Ac a phawb yn y dywedodd Pedr, a'r rhai d âg ef, *O* Feistr, [y] y mae y d yn dy wasgu, ac yn *dy* flino; wedi di, Pwy *yw a* gyffyrdd- i?

13. Marc 5. 30—32.

47 ‖ A'r Iesu a ddywedodd, Rhyw un a gyffyrddodd â mi: [z] canys mi a wn fyned rhinwedd allan o honof.

z pen. 6. 19. 1 Pedr 2. 9.

47 A phan welodd y wraig nad oedd hi guddiedig, [a] hi a ddaeth dan grynu, ac a syrthiodd ger ei fron ef, [b] ac a fynegodd iddo, y'ngwydd yr holl bobl, am ba achos y cyffyrddasai hi âg ef, ac fel yr iachasid hi yn ebrwydd.

a 1 Sam. 16. 4. Salm 2. 11. Hos. 13. 1. Hab. 3. 16. Mat. 28. 8. Marc 5. 33. Act. 16. 29. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 7. 15. Phil. 2. 12. Heb. 12. 28. *b* pen. 17. 15, 16. Salm 66. 16.

48 Yntau a ddywedodd wrthi, [c] Cymmer gysur, ferch; [d] dy ffydd a'th iachâodd: [e] dos mewn tangnefedd)

c Mat. 9. 2, 22. a 12. 20. 2 Cor. 6. 18. *d* pen. 7. 50. a 17. 19. a 18. 42. Mat. 8. 13. Marc 5. 34. Act. 14. 9. Heb. 4. 2. *e* Ex. 4. 18. 1 Sam. 1. 17. 2 Bren. 5. 19.

49 ¶ Ac [f] efe etto yn llefaru, daeth un o *dŷ* llywodraethwr y synagog, gan ddywedyd wrtho, Bu farw dy ferch: [g] na phoena mo'r Athraw.

f adn. 41, 42. Mat. 9. 23—26. Marc 5. 35. *g* pen. 7. 6. a 11. 7. Es. 7. 13. Marc 5. 35.

50 A'r Iesu pan glybu *hyn*, a'i hattebodd ef, gan ddywedyd, Nac ofna: [h] cred yn unig, a hi a iachêir.

h adn. 48. Es. 1. 10. Marc 5. 36. a 9. 23. a 11. 22—24. Ioan 11. 25, 40. Rhuf. 4. 17, 20.

51 Ac wedi ei fyned ef i'r tŷ, [i] ni adawodd i neb ddyfod i mewn, [k] ond Pedr, ac Iago, ac Ioan, a thad yr eneth a'i mam.

i 1 Bren. 17. 19—23. 2 Bren. 4. 4—6, 34—36. Es. 42. 2. Mat. 6. 5, 6. Act. 9. 40. *k* pen. 6. 14. a 9. 28. Marc 5. 37—40. a 14. 33.

52 Ac [l] wylo a wnaethant oll, a chwynfan am dani. Eithr efe a ddywedodd, Nac wylwch: [m] nid marw hi; eithr cysgu y mae.

l Gen. 23. 2. a 37. 34, 35. 2 Sam. 18. 33. Jer. 9. 17—21. Ezec. 24. 17. Zec. 12. 10. *m* Marc 5. 38, 39. Ioan 11. 4, 11—13.

53 A hwy [n] a'i gwatwarasant ef, [o] am iddynt wybod ei marw hi.

n pen. 16. 14. Job 12. 4. a 17. 2. Es. 53. 3. *o* Marc 15. 44, 45. Ioan 11. 39. a 19. 33—35.

54 § Ac [p] efe a'u bwriodd hwynt oll allan, ac [q] a'i cymmerth hi erbyn ei llaw, ac a lefodd, gan ddywedyd, [r] Herlodes, cyfod.

p adn. 51. Marc 5. 40. *q* Jer. 31. 32. Mat. 9. 25. Marc 1. 31. a 5. 41. a 8. 23. a 9. 27. *r* pen. 7. 14, 15. Ioan 5. 21, 28, 29. a 11. 43. Act. 9. 40. Rhuf. 4. 17.

55 [s] * A'i hysbryd hi a ddaeth drachefn, a hi a gyfododd yn ebrwydd: [t] † ac efe a orchymynodd roi bwyd iddi.

s 1 Bren. 17. 21—23. Ioan 11. 44. *t* pen. 24. 41—43. Marc 5. 43. Ioan 11. 44.

56 A synnu a wnaeth ar ei rhïeni hi: ac [u] efe a orchymynodd iddynt, na ddywedent i neb y peth a wnaethid.

u pen. 5. 14. Mat. 8. 4. a 9. 30. Marc 5. 42, 43.

Cawsom y ddau ddarn hyn o hanes o'r blaen, yn Math. 9. 18—26, ac yn Marc 5. 22—43; gwel y sylwadau yno. * Nid yw yr efengylwyr eraill yn crybwyll mai ei unig-anedig oedd hi, yr oedd hyny yn gwneyd y galar yn fwy. † Yr oedd medr ac ymgais yr holl feddygon wedi methu, felly yr oedd ei gobaith hi yn y byd hwn wedi cwbl ddarfod. Yr oedd ei chlefyd yn hen; ei gwendid a'i phoenau yn fawr; ei holl feddiannau wedi eu gwario yn ofer ar feddygon; a hithau heb fod ddim gwell, ac yn yr agwedd hòno wedi syrthio i dlodi yn chwanegol at ei holl ofidiau eraill. Crybwyllir pethau fel hyn yn aml gan yr efengylwyr am rai a iachâwyd gan Iesu, i ddangos ei dosturi a'i dyner drugareddau ef tuag at bechaduriaid truenus, yn nghyd â'n cyflwr annobeithiol ninnau fel pechaduriaid, oni b'ai ei ras a'i drugareddau ef. ‡ Nid am nas gwyddai yr Iesu pwy a gyffyrddasai âg ef y gofynodd efe fel hyn; ond i'r dyben o wneuthur y wyrth yn amlwg i'r dyrfa, buasai yn ddirgel ac yn ddïarwybod iddynt hwy oni buasai y gofyniad cyhoeddus hwn. ‖ Gallu ac ewyllys da Crist a iachâodd y wraig, ac nid ei gwaith hi yn cyffwrdd âg ef: ac eto nid heb hyny. Trwy foddion o ryw fath y mae Duw yn gweithredu; ein dyledswydd ni yw arfer y moddion, a'i waith yntau yw danfon y fendith. § Oll ond yr apostolion a rhïeni yr eneth. Marc 5. 40. * Mae y geiriau hyn yn brawf cadarn bod yr enaid anfarwol yn hanfodi ar wahân oddi wrth y corph ar ol marw; ac ei fod yn dychwelyd, ac yn cael ei ail-uno â'r corph, yn yr adgyfodiad. Nid crëu ysbryd arall a wnaeth Crist yma, ond galw yn ol yr ysbryd oedd wedi ymadael: efe yw y crëawdwr, efe hefyd yw yr adgyfodiad a'r bywyd. Mae yn amlwg yma hefyd, mai nid rhyw iredd, neu mwy corphorawl, yr hyn a eilw y meddygon, *crasis,* yw yr enaid fel y taera defnyddiodron *(Materialists)* digred; yr oedd y corph, a phob peth o'r corph yno; ond yr oedd yr ysbryd yn absenol, nes i Fab Duw ei ddychwelyd yn ol. † Er i'r eneth gael ei chyfodi yn wyrthiol, ac mewn perffaith rŷm ac iechyd; eto nid oedd i gael ei chynnal yn wyrthiol, ond yn y ffordd gyffredin, trwy roddi bwyd iddi. Mae yn debyg na fwytasai hi nemawr er ys tro yn ei chlefyd.

PEN. IX.

Crist yn anfon ei apostolion, &c.

*AC [a] efe a alwodd ynghyd ei ddeuddeg disgybl, † ac [b] a roddes iddynt feddiant ac awdurdod ar yr holl gythreuliaid, ac i iachâu clefydau.

[a] pen. 6. 13—16. Mat. 10. 2—5. Marc 3. 14—19. a 6. 7—13. [b] pen. 10. 19. Mat. 10. 1. a 16. 19. Marc 6. 7. a 16. 17, 18. Ioan 14. 12. Act. 1. 8. a 3. 16. a 4. 30. a 9. 34.

2 Ac efe a'u hanfonodd hwynt [c] i bregethu teyrnas Dduw, ac i iachâu y rhai cleifion.

[c] pen. 10. 11. a 16. 16. Mat. 3. 2. a 10. 7. a 13. 19. a 24. 14. Marc 1. 14, 15. a 16. 15. Heb. 2. 3, 4.

3 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [d] Na *chymmerwch* ddim i'r daith, na ffyn, *nac ysgrepan,* na bara, nac arian; ac na *fydded gennych* [e] ddwy bais bob un.

[d] pen. 10. 4. a 22. 35. Salm 37. 3. Mat. 10. 9 [...] 6. 8, 9. 2 Tim. 2. 4. [e] pen. 3. 11. a 5. 29. a 12 [...]

4 Ac [f] i ba dŷ bynnag yr e[...] mewn, ‡ arhoswch yno, ac od[...] ymadêwch.

[f] pen. 10. 5—8. Mat. 10. 11. Marc 6. 10. Act. [...]

5 A [g] pha rai bynnag ni'ch d[...]iant, pan eloch allan o'r ddinas [...] [h] ysgydwch hyd yn nôd y llwc[...] wrth eich traed, [i] yn dystiolaet[h] [...] herbyn hwynt.

[g] adn. 48. pen. 10. 10—12, 16. Mat. 10. 14, [...] 11. a 9. 37. Act. 13. 51. a 18. 6. [h] adn. 53—56. [i] pen. 5. 14. Mat. 10. 18.

6 Ac wedi iddynt fyned alla[n] [...] a aethant trwy y trefi, [k] gan b[...] yr efengyl, a iachâu ym mhob [...]

[k] adn. 1, 2. Marc 6. 12, 13. a 16. 20. Act. 4. [...]

* Cawsom hanes dewisiad y deuddeg [...] hyn o'r blaen, yn nghyd a'u henwa[u] [...] 6. 13—16, a Marc 3. 14—19. Nid yw [...] yn sôn am eu hetholiad, ond eu danf[...] unig. Math. 10. 1—15: mae Marc [...] sôn am bob un o'r ddau. Dewis[...] hwynt ar y cyntaf i fod gydag ef, [...] ganddo, ac i fod yn dystion o'r hyn a [...] ac a wnaeth efe. † Gwedi bod gyda[...] am ryw yspaid efe a'u danfonodd [...] allan i bregethu yr efengyl, ac a [...] iddynt allu i gadarnâu eu hathrawia[eth] [...] lawer o wyrthiau, bwrw allan gyt[...] ac iachâu clefydau. Derbyniasant [...] hwn yn union-gyrchol gan Grist ei[...] yr hwn yr oedd yn gynhenid erioe[d] [...] oedd yn Un â'r Tad, fel yr oedd [...] wedi ymddangos yn y cnawd; yn [...] wedi ei roddi iddo fel Cyfryngwr. ‡ [...] yno, os bydd yn gyfleus, hyd oni ym[...] o'r ddinas hòno. Na threiglwch o [...] Pen. 10. 7; mae treiglo llawer o dŷ [...] achos, yn niweidiol, mae'n debyg, [...] ogion y gair, ac yn niweidiol i'r [...] hefyd. Mae yn arwain i segurdod [...] llafur; i dderbyn llawer o chwedlau [...]ïaidd, ofer, a niweidiol; mae yn [...] lythineb a melus-wedd buchedd; ac [...] yn arwain i syrthiadau gwaradwydd[...] cyfarwyddiadau eraill yn yr adnod[...] gwel ar Math. 10. 7—14, a Marc 6.[...]

7 ¶ A [l] Herod y tetrarch a [...] cwbl oll a wnaethid ganddo; * [...] a betrusodd, am fod rhai yn d[...]gyfodi Ioan o feirw;

[l] Job 15. 11, 12. Salm 73. 19. Mat. 14. 1—[...] 14—28. [m] pen. 21. 25. Es. 22. 5. Mica 7. 4.

8 A [n] rhai eraill, ymdd[a]ngos [...] Elïas; a rhai eraill, mai pro[ffwyd] [...] un o'r rhai gynt, a adgyfodasa[i].

[n] adn. 19. Mat. 17. 10. Marc 6. 15. a 8. 28 [...]

9 A Herod a ddywedodd, [...] dorrais i ei ben: ond pwy yd[...] yr wyf yn clywed y cyfryw [...] am dano? [p] † Ac yr oedd efe [...] ei weled ef.

[o] adn. 7. [p] pen. 13. 31, 32. a 23. 8.

Gwel ar Math. 14. 1—12, a Marc [...]

* Cydwybod euog oedd yn peri i [...] yn anesmwyth; ofni mai Ioan w[...]

oedd Crist, ac y dïalai efe arno ef am ben ef. Mae y gair a gyfieithir yma , yn arwyddo cymysg o ammheuaeth Felly yr oedd meddyliau Herod yma, yn ammau ai Ioan oedd Iesu, ac yn oan oedd. † Efe a ewyllysiai ei weled, crwydd ai Ioan ydoedd, neu ynte i wythder i'w feddwl euog trallodus os ydoedd. Nid oes genym hanes iddo weled, nes i Pilat ei ddanfon ef atto holi. Pen 23. 8.

[q] * A'r apostolion, wedi dych- a fynegasant iddo y cwbl a ent. † Ac [r] efe a'u cymmerth ac a aeth o'r neilldu, i le ang- edd yn perthynu i'r ddinas a Bethsaida.

0. 17. Zec. 1. 10, 11. Marc 6. 30. Heb. 13. 17. 3. Marc 2. 7. a 6. 31, 32. *s* Mat. 11. 21. Marc . 44.

A'r bobloedd [t] pan wybuant, nasant ef: [u] ac efe a'u derbyn- wynt, ac a lefarodd wrthynt yrnas Dduw, ac a iachâodd y d arnynt eisieu eu hiachâu.

. 14. Marc 6. 33, 34. *u* Es. 61. 1. Ioan 4. 34 2 Tim. 4. 2. *x* pen. 8. 1, 10. Mat. 21. 31, 43

r adnodau blaenaf o'r benod hon hanes am anfoniad yr apostolion; a hanes eu dychweliad o'u taith, i ifo'u gweithredoedd i'w Harglwydd. in Harglwydd yn eu cymmeryd i'r fannedd hwn efallai oedd, rhoddi eibiant i'w ddysgyblion ar ol eu lla- u rhyw bethau yn mhellach iddynt eu gwaith. ‡ Ni bu ar Grist erioed randawwyr, nac erioed eisiau calon n a gwneuthur pob daioni iddynt, a'u heneidiau: a thrwy wneyd cyrph yr oedd yn eu denu atto i i i'w heneidiau. Fel hyn mae yn diol denu dynion annwybodus i efengyl, trwy ryw gymmwynasau rl, fel denu plant i ddysgu.

'r dydd a ddechreuodd hwyr- deuddeg a ddaethant ac a sant wrtho, [z] Gollwng y dyrfa fel y gallont fyned i'r trefi, ac oddi amgylch, i lettya, ac i yd: [a] canys yr ydym ni yma e anghyfannedd.

. 15. Marc 6. 35, 36. Ioan 6. 5. *z* Mat. 15- alm 78. 19, 20.

thr efe a ddywedodd wrthynt, wch chwi iddynt *beth* i'w A hwythau a ddywedasant, s gennym ni ond pum torth, a odyn, oni bydd i ni fyned a bwyd i'r bobl hyn oll.

4. 42, 43. Mat. 14. 16, 17. Marc 6. 37, 38. Ioan Num. 11. 21—23. Diar. 11. 24, 25.

nys yr oeddynt ynghylch *pum r. Ac efe a ddywedodd wrth yblion,* [d] *Gwnewch iddynt* eistedd yn fyrddeidiau, bob yn ddeg a deugain.

d Marc 6. 39. 40. a 8. 6.

15 Ac felly y gwnaethant; a *hwy* a wnaethant iddynt oll eistedd.

16 Ac efe a gymmerodd y pum torth, a'r ddau bysgodyn, [e] ac a edrychodd i fynu i'r nef, [f] ac a'*u* bendithiodd hwynt, ac a'*u* torrodd, ac a'*u* rhoddodd i'r disgyblion i'w gosod ger bron y bobl.

e Salm 121. 1, 2. Mat. 14. 19. Marc 7. 34. *f* pen. 22. 19. a 24. 30. Mat. 15. 36. Ioan 6. 11, 23. Act. 27. 35. Rhuf. 14. 6. 1 Cor. 10. 30. a 11. 24. 1 Tim. 4. 4, 5.

17 A hwynt-hwy oll a [g] fwyttasant, ac a gawsant ddigon: [h] a chyfodwyd a weddillasai iddynt o friw-fwyd, ddeuddeg basgedaid.

g Salm 37. 16. Diar. 13. 25. Mat. 14. 20, 21. a 15. 37, 38. Marc 6. 42—44. a 8. 8, 9. *h* 2 Bren. 4. 44. Mat. 16. 9, 10. Marc 8. 19, 20. Ioan 6. 11—13. Phil. 4. 18, 19.

Adroddir y wyrth hon gan yr Efengylwyr oll. Gwel Math. 14. 15—21; Marc 6. 35—46; a chawn hi eto yn helaethach yn Ioan 6. 5—14. Gwel y sylwadau ar y lleoedd hyny, yn benaf ar Mathew.

18 ¶ Bu hefyd, [i] fel yr oedd efe yn gweddïo * ei hunan, fod ei ddisgyblion gyd âg ef: ac efe a ofynodd iddynt, gan ddywedyd, [k] Pwy y mae y bobl yn dywedyd fy mod i?

i pen. 11. 1. a 22. 39—41. Mat. 26. 36. *k* Mat. 16. 13, 14. Marc 8. 27—30.

19 Hwythau gan atteb a ddywedasant, [l] Ioan Fedyddiwr; ond eraill, mai Elïas; ac eraill, mai [m] rhyw brophwyd o'r rhai gynt a adgyfododd.

l Gwel ar adn. 7, 8.—Mal. 4. 5. Ioan 1. 21, 25. *m* Marc 6. 15. Ioan 7. 40. a 9. 17.

20 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [n] † Ond pwy yr ydych chwi yn dywedyd fy mod i? A Phedr gan atteb a ddywedodd, [o] Crist Duw.

n Mat. 5. 47. a 16. 15. a 22. 42. *o* pen. 22. 67. Mat. 16. 16, 17. a 26. 63. Marc 8. 29. a 14. 61. Ioan 1. 41, 49. a 4. 29, 42. a 6. 69. a 7. 41. a 11. 27. a 20. 31. Act. 8. 37. a 9. 22. a 17. 3. 1 Ioan 5. 1.

21 Ac [p] efe a roes orchymyn arnynt, ac a archodd *iddynt* na ddywedent hynny i neb.

p Mat. 16. 20. a 17. 9. Marc 8. 31.

22 ‡ Gan ddywedyd, [q] Mae yn rhaid i Fab y dyn oddef llawer, a'i wrthod gan yr henuriaid, a'r arch-offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, a'i ladd, a'r trydydd dydd adgyfodi.

q adn. 44. pen. 18. 31—34. a 24. 7, 26. Gen. 3. 15. Salm 22. a 69. Es. 53. Dan. 9. 26. Zec. 13. 7. Mat. 16. 21. a 17. 12. Marc 8. 31. a 9. 31. a 10. 33, 34. Act. 4. 25—28. a 13. 27—29. 1 Cor. 15. 4. 1 Pedr 1. 11.

Gwelar Math. 16. 13—20. Dywed Mathew mai yn Cesarea Philippi y bu yr ymddiddan uchod: gwel y sylwadau yno. * Ei hunan heb y torfeydd, mae yn debyg a feddylir; canys dywedir bod ei ddysgyblion gydag ef. † Er bod y byd yn anwadal ac yn ansefydlog

gan amryw dybiau cyfeiliornus, eto ni ddylai y gwirionedd gael ei ddïystyru er hyny; ond yn hytrach dylid ei geisio yn ddyfalach, a gwneyd proffes o hóno yn fwy dïanwadal. ‡ Nid yw yr adnod hon (22) gan yr efengylwyr eraill, ac efallai mai hyn yw y rheswm am y gwaharddiad yn adn. 21; pe buasai ei ddysgyblion yn ei gyhoeddi ef yn "Grist Duw," a'r bobl yn credu ynddo, ac yn ei weled yn dyoddef ac yn cael ei ladd wedi hyny, buasai hyny yn debyg o ysgwyd eu ffydd hwy ynddo ef: am hyny dewisai gadw y peth yn ddirgel hyd onid eglurid ef yn Fab Duw mewn gallu trwy yr adgyfodiad oddi wrth y meirw. Ar yr un pryd, yr oedd ei dystiolaeth a'i weithredoedd ef ei hun yn ddigon i wneyd pawb yn ddïesgus.

23 ¶ Ac efe a ddywedodd wrth bawb, [r] Os ewyllysia neb ddyfod ar fy ol i, [s] *ymwaded âg ef ei hun, † a choded ei groes [t] ‡ beunydd, a dilyned fi.

r pen. 14. 26, 27. Mat. 10. 38, 39. a 16. 22—25. Marc 8. 34—38. Ioan 12. 25, 26. 2 Tim. 3. 12. s Tit. 2. 12. t 1 Cor. 15. 30, 31.

24 Canys pwy bynnag [u] a ewyllysio gadw ei einioes, a'i cyll; ond pwy bynnag a gollo ei einioes o'm hachos i, hwnnw a'i ceidw hi.

u pen. 17. 33. Act. 20. 23, 24. Heb. 11. 35. Dat. 2. 10. a 12. 11.

Cawsom yr un geiriau yn Math. 16. 24, 25; ac yn Marc 8. 34, 35. * Mae hunan-ymwadiad yn cynnwys, yn 1. Ymwrthodiad â phob peth ac sydd yn foddâol gan ein natur lygredig ni ein hunain; nid yn unig pethau pechadurus ynddynt eu hunain, ond hefyd pethau cyfreithlawn, os byddant ar ein ffordd, ac yn rhwystr i ni ganlyn Crist â'n holl galon. 2. Ymwrthod â phob hudoliaeth, ac â phob moddion a ddefnyddio dynion, ein cyfeillion goreu, a'n perthynasau anwylaf, i geisio ein denu ni oddiwrth grefydd sanctaidd Mab Duw. 3. Dâl i fynu yn gadarn yn wyneb pob bygythion, a phob dyoddefiadau oddi wrth eraill; ïe, pe byddent swyddwyr gwladol gelynol i'r efengyl. Er y dylem ymostwng i'r awdurdodau gwladol mewn pethau gwladol, eto, ni ddylem fod yn anffyddlawn i'r Brenin Iesu i fod yn ffyddlawn i neb croes i'w deyrnas ef. † Fel y byddai y rhai a groeshoelid yn gorfod dwyn eu croesau eu hunain i le y dïenyddiad. ‡ Gair o bwys mawr yw hwn; fel y mae dydd ar ol dydd yn dyfod, felly mae rhyw groes ar ol croes yn dyfod bob dydd i'r credadyn.

25 * Canys [x] pa lesâd i ddyn, er ennill yr holl fyd, a'i ddifetha ei hun, neu [y] fod wedi ei golli?

x pen. 4. 5—7. a 12. 19—21. a 16. 24, 25. Salm 49. 6—8. Mat. 16. 26. Marc 9. 43—48. Act. 1. 18, 25. 2 Pedr 2. 15—17. Dat. 18. 7, 8. y Mat. 13. 48, 50. 1 Cor. 9. 27.

Gwel ar Math. 16. 26; a Marc 8. 36. * Cael bywyd naturiol y corph, sef cael ei arbed, trwy wadu Crist; a cholli bywyd tragywyddol yr enaid: cyfnewid gwael yw hyny: pa lesâd a fydd yn y diwedd?

26 Canys [z] pwy bynnag fyddo cywilydd ganddo fi a'm geiriau, [a] hwnnw fydd gywilydd gan Fab y dyn, [b] * pan ddelo yn ei ogoniant ei hun, a'r Tad, † a'r angelion sanctaidd.

z pen. 12. 8, 9. Salm 22. 6—8. Es. 53. 3. Mat Marc 8. 38. Ioan 5. 44. a 12. 43. Rhuf. 1. 16. 2 Gal. 6. 14. 2 Tim. 1. 12. Heb. 11. 26. a 13. 13 14—16. Dat. 3. 5. a pen. 13. 25—27. Mat. 7. 21. 8. b Dan. 7. 10. mat. 16. 27. a 24. 30, 31 a 26. 64. 2 Thes. 1. 8—10. Jud. 14. Dat. 1. 7. a

27 Eithr [c] dywedaf i chwi Y mae [d] rhai o'r sawl sydd yn yma a'r ni [e] archwaethant anga oni [f] welont deyrnas Dduw.

c marc 9. 1. Ioan 14. 2. a 16. 7. d Ioan e pen. 2. 26. Ioan 8. 51, 52. Heb. 2. 9. f marc 14. 25.

Gwel ar Math. 16. 27, 28; a Marc 9. 1. * Gogoniant personol a chyfryn yr hwn a ddengys efe trwy gyfrwng ddynol, pan ddelo i gyflawni a ph dybenion gogoneddus ei gnawdoliad bod yma gyfeiriad at y *shechinah* hwn a elwid *gogoniant Duw Israel,* *iad cyffelybrwydd gogoniant yr A* Gwel Dan. Pennodau i. x. Tybir m sef Mab Duw, oedd fel hyn yn ym ac ar ol ei esgyniad, gwisgwyd ef â'r gogoniant hwnw, felly yr oedd yn y Mab yn gystal â gogoniant y Tad bod yn un mewn hanfod, maent yn gogoniant hefyd; a dengys y Ta yn ogoneddus fel ef ei hun yn y dydd ar gyhoedd yr holl fydoedd. † Gall hefyd, fod y cherubiaid, a'r pethau gweled yn yr ymddangosiadau gogo soniwyd, fel gweinidogion rhaglu gosgordd weinyddawl Mab Duw; chyfeiriad at hyny mae Crist yn lle am ei angelion sanctaidd, y rhai a dd ag ef ddydd y farn, i wneuthur ei i'w glodfori. Sylwyd ar yr hyn syd 27 o'r blaen, Math. 16. 28

28 ¶ A bu, [g] * ynghylch wy nod wedi y geiriau hyn, [h] gy o hono ef Pedr, ac Ioan, ac myned i fynu [i] i'r mynydd i w

g mat. 17. 1. marc 9. 2. h pen. 8. 51. ma marc 14. 33—36. 2 Cor. 13. 1. i adn. 18. Salm 109. 4. marc 1. 35. a 6. 46. Heb. 5. 7.

29 Ac fel yr oedd efe yn g [k] † gwedd ei wynebpryd ef a iwyd, a'i wisg *oedd* yn wen d

k Ex. 34. 29—35. Es. 33. 17. a 53. 2. mat. 60. 2, 3. Ioan 1. 14. Act. 6. 15. Phil. 3. 7, 5. 2 18. Dat. 1. 13—16. a 20. 11.

30 Ac wele, dau wr a gyd-ddanodd âg ef, [l] y rhai oedd ac [m] Elïas.

l pen. 24. 27, 44. mat. 17. 3, 4. marc 9. 4— Rhuf. 3. 21—23. 2 Cor. 3. 7—11. Heb. 3. 2—6. pen. 1. 17. Iago 5. 17, 18.

31 [n] Y rhai a ymddangosasa gogoniant, ac [o] a ddywedasa ‡ ymadawiad ef, yr hwn a g efe yn Jerusalem.

n 2 Cor. 3. 18. Phil. 3. 21. Col. 3. 4. o adn. 22. pen. 13. 32—34. Ioan 1. 29. 1 C 1 Pedr 1. 11, 12. Dat. 5. 6—12. a 7. 14.

32 A Phedr, a'r rhai oedd ef, [p] oeddynt wedi trymh gysgu: a phan ddihunasant, welsant ei ogoniant ef, a'r dd rhai oedd yn sefyll gyd âg ef.

p pen. 22. 45, 46. Dan. 8. 18. a 10. 9.

-21. Ex. 40. 1—3, 19. Ioan 1. 14. a 17. 24. 1 Ioan 3. 2. Dat. 22. 4, 5.

bu, a hwy yn ymadaw oddi
ddywedyd o Pedr wrth yr
Feistr, [r] da yw i ni fod yma:
dair pabell; un i ti, ac un i
c un i Elïas: heb wybod
edd yn ei ddywedyd.

7. a 27. 4. a 62. 2—5. Ioan 14. 8, 9. 2 Cor. 17. 4. Marc 9. 5, 6.

fel yr oedd efe yn dywedyd
eth cwmmwl ac a'u cysgod-
it: [u] a hwynt-hwy a ofnasant
d o honynt i'r cwmmwl.

, 20. a 40. 34—38. Salm 18. 9—11. Ex. 19. 9. Marc 9. 7, 8. a Barn. 6. 22. a 13. 22. Dan.

aeth llef allan o'r cwmmwl,
edyd, [x] Hwn yw fy Mab
|| gwrandêwch ef.

Mat. 3. 17. Ioan 3. 16, 35, 36. 2 Pedr 1. 18. 18, 19. Es. 55. 3, 4. Ioan 5. 22—24. Heb. 2. 3. a 3. 7, 8, 15. a 5. 9. a 12. 25

wedi bod y llef, cafwyd yr
nig. [z] A hwy a gelasant, ac
ant i neb y dyddiau hynny
ethau a welsent.

Mat. 17. 9. Marc 9. 9, 10.

Mat. 17. 1—9: a Marc 9. 2—10.
nod medd Mathew a Marc: gwel
i gysoni yn Mat. 17. 1. † Rhag
n feddwl yn isel am dano, ac fel
stro wrtho, o herwydd ei agwedd
awd; mae Crist yma yn dangos
eth gwirfoddawl oedd hyny, ac
yd, mae yn dangos iddynt ei
goniant nefol am ychydig amser.
h, yn ol y Saesoneg: *Exodon* yw
yn arwyddo ymadawiad. Ym-
y farwolaeth oedd ymadawiad
ei farwolaeth, a'r aberth mawr
u a wnelai efe trwy farwolaeth,
mddiddan rhwng Moses ac Elïas
Ar sail yr aberth hwnw y cawsent
gogoniant, gan hyny nid rhyfedd
ganddynt ymddiddan am dano:
dëallesid eu gweinidogaeth hwynt
yn y byd, gwelsid mai cyfeirio
berth hwnw yr oeddynt. "Wele
c." oedd eu gweinidogaeth hwy
ddiwr a'r holl apostolion. || Dyma
wr a phenaf Duw i bechaduriaid
l, heb ufudd-dod i hwn ofer yw
l.

darfu [a] drannoeth, pan
i waered o'r mynydd, i
gyfarfod âg ef.

—21. Marc 9. 14—29.

wele, gwr o'r dyrfa a ddo-
ddywedyd, O Athraw, yr
olwg i ti, [b] edrych ar fy
nys fy unig-anedig yw.

a 8. 41, 42. Mat. 15. 22. Ioan 4. 47. c Gen.

[d] wele, y mae *yspryd yn ei
ef, ac yntau yn ddisym-
waeddi; ac y mae yn ei*

ddryllio ef, hyd oni falo ewŷn; a
braidd yr ymedy oddi wrtho, wedi
iddo ei ysigo ef.

[d] pen. 4. 35. a 8. 29. Marc 1. 4, 5. a 9. 20, 26. Ioan 8. 44. 1 Pedr 5. 8. Dat. 9. 11.

40 Ac mi a ddeisyfais ar dy ddis-
gyblion di ei fwrw ef allan; [e] ac nis
gallasant.

e adn. 1. pen. 10. 17—19. 2 Bren. 4. 31. Mat. 17. 20, 21. Act. 19. 14—16.

41 A'r Iesu gan atteb a ddywed-
odd, [f] O genhedlaeth anffyddlawn [g] a
throfaus, [h] pa hŷd y byddaf gyd â
chwi, [i] ac y'ch goddefaf? [k] dwg dy
fab yma.

f pen. 8. 25. Marc 9. 19. Ioan 20. 27. Heb. 3. 19. a 4. 2, 11. g Deut. 32. 5. Mat. 3. 7. a 12. 39, 45. a 16. 4. a 23. 36. Act. 2. 40. h Ex. 10. 3. a 16. 28. Num. 14. 11, 27. Jer. 4. 14. Mat. 17. 17. Ioan 14. 9. i Act. 13. 18. Rhuf. 2. 4. Heb. 3. 9—11. k 2 Bren. 5. 8. Mat. 11. 28. Marc 10. 14, 49. Heb. 7. 25.

42 Ac fel yr oedd efe etto yn dyfod,
[l] y cythraul a'i rhwygodd ef, ac a'i
drylliodd: a'r Iesu a geryddodd yr
yspryd aflan, ac a iachâodd y bach-
gen, [m] ac a'i rhoddes ef i'w dad.

l adn. 39. Marc 1. 26. a 9. 20, 26, 27. Dat. 12. 12. m pen. 7. 15. 1 Bren. 17. 23. 2 Bren. 4. 36, 37. Act. 9. 41.

Gwel ar Mat. 17. 14—18; a Marc 9. 14—27.
* Luc yn unig sydd yn dywedyd hyn; mewn
ychydig o eiriau, ond mewn modd a ennyn
dosturi yn y darllenydd, a dîau iddynt effeithio
felly ar feddwl tostariol yr Arglwydd Iesu.
† Wrth ddarllen yr adnod hon, dylid gwahan-
iaethu yn fanwl rhwng yr ysbryd a'r bachgen,
gweithrediadau yr ysbryd, ac effeithiau y
gweithrediadau hyny ar y bachgen. Heb
hyny nis gellir canfod yn eglur yr hyn a
wnâi yr ysbryd â'r hyn a wnâi y bachgen:
mae o bwys hefyd i weled mai gwir feddiant
gan ysbryd drwg ydoedd, ac nid lloerigrwydd
yn unig. Gwel Mat. 17. 15.

43 ¶ A [n] brawychu a wnaethant
oll gan * fawredd Duw. † Ac a
phawb yn rhyfeddu am yr holl bethau
a wnaethai yr Iesu, efe a ddywedodd
wrth ei ddisgyblion,

n pen. 4. 36. a 5. 9, 26. a 8. 25. Marc 6. 51. Act. 3. 10—13.

44 [o] ‡ Gosodwch chwi yn eich
clustiau yr ymadroddion hyn: [p] canys
Mab y dyn a draddodir i ddwylaw
dynion.

o pen. 1. 66. a 2. 19, 51. Es. 32. 9, 10. Ioan 16. 4. 1 Thes. 3. 3, 4. Heb. 2. 1. a 12. 2—5. p adn. 22. pen. 18. 31. a 24. 6, 7, 44. Mat. 16. 21. a 17. 22, 23. a 20. 18, 19. a 21. 38, 39. a 26. 2. Marc 8. 31. a 9. 31. Ioan 2. 19—22. a 19. 11. Act. 2. 23. a 3. 13—15. a 4. 27, 28.

45 || Eithr [q] hwy ni wybuant y gair
hwn, ac yr oedd yn guddiedig oddi
wrthynt, § fel nas deallent ef: ac yr
oedd arnynt arswyd ymofyn âg ef
am y gair hwn.

q adn. 46. pen. 18. 34. Mat. 16. 22. Marc 8. 16—18, 32, 33. a 9. 10, 32. Ioan 12. 16, 34. a 14. 5. a 16. 17, 18. 2 Cor. 3. 14—16.

* Mawredd gallu Duw yn y wyrth ar y
lloerig. † Darllenwn yn aml am y bobl yn
rhyfeddu wrth weithredoedd Crist; ond an-

fynych y darllenwn am danynt yn ei dderbyn fel Ceidwad, ac yn ei addef fel Crist. ‡ Yn ol y Saesoneg, "Gadêwch i'r ymadroddion hyn soddi yn ddwfn yn eich clustiau;" ac na fydded i ddim damweiniau a ddygwyddo yn ol hyn beri i chwi eu hanghofio; oblegid chwi a gewch weled pethau gwahanol iawn cyn bo hir: canys Mab y dyn a draddodir i ddwylaw dynion. ‖ Yr oeddent yn dëall y geiriau, ond nis gwyddent pa fodd i'w cysoni â'u traddodiadau hwy, y byddai i'r Messiah fyw byth, ac â'r pethau mawrion a ddysgwylient hwy oddi wrtho: Mewn oesoedd gwedi, dychymmygodd yr Iuddewon ddau Fessiah; Messiah mab Joseph, yr hwn oedd i farw; a Messiah mab Dafydd, yr hwn oedd i fuddugoliaethu, ac i fyw yn oes oesoedd. § Fel nas medrent ei amgyffred yn drwyadl. Nid yw yn annhrîodol meddwl, fod rhagfynegiadau yn cael eu llefaru mewn dull fel nas deallid hwy ar y pryd hwnw; ond eto, mewn modd a wnâi iddynt gael argraff ar y meddwl, a pheri eu cofio, hyd oni lwyr ddëallid hwynt yn y cyflawniad o honynt.

46 ¶ [r] * A dadl a gyfododd yn eu plith, pwy a fyddai fwyaf o honynt.

r pen. 14. 7—11. a 22. 24—27. Mat. 18. 1. a 20. 20—22. a 23. 6, 7. Marc 9. 33—37. Rhuf. 12. 3, 10. Gal. 5. 20, 21, 25, 26. Phil. 2. 3, 14. 3 Ioan 9.

47 A'r Iesu, [s] † wrth weled meddwl eu calon hwynt, [t] a gymmerth fachgennyn, ac a'i gosododd yn ei ymyl,

s pen. 5. 22. a 7. 39, 40. Salm 139. 2, 23. Jer. 17. 10. Ioan 2. 25. a 16. 30. a 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23. t Mat. 18. 2—4. a 19. 13—15. Marc 10. 14, 15. 1 Cor. 14. 20. 1 Pedr 2. 1, 2.

48 Ac a ddywedodd wrthynt, [u] Pwy bynnag a dderbynio y ‡ bachgennyn hwn yn fy enw i, sydd yn fy nerbyn i; a phwy bynnag a'm derbynio i, sydd yn derbyn yr hwn a'm hanfonodd i: canys [x] yr hwn sydd leiaf yn eich plith chwi oll, ‖ hwnnw a fydd mawr.

u pen. 10. 16. Mat. 10. 40—42. a 18. 5, 6, 10, 14. a 25. 40, 45. Marc 9. 37. Ioan 12. 44, 45. a 13. 20. a 14. 21. 1 Thes. 4. 8. x pen. 7. 28. a 22. 30. Diar. 18. 12. Mat. 19. 28. a 23. 11, 12. 1 Pedr 5. 3, 4, 6. Dat. 3. 21. a 21. 14.

Gwel ar Mat. 18. 1—6; a Marc 9. 33—37. * Mae y ddadl hon yn dangos yr angenrheidrwydd am y cyngor yn adn. 23; ac am osod yr ymadroddion o'r blaen yn eu clustiau, adn. 44. † Pa fodd y gallasai Iesu weled meddwl eu calon hwynt heb ei fod yn Dduw hollwybodol? Pwy ond Duw a fedr weled meddwl? ‡ "Y bachgenyn hwn:" hyny yw, rhywun gostyngedig ac isel-fryd *fel* y bachgenyn hwn: rhaid dëall Luc yma, yn ol Mathew 18. 3. ‖ "Hwnw a fydd mawr:" neu fwyaf, medd rhai: bydd y gwir gristion lleiaf yn fawr yn y nef, yn uwch na holl rai mawrion y ddaear, ac yn ogyd-radd a'r angelion.

49 ¶ Ac Ioan a attebodd ac a ddywedodd, *O* Feistr, [y] ni a welsom ryw un yn dy enw di yn bwrw allan gythreuliaid; ac a waharddasom iddo, am nad oedd yn canlyn gyd â ni.

y Num. 11. 27—29. Marc 9. 38—40. a 10. 13, 14. Act. 4. 18, 19. a 5. 28. 1 Thes. 2. 16. 3 Ioan 9, 10.

50 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [z] Na waherddwch *iddo*: [a] canys y neb nid yw i'n herbyn, trosom ni y mae.

z Jos. 9. 14. Diar. 3. 5, 6. Mat. 13. 28—30. a 17. 24—... Phil. 1. 15—18. a pen. 11. 23. Mat. 12. 30. Marc 9. ... 1 Cor. 12. 3.

Gwel ar Marc 9. 38—40. Mewn achosion ac amgylchiadau anghyffredin, ni ddylid bod yn rhy fyrbwyll i feio nac i gymmeradwyo. Llawer gwaith y gwelwn bethau da ynddynt eu hunain, yn cael eu gwneyd gan ddynion nas gwyddom beth yw eu hegwyddor, na ... beth sydd yn eu cynnyrfu; a doethineb yw ... ni fod yn araf cyn eu barnu, pa un ai da ai drwg y maent yn gwneyd. Gwel ychwaneg ar y mater uchod yn Marc fel y soniwyd.

51 ¶ * A bu, pan gyflawnwyd y dyddiau [b] y cymmerid ef i fynu, [c] † yntau a roddes ei fryd ar fyned i Jerusalem.

b pen. 24. 51. 2 Bren. 2. 1—3, 11. Marc 16. 19. Ioan ... 62, a 13. 1. a 16. 5, 28. a 17. 11. Act. 1. 2, 9. Eph. 1. ... 4. 8—11. 1 Tim. 3. 16. Heb. 6. 20. a 12. 2. 1 Pedr ... c pen. 12. 50. Es. 50. 5—9. Act. 20. 22—24. a 21. 11—... Phil. 3. 14. 1 Pedr 4. 1.

* Esgyniad Crist i'r gogoniant a feddylir yma wrth gymmeryd i fynu: mae ei farwolaeth boenus yn gynnwysedig megys, yn y ... rodd hwn, er na chrybwyllir mo honi, ... dangos i ni, efallai, mai ei ogoneddiad oedd y peth mwyaf yn ngolwg Iesu, ac nad oedd ei ddyoddefaint a'i farwolaeth ond megys camau, neu foddion parotôawl i hyny. † Gwyddai Iesu yn dda beth oedd yn ei aros ef yn Jerusalem, y gorfyddai iddo ddyoddef a marw yno; eto rhoddes ei fryd ar fyned yno, gan gymmaint ei awydd i orphen ei waith mawr ar y ddaear, a myned i'w ogoniant. Rhoddi ei einioes i lawr o hôno ei hun yr oedd efe; nid oedd neb ac nid allasai neb ei dwyn hi oddi arno.

52 * Ac [d] efe a ddanfonodd genhadau o flaen ei wyneb: [e] a hwy wedi myned, a aethant i mewn i † dref [f] y Samariaid, i barottôi iddo ef.

d pen. 7. 27. a 10. 1. Mal. 3. 1. e Mat. 10. 5. f ... 10. 33. a 17. 16. 2 Bren. 17. 24—33. Ezra 4. 1—3. Ioan 4. ...

53 ‡ Ac [g] nis derbyniasant hwy ef, oblegid fod ei wyneb ef yn tueddu tua Jerusalem.

g adn. 48. Ioan 4. 4, 9, 40—42.

* I fynegi pwy oedd yn dyfod, ac i ddarparu lluniaeth a lletty fel y byddai yr achos yn gofyn. † Pa un ai dinas Samaria neu ryw ddinas yn perthyn i'r Samariaid oedd hon, nis gwyddom: yr oedd Galilea yn ngogledd gwlad Canaan. Jerusalem yn y deheu, a Samaria yn y canol rhwng y ddwy; felly yr oedd ffordd Iesu o Galilea i Jerusalem trwy wlad y Samariaid. ‡ Gwyddai y Samariaid am Iesu mai prophwyd enwog oedd; ond am fod ei wyneb tua Jerusalem, i addoli yno, ni dderbynient hwy ef; oblegid yr oedd efe drwy hyny yn condemnio eu gau-addoliad hwy ar fynydd Garizim. Am yr ymrafael oedd rhwng y Samariaid a'r Iuddewon, cawn sylwi eto yn fanylach pan ddelom at Ioan Pen. 4. 9, 20. O mòr ynfyd oedd y trueiniaid hyn yn gwrthod Iesu! Pwy a wyr pa faint o fendithion a gollasant?

54 * A'i ddisgyblion ef, Iago ac Ioan, pan welsant, a ddywedasant,

ld, [h] †a fynni di ddywedyd o
m ddyfod [i]tân i lawr o'r nef,
hwynt, megis y gwnaeth

21. 2. 2 Bren. 10. 16, 31. Iago 1. 19, 20. a 2. Bren. 1. 10—14. Act. 4. 29, 30. Dat. 13. 3.

maria y galwodd Elïas am dân o'r
llai yn y fân hon; a hyny mae yn
rodd i'r ddau ddysgybl feddwl am
beth yma mwy nag mewn mânau
wsai eu Harglwydd waeth triniaeth
sai yma. †Tybient hwy fod y
thiol a roddasai Crist iddynt, yn
neyd hyn ond cael ei genad ef:
d fod yn iawn iddynt wneyd felly,
neiddigedd dros eu Hathraw yn
y iawn. Ond yr oedd gwahaniaeth
g amgylchiad Elïas â'r amgylchiad
rlid Elïas oedd amcan Ahazïah;
Samariaid yn erlid Crist, er nas
ef: yr oedd Ahazïah yn erlid yn
euni a'i wybodaeth; yn eu han-
yr oedd y Samariaid truain hyn
Iesu, ac o bleid-farn gref dros eu
unain.

: efe a drodd, [k]ac a'u
hwynt; ac a ddywedodd,
och o ba yspryd yr ydych

4—7. a 26. 8—11. 2 Sam. 19. 22. Job 31. 8. Mat. 16. 23. Dat. 3. 19. l Num. 20. . a 26. 4. a 34. 4—9. a 35. 2—4. a 42. 6. 20. 33, 41, 51. Ioan 16. 9. Act. 23. 3—5. . 10. 1 Pedr 3. 9.

nys [m] ni ddaeth Mab y dyn
eneidiau dynion, ond i'*w*
hwy a aethant i dref arall.

Mat. 18. 11. a 20. 28. Ioan 3. 17. a 10. 10. . 15. n pen. 6. 27—31. a 22. 51. a 23. uf. 12. 21. 1 Pedr 2. 21—23.

caniatâu iddynt eu dymuniad
e yr Iesu addfwyn yn ceryddu
am gynnyg y fath weithred
ac yn dywedyd wrthynt nas
ysbryd yr oeddynt: yr oeddynt
strywio dynion mewn ysbryd
, yn lle ceisio eu gorchfygu a'u
liriondeb a hynawsedd. Beth
o, yr oedd yn rhyfedd bod gwr
am addfwynder a Ioan, wedi
ryd hwn. Efallai mai y fendith
y cerydd hwn a'i gwnaeth mòr
hynawsedd wedi hyny drwy ei
Iesu yn dyfod i'r byd, a natur
h dirion yr efengyl yw, cadw
on, ac nid eu dystrywio fel y
wneyd: gwneuthur pob daioni
heneidiau, ac fel hyny eu hen-
nb. Mae pob creulondeb a
oes i ysbryd yr efengyl; ac ni
ly byth gyda dynion annwybod-

u, a hwy yn myned, ddy-
ryw un ar y ffordd wrtho
d, mi a'th ganlynaf i ba le
lych.

t. 8. 19, 20. Ioan 13. 37.

Iesu a *ddywedodd wrtho,*
n y llwynogod ffauau, a
chan adar yr awyr nythod; ond gan
Fab y dyn nid oes lle y rhoddo *ei* ben
i lawr.

p pen. 14. 26—33. a 18. 22, 23. Jos. 24. 19—22. Ioan 6. 60—66. q Salm 84. 2. 2 Cor. 8. 9. Iago 2. 5.

Gwel ar Mat. 8. 19, 20. * Yno dywedir
mai un o'r ysgrifenyddion oedd y "rhywun"
hwn. †Byddai yn burion i'r rhai mae gan-
ddynt dai gwychion, ac yn tybied eu bod yn
werth ymffrostio ynddynt, neu eu bod yn
bethau addas i ddynion ymfawrygu o'u her-
wydd, gan ddïystyru eu brodyr tlodion sydd
heb y cyfryw gyfleusderau cysurus yn y
bywyd hwn, byddai yn burion iddynt meddaf
feddwl am y testyn hwn. Gwel ychwaneg
ar Mathew.

59 * Ac efe a ddywedodd wrth un
arall, [r] Dilyn fi. Ac yntau a ddywed-
odd, Arglwydd, [s]gâd i mi yn gyntaf
fyned a chladdu fy nhad.

r Mat. 4. 19—22. a 9. 9. a 16. 24. s Hag. 1. 2. Mat 6. 33. a 8. 21, 22.

60 Eithr yr Iesu a ddywedodd
wrtho, [t]†Gâd i'r meirw gladdu eu
meirw; [u]‡ond dos di a phregetha
deyrnas Dduw.

t pen. 15. 32. Eph. 2. 1, 5. 1 Tim. 5. 6. Dat. 3. 1. u Ioan 21. 15—17. 1 Cor. 9. 16. 2 Cor. 5. 16—18. 2 Tim. 2. 3, 4. a 4. 2, 5.

Gwel ar Mat. 8. 21, 22. * Mae gras yn
rhad ac yn ben-arglwyddiaethol; cynnygiodd
yr ysgrifenydd ganlyn Crist, ond ni roddodd
efe annogaeth iddo: wrth un arall, na wnaeth
y cyfryw gynnyg, mae efe yn dywedyd,
"Dilyn fi," ac ni chymmerai un esgusodiad.
†Nis gallwn wneyd synwyr yn y byd o'r
geiriau hyn, heb dybied mai meirw mewn
ystyr ysbrydol neu foesol, a feddylir wrth y
gair "meirw" yn y lle cyntaf o'r ddau:
meirw fel yn Ephes. 2. 1, 5; Colos. 2. 13;
1 Tim. 5. 6. Tybiodd rhai gwŷr da, mai
darluniad o gyflwr gwael y cenedloedd pagan-
aidd, fel y cyfryw, yw yr ysgrythyrau a
grybwyllwyd; ond mae yr adnod hon yn
gwrth-brofi hyny, oblegid am Iuddewon y
dywedir yma eu bod yn feirw. Nid rhyfedd
i Grist warafun i'r dyn hwn fyned i gymdeith-
as y cyfryw rai, hyd yn nod i gladdu ei dad;
gwyddai yn dda y caffai eu cyfeillach effaith
ddrwg ar ei dueddiadau crefyddol ef, i'w
rwystro i ganlyn Crist. †Mae yn debyg iddo
fyned ar y gorchymyn hwn, heb ammau
ychwaneg.

61 Ac un arall hefyd a ddywedodd,
Mi a'th ddilynaf di, O Arglwydd;
[x]*ond gâd i mi yn gyntaf ganu yn
iach i'r rhai sydd yn fy nhŷ.

x pen. 14. 18—20, 26. Deut. 33. 9. 1 Bren. 19. 20. Preg. 9. 10. Mat. 10. 37, 38.

62 A'r Iesu a ddywedodd wrtho,
[y]†Nid oes neb a'r sydd yn rhoi ei
law ar yr aradr, ac yn edrych ar y
pethau sydd o'i ol, yn gymmwys i
deyrnas Dduw.

y pen. 17. 31, 32. Salm 78. 8, 9. Act. 15. 37, 38. 2 Tim. 4. 10. Heb. 10. 38. Iago 1. 6—8. 2 Pedr 2. 20—22.

Nid yw Mathew yn sôn am y trydydd person
hwn. * Mae dysgedigion yn ammau, pa un

ai canu yn iach i'r rhai sydd yn fy nhŷ, ai ynte trefnu pethau, a phersonau yn fy nhŷ, a ddylai y geiriau hyn fod, yn ol iawn gyfieithiad. Pa un bynag o'r ddau, maent yn dangos gormod o fydolrwydd meddwl yn y gwr a'u llefarodd, ac efallai petrusder meddwl hefyd, pa un ai canlyn Crist a wnâi efe, ai ynte dychwelyd at y byd a'r eiddo. † Mae yn debyg mai ymadrodd dïarebol oedd hwn, yn arwyddo dyn dïofal ac anmhenderfynol yn ei orchwyl. Mae y cyfryw ddyn yn anghymhwys iawn gyda chrefydd, yn enwedig at waith y weinidogaeth: nis gall neb wneyd ei orchwyl yn iawn, os bydd ei fryd a'i feddwl gyda rhywbeth arall. Rhaid i'r aradwr edrych yn mlaen ar ei waith, heb hyny ni bydd ei gwysau yn uniawn, nac o iawn ddyfnder; felly gweinidog yr efengyl, os gelwir ef unwaith oddi wrth alwedigaethau bydol at wasanaeth Duw yn ngweinidogaeth yr efengyl, mae efe yn rhwym i roddi ei holl fryd a'i holl ddiwydrwydd at hyny; mae hyny yn ddigon i'r holl ddyn, ei holl nerth a'i holl amser: nid oes achos iddo am ddim arall i feddwl am dano; pethau y tu ol iddo ef yw holl bethau y byd. Nid am fod Duw yn gwahardd i'w weinidogion i ennill eu bara trwy lafur eu dwylaw os bydd *raid* hyny, fel y gwnaeth Paul; ond lle na byddo *gwir* angenrheidrwydd, ni ddylent ymddyrysu gyda phethau y bywyd hwn, fel ag i wneyd galwedigaeth o hónynt, ac ymrwystro yn eu gorchwyl mawr o iawn-gyfranu gair y gwirionedd. Da fyddai i'r eglwysi ped ystyriai holl weinidogion y gair y wers bwysig sydd yn yr adnod hon.

PEN. X.

Crist yn anfon deg dysgybl a thriugain i wneuthur gwyrthiau, ac i bregethu.

* WEDI [a] y pethau hyn, yr ordeiniodd yr Arglwydd [b] ddeg a thriugain eraill hefyd, † ac a'u danfonodd hwynt [c] bob yn ddau o flaen ei wyneb ‡ i bob dinas a man [d] lle yr oedd efe ar fedr dyfod.

a Mat. 10. 1. b Num. 11. 16, 24—26. c Act. 13. 2—4. Dat 11. 3—10. d pen. 1. 17, 76. a 3. 4—6. a 9. 52.

* Tua blwyddyn cyn hyn (medd *Dr. Guyse*) danfonodd Iesu allan ei ddeuddeg apostol, yn ol rhifedi y deuddeg patriarch, a deuddeg llwyth Israel: ac yn awr, o herwydd bod y cynhauaf yn fawr, a'i amser yntau ar y ddaear yn fŷr, mae yn ordeinio deg a thriugain eraill hefyd, yn ol rhifedi deg a thriugain henuriaid Israel, i fod fel cynnorthwywyr i'r apostolion, yn awr ac wedi esgyniad Crist hefyd. Dïammau bod llawer o bregethwyr cyntaf yr efengyl o'r fintai hon; a thybia rhai bod Luc, ysgrifenydd yr efengyl hon yn un o hónynt: ond nid oes un sail i hyny; oblegid nid yw eu henwau wedi eu crybwyll. † Creadur cymdeithasgar ydyw dyn, ac nid da bod dyn ei hunan: am hyny danfonodd Crist y deg a thriugain hyn bob yn ddau, fel y danfonodd Duw Moses ac Aaron i lŷs Pharaoh; fel y byddent yn gymdeithas, yn gysur, ac yn ddyddanwch i'w gilydd; fel y gallent gryfâu breichiau eu gilydd, ac fel y byddent yn dystion dros eu gilydd. ‡ Tybir mai tua hanner blwyddyn o amser oedd gan Grist *mwyach*, ac yr oedd yn bwriadu gwneuthur un daith yn chwaneg drwy holl Gal[...] eu gadael a myned i Jerusalem i dd[...] marw. Danfonodd y cenadau hyn [...] y bobl erbyn ei ddyfodiad ef ei h[...] bynag y mae Crist yn danfon ei wei[...] mae efe ei hun ar fedr dyfod yno: [...] hyny a fydd yn galondid i'w wei[...] fyned.

2 Am hynny efe a ddy[...] wrthynt, [e] * Y cynhauaf yn [...] fawr, ond [f] y gweithwyr [g] yn [...] [h] gweddïwch gan hynny [i] ar Ar[...] y cynhauaf, am ddanfon allan [...] wyr i'w gynhauaf.

e Mat. 9. 37, 38. Ioan 4. 35—38. 1 Cor. 3. 6— 20. 1. Marc 13. 34. 1 Cor. 15. 10. 2 Cor. 6. 1. 30. Col. 1. 29. a 4. 12. 1 Thes. 2. 9. a 5. 12. 1 15, 16. a 5. 17, 18. 2 Tim. 2. 3—6. a 4. 5 g 1 Bren. 18. 22. a 22. 6—8. Es. 56. 9—12. Ese[...] Zec. 11. 5, 17. Mat. 9. 36. Act. 16. 9, 10. Phil 11. 2, 3. h 2 Thes. 3. 1. i pen. 9. 1. Num[...] Salm 68. 11. Jer. 3. 15 Marc 16. 15, 20. Act. 8. a 13. 2, 4. a 20. 28. a 22. 21. a 26. 15—18. 1 Eph. 4. 7—12. 1 Tim. 1. 12—14. Heb. 3. 6. Dat.

* Dywedodd Iesu yr un geiriau [...] cyn danfon y deuddeg, gwel ar Mat. † Pawb a ddanfonodd Iesu, y de[...] deg a thriugain, *gweithwyr* oeddynt y[...] hauaf yr Arglwydd. Nid yw efe eto [...] neb ond gweithwyr; a'r gweinidog[...] nid ydynt *weithwyr*, a gweithwyr di[...] nid ydynt o'i ddanfoniad ef: dringe[...] llan a wnaethant ryw ffordd arall.

3 Ewch: wele, [k] yr wyf fi yn e[...] fon chwi fel ŵyn ym mysg [l] ble[...]

k Salm 22. 12—16, 21 Ezec. 2. 3—6. Ma[...] Ioan 15. 20. a 16. 2. Act. 9. 2, 16. l Zeph. 3. 15. Ioan 10. 12. Act. 20. 29.

4 [m] Naddygwch gôd, nac ys[...] nac esgidiau; [n] * ac na chyf[...] well i neb ar y ffordd.

m pen. 9. 3. a 22. 35. Mat. 10. 9, 10. [...] n pen. 9. 59, 60. Gen. 24. 33, 56. 1 Sam 21. [...] 24, 29.

Gwel ar y cyfarwyddiadau hyn yn [...] 9, 10, 16: nid oes achos helaet[...] * Nid yw y geiriau hyn gan Mat[...] oedd eu gwaith hwynt yn fawr ac y[...] eu hamser yn fŷr ac yn werthfawr; [...] ni ddylent ei dreulio mewn cyf[...] afraid, ac mewn siaradach ofer a [...] rhaid: yr oedd gorchymyn y brenin [...] 1 Sam. 21. 8. Gwel hefyd 2 Bren.

5 Ac [o] i ba dŷ bynnag yr [...] mewn, yn gyntaf dywedwch [...] nefedd i'r tŷ hwn.

o pen. 19. 9. 1 Sam. 25. 6. Es. 57. 19. Ma[...] Act. 10. 36. 2 Cor. 5. 18—20. Eph. 2. 17.

6 Ac o [p] bydd yno * fab [...] edd, eich tangnefedd a orphwy[...] os amgen, [q] hi a ddychwel atto[...]

p 1 Sam. 25. 17. Eph. 2. 2, 3. a 5. 6. [...] q Salm. 35. 13. 2 Cor. 2. 15, 16.

7 Ac [r] yn y tŷ hwnnw ar[...] gan fwytta ac yfed y cyfryw [...] ag *a gaffoch* ganddynt: [s] cany[...] yw i'r gweithiwr ei gyflog. [...] threiglwch o dŷ i dŷ.

r pen. 9. 4. Mat. 10. 11. Marc 6. 10. Act. [...] s Deut. 12. 12, 18, 19. Mat. 10. 10. 1 Cor. 9. 4— Phil. 4. 17, 18. 1 Tim. 5. 17, 18. 2 Tim. 2. 6.

Mat. 10. 11—13, a Marc 6. 10, 11; addysgiadau o ran sylwedd yma nd eu bod yn gwahaniaethu ychydig irian. * "Mab tangnefedd:" un wyllysgar i dderbyn cenadwri tang-n y deg a thringain hyn; un yn h cymmod â Duw, a mwynâu tang-w yn ei enaid; ac un tangnefeddus tuag at genadon anfonedig Iesu. Pen. 9. 4, nod ‡.

ha ddinas bynnag yr eloch hwy yn eich derbyn, [u] * bwyt-cyfryw bethau ag a rodder bronnau:

en. 9. 48. Mat. 10. 40. Ioan 13. 20. [x] 1 Cor.

iachêwch y cleifion a fyddo dywedwch wrthynt, [y] Daeth Dduw yn agos attoch.

2. Mat. 10. 8. Marc 6. 13. Act. 28. 7—10. 17. 20, 21. Dan. 2. 44. Mat. 3. 2. a 4. 17. 30. Ioan 3. 3, 5. Act. 28. 28, 31.

thr pa ddinas bynnag yr el-a hwy heb eich derbyn, an i'w heolydd, a dywedwch,

Mat. 10. 14. Act. 13. 51. a 18. 6.

d yn nôd y llwch, yr hwn a rthym o'ch dinas, yr ydym u ymaith i chwi: [a] er hynny wch hyn, fod teyrnas Dduw u attoch.

Deut. 29. 11—14. Act. 13. 26, 40, 46. Rhuf. 1. 3.

ir dywedaf wrthych, [b] mai nach fydd i Sodom yn y dydd ag i'r ddinas honno.

6. Esec. 16. 48—50. Mat. 10. 15. a 11. 24.

Mat. 10. 11—15, a Marc 6. 10, 11. oddi wrth y gorchymyn hwn—gweinidogion y gair ddim bod yn alus am fywioliaeth; fel mae y n deilwng o'i fwyd, felly e ofala d yn ei ddanfon ef i'w gynhauaf ei borthi: gofaled ef am ei waith, ei weinidogaeth. 2. Na ddylai n yr efengyl, mewn dinasoedd cymdeithasu â glythion a medd-'r rhai teilwng, hyd y gallont eu rhai tebyg i'w Harglwydd a'u lylai eu cymdeithion hwy fod. wyaf teilwng yn mhob mân yw, f eu gwybodaeth am, a mwyaf t, yr Arglwydd Iesu. 4. Dylai n Crist ymddwyn yn hardd ac yn mhob mân; dymuno yn dda i neyd pob da a allont i bawb. gweinidogion yr efengyl wneu-an yn dduwiau—"bwytêwch y an ag a rodder ger eich bronau," 6. Mae ganddynt warant ysgryth-ryd, ac i ddefnyddio at eu hangen-r hyn a roddo dynion iddynt. yn dysgwyl i'w bobl gynnal ei ef, nid cam-attal cyflog y gweith-u safn yr ŷch sydd *yn dyrnu yr neyd yn well o'u gwasanaeth-amorawl, nag o'r rhai sydd yn eu beneidiau.* Gwneyd yn ang-hyfiawn â'r rhai hyn yw gwneyd yn anghyf-iawn â chenadon a gweision Crist. 8. Peidio rhoddi bywioliaeth i weinidogion yr efengyl yw peidio eu derbyn hwynt; hyny yw, os bydd y bobl yn gallu. 9. Nid yw dynion wrth beidio derbyn yr efengyl yn gwneyd dim niwed i'w gweinidogion hi; e ddychwel eu tangnefedd hwy arnynt eu hunain: byddant hwy yn ber-arogl Crist i Dduw, hyd yn nod yn y rhai colledig. 10. Er gwrthod o ddynion yr efengyl, eto cânt wybod fod teyrnas Dduw wedi dyfod yn agos attynt: os nad ymos-tyngant i deyrnas ei ras ef, cânt ymostwng i deyrnas ei allu a'i gyfiawnder. 11. Mae diwrnod yn dyfod pryd y caiff dynion a wrthodasant yr efengyl, ac a ddirmygasant genadon Crist, wybod, y buasai yn well iddynt fyw yn Sodom pan llosgwyd hi a thân a brwmstan, na byw yn ngwlad efengyl. Clywed a chryned pawb sydd yn byw yn ein gwlad ac yn ein dyddiau ni, a thorent ymaith eu pechodau trwy wir edifeirwch mewn pryd, rhag iddynt fyned i uffern dân yr anfantais fwyaf. † Peth gwahanol iawn i wir iachawd-wriaeth yw yr "esmwythach" hyn; ac eto dyna'r cwbl a ddywed Crist yn ddaionus am gyflwr y paganiaid yn nydd y farn.

13 [c] Gwae di, Chorazin; gwae di, Bethsaida: [d] canys pe gwnaethid yn [e] Tyrus a Sidon y gweithredoedd nerth-ol [f] a wnaethpwyd yn eich plith chwi, hwy a [g] edifarhasent er ys talm, gan eistedd mewn sachlïan a lludw.

c Mat. 11. 20—22. d Esec. 3. 6, 7. Act. 28. 25—28. Rhuf. 9. 29—33. a 11. 8—11. 1 Tim. 4. 2. e Es. 23. Esec. 26—28. f pen. 9. 10—17. Marc 8. 22—26. g Job 42. 6. Es. 61. 3. Dan. 9. 3. Jona 3. 5, 6.

14 Eithr [h] esmwythach fydd i Tyrus a Sidon yn y farn, nag i chwi.

h pen. 12. 47, 48. Am. 3. 2. Ioan 3. 19. a 15. 22—25. Rhuf. 2. 1, 27.

15 A thithau, [i] Capernaum, [k] yr hon a ddyrchafwyd hyd y nef, [l] * a dynnir i lawr hyd yn uffern.

i pen. 7. 1, 2. Mat. 4. 13. k Gen. 11. 4. Deut. 1. 28. Es. 14. 13, 14. Jer. 51. 53. Esec. 28. 12—14. Obad. 4. Mat. 11. 23. l pen. 12. 28. Es. 5. 14. a 14. 15. Esec. 26. 20. a 32. 18, 20, 27. Mat. 10. 28. 2 Pedr 2. 4.

Gwel ar Mat. 11. 21—23. * Neu yn hytrach a wthir i lawr: tebyg i Dat. 18. 21.

16 * Y neb [m] sydd yn eich gwrando chwi, sydd yn fy ngwrando i; a'r neb sydd yn eich [n] dirmygu chwi, sydd yn fy nirmygu i; † a'r neb sydd yn fy nirmygu i, [o] sydd yn dirmygu yr hwn a'm hanfonodd i.

m pen. 9. 48. Mat. 10. 40. a 18. 5. Marc 9. 37. Ioan 12. 44, 48. a 13. 20. 1 Thes. 4. 8. n Ex. 16. 7, 8. Num. 14. 2, 11. a 16. 11. o Mal. 1. 6. Ioan 5. 22, 23. 1 Thes. 4. 8.

* Gwel ar Mat. 10. 40. Mae gwrthod cenad-wr, neu ei drin yn ddirmygus, yn dramgwydd i'r brenin a'i danfonodd ef. 2 Sam. 10. 2—6. Yr apostolion a'r deg a thringain hyn oeddynt genadau a chynnrychiolwyr Crist, ac yr oedd y neb a'u gwrthodai ac a'u dirmygai hwynt, mewn gwirionedd yn ei wrthod ac yn ei ddirmygu ef. † Yr oedd Crist ei hun yn Apostol y Tad, yn Genadwr drosto at ddynion, ac yn Ddisgleirdeb ei ogoniant ef; felly yr oedd ei wrthod a'i ddirmygu ef yn wrthod a

dirmygu y Tad. Yr oedd gallnoedd gwyrthiol y cenadon cyntefig hyn i Grist, yn gwneyd eu hachos hwy yn neillduol; ond yn mhob oes, gwrthodir a dirmygir Iesu gan ddynion, trwy y dirmyg a dywelltir ar ei weinidogion ffyddlawn a dilyn-wiw: a thrwy ei ddirmygu ef yn ei genadon, mae dynion yn dangos eu dirmyg ar Ddnw ei hun, a'u gelyniaeth yn ei erbyn ef.

17 ¶ * A'r deg a thriugain [p] a ddychwelasant gyd â † llawenydd, gan ddywedyd, Arglwydd, ‡ hyd yn nôd y cythreuliaid a ddarostyngir i ni, || yn dy enw di.

[p] adn. 1—9. pen. 9. 1. Rhuf. 16. 20.

* Darllenasom am y deuddeg yn dychwelyd o'u llafur i roddi cyfrif i'w Harglwydd, (Pen. 9. 10;) felly y gwnaeth y deg a thriugain yma, ar amser, ac mewn lle, a bennodasid iddynt yn ddïammau gan Grist. † Pa un a oedd gormod o gnawd yn y llawenydd hwn ai nid oedd, nis gwyddom yn hollol; llawenâu yn y gallu a roddes Crist iddynt *hwy*, yn hytrach na llawenâu am fod gallu Crist yn cael ei egluro, a'r gwirionedd yn cael ei gadarnâu trwy y gwyrthiau hyn. Mae perygl mawr rhag fod pregethwyr yr efengyl yn llawenâu yn eu llwyddiant eu hunain, yn lle llawenâu yn llwyddiant yr efengyl a gogoniant Crist: mân cul iawn yw y mân yma, hawdd i ddyn duwiol gam-gymmeryd am dano ei hun. ‡ Nid oedd sôn am awdurdod ar gythreuliaid yn eu danfoniad hwy, dim ond iachâu y cleifion, adn. 9; gan hyny yr oedd syndod yn eu llawenydd, megys am beth nad oeddynt wedi meddwl am dano. || Sylwyd o'r blaen, yn rhyw le, mai yn enw Crist yr oedd yr apostolion oll yn gwneyd eu gwyrthiau; ond Crist ei hun yn ei enw ei hun.

18 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [q] * Mi a welais Satan megis † mellten, ‡ yn syrthio o'r nef.

[q] Ioan 12. 31 a 16. 11. Heb. 2. 14. 1 Ioan 3. 8. Dat. 9. 1. a 12. 7, 8. a 20. 2.

* Dïammau bod yma gyfeiriad at syrthiad Satan, a'r angelion drwg eraill, o'r nef yn eu gwrthgiliad dechreuol: yr oedd Mab Duw yn eu gweled yn syrthio y pryd hwnw, efe a'u bwriodd i lawr, gyda rhuthr ofnadwy i uffern. Gwelodd hwynt hefyd, yn ei holl wybodaeth ddwyfol, yn syrthio o flaen y deg a thriugain hyn; ei enw a'i allu ef oedd yn peri hyny. Mae yn debyg bod yma hefyd rag-fynegiad am syrthiad Satan o ran ei lywodraeth a'i deyrnas, o flaen gweinidogaeth yr efengyl pa le bynag y pregethid hi ar ol esgyniad Iesu. † Syrthiodd Satan yn sydyn, fel mellten, yn Galilea o flaen y pregethwyr hyn; ac nid oedd hyny ond rhag-arwydd, a dechreuad, o'i syrthiad ef yn y gwledydd paganaidd yn fuan ac yn sydyn iawn, o flaen pregethiad yr efengyl. Lle bynag y swnio taran yr efengyl, nis gall Satan sefyll, ond efe a syrthia fel mellten. Gan hyny taraner hi.

19 * Wele, [r] yr ydwyf fi yn rhoddi i chwi awdurdod † i sathru ar seirph, ac ysgorpionau, ac ar holl grysder y gelyn; [s] ac nid oes dim a wna ddim niwed i chwi.

[r] Salm 91. 13. Es. 11. 8. Ecco. 2. 6. Marc 16. 18. 5. Rhuf. 16. 20. [s] pen. 21. 17, 18. Rhuf. Heb. 13. 5, 6. Dat. 11. 5.

* Mae Grist yma yn adnewydd cadarnâu ei addewid i'r pregethwy † Tybir mai cyfeirio yr oedd efe yma 91. 13: ac efallai at yr hyn a ddy Duw wrth y Sarph yn Eden hefyd 15. Cafodd Paul gyflawniad llythyr geiriau hyn, gwel Act. 28. 3, 5; ac lawer o bregethwyr yr oes apostola cyffelyb gyflawniad o honynt, ond genym ni hanes am hyny. ‡ Wrth sy nef yma y meddylir, syrthio o fa uchder ei lywodraeth ar ddynion: fel y prophwyd am frenin Babilon, "P syrthiaist o'r nefoedd, Luciffer!" E Ymadrodd cyffredin am syrthiad mawr.

20 * Eithr [t] yn hyn na lawen fod yr ysprydion wedi eu daros chwi; † ond llawenhêwch yn h am fod [u] eich enwau yn ysgri yn y nefoedd.

[t] Mat. 7. 22, 23. a 10. 1. a 26. 24. a 27. 5. 1 C [u] Ex. 32. 32. Salm 69. 28. Es. 4. 3. Dan. 12. 1. Heb. 12. 23. Dat. 3. 5. a 13. 8. a 20. 12, 15. a 21

* Na lawenêwch yn ormodol, na la am hyn yn fwy na dim arall, ma ragor-fraint arall, mwy gwerthfawr urdod ar gythreuliaid; yn "hytrach" êwch am hòno. Cair gweled yn diweddaf, y bydd llawer wedi bod allan gythreuliaid ac yn gwneyd gwy fy enw I, a hwy eu hunain yn golle diwedd Mat. 7. 21—23. † Ond lla chwi yn hytrach am eich bod yn a Dduw, wedi eich galw i fod yn etifeddion bywyd tragywyddol; ac rhyw, bod eich enwau yn ysgrifen nefoedd. Nis gellir meddwl wrth y hwn, fod pawb o'r deg a thriugai ddynion duwiol ac yn gadwedig: yr "mab y golledigaeth" yn mhlith y ac nid yw yn debyg iawn fod y deg ain heb yr un yn eu plith. A Arglwydd Iesu oedd, dangos yn mh dylasent lawenychu fwyaf, ac nid ty am gadwedigaeth pob un o honynt yn

21 ¶ * Yr awr honno [x] yr le wenychodd yn yr yspryd, ac wedodd, [y] Yr wyf yn diolch Dad, [z] Arglwydd nef a daea guddio o honot y pethau h wrth y doethion a'r deallus, [b] guddio o honot i rai bychai wir, O Dad; oblegid felly y yn dda yn dy olwg di.

[x] pen. 15. 5, 9. Es. 53. 11. a 62. 5. [y] Mat. 11. 25, 26. Ioan 11. 41, 42. a 17. 24— 24. 1. Es. 66. 1. [a] Job 5. 12—14. Es. 29. 14. —26. a 2. 6—8. a 3. 18—20. 2 Cor. 4. 3, 4. [b] Salm 8. 2. a 25. 14. Es. 29. 18, 19. a 35. 8. M a 16. 17. a 21. 16. Marc 10. 15. 1 Cor. 1. 27— 1 Pedr 2. 1, 2. [c] Eph. 1. 5, 11.

22 [d] Pob peth a roddwyd i fy Nhad: [e] † ac ni ŵyr neb p Mab, ond y Tad; na phw Tad, ond y Mab, a'r neb y r Mab *ei* ddatguddio iddo.

d Mat. 11. 27. a 28. 18. Ioan 3. 35. a 5. 22—27. a 13. 3. a 17. 2, 10. 1 Cor. 15. 24. Eph. 1. 21, 22. Phil. 2. 9—11. Heb. 2. 8. e Ioan 1. 18. a 6. 44—46. a 10. 15. a 17. 3, 26. 2 Cor. 4. 6. 1 Ioan 5. 20. 2 Ioan 9.

Gwel ar Mat. 11. 25—27. * Llawenychodd yr Iesu sanctaidd, yn yr olwg ar lwyddiant mawr yr efengyl, iachawdwriaeth eneidiau dynion, a'r gogoniant a ddeuai i Dduw o hyny: llawenychodd o ran y pethau eu hunain, a llawenychodd o ran yr offerynau drwy y rai y dygid hwy oddi amgylch. † Nid am fod hyn oedd y Mab i'w wneyd neu i'w ddyoddef y dywedir hyn; ond am ei natur, ei ragoriaeth, a'i fawredd Dwyfol: yr un modd y geiriau canlynol, "na phwy yw y Tad;" maent yn golygu ei natur, ei ragoriaeth, a'i fawredd Dwyfol, datguddiedig i ni yn mherson Iesu Grist. Pwy bynag a geisio y Tad heb y Mab, mae efe yn crwydro allan o'r ffordd.

23 ¶ Ac efe a drodd at *ei* ddisgyblion, ac a ddywedodd o'r neilldu, Gwyn fyd y llygaid sydd yn gweled y pethau yr ydych chwi yn eu gweled.

f Mat. 13. 16, 17.

24 * Canys yr wyf yn dywedyd i chwi, g ewyllysio o lawer o brophwydi a brenhinoedd weled y pethau yr ydych chwi yn eu gweled, ac nis gwelsant; a chlywed y pethau yr ydych chwi yn eu clywed, ac nis clywsant.

g Ioan 8. 56. Heb. 11. 13, 39. 1 Pedr 1. 10, 11.

Gwel ar Math. 13. 16, 17. * Chwennychodd brenhinoedd, yn gystal â phrophwydi a rhai cyfiawn, weled y Messiah addawedig, a chlywed ei athrawiaeth rasol ef; ond buont feirw cyn iddo ddyfod. Yr oedd Dafydd yn brophwyd, yn gystal ac yn frenin yn Israel: yr oedd Moses yn frenin yn Israel: (Jesurun, sydd y ddalen, Deut. 33. 4, 5:) ac yr oedd Solomon yn un o'r ysgrifenwyr ysbrydoledig. Yr oedd braint yr apostolion yn fawr y pryd hwnw, yr oedd yn fwy wedi hyny; ar ol esgyniad Crist a thywalltiad yr Ysbryd Glân arnynt: a'n braint ninnau yn fwy hefyd.

25 ¶ Ac wele, h rhyw * gyfreithiwr a gododd, gan ei † demtio ef, a dywedyd, i Athraw, ‡ pa beth a wnaf i gael etifeddu bywyd tragywyddol?

h pen. 7. 30. a 11. 45, 46. Mat. 22. 35. i pen. 18. 18. a 19. 16. Act. 16. 30, 31.

26 Yntau a ddywedodd wrtho, k Pa beth sydd ysgrifenedig yn y gyfraith? pa fodd y darlleni?

k Es. 8. 20. Rhuf. 3. 19. a 4. 14—16. a 10. 5. Gal. 3. 12, 21, 22.

27 Ac efe gan atteb a ddywedodd, l Cei garu yr Arglwydd dy Dduw â'th holl galon, ac â'th holl enaid, ac â'th holl nerth, ac â'th holl feddwl; m § a'th gymmydog fel ti dy hun.

l Deut. 6. 5. a 10. 12. a 30. 6. Mat. 22. 37—40. Marc 12. 31, 33, 34. Heb. 8. 10. m Lef. 19. 18. Mat. 19. 19. Rhuf. 13. 9. Gal. 5. 13, 14. Iago 2. 8. 1 Ioan 3. 18.

28 Yntau a ddywedodd wrtho, * Ti a attebaist yn uniawn: o † gwna hyn, a byw fyddi.

n pen. 7. 43. Marc 12. 34. o Lef. 18. 5. Neh. 9. 29. Esec. 20. 11, 13. Mat. 19. 17. Rhuf. 3. 19, 20. a 10. 4, 5. Gal. 3. 12, 13.

29 ‡ Eithr efe, p yn ewyllysio ei gyfiawnhâu ei hun, a ddywedodd wrth yr Iesu, q A phwy yw fy nghymmydog?

p pen. 16. 15. a 18. 9—11. Lef. 19. 34. Rhuf. 10. 3. q adn. 36. Mat. 5. 43, 44

Mae hanes tebyg i'r hanes uchod yn Math. 22. 35—40; ac yn Marc 12. 28—34; ond y mae amryw bethau yn amrywiol rhwng yr adnodau hyn âg ymo, fel y mae yn amheuus ai yr un hanes sydd yma ac yn y mânau hyny. * Swydd y cyfreithwyr oedd ysgrifenu, darllen, ac egluro y gyfraith i'r bobl, allan o Lyfrau Moses. † Y cyfreithwyr hyn oeddynt elynion cryfion i Grist, a dyben hwn oedd ei demtio ef: ei brofi ef, medd rhai; i gael gweled pa faint o wybodaeth oedd ganddo ef mewn pethau ysbrydol a dwyfol: ei faglu ef, medd eraill; gan obeithio cael achlysur i achwyn arno am ryw gyfeiliornad. ‡ Gofyniad pwysig a da, oedd y gofyniad ynddo ei hun; ond y mae lle i feddwl nad oedd fawr o bwys ar feddwl y dyn hwn wrth ei ofyn, na bod ei ddyben yn dda ychwaith: gwr oedd hwn, fel Paul cyn ei dröedigaeth, "yn fyw heb y ddeddf," er maint oedd yn drin ar y ddeddf, (Gwel adn. 29.) ‖ Priodol iawn oedd i Grist ofyn i'r cyfreithiwr hwn, "Pa fodd y darlleni;" oblegid yr oedd y geiriau a grybwylla efe yn ei ateb, yn cael eu darllen bob dydd yn eu synagogau hwynt: ac y mae y rhan hon o'r ysgrythyr yn cael ei darllen eto gan yr holl gynnulleidfa, yn eu gwasanaeth boreuol a phrydnawnol; ac a elwir *Shemah*, oddi wrth y gair cyntaf. § Ond y mae yn beth pur nodedig, eu bod yn gadael allan y rhan hono, "A'th gymmydog fel ti dy hun." * "Ti a atebaist yn uniawn;" dyna yw swm yr holl gyfraith: † a phe cadwasai efe y ddau orchymyn hyn yn berffaith, buasai ganddo hawl i fywyd tragywyddol: ond y mae hyny yn gynnwysedig hefyd yn ateb Iesu; os methai efe mewn un pwnc, neu os oedd wedi methu, nad oedd dim dichon iddo gael bywyd *yn y ffordd hon*; ond ei fod yn cael ei euog-farnu gan y gyfraith fel troseddwr. ‡ Mae yn debyg fod y cyfreithiwr yn gweled hyn; ac wrth ei ganfod ei hun yn debyg o gael ei faglu yn ei rwyd ei hun, ac eto "yn ewyllysio ei gyfiawnâu ei hun," efe a aeth heibio i'r gorchymyn am "garu Duw a'r holl galon," i ofyn, "Pwy yw fy nghymmydog?" Wrth gymmydog, deallai yr ysgrifenyddion hyn, eu cenedl eu hunain, eu plaid, eu perthynasau, a'u cyfeillion, yn unig; ac nid ystyrient eu hunain yn rhwym i garu neb arall o gwbl: dysgent hwy y bobl yn eu hathrawiaeth, y gallent gasâu eraill.

30 A'r Iesu gan atteb a ddywedodd, * Rhyw ddyn oedd yn myned i waered o Jerusalem i Jericho; † ac a syrthiodd ym mysg lladron, y rhai wedi ei ddiosg ef, r a'*i* archolli, a aethant ymaith, gan *ei* adael yn hanner marw.

r Salm 88. 4, 5. Jer. 51. 52. Galar. 2. 12. Esec. 30. 24.

31 ‡ Ac s ar ddamwain rhyw t offeiriad a ddaeth i waered y ffordd honno: a phan ei gwelodd, u efe a aeth o'r tu arall heibio.

s Ruth 2. 3. 2 Sam. 1. 6. Preg. 9. 11. t Jer. 5. 31. Hos. 5. 1. a 6. 9. Mal. 1. 10. u Job 6. 14—21. Salm 38. 10, 11. a 69. 20. a 142. 4. Diar. 21. 13. a 24. 11, 12. Iago 2. 13—16. 1 Ioan 3. 16—18.

32 ‖ A'r un ffunud Lefiad hefyd, wedi dyfod i'r fan, [x] a'*i* weled *ef*, a aeth o'r tu arall heibio.

x Salm 109. 25. Act. 18. 17. 2 Tim. 3. 2.

33 § Eithr rhyw [y] Samariad, wrth ymdaith, a ddaeth atto ef: a phan ei gwelodd, [z] a dosturiodd,

y pen. 9. 52, 53. a 17. 16—18. Diar. 27. 10. Jer. 38. 7—13. a 39. 16—18. Ioan 4. 9. a 8. 48. z pen. 7. 13. Ex. 2. 6. 1 Bren. 8. 50. Mat. 18. 33.

34 Ac [a] a aeth atto, ac [b] a rwymodd ei archollion ef, gan dywallt ynddynt olew a gwin; ac a'i gosododd ef ar ei anifail ei hun, ac a'i dug ef [c] i'r lletty, ac a'i hamgeleddodd.

a adn. 34. Ex. 23. 4, 5. Diar. 24. 17, 18. a 25. 21, 22. Mat. 5. 43—45. Rhuf. 12. 20, 21. 1 Thes. 5. 15. b Es. 1. 5, 6. Marc 14. 8. c pen. 2. 7. Gen. 42. 27. Ex. 4. 24.

35 A thrannoeth wrth fyned ymaith, efe a dynnodd allan *ddwy geiniog, ac a'*u* rhoddes [d] i'r llettywr, ac a ddywedodd wrtho, Cymmer ofal drosto: a [e] pha beth bynnag a dreuliech yn ychwaneg, pan ddelwyf drachefn, mi a'i talaf i ti.

d Rhuf. 16. 23. e pen. 14. 13, 14.

36 Pwy gan hynny o'r tri hyn, [f] yr ydwyt ti yn tybied [g] ei fod yn gymmydog i'r hwn a syrthiasai ym mhlith y lladron?

f pen. 7. 42. Mat. 17. 25. a 21. 28—31. a 22. 42. g adn. 29.

37 Ac efe a ddywedodd, [h] † Yr hwn a wnaeth drugaredd âg ef. A'r Iesu am hynny a ddywedodd wrtho, [i] ‡ Dos, a gwna dithau yr un modd.

h Mat. 20. 28. 2 Cor. 8. 9. Eph. 3. 18, 19. a 5. 2. Heb. 2. 9—15. Dat. 1. 5. i pen. 6. 32—36. Ioan 13. 15—17. 1 Pedr 2. 21. 1 Ioan 3. 16—18, 23, 24. a 4. 10, 11.

Dammeg y gelwir yr hyn a adroddir yn yr adnodau uchod yn gyffredin, ond mae y peth yn cael ei adrodd fel hanes gwirioneddol, ac efallai mai felly yr oedd. Fel hyn y gwelodd Iesu yn dda i ateb gofyniad y cyfreithiwr "Pwy yw fy nghymmydog," neu yn hytrach rhoddi cyfle iddo ef ei ateb ei hun. * Yr oedd Jericho yn llwyth Benjamin, tua deunaw milltir neu ragor i'r dwyrain o Jerusalem, ac yn sefyll mewn pant, neu ddyffryn; am hyny dywedir yn brïodol fod y dyn yn myned i *waered* o Jerusalem yno. † Dywedir bod llawer o'r ffordd o Jerusalem i Jericho, trwy anialwch, a rhwng creigiau, ac felly yn fanteisiol iawn i ladron ac yspeilwyr, y rhai oedd yn finteioedd y ffordd hôno. ‡ Dywed yr haneswyr Iuddewig bod tua deuddeng mil o offeiriaid a Lefiaid yn byw yn Jericho, y rhai a ddeuent i Jerusalem i weini yn eu cylchoedd: felly yr oedd llawer o'r rhai hyn yn mynych dramwy y ffordd hôno wrth fyned a dychwelyd. ‖ Wrth y Lefiaid y mae i ni ddeall yn benaf, y rhai hyny o hiliogaeth Lefi trwy Cohath, ag oedd yn gweini yn *ngoruchwylion* iselaf y deml, mewn *darostyngiad i'r* offeiriaid, 1 Cron. 23. 6—32.

§ Mae llawer o brïodoldeb yn nygiad y Samariad i mewn yma: yr oedd rhagfarn a gelyniaeth gref rhwng y Samariaid â'r Iuddewon, a'r naill blaid yn dra dirmygus o'u gilydd; ac eto mae y Samariad hwn yn anghofio yr holl ragfarn, y gelyniaeth, a'r dirmyg hyny, ac yn tosturio wrth y dyn truan, er mai Iuddew ydoedd, yr hyn ni wnaethai yr offeiriad a'r Lefiad, er eu bod yn gyd-genedl ac yn weinidogion crefydd. * Tua phymtheg ceiniog o'n harian ni: efallai mai hyn oedd y cwbl a feddai y Samariad, neu a allai hebgor y pryd hwnw; yr hyn sydd yn dangos nad oedd efe ddim yn wr cyfoethog, ac felly yr oedd ei garedigrwydd yn fwy nodedig. † Ni allai y cyfreithiwr lai nag addef mai y Samariad oedd y cymmydog; ac fel hyny gwnaeth Crist iddo ateb ei ofyniad ei hun. ‡ Gwna dithau fel y Samariad hwnw; dangos ysbryd tosturiol a chymmwynasgar, nid yn unig at rai o'th blaid a'th grefydd dy hun; ond hefyd at ddïeithriaid a gelynion. Heb hyny na chymmer arnat dy fod yn cadw y ddeddf yn berffaith, ac na hòna hawl i fywyd tragywyddol am dy ufudd-dod iddi. Mae dynion duwiol a da wedi defnyddio y ddammeg, neu yr hanes uchod, i osod allan gyflwr truenus pechadur drwy bechod, anallu y ddeddf i'w achub ef, a thosturi a gras y Cyfryngwr tuag ato. Ond nid oes achos am y geiriau hyn i hyny, mae digon o ysgrythyrau eraill i ddangos y pethau hyny; ac nid i'r dyben hyny y llefarodd Iesu y geiriau hyn, eithr i ddangos i ni pwy a ddylem ystyried yn gymmydog i ni, beth yw ein dyledswyddau ni at ein cymmydogion, ac i ddangos bod y Samariad dirmygus hwn yn cyflawni y gyfraith yn well na'r rhai oedd yn ddysgawdwyr y gyfraith.

38 ¶ A bu, a hwy yn ymdeithio, ddyfod o hono i [k] ryw *dref: a rhyw wraig, a'i henw Martha, [l] † a'i derbyniodd ef i'w thŷ.

k Ioan 11. 1—5. a 12. 1—3. l pen. 8. 2, 3. Act. 16. 15. 2 Ioan 10.

39 Ac i hon yr oedd chwaer a elwid Mair, [m] ‡ yr hon hefyd a eisteddodd wrth draed yr Iesu, ac a wrandawodd ar ei ymadrodd ef.

m pen. 2. 46. a 8. 35. Deut. 33. 3. Diar. 8. 34. Act. 22. 3.

* Mae yn bur sicr mai Bethania oedd y dref hon, lle o fewn dwy filltir i Jerusalem, lle yr oedd Lazarus, Mair a Martha yn byw, Ioan 11. 1, 18. † Efallai bod y teulu duwiol hwn yn adnabod Iesu o'r blaen, pa fodd bynag am hyny, yr oedd yn dda ganddynt ei groesawu ef i'w tŷ y tro hwn. ‡ Tra yr oedd Martha yn darpar rhyw ymgeledd corphorol i'r Iesu, yr oedd yntau yn ol ei arfer yn mhob man yn pregethu newyddion da yr efengyl, ac felly yn arlwyo'r wledd o basgedigion breision i Mair yr hon a eisteddai wrth ei draed ef i wrando yn ol arferiad dysgyblion y dysgawdwyr Iuddewig.

40 Ond Martha oedd [n] * drafferthus yngylch llawer o wasanaeth: a chan sefyll ger llaw, † hi a ddywedodd, Arglwydd, [o] onid oes ofal gennyt am [p] i'm chwaer fy ngadael i fy hun i

thu ? dywed wrthi gan hynny
elpio.

2. 29. Ioan 6. 27. o Mat. 14. 15. a 16. 22.
p pen. 9. 55. Jona 4. 1—4.

gair gwreiddiol yn arwyddo dyn
dynu mewn gwahanol ffyrdd, ac at
wy o bethau ar yr un waith, a'r
n dyrysu rhyngddynt heb wybod
eyd gyntaf. Cariad Martha at Iesu
nau oedd yn peri iddi drafferthu
; ond nid oedd raid iddi; buasai
dlawn ar lai o arlwy, ac yn well
gweled hi yn fwy awyddus am
ymadroddion, na'i gweled yn ym-
cymmaint yn nghylch bwydydd.
od ei thymherau hi wedi cyffrôi
ormod, wrth yr hyn a dybiai hi yn
h yn ei chwaer, ac iddi ddywedyd
n gydag ychydig gormod o boethui.

Iesu a attebodd ac a ddywed-
i, Martha, q § Martha, gofalus
thus wyt ynghylch r llawer o

4. 1 Cor. 7. 32—35. Phil. 4. 6. r Preg. 6.
—34.

Eithr s un peth sydd angen-
A Mair a t ddewisodd y
a, x yr hon ni ddygir oddi

22. Salm. 27. 4. a 73. 25. Preg. 12. 13. Ioan
. Col. 2. 10, &c. 1 Ioan 5. 11, 12. t Deut.
. 15, 22. Salm 17. 15. a 119. 30, 111, 173.
. a 142. 5. x pen. 8. 18. a 12. 20, 33. a 16.
14. a 5. 24. a 10. 27, 28. Rhuf. 8. 35—39. Col.
1. 4, 5.

un gair Groeg a gyfieithir yma
s" a'r gair yn adn. 40; *periespâto*
yno, *turbasê* ydyw yma, ac yma
lefnyddir ef yn y Testament New-
yn arwyddo sefyllfa aflonydd a
dyn mewn tyrfa derfysglyd, ac
sefyll yn ei unfan gan y taflu fydd
dyrfa. Felly yr oedd Martha gan
gorchwylion, ac felly yr oedd ei
fyd y pryd hwn. † Un ddysglaid,
h o fwyd, medd rhai; mae hyny
d y mae yn syniad rhy wael am
eiriau hyn, ac yn mhell oddi wrth
pan y llefarodd hwynt. Bywyd
n sanctaidd ar bethau ysbrydol,
; mae hyny yn dda iawn; ond a
yn treulio ei holl fywyd fel hyny,
ur dim arall? nac oedd yn ddïau;
n mwyaf ysbrydol a duwiol, tra
byd hwn, wneuthur rhywbeth at
eth, ac nid eistedd i lawr i fyfyrio
Gwell yw deall y peth yn gyffred-
d yn nghylch yr enaid erbyn tra-
eb: adnabyddiaeth o Grist a'r
fawr am fywyd tragywyddol, yr
e yn bregethu i Mair. Dylai pob
all roddi ffordd a lle i'r gofal am
aeth yr enaid; a pha beth bynag
dymmorawl drwy hyny, mae gan
n dda, ac elw mawr, yr hwn ni
oddi arno. Cam mawr a Martha
d hi allan fel dynes fydol dra-
chwbl ddifater am grefydd; mae
nai gwraig dduwiol oedd hi, yn
glwydd Iesu, *ac o gariad ato yr
trafferthu i wneyd ymgeledd a
ddo.* Mae yn bryd weithian i
weinidogion y gair i wybod gwell, na thrin
Martha fel y gwnâ llawer yn Areithfâoedd
ein gwlad ni.

PEN. XI.

Crist yn dysgu pa fodd i weddïo, &c.

* A BU, a ac efe mewn rhyw fan yn
† gweddïo, pan beidiodd, ddywedyd
o ‡ un o'i ddisgyblion wrtho, Arglwydd,
b dysg i ni weddïo, ‖ megis ag y dysg-
odd Ioan i'w ddisgyblion.

a pen. 6. 12. a 9. 18, 28. a 22. 39—45. Heb. 5. 7. b Salm
10. 17. a 19. 14. Rhuf. 8. 26, 27. Iago 4. 2, 3. Jud. 20.

* Holl waith Iesu, trwy ystod ei weinidogaeth gyhoeddus, oedd athrawiaethu i'r bobl, a chymdeithasu â Duw mewn gweddïau; ac y ddau beth hyn a ddylai fod yn brif waith holl weinidogion y gair. † Nid gweddïo yn ddirgel oedd y gweddïo hyn; ond gweddïo gyda ei ddysgyblion fel ei deulu, math o addoliad teulnaidd ydoedd: ac nid oedd gwaeth gan Iesu pa le y gweddïai, na pha le y pregethai: "mewn *rhyw* fân." ‡ Rhyw un o'r deg a thriugain, efallai, yr hwn nid oedd gyd âg ef yn clywed ei bregeth ar y mynydd; oblegid yn hòno efe a roddasai i'w wrandawwyr ffurf o weddi. ‖ Byddai pob prif athraw Iuddewig yn dysgu ffurf o weddi i'w ddysgyblion, i wahaniaethu ei ddysgyblion ef oddiwrth ddysgyblion rhyw athraw arall: dysgodd Ioan, mae'n debyg, ffurf felly i'w ddysgyblion ef, er nad oes genym hanes am dani; a mŷnai y dysgybl hwn i Grist wneyd yr un modd, heb wybod ei fod wedi gwneyd felly eisoes yn ei bregeth ar y mynydd.

2 Ac efe a ddywedodd wrthynt, c Pan weddïoch, dywedwch, d Ein Tad e yr hwn wyt yn y nefoedd, f Sancteiddier dy enw. g Deued dy deyrnas. h Gwneler dy ewyllys, megis yn y nef, felly ar y ddaear hefyd.

c Preg. 5. 2. Hos. 14. 2. Mat. 6. 6—8. d Es. 63. 16. Mat. 6. 9. Rhuf. 1. 7. a 8. 15. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 4. Eph. 1. 2. Phil. 1. 2. a 4. 20. Col. 1. 2. 1 Thes. 1. 1, 3. a 3. 11—13. 2 Thes. 1. 1, 2. a 2. 16. e 2 Cron. 20. 6. Salm 11. 4. Preg. 5. 2. Dan. 2. 28. Mat. 5. 16. a 10. 32. f Lef. 10. 3. a 22. 32. 1 Bren. 8. 43. 2 Bren. 19. 19. Salm 57. 11. a 72. 18, 19. a 108. 5. Ezec. 36. 23. Hab. 2. 14. Dat. 15. 4. g pen. 10. 9—11. Es. 2. 2—5. Dan. 2. 44. a 7. 18, 27. Dat. 11. 15. a 19. 6. a 20. 4. h Salm 103. 20. Es. 6. 2, 3. Mat. 6. 10.

3 i Dyro i ni o * ddydd i ddydd ein bara beunyddiol.

i Ex. 16. 15—22. Diar. 30. 8. Es. 33. 16. Mat. 6. 11, 34. Ioan 6. 27—33.

4 A k maddeu i ni ein † pechodau: l canys yr ‡ ydym ninnau yn maddeu i bawb sydd yn ein dyled. Ac m nac arwain ni i brofedigaeth; n eithr gwared ni rhag drwg.

k 1 Bren. 8. 34, 36. Salm 25. 11, 18. a 32. 1—5. a 51. 1—3. a 130. 3, 4. Es. 43. 25, 26. Dan. 9. 19. Hos. 14. 2. Mat. 6. 12. 1 Ioan 1. 8—10. l Mat. 6. 14, 15. a 18. 35. Eph. 4. 31, 32. Col. 3. 13. Iago 2. 13. m pen. 8. 13. a 22. 46. Mat. 6. 13. a 26. 41. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 12. 7, 8. Dat. 2. 10. a 3. 10. n Gen. 48. 16. Salm 121. 7. Ioan 17. 15. 2 Thes. 3. 3. 2 Tim. 4. 18.

Gwel ar Math. 6. 9—13. Heblaw bod y fawl-wers, neu y gogon-air, (Doxology) sydd yn Mathew wedi ei adael allan yma, mae ychydig o amrywiaethau eraill mewn geiriau rhwng Luc a Mathew, y rhai nid ydynt o

bwys. Adroddodd Mathew y weddi fel y traddododd Crist hi yn ei bregeth ar y mynydd; ac adroddodd Luc hi fel y traddododd Crist hi y tro hwn yn atebiad i gais y dysgybl, felly Crist ei hun, ac nid y ddau efengylwr sydd wedi gwneyd y gwahaniaeth. * "Beunyddiol" yw y gair yn Mathew; o ddydd i ddydd yma: nid yw hyny fawr o wahaniaeth; "o ddydd i ddydd" yw "beunyddiol." † "Dyledion" yw y gair yn Mathew;" "pechodau" yma: nid yw hyny ddim gwahaniaeth o bwys; dyled yw pechod, a dyled drom hefyd. ‡ "Fel y maddeuwn" sydd yn Mathew; "canys yr ydym yn maddau" sydd yma. Sylwir bod y weddi hon yn addas ac yn brïodol iawn i'r amser, a goruchwyliaeth yr amser hyny: ac y mae yn sicr yn grynodeb o ddeisyfiadau addas iawn i bob dyn yn mhob oes a sefyllfa, fel mae yn cynnwys pob peth a allwn ni ei ofyn, drosom ein hunain ac eraill, yn y byd hwn ac erbyn y byd a ddaw. Defnyddir y weddi hon yn aml yn ngwasanaeth yr Eglwys sefydledig; ac er mór rhagorol ydyw, eto, y cyfryw yw dirmyg rhai dynion ar yr Eglwys hòno, fel y beiddient ddywedyd yn erbyn hyd yn nod gweddi yr Arglwydd, yn eu hanmharch ar wasanaeth yr hen Eglwys wladol. Gobeithiai *Dodderidge* addfwyn, er mai Ymneillduwr ydoedd, nad oedd ond ychydig yn ei amser ef, o unrhyw blaid grefyddol, a chymaint o ysbryd rhagfarn a beïo ynddynt. Da pe gellid gobeithio bod llai byth y dyddiau hyn: a da bod genym oll, ryw bethau gwell yn ein pregethau cyhoeddus, yn enwedig na lladd ar yr hen Eglwys sefydledig.

5 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [o] Pwy o honoch fydd iddo gyfaill, ac a â atto * hanner nos, ac a ddywed wrtho, *O* gyfaill, moes i mi dair torth yn echwyn:

o pen. 18. 1–8.

6 Canys cyfaill i mi a ddaeth attaf wrth ymdaith, ac nid oes gennyf ddim i'w ddodi ger ei fron ef:

7 Ac yntau oddi mewn a ettyb ac a ddywed, [p] Na flina fi: [q] yn awr y mae y drws yn gauad, a'm plant gyd â mi yn y gwely; ni allaf godi a'u rhoddi i ti.

p pen. 7. 6. Gal. 6. 17. q pen. 13. 25. Mat. 25. 10.

8 Yr wyf yn dywedyd i chwi, Er na chyfyd efe a rhoddi iddo, am ei fod yn gyfaill iddo; etto [r] o herwydd ei † daerni, efe a gyfyd ac a rydd iddo gynnifer ag y sydd arno eu heisieu.

r pen. 18. 4–8. Gen. 32. 26. Mat. 15. 22–28. Rhuf. 15. 30. 2 Cor. 12. 8. Col. 2. 1. a 4. 12.

9 Ac [s] yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [t] ‡ Gofynwch, a rhoddir i chwi; [u] ceisiwch, a chwi a gewch; [x] curwch, ac fe a agorir i chwi.

s pen. 13. 24. Mat. 6. 29. a 21. 31. Marc 13. 37. Dat. 2. 24. t Salm 50. 15. a 118. 5. Jer. 33. 3. Mat. 7. 7, 8. a 21. 22. Marc 11. 24. Ioan 4. 10. a 14. 13. a 15. 7, 16. a 16. 23, 24. 2 Cor. 12. 8, 9. Heb. 4. 16. Iago 1. 5, 6. a 1 Ioan 3. 22. a 5. 14, 15. u pen. 12. 24. Sal a 34. 4, 10. a 105. 3, 4. Can. 3. 1–4. a 5. 6. Es. 6, 7. Jer. 29. 12, 13. Dan. 9. 3. Am. 5. 4–6. Ioan Act. 10. 4–6. Rhuf. 2. 7. Heb. 11. 6. x p 2 Cor. 6. 2.

Meddwl eglur ein Harglwydd yn y meg hon yw, y dylem ni nid yn unig ïo, ond hefyd bod yn *daer* gyda Duw gweddïau. Parâu mewn gweddi, C bod yn wyliadwrus at hyn yma, Ephe * Yn ngwledydd poethion y dwyrain, yn arfer teithio yn yr hwyr, ac ef hanner nos; felly peth digon natur i'r ymdeithydd hwn ddyfod at ei gyfai pryd a dybiem ni yn anamserol; a c oedd ganddo yntau ddim yn barod i' awn ef, ac yn chwennych bod yn ll peth digon naturiol oedd iddo fyned aill i geisio echwyn ganddo. † Mae Groeg (*anaideian*) a gyfieithir yma " yn arwyddo digywilydd-dra: bod y wilydd o daer, un na chymmero e Ond mewn gweddi, mae yn arwyd ineb a hyfdra sanctaidd dyn anghe Jacob, "Ni'th ollyngaf oni'm bendith 32. 26. ‡ Am adn. 9, gwel ar Math.

10 * Canys [y] pob un sydd yn sydd yn derbyn; a'r neb sy ceisio, sydd yn cael; ac i'r hw yn curo, yr agorir.

y pen. 18. 1. Salm 31. 22. Galar. 3. 8, 18, 5 2. 2–8. Iago 4. 3. a 5. 11.

11 † Os [z] bara a ofyn mab honoch chwi sy dad, a ddyry reg iddo? ac os pysgodyn, efe iddo sarph yn lle pysgodyn

z Es. 49. 15. Mat. 7. 9, 10.

12 Neu os gofyn efe ŵy, efe ‡ [a] ysgorpion iddo?

a pen. 10. 19. Ezec. 2. 6. Dat. 9. 10.

13 Os chwychwi gan hynn rhai ydych ddrwg, [c] a fedrw rhoddion da i'ch plant chw faint mwy y rhydd *eich* [e] Tad [f] yr § Yspryd Glân i'r rhai ganddo?

b Gen. 6. 5, 6. a 8. 21. Job 15. 14–16. Sal 3. 5, 6. Rhuf. 7. 18. Tit. 3. 3. c Es. 49. 15. Heb. 12. 9, 10. d Mat. 6. 30. Rhuf. 5. 9, 10, 2 Cor. 3. 9–11. e adn. 2. pen. 15. 30–32. M a 6. 14, 32. f Diar. 1. 23. Es. 44. 3, 4. Ezec. 2. 28. Mat. 7. 11. Ioan 4. 10. a 7. 37–39.

Gwel ar Math. 7. 8–11. * Mae g gyflawnder o bob bendith, ac y ma galon i gyfranu, yn haelionus i ba nis gallwn ni ddysgwyl eu cael h mae efe yn dysgwyl i ni ofyn, Eze † Mae Crist yma yn cyfeirio at d rhïeni naturiol tuag at eu plant, a' rwydd hwy i roddi pethau angenrh plant pan ofynont ganddynt, er dang Duw tuag at ei blant ef, a'i baro roddi pob daioni iddynt. Fel y to wrth ei blant, (ïe, a llawer mwy, tosturia yr Arglwydd wrth y rhai a' ef, Salm 103. 13. ‡ Crëadur bychan yw yr ysgorpion, o ryw y nadr gorph yn debyg ei lun i ŵy: dy bod yn dra gwenwynig ac yn ddr Wrth gyssylltu ŵy â'r ysgorpion, ddïau bod yr Arglwydd Iesu yn c

orph hi. || Drwg yw pawb wrth
a drwg yw y dynion gorau, a
mewn cymhariaeth i Dduw, yr hwn
berffaith ac yn anfeidrol dda.
da," a ddywed Mathew 7. 11; ac
Ysbryd Glân." I bwy bynag y
w yr Ysbryd Glân, efe a rydd bob
arall, amserol a thragywyddol:
Ysbryd Glân yw rhoddi blaen-
gwystl pob peth da. Mae dylan-
Ysbryd Glân o ddau fath: ei ys-
nion-gyrchol ef ar y prophwydi
on; a'i weithrediadau sancteidd-
aint.

c yr oedd efe [g] yn bwrw allan
* a hwnnw oedd fud. † A
i'r cythraul fyned allan, i'r
aru; a'r bobloedd a ‡ ryfedd-

, 33. a 12. 22, 23. Marc 7. 32—37.
r bod y cythraul yma yn fud, o
effaith ef ar y dyn, yn attal ei
† Yr oedd hyn yn brawf eglur
aul oedd yn attal lleferydd y dyn
Rhyfeddod oedd, gweled dyn yn
gythraul: ac yn enwedig dyn o
ad môr wael ag oedd Iesu.

r rhai o honynt a ddywed-
rwy Beelzebub, pennaeth y
d, y mae efe yn bwrw allan
d.

a 12. 24—30. Marc 3. 22—30. Ioan 7. 20.
20.

eraill, [i] gan *ei* demtio, a
ganddo arwydd o'r nef.

, 39. a 16. 1—4. Marc 8. 11, 12. Ioan 6. 30.

u, [k] yn gwybod eu medd-
nt, a ddywedodd wrthynt,
nas wedi ymrannu yn ei
hun, a anghyfanneddir; a
yn tŷ, a syrth.

a 12. 25. Marc 3. 23—26. Ioan 2. 25. Dat.
n. 10. 16—19. a 13. 16, 17. Es. 9. 20, 21.

s [m] Satan hefyd sydd wedi
n ei erbyn ei hun, pa fodd
yrnas ef? gan [n] eich bod yn
mai trwy Beelzebub yr wyf
allan gythreuliaid.

6. n adn. 15. Mat. 12. 31—34. Iago 3. 5—8.

s trwy Beelzebub yr wyf fi
lan gythreuliaid, [o] trwy bwy
h plant chwi yn eu bwrw
n? am hynny [p] y byddant
nwyr arnoch chwi.

Mat. 12. 27, 28. p adn. 31, 32. pen. 19.
Mat. 12. 41, 42. Rhuf. 3. 19.

r os myfi trwy [q] * fys Duw
bwrw allan gythreuliaid,
[r] ddyfod teyrnas Dduw
i.

Mat. 12. 28. r pen. 10. 9, 11. Dan. 2. 44.
23—25. 2 Thes. 1. 5.

fyddo un [s] † cryf arfog yn
cadw ei neuadd, † y mae yr hyn sydd
ganddo mewn heddwch:

s Gwel ar Mat. 12. 29. Marc 3. 27.

22 || Ond [t] pan ddêl un cryfach nag
ef arno, a'i orchfygu, efe a ddwg
ymaith ei holl arfogaeth ef yn yr hon
yr oedd yn ymddiried, ac a ran ei
anrhaith ef.

t Gen. 3. 15. Es. 27. 1. a 49. 24, 25. a 53. 12. a 63. 1—4.
Col. 2. 15. 1 Ioan 3. 8. a 4. 4. Dat. 20. 1—3.

23 Y neb [u] nid yw gyd â mi, sydd
yn fy erbyn: a'r neb nid yw yn casglu
gyd â mi, sydd yn gwasgaru.

u pen. 9. 50. Mat. 12. 30. Dat. 3. 15, 16.

Gwel ar Math. 9. 34, 35. a 12. 24—27; ac
ar Marc 3. 22—27. * "Bys Duw:" cyfeiriad,
efallai, at yr hyn a ddywedasai y swynwyr
yn yr Aipht, pan ragorodd Moses arnynt,
Exod. 8. 19. "Ysbryd Duw" ydyw
yn Mathew 12. 28. Os medr Duw wneyd
y fath beth â'i *fys*, pa beth ni wna pan ddiosgo
efe *fraich* ei gadernid? † Y cryf yma
yw diafol; ei neuadd yw y galon; ei arfogaeth
yw tywyllwch, cyfeiliorni, rhagfarn,
balchder, a thrachwantau y pechadur. ‡ Mae
cydwybod gysglyd y pechadur mewn heddwch,
heb weled na theimlo ei berygl; a thra
byddo felly, mae diafol mewn heddwch,
yn sicr o'i feddiant, ac heb ofn colli ei ysglyfaeth.
|| Yr un cryfach nac ef yn dyfod
arno yw Mab Duw, y Gwaredwr cryf, yr
hwn sydd gadarn i iachâu. Gwel ychwaneg
ar Mathew.

24 Pan [x] êl yr yspryd aflan allan o
ddyn, [y] efe a rodia mewn [z] lleoedd
sychion, [a] gan geisio gorphwysdra: a
phryd na chaffo, efe a ddywed, [b] Mi
a ddychwelaf i'm tŷ o'r lle y daethum
allan.

x Mat. 12. 43—45. y Job 1. 7. a 2. 2. 1 Pedr 5. 8.
z Barn. 6. 37—40. Salm 63. 1. Es. 35. 1, 2, 7. a 41. 17—19.
a 44. 3. Ezec. 47. 8—11. Eph. 2. 2. a Diar. 4. 16. Es. 48.
22. a 57. 20, 21. b Marc 5. 10. a 9. 25.

25 A phan ddêl, [c] y mae yn *ei* gael
wedi *ei* ysgubo a'*i* drefnu.

c 2 Cron. 24. 17—22. Salm 36. 3. a 81. 11, 12. a 125. 5.
Mat. 12. 44, 45. 2 Thes. 2. 9—12. 2 Pedr 2. 10—19. Jud. 8—13.

26 Yna yr â efe, ac y cymmer atto
saith yspryd eraill [d] gwaeth nag ef ei
hun; a hwy a ânt i mewn, ac a arhosant
yno: [e] a diwedd y dyn hwnnw
fydd gwaeth nâ'i ddechreuad.

d Mat. 22. 15. e Zeph. 1. 6. Mat. 12. 45. Ioan 5. 14.
Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31. 2 Pedr 2. 20—22. 1 Ioan 5. 16.
Jud. 12, 13.

Gwel ar Math. 12. 43—45. Ysgrifenwyd
yn lled faith ar y ddammeg hon yn Mathew;
ni wnawn ond ychydig o sylwadau yn mhellach
yma:—1. Gall yr ysbryd aflan mewn
rhyw ystyr a gradd, fyned allan o ddynion,
ac eto eu bod hwy yn ei feddiant ef ar yr un
pryd, *ei dŷ ef* ydynt o hyd. 2. Er cael o'r
ysbryd aflan, mae efe o hyd yn aflonydd ac
yn ddiorphwys, hyd nes caffo (os bydd dichon)
ail feddiant hollawl ar y dynion hyny. 3. Os
byth y caiff efe yr ail feddiant hwnw, mae
diwedd y cyfryw ddynion yn sicr o fod yn

llawer gwaeth na'u dechreuad. Oni welwyd rhai felly yn ngwlad efengyl?

27 ¶ A bu, fel yr oedd efe yn dywedyd hyn, rhyw wraig o'r dyrfa a gododd ei llef, ac a ddywedodd wrtho, [f] * Gwŷn fyd y groth a'th ddug di, a'r bronnau a sugnaist.

f pen. 1. 28, 42, 48.

28 Ond efe a ddywedodd, [g] † Yn hytrach gwŷn fyd y rhai sydd yn gwrando gair Duw, ‡ ac yn ei gadw.

g pen. 6. 47, 48. a 8. 21. Salm 1. 1—3. a 112. 1. a 119. 1—6. a 128. 1. Es. 48. 17, 18. Mat. 7. 21—25. a 12. 48—50. Ioan 13. 17. Iago 1. 21—25. 1 Ioan 3. 21—24. Dat. 22. 14.

* Effeithiodd gwyrthiau daionus Crist, awdurdod ei athrawiaeth, sancteiddrwydd ei ymarweddiad, a doethder ei atebion i'w wrthwynebwyr, ar ryw wraig yn y dyrfa i'r fath raddau; fel nas gallai lai na gwaeddi allan yn nghanol y dyrfa, "Gwŷn fyd y groth a'th ddug di, a'r bronau a sugnaist." O mòr ddedwydd y rhaid bod mam y fath fab ardderchog! † Nid yw Iesu yn gwadu dedwyddwch ei fam; ond mai nid yn ei bod yn fam iddo ef yr oedd ei dedwyddwch yn gynnwysedig, eithr mewn gwrando a chadw ei eiriau. ‡ Mae pwys i'w roddi ar y gair cadw yma: ni ddaw gwynfyd i neb byth wrth wrando yn unig, heb wrando a chadw.

29 ¶ Ac [h] wedi i'r bobloedd ymdyrru yngbyd, efe a ddechreuodd ddywedyd, [i] Y genhedlaeth hon sydd ddrwg: [k] * y mae hi yn ceisio arwydd: † ac arwydd ni roddir iddi, ond arwydd Jonas y Prophwyd.

h pen. 12. 1. a 14. 25, 26. *i* adn. 50. pen. 9. 41. Ps. 57. 3, 4. Mat. 3. 7. a 23. 34—36. Marc 8. 38. Ioan 8. 44. Act. 7. 51, 52. *k* Mat. 12. 38, 39. a 16. 1—4. Marc 8. 11, 12. Ioan 2. 18. a 6. 30. 1 Cor. 1. 22.

30 Canys [l] fel y bu Jonas yn arwydd i'r Ninifeaid, felly y bydd Mab y dyn hefyd i'r genhedlaeth hon.

l pen. 24. 46, 47. Jona 1. 17. a 2. 10. a 3. 2, &c. Mat. 12. 40.

31 [m] Brenhines y dehau a [n] gyfyd yn y farn gyd â gwyr y genhedlaeth hon, ac a'u condemnia hwynt: am iddi hi ddyfod o eithafoedd y ddaear i wrando doethineb Solomon; ac wele, [o] un mwy nâ Solomon yma.

m 1 Bren. 10. 1, 2. 2 Cron. 9. 1. Mat. 12. 42. *n* Es. 54. 17. Jer. 3. 11. Rhuf. 2. 27. Heb. 11. 7. *o* pen. 3. 22. a 9. 35. Es. 9. 6, 7. Col. 1. 15—19.

32 [p] Gwyr Ninife a godant i fynu yn y farn gyd â'r genhedlaeth hon, ac a'i condemniant hi: am iddynt edifarhâu wrth bregeth Jonas: ac wele, [q] un mwy nâ Jonas yma.

p Jona 3. 5—10. *q* Jona 1. 2, 3. a 4. 1—4, 9. Heb. 7. 26.

Gwel ar Math. 12. 39—42. * Yma mae Crist yn ateb y rhai oedd yn ei demtio ef, drwy geisio arwydd ganddo, yn adn. 16. Dywed Mathew, 12. 38, mai rhai o'r ysgrifenyddion a'r phariseaid oeddynt. Daeth y Saduceaid a'r phariseaid hefyd ato dro arall, gan geisio arwydd o'r nef ganddo. Math. 16. 1. *Gwel yno.* † Yr oedd Crist yn ddigon parod i wneyd gwyrthiau er lles i d[…] ac er cadarnâu ffydd ei wrandaww[…] nid i foddâu chwilfrydedd anghr[…] cecrus. Heblaw hyny, nid oedd y[…] eto i ddangos arwydd o'r *nef*; hwy a[…] arwydd o'r nef er eu gwae yn ninyst[…] lem, ac e geir y cyfryw eto yn ninys[…] diweddaf y byd hwn. Math. 24. 30; Dat. 1. 7.

33 Ac nid yw neb [r] wedi[…] canwyll, yn *ei* gosod mewn lle[…] na than lestr; eithr ar ganhwy[…] [s] fel y gallo y rhai a ddelo i[…] weled y goleuni.

r pen. 8. 16, 17. Mat. 5. 15. Marc 4. 21, 2[…] 5. 16. a 10. 27. Ioan 11. 9. a 12. 46. Phil. 2. 15, […]

Gwel ar Math. 5. 15. Cawsom yr u[…] o'r blaen hefyd yn Pen. 8. 16. Ty[…] fod Crist yn defnyddio y geiriau[…] hon fel rheswm paham na ddangos[…] wydd o'r nef i'r phariseaid; pe h[…] gwneyd hyny, ni buasai ddim g[…] goleuo canwyll, a'i dodi dàn lestr; n[…] hwy ddim am na fynent weled. Ty[…] mai cyfeirio y mae yma at wynfy[…] sydd yn gwrando gair Duw, ac yn [e…] adn. 28; oblegid ymarferiad, a rhodd[…] i eraill yw dyben pob gwrando. Ty[…] eto, mai rhoddi beiddiad i'r pharisea[…] Crist yn y geiriau hyn; ei fod ef we[…] canwyll yn y byd, na fedrent hwy[…] elyniaeth ddim ei diffoddi, ei chud[…] hattal i oleuo. Da yw pob un.

34 [t] * Canwyll y corph yw y[…] † am hynny pan fyddo dy ly[…] [u] syml, dy holl gorph hefyd fyd[…] [x] ond pan fyddo *dy lygad* yn […] dy gorph hefyd fydd dywyll.

t Salm 119. 18. Mat. 6. 22, 23. Marc 8. 18. Eph. 1. 17, 18. *u* Act. 2. 46. 2 Cor. 1. 12. a […] 6. 5. Col. 3. 22. *x* Gen. 19. 11. 2 Bren. 6. 1[…] 81. 12. Es. 6. 10. a 29. 10. a 42. 19, 20. a 44. 18[…] Marc 4. 12. Act. 13. 11. Rhuf. 11. 8—10. 2 Thes. 2. 9—12.

35 [y] ‡ Edrych am hynny […] goleuni sydd ynot fod yn dyw[…]

y Diar. 16. 25. a 26. 12. Es. 5. 20, 21. Jer. […] 7. 48, 49. a 9. 39—41. Rhuf. 1. 22. a 2. 19—22. 1[…] 21. a 3. 18—20. Iago 3. 13—17. 2 Pedr 1. 9. a 2. 3. 17, 18.

36 Os dy holl gorph gan[…] *sydd* oleu, heb un rhan dywyll[…] [z] bydd y cwbl yn oleu, megis […] canwyll â'i llewyrch yn dy ol[…]

z Salm 119. 97—105. Diar. 1. 5. a 2. 1—11. a 20. 27. Es. 42. 16. Hos. 6. 3. Mat. 13. 11, 12, 24, 25. Eph. 4. 14, 15. Col. 3. 16. 2 Tim. 3. 15—14. Iago 1. 25. 2 Pedr 3. 18.

Gwel ar Math. 6. 22, 23. * Peth […] iawn gan yr hen ysgrifenwyr go[…] galw y llygaid yn oleuadau y co[…] gwnaeth ein Harglwydd yma. † O[…] llygad yn iach a goleu, mae yn cy[…] yr holl gorph yn iawn, ac yn da[…] gwrthddrych fel y dylai; ond os dy[…] wyll fydd y llygad, faint bynag […] goleuni o amgylch, nid yw ddim lle[…] yn y pethau uchod, ond yn niwe[…] ddyrysu, ac yn ei dywys ar gyfeilior[…] yn ysbrydol; os bydd y deall yn u[…] ei oleuo gan yr Ysbryd Glân, mae

dai Iesu fod cybydd-dod yn un o'r
d hyn, yn yr hwn oedd yn dal yr
h, neu ynte yn yr hwn oedd am iddo
f: efallai yn mhob un. Oddi ar
merodd achlysur i roddi y gocheliad
wb ag oedd yno yn ei wrando.
w y gocheliad fel hyn yn dangos
rymus iawn ei heffeithiau ar y
ariangarwch, a bod yn dra angen-
l yn nodi i ddynion duwiol i wylied
Cybydd-dod yw awydd anniwall-
alon am gyfoeth, mwy nag sydd
iol at gynnaliaeth bywyd, a mwy
Duw yn ei ragluniaeth yn roddi i
yd ag ymrôad i'w fŷnu ryw ffordd
fiawn neu anghyfiawn. Cybydd-
yw attal mwy nac a weddai o'r
d genym, lle mae cyfiawnder,
, dynoliaeth, ac elusengarwch, yn
i gyfranu. Byddai da i lawer o
r grefyddol sylwi mwy nac y
wneyd ar y gocheliadau hyn.
dwyddwch bywyd, nid yw parâd
sefyll ar amlder y pethau sydd
ac yn sicr nid yw bywyd tragy-
naid yn sefyll ar y cyfryw bethau.
y o bethau y byd hwn yn angen-
ynnaliaeth bywyd; ond gwelwyd
h bod *amlder* o honynt yn fwy o
les i'r corph ac i'r enaid hefyd.

Ac efe a draethodd wrthynt
gan ddywedyd, [g] Tir rhyw
g a gnydiodd yn dda.

2—14. a 41. 47—49. Job 12. 6. Salm 73. 3.
at. 5. 45. Act. 14. 17.

efe a ymresymmodd ynddo
ddywedyd, [h] Beth [i] a wnaf,
es gennyf le i gasglu fy
iddo?

. pen. 10. 25. a 16. 3. Act. 2. 37. a 16. 30.
. 11. a 11. 41. a 14. 13, 14. a 16. 9. a 18. 22.
1. 2. Es. 58. 7. Mat. 5. 42. Rhuf. 12. 13.
1 Tim. 6. 17, 18. 1 Ioan 3. 16, 17.

efe a ddywedodd, [k] Hyn a
a dynnaf i lawr fy ysgub-
a adeiladaf rai mwy; ac
laf fy holl ffrwythau, a'm dâ.

en. 16. 4, 6. Salm 17. 14. Iago 3. 15.

ywedaf wrth fy enaid, [l] Fy
nae gennyt ddâ lawer wedi
adw [m] dros lawer o flynydd-
orphwys, bwytta, ŷf, bydd

1, 12. a 8. 12—14. Job 31. 24, 25. Salm 49.
. a 62. 10. Diar. 18. 11. a 23. 5. Es. 5. 8.
1. 16. Mat. 6. 19—21. 1 Tim. 6. 17. Iago
14. 1. Diar. 27. 1. Iago 4. 13—15 m pen.
Job 21. 11—13. Preg. 11. 9. Es. 5. 11, 12.
. 6. 3—6. 1 Cor. 15. 32. Phil. 3. 19. 1 Tim.
. Iago 5. 5. 1 Pedr 4. 3. Dat. 18. 7.

hr [o] Duw a ddywedodd
ynfyd, y nos hon y † go-
enaid oddi wrthyt; [q] ac
fydd y pethau a barottöaist?

2, 23. Ex. 16. 9, 10. 1 Sam. 25. 36—38.
9. 1 Bren. 16. 9, 10. Job 20. 20—23. Salm
30, 31. Dan. 5. 1—6, 25—30. Nah. 1. 10.
1 Thes. 5. 3. p pen. 11. 40. Jer. 17. 11.
8. 1, 2. Job 27. 16, 17. Salm 39. 6. a 49.
—7. Diar. 11. 4. a 28. 8. Preg. 2. 18—22.
. 5. 28. 1 Tim. 6. 7.

21 Felly y mae [r] yr hwn sydd yn trysori iddo ei hun, ac nid yw [s] ‡ gyfoethog tu ag at Dduw.

r adn. 33. pen. 6. 24. Hos. 10. 1. Mat. 6. 19, 20. Rhuf. 2. 5. 1 Tim. 6. 19. Iago 5. 1—3. s pen. 16. 11. 2 Cor. 6. 10. 1 Tim. 6. 18. Iago 2. 5. Dat. 2. 9.

* Dywed Luc wrthym mai dammeg yw y geiriau uchod, ac nid hanes gwirioneddol: eto, dammeg ydyw, sydd yn dangos pethau a ddygwyddant yn gyffredin yn y byd hwn; a dammeg yn tarddu yn naturiol iawn oddi ar y geiriau o'r blaen. Oddi wrth y ddammeg hon, sylwn ar y pethau canlynol:—1. Bod Duw yn peri i'w haul godi ar y drwg a'r da, ac yn gwlawio ar y cyfiawn a'r anghyfiawn. Dyn anianol a bydol oedd hwn, ac heb fod yn gyfoethog tuag at Dduw, (adn. 21.) ac eto parodd Duw i'w faesydd gnydio yn dda. 2. Bod chwanegiad cyfoeth yn chwanegu gofal: mae y goludog hwn yn gorfod dywedyd, "Beth a wnaf." Y gwahaniaeth rhwng y tlawd a'r cyfoethog yw hyn; mae y tlawd yn dywedyd, Beth a wnaf am gyfoeth; a'r goludog yn dywedyd, Beth a wnaf â'm cyfoeth yn awr wedi i mi ei gael? 3. Cyfoeth dynion bydol yw eu duw: y maent felly yn eu cyfrif hwy; ac y maent felly fel y maent yr unig ran a gânt hwy gan Dduw. 4. Mae goludoedd mawrion a mwyniant y byd hwn, ag effeithiau denus iawn iddynt: maent yn gwneyd dynion yn anewyllysgar iawn i farw; ac yn ewyllysio meddwl y byddant fyw am hir flynyddoedd. Maent yn denu i segurdod a sicrwydd cnawdol; ac yn peri i ddynion i ganu gorphwys-gan (*requiem*) yn anghyfreithlawn i'w heneidiau. Maent hefyd yn denu i foethusrwydd a llawenydd pechadurus, "Bwyta, ŷf, bydd lawen," ebai hwn wrth ei enaid. 5. Yr hwn y mae fwyaf o bethau y byd ganddo, dichon y cymmerir ei enaid oddi wrtho mewn noswaith. 6. Nid yw dyn ddim perchen ar bethau y byd hwn yn hwy nag y gallo gadw meddiant daearol o honynt. 7. Pan fyddo dyn goludog farw, nis gŵyr efe pwy a feddianna ei gyfoeth: pa un ai ei fab ai estron; ac os ei fab, nis gŵyr efe pa un ai doeth ai annoeth fydd efe. 8. Oddi wrth hyn oll gwelwn, mai ynfydrwydd o'r mwyaf yw i ddynion dreuliaw eu nerth a'u hamser i hel a chasglu trysorau ar y ddaear, ac ar yr un pryd esgeuluso, neu fod heb geisio, bod yn gyfoethog tuag at Dduw. † Yr ysbrydion a ddanfonir gan Dduw i hyny. Tybiai rhai o'r doethion paganaidd fod y swydd hon yn perthyn i ryw ysbrydion rhagorach na dynion. ‡ Yn y gras sydd yn ei gyfiawnâu ac yn ei gymmeradwyo: ac yn y gras sydd yn ei sancteiddio ac yn ei nerthu i ogoneddu Duw.

22 ¶ Ac efe a ddywedodd wrth ei * ddisgyblion, Am hyn yr wyf yn dywedyd wrthych, [t] Na chymmerwch † ofal am eich bywyd, beth a fwyttäoch; nac am eich corph, beth a wisgoch.

t adn. 29. Mat. 6. 25, &c. 1 Cor. 7. 32. Phil. 4. 6. Heb. 13. 5.

23 [u] Y mae y bywyd yn fwy na'r ymborth, a'r corph yn fwy na'r dillad.

u Gen. 19. 17. Job 1. 12. a 2. 4, 6. Diar. 13. [illegible] 27. 18, 19, 38.

24 Ystyriwch [x] y brain: canys

arnynt fod yn ddysgawdwyr gostyngeiddrwydd, a gwagedd pob peth tàn hanl.

44 Gwae chwi, ysgrifenyddion a Phariseaid, ragrithwyr; [p] am eich bod fel * beddau anamlwg, a'r dynion a rodiant *arnynt* heb wybod *oddi wrthynt*.

p Num. 19. 16. Salm 5. 9. Hos. 9. 8. Mat. 23. 27, 28. Act. 23. 3.

Gwel ar Math. 23. 27. Mae yn debyg mai ar amser arall, a thàn amgylchiadau eraill y cyhoeddodd Iesu y gwaëau yn Mathew: * "Beddau wedi eu gwỳnu" sydd yno; "beddau anamlwg" yma. Galwai hwynt yn feddau wedi eu gwỳnu yno, i ddangos eu rhagrith personol hwy eu hunain; geilw hwynt yn feddau anamlwg yma, i ddangos eu bod yn achos i eraill gael eu tramgwyddo a'u halogi wrthynt: yr oedd cyfhwrdd â bedd yn halogi dàn yr hen oruchwyliaeth, Num. 19. 16; felly yr oedd y phariseaid yn halogi dynion yn foesol â'u traddodiadau a'u gau-athrawiaethau. Eu hymadrodd hwy a ysai fel cancr, a hyny heb yn wybod i'r bobl a dybient yn well am danynt: beddau anamlwg oeddynt.

45 ¶ Ac un o'r * cyfreithwyr a attebodd ac a ddywedodd wrtho, Athraw, wrth ddywedyd hyn, [q] † yr wyt ti yn ein gwaradwyddo ninnau hefyd.

q 1 Bren. 22. 8. Jer. 6. 10. a 20. 8. Am. 7. 10—13. Ioan 7. 7, 48, 49. a 9. 40, 41.

* Dylesid sylwi o'r blaen ar Pen. 10. 25, mai nid cyfreithwyr fel y meddyliwn ni am gyfreithwyr yn y wlad hon, oedd cyfreithwyr yn mhlith yr Iuddewon; eu gwaith hwynt oedd dehongli cyfraith Moses i'r bobl, dysgu yn y synagogau, a barnu am bethau crefyddol yn y llysoedd eglwysig, yn y *Sanhedrim*. Yr un dynion, dàn ddau enw, oedd yr ysgrifenyddion a'r cyfreithwyr, neu yn hytrach, y cyfreithwyr oeddynt flaenoriaid yr ysgrifenyddion; a chan i Grist grybwyll yr ysgrifenyddion gyda'r phariseaid yn adn. 44, teimlodd y cyfreithiwr hwn yn drwm. † Tybiai y gwr hwn ei hun a'i frodyr uwchlaw pob sèn a cherydd, am hyny rhyfeddai bod Crist yn eu gosod hwy gyda'r phariseaid yn y wae uchod, a beiai ef am waradwyddo corph ac urdd mòr anrhydeddus.

46 Yntau a ddywedodd, [r] * Gwae chwithau hefyd, y cyfreithwyr; † canys yr ydych yn llwytho dynion â beichiau anhawdd eu dwyn, ‡ a chwi nid ydych yn cyffwrdd â'r beichiau âg un o'ch bysedd.

r Es. 10. 1. Mat. 23. 2—4. Gal. 6. 13.

Gwel ar Math. 23. 4. * Gwelwn mòr ddiofn, a didderbyn wyneb yr oedd Iesu yn ceryddu, ac yn iawn gyfranu gair y gwirionedd. † Dangosent i'r bobl eu dyledswyddau yn eithaf manol a llym-dost, mewn pethau moesol a seremoniol; ‡ ond yr oeddynt hwy eu hunain yn byw mewn esgeulusdod o'r dyledswyddau hyny. Nid oedd ganddynt ddim tynerwch tuag at eraill, ond yn eu llwytho â dyledswyddau celyd; ond yr oeddynt yn dra *gofalus am eu hesmwythdra eu hunain*.

47 Gwae chwychwi; [s] canys ych yn adeiladu beddau y prop a'ch tadau chwi a'u lladdodd h

s Mat. 23. 29—33. Act. 7. 51, 52. 1 Thes. 2.

48 * Yn wir [t] yr ydych yn aethu, ac yn gyd-foddlawn i we oedd eich tadau: [u] canys hwy yn wir a'u lladdasant hwy, a ch ydych yn adeiladu eu beddau h

t Jos. 24. 22. Job 15. 6. Salm 64. 8. u 2 C Mat. 21. 35—38. Heb. 11. 36—38. Iago 5. 10.

49 Am hynny hefyd y dyw [x] † doethineb Duw, [y] Anfonaf brophwydi ac apostolion, [z] a honynt a laddant ac a erlidiant

x Diar. 1. 2, &c. a 8. 1—12. a 9. 1—3. 1 Cor 2. 3. y pen. 24. 47. Mat. 23. 34. Act. 1. 8. z pen. 21. 16, 17. Mat. 22. 6. Ioan 16. 2. Act a 8. 1, 3. a 9. 1, 2. a 12. 1, 2. a 22. 4, 5, 20. 2 Cor. 11. 24, 25.

50 Fel y gofyner i'r [a] genh hon [b] waed yr holl brophwydi, a dywalltwyd o ddechreuad y

a Gen. 9. 5, 6. Num. 35. 33. 2 Bren. 24. 4. Es. 26. 21. Dat. 18. 20—24. b Jer. 7. 29.

51 O [c] waed Abel hyd [d] ‡ Zacharïas, yr hwn a l rhwng yr allor a'r deml: diau i chwi, Gofynir ef i'r genhedla

c Gen. 4. 8—11. Heb. 11. 4. a 12. 24. 1 d 2 Cron. 24. 21, 22. Zec. 1. 1. Mat. 23. 35.

Gwel ar Math. 23. 29—36. * dynion hyn eu bod yn anrhydedd brophwydi a laddesid yn fawr wrth ac addurno eu beddau; ond yr oe gelyniaeth yn eu calon hwynt yn erb ei apostolion, a'r gwirionedd, ag nghalonau eu henafiaid yn erbyn phwydi ffyddlawn; am hyny nid gwaith hwn o adeiladu y beddau dd na chadw coffadwriaeth baràus o oedd drwg eu tadau. Felly yr edry ar y peth, ac felly y dywedai am da Mathew 23. 34, Crist ei hun sydd y yma, "Doethineb Duw" sydd yn gan hyny Crist ei hun yw "Doethin yn y fàn hon, fel yn Diar. 8. a 1 C Os wrth ddoethineb Duw yn y deallir y *brïodoledd* o ddoethineb mae yn anhawdd gwneyd synwyr nod. Sylwer hefyd, nad yw y "ddywedodd Doethineb Duw," cael yn un màn yn yr Hen Destam a'u dywedodd yn ei gyngor a'i fedd wyddol ei hun, ac yn awr â'i e wrth y bobl hyn: "Anfonaf at ‡ Am y Zacharïas hwn, gwel yr h wedwyd ar Math. 23. 35; ac felly au eraill yn yr adnodau uchod.

52 Gwae chwychwi, y cyfr [e] canys chwi a ddygasoch * agoriad y gwybodaeth: nid i mewn eich hunain, a'r rhai myned a waharddasoch chwi.

e pen. 19. 39, 40. Mat. 23. 13. Ioan 7. 47— Act. 4. 17, 18. a 5. 40.

* Pan fyddid yn urddo Rabbi, awdwr y gyfraith, yn mhlith yr

rhoddi agoriad iddo; yn arwydd
ef ydoedd agor ac egluro y gyf-
l, ac yn arwydd hefyd o'i urdd-
durdod swyddol ef i'r gwaith
feiriad at y ddefod hôno sydd
le iawn ddefnyddio yr agoriad
lent hwy yn ei dwyn hi ymaith,
o yr ysgrythyrau, ac yn arwain
bobl ar gyfeiliorn. Tybia Vi-
hyw un gwirionedd sylfaenol a
wrth "agoriad y gwybodaeth;"
deallid, a arweiniai i bob gwir-
Holl ymgais yr ysgrifenyddion
meddyliau y bobl yn nghylch
, yn ddfammau a feddylir; ac
eu hymgais am dywyllu y pro-
au yn nghylch y Messiah. Gwel
13.

l yr oedd efe yn dywedyd
n wrthynt, * y dechreuodd
ddion a'r Phariseaid [f] fod
awn *arno*, a'i annog [g] i
am lawer o bethau:

13. Es. 9. 12. *g* pen. 20. 20, 27. Jer.

ei gynllwyn ef, a [h] cheisio
beth o'i ben ef, i gael
o.

, 23. a 56. 5, 6. Mat. 22. 15, 18, 35.

ywilyddio am eu rhagrith, eu
i cyfeiliornadau; a chymmeryd
li wrth yr hyn a ddywedasai yr
ldeiriogi mwy a wnaethant hwy
nosod arno hyd ag oedd yn-
eithio cael rywbeth i achwyn
r bron y cynghor Iuddewig, ai
Pilat, y llywodraethwr Rhuf.
osod arno yn ffyrnig yw medd-
Groeg, (*Deinôs enechein,*) fel
pryf. Mae amryw o'r geiriau
ddefnyddir yma wedi eu cym-
th helwriaeth, er dangos cyn-
l, ffyrnigrwydd, a dichellion
d i geisio maglu Crist yn ei ym-
Vrth ystyried fod Iesu fel hyn
hŷ y pharisead, ac yn nghanol
id ac ysgrifenyddion; yr oedd
ch llyfraidd hwy yn ymosod
angos yn fawr iawn, fel oen
eiddiaid: ac yr oedd ei ddoeth-
ler yntau, yn sefyll ei dir, ac
i feddwl mór hyf a didderbyn
ddangos yn rhagorol iawn hefyd.

PEN. XII.

*ethu i'w ddysgyblion am ochel-
yd rhagrith, &c.*

yfamser, [a] † wedi i fyrdd-
l ymgasglu ynghyd, hyd
hrai y naill y llall, efe a
d ddywedyd wrth ei ddis-
‡ Yn gyntaf, [d] gwyliwch
ag surdoes y Phariseaid,
y rhagrith.

*. a 6. 17. Act. 21. 20. b 2 Bren. 7. 17.
a 3. 17. d Mat. 16. 6—12. Marc 8. 15.
adn. 56. pen. 11. 44. Job 20. 5. a 27. 8.
l. Iago 3. 17. 1 Pedr 2. 1.*

* Yn fuan iawn wedi i Grist fyned allan o dŷ y pharisead y bu hyn, mae yn debyg. † Rhifedi terfynol am annherfynol: tyrfa aneirif. Efallai i'r fath dorf ddyfod yn nghyd gan ofn y gwnaid rhyw gam âg ef yn mhlith cynnifer o'i elynion; neu ynte y gwnelai efe ryw wyrth nodedig ar yr achlysur hwnw. ‡ Yn benaf, uwchlaw pob peth arall, "gwyliwch, &c." ‖ Cawsom ocheliad cyffelyb yn Mathew 16. 6: yno *athrawiaeth* y phariseaid a feddylid wrth eu rhagrith, adn. 12; yma eu *bucheddau* a feddylir, yn cymmeryd arnynt fod yn dra chrefyddol oddi allan, ond yn ddirgel yn coledd serchiadau cnawdol a drwg-arferion.

2 * Canys [f] nid oes dim cuddiedig, a'r nas datguddir; na dirgel, a'r nis gwybyddir.

f pen. 8. 17. Preg. 12. 14. Mat. 10. 26. Marc 4. 22. Rhuf. 2. 16. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10. Dat. 20. 11, 12.

* Cawsom y geiriau hyn amryw weithiau o'r blaen, ac ar wahanol achlysuron; yma maent yn dangos yr ynfydrwydd o ragrith, ceisio cuddio calon ddrwg dán rith o grefydd a moesau da. Daw yr holl dwyll i'r golwg pan y datguddio Duw ddirgeloedd dynion, dydd y farn, neu efallai cyn hyny i rai.

3 * Am hynny [g] pa bethau bynnag a ddywedasoch yn y tywyllwch, a glywir yn y goleu; a'r peth a ddywedasoch yn y glust mewn ystafelloedd, a bregethir ar [h] bennau tai.

g Job 24. 14, 15. Preg. 10. 12, 13, 20. Mat. 12. 36. Jud. 14, 15. *h* Mat. 10. 27.

* Cawsom debyg i hyn yn Math. 10. 27. Gorchymyn ydoedd yno, i'r dysgyblion i gyhoeddi yr efengyl; ond yma dangos am ragrith y mae Crist, y pethau dirgelaf a ddywedo neu a wnelo dynion rhagrithiol y deuant i'r golwg yn y farn.

4 * Ac yr wyf yn dywedyd wrthych, [i] fy nghyfeillion, [k] † Nac ofnwch y rhai sydd yn lladd y corph, ac wedi hynny heb ganddynt ddim mwy i'w wneuthur.

i Can. 5. 1, 16. Es. 41. 8. Ioan 15. 14, 15. Iago 2. 23. *k* Es. 51. 7, 8, 12, 13. Jer. 1. 8, 17. a 26. 14, 15. Ezec. 2. 6. Dan. 3. 16, 17. Act. 4. 13. a 20. 24. Phil. 1. 28. 1 Pedr 3. 14. Dat. 2. 10.

5 Ond [l] rhag-ddangosaf i chwi pwy a ofnwch: [m] ‡ Ofnwch yr hwn, wedi y darffo iddo ladd, sydd âg [n] awdurdod ganddo i fwrw i uffern; ïe, meddaf i chwi, Hwnnw a ofnwch.

l Marc 13. 23. 1 Thes. 4. 6. *m* Diar. 14. 26. Jer. 5. 22. a 10. 7. Dat. 14. 7. a 15. 4. *n* Salm 9. 17. Mat. 10. 28. a 25. 41, 46. 2 Pedr 2. 4. Dat. 20. 14.

Gwel ar Math. 10. 28. * Cryfâu ei ddysgyblion y mae Crist yma i ddyledswyddau eu galwedigaeth, heb ofni beth a wnelai y phariseaid na neb arall iddynt. I'r dyben hyny mae yn crybwyll dau reswm:—1. † Gwendid, neu allu terfynol eu gelynion: gallant ladd y corph, ond ni allant ddim ychwaneg. 2. ‡ Mawr allu Duw, yr hwn a all fwrw i uffern: dystrywio enaid a chorph yn uffern medd Mathew. Yr eithaf a all dynion wneyd am ffyddlondeb yw lladd y corph; ond gall Duw ddystrywio enaid a chorph yn uffern am anffyddlondeb. Gwelwn yma, 1. Fod cosp ar ol y byd hwn:

naddderfydd cosp pawb ddim gyda marwolaeth eu cyrph. 2. Bod gan ddynion gyrph ac eneidiau; ac y bydd cyrph ac eneidiau pechaduriaid yn yr adgyfodiad yn addas ac yn ddarostyngedig i gosp. 3. Mai y ffordd rwydd i'n dwyn i'r trueni hwnw yw, ofni digofaint dynion yn fwy na digofaint Duw.

6 * Oni [o] werthir pump o adar y tô er dwy ffyrling, [p] ac nid oes un o honynt mewn anghof ger bron Duw?

o Mat. 10. 29. p adn. 24, 27. Salm 50. 10, 11. a 113. 5, 6. a 145. 15, 16. a 147. 9.

7 Ond [q] y mae hyd yn nôd blew eich pennau chwi yn gyfrifedig oll. Am hynny nac ofnwch: [r] † yr ydych chwi yn well nâ llawer o adar y to.

q pen. 21. 18. 1 Sam. 14. 45. 2 Sam. 14. 11. Mat. 10. 30. Act. 27. 34. r Job 35. 11. Salm 8. 6. Es. 43. 3, 4. Mat. 6. 26. a 10. 31.

Gwel ar Math. 10. 29—31. * "Dau er ffyrling," medd Mathew; yma "pump er dwy ffyrling." Dyna fel y gwerthid hwynt at yr aberthau gynt, mae'n debyg. † Gwell fel dynion, gwell fel dynion duwiol a dysgyblion, a gwell o lawer fel apostolion a chenadon Crist. Yn y geiriau uchod mae trydydd rheswm Crist i galonogi ei ddysgyblion yn eu gwaith: sef gofal Duw yn ei ragluniaeth am danynt, hyd yn nod yn y pethau manylaf, a lleiaf, blew eu penau, pa faint mwy eu bywydau a'u heneidiau.

8 Ac meddaf i chwi, [s] Pwy bynnag a'm haddefo i ger bron dynion, Mab y dyn hefyd a'i [t] haddef yntau ger bron angelion Duw.

s 1 Sam. 2. 30. Salm 1. 19, 46. Mat. 10. 32, 33. Rhuf. 10. 9, 10. Dat. 2. 13. a 3. 4, 5. t Mat. 25. 31—34. Jud. 24, 25.

9 [u] A'r hwn a'm gwado i ger bron dynion, [x] a wedir ger bron angelion Duw.

u pen. 9. 26. Mat. 10. 33. Marc 8. 38. Act. 3. 13, 14. 2 Tim. 2. 12. Dat. 3. 8. x pen. 13. 26, 27. Mat. 7. 23. a 25. 12, 41. 1 Ioan 2. 23, 28.

Gwel ar Math. 10. 32, 33. Mae yma bedwerydd a phummed rheswm, wedi eu cymmeryd oddi wrth wobr a chosp y rhai a addefant neu a wadant Grist ger bron dynion. Nis gall dim fod yn fwy mawryddig na'r olwg hon a rydd Crist arno ei hun. † A wader ganddo ef a ddirmygir gan yr holl fyd angylaidd, ac ni bydd lloches na gobaith iddo byth.

10 * A [y] phwy bynnag a ddywedo air yn erbyn Mab y dyn, fe a faddeuir iddo: eithr i'r neb a gablo yn erbyn yr Yspryd Glân, ni faddeuir.

y pen. 23. 34. Mat. 12. 31, 32. Marc 3. 28, 29. 1 Tim. 1. 13. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31. 1 Ioan 5. 16.

Gwel ar Math. 12, 31; Marc 3. 29. Mae dywedyd a chablu yn erbyn yr Ysbryd Glân yn fwy pechadurus na dywedyd yn erbyn Crist: cafodd llawer a ddywedasant yn erbyn Crist edifeirwch a thrugaredd, ond ni chafodd neb erioed a gablasant yn erbyn yr Ysbryd Glân. Mae dangosiad cryf o Dduwdod Crist â'r Ysbryd Glân yn y geiriau hyn. * Dywedyd yn erbyn Crist yn ei gyflwr o ddarostyngiad pan oedd ar y ddaear, efallai, yn benaf a feddylir yma; † a dywedyd, neu gablu yn *erbyn yr Ysbryd* Glân yn ei dywalltiadau nerthol, ar ol esgyniad Crist i'r go[...] Gwyliwn ni rhag pob un o'r ddau.

11 A [z] phan y'ch dygant i'[...] gogau, ac *at* y llywiawdw[...] awdurdodau, na ofelwch pa[...] neu pa beth a atteboch, neu[...] ddywedoch:

z pen. 21. 12—14. Mat. 10. 17—20. a 23. 3[...] 9—11. Act. 4. 5—7. a 5. 27—32. a 6. 9—15.

12 Canys [a] yr Yspryd Glân [...] i chwi yn yr awr honno bet[...] raid ei ddywedyd.

a pen. 21. 15. Ex. 4. 11, 12. Act. 4. 8. a 7. [...]

Gwel ar Math. 10. 19; a Marc 13. [...] oes genym ddim i'w chwanegu yma[...]

13 ¶ A rhyw un o'r dyrfa [...] wedodd wrtho, [b] * Athraw, dyw[...] fy mrawd am rannu â myfi yr[...] iaeth.

b pen. 6. 45. Salm 17. 14. Esec. 33. 31. A[...] 1 Tim. 6. 5.

14 Yntau a ddywedodd wrt[...] dyn, [d] pwy a'm gosododd i yn[...] neu yn rhannwr arnoch chwi?

c pen. 5. 20. a 22. 58. Rhuf. 2. 1, 3. a 9. 2[...] 2. 14. Ioan 6. 15. a 8. 11. a 18. 36.

Nid yw y geiriau hyn wedi eu go[...] yn ddiddyben; os ydynt yn dysgu [...] hefyd, maent yn dysgu nad yw [...] gwladol yn perthyn dim i weinid[...] efengyl i ymŷraeth â hwy: mae [...] hwnw yn ddigon iddynt hwy. * [...] debyg fod gan y bydol-ddyn hwn [...] chymmyg am Iesu fel Messiah, ac fel [...] yr oedd yn meddwl mai breniniaet[...] hwn oedd ei freniniaeth ef, ac y [...] ymŷraeth rhyngddo ef a'i frawd, [...] weled ei ysbryd bydol ef, mae yr I[...] geryddu yn llŷm, ac yn nacâu ei ga[...] wnâi efe ymŷraeth o herwydd amryw[...] 1. Am nas mynai feithrin y meddylia[...] ol oedd gan yr Iuddewon am y Me[...] brenin daearol. 2. Am y mynai wa[...] rhwng y llywodraeth wladol a'r un [...] 3. Er dysgu i ni wylied rhag y rhai[...] camddefnyddio proffes o'r efengyl, [...] o weinidogion, er eu manteision pe[...] hunain. 4. Er dangos i ni nad oes ga[...] ogion y gair ddim amser i ymŷraeth[...] gwladol, gallant ei ddefnyddio i w[...] a dylent wneyd hyny. 5. Er goch[...] hun i brofedigaeth: pe buasai yn y[...] mater hwn, buasai rhai o'i elynion [...] i ddywedyd wrtho fel y dywedodd[...] rewr wrth Moses gynt, "Pwy a'th[...] di yn benaeth ac yn frawdwr ar[...] Exod. 2. 14. At hyny mae cy[...] ateb ef.

15 Ac efe a ddywedodd [...] [e] * Edrychwch, ac † ymogelw[...] ‡ cybydd-dod: [f] || canys nid y[...] yd neb yn sefyll ar amlder y[...] sydd ganddo.

e pen. 8. 14. a 16. 14. a 21. 34. Jos. 7. 2[...] 25. Salm 10. 3. a 62. 10. a 119. 36, 37. Diar. 2[...] 16. Jer. 6. 13. a 22. 17, 18. Mica 2. 2. Hab. 2. [...] 1 Cor. 5. 10, 11. a 6. 10. Eph. 5. 3—5. Col. 3. [...] 9, 10. 2 Tim. 3. 2. Heb. 13. 5. 2 Pedr 2. 3, 14. [...] 16. Diar. 15. 16. a 16. 16. Preg. 4. 6—8. a 5. [...] 6. 25, 26. 1 Tim. 6. 6—8.

* Gwyddai Iesu fod cybydd-dod yn un o'r [illegible] frawd hyn, yn yr hwn oedd yn dàl yr [illegible]eddiaeth, neu ynte yn yr hwn oedd am iddo [illegible] âg ef: efallai yn mhob un. Oddi ar [illegible]y cymmerodd achlysur i roddi y gocheliad [illegible] i bawb ag oedd yno yn ei wrando. [illegible]e eiliaw y gocheliad fel hyn yn dangos [illegible] nwyd rymus iawn ei heffeithiau ar y [illegible]ydd yw ariangarwch, a bod yn dra angen-[illegible]iol hyd yn nod i ddynion duwiol i wylied [illegible]ddi. ‡ Cybydd-dod yw awydd anniwall-[illegible]wy y galon am gyfoeth, mwy nag sydd [illegible]heidiol at gynnaliaeth bywyd, a mwy [illegible] mae Duw yn ei ragluniaeth yn roddi i [illegible]; yn nghyd ag ymroad i'w fynu ryw ffordd [illegible]ellir, cyfiawn neu anghyfiawn. Cybydd-[illegible] hefyd yw attal mwy nac a weddai o'r [illegible] sydd genym, lle mae cyfiawnder, [illegible]wydd, dynoliaeth, ac elusengarwch, yn [illegible]w arnom gyfrannu. Byddai da i lawer o [illegible]ynion pur grefyddol sylwi mwy nac y [illegible]t yn wneyd ar y gocheliadau hyn. [illegible] yw dedwyddwch bywyd, nid yw paràd [illegible]wyd, yn sefyll ar amlder y pethau sydd [illegible] ddyn: ac yn sicr nid yw bywyd tragy-[illegible]ddol yr enaid yn sefyll ar y cyfryw bethau. [illegible] *ychydig* o bethau y byd hwn yn angen-[illegible]diol er cynnaliaeth bywyd; ond gwelwyd [illegible] gwaith bod *amlder* o honynt yn fwy o [illegible]d nac o les i'r corph ac i'r enaid hefyd.

16 ¶ * Ac efe a draethodd wrthynt [illegible]mmeg, gan ddywedyd, [g] Tir rhyw [illegible]goludog a gnydiodd yn dda.

[g] Gen. 26. 12—14. a 41. 47—49. Job 12. 6. Salm 73. 3. [illegible] 2. 8. Mat. 5. 45. Act. 14. 17.

17 Ac efe a ymresymmodd ynddo [illegible]hun, gan ddywedyd, [h] Beth [i] a wnaf, [illegible] nad oes gennyf le i gasglu fy [illegible]wythau iddo?

[i] adn. 22, 29. pen. 10. 25. a 16. 3. Act 2. 37. a 16. 30. [illegible] 33. pen. 3. 11. a 11. 41. a 14. 13, 14. a 16. 9. a 18. 22. [illegible] 17. Preg. 11. 2. Es. 58. 7. Mat. 5. 42. Rhuf. 12. 13. [illegible] 9. 6—15. 1 Tim. 6. 17, 18. 1 Ioan 3. 16, 17.

18 Ac efe a ddywedodd, [k] Hyn a [illegible]af: Mi a dynnaf i lawr fy ysgub-[illegible]au, ac a adeiladaf rai mwy; ac [illegible]o y casglaf fy holl ffrwythau, a'm dâ.

[k] adn. 21. pen. 16. 4, 6. Salm 17. 14. Iago 3. 15.

19 A dywedaf wrth fy enaid, [l] Fy [illegible]id, y mae gennyt ddâ lawer wedi [illegible]rhoi i gadw [m] dros lawer o flynydd-[illegible]dd: [n] gorphwys, bwytta, ŷf, bydd [illegible]wen.

[l] Deut. 6. 11, 12. a 9. 12—14. Job 31. 24, 25. Salm 49. [illegible] a 52. 5—7. a 62. 10. Diar. 18. 11. a 23. 5. Es. 5. 8. [illegible] 12. 8. Hab. 1. 16. Mat. 6. 19—21. 1 Tim. 6. 17. Iago [illegible]—3. [m] Job 14. 1. Diar. 27. 1. Iago 4. 13—15 [n] pen. [illegible] a 21. 34. Job 21. 11—13. Preg. 11. 9. Es. 5. 11, 12. [illegible] 13, 14. Am. 6. 3—6. 1 Cor. 15. 32. Phil. 3. 19. 1 Tim. [illegible] 2 Tim. 3. 4. Iago 5. 5. 1 Pedr 4. 3. Dat. 18. 7.

20 Eithr [o] Duw a ddywedodd [illegible]tho, [p] O ynfyd, y nos hon y † go-[illegible]mt dy enaid oddi wrthyt; [q] ac [illegible]do pwy fydd y pethau a barottoaist?

[o] pen. 16. 22, 23. Ex. 16. 9, 10. 1 Sam. 25. 36—38. [illegible] 13. 28, 29. 1 Bren. 16. 9, 10. Job 20. 20—23. Salm [illegible], 20. a 78. 30, 31. Dan. 5. 1—6, 25—30. Nah. 1. 10. [illegible] 24. 48—51. 1 Thes. 5. 3. [p] pen. 11. 40. Jer. 17. 11. [illegible] 5. 11. a 8. 1, 2. Job 27. 16, 17. Salm 39. 6. a 49. [illegible] a 52. 3—7. Diar. 11. 4. a 28. 8. Preg. 2. 18—22. [illegible]14—16. Dan. 5. 28. 1 Tim. 6. 7.

21 Felly y mae [r] yr hwn sydd yn trysori iddo ei hun, ac nid yw [s] [illegible]gyf-oethog tu ag at Dduw.

[r] adn. 33. pen. 6. 24. Hos. 10. 1. Mat. 6. 19, 20. Rhuf 2. 5. 1 Tim. 6. 19. Iago 5. 1—3. [s] pen. 16. 11. 2 Cor. 6. 10. 1 Tim. 6. 18. Iago 2. 5. Dat. 2. 9.

* Dywed Luc wrthym mai dammeg yw y geiriau uchod, ac nid hanes gwirioneddol: eto, dammeg ydyw, sydd yn dangos pethau a ddygwyddant yn gyffredin yn y byd hwn; a dammeg yn tarddu yn naturiol iawn oddi ar y geiriau o'r blaen. Oddi wrth y ddammeg hon, sylwn ar y pethau canlynol:—1. Bod Duw yn peri i'w haul godi ar y drwg a'r da, ac yn gwlawio ar y cyfiawn a'r anghyfiawn. Dyn anianol a bydol oedd hwn, ac heb fod yn gyfoethog tuag at Dduw, (adn. 21.) ac eto parodd Duw i'w faesydd gnydio yn dda. 2. Bod chwanegiad cyfoeth yn chwanegu gofal: mae y goludog hwn yn gorfod dywedyd, "Beth a wnaf." Y gwahaniaeth rhwng y tlawd a'r cyfoethog yw hyn; mae y tlawd yn dywedyd, Beth a wnaf am gyfoeth; a'r goludog yn dywedyd, Beth a wnaf â'm cyf-oeth yn awr wedi i mi ei gael? 3. Cyfoeth dynion bydol yw eu duw: y maent felly yn eu cyfrif hwy; ac y maent felly fel y maent yr unig ran a gânt hwy gan Dduw. 4. Mae golud oedd mawrion a mwyniant y byd hwn, ag effeithiau denus iawn iddynt: maent yn gwneyd dynion yn anewyllysgar iawn i farw; ac yn ewyllysio meddwl y byddant fyw am hir flynyddoedd. Maent yn denu i segurdod a sicrwydd cnawdol; ac yn peri i ddynion i ganu gorphwys-gan (*requiem*) yn anghyfreith-lawn i'w heneidiau. Maent hefyd yn denu i foethusrwydd a llawenydd pechadurus, "Bwyta, ŷf, bydd lawen," ebai hwn wrth ei enaid. 5. Yr hwn y mae fwyaf o bethau y byd ganddo, dichon y cymmerir ei enaid oddi wrtho mewn noswaith. 6. Nid yw dyn ddim perchen ar bethau y byd hwn yn hwy nag y gallo gadw meddiant daearol o honynt. 7. Pan fyddo dyn goludog farw, nis gŵyr efe pwy a feddianna ei gyfoeth: pa un ai ei fab ai estron; ac os ei fab, nis gŵyr efe pa un ai doeth ai annoeth fydd efe. 8. Oddi wrth hyn oll gwelwn, mai ynfydrwydd o'r mwyaf yw i ddynion dreuliaw eu nerth a'u hamser i hel a chasglu trysorau ar y ddaear, ac ar yr un pryd esgeuluso, neu fod heb geisio, bod yn gyfoethog tuag at Dduw. † Yr ysbrydion a ddanfonir gan Dduw i hyny. Tybiai rhai o'r doethion paganaidd fod y swydd hon yn perthyn i ryw ysbrydion rhagorach na dynion. ‡ Yn y gras sydd yn ei gyfiawnâu ac yn ei gymmeradwyo: ac yn y gras sydd yn ei sancteiddio ac yn ei nerthu i ogoneddu Duw.

22 ¶ Ac efe a ddywedodd wrth ei * ddisgyblion, Am hyn yr wyf yn dy-wedyd wrthych, [t] Na chymmerwch † ofal am eich bywyd, beth a fwyt-taoch; nac am eich corph, beth a wisgoch.

[t] adn. 29. Mat. 6. 25, &c. 1 Cor. 7. 32. Phil. 4. 6. Heb. 13. 5.

23 [u] Y mae y bywyd yn fwy na'r ymborth, a'r corph *yn fwy* na'r dillad.

[u] Gen. 19. 17. Job 1. 12. a 2. 4, 6. Diar. 13. 8. Act. 27. 18, 19, 38.

24 Ystyriwch [x] y brain: canys nid

ydynt yn hau, nac yn medi; i'r rhai nid oes gell, nac ysgubor; ac y mae Duw yn eu porthi hwynt: [y] O ba faint mwy yr ydych chwi yn well nâ'r adar?

[x] adn. 27. 1 Bren. 17. 4—6. Job 38. 41. Salm 145. 15, 16. a 147. 9. Mat. 6. 26. [y] adn. 7, 30—32. Job 35. 11. Mat. 10. 31.

25 A [z] phwy o honoch, gan gymmeryd gofal, a ddichon chwanegu un cufydd at ei faintioli?

[z] pen. 19. 3. Mat. 5. 36. a 6. 27.

26 Am hynny, oni ellwch wneuthur y peth lleiaf, [a] paham yr ydych yn cymmeryd gofal am y lleill?

[a] adn. 29. Salm 39. 6. Preg. 7. 13. 1 Pedr 5. 7.

27 Ystyriwch [b] y lili, pa fodd y maent yn tyfu; Nid ydynt yn llafurio, nac yn nyddu; ac yr wyf yn dywedyd i chwi, [c] na wisgwyd Solomon yn ei holl ogoniant fel un o'r rhai hyn.

[b] adn. 24. Mat. 6. 28—30. Iago 1. 10, 11. [c] 1 Bren. 10. 1—13. 2 Cron. 9. 1—12.

28 Ac os yw Duw felly yn dilladu y llysieuyn, [d] yr hwn sydd heddyw yn y maes, ac y fory a deflir i'r ffwrn; pa faint mwy *y dilladu efe* chwychwi, [e] O rai o ychydig ffydd?

[d] Es. 40. 6, 7. 1 Pedr 1. 24. [e] pen. 8. 25. Mat. 8. 26 a 14. 31. a 16. 8. a 17. 17, 20.

29 [f] Chwithau na cheisiwch beth a fwyttäoch, neu pa beth a yfoch; ac na fyddwch amheüus.

[f] adn. 22 pen. 10. 7, 8. a 22. 35. Mat. 6. 31.

30 Canys [g] y pethau hyn oll y mae cenhedloedd y byd yn eu hargeisio: ac [h] y mae eich Tad chwi yn gwybod fod arnoch chwi eisiau y pethau hyn.

[g] Mat. 5. 47. a 6. 32. Eph. 4. 17. 1 Thes. 4. 5. 1 Pedr 4. 2—4. [h] adn. 32. Mat. 6. 1, 8, 32. a 10. 20. a 18. 14. Ioan 20. 17.

Gwel ar Math. 6. 25—33. Cawsom y pethau hyn oll yno, a sylwyd yn fyr yno arnynt. Mae yn debygol i'r Arglwydd Iesu fynych ddywedyd y pethau uchod, o herwydd y gwyddai efe fod tuedd cryf mewn dynion i ragofalon, bydolrwydd, a chybydd-dod: ac hefyd bod niwed mawr yn y cyfryw bethau i ddynion. * Gan nad oedd dysgyblion yr Arglwydd Iesu ond tlodion, gallent hwy feddwl nad oedd y ddammeg uchod yn nghylch y goludog yn perthyn nemawr iddynt hwy: am hyny mae efe yn dywedyd y geiriau hyn wrthynt hwy yn bennodol. † Nid gofal cymmedrol a dyledus a waherddir yma; ond, 1. Gofal anymddiriedol yn rhagluniaeth Duw. 2. Gofal a fyddo yn dyrysu ac yn gwylltu y galon, a fyddo yn peri fod dyn mewn petrusder gwastadol, ac anwadalu fel goruchionen *(meteor)*. 3. Gofal am bethau mawrion ac uchel, medd rhai. Mae yn sicr fod y gair gwreiddiol a gyfieithir ammheüus, yn adn. 29, yn arwyddo ysgogiadau afreolaidd ac anwadal goruchion yn yr awyr, neu y cymylau yn cael eu gỳru gan wyntoedd: ac yn debyg i hyny y mae meddyliau dynion rhagofalus, dàn ddygwyddiadau cyfnewidiol *bywyd, tra maent yn ceisio ymladd eu ffordd eu hunain,* ac heb ddysgu ymddiried i Dduw yn llwybr eu dyledswydd. 4. Unrhy fyddo yn rhwystr i ni geisio yn gyntaf Dduw. I arfogi meddyliau y dysgy erbyn y rhagofal uchod, mae ein Ha Iesu yn crybwyll, yn 1. Eu hymdd anghenrheidiol ar Dduw am eu *by* hyn sydd fwy nac ymborth a dillad. luniaeth Duw, yr hon sydd dros grëaduriaid ef; pethau tyfol, gla blodau; pethau direswm, megys y pha faint mwy dros *ddyn*. 3. Oddi ystyriaeth o oferedd ac aflesiant y go trwy yr hwn nis gallwn chwanegu c a chufydd at ein maintioli. 4. Try cenedloedd yn gofalu am y pethau rhai y dylai cristionogion ragori ar eu bod yn gwybod mwy, a chand gobaith ac addewidion na hwynt-hwy olaf, am y gŵyr ein Tad nefol beth angen ar ei blant, ac mae yn afresym y gad efe hwy heb y pethau anghe hyny. Gwel ychwaneg ar Mathew

31 ¶ [i] * Yn hytrach ceisiwch as Dduw, † a'r pethau hyn oll i chwi yn chwaneg.

[i] pen. 10. 42. 1 Bren. 3. 11—13. Salm 34. 3, 19, 25. a 84. 11. Es. 33. 15, 16. Mat. 6. 33. Rhuf. 8. 21, 32. 1 Tim. 4. 8. Heb. 13. 5.

Gwel ar Math. 6. 33. * "Yn *gyn* wch" medd Mathew; "yn *hytrach* medd Luc yma: mae "hytrach" egluro "cyntaf" Mathew; ac mae egluro meddwl ein Harglwydd pan odd "Na chymmerwch ofal am eich adn. 22: hyny yw, na fydded pethau hwn eich *unig* ofal, a'ch gofal *pe* gofelwch yn benaf, ac yn mlaenaf, teyrnas Dduw; y deyrnas a enw adnod nesaf. † Os gwneir chwi yn gy o deyrnas Dduw, gellwch fod yn si i'r hwn a roes i chwi y peth mwya chwi y pethau lleiaf hefyd.

32 * Nac ofna, [k] braidd [l] † canys rhyngodd bodd i' roddi i chwi [m] y deyrnas.

[k] Can. 1. 7, 8. Es. 40. 11. a 41. 14. a 53. 6 a 18. 12—14. a 20. 16. Ioan 10. 26—30. [l] pen 11. 26, 27. Eph. 1. 5—9. Phil. 2. 13. 2 Thes. 1 3. 19. Rhuf. 6. 23. a 8. 28—32. 2 Thes. 1. 5. Iago 2. 5. 1 Pedr 1. 3—5. 2 Pedr 1. 11.

* "Praidd *bychan*" oedd y dys pryd hwnw, ac ydyw y saint e cymhariaeth i'r torfeydd di rifedi o ion sydd yn y byd. "*Praidd*" hefyd, nid llewod: pethau gweiniaid a digon diamddiffyn. † Fel y cy oeddynt debyg iawn o ennill teyrn eu hunain yn y byd hwn er pob go mae teyrnas anfeidrol well na'r hol yn eiddo iddynt: yn eiddo rhad idd ei *rhoddi;* yn eiddo sicr, trwy e Tad nefol, trwy gyfammod a llŵ ac annhoredig Duw. Mae y gair "rhyngodd bodd," yn arwyddo yr annhraethadwy mae Duw yn gym ei arfaeth a'i gynghor tragywyddol y ddarpariaeth rasol a wnaeth efe i'w bobl; ac yn enwedig yn y gogonia parodd efe iddynt, a'r mawl trag gaiff efe oddi wrthynt.

33 [n] * Gwerthwch yr hyn s nych, a rhoddwch elusen: * † g

rsau y rhai ni heneiddiant; y nefoedd, yr hwn ni dder- ni ddaw lleidr yn agos, ac ni .

. Mat. 19. 21. Act. 2. 45. a 4. 34, 35. 2 Cor. 16. 9. Hag. 1. 6. Mat. 6. 19—21. Ioan 12. 6. . Iago 5. 1—3.

anys [p] lle y mae eich trysor y bydd eich calon hefyd.

. Phil. 3. 20. Col. 3. 1—3.

ilyn helwriaeth y byd hwn am ylai canlynwyr Crist fod yn barod yd yn nod a'r hyn sydd ganddynt, y yn ei ragluniaeth yn galw arnynt ymhorth ei achos ef, er cymhorth dlodion ef, ac er elusengarwch yw rai mewn angen. Efallai mai wn a dueddodd y dychweledigion pentecost i werthu eu meddian- i'w rhanu i bawb fel yr oedd yr . Act. 2. 45. Mae yn bur debyg "myrddiwn" oedd yn awr yn st, o nifer y tair mil a ddychwel- ien ychydig fisoedd wedi hyny. mae hen godau tyllog yn colli yr er ynddynt; felly yn aml y mae yd hwn heb fendith Duw arnynt, c felly yn enwedig y profodd anghrediniol Judea cyn pen hir, wyd hwy gan y Rhufeiniaid. naf am yr etifeddiaeth nefol, yw i. ‡ Gwel ar Math. 6. 21.

Bydded eich lwynau wedi eu su, [r] † a'*ch* canhwyllau wedi

. 46. Diar. 31. 17, 18. Es. 5. 27. a 11. 5. r 1. 13. r Mat. 5. 16. a 25. 4—10. Phil. 2. 15.

withau yn debyg i [s] ddynion l eu Harglwydd, pa bryd [t] y 'r neithior; fel [u] pan ddelo yr agoront iddo yn eb-

30. Gen. 49. 18. Es. 64. 4. Galar. 3. 25, 26. Marc 13. 34—37. Iago 5. 7, 8. 2 Pedr 1. 1. t Mat. 22. 1, &c. a 25. 1, &c. u Can. .

iau blaenaf y ddeugeinfed adnod ddwl y geiriau hyn. "Byddwch od." Mae cyfeiriad llythyrenol y gwisgoedd llaesion a wisgai in, ac y rhai oeddynt i'w gwregysu ddent yn darpar at ryw orchwyl, wylusder a chryfder at eu gwaith. yn arwyddo rhoddi heibio bob dol dïanghenrhaid, a phob mwyn- ; ac ymroddiad yr apostolion at glwydd o hyny allan. † Felly y efyd: gan y byddai y priodasau hblith yr Iuddewon, nis gwyddid nai gwr y tŷ adref, am hyny yr l i'r gwasanaeth-ddynion a'i dys- od yn wyliadwrus, a'u canwyllau y delai. Yr addysg yw, y dylai fod yn effro, pob gras yn fywiog hrediad, pob dyledswydd yn cael ; a'u mater hwythau yn oleu â Duw; fel pa bryd *bynag* y m danynt, *y byddo eu hysbryd yn wr yn barod i dderbyn eu Har- i fyned i mewn gydag ef i'w*

37 [x] Gwŷn eu byd y gweision hyn- ny, y rhai a gaiff eu Harglwydd, pan ddêl, yn neffro: yn wir meddaf i chwi, [y] * Efe a ymwregysa, ac a wna iddynt eistedd i lawr i fwytta, ac a ddaw ac a wasanaetha arnynt hwy.

x adn. 43. pen. 21, 36. Mat. 24. 45—47. a 25. 20—23. Phil. 1. 21, 23. 2 Tim. 4. 7, 8. 1 Pedr 5. 1—4. 2 Pedr 1. 11. a 3. 14. Dat. 14. 13. y Es. 62. 5. Jer. 32. 41. Zeph. 3. 17. Ioan 12. 26. a 13. 4, 5. 1 Cor. 2. 9. Dat. 3. 21. a 7. 17. a 14. 3, 4.

38 Ac os daw efe [z] ar yr ail wyliad- wriaeth, ac *os* ar y drydedd wyliad- wriaeth y daw, a'*u* cael *hwynt* felly, gwŷn eu byd y gweision hynny.

z Mat. 25. 6. 1 Thes. 5. 4, 5.

39 A [a] hyn gwybyddwch, pe gwybu- asai gwr y tŷ pa awr y deuai y lleidr, efe a wyliasai, ac ni adawsai gloddio ei dŷ trwodd.

a Mat. 24. 43, 44. 1 Thes. 5. 2, 3. 2 Pedr 3. 10. Dat. 3. 3. a 16. 15.

40 [b] A chwithau gan hynny, bydd- wch barod: canys yr awr ni thybioch, y daw Mab y dyn.

b pen. 21. 34—36. Mat. 24. 42, 44. a 25. 13. Marc 13. 33—36. Rhuf. 13. 11, 14. 1 Thes. 5. 6. 2 Pedr 3. 12—14. Dat. 19. 7.

* Dywedir y byddai y priod-fab weithiau yn gweini ar y gwahoddedigion; ond yma arwyddocâd y geiriau yw, y rhydd yr Ar- glwydd Iesu anrhydedd mawr ar, a dedwydd- wch mawr idd, ei weision ffyddlawn ac effro, yn ei ddyfodiad. Y ddyledswydd a gymhellir yma yw, gwyliadwriaeth; sef gwyliadwriaeth ysbrydol: ymwadu a ni ein hunain o ran chwantau, gwylied rhag syrthio i bechodau; a bod yn effro ac yn llafurus yn ngwaith yr Arglwydd. Gwasgir y ddyledswydd hon arnom, yn 1. Drwy yr ystyriaeth o ansicr- wydd yr amser y daw ein Harglwydd. 2. Y lles a fydd i'r rhai a wyliant: Gwŷn eu byd y gweision hyny, medd Crist. 3. Y wobr a gaiff y cyfryw gan eu Harglwydd: Efe a wna iddynt eistedd i lawr i fwyta, ac a ddaw, ac a wasanaetha arnynt hwy. 4. Mae efe yn gwasgu y ddyledswydd hefyd drwy ystyriaeth o ofal cyffredinol dynion: os cânt hwy ryw awgrym o wybodaeth fod lleidr yn dyfod, hwy a wyliant, i ragflaenu y drwg. Ond cawsom y geiriau hyn o'r blaen yn Math. 24. 43.

41 ¶ A Phedr a ddywedodd wrtho, [c] Arglwydd, * ai wrthym ni yr wyt ti yn dywedyd y ddammeg hon, ai wrth bawb hefyd?

c Marc 13. 37. a 14. 37, 38. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8.

42 A'r Arglwydd a ddywedodd, [d] † Pwy yw y [e] goruchwyliwr ffydd- lawn, a phwyllog, yr hwn a esyd *ei* arglwydd [f] ‡ ar ei deulu, [g] i roddi ‖ cyfluniaeth *iddynt* [h] mewn pryd?

d pen. 19. 15—19. Mat. 24. 45, 46. a 25. 20—23. 1 Cor. 4. 1, 2. Tit. 1. 7. e pen. 16. 1—12. Mat. 20. 8. 1 Pedr 4. 10. f 1 Tim. 3. 15. a 5. 17. Heb. 3. 5. a 13. 7, 17. g Jer. 23. 4. Esec. 34. 3. Mat. 13. 52. Ioan 21. 15—17. Act. 20. 28. 1 Pedr 5. 1—4. h Diar. 15. 23. Es. 50. 4. 2 Tim. 4. 2.

43 Gwŷn ei fyd y gwas hwnnw, [i] yr

hwn y caiff ei arglwydd ef, pan ddêl, yn gwneuthur felly.

i adn. 37.

44 Yn wir meddaf i chwi, [k] § Efe a'i gesyd ef *yn llywodraethwr* ar gwbl a'r y sydd eiddo.

k pen. 19. 17—19. a 22. 29, 30. Dan. 12. 2, 3. Dat. 3. 21.

45 * Eithr [l] os dywed y gwas hwnnw yn ei galon, Y mae fy arglwydd yn oedi dyfod; a dechreu [m] curo y gweision a'r morwynion, [n] a bwytta ac yfed, a meddwi:

l Ezec. 12. 22, 27, 28. Mat. 24. 48—50. 2 Pedr 2. 3, 4. *m* Es. 65. 5. Jer. 20. 2. Ezec. 34. 3, 4. 2 Cor. 11. 20. 3 Ioan 9, 10. Dat. 13. 7—10, 15—17. a 16. 6. a 17. 5, 6. a 18. 24. *n* Es. 56. 10—12. Ezec. 34. 8. Rhuf. 16. 18. Phil. 3. 18, 19. 2 Pedr 2. 13, 19. Jud. 12, 13. Dat. 18. 7, 8.

46 [o] † Daw arglwydd y gwas hwnnw mewn dydd nad yw efe yn disgwyl, ac ar awr nad yw efe yn gwybod, ac a'i ‡ gwahana ef, [p] ac a esyd ei ran ef gyd â'r [q] || anffyddloniaid.

o adn. 19, 20, 40. Dat. 16. 15. *p* Job 20. 29. Salm 11. 6. Mat. 7. 22, 23. a 13. 41, 42, 49, 50. *q* Mat. 24. 51.

47 § A'r gwas hwnnw yr hwn [r] a wybu ewyllys ei arglwydd, ac nid ymbarottôdd, ac ni wnaeth yn ol ei ewyllys ef, [s] a gurir â llawer *ffonnod.*

r pen. 10. 12—15. Num. 15. 30, 31. Mat. 11. 22—24. Ioan 9. 41. a 12. 48. a 15. 22—24. a 19. 11. Act. 17. 30. 2 Cor. 2. 15, 16. Iago 4. 17. *s* Deut. 25. 2, 3.

48 Eithr yr hwn [t] ni wybu, ac a wnaeth bethau yn haeddu ffonnodiau, a gurir âg ychydig *ffonnodiau.* [u] Ac i bwy bynnag y rhoddwyd llawer, llawer a ofynir ganddo; a chyd â'r neb y gadawsant lawer, chwaneg a ofynant ganddo.

t Lef. 5. 17. Rhuf. 2. 12—16. 1 Tim. 1. 13. *u* pen. 16. 2. 10—12. Gen. 39. 8, &c. Mat. 25. 14—29. 1 Cor. 9. 17, 18. 1 Tim. 1. 11. a 6. 20. Tit. 1. 3. Iago 3. 1.

Gwel ar Math. 24. 45—51. * Ai wrthym ni yr apostolion yn unig, ai ynte wrth bawb yn gyffredin cystal a ninnau? † Mae ateb Iesu yn dangos, debygid, bod y ddammeg uchod yn nghylch gwylio yn perthyn i bawb yn gyffredin; ond yn benaf i'r apostolion a gweinidogion y gair, fel goruchwylwyr ffyddlawn a phwyllog. Ffyddlawn a doeth yn Mathew; mewn teulu mawr, yn enwedig teulu Duw, mae y tri pheth yn dra anghenrheidiol, ffyddlondeb, doethineb, a phwyll. Yr oedd y gofyniad hwn o'r eiddo Iesu, debygid yn dyfod adref yn rymus at gydwybodau yr apostolion, ac yn peri i bob un holi ei hunan "Ai myfi yw efe?" ‡ Ar weision y teulu, meddant, yw ystyr y gair Groeg: y gwas penaf, megys, yn y teulu. || Mesur gosodedig o ŷd, yw ystyr y gair Groeg, a roddai y pen gwas at gynnaliaeth yr is-weision, neu yn hytrach y caeth-weision, am hyn a hyn o amser. § Dyma godiad uchel iawn i'r gwas ffyddlawn, o fod yn oruchwyliwr ar gyfluniaeth gweision y teulu, i fod yn llywodraethwr ar holl feddiannau ei arglwydd. Codiad tebyg i godiad Joseph ydyw hwn; ac *yn arwyddo fel y derchafa ac y gwobrwya Duw ei weision* ffyddlawn, un ai yn y byd hwn neu yn yr hwn a ddaw, neu y[...] un o'r ddau. * Os fel arall y try y [...] wyliwr allan, heb fod yn ffyddlawn a ph[...] heb roddi eu cyfluniaeth i weision [...] mewn pryd; ond dechreu curo y gwei[...] morwynion, a bwyta ac yfed gyda'r me[...] fel y dywedir yn y blaen y gwna ei ar[...] iddo. † Daw arno pryd na byddo [...] anghrediniol a diofal ef yn dysgwyl[...] ffrewylla ef yn ofnadwy, yr hyn, [...] mae y gair ‡ gwahanu yn arwyddoc[...] mân yma, ac nid rhwygo y dyn yn [...] ac efe yn fyw, fel y byddid yn gw[...] rhai drwg-weithredwyr. Yr addys[...] bydd hi yn ofnadwy iawn mewn byd[...] bregethwyr annuwiol, anfoesol, ac [...] lawn. || Gyda'r anffyddloniaid y b[...] y cyfryw yn uffern, oblegid anffydd[...] oeddynt hwy yma. O frodyr yn y [...] ogaeth, mae taranau cryfion a mellt [...] yn y geiriau hyn; bydded i ni g[...] gweddïo am ffyddlondeb yn ein go[...] iaeth! § Dyma rëol gyffredin Duw [...] ddwyn tuag at ei grëaduriaid rhesym[...] oes neb mor annwybodus nad yw yn [...] llawer o bethau y gŵyr mai drwg yd[...] nad yw yn esgeuluso llawer o bethau [...] y dylai eu gwneyd, gan hyny mae [...] yn ddïesgus ac yn haeddu coll-farn [...] Ond y mae barn Duw yn ol gwirion[...] ol graddau goleuni dynion, a'u dry[...] yn wyneb y goleuni hyny, felly y [...] cosp. Gwel Num. 15. 29, 30.

49 ¶ [x] * Mi a ddaethum i fw[...] ar y ddaear; [y] † a pheth a fyn[...] cynneuwyd ef eisoes?

x adn. 51, 52. Es. 11. 4. Joel 2. 30, 31. Mal. [...] 1. Mat. 3. 10—12. *y* pen. 11. 53, 54. a 13. 31[...] 39, 40. Ioan 9. 4. a 11. 8—10. a 12. 17—19.

* Yr oedd pregethiad yr efengyl y[...] tywyll, mewn rhyw ystyr yn debyg i [...] tân mewn anialwch llawn o nad[...] chreaduriaid gwenwynig. Tân sanc[...] phurawl yw tân yr efengyl; ond yma [...] debyg mai tân digofaint dynion a[...] feddylir, eu gelyniaeth yn erbyn yr [...] a'r holl erledigaethau a fu o'i hachos [...] pha beth a fynaf, ond ei fod wedi ei [...] eisoes? Felly yr oedd i raddau, yn [...] iaeth yr ysgrifenyddion a'r phariseai[...] yn ol eraill, A pha beth a fynaf? O n[...] wedi ei gynneu eisoes! Ond ni by[...] yn hollawl nes ar ol i mi farw, esgy[...] goniant, tywallt yr Ysbryd Glân, ac i'r [...] gael ei phregethu gyda nerth. Nid d[...] tân yr oedd Iesu; ond dymuno i'r [...] gael ei phregethu, er y byddai hyny yn [...] i gynneu y tân.

50 * Eithr [z] y mae gennyf [...] i'm bedyddio âg ef, [a] † ac mor [...] yw arnaf hyd oni orphener!

z Mat. 20. 17—22. Marc 10. 32—38. *a* [...] Ioan 4. 34. a 7. 6—8, 10. a 10. 39—41. a 12. 27, [...] a 19. 30. Act. 20. 22.

* Nid bedydd â dwfr ac â'r Ysbr[...] oedd y bedydd hwn; yr oedd wedi ca[...] eisoes, pan enneiniwyd ef i'w swy[...] phwydol, yn nechreuad ei weinidogaet[...] wrth fedydd yma y meddylir yr holl d[...] iadau annhraethol yr aeth Iesu trw[...] pan dywalltodd efe ei waed ar y [...] phan dywalltodd ei enaid i farwolaet[...] y bedydd hwn yr aeth efe i'w swyd[...]

ledol a'i swydd freninol, ac y cymmerth efe
feddiant o'i orsedd gyfryngol. † Fel y mae
yn gyfyng ar wraig felchiog, pan mae ei
gwewyr yn dechreu dyfod arni, gan ofn poen
yr esgoreddfa, ac hefyd yn hiraethu am yr
ymwared, a'r llawenydd a gaiff o eni dyn i'r
byd; felly yr oedd yn gyfyng ar Iesu, ond i
raddau anfeidrol fwy. Yr oedd ei ddynol-
iaeth yn ofni chwerwder marwolaeth; ac eto
yr oedd yn hiraethu am weled ei ddyoddef-
iadau drosodd; fel y mawrêid y gyfraith, fel
y gwnêid iawn dros bechod, fel y sicrêid y
cymmod, fel y pregethid yr efengyl drwy
yr holl fyd, ac fel y caffai yntau weled o la-
fur ei enaid a'i ddiwallu. Pe gellid rhoddi
holl gyfyngder pawb yn un, ni byddai *ddim*
mewn cymhariaeth i'w gyfyngder ef y pryd
hwn! a'r cwbl yn ein hachos, ac yn ein
lle ni!!

51 [b]* Ydych chwi yn tybied mai
heddwch y daethum i i'w roddi ar y
ddaear? † nag ê, meddaf i chwi; ond
yn hytrach ymrafael.

[b] Salm. 49. Zec. 11. 7, 8, 10, 11, 14. Mat. 10. 34—36.
a 2—10.

52 Canys bydd o hyn allan [c] bump
yn yr un tŷ wedi ymrannu, tri yn
erbyn dau, a dau yn erbyn tri.

[c] Salm 41. 9. Mica 7. 5, 6. Ioan 7. 41—43. a 9. 16. a 10.
19. a 15. 18—21. a 16. 2. Act. 13. 45—46. a 14. 1—4.
a 24.

53 Y tad a ymranna yn erbyn y
mab, [d] a'r mab yn erbyn y tad; y fam
yn erbyn y ferch, a'r ferch yn erbyn y
fam; y chwegr yn erbyn ei gwaudd,
a'r waudd yn erbyn ei chwegr.

[d] Zec. 13. 2—6. Mat. 10. 21, 22. a 24. 10.

* Tybiai pawb yn mhlith yr Iuddewon, a'r
apostolion gyda hwynt hefyd y pryd hwn,
mai i sefydlu heddwch gwladol a llwyddiant
tymmorawl, yr oedd y Messiah yn dyfod.
Felly yn ddïau y bydd yn y canlyniad; ond
nid felly yr oedd i fod y pryd hwnw, yn ol
dysgwyliad yr Iuddewon. † Mae yr adnodau
hyn yn egluro beth oedd y tân a fwrid ar y
ddaear yn adnod 49. Cawsom yr un pethau
o'r blaen yn Math. 10. 34, 35. Gwel y sylw-
adau yno.

54 ¶ Ac efe a ddywedodd hefyd
wrth y bobloedd, [e]* Pan weloch gwm-
wl yn codi o'r gorllewin, yn y fan y
dywedwch, Y mae cawod yn dyfod:
ac felly y mae.

[e] 1 Bren. 18. 44, 45. Mat. 16. 2.

55 † A [f] phan *weloch* y deheu-wynt
yn chwythu, y dywedwch, Y bydd
gwres: ac fe fydd.

[f] Job 37. 17.

56 ‡ O ragrithwyr, [g] chwi a fedr-
wch ddeall wynebpryd y ddaear a'r
wybr: [h] ond yr amser hwn, pa fodd
nad ydych yn ei ddeall?

[g] 1 Cron. 12. 32. Mat. 11. 25. a 16. 3. a 24. 32, 33.
[h] pen. 19. 42—44. Dan. 9. 24—26. Hag. 2. 7. Mal. 3. 1. a 4.
5. Act. 3. 24—26. Gal. 4. 4.

Gwel ar Math. 16. 2, 3, * Pan welai yr
Iuddewon gwmwl yn codi o'r gorllewin, o
fôr y canoldir; byddai yn arwydd go sicr o
wlaw trwm: † a phan chwythai y gwynt o'r
dehau, dros yr anialwch poeth-gras, byddai
yn arwydd sicr o wres mawr. ‡ Deallent
hwy arwyddion felly yn burion, ond ni fynent
ddeall y prophwydoliaethau am y Messiah,
na'r arwyddion a wnaethai yr Iesu i ddangos
mai efe oedd y Messiah; er eu bod yn amlach
ac yn sicrach, na phob arwyddion naturiol o
bethau tymmorol.

57 [i]* A phaham nad ydych, ïe, o
honoch eich hunain, yn barnu yr hyn
sydd gyfiawn?

[i] Deut. 32. 29. Mat. 15. 10—14. a 21. 31, 32. Act. 2. 40.
a 13. 26—38.

58 ¶ [k] † Canys tra fyddech yn
myned gyd â'th wrthwynebwr at
lywodraethwr, [l] gwna dy oreu ar y
ffordd i gael myned yn rhydd oddi
wrtho; rhag iddo dy ddwyn at y barn-
wr, [m] ac i'r barnwr dy roddi at y
swyddog, ac i'r swyddog dy daflu
[n] y'ngharchar.

[k] Diar. 25. 8, 9. Mat. 5. 25—26 [l] pen. 14. 31, 32.
Gen. 32. 3—23. 1 Sam. 25. 18—35. Job 22. 21. a 33. 7. Salm
32. 6. Diar. 6. 1—5. Es. 55. 6. 2 Cor. 6. 2. Heb. 3. 7—13.
[m] pen. 13. 24—28. Job 36. 17, 18. Salm 50. 22. [n] Mat. 18.
30. 1 Pedr 3. 19. Dat. 20. 7.

59 Yr wyf yn dywedyd i ti, [o] Nad
âi di ddim oddi yno, ‡ hyd oni thelych,
ïe, yr hatling eithaf.

[o] pen. 16. 26. Mat. 18. 34. a 25. 41, 46. 2 Thes. 1. 9.

* Os cysylltir yr adnod hon â'r adnodau
blaenorol, mae yn cynnwys cerydd ar yr
Iuddewon am eu dallineb ysbrydol: gan y
medrent farnu a darogan mor dda am wlaw
a gwres, &c; pa ham nad arferent eu doethder
a'u sylw craff i weled mai Iesu oedd y Mes-
siah, yn wyneb cymmaint o arwyddion.
Neu, os cysylltir yr adnod â'r ddwy sydd
yn ei chanlyn; mae yn cynnwys cerydd ar
yr un dynion am beidio derbyn y Messiah,
a cheisio heddwch â Duw drwyddo ef. Barnu
yr hyn oedd gyfiawn fuasai barnu mai efe
oedd y Messiah; a barnu yr hyn oedd gyf-
iawn fuasai barnu mai trwyddo ef yn
unig yr oedd cymmod i'w gael â Duw.
† Mewn rhyw ymrafael tymmorawl rhwng
dyn a dyn, mae yn naturiol i'r hwn fyddo ar
y bai ymdrechu cael cymmod â'i wrthwyn-
ebwr cyn y byddo yn rhy ddiweddar: pa
faint mwy y dylasai yr Iuddewon hyn, eu
hoffeiriaid, eu hysgrifenyddion, a'u llywod-
raethwyr, roddi heibio eu gwrthwynebiad i
Grist, ei dderbyn ef fel eu Tywysog a'u Hiach-
awdwr; ac ymofyn am heddwch â Duw
trwyddo ef, cyn ei myned yn rhy ddiweddar?
pe gwnaethent felly ni syrthiasai arnynt y
dïaleddau dychrynllyd a pharâus a syrthiodd.
Mae y geiriau yn cynnwys rhybudd dwys a
difrif hefyd i bob dyn ag sydd allan o gymmod
â Duw. ‡ Hyd byth bythoedd; oblegid ni
thâl neb byth mo'r hatling leiaf, chwaithach
yr hatling eithaf, yn uffern.

PEN. XIII.

Crist yn pregethu edifeirwch, &c.

AC yr oedd yn bresennol y cyfamser
hwnnw, rai yn mynegi iddo am

[a] * Galileaid, † y rhai y [b] cymmysgasai Pilat eu gwaed ynghyd â'u haberthau.

a Act. 5. 37. b Galar. 2. 20. Esec. 9. 5—7. 1 Pedr 4. 17, 18.

2 A'r Iesu gan atteb a ddywedodd wrthynt, [c] ‡ Ydych chwi yn tybied fod y Galileaid hyn yn bechaduriaid mwy nâ'r holl Galileaid, am iddynt ddioddef y cyfryw bethau?

c adn. 4. Job 22. 5—16. Ioan 9. 2. Act. 28. 4.

3 Nac oeddynt, meddaf i chwi: eithr, [d] ‖ onid edifarhêwch, [e] chwi a ddifethir oll yn yr un modd.

d adn. 5. pen. 24. 47. Mat. 3. 2, 10—12. Act. 2. 38—40. a 3. 19. e pen. 19. 42—44. a 21. 22—24. a 23. 28—30. Mat. 12. 45. a 22. 7. a 23. 35—38. a 24. 21—29.

4 § Neu y deunaw hynny ar y rhai y [f] syrthiodd y tŵr [g] yn Siloam, ac a'u lladdodd hwynt: a ydych chwi yn tybied eu bod hwy yn bechaduriaid mwy nâ'r holl ddynion oedd yn cyfanneddu yn Jerusalem?

f Neh. 3. 15. Ioan 9. 7, 11. g 1 Bren. 20. 30. Job 1. 19.

5 Nac oeddynt, meddaf i chwi: eithr, [h] onid edifarhêwch, chwi a ddifethir oll yn yr un modd.

h adn. 3. Es. 28. 10—13. Esec. 18. 30.

Môr anhawdd yw cael gan ddynion wrando! megys yn nghanol y rhybuddion a'r ceryddon yn niwedd y bennod o'r blaen, dyma ryw rai yn barotach i siarad am eraill na gwrando drostynt eu hunain, yn mynegi iddo am y Galileaid a'r hyn a ddygwyddasai iddynt ryw bryd o'r blaen. * Yr unig grybwylliad sydd genym yn yr ysgrythyr am y Galileaid hyn, ydyw y fàn hon ac Act. 5. 37. Tybir fod Judas eu blaenor a hwythau yn gwrthod cydnabod Cesar yn llywodraethwr ar yr Iuddewon, ac yn gwrthod talu teyrnged iddo fel y cyfryw. † Pan ddaethant i Jerusalem i aberthu ar un o'r gwyliau arbenig, tybir i Pilat y rhaglaw Rhufeinig beri i fintai o filwyr ruthro arnynt yn y deml, a'u lladd hwynt oll, ac felly cymmysgu eu gwaed hwy yn nghyd â'u haberthau. Tybia eraill mai Samariaid oeddynt, yn cael eu galw yn Galileaid o herwydd eu bod yn ganlynwyr Judas y Galilead a'i blaid, ac mai wrth aberthu ar fynydd Garizim, y lladdodd Pilat hwy, ac nid yn y deml yn Jerusalem. ‡ Gwyddai Iesu feddyliau y bobl hyn, tybient hwy fod y Galileaid hyn wedi bod yn euog o ryw bechodau dychrynllyd, gan i Dduw oddef i'r fath farn drom ddyfod arnynt wrth aberthu. Yn debyg i hyny y tybiai cyfeillion Job am dano yntau dàn ei gystudd trwm. ‖ Cyflawnwyd hyn yn llythyrenol: lladdwyd llawer o filoedd o'r Iuddewon yn y deml ac o'i hamgylch, ar ŵyl y Pasg, am eu gwyrthryfel yn erbyn y Rhufeiniaid: felly cymmysgwyd eu gwaed yn nghyd â'u haberthau gan gleddyf y Rhufeiniaid, ac am yr un achos â'r Galileaid hyn gan Pilat. § Nid oes genym ddim hanes am y tro anffodus hwn, ond yma yn unig. Tybir i hyn ddygwydd yn mhell o flaen y peth arall, efallai oesoedd; a bod yr hanes o hyny ar gof cyffredin gan yr Iuddewon. Y bobl a *grybwyllodd* wrth Grist am y Galileaid, yma mae efe yn crybwyll wrthynt hw[…] deunaw hyn, fel rhag-ddangosiad, m[…] o'r lladdfa ddychrynllyd a fyddai a[…] ewon trwy ddadymchwelyd muriau[…] Jerusalem am eu penau, yn ei d[…] weddaf gan y Rhufeiniaid. Dyle[…] nad yw Crist yn penderfynu dim a[…] y dynion hyn yma; yr oeddynt yn [...] iaid, ond nid yn bechaduriaid *mwy* o rai eraill. Dïamman ei fod yma y[…] rhybuddio pob dyn, yn mhob oe[…] dinystr tragywyddol yn sicr o ord[…] dyn anedifeiriol, pa genedl bynag, deithas bynag, neu pa blaid bynag y efe iddi.

6 ¶ Ac efe a ddywedodd [...] meg hon: * Yr oedd gan un [...] bren wedi ei blannu yn ei [...] [k] ac efe a ddaeth i geisio ffrw[…] ac nis cafodd.

i Salm 80. 8—13. Es. 5. 2—4. Jer. 2. 21. M[…] Marc 11. 12—14. k pen. 20. 10—14. Mat. 21.

7 Yna efe a ddywedodd [...] gwinllannydd, Wele, [l] † tair [...] yr ydwyf yn dyfod, gan geisi[…] ar y ffigysbren hwn; ac ni[…] yn cael *dim*: [m] tòr ef i lawr; [n] y mae efe yn diffrwytho y tir

l Lef. 19. 23. a 25. 21. Rhuf. 2. 4, 5. Dan. 4. 14. Mat. 3. 10. a 7. 19. Ioan 15. 2, 6. 10. Mat. 3. 9.

8 ‖ Ond efe gan atteb a dd[…] wrtho, [o] Arglwydd, gâd ef y f[…] hon hefyd, § hyd oni ddar[…] gloddio o'i amgylch, a bwrw [...]

o Ex. 32. 11—13, 30—32. a 34. 9. Num. 1[…] 7. 7—9 Jer. 14. 7—9, 13, &c. a 15. 1. a 18. 2[…] Rhuf. 10. 1. a 11. 14.

9 Ac os dwg efe ffrw[…] [p] onid ê, gwedi hynny tòr ef [...]

p Ezra 9. 14, 15. Salm 69. 22—28. Dan. 9. 2. 15. Dat. 15. 3, 4. a 16. 5—7.

Mae y ddammeg hon yn dyfod [...] iawn ar ol yr ymddiddan yn yr a[…] blaen, er annog i edifeirwch rhag [...] farn Duw. * Y winllan yma ydyw[…] Iuddewig, a'r ffigysbren yn y wi[…] genedl Iuddewig. Gwel Es. 5. 1—[…] y tair blynedd, tybia rhai tair [...] weinidogaeth Crist; ond ni chyd[…] yn dda a'r flwyddyn chwanegol [...] i'r ffigysbren: oblegid arbedwyd yr [...] ddeugain mlynedd ar ol yr a[…] Tybia eraill mai at natur rhai coed[…] cyfeiriad y tair blynedd, y rhai [...] sicr o ddwyn ffrwyth mewn tair [...] dygant ffrwyth byth. Gwel Lefit. [...] ‡ Mae prenau diffrwyth yn diffrw[…] trwy eu bod yn cadw lle rhai erai[…] ffrwyth, a thrwy sugno brasder [...] atynt eu hunain, ac felly ei ladr[…] oddi wrth brenau eraill. Felly mae [...] diffrwyth, yn cadw lle rhai gwell yn[…] yn camddefnyddio ymgeledd a b[…] efengyl, ac efallai, yn attal bendit[…] i ddisgyn ar eraill o'u hamgylch[…] rhai mai Crist ei hun fel eiriolwr y[…] llanydd sydd yn dywedyd fel hyn[…] wir mai ei eiriolaeth ef yw yr a[…]

wrth bechaduriaid; ond tebycach
sydd yn dyfod i geisio ffrwyth,
12. 6; ac heblaw hyny, nid oes
n amser am ei eiriolaeth na'i
, ac nid yw byth yn myned yn
draw. Tebycach mai gweddïau
nidogion ffyddlawn yr efengyl a
a, y rhai sydd yn ddifrifol am
a cholledigaeth dynion. § Cyf-
yma, tebygir at weinidogaeth
l a nerthol y Testament Newydd
d Crist i'r gogoniant, tywalltiad
lân ar yr apostolion, a gosodiad
wyliaeth yr efengyl yn berffaith
Yr oedd y ddammeg yn perthyn
yn mlaenaf, ac yn llythyrenol;
n perthyn i bob proffeswr di-
lwys Dduw eto. Tôri i lawr fydd

yr oedd efe yn dysgu yn
gogau ar y sabbath.

16, 44.

wele, yr oedd gwraig ag
spryd gwendid [s]ddeunaw
oedd [t]wedi cyd-grymmu,
ni mewn modd yn y byd

. 8. 2. Job 2. 7. Mat. 9. 32, 33. [s] pen.
21. Ioan 5. 5, 6. a 9. 19—21. Act. 3. 2.
10. [t] Salm 38. 6. a 42. 5. a 145. 14.

welodd yr Iesu hon, efe a'*i*
atto, ac a ddywedodd
wraig, [x]rhyddhâwyd di
y wendid.

alm 107. 20. Es. 65. 1. Mat. 8. 16. [x] adn. 16.

efe a roddes *ei* ddwylaw
n ebrwydd hi a unionwyd,
dodd Dduw.

Marc 6. 5. a 8. 25. a 16. 18. Act. 9. 17.
a 18. 43. Salm 103. 1—5. a 107. 20—22.

amlwg bod yr Iuddewon yn gy-
tyried pob clefydau dieithr yn
ysbryd drwg. Efallai eu bod
oddiwrth y llaw fu gan satan
Job; oddi ar y cyfieithiad
alm 91. 6. (Gwel ar Marc 14.
16. 14. Yr oeddynt hefyd yn
nerth marwolaeth" gan ddiafol,
c mae yn amlwg mai felly yr
ai clefydau, oddi wrth ateb ein
na, adn. 16, a geiriau Paul yn
Gan nad oes yn yr adnodau
hwaneg ag eisiau agoriad manol
gyffredinol ar yr hanes fel hyn:
uddiedig y wraig hon:—mewn
di cyd-grymu; heb allu mewn
d ymunioni: felly am ddeunaw
yny gan satan. 2. Ei hymdrech
n myned i'r synagog, i addoliad
ion gras, dàn ei holl gystudd
ambell un lled wael ei iechyd,
ned i bob mân ond i foddion
collir hwy gyntaf, ac amlaf: 'fe
bod yn afiach pryd na bydd-
am beidio dyfod. Dywedyd
Dduw!! 3. Ymddygiad *yr*
tuag *at y wraig hon: gwelodd*
wrthi; galwodd hi ato; dad-
achâodd hi. Atebodd y dyben
iddi o'r diwedd ddyfod i'r synagog; cafodd
ei llawn wobrwyo am ei hymdrech a'i ffydd-
londeb, aeth adref ag iechyd yn ei chorph,
ac â chân yn ei henaid.

14 [a]* A'r arch-synagogydd a atteb-
odd [b]yn ddigllawn, † am i'r Iesu
iachâu ar y sabbath, ac a ddywedodd
wrth y bobl, [c]Chwe diwrnod sydd,
yn y rhai y dylid gweithio: ar y rhai
hyn gan hynny deuwch, a iachâer
chwi; [d]ac nid ar y dydd sabbath.

[a] pen. 8. 41. Act. 13. 15. a 18. 8, 17. [b] pen. 6. 11. Ioan 5. 15, 16. Rhuf. 10. 2. [c] Ex. 20. 9. a 23. 12. Lef. 23. 3. Esec. 20. 12. [d] pen. 6. 7. a 14. 3—6. Mat. 12. 10—12. Marc 3. 2—6. Ioan 9. 14—16.

* Am yr arch-synagogydd gwel ar Math. 9. 18. Yr oedd tri o honynt yn mhob synagog, ac un o'r tri yn benaf. † Coel-grefyddol ac anghyson iawn oedd yr Iuddewon ynghylch y sabbath: *coel-grefyddol*, am nas gwnaent lawer o bethau ag oedd yn rhydd eu gwneyd yn ol cyfraith Duw; megys iachâu y cleifion, ymddiffyn eu hunain rhag eu gelynion, &c. *Anghyson*, am y gwnaent lawer o bethau eraill, ag oedd yn gofyn llawn cymmaint o lafur corphorol â'r pethau y petrusent eu gwneuthur, megys y cawn weled yn atebiad ein Harglwydd yn yr adnod nesaf. Digllawn at berson, athrawiaeth, a gogoniant Crist, oedd yr arch-synagogydd; nid oedd iachâu ar y sabbath ond lliw dros hyny.

15 Am hynny yr Arglwydd a'i hattebodd ef, ac a ddywedodd, [e]**O* ragrithiwr, [f]† oni ollwng pob un o honoch ar y sabbath ei ŷch neu *ei* asyn o'r preseb, a'*i* arwain i'r dwfr?

[e] pen. 6. 42. Job 34. 30. Es. 29. 26. Mat. 15. 7, 14. Act. 8. 20—23. a 13. 9, 10. [f] pen. 14. 5. Ioan 7. 21—24.

16 Ac oni ddylai hon, [g]‡ a hi yn ferch i Abraham, [h]‖ yr hon a rwym-odd Satan, wele ddeunaw mlynedd, [i]gael ei rhyddhâu o'r rhwym hwn ar y dydd sabbath?

[g] pen. 3. 8. a 16. 24. a 19. 9. Act. 13. 26. Rhuf. 4. 12—16. [h] adn. 11. Ioan 8. 44. 2 Tim. 2. 26. [i] adn. 12. Marc 2. 27.

* Mae galw y dyn fel hyn yn rhagrithiwr, yn brawf o wirionedd y sylw diweddaf a wnaed uchod. Cymmeryd arno fod yn eiddgar *(zealous)* dros gadw y sabbath yr oedd efe, ond mewn gwirionedd yn ddigllawn wrth Grist, ac am ei warthryddu ef yn ngŵydd y bobl. Un o nodau rhagrithiwr yw, beio ar eraill, ac efe ei hun yn gwneyd pethau mwy beius. † Arferai y rhai mwyaf manylaid do'r Iuddewon ddyfrâu eu hanifeiliaid ar y sabbath, ac yr oedd hyny yn gofyn mwy o lafur ac amser, nac a gymmerodd Crist i iachâu y wraig â gair a chyffyrddiad. Yma mae Crist yn gosod creadur rhesymol, a merch i Abraham, mewn cyferbyniad i ŷch neu asyn; ei bywyd a'i hiechyd hi, mewn cyferbyniad i syched anifail; ei deunaw mlynedd o afiechyd hi, mewn cyferbyniad i syched anifail am ddiwrnod: heb ystyried y cyferbyniadau yna, nis gellir gweled ardderchawgrwydd yr ateb. ‡ Merch o waedoliaeth Abraham; merch o gyfammod Abraham; merch ag addewidion Abraham yn perthyn iddi; ac, efallai, merch yn berchen ar ffydd

Abraham. ‖ Ac eto merch i Abraham yn llaw y gelyn, wedi ei rhwymo gan satan am ddeunaw mlynedd. Pwy ond rhagrithiwr atgas a feiai ar weithred o gymmaint trugaredd a rhyddâu a gwaredu hon?

17 * Ac fel yr oedd efe yn dywedyd y pethau hyn, [k] ei holl wrthwynebwyr ef a † gywilyddiasant: [l] ‡ a'r holl bobl a lawenychasant am yr holl bethau gogoneddus a wnaid ganddo.

k pen. 14. 6. a 20. 40. Salm 40. 14. a 109. 29. a 132. 18. 2 Tim. 3. 9. l pen. 19. 37—40, 48. Ioan 12. 17, 18. Act. 3. 9—11. a 4. 21.

* Mae y geiriau "holl wrthwynebwyr" yn dangos bod yno eraill o'r un ysbryd erlidgar â'r arch-synagogydd. † Nis gallasent yn iawn lai na chywilyddio wrth yr ateb a gawsant; ond cywilyddio pell iawn oddi wrth argyhoeddiad ydoedd; nid oes yma ddim yn debyg i edifeirwch; na gair o sôn am gyfaddef y bai, na gofyn maddeuant gan Grist am y geiriau caledion a lefarwyd yn ei erbyn. ‡ I'r gwrthwyneb, yr oedd llawenydd cyffredinol yn mhlith y bobl gyffredin; gwelsant raddau o ogoniant Crist yn ei weithredoedd gogoneddus, ac yn ei atebion doethion i'w wrthwynebwyr: cawsant aml brofion mai efe oedd y Messiah addawedig.

18 ¶ Ac efe a ddywedodd, [m] I ba beth y mae [n] teyrnas Dduw yn debyg? ac i ba beth y cyffelybaf hi?

m adn. 20. pen. 7. 31. Galar. 2. 13. n pen. 17. 21. Marc 4. 26, 30.

19 [o] * Tebyg yw i ronyn o had mwstard, yr hwn a gymmerodd dyn ac [p] a'i hauodd yn ei ardd; [q] ac efe a gynnyddodd, ac a aeth yn bren mawr, [r] ac adar yr awyr a nythasant yn ei ganghennau ef.

o Mat. 13. 31, 32. a 17. 20. Marc 4. 31, 32. p Can. 4. 12, 16. a 5. 1. a 6. 2. a 8. 13. Es. 58. 11. a 61. 11. Jer. 31. 12. q Salm 72. 16, 17. Es. 2. 2, 3. a 9. 7. a 49. 20—25. a 51. 2, 3. a 53. 1, 10—12. a 54. 1—3. a 60. 15—22. Ezec. 17. 22—24. a 47. 1—12. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. Mica 4. 1, 2. Zec. 2. 11. a 8. 20—23. a 14. 7—9. Act. 2. 41. a 4. 4. a 15. 14—18. a 21. 20. Rhuf. 15. 19. Dat. 11. 15. r Ezec. 31. 6. Dan. 4. 12. 21.

20 A thrachefn y dywedodd, I ba beth y cyffelybaf deyrnas Dduw?

21 [s] Cyffelyb yw i surdoes, yr hwn a gymmerodd gwraig ac a'i cuddiodd mewn tri mesur o flawd, [t] hyd oni

u pen. 4. 43, 44. Mat. 9. 35 Marc 6. 6. A[...]
x pen. 9. 51. Marc 10. 32—34.

* Pa le bynag yr ymdeithiai Crist, [...] ef yn mhob màn oedd athrawiaeth[...] gwyddis yn iawn pa un ai myned i [...]lem erbyn gwyl y pasg yr oedd [...]daith hon, ai ynte erbyn rhyw w[...] Mae yn debygol na ddaeth ef ddim i[...] mwyach tàn ar ol ei adgyfodiad.

23 A dywedodd un wrtho[...] glwydd, [y] ai ychydig yw [...] cadwedig? [z] Ac efe a ddyw[...] wrthynt,

y Mat. 7. 14. a 19. 25. a 20. 16. a 22. 14. [...] 13—15 a 21. 7, 8. Mat. 24. 3—5. Marc 13. 4, 5. [...] 22. Act. 1. 7, 8.

24 ¶ [a] † Ymdrechwch am [...] mewn trwy [b] y porth cyfyng: [...] llawer, meddaf i chwi, a geisia[...]ed i mewn, ac nis gallant.

a pen. 21. 36. Gen. 32. 25, 26. Mat. 11. 12. 1 Cor. 9. 24—27. Phil. 2. 12. 13. Col. 1. 29. 2 Pedr 1. 10. b Mat. 7. 13, 14. c Diar. 1. [...] 6. a 21. 25. Preg. 10. 15. Es. 1. 15. a 58. 2—4. [...] Marc 6. 18—20. Ioan 7. 34. a 8. 21. Rhuf. 9. 31—[...]

* Tybia rhai mai llwyddiant he[...] efengyl, dàn ddammegion y gro[...] mwstard a'r surdoes, a barodd i'r [...] fel hyn: fel pe dywedasai, Os ll[...] efengyl felly, pa fodd y dywed [...] ychydig fydd y rhai cadwedig? Ty[...] mai casglu oddiwrth athrawiaeth lè[...] wnaethai efe, mai ychydig a fyd[...] cadwedig. Efallai nad oedd gan y [...] bwriad drwg yn gofyn; eto un o'r c[...]ffol ydoedd, am hyny ni roddodd [...] union-gyrchol iddo. † Trôdd megys [...] y dyn hwnw at y lleill o'i amgylch, [...]odd hwynt i ymdrechu myned i m[...] y porth cyfyng: fel pa un ai ychydig [...] a fyddai y rhai cadwedig, y bydde[...] hunain yn bersonol o'r nifer. M[...] *(agonisesthe)* a gyfieithir "ymd[...] arwyddo ymdrech a'r holl nerth, [...] rhwystrau a gelynion, fel y gwn[...] rhyfel, ac y gwnaid yn y campiau [...] hyn sydd yn dangos yn addas ac yn [...] iawn fod llawer o rwystrau a pe[...] amgylchynu ffordd y bywyd, tr[...] mae yn rhaid i ni fyned trwy orch[...] ac eto dawn Duw yw bywyd tra[...] ac nid teilyngdod ein hymdrech[...] Gwel ar Math. 7. 13, 14. ‡ Llawe[...] fyned i mewn yn eu ffordd eu hunai[...] neu benrhydd, nid yn ffordd sa[...] efengylaidd Duw. Neu, llawer a [...]

a thi a ddysgaist yn ein
i.

2 Tim. 2. 5. Tit. 1. 16.

efe a ddywed, [h] Yr wyf yn
i chwi, Nid adwaen chwi
ydych : [i] ewch ymaith oddi
wi holl weithredwyr anwir-

Mat. 7. 23. a 25. 12. 1 Cor. 8. 3. Gal. 4. 9.
i Salm 5. 6. a 6. 8. a 28. 3. a 119. 115.
12. Mat. 25. 41.

e ein Gwaredwr grasol yn ei
un megys yn eistedd wrth ddôr
hòno yn agored, yn dysgwyl am
id ymdrechu myned i mewn:
ddysgwyl wrth yr anedifeiriol
ledig, mae yn codi ymaith ac
rws, heb ei agoryd byth mwy
ynion. "Ceisiwch yr Arglwydd
gael ef," medd y prophwyd ; ac
i ddynion i geisio yr Arglwydd,
garedd, yr hwn os esgeulusant,
d byth i mewn i deyrnas nef-
eisiont yn rhy ddiweddar, "ni
tto ef," efe a ddywed, Nid ad-
† Gallai hyna fod yn wirionedd
ndawwyr Crist y pryd hwnw:
ynt, odid, yn cyd-fwyta âg ef;
ei wahodd ef i'w tai i fwyta,
lysgu yn eu dinasoedd a'u heol-
ni chredasant ynddo. Llawer
yffelyb, gyda ei waith a'i or-
ond heb gredu ynddo erioed.
rhai hyn yn pwyso ar eu pro-
wniadau am dderbyniad yn y
ldelwir hwy gan Iesu, a denfyn
fel gweithredwyr anwiredd.
llyd iawn yw meddwl am ddyn-
nân breintiau yr efengyl, yn
ll crefydd, ac ar yr un pryd yn
anwiredd yr holl amser dan y
Pa ryfedd y caiff y cyfryw eu
y diwedd? Gwel ar Math. 7.

y bydd [k] wylofain a
nnedd, [l] † pan weloch Ab-
Isaac, a Jacob, a'r holl
yn [m] nheyrnas Dduw, a
wedi eich bwrw allan.

Mat. 8. 12. a 13. 42, 50. a 22. 3. a 24.
pen. 16. 23. Mat. 8. 11. m pen. 14. 15.
es. 1. 5. 2 Pedr 1. 11. n pen. 10. 15.
5.

daw rhai o'r dwyrain, ac
n, ac o'r gogledd, ac *o*'r
a eisteddant yn nheyrnas

Es. 43. 6. a 49. 6. a 54. 2, 3. a 66. 18—20.
12. 27. Act. 28. 28. Eph. 3. 6—8. Col.

ath. 8. 11, 12. * Wylofain a
nedd, ydynt eiriau cyffredin i
enau y colledigion, yn enwedig
12. a 13. 42, 50. a 22. 13. a 24.
geiriau yn arwyddo y poenau
wyaf dychrynllyd ydynt. † Un
n hwnw i'r Iuddewon digred
yn llefarn *wrthynt a fyddai,*
aid dawiol eu cenedl eu hunain
at, a hwythau wedi eu cauad
allan byth am eu hanghrediniaeth. ‡ Achos
arall o'u poen, mwy na'r cyntaf mewn rhyw
ystyr, fydd gweled y cenedloedd dienwaed-
edig yn y gogoniant, a hwythau a dybient eu
hunain yn blant y deyrnas wedi eu cauad
allan. Trydydd achos eu poen fydd, ystyr-
iaeth ry ddiweddar, mai eu hanghrediniaeth
yn y Messiah, a'u gwrthodiad o hòno, fydd
yr achos o'u colledigaeth dragywyddol.

30 * Ac wele, [p] olaf ydyw y rhai a fyddant flaenaf, a blaenaf ydyw y rhai y fyddant olaf.

p Mat. 3. 9, 10. a 8. 11, 12. a 19. 30. a 20. 16. a 21. 28—31. Marc 10. 31.

* Llefarodd Crist y geiriau hyn amryw weithiau, ond nid bob amser yn yr un ystyr, nac i'r un dyben. Gwel ar Math. 19. 30. a 20. 16; Marc 10. 31. Mae yn debygol mai y cenedloedd, a grybwyllir yn adn. 29, a feddylir wrth y rhai olaf a fyddant flaenaf yma; a'r Iuddewon digred yw y rhai blaenaf a fyddant olaf. Llawer o'r rhai sydd flaenaf eto mewn proffes, doniau, swyddau, a breintiau crefyddol, a fyddant olaf yn nydd y farn, ac, efallai, yn ol byth ac yn hollawl; a llawer o rai mwy ar ol na hwynt yma yn y pethau hyny, a fyddant flaenaf yn y dydd mawr hwnw. Ystyriaeth yw hon a ddylai beri i lawer o rai enwog grynu!

31 ¶ * Y dwthwn hwnnw y daeth atto ryw Phariseaid, gan ddywedyd wrtho, [q] Dos allan, a cherdda oddi yma: † canys y mae Herod yn ewyllysio dy ladd di.

q Neh. 6. 9—14. Salm 11. 1, 2. Am. 7. 12, 13.

32 Ac efe a ddywedodd wrthynt, ‡ Ewch a dywedwch i'r [r] ‖ cadnaw hwnnw, § Wele, [s] yr wyf yn bwrw allan gythreuliaid, ac yn iachâu * heddyw ac y fory, a'r trydydd dydd [t] y'm † perffeithir.

r pen. 3. 19, 20. a 9. 7—9. a 23. 8—11. Esec. 13. 4. Mica 3. 1—3. Zeph. 3. 3 Marc 6. 26—28. s pen. 9. 7. Marc 6. 14. Ioan 10. 32. a 11. 8—10. t Ioan 17. 4, 5. a 19. 30. Heb. 2. 10. a 5. 9.

33 Er hynny [u] rhaid i mi ymdaith heddyw ac y fory, a thrennydd: [x] ‡ canys ni all fod y derfydd am brophwyd allan o Jerusalem.

u Ioan 4. 34. a 9. 4. a 11. 54. a 12. 35. Act. 10. 38. x pen. 9. 53. Mat. 20. 18. Act. 13. 27.

* Nis gellir gwybod yn hollawl pa un ai dyfod o honynt eu hunain a wnaeth y phariseaid hyn, ai ynte Herod a'u danfonodd hwynt. Mae yn sicr mai nid o garedigrwydd at Iesu y daethant, ond i'r gwrthwyneb; gan obeithio ei ddychrynu ef o'r wlad hòno trwy fygwth Herod arno. Yr oedd ei glod ef yn ymledaenu yn Galilea, ac nis gallent hwy ddyoddef hyny: a thybir eu bod hwy wedi darpar rhwyd iddo yn Judea, ac yn chwennych ei brysuro ef yno, gan obeithio y syrthiai efe ynddi. † Yr oedd Herod wedi lladd Ioan Fedyddiwr, ac yn ewyllysio, yn bwriadu, yn penderfynu, lladd Crist hefyd os gallai. Tybiai weithiau mai Ioan wedi adgyfodi ydoedd, Math. 14. 2, ac yn ei ddychryn rhagddo mynai ei ladd drachefn. Yr oedd y gair yn

gyffredin hefyd mai Iesu oedd y Messiah, brenin yr Iuddewon, mynai Herod ei ladd am hyny. Diammau fod athrawiaeth lem, buchedd sanctaidd, a gweithredoedd nerthol Iesu yn peri anesmwythder i Herod a'r phariseaid hyn, ac y carai efe a hwythau gael ei wared ef rywfodd o Galilea. ‡ "Y cyfiawn a fydd hyf megys llew:" felly yr oedd Iesu, nid oedd arno fawr o ofn Herod, gwyddai mai nid yn ei law ef yr oedd ei amser, ac mai nid yn Galilea y lleddid ef. ‖ Creadur cyfrwys yw y cadno; ac un felly ydoedd Herod yn ei holl ymddygiad a'i lywodraeth: trwy hoced a chyfrwysdra yr oedd yn ei gadw ei hun mewn ffafr gyda'r Iuddewon a chyda Cesar hefyd. Creadur ysglyfaethgar yw y cadno; un felly oedd Herod: ysglyfaethodd wraig ei frawd i borthi ei chwantau anllad; ysglyfaethodd fywyd y Bedyddiwr sanctaidd i borthi ei ddïal a'i greulondeb ef a hithau. Yr oedd yn iawn i Iesu ei alw ef felly, wrth ei swydd fel prophwyd a cheryddwr. Gwel Jer. 1. 17, 18. § "Wele yr wyf fi yn bwrw allan gythreuliaid ac yn iachâu," beth sydd yn hyny yn haeddu i mi gael fy lladd, onid parch yn hytrach a ddylwn gael? "Wele yr wyf fi yn bwrw allan gythreuliaid ac yn iachâu; ac os wyf fi yn drech na chythreuliaid, gwell i Herod ystyried pwy mae yn ceisio ei ladd, rhag y bydd efe yn ymryson â mwy na'i gyfartal. * Nid tri o ddyddiau a feddylir yma yn sicr; oblegid yr oedd Iesu yn Galilea y pryd hyn, a bu fwy na hyny cyn myned i fynu i Jerusalem, ac wedi myned yno bu fwy na thri diwrnod cyn dyoddef a chael ei berffeithio. Ychydig amser yw ystyr y geiriau; felly hefyd mae i ni ddeall, Hos. 6. 2; a Dat. 2. 10. † Am y perffeithio hwn gwel Heb. 2. 10; a 5. 9. ‡ Yn Jerusalem y lladdwyd agos i bawb o'r prophwydi, ychydig a laddwyd yn un màn arall. Gan y senedd fawr, neu y cynghor, yn Jerusalem, yr oedd awdurdod i roddi barn marwolaeth ar bawb, yn enwedig prophwydi: ac yn Jerusalem yr oedd Iesu, y prophwyd mawr hwn, yn enwedig i gael ei ladd.

34 * O Jerusalem, [y] Jerusalem, yr hon wyt [z] yn lladd y prophwydi, ac yn llabyddio y rhai a anfonir attat; [a] pa sawl gwaith y mynnaswn gasglu [b] dy blant ynghyd, [c] † y modd *y casgl* yr iâr ei chywion dan *ei* hadenydd, [d] ac nis mynnech!

y pen. 19. 41, 42. Mat. 23. 37—39. z 2 Cron. 24. 21, 22. a 36. 15, 16. Neh. 9. 26. Jer. 2. 30. a 26. 23. Galar. 4. 13. Mat. 21. 35, 36. a 22. 6. Act. 7. 52, 59. a 8. 1. Dat. 11. 8. a Deut. 5. 29. a 32. 29. Salm 81. 10, 13. Es. 48. 17—19. a 50. 2. b pen. 19. 44. a 23. 28. Salm 149. 2. Galar. 1. 16. Joel 2. 23. Gal. 4. 25, 26. c Deut. 32. 11, 12. Ruth 2. 12. Salm 17. 8. a 36. 7. a 57. 1. a 91. 4. d pen. 15. 28. Neh. 9. 30. Salm 81. 11. Diar. 1. 24—30. Es. 30. 15. Jer. 6. 16. a 7. 23, 24. a 35. 14. a 44. 4—6. Hos. 11. 2, 7. Zec. 1. 4. Mat. 22. 3. Act. 3. 14, 15.

35 ‡ Wele, [e] eich tŷ a adewir i chwi yn anghyfannedd. Ac yn wir yr wyf yn dywedyd wrthych, [f] ‖ Ni welwch fi, hyd oni ddêl yr amser pan ddywettoch, [g] Bendigedig *yw* yr hwn sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd.

e pen. 21. 5, 6, 24. Lef. 26. 31, 32. Salm 69. 25. Es. 1 7, 8. a 64. 10, 11. Dan. 9. 26, 27. Mica 3. 12. Zec. 11 a 14. 2. Act. 6. 13, 14. f Hos. 3. 4, 5. Ioan 7. a 8. 22—24. a 12. 35, 36. a 14. 19—22. g pen. 19. Salm 118. 26. Es. 40. 9—11. a 52. 7. Zec. 12. 10. Mat Marc 11. 9, 10. Ioan 12. 13. Rhuf. 10. 9—15. 2 Cor. 3.

* Gwedi crybwyll o'r blaen, nas gall y darfyddai am brophwyd allan o Jerus mae yr Arglwydd Iesu yma megys yn gof yr holl waed cyfiawn a dywalltwyd ac yn gresynu yn ei ysbryd dros annuwi y trigolion, caledrwydd eu calon, a'r drom oedd ar ddyfod arnynt. † Dywe dyoddef y iar farwolaeth i amddiffy chywion; gyda chymmaint a hyny o awgrwydd y mynai Iesu gasglu pobl Jeru dàn ei adenydd, ond nis mynent hwy. allai bod yma gyfeiriad at yr eryr yn y aethu cywion yr iar, ac o hyny at ddif Iuddewon gan y Rhufeiniaid, y rhai oe eryr ganddynt yn eu baneran. ‡ "Eich tŷ Duw, y deml, eich tai eich hunain a ddinas Jerusalem: gwnair oll yn angh nedd yn fuan gan y Rhufeiniaid, offer barn ofnadwy Duw. ‖ Yn y caledi hwnw, daw rhai o honoch i gydnabod myfi yr hwn a laddasoch oedd y Messiah yn rhy ddiweddar; a byddai yn dda g gael fy ail weled. A oes yma ddim cyf hefyd at alwad yr Iuddewon?

PEN. XIV.

Crist yn iachâu y dropsi ar y sabba

BU hefyd, [a] pan ddaeth efe i d [b] * o bennaethiaid y Phariseaid sabbath, i fwytta bara, [c] † iddynt thau ei wylied ef.

a pen. 7. 34—36. a 11. 37. 1 Cor. 9. 19—22. 3. 1. Act. 5. 34. c pen. 6. 7. a 11. 53, 54. a 20. 37. 32. a 41. 6. a 62. 4. a 64. 5, 6. Diar. 23. 7. Es. Jer. 20. 10. Marc 3. 2.

2 ‡ Ac wele, yr oedd ger ei fr ryw ddyn yn glaf o'r dropsi.

3 A'r Iesu gan atteb a lefarodd [d] y cyfreithwyr a'r Phariseaid, gan wedyd, [e] Ai rhydd iachâu ar y sabb

d pen. 11. 44, 45. e pen. 6. 9. a 13. 14—16. 10. Marc 3. 4. Ioan 7. 23.

4 A [f] thewi a wnaethant. A a'*i* cymmerodd atto, ac a'i hiach ef, ac a'*i* gollyngodd ymaith;

f Mat. 21. 25—27. a 22. 46.

5 Ac a attebodd iddynt hwy ac a ddywedodd, [g] Asyn neu y un o honoch a syrth i bwll, n ebrwydd nis tyn ef allan ar y sabbath?

g pen. 13. 15. Ex. 23. 4, 5. Deut. 22. 4. Mat. 12.

6 ‖ Ac [h] ni allent roi atteb y erbyn ef am y pethau hyn.

h pen. 13. 17. a 20. 26, 40. a 21. 15. Act. 6. 10.

* Rhyw wr go fawr oedd y pharisead un o aelodau y Senedd yn Jerusalem, e ond ei fod yn byw yn Galilea: neu, e un o lywodraethwyr y synagog yn y lle h ac yn wr pur gyfrifol. Beth bynag ydoed phetrusai Crist fyned i'w dŷ ef ar wahod byddai efe weithiau yn bwyta gyda phari ac weithiau gyda phublicanod a phech iaid: gwnâi efe ei hun yn bob peth i b

[illegible] y gallai gadw rhai. Mae yr un rhyddid yn addas i ninnau: nid yn nhai pwy y byddom yw y pwnc; ond pa beth a wnelom, [illegible] a ddywedom, a pha fodd yr ymddygom yn mhob man. † Peth arferol gan y phariseaid oedd gwylied Iesu; ac mae yn debyg mai dyma ddyben y pharisead hwn yn ei wahodd ef i'w dŷ, fel y gallai efe a'i gyd-phariseaid ei wylied ef. ‡ Gwylied oedd eu [illegible] hwy, gwneyd trugaredd a'r claf oedd [illegible] ynteu; a hyny a wnaeth yn eu [illegible] hwynt oll, gan gyflawnâu y weithred [illegible] ei chymharu â'u harferiad cyffredinol a [illegible]freithlawn hwy o godi asyn neu ych o'r [illegible] ar y dydd sabbath. ‖ Efe a'u distawodd [illegible], ond nid argyhoeddodd hwynt: mae [illegible] cauad genau dynion na symmud [illegible] rhagfarn: mŷn y rhagfarnllyd mai efe [illegible] iawn, er nas medr rheswm ddadlu dros [illegible] na'i gyflawnâu.

7 ¶ Ac efe [l]a ddywedodd wrth y gwahoddedigion † ddammeg, pan [illegible]iodd fel [k]yr oeddynt yn ‡ dewis eisteddleoedd uchaf; gan ddywedyd wrthynt,

[l]Barn. 14. 12. Diar. 8. 1. Esec. 17. 2. Mat. 13. 34. [illegible] 11. 43. a 20. 46. Mat. 23. 6. Marc 12. 38, 39. Act. 8. [illegible] Phil. 2. 3. 3 Ioan 9.

* Mae yn debyg bod yno lawer o wahoddedigion: nid yw yn anghyfreithlawn i gyfeillion gyd-giniawa ar y sabbath, ond dylent [illegible] am eu hymddiddanion, eu bod yn addas [illegible] sancteiddrwydd y dydd. † Mae y gair "[illegible]dammeg" yma i'w ystyried yn wahanol i'r [illegible] yw dammegion yn gyffredin: gwers, [illegible] ddywediad doeth ydyw yma, ac nid [illegible]ebiaeth o ryw beth naturiol i beth ys[illegible]. ‡ Yr oedd hunan a balchder calonau [illegible] phariseaid i'w weled yn amlwg hyd yn nod [illegible] y bwrdd; yn tybied eu hunain yn well [illegible] gilydd ac yn dewis yr eisteddleoedd [illegible]af. Ond nid oedd hyn oll ond cysgod o'u [illegible]der ysbrydol hwy, yr hwn a ganodd [illegible] o honynt allan o deyrnas nefoedd, ac [illegible] yn cauad llawer eto, heblaw yr anghyd[illegible] a'r niwed mae yn wneyd mewn eglwysi.

8 Pan y'th wahodder gan neb i [illegible]ithior, *nac eistedd yn y lle uchaf; [illegible] bod un anrhydeddusach nâ thi wedi ei wahodd ganddo;

9 Ac i hwn a'th wahoddodd di ac [illegible]tau, ddyfod a dywedyd wrthyt, Dyro [illegible] i hwn; [l]ac yna dechreu o honot ti [illegible] gywilydd gymmeryd y lle isaf.

[l]Esth. 6. 6—12. Diar. 3. 35. a 11. 2. a 16. 18. Esec. 28. [illegible]. Dan. 4. 30—34.

10 Eithr pan y'th wahodder, [m]dos eistedd yn y lle isaf; fel pan ddelo yr hwn a'th wahoddodd di, y gallo [illegible] ddywedyd wrthyt, *Y* cyfaill, eistedd yn uwch i fynu. *Yna y bydd i [illegible] glod y'ngŵydd y rhai a eisteddant [illegible] â thi ar y bwrdd.

[m]1 Sam. 15. 17. Diar. 15. 33. a 25. 6, 7. [n]Es. 60. 14. [illegible] 3. 9.

11 Canys [o]pob un a'r a'i dyrchafo ei hun, a ostyngir; a'r hwn sydd yn ei ostwng ei hun, a ddyrchefir.

[o]pen. 1. 51. a 18. 14. Job 22. 29. a 40. 10—12. Salm 18. 27. a 138. 6. Diar. 15. 33. a 16. 12 a 29. 23. Es. 2. 11, 17. a 57. 15. Mat. 23. 12. Iago 4. 6. 1 Pedr 5. 5.

* Mae yn ddiammau bod Iesu ei hun, y mwyaf o honynt oll, wedi eistedd yn y lle isaf: ac wedi iachâu y chwŷdd corphorol oedd yn y claf o'r dropsi, mae yma yn ceisio iachâu y dropsi ysbrydol o falchder oedd yn y phariseaid hyn. Testyn y wers hon sydd yn Diar. 25. 6, 7. Gallwn weled dau neu dri o addysgiadau moesol yn y ddammeg hon:—1. Nad yw cyfraith Crist ddim yn caniatâu i neb fod yn anfoesgar nac yn anfoneddigaidd. 2. Y dylai dysgyblion Crist ofalu am eu gair da, na wnelont ddim y byddo cywilydd iddynt o'i blegid. 3. Ei fod yn unol âg ewyllys Duw i ni roddi parch lle mae parch yn ddyledus. 4. Mai y rhai isel-fryd, a'u darostyngont eu hunain, yw y rhai a gânt eu derchafu a'u hanrhydeddu gan Dduw a dynion. Dysged y gwir gristion mai digon o anrhydedd iddo ef yw cael y lle isclaf, a'r gwasanaeth gwaelaf yn eglwys Dduw.

12 ¶ Ac efe a ddywedodd hefyd wrth yr hwn a'i gwahoddasai ef, [p]*Pan wnelych giniaw neu swpper, na alw dy gyfeillion, na'th frodyr, na'th geraint, na'*th* gymmydogion goludog; rhag iddynt hwythau eilchwyl dy wahodd dithau, [q]a gwneuthur taledigaeth i ti.

[p]pen. 1. 53. Diar. 14. 20. a 22. 16. Iago 2. 1—6. [q]pen. 6. 32—36. Zec. 7. 5—7. Mat. 5. 46. a 6. 1—4, 16—18.

13 Eithr pan wnelych wledd, [r]galw y tlodion, yr efryddion, y cloffion, y deillion:

[r]adn. 21. pen. 11. 41. Deut. 14. 29. a 16. 11, 14. a 26. 12, 13. 2 Sam. 6. 19. 2 Cron. 30. 24. Neh. 8. 10, 12. Job 29. 13, 15, 16. a 31. 16—20. Diar. 3. 9, 10. a 14. 31. a 31. 6, 7. Es. 58. 7, 10. Mat. 14. 14—21. a 15. 32—39. a 22. 10. Act. 2. 44, 45. a 4. 34, 35. a 9. 39. Rhuf. 12. 13—16. 1 Tim. 3. 2. a 5. 10. Tit. 1. 8. Phile. 7. Heb. 13. 2.

14 A dedwydd fyddi; am nad oes ganddynt ddim i dalu i ti: [s]† canys fe a delir i ti [t]yn adgyfodiad y rhai cyfiawn.

[s]Diar. 19. 17. Mat. 6. 4. a 10. 41, 42. a 25. 34—40. Phil. 4. 18, 19. [t]pen. 20. 35, 36. Dan. 12. 2, 3. Ioan 5. 29. Act. 24. 15.

* Yr oedd y phariseaid yn bur rhodresgar yn eu gwleddoedd yn gystal ag yn eu hymprydiau, yn gwneyd pob un o'r ddau er mwyn cael eu gweled gan ddynion, ac i dderbyn gogoniant gan eu gilydd. Byddai eu gwleddoedd yn gostfawr a moethus, yr hyn oedd yn eu gwneyd hwythau yn foethus ac yn analluog i fod yn elusengar ac yn drugarog wrth y tlodion. Mae yr un peth eto a'r un effaith iddo: lle mae llawer o wledda costus a moethus, mae dynion o arferiad yn myned yn flysig a danteithiol, ac yn eu tlodi eu hunain fel nas gallant wneyd dim i gynnorthwyo y tlodion anghenus. Gellid porthi llawer o dlodion drwy lai o gost nag a wledda ychydig o rai goludog. † Rhaid bod y dyn yn gyfiawn yn sicr, cyn cael ei dalu yn adgyfodiad y rhai cyfiawn, ac nid cyfiawn trwy ei elusenau a'i weithredoedd da, eithr cyfiawn trwy ffydd yn Nghrist a'i gyfiawnder ef.

Oddi wrth y cwbl sylwn:—1. Mai nid gweithred o elusen yw gwledda rhai goludog, ond gweithred o gyfeillgarwch a chymmydogaethdda yn unig. 2. Na ddylai y cyfryw wleddoedd fod os byddant yn ein tlodi, ac yn ein hanalluogi i gynnorthwyo y tlodion. 3. Gall y dyn duwiol ddysgwyl gwobr yn y nef am y gweithredoedd da a wnelo, os na chaiff ei wobrwyo ar y ddaear. 4. Mae Duw yn aml yn oedi gwobrwyo ei saint hyd adgyfodiad y rhai cyfiawn, ond ni fetha eu gwobrwyo yno.

15 ¶ A phan glywodd rhyw un o'r rhai oedd yn eistedd ar y bwrdd y pethau hyn, efe a ddywedodd wrtho, [u] Gwŷn ei fyd y neb a *fwyttâo fara yn †nheyrnas Dduw.

u pen. 12. 37. a 13. 29. a 22. 30. Mat. 8. 11. a 25. 10. Ioan 6. 27, &c. Dat. 19. 9.

* Mae bwyta bara yn myned am bryd cyflawn, ac nid am bryd cyffredin ychwaith, ond hefyd am wleddoedd, lle byddo'r ymborth yn ddanteithiol iawn. † Nis gwyddis yn iawn beth oedd y dyn hwn yn feddwl wrth deyrnas nefoedd; pa un ai teyrnas ddaearol y Messiah, yn ol dychymmygion cnawdol yr Iuddewon am dani, ai ynte rhyw ddychymmyg mwy cnawdol byth am deyrnas y gogoniant.

16 Ac yntau a ddywedodd wrtho, [x] Rhyw wr a wnaeth *swpper mawr, ac a [y] wahoddodd lawer:

x Diar. 9. 1, 2. Es. 25. 6. Jer. 31. 12—14. Zec. 10. 7. Mat. 22. 2—14. y Can. 5. 1. Es. 55. 1—7. Marc 16. 15, 16. Dat. 3. 20. a 22. 17.

17 Ac a ddanfonodd [z] ei was bryd swpper, i ddywedyd wrth y rhai a wahoddasid, [a] Deuwch; canys weithian y mae pob peth yn barod.

y pen. 3. 4—6. a 9. 1—5. a 10. 1, &c. Diar. 9. 3—5. Mat. 3. 1, &c. a 10. 1, &c. Act. 2. 38, 39. a 3. 24—26. a 13. 26. 38, 39. a Mat. 11. 27—29. a 22. 3, 4. Ioan 7. 37. 2 Cor. 5. 18—21. a 6. 1.

18 A hwy [b] oll a ddechreuasant yn un-*fryd* ymesgusodi. Y cyntaf a ddywedodd wrtho, [c] Mi a brynais dyddyn, ac y mae yn rhaid i mi fyned a'i weled: attolwg i ti, cymmer fi yn esgusodol.

b pen. 20. 4, 5. Es. 28. 12, 13. a 29. 11, 12. Jer. 5. 4, 5. a 6. 10, 16, 17. Mat. 22. 5, 6. Ioan 1. 11. a 5. 40. Act. 13. 45, 46. a 18. 5, 6. a 28. 25—27 c pen. 8. 14. a 17. 26—31. a 18. 24. Mat. 24. 38, 39. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Tim. 4. 10. Heb. 12. 16. 1 Ioan 2. 15, 16.

19 Ac arall a ddywedodd, Mi a brynais bùm iau o ychain, ac yr ydwyf yn myned i'w profi hwynt: attolwg i ti, cymmer fi yn esgusodol.

20 Ac arall a ddywedodd, [d] Mi a brïodais wraig; ac am hynny nis gallaf fi ddyfod.

d adn. 26—28. pen. 18. 29, 30. 1 Cor. 7. 29—31.

21 A'r gwas hwnnw, pan ddaeth *adref*, [e] a fynegodd y pethau hyn i'w arglwydd. Yna gwr y tŷ, [f] wedi digio, a ddywedodd wrth ei was, [g] Dos allan ar frys i heolydd ac ystrydoedd y ddinas, a dwg i mewn yma [h] y t[illegible] a'r anafus, a'r cloffion, a'r deill[illegible]

e pen. 9. 10. 1 Sam. 25. 12. Mat. 15. 12. a 1[illegible] 13. 17. f adn. 24. Salm 2. 12. Mat. 22. 7, 8. a 12. 25, 26. Dat 15. 1, &c. a 19. 15. g pen. [illegible] 1. 20—25. a 8. 2—4. a 9. 3, 4. Jer. 5. 1. Ze[illegible] Mat. 21. 28—31. Ioan 4. 39—42. a 7. 47—49. a 9. 4—7. Iago 2. 5. h adn. 13. pen. 7. 22, 23. Ma[illegible]

22 A'r gwas a ddywedod[illegible] glwydd, [i] gwnaethpwyd fel y ymynaist; [k] ac etto y mae lle.

i Act. 1—9. k Ioan 14. 2. Eph. 3. 8. Col. 2. 5, 6. 1 Ioan 2. 2. Dat. 7. 4—9.

23 A'r arglwydd a ddy[illegible] wrth y gwas, [l] Dos allan i'r pri[illegible] a'r caeau, [m] †a chymhell [illegible] ddyfod i mewn, fel y llanwer [illegible]

l Salm 98. 3. Es. 11. 10. a 19. 24, 25. a 27. 6. a 66. 19, 20. Zec. 14. 8, 9. Mal. 1. 11. Mat. 9, 10. a 28. 19, 20. Act. 9. 15. a 10. 44—48. a 13. 47, 48. a 18. 6. a 22. 21, 22. a 26. 18—[illegible] Rhuf. 10. 18. a 15. 9—12. Eph. 2. 11—22. Col. 1. 24. 29. Gen. 19. 2, 3. Act. 16. 15. Rhuf. 11. 1[illegible] 9. 19—23. 2 Cor. 5. 11, 20. a 6. 1. Col. 1. 28 2[illegible]

24 Canys yr wyf yn d[illegible] i chwi, [n] na chaiff yr un o[illegible] hynny a wahoddwyd, brofi o'[illegible] per i.

n Diar. 1. 24—32. Mat. 22. 8. a 23. 38, 39. [illegible] a 8. 21, 24. Act. 13. 46. Heb. 12. 25, 26.

Pa beth bynag oedd meddwl y g[illegible] wrth deyrnas Dduw, cymmerodd yr [illegible] Iesu achlysur oddi ar hyny i lefar[illegible] bwysig iawn wrth bawb o honynt, [illegible] mae yn dangos mai ychydig iawn o'[illegible] on a welai y fraint o gael bwyt[illegible] nheyrnas Dduw. Mae y swper [illegible] arwyddo y ddarpariaeth anfeidrol [illegible] eneidiau dynion trwy yr iachawdwr[illegible] sydd yn Nghrist. Mae y gwa[illegible] cyntaf yn arwyddo addewidion a ph[illegible] oliaethau am Grist a'r iachawdw[illegible] Iuddewon gynt; gweinidogaeth [illegible] yddiwr, a Christ ei hun a'i apostoli[illegible] fon y gwas bryd swper, i alw [illegible] wahoddasid pan oedd pob peth y[illegible] arwydda, efallai, weinidogaeth yr [illegible] a'r efengylwyr ar ol esgyniad C[illegible] esgusodiad un-fryd y gwahoddedi[illegible] yn arwyddo, gwrthodiad cyffredin[illegible] yl gan y genedl Iuddewig, yn e[illegible] eu penaethiaid, eu hathrawon, a'r [illegible] Danfon y gwas i heolydd ac [illegible] y ddinas wedi hyny a arwydd[illegible] llwyddiant yr efengyl yn mhlith y [illegible] a phobl gyffredin yr Iuddewon, y [illegible] garedig mewn gwledydd eraill; y[illegible] cenedloedd a ddychwelasid at I[illegible] (proselytiaid.) Myned allan drach[illegible] ffyrdd a'r caëau a arwydda, galwa[illegible] oedd, debygid, yn benaf, â'r rhai [illegible] yr eglwys wedi hyny gan mwyaf, t[illegible] yr Iuddewon, y rhai a wahoddw[illegible] eu canad allan o herwydd eu hangh[illegible] Ar yr un pryd, gellir cymhwyso yr [illegible] meg at bregethiad yr efengyl, y[illegible] derbyniad neu y gwrthodiad m[illegible] yn mhob gwlad ac oes.—Yr es[illegible] wnair yma, a gymmerwyd oll oddi[illegible] cyfreithlawn ynddynt eu hunain; [illegible] dull a'r amser y gwnaed hwy y[illegible] dirmyg mwyaf ar y swper, ac a[illegible] gwnaeth hi. Beth a allasai fod yn [illegible]

lyn fyned i weled ei dyddyn, ac
ei ychen (ar ol eu prynu hefyd)
r yr amser y gwahoddid hwy i'r
y gallasent yn hawdd oedi hyn
ser arall: yr un mór ddi sail, ond
ywilydd, oedd esgus yr hwn a
raig, ac mae yn dangos fod yn
yn cnawdol bob peth na Christ ac
eth ei enaid. * Yn rhai o'r
oegaidd mae y gair a gyfieithir
rwyddo boreu-bryd, pryd angen-
aith, yn ol ystyr y gair; weithiau
nawn-bryd, ciniaw; ond yn y
lewydd arwydda yr hwyr-bryd.
ydd y byd hwn megys, y gor-
hawdwriaeth fawr i fyd colledig,
eilw Iesu hi yn *swper* mawr.
rynt, nid trwy fygwth a gorfod,
sail i gymhell dynion at grefydd
grythyr; ond cymhell hwy trwy
taerion, a'u gwnelo i ddyfod yn
c o'u bodd. Felly y dylai holl
fengyl gymhell pechaduriaid, yn
welont rai yn ofni ac yn anno-
rugaredd a derbyniad gan faint
dd.

[25] °llawer o bobl a gyd-
ag ef: ac efe a droes, ac a
d wrthynt,

Ioan 6. 24—27.

[26] ᵖdaw neb attaf fi, ac ᵍni
dad, a'i fam, a'i wraig, a'i
frodyr, a'i chwïorydd, ïe,
ei hun hefyd, ni all efe fod
l i mi.

—8. a 23. 9. Salm 73. 25, 26. Mat. 10. 37.
2. 11. q Gen. 29. 30, 31. Deut. 21. 15.
g. 2. 17—19. Mal. 1. 2, 3. Ioan 12. 25.

[27] wy bynnag ʳni ddycco ei
fod ar fy ol i, ˢni all efe
gybl i mi.

25. Mat. 10. 38. a 16. 24—26. Marc 8. 34—
21. Ioan 19. 17. 2 Tim. 3. 12. s Mat.
. 2 Tim. 1. 12.

y geiriau uchod yw, nas gall neb
dysgybl i Grist, a roddo y flaen-
, nac i ddim arall, yn serchiadau
id i Grist gael ei garu uwchlaw
peth. Mae yn sicr na ddylid
n yn eu hystyr gyfyng, a llyth-
lly, byddent yn gorchymyn i ni
bl i natur; oblegid ni chasâodd
gnawd ei hun, eithr ei fagu a'i
e. Gwyddai Iesu bod llawer yn
y pryd hwnw, adn. 25, a'i
yn fuan, pan y rhwystrid hwy
hynasau anianol. Pan ddelo
yn ol y cnawd i fod yn rhwystr
chanlyn Crist, dylem eu casâu
ach na'i wadu ef, pa beth bynag
i ni, pe costiai i ni ein bywiol-
n heinioes. Gwel ar Math. 10.
yr adnodau hyny yn agoriad da
hyn. Yr esgusodion yn adn. 18,
chlysur yr adnodau hyn, debygid.

[28] Canys pwy o honoch chwi
adeiladu tŵr, nid eistedd
a ᵘbwrw y draul, a oes
gorpheno?

t Gen. 11. 4—9. Diar. 24. 27. u adn. 33. Jos. 24. 19—24. Mat. 8. 20. a 10. 22. a 20. 22, 23. Act. 21. 13. 1 Thes. 3. 4, 5. 2 Pedr 1. 13, 14.

29 Rhag wedi iddo osod y sail, ac heb allu *ei* orphen, ddechreu o bawb a'*i* gwelant ei watwar ef,

30 Gan ddywedyd, ˣY dyn hwn a ddechreuodd adeiladu, ac ni allodd ei orphen.

x Mat. 7. 27. a 27. 3—5. Act. 1. 18, 19. 1 Cor. 3. 11—15. Heb. 6. 4—8. a 10. 38. 2 Pedr 2. 19—22. 2 Ioan 8.

31 † Neu pa frenhin ʸyn myned i ryfel yn erbyn brenhin arall, nid eistedd yn gyntaf, ac ymgynghori a all efe â deng mil gyfarfod â'r hwn sydd yn dyfod yn ei erbyn ef âg ugain mil?

y 1 Bren. 20. 11. 2 Bren. 18. 20—22. Diar. 20. 18. a 25. 8.

32 ‡ Ac os amgen, tra fyddo efe ym mhell *oddi wrtho*, efe a enfyn genadwri, ᶻac a ddeisyf ammodau heddwch.

z pen. 12. 58. 1 Bren. 20. 31—34. 2 Bren. 10. 4, 5. Job 40. 9. Mat. 5. 25. Act. 12. 20. Iago 4. 6—10.

33 ‖ Felly hefyd, ᵃpob un o honoch chwithau nid ymwrthodo â chymmaint oll ag a feddo, ni all fod yn ddisgybl i mi.

a adn. 26. pen. 5. 11, 28. a 18. 22, 23, 28—30. Act. 5. 1—5. a 8. 19—22. 2 Tim. 4. 10. 1 Ioan 2. 15, 16.

* Er dangos yn mhellach y mawr bwys o ganlyn Crist hyd y diwedd, yn nghyd a'r anhawsdra o wneyd hyny, mae efe yma yn arfer dwy gyffelybiaeth: 1. Dyn yn adeiladu tŵr, yn fyrbwyll ac heb fodd i'w orphen; bydd ei holl lafur a'i draul yn ofer, bydd yr adeilad anorphenol yn gofarwydd parâus o'i ynfydrwydd ef, a bydd yntau yn wrthddrych gwawd a chwerthiniad pawb o'i amgylch. Felly y dyn a ddechreuo ar grefydd ac heb barâu hyd y diwedd; bydd ei holl lafur yn ofer, a'i wrthgiliad yn ei wneyd yn ddirmygus gan bawb, ac yn druenus yn ei gydwybod ei hun. 2. † Yr ail gyffelybiaeth yw, brenin ynfyd a byrbwyll, yn myned i ryfel yn erbyn brenin arall, galluocach nac ef, a llawer amlach ei luoedd, heb ystyried yr anghyfartalwch, a'r anmhosiblrwydd iddo lwyddo i gael y fuddugoliaeth. Gwarth, a cholled, a dinystr, a gaiff efe, buasai yn llawer doethach iddo ddeisyf ammodau heddwch cyn anturio i faes y gwaed. Myned yn ddysgybl i Grist yw cyhoeddi rhyfel yn erbyn byd, cnawd, a diafol; gelynion llawer rhy gryfion i ni yn ein nerth ein hunain. Gan hyny, os nad ydym ni yn deimladwy o'n gwendid ein hunain, ac yn ceisio help gan Dduw, nis gallwn sefyll ein tir, na pharâu hyd y diwedd, caledi, enbydrwydd, a cholled, a ddaw o'r fath ryfel: ac er mai drwg yw bod dàn draed y fath elynion, eto os awn ni i geisio ymladd â hwy yn ein nerth ein hunain, ar broffes o grefydd yn unig, heb wirionedd, gostyngeiddrwydd, a hollawl ymddybyniad ar Grist, ni bydd y mater ddim gwell, eithr gwaeth. ‡ Am y "deisyf ammodau heddwch" yn y ddammeg, ni wiw dysgwyl am ddim i ateb i hyny yn yr addysg; nid oes dim deisyf ammodau heddwch i fod

â'r gelynion a enwyd uchod. ‖ Ymwrthod â phob peth os gorfydd, er mwyn Crist, ac yn hytrach nac ymwrthod â Christ: nid taflu pob galwedigaeth a meddiant cyfreithlawn ymaith a feddylir, byddai hyny yn groes i'n dyledswydd yn y byd hwn: ymwrthod â'r cariad at y pethau yn y galon, ac â'r pethau os bydd raid. Gwel Heb. 10. 34.

34 ¶ * Da *yw* yr halen: [b] † eithr o bydd yr halen yn ddiflas, ‡ â pha beth yr helltir ef?

b Mat. 5. 13. Marc 9. 49, 50. Col. 4. 6. Heb. 2. 4—8.

35 ‖ Nid yw efe gymmwys nac i'r tir, nac i'r dommen; *ond* ei fwrw ef allan y maent. [c] § Y neb sydd ganddo glustiau i wrando, gwrandawed.

c pen. 8. 8. a 9. 44. Mat. 11. 15. a 13. 9. Dat. 2. 7, 11, 17, 29.

Gwel ar Math. 5. 13; a Marc 9. 50. * Halen y ddaear yw proffeswyr yr efengyl os byddant yn wir dduwiol, ac y maent yn dda iawn. † Mae pawb ag sydd ag enw o grefydd ganddynt yn proffesu eu bod yn halen, ac efallai eu bod yn lled hallt a gwresog am ychydig; ond buan y maent yn oeri, yn diflasu, ac yn gwrthgilio. ‡ Pan elont felly, maent yn fwy caled, llygredig, a dïobaith, yn gyffredin, na'r rhai ni wnaethant broffes erioed. ‖ Nid ydynt gymhwys i'r tir, yr eglwys; nid ydynt gymhwys i'r dòmen, y byd annuwiol: llygru pawb, yn mhob màn a wnant, a diles a gwrthodedig gan bawb, hyd yn nod gan annuwiolion yn gyffredin ydynt. § Gan fod y pethau hyn felly, maent yn deilwng iawn o wrandawiad ac ystyriaeth pawb. Cryned pawb rhag cymmeryd i fynu broffes o grefydd heb y gwirionedd, a throi wedi hyny yn halen diflas, mewn llygredigaeth, cyfeiliornadau, a gwrthgiliad. Diwedd-glo cyffredin Crist yw y geiriau hyn, ar ol rhyw ymadroddion pwysig a fyddo wedi eu llefaru.

PEN. XV.

Dammeg y ddafad a gollasid, &c.

* AC [a] yr oedd yr holl bublicanod a'r pechaduriaid yn nesâu atto ef, i wrando arno.

a pen. 5. 29—32. a 7. 29. a 13. 30. Ezec. 18. 27, 28. Mat. 9. 10—13. a 21. 28—31. Rhuf. 5. 20. 1 Tim. 1. 15.

2 [b] A'r Phariseaid a'r ysgrifenyddion a rwgnachasant, gan ddywedyd, Y mae hwn yn derbyn pechaduriaid, † ac yn bwytta gyd â hwynt.

b adn. 29, 30. a 5. 30. a 7. 34, 39. a 19. 7. Mat. 9. 11. Act. 11. 3. 1 Cor. 5. 9—11. Gal. 2. 12.

* Tybia rhai bod Crist yn awr yn Galilea y cenedloedd, y tu hwnt i'r Iorddonen, ac mai cenedloedd eilun-addolgar oedd y rhai a elwir yn bechaduriaid yma. † Ystyriai yr Iuddewon yn gyffredin ei bod yn groes i'r ddeddf, i Iuddew i fwyta gyda chenedl-ddyn dïenwaededig; ac nid oes genym un prawf i Grist erioed fwyta gyda'r cenedloedd, pe amgen ni buasai ei apostolion yn petruso cymmaint yn nghylch y pwnc wedi hyny. Act. 10. 9—16, 27—33; a 11. 1—3. Yn hyn fel mewn pethau eraill yr oedd efe yn fanwl yn cadw y ddeddf. O herwydd yr amgylchiad hwn o fwyta gyda phechaduriaid mae eraill yn tybied mai nid cenedloedd oed[d] ...aduriaid hyn, eithr Iuddewon; ond ...fath waethaf o honynt. Pa un b... hyny, balchder calon y phariseaid, e... ar eraill, a'u gelyniaeth at Iesu, ... achos o'r grwgnach hwn: ychydi... hwy yn ofalu am bechaduriaid.

3 ¶ Ac efe a adroddodd w... ddammeg hon, gan ddywedy[d]

4 Pa [c] ddyn o honoch [d] a c... gànt o ddefaid, ac os cyll un o... nid yw yn gadael yr amyn ... ugain yn yr anialwch, ac yn m... ol yr hon a gollwyd, hyd oni... efe hi?

c pen. 13. 15. Mat. 12. 11. Rhuf. 2. 1. ... 176. Es. 53. 6. Jer. 1. 6. Ezec. 34. 8, 11, 12, ... 18. 12, 13. Ioan 10. 15, 16, 26—28. 1 Pedr 2. 25.

5 Ac [e] wedi iddo *ei* chael, ... dŷd *hi* ar ei ysgwyddau ei ... llawen.

e pen. 19. 9. a 22. 43. Es. 62. 12. Ioan 4. 3... 1—16. Rhuf. 10. 20, 21. Eph. 2. 3—6. Tit. 3. 3... 40. 10, 11. a 46. 3, 4. a 63. 9. Mica 5. 4. E... a 2. 10. a 3. 7. 1 Thes. 1. 5. 2 Tim. 2. 26. ... g adn. 23, 24, 32. Es. 53. 10, 11. a 62. 5. Je... Ezec. 18. 23. a 33. 11. Mica 7. 18. Zeph. 3. 17. Heb. 12. 2.

6 A phan ddêl adref, efe ... ynghyd *ei* [h] gyfeillion a'*i* gym... ion, gan ddywedyd wrthynt, ... hêwch gyd â mi; canys c... nafad a gollasid.

h adn. 7, 10, 24. pen. 2. 13, 14. Es. 66. 10, ... a 15. 14. Act. 11. 23. a 15. 3. Phil. 1. 4. a ... 1 Thes. 2. 19. a 3. 7—9.

7 Yr wyf yn dywedyd i ch... felly [i] y bydd llawenydd yn y... un pechadur a edifarhâo, *mwy*... onid un pùm ugain o rai cyfi... rhai nid rhaid iddynt wrth edi...

i adn. 32. pen. 5. 32. Mat. 18. 13. ... 16. 15. a 18. 9—11. Diar. 30. 12. Rhuf. 7. 9. P...

Yn ateb i rwgnach y phariseaid ... yr Arglwydd Iesu yn y bennod ho... ddodi tair o ddammegion, y rhai yd... cytuno mewn amryw o'r prif betha... bod yn dangos y mater mewn ... olygiadau, er mwyn ei ddeall yn... Mae y ddwy gyntaf o honynt yn dan... a gras Duw yn ymofyn am ei bobl, ... y cenedloedd yn benaf; a'r llall yn ... raslonrwydd yn eu derbyn ar eu d... ato; a phob un yn dangos yr ... mawr sy ganddo yn eu hiachaw... Mae y seithfed adnod, yr olaf o'r ... hon, yn agoriad i'r holl ddammeg: ... golledig yw y pechadur, wedi ymad... yn agored i enbydrwydd a cho... dragywyddol, oni ddygir ef yn ol, ... ddaw o hóno ei hun mwy na'r dd... golledig. Y dyn a aeth ar ol y ddafa... yw Iesu Grist, Bugail mawr y ... eiddo ef ydynt yn eu crwydriadau ... colledig, efe a'u hedwyn, ac a fyn... ddynt i'w dychwelyd ato ei hun. ... yn ystyried dychwelyd un pechadur ... yn i'w swydd gymmaint a gofalu a... rai sydd wedi eu dychwelyd, ac yn...

r ei ysgwyddau ei hun yn llawen
fuddugoliaeth Crist ar elynion
bobl ef, cyndynrwydd eu calonau
nin, a'u llwyr adferiad hwy er
l hudoliaethau y byd hwn. Am
a ond un o rai cyfiawn, y rhai
lynt wrth edifeirwch, mae gwa-
lau ar y geiriau. 1. Yr angelion
edd rhai; y rhai ydynt berffaith
erioed felly; nid rhaid iddynt
difeirwch. 2. Y saint, medd
sydd eisoes wedi eu dychwelyd,
arâu pan ddychwelwyd hwynt;
lynt hwy wrth edifeirwch fel y
an ddychwelwyd hwynt, ac fel
wn a ddychwelir yn awr. 3. Y
nain-gyfiawn, medd eraill; y
tybied nad oedd raid iddynt
ch. Am yr ystyriaeth olaf hon,
hawdd deall pa fodd y mae
n y nef am un pechadur a
wy nag am onid un pùm ugain
; cyfiawn o'r fath hyn, cyfiawn
u hunain: ond pa fodd y mae
rian gyda golwg ar yr angelion
. Mae yr angelion yn berffaith
d rhaid iddynt wrth edifeirwch:
irwch un pechadur ar y ddaear,
ei achosion a'i ganlyniadau, yn
ogoniant i Dduw na chynnal
hyny mae y llawenydd yn fwy
chubiaeth ef. Gyda golwg ar y
b gwir gredadyn wedi bod yn
ydd yn y nef ar ei ddychweliad;
os o lawenydd adnewyddol pan
, ac un arall, yn cael eu dwyn i
el am blentyn newydd eni, mae
ydd am hwnw ar y pryd, nac
nt eraill a aned o'r blaen: neu
fyddo newydd gael ei achub o
nawr, o safn marwolaeth; mae
ydd am hwnw, nac am yr holl
na buont yn ddiweddar yn y
. Am lawenydd yn y nef, gan
elion, a'r saint, y rhai nid oes
nwydau iddynt fel i ni ar y
faith fyddai trin y cyfryw fater
ni fod Mab Duw wedi dywedyd
ae: ymostyngodd efe i lefaru
wyfol ac ysbrydol i ni mewn
'n dyledswydd ninnau yw ei

pa wraig, a chanddi ddeg
ian, os cyll hi un dryll, ni
ll ac ysgubo y tŷ, [l] a cheisio
hyd onis caffo *ef*?

Esec. 34. 12. Ioan 10. 16. a 11. 52.

di iddi *ei* gael, hi a eilw
chyfeillesau a'*i* chymmyd-
ddywedyd, [m] Cyd-lawen-
i; canys cefais y dryll a

, meddaf i chwi, [n] y mae
y'ngŵydd angelion Duw
chadur a edifarhâo.

-14. Mat. 18. 10, 11. a 28. 5—7. Act. 5.
. Heb. 1. 14. Dat. 5. 11—14. *o pen. 7.*
ron. 33. *13—19. Mat. 18. 14. Act. 11, 18.*

Mae y ddammeg hon yn debyg i'r un flaenorol, ac yn dangos y mawr werth sy gan Grist ar eneidiau ei etholedig bobl. Ei eiddo ef ydynt, ffrwyth ei lafur a'i ddyoddefiadau; ac efe a ddefnyddia foddion addas, ac a'u gwna yn effeithiol, i gael gafael ynddynt, ac i'w dwyn i'w eglwys; ac yna gelwir pawb a'i carant ef i gyd-lawenâu âg ef: felly bydd llawenydd yn ngŵydd angelion Duw am un pechadur a edifarhâo. Mae gwir edifeirwch pechadur yn cynnwys ei waredigaeth o drueni tragywyddol, a'i wneuthur ef yn etifedd bywyd tragywyddol. Arwydd ydyw o fuddugoliaeth Iesu ar alluoedd y tywyllwch, ac effeithiau bendigedig ei aberth ef. Fel hyn cyfodir cof-arwydd er gogoniant trugaredd a gras Duw, yr hwn a barhâ byth bythoedd: a chwanegir addolwr i Dduw at ei eglwys yr hwn a'i gogonedda ef yn oes oesoedd. Gan hyny, gan fod yr angelion yn caru Duw ac yn casâu anwiredd, gan eu bod yn rhydd oddi wrth falchder, llid, a chenfigen, ac yn llawn daioni ac ewyllys-da; rhaid y llawenychant yn annhraethadwy gyda'r Gwaredwr dwyfol, pan welont waith ei ras hyd yn nod ar un pechadur a edifarâo. * Tua gwerth naw ceiniog, meddant oedd y dryll arian; nid llawer; ond yr oedd y ddegfed ran o'r cwbl a feddai y wraig, ac yn werthfawr yn ei golwg; ond nid mòr werthfawr o lawer âg un enaid yn ngolwg ein Iesu mawr ni.

11 ¶ Ac efe a ddywedodd, [p] * Yr oedd gan ryw wr ddau fab:

p Mat. 21. 28—31.

12 A'r ieuangaf o honynt a ddywedodd wrth *ei* dad, † *Fy* nhad, [q] dyro i mi y rhan a ddigwydd o'r dâ. ‡ Ac efe a rannodd iddynt *ei* fywyd.

q Deut. 21. 16, 17. Salm 16. 5, 6. a 17. 14.

13 || Ac ar ol ychydig ddyddiau y mab ieuangaf a gasglodd y cwbl yngbyd, [r] ac a gymmerth ei daith i wlad bell; ac yno [s] *efe* a wasgarodd ei ddâ, gan fyw yn afradlawn.

r 2 Cron. 33. 1—10. Job 21. 13—15. a 22. 17, 18. Salm 10. 4—6. a 73. 27. Diar. 27. 8. Es. 1. 4. a 30. 11. Jer. 2. 5, 13, 17—19, 31. Mica 6. 3. Eph. 2. 13, 17. s adn. 30. pen. 16. 1, 19. Diar. 5. 8—14. a 6. 26. a 18. 9. a 21. 17, 20. a 23. 19—22. a 28. 7. a 29. 3. Preg. 11. 9, 10. Es. 22. 13. a 56. 12. Am. 6. 3—7. Rhuf. 13. 13, 14. 1 Pedr 4. 3, 4. 2 Pedr 2. 13.

14 § Ac wedi iddo dreulio y cwbl, y [t] cododd newyn mawr trwy y wlad honno; ac yntau a ddechreuodd fod mewn eisieu.

t 2 Cron. 33. 11. Esec. 16. 27. Hos. 2. 9—14. Am. 8. 9, 10.

15 * Ac [u] efe a aeth ac a lynodd wrth un o ddinaswyr y wlad honno; ac efe a'i hanfonodd ef i'w feusydd [x] i borthi moch.

u adn. 13. Ex. 10. 3. 2 Cron. 28. 22. Es. 1. 5. a 9. 10—13. a 57. 17. Jer. 5. 3. a 8. 4—6. a 31. 18, 19. 2 Tim. 2. 25, 26. Dat. 2. 21, 22. x pen. 8. 32—34. Esec. 16. 52, 63. Nah. 3. 6. Mal. 2. 9. Rhuf. 1. 24—20. a 6. 22. 1 Cor. 6. 9—11. Eph. 2. 2, 3. a 4. 17—19. a 5. 11, 12. Col. 3. 5—7. Tit. 3. 3.

16 Ac [y] efe a chwennychai lenwi ei fol â'r † cibau a fwyttâi y moch; ac [z] ni roddodd neb iddo.

y Es. 44. 20. a 55. 2. Galar. 4. 5. Hos. 12. 1. Rhuf. 6. 19—21. z Salm 142. 4. Es. 57. 3. Iona 2. 2—8.

Yn y ddwy ddammeg o'r blaen, dangosir yn benaf gymmaint o beth yw edifeirwch yn ngolwg Duw, ei angelion, a'i weision; mae y ddammeg hon yn mhellach yn dangos natur edifeirwch, yn nghyd a'r derbyniad graslonaf mae yr edifeiriol yn gael gyda Duw, pa mòr aflan a thruenus bynag y bu. Yn y dammegion o'r blaen dangosir cyflwr peryglus a digymhorth pechaduriaid; ond yn hon dangosir eu hymddygiad ynfyd, gwrthryfelgar, ac anniolchgar. * Wrth y ddau fab, tybia rhai mai yr Iuddewon a'r cenedloedd a feddylir; ond y mae yr achlysur ar ba un y llefarwyd y ddammeg yn dangos yn eglur, mai y phariseaid a feddylir wrth y mab hynaf yn benaf, ac mai y publicanod, ac Iuddewon anfoesol a digrefydd eraill, a feddylir wrth y ieuangaf. Mewn ystyr mwy cyffredinol, wrth y ddau fab gellir deall, y rhai a fuont yn hir efallai o'u genedigaeth, yn aelodau gweledig o eglwys Dduw; ac y rhai a fuont yn hir yn byw mewn gyrfa o bechod, ond a ddychwelwyd trwy ras o'r diwedd. † Darluniad naturiol iawn yw hwn o ymddygiad ynfyd llawer o bobl ieuainc, yn blino ar lywodraeth a rheolau tŷ eu tad fel yn rhy gaethiwus; ac yn tybied y gallant hwy drin eu byd yn well eu hunain. Felly hefyd y mae dynolryw oll wrth natur, yn dewis ymadael â Duw, yn gwrthod ei ddeddfau a'i lywodraeth ef, ac yn byw yn ol helynt y byd hwn, ac yn ol tueddiadau eu natur halogedig. ‡ Mae yn eglur nas gellir, ac nas dylid, rhoddi pwys mawr ar y rhan hon o'r ddammeg, fel yn cyfeirio at oruchwyliaeth Duw tuag at ddynion: nid yn ol yr hyn sydd ganddo (ei fywyd) y mae efe yn cyfranu i ni, ond fel mae yn gweled yn dda; ac mae yn cyfranu i bawb yn llawer gwell na'u haeddiant. ‖ Felly y gwnaeth yr holl genedloedd: yn fuan wedi iddynt gael eu gadael i oleuni natur, a rhai traddodiadau o ddatguddiedigaethau boreuaf Duw i ddynion; aeth eu meddyliau a'u ffyrdd yn llygredig; syrthiasant i eilun-addoliaeth, coel-grefydd, aflendid, ac annuwioldeb; cam-ddefnyddiasant eu holl dalentau, ac aethant yn ofer yn eu rhesymau. Felly hefyd y mae pechaduriaid yn bersonol; pan eu gadawer iddynt eu hunain, camddefnyddiant eu trugareddau, rhedant i bob rhyw ormod rhysedd a drygioni, a chollant bob meddwl am Dduw a chrefydd. § Mae newyn y wlad, ac angen y gwr ieuanc, yn dangos i ni natur a thuedd ddifrodus pleserau cnawdol ac annuwiol, yn nghyd a'r trueni a'r gwarth a ddaw o'u hir ganlyn: yn y diwedd hwy a frathant fel seirph, ac a bigant fel nadroedd. * Yn y ddwy adnod hyn, 15, 16, mae tri pheth yn dangos cyflwr yr afradlon yn isel ac yn druenus iawn: 1. Un o blant Abraham, (oblegid felly y dylem ei olygu) yn gorfod myned i wasanaeth cenedlddyn, un o ddinaswyr, neu o frodorion y wlad bell. 2. Hwnw yn ei ddanfon ef i'w faesydd i borthi moch, creaduriaid aflan dàn y ddeddf Iuddewig, a ffiaidd iawn gan yr Iuddewon. 3. Chwennych llenwi ei fol a'r cibau a fwytâai y moch, a methu cael ei ddigon o hyny. Gwelwn yma y gwaeledd mawr y mae pechod yn dwyn dynion iddo, a hyny yn aml yn y byd hwn. E wasg Duw ar bob pechadur a gadwo efe, yn debyg i'r afradlon hwn. † Mae rhai awdwyr dysgedig

yn barnu, mai rhyw ffrwythau gw
lled felysion, yn tyfu ar bren a elwi
carub, a feddylir yma; ac yr hyn a
Bara Sant Ioan: dywedant eu bod
mewn cibau, neu blisg, hirion a c
ond mae yn ddïammau nad oedd y
cael ond y cibau yn unig pan oed
yn y wlad, ac ni châi yr afradlon m

17 * A [a] phan ddaeth atto
efe a ddywedodd, [b] † Pa saw
cyflog o'r eiddo fy nhad sydd
eu gwala a'u gweddill o fara,
nau yn marw o newyn?

a pen. 8. 35. a 16. 23 Salm 73. 20. Preg. 9.
19. Ezec. 18. 28. Act. 2. 37. a 16. 29, 30. a 26.
2. 4, 5. a 5. 14. Tit. 3. 4—6. Iago 1. 16—18.
19. Galar. 1. 7.

18 ‡ Mi [c] a godaf, ac a âf at
ac a ddywedaf wrtho, [d] *F*
[e] ‖ pechais [f] yn erbyn y nef,
flaen dithau;

c 1 Bren. 20. 30, 31. 2 Bren. 7. 3, 4. 2 Cro
19. Salm 116. 3—7. Jer. 31. 6—9. a 50. 4, 5. G
22, 29, 40. Hos. 2. 6, 7. a 14. 1—3. Jona 2. 4. a
11. 2. Es. 63. 16. Jer. 3. 19. a 31. 20. Mat. 6. 9,
11. *e* pen. 18. 13. Lef. 26. 40, 41. 1 Bren. 8
33. 27, 28. a 26. 8—10. Salm 25. 11. a 32. 3—5,
Diar. 23. 13. Mat. 3. 6. 1 Ioan 1. 8—10.
Dan 4. 26.

19 Ac [g] mwyach nid ydwyf
i'm galw yn fab i ti: [h] § gwna
o'th weision cyflog.

g pen. 5. 8. a 7. 6, 7. Gen. 32. 10. Job 42.
9. 1 Tim. 1. 13—16. *h* Jos. 9. 24, 25. Salm
15. 26, 27. Iago 4. 8—10. 1 Pedr 5. 6.

Gwelsom yr afradlon yn yr ad
blaen yn ei gyflwr iselaf o wasanaet
eni, ar ddarfod am dano; yn nesaf
ni i ystyried ei adferiad ef. * De
hyn "pan ddaeth efe ato ei hun,"
rwydd a'i wallgof. Gwallgof oedd
awodd dŷ ei dad ar y cyntaf, gwal
yn gwasgaru ei dda, gan fyw yn a
gwallgof oedd na ddychwelasai i
yn gynt. Gwallgof yw pob pechad
ei ddeall, ei reswm, a'i gydwybod,
weision i'w chwantau ynfyd, aflan
ddeiriog, ac yntau yn gweithredu f
an o'i bwyll. † Gwedi dyfod ato
peth cyntaf a ddaeth i'w feddwl
druenus gyflwr yn y màn yr o
marw o newyn." 2. Llawnder tŷ
nghyd a dedwydd gyflwr pawb ag
hyd yn nod y gweision cyflog. ‡
fynodd godi yn ddïoed, a myned
gan gyffesu yn ei erbyn ei hun ei a
a'i ffolineb, a chrefu am faddeuant,
iad i'r lle a'r gwasanaeth gwaelaf
dad. Wrth ffurfio y gyffes a'r w
dïammau fod cof am ddaioni a thy
dad yn ei galonogi, ac ar yr un
mwyâu ei euogrwydd a'i ofid, id
yn erbyn tad mòr dirion. Tebyg
adferiad pob pechadur; pan agor
lygaid, a'i ddwyn ato ei hun, mae
ei gyflwr colledig ac andwyol; ma
meddwl mawr am drugaredd Duw
Iesu Grist y Cyfryngwr; mae yn
i benderfynu dychwelyd at Dduw
yn gweddïo yn ostyngedig am fa
derbyniad ganddo, gan gyfrif y lle
anaeth, a'r fywioliaeth waelaf yn n
yn wir fraint mewn cymhariaeth

di wrtho, ei dad a'i canfu ef, sturiodd, ac a redodd, [h]ac a lar ei wddf ef, ac a'i cusanodd.

. 2—4. Job 33. 27, 28. Salm 86. 5, 15. a 103. . 15. a 55. 6—9. a 57. 18. Jer. 31. 20. Esec. 16. 8. Mica 7. 18, 19. Act. 2. 39. Eph. 2. 13, 17. a 45. 14, 15. a 46. 29. Act. 20. 37.

nerth ei hun y cododd yr afradlon, at ei dad; ond rhaid i ni ddeall, lly mae pechadur yn dychwelyd y Tad sydd yn ei dynu ef, â thrurheffynau dynol, ac â rhwymau Er bod ei dad yn hen, a'i olygon ni n wedi pallu; eto efe a ganfu ei ychweledig o bell, ac a'i hadnabu led ei wedd, ac er mor garpiog ei e cariad a thosturi mewn rhïeni a gweled yn mhell, ac yn graff; pa cariad a thosturi ein Tad nefol? yn canfod y pechadur edifeiriol : mae efe yn canfod yr ysgogiad gelaf am ddychwelyd yn ei galon rhoddodd yno. Duw yw yr hwn weithio ynom ewyllysio a gweithewyllys da ef. ‡ Mae y geiriau hyn urluniad prïodol a naturiol iawn o d tad tosturiol tuag at ei blentyn yn gylchiad, ac maent wedi eu rhoddi langos parodrwydd rhyfeddol ein i dderbyn pechadur edifeiriol.

'r mab a ddywedodd wrtho, ad, pechais [m]yn erbyn y nef, flaen dithau; ac nid ydwyf ilwng i'm galw yn fab i ti.

, 19. Jer. 3. 13. Esec. 16. 63. Rhuf. 2. 4. . a 143. 2. 1 Cor. 8. 12.

awer yn bwriadu dychwelyd at a effeithiau argyhoeddiad a rhyw adau cyffredin ar eu meddyliau; dynt byth yn cyflawni y bwriadau le byddo yr Ysbryd Glân yn gweithffeithiol ac yn achubol ar y meddyn peri ewyllysio a gweithredu hefadodd yr afradlon hwn, a gwnaeth fwriadodd hefyd: yr ydym yn ei na yn gweddïo ger bron ei dad, y no a fwriadodd yn y wlad bell. iriau "Pechais yn erbyn y nef, &c." o'r blaen. Nid oes yma ddim sôn n arall o'r weddi, "Gwna fi fel un sion cyflog;" efallai i'w dad ei yn iddo ddyfod at hyny, neu iddo d oedd angen am dani, ei fod yn lerbyn fel mab.

A'r tad a ddywedodd wrth ei , *Dygwch allan [n] y wisg oreu, wch am dano ef, a rhoddwch ac a aeth yn fyw drachefn; ac [t]efe a gollesid, ac a gaed. [t]A hwy a ddechreuasant fod yn llawen.

r adn. 32. Mat. 8 22. Ioan 5. 21, 24, 25. a 11. 25. Rhuf. 6. 13. a 8. 2. 2 Cor. 5. 14, 15. Eph. 2. 1, 5. Col. 2. 13. 1 Tim. 5. 6. Jud. 12. Dat. 3. 1. s adn. 4, 8. pen. 19. 10. Gen. 45. 28. Jer. 31. 15—17. Mat. 18. 11—13. t adn. 7, 9, 10. Preg. 9. 7. a 10 19. Es. 35. 10. a 66. 11. Jer. 31. 12—14. Rhuf. 12. 15. 1 Cor. 12. 26.

Yn lle gwgu mewn soriant ar yr afradlon, ei geryddu, neu wrando yn oerllyd ar ei gyffes edifeiriol; dyma y tad yn tori allan cyn iddo orphen, ac yn galw am y wisg oreu, &c. fel pe dywedasai, Digon, fy anwyl fab, mi a'th welaf yn fyw, wedi dychwelyd, ac yn edifeiriol, nid oes arnaf eisiau chwaneg! Felly ein Duw ni, gwrandawwr gweddi ydyw, a Duw parod i faddau. Dywedais, Cyffesaf,—ebai Dafydd, ond cyn iddo braidd wneyd hyny, yr Arglwydd a faddeuodd anwiredd ei bechod. * Gwisg hirllaes, hyd y traed, meddant oedd y *stolē*, a gyfieithir yma gwisg oreu: dywedir na byddai neb o'r gweision cyflog byth yn cael ei gwisgo; gwisg i'r plant oedd: felly yr oedd galw am y wisg oreu yma yn ddangosiad eglur ar yr unwaith mai fel mab yr oedd yr afradlon yn cael ei dderbyn, ac nid fel gwas cyflog. Felly hefyd yr oedd y fodrwy a'r esgidiau yn arwyddocâu, pethau i'r plant oeddynt, ac nid i'r gweision cyflog. Fel hyn mae y pechadur edifeiriol yn cael ei wisgo oreu, mantell cyfiawnder Iesu, yn derbyn ysbryd mabwysiad, yn cael ei ddarpar drwy heddwch cydwybod, ac ymddybyniad ffyddiog ar drugaredd a gras yr efengyl, i rodio gyda hyfrydwch yn llwybrau yr efengyl. Rhyfedd y cyfnewidiad a ddaeth mewn ychydig amser i'r afradlon hwn: ychydig yn ol, yr oedd ei wisg yn garpiog, os nad oedd yn hollawl noeth; yn awr dyma ef yn y wisg oreu: ychydig yn ol, yr oedd yn gaeth-was gwael heb na modrwy nac esgidiau; yn awr dyma bob un o'r ddau ganddo, fel arwyddion maboliaeth, cariad, rhyddid, ac anrhydedd: ychydig yn ol, chwennychai lenwi ei fôl â'r cibau a fwytâai y moch; yn awr dyma efe yn gwledda ar y llo pasgedig: ychydig yn ol, yr oedd galar, cywilydd, euogrwydd, ofn, ac angau yn ei gydwybod; yn awr mae y pethau hyny oll wedi ffoi, ac yntau yn llawen ac yn gorfoleddu. Fel hyn a mwy o lawer, y gwna Duw i bawb a ddychwelant ato ef, ac oni ddylai ei eglwys a'i holl bobl lawenychu a gorfoleddu mwy nac y maent yn wneyd, am bob pechadur a edifarhäo? O na byddai mwy o'r ddau beth hyn, clafychu a gorfoleddu, yn Sion!

25 [u]* Ac yr oedd ei fab hynaf ef yn

y maes; a phan ddaeth efe a nesâu at y tŷ, [x] efe a glywai gynghanedd a dawnsio.

[w] adn. 11, 12. [x] pen. 7. 32. Ex. 15. 20. 2 Sam. 6. 14. Salm 30. 11. a 149. 3. a 150. 4. Preg. 3. 4. Jer. 31. 4, 13.

26 Ac wedi iddo alw un o'r gweision, efe a ofynodd beth oedd hyn.

27 Yntau a ddywedodd wrtho, [y] Dy frawd a ddaeth; [z] a'th dad a laddodd y llo pasgedig, am iddo ei dderbyn ef yn iach.

[y] adn. 30. Act. 9. 17. a 22. 13. Phile. 16. [z] adn. 23.

28 [a] Ond efe a ddigiodd, † ac nid âi i mewn. ‡ Am hynny y daeth ei dad allan, ac a ymbiliodd âg ef.

[a] adn. 2. pen. 5. 30. a 7. 39. 1 Sam. 17. 28. a 18. 8. Es. 65. 5. a 66. 5. Jona 4. 1—3. Mat. 20. 11. Act. 13. 45, 50. a 14. 2, 19. a 22. 21, 22. 1 Thes. 2. 16. [b] pen. 13. 34. a 24. 47. Gen. 4. 5—7. Jona 4. 4, 9. 2 Cor. 5. 20.

29 ‖ Yntau a attebodd *ac* a ddywedodd wrth *ei* dad, [c] Wele, cynnifer o flynyddoedd yr ydwyf yn dy wasanaethu di, ac ni throseddais i un amser dy orchymyn; ac [d] ni roddaist fynn erioed i mi, i fod yn llawen gyd â'm cyfeillion:

[c] pen. 17. 10. a 18. 9, 11, 12, 20, 21. 1 Sam. 15. 13, 14. Es. 58. 2, 3. Zec. 7. 3. Mat. 20. 12. Rhuf. 3. 20, 27. a 7. 9. a 10. 3. Phil. 3. 4—6. 1 Ioan 1. 8—10. Dat. 3. 17. [d] adn. 7. pen. 19. 21. Mal. 1. 12, 13. a 3. 14. Dat. 2. 17.

30 § Eithr pan [e] ddaeth dy fab hwn, yr hwn a [f] ddifäodd dy fywyd di gyd â phutteiniaid, ti a leddaist iddo ef y llo pasgedig.

[e] adn. 33. pen. 18. 11. Ex. 32. 7, 11. [f] adn. 13, 22, 23.

31 * Ac efe a ddywedodd wrtho, [g] Fy mab, yr wyt ti yn wastadol gyd â mi, a'r eiddo fi oll ydynt eiddot ti.

[g] pen. 19. 22, 23. Mat. 20. 13—16. Marc 7. 27, 28. Rhuf. 9. 4. a 11. 35.

32 [h] † Rhaid oedd llawenychu, a gorfoleddu: [i] ‡ oblegid dy frawd hwn ‖ oedd yn farw, ac a aeth yn fyw drachefn; ac a fu golledig, ac a gafwyd.

[h] pen. 7. 34. Hos. 14. 9. Jona 4. 10, 11. Rhuf. 3. 4, 19. a 15. 9—13. [i] adn. 24. Eph. 2. 1—10.

* Fel y mab hynaf hwn, yr oedd y phariseaid yn grwgnach am fod Crist yn derbyn pechaduriaid; yr hyn oedd afresymol iawn pe buasent hwy môr gyfiawn ag yr oeddent yn tybied eu bod. Felly yr Iuddewon wedi hyny, wrth weled yr efengyl yn myned at y cenedloedd, a hwy yn ei derbyn, ac yn cael eu dwyn i'r eglwys. Gwel yn enwedig Act. 13. 45; a 22. 21, 22, 23. Felly hefyd y mae llawer eto, dynion o ysbryd phariseaidd, a fyddo wedi byw yn lled foesol, a chrefyddol yn eu golwg eu hunain; lled oerllyd yr edrychant ar bechaduriaid mawrion yn dychwelyd, ac yn cael eu derbyn i eglwys Dduw. Tramgwyddant hefyd yn fawr, wrth yr athrawiaeth o rad a phen-arglwyddiaethol ras Duw i'r gwaethaf ac annheilyngaf o bechaduriaid. † Nid âi y mab hynaf hwn i mewn:— felly y phariseaid, ni dderbynient Grist am ei fod ef yn derbyn pechaduriaid ac yn bwyta
gyda hwynt. Felly yr Iuddewon yn
in, nid âent i mewn i eglwys y T
Newydd am fod y cenedloedd yn
derbyn iddi. Ac felly llawer eto, o
yr athrawiaeth a soniwyd, tramg
môr fawr, rai o honynt, fel y gw
Grist a'r efengyl i'w dinystr eu
‡ Eto nid yw Duw yn cymmeryd eu
iad cyntaf; ond y mae'yn para megy
â hwy am ddyfod i gymmod âg ef.
mab hynaf hwn, tybiai y pharisea
yn gwneuthur llawer o wasanaeth
ac yn cadw ei orchymynion ef yn fa
ond nad oedd efe ddim wedi bod
iddynt hwy ag y dylasai fod: tyb
mai i'r genedl Iuddewig y dylasai
dithion teyrnas y Messiah berthy
rychent ar y cenedloedd a'r pec
gyda'r dirmyg mwyaf, yn annheilw
eu hystyried fel brodyr, a chyd-gy
o freintiau teyrnas y Messiah; ac
oddef meddwl iddynt gael eu gw
gystal â hwy, llawer llai cael eu br
uwch na hwy. Tebyg i hyn eto y
ac ymddygiad proffeswyr deddfol
gyfiawn: beiant yn ddigywilydd
wiliaethau gras Duw; a gwrtho
nygion grasol yr efengyl iddynt e
§ "Dy fab hwn:" yr oedd y mab
rhy falch, yn rhy ddig, ac yn rhy d
arddelwi yr afradlon fel brawd idd
bod y cyhuddiad yn ei erbyn yn rhy
annaturiol iawn ydoedd o enau y m
yn erbyn y llall: yr un modd, ac y
annaturiol, y grwgnachai y phari
erbyn y pechaduriaid, ac y grwg
Iuddewon yn gyffredin yn erbyn y ce
Yr oedd digon yn yr efengyl iddyn
nid âent hwy i mewn. * Mae y ta
resymu yn dirion ac yn amynedd
â'r mab anynad hwn: fel pe d
Cwyn anghyfiawn a diachos yw dy
myfi a ofelais am danat ti bob amser
cefaist ran o fywioliaeth fras a chy
dydd; ac yn awr, nid wyf yn b
ddietifeddu di, na'th dlodi mewn
wrth dderbyn fy mab afradlon, m
bob un o honoch. Felly y bu Du
iawn i'r Iuddewon am oesoedd l
oedd y cenedloedd yn cael eu gad
yn y wlad bell, ac heb fod yn gyfra
breintiau hwy: ac ni ddylasent
pan ddaeth amser Duw i alw y ce
ond cyd-lawenâu âg ef yn hytrach.
llawenychu: rhaid gan Dduw,
angelion, a rhaid gan bob enaid g
Rhaid wrth reswm ar y fath achlysu
a rhaid yn ol pob teimlad o gariad a
da. ‡ Dy fab hwn, ebai y mab
ddiystyrllyd; digon gwir, ebai y
wyf fi am ei wadu, ac mae yn o
dy glywed di yn ei ddirmygu: fy m
a dy frawd dithau ydyw, wedi y c
iaith y tad yma yn dangos i ni,
dynion goreu edrych ar y pe
gwaethaf mewn rhyw ystyr yn frod
ac yn enwedig pan welont ryw
ddychweliad ynddynt. ‖ "Oed
Ar hyna gwel Ephes. 2. 1. a 5. 14.
6. Byddai marwolaeth naturiol e
llai gofidus i rieni duwiol, na'u g
troi allan fel y gwnaethai yr afra

Oddi wrth y ddammeg hon i g

mlynol :—1. Cyflwr cyntefig dyn; yn nhŷ ei dad, yn ddedwydd ac lim. 2. Truenusaf gyflwr dynion yn enwedig y rhai a redant i edd, y rhai tra annuwiol. 3. Y o ddychweliad pechaduriaid at y edifeirwch, cyfaddef y bai a'i fu am faddeuant. 4. Parodrwydd dderbyn pechaduriaid edifeiriol; dirionder atynt wrth eu derbyn. sydd yn nghalonau dynion deddf-ynion da, weithiau, efallai, pan eraill yn derbyn mwy o dirion-iad gan Dduw na hwynt-hwy. ac addfwynder Duw yn ym-dom ni, yn wyneb ein gwendid-rau anfoddog a grwgnachlyd.

PEN. XVI.

y goruchwyliwr anghyfiawn.

a ddywedodd hefyd wrth ion, * Yr oedd [a] rhyw wr † yr hwn oedd ganddo wr; ‡ a hwn a gyhuddwyd d efe megis [c] yn afradloni

24. a 25. 14, &c. b pen. 8. 3. a 12. 42. 9. 1 Cron. 28. 1. 1 Cor. 4. 1, 2. Tit. 1. 7. dn. 19. pen. 15. 13, 30. a 19. 20. Diar. 18. 4. 3.

a'i galwodd ef, ac a ddy-tho, [d] Pa beth yw hyn yr lywed am danat? [e] dyro ruchwyliaeth: [f] canys ni y yn oruchwyliwr.

1. a 4. 9, 10. a 18. 20, 21. 1 Sam. 2. 23, Tim. 5. 24. e Preg. 11. 9, 10. a 12. 14. 14. 12. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10. 1 Pedr f pen. 12. 20. a 19. 21—26.

uchwyliwr [g] a ddywedodd un, [h] § Pa beth a wnaf? fy arglwydd yn dwyn yr th oddi arnaf: [i] * cloddio chardotta sydd gywilydd-

Esth. 6. 6. h pen. 12. 17. Es. 10. 3. 5. Act. 9. 6. Diar. 13. 4. a 15. 19. a 18. 5, 20. a 24. 30—34. a 26. 13, 16. a 27. Thes. 3. 11. k pen. 16. 20, 22. Diar. Ioan 9. 8. Act. 3. 2.

a wn beth a wnaf, fel, pan llan o'r oruchwyliaeth, y i i'w tai.

er. 4. 22. Iago 3. 15.

li iddo alw atto bob un o ei arglwydd, efe a ddy-a y cyntaf, Pa faint sydd yled i'm harglwydd?

2. Mat. 18. 24.

a ddywedodd, Càn mesur c efe a ddywedodd wrtho, y ysgrifen, ac eistedd ar ifena ddeg a *deugain.*

l. 2. 10.

dywedodd wrth un arall, A pha faint o ddyled sydd arnat tithau? Ac efe a ddywedodd, [o] Càn mesur o wenith. Ac efe a ddywedodd wrtho, Cymmer dy ysgrifen, ac ysgrifena bedwar ugain.

o pen. 20. 9, 10. Can. 8. 11, 12.

8 ‖ A'r arglwydd a ganmolodd y [p] goruchwyliwr anghyfiawn, am iddo [q] wneuthur yn gall: [r] oblegid y mae plant y byd hwn [s] yn gallach yn eu cenhedlaeth nâ [t] phlant y goleuni.

p adn. 10. pen. 18. 6. q adn. 4. Gen. 3. 1. Ex. 1. 10. 2 Sam. 13. 3. 2 Bren. 10. 19. Diar. 6. 6—8. r pen. 20. 34. Salm 17. 14. 1 Cor. 3. 18, 19. Phil. 3. 19. s Salm 49. 10—19. Mat. 17. 26. t Ioan 12. 36. Eph. 5. 8. 1 Thes. 5. 5. 1 Pedr 2. 9. 1 Ioan 2. 10.

* Wrth y gwr goludog yn y ddammeg hon, mae i ni ddeall, Duw; yr hwn sydd berchenog pob peth, yn y nefoedd ac ar y ddaear. † Wrth y goruchwyliwr mae i ni ddeall, dynion; y rhai yr ymddiriedodd Duw gyflawn-der o bethau tymhorol iddynt. ‡ Wrth y da, mae i ni ddeall, golud y byd hwn, yr hwn a gam-ddefnyddir; neu unrhyw beth y galler gwneyd defnydd da neu ddrwg o hôno; megys aelodau a synwyrau ein cyrph, yn enwedig y tafod; cynneddfau yr enaid; iechyd, grŷm, doniau, dysgeidiaeth, &c. yn nghyd a phob rhan o'n cyfoeth, pa un bynag ai ychydig ai llawer a fyddo. ‖ Gŵyr Duw yn dda pa ddefnydd mae pob dyn yn wneyd o'i drugar-eddau ef; geilw bawb o honom i gyfrif manol, a thry y rhai anffyddlawn allan o'u goruch-wyliaeth yn angeu, os nid cyn hyny. § Nis gallai y goruchwyliwr hwn wadu y cyhuddiad, na dal gafael yn yr oruchwyliaeth yn hwy: felly dynion anffyddlawn, ni bydd ganddynt ddim i wneyd ond myned yn fud pan ddelo Duw i gyfri â hwynt, a chym-meryd eu dïosg o bob peth oedd ganddynt. *Cloddio, y gwaith caletaf, a chardota, y fywiol-iaeth iselaf a thlotaf: nid arferasai y goruchwyl-iwr hwn y naill nac y llall o honynt erioed, ac yr oedd yn anodd iawn plygu at yr un o honynt yn awr, wedi byw cyhyd yn esmwyth ac yn foethus ar dda ei arglwydd. Tebyg i hyn yw y pechadur yn ei galedi, nis gŵyr pa beth i wneyd; mae yn gweled erbyn hyn nas *gall* weithio allan ei iachawdwriaeth ei hunan, ac hefyd mae yn rhy falch i gwarsyth i'w cheisio trwy faddeuant a thrugaredd rad gan Dduw. † Gwedi mynyd o ystyriaeth, penderfynodd y dyn hwn pa beth i wneyd, er cael ei gynnal gan ddeiliaid ei arglwydd ar ol colli yr oruch-wyliaeth: ac yr oedd ei ddyfais ddiweddaf hon mòr anghyfiawn ag y buasai ei oruchwyliaeth yr holl amser o'r blaen; gwneyd yn anonest âg eiddo ei arglwydd. Gwedi eu hudo fel hyn i fod yn gyfranog o'r twyll, nis gallent hwy ei gyhuddo ef wrth eu harglwydd heb eu cyhuddo eu hunain hefyd; ac os nacâent unrhyw amser ei dderbyn ef i'w tai, a'i gyn-northwyo ef yn ei angen, yr oedd yn ei allu ef eu cyhuddo hwy er eu mawr niwed a gwarth i'w henwau da. ‡ Yn hyn yr oedd y twyll, y goruchwyliwr anghyfiawn yn annog dyledwyr ei arglwydd i ysgrifenu y ddyled *yn llawer llai nac ydoedd,* ac efe ei hun yn *ysgrifenu yr un peth yn ddïamman* yn ei gyfrifon yntau. Pa le mae cydwybod a gonestrwydd y dynion a wnelont fel hyn,

a pha le mae eu meddwl am holl-wybodaeth Duw, a dydd mawr y cyfrif? ‖ Canmol *cyfrwysder* y goruchwyliwr anghyfiawn a wnaeth ei arglwydd, ac nid canmol y weithred ynddi ei hun: am iddo wneuthur yn *gall*, nid am iddo wneuthur yn anghyfiawn: ei gallineb ef, a'i ofal yn darpar iddo ei hun, yw y peth a roddir i ni i'w ddynwared yn y ddammeg, ac nid ei anonestrwydd ef. §"Plant y byd hwn:" y rhai mae eu rhan yn y bywyd yma, y rhai mae eu holl fasnach yn mhethau y byd hwn, ac nid ydynt yn ymofyn dim am y byd a ddaw. "Plant y goleuni:" proffeswyr yr efengyl, y rhai sydd yn derbyn goleu yr efengyl, a chwedi eu troi gan yr efengyl o dywyllwch i oleuni. Mae plant y byd hwn yn gallach na phlant y goleuni: hyny yw, yn fwy doeth a chyfrwys i drin y byd hwn nag ydyw dynion duwiol; neu, yn gallach ac yn fwy diwyd i drin y byd hwn, nag ydyw plant y goleuni gyda gwaith Duw, ac achos mwy pwysig eu heneidiau. Mae hyn yn gywilydd i blant y goleuni.

9 Ac yr wyf yn dywedyd i chwi, [w] * Gwnewch i chwi gyfeillion [x] o'r mammon anghyfiawn: † fel, [y] pan fo eisieu arnoch, y'ch derbyniont [z] i'r tragywyddol bebyll.

w pen. 11. 41. a 14. 14. Diar. 19. 17. Es. 58. 7, 8. Dan. 4. 27. Mat. 6. 19. a 25. 35—40. Act. 10. 4, 31. 2 Cor. 9. 12—15. 1 Tim. 6. 17—19. 2 Tim. 1. 16—18. x adn. 11, 13. Mat. 6. 24. y Salm 73. 26. Preg. 12. 3—7. Es. 57. 16. z 2 Cor. 4. 17, 18. a 5. 1. 1 Tim. 6. 18, 19. Jud. 21.

* Mae y gair mammon yn arwyddo golud, duw y golud, neu lawnder, yn mhlith y Groegiaid oedd mammon. Tybir mai nid golud wedi ei gasglu trwy anghyfiawnder a feddylir yma wrth y mammon anghyfiawn; ond yn hytrach golud darfodedig, twyllodrus, sydd mòr aml yn siomi ei berchenog, mewn cyferbyniad i'r gwir olud yn adn. 11. Gwnewch i chwi gyfeillion o hòno, fel y gwnaeth y goruchwyliwr anghyfiawn, ond nid mewn ffordd anghyfiawn fel efe: Gwnewch Dduw yn gyfaill; nid trwy haeddu dim ar ei law ef, ond trwy ufuddâu i'w ewyllys ef mewn iawn ddefnyddiad o'ch golud. Gwnewch y duwiolion tlodion yn gyfeillion, fel y caffoch eu gweddïau drosoch. † Pan ddeloch i farw, pan fyddo arnoch eisiau pethau nas gall golud y byd hwn eu rhoddi, y'ch derbyniont i'r tragywyddol bebyll. Cyfeiriad sydd yma at y goruchwyliwr yn dywedyd, "Fel y derbyniont fi i'w tai." Y tragywyddol bebyll yw y nef, tŷ ein Tad, lle mae llawer o drigfanau: derbynir y saint yno gan y Drindod, gan yr angelion, a chan y credinwyr tlodion hyny a gynnorthwyasant hwy â'u golud yn y byd hwn. Ond trwy Grist yn unig y bydd y derbyniad.

10 * Y neb sydd [a] ffyddlawn yn y lleiaf, sydd ffyddlawn hefyd mewn llawer; [b] a'r neb sydd anghyfiawn yn y lleiaf, sydd anghyfiawn hefyd mewn llawer.

a adn. 11, 12. pen. 19. 17. Mat. 25. 21, 23. Heb. 3. 2. b Ioan 12. 6. a 13. 2, 27.

* Yn gyffredin felly y mae: fel y byddo ffyddlondeb neu anffyddlondeb dynion mewn pethau bychain, felly y bydd mewn pethau *mwy*; ac yn ol ei ffyddlondeb dyrchefir gwas o sefyllfa isel i un a fyddo uw oes neb doeth a wna hyny â gwas rus, anffyddlon.

11 Am hynny, oni buoch ffy [c] yn y * mammon anghyfiawn, ymddiried i chwi am [d] † y gwi

c adn. 9. d pen. 12. 33. a 18. 22. Dia Eph. 3. 8. Iago 2. 5. Dat. 3. 18.

* Am y mammon anghyfiawn sy blaen ar adn. 9: golud anwadal yw, er ei gael yn gyfiawn, efallai, a dd yn aml yn ddigon anghyfiawn, wrth yn fwy nag a weddai, neu ei dreuli melus chwantau. † Y gwir olud yw dithion hyny sydd yn ardderchogi ac ddigoni yr enaid byth. Os na by ffyddlawn mewn golud bydol, y pe i'w iawn ddefnyddio; pa fodd y ddysgwyl y rhydd Duw i ni beth gwerthfawr y nefoedd? a pha sail ym i feddwl ein bod yn feddianno eisoes?

12 * Ac oni buoch ffyddlaw eiddo arall, † pwy a rydd i ch eiddoch eich hun?

e pen. 19. 13—26. 1 Cron. 29. 14—16. Job 16. 16—21. Hos. 2. 8, 9. Mat. 25. 14—29. f Col. 3. 3, 4. 1 Pedr 1. 4, 5.

* Eiddo arall yw pethau y byd eiddo y cyfoethogion, goruchwylw hwy: eiddo Duw, i'w defnyddio ewyllys ac er ei ogoniant ef; eiddo hefyd, er eu diwallu a'u dianghenu. Duw yw gras yn gystal a golud by ar ol ei gael, mae yn eiddo yr enaid yn rhan na ddygir byth oddi ar llawer o rasau y saint i'w defnyddi anaeth eraill, ond am gyfiawnhâd a iad yn enwedig, eu heiddo hwy e ydynt. Y dyn anffyddlawn mew bydol, pa fodd y gall ddysgwyl g brydol? Tybir fod yn yr adnod h iad at yr arfer o wobrwyo goru ffyddlawn, drwy roddi iddynt hwy etifeddiaeth yn eiddo eu hunain.

13 ¶ [g] Ni ddichon un gwas aethu dau arglwydd: canys efe a [h] gasâ y naill, ac a gâr y efe a lŷn wrth y naill, ac a * d y llall: ni ellwch wasanaethu mammon.

g pen. 9. 50. a 11. 23. Jos. 24. 15. Mat. 4 Rhuf. 6. 16—22. a 8. 5—8. Iago 4. 4. 1 I h pen. 14. 26.

Gwel ar Math. 6. 24. * "Dirm yma, esgeuluso yn Mathew; ond y Groeg (*kataphronêsei*) sydd yn y dirmygu yw.

14 * A'r Phariseaid hefyd, oedd ariangar, a glywsant y hyn oll, ac a'i [k] gwatwarasant

i pen. 12. 15. a 20. 47. Es. 56. 11. Jer. 6 Esec. 22. 25—29. a 33. 31. Mat. 23. 14. a 23. 25. Salm 35. 15, 16. a 119. 51. Es. 53. 3 Heb. 11. 36. a 12. 2, 3.

* Heblaw y chwant o ariangarw sydd ry dueddol i bawb; yr oedd mawr yn nghredo y phariseaid, m oethogion yn unig oedd yn ddedwy fendigedig gan Dduw; a bod yr ho

[illegible]dion yn fendigedig, Ioan 7. 48, 49. Tybia [illegible] mai gyda golwg ar y dyb gyfeiliornus [illegible] y bendithiodd Crist y tlodion, Pen 6. [illegible] † Mae y gair a gyfieithir gwatwar yma, [illegible] arwyddo gwatwar gyda'r dirmyg mwyaf, [illegible]atwar a llaesu gwefl arno, Salm 22. 7. [illegible]oedd geiriau Crist yn taro yn erbyn eu cred, [illegible] hathrawiaeth, eu chwant, a'u harferion [illegible]y, am hyny ni allent eu goddef heb watwar.

15 Ac efe a ddywedodd wrthynt, Chwychwi yw y rhai sydd yn eich [illegible]fawnhâu eich hunain ger bron [illegible]ion; [m] † eithr Duw a ŵyr eich [illegible]onnau chwi: [n] ‡ canys y peth sydd [illegible]el gyd â dynion, sydd ffiaidd ger [illegible]n Duw.

[illegible] pen. 10. 29. a 11. 39, 40. a 18. 11, 12, 21. a 20. 20, 47. [illegible] 20. 6. Mat. 6. 2, 5, 16. a 23. 5, 25—27. Rhuf. 3. 20. [illegible] 21—25. m 1 Sam. 16. 7. 1 Cron. 20. 17. 2 Cron. [illegible] Salm 7. 9. a 139. 1, 2. Jer. 17. 10. Ioan 2. 25. a 21. [illegible] 1. 24. a 15. 8. 1 Cor. 4. 5. Dat. 2. 23. n Salm [illegible] a 49. 13, 18. Diar. 16. 5 Es. 1. 10—14. Am. 5. 21, 22. [illegible] 2. 16. 1 Pedr 3. 4. a 5. 5.

[illegible] Trwy rith o grefydd, a manylrwydd [illegible] cyflawniadau traddodiadol, ymddang[illegible] y phariseaid yn gyfiawn ger bron dyn[illegible], a thybiai y werin annwybodus eu bod [illegible]gyfiawn iawn; † ond yr oedd Duw yn [illegible] drwy y rhith allanol, ac yn canfod [illegible]edigaeth, ariangarwch, a chybydd-dod [illegible]alonnau hwy, ac felly y mae eto. ‡ Nid [illegible]eth, ond y mae llawer iawn o bethau, [illegible] yn ngolwg dynion, yn dra ffiaidd yn [illegible]wg Duw. Yr oedd y phariseaid a'u cyf[illegible]iadau deddfol a rhagrithiol yn uchel yn [illegible]wg dynion, yn eu golwg eu hunain ac eraill, [illegible]r oeddynt hwy a'u cyflawniadau yn [illegible] yn ngolwg Duw. Gwael iawn yw [illegible] yn uchel yn ngolwg dynion, a bod ar [illegible]n pryd yn ffiaidd yn ngolwg Duw.

16 [o] * Y gyfraith a'r prophwydi [illegible] hyd Ioan: † er y pryd hwnnw [illegible] pregethir teyrnas Dduw, [q] ‡ a phob [illegible]n sydd yn ymwthio iddi.

[illegible] adn. 29, 31. Mat. 11. 9—14. Ioan 1. 45. Act. 3. 18, [illegible] p pen. 9. 2 a 10. 9, 11. Mat. 3. 2. a 4. 17. a 10. [illegible] 1. 14. q pen. 7. 26—29. Mat. 21. 32. Marc 1. 45. [illegible] 11. 48. a 12. 19.

* Parhaodd goruchwyliaeth yr Hen Desta[illegible]t hyd Ioan, i gysgodi Crist, ac i bro[illegible]ydo am dano: y gyfraith, a'r pro[illegible]ydi i egluro a phregethu y gyfraith. † Ni [illegible]aodd yr oruchwyliaeth ddim ond hyd [illegible]n; o'r pryd hyny y mae teyrnas Dduw, [illegible]irioneddau goleuach am y Messiah a'i [illegible]rnas, yn cael eu pregethu; ‡ ac er eich [illegible] chwi y phariseaid yn gwatwar, y mae [illegible]er iawn yn ymwthio, megys er eich [illegible]ethaf chwi, i mewn i deyrnas y Messiah. [illegible]wiom sylwedd yr adnod hon o'r blaen, yn [illegible]h. 11. 12, 13; gwel y sylwadau yno.

17 [r] * A haws yw i nef a daear [illegible]ned heibio, [s] nag i un tippyn o'r [illegible]raith ballu.

[r] pen. 21. 33. Salm 102. 25—27. Es. 51. 6. Mat. 5. 18. [illegible] 3. 10. Dat. 20. 11. a 21. 1, 4. s Es. 40. 8. Rhuf. [illegible] 1 Pedr 1. 25.

* Er bod goruchwyliaeth newydd yn dyfod [illegible]ewn, eto ni ddylid meddwl bod hon yn [illegible] i gyfraith Moses; oblegid haws i nef a [illegible]r fyned heibio nag i un tippyn (yr un [illegible] llythyren) o'r gyfraith ballu, heb ateb ei dyben bwriadol. Cyflawnwyd yr holl ddeddf seremoniol yn Nghrist y sylwedd mawr a gysgodai; mawrygwyd yr holl ddeddf foesol yn ei ufudd-dod a'i angeu ef; a chadarnhawyd hi yn ei chyflawn awdurdod yn y grefydd bur a sanctaidd a osododd efe i fynu; ac amddiffynwyd hi hefyd rhag y gau ngoniadau a roddwyd arni gan y doctoriaid Iuddewig.

18 Pwy bynnag [t] a ollyngo ymaith ei wraig, ac a brïodo un arall, y mae efe yn godinebu; a phwy bynnag a brïodo yr hon a ollyngwyd ymaith oddi wrth *ei* gwr, y mae efe yn godinebu.

t Mat. 5. 32 a 19. 9. Marc 10. 11, 12. 1 Cor. 7. 4, 10—13.

Gwel y sylwadau ar Math. 5. 32; a 19. 9. Ysgarlaethau anghyfreithlawn yr Iuddewon oedd yn tori y gyfraith, nid athrawiaeth sanctaidd Iesu.

19 ¶ * Yr oedd rhyw [u] wr goludog, [x] † ac a wisgid [y] â phorphor a llïan main, ac yr oedd yn cymmeryd byd da yn helaethwych beunydd:

u pen. 12. 16—21. a 18. 24, 25. Iago 5. 1—5. x adn. 1. pen. 15. 13. Job 21 11—15. Salm 73. 3—7. Esec. 16. 49. Am. 6. 4—6. Dat. 17. 4. a 18. 7, 16. y Barn. 8. 26. Esth. 8. 15. Esec. 16 13. a 27. 7. Marc 15. 17, 20.

20 ‡ Yr oedd hefyd [z] ryw gardottyn, a'i enw [a] Lazarus, yr hwn [b] a fwrid wrth ei borth ef [c] yn gornwydlyd,

z pen. 18 35—43 1 Sam 2. 8. Iago 1. 9. a 2. 5. a Ioan 11. 1. b Act. 3. 2. c adn. 21. Job 2. 7, 8. Salm 34. 19. a 73. 14. Es. 1. 6. Jer. 8 22.

21 [d] Ac yn chwennychu cael ei borthi [e] â'r briwsion a syrthiai oddi ar fwrdd y gwr cyfoethog; || ond y cwn a ddaethant, ac a lyfasant ei gornwydydd ef.

d 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 27. e Mat. 15. 27. Marc 7. 28. Ioan 6. 12.

22 A bu, [f] i'r cardottyn farw, [g] a'i ddwyn gan yr angelion [h] § i fynwes Abraham. [i] A'r goludog hefyd a fu farw, [k] ac a gladdwyd:

f Job 3. 13—19. Es. 57. 1, 2. Dat. 14. 13. g Salm 91. 11, 12. Mat. 13. 38—43. a 24. 31. Heb. 2. 14. h Mat. 8. 11. Ioan 13. 23. a 21. 20. i pen. 12. 20. Job 21. 13, 30—32. Salm 49. 6—12, 16—19. a 73. 18—20. Diar. 14. 32 Marc 8. 36, 37. Iago 1. 11. 1 Pedr 2. 24. k 2 Bren. 9. 34, 35. Preg. 8. 10. Es. 14. 18. a 22. 16.

Gwedi ceryddu yr Iuddewon yn yr adnodau o'r blaen, mae Crist yma yn dychwelyd i ymadrodd yn mhellach yn nghylch yr iawn ddefnyddiad o gyfoeth bydol. Mŷn rhai mai dammeg yw y geiriau; mŷn eraill mai hanes gwirioneddol ydynt am bethau oedd wedi dygwydd: efallai y gallwn eu hystyried yn bob un o'r ddau yn ddigon priodol. * Y rhai a dybiant mai hanes yw, a ddywedant mai Herod oedd y gwr goludog; ac mai rhyw ddyn tlawd duwiol, a adwaenid fel cardotyn yn y dyddiau hyny, oedd Lazarus. Ystyr y gair Lazarus, meddant yw, cynnorthwy Duw; neu, yr hwn mae Duw yn gynhorth iddo. Dyn digymhorth, medd *Dodderidge.* † Darlunir gwisg y gwr goludog hwn o'r fath mwyaf drudfawr a gorwych; a'i ymborth o'r fath mwyaf danteithiol a moethus. Fel hyn mae y rhan fwyaf o fawrion y byd hwn yn

gwario eu holl drysorau arnynt eu hunain, er ymddangos yn anrhydeddus yn y byd, ac er porthi eu chwantau blysig ac anifeilaidd, heb ystyried dim am y tlodion, dydd y cyfrif, nac uffern y lle poenus hwnw. ‡ Darlunir y cardotyn yn resynol iawn, yn dlawd, yn newynog, yn gornwydlyd, ac yn noeth; pe amgen ni allasai y cwn lyfu ei gornwydydd ef. Chwennychai gael ei borthi â'r briwsion oddi ar fwrdd y goludog: nid oes hanes iddo gael dim; a dywedir bod y geiriau *ni roddodd neb iddo* mewn rhai cyfieithiadau. ‖ Beth bynag oedd effaith hyn ar gornwydydd y cardotyn, mae yn amlwg mai i'r dyben o ddangos gresyni ei sefyllfa ef y dywedir i'r cwn ddyfod a'u llyfu hwynt. Yn lle "*ond* y cwn a ddaethant," dylid cyfieithu y geiriau Groeg (*alla kai,*) "*ie,* y cwn a ddaethant," medd amryw ddysgedigion. § "Mynwes Abraham" ydoedd ymadrodd drwy ba un y gosodai yr Iuddewon allan ddedwyddwch eneidiau y rhai cyfiawn, yn y fân y byddent feirw; dywedent y byddent yn cael eu dwyn yno gan angelion da. Yr oedd hyn yn deilliaw oddiwrth arfer yr Iuddewon o eistedd, neu yn hytrach o ledorwedd yn eu gwleddoedd, y naill a'i ben yn mynwes y llall. (Gwel ar Luc 7. 38.) Fel hyn cafodd Lazarus, y cardotyn tlawd, yr anrhydedd a'r dedwyddwch o fyned yn nesaf at Abraham, tad y ffyddloniaid, a chyfaill Duw, yn y nef, er bod yma wrth borth y gwr goludog yn crefu am ei dammaid. Tebyg i hyn yw hi ar lawer o blant anwylaf Duw yn y byd hwn; ond wedi marw, e dry pethau yn llawer iawn gwell.

23 * Ac [l] yn uffern efe a gododd ei olwg, ac efe [m] mewn poenau, [n] † ac a ganfu Abraham o hirbell, ‡ a Lazarus yn ei fynwes.

[l] Salm 9. 17. a 16. 10. a 49. 15. a 86. 13. Diar. 5. 5. a 7. 27. a 9. 18. a 15. 24. Es. 14. 9, 15. Mat. 5. 22, 29. a 18. 9. a 23. 33. 1 Cor. 15. 55. 2 Pedr 2. 4. Dat 20. 13, 14 [m] adn. 28. pen. 8. 28. Mat. 8. 29. Dat. 14. 10, 11. a 20. 10. [n] pen. 13. 28, 29. Mat. 8. 11, 12.

24 ‖ Ac efe a lefodd, ac a ddywedodd, [o] O dad Abraham, [p] trugarhâ wrthyf, a danfon Lazarus, i drochi pen ei fys [q] mewn dwfr, [r] ac i oeri fy nhafod: [s] § canys fe a'm poenir yn y fflam hon.

[o] adn. 30. pen. 3. 8. Mat. 3. 9. Ioan 8. 33—39, 53—56. Rhuf. 4. 12. a 9. 7, 8. [p] 1 Sam. 28. 16. Es. 27. 11. Iago 2. 13. [q] Es. 41. 17, 18. a 65. 13, 14. Ioan 4. 10, 14. a 7. 37. Dat. 7. 16, 17. a 22. 1. [r] Zec. 14. 12. Iago 3. 6. [s] Es. 66. 24. Mat. 25. 41. Marc 9. 43—49. 2 Thes. 1. 8. Dat. 14. 10, 11. a 19. 20. a 20. 15.

Nid yw angen dderbyniwr wyneb; ac nis gall holl gyfoeth, mawredd, gwychder, a moethau y byd hwn ei gadw ymaith: ond, yn hytrach, niweidio yr iechyd a byrâu y dyddiau y mae y pethau hyny yn aml, o'u harfer yn anghymmedrol. Gwelsom yn niwedd yr adnod o'r blaen i'r goludog farw, a chael ei gladdu: gyda llawer iawn o rwysg ofer mae yn debyg; a llawer o sôn am ei waedoliaeth uchel, ei *ditlau* anrhydeddus, ei weithredoedd campus, ei rinweddau da, a'i fywioliaeth uchel a thywysogaidd. Ond dacw ef yn y bedd; yn braenu yn ffiaidd, ac yn ymborth i'r pryfed, heb ddim ond maen cerfiedig i gadw coffadwriaeth annheilwng am dano am ychydig flynyddoedd. Enw y drygionus a bydra. * Ond O yr enaid anfarwol, annuwiol, *ac annedwydd* iawn erbyn hyn! yn uffern efe a gododd ei olwg! Mae y gair Groe[g] a gyfieithir uffern, yn arwyddo yst[…] neu y byd anweledig, byd yr y[…] anweledig i ddynion: ond yma n[…] wyddo uffern yn ei hystyr br[…] colledigion, y lle poenus hwnw. † […] ystyried fod yr Arglwydd Iesu yn […] y cwbl oddi yma yn mlaen mewn […] ac ymadrodd benthyciol, er mwy[…] a'n hamgyffred ni: megys y g[…] gweled Abraham, yn ymddiddan […] crefu am ddwfr oer i oeri ei dafo[d]. Nid oedd corph gan y naill nac y lla[ll] i deimlo, nac i lefaru: dysgrifiad […] yw y cwbl, i osod allan ddedwy[…] annedwyddwch dynion yn y byd a[…] oedd gweled un môr dlawd a d[…] Lazarus yn mynwes Abraham, yn […] yn chwanegu llawer at ofid y gwr g[…] enwedig wrth gofio ei galedwch […] ‖ Dyma yr unig fân yn yr ysgryth[yr] darllenwn am ddim byd yn deby[…] ar un o'r saint; ac aflwyddo a […] weddi hon. Nid oedd ei gwrth[…] iawn, Abraham ac nid Duw: n[…] hamser yn iawn, wedi marw ac ni[…] nid oedd ei lle yn iawn, yn uffern […] y ddaear: ac nid oedd ei thestyn […] dwfr oer i oeri y tafod ac nid gras i s[…] y galon. § Wrth y deisyfiad hwn […] mai nid myned i ryw gwsg marwa[…] eneidiau dynion yn angau fel y bre[…] rhai; mae yma deimlad effro a phoe[…] asai yn dda gan y goludog gael difery[n] gan yr hwn ni roddasai iddo friwsion[…]

25 Ac Abraham a ddywed[odd,] [t] * fab, [u] † coffa i ti dderby[n dy] wŷnfyd yn dy fywyd, [y] ‖ […] Lazarus ei adfyd; ac yn awr y […]ir ef, ac y poenir dithau.

[t] adn. 24. [u] adn. 23. Galar. 1. 7. Dan. […] Marc 9. 46. [x] pen. 6. 24. Job 21. 13, 14. a […] 17. 14. a 37. 35, 36. a 49. 17. a 73. 7, 12—2[…] Phil. 3. 19. 1 Ioan 2. 15, 16. [y] adn. 20. Ia[…] 14. 22. 1 Thes. 3. 3, 4. Heb. 11. 25, 26. Dat. […]

26 § Ac heb law hyn oll, [z] […] ni a chwithau y sicrhâwyd g[…] mawr: fel na allo y rhai a […] dramwy oddi yma attoch chw[i] […] rhai oddi yna, dramwy attom […]

[z] 1 Sam. 25. 36. Salm 49. 14. Mal. 3. 1[…] 4—10. Iago 1. 11, 12. a 5. 1—7. [a] pen. 12. 2[…] Mat. 25. 46. Ioan 3. 36. 2 Thes. 1. 9. Dat. 20[…]

* Geilw Abraham y coll-ddyn "fab:" gallai fod felly yn ol y c[…] broffeswr o'r grefydd Iuddewig, […] ranog o freintiau had Abraham pa[…] y byd; ac yr oedd meddwl am hyny yn ddïau yn chwanegu ei boenau. […] ofnadwy i blant dynion duwiol os […] poenus hwnw. † Gellir cofio yn a[…] yn debyg; a chofio fydd yn gwne[…] lawer o boen y colledigion yno: […] anghofio llawer o bethau byddai yn […] ar y gydwybod. ‡ Nid derbyn g[…] ddywedir, ond "*dy*" wynfyd; yr […] fyd a ddewisai efe, digon o fawred[…] der, a mwyniant bydol a chnawdol […] chwennychodd efe, a hyny a gafodd […] cael hyny, nid oedd gwiw iddo […] ychwaneg mwyach. ‖ Dyoddefod[d] […] ei adfyd yn dawel ac amyneddgar, […]

tymmor ei adfyd ef, yn gystal a
gwynfyd y goludog, wedi darfod;
l ef i gael ei ddyddanu yn y nefoedd,
og i gael ei boeni yn uffern. Nid
l yn oludog yr oedd y naill yn cael
ond am ei fod yn annuwiol: ac nid
'd ei adfyd yr oedd y llall yn cael ei
, ond am ei fod yn dduwiol ac yn
. § Arferai y Groegiaid ddywedyd
ldirfawr rhwng y rhai dedwydd a'r
n yn y byd arall, oddi ar lânau yr
nt weled eu gilydd ac ymddiddan,
gallent byth ei chroesi y naill at y
:wbl a feddylir yma yw, bod sefyllfa
wedi ei sicrân byth yn y byd arall,
dd dim cyfnewid ar neb. Beth a
rhai sydd yn dâl adferiad y colled-
fern am y gagendor fawr ac an-
y hon?

c efe a ddywedodd, * Yr wyf
wg i ti gan hynny, O dad,
o honot ef i dŷ fy nhad:
Canys y mae i mi bump o
fel y tystiolaetho iddynt hwy,
dyfod o honynt hwythau hef-
poenus hwn.

12. 13.

ail weddi aflwyddiannus y goludog
ol: gwyddai fod tramwyfa o'r nef
os nad oedd yr un o'r nef i uffern;
ychai i Lazarus fyned i'r ddaear i
i frodyr, &c. † Gan nad oes dim
raig a phlant, dim ond pump o
byw yn nghyd yn nhŷ eu tad, gellid
d yr Arglwydd Iesu yn bwriadu
readur gresynol hwn, fel llawer o
a ieuainc yn ein dyddiau ninnau,
i feddiant o'i etifeddiaeth yn
dinystrio ei hun drwy anghym-
a gormod rhysedd, ac yn
feddiannau i'w frodyr ieuangach.
oes cariad, serchiadau naturiol,
yn uffern; tybir mai nid er mwyn
ond er ei fwyn ei hun mae efe am
lio rhag myned o honynt i'r lle
nw. Gwyddai iddo ef fod yn
v llygru, a'u tynu i bechodau, a
yno y denent y byddai eu presen-
wanegu ei boenau ef. Efallai mai
y geiriau yw dangos, er bod
uwiol tra byddont yma, yn gwawdio
yn dirmygu duwiolion; eto, pan
n, eu bod yn gweled eu cam-gym-
hryullyd; ac od oes ynddynt y
o dynerwch a thosturi, dymunent
awb rhag eu dyfod i'r lle ofnadwy
byg i'r sylw olaf hwn yw golygiad

raham a ddywedodd wrtho,
ganddynt Moses a'r pro-
gwrandawant arnynt hwy.

Es. 8. 20. Mal. 4. 2—4. Ioan 5. 39—45. Act.
12. 2 Tim. 3. 15—17. 2 Pedr 1. 19—21.

dywedasai Abraham, Mae y deis-
fresymol; nid â Duw ddim allan
cyffredin i argyhoeddi dynion:
r mae efe yn arfer gwneyd hyny.
syfiad hefyd yn ddiangenrhaid;
nt Moses a'r prophwydi, yr Hen
; ac mae pob peth yno ag sydd
eidiol er tröedigaeth ac achubiaeth
dynion: dangosant antarwoldeb yr enaid;
adgyfodiad y meirw; nef ac uffern; dydd y
farn; dyledswyddau dynion, a threfn Duw o
gadw pechaduriaid trwy aberthiad ei Fab;
ac nis gallai Lazarus ddywedyd dim ychwaneg
iddynt pe elai atynt. Gwrandawant ar
Moses a'r prophwydi.

30 Yntau a ddywedodd, * Nag ê,
y tad Abraham: eithr os â un oddi
wrth y meirw attynt, hwy a [d] edifar-
hânt.

d pen. 13. 3, 5. Dat 16. 9—11.

31 Yna *Abraham* a ddywedodd
wrtho, Oni wrandawant ar Moses a'r
prophwydi, [e] † ni chredant [f] chwaith
pe codai un oddi wrth y meirw.

e Gen. 9. 27. Act. 19. 8. a 26. 28. a 28. 23. 2 Cor. 5. 11.
f Ioan 11. 43—53. a 12. 10, 11.

* Rhyfedd ofered yw dychymmygion dyn-
ion, yn tybied eu ffordd eu hunain yn well
na ffordd Duw. Tybia llawer yn y byd hwn
eto, pe caid rhyw bethau rhyfedd, a goruch-
naturiol, yr effeithiai hyny er tröedigaeth
iddynt hwy ac eraill; pryd y mae gweinidog-
aeth y gair, yr unig foddion a drefnodd Duw,
yn ddibris yn eu golwg, ac yn ddïeffaith ar
eu calonau. † Gwelodd llawer o'r Iuddewon
Lazarus arall yn cyfodi o feirw, eto ni chred-
asant, Ioan 11. 46; a gwelodd y milwyr Grist
ei hunan yn cyfodi, ac er hyny yr oeddynt
yn ddigon caled i ddywedyd celwydd am
wobr. Efallai nad oes yr un adnod o fewn y
Bibl yn dangos mwy o galedrwydd calon dyn,
na'r adnod olaf hon: nac yr un adnod yn
edrych yn fwy dychrynllyd ac ofnadwy ar
ddynion sydd yn arfer darllen a gwrando y
gair, ac yn para yn anedifeiriol ac yn anghred-
iniol.

PEN. XVII.

Am ochelyd rhwystrau, &c.

AC efe a ddywedodd wrth y dis-
gyblion, [a] Ni all na ddêl * rhwystrau;
ond gwae *efe* trwy yr hwn y deuant.

a Mat. 16. 23. a 18. 7. Rhuf. 14. 13, 20, 21. a 16. 17.
1 Cor. 8. 13. a 10. 32. a 11. 19. 2 Thes. 2. 10—12. Dat. 2.
14, 20. a 13. 14, &c.

2 [b] Gwell fyddai iddo pe rhoddid
maen melin o amgylch ei wddf ef, a'i
daflu i'r môr, nag iddo rwystro [c] un
o'r rhai bychain hyn.

b Mat. 18. 6. a 26. 24. Marc 9. 42. 1 Cor. 9. 15. 2 Pedr
2. 1—3. *c* Es. 40. 11. Zec. 13. 7. Mat. 18. 3—5, 10, 14.
Ioan 21. 15. 1 Cor. 8. 11, 12. a 9. 22.

Gwel ar Math. 18. 6—9; a Marc 9. 42.
* *Scandala* yw y gair Groeg a gyfieithir yma
"rhwystrau;" a defnyddir ef yn y Testament
Newydd mewn gwahanol ystyriaethau: yn
gyffredin mae yn arwyddo un rhyw beth a
fyddo yn achos o niwed i arall, un ai i'w
gorph neu i'w feddwl; ac yn y fan hon tybir
ei fod yn arwyddo y blaenaf, sef yr erlidiau
a fyddai raid i ddysgyblion Iesu ddyoddef o
herwydd crefydd. Efallai bod y gair yn
golygu hefyd, gan athrawiaethau, drwg-fuch-
eddau, a gwrthgiliadau proffeswyr cnawdol
a rhagrithiol, yr hyn a ddygai warth ar gref-
ydd, ac a ofidiai feddwl y gwir broffeswyr.
Fel yna mae y gair yn golygu y ddau beth.
Tröed y darllenydd am ychwaneg, at y sylw-
ad yn Mathew.

3 ¶ [d] * Edrychwch arnoch eich hunain: [e] † os pecha dy frawd yn dy erbyn, [f] cerydda ef; ac os edifarhâ efe, maddeu iddo.

d pen. 21. 34. Ex. 34. 12. Deut. 4. 9, 15, 23. 2 Cron. 19. 6, 7. Eph. 5. 15. Heb. 12. 15. 2 Ioan 8. e Mat. 18. 15—17. Lef. 19. 17. Salm 141. 5. Diar. 9. 8, 9. a 17. 10. a 27. 5, 6. Gal. 2. 11—14. Iago 5. 19, 20.

4 Ac [g] os pecha yn dy erbyn seithwaith yn y dydd, a seithwaith yn y dydd droi attat, gan ddywedyd, [h] Y mae yn ‡ edifar gennyf; maddeu iddo.

g Mat. 18. 21, 22, 35. 1 Cor. 13. 4—7. Eph. 4. 31, 32. Col. 3. 12, 13. h Mat. 5. 44. a 6. 12, 14, 15. a 18. 16, 17. Rhuf. 12. 20, 21. 2 Thes 3. 13, 14.

* Nid oddi wrth y byd erlidgar yn unig mae y perygl, nac oddi wrth broffeswyr rhagrithiol ychwaith; mae perygl yn mhlith dynion gwir dduwiol, brodyr, rhag iddynt dramgwyddo eu gilydd, a myned i ysbryd chwerw ac anfaddeugar tuag at eu gilydd, yr hyn a wna grefydd yn isel iawn yn ngolwg y rhai dïeithr i'w gwerth a'i rhinweddau. † Cawn yr un pethau yn Math. 18. 15—17, 21, 22; caiff y darllenydd sylwadau lled helaeth ar y mater hwn yn y mânau hyny, afraid ysgrifenu yr un pethau yma eto. ‡ Dylem faddau i'r rhai nad edifarhaônt, cyn belled a gweddïo drostynt, peidio dïal arnynt, a gwneyd pob da a allom iddynt; ond am gymmeryd y cyfryw ddynion yn *gyfeillion mynwesol* i ni, mae yn sicr nad oes galwad arnom i wneyd hyny.

5 A'r apostolion a ddywedasant wrth yr Arglwydd, [i] * Anghwanega ein ffydd ni.

i Marc 9. 24. 2 Cor. 12. 8—10. Phil. 4. 13. 2 Thes. 1. 3. Heb. 12. 2. 1 Pedr 1. 22, 23.

* Pa beth bynag a barodd i'r cyfieithwyr roddi y gair hwn fel hyn mewn dull nacâol, mae yn amlwg mai "Chwanega ein ffydd ni" a ddylai fod; ac felly y cyfieithir yn mhob mân arall. Gwyddai y dysgyblion mai gwaith anhawdd i natur a theimladau dynol oedd maddau; nas gallent wneyd hyny heb ffydd yn gweithio trwy gariad; a gwyddent nad oedd neb ond yr "Arglwydd" a fedrai roddi a chwanegu y ffydd hòno iddynt. Mae rhai o'r Sosiniaid eu hunain wedi addef, bod gwaith y dysgyblion fel hyn yn gofyn chwanegiad ffydd gan Iesu, yn brawf mai Duw oedd efe: neu o leiaf eu bod hwy yn credu ei fod yn Dduw. Da iawn ped addefai pawb o honynt yr un modd.

6 * A'r Arglwydd a ddywedodd, [k] Pe byddai gennych ffydd [l] gymmaint a gronyn o had mwstard, chwi a ellych ddywedyd wrth y sycamorwydden hon, Ymddadwreiddia, a phlanner di yn y môr; a hi a ufuddhâi i chwi.

k Mat. 17. 20, 21. a 21. 21. Marc 9. 23. a 11. 22, 23. 1 Cor. 13. 2. l pen. 13. 19. Mat. 13. 31, 32.

* Cawsom eiriau tebyg i'r adnod hon yn Math. 17. 20, gwel y sylwad yno. Amcan yr Arglwydd Iesu yma yw, dangos y gall ei bobl wneuthur y pethau mwyaf anhawdd trwy ei nerth a'i gynnorthwy ef. "Digon i *ti fy ngras I,*" medd Crist wrth Paul; "yr *wyf yn gallu* pob peth," medd yntau, "trwy Grist yr hwn sydd yn fy nerthu I." mòr anhawdd i ddyn anianol a balch pan y digier ef, ag ydyw dadwreiddio a'i blanu yn y môr, a hyny â gair ei ond trwy ffydd yn sugno ei chynnorth o Grist, ac yn tymheru y dyn i ysbryd eugar, gall faddau yn hawdd iawn.

7 Eithr [m] pwy o honoch ch iddo was yn aredig, neu yn bu a ddywed wrtho yn y man pan o'r maes, Dos ac eistedd i l fwytta?

m pen. 13. 15. a 14. 5. Mat. 12. 11.

8 Ond yn hytrach a ddywed [n] Arlwya i mi i swpperu, [o] ac wregysa, a gwasanaetha arnaf fi, mi fwytta ac yfed; ac wedi hyn bwyttâi ac yr yfi dithau?

n Gen. 43. 16. 2 Sam. 12. 20. o pen. 12. 37.

9 Oes ganddo ddïolch i'r hwnnw, am wneuthur o ho pethau a orchymynasid iddo wyf yn tybied.

10 * Felly chwithau hefyd, [p] i chwi wneuthur y cwbl oll ag chymynwyd i chwi, dywedwch, G ion anfuddiol ydym: oblegid y a ddylasem ei wneuthur, a wnae

p 1 Cron. 29. 14—16. Job. 22. 2, 3. a 35. 6, 7. 2, 3. Es. 6. 5. a 64. 6. Mat. 25. 20, 37—40. Rh a 11. 35. 1 Cor. 9. 16, 17. a 15. 9, 10. Phil. 3. 8, 5. 5, 6.

* Mae yr olaf o'r pedair adnod ue agoriad i'r lleill, ac yn eglurâad Dyledswydd dynion yw edifarâu am eddu yn erbyn eu gilydd, a maddau i ydd; a chan mai eu dyledswydd yw hyny, a phob peth arall gorchymyn ydynt drwy hyny yn haeddu dim gan ac nid oes ganddo ddïolch iddynt, m sydd gan feistr i'w was am wneuth chwyl prïodawl.

Heb sylwi yn fanylach ar yr adno lur hyn, gallwn gymmeryd yr addy canlynol:—1. Mai eiddo Duw ydym ol; ein hamser, ein nerth, a'n doni dylem garu Duw â'n holl galon a'i o ef. 2. Na ddylai ein llafur ni dro ddim peidio, hyd oni pheidio ef a gorch hyd oni wnelom y cwbl o'i ewyllys d iedig ef. 3. Pan wnelom y cwbl oll ac sydd yn ddyledswydd arnom, na yn *haeddu* dim ar law Duw. 4. Bod i Dduw oedi ein gwobrwyo ni hyd o om yr oll a orchymynodd efe i ni. gaffom ein gwobrwyo, nid gwobrwy o a dïolch a fydd, ond gwobrwy o ras. mae Crist yn distrywio dwy gau-athra athrawiaeth teilyngdod gweithredoed deddfolion; ac athrawiaeth gweith dros ben digon, y pabyddion.

11 ¶ * Bu hefyd, [q] ac efe yn m i Jerusalem, fyned o hono ef ganol Samaria a Galilea.

q pen. 9. 51, 52. Ioan 4. 4.

12 † A phan oedd efe yn my mewn i ryw dref, cyfarfu âg ef

o wŷr gwahan-gleifion, [r] ‡ y rhai a safasant o hirbell:

r pen. 5. 12. a 18. 12. Lef. 13. 45, 46. Num. 5. 2, 3. ... 14. 3 Bren. 5. 27. a 7. 3. 2 Cron. 26. 20, 21.

13 A hwy a godasant *eu* llef, gan ddywedyd, || Iesu Feistr, [s] trugarhâ wrthym.

s pen. 18. 38, 39. Mat. 9. 27. a 15. 22. a 20. 30, 31. ... 22.

* Ffordd agosaf Crist o Galilea i Jerusalem oedd trwy Samaria; ond dywedir fod y ... "trwy ganol" yn arwyddo, rhwng terfynau y ddwy wlad. † Am y gwahan-glwyf, gwel ar Math. 8. 2. Ni chaniatâid i'r gwahan-gleifion hyn ddyfod i mewn i'r dref, a hyny cyfarfu yr Iesu â hwynt y tu allan ... Efallai eu bod yn gwybod ei fod ef i ddyfod y ffordd hôno, ac wedi dyfod o fwriad i gyfarfod âg ef i ddeisyfu cael eu glanâu ganddo. Gallai y gwahan-gleifion gymdeithasu â'u gilydd, mae yn debyg, ond ni feiddient gymdeithasu â dynion eraill, na dyfod yn agos atynt: dyna'r achos fod y rhai hyn yn sefyll o hirbell," ac yn "llefain" ar yr ... ‡ Yr oeddynt wedi clywed yn ddîau am wyrthiau yr Iesu, ac yn credu y gallai eu glanâu hwy; ond pa un a oeddent yn credu ynddo yn gadwedigol, ac fel Messiah, nid oeddynt, nis gwyddom.

14 * A phan welodd efe *hwynt*, efe a ddywedodd wrthynt, [t] † Ewch a dangoswch eich hunain i'r offeiriaid. A bu [u] fel yr oeddynt yn myned, fe eu glanhâwyd hwynt.

t pen. 5. 14. Lef. 13. 1, &c. a 14. 2, &c. Mat. 8. 15. ... u Mat. 8. 3. Ioan 2. 5. a 4. 50—53. a 9. 7. a 11. 40.

* Wrth weled eu hagwedd druenus, eu cri, a'u ffydd, e dosturiodd yr Iesu wrthynt: yr un môr barod yw efe i dosturio wrth bechaduriaid llawn o'r gwahan-glwyf ysbrydol, pechod. † Felly yr oedd y ddeddf, (Levit. 14. 2,) i'r gwahan-glwyfus fyned a'i ddangos ei hun i'r offeiriad, fel y gallai efe pa un a oedd yn lân ai nid oedd, ... fel yr offrymai y pethau dros ei lanâd. Yr oedd yn rhaid myned i Jerusalem ar yr achos hwn, oblegid nid oedd offrymu i fod yn un man arall. Gorchymynodd Iesu iddynt fyned at yr offeiriad i ddau beth; 1. I anrhydeddu y ddeddf a osodasai ei Dad, ac yn 2. Fel y byddai barn yr offeiriad yn dystiolaeth eu bod wedi eu glanâu; ac fel hyny ... y wyrth fel nas gallai neb ei gwadu. Yr un modd y gallai Crist eu glanâu o bell neu agos: cyfhwrdd â'r gwahan-glwyfus a wnaeth yn Math. 8. 3.

15 * Ac [x] un o honynt, pan welodd ddarfod ei iachâu, a ddychwelodd, gan foliannu Duw â llef uchel.

x adn. 17, 18. 2 Cron. 32. 24—26. Salm 30. 11, 12. a 103. ... a 107. 20—22. a 116. 12—15. a 118. 18, 19. Es. 38. ...22. Ioan 5. 14. a 9. 38.

16 Ac [y] efe a syrthiodd ar *ei* wyneb wrth ei draed ef, †gan ddïolch iddo. A Samariad oedd efe.

y pen. 5. 8. Gen. 17. 3. Mat. 2. 11. Marc 5. 33. Ioan 5. ... Act. 10. 25, 26. Dat. 4. 10. a 5. 14. a 19. 4, 5, 10. ... pen. 9. 52—56. a 10. 33—35. Ioan 4. 9, 21, 22, 39—42. a 8. ... Act. 1 8. a 8. 5, &c.

* Tybia rhai iddynt oll fyned at yr offeiriad, a chyflawni pob peth yno yn ol *y ddefod*, ond na ddaeth ond un yn ol i ddïolch i'r Iesu. Tybia eraill nad aeth y Samariad ddim at yr offeiriad; nad edrychai yr offeiriad ddim arno ef am mai Samariad oedd, ac na chaniatâid iddo offrymu yn Jerusalem dros ei lanâd. Pa fodd bynag am hyny, cymerodd ef y ffordd oreu i ddangos ei ddïolchgarwch. † Syiwa rhai bod "dïolch i Dduw," yn adn. 15, a "dïolch i'r Iesu," yn adn. 16, yn brawf fod y Samariad hwn yn credu bod yr Iesu yn Dduw: ond tybia eraill yn wahanol, a dywedant nad oes dim yn yr hanes oll yn profi bod yr un o honynt uwch meddyliau am Iesu, na phrophwyd mawr, ac offeryn, trwy yr hwn yr oedd Duw yn gweithio. Peth cyffredin yn ngwledydd y dwyrain oedd syrthio ar y gwyneb i ddangos parch dynol yn unig.

17 A'r Iesu gan atteb a ddywedodd, Oni lanhâwyd y deg? [a] ond pa le *y mae* y naw?

a Gen. 3. 9. Salm 106. 13. Ioan 5. 7—10. Rhuf. 1. 21.

18 * Ni chaed a ddychwelasant [b] i roi gogoniant i Dduw, [c] ond yr estron hwn.

b Salm 50. 1, 2. a 50. 23 Es. 42. 12. Dat. 14. 7. c Mat. 8. 10, 11. a 15. 24—28. a 19. 30. a 20. 16.

* Efallai i'r naw wneyd rhyw ffurf o dalu dïolch i Dduw yn y deml; ond esgeulusasant dalu dïolch i'r Iesu eu cymmwynaswr uniongyrchol. Sylwodd yr Iesu ar hyn yn gyhoeddus, efallai i geryddu yr Iuddewon, ac er canmoliaeth i'r Samariad. Mae y gwahan-gleifion hyn yn ddangosiad lled gywir o ddynolryw; nid oes fawr mwy nac un o bob deg, yn dïolch fel y gweddai, am drugareddau nodedig a dderbyniwyd. Llawer a udant ar eu gwelyau, ond ni ddïolchant fawr pan gaffont godi.

19 Ac efe a ddywedodd wrtho, Cyfod, a dos ymaith: [d] * dy ffydd a'th iachâodd.

d pen. 7. 50. a 8. 48. a 18. 42. Mat. 9. 22. Marc 5. 34. a 10. 52.

* Yr oedd gan y gwahan-gleifion hyn oll ffydd i gael iachâd, ond yr oedd rhywbeth mwy na hyny yn ffydd y Samariad hwn: efallai iddo gredu yn Iesu fel y Messiah, Ceidwad pechaduriaid, a chael iachawdwriaeth i'w enaid yn gystal a glanâd i'w gorph. Mae Crist yn prisio ffydd ei bobl yn ol ei natur, yn ol y goleu a gawsant, ac yn ol y gwrthwynebiadau a brofasant.

20 ¶ * A phan ofynodd y Phariseaid iddo, [e] pa bryd y deuai teyrnas Dduw, efe a attebodd iddynt, ac a ddywedodd, † Ni ddaw teyrnas Dduw wrth ddisgwyl.

e pen. 10. 11. a 16. 16. a 19. 11. Act. 1. 6, 7.

* Soniodd Crist amryw weithiau, ac Ioan o'i flaen ef am ddyfodiad teyrnas Dduw, ac nis gallasai y phariseaid wadu nad oedd athrawiaeth, gwyrthiau, a holl weinidogaeth Iesu, yn debyg i'r hyn a allesid ddysgwyl gan y Messiah, ac yn brofion lled gryfion mai efe oedd y Messiah: am hyny gofynent iddo pa bryd y deuai teyrnas Dduw. Tybia rhai mai mewn gwatwor a dirmyg yr oeddynt yn gofyn; ond tybia eraill mai o wir chwennychiad cael gwybod, ond eu bod yn dra

dychymmygol eu tyb am deyrnas Dduw. †Nid wrth ddysgwyl fel yr ydych chwi yn dysgwyl, y daw hi; nid mewn rhwysg a mawredd allanol fel teyrnasoedd y byd hwn: nid mewn ymddangosiad allanol, fel coroniad brenin, neu ryw fuddugoliaeth fawr fel y tybiwch chwi. Gwel adn. 21, 23, 26, 30.

21 * Ac ni ddywedant, [f] Wele yma; neu, Wele accw: † canys wele, [g] teyrnas Dduw, o'ch mewn chwi y mae.

f pen. 21. 8. Mat. 24. 23—28. Marc 13. 21—23. g Rhuf. 14. 17. Col. 1 27.

* Pan ddelo teyrnas Dduw, ni ddywedir mai yn y ddinas hon, neu yn y dref arall, y bydd y Messiah wedi gosod ei orsedd i fyny, ac yn cadw ei lys; nid peth daearol felly a fydd ei deyrnas ef. † Peth ysbrydol fydd teyrnas Dduw, yn anweledig i lygaid o gnawd; ond yn gweithio yn dumewnol yn nghalonau dynion. Mae y deyrnas hon eisoes wedi dechreu yn nghalonau amryw o'm dysgyblion I, y rhai sydd yn eich plith chwi, yn eich canol, ac o fewn eich gwlad. Nis gellir deall y geiriau "o'ch mewn chwi" am y phariseaid eu hunain; oblegid nid oedd o'u mewn hwy a hwy yn anghrediniol: am hyny tybia rhai bod Crist yn troi at ei ddysgyblion gyda ei fod yn dywedyd y geiriau hyn, ac yn eu llefaru wrthynt hwy. Os Crist ei hun, ei weinidogaeth a'i wyrthiau, a feddylir wrth deyrnas Dduw yma, yr oedd eisoes o *fewn gwlad* yr Iuddewon, er na fŷnent hwy ei gweled.

22 Ac efe a ddywedodd wrth y disgyblion, * Y dyddiau a ddaw [h] pan chwennychoch weled un o ddyddiau Mab y dyn, ac nis gwelwch.

h pen. 5. 35. a 13. 35. Mat. 9. 15. Ioan 7. 33—36. a 8. 21—24. a 12. 35. a 13. 33. a 16. 5—7, 16—22. a 17. 11—13.

* Fel pe dywedasai yr Iesu wrth ei ddysgyblion. Er mai trallodus yw hi arnoch chwi yn awr, a mi, y Prïod-fab, Mab y dyn, gyda chwi; eto, hi a â yn llawer mwy trallodus arnoch cyn bo hir, pan gymmerer y Prïod-fab oddi wrthych: y pryd hwnw byddai yn dda genych pe gwelech amser fel yr amser hwn, a Mab y dyn gyda chwi fel y mae yn awr. Cyfeiriad sydd yma yn ddïau at yr erlidiau a'r trallodau a gaffai y dysgyblion ar ol esgyniad Crist, yn nghyd a'r drygfyd mawr ofnadwy oedd i ddyfod ar yr holl genedl Iuddewig. Presenoldeb Crist yn y cnawd, a feddylir yma wrth un o ddyddiau Mab y dyn.

23 * A hwy a ddywedant wrthych, [i] Wele yma; neu, Wele accw: † nac ewch, ac na chanlynwch *hwynt*.

i adn. 21. Mat. 24. 23—26. Marc 13. 21—23.

24 Canys [k] megis y mae y fellten a felltenna o'r naill *ran* dan y nef, yn disgleirio hyd y *rhan* arall dan y nef; felly y bydd Mab y dyn hefyd [l] yn ei ddydd ef.

k Job 37. 3, 4. Zech. 9. 14. Mat. 24. 27. l Mal. 3. 1, 2. a 4. 1, 2. Mat. 24. 30. a 25. 31. a 26. 64. 1 Thes. 5. 2. 2 Thes. 2. 2, 8. Iago 5. 8. 2 Pedr 3. 10.

* *Ychydig o flaen dinystr Jerusalem yr oedd agos i bob dyn ychydig uwch na'r cyffredin bobl yn* cymmeryd arno mai efe oedd y *Messiah*: a chyfryw oedd dallineb ac ynfydrwydd yr Iuddewon, fel yr o[...] aneirif o honynt yn myned ar ol p[...] twyllwyr hyn, gan gredu mai hwy o[...] y Messiah. Am na dderbyniasent Grist, rhoddodd Duw hwynt i fy[...] ryfusedd cadarn i gredu celwydd. Iesu yn rhag-weled y byddai hyd [...] ddysgyblion ef mewn perygl o gael [...] am hyny mae yn eu rhag-rybuddio [...] Cawsom y pethau sydd yn y dd[...] uchod, yn Math. 24. 23, 27. Gwel y [...]

25 Eithr yn gyntaf [m] rha[...] ddioddef llawer, a'i [n] wrthod[...] genhedlaeth hon.

m pen. 9. 22. a 18. 31, 33 a 24. 25, 26, 46. a 17. 22, 23. a 20. 18, 19. Marc 8. 31. a 9. [...] n 1 Sam. 8. 7. a 10. 19. Es. 53. 3. Mat. 21. 42. Ioan 1. 11. a 12. 38.

* "Yn gyntaf," sef cyn i Grist [...] y fellten, adn. 27, yn sydyn, ac yn i ddïal ar yr Iuddewon ei wrth[...] leiddiaid, ac i amddiffyn a llwyddo[...] dros yr holl fyd. Nid oedd yr [...] wedi cyflawni mesur eu hanwiredd[...] ef ddyoddef, ac nid oedd yntau we[...] gwaith y prynedigaeth, a derbyn p[...] dod yn y nef ac ar y ddaear, nes iddo[...] Rhaid i wrthodiad a chroeshoeliad [...] flaenori, a gwneuthur ffordd, i s[...] deyrnas ef, a dinystr ei elynion.

26 * Ac [o] megis y bu yn [...] Noë, felly y bydd hefyd yn [p] [...] Mab y dyn.

o Gen. 7. 7—23. Job 22. 15—18. Mat. 24. [...] 11. 7. 1 Pedr 3. 19, 20. 2 Pedr 2. 5. a 3. 6. [...] 24. pen. 18. 8.

27 [q] Yr oeddynt yn bwytta, [...] yn gwreicca, yn gŵra, hyd y [...] aeth Noë i mewn i'r arch; a [...] diluw, ac a'u difethodd hwy[...]

q pen. 12. 19, 20. a 16. 19—23. Deut. 6. [...] 12—14. 1 Sam. 25. 36—38. Job 21. 9—13. Es[...] 12—14. 1 Thes. 5. 1—3.

28 [r] Yr un modd hefyd ag [...] nyddiau Lot: yr oeddynt yn [...] yn yfed, yn prynu, yn gwe[...] plannu, yn adeiladu;

r Gen. 13. 13. a 18. 20, 21. a 19. 4—15. E[...] Iago 5. 1—5.

29 Eithr [s] y dydd yr aeth [...] o Sodom, y gwlawiodd tân [...] stan o'r nef, ac a'u difethodd h[...]

s Gen. 19. 16—25. Deut. 29. 23—25. Es. [...] Jer. 50. 40. Hos. 11. 8. Am. 14. 11. Zeph. [...] 23, 24. 2 Pedr 2. 6. Jud. 7. Dat. 11. 8.

30 † Fel hyn y bydd [t] yn [...] datguddir Mab y dyn.

t adn. 24. pen. 21. 22, 27, 34—36. Mat[...] a 26. 64. Marc 13. 26. 2 Thes. 1. 7. 1 Pedr 1. [...]

Gwel ar Math. 24. 37—39. * F[...] trigolion yr hen fyd, heb gymmer[...] buddio gan Noah, ond yn myned [...] yn ddiofal yn eu bydolrwydd, e[...] a'u drygioni; ac fel yr oedd y [...] heb gymmeryd eu rhybuddio ga[...] yn canlyn eu chwantau a'u harfer[...] hyd oni syrthiodd barnau ofnadwy [...] y naill a'r llall o honynt: felly y [...] ewon, ni wrandawent ar rybuddi[...] apostolion, ond parâu yn ddigre[...] i ganlyn eu galwedigaethau a'[...]

am Fessiah yn waredwr tymmorawl,
daeth barn Duw arnynt am wrthod
ssiah. Fel y darparasai Duw arch
Soar i Lot, felly y gofalodd efe am
nlynwyr Iesu yn y dinystr mawr
usalem a'r genedl Iuddewig, fel na
yr un o honynt hwy, meddir, yn y
yll ac ysgubawl hwnw. Nid oes
dion mwy sicr o farn a dinystr ar
gwledydd, na diofalwch, a bywyd
mewn glythineb, moethau, a thry-
a hyny yn wyneb y rhybuddion
n genadon Duw. Er mai at ddi-
alem a diwedd y byd y cyfeirir
n yr adnodau uchod; eto maent
dion addas iawn i bawb, ac yn
gwlad: a da fyddai i drigolion
Cymry hefyd) wrando arnynt y
fal a moethus hyn.

'n y dydd hwnnw [a] y neb a
ben y tŷ, a'i ddodrefn o fewn
ddisgyned i'w cymmeryd
'r hwn *a fyddo* yn y maes,
ud na ddychweled yn ei ol.

Jer. 45. 5. Mat. 6. 25. a 16. 26. a 24. 17—21.
. Phil. 3. 7, 8.

n y geiriau hyn o'r blaen, yn
7, 18, gwel y sylwad yno. Per-
nt i ddinystr Jerusalem yn unig.
Crist ydynt i'w ddysgyblion, pa
d yn y dinystr hwnw. Buont o
an daeth yr amser: ffoi a wnaeth-
y ffoi yr achubasant eu heinioes.

Cofiwch wraig Lot.

17, 26. 1 Cor. 10. 6—12. Heb. 10. 38, 39.

anhawdd bynag a fyddai gan-
gadael eu cwbl ar ol, fel gwraig
i a fyddai raid, rhag i farn Duw
fel hithau wrth oedi a chwen-
ed a'u meddiannau gyda hwynt.
l ar ei meddiannau cyfreithlawn
wraig Lot, a hyny a waherddir
. 31; pa faint mwy y dylem ni
hollawl â phob pleserau anghyf-
phechadurus, a dïanc at Iesu am
s. Rhybudd dwys iawn yw y
a theilwng o'n sylw mwyaf difr-
o honom.

vy bynnag [y] a geisio gadw ei
cyll; † a phwy bynnag a'i
ywhâ hi.

25. Mat. 10. 39. a 16. 25. Marc 8. 35—37.
. 2. 10.

nag a wado ei grefydd, neu a
oddion croes i orchymyn Iesu, i
ioes naturiol, bydd yn sicr o'i
y farn a'r dinystr ef er dim a
nd pwy bynag a wnelo yn ol ei
f, pa faint bynag a fyddo ei ber-
chub ei einioes: neu pe collai
einioes naturiol, ni bydd er hyny
efe a gaiff fywyd tragywyddol.
th. 10. 39. a 16. 25. a Marc 8. 35.

wyf yn dywedyd i chwi,
onno y bydd [b] † dau yn yr
; y naill a gymmerir, a'r
wir.

5, 24. Es. 42. 9. Mat. 24. 25. Marc 13. 23.
Mat. 24. 40, 41. *b* Salm 26. 9. a 28. 3.

Jer. 45. 5. Esec. 9. 4—6. Mal. 3. 16—18. Rhuf. 11. 4—7.
1 Thes. 4. 16, 17. 2 Pedr 2. 9.

35 Dwy a fydd [c] yn malu yn yr un lle; y naill a gymmerir, a'r llall a adewir.

c Es. 11. 5. Barn. 16. 21.

36 Dau a fyddant yn y maes; y naill a gymmerir, a'r llall a adewir.

* "Y nos hòno:" rhyw noson nodedig yn amser dinystr Jerusalem: neu, efallai, nos mewn ystyr gyffelybiaethol, yn arwyddo trymder gofid yr Iuddewon yn y dinystr hwnw. † Os yw y deuoedd hyn i'w deall yn llythyrenol, rhaid deall hefyd bod yr un a gymmerid o bob dau gan y gelynion, yn anghredadyn; a'r hwn a adewid, yn gredadyn, a Duw yn trefnu ffordd o ddïangfa iddo mewn modd rhyfedd ac annysgwyliadwy. Amcan y geiriau oedd, dangos gofal Iesu am ei eiddo ef yn y drygfyd mawr hwnw oedd ar ddyfod: er eu bod blith draphlith âg anghredinwyr, megys yn cyd-gysgu yn yr un gwely, yn cyd-falu yn yr un felin, ac yn cyd-weithio yn yr un maes; eto gofalodd Duw am danynt hwy yn rhyfedd fel na chymmerwyd yr un o honynt. Felly y bydd hi eto yn niwedd y byd hwn; er bod dynion da a drwg yn byw yn gymmysg a'u gilydd yma, yn yr un teuluoedd, yn yr un gorchwylion a galwedigaethau, ac yn aelodau gweledig o'r un eglwysi, y pryd hwnw gwahenir hwy yn hollawl ac am byth, cymmerir y naill i'r nef, a gyrir y lleill i uffern. Gwel ar Math. 24. 40, 41. Dywed *Pool* nad yw adn. 36, yn y rhan fwyaf o'r argraffiadau Groeg: nid yw yn yr un o'r ddau argraffiad sydd gan gyfieithydd y sylwadau hyn.

37 * A hwy a attebasant ac a ddywedasant wrtho, † Pa le, Arglwydd? Ac efe a ddywedodd wrthynt, [d] ‡ Pa le bynnag *y byddo* y corph, yno yr ymgasgl yr eryrod.

d Job 39. 29, 30. Dan. 9. 26, 27. Am. 9. 1—4. Zech. 13. 8, 9. a 14. 2. Mat. 24. 28. 1 Thes. 2. 16. Dat. 19. 17, 18.

* Yr "hwy" yma oedd y dysgyblion, mae yn debyg, oblegid wrthynt hwy y llefarodd Crist yr adnodau blaenorawl. Gwel adn. 22. † Pa le, Arglwydd, yr holl ddinystr hyn ar y naill law, a'r dïogelwch rhyfedd hyn ar y llaw arall? ‡ Y genedl Iuddewig yw y corph yma, y gelain yn Math. 24. 28; a lluoedd y Rhufeiniaid yw yr eryrod, am fod llun eryrod ar eu banerau rhyfel, ac am eu bod fel eryrod yn ysglyfaethgar. Yn ol y meddwl uchod gwlad Judea oedd y lle, a dinas Jerusalem yn enwedig, am mai yno yr oedd cynnulliad yr Iuddewon pan ddaeth y Rhufeiniaid arnynt. Gellir sylwi hefyd, fod barnedigaethau Duw, pan ddanfono efe hwynt allan, fel eryrod yn graff eu golwg i fynu gafael ar bechaduriaid ysdyfnig; ac fel eryrod yn gyflym ac yn gryfion i ddâl ac i ddifrodi eu hysglyfaeth. Gwel ychwaneg ar Math. 24. 28.

PEN. XVIII.

Am y weddw daer.

AC efe a ddywedodd hefyd ddammeg wrthynt, [a] * fod yn rhaid gweddïo yn wastad, [b] † ac heb ddiffygio;

a pen. 11. 5—8. a 21. 36. Gen. 32. 9—12, 24—26. Job 27. 8—10. Salm 55. 16, 17. a 86. 3. a 142. 5—7. Jer. 29. 12, 13. Rhuf. 12. 12. Eph. 6. 18. Phil. 4. 6. Col. 4. 2, 12. 1 Thes. 5. 17. *b* Salm 27. 13. Jona 2. 7. Gal. 6. 9. Heb. 12. 3—5.

Mae yn debyg bod yr Arglwydd Iesu yn annog ei ddysgyblion i "weddïo yn wastad ac heb ddiffygio" yma gyda golwg ar yr amseroedd blinion a soniodd am danynt yn y bennod o'r blaen; ond mae yn angenrheidiol i bobl Dduw "weddïo yn wastad ac heb ddiffygio" yn mhob oes, yn mhob màn, ac yn mhob amgylchiad. * Gweddïo yn wastad, o ran yr amserau gosodedig i weddïo; yn ddirgel, yn deuluaidd, ac yn gyhoeddus, fel y byddai aberthau gwastadol yn y deml gynt. Gweddïo yn wastad, o ran bod mewn ysbryd gweddi yn wastadol; fel y byddai tân ar yr allor gynt bob amser, ddydd a nos, er na byddai aberthu yn ddi baid. † Gweddïo heb ddiffygio wrth weled blinderau a gofidiau yn parâu ac yn chwanegu; heb ddiffygio wrth fod Duw yn ymguddio, ac yn oedi ateb; heb ddiffygio gan ddigalondid, marweidd-dra, hudoliaethau, a gwrthgiliadau llygredig. Gŵyr pawb o blant Duw fod aneirif o bethau yn tueddu i beri iddynt ddiffygio yn eu gweddïau; ond dâl ati, gweddïo yn wastad ac heb ddiffygio a orchymynir yma, a'r gweddïo hyny a lwydda yn y diwedd.

2 Gan ddywedyd, * Yr oedd rhyw farnwr mewn rhyw ddinas, [c] yr hwn nid ofnai Dduw, ac ni [d] pharchai ddyn.

c adn. 4. Ex. 18. 21, 22. 2 Cron. 19. 3—9. Job 29. 7—17. Salm 82. 1—4. Jer. 22. 16, 17. Esec. 22. 6—8. Mica 3. 1—3. Rhuf. 3. 14—18. *d* Diar. 29. 7. Es. 33. 8.

3 † Yr oedd hefyd [e] yn y ddinas honno wraig weddw; ‡ a hi a ddaeth atto ef, gan ddywedyd, [f] Dïal fi ar fy ngwrthwynebwr.

e Deut. 27. 19. 2 Sam. 14. 5, &c. Job 22. 9. a 29. 13. Es. 1. 17, 21—23. Jer. 5. 28. *f* adn. 7, 8. Rhuf. 13. 3, 4.

4 ‖ Ac efe nis gwnai dros amser: eithr wedi hynny [g] efe a ddywedodd ynddo ei hun, Er nad ofnaf Dduw, ac na pharchaf ddyn;

g pen. 12. 17. a 16. 3. Heb. 4. 12, 13.

5 § Etto [h] am fod y weddw hon yn peri i mi flinder, mi a'i dïalaf hi; rhag iddi yn y diwedd ddyfod a'm [i] syfrdanu i.

h pen. 11. 8. Barn. 16. 16. 2 Salm 13. 24—27. *i* adn. 39. Mat. 15. 23. Marc 10. 47, 48.

6 A'r Arglwydd a ddywedodd, Gwrandewch beth a ddywed y barnwr anghyfiawn.

7 Ac [k] oni [l] ddïal Duw ei etholedigion, [m] sydd yn llefain arno ddydd a nos, [n] er ei fod yn hir oedi drostynt?

k pen. 11. 13. Mat. 7. 11. *l* 1 Sam. 24. 12—15. a 26. 10, 11. Salm 9. 18. a 10. 15—18. a 54. 1—7. Jer. 20. 11—13. 2 Thes. 1. 6, 7. Dat. 6. 10, 11. a 18. 20. *m* pen. 2. 37. Salm 88. 1. 1 Thes. 3. 10. 1 Tim. 5. 5. 2 Tim. 1. 3. Dat. 7. 15. *n* Salm 13. 1, 2. Hab. 2. 3. Heb. 10. 35—37.

8 Yr wyf yn dywedyd i chwi, [o] y dïal efe hwynt ar frys. * Eithr [p] Mab y dyn, pan ddêl, a gaiff efe ffydd ar *y ddaear?*

o Salm 46. 5. a 143. 7—9. 2 Pedr 2. 3. a 3 ... 24. 9—13, 24. 1 Thes. 5. 1—3. Heb. 10. 25—3...

Yn yr adnodau hyn mae y d... soniwyd yn yr adnod gyntaf, ... llwyddiant gweddi wastadol, ac heb... ac mae y seithfed adnod a rhan o'... yn agoriad ar y ddammeg oll. ... ddammeg crybwyllir am ryw fa... ofnai Dduw, ac ni pharchai d... hyny barnwr anghyfiawn oed... 2 Sam. 23. 3. Mewn cyferbyni... mae Duw yn farnwr cyfiawn, ac... yn gyfiawn yn ei amser ei h... y ddammeg crybwyllir am wrai... wedi cael cam gan ryw wrthw... ddangos y cam a gaffai dysgyblio... yr Iuddewon digred, a'r cam mae... yn gael gan erlidwyr yn mhob oes... wraig weddw hon yn ymbil yn d... barâus am i'r barnwr ei dïal hi (... iawnder iddi yw ystyr y gair *ekd*... nid dïal) ar ei gwrthwynebwr; ... mai rhoddi ein hachos i Dduw yw... pan ein gorthrymer, a gweddïo a... gymmeryd ein plaid: iddo ef y pe... ac efe a dâl. ‖ Anghyfiawnder yn... hwn oedd oedi dïal y wraig weddw a... wynebwr; ond amcan y rhan hyn... meg yw, dangos bod Duw yn hir... tuag at ei elynion, ac mai lle e... gweddïo yn wastad ac heb ddiffygi... ef yn hir oedi ateb. § Gan i'r ba... hyfiawn ddïal o'r diwedd, pa fai... gwna Duw, y Barnwr cyfiawn dd... blant anwyl ar eu gelynion? * G... meryd y geiriau diweddaf hyn m... hanol olygiadau:—Pan ddelai Ma... ddïal ar yr Iuddewon yn ninystr J... ni chaai efe nemawr o ffydd ar y d... gwlad Judea; yr oedd holl gorph ... Iuddewig agos i gyd, wedi ymgal... anghrediniaeth, a llawer o'r rhai ... unwaith yn proffesu ffydd yn Nghr... siah, wedi gwadu y ffydd hòno trw... neu wrthgiliadau at y byd a'i blese... fod cyfeiriad yn y geiriau hefyd, a... cyffredinol ffydd y saint, mewn pro... au a chystuddiau, tra maent yn hir... am i'r Arglwydd ddyfod i'w cyn... a'u gwared. Tybir na bydd nem... grefydd a bywiol ffydd ar y ddaear... Mab Duw i lwyddo ei efengyl a'i d... nechreuad y milflwyddiant: a th... hefyd, y bydd rhyw ysbaid o ams... milflwyddiant dedwydd hyny, yn... flaen diwedd y byd, a dydd maw... pryd y bydd llawer iawn o annu... anghrediniaeth ar y ddaear, a gwir... brin iawn yn nyfodiad Mab y dyn.

9 * Ac efe a ddywedodd y... meg hon hefyd wrth y rhai [q] ... hyderu arnynt eu hunain eu ... gyfiawn, [r] ac yn dïystyru erai...

q pen. 10. 29. a 15. 29. a 16. 15. Diar. 30. ... a 66. 5. Ioan 9. 28, 34. Rhuf. 7. 9. a 9. 31, ... Phil. 3. 4—6. *r* adn. 11, pen. 7. 39. a 15. 2, ... Ioan 7. 47—49. a 8. 48. Act. 22. 21, 22. Rhuf ...

Heblaw gweddïo yn wastad ac he... io, mae yn angenrheidiol hefyd i ni... tyngeiddrwydd, hunan-ymwadiad, a... o'n cyflwr gwael truenus wrth fyned... Duw. Hyny a ddangosir i ni yn... meg nesaf a ganlyn. * Y phariseaid... yblion oedd y rhai oedd yn hyde...

eu bod yn gyfiawn, ac yn dïystyru
e llawer o'r teulu yn y byd eto,
pob plaid o grefyddwyr: byddai
ynt ddarllen y ddammeg hon yn
grynedig.

Dau wr a aeth i *† fynu i'r
weddïo; un yn [t] Pharisead,
a bublican.

. a 19. 46. 1 Bren. 8. 30. Act. 3. 1. t pen.
31. 31, 32. Act. 23. 6—8. a 26. 5. Phil. 3. 5.

a enwir, un yn pharisead a'r llall
; ond mae y ddau hyn yn cyn-
 holl rai hunan-gyfiawn ar y naill
 bechaduriaid edifeiriol ar y llaw
oedd y deml yn sefyll ar le uch-
 dywedir eu bod yn myned i
oedd amserau pennodol i fyned
weddïo, fel y gallwn weled yn
Yr oedd gwaith pob un o'r ddau
 gweddïo; ond yr oedd eu hys-
wy yn cyflawni y gwaith yn wa-

Pharisead o'i ** sefyll a
d ‡ rhyngddo ag ef ei hun
 O Dduw, yr wyf yn dïolch
wyf fi [y] fel *y mae* dynion
drawsion, yn anghyfiawn, yn
r; neu, fel y publican hwn

1. a 135. 2 Mat. 6. 5. Marc 11. 25. x Jer.
32. 31. Mica 3. 11. 1 Cor. 4. 7, 8. a 15. 9, 10.
. Dat. 3. 17. y pen. 20. 47. Mat. 3. 7—
Gal. 3 10. Phil. 3. 6. Iago 2. 9—12.

dd sefyll, ynddo ei hunan, yn
ybir fod y pharisead hwn yn sefyll
mwyaf amlwg, er mwyn cael ei
weddïo gan eraill, a chael ei gan-
refyddgarwch. Efallai ei fod yn
illdu hefyd, rhag cael ei halogi
n enwedig gan y publican. † Mae
ïolchgarwch mewn gweddi; ond
hon nid oes dim ond dïolchgarwch
a deddfol: nid oes yma yr un
 hyn yw prif sylwedd gweddi.
ag ef ei hun yr oedd y pharisead
, nid oedd dim rhyngddo â Duw,
yn unig. ‖ Mae yn iawn i ni
Dduw am ei ras attaliol yn ein
ond wrth wneyd hyny, dylem
y gwir, nid dywedyd ein bod yn
dym: a dylem hefyd beidio a
daioni hyn fel cyfiawnder ger bron
oedd y pharisead hwn yn ym-
i ddaioni, yn gwneyd cyfiawnder
oedd yn dirmygu ei gymmydog,
ei hun mewn pethau eraill efallai
chadur nag y buasai y publican

Yr wyf yn ymprydio ddwy-
yr wythnos; [a] † yr wyf yn
 cymmaint oll ag a feddaf.

0. Num. 23. 4. 1 Sam. 15. 13. 2 Bren. 10
a 58. 2, 3. Zec. 7. 5, 6. Mat. 6. 1, 5, 16.
—9. Rhuf. 3. 27. a 10. 1—3. 1 Cor. 1. 29.
. 2. 9. 1 Tim. 4. 8. a pen. 11. 42. Lef.
. 18. 24. Mal. 3. 8. Mat. 23. 23, 24.

hwn fel pe dywedasai wrth Dduw,
n ddyn mwy crefyddol na chy-
*ymprydio ddwywaith bob wyth-
degymu y cwbl a feddaf at achos-
, pa un bynag a ydyw y gyfraith
hyny a'i peidio.* * Dywedir y
byddai y phariseaid yn ymprydio ar yr ail
a'r pummed dydd o'r wythnos; ac mai oddi
ar hyny y daeth rhai cristionogion i ymprydio
dydd Mercher a dydd Gwener. † Ar y
geiriau *cymmaint oll* mae y pwys i'w roddi;
nid oedd y ddeddf yn gofyn degymu pob
peth; felly yr oedd hwn yn ymffrostio wrth
Dduw ei fod yn gwneyd mwy nag oedd Duw
yn ofyn ganddo.

13 * A'r publican, [b] gan sefyll o hir-
bell, ni fynnai gymmaint a chodi ei
olygon tu a'r nef; [c] eithr efe a gurodd
ei ddwyfron, gan ddywedyd, [d] * O
Dduw, bydd drugarog wrthyf [e] bech-
adur.

b pen. 5. 8. a 7. 6, 7. a 17. 12. Esra 9. 6. Job 42. 6.
Salm 31. 12. Es. 6. 5. Esec. 16. 63. Dan. 9. 7—9. Act. 2.
37. c pen. 23. 48. Jer. 31. 18, 19. 2 Cor. 7. 11. d Salm
25. 7. 11. a 41. 4. a 51. 1—3. a 86. 15, 16. a 119. 41. a 130.
3, 4, 7. Dan. 9. 5, 9—11, 18, 19. Heb. 4. 16. a 8. 12.
e pen. 15. 18—21. a 23. 40—43. 2 Cron. 33. 12, 13, 19, 23.
Salm 106. 6. Es. 1. 18. a 64. 5, 6. Mat. 9. 13. Rhuf. 5. 8,
20, 21. 1 Tim. 1. 15. 1 Ioan 1. 8—10.

* Mae gostyngeiddrwydd, hunan-ymwadiad, ac ysbryd drylliog ac edifeiriol y publican, i'w gweled mewn amryw bethau yn yr adnod hon:—1. Yn ei waith yn sefyll o hirbell; efallai yn nghyntedd y cenedloedd, heb ystyried ei hun yn deilwng o ddyfod i blith pobl Dduw, yn enwedig y pharisead crefyddfawr a rhith-sancteiddiol hwn. 2. Ni fynai gymmaint a chodi ei olygon tua'r nef; tybiai yn rhyfygus iddo edrych tuag at y Duw hwnw y gwrthryfelasai yn ei erbyn, ac yr haeddasai ei lid a'i sòriant byth. 3. Curo ei ddwyfron; fel dyn teimladwy o bla ei galon, o ddrygioni ei fuchedd, ac o drueni andwyol ei gyflwr. 4. Yn ei gyfaddefiad difrifol; addefai gyda gwasgfa drom mai pechadur oedd: nid pechadur cyffredin, fel eraill o ddynolryw; ond pechadur yn ystyr eithaf a gwaethaf y gair. Gwel y sylwad ar Math. 9. 10. † Mae ei ffydd ef yn amlwg hefyd: yr oedd yn credu bod gan Dduw drugaredd iddo er cymmaint pechadur a fuasai. Yr oedd yn gwybod fod gan Dduw ffordd gyfiawn ac anrhydeddus iddo ei hun, i drugarâu wrtho, sef trwy iawn y Cyfryngwr ac yr oedd ei lygaid tuag at y drugareddfa, cysgod o'r iawn hwnw. O ganlyniad yr oedd yn gweddïo yn daer am y drugaredd hòno.

14 * Dywedaf i chwi, [f] † Aeth hwn
i waered i'w dŷ, [g] wedi ei gyfiawnhâu
‡ *yn fwy* nâ'r llall: [h] ‖ canys pob un
a'r y sydd yn ei ddyrchafu ei hun, a
ostyngir; a phob un a'r sydd yn ei
ostwng ei hun, a ddyrchefir.

f pen. 5. 24, 25. a 7. 47—50. 1 Sam. 1. 18. Preg. 9. 7.
g pen. 10. 29. a 16. 15. Job 9. 20. a 25. 4. Salm 143. 2. Es.
45. 25. a 53. 11. Rhuf. 3. 20. a 4. 5. a 5. 1. a 8. 33. Gal. 2.
16. Iago 2. 21—25. h pen. 1. 52. a 14. 11. Ex. 18. 11.
Job 22. 29. a 40. 9—13. Salm 138. 6. Diar. 3. 34. a 15. 33.
a 16. 18, 19. a 18. 12. a 29. 23. Es. 2. 11—17. a 57. 15. Dan.
4. 37. Hab. 2. 4. Mat. 5. 3. a 23. 12. Iago 4. 6, 10. 1 Pedr 5. 5.

* "Dywedaf i chwi," ebai Crist, pa feddyliau bynag oedd gan y ddau hyn am danynt eu hunain, neu am eu gilydd; a pha feddyliau bynag oedd gan eraill am bob un o honynt; † aeth y publican tlawd hwn i'w dŷ wedi ei gyfiawnhâu gan Dduw, wedi maddau ei bechodau, a chwedi cael trugaredd a'i gymmeradwyo yn yr Anwylyd. ‡ Cafodd ei gyfiawnhâu yn *fwy* na'r llall; cyfiawnder

Crist oedd gan y publican, ei gyfiawnder ei hun oedd gan y pharisead: cyfiawnder perffaith oedd gan y publican, cyfiawnder anmherffaith iawn, bratlau budron oedd gan y pharisead: Duw oedd wedi cyfiawnâu y publican, ef ei hun oedd yn cyfiawnâu y pharisead. Yn *hytrach* na'r llall, yw y geiriau yn ol y saesoneg. Gellid darllen y geiriau "ac *nid* y llall, oblegid nid oedd y pharisead yn gyfiawn o gwbl, ond yn ei dyb ei hun. ‖ Gwel ar y rhan olaf o'r adnod ar Math. 23. 12.

15 ¶ A [i] hwy a ddygasant atto blant bychain hefyd, fel y cyffyrddai efe â hwynt: a'r disgyblion pan welsant, [k] a'u ceryddasant hwy.

i 1 Sam. 1. 24. Mat. 19. 13—15. Marc 10. 13—16. *k* pen. 9. 49, 50, 54.

16 Eithr yr Iesu a'u galwodd hwynt atto, ac a ddywedodd, [l] Gadewch i'r plant bychain ddyfod attaf fi, ac na waherddwch hwynt: [m] canys eiddo y cyfryw rai yw teyrnas Dduw.

l Gen. 17. 10—14. a 21. 4. Deut. 29. 11. a 31. 12. 2 Cron. 20. 13. Jer. 32. 39. Act. 2. 39. 1 Cor. 7. 14. *m* Mat. 18. 3, 4. 1 Cor. 14. 20. 1 Pedr 2. 2.

17 Yn wir meddaf i chwi, [n] Pwy bynnag ni dderbynio deyrnas Dduw fel dyn bach, nid â efe i mewn iddi.

n Salm 131. 1, 2. Marc 10. 15.

Gwel ar yr adnodau uchod ar Math. 19. 13—15. a pen. 18. 3. a Marc 10. 13—16. Nid oes genym ddim i'w chwanegu yma, ond yn unig mai un o addewidion teyrnas y Messiah oedd, bod i Dduw dywallt ei Ysbryd ar had ei bobl, a'i fendith ar eu hiliogaeth, Esay 44. 3; ac efallai bod golwg rhïeni y plant hyn ar yr addewid hòno: os felly rhaid eu bod yn credu mai Iesu oedd y Messiah.

18 ¶ [o] A rhyw lywodraethwr a ofynodd iddo, gan ddywedyd, [p] Athraw da, [q] wrth wneuthur pa beth yr etifeddaf fi fywyd tragywyddol?

o Mat. 19. 16. Marc 10. 17. *p* pen. 6. 46. Ezec. 33. 31. Mal. 1. 6. Ioan 13. 13—15. *q* pen. 10. 25. Act. 2. 37. a 16. 30.

19 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [r] Paham y'm gelwi yn dda? nid *oes* neb yn dda ond un, *sef* Duw.

r pen. 1. 35. a 11. 13. Job 14. 4. a 15. 14—16. a 25. 4. 1 Tim. 3. 16. Heb. 7. 26. Iago 1. 17.

20 Ti a [s] wyddost y gorchymynion, [t] Na odineba, Na ladd, Na ladratta, Na ddwg gam dystiolaeth, Anrhydedda dy dad a'th fam.

s pen. 10. 26—28. Es. 8. 20. Mat. 19. 17—19. Marc 10. 18, 19. Rhuf. 3. 20. a 7. 7—11. *t* Ex. 20. 12—17. Deut. 5. 16—21. Rhuf. 13. 9. Gal. 5. 10—13. Eph. 6. 2. Col. 3. 20. Iago 2. 8—11.

21 Ac efe a ddywedodd, [u] Hyn oll a gedwais o'm hieuengctid.

u adn. 11, 12. pen. 15. 7, 29. Mat. 19. 20, 21. Marc 10. 20, 21. Rhuf. 10. 2, 3. Phil. 3. 6.

22 A'r Iesu pan glybu hyn, a ddywedodd wrtho, Y mae [x] un peth etto yn ol i ti: [y] gwerth yr hyn oll sydd gennyt, a dyro i'r tlodion: a thi a gai *drysor yn y nef*: [z] a thyred, canlyn fi.

x pen. 10. 42. Salm 27. 4. Phil. 3. 13. 2... *y* pen. 12. 33. a 16. 9. Mat. 6. 19, 20. Act. 2. ... 34—37. 1 Tim. 6. 18, 19. *z* pen. 9. 23, 57—6... 21, 27, 28.

23 Ond pan glybu efe y peth... [a] efe a aeth yn athrist: canys y... efe yn gyfoethog iawn.

a pen. 8. 14. a 12. 15. a 19. 8. a 21. 34. Barn... Job 31. 24, 25. Ezec. 33. 31. Mat. 19. 22. Marc 1... 5. 5. Phil. 3. 8. Col. 3. 5. 1 Ioan 2. 15, 16.

24 A'r Iesu, pan welodd [b]... myned yn athrist, a ddywedodd... anhawdd yr â y rhai y mae... ganddynt i mewn i deyrnas D...

b Marc 6. 26. 2 Cor. 7. 9, 10. *c* Deut. 6. ... 11—17. Salm 10. 3, 4. a 73. 5—12. Diar. 18. 1... Jer. 2. 31. a 5. 5. Mat. 19. 23—25. Marc 10. 23... 1. 26, 27. 1 Tim. 6. 9, 10. Iago 2. 5—7. a 5. 1—...

25 Canys haws yw [d] i game... trwy grai y nodwydd ddur, ... oludog fyned i mewn i deyrnas...

d Mat. 23. 24.

26 A'r rhai a glywsent a d... asant, [e] A phwy a all fod yn gad...

e pen. 13. 23.

27 Ac efe a ddywedodd, [f] Y... sydd ammhosibl gyd â dynio... bosibl gyd â Duw.

f pen. 1. 37. Gen. 18. 14. Job 42. 2. Jer. 32. ... 35. Zec. 8. 6. Mat. 19. 26. Eph. 1. 19, 20. a 2. ...

Cawsom yr hanes uchod yn gy... Math. 19. 16—26; ac hefyd yn Marc 1... Gwel y sylwadau yno, yn enwedig ... ew. Gallwn sylwi ar amryw o bet... iol oddi wrth yr hanes hwn na sylwy... o'r blaen yn Mathew na Marc:—1... weled pa can belled y dichon i ddy... ac eto bod yn fŷr o gyflwr da, ac ... Dichon iddo wybod nad oes dim yn ... hwn a'i gwna ef yn wir ddedwydd... iddo ddymuno iachawdwriaeth a by... gywyddol: gall fyned yn mhell me... gorchymynion Duw, o ran y lly... honynt: dichon iddo ddyfod at we... yr efengyl i gael ei ddysgu yn fanyl... yn hyn efe a balla; ni ddaw at G... caffo fywyd, ond efe a ddychymmyg... wneyd rhywbeth i deilyngu bywyd ... yn iawn ddeall y gyfraith, ac nad ... myned i'r nef y ffordd hòno, heb ei ... yn berffaith; am hyny mae yn dych... ei fod mewn gwell cyflwr nac y ... 2. Mae yr hanes yn dysgu hyn i ni; ... dim myned i'r nef trwy weithredoe... gerth trwy ufudd-dod llawn a ph... holl ewyllys ddatguddiedig Duw. 3. ... bob rhagrithiwr ryw chwant, nas ... mewn un modd ymwadu ag ef. C... llywodraethwr hwn oedd, cariad ... medrol at y byd a'i bethau: cybydd... a dàliodd yr Arglwydd Iesu ef yn ei... dod wrth ymddiddan âg ef. 4. Mai... hawdd rhyfeddol yw i neb, yn enw... ion o feddiannau mawr ar y ddaear, ... nef, er rhyw fath o ddymuniad my... 5. Er môr anhawdd, ac anmhosibl g... ion, eto nid oes dim yn anmhosibl gy... gall ef newid calon y cyfoethog, a'i ... ato ei hun, yn gystal a chalon y tlaw... mwy o rwystrau i'r cyfoethog; ond ... cyfoethogion ai tlodion a fyddo dy...

ddylanwadau nerthol Duw ar y galon, heb ei fydd ras ef, ni bydd yn gadwedig un enaid.

28 *A dywedodd Pedr, [g] Wele, nyni a adawsom bob peth, ac a'th ganlynasom di.

g pen. 5. 11. Mat. 4. 19—22. a 9. 9. a 19. 27. Marc 10. 28. Phil. 3. 7—9.

29 Ac efe a ddywedodd wrthynt, Yn wir meddaf i chwi, [h] Nid oes neb o'r a adawodd dŷ, neu rïeni, neu frodyr, neu wraig, neu blant, er mwyn teyrnas Dduw,

h pen. 14. 26—28. Deut. 33. 9. Mat. 10. 37—39. a 19. 29. Marc 10. 29—31.

30 † A'r nis derbyn [i] lawer cymmaint yn y pryd hwn, ac yn y byd a ddaw fywyd tragywyddol.

i pen. 12. 31, 32. Salm 37. 16. a 63. 4, 5. a 84. 10—12. a 119. 72, 103, 111, 127, 162. Rhuf. 8. 21—23. 1 Tim. 4. 8. a 6. 6. Heb. 12. 5, 6. Dat. 2. 17. a 3. 21.

Gwel ar Math. 19. 27—29; ac ar Marc 10. 28, 29. Tybia rhai fod gradd o falchder, yn gymmysg a gostyngeiddrwydd, yn Pedr wrth ddywedyd fel hyn, fel pe buasai am ddangos ei ragoriaeth ei hun a'i gyd-ddysgyblion ar y llywodraethwr hwn: ond nid oes dim yn atebiad y Cyfryngwr yn arwyddo hyny. † Nid llawer cymmaint mewn *rhyw*, efallai, a feddylir; ond llawer cymmaint o fendithion ysbrydol, a gwynfyd tragywyddol, mwy gwerthfawr o beth anfeidrol na'r holl bethau tymmorol a adawer i ganlyn Crist.

31 ¶ Ac efe a gymmerodd y deuddeg atto, ac a ddywedodd wrthynt, [k] Wele, yr ydym ni yn myned i fynu i Jerusalem; [l] † a chyflawnir pob peth a'r sydd yn ysgrifenedig trwy y prophwydi am Fab y dyn.

k pen. 9. 22. a 24. 6, 7. Mat. 16. 21. a 17. 22, 23. a 20. 17—19. Marc 8. 31. a 9. 30, 31. a 10. 32—34. l pen. 24. 44—46. Salm 22. a 69. Es. 53. Dan. 9. 26. Zec. 13. 7.

32 ‡ Canys efe a [m] draddodir i'r Cenhedloedd, ac a [n] watwerir, ac a ammherchir, ac a boerir arno:

m pen. 23. 11, 12. Mat. 27. 2. Marc 15. 1. Ioan 18. 30. Act. 3. 13, 14. n pen. 22. 63—65. a 23. 11, 35. Es. 50. 6. a 52. 14. a 53. 3. Mica 5. 1. Mat. 26. 67. a 27. 28—30. Marc 14. 65. a 15. 17—20. Ioan 18. 22. a 19. 1—5.

33 Ac wedi iddynt *ei* fflangellu, y lladdant ef: [o] a'r trydydd dydd efe a gyfyd.

o pen. 24. 7, 21—23. Mat. 27. 63, 64. 1 Cor. 15. 3, 4.

34 || A [p] hwy ni ddeallasant ddim o'r pethau hyn; a'r gair hwn oedd guddiedig oddi wrthynt, ac ni wybuant y pethau a ddywedwyd.

p pen. 1. 50. a 9. 45. a 24. 25, 45. Marc 9. 32. Ioan 12. 16. a 16. 1—19.

Gwelwn yr holl bethau uchod yn cael eu cyflawni yn gwbl, yn nyoddefiadau ein Hiachawdwr, fel yr elom yn mlaen yn yr hanes; a gwelid ei fod ef yn hollwybodol i allu eu rhagfynegi yma. * Yr oedd Iesu ar ei daith ddiweddaf o Galilea i Jerusalem y pryd hwn: myned yno i ddyoddef yr ydoedd. † Am y pethau a ysgrifenwyd trwy y prophwydi, gwel y cyfeiriadau dàn y llythyren *l*. ‡ Buasai yn naturiol meddwl, y buasai yr Iuddewon eu hunain yn llofruddio Crist yn ddirgelaidd, mewn brad, gan faint eu cynddeiriogrwydd i'w erbyn; neu ynte yn ei labyddio ef â meini yn ol eu deddf eu hunain, yn enwedig gan eu bod yn ei gyhuddo ef o gabledd, a Philat yn rhoddi caniatâd iddynt i hyny. (Gwel Math. 26. 65, 66; Ioan 18. 31; a 19. 7;) ond yr oedd yn rhaid ei bod fel hyn fel y cyflawnid yr ysgrythyrau. Cymhara Math. 26. 56. â Ioan 19. 36. Toresid ei esgyrn ef wrth ei labyddio, ond nid oedd hyny i fod. || Yr oedd dallineb ac annwybodaeth y dysgyblion yn hyn, yn tarddu oddi ar eu dychymmygion cyfeiliornus hwy am y Messiah, mai brenin daearol a fyddai: nis gallent gysoni hyny â'r driniaeth uchod. Mae yn angenrheidiol iawn i ni ystyried pa feddyliau sydd genym yn nghylch pethau Duw: ac mae yn dda iawn i ni wrando, pe na byddai ond erbyn yr amser a ddaw; gwedi hyn cafodd y dysgyblion ddeall y pethau uchod oll, ac yr oedd eu clywed yn awr yn gynnaliaeth iddynt y pryd hwnw. Gwel ychwaneg ar Math. 20. 17—19; a Marc 10. 32—34.

35 ¶ A bu, [q] ac efe yn nesâu at Jericho, i ryw ddyn dall fod yn eistedd yn ymyl y ffordd yn [r] *cardotta:

q Mat. 20. 29, 30. Marc 10. 46, 47. r pen. 16. 20, 21. 1 Sam. 2. 8. Ioan 9. 8. Act. 3. 2.

Gwel ar Math. 20. 29, 30; a Marc 10. 46. Sylwir yn Mathew ar yr ymddangosiad o anghysondeb sydd rhwng y tri Efengylwr yn yr hanes hwn. * Byddai y cardoteion y darllenwn am danynt yn yr ysgrythyr yn byw yn y lle, a'r gymmydogaeth, lle byddent yn gofyn elusenau; ac felly adnabyddid hwynt, eu bod yn wir wrthddrychau o elusen. Mae hyn yn wahanol iawn i gardotcion *crwydraidd* ein gwlad a'n dyddiau ni, y rhai sydd, lawer o honynt, yn ddynion twyllodrus a drwg. Yn gyffredin, gwell yw cynnorthwyo y rhai a adwaenom, na'r rha nid adwaenom: pe gwnelid felly, byddai raid i bob cardotcion aros yn eu bardal eu hunain; byddai elusenau yn cael eu defnyddio yn fwy priodawl; byddai achos crefydd a moesau da yn cael eu diogelu yn well; a'r tlodion eu hunain yn cael eu cynnorthwyo yn helaethach.

36 A phan glybu efe y dyrfa yn myned heibio, [s] efe a ofynodd pa beth oedd hyn.

s pen. 15. 26. Mat. 21. 10, 11.

37 A [t] hwy a ddywedasant iddo, [u] Mae Iesu o Nazareth oedd yn myned heibio.

t Marc 2. 1—3. Ioan 12. 35, 36. 2 Cor. 6. 2. u pen. 2. 51. Mat. 2. 23. Ioan 1. 45. a 19. 19. Act. 2. 22. a 4. 10.

38 Ac efe a lefodd, gan ddywedyd, [x] Iesu, Mab Dafydd, trugarhâ wrthyf.

x Es. 9. 6, 7. a 11. 1. Jer. 23. 5, 6. Mat. 9. 27. a 12. 23. a 15. 22. a 21. 9, 15. a 22. 42—45. Rhuf. 1. 3. Dat. 22. 16.

39 A'r rhai oedd yn myned o'r blaen, [y] a'i ceryddasant ef i dewi: [z] eithr efe a lefodd yn fwy o lawer, Mab Dafydd, trugarhâ wrthyf.

y adn. 15. pen. 8. 49. a 11. 52. a 19. 39. z pen. 11. 8—10. a 18. 1. Gen. 32. 26—28. Jer. 29. 12, 13. Mat. 7. 7. a 26. 40—44. 2 Cor. 12. 8.

40 A'r Iesu [a] a safodd, ac a orchymynodd ei ddwyn ef atto. A phan

ddaeth efe yn agos, efe a ofynodd iddo,

[a] Mat. 20. 31—34. Marc 10. 48—52.

41 Gan ddywedyd, [b] Pa beth a fynni di i mi ei wneuthur i ti? Yntau a ddywedodd, Arglwydd, cael o honof fy ngolwg.

[b] 1 Bren. 3. 5, &c. Mat. 20. 21, 22. Rhuf. 8. 25. Phil. 4. 6.

42 A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [c] Cymmer dy olwg: [d] * dy ffydd a'th iachâodd.

[c] Salm 33. 9. a 107. 20. Mat. 8. 3. a 15. 28. [d] pen. 7. 50. a 8. 48. a 17. 19.

43 † Ac allan o law [e] y cafodd efe ei olwg, [f] ac a'i canlynodd ef, gan ogoneddu Duw. A'r holl bobl, pan welsant, a roisant foliant i Dduw.

[e] Salm 146. 8. Es. 29. 18, 19. a 35. 5. a 42. 16. a 43. 8. Mat. 9. 28—30. a 11. 5. a 21. 14. Ioan 9. 5—7, 39, 40. Act. 26. 18. [f] pen. 4. 39. a 17. 15—18. Salm 103. 1—3. a 107. 8, 15, 21, 22, 31, 32. Es. 43. 7, 8, 21. Gal. 1. 24. 2 Thes. 1. 10—12. 1 Pedr 2. 9.

Gwel ar Math. 20. 29—34; a Marc 10. 46—52. * Gwelir yma eto, fel mewn amrai fànau eraill, gymmaint mae yr Arglwydd Iesu yn brïodoli i ffydd: *Dy ffydd a'th iachâodd.* Mae yn sicr mai Crist drwy ei allu Dwyfol, a agorodd lygaid y dall; ond efe a wnaeth hyny ar weithrediad *ffydd*, yr hon oedd efe yn weled yn y dall: sef crediniaeth y gallai efe agor ei lygaid ef. Mae Crist yn gwobrwyo ffydd yn ei gweithrediadau lleiaf, a gwanaf, pa faint mwy yn ei gweithrediadau cryfach. Heblaw credu yn ngallu Crist i agoryd ei lygaid, mae yn debygol fod y dall hwn yn credu hefyd mai efe oedd y Messiah; mae yn ei alw yn Fab Dafydd, enw cyffredinol ar y Messiah yn mhlith yr Iuddewon yn mhob oes o amser Dafydd i fynu. † Mae yn werth sylw, mai gwaith prïodawl i'n Hiachawdwr yn unig oedd agor llygaid y deillion. Nid oes hanes yn yr ysgrythyr i hyn gael ei wneyd gan brophwydi cyn ei ddyfodiad ef, na chân yr apostolion ar ol ei esgyniad; ac nid yw hyn yn cael ei grybwyll yn mhlith y galluoedd gwyrthiol a roddwyd iddynt hwy. Tarawodd Eliseus ddynion a dallineb, mae yn wir, trwy weddïo; a thrwy ei weddi ef cawsant agoryd eu llygaid drachefn, 2 Bren. 6. 18, 20; ond yr oedd hyn yn beth gwahanol iawn i agoryd llygaid rhai a anesid yn ddall, neu rai a aethent yn ddall drwy ddamweiniau neu glefydau. Goleuni y byd oedd ein Harglwydd Iesu.

PEN. XIX.

Am Zacchëus y publican.

A'R *Iesu* a aeth i mewn, ac a aeth trwy [a] Jericho.

[a] Jos. 2. 1. a 6. 1, &c., 26. 1 Bren. 16. 34. 2 Bren. 2. 18—22.

* Dinas enwog a chyfoethog iawn oedd Jericho, tuag wyth milltir i'r gorllewin i'r Iorddonen, a llai nag ugain i'r dwyrain o Jerusalem. Gwel Num. 22. 1. I Jericho y daeth yr yspiwyr gyntaf, Josh. 2. 2; a hon a gymmerwyd gyntaf gan yr Israeliaid, Josh. 6. Melltithiodd Joshuah y gwr a'i hail-adeiladai, Josh. 6. 26; a chyflawnwyd y felltith hòno yn mhen pùm cant ac ugain mlynedd wedi hyny, 1 Bren. 16. 34. Yr oedd J sefyll mewn dyffryn bras a ffrwyt is na Jerusalem, Luc 10. 30, a dyw biniaid Iuddewig fod 12,000 o off cyfanneddu yno. Dinas yn perthy llwyth Benjamin ydoedd.

2 Ac wele, wr a elwid wrt * Zacchëus, † *ac* efe oedd ben-p ‡ a [b] hwn oedd gyfoethog.

[b] pen. 18. 24—27. 2 Cron. 17. 5, 6.

* Tybir wrth yr enw mai Iudd gwr hwn, fel Mathew y publican, eraill o Iuddewon oedd yn y sw † Sylwyd o'r blaen, mai casglwyr i Cesar oedd y publicanod hyn, ac yn gas gan yr Iuddewon, yn un wydd eu bod yn orthrymus ac angh eu gofynion, (Gwel ar Math. 9. 9. bod yn gas ganddynt hwythau dal i'r Rhufeiniaid eu darostyngwyr. Zacchëus hwn yn brif swyddog debyg, o fewn ei ddosparth ef, ac fel cyffredin y deyrnged. ‡ Tybir ei f oethog o'r blaen, cyn myned i'r sw oblegid ni roddid y swydd i neb, ymrwymo mewn swm mawr, na llywodraeth ddim mewn colled a hwynt. Ond dïammau iddo chwan at ei gyfoeth wedi myned i'r swyd dâl swyddawl, a'i ofynion anghyfi yn addef y peth diweddaf yn adn.

3 * Ac [c] yr oedd efe yn ceis yr Iesu, pwy ydoedd; ac ni y dyrfa, [d] † am ei fod yn gorpholaeth.

[c] pen. 9. 7—9. a 23. 8. Ioan 12. 21. [d]

4 Ac efe a redodd o'r bla ddringodd i [f] sycamor-wydd gallai ei weled ef: oblegid yr i ddyfod y ffordd honno.

[e] pen. 5. 19. [f] 1 Bren. 10. 27. Es. 9. 1

* Nid oedd yr ymgais hyn am Iesu ddim ond blys gwag a ch (*curiosity*,) gan iddo glywed lla am dano. Aeth llawer un i foddl ddim gwell egwyddor na dyben na'r Zacchëus hwn; ond cyfarfu I yn ei ras fel â g yntau, a'r dydd h iachawdwriaeth i'w calonau. oedd yn fychan o gorpholaeth, mae ac nid Iesu, fel y bydd rhai yn gw ar y gair hwn.

5 A phan ddaeth yr Ies [g] * efe a edrychodd i fynu, ac ef; ac a ddywedodd wrtho, [h] Z disgyn ar frys: [i] † canys rh heddyw aros yn dy dŷ di.

[g] Ezec. 16. 6. Ioan 1. 48. a 4. 7—10. 2 Cor. 6. 1, 2. [i] adn. 10. Gen. 18. 3—5. a 101. 2, 3. Ioan 14. 23. Eph. 3. 17. Heb. 12.

" Cafwyd fi gan y rhai ni'm medd y Cyfryngwr yn Es. 65. 1, ac gyflawniad o hyny. * Adwaenai Ies er tragywyddoldeb fel un o'i gwyddai fod ei enw yn ysgrifened y bywyd, am hyny daeth trwy waith hon i'w alw ef. Edrycho filoedd, heb i'w olwg effeithio di ac yn achubol arnynt; ond edry

hwn, ac effeithiodd yn rhyfedd
ydyn ar Zacchëus: edrychiad fel
ad ar Pedr ydoedd, ac o gyffelyb
all Iesu gyfnewid pechadur â'i
stal a thrwy ryw ffordd arall: a
bod yn agos i'r mânau lle mae
fer dyfod, beth bynag fyddo yr
'n tŷno ni yno. † Hwn yw y tro
rllenwn i Grist wahodd ei hun i
wedi myned efe a wnaeth fwy i
ac a ddysgwyliodd efe. Rhyfedd
d a chyfoeth gras Duw! nid yw
am withddrych teilwng, ond mae
y gwrthddrych yn deilwng.

[k] efe a ddisgynodd ar frys,
erbyniodd ef [l] yn llawen.

Gen. 18. 6, 7. Salm 119. 59, 60. Gal. 1.
5. 29. Es. 64. 5. Act. 2. 41. a 16. 15, 34.

ydedd a aeth a Zacchëus i fynu,
at Grist a ddaeth ag ef i lawr.
d ef yn llawen, yn gyntaf i'w
di hyny i'w dŷ. Diwrnod llaw-
r yw y diwrnod mae yn derbyn
hreu llawenydd yw na dderfydd
mae Iesu yn dyfod i'r galon, nid
dyfod a dim tristwch gydag ef,
hau da, ac o lawenydd mawr.

an welsant, [m] * grwgnach a
oll, gan ddywedyd, † Fyned
i mewn i lettya at wr pech-

a 7. 34, 39. a 15. 2. a 19. 9—14. Mat. 9. 11.

r hen deulu byth wrth yr un
beth bynag a wnelai yr Iesu,
wnelent hwy. Hawdd i ni ad-
, mai y phariseaid oedd y grwg-
n: yr oedd arnynt hwy lawer
ymdeithasu â phechaduriaid, na
aduriaid eu hunain. † Sylwasom
ln. 1,) fod miloedd o offeiriaid a
ericho; nid oedd neb o honynt
Iesu i'w dŷ, ac eto grwgnach-
fod yn myned i dŷ Zacchëus.
chaduriaid y cyfrifent hwy y
ll, a diamman bod Zacchëus o'r
phechadurus.

cchëus a safodd, ac a ddy-
rth yr Arglwydd, [n] Wele,
nâ, * *O* Arglwydd, † yr
ei roddi i'r tlodion; ac os
n o'r eiddo neb trwy [o] ‡ gam-
|| yr ydwyf yn ei dalu ar ei
l.

13. a 11. 41. a 12. 33. a 16. 9. a 18. 22, 23.
4. 34, 35. 2 Cor. 8. 7, 8. 1 Tim. 6. 17, 18.
o pen. 3. 14. p Ex. 22. 1—4. Lef. 6.
5. 2 Sam. 12. 6. Diar. 6. 31.

eddwl wrth fod Zacchëus yn
n Arglwydd, ei fod erbyn hyn
wir ddatguddiad ac adnabydd-
, ac yn gwir gredu ynddo fel
ab y Duw byw. † Gweithred-
wnder a thrugaredd yw ffrwyth-
ifeirwch: mae y byd, a chariad
n myned allan o'r galon, cyn
delo cariad Crist i mewn iddi;
d yn gweled nas gall wasanaethu
amon. Nid *oes un ddeddf yn
ddyn roddi hanner ei dda i'r
y mae cariad at Grist yn ehangu*
y galon, yn gwneyd y cybydd yn hael, ac yn
caru rhoddi mesur llawn, da, dwysedig, ac yn
myned drosodd. ‡ Byddai y publicanod yn
gofyn mwy nac oedd gyfiawn, ac os gwrth-
wynebid y gofynion hyny, cam-achwynent
arnynt wrth y Rhufeiniaid fel yn anufudd i'r
llywodraeth. || Talu yn ol ar ei bedwerydd
oedd yr eithaf oedd y gyfraith Iuddewig yn
ofyn, hyd yn nod mewn achosion o dwyll
lledradaidd, oddigerth lle byddai ŷch wedi ei
ladd neu ei werthu, a'i berchenog wedi colli
ei wasanaeth, ac yn anoddach cael allan y
lledrad. Gwel y cyfeiriadau *p*, ac yn enwedig
Exod. 22. 1; 2 Sam. 12. 6. Diammau i
Zacchëus dalu yn ol yr eiddo a gam-gasglasai
yn gyntaf, ac wedi hyny rhoddi i'r tlodion;
oblegid mae Duw yn hoffi cyfiawnder, ac yn
casâu trais yn boeth-offrwm: mae pob dyn
gwir ddychweledig yn dysgu bod yn gyfiawn
cyn bod yn hael. Rhaid bod Zacchëus yn
bur gyfoethog os oedd ganddo fodd i fyw ar
ol talu i bawb y gwnaethai â hwynt ar ei
bedwerydd, a rhoddi hanner y gweddill rhwng
y tlodion.

9 A'r Iesu a ddywedodd wrtho,
[q] * Heddyw y daeth iachawdwriaeth
i'r † tŷ hwn, [r] ‡ o herwydd ei fod yn-
tau yn fab i Abraham.

q pen. 2. 30. a 13. 30. Ioan 4. 28—42. Act. 16. 30—32.
1 Cor. 6. 9—11. 1 Pedr 2. 10. r pen. 13. 16. Rhuf. 4.
11, 12. Gal. 3. 7, 14, 29.

10 [s] || Canys Mab y dyn a ddaeth
i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid.

s pen. 5. 31—32. a 15. 4—7, 32. Mat. 1. 21. a 9. 12, 13.
a 10. 6. a 15. 24. a 18. 11. 1 Tim. 1. 13—16. Heb. 7. 25.
1 Ioan 4. 9—14.

* Wrth "iachawdwriaeth" yma, gellir
meddwl Crist ei hunan, awdwr iachawd-
wriaeth. Isa. 49. 6; Luc 2. 29, 30: neu, fel
yn fwyaf cyffredin, bendithion yr iachawd-
wriaeth, Act. 4. 12: neu ynte, addewidion
efengyl yr iachawdwriaeth, Ioan 4. 22; Act.
28. 28. † Wrth dŷ Zacchëus yma mae rhai
yn deall, efe a'i holl deulu. Pan mae Duw
yn tywallt olew gras ar y pen-teulu, mae yn
peri iddo ddisgyn hyd y godre, o leiaf mewn
breintiau allanol teuluaidd. Yr oedd cyfam-
mod Duw âg Abraham ac â'i *had:* mae
bendith yn dyfod ar genedloedd cyfain, a
theulnoedd, pan fyddo eu pendodau yn derbyn
yr efengyl. ‡ "Gwr pechadurus," ebai y
grwgnachwyr (adn. 7.) mab i Abraham, ebai
Iesu: wrth hyn yr oedd yn amddiffyn Zac-
chëus, fel dyn dychweledig; ac yn ei am-
ddiffyn ei hun hefyd, yn ei waith yn myned
i'w dŷ ef. Yr oedd efe yn fab i Abraham o
waedoliaeth naturiol, ac erbyn hyn yn fab i
Abraham o ran ffydd wirioneddol, ac yn
dechreu cerdded llwybrau ffydd Abraham.
|| Fel pe dywedasai yr Iesu, grwgnachwch
chwi faint a fynoch, yr wyf fi gyda fy ngorch-
wyl priodol, i geisio y colledig hwn y daethum
I i Jericho; mi a'i cefais, ac yn awr mae yn
gadwedig. Gwel ar Math. 18. 11.

11 ¶ Ac a hwy yn gwrandaw ar y
pethau hyn, efe a chwanegodd, ac a
ddywedodd ddammeg, am ei fod efe
yn agos i Jerusalem; * ac am [t] iddynt
dybied yr ymddangosai teyrnas Dduw
yn y fan.

t pen. 17. 20. Act. 1. 6. 2 Thes. 2. 1—3.

* Wrth i'r bobl glywed y pethau uchod, yn enwedig adn. 10, tybiasant fod y geiriau "Mab y dyn," a "chadw yr hyn a gollasid," yn eiriau tebyg i'r eiddo y Messiah, a bod Iesu wrth arfer y fath eiriau yn hòni mai efe oedd y Messiah. Gan ei fod yn awr ar ei daith i Jerusalem, y ddinas freninol, tybient ei fod yn myned yno i'w amlygu ei hun fel Messiah, ac i osod ei frenhiniaeth i fynu yn ddïoed. Wrth weled fod y meddyliau hyn ganddynt, mae efe yn traethu y ddammeg ganlynol i ddangos ei wrthodiad, ei ymadawiad, a'i ddychweliad eilwaith, cyn gosod i fynu ei deyrnas.

12 Am hynny y dywedodd efe, [u]*Rhyw wr boneddig a aeth i [x]wlad bell [y]i dderbyn teyrnas iddo ei hun, [z]ac i ddychwelyd.

u Mat. 25. 14—30 Marc 13. 34—37. x pen. 20. 9. a 24. 51. Mat. 21. 38. Marc 12. 1. a 16. 19. Act. 1. 9, 10. y Mat. 28. 18. Ioan 18. 37. 1 Cor. 15. 25. Eph. 1. 20—23. Phil. 2. 9—11. 1 Pedr 3. 22. z Act. 1. 11. a 17. 31. Heb. 9. 28. Dat. 1. 7.

13 † Ac wedi galw [a]ei ddeg gwas, [b]efe a roddes iddynt ddeg ‡ punt, ac a ddywedodd wrthynt, Marchnattêwch hyd oni ddelwyf.

a Mat. 25. 14. Ioan 12. 26. Gal. 1. 10. Iago 1. 1. 2 Pedr 1. 1. b Mat. 25. 15. Rhuf. 12. 6—8. 1 Cor. 12. 7—11, 28, 29. 1 Pedr 4. 9—11.

14 ‖ Eithr [c]ei ddinaswŷr a'i casasant ef, ac a ddanfonasant gennadwri ar ei ol ef, gan ddywedyd, Ni fynnwn ni hwn i deyrnasu arnom.

c adn. 27. 1 Sam. 8. 7. Salm 2. 1—3. Es. 49. 7. Zech. 11. 8. Ioan 1. 11. a 15. 23, 24. Act. 3. 14, 15. a 4. 27, 28. a 7. 51, 52.

15 § A bu, pan ddaeth efe yn ei ol, [d]wedi derbyn y deyrnas, erchi o hono ef alw y gweision hyn atto, i'r rhai y rhoddasai efe yr arian, [e]fel y gwybyddai beth a elwasai bob un wrth farchnatta.

d Salm 2. 4—6. e pen. 12. 48. a 16. 2, &c. Mat. 18. 23, &c. a 25. 19. Rhuf. 14. 10—12. 1 Cor. 4. 1—5.

16 A daeth y cyntaf, gan ddywedyd, [f]Arglwydd, dy bunt a ynnillodd ddeg punt.

f 1 Cron. 29. 14—16. 1 Cor. 15. 10. Col. 1. 28, 29. 2 Tim. 4. 7, 8. Iago 2. 18—26.

17 Yntau a ddywedodd wrtho, [g]Da, was da: am i ti [h]fod yn ffyddlawn yn y lleiaf, bydded i ti awdurdod ar ddeg dinas.

g Gen. 39. 4. 1 Sam. 2. 30. Mat. 25. 21. Rhuf. 2. 29. 1 Cor. 4. 5. 2 Tim. 2. 10. 1 Pedr 1. 7. a 5. 4. h pen. 16. 10. a 22. 30. Dat. 2. 26—29.

18 A'r ail a ddaeth, gan ddywedyd, Arglwydd, [i]dy bunt di a wnaeth bùm punt.

i Mat. 13. 23. Marc 4. 20. 2 Cor. 8. 12.

19 Ac efe a ddywedodd hefyd wrth hwnnw, [k]Bydd dithau ar bùm dinas.

k Es. 3. 10. 1 Cor. 3. 8. a 15. 41, 42, 58. 2 Cor. 9. 6. 2 Ioan 8.

20 Ac un arall a ddaeth, gan ddywedyd, [l]Arglwydd, wele dy bunt, yr hon oedd gennyf wedi ei dodi napcyn:

l adn. 13. pen. 3. 9. a 6. 46. Diar. 26. 13—1 24. Iago 4. 17.

21 Canys [m]mi a'th ofnais, fod yn wr tost: yr wyt ti yn c yd i fynnu y peth ni roddaist ac yn medi y peth ni heuaist.

m Ex. 20. 19, 20. 1 Sam. 12. 20. Mat. 25. 15. 2 Tim. 1. 7. Iago 2. 19. 1 Ioan 4. 18. 21. 2 Sam. 6. 9—11. Job 21. 14, 15. Ezec. 18. 2 14, 15. Rhuf. 8. 7. Jud. 15.

22 Yntau a ddywedodd [o]O'th enau dy hun y'th farn was drwg. [p]Ti a wyddit fy m wr tost, yn cymmeryd i fynu ni roddais i lawr, ac yn medi ni heuais:

o 2 Sam. 1. 16. Job 15. 5, 6. Mat. 12. 37 Rhuf. 3. 19. p Mat. 25. 26, 27.

23 *A* phaham na roddaist i i'r bwrdd *cyfnewid*, fel pan wn y gallaswn ei gael gyd â

q Ex. 22. 25—27. Deut. 23. 19, 20.

24 Ac efe a ddywedodd wrt oedd yn sefyll ger llaw, [r]Dygw arno ef y bunt, a rhoddwch sydd â deg punt ganddo.

r pen. 12. 20. a 16. 2.

25 (A hwy a ddywedasant [s]Arglwydd, y mae ganddo ef dd

s pen. 16. 2. 2 Sam. 7. 19. Es. 55. 8, 9.

26 Canys yr wyf fi yn dy chwi, [t]mai i bob un y mae ga rhoddir iddo; [u]eithr oddi ar nid oes ganddo, y dygir oddi yr hyn sydd ganddo.

t pen. 8. 18. Mat. 13. 12. a 25. 28, 29. Ma 15. 1—3. u pen. 16. 3. 1 Sam. 2. 30. a 15. 28. Salm 109. 8. Ezec. 44. 12—16. Mat. 21. 43. Act. 8. Dat. 2. 3. a 3. 11.

27 A *hefyd* [x]fy ngelynion rhai ni fynnasent i mi deyrnas dygwch hwynt yma, a lledd fy mron i.

x adn. 14, 42—44. pen. 21. 23, 24. Nu a 16. 30—35. Salm 2. 3—5. a 21. 8, 9. a 69. 2 37—41. a 22. 7. a 23. 34—36. 1 Thes. 2. 15, 16.

* Cyfeiriad sydd yma at frenin raglawiaid Judea, yn myned i dderbyn eu hawdurdod freninol g herawdwr. Hyny yw meddwl lly geiriau: ond yn ysbrydol, Crist boneddig; ei esgyniad i'r nef yw wlad bell; ac ar ei esgyniad, we pob dyoddefaint, y rhoddwyd pob iddo yn y nef ac ar y ddaear. † W gwas mae i ni ddeall dysgyblion Iesu, y rhai nid oeddynt ond ych cymhariaeth i lîaws ei elynion, a eraill yn y gogoniant. ‡ Tybia bunt yma yn dair punt a hanner harian ni; eraill ei bod yn saith swllt; ac eraill ei bod yn naw p bynag oedd y swm, mae yn arwy iau, y manteision, a'r breintiau, Crist i'w ddysgyblion ar ei ymada

nyddio pa rai, yr oeddent i brofi
udeb fel gweision, i ogoneddu eu
l, ac i wneuthur daioni tra byddent
r. Gwel ar ddammeg y talentau
5. 14—30. ‖ Y dinaswyr a'i cas-
edd yr Iuddewon anghredinïol, y
ldent "Ymaith ag ef," "Nid oes
ond Cesar," &c. Peth cyffredin
lanfon cenadwyr i Rufain o ddin-
haleithiau, i wrthwynebu y neb a
iniaethu arnynt, os na byddent yn
ldynt. § Gall y sylw canlynol
fel agoriad ar y cyfrif yma rhwng
nasyddion a'i weision:—Mae tri
yn yr eglwys: yn gyntaf, y rhai
ant Grist, ac ydynt yn gwrth-
erbyn: yn ail, y rhai yn ol eu
h, ydynt yn ffyddlawn ac yn
lefnyddio y pethau hyny a rodd-
lynt, er ei ogoniant ef a lles eu
laid: ac yn drydydd, y rhai
waidd, yn ddïog, yn anffyddlawn,
thur dim daioni. Pan ddel yr
efe a dywallt ddïal cyfiawn ar
fe a fendithia ac a wobrwya yr
llafur a'u ffyddlondeb: ac efe
pa y trydydd, fel rhai diles a
sef y rhai a dreuliant fywyd
esymau ac ystyriaethau cnawdol.
fynau ein gwaith hwn i ni sylwi
a helaethach.

c wedi iddo ddywedyd y
n, [y] * efe a aeth o'r blaen,
i † fynu i Jerusalem.

a 12. 50. a 18. 31. Salm 40. 6—8. Marc 10.
11. Heb. 12. 2. 1 Pedr 4. 1.

Marc 10. 32, fod Iesu yn "myn-
;" ac mae Luc yma yn sylwi yr
dangos i ni yn ddïammau, ei
a'i esgudrwydd ef i ddyoddef
n Jerusalem. † Sylwyd o'r blaen,
n sefyll ar îs tir na Jerusalem,
wedir fod Iesu yn myned i *fynu*

fe a ddigwyddodd [z] pan
yn agos at Bethphage a
, i'r mynydd a elwir Olew-
a anfonodd ddau o'i ddis-

1, &c. Marc 11. 1, &c. Ioan 12. 12—16.
. 21. 37. a 22. 39. a 24. 50. Zech. 14. 4.

ddywedyd, [b] Ewch i'r pen-
cyfer; yn yr hwn, gwedi
d i mewn, chwi a gewch
wym, ar yr hwn nid eistedd-
erioed: gollyngwch ef, a
ma.

en. 22. 8—13. 1 Sam. 10. 2—9. Ioan 14. 29.

os gofyn neb i chwi, Paham
yn *ei* ollwng? fel hyn y
wrtho, Am [c] fod yn rhaid
dd wrtho.

1, 10—12. Mat. 21. 2, 3. Marc 11. 3—6.

rhai a ddanf*onasid a* aethant
c a gawsant fel y dywedasai
nt.

33 Ac fel yr oeddynt yn gollwng yr ebol, ei berchennogion a ddywedasant wrthynt, Paham yr ydych yn gollwng yr ebol?

34 A hwy a ddywedasant, [d] Mae yn rhaid i'r Arglwydd wrtho ef.

d Zech. 9. 9. Ioan 10. 35. a 12. 16. 2 Cor. 8. 9.

Cawsom yr hanes hyn yn Math. 21. 1—3; a Marc 11. 1—3: gwel y sylwadau yno.

35 A hwy a'i dygasant ef at yr Iesu: ac [e] wedi iddynt fwrw eu dillad ar yr ebol, hwy a ddodasant yr Iesu arno.

e 2 Bren. 9. 13. Mat. 21. 7, 8. Marc 11. 7, 8. Gal. 4. 15, 16.

36 Ac fel yr oedd efe yn myned, hwy a daenasant eu dillad ar hŷd y ffordd.

37 Ac weithian, ac efe yn nesâu [f] at ddisgynfa mynydd yr Olew-wydd, [g] dechreuodd yr holl lïaws disgyblion lawenhâu, a chlodfori Duw â llef uchel, am yr holl weithredoedd nerthol a welsent;

f adn. 29. Marc 13. 3. a 14. 26. g pen. 7. 16. Ex. 15. 1, &c. Barn. 5. 1, &c. 2 Sam. 6. 2—6. 1 Bren. 8. 55, 56. 1 Cron. 15. 28. a 16. 4, &c. 2 Cron. 29. 28—30, 36. Ezra 3. 10—12. Salm 106. 12, 13. Ioan 12. 12, 13.

38 Gan ddywedyd, [h] Bendigedig *yw* y Brenhin sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd: [i] Tangnefedd yn y nef, a [k] gogoniant yn y goruchaf.

h pen. 13. 35. Salm 72. 17—19. a 118. 22—26. Zech. 9. 9. Mat. 21. 9. Marc 11. 9, 10. i pen. 2. 10—14. Eph. 2. 14—18. Col. 1. 20. k Eph. 1. 6, 12. a 3. 10, 21. 1 Tim. 1. 17. 1 Pedr 1. 12. Dat. 5. 9—14. a 19. 1—6.

Gwel ar Math. 21. 6—9; a Marc 11. 7—10. Marc sydd helaethaf.

39 A rhai o'r Phariseaid o'r dyrfa a ddywedasant wrtho, Athraw, [l] * ceryddа dy ddisgyblion.

l Es. 26. 11. Mat. 23. 13. Ioan 11. 47, 48. a 12. 10, 19. Act. 4. 1, 2, 16—18. Iago 4. 5.

40 Ac efe a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, Yr ydwyf yn dywedyd i chwi, † Pe tawai y rhai hyn, [m] y llefai y cerrig yn y fan.

m Salm 96. 11. a 98. 7—9. a 114. 1—8. Es. 55. 12. Hab. 2. 11. Mat. 3. 9. a 21. 15, 16. a 27. 45, 51—54. 2 Pedr 2. 6.

* Rhyfedd mòr anfoddog oedd y phariseaid gwenwynig hyn, yn eiddigeddu wrth yr ychydig barch hyn a gafodd Iesu: dyfod i'r ddinas ar *ebol asyn*, dillad dano yn lle cyfrwy a seirch gwychion, a thyrfa o bobl dlodion gydag ef, yn taenu eu dillad a changau o'r gwŷdd ar hyd y ffordd, ac yn ei glodfori ef; eto mynent hwy roddi taw ar y rhai hyn. † Yr oedd yr amrywiol wyrthiau a wnaethai yr Iesu, yn enwedig codi Lazarus o feirw ychydig o'r blaen, a chyflawniad amlwg hen brophwydoliaethau ynddo ef, yn profi mòr eglur mai efe oedd y Messiah; fel pe gwrthodasai yr Iuddewon ei addef a'i anrhydeddu ef fel y cyfryw, defnyddiasid rhyw foddion eraill, mòr rhyfedd i'r phariseaid a phe llefarasai y cèrig, i'w ddatgan ef yn Frenin Israel, ac yn Arglwydd y gogoniant. Geiriau dïarebol yw y geiriau; ond at alwad y cen-

edloedd, mae yn debyg, y cyfeirir. Pan fyddo y rhai a ddylent fod yn bregethwyr penaf yr efengyl, yn oedi ac yn gohirio, e gyfyd Duw rywrai eraill, anarferol, er yn waethaf iddynt hwy. Gellir sylwi yma, fod Crist tua diwedd ei oes yn fwy rhydd i amlygu pwy ydoedd, nid oedd yn gwarafun i neb ei gyhoeddi, fel o'r blaen; ac yma mae yn ei addef ei hun yn Fab Dafydd, yn Frenin Israel.

41 ¶ * Ac wedi iddo ddyfod yn agos, *pan* welodd efe y ddinas, [n] efe a wylodd drosti,

n Salm 119. 53, 136, 158. Jer. 9. 1. a 13. 17. a 17. 16. Hos. 11. 8. Ioan 11. 35. Rhuf. 9. 2, 3.

* Pan ddaeth Iesu i olwg Jerusalem, a gweled mawredd a gwychder y lle, a meddwl am yr holl waed cyfiawn a dywalltesid yno, ac am ei waed ei hun a dywalltai y trigolion yn fuan, nis gallai lai nag wylo wrth y fath annuwioldeb, ac wrth y farn drom oedd i syrthio ar y ddinas o herwydd yr annuwioldeb hwnw. Yn lle dychrynu ac wylo wrth feddwl am ei boenau annhraethawl ei hun, wylo dros eraill yr oedd Iesu: yn eu holl gystudd hwynt efe a gystuddiwyd.

42 Gan ddywedyd, [o] * Pe gwybuasit dithau, † ïe, [p] yn dy ddydd hwn, [q] ‡ y pethau *a berthynent* i'th heddwch! [r] ‖ eithr y maent yn awr yn guddiedig oddi wrth dy lygaid.

o Deut. 5. 29. a 32. 29. Salm 81. 13. Es. 48. 18. Esec. 18. 31, 32. a 33. 11. p adn. 44. Salm 32. 6. Es. 55. 6. Ioan 12. 35, 36. 2 Cor. 6. 1, 2. q pen. 1. 77—79. a 2. 10—14. a 10. 5, 6. Act. 10. 36. a 13. 46. Heb. 3. 7. a 10. 26—29. a 12. 24, 26. r Es. 6. 9, 10. a 29. 10—14. a 44. 18. Mat. 13. 14, 15. Ioan 12. 38—41. Act. 28. 25—27. Rhuf. 11. 7—10. 2 Cor. 3. 14—16. a 4. 3, 4. 2 Thes. 2. 9—12.

* Mae geiriau a lefarer dan weithrediad teimladau cryfion, yn aml yn sydyn ac anmherffaith: felly mae y geiriau hyn; gellid eu darllen, O na wybuasit tithau, &c., fel dymuniad gwresog a difrifol Iesu. † Sef yr amser y bu Iesu yn pregethu iddynt, (nid dydd ei fynediad i Jerusalem) dyma ddydd yr Iuddewon; canys yn eu plith hwy y treuliodd Iesu ei holl amser a'i lafur, ac felly gweinidogion cyntaf yr efengyl hefyd. "Dy ddydd hwn:" gwedi dy holl galedwch a'th gyndynrwydd o oes i oes, O na byddai i ti ystyried a dychwelyd o'r diwedd, yn y darn bychan hwn o dy ddydd sydd heb ei orphen! ‡ Y pethau a berthynant i dy lwyddiant a'th ddedwyddwch tymmorol, fel dinas a gwladwriaeth, ac hefyd y pethau a berthynant i dy heddwch â Duw, a'th fywyd tragywyddol. ‖ Ond yr oedd dydd Jerusalem wedi darfod, ei barn wedi ei phenderfynu, ei llygaid wedi eu dallu, ei chalon wedi ei chaledu, a phobpeth tueddol i'w dedwyddwch wedi eu cuddio yn farnol oddi wrthi! Ni oddef Duw i'w Ysbryd ymryson â dyn yn dragywydd. Pan mae dynion yn hir gauad eu llygaid oddi wrth y pethau a berthynant i'w heddwch, mae Duw o'r diwedd yn eu cuddio yn gyfiawn oddi wrthynt. Nid oes i neb ychwaneg na'i *ddydd*, ei dymmor o ras: pa faint yw hwnw nis gŵyr neb dynion, os cwsg efe hwnw allan, mae ei gyflwr yn annobeithiol, ac yn anfeddyginiaethol byth!

43 * Canys [s] daw y dyddiau arnat, *a'th* † *elynion* a [t] fwriant glawdd o'th amgylch, ac a'th amgylchant
warchaeant o bob parth;

s pen. 21. 20—24. Deut. 28. 49—58. ...
Dan. 9. 26, 27. Mat. 22. 7. a 23. 37—39. ...
1 Thes. 2. 15, 16. t Es. 29. 1—4. Jer. 6. ...

44 ‡ Ac [u] a'th wnant yn gy...
â'r llawr, [x] a'th blant o'th few...
[y] adawant ynot faen ar faen; ...
wydd nad adnabuost amser ...
weliad.

u 1 Bren. 9. 7, 8. Mica 3. 12. x pen. 13. ...
y Mat. 24. 2. Marc 13. 2. z adn. 42. pen. ...
18—21. 1 Pedr 2. 12.

* Daeth y dyddiau ofnadwy hy...
deugain mlynedd, a chyflawnwy...
fel eu rhagfynegir yma. † Pan d...
pasiau i warchae ar Jerusalem, ...
filwyr amgylchu Jerusalem o amgy...
felly cadwent y trigolion i mew...
Ac er y tybid ei fod yn orchwyl ...
bron, i adeiladu mur o amgylch y...
as; eto, trwy i Titus annog ei filw...
ar y fath orchwyl, mewn tri diwr...
adeiladasant fur o bedair ystâd ...
ar hugain, ac arno dri ar ddeg o ...
felly torasant ymaith bob gobaith ...
Iuddewon allu dianc o'r ddinas. ...
Titus orchymyn i'w filwyr dynu i...
eiladau, a dadymchwelyd y ddi...
wnaethant hyny môr llwyr, trwy ...
âu oll oddigerth tri o dyrau; f...
pawb a'i gwelai yn sicr yn eu me...
adeiledid mo honi byth drachefn. ...
iau Julian y Gwrthgiliwr, dady...
y tri thŵr hyn hefyd yn gyd-wast...
‖ Hyn oll a fu, am nad adnabu y...
amser eu hymweliad: ymweliad ...
drwy weinidogaeth ei brophwydi...
apostolion; nac ymweliad bar...
Duw, i edifarâu, a dychwelyd ...
trugaredd ac arbediad ganddo. ...
efengyl yw yr achos mawr o'r ...
sydd yn dyfod ar ddynion yn y b...
ac a ddaw arnynt yn y byd ar ol...

45 Ac efe [a] a aeth i mewn...
ac a ddechreuodd fwrw all...
oedd yn [b] gwerthu ynddi, ac ...

a Mat. 21. 12, 13. Marc 11. 15—17. ...
b Deut. 14. 25, 26.

46 Gan ddywedyd wrthyn...
yn ysgrifenedig, Fy nhŷ i, ...
yw: eithr chwi a'i gwnae...
ogof lladron.

c Salm 93. 5. Es. 56. 7. Jer. 7. 11. Ese...
12. 7. Mat. 23. 14.

* Cawsom yr hanes hwn o'r bla...
21. 12, 13. a Marc 11. 15—17. G...
adau yno, yn enwedig ar Mathew...

47 [d] * Ac yr oedd efe be...
† athrawiaethu yn y deml: [e] ...
offeiriaid, a'r ysgrifenyddion...
naethiaid y bobl, a geisient ei ...

d pen. 21. 37, 38. Mat. 21. 23. Marc 11. 27, ...
e Mat. 26. 3, 4. Marc 12. 12. a 14. 1. Ioan ...
37—40. a 10. 39. a 11. 53—57.

48 [f] ‖ Ac ni fedrasant ga...
wnaent: § canys yr holl bob...
glynu wrtho i wrando arno.

f pen. 20. 19, 20. a 22. 2—4. Mat. 22. ...

chydig ddyddiau y bu efe yn ath-
yn y deml; oblegid yn Ioan 12. 1,
ai chwe diwrnod cyn y pasg y
Bethania, ac ar ddydd y pasg y
Rhwng y ddau ddiwrnod hyn,
dydd yn Jerusalem, a'r nos yn
† Yn yr ychydig ddyddiau hyny,
fe yn athrawiaethu am natur a
farwolaeth; am anghrediniaeth a
yr Iuddewon; am alwad y cen-
i ddwyfol awdurdod ei hun; am
d i farnu y byd yn y dydd olaf;
g amryw bethau eraill perthynol
a'i waith achubol; fel y cawn
grifenedig yn y bennod nesaf, ac
en. 21; 22; 23; 24; 25; a Marc
; a Ioan 12. 20, hyd ddiwedd y
Gan mai pethau felly oedd efe yn
u nid rhyfedd bod ei elynion am
ef; nid oedd y pethau hyny oll
a chableddau yn eu golwg hwy.
nt ei dori ef ymaith yn ddirgel,
erygl iddynt eu hunain hyny a
ond nis gallent hyny, oblegid fod
o bobl yn glynu wrtho i wrando
ynu, neu grogi wrth ei wefusau
r gyflawn y geiriau gwreiddiol;
arno gyda hoffder a hyfrydwch

PEN. XX.

rofi ei awdurdod, trwy ymofyn am fedydd Ioan.

WYDDODD [a] ar un o'r
ynny, ac efe yn dysgu y bobl
, ac yn pregethu yr efengyl,
arno yr arch-offeiriaid a'r
dion, gyd â'r henuriaid,

, 48. Marc 11. 27. Ioan 18. 20. b 1 Cron. 24.

faru wrtho, gan ddywedyd,
ni, † Trwy ba awdurdod yr
neuthur y pethau hyn? neu
yr hwn a roddodd i ti yr
hon?

5—40, 45, 46. Mat. 21. 23—27. Marc 11.
2. 14. Ioan 2. 18. a 5. 22—27. Act. 4. 7—10.
51.

o'r Senedd fawr, neu y Cyngor
n, oedd y rhai hyn oll, a gelyn-
ynol i Grist oeddynt. Daethant
ydyn, yn un corph, ac yn holl
swydd, gan feddwl ei ddych-
ry ofyn iddo yn sarug, yn dra-
rhith-awdurdodawl am ei awdur-
neyd y fath bethau. † Trwy ba
daethost ti i Jerusalem gyda'r
a banllefau y bobl? Trwy ba
bwriaist ti allan y prynwyr a'r
'r deml? A thrwy ba awdurdod
pregethu athrawiaethau newydd-
yma, ac yn dywedyd yn erbyn
wedi eu hen sefydlu er ys oes-
elu ein cymmeriad ni yn ngolwg
Attolwg pwy a gymmerai arno
wdurdod hon i ti? a thrwy ba
beiddi di wneyd y cyfryw beth-
Gwel ar Math. 21. 23.

fe a attebodd ac a ddywed-
ynt, [e] A minnau a ofynaf i
chwithau un gair; a dywedwch
i mi.

e pen. 22. 68. Mat. 15. 2, 3. Col. 4. 6.

4 [f] * Bedydd Ioan, [g] ai o'r nef yr
ydoedd, ai o ddynion?

f pen. 7. 28—35. Mat. 11. 7—19. a 17. 11, 12. a 21. 25—31. Ioan 1. 6, 19—28. g pen. 15. 18. Dan. 4. 25, 26.

5 Eithr hwy a ymresymmasant yn
eu plith eu hunain, gan ddywedyd,
Os dywedwn, O'r nef; efe a ddywed,
[h] Paham gan hynny na chredech ef?

h Ioan 1. 15—18, 30, 34. a 3. 26, 36. a 5. 33—35. Act. 13. 25.

6 Ac os dywedwn, O ddynion; [i] yr
holl bobl a'n llabyddiant ni: [k] canys
y maent hwy yn cwbl-gredu fod Ioan
yn brophwyd.

i Mat. 21. 26, 46. a 26. 5. Marc 12. 12. Act. 5. 26.
k pen. 1. 76. a 7. 26—29. Mat. 14. 5. Ioan 10. 41.

7 † A hwy a attebasant, [l] nas gwy-
ddent o ba le.

l Es. 6. 9, 10. a 26. 11. a 29. 9—12, 14. a 41. 28. a 42. 19, 20. a 44. 18. Jer. 8. 7—9. Zech. 11. 15, 17. Mal. 2. 7—9. Ioan 3. 19, 20. a 9. 39. 2 Thes. 2. 10—12. 2 Tim. 3. 8, 9. 2 Pedr 2. 2.

8 A'r Iesu a ddywedodd wrthynt,
[m] Ac nid wyf finnau yn dywedyd i
chwi trwy ba awdurdod yr wyf yn
gwneuthur y pethau hyn.

m pen. 22. 68. Job 5. 12, 13. Diar. 26. 4, 5. Mat. 15. 14. a 16. 4. a 21. 27. Marc 11. 33.

Gwel ar Math. 21. 24—27; a Marc 11. 29—33. * Sylwedd Gofyniad ein Hiachawdwr oedd hyn; O ba le y cawsai Ioan ei awdurdod? Yr oedd efe yn pregethu ac yn bedyddio, pwy a roddodd iddo ei awdurdod? Danfonasent hwy ofyniad cyffelyb at Ioan, Ioan 1. 19—22: ai cyffredin ai anghyffredin oedd awdurdod Ioan? Mae yn amlwg mai nid ganddynt hwy y cawsai efe ei awdurdod; pe amgen ni ddanfonasent ato i ofyn pwy oedd efe. Mae yn amlwg gan hyny iddo ei chael o'r nef; ac yn awr os addefent hwy alwad Ioan o'r nef, pa ham nad addefent alwad ac awdurdod Iesu felly hefyd? Tystiolaethai Ioan yn helaeth am dano, a phrofodd yntau ei ddwyfol anfoniad trwy lawer o weithredoedd nerthol, yr hyn ni wnaethai Ioan. Gwel Ioan 10. 41. † Yr oedd y gofynwyr trahâus yn gweled y pethau uchod oll: gwyddent os addefent weinidogaeth Ioan o'r nef, y byddent yn eu gosod eu hunain yn agored i gerydd am beidio credu tystiolaeth Ioan am Grist; gan hyny dewisasant ddywedyd nas gwyddent, er eu bod wrth hyny yn dywedyd anwiredd: a gwrthododd Iesu eu boddloni hwythau.

9 ¶ Ac efe a ddechreuodd ddywedyd y [n] ddammeg hon wrth y bobl:
* Rhyw wr a [o] blannodd winllan, [p] ac
a'i gosododd i [q] lafurwyr, ac [r] a aeth
oddi cartref dros dalm o amser.

n Mat. 21. 33. Marc 12. 1. o Salm 80. 8—14. Es. 5. 1—4. Jer. 2. 21. Ioan 15. 1—8. 1 Cor. 3. 6—9. p Can. 8. 11, 12. q Deut. 1. 15—18. a 16. 18. a 17. 8—15. r pen. 19. 12.

10 Ac [s] mewn amser efe a [t] anfonodd was at y llafurwyr, fel y rhoddent
iddo o ffrwyth y winllan: eithr y

* Drwy gael eich dwyn ger bron breninoedd a llywodraethwyr, cewch gyfle i dystiolaethu yr efengyl iddynt hwy: bydd eich gweinidogaeth o'r efengyl, a'ch ymddygiad addas i'r efengyl dán y cyfryw erlidiau, yn dystiolaeth amlwg i bawb, o ddaioni yr efengyl, o'i heffeithiau daionus arnoch chwi, ac o uniondeb eich achos chwi, er maint a ddywedir yn ei erbyn. Eto, bydd yn dystiolaeth *i chwi*; wrth weled cyflawniad felly o'r pethau a rag-fynegais i chwi, bydd eich ffydd yn cael ei chadarnâu ynof: gwna y pethau hyny eich ffydd, eich amynedd, a'ch dysgogrwydd yn fwy amlwg: cewch dystiolaeth y byddaf fi gyda chwi, i'ch cynnorthwyo a'ch gwared: a bydd yn dystiolaeth i chwi hefyd, mai nid yn y bywyd hwn y mae i chwi ddysgwyl eich rhan a'ch dedwyddwch, ond yn y byd a ddaw. "Fe a ddygwydd;" fe a dry, yn ol y saesoneg. *Apobēsetai* yw y gair Groeg, yma ac yn Phil. 1. 19; cyfieithir ef "dygwydd" yn y ddau le yn Gymraeg, a try (*turn*) yn Saesoneg.

14 [d] *Am hynny rhoddwch eich bryd a'r na rag-fyfyrioch beth a atteboch.

[d] pen. 12. 11, 12. Mat. 10. 19, 20. Marc 13. 11.

15 [e] † Canys myfi a roddaf i chwi enau a doethineb, * ‡ yr hon nis gall eich holl wrthwynebwyr na dywedyd yn ei herbyn, na'i gwrth-sefyll.

[illegible]

[illegible]

18 [b] *Ond ni chyll blew[y] pen chwi.

[b] pen. 12. 7. 1 Sam. 14. 45. a 25. 29. 2 [...] Mat. 10. 30. Act. 27. 34.

Mae Crist yma yn addaw i'w ddy[...] pa beth bynag a ddygwyddo iddyn[...] serau eraill, eto, yn y "dyddia[u] ddïal" ar yr Iuddewon, neu yn ams[er] y ddinas a'r deml, na byddai i neb [...] hwy gael eu colli yn y gwarchae [...] hwnw. Tybir mai dyna ystyr lyth[...] geiriau; ond gellir eu cymhwyso y[...]ach: faint bynag a ddyoddefo cri[...] drwy erlid yn y byd hwn, ni bydd [...] ar eu colled yn y diwedd, na'u gelyn[...] ar eu hennill. Dyoddefodd yr [...]ferthyrdod yn y diwedd, ond ni bu[...] ar eu colled, yn hytrach trôodd yn [...] iddynt.

19 *Yn eich [c] amynedd † m[e]nwch eich eneidiau.

[c] pen. 8. 15. Salm 27. 13, 14. a 37. 7. a 40 [...] 7. a 8. 25. a 15. 4, 5. 1 Thes. 1. 3. 2 Thes. 3. [...] 12. 15. a 10. 36. Iago 1. 3, 4. a 5. 7—11. Dat. 1 [...] a 3. 10. a 13. 10. a 14. 12.

* Mae dau fath o amynedd: un [...]*ol*; yr hon a welir yn ngwroldeb [...] dirwgnach cristionogion, yn dyodd[ef] au hyny a welo Duw yn dda eu [...]ynt. Y llall yn *weithredol*; yr h[...] fyddir yn eu gwaith yn credu a[...] Duw, ac yn dysgwyl yn dawel a[...] iad o honynt. † Meddiennwch eic[h] mewn tawelwch a thangnefedd; [...]oldeb sanctaidd ac ymostyngiad [...] mewn pob hir-ymaros ac amynedd[...] ddiried yn ffyddiog mai megys eic[h] y bydd eich nerth. Bydd agwedd [...] eich ysbryd yn harddwch i'r e[...] gysur i chwi eich hunain, ac y[...] chwi beidio dyrysu a gwylltio yn[...]oedd a'r cabydrwydd a ddaw arn[...] meddianna eich eneidiau yn ra[...] ddiogelwch i chwi.

20 * A [d] phan weloch [...]

pen. 17. 31—33. Gen. 19. 17—22, 26. Ex. 9. 20, 21. 2. 2. Mat. 24. 16—18. Marc 13. 15, 16. f Num. 16. 6. 1. a 25. 12. a 27. 12, 13. Dat. 18. 4.

2 || Canys [g] dyddiau dïal yw y rhai [h] i gyflawni yr holl bethau a ysnwyd.

b. 34. 8. a 61. 2. Jer. 51. 6. Rhuf. 2. 5. 2 Pedr 2. 9. h Lef. 26. 14—33. Deut. 28. 15—68. a 29. 19—28. —42. Salm 69. 22—28. a 149. 7—9. Es. 65. 12—16. 26, 27. Zech. 1. 11, &c. Mal. 4. 1. Marc 13. 19, 20.

r ol esgyniad ein Harglwydd, gwrthedd yr Iuddewon yn fynych iawn yn y Rhufeiniaid, dàn lywodraethau , Festus, Albinus, a Florus, fel y pennodd y Rhufeiniaid o'r diwedd eu d sohwynt, ac i'r dyben hyny danfonwyd Vespasian a byddin i'w herbyn, yr hwn gylchodd ac a gymmerodd y ddinas. oedd Crist yn rhag-weled y byddai rhai u-brophwydo gwaredigaeth i'r Iuddewd yn nod pan fyddai wedi ei gwarchae, lly yn annog y bobl i ddàl allan hyd y dd. Mae yn annog ei ddysgyblion i credu y gau-brophwydi hyn, ond dïm eu heinioes. Gwelwyd wedi hyny, ododd y Rhufeiniaid mo'r gwarchau ar osod, hyd oni ddinystriwyd y ddinas eml. ‡ Am y pethau sydd yn yr adnod gwel ar Math. 24. 16—18. || Dyddiau i nynedd Duw tuag at y genedl war-galed chadurus hon ddarfod, a dyddiau i'w onedd cyfiawn ef fflamio allan am eu , fel y byddai i'r holl ddifrod ofnadwy ythiwyd mòr aml yn mhrophwydoliaeth Hen Destament, gael ei dywallt arnynt llwyr ddinystrio.

3 * Eithr [i] gwae y rhai beichiogion, ai yn rhoi bronnau, yn y dyddiau y: † canys bydd [k] angen mawr tir, a digofaint ar y bobl hyn.

n. 23. 29. Deut. 28. 56, 57. Galar. 4. 10. Hos. 9. a 13. 16. Mat. 24. 19. Marc 13. 17. k pen. 19. 27, Mat. 21. 41, 44. 1 Thes. 2. 16. Heb. 10. 26—31. Iago Pedr 4. 17, 18.

‡ A hwy a syrthiant trwy fin y yf, [l] a chaeth-gludir hwynt at bob dlaeth: [m] || a Jerusalem a fydd ei mathru gan y Cenhedloedd, d oni chyflawner amser y Cenedl-

t. 28. 64—68. m Es. 5. 5. a 63. 18. Galar. 1. 11. 2. n Es. 66. 12, 19. Dan. 12. 7. Mal. 1. 11. 25.

y rhan gyntaf o adn. 23, gwel ar 24. 19. † Canys bydd caledi *(distress)* yn ol y saesoneg. Mae y gair gwreiddarwyddo, efallai, pob math o galedi, cyfyngder, a gorthrymder; a dïamd pob math o galedi ar yr Iuddewon hwn, oblegid yr oedd digofaint Duw yfod arnynt hyd yr eithaf, I Thes. 2. Dywedir i *un cant ar ddeg o filoedd* ewon gael eu lladd yn ninystr Jeruheblaw lluoedd dirfawr mewn mànau Gwerthwyd agos i *gan mil* o honynt ethion, am y prisiau gwaelaf ac i'r aeth caethaf a chaletaf, yn ol Deut. Gwasgarodd Titus Vespasian lawer o honynt ar hyd y taleithiau Rhufeinig, fetha yn y chwarendai, gan y cleddyf, fwystfilod gwylltion: ond y rhai oedd lwy ar bymtheg oed a werthwyd. || O amser dinystr Jerusalem, cafodd ei mathru gan y cenedloedd, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, a'r Frankiaid: ac yn awr methrir hi gan y Turkiaid. Gwnaed deddf gan y gorchfygwyr Rhufeinig, na chaffai yr un Iuddew aros yn eu hen etifeddiaeth, na dyfod i olwg Jerusalem. § Wrth "amser y cenedloedd," mae rhai yn deall yr holl amser o ddinystr Jerusalem hyd ddiwedd y byd. Eraill yr holl amser tra byddo yr efengyl yn cael ei thaenu dros y byd. Eraill, yr holl amser o ddinystr yr Iuddewon hyd eu galwad a'u hadferiad, y pryd, medd Paul, y daw cyflawnder y cenedloedd i mewn, Rhuf. 11. 25, 26. Ond tybia eraill (a hon yw y dyb gywiraf, efallai,) mai amser amynedd Duw tuag at y cenedloedd sydd yn awr yn perchenogi ac yn mathru Jerusalem a gwlad Canaan, a feddylir. Fel y mae yr Iuddewon wedi cyflawni mesur eu hanwiredd, a digofaint Duw wedi dyfod arnynt, felly caiff y cenedloedd eu hamser hefyd. Cafodd y Rhufeiniaid eu hamser; ac yn awr mae y Turkiaid yn cael eu hamser: ond mae eu hawr-wydr hwy bron a rhedeg oll, bydd cyflawniad ar eu hamser hwy hefyd. Pa un ai rhyw Farbariaid eraill, Iuddewon neu Gristionogion, a gaiff feddiannu y wlad wedi hyny, amser fydd y dehonglydd gorau: tybia rhai yn gryf y caiff yr Iuddewon ei hadfeddiannu ar eu dychweliad i Gristionogaeth.

25 ¶ [o] * A bydd arwyddion yn yr haul, a'r lleuad, a'r sér; ac ar y ddaear ing cenhedloedd, [p] gan gyfyng-gynghor; [q] a'r môr a'r tonnau yn rhuo;

o Es. 13. 10, 13, 14. a 24. 23. Jer. 4. 29. Ezec. 32. 7, 8. Joel 2. 30, 31. Am. 8. 9, 10. Mat. 27. 45. Marc 13. 24—26. a 15. 33. Act. 2. 19, 20. 2 Pedr 3. 10—12. Dat. 6. 12—14. a 20. 11. p Es. 22. 4, 5. Mica 7. 4. q Salm 46. 3. a 93. 3, 4. Es. 5. 30. a 51. 15.

26 [r] † A dynion yn llewygu gan ofn, a disgwyl am y pethau sydd yn dyfod ar y ddaear: [s] oblegid nerthoedd y nefoedd a ysgydwir.

r Lef. 26. 36. Deut. 28. 32—34, 65—67. Heb. 10. 26, 27. s Mat. 24. 29. Marc 13. 25.

* Tybia rhai mai yr un arwyddion yw y rhai hyn a'r rhai a grybwyllwyd o'r blaen, adn. 11, ond eu bod yn ymddangos yn niwedd y dinystr yn gystal ag o'i flaen. Tybia eraill mai yn ffugyrol, neu gyffelybiaethol, y dylem eu deall yma, fel mewn llawer o fànau eraill yn yr Hen Destament; yn arwyddo dattodiad a dadymchweliad pob peth, mewn gwlad ac eglwys, yn mhlith yr Iuddewon. Gwel Joel 2. 31. a 3. 15, 16. Mae y pethau a grybwyllir yma yn perthyn hefyd i ddydd y farn ddiweddaf, yn sicr; o flaen yr hwn yr ymddengys y fath ryfeddodau aruthrol, 2 Pedr 3. 10, 12. † Fel yr oedd yr Iuddewon yn llewygu gan ofn y pryd hwnw, felly y bydd pechaduriaid annuwiol yn llewygu gan ofn yn nydd mawr ac ofnadwy yr Arglwydd, pan ddel efe i ddïal ar ei elynion.

27 * Ac yna y [t] gwelant Fab y dyn yn dyfod mewn cwmmwl, [u] gyd â gallu a gogoniant mawr.

t Dan. 7. 13. Mat. 26. 64. Marc 13. 26. Act. 1. 9—11. Dat. 1. 7. a 14. 14. u Mat. 16. 27, 28. a 25. 31.

Gwel ar Math. 24. 30. a Marc 13. 26. * Arwydd Mab y dyn medd Mathew: tybir mai y drychiolaethau ofnadwy a grybwyllwyd yn

ger bron brenhinoedd a llywodraethwyr o achos fy enw i.

q pen. 11. 49—51. Mat. 10. 16—25. a 22. 6. a 23. 34—36. a 24. 9, 10. Marc 13. 9—13. Ioan 15. 20. a 16. 2, 3. Act. 4. 3—7. a 5. 17—19, 40. a 6. 12—15. a 7. 57—60. a 8. 3. a 9. 4. a 12. 1—4. a 16. 24—26. a 21. 30, 31. a 22. 30. a 24. 1, &c. a 25. 1, 2, 11, 12, 22—25. a 26. 2, &c. 1 Thes. 2. 15, 16. 1 Pedr 4. 12—14. Dat. 2. 10.

* Gwelir cyflawniad o hyn oll yn Actau, neu Weithredoedd yr apostolion. Gwel Act. 4. 3,&c. a 5. 18,&c. a 12. 4,&c. a 16. 24. Pa faint o hyn a welir cyn diwedd y byd, amser a raid ddangos; er fod prophwydoliaethau yr ysgrythyr yn dywedyd digon am hyny hefyd.

13 [r] * Eithr fe a ddigwydd i chwi yn dystiolaeth.

r Phil. 1. 28. 1 Thes. 3. 3, 4. 2 Thes. 1. 5.

* Drwy gael eich dwyn ger bron breninoedd a llywodraethwyr, cewch gyfle i dystiolaethu yr efengyl iddynt hwy: bydd eich gweinidogaeth o'r efengyl, a'ch ymddygiad addas i'r efengyl dàn y cyfryw erlidiau, yn dystiolaeth amlwg i bawb, o ddaioni yr efengyl, o'i heffeithiau daionus arnoch chwi, ac o uniondeb eich achos chwi, er maint a ddywedir yn ei erbyn. Eto, bydd yn dystiolaeth *i chwi;* with weled cyflawniad felly o'r pethau a rag-fynegais i chwi, bydd eich ffydd yn cael ei chadarnâu ynof: gwna y pethau hyny eich ffydd, eich amynedd, a'ch dysgogrwydd yn fwy amlwg: cewch dystiolaeth y byddaf fi gyda chwi, i'ch cynnorthwyo a'ch gwared: a bydd yn dystiolaeth i chwi hefyd, mai nid yn y bywyd hwn y mae i chwi ddysgwyl eich rhan a'ch dedwyddwch, ond yn y byd a ddaw. "Fe a ddygwydd:" fe a dry, yn ol y saesoneg. *Apobēsetai* yw y gair Groeg, yma ac yn Phil. 1. 19; cyfieithir ef "dygwydd" yn y ddau le yn Gymraeg, a try *(turn)* yn Saesoneg.

14 [s] *Am hynny rhoddwch eich bryd a'r na rag-fyfyrioch beth a atteboch.

s pen. 12. 11, 12. Mat. 10. 19, 20. Marc 13. 11.

15 [t] † Canys myfi a roddaf i chwi enau a doethineb, [u] ‡ yr hon nis gall eich holl wrthwynebwyr na dywedyd yn ei herbyn, na'i gwrth-sefyll.

t pen. 24. 44. Ex. 4. 11, 12. Diar. 2. 6. Jer. 1. 9. Act. 2. 4. a 4. 8—13, 31, 33. Eph. 6. 19. Col. 4. 3, 4. Iago 1. 5. u Act. 6. 10. a 24. 25. a 26. 28. 2 Tim. 4. 16, 17.

Gwel ar Math. 10. 19, 20; a Marc 13. 11. * Rhoddi gocheliad i'w ddysgyblion y mae Crist yma i beidio ymddiried yn eu doethineb eu hunain pan ddygid hwy gerbron brawdlëoedd, ac i beidio ag ofni na rhag-ofalu, ond ymddiried eu hachos yn hollawl iddo ef a'i Ysbryd. † Mae yr addewid hon yn cynnwys doethineb, ymadrodd, a hyfder a gwroldeb meddwl, i'r apostolion. Gwelwn gyflawniad nodedig o'r addewid hon, pan alwyd Pedr ac Ioan gerbron y llywodraethwyr yn achos y cloff a iachasid, Act. 4. 5—21. ‡ Nis gallant ddywedyd dim gwirioneddol yn ei herbyn. Felly y bu yn yr amgylchiad a ddyfynwyd, gwel adn. 14.

16 [x] A chwi a fradychir, ïe, gan rïeni, a brodyr, a cheraint, a chyfeillion; [y] ac *i rai* o honoch y parant farwolaeth.

x Jer. 9. 4. a 12. 6. Mica 7. 5, 6. Mat. 10. 21. Marc 13. 12. y Act. 7. 59. a 12. 2. a 26. 10, 11. Dat. 2. 13. a 6. 9. a 12. 11.

17 * A [z] chas fyddwch g[...] [a] o herwydd fy enw i.

z Mat. 10. 22. a 24. 9. Marc 13. 13. Ioan [...] 20. a 17. 14. a pen. 6. 22. Mat. 5. 11. Ioan [...] 9. 16. 2 Cor. 4. 5, 11. a 12. 10. Phil. 1. 29. [...] Dat. 2. 3.

Gwel ar Math. 24. 9, 10; a Marc[...] * Nid yn unig yr apostolion, ond y[...] gristionogion hefyd, ar ol eu dyd[...] oedd yn cael eu casâu yn gyffredin[...] na phob crefyddau a phleidiau [...] mhlith y paganiaid, er eu bod y[...] niwed ac yn fwy daionus na neb. [...] yr achos o hyn? ond bod yr efe[...] aidd yn tystiolaethu yn erbyn pob[...] ydd, a bod syniad y cnawd yn [...] elyniaeth yn erbyn Duw.

18 [b] * Ond ni chyll blew[...] pen chwi.

b pen. 12. 7. 1 Sam. 14. 45. a 25. 29. [...] Mat. 10. 30. Act. 27. 34.

Mae Crist yma yn addaw i'w dd[...] pa beth bynag a ddygwyddo iddy[...] serau eraill, eto, yn y "dyddi[...] ddial" ar yr Iuddewon, neu yn am[...] y ddinas a'r deml, na byddai i ne[...] hwy gael eu colli yn y gwarchae[...] hwnw. Tybir mai dyna ystyr ly[...] geiriau; ond gellir eu cymhwyso y[...] ach: faint bynag a ddyoddefo cr[...] drwy erlid yn y byd hwn, ni byd[...] ar eu colled yn y diwedd, na'u gely[...] ar eu hennill. Dyoddefodd yr [...] ferthyrdod yn y diwedd, ond ni b[...] ar eu colled, yn hytrach trôodd yn[...] iddynt.

19 * Yn eich [c] amynedd †[...] nwch eich eneidiau.

c pen. 8. 15. Salm 27. 13, 14. a 37. 7. a [...] 7. a 8. 25. a 15. 4, 5. 1 Thes. 1. 3. 2 Thes. [...] 12, 15. a 10. 36. Iago 1. 3, 4. a 5. 7—11. Dat. [...] a 3. 10. a 13. 10. a 14. 12.

* Mae dau fath o amynedd: un[...] *ol;* yr hon a welir yn ngwroldeb [...] dirwgnach cristionogion, yn dyod[...] au hyny a welo Duw yn dda eu [...] ynt. Y llall yn *weithredol;* yr [...] fyddir yn eu gwaith yn credu [...] Duw, ac yn dysgwyl yn dawel a[...] iad o honynt. † Meddiennwch eic[...] mewn tawelwch a thangnefedd; [...] oldeb sanctaidd ac ymostyngiad [...] mewn pob hir-ymaros ac amyned[...] ddiried yn ffyddiog mai megys eic[...] y bydd eich nerth. Bydd agwedd[...] eich ysbryd yn harddwch i'r [...] gysur i chwi eich hunain, ac y[...] chwi beidio dyrysu a gwylltio yn[...] oedd a'r enbydrwydd a ddaw arn[...] meddiannu eich eneidiau yn rad[...] ddïogelwch i chwi.

20 * A [d] phan weloch J[...] wedi ei hamgylchu gan luoe[...] gwybyddwch fod ei hanghy[...] dra hi wedi nesâu.

d adn. 7. pen. 19. 43. Dan. 9. 27. Mat. 24. [...]

21 ‡ Yna y rhai fyddant y[...] [e] ffôant i'r mynyddoedd; [f] a[...] fyddant yn ei chanol hi, ym[...] a'r rhai a fyddant yn y meus[...] elont i mewn iddi.

21—33. Gen. 19. 17—22, 26. Ex. 9. 20, 21. 1. 24. 16—18. Marc 13. 15, 16. f Num. 16. 5. 12. a 37. 12, 13. Dat. 18. 4.

nys [g] dyddiau dïal yw y rhai
flawni yr holl bethau a ys-

a 61. 2. Jer. 51. 6. Rhuf. 2. 5. 2 Pedr 2. 9. . 26. 14—33. Deut. 28. 15—68. a 29. 19—28. n 69. 22—28. a 149. 7—9. Es. 65. 12—16. Zech. 1. 11, &c. Mal. 4. 1. Marc 13. 19, 20.

gyniad ein Harglwydd, gwrth-
r Iuddewon yn fynych iawn yn
Rhufeiniaid, dan lywodraethau
s, Albinus, a Florus, fel y pen-
Rhufeiniaid o'r diwedd eu d s-
t, ac i'r dyben hyny danfonwyd
ian a byddin i'w herbyn, yr hwn
ld ac a gymmerodd y ddinas.
rist yn rhag-weled y byddai rhai
hwydo gwaredigaeth i'r Iuddew-
od pan fyddai wedi ei gwarchae,
nnog y bobl i ddal allan hyd y
e yn annog ei ddysgyblion i
y gau-brophwydi hyn, ond dy-
einioes. Gwelwyd wedi hyny,
y Rhufeiniaid mo'r gwarchae ar
yd oni ddinystriwyd y ddinas
Am y pethau sydd yn yr adnod
Math. 24. 16—18. ‖ Dyddiau i
Duw tuag at y genedl war-galed
s hon ddarfod, a dyddiau i'w
yflawn ef fflamio allan am eu
byddai i'r holl ddifrod ofnadwy
môr aml yn mhrophwydoliaeth-
estament, gael ei dywallt arnynt
dinystrio.

ar [i] gwae y rhai beichiogion,
hoi bronnau, yn y dyddiau
anys bydd [k] angen mawr
digofaint ar y bobl hyn.

Deut. 28. 56, 57. Galar. 4. 10. Hos. 9. Mat. 24. 19. Marc 13. 17. k pen. 19. 27, 1, 44. 1 Thes. 2. 16. Heb. 10. 26—31. Iago , 18.

wy a syrthiant trwy fin y
chaeth-gludir hwynt at bob
: [m] ‖ a Jerusalem a fydd
thru gan y Cenhedloedd,
hyflawner amser y Cenedl-

—68. m Es. 5. 5. a 63. 18. Galar. 1. n Es. 66. 12, 19. Dan. 12. 7. Mal. 1. 11

an gyntaf o adn. 23, gwel ar
† Canys bydd caledi (*distress*)
saesoneg. Mae y gair gwreidd-
lo, efallai, pob math o galedi,
gder, a gorthrymder; a dïam-
math o galedi ar yr Iuddewon
oblegid yr oedd digofaint Duw
nynt hyd yr eithaf, I Thes. 2.
ir i *un cant ar ddeg o filoedd*
gael eu lladd yn ninystr Jeru-
lluoedd dirfawr mewn manau
hwyd agos i *gan mil* o honynt
am y prisiau gwaelaf ac i'r
ethaf a chaletaf, yn ol Deut.
garodd Titus Vespasian lawer-
t ar hyd y taleithiau Rhufeinig,
y chwarendai, gan y cleddyf,
lod gwylltion: ond y rhai oedd
bymtheg oed a werthwyd. ‖ O
amser dinystr Jerusalem, cafodd ei mathru gan y cenedloedd, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, a'r Frankiaid: ac yn awr methrir hi gan y Turkiaid. Gwnaed deddf gan y gorchfygwyr Rhufeinig, na chaffai yr un Iuddew aros yn eu hen etifeddiaeth, na dyfod i olwg Jerusalem. § Wrth "amser y cenedloedd," mae rhai yn deall yr holl amser o ddinystr Jerusalem hyd ddiwedd y byd. Eraill yr holl amser tra byddo yr efengyl yn cael ei thaenu dros y byd. Eraill, yr holl amser o ddinystr yr Iuddewon hyd eu galwad a'u hadferiad, y pryd, medd Paul, y daw cyflawnder y cenedloedd i mewn, Rhuf. 11. 25, 26. Ond tybia eraill (a hon yw y dyb gywiraf, efallai,) mai amser amynedd Duw tuag at y cenedloedd sydd yn awr yn perchenogi ac yn mathru Jerusalem a gwlad Canaan, a feddylir. Fel y mae yr Iuddewon wedi cyflawni mesur eu hanwiredd, a digofaint Duw wedi dyfod arnynt, felly caiff y cenedloedd eu hamser hefyd. Cafodd y Rhufeiniaid eu hamser; ac yn awr mae y Turkiaid yn cael eu hamser: ond mae eu hawr-wydr hwy bron a rhedeg oll, bydd cyflawniad ar eu hamser hwy hefyd. Pa un ai rhyw Farbariaid eraill, Iuddewon neu Gristionogion, a gaiff feddiannu y wlad wedi hyny, amser fydd y dehonglydd goreu; tybia rhai yn gryf y caiff yr Iuddewon ei hadfeddiannu ar eu dychweliad i Gristionogaeth.

25 ¶ [o] * A bydd arwyddion yn yr haul, a'r lleuad, a'r sêr; ac ar y ddaear ing cenhedloedd, [p] gan gyfynggynghor; [q] a'r môr a'r tonnau yn rhuo;

o Es. 13. 10, 13, 14. a 24. 23. Jer. 4. 23. Ezec. 32. 7, 8. Joel 2. 30, 31. Am. 8. 9, 10. Mat. 27. 45. Marc 13. 24—26. a 15. 33. Act. 2. 19, 20. 2 Pedr 3. 10—12. Dat. 6. 12—14. a 20. 11. p Es. 22. 4, 5. Mica 7. 4. q Salm 46. 3. a 93. 3, 4. Es. 5. 30. a 51. 15.

26 [r] † A dynion yn llewygu gan ofn, a disgwyl am y pethau sydd yn dyfod ar y ddaear: [s] oblegid nerthoedd y nefoedd a ysgydwir.

r Lef. 26. 36. Deut. 28. 22—34, 65—67. Heb. 10. 26, 27. s Mat. 24. 29. Marc 13. 25.

* Tybia rhai mai yr un arwyddion yw y rhai hyn a'r rhai a grybwyllwyd o'r blaen, adn. 11, ond eu bod yn ymddangos yn niwedd y dinystr yn gystal ag o'i flaen. Tybia eraill mai yn ffugyrol, neu gyffelybiaethol, y dylem eu deall yma, fel mewn llawer o fanau eraill yn yr Hen Destament; yn arwyddo dattodiad a dadymchweliad pob peth, mewn gwlad ac eglwys, yn mhlith yr Iuddewon. Gwel Joel 2. 31. a 3. 15, 16. Mae y pethau a grybwyllir yma yn perthyn hefyd i ddydd y farn ddiweddaf, yn sicr; o flaen yr hwn yr ymddengys y fath ryfeddodau aruthrol, 2 Pedr 3. 10, 12. † Fel yr oedd yr Iuddewon yn llewygu gan ofn y pryd hwnw, felly y bydd pechaduriaid annuwiol yn llewygu gan ofn yn nydd mawr ac ofnadwy yr Arglwydd, pan ddel efe i ddïal ar ei elynion.

27 * Ac yna y [t] gwelant Fab y dyn yn dyfod mewn cwmmwl, [u] gyd â gallu a gogoniant mawr.

t Dan. 7. 13. Mat. 26. 64. Marc 13. 26. Act. 1. 9—11. Dat. 1. 7. a 14. 14. u Mat. 16. 27, 28. a 25. 31.

Gwel ar Math. 24. 30. a Marc 13. 26. * Arwydd Mab y dyn medd Mathew: tybir mai y drychiolaethau ofnadwy a grybwyllwyd yn

adn. 11. 25, a feddylir, ac mai hyny yw y gwir agoriad ar y geiriau hyn, os at amser dinystr Jerusalem y maent yn cyfeirio. Mawr y taerai yr Iuddewon am arwydd o'r nef gan Grist, dyma arwydd iddynt o'r diwedd er eu gwae.

28 [*] A phan ddechreuo y pethau hyn ddyfod, [x] edrychwch i fynu, a chodwch eich pennau: [y] canys y mae eich ymwared yn nesâu.

x Salm 98. 5—9. Es. 12. 1—3. a 25. 8, 9. a 60. 1, 2. y Rhuf. 8. 23. Eph. 1. 14. a 4. 30.

* Fel yr oedd dinystr yr Iuddewon yn dwyn ymwared i'r cristionogion a erlidid ganddynt, ac felly yn achos o galondid iddynt hwy; felly y bydd "distryw yr anwir ddynion" yn y dydd diweddaf, yn dwyn gwaredigaeth hollawl i'r saint, oddiwrth angeu a phob gelyn.

29 Ac efe a ddywedodd ddammeg iddynt; [z] Edrychwch ar y ffigysbren, a'r holl brennau;

z Mat. 24. 32—35. Marc 13. 28—30.

30 Pan ddeiliant hwy weithian, chwi a welwch ac a wyddoch o honoch eich hun, fod yr haf yn agos.

31 Felly chwithau, [a] pan weloch y pethau hyn yn digwydd, gwybyddwch [b] fod teyrnas Dduw yn agos.

a pen. 12. 54—57. Mat. 16. 1—4. b Heb. 10. 37. Iago 5. 9. 1 Pedr 4. 7.

32 Yn wir meddaf i chwi, [c] Nid â yr oes hon heibio, hyd oni ddêl y cwbl i ben.

c pen. 11. 50, 51. Mat. 16. 28. a 23. 36. a 24. 34. Marc 13. 30.

33 [d] Y nef a'r ddaear a ânt heibio; ond fy ngeiriau i nid ânt heibio ddim.

d Salm 102. 26. Es. 51. 6. Mat. 5. 18. a 24. 35. Marc 13. 31. 1 Pedr 1. 25. 2 Pedr 3. 7—14. Dat. 20. 11.

Cawsom y ddammeg hon yn Math. 24. 32—35. a Marc 13. 28—31. Yn y tymmor eilir, (*spring,*) yn union o flaen y pasg, y llefarodd Iesu y geiriau hyn; felly, yn ol ei arfer, cymmerodd achlysur oddiwrth dymmor y flwyddyn, pan oedd y coedydd oll yn blaguro ar hyd mynydd yr Olewydd, lle yr oeddynt pryd hyny (Math. 24. 3.) i ddefnyddio y gyffelybiaeth hon. Gwel yn mhellach ar y mànau a enwyd.

34 ¶ [e*] Ac edrychwch arnoch eich hunain, [f] rhag i'ch calonnau un amser drymhau trwy [g] lythineb a meddwdod, a [h] gofalon y bywyd hwn, a [i] dyfod y dydd hwnnw arnoch yn ddisymmwth.

e adn. 8. pen. 17. 3. Marc 13. 9. Heb. 12. 15. f pen. 12. 45. Lef. 10. 9, 10. Diar. 31. 4, 5. Es. 28. 7, 8. a 56. 10—12. Hos. 4. 11, 12. Rhuf. 13. 11—13. 1 Thes. 5. 6. 1 Pedr 4. 3—7. g Deut. 29. 19, 20. 1 Sam. 25. 36. Es. 28. 2, 3. 1 Cor. 5. 11. a 6. 10. Gal. 5. 20, 21. h pen. 8. 14. a 10. 41. Mat. 13. 22. Marc 4. 19. Phil. 4. 6. i pen. 12. 46. Salm 35. 8. Mat. 24. 39—50. Marc 13. 35—37. 1 Thes. 5. 2—4. 2 Pedr 3. 14. Dat. 3. 3.

35 [k] † Canys efe a ddaw fel magl, ar warthaf pawb oll a'r [l] sydd yn trigo ar wyneb yr holl ddaear.

k Salm 11. 6. Preg. 9. 12. Es. 24. 17, 18. Jer. 48. 43, 44. Dat. 16. 15. l pen. 17. 37. Gen. 7. 4. Act. 17. 26.

36 [m] Gwyliwch gan hynny a [n] gweddïwch bob amser, a'r g[…] [o] cyfrif yn ‡ deilwng i ddiangc[…] pethau hyn oll sydd ar ddyf[…] i [p] sefyll ger bron Mab y dyn.

m pen. 12. 37—40. Mat. 24. 42. a 25. 13. a […] 13. 33, 37. 1 Cor. 16. 13. 2 Tim. 4. 5. 1 Pedr […] n pen. 18. 1. Job 27. 10. Act. 10. 2. Eph. 6. 18[…] 2. 1 Thes. 5. 17. o pen. 20. 35. 2 Thes. 1. 5[…] 1. 5. Mal. 3. 2. Eph. 6. 13, 14. 1 Ioan 2. 28. J[…]

Mae y gocheliadau a'r cynghorio[…] cael eu cyfeirio yn y lle blaenaf, […] ionogion hyny oedd yn byw yn am[…] Jerusalem, amryw o ba rai oedd yn […] yn awr ar Grist, ac yn ddynion […] pryd hwnw, a holl bleserau a gofal[…] o'u blaen; ond y maent yn perthy[…] gristionogion yn mhob oes, oblegi[…] un tueddiadau i feluswedd a g[…] mhawb, yr un hudoliaethau a phro[…] au i bawb, ac nis gŵyr neb pa bry[…] dydd hwnw, sef dydd marw a b[…] Gellir dywedyd yr un peth am y […] ion a fyddant byw yn mlaen dy[…] ddiweddaf. * Mae pob gormod[…] bwyta ac yfed yn lythineb a med[…] nghyfrif Duw, ac yn trymâu y gal[…] ei anhwylusu yn fawr at wasanaet[…] gwyliadwriaeth ysbrydol sanctaid[…] gofalon a waherddir yma, gwel ar […] Mae gofalon bydol gormodol hefy[…] unig yn trymâu, ond hefyd yn ei […] llawer o drallodion, ac yn dra niw[…] bryd gwyliadwriaeth a gweddi. †[…] oedd y Rhufeiniaid i mewn i J[…] amgylch Jerusalem pryd nad oed[…] dysgwyl; a daliwyd yr Iuddewon […] mân "fel aderyn yn magl yr ada[…] gyffelyb i hyny mae angau yn […] warthaf pawb oll ag sydd yn trigo […] yr holl ddaear," mewn cyflwr ann[…] felly y daw dydd y farn. ‡ Ma[…] weithiau, yn ystyr ysgrythyrol y g[…] wyddo anrhydedd a rodder ar u[…] dywedir am fod yn deilwng i dd[…] mharch o achos enw Crist, A[…] Prydiau eraill, mae yn arwyddo y[…] addas, ac yn gweddu; megis y d[…] bod yn rhodio yn deilwng i […] 1 Thes. 2. 12; Ephes. 4. 1; Luc 3. […] bod yn deilwng i ddïanc, &c. yw […] rhydedd o hyny, a bod yn gymh[…] barod i hyny. Peth i weddïo am […] gan hyny "rhodd Duw ydyw," ac […] iant dyn. ‖ Cafodd miloedd o'r […] ddïanc drwy y naill ragluniaeth […] rhai ni chawsant mewn un modd se[…] Mab y dyn: mae yma ddïangfa […] a diogelwch cyflwr tragywyddol […] annuwiolion ni safant yn y farn.

37 [q] [*] A'r dydd yr ydoed[d …] athrawiaethu yn y deml; […] oedd efe yn myned ac yn […] mynydd a elwid yr [r] Olew-[…]

q pen. 22. 39. Mat. 21. 17. Marc 11. […] r pen. 19. 37. Zech. 14. 4. Mat. 26. 30. Act. […]

38 [s] † A'r holl bobl a fore[…] atto ef yn y deml, i'w glywe[…]

s Ioan 8. 2.

Mae yr adnodau hyn yn dangos […] y treuliodd Crist ei ddyddiau d[…] pan ddaeth i Jerusalem hyd ei g[…]

Treuliai y dydd i bregethu yn y deml, a ͏treuliai y nos yn gweddïo ar fynydd yr Olew-wydd, efallai yn ngardd Gethsemane; ddigerth yr ychydig a orphwysai er dadebru atur, efallai yn nhŷ Lazarus, Mair a Martha. Dylai gweinidogion yr efengyl ddysgu oddi-rth hyn, mai pregethu, myfyrio, a gweddïo, ͏w eu prif orchwylion hwy. † Nid y pen-ethiaid, ond y bobl; y gwerinos tlodion. r gwrando yn awyddus arno, eto, pan wel-dd y rhai hyn nad oedd efe ddim yn cym-eryd arno fawredd allanol fel brenin, ond n goddef i'w elynion ei ddàl a'i anmharchu f, troisant hwythau yn ei erbyn, lawer o onynt, a gwaeddasant gyda'r dyrfa, "Croes-hoelier ef!"

PEN. XXII.

'r Iuddewon yn cyd-fwriadu yn erbyn Crist.

A [a] * NESAODD gwyl y bara oyw, yr hon a elwir y pasc.

[a] Ex. 12. 6—28. Lef 23. 5, 6. Mat. 26. 2. Marc 14. 1, 2, Ioan 11. 55—57. 1 Cor. 5. 7, 8.

2 [b] A'r arch-offeiriaid a'r ysgrifen-ddion a geisiasant pa fodd y difethent : oblegid yr oedd arnynt ofn y bobl.

[b] pen. 19. 47, 48. a 20. 19. Salm 2. 1—5. Mat. 21. 38, 46. a 26. 3—5. Ioan 11. 47—53, 57. Act. 4. 27.

Gwel ar Math. 26. 1—5; a Marc 14. 1, 2. Wedi deuddydd, medd Mathew a Marc yn hunain uchod.

3 ¶ [c] * A Satan a aeth i mewn i udas, yr hwn a gyfenwid Iscariot, yr hwn oedd o rifedi y deuddeg.

[c] Ioan 6. 70, 71. a 12. 6. a 13. 2, 27. Act. 5. 3. [d] adn. ... 6. 16. Salm 41. 9. a 55. 12—14. Mat. 26. 23 Marc ...—20. Ioan 13. 18, 26.

4 Ac efe [e] a aeth ymaith, ac a ym-iddanodd â'r arch-offeiriaid a'r enoriaid, pa fodd y bradychai efe iddynt.

[e] Mat. 26. 14. Marc 14. 10, 11.

5 Ac yr oedd yn llawen ganddynt : a hwy a gyttunasant a'r roddi an iddo.

Zech. 11. 12, 13. Mat. 26. 15, 16. a 27. 3—5. Act. 1. 5. 20. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Pedr 2 3, 15. Jud. 11.

6 ‡ Ac efe a addawodd, ac a geis-d amser cyfaddas i'w fradychu ef ynt yn absen y bobl.

7 ¶ || A daeth [g] dydd y bara croyw, yr hwn yr oedd rhaid lladd y pasc.

[g] adn. 1. Ex. 12. 6, 18. Mat. 26. 17. Marc 14. 12.

8 Ac [h] efe a anfonodd Pedr ac Ioan, ddywedyd, [i] Ewch, parottôwch i y pasc, fel y bwyttâom.

[h] Marc 14. 13—16. [i] pen. 1. 6. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4, 5.

9 A hwy a ddywedasant wrtho, le y mynni barottôi o honom ?

10 Ac efe a ddywedodd wrthynt, Vele, pan ddeloch i mewn i'r ddinas, ferfydd â chwi ddyn yn dwyn enaid o ddwfr: canlynwch ef i'r lle yr êl efe i mewn.

[k] pen. 19. 29, &c. 1 Sam. 10. 2—7. Mat. 26. 18, 19. Ioan 16. 4. Act. 8. 26—29.

11 A dywedwch wrth wr y tŷ, [l] Y mae yr Athraw yn dywedyd wrthyt, [m] Pa le y mae y lletty, lle y gallwyf fwytta y pasc gyd â'm disgyblion ?

[l] pen. 19. 31, 34. Mal. 21. 3. Ioan 11. 28. [m] pen. 19. 5. Dat. 3. 20.

12 Ac [n] efe a ddengys i chwi [o] oruwch-ystafell fawr, wedi ei thaenu : yno parottôwch.

[n] Ioan 2. 25. a 21. 17. Act. 16. 14, 15. [o] Act. 1. 13. a 20. 8.

13 A [p] hwy a aethant, ac a gawsant fel y dywedasai efe wrthynt; ac a barottoisant y pasc.

[p] pen. 21. 33. Ioan 2. 5. a 11. 40. Heb. 11. 8.

14 A [q] phan ddaeth yr awr, efe a eisteddodd i lawr, a'r deuddeg apostol gyd âg ef.

[q] Deut. 16. 6, 7. Mat. 26. 20. Marc 14. 17.

Gwel ar Math. 26. 17—20; a Marc 14. 12—17. * Trefnodd Duw, yn ei ryfedd ragluniaeth, i satan, offeryn distryw dynion, fod yn offeryn er iachawdwriaeth dynion. † Cynnygiodd yr offeiriaid bris cyn lleied (deg ar hugain) i ddangos eu dirmyg ar Iesu; a goddefodd Duw i Judas, er cymmaint oedd o gybydd, i gymmeryd swm mòr fychan; (er y gallasai yn hawdd godi y pris yn uwch :) fel y byddai i brophwydoliaeth Zechariah gael ei chyflawni, lle mae y "pris" yn cael ei enwi yn bennodol, Zech. 11. 12, 13. ‡ Mae y gair a gyfieithir addaw yma, yn cael ei gyfieithu dïolch hefyd mewn mannau eraill; (gwel Math. 11. 25,) ond er mòr gybyddlyd a gwael oedd Judas, prin y gall yn feddwl iddo *ddïolch* i'r offeiriaid am swm mòr fychan a diwerth. || Mae yn werth sylwi, i Grist yr hwn a gysgodid drwy oen y pasg, ddyoddef ar y pasg hwn er gwaredigaeth ei bobl; ac iddo gael ei ddal ar y dydd pennodol y gwaredwyd Israel o'r Aipht, sef ar y pymthegfed o fis Nisan. Gwel Num. 33. 3.

15 Ac efe a ddywedodd wrthynt, * Mi a chwennychais yn fawr fwytta y pasc hwn gyd â chwi cyn dïoddef o honof.

16 † Canys yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [r] Ni fwyttâf fi mwyach o hono, [s] hyd oni chyflawner yn nheyrnas Dduw.

[r] adn. 18—20. [s] adn. 30, pen. 12. 37. a 14. 15. Ioan 6. 27, 50—58. 1 Cor. 5. 7, 8. Heb. 10. 1—10.

17 Ac [t] wedi iddo gymmeryd y cwppan, [u] a rhoddi dïolch, efe a ddywedodd, Cymmerwch hwn, a rhennwch yn eich plith :

[t] Salm 23. 5. a 116. 13. Jer. 16. 7. [u] adn. 19. pen. 9. 16. Deut. 8. 10. 1 Sam. 9. 13. Rhuf. 14. 6. 1 Tim. 4. 4, 5.

18 Canys yr ydwyf yn dywedyd i chwi, [x] nad yfaf o [y] ffrwyth y winwydden, [z] ‡ hyd oni ddêl teyrnas Dduw.

[x] adn. 16. Mat. 26. 29. Marc 14. 23. a 15. 23. [y] Barn. 9. 13. Salm 104. 15. Diar. 31. 6, 7. Can. 5. 1. Es. 24. 9—11.

a 25. 6. a 55. 1. Zech. 9. 15, 17. Eph. 5. 18, 19. z pen. 9. 27. a 21. 31. Dan. 2. 44. Mat. 16. 18. Marc 9. 1. Act. 2. 30—36. Col. 1. 13.

19 ¶ Ac [a] wedi iddo gymmeryd bara, a [b] rhoi dïolch, efe a'*i* torrodd, ac a'*i* rhoddes iddynt, gan ddywedyd, [c] Hwn yw fy ngorph yr hwn yr ydys [d] yn ei roddi drosoch: [e] gwnewch hyn er coffa am danaf.

a Mat. 26. 26—28. Marc 14. 22—24. 1 Cor. 11. 23—29. b adn. 17. pen. 24. 30. Ioan 6. 23. 1 Thes. 5. 18. c adn. 20. Gen. 41. 26, 27. Esec. 37. 11. Dan. 2. 38. a 4. 22—24. Zec. 5. 7, 8. 1 Cor. 10. 4. Gal. 4. 25. d Ioan 6. 51. Gal. 1. 4. Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 24. e Salm 78. 4—6. a 111. 4. Can. 1. 4. 1 Cor. 11. 24, 25.

20 ‖ Yr un modd y cwppan hefyd wedi swpperu, gan ddywedyd, [f] § Y cwppan hwn *yw* y testament newydd yn fy ngwaed i, yr hwn yr ydys yn ei dywallt drosoch.

f Ex. 24. 8. Zec. 9. 11. 1 Cor. 10. 16—21. a 11. 25. Heb. 8. 6—13. a 9. 17—23. a 12. 24. a 13. 20.

21 ¶ Eithr wele, [g] law yr hwn sydd yn fy mradychu gyd â mi ar y bwrdd.

g Job 19. 19. Salm 41. 9. Mica 7. 5, 6. Mat. 26. 21—23. Marc 14. 18—20. Ioan 13. 18, 19.

22 Ac [h] yn wir y mae Mab y dyn yn myned, * megis y mae wedi ei luniaethu: [i] eithr gwae y dyn hwnnw trwy yr hwn y bradychir ef.

h pen. 24. 25—27, 46. Gen. 3. 15. Salm 22. a 69. Es. 53. Dan. 9. 24—26. Zec. 13. 7. Mat. 26. 24, 53, 54. Marc 14. 21. Act. 2. 23. a 4. 25—28. a 13. 27, 28. a 26. 22, 23. 1 Cor. 15. 3, 4. 1 Pedr 1. 11. i Salm 55. 12—15. a 69. 22—28. a 109. 6—15. Mat. 27. 5. Ioan 17. 12. Act. 1. 16—25. 2 Pedr 2. 3.

23 Hwythau a ddechreuasant [k] ymofyn yn eu plith eu hunain, pwy o honynt oedd yr hwn a wnai hynny.

k Mat. 26. 22. Marc 14. 19. Ioan 13. 22—25.

Gwel ar Math. 26. 20—30. * Gwyddai yr Iesu yn sicr y byddai raid iddo fyned dàn ei ddyoddefiadau mwyaf poenus ac annhraethadwy, yn y fàn ar ol y pasg hwn: eto yr oedd yn mawr hiraethu am ei ddyfodiad, fel y gallai ddechreu ar y frwydr hòno, yr hon a ddybenai yn sicr mewn buddugoliaeth ogoneddus, er y canlyniadau mwyaf dedwydd i'w bobl byth bythoedd. Ac yr oedd yn chwennychu bwyta y pasg hwnw gyda ei ddysgyblion "cyn dyoddef o hòno;" fel y gallai agor ei feddwl yn fwy amlwg iddynt, a llefaru y cyfryw bethau a dueddai i'w parotôi hwythau hefyd, erbyn y profedigaethau oedd o'u blaen. Gwel Ioan 13. a 14. a 15. a 16. † Mynegodd iddynt hefyd na chyfranogai efe o'r wledd oedd y cwpan hwn yn perthyn dim aeth y pasg. § Enwir y cwpan y *gwin* yn y cwpan; a dywedir mai y ment Newydd yn ngwaed Iesu" yd mae yn arwyddo gwaed yr Emmanu yn helaethach ar hyna yn Math. 26. 2 yd y pasg Iuddewig *unwaith* mewn iad, cyn gwaredigaeth Israel o'r chadwyd swper yr Arglwydd unw i'r fawn gael ei dalu. * Fel y mae enedig, medd yr efengylwyr erail fod wedi ei *luniaethu* yr oedd wedi *enu.* Nis gwyddai Judas beth oed luniaethu, ac nid oedd yn deall yr wedi ei ysgrifenu, nac yn meddwl dano y pryd hwn; am hyny nis naill na'r llall effeithio dim ar ei ry rediad a'i gyfrifoldeb ef, o ganlyniad y lluniaethu na'r ysgrifenu yn esg ymddygiad drygionus ef. Er bo Duw o angenrheidrwydd i gael ei ch eto nid yw yn esgusodi bai yr o rhyfedd bod dynion yn dadleu fel a

24 ¶ * A bu [l] ymryson yn pwy o honynt a dybygid ei fwyaf.

l pen. 9. 46. Mat. 20. 20—24. Marc 9. 34. Rhuf. 12. 10. 1 Cor. 13. 4. Phil. 2. 3—5. 1 Pedr 5. 5, 6.

* Clywsom am beth fel hyn yn dysgyblion o'r blaen; pen. 9. 46; 1. a 20. 20—24; Marc 9. 33, 34. Ond iawn fod dadl o'r fath hyn gandd fath le, ac ar y fath achlysur; yn y bwyta y pasg, cyfranogi o swper yr A clywed am ei ddyoddefiadau maw hefyd y profedigaethau oedd yn eu h eu hunain. Mae yn debyg iddyn pobpeth yn angof ond y deyrnas a Crist am dani adn. 16, 18: yr oed golygu hòno yn un ddaearol, ac fell ryson pwy a fyddai fwyaf ynddi, yn Grist, y Brenin. Dyna olygiadau lle; ond tybia y tri eraill o'n Haw y ddadl a fuasai o'r blaen a gryby gan Luc megys allan o'i lle; a dy y gellid cyfieithu y gair Groeg, *E buasai*, yn hytrach nac A *bu.* Dy *deridge* mai yn union o flaen swpe nid ar ei diwedd.

25 Ac efe a ddywedodd [m] Y mae brenhinoedd y Cenh yn * arglwyddiaethu arnynt; sydd mewn awdurdod arnynt yn † bendefigion.

ath. 20. 25—28. * Mae y ddau
l a gyfieithir yma "arglwydd-
'awdurdod," yn arwyddo lly-
: awdurdodi yn dra-arglwydd-
hrymus: fel y mae perchenog
yn trin ei gaethion. † "Pen-
Euergetai:) ystyr y gair Groeg
ynaswyr. Enw un o freninoedd
ns, creulonaf, a mwyaf gorth-
ht oedd, *Ptolemæus Euergetes;*
aswr: ond nid oedd yr apostol-
yd arnynt yr enw cymmwynas-
wyddu am fawredd, ac arferyd
aeth; ond bod yn barod i'r
elaf a gwaelaf, drwy yr hwn y
hur gwir ddaioni i eraill; a hyn
hrio yr hynaf, a'r mwyaf enwog
Cyfeirio y mae Crist yma at ei
hi traed ei ddysgyblion, mae yn
n oedd yn wneyd pan oedd yn
au hyn: felly mae efe yn dysgu
wydd drwy athrawiaeth ac ang-

chwychwi yw y rhai a
h gyd â mi yn fy mhrof-

29. a 24. 13. Ioan 6. 67, 68. a 8. 31. Act.
a 4. 15.

q yr wyf fi yn ordeinio i
as, megis yr ordeiniodd fy
nau;

a 19. 17. Mat. 24. 47. 2 Tim. 2. 12. Iago

el y bwyttâoch ac yr yfoch
ld i yn fy nheyrnas, *s* ‖ ac
och ar orseddféydd, yn
ldeg llwyth Israel.

pen. 12. 37. a 14. 15. 2 Sam. 9. 9, 10.
9. *s* Salm 49. 14. 1 Cor. 6. 2, 3. Dat.
a 4. 4.

wedasai yr Iesu, Hyd yn hyn
ai yn fy mhrofedigaethau, yn fy
m dyoddefiadau, lle ni welsoch
yn debyg i rwysg a mawredd y
: ymgais am hyny: ni roddais I
im addewidion i chwithau, y
n y cyfryw bethau, ac eto ni
fy nghanlyn I, a glynu gyda
mlaen gan hyny, er y dyoddef-
ellach a welwch ynof fi, ac a
yned drwyddynt eich hunain ar
dysgwyl pethau llawer gwell yn
na chyfoeth a gwychder y byd
a chewch chwi, yr un o honoch,
aearol y buoch yn ymryson am
wi a gewch deyrnas dragywydd-
d hwn. Fel yr ordeiniodd (neu
odd, yn ol y Groeg) fy Nhad i
r ol gorphen dyoddef o honof;
finnau yn ordeinio, megys drwy
hoddi i chwithau deyrnas ac an-
y gogoniant, fel gwobrwy grasol
lyniad ffyddlawn wrthyf, a'ch
hos fy nheyrnas ar y ddaear.
mae dedwyddwch y nef yn cael
dàn y gymhariaeth o wledd,
d; ac yma bwyta ac yfed gyda'r
mae rhyw benaeth buddugol-
alw ei gadbeniaid dewrion a'i
wisol, i wledda gydag ef ar ei
fwrdd ei hun. ‖ Am y rhan olaf hyn o adn.
30, gwel ar Math. 19. 28. Wrth y geiriau
hyn mae rhai yn deall awdurdod yr apostol-
ion ar yr eglwys Gristionogol: addefir bod
yr awdurdod hon yn perthyn iddynt hwy, ac
mewn rhyw ystyr iddynt hwy yn unig;
(gwel ar Math. 16. 19; a 18. 18. Ioan 20. 23.)
eto, mae yn debygol mai rhyw anrhydedd a
rhagoriaeth neillduol yn y byd a ddaw, a
feddylir yn fwyaf union-gyrchol.

31 ¶ A'r Arglwydd a ddywedodd, *t* * Simon, Simon, wele, *u* † Satan a'ch ceisiodd chwi, *x* ‡ i'*ch* nithio fel gwenith:

t pen. 10. 41. Act. 9. 4. *u* Job 1. 8—11. a 2. 3—6.
Zec. 3. 1. 1 Pedr 5. 8. Dat. 12. 10. *x* Am. 9. 9.

32 Eithr *y* mi a weddïais drosot, *z* ‖ na ddiffygiai dy ffydd di: *a* § tithau pan y'th droër, *b* cadarnhâ dy frodyr.

y Zec. 3. 2—4. Ioan 14. 19. a 17. 9—11, 16—21. Rhuf.
5. 9, 10. a 8. 32—34. Heb. 7. 25. 1 Pedr 1. 5. 1 Ioan 2. 1, 2.
z pen. 8. 13. 2 Tim. 2. 18. Tit. 1. 1. Heb. 12. 15. 2 Pedr
1. 1. 1 Ioan 2. 19. *a* adn. 61, 62. Mat. 18. 3. a 26. 75.
Marc 14. 72. a 16. 7. Act. 3. 19. *b* Salm 32. 3—6. a 51.
12, 13. Ioan 21. 15—17. 2 Cor. 1. 4—6. 1 Tim. 1. 12—16.
Heb. 12. 12, 13. 1 Pedr 1. 13. a 5. 8—10. 2 Pedr 1. 10—12.
a 3. 14, 17, 18.

* Efallai bod Crist yn galw Pedr wrth ei hen
enw, Simon, yma gyda chyfeiriad at ei an-
wadalwch ef yn y prawf oedd o'i flaen: nid
da yr oedd yr enw Pedr, (Craig,) yn gweddu
iddo, ac yntau môr wàn a meddal yn wyneb
profedigaeth. Cyfeiriodd Iesu ei ymadrodd
at Pedr yn benaf, ac yn dra phwysig, am y
gwyddai ei fod ef yn gryf iawn yn ei feddwl
ei hun; ond y mae yn llefaru hefyd wrth y
dysgyblion oll, oblegid y mae yn troi yr ym-
adrodd yn union i'r rhif lluosog: satan a'*ch*
ceisiodd *chwi*. † Satan, y gwrthwynebwr:
a'ch ceisiodd, fel y ceisiodd efe Job gynt, a
diammau fod yma gyfeiriad at hanes Job 1.2.
Nis gall satan wneyd dim i neb, ond fel y caffo
ganiatâd, neu oddefiad gan Dduw, ac nid yw
yn esgeuluso yr un adeg i geisio hyny,
1 Pedr 5. 8. ‡ Chwennychai nithio y dysg-
yblion oll fel gwenith; trwy gynhyrfu eu
meddyliau â'i ymosodiadau tumewnol, mewn
cyd-weithrediad â'u profedigaethau allanol,
fel y lluchir gwenith mewn gogr. Efallai
bod satan yn gobeithio gorchfygu rhai o hon-
ynt yn hollol; neu ynte ddwyn y fath warth
ar eu henwau, ag a fyddai yn rhwystr i'w
defnyddioldeb byth wedi hyny, ac yn ddi-
galondid gofidus i'w meddyliau hwy eu hun-
ain. Beth bynnag oedd ei fwriadau ef, can-
iatâodd yr Arglwydd iddo fel hyn eu profi
hwynt, ac i oruwch lywodraethu hyny er lles
iddynt yn ol llaw. ‖ Nid diffygio fel y mae
nerth yn diffygio mewn afiechyd a feddylir:
diffygiodd eu ffydd hwynt oll fel hyny, a ffydd
Pedr yn enwedig: ond diffygio fel y mae
bywyd yn diffygio yn *marwolaeth;* ni ddi-
ffygiodd ffydd neb o honynt, hyd yn nod yr
eiddo Pedr, fel hyny. § Hyny yw, pan ad-
fero yr Ysbryd Glân di o'th gwymp, a pheri
i ti weled dy gyfeiliorni, cadarnhâ dy frodyr.
Cafodd y gorchymyn hwn ei lawn effaith ar
Pedr yn fuan, a thrwy ei oes: ar ol iddo
wylo ac ymofidio am ei fai, mae yn ddiam-
mau iddo fyned yn ddioed i gasglu yn nghyd
ei frodyr gwasgaredig, i gryfâu eu meddyl-
iau, ac i'w hannog i beidio ag ymadael o Jer-
usalem hyd fore y trydydd dydd, pryd yr
oedd ef ei hun wrth fedd ein Harglwydd yn

fyned gyd â thi i garchar, ac i angau.

c 2 Bren. 8. 12, 13. Diar. 28. 26. Jer. 10. 23. a 17. 9. Mat. 20. 22. a 26. 33—35, 40, 41. Marc 14. 29, 31, 37, 38. Ioan 13. 36, 37. Act. 20. 23, 24. a 21. 13.

34 Yntau a ddywedodd, Yr wyf yn dywedyd i ti, Pedr, [d] Na chân y ceiliog † heddyw, nes i ti wadu dair gwaith yr adweini fi.

d Mat. 26. 34, 74. Marc 14. 30, 71, 72. Ioan 13. 38. a 18. 27.

Cawn hyn yn helaethach yn Math. 26. 33—35. a Marc 14. 27—30, gwel y sylwadau yno. * Ni wrandawai Pedr y pryd hwn ar rybuddion ei Arglwydd; yr oedd yn sicr fod ei fwriad yn dda, ac yr oedd yn ymddiried gormod i'w galon ei hun. † "Y *nos hon*," medd Mathew, a Marc; "*heddyw*," medd Luc yma. Wrth fod yr Iuddewon yn nghyfrifiad eu diwrnodau, yn eu dechreu yn yr hwyr, fel y dywed Moses, "A'r hwyr a fu, a'r boreu a fu, y dydd cyntaf," Gen. 1. 5, &c. gallai Luc yn ddigon priodol alw *heddyw* ar yr amser mae Mathew a Marc yn ei alw y *nos hon*: un diwrnod y cyfrifent hwy y nos â'r dydd canlynol.

35 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [e] * Pan y'ch anfonais heb na phwrs, na chôd, nac esgidiau, [f] a fu arnoch eisieu dim? A hwy a ddywedasant, Na ddo ddim.

e pen. 9. 3. a 10. 4. Mat. 10. 9, 10. Marc 6. 8, 9. f pen. 12. 29—31. Gen. 48. 15. Deut. 8. 2, 3, 16. Salm 23. 1. a 34. 9, 10. a 37. 3. Mat. 6. 31—33.

36 Yna y dywedodd wrthynt, [g] † Ond yn awr y neb sydd ganddo bwrs, cymmered; a'r un modd gôd: a'r neb nid oes ganddo, gwerthed ei

cyfaddefiad eu hunain. † Er y by
ragluniaeth ddwyfol i ofalu am dan
eto yr oedd cyfnewidiad mawr er
fod ar bethau o'r awr hòno allan.
an, fel pe dywedasai yr Iesu, chwi
môr ddigyfeillion ac agored i bery
bydd yn anghenrhaid i chwi wit
ymborth yn mlaen llaw, er diwall
rheidiau bywyd; a chleddyfau h
amddiffyn eich hunain rhag y gely
yn dyfod arnoch: ïe, bydd eich en
mòr dra dirfawr, fel y bydd yn d
ymadael â'ch peisiau oddi am eich
gleddyfau i'ch amddiffyn eich hun
yn llythyrenol y dylem ddeall h
cleddyfau, yn sicr, fel pe buasai yr
Iesu yn gorchymyn i'w ddysgyblion
yd y fath arfau; mae hyny yn gro
ydd a roddodd wedi hyn i Pedr a
yddio ei gleddyf, yn groes i holl
ysbryd yr efengyl, ac yn groes i a
apostolion trwy eu hoes wedi hyn
ybiaethol yw yr holl adnod, yn d
yr apostolion fel byddin o filwyr,
allan i ryfel poeth ysbrydol, y byd
ynion yn gryfion ac yn llidiog, eu
fawr iawn; ac y byddai yn angh
iddynt hwythau wrth bob darpa
ogaeth ysbrydol. ‡ Yr oedd y frwy
reu y noson hòno, a'r ymosodia
gael ei wneyd ar y Tywysog ma
Rhaid cyflawni ynof fi, ebai Iesu,
ysgrifenwyd yn Llyfr Es. 53. 12
nwyn i ger bron swyddogion a lly
fel drwg-weithredwr, a'm croesho
dau leidr, fel pe byddwn y gwaet
Arnoch chwithau yr ymosodir
gallwch feddwl pa dderbyniad a g
eloch allan yn enw, a thrwy awd
groeshoeliwyd fel drwg-weithredw
yn galw am ffydd ac ufudd-dod i

l Mat. 26. 36—38. Marc 14. 32—34. Ioan 18. 1, 2. m. 21. 37. Marc 11. 11, 19. a 13. 3.

Dywed Mathew a Marc iddo fyned i le a 'id Gethsemane; nid oes dim anghysondeb hyny; oblegid pa un bynag ai pentref, ai rdd, neu ddyffryn, mae Gethsemane yn arddo o ran lle, cytuna pawb mai wrth droed ynydd yr Olew-wydd yr oedd. Arferai rist a'i ddysgyblion fyned yno i weddïo bob os er pan ddaethent i Jerusalem, ac oddi no i lettya yn Bethania. Nid oedd Judas gda hwynt y tro hwn.

40 A phan ddaeth efe i'r man, efe ddywedodd wrthynt, [n] * Gweddïwch nad eloch mewn profedigaeth.

n adn. 46. pen. 11. 4. 1 Cron. 4. 10. Salm 17. 5. a 19. 13. a 119. 116, 117, 133. Diar. 30. 8, 9. Mat. 6. 13. a 26. 41. Marc 14. 38. 2 Cor. 12. 7—10. Eph. 6. 18, 19. 1 Pedr 4. 7. a 5. 8, 9. Dat. 3. 10.

* Dyma ran o'r arfogaeth oedd Iesu yn feddwl yn adn. 36; Gweddïwch; a bydded hyn eich prif ddeisyfiad, Nac arwain ni i brofedigaeth. Mae taer weddïau yn amddiffyniad sicr i ni yn wyneb rhuthrau mwyaf ffyrnig ein gelynion: Llawer a ddichon taer ddyfal weddi y cyfiawn. Mae holl hanes y dymhestlog hon, yn dangos yr anghenrheidrwydd o'r cyngor.

41 * Ac efe a dynnodd oddi wrthynt tu ag ergyd carreg; [o] ac wedi iddo fyned ar ei liniau, efe a weddïodd,

o Mat. 26. 39. Marc 14. 35.

* Pa un ai oddi wrth yr wyth, gan gymeryd Pedr, Iago, ac Ioan gydag ef, ai ynte oddi wrth yr wyth a'r tri hyny hefyd, nis gwyddom. Tybia rhai fod Pedr, Iago, ac Ioan, gydag ef; ac mai hwy a adroddodd ei weddi ef: ond tebycach iddo dŷnu oddiwrth bawb o honynt; a dïammau y gallent glywed ei "lefain cryf" ef am fwy nac ergyd careg o bellder, a deall ei eiriau yn bur eglur.

42 Gan ddywedyd, [p] O Dad, os ewyllysi droi heibio y [q] * cwppan hwn oddi wrthyf: er hynny [r] nid fy ewyllys, ond yr eiddot ti a wneler.

p Mat. 26. 42, 44. Marc 14. 36. Ioan 12. 27, 28. q adn. 20. Es. 51. 17, 22. Jer. 25. 15, &c. Mat. 20. 22. Ioan 18. 11. r Salm 40. 8. Ioan 4. 34. a 5. 30. a 6. 38. Heb. 10. 7—10.

Gwel ar Math. 26. 39—46; a Marc 14. 36—

* Peth cyffredin yn yr ysgrythyrau yw iddo dyddanwch neu gystudd dàn y gyffelybiaeth o gwpan; oddiwrth arferiad y teulu, neu lywodraethwr gwleddoedd yn y wledd, i roddi cwpan i'r plant, neu i'r gwahoddedigion, yn cynnwys y ddïod a fwriadodd ef iddynt ei hyfed. Dywedir y byddai yn arferiad yn rhai o wledydd y dwyrain (ond nid yn Israel, ar a wyddom) i roddi cwpan o wenwyn i ddrwg-weithredwyr i'w roddi i farwolaeth. Nid yfodd neb erioed gymaint mòr chwerw ag a yfodd Iesu; ac *efe a'i hyfodd!* Gwel yr ysgrythyrau cyfeiriol (*q.*) a berthyn i'r gair cwpan yn yr adnod uchod.

43 [s] * Ac angel o'r nef a ymddangosodd iddo, [t] † yn ei nerthu ef.

s pen. 4. 10, 11. Salm 91. 11, 12. Mat. 4. 6, 11. a 26. 53. 1 Tim. 3. 16. Heb. 1. 6, 14. t adn. 32. Deut. 3. 28. Job 4. 3, 4. Es. 35. 3, 4. Dan. 10 16—19. a 11. 1. Act. 18. 23. Heb. 2. 17.

44 [u] ‡ Ac efe mewn ymdrech meddwl, a weddïodd yn ddyfalach: [x] ‖ a'i chwŷs ef oedd fel defnynau gwaed yn disgyn ar y ddaear.

u Gen. 32. 24—28. Salm 22. 1, 2, 12—21. a 40. 1—. a 69. 14—18. a 88. 1—18. a 130. 1, 2. a 143. 6, 7. Galar. 3. 53—56. Jona 2. 2, 3. Ioan 12. 27. Heb. 5. 7. x Es. 53. 10. Galar. 1. 12. Rhuf. 8. 32.

* Yr oedd ymddangosiad angel Duw i'n Hiachawdwr, pan oedd efe mewn ymdrech caled â galluoedd y tywyllwch, ac yn cael ei wasgu yn ofnadwy gan deimlad o ddigofaint Duw am ein pechodau ni, yn arwyddo fod buddugoliaeth yn nesâu. † Nis gallasai angel gyfrannu nerth iddo ef yn *effeithiol*, hyd yn nod i'w enaid dynol; ond mae yn debyg y gallasai gynyg rhyw ystyriaethau iddo er gwroli ei feddyliau, fel y gall y naill ddyn galonogi y llall: (gwel adn. 32. Es. 35. 3, 4:) ac mae yn ddïammau ei fod yn rhan o ddarostyngiad ein Harglwydd, ac yn un prawf o'i hynawsedd gostyngedig, ei fod ef yn gweled yn dda fel hyn i gymmeryd ei "nerthu" gan "ysbryd gwasanaethgar," er bod holl angelion Duw yn ei addoli ef. ‡ Gan nad oedd dim arteithiau corphorol wedi eu dechreu a Iesu eto, mae yn rhaid mai teimlad o ddigofaint Duw am bechodau ei bobl, yn nghyd âg ymosodiadau ysbrydol galluoedd y tywyllwch, oedd yr achos o'r "ymdrech meddwl" a'r chwŷs gwaedlyd hwn. Yr Arglwydd a roddes arno ef ein hanwireddau ni i gyd: cospedigaeth ein heddwch ni oedd arno ef a'r Arglwydd a fŷnai ei ddryllio ef, efe a'i clwyfodd! ‖ Mae dysgedigion yn rhoddi hanes am rai dynion a chwysasant waed; y hyn a ddygwyddodd bob amser dan y graddau mwyaf o boen, ac ing, a dychryn meddwl. Tybia rhai dynion duwiol ac enwog, fod byddin ofnadwy o gythreuliaid o amgylch Iesu y pryd hwn, a holl byrth uffern yn ymosod arno; gan obeithio os gallent ei orchfygu yma, y gallent luddias cyflawniad y prophwydoliaethau a berthynent ddull ac amgylchiadau ei farwolaeth ar y groes. Nid oes dim annhebygol yn y dyb uchod, er mai tyb ddynol yw.

45 A phan gododd efe o'i weddi, a dyfod at ei ddisgyblion, * efe a'u cafodd hwynt [y] yn cysgu gan dristwch;

y Mat. 26. 40, 43. Marc 14. 37, 40, 41.

46 Ac a ddywedodd wrthynt, [z] † Paham yr ydych yn cysgu? codwch, a gweddïwch nad eloch mewn profedigaeth.

z adn. 40. pen. 21. 34—36. Diar. 6. 4—11. Jona 1. 6.

* Tybia rhai o'r dynion a grybwyllwyd uchod hefyd, bod gan yr ysbrydion drwg ryw law yn nghysgadrwydd y dysgyblion; ond nid yw yr efengylwyr yn dywedyd dim am hyny, eithr yn ei briodoli i achos arall: "tristwch." † Gwel yn mhellach am yr hyn sydd yn yr adnodau hyn, yn Math. 26. 40, 41.

47 ¶ [a] Ac efe etto yn llefaru, wele dyrfa; a'r hwn a elwir [b] Judas, un o'r deuddeg, oedd yn myned o'u blaen hwynt, ac a nesâodd at yr Iesu, i'w gusanu ef.

a Mat. 26. 45—47. Marc 14. 41—43. Ioan 18. 2—9.

b adn. 3—6. Mat. 26. 14—16, 47. Marc 14. 10, 11, 43. Act. 1. 16—18.

48 * A'r Iesu a ddywedodd wrtho, Judas, [c]ai â chusan yr wyt ti yn bradychu Mab y dyn?

c 2 Sam. 20. 9, 10. Salm 55. 21. Diar. 27. 6. Mat. 26. 48—50. Marc 14. 44—46.

Gwel ar Math. 26. 47—50. a Marc 14. 43. * A wyt ti yn cymmeryd achlysur i'th frad diffaith oddiwrth fy ngostyngeiddrwydd a'm hynawsedd I, ac yn parâu yn yr arwydd rhagrithiol hwn o barch a chariad, hyd yn nod yn y weithred o fradychu? *Ty di* yn bradychu, yn bradychu *Mab y dyn,* ac yn ei fradychu *â chusan!!!*

49 A phan welodd y rhai oedd yn ei gylch ef y peth oedd ar ddyfod, hwy a ddywedasant wrtho, *Arglwydd, a darâwn ni â chleddyf?

50 ¶ [d]† A rhyw un o honynt a darawodd was yr arch-offeiriad, ac a dorrodd ymaith ei glust ddehau ef.

d Mat. 26. 51—54. Marc 14. 47. Ioan 18. 10, 11. Rhuf. 12. 19. 2 Cor. 10. 4.

51 A'r Iesu a attebodd ac a ddywedodd, [e]‡ Goddefwch hyd yn hyn. [f] Ac efe a gyffyrddodd â'i glust, ac a'i hiachâodd ef.

e Ioan 17. 12. a 18. 8, 9. f Rhuf. 12. 21. 2 Cor. 10. 1. 1 Pedr 2. 21—23.

* Tybiodd y dysgyblion mai erbyn yr amgylchiad hwn yr oedd Iesu yn sôn am ddarpar cleddyfau, yn adn. 36. † Pedr oedd hwn a ddefnyddiodd ei gleddyf: a Malchus oedd enw gwas yr arch-offeiriad. Ioan 18. 10. Nid oes yr un o'r efengylwyr eraill yn enwi Pedr yn y weithred hon, ond Ioan; rhag ofn y buasai hyny yn ei osod ef yn agored i erledigaeth, mae yn debyg; ond gan mai yn mhell wedi marw Pedr yr ysgrifenodd Ioan ei efengyl, nid oedd achos am y fath ocheliad. Gweithred arwraidd oedd gweithred Pedr, ond gweithred annoeth a byrbwyll oedd, dylasai aros i gael gorchymyn neu waharddiad ei Arglwydd. ‡ Tybia rhai mai wrth y dysgyblion y dywedodd Iesu y geiriau hyn, i'w hattal rhag gwneyd ychwaneg o niwed: ond tybia eraill mai wrth y dyrfa a'r milwyr y llefarodd efe hwynt, i'w hattal hwynt rhag dïal ar y dysgyblion am yr hyn a wnaethai Pedr: fel pe dywedasai esgusodwch y weithred fyrbwyll hon, ac mi a iachâf glust y dyn yn y fàn. Tybia eraill eto, bod y dyrfa y pryd hwn yn myned i rwymo yr Iesu; ac iddo yntau ddywedyd, "Goddefwch hyd yn hyn;" hyny yw, goddefwch i mi gael fy nwylo yn rhydd fel y cyffyrddwyf â chlust Malchus i'w iachâu ef. Pa un bynag o'r golygiadau uchod a gymmerom, mae pob un o honynt yn dangos ysbryd tangnefeddus a daionus Iesu, hyd yn nod yn ei brofedigaethau mwyaf, a thuag at ei elynion creulonaf.

52 [g] A'r Iesu a ddywedodd wrth yr arch-offeiriaid, a [h]* blaenoriaid y deml, a'r henuriaid, y rhai a ddaethent atto, Ai fel at leidr y daethoch chwi allan, â chleddyfau ac â ffyn?

g Mat. 26. 55. Marc 14. 48, 49. h adn. 4. 2 Bren. 11. 15. Ioan 18. 12. Act. 5. 26.

53 Pan [i]oeddwn beunydd gyd â chwi yn y deml, nid estynasoch ddwylaw i'm herbyn: [k]† eithr hon yw eich awr chwi, [l]a gallu y tywyllwch.

i pen. 21. 37, 38. Mat. 21. 12—15, 23, 45, 46. Ioan 7. 26, 30, 45, &c. k Barn. 16. 21—30. Job 20. 5. [illegible] 20—22. l Ioan 14. 30. Act. 26. 18. 2 Cor. 4. 3—6. [illegible] 12. Col. 1. 13. Dat. 12. 9—12.

Gwel ar Math. 26. 55; a Marc 14. 48, [illegible] * Wrth "flaenoriaid y deml" yma, mae rhai yn deall blaenoriaid y gwyliadwriaethau [illegible] gadwai y phariseaid a'r ysgrifenyddion [illegible] gylch yn ngwahanol rodfëydd y deml. C[illegible] wai yr offeiriaid wyliadwriaeth mewn tri [illegible] yn y deml, a'r Lefiaid mewn un ar hugain [illegible] fànau: a gelwid eu blaenoriaid yn "flaenoriaid y deml." Tybia eraill mai cadbeniaid [illegible] milwyr Rhufeinig oeddynt yn cadw y gwarchawd yn nhwr Antonia, ond a osodid [illegible] byrth y deml ar y prif wyliau, i attal terfysg ac i gadw heddwch. Mae yn dangos [illegible] mawr iawn o lid a chynddeiriogrwydd [illegible] at ein Harglwydd Iesu, pan y delai [illegible] mawr fel hyn, arch-offeiriaid, blaenoriaid, henuriaid, gyda swyddogion a milwyr, i'w ddâl ef yn nyfnder nos. † Hon oedd yr awr yn yr hon y caniatêid i elynion Crist [illegible] oblegid hwn oedd yr amser pennodol, [illegible] ai satan awdurdod a gallu i ysigo Sawdl [illegible] y wraig, yr hwn o'r diwedd a ysigai ei ben yntau.

54 ¶ A [m]hwy a'i daliasant ef, ac a'i harweiniasant, ac a'i dygasant i mewn i dŷ yr arch-offeiriad. [n] A Phedr a ganlynodd o hirbell.

m Mat. 26. 57, 58. Marc 14. 53, 54. Ioan 18. 12—[illegible] n adn. 33, 34. 2 Cron. 32. 31.

55 Ac wedi iddynt [o]gynneu [illegible] y'nghanol y neuadd, * a chyd-eistedd o honynt, [p] eisteddodd Pedr yntau [illegible] eu plith hwynt.

o adn. 44. Ioan 18. 18. p Salm 1. 1. a 26. 4, 5 [illegible] 3. Diar. 9. 6. a 13. 20. 1 Cor. 15. 33. 2 Cor. 6. 15—17.

56 [q]† A phan ganfu rhyw langces ef yn eistedd wrth y tân, a dal sylw arno, hi a ddywedodd, Yr oedd hwn hefyd gyd âg ef.

q Mat. 26. 69. Marc 14. 66—68. Ioan 18. 17.

57 [r] Yntau a'i gwadodd ef, gan ddywedyd, *O* wraig, nid adwaen i ef.

r adn. 33, 34. pen. 12. 9. Mat. 10. 33. a 26. [illegible] 18. 25, 27. Act. 3. 13, 14, 19. 2 Tim. 2. 10—12. 1 Ioan [illegible]

58 Ac ychydig wedi, [s]un arall a'i gwelodd ef, ac a ddywedodd, Yr wyt tithau hefyd *yn un* o honynt. A Phedr a ddywedodd, ‡ *O* ddyn, nid ydwyf.

s Mat. 26. 71, 72. Marc 14. 69, 70. Ioan 18. 25.

59 Ac ar ol megis yspaid un awr, rhyw un arall a [t]daerodd, gan ddywedyd, Mewn gwirionedd yr oedd hwn hefyd gyd âg ef: || canys Galilead yw.

t Mat. 26. 73, 74. Marc 14. 69, 70. Ioan 18. 26, 27.

60 A Phedr a ddywedodd, Y dyn, nis gwn beth yr wyt yn ei ddywedyd.

n, ac efe etto yn llefaru,
:eiliog.

. 26. 74, 75. Marc 14. 71, 72. Ioan 18. 27.

Arglwydd [x] a drodd, ac a
ld ar Pedr. [z] A Phedr a
adrodd yr Arglwydd, fel y
efe wrtho, [a] Cyn canu o'r
wedi fi deirgwaith.

Marc 5. 30. y Job 33. 27. Es. 57. 15—
). Hos. 11. 8. Act. 5. 31. a Esec. 16.
ph. 2. 11. Dat. 2. 5. a Mat. 26. 34, 75.

hedr a aeth allan, [b] ac a
chwerw-dost.

a 126. 5, 6. Jer. 31. 18. Esec. 7. 16. Zec.
a 26. 75. Marc 14. 72. 2 Cor. 7. 9—11.

ath. 26. 69—75; a Marc 14. 66
ed Ioan 18. 18, eu bod yn sef-
yn sefyll gyda hwynt. Mae'n
ai o honynt yn sefyll a rhai yn
an fod Pedr yn aflonydd yn ei
edd yn aflonydd hefyd yn ei
au yn eistedd ac weithiau yn
plith. Nid yno y dylasai fod.
feddwl i'r llances hon fod gyda'r
ardd yn dàl yr Iesu; gan hyny
canu Pedr wrth ei wynebpryd,
yn ei agwedd, ei fod yn an o
n: neu efallai iddi eu gweled
l yn y deml neu rywle arall.
' yn ol Mathew a Marc, *mor-*
*wy*ododd ar Pedr yr ail waith:
e yma yn ateb i *ddyn*. Ond y
yn ysgrifenu "A *hi* a ddywed-
hai oedd yno;" a Marc, "Hi a
ddywedyd wrth y rhai oedd yn
Felly, dywedodd y forwynig
o'i hamgylch, a chyhuddodd
'r rhai hyny Pedr, ei fod gyda'r
l i amryw o honynt ei gyd-gy-
d iddo ef ateb i ryw un yn ben-
id y mae Ioan yn ysgrifenu,
a ddywedasant wrtho, &c." Pa
haid bod y bobl hyn yn rhy-
welsant y dysgybl ofnus hwn,
yn ddiammau i rai o honynt ei
ewn ychydig wythnosau wedi
ygwyd ef ac Ioan o flaen y cyng-
unig yn sefyll dros anrhydedd
fyd yn cyhuddo penaethiaid a
n y genedl, o ladd Tywysog y
n eu rhybuddio hwynt o'u heu-
perygl o herwydd hyny. ‖ Un
ld Iesu, ac yr oedd yn hawdd
afodiaith Pedr, mai un o Gali-
au: yr oedd "ei leferydd yn ei
c ofer iddo wadu yr adwaenai
;yhoeddus a Iesu, ac yntau yn
wlad ag ef. § Gall pob dyn
ryw radd, efallai, pa effaith a
lrychiad hwn ar galon a gwyneb-
ond y mae yn hollawl annichon-
allan yr effaith hyny mewn
ychwaith i'r lluniedydd goreu
d erioed ei ddarlunio. Gan hyny
;rifenydd sanctaidd yn ddoeth
w yn ymgais am weithio ar ein
n teimladau ni yn yr hanes; dim
y gwirionedd noeth, heb unrhyw
elaethiad.

[c] A'r gwŷr oedd yn dal yr
;watwarasant ef, gan ei daro.

c Mat. 26. 59—68. Marc 14. 55—65. Ioan 18. 22. d Job
16. 9, 10. a 30. 9—14. Salm 22. 6, 7, 13. a 35. 15, 16, 25.
a 69. 7—12. Es. 49. 7. a 50. 6, 7. a 52. 14. a 53. 3. Mica 5.
1. Mat. 27. 28—31, 39—44. Marc 15. 16—20, 27—32. Heb. 12.
2. 1 Pedr 2. 23.

64 † Ac wedi iddynt [e] guddio ei
lygaid ef, hwy a'i tarawsant ef ar ei
wyneb, ac a ofynasant iddo, gan ddy-
wedyd, Prophwyda, pwy yw yr hwn
a'th darawodd di?

e Marc. 14. 21, 25.

65 A llawer o bethau eraill, [f] ‡ gan
gablu, a ddywedasant yn ei erbyn ef.

f pen. 12. 10. Mat. 12. 31, 32. Act. 26. 11. 1 Tim.
1. 13, 14.

Gwel ar Math. 26. 67, 68; a Marc 14. 65.
* "Ymgasglodd efryddion yn fy erbyn,"
ebai Dafydd, Salm 35. 15: dyma gyflawn-
iad o hyny, yn yr hwn yr oedd Dafydd yn
gysgod o hôno, ac yn prophwydo am dano:
efryddion oeddynt, (*abjects* yn saesoneg,)
rhai gwael a greulynol, eto yn anmharchu
Mab Duw. ‡ Mae Luc yn crybwyll y drin-
iaeth hon cyn ei ddwyn ef i'r cyngor; Math-
ew a Marc yn union ar ol ei gondemnio ef
fel yn euog o gabledd: mae yn debyg iddo
gael ei anmharchu o'r blaen, ac iddo gael an-
mharch mwy enbyd drachefn, ar ol ei gon-
demnio gan y Sanhedrim, a Luc yn adrodd
y tro cyntaf, heb sylwi ar yr ail, a Mathew a
Marc yn adrodd yr ail, heb sylwi cymmaint
ar y cyntaf. Rhyngddynt oll cawn yr hanes
oll. ‡ Mae rhywbeth pur nodedig yn y geir-
iau hyn: cyhuddent hwy yr Iesu o gabledd,
am iddo ddywedyd mai Mab Duw ydoedd;
ond y mae Luc yn gosod y cyhuddiad hwnw
yn eu herbyn hwy, am ei fod ef yn Fab Duw
mewn gwirionedd. Cabledd ydoedd gwadu
hyny, a mwy cabledd oedd ei gondemnio ef
am hôni hyny.

66 ¶ [g] * A phan aeth hi yn ddydd,
[h] ymgynnullodd henuriaid y bobl, a'r
arch-offeiriaid, a'r ysgrifenyddion, ac
a'i dygasant ef i'w cynghor hwynt,

g Mat. 27. 1. Marc 15. 1. h Salm 2. 1—3. Act. 4.
25—28.

67 [i] Gan ddywedyd, † Ai ti yw
Crist? dywed i ni. Ac efe a ddywed-
odd wrthynt, [k] Os dywedaf i chwi, ni
chredwch ddim:

i Mat. 11. 3—5. a 26. 63. Marc 14. 61. Ioan 10. 24.
k pen. 16. 31. Ioan 5. 39—47. a 8. 43—45. a 9. 27, 28. a 10.
25, 26. a 12. 37—43.

68 [l] ‡ Ac os gofynaf hefyd *i chwi*,
ni'm hattebwch, ac ni'*m* gollyngwch
ymaith.

l pen. 20. 3—7, 41—44.

69 Ar ol hyn [m] y bydd Mab y dyn
yn eistedd [n] ar ddeheulaw gallu Duw.

m Mat. 26. 64. Marc 14. 62. n Salm 110. 1. Dan. 7.
13, 14. Mat. 22. 44. Marc 16. 19. Act. 2. 34—36. a 7. 55, 56.
Rhuf. 8. 34. Eph. 1. 20—23. a 4. 8—10. Col. 3. 1. Heb. 1.
3. a 8. 1. a 12. 2. 1 Pedr 3. 22. Dat. 22. 1.

70 A hwy oll a ddywedasant, [o] ‖ Ai
Mab Duw gan hynny ydwyt ti? Ac
efe a ddywedodd wrthynt, [p] § Yr
ydych chwi yn dywedyd fy mod.

o pen. 4. 41. Salm 2. 7, 12. Mat. 3. 17. a 27. 43, 54.
Ioan 1. 34, 49. a 10. 30, 36. a 19. 7. p pen. 23. 3. Mat.
26. 64. Marc 14. 62. a 15. 2. Ioan 18. 37.

71 Hwythau a ddywedasant, [q] Pa raid i ni mwyach wrth dystiolaeth? canys clywsom ein hunain o'i enau ef ei hun.

q Mat. 26. 65, 66. Marc 14. 63, 64.

Aeth Iesu dan ddau brawf, neu holiad, cyn ei roddi i farwolaeth: un ger bron y Senedd Iuddewig; math o Lys Eglwysig, i brofi gau-brophwydi a chablwyr. Yr arch-offeiriad oedd y prif farnydd yn hwn. Y prawf arall a fu o flaen Pilat, y llywodraethwr Rhufeinig ar Judea y pryd hwn. Ei waith ef ydoedd profi achosion gwladol, pethau perthynol i heddwch y wladwriaeth, a'i hystyried yn rhan o'r ymherodraeth Rhufeinig. Nid yw yr adnodau hyn yn rhoddi hanes ond am y cyntaf o'r ddau; cabledd oedd y bai y cyhuddid Iesu yn euog o hono yn y llys hwn. Nis gallwn gael hanes cyflawn am y naill na'r llall o'r profion hyn wrth ddarllen dim ond un o'r efengylwyr, rhaid eu darllen oll yn fanol, a'u cymharu a'u gilydd. * Yn ol Mathew a Marc, ail gynnulliad oedd hwn: ar ol i'r cyngor gondemnio yr Iesu, hwy a ymadawsant; ac a ymgynnullasant drachefn yn fore iawn, i'w ddwyn ef at Pilat, gwel pen. 23. 1. † Nid yw yn annhebyg i'r arch-offeiriad ofyn yr un holiadau i Grist yr ail waith, i gael gweled a safai efe at yr hyn a ddywedasai o'r blaen, ac fel y caffai aelodau y cyngor a ddygwyddai fod yn absenol yr holiad o'r blaen, glywed ei atebion ef. ‡ Os gofynaf i chwi y cheswm pa ham na chredwch ni'm hatebwch; ac os gofynaf i chwi fy ngollwng I yn rhydd, nis gwnewch; am hyny pa ddyben i mi ddywedyd dim? ‖ "Mab y dyn," ebai Crist, Ai "Mab Duw gan hyny ydwyt ti?" ebynt hwythau: y Messiah oeddynt hwy yn ddeall wrth bob un o'r ddau enwad. Mae yn debyg bod ganddynt ryw amgyffred a dysgwyliad, y byddai y Messiah yn Fab Duw ac yn Fab y dyn, hyny yw, yn Dduw-dyn. § O herwydd i'r Iesu alw Mab y dyn arno ei hun, a sôn am "eistedd ar ddeheulaw gallu Duw," barnent ef yn euog o gabledd, am na chaniatâent mai efe oedd y Messiah. Mae yn anodd gwybod pa fodd yr oeddent hwy yn deall yr enw Mab y dyn; ond fel y defnyddiodd Crist ef, yr oeddynt yn ystyried ei fod ef yn ei wneuthur ei hun yn Dduw. Yn adn. 69, mae cyfeiriad amlwg at y dysgrifiad gogoneddus a wnair o Fab y dyn yn Daniel 7. 13, 14; ac felly yr oedd yr arch-offeiriaid yn ei gymmeryd. Yr oedd yr olwg ar Iesu yn awr yn annhebyg iawn i'r person hwnw; ond nis gallasai dim fod yn fwy addas, ofnadwy, a mawreddig, na'r fath rybudd yn yr amgylchiadau hyn. § Geiriau cyfystr, yn ol dull yr Iuddewon o lefaru, a phe dywedasai, Iё, myfi yw.

PEN. XXIII.

Cyhuddo yr Iesu ger bron Pilat, &c.

A'R [a] holl lïaws o honynt a gyfodasant, * ac a'i dygasant ef at Pilat:

a pen. 22. 66. Mat. 27. 1, 2. Marc 15. 1. Ioan 18. 28.

2 Ac [b] a ddechreuasant ei gyhuddo ef, gan ddywedyd, † Ni a gawsom hwn [c] *yn gŵyrdroi* y bobl, [d] ac yn gwahardd rhoi teyrnged i Cesar, gan d
[e] mai efe ei hun yw Crist Fr

b Marc 15. 3—5. Ioan 19. 30. c adn. 5. Jer. 38. 4. Am. 7. 10. Act. 16. 20. a 17. d pen. 20. 20—25. 1 Bren. 21. 10—13. Salm a 64. 2—6. Jer. 20. 10. a 37. 13—15. Mat. 2 69. Marc 14. 55, 56. Act. 24. 13. 1 Pedr 2. 1 22. 69, 70. Marc 14. 61, 62. Ioan 19. 12.

3 A [f] Philat a ofynodd i
ddywedyd, Ai ti yw [g] Br
Iuddewon? Ac efe a atteb
ac a ddywedodd, Yr wyt ti yn d

f Mat. 27. 11. Marc 15. 2. Ioan 18. 33—37 g adn. 38. pen. 1. 32, 33. a 19. 38—40. Ioan 1. 49. a 19. 3, 19—21.

4 A dywedodd Pilat wrth
offeiriaid a'r bobl, [h] ‡ Nid w
cael dim bai ar y dyn hwn.

h adn. 14, 15. Mat. 27. 19, 24. Marc 15 28. a 19. 4—6. Heb. 7. 26. 1 Pedr 1. 19. a 2. 2

5 [i] ‖ A hwy a fuant daen
ddywedyd, Y mae efe yn
bobl, gan ddysgu trwy hol
[k] § wedi dechreu o Galilea hy

i adn. 23. pen. 11. 53. Salm 22. 12, 13, 16. a Mat. 27. 24. Ioan 19. 15. Act. 5. 33. a 7. 54, k pen. 4. 14, 15. Mat. 4. 12—16, 23. Marc 1. 1 a 2. 11. a 7. 41, 52. Act. 10. 37.

* Ar ol i'r Senedd Iuddewig
Crist yn y nos, fel y sylwyd ar a
bennod o'r blaen, maent yma yn
ef gerbron Pilat, i gael ei ail bra
iddynt hwy ei gondemnio ef, pa ra
ail brofi ef fel hyn? 1. Tybia rh
herwydd iddynt wneyd hyny yn
mewn brys a therfysg, er ei ddw
bron y Cyngor, (fel Act. 6. 12
mewn modd cyfreithlawn a rheolai
bod ganddynt hwy awdurdod i drin
cyffredin eu hunain, a barnwyr o'u
hunain; eto, y Rhufeiniaid oedd i
erion o bwys, megys materion byw
farnwyr o'r eiddynt hwy, gwel Io
3. Neu, yr oeddynt am roddi tros
erbyn ef, sef terfysg a gwrthryfel,
i'w farnu ond gan y rhaglaw Rhufe
inig. 4. Gan y gwyddent hwy y pa
oedd i Iesu gan y bobl yn gyffred
eu bod yn ewyllysio rhoddi y g
farwolaeth ef ar Pilat, yn hytrach
meryd arnynt eu hunain. 5. Be
oedd yr achosion, mae yn sicr nas g
fel arall: yr oedd yn rhaid cyflawn
a ysgrifenwyd am dano ef, a phob
a rag-fynegasai efe am dano ei hun.
ent nad oedd dim gwiw sôn wrth P
cyntaf yn enwedig, ei fod ef yn
Mab Duw oedd; am hyny maent
gwneyd i fynu ryw drosedd gwla
erbyn ef, ei fod "yn gŵyr-droi y b
yn unig yn eu hegwyddorion crefy
hefyd yn eu ffyddlondeb i'r lly
Rufeinig: ei fod yn "gwahardd rh
ged i Cesar," er iddo ef ddywedyd
o'r blaen, "Telwch yr eiddo Cesar
Dengys hyn beth oedd eu dyben
gofyn yr holiad dichell-ddrwg hwn
Math. 22. 15—22. Wrth fod Iesu
mai efe oedd y Messiah, "Crist Bren
asant ei fod ef yn gwahardd rhoi t
Cesar, yn groes i'r atebiad pendan
asai efe ar y pwnc. ‡ Er i Pilat
enau Crist ei hun mai efe oedd B

dewon; (gwel y sylwad olaf ar pen. 22;) tystiolaethodd ei fod ef yn berffaith sicr diniwed ydoedd o ran y pethau a ddygid ei erbyn. Gallwn sylwi yma, i'n Harydd Iesu gael mwy o gyfiawnder ac uneb ar law *pagan*, nag a gafodd efe gan *Eglwyswyr Iuddewig*: condemniasant yef heb un prawf, gwedi pob ymgais am dystiolaeth; a cheisiasant ei ddyfetha ef n seu gam: ond defnyddiodd Pilat bob gwb a moddion i'w ollwng ef yn rhydd. wnaeth ymgais Pilat ond ennyn eu taerbiwy yn fwy: yr oeddynt yn ofni cael domi, ac ni fynent er dim gael y gair eu yn ceisio rhoi dyn diniwed i farwolaeth. oedd amryw dwyllwyr a therfysgwyr codi yn Galilea o bryd i bryd, a thrwy pleidiau a therfysgoedd, wedi rhoddi ir o drafferth i'r Rhufeiniaid. Mae cyhwyr Iesu yma yn cymmeryd y fantais my, gan ddywedyd ei fod yntau o Galiyn un o'r terfysgwyr hyny, ac wedi codi ng drwy yr holl wlad o Galilea i Jerusa-; gan gyfeirio, mae yn debyg, at ei ddyd cyhoeddus ef i'r ddinas ychydig ddiau o'r blaen: mae yn debyg y gwyddiat am hyny, ac hefyd ei waith yn pregyn y deml, yn groes i'w hawdurdod hwy.

A phan glybu Pilat sôn am Galilea, ofynodd a'i [t] Galilead oedd y dyn.

m. 13. 1. Act. 5. 37.

* A phan wybu efe ei fod ef o wdraeth Herod, efe a'i hanfonodd t Herod, yr hwn oedd yntau yn salem y dyddiau hynny.

pen. 3. 1. a 13. 31.

¶ † A Herod, pan welodd yr Iesu, wenychodd yn fawr: [u] canys yr l efe yn chwennych er ys talm ei d ef; oblegid iddo glywed llawer dano ef; [o] ac yr ydoedd yn gobio cael gweled gwneuthur rhyw dd ganddo ef.

n. 9. 7—9. Mat. 14. 1. Marc 6. 14. [o] pen. 4. 23. 6. 3—6, 11. Act. 8. 19.

Ac efe a'i holodd ef mewn llawer riau; [p] ‡ eithr efe nid attebodd i iddo.

n. 13. 32. Salm 38. 13, 14. a 39. 1, 2, 9. Es. 53. 7. 6. a 27. 14. Act. 8. 32 1 Pedr 2. 23.

A'r arch-offeiriaid a'r ysgrifenon a safasant, [q] gan ei gyhuddo ef erllug.

n. 2, 5, 14, 15. pen. 11. 53. Act. 24. 5.

|| A [r] Herod a'i filwyr, [s] wedi ei ddïystyru ef, a'i watwar, § a'i) â gwisg glaerwen, a'i danfonodd achefn at Pilat.

t. 4. 27, 28. [s] pen. 22. 64, 65. Salm 22. 6. a 0. Es. 49. 7. a 53. 3. Mat. 27. 27—30. Marc 9. 12. —20.

¶ A'r dwthwn hwnnw [t] yr aeth a Herod yn gyfeillion: * canys ddynt o'r blaen mewn gelyniaeth ilydd.

lm 83. 4—8. Mat. 16. 1. Dat. 17. 13, 14.

* Mae yn amlwg fod Pilat am ymwrthod â phenderfynu achos, yn yr hwn yr oedd ei farn a'i fantais ef yn debyg o fyned yn groes i'w gilydd. Ei farn ef oedd, mai diniwed oedd Iesu; a'i fantais oedd, ei gondemnio ef er rhyngu bodd yr Iuddewon. Can gynted gan hyny ag y deallodd efe mai un a fuasai yn byw dan lywodraeth Herod oedd Iesu, efe a'i danfonodd ef a'i gyhuddwyr at Herod, yr hwn oedd yntau wedi dyfod i Jerusalem i ŵyl y pasg. † Yr oedd tri pheth yn peri i Herod lawenychu gweled yr Iesu, heb ddim da yn yr un o honynt:—1. Yr oedd wedi clywed llawer o sôn am dano; ac ysfa wag arno am weled y fath un. 2. Yr oedd ef wedi ofni mai Ioan Fedyddiwr wedi cyfodi o feirw ydoedd; ac yr oedd yn chwennych ei weled ef i benderfynu y petruster hwnw. 3. Yr oedd yn gobeithio cael gweled gwneuthur rhyw arwydd ganddo, i foddloni ei chwilfrydedd gwag ef. ‡ Gan y gwyddai Iesu nad oedd nac egwydd na dyben da gan Herod, ond chwennych cael ychydig ddifyrwch iddo ei hun a'i fawrion, a rhywbeth i siarad am dano, ni wnai efe gam-ddefnyddio ei allu Dwyfol i foddloni y fath dymher wageddus a gwatwargar, nac ychwaith gymmaint ag ateb yr un o'r holiadau a ofynai Herod iddo, na'r cyhuddiadau haerllug a roddid yn ei erbyn. || Er bod Herod yn ddiau wedi cael ei siomi, a sòri, wrth ddistawrwydd Iesu; eto nid oedd yn dewis bod ag un llaw ganddo i'w roddi ef i farwolaeth: efallai bod ei gydwybod yn dra dychrynllyd o'i fewn o herwydd angeu Ioan Fedyddiwr. Gan hyny efe a ymfoddlonodd ar ei drin ef fel un dirmygus, ac islaw ei sylw: iselodd ei hun môr fawr, ag uno â'i filwyr i'w ddiystyru a'i watwar ef. § Rhyw hen wisg wedi ei throi heibio, mae yn debyg, gan Herod neu un o'i wŷr llys oedd hon, a roddasant am Iesu i'w dremygu ef, a'i watwar, fel brenin yr Iuddewon. Gwisg wêch, ysplenydd, yw ystyr y gair Groeg, (*Lampran*,) meddant, ac nid yw o angenrheidrwydd yn arwyddo gwisg glaer-wên o ran lliw: disail iawn hefyd yw y dychymmyg, mai yn arwydd o ddiniweidrwydd Iesu y rhoddes Herod hi am dano wrth ei ddanfon yn ol at Pilat. Triniaeth dra dirmygus a thrahaus oedd hon ar Fab Duw! * Gan fod Pilat yn Rhufeiniad paganaidd, a Herod yn Iduma ead dychweledig i'r grefydd Iuddewig, y ddau yn llywodraethu taleithiau cyffiniol, a phob un o honynt yn ddynion drygionus; nid rhyfedd yn y byd eu bod "mewn gelyniaeth a'u gilydd:" rhyfeddach o lawer oedd iddynt ymgymmodi y pryd hwn. Efallai mai ymrafael yn nghylch terfynau eu llywodraeth oedd yr achos o'u gelyniaeth; neu ynte y naill wedi bod yn gormesu ar lywodraeth y llall; ac efallai mai gwaith Pilat yn lladd y Galileaid, deiliaid Herod, a ddaethent i Jerusalem i aberthu ydoedd. Gwel Luc 13. 1. Cyfeillach y byd oedd eu cyfeillach wedi y cwbl, a gelyniaeth i Dduw, Iago 4. 4.

13 ¶ A [u] Philat, wedi galw ynghyd yr arch-offeiriaid, a'r llywiawdwyr, a'r bobl,

[u] Mat. 27. 21—23. Marc 15. 14. Ioan 18. 38. a 19. 4.

14 A ddywedodd wrthynt, Chwi a ddygasoch y dyn hwn attaf fi, [x] fel un

a fyddai yn gŵyrdroi y bobl: ac wele, myfi a'*i* holais *ef* yn eich gŵydd chwi, [y] ac ni chefais yn y dyn hwn ddim bai, o ran y pethau yr ydych chwi yn ei gyhuddo ef am danynt:

[x] adn. 1, 2, 5. [y] adn. 4. Dan. 6. 4. Mat. 27. 4, 19, 24, 54. Act. 13. 28. Heb. 7. 26.

15 * Na Herod chwaith: canys anfonais chwi atto ef; ac wele, † dim yn haeddu marwolaeth nis gwnaed iddo.

16 ‡ Am hynny mi [z] ai ceryddaf ef, ‖ ac a'*i* gollyngaf ymaith.

[z] Mat. 27. 26. Marc 15. 15. Ioan 19. 1—4. Act. 5. 40, 41.

17 § Canys [a] yr ydoedd yn rhaid iddo ollwng un yn rhydd iddynt ar yr wyl.

[a] Mat. 27. 15. Marc 15. 6. Ioan 18. 39.

18 * A'r [b] holl liaws a lefasant ar unwaith, gan ddywedyd, [c] Bwrw hwn ymaith, a gollwng i ni Barabbas yn rhydd:

[b] Mat. 27. 16—18, 20—23. Marc 15. 7—14. Ioan 18. 40. Act. 3. 14. [c] Ioan 19. 15. Act. 21. 36. a 22. 22.

19 (Yr hwn, am ryw [d] derfysg a wnaethid yn y ddinas, a llofruddiaeth, oedd wedi ei daflu i garchar)

[d] adn. 2, 5.

20 Am hynny Pilat [e] a ddywedodd wrthynt drachefn, gan ewyllysio gollwng yr Iesu yn rhydd.

[e] Mat. 14. 8, 9. a 27. 19. Marc 15. 15. Ioan 19. 12.

21 Eithr hwy a lefasant arno, gan ddywedyd, [f] Croeshoelia, croeshoelia ef.

[f] adn. 23. Mat. 27. 22—25. Marc 15. 13, 14. Ioan 19. 15.

22 Ac efe a ddywedodd wrthynt y † drydedd waith, [g] Canys pa ddrwg a wnaeth efe? ni chefais i ddim achos marwolaeth ynddo; [h] am hynny mi a'i ceryddaf ef, ac a'*i* gollyngaf yn rhydd.

[g] adn. 14, 20. 1 Pedr 1. 19. a 3. 18. [h] adn. 16.

23 Hwythau a fuont daerion â llefau uchel, gan ddeisyfu ei groeshoelio ef. A'u llefau hwynt, a'r archoffeiriaid, a orfuant.

[i] adn. 5. Salm 22. 12, 13. a 57. 4. Zec. 11. 8.

24 A [k] Philat a farnodd wneuthur eu deisyfiad hwynt.

[k] Mat. 27. 26. Marc 15. 15. Ioan 19. 16.

25 Ac efe a ollyngodd yn rhydd iddynt yr hwn [l] am derfysg a llofruddiaeth a fwriasid y'ngharchar, [m] yr hwn a ‡ ofynasant: [n] eithr yr Iesu a draddododd efe i'w hewyllys hwynt.

[l] adn. 2. 5. Marc 15. 7. Ioan 18. 40. [m] 1 Sam. 12. 13. Marc 15. 6. Act. 3. 14. [n] Mat. 27. 26. Marc 15. 15.

* Yr oedd hyn yn brawf chwanegol o ddiniweidrwydd a dïeuogrwydd Iesu; pe buasai efe wedi gwneyd rhyw ddrwg cyhoeddus, "cyffroi y bobl," a chodi terfysg, lea, buasai Herod, llywodraethwr hòno, yn gwybod am dano: ond dim o'r fath beth. † Hyny yw, n Herod ddim ag sydd yn profi fod hwn yn haeddu marwolaeth; eit gwrthwyneb, mae ymddygiad He ato, yn ei ddanfon ef yn ol heb ei io, yn brawf na chafodd efe ddim y marwolaeth ynddo. Mae geiriad hon yn lled ddyrys, ond dyna ei Mae cydrediad Herod â Philat yn y yn ymddangos o bwys mawr; o oedd Herod yn eithaf cydnabyddus a chrefydd yr Iuddewon. ‡ Cy Pilat ei geryddu ef, fel nad arfe geiriau hyny mwyach, a roddase gwydd. ‖ Ar ol ei geryddu, cynnyg wng ef yn rhydd, yn ol defod yr gan feddwl y buasai hyny yn llai tra us i'r llywodraethwyr Iuddewig, o y buasai y weithred yn arwyddo bo haeddu cosp, ond ei fod yn cael ei rhydd fel gweithred o dirionde b. oedd yn *arferol*, ac mewn dull y Nid oedd un gyfraith yn rhwymo Pi ond fel y mae gweithredoedd o diri gyffredin yn gymmeradwy ac yn e meradwyaeth i'r neb a'u gwnelo. ys y byddai y Rhufeiniaid yn arfe hyn yn aml ar y cyntaf, i foddâu ddarostyngid ganddynt, ac yn aw yn ddefod sefydledig. * Gwelwn ddychrynllyd yw gelyniaeth dynion us yn erbyn crefydd; dyma yr holl dewis dyn a fuasai yn euog o'r dry af, terfysg a llofruddiaeth, o fla mwyaf diniwed a fu yn y byd erio hwn oedd yn amrywio oddiwrthyn unig mewn rhyw bynciau crefyddo hyny yn benaf yn nghylch traddodi ol, a seremoniau dibwys. Ond y yr oedd efe yn egluro gair Duw y nac y goddefai eu chwantau iddyn egluro; ac yn byw bywyd gwah i'r eiddynt hwy. Mae manylrwyd eiddrwydd athrawiaeth a buchedd, sydd yn cynddeiriogi y byd yn erb idogion a phroffeswyr yr efengyl. anrhydeddodd Pedr Grist drwy ei gwaith, er ei fod yn gwybod ac y fod yn Fab Duw; felly mae Pil cenedlig, yma yn ei anrhydedda addef a thystiolaethu dair gwaith ddiniwed, er nad oedd efe yn cr fel Pedr. Ac mae yn ymddangos ei amddiffyn ef dair gwaith y pa ei fflangellu ef; gan feddwl wrth nyn tostori yr Iuddewon tuag at arbed ei groeshoelio ef. Gwel Ma ‡ Mae y geiriau "Deisyfu," yn "Gofyn," yn adn. 25, yn eiriau ll grymus yn yr iaith wreiddiol, ac mai llid yr Iuddewon yn erbyn Ies eu bannog hwy i fod mòr daer, parch i'r llywodraeth Rufeinig.

26 Ac fel yr oeddynt yn ef ymaith, [o] hwy a ddali Simon [p] o Cyrene, yn dyfod ac a ddodasant y groes arno dwyn ar ol yr Iesu.

:t. 27. 32. Marc 15. 21. Ioan 19. 16, 17. p Act. 2. 6, 9. a 13. 1. q pen. 9. 23. a 14. 27.
:l ar Math. 27. 32; a Marc 15. 21.

¶ * Ac yr oedd yn ei ganlyn ef mawr o bobl, r ac o wragedd; i hefyd oedd yn cwynfan, ac yn ı o'i blegid ef.

a. 55. pen. 8. 2. Mat. 27. 55, 56. Marc 15. 40.

† A'r Iesu, wedi troi attynt, a edodd, s Merched Jerusalem, na ch o'm plegid i: eithr wylwch plegid eich hunain, ac oblegid plant.

a. 1. 5. a 2. 7. a 3. 5, 10. a 5. 8, 16. a 8. 4.

‡ Canys wele, t y mae y dyddiau lyfod, yn y rhai y dywedant, yn eu byd y rhai ammhlantadwy, rothau ni eppiliasant, a'r bronnau sant sugn.

a. 22: 23, 24. Mat. 24. 19. Marc 13. 17—19. u Deut. 57. Hos. 9. 12—16. a 13. 16.

) x || Yna y dechreuant ddywedwrth y mynyddoedd, Syrthiwch m; ac wrth y bryniau, Cuddı ni.

h. 2. 19. Hos. 10. 8. Dat. 6. 16. a 9. 6.

l § Canys os gwnant hyn y yn y ir, pa beth a wneir yn y crin?

Mar. 11. 31. Jer. 25. 29. Esec. 16. 2—7. a 20. 47, 48. . Dan. 9. 26. Mat. 3. 12. Ioan 15. 6. Heb. 6. 8. 4. 17, 18. Jud. 12.

r bod y lliaws o'r Iuddewon yn gwaeddi oeshoelio Crist, eto yr oedd llawer o a chanddynt wir barch iddo. Canıl lliaws mawr o'r rhai hyn ef, yn enwlawer o wragedd, pan oedd yn myned roeshoelio, gan ddangos eu cyd-ymdeimt'u gofid mewn galarnadau alaethus. ghanol ei ofid mawr ei hun, trôdd Iesu trio wrth y galarwyr hyn, ac i'w cyngl beidio ag wylo o'i blegid ef, ond o'u l eu hunain a'u plant: yr oedd ef yn ldi yn hollawl i ewyllys y Tad, yn mynldyoddef o'i fodd, ac yn sicr o weled ld gorfoleddus yn fuan ar ei holl ddyadau, ac effeithiau dedwydd o honyut ; ond yr oedd dialedd ofnadwy uwchl draethu, i ddyfod ar eu dinas a'u cenyy cyn pen nemawr o flynyddoedd, fel ligaeth am eu haneirif bechodau, ac yn lig am y weithred ysgeler ag oedd i ei chyflawni yn awr. ‡ Y gwragedd dwy a arferid eu cyfrif yn fwyaf ded; ond yr oedd y dyddiau yn nesâu, y cyfrifid y rhai ammhlantadwy yn ryddaf: gan y byddai raid i rieni welfraddio eu plant yn greulawn, neu eu ha i gaethiwed, neu eu gweled yn o newyn a haint; Ie, byddai mamau newyn a phrinder yn gorfod bwyta eu od eu hunain. || Llawer, efallai, o'r fuasai yn gwaeddi " Croeshoelier ef," e hwnw, a fu yn " dywedyd wrth y ddoedd Syrthiwch arnom, ac wrth y ıu Cuddiwch ni," yn mhen ychydig doedd wedi hyny, yn y drygfyd mawr ɛth arnynt hwy a'u plant. Mae y geirn arwyddo parâd y drygfyd hwnw; y *dechreuwch* ddywedyd, &c." ond ni bydd diwedd yn fuan iddo. " Syrthiwch arnom, &c." i'n cuddio a'n llethu fel y byddo terfyn buan ar ein drygfyd a'n trueni hirfaith. Felly y gwaedda yr annuwiolion yn nydd y farn ddiweddaf pan welont eu trueni tragywyddol yn dyfod arnynt, Hos. 10. 8; Dat. 6. 16, 17. ‡ Os ydyw pechaduriaid Jerusalem yn cael eu goddef i ymddwyn fel hyn mor greulawn tuag ataf fi sydd yn ddi niwed, ac heb haeddu dim drwg ar eu dwylo, pa faint mwy ofnadwy y telir iddynt hwy eu hunain, sydd yn llwythog o bechodau, fel tanwydd yn llawn parod i ddigofaint? Os yw y Rhufeiniaid yn cael eu goddef, trwy annogiad yr Iuddewon, i fy ammharchu I fel hyn, a'm rhoddi i farwolaeth, a minnau heb wneuthur dim yn eu herbyn; pa faint mwy y dialant hwy ar yr Iuddewon, fel offerynau a gweinyddion digofaint Duw, pan gyflawno y genedl hóno fesur ei hanwiredd; a phan benderfyno y Rhufeiniaid ddial arnynt yn ddidrugaredd am eu terfysgoedd, eu gwrthryfeloedd a'u caled gyndynrwydd?

32 z * Ac arweiniwyd gyd âg ef hefyd ddau ddrwg-weithredwyr eraill, i'w rhoi i'w marwolaeth.

z pen. 22. 37. Es. 53. 12. Mat. 27. 38. Marc 15. 27, 28. Ioan 19. 18. Heb. 12. 2.

33 A a phan ddaethant i'r lle a elwir Calfaria, b yno y croeshoeliasant ef, a'r drwg-weithredwyr; † un ar y llaw ddehau, a'r llall ar yr aswy.

a Mat. 27. 33, 34. Marc 15. 22, 23. Ioan 19. 17, 18. Heb. 13. 12, 13. b pen. 24. 7. Deut. 21 23. Salm 22. 16. Zec. 12. 10. Mat. 20. 19. a 26. 2. Marc 10. 33, 34. Ioan 3. 14. a 12. 32, 34. a 18. 32. Act. 2. 23. a 5. 30. a 13. 29. Gal. 3. 13. 1 Pedr 2. 24.

Gwel Math. 27. 33, 38; a Marc 15. 27, 28. * Mae rhediad y geiriau fel y maent yma yn dangos bod Iesu yn ddrwg-weithredwr, yn gystai a'i gyd-ddyoddefwyr. Gellid eu newid yn hawdd fel hyn, heb wneyd dim cam a hwynt: —Ac arweiniwyd gydag ef hefyd ddau eraill, drwg-weithredwyr, i'w rhoi i'w marwolaeth. (Felly y mynai y Parch. T. Charles eu darllen: gwel ei sylw ar waelod y ddalen dan y gair Lladron. Geiriadur.) † Fel hyn yr oedd Iesu yn y canol, rhwng y ddau, yn ol Ioan 19. 18, fel pe buasai y gwaethaf o honynt oll.

34 ¶ A'r Iesu a ddywedodd, c * O Dad, maddeu iddynt: d † canys ni wyddant pa beth y maent yn ei wneuthur. e ‡ A hwy a rannasant ei ddillad ef, ac a fwriasant goelbren.

c adn. 47, 43. pen. 6. 27, 28. Gen. 50. 17. Salm 106. 16—23. Mat. 5. 44. Act. 7. 60. Rhuf. 12. 14. 1 Cor. 4. 12. 1 Pedr 2. 21—23. a 3. 9. d pen. 12. 47, 48. Ioan 15. 22—24. a 19. 11. Act. 3. 17. 1 Cor. 2. 8. 1 Tim 1. 13. e Salm 22. 18. Mat. 27. 35, 36. Marc 15. 24. Io n 19. 23, 24.

35 f A'r bobl a safodd yn edrych. || A'r pennaethiaid hefyd gyd â hwynt a g § watwarasant, gan ddywedyd, Eraill a waredodd efe; * gwareded ef ei hun, os hwn yw h Crist, etholedig Duw.

f Salm 22. 12, 13, 17. Mat. 27. 38—43. Marc 15. 29—32. g pen. 16. 14. Gen. 37. 19, 20. Salm 4. 2. a 35. 15, 19—26. a 69. 7—12, 26. a 71. 11. Es. 49. 7. a 53. 3. Galar. 3. 14. h pen. 22. 67—70. Salm 22. 6—8. Es. 42. 1. Mat. 3. 17. a 12. 18. 1 Pedr 2. 4.

k adn. 3. Mat. 27. 11, 37. Marc 15. 18, 26, 32. Ioan 19. 3, 19—22.

* Tybir i'r Arglwydd Iesu weddïo y weddi hon pan oedd y milwyr ar waith yn hoelio ei draed a'i ddwylaw ef wrth y groes. Yn nghanol ei boenau mawrion i gyd, mae yn ymddangos ei fod ef yn gofidio mwy am bechod ei leiddiaid nac am ei ddyoddefaint ei hun. † Y milwyr Rhufeinig yn benaf a feddylir: fel Rhufeiniaid paganaidd nis "gwyddent hwy beth oeddynt yn ei wneuthur;" ac yr oedd eu heuogrwydd yn llawer llai na'r eiddo yr arch-offeiriaid a phobl yr Iuddewon, y rhai oedd wedi cael ychwaneg o fanteision gwybodaeth. Yn lle achwyn a bygwth, mae yr Arglwydd Iesu yn defnyddio yr unig ddadl a allasai ei defnyddio, i leiâu euogrwydd ei ddïenyddwyr creulawn, wrth weddïo am faddeuant iddynt! Yn hyn yr oedd yn esampl berffaith i ni. Dïammau i'w weddi lwyddo dros y rhai yr oedd efe mewn modd neillduol yn meddwl am danynt: efallai i'r milwyr pennodol hyny gael eu troi a'u hachub wedi hyny. Mae yn bur debyg i lawer o'r llïaws gael eu hachub hefyd, mewn atebiad i'r weddi hon, y rhai a fuasent yn gwaeddi "Croeshoelier ef," heb wybod beth oeddynt yn ei wneuthur; ac mewn rhyw ystyr, gellir ei chymhwyso at bawb a gyfiawnêir trwy ffydd yn ei waed ef. Un o'r pethau rhyfeddaf yn yr holl fyd yw yr adnod hon! ‡ Dyma gyflawniad llythyrenol o eiriau Dafydd, Salm 22. 18; a hyny gan filwyr paganaidd nas gwyddent ddim am ei eiriau ef, nac eu bod yn eu cyflawni. Ni wnaed hyn â Dafydd erioed; llefaru yr oedd efe am Grist, ac megys yn Mherson Crist yn prophwydo am dano, fel yr oedd yn cael ei gynhyrfu gan yr Ysbryd Glân. ‖ Mae yn ddïammau bod llawer o'r offeiriaid a'r henuriaid yn y dorf hon: buasai yn chwith gan-

felly uwch ben y lladron. ‡ Yn l… anrhydedd ymherodraeth Rhufain… Groeg, er hysbysrwydd i'r Iuddew… aidd, llïaws mawr o ba rai oedd w… i Jerusalem ar yr wyl, ac yn arfer… hôno; ac yn yr Hebraeg, am mai h… iaith gyffredin Jerusalem. Dywed… ysgrifen ar fur y gwahaniaeth, yn y… hyn yn y tair iaith; i wahardd d… rhag dyfod o fewn y terfynau s… Wele yr un ieithoedd yma, yn gwa… yn gwahardd) pawb at groes Crist.

39 ¶ [l] * Ac un o'r drwg-w… wyr a grogasid a'i cablodd… ddywedyd, Os tydi yw Crist, … dy hun a ninnau.

l Mat. 27. 44. Marc 15. 32.

40 Eithr y llall a attebodd, … ceryddodd ef, gan ddywedyd, [m] … wyt ti yn ofni Duw, [o] gan dy … yr un ddamnedigaeth?

m Lef. 19. 17. Eph. 5. 11 *n* pen. 12. 5. … Dat. 15. 4. *o* 2 Cron. 28. 22. Jer. 5. 3. Dat…

41 [p] ‡ A nyni yn wir yn g… canys yr ydym yn derbyn y… haeddai y pethau a wnaethom … hwn ni wnaeth ddim allan o'i …

p pen. 15. 18, 19. Lef. 26. 40, 41. Jos. 7. 19, … 33. 12. Ezra 9. 13. Neh. 9. 3. Dan. 9. 14. … 1. 8, 9. *q* adn. 47. pen. 22. 69, 70. Mat. 27. … 1 Pedr 1. 19.

42 Ac efe a ddywedodd … Iesu, [r] ‖ Arglwydd, cofia fi [s] p… ych [t] i'th deyrnas.

r pen. 18. 13. Salm 106. 4, 5. Ioan 20. 28. … a 20. 21. Rhuf. 10. 12—14. 1 Pedr 2. 6, 7. 1 … 13. *s* pen. 12. 8. Ioan 1. 49. Rhuf. 10. 9, 10.

s mòr fanol a'r eiddo ef. Mae y beirn-
manylaf, y rhan fwyaf o honynt, yn
na chablodd y *ddau* leidr ef; ond mai
h a elwir yn gyffredin, cyfnewidiad rhif,
sog am yr unigol, sydd gan Mathew a
yn y lleoedd uchod, fel mewn amryw o
eraill. Pe buasai y *ddau* wedi cablu,
mau y cawsem gyfaddefiad y lleidr edif-
, o'r pechod pennodawl hwnw, yn nghyd
swm pa ham y newidiodd ei feddwl mòr
, wrth iddo geryddu ei gyd-ddyoddef-
† O ran y bywyd hwn, nis gallasai yr
honynt ofni dim mwy nag oeddynt yn
dyoddef y pryd hwnw; gan hyny rhaid
"ofni Duw" yn y fàn yma, yn arwyddo
iniaeth y lleidr edifeiriol hwn o gyflwr
d i ddyfod, yn nghyd a'r achos oedd gan
yd-ddyoddefydd i ofni digofaint Duw am
echodau mewn byd arall: dylasai gyfadd-
bechodau, a llefain am drugaredd, ac
cablu person diniwed a goruchel oedd yn
ddyoddef âg ef. ‡ Am dano ei hun a'i
ddyoddefydd yr oedd yn addef y gosp
yfiawn, oddi wrth Dduw a dynion; yr
ynt yn derbyn yr hyn a haeddai eu
ithredoedd: ond Iesu ni wnaethai ddim
o'i le. Pa fodd bynag yr oedd y lleidr
wedi cael ei wybodaeth am Grist, yr
yn gywir, ac o natur achubol: ymddir-
dd efe ei enaid iddo, a gwnaeth broffes
eddus a diragrith o hóno. ‖ Heblaw am-
fyn diniweidrwydd Iesu fel dyn, mae efe
i addef yn Arglwydd, yn Grist Mab y
byw, ac yn Waredwr pawb a gredant
do. Fel y cyfryw, mae yn gweddïo arno
drugaredd a bywyd tragywyddol yn
rnas nef. Efallai mai gweddi Crist dros
henyddwyr, y tywyllwch gwyrthiol gan-
ydd, a rhai pethau eraill a ddygwyddodd
oedd Crist ar y groes, a fu yn foddion
weliad y drwg-weithredwr hwn. Beth
g a fu y moddion, Ysbryd Duw a wnaeth
aith; efe a'i gwnaeth yn effeithiol, mewn
dig amser, ac mae y tro hwn yn ddang-
erbenig o benarglwyddiaeth gras Duw
achub y penaf o bechaduriaid. Mae
lder yn gystal a ffydd y weddi hon hefyd,
eilwng iawn o'n sylw ni. § "Byddi gyda
ydynt eiriau a arferai pendefigion a
r mawr, pan fyddent yn gwahodd eu cyf-
on i wledda gyda hwynt; ac mae y gair
radwys," o'r dechreuad, yn arwyddo
d o hyfrydwch, y cyfryw y byddai pen-
gion y Dwyrain yn arfer gwneuthur eu
ddoedd ynddynt. Fel hyn mae llawer
o ymadroddion yr ysgrythyr yn cyfeir-
ryw bethau a defodau, hysbys i ddynion
yd hwnw ac yn y gwledydd hyny, ond
anhysbys i ni. Mae y golygiad uchod
geiriau dàn sylw, yn dangos addasrwydd
rydferthwch tra rhagorol ynddynt: Mab
, Arglwydd y gogoniant, yn gwahodd
adur euog, drwg-weithredwr ar y groes,
ledda; i wledda *gydag ef*; ac i wledda
ag ef yn *mharadwys*; yn ngŵydd angel-
Duw. Bendigedig byth fyddo Duw am
ad ras!

44 Ac [z] yr ydoedd hi ynghylch y
weched awr, a [a] thywyllwch a fu ar
holl ddaear hyd y nawfed awr.

z Mat. 27. 45. Marc 15. 33. a Ex. 10. 21—23. Salm
. 25. Joel 2. 31. Am. 5. 18. a 8. 9. Hab. 3. 8—11. Act.

45 A'r haul a dywyllwyd, [b] a llen y deml a rwygwyd yn ei chanol.

b Ex. 26. 31. Lef. 16. 12—16. 2 Cron. 3. 14. Mat. 27. 51. Marc 15. 38. Eph. 2. 14—18. Heb. 6. 19. a 9. 3—8. a 10. 19—22.

46 ¶ A'r Iesu, gan [c] lefain â llef uchel, a ddywedodd, [d] * O Dad, i'th ddwylaw di y gorchymynaf fy yspryd. Ac [e] wedi iddo ddywedyd hyn, efe a drengodd.

c Mat. 27. 46—49. Marc 15. 34—36. d Salm 31. 5. Act. 7. 59. 1 Pedr 2. 23. e Mat. 27. 50. Marc 15. 37. Ioan 19. 30.

47 A'r canwriad, pan welodd y peth a wnaethpwyd, [f] a ogoneddodd Dduw, gan ddywedyd, † Yn wir yr oedd hwn yn wr cyfiawn.

f adn. 41. Mat. 27. 54. Marc 15. 39. Ioan 19. 7.

48 ‡ A'r holl bobloedd y rhai a ddaethant ynghyd i edrych hyn, wrth weled y pethau a wnaethpwyd, a ddychwelasant, [g] gan guro eu dwyfronnau.

g pen. 18. 13. Jer. 31. 19. Act. 2. 37.

49 A'i holl [h] gydnabod ef a safasant o hirbell, [i] ‖ a'r gwragedd y rhai a'i canlynasant ef o Galilea, yn edrych ar y pethau hyn.

h Job 19. 13. Salm 38. 11. a 88. 18. i adn. 27, 55. pen. 8. 2. Mat. 27. 55, 56, 61. Marc 15. 40, 41, 47. Ioan 19. 25—27.

Gwel ar Math. 27. 45—56; a Marc 15. 33—39. * Ychydig iawn cyn hyn, mae yn debyg, y gwaeddasai yr Iesu "Fy Nuw, fy Nuw, pa ham y'm gadewaist?" Wedi hyny efallai iddo ddywedyd "Y mae syched arnaf;" yna, "Gorphenwyd;" ac yn olaf, "O Dad, i'th ddwylaw di y gorchymynaf fy yspryd." Mae y geiriau hyn, a'r hyn a ddywedodd efe wrth y lleidr, adn. 43, yn brawf o anfarwoldeb yr enaid, a'i wir fodoldeb mewn byd arall. † Hyny yw, Rhoddwyd y gwr hwn i farwolaeth yn anghyfiawn, am iddo ddywedyd ei fod yn Fab Duw, oblegid yr oedd efe yn Fab Duw yn sicr ac mewn gwirionedd. Yr oedd dychymmyg yn mhlith rhai o'r cenedloedd paganaidd, y byddai rhyw bethau aruthr yn dygwydd, yn enwedig ystormydd a daear-grynfâau, pan fyddai rhai o'r duwiau neu feibion y duwiau yn meirw. Gobeithio fod crediniaeth well, a mwy, na'r dychymmyg hwnw, gan y canwriad hwn, er mai cenedl-ddyn ydoedd; ei fod yn gwir gredu mai Mab y Duw byw oedd Iesu. ‡ Mae yn ddïammau fod llawer o'r rhai a fuasent yn gwaeddi am groeshoelio Crist yn mhlith yr "holl bobloedd" hyn; ac eu bod wedi sŷnu yn aruthr wrth ei eiriau a'i ymddygiad ef ar y groes, a thrwy y rhyfeddodau mawrion a ddygwyddasent: gallwn feddwl i'w heuogrwydd a'u gofid o herwydd ei groeshoelio ef, barotôi y ffordd iddynt i gredu yr efengyl pan y pregethwyd hi ar ddydd y pentecost ac wedi hyny. Ond nid oes un dangosiad i'r offeiriaid, yr ysgrifenyddion, a'r llywodraethwyr, deimlo nac euogrwydd na gofid ar yr achlysur. ‖ Anrhydedd mawr ar y rhyw fenywaidd yw yr hyn a fynych ddywedir

ymlyniad y gwragedd wrth Grist yn ei deithiau, ei iselder, a'i ofidiau.

50 ¶ Ac wele, [k] gwr a'i enw Joseph, yr hwn oedd gynghorwr, [l] gwr da a chyfiawn:

k Mat. 27. 57, 58. Marc 15. 42—45. l pen. 2. 25. Act. 10. 2, 22. a 11. 24.

51 * (Hwn [m] ni chyttunasai â'u cynghor ac â'u gweithred hwynt) o [n] Arimathea, dinas yr Iuddewon (yr hwn oedd yntau [o] yn disgwyl hefyd am deyrnas Dduw)

m Gen. 37. 21, 22. a 42. 21, 22. Ex. 23. 2. Diar. 1. 10. Es. 8. 12. n 1 Sam. 1. 1. o adn. 42. pen. 2. 25, 38. Gen. 49. 18. Marc 15. 43.

52 † Hwn [p] a ddaeth at Pilat, ac a ofynodd gorph yr Iesu.

p Ioan 19. 38—42.

53 Ac efe a'i tynnodd i lawr, [q] ‡ ac a'i hamdòdd mewn llïan main, ac a'i rhoddes mewn bedd wedi ei naddu mewn carreg, yn yr hwn ni roddasid dyn erioed.

q Es. 53. 9. Mat. 27. 59, 60. Marc 15. 46.

Gwel ar Math. 27. 57, 58. * Efallai i Joseph absenoli ei hun o'r cyngor, pan welodd na byddai ei anghytuniad ef o ddim effaith. † "A aeth yn *hy* i mewn at Pilat," ebai Marc 15. 43; "A ddeisyfodd ar Pilat gael tÿnu i lawr gorph yr Iesu," medd Ioan 19. 38. Gweithred wrol oedd i wr cyfoethog a seneddwr ardderchog fel Joseph, ddangos ei gariad at Iesu yn gyhoeddus fel hyn, pan oedd efe dàn ei warth mwyaf; ac nis gallasai gwr mòr ddoeth ddim llai na rhag-weled, os byddai iddo adgyfodi, neu gael ei gymmeryd o'r bedd, y drwg-dybid ac yr holid ef fel un a llaw ganddo yn y twyll o'i ddwyn ef ymaith. ‡ Wrth ystyried mòr fanol a chywraint y byddai yr Iuddewon yn amdôi eu cyrph meirw, mae yn ddïammau mai gweithred wyrthiol, neu oruwch-naturiol, oedd dattod y rhwymynau hyn pan gyfododd Iesu.

54 * A'r dydd hwnnw oedd [r] ddarparwyl, † a'r sabbath oedd yn nesâu.

r Mat. 27. 62. Ioan. 19. 14, 31, 42.

* Pa ddarpariaeth bynag oedd yn cael ei wneyd gan yr Iuddewon yma, byddai yn dda iawn pe byddai hwyr y sadwrn yn fwy o ddarparwyl yn mhlith cristionogion, ac nid gadael i'w gorchwylion orthrymu ar derfynau y Dydd Sanctaidd, a'u hanhwylysu hwythau at ei waith sanctaidd ef. † A'r sabbath oedd yn gwawrio, yw ystyr lythyrenol y Groeg: *(kai sabbaton epephoske:)* eto diwedd y chweched dydd a dechreuad y seithfed *yn yr hwyr*, yn amlwg a feddylir. Tybia rhai fod y gair yn cyfeirio at y seren hwyr, a ddechreuai ddysgleirio y pryd hwnw. Eraill, ei fod yn cyfeirio at y lamp, neu y ganwyll, a oleuid yr amser hwnw, yr hon a alwent hwy, lamp y gwahaniaethiad, a phan oleuent hon yn eu teuluoedd, cyfrifent bod y sabbath yn dechreu. Mòr fanol oedd yr Iuddewon yn nghylch dechreuad eu sabbath: mòr *fanol bu Joseph i orphen pob peth yn nghylch claddedigaeth Iesu erbyn, neu cyn ei fod yn dechreu: ac mòr fanol y bu yr efengylwyr oll i grybwyll hyny.*

55 [s] * A'r gwragedd hefyd, y rh[...] ddaethant gyd âg ef o Galilea, a g[...] lynasant, ac a welsant y bedd, a [...] fodd y dodwyd ei gorph ef.

s adn. 49, pen. 8. 2. Mat. 27. 61. Marc 15. 47.

56 A hwy a ddychwelasant, [t] a [...] barottoisant bêr-aroglau ac ennai[...] [u] † ac a orphwysasant ar y sabb[...] yn ol y gorchymyn.

t pen. 24. 1. 2 Cron. 16. 14. Marc 16. 1. u Ex[...] 8—10. a 31. 14. a 35. 2, 3. Es. 58. 13, 14. Jer. 17. 24, [...]

Gwel ar Math. 27. 61. * Ar ol i Grist [...] ei wrthwynebu gan ddiafol a'i holl offeryn[...] ac yn awr wedi marw; mae yn gadael [...] neu dair o wragedd tlodion megys yn m[...] a dannedd y frwydr, gan feddwl codi yn f[...] iawn, ac heb fawr o orchest, i lwyr fuddu[...] oliaethu ar yr holl wrthwynebwyr dych[...] llyd hyn. † Gwedi ceisio pob peth yn ba[...] erbyn y per-arogliad, gorphwysodd y gw[...] edd duwiol hyn o barch i'r sabbath, ac o [...] udd-dod i orchymyn Duw. Pe byddai cla[...] neb yn gyfreithlawn ar y sabbath, bu[...] claddu a pher-arogli corph Iesu yn gyf[...] lawn, ond mae yn ddïau nad oedd, a [...] yw y fath waith yn gyfreithlawn eto. [...] mòr anysgrythyrol a niweidiol yw yr arfer[...] rhy gyffredin hwn, (mewn rhai mân[...] wneuthur Dydd yr Arglwydd yn amser[...] wisol at gladdedigaethau; pa un bynag [...] fyddo hyny er cyfleusdra i'r offeiriad, [...] ynte i'r bobl! Trwy hyn y mae llawer[...] yn cael eu cadw rhag myned i foddion [...] a llawer o bechodau yn cael eu hachly[...] drwy yr arferiad anghrefyddol hwn.

PEN. XXIV.

Y ddau angel yn mynegi adgyfodiad C[...] i'r gwragedd oedd yn dyfod at y bed[...]

A'R [a] * *dydd* cyntaf o'r wyth[...] † ar y cynddydd, [b] ‡ hwy a ddaet[...] at y bedd, gan ddwyn y pêr-arog[...] barottoisent, a rhai gyd â hwynt.

a Mat. 28. 1. Marc 16. 1, 2. b adn. 10. pen. [...] a 23. 55, 56. Mat. 27. 55, 56. Marc 15. 40.

* Y dydd ar ol y sabbath, oedd y [...] cyntaf o'r wythnos Iuddewig; a'r dydd [...] y sabbath, yn sicr, yw y dydd cynt[...] wythnos gristionogol: gan hyny pa f[...] taera llawer, mai y dydd cyntaf o'r wy[...] yw y sabbath? Y dydd cyntaf o wyth[...] Iuddewon ydyw ein sabbath ni, rhaid a[...] ond y dydd olaf o wythnos y cristion[...] ydyw, rhaid addef hefyd. Gan ddarfod [...] y sabbath, rhaid newid yr wythnos he[...] ganlyniad. † Sylwyd ar wahaniaeth g[...] yr efengylwyr yn nghylch yr amser hw[...] Math. 28. 1; neu Marc 16. 2. † "H[...] sef y gwragedd y barotoisent ber-arogl[...] ennaint, pen. 23. 55, 56. yn nghyd ag [...] eu cyfeillesau, gwel yr efengylwyr era[...] oeddynt hwy yn bwriadu dangos eu ha[...] olaf o gariad at Grist, drwy ber-aro[...] gorph ef; ond nid oedd eisiau.

2 [c] * A hwy a gawsant y maen [...] ei dreiglo ymaith oddi wrth y be[...]

c Mat. 27. 60—66. a 28. 2. Marc 15. 46. [...] Ioan 20. 1, 2.

* "Pwy a dreigla i ni y maen [...]

...t hwy ar hyd y ffordd, Marc 16. 3; ond ...'n dyfod at y bedd, hwy a gawsant y ...ystr mwyaf hwnw wedi ei symmud ym-. Am y modd y treiglwyd y maen ym-, gwel Math. 28. 2. Fel hyn mae plant ...r yn cael eu rhwystrau mwyaf wedi eu ...mud yn aml erbyn y delont hwy i'w ...yl.

...3 [d] * Ac wedi iddynt fyned i mewn, ...hawsant gorph yr Arglwydd Iesu.

[d] adn. 23. Marc 16. 5. Ioan 20. 6, 7.

Mae yn debyg na welsent hwy yr un ...el cyn eu myned i mewn; prin y buasent ...digon dewr a chalonog i fyned i mewn, ...uasent wedi gweled angelion; ond wrth ...fod allan, wedi gweled nad oedd corph ...Iesu yno, ymddangosodd yr angelion idd-... Gallent hwy weled nad oedd Iesu yno ...f gymmorth angelion; ond nis gallent wy-...l beth a ddaethai o hono heb gael eu hys-...u gan angelion: ac nis gallasai neb ond ...gelion y pryd hwn, roddi yr hysbysrwydd ...y iddynt.

...4 A bu, a hwy yn petruso am y ...th hwn, wele, [e] * dau wr a safodd yn ...hymyl mewn † gwisgoedd disglaer.

[e] Gen. 18. 2. Mat. 28. 2—6. Marc 16. 5, 6. Ioan 20. 11, ...Act. 1. 10.

...5 Ac wedi [f] iddynt ofni, ‡ a gos-...ng *eu* hwynebau tu a'r ddaear, hwy ...ddywedasant wrthynt, Paham yr ...ych yn ceisio || y byw ym mysg y ...eirw?

[f] pen. 1. 12, 13, 29. Dan. 8. 17, 18. a 10. 7—12, 16—19. ...2. 3—5. Marc 16. 5, 6. Act. 10. 3, 4.

6 Nid yw efe yma, ond efe a gy-...fodd. [g] § Cofiwch pa fodd y dy-...dodd wrthych, ac efe etto yn ...lilea,

[g] adn. 44—46. pen. 9. 22. a 18. 31—33. Mat. 12. 40. a 16. ...17. 22, 23. a 20. 18, 19. a 27. 63. a 28. 6. Marc 9. 9, ...31, 32. a 10. 33, 34.

7 Gan ddywedyd, Rhaid yw rhoi ...ab y dyn yn nwylaw dynion pech-...rus, a'i groeshoelio, a'r trydydd ...dd adgyfodi.

8 A [h] hwy a gofiasant ei eiriau ef;

[h] Ioan 2. 19—22. a 12. 16. a 14. 26.

...wel ar Math. 28. 5—7. * Dau angel ...wn rhith neu wedd ddynol oedd y ddau ...yma. Ni welodd Mair Magdalen a'r Fair ...ll ond un angel, yn eistedd ar y maen a ...iglasai efe oddi ar ddrws y bedd, Math. 1, 2; ond ni welodd y gwragedd a gry-...ylllir yma yr un angel hyd ar ol eu dyfod-... o'r bedd, fel y sylwyd, pryd yr ymddang-...dd dau iddynt. Mae yn debyg mai am ...n wahanol amser y sonia Mathew a Luc, ...efallai gwahanol wragedd hefyd. † Gwisg-...id yn dysgleirio fel mellten, yw arwydd-...id y gair *astraptousais*: golwg ry ogonedd-...i gnawd, yn enwedig i wragedd ofnus; ...l mae yn ddiammau eu bod yn cael eu ...thu i'w dâl. ‡ Nid ymostwng i addoli yr ...gelion; ond ymostwng *o ofn dynol, neu ...fod y fath ddysgleirdeb yn dallu eu llyg-...; gwaharddai yr Iuddewon hyll-drêmu ar ...digaeth nefol.* || Y byw, neu, Efe sydd fyw: lle i'r meirw oedd y bedd, er nas cladd-esid neb erioed o'r blaen yn y bedd hwnw. § Wrth y dull cynnefin mae yr angelion yn crybwyll am yr hyn a ddywedasai yr Iesu wrth ei ganlynwyr yn Galilea, mae yn ym-ddangos eu bod hwy yno gyda hwynt yn eu teithiau o fàn i fàn, ac yn clywed yr hyn oedd Iesu yn ddywedyd, er eu bod yn anweledig. Diammau bod yr angelion eto yn nghynnull-eidfaoedd y saint, ac yn mhob cyfeillach dduwiol o'r eiddynt: yn gorfoleddu yn mhob peth da, ac yn tristâu pan welont yr ym-ddiddanion yn myned yn wag ac yn anghref-yddol. Bydd yn lles i ni feddwl am hyny.

9 * Ac [i] a ddychwelasant oddi wrth y bedd, ac a fynegasant hyn oll i'r un ar ddeg, ac i'r lleill oll.

[i] adn. 20—24. Mat. 28. 7, 8. Marc 16. 7, 8.

10 A [k] Mair Magdalen, a Joanna, a Mair *mam* Iago, a'r lleill gyd â hwynt, oedd y rhai a ddywedasant y pethau hyn wrth yr apostolion.

[k] pen. 8. 2, 3. Marc 15. 40, 41. a 16. 9—11. Ioan 20. 11—18.

11 † A'u geiriau a welid yn eu golwg hwynt fel [l] gwegi, ac ni chred-asant iddynt.

[l] adn. 25. Gen. 19. 14. 2 Bren. 7. 2. Job 9. 16. Salm 126. 1. Act. 12. 9, 15.

12 ‡ Eithr [m] Pedr a gododd i fynu, ac a redodd at y bedd; ac wedi ym-grymmu, efe a ganfu y llieiniau wedi eu gosod o'r neilldu; ac a aeth ymaith, gan ryfeddu rhyngddo ag ef ei hun am y peth a ddarfuasai.

[m] Ioan 20. 3—10.

Gwel ar Math. 28. 8—10. Cawn yr hanes hwn yn helaethach eto yn Ioan 20. 2—10. Nid yw Luc yn sôn dim i'r gwragedd hyn weled Iesu ei hun, ar eu ffordd i'r ddinas; fel y gwelodd y gwragedd a grybwyllir gan Mathew 28. 9, 10. Mae hyn yn cadarnâu y dyb nad aeth y gwragedd oll ddim at y bedd gyda'u gilydd; iddynt ddychwelyd amryw weithiau, ac ar hyd amryw ffyrdd; ac i rai o honynt fod wrth y bedd fwy nac unwaith. † Ni chredai yr apostolion dystiolaeth y gwrag-edd hyn; tybient hwy mai dychymmyg, ac effeithiau ofn oedd y cwbl, ac nid gwirion-edd: nid oeddynt hwy yn dysgwyl y fath beth ag adgyfodiad eu Harglwydd. Yr oedd hyn yn mhell o fod yn anrhydeddus i'r ap-ostolion; yn brawf mai dynion oeddynt, ac mai gwagedd yw pob dyn pan fo ar y goreu. ‡ Eto, aeth Pedr at y bedd, rhwng credu ac anghredu, ac a gafodd bobpeth fel y dywed-asai y gwragedd: cafodd y llieiniau wedi eu gosod yn drefnus ond ni chafodd gorph yr Iesu yno. Dywed Ioan 20. 3, i ddysgybl ar-all fyned gyda Phedr, a thybir mai Ioan ei hun oedd hwnw. Gwragedd oedd y tystion a'r cenadon cyntaf o adgyfodiad Crist; ac yr oedd doethineb Duw i'w weled yn hyny:— pe buasai y dysgyblion eu hunain yn dystion cyntaf ei adgyfodiad, buasai mwy o sail, neu achlysur o leiaf, gan yr arch-offeiriaid i daeru mai hwy a'i dygasant ef ymaith, ac yna cy-hoeddi ei fod wedi adgyfodi. Yr oedd eu hanghrediniaeth hwy hefyd o dystiolaeth y

gwragedd, yn brawf i bawb nas gwyddent hwy ddim am ei adgyfodiad ef hyd onid oedd wedi adgyfodi: ac efallai mai i'r dyben hyny, yn un peth y gadawodd Duw hwynt i anghredu.

13 ¶ Ac wele, [n] * dau o honynt oedd yn myned y dydd hwnnw i dref a'i henw † Emmaus, yr hon oedd ynghylch triugain ystâd oddi wrth Jerusalem.

n adn. 18. Marc 16. 12, 13.

Nid yw Mathew nac Ioan yn sôn dim am yr hanes canlynol, na Marc ond yn fŷr iawn, pen. 16. 12, 13. * Mae llawer o feddyliau wedi bod gan ddynion pwy oedd y ddau hyn: Cleopas oedd enw un o honynt mae yn amlwg, (adn. 18,) a myn rhai mai Luc oedd y llall; ond yn y bennod gyntaf a'r ail adnod, mae efe yn gwahaniaethu ei hun oddi wrth y rhai oedd yn "*gweled,*" am hyny tybir nas gallasai efe fod yn un o honynt. Tybia rhai mai Nathanael oedd y llall, ac eraill mai Simon ydoedd, oddi wrth adn. 34. a 1 Cor. 15. 5. Ond mae y tybiau hyn i gyd môr ddisail, fel mai yr unig addysg a allwn gael oddi wrthynt yw, gweled gwagedd ac ansicrwydd dychymmygion a thraddodiadau. † Pentref yn agos i wyth milltir i'r gorllewin o Jerusalem ydoedd Emmaus. Efallai bod y ddau ddysgybl yn myned yno ar ryw neges, neu ymweliad, neu yn hytrach i gael myned allan o swn a therfysg, dirmygion, anmharch, ac enbydrwydd eu gelynion; gan fwriadu myned yn mhellach i'r wlad, o herwydd y siomedigaeth a gyfarfuant, a'r dyryswch yr oeddent ynddo, yn nghylch eu Harglwydd a'u Gwaredwr croeshoeliedig.

14 [o] * Ac yr oeddynt hwy yn ymddiddan â'u gilydd am yr holl bethau hyn a ddigwyddasent.

o pen. 6. 45. Deut. 6. 7. Mal. 3. 16.

* Peth cyffredin yw i ddynion wrth gyddeithio ar hyd y ffordd, ymddiddan am bethau hynod a fyddo wedi dygwydd, yn enwedig os bydd y pethau yn dwyn rhyw berthynas agos â hwynt, neu un o honynt. Felly y ddau yma: yr oedd pethau rhyfedd wedi dygwydd, a'r pethau hyny yn perthyn yn agos iddynt hwy; eu Harglwydd, yr hwn y gobeithient mai efe a waredai yr Israel, wedi ei groeshoelio fel drwg-weithredwr, wedi ei gladdu, a'r gair y bore hwnw ei fod wedi adgyfodi o'r bedd ac ymddangos yn fyw i rai o'r gwragedd. Pethau rhyfedd oedd y rhai hyn, ac am y rhai hyn yr ymddiddanent hwy ar hyd y ffordd.

15 A bu, fel yr oeddynt yn ymddiddan, * ac yn ymofyn â'u gilydd, [p] † yr Iesu ei hun hefyd a nesâodd, ac a aeth gyd â hwynt.

p adn. 36. Mat. 18. 20. Ioan 14. 18, 19.

* Dadleu y pwnc yn nghyd, yw ystyr y geiriau gwreiddiol, ymofyn ac ymresymu yr oeddynt, pa fodd y cyd-safai dyoddefaint a marwolaeth Iesu â'u dysgwyliadau hwy wrtho *fel Messiah,* neu frenin daearol, pa beth a *fyddai y canlyniad o hyny allan,* gan fod y *gair newydd ddyfod o'i adgyfodiad ef;* ac *efallai galw i'w cof* ei eiriau yn Galilea, a gorchymyn yr angel i'r gwragedd, adn. 6, a ymresymu yn nghylch meddwl y geiriau hyny. Gwel pen. 18. 31. † Efe a'u goddiweddodd hwy ar y ffordd, ac a gyd-gerddodd â hwynt. Mae yn dda bod yn ymddiddan am Grist, dyna y ffordd i ni gael ei gymdeithas ef gyda ni. Sonia llawer am y ddau ddysgybl hyn yn myned tuag Emmaus, fel dangosiad o ddynion yn gwrthgilio; ond yn dra anmhriodol: myned dan ymddiddan am Grist yr oedd y rhai hyn; ymddiddan am y byd a'r cnawd y bydd gwrthgilwyr: gwynebdrist oedd y rhai hyn; llawen, ie ysfyd lawen, yw gwrthgilwyr yn gyffredin: yr oedd Iesu gyda y rhai hyn, a hwythau yn caru ei gyfeillach, ac yn ei wahodd ef i aros gyda hwynt; nid yw efe gyda gwrthgilwyr, nid ydynt yn caru ei gymdeithas, nac yn ceisio ganddo aros; dywedant wrth Dduw, Cilia oddi wrthym.

16 [q] * Eithr eu llygaid hwynt a attaliwyd, fel nas adwaenent ef.

q adn. 31. 2 Bren. 6. 18—20. Marc 16. 12. Ioan 20. 14. a 21. 4.

* "Efe a ymddangosodd mewn gwedd arall," medd Marc 16. 12. Yr oedd ei gorph ef o'r un mesuriad, maint, lliw, a phryd, ag ydoedd cyn ei farwolaeth; ... yr ydoedd yn wrthddrych y gallai llygaid dynol edrych arno; pe amgen ni buasai achos "attal eu llygaid" hwy. Nis gallwn wybod pa fodd y gwedd-newidiodd Iesu ei hun, na pha fodd yr attaliwyd llygaid y dysgyblion fel nad adwaenent ef. Gallwn weled yma fod gan Dduw awdurdod ar ein holl aelodau a'n synwyrau corphorol ni, a'n bod yn ddyledus iddo ef yn wastad am y defnydd o honynt. Dyben Crist yn ymddieithro fel hyn y tro hwn oedd, cael clywed barn y dysgyblion eu hunain am dano ef a'i farwolaeth, a chael gwell mantais wedi hyny i'w ceryddu, eu hargyhoeddi, a'u cysuro hwynt allan o'r ysgrythyrau. Yr oeddynt yn ddigon cynefin â llais Iesu, ond yma nid oeddynt yn adnabod ei lais ef ychwaith.

17 Ac efe a ddywedodd wrthynt, * Pa ryw ymadroddion yw y rhai hyn yr ydych yn eu bwrw at eu gilydd, dan rodio, [r] † ac yn wyneb-drist?

r Ezec. 9. 4—6. Ioan 16. 6, 20—22.

* Gwyddai Iesu feddyliau eu calonau hwynt, chwaithach eu hymadroddion; ond gofynodd fel hyn er mwyn ei ddieithro ei hun, ac i dynu ymddiddan a hwy ar y pwnc, fel trwy eu hail-adroddiad o hono y gallai efe eu dysgu hwynt. † Er attal eu llygaid hwy, yr oedd llygaid Iesu yn graff, a'i galon yn dosturiol: canfu dristwch yn eu gwynebau, a chyd ymdeimlodd â hwy: yn eu blinder gystudd hwynt, efe a gystuddiwyd.

18 Ac un *o honynt,* a'i enw [s] * Cleopas, gan atteb a ddywedodd wrtho, † A wyt ti yn unig yn ymdeithydd yn Jerusalem, ac ni wybuost y pethau a wnaethpwyd ynddi hi yn y dyddiau hyn?

s Ioan 19. 25.

19 Ac efe a ddywedodd wrthynt, ‡ Pa bethau? Hwythau a ddywedasant

tho, ‖Y pethau yngbylch Iesu o
sareth, yr hwn oedd wr o bro-
wyd, ᵘ galluog mewn gweithred a
r ger bron Duw a'r holl bobl;

pen. 7. 16. Mat. 21. 11. Ioan 6. 14. a 7. 40—42, 52.
. 22. a 10. 38. ᵘ Act. 7. 22.

' Cleopas oedd yr un ag Alphëus, tad Iago
a Judas, dau o'r apostolion, pen. 6. 15,
dywedai yr henafiaid ei fod yn frawd i
ph, tad cyfrifedig Iesu, a bod Mair ei
g ef yn chwaer i Mair mam yr Iesu.
r oedd y pethau a ddygwyddasent yn ddi-
ar yn Jerusalem mòr amrywiol ac mòr
ddol, fel yr oedd Cleopas yn sỳnu fod
dyn heb wybod am danynt, pe na buasai
ymdeithydd, wedi dyfod yn ddamwein-
wy y ddinas. Nid oedd neb a wyddai
wed na Iesu am danynt. Ai ti yw yr
g berson sydd yn ymdeithydd yn Jerusa-
, ac nis gwyddost; felly y geiriau Groeg.
wyt ti heb wybod y pethau hyn, tydi yn
yw yr unig berson sydd heb eu gwybod.
ymeryd arno fod yn ddieithr o hyd yr
l Iesu, er eu tỳnu hwy i'r ymddiddan, ac
dd yr hyn yr ymresyment yn ei gylch.
pe dywedasent, "Wele, os rhaid dy-
d, y pethau yn nghylch un Iesu o Na-
, yr hwn o *leiaf* a gyfrifid yn brophwyd
, ac yr oedd ei weithredoedd rhyfeddol
ennill iddo air gan yr holl bobl, ac yn
ei fod yn anwyl gan Dduw, a chwedi ei
gan ddo ef.

20 ᵛ A'r modd ˣ y traddododd yr
-offeiriaid a'n llywodraethwyr ni
farn marwolaeth, ac a'i croeshoel-
nt ef.

pen. 22. 66—71. a 23. 1—5. Mat. 27. 1, 2, 20. Marc 15. 1.
. 13—15. a 4. 8—10, 27, 28. a 5. 30, 31. a 13. 27—29.

21 ʸ † Ond yr oeddym ni yn go-
ithio mai efe oedd yr hwn a waredai
Israel. ‡ Ac heb law hyn oll,
ddyw yw y trydydd dydd er pan
ethpwyd y pethau hyn.

ʸ pen. 1. 68. a 2. 38. Salm 130. 8. Es. 59. 20. 1 Pedr
, 19. Dat. 5. 9.

Er mòr enwog a daionus oedd yr Iesu
, eto y cyfryw oedd gelyniaeth yr arch-
iriaid a'r henuriaid tuag ato, fel y dalias-
ef, y condemniasant ef, ac a'i traddodas-
i'r Rhufeiniaid i'w gondemnio hefyd, ac
rhoddasant ef i'r farwolaeth greulonaf a
yaf gwarthus, rhwng dau leidr ar y groes.
u y dysgyblion hyn eu hunain, yr oeddent
yn gobeithio, ac yn hyderus yn credu,
efe oedd y Messiah a ddysgwylid i'r byd,
aredu yr Israel oddi wrth y Rhufeiniaid,
holl elynion o amgylch, ac i deyrnasu yn
ddiannus arnynt fel Dafydd a Solomon.
yn amlwg nad oedd ganddynt hwy y
d hwn, ddim syniadau cywir am Grist,
Duw-ddyn yn un person, nac ychwaith
ei neges ef i'r byd fel Messiah, na natur
ydol ei freniniaeth ef: am hyny nid oedd
dd eu bod yn teimlo yn siomedig ac yn
o herwydd ei farwolaeth ef, gan nas
ent gysoni hyny â'u dysgwyliad hwy iddo
edu yr *Israel.* ‡ *Fel pe dywedasent, Mae*
wir i ni ei glywed ef yn sôn rhywbeth
w weithiau am adgyfodi o feirw y try-
dydd; ac yn awr dyma'r trydydd dydd
wedi dyfod er pan fu efe farw. Dylasent
aros a dysgwyl tàn yr hwyr; er bod y try-
dydd dydd wedi dechreu, nid oedd eto wedi
myned drosodd. Lle mae ffydd i gredu mae
amynedd i ddysgwyl.

22 ᶻ * A hefyd rhai gwragedd o
honom ni a'n dychrynasant ni, gwedi
iddynt fod yn fore wrth y bedd:

ᶻ adn. 9—11. Mat. 28. 7, 8. Marc 16. 9, 10. Ioan 20. 1, 2.

23 A phan na chawsant ei gorph
ef, hwy a ddaethant, gan ddywedyd,
weled o honynt weledigaeth o angel-
ion, y rhai a ddywedent ei fod ef yn
fyw.

24 † A rhai o'r rhai oedd gyd â
nyni ᵃ a aethant at y bedd, ac a gaws-
ant felly, fel y dywedasai y gwrag-
edd: ond ef nis gwelsant.

ᵃ adn. 12. Ioan 20. 10.

* Yn wir ni a glywsom rywbeth y boreu
heddyw, sydd yn dangos braidd ei fod ef
wedi adgyfodi; ond y mae hyny yn chwanegu
ein dyryswch a'n petrusder, gan nas gwydd-
om beth i wneyd o hóno: rhai gwragedd
oedd yn arfer ei ganlyn ef gyda ni, a fuant
yn fore iawn wrth y bedd, a dywedent na
chawsant ei gorph ef yno; bod y maen wedi
ei dreiglo ymaith, y bedd yn wag, a dywed-
ent iddynt weled dau angel, y rhai a dystiol-
aethent ei fod ef yn fyw, ac wedi adgyfodi
yn sicr. † Nid oedd y chwedl hon o'r eiddo
y gwragedd ond "fel gwegi" yn ein golwg
ni, ac nid oeddem yn eu credu, (adn. 11.)
hyd onid aeth rhai o'r dynion o honom ni at
y bedd, a chael fel y dywedasai y gwragedd:
cawsant y bedd yn agored, cawsant y llïein-
iau amdo yn y bedd, wedi eu gosod yn drefn-
us o'r neilldu, ond Ef nis cawsant yno, nac
yn farw nac yn fyw. Fel hyn, rhwng pob-
peth, yr ydym ni wedi dychrynu, a dyrysu,
fel nas gwyddom yn iawn pa beth i feddwl,
i ddywedyd, nac i wneyd; ac nis gwyddom
yn iawn ychwaith i ba beth yr ydym yn
myned y ffordd hon tuag Emmaus, nac i ba
le yr awn oddi yno. Gan mai rhai o Galilea
oedd y rhan fwyaf, os nad yr oll, o ganlyn-
wyr Iesu; nid yw yn debyg fod yr un o'r
ddau hyn yn byw yn Emmaus, ond yn ddi-
eithriaid ynddi. Pe gallai dyn gredu trwy ei
nerth ei hun, fel y taera rhai y gall, yn sicr
buasai y ddau ddysgybl hyn yn credu adgyf-
odiad Crist: yn sicr yr oedd ganddynt ewyll-
ys i gredu; nid oedd dim a ddymunent yn
fwy na'i adgyfodiad ef: ac yr oeddynt wedi
cael digon o dystiolaethau, fel seiliau a modd-
ion i gredu; tystiolaethau Crist ei hun cyn
iddo farw, tystiolaeth y gwragedd, tystiolaeth
yr angelion, ddau o honynt, a thystiolaeth
dau o'u cyd-ddysgyblion, Pedr ac Ioan. Dy-
weded y dadleuwyr dros ewyllys rydd, gallu
dyn, beth oedd yn lluddias i'r rhai hyn gredu
adgyfodiad Crist. Rhodd Duw yw ffydd, a
gweithrediad nerth ei gadernid ef yw credu.

25 Ac efe a ddywedodd wrthynt,
ᵇ * O ynfydion, a hwyr-frydig o galon
i gredu yr holl bethau a ddywedodd
y prophwydi!

ᵇ Marc 7. 18. a 8. 17, 18. a 9. 19. a 16. 14. Heb. 5. 11, 12.

26 [c] † Onid oedd raid i Grist ddioddef y pethau hyn, a myned i mewn i'w ogoniant?

c adn. 46. Salm 22. a 69. Es. 53. Zec. 13. 7. 1 Cor. 15. 3, 4. Heb. 2. 8—10. 1 Pedr 1. 11.

27 [d] ‡ A chan ddechreu ar Moses, [e] a'r holl brophwydi, efe a esponiodd iddynt yn yr holl ysgrythyrau y pethau am dano ei hun.

d adn. 44. Gen. 3. 15. a 22. 18. a 49. 10. Num. 21. 6—9. Deut. 18. 15. Ioan 5. 39, 45—47. Act. 3. 22. a 7. 37. e adn. 25. Salm 16. 10. a 132. 11. Es. 7. 14. a 9. 6, 7. a 40. 10, 11. a 50. 6. a 52. 13, 14. a 53. Jer. 23. 5, 6. a 33. 14, 15. Ezec. 34. 23. a 37. 25. Dan. 9. 24—26. Mica 5. 2—4. Zec. 9. 9. a 13. 7. Mal. 3. 1—3. a 4. 2. Ioan 1. 45. Act. 3. 24. a 10. 43. a 13. 27—30. a 28. 23. Dat. 19. 10.

* Yr oeddynt yn ynfydion am eu bod yn gwrthod tystiolaeth addas; dylasent gredu Moses a'r prophwydi, os na chredent Grist ei hun, y gwragedd, yr angelion, a'u cyd-ddysgyblion. Yr oeddynt yn ynfydion am eu bod yn gweithredu yn erbyn eu cysur a'u lles eu hunain, trwy eu hanghrediniaeth a'u disylwant o Moses a'r prophwydi. Gallwn weled yma mai hwyr-frydig iawn yw y gorau o honom i gredu llawer o bethau ar dystiolaeth noeth gair Duw, heb ddim ond hyny. Yr oedd Crist yn eu galw hwy yn ynfydion mewn ffordd o gerydd cyfiawn arnynt, ac er adferiad iddynt, ac nid mewn ffordd o ddirmyg diachos a gwarthruddiad niweidiol, gan hyny nid oedd yn troseddu ei reol ei hun yn Math. 5. 22. Nid yr un gair sydd yma ac yn Mathew ychwaith yn yr iaith wreiddiol; *Môros*, neu *Môre* ydyw y gair yno, yn arwyddo digofaint dirfawr, ac weithiau dirmyg: yma *Anoētoi* yw y gair, yn arwyddo ymresymiad a cherydd.—Ni ddefnyddir y gair *Môros* mewn un màn yn yr holl Destament Newydd, wrth lefaru am ddyn neu ddynion, ond yn Math. 5. 22. a 7. 26. a 23. 17, 19; er bod y geiriau *ynfyd* ac *ynfydion* yn dygwydd yn aml yn ein cyfieithiad ni. † Rhaid er anrhydedd a gogoniant Duw, rhaid o herwydd arfaeth a chyfammod tragywyddol, rhaid er cyflawni y prophwydoliaethau, a rhaid er achub pechaduriaid a etholwyd i'w hachub. ‡ Nid oes achos i ni fod mòr fanol, a chywrain, a meddwl (fel y meddylia rhai,) fod dyoddefaint, adgyfodiad, a derchafiad Crist, bob un o honynt, yn cael eu rhagfynegi yn wahanrhedol yn mhob rhan o'r ysgrythyrau sanctaidd a grybwyllir yma; mae yn ddigon os yw Moses yn rhoddi rhyw grybwylliad am Grist, yr hyn mae y prophwydi yn ddwyn yn mlaen wedi hyny; ac os crybwyllir am y pethau hyn gan y naill neu y llall o honynt, erbyn rhoddi eu tystiolaethau oll at eu gilydd. Nid profi ei adgyfodiad trwy Moses a'r prophwydi y mae Iesu yma; ond profi fod Moses a'r prophwydi wedi rhagfynegi dyoddefaint ac adgyfodiad y Messiah, ac nad oedd ei adgyfodiad ef ddim yn beth anhygoel a gwrthun i'w gredu. Profodd ef ei fod wedi adgyfodi drwy foddion eraill; trwy ddangos ei hun iddynt, a gadael iddynt ei deimlo.

28 Ac yr oeddynt yn nesâu i'r *dref lle yr oeddynt* yn myned: [f] * ac yntau a gymmerth arno ei fod yn myned ym mhellach.

f Gen. 19. 2. a 32. 26. a 42. 7. Marc 6. 48.

29 [g] † A hwy a'i cymhella[...] gan ddywedyd, Aros gyd â ni[...] y mae hi yn hwyrhâu, a'r d[...] darfod. Ac efe a aeth i mew[...] gyd â hwynt.

g pen. 14. 23. Gen. 19. 2. 2 Bren. 4. 8. Act.

* Nid oedd dim ffuantrwydd, na[...] ddau-eiriog yn hyn, fel y lled-hae[...] oblegid nid oedd ein Harglwydd [...] ddwyn yn ol rhëolau moesgarwch a b[...] eiddrwydd, fel y gweddai i ddyn dieith[...] fel nad ymddangosai yn ymwthio [...] deithion anadnabyddus iddo, ond ga[...] ynt hwy ei wahodd ef neu beidio[...] dangosent hwy chwennychiad am y[...] o ymddiddan, yr oedd yn penderfyn[...] feddwl ei hun i aros gyda hwynt. [...] grefasant yn daer arno aros gyda hw[...] nos, i gael ychwaneg o'r gyfeillach[...] buddiol âg ef.

30 * A darfu, ac efe yn eiste[...] â hwynt, [h] efe a gymmerodd f[...] a'*i* bendithiodd, ac a'*i* torrodd, [...] rhoddes iddynt.

h adn. 35. pen. 9. 16. a 22. 19. Mat. 14. 19. a 26. 26. Marc 6. 41. a 8. 6. a 14. 22. Ioan 6. 1[...] 27. 35.

31 [i] † A'u llygaid hwynt a ag[...] a hwy a'i hadnabuant ef: ‡ a[...] ddiflannodd allan o'u golwg h[...]

i adn. 16. Ioan 20. 13—16.

* Mae Crist yn cael ac yn cymm[...] flaenoriaeth gyda'r ddau ddysgybl h[...] sydd yn cymmeryd y bara, yn ei f[...] yn ei dori, ac yn ei roddi iddynt hw[...] bwyta sacramentaidd, ac nid bwyta [...] iol oedd yma, ond pryd o fwyd cyff[...] eto mae Iesu yn bendithio yr ymbo[...] ainmau mai hyn oedd ei arfer gyff[...] er siampl i ninnau. † Tybia rhai m[...] eiriau Crist yn bendithio y bara yr [...] ont hwy ef, am iddynt eu clywed [...] lawer gwaith o'r blaen; eraill mai w[...] gymmeryd y flaenoriaeth wrth y bw[...] nid oes achos dychymmygu am y [...] "*llygaid hwynt a agorwyd*" medd [...] ylwr, am hyny yr adnabuant ef. Yr [...] gwyrthiol a attaliodd eu llygaid o'r b[...] hagorodd yn awr. ‡ Nid diflanu fel[...] neu ddrychiolaeth a feddylir; ond[...] drwy symmudiad buan a chwimwth [...] golwg, neu daflu megys gorchudd [...] ei hun â hwy nes iddo fyned allan [...] ell. Gwedi meddyginiaethu eu han[...] iaeth hwynt, a dangos iddynt ei fod[...] wedi adgyfodi, efe a ymadawodd, fel[...] gorphen ei neges yno.

32 * A hwy a ddywedasan[...] eu gilydd, [k] † Onid oedd ein c[...] yn llosgi ynom tra yr ydoedd [...] ymddiddan â ni ar y ffordd, a [...] ydoedd efe [l] yn agoryd i ni yr y[...] yrau?

k Salm 104. 34. Diar. 27. 9, 17. Es. 50. 4. [...] a 20. 9. Ioan 6. 63. Heb. 4. 12. l adn. 45. [...] 3. a 28. 23.

* Yn y fan wedi ei ddiflaniad e[...] odd y ddau ddysgybl a sŷnu: [...]

wedi adgyfodi ac ymddangos iddynt hwy, asant wrth effeithiau ei ymadroddion ef hyd y ffordd, a synasant wrth eu dallineb hunain na buasent yn ei adnabod ef yn it. † Pregethwr rhyfedd oedd Iesu bob ser, llawer rhagorach na'r ysgrifenyddion phariseaid, a llawer rhagorach nai apostolhefyd: medrai ef dafu y marworyn i'r lau, ni fedrent hwy ond chwythu arno ar fran. Mae llawer o ragor rhwng duli rhai sion yn pregethu a'u gilydd; mae ambell ath o bregethu yn ei natur, yn ddigon i gi calonau dynion, a math arall yn peri fynt losgi, fel y ddau ddysgybl hyn. Ni a ylem yn wastad geisio pregethu ac agoryd ysgrythyrau, yn y fath fodd ag a fyddo yn addu i beri i galonau ein gwrandawwyr gi ynddynt; ac nid eu gwneyd yn farwd, yn gysglyd, yn oer, ac yn galed: ac ll y cwbl, cydnabod mai gwaith Crist yw gwresogi, ar ol i ni ddywedyd a allom. un bynag y mae enaid yn cael ei "fedyddio thân" dan bregeth, y mae hefyd yn cael ei fedyddio â'r Ysbryd Glân:" nid â chlai a fferyn y mae Crist yn agor llygaid y deillh bob amser, er iddo wneyd felly unwaith.

33 * A hwy a godasant yr awr uno, ac a ddychwelasant i Jerusam, ᵐ † ac a gawsant yr un ar ddeg di ymgasglu ynghyd, a'r sawl *oedd* yd â hwynt,

m Ioan 20. 19—23.

34 ‡ Yn dywedyd, Yr Arglwydd a fododd yn wir, ⁿ || ac a ymddangodd i Simon.

n pen. 22. 54—62. Marc 16. 7. 1 Cor. 15. 5.

35 ° § A hwythau a adroddasant y ethau *a wnaethesid* ar y ffordd, a pha dd yr adnabuwyd ef ganddynt wrth oriad y bara.

o Marc 16. 12, 13.

* Er ei bod yn hwyr erbyn hyn, eto y cyfw oedd llawenydd y ddau ddysgybl, a'u wydd i fynegi i'w cyfeillion yr hyn a welt, fel yr aethant yn eu hol i Jerusalem yn loed. Mae cael Iesu yn dychwelyd dynion lle yn wastad, ac yn peri iddynt roddi wer cam yn eu hol yn aml. Nid oedd a ddim dywedyd, "Diosgais fy mhais, pa d y gwisgaf hi? golchais fy nhraed, pa d y diwynaf hwynt?" dim esgusodion ag dros ddiogi. Yr oedd tân yn y galon a, yn hwylusu yr holl enaid, a'r corph fyd. † Fel y mae Paul (1 Cor. 15. 5.) yn w yr apostolion yn ddeuddeg, er bod Judas deuddegfed wedi marw; felly mae Luc a yn eu galw yn un ar ddeg, er bod omas, yr unfed ar ddeg, yn absenol y tro n, fel mae yn amlwg yn Ioan 20. 24. Mae amlwg mai nid Simon oedd un o'r ddau ysgybl hyn; pe felly nis gallasent gael yr ar ddeg yn Jerusalem, a chyfrif Thomas un. Mae yn amlwg hefyd mai nid dau r apostolion oedd y ddau hyn, nac yr un o nynt; oblegid hwy a gawsant yr un ar leg apostolion *yn Jerusalem: rhyw ddau o ysgyblion cyffredin Iesu oeddynt.* ‡ "Yn wedyd:" *un at wrth eu gilydd pan aeth y u ddysgybl i mewn, neu wrthynt hwy yn* y fan ar eu mynediad i'r ystafell: fel pe dywedasent, O frodyr, pa le y buoch chwi? mae genym newyddion gogoneddus; yr Arglwydd a gyfododd yn wir, ac a ymddangosodd i Simon. || Nid oes yr un o'r efengylwyr yn crybwyll am ymddangosiad Crist i Simon; ond y mae Paul yn dywedyd yn amlwg iddo ei weled ef cyn i'r deuddeg ei weled, 1 Cor. 15. 5. Mair Magdalen oedd y wraig gyntaf a'i gwelodd ef, Ioan 20. 14, 18; ac mae yn debyg mai Pedr oedd y dyn cyntaf, er nas gwyddom pa le, na pha amser o'r dydd, y gwelodd efe ef. Yr oedd hyn yn drugaredd fawr i Pedr, yr hwn a wadasai ei Arglwydd; a diammau mai er mwyn esmwythâu cydwybod ofidus Pedr, yr ymddangosodd yr Iesu iddo ef o flaen y lleill. "Duw parod i faddau" yw efe. § Yna adroddodd y ddau ddysgybl y cyfan o'u taith; pa fodd y goddiweddai dyn hwy ar y ffordd, ei ymddiddanion hyfryd ef, yr effeithiau ar eu calonau hwy, a pha fodd yr adnabuant ef o'r diwedd wrth doriad y bara, mai yr Iesu ei hun ydoedd.

36 ¶ * Ac a hwy yn dywedyd y pethau hyn, ᵖ yr Iesu ei hun a safodd yn eu canol hwynt, ac a ddywedodd wrthynt, ᑫ † Tangnefedd i chwi.

p Marc 16. 14. Ioan 20. 19—23. q pen. 10. 5. Es 57. 19, 19. Mat. 10. 13. Ioan 14. 27. a 16. 33. a 20. 26. 2 Thes. 3. 16. Dat. 1. 4.

* Dyma ymddangosiad cyntaf Iesu i'w ddysgyblion yn gynnulledig: sonia Marc am y tro hwn, pen. 16. 14. a Ioan 20. 19, 20. Cyfarfod rhyfedd oedd hwn; dyma gyssegriad y sabbath cristionogol cyntaf. † Nid dyfod i edliw a dannod, iddynt oll ei adael ef ar nos ei fradychiad, a wnaeth Iesu; ond dyfod i sicrâu iddynt ei fod wedi adgyfodi, ei fod yn maddau iddynt am ei adael, fod ei gariad yn parâu yn ddigyfnewid tuag atynt, ac i gyhoeddi tangnefedd a phob bendith arnynt.

37 * Hwythau, ʳ wedi brawychu ac ofni, a dybiasant weled o honynt † yspryd.

r pen. 16. 30. 1 Sam. 28. 13. Job 4. 14—16. Mat. 14. 26, 27. Mat. 6. 49, 50. Act. 12. 15.

* Dywed Ioan 20. 19, fod y drysau yn gauad rhag ofn yr Iuddewon, gan hyny wrth weled Iesu yn eu canol, wedi dyfod yn sydyn, heb ddim trwst, a thrwy y drysau oedd yn gauad (wedi eu cloi neu eu bolltio oddi fewn, mae yn debyg) nid rhyfedd i'r dysgyblion frawychu ac ofni. Ofer yw ymholi pa fodd yr aeth efe i mewn; tybia rhai iddo fyned i mewn trwy y drysau yn wyrthiol heb eu hagor; ond tybied nad oedd ganddo wir gorph yw hyny, ac ni chyd-saif âg adn. 39. Onid oedd yn ddigon hawdd iddo ef ddadglöi y drysau, neu yru y byllt yn ol, yn wyrthiol, ac heb swn; ac ar ol myned i mewn, peri iddynt gauad drachefn yr un modd? Hyny sydd debycaf iddo wneyd. † Gwel ar Math. 14. 26. Os nad oes ysbrydion yn ymddangos, rhaid i ni benderfynu bod y byd, a'r dynion goreu yn y byd, yn mhob oes, wedi camsynied a chael eu twyllo: a bod ychydig *Atheistiaid* annuwiol yn ddoethach na hwynt oll yn y peth hwn.

38 Ac efe a ddywedodd wrthynt, * Paham y'ch trallodir? ˢ a phaham y

mae meddyliau yn codi yn eich calonnau?

s Jer. 4. 14. Dan. 4. 5, 19. Mat. 16. 8. Heb. 4. 13.

39 *t* † Edrychwch fy nwylaw a'm traed, mai myfi fy hun ydyw. Teimlwch fi, a gwelwch: *u* canys nid oes gan ysbryd gnawd ac esgyrn, fel y gwelwch fod gennyf fi.

t Ioan 20. 20, 25, 27. Act. 1. 3. 1 Ioan 1. 1. *u* pen. 23. 46. Num. 16. 22. Preg. 12. 7. 1 Thes. 5. 23. Heb. 12. 9.

40 Ac wedi iddo ddywedyd hyn, ‡ efe a ddangosodd iddynt *ei* ddwylaw a'*i* draed.

* Nid ceryddu ei ddysgyblion y mae Crist yma, ond eu cysuro a'u cryfâu hwynt, a dangos iddynt nad oedd dim achos ofni; mai efe ei hunan, eu hen gyfaill, ydoedd mewn gwirionedd, ac nid ysbryd. † Mae ein Hiachawdwr yma yn profi, mai ei *wir gorph* ef oedd yr hyn oedd yn ymddangos iddynt hwy, oblegid, 1. Yr oedd iddo *ranau perffaith;* dwylaw a thraed. 2. Oblegid y gellid ei weled. 3. Gellid ei deimlo. 4. Yr oedd iddo gnawd ac esgyrn, yr hyn nid oes gan ysbryd, pa fodd bynag y gallo ymrithio *fel* cnawd ac esgyrn. Mae yr adnod hon yn gref iawn yn erbyn dychymmyg y pabyddion am gorph Crist. ‡ Efallai bod ol yr hoelion wedi eu gadael yn ei ddwylaw a'i draed ef, i'r dyben pennodawl o argyhoeddi ei ddysgyblion, a phrofi iddynt ei adgyfodiad ef: mae Ioan 20. 25, 27, yn gryf iawn o blaid y cyfryw dyb. Ond, pe buasai yr amgylchiad chwanegol hwn heb fod, buasai y pethau a grybwyllir yn adn. 39, yn llawn digon o dystiolaeth.

41 *x* * Ac a hwy etto heb gredu gan lawenydd, ac yn rhyfeddu, efe a ddywedodd wrthynt, *y* † A oes gennych chwi yma ddim bwyd?

x Gen. 45. 26—28. Job 9. 16. Salm 126. 1, 2. Ioan 16. 22. *y* Ioan 21. 5, 10—13.

42 ‡ A hwy a roisant iddo ddarn o bysgodyn wedi ei rostio, ‖ ac o ddil mel.

43 Yntau a'*i* cymmerodd *z* § ac a'*i* bwyttâodd yn eu gŵydd hwynt.

z Act. 10. 41.

* Geiriau rhyfedd yw y rhai hyn, "Heb gredu gan lawenydd:" etto maent yn ddarluniad naturiol iawn o deimladau yr apostolion yn y cyfryw amgylchiad. Mae yma gyffro rhwng gras a theimladau natur; pe buasent yn llawenychu, eu ffydd oedd yr achos o'u llawenydd; eto yr oedd mawredd eu llawenydd yn rhwystr i'w ffydd: mor beryglus yw gweithrediadau anghymmedrol ein tymherau ni. † Wrth eu gweled felly yn methu credu yn gadarn a diysgog, i'r dyben o roddi iddynt ychwaneg o amser, ac hefyd ychwaneg o brawf, gofynodd Iesu am rywbeth i'w fwyta yn eu gwydd hwynt. ‡ Nid oedd yr ymborth ond gwael, ond yr oedd y cyfryw ag oedd ganddynt hwy, *ni feddent* ddim gwell, ac mae yn debyg *na chawsai yr Iesu* ddim gwell yn gyffredin yn nyddiau ei ymdaith yn y byd hwn. ‖ *Tybia rhai mai math o deisen, neu fara, oedd yr hyn a elwir yma dil* mel, wedi ei wneuthur, efallai, o grwybr, yn gymmysg â blawd. § Nid rhith o fwyta a wnaeth Iesu, ond bwyta mewn gwirionedd, ac yn ddiledrith, yn dd... au: nid bwyta i *gynnal* ei gorph a wnaeth, ond bwyta i *brofi* i'r dysgyblion bod ganddo gorph mewn gwirionedd. Na ryfyged cynhenwyr annuwiol geisio cylymau ar lafrwyn, drwy holi, Beth a ddaeth o'r bwyd hwn? &c. Dywedent hwy i ni yn gyntaf, beth a ddaeth o'r bwyd a fwytâodd yr angelion gydag Abraham? Gen. 18. 8, a dysgent gredu, y gallai Duw yn hawdd ddiddymu y bwyd hwnw drachefn, yr hwn nid oedd anghenrheidiol er cynnaliaeth corph Crist, yn awr yr oedd wedi ei ysbrydoli, a'i ryddâu oddi wrth bob dychwant naturiol: bwyta a wnaeth er ei brofi fod gwir gorph ganddo, wedi adgyfodi o'r bedd. Mae yn amlwg oddi wrth yr adnodau uchod, na ddylem ni ddim ymwrthod â thystiolaeth ein synwyrau; clywed, gweled, a theimlo, &c. ac ei bod yn dra afresymol gofyn i ddynion gredu yn hollawl groes iddynt.

44 * Ac efe a ddywedodd wrthynt, *a* Dyma y geiriau a ddywedais i wrthych, *b* pan oeddwn etto gyd â chwi, *c* bod yn rhaid cyflawni pob peth a ysgrifenwyd *d* y'nghyfraith † Moses, *e* a'r prophwydi, *f* a'r psalmau, am danaf fi.

a adn. 6, 7. pen. 9. 22. a 18. 31—33. Mat. 16. 21. ... 22, 23. a 20. 18, 19. Marc 8. 31, 32. a 9. 31. ... *b* Ioan 16. 4, 5, 16, 17. a 17. 11—13. *c* adn. ... Mat. 26. 54, 56. Ioan 19. 24—37. Act. 13. 29—31. ... 3, 4. *d* Gen. 3. 15. a 14. 18, 19. a 22. 18. a 49. ... 16. 2, &c. Num. 21. 8, 9. a 35. 25. Deut. 18. 15—18. ... 3. 14, 15. a 5. 46, 47. Act. 3. 22—24. a 7. 37. Heb. ... 1—3. a 9. 8—12. a 10. 1. *e* Es. 7. 14. a 9. ... 1—10. a 28. 16. a 40. 1—11. a 42. 1—4. a 49. 1—8. ... a 52. 13—15. a 53. a 61. 1—3. Jer. 23. 5, 6. a 33. 14. ... Esec. 17. 22—24. a 34. 23, 24. Dan. 2. 44. a 7. 13, 14. ... 24—27. Hos. 1. 7—11. a 3. 5. Joel 2. 28—32. Am. 9. 11. ... Mica 5. 1—4. Hag. 2. 7—9. Zec. 6. 12, 13. a 9. ... 8—13. a 12. 10. a 13. 7. a 14. 4. Mal. 3. 1—4. a 4. ... *f* Salm 2. a 16. 9—11. a 22. a 40. 6—8. a 69. ... a 109. 4—20. a 110. a 118. 22, 23. Ioan 5. 39. Act. 13. ... 1 Pedr 1. 11. Dat. 19. 10.

* Gwedi profi ei adgyfodiad i'w ddysgyblion yn y dull uchod, mae Crist yn myned yn mlaen yma i ddangos cysondeb hyny â'r pethau a ddywedasai efe wrthynt lawer gwaith o'r blaen, ac hefyd âg ysgrythyrau yr Hen Destament. † Rhanai yr Iuddewon yr Hen Destament yn dri dosparth; y *gyfraith*, y *prophwydi*, a'r *ysgrifeniadau* sanctaidd, y rhai a alwent, yr *Hagiographa*. Yr oedd y Salmau yn un o'r dosparth olaf, ac yn fwyaf nodedig yn eu golwg hwy: felly wrth y enw hyn, mae Crist yn meddwl yr holl Hen Destament.

45 *g* * Yna yr agorodd efe eu deall hwynt, fel y deallent yr ysgrythyrau,

g Ex. 4. 11. Job. 33. 16. Salm 119. 18. Es. ... 18, 19. Act. 16. 14. a 26. 18. 2 Cor. 3. 14—18. a 4. ... Eph. 5. 14. Dat. 3. 7.

* Nid yn unig adrodd yr ysgrythyrau, a'u heglaro mewn geiriau; ond efe a agorodd *ddeall* ei ddysgyblion fel y *deallent* yr ysgrythyrau hyny. Gall dynion wneyd y ddau beth cyntaf; ond nis gall neb ond Iesu y Prophwyd mawr wneyd y peth diweddaf. Nid agor eu deall heb yr ysgrythyrau a wnaeth, ond trwy yr ysgrythyrau. Gwyddai efe nad oedd yr ysgrythyrau eu hunain yn ddigon i agor eu deall hwynt, heb ddylanwadau dwyfol gyda hwynt; gan hyny ...

deall hwynt. Mae diafol yn
idiau hyny, y rhai mae efe yn
i daflu heibio yr ysgrythyrau,
iel dysgeidiaeth yr Ysbryd heb-
r ysgrythyrau mae efe yn dysgu,
, ac yn groes iddynt.

fe a ddywedodd wrthynt,
ysgrifenwyd, ac felly yr
Grist ddioddef, a chyfodi
ydydd dydd :

ioll brophwydoliaethau dwyfol
ffaeledig. Yr oedd yr Iuddew-
in Iachawdwr yn llidiog ac o'u
d angen ; ac yr oedd Duw yn
eled pa fodd y byddai eu hewyll-
yr oedd y diwedd yn cael ei
l hyny. Felly yr oedd yn rhaid
lef. Gwel ar adn. 26.

phregethu edifeirwch a
it pechodau ‡ yn ei enw ef
th yr holl genhedloedd,
hreu yn Jerusalem.

. 13. Act. 2. 38. a 3. 19. a 5. 31. a 11. 18.
30, 31. a 20. 21. a 26. 20. *k* Salm 22.
a 86. 9. a 98. 1—3. a 117. Es. 2. 1—3.
52. 10, 15. a 60. 1—3. a 66. 18—21. Hos.
Gal. 5. 10, 11. Act. 13. 46—48. a 18. 5, 6.
12—18. a 15. 8—16. Eph. 3. 8. Col. 1. 27.
. 4. Hos. 11. 8. Mat. 10. 5, 6. Act. 2. 25,
5. 20. a 11. 26, 27. Eph. 1. 6.

yr ydych chwi yn dystion
yn.

Act. 1. 8, 22. a 2. 32. a 3. 15. a 4. 33.
41. a 13. 31. a 22. 15. Heb. 2. 3, 4.

ldyledswydd fawr yr apostolion
lig mewn ychydig eiriau yn
'regethu edifeirwch a madden-
2. Yn enw Iesu. 3. Yn mhlith
oedd. 4. Gan ddechreu yn Jer-
ifeirwch ; sef galar duwiol am
eliad o bob ffyrdd drygionus,
yd-ffurfiad âg ewyllys Duw.
echodau ; sef ar eu hedifeir-
fydd yn ngwaed Crist. ‡ *Yn*
trwy awdurdod ac anfoniad
genadon ef ; neu *yn enw Iesu*
d ac iawn. Nid *am* edifeir-
l maddeuant, ond trwy aberth
‖ *Yn mhlith yr holl genedl-*
prophwydwyd lawer gwaith ;
49. 6 ; Dan. 7. 14 ; Hos. 2. 23 ;
rn o ddatguddiad dwyfol oedd
dd Iesu yn guddiedig mewn
y pryd hwn ; wrth ddanfon y
ien, Math. 10. 5, gwarafunodd
ffordd y cenedloedd. § *Gan*
rusalem ; hyny yw, yn mhlith
Prophwydwyd am Iesu fel
n, mynydd sanctaidd Duw,
10. 2 ; Es. 2. 3 ; a 28. 16 ; a 60.
l i hyn ni a gawn yr *Apostol-*
a yn *Judea* yn unig ; hyd oni
uddewon y gair, gan eu barnu
nheilwng o fywyd tragywydd-
hwy at y cenedloedd. Act.
oedd hyn yn angenrheidiol i
—1. Fel y byddai i'r Iuddew-
cyntaf-anedig. 2. Fel y bydd-
Duw yn eu plith hwy gael
nawr yno, cyn dyfetha'r gen-
en-*ffrwyth gweinidogaeth yr*
efengyl. 3. Fel y caffai Iesu ei ddangos, a'i
brofi yn fwy amlwg, fel Mab Duw a gwir
Fessiah, yn y wlad lle y croeshoeliwyd ef.
4. Fel y byddai i'r efengyl gael taeniad cyflym-
ach oddi yno i wledydd eraill. 5. Ac fel y
byddai i'r pechaduriaid mwyaf, hyd yn nod
y rhai y bu llaw ganddynt yn nghroeshoeliad
Crist, a phawb eraill, lle y pregethid yr ef-
engyl wedi hyny, gael eu calonogi i obeithio
am adferiad ac iechydwriaeth, trwy oludoedd
gras Duw yn y Cyfryngwr. * Gwedi gweled
a chlywed pobpeth a berthyn i mi o'r dech-
reuad ; wedi derbyn edifeirwch a maddeuant
pechodau eich hunain ; a chwedi eich dewis
o flaen pawb eraill i dystiolaethu a phregethu
y pethau hyn. Cofiwch mai hyn yw eich
dyledswydd fawr chwi am eich oes, ac mai
gwaith sobr iawn yw tystiolaethu dros Dduw,
ac yn achos bywyd tragywyddol dynion.

49 ¶ * Ac wele, [n] yr ydwyf fi yn
anfon addewid fy Nhad arnoch : [o] † eithr
arhoswch chwi yn ninas Jerusalem, hyd
oni wisger chwi â nerth o'r uchelder.

n Es. 44. 3, 4. a 59. 20, 21. Joel 2. 28. Ioan 14. 16, 17.
a 15. 26. a 16. 7—16. *o* Es. 32. 15. Act. 1. 4, 8. a 2. 1—4.

* Addewid y Tad oedd yr Ysbryd Glân,
yr hwn a dywalltwyd ar yr apostolion ar
ddydd y pentecost. Am yr addewidion o
hóno, gwel y cyfeiriadau *(n,)* y "nerth o'r
uchelder" yw yn niwedd yr adnod. † Tybir
mai ar ol i Grist ymddangos i'w ddysgyblion
yn Galilea, y llefarodd efe y geiriau hyn, er
nad yw Luc yn sylwi dim ar hyny : oblegid
mae efe yma yn peri iddynt aros yn Jerusa-
lem, yr hyn a wnaethant hyd dywalltiad yr
Ysbryd Glân.

50 ¶ Ac efe a'u dug hwynt allan
[p] * hyd yn Bethania ; [q] † ac a gododd
ei ddwylaw, ac a'u bendithiodd hwynt.

p Marc 11. 1. Act. 1. 12. *q* Gen. 14. 18—20. a 27. 4.
a 48. 9. a 49. 28. Num. 6. 23—27. Marc 10. 16. Heb. 7. 5—7.

51 Ac fe a ddarfu, tra yr oedd efe
yn eu bendithio hwynt, [r] ymadael o
hono ef oddi wrthynt, ‡ ac efe a ddyg-
wyd i fynu i'r nef.

r 2 Bren. 2. 11. Marc 16. 19. Ioan 20. 17. Act. 1. 9.
Eph. 4. 8—10. Heb. 1. 3.

Hyd derfynau Bethania, meddant, yw ys-
tyr y geiriau gwreiddiol, ac nid hyd *yn* Beth-
ania. Yr oedd Bethania yn nghylch pym-
theg ystâd o Jerusalem ; (Ioan 11. 18 ;) ond
nid oedd y mân o ba le yr esgynodd Crist,
ond taith diwrnod sabbath, (Act. 1. 12.) tua
hanner y pellder hyny. Felly, i gysoni yr
hyn a ddywed Luc yma, â'r hyn a ddywed
yn yr Actau, rhaid i ni feddwl mai hyd der-
fynau Bethania yr arweiniodd Iesu ei ddysg-
yblion ; yr hyn oedd lawer yn nes i Jerusa-
lem, ac yn rhan o fynydd yr Olew-wydd.
† A dwylaw sanctaidd a dyrchafedig, ac heb
na digter na dadl yn ei galon, efe a fendith-
iodd ei ddysgyblion wrth eu gadael. Efe a
weddïodd am fendith iddynt, fel eu Cyfaill
a'u Brawd ; ac a *orchymynodd* am fendith
arnynt, fel eu Brenin a'u Duw. ‡ Aeth Elias
i'r nef mewn cerbyd tanllyd a chorwynt
(2 Bren. 2. 11 :) aeth Iesu i'r nef mewn
cwmwl gogoneddus, Act. 1. 9 ; ond gyda
hyn o wahaniaeth hefyd ; esgynodd Iesu yn
ei nerth dwyfol ei hun, nis gallai Elias heb

gymmorth angel. Diammau fod angelion yn gweini i Grist ar ei esgyniad; ond er mawredd, nid o angen am eu cynnorthwy.

52 [s]* Ac wedi iddynt ei addoli ef, † hwy a ddychwelasant i Jerusalem, [t]‡ gyd â llawenydd mawr:

s Mat. 28. 9, 17. Ioan 20. 28. t Salm 30. 11. Ioan 14. 28. a 16. 7, 22. 1 Pedr 1. 8.

53 ‖ Ac yr oeddynt yn wastadol [u] yn y deml, § yn moli ac yn bendithio Duw, [x] Amen.

u Act. 2. 46, 47. a 5. 41, 42. x Mat. 28. 20. Marc 16. 20. Dat. 22. 21.

Yr oedd yn fwy angenrheidiol i Grist esgyn i'r nef yn ngolwg ei apostolion, nac oedd iddo adgyfodi yn eu golwg; cawsant ei weled ef wedi adgyfodi, ond nis gallasent ei weled ef yn y nef a hwythau ar y ddaear, na gwybod i ba le yr aethai oni buasai iddynt ei weled yn myned. * Gwedi iddynt ei weled yn esgyn, hwy a'u haddolasant, fel eu Harglwydd a'u Duw. Nid ydym yn darllen yn un màn i'r apostolion *addoli* Crist o'r blaen; yr oedd eu ffydd yn awr wedi cyrhaeddyd ei gradd uwchaf, felly eu cariad a'u llawenydd hefyd. Yr oeddynt wedi gweled ei fawredd ef a'u llygaid, ac yn credu yn ddibetrus mai Crist Mab y Duw byw ydoedd, ac mae yn debyg na ddaeth cwmwl ar eu ffydd yn y pwnc hwn byth mwyach. † Dychwelasant i Jerusalem yn ol gorchymyn eu Harglwydd, adn. 49, wedi eu rhybuddio gan yr angelion i hyny, Act. 1. 10, 11: ‡ Pan soniai Crist am adael ei ddysgyblion o'r blaen, byddai tristwch yn llenwi eu calona[u] yn awr wedi iddo eu gadael, maent y[n] welyd mewn llawenydd mawr. Yr [o]... erbyn hyn wedi deall pethau yn well[...] gweled eu Harglwydd wedi buddug[oliaethu] ar ei holl elynion, wedi esgyn yn orf[...] i'w ogoniant; yr oeddynt yn dys[gwyl] ffyddiog am gyflawniad buan o'i add[ewidion] ymadawol ef, yr hyn a barai hela[...] deyrnas ef ar y ddaear, ac yr oedd[ynt yn] dysgwyl cael myned yn y diwedd ar [...] i'r gogoniant, i fod yn wastadol gy[...] ‖ Yn Act. 1. 12, 13, dywedir iddynt [...] fynu i oruwch-ystafell, yma dywedir [...] yn y deml: Luc a ddywedodd [...] beth. Tybia rhai bod yr oruwch-y[stafell] hòno yn perthyn i'r deml, ac y[n] iol â hi, ond nid yw yn debyg fod [...] eiriaid yn ddigon cyfeillgar i ganiat[...] iddynt. Ond wrth y gair "gwastadol" gellir deall eu bod yno yn wastadol y[n] ar amserau gosodedig addoliad Duw; [...] yr oruwch-ystafell y nos pan fyddai [...] yn ganad. § Mae yn ddiammau eu [...] cyd-ganu a'r Lefiaid, fel y gwnai [...] duwiol eraill; ond wrth y pethau [...] hwy wedi eu gweled, eu gwybod, a'[...] mae yn rhaid eu bod wedi dysgu i dd[...] io y Salmau a genid yno, mewn ystyr [...] mwy goruchel ac ysbrydol, nag y g[...] cyffredin o'r addolwyr. Amen, ebai [...] ostolion; Amen, ebai ysgrifenydd y[...] hon; ac Amen, medd pob gwir gred[...] felly y byddo, caffed Duw ei fawrygi[...] am hyn oll!

Yr Efengyl yn ol Sant IOAN.

PEN. I.

Duwdab, dyndab, a swydd Iesu Grist.

[a]* YN y dechreuad † yr oedd [b] y Gair, ‡ a'r Gair oedd [c] gyd â Duw, [d] ‖ a Duw oedd y Gair.

a Gen. 1. 1. Diar. 8. 22, 23. Eph. 3. 9. Col. 1. 17. Heb. 1. 10. a 7. 3. a 13. 8. Dat. 1. 8, 11. a 21. 6. a 22. 13. b adn. 14. 1 Ioan 1. 1, 2. a 5. 7. Dat. 19. 13. c adn. 18. pen. 16. 28. a 17. 5. Diar. 8 22—30. 1 Ioan 1. 2. d pen. 10. 30—33. a 20. 28. Salm 45. 6. Es. 7. 14. a 9. 6. a 40. 9—11. Mat. 1. 23. Rhuf. 9. 5. Phil. 2. 6. 1 Tim. 3. 16. Tit. 2. 13. Heb. 1. 8. 2 Pedr 1. 1.

* Yn y dechreuad a sonia Moses, Gen. 1. 1; dechreuad amser: nis gellir priodoli dechreuad i ddim cyn hyny; tragywyddoldeb diddechreuad oedd y cwbl o'r blaen. † Tragywyddol Fab Duw, yr Arglwydd Iesu Grist, yw y Gair yma. Gelwir ef felly mewn llawer o fànau eraill: gwel y cyfeiriadau. Mae yr enw hwn yn addas iawn i Fab Duw; am ei fod yn arddangos rhywbeth o'i genedliad annrhaethadwy ef, fel y mae y gair yn cael ei genedlu yn ein meddyliau ni, ac yn wir ddelw o honynt. Mae hefyd yn dangos ei Swydd ef, fel Cyfryngwr, yn datguddio ewyllys y Tad i ddynion, ac yn datguddio y Tad ei hun, adn. 18. Math. 11. 27. Yr oedd y Gair hwn *yn* y dechreuad, gan hyny rhaid ei fod *cyn* y dechreuad: heb ei *fod cyn y dechreuad* nis gallasai fod *yn y dechreuad.* Nid yn nechreuad yr efengyl, fel y taera y Sosiniaid; ond yn y dechreuad a enwyd uchod, fel mae yn amlwg wrth yr adnodau a ganlyn, yn enw[...] drydedd. ‡ Gyda Duw, felly y dyw[ed...] mon am dano, Diar. 8. 27, 30. Mae [...] ei wahaniaethu oddi wrth bob cread[ur...] greadur oedd *gyda* Duw *yn* y dech[reuad?] Neb! Yr oedd pethau eraill *o'r* dech[reuad] nid oedd ond y Gair *yn* y dechreuad, [...] deb y Tad a'r Ysbryd. *Gyda* Duw. [...] id yr Iuddewon yn wastadol yn y syn[...] mai yr un peth oedd "Gair Duw" â [...] hun; ac mai trwy y Gair y "gwnaet[hpwyd] pob peth:" yr hyn yn ddiammau [...] achos i Ioan draddodi dirgelwch mo[r] mewn cyn lleied o eiriau, gan fod yr [...] iaeth yn ddigon hysbys i'r Iuddew[on o'r] blaen. Dangosir yn yr adnod hon, [...] wyddol hanfod Crist; ei berthynas â [...] a'i breswyliad gyda'r Tad; ac undeb [...] rhywiaeth ei hanfod ef â'r eiddo y Ta[d...] ydynt.

2 * Hwn oedd yn y dechreua[d gyd] â Duw.

* Yr oedd y Person Dwyfol hwn o [...] cyd-hanfodi yn anwahanol a'r Tad; [...] unig cyn ei eni ef o forwyn, ond hefy[d...] dechreuad, er tragywyddoldeb, cyn [...] un creadur. Gan ei fod felly, rhaid [...] yn Dduw, yn ystyr fwyaf priodol y [...] oblegid beth a allasai fod gyda Duw [...] creaduriaid, ond Duw ei hun? ne[u...] geiriau eraill, Person Dwyfol, ag [...] ddisgleirdeb gogoniant y Tad, yn [...]

'n mhob ystyr yn ffurf Duw, ac
h âg ef. Mae hyn yn hollawl
elyd athrawiaeth ynfyd a chabl-
i hyny a ddywedant mai rhyw
'r Tad yw Iesu, o herwydd ei
lywodraethwr y byd. Dwyfoli
l ynfydrwydd.

wyddo ef y gwnaethpwyd
ac hebddo ef ni wnaeth-
a'r a wnaethpwyd.

pen. 5. 17—19. Gen. 1. 1, 26. Salm 33. 6.
. 12, 18. Eph. 3. 9. Col. 1. 16, 17. Heb. 1.
. 3, 4. Dat. 4. 11.

ido ef," fel offeryn, medd gwad-
duwdod Crist; ond nis gall hyny
w y gwaith a grybwyllir yma, a
eth; ac nis gall y dychymmyg
neu Is-weithredydd dàn Dduw,
o grëu, byth gyd-sefyll âg un-
lau am allu crëawl; yr hwn sydd
id yn wir ddwyfol ac anfeidrol,
ir yn wastad yn yr ysgrythyrau
f Dduw. Pe caniatëid mai fel
edd yn crëu, eto yr oedd *yn* y
vedi y cwbl; ac os felly, rhaid ei
dechreuad, ac fel hyny yn wir
, os trwyddo ef y crëwyd *pob*
ei fod yn ddigrëedig ei hun;
rëedig yw ef, nis gellir dywedyd
ael eu crëu trwyddo ef: crewyd
darn penaf, gan, neu drwy, ryw.
Rhaid i ni ymwrthod â'r fath
chredu tystiolaeth gair Duw.

nddo ef yr oedd bywyd;
vyd oedd oleuni dynion:

26. a 11. 25. a 14. 6. 1 Cor. 15. 45. Col. 3.
5. 11. Dat. 22. 1. *g* adn. 8, 9. pen. 8.
35, 46. Salm 84. 11. Es. 35. 4, 5. a 42. 6,
60. 1—3. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. Luc 1. 78,
26. 23. Eph. 5. 14. 1 Ioan 1. 5—7. Dat. 22. 16.

air hwn yr oedd bywyd: bywyd
rydol, a thragywyddol. Ynddo
yn y ffynon, fel goleuni yn yr
o ef yn hanfodol, o angenrheid-
rioed. Efe yw ffynon a rhodd-
pob crëadur, o'r gwybedyn lleiaf
gel arddercho caf, ac efe sydd yn
l yn mhawb. Ynddo ef y mae byw-
l ei holl saint: "Crist ein bywyd
Ynddo ef hefyd y mae bywyd
l: "hwn yw y gwir Dduw a'r
ywyddol." Ynddo ef yr *oedd*
dywed Ioan, nid ynddo ef y *mae*
oedd *ef yn* y dechreuad, ac yr oedd
lo ef yn y dechreuad, gan hyny nid
a wnaeth fel y crëaduriaid; ac os
yn a wnaeth fel y creaduriaid, nid
ef, eithr Duw anfeidrol, a chrë-
peth oll. † Mae efe fel Duw yn
wyd i bob crëadur yn ol ei ryw;
l i'r coedydd a'r llysiau, bywyd
i'r holl grëaduriaid direswm, byw-
ddynion, a bywyd angylaidd i'r
nd y mae efe mewn modd arben-
i dynion. Pa beth bynag a aller
leuni, anianawl, deallawl, moes-
sbrydawl, o hóno ef y mae; o'r
o fywyd sydd ynddo ef: yn en-
ani dyn syrthiedig, i *ddangos iddo*
ywyd tragywyddol a gwir dded-

r goleuni sydd yn llewyrchu
yn y tywyllwch; † a'r tywyllwch nid
oedd yn ei amgyffred.

h adn. 10. pen. 3. 19, 20. a 12. 36—40. Job 24. 13—17.
Diar. 1. 22, 29, 30. Rhuf. 1. 28. 1 Cor. 2. 14.

* Goleuni gweithredoedd Duw, mewn cread-
igaeth a rhagluniaeth; goleuni y cysgodau
a'r prophwydoliaethau dan yr hen oruchwyl-
iaeth; goleuni gweinidogaeth Crist ei hun,
Ioan Fedyddiwr a'r apostolion; goleuni gwein-
idogaeth yr efengyl o hyny hyd yn awr; ac,
yn olaf, goleuni rheswm a chydwybodau dyn-
ion anianol: mae y goleuni, neu y goleuadau
hyn, wedi bod yn llewyrchu, ac yn para i
lewyrchu yn y tywyllwch; hyny yw, mewn
byd tywyll, ac i ddynion sydd yn dywyllwch
yn eu heneidiau. Tywyllwch oedd yr holl
genedloedd paganaidd, nid oedd yr Iuddew-
on nemawr gwell; na ninnau yn awr tra yn
ein cyflwr naturiol. † Nid oedd y byd pagan-
aidd yn adnabod nac yn amgyffred dim yn
iawn am Dduw yn wyneb ei weithredoedd;
nid oedd yr Iuddewon yn amgyffred fawr am
Grist yn wyneb y cysgodau o hóno, a'r pro-
phwydoliaethau am dano; nid oeddynt yn
amgyffred mai Iesu o Nazareth oedd y Mes-
siah, y gwir Oleuni, pan ddaeth i'r byd, nac
yn wyneb ei weinidogaeth ef ei hun, Ioan
na'r apostolion; nid yw dynion anianol eto
yn amgyffred pethau Duw, er mai goleuni
ydynt, yn wyneb yr efengyl. Mae y geiriau
hefyd yn gosod allan gyndynrwydd calonau
dynion yn gystal a'u tywyllwch; ni fynant
amgyffred: maent yn gwrthwynebu y goleu-
ni, ac yn caru y tywyllwch yn fwy na'r gol-
euni. Gwel gyfeiriadau yr adnod.

6 ¶ *i* * Yr ydoedd gwr wedi ei an-
fon oddi wrth Duw, a'i enw *k* Ioan.

i adn. 33. pen. 3. 28. Es. 40. 3—5. Mal. 3. 1. a 4. 5, 6.
Mat. 3. 1, &c. a 11. 10. a 21. 25. Marc 1. 1—8. Luc 1. 15—
17, 76. a 3. 2, &c. Act. 13. 24, 25. *k* Luc 1. 13, 61—63.

* Ioan Fedyddiwr oedd hwn, nid Ioan yr
efengylwr, ysgrifenydd yr efengyl hon. Am
ei anfoniad ef oddi wrth Dduw, gwel ar ei
hanes ef yn yr efengylwyr eraill, yn enwedig
ar Luc 1. 13—25, 57—80; a 3. 1, &c. Llefara
yr efengylwr am dano yn wahanol iawn i'r
hyn a ddywedodd am Grist, y Gair: yr oedd
Ioan wedi ei anfon oddi wrth Dduw; ond
yr oedd y Gair yn y dechreuad gyda Duw:
gwr ydoedd Ioan; ond Duw oedd y Gair:
daeth Ioan i dystiolaethu am y Goleuni;
ond yr oedd goleuni yn y Gair: ïe Goleuni
oedd y Gair.

7 * Hwn a ddaeth *l* yn dystiolaeth,
† fel y tystiolaethai am y Goleuni,
m ‡ fel y credai pawb trwyddo ef.

l adn. 19, 26, 27, 29, 32—34, 36. pen. 3. 26—36. a 5. 32—
35. Act. 19. 4. *m* adn. 9. pen. 3. 26. Eph. 3. 9. 1 Tim. 2.
4. Tit. 2. 11. 2 Pedr 3. 9.

* Yn Mal. 3. 1, gelwir Ioan yn genad, i
ddangos ei awdurdod; yma gelwir ef yn
dystiolaeth, i ddangos ei waith: yr hyn hef-
yd yw gwaith pob gwir weinidog yr efengyl.
Ioan oedd y tyst cyntaf, ac a dystiolaethodd
am beth nas gwyddai y byd yn gyffredin
ddim am dano; y Messiah wedi dyfod.
† Tystiolaethu am y Goleuni oedd tystiolaethu
am Grist. Crist oedd y Goleuni. Goleuni
yw Duw; Goleuni yw Crist: am hyny rhaid
bod Crist yn Dduw. ‡ Dyben Ioan yn tyst-
iolaethu oedd, fel y credai pawb ei dystiol-
aeth ef am Grist: neu fel y credai pawb yn
Nghrist trwy ei dystiolaeth ef. Chwennych-

y Goleuni.

n adn. 20. pen. 3. 28.

* Yn eglurdeb ei athrawiaeth, yn ngwresawgrwydd ei ysbryd, ac yn sancteiddrwydd ei fywyd, yr oedd Ioan yn "ganwyll yn llosgi;" ond nid efe oedd y Goleuni: tystiolaethu am y Goleuni yr oedd efe, ac yn derbyn ei oleuni i hyny o Grist y Goleuni hanfodol ei hun.

9 [o] * Hwn ydoedd y gwir Oleuni, [p] † yr hwn sydd yn goleuo pob dyn a'r y sydd yn dyfod i'r byd.

o adn. 4. pen. 6. 32. a 14. 6. a 15. 1. Mat. 6. 23. 1 Ioan 1. 8. a 5. 20. p adn. 7. pen. 8. 12. a 12. 46. Es. 8. 20. 1 Thes. 5. 4—7.

* Hwn, sef Crist, ydoedd y *gwir Oleuni*, mewn cyferbyniad i gau oleuni y doethion paganaidd, a goleuni gwàn y cysgodau Iuddewig, a dysgeidiaeth gyfeiliornus yr ysgrifenyddion a'r phariseaid. Hwn oedd y *gwir* Oleuni hefyd, mewn cyferbyniad i Ioan Fedyddiwr, a'r apostolion; y rhai nid oeddynt ond ei weinidogion ef, a thystion am dano. † Efe yw goleuni naturiol a rhesymol pob dyn a'r y sydd yn dyfod i'r byd, y fu, y sydd, a ddaw; ac efe yw goleuni ysbrydol pob dyn ag sydd yn cael ei oleuo felly, cenedloedd yn gystal ag Iuddewon. Goleuni ysbrydol a feddylir yn benaf, nid oedd y prophwydi ond yn goleuo yr Iuddewon, daeth Crist i fod yn Oleuni i oleuo y cenedloedd hefyd. Gellir darllen y geiriau fel hyn, meddant, Hwn yw y gwir Oleuni, yr hwn, gan ddyfod i'r byd, sydd yn goleuo pob dyn.

10 [q] * Yn y byd yr oedd efe, [r] † a'r byd a wnaethpwyd trwyddo ef; [s] ‡ a'r byd nid adnabu ef.

q adn. 18. pen. 5. 17. Gen. 11. 6—9. a 16. 13. a 17. 1. a 18. 33. Ex. 3. 4—6. Act. 14. 17. a 17. 24—27. Heb. 1. 3. r Gwel ar adn. 3.—Jer. 10. 11, 12. Heb. 1. 2. a 11. 3. s pen. 17. 25. Mat. 11. 27. 1 Cor. 1. 21. a 2. 8. 1 Ioan 3. 1.

* Yn y byd yr oedd efe, o ran ei holl-bresenoldeb dwyfol; yn y byd yr oedd efe, yn ei gynnal â gair ei nerth; yn y byd yr oedd efe, yn amlygu ei ewyllys dàn wahanol oruchwyliaethau, ac yn benaf drwy Moses; ac yn y byd yr oedd efe, yn ei amlygu ei hun weithiau megis mewn rhith o gnawd, cyn iddo ddyfod mewn gwir gnawd. † Dywedai y cyfeiliornwyr a elwid y *Gnosticks* mai rhyw Ysbryd drwg a wnaeth y byd; a bod Duw yr Hen Destament a Duw y Testament Newydd yn bersonau gwahanol a chroes i'w gilydd. Tybia rhai mai yn erbyn y cyfeiliornwyr hyny yr oedd Ioan yn cyfeirio y geiriau hyn: mae yn sicr y byddai llawer o'r hen dadau yn eu defnyddio yn erbyn y dychymmyg ynfyd-wyllt hwnw. ‡ Er mai Crist a wnaeth y byd, ac er ei fod yn y byd yn ei *amlygu ei hun* o oes i oes, fel y soniwyd *uchod; eto, y* fath oedd dallineb y byd fel *nad adnabu ef.* Nid adnabu y cenedloedd ef *fel Duw* a Chrëawdwr, ac nid adnabu yr

creedigaeth; ond mewn modd my[...] ol, fel yr oedd ef yn Dduw Israel, [...] ewon yn bobl gyfammodol a p[...] iddo, ac yn berthynasau iddo o ran [...] Mae y geiriau hyn yn dangos yn [...] bod y genedl Iuddewig mewn rh[...] dàn ofal a gwarcheidwaeth neill[...] cyn iddo ddyfod yn y cnawd. † Ef[...] drwy y prophwydi, Es. 50. 2, d[...] Fedyddiwr, ac o'r diwedd ei huna[...] sonol yn y cnawd. ‡ Ni chafodd [...] o dderbyniad gan yr Iuddewon fe[...] bu yn aros yn eu plith; ond yma [...] byn y meddylir credu ynddo fel M[...] Gwaredwr, a Messiah: ni dderby[...] ychydig o'r Iuddewon ef felly ma[...] lwg. At ei eiddo ei hun, *(Eis t[...]* A'r eiddo ei hun, *(Idioi.)* Mae y [...] cynhwys y deml, a phob peth a b[...] addoliad Duw, a rhagor-freintiau [...] genedl: a'r ail yn arwyddo yr Iud[...] unig, fel yn meddiannu y rhago[...] hyny, ac felly drwy broffes ac iawn[...] ac eiddo y Messiah. Nid oes dim [...] iaeth yn y Gymraeg yn nwy ran [...] ac nid yw ond bychan iawn yn [...] eto nis gellir gweled grym y geiriau [...] arno fel y nodwyd uchod.

12 [x] * Ond cynnifer ag a'i [...] iasant ef, [y] † efe a roddes idd[...] i fod yn ‡ feibion i Dduw, [z] [...] sawl a gredant yn ei enw ef:

x Mat. 10. 40. a 18. 5. Col. 2. 6. y E[...] 3. 19. Hos. 1. 10. Rhuf. 8. 14, 15. 2 Cor. 6. 17, [...] 26. a 4. 6. 1 Ioan 3. 1. z pen. 2. 23. a 3. [...] Mat. 12. 21. Act. 3. 16. 1 Ioan 3. 23. a 5. 12, 13[...]

* Er nad oedd y genedl yn gy[...] derbyn Crist yn yr ystyr a enwy[...] eto yr oedd rhai yn ei dderbyn, yn [...] ddo, ac yn ymostwng mewn ufudd[...] † Mae y gair a gyfieithir yma "gal[...] *ousia)* yn arwyddo hawl, braint, [...] awdurdod. ‡ Yr oedd y mabwysia[...] perthyn i'r Iuddewon yn unig, Rh[...] ond dàn yr efengyl mae yn perthy[...] a gredant yn Nghrist, cenedloedd [...] âg Iuddewon, Rhuf. 3. 29, 30. Gal[...] 29. ‖ Wrth *enw* Crist, mae i ni dd[...] ei hun; a chredu yn ei enw ef yw [...] ei Berson ef, a holl dystiolaeth y[...] dano ef. Credu yn ei enw ef y[...] ffordd i bechaduriaid gael eu gw[...] blant i Dduw, Galat. 3. 26.

13 * Y rhai [a] ni aned o [b] [...] [c] ‡ nac o ewyllys y cnawd, [d] [...] ewyllys gwr, [e] § eithr o Dduw.

a pen. 3. 3. 1 Pedr 1. 3, 23. a 2. 2. 1 Ioan [...] a 5. 1, 4, 18. b pen. 8. 38—41. Mat. 3. 9. R[...] c Gen. 25. 22, 28. a 27. 4, 33. Rhuf. 9. 10—16. [...] 110. 3. Rhuf. 9. 1—5. a 10. 1—3. 1 Cor. 2. 6. [...] Iago 1. 18. e pen. 3. 6—8. Tit. 3. 5. 1 Ioan [...]

* "Y rhai ni aned o waed;" neu [...] Saesoneg, "Y rhai a aned, nid o w[...] a aned o waed yw plant Duw y[...]

d trwy yr enedigaeth o waed y
hwy yn blant i Dduw, eithr
ad ac ail-enedigaeth, genedig-
. Mae y Saesoneg yn eglurach
g yma; eto mae y Gymraeg yn
mred â'r Groeg. † Mae y gair
y rhif lluosog *(aimatôn)* yn y
waed, neu waedoliaeth, Abra-
waed yr enwaediad; ac nid o
thau Iuddewig: nid o waed yn
tyriaethau hyn, y mae neb yn
o fod yn feibion i Dduw dàn yr
id o achau, neu ddisgyniad yn
nid o'u hewyllys a'u dymuniad
eni, yn ol y cnawd; ac nid o her-
w ragoriaeth ynddynt hwy ar er-
nawd. ‖ Nid trwy y cynghorion
liadau dynol goreu a fedro y naill
'r llall; nid o ddewisiad dyn an-
an; ac nid yn ol dull rhai dynion
adu plant o herwydd rhyw deil-
hagoriaeth a welent ynddynt.
luw; o arfaeth a phen-arglwydd-
llys da Duw, ac o weithrediad
thol Ysbryd Duw, yn rhoddi bod
brydol yn eu heneidiau; yn eu
gyfranogion o dduwiol anian; yn
ddu i ddelw Duw; ac yn eu tu-
vis pethau Duw, ac ymhyfrydu

A'r Gair a wnaethpwyd yn
ac a drigodd yn ein plith ni
a welsom ei ogoniant ef,
[h] ‖ megis yr Unig-anedig
y Tad) [i] § yn llawn gras a
d.

. 7. 14. Mat. 1. 16, 20—23. Luc 1. 31—35.
. 2, 4. a 9. 5. 1 Cor. 15. 47. Gal. 4. 4. Phil.
, 16. Heb. 2. 14—17. a 10. 5. 1 Ioan 4. 2,
pen. 2. 11. a 11. 40. a 12. 40, 41. a 14. 9.
. a 60. 1, 2. Mat. 17. 1—5. 2 Cor. 4. 4—6.
lr 2. 4—7. 2 Pedr 1. 17. [h] adn. 18. pen.
2. 7. Act. 13. 33. Heb. 1. 5. a 5. 5. 1 Ioan
, 17. 2 Cor. 12. 9. Eph. 2. 8, 18, 19. Col. 1.
—16.

n yn nesaf yn dangos pa *fodd* y
at yr "eiddo ei hun;" "gwnaeth-
gnawd," hyny yw, efe a gym-
l, sef y cwbl o ddynoliaeth, corph
undeb â'i Berson Dwyfol ei hun.
yd ef "yn nghyffelybiaeth cnawd
" daeth yn Ddyn, a darostyng-
'r holl wendidau hyny a achlysur-
echod, cyn belled ag y gallai hyny
ef gael ei lychwino yn y mesur
chod. Mae y geiriau yn profi fod

amlwg yn y geiriau hyn at y *Shechinah*, neu yr arwydd disglaer o bresenoldeb Duw yn y babell gynt, yr hon oedd yn gysgod o gnawdoliad Crist, ac o'i drigiad, neu ei babelliad ef ar y ddaear. Y dangosiad egluraf a mwyaf rhyfeddol o bresenoldeb Duw gyda dynion, dàn yr hen oruchwyliaeth oedd y Shechinah; a'r dangosiad mwyaf rhyfedd ac eglur wedi hyny oedd, Mab Duw wedi ei wneuthur yn gnawd, ac yn pabellu yn y cnawd yn mhlith dynion. ‡ Gwelodd yr apostolion raddau mawr o'i ogoniant ef yn ei athrawiaeth nefol, yn ei weithredoedd nerthol; yn ei weddnewidiad ar y mynydd, yn ei adgyfodiad o'r bedd, ac yn ei esgyniad i'r gogoniant: gwelsant ei ogoniant hefyd trwy ddatguddiad ysbrydol o'i ddoethineb, ei allu, ei sancteiddrwydd, a'i ras, fel y mae yr holl gredinwyr yn ei weled i ryw raddau. ‖ Nid tebygolrwydd yn unig mae y gair "megys" yn ei arwyddo yma; ond yr hyn ydoedd efe mewn gwirionedd: yr oedd Ioan Fedyddiwr *megys* prophwyd; hyny yw, yr oedd yn brophwyd mewn gwirionedd, Math. 14. 5: newidir y saint *megys* gan Ysbryd yr Arglwydd; hyny yw, gan Ysbryd yr Arglwydd ei hun, 2 Cor. 3. 18: wrth orchymyn i'r saint rodio *fel* plant y goleuni; dangosir eu bod yn blant y goleuni mewn gwirionedd, Ephes. 5. 8: felly yma, wrth ddywedyd fod Crist *megys* yr Unig-anedig oddi wrth y Tad, dywedir mai yr Unig-anedig oddi wrth y Tad ydyw efe mewn gwirionedd. § Llawn o ras a chariad; mewn cyferbyniad i'r ddeddf, yr hon oedd yn weinidogaeth lawn o ddychryn a digofaint, gweinidogaeth angau a damnedigaeth, 2 Cor. 3. 7, 9; ac yr hon nid oedd ar y goreu ond cysgod daionus bethau i ddyfod. Llawn o wirionedd; gan iddo ef ateb yn berffaith yr holl ammodau a roddwyd arno; myned yn ddiwedd y ddeddf, er cyfiawnder i bob un sydd yn credu; ac fel yr oedd yr holl addewidion, cysgodau, a phrophwydoliaethau, yn cael eu cyflawni ynddo ef. Mae yr adnod hon yn dangos Iesu yn ei fawredd fel Duw, yn ei iselder fel dyn, ac yn ei ddwy natur fel Duw-ddyn a Chyfryngwr; rhaid i ni ystyried hyny cyn y gallom iawn-farnu y Person, ac iawn-ddeall y pethau a ddywedir am y Person.

15 ¶ [k] * Ioan a dystiolaethodd am dano ef, ac a lefodd, gan ddywedyd, † Hwn oedd yr un y dywedais am dano, ‡ Yr hwn sydd yn dyfod ar fy ol i, ‖ a aeth o'm blaen i: [l] § canys

16 m * Ac o'i gyflawnder ef y derbyniasom ni oll, n † a gras am ras.

m pen. 15. 1—5. Mat. 3. 11, 14. Luc 21. 15. Act. 3. 12—16. Rhuf. 8. 9. 1 Cor. 1. 4, 5. Eph. 4. 7—12. Col. 2. 3, 9. 1 Pedr 1. 11. n Zec. 4. 7. Mat. 13. 12. Rhuf. 5. 2, 17, 20. Eph. 1. 6, 7. a 2. 5—10. a 4. 7. 1 Pedr 1. 2.

Tybia rhai mai parâd o dystiolaeth Ioan Fedyddiwr yw yr adnod hon a'r ddwy ganlynol; ond mae yn debycach mai geiriau Ioan yr Efengylwr ei hun ydynt, fel mae yn ymddangos yn newidiad ac amrywiad y geiriau ei hunain, ac addasrwydd eu cymhwysiad at Gristionogion yn hytrach nag at wrandawwyr Ioan Fedyddiwr, y rhan fwyaf o ba rai ni wyddent ddim am Grist, ac ni dderbyniasent eto ddim o'i gyflawnder ef. Hefyd mae y geiriau yn y tair adnod hyn yn cytuno â'r hyn a ddywedasai yr Efengylwr yn adn. 14, ac â'r hyn a ddywed efe yn 1 Ioan 4. 12. Mae rhai cyfieithiadau yn rhoddi adn. 15, mewn cromfachau, ac felly yn cysylltu hon â'r bedwaredd ar ddeg. * Mae ynddo ef gyflawnder hanfodol fel Duw, a chyflawnder trysoredig fel Cyfryngwr; oblegid rhyngodd bodd i'r Tad drigo o bob cyflawnder ynddo ef. Am yr olaf y dywedir yma, ac nid am y cyntaf; oblegid anghyfranogol yw y cyntaf, ond mae yr ail yn gyfranogol i'r holl saint: mae fel yr ennaint gwerthfawr ar ben Aaron, yn disgyn ar hyd ymyl ei wisgoedd ef; mae pob cyflawnder o ddoniau ysbrydol yn ddifesur yn ac âr Iesu, y Pen, a'r Arch-offeiriad mawr, ac yn disgyn ar bob credadyn yn ol ei le, ei radd, a'i fesur. † Gras am bob gras sydd yn Iesu; gras am bob gras sydd yn angen ar yr enaid; gras ar ras, hyny yw, cyflawnder o ras yn barâus, megys pentwr ar bentwr; gras cyfatebol yn ei ryw a'i natur, i bob gras sydd yn Iesu, fel y mae delw Iesu ar y derbynwyr o hôno,

Iesu Grist, y Messiah addawedig ‡ Felly pob gwirionedd hefyd; ef wedd yr holl gysgodau, gwirionedd ewidion, gwrthddrych yr holl b iaethau, canol-bwnc yr holl athrawi a maen prawf yr holl wirionedd, cyfraniad pob gras a bendith ysbr odd pob dyn syrthiedig erioed. fodiad ef i'r byd hefyd, y daeth g ionedd yr efengyl i fwy o eglurdeb o'r blaen, ac y tywalltwyd ysb gwirionedd yn helaethach ar ddyn blaen.

18 q * Ni welodd neb Ddu r † yr unig-anedig Fab, s ‡ yr ym mynwes y Tad, t ‖ hy hysbysodd *ef*.

q pen. 6. 46. Ex. 33. 20. Col. 1. 15. 1 T 16. 1 Ioan 4. 12, 20. r adn. 14. pen. 3. 4. 9. s pen. 13. 23. Diar. 8. 30. Es. 40. 1 Luc 16. 22, 23. t pen. 12. 41. a 14. 9. a 16. 13. a 18. 23. a 32. 28—30. a 48. 15, 16 a 22. 21. a 33. 18—23. a 34. 5—7. Num. 12. 15. a 6. 1, 2. Barn. 6. 12—26. a 13. 20—23. E 1. 26—28. Hos. 12. 3—5. Mal. 11. 27. Luc 10.

* Ni welodd neb hanfod Duw er id Ysbryd yw Duw am hyny nis o gnawd ei weled ef. Un anfeidr am hyny nis gall yr un creadur weled ef, pa un bynag ai dyn fyddo: ni welodd *neb* Dduw *erio* ir i Dduw lefaru wrth Moses *wyn eb*, Exod. 33. 11; Num. 12. 8; o yr Arglwydd wrtho ar yr un pr *weled fy wyneb, canys ni'm gwel* Exod. 33. 20. Yn Num. 12. 8, wedyd pa fodd yr oedd hyn; *m iad—cael edrych ar wedd yr Arg* gweled rhyw dywyniad disglaer us iawn, fel arwydd o bresenolde

anedig Fab," yn perthyn dim iddo, olwg ar ei natur ddynol, ei genrthiol, a'i swyddau a'i waith cyfhaid addef fod llawer wedi ymo, a dadlau llawer gormod yn dirgelwch hwn, am yr hwn nis wybod dim ond yr hyn sydd wedi lio; a rhaid addef hefyd, nas gellio y fath enwau perthynasol â ab, pan eu priodolir i'r Personau ad mewn ystyr ffugyrol, neu un dalwy i ni, er cynnorthwy i'n a ni: gan hyny rhaid i ni beidio yn sylfaen unrhyw benderfyniad thragywyddoldeb, hunan-hanfodyfuchder y Gair. Eto, ein medd- Crist yn cael ei alw wrth yr enyn yr ysgrythyrau, gyda golwg ar *l Bersonoliaeth*; ac ei fod ef yn drwy genedliad tragywyddol, nas draethu, Diar. 8. 24, 25; Es. 53. twer o eiriau, am gariad Duw yn Fab drosom ni, yn cyfeirio debygei waith yn ei roddi ef i farwol*yn ddyn*; ond at ei waith yn ei *fod yn ddyn* i'r dyben o'i roddi i. "Nid arbedodd ei *brïod Fab*;" y rhodd hon mòr anfeidrol, fel yr postol yn cyfrif pobpeth arall ond a mewn cymhariaeth iddi. Yn yn ymddangos pa ham y dylasai alw yn Unig-anedig Fab Duw, o noliaeth yn unig; oblegid yr oedd a, a'r holl angelion, yn waith mòr goruwch-naturiol ag oedd ffurfiad Iesu: hefyd mae y geiriau "goegys yr unig-anedig oddi wrth y . 14,) yn amlwg yn cyfeirio at ei yfol ef, ac nid at ei natur ddynol. a gwir a dwyfol Faboliaeth Crist, yn iselu ei Berson ef yn fawr, ac selu llawer ar gariad y Tad yn y hóno. ‡ Mae y geiriau hyn yn breswyliad gwastadol ef gyda'r ldeb y Personau Dwyfol tuag at a'u cymdeithas agos a hyfryd â'u wastadol. "Yr Unig-anedig Fab" r yma sydd yn mynwes y Tad; a fod y *pryd hwnw* yn mynwes y hwn *sydd* yn mynwes y Tad." oedd dynoliaeth Crist ar y ddaear u ei ddarostyngiad, ond yr Unig yn mynwes y Tad; am hyny y Person Dwyfol oedd yr Unig, ac mai fel Person Dwyfol y mae nig-anedig Fab Duw. Fel Mab e efe yn *mynwes* y Tad; fel Cyfistedd ar ei ddeheulaw y mae. ysiad a gafwyd am Dduw erioed, eledigaethau a dangosiadau o'r Jey yr Unig-anedig Fab y cafwyd yn nghyflawnder yr amser efe a odd yn y cnawd i hysbysu y Tad, ei ras, a threfn yr iachawdwriaeth nt dynion. Oni ddylem ni roddi barchus i awdurdod *Mab Duw* n llefaru am *ei Dad!*

[1]9 ¶ A hon yw tystiolaeth Ioan, nfonodd yr Iuddewon o Jer- offeiriaid a *Lefiaid i ofyn Pwy wyt ti?*

—36. Deut. 17. 9—11. a 24. 8. Mat. 21. 10. 24. Act. 13. 25. a 19. 4.

Mae yr Efengylwr yma yn ail ddychwelyd, i adrodd tystiolaeth Ioan Fedyddiwr am Grist, ac am dano ei hun fel cenad, neu ragflaenor Crist. * Yr oedd Ioan wedi bod yn tystiolaethu o'r blaen wrth ei wrandawwyr yn gyffredin, cyn bedyddio Crist; ond y mae hon yn dystiolaeth mwy cyhoeddus, ac i awdurdod gyhoeddus a swyddol. † Nid oes yr un o'r Efengylwyr eraill, ar a wyddom, yn crybwyll am y danfoniad hwn: tybir mai y Senedd, neu y Cyngor mawr yn Jerusalem, a ddanfonodd y cenadau hyn at Ioan; yr oedd yn perthyn i'r llys hwnw holi a phrofi pawb a gymmerent arnynt ddysgu yn gyhoeddus, er mynu gwybod eu hawdurdod a'u danfoniad, &c. ‡ Offeiriaid a Lefiaid oeddynt o ran eu swydd, a phariseaid o ran y blaid grefyddol y perthynent iddi, adn. 24: felly rhwng y ddau beth yr oeddynt yn ddynion o gyfrifiad mawr ac uchel, ac o herwydd hyny y dewiswyd hwy i'w danfon ar y neges pwysig hwn. ‖ Nid pwy wyt ti o ran person, mae yn debyg y gwyddent hwy mai mab Zecharïas oedd Ioan; ond pwy wyt ti, ai tydi yw y Messiah ai nide? Yr oeddynt hwy wedi clywed llawer o sôn am Ioan; ei ddull rhyfedd ef o fyw, ei weinidogaeth danllyd, y torfeydd oedd yn ei wrando, a'i ddull newydd ef yn bedyddio, fel yr oeddynt yn ammau ai efe oedd y Messiah dysgwyliedig. Neu, pwy wyt ti, trwy ba awdurdod yr wyt ti yn dysgu ac yn bedyddio os nad wyt ti y Messiah? ni chefaist dy ddanfon yn y ffordd reolaidd ac arferol genym ni, a phwy a roddodd yr awdurdod hon i ti?

20 * Ac efe a gyffesodd, ac ni wadodd; a chyffesodd, [y] Nid myfi yw y Crist.

y pen. 3. 28—36. Mat. 3. 11, 12. Marc 1. 7, 8. Luc 3. 15—17.

* Nid yn unig yr oedd Ioan yn hunan-ymwadol, ond gellid meddwl ei fod hefyd yn ofni, rhag i neb o'r dyrfa feddwl mai efe oedd y Crist. Gwel Luc 3. 15, 16. Mae mynychu y geiriau fel hyn yn dangos ei fawr ofal ef am ddidwyllo y gofynwyr a phawb oedd yn ei glywed, fel na byddai petrusder ar eu meddyliau. Gwahanol iawn oedd ef i'r twyllwyr hyny a ddywedent "Myfi yw Crist."

21 A hwy a ofynasant iddo, Beth ynte? [z] * Ai Elïas wyt ti? † Yntau a ddywedodd, Nag ê. [a] ‡ Ai y Prophwyd wyt ti? ‖ Ac efe a attebodd, Nag ê.

z Mal. 4. 5. Mat. 11. 14. a 17. 10—12. Luc 1. 17. a adn. 25. pen. 7. 40. Deut. 18. 15—18. Mat. 11. 9—11. a 16. 14.

* Soniasom eisoes, amryw weithiau, fod yr Iuddewon yn dysgwyl i Elïas ymddangos yn bersonol ar y ddaear o flaen dyfodiad y Messiah: felly y dealleut hwy Mal. 4. 5. † Nagê, ebai Ioan, nid Elïas yn bersonol ydwyf fi; nid yr Elïas yr ydych chwi yn ei ddysgwyl, er fy mod yn ysbryd a nerth y diwygiwr enwog hwnw, ac yn brophwyd fel yntau, a mwy nag ef. ‡ Tybia rhai mai y prophwyd a sonir am dano yn Deut. 18. 18, oeddynt yn feddwl, ac nad oeddynt yn deall mai y Messiah oedd y prophwyd hwnw: tybia eraill mai un o'r hen brophwydi wedi adgyfodi, neu enaid un o honynt wedi ei drosglwyddo i gorph arall, oeddynt yn feddwl: a thybia

eraill mai y prophwyd Jeremiah yn bennodol oeddynt yn feddwl. Gwel ar Math. 16. 14. ‖ I hyn oll mae Ioan yn ateb, Nagê; nid yr un o'r prophwydi hyny oeddent hwy yn feddwl oedd efe, ac eto prophwyd, a mwy na phrophwyd, ydoedd. Nid Ai prophwyd wyt ti oedd y gofyniad: ond Ai *y* prophwyd wyt ti?

22 * Yna y dywedasant wrtho, Pwy wyt ti? [b] fel y rhoddom atteb i'r rhai a'n danfonodd. Beth yr wyt ti yn ei ddywedyd am danat dy hun?

b 2 Sam. 24. 13.

* Hyd yn hyn yr oedd atebion Ioan yn nacâol i gyd: ac yn awr maent hwy fel dynion wedi dyrysu, ac heb wybod beth i feddwl am dano, yn gofyn am atebiad eglur ac union-gyrchol, fel y gallent roddi ateb i'r Cyngor yn Jerusalem, yr hwn a'i danfonasai, ac i'r hwn yr oeddent yn atebol ar eu dychweliad.

23 Eb efe, [c] * Myfi *yw* llef un yn gwaeddi yn y diffaethwch, Unionwch ffordd yr Arglwydd, [d] fel y dywedodd Esaias y prophwyd.

c pen. 3. 28. Mal. 3. 3. Marc 1. 3. Luc 1. 16, 17, 76—79. a 3. 4—6. *d* Es. 40. 3—5.

Cawsom y geiriau hyn o'r blaen, yn Math. 3. 3; a Marc 1. 3: gwel y sylwadau yno. * Dysgwyliai Ioan bod y gwŷr eglwysig, yr aelodau seneddawl, a'r phariseaid tra chrefyddol hyn, yn deall yr ysgrythyr; ac yn gwybod mai am rag-flaenor y Messiah yr oedd Es. 40. 3, yn prophwydo; ac y deallent mai rhag-flaenor y Messiah oedd efe wrth iddo ddywedyd "Myfi yw llef, &c." Mae gostyngeiddrwydd Ioan i'w weled yn brydferth iawn yn yr atebiad hwn, pan mae yn dywedyd, Yn mhell o fod yn Grist, nac Elïas, nac yr un o'r hen brophwydi, nid wyf fi ddim byd ond *llef*, dim ond sŵn, yr hwn cyn gynted ag yr amlygo yr hyn mae yn arwydd o hóno, mae yn marw, ac yn darfod yn yr awyr, ac nis adwaenir ef mwy.

24 * A'r rhai a anfonasid [e] oedd o'r Phariseaid.

e pen. 3. 1, 2. a 7. 47—49. Mat. 23. 13—15, 26. Luc 7. 30. a 11. 39—44, 53. a 16. 14. Act. 23. 8. a 26. 5. Phil. 3. 5, 6.

* Y phariseaid oedd y blaid fanylaf yn eu crefydd o holl bleidiau crefyddol yr Iuddewon, Act. 26. 5, a thybir mai hwy oedd gan mwyaf yn gwneyd i fynu y *Sanhedrim*. Hwy oedd y dynion gwresocaf dros y defodau Iuddewig; ac ni oddefent chwanegu dim at yr addoliad Iuddewig ond fel yr oeddynt hwy wedi derbyn, felly nid rhyfedd eu bod yn eiddigus o Ioan, ac yn ei holi mòr fanol.

25 A hwy a ofynasant iddo, ac a ddywedasant wrtho, [f] * Paham gan hynny yr wyt ti yn bedyddio, onid ydwyt ti [g] na'r Crist, nac Elïas, na'r prophwyd?

f Mat. 21. 23. Act. 4. 5—7. a 5. 28. *g* Gwel ar adn. 20—22.—Dan. 9. 24—26.

* Goddefai y phariseaid eu hunain i'r Messiah, neu Elïas, neu un o'r hen brophwydi pe cyfodent, chwanegu at, neu gyfnewid pethau yn, addoliad Duw, ond nid neb arall: *am hyny maent yn gofyn i Ioan pa fodd yr* oedd efe yn beiddio gwneyd y fath gyf- iau, os nad oedd efe yr un o'r tri n- enwyd. Byddid yn arfer bedyddi- olchi, y cenedloedd o'r blaen ar eu dy- iad, a'u derbyniad i'r eglwys Inddewi- yr oedd Ioan yn bedyddio Iuddewon, gwneyd dysgyblion o honynt; yr hyn beth newydd, ac annoddefol gan y p- aid hyn, heb fod Ioan yn Grist, yn Ell- y prophwyd. Tybir fod bedydd Io- ddangosiad pur amlwg fod yn rhaid i ewon yn gystal a chenedloedd ddyf- broselytiaid i'r oruchwyliaeth newydd y pryd hwnw yn ymagor ar y byd; mór sanctaidd bynag y tybient hwy e- ain, eu bod mewn angen am gael eu oddi wrth eu pechodau fel eraill.

26 Ioan a attebodd iddynt, ddywedyd, [h] * Myfi sydd yn bedy- â dwfr; † ond y mae un yn sefy- eich plith chwi, [i] ‡ yr hwn nid adw- och chwi:

h Mat. 3. 11. Marc 1. 8. Luc 3. 16. Act. 1. 5. *i* adn. 10, 11. pen. 8. 19. a 16. 3. a 17. 3, 25. Mal. 1 Ioan 3. 1.

* Fel pe dywedasai Ioan, Yr ydych yn camgymmeryd am fy medydd i yn ag am danaf fi fy hunan: nis gwyddoch rhag-flaenor y Messiah ydwyf, ac nis g- och mai fel y cyfryw yr wyf yn be- Nid gwneyd dysgyblion i mi fy hun wyf, ac nid eu bedyddio i broffes o athrawiaeth newydd o'r eiddof fy hu- wyf fi ond bedyddio â dwfr fel arw- fedydd gwell, ac er darpar y bobl i dd- ac i ganlyn Blaenor annhraethol well. y Blaenor hwnw yn y byd eisoes, y- gwlad ac yn eich plith chwi, mae ef- bod yma yn cael ei fedyddio, ac efe yma yn fuan eto, adn. 29. ‡ Ond n- waenoch chwi ef, gymmaint ag wrth e- eb eto; nid yw efe eto wedi dechreu ei ei hun yn gyhoeddus, a phan wnelo, wch chwi ei adnabod fel y dylech ei ad- Mae un yn sefyll, (*estêken*;) e safodd

27 [k] * Efe yw yr hwn sydd y- fod ar fy ol i, yr hwn a aeth blaen i; [l] † yr hwn nid ydwyf fi de- i ddattod carrai ei esgid.

k Gwel ar adn. 15, 30.—Act. 19. 4. *l* M- Marc 1. 7. Luc 3. 16.

* Gwel ar adn. 15. Mae y tri Efen- eraill yn gosod y geiriau hyn yn uni- bedyddiad Crist; felly mae yn debygol eu hail ddywedyd wrth y cenadon hy- bedyddio yr Iesu, ac y diwrnod cy- ddychwelyd o'i demtiad yn yr anialwc- 29. † Ymadrodd dïarebol yw hwn, wyddo y gwasanaeth iselaf a all wneyd i'r llall: dattod cárai ei esgi- sandalau, a wisgid yn y wlad hòno.

28 Y pethau hyn a wnaethpw- [m] * Bethabara, y tu hwnt i'r Ior- en, [n] lle yr oedd Ioan yn bedyd-

m pen. 10. 40. Barn. 7. 24. a 12. 5. *n* pen.

* *Tŷ y drysorfa*, neu *Tŷ y dramwy-* ystyr y gair Bethabara; lle ydoedd dwyrain i'r Iorddonen, ac yn agos i'r yr aeth Joshua a phlant Israel dr- feddiannu y wlad.

Trannoeth Ioan a ganfu † yr yfod atto; ac efe a ddywed- Wele Oen Duw, ᵖ ‖ yr hwn mnu ymaith bechodau § y byd

Gen. 22. 7, 8. Ex. 12. 3, &c. Num. 28. 3—19. 8. 32. 1 Pedr 1. 19. Dat. 5. 6, 8, 12, 13. a 6. 14, 17. a 12. 11. a 13. 8. a 14. 1, 4, 10. a 15. 19. 7, 9. a 21. 9, 14, 22, 23, 27. a 22. 1—3. Ioa. 14. 2. Mat. 26. 28. 1 Cor. 15. 3. 2 Cor. a 3. 13. 1 Tim. 2. 6. Tit. 2. 14. Heb. 1. 3. 1 Pedr 2. 24. a 3. 18. 1 Ioan 2. 2. a 3. 5. 5.

th wedi i Ioan ateb yr offeiriaid a ddanfonesid ato. † Tybir mai o'r anialwch yr oedd Iesu y pryd bod yno yn cael ei demtio gan ddeugain niwrnod. Os felly nis lwl ei fod ef yn y dorf pan oedd wedyd "Mae un yn sefyll yn eich ," oblegid 'gyrodd yr Ysbryd ef i'r diffeithwch ar ol ei fedyddio,' a thranoeth ar ol yr ymddiddan efe yn dychwelyd: felly *a safodd*, ac nid *yn sefyll*. Gwel ar adn. 26. u yn crybwyll dim am demtiad n rhoddi ei hanes o'i demtiad yn el pe dywedasai Ioan, (gan gyf-a'i fys at Iesu ar ... pryd,) son yr oeddwn i yn son am dano Duw o flaen eich llygaid, ed n fanol arno, ac edrychwch arno am faddeuant o'ch holl Gelwir ef yn *Oen*, i ddangos ei ddiniweidrwydd, ei addfwynder, l, a'i larieidd-dra: gelwir ef yn am ei fod yn sylwedd yr oen ll ŵyn a aberthid yn y deml fore it. 29. 38—42. Gelwir ef yn Oen ngos ei ragoroldeb mawr ef, ei gos â D..., ei fod wedi ei ddar-ifon gan Dduw, ac ei fod wedi ei ... hun y ... aberth cyssegredig i bir fel llawer ... offeiriaid yn an y pryd hwn, ac ei fod yn ... gos iberth bennyddiol ac mai hyny lo alw ... Iesu yn Oen Duw yn r dangos iddynt hwy mai efe oedd w eu holl aberthau. ‖ Oen Duw l ... i tyn ymaith ... echodau; ac gw eyd hy ... trwy ... ddo roddi ei ir le pechaduriaid cymmeryd eu ... yn gyfrifedig arno, dyoddef ... heddwch ar y groes, aberthu aeuthur iawn drostynt, ac felly lëu pechod trwy ei waed ei hun. yr ŵyn cysgodawl ond dros yr n unig; eithr Oen Duw dros y w, dros y cenedloedd yn gystal n: cynnifer ag a gredant ynddo wyth, iaith, a chenedl. Dyna g y geiriau, ond ni oddef terfyn-h i ni ymhelaethu.

vn yw efe am yr hwn y dy- ᵍ Ar fy ol i y mae gwr yn hwn a aeth o'm blaen i: edd efe o'm blaen i.

ᵍ a. 15, 27. Luc 3. 16.

yr un geiriau yn adn 15, gwel yno. Yr oedd efe yn *hanfodi*

c myfi nid adwaenwn ef: yr amlygid ef i Israel, ʳ i hynny y daethum i, gan fedyddio â dwfr.

ʳ adn. 33. Luc 1. 80. a 2. 39—42. ˢ adn. 7. Ex. 40. 3—5. Mal 3. 1. a 4. 2—5. Luc 1. 17, 76—79. ᵗ Mat. 3. 6. Marc 1. 3—5. Luc 3. 3. Act. 19. 4.

* Er bod Crist a Ioan yn berthynasau agos i'w gilydd, a mam Crist yn gydnabyddus iawn â rhieni Ioan; eto trefnodd rhagluniaeth Duw iddynt hwy fod yn ddieithriaid i'w gilydd, ac yn hollawl anadnabyddus y naill i'r llall. Yr oedd hyn ... angenrheidiol; fel na chaffai neb achlysur ... ddywedyd, fod Ioan yn canmol ... yn derchafu Crist oddi ar ryw gyt-eillgarwch blaenorawl rhyngddynt. Yr oedd Iesu yn byw ... n Nazareth, tua 70 neu 75 milltir i'r gogledd ... Jerusalem; a Ioan wed... cael ei ddwyn i fynu ... iffeithwch Judea yn Hebron medd rhai, yr hyn oedd tua 22 milltir i' ... dehau o Jerusalem; felly yr oed... yn agos i gàn milltir o ffordd rhyngddynt â'u gilydd. Trefnodd rhagluniaeth hefyd na ddaethant i gydnabyddiaeth â'u gilydd ar y gwyliau yn Jerusalem: ni welsai Ioan mo Grist hyd oni ddaeth i'w fedydd ef, ac nid oes genym hanes iddo ei weled ar ol iddo ymadael i Galilea ar ol ei fedyddio. † Dyben gweinidogaeth Ioan oedd amlygu Crist i Israel ... ond pa fodd y gallai efe wneyd hyny ag ... ntau heb ei adnabod ef ... hu... ... ol y cnawd ... Mae adn. 33 yn ateb i hyna, ac yn agoriad ar yr adnod hon. Gwyddai Ioan trwy ysbryd prophwydoliaeth, fod y Messiah yn y byd cyn iddo ddechreu ei weinidogaeth, er nas gwyddai mai Iesu ydoedd, nes cael amlygrwydd.

32 Ac Ioan a dystiolaethodd gan ddywedyd, ᵘ * Mi a welais yr Ysbryd yn disgyn megis colommen, o'r nef, ac efe a arhosodd arno ef.

ᵘ Mat. 3 16. Marc 1. 10 Luc 3. 22.

* Yn y tân *wedi* bedyddio yr Iesu y bu hyn, ac y gwelodd Ioan yr Ysbryd yn disgyn arno. Math. 3. 16; Marc 1. 10; Luc 3. 22. Gwel y sylwadau ar y geiriau yno.

33 ˣ A myfi nid adwaenwn ef; eithr yr hwn a'm hanfonodd i fedyddio â dwfr, efe a ddywedodd wrthyf, Ar yr hwn y gwelych yr Ysbryd yn disgyn ac yn aros arno ʸ hwnnw yw yr un sydd yn bedyddio â'r Ysbryd Glân.

ˣ adn. 31. Mat. 3. 13—15. ʸ pen. 3. 5, 34. Mat 3. 11, 14. ... arc 1. 7, 8. Luc 3. ... Act. 1. 5. a 2. 4. a 10. 44—47. ... 1. 15, 16 ... 19. 2—6. ... Cor. 12 13. Tit. 3. 5, 6.

Ma... u amlw... Ioan gael rhyw ddangosiad ... gan Dduw mae ... oed... y Messiah, cyn iddo ei fedyddio ... efallai n y mân cyntaf y gwelodd efe ef ... ei dyfodiad tuag ato: ac mae odd ... ar hyny y dywedodd efe "Y ... arna... ... siau fy medyddio genyt ti, ac a ddeni di ataf ..." Math 3. 14. Dyben Ioan yma yw tystio nad oedd efe ddim yn adnabod Iesu cyn iddo ei weled yn dyfod i'w fedydd ef, ... ai trwy ddatguddiad goruwch-natu... iol odd... wrth Dduw y cawsai efe adnabydd... eth ... hóno, ac fel hyny profi ac amlygu i'r Iuddewon mai efe oedd y Messiah.

34 A mi a welais, ac a dystiolaethais mai ᶻ hwn yw Mab Duw.

ᶻ adn. 18, 49. pen. 3. 16—18, 35, 36. a 5. 23—27. a 6. 69. a 10 30, 36. a 11 27. a 19 7. a 20. 28, 31 Salm 2 7. a 45. 26, 27. Mat. 3. 17. a 4. 3, 6. a 8. 29. a 11. 27. a 16 16

oedd un o'r ddau hyn; ac efallai mai Ioan, ysgrifenydd yr efengyl hon oedd y llall: mae efe yn aml yn cuddio ei enw ei hun wrth ysgrifenu. Gwel Ioan 13. 23; a 20. 2. Yr oedd y ddau hyn yn ddysgyblion i Ioan, cyn iddynt ddechreu canlyn Crist.

36 A chan * edrych ar yr Iesu yn rhodio, efe a ddywedodd, [b] Wele Oen Duw.

[b] Gwel ar adn. 29.—Es. 45. 22. a 65. 1, 2. Heb. 12. 2. 1 Pedr 1. 19, 20.

* Edrych yn graff, yw ystyr y gair gwreiddiol, yma ac yn adn. 42. † Sylwasom o'r blaen ar y geiriau Oen Duw, adn. 29, mae Ioan yma eto yn ei ddangos ef i'w wrandawwyr, fel yr unig waredwr i'w heneidiau.

37 * A'r ddau ddisgybl a'i clywsant ef yn llefaru, [c] ac a ganlynasant yr Iesu.

[c] adn. 43. pen. 4. 39—42. Diar. 15. 23. Zech. 8. 21. Rhuf. 10. 17. Eph. 4. 29. Dat. 22. 17.

* Mae yn debyg fod y ddau ddysgybl hyn wedi credu o'r blaen fod y Messiah ar ymddangos, yn ol gweinidogaeth eu hathraw, Ioan, ond yma credasant mai Iesu oedd y Messiah hwnw. Gwedi clywed a chredu tystiolaeth Ioan am Iesu hwy a'i canlynasant ef, nid fel ei apostolion eto, nac fel dysgyblion cyson chwaith; ond er mwyn ei ymddiddanion addysgiadol ef, a dyfod i fwy o gydnabyddiaeth âg ef.

38 [d] * Yna yr Iesu a droes; a phan welodd hwynt yn canlyn, efe a ddywedodd wrthynt, [e] Beth yr ydych chwi yn ei geisio? † A hwy a ddywedasant wrtho ef, [f] Rabbi (yr hyn o'i gyfieithu yw, Athraw) [g] pa le yr wyt ti yn trigo?

ganwn gasglu wrth ei fod ef yn gw[...]
o ddydd i ddydd. A thrwy hyn y[...]
yn gosod anrhydedd ar weinidog[...]
ac yn cael cyfle i glywed a derbyn
Ioan am dano ei hun. † Buan [...]
ddau ddysgybl hyn achos i ddywe[...]
yw i ni fod yma;" nid o herwydd
a llawnder y lletty, ond o herwydd [...]
a melusder yr ymddiddan: hwy a[...]
gydag ef y gweddill o'r diwrnod
thybia rhai mai y sabbath oedd y d[...]
ac iddynt aros gydag ef dros y sab[...]
‡ Os yn ol dull yr Iuddewon o gyf[...]
od, sef o hwyr i hwyr, yr ysgrife[...]
nid oedd fawr o'r diwrnod hw[...]
dreulio; canys y ddegfed awr oe[...]
o'r gloch yn y prydnawn, ac ar fa[...]
yr oedd y diwrnod nesaf yn dech[...]
tybia *Guyse*, gan i Ioan ysgrifenu
ar ol dinystr Jerusalem, ei fod yn
y Rhufeiniaid o gyfrif oriau y dyd[...]
mai deg o'r gloch yn y bore oedd
awr.

40 [k] * Andreas, brawd Sim[...]
oedd un o'r ddau a glywse[...]
gan Ioan, ac a'i dilynasent e[...]

[k] pen. 6. 8. Mat. 4. 18. a 10. 2. Act. 1. 1[...]

* Am alwad yr Andreas hwn [...]
Pedr i'r apostoliaeth, gwel Math. 4[...]
Marc 1. 16, 17: ar amser arall y [...]
mewn lle arall: nid oedd Crist y[...]
eu gwahodd i weled pa le y lletty[...]

41 [l] * Hwn yn gyntaf a [...]
frawd ei hun Simon, ac a dd[...]
wrtho, † Nyni a gawsom [m] y[...]
yr hyn o'i ddehongl yw, ‡ Y[...]

[l] adn. 36, 37, 45. pen. 4. 28, 29. 2 Bren. [...]
—5. Luc 2. 17, 38. Act. 13. 32, 33. 1 Ioan 1. [...]
25. Dan. 9. 25, 26.

dysgyblion yn dywedyd wrth eu
adgyfodiad eu Harglwydd wedi
Arglwydd a gyfododd yn wir!
dehongl i Gymraeg, a arwydda
Eneinid prophwydi, offeiriaid a
gynt, ac mae yr enw hwn ar
agos mai cysgodau o hôno ef oedd
y, ac ei fod ef wedi ei eneinio i
swyddau hyny oll.

efe a'i dug ef at yr Iesu.
wedi edrych arno ef, a ddy-
[n] Ti yw Simon [o] mab Jona:
ir Cephas, yr hwn a gyfieithir,

, 48. pen. 2. 24, 25. a 6. 70, 71. a 13. 18.
-17. p 1 Cor. 1. 12. a 3. 22. a 9. 5. a 15. 5.

nod 44, dywedir bod Simon, yn
ndreas ei frawd a Phylip, o ddinas
lle go bell o Nazareth, lle y treul-
esu agos ei holl oes hyd yn hyn;
ld efe yn ei adnabod ef yn dda, yn
enw ac enw ei dad: holl-wybod-
yn llewyrchu yn hyn. † Ystyr y
n yw, Gwrandawydd, neu un yn
widiodd Crist ef i Cephas, gair
Pedr, gair Groeg; a phob un o
arwyddo câreg; er dangos cadern-
deb Simon ar ol hyn, mewn ffydd,
awiaeth, mewn llafur, mewn ym-
th Grist a'i achos, ac yn olaf yn
h er mwyn ei enw ef. Tybia rhai
el ysbryd newydd o'r dydd hwn
g enw newydd.

[f] Trannoeth yr ewyllysiodd yr
ed allan i Galilea: [q] ac efe a
hylip, ac a ddywedodd wrtho,
fi.

, Mat. 4. 18—21. a 9. 9. Luc 19. 10. Phil. 3.
9.

gair gwreiddiol a gyfieithir yma
" yn arwyddo rhywbeth mwy
sio yn unig: hoffi, chwennychu,
, ac ymdrechu, rhaid ei ddeall
llawer o fânau eraill. Tybir fod
arbwyllo Iesu i aros yn hwy yn
, i dderbyn ychwaneg o dystiolaeth-
an; neu fyned i Jerusalem, lle y
y y gallasai ddechreu ei weinidog-
mwy o anrhydedd iddo ei hun nac
. Ond perderfynai efe fyned i
no y magwyd ef, yno yr oedd yn
lechreu ei weinidogaeth, yno yr
meddwl gwneyd i fynu nifer ei
, ac oddi yno gan mwyaf yr oedd
ln galw ei ddefaid. † Dilynodd
yn y fân, oblegid ni a'i cawn ef yn
galw ar Nathanäel at Iesu. Pan
i pa mòr sydyn y gadawodd amryw
igaethau i fyned ar ol Iesu, mae
ni feddwl fod rhyw allu nerthol
arnynt gyda ei air ef, yn debyg
nodd ar Eliseus gynt. 1 Bren. 19.
Ei bobl ef a fyddant ewyllysgar yn
rth.

A Phylip oedd o [s] * Bethsaida,
Andreas a Phedr.

. 21. a 14. 8, 9. Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Luc 6.
. s Mat. 11. 21. Marc 6. 45. a 8. 22. Luc
.

ffrwythau, medd *rhai, yw ystyr y*
gair Bethsaida, tŷ y pysgodwyr, medd eraill,
mae yn ddïammau bod yno lawer o bysgod-
wyr yn byw; o herwydd ei bod ar lân môr
Galilea, o du y dwyrain iddo, ac yn agos i'w
ben gogleddol. Dywed eraill eto mae tŷ yr
helyddion yw ystyr y gair, o herwydd fod
nifer mawr o geirw yn y wlad o amgylch
yno, a llawer o'r trigolion yn eu hela. Yn
Math. 11. 21, gwelwn mai lle annuwiol iawn
oedd Bethsaida; eto yr oedd gan Iesu rai o'i
lestri etholedig yno: dyma dri o'r apostolion
oddi yno.

45 * Phylip a gafodd Nathanäel, ac
a ddywedodd wrtho, [t] Cawsom yr hwn
yr † ysgrifenodd Moses yn y gyfraith,
a'r prophwydi, am dano, [u] ‡ Iesu o
Nazareth, [x] mab Joseph.

t pen. 5. 45, 46. Gen. 3. 15. a 22. 18. a 49. 10. Deut. 18. 18—22. Gwel ar Luc 24. 27, 44. u pen. 18, 5, 7. a 19. 19. Mat. 2. 23. a 21. 11. Marc 14. 67. Act. 2. 22. a 3. 6. a 10. 38. a 22. 8. a 26. 9. x Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Luc 4. 22.

* Yn Ioan 21. 2, dywedir mai gwr o Cana
yn Galilea, oedd y Nathanäel hwn; mae yn
debyg ei fod yn adnabyddus o'r blaen i Phylip;
ond pa un ai ar ddamwain y tarawodd efe
wrtho yn awr, ai ynte myned i chwilio am
dano a wnaeth nis gwyddom. Dïau fod yn
llawen gan Phylip hysbysu iddo am y Mes-
siah; a'i fod yn awyddus am iddo yntau ddy-
fod yn ganlynwr iddo. † Yr hwn a ddys-
grifiwyd gan Moses yn y gyfraith, a'r proph-
wydi, medd *Dodderidge*, sydd fwyaf cyson
â'r Groeg. Efallai i Grist gyfeirio Phylip at
y prophwydoliaethau am dano ei hun, yn y
gyfraith a'r prophwydi, ac iddo eu hegluro
yn ei ymddiddan âg ef. ‡ Gan mai yn Naza-
reth yr oedd Iesu yn preswylio, a chan mai
mab Joseph y cyfrifid ef yn gyffredin; yr oedd
yn ddigon naturiol i Phylip ddywedyd am dano
fel hyn: er bod llawer yn barnu iddo ddangos
gwendid yn hyn, ei fod yn tybied mai mab
Joseph ydoedd, ac mai yn Nazareth y ganed
ef: mae yn sicr i'r geiriau diweddaf hyn godi
rhagfarn yn meddwl Nathanäel yn erbyn Crist.

46 * A Nathanäel a ddywedodd
wrtho, [y] A ddichon dim da ddyfod o
Nazareth? † Phylip a ddywedodd
wrtho, [z] Tyred a gwel.

y pen. 7. 41, 42, 52. Luc 4. 28, 29. z pen. 4. 29. Luc 12. 57. 1 Thes. 5. 21.

* Yr hyn a ddywedasai Phylip oedd, fod
Andreas, Pedr, ac yntau, wedi cael y Mes-
siah, ac mai Iesu o Nazareth mab Joseph
oedd y Messiah hwnw: i hyny mae Nathan-
äel yn gwrthddadleu, nas gallai hyny fod;
mai o Bethlehem yr oedd y Messiah i ddy-
fod, Mica 5. 2, ac nid o Nazareth: mae yn
debyg nas gwyddai yr un o honynt y pryd
hwn mai yn Bethlehem y ganesid Crist, ac
nad oedd Joseph ond tad cyfrifedig, neu dad
yn nghyfraith iddo. Er mai Galilead oedd
Nathanäel ei hun, eto yr oedd ganddo feddwl
mòr isel am Nazareth, fel y tybiai nas gallasai
bendith mòr fawr, nac yn wir "dim da,"
ddyfod oddi yno. Wrth ystyried yr hanes a
gawn am drigolion Nazareth gan yr efengyl-
wyr, (Math. 13. 54, &c.; Luc 4. 16, 28, 29)
gallwn weled eu bod yn haeddu y meddyliau
isel hyn am danynt. Eto, er bod Nazareth
yn fechan, yn anenwog, ac yn ddrygionus,
nid oedd yn anmhosibl i Dduw ddwyn daioni
oddi yno: ac efe a ddygodd y daioni mwyaf.

† Gan nas gwyddai Phylip pa fodd i ateb gwrthddadl Nathanäel, nis gallasai wneyd yn well na chrefu arno ddyfod gyd ag ef at Iesu; i ymddiddan âg ef, ac yna barnu drosto ei hun. Dylai pob dyn call wneyd yr un modd, ac nid meithrin rhagfarn oddi ar chwedlau cyffredin: tyred a gwel sydd orau.

47 Iesu a ganfu Nathanäel yn dyfod atto: ac a ddywedood am dano, [a]* Wele Israeliad yn wir, [b]† yn yr hwn nid oes dwyll.

a pen. 8. 31, 39. Rhuf. 2. 28, 29. a 9. 6. Phil. 3. 3. b Salm 32. 2. a 73. 1. 1 Pedr 2. 1, 22. Dat. 14. 5.

Er cryfed oedd rhagfarn Nathanael eto yn erbyn Iesu, yr oedd meddyliau mawr gan Iesu am dano ef; ac er cymmaint oedd ei anwybodaeth ef y pryd hwn am Iesu, dangosodd Iesu yn fuan ei fod yn ei adnabod ef yn drwyadl. * "Wele Israeliad yn wir" o ran gwaedoliaeth; "wele Israeliad yn wir" o ran crefydd; gwas ac addolwr Jehofah, Duw Israel; dyn gonest a chywir; dyn o ffydd a gweddi; Israeliad mewn gwirionedd, lle nad oes gan y rhan fwyaf o'i gymmydogion ond yr enw, a'r ffurf allanol o Israeliaid. † "Yn yr hwn nid oes dwyll:" nid oedd ei grefydd wedi ei lefeinio a'i suro â rhagrith; yr oedd efe yr un dyn ger bron Duw ag oedd yn ymddangos ger bron dynion; yr oedd ei ymarweddiad cyffredinol ef yn ddidwyll, yn ddihoced, ac yn onest; mewn gair, yr oedd efe yn grefyddwr iachus, yn ddyn cywir a duwiol mewn gwirionedd. Gwyddai Iesu yn dda am ragfarn Nathanael yn ei erbyn ef; ond gwyddai hefyd mai oddiar ei annwybodaeth yr oedd hyny yn tarddu: am hyny mae yn canmol yr hyn oedd dda ynddo, ac fel hyny yn meddyginiaethu yr hyn oedd wael a diffygiol. E ddichon fod gwir ras a diragrithrwydd mewn dyn, er bod llawer o wendid o ran gwybodaeth: yn enwedig yn nechreu ei grefydd

48 Nathanäel a ddywedodd wrtho, * Pa fodd y'm hadwaenost? Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrtho, † Cyn i Phylip dy alw di, [c]‡ pan oeddit tan y ffigysbren, mi a'th welais di.

c pen. 2. 25. Gen. 32. 24—30. Es. 65. 24. Mat. 6. 6. 1 Cor. 4. 5. a 14. 25. Dat. 2. 18, 19.

* Synodd Nathanael yn fawr iawn pa fodd yr adwaenai Iesu ef mòr fanol, hyd yn nod agweddau ei galon a'i gyflawniadau dirgel gerbron Duw. Mae yn debyg fod gair da yn gyffredin gan y cymmydogion i Nathanael am ei grefydd; pe amgen ni buasai ei wylder a'i hunan-ymwadiad yn goddef iddo ofyn fel hyn, Pa fodd y'm hadwaenost. † Dyma ddau brawf eto o holl-wybodaeth Crist; gwyddai i Phylip alw Nathanael, a gwyddai mai dan y ffigysbren yr oedd efe pan y galwodd Phylip ef. "Mi a'th welais," ebai efe; dyna holl-wybodaeth â holl-bresenoldeb hefyd. ‡ Prenau deiliog a chysgodfawr oedd y ffigys-brenau, fel y gallwn weled wrth fod ein rhieni cyntaf yn gwneuthur arffedogan o'u dail; ac yn y wlad boeth hòno, yn ngwres y dydd, byddai dynion yn eistedd danynt i orphwys, i ymddiddan, i fwyta, ac i ddarllen, gweddio, a myfyrio. Mae yn ddiammau *mai y pethau olaf oedd Nathanael yn wneyd pan y "gwelodd"* Iesu ef yno: buasai rhyw ymdrin sobr a difrifol iawn rhwn ef â Duw dàn y ffigysbren, a thybi yn cyfeirio at hyny yn ei ganmoliae yn adn. 47; ac ei fod yn adgofio h yn y geiriau hyn. Efallai mai gw daer am ddyfodiad y Messiah y am iddo ef gael ei adnabod os dyfod; os felly, dyma ei weddi y hateb yn fuan ac yn gyflawn.

49 Nathanäel a attebodd a wedodd wrtho ef, [d]* Rabbi, Mab Duw; ti yw [f] Brenhin I

d Gwel ar adn. 38. e Gwel ar adn. 18, 33. f pen. 12. 12—15. a 18. 37. a 19. 19—21 a 110. 1. Es. 9. 7. Jer. 23. 5, 6. Ez. 37. 21—25. Hos. 3. 5. Mica 5. 2. Zeph. 3. 15. Zec. 6. 1 Mat. 2. 2. a 21. 5. Luc 19. 38.

Diflanodd rhagfarn Nathanael ar yn hollol, ac am byth, wrth yr ymddi od; gwelodd yn eglur fod Iesu o Naza Joseph, fel ei gelwid, yn fwy na athraw yn ystyr benaf o'r gair; yn ac yn Frenin Israel. Credodd yn cyfryw a'i holl galon; penderfynod lyn ac eistedd wrth ei draed i ddy ddo; a chyffesodd ef yn ei holl enw af goruchel yn ngŵydd pawb ag o fàn hòno. Trôdd y "tyred a gwel" dda iddo ef. * Yr un peth yw *Ra Rabboni* yn pen. 20. 16, ac yn arw raw, fy Athraw; enw a roddid yn yn yr oes hòno i'r dysgawdwyr Iud *anrhydedd* iddynt. Gwel ar Math. Dechreuodd y cyfryw enwau, medd amser ein Hiachawdwr; mewn boreuach a phurach, ni roddent y c wau i'w hathrawon, neu eu prophw ient y pryd hwnw, nad oedd yn bos enwau digon uchel, i gyfateb i fa urddas dynion ag oedd wedi cael mewn modd neillduol gan Dduw. ant mai un *Hillel*, tuag amser Cris cyntaf a gafodd yr enw hwn. *Rab* rifid yr uwchaf; *Rabbi* y nesaf; a iselaf. Ni pharâodd *Rabban*, med dau càn mlynedd; a rhoddwyd ef ddynion ar ol *Hillel*. † Mab Duw, Israel: dyma'r ddau beth a geisia ewon roddi yn erbyn Iesu; y nai edd yn erbyn Duw, a'r llall yn wr erbyn Cesar; am hyny rhaid fod wroldeb yn meddwl Nathanael i w fath gyffes, os oedd yn ngŵydd ty mysgedig. Gallwn sylwi nad a Crist ddim arno, ac nas ceryddod fath gyffes o hòno.

50 * Iesu a attebodd ac a d odd wrtho ef, [g] O herwydd i wedyd i ti, Myfi a'th welais ffigysbren, a ydwyt ti yn credi a gei weled pethau mwy nâ'r r

g pen. 20. 29. Luc 1. 45. a 7. 9. h pen. 13. 12. a 25. 29.

* Yn hytrach na'i geryddu, mae yn cymmeradwyo cyffes Natha megys yn rhyfeddu wrth ei ffydd ef ar gyn lleied addysg, ac mewn amser. Ychydig fynydau yn ol, yr yn llawn rhagfarn yn erbyn Iesu reth; yn awr dyma efe yn credu ynddo. † I'r hwn y mae ganddo ac efe a gaiff helaethrwydd: ychy

ion a gawsai Nathanäel hyd yn hyn; yma Crist yn addaw ychwaneg iddo, er prawf rangol o'i wybodaeth a'i allu dwyfol ei , ac er cynnyddu a chadarnâu ffydd Nathael ynddo. Wrth y "pethau mwy" hwir, rhaid i ni ddeall yr holl wyrthiau a wnaeth Crist yn ngolwg ei ddysgyblion ar ol , yn nghyd â'r hyn a enwir yn yr adnod nesaf.

51 Ac efe a ddywedodd wrtho, [i]* Yn wir, yn wir, † meddaf i chwi, [k]‡ Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, [l]ac angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn ar [m]Fab y dyn.

[i] pen. 3. 3, 5. a 5. 19, 24, 25. a 6. 26, 32, 47, 53. a 8. 51, 58. a 10. 1, 7. a 12. 24. a 13. 16, 20, 21, 38. a 14. 12. a 16. 20, 23. a 21. 18. [k] Esec. 1. 1. Mat. 3. 16. Marc 1. 10. Luc 3. 21. Act. 7. 56, a 10. 11. Dat. 4. 1. a 19. 11. [l] Gen. 28. 12. Mat. 4. 11. Luc 22. 43. a 24. 4. Act. 1. 10. 1 Tim. 3. 16. Heb. 1. 14. Jude 14. [m] pen. 3. 13, 14, a 5. 27. a 12. 23, 24. Dan. 7. 13, 14. Zec. 13. 7. Mat. 8. 20. a 16. 13—16, 27, 28. a 26. 31. a 28. 24. Marc 14. 62. Luc 22. 69.

* Amen, Amen, yw y geiriau hyn yn y g a'r Hebraeg, ac yn arwyddo gwirionedd. Dywedir nas defnyddir y gair hwn yn y yn yr Hen Destament ond fel deisyfiad, ac yn y dull hwnw defnyddiai yr Iuddewon ef yn aml, a'r cristionogion wedi hyny, weithiau ail ddywedent ef ar ddiwedd en gweddiau. Yn y Testament Newydd defnyddir ef i gadarnâu a sicrâu gwirionedd unrhyw beth, yn gystal ag fel deisyfiad; ac y defnyddiai Iesu yn mhob màn yn ei ddywedyd ddwywaith, lle nad yw yr Efengylwyr ereill ond unwaith. Cyfrifai yr henafiaid y ... llw; ond y mae dysgedigion diweddar yn barnu nad oes achos ei ystyried felly yn mhob màn. Mae yn sicr y dylem ystyried y gair yn y fàn hon, a mànau ereill hefyd, nid yn unig yn sicrwydd o wirionedd yr hyn a ddywedir, ond hefyd mai y tyst ffyddlawn a chywir sydd yn llefaru (Dat. 3. 14.) † Gwelwn yma fod yr Arglwydd Iesu yn newid y rhif; dechreuodd yr adnod yn llefaru wrth Nathanäel, ac yna ... megys, i lefaru wrth y dysgyblion ereill hefyd. ‡ "Ar ol hyn," neu o hyn allan. ... rhai mai yn ffugurol mae i ni ddeall y geiriau hyn; sef yr amlygiadau rhyfeddol o ogoniant Crist a gafodd y dysgyblion, yn ei ... sancteiddrwydd a'i wyrthiau ef, pethau mòr ... a phe gwelsent angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn arno. Tybia ereill fod y geiriau yn cyfeirio at ryw ymddangosiadau angelion a welodd y dysgyblion yn gweini i Grist nad yw yr Efengylwyr yn rhoddi ... danynt. Tybia ereill mai yr angelion a ymddangosasant ar adgyfodiad Crist, ac yn enwedig ar ei esgyniad ef, a feddylir; ... y Nathanäel hwn yn un o'r apostolion, ... newid ei enw, a chyda'r apostolion ereill yn eu gweled. Tybia rhai mai yr un oedd Nathanael â Bartholomeus, ereill mai yr un oedd â Matthias. Efallai bod cyfeiriad yma hefyd at ddydd y farn, pan ddaw Mab y dyn gyda'i angelion sanctaidd. Mae ... amheuaeth fod golwg Crist ar Ysgol Jacob, y geiriau, a thybia rhai mai darllen y wel... peth hòno y buasai Nathanäel yn un peth ... y ffigysbren, ac mai hyny a barodd i ... ddywedyd y geiriau hyn, fel sylwedd y ... weledigaeth hòno.

PEN. II.

Crist yn troi y dwfr yn win.

[a]* A'R trydydd dydd yr oedd [b] prïodas yn [c]† Cana Galilea: ‡a mam yr Iesu oedd yno.

[a] pen. 1. 43. [b] Gen. 1. 27, 28 a 2. 18—25. Salm 128. 1—4. Diar. 18. 22. a 19. 14. a 31. 10—12. Eph. 5. 30—33. 1 Tim. 4. 1—3. Heb. 13. 4. [c] pen. 4. 46. a 21. 2. Josh. 19. 28.

* Y trydydd dydd wedi i'r Iesu ddyfod i Galilea, ac ar ol yr ymddiddan blaenorol rhyngddo â Nathanael: dyma ddechreuad buan ar ddangos y "pethau mwy," a addawodd yr Iesu yn pen. 1. 50. † Yr oedd amryw drefydd o'r enw Cana; ond tybir mai pentref bychan oedd y Cana yma, tua phedair milltir i'r gogledd o Nazareth. ‡ Tybir mai prïodas i ryw berthynas i Mair oedd hon, wrth ei bod hi yno, ac yn gofalu am win i'r gwahoddedigion.

2 [d]* A galwyd yr Iesu hefyd [e]a'i ddisgyblion i'r brïodas.

[d] Mat. 12. 19. Luc 7. 34—38. 1 Cor. 7. 39. a 10. 31. Col. 3, 17. Dat. 3. 20. [e] Mat. 10. 40—42. a 25. 40, 47.

* Mae galw yr Iesu hefyd i'r brïodas, yn cadarnâu y dyb mai prïodas rhyw berthynas oedd. † Ni chawsom hanes yn y bennod o'r blaen ond am bump o ddysgyblion wedi eu galw eto gan Iesu; Andreas, a'r dysgybl arall, a'i canlynasant ef o lân yr Iorddonen; a Phedr, Phylip, a Nathanael: mae yn debyg nad oedd ganddo ddim ychwaneg y pryd hwn. Cawsant hwy eu galw i'r brïodas yn ddiau er ei fwyn ef, a threfnodd Duw fel hyny iddynt gael gweled ei wyrth gyntaf ef. Nis gommeddodd Crist anrhydeddu y brïodas hon a'i bresenoldeb; er dangos i ni nad yw crefydd yn galw ar neb i ymwrthod â phethau cyfreithlawn ac anrhydeddus ynddynt eu hunain, er eu bod yn achlysuron o lawenydd a gwleddoedd. Ond cofiwn iddo ef ymddwyn yn gymmedrol ac yn weddaidd yn y brïodas, a chymmerwn ef yn esampl yn hyny.

3 * A phan [f] ballodd y gwin, † mam yr Iesu a ddywedodd wrtho ef, [g] Nid oes ganddynt mo'r gwin.

[f] Salm 104. 15. Preg. 10. 19. Es. 24. 11. Mat. 26. 28, 29. [g] pen. 11. 3. Phil. 4. 6.

Mae yn debyg mai tlodion oedd y rhai a brïodesid, fel pawb o deulu a charennydd Mair a Iesu y pryd hwnw, ac nas gallasent ddarpar rhyw gyflawnder mawr o win: ac efallai mai annysgwyliadwy iddynt hefyd oedd dyfodiad Iesu yno o Judea, lle y buasai am gryn amser, ac mae yn sicr nad oeddynt yn gwybod o'r blaen am ei ddysgyblion, i ddarpar mewn pryd ar eu cyfer. Ystyriwn hefyd mai yn y nos y cynnaliai yr Iuddewon eu prïodasau, ac nas gellid myned allan y pryd hwnw i brynu gwin. † Nis gallai mam yr Iesu fod yn hollawl ddieithr i'w allu gwyrthiol ef, wedi yr holl bethau rhyfedd a glywsai hi am dano gan angelion a dynion o ysbryd prophwydoliaeth; ac nid yw yn annhebygol chwaith, iddo ef yn ei ddyddiau boreuach, wneuthur rhai gwyrthiau, neu debyg i wyrthiau, er cynnorthwyo ei rieni tlodion, neu rai o'i gyfeillion: er i bawb a wyddent am y cyfryw ymgadw yn ofalus rhag eu cyhoeddi. Wrth ystyried y pethau uchod, mae yn bur debyg ei bod hi yn credu y gallai efe ddyfod

a gwin ryw fodd yn wyrthiol, ac ei bod yn gobeithio y gwnâi efe hyny.

4 Iesu a ddywedodd wrthi, [h]* Beth sydd i mi *a wnelwyf* â thi, [i] wraig? [k]† ni ddaeth fy awr i etto.

h pen. 19. 26, 27. a 20. 13, 15. Mat. 15. 28. *i* Deut. 33. 9. 2 Sam. 16. 10. Luc 2. 49. 2 Cor. 5. 16. Gal. 2. 5, 6. *k* pen. 7. 6, 30. a 8. 20. a 12. 23. a 13. 1. Preg. 3. 1.

* Nid oes dim yn anmharchus yn ngwaith Crist yn llefaru wrth ei fam yn y dull hyn; felly y byddai yr Iuddewon yn arfer llefaru wrth y rhyw fenywaidd: Ie, byddai gwasanaethyddion isel yn llefaru felly wrth eu meistresi, hyd yn nod pendefigesau o'r gradd uchelaf. Fel hyn y llefarodd Crist wrth ei fam oddi ar y groes, gyda'r anwyldeb a'r tynerwch mwyaf, pen. 19. 26. Ar yr un pryd, mae y geiriau yn dangos fod Mair mewn mesur i'w beio; am ei bod megys yn dysgwyl i Grist wneyd gwyrth o ufudd-dod iddi hi; ac maent yn rhybudd iddi, nad ymyro hi âg ef mewn peth felly. Gwaith ei Dad oedd y pethau hyny, ac nid oedd iddo ef a wnelai â hi mwy na rhywun arall yn y cyfryw bethau. Onid oes yma gerydd llym i'r pabyddion, sydd yn gweddïo ar Mair am iddi orchymyn pethau i'w Mhab! † Ni ddaeth fy awr I eto i amlygu fy ngogoniant yn gyhoeddus, fel y gwnaf yn fuan yn Jerusalem, (adn, 13, &c.) beth bynag a wnelwyf yn ddirgel yn mhlith fy nghyfeillion: gan hyny gâd di y mater hwn yn hollawl i mi.

5 * Ei fam ef a ddywedodd wrth y gwasanaethwyr, [l] Beth bynnag a ddywedo efe wrthych, gwnewch.

l pen. 15. 14. Gen. 6. 22. Barn. 13. 14. Luc 6. 46–49. Act. 9. 6. Heb. 5. 9. a 11. 8.

* Ymostyngodd Mair yn dawel i'w cherydd, ond nid ammheuodd na wnâi efe ryw wyrth i gael gwin: am hyny mae hi yn peri i'r gwasanaethwyr wneyd pa beth bynag a ddywedai efe wrthynt, heb anufuddâu nac ymresymu dim âg ef nac â'u gilydd yn nghylch y mater.

6 Ac yr oedd yno chwech o ddyfr-lestri meini wedi eu gosod, [m]* yn ol defod puredigaeth yr Iuddewon, † y rhai a ddalient bob un ddau ffircyn neu dri.

m pen. 3. 25. Marc 7. 2–5. Eph. 5. 26. Heb. 6. 2. a 9. 10, 19. a 10. 22.

* Heblaw y golchiadau a'r puredigaethau gorchymynedig yn ngair Duw, yr oedd traddodiadau yr Iuddewon wedi chwanegu llawer iawn at hyny; fel yr oedd yn angenrheidiol cadw llawer o ddwfr yn y tai yn wastadol, er golchi traed, dwylo, a llestri: nid er glanweithdra a chysur, ond yn ofergoelus fel defodau crefyddol. Hyny, mae yn debyg, oedd yr achos bod cynnifer o lestri yn llawn o ddwfr yn y tŷ hwn yn awr. † Mesurau, yw ystyr y gair Groeg *(metrêtas)* a gyfieithir yma ffircyn; ac ni buasai fawr gwaeth, hwyrach, pe gadawsai y cyfieithwyr Cymreig ef fel yr oedd, na'i gyfieithu i air estron arall. Gan nas gwyddom ni ond *ychydig* am fesurau gwlyb a sych yr Iuddewon, mae yn rhy anhawdd perderfynu pa *faint* a ddaliai y chwech dwfr-lestri hyn, ac *nid yw yn* angenrheidiol ychwaith er egluro *y testyn.* Mae yn rhaid y dalient lawer;

nid er yfed y gwahoddedigion; ond gwirionedd y wyrth: pe na throisai ychydig o hòno yn win, buasai digred yn ammau y wyrth am na cwbl yr un modd, neu ynte, mai wnaethai yn rhywle drwy dwyll, a mai gwyrthiol oedd.

7 Iesu a ddywododd w [n]* Llenwch y dyfr-lestri o dd hwy a'u llanwasant hyd yr yn

n adn. 3, 5. Num. 21. 6–9. Josh. 6. 3–5. 13. 2 Bren. 4. 2–6. a 5. 10–14. Marc 11. 2–6. Act. 8. 26, &c.

* Parodd Iesu i'r *gwasanaethwy* i lenwi y *dyfr-lestri,* ac nid y lle oedd yn weigion; ac eu llenwi o *dd* a digymmysg: yr oedd hyn oll er p ionedd diammheuol y wyrth. † G gwasanaethwyr hyn oll, yn ol cyngor blaen, a gorchymyn Crist yn awr oeddynt hwy yn ddigon o dystion m roddesid yn y llestri, a hyny hyd yr nas gallesid rhoddi dim arall yn gyn

8 Ac efe a ddywedodd w [o]* Gollyngwch yn awr, † a dy lywodraethwr y wledd. A ddygasant.

o adn. 9. Diar. 3. 5, 6.

* Nid oes genym ddim hanes i G hwrdd â'r llestri nac â'r dwfr ei hu wedyd gair o'i enau; dim ond go i'r gwasanaethwyr lenwi, ac yna go y fan. Gallai ef wneyd ei wyrth mynai; un ai drwy gyfhyrddiad, nerth, neu heb yr un o'r ddau. † Lly wr y wledd oedd un a ddewisid hòno; i ofalu am i bawb gael eu di byddai neb yn yfed i ormodedd, a trefn a gweddeidd-dra ar bawb y deithas: tybia rhai mai offeiriad a ddewisid yn gyffredin i'r swy Parodd Iesu ddwyn y dwfr a droish at y llywodraethwr hwn fel y farnu mai *Gwin diledryw* yn sicr a pharodd i'r gwasanaethwyr ei d arferol, er cadw y wyrth yn gudd wrth y llywodraethwr, hyd ar roddi ei farn arno.

9 * A phan brofodd llywo y wledd y dwfr a wnaethid (ac ni wyddai o ba le yr ydoe y gwasanaethwyr, y rhai a oll y dwfr, a wyddent) llywodra wledd a alwodd ar y prïod-f

* Gwedi i'r llywodraethwr ei b wyddai mai *gwin* ydoedd; ond ni pa fodd y daeth yn win. Gwydda win rhagorol, gwell nac a gawsent am hyny efe a alwodd y prïod- resymu âg ef am roddi y gwin gor yn groes i'r arfer gyffredin. Yr yn win perffaith, o ran lliw, blas, sawdd gwinawl; nid fel y taera y fod y bara yn troi yn wir gorph Sacrament, ac eto yn aros yn fa cyfnewidiad ar ei liw, ei flas, e na'i ansawdd. Ofer dallu traws- oddi ar y wyrth hon.

10 Ac a ddywedodd w

nghymdeithas dynion meddwon,
efnogi yn hyny. Mae yn fwy
feddwl ei fod yn arwyddo yma,
dd ag oedd yn rhoddi bywiog-
ed i'r ysbrydoedd: felly y defn-
gair yn y cyfieithiad Groeg o
Can. 5. 1; a Hag. 1. 6. Gwedi y
ydd yma am yr arferiad mewn
eraill yn gyffredin; ac nid dy-
y cymdeithion *yma* wedi "yfed
beth bynag yw meddwl hyny.
draethwr y wledd yma, yn can-
-fab am ei haelder mawr-frydig
efe yn haeddu dim o hyny yn y
ac hefyd yn cadarnâu gwirionedd
nas gwyddai efe eto mai gwyrth
i bydd neb ar ei golled o roesawi
ddigon o dâl i'r prïod-fab hwn,
in oedd yn weddill ar ol y wledd.

Hyn o ddechreu gwyrthiau
yr Iesu yn Cana Galilea,
glurodd ei ogoniant; *‡ a'i
n a gredasant ynddo.

. Es. 4. 9. a 7. 19—21. Preg. 9. 7. Mal. 2. 2. al. 3. 10—13. * pen. 1. 50, 51. a 3. 2. . 1. 14. a 5. 23. a 12. 41. a 14. 9—11, 13. m 72. 19. a 96. 3. Es. 40. 5. 2 Cor. 3. 18. . 11. 15. a 20. 30, 31. 1 Ioan 5. 13.

w, dyma y wyrth gyntaf a wnaeth
i fedyddio, a dechreu ar ei wein-
hoeddus, ac yn Cana Galilea y
e hi. Efallai iddo wneyd rhai
irgelaidd o'r blaen; mae yn sicr
llawer yn gyhoeddus wedi hyn,
u eraill. † "Egluro ei ogoniant
fuasai orau. Ni ddywedir yn un
gellid dywedyd, fod y prophwydi
eu gogoniant eu hunain, na'r
chwaith; nid trwy eu nerth eu
ddynt hwy yn gwneyd eu gwyrth-
wy nerth Duw; am hyny nid eu

yn mhob mân lle sonir am ei frodyr ef. Efallai bod y wyrth o droi y dwfr yn win wedi effeithio ar ei frodyr ef, i beri iddynt ei ganlyn; er iddynt gynnefino â'r cyfryw bethau wedi hyny, ac heb gredu ynddo, pen. 7. 5: neu efallai eu bod oll yn myned i fynu i Jerusalem y tro hwn i wyl y pasg, (adn 13) ac yn myned gydag ef trwy Capernaum, er bod hyny lawer allan o'u ffordd. ‡ Yr achos nad arosasant mae yn debyg oedd, agosrwydd yr wyl a soniwyd yn Jerusalem.

13 ¶ ᶻ * A phasc yr Iuddewon oedd yn agos: † a'r Iesu a aeth i fynu i Jerusalem;

ᶻ adn. 23. pen. 5. 1. a 6. 4. a 11. 55. Ex. 12. 6—14. Num. 28. 16—25. Deut. 16. 1—8, 16. Luc 2. 41.

* Gwel ychydig am ddefod y pasg ar Math. 26. 20—25. † Yr oedd yn rhaid i'r holl wrrywiaid fyned i fynu i Jerusalem i gadw y pasg; a chan mai Iuddew, un o had Abraham, oedd Iesu o ran y cnawd, yr oedd yn ymostwng i holl orchymynion a gofyniadau y ddeddf seremoniol. Tybir i bedwar pasg ddygwydd rhwng bedydd Crist a'i farwolaeth, a bod Ioan yn crybwyll am danynt oll: gosodwn y mânau i lawr er mwyn byrdra pen. 2. 13; a 5. 1; a 6. 4; a 13. 1. Os cafodd efe ei fedyddio tua hanner blwyddyn cyn y blaenaf o'r pedwar, bu felly dair blynedd a hanner yn athrawiaethu yn gyhoeddus, fel y dywedir yn gyffredin ei fod.

14 ᵃ * Ac a gafodd yn y deml rai yn gwerthu ychain, a defaid, a cholommennod, † a'r newidwyr arian yn eistedd.

ᵃ Deut. 14. 23—26. Mat. 21. 12. Marc 11. 15. Luc 19. 45, 46.

Mae Math. 21. 12, a Luc 19. 45, yn adrodd peth mor debyg i'r hyn a adroddir yma fel

oedd ychain, yn ystyr brïodol y gair, i gael eu hoffrymu i'r Arglwydd; dim ond teirw a buwchod yn unig, Lefit. 22. 18—24.

15 * Ac wedi gwneuthur fflangell o fân reffynnau, † [b] efe a'u gyrrodd hwynt oll allan o'r deml, y defaid hefyd a'r ychain; ac a dywalltodd allan arian y newidwyr, ac a ddymchwelodd y byrddau;

b pen. 18. 6. Zec. 4. 6. 2 Cor. 10. 4.

* Dywedir nad oedd yn gyfreithlawn i neb ddyfod â ffòn o fewn cynteddau y deml; am hyny efallai mai â'r rheffynau hyn y byddid yn gyru neu yn arwain yr anifeiliaid i'r farchnad, neu yntau yn eu cylymu yno er dïogelwch, nes yr aberthid hwy. Onid oes cyfeiriad at hyn yn Salm 118. 27? † Am yr achos i Grist wneyd hyn, gwel ar Math. 21. 12—14. Efe a'u gyrodd hwynt allan o'r *deml;* yr oedd y farchnad yn gyfreithlawn ac yn angenrheidiol, ond nid oedd yn gyfreithlawn nac yn angenrheidiol ei chynnal yn y *deml.* Heblaw bod y newidwyr arian yn codi usuriaeth anghyfreithlawn am newid; yr oedd yr offeiriaid hefyd yn cael elw mawr am ganiatâu lle i'r farchnad yn nghyntedd y *deml.* Cigyddwyd cannoedd o honynt hwythau fel anifeiliaid wedi hyny yn y deml, yn gosp am y llygredigaeth hyn. Os llygra neb deml Dduw, Duw a lygra hwnw.

16 Ac a ddywedodd wrth y rhai oedd yn gwerthu colommennod, * Dygwch y rhai hyn oddi yma; [c] † na wnewch [d] dŷ fy Nhad i yn ‡ dŷ marchnad.

c Es. 56. 5—11. Jer. 7. 11. Hos. 12. 7, 8. Mat. 21. 13 Marc 11. 17. Act. 19. 24—27. 1 Tim. 6. 5. 2 Pedr 2. 3, 14, 15 d pen. 5. 17, 18. a 8. 49. a 10. 29, 30. a 20. 17. Luc 2. 49.

* Gallasai efe ollwng y colomenod i ehedeg ymaith, er colled i'w perchenogion am danynt; ond ni fynai efe golledu na niweidio neb: am hyny mae yn peri iddynt hwy eu hunain eu cymmeryd hwy ymaith oddi yno. † Mae yn wir y byddai yr Iuddewon yn galw Duw yn Dad iddynt, Ioan 8. 41; ond rhaid i ni ddeall y geiriau hyn mewn ystyr uwch, mae Crist yma yn hòni ei hun yn gyhoeddus yn Fab Duw mewn ystyr brïodol, a gwahanol i bawb eraill: yn yr ystyr a grybwyllwyd yn y sylwad ar pen. 1. 18. ‡ Er nad oes yr un tŷ addoliad i'w gystadlu â'r deml mewn sancteiddrwydd; eto ni ddylai dynion wneyd lle addoliad yn dŷ marchnad, i ymddiddan am bethau bydol o'i fewn nac o'i amgylch: llawer llai i gyhoeddi ffeiriau, &c. yn y fath le.

17 * A'i ddisgyblion a gofiasant fod yn ysgrifenedig, [e] Zêl dy dŷ di a'm hysodd i.

e Salm 69. 9. a 119. 139.

* Pwy a allasai feddwl wrth edrych ar agwedd allanol dlawd, iselaidd, a gwladaidd Iesu, y buasai y fath awdurdod yn myned gyda ei eiriau ef, a throi miloedd o ddynion allan ar unwaith, a llawer o'r rhai hyny yn ddïamman yn ddynion penaf, a mwyaf galluog, o ran swyddau ac awdurdod yn mhlith yr Iuddewon? Yr oedd y Duwdod mawr yn *gweithredu* yn y ddynoliaeth; ac nid oedd

hyn ond peth bychan at fwrw lle
renliaid allan o'r dieflig, yr hyn a
wedi hyny â gair ei enau. Heblaw
ei fod yn Fab Duw, adn. 16, efe
odd, mewn *gweithred,* ei fod yn
a thybir mai y tro hwn a barodd i
us ddechreu meddwl yn fawr a
dyfod ato yn fuan gwedi hyn,
* Mae yn debyg fod y dysgyblion
y geiriau hyn o'r blaen yn broph
am y Messiah; (er eu bod yn wir
tyr is am Dafydd hefyd;) ac wrth
(aidd) Crist y tro hwn yn cyfat
cawsant brawf chwanegol mai
Messiah.

18 ¶ * Yna yr Iuddewon
asant ac a ddywedasant w
[f] † Pa arwydd yr wyt ti yn ei
i ni, [g] gan dy fod yn gwn
pethau hyn?

f pen. 6. 30. Mat. 12. 38. a 16. 1—4. Ma
11. 29. g pen. 1. 25. Mat. 21. 23. Marc 11
20. 1, 2. Act. 4. 7. a 5. 28.

* Mae yn debyg i bobl gyffredi
ewon ddyfod ato, oblegid yr oeddy
cael peth colled drwy aflonyddu
nad, a'i symmud i le arall: ond
mai y gwŷr mawr, aelodau y S
oedd yr Iuddewon hyn a ddaetha
llawn ymchwŷdd a digofaint, w
dyn gwladaidd a dïeithr yn cymm
maint arno, ac yn dadymchwely
oeddynt hwy yn ganiatáu, ac yn
mawr oddi wrtho. Yr oedd yr ys
eisteddai y Senedd hon ar fur y de
rhan oddi fewn, ac mewn rhan
i'r terfynau cyssegredig. Lle g
ardderchog iawn ydoedd; a gelwi
ell, *Lishcath-Haggazith,* oddi wr
godidog ei llawr. Os oedd y Sene
edd yno y pryd hwnw, nid hir y
clywed am yr hyn a wnaethai yr
beiddient gyfiawnâu cadw y farc
deml, na beio chwaith ar yr hyn
Crist; eisiau gwybod ei awdurdod
nynt: os oedd efe wedi cael rhyw
union-gyrchol oddi wrth Dduw, m
wneyd rhyw wyrth o flaen eu llyg
brofi hyny. Onid oedd Salm 93.
gon o awdurdod iddo, pe buasent y
am y geiriau hyny? onid oedd
Dad oedd y deml, yn ddigon o
iddo, pe credasent hwy mai Mab
oedd? Ac onid oedd y weithred
ddigon o brawf o'i awdurdod ef?

19 Yr Iesu a attebodd a
wedodd wrthynt, [h] * Dinys
deml hon, [i] ac mewn tridiau
fodaf hi.

h Mat. 26. 60, 61. a 27. 40. Marc 14.
i Marc 12. 40. a 27. 63. k pen. 5. 19. a 10. 17
Marc 8. 31. Act. 2. 24, 32. a 3. 15, 26. Rhuf.
a 8. 11. 1 Cor. 15. 3, 4, 12. Col. 2. 12. 1 Ped

Gan y gwyddai yr Iesu mai o g
unig yr oeddynt yn gofyn arwydd,
efe arwydd iddynt ond arwydd
iad, fel y dywedodd efe amryw wei
hyn, Math. 12. 39, 40; Luc 11.
gorchymyn iddynt ddinystrio yr
yma; ond rhagfynegi mai hyny
fel yr oeddynt wedi halogi y deml
ac yntau wedi ei glanâu drwy al

…dod dwyfol; felly y byddai iddynt ddin-…trio ei gorph ef, sylwedd y deml hòno, yn …en tair blynedd; ac y byddai iddo yntau …gyfodi, a thrwy hyny egluro ei hun yn …b Duw, Rhuf. 1. 4. † Priodolir adgyfod-…d Crist weithiau i'r Tad, weithiau i'r Ys-…d, yma iddo ef ei hun: gweithred y tri …non yn un Duw ydoedd adgyfodi ei gorph. …· Gwelwn fel y cam-adroddwyd y geiriau …n i geisio eu dwyn yn gyhuddiad yn ei er-…n ef yn mhen tair blynedd wedi hyn, …th. 26. 61.

20 Yna yr Iuddewon a ddywedas-…nt, * Chwe blynedd a deugain y …wyd yn adeiladu y deml hon; † ac …gyfodi di hi mewn tridiau?

* Deallai yr Iuddewon eiriau Crist yn …thyrenol, am y deml, ac nid am gorph …ist, adn. 21. Rhaid i ni ddeall mai nid y …ml a adeiladasai Solomon oedd hon, nac …waith yr ail deml, a adeiladwyd ar y …chweliad o Babilon; ond y deml a adeil-…dd Herod. Dechreuodd Herod adeiladu …r ddeunawfed flwyddyn o'i deyrnasiad, …r oedd hyny tua chwe' blynedd a deu-…n cyn yr ymddiddan hwn rhwng yr Iudd-…n â Christ. Dywed Josephus fod gan …od fil o gertwyni pedrolwynog yn cludo …yddiau at y deml, a deng mil o'r gweith-…r mwyaf medrus, heblaw mil o offeiriaid, …r o ba rai oedd wedi eu dysgu mewn …ith coed a meini. Tybir i Herod or-…n yr hyn oedd ef yn fwriadu mewn wyth …naw mlynedd; ond aeth yr Iuddewon …hen o hyd i wneuthur rhyw chwaneg-…a gwelliant, fel nad oedd y cyfan wedi …phen pan fu yr ymddiddan uchod: obleg-…yn hir wedi hyn, dàn lywodraeth Florus, …gylch 65 o oed Crist,) dywed Josephus fod …deml wedi ei gorphen, a'r gweithwyr wedi …tâl ymaith: felly mae yn ymddangos eu …d wrth y gwaith drwy holl weinidogaeth …oes Crist. Gwel Ioan 8. 59; a 10. 31, pa …dd y cawsid cerig yn y deml i'w taflu at …ist, oddigerth bod rhyw ran o'r adeiladaeth …myned yn mlaen. Wrth hyn ni a welwn, …bu y deml fawr o amser wedi ei llwyr or-…n, hyd onid oedd wedi ei llwyr ddinystr-… † Er maint y synai ac yr anghredai yr …ddewon, mae yn sicr y gallasai yr Iesu ad-…du y deml mewn tridiau; adeiladodd …doedd lawer mewn chwe' diwrnod.

21 *l* * Ond efe a ddywedasai am …deml ei gorph.

l pen. 1. 14. Col. 1. 19. a 2. 9. Heb. 8. 2. *m* 1 Cor. … 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 20—22. 1 Pedr 2. 4, 5.

* Mae y gair *(Naon)* a gyfieithir yma ac …yn adn. 19, 20, yn arwyddo y cyssegr, ar …wahân oddiwrth y cynteddoedd a'r adeilad-…u perthynol i'r cyssegr, er mai nid felly yr …edd yr Iuddewon yma yn ei ddeall, ond am …y holl adeiladau i gyd. Yr oedd dau beth …n ngeiriau Crist yn adn. 19, yn profi ei …Dduwdod; 1. Yr oedd yn sôn am ei gorph …l teml ei Dduwdod; ac yn 2. Yn hòni ei …llu Dwyfol i adgyfodi ei gorph.

22 * Am hyny pan gyfododd efe o …feirw, * ei ddisgyblion ef a gofiasant …iddo ddywedyd hyn wrthynt hwy: *o* † a hwy a gredasant yr ysgrythyr, a'r gair a ddywedasai yr Iesu.

n adn. 17. pen. 12. 16. a 14. 26. a 16 4. Luc 24. 7, 8, 44. Act. 11. 16. *o* adn. 11. pen. 20 8, 9.

* Mae yn debyg nad oedd y dysgyblion eu hunain yn deall y pryd hwn, mai am deml ei gorph yr oedd Iesu yn dywedyd, mwy na'r Iuddewon eraill; ond ar ol ei adgyfodiad, hwy a gofiasant ei eiriau ac a'u deallasant. Ar ol ei adgyfodiad ef, ac yn enwedig ar ol ei esgyniad, a thywalltiad yr Ysbryd Glân, cofiodd y dysgyblion lawer o eiriau Crist, yn gystal â phrophwydoliaethau yr Hen Destament am dano, ac a'u deallasant yn well nac yr oeddynt yn eu deall o'r blaen. † "Yr ysgrythyr a'r gair a ddywedasai yr Iesu" trwy gymharu prophwydoliaethau yr Hen Destament am angeu ac adgyfodiad y Messiah, â'r geiriau hyn ac eraill a ddywedasai yr Iesu ei hun wrthynt, yr oedd y naill yn egluro ac yn cadarnàu y llall, ac felly yn gymmorth iddynt hwy i ddeall a chredu y naill a'r llall, a chredu hefyd yn Iesu, mai efe oedd y gwir Fessiah.

23 ¶ * Ac fel yr oedd efe yn Jerusalem ar y pasc yn yr wyl, *p* † llawer a gredasant yn ei enw ef, wrth weled ei arwyddion a wnaethai efe.

p pen. 3. 2. a 6. 14. a 7. 31. a 8. 30, 31. a 12. 42, 43. Mat 13. 20, 21. Marc 4. 16, 17. Luc 8. 13. Gal. 5. 6. Eph 3. 16, 17 Iago 2. 19, 20.

* Mae yn amlwg wrth yr adnod hon, ac hefyd pen. 3. 2; a 4. 45, i'r Arglwydd Iesu wneuthur amryw wyrthiau y tro hwn yn Jerusalem, heblaw gyru allan y prynwyr a'r gwerthwyr o'r deml, er nad oes genym adroddiad am danynt. † Hwy a gredasant fod ei athrawiaeth ef yn wirionedd, a'i wyrthiau yn ddwyfol: ac felly hwy a gredasant ei fod ef ei hun yn rhyw brophwyd mawr, efallai iddynt gredu mai efe oedd y Messiah, rai o honynt; ond mae yn debyg nad oedd ganddynt ddim gwybodaeth iawn am y waredigaeth *ysbrydol* y daeth efe i'w chyflawni, nac o'u hangen eu hunain am ei iachawdwriaeth ef.

24 *q* * Ond nid ymddiriedodd yr Iesu iddynt am dano ei hun, *r* † am yr adwaenai efe hwynt oll;

q pen. 6. 15. Mat. 10. 16, 17. *r* pen. 1. 42, 46, 47. a 5. 42. a 6. 64. a 16. 30. a 21. 17. 1 Sam. 16 7. 1 Chron. 28. 9. a 29. 17. Jer. 17. 9, 10. Mat. 9. 4. Marc 2. 8. Act. 1. 24. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

* Gan y gwyddai yr Iesu nad oedd hyn ond effaith syndod disymwth, wrth weled ei wyrthiau ef, ac nad oedd ond credu amserol ac ansefydlog; nid ymddiriedodd efe ei hun i'r fath gredinwyr, ni dderbyniodd hwynt fel dysgyblion, ac ni chyfeillachodd lawer a hwynt; efallai y gwyddai y buasent hwy yn ymgais am ei wneuthur ef yn frenin, ac felly yn codi terfysg yn y ddinas, am hyny "nid ymddiriedodd ei hun iddynt." † Fel Duw holl-wybodol efe a'u hadwaenai hwynt oll, ac yr oedd hyn yn brawf o'i holl-wybodaeth ef, ac felly o'i wir Dduwdod.

25 * Ac nad oedd raid iddo dystiolaethu o neb *iddo* am ddyn: o herwydd yr oedd efe yn gwybod beth oedd mewn dyn.

weiniaid, ac mewn angen am driniaeth, ymgeledd, ac amser, cyn iddynt dyfu i'w priodol faint, ac yn addas i gyflawni eu priodol orchwylion yn iawn. Felly y pechadur adgenedledig, mae ganddo sylwedd pob gwir egwyddorion a thueddiadau sanctaidd yn gyfranedig i'w enaid; ond y maent mewn cyflwr mabanaidd, a rhaid iddynt dyfu i fynu yn raddol, a chyda gofal ac ymgeledd ysbrydol, i faintioli ac addfedrwydd: mae yr ymgeledd hwn i'w gael, wedi ei ddarpar, ac mae y "bychan newydd eni," yn y byd ysbrydol yn gystal a'r byd naturiol, yn ei chwennychu, yn ei flasu, ac yn cynnyddu drwyddo. 3. Nis gall neb wybod pa fodd y ffurfir y plentyn yn y groth; ac nis gall neb ychwaith wybod pa fodd mae Duw yn cyfnewid calon pechadur, ac yn ei greu o newydd. Mae efe yn gweithio trwy offerynau a moddion yn y ddau amgylchiad; ac yn mhob un o honynt y mae gwir genedliad yn cael ei wneyd drwy ei holl-alluawgrwydd ef. 4. Mae genedigaeth y plentyn yn blaenori gweithrediad ei synwyrau ef, ac yn arweiniad angenrheidiol i holl weithredoedd ei fywyd ef yn y byd: felly yr enedigaeth newydd, rhaid iddi flaenori holl weithredoedd y bywyd ysbrydol; hyd oni chymmero hyny le, nis gall y dyn na gweled, na chlywed, na llefaru, na rhodio, na gweithio, mewn modd ysbrydol. Ond, pan âner plentyn byw, mae yn sicr o symmud a gweithredu; felly hefyd pan gaffo pechadur ei "eni drachefn," efe a edifarhâ, efe a greda, efe a gâr, efe a ufuddha, ac a addola. ‡ Mae y gair hwn o bwys, gan ei fod yn dangos y rhaid i ni fyned dros yr hyn oll a aeth heibio, ymwrthod â hwynt fel pethau diles, a dechreu o newydd.

8 [r] * Y mae y gwynt yn chwythu lle y mynno; a thi a glywi ei swn ef, ond ni wyddost o ba le y mae yn dyfod, nac i ba le y mae yn myned: [s] † felly mae pob un a'r a aned o'r Yspryd.

[r] Job 37. 10—13, 16, 17, 21—23. Salm 107. 25, 29. Preg. 11. 4, 5. Ezec. 37. 9 Act. 2. 2. a 4. 31. 1 Cor. 2. 11. a 12. 11. [s] pen. 1. 13. Es. 55. 9—13. Marc 4. 26—29. Luc 6. 43, 44. 1 Ioan 2. 29. a 3. 8, 9.

Er nas gwyddai Nicodêmus pa fodd y gallai dyn gael ei eni drachefn, eto nid oedd hyny ddim yn rheswm pa ham y dylai efe amman y peth ei hun; oblegid yr oedd llawer o bethau yn bod yn y byd naturiol, nas medrai efe amgyffred pa fodd yr oeddynt yn bod, na pha beth oedd yr achos o honynt: felly y mae hefyd yn y byd ysbrydol o ras. * Mae y gwynt yn chwythu lle y myno, o ran dyn; nis gŵyr dyn o ba le mae yn cyfodi na pha le mae yn diweddu; nis gŵyr pa ham y mae weithiau yn chwythu o un pwnc, a phryd arall yn chwythu o bwnc arall; nis gŵyr pa ham y mae weithiau yn chwythu yn gryf ac yn ystormus, a phryd arall yn chwythu yn fwy teg a thawel: er nas gŵyr dyn y pethau hyn, eto efe a ŵyr fod y gwynt yn chwythu; mae yn clywed ei swn ef, ac yn canfod ei effeithiau. † Felly mae pob un a *aned o'r ysbryd*; er nas gŵyr dyn pa fodd *mae y gwaith yn cael ei wneyd, eto mae yn hawdd gwybod ei fod wedi cael ei wneyd; mae yn amlwg yn ei effeithiau sancteiddiol. Mae y gwynt yn chwythu yn gryf mewn un* ardal, ac heb chwythu felly mewn all, yn hollawl fel y myno Duw; [...] yr Ysbryd Glân, yn gweithredu ar [...] adur, ac yn gadael y pechadur arall, y[...] a thân yr un bregeth, heb weithredu [...] gadwedigol arno, yn ol ei ben-arglw[...] ei hun. *Pneuma*, gwynt; *Pnuma*[...] bryd: yr un yw y gair gwreiddiol [...] ac Ysbryd, yma fel yn mhob man a[...]

9 Nicodemus a attebodd ac [...] wedodd wrtho, [t] * Pa fodd y [...] y pethau hyn fod?

[t] adn. 4. pen. 6. 52, 60. Diar. 4. 19. Es. [...] 8. 24, 25. Luc 1. 34.

* Siarad annwybodaeth ac anghr[...] o hyd yr oedd Nicodêmus: ar y c[...] oedd yn deall am ail-eni yn naturiol a[...] enol; ac yn awr, wedi iddo ddeall [...] ysbrydol oedd, mae efe mor dywyl[...] mhëus am y mater ag erioed. Pa fo[dd...] dyn gael ei eni drachefn? a pha fodd [...] fath beth fod yn angenrheidiol idd[...] oedd efe wedi arfer clywed y fath [...] iaeth gan yr ysgrifenyddion a'r offei[...] uid oedd wedi meddwl am dani ei [...] ei haugen arno, ond ymorphwys yr [...] yn nghyfiawnderau y ddeddf.

10 Iesu a attebodd ac a ddyw[...] wrtho, [u] * A wyt ti yn ddysg[...] yn Israel, [x] † ac ni wyddost y[...] hyn?

[u] Es. 9. 16. a 29. 10—12. a 56. 10. Jer. 8. [...] 25. a 15. 14. a 22. 29. [x] Deut. 10. 16. a 30. [...] 29. 19. Salm 51. 6, 10. a 73. 1. Es. 11. 6—9. a 6[...] 31. 33. a 32. 39, 40 Ezec. 11. 19. a 18. 31, 32 [...] a 37. 23, 24. Rhuf. 2. 28, 29. Phil. 3. 3. Col. 2. [...]

* Mae yn debyg fod Nicodêmus y[...] gyfrif yn ddysgawdwr enwog yn I[...] gystal ac yn benaeth yr Iuddewo[...] aelod o'r *Sanhedrim*. † Pa fodd y [...] eu gwybod os nad oedd y fath wir[...] yn cael eu dysgu gan yr athrawon I[...] Ateb; allan o'r Hen Destament: [...] arall ond ail-eni a feddylir wrth enw[...] galon, a orchymynir gan Moses, Deu[...] ac a addewir yn Deut. 30. 6? wrt[h...] lân yr oedd Dafydd yn gweddio [...] Salm 51. 10? ac wrth y galon ne[wydd...] ysbryd newydd, a addewir yn Eze[...] 26? Dylasai dysgawdwr yn *Israe*[l...] rhywbeth am yr athrawiaeth oddi[...] ysgrythyrau uchod a'u cyffelyb; on[d...] yr holl blaid o phariseaid yn ymbo[...] maint gyda'u defodau a'u traddodiad[...] ion, a gweithredoedd y ddeddf, fel [...] ynt yn gwybod dim am y pethau [...] trymach, ac agosach hyn, nac yn s[...] danynt wrth y bobl druain.

11 Yn wir, [y] yn wir, med[...] [z] * Mae yr hyn a wyddom yr y[...] ei lefaru, a'r hyn a welsom y[...] yn ei dystiolaethu; [a] † a'n tys[...] ni nid ydych yn ei derbyn.

[y] adn. 3. 5. [z] adn. 13. 32—34. pen. 1. [...] a 8. 14, 28, 29, 38. a 12. 49. Es. 55. 4. Mat. 11. [...] 22. 1 Ioan 5. 6—12. Dat. 1. 5. a 3. 14. [...] a 5. 31—40, 43. a 12. 37, 38. Es. 50. 2. a 53. 1. [...] 23. 37. Act. 22. 18. a 28. 23—27. 2 Cor. 4. 4.

* Sylwn fod Crist yma yn llefaru [...] lliosog, er nad oedd ond efe ei hun [...] yn ymddiddan â Nicodêmus; efe [...] Ysbryd, medd rhai; efe yn llefar[u...]

nàn eneiniad yr Ysbryd, ac felly y
n dwyfol yn cyd-dystiolaethu. Efe
edyddiwr, yn nghyd a'r holl wir
i yn mhob oes, medd eraill: ac
i dyna feddwl mwyaf priodol y
y fàn hon. Mae y geiriau yn cyn-
riad a cherydd i Nicodêmus a'i gyd-
wyr Iuddewig, eu bod hwy yn llef-
i ni welsent yn aml, ac yn tystiol-
yn ni wyddent: eu bod fel y gau
yn 1 Tim. 1. 7, yn ewyllysio bod
on o'r ddeddf, heb ddeall na pha
oeddynt yn eu dywedyd, nac am
yr oeddynt yn taeru. Mae yma
yd iddynt am eu hannwybodaeth
pennodol hwn, yr ail eni; ac y
yma yn ei amddiffyn ei hun a'i
ion anfonedig, eu bod hwy yn
r hyn oeddynt yn ei lefaru, ac yn
hyn oeddynt yn wybod. "Gwy-
a y sicrwydd mwyaf yn y farn a'r
weled" dyna y moddion goreu i
rwydd hyny. Yr oedd y pro-
r apostolion, a holl wir weinidogion
yn gwybod am y geni drachefn
ir, trwy brofiad, a thrwy sylwi ar
u yn eraill; a Christ ynte yn sicr,
d mewn ystyr llawer uwch. † Dy-
lu y prophwydi, a derbyn y gwir-
ddynt fel prophwydi Duw; dylas-
Crist yn sicr, ar ei awdurdod ei
y cyfryw oedd eu tywyllwch, eu
d, a'u hanghrediniaeth, fel na dder
ystiolaeth y naill na'r llall. Mae
esymiad, y dylid sylwi arno:—Yr
wi yn athrawiaethu pethau nis
, ac yn cael eich credu; a ninnau
iaethu peth sicr, ac a wyddom, ac
iwch chwi ein hathrawiaeth a'n
ni.

)s dywedais i chwi [b] bethau
a chwithau nid ydych yn
pa fodd, os dywedaf i chwi
nefol, y credwch?

5, 8. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11, 12. 1 Pedr 2.
In. 13—17, 31—36. pen. 1. 1—14. 1 Cor. 2.
. 16. 1 Ioan 4. 10, 14.

bethau daearol yma y deallir, y
d grasol y bu Crist yn sôn am
adnodau o'r blaen: geilw ef yn
m mai ar y ddaear mae yn cael ei
a y gellir ei egluro trwy gymhar-
earol, geni dyn, chwythiad y
ac am fod dynion ar y ddaear,
yn gwybod rhyw faint am dano,
adol o hono: peth daearol oedd,
hariaeth i bethau eraill mwy gor-
ydol, a dyfn-ddirgeledig, a allasai
i am danynt, ac a lefarodd efe hef-
adnodau nesaf. † "Pethau nefol:"
i Berson ef ei hun; ei ddisgyniad
gnawdoliad; ei bresenoldeb yn y
d yn y cnawd ar y ddaear, adn.
gywyddol Faboliaeth, adn. 16; dy-
fodiad i'r byd, ei ddyrchafu ar y
achubai ni oddi wrth ein pechod-
yd tragywyddol i'w gael trwy ffydd
n ef, a cholledigaeth dragywyddol
i gwrthodant. Gellir *ystyried y*
fel dyfnion bethau Duw, yn cael
i ni trwy yr Ysbryd; a pethau
yn anianol eu deall na'u credu

Fel yr oedd llaeth a bwyd cryf yn athraw-
iaeth yr apostol, felly y mae pethau daearol
a phethau nefol i'w hystyried yma.

13 [d] * Ac ni esgynodd neb i'r nef,
[e] † oddi eithr yr hwn a ddisgynodd o'r
nef, [f] ‡ *sef* Mab y dyn, || yr hwn sydd
yn y nef.

[d] pen. 1. 18. a 6. 46. Deut. 30. 12. Diar. 30. 4. Act. 2.
34. Rhuf. 10. 6, 7. Eph. 4. 9, 10. [e] pen. 6. 33, 38, 51, 62.
a 8. 42. a 13. 3. a 16. 28—30. a 17. 5. 1 Cor. 15. 47. [f] pen.
1. 18. Mat. 28. 20. Marc 16. 19, 20. Act. 20. 20. Eph. 1. 23.
a 4. 10.

* Esgynasai Enoch ac Elias i'r nef, oesoedd
cyn i'r Iesu lefaru y geiriau hyn; ond nid
esgynodd neb erioed ond Iesu i'r nef yn yr
ystyr mae efe yn feddwl yma, sef i wybod y
pethau nefol, adn. 12, i chwilio dirgelion ar-
faeth a chyngor Duw yn mherthynas i drefn
iachawdwriaeth. Yn yr ystyr hyny y sonir
am esgyn i'r nef yn Deut. 30. 12; Diar. 30.
4; Rhuf. 10. 5—11. † Yr hwn a ddisgynodd
o'r nef o ran ei gnawdoliaeth i ddysgu peth-
au nefol Duw i ddynion, ac i'w roddi ei hun
yn aberth dros bechodau dynion. ‡ Mab y
dyn ydoedd enw priodol i'r Messiah yn yr
Hen Destament: Salm 80. 17; Dan. 7. 13.
|| Mae Crist yn llefaru yma am dano ei hun
dàn yr enw Mab y dyn, ac yn dywedyd ei
fod fel y cyfryw y pryd hwnw yn y nef, pan
yr oedd mewn gwirionedd ar y ddaear. O
ran ei Dduwdod yr oedd yn y nef yn gystal
ac ar y ddaear; o ran ei ddynoliaeth yr oedd
ar y ddaear ac nid yn y nef: eto yr oedd un-
deb môr agos a phersonol rhwng y Duwdod
a'r ddynoliaeth, fel mae yr hyn sydd briodol
i'r naill, sef holl-bresenoldeb, yn cael ei bri-
odoli i'r llall hefyd. Nis gellir, ac nis dylid
chwaith, rhoddi unrhyw agoriad arall ar y
geiriau: ar y ddaear yr oedd dynoliaeth Crist
y pryd hwnw; ac eto, o herwydd undeb y
ddynoliaeth â'r Person Dwyfol, dywedai efe
ei bod yn y nef. Yn yr un ystyr y dywedir
ddarfod croeshoelio Arglwydd y gogoniant,
1 Cor. 2. 8; ac i'r eglwys gael ei phrynu â
phriod waed Duw, Act. 20. 28: y ddynol-
iaeth a groeshoeliwyd, a gwaed y ddynol-
iaeth a dywalltwyd, ac eto priodolir pob un
o'r ddau i'r Person Dwyfol. Dyma un o'r
"pethau nefol," adn. 13.

14 ¶ [g] * Ac megis y dyrchafodd
Moses y sarph yn y diffaethwch,
[h] † felly y mae yn rhaid dyrchafu
Mab y dyn:

[g] Num. 21. 7—9. 2 Bren. 18. 4. [h] pen. 8. 28. a 12.
32—34. Salm 22. 16. Mat. 26. 54. Luc 18. 31—33. a 24. 20,
26, 27, 44—46. Act. 2. 23. a 4. 27, 28.

* Dyma ddywediad rhyfedd, yn y fàn ar
ol y pethau gogoneddus a ddywedwyd am y
Messiah yn yr adnod o'r blaen; ei ddyrchafu
ef yn waradwyddus ar y groes! Gwyddai
Nicodêmus a'r Iuddewon oll am y sarph bres
yn dda iawn, ond mae yn debyg na wyddai
ond ychydig iawn, os neb, o honynt, bod y
sarph hòno yn gysgod o groeshoeliad y Mes-
siah. Dysgwylient hwy i'r Messiah pan ddel-
ai gael ei ddyrchafu i orsedd ogoneddus *ar
y ddaear*, i fod yn frenin daearol; yn lle
hyny, ei ddyrchafu ar y groes oedd iddo ef,
er prynedigaeth ei bobl. † Mae y "megys"
yn nechreu yr adnod, a'r *felly* yn y fàn hon,
yn ateb i'w gilydd; ac yn dangos y gymhar-
iaeth rhwng y cysgod a'r sylwedd: nid rhwng

ıerwydd na chredodd yn enw
lig Fab Duw.

pen. 5. 24. a 6. 40, 47. a 20. 31. Rhuf. 5. 1.
an 5. 12. *s* Marc 16. 16. Heb. 2. 3. a 12.
9.

ı sydd yn credu, pwy bynag fyddo;
:u genedl-ddyn, cenedl-ddyn neu
. pha faint a nifer bynag a fyddo
ı, yr hwn sydd yn credu ni ddemn-
ob rhyw bechod yn haeddu damn-
c nis gall y ddeddf lai na damnio;
:uog-farnu y pechadur sydd dani
afael: ond trwy gredu yn Iesu,
hadur euog yn cael dīangfa gyf-
yfreithlawn oddi dani, ac o'i gaf-
y llofrydd gynt yn ffoi i'r ddinas
ly mae yntau yn ffoi at Grist, ac
mnir ef. † O'r tu arall, yr hwn
credu yr efengyl, tystiolaeth Duw
. ac felly credu yn y Mab yn wyn-
laeth; pwy bynag a fyddo, Iudd-
al a'r cenedl-ddyn, efe a ddamn-
s. Mae pawb yn ddamniol o ran
ɔ naturiaeth, wedi chwanegu hyny
hredoedd drwg, ac yn enwedig
ıredinizeth. " Efe a ddamniwyd
l dyn wedi cael clwyf marwol:
ai dyn marw yw er ei fod eto yn
ı ychydig: neu fel drwg weithred-
:dfryd marwolaeth, dywedwn mai
yw, er ei fod eto heb ei ddīenydd-
ych y rhoddir enw gwr am y gwr
l yma tybir fod enw Crist yn ar-
wredd ac ardderchawgrwydd y
ıwir: ac felly yn aml y defnyddir
, neu Grist, i arwyddo mawredd
:rson a enwir.

A hon yw y ddamnedigaeth; goleuni i'r byd, ‡ a charu o y tywyllwch yn fwy nâ'r " ‖ canys yr oedd eu gweith-ıwy yn ddrwg.

9—11. a 8. 12. a 9. 39—41. a 15. 22—25.
. Luc 10. 11—16. a 12. 47. Rhuf. 1 32.
. 2 Thes. 2. 12. Heb. 3. 12, 13. *u* pen.
a 8. 44, 45. a 10. 26, 27. a 12. 43. Es. 30.
14, 15. Act. 24. 21- 26. Rhuf. 2. 8. 1 Pedr 2.

os mwyaf o bob achos damnedig-
lyfod goleuni i'r byd, a charu o
ywyllwch yn fwy na'r goleuni.
ımlycaf o ddamnedigaeth, neu o
mewn cyflwr damniol yw, eu bod
ywyllwch yn fwy na'r goleuni: i'r
y mae yr efengyl yn ynfydrwydd,
y yn *brawf* mai colledig ydynt:
edig mae hi yn guddiedig, ac mae
yn *brawf* mai colledig ydynt.
· y ddamnedigaeth; sef hyny yw,
igaeth drymaf o bob damnedig-
r ddamnedigaeth o wrthod y gol-
ı y tywyllwch; a'r bobl a wnel-
fyddant dan y ddamnedigaeth
awb. "Hon," *Autē* yw y gair
eithir ef yn y rhyw fenywaidd
ni, yn y ganol-ryw (*this*, hyn,)
y saeson. † Y goleuni oedd Crist
ıthrawiaeth oleu a bregethodd ef
einidogaeth ei apostolion, gair
yr *efengyl, a gweinidogaeth* yr
nhob oes. ‡ *Yr oedd yr Iuddew-
ywyllwch y seremoniau a thra-
gau-athrawon yn fwy na goleu*ni Crist a'i apostolion: a'r cenedloedd yn
caru tywyllwch eilun addoliaeth, paganiaeth,
a choel-grefydd, yn fwy na goleuni disglaer
yr efengyl: ac felly mae pob dyn anianol
eto, yn caru y tywyllwch yn fwy na'r goleu-
ni. ‖ Yr achos o hyny oedd, ac ydyw eto,
bod calonau a gweithredoedd dynion yn
ddrwg: gweithredoedd aflan y tywyllwch
yw gweithredoedd drwg, ac nis dyoddefant
y goleuni, mae yn groes i'w natur, ac yn
aflonyddu y gydwybod.

20 *x* * O herwydd pob un a'r sydd yn gwneuthur drwg, † sydd yn casâu y goleuni, ac nid yw yn dyfod i'r goleuni, ‡ fel nad argyhoedder ei weithredoedd ef.

x pen. 7. 7. 1 Bren. 22. 8. Job 24. 13—17. Salm 50. 17.
Diar. 1. 29 a 5. 12. a 15. 12. Am. 5. 10, 11. Luc 11. 45.
Iago 1. 23—25.

* Pob un sydd yn gwneuthur celfyddyd o
bechod, yn gwneuthur drwg yn rhyfygus,
gan ei garu ac ymhyfrydu ynddo. † Mae y
cyfryw yn casâu y goleuni. Yn yr adnod o'r
blaen dywedir ei fod yn caru y tywyllwch yn
fwy na'r goleuni, yma dywedir nad yw yn
caru y goleuni o gwbl; ond yn ei gasâu:
felly mae yr adnod hon yn agoriad ar y geir-
iau *mwy na'r* yn yr adnod o'r blaen. Gweith-
red yr ewyllys, a'r serch, yw caru a chasâu;
felly mae y pechadur yn caru y tywyllwch,
a gweithredoedd y tywyllwch, o'i fodd; ac
yn casâu y goleuni, a gweithredoedd y goleu-
ni, o'i fodd, ac o ddewisiad ei galon: ac am
hyn y bydd ei ddamnedigaeth drôm ef.
‡ Mae gweled ffyrdd uniawn Duw yn dy-
noethi eu ffyrdd ceimion hwy, ac yn dwys-
bigo eu cydwybodau cysglyd, yn attal iddynt
goledd eu chwantau, ac yn brawychu eu rhyf-
yg a'u hyder gau.

21 *y* * Ond yr hwn sydd yn gwneuthur gwirionedd, † sydd yn dyfod i'r goleuni, *z* fel yr eglurhaer ei weithredoedd ef, ‡ mai yn Nuw y gwnaed hwynt.

y pen. 1. 47. a 5. 39. Salm 1. 1—3. a 119. 80,
105. a 139. 23, 24. Es. 8. 20. Act. 17. 11, 12. *z* pen.
15. 4, 5. Es. 26. 12. Hos. 14. 8. 1 Cor. 15. 10. 2 Cor 1 12.
Gal. 5. 22, 23. a 6. 8. Eph. 5. 9. Phil. 1. 11. a 2. 13. Col.
1. 29. Heb. 13. 21. 1 Pedr 1. 22. 2 Pedr 1. 5—10. 1 Ioan 2.
27—29. a 4. 12, 13, 15, 16. Dat. 3. 1, 2, 15.

* Rhoddir gwirionedd yma am bethau
gwirioneddol; y dyn sydd yn ddidwyll yn ei
galon, ac yn amcanu at gywirdeb a gwir-
ionedd yn ei farn a'i weithredoedd; † mae
hwn yn caru y goleuni, yn gosod ei hun yn
wyneb y goleuni, fel yn wyneb drych goleu,
i gael ei brofi ei hun, ei egwyddor, ei farn,
a'i weithredoedd, yn wyneb y maen prawf,
y rheol ddwyfol a sefydlodd Crist y gwir
Oleuni: i gael ei argyhoeddi lle yr oedd yn
feīus, ac i gael ei ddysgu a'i gyfarwyddo yn
fanylach yn ngeiriau a gwirionedd Duw.
‡ Un peth yw bod gweithredoedd dyn yn
dda, peth arall yw eu bod yn cael eu "gwneyd
yn Nuw;" sef trwy rinwedd undeb âg ef,
trwy ras a dderbyniwyd ganddo ef, yn unol
â'i ewyllys ef, er ei ogoniant ef, ac yn gym-
meradwy ganddo ef. Yn, gyda, yn ol, neu
trwy Dduw; mae y gair Groeg (en) yn cael
ei gyfieithu, meddant, yn mhob un o'r ffyrdd
uchod.

[illegible]

24 [illegible] Canys ni fwriasid I[illegible] [illegible].

[illegible] a 14. 3. Marc 6. 17. Luc 3. 19,

[illegible] yn hyn yr oedd Ioan a [illegible] [illegible]: ond nid hir [illegible] [illegible] gael ei fwrw yn [illegible] Mae yr Efengylwr yma yn crybwy[illegible] [illegible] Ioan Fedyddiwr fel pet[illegible] [illegible] ond nid yw yn n[illegible] [illegible] hanes am ei garchariad n[illegible] [illegible] fod yr efengylwyr [illegible] [illegible] yr hyn sydd brawf [illegible] ysgrifenodd efe, ac mai [illegible] eiddynt hwy yr oed[illegible] [illegible] efengyl.

25 ¶ * Yna y bu ymofy[illegible] [illegible] ddisgyblion Ioan a'r Iu[illegible] [illegible] puredigaeth.

[illegible] Mat. 3. 11. Marc 7. 2—5, 8. [illegible] Pen. 2. 25.

* [illegible] Crist a Ioan yn preg[illegible] [illegible] gwahanol fànau, d[illegible] [illegible] Ioan, â rhai o'r [illegible] yn nghylch rhago[illegible] [illegible] Ioan [illegible] puredigaethau a'r [illegible] [illegible] diadel, a arferi[illegible] [illegible] yn mhlith yr Iuddew[illegible] [illegible]. Taerai y dysgybl[illegible] [illegible] hwy, ei fod yn [illegible] Iuddewig: taerai yr [illegible] bedyd[illegible] [illegible] puredigaeth: bod un [illegible] i fynu fedydd [illegible] Ioan, a'i fod yn [illegible]: ac fel hyny na b[illegible] [illegible] newydd, a ph[illegible] [illegible] gwell cadw at yr he[illegible] [illegible]. Rhywbeth tebyg i [illegible].

26 * A hwy a ddaethant [illegible] ac a ddywedasant wrtho, Rab[illegible] [illegible] oedd gyd â thi y tu [illegible] Iorddonen, am yr hwn y tys[illegible]

dd wedi ei roddi iddo ᵐ o'r

. 16. 9—11. a 17. 5. 1 Cron. 28. 4, 5. Jer. 1. 5. .m. 7. 15. Mat. 25. 15. Marc 13. 34. Rhuf. 1. 5 Cor. 1. 1. a 3. 5. a 4. 7. a 12. 11. a 15. 10. Gal. 1. 1. a 3. 7, 8. 1 Tim. 2. 7. Iago 1. 17. 1 Pedr 4. n Mat. 21. 25. Marc 11. 30, 31.

ı a attebodd, Nid yw hyny wrthddadl d yn erbyn fy swydd a'm gweinidog- pa beth bynag a dderbyniais i fel ·i at ddynion, neu fel tystiolaeth am ın Dduw y derbyniais. Os ydyw yn- ›edyddio, a phawb yn myned ar ei ol hyny yn brawf ei fod wedi ei ddan- i wrth Dduw; ac os yw dynion yn ei genadwri a'i fedydd ef, Duw sydd oddi iddynt galon i hyny. Nid oes ıghysondeb rhwng ei fedydd ef â'r lnnau; mae y ddau yn tueddu i'r un a phob un o honom wedi eu derbyn .uw; mae fy medydd i yn ddarostyng- ddo ef, a'i fedydd ef yn gwellâu ac feithio yr eiddof fi. Mi a ddywedais yn wastad mai nid myfi oedd y Mes- iad oeddwn i ond wedi fy anfon o'i f; tystiolaethais i chwi hefyd mai efe en Duw, gan hyny pa ham eich tra- ım y peth hyn?

ᵒ Chwychwi eich hunain ydych ıa i mi, ᵖ ddywedyd o honof fi, nyfi yw y Crist, ᵖ eithr fy mod fy anfon o'i flaen ef.

ı. 1. 20, 26, 27. p pen. 1. 23. Mal. 3. 1. a 4. 4, 5. a 11, 13. Marc 1. 2, 3. Luc 1. 16, 17, 76. a 3.

ıhaw hyny, mae genych chwi brawf eich hunain, "na ddichon dyn dder- a oni bydd wedi ei roddi iddo o'r nef;" ;en, chwi a dderbyniasech fy nhystiol- ım Grist, ac a aethech ar ei ol ef eich : chwi a wyddoch i mi dystiolaethu ;waith mai efe oedd Crist, y Messiah, oeddwn i ond gwas, a chenad wedi ıfon, i barotôi y ffordd o'i flaen, a pobl barod iddo: gan hyny a fynech mi ei attal ef, neu sòri wrtho?

ᵃ Yr hwn sydd ganddo y brïod- yw y prïod-fab: ᵍ † ond cyfaill d-fab, yr hwn sydd yn sefyll ac glywed ef, sydd yn ‡ llawen- n ddirfawr oblegid llef y prïod- ‖ y llawenydd hwn mau fi gan a gyflawnwyd.

ı 45. 9—17. Can. 3. 11. a 4. 10. Es. 54. 5. Hos. 2. 19, 20. Mat. 22. 2. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. .t. 19. 7—9. a 21. 9. q Barn. 14. 10, 11. Salm ı. 5. 1. Mat. 9. 15. r Es. 66. 11. Luc 2. 10— ı.

t oedd y Prïod-fab yma; a'r rhai oedd ed ar ei ol ef oedd y brïod-ferch; ei oeddynt, ac nid eiddo Ioan. † Ioan faill y Prïod-fab; yn ei garu, yn dy- i lwyddiant, ac yn gwneyd ei orau i dysgyblion iddo. ‡ Fel mae cyfaill fab yn llawenychu o herwydd llwydd- prïod-fab, felly yr oedd Ioan Fedydd- llawenychu wrth weinidogaeth Crist, ddiant yn ennill dysgyblion. ‖ Fel edasai, yn hytrach na sòri ac eidd- wrth y peth a ddywedasoch chwi, dda genyf ei glywed, heddyw y cyf- d fy llawenydd. *Clywed llef y prï-od-fab:* tybir fod yma gyfeiriad at ryw ddefod neillduol yn mhriodasau yr Iuddewon. Mae rhai yn tybied fod yr adnod hon yn cyfeirio at yr athrawiaeth gyfriniawl oedd yn mhlith yr Iuddewon, am *Tipheret*, yr Adda Mawr, neu y Messiah, yn ymbriodi â *Malcuth*, cynnulleidfa Israel, fel y priodwyd yr Adda daearol âg Efa. Gwel ragymadrodd yr Esgob Patrick i lyfr y Caniadau.

30 ˢ * Rhaid ydyw iddo ef gynnyddu, ᵗ † ac i minnau leihâu.

s Salm 72. 17—19. Es. 9. 7. a 53. 2, 3, 12. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. Mat. 13. 31—33. Dat. 11. 15. t Act. 13. 25, 37. 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 3. 7—11. Col. 1. 18. Heb. 3. 3—6.

* Haul yn codi ydyw ef, y seren ddydd ar ddiflanu ydwyf finnau. Rhaid iddo ef gynnyddu mewn anrhydedd ac enw, yn yr amlygiadau o'i ogoniant, yn lliosogrwydd ei ddysgyblion, ac yn helaethrwydd a gogoniant ei deyrnas. † Rhaid i minnau leihâu yn fy enw yn mhlith dynion, ac yn mhwysfawrogrwydd fy swydd a'm gweinidogaeth, fel rhagflaenor iddo ef, yr hwn ni bydd raid iddo mwyach wrth fy nhystiolaeth i. Bydd i'w anrhydedd ef guddio yr eiddof fi fwy-fwy bob dydd; a phan ddarfyddo fy ngwaith i, e bery ei waith ef byth, ac a â ar gynnydd mawr.

31 ᵘ * Yr hwn a ddaeth oddi uchod, ˣ sydd goruwch pawb oll; ʸ † yr hwn sydd o'r ddaear, sydd o'r ddaear, ac am y ddaear y mae yn llefaru: ᶻ ‡ yr hwn sydd yn dyfod o'r nef, sydd goruwch pawb.

u adn. 13. pen. 8. 23. Eph. 4. 8—10. x pen. 1. 15, 27, 30. a 5. 21—25. Mat. 28. 18. Act. 10. 36. Eph. 1. 21. Phil. 2. 9—11. 1 Pedr 3. 22. Dat. 19. 16. y adn. 12. 1 Cor. 15. 47, 48. Heb. 9. 1, 9, 10. z pen. 6. 33, 51. a 16. 27, 28.

* Un a ddaeth oddi uchod (o'r nef, diwedd yr adnod) oedd Iesu, o fynwes y Tad; am hyny yr oedd goruwch pawb, dynion ac angelion: yn ei berson fel Duw; yn ei ogoniant fel Cyfryngwr; yn ei deyrnas a'i awdurdod; ac yn ardderchawgrwydd a grym ei weinidogaeth. † Un o'r ddaear oedd Ioan, er ei fod wedi derbyn ei weinidogaeth a'i fedydd o'r nef; ac fel y cyfryw, dyn daearol yn unig oedd, ac nid oedd ei syniadau a'i ymadroddion ond daearol, ond fel yr oedd yn cael ei ysbrydoli gan Dduw; ac nid oedd ei weinidogaeth ar y gorau ond daearol, mewn cymhariaeth i weinidogaeth Iesu; yr hwn oedd yn llefaru am bethau mawrion Duw fel yr oeddynt, ac oddi ar adnabyddiaeth drwyadl, hollawl, a thragywyddol o honynt. ‡ Daeth Iesu o'r nef a phethau y nef yn ei galon; ac yr oedd yn en dysgu gydag awdurdod ar y ddaear. O leied yw y pregethwr gorau erbyn ei gymharu â Iesu!

32 ᵃ * A'r hyn a welodd efe ac a glywodd, † hynny y mae efe yn ei dystiolaethu: ᵇ ‡ ond nid oes neb yn derbyn ei dystiolaeth ef.

a adn. 11. pen. 5. 20. a 8. 26. a 15. 15. b adn. 26, 33. pen. 1. 11. Es. 50. 2. a 53. 1. Rhuf. 10. 16—21. a 11. 2—6.

* Mae gweled a chlywed yn arwyddo yr wybodaeth amlycaf, a sicraf, a chyfryw wybodaeth oedd gan Iesu o feddwl a chyngor Duw. Fel Person Dwyfol yr oedd yn y cyngor tragywyddol; fel Cyfryngwr yr oedd yr Ysbryd dros ben mesur wedi ei roddi

22 ¶ [a] * Wedi y pethau hyn, daeth yr Iesu a'i ddisgyblion i wlad Judea; † ac a arhosodd yno gyd â hwynt, [b] ‡ ac a fedyddiodd.

a pen. 2. 13. a 4. 3. a 7. 3. *b* adn. 26. pen. 4. 1, 2.

Yn yr adnod o'r blaen cawsom ddiwedd ymddiddan Crist â Nicodêmus; ac e ymddengys ar ol hyn iddo ef gael gwir droedigaeth a dychweliad, pen. 7. 50, 51; a 19. 39. Tybia rhai fod y geiriau uchod am garu y tywyllwch yn fwy na'r goleuni, yn gerydd go dirion i Nicodêmus am ddyfod at yr Iesu liw nos, (yn gystal ag fel gwers gyffredin i bawb,) ond mae yn bur debyg iddo ef garu y goleuni a dyfod i'r goleuni, trwy yr ymddiddan hwn, ac efe a wnaeth arddelwad hyfach a mwy dïofn o Grist wedi hyn. * Jerusalem ydoedd brif-ddinas Judea, ac wedi gorphen yr ymddiddan â Nicodêmus yn Jerusalem neu yn gyfagos, daeth yr Iesu a'i ddysgyblion allan i *wlad* Judea, efallai ar ei ffordd tua'i wlad ei hun, Galilea. † Pa faint bynag a arosodd efe yno ni bu yn segur; ond yn pregethu, yn gwneyd gwyrthiau, ac yn troi llawer mae'n debyg. ‡ Nid oedd efe yn bedyddio nemawr, os neb, ei hun; eithr ei ddysgyblion oedd yn bedyddio, pen. 4. 2. Mae yn debyg nad oeddynt hwy ddim yn bedyddio y pryd hwn yn y dull y gorchymynodd efe iddynt wedi hyny; ond yn ol dull Ioan, ac fel arweiniad i sefydliad mwy perffaith o grefydd Crist: efallai eu bod yn bedyddio yn enw yr Iesu, fel Messiah; ond nid oedd y bedydd Cristionogol yn enw y Drindod wedi dechreu eto.

23 ¶ Ac yr oedd Ioan hefyd yn bedyddio yn * Ainon, [c] yn agos i Salim; [d] † canys dyfroedd lawer oedd yno: [e] a hwy a ddaethant ac a'u bedyddiwyd.

c Gen. 33. 18. 1 Sam. 9. 4. *d* Jer. 51. 13. Esec. 19. 10. a 43. 2. Dat. 1. 15. a 14. 2. a 19. 6. *e* Mat. 3. 5, 6. Marc 1. 4, 5. Luc 3. 7.

* Mae dysgedigion ar goll yn fawr mewn perthynas i'r lle hwn, Ainon; oblegid nad oes sôn am dano yn un rhan arall o'r ysgrythyr, ac nad yw i'w gael ar ddarluniau yr henafiaid o wlad Canaan. Tybiai rhai mai o du y dwyrain i'r Iorddonen yr oedd, ac eraill mai o du y gorllewin iddi, megys hefyd yr oedd Salim. Tybiai rhai mai tref, neu ddinas oedd; eraill mai afon; ac eraill mai ardal helaeth o dir ydoedd, yn llawn ffynonau a nentydd bychain; oblegid mai ffynon, meddant, yw ystyr y gair Ainon, neu Enon. † Dywedir fod y geiriau Groeg *(udata polla)* a gyfieithir yma "dyfroedd lawer," yn arwyddo llawer mewn rhifedi, yn gystal a llawer o ryw unpeth yn yr un màn; ac mai felly yr oedd yn Ainon, llawer o nentydd neu ffrydiau bychain, ac nid rhyw ddyfroedd mawrion yn rhedeg yn un afon. Os felly nid oes yma fawr o sail i ddadlau dros fedyddio trwy drochiad, oblegid gallasai nad oedd yr un o'r nentydd hyn yn ddigon dwfn i hyny. O'r tu arall, yr oedd amledd o nentydd bychain felly yn gyfleus iawn i fedyddio torfeydd lliosog, trwy eu gosod yn *rhesi trefnus,* a thywallt, neu daenellu y dwfr *arnynt.*

24 [f] * Canys ni fwriasid Io[an]
y'ngharchar.

f Mat. 4. 12. a 14. 3. Marc 6. 17. Luc 3. 19, 2[0]

* Hyd yn hyn yr oedd Ioan a [...]
cyd-weinidogaethu; ond nid hir y[...]
ar ol hyn heb gael ei fwrw yn n[...]
Mae yr Efengylwr yma yn crybwyl[l]
chariad Ioan Fedyddiwr fel peth
adnabyddus, ond nid yw yn un[...]
rhoddi hanes am ei garchariad na'[...]
dod; gwyddai fod yr efengylwyr er[...]
gwneyd hyny; yr hyn sydd brawf [...]
hol hwy yr ysgrifenodd efe, ac mai f[...]
lenwad i'r eiddynt hwy yr oedd
bwriadu ei efengyl.

25 ¶ * Yna y bu ymofyn
rhai o ddisgyblion Ioan a'r Iud[ewon]
[g] ynghylch puredigaeth.

g pen. 2. 11. Mat. 3. 11. Marc 7. 2—5, 8. Heb[.]
10. 13, 14, 22. 1 Pedr 3. 21.

* Tra yr oedd Crist a Ioan yn preget[hu ac yn]
bedyddio mewn gwahanol fânau, de[...]
rhai o ddysgyblion Ioan, â rhai o'r I[uddewon]
anianol, ddadlau, yn nghylch rhagori[aeth bed]
ydd Ioan ar y puredigaethau a'r g[...]
seremoniol a thraddodiadol, a arferid
hyd o oesoedd yn mhlith yr Iuddewo[n ...]
wedig y phariseaid. Taerai y dysgybli[on fod]
bedydd eu hathraw hwy, ei fod yn [...]
holl olchiadau Iuddewig; taerai yr I[uddewon]
o'r tu arall, mai afreidiol oedd bedydd
annigonol er puredigaeth; bod un [...]
cymmeryd arno osod i fynu fedydd [...]
a gwell na bedydd Ioan, a'i fod yn c[...]
o ddysgyblion; ac fel hyny na by[...]
diwedd ar bethau newydd, a phe[...]
bod yn llawer gwell cadw at yr hen[...]
au sefydledig. Rhywbeth tebyg i h[...]
fod y ddadl.

26 * A hwy a ddaethant a[t Ioan,]
ac a ddywedasant wrtho, Rabb[i, yr]
hwn oedd gyd â thi y tu h[wnt i'r]
Iorddonen, [i] am yr hwn y tyst[iol]
aist ti, wele, y mae hwnnw [yn bed]
yddio, [k] a phawb yn dyfod at[...]

h Num. 11. 26—29. Preg. 4. 4. 1 Cor. 3. 3[...]
20, 21. a 6. 12, 13, Iago 3. 14—18. a 4. 5, 6.
15, 26—36. *k* pen. 1. 7, 9. a 11. 48. a 12. 19. Ac[t]

* Sef dysgyblion Ioan, a fuasent [...]
ddadlen â'r Iuddewon yn yr adnod [...]
† Os edliwiodd yr Iuddewon iddynt [...]
yn bedyddio ac yn cael mwy o g[...]
na'u hathraw hwy, fel y sylwyd ar [...]
gallwn feddwl eu bod wedi anfo[...]
Grist, ac yn eiddigeddu dros eu hat[hraw]
hunain, fel pe dywedasent wrtho, Ni [...]
som fod yr hwn a fedyddiwyd genyt [...]
ddylasai fod yn ddysgybl i ti, wedi [...]
yn athraw ei hun, yn bedyddio, ac [...]
wlad yn myned ar ei ol ef: felly yr [...]
trwy ddwyn tystiolaeth i hwnw, yn [...]
barch a'th boblogrwydd dy hun. Fe[l]
oeddynt yn lled feio ar Iesu, a chyst[...]
wedyd wrth Ioan, y dylasai efe alw [...]
dystiolaeth a roddasai efe iddo: pe [...]
hwy eu hunain yn ei chredu nid fel[...]
asent yn dywedyd.

27 Ioan a attebodd ac a dd[yw]
odd, [l] * Ni ddichon dyn dderby[n]

ni bydd wedi ei roddi iddo [m] o'r ef.

l Num. 16. 9—11. a 17. 5. 1 Cron. 28. 4, 5. Jer. 1. 5. 17. 16. Am. 7. 15. Mat. 25. 15. Marc 13. 34. Rhuf. 1. 5 12. 6. 1 Cor. 1. 1. a 3. 5. a 4. 7. a 12. 11. a 15. 10. Gal. 1. Eph. 1. 1. a 3. 7, 8. 1 Tim. 2. 7. Iago 1. 17. 1 Pedr 4. 11. m Mat. 21. 25. Marc 11. 30, 31.

* Ioan a attebodd, Nid yw hyny wrthddadl yn y byd yn erbyn fy swydd a'm gweinidogaeth I; pa beth bynag a dderbyniais I fel cenadwri at ddynion, neu fel tystiolaeth am Grist, gan Dduw y derbyniais. Os ydyw yntau yn bedyddio, a phawb yn myned ar ei ol ef, mae hyny yn brawf ei fod wedi ei ddanfon oddi wrth Dduw; ac os yw dynion yn erbyn ei genadwri a'i fedydd ef, Duw sydd wedi rhoddi iddynt galon i hyny. Nid oes dim anghysondeb rhwng ei fedydd ef â'r eiddof finnau; mae y ddau yn tueddu i'r un dyben, a phob un o honom wedi eu derbyn gan Dduw; mae fy medydd I yn ddarostyngedig i'r eiddo ef, a'i fedydd ef yn gwellâu ac yn perffeithio yr eiddof fi. Mi a ddywedais i chwi yn wastad mai nid myfi oedd y Messiah; nad oeddwn I ond wedi fy anfon o'i flaen ef; tystiolaethais i chwi hefyd mai efe oedd Oen Duw, gan hyny pa ham eich trallodir am y peth hyn?

28 * Chwychwi eich hunain ydych dystion i mi, [n] ddywedyd o honof fi, Nid myfi yw y Crist, [o] eithr fy mod wedi fy anfon o'i flaen ef.

n pen. 1. 20, 25, 27. o pen. 1. 23. Mal. 3. 1. a 4. 4. Mat. 3. 3, 11, 12. Marc 1. 2, 3. Luc 1. 16, 17, 76. a 3. 4.

* Heblaw hyny, mae genych chwi brawf ynoch eich hunain, "na ddichon dyn dderbyn dim oni bydd wedi ei roddi iddo o'r nef;" canys, chwi a dderbyniasech fy nhystiolaeth i am Grist, ac a aethech ar ei ol ef eich hunain: chwi a wyddoch i mi dystiolaethu lawer gwaith mai efe oedd Crist, y Messiah, ac nad oeddwn i ond gwas, a chenad wedi fy nanfon, i barotôi y ffordd o'i flaen, a darpar pobl barod iddo: gan hyny a fynech chwi i mi ei attal ef, neu sôri wrtho?

29 [p] * Yr hwn sydd ganddo y brïodferch, yw y prïod-fab: [q] † ond cyfaill y prïod-fab, yr hwn sydd yn sefyll ac yn ei glywed ef, sydd yn ‡ llawenychu yn ddirfawr oblegid llef y prïodfab: [r] || y llawenydd hwn mau fi gan hyny a gyflawnwyd.

p Salm 45. 9—17. Can. 3. 11. a 4. 16. Es. 54. 5. a 62. 5. Hos. 2. 19, 20. Mat. 22. 2. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 25. Dat. 19. 7—9. a 21. 9. q Barn. 14. 10, 11. Salm 45. Can. 5. 1. Mat. 9. 15. r Es. 66. 11. Luc 2. 10—15. 6.

* Crist oedd y Prïod-fab yma; a'r rhai oedd yn myned ar ei ol ef oedd y brïod-ferch; ei eiddo ef oeddynt, ac nid eiddo Ioan. † Ioan oedd gyfaill y Prïod-fab; yn ei garu, yn dymuno ei lwyddiant, ac yn gwneyd ei oran i ennill dysgyblion iddo. ‡ Fel mae cyfaill y prïod-fab yn llawenychu o herwydd llwyddiant y prïod-fab, felly yr oedd Ioan Fedyddiwr yn llawenychu wrth weinidogaeth Crist, a'i lwyddiant yn ennill dysgyblion. || Fel y dywedasai, yn hytrach na sôri ac eiddigeddu wrth y peth a ddywedasoch chwi, mae yn dda genyf ei glywed, heddyw y cyflawnwyd fy llawenydd. *Clywed llef y prïod-fab:* tybir fod yma gyfeiriad at ryw ddefod neillduol yn mhrïodasau yr Iuddewon. Mae rhai yn tybied fod yr adnod hon yn cyfeirio at yr athrawiaeth gyfriniawl oedd yn mhlith yr Iuddewon, am *Tipheret*, yr Adda Mawr, neu y Messiah, yn ymbrïodi â *Malcuth*, cynnulleidfa Israel, fel y prïodwyd yr Adda daearol âg Efa. Gwel ragymadrodd yr Esgob Patrick i lyfr y Caniadau.

30 [s] * Rhaid ydyw iddo ef gynnyddu, [t] † ac i minnau leihâu.

s Salm 72. 17—19. Es. 9. 7. a 53. 2, 3, 12. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. Mat. 13. 31—33. Dat. 11. 15. t Act. 13. 36, 37. 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 3. 7—11. Col. 1. 18. Heb. 3. 3—6.

* Haul yn codi ydyw ef, y seren ddydd ar ddiflanu ydwyf finnau. Rhaid iddo ef gynnyddu mewn anrhydedd ac enw, yn yr amlygiadau o'i ogoniant, yn lliosogrwydd ei ddysgyblion, ac yn helaethrwydd a gogoniant ei deyrnas. † Rhaid i minnau leiâu yn fy enw yn mhlith dynion, ac yn mhwysfawrogrwydd fy swydd a'm gweinidogaeth, fel rhagflaenor iddo ef, yr hwn ni bydd raid iddo mwyach wrth fy nhystiolaeth i. Bydd i'w anrhydedd ef guddio yr eiddof fi fwy-fwy bob dydd; a phan ddarfyddo fy ngwaith i, e bery ei waith ef byth, ac a â ar gynnydd mawr.

31 [u] * Yr hwn a ddaeth oddi uchod, [x] sydd goruwch pawb oll; [y] † yr hwn sydd o'r ddaear, sydd o'r ddaear, ac am y ddaear y mae yn llefaru: [z] ‡ yr hwn sydd yn dyfod o'r nef, sydd goruwch pawb.

u adn. 13. pen. 8. 23. Eph. 4. 8—10. x pen. 1. 15, 27, 30. a 5. 21—25. Mat. 28. 18. Act. 10. 36. Eph. 1. 21. Phil. 2. 9—11. 1 Pedr 3. 22. Dat. 19. 16. y adn. 12. 1 Cor. 15. 47, 48. Heb. 9. 1, 9, 10. z pen. 6. 33, 51. a 16. 27, 28.

* Un a ddaeth oddi uchod (o'r nef, diwedd yr adnod) oedd Iesu, o fynwes y Tad; am hyny yr oedd goruwch pawb, dynion ac angelion: yn ei berson fel Duw; yn ei ogoniant fel Cyfryngwr; yn ei deyrnas a'i awdurdod; ac yn ardderchawgrwydd a grym ei weinidogaeth. † Un o'r ddaear oedd Ioan, er ei fod wedi derbyn ei weinidogaeth a'i fedydd o'r nef; ac fel y cyfryw, dyn daearol yn unig oedd, ac nid oedd ei syniadau a'i ymadroddion ond daearol, ond fel yr oedd yn cael ei ysbrydoli gan Dduw; ac nid oedd ei weinidogaeth ar y goreu ond daearol, mewn cymhariaeth i weinidogaeth Iesu; yr hwn oedd yn llefaru am bethau mawrion Duw fel yr oeddynt, ac oddi ar adnabyddiaeth drwyadl, hollawl, a thragywyddol o honynt. ‡ Daeth Iesu o'r nef a phethau y nef yn ei galon; ac yr oedd yn eu dysgu gydag awdurdod ar y ddaear. O leied yw y pregethwr goreu erbyn ei gymharu â Iesu!

32 [a] * A'r hyn a welodd efe ac a glywodd, † hynny y mae efe yn ei dystiolaethu: [b] ‡ ond nid oes neb yn derbyn ei dystiolaeth ef.

a adn. 11. pen. 5. 20. a 8. 26. a 15. 15. b adn. 26, 33. pen. 1. 11. Es. 50. 2. a 53. 1. Rhuf. 10. 16—21. a 11. 2—6.

* Mae gweled a chlywed yn arwyddo yr wybodaeth amlycaf, a sicraf, a chyfryw wybodaeth oedd gan Iesu o feddwl a chyngor Duw. Fel Person Dwyfol yr oedd yn y cyngor tragywyddol; fel Cyfryngwr yr oedd yr Ysbryd dros ben mesur wedi ei roddi

iddo; ac fel dyn duwiol yr oedd mewn cymdeithas wastadol â Duw, ac felly yn cael amlygiadau annhraethadwy i ni, o'i feddwl a'i ewyllys ef. † Y pethau a wyddai efe felly, ac a roddodd y Tad iddo fel Prophwyd mawr yr eglwys, y pethau hyny yr oedd efe yn eu traddodi ac yn eu tystiolaethu. ‡ Ac er cymmaint oedd eiddigedd dysgyblion Ioan wrth lïaws ei ganlynwyr ef, nid oedd ond ychydig iawn eto yn myned ar ei ol ef; nac ond ychydig o hyny wedi derbyn ei dystiolaeth ef yn wirioneddol yn eu calonau.

33 * Yr hwn a dderbyniodd ei dystiolaeth ef, [c] a seliodd mai geirwir yw Duw.

c Rhuf. 3. 3, 4. a 4. 18—21. 2 Cor 1. 18. Tit. 1. 1, 2. Heb. 6. 17, 18. 1 Ioan 5. 9, 10.

* Ond pob un a'i derbyniodd felly, a osododd ei sel wrth wirionedd Duw, o ran y cyflawniad o'i hen brophwydoliaethau a'i addewidion, ac a dystiolaethodd yn gyhoeddus, ei fod wedi eu cyflawni yn nanfoniad y Messiah, ac y cyflawna efe bob peth arall mòr wired a hyny. Tebyg i hyn yw y geiriau yn 1 Ioan 5. 10, "Yr hwn sydd yn credu yn Mab Duw, sydd ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun: yr hwn nid yw yn credu yn Nuw, a'i gwnaeth ef yn gelwyddog; oblegid na chredodd y dystiolaeth a dystiolaethodd Duw am ei Fab." Mae ffydd yn Nghrist yn dwyn tystiolaeth i wirionedd Duw, ac yn ei selio; mae anghrediniaeth yn gwaradwyddo Duw, ac mewn effaith yn dywedyd, mai celwyddog yw.

34 [d] * Canys yr hwn a anfonodd Duw, sydd yn llefaru geiriau Duw, [e] † oblegid nid wrth fesur y mae Duw yn rhoddi *iddo ef* yr Yspryd.

d pen. 7. 16. a 8. 26—28, 40, 47. e adn. 17. pen. 1. 16. a 5. 26. a 7. 37—39. a 15. 26. a 16. 7. Num. 11. 25. 2 Bren. 2. 9. Salm 45. 7. Es. 11. 2—5. a 59. 21. a 62. 1—3. Rhuf. 8. 2. Eph. 3. 8. a 4. 7—13. Col. 1. 19. a 2. 9, 10 Dat. 21. 6. a 22. 1, 16, 17.

* Fel yr oedd Crist wedi ei ddanfon o fynwes y Tad, yr oedd ei eiriau ef yn wir yn eiriau Duw, ac i'w credu yn ddïammheuol fel y cyfryw. † Ac fel Prophwyd mawr yr eglwys, rhoddodd y Tad iddo ef yr Ysbryd, "nid wrth fesur" fel i'r îs brophwydi; ond yn anfesurol, i'w gyfranu ganddo ef i eraill a ddanfonid ganddo. Danfonwyd y prophwydi a'r apostolion gan Dduw, ond nid fel ei Fab, nac i'r un swydd a dyben: yr oeddynt hwy yn llefaru geiriau Duw, pan fyddai Ysbryd Duw arnynt, ond brydiau eraill eu geiriau eu hunain; eithr yr oedd Crist bob amser yn llefaru geiriau anffaeledig Duw. Mewn mesur y rhoddodd efe ei Ysbryd ar bawb eraill, yn gyfatebol i'w gwaith, eu swyddau, a'r gwahanol oruchwyliaethau yr oeddynt yn byw danynt; ond ynddo ef yr oedd cyflawnder y Duwdod yn preswylio yn gorphorol, eneiniwyd ef âg olew gorfoledd tu hwnt i'w gyfeillion. Yr oedd ffynon y cwbl ganddo ef ynddo ei hun, ac nid y ffrydiau yn unig.

35 [f] * Y mae y Tad yn caru y Mab, [g] † ac efe a roddodd bob peth yn ei law ef.

f pen. 5. 20, 22, 23. a 15. 9. a 17. 23, 24, 26. Diar. 8. 30. Es. 42. 1. Mat. 3. 17. a 17. 5. g pen. 13. 3. a 17. 2. Gen. 41. 41, 55. Salm 2. 8. Es. 9. 6, 7. Mat. 11. 27. a 11. 22. 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. 22. Phil. 2. 9— 2. a 2. 8, 9. 1 Pedr 3. 22.

* Mae y Tad yn caru y Mab *fel e*
y mae o'r un hanfod a pherffeithiau
hun: mae y Tad yn caru y Mab
Cyfryngwr, ac yn ymhyfrydu ynd
waith cyfryngol, oblegid ei fod d
yn gogoneddu Duw mòr fawr. †
yn ei garu mòr fawr, ac yntau mò
o'r cariad hwnw, rhoddodd y Tad
yn ei law ef; pob awdurdod yn
rhagluniaeth, gras, a gogoniant:
twng ei elynion, i gyfranu pob d
bobl, ac i farnu dynion ac angelion
diweddaf. Gallwn weled yma, fod
au Ioan Fedyddiwr yn oleu ac
iawn am Grist: mae y geiriau
debyg iawn i'r hyn a ddywedodd
dano ei hun mewn amryw fànau
hwn. Gwel y cyfeiriadau.

36 [h] * Yr hwn sydd yn cre
Mab, y mae ganddo fywyd
wyddol: † a'r hwn sydd he
i'r Mab, ni [i] wêl fywyd;
mae digofaint Duw yn aros a

h adn. 15, 16. pen. 5. 24. a 6. 47—54. a 10.
4. Rhuf. 1. 17. a 8. 1. 1 Ioan 3. 14, 15. a 5. 11–
3. pen. 8. 51. Num. 32. 11. Job 33. 28. Salm 36.
a 106. 4, 5. Luc 2. 30. a 3. 6. Rhuf. 8. 24, 25.
k Salm 2. 12. Rhuf. 1. 18. a 4. 15. a 5. 9. Gal
5. 6. 1 Thes. 1. 10. a 5. 9. Heb. 2. 3. a 10. 29. D

* Swm y cwbl gan hyny yw hyn
sydd yn credu yn y Mab am fyw
wyddol, a gaiff fywyd tragywyd
gredu: Ie, y mae ganddo fywyd tr
ol y mynyd y credo. Credu y d
am Grist, a thrwy hyny credu *yn* N
ymddiried ynddo ef fel Mab Duw a
wr: mae gan y cyfryw pwy byn
fywyd tragywyddol, hawl sicr iddo
ernes, a blaen-brofiad o hono; y
dwg ef yn sicr i fwynâd cyflawn o
y nef. † I'r gwrthwyneb, pwy b
phariseaid, dysgyblion Ioan, neu r
all, a wrthodo Grist, heb gredu ynd
uddân iddo, ni wêl fywyd, yma nac
a ddaw. Mae ei holl bechodau, ac
edig ei anghrediniaeth, yn gorwe
dedfryd gyfiawn y ddeddf yn ei
mae efe beunydd yn agored i'w
aethau ofnadwy hi. *Pisteuôn,*
Apeithôn, "heb gredu:" heb uf
hytrach, yw meddwl y gair diw
mae yr olaf yn egluro y cyntaf, ac
os mai *egwyddor* effeithiol o wir u
yw y ffydd mae addewid o fywyd y
iddi. Mae yn amlwg mai annog
yblion i gredu yn Nghrist yr oedd
yr unig ffordd am eu bywyd.

PEN. IV.

Crist yn ymddiddan â gwraig o S

* PAN [a] wybu yr Arglwy
hynny glywed o'r Phariseaid
Iesu yn gwneuthur ac yn b
mwy o ddisgyblion nag Ioan,

a Luc 1. 76. a 2. 11. a 19. 31, 34. Act. 10.
8. a 15. 47. 2 Cor. 4. 5. Iago 2. 1. Dat. 19. 16. b p

* Rhwng tystiolaeth Ioan Fedy
Grist, â'r gwyrthiau oedd Crist yn

ld y fath argraff wedi ei wneyd
a y bobl yn Jerusalem a gwlad
yr oedd lluoedd o honynt yn
ei ol ac yn cael eu bedyddio gan
lion ef. Parodd hyn gyffro yn
hariseaid, y rhai oeddynt aelodau
yn Jerusalem, a gelynion creu-
yntau, ac aeth y peth mae yn de-
lw y *Sanhedrim*, pa beth a wnaid
ldias iddo dynu cymmaint o ddysg-
i ol. Gwyddai yr Iesu hyny fel
fallai ddarfod i ryw rai fynegi iddo

Er na fedyddiasai yr Iesu ei
r ei ddisgyblion ef)

48. 1 Cor. 1. 13—17.

dd yr Iesu yn dewis bedyddio ei
i am y rhesymau a ganlyn:—1. Er
'awredd, fel Pen yr eglwys, ac yn
r yn fwy na Ioan, yr hwn nid
gwas, ac felly yn bedyddio ei hun.
os ei fod ef ei hun yn bedyddio
Glân, ac felly yr oedd yn gadael
n fedyddio â dwfr. 3. Fel nad
sai yn ceisio anrhydedd iddo ei
fedyddio yn ei enw ei hun. 4.
lai achlysur i ddynion ei daer-holi
y Messiah, wrth ei fod yn bed-
i enw ei hun. 5. Fel y gallai ym-
waith mwy pwysig o bregethu yr
gadael i'w ddysgyblion fedyddio â
'el na byddai rhagfarn yn cael ei
yn y bedydd perffeithiach a sef-
gwedi hyn. 7. I ragflaenu dadlau
ld yn mhlith ei ddysgyblion, am
di eu bedyddio ganddo ef, a rhai
an ei weision anfonedig ef. 8. I
d yw cadernid ac effaith bedydd
nddibynu ar fawredd a theilyng-
inyddwr o hóno, ond ar fendith
iawn weinyddiad o hóno.

Efe a adawodd Judea, [e] † ac
achefn i Galilea.

2. a 10. 40. a 11. 54. Mat. 10. 23. Marc 3. 7.

ddo fod yn Judea y tro hwn tua
yddyn, neu ragor; aeth allan o
wlad Judea yn fuan ar ol y pasg,
a dychwelodd i Galilea bedwar
cynhauaf. pen. 4. 35. Yr oedd
'r Iuddewon yn dechreu yn fuan
y pasg; Levit. 23. 10, 15. gan
ld Crist yn Judea *o un pasg* hyd
edwar mis i'r *pasg arall*; hyny
s i *wyth mis*: felly rhaid bod y
i Galilea yn nghanol y *gauaf*,
lechreu ein Rhagfyr ni. † Galilea
ad ei hun, a thân lywodraeth
nid oedd gallu y phariseaid a'r
yn gymmaint i'w erlid ef yno.

Ac yr oedd yn rhaid iddo
y † Samaria.

, 6. Luc 9. 51, 52. a 17. 11.

'od Samaria yn gorwedd rhwng
lilea, yr oedd rhaid naturiol iddo
ldi, oddigerth iddo fyned lawer
mgylch, yr hyn nid oedd gyfleus
ser hyny o'r flwyddyn. Yr oedd
wriad dirgelaidd hefyd, myned
ria, ac yr oedd rhaid goruwch-
o fyned i gyflawni hwnw: *cawn
bennod hon beth ydoedd.* † Nid
dinas Samaria yn bennodol a feddylir, ond y
wlad a elwid felly, ac a gyfanneddid gan As-
syriaid yn gymmysg âg Iuddewon gwrthgil-
iedig. Yr oedd y bobl gymmysg hyn yn
derbyn cyfraith Moses, ac yn addoli Duw
Israel; ond gwadent ddwyfoldeb ysgrythyrau
eraill yr Hen Destament, a chymmysgent
lawer o eilun-addoliaeth paganaidd ac ofer-
goelion yn eu haddoliad.

5 Efe a ddaeth gan hynny i ddinas
yn Samaria a elwid * Sichar, [g] † ger
llaw y rhandir a roddasai Jacob i'w
fab Joseph.

[g] Gen. 33. 19. a 48. 22. Jos. 24. 32.

* Tybir mai yr un yw Sichar a Sichem, a
grybwyllir yn Josh. 24. 32. ac amryw fànau
eraill yn yr Hen Destament; ond o ddirmyg
ar y Samariaid, galwai yr Iuddewon hi Si-
char, y ddinas feddw, o herwydd meddwdod
ei thrigolion. † Yr oedd gerllaw y rhandir a
brynasai Iacob gan feibion Hamor, tad Si-
chem, Gen. 33. 19, ac a roddasai efe wedi
hyny wrth farw yn etifeddiaeth i Joseph a'i
blant, fel rhan goruwch ei frodyr. Cymhara
Gen. 48. 22. â Josh. 24. 32. yma y claddwyd
Joseph. Josh. 24. 32. Yn agos yma yr oedd
dyffryn Achor, yr hwn a roddwyd yn ddrws
gobaith gyda golwg ar alwad y cenedloedd.
Hos. 2. 15. Mae y cynllun cyntaf o'u gwaith
yn credu yn Nghrist yn awr yn cael ei roddi
yma; ac, (fel y mae Dr. Lightfoot yn sylwi
ar Gen. 34. 9, a 35. 2,) yma y gwnaed y
proselytiaid cyntaf at Eglwys Israel.

6 * Ac yno yr oedd ffynnon Jacob.
† Yr Iesu gan hynny [h] yn ddiffygiol
gan y daith, a [i] eisteddodd felly ar y
ffynnon: [k] ‡ ac ynghylch y chweched
awr ydoedd hi.

[h] Mat. 4. 2. a 8. 24. Heb. 2. 17. a 4. 15. [i] Luc 2. 7. a 9. 58. 2 Cor. 8. 9. [k] pen. 11. 9. Mat. 27. 45.

* Efallai mai Jacob a gloddiodd y ffynon,
fel y gwnaethai Abraham, Gen. 21. 30; ac
Isaac, Gen. 26. 18—22, a'i fod ef, ei deulu,
a'i anifeiliaid yn arfer yfed o hóni: mae yn
debyg ei bod mewn cŵr o'r maes a brynasai
efe, ac felly ffynon Jacob y gelwid hi drwy
yr oesoedd. † Dywedir hyn i brofi gwir
ddynoliaeth ein Harglwydd, ei fod ef yn
ddarostyngedig i holl wendidau dibechod y
natur ddynol. Rhaid sylwi hefyd mai *cerdd-
ed* o amgylch y byddai efe; unwaith y clyw-
som iddo farchogaeth erioed. Gwel ar Math.
21. 3. ‡ Dywed *Guyse* mai chwech o'r gloch
yn yr hwyr oedd y chweched awr yma; ond
dywed *Pool*, *Scott*, a *Doddridge*, mai han-
ner dydd oedd y chweched awr, o chwech y
boreu: ac mae yr olaf yn sylwi ei bod yn
dra phoeth ganol dydd yn y wlad hóno yn
mis Rhagfyr, (gwel ar adn. 3.) er eu bod yn
oer iawn yn y boreuau. Rhwng y daith a'r
gwres, ac efallai hefyd eisiau bwyd (Gwel
adn. 8.) nid rhyfedd bod Iesu yn lluddedig
gan y daith.

7 * Daeth gwraig o Samaria † i
dynnu dwfr: ‡ a'r Iesu a ddywedodd
wrthi, [l] ‖ Dyro i mi i yfed.

[l] adn. 10. pen. 19. 28. Gen. 24. 43. 2 Sam. 23. 15—17. 1 Bren. 17. 10. Mat. 10. 42.

* Dywedir fod dinas Samaria tua dwy
filltir o'r fàn hon; ond Samaria y gelwid yr

holl ddosparth hyny o'r wlad, ac yn yr ystyr hyny, mae yn debyg, y gelwir hi yma yn wraig o Samaria. † Ceisio dwfr o'r ffynon oedd ei neges hi, nis gwyddai hi ddim am yr Iesu. Ac fel y cyfarfu Rebecca, Rachel, a Sephora, a'u gwahanol wyr, Isaac, Iacob, a Moses, wrth fyned i dynu dwfr; felly y cyfarfu y wraig hon a Iesu yn ddïarwybod, fel y dyweddïid hi âg ef. Fel hyn bydd dynion yn cyfarfod â thrugaredd yn aml pryd na byddont yn meddwl, ac yn cael Duw pryd na byddont yn ymofyn am dano. ‡ Iesu yn ei ostyngeiddrwydd a'i ras sydd yn dechreu yr ymddiddan, gyd a bwriad o'i amlygu ei hun iddi, a'i gwneuthur yn gyfranog o'i iachawdwriaeth ef. ‖ Yn ol traddodiadau y phariseaid, ni chaniatêid i'r Iuddewon fenthycio dim gan y Samariaid, derbyn yr un gymmwynas ganddynt, cymmaint ag yfed o'u dwfr na bwyta tamaid o'u bara: rhwyment hwy na wnelent hyn dàn *anathema*, ac ystyrient y cyfryw beth can waethed a bwyta cig moch. Gan fod y cyfryw draddodiadau heb un sail iddynt yn nedd' Duw nac mewn cyfiawnder, ac yn tueddu i niweidio deddfau cyfeillgarwch cyffredinol a dynoliaeth; mae Iesu yn eu dibrisio ac yn gofyn dwfr gan y wraig hon.

8 (Canys ei ddisgyblion ef a aethent i'r ddinas [m] i brynu bwyd)

m pen. 6. 5—7. Luc 9. 13.

* Yn ol yr un traddodiadau yr oedd yn gyfreithlawn *prynu* gan y Samariaid, gan hyny nid oedd y dysgyblion yn petruso gwneyd hyn.

9 Yna y wraig o Samaria a ddywedodd wrtho ef, * Pa fodd yr ydwyt ti, a thi yn Iuddew, [n] yn gofyn dïod gennyf fi, a myfi yn wraig a Samaria? [o] † oblegid nid yw yr Iuddewon yn ymgyfeillach â'r Samariaid.

n adn. 27. pen. 8. 48. Luc 10. 33. a 17. 16—19. o 2 Bren. 17. 24, &c. Ezra 4. Neh. 4. 1, 2. Luc 9. 52—56. Act. 1. 8.

* Gwyddai y wraig hon mai Iuddew oedd Iesu, un ai wrth ei wisg neu wrth ei dafodiaith, felly mae yn sŷnu ei fod ef yn gofyn cymmwynas ganddi hi, o herwydd y rheswm uchod, adn. 7, a pha fodd y gallai efe ddisgwyl iddi hi wneyd yr un gymmwynas iddo. † Estron genedl, neu gymmysg o amryw genedloedd, oedd y Samariaid, wedi eu dwyn i mewn i wlad yr Iuddewon, 2 Bren. 17. 24; yr oeddynt wedi llygru y grefydd Iuddewig âg eilun-addoliaeth ac ofer-goelion er yn fore, 2 Bren. 17, 33—41; yr oeddynt wedi trin yr Iuddewon yn bur ddrwg ar ol eu dychweliad o Babilon Ezra 4. 1—6; Neh. 6. 1—14; yr oeddynt wedi adeiladu teml ar fynydd Garizim mewn gwrthwynebiad i deml Jerusalem; ac, efallai, nad oedd dim a'u gwnaeth hwy yn fwy atgas a dirmygedig gan yr Iuddewon, na'r cynnyg ffiaidd hwnw a wnaethent i Antiochus, o gyssegru y deml hòno i Iau, *(Jupiter,)* a derbyn ei holl ddefodau eilun-addolgar ef; a hyny mewn amser pan *oedd yr Iuddewon yn dyoddef gorthrymder dirfawr yn ymddiffyniad eu crefydd. Erbyn ystyried y pethau uchod oll, nid rhyfedd iawn fod yr Iuddewon* mòr ddigyfeillach a'r *Samariaid.*

10 Yr Iesu a attebodd a[c] ... wedodd wrthi, [p] * Ped adw[aenit] ... ddawn Duw, [q] a phwy yw ... sydd yn dywedyd wrthyt, D[yro i mi] i yfed; [r] tydi a ofynasit iddo ... efe a roddasai i ti [s] ddwfr byw[iol].

p pen. 3. 16. Es. 9. 6. a 42. 6. a 49. 6—8. Rhuf. 8. 32. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 9. 15. q adn. 9. 35—38. a 16. 3. a 17. 3. 1 Ioan 5. 20. r 2 ... 13, 18, 19. Salm 10. 17. Es. 55. 6—9. Luc 11. 13, 14. a 23. 42, 43. Act. 9. 11. Dat. 3. 17, 18. ... pen. 6. 35, 51. a 7. 37—39. Ex. 17. 6. Salm ... 4. Es. 12. 3. a 35. 6. a 41. 17, 18. a 43. 20. a ... 1—3. Jer. 2. 13. Ezec. 47. 1—9, 12. Zec. 14. ... 4. Dat. 7. 17. a 21. 6. a 22. 1, 2, 17.

* Tybir mai Crist ei hun a fed[dylir] wrth "ddawn," neu *rodd* Duw; ... geiriau nesaf, "A phwy yw yr hw[n sydd yn] dywedyd wrthyt," yn profi hyny ... geiriau "dawn Duw" gynhwys ... ynte rad ras Duw yn gyffredinol ... fendithion ysbrydol sydd yn Nghri[st] ... aduriaid. Pe buasai y wraig hon ... bod dawn Duw yn ol yr ystyr ... adnabod ei gwerth, ei rhadlonrwyd[d] ... en ei hun o hôni, ac mai Iesu oe[dd y Mes]siah, y cyfranwr mawr o'r ddawn ... yn unig hi a roddasai ychydig ddw[fr] ... ei fod yn Iuddew; ond hi a ofy[nasai] ddwfr bywiol ganddo ef. † Dwf[r bywiol a] galwai yr Iuddewon ddwfr tarddedi[g] ... mewn cyferbyniad i ddwfr marw ... mewn llyn, yr hwn oedd ddiflas, ... llygredig, yn y wlad boeth hòno. ... yn arwyddo yr Ysbryd Glân a'i ho[l] ... grasol, yr hwn a addewid yn yr H[en Destament] dan y gymhariaeth hon. I[s] ... Ezec. 36. 25, 27. Er na roddai ... ychydig ddwfr naturiol i Iesu am ... Iuddew; eto yr oedd ef yn baro[d] ... dwfr bywiol iddi hi, er mai gwraig ... ydoedd, a gwraig hefyd nad o[edd] gwell na phutain. Onid oedd y ... mawr rhwng y ddau?

11 * Y wraig a ddywedod[d wrtho,] Arglwydd, [t] nid oes gennyt ... godi *dwfr*, a'r pydew sydd ... † o ba le gan hynny y mae g[ennyt] y dwfr bywiol hwnnw?

t pen. 3. 4. 1 Cor. 2. 14.

* Gan i Grist lefaru am ei Ysb[ryd] neu ei athrawiaeth, yn *gyffelybiaet[h]* ... y wraig dywyll a phaganaidd h[on a'i] ddëall yn *llythyrenol*, ac am ddwfr ... a chan y gwyddai hi fod y pydew ... (40 cufydd, medd rhai; 35 llath, m[edd ereill]) ac yntau yn ymdeithydd dïeithr ... ganddo i godi dwfr; yr oedd yn sy[nu pa fodd] y gallai efe gael y dwfr bywiol i'w ... hi. † Gofyniad oedd hwn, tebyg ... Nicodêmus, pen. 3. 4; ac yn d[angos mor] dywyll ac annwybodus yw dynion ... ysbrydol, hyd oni oleuer hwy gan ... Glân.

12 [u] * Ai mwy wyt ti nâ'n [tad Ia]cob, yr hwn a roddodd i ni y ... ac efe ei hun a yfodd o hono, ... ion, a'i anifeiliaid?

u pen. 8. 53. Es. 53. 2, 3. Mat. 12. 42. ...

* Tybia rhai mai mewn ...

dd hi yn dywedyd y geiriau hyn: vedasai, dyn doeth a gwybodus id Jacob, ac nis medrodd ef gael yn yr holl wlad na'r pydew hwn; wyt ti sydd yn sôn am ddwfr arall, mwy ydwyt ti na'n tad Iacob? l yn wahanol, ei bod hi erbyn hyn meddwl mai rhyw un go fawr a dd Iesu, er tloted oedd yr olwg ; ond ni fynai ei fod ef yn fwy † Sylwyd o'r blaen, fod llawer o yn gymmysg â'r Samariaid hyn: un o honynt oedd y wraig hon, ac hyny alw Iacob yn "dad." Hebbyddai y Samariaid yn gyffredin wi perthynas â'r Iuddewon, pan Iuddewon yn llwyddiannus, ond yn eu gwadu pan yn aflwyddiannus.

su a attebodd ac a ddywedi, *x* * Pwy bynnag sydd yn dwfr hwn, efe a sycheda :

17, 49. Es. 65. 13, 14. Luc 16. 24.

Arglwydd Iesu yn myned heibio mffrost uchod heb wneuthur sylw hôno, fel yr aethai o'r blaen dros n adn. 9; ac yn prysuro i ddangos n ddwfr naturiol yr oedd efe yn am rywbeth goruwch-naturiol ac * Tuag at hyny, mae yn dywedaf am ddiffyg ac annigonolddeb y iol hwnw, er môr werthfawr oedd; n sychedu drachefn, ar ol ei yfed; y byddai môr sychedig drachefn tipyn ag erioed, y gallai farw o cholli ei enaid yn y diwedd fel y Luc 16. 24—26.

Ond pwy bynnag a yfo o'r oddwyf fi iddo, *y* ni sycheda wydd; † eithr y dwfr a roddo, *z* a fydd ynddo yn ffynnon yn tarddu i fywyd tragy-

5, 58. a 11. 26. Es. 49. 10. Dat. 7. 16. *z* pen.). 10. a 14. 16—19. Rhuf. 5. 21. a 8. 16, 17. Eph. 1. 13, 14. a 4. 30. 1 Pedr 1. 22, 23.

af mae Iesu yn dangos rhagoriaeth ywiol" oedd efe yn feddwl: pwy yfai ni sychedai yn dragywydd; ni bydd prinder o hôno byth; po ydddo enaid y credadyn yn sychiuw a'i bethau, mwyaf i gyd y wallu. Mae "sychedu drachefn," heda yn dragywydd," i'w deall fath syched a wnelo i ddyn wân-, a marw, o eisiau diwallrwydd egys y dywedir am Israel, (Es. *c ni sychedasant pan arweiniodd r anialwch*, hyny yw, er eu bod g iawn yn aml, ni buont feirw o fod Duw yn eu diwallu hwynt l â dwfr, i'w disychedu yn barâus. 7. 38, 39, yn rhagorol yn egluro o'r adnod; ac yn dangos mai nid innan mae parâd a chyflawnder y l, eithr o'r Ysbryd Glân, *yr hwn ai a gredant yn Iesu.*

wraig a ddywedodd wrtho, *a* *dyro i mi y dwfr hwn,* fel na sychedwyf, ac na ddelwyf yma i godi *dwfr.*

a pen. 6. 26, 34. Salm 4. 6 Rhuf. 8. 5. 1 Cor. 2. 14 Iago 4. 3.

* Mae yn sier bod y wraig o hyd heb ddeall, mai am bethau ysbrydol yr oedd yr Arglwydd Iesu yn llefaru; ac yr oedd yn dywedyd fel hyn, un ai mewn gwawd, gan feddwl mai peth ynfyd ac annhosibl oedd yr hyn a ddywedasai Crist; neu ynte o ddifrif, gan feddwl ei fod ef yn llefaru am rywbeth er llesâd y corph, nad oedd yn adnabyddus iddi hi. Mor wir yw geiriau yr apostol, "Y rhai sydd yn ol y cnawd, am bethau y cnawd maent yn syniaw." Rhuf. 8. 5.

16 Iesu a ddywedodd wrthi, *b* Dos, galw dy wr, a thyred yma.

b adn. 18. pen. 1. 42, 47, 48. a 2. 24, 25. a 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

* Mae hwn yn drôad priodol iawn ar yr ymddiddan; gwyddai yr Arglwydd Iesu bod y wraig yn dywyll iawn, ac nid yn unig hyny, ond hefyd yn ysgafn iawn, ac braidd yn gwneyd cellwair o'r hyn oedd ef yn ddywedyd wrthi. Gan hyny yr oedd yn llawn bryd dyfod at ei dolur hi, a'i tharaw ar ei phechod, i'r dyben o'i hargyhoeddi hi, ac amlygu ei hunan yn mhellach iddi. Lle na byddo argyhoeddiad am bechod nid oes dim syched am fendithion ysbrydol, nis deallir hwynt ac nis gwelir gwerth ynddynt. Dechreu agor y clwyf yr oedd Iesu yma wrth ddywedyd, "Dos galw dy wr;" a hyny i'r dyben o'i iachâu.

17 * Y wraig a attebodd ac a ddywedodd, Nid oes gennyf wr. Iesu a ddywedodd wrthi, † Da y dywedaist, Nid oes genyf wr:

* Teimlodd y wraig bechadurus yr ymadrodd uchod yn dyfod yn agos ati; ac i'r dyben o guddio ei gwarth a gochel yr ymddiddan, dywedodd "Nid oes genyf wr." † Ond po mwyaf yr oedd hi yn cilio, mwyaf yr oedd Iesu yn ei chanlyn, ac yn dynoethi ei phechod; "Da y dywedaist," ebai efe, "Nid oes genyf wr:" myfi a wn hyny yn dda, buasai yn fwy anrhydeddus i ti fod genyt wr, na byw mewn puteindra gydag un heb fod yn wr priodol i ti.

18 * Canys pump o wŷr a fu i ti; † a'r hwn sydd gennyt yr awrhon, *c* nid yw wr i ti: hyn a ddywedaist yn wir.

c Gen. 20. 3. a 34. 2, 7, 8, 31. Num. 5. 19. Ruth 4. 10, 11. Jer. 3. 20. Ezec. 16. 32. Marc 10. 12. Rhuf. 7. 3. 1 Cor. 7. 10, 11. Heb. 13. 4.

* Tybia rhai i'r wraig hon fod yn briod â phump o wŷr a chael ei hysgar oddi wrthynt oll am odineb; ond nid oes dim yn ngeiriau Iesu yn edliw peth felly iddi, nid yw efe yn beio ar y pum gwr a fuasai iddi, yr hyn yn ddiammau a wnaethai pe buasai hi wedi ymadael â hwy o achos godineb. Yr oedd yr odineb-wraig i gael ei chospi â marwolaeth, yn ol deddf Moses, pen. 8. 3—5; ac mae yn debyg y byddai y Samariaid yn parchu y ddeddf hôno cyn belled, na oddefent hwy ddim i wraig a ysgarid bum gwaith am odineb, i ddianc yn hollawl ddigosp. Felly mae yn debyg mai ar ol marwolaeth y cyntaf yr oedd hi yn priodi yr ail, ac felly yn mlaen hyd y pummed: yr oedd hyny yn ddigon cyfreithlawn, er ei fod yn beth pur

th, y rhai nid oes ganddynt ond peth-
;odol i addoli Duw drwyddynt. Ond
ser y diwygiad, sydd yn awr ar y
bydd holl wir addolwyr y Tad, o ba
bynag, ac yn mha le bynag, yn ei
ef drwy ordinhadau ysbrydol, a'u holl
drwy weithrediad grasau ysbrydol, a
gymmorth a dylanwadau yr Ysbryd
n ol ei drefn ei hun. Mae "gwirion-
aewn mànau eraill yn cael ei roddi
cyferbyniad i gysgodau a seremoniau,
. 14, 17; Heb. 8. 2; a 9. 24. ‡ Yr
luw i gael ei amlygu yn awr fel Duw
y Messiah, ac ynddo ef yn Dad yr
edinwyr o bob cenedl; ac yr oedd efe
sio," neu alw torfeydd aneirif, "i'w
ef mewn ysbryd a gwirionedd."

t * Yspryd yw Duw; † a rhaid
i a'i haddolant ef, u addoli mewn
d a gwirionedd.

lor. 3. 17. 1 Tim. 1. 17. u 1 Sam. 16. 7. Salm
5, 23. a 51. 17. a 66. 18, 19. Es. 67. 15. Mat. 15.
ac. 1. 12.

d Bod corphorol yw Duw, wedi ei
i fynu o waed, a chnawd, ac esgyrn,
ddo synwyrau corphorol i ymhyfrydu
pethau gweledig a theimladwy. Ys-
w Duw, anghorphorol, annweledig,
anctaidd, hollbresenol, a hollawl gyd-
us â chalonau a meddyliau mwyaf dir-
dynion. † Am hyny rhaid i bawb a
ei addoli ef, ei addoli yn ysbrydol,
yn ddiragrith, ac yn ol y rheol a os-
efe, mewn cywirdeb a gwirionedd.
gwychion, gwisgoedd drudion, aberth-
og, a seremoniau allanol, nid oes dim
as ynddynt i'w natur ef; ac nis gall-
ond wedi eu trefnu dros amser, fel
dau o ddaionus bethau i ddyfod."
i ysbryd dyn, dàn ddylanwadau yr
Glân, addoli Duw, a chael cymdeith-
trwy y Cyfryngwr.

* Y wraig a ddywedodd wrtho,
wn x fod y Messias yn dyfod,
wn a elwir Crist: y pan ddelo
v, efe a fynega i ni bob peth.

42. pen. 1. 41, 42, 49. Dan. 9. 24—26. y adn.
ut. 18. 15—18.

oedd y wraig yn ammau yr hyn a
asai Crist, ac eto nid oedd wedi cael
l foddloni debygid; am hyny yr oedd
lerfynu gadael y ddadl hyd oni ddelai
ab, yr hwn a amlygai bob peth yn
addoliad Duw, pa le, a pha fodd yr
e i gael ei addoli. Tybia rhai mai
es ydoedd hi, ac nid un o hiliogaeth
riaid, gan ei bod yn gwybod am ac
wyl y Messiah: ond mae yn ddiam-
od y Samariaid yn gyffredinol, yn
i'r Iuddewon yn gwybod fod y Mes-
ddyfod, ac yn dysgwyl am dano, a
n yr amser pennodol hwnw. † "Yr
elwir Crist," neu yr Eneiniog: tybia
rai geiriau yr efengylwr yw y rhai
edi eu rhoddi i mewn er mwyn ei
nwyr Groegaidd; ac nid geiriau y
yr hon yn ddiammau oedd yn llefaru
h y wlad hòno, yr hyn oedd Syriaeg,
ngen-iaith o'r Hebraeg.

* Iesu a ddywedodd wrthi, z Myfi, yr hwn wyf yn ymddiddan â
thi, † yw *hwnnw*.

z pen. 9. 37. Mat. 16. 20. a 20. 15. Luc 13. 36 Kbel.
10. 20, 21.

* Yr oedd Crist yn dra gochelgar bob am-
ser rhag dywedyd yn noeth amlwg mai efe
oedd y Messiah, wrth yr Iuddewon; rhag y
buasai rhai o honynt am ei wneuthur ef yn
frenin daearol, a rhai eraill yn ei gyhuddo et
wrth y Rhufeiniaid fel un yn hòni hawl i'r
freniniaeth: ond gan nad oedd unrhyw ber-
ygl o'r fath hyny yma, mae efe yn addef yn
amlwg ac yn ddiochel mai efe ei hun oedd y
Messiah. Tybia rhai hefyd ei fod yn ei add-
ef ei hun i'r wraig hon fel gwobr am ei gon-
estrwydd diddichell, a'i pharodrwydd i dder-
byn ei eiriau ac i gael ei dysgu ganddo.
† Sylwa *Dodderidge* fod manylrwydd yn yr
atebiad; fod Iesu yn addef y *peth*, ond yn
peidio a defnyddio yr *enw*.

27 ¶ * Ac ar hyn y daeth ei ddis-
gyblion; a † a bu ryfedd ganddynt ei
fod ef yn ymddiddan â gwraig: ‡ er
hynny ni ddywedodd neb, Beth a
geisi? neu, Paham yr ydwyt yn ym-
ddiddan â hi?

a adn. 9. Luc 7. 39.

* Sef o'r ddinas, wedi bod yn prynu bwyd,
adn. 8. † Yn ol traddodiadau yr Iuddewon
dywedir bod yn anghyfreithlawn i ddyn ym-
ddiddan â gwraig ar y ffordd; ond mae yn
debyg mai ei weled ef yn ymddiddan â
gwraig *o Samaria*, a barodd iddynt hwy ry-
feddu, oblegid hwy a wyddent nad oedd efe
yn gwneyd fawr o gyfrif o draddodiadau y
phariseaid. Tybia rhai hefyd iddynt ddyfod
i'w ymyl gyda ei fod ef yn addef iddi mai
efe oedd y Messiah, ac iddynt ryfeddu ei fod
yn ei amlygu ei hun felly i estrones, a Sam-
ariad hefyd, pryd yr oedd mòr ochelgar rhag
gwneyd hyny i'w genedl ei hun. ‡ Pa fodd
bynag, er cymmaint oedd eu rhagfarn yn er-
byn y Samariaid, yr oedd ganddynt fwy o
barch i'w Harglwydd, a boddlonrwydd i bob
peth a wnelai, nac y beiddient ofyn iddo pa
ham yr ymddiddanai â hi.

28 * Yna y wraig a b adawodd ei
dwfr-lestr, ac a aeth i'r ddinas, ac a
ddywedodd wrth y dynion,

b adn. 7. Mat. 28. 8. Marc 16. 8—10. Luc 24. 9, 10, 33, 34.

* Byddai teithwyr yn y wlad hòno yn
dwyn math o lestri o grwyn, neu ledr, gyda
hwynt, i godi dwfr o ffynonydd neu bydew-
au dyfnion, ac i yfed o honynt ar eu teithiau.
Sylwodd y wraig yn adn. 11, nad oedd gan
Iesu y cyfryw lestr; ac yr oedd ei rhagfarn
mòr gryf y pryd hwnw, fel na chaffai efe
ddefnyddio ei dwfr-lestr hi, nac yfed o hòno;
yn awr mae wedi ei gorchfygu a'i hennill
gymmaint, fel mae yn gadael ei dwfr-lestr
wrth y ffynon, iddo ef a'i ddysgyblion wneyd
y defnydd a fynont o hòno, a hithau yn brys-
io i'r ddinas i ddechreu pregethu i'r dynion.

29 c * Deuwch, gwelwch ddyn yr
hwn a ddywedodd i mi yr hyn oll a
wneuthum; † onid hwn yw y Crist?

c adn. 17, 18. pen. 1. 41—49. 1 Cor. 14. 24, 25. Dat.
22. 17.

* Dechreuodd yn y fàn alw ar ddynion ei
dinas, i ddyfod allan at y ffynon i weled dyn

rhyfedd iawn; dyn a ddywedodd iddi lawer iawn o'r pethau dirgelaf a wnaethai yn ei bywyd, er ei fod yn ddyn hollawl ddieithr; ac nid oedd ammheuaeth ganddi nad allasai efe ddywedyd "pob peth" i'r manylrwydd mwyaf: dyn a ddywedodd bob peth gyda'r fath effaith argyhoeddiadol hefyd, fel yr oedd hi wedi gorfod cywilyddio ac edifarâu wrth ei wrando. † Fel pe dywedasai; Efe a addefodd i mi mai efe oedd y Crist, y Messiah; ac y mae pob peth yn ei ymddiddanion ef yn profi i mi mai efe yw y Crist mewn gwirionedd; ond deuwch, gwelwch ef, a gwrandewch arno eich hunain, ac yna bernwch chwi drosoch eich hunain.

30 [d] * Yna hwy a aethant allan o'r ddinas, ac a ddaethant atto ef.

d Es. 60. 8. Mat. 2. 1—3. a 8. 11, 12. a 11. 20—24. a 12. 40—42. a 20. 16. Luc 17. 16—19. Act. 8. 5—8. a 10. 33. a 13. 42. a 28. 28. Rhuf. 5. 20.

* Yn yr adnodau o'r blaen gwelsom y wraig hon, yr hon a aethai allan o'r ddinas yn fenyw anniwair, annwybodus, a rhagfarnllyd, trwy wyrth o ras yn dychwelyd yno, megys yn efengyles, i bregethu Crist i'w chymmydogion; a chyfryw oedd yr effaith a gafodd ei hymadroddion arnynt, fel yr aethant allan yn lluoedd i weled yr Iesu. Beth bynag oedd eu hegwyddor gynhyrfiol hwy y pryd hwn, mae yn bur sicr i lawer o honynt gael lles tragywyddol drwy y tro hwn, adn. 39—42.

31 ¶ * Yn y cyfamser y disgyblion † a attolygasant iddo, gan ddywedyd, [e] Rabbi, bwytta.

e Gen. 24. 33. Act. 16. 30—34.

* "Yn y cyfamser," sef tra bu y wraig yn myned i'r ddinas i ddywedyd wrth y dynion. † Mae yn ddïau bod Iesu yn newynog yn gystal ac yn lluddedig a sychedig, pan ddaeth at y ffynon gyntaf, ond erbyn hyn yr oedd wedi anghofio ei ludded, ei newyn, a'i syched, drwy ei ymddiddan â'r wraig, fel nad oedd yn dangos un tuedd at fwyta pan osodwyd bwyd ger ei fron.

32 Ac efe a ddywedodd wrthynt, [f] * Y mae gennyf fi fwyd i'w fwytta [g] yr hwn ni wyddoch chwi oddi wrtho.

f adn. 34. Job 23. 12. Salm 63. 5. a 119. 103. Diar. 18. 20. Es. 53. 11. Jer. 15. 16. Act. 20. 35. *g* Salm 25. 14. Diar. 14. 10. Dat. 2. 17.

* Y bwyd hwn oedd yr hyfrydwch a gawsai efe yn achubiaeth y wraig, ac oedd i'w gael eto yn fuan yn achubiaeth llawer o'r Samariaid, adn. 34; ac mae yn debyg na fwytâodd efe ddim nes iddo orphen ymddiddan â phobl y ddinas a ddaethant allan ato.

33 * Am hynny [h] y disgyblion a ddywedasant wrth eu gilydd, A ddug neb iddo *ddim* i'w fwytta?

h Mat. 16. 6—11. Luc 9. 45.

* Tybiai y dysgyblion mai am fwyd corphorol, a naturiol y dywedai, a synent o ba le y gallasai ei gael yn eu habsenoldeb hwy: prin y credent i'r wraig hon o Samaria roddi dim iddo, a phrin y credent hefyd y cymmerasai efe fwyd o'i llaw hi, er ei fod yn *ymddiddan a hi.* Gwelwn y cyffelyb annwybodaeth *yn y dysgyblion yn* Math. 16. 6, 7; a Ioan 11. 11, 12. Mor anhawdd yw i ni *amgyffred pethau* ysbrydol hyd onid agoro *Duw ein llygaid.*

34 * Iesu a ddywedodd w
[i] Fy mwyd i yw gwneuthur e
yr hwn a'm hanfonodd, [k] a g
ei waith ef.

i adn. 32. pen. 6. 33. Salm 40. 8. Es. 61. 1—
4—6, 10. a 19. 10. Act. 20. 35. *k* pen. 5. 3
a 19. 30. Heb. 12. 2.

Heb eu ceryddu am eu tywyllwch
dosturio yn rasol wrth eu gwendid
nwybodaeth, mae efe yn egluro idd
beth oedd efe yn feddwl wrth "fwyd"
32: ewyllys y Tad, yr hwn a'i hanfo
oedd, iddo lafurio, pregethu, gwneyd
iau, "cyflawni pob cyfiawnder," yn
anhawsderau a phrofedigaethau;
diwedd, "gorphen ei waith" ar y
trwy ddyoddef a marw ar y groes.
ei "fwyd" ef, yr oedd yn chwann
ac yn cael blas arno: yr oedd pob
hôno yn hyfrydwch ac yn adfywiad
aid; am fod Duw yn cael ei ogonedd
ion yn cael eu hachub drwy hyny.
ddïau fod cyfeiriad cyntaf y geiriau
ubiaeth y Samariaid y pryd hwnw;
y geiriau "a gorphen ei waith ef,"
yn cynhwys holl waith a dyodde
Cyfryngwr ar y ddaear.

35 * Onid ydych chwi yn dy
Y mae etto bedwar mis, ac *yna*
y cynhauaf? Wele, yr ydwy
dywedyd wrthych, † Dyrchefw
llygaid, ac edrychwch ar y me
[l] canys gwynion ydynt eisoes
hauaf.

l adn. 30. Mat. 9. 37, 38. Luc 10. 2.

* Amser hau, yn naturiol, ydoedd
hwnw; oblegid yn y wlad hôno nid
pedwar mis o amser hau hyd am
† Nid maesydd naturiol y ddaear o
yn feddwl; oblegid os amser hau yd
gallasai y maesydd fod yn wynion
hauaf: a phe buasent yn wynion
hwnw, nis gallasai fod pedwar mis
hauaf. Yn nechreuad yr adnod ma
sôn am y cynhauaf naturiol; ond y
ran o'r adnod mae yn sôn am y cyn
brydol: fel pe dywedasai, Yr ydych
llafurio gyda hyfrydwch i hau yr h
iol yn y ddaear, ac yn mhen pedwa
dysgwyl cael medi; ond yn y cyn
brydol fel arall y mae, nid oes eto
ydig iawn o amser er pan ddechreu
ethu i'r wraig o Samaria, ac eisoes
oedd o bobl y ddinas yn dyfod at
maesydd yn *wynion* i'r cynhauaf,
addfed i wrando a derbyn y gwiri
fy hyfrydwch penaf innau (ac a dd
chwithau hefyd) yw pregethu y g
iddynt.

36 [m] * A'r hwn sydd yn me
yn derbyn cyflog, † ac yn
ffrwyth i fywyd tragywyddol:
byddo i'r hwn sydd yn hau, ac
sydd yn medi, || lawenychu y

m Diar. 11. 30. Dan. 12. 3. Rhuf. 1. 13.
19—23. Phil. 2. 15, 16. 1 Thes. 2. 19, 20.
2 Tim. 4. 7, 8. Iago 5. 19, 20. *n* 1 Cor. 3.

* Cynllun yw hyn o'r gwaith
cewch chwithau fod ynddo: w

yn agosáu i gynnull pobloedd at y Silo addwedig; ac fel mae y llafurwr ffyddlawn a liwyd sydd yn hau ac yn medi, yn derbyn tyflog gan ei feistr, felly y cewch chwithau gan Arglwydd y cynhauaf mawr: efe a'ch arddelwa chwi, ac a rydd i chwi lawer o hyfrydwch yn y gwaith ei hun; ac ar ol hyn, chwi a gewch fedi y ffrwyth mwyaf gweithfawr o hóno, yn iachawdwriaeth dragywyddol eich eneidiau eich hunain, ac eneidiau y rhai a achubir trwy eich gweinidogaeth chwi. †Tybir fod yr Arglwydd Iesu yn y geiriau hyn yn cymharu gweinidog yr efengyl i fedelwr ystyriol; yr hwn a gynnelir yn ei waith lluddedig, nid yn unig drwy yr ystyriaeth o'i wobr personol ei hun, ond hefyd drwy yr ystyriaeth o'r lles a gaiff y wlad yn gyffredin o'r cynhauaf mae efe yn gasglu. ‡ Wrth yr hwn sydd yn hau yma y deallir yr hen brophwydi, Ioan Fedyddiwr, a Christ ei hun: ac wrth yr hwn sydd yn medi, yr apostolion a gweinidogion yr efengyl, y rhai a aethant i mewn i'w llafur hwynt megys. || Yn nyfodiad yr Arglwydd Iesu Grist bydd yr eneidiau a achubwyd ac a achubir, yn llawenydd ac yn goron gorfoledd yr holl lafurwyr hyn, 1 Thes. 2. 19.

37 * Canys yn hyn y mae y gair yn wir, ° Mai arall yw yr hwn sydd yn hau, ac arall yr hwn sydd yn medi.

° Iom. 5. 3. Mica 6. 15. Luc 19. 21.

* Diareb, mae yn debyg, yn mhlith yr Iuddewon oedd y geiriau hyn, un yn hau ac arall yn medi; yn dangos byrder ac ansicrwydd bywyd, gallai un hau, a bod wedi marw cyn medi ei gnwd na chael mwynâd o hóno, ac arall yn mwynâu yr hyn ni lafuriodd am dano. Llafuriasai y prophwydi, a Ioan Fedyddiwr, ond buont feirw cyn cael gweled cynhauaf mawr o ffrwyth eu llafur yma, cadwyd hwnw i ddyddiau yr apostolion a'r efengyl.

38 *p* * Myfi a'ch anfonais chwi i fedi yr hyn ni lafuriasoch: *q* † eraill a lafuriasant, ‡ a chwithau a aethoch i mewn i'w llafur hwynt.

p Act. 2. 41. a 4. 4, 32. a 5. 14. a 6. 7 a 8. 4—8, 14—17. ... 1. 7. 2 Cron. 36. 15. Jer. 44. 4. Mat. 3. 1—6. a 4. ... 11. 5—13. Act. 10. 37, 38, 42, 43. 1 Pedr 1. 11, 12.

* Mi a'ch danfonais chwi i fedi yr hyn ni lafuriasoch *gyntaf*; † y prophwydi, Ioan Fedyddiwr, a mi fy hun a lafuriodd *gyntaf* o'ch blaen chwi; ‡ nid ydych chwi ... megys cael eich danfon i fedi yr ... a hauwyd ac y llafuriwyd wrtho gan ... ll o'ch blaen chwi, yn enwedig yn ... lith yr Iuddewon. Fel yr oedd ysgrifen... u y prophwydi, gweinidogaeth Ioan Fed...iwr, a Christ ei honan, wedi gosod syl... y tröedigaethau lliosog a wnaed gan yr ...stolion yn mhlith Iuddewon a chenedl...d, ac wedi hwylusu eu gwaith, ac mewn ... wedi hanner ei wneuthur yn barod idd...; felly yr oedd nifer y dychweledigion ... y weinidogaeth yr apostolion, mewn ych... g flynyddoedd, yn llawer iawn mwy nag ... mewn llawer o oesoedd o'r blaen, trwy ...nidogaeth y prophwydi, Ioan Fedydd..., a Christ ei hunan.

39 ¶ *r* * *A llawer o Samariaid o'r ...nas honno, † a gredasant ynddo, ... herwydd gair y wraig, yr hon* oedd yn tystiolaethu, || Efe a ddywedodd i mi yr hyn oll a wneuthum.

r pen. 10. 41, 42. a 11. 45. s adn. 29, 42.

* Y "ddinas hóno" oedd Sichem, neu Sichar, ond yr oedd o fewn talaeth Samaria, ac o herwydd hyny gelwid hwynt yn Samariaid, yn gystal â Sichemiaid. † Hyny yw, a gredasant mai efe oedd y Messiah, yn ol y syniadau oedd ganddynt hwy a'r Iuddewon y pryd hwnw am y Messiah. Credasant ei fod ef yn rhyw brophwyd mawr, yn rhyw berson anarferol, ac yn debycach o fod yn Fessiah na neb arall a glywsent hwy sôn am dano. Sylwn, mai credu *ynddo ef*, o herwydd gair y wraig, a ddywedir yma; ac nid credu tystiolaeth y wraig am dano ef yn unig: am wirionedd, a natur achubol y credu hwn, nis gallwn benderfynu. ‡ Mae yn bur debyg i Grist ddywedyd i'r wraig fwy o'i "phethau," ac iddi hithau ddywedyd wrth y dinasyddion fwy, nac a adroddir gan Ioan yn y bennod hon.

40 * Am hynny pan ddaeth y Samariaid atto ef, *t* hwy a attolygasant iddo aros gyd â hwynt. *u* † Ac efe a arhosodd yno ddeuddydd.

t Gen. 32. 26. Diar. 4. 13. Can. 3. 4. Jer. 14. 8. Luc 8. 38. a 10. 39. a 24. 29. Act. 16. 15. u Luc 19. 5—10. 2 Cor. 6. 1, 2. Dat. 3. 20.

* O herwydd geiriau y wraig o'r blaen, a'r hyn a glywsant ganddo ef ei hun wedi dyfod ato, syrthiodd eu holl ragfarn yn ei erbyn fel Iuddew i'r llawr, a gwahoddasant ef i'w dinas fel y gallent wrando arno a chael cyfle i ddangos eu caredigrwydd iddo. † Dau ddiwrnod: digon i ddangos nad oedd efe ddim yn dïystyru y rhai a ewyllysient ddysgu ganddo er mai Samariaid oeddynt; a dim ond dau ddiwrnod, fel nad esgeulusai yr Iuddewon, ac fel na roddai dramgwydd iddynt, trwy ymddangos ei fod yn caru y Samariaid yn fwy na hwynt. Yr oedd hyn yn ernes o'i drugaredd ef i'r cenedloedd; ond nid oedd yr amser cyflawn wedi dyfod eto.

41 *x* * A mwy o lawer a gredasant ynddo ef, *y* † oblegid ei air ei hun.

x Gen. 49. 10. Act. 1. 8. a 8. 12, 25. a 15. 3. y pen. 6. 63. a 7. 46. Mat. 7. 28, 29. Luc 4. 32. 1 Cor. 2. 4, 5. Heb. 4. 12.

* Mae yn debyg i lawer gredu yn awr a'r na chredasent o'r blaen drwy dystiolaeth y wraig; ac i'r rhai a gredasent y pryd hwnw yn wân gredu yn gryfach y pryd hwn. Yn wir, gellir meddwl wrth adn. 42, fod credu yma i'w gymmeryd mewn ystyr wahanol i'r credu o'r blaen, adn. 39; credu mai rhyw brophwyd mawr ydoedd, a wnaethant yno, ond yma credasant mai efe oedd "Crist, Iachawdwr y byd." † Mae y credu hwn yn fwy hynod, oblegid mai trwy *air* yr Iesu y credasant; nid oes dim sôn iddo wneyd dim gwyrthiau yno, i gadarnâu ei air: yr un peth yw i Iesu wneyd ei air yn effeithiol heb wyrthiau, a thrwy wyrthiau; heb nerth ei Ysbryd ef gyda'r gair, aneffeithiol fydd er y gwyrthiau mwyaf.

42 A *hwy* a ddywedasant wrth y wraig, * Nid ydym ni weithian yn credu, oblegid dy ymadrodd di: *z* canys ni a'*i* clywsom ef ein hunain, *a* † ac

a wyddom mai hwn yn ddïau yw y Crist, ‡ Iachawdwr y byd.

z pen. 1. 45—49. a 17. 8. Act. 17. 11, 12. a adn. 29. pen. 1. 29. a 3. 14—18. a 6. 68, 69. a 11. 27. Es. 45. 22. a 52. 10. Luc 2. 10, 11, 32. Act. 4. 12. Rhuf. 10. 11—13. 2 Cor. 5. 19. 1 Ioan 4. 14.

* Yr achlysur cyntaf o ffydd y rhai hyn oedd ymadroddion y wraig, yr achos neu y moddion nesaf oedd geiriau Crist ei hun, a'r achos effeithiol yn ddïau oedd gweithrediad Ysbryd Duw ar eu calonau, yn goleuo eu meddyliau yn ysbrydol â gwybodaeth yr efengyl, ac yn darostwng eu hewyllysiau i'w chredu ac ufuddâu iddi. Tebyg i hyn yw hi eto bob amser. † Nid gwybod ei fod ef yn *brophwyd*, ac nid rhyw *led-dybied* mai y Crist oedd, ond yr oeddynt yn "*gwybod,*" yn "ddïau," mai efe oedd y *Crist*, y Messiah. Nid wrth y *pethau* a ddywedodd efe yn unig, yn ddïau, y daethant i wybod hyn, ond wrth y nerth a'r goleuni dwyfol oedd yn cyd-fyned â'r pethau hyny. ‡ Iachawdwr pawb a gredent ynddo ef, o genedloedd yn gystal ag Iuddewon. Efallai eu bod yn casglu oddiwrth Gen. 49. 10. *Ac ato ef y bydd cynnulliad pobloedd*, y byddai i'r cenedloedd dderbyn rhyw fendithion trwy ddyfodiad y Messiah, ac y byddent mewn rhyw ffordd a'u gilydd yn ddarostyngedig iddo; ond nid oes un sail i feddwl eu bod hwy yn deall yr athrawiaeth o alwad y cenedloedd eilun-addolgar yn berffaith, yr hon athrawiaeth a fu yn ddirgelwch i'r apostolion eu hunain am yn hir wedi hyn. Efallai i'r Samariaid hyn roddi heibio addoli ar fynydd Gerizim o hyn allan, ac mai hyny a fu yn achos mewn rhan i eraill o'r Samariaid ei wrthod ef ar dro wedi hyn, Luc 9. 52, 53.

43 ¶ [b] * Ac ym mhen y ddeuddydd efe a aeth ymaith oddi yno, [c] † ac a aeth i Galilea.

b Mat. 15. 21—24. Marc 7. 27, 28. Rhuf. 15. 8. c adn. 46. pen. 1. 43. Mat. 4. 13.

* Gwelsom o'r blaen, adn. 3, mai ar ei daith o Judea i Galilea yr oedd Iesu y pryd hwn: am y ddau ddiwrnod, gwel ar adn. 40. † Nid i Nazareth yn Galilea, ond i ryw barth arall: i Cana, efallai, adn. 46.

44 * Canys yr Iesu ei hun a dystiolaethodd, [d] nad ydyw prophwyd yn cael anrhydedd yn † ei wlad ei hun.

d Mat. 13. 57. Marc 6. 4. Luc 4. 24.

* Tystiolaethodd Iesu hyn amryw weithiau, gwel ar Math. 13. 47; Marc 6. 4; Luc 4. 24. † Tybir mai Nazareth a ddylem ddeall yma wrth "ei wlad ei hun;" a bod y geiriau hyn yn brawf mai nid i Nazareth yr aeth efe pan ddywedir iddo fyned i Galilea, yn adn. 43. Heb ystyried felly, nis gallwn weled pa gysylltiad sydd rhwng y geiriau hyn â'r adnod o'r blaen. Efe a aeth i *wlad* Galilea, ond nid i Nazareth, ei ddinas ei hun; a hyny am "nad ydyw prophwyd yn cael anrhydedd yn ei wlad ei hun."

45 * Yna pan ddaeth efe i Galilea, [e] y Galileaid a'i derbyniasant ef, [f] wedi iddynt weled yr holl bethau a wnaeth efe yn Jerusalem ar yr wyl: [g] † canys hwythau a ddaethant i'r wyl.

e Mat. 4. 23, 24. Luc 8. 40. f pen. 2. 13—16. a 3. 2. g Deut. 16. 16. Luc 2. 42—44. a 9. 53.

* Credodd y Samariaid ynddo wrt
iau, heb weled dim gwyrthiau; der
y Galileaid ef o herwydd gweled ei
iau, y rhai a wnaethai efe yn Jerusal
hyn yr oedd ffydd y Samariaid yn
dderchog a chanmoladwy na ffydd y
aid. "Bendigedig yw yr hwn ni we
a gredodd." † Er bod y Galileaid yn
mhell o Jerusalem, eto yr oeddynt y
y gwyliau arbenig yno yn ol y gorch

46 * Felly yr Iesu a ddaeth dr
i [h] Cana yn Galilea, lle y gwna
y dwfr yn win. † Ac yr oedd
bendefig [i] yr hwn yr oedd ei
glaf yn Capernaum.

h pen. 2. 1—11. a 21. 2. Jos. 19. 28. i S
a 78. 34. Hos. 5. 15. Mat. 9. 18. a 15. 22. a 17.
7. 2. a 8. 42.

* Gwedi pregethu mewn amryw d
phentrefydd ar ei daith, daeth Iesu
lle yr arosodd efe mae yn debyg
faint o amser. † Mae y gair Groeg
likos) a gyfieithir yma pendefig, yn
gweinidog, neu was brenin. Tybir m
goruchwyliwr Herod, a sonir am
Luc 8. 3, ydoedd y pendefig hwn,
Manaen, brawd-maeth Herod, a gr
yn Act. 13. 1; pa un bynag am hy
yn bur debyg mai un o wŷr llys H
oedd, efallai rhyw berthynas iddo,
ei fod wedi derbyn rhyw argraffiad
drwy weinidogaeth Ioan Fedyddiwr.

47 ¶ [k] Pan glybu hwn ddy
Iesu o Judea i Galilea; * efe
atto ef, [l] † ac a attolygodd iddo
i waered, a iachâu ei fab ef:
yr oedd efe ym mron marw.

k Marc 2. 1—3. a 6. 55, 56. a 10. 47. l pen
Salm 46. 1. Luc 7. 6—8. a 8. 41. Act. 9. 38.

* Dywed rhai fod pymtheg milltir
naum lle yr oedd y pendefig hwn y
Cana lle yr oedd yr Iesu: dywed e
ychwaneg; taith diwrnod, ond nid
ormod gan dad i fyned yn achos ei
Os Iuddew oedd y pendefig hwn, fel
wrth yr hyn a ddywed Iesu wrtho y
nod nesaf, efallai iddo ef ei hun fod
salem ar yr ŵyl ddiweddar, iddo we
o wyrthiau yr Iesu yno, ac mai hyn
eddodd ef i ddyfod ato ar yr ach
† Nid cref iawn oedd ei ffydd ef yn
pe amgen buasai yn credu y gallasai
âu ei fab ef o'r mân yr oedd heb
wared ato. Tebyg i Naaman y Syr
ei ffydd a'i olygiadau ef y pryd hw
2 Bren. 5. 11. ‡ Yn ol pob golwg
"yr oedd efe yn mron marw," ond
a wnaeth.

48 * Yna Iesu a ddywedodd
ef, [m] Oni welwch chwi arwyd
rhyfeddodau, ni chredwch.

m adn. 41, 42. pen. 2. 18. a 12. 37. a 15.
Num. 14. 11. Mat. 16. 1. a 27. 42. Luc 10. 1
Act. 2. 22. 1 Cor. 1. 22.

* Gellid meddwl mai atebiad lle
didderbyn wyneb yw hwn i wr maw
y fath amgylchiad; ond mae yn sicr y
ai Iesu fod achos am dano: ni ch
Galileaid, a'r pendefig hwn gyda hw
weled arwyddion a rhyfeddodau; lle

y Samariaid wedi credu ynddo oblegid ei air yn unig, heb weled un arwydd. Mae hyny yn sicr, bod yn well gan Iesu y ffydd hòno bob amser, a gredai ei *air*, na'r ffydd oedd yn aros am ryw wyrth i gadarnâu y gair. Yr oedd efe yn gweled hefyd nad oedd y pendefig ddim yn dyfod ato gydag un dym[...]iad i glywed a chredu ei athrawiaeth ef, [...] ond ar achos naturiol yn unig, adferiad [...] fab: am hyny mae yn ei geryddu ef, ac [...] ef yn unig, ond yr Iuddewon yn gyffred[...]ol, y rhai oedd yn fwy am weled ei wyrth[...]iau ef na chlywed a derbyn ei eiriau.

49 * Y pendefig a ddywedodd wrtho [...], O Arglwydd, ⁿ tyred i waered cyn [...]rw fy machgen.

ⁿ Salm 40. 17. a 80. 10—12. Marc 5. 23, 35, 36.

* Mewn unrhyw amgylchiad llai ei bwys, [...] yn debyg y buasai y gwr mawr yn [...]gwyddo wrth yr ateb uchod, ac yn dang[...] anfoddlonrwydd; ond yr oedd amgylch[...] ei fab mòr drwm ar ei feddwl, fel na [...] y cerydd ond chwanegu ei daerineb: [...] e hyd yn dangos gwendid ei ffydd, yn [...] fod presenoldeb personol Crist yn ang[...]eidiol er iachâd ei fachgen.

50 * Iesu a ddywedodd wrtho ef, [...] ymaith; † y mae dy fab yn fyw. [...]'r gwr a gredodd y gair a ddywed[...] Iesu wrtho, ac efe a aeth ymaith.

º pen. 11. 40. 1 Bren. 17. 13—15. Mat. 8. 13. Marc 7. [...] a 9. 23, 24. Luc 17. 14. Act. 14. 9, 10. Rhuf. 4. 20, Heb. 11. 19.

* Ni wnai ein Hiachawdwr ddigaloni ffydd [pen]defig, nac ychwaith coledd ei gwendid: [...] ei fab ef o'r mân lle yr oedd, er [...]wyo ei ffydd ef; ond nid âi gydag [...] fel na choleddai wendid ei ffydd ef. [...]ny yw mae dy fab wedi cael ei iachâu [...] awr hon, (adu. 52, 53,) trwy fy ngallu [...] I, yr hwn fel Duw wyf holl-bresenol [...] gystal a holl-alluog. ‡ Ar yr un pryd, e[...] Crist y pendefig i gredu ei air ef, [...] iachâd y bachgen, ond nis gwyddom pa [...] a gredodd efe heblaw hyny.

51 * Ac fel yr oedd efe yr awrhon [...] myned i waered, ei weision a gyf[...]ant âg ef, ac a fynegasant, gan [dd]ywedyd, ᵖ Y mae dy fachgen yn [...]w.

ᵖ adn. 50, 53. 1 Bren. 17. 23.

* Nis gwyddai y gweision ddim beth oedd [...] dygwydd rhwng eu mheistr â'r Iesu; [...]d yr oeddent hwy a'r newydd da iddo, [...] y bachgen yn fyw, hyny yw, wedi ei [...] yn holliach, er nas gwyddent hwy pa [...]d. Pa fodd y gellir gwadu Duwdod Iesu [...] ddarllen pethau fel hyn?

52 * Yna efe a ofynodd iddynt yr [...] y gwellhasai arno. † A hwy a [dd]ywedasant wrtho, Doe, ‡ y seithfed [...], y gadawodd y cryd ef.

* Er cadarnâd ychwaneg i'w ffydd gofyn[...] y pendefig i'w weision yr awr yn gym[...] y dechreuasai efe wellâu. † Hwythau [a a]tebasant, Doe, y seithfed awr: nid gwell[...]yn raddol a wnaeth; ond er syndod a gor[...] i bawb, pan oedd pawb yn meddwl ei fod ef yn marw, wele ef yn holliach ar unwaith, mewn tarawiad amrant, a hyny heb un moddion meddygol mwy nac arferol. ‡ Dywed *Guyse* mai saith o'r gloch yn yr hwyr oedd y seithfed awr yma; ond dywed *Dodderidge* mai un o'r gloch yn y prydnawn ydoedd. Am y gwahaniaeth hyn rhwng ein Hawduron, gwel ar pen. 1. 39, nid yw o bwys yn y fan hon pa un o honynt sydd yn ei le.

53 * Yna y gwybu y tad mai ᵠ yr awr honno *oedd*, yn yr hon y dywedasai Iesu wrtho ef, Y mae dy fab yn fyw. ʳ † Ac efe a gredodd, a'i holl dŷ.

ᵠ Salm 33. 9. a 107. 20. Mat. 8. 8, 9, 13. ʳ Luc 19. 9. Act. 2. 39. a 16. 15, 34. a 18. 8.

* Gwybu y pendefig mai ar yr awr hòno, sef "y seithfed awr," y dydd o'r blaen, y dywedasai yr Iesu wrtho, *Mae dy fab yn fyw:* ac fel hyny gwybu mai gallu gwyrthiol Crist a'i iachâodd ef. † Pan gyrhaeddodd adref, a gweled ei fab yn fyw ac yn holliach, wedi i'r teulu adrodd iddo ef pa fodd y gwellasai, ac iddo yntau adrodd iddynt hwythau pa fodd y buasai rhyngddo â'r Iesu; ac yn enwedig pa bryd y dywedasai, *Mae dy fab yn fyw*, hwy a gredasant oll mai trwy allu gwyrthiol Crist y gwellâodd efe. Credasant fod Iesu yn fwy na dyn cyffredin, yn fwy na phrophwyd, yn Fab Duw. Credasant yn gadwedigol (medd Poole) a daethant yn Gristionogion: fel Lydia, Act. 16. 14, 15; Ceidwad y carchar, Act. 16. 34; a Chrispus, Act. 18. 8.

54 ˢ * Yr ail arwydd yma drachefn a wnaeth yr Iesu, wedi dyfod o Judea i Galilea.

ˢ pen. 2. 1—11.

* Dyma yr ail arwydd a wnaeth yr Iesu yn *Galilea;* yr oedd efe wedi gwneyd llawer yn Jerusalem o'r blaen. Gwel pen. 2. 23; a 3. 2; ac efe a wnaeth lawer yn Galilea ar ol hyn, Math. 4. 23. Yr arwydd cyntaf yn Galilea (a'r cyntaf o gwbl wedi dechreu ei weinidogaeth gyhoeddus, pen. 2. 11) oedd troi y dwfr yn win, a'r ail oedd hwn: yn Cana Galilea yr oedd Iesu pan wnaeth efe bob un o'r ddau; er mai yn Capernaum (yr hon oedd yn Galilea hefyd,) yr oedd gwrthddrych y wyrth hon. Nid oedd dim hanes y pryd hwn fod Crist wedi iachâu neb o bell fel hyn; gan hyny yr oedd credu ei air ef yn y mân lle yr oedd yn ganmoliaeth i ffydd y pendefig, a chyflawniad y gair yn dangos mawredd gallu Mab Duw.

PEN. V.

Yr Iesu ar y dydd sabbath yn iachâu yr hwn a fuasai glaf namyn dwy flynedd deugain.

* WEDI hynny ᵃ yr oedd gwyl yr Iuddewon; † a'r Iesu a aeth i fynu i Jerusalem.

ᵃ pen. 2. 13. Ex. 23. 14—17. a 34. 23. Lef. 23. 2. Deut. 16. 16. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4.

* Tybia rhai mai gŵyl y Pentecost oedd yr ŵyl hon, ac eraill mai gŵyl y pebyll oedd: ond mae yr awdwyr goreu, a manylaf, (a'r pedwar awdwr y cyfieithir y sylwadau hyn o honynt,) yn barnu yn unfryd, mai gŵyl y pasg ydoedd, a'r ail basg ar ol bedyddiad

Iesu. Gwel ar pen. 2. 13. † Byddai yr Iesu yn myned i Jerusalem i gadw y gwyliau arbenig yno er dangos ufudd-dod i orchymyn ei Dad, Exod. 23. 17. Deut. 16. 16. Er bod llawer o draddodiadau a llygriad yn yr eglwys Iuddewig y pryd hwnw, eto nid oedd Iesu yn cilio o'i chymundeb, ac nid oedd efe ychwaith yn cyflawni dim ond defodau gosodedig Duw. Mae yn ddïammau i'r Arglwydd Iesu wneuthur llawer o bethau o'r pasg o'r blaen (pen. 2. 13) i hwn, nad ydynt yn ysgrifenedig gan Ioan, ond a adroddir gan yr efengylwyr eraill.

2 Ac y mae yn Jerusalem, * wrth *farchnad* y defaid, [b] † lyn a elwir yn Hebraeg, ‡ Bethesda, ‖ ag iddo bùm porth :

b Es. 22. 9, 11.

* *Marchnad* y defaid, nid *porth* y defaid: oblegid, os gwir a ddywed teithwyr, mae y lle a ddangosir fel llyn Bethesda, yn llawer agosach i'r deml nac y gallai *porth* y defaid fod: ac felly hefyd y dangosir hi yn y darluniadau o ddinas Jerusalem. Nid yw y gair Groeg yn arwyddo na phorth na marchnad, ond rhyw le perthynol i ddefaid; am hyny mae y gair *marchnad* mewn llythyrenau Italaidd yn y cyfieithiadau. † Mae y gair Groeg (*Kolumbethra*) a gyfieithir yma llyn, yn arwyddo casgliad o ddwfr, pwnt, baddon, lle i nofio ynddo. Dywedant fod dwy o'r cyfryw lynau o fewn cylch y mynydd lle y safai y deml: hon ydoedd un, a Siloam, meddant, oedd y llall, pen. 9. 7. ‡ Tŷ trugaredd yw ystyr y gair Bethesda; o herwydd y drugaredd fawr oedd Duw yn wneyd â'r bobl, meddant, o rinweddu y dwfr hwn ar amserau er iachâd iddynt. ‖ Math o rodfêydd colofnog, dàn dô, oedd y pyrth hyn, ar hyd glànau y llyn, er cyfleusdra i'r rhai a ddeuent yno i rodio ac i ymdrochi, ond a lenwid yn aml gan gleifion a ddeuent yno am iachâd. Tybia Dr. Lightfoot mai pùm-onglog oedd ffurf y llyn, yna yr oedd porth i bob un o'i honglau.

3 * Yn y rhai y gorweddai llïaws mawr o rai cleifion, [c] deillion, cloffion, [d] gwywedigion, [e] † yn disgwyl am gynhyrfiad y dwfr.

c Mat. 15. 30, 31. Luc 7. 22. d 1 Bren. 13. 4. Zec. 11. 17. Marc 3. 1—4. e Diar. 8. 34. Galar. 3. 26. Rhuf. 8. 25. Iago 5. 7.

* Yr oedd yma ddynion o bob math o glefydau, ac y rhan fwyaf o honynt, efallai, yn cael eu hystyried yn anfeddyginiaethol trwy un moddion cyffredin; † gan hyny dygid hwy yma gan obeithio y caent iachâd gwyrthiol.

4 Canys angel oedd ar * amserau yn disgyn i'r llyn, ac yn cynhyrfu y dwfr: yna yr hwn [f] a elai i mewn yn gyntaf ar ol cynhyrfu y dwfr, [g] a âi yn iach o ba glefyd bynnag a fyddai arno.

f Salm 119. 60. Diar. 6. 4, 5. Preg. 9. 10. Hos. 13. 13. Mat. 6. 33. Luc 13. 24—28. a 16. 16. g 2 Bren. 5. 10—14. Esec. 47. 8, 9. Zec. 13. 1. a 14. 8. 1 Cor. 6. 11. 1 Ioan 1. 7.

*Gan nad yw yr Hen Destament yn sôn dim am y rhinwedd meddygol hyn yn y llyn, a chan nad oes dim sôn am dani yn y Testament Newydd ar ol hyn: gan nad yw Joseph*us, na neb o'r haneswyr Iuddewig, yn sôn dim am dani; nis gallwn bryd y dechreuodd na pha bryd y odd y rhinwedd gwyrthiol hyn. † ychydig cyn amser Crist y dechr dangos nad oedd Duw ddim wedi ll i fynu ei bobl, ond ei fod yn meddw ed â hwy yn fuan trwy ddanfon y iddynt, yr hwn a iachâai lawer wyrthiau, ac yn angau yr hwn y ffynon i bechod ac aflendid, i lanâu ac iachâu yr afiach oddi wrth y pla Ynfyd a gwael iawn yw dychymm mai o herwydd golchi cyrph ac ymy yr aberthau yn y llyn hon yr oedd wedd meddygol ynddi; ac mai rhy a ddanfonai y Sanhedrim, neu yr oedd yr angel oedd yn cynhyrfu y d wedir mai mewn ystafell o fewn y golchid yr aberthau, ac nid yn y ll ddarparasid i ddynion i ymdrochi a glanweithdra: ac os felly yr oe rhyfedd na ddywedasai Ioan hyn ysgrifenu fel y gwnaeth. Mae tri profi mai goruwch-naturiol a gwyrt y rhinwedd hwn: 1. Nid oedd y amser yn feddygol; ond ar ryw pan gynhyrfid ef gan yr angel. 2. i bawb o'r cleifion; ond i'r *un* a ela yn gyntaf ar ol cynhyrfu y dwfr. 3. yn rhinweddol i bob math o glefyda nis gallasai o naturiaeth fod. * Ty mai y tair gŵyl arbenig oedd yr " hyn; tybia eraill, bob sabbath; ac ryw awr bob dydd. Tebycach ma amserau y gwelai Duw yn dda y anhysbys i ddynion hyd oni welent iad y dwfr.

5 * Ac yr oedd rhyw ddyn hwn a fuasai † glaf [h] ‡ namy flynedd deugain.

h adn. 14. pen. 9. 1, 21. Marc 9. 21. Luc 16. Act. 3. 2. a 4. 22. a 9. 33. a 14. 8.

* Nis gwyddom pwy oedd y dyn pha beth oedd ei glefyd; rhywbeth neb meddygon naturiol ei symmud oedd. † Dàn awdurdod gwendid, Groeg: un o'r "gwywedigion," a allai ydoedd, wedi colli grym ei ‡ Hyny yw deunaw mlynedd ar hu gyhyd â hyny yn glaf, ond nid gyhy ar làn y llyn.

6 * Yr Iesu, pan welodd gorwedd, [i] † a gwybod ei fod yn hir o amser bellach, a ddy wrtho, [k] ‡ A fynni di dy wneu iach ?

i pen. 21. 17. Heb. 4. 12, 15. k Es. 45. 27. Luc 18. 41.

* Nid peth damweiniol oedd i le hwn; i'r dyben o'i weled a'i iachâ efe i'r fàn hòno yn hytrach nac i un eraill. † Yr oedd y truenyn hwn y ys amryw flynyddoedd cyn geni yr eto efe a wyddai fel Duw mawr p dechreuasai ei glefyd: dewisodd iac o blith yr holl drueiniaid oedd yn wedd, yn un peth o dosturi tuag ato, am fod ei achos ef yn fwy anobeit un arall, ac fel hyny byddai y wy amlwg a nodedig. ‡ Gofynodd

y claf. Pwy ni fyn ei wneyd yn iach ! iechyd a bywyd yn felus ac yn werthgan bawb, er y dywed llawer yn eu a'u profedigaeth, yn debyg i Jonah, bod ell ganddynt farw na byw.

* Y claf a attebodd iddo, Arglwydd, [t] nid oes gennyf ddyn i'm r i'r llyn, pan gynhyrfer y dwfr: tra fyddwyf fi yn dyfod, arall a gyn [m] o'm blaen i.

Mat. 22. 36. Salm 72. 12. a 142. 4. 2 Cor. 1. 8—10. 4. 1 Cor. 9. 24.

lyma ddyben arall Iesu yn gofyn i'r dyn ai efe ei wneuthur yn iach; ei dynu ef wedyd ei gŵyn yn nghlyw pawb, pa ddigymmorth a diobaith ydoedd, fel y ai ei iachâd yn wyrth mwy amlwg, lig, a sicr. † Mae yn debyg fod y dyn yn dlawd iawn yn gystal ac yn glaf; pe i modd i dalu gandd o cawsai rywun i iddo, ac i gynnorthwyo ei fwrw i'r el eraill. Iaith dyn bron mewn annobyw y geiriau; ac mae yn debyg nad efe eto yn dysgwyl dim mwy gan Iesu, wneyd y gymmwynas o'i fwrw ef i'r pan gynhyrfai y dwfr nesaf. Tebyg i hwn yw pechadur ar ddarfod am dano, dd mor awyddus am iachâd o lawer.

* Yr Iesu a ddywedodd wrtho, fod, † cymmer dy wely i fynu, a ia.

Mat. 9. 6, 7. Marc 2. 11, 12. Luc 5. 24, 25. Act. 9. 34.

wyllysiai yr Iesu ddangos i'r tlawd, ac o'i amgylch, fod y dwfr a'r angel yn n eu gallu ganddo ef; ac y gallai efe â enau wneyd cymmaint erddo ef, ag a dwfr wedi ei gynhyrfu gan yr angel. osodd hefyd ei fod Ef yn gyfaill tosturlo pan oedd pawb yn ei adael, heb ddyn riai i'r llyn. † Gan mai y sabbath oedd rnod hwnw, ac yn anghyfreithlawn beichiau, yr oedd gwaith y dyn hwn yn i wely ac yn rhodio trwy y ddinas, yn dynu sylw pawb, ac felly gwneyd y yn dra chyhoeddus.

[o] * Ac yn ebrwydd y gwnaed y yn iach; † ac *efe* a gododd ei , ac a rodiodd. [p] ‡ A'r sabbath y diwrnod hwnnw.

a. 14. Marc 1. 31, 42. a 5. 29, 41, 42 a 10. 52. Act. p adn. 10—12. pen. 7. 23. a 9. 14. Mat. 12. 10— 3. 2—4. Luc 13. 10—16.

rddodd gallu dwyfol gyda geiriau y ngwr, fel yr oedd y dyn yn berffaith n y fan, er syndod i'r holl dyrfa oedd fan hono, adn. 13: gallasai efe yr un awdd iachâu yr holl gleifion oedd yno, an mai un a fyddai yn arfer cael iachâd cynhyrfiad y dwfr, cadwodd yr Iesu at gan ddewis yr amgylchiad mwyaf dia ac anhawdd: fel hyn yr oedd yn dangallu a'i ben-arglwyddiaeth hefyd. † Yr hyn yn brawf o'i lwyr iachâd ef, ac yn amlygiad cyhoedd o'r wyrth, gan mae yn debyg yn myned adref trwy heolydd mwyaf poblogaidd y ddinas. oedd hyn hefyd *yn gwneyd y peth yn cyhoeddus, ac yn peri mwy o holi yn ei , gan nad oedd yn gyfreithlawn, yn ol ren y gyfraith, i ddwyn baich ar y .*

10 ¶ * Am hynny yr Iuddewon a ddywedasant wrth yr hwn a wnaethid yn iach, Y sabbath yw hi: [q] † nid cyfreithlawn i ti godi *dy* wely.

q Ex. 20. 8—11. a 31. 12—17. Neh. 13. 15—21. Es. 58. 13. Jer. 17. 21, 27. Marc 2. 24. Luc 6. 2. a 23. 56.

Tybir mai rhai o'r phariseaid, ysgrifenyddion, a phenaethiaid y bobl, oedd yr Iuddewon gorfanylaidd hyn. † Mae yn wir nad oedd, yn ol llythyren fanol y ddeddf; ond yr oedd Mab y dyn yn Arglwydd ar y sabbath, ac nid oedd y peth yn bechod o'i wneyd wrth ei orchymyn ef. Yr oedd cecraeth y rhai hyn yn dangos diffyg eu ffydd yn Iesu, ac hefyd diffyg eu cariad tuag at eu cymmydog: dylasent yn hytrach gyd-lawenhau âg ef, a chlodfori Duw am y fath dro rhyfedd.

11 * Efe a attebodd iddynt, [r] Yr hwn a'm gwnaeth i yn iach, † efe a ddywedodd wrthyf, Cyfod dy wely, a rhodia?

r pen. 9. 16, 17. Marc 2. 9—11.

* Nis gallasai roddi gwell ateb iddynt; er nas gwyddai efe y pryd hwnw pwy oedd yr hwn a'i gwnaethai yn iach; eto yr oedd yn meddwl mai rhyw brophwyd mawr oddiwrth Dduw ydoedd, a bod yn ddigon cyfreithlawn iddo wneuthur gorchymyn y cyfryw un, er bod hyny yn groes i'w cyfraith hwy. † Efe, ie, *Efe*, a ddywedodd wrthyf: tybir fod pwys-lais fel yna i'w roddi ar y gair, a bod y dyn yn ei ddywedyd yn debyg i hyna, i'w gyfiawnhau ei hun.

12 * Yna hwy a ofynasant iddo, [s] Pwy yw y dyn a ddywedodd wrthyt ti, Cyfod dy wely, a rhodia.

s Barn. 6. 29, 30. 1 Sam. 14. 38, 39. Mat. 21. 23. Rhuf. 10. 2.

* Nid gofyn pwy a'i gwnaethai ef yn iach yr oeddent hwy, ond pwy a ddywedasai wrtho am gyfodi ei wely: ni fynent sylwi ar y wyrth gan eu hawydd i ganlyn ar y trosedd. "Pwy yw y *dyn*," ebent hwy, mewn ffordd o ddirmyg, gan geisio haeru nad oedd efe ddim mwy na dyn, ac am hyny nad oedd ganddo ddim awdurdod i orchymyn yr hyn a farnent hwy yn groes i'r ddeddf. Mae yn debyg y gwyddent hwy yn well na'r dyn pwy ydoedd, am hyny yr oeddynt yn holi yn fanylach i gael erlid arno. Eu hysbryd hwy oedd, peidio sylwi ar y weithred dda a wnaethid; ac ymgais am gael rhyw achlysur i feio.

13 * A'r hwn a iachasid ni wyddai pwy oedd efe. † Canys yr Iesu [t] a giliasai o'r dyrfa oedd yn y fan *honno*.

t pen. 8. 59. Luc 4. 30. a 24. 31.

* Daethai Iesu fel gwr dieithr at y llyn, ac mae yn debyg nas gwelsai y dyn hwn mo hono erioed o'r blaen. † Gan fod yn y fan hono dyrfa fawr ar y pryd, ymgiliodd yr Iesu yn y fan ar ol iachâu y dyn i ganol y dyrfa; fel na byddai yn achlysur o derfysg, drwy fod rhai yn ei ganmol am y wyrth, ac eraill yn ei feio am orchymyn i'r dyn godi ei wely.

14 * Wedi hynny yr Iesu a'i cafodd ef [u] yn y deml, ac a ddywedodd wrtho, Wele, ti a wnaethpwyd yn iach:

[x] † na phecha mwyach, [y] rhag digwydd i ti beth a fyddo gwaeth.

[u] Lef. 7. 12. Salm 9. 13, 14. a 27. 6. a 66. 13—15. a 107. 20—22. a 116. 12—19. a 118. 18, 19. Es. 38. 20, 22. [x] pen. 8. 11. Ezra 9. 13, 14. Neh. 9. 28. 1 Pedr 4. 3. [y] adn. 5. Lef. 26. 23, 24, 27, 28. 2 Cron. 28. 22. Mat. 12. 45. Dat. 2. 21—23.

* Efallai mai yr un diwrnod oedd hwn ag yr iachâwyd ef, iddo fyned i'r deml yn y fàn ar ol myned a'i wely adref, i dalu diolch i Dduw am ei iachâd rhyfeddol. Os felly, dylai rhai cristionogion gywilyddio yn wyneb y dyn hwn, y rhai a ânt agos i bob mân ar ol gwellâu o glefydau, cyn y deuant i'r deml i dalu diolch i Dduw. † Tybir fod Iesu yn cyfeirio yma at ryw bechod, neu bechodau pennodawl, a wnaethai y dyn hwn yn ei ieuenctid, ac mai am y pechodau hyny y cystuddiwyd ef: er iddo eu cyflawni yn mhell cyn geni Crist (gwel ar adn. 6.) eto yr oedd efe yn eu gwybod ac yn argyhoeddi y dyn o honynt yma. ‡ Nis gallasai gwaeth o lawer fod yn y byd hwn, na'r deunaw mlynedd ar hugain o gystudd oedd efe wedi gael; gan hyny tybir fod Iesu yn ei rybuddio ef rhag digofaint Duw mewn byd arall. Pechod yw yr achos cyffredin o bob clefydau; buchedd sanctaidd yw y peth gorau er cadwedigaeth iechyd; mae gan Dduw gospedigaeth drymach am bechod na dim sydd yn dygwydd i bechaduriaid yn y bywyd hwn.

15 * Y dyn a aeth ymaith, [z] ac a fynegodd i'r Iuddewon, mai yr Iesu oedd [a] † yr hwn a'i gwnaethai ef yn iach.

[z] pen. 4. 29. a 9. 11, 12. Marc 1. 45. [a] adn. 12. pen. 9. 15, 25, 30, 34.

* Yn uniondeb a diniweidrwydd ei galon, yn ddïammau, yr aeth y dyn at yr Iuddewon i fynegi mai yr Iesu oedd; gan feddwl anrhydeddu yr Iesu drwy hyny, ac hefyd ei gyfiawnâu ei hun yn y gwaith o godi ei wely ar y sabbath ar orchymyn un mòr fawr. Rhy galed fyddai barnu mai i'r dyben o'i gyhuddo ef yr aeth, er y buasai yn ddoethach iddo beidio myned. † Nid oedd yr Iuddewon yn gwneyd dim sylw o'r iachâd wrth holi y dyn, adn. 12; dim ond Pwy a orchymynodd i ti godi dy wely? Yma nid yw yntau yn gwneyd dim sylw o godi y gwely; dim ond mynegi mai yr Iesu oedd yr hwn a'i gwnaethai ef yn iach: yr hyn sydd yn dangos mai nid o ddrwg-ewyllys i Grist yr oedd efe yn dywedyd am dano, ond er anrhydedd iddo.

16 * Ac am hynny yr Iuddewon a [b] erlidiasant yr Iesu, [c] ac a geisiasant ei ladd ef, oblegid iddo wneuthur y pethau hyn ar y sabbath.

[b] pen. 15. 20. Act. 9. 4, 5. [c] adn. 13. pen. 7. 19, 20, 25. a 10. 39. Mat. 12. 13, 14. Marc 3. 6. Luc 6. 11.

* Defnydd arall a wnaeth yr Iuddewon o'r hysbysrwydd; gan geisio lladd yr Iesu am y trosedd tybiedig o beri i'r dyn dori y sabbath, yr hyn oedd drosedd bywyd yn ol eu deddfau hwy. Y wyrth oedd yn eu pigo hwy, ac nid codi y gwely gymmaint; nid oedd hyny ond esgys dros y peth arall. Tybir iddynt ei ddwyn ef o flaen y Sanhedrim, ac mai yno y llefarodd efe yr adnodau canlynol, *yr hyn sydd yn rhoddi golwg brydferth a mawreddig dros ben ar ei eiriau ef.*

17 ¶ * Ond yr Iesu a'u h
hwynt, [d] † Y mae fy Nhad yn
hyd yn hyn, ‡ ac yr ydwyf f
gweithio.

[d] pen. 9. 4. a 14. 10. Gen. 2. 1, 2. Salm
26. Mat. 10. 29. Act. 14. 17. a 17. 28. 1 Cor.
1. 16, 17. Heb. 1. 3.

* Sef a atebodd i aelodau y
fel y soniwyd uchod. Mae yn de
hwy ei holi ef am iachâu y dyn ar
yn gystal ac am beri iddo godi ei
geisio taeru yn ol eu harfer, fod
yn anghyfreithlawn: at y peth
Crist yn cyfeirio yn ei ateb, ac n
beth. † Gweithio ar y sabbath oe
mewn dadl, a gweithio ar y sabbat
yn sôn am dano: gorphwysodd
sabbath oddi wrth y gwaith o gre
yn gweithio yn wastadol yn ei
a'i ddaioni, ar y sabbath fel ar d
aill; a gweithred o ddaioni a thru
iachâu y dyn claf, am hyny yr o
reithlawn i Grist ei gwneyd. ‡ Y
Crist yn llefaru am dano ei hun f
Tad, mewn hanfod a gweithred
hyny byddai y rheswm yn coll
brydferthwch: ni wnaethai ddi
unrhyw greadur ymresymu fel hy
yn amlwg yn yr adnod nesaf, ma
hanfod â'r Tad yr oedd yr Iuddew
y geiriau.

18 * Am hyn gan hynny
ewon a geisiasant yn fwy ei
oblegid nid yn unig iddo [e] d
bath, ond hefyd iddo ddyw
[f] † Duw yn Dad iddo, gan
thur ei hun yn ‡ gystal â D

[e] pen. 7. 22, 23. Mat. 12. 5. [f] adn. 2
a 10. 30, 33. a 14. 9, 23. Zec. 13. 7. Phil. 2.
23. a 22. 1, 3.

* Yr oeddent yn ei gyhuddo
o dori y sabbath, ac o annog un a
yn ol eu barn hwy; ac yma, yn
loni i'w ymddiffyniad ef, tybiasen
ryfusedd diweddaf yn waeth na'
fod ef yn haeru cabledd i gyfia
ioni, ei fod yn ei wneyd ei hun y
i gyfiawnâu gweithio ar y sabba
y ddau beth yn droseddau bywy
ynt yn ceisio ei ladd ef, ac yn d
i hyny. † Yr oedd holl genedl y
yn galw Duw yn Dad iddynt,
ond mae y geiriau (*Patera i*
ieithir "Fy Nhad," adn. 17,
Tad mewn ystyr mòr briodol a
phe buasai Iesu yn dywedyd y
fod ef yn ogyfuwch â Duw. F
yr Iuddewon yn ei ddeall ef pe
asent yn ei farnu yn euog o ga
wahanol yw gwadwyr Duwdod C
ni fynant hwy ddeall y geiriau
o'i Dduwdod ef. Pa un ai yr
on, ai y Sociniaid diweddar, oed
eiriau ef oreu? ‡ Cyfieithir y gai
uwch yn Phil. 2. 6.

19 Yna yr Iesu a atteb
ddywedodd wrthynt, [g] Yn w
meddaf i chwi, [h] * Ni ddich
wneuthur dim o hono ei hu

welo efe y Tad yn ei wneuth-
ınys beth bynnag y mae efe
ıeuthur, hynny hefyd y mae
r un ffunud yn ei wneuthur.

25. gwel ar pen. 3. 2. *k* adn. 30. pen. 8.
. 49. a 14. 10, 20. *l* pen. 14. 16—23. Gen.
44. 24. Col. 1. 16.—*Cymharu* adn. 22. *gyda*
Cor. 5. 10.—pen. 2. 19. a 10. 18. *gyda* Act. 2.
4. 1 Cor. 15. 12. 1 Pedr 3. 18.—ac adn. 21,
ph. 1. 18, 19. a 2. 5.—ac adn. 28, 29. pen. 11.
Rhuf. 8. 11. 2 Cor. 4. 14. Phil. 3. 21. 1 Thes.
7. 14. a 138. 2. Es. 45. 24. *gyda* 2 Cor. 12. 9,
5. Phil. 4. 13. Col. 1. 11.—Ex. 4. 11. Diar.
21. 15.—Jer. 17. 10. *gyda* Dat. 2. 23.

ıi yr Iuddewon wedi cam-ddeall
st yn adn. 17, diammau y buasai
os hyny yma; ond can belled o
t am gam-ddeall ei eiriau, mae efe
ddiffyn, ac yn sefyll at, a thros, yr
wedasai. * Fel mae y Tad â'r Mab
yn hanfod, natur, a phrïodoliaeth-
maent yn un mewn ewyllys, cyng-
hrediad; ac mae yn anmhosibl i'r
thur dim o hono ei hunan, ar wa-
rth yr hyn mae y Tad yn ei wneu-
ı fod y Mab yn hollawl adnabydd-
eth mae y Tad yn eu gwneuthur,
ı cyd-weithredu â'r Tad, yn ei holl
dd o greedigaeth a rhaglunniaeth;
un mor addas eu prïodoli hwy i'r
Tad. † Beth bynag mae y Tad yn
r, hyny hefyd mae y Mab yr *un*
ei wneuthur: nid rhyw bethau *er-*
ond yr *un pethau*, ac yn yr *un*
ol yr agoriad uchod, nid dangos
Mab mae y geiriau; ond dangos
hanfodol ef â'r Tad, fel y mae
dd y naill yn weithredoedd y llall
1. Efallai hefyd, bod y geiriau
hun," "a welo," &c. yn cyfeirio
vdurdod rhoddedigol y Mab, fel
; a'i berffaith gyd-gordiad ef â'r
ghyflawniad trefn ogoneddus yr
aeth yn ei holl ranau.

Canys y Tad sydd yn caru y
ıc yn dangos iddo yr hyn oll
yn ei wneuthur: ‡ ac efe a
ldo ef *m* weithredoedd mwy
ıyn, fel y rhyfeddoch chwi.

. Mat. 3. 17. a 17. 5. 2 Pedr 1. 17. *l* pen.
a 15. 15. Diar. 8. 22—31. Mat. 11. 27. Luc
21, 25, 29. pen. 12. 45—47.

brïod Fab, trwy dragywyddol
c fel Messiah, danfonedig ganddo
orphen y gwaith a roddwyd iddo
ır; mae y Tad yn caru y Mab, a
ıfeidrol hyfrydwch ynddo. † Nid
n dangos i blentyn, ei ysgolhaig;
ddydwr yn dangos dirgelwch ei
w egwyddor-was; cymhariaethau
ınnheilwng yw y rhai yna oll:
geiriau yn dangos yr wybodaeth
flawn, ac anfeidrol oedd gan y
gyngor, ewyllys ac arfaeth Duw,
efe yn ei fynwes erioed, ac yn
gor. Maent hefyd yn arwyddo
niad oddi wrth y Sanctaidd hwnw
wrth fesur, a'i fod yn gwybod
id fel y prophwydi gynt, y rhai
yn gwybod ond mewn rhan, nac
do ond mewn rhan. ‡ Cyfeiriad
t y gwyrthiau chwanegol a wnâi
r ar ol hyn, *adgyfodi y meirw*, &c.

efe a ddengys iddo ef, trwy roddi ar ei feddwl ef eu gwneyd, ac a ddengys drwyddo ef, er syndod a rhyfeddod i bawb, hyd yn nod i'r rhai hyny ni chredent ynddo.

21 *n* * Oblegid megis y mae y Tad yn cyfodi y rhai meirw, ac yn *eu* bywhâu; *o* † felly hefyd y mae y Mab yn bywhâu y rhai a fynno.

n Deut. 32. 39. 1 Bren. 17. 21, 22. 2 Bren. 4. 32—36. a 5. 7. Act. 26. 8. Rhuf. 4. 17—19. *o* pen. 11. 25, 43, 44. a 17. 2. Luc 7. 14, 15. a 8. 54, 55.

Mae yr adnod hon yn agoriad perffaith ar ddiwedd adn. 19; "hyny hefyd mae y Mab yr un ffunud yn ei wneuthur," sef yr un gweithredoedd. * Tybir mai nid at adgyfodiad cyffredinol y meirw yn y dydd diweddaf, mae cyfeiriad y geiriau hyn, ond at rai meirw a adgyfodwyd dan yr Hen Destament. † Addefai yr Iuddewon mai Duw a gyfododd y rhai hyny, ac fel pe buasai Iesu yn dywedyd, Chwi a gewch fy ngweled innau yn codi rhai meirw ac yn eu bywâu, cyn y gadâwwyf y byd hwn, yr hyn a brawf mai Duw ydwyf. Tybir fod codi a bywâu y meirw yn yr adnod hon, a rhoddi pob barn i'r Mab yn yr adnod nesaf, i'w deall mewn ystyr eang, am holl lywodraeth Crist ar ei deyrnas yn y byd hwn, a chyfodi y meirw a barnu holl ddynolryw yn y byd a ddaw. Tybir hefyd ei fod ef yn helaethu ar bob un o'r pethau hyn yn yr adnodau canlynol, fel y cawn weled pan ddelom atynt.

22 *p* * Canys y Tad nid yw yn barnu neb; † eithr efe a roddes bob barn i'r Mab:

p adn. 27. Salm 9. 7, 8. a 50. 3—6. a 96. 13. a 98. 9. Preg. 11. 9. a 12. 14. Mat. 16. 27. a 25. 31—46. a 28. 18. Act. 10. 42. a 17. 31. Rhuf. 2. 16. a 14. 10—12. 2 Cor. 5. 10. 2 Thes. 1. 7—10. 2 Tim. 4. 1. 1 Pedr 4. 5. Dat. 20. 11, 12.

* Ei hunan, hyny yw, yn ei Berson ei hun, nid yw y Tad yn barnu neb: nid yw yn barnu neb ond drwy y Mab, neb heb y Mab. † Efe roddes bob barn, sef holl weinyddiad y deyrnas gyfryngol yn yr eglwys, i'r Mab; a thrwy y Mab y barna efe y byd yn y dydd diweddaf. Felly mae yr holl ysgrythyrau sydd yn sôn am Dduw yn barnu y byd, i'w deall am y Mab, fel mewn undeb â'r Tad.

23 *q* * Fel yr anrhydeddai pawb y Mab, fel y maent yn anrhydeddu y Tad. *r* † Yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad yr hwn a'i hanfonodd ef.

q pen. 14. 1. Salm 146. 3—5. Jer. 17. 5—7. Mat. 12. 21. Rhuf. 15. 12. 2 Cor. 1. 9. Eph. 1. 12, 13. 2 Tim. 1. 12. *Marg.*—Salm 2. 12. Es. 42. 8. a 43. 10. a 44. 6. Mat. 28. 19. Rhuf. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 13. 14. 1 Thes. 3. 11—13. 2 Thes. 2. 16, 17. Heb. 1. 6. 2 Pedr 3. 18. Dat. 5. 8—14.—Mat. 10. 37. a 22. 37, 38. 1 Cor. 16. 22. Eph. 6. 24.—Luc 12. 8, 9. Rhuf. 6. 22. a 14. 7—9. 1 Cor. 6. 19. a 10. 31. 2 Cor. 5. 14, 10. Tit. 2. 14.—Es. 43. 11. a 45. 15, 21. Zec. 9. 9. Tit. 2. 13. a 3. 4—6. 2 Pedr 1. 1. *r* pen. 15. 23, 24. a 16. 14, 15. a 17. 10. Mat. 11. 27. Rhuf. 8. 9. 1 Ioan 2. 23. 2 Ioan 9.

* Fel Person Dwyfol, mae y Mab yn deilwng o'r un anrhydedd, addoliad, ac ufudd-dod â'r Tad; ac er iddo ddyfod yn y cnawd, ni chollodd ei hawl i hyny; oblegid ni pheidiodd a bod yn Dduw er ymgnawdoli: Duw a ymddangosodd yn y cnawd. Gosododd y Tad ef yn y swydd gyfryngol, nid i'w iselu, ond fel yr anrhydeddai pawb ef yn y swydd hono fel y maent yn anrhydeddu y Tad. Pawb yn mhob man, a'r a glywant sôn am dano

† Mae y Tad ei hun yn dysgwyl i bawb anrhydeddu Iesu fel y Messiah anfonedig, fel ei Fab ef, fel efe ei hun: a phwy bynag nid yw yn ei anrhydeddu felly, mae y Tad yn cyfrif hyny yn ddirmyg arno ef ei hun; nid yw y cyfryw yn anrhydeddu y Tad chwaith, tybied ef fel y myno.

24 * Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [s] † Y neb sydd yn gwrando fy ngair i, ‡ ac yn credu i'r hwn a'm hanfonodd i, ‖ a gaiff fywyd tragywyddol, [t] § ac ni ddaw i farn; [u] eithr efe a aeth trwodd o farwolaeth i fywyd.

s pen. 3. 16, 18, 36. a 6. 40, 47. a 8. 51. a 11. 26. a 12. 44. a 20. 31. Marc 16. 16. Rhuf. 10. 11—13. 1 Pedr 1. 21. 1 Ioan 5. 1, 11—13. t pen. 10. 27—30. Rhuf. 8. 1, 16, 17, 28—30, 33, 34. 1 Thes. 5. 9. 2 Thes. 2. 13, 14. 1 Pedr 1. 5. u 1 Ioan 3. 14.

* Dywedodd Iesu yn adn. 22, fod pob barn wedi ei rhoddi i'r Mab, yma mae efe ei hun yn llefaru fel y barnwr hwnw, ac yn dangos y rheol wrth ba un y barna efe. † Pwy bynag a glywo, a wrandawo, ac â'i galon a dderbynio, fy athrawiaeth I, yn enwedig y gwirionedd mai myfi yw Mab Duw, y gwir Fessiah; a phwy bynag a gredo i'm Tad yr hwn a'm danfonodd I, a'i dystiolaeth ef am danaf; ‖ a gaiff fywyd tragywyddol: mae ganddo hawl sicr i fywyd tragywyddol, mae wedi derbyn blaen-ffrwyth bywyd tragywyddol, ac efe a gaiff fyned i'r bywyd tragywyddol yn y nef. § Ni syrth efe dan gondemniad y gyfraith byth mwy, nac yma nac yn y farn a ddaw: mae efe wedi myned drwodd eisoes, o gondemniad i gyfiawnâd bywyd, o farwolaeth ysbrydol i fywyd ysbrydol.

25 * Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [x] † Y mae yr awr yn dyfod, ac yn awr y mae, [y] pan glywo y meirw lef Mab Duw: ‡ a'r rhai a glywant, a fyddant byw.

x pen. 4. 23. a 13. 1. a 17. 1. y adn. 21. Luc 9. 60. a 15. 24, 32. Rhuf. 6. 4. Eph. 2. 1, 5. a 5. 14. Col. 2. 13. Dat. 3. 1.

* Mae Iesu yma yn adnewyddu yr arwiredd pwysig, ac nid yw y tystiolaethau difrifol hyn mewn un modd yn ddiangenrhaid, pan ystyriom ni fawr bwys y mater; a pha môr anhygoel oedd, bod yr un dirmygedig ar oedd yn sefyll ger bron y cyngor y pryd hwnw, yn Arglwydd y bywyd, ac yn Farnwr pawb oll. † Caiff rhai cyrph meirw eu cyfodi yn fuan iawn trwy lef Mab Duw, a chaiff llawer o feirw ysbrydol eu codi a'u bywâu trwy lef Mab Duw yn yr efengyl. Ni bydd yr ychydig gyrph meirw a gyfyd efe â'i lef naturiol, ond megys cysgod, neu ragarwyddlun, o'r eneidiau meirwon a gyfyd efe trwy yr efengyl. ‡ Daeth bywyd iddynt gyda'r llef, a hwy a fyddant byw byth mwyach.

26 * Canys megis y mae gan y Tad [z] fywyd ynddo ei hunan, [a] † felly y *rhoddes efe* i'r Mab hefyd fod ganddo *fywyd ynddo* ei hun;

z Ex. 3. 14. Salm 36. 9. a 90. 2. Jer. 10. 10. Act. 17. 25. 1 Tim. 1. 17. a 6. 16. a pen. 1. 4. a 4. 10. a 7. 37, 38. a 8. 51. a 11. 26. a 14. 6, 19. a 17. 2, 3. 1 Cor. 3. 3, 4. 1 Ioan 1. 1—3. Dat. 7. 17. a 21. 6. a 2

* Mae y Tad yn hunan-hanfodol ddo fywyd ynddo ei hun erioed, he byn gan neb erioed; ond efe y bywyd naturiol, ysbrydol, a thragy holl greaduriaid. Felly y mae y M mae ganddo fywyd ynddo ei hunan † Ond pa fodd y mae deall y geiria y *rhoddes* efe i'r Mab hefyd, fod ga yd ynddo ei hunan?" Tybia rh da, fod hyna yn cyfeirio at genedl wyddol ac anamgyffredadwy y yr hyn yr oedd yr un perffeithrwy yd yn cael ei roddi iddo ef ac Tad ei hun: a dywedant fod yr "bywyd ynddo ei hun," yn cyn yr enw Jehofah, a bod Crist yn p yn wir Jehofah, wrth ddywedyd fe ganddo fywyd ynddo ei hun. Ond mai fel Cyfryngwr yr oedd efe yn y geiriau hyn, ddarfod rhoddi id ynddo ei hun, i'w gyfrann i'w gr a thybir fod pen. 1. 4, yn agoria geiriau hyn. Mae y pethau dyfnio gofyn meithach agoriadau o lawer ef terfynau y gwaith hwn, ac mae ydd yn dra gofidus, ei fod yn gor cymmaint ar bob adnod.

27 [b] * Ac a roddes awdurd i † wneuthur barn hefyd, [c] wydd ei fod yn Fab dyn.

b Gwel ar adn. 22. Salm 2. 6—9. a 110. 1. 15. 25. Eph. 1. 20—23. 1 Pedr 3. 22. c Phil. 2. 7—11. Heb. 2. 7—9.

* Mae yn amlwg mai rhoddi idd ryngwr a feddylir yma; fel Perso yn unig yr oedd pob awdurdod hanfodol, ac o angenrheidrwydd: y darllenom am roddi rhywbeth ei sefyllfa swyddol y rhaid i ni e † I lywodraethu y byd, a'i farnu y diweddaf; i waredu ei bobl rhag ac i gospi ei holl elynion. ‡ Tybia meddwl yw, o herwydd mai efe wraig addawedig, Gen. 3. 15; M yn Dan. 7. 13, 14; a bod yr enw (yn y fàn hòn) yn arwyddo ei ryngol ef. Mae yn amlwg fod farnu pob dyn yn gofyn holl-wybo alluawgrwydd, anfeidrol gyfiawn ionedd, a pherffeithrwydd: mae hyn yn hollawl anghyfranadwy i ac nis gellir meddwl fod "Mab addas i ymddiried y fath waith *awl* iddo, ac i'w gyflawni yn br y dyb ei fod ef hefyd yn Fab D ogyfuwch â'r Tad. Nid yw y gei dyn," heb y bannod, yn un mân efengylwyr: Mab *y* dyn yw yn arall.

28 [d] * Na ryfeddwch [e] † canys y mae yr awr yn yr hon y caiff pawb a'r s beddau glywed ei leferydd

d adn. 20. pen. 3. 7. Act. 3. 12. e pen 25. Job 19. 25, 26. Es. 26. 19. Esec. 37. 14. 1 Cor. 15. 22, 42—54. Phil. 3. 21. 1 Dat. 20. 12.

* Mae yn debyg bod yr Arglwy gweled arwyddion o syndod pawb yn y Cyngor, wrth ei dywedyd y fath bethau mawr

n; ac yna mae yn dywedyd, Na ryfedd-
h am hyn; sef yr awdurdod a gefais I gan
Nhad i gyfodi ychydig feirw, ac i wneuth-
barn a chyfiawnder yn y byd: †mae yr
r yn dyfod pryd y caiff holl blant Adda,
fu, y sydd, ac a ddaw, er eu bod wedi
iw er ys miloedd o flynyddoedd, lawer o
ynt, glywed lleferydd Mab Duw, yn eu
fdi ac yn eu galw i'r farn gyffredinol.

29 *f* * A *hwy* a ddeuant allan: † y
ai a *g* wnaethant dda, i adgyfodiad
wyd; ‡ ond y rhai a wnaethant
drwg, i adgyfodiad barn.

f Dan. 12. 2, 3. Mat. 25. 31—46. Act. 24. 15. *g* Luc
. Rhuf. 2. 6—10. Gal. 6. 10. 1 Tim. 6. 18. Heb. 13.
Tit 2. 14.

*Pa faint bynag o amser fyddo er pan
ent feirw, a pha leoedd bynag y byddo eu
rph yn wasgaredig, a chwedi troi yn bridd
a lludw; hwy a glywant y lleferydd, a
ydd'r lleferydd âa bywyd iddynt, a hwy a
euant allan o'u beddau, o waelodion mor-
dd, ac o ba le bynnag y byddont; corph
el, yr hwn a fu farw gyntaf, yn gystal a'r
n a fyddo newydd drengi, pan roddo yr
h-angel ei lef uwch ben y byd. † Y rhai
wnaethant dda, fel prawf o'u hedifeirwch,
dd, cariad, ac o'u bod yn grëaduriaid ne-
ol; a gânt adgyfodiad dedwydd i fywyd
gywyddol yn y nef. ‡ Ond y rhai a
aethant ddrwg, fel prawf mai rhai drwg o
dwr ac egwyddor oeddynt; rhaid iddynt
ythau hefyd adgyfodi wrth y llef; eithr
yfodiad i farn gondemniol, ac i gospedig-
dragywyddol, fydd eu hadgyfodiad hwy.
am wneuthur da y cair bywyd tragy-
ddol; oblegid trwy ras yr ydys yn gadw-
, a dawn Duw yw bywyd tragywyddol:
rhai yn gwneuthur da yw y rhai a'i cânt.

30 *h* * Ni allaf i wneuthur dim o
of fy hunan: † fel yr ydwyf yn
wed, *i* yr ydwyf yn barnu: ‡ a'm
n i sydd gyfiawn; *k* canys nid
wyf yn ceisio fy ewyllys fy hunan,
ewyllys y Tad yr hwn a'm han-
odd i.

h adn. 19. pen. 8. 28, 42. a 14. 10. *i* pen. 8. 15, 16.
8. 25. Salm 96. 12. Es. 11. 3, 4. Rhuf. 2. 2, 5. *k* pen.
a 6. 38. a 8. 50. a 17. 4. a 19. 11. Salm 40. 8. Mat.
Rhuf. 15. 3. Heb. 10. 7—10.

Yn nechreu yr ymadrodd hwn, adn. 19,
Iesu yn dywedyd, "Ni ddichon y *Mab*
thur dim o hono ei hunan," gan lefaru
trydydd person; yma mae yn ail ddych-
d at yr un mater, ac yn llefaru yn y
n cyntaf, "Nis gallaf *fi* wneuthur dim
of fy hunan:" yr hyn sydd yn dangos
efe ei hun oedd y Mab. Mae yn an-
ibl iddo ef wneuthur dim, yn ei waith
yfryngwr, oddi ar unrhyw egwyddor,
yw ddyben, na thrwy unrhyw allu, gwa-
i'r Tad: undeb ewyllys a gweithrediad
rsonau, yw yr hyn a feddylir. † Mae
ed, yn y fan hon, yn myned am yr wy-
eth fanylaf a mwyaf hollawl o bethau;
thau Duw, mae Crist fel Person Dwy-
n eu gwybod oll erioed, ac fel Cyfryng-
r oedd yn cael ei ddysgu *ynddynt trwy*
ibryd oedd *yn ddifesur arno: os pethau*
ion sydd i gael eu barnu ganddo, mae
ganddo yr wybodaeth fanylaf o bob peth.
‡ Bydd barn Iesu yn berffaith gyfiawn, obleg-
id barnu yn ol ewyllys Duw y bydd, nid yn
ol rhyw ewyllys o'i eiddo ei hun, gwahanol
i'r Tad, a llawer llai yn groes i'r eiddo y Tad.
Gwneuthur ewyllys y Tad, y bydd ef wrth
farnu, yn gystal ac yn ei holl waith cyfryngol.

31 *l* * Os ydwyf fi yn tystiolaethu
am danaf fy hunan, † nid yw fy nhyst-
iolaeth i wir.

l pen. 8. 13, 14, 54. Diar. 27. 2.

* Os myfi yn unig sydd yn dywedyd y
pethau hyn am danaf fy hun, ac heb allu
dangos un prawf arall i gadarnâu fy nhystiol-
aeth; yr wyf yn addef, yn ol arfer gyffredin
dynion o farnu, nad yw hyn yn unig ddim
yn ddigon o brawf o'i gwirionedd: gan hyny,
nis gadawaf y mater i orphwys ar hyn, ond
af yn mlaen i grybwyll tystiolaethau eraill.
† Hyny yw, nid yw i'w derbyn fel gwir.
Cymhara Ioan 8. 13, â 17.

32 ¶ *m* * Arall sydd yn tystiolaethu
am danaf fi; *n* † ac mi wn mai gwir
yw y dystiolaeth y mae efe yn ei thyst-
iolaethu am danaf fi.

m adn. 36, 37. pen. 1. 33. a 8. 17, 18. a 12. 28—30.
Mat. 3. 17. a 17. 5. Marc 1. 11. Luc 3. 22. *n* pen. 12. 50.

* Tybia *Guyse* a *Dodderidge*, mai Ioan
Fedyddiwr yw yr "arall" yma, ond tybia
Pool a *Scott* yn hytrach, mai Duw Dad yd-
yw. † Os tystiolaeth y Tad ar fedyddiad Crist
a feddylir, gwyddai Iesu mai y Duw digel-
wyddog oedd, ac am hyny bod ei dystiolaeth
yn wir. Os tystiolaeth Ioan a feddylir,
gwyddai mai gwir oedd hono; oblegid Duw
a'i danfonodd ef i dystiolaethu am ei Fab,
ac oddi ar ddatguddiad a thystiolaeth Duw,
yr oedd Ioan yn tystiolaethu. Gwel Ioan 1.
29—34.

33 *o* * Chwychwi a anfonasoch at
Ioan, *p* † ac efe a ddug dystiolaeth i'r
gwirionedd.

o pen. 1. 19—27. *p* pen. 1. 6—8, 15—18, 29—34. a 3.
26—36.

* Yr oeddech chwi yn cyfrif Ioan yn
ddyn da, geirwir, ac yn brophwyd; a
chwi a ddanfonasoch ddynion cyfrifol ato
ef, i ofyn ai efe oedd y Messiah, pen. 1.
19; † tystiolaethodd Ioan i'r gwirionedd:
tystiolaethodd mai nid efe ei hun oedd
Crist, pen. 1. 20; tystiolaethodd mai cenad
oedd efe o flaen Crist, pen. 1. 23; a thystiol-
aethodd mai myfi yn bersonol oedd Crist,
pen. 1. 29, 34. Chwi a glywsoch y dystiol-
aeth hono gan eich cenadon, ac odid nad yw
y rhai hyny yn eich plith chwi yr awr hon
yn y cyngor. Dyna un dystiolaeth a gawsoch
chwi am danaf fi heblaw yr eiddof fy hun.

34 * Ond myfi nid ydwyf yn derbyn
tystiolaeth gan ddyn: † eithr y pethau
hyn yr ydwyf yn eu dywedyd, *r* fel y
gwareder chwi.

q adn. 41. pen. 8. 54. *r* pen. 20. 31. Luc 13. 34.
a 19. 10, 41, 42. a 24. 47. Rhuf. 10. 1, 21. a 12. 21. 1 Cor.
9. 22. 1 Tim. 2. 3, 4. a 4. 16.

* Hyny yw, nid oes arnaf ei heisiau er fy
mwyn fy hun yn y mater hwn, mae genyf
dystiolaeth uwch, a mwy anwadadwy i'w
dwyn eto. † Yr oeddynt hwy yn ceisi

ladd ef, ac felly tynu barn arnynt eu hunain; yr oedd yntau yn crybwyll tystiolaeth Ioan, a phob tystiolaeth, fel y dygai hwynt i gredu ynddo, ac felly eu gwaredu hwy rhag y pechod hwnw, a'r farn hòno. Efallai i rai o honynt gael eu gwaredu, mae yn debyg fod Nicodêmus, a Joseph o Arimathea yno y pryd hwnw.

35 [s]* Efe oedd ganwyll yn llosgi, ac yn goleuo; [t] a chwithau oeddych ewyllysgar i orfoleddu dros amser yn ei oleuni ef.

s pen. 1. 7, 8. Mat. 11. 11. Luc 1. 15—17, 76, 77. a 7. 28. 2 Pedr 1. 19. t pen. 6. 66. Ezec. 33. 31. Mat. 3. 5—7. a 11. 7—9. a 13. 20, 21. Marc 6. 20. Gal. 4. 15, 16.

* Er mai nid y Goleuni ei hun ydoedd Ioan, (pen. 1. 8,) eto yr oedd efe yn ganwyll oleu, yn ddyn mawr, yn llosgi yn ngwybodaeth a chariad y gwirionedd, ac hefyd mewn sancteiddrwydd calon ac ymarweddiad. "Efe oedd *ganwyll*:" efe oedd yr unig brophwyd, yn mha un y gorphenwyd yr hen oruchwyliaeth, ac y dechreuwyd yr oruchwyliaeth newydd: fel canwyll ar ddiwedd nos ac ar doriad gwawr. † Ar ei darawiad cyntaf ef allan, yr oeddych chwi yn gorfoleddu fod y fath ddyn wedi codi yn eich plith, yn myned allan wrth y miloedd i'w wrando ef; ond, dros amser, ac amser býr hefyd, y paräodd hyn; pan ddechreuodd efe eich ceryddu chwi yn llym am eich pechodau, a thystiolaethu yn amlwg am danaf fi, gadawsoch a gwrthodasoch ef, dywedasoch fod cythraul ganddo, ac o'r diwedd, chwi a oddefwch i Herod ei lofruddio ef yn greulawn ac yn anghyfiawn.

36 ¶ [u]* Ond y mae gennyf fi dystiolaeth fwy nag Ioan: [x]† canys y gweithredoedd a roddes y Tad i mi i'w gorphen, ‡ y gweithredoedd hyny y rhai yr ydwyf fi yn eu gwneuthur, sydd yn tystiolaethu am danaf fi, mai y Tad a'm hanfonodd i.

u adn. 32. 1 Ioan 5. 9, 11, 12. x pen. 3. 2. a 9. 30—33. a 10. 25, 37, 38. a 11. 37, 38. a 14. 10, 11. a 15. 24. Mat. 11. 4, 5.

* Mwy nag Ioan, nid mwy na'r Tad, a grybwyllwyd yn adn. 32. † Y gweithredoedd oedd efe wedi wneyd, ac a wnâi efe ar ol hyn, er eu bod hwy yn ceisio ei ladd ef; ‡ byddai y gweithredoedd hyny môr rhyfedd, môr fawr, môr dda, môr sanctaidd, ac môr anwadadwy ddwyfol, fel y byddent yn ddigon o dystiolaeth mai Mab Duw oedd Iesu, mai efe oedd Messiah anfonedig y Tad, a bod ganddo ddigon o awdurdod i ddywedyd y pethau a ddywedodd am dano ei hun. Yr oeddynt yn ddigon hefyd i'w gwneyd hwy yn ddiesgus os na chredent ynddo.

37 * A'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd i, efe a [y] dystiolaethodd am danaf fi. [z]† *Ond* ni chlywsoch chwi ei lais ef un amser, ac ni welsoch ei wedd ef.

y pen. 6. 27. a 8. 18. Mat. 3. 17. Gwel ar adn. 32. z Gwel ar pen. 1. 18. a 14. 9. a 15. 24. Ex. 20. 19. Deut. 4. 12. 1 Tim. 6. 16. 1 Ioan 1. 1, 2. a 4. 12, 20.

* *Ac i fyned eto yn mhellach, mae fy Nhad ei hun, yr hwn a'm danfonodd I fel Cyfryngwr a Messiah i'r byd, wedi tystiolaethu am danaf fi,* trwy agoryd y nefoedd, a'r Ysbryd yn disgyn megys colomen, ac yn a fi; a thrwy lef o'r nef yn dywed yw fy anwyl Fab, yn yr hwn y'm wyd, Math. 3. 16, 17. Dyma d anghyffredin, a chyfryw a fynech hunain gael, sef arwydd gweledig † Ni chlywsoch chwi ei lais ef un ni welsoch ei wedd *ef*, i dystiolaeth o'r prophwydi, fel y tystiolaethodd fi. Neu, fel hyn, Ni chlywodd eich chwi erioed lais y *Tad*, ac ni welsant *ef*, dàn yr hen oruchwyliaeth: pa au bynag o Dduw oedd yn cael eu pryd hwnw yn oruwch-naturiol, y yn eu gwneyd, ac nid y *Tad*. Ga o'r Iuddewon, a rhai o'r sawl oe cyngor y pryd hwnw, mae yn deby llais y Tad, a gweled yr ymddangos edig a wnaeth efe, ar fedyddiad Cr mai nid am y personau neillduol yr yn ymddiddan â hwynt yr oedd e wedyd, ond am genedl yr Iuddewon afiaid hwynt, fel y soniwyd achod.

38 [a]* Ac nid oes gennyc mo'i air ef yn aros ynoch: [b] yr hwn a anfonodd efe, hwn ydych chwi yn credu iddo.

a adn. 42, 46, 47. pen. 8. 37, 46, 47. a 15. 7. D Josh. 1. 8. Salm 119. 11. Diar. 2. 1, 2. a 7. 1, 2. Iago 1. 21, 22. 1 Ioan 2. 14. b adn. 43. pen. 18—21. a 12. 44—48. Es. 49. 7. a 53. 1—3.

* Er i'r Tad dystiolaethu felly m ian eglur am danaf fi, ac er iddo dy am danaf hefyd trwy y prophwydi yw ei air ef yn yr un o'r ffyrdd hy ynoch chwi, i wneuthur dim argraff ol arnoch, ac i'ch dwyn i gredu † oblegid wedi y cwbl, ni chredwch y Tad a'm danfonodd i'r byd.

39 ¶ [c]* Chwiliwch yr † ysgry ‡ canys ynddynt hwy [d] yr ydy yn meddwl cael bywyd tragy ‖ a hwynt-hwy yw [e] y rhai s tystiolaethu am danaf fi.

c adn. 46. pen. 7. 52. Deut. 11. 18—20. Josh. 1. 8. Salm 1. 2. a 119. 11, 97—99. Dia 33, 34. Es. 8. 20. a 34. 16. Jer. 8. 9. Mat. 22. 10. Luc 16. 29, 31. Act. 8. 32—35. a 17. 11. Col. 3. 16. 2 Tim. 3. 14—17. 2 Pedr 1. 19—21 32. 47. Salm 16. 11. a 21. 4. a 36. 9. a 133. 3. Mat. 19. 16—20. Luc 10. 25—29. Heb. 11. 16, 32, 36. pen. 1. 45. Act. 26. 22, 23, 27. Rhuf. 1. 11. Dat. 19. 10. Gwel ar Luc 24. 27, 44.

* Goddefa y gair Groeg (*Ere* gyfieithu, meddant, fel y mae yma, iwch," yn y modd gorchymynol; "Yr ydych yn chwilio," yn y mod ol. Yr oedd y bobl hyn yr oed llefaru wrthynt yn awr, yn gyn â'r ysgrythyrau, yr oeddynt yn e bob sabbath yn eu synagogau; yr pryd hwnw yn enwedig yn eu fanol am ddyfodiad y Messiah; a mai beirniadaeth fanol ar yr ysgr gyfrifid fel y gangen benaf o ddy yn eu plith: yr oedd pob dysgeid yn ddirmygus yn eu golwg, ie, yn y rhai mwyaf gwresog o honynt. yrau yr Hen Destament a feddyli hwnw nid oedd dim arall. ‡ Yr oed yn addef fod ffordd iachawdwriaeth tragywyddol yn ddatguddiedig yn yrau; ie, yr oeddynt yn meddwl

wn meddiant megys, am fod yr
i ganddynt yn eu dwylo. ‖ Mae
yrau hyn yn eu cysgodau, eu
n, a'u prophwydoliaethau, yn
am danaf fi, ac yr wyf yn fodd-
fy mhrofi genych chwi o ran fy
muchedd, fy athrawiaeth, a fy
, wrth y rhai hyn: chwiliwch yr
i.

Ond ni fynnwch chwi ddyfod
† fel y caffoch fywyd.

es. 1. 11. a 3. 19. a 8. 44, 46. a 12. 37—41.
s. 49. 7. a 50. 2. a 53. 1—3. Mat. 23. 3.
23. 17. g pen. 6. 27, 37, 40, 68, 69. a 7.
26. Rhuf. 6. 23. 1 Ioan 5. 11—13.

nodau blaenorawl, rhoddodd Iesu
tiolaethau am dano ei hun ger
sedrim: tystiolaeth Ioan, ei dyst-
au, tystiolaeth ei weithredoedd,
y Tad, a thystiolaeth yr ysgryth-
wedi y cwbl mae yn dywedyd,
ddyfod ataf fi, fel y caffoch fyw-
wch weled yn yr ysgrythyrau
w y Messiah, yn yr hwn yn unig
yd; ac o ganlyniad ni fynwch
f, sef credu ynof, fel y caffoch
Ni fynwch ddyfod ataf fi fel y
yd; y peth gwerthfawrocaf, a
wys o bob peth; gwell genych
ch pechodau, na dyfod ataf fi i
. O ddallineb, balchder, a chyn-
alon dyn!

Nid ydwyf fi yn derbyn
oddi wrth ddynion.

en. 6. 15. a 7. 18. a 8. 50, 54. 1 Thes. 2. 6.
Pedr 1. 17.

arnaf eisiau, nid wyf yn cael, ac
ceisio, gogoniant gan ddynion:
eriu na chenych chwi y rhai sydd
y bobl. Nid wyf am ymddangos
g a'r mawredd hwnw yr ydych
gwyl i'r Messiah ymddangos yn-
g amcan I yw, dyrchafu gogon-
dwyn yn mlaen iachawdwriaeth
ae yr holl ymadrodd hwn i gyd,
n rhagorol, pa mór bell oedd Iesu
i wýr mawr a dysgedig, er mwyn
eu golwg.

Ond myfi a'ch adwaen chwi,
gennych gariad Duw ynoch.

—49. a 2. 25. a 21. 17. Luc 16. 15. Heb. 4.
13. k adn. 44. pen. 8. 42, 47, 55. a 15.
7. 1 Ioan 2. 15. a 3. 17. a 4. 20.

lwch chwi dwyllo eraill â'ch rhith
to ni thwyllwch mo honof fi; mi
chwi drwy bob rhith. † Er eich
tybied eich bod yn caru Duw,
yd llawer o bethau o gariad ato,
ul) dros ei ogoniant; eto, mi a
es genych gariad Duw yn eich
i caru y byd yr ydych, ac am
ych yn fy nghasâu I. Dyma
lym, a didderbyn wyneb, gan un
Iesu o Nazareth wrth wýr mawr
lig y Sanhedrim: pa le mae y
l hyn yn ein dyddiau ni.

Myfi a ddaethum yn enw fy
nid ydych yn fy nerbyn i:
ll a ddaw yn ei enw ei hun,
dderbyniwch.

a 6. 38. a 8. 28, 29. a 10. 25. a 12. 28. a 17.
Heb. 5. 4, 5. m Mat. 24. 5, 24. Act. 5.

* Yr oedd Iesu yn eu plith yn enw ei Dad, yn gweithredu drwy ei awdurdod ef, yn dwyn ei ddelw ef, yn cyflawni ei air ef, yn ceisio ei ogoniant ef, a digon o dystiolaethau o'i anfoniad; ac eto ni dderbynient hwy ef: † ond pan ddelai eraill, twyllwyr, gan honi mai hwy oedd y Messiah, heb un cyfryw dystiolaeth, ond gweithredu yn ol eu meddyliau eu hunain ac er eu gogoniant eu hunain; hwy a dderbynient y rhai hyny yn ewyllysgar, ac a'u canlynent: oblegid talai y twyllwyr hyny barch gwenieithiol iddynt, a chyfaddasent eu hymddygiad a'u hawl-hôniadau at eu rhagfarn a'u huchel-gais hwy. Tybia rhai fod yma gyfeiriad at un Barchochebas, twyllwr nodedig yn yr oes ganlynol; am ganlyn yr hwn, cospodd Adrian yr Iuddewon yn dra llymdost. Ond ymddangosodd llawer o gaugristiau heblaw hwnw, ac mae yn debyg fod Iesu yn dywedyd am danynt oll yma.

44 ⁿ * Pa fodd y gellwch chwi gredu, ° † y rhai ydych yn derbyn gogoniant gan eich gilydd, ᵖ ac heb geisio y gogoniant *sydd* oddi wrth Dduw yn unig?

n pen. 3. 20. a 8. 43. a 12 43 Jer. 13. 23. Rhuf. 8. 7, 8. Heb. 3. 12 o Mat. 23. 5. Gal. 5. 19—21. Phil. 2. 3. p 1 Sam. 2. 30. 2 Cron. 6. 8. Mat. 15. 21—23. Luc 19. 17. Rhuf. 2. 7, 29. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 10. 18. Iago 2. 1. 1 Pedr 1. 7.

* *Moesol* oedd yr anallu, ac nid *naturiol:* diffyg *ewyllys*, neu iawn agwedd calon; nid diffyg *gallu naturiol.* † Mae yn gyfreithlawn i rieni dderbyn anrhydedd gan eu plant, meistriaid gan eu gweision, uchelwyr gan eu bis-raddolion, a breninoedd gan eu deiliaid: nid derbyn gogoniant felly a feiir yma; ond balchder a gwag-ogoniant dynion, y rhai a wenieithient i'w gilydd, ac oeddynt awyddus am fawredd a gogoniant gan eu gilydd, heb feddwl dim am fawrygu na gogoneddu Duw. Yr unig ffordd i ogoneddu Duw fuasai credu yn Iesu, a'i addef ef yn Fessiah, a pha fodd y gallai dynion uchel-frydig fel y penaethiaid hyn gredu mai Mab Duw a Messiah oedd un mor wael a thlodaidd yr olwg arno â Iesu o Nazareth oedd ger eu bron? Pa fodd y gallai dynion mór ddeddfol hefyd, ymwadu cyn belled â'u hunan-gyfiawnderau, ag ymddiried ynddo ef am fywyd tragywyddol.

45 * Na thybiwch y cyhuddaf fi chwi wrth y Tad: ᑫ † y mae a'ch cyhudda chwi, *sef* Moses, ʳ ‡ yn yr hwn yr ydych yn gobeithio.

q pen. 7. 19. a 8. 5, 9 Rhuf. 2. 12, 17, &c. a 3. 19, 20. a 7. 9—14. 2 Cor. 3. 7—11. Gal. 3. 10. r pen. 8. 5, 6. a 9. 28, 29. Mat. 19. 7, 8. Rhuf. 10. 5—10.

* Er fy mod I yn eich argyhoeddi ac yn eich ceryddu fel hyn yn llym, na thybiwch mai hyn yw fy neges I i'r byd, chwilio eich beiau chwi, a'ch cyhuddo ger bron y Tad; † ni bydd raid i mi wneyd hyny, e wna Moses hyny yn ddigonol: gan fod ysgrifeniadau Moses mór llawn o gysgodau, prophwydoliaethau, ac addewidion am y Messiah, a hwythau heb gredu yn y Messiah wrth y pethau hyny, bydd ysgrifeniadau Moses yn sicr o'u cyhuddo a'u condemnio hefyd yn y farn, am eu hangrediniaeth a'u holl bechodau eraill. ‡ Ceryddu eu gobaith deddfol hwy mae yr Iesu yma, gobeithio ymgyfiawnhâu drwy y ddeddf.

Am y gobaith hwn, gwel eu hymffrost yn pen. 9. 28, 29. Dysgyblion Moses ydym ni.

46 [s] * Canys pe credasech chwi i Moses, chwi a gredasech i minnau: [t] † oblegid am danaf fi yr ysgrifenodd efe.

s Gal. 2. 19. a 3. 10, 13, 24. a 4. 21—31.

* Gwedi eu holl ymffrost o Moses, a'u holl obaith ynddo, sef yn ei ysgrifeniadau ef, nid oeddynt hwy ond dysgyblion gwaelion iddo er y cwbl: pe buasent hwy yn iawn ddeall Moses, ac yn ei iawn gredu ef, buasai yn hur hawdd iddynt gredu mai Iesu oedd y Messiah; † oblegid yr oedd ei holl ysgrifeniadau ef yn cyfeirio at, ac yn rhag-ddangos y Messiah, ac yn cael eu cyflawni yn berffaith ac yn amlwg yn Iesu.

47 [u] Ond os chwi ni chredwch i'w ysgrifeniadau ef, pa fodd y credwch i'm geiriau i?

t Gen. 3. 15. a 12. 3. a 22. 18. a 28. 14. a 49. 10. Num. 21. 8, 9. a 24. 17, 18. Deut. 18. 15, 19. Act. 26. 22. Rhuf. 10. 4. Heb. 7—10. *u* Luc 16. 29, 31.

Fel pe dywedasai yr Iesu, Yn awr yr wyf yn distewi, ac yn eich gadael, heb fawr o obaith flwyddo gyda chwi; * oblegid os na chredwch chwi i ysgrifeniadau Moses, yr hwn mae genych gymmaint o barch iddo, ebe chwi, † pa fodd y gallaf fi ddysgwyl y credwch chwi i'm geiriau I, yr hwn wyf mor ddirmygedig yn eich golwg: Ie, yr hwn yr oeddech ond yr awr hon yn ceisio ei ladd gan faint eich casineb ato. Er i Grist ddywedyd y pethau uchod mor noeth a didderbyn wyneb ger bron y cyngor, eto yr oedd llaw ddirgelaidd Duw yn attal eu cynddeiriogrwydd ryw fodd, fel na chawsant wneuthur dim niwed iddo ef y tro hwn. Nid oedd ei awr ef wedi dyfod eto.

PEN. VI.

Crist yn porthi pùm mil o bobl â phùm torth, a dau bysgodyn.

* WEDI [a] y pethau hyn yr aeth yr Iesu [b] † dros fôr Galilea, hwnnw yw *môr* Tiberias.

a Mat. 14. 13. Marc 6. 31, 32. Luc 9. 10—12. *b* Num. 34. 11. Josh. 12. 3. Gwel ar Mat. 4. 18.—15. 29. Luc 5. 1. *c* adn. 23. pen. 21. 1.

Gadawsom yr Iesu yn niwedd y bennod o'r blaen, yn Jerusalem, yn gorphen ei ymadrodd ger bron y Sanhedrim. Yma yr ydym yn ei gael yn mhell oddi yno, yn myned dros fôr Galilea. Tybir fod yn agos i flwyddyn o amser rhwng yr hyn a adroddir yn y bennod o'r blaen â dechreu hon: gwel y sylw ar pen. 5. 1, âc adn 6, o'r bennod hon. Gwnaeth yr Iesu lawer o bethau yn yr amser hwnw, nad yw Ioan yn sôn am danynt: crybwyllir hwy gan yr efengylwyr eraill; gwel Math. pennodau 5.—14; Marc 2—6; a Luc 6—9. Dewisodd Ioan ddisgyn ar yr hanes hyn, oblegid y bregeth faith a phwysig a'i canlynodd, yr hon nid adroddir gan yr un o'r efengylwyr eraill. * Yn ol y sylwad uchod nid "wedi y pethau" a adroddir yn y *bennod o'r blaen* a feddylir; ond wedi rhyw *bethau a wnaeth yr Iesu a'r nid adroddir gan Ioan: wedi dienyddiad* Ioan Fedyddiwr, a *dychwelliad* yr apostolion o'u taith, y mae Dodderidge, debygid, yn gosod yr h[...]
† Sylwyd amrai weithiau o'r blaen [...] Galilea, fel y mae yn afreidiol sylwi [...]

2 [d] * A thyrfa fawr a'i can[...] ef; † canys hwy a welsent ei [...] ion y rhai a wnaethai efe ar y [...]

d Mat. 4. 24, 25. a 8. 1. a 12. 15. a 13. 2. a [...] 30, 31. Marc 6. 33.

* Yn Marc 6. 31, gwelwn i'r Ie[...] y dysgyblion eu hunain i fyned gyd[...] neilldu; ond yn adn. 33, o'r bennod [...] a gawn fod tyrfa fawr yn ei ganl[...] yma. † Yr oedd llawer yn ddilyn y[...] lyn ef o chwilfrydedd (*curiosity*) y[...] gael gweled ychwaneg o'i wyrthiau [...] aill er mwyn cael iachâd iddynt e[...] neu eu cyfeillion: ychydig, efallai, [...] ei ganlyn ef o wir awydd am gael [...] athrawiaeth nefol.

3 [e] * A'r Iesu a aeth i [...] mynydd, ac a eisteddodd ync[...] ddisgyblion.

e adn. 15. Mat. 14. 23. a 15. 29. Luc 6. 12.

4 [f] † A'r pasc, gwyl yr Iu[...] oedd yn agos.

f pen. 2. 13. a 5. 1. a 11. 55. a 12. 1. [...] 13. 6, &c.

Rhyw le anghyfannedd yn perth[...] saida oedd y mynydd hwn. Gwel [...] gwel hefyd ar Math. 14. 14. † Ty[...] trydydd pasg o weinidogaeth Ies[...] hwn. Gwel ar pen. 2. 13. Yr oe[...] ser cyfleus a hyfryd iawn yn awr [...] ar y mynydd, gan ei bod yn dy[...] (*spring*) a'r haf yn nesâu: a chan [...] yn nesâu, yr oedd y dyrfa yn llios[...] y bobl tua'r amser hwnw ar eu t[...] parth o'r wlad tua Jerusalem.

5 ¶ * Yna yr Iesu a ddyrch[...] lygaid, [g] ac a welodd fod t[...] yn dyfod atto; ac a ddywedo[...] † Phylip, [h] O ba le y prynwn [...] fel y caffo y rhai hyn fwytta?

g pen. 4. 35. Mat. 14. 15. Marc 6. 34, 3[...] *h* Mat. 15. 33. Marc 8. 2—4. Luc 9. 12.

Gwel hanes am y wyrth hon yn [...] 13, &c.; Marc 6. 35, &c.; a Luc [...] * Mae yr efengylwyr eraill yn dy[...] ar ol pregethu i'r dyrfa, a iachâu [...] y dywedodd Iesu fel hyn wrth Ph[...] hwyr. † Sylwyd ar adn. 3, mai r[...] perthyn i Bethsaida oedd y lle yr [...] ynddo yn awr; ac un o Beths[...] Phylip, (pen. 1. 44,) dyna pa ham [...] iodd Iesu ei ofyniad ato *ef*, efallai [...] na'r un arall: fel pe dywedasai, [...] Phylip yn gynnefin yma, o ba le [...] ni fara i'r dyrfa hon.

6 (A hyn a ddywedodd [...] brofi ef: canys efe a wyddai [...] oedd efe ar fedr ei wneuthur[...]

i Gen. 22. 1. Deut. 8. 2, 16. a 13. 3. a [...] 22. 31.

* Nid am nas gwyddai pa beth [...] gofynodd Iesu fel hyn i Phylip, c[...] wyddai beth yr oedd ef ar fedr ei [...] ond efe a ofynodd i brofi ei ffydd [...] udd-dod, ac i dynu ei sylw ef a'r [...] eraill yn fwy, at yr hyn yr oedd [...] ed i'w wneyd.

a'i hattebodd ef, [k] * Gwerth
ɛiniog o fara nid yw ddigon
, † fel y gallo pob un o
ameryd ychydig.

, 22. Marc 6. 37. *l* pen. 12. 5. Mat. 18. 28.

ɛch punt a choron o'n harian ni,
ridge, oedd y dau càn ceiniog
n debyg bod hyny gan y dys-
ysor cyffredin cyd-rhyngddynt,
yn unig oedd ganddynt. Gwel
. † Fel pe dywedasai Phylip,
i werth hyny o fara, o *fara* yn
n byd fel enllyn i'w fwyta gyd
lai braidd ddim tammaid prawf
nynt. Yr oedd geiriau Phylip
yr ystyr natoriol, ond mae yn
ɛdd efe yn meddwl dim am allu
st.

ddisgyblion a ddywedodd
ıdreas, brawd Simon Pedr,

44. Mat. 4. 18.

yma ryw fachgennyn, [n] a
ùm [o] torth haidd, a dau
[p] ond beth yw bynny
ifer?

a 16. 9. Marc 6. 38. a 8. 19. Luc 9. 13.
14. 1 Bren. 4. 28. 2 Bren. 7. 1. Salm 81.
, 27. 17. 2 Cor. 8. 9. Dat. 6. 6. *p* adn.
2 Bren. 4. 42—44. Salm 78. 19, 20, 41.

su a ddywedodd, [q] Perwch
eistedd i lawr. * Ac yr
ɛllt lawer yn y fan *honno*.
wŷr a eisteddasant i lawr,
ɔùm mil o nifer.

9. a 15. 35, 36. Marc 6. 39—41. a 8. 6, 7.

ɛsu a gymmerth y torthau,
lo ddïolch, efe a'*u* rhan-
gyblion, a'r disgyblion i'r
eistedd; felly hefyd o'r
ımaint ag a fynnasant.

a. 9. 13. Luc 24. 30. Act. 27. 35. Rhuf.
1 Thes. 5. 18. 1 Tim. 4. 4, 5.

vedi eu digoni hwynt, efe
ld wrth ei ddisgyblion,
briwfwyd gweddill, [t] fel
im.

Mat. 14. 20, 21. a 15. 37, 38. Marc 6.
uc 1. 53. a 9. 17. *t* Diar. 18. 9. Luc

ʳnny hwy a'*u* casglasant,
sant ddeuddeg basgedaid
l o'r pùm torth haidd a
gan y rhai a fwyttasent.

, 16. 2 Bren. 4. 2—7. 2 Cron. 25. 9. Diar.
8, 9. Phil. 4. 19.

hanes uchod yr un peth o ran
n a adroddwyd gan yr efeng-
i wnawn ond cyfeirio y dar-
ànau hyny er mwyn byrdra,
ɛn i sylwi ar bethau eraill yn
nad adroddir gan Mathew,
* Ar y tymmor *hwn o'r*
ar adn. 3,) mae yn ddïam-
ver o laswellt hyfryd. † *Eis-*
ldeidiau, medd Marc 6. 39;
hyny yw, yn rhesi; a lle i'r dysgyblion i
gerdded rhyngddynt i ddosparthu y bwyd
iddynt. Tybir eu bod yn hanner cant o resi,
a chant o ddynion yn mhob rhes, yr hyn a
wna bùm mil union. Un yn caru trefn a
glanweithdra oedd Iesu; mae trefn yn am-
lwg yn ngosodiad y dynion i eistedd fel y
sylwyd, a glanweithdra i'w weled yn eu gos-
od i eistedd ar y glaswellt: nid am ddim y
crybwyllwyd hyny. ‡ Pùm mil heblaw
gwragedd a phlant, medd Math. 14. 21: rhaid
bod y rhai hyny yn rhyw le arall, ar eu
penau eu hunain.

14 * Yna y dynion, pan welsant yr
arwydd a wnaethai yr Iesu, a ddywed-
asant, [x] Hwn yn ddïau yw y prophwyd
oedd a'r ddyfod i'r byd.

x pen. 1. 21. a 4. 19, 25, 42. a 7. 40. Gen 49. 10. Deut.
18. 15—18. Mat. 21. 11. Luc 7. 16. a 24. 19. Act. 3. 22—24.
a 7. 37.

* Nis gwnaethai Moses, na neb o'r pro-
phwydi, y fath arwydd â hwn erioed: ac yr
oedd yn amlwg i'r dyrfa fod yn rhaid cael
gallu crëawl i'w wneyd. † Hyny yw, nid
rhyw brophwyd; ond "*y* Prophwyd oedd ar
ddyfod i'r byd," sef y Messiah mawr ei hun:
dysgwyliai yr Iuddewon y byddai y Messiah
yn Brophwyd yn gystal ac yn Frenin.

15 ¶ * Yr Iesu gan hynny, [y] pan
wybu eu bod hwy ar fedr dyfod, [z] a'i
gipio ef i'w wneuthur yn frenhin,
[a] † a giliodd drachefn i'r mynydd, ei
hunan yn unig.

y pen. 2. 24, 25. Heb. 4. 13. *z* pen. 7. 3, 4. a 12.
12, 13. Marc 11. 9, 10. Luc 9. 28. *a* pen. 5. 41. a 18. 36.
Mat. 14. 22, 23. Marc 6. 46, 47.

Sonia Mathew a Marc i Grist fyned i'r
mynydd ei hunan ar ol y wyrth hon; ond
nid oes un o honynt yn dywedyd yr achos o
hyny. * Sylwyd amryw weithiau o'r blaen,
mai fel brenin daearol yr oedd yr Iuddewon
yn dysgwyl y Messiah, i'w gwaredu hwy
rhag eu holl elynion daearol, a rhag y Rhuf-
einiaid yn enwedig yr amser hwnw: pan
gredodd y dyrfa hon mai Iesu oedd y Mes-
siah, meddyliasant am ei wneyd ef yn frenin
yn y fàn, a hyny o drais; gan beri iddo, bodd
neu anfodd, gymmeryd y swydd hòno arno.
Tybiasant, mae yn debyg, eu bod hwy yn ddi-
gon o nifer iddo ddechreu; a thybient y gallai
efe gynnal y fyddin fwyaf lïosog a ymrestrai
dàn ei faner, drwy wyrthiau; heb ddim
costiau eraill yn y byd, a buddugoliaethu
hefyd ar bawb. † Pan wybu yr Iesu hyny,
efe ddanfonodd ei ddysgyblion ymaith, rhag
iddynt ymuno â'r dyrfa yn y gyfryw weith-
red ffol ac enbyd, ac a giliodd ei hunan i'r
mynydd, yn ddïarwybod i bawb o honynt,
mae yn debyg. Gwel ar Math. 14. 22.

16 * A phan hwyrhâodd hi, ei ddis-
gyblion a aethant i waered at y môr.

* Adroddir y darn hwn o'r hanes yn hel-
aethach gan yr efengylwyr eraill, Math. 14.
23—34; a Marc 6. 46—53. Gwel y sylwad-
au yno.

17 Ac wedi iddynt ddringo i long,
[b] hwy a aethant dros y * môr i † Ca-
pernaum. Ac yr oedd hi weithian yn

dywyll, ‡ a'r Iesu ni ddaethai attynt hwy.

b adn. 24, 25. pen. 2. 12. a 4. 46. Marc 6. 45.

18 [c]A'r môr, gan wynt mawr yn chwythu, a gododd.

c Salm 107. 25. a 135. 7. Mat. 14. 24.

19 Yna, [d]wedi iddynt rwyfo ynghylch ‖ pump ar hugain neu ddeg ar hugain o [e]ystadiau, [f]hwy a welent yr Iesu yn rhodio ar y môr, ac yn nesâu at y llong; ac a ofnasant.

d Ezec. 27. 26. Jona 1. 13. Marc 6. 47, 48. *e* pen. 11. 18. Luc 24. 13. Dat. 14. 20. a 21. 16. *f* pen. 14. 18. Job 9. 8. Salm 29. 10. a 93. 4. Mat. 14. 25, 26. Marc 6. 49. Luc 24. 36—39.

20 Ond efe a ddywedodd wrthynt, [g]Myfi yw; nac ofnwch.

g Es. 41. 10, 14. a 43. 1, 2. a 44. 8. Mat. 14. 27—31. Marc 6. 50. a 16. 6. Dat. 1. 17, 18.

21 [h]Yna y derbyniasant ef yn chwanog i'r llong: § ac yn ebrwydd yr oedd y llong wrth y tir yr oeddynt yn myned iddo.

h Salm 24. 7—10. Can. 3. 4. Mat. 14. 32, 33. Marc 6. 51. Dat. 3. 20.

* Wrth y "môr" yma y meddylir, môr Galilea, neu llŷn Tiberias, neu Genesaret. † Yn Marc 6. 45, dywedir mai "i'r làn arall i Bethsaida" y parodd yr Iesu i'w ddysgyblion fyned; a chan ei fod ef a hwythau y pryd hwnw yr un tu i'r môr, neu llŷn, â Bethsaida, tybir fod braich neu grigyll o'r môr yn rhedeg i mewn i'r wlad rhyngddynt hwy a dinas Bethsaida: ac wrth geisio croesi y crigyll hwnw, i'r gwynt eu chwythu allan i'r môr, ac iddynt yn y diwedd ddyfod i Capernaum, yr hon oedd ar làn gorllewinol y môr, gyferbyn a Bethsaida. Nis gwyddis pa fodd i gysoni Marc a Ioan yn y ddau le hyn heb dybied mai felly yr oedd. Gwedi y cwbl mae dysgedigion yn addef nas gwyddant yn sicr pa du i'r môr yr oedd Bethsaida yn sefyll. ‡ Yn adn. 15, gwelsom i'r Iesu gilio i'r mynydd ei hunan, i'r dyben o gymdeithasu â Duw yn ddirwystr, i brofi ffydd ei ddysgyblion, i ddangos ei fawredd dwyfol yn rhodio ar y môr, a thrwy geryddu y gwynt â'r tonau i dawelwch. ‖ Ychydig mwy na thair milltir oedd hyny: buont o ddechreu y nos hyd y bedwerydd wylfa (Math. 14. 25.) yn rhwyfo hyny; yn erbyn y gwynt, mae yn debyg; gan geisio myned i mewn i Bethsaida, neu i ymgadw rhag y làn, a chael llong-ddrylliad ar leoedd geirwon: pe ymollyngasent gyda'r gwynt, ni buasai achos rhwyfo; ac y mae Mathew 14. 24, yn dywedyd mai gwynt *gwrthwynebus* ydoedd. § Mae iaith yr efengylwr yma fel pe byddai yn dangos mai peth gwyrthiol oedd eu bod wrth y tir mòr ebrwydd. Gwel yn helaethach ar yr hanes hwn ar y mànau uchod a enwyd dân adn. 16.

22 ¶ *Trannoeth, pan welodd y dyrfa oedd yn sefyll y tu hwnt i'r môr, † *nad oedd* un llong arall yno ond yr *un honno i'r* hon yr aethai ei ddisgybl*ion ef, ac* nad aethai yr Iesu gyd â'i ddisgyblion i'r llong, [i]ond my ddisgyblion ymaith eu hunain

i adn. 16, 17. Mat. 14. 22. Marc 6. 45.

23 (Eithr [k]llongau eraill a ent o [l]‡ Tiberias yn gyfagos [m]lle y bwyttasent hwy fara, ‖ Arglwydd roddi diolch)

k adn. 24. *l* Gwel ar adn. 1. *m* Gwel a

24 Pan welodd y dyrfa gan nad oedd yr Iesu yno, na'i d ion, [n]hwythau a aethant i lon a ddaethant i Capernaum, geisio yr Iesu.

n adn. 17, 23. *o* pen. 7. 11. a 18. 4, Marc 1. 37. Luc 8. 40.

* Mae yn debyg i'r dyrfa aros yn hyfannedd hwnw drwy y nos, gan cael gweled ychwaneg o'i wyrthia oeth. † Gwelsant nad aethai efe gyda'i ddysgyblion yn y llong, a oedd yno yr un llong arall ar y pry fynasant ei fod ef yn rhywle yr o i'r llŷn o hyd. Ychydig oeddent feddwl y medrai efe rodio ar y môr a'u porthi hwy yn wyrthiol. ‡ D enwog oedd Tiberias ar làn orllew Galilea, yr un tu a Chapernaum fwy i'r de. Erbyn tranoeth yr oed wedi dyfod oddi yno yn gyfagos i' gwnaed y wyrth y dydd o'r blaen. rodd *hyn* yn y fàn *yma*, yn dangos f diolch am ymborth, (yn gystal a g dith arno) yn fwy peth yn ngolwg ylwr, nag ydyw yn ngolwg llawer llenwyr. § Aethant i geisio yr Ie gariad yn y byd at ei Berson na'i at ef, fel y gallwn weled yn adn. 26, ond o chwilfrydedd gwag i weled feddodau ychwaneg ganddo ef. Sio Harglwydd hwy yn hyn; ond efe a odd bregeth ragorol iddynt.

25 Ac wedi iddynt ei gael hwnt i'r môr, hwy a ddyw wrtho, [p]Rabbi, *pa bryd y ti yma?

p Gwel ar pen. 1. 38, 49.

26 Yr Iesu a attebodd idd ddywedodd, [q]Yn wir, yn wir, i chwi, [r]† Yr ydych chw ngheisio i, nid o herwydd weled y gwyrthiau, ‡ eithr o i chwi fwytta o'r torthau, a'c

q adn. 47, 53. pen. 3. 3, 5. *r* adn. 15, 37. a 106. 12—14. Ezec. 33. 31. Act. 8. 18—21, Phil. 2. 21. a 3. 19. 1 Tim. 6. 5. Iago 4. 3, 4.

* Gofyniad ffol ac afraid; ac ni Iesu fod yn dda roddi ateb iddo, hyny gadawodd iddynt wybod yr efe eu calonau hwy, ac nad oedd geisio ef oddi ar iawn egwyddor ddyben. ‡ Ewyllysio ei wneuthur in daearol yr oeddynt hwy o hyd, porthi yn wyrthiol ganddo, a mwy fanteision tymmorawl eraill dân e iad ef.

27 *Llafuriwch nid am y

l, eithr am y [t] bwyd a bery
ragywyddol, [u] ‡ yr hwn a
y dyn i chwi: [x] || canys
odd Duw Dad.

14. Eseec. 5. 11—16. a 6. 7. Es. 55. 2, 3. 6. 19, 20, 31—33. Luc 10. 40—42. 1 Cor. a 9. 24—27. 2 Cor. 4. 18. Col. 2. 22. a 3. 2. 16. Iago 1. 11. 1 Pedr 1. 24. 2 Pedr 3. 40, 51, 54, 68. u pen. 10. 28. a 11. 25, 2. Diar. 2. 2—6. Rhuf. 6. 23. x pen. 1. 7. a 8. 18. a 10. 37, 38. a 11. 42. a 15. 24. 1—3. Mat. 3. 17. Marc 1. 11. Luc 3. 22. 2. 22. a 10. 34.

debyg mai dynion yn byw wrth law oedd y rhan fwyaf o'r dyrfa ahardd hyny iddynt yr oedd yr ngos pa faint y dylai achos yr flaenoriaeth ar angenrheidiau y yd a dderfydd yw pob peth a orph, a pheth a dderfydd yw y : Duw a ddinystria hwn a hwy- peth a bery byth yw yr enaid; a i fywyd tragywyddol yw pob edigaeth ac ymgeledd yr enaid. g Mab y dyn a'i dyry, ond efe v. Gwel adn. 48. || Rhyngodd drigo o bob cyflawnder o'r ym- ol hwn yn ei Fab, yr hwn hefyd yn; gosododd ef yn Gyfranydd obl: ac efe a *seliodd* y gosodiad tystiolaethodd yn ei fedyddiad gwyrthiau a wnaeth efe. Tyb- yfeiriad at ddefod gan freninoedd wledd fawr, o roddi awdurdod 'u *sel*, i'r neb a bennodent hwy u y wledd hòno. Yn wir y mae d mewn swyddau uchel gan ael ei wneyd, ei gadarnâu, a'i drwy *sel* y brenin. Esther 3. 8. Gen. 41. 42.

a y dywedasant wrtho, [y] Pa
awn ni, fel y gweithredom
dd Duw?

Jer. 42. 3—6, 20. Mica 6. 7, 8. Mat. 19. ct. 2. 37. a 9. 6. a 16. 30.

nt hwy yn ystyried y "llafurio" chymynai Crist, mewn ystyr efallai bod y rhan fwyaf o hon- ddwyr pur fanol eisoes yn ol y leiaf yn tybied eu hunain felly: n gofyn, Pa weithredoedd ych- well, sydd i'w gwneuthur, nag n eu gwneuthur? A oes rhyw gwell nac a orchymynir yn oses, a thraddodiadau y tadau, wyd tragywyddol?

esu a attebodd ac a ddy-
rthynt, [z] * Hyn yw gwaith
redu o honoch yn yr hwn a
fe.

—18, 36. a 5. 39. Deut. 18. 18, 19. Salm Marc 16. 16. Act. 16. 31. a 22. 14—16. 30, 31. a 10. 3, 4. Heb. 5. 9. 1 Ioan 3. 23.

w gwaith Duw:" a orchymynir a weithredir ynom gan Dduw, c a gymmeradwyir gan Dduw. h na feddyliasant hwy erioed redu yn Iesu o Nazareth fel nedig y Tad, a hyny am iach- ragywyddol eu heneidiau, *nid fel brenin daearol yn unig. Duw; ac heb hyn nid oedd pob* gwaith arall, ac nid yw ychwaith eto, ond anghymmeradwy gan Dduw, ac anfuddiol i ddynion.

30 Dywedasant gan hynny wrtho ef, [a] * Pa arwydd yr ydwyt ti yn ei wneuthur, fel y [b] gwelom, ac y credom i ti? pa beth yr wyt ti yn ei weithredu?

a pen. 2. 18. a 4. 49. Ex. 4. 8. 1 Bren. 13. 3, 5. Es. 7. 11—14. Mat. 12. 38, 39. a 16. 1—4. Marc 8. 12. Luc 11. 29, 30. Act. 4. 30. 1 Cor. 1. 22. Heb. 2. 4. b adn. 36. pen. 10. 38. a 12. 37. a 20. 25—29. Es. 5. 19. Marc 15. 32.

* Nid oedd Moses erioed wedi galw ar y bobl i gredu ynddo ef ei hun, na neb o'r Doctoriaid Inddewig wedi galw am y fath beth a hyny erioed; felly yr oedd athraw- iaeth Iesu yn ymddangos yn hollawl newydd i'r bobl hyn, ac yn hynod o ddieithr: a phe buasent heb weled un arwydd ganddo erioed, ni buasai eu cais yma mòr afresymol; ond gan eu bod hwy wedi gweled arwydd rhyfedd mòr ddiweddar, a llawer o honynt yn ddiau wedi gweled arwyddion eraill yn Capernaum, yr oedd eu cais yn dra afresymol a digywil- ydd.

31 [c] * Ein tadau ni a fwyttasant y manna yn yr anialwch, fel y mae yn ysgrifenedig, [d] Efe a roddodd iddynt fara o'r nef i'w fwytta.

c adn. 49. Ex. 16. 4—15, 35. Num. 11. 6—9. Deut. 8. 3. Josh. 5. 12. Neh. 9. 20. Salm 105. 40. d Neh. 9. 15. Salm 78. 24, 25. 1 Cor. 10. 3. Dat. 2. 17.

* Yma maent yn mawrygu Moses, er mwyn iselu Crist; a'r hyn a wnaethai Moses, yn eu tyb hwy, er mwyn bychanu y wyrth a wnaethai Crist y dydd o'r blaen. Yr oedd Moses wedi cael gwell bara na Iesu; "bara angelion" a gafodd efe, bara haidd oedd gan Grist. Yr oedd Moses wedi cael bara i'r holl gynnulleidfa; nid oedd Crist ond wedi porthi pùm mil, heblaw gwragedd a phlant. Yr oedd Moses wedi porthi yr holl bobl am ddeugain mlynedd; nid oedd Iesu ond wedi eu porthi hwy am un pryd. Fel hyn yr oedd anghrediniaeth yn ymresymu ac yn gweith- redu, er dallu llygaid y bobl hyn, a rhwystro iddynt gredu yn Mab Duw, yr hwn oedd yn "haeddu mwy gogoniant na Moses."

32 * Yna yr Iesu a ddywedodd wrthynt, Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [e] Nid Moses a roddodd i chwi y bara o'r nef: eithr fy Nhad † sydd yn rhoddi i chwi [f] y gwir fara o'r ne .

e Ex. 16. 4, 8, 15. Salm 78. 23. f adn. 33, 35, 41, 50, 55, 58. pen. 1. 9. a 15. 1. 1 Ioan 5. 20.

* I hyn mae Crist yn ateb gyda ei ddifrif- wch arferol ar bethau pwysig, ac yn dywedyd mai nid Moses a roddodd y manna i'w tadau, ond Duw, ei Dad ef: nid arferodd Moses ddim moddion tuag at ei gael, a llawer llai y *crëodd* efe ef: Duw a'i danfonodd; ac nid o'r drydedd nef ychwaith, ond o barthau uchaf yr awyr naturiol. † Fel pe dywedasai yr Iesu, nid oedd y bara hwnw ond cysgod o'r gwir fara: myfi yw y gwir fara, yr hwn a ddanfonodd y Tad o'r drydedd nef. Gwel- wn yma yr un pwnc gan y bobl a Christ, yn cael ei ddefnyddio yn hollawl i'r gwrthwyneb; ganddynt hwy i'w cadarnâu eu hunain mewn anghrediniaeth, a chan Iesu i brofi ei dan- foniad oddi wrth y Tad, ac y dylasent

thau gredu ynddo fel y cyfryw. Gallwn weled yr un peth yn mhob dadleuaeth rhwng Iesu â'r bobl ni fynent gredu ynddo.

33 *Canys bara Duw ydyw yr †hwn [g] sydd yn dyfod i waered o'r nef, ‡ac yn rhoddi bywyd i'r byd.

[g] adn. 38, 48, 51. pen. 3. 13. a 8. 42. a 13. 3. a 16. 28. a 17. 8. 1 Tim. 1. 15, 16. 1 Ioan 1. 1, 2.

* "Bara Duw:" mewn ffordd o enwogrwydd, a rhagoroldeb ar y manna: y ddarpariaeth ddwyfol a rhagorol a wnaeth Duw i'w deulu. † Dywed dysgedigion y gellid cyfieithu y geiriau Groeg (*ó katabainôn.*) "Yr *hyn* sydd yn dyfod i waered o'r nef," yn fwy priodol nac "yr *hwn* sydd yn dyfod i waered o'r nef." Mae yn ddïau fod Crist yn llefaru am dano ei hun; ond am dano ei hun a'r hyn oll oedd ynddo, er bywyd tragywyddol i'w bobl. ‡ Nid oedd y manna ond *cynnal* bywyd yn y rhai byw; mae bara Duw yn *rhoddi* bywyd i'r rhai meirw, a hwnw yn fywyd tragywyddol. Nid oedd y manna ond cynnal bywyd i'r Israeliaid yn unig; mae Iesu a'i iachawdwriaeth yn roddi bywyd i'r *byd*, sef i bawb a gredant ynddo ef o genedloedd ac Iuddewon.

34 * Yna hwy a ddywedasant wrtho, Arglwydd, [h] dyro i ni y bara hwn yn wastadol.

[h] adn. 26. pen. 4. 15. Salm 4. 6.

* Tybia rhai mai mewn gwawd a dirmyg yr oeddynt yn dywedyd fel hyn; gan feddwl mai ynfydrwydd ac anmhosiblrwydd oedd yr hyn a lefarai yr Iesu. Tybai eraill, ac y rhan fwyaf, mai gyda pharch a difrifwch yr oeddynt yn dywedyd y geiriau; ond nad oeddynt yn deall ymadroddion Iesu yn eu hystyr ysbrydol; tybient ei fod ef o hyd yn llefaru am ryw fara naturiol, neu ryw bethau tymmorol a'u gwnelai hwy yn dra dedwydd ond eu cael.

35 * A'r Iesu a ddywedodd wrthynt, [i] Myfi yw bara y bywyd. [k] † Yr hwn sydd yn dyfod attaf fi, [l] ‡ ni newyna; a'r hwn sydd yn credu ynof fi, ni sycheda un amser.

[i] adn. 41, 48—58. 1 Cor. 10. 16—18. a 11. 23—29. [k] adn. 37, 44, 45, 65. pen. 5. 40. a 7. 37. Es. 55. 1—3. Mat. 11. 28. Dat. 22. 17. [l] pen. 4. 13, 14. Es. 49. 10. Luc 6. 25. Dat. 7. 16.

* Cymmerodd yr Iesu achlysur i sôn am dano ei hun a bendithion yr iachawdwriaeth dan y gyffelybiaeth o fara, o herwydd bod y bobl yn ei ganlyn ef er mwyn y torthau, ac o herwydd iddynt ganmol cymmaint ar y manna: yma mae yn dywedyd yn amlwg mae efe ei hun yw bara y bywyd. Peth cyffredin yn yr ysgrythyrau yw gosod allan addysg ysbrydol dàn y gymhariaeth o ymborth melus a danteithiol; (Salm 19. 10; 119. 103; Diar. 9. 5; Job 23. 12; Jer. 15. 16; Heb. 5. 12, 14;) ond nid yw yr addysgydd ei hun yn un màn yn cael ei alw yn *fwyd*, ac ni ddywedir fod neb yn ei *fwyta ef*; fel y dywed Crist yma, ac yn yr adnodau a ganlyn: felly rhaid bod y geiriau yn arwyddo rhyw beth mwy na'i ddysgeidiaeth ef fel athraw: rhaid eu bod yn cynwys yr athrawiaeth fawr am ei aberth a'i iawn ef dros bechodau: ac mae gwaith rhai dehonglwyr, (*Clarke* yn un) yn eu cyfyngu hwynt at ei ddysgeidiaeth ef yn unig yn tueddu i arwain meddyliau dynion oddiwrth aberth ac iawn Crist. † Mae dyfod at Crist yma ac yn yr adnod nesaf, yn arwyddo yr un peth a chredu ynddo: yr oedd y bobl hyn eisoes wedi dyfod yn gorphorol ato; ac nis gellir dywedyd fod y bendithion a enwir yma yn perthyn i'r rhai a ddeuant felly ato. ‡ Ni chyfrgollir y neb a gredo ynddo o ddiffyg ymgeledd ysbrydol ac mewn pryd i'w enaid, fel y mae dyn anghenus yn nychu ac yn marw o eisiau bwyd a dïod.

36 * Eithr dywedais wrthych, [m] † i chwi fy ngweled, ‡ ac nad ydych yn credu.

[m] adn. 30, 40, 64. pen. 12. 37. a 15. 24. Luc 16. 31. 1 Pedr 1. 8, 9.

* Sef yn adn. 26 efallai. † Gwelsant ef a'r wyrth a wnaeth, a gorfu arnynt addef bod y wyrth yn rhyfedd, ac yntau y prophwyd oedd ar ddyfod i'r byd. ‡ Eto y cyfryw oedd tywyllwch eu syniadau cnawdol, er gweled ni chredent mai efe oedd bara y bywyd, Crist iachawdwr y byd.

37 [n] * Yr hyn oll y mae y Tad yn ei roddi i mi, [o] † a ddaw attaf fi: ‡ a'r hwn a ddêl attaf fi, [p] nis bwriaf ef allan ddim.

[n] adn. 39. pen. 17. 2, 6, 9, 11, 24. [o] adn 44, 45 ... 10. 28, 29. Salm 110. 3. Eph. 2. 4—10. Phil. 1. 29. 2 Thes. 2. 13, 14. 2 Tim. 2. 19. Tit. 3. 3—7. [p] pen. 9. 34 ... 18, 19. a 41. 9. a 42. 3. a 55. 7. Luc 23. 40—43. ... 1 Tim. 1. 16. Heb. 4. 15, 16. a 7. 25. Dat. 22. 17.

* Ond er na chredwch chwi, fel pe dywedasai yr Iesu, y mae rhai a gredant ynof fi, ac a ddeuant ataf: pawb a roddodd y Tad i mi yn ei rag-wybodaeth a'i ddewisiad o honynt; pawb a roddodd efe i mi mewn tragywyddol arfaeth a chyfammod, o'r hwn yr ydwyf fi yn Ben ac yn Fachnfydd; pawb ag mae ef yn roddi i mi mewn amser, trwy weithrediadau yr Ysbryd Glân, a gras mewnol; † e ddaw y rhai hyn oll ataf fi, trwy gredu ynof: mae y canlyniad yn sicr; hwy a ddeuant, a hyny o'u bodd, nid o drais a gorfod. Gwelant eu heuogrwydd, eu trueni, eu perygl, a'u gwaredigaeth, drwy ddysgeidiaeth yr Ysbryd Glân, a deuant yn ewyllysgar ac o'u gwirfodd, gan ymwrthod a phob gobaith ac elw, a fyddo yn rhwystr iddynt ddyfod ataf fi am iachawdwriaeth. ‡ A pha un bynag a ddel felly nis bwriaf ef allan ddim mewn un modd: nis gwrthodaf ef pan ddelo, ac nis bwriaf ef allan byth wedi y delo: er annheilynged a fyddo, nis bwriaf ef allan ddim. Gwelwn yma fod Crist yn gosod allan arfaeth, etholedigaeth, a chyfammod y Tad yn amlwg; ac hefyd yn rhoddi y calondid mwyaf i bwy bynag a ewyllysia, i ddyfod ato ef: felly mae yn sicr nad oes dim anghysondeb rhwyg y ddwy athrawiaeth.

38 [q] * Canys myfi a ddisgynais o'r nef, [r] nid i wneuthur fy ewyllys fy hun, ond ewyllys yr hwn a'm hanfonodd.

[q] adn. 33. pen. 3. 13, 31. Eph. 4. 9. [r] pen. 4. 34. a 5. 30. Salm 40. 7, 8. Es. 53. 10. Mat. 26. 39. a 26. 39—42. Rhuf. 15. 3. Phil. 2. 7, 8. Heb. 5. 8. a 10. 7—9.

* Dywed Crist hyn er cadarnâu yr hyn a ddywedodd yn yr adnod o'r blaen: nad ar neges ansicr y daeth efe i'r byd, nac

mlaen ryw amcan o'i eiddo ei hun, oddiwrth yr eiddo y Tad; ond i ewyllys y Tad, i gyflawni y pethau nwyd arnynt mewn cyngor tragy- cyn seiliad y byd: ac ewyllys yr a lwydda yn ei law ef, am hyn ldwyd iddo a ddeuant ato.

. hyn yw ewyllys y Tad a'm d i; [t] * o'r cwbl a roddes efe na chollwn ddim o hono, od i mi ei adgyfodi ef yn y eddaf.

Luc 12. 32. Rhuf. 8 28—31. 2 Thes. 2. 13, 14. 37. u pen. 10. 27—30. a 17. 12. a 18. 9. Col. 3. 3, 4. 1 Pedr 1. 5. Jude 1. r adn. 5. 28, 29. a 11. 24—26. a 12. 48. Rhuf. 5. 21.

dnod hon yn agoriad ar ddiwedd 'r blaen, ac yn dangos beth yw ad, * Sef o'r holl dyrfa fawr aneir- efe i'r Mab yn yr ystyr a enwyd 37;) † na byddai iddo efe golli ynt, na chyn eu galw na chwedi y byd hwn nac yn yr adgyfodiad: i'r Mab ofalu am danynt oll, y l yr enwocaf, a dangos pob un o ddifai ger bron gorsedd Duw yn eddaf. Gwelwn yma gadernid aeth yr eglwys:—1. Peth o ewyll- ydyw, o'r dechreu i'r diwedd. holl eglwys wedi ei rhoddi yn ddo y Mab. 3. Fel y cyfryw mae lyfod ato, a chael ei derbyn gan- e y Mab dan rwymau cyfammod, hariad hefyd, i ofalu am dani, a'i ll yn y dydd diweddaf.

. hyn yw ewyllys yr hwn nodd i; † cael o bob un a'r gweled y Mab, [s] ac yn do ef, ‡ fywyd tragywyddol: i hadgyfodaf ef yn y dydd

en. 1. 14. a 8. 56. Es. 45. 21, 22. a 52. 10. 32. 2 Cor. 4. 6. Heb. 11. 1, 27. 1 Pedr 1. 8. s adn. 27, 35, 54. pen. 3. 15—18, 36. a 5. 2. 50. a 17. 2. Marc 16. 16. Rhuf. 5. 21. a 6. a 5. 11—13. Jude 21.

 ewyllys ddirgeledig y Tad, a ewyllys ddatguddiedig hefyd, yr am I i'w chyhoeddi, † cael o bob gweled y Mab, â llygaid y yn credu ynddo, dyna'r modd- meddaf o honynt fywyd tragy- na'r dyben. ‖ Ac yn unol âg ad mi a adgyfodaf bawb o hon- d tragywyddol yn y dydd di- e y geiriau Groeg, (*pas o theôrôn* gyfeithir yma "gweled y Mab," edrych yn graff ac yn fanwl ar- redu ynddo, mewn canlyniad i'r ch arno.

na yr Iuddewon [a] a rwg- yn ei erbyn ef, o herwydd 'edyd, [b] † Myfi yw y bara waered o'r nef.

, 60, 66. pen. 7. 12. Luc 5. 30. a 15. 2. 10. Jude 16. b adn. 33, 48, 51, 58.

oedd yr holl bethau uchod a yr Iesu am dano ei hun, yn byd i'w syniadau dychymmygol, iadau cnawdol hwy am y Mes-siah; troisant i rwgnach yn ol eu harfer yn ei erbyn ef, gan haeru ei fod yn dywedyd pethau rhy fawr ac uchel am dano ei hun. † Nid am iddo ddywedyd "Myfi yw y bara," yr oeddynt yn grwgnach gymmaint; nid oeddynt hwy yn deall llawer am hyny; ond am iddo ddywedyd iddo ddyfod i waered o'r nef, ac felly hòni gormod o anrhydedd iddo ei hun.

42 * A hwy a ddywedasant, [c] Onid hwn yw Iesu mab Joseph, tad a mam yr hwn a adwaenom ni? † pa fodd gan hynny y mae efe yn dywedyd, O'r nef y disgynais?

c pen. 7. 27. Mat. 13. 55, 56. Marc 6. 3. Luc 4. 22. Rhuf. 1. 3, 4. a 9. 5. 1 Cor. 15. 47. Gal. 4. 4.

* Gan nas gwyddent hwy ddim am ei genedliad goruwch-naturiol ef, llawer llai am ddwyfoldeb ei Berson; a chan yr adwaenai rhai o honynt ei rieni ef, ac yntau hefyd, efallai, o'i febyd; † tybient nad oedd efe ddim gwell na chablu wrth ddywedyd, "O'r nef y disgynais."

43 * Yna yr Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, [d] † Na furmurwch wrth eich gilydd.

d adn. 64. pen. 16. 19. Mat. 16. 8. Marc 8. 33. Heb. 4. 13.

* Yn eu plith eu hunain y grwgnachodd yr Iuddewon, nid ydym yn deall iddynt ddywedyd dim eto wrth yr Iesu: ond yr oedd efe yn gwybod beth oedd yn eu calonau hwynt, yr hyn oedd brawf iddynt o'i Dduwdod, a'i ddisgyniad o'r nef. † Na furmurwch, ni ddywedais I ddim ond y gwir, er mor anhygoel yn eich golwg chwi; na furmurwch, ni wna hyny ddim ond eich caledu chwi mewn anghrediniaeth, er niwed i chwi eich hunain; ac na furmurwch, mae genyf fi bethau mwy, a rhyfeddach, i'w dywedyd eto, na dim a ddywedais I hyd yn hyn.

44 [e] * Ni ddichon neb ddyfod attaf fi, [f] † oddi eithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd, [g] ei dynnu ef: [h] ‡ a myfi a'i hadgyfodaf ef y dydd diweddaf.

e adn. 65. pen. 5. 44. a 8. 43. a 12. 37—40. Es. 44. 18—20. Jer. 13. 23. Mat. 12. 34. Rhuf. 8. 7, 8. f adn. 45, 65. pen. 3. 3—7. Mat. 11. 25—27. a 16. 17. Eph. 2. 4—10. Phil. 1. 29. Col. 2. 12. Tit. 3. 3—6. g pen. 12. 32. Can. 1. 4. Jer. 31. 3. Hos. 11. 4. h adn. 39, 40.

* Yr oedd achos anghrediniaeth a grwgnachrwydd y bobl hyn, (fel holl ddynolryw yn wir) yn llygredigaeth eu calonau eu hunain; y rhai oedd yn dirmygu ac yn gwrthwynebu pethau ysbrydol, ac nid oedd dim ond gallu Duw a allai eu darostwng. † Nid yw yr efengyl yn cael neb yn ewyllysgar i ddyfod at Grist; ni fedr holl ddarbwylliadau dynion wneyd neb yn ewyllysgar; nid oes neb yn cael ei achub yn erbyn ei ewyllys; ond y mae Duw trwy ei ras, yn tueddu ac yn tynu dynion at Grist, a'i dyniad grasol ef yw yr achos cynhyrfiol cyntaf o'u dyfodiad ato. ‡ Cymmer Iesu ofal sicr am bawb a ddyger i gredu ynddo felly; ac yn niwedd amser efe a gyfyd eu cyrph marwol, i fywyd a dedwyddwch anfarwol.

45 [i] * Y mae yn ysgrifenedig yn y prophwydi, [k] A phawb a fyddant wedi eu dysgu gan Dduw. [l] † Pob un

[illegible]

[illegible] Mair yw [illegible]

[illegible] Mair [illegible] Mair [illegible] yn angenrheidi[illegible] Mair [illegible]

[illegible] Felmae [illegible] yn ymbor [illegible] Y mae hwn [illegible] efrymai [illegible] bechod [illegible] a chafael iddyn [illegible] dawiolde [illegible] yn y geiria [illegible] yn yr oedd [illegible] porthi yehy [illegible] peth bychan [illegible] a wnaethai [illegible]

berth, yn beth digon cyffredin yn ol dull y medloedd dwyreiniol; ac er bod yr hyn a dywedasent hwy am y manna wedi rhoddi iddo lefaru fel hyn; eto yr oeddynt ddeall, neu yn cymmeryd arnynt ddeall, drian ef mewn ystyr lythyrenol, ac yn yn wawdus a'u gilydd yn eu cylch. yn debyg nad oeddynt oll o'r un medd- felly ni buasai ymryson: yr oedd rhai ddeall y naill ffordd, a rhai y ffordd ar- nid oedd neb yn deall pa fodd y efe roddi ei gnawd i'w fwyta, fel ym- ar ychain neu ddefaid. Mae yn aml- wyddent hwy ddim am draws-syl- y pabyddion.

53 * Yna yr Iesu a ddywedodd ynt, [b] Yn wir, yn wir, meddaf i [c] †Oni [d] fwyttêwch gnawd Mab dyn, ac *oni* yfwch ei waed ef, nid gennych fywyd ynoch.

28, 47. Gwel ar pen. 3. 3. Mat. 5. 18. c pen. 13. 8. a 15. 4. Mat. 18. 3. Luc 13. 3, 5. d adn. 8. 36. Mat. 26. 26—28. 1 Ioan 5. 12. Dat. 2. 7, 17.

Dil at ei bwnc yr oedd Iesu, er eu holl hwy; a pho mwyaf yr ymrysonent mwyaf i gyd yr oedd yntau yn cadarn- peth, ac yn ei wasgu arnynt. † Gwir y geiriau hyn yn fyr yw, heb wir yn yr Arglwydd Iesu Grist, fel yr hwn farw dros ein pechodau ni, nid oes gan fywyd ysbrydol ynddo, ac ni ddaw fywyd tragywyddol. Tybiodd llawer am fwyta ac yfed yn sacrament yr Arglwydd y mae Crist yn llefaru nis gall hyny fod; oblegid yn 1. nid sacrament hwnw wedi ei sefydlu am blwyddyn ar ol yr ymddiddan yma; ynfyd iawn yw meddwl fod Crist yn am osodiad nad oedd mewn bod; yn bosibl i'r bobl ddeall ei athraw- ef yn ei gylch. 2. Nid yw y geiriau gwirionedd am fwyta ac yfed sacrament- ; oblegid cafodd llawer fywyd ysbrydol edigaeth dragywyddol, heb fwyta ac yn sacramentaidd erioed. Heblaw nid yw bwyta cnawd, ac yfed gwaed felly yn unig, yn rhoddi bywyd i neb; sonir yma am fwyta ac yfed sydd yn bywyd. 3. Mae yn amlwg wrth adn. credu yn Iesu yw y peth a feddylir wrth fwyta ac yfed; ac mae yn sicr credu yw bwyta ac yfed yn y sacra- : er y dylai pawb gredu wrth wneyd y mae llawer ysywaeth yn ei wneyd credu. Wrth ystyried y pethau uchod, yn amlwg mai nid am fwyta ac yfed sacrament yr oedd ein Harglwydd yn yma.

[e] * Yr hwn sydd yn bwytta fy nawd i, ac yn yfed fy ngwaed i, ydd ganddo fywyd tragywyddol: myfi a'i hadgyfodaf ef yn y dydd ddaf.

4. 14. Salm 22. 26. Diar. 9. 4—6. Es. 25. 6—8. —3. Gal. 2. 20. Phil. 3. 7—10. *f* Gwel ar adn. 47.

Wrth fod Crist yn sôn am ei waed môr yn yr adnodau hyn, mae yn arwain yn iol at y meddwl am ei aberth, a'i iawn yr hyn a wnaeth efe trwy dywallt ei , fel y dywedir i *ni mewn lle arall* am "bryncdigaeth trwy ei waed ef." Ephes. 1. 7; a "rhyddid i fyned i mewn i'r cyssegr trwy waed Iesu." Heb. 10. 19. † Megys y dywedodd o'r blaen *nad* oedd dim bywyd *heb* fwyta ei gnawd, ac yfed ei waed ef; felly y mae yma yn sicrâu *fod* bywyd gan bawb a fwytâo ac a yfo o hóno: y mae gan- ddo hawl sicr a chyflawn i fywyd, ac efe a gaiff fywyd mewn meddiant sicr a gwirion- eddol. ‡ Ac i'r dyben hyny efe a gaiff adgyfodiad dedwydd a gorfoleddus yn y dydd diweddaf: yno caiff lwyr weled na chredodd efe yn Nghrist yn ofer. Mae y gair bwyta, yn nechreu yr adnod, yn ar- wyddo *ymborthi purâus*, fel y bydd anifeil- iaid yn gwneyd.

55 * Canys fy nghnawd i sydd [g] fwyd yn wir, a'm gwaed i sydd ddïod yn wir.

g adn. 32. pen. 1. 9, 47. a 8. 31, 36. a 15. 1. Heb. 8. 2. 1 Ioan 5. 20.

* Gellid darllen y geiriau fel hyn: Fy nghnawd I sydd wir fwyd, a'm gwaed I sydd wir ddïod: a hyny mewn ffordd o ragoriaeth annhraethol ar bob bwyd a dïod naturiol, ac mewn cyferbyniad hefyd i bob bwydydd a dïodydd cysgodol o hóno ef dan y ddeddf. Felly y dywedir ei fod ef yn *wir oleuni;* y goleuni goreu: yn *wir winwydden;* y winwydden ardderchocaf: ac yn *wir fara;* y bara mwyaf rhagorol. Crist wedi ei groeshoelio yw ymborth goreu, Ie, unig ym- borth eneidiau.

56 * Yr hwn sydd yn bwytta fy nghnawd i, ac yn yfed fy ngwaed i, [h] † sydd yn aros ynof fi, ‡ a minnau ynddo yntau.

h pen. 14. 20, 23. a 15. 4, 5. a 17. 21—23. Salm 90. 1. a 91. 1, 9. 2 Cor. 6. 16. Eph. 3. 17. 1 Ioan 3. 24. a 4. 12, 15, 16. Dat. 3. 20.

* Yr hwn sydd yn byw trwy ffydd ar Ber- son ac aberth Iesu, ac yn derbyn yn wastad- oi o'i gyflawnder ef; † mae yn aros ynddo ef, fel ei Noddfa, ei Orphwysfa, a'i Gartref: ‡ ac mae Crist yn aros ynddo yntau trwy ei ras a'i Ysbryd, fel yn ei deml: felly mae y credadyn yn un â Christ, a Christ âg yntau. Fel y mae undeb naturiol yn myned rhwng y corph â'r ymborth a fwytâer, er cynnaliaeth bywyd naturiol; felly mae undeb ysbrydol rhwng Crist â'r credadyn er cynnaliaeth bywyd ysbrydol, a dïogelwch bywyd tragy- wyddol.

57 [i] * Fel yr anfonodd y Tad byw fi, [k] † ac yr ydwyf fi yn byw trwy y Tad: ‡ felly yr hwn sydd yn fy mwytta i, [l] yntau a fydd byw trwof fi.

i Salm 18. 46. Jer. 10. 10. 1 Thes. 1. 9. Heb. 9. 14. *k* pen. 5. 26. a 17. 21. *l* pen. 11. 25, 26. a 14. 6, 19. 2 Cor. 13. 4. Gal. 2. 20. Col. 3. 3, 4. 1 Ioan 4. 9.

* Mynych y gelwir Duw yn yr ysgrythyr yn *Dduw byw*, nid yn unig am fod ganddo fywyd ynddo ei hun, ond hefyd am mai efe yw ffynon bywyd ei holl greaduriaid. Mae Crist yn ei alw ef y *Tad byw* yma yn yr ystyr olaf; fel y mae efe yn awdwr a ffynon bywyd pawb. † Mae rhai yn cyfieithu y geiriau, Ac fel yr wyf fi yn byw *i'r* Tad. Mae yn debyg fod y geiriau yn perthyn i fywyd Crist fel dyn a chyfryngwr; oblegid yn nechreu yr adnod mae yn sôn am ei

breswyliad yr Ysbryd ynddo. ‡ Yn gyffelyb i hyny, mae pob gwir gredadyn wedi ei uno â Christ, ac yn byw trwy y bywyd hwnw sydd yn guddiedig ynddo ef, ac a fydd byw felly yn dragywyddol.

58 [m]* Dyma y bara a ddaeth i waered o'r nef: † nid megis y bwyttâodd eich tadau chwi y manna, ac y buont feirw. Y neb sydd yn bwytta y bara hwn, a fydd byw yn dragywydd.

m Gwel ar adn. 32, 34, 41, 47—51.

* Cawsom yr un pethau ag sydd yn yr adnod hon eisoes yn adn. 49, 50, 51: gwel y sylwadau yno. † Mae y darn hyn o'r adnod yn berffaith gyfymred â'r Groeg; ond tybia *Dodderidge* y gellid ei ddarllen yn fwy naturiol, rhwydd a dealladwy fel hyn, *Nid megys y manna hwnw a fwytâodd eich tadau, ac ydynt feirw.* Dangos y rhagoriaeth yr oedd Iesu rhwng y *gwir fara,* â'r *manna* cysgodol o hóno; ac nid rhwng *bwyta* y manna ac *ymborthi* ar y gwir fara. Oddi wrth yr holl ymadrodd hyn mae mòr amlwg â'r goleuni, fod cyfiawnâd pechadur yn dyfod drwy *gredu*; a bod bywyd yn dyfod i'r enaid trwy *ffydd* yn Nghrist, ac nid trwy *gariad,* neu *ufudd-dod* i weithredoedd y ddeddf; er mai gwir yw, nas gall ffydd ddiffuant fod heb gariad ac ufudd-dod, a gweithredoedd da fel ffrwythau ffydd a chariad.

59 * Y pethau hyn a ddywedodd efe [n] yn y synagog, wrth athrawiaethu yn † Capernaum.

n adn. 24. pen. 18. 20. Salm 40. 9, 10. Diar. 1. 20—23. a 8. 1—3. Luc 4. 31.

* Er bod yr eglwys Iuddewig y pryd hwn yn llygredig ddigon, mewn addoliad, athrawiaeth, a dysgybliaeth; eto gan ei bod wedi ei sefydlu gan Dduw, nid oedd Iesu yn cilio o'i chyfarfodydd, nac yn y deml yn Jerusalem, nac yn y synagogau yn y dinasoedd a'r trefydd; ond yn cyrchu iddynt yn gyson ar

fod yn hòni dechreuad dwyfol id[...] yr hyn ni wnaethai Moses, na ne[...] phwydi; a'r rhai nis gwyddent [...] roddi ar ei eiriau, a dybient fod [...] mòr dywyll a dirgeledig ynddynt, [...] un dyn yn ei synwyr eu derbyn[...] oeddynt yn cwyno yn drwm, y na[...] llall, ei fod ef yn pregethu y fa[...] iaeth, ag nad oedd yn addas i [...] chredu, nac yn wir ei gwrando.

61 [q]* Pan wybu yr Iesu [...] hun, fod ei ddisgyblion yn [...] am hyn, efe a ddywedodd [...] † A ydyw hyn yn eich rhwyst[...]

q adn. 64. pen. 2. 24, 25. a 21. 17. Heb. 4[...]

62 [r] ‡ *Beth* gan hynny os [...] || Fab y dyn yn dyrchafu lle [...] efe o'r blaen?

r pen. 3. 13. a 16. 28. a 17. 4, 5, 11. Ma[...] 24. 51. Act. 1. 9. Eph. 4. 8. 1 Pedr 3. 22.

Nid ydym yn darllen iddynt [...] dim wrtho ef, nac i neb arall ddy[...] wrtho am danynt: hustyng yn [...] eu plith eu hunain, mae yn deby[...] ynt; ond gwybu yr Iesu hyny [...] hun" fel yr oedd yn Dduw hol[...] † A ydyw hyn a ddywedais I am [...] iad o'r nef, ac am fwyta fy nghna[...] fy ngwaed, yn ymadrodd rhy gale[...] wrando a'i gredu? A ydyw hy[...] tramgwyddo ac yn eich rhwys[...] ‡ Beth pe gwelech chwi fi, y M[...] natur ddynol, yn esgyn i'r nef, lle [...] I yn hanfodi cyn fy nghnawd[...] byddai hyn yn beth mòr rhyfedd a[...] genych chwi ag i mi ddisgyn o'r [...] eto, cyn pen hir amser, mae rh[...] yma heddyw a gant weled hy[...] oedd natur ddynol Crist wedi bod [...] yn y nef; ond am ei fod ef yn D[...] yn un Person, yr oedd y Per[...] yn cael ei alw weithiau yn "[...]

lefaru wrthych, yspryd ydynt, a byw-
d ydynt.

Gen. 2. 7. Rhuf. 8. 2. 1 Cor. 15. 45. 2 Cor. 3. 6. Gal. 25. 1 Pedr 3. 18. † Rhuf. 2. 25. a 3. 1, 2. 1 Cor. 11. 29. Gal. 5. 6. a 6. 15. 1 Tim. 4. 8. Heb. 13. 9. 1 Pedr 21. adn. 68. pen. 12. 49, 50. Deut. 32. 47. Salm 19. 10. a 119. 50, 93, 130. Rhuf. 10. 5—10, 17. 1 Cor. 2. 14. 2 Cor. 3. 6—8. 1 Thes. 2. 13. Heb. 4. 12. Iago 1. 18. 1 Pedr 1. 23.

* Fel y mae enaid, neu ysbryd dyn, yn rhoddi bywyd i'r corph, heb yr hwn ni bydd-ai y cnawd ond talp o glai difywyd a braen-llyd; felly, heb Ysbryd bywiocâol Duw, neu "yr hyn a aned o'r Ysbryd, ac sydd ysbryd," nid yw pob ffurfiau a defodau o grefydd ond marw a diwerth, Iago 2. 26. † Yn wir "ys-bryd a bywyd" oedd y geiriau a lefarodd yr Iesu wrthynt hwy: geiriau am bethau ys-brydol oeddynt, a phethau yr oedd bywyd eu heneidiau hwy yn ymddybynu arnynt; trwy gredu yn, a myfyrio ar, ei eiriau ef, ymddir-ied yn ei addewidion, ac felly byw mewn ymorphwysiad parâus ar ei aberth a'i gyf-iawnder, buasent yn ysbrydol yn "bwyta ei gnawd ac yn yfed ei waed" ef: a'r pethau hyn oedd y *moddion,* trwy ba rai y buasai Ysbryd Duw yn meithrin eu heneidiau i fywyd tragywyddol. Yn nechreu yr adnod, nid Ysbryd Duw a feddylir; ond ysbryd y dyn mewn cyferbyniad i'w gnawd, yn ail ran yr adnod. Mewn cyffelyb fodd yn 2 Cor. 3. 6, yr ydym yn cael yr ysbryd mewn cyferbyniad i'r llythyren. *Esgob Middleton.* —Nid yr Ysbryd Glân, yn Bersonol, a fedd-ylir; ond y deall ysbrydol hyny o eiriau Crist, fel "ysbryd a bywyd," yr hyn a ddysgir gan Dduw, trwy ei Ysbryd Sanctaidd, i bawb a aner o'r Ysbryd." *Scott.* Rhy faith fydd-ai chwanegu.

64 [x] * Ond y mae o honoch chwi rai nid ydynt yn credu. [y] † Canys yr Iesu a wyddai o'r dechreuad, pwy oedd y rhai nid oedd yn credu, ‡ a phwy oedd yr hwn a'i bradychai ef.

x adn. 36, 61. pen. 5. 42. a 8. 23, 38—47, 55. a 10. 26. 1 Ioan 2. 19, 18—21. y adn. 70, 71. pen. 2. 24, 25. Salm 139. Act. 15. 18. Heb. 4. 13.

* Fel pe dywedasai yr Iesu, Dywedwyf a ddywedwyf wrthych chwi; er bod yr ysbryd yn bywhâu, eto nid yw yn bywhâu pawb; nid yw yn bywhâu ond y neb a fyno. Nid ydych chwi yn deall y pethau hyn; ond y mae genych y syniadau mwyaf cnawdol am bethau ysbryddig ysbrydol; a'r achos yw, am nad ydych yn credu, y rhan fwyaf o honoch. † Er gweithred dumewnol ddirgelaidd yr en-aid yw credu, eto yr oedd Crist yn gwybod, hyny o'r dechreuad, o ddechreuad ei ym-ddygiad blaenorol, o ddechreuad ei weinidog-aeth, ac o ddechreuad y byd, erioed, pwy a gredai a phwy ni chredai ynddo. ‡ Ac hyd yn nod yn mhlith yr apostolion eu hunain, a wyddai, nid yn unig pwy a fyddai yn fradwriaethol, ond hefyd pa un o hônynt a'i bradychai ef yn ddiffaith.

65 Ac efe a ddywedodd, * Am hyny y dywedais wrthych, [z] na ddichon neb ddyfod attaf fi, † oni bydd wedi ei roddi iddo oddi wrth fy Nhad.

z adn. 27, 44, 45. pen. 10. 16, 26, 27. a 12. 37—41. Eph. 9. Phil. 1. 29. 1 Tim. 1. 14. 2 Tim. 2. 25. Tit. 3. 3—7. 12. 2. Iago 1. 16—18.

* Dywedodd hyn yn adn. 44. Gwel y sylw-adau yno. † Sef oni bydd ffydd wedi ei rhoddi iddo gan y Tad. Tynu gan y Tad, adn. 44, a chael ffydd gan y Tad, ydynt eiriau cyfystyr. Yr oedd rhagfarn natur lygredig yn gweithredu yn gryf yn erbyn y fath ath-rawiaeth ag oedd Crist yn bregethu, ac nid oedd dim ond dwyfol ras a allasai ei darostwng.

66 ¶ * O hynny allan llawer [a] o'i ddisgyblion ef a aethant yn eu hol, † ac ni rodiasant mwyach gyd âg ef.

a adn. 60. pen. 8. 31. Mat. 12. 40—45. a 13. 20, 21. a 19. 22. a 21. 8—11. a 27. 20—25. Luc 9. 62. 2 Tim. 1. 15. a 4. 10. Heb. 10. 38, 39. 2 Pedr 2. 20—22. 1 Ioan 2. 19.

* Po dwysaf a manylaf yr oedd Crist yn llefaru, a mwyaf cymhwyso ei ymadrodd at ei wrandawwyr, caletaf i gyd oedd ei ymad-rodd yn myned, gan y rhai nad oeddynt ond dysgyblion mewn enw iddo. Gadawsant ef lawer o honynt, ac aethant yn eu hol, at eu hathrawon phariseaidd, ac at eu hen ffyrdd pechadurus a thywyllodrus eu hunain. † Mae hyn yn dangos na buont yn wir ddysgyblion i Grist erioed; ciliasant, gwrthgiliasant am byth oddi wrth y broffes arwynebol a wnaethent: ni rodiasant gyda'r Iesu *mwyach.* Dichon i ddyn duwiol wrthgilio yn mhell, ac am hir amser; ond nid am byth: cedwir ef trwy allu Duw, a gwaredir ef o'i holl wrthgiliadau. Hefyd, nid nod y dyn duwiol yw tram-gwyddo wrth "athrawiaeth iachus," fel y gwnaeth y rhai hyn.

67 [a] * Am hynny yr Iesu a ddywed-odd wrth y deuddeg, [b] † A fynnwch chwithau hefyd fyned ymaith?

b Josh. 24. 15—22. Ruth. 1—18. 2 Sam. 15. 19, 20. Luc 14. 25—33.

* Mae yn debyg bod yno rai wedi aros heblaw y deuddeg, dywedir i *lawer* fyned yn eu hol, nid *pawb.* † Yr oedd gan Iesu am-ryw ddybenion yn gofyn fel hyn i'r deuddeg. 1. Dangos ei dosturi dros gyflwr truenus y rhai a'i gadawsant. 2. Profi ffydd ei apos-tolion. 3. Rhoddi cyfle iddynt i ddywedyd eu meddyliau, ac adnewyddu eu proffes. 4. Dangos bod dianwadalwch yn angenrheid-iol, yn enwedig iddynt *hwy,* yr apostolion. 5. Ac, efallai, er awgrym iddynt, fod un yn eu plith *hwy,* a'i bradychai ef wedi hyn.

68 * Yna Simon Pedr † a'i hatteb-odd ef, O Arglwydd, [c] ‡ at bwy yr awn ni? [d] || gennyt ti y mae geiriau bywyd tragywyddol.

c Salm 73. 25. d adn. 40, 63. pen. 5. 24, 39, 40. Act. 4. 12. a 5. 20. 1 Ioan 5. 11—13.

* Simon Pedr, yr hwn a welir drwy holl han-es yr efengyl, yn dangos yr ysbryd gwresoc-af a chyflymaf, ac y mwyaf parod i ateb hol-iadau a ofynir i'r deuddeg. Math. 16. 16, &c. Gresyn oedd iddo ef syrthio wedi hyn fel y gwnaeth. Mae yn debyg fod diafol a'i lygad arno *ef* yn anad neb o'r un ar ddeg, o her-wydd ei wresawgrwydd bob amser. † Ateb-odd Pedr yn enw y deuddeg, gan dybied mewn barn cariad fod pob un o honynt mòr ddidwyll âg ef ei hun, ac felly yr oeddent ond Judas. ‡ Addas iawn oedd ei atebiad ef "At bwy yr awn ni?" At bwy y dylem, neu y gall-wn ni fyned, gyda diogelwch a mantais ond at-at ti? A awn ni at y byd? nis gall hwnw byth fod yn rhan ddigonol a boddlonus i ni. A awn ni at wasanaeth pechod? bydd hwnw

yn sicr o'n dinystrio ni. A awn ni at yr ysgrifenyddion a'r phariseaid? ni wnâ y rhai hyny ond ein cam-arwain a'n twyllo. A awn ni at ryw ddyfeisiau o'n heiddo ein hunain neu eraill am ddedwyddwch? bydd y rhai hyny yn sicr o'n siomi. A awn ni at Moses, ac ymddiried yn nghyfiawnder y ddeddf? nis gallai efe ein hachub, ond efe a'n danfonai yn ol atat ti. Neu a awn ni at Ioan Fedyddiwr? mae efe eisoes wedi ein troi ni drosodd atat ti. ‖ Tydi, a thydi yn unig, sydd yn dysgu gwir athrawiaeth bywyd tragywyddol, ac ydwyt allnog ac ewyllysgar i roddi i ni fywyd tragywyddol, megys y dywedaist dy hun wrthym yn dy ymadrodd hwn; gan hyny yr ydym yn penderfynu glynu wrthyt ti. Yn wyneb profedigaeth i wrthgilio, dylem ystyried pa fantais a gawn ni o hyny; ac mae y geiriau yn dangos, mai glynu wrth wirioneddau yr efengyl, yw y dewisiad goreu a allwn ni ei wneyd.

69 [e] * Ac yr ydym ni yn credu, ac yn gwybod mai † tydi yw y Crist, Mab y [f] Duw byw.

e pen. 1. 41, 45—49. a 11. 27. a 20. 28, 31. Mat. 16. 16. Marc 1. 1. a 8. 29. Luc 9. 20. Act. 8. 37. Rhuf. 1. 3, 4. 1 Ioan 5. 1, 20. f Gwel ar adn. 57.

* Oddi wrth yr hyn a welsom ni eisoes o honot ti, a glywsom ac a ddysgasom genyt ti, ac a deimlasom yn ein calonau oddi wrthyt ti; yr ydym ni yn credu ac yn gwybod mai tydi yw Crist, y Messiah, a Mab y Duw byw: gan hyny, attolwg, na chrybwyll wrthym ni am "gilio oddi ar dy ol di, nac ymadaw â thi." † Cawsom y gyffes hyf, ac ardderchog hon o'r blaen, o enau yr un gwr, yn Math. 16. 16. Gwel y sylwad yno. Gelwir Duw yn *Dduw byw* yma, nid i wahaniaethu natur y Tad oddi wrth y Mab, ond i wahaniaethu y gwir Dduw oddi wrth bob gau dduwiau: a gelwir Crist yn Fab y Duw byw hwn mewn ffordd o enwogrwydd nodedig a phrïodoldeb, i ddangos ei fod ef, fel y Mab, yn gyfranog o'r un bywyd a pherffeithiau dwyfol â'r Tad.

70 * Iesu a'u hattebodd hwynt, [g] † Oni ddewisais i chwychwi y deuddeg, [h] ‡ ac o honoch y mae un yn [i] ddiafol?

g adn. 64. pen. 13. 18. a 17. 12. Mat. 10. 1—4. Luc 6. 13—16. Act. 1. 17. h pen. 8. 44. a 13. 2, 21, 27. Act. 13. 10. 1 Ioan 3. 8. Dat. 3. 9, 10. i 1 Tim. 3. 11. Tit. 2. 3.

* Dywedodd Iesu y geiriau hyn, efallai, er gochelfiad iddynt hwy, rhag iddynt ymddiried gormod ynddynt eu hunain, ar ol y gyffes ragorol hon, a rhag iddynt dramgwyddo a dyrysu pan welent un o honynt eu hunain yn troi yn fradychwr wedi hyn. † Dewis i'r apostoliaeth yw y dewis yma, nid dewis i fywyd tragywyddol: nid oes neb yn ddiafol a ddewiswyd i fywyd tragywyddol: ac hefyd yr oedd gan Iesu y pryd hwnw lawer o ddysgyblion wedi eu dewis i fywyd tragywyddol heblaw y deuddeg, neu yn hytrach yr un ar ddeg. ‡ Y *mae* un yn ddiafol, nid e *fydd* un yn ddiafol: yr *oedd* Judas yn ddiafol y *pryd hwnw*, diafol oedd efe yr amser gorau a fu arno. *Diabolos*, cyhuddwr: neu enllibiwr, felly y cyfieithir y gair yn 1 Tim. 3. 11; 2 Tim. 3. 3; Tit. 2. 3. Tybia rhai mai dyma'r achos na ddarfu i Grist gyhoeddi ei hun yn fwy amlwg fel Messiah, oblegid y gwyddai efe y buasai Judas yn ei gyhuddo ef o hyny wrth y Rhufeiniaid: ond nid oes genym un pra[illegible] Judas o'r dechreuad yn bwriadu br[illegible] Crist. Mwy tebygol yw, iddo ddech[illegible] ganlyn ef gan obeithio cael rhyw fanta[illegible] ol; a phan welodd ei siomi yn hyny, reuodd ffurfio y bwriad dieflig o'i fra[illegible] Gelwir ef yn ddiafol am ei fod o dued[illegible] eflig, am ei fod yn meddiant a thân ly[illegible] aeth diafol, ac am ei fod yn offeryn y[illegible] diafol, i wneuthur ei waith ef.

71 * Eithr efe a ddywedasa[illegible] Judas Iscariot, *mab* Simon: [k] † [illegible] hwn oedd ar fedr ei fradychu ef, efe yn un o'r deuddeg.

k Salm 109. 6—8. Act. 1. 16—20. a 2. [illegible] l pen. 18. 2—6. Salm 41. 9. a 55. 12, 14. Mat. [illegible] a 27. 3—5.

* Gelwir ef Judas Iscariot i'w wahan[illegible] oddiwrth Judas arall oedd yn un o'r a[illegible] ion, awdwr yr epistol sydd yn myned [illegible] enw. Nid enwodd Iesu neb yn y [illegible] blaen, ond Judas Iscariot oedd yn fedd[illegible] y gwybu y dysgyblion wedi hyny. [illegible] oedd Judas y pryd hwnw ar fedr ei [illegible] ef, pa faint o amser cyn hyny nis gwy[illegible] ‡ "Ac efe yn un o'r deuddeg:" [illegible] ni nad oes un swydd y galwo Duw [illegible] iddi, na dim doniau (ond gwir ras [illegible] a roddo efe i ddynion, a ddichon e[illegible] i fywyd tragywyddol. Gwel hefyd [illegible] 26. 47.

PEN. VII.

Iesu yn argyhoeddi rhyfyg a hyfd[illegible] geraint.

* A'r Iesu a [a] rodiodd ar ol y p[illegible] hyn yn † Galilea: canys nid [illegible] efe yn chwennych rhodio yn J[illegible] [b] ‡ oblegid bod yr Iuddewon yn [illegible] ei ladd ef.

a pen. 4. 3, 54. a 10. 39, 40. a 11. 54. Luc [illegible] Act. 10. 38. b adn. 19, 25. pen. 5. 16—18. [illegible] a 21. 38.

* "Ar ol y pethau hyn:" sef y p[illegible] adroddwyd yn y bennod o'r blaen; p[illegible] pùm mil, rhodio ar y môr, a'r bre[illegible] nghylch y bara bywiol. † Ar ol y [illegible] hyny efe a rodiodd yn Galilea: ma[illegible] rhodio yn arwyddo ei fod ef yn ymda[illegible] amgylch i bregethu a gwneyd gwyrth[illegible] nid yn aros yn yr un man. Er ma[illegible] lwyth Juda oedd Iesu o ran y cnawd; [illegible] oedd gwell derbyniad o'r ddau idd[illegible] weinidogaeth yn Galilea, yn mhlith [illegible] eraill, nac yn Judea yn mhlith ei [illegible] hun. Yn yr ystyr hyny efe a ddaeth [illegible] eiddo ei hun, a'r eiddo ei hun nis der[illegible] ant ef. ‡ Yr oedd hen gas tuag a[illegible] Iuddewon Jerusalem a Judea, o b[illegible] amryw bethau: megys bwrw y pryn[illegible] gwerthwyr allan o'r deml; iachâu y [illegible] lân y llyn ar y sabbath; ac yn e[illegible] wneuthur ei hun yn gystal â Duw. [illegible]

2 * A gwyl yr Iuddewon, [c] *sef* y pebyll, oedd yn agos.

c Ex. 23. 16, 17. Lef. 23. 34—43. Num. [illegible] Deut. 16. 13—16. 1 Bren. 8. 2, 65. 2 Cron. 7. [illegible] 3. 4. Neh. 8. 14—18. Zech. 14. 16—19.

* Gŵyl oedd hon a gedwid er coffad[illegible] fod plant Israel yn preswylio gyda[illegible] pebyll yn yr anialwch; cedwid [illegible] bythod neu bebyll a wnaid i'r perw[illegible]

llawer o edmygedd a llawenydd. Am
ydliad, gwel Lefit. 23. 34, &c.

d * Am hynny ei frodyr ef a ddywedasant wrtho, e † Cerdda ymaith yma, a dos i Judea; fel y gwelo disgyblion dy weithredoedd di y r ydwyt yn eu gwneuthur.

n. 5. Mat. 12. 46, 47. Marc 3. 31. Luc 8. 19. Act. e Gen. 37. 5—11, 20. 1 Sam. 17. 28. Jer. 12. 6. 16, 17.

allai fod y brodyr, neu y perthynasau Grist wedi diflasu, am nad oeddynt yn d un argoel o unrhyw fantais fydol iddwy o'u perthynas â g ef; yr hyn a ddysasent os efe oedd y Messiah addawedc efallai eu bod yn lled-dybied mai r ydoedd, er ei holl wyrthiau, a sanctydd ei fywyd a'i athrawiaeth. † Dân gyfeillgarwch annogent ef i fyned i lem ar yr ŵyl, fel y caffai gyfle i'w ei hun yn gyhoeddus mewn lle cyas.

f * Canys nid oes neb yn gwneudim yn ddirgel, † ac yntau yn bod yn gyhoedd: ‡ od wyt ti wneuthur y pethau hyn, g amlyga n i'r byd.

r. 18. 1, 2. Mat. 6. 1, 2, 5, 16. a 23. 5. Luc 6. 45. 20. 1 Bren. 22. 13. Mat. 4. 6. Act. 2. 4—12.

d oedd Galilea ond ardal wael ac an-, ac ystyrient hwy nad oedd holl weithd Iesu yno ond pethau yn cael eu d mewn lle dirgel, mewn cymhariaeth alem, ac na ddenai efe byth yn gys onid âai oddi yno. † Nid yw y geir ddim amgen na chyhuddiad cenfigensail, fel pe buasai Iesu o wag-ogoniant es, am ddangos ei hun yn y cwbl oedd yd: yr oedd y gwrthwyneb yn yms mòr amlwg yn ei holl ymddygiad ef, oedd dim ond cenfigen atgas a allasai am y fath gyhuddiad. ‡ Os oeddynt n i'r Iesu fod yn enwog, nid o barch yr oedd hyny; ond gobeithio yr oeddcaent hwythau ryw enwogrwydd a ion bydol gydag ef, fel ei geraint.

* Canys nid oedd ei frodyr yn ynddo.

1. 11—13. Mica 7. 5, 6. Marc 3. 21.

i oeddent yn credu mai efe oedd y essiah, ond tybient nad oedd efe ddim amcanu at gael ei fawrâu gan ddynhodi plaid; am hyny annogent ef i Jerusalem fel y chwilid ef allan gan mwy craff na hwy eu hunain. Eu nc hwy oedd, fel yr Iuddewon oll, y raid i'r Messiah fod yn *Dywysog*; ac am nad oedd dim yn debyg i n Iesu, *ni* chredent ynddo er pob arn eraill a welsent ganddo.

na yr Iesu a ddywedodd wrthwy, i * Ni ddaeth fy amser i etto: eich amser chwi sydd yn wasbarod.

8. 30. pen. 2. 4. a 8. 20. a 13. 1. a 17. 1. Salm reg. 3. 1, &c. Act. 1. 7.

nai ei frodyr i Grist *fyned i Jerusa*ael enw*ogrwydd a derchafiad, er enw*d *a derchafiad iddynt hwy fel teulu;* ond gwyddai efe fod yn Jerusalem lawer yn darpar i geisio ei einioes ef cyn yr amser: am hyny nid âai efe i fynu yn nechreu yr ŵyl, nac yn gyhoeddus, cyn ei amser. † Gallai ei frodyr fyned yr amser a fynent, nid oedd dim perygl yn eu haros hwy.

7 k * Ni ddichon y byd eich casâu chwi; l † ond myfi y mae yn ei gasâu, m o herwydd fy mod i yn tystiolaethu am dano, fod ei weithredoedd ef yn ddrwg.

k pen. 15. 19. Luc 6. 26. Iago 4. 4. 1 Ioan 4. 5. l pen. 15. 18, 19, 23—25. a 17. 14. Diar. 8. 36. Es. 49. 7. Zech. 11. 8. Rhuf. 8. 7. 1 Ioan 3. 12, 13. m 1 Bren. 21. 20. a 22. 8. Diar. 9. 7, 8. a 15. 12. Es. 29. 21. Jer. 20. 8. Am. 7. 7—13. Mal. 3. 5. Luc 11. 39—54. Act. 5. 28—33. a 7. 51—54. Gal. 4. 16. Dat. 11. 5—11.

* Er mòr dyner a thirion mae y geiriau hyn yn ymddangos, maent yn cynnwys y darsyniad mwyaf dychrynllyd, fod y brodyr hyn i Grist yn hollawl fel y byd, mewn egwyddorion, tymherau a golygiadau, ac felly yn amddifad o gariad Duw, ac heb un gobaith gwirioneddol oddi wrtho ef: fel y cyfryw nis gallai y byd eu casâu hwy. † Gwahanol iawn oedd hi ar Grist; yr oedd y casineb mwyaf tuag ato ef; oblegid ei fod ef mewn ymddygiad ac athrawiaeth yn tystiolaethu yn erbyn gweithredoedd drwg y byd annuwiol, ac hefyd yn erbyn rhagrith a deddfoldeb y phariseaid a'r ysgrifenyddion.

8 * Ewch chwi i fynu i'r wyl hon: n † nid wyf fi etto yn myned i fynu i'r wyl hon, oblegid ni chyflawnwyd fy amser i etto.

n adn. 6. 30. pen. 8. 20. a 11. 6, 7. 1 Cor. 2. 15, 16.

* Ewch chwi i fynu, gallwch chwi fyned yn ddiberygl y pryd y mynoch, ac mae yn ddyl-dswydd arnoch chwi i fyned yn ol y ddeddf, na adewch i mi eich rhwystro na'ch atal chwi. † Yr oedd yr ŵyl hon i barâu saith niwrnod, Lefit. 23. 34: nid oedd yr Iesu yn dewis myned i fynu ar ddechreu yr ŵyl, gyda'r dorf; fel nad elai yno yn amlwg, oblegid gwyddai fod ei elynion yn dysgwyl am dano: ond efe a aeth i fynu wedi hyny, yn ddirgel, adn. 10, ac yn nghylch canol yr ŵyl efe a aeth i fynu i'r deml ac a athrawiaethodd yno adn. 14.

9 Gwedi iddo ddywedyd y pethau hyn wrthynt, efe a arhosodd yn Galilea.

* Fel hyn danfonodd hwynt ymaith i addoliad Duw, er mai dynion o galonau cnawdol ac anghrediniol oeddynt: a chân nad oeddynt yn gofalu llawer am ei gymdeithas ef gyda hwynt, gadawodd iddynt fyned eu hunain, ac arosodd yntau yn Galilea.

10 ¶ * Ac wedi myned o'i frodyr ef i fynu, o yna yntau hefyd a aeth i fynu i'r wyl; p † nid yn amlwg, ond megis yn ddirgel.

o Salm 26. 8. a 40. 8. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4. p pen. 11. 54. Es. 42. 2, 3. Am. 5. 13. Mat. 10. 16, 17.

* Yn fuan ar ol i'r brodyr hyn yn ol y cnawd fyned ymaith, aeth Iesu hefyd i fynu, i gadw gŵyl y pebyll, fel yr anrhydeddai osodiadau Duw, ac y cyflawnai bob cyfiawnder. † Ond wrth fyned i Jerusalem, cymmerodd bob gofal i fyned yn ddirgel; fel na byddai dim swn na chynhwrf o'i achos ef,

fel nad ymddangosai yn rhodresgar a gwag-ogoneddgar, fel na roddai ddim tramgwydd i'r llywodraeth, ac fel y diangai o ddwylo y rhai oedd yn ceisio ei einioes ef i'w ladd. Pan daeth ei amser ef, y pasg cyntaf ar ol hyn, nid yn ddirgel yr aeth i Jerusalem; ond yn gyhoeddus, yn hyf, a chyda bywiogrwydd: gan fyned o flaen ei ddysgyblion er syndod iddynt. Marc 10. 32.

11 q * Yna yr Iuddewon a'i ceisiasant ef yn yr wyl, ac a ddywedasant, Pa le y mae efe?

q pen. 11. 56.

* Wrth y ceisio hyn gallwn feddwl bod Iesu yn arfer myned yn gyson i Jerusalem ar y tair gŵyl arbenig flynyddawl, er nad oes genym hanes manwl am hyny. Wrth ei fod yn arfer bod yno yn gyson, yr oeddynt yn rhyfeddu beth a ddaethai o hono y tro hwn, ac yn mawr holi pa le yr oedd efe.

12 r * A murmur mawr oedd am dano ef ym mysg y bobl. s † Canys rhai a ddywedent, t Gwr da yw: ac eraill a ddywedent, Nag ê; eithr u twyllo y bobl y mae.

r adn. 32. Phil. 2. 14. s adn. 25—27, 40—43. pen. 6. 14. a 9. 16, 17. a 10. 19—21. Mat. 10. 25. a 16. 13—16. Luc 7. 16. t Luc 6. 45. a 18. 19. a 23. 47, 50. Act. 11. 24. Rhuf. 5. 7. u adn. 47, 52. Mat. 27. 63.

* Wrth holi a chwilio am dano, aeth dadlau a murmur mawr yn mhlith y bobl yn ei gylch, o herwydd y gwahanol dybiau oedd gan wahanol ddynion am dano: † taerai rhai mai gwr da ydoedd; a thaerai eraill yn llidiog i'r gwrthwyneb, mai dyn drwg, yn twyllo y bobl oedd. Taerai rhai ei fod o leiaf yn wr gonest, teilwng, a defnyddiol; bod ei athrawiaeth yn nefol, ei fywyd yn sanctaidd, a'i holl wyrthiau yn drugarog ac ennillgar; ac yr oedd y rhai hyn yn murmur fod yr arch-offeiriaid, y phariseaid, a'r ysgrifenyddion, yn ei ddifrïo ac yn ei wrthwynebu ef. Taerai eraill yn y gwrthwyneb, mai twyllwr oedd, yn hudo y bobl, yn cymmeryd arno fod yn gystal â Duw, a'i fod yn tori y sabbath drwy iachâu ar y dydd hwnw; a murmurai y rhai hyn eilwaith yn erbyn pleidwyr Iesu, am ei bod yn ei amddiffyn, ac yn dangos dim gwyneb iddo.

13 x * Er hynny ni lefarodd neb yn eglur am dano ef, rhag ofn yr Iuddewon.

x pen. 3. 2. a 9. 22, 34. a 12. 42, 43. a 19. 38. a 20. 19. Diar. 29. 25. Gal. 2. 12, 13. 2 Tim. 2. 9—13. Dat. 2. 13.

* Hyny yw ni lefarodd neb o bleidwyr Iesu yn elgur rhag ofn penaethiaid yr Iuddewon, y rhai oeddynt elynion mòr greulawn iddo. Efallai mai Galileaid oedd y rhan fwyaf o'i bleidwyr ef ac yr oedd arnynt ofn llefaru yn eglur rhag y cymmerid hwy i fynu fel canlynwyr iddo, ac felly fel gwrthbleidwyr yn erbyn y llywodraeth. Yr oedd y Galileaid yn nodedig am hyny eisoes, ac ni buasai fawr o beth gan benaethiaid yr Iuddewon roddi cwyn felly yn eu herbyn ar yr achlysur hwn.

14 ¶ y * *Ac yr awrhon ynghylch canol yr wyl, yr* Iesu a aeth i fynu z *i'r deml,* † ac a athrawiaethodd.

y adn. 2. 37. Num. 29. 12, 12, 17, 20, 23, ... 5. 14. a 8. 2. a 18. 20. Hag. 2. 7—9. Mal. 3. 1. Luc 19. 47.

* "Canol yr ŵyl" oedd tua'r ... nen y pedwerydd dydd o'r ŵyl. E... yr oedd y phariseaid i raddau we... heibio ei geisio ef, a'r bobl mewn g... dden i ddyfod i'r deml i wrand... wedi bod yn eu pebyll am rai dy... ol y ddefod. Efallai hefyd bod ar... ofn gosod eu dwylaw arno mewn... eidfa mòr lliosog: am hyny aeth... deml. † Pa beth a athrawiaeth... gwyddom, rhywbeth o bwys yn ... nghylch teyrnas Dduw, yr hyn oedd... ef bob amser, fel y gallwn weled y... cyn diwedd y bennod.

15 * A'r Iuddewon a a ryfe... gan ddywedyd, b Pa fodd ... hwn † ddysgeidiaeth, *ac yn...* ddysgu?

a adn. 46. Mat. 7. 28, 29. a 22. 22, 33. ... b Mat. 13. 54. Marc 6. 2, 3. Luc 4. 22. ... a 4. 11, 12.

* Synodd Iuddewon Jerusalem a... fawr wrth hyawdledd a medrusrw... yn trin yr ysgrythyrau, yn eu hegl... eu cymhwyso at ei wrandawwy... fath ddeheuder ac awdurdod. A... fwy oblegid nad oedd efe erioed... wrth draed yr un o'u *Doctoriaid* ... *biniaid* hwy yn cael ei ddysgu yn ... hyn. † *Grammata:* Llythyrenau. ... grythyrau a feddylir, nid unrhyw ... iaeth ddynol gyffredin, fel y med... am ddysgeidiaeth; sylwyd o'r bla... dysgeidiaeth felly yn ddirmygedi... Iuddewon. Yr oedd rhai yn rh... gymmeradwyaeth a pharch iddo, ... a rhai eraill mewn ffordd o fychan... myg arno.

16 Yr Iesu a attebodd id... a ddywedodd, c * Fy nysgeid... eiddof fi yw, d † eithr eiddo... a'm hanfonodd i.

c pen. 3. 11, 31, 32. a 8. 28. a 12. 49, 50 ... a 17. 8, 14. Dat. 1. 1. d pen. 5. 23, 24, 30 ...

* Nid oedd eiddo ef fel y mae ... cael dysgeidiaeth trwy efrydiaeth ... ddynol; nid oedd eiddo ef o r... dychymmygu o'i ben ei hun fel ... gau-brophwydi a'r gau-athrawo... cenadwri ydoedd, y daeth efe yw... oddi wrth yr hwn a'i danfonodd... oedd i'w hystyried a'i derbyn fel ... Duw ei hunan, wedi ei dwyn i l... oedd, ac yn cael ei thraddodi yn d... ac heb ei chyfnewid. Ag ystyried Cr... yr oedd ei ddysgeidiaeth yn eiddo ... gystal ag yn eiddo y Tad; ond ym... ef yn llefaru yn amlwg am dano ei ... a'r Messiah, nid oedd ei ddysge... yr ystyr hyny yn eiddo ei hun, o... Tad yr hwn a'i hanfonodd ef. ... gyflwr o ddarostyngiad, ac fel pr... oedd yn gweddu iddo ef lefaru fel... ddysgeidiaeth, yn gyfatebol i'r hyn... asai Duw trwy Moses am dano. D...

17 e * Os ewyllysia neb ... ei ewyllys ef, efe a gaiff wyb... ddysgeidiaeth, pa un ai o Dd...

, ai myfi o honof fy hun sydd yn
efaru.

f pen. 1. 46—49. a 8. 31, 32, 47. Salm 25. 8, 9, 12. a 119. 101, 102. Es. 35. 8. Jer. 31. 33, 34. Hos. 6. 3. Mica 4. Mal. 4. 2. Mat. 6. 22. Luc 8. 15. Act. 10. 1—6. a 11. 13, a 17. 11. Phil. 3. 15, 16.

* Yma mae Crist yn rhagflaenu gwrthddadl a godai yr Iuddewon; sef, pa fodd y gallent hwy wybod pa un a oedd ei athrawiaeth yn athrawiaeth Duw, ai nid oedd; fel pe dywedasai, Os ewyllysia neb yn benderfynol, o'i galon, ymwrthod â'i ragfarnau, a chwilio yn ostyngedig, yn ddifrifol, ac yn ddidwedd i ewyllys Duw, trwy fyfyrdod, darllen, gwrando, a gweddïo, fel y gallo ei wybod a'i gwneuthur; efe a genfydd ddigon o natur a thuedd fy athrawiaeth I, i'w chymmeradwyo; efe a brofa y fath effeithiau grymus, melus, a sanctaidd o hóni, a'r fath gynnorthwy chwanegol gan yr Ysbryd Glân, ag a'i galluoga ef i farnu, gyda llawn foddlonrwydd iddo ei hun, pa un a ydyw yn ddatguddiad dwyfol, fel yr wyf fi yn dywedyd, ai ynte tyb bersonol a dyfais twyllwr ...w, fel y taerai fy ngelynion. Pan mae ...lon fel hyn wedi ei thueddu i "wneuthur ...llys Duw," mae yn derchafu uwchlaw ...farnau balchder, hunan-gariad, a gobeithion ac ofnau bydol, y rhai sydd yn cymylu ...n gwyro y deall. Mae yr agwedd hyn ... meddwl hefyd yn effaith gras Duw; ac yr hwn a roddodd i unrhyw ddyn y cyfesur o ddifrifwch, hyddysgedd, ac uniondeb, a'i cynnorthwya ef i ddeall a derbyn ...irionedd, ac i ganfod a gwrthod cyfeiliorni.

18 *g* * Y mae yr hwn sydd yn llefaru o hono ei hun, yn ceisio ei ...niant ei hun: † ond yr hwn sydd yn ceisio gogoniant yr hwn a'i hanfonodd, hwnnw sydd eirwir, ac anghyfiawnder nid oes ynddo ef.

g pen. 5. 41. a 8. 49, 50. 1 Cor. 10. 31—33. Gal. 6. 12— ...il. 2. 3—5. 1 Thes. 2. 6. 1 Pedr 4. 11. *g* pen. 3. ... a 11. 4. a 12. 28. a 13. 31, 32. a 17. 4, 5. Ex. 32. ... Num. 11. 29. Mat. 6. 19.

...yma nod arall iddynt i wybod pa un a ...ei athrawiaeth ef o Dduw ai nid oedd: ...ysgawdwr sydd yn llefaru o hôno ei ...sef o'i ddychymmygion ei hun, mae yn ... ei ogoniant ei hun, ennill plaid iddo ei ...a chael enw mawr iddo ei hun; a lle ...ng y gweler neb felly, yn ceisio ei ogoniant ei hun, mae yn arwydd sicr mai o hóno ...n mae yn llefaru, na dderbyniodd ei ...dwri gan Dduw, ac nas danfonodd Duw ... O'r tu arall, pwy bynag sydd yn ceisio ...niant Duw, yr hwn a'i danfonodd ef, ...hyny yn arwydd sicr bod y dyn yn eir...mai gan Dduw y derbyniodd efe hi, ac ... Duw a'i danfonodd ef. Rhy faith ac ...liol fyddai dangos mai yr olaf o'r ddau ...d oedd Iesu, yr hyn oedd nod amlwg ... Dduw yr oedd ei ddysgeidiaeth ef.

19 *h* * Oni roddes Moses i chwi y ...aith, *i* † ac nid oes neb o honoch ...gwneuthur y gyfraith? *k* ‡ Paham ...dych yn ceisio fy lladd i?

h pen. 1. 17. a 5. 45. a 9. 28, 29. Ex. 24. 2, 3. Deut. ... Act. 7. 38. Heb. 3. 3—5. *i* *Mat. 23. 2—4. Rhuf. 2. 17—29. a 3. 19—23. Gal. 6. 13.* *k* *adn. 25. pen. 5. ... a 10. 31, 32, 39. a 11. 53. Salm 2. 1—6. Mat. 12. ...1. 38. Marc 3. 4, 6.*

* Fel pe dywedasai, Nid oes genych ddim ammheuaeth am Moses, nad gwir brophwyd ydoedd, wedi ei ddanfon gan Dduw; ac nid oes genych ddim ammheuaeth am y gyfraith a roddodd Moses, nad o Dduw y rhoddwyd hi trwy Moses; † ac eto nid oes neb o honoch yn gwneuthur y gyfraith hôno er eich holl ymffrost o hóni, ond y mae pawb o hônoch yn ei thori yn gywilyddus, trwy ei cham-egluro a throseddu mewn gweithredoedd. ‡ Fel prawf o hyny yr ydych chwi er ys blwyddyn a hanner o leiaf yn llettya casineb ataf fi, ac o hyny hyd yn awr yn ceisio fy lladd i am iachâu y dyn ar y sabbath wrth lŷn Bethesda, pen. 5. 16: onid yw y fath gasineb, a'r fath fwriad llofruddiog yn drosedd ar gyfraith Moses?

20 * Y bobl a attebodd ac a ddywedodd, *l* † Y mae gennyt ti gythraul: pwy sydd yn ceisio dy ladd di?

l pen. 8. 48, 52. a 10. 20. Mat. 10. 25. a 11. 18, 19. a 12. 24. Marc 3. 21, 22, 30. Act. 26. 24.

* Tybir mai rhai o'r bobl o'r wlad oedd y rhai hyn a atebasant, ac nas gwyddent hwy ddim fod gan neb y fath fwriad â lladd Iesu; felly yr oeddent yn cyffroi yn arw wrth glywed y fath gyhuddiad: ond er hyny yr oeddynt yn fefus iawn yn dywedyd y fath eiriau ysgeler a nwyd-wyllt wrtho ef. O'r tu arall, os y rhai a geisient ei ladd ef oeddynt, yr oeddynt yn fwy drygionus byth; trwy wadu y gwirionedd, a chablu y Cyfryngwr hefyd. † Tybient hwy ei fod ef allan o'i bwyll, ac ei fod yn dywedyd hyn fel dyn allan o'i bwyll, a thybiai yr Iuddewon yn wastad, fod dynion felly wedi eu meddiannu gan ddiafol.

21 Yr Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, *m* * Un weithred a wneuthum, † ac yr ydych oll yn rhyfeddu.

m pen. 5. 9—11.

* Yr un weithred hon oedd, iachâu y claf ar y sabbath, Ioan 5. 1—16. † Nid rhyfeddu yn ganmoladwy am ddaioni y weithred, a'r modd gwyrthiol y gwnaed hi; ond rhyfeddu yn dramgwyddus am ei gwneyd ar y dydd sabbath, yr hyn sydd amlwg wrth adn. 23. E wnaeth Iesu y weithred hôno ar yr ail basg ar ol ei fedyddio, ac yn awr yr oedd y trydydd pasg wedi myned heibio (pen. 6. 4,) a hanner blwyddyn drosodd, oblegid yn mis Medi neu Hydref yr oedd gŵyl y pebyll; ac eto yr oedd yr Iuddewon o hyd yn "rhyfeddu," yn cadw digofaint at Iesu, ac yn ceisio ei ladd ef am y weithred hôno. Gwel sylw ‡ ar adn. 19.

22 * Am hynny y rhoddes Moses i chwi yr *n* enwaediad † (nid o herwydd ei fod o Moses, eithr o'r tadau) ‡ ac yr ydych yn enwaedu ar ddyn ar y sabbath.

n Gen. 17. 10—14. Lef. 12. 3. Rhuf. 4. 9—11. Gal. 3. 17.

* Tybir mai yn niwedd yr adnod o'r blaen y dylai y ddau air blaenaf o'r adnod hon fod; fel hyn,—"ac yr ydych oll yn rhyfeddu am hyny," sef am yr "un weithred" a wnaethai yr Iesu: os felly, rhaid i'r adnod hon ddechreu fel hyn, "Rhoddes Moses i chwi yr enwaediad, &c. † Rhoddes Moses i chwi y

ddeddf yn nghylch yr enwaediad, Lefit. 12. 3; am yr enwaediad ei hun a deddf yr enwaediad hefyd yr oeddynt wedi eu rhoddi i Abraham o'r blaen, oesoedd cyn geni Moses, ni wnaeth efe ond ail adrodd y ddeddf i'w chadw mewn grym. ‡ Hyny yw, pan y dygwyddo yr wythfed dydd o enedigaeth y plentyn fod yn sabbath, yr ydych yn enwaedu ar y sabbath, ac nid ydych yn ystyried ei fod yn drosedd ar y sabbath: pa ham gan hyny y gwnewch fy un weithred dda I ar y dyn claf, yn drosedd? gweithred llawer mwy angenrheidiol, a llai llafurus i mi, nag enwaedu.

23 * Os yw dyn yn derbyn enwaediad ar y sabbath, heb dorri cyfraith Moses; a ydych yn llidiog wrthyf fi, am i mi [o] wneuthur dyn yn † holliach ar y sabbath?

o pen. 5. 8, 9, 14–16.

* Swm, a grym y ddadl hon, debygid yw hyn: Os geill deddf ddefodol, (y fath ag oedd hòno am gadw y sabbath, a roddwyd ar Sinai,) roddi lle i ddeddf ddefodol arall, henach na hi (y fath ag oedd deddf yr enwaediad, a roddasid i Abraham yn mhell o'r blaen;) llawer mwy y dylai roddi lle i ddeddf natur, yr hon a ysgrifenwyd yn nghalon pob dyn: hyny yw, mai ein dyledswydd yw cynnorthwyo y rhai hyny a fyddo mewn cystuddiau a thrueni. Ni wnaethai Iesu ond ufuddâu i'r ddeddf hòno pan iachâodd efe y dyn wrth lŷn Bethesda. † Archolli y byddid wrth enwaedu, ond gwneyd yn holliach a wnaeth Iesu: *hollawl afiach* oedd y dyn o'r blaen, drwy ei holl gorph; ond gwnaeth Iesu ef yn *holliach*, drwyddo i gyd, a hyny â gair ei enau. Mi a wnaethym yn *holliach, ddyn cyfan*, yw ystyr lythyrenol y geiriau Groeg, meddant.

24 * Na fernwch [p] wrth y golwg, † eithr bernwch farn gyfiawn.

p pen. 8. 15. Deut. 1. 16, 17. a 16. 18, 19. Salm 58. 1, 2. a 82. 2. a 94. 20, 21. Diar. 17. 15. a 24. 23. Es. 5. 23. a 11. 3, 4. Iago 2. 1, 4, 9.

* Na fyddwch dueddol, a phleidgar, wrth farnu; gan dderbyn wynebau rhai rhagor eraill; na choleddwch ragfarn yn fy erbyn I, o herwydd fy ymddangosiad gwael a digyfrif, nac o blaid eich arch-offeiriaid a'ch penaethiaid eich hunain, o herwydd eu rhith-hòniadau, a'r awdurdod maent wedi gael arnoch chwi; ac na feiwch yn fyrbwyll ar yr hyn a wnaethum I, gan roddi lliw drwg ar weithred dda. † Ond chwiliwch i bethau yn ofalus, a chymharwch hwy â'u gilydd, fel y galloch farnu yn ol gwirionedd a chyfiawnder; ac os ystyriwch chwi wir deilyngdod yr achos, nis gellwch chwi byth fy marnu I yn dòrwr sabbath gydag un cysondeb â'ch arferion eich hunain. Ac os bernwch yn iawn, rhaid i chwi weled fy nwyfol anfoniad I mòr amlwg a'r eiddo Moses, ac yn llawer mwy amlwg.

25 Yna y dywedodd rhai [q] o'r Hierosolymitaniaid, [r] Onid hwn yw yr un y maent hwy yn ceisio ei ladd?

q adn. 10, 11. r adn. 20.

* Rhai o drigolion cartrefol Jerusalem oedd *y rhai hyn*: † gwyddai y rhai hyn am fwriad *y penaethiaid* yn well na'r rhai hyny yn adn. 20.

26 * Ac wele, [s] y mae yn gyhoedd, † ac nid ydynt yn dim wrtho ef: [t] ‡ a wybu y iaid mewn gwirionedd ma Crist yn wir?

s Salm 40. 9, 10. a 71. 15, 16. Diar. a 50. 7, 8. Mat. 22. 16. Act. 4. 13. Eph. 6. 14. 2 Tim. 1. 7, 8. t adn. 48. pen. 9. 2 a 12. 42. Luc 7. 30.

* Nid yn unig yr oedd efe w Jerusalem, ond i'r deml ei hun; arn yn gyhoeddus yno, yn hyf a argyhoeddi a cheryddu yr Iuddew arbed. † Nid yn unig mae y rh llidiog yn ceisio ei ladd ef, yn gad iddo, heb ei gymmeryd ef i fyn oes neb ryw sut yn beiddio ei att arn, nac ychwaith yn beiddio gw yd dim ag mae efe yn lefaru. ‡ mae hyn? a ydyw y llywodr diwedd wedi cael tro, ac yn e Messiah mewn gwirionedd ydyw bod yn gadael llonydd fel hyn adn. 32, cawn weled nad oedd e wedi cael tro yn y byd, ond mò erioed: efallai nas gwyddent ei deml am dro.

27 * Eithr [u] nyni a adwae o ba le y mae: † eithr pan d [x] nis gŵyr neb o ba le y ma

u adn. 15. pen. 6. 42. Mat. 13. 54–57. 4. 22. x adn. 41, 42. Es. 11. 1. a 53. 8. 21. Mica 5. 2. Mat. 2. 5, 6. Act. 8. 33.

* Fel pe dywedasent, Beth meddwl y penaethiaid, nis gall gredu mai hwn yw Crist, y Mes ni adwaenom hwn mai Iesu o N mab Joseph a Mair: nis gall Grist. Mae yn debyg nas gw hyn ddim fod Iesu wedi hanu o wedi cael ei genedlu yn wyrt morwyn, nac ei fod wedi ei eni hem; am hyny yr oeddent yn p fyrbwyll nad oedd ei dadogaeth aeth ef ddim yn ateb i'r rhag- am y Messiah. † Eto, mae yn fod ganddynt ryw syniadau, g am ddeilliad dwyfol y Gwa hwnw; oblegid dywedant, "P nis gŵyr neb o ba le y mae." pawb agos, o'r Iuddewon, o ba Messiah o ran ei ddynoliaeth i lwyth Judah, o deulu Dafydd, hem y dref lle bu Dafydd: gan geiriau hyn, "Nis gŵyr neb o yn lled dywyll a dyrys. Tybia eirio yr oeddynt at enedigaeth wyryf; dywed eraill fod traddod yr Iuddewon, y byddai y Mess iedig am hir amser pan ddelai, oeddynt yn feddwl; ond mae y ol, mai tybiau cyfeiliornus am r oliaethau, perthynol i dragyw dod y Messiah, oedd wedi tyn ian hwy ymaith oddi wrth y iaethau eglurach, a mwy penda er. Dysgwylient y byddai y Melchizedec, "heb achau," a allan o'r dechreuad, er dyddia oldeb:" ac nas gallai neb " d ef." Felly yr oedd Iesu, ond hwy hyny.

Am hynny yr Iesu, wrth athraw-
u yn y deml, * a lefodd ac a ddy-
dd, [y] † Chwi a'm hadwaenoch i,
wyddoch o ba le yr ydwyf fi:
ni ddaethum i o honof fy hun,
thr y mae yn gywir yr hwn a'm
nodd i, [b] § yr hwn nid adwaen-
chwi.

1. 46. a 8. 14. Mat. 2. 23. Luc 2. 4, 11, 39, 51. 2. a 5. 43. a 6. 16, 42. a 10. 36. a 12. 49. a 14. a pen. 2. 23. a 5. 32. a 8. 26. 2 Cor. 1. 18. Tit. 15. 1 Ioan 5. 10. *b* pen. 8. 19, 54, 55. a 16. 3, 25. 1 Sam. 2. 12. Salm 9. 10. Diar. 2. 3—5. Jer. 24. Hos. 4. 1. a 5. 4. a 6. 3—6. Mat. 11. 27. Luc Act. 17. 23. Rhuf. 1. 28. 2 Cor. 4. 6. 1 Ioan 2. 3, 4.

gododd ei lef yn uwch nac arferol, ac odd gyda nerth a difrifwch mawr dros nt ei Dad. † Chwi a'm hadwaenoch I o awd, ond y mae fy nharddiad dechreu- n swydd gyfryngol I, yn mhell uwch- ch amgyffrediadau chwi. Chwi a all- adnabod I, wrth fy athrawiaeth a'm hiau, oni byddai eich bod yn cauad ygaid yn erbyn y goleuni sydd yn ty- yn eich gwynebau. Tybia eraill mai iaith yw y geiriau, neu ofyniad; A chwi yn fy adnabod I mòr dda? 'm hadwaenech, chwi a wypech mai fod o honof fy hun a wnaethum, ond Tad a'm danfonodd. ‖ Mae yr hwn nfonodd I yn wir Dduw, yn gywir ac dlawn i'w holl addewidion i mi ac am ; cyflawnodd amryw eisoes, ac e dâl ied iddo am y lleill. § Ond nid ad- h chwi fy nhad; am hyny nid ad- h finnau, ac ni chredwch ynof.

[c] * Ond myfi a'i hadwaen:
legid o hono ef yr ydwyf fi,
fe a'm hanfonodd i.

1. 18. a 8. 55. a 10. 15. a 17. 25, 26. *d* pen. 3. 13. 2. a 16. 27, 28. a 17. 18. 1 Ioan 1. 2. a 4. 9, 14.

a'i hadwaen ef yn berffaith, fel y mae dnabod ei hun: mi a'i hadwaen ef modd nad oes un dyn nac angel yn ei d: mi a adwaen ei hanfod ef, ei , ei gyngor, a'i holl gyfraith. † Nis l modd arall; oblegid o hôno ef yr fi fel Person gwahanrhedol, drwy gen- ragywyddol; ‡ ac o hôno ef yr ydwyf siah danfonedig i'r byd, i gyhoeddi flawni ei ewyllys ef, er iachawdwr- ynion.

[e] * Am hynny hwy a geisiasant
l ef: [f] † ond ni osododd neb
no, am na ddaethai ei awr ef

19, 32. pen. 8. 37, 59. a 10. 31, 39. a 11. 57. Luc a 20. 19. *f* adn. 6, 8, 44—46. pen. 8. 20. a 9. 9, 10. Salm 76. 10. Es. 46. 10. Luc 13. 32, 33.

byn hyn yr oedd y swn wedi myned *hedrim*, cyngor mawr yr Iuddewon, y perthynai trin achosion eglwysig, gau-brophwydi, cabledd, a thòri y sab- c. Cymmerodd y rhai hyn gyngor rbyn ef, gan feddwl ei ddâl ef; neu, fod rhai o aelodau y cyngor hwnw yn erbyn hyn, ac iddynt annog rhai o'r g oedd yn *elynion i Grist, ymdrechu ef gyda hwynt. † Ond gwaharddodd llu Duw eu cynddaredd hwy oll, am*

nad oedd ei awr ef eto wedi dyfod: ni feidd- iodd neb osod llaw arno.

31 * A llawer o'r bobl [g] a gredasant
ynddo, ac a ddywedasant, [h] † Pan
ddelo Crist, a wna efe fwy o arwydd-
ion nâ'r rhai hyn a wnaeth hwn?

g pen. 2. 23, 24. a 6. 14, 15. a 8. 30—32. a 12. 42. Luc 8. 13. Act. 8. 13. Iago 2. 26. *h* pen. 3. 2. a 6. 2. a 9. 16. a 10. 41, 42. Mat. 11. 2—6.

* Yr hyn a gynddeiriogodd rai yn y dyrfa i geisio dàl yr Iesu, a fu yn foddion i dueddu eraill i gredu ynddo: fel hyn mae yr un wein- idogaeth yn arogl bywyd i fywyd i rai, ac yn arogl marwolaeth i farwolaeth i eraill: yn dramgwydd ac yn ynfydrwydd i rai; ac yn allu Duw a doethineb Duw i eraill. Mae tri o'n hawdwyr yn tybied iddynt gredu mai Iesu oedd y Messiah mewn gwirionedd; ond mae y llall (*Pool*) yn tybied mai credu a wnaethant ei fod ef yn brophwyd mawr, wedi ei ddanfon gan Dduw, ond eu bod yn dysgwyl rhywun arall i ddyfod yn Fessiah, yr hyn sydd amlwg, ebai efe, yn y geiriau nesaf "Pan ddel Crist." † Nid yw Ioan yn adrodd ond ychydig o wyrthiau Crist, llai na'r efengylwyr eraill o lawer; ond y mae y rhai a adroddir ganddo yn brawf digonol o Dduwdod Iesu. Taera yr Iuddewon diwedd- arach, na wna y Messiah ddim gwyrthiau pan ddelo; ond mae yn amlwg yn y geiriau hyn, bod Iuddewon yr oes hôno yn dysgwyl y gwnelai efe wyrthiau lawer: ac yr oeddynt yn sylfaenu eu dysgwyliad ar Es. 35. 5, 6; gwel Math. 11. 5.

32 ¶ [i] * Y Phariseaid a glywsant
fod y bobl yn murmur y pethau hyn
am dano ef; † a'r Phariseaid a'r arch-
offeiriaid a [k] anfonasant swyddogion
i'w ddal ef.

i adn. 47—52. pen. 11. 47, 48. a 12. 19. Mat. 12. 23, 24. a 23. 13. *k* adn. 45, 46. pen. 18. 3. Luc 22. 52, 53. Act. 5. 26.

* Heblaw bod y geiriau uchod yn ganmol- iaeth i'r Iesu, mae yn debyg fod yno rai yn dangos eu hanfoddlonrwydd tuag at y llywodr- aethwyr hefyd, am eu bod yn ceisio lladd dyn mòr dda, a phrophwyd mòr fawr; ac yr oedd yn y dyrfa mae yn debyg yspeiwyr yn barod i gludo pobpeth a glywent i glustiau y llywodraethwyr. Ofnai yr arch-offeiriaid y collent hwy eu hanrhydedd a'u parch yn mhlith y bobl, ac ofnai y phariseaid yr un peth, ac hefyd yr elai eu traddodiadau hwy i anfri, os goddefent i'r Iesu fyned yn mlaen yn ei athrawiaeth ef, a chadarnâu ei athraw- iaeth hefyd drwy wyrthiau; † gan hyny dan- fonasant swyddogion wedi eu hawdurdodi gan y *Sanhedrim* i'w ddâl ef, ac i'w ddwyn ger bron eu cyngor a'u brawdle hwy, os gall- ent mewn un modd gan y dyrfa.

33 * Am hynny y dywedodd yr
Iesu wrthynt hwy, [l] † Yr ydwyf fi
ychydig amser etto gyd â chwi, ‡ ac
yr wyf yn myned at yr hwn a'm han-
fonodd.

l pen. 12. 35, 36. a 13. 1, 3, 33. a 16. 5, 16—22. a 17. 11, 13. Marc 16. 19.

* Gwyddai yr Iesu beth oedd yn myn- ed yn mlaen yn ystafell y Senedd, a bod swyddogion yn dyfod i'w ddâl ef yn fuan

wyneb profedigaeth i wrthgilio, dylem ystyried pa fantais a gawn ni o hyny; ac mae y geiriau yn dangos, mai glynu wrth wirioneddau yr efengyl, yw y dewisiad goreu a allwn ni ei wneyd.

69 [e] * Ac yr ydym ni yn credu, ac yn gwybod mai † tydi yw y Crist, Mab y [f] Duw byw.

e pen. 1. 41, 45—49. a 11. 27. a 20. 28, 31. Mat. 16. 16. Marc 1. 1. a 8. 29. Luc 9. 20. Act. 8. 37. Rhuf. 1. 3, 4. 1 Ioan 5. 1, 20. f Gwel ar adn. 57.

* Oddi wrth yr hyn a welsom ni eisoes o honot ti, a glywsom ac a ddysgasom genyt ti, ac a deimlasom yn ein calonau oddi wrthyt ti; yr ydym ni yn credu ac yn gwybod mai tydi yw Crist, y Messiah, a Mab y Duw byw: gan hyny, attolwg, na chrybwyll wrthym ni am "gilio oddi ar dy ol di, nac ymadaw â thi." † Cawsom y gyffes hyf, ac ardderchog hon o'r blaen, o enau yr un gwr, yn Math. 16. 16. Gwel y sylwad yno. Gelwir Duw yn *Dduw byw* yma, nid i wahaniaethu natur y Tad oddi wrth y Mab, ond i wahaniaethu y gwir Dduw oddi wrth bob gau dduwiau: a gelwir Crist yn Fab y Duw byw hwn mewn ffordd o enwogrwydd nodedig a phriodoldeb, i ddangos ei fod ef, fel y Mab, yn gyfranog o'r un bywyd a pherffeithiau dwyfol â'r Tad.

70 * Iesu a'u hattebodd hwynt, [g] † Oni ddewisais i chwychwi y deuddeg, [h] ‡ ac o honoch y mae un yn [i] ddiafol?

g adn. 64. pen. 13. 18. a 17. 12. Mat. 10. 1—4. Luc 6. 13—16. Act. 1. 17. h pen. 8. 44. a 13. 2, 21, 27. Act. 13. 10. 1 Ioan 3. 8. Dat. 3. 9, 10. i 1 Tim. 3. 11. Tit. 2. 3.

* Dywedodd Iesu y geiriau hyn, efallai, er gocheliad iddynt hwy, rhag iddynt ymddir-

k ... Act. 1. 16—20. l pen. 18. 2—6. Salm 41. 9. a 55. 12, 14. a 27. 3—5.

* Gelwir ef Judas Iscariot i'w w[ahaniaethu] oddiwrth Judas arall oedd yn un [o'r apostol]ion, awdwr yr epistol sydd yn [dwyn ei] enw. Nid enwodd Iesu neb yn y[r amser o'r] blaen, ond Judas Iscariot oedd yn [...] y gwybu y dysgyblion wedi h[yny ...] oedd Judas y pryd hwnw ar fedr [...] ef, pa faint o amser cyn hyny ni[s ...] ‡ "Ac efe yn un o'r deuddeg:" [...] ni nad oes un swydd y galwo D[uw ...] iddi, na dim doniau (ond gwir ra[s ...] a roddo efe i ddynion, a ddichon [...] i fywyd tragywyddol. Gwel hef[yd ...] 26. 47.

PEN. VII.

Iesu yn argyhoeddi rhyfyg a [...] geraint.

* A'r Iesu a [a] rodiodd ar ol [y pethau] hyn yn † Galilea: canys [nid oedd] efe yn chwennych rhodio y[n Judea,] [b] ‡ oblegid bod yr Iuddewon [yn ceisio] ei ladd ef.

a pen. 4. 3, 54. a 10. 39, 40. a 11. 54. [...] Act. 10. 38. b adn. 19, 25. pen. 5. 16—1[8] a 21. 38.

* "Ar ol y pethau hyn:" sef [y pethau a] adroddwyd yn y bennod o'r blae[n, porthi y] pùm mil, rhodio ar y môr, a'r [ymddiddan yn] nghylch y bara bywiol. † Ar ol hyny efe a rodiodd yn Galilea: [...] rhodio yn arwyddo ei fod ef yn y[mdaith o] amgylch i bregethu a gwneyd gw[yrthiau,] nid yn aros yn yr un màn. Er [...] lwyth Juda oedd Iesu o ran y cn[awd, ...] oedd gwell derbyniad o'r ddau i [...]

la llawer o edmygedd a llawenydd. Am sefydliad, gwel Lefit. 23. 34, &c.

3 [d] * Am hynny ei frodyr ef a ddywedasant wrtho, [e] † Cerdda ymaith di yma, a dos i Judea; fel y gwelo ddisgyblion dy weithredoedd di y ai yr ydwyt yn eu gwneuthur.

d adn. 5. Mat. 12. 46, 47. Marc 3. 31. Luc 8. 19. Act. 14. e Gen. 37. 5—11, 20. 1 Sam. 17. 28. Jer. 12. 6. a 22. 16, 17.

* Efallai fod y brodyr, neu y perthynasau n i Grist wedi diflasu, am nad oeddynt yn weled un argoel o unrhyw fantais fydol iddynt hwy o'u perthynas âg ef; yr hyn a ddysgwyliasent os efe oedd y Messiah addawedig: ac efallai eu bod yn lled-dybied mai twyllwr ydoedd, er ei holl wyrthiau, a sancteiddrwydd ei fywyd a'i athrawiaeth. † Dân o gyfeillgarwch annogent ef i fyned i Jerusalem ar yr ŵyl, fel y caffai gyfle i'w ddangos ei hun yn gyhoeddus mewn lle cyhoeddus.

4 [f] * Canys nid oes neb yn gwneuthur dim yn ddirgel, † ac yntau yn ceisio bod yn gyhoedd: ‡ od wyt ti yn gwneuthur y pethau hyn, [g] amlyga dy hun i'r byd.

f Diar. 18. 1, 2. Mat. 6. 1, 2, 5, 16. a 23. 5. Luc 6. 45. g 18. 20. 1 Bren. 22. 13. Mat. 4. 6. Act. 2. 4—13.

* Nid oedd Galilea ond ardal wael ac anenwog, ac ystyrient hwy nad oedd holl weithredoedd Iesu yno ond pethau yn cael eu gwneyd mewn lle dirgel, mewn cymhariaeth â Jerusalem, ac na ddenai efe byth yn gyhoeddus onid âai oddi yno. † Nid yw y geiriau yn ddim amgen na chyhuddiad cenfigenus disail, fel pe buasai Iesu o wag-ogoniant bres, am ddangos ei hun yn y cwbl oedd yn ei wneyd: yr oedd y gwrthwyneb yn ymddangos mòr amlwg yn ei holl ymddygiad ef, fel nad oedd dim ond cenfigen atgas a allasai achosi am y fath gyhuddiad. ‡ Os oeddynt yn dymuno i'r Iesu fod yn enwog, nid o barch iddo ef yr oedd hyny; ond gobeithio yr oeddynt y caent hwythau ryw enwogrwydd a manteision bydol gydag ef, fel ei geraint.

5 [h] * Canys nid oedd ei frodyr yn credu ynddo.

h Salm. 1. 11—13. Mica 7. 5, 6. Marc 3. 21.

* Nid oeddent yn credu mai efe oedd y Messiah, ond tybient nad oedd efe ddim yn amcanu at gael ei fawrâu gan ddynion, a chodi plaid; am hyny annogent ef i fyned i Jerusalem fel y chwilid ef allan gan ddynion mwy craff na hwy eu hunain. Eu tybiaeth hwy oedd, fel yr Iuddewon oll, y byddai raid i'r Messiah fod yn *Dywysog bydol*; ac am nad oedd dim yn debyg i hyny yn Iesu, ni chredent ynddo er pob arwydd arall a welsent ganddo.

6 Yna yr Iesu a ddywedodd wrthynt hwy, [i] * Ni ddaeth fy amser i etto: ond eich amser chwi sydd yn wastad yn barod.

i adn. 8. 30. pen. 2. 4. a 8. 20. a 13. 1. a 17. 1. Salm ... Preg. 3. 1, &c. Act. 1. 7.

* Annogai ei frodyr i Grist fyned i Jerusalem i gael enwogrwydd a derchafiad, er enwogrwydd a derchafiad iddynt hwy *fel teulu*; ond gwyddai efe fod yn Jerusalem lawer yn darpar i geisio ei einioes ef cyn yr amser: am hyny nid âai efe i fynu yn nechreu yr ŵyl, nac yn gyhoeddus, cyn ei amser. † Gallai ei frodyr fyned yr amser a fynent, nid oedd dim perygl yn eu haros hwy.

7 [k] * Ni ddichon y byd eich casâu chwi; [l] † ond myfi y mae yn ei gasâu, [m] o herwydd fy mod i yn tystiolaethu am dano, fod ei weithredoedd ef yn ddrwg.

k pen. 15. 19. Luc 6. 26. Iago 4. 4. 1 Ioan 4. 5. l pen. 15. 18, 19, 23—25. a 17. 14. Diar. 8. 36. Es. 49. 7. Zech. 11. 8. Rhuf. 8. 7. 1 Ioan 3. 12, 13. m 1 Bren. 21. 20 a 22. 8. Diar. 9. 7, 8. a 15. 12. Es. 29. 21. Jer. 20. 8. Am. 7. 7—13. Mal. 3. 5. Luc 11. 39—54. Act. 5. 28—33. a 7. 51—54. Gal. 4. 16. Dat. 11. 5—11.

* Er mòr dyner a thirion mae y geiriau hyn yn ymddangos, maent yn cynnwys y darsyniad mwyaf dychrynllyd, fod y brodyr hyn i Grist yn hollawl fel y byd, mewn egwyddorion, tymherau a golygiadau, ac felly yn amddifad o gariad Duw, ac heb un gobaith gwirioneddol oddi wrtho ef: fel y cyfryw nis gallai y byd eu casâu hwy. † Gwahanol iawn oedd hi ar Grist; yr oedd y casineb mwyaf tuag ato ef; oblegid ei fod ef mewn ymddygiad ac athrawiaeth yn tystiolaethu yn erbyn gweithredoedd drwg y byd annuwiol, ac hefyd yn erbyn rhagrith a deddfoldeb y phariseaid a'r ysgrifenyddion.

8 * Ewch chwi i fynu i'r wyl hon: [n] † nid wyf fi etto yn myned i fynu i'r wyl hon, oblegid ni chyflawnwyd fy amser i etto.

n adn. 6. 30. pen. 8. 20. a 11. 6, 7. 1 Cor. 2. 15, 16.

* Ewch chwi i fynu, gallwch chwi fyned yn ddiberygl y pryd y mynoch, ac mae yn ddyledswydd arnoch chwi i fyned yn ol y ddeddf, na adewch i mi eich rhwystro na'ch atal chwi. † Yr oedd yr ŵyl hon i barâu saith niwrnod, Lefit. 23. 34: nid oedd yr Iesu yn dewis myned i fynu ar ddechreu yr ŵyl, gyda'r dorf; fel nad elai yno yn amlwg, oblegid gwyddai fod ei elynion yn dysgwyl am dano: ond efe a aeth i fynu wedi hyny, yn ddirgel, adn. 10, ac yn nghylch canol yr ŵyl efe a aeth i fynu i'r deml ac a athrawiaethodd yno adn. 14.

9 Gwedi iddo ddywedyd y pethau hyn wrthynt, efe a arhosodd yn Galilea.

* Fel hyn danfonodd hwynt ymaith i addoliad Duw, er mai dynion o galonau cnawdol ac anghrediniol oeddynt: a chân nad oeddynt yn gofalu llawer am ei gymdeithas ef gyda hwynt, gadawodd iddynt fyned eu hunain, ac arosodd yntau yn Galilea.

10 ¶ * Ac wedi myned o'i frodyr ef i fynu, [o] yna yntau hefyd a aeth i fynu i'r wyl; [p] † nid yn amlwg, ond megis yn ddirgel.

o Salm 26. 8. a 40. 8. Mat. 3. 15. Gal. 4. 4. p pen. 11. 54. Es. 42. 2, 3. Am. 5. 13. Mat. 10. 16, 17.

* Yn fuan ar ol i'r brodyr hyn yn ol y cnawd fyned ymaith, aeth Iesu hefyd i fynu, i gadw gŵyl y pebyll, fel yr anrhydeddai osodiadau Duw, ac y cyflawnai bob cyfiawnder. † Ond wrth fyned i Jerusalem, cymmerodd bob gofal i fyned yn ddirgel; fel na byddai dim swn na chynhwrf o'i achos ef,

cael genym hanes manwl am hyny. Wrth ei fod yn arfer bod yno yn gyson, yr oeddynt yn disgwyl beth a ddigwyddai ... y tro hwn, ac yn mawr holi pa le yr oedd efe.

12 [r] * A murmur mawr oedd am dano ef ym mysg y bobl. [s] † Canys rhai a ddywedent, [t] Gwr da yw: ac eraill a ddywedent, Nag e; eithr [u] twyllo y bobl y mae.

r adn 32. Phil. 2. 14. s adn. 25—27. 40—43. pen. 6. 14. a 9. 16. 17. a 10. 19—21. Mat. 16. 25. a 16. 13—16. Luc 7. 16. t Luc 4. 45. a 19. 10. a 23. 47, 50. Act. 11. 24. Rhuf. 5. 7. u adn. 47, 52. Mat. 27. 63.

* Wrth holi a chwilio am dano, aeth dadlau a murmur mawr yn mhlith y bobl yn ei gylch, o herwydd y gwahanol dybiau oedd gan wahanol ddynion am dano: † taerai rhai mai gwr da ydoedd: a thaerai eraill yn llidiog i'r gwrthwyneb, mai dyn drwg, yn twyllo y bobl oedd. Taerai rhai ei fod o leiaf yn wr gonest, teilwng, a defnyddiol: bod ei athrawiaeth yn nefol, ei fywyd yn sancteiddiol, a'i holl wyrthiau yn drugarog ac ennillgar: ac yr oedd y rhai hyn yn murmur fod yr arch-offeiriaid, y phariseaid, a'r ysgrifenyddion, yn ei ddifrio ac yn ei wrthwynebu ef. Taerai eraill yn y gwrthwyneb, mai twyllwr oedd, yn hudo y bobl, yn cymmeryd arno fod yn gystal â Duw, a'i fod yn tori y sabbath drwy iachâu ar y dydd hwnw: a murmurai y rhai hyn eilwaith yn erbyn pleidwyr Iesu, am ei bod yn ei amddiffyn, ac yn dangos dim gwyneb iddo.

13 [x] * Er hynny ni lefarodd neb yn eglur am dano ef, rhag ofn yr Iuddewon.

15 ... A'r Iuddewon a ryfeddasant, gan ddywedyd, [b] Pa fodd y gŵyr hwn † ddysgeidiaeth, ac yntau heb ddysgu?

[illegible] Mat. 7. 28, 29. a 13. 54. ... Mat. 13. 54. Marc 6. 2, 3. Luc 4. 22. a 6. 17, 18.

* Synnodd Iuddewon Jerusalem ... fawr wrth hyawdledd a medrusrwydd yn trin yr ysgrythyrau, yn eu hegluro, eu cymhwyso at ei wrandawwyr, ... fath ddeheurwydd ac awdurdod. ... fawr oblegid nad oedd efe erioed ... wrth draed yr un o'u *Doctoriaid* ... *biniaid* hwy yn cael ei ddysgu yn ... hyn. † *Grammata:* Llythyrenau ... gryth yrau a fedd ylir, nid unrhyw ... iaeth ddynol gyffredin, fel y mae ... am ddysgeidiaeth: sylwyd o'r blaen ... dysgeidiaeth felly yn ddirmygedig ... Iuddewon. Yr oedd rhai yn ... gymmeradwyaeth a pharch iddo, a rhai eraill mewn ffordd o fychan... myg arno.

16 Yr Iesu a attebodd iddynt, a ddywedodd, [c] * Fy nysgeidiaeth nid eiddof fi yw, [d] † eithr eiddo'r hwn a'm hanfonodd i.

c pen. 3. 11, 31, 32. a 8. 28. a 12. 49, 50. a 17. 8, 14. Dat. 1. 1. d pen. 5. 23, 24, 30 ...

* Nid oedd eiddo ef fel y mae ... cael dysgeidiaeth trwy efrydiaeth ... ddynol; nid oedd eiddo ef o ... dychymmygu o'i ben ei hun fel ... gau-brophwydi a'r gau-athrawon ... cenadwri ydoedd, y daeth efe yn ... oddi wrth yr hwn a'i danfonodd ...

ai myfi o honof fy hun sydd yn llefaru.

g pen. 1. 46—49. a 8. 31, 32, 47. Salm 25. 8, 9, 12. a 119. 101, 102. Es. 35. 8. Jer. 31. 33, 34. Hos. 6. 3. Mica 4. Mal. 4. 2. Mat. 6. 22. Luc 8. 15. Act. 10. 1—6. a 11. 13, a 17. 11. Phil. 3. 15, 16.

* Yma mae Crist yn rhagflaenu gwrthddadl a godai yr Iuddewon; sef, pa fodd y gallent hwy wybod pa un a oedd ei athrawiaeth yn athrawiaeth Duw, ai nid oedd; fel pe dywedasai, Os ewyllysia neb yn benderfynol, o'i galon, ymwrthod â'i ragfarnau, a gwilio yn ostyngedig, yn ddifrifol, ac yn ddiedd i ewyllys Duw, trwy fyfyrdod, gwrando, a gweddïo, fel y gallo ei wybod a'i gwneuthur; efe a genfydd ddigon a thuedd fy athrawiaeth I, i'w ...meradwyo; efe a brofa y fath effeithiolrwydd grymus, melus, a sanctaidd o hóni, a'r gynnorthwy chwanegol gan yr Ysbryd ...a, ag a'i galluoga ef i fainu, gyda llawn ...rwydd iddo ei hun, pa un a ydyw yn ...guddiad dwyfol, fel yr wyf fi yn dywedai ynte tyb bersonol a dyfais twyllwr ...w, fel y taerai fy ngelynion. Pan mae ...ion fel hyn wedi ei thueddu i "wneuthur ...llys Duw," mae yn derchafu uwchlaw ...farnau balchder, hunan-gariad, a gobeith... ofnau bydol, y rhai sydd yn cymylu a gwyro y deall. Mae yr agwedd hyn ...meddwl hefyd yn effaith gras Duw; ac ...r hwn a roddodd i unrhyw ddyn y cyffesur o ddifrifwch, hyddysgedd, ac un...b, a'i cynnorthwya ef i ddeall a derbyn ...irionedd, ac i ganfod a gwrthod cyfeiliorni.

18 f * Y mae yr hwn sydd yn llefaru o hono ei hun, yn ceisio ...niant ei hun: † ond yr hwn sydd ...ceisio gogoniant yr hwn a'i hanfonodd, hwnnw sydd eirwir, ac anghyfiawnder nid oes ynddo ef.

...en. 5. 41. a 8. 49, 50. 1 Cor. 10. 21—33. Gal. 6. 12— ...il. 2. 3—5. 1 Thes. 2. 6. 1 Pedr 4. 11. g pen. 3. ... a 11. 4. a 12. 28. a 13. 31, 32. a 17. 4, 5. Ex. 32. ... Num. 11. 29. Mat. 6. 19.

...Dyma nod arall iddynt i wybod pa un a ...ei athrawiaeth ef o Dduw ai nid oedd: ...lysgawdwr sydd yn llefaru o hóno ei ...sef o'i ddychymmygion ei hun, mae yn ...ei ogoniant ei hun, ennill plaid iddo ei ...a chael enw mawr iddo ei hun; a lle ...ag y gweler neb felly, yn ceisio ei ogon...i hun, mae yn arwydd sicr mai o hóno ...n mae yn llefaru, na dderbyniodd ei ...lwri gan Dduw, ac nas danfonodd Duw ... O'r tu arall, pwy bynag sydd yn ceisio ...niant Duw, yr hwn a'i danfonodd ef, ...hyny yn arwydd sicr bod y dyn yn eir...mai gan Dduw y derbyniodd efe hi, ac ...Duw a'i danfonodd ef. Rhy faith ac ...liol fyddai dangos mai yr olaf o'r ddau ...l oedd Iesu, yr hyn oedd nod amlwg ...Dduw yr oedd ei ddysgeidiaeth ef.

19 h * Oni roddes Moses i chwi y ...ith, i † ac nid oes neb o honoch ...wneuthur y gyfraith? k ‡ Paham ...dych yn ceisio fy lladd i?

...en. 1. 17. a 5. 45. a 9. 28, 29. Ex. 24. 2, 3. Deut. ... Act. 7. 38. Heb. 2. 3—5. i Mat. 23. 2—4. Rhuf. 2. 17—29. a 3. 19—23. Gal. 6. 13. k adn. 25. pen. 5. a 10. 31, 32, 39. a 11. 53. Salm 2. 1—6. Mat. 12. 39. Marc 3. 4, 6.

* Fel pe dywedasai, Nid oes genych ddim ammheuaeth am Moses, nad gwir broffwyd ydoedd, wedi ei ddanfon gan Dduw; ac nid oes genych ddim ammheuaeth am y gyfraith a roddodd Moses, nad o Dduw y rhoddwyd hi trwy Moses; † ac eto nid oes neb o honoch yn gwneuthur y gyfraith hóno er eich holl ymffrost o hóni, ond y mae pawb o honoch yn ei thori yn gywilyddus, trwy ei chain-egluro a throseddu mewn gweithredoedd. ‡ Fel prawf o hyny yr ydych chwi er ys blwyddyn a hanner o leiaf yn llettya casineb ataf fi, ac o hyny hyd yn awr yn ceisio fy lladd i am iachâu y dyn ar y sabbath wrth lyn Bethesda, pen. 5. 16: onid yw y fath gasineb, a'r fath fwriad llofruddiog yn droseddu ar gyfraith Moses?

20 * Y bobl a attebodd ac a ddywedodd, l † Y mae gennyt ti gythraul: pwy sydd yn ceisio dy ladd di?

l pen. 8. 48, 52. a 10. 20. Mat. 10. 25. a 11. 18, 19. a 12. 24. Marc 3. 21, 22, 30. Act. 26. 24.

* Tybir mai rhai o'r bobl o'r wlad oedd y rhai hyn a atebasant, ac nas gwyddent hwy ddim fod gan neb y fath fwriad â lladd Iesu; felly yr oeddent yn cyffroi yn arw wrth glywed y fath gyhuddiad: ond er hyny yr oeddynt yn feius iawn yn dywedyd y fath eiriau ysgeler a nwyd-wyllt wrtho ef. O'r tu arall, os y rhai a geisient ei ladd ef oeddynt, yr oeddynt yn fwy drygionus byth; trwy wadu y gwirionedd, a chablu y Cyfryngwr hefyd. † Tybient hwy ei fod ef allan o'i bwyll, ac ei fod yn dywedyd hyn fel dyn allan o'i bwyll, a thybiai yr Iuddewon yn wastad, fod dynion felly wedi eu meddiannu gan ddiafol.

21 Yr Iesu a attebodd ac a ddywedodd wrthynt, m * Un weithred a wneuthum, † ac yr ydych oll yn rhyfeddu.

m pen. 5. 9—11.

* Yr un weithred hon oedd, iachâu y claf ar y sabbath, Ioan 5. 1—16. † Nid rhyfeddu yn ganmoladwy am ddaioni y weithred, a'r modd gwyrthiol y gwnaed hi; ond rhyfeddu yn dramgwyddus am ei gwneyd ar y dydd sabbath, yr hyn sydd amlwg wrth adn. 23. E wnaeth Iesu y weithred hóno ar yr ail basg ar ol ei fedyddio, ac yn awr yr oedd y trydydd pasg wedi myned heibio (pen. 6. 4,) a hanner blwyddyn drosodd, oblegid yn mis Medi neu Hydref yr oedd gŵyl y pebyll; ac eto yr oedd yr Iuddewon o hyd yn "rhyfeddu," yn cadw digofaint at Iesu, ac yn ceisio ei ladd ef am y weithred hóno. Gwel sylw ‡ ar adn. 19.

22 * Am hynny y rhoddes Moses i chwi yr n enwaediad † (nid o herwydd ei fod o Moses, eithr o'r tadau) ‡ ac yr ydych yn enwaedu ar ddyn ar y sabbath.

n Gen. 17. 10—14. Lef. 12. 3. Rhuf. 4. 9—11. Gal. 3. 17.

* Tybir mai yn niwedd yr adnod o'r blaen y dylai y ddau air blaenaf o'r adnod hon fod; fel hyn,—" ac yr ydych oll yn rhyfeddu am hyny," sef am yr "un weithred" a wnaethai yr Iesu: os felly, rhaid i'r adnod hon ddechreu fel hyn, "Rhoddes Moses i chwi yr enwaediad, &c. † Rhoddes Moses i chwi y

raith Moses; a ydych yn llidiog wrthyf fi, am i mi [o]wneuthur dyn yn † holliach ar y sabbath ?

[o] pen. 5. 8, 9, 14—16.

* Swm, a grym y ddadl hon, debygid yw hyn : Os geill deddf ddefodol, (y fath ag oedd hòno am gadw y sabbath, a roddwyd ar Sinai,) roddi lle i ddeddf ddefodol arall, henach na hi (y fath ag oedd deddf yr enwaediad, a roddasid i Abraham yn mhell o'r blaen ;) llawer mwy y dylai roddi lle i ddeddf natur, yr hon a ysgrifenwyd yn nghalon pob dyn : hyny yw, mai ein dyledswydd yw cynorthwyo y rhai hyny a fyddo mewn cystuddian a thrueni. Ni wnaethai Iesu ond ufuddhau i'r ddeddf hòno pan iachâodd efe y dyn wrth lyn Bethesda. † Archolli y byddid wrth enwaedu, ond gwneyd yn holliach a wnaeth Iesu : *hollawl afiach* oedd y dyn o'r blaen, drwy ei holl gorph ; ond gwnaeth Iesu ef yn *holliach*, drwyddo i gyd, a hyny â gair ei enau. Mi a wnaethym yn *holliach*, *ddyn cyfan*, yw ystyr lythyrenol y geiriau Groeg, meddant.

24 * Na fernwch [p] wrth y golwg, † eithr bernwch farn gyfiawn.

[p] pen. 8. 15. Deut. 1. 16, 17. a 16. 18, 19. Salm 58. 1, 2. a 82. 2. a 94. 20, 21. Diar. 17. 15. a 24. 23. Es. 5. 23. a 11. 3, 4. Iago 2. 1, 4, 9.

* Na fyddwch dueddol, a phleidgar, wrth farnu; gan dderbyn wynebau rhai rhagor eraill ; na choleddwch ragfarn yn fy erbyn I, o herwydd fy ymddangosiad gwael a digyfrif, nac o blaid eich arch-offeiriaid a'ch penaethiaid eich hunain, o herwydd eu rhith-honiadau, a'r awdurdod maent wedi gael arnoch chwi ; ac na feiwch yn fyrbwyll ar yr hyn a wnaethum I, gan roddi lliw drwg ar weithred dda. † Ond chwiliwch i bethau yn ofalus, a chymharwch hwy â'u gilydd, fel y galloch farnu yn ol gwirionedd a chyfiawnder ; ac os ystyriwch chwi wir deilyngdod yr achos, nis

iddo, heb ei gymmeryd ef i fyn
oes neb ryw sut yn beiddio ei at
arn, nac ychwaith yn beiddio gw
yd dim ag mae efe yn lefaru.
mae hyn ? a ydyw y llywodra
diwedd wedi cael tro, ac yn
Messiah mewn gwirionedd ydyw
bod yn gadael llonydd fel hyn
adn. 32, cawn weled nad oedd
wedi cael tro yn y byd, ond mô
erioed : efallai nas gwyddent ei
deml am dro.

27 * Eithr [w] nyni a adwae
o ba le y mae : † eithr pan d
[x] nis gŵyr neb o ba le y ma

[w] adn. 15. pen. 6. 42. Mat. 13. 54—57.
4. 22. [x] adn. 41, 42. Es. 11. 1. a 53. 8.
21. Mica 5. 2. Mat. 2. 5, 6. Act. 8. 33.

* Fel pe dywedasent, Beth
meddwl y penaethiaid, nis gallw
gredu mai hwn yw Crist, y Messi
ni adwaenom hwn mai Iesu o N
mab Joseph a Mair : nis gall h
Grist. Mae yn debyg nas gwy
hyn ddim fod Iesu wedi hanu o h
wedi cael ei genedlu yn wyrth
morwyn, nac ei fod wedi ei eni
hem ; am hyny yr oeddent yn pe
fyrbwyll nad oedd ei dadogaeth
aeth ef ddim yn ateb i'r rhag-d
am y Messiah. † Eto, mae yn
fod ganddynt ryw syniadau, go
am ddeilliad dwyfol y Gwar
hwnw ; oblegid dywedant, " Pa
nis gŵyr neb o ba le y mae."
pawb agos, o'r Iuddewon, o ba l
Messiah o ran ei ddynoliaeth i d
lwyth Judah, o deulu Dafydd, a
hem y dref lle bu Dafydd : gan
geiriau hyn, " Nis gŵyr neb o b
yn lled dywyll a dyrys. Tybia
eirio yr oeddynt at enedigaeth
wyryf ; dywed eraill fod traddodia

ynny yr Iesu, wrth athraw-
deml, * a lefodd ac a ddy-
† Chwi a'm hadwaenoch i,
och o ba le yr ydwyf fi:
aethum i o honof fy hun,
nae yn gywir yr hwn a'm
i, [b] § yr hwn nid adwaen-

8. 14. Mat. 2. 23. Luc 2. 4, 11, 39, 51. 43. a 8. 16, 42. a 10. 36. a 12. 49. a 14. . 23. a 5. 32. a 8. 20. 2 Cor. 1. 18. Tit. Ioan 5. 10. b pen. 8. 19, 54, 55. a 16. am. 2. 12. Salm 9. 10. Diar. 2. 3–5. Jer. . 4. 1. a 5. 4. a 6. 3—6. Mat. 11. 27. Luc . Rhuf. 1. 28. 2 Cor. 4. 6. 1 Ioan 2. 3, 4.

ei lef yn uwch nac arferol, ac la nerth a difrifwch mawr dros ıd. † Chwi a'm hadwaenoch I o d y mae fy nharddiad dechreu- l gyfryngol I, yn mhell uwch- yffrediadau chwi. Chwi a all- od I, wrth fy athrawiaeth a'm ni byddai eich bod yn cauad n erbyn y goleuni sydd yn ty- gwynebau. Tybia eraill mai w y geiriau, neu ofyniad; A yn fy adnabod I mór dda? waenech, chwi a wypech mai onof fy hun a wnaethum, ond 'm danfonodd. ‖ Mae yr hwn l I yn wir Dduw, yn gywir ac i'w holl addewidion i mi ac am wnodd amryw eisoes, ac e dâl o am y lleill. § Ond nid ad- i fy nhad; am hyny nid ad- u, ac ni chredwch ynof.

'nd myfi a'i hadwaen:
o hono ef yr ydwyf fi,
hanfonodd i.

8. 55. a 10. 16. a 17. 25, 26. d pen. 3. 3. 27, 28. a 17. 18. 1 Ioan 1. 2. a 4. 9, 14.

waen ef yn berffaith, fel y mae l ei hun: mi a'i hadwaen ef nad oes un dyn nac angel yn ei a adwaen ei hanfod ef, ei ngor, a'i holl gyfraith. † Nis d arall; oblegid o hóno ef yr erson gwahanrhedol, drwy gen- yddol; ‡ ac o hóno ef yr ydwyf anfonedig i'r byd, i gyhoeddi ei ewyllys ef, er iachawdwr-

n hynny hwy a geisiasant
[f] † ond ni osododd neb
m na ddaethai ei awr ef

pen. 8. 37, 59. a 10. 31, 39. a 11. 57. Luc . f adn. 6, 8, 44—46. pen. 8. 20. a 9. Salm 76. 10. Es. 46. 10. Luc 13. 32, 33.

a yr oedd y swn wedi myned , cyngor mawr yr Iuddewon, hynai trin achosion eglwysig, phwydi, cabledd, a thòri y sab- mmerodd y rhai hyn gyngor , gan feddwl ei ddàl ef: neu, ii o aelodau y cyngor hwnw yn hyn, ac iddynt annog rhai o'r yn elynion i Grist, ymdrechu a hwynt. † Ond gwaharddodd w eu cynddaredd *hwy oll*, am

nad oedd ei awr ef eto wedi dyfod: ni feidd- iodd neb osod llaw arno.

31 * A llawer o'r bobl [g] a gredasant ynddo, ac a ddywedasant, [h] † Pan ddelo Crist, a wna efe fwy o arwydd- ion nâ'r rhai hyn a wnaeth hwn?

g pen. 2. 23, 24. a 6. 14, 15. a 8. 30—32. a 12. 42. Luc 8. 13. Act. 8. 13. Iago 2. 26. h pen. 3. 2. a 6. 2. a 9. 16. a 10. 41, 42. Mat. 11. 3—6.

* Yr hyn a gynddeiriogodd rai yn y dyrfa i geisio dal yr Iesu, a fu yn foddion i ddenu eraill i gredu ynddo: fel hyn mae yr un wein- idogaeth yn arogl bywyd i fywyd i rai, ac yn arogl marwolaeth i farwolaeth i eraill: yn dramgwydd ac yn ynfydrwydd i rai; ac yn allu Duw a doethineb Duw i eraill. Mae tri o'n hawdwyr yn tybied iddynt gredu mai Iesu oedd y Messiah mewn gwirionedd; ond mae y llall (*Pool*) yn tybied mai credu a wnaethant ei fod ef yn brophwyd mawr, wedi ei ddanfon gan Dduw, ond eu bod yn dysgwyl rhywun arall i ddyfod yn Fessiah, yr hyn sydd amlwg, ebai efe, yn y geiriau nesaf "Pan ddel Crist." † Nid yw Ioan yn adrodd ond ychydig o wyrthiau Crist, llai na'r efengylwyr eraill o lawer; ond y mae y rhai a adroddir ganddo yn brawf digonol o Dduwdod Iesu. Taera yr Iuddewon diwedd- arach, na wna y Messiah ddim gwyrthiau pan ddelo; ond mae yn amlwg yn y geiriau hyn, bod Iuddewon yr oes hóno yn dysgwyl y gwnelai efe wyrthiau lawer: ac yr oeddynt yn sylfaenu eu dysgwyliad ar Es. 35. 5, 6; gwel Math. 11. 5.

32 ¶ [i] * Y Phariseaid a glywsant fod y bobl yn murmur y pethau hyn am dano ef; † a'r Phariseaid a'r arch- offeiriaid a [k] anfonasant swyddogion i'w ddal ef.

i adn. 47—53. pen. 11. 47, 48. a 12. 19. Mat. 12. 23, 24. a 23. 13. k adn. 45, 46. pen. 18. 3. Luc 22. 52, 53. Act. 5. 26.

* Heblaw bod y geiriau uchod yn ganmol- iaeth i'r Iesu, mae yn debyg fod yno rai yn dangos eu hanfoddlonrwydd tuag at y llywodr- aethwyr hefyd, am eu bod yn ceisio lladd dyn mór dda, a phrophwyd mór fawr; ac yr oedd yn y dyrfa mae yn debyg yspeiwyr yn barod i gludo pobpeth a glywent i glustiau y llywodraethwyr. Ofnai yr arch-offeiriaid y collent hwy eu hanrhydedd a'u parch yn mhlith y bobl, ac ofnai y phariseaid yr un peth, ac hefyd yr elai eu traddodiadau hwy i aufri, os goddefent i'r Iesu fyned yn mlaen yn ei athrawiaeth ef, a chadarnâu ei athraw- iaeth hefyd drwy wyrthiau; † gan hyny dan- fonasant swyddogion wedi eu hawdurdodi gan y *Sanhedrim* i'w ddàl ef, ac i'w ddwyn ger bron eu cyngor a'u brawdle hwy, os gall- ent mewn un modd gan y dyrfa.

33 * Am hynny y dywedodd yr Iesu wrthynt hwy, [l] † Yr ydwyf fi ychydig amser etto gyd â chwi, ‡ ac yr wyf yn myned at yr hwn a'm han- fonodd.

l pen. 12. 35, 36. a 13. 1, 3, 33. a 16. 5, 16—22. a 17. 11, 13. Marc 16. 19.

* Gwyddai yr Iesu beth oedd yn myn- ed yn mlaen yn ystafell y Senedd, a bod swyddogion yn dyfod i'w ddàl ef yn fuan

yn y drydedd nef.

34 [m] * Chwi a'm ceisiwch, † ac ni'*m* cewch: ‡ a lle yr ydwyf fi, ni ellwch chwi ddyfod.

m pen. 8. 21—24. a 13. 33—36. a 14. 3, 6. a 17. 24. Dat. 1. 24—31. Hos. 5. 6. Mat. 23. 39. Luc 13. 24, 25, 34, 35. a 17. 22, 23.

* Gwedi hyny, chwi a fawr ddymunwch, ond Och, yn rhy ddiweddar, am i'r Messiah ymddangos yn eich plith; yr hyn yn wir fydd fy ngheisio I, oblegid myfi yw efe, er nas gwyddoch chwi. † Ond yn eich caledi dirfawr, a'ch drygfyd ofnadwy yn y byd hwn ac yn y byd a ddaw, ni'm cewch mwy ar ol fy ngwrthod. ‡ Ni ddeuaf fi atoch chwi mwyach, ac ni ellwch chwithau ddyfod i'r nef attaf fi oblegid eich anghrediniaeth o honof.

35 Yna y dywedodd yr Iuddewon yn eu mysg eu hunain, I ba le y mae hwn ar fedr myned, fel na chaffom ni ef? [n] * ai at y rhai sydd ar wasgar ym mhlith y Groegiaid y mae efe ar fedr myned, [o] † a dysgu y Groegiaid?

n Es. 11. 12. a 27. 12, 13. Zeph. 3. 10. Act. 21. 21. Iago 1. 1. o Salm 67. 1, 2. a 98. 2, 3. Es. 11. 10. a 49. 6. Mat. 12. 21. Luc 2. 32. Act. 11. 18. a 13. 46—48. a 22. 21, 22. Eph. 3. 8. Col. 1. 27. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.

* Mae yn ddiammau mai yr Iuddewon gwasgaredig yn mhlith y Groegiaid a feddylir wrth y "rhai sydd ar wasgar" yma; gwel Act. 11. 19, 20; 1 Pedr 1. 1; Iago 1. 1. Efallai bod mwy o ddirmyg yn y geiriau nag a feddylir yn gyffredin:—fel pe dywedasai yr Iuddewon gwatwarllyd, Mae hwn yn ceisio hòni mai efe yw y Messiah, ac wrth fethu llwyddo i gael fawr o ganlynwyr yn y wlad hon, mae efe yn sôn am fyned ymaith i rywle arall; ac i ba le y gall ef fyned ond at y

dydd mawr o'r wyl, y safodd
[s] ‡ ac a lefodd, gan ddywedyd
oes ar neb syched, [w] § deued
[x] ac yfed.

r Lef. 23. 36, 39. Num. 29. 35. 1 Bren. 8. 6
28. pen. 1. 23. Diar. 1. 20. a 8. 1, 3. a 9. 1
a 55. 1. a 58. 1. Jer. 2. 2. Mica 6. 9. Mat. 3.
4. 10. a 6. 35. Salm 36. 8, 9. a 42. 2. a 63. 1.
12. 3. a 41. 17, 18. a 44. 3. a 55. 1. Am. 8. 11-
6. a 22. 1, 17. w pen. 5. 40. a 6. 37. a 14.
Jer. 16. 19. Mat. 11. 28. x pen. 6. 55. Ca
9. 15. 1 Cor. 10. 4, 21. a 11. 25. a 12. 13. Eph

Gan nad oedd y swyddogion
gwneyd dim iddo, er eu danfon g
hedrim i'w ddàl ef; yr oedd yr le
ed rhag ei flaen yn ei ymadrod
rwystr, heb sylwi dim ar y swydd
yno erbyn hyn, nac ychwaith ar
bobl yn nghylch ei eiriau ef. * Y
weddaf o'r ŵyl oedd yr wythfed o
ad. † Yr oedd hwn i fod yn dd
dydd o gymmanfa sanctaidd ac
anghyffredin. Lefit. 23. 36; Nu
‡ Yma derchafodd Iesu ei lef eto,
eddus iawn, fel yn adn. 28, fel y
holl dyrfa fawr yn nghynteddoed
‖ Yma gosodir allan deimlad pech
hangen ysbrydol, ac awydd eu he
iechydwriaeth Duw, dàn y g
fwyaf bywiog, o syched: felly y gw
llaweroedd o fànau eraill, yn yr H
ment a'r Newydd; ac nis gellir
yr un gymhariaeth mwy addas.
Iesu yn datgan ei hun yn Ffynon
iachawdwriaeth i bechaduriaid c
yn "Ffynon y dyfroedd byw," m
byniad i bydewau toredig dynion
mae efe yn llefaru fel Duw holl-g
holl-ddigonol. Ar y dydd hwn
oedd y gynnulleidfa lliosocaf, a by

9 * Yna y dywedasant wrtho, Pa
mae dy Dad di? Yr Iesu a at-
dd, [i] † Nid adwaenoch na myfi,
Tad: [k] ‡ ped adnabuasech fi,
a adnabuasech fy Nhad i hefyd.

. 54, 55. pen. 1. 10. a 7. 28. a 10. 14, 15. a 15. 21.
Jer. 22. 16. a 24. 7. 1 Cor. 15. 34. Gal. 4. 9. Col. 1.
a 5. 29. *k* pen. 1. 18. a 14. 6—9. a 17. 2, 25, 26.
25. Luc 10. 21, 22. 2 Cor. 4. 4—6. Eph. 1. 17. Col.
h. 1. 3. 2 Ioan 9.

bir mai mewn gwawd yr oeddent yn
fel hyn iddo: Pa le mae dy dad di, a
ydyw? nis gwyddom ni am yr un tad
d Joseph, y Saer; ac nis gallwn ni
n ei dystiolaeth ef mwy na'r eiddot
mewn mater mòr fawr a hyn, felly pa
soni gymmaint am dy dad? † Yma
Arglwydd Iesu yn amlwg yn dangos
f a'r Tad yn ddau berson gwahanol,
oeddynt yn ddau dyst; ac eto yn un
hanfod a pherffeithiau dwyfol, gan fod
ddiaeth o hóno ef yn cynnwys adna-
th o'r Tad. ‡ Nid yw y Tad i'w ad-
nd yn a thrwy y Mab, yr hwn sydd
w y Duw anweledig, ac yn ei hys-
: a chan nad oedd yr Iuddewon yn
d nac yn cydnabod Iesu yn Fab Duw,
d modd iddynt adnabod y Tad yn
igol. Ai nid ydyw hyn yn dadym-
l holl grefydd a gwag-obaith pawb
sydd yn gwadu gwir Dduwdod y
wr? O gyflwr tost!

* Y geiriau hyn a lefarodd yr
n y trysordy, wrth athrawiaethu
eml: [m] † ac ni ddaliodd neb
n na ddaethai ei awr ef etto.

n. 9. 26. Mat. 27. 6. Marc 12. 43. *m* adn. 59.
0, 44. a 10. 39. a 11. 9, 10. Luc 13. 31—33.

y trysordy, gwel ar Marc 12. 41—44.
Crist yn athrawiaethu weithiau yn y
o'r deml, ac weithiau mewn rhyw
l o hóni. † Pan ystyriom yr ymofyn
dano yn nechreu yr ŵyl, danfon
ion drwy awdurdod y cyngor i'w
pen. 7. 32; a'r gwarth a daflodd efe
grifenyddion a'r phariseaid yn achos
odinebus, adn. 7, 9, yr oedd peidio
ef yn y diwedd yn beth rhyfedd, a
na gwyrthiol. ‡ Yr achos oedd, am
thai ei awr ef: nis gall neb wneyd
erbyn Crist, nac yn erbyn neb a
iddo ef, hyd oni ddelo yr amser a
Duw yn ei feddyliau doeth a thragy-
ei hun.

* Yna y dywedodd yr Iesu
t hwy drachefn, [n] Yr wyf fi yn
ymaith, a chwi a'm ceisiwch i,
fyddwch feirw yn eich pechod.
yr wyf fi yn myned, ni ellwch
dyfod.

7. 34. a 12. 35. 1 Bren. 19. 10. 2 Bren. 2. 16, 17.
. a 24. 23, 24. *o* adn. 21. Job 20. 11. Salm
Diar. 11. 7. a 14. 32. Ezec. 3. 18, 19. Luc 16.
Cor. 15. 17, 18. *p* pen. 7. 34. a 13. 33. Mat.

edasai yr Iesu yn debyg i hyn y
blaen, pen. 7. 33, 34, gwel y sylw-
o. † Chwi a fyddwch *feirw yn eich*
sef y pechod o anghrediniaeth a
y Messiah, yr hwn a'ch cadwa megys
yn eich holl bechodau eraill: chwi a fydd-
wch feirw yn farnol yn ninystr Jerusalem, a
chwi a fyddwch feirw yn dragywyddol dân
ddigofaint Duw yn uffern. ‡ O ganlyniad ni
ellwch chwi ddyfod i'r nef, lle yr wyf fi yn
myned.

22 * Am hynny y dywedodd yr
Iuddewon, [q] A ladd efe ei hun? gan
ei fod yn dywedyd, Lle yr wyf fi yn
myned, ni ellwch chwi ddyfod.

q adn. 48, 52. a 7. 20. a 10. 20. Salm 22. 6. a 31. 18.
a 123. 4. Heb. 12. 3. a 13. 13.

* O'r blaen dywedent, Ai at y rhai sydd ar
wasgar yn mhlith y Groegiaid y mae efe ar
fedr myned? Yma maent yn meddwl mai
ei ladd ei hun a wnelai. Un ai nid oeddent
yn ei ddeall, neu ni fynent ei ddeall, a dy-
wedent fel hyn mewn gwatwor a dirmyg arno.

23 Ac efe a ddywedodd wrthynt
hwy, [r] * Chwychwi sydd oddi isod;
† minnau sydd oddi uchod: [s] chwy-
chwi sydd o'r byd hwn; minnau nid
wyf o'r byd hwn.

r pen. 1. 14. a 3. 13, 31. Salm 17. 14. Rhuf. 8. 7, 8.
1 Cor. 15. 47, 48. Phil. 3. 19—21. Iago 3. 15—17. 1 Ioan 2.
15, 16. *s* pen. 15. 18, 19. a 17. 14. Iago 4. 4. 1 Ioan 2.
15, 16. a 4. 5, 6. a 5. 19, 20.

* "Chwychwi sydd oddi isod:" nid yn
unig o'r ddaear o ran eich dechreuad, ond
hefyd yn ddaearol, anianol, a chythreulig yn
eich holl olygiadau, tymherau, a nwydau:
nis gellwch ac nis mynwch ddeall na chredu
pethau ysbrydol, na fy ngharu innau sydd yn
eu traddodi. † Minnau sydd oddi uchod; yn
yr ystyr uwchaf felly; yn Fab Duw o dra-
gywyddoldeb, wedi dyfod o fynwes y Tad,
o'r drydedd nef, mae fy ysbryd a'm holl ath-
rawiaeth I uchod; ac yr wyf i fyned uchod
yn fuan, lle nis gellwch chwi ddyfod.

24 * Am hynny y dywedais wrth-
ych, y byddwch chwi feirw yn eich
pechodau: [t] † oblegid oni chredwch
chwi mai myfi yw *efe*, ‡ chwi a
fyddwch feirw yn eich pechodau.

t pen. 3. 18, 36. Diar. 8. 36. Marc 16. 16. Act. 4. 12.
Heb. 2. 3. a 10. 26—29. a 12. 25.

* Yn adn. 21, y dywedodd Iesu hyn o'r
blaen, gwel ar y geiriau yno. † Oni chred-
wch mai myfi yw, neu ydwyf, meddant, yw
y Groeg; a thybiant fod Iesu yma yn cyfeir-
io at yr YDWYF mawr a lefarodd wrth
Moses, ac yn arddelwi mai efe oedd hwnw.
Tybia eraill fod geir-goll *(ellipsis)* yma, i'w
wneyd i fynu o'r ddeuddegfed adnod, Oni
chredwch mai myfi yw y Goleuni, neu y
Messiah: cymhara Ioan 13. 19; Marc 13. 6;
âg Act. 13. 25. ‡ Chwi a fyddwch feirw fel
hunain-leiddiaid, am na chredwch mai myfi
yw y Messiah, a'r Gwaredwr, yr hyn a fuas-
ai yn foddion i'ch cadw byth. Mae ail gy-
hoeddi y bygythiad yma, ar ol ei gyhoeddi
o'r blaen, yn adn. 21, yn gerydd ofnadwy
iddynt hwy am eu gwatwar ynfyd yn adn.
22, "A ladd efe ei hun;" fel pe dywedasai
yr Iesu, Mae yn anweddus iawn i chwi ddi-
grifu eich hunain gyda'r fath ysgafnder a dy-
wediadau disynwyr a gwatwarllyd, pan mae
eich bywyd chwi eich hunain, ie, bywyd eich
heneidiau, mewn perygl: a sôn am i mi ladd
fy hun, pan yr ydych chwi eich hunain yn

* Mynai y blaid olaf a enwyd uchod ei ddàl ef, a chymhell y swyddogion a ddanfonasid gan y cyngor, i wneyd hyny: † ond ni osododd neb, hyd yn nod y swyddogion eu hunain, ddwylaw arno ef. Yr oedd digon o awdurdod gan y swyddogion, a digon o lid gan lawer o'r bobl, i'w ddàl ef; ond yr oedd gallu dirgelaidd Crist, yn attal ac yn gwahardd pob un o'r ddau, hyd oni ddaeth ei awr ef.

45 ¶ * Yna y daeth [k] y swyddogion at yr arch-offeiriaid a'r Phariseaid; a hwy a ddywedasant wrthynt hwy, † Paham na ddygasoch chwi ef?

k adn. 32. Act. 5. 21—27.

* Efallai i ofn y bobl attal rhai o'r swyddogion, i eirian Crist effeithio ar rai eraill o honynt, a'r gallu dirgelaidd a soniwyd uchod hefyd; pa fodd bynag y bu, penderfynasant ddychwelyd at yr arch-offeiriaid a'r phariseaid hebddo ef, beth bynag fyddai y canlyniad. † Ffromodd y gwŷr mawr hyn yn aruthr am na ddygasent, a dechreuasant geryddu y swyddogion yn llŷm, fel pe dywedasent, Pa fodd y darfu i chwi feiddio anufuddâu i'n gorchymyn ni? paham na ddaliasoch chwi ef fel drwg-weithredwr, a'i ddwyn ef ger ein bron ni, y cyngor, i'w brofi ef.

46 * A'r swyddogion a attebasant, [l] Ni lefarodd dyn erioed fel y dyn hwn.

l adn. 26. Mat. 7. 29. Luc 4. 22.

* Atebodd y swyddogion mewn ychydig eirian, Nyni a aethom i'r deml gyda llawn fwriad ei ddàl ef; ond pan glywsom ef yn llefaru wrth y bobl, nis gallem ni yn ein byw roddi blaen bys arno; yr oedd y fath fawredd, awdurdod a melusder yn ei eiriau ef, fel nas gallem ni gyda channoedd eraill oedd yno, lai na'i garu ef; a phallodd a thoddodd ein calonau o'n mewn ar unwaith. Mewn

ac ysbryd, nac y cymmerech e[...]
hyn ganddo ef. Tybia gwŷr ma[...]
us mai dynion wedi eu hudo yw [...]
dderbyniant eu barn, ac ni ch[...]
ffyrdd hwynt.

48 [n] * A gredodd neb o'r [...]iaid ynddo ef, † neu o'r Pha[...]

n adn. 26, 50. pen. 12. 42. Mat. 11. 25. [...] 1. 22—28. a 2. 8.

* A gredodd neb o aelodau y [...] ynddo ef, i'r rhai yn unig y per[...] rhwng gwir a gau brophwydi, rh[...] gau athrawiaeth? † A gredodd ne[...]seaid ynddo ef, y rhai ydynt d[...] eu hogrwydd mwyaf am sancteid[...] gwybodaeth o'r ddeddf? A ydyc[...] ddoethach na'ch gwell? yn ddoet[...] athrawon? Hen bwnc yn y byd [...] ddiymchwiliad; credu ac ufuddâu [...] ein hathrawon yn dda, heb chwil[...] ein hunain: mae hyn yn y byd eto, [...] llawer plaid heblaw eglwys Rufai[...]

49 [o] * Eithr y bobl hyn, [...]wyddant y gyfraith, melldige[...]

o pen. 9. 34, 40, 41. Es. 5. 21. a 28. 14. a 65. 5. 1 Cor. 1. 20, 21. a 3. 18—28. Iago 3. [...]

* Fel pe dywedasent, Am y llia[...] bodus ac ynfyd hyn sydd yn ei ga[...] ydynt hwy yn deall yr ysgryth[...] maent yn haeddu eu dirmygu a'[...] gan ddynion, yn gystal a'u mel[...] Dduw; yn gymmaint a'u bod wed[...] i fynu megys dân felltith a dalli[...] Hawdd gwneuthur ffyliaid o hony[...] a fynwch chwithau fyned yn ff[...] hwynt. Fel hyn y mynai y cyng[...] swyddogion, caethiwo eu cydwyb[...] dilëu pob argraff dda a wnaethid [...] ddyliau, a meithrin rhagfarn ynd[...] hyn Crist a'r efengyl.

50 * Nicodemus [p] (yr hwn [...]ai at yr Iesu o hŷd nos, ac o[...] honynt) a ddywedodd wrthy[...]

...dyn, oddi eithr clywed ganddo yn gyntaf, a gwybod beth a wnaeth?

...i. 1. 17. a 17. 8—11. a 19. 16—19.

...Nid oes dim yn dywyll ac eisiau ei egluro yn yr adnod hon: am y gyfraith a sonir, y cyfeiriadau perthynol i'r adnod. Fr...arion ac arafaidd mae y geiriau hyn yn ...ngos, y mae colyn llym ynddynt; ac y ...t mewn effaith yn gyhuddiad yn erbyn ...ion y Senedd, eu bod hwy, tra yr oedd...yn proffesu gwybodaeth helaeth o'r gyf..., a gwresawgrwydd mawr drosti, un ai ...wybod, neu heb wneyd cyfrif, o rai o'i ...yrnyniou eglurâf hi, ac eu bod hwy yn ...iw iawn o'r deddfau hyny a ddylasai ...yn eu golwg yn neillduol, fel aelodau o ...cyfiawnder. Yn ol cyfreithiau Duw a ...ion, mae yn eithaf rhesymol i'r cyhudd... gael ei wrando, ac i dystion gael eu ...ado hefyd, o'i blaid ac yn ei erbyn; ...yma nid oedd dim o'r cyfryw beth, dim ...condemnio heb un cwyn, tyst, nac am...ffyn.

52 Hwythau a attebasant ac a ddywedasant wrtho, *r* * A ydwyt tithau o Galilea? *s* † Chwilia a gwel, na chododd prophwyd o Galilea.

...en. 9. 24. Gen. 19 9. Ex. 2. 14. 1 Bren. 22. 24. Diar. ... *s* adn. 41. pen. 1. 46. Es. 9. 1, 2. Mat 4. 15, 16.

...nas gallai y cyngor wrthwynebu rhe...a Nicodêmus, penderfynasant ei redeg ef ...r â phoethder a nwydau drwg, a'i wat...ef, am iddo lyfasu dywedyd gair o blaid ...hwn oedd mòr gas ganddynt hwy. • Pa ..., a wyt tithau yn un o'r dorf annwybod...us o'r blaid Galileaidd, ac yn dadlau dros ...a gymmer arno fod yn brophwyd, ac ...a wedi ei eni (felly y tybient hwy) yn ...lea. Gwyddent hwy yn dda iawn nad ...lead oedd Nicodêmus; ond dywedasant ... yn eu poethder i'w waradwyddo ef. ...hwilia, a gwel yr ysgrythyrau, a thi a gai ...ed na chododd prophwyd erioed o Gali.... Pe gwir fuasai hyny, pa berthynas oedd ...ng hyny a mater Crist? Yn Bethlehem ...aned ef, ac nid yn Galilea. Pe na chod...l prophwyd o Galilea yn amser yr Hen ...stament; eto, nid oedd yn anmhosibl i ...w godi un yn awr oddi yno. Ond nid ...r ydoedd; oblegid yr oedd Jonah o Gali.... Cymhara, 2 Bren. 14. 25. â Josh. 19. 13, ...tybir hefyd fod Nahum yr Elcosiaid o ...lea; o dref a elwid Elses, yr hon medd ...me oedd yn Galilea, ac yn myned wrth ...aw hwnw yn ei ddyddiau ef. Ac y mae ...gwr dysgedig, (Reland,) yn dywedyd fod ...sbe, tref Elïas y Thesbiad yn Galilea hef.... Fel yna nid oedd ganddynt yr un sail i ...wedyd na chododd yr un prophwyd o ...lilea: ac yr oedd eu rhagfarn yn ormod i ...ilio pa le y ganed Iesu, pe amgen buasai ...hawdd iddynt gael gwybod mai yn Beth...em y ganed ef.

53 *t* A phob un a aeth i'w dŷ ei hun.

t Job 5. 12, 13. Salm 33. 10. a 76. 5, 10.

• Er lleied a ddywedodd Nicodêmus o ...id Crist, efe a ddyrysodd eu cyngor hwy ...y tro hwnw. Mae yn debyg iddynt wel... hefyd fod eu *dadl hwynt yn ddisail* ac yn wân, felly torasant yr eisteddfod i fynu yn sydyn, gan obeithio cael rhyw gyfle arall yn absen Nicodêmus.

PEN. VIII.

Crist yn gwaredu y wraig a ddaliesid mewn godineb.

* A'R Iesu *a* a aeth i fynydd yr Olew-wydd:

a Mat. 21. 1. Marc 11. 1. a 13. 3 Luc 19 37

• Efallai y byddai Iesu yn myned bob nos i Bethania, i dŷ Martha, lle y gallai efe fod yn fwy llonydd ac ar ei ben ei hun nac yn Jerusalem: ond tybia rhai iddo dreulio y nos hon ar fynydd yr Olew-wydd mewn gweddïau, myfyrdodau, a chymdeithas a'i Dad nefol, er ymddarpar i'r gwaith a'r dyoddefiadau oedd eto o'i flaen. Mynydd yr Olew-wydd oedd o du y dwyrain i Jerusalem (Zech. 14. 4,) dros afon Cedron, ac o fewn i ddwy filltir i'r ddinas.

2 *b* * Ac a ddaeth drachefn y bore i'r deml; † a'r holl bobl a ddaeth atto ef: *c* yntau a eisteddodd, ac a'u dysgodd hwynt.

b pen. 4. 34. Preg. 9. 10. Jer. 25. 3, 4 a 44. 4. Luc 21. 37, 38. *c* Mat. 5. 1, 2. a 26. 55. Luc 4. 20. a 5. 3.

• Rhaid mai y dydd ar ol yr ŵyl oedd hwn: gwel pen. 7. 37: † felly y gwnai Iesu drwy wythnos y pasg diweddaf; âai allan i Bethania y nos, ac âai i'r deml yn fore dranoeth bob dydd, Luc 21. 37, 38.

3 * A'r ysgrifenyddion a'r Phariseaid † a ddygasant atto ef wraig yr hon a ddaliesid mewn godineb: ac wedi ei gosod hi yn y canol,

• Dywedir fod tri math o ysgrifenyddion yn mhlith yr Iuddewon: 1. Ysgrifenyddion i dywysogion a gwŷr mawr: felly yr oedd Sefa yn ysgrifenydd, neu gofiadur, i Dafydd, 2 Sam. 20. 25. 2. Ysgrifenyddion gwladol, tebyg i gyfreithwyr ein gwlad ni, i dynu allan weithredoedd mewn prynu a gwerthu rhwng y bobl. 3. Ysgrifenyddion a fyddent yn ysgrifenu y gyfraith, ac yn ei hegluro i'r bobl yn y deml ac yn y synagogau. Y rhai olaf a feddylir yma, nid oedd awdurdod gan y lleill i beth fel hyn. Eu bwriad yma oedd magln ein Hiachawdwr rywfodd; ac ni a gawn y phariseaid a hwythau gyda eu gilydd yn aml, yn ymgais am hyn. † Efallai mai yn ddiweddar iawn y daliwyd hi yn euog o'r bai hwn, yn un o'r pebyll, ar amser yr ŵyl, pryd yr oedd calonau rhai o honynt, efallai, yn rhy lawen, trwy fwyta ac yfed yn rhy helaeth. Dywedir nad yw yr hanes hwn ddim o gwbl mewn rhai hen ysgrifau o efengyl Ioan; ond tybir mai gwylder gormodawl rhai o'r hen dadau duwiol, a'u ffieiddiad o'r pechod a enwir, a barodd iddynt ei adael allan: cafodd dynion dysgedig ac ymofyngar ddigon o brawf ei fod yn yr ysgrif wreiddiol a ddaeth o law Ioan.

4 Hwy a ddywedasant wrtho, * Athraw, † y wraig hon a ddaliwyd ar y weithred yn godinebu.

• "Athraw:" nid oedd y cyfarch hwn ond rhagrith a gweniaith oll: yr oedd digon o lid

yn wir.

r adn. 31, 32. Salm 19. 13. a 119. 32, 133. Es. 49. 24, 25. a 61. 1. Zech. 9. 11, 12. Luc 4. 18. Rhuf. 8. 2. 2 Cor. 3. 17. Gal. 5. 1.

* Mae yn amlwg mai Crist, gwir Fab Duw, a feddylir wrth y "Mab" yma, beth bynag am yr adnod o'r blaen. Tybia rhai fod yma gyfeiriad at ddefod yn ninasoedd Groeg a rhai manau eraill, trwy yr hon yr oedd hawl gan y mab hynaf a'r etifedd, i fabwysiadu brodyr, a'u gwneyd yn gyfranogion o freintiau y teulu. † Mae y rhyddid yma yn arwyddo rhyddid *oddi wrth* rai pethau, a rhyddid *i fwynâd* o bethau eraill: rhyddid *oddi wrth* euogrwydd a llywodraeth pechod, oddi wrth y ddeddf fel cyfammod o weithredoedd, oddi wrth iau drom y ddeddf seremoniol, oddi wrth ddallineb meddwl a rhagfarn ddeddfol yr Iuddewon, ac oddi wrth ormes a thra-arglwyddiaeth Satan. Rhyddid eilwaith i fwynâu ysbryd mabwysiad, i gael mynediad at Dduw fel tad anwyl, rhyddid i gymdeithasu âg ef, a'i wasanaethu yn ddiofn mewn sancteiddrwydd, a rhyddid i fwynâu holl freintiau ei dŷ, ac etifeddiaeth dragywyddol yn mhlith y plant. Mae hyn oll drwy y Mab, a thrwyddo ef yn unig.

37 [y] * Mi a wn mai had Abraham ydych chwi: [z] † ond yr ydych chwi yn ceisio fy lladd i, [a] ‡ am nad yw fy ngair i yn ‖ genni ynoch chwi.

y adn. 33. Act. 13. 26. Rhuf. 9. 7. z adn. 6. 40, 59. pen. 5. 16—18. a 7. 1, 19, 25. a 10. 31. a 11. 53. a adn. 43. 45—47. pen. 5. 44. a 12. 39—43. Mat. 13. 15, 19—22. 1 Cor. 2. 14.

* Un ran o ddadl yr Iuddewon oedd, na buasent yn gwasanaethu neb erioed, atebodd Iesu hyny yn y tair adnod o'r blaen. Y rhan arall o'u dadl oedd, mai had Abraham oeddynt: ac nid yw Iesu yn gwadu nad oeddynt yn had Abraham yn ol y cnawd:

ddywedasant wrtho, Ei[...]
Abraham. † Yr Iesu a[...]
wrthynt, [d] Pe plant Abra[...]
gweithredoedd Abraham[...]

d adn. 37. Mat. 3. 9. a 5. 45. Rh[...] 16. a 9. 7. Gal. 3. 7, 29. Iago 2. 23—2[...]

* Tâniasant wrth y geiriau [...] asant yn lled boethlyd, Pa [...] ni yw hwn yr wyt ti yn [...] fath ddirmyg am dano? Yr [...] wedyd eto, a thi a'i badde[...] (adn. 37.) mai Abraham yw [...] beth gan hyny sydd genyt t[...] am ein tad ni Abraham, a dd[...] ryw ddrwg? Ymffrostiai yr[...] wastad yn Abraham: ymffr[...] am eu breintiau genedigol, f[...] dad y genedl Iuddewig; [...] ynddo ef am eu breintiau [...] oedd efe yn ben yr eglwy[...] addewidion wedi cael eu g[...] † Dangosodd Iesu iddynt na[...] ffrost hon o nemawr o les id[...] iddynt debygu i Abraham [...] gweithredoedd da. Plant i'r[...] iddynt, mewn ysbryd ac ym[...] dynion mewn gwirionedd; a[...] deilliant o honynt o ran g[...] gymmaint.

40 [e] * Eithr yn awr y[...] yn ceisio fy lladd i, [f] dy[...] odd i chwi y gwirione[...] glywais i gan Dduw: †[...] Abraham.

e adn. 37. Salm 37. 12, 32. Gal. [...] 12—15. Dat. 12. 4, 12, 13, 17. f ad[...]

* Yr oeddynt hwy yn dang[...] redoedd eu bod yn mhell [...] thymher Abraham: dyma y[...]

fyrio ar yr hyn a ddywedasai
: aeth i ysgrifenu ar y ddaear
l nu nad oedd y mater yn perthyn
: nid i fod yn farnwr gwladol y
byd.

ythau, pan glywsant *hyn*,
/d eu hargyhoeddi gan eu
, [m] a aethant allan o un i
ddechreu o'r hynaf hyd yr
adawyd yr Iesu [n] yn unig,
yn sefyll yn y canol.

, 22. 1 Bren. 2. 44. a 17. 18. Salm 50. 21.
ur 6. 14—16. Luc 12. 1—3. Rhuf. 2. 15.
m Job 5. 12, 13. a 20 5, 27. Salm 9. 15,
, 71. 13. Luc 13. 17. n adn. 2, 10, 12.

i Iesu beth fyddai y canlyniad,
awdurdod dirgelaidd yn myned
n ef, ag oedd yn eu hargyhoeddi
wilyddio hwynt oll, er caleted
fallai bod rhai o honynt yn euog
d â'r wraig hon, yn weithredol,
ifenyddion a phariseaid rhith-
oeddynt: mae yn ddïammau eu
yn eu calon. Math. 5. 28. † Nid
lly, yn ol oedran pob un; ond
riaid a blaenoriaid y bobl allan
: yna canlynodd y lleill. Teim-
ei hun yn euog; ac ofnasant,
g, os dywedai Crist rywbeth yn
hynt, yr argyhoeddai efe hwy
ac y dynoethai hwy yn fwy
dyrfa, gan hyny goreu po gyntaf
. Yr oedd hyn yn ergyd trwm,
id yn enwedig; gorfod myned
n eu cywilydd yn ngŵydd yr
idfa, ger bron y rhai y chwen-
gos eu hunain yn bobl sanctaidd
yn awdurdodi arnynt, a chael eu
lynt. Dangosodd Iesu fwy o'i
allu dwyfol yn y tro hwn, nag
'n peri i'r prynwyr a'r gwerth-
lan o'r deml. ‡ Gadawyd ef yn
ysgrifenyddion a'r phariseaid,
ofidio mwyach y tro hwn gan-
|| Sef yn nghanol y dyrfa, a'r
oedd o amgylch yr Iesu a

' Iesu wedi ymunioni, ac
neb ond y wraig, a ddy-
thi, *Ha* wraig, [o] † pa le y
huddwyr di? ‡ oni chon-
neb di?

2.

d y wraig yn sefyll yno gan
nasai yr Iesu yn gosod rhyw
. † Gwyddai yr Iesu yn ddigon
ethai o gyhuddwyr y wraig;
nddwyn yn ddoeth ac yn ochel-
fyn am ei chyhuddwyr, rhag i
l ei fod efyn cymmeryd y mat-
ei hun: eu mater hwy ydoedd,
dim iddo efe a wnelai âg ef.
yn dangos bod Iesu yn ym-
ater; ond ar yr un pryd bod y
ldu ei chondemnio a'i chospi os
og.

u a ddywedodd, Na ddo
dd. *A dywedodd yr Iesu*
d wyf finnau yn dy gon-
demnio di: [q] † dos, ac na phecha
mwyach.

p adn. 15. pen. 3. 17. a 18. 36. Deut. 16. 18. a 17. 9. Luc 9. 56. a 12. 13, 14. Rhuf. 13. 3, 4. 1 Cor. 5. 12. q pen. 5. 14. Job 34. 31, 32. Diar. 28. 13. Es. 1. 16—18. a 55 6, 7. Esec. 18. 30—32. Mat. 21. 28—31. Luc 5. 32. a 13. 3, 5 a 15. 7, 10, 32. Rhuf. 2. 4. a 5. 20, 21. 1 Tim. 1. 15, 16. 2 Pedr 3. 15. Dat. 2. 21, 22.

* Nid oedd Iesu yn ei chondemnio hi fel barnwr gwladol, nid oedd hyny yn perthyn iddo ef: nid oedd efe yn ei rhyddâu ychwaith, nid oedd hyny yn perthyn iddo ef; ac os oedd hi yn euog, trais ar y gyfraith a fuasai i neb ei rhyddâu. Rhaid i ni ddeall nad yw y geiriau hyn yn perthyn dim i gyflwr ysbrydol y wraig; nid am hwnw mae Iesu yn dywedyd, Nid wyf finnau yn dy gondemnio di. † Gan nad oes yma neb o dy gyhuddwyr, na'r un barnwr i dy farnu, dos ymaith at dy orchwylion; ond gwylia rhag bod yn euog eto o'r un pechod, nac o bechodau eraill: oblegid pa un a ddïengi di rhag barn dynion yma ai peidio, ni ddïengi rhag barn Duw yn y diwedd: "puteinwyr a godinebwyr a farna Duw," a hyny â gwaeth barnedigaeth na llabyddio â meini.

12 ¶ * Yna y llefarodd yr Iesu wrthynt drachefn, gan ddywedyd, [r] † Goleuni y byd ydwyf fi: ‡ yr hwn a'm dilyno i, [s] || ni rodia mewn tywyllwch, [t] § eithr efe a gaiff oleuni y bywyd.

r pen. 1. 4—9. a 9. 5. a 12. 35, 36. Es. 9. 2. a 42. 6, 7. a 49. 6. a 60. 1—3. Hos. 6. 3. Mal. 4. 2. Mat. 4. 14—16. Luc 1. 78, 79. a 2. 32. Act. 13. 47, 48. a 26. 23. s pen. 12. 46. Salm 18. 28. a 97. 11. Es. 50. 10. 2 Pedr 2. 4, 17. Jud. 6, 13. t pen. 7. 17. a 14. 6. Job 33. 28. Salm 49. 19. Dat. 21. 24.

* Gwedi gorphen fel hyn â'r wraig, trôdd Crist drachefn at y bobl, ac aeth rhagddo yn ei bregeth a ddechreuasai yn yr ail adnod. † Gwel ar pen. 1. 4—9. Efallai bod yr haul y pryd hwn *yn* codi, ac yntau yn cymmeryd ei destyn oddiwrth hyny, i ddywedyd am dano ei hun fel Haul cyfiawnder, Goleuni ysbrydol y byd. Daeth efe i'r deml yn fore iawn, yn ol ei arfer, (adn. 2. Luc 21. 38,) ac mae yn debyg mai cyn dydd y daliesid y wraig mewn godineb, felly erbyn gorphen â hyny, yr oedd yr haul yn codi, neu newydd godi. Sonid yn aml am y Messiah dân y gymhariaeth hon o oleuni, Es. 42. 6; a 49. 6; Mal. 4. 2. Cymhara Luc 2. 32; Ioan 1. 4—9; a 9. 5; â 12. 46. Mae goleuni yn beth gogoneddus ynddo ei hun, ac yn cyfranu o hono ei hun i eraill: felly mae Crist yn ogoneddus ynddo ei hun, ac yn cyfranu o'i oleuni hyfryd a'i ddoniau gwerthfawr i ddynion. ‡ Dilyn Crist: credu ei athrawiaeth, ufuddâu i'w orchymynion; a byw yn ol ei gyfarwyddyd a'i esampl ef. || Y neb a ganlyno Grist felly, ni rodia mewn annwybodaeth a chyfeiliorni, nac yn nhywyllwch pech od a marwolaeth ysbrydol. § Efe a gaiff oleuni achubol buchedd a bywyd newydd yma, a goleuni y bywyd tragywyddol wedi myned oddi yma.

13 * Am hynny y Phariseaid a ddywedasant wrtho, [u] Tydi sydd yn tystiolaethu am danat dy hun; nid yw dy dystiolaeth di wir.

u pen. 5. 31—37.

fod, nac i ba le yr wyf fi yn myned.

x Num. 12. 3. Neh. 5. 14—19. 2 Cor. 11. 31. a 12. 11, 19. *y* adn. 42. pen. 7. 29. a 10. 15, 36. a 13. 3. a 14. 10. a 16. 28. a 17. 8. *z* pen. 7. 27, 28. a 9. 29.

* Nid oedd Iesu yn gwadu, nad felly yr oedd pethau yn bod, mewn achosion cyffredin barn a chyfraith; ond fel arall yr oedd yn achos prophwyd, neu ryw genad o ddanfoniad Duw, megys yr oeddynt hwy eu hunain wedi addef pan ddanfonasent at Ioan Fedyddiwr, gan ddywedyd, *Pwy wyt ti? Beth yr wyt ti yn ei ddywedyd am danat dy hun?* Ioan 1. 22 † Mae ymddangosiad o anghysondeb rhwng y geiriau hyn o eiddo Crist, â'r hyn a ddywedodd o'r blaen yn pen. 5. 31: Yno mae yn dywedyd, "Os ydwyf fi yn tystiolaethu am danaf fy hunan, nid yw fy nhystiolaeth I wir;" yma mae yn dywedyd yn hollawl yn y gwrthwyneb; Er fy mod I yn tystiolaethu am danaf fy hun, y mae fy nhystiolaeth I yn wir. Cysonir y ddau ddywediad yn hawdd, fel hyn; yn y lle blaenaf yr oedd yn dywedyd beth ydoedd ei dystiolaeth unigol ef *yn wyneb eu defod a'u cyfraith hwy*, sef y gellid ei hammau: yma mae yn dywedyd beth ydoedd ei dystiolaeth ef *ynddi ei hun*, sef gwirionedd sicr a diammheuol. Fel mae y goleuni yn tystiolaethu am dano ei hun, mai goleuni yw; felly yr oedd tystiolaeth Crist am dano ei hun fel y gwir Oleuni, neu y Messiah, yr oedd pob peth yn ei athrawiaeth, ei fuchedd, a'i wyrthiau ef, yn brofion o wirionedd ei dystiolaeth. ‡ Mi a ŵn o ba le y daethum fel Mab Duw, sef o fynwes y Tad: mi a ŵn o ba le y daethum fel Messiah, sef o ddanfoniad y Tad: ac mi a ŵn i ba le yr wyf yn myned wedi gorphen fy ngwaith ar y ddaear, sef i eistedd ar ddeheu-law y Tad, mewn llawenydd a gogoniant tragywyddol. Gwyddai Iesu hyn oll fel Duw, ac hefyd drwy dystiolaeth y Tad iddo ac am dano. ‖ Yr oeddynt hwy o'u gwirfodd yn annwybodus o Dduwdod Iesu, o'i ddanfoniad gan y Tad, ac o'i fynediad at y Tad,

c pen. 5. 22—30. Salm 45. 6, 7. a 72. 1, 2. 4. Es. 9. 7. a 11. 2—5. a 32. 1, 2. Jer. 23. 5, Act. 17. 31. Dat. 19. 11. *d* adn. 29. pen. 16

* Pe byddai i mi gymmeryd swy yn bresenol, a'ch barnu chwi am od I, a gwrthod fy nhystiolaeth am hun; byddai fy marn yn gywir, gwirionedd. † Nid wyf fi yn u nhystiolaeth na'm gweithredoedd, undeb hanfodol â'r Tad, a'r Tad yn yr hyn oll wyf yn ei ddywedy hyn oll wyf yn wneyd. Gwel p Mae y Tad yn y Mab, a'r Mab y felly nid yw y Tad ei hunan heb y Mab ei hunan heb y Tad. Diar. 30; Ioan 1. 1, 2.

17 *e* * Y mae hefyd yn ysg yn eich cyfraith chwi, *f* † M yw tystiolaeth dau ddyn.

e pen. 10. 34. a 15. 25. Gal. 3. 24. a 4. 2 17. 7. a 19. 15. 1 Bren. 21. 10. Mat. 18. 16. Heb. 10. 28. 1 Ioan 5. 9. Dat. 11. 3.

* Am y gyfraith hon gwel y cy "Eich cyfraith chwi," ebai Crist, Iuddewon y rhoddwyd hi, am eu b ffrostio cymmaint ynddi, am eu chwennych mòr fawr bod dani, ac yn cymmeryd arnynt i benderfynu yn fanwl wrthi. † Trefnodd Duw y i bob peth gael ei benderfynu wr aeth dau dyst: at dystiolaeth y Ta y cyfeirir yma.

18 *g* * Myfi yw yr hwn tystiolaethu am danaf fy hun y mae y Tad, yr hwn a'm ha i, yn tystiolaethu am danaf fi

g adn. 12, 25, 38, 51, 58. pen. 10. 9, 11, 14, a 14. 6. Dat. 1. 17, 18. *h* Gwel ar pen. 5. 2. 4. 1 Ioan 5. 6—12.

* Fel pe dywedasai yr Iesu, M finnau ddau dyst; myfi fy hun y honynt, yn fy ngeiriau a'm gweith rhai a brofant ddwyfoldeb fy M dwyfoldeb fy nanfoniad: Fy Nh

na y dywedasant wrtho, Pa dy Dad di? Yr Iesu a at- † Nid adwaenoch na myfi, : ᵏ ‡ped adnabuasech fi, nabuasech fy Nhad i hefyd.

. pen. 1. 18. a 7. 28. a 10. 14, 15. a 15. 21. 16. a 24. 7. 1 Cor. 15. 34. Gal. 4. 9. Col. 1. ᵏ pen. 1. 18. a 14. 6—9. a 17. 3, 25, 26. 10. 21, 22. 2 Cor. 4. 4—6. Eph. 1. 17. Col. 2 Ioan 9.

ai mewn gwawd yr oeddent yn n iddo: Pa le mae dy dad di, a ? nis gwyddom ni am yr un tad seph, y Saer; ac nis gallwn ni lystiolaeth ef mwy na'r eiddot mater môr fawr a hyn, felly pa gymmaint am dy dad? † Yma wydd Iesu yn amlwg yn dangos Tad yn ddau berson gwahanol, nt yn ddau dyst; ac eto yn un i a pherffeithiau dwyfol, gan fod th o hono ef yn cynnwys adna- Tad. ‡ Nid yw y Tad i'w ad- a a thrwy y Mab, yr hwn sydd Duw anweledig, ac yn ei hys- san nad oedd yr Iuddewon yn yn cydnabod Iesu yn Fab Duw, add iddynt adnabod y Tad yn Ai nid ydyw hyn yn dadym- l grefydd a gwag-obaith pawb yn gwadu gwir Dduwdod y O gyflwr tost!

geiriau hyn a lefarodd yr rysordy, wrth athrawiaethu : ᵐ † ac ni ddaliodd neb ddaethai ei awr ef etto.

6. Mat. 27. 6. Marc 12. 43. ᵐ adn. 59. a 10. 39. a 11. 9, 10. Luc 13. 31—33.

sordy, gwel ar Marc 12. 41—44. yn athrawiaethu weithiau yn y leml, ac weithiau mewn rhyw oni. † Pan ystyriom yr ymofyn no yn nechreu yr ŵyl, danfon drwy awdurdod y cyngor i'w 7. 32; a'r gwarth a daflodd efe ayddion a'r phariseaid yn achos ebus, adn. 7, 9, yr oedd peidio y diwedd yn beth rhyfedd, a wyrthiol. ‡ Yr achos oedd, am ei awr ef: nis gall neb wneyd n Crist, nac yn erbyn neb a ef, hyd oni ddelo yr amser a yn ei feddyliau doeth a thragy- n.

a y dywedodd yr Iesu y drachefn, ⁿ Yr wyf fi yn aith, a chwi a'm ceisiwch i, lwch feirw yn eich pechod. wyf fi yn myned, ni ellwch d.

a 12. 35. 1 Bren. 18. 10. 2 Bren. 2. 16, 17. . 23, 24. ᵒ adn. 21. Job 20. 11. Salm 11. 7. a 14. 32. Ezec. 3. 18, 19. Luc 16. . 17, 18. ᵖ pen. 7. 34. a 13. 33. Mat.

ai yr Iesu yn debyg i hyn y n, pen. 7. 33, 34, gwel y sylw- Chwi a fyddwch feirw yn eich y pechod o anghrediniaeth a essiah, *yr hwn a'ch clôa megys* yn eich holl bechodau eraill: chwi a fyddwch feirw yn farnol yn ninystr Jerusalem, a chwi a fyddwch feirw yn dragywyddol dan ddigofaint Duw yn uffern. ‡ O ganlyniad ni ellwch chwi ddyfod i'r nef, lle yr wyf fi yn myned.

22 * Am hynny y dywedodd yr Iuddewon, ᑫ A ladd efe ei hun? gan ei fod yn dywedyd, Lle yr wyf fi yn myned, ni ellwch chwi ddyfod.

ᑫ adn. 48, 52. a 7. 20. a 10. 20. Salm 22. 6. a 31. 18. a 123. 4. Heb. 12. 3. a 13. 13.

* O'r blaen dywedent, Ai at y rhai sydd ar wasgar yn mhlith y Groegiaid y mae efe ar fedr myned? Yma maent yn meddwl mai ei ladd ei hun a wnelai. Un ai nid oeddent yn ei ddeall, neu ni fynent ei ddeall, a dywedent fel hyn mewn gwatwor a dirmyg arno.

23 Ac efe a ddywedodd wrthynt hwy, ʳ * Chwychwi sydd oddi isod; † minnau sydd oddi uchod: ˢ chwychwi sydd o'r byd hwn; minnau nid wyf o'r byd hwn.

ʳ pen. 1. 14. a 3. 13, 31. Salm 17. 14. Rhuf. 8. 7, 8. 1 Cor. 15. 47, 48. Phil. 3. 19—21. Iago 3. 15—17. 1 Ioan 2. 15, 16. ˢ pen. 15. 18, 19. a 17. 14. Iago 4. 4. 1 Ioan 2. 15, 16. a 4. 5, 6. a 5. 19, 20.

* "Chwychwi sydd oddi isod:" nid yn unig o'r ddaear o ran eich dechreuad, ond hefyd yn ddaearol, anianol, a chythreulig yn eich holl olygiadau, tymherau, a nwydau: nis gellwch ac nis mynwch ddeall na chredu pethau ysbrydol, na fy ngharu iunau sydd yn eu traddodi. † Minnau sydd oddi uchod; yn yr ystyr uwchaf felly; yn Fab Duw o dragywyddoldeb, wedi dyfod o fynwes y Tad, o'r drydedd nef, mae fy ysbryd a'm holl athrawiaeth I uchod; ac yr wyf i fyned uchod yn fuan, lle nis gellwch chwi ddyfod.

24 * Am hynny y dywedais wrthych, y byddwch chwi feirw yn eich pechodau: ᵗ † oblegid oni chredwch chwi mai myfi yw *efe*, ‡ chwi a fyddwch feirw yn eich pechodau.

ᵗ pen. 3. 18, 36. Diar. 8. 36. Marc 16. 16. Act. 4. 12. Heb. 2. 3. a 10. 26—29. a 12. 25.

* Yn adn. 21, y dywedodd Iesu hyn o'r blaen, gwel ar y geiriau yno. † Oni chredwch mai myfi yw, neu ydwyf, meddant, yw y Groeg; a thybiant fod Iesu yma yn cyfeirio at yr YDWYF mawr a lefarodd wrth Moses, ac yn arddelwi mai efe oedd hwnw. Tybia eraill fod geir-goll *(ellipsis)* yma, i'w wneyd i fynu o'r ddeuddegfed adnod, Oni chredwch mai myfi yw y Goleuni, neu y Messiah: cymhara Ioan 13. 19; Marc 13. 6; âg Act. 13. 25. ‡ Chwi a fyddwch feirw fel hunain-leiddiaid, am na chredwch mai myfi yw y Messiah, a'r Gwaredwr, yr hyn a fuasai yn foddion i'ch cadw byth. Mae ail gyhoeddi y bygythiad yma, ar ol ei gyhoeddi o'r blaen, yn adn. 21, yn gerydd ofnadwy iddynt hwy am eu gwatwar ynfyd yn adn. 22, "A ladd efe ei hun;" fel pe dywedasai yr Iesu, Mae yn anweddus iawn i chwi ddigrifu eich hunain gyda'r fath ysgafnder a dywediadau disynwyr a gwatwarllyd, pan mae eich bywyd chwi eich hunain, ie, bywyd eich heneidiau, mewn perygl: a sôn am i mi ladd fy hun, pan yr ydych chwi eich hunain yn

19, "Pa le y mae dy Dad di?" Pwy wyt ti, sydd yn dywedyd pethau mòr fawr am danat dy hun? Pwy wyt ti, fel y dylem ni gredu y pethau wyt yn ddywedyd, a dy barchu di cán gymmaint? A phwy wyt ti, fel y mae y fath berygl o beidio credu i ti? † Yn ateb i hyna, mae Iesu yn dywedyd yn addfwyn, yn ddigyffro, ac ar yr un pryd yn gadarn a dïofn, mai yr hyn, neu yr hwn a ddywedasai efe o hyd, o ddechreuad ei weinidogaeth, ydoedd, sef Mab Duw, a'r gwir Fessiah, pa faint bynag yr oeddent hwy yn ddirmygu arno. Mae rhai yn cyfieithu yr ateb fel hyn: Myfi wyf *y dechreuad*. Dywedir bod y geiriau Groeg yn bur ddyrys ac anhawdd eu cyfieithu, a rhy faith o lawer fyddai rhoddi nodau beirniad ein hawdwyr arnynt, i lawr yma.

26 [y] * Y mae gennyf fi lawer o bethau i'w dywedyd, [z] ac i'w barnu am danoch chwi: [a] † eithr cywir yw yr hwn a'm hanfonodd i; [b] ‡ a'r pethau a glywais i ganddo, y rhai hynny yr ydwyf fi yn eu dywedyd i'r byd.

y pen. 16. 12. Heb. 5. 11, 12. z adn. 16. pen. 5. 42, 43. a 9. 39—41. a 12. 47—50. a adn. 17. pen. 7. 28. 2 Cor. 1. 18. b adn. 40. pen. 3. 32. a 7. 16. a 15. 15. a 17. 8.

* Yr ydych chwi yn ceisio fy nghyhuddo a'm barnu I am y pethau a ddywedais am danaf fy hun; mae genyf fi lawer o bethau yn chwaneg i'w dywedyd, ond ni chredwch chwi; ac mae genyf lawer o bethau i'ch argyhoeddi chwi o honynt a'ch barnu o'u herwydd, yr hyn hefyd a wnaf ar ol hyn, ond nid yn awr. † Yn bresenol, ni wnaf ond dywedyd i chwi eto, mai y gwir Dduw yw fy Nhad I, efe a'm danfonodd i'r byd; mae efe yn gywir yn ei addewidion i mi, i bawb a gredant ynof fi, ac yn gywir hefyd i'w fygythion ar fy ngwrthodwyr: ni ddïengwch chwi rhag barn fy Nhad, yr hwn sydd gywir, efe a'ch barna chwi. ‡ Pa beth bynag ydwyf

megis y dysgodd fy Nhad yn llefaru y pethau hyn.

d pen. 3. 14. a 12. 32—34. a 19. 18. 54. Act. 2. 41. a 4. 4. Rhuf. 1. 4. 1 Thes. 2 5. 19, 30. a 6. 38. a 11. 42. a 12. 49, 50. N Heb. 2. 2, 3. g pen. 3. 11.

* Croeshoeliad Crist a feddyli dderchafu Mab y dyn. Nid oedd hyny a foddlonai elyniaeth yr l thybient eu bod yn gwneyd pe byth ar Iesu wrth ei groeshoeli lle hyny, trwy ei groeshoeliad y gael ei dderchafu i ogoniant, i a yn iawn, pwy ydoedd, a thrwy h ynt hwythau i gael gwybod mai Mab Duw oedd efe. † Cawsant drwy y rhyfeddodau a ddygw marwolaeth ac adgyfodiad Cri walltiad yr Ysbryd Glân ar ddy cost, trwy daeniad yr efengyl a apostolion, a thrwy y farn ofnad ar Jerusalem a'r genedl Iuddew edd. Cafodd llawer o honynt gwae tymhorol a thragywyddol rhai wybod yn rasol, ac er eu wyddol. ‡ Nid yn unig gwybod y Messiah; ond gwybod hefyd efe ddim yn y byd ond gwirion

29 [h] * A'r hwn a'm ha sydd gyd â myfi: ni adaw fi yn unig; [i] † oblegid y gwneuthur bob amser y p foddlawn ganddo ef.

h adn. 16. pen. 14. 10, 11. a 16. 32. 4—8. a 50. 4—9. 2 Tim. 4. 17, 22. i p a 14. 31. a 15. 10. a 17. 4. Es. 42. 1, 21. 5. Heb. 4. 15. a 5. 8, 9. a 7. 26. a 10. 5—1

* Er bod ei elynion yn ei w oedd y Tad, yr hwn a'i hanfonod od: yr oedd gydag ef bob amser hanfodol, a thrwy eneiniad an bryd arno fel Cyfryngwr. † Er loni dynion mewn dim, yr oedd y Tad yn mhobpeth: am ei fod

ent Newydd yn aml, yn arwyddo dim mwy rhyw gydsyniad ysgafn â'r hyn a ddywed-yn yr efengyl am Grist. Wrth weled tym-r ac ysbryd Crist, yn dyoddef gwrth-ddy-ediadau cyndyn ei elynion gyda'r fath am-edd, wrth ei glywed yn sôn am ei dderch-a ar y groes gyda'r fath dawelwch sanct-dd a digyffro, ac wrth ei glywed yn cry-ryll am foddlonrwydd a chymmeradwyaeth Tad o hóno, ei athrawiaeth a'i weithred-dd; mae yn debyg i'r pethau hyn gael ar-aff ar eu meddyliau i feddwl yn well nac blaen am dano, ac o leiaf i broffesu eu dd ynddo fel Messiah.

31 Yna y dywedodd yr Iesu wrth Iuddewon a gredasant ynddo, Os arhoswch chwi yn fy ngair i, disgyblion i mi ydych yn wir;

l pen. 6. 66—71. a 15. 4—9. 1 Sam. 12. 14. Mat. 24. 13. . 13. 43. a 14. 22. a 26. 22. Rhuf. 2. 7. a 11. 22. Col. 1. 1 Tim. 2. 15. a 4. 16. 2 Tim. 3. 14. Heb. 3. 14. a 8. 9. 28, 29. Iago 1. 25. 1 Ioan 2. 19, 24. m adn. 36. pen. 17. a 6. 55. a 15. 8. 1 Tim. 5. 3—5.

* Gwyddai yr Iesu nad oedd ffydd y rhai an o honynt ond gwân, ac nad oedd llaw-o honynt ddim gwell na rhagrithwyr, y ai oedd dân eu holl broffes yn ceisio ei dd ef, adn. 37; gan hyny mae yn dywedyd thynt oll, mai nid cydsyniad arwynebol, a wedyd Arglwydd, Arglwydd, yn unig, dd yn gwneyd dysgyblion mewn gwirion-d; ond derbyn ei athrawiaeth sanctaidd ef eu barn a'u calonau, parâu hyd y diwedd wn gwir grediniaeth o hóni, a darostwng holl eneidiau mewn ufudd-dod iddi: fel ny profent eu hunain yn ddysgyblion iddo, wn gwirionedd yn gystal ag mewn enw, arddelwid hwy fel y cyfryw ganddo ef. blaw bod y geiriau uchod yn dangos i wb yn gyffredin, pa fath yw gwir ddys-blion Crist; mae yn debyg eu bod hefyd yn aw yn union-gyrchol, ar yr hyn oedd Iesu weled yn ddiffygiol yn y rhith-gredinwyr ny.

32 n * A chwi a gewch wybod y irionedd, o † a'r gwirionedd a'ch yddhâ chwi.

n pen. 6. 45. a 7. 17. a 11. 6. a 16. 13. Salm 25. 5, 8, 9. r. 1. 23, 29. a 2. 1—7. a 4. 18. Can. 1. 7, 8. Es. 2. 3. 1. 21. a 35. 8. a 54. 13. Jer. 6. 16. a 31. 33, 34. Hos. 6. fal. 4. 2. Mat. 11. 29. a 13. 11, 12. 2 Tim. 3. 7. o adn. Salm 119. 45. Es. 61. 1. Rhuf. 6. 14—18, 22. a 8. 2, 15. r. 3. 17, 18. Gal. 5. 13. 2 Tim. 2. 25, 26. Iago 1. 25. 12. 1 Pedr 2. 16.

* Hyny yw, chwi a gewch wybodaeth hel-hach, ac eglurach o hyd o'r gwirionedd; o Berson Crist, yr hwn yw y *ffordd, a'r irionedd, a'r bywyd:* neu, ynte, o holl rionedd athrawiaethol yr efengyl am Grist, threfn yr iechawdwriaeth drwyddo ef. aid bod rhyw fesur o wybodaeth o'r gwir-edd yn yr enaid cyn y gallo gredu ar y taf; ond y mae gwybodaeth helaethach, eglurach, yn cael ei rhoddi i'r rhai a bar-ei cheisio yn ddifrifol, a'r rhai a rodiant agos at Dduw. † Yn adnod 36, mae yn wedyd A'r *Mab* a'ch rhyddâ chwi; felly e yn debyg mai Crist ei hun yw y gwir-edd yma. Er bod gwybodaeth athraw-thol o'r gwirionedd yn rhyddâu dynion iwrth annwybodaeth, rhagfarn, a rhyw vantau; eto, nid oes dim ond adnabydd-th ysbrydol, a chadwedigol o *Grist, a ddwg* eneidiau dynion i ryddid perffaith oddi wrth y ddeddf, ei throster, ei melltith, a'i hofn, ac oddi wrth arglwyddiaeth pechod a llygredig-aeth. Tybia rhai mai blwyddyn y Jubili oedd hon, a bod Iesu yn cyfeirio at ryddâad y caethion yn y geiriau uchod.

33 ¶ Hwythau a attebasant iddo, p * Had Abraham ydym ni, q ac ni wasanaethasom ni neb erioed: pa fodd yr wyt ti yn dywedyd, Chwi a wneir yn rhyddion?

p adn. 39. Mat. 3. 9. Luc 16. 24—26. q pen. 19. 15. Gen. 15. 13. Ex. 1. 13, 14. Barn. 2. 18. a 3. 8. a 4. 3. Ezra 9. 9. Neh. 5. 4—8. a 9. 27, 28, 36, 37.

* Mae yn wir mai had Abraham oeddynt, ond nid gwir na wasanaethasant neb erioed; ac mae yn rhyfedd pa fodd y gallent haeru y fath beth, a hwythau wedi bod yn gaethion yn yr Aipht, gan y Syriaid, yr Assyriaid, yn Babilon, gan y Persiaid, a'r Groegiaid; ac hyd yn nod y pryd hwnw dan iau y Rhufeiniaid. Tybia rhai mai fel hyn yr oeddynt yn meddwl; sef, na chollasant hwy erioed mo'u rhagor-freintiau a ddaethai idd-ynt drwy gyfammod Duw âg Abraham, er cael eu caethiwo gan y cenedloedd. A thybia Syr Isaac Newton mai am flwyddyn Jubili, fel y soniwyd uchod, yr oeddynt yn meddwl, fel pe dywedasent, *Had Abraham ydym ni,* a phe buasem ni mewn caethiwed, cawsem ni ein rhyddâu eleni, er fod y *caethion cenedlig* o hyd mewn caethiwed; ond ni buom ni mewn caethiwed i neb erioed. Beth bynag oedd eu meddyliau, mae yn amlwg nad oeddynt yn deall pa ryddâad yr oedd Crist yn sôn am dano.

34 * Yr Iesu a attebodd iddynt, r Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, s Pwy bynnag sydd yn gwneuthur pechod, y mae efe yn was i bechod.

r Gwel ar pen. 3. 3. Mat. 5. 18. s 1 Bren. 21. 25. Diar. 5. 22. Act. 8. 23. Rhuf. 6. 6, 12, 16, 19, 20. a 7. 14, 25. a 8. 21. Eph. 2. 2. Tit. 3. 3. 2 Pedr 2. 19. 1 Ioan 3. 8—10.

* Sôn am ryddid gwladol ac allanol yr oeddynt hwy, a sôn am ryddid ysbrydol yr oedd Iesu: mòr gnawdol y mae dynion anianol yn deall am bethau ysbrydol! Fel Nicodêmus am yr ail-eni, a'r wraig o Samar-ia am y dwfr bywiol, felly mae y rhai hyn am ryddâad eu heneidiau. Am gaethiwed pechod yr oedd Iesu yn dywedyd, y caeth-iwed gwaethaf a ffieiddiaf o bob caethiwed: ac am ryddid o'r caethiwed hwnw y soniai efe, y rhyddid mwyaf gogoneddus a gwerth-fawr o bob rhyddid. Gwneuthur pechod o arferiad gwastadol; mae y cyfryw yn gaeth-was i bechod.

35 t * Ac nid yw y gwas yn aros yn tŷ byth: u y Mab sydd yn aros byth.

t Gen. 21. 10. Esec. 46. 17. Mat. 21. 41—43. Gal. 4. 30, 31. u pen. 14. 19, 20. Rhuf. 8. 15—17, 29, 30. Gal. 4. 4—7. Col. 3. 3. Heb. 3. 5, 6. 1 Pedr 1. 2—5.

* Mewn ystyr deuluaidd naturiol, nid yw y gwas yn aros yn tŷ byth, ond mae y mab yn aros: mewn ystyr eglwysig, nid yw gweision pechod yn aros yn tŷ byth, er bod yno yn rhagrithiol am dro, ond y mae gwir blant Duw yn aros byth. Eto, ni chaiff had naturiol Abraham aros yn yr eglwys fawr

yn hwy, torir hwy ymaith am eu hanghrediniaeth, ac am eu bod yn weision pechod; ond y mae Mab Duw i aros yn tŷ byth, fel etifedd ac Arglwydd ar ei dŷ ei hun yn dragywydd. Tybir fod yma gyfeiriad at Ismael ac Isaac; mab y gaeth-ferch yn cael ei fwrw allan o deulu Abraham, a phlentyn yr addewid yn cael aros yno fel etifedd: y cyntaf yn cysgodi gwrthodiad yr Iuddewon, a'u toriad ymaith o'r eglwys, a'r ail yn cysgodi Crist a'i holl had ysbrydol ef, fel preswylwyr tragywyddol tŷ Dduw.

36 [x] * Os y Mab gan hynny a'ch rhyddhâ chwi, † rhyddion fyddwch yn wir.

[x] adn. 31, 32. Salm 19. 13. a 119. 32, 133. Es. 49. 24, 25. a 61. 1. Zech. 9. 11, 12. Luc 4. 16. Rhuf. 8. 2. 2 Cor. 3. 17. Gal. 5. 1.

* Mae yn amlwg mai Crist, gwir Fab Duw, a feddylir wrth y "Mab" yma, beth bynag am yr adnod o'r blaen. Tybia rhai fod yma gyfeiriad at ddefod yn ninasoedd Groeg a rhai manau eraill, trwy yr hon yr oedd hawl gan y mab hynaf a'r etifedd, i fabwysiadu brodyr, a'u gwneyd yn gyfranogion o freintiau y teulu. † Mae y rhyddid yma yn arwyddo rhyddid *oddi wrth* rai pethau, a rhyddid *i fwynâd* o bethau eraill: rhyddid *oddi wrth* euogrwydd a llywodraeth pechod, oddi wrth y ddeddf fel cyfammod o weithredoedd, oddi wrth iau drom y ddeddf seremoniol, oddi wrth ddallineb meddwl a rhagfarn ddeddfol yr Iuddewon, ac oddi wrth ormes a thra-arglwyddiaeth Satan. Rhyddid eilwaith i fwynâu ysbryd mabwysiad, i gael mynediad at Dduw fel tad anwyl, rhyddid i gymdeithasu âg ef, a'i wasanaethu yn ddiofn mewn sancteiddrwydd, a rhyddid i fwynâu holl freintiau ei dŷ, ac etifeddiaeth dragywyddol yn mhlith y plant. Mae hyn oll drwy y Mab, a thrwyddo ef yn unig.

37 [y] * Mi a wn mai had Abraham ydych chwi: [z] † ond yr ydych chwi yn ceisio fy lladd i, [a] ‡ am nad yw fy ngair i yn ‖ genni ynoch chwi.

[y] adn. 33. Act. 13. 26. Rhuf. 9. 7. [z] adn. 6. 40, 59. pen. 5. 16—18. a 7. 1, 19, 25. a 10. 31. a 11. 53. [a] adn. 43. 45—47. pen. 5. 44. a 12. 39—43. Mat. 13. 15, 19—22. 1 Cor. 2. 14.

* Un ran o ddadl yr Iuddewon oedd, na buasent yn gwasanaethu neb erioed, atebodd Iesu hyny yn y tair adnod o'r blaen. Y rhan arall o'u dadl oedd, mai had Abraham oeddynt: ac nid yw Iesu yn gwadu nad oeddynt yn had Abraham yn ol y cnawd; † ond nid oedd hyny o ddim llesâd iddynt tra yr oeddynt yn anghredu ynddo ef, ac yn ceisio ei ladd ef: annhebyg iawn i'w tad Abraham oedd hyny. ‡ Yr achos o'r elyniaeth hôno oedd, am nad oeddent yn credu ei air ef, nac yn derbyn ei athrawiaeth, nid oeddynt yn aros ynddi, nac yn gadael iddi aros yn eu calonau hwythau. ‖ Gèni *(chôreô)* dâl, Ioan 2. 6; cynnwys, Ioan 21. 25; derbyn, 2 Cor. 7. 2. Nid oes lle i ddim o hôno, mewn un modd, gan ragfarn.

38 [b] * Yr wyf fi yn llefaru yr hyn a welais gyd â'm Tad i: [c] † a chwithau sydd yn gwneuthur yr hyn a welsoch gyd â'ch tad chwithau.

[b] adn. 26. pen. 3. 32. a 5. 19, 30. a 12. ... 24. a 17. 8. [c] adn. 41, 44. Mat. 3. 7. 1 Io...

* Fy Nhad I yw Duw, ac yr ... hysbysu i chwi ei feddwl a'i ewy... pethau ansicr, ond y pethau a we... ef, hyny yw, y pethau y gwn I ... ei ewyllys ef ydynt. † Yr ydyc... yn dangos yn eglur yn eich gw... pwy yw eich tad chwi; ac fel ... yn gwneuthur ewyllys a gweit... Nhad I, felly yr ydych chwithau ... ar gweithredoedd y diafol, yr h... tad chwi (adn. 44.) fel y mae ... annog.

39 * Hwythau a atteba... ddywedasant wrtho, Ein ... Abraham. † Yr Iesu a d... wrthynt, [d] Pe plant Abraha... gweithredoedd Abraham a...

[d] adn. 37. Mat. 3. 9. a 5. 45. Rhuf. 2... 16. a 9. 7. Gal. 3. 7, 29. Iago 2. 21—24

* Tâniasant wrth y geiriau uc... asant yn lled boethlyd, Pa da... ni yw hwn yr wyt ti yn dyw... fath ddirmyg am dano? Yr yd... wedyd eto, a thi a'i haddefai (adn. 37.) mai Abraham yw ein... beth gan hyny sydd genyt ti i'... am ein tad ni Abraham, a ddys... ryw ddrwg? Ymffrostiai yr I... wastad yn Abraham: ymffrosti... am eu breintiau genedigol, fel y ... dad y genedl Iuddewig; ac ... ynddo ef am eu breintiau eg... oedd efe yn ben yr eglwys ... addewidion wedi cael eu gwi... † Dangosodd Iesu iddynt nad ... ffrost hon o nemawr o les iddy... iddynt debygu i Abraham m... gweithredoedd da. Plant i'r rh... iddynt, mewn ysbryd ac ymar... dynion mewn gwirionedd; ac ... deilliant o honynt o ran gw... gymmaint.

40 [e] * Eithr yn awr yr ... yn ceisio fy lladd i, [f] dyn ... odd i chwi y gwirionedd... glywais i gan Dduw: † hy... Abraham.

[e] adn. 37. Salm 37. 12, 32. Gal. 4. ... 12—15. Dat. 12. 4, 12, 13, 17. [f] adn. ...

* Yr oeddynt hwy yn dangos ... redoedd eu bod yn mhell iaw... thymher Abraham; dyma y M... ddanfon oddi wrth Dduw, ac ... iau Duw, a hwy yn ceisio ei ... fod yn dywedyd y gwirione... wnaeth ac ni wnaethai Abra... efe yn credu pob datguddiad ... ufuddâu iddo: ni laddasai efe ... chwaithach prophwyd wedi e... wrth Dduw ato. Fel hyn ni... wir blant i Abraham.

41 [g] * Yr ydych chwi y... gweithredoedd eich tad c... hynny y dywedasant wrth... butteindra y cenhedlwy... Tad sydd gennym ni, *sef*...

[g] adn. 38, 44. [h] Es. 57. 3—7. E...

a 1. 3—5. Mal. 2. 11. ‡ Ex. 4. 22. Deut. 14. 1. Es. 16. a 64. 8. Jer. 3. 19. a 31. 20. Rom. 16. 20, 21. 2. 6.

* Er maint eich ymffrost o Abraham, mae amlwg fod i chwi dad arall; yr ydych yn i hwnw, ac ewyllys a gwaith hwnw ych yn wneuthur. † Deallodd yr Iuddew-erbyn hyn mai nid am waedoliaeth natur-, yr oedd Iesu yn dywedyd, ond mewn yr ysbrydol, a chyffroasant yn fawr iawn: Nid trwy buteindra y cenedlwyd ni," hwy; yn ol ein iaith ni, Nid basdardd-ydym. Ond nid puteindra naturiol dynt hwy yn ei feddwl, eithr eilun-addol-, yr hyn a elwir yn buteindra yn yr ythyr: nid o'r cenedloedd eilun-addolgar oeddent hwy wedi hanu, nac o'r Samar-, nac o Iuddewon gwrthgiliedig, ac nid dyat hwy eu hunain ychwaith yn addol-r eilunod. ‡ Heblaw bod Abraham yn naturiol randdynt, haerent fod Duw yn ysbrydol, a chyfammodol iddynt, ac efe yn unig a addolent hwy. Rhyfedd yr oeddynt yn dâl i fynu: mòr anhawdd tynu achel-drem dyn i lawr, a'i ladd o ei hyder ddeddfol a hunanol.

42 Yna y dywedodd yr Iesu wrth-thwy, [k] * Pe Duw fyddai eich Tad, chwi a'm carech i: [l] † canys oddi th Dduw y deilliais, ac y daethum [m] ‡ oblegid nid o honof fy hun y thum i, ond efe a'm hanfonodd i.

k pen. 5. 23. a 15. 23, 24. 1 Cor. 16. 22. 1 Ioan 5. 1, 2. l 1. 14. a 16. 27, 28. a 17. 8, 25. Dat. 22. 1. m pen. a 7. 28, 29. a 13. 40. a 14. 10. Gal. 4. 4. 1 Ioan 4. 14.

Mae Crist yn eu cyfarfod hwy eto yn iawn ar y tir newydd hwn; Pe Duw dai eich Tad ysbrydol mewn gwirionedd, eich adgenedlu trwy ras ar ei ddelw ei, chwi a'm carech I, ac nid ceisio fy lladd, gid oddi wrth Dduw y deilliais innau, ei unig-anedig Fab ef. (Gwel 1 Ioan 5. 1.) hyn mae efe yn dangos nad oeddynt hwy phlant Duw na phlant Abraham mewn irionedd. † Tybir fod y geiriau hyn, eilliaw, a dyfod oddi wrth Dduw," yn ar-ddo rhywbeth llawer mwy na dyfodiad i'r byd yn unig fel Cyfryngwr; gan eu yn hollawl wahanol i ddim a ddywedir neb arall. Dywedir fod credinwyr *o w*, (adn. 47. a 1 Ioan 4. 4.) ac wedi eu *i o Dduw* (1 Ioan 5. 1.) a dywedir fod y phwydi wedi eu *danfon oddi wrth Dduw*, gis yr oedd Ioan Fedyddiwr hefyd (Ioan .) Ond priodol i Grist yn unig yw *deill-, a dyfod oddi wrth Dduw*, yr hyn sydd arwyddo ei hanfodiad Dwyfol ef, yn gys-a'i ddanfoniad: ei fod yn Fab, o hanfod Tad, yn gystal ag yn genad o anfoniad y . ‡ Nid o fy mhen fy hun y daethum, gau brophwyd; ond trwy anfoniad y Tad, Messiah, i hysbysu ffordd iachawdwriaeth, i wneuthur ei ewyllys ef ar y ddaear.

43 [n] * Paham nad ydych yn deall lleferydd i? [o] † am na ellwch rando fy ymadrodd i.

n adn. 27. pen. 5. 43. a 7. 17. a 12. 39, 40. Diar. 28. 5. 44. 16. Hos. 14. 9. Mica 4. 12. Rhuf. 3. 11. o pen. 9. Jer. 6. 10. Act. 7. 51. Rhuf. 8. 7, 8.

* Pa ham nad ydych yn deall (neu yn ad-bod, pen. 10. 14.) fy lleferydd I am ddwy-foldeb fy Mherson, fy uyben yn dyfod i'r byd, a'r holl athrawiaeth a draddodais I mòr eglur yn eich plith. † Yr achos oedd, am fod eu balchder, a'u rhagfarnau bydol, yn dallu eu meddyliau ac yn caledu eu calonau yn erbyn ei athrawiaeth sanctaidd ef: am hyny yr oeddent yn penderfynu na chredent mai efe oedd y Messiah, a Mab Duw, nac ychwaith ei fod ef yn Ddysgawdwr, wedi dyfod oddi wrth Dduw. Mae *Dodderidge* yn troi diwedd yr adnod yn ofyniad, yr un modd a'r rhan gyntaf o hòni: Ai am na ellwch wrando, &c.?

44 [p] * O'*ch* tad diafol yr ydych chwi, a thrachwantau eich tad a fynnwch chwi eu gwneuthur. [q] † Lleiddiad dyn oedd efe o'r dechreuad; [r] ‡ ac ni safodd yn y gwirionedd, oblegid nid oes gwirionedd ynddo ef. [s] || Pan yw yn dywedyd celwydd, o'r eiddo ei hun y mae yn dywedyd: canys y mae yn gelwyddog, ac yn dad iddo.

p adn. 38, 41. a 6. 70. Gen. 3. 15. Mat. 13. 38. Act. 13. 10. 1 Ioan 3. 8—10, 12. q Gen. 3. 3—7. 1 Bren. 22. 22. 1 Cron. 21. 1. Iago 4. 1—7. 1 Pedr 5. 8. Dat. 2. 10. a 9. 11. a 13. 6—8. a 20. 7—9. r 2 Pedr 2. 4. Jud. 6. s Gen. 3. 4, 5. 2 Cron. 18. 20—22. Job 1. 11. a 2. 4—6. Act. 5. 3. a 13. 10. 2 Cor. 11. 3, 13—15. 2 Thes. 2. 9—11. Dat. 12. 9. a 13. 14. a 20. 2, 3, 10. a 21. 8. a 22. 15.

Yma mae Crist yn dywedyd yn eglur iddynt pwy oedd efe yn feddwl wrth eu tad, yn adn. 38, sef *diafol*; plant yr hwn oeddynt o ran ysbryd ac ymddygiad: ei ddelw ef oedd arnynt, ac iddo ef yr oeddynt yn ufuddâu; ei drachwantau ef oedd ei trachwantau hwythau, gelyniaeth yn erbyn Duw, gwrthwynebu gwir grefydd, a dyfetha pawb duwiol hyd y gallent. † Llofrudd dynion oedd efe o'r dechreuad, trwy hudo ein rhieni cyntaf i bechod; efe a fu yn achos o bob llofruddiaeth o hyny hyd yn awr; ac y mae efe o hyd fel llew rhuadwy yn rhodio oddi amgylch, gan geisio y neb a allo lyncu. ‡ Efe a grëwyd yn y gwirionedd, sef mewn cyflwr o berffeithrwydd angelaidd, ond ni safodd yn y gwirionedd a'r perffeithrwydd hyny, eithr efe a syrthiodd, ac mwyach nid oes gwirionedd ynddo, ond twyll, a gelyniaeth yn erbyn y gwirionedd. || Efe a ddywedodd gelwydd yn y dechreuad, i dwyllo Efa, ac ar gelwydd mae ei fryd ef bob amser: mae yn gelwyddog ei hun, yn hudo pawb eraill i gelwydd; ac felly yn dad y celwydd. Nid cael ei demtio gan arall y mae efe i ddywedyd celwydd, eithr o hòno ei hun, ac o'r eiddo ei hun y mae yn ei ddywedyd, ac felly hefyd y mae yn dad iddo. Mae yr hanes a rydd Josephus o ddrygioni yr Iuddewon o'r amser hwn allan yn dangos yn amlwg mai nid heb ddigon o achos y galwodd Iesu hwy yn blant diafol.

45 [t] * Ac am fy mod i yn dywedyd y gwirionedd, nid ydych yn credu i mi.

t adn. 46. pen. 3. 19, 20. a 7. 7. Gal. 4. 16. 2 Thes. 2. 10. 2 Tim. 4. 3, 4.

* Dyma ddigon o brawf mai o'u tad diafol yr oeddent hwy, sef eu hanghrediniaeth a'u gwrthodiad o'r gwirionedd. Nid *er* fy mod I yn dywedyd y gwirionedd, yw y geiriau, ond *am* fy mod I yn dywedyd y gwirionedd, nid ydych yn credu: dyna gasâu y gwir-

ionedd er ei fwyn ei hun, *am* mai gwirionedd ydyw. Nid ydych yn credu *i mi*, dyna gasâu y gwirionedd eto er mwyn yr hwn a'i dywedodd. Yr oedd y gwirionedd yn gas, a'r hwn a'i llefarai yn gas, ganddynt hwy.

46 [u] * Pwy o honoch a'm hargyhoedda i o bechod? † Ac od wyf fi yn dywedyd y gwir, [x] paham nad ydych yn credu i mi?

u adn. 7. pen. 14. 30. a 15. 10. a 16. 8. 2 Cor. 5. 21. Heb. 7. 26. 1 Pedr 2. 22. x Mat. 21. 25. Marc 11. 31.

* Pwy o honoch a fedr brofi i mi erioed ddywedyd anwiredd, cyfeiliorni mewn athrawiaeth, neu unrhyw bechod arall, ar feddwl, gair, neu weithred? † A chan nas gall neb o honoch brofi dim felly yn fy erbyn, ac os ydwyf fi yn dywedyd y gwir am danaf fy hun ac am danoch chwithau; pa ham nad ydych yn credu i mi? Am fod rhagfarn a gelyniaeth yn eich calon tuag ataf fi a'r gwirionedd hefyd. Cas yw y gwir lle nis cerir.

47 [y] * Y mae yr hwn sydd o Dduw, yn gwrando geiriau Duw: † am hynny nid ydych chwi yn *eu* gwrando, am nad ydych o Dduw.

y adn. 37, 43, 45. pen. 1. 12, 13. a 6. 45, 46, 65. a 10. 26, 27. a 17. 6—8. 1 Ioan 3. 10. a 4. 1—6. a 5. 1. 2 Ioan 9. 3 Ioan 11.

* Yr hwn sydd wedi ei garu a'i ethol gan Dduw, wedi ei ail-eni o Dduw, wedi ei oleuo a'i sancteiddio gan Ysbryd Duw; mae y cyfryw un yn chwennych gwybod gwirionedd Duw, ac yn barod i gredu a gwneuthur pa beth bynag a ddywedo efe. † Yr achos, gan hyny, nad ydych chwi yn derbyn geiriau Duw, er eu gwrando â'r glust oddi allan, ydyw, am nad ydych yn blant i Dduw, eithr, fel y dywedais (adn. 44.) o'ch tad diafol: mae eich gwrthodiad o honof fi ac o'r gwirionedd, yn ddigon o brawf mai felly y mae. Yr un modd ydyw hi eto; y dyn anianol nid yw yn derbyn y pethau sydd o Ysbryd Duw, ac o'r tu arall, mae yr hwn sydd o Dduw yn gwrando geiriau Duw.

48 * Yna yr attebodd yr Iuddewon, ac y dywedasant wrtho ef, [z] † Onid da yr ydym ni yn dywedyd, [a] mai Samaritan wyt ti, ‡ a bod gennyt gythraul?

z adn. 52. pen. 13. 18. Mat. 15. 7. Iago 2. 19. a pen. 4. 9. a 7. 20. a 10. 20. Es. 49. 7. a 53. 3. Mat. 10. 25. a 12. 24, 31. Rhuf. 15. 3. Heb. 13. 13.

* Yr oedd y fath eiriau llymion a didderbyn wyneb yn anarchwaethus iawn gan yr Iuddewon, ac yn eu gyru i nwydau drwg, lle y dylasent edifarâu yn wyneb yr argyhoeddiad miniog. † Pa fodd y dywedi nas gallwn ni dy argyhoeddi di o bechod? Yr ydym ni wedi dywedyd o'r blaen yn mhlith ein gilydd, ac yn dywedyd eto wrthyt ti yn dy wyneb, mai Samaritan wyt ti; tebycach o lawer i un o'r genedl atgas hòno nac i Israeliad: yr ydym ni yn dy ystyried di fel hwythau, yn elyn i'n crefydd ni a'n cenedl hefyd, pan y rhyfygi ddywedyd mai o ddiafol y mae plant Abraham, a phobl brïodol Duw. ‡ Ac nid hyny yn unig, yr wyt ti yn dywedyd pethau fel dyn allan o'i bwyll, wedi ei feddiannu, ac yn ddrwg ei hwyl gan *gythraul* (Gwel ar pen 7. 20.) ac nid oes un

ammheuaeth genym ni nad trwy
ngrair â'r cythraul yr wyt ti yn g
wyrthiau.

49 * Yr Iesu a attebodd
oes gennyf gythraul; [c] † ond
fi yn anrhydeddu fy Nhad,
ydych chwithau yn fy nïanrh
innau.

b Diar. 26. 4, 5. 1 Pedr 2. 23. c adn. 2
a 12. 28. a 13. 31, 32. a 14. 13. a 17. 4. Es. 4
Mat. 3. 15—17. Phil. 2. 6—11.

* Rhyfeddol oedd arafwch a lla
y Cyfryngwr yn ngwyneb y fath
ysgeler: ni chyffröodd efe ddim, o
yd yn dawel "Nid oes genyf gyt
nid wyf fi allan o fy mhwyll fel
chwi yn taeru. † Geiriau sobrwy
ionedd yr ydwyf fi yn eu llefaru,
redoedd da yr ydwyf yn eu gwney
er anrhydeddu fy Nhad. ‡ Ond
chwi yn fy nïanrhydeddu I drwy
wrth enwau drwg, a phrïodoli y
oedd dwyfol ydwyf yn wneyd i o
diafol. Yn ei arafwch lednais
Mab Duw yn rhoddi esampl i nin
cyffelyb amgylchiadau, fel y dilyno

50 [d] * Ac nid wyf fi yn
ngogoniant fy hun: [e] † y mae
ac a farn.

d pen. 5. 41. a 7. 18. e pen. 5. 20—23, 45

* Aml waith y dywedodd Cri
nad oedd efe yn ceisio ei ogoniant
yn wir yr oedd llymder didderbyn
ymadroddion ef yn brawf eglur o
buasai yn ceisio ei ogoniant ei h
yn arfer ymadrodd teg a gweniaith
ewon, fel y gwnâi y gau-athraw
ffredin, ac nid eu hargyhoeddi
Mae y geiriau yn y fàn hon yn d
oedd efe yn gofalu nemawr am e
a'u drwg-enwau hwy arno. †
hwn, yn ddïau, yw y Tad, yr hw
am ei anrhydedd a'i ogoniant ef,
yr Iuddewon yn dost am eu dirm
a'u dïanrhydedd arno.

51 * Yn wir, yn wir, medda
[f] † Os ceidw neb [g] fy ymad
[h] ‡ ni wêl efe farwolaeth yn dra

f pen. 3. 15, 16. a 5. 24. a 6. 50. a 11. 25,
55, pen. 15. 20. h adn. 12. Salm 89. 48. L

* Fel pe dywedasai ein Harglw
Mi adawaf fi fy achos yn llaw
farna yn gyfiawn, ac a âf yn mh
ddodi y gwirionedd eto i chwi pa
a wrandawoch ai peidio. † P
a wrandawo fy ngeiriau, ac a'u derb
ffydd yn ei galon, fel geiriau y byw
wyddol; ‡ ni wel farwolaeth yn dr
hyny yw, ni wna marwolaeth nat
niwed iddo, ac nid âa i farwola
wyddol byth. Ni bydd marwo
megys dim i'r credadyn, mewn cy
i'r hyn a fydd i'r anghredadyn.
marwolaeth yma, ac *archwaethu*
yn yr adnod nesaf, ydynt ddull He
lefaru, yn arwyddo marw.

52 * Yna y dywedodd yr I
on wrtho, [i] Yr awrhon y g
fod gennyt gythraul. [k] † Bu A

-w, a'r prophwydi; ac meddi di, s ceidw neb fy ymadrodd i, nid rchwaetha efe farwolaeth yn dragy-rdd.

d adn. 48. pen. 9. 24. k Zech. 1. 5, 6. Heb. 11. 13. ib. 2. 9.

*"Ateb arafaidd a ddettry lid," ebai Solo-m; ond nid oedd felly yma: yn lle gwerth-frogi y fath addewid o anfarwoldeb gogon-fus, mae yr Iuddewon yn gwyrdroi geiriau ist i'w dinystr eu hunain, ac y drydedd waith n. 7. 20; a 8. 48,) yn ei gablu ef yn echrys-n drwy ddywedyd, Mae genyt ti gythraul. ymmerent hwy arnynt ei ddeall ef am wolaeth naturiol; ac fel pe dywedasent, farw ein tad Abraham, yr hwn oedd gyf-l Duw, a bu farw yr holl brophwydi sanct-d, o Moses i fynu, er eu bod yn cadw y fraith yn fanol; ac eto yr wyt ti mòr hyf lywedyd, Os ceidw neb dy ymadrodd a'th rawiaeth *di*, na bydd efe ddim marw: pa h ond cabledd yw dywedyd y fath eiriau? hwy ond dyn ynfyd, ac a chythraul gan-o a ryfygai eu dywedyd? Pwy a all law na chaiff ei ddilynwyr farw, ond yr n sydd ei hunan i fyw byth?

53 m * Ai mwy wyt ti nag Abra-m ein tad ni, yr hwn a fu farw? prophwydi a fuant feirw: n † pwy wyt ti yn dy wneuthur dy hun?

m adn. 58. pen. 4. 12. a 10. 29, 30. a 12. 34. Es. 9. 6. 12. 6, 41, 42. Rhuf. 9. 5. Heb. 3. 2, 3. a 7. 1—7. . 5. 15. a 10. 33, a 19. 7.

Nid addefai yr Iuddewon y byddai neb h yn fwy nag Abraham a Moses, ond y ssiah; ac am nad oeddynt yn credu mai oedd y Messiah, yr oeddynt yn ei holi ddwrdiol fel hyn. † Gallasai ateb yn wdd, Myfi yw y Messiah, Mab Duw, a'r wyd tragywyddol.

54 * Yr Iesu a attebodd, o Os wyf yn fy ngogoneddu fy hun, fy ngo-niant i nid yw ddim: p † fy Nhad yr hwn sydd yn fy ngogoneddu i, r hwn q yr ydych chwi yn dywedyd, ai eich Duw chwi yw.

o adn. 50. pen. 2. 11. a 5. 31, 32. a 7. 18. Diar. 25. 27. r. 10. 18. Heb. 5. 4, 5. p pen. 5. 22—29, 41. a 7. a 13. 31, 32. a 16. 14, 15. a 17. 1, 5. Salm 2. 6—12. 0. 1—4. Dan. 7. 13, 14. Act. 3. 13. Eph. 1. 20—23. Phil. —11. 1 Pedr 1. 12, 21. 2 Pedr 1. 17. q adn. 41. Es. 1, 2. a 66. 5. Hos. 1. 9. Rhuf. 9. 17, &c.

Hyny yw, Os ydwyf fi yn cymmeryd goniant i mi fy hun nad yw yn ddyledus i ; os ydwyf yn gwneuthur ymddangosiad ag ac ymffrostgar o ogoniant heb brofion gonol i gadarnâu hyny; neu, os wyf fi yn eulaso gogoniant a gwasanaeth Duw, i isio fy nerchafu fy hun; nid yw fy ngo-niant I ddim: nid yw ond ffugiol, ac am-ol, ac a dry yn warth i mi. † Ond nid ly y mae; Fy Nhad yw yr hwn sydd yn ngogoneddu I, trwy dystiolaethu mai ei wyl Fab ef ydwyf, trwy fy nanfon i'r byd gyflawni ei waith mawr ef, a thrwy lawer arwyddion a rhyfeddodau gweledig a hys-s i chwi eich hunain. ‡ Gan y dywedwch wi mai eich Duw chwi yw hwn, chwi a lylech gredu ei dystiolaethau ef am danaf fi, na chredwch i mi fy hun.

55 r * Ond nid adnabuoch chwi ef: s † eithr myfi a'i hadwaen ef. ‡ Ac os dywedaf nad adwaen ef, t myfi a fydd-af debyg i chwi, yn gelwyddog: ond mi a'i hadwaen ef, u ac yr wyf yn cadw ei ymadrodd ef.

r adn. 19. pen. 7. 28. a 15. 21. a 16. 3. a 17. 25. Jer 4. 22. a 9. 3. Hos. 5. 4. Act. 17. 23. 2 Cor. 4. 6. s pen. 1. 18. a 6. 46. a 7. 29. a 10. 15. Mat. 11. 27. Luc 10. 22. t adn. 44. 1 Ioan 2. 4, 22. a 5. 10. Dat. 3. 9. u adn. 29, 51.

* Nid adnabuoch chwi ef yn iawn, yn gadwedigol, a thrwy ddatguddiad yr Ysbryd. Mae adnabod yma yn arwyddo mwy na gwybodaeth hanesiol am Dduw, neu yr hyn a ellir ei amgyffred am dano ef drwy alluoedd naturiol: mae yn arwyddo serchiadau, a thueddiadau sanctaidd, yn tarddu oddi ar adnabyddiaeth ysbrydol o hóno. † Myfi a'i hadwaen yn berffaith, ac yn gyflawn; o ran ei hanfod, ei gyngor, ei ewyllys, ac yr wyf yn ufuddâu yn berffaith iddo. Eto, beth bynag ydych yn adnabod o hóno fel *Duw*, nid ydych yn ei adnabod ef fel *fy Nhad* I, ond myfi a'i hadwaen ef *felly*. ‡ Os dywed-af nad adwaen ef fel fy Nhad nefol, rhag eich ofn chwi, mi a fyddwn yn gelwyddog fel chwithau: dywedwch chwi eich bod yn ei adnabod ef, yn ei garu, ac yn ei addoli, ac nid ydych, eithr dywedyd celwydd yr yd-ych; ac i'r gwrthwyneb, pe dywedwn innau nad wyf yn ei adnabod, ac nad wyf yn cadw ei ymadrodd, celwyddog a fyddwn, yn erbyn Duw, yn erbyn fy nghydwybod, ac yn erbyn pob peth ag sydd wirionedd.

56 x * Gorfoledd oedd gan eich tad Abraham weled fy † nydd i: ‡ ac efe a'*i* gwelodd *hefyd*, ac a lawen-ychodd.

x Gen. 22. 18. Luc 2. 28—30. a 10. 24. Gal. 3. 7—9, 14—18. Heb. 11. 13, 39, 40. 1 Pedr 1. 10—12.

* Fel pe dywedasai yr Iesu, Er gwaeled ydwyf yn eich golwg chwi heddyw, er cym-maint y synwch fy mod I yn dywedyd peth-au mwy nac Abraham am danaf fy hun, ac er cymmaint eich ymffrost yn eich tad Abra-ham; gallaf ddywedyd i chwi yn sicr, i Ab-raham ei hun fawr chwennychu gweled fy nydd I o ymddangosiad yn y cnawd, ac iddo lawenychu yn ddirfawr wrth weled trwy ffydd y deuwn i'r byd yn nghyflawnder yr amser. Mae geiriau cyntaf yr adnod yn ar-wyddo, llâmu yn mlaen o lawenydd, i gyfar-fod a chofleidio gwrthddrych ein dymuniad, yn gystal a gorfoleddu yn y meddiant o hóno. † Dydd ei gnawdoliad ef yn ddiammau a feddylir yma, ac nid ymddangosiad yr Ar-glwydd i Abraham yn ngwastadedd Mamre, Gen. 18. 1, fel y meddylia rhai. ‡ Gwelodd Abraham ddydd Crist trwy ffydd yn yr addewid a roddodd Duw iddo, mai yn ei had ef y bendithid holl deuluoedd y ddaear; gwel-odd ddydd genedigaeth Crist yn ngenedig-aeth Isaac, a dydd ei farwolaeth ef yn yr hwrdd a roddodd Duw iddo i'w aberthu yn lle Isaac; gwelodd ef hefyd yn Melchizedec, efallai; ac yn yr ymddangosiad a grybwyll-wyd uchod yn Mamre.

57 * Yna y dywedodd yr Iuddew-on wrtho, † Nid wyt ti ddengmlwydd a deugain etto, ac a welaist ti Abra-ham?

[illegible] Iesu [illegible]

[illegible] Yna hwy a godasant gerrig [illegible] A'r Iesu a ym[illegible], ac a aeth allan o'r deml, gan fyned trwy eu canol hwynt: ac

PEN. IX.

Y dyn a anwyd yn ddall, yn cael [illegible]

AC [illegible] fyned heibio, [illegible] [illegible] o'i enedigaet[illegible]

[illegible] Ni ddywedir [illegible] Iesu yn myned heibio pan [illegible] ar ei ffordd i [illegible] y odinas.

[illegible] A'i ddisgyblion a o[illegible] gan ddywedyd, Rabb[illegible] a bechodd, ai hwn, ai ei rie[illegible] [illegible] ef yn ddall?

[illegible]

[illegible] Mae [illegible] beth fel g[illegible] [illegible] disgyblion yma: [illegible] [illegible] yn dyfod ar d[illegible] [illegible] am bechod. 2. Fod rhai cyst[illegible] [illegible] am eu pechodau [illegible] a rhai am bechodau [illegible] Mae y [illegible] olaf yn ddigon g[illegible] [illegible] ond nid bob am[illegible] mae rhai cystuddiau yn *gosp* a[illegible] [illegible] y mae rhai eraill er *praw*f, a[illegible] [illegible] Heblaw y pethau uch[illegible] [illegible] disgyblion yn meddwl, y g[illegible] [illegible] wedi pechu yn y [illegible] [illegible] dywedir bod amryw o'r [illegible] [illegible] yn gwirgrediniaeth [illegible] [illegible] Ond tyb fwyaf cyffredin d[illegible] [illegible] y disgyblion yn cyfeirio [illegible] o draws-symudiad yr ena[illegible] a alwai y derwyddon Cymreig, [illegible] [illegible] barnai y paganiaid fod yr e[illegible]

w yn weithredoedd *Duw:* mae y geiriau
weithred yn dangos mai Duw ydoedd.

4 [e] * Rhaid i mi weithio gwaith yr wn a'm hanfonodd, [f] † tra yr ydyw yn ddydd: ‡ y mae y nos yn dyfod, in na ddichon neb weithio.

e pen. 4. 34. a 5. 19, 36. a 10. 32, 37, 38. a 17. 4. Luc —34. Act. 4. 20. f pen. 11. 9, 10. a 12. 35. Preg. . Es. 38. 18, 19. Eph. 5. 16. Col. 4. 5.

* Rhoddodd y Tad, yr hwn a anfonodd ist i'r byd, waith iddo i'w wneyd, pen. 4. Ei waith ef yn gyffredin oedd, gogon- du Duw ar y ddaear, trwy weithio allan hawdwriaeth dyn; trwy amlygu ewyllys Tad i blant dynion; a thrwy wnenthur yrthiau ar gyrph dynion fel arwyddion o ith ei ras ar eu heneidiau. † Yr oedd am- pennodol gan Grist i wneyd y gwaith n: dim ond ei ddydd; dydd ei fywyd, a dd ei weinidogaeth gyhoeddus. Yr oedd ydd hwnw iddo ef bron a darfod, ac am- ei groeshoeliad, a nos ei angau yn agos: am hyny yr oedd yn rhaid iddo weithio ddyfal tra parâai ei ddydd, ac efe a lwyr phenodd ei holl waith ar y ddaear erbyn . ‡ Mae nos angau yn dyfod i nin- yn fuan, pryd nas gall neb o honom ithio: gan hyny gweithiwn allan ein iach- dwriaeth ein hunain trwy ofn a dychryn parâo ein dydd; lle syrthio y pren, yno bydd efe.

5 [g] * Tra yr ydwyf yn y byd, goleuni y byd ydwyf.

g pen. 1. 4—9. a 3. 19—21. a 8. 12. a 12. 35, 36. Es. 6, 7. a 49. 6. a 60. 1—3. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. Luc 2. Act. 13. 47. a 26. 18, 23. Eph. 5. 14. Dat. 21. 23.

* Mae y geiriau hyn, "Tra yr ydwyf yn y d," yn dangos i ni beth oedd meddwl ein rglwydd wrth y *dydd*, yn adn. 4, sef am- r byr ei arosiad ef yn y byd. † Yr oedd yn oleuni corphorol ac ysbrydol i lawer bu yn y byd; ac yn ei fawr drugaredd e efe yn oleuni ysbrydol i lawer eto yn y d, er ei fod wedi gadael y byd a myned w ogoniant.

6 * Wedi iddo ef ddywedyd hyn, efe a boerodd ar lawr, ac a wnaeth ai o'r poeryn, ac a irodd y clai ar gaid y dall;

h Marc 7. 33. a 8. 23. Dat. 3. 18.

* Mae llawer o ddychymmygion gan ddyn- n am y clai a'r poeryn yma; ond y maent yn rhy wael i gael lle i chwyddo y gwaith n: y peth mwyaf teilwng o'n sylw ni yw, awredd a thrugarawgrwydd y wyrth. wy y wyrth hon, fel ei holl wyrthiau eraill, oedd Iesu yn amlygu Duwdod ei Berson; profi ei ddwyfol anfoniad, a gwirionedd athrawiaeth; ac yn dangos ei drugaredd i dosturi tuag at y dall truenus. I'r dyben- n hyn, mae efe yn dewis, nid yn unig dyn ll, ond dyn dall o'i enedigaeth; ac felly yn feddyginiaethol yn ol barn a medr pob lfyddyd ddynol, adn. 32. Yn nesaf, mae e yn arfer moddion, y rhai nid oedd dim hinwedd naturiol ynddynt i agoryd llygaid; bygach fuasai y clai i ddallu llygaid un yn weled, nag i agoryd llygaid un dall: ond awdd oedd i'r hwn a grëodd ddyn o bridd y ddaear, agoryd llygaid dyn â phridd y ddae- ar. Yr un peth yw iddo ef weithio *trwy* foddion, yn *groes* i foddion, neu *heb* foddion.

7 Ac a ddywedodd wrtho, [i] * Dos, ac ymolch yn [k] † llyn Siloam (yr hwn a gyfieithir, [l] ‡ Anfonedig) || Am hyn- ny efe a aeth ymaith, ac a ymolchodd, [m] ac a ddaeth yn gweled.

i 2 Bren. 5. 10—14. k adn. 11. Neh. 3. 15 *Siloah*. Es. 8. 6 *Shiloah*. l pen. 10. 36 Rhuf. 8. 3. Gal. 4. 4. m adn. 33. pen. 11. 37. Ex. 4. 11 Salm 146. 8 Es. 29. 18, 19. a 32. 3. a 35. 5. a 42. 7, 16—18. a 43. 8 Luc 2. 32. Act. 26. 18.

* Wrth orchymyn hyn, efallai bod Crist yn bwriadu gwneyd y wyrth yn fwy hysbys. Diammau fod gan y dall rywun i'w arwain trwy heolydd Jerusalem, a bod hwnw yn dy- wedyd i bawb i ba le yr oeddynt yn myned, ac i ba beth; felly erbyn eu dyfod i lân y llŷn, yr oedd tyrfa fawr wedi ymgasglu i weled y canlyniad o gyngor a gorchymyn mòr rhyfedd. † Darllenwn am y llŷn hon yn Neh. 3. 15, a dywedir mai ffynon ydoedd, yn tarddu allan o fynydd Sion. Mae yn debyg fod nant o'r enw hwnw, yn diwallu rhan o'r ddinas â dwfr. Er gochelyd meithder, cyf- eiriwn y darllenydd at y Geiriadur Ysgryth- yrol, dàn y gair Siloam. ‡ Anfonedig, cysgod o'r Silo, y Messiah, medd rhai: am fod y dyfroedd wedi cael eu danfon o dru- garedd Duw i ddyfrâu y ddinas, medd eraill: a thybia eraill nad oedd y dyfroedd yn rhed- eg yn wastad, ond ar amserau, pan y gwelai Duw fod yn dda eu danfon. || Nid am fod un rhinwedd meddygol yn llŷn Siloam y caf- odd efe ei olwg, ond er dangos i ni, bod yr Arglwydd yn sicr o wobrwyo gwir ffydd ac ufudd-dod, lle bynag y byddont.

8 ¶ * Y cymmydogion gan hynny, a'r rhai a'i gwelsent ef o'r blaen, mai dall oedd efe, a ddywedasant, [n] Onid hwn yw yr un oedd yn [o] eistedd ac yn cardotta?

n Ruth 1. 19. 1 Sam. 21. 11, 12. o 1 Sam. 2. 8. Marc 10. 46. Luc 16. 20—22. a 18. 35. Act. 3. 2—11.

* Yr oedd y wyrth mòr rhyfedd, fel yr oedd cymmydogion y dall, a'r rhai a'i gwelsent ef o'r blaen yn cardota, yn synu wrth ei weled yn awr, ac yn ammau ai efe ydoedd, er yr adwaenent ef yn dda.

9 * Rhai a ddywedasant, Hwn yw efe: ac eraill, Y mae efe yn debyg iddo. Yntau a ddywedodd, Myfi yw *efe*.

* Tra yr oeddynt fel hyn yn ammau ac yn petruso yn ei gylch ef, mae ef ei hun yn tori y ddadl, ac yn dywedyd Myfi yw efe. Mae yn debygol iawn fod caffaeliad ei olwg wedi rhoddi agwedd mwy bywiog a siriol ar ei wyneb-pryd ef nag o'r blaen, fel nad oedd efe yn hollol yn ymddangos fel yr un dyn.

10 * Am hynny y dywedasant wrtho, [p] Pa fodd yr agorwyd dy lygaid di?

p adn. 15, 21, 26. pen. 3. 9. Preg. 11. 5. Marc 4. 27. 1 Cor. 15. 35.

* Mae yn debyg mai syndod dynol, a chwil- frydedd naturiol yn unig, oedd yn eu cy- nhyrfu hwy i'w holi ef fel hyn: fel y bydd pawb o honom pan welom rywbeth newydd ac anghyffredin, mae arnom eisiau gwybod

ddim ffydd o un math yn Iesu, yr hwn nid adwaenai.

12 * Yna y dywedasant wrtho, [r] Pa le y mae efe? † Yntau a ddywedodd, Ni wn i.

r pen. 5. 11—13. a 7. 11. Ex. 2. 18—20.

* Yr oeddynt yn gofyn pa le yr oedd Iesu, un ai o chwennychiad gwag ei weled ef, neu o ddrwg-ewyllys iddo am iachâu ar y sabbath; neu ynte o chwennychiad difrifol a channoladwy dyfod yn gydnabyddus âg ef. † Nis gwelais I mo hono erioed, ac nis gwn ddim mwy am dano eto nag a fynegais i chwi.

13 ¶ [s] * Hwythau a'i dygasant ef at y † Phariseaid, yr hwn gynt *a fuasai* yn ddall.

s pen. 8. 3—8. a 11. 46, 47, 57. a 12. 19, 42.

* Nis gwyddom pwy oedd y rhai hyn a'i dygasant ef at y phariseaid, ond yn unig mai ei gymmydogion ef oeddynt, neu y rhai a'i gwelsent ef o'r blaen yn ddall ac yn cardota, adn. 8. † Sylwa rhai fod yr holl *Sanhedrim* gan yr efengylwr hwn yn myned dàn yr enw phariseaid, am mai y phariseaid gan mwyaf oedd aelodau y llŷs hwnw. Nis gwyddom yn iawn pa le yr oedd y phariseaid hyn yn gynnulledig y pryd hwn, pa un ai yn y deml, yn ystafell fawr eu cyngor, ai ynte mewn rhyw synagog yn rhywle. Beth oedd eu dyben yn ei ddwyn sydd bwnc arall mewn dadl: tybia rhai mai o gas at Iesu am iddo iachâu y dall ar y sabbath; eraill, fel yr holai y phariseaid y dyn yn fanylach er datguddio twyll y wyrth os oedd twyll wedi bod; a thybia eraill iddynt ei ddwyn at y phariseaid, i edrych a addefent hwy y person a wnaethai y wyrth ryfedd hon, mai efe oedd yr hwn y dywedasai Isaiah am dano, yr "agorai efe lygaid y deillion." Mae yn sicr fod rhagluniaeth Duw yn trefnu y peth hyn, fel y caffai y phariseaid glywed tystiolaeth o enau y dall ei hunan, a'u hargyhoeddai

u Gwel ar adn. 10, 11.—26, 27.

* Clywsent eisoes gan eraill, [...] mau, ac yn awr rhaid iddynt g[...] eto, ganddo ef ei hun: nid o ddib[...] yn sicr; ond fel y caent rywbet[...] yn erbyn Crist. Ac yr oedd yn [...] gysgod o achlysur iddynt; barnai[...] on fod haliw y genau yn dda i iac[...] clwyfus, a gwaharddent i neb iro[...] âg ef ar y sabbath gan ynfyd farn[...] yn doriad ar y sabbath. † Ni[...] dyn gywilydd, ac nid oedd yn me[...] adrodd iddynt ddaioni Duw i[...] agoryd ei lygaid ar y sabbath.

16 * Yna rhai o'r Pha[...] ddywedasant, [x] † Nid yw y[...] o Dduw, ‡ gan nad yw efe [...] sabbath. ‖ Eraill a ddy[...] Pa fodd y gall dyn p[...] wneuthur y cyfryw arwyddi[...] yr oedd ymrafael yn eu plit[...]

x adn. 24, 30—33. pen. 3. 2. a 5. 36. a [...]
y pen. 7. 12, 43. a 10. 19. Luc 12. 51—53. [...]

* "Rhai o'r phariseaid:" gwel[...] edd yr adnod fyned ymrafael y[...] cyngor yn nghylch y pwnc hw[...] Nicodêmus, a Joseph o Arimathe[...] rai eraill yn amddiffyn Iesu yn [...] ddeiriogrwydd ei elynion ef. † C[...] addef Crist yn Dduw, yn dragy[...] Duw, ac yn ogyfuwch â Duw, ni[...] hwy fod iddo unrhyw berthynas [...] un wedi ei anfon ganddo: nid [...] fod yn ddyn duwiol. ‡ Mae [...] sancteiddiad y sabbath yn rhan [...] grefydd, fel y gellir penderfynu [...] crefydd gan y rhai ni wnant [...] sancteiddio y sabbath: eto dylem [...] yw ewyllys Duw mewn perthy[...] eiddiad y sabbath, ac nid tybied [...] rhai defodau allanol y mae, tra b[...] un pryd yn esgeuluso dyledswy[...]

dall, * Beth yr wyt ti yn ei
lyd am dano ef, am agoryd o
' lygaid di? † Yntau a ddy-
l, [z] *Mai* prophwyd yw *efe*.

4. 19. a 6. 14. Luc 24. 19. Act. 2. 22. a 3. 22—

yr wyt ti yn ei ddywedyd am dano? sicr a agorodd dy lygaid di? Ac gwnaeth, pa effaith a gafodd hyny dyliau di am dano ef? Fel pe dy-, Cofia mai y sabbath ydoedd, a a elli di feddwl am ddyn a gym-i ar y dydd sabbath, a gymmysgai phoeri, ac a'i gosodai ar dy lygaid y gwyddost ei bod yn groes i'n tra-n ni i arfer meddyginiaeth o fath at y llygaid ar y dydd sabbath, t a gwlychu blaen bys â haliw y ' hiro? † Atebodd y dyn, ac fel pe ii, Gwnewch chwi y peth a fŷnoch red, a meddyliwch y peth a fynoch ', fy meddwl I yw, mai prophwyd nai gweithred dda a wnaeth, ac ei ligon cyfreithlawn iddo ef beth byn-vneyd ar y sabbath. Addefai yr n yn eu traddodiadau, fod yn gyf-i *brophwyd* orchymyn gwneyd y sabbath, na buasai yn gyfreith-gwneyd heb hyny.

* Am hynny ni chredai yr
on am dano ef, mai dall fu-
chael o hono ef ei olwg, nes
honynt ei rïeni ef, yr hwn a
ei olwg.

. 44. a 12. 37—40. Gen. 19. 14. Luc 16. 31. 19. a 4. 11.

' yw ni chredai penaethiaid yr Iudd-lodau y *Sanhedrim*, yr oedd eraill aenai ef o'r blaen yn credu. Ni ' rhai hyn am na fynent gredu: thaerent hwy mai cyngrair rhyng-Iesu oedd y cwbl, i gael enw i'r Iesu 'll. † Danfonasant am ei rïeni, gan efallai cael rhywbeth allan o honynt fuasai yn gwrthwynebu tystiolaeth

A hwy a ofynasant iddynt,
ywedyd, [b] Ai hwn yw eich
wi, yr hwn yr ydych chwi yn
d ei eni yn ddall? pa fodd
ny y mae efe yn gweled yn

ar adn. 8, 9.—Act. 3. 10. a 4. 14.

tri pheth yn y gofyniad hwn. 1. Ai eich mab chwi? 2. Ai yn ddall y ? 3. Pa fodd y cafodd efe ei olwg? i ni y gwir am bob un o'r pethau nwedig yr ail a'r trydydd holiad; genedigol oedd efe, a pha fodd y ei olwg.

Ei rïeni ef a attebasant iddynt
c a ddywedasant, Nyni a
n mai hwn yw ein mab ni, ac
ddall y ganwyd ef:
'nd pa fodd y mae efe yn
yr awrhon, nis gwyddom ni;
neu pwy a agorodd ei lygaid ef, nis
gwyddom ni: † y mae efe mewn
oedran; gofynwch iddo ef: efe a
ddywed am dano ei hun.

* Mae rhïeni y dyn yn dangos llawer o gallineb a gochelgarwch yn eu hatebiad, ac ar yr un pryd yn dangos gonestrwydd a gwroldeb meddwl mwy, efallai, nag a dybiodd y phariseaid. Gwyddent yn dda, a thystiolaethasant yn gadarn mai hwn oedd eu mab, ac mai yn ddall y ganesid ef; ond am y trydydd holiad, pa fodd yr oedd efe yn awr yn gweled, nis gallent hwy ateb: nid oeddynt hwy yn bresenol, efallai, pan agorodd yr Iesu ei lygaid ef, ac nid oeddynt yn dewis dywedyd yr hyn a glywsent, na chanddo ef na chan eraill. † Gofynwch iddo ef ei hun, ebent hwy, dyma efe ger eich bronau, mewn oedran a synwyr, a diammau genym yr ateba efe drosto ei hun.

22 * Hyn a ddywedodd ei rïeni ef, [c] am eu bod yn ofni yr Iuddewon: † oblegid yr Iuddewon a gyd-ordeiniasent eisoes, os cyfaddefai neb ef yn Grist, [d] y bwrid ef allan o'r synagog.

c pen. 7. 13. a 12. 42, 43. a 19. 38. a 20. 19. Salm 27. 1, 2. Diar. 29. 25. Es. 51. 7, 12. a 57. 11. Luc 12. 4—9. a 22. 56—61. Gal. 2. 11—13. Dat. 21. 8. d adn. 34. pen. 12. 42. a 16. 2. Luc 6. 22. Act. 4. 18. a 5. 40.

* Tybia rhai mai ofn pechadurus yn rhïeni y dyn oedd hwn, yn eu hattal i dystiolaethu yr hyn a wyddent, er anrhydedd i Grist, a diolchgarwch am y wyrth ar eu mab. Mae eraill yn meddwl nad oeddynt i'w beio am beidio ac ateb y trydydd holiad, mai gweithred o gallineb, a gochelgarwch cyfreithlawn ydoedd, yn wyneb perygl o esgymmundod, yn enwedig gan nad oeddynt hwy eu hunain yn dystion o'r wyrth. † Cymmaint oedd gelyniaeth y Senedd Iuddewig yn erbyn Iesu, fel yr oeddynt wedi ordeinio, a gwneyd deddf, i fwrw allan o'r synagog, hyny yw, o aelodaeth eglwysig, bawb a'i haddefent ef yn Grist, neu Fessiah. Diaelodi o'r eglwys am addef Pen yr eglwys!

23 Am hynny y dywedodd ei rïeni ef, [e] Y mae efe mewn oedran; gofynwch iddo ef.

e adn. 21.

24 Am hynny hwy a alwasant eilwaith y dyn a fuasai yn ddall, ac a ddywedasant wrtho, [f] * Dyro y gogoniant i Dduw: [g] † nyni a wyddom mai [h] pechadur yw y dyn hwn.

f pen. 5. 23. a 8. 49. a 16. 2. 1 Sam. 6. 5—9. Es. 66. 5. Rhuf. 10. 2—4. g adn. 16. pen. 8. 46. a 14. 30. a 18. 30. a 19. 6. Marc 15. 28. Rhuf. 8. 3. 2 Cor. 5. 21. h Luc 7. 39. a 15. 2. a 19. 7.

* "Dyro y gogoniant i Dduw," medd rhai, trwy gyfaddef mai cyngrair twyllodrus rhyngot ti â Iesu oedd yr esgus wyrth hon: fel yn Jos. 7. 19. "Dyro y gogoniant i Dduw," medd eraill, drwy gydnabod, a chyfaddef, mai Duw a agorodd dy lygaid di, ac na wnaeth Iesu ddim tuag at hyny. Pe buasai dwyll yn y peth, buasai yn iawn iddo roi y gogoniant i Dduw trwy ei gyfaddef; ond nid gogoniant i Dduw fuasai iddo gyfaddef twyll lle nad oedd twyll, rhag eu hofn hwy,

25 * *Yna* yntau a attebodd ac a ddywedodd, Ai pechadur yw, nis gwn i: [i] † un peth a wn i, lle yr oeddwn i yn ddall, yr wyf fi yn awr yn gweled.

[i] adn. 30. pen. 5. 11. 1 Ioan 5. 10.

* Mae yn debyg nad oedd y cardotyn dall a thlawd hwn ddim yn ysgolhaig mawr; eto mae yn rhoddi ateb gwych i'r phariseaid, cystal ag oedd dichon iddo roddi, er diogelwch iddo ei hun, ac er tystiolaeth ddiysgog i'r gwirionedd. Ai pechador ydyw nis gwn I, ebai efe, ni bu dim cydnabyddiaeth personol rhyngof fi erioed âg ef, ac nid yw yn perthyn i mi farnu am gyfreithlondeb neu anghyfreithlondeb yr hyn a wnaeth efe arnaf fi ar y sabbath. † Hyny yn unig a wn I am y mater, iddo agoryd fy llygaid I, lle yr oeddwn I yn ddall o'm genedigaeth, yr wyf heddyw yn gweled cystal a neb o honoch: ac mae yn rhyfedd genyf fi os gallai dyn pechadurus wneyd y fath beth.

26 * Hwythau a ddywedasant wrtho drachefn, Beth a wnaeth efe i ti? pa fodd yr agorodd efe dy lygaid di?

* Mae yn amlwg fod y cyngor oll wedi dyrysu, nis gallent gael dim yn erbyn gwirionedd y wyrth, ac eto ni fynent er dim ei haddef; am hyny maent yn ail holi y dyn, gan obeithio ei ddychrynu a'i ddyrysu ef, a chael rhywbeth yn ei ail atebiad ef yn groes i'r hyn a ddywedasai o'r blaen.

27 * Yntau a attebodd iddynt, [k] Mi a ddywedais i chwi eisoes, ac ni wrandawsoch: paham yr ydych yn ewyllysio clywed drachefn? † a ydych chwithau yn ewyllysio bod yn ddisgyblion iddo ef?

ant ef yn y modd mwyaf anfone[...] gan edliw iddo, efallai ei ddallineb[...] a'i annwybodaeth, ac yn enwedig [...] ddysgybl i'r Iesu; yr hyn a farnen[...] fwy o warth na dim. Ond os y [...] oedd y cwbl o'u difenwad, yr oed[...] o anrhydedd nac o ddim arall iddo[...] thaiogion annwybodus cyffelyb [...] ddysgyblion i'r un dirmygedig, mae[...] ac yn ysgorn genym ni feddwl [...] beth, ac yr wyt tithau yn dra digy[...] sôn wrthym ni am y fath beth [...] ‡ Dysgyblion Moses ydym ni; ac [...] wedyd hyn yr oeddynt yn gyfrwy[...] dra llidiog a chelwyddog, am ha[...] fath wrthwynebiad rhwng Moses [...] fel nad oedd yn bosibl i'r un dyn [...] ddysgyblion i bob un o'r ddau.

29 [n] * Nyni a wyddom [...] Dduw wrth Moses: [o] † *eit*[...] [p] nis gwyddom ni o ba le y [...]

[n] pen. 1. 17. Num. 12. 2—7. a 16. 28. [...] Salm 103. 7. a 105. 26. a 106. 16. Mal. 4. [...] a 26. 22. Heb. 3. 2—5. [o] adn. 16, 24. [...] 2 Bren. 9. 11. Mat. 12. 24. a 26. 61. Luc 23. [...] [p] pen. 7. 27, 41, 42. a 8. 14. Salm 22. 6. Es. [...]

* Mae eu pleidgarwch a'u han[...] yma yn anesgusodol, credent i Mo[...] ddanfon gan Dduw ar dystiolaeth [...] ian, y rhai a wnaethai efe ddwy fil [...] oedd cyn eu geni hwy; ond ni c[...] Iesu er ei fod yn gwneyd gwyrth[...] mòr rhyfedd o leiaf â'r eiddo Mos[...] bron yn feunyddiol o flaen eu lly[...] † Ychydig o'r blaen, pen. 7. 27, t[...] Iesu oedd y Messiah, oblegid e[...] *Nyni a adwaenom hwn o ba le y* [...] *pan ddel Crist nis gŵyr neb o ba* [...] Ac yma maent yn dadlau yn ei [...] ddywedyd, *Hwn nis gwyddom ni* [...] *mae efe:* felly iawn neu gam, mae[...] derfynu ei wrthod ef; a dywedyd [...] deb, taeru neu wadu yr un peth, n[...] beth, yn hytrach na'i dderbyn ef.

* Atebodd y dyn gyda hyfdra gweddaidd, yn addas, gan ddywedyd, Mae yn rhyfedd wn genyf fod gwŷr mawr o'ch dysgeidiaeth, ch galwad, a'ch manteision chwl, heb wybod dim am ddechreuad ac awdurdod dyn a dd agoryd fy llygaid I mewn modd mór rthiol: ac mae yn rhyfeddach byth genyf ddywedwch, mai dyn pechadurus yw yr a allai wneyd y fath weithred ddaionus. e yn rhyfedd genyf na welech chwi fod y ddyn yn dwyn nodau amlwg y Messiah, . 35. 5, 6.

31 * Ac ni a wyddom nad yw uw yn gwrando † pechaduriaid: d os yw neb yn addolwr Duw, yn gwneuthur ei ewyllys ef, nnw y mae yn ei wrando.

Job 27. 8, 9. a 35. 12. a 42. 8. Salm 18. 41. a 34. 15. 18—20. Diar. 1. 28, 29. a 21. 13. a 28. 9. Es. 1. 15. Jer. 11. 11. a 14. 12. Ezec. 8. 18. Mica 3. 4. Zech. 6 pen. 4. 34. a 7. 17. a 15. 16. Salm 40. 8. a 143. h. 10. 7. 1 Ioan 3. 21, 22. u pen. 11. 41, 42. Gen. —. a 19. 29. a 20. 7. 1 Bren. 17. 20—22. a 18. 36— 2 Cron. 33. 20, 21. Salm 99. 6. a 106. 23. Jer. 15. 1. . 15—18.

Nid yw Duw yn *gwrando gweddïau* aduriaid drygionus; pa faint llai y rhydd erth iddynt i *wneyd gwyrthiau* fel hyn? y oal byddai bod yr Iesu hwn o leiaf yn da, a chwedi ei anfon gan Dduw, nid efe wneyd y fath bethau. † Wrth bechriaid yma mae i ni ddeall, 1. Pechadur- nodedig, rhyfygus, calon-galed, yn byw gwir-fodd yn eu pechodau: felly yr ar- y gair *amartôlôn*. 2. Nid yw Duw ddim rhwymau cyfammodol i wrando y yw bechaduriaid: nis gallant ofyn dim do ef ar gyfrif unrhyw addewid. Eto, hon Duw yn mawredd ei drugaredd eu rando hwy, fel y gwrandawodd Ahab ac : gall eu gwrando fel ei greaduriaid fain yn eu caledi; ond nid fel ei blant, ar gyfrif unrhyw gyfammod. 3. Meddwl dnol y geiriau yn y fàn hon yw, nad yw yn gyffredin ddim yn arfer anrhydeddu haduriaid anfad (o'r fath y taerai y pharid fod Iesu,) trwy roddi nerth iddynt i yd gwyrthiau, er cadarnâu rhyw bethau ywedont. Trwy ymresymu felly, mae yn hwn yn profi nad oedd Iesu y fath dur ag y mŷnent hwy ei fod. Mae efe cymmeryd dau beth yn ganiatâol; 1. Nas un dyn wneyd gwyrthiau heb dderbyn th gan Dduw trwy weddi, fel Elias, en. 4. 33. 2. Mai fel dyn y gwnaeth yr hyn a wnaeth. Yr oedd y cyntaf wir, ond yr ail yn gyfeiliornus. ‡ Pwy ag sydd yn ofni Duw, yn ei addoli, ac yn eithredu cyfiawnder, hwnw mae efe yn ei ando, ac mae y gwrandawiad hwnw yn wf mai dyn duwiol ydyw.

32 *x* * Ni chlybuwyd erioed agoryd neb lygaid un a anesid yn ddall.

x Job 20. 4. Es. 44. 4. Luc 1. 70. Rhuf. 16. 18.

* Ni chlybuwyd erioed, o ddechreuad y d, i un meddyg, i Moses ei hunan, nac i o'r prophwydi, agoryd llygaid un a an- yn ddall, fel yr agorodd yr Iesu hwn fy gaid I. Ni wnaeth dynion erioed y cyf- yw beth, beth bynag a wnaeth Duw yn digyfrwng.

33 *y* * Oni bai fod hwn o Dduw, ni allai efe *wneuthur dim.*

y adn. 16. pen. 3. 2. Act. 5. 38, 39.

* Gan hyny, oni byddai fod Iesu yn ddyn da a sanctaidd, tu hwnt i bawb a fu o'i flaen erioed; a chwedi cael ei anfon fel prophwyd gan Dduw, nis gallai efe wneuthur y cyfryw bethau.

34 * Hwy a attebasant ac a ddywedasant wrtho, *z* † Mewn pechodau y ganwyd ti oll; *a* ‡ ac a wyt ti yn ein dysgu ni? *b* || A hwy a'i bwriasant ef allan.

z adn. 2. pen. 8. 41. Job 14. 4. a 15. 14—16. a 25. 4. Salm 51. 5. Gal. 2. 15. Eph. 2. 3. *a* adn. 40 pen. 7. 48, 49. Gen. 19. 9. Ex. 2. 14. 2 Cron. 25. 16. Diar. 9. 7, 8. a 26. 12. a 29. 1. Es. 65. 5. Luc 11. 45. a 14 11. a 18. 10—14, 17. 1 Pedr 5. 5. *b* adn. 22. pen. 6 37. Diar. 22. 10. Es. 66. 5. Luc 6. 22. 3 Ioan 9, 10. Dat. 13. 17.

* Gwedi gweled o'r phariseaid nas gallent trwy unrhyw gyfrwysdra, gael gan y dyn wadu y wyrth, gan nas gallent wrthwynebu ei resymau cryfion ef o blaid Iesu, a chan nas gallai eu balchder oddef i'r fath un gwael a dirmygedig ag ef, ryfygu dadlu fel hyn yn eu herbyn hwy; aethant i nwydau drwg drachefn, a difrïasant ef yn warthus iawn. † Gan eu bod hwy yn annwybodus o'r athrawiaeth *ysgrythyrol*, fod *pob dyn* yn cael ei eni mewn pechod, maent yn edliw ei ddallineb corphorol o'r groth iddo, ac yn ystyried hyny yn arwydd iddo ddyfod i'r byd dàn ddigofaint Duw, a'i fod o'r bru yn llawer mwy llygredig a phechadurus na dynion ereill. Gwel hefyd y sylw ar adn. 2, o'r bennod hon: tybient mai enaid aflan a fflaidd oedd ei enaid ef, wedi cyflawni pechodau atgas ac ysgeler mewn corph arall o'r blaen, yn ol athrawiaeth ynfyd *Pythagoras*. ‡ Tydi, sydd yn bechadur fflaidd o groth dy fam; tydi, yr hwn wyt yn wrthddrych nodedig o felltith ac anfoddlonrwydd Duw o'r bru; tydi, yr hwn wyt ynfydyn dall, disynwyr, ac anllythyrenog; a'i *tydi* sydd yn myned i'n dysgu *ni* am nodau gwir a gau brophwydi? pwy sydd o Dduw a phwy nid yw? Yn sicr cymhwysach i ni dy ddysgu di, ac nid tydi i'n dysgu ni. || Y canlyniad a fu, iddynt ei fwrw ef allan. Yr oedd dau fath o esgymmundod gan yr Iuddewon: 1. Y lleiaf, a elwid *Niddui*; yr hwn a neillduai y dyn o gynnulleidfa Israel bedwar ugeinydd, am ddeng niwrnod ar hugain. Y llall, a elwid *Cherem*, oedd y mwyaf; yr hwn a waharddai bob dyfodiad i'r synagog, ac oddiwrth bob breintiau eglwysig a gwladol, yn eglwys a gwladwriaeth Israel: a thybir wrth y geiriau Groeg, *(exebalon auton exo,)* mai yr esgymmundod mwyaf a gafodd y dyn hwn. Gellid meddwl hyny hefyd, wrth lidiowgrwydd y phariseaid tuag atto.

35 * Clybu yr Iesu ddarfod iddynt ei fwrw ef allan: *c* † a phan ei cafodd, efe a ddywedodd wrtho, *d* A wyt ti yn credu ym *e* Mab Duw?

c pen. 5. 14. Salm 27. 10. Rhuf. 10. 20. *d* pen. 1. 49, 50. a 3. 15—18, 36. a 6. 69. a 11. 27. a 20. 28, 31. Act. 8. 37. a 9. 20. 1 Ioan 4. 15. a 5. 5, 10—13, 20. *e* pen. 1. 18, 34. Salm 2. 7, 12. Mat. 16. 16. Rhuf. 1. 4. Heb. 1. 2—9.

* Clywodd yr Iesu iddynt fwrw y dyn tlawd hwn allan o'r synagog, heb un cysgod o achos, ac o'i blegid ef; am hyny daeth i chwilio am dano yn ddioed: yr hyn sydd yn dangos pa môr barod yw efe i gysuro a chalonogi y rhai a safant i fynu yn ei blaid a'i

credu yn sicr y daw efe yn fuan, ac os yw efe wedi dyfod eisoes, attolwg i ti, dywed i mi pwy yw efe, a pha le y gallaf fi gael hyd iddo, fel y gallwyf gredu ynddo, a bod yn un o'i ddysgyblion ef. Yn yr adnod o'r blaen, yr oedd gofyniad Crist yn darpar calon y dyn tlawd hwn i gredu ynddo; nid oedd dim yn eisiau yn awr ond iawn ddatguddiad o'r Messiah iddo: ac yn yr adnod nesaf mae yn cael hyny.

37 * A'r Iesu a ddywedodd wrtho, [g] Ti a'i gwelaist ef; a'r hwn sydd yn ymddiddan â thi, hwnnw ydyw efe.

g pen. 4. 26 a 7. 17. a 14. 21—23. Salm 25. 8, 9, 14. Mat. 11. 25. a 13. 11, 12. Act. 10. 31—33.

* Yna, eglurhâodd Crist ei hun iddo, mewn modd nad yw yn gwneyd i'r byd, ac a ddywedodd, Mae efe yn nes atat ti nag yr wyt yn meddwl; cefaist brawf eisoes o'i fawr allu a'i ddaioni ef, yn agoryd llygaid dy gorph a llygaid dy feddwl hefyd: yr hwn wyt yn ei weled yn awr, a'r hwn sydd yn ymddiddan â thi, hwnw yw efe. Cerddodd goleuni a gallu dwyfol yn ddiammau gyda'r geirian uchod, a oleuodd feddwl y dyn am Grist, ac a'i galluogodd i gredu yn gadwedigol ynddo. Ffydd sydd *trwy glywed*, ac nid trwy wyrthiau: cadarnâu ffydd y mae gwyrthiau.

38 * Yntau a ddywedodd, [h] Yr wyf fi yn credu, *O* Arglwydd. † Ac efe a'i haddolodd ef.

h pen. 20. 28. Salm 2. 12. a 45. 11. Mat. 14. 33. a 28. 9, 17. Luc 24. 52. Dat. 5. 9—14.

* Diammau iddo ddywedyd y gwir, efe a gredodd a'i holl galon yn y fàn: credodd fod Iesu yn wir Fab Duw, yn unig Waredwr dynion; a chyflwynodd ei hunan iddo, i gael ei arwain a'i lywodraethu ganddo. † Ac fel prawf, a thystiolaeth o wirionedd ei ffydd a'i broffes, efe a'i haddolodd ef, fel ei Arglwydd a'i Waredwr. Mae yn ddiammau bod yr

rwydd, y rhai a gymmerent arn[...] yn ddoethion eisoes, ac a ganent [...] gyndynrwydd a rhagfarn, yn erb[...] ei eiriau ef. Fel hyn yr oedd [...] golwg ar bersonau neillduol, ph[...] eraill, ac fel hyn yr oedd i fod [...] ar genedloedd cyfain, o Iuddewo[...] iaid.

40 * A *rhai* o'r Pharisea[...] gyd âg ef, a glwysant y pe[...] ac a ddywedasant wrtho, [...] ninnau hefyd yn ddeillion?

m adn. 34. pen. 7. 47—52. Mat. 15. 12—[...] 19, 24, 26. Luc 11. 39, 40, 45, 46. Rhuf. 2. [...]

* Byddai rhai o'r pharisea[...] Christ agos yn mhob màn, i edr[...] hwy ddàl rhywbeth arno, i'w gy[...] chan gynted ag y gwelsant ef yn [...] ond â'r dyn tlawd esgymmunedig [...] ant ato yn y fàn. † Wrth ei gly[...] am roddi i'r deillion i weled, a [...] rhai oedd yn gweled yn ddeillio[...] yn union, mai yn eu herbyn h[...] efe yn cyfeirio ei eirian, a dyw[...] ffròm a thramgwyddus, Beth, [...] rhyfygu dywedyd mai deillion y[...] na chredwn i ti, ac mai nu we[...] ydyw hwna, am ei fod mòr [...] wrando di? A wyt ti yn tybied [...] y rhai ydym dywysogion i'r [...] gwefusau yn cadw gwybodaeth, [...] bodus a disynwyr â'r bobl gyffr[...] ni wyddant y gyfraith? Mae [...] genym.

41 Yr Iesu a ddywedod[...] [n] * Pe deillion fyddech, † [...] arnoch bechod: ‡ eithr yn [...] wch chwi, Yr ydym ni y[...] || am hynny y mae eich [...]

..hyny mae eich pechod yn fawr, yn an..odol, mae yn aros yn ei euogrwydd ..h, heb ddim gobaith ei dŷnu ymaith ..' faddeuant, am na chredwch ynof fi yr yn unig sydd yn tynu ymaith bechodau.

PEN. X.

Crist yw y drws, a'r bugail da.

..N wir, [a] yn wir, meddaf i chwi, ..'r hwn nid yw yn myned i mewn .. y drws i gorlan y defaid, eithr ..d yn dringo ffordd arall, [c] lleidr ac ..sliwr yw.

[a] Gwel ar pen. 3. 3. [b] adn. 9. Jer. 14. 15. a 23. 16, ..32. a 28. 15—17. a 29. 31, 32. Esec. 13. 2—6. Mat. .. a 23. 16, &c. Eph. 4. 8—12. Heb. 5. 4. 1 Pedr 1. 10, .. Pedr 3. 1. 1 Ioan 4. 1. [c] adn. 8, 10. Es. 56. 10—12. ..31. 2—5. Zech. 11. 4, 5, 16, 17. Rhuf. 16. 18. 2 Cor. ..—15. Tit. 1. 11. 2 Pedr 2. 3, 14—19.

..wedi i'n Hiachawdwr bendigedig argy..ddi y phariseaid fel tywysogion deillion ..dwedd y bennod o'r blaen, mae efe yma ..hybuddio y bobl, mewn dull dammegol, ..ylied rhag pob cyfryw gau-athrawon ..hlon a thrahaus. Yn y ddammeg hon .. efe yn dangos dau beth: 1. Mai efe ei yw y gwir Fugail, ac yn 2. Mai lladron ..speilwyr oedd phariseaid ac athrawon y ..liau hyny. * Mae yn debyg mai math o ..a drysau iddynt, oedd corlanau y defaid .. gwledydd hyny; âi y bugail i mewn .. y drws, ond dringai y lladron i mewn ..ffordd arall a allent. Yr eglwys Iudd..; oedd y gorlan, y genedl Iuddewig oedd ..faid; Crist, y Messiah, oedd y drws, Bugail hefyd yn wir) yr ysgrifenyddion ..phariseaid oedd y lladron a'r yspeilwyr. ..dent hwy awdurdod *Crist* fel athraw, ..nad oedd wedi ei gael ganddynt *hwy*; yma mae efe yn dywedyd mai dringo anghyfreithlawn a wnaethent *hwy* i'w ..ddau yn yr eglwys, am nad oeddynt ..i eu danfon ganddo *ef*. Mynent hwy .. hwy oedd dysgawdwyr awdurdodedig yr ..rys; er ei bod yn amheuus iawn pa un ..eilldowyd hwy i'r swydd hòno erioed, .. unrhyw osodiad dwyfol. Dïau nad ..dynt well na lladron ac yspeilwyr yn y ..dd.

2 [d] * Ond yr hwn sydd yn myned ..ewn trwy y drws, [e] bugail y defaid ..yw.

[d] adn. 7, 9. Act. 20. 28. 1 Tim. 3. 2—7. a 4. 14. Tit. 1. ..s. 1. 20. a 2. 1. [e] adn. 11, 12, 14. Salm 23. 1. a 80. ..g. 12. 11. Es. 40. 11. a 63. 11. Esec. 34. 23. Mica 5. ..eb. 11. 3, 5, 8. a 13 7. Heb. 13. 20. 1 Pedr 2. 25. ..

* Fel mae y gwir fugail yn myned i mewn ..y y drws i gorlan y defaid; felly y mae eglwys Dduw: yr hwn nid yw yn cym..ryd yr anrhydedd iddo ei hun o lywodr..ha yr eglwys, ond sydd yn cael ei alw gan ..aw, megys Aaron, efe yw bugail y defaid. ..hyn yn hollawl, yr oedd yr apostol yn ..a gwir offeiriadaeth Crist; yr hwn nis ..oneddodd ei hun i fod yn Arch-offeiriad, .. a wnaed felly gan Dduw, yr hwn a ddy..dodd wrtho, Offeiriad wyt ti yn dragywydd, ..ol urdd Melchisedec. Gwel Heb. 5. 4, ..6. Mae y geiriau yn profi awdurdod Crist, .. gyntaf, fel Bugail mawr ei eglwys: maent ..fyd yn dangos mai peth o Dduw, ac nid o ..lynion cnawdol, *yw anfon gweinidogion i* borthi a llywodraethu eglwys Dduw; ac yn dangos yn olaf, mai trwy ffydd yn Nghrist, y mae i bob dyn fyned i mewn i'r eglwys, fel gwir aelod ysbrydol o hòni.

3 * I hwn [f] y mae y drysor yn agoryd, [g] † ac y mae y defaid yn gwrando ar ei lais ef: [h] ‡ ac y mae efe yn galw ei ddefaid ei hun erbyn eu henw, [i] ac yn eu harwain hwy allan.

[f] Es. 53. 10—12. 1 Cor. 16. 9. Col. 4. 3. 1 Pedr 1. 12. Dat. 3. 7, 8. [g] adn. 4, 16, 26, 27. pen. 6. 37, 45. Can. 8. 13. [h] adn. 14, 27. Ex. 33. 17. Phil. 4. 3. 2 Tim 2 19. Dat 20. 15. [i] Salm 23. 2, 3. a 78. 52, 53. a 80 1 Es. 40. 11. a 42. 16. a 49 9, 10. Jer. 31. 8, 9. a 50. 4—6. Esec. 34. 11—16. Dat. 7. 17.

* Yn y gwledydd hyny, lle yr oedd llawer o greaduriaid ysglyfaethus, (heblaw lladron ac yspeilwyr) byddai dyn yn arfer gwylied y gorlan, yr hwn a elwir yma y "drysor:" ei waith ef oedd agor y drws i'r bugail pan ddelai, ac i'r bugail yn unig yr agorai. Yn ysbrydol, wrth y drysor mae i ni ddeall, Duw, yr hwn sydd trwy ei ragluniaeth a'i Ysbryd yn rhoddi drws agored i'w holl weision anfonedig i'r eglwys, i waith y weinidogaeth yn yr eglwys, ac i galonau dynion trwy y weinidogaeth. † Mae yn ddïammau bod y defaid y pryd hwnw, ac eto yn adnabod llais eu bugail, rhagor llais dïeithriaid, lladron ac yspeilwyr: ‡ a thybir fod gan y bugeiliaid enwau ar eu defaid, fel y mae genym ninnau ar anifeiliaid direswm eraill. Mae y geiriau yn dangos yr adnabyddiaeth fanol sydd gan Grist o'i holl bobl, ac a ddylai fod hefyd gan yr is-fugeiliaid: a bod holl bobl Dduw yn adnabod llais Crist yn y weinidogaeth, a llais y gwir athrawon o'i anfoniad ef, rhagor lleisiau y gau athrawon pa mòr ddengar a hudoliaethus bynag a fyddont.

4 * Ac wedi iddo yrru allan ei ddefaid ei hun, [k] † y mae efe yn myned o'u blaen hwy: a'r defaid sydd yn ei ganlyn ef, [l] oblegid y maent yn adnabod ei lais ef.

[k] pen. 12. 26. a 13. 15. a 14. 2, 3. Deut. 1 30. Mica 2. 12, 13. Mat. 16. 24. 1 Cor. 11. 1. Eph. 5. 1, 2. Phil. 2 5—11. Heb. 6. 20. a 12. 2, 3. 1 Pedr 2. 21. a 4. 1, 2. a 5. 3. [l] adn. 8. 16. pen. 3. 29. a 18. 37. Can. 2. 8. a 5. 2.

* Wrth y geiriau hyn, "ei ddefaid ei hun," yn yr adnod hon a'r adnod o'r blaen, gellid meddwl fod dëadellau amryw fugeiliaid yn cael eu cadw yn yr un gorlan yn y gwledydd hyny. Mae gan Grist "ei ddefaid ei hun" yn gymmysg â dynion y byd hwn: ac hefyd "ei ddefaid ei hun" yn yr eglwys yn gymmysg â rhagrithwyr, sydd yn yr un eglwys. † Yn ein gwlad ni mae y bugeiliaid yn gyffredin yn gyru y praidd o'u blaen; ond yn y gwledydd hyny fel arall yr oedd, byddent yn myned o flaen y praidd yn aml i'r porfeydd. Felly y mae Crist, y Pen-bugail, wedi myned o flaen ei bobl yn mhob peth, ac felly y dylai gweinidogion y gair, mewn athrawiaeth, ymarweddiad, a phob esamplau daionus, fel y canlyno y bobl hwy yn hyderus ac yn ddiberygl.

5 [m] * Ond y dïeithr nis canlynant, eithr ffoant oddi wrtho: oblegid nad adwaenant lais dïeithriaid.

[m] 1 Bren. 22. 7. Diar. 19. 27. Marc 4. 24. Luc 8. 18.

Arglwydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef:" "ac ni chyfrgollant hwy ddim byth."

6 * Y ddammeg hon a ddywedodd yr Iesu wrthynt: [n] † ond hwy ni wybuant pa bethau ydoedd y rhai yr oedd efe yn eu llefaru wrthynt.

n pen. 6. 52, 60. a 7. 36. a 8. 27, 43. Salm 82. 5. a 106. 7. Diar. 28. 5. Es. 6. 9, 10. a 56. 11. Dan. 12. 10. Mat. 13. 13, 14, 51. 1 Cor. 2. 14. 1 Ioan 5. 20.

* Llafarodd yr Iesu y ddammeg hon wrth y phariseaid, i'r dyben o ddangos ei awdurdod ei hun fel Bugail ac athraw, ac i ddadymchwelyd eu hawdurdod hwy, yn nghyd a phob athrawon llygredig eraill. † Ond ni ddeallodd y phariseaid ei amcan ef yn y ddammeg, gan eu rhagfarn a'u meddyliau mawr am danynt eu hunain. Ac efallai na ddeallodd ei ddysgyblion ychwaith; rhai bach yn Nghrist oeddynt y pryd hwnw: ond y mae yn ei hegluro yn y blaen.

7 Am hynny yr Iesu a ddywedodd wrthynt drachefn, Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [o] * Myfi yw drws [p] y defaid.

o pen. 1. 9. a 14. 6. Eph. 2. 18. Heb. 10. 19—22. p Salm 79. 13. a 95. 7. a 100. 3. Es. 53. 6. Ezec. 34. 31. Luc 15. 4—6.

* Crist yw drws iachawdwriaeth a bywyd tragywyddol i'w holl saint, fel mae yn dywedyd "Myfi yw y ffordd" mewn mân arall (Ioan 14. 6.) Efe yw drws y weinidogaeth: nid aeth neb i'r weinidogaeth erioed yn iawn heb gael eu donio a'u danfon ganddo ef. Efe yw drws pawb i'r eglwys ar y ddaear; ac efe yw y drws i'r eglwys orfoleddus yn y nef. Nid oedd y phariseaid yn wir aelodau, chwaithach yn wir athrawon yr eglwys, am nad oeddynt wedi myned i mewn trwyddo ef.

8 * Cynnifer oll ag a [q] ddaethant o'm blaen i, † lladron ac yspeilwyr ynt: [r] ‡ eithr ni wrandawodd y defaid

* Am y drws, gwel ar adn. 7.
i mewn i'r eglwys, at grefydd
eidfa'r saint, i gyfiwr o gymm
gyda Duw, a chymdeithas âg e
ffydd yn Nghrist; efe a gedwir
gallu dinystriol ei holl elynion
waredir rhag y digofaint sydd a
a gaiff fywyd o dragywyddol dd
‡ Fel y defaid, efe a â i mewn
orphwys y nos yn ddiogel, ac
borfân y dydd yn ddigonol. Ef
foddion gras, ac a gaiff fwyn
sanctaidd ynddynt, ac a gaiff
ymgeledd, ac adnewyddiad ysbr
aid drwyddynt. Mae "porfa"
wyddo pob peth da a ddichon yr e
nych, neu fod mewn angen o h

10 [w] * Nid yw lleidr yn
i ladratta, ac i ladd, ac i d
[x] † myfi a ddaethum fel y ca
‡ ac y caent *ef* [y] yn helaeth

w adn. 1. pen. 12. 6. Es. 56. 11. Ezec
7. 1. Mat. 21. 13. a 23. 14. Marc 11.
2 Pedr 2. 1—3. x pen. 3. 17. a 6. 33, 51.
18. 11. a 20. 28. Luc 19. 10. 1 Tim. 1. 15.
15—21. Heb. 6. 17. a 7. 25. 2 Pedr 1. 11.

* Dyben y gau athrawon a
o'r blaen, oedd dyfod i'r eglwys
ogi a'u dyrchafu eu hunain; n
balchder a'u huchelgais, trwy ar
ar y bobl, lledrata eu calonau
gwir Fessiah; neu eu herlid a'u r
olaeth os glynu wrth Grist a wn
em ddâl sylw ar newidiad y
yma: yn yr adnod o'r blaen y
yn ddrws y defaid, yma mae
defaid. Trwyddo ef fel drws m
gorlan, ganddo ef fel Bugail
porthiant a bywyd. Yn ei farw
gyfodiad ef y mae bywyd; yn
engyl ef yr eglurwyd bywyd; a
bryd ef y mae pechadur yn
‡ Ei gael yn rhad a helaeth; ei
sail nac yn yr Adda cyntaf; yn

r rhith fugeiliaid, y dysgawdwyr Iuddewig, r gau athrawon: Bugail da mewn cymhareth i'r holl wir fugeiliaid, y rhai ydynt dda ol eu graddau, ond nid oes neb mòr dda ef: a Bugail da yn ystyr eithaf y gair, aw da yw y Bugail da hwn. † Nid yn ig i ddyoddef caledi a pheryglon yn achos praidd, fel Jacob, a Dafydd; ond hefyd i ddi ei einioes drostynt; yr hyn sydd yn eb i'r brophwydoliaeth am y Messiah yn s. 53. 10. Pan osodo efe ei enaid yn aberth os bechod. Mae y geiriau yn dangos fod n Grist feddiant ar ei einioes ei hun, fel n. 18, ac ei fod yn ei rhoddi yn aberth dros echodau ei bobl, yn eu deddfle hwynt, ac ol ewyllys y Tad.

12 [b] * Eithr y gwas cyflog, † a'r wn nid yw fugail, ‡ yr hwn nid ddo y defaid, || sydd yn gweled [c] y aidd yn dyfod, § ac yn gadael y efaid, ac yn ffoi: a'r blaidd sydd n eu hysglyfio hwy, ac yn tarfu y efaid.

b adn. 13. Es. 56. 10—12. Zech. 11. 16, 17. 1 Tim. 3. . 2 Tim. 4. 10. Tit. 1. 7. 1 Pedr 5. 2. 2 Pedr 2. 3. at. 7. 15. a 10. 16. Act. 20. 29.

* Y phariseaid a'r ysgrifenyddion, yn yr yr flaenaf, sydd i ni ddeall wrth y gwas flog, ac wedi hyny pawb, dán enw gweinogion yr efengyl, ag sydd yn ymwthio i'r einidogaeth er mwyn yr elw a'r gyflog, ac er mwyn y gwaith a'r defaid. Nid weision cyflog y dylid ystyried y rhai a anmodd Duw i'r gwaith, y rhai sydd yn ffyddawn yn eu gwaith, ac y rhai yr ordeiniodd uw iddynt fyw wrth yr efengyl. † Yr hwn id yw fugail ffyddlawn, ond bugail ynfyd, un bugail: bugail mewn enw yn unig, er wyn y gyflog: gwae y cyfryw fugeiliaid! "Nid eiddo y praidd:" nid oes ganddo riad at y bobl, ac am hyny nid oes arno al am eu heneidiau na'u lles ysbrydol. Wrth y blaidd mae i ni ddeall, cyfeiliornyr, neu efallai erlidwyr creulawn, y rhai dd fel bleiddiau yn ffyrnig yn rhwygo ac a dyfetha dynion duwiol. § Yn hytrach na heryglu ei fywyd, ei barch, neu ei elw bydl, mae y bugail anffyddlawn yn ffoi, ac yn adael y defaid i ymdaro drostynt eu hunain, c felly cânt eu hysglyfio.

13 * Y mae y gwas cyflog yn ffoi, blegid mai gwas cyflog yw, [d] ac nid es ofal arno am y defaid.

d pen. 12. 6. Act. 18. 17. Phil. 2. 20.

* Yr achos o ymddygiad uchod y gwas yflog yw, mai gwas cyflog yn unig ydyw, id perchen y praidd: er mwyn y gyflog y ymmerodd efe y swydd, am hyny nid oes rno ef ddim gofal am les ysbrydol a thragyyddol y rhai oedd mewn enw dàn ei ofal. Mae llawer o ragor rhwng gofal perchen y efaid â gofal y gwas cyflog: felly hefyd hwng gweinidogion ffyddlawn, sydd yn caru neidiau dynion, â'r rhai rhagrithiol hyny ydd yn ymwthio i'r swydd er mwyn ei helw n unig.

14 * Myfi yw [e] y bugail da; [f] † ac a adwaen yr eiddof fi, [g] ‡ ac a'm hadweinir gan yr eiddo fi.

e Gwel ar adn. 11. *f* adn. 27. Salm 1. 6. 2 Tim. 2. 19. Dat. 2. 2, 9, 13, 19. a 3. 1, 8, 15. *g* pen. 17. 3, 8. Es. 53. 11. 2 Cor. 4. 6. Eph. 1. 17. a 3. 19. Phil. 3. 8. 2 Tim. 1. 12. 1 Ioan 5. 20.

* Am y "bugail da," gwel ar adn. 11. † Mae ei holl bobl yn eiddo Crist trwy roddiad y Tad, trwy bryniad o honynt ar y groes, a thrwy gydsyniad ac ymroddiad gwirfoddol iddo yn eu galwad effeithiol trwy yr efengyl. Mae gan Iesu adnabyddiaeth er tragywyddoldeb o honynt oll, ac yn ol yr adnabyddiaeth hòno mae yn eu galw ac yn eu neillduo iddo ei hun mewn amser. Mae adnabyddiaeth hefyd yn yr ysgrythyr yn arwyddo cymmeradwyaeth neu anghymmeradwyaeth. Exod. 33. 12; Salm 1. 6; a 101. 4; Math. 7. 23. Heblaw adnabod ei bobl yn yr ystyriaethau uchod, mae Iesu hefyd yn gwybod am holl beryglon, cystuddiau, profedigaethau, gwendidau, anghenion, a gelynion ei bobl; ac yn eu cydnabod a'u cynnorthwyo yn mhob amgylchiad cyfyng. Da iawn i Sion, twr y praidd, fod ganddi y fath Fugail da. ‡ Ac hefyd, maent hwythau yn ei adnabod ef trwy ffydd a phrofiad; maent wedi cael y fath ddatguddiad ysbrydol o'i fawredd, ei berffeithiau a'i swyddau, fel y maent yn ymddiried ynddo, yn ei garu, ac yn ymostwng o'u calonau iddo.

15 [h] * Fel yr edwyn y Tad fyfi, † felly yr adwaen innau y Tad: [i] ‡ ac yr ydwyf yn rhoddi fy einioes dros y defaid.

h pen. 1. 18. a 6. 46. a 8. 55. a 17. 25. Mat. 11. 27. Luc 10. 21, 22. Dat. 5. 2—9. *i* adn. 11, 17. Es. 53. 5 6, 8, 10. Dan. 9. 26. Zech. 13. 7. Mat. 20. 28. Gal. 1. 4. a 3 13. Eph. 5. 2. 1 Tim. 2. 5, 6. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 24. a 3. 18. 1 Ioan 2. 2. Dat. 5. 9.

* Yr oedd gan y Tad adnabyddiaeth berffaith o'r Mab, cariad perffaith at y Mab, ac ymddiried perffaith yn y Mab, fel un a gyflawnai yn berffaith ei holl waith fel Bugail da tuag at a thros ei bobl. † Felly hefyd yr oedd gan Iesu adnabyddiaeth berffaith o'r Tad ac o'i arfaeth a'i gyngor, yr oedd yn ei garu yn berffaith, yn hyfrydu gwneuthur ei ewyllys, ac yn gwybod yr arddelwai y Tad ef yn ei holl waith mawr. Mae yr adnabyddiaeth sydd rhwng Crist â'i bobl i raddau yn gyffelyb i'r adnabyddiaeth uchod sydd rhwng y Tad âg yntau. ‡ Am roddi ei einioes dros y defaid, gwel ar adn. 11. Dros y *defaid*, ac nid neb arall, mae efe yn rhoddi ei einioes, medd ef ei hun yma: ai defaid yw pawb?

16 [k] * A defaid eraill sydd gennyf, y rhai nid ynt o'r gorlan hon: [l] † y rhai hynny hefyd sydd raid i mi eu cyrchu, [m] ‡ a'm llais i a wrandawant; [n] || a bydd un gorlan, [o] § *ac* un bugail.

k pen. 11. 52. Gen. 49. 10. Salm 22. 26—31. a 72. 17—19. a 86. 9. a 98. 2, 3. Es. 11. 10. a 24. 13—16. a 42. 10—12. a 43. 6. a 49. 6. a 52. 10. a 56. 8. Hos. 1. 10. Zech. 2. 11. a 8. 20—23. Act. 18. 10. Rhuf. 9. 23, 24. a 15. 9—13. Eph. 2. 14. 1 Pedr 2. 10. *l* Act. 15. 14. Rhuf. 8. 29, 30. Eph. 2. 1—5, 15—18. 2 Thes. 2. 13, 14. Tit. 3. 3—5. *m* adn. 27. pen. 6. 37. Mat. 17. 5. Act. 22. 14. Dat. 3. 20. *n* Esec. 37. 22. Eph. 2. 14. *o* adn. 2, 11. Preg. 12. 11. Esec. 34. 23. Heb. 13. 20. 1 Pedr 2. 25. a 5. 4.

* Mae yn amlwg mai y rhai etholedig o'r cenedloedd a feddylir yma wrth y "defaid eraill," (ac nid yr Iuddewon oedd yn byw allan o wlad Canaan, fel y tybiodd rhai,) y rhai oeddent y pryd hwnw yn ddieithriaid i wladwriaeth Israel, ac yn estroniaid i ammodau yr addewid. Mae yn werth sylwi, fod Crist yn eu galw yma yn ddefaid iddo

einioes, ‡ fel y cymmerwyf hi drachefn.

p pen. 3. 35. a 15. 9, 10. a 17. 4, 5, 24—26. Es. 42. 1, 21. a 53. 10.

* Heblaw cariad anfeidrol y Tad tuag at Grist fel ei unig-anedig Fab, yr oedd efe hefyd yn ei garu yn annhraethol, ac yn ymhyfrydu ynddo, o herwydd ei fawr gariad ef tuag at y defaid, y rhai yr oedd y Tad yn eu caru. † A chyfryw oedd cariad Crist at ei bobl, a'i awydd am ogoneddu ei Dad, fel y rhoddodd efe ei einioes i lawr yn ewyllysgar, i wneyd iawn dros eu pechodau hwynt. ‡ Fel y cymmerai hi drachefn yn ei adgyfodiad, i'w meddiannu byth, ac i'w defnyddio er gogoniant Duw ac er iachawdwriaeth ei holl bobl.

18 q * Nid oes neb yn ei dwyn oddi arnaf fi: r † ond myfi sydd yn ei dodi hi i lawr o honof fy hun. ‡ Y mae gennyf feddiant i'w dodi hi i lawr, ac y mae gennyf feddiant i'w chymmeryd hi drachefn. s ‖ Y gorchymyn hwn a dderbyniais i gan fy Nhad.

q pen. 18. 5, 6. a 19. 11. Mat. 26. 53—56. r pen. 2. 19—21. Es. 53. 10—12. Act. 2. 24. a 3. 15. Tit. 2. 14. Heb. 2. 9, 14, 15. s pen. 6. 38. a 14. 31. a 15. 10. Salm 40. 6—8. Heb. 5. 6—9. a 10. 6—10.

* Er bod Iesu i farw yn fuan, yn y modd mwyaf gwarthus a phoenus, a thrwy ddwylo ei elynion creulonaf; eto nid oedd neb o honynt oll a allasai ddwyn ei einioes ef oddi arno yn erbyn ei ewyllys. † Eto yr oedd efe yn ei rhoddi i lawr o hóno ei hun, fel ei weithred wirfoddol ei hunan. Mae yn amlwg mai felly y gwnaeth ein Harglwydd, wrth ystyried y llefain cryf a wnaeth yn union cyn ei farw, fel y rhyfeddodd y canwriad "ddarfod iddo yn *llefain felly*, ymadaw â'r ysbryd." Marc 15. 39. ‡ Yr oedd gan Iesu

20 A llawer o honynt a [...]asant, u Y mae cythraul gan[...] mae efe yn ynfydu: x p[...] gwrandewch chwi arno ef?

u pen. 7. 20. a 8. 48, 52. Mat. 9. 34. a 1[...] 21. Act. 26. 24, 25. x pen. 7. 46—52. a 8[...] Es. 53. 3. Act. 18. 14, 15. a 25. 19, 20. a 26[...]

* Taerai rhai o honynt yn groch[...] ynfyd oedd, ac wedi ei feddiann[...] raul; na ddywedai neb eiriau o'[...] dyn ynfyd, gwallgof, a chythreul[...] na ddylai neb wrando arno.

21 * Eraill a ddywedas[...] yw y rhai hyn eiriau un â [...] ynddo. y † A all cythrau[...] llygaid y deillion?

y pen. 9. 6, 7, 32, 33. Ex. 4. 11. a 9. 19[...] Diar. 20. 12. Es. 35. 5, 6. Mat. 11. 5.

* Eraill, tipyn mwy rhesymol[...] rhagfarn, a ddywedent i'r gwrthw[...] oedd ei eiriau na'i faterion ef ([...] gair Groeg a gyfieithir geiriau, y[...] o'r ddau, geiriau a materion) y[...] eiddo dyn ynfyd ac a chythra[...] † Fel pe dywedasent, Nid oes fa[...] agorodd efe lygaid un a anesid y[...] all cythraul, neu un a chythre[...] wneyd y fath beth a hyny? Na, n[...] cythraul wneuthur y cyfryw beth [...] ni wnaethai ychwaith, pe galla[...] mai peth o allu Duw oedd, a[...] prophwyd sanctaidd, a dyn y[...] bwyll, yw y dyn hwn.

22 ¶ * Ac yr oedd y gy[...] yn Jerusalem, a'r gauaf oedd[...]

* Gan y dywedir yn bendant[...] gauaf yr oedd y gyssegr-wyl ho[...]

yr oedd yr Iesu yn rhodio
l, z * ym mhorth Solomon.

l. a 5. 12.

mai y porth a grybwyllir yn
3. oedd porth Solomon: dywedir
harddwych dros ben oedd hwnw;
inystrio pan gymmerwyd y ddin-
abiloniaid, eto adeiladodd yr Iudd-
ı tebyg iddo ar eu dychweliad o
: yn yr un fàn, ac a'i galwasant
mon, fel y cyntaf. Dywed rhai
edrim yn arfer eistedd yn y porth
bod yn eistedd yno y pryd hwn.

m hynny y daeth yr Iudd-
ei gylch ef, ac a ddywed-
ıo, *a* Pa hŷd yr wyt yn peri
neu? *b* os tydi yw y Crist,
ıi yn eglur.

8. 21. Mat. 11. 3. Luc 3. 15. *b* pen. 1.
a 9. 22. Luc 22. 67—70. 2 Cor. 3. 12.

d Crist yn awr o fewn tri mis i'w
i: yr oedd wedi dywedyd wrth-
n mai efe oedd Goleuni y byd, y
; ac hwy a allasent yn hawdd
oedd efe wrth yr athrawiaeth a
, a'r gweithredoedd nerthol a
ond yr oedd efe wedi bod yn
wn rhag dywedyd iddynt hwy
iau eglur, mai efe oedd Crist, y
'r dyben o'i dynu ef i ddyryswch
: hwy yn gofyn: pe gwadasai
ld y Crist, gwnaethent ddefnydd
· iselu ef yn ngolwg y bobl; ped
buasent yn ei gyhuddo ger bron
Rhufeinig, ei fod yn hòni hawl
eth ar yr Iuddewon.

r Iesu a attebodd iddynt,
ywedais i chwi, ac nid yd-
edu. *d* † Y gweithredoedd
yn eu gwneuthur yn enw fy
nae y rhai hynny yn tystiol-
danaf fi.

'—42. a 8. 12, 24, 58. *d* adn. 32, 38. pen.
7. 31. a 11. 47. a 12. 37. a 14. 11. a 20. 30,
a 10. 38. Heb. 2. 3, 4.

dywedais i chwi yn ddigon eglur
th, pe mynasech chwi ddëall a
wedais mai myfi oedd Goleuni y
y defaid, y bugail da, mai y Tad
ıodd, ac mai oddi wrtho ef y
c. Yr hyn oedd yr un peth â
ıewn geiriau pendant myfi yw
ni fynech chwi ddeall na chredu.
w dywedyd ar eiriau, mae fy
oedd I hefyd yn cyd-dystiolaethu
, ac yn dangos pwy ydwyf fi.
yn dywedyd y gellid, ac, efallai,
fieithu yr adnod fel hyn:—Mi a
i chwi, ac ni chredasoch, fod y
edd, y rhai yr wyf fi yn eu
yn enw fy Nhad, yn tystiolaethu
:—gan gyfeirio, efallai at yr hyn a
yn pen. 5. 31—38.

d chwi nid ydych yn credu:
id ydych chwi o'm defaid i,
edais *i chwi*.

*pen. 6. 37, 44, 45, 65. a 8. 47. a 12. 37—40.
Cor. 4. 3, 4. 1 Ioan 4. 6.*

di y cwbl, yr ydych chwi yn

para i fy ngwrthod I drwy anghrediniaeth, a
hyny a wnaech, pa dystiolaeth neu amlygiad
bynag a roddwn I yn chwaneg i chwi.
† Gwyddai Iesu erioed nad oedd y phariseaid
hyn o'i ddefaid ef, ac yr oeddynt hwythau
yn profi yn eglur nad oeddynt trwy eu dall-
ineb, eu rhagfarn, eu hanghrediniaeth, a'u
gwrthodiad o hòno. Y defaid yw etholedig-
ion Duw, y rhai a roddwyd i Grist er tragy-
wyddoldeb, ac mewn canlyniad i hyny a
dynir ato ef trwy ffydd wirioneddol mewn
amser. Am y lleill, y rhai nid ydynt ddef-
aid, trwy gael eu gadael yn gyfiawn iddynt
eu hunain, ni chredant byth iddo ef, er cael
yr un dystiolaeth am dano ag eraill.

27 *f* * Y mae fy nefaid i yn gwran-
do fy llais i; *g* † a mi a'u hadwaen
hwynt, *h* ‡ a hwy a'm canlynant i.

f adn. 8, 16. pen. 5. 25. a 8. 43. Mat. 17. 5 Act. 3. 22.
Heb. 3. 7, 8. Dat. 3. 20. *g* adn. 3, 14. Mat. 7. 23. a 25.
12. Luc 13. 27. 1 Cor. 8. 3. Gal. 4. 9. 2 Tim. 2. 19. *h* adn.
4. pen. 8. 12. a 12. 26. a 21. 22. 1 Bren. 18. 21. Mat. 16.
24. Marc 8. 34. a 10. 21. Luc 9. 23. Dat. 14. 4.

* Mae y geiriau hyn yn arwyddo gwrando
gwirioneddol, effeithiol, ac i fywyd: gwrando
y llais, adnabod y llais, credu y llais, ac
ufuddâu i'r llais. † Am yr adnabod hwn,
gwel ar adn. 14. ‡ Mae defaid Iesu yn ei
ganlyn ef yn ei holl ordinhadau, yn ei ddysg-
eidiaeth nefol, ac yn ei esamplau sanctaidd,
ac yntau megys yn myned o'u blaen, ac yn
eu tywys yn llwybrau cyfiawnder, ac yn
aml i'r gwin-dŷ.

28 *i* * A minnau ydwyf yn rhoddi
iddynt fywyd tragywyddol; *k* † ac ni
chyfrgollant byth, *l* ‡ ac ni ddwg neb
hwynt allan o'm llaw i.

i pen. 3. 16, 36. a 5. 39, 40. a 6. 27, 40, 47, 68. a 11.
25. a 17. 2, 3. Rhuf. 5. 21. a 6. 23. 1 Tim. 1. 16. 1 Ioan 2.
25. a 5. 13—20. Jud. 21. *k* pen. 3. 15. a 4. 14. a 5. 24.
a 6. 39, 40. a 14. 19. 1 Sam. 2. 9. Job 17. 9. Salm 37. 28.
a 103. 17, 18. a 125. 1, 2. Diar. 4. 18. a 24. 16. Es. 45. 17.
a 54. 17. a 55. 3. Jer. 31. 3, 34. a 32. 40. Marc 13. 22.
Rhuf. 5. 2, 9, 10, 17. a 8. 1, 29, 30, 33—39. Phil. 1. 6. Col.
3. 3, 4. 2 Thes. 2. 13, 14. 1 Pedr 1. 5. 1 Ioan 2. 19. a 5.
13, 18. Jud. 1, 24. *l* pen. 17. 11, 12. Deut. 33. 3. Salm
31. 5. Luc 22. 31, 32. a 23. 46. Act. 7. 59. 2 Tim. 1. 12.
Heb. 7. 25.

* Mae yntau yn rhoddi iddynt fywyd
tragywyddol; bywyd tragywyddol, y peth
nad oedd ganddynt ddim o hóno o'r blaen,
na dim hawl iddo: ei *roddi* yn *rhad* y mae
efe, heb arian ac heb werth. Y mynyd y
maent yn gwrando ar ei lais ef, ac yn credu
ynddo, mae efe yn ei roddi iddynt, o ran yr
hawl ynddo, ac o ran y blaen-ffrwyth o hóno:
ac ar eu hymadawiad â'r byd hwn hwy a
gânt ei fwynâu yn gyflawn berffaith, ac am
byth yn y nef. † Er gwaned ydynt, er an-
nheilyngeil ynddynt eu hunain, er cymmaint
yw llygredd a drwg eu calonau, er amled a
chryfed eu profedigaethau, ac er holl ymgais
y gelyn, ac ymosodiad pyrth uffern; ni
chyfrgollant byth, nac yr un o honynt: ni
byddant yn ol o'r nefoedd, ac ni syrthiant i
uffern. ‡ "Ni ddwg yr un *gelyn* hwynt
allan o'm llaw I," yw ystyr y geiriau Groeg:
mae y gair *neb* yn rhy wân o lawer; a'r gair
any, gan y saeson, yn wânach braidd na
hyny. Mae defaid Crist yn agored i lawer
o enbydrwydd gan y llew uffernol, ac mae y
geiriau hyn yn ddiammau, yn dangos gofal
eu Bugail da am danynt, i'w cadw rhagddo
ef.

29 * Fy Nhad i, *m* yr hwn a'u

rhoddes i mi, [m] † sydd fwy na phawb: ‡ ac nis gall neb *eu* dwyn *hwynt* allan o law fy Nhad i.

m pen. 6. 37, 39. a 17. 2, 6, 9, 11. n pen. 14. 28. Ex. 15. 11. Salm 145. 3. Dan. 4. 3. Mal. 1. 14.

* Mae holl ddefaid Crist yn eiddo iddo trwy roddiad y Tad, felly maent yn wrthddrychau cariad a gofal y Tad yn gystal ag yntau. † Mae y Tad, yr hwn a'u rhoddodd hwynt i Grist, yn fwy na phawb; yn fwy na phob creadur yn y nef, ar y ddaear, ac yn uffern, ac o ganlyniad mae yn fwy yn mhob ystyr na holl elynion ei bobl. ‡ Gan hyny nis gall neb, trwy drais na dichell, eu dwyn, eu cipio hwy o law y Tad: yn ei law ef y maent, nid yn llaw yr angel mwyaf ac uchaf yn y nef. Diolch i Dduw mai yn ei law *ef* y maent!

30 [o] * Myfi a'r Tad un ydym.

o adn. 38. pen. 1. 1, 2. a 5. 17, 23. a 5. 58. a 14. 9, 10, 23. a 16. 15. a 17. 10, 11, 21—23. Mat. 11. 27. a 28. 19. 1 Tim. 3. 16. Tit. 2. 13. 1 Ioan 5. 7, 20.

* Nid mwy na'r Mab a feddylir wrth y mwy na phawb yn yr adnod o'r blaen; oblegid mae y Tad a'r Mab yn un: un mewn hanfod, mawredd, a gallu; yn gystal ag yn un mewn arfaeth, ewyllys a gweithrediadau. Mae rhai dynion da wedi deall yr adnod uchod am undeb mewn ewyllys a gweithrediad yn unig; ond mae yn amlwg eu bod yn meddwl mwy na hyny, oblegid sôn yr oedd Crist am *allu* y Tad i gadw ei bobl, ac nid am ei ewyllys.

31 [p] * Am hynny y cododd yr Iuddewon gerrig drachefn i'w labyddio ef.

p pen. 5. 18. a 8. 59. a 11. 8. Ex. 17. 4. 1 Sam. 30. 6. Mat. 21. 35. a 23. 35. Act. 7. 52, 58, 59.

* Mae yn amlwg mai am undeb hanfod, gallu, a phriodoliaethau, y deallodd yr Iuddewon fod Crist yn dywedyd, pe amgen ni buasent yn cynddeiriogi cymmaint wrth ei eiriau. Tybiasant ei fod ef yn cablu, drwy wneuthur ei hun yn gystal, neu yn ogyfuwch â Duw, a cheisiasant ei labyddio ef fel cablwr. Sylwyd o'r blaen fod holl gynteddoedd y deml heb orphen eu hadeiladu y pryd hwn, ac am lawer o flynyddoedd wedi hyn; ac o'r mân-ddarnau cerig oedd ar hyd y lle, mae yn debyg, y codasant hwy gerig i'w taflu at ein Harglwydd.

32 * Yr Iesu a attebodd iddynt, [q] Llawer o weithredoedd da a ddangosais i chwi oddi wrth fy Nhad: [r] am ba un o'r gweithredoedd hynny yr ydych yn fy llabyddio i?

q adn. 25, 37. pen. 5. 19, 20, 36. Mat. 11. 5. Act. 2. 22. a 10. 38. r 1 Sam. 19. 4—6. 2 Cron. 24. 20—22. Salm 35. 12. a 109. 4, 5. Preg. 4. 4. 1 Ioan 3. 12.

* Yn lle ymdaeru â dynion gwallgofus gan gynddeiriogrwydd, fel y gwnaethai llawer un, mae ein Harglwydd sanctaidd ac addfwyn yn ymresymu yn arafaidd ac yn dirion â hwynt; yn crybwyll y gweithredoedd rhagorol, buddiol, trugarog, a gogoneddus, a wnaethai, ac yn gofyn a oedd y gweithredoedd hyny, neu ryw un o honynt oll, yn *haeddu y fath driniaeth, a'r fath ysbryd gelynol.* Hawdd a fuasai iddo ef eu taraw *hwy oll â barn yn y fan hòno,* ond ymresymu *yn ymarhous felly* a wnaeth efe â hwynt. *Ai hyn a delwch i mi,* bobl ynfyd ac anghall?

33 Yr Iuddewon a attebasant iddo, gan ddywedyd, [s] Nid am weithred dda yr ydym yn dy labyddio, * † ond am gabledd, ac am dy fod di, a thithau yn ddyn, [t] yn dy wneuthur dy hun yn Dduw.

s Lef. 24. 14—16. 1 Bren. 21. 13. t adn. 36. pen [...] 18. Phil. 2. 6.

* Dywedyd yn erbyn eu cydwybodau yr oeddynt yn hyn; oblegid, yr oeddynt hwy mewn gwirionedd yn dra digllawn wrth [...] o herwydd ei wyrthiau aml a rhyfeddol, ac y mae efe yn eu lled-gyhuddo hwy [...] hyny yn ei ofyniad iddynt yn yr adnod o'r blaen, ond yma nis mynent hwy addef mai am ei weithredoedd da yr oeddynt yn [...] labyddio ond am gabledd. † Gellir cablu mewn dwy ffordd; un ai trwy briodoli anmherffeithrwydd dynol i Ddow, neu briodoli perffeithrwydd Duw i ddynion. Trwy y ffordd olaf y tybiai yr Iuddewon bod Iesu yn cablu. Ni chredent mai Duw wedi ymddangos yn y cnawd oedd.

34 Yr Iesu a attebodd iddynt, * Onid yw yn ysgrifenedig [u] yn eich cyfraith chwi, [x] Mi a ddywedais, [y] † Duwiau ydych?

u pen. 12. 34. a 15. 25. Rhuf. 3. 10—19. x Salm 82. 1, 6, 7. y Ex. 4. 16. a 7. 1. a 22. 28. Salm 138. 1.

* Mae y geiriau a ddyfynir yma yn Salm 82. 6; mae holl ysgrythyrau yr Hen Destament yn myned yn aml dan yr enw cyfraith, am eu bod wedi eu hysgrifenu drwy ysbrydoliaeth Duw, ac yn rheol ffydd ac ymarweddiad i bobl Ddaw. † Am swyddogion gwladol ac eglwysig y dywedir hyn; nid ydynt yn cael eu galw yn Dduwiau am eu bod yn swyddogion yn unig; oblegid nid ydym yn darllen am neb o freninoedd y cenedloedd yn cael eu galw felly yn yr ysgrythyr, ond gelwir penaethiaid gwladol ac eglwysig Israel felly am eu bod o ran eu swyddau yn gysgodau o'r Messiah, ac i roddi eu hawdurdod i fynu iddo ef pan ddelai i osod i fynu ei deyrnas yn y byd. Tybir mai yn yr ystyr uchod yr oedd Moses yn cyfryngwr cysgodawl rhwng Duw ac Israel, yn lle Duw i Aaron, ac yn Ddaw i Pharaoh, Ex. 4. 16; 7. 1. Gwel hefyd am y swyddogion Iuddewig, a eisteddent yn nghadair Moses, Ex. 22. 28, gelwir hwynt yn dduwiau yn y saesoneg, ac felly ar ymyl y ddalen yn y Bibl cymraeg. Tybir hefyd mai am ddynion, swyddogion Israel, ac nid am angelion, yr oedd Dafydd yn meddwl, pan oedd yn dywedyd "Yn ngwydd y duwiau y canaf i ti," Salm 138. 1. Ac efallai mai golwg brophwydol ar y dadleuon rhwng Crist â phenaethiaid yr Iuddewon sydd yn Salm 82. 1. "Duw sydd yn sefyll yn nghynnulleidfa'r gallnog, yn mhlith y duwiau y barna efe."

35 * Os galwodd efe hwy yn dduwiau, [z] † at y rhai y daeth gair Duw, [a] ‡ a'r ysgrythyr nis gellir ei thorri:

z Gen. 15. 1. Deut. 18. 15, 18—20. 1 Sam. [...] a 15. 1. a 22. 9—11. a 28. 6. a 30. [...] 2 Sam. [...] 22. 8. 2 Cron. 11. 2, 3. a 19. 2. Rhuf. 12. [...] 38, 39. a 19. 28, 36, 37. Mat. 5. 18. a 24. 35. [...] a 27. 35. Luc 16. 17. a 24. 26, 27, 44—46. [...]

* Os galwodd efe hwy yn dduwiau, am eu [bod] yn gysgodau yn unig o'r Messiah, pa faint [mw]y y dylai y Messiah ei hun gael ei alw [yn] Dduw? † "At y rhai y daeth gair Duw" [y]r gosod yn eu gwahanol swyddau, medd [rhai]: "at y rhai y daeth gair Duw" am y [Me]ssiah, medd eraill. ‡ A pha beth bynag [a] ddywedodd Duw am y Messiah wrth y [dd]wiau cysgodawl hyny o hóno, gwirionedd [dw]yfol anffaeledig ydyw, ac nis gall neb ei [wr]th-ddywedyd.

36 A ddywedwch chwi am [b] yr [hw]n * a sancteiddiodd y Tad, [c] ac a'i [a]nfonodd i'r byd, † Yr wyt ti yn [ca]blu; am i mi ddywedyd, [d] Mab [D]uw ydwyf?

[b] pen. 3. 34. a 6. 27. Salm 2. 2, 6—12. Es. 11. 2—5. [4]2. 1. a 49. 1—3, 6—8. a 55. 4, 5. a 61. 1—3. Jer. 1. 5. [c] pen. 3. 17. a 5. 30. a 6. 38, 39, 57. a 8. 42. a 17. 4, 5, 8, 21. Rhuf. 8. 3. Gal. 4. 4. 1 Ioan 4. 9—14 [d] adn. 30. pen. 5. 17, 18. a 9. 35—37. a 19. 7. a 20. 28, 31. Mat. [26.] 63—66. a 27. 43, 54. Rhuf. 1. 4. a 9. 5.

* Wrth sancteiddio Mab Duw yn y mán [hw]n, rhaid i ni ddëall ei neillduad ef, a'i [ene]iniad i fod yn Gyfryngwr o dragywyddol[de]b, fel Diar. 8. 23; oblegid crybwyllir am [ei] sancteiddiad fel peth blaenorawl i'w [a]nfoniad i'r byd. † Gan fod swyddogion [gw]ladol ac eglwysig yn cael eu "galw yn [ddu]wiau," ac yn "feibion y Goruchaf oll," [am] yr oeddynt yn gysgodau o'r Messiah, pa [ham] y dywedwch chwi fy mod I yn cablu [am] i mi ddywedyd Mab Duw ydwyf? Pe [bu]byddwn ond dyn yn unig, eto gan fy [mo]d wedi fy sancteiddio gan y Tad, a'm [h]anfon i'r byd i amlygu ei ewyllys ef, yr [wyf] yn sicr mòr deilwng o gael fy ngalw yn [Ma]b Duw â neb o'r rhai hyny a elwid felly. [Ond], wrth ddywedyd fel yma, nid oedd ein [Hi]achawdwr yn tynu dim yn ol o'r hyn a [dd]ywedodd am dano ei hun yn adn. 30, [M]yfi a'r Tad un ydym.

37 [e] * Onid wyf fi yn gwneuthur [g]weithredoedd fy Nhad, na chredwch [fi]mi.

[e] adn. 25, 32. pen. 5. 31. a 12. 37—40. a 15. 24. Mat. [11.] 20—24.

* Gelwid y swyddogion gwladol ac eglwys[ig] yn Israel yn dduwiau, ac yn feibion y [Go]ruchaf oll, pa un bynag ai da ai drwg a [fy]ddent, o herwydd eu bod yn eu swyddau [y]n cysgodi y Messiah: ond yma mae Crist [y]n cyfeirio ei wrthwynebwyr ef at ei weith[re]doedd, fel profion, nid o'i ddaioni yn unig, [ond] o'i Dduwdod a'i ddwyfol anfoniad.

38 * Ond os ydwyf yn eu gwneuth[u]r, er nad ydych yn credu i mi, [f] cred[w]ch y gweithredoedd: [g] † fel y gwy[b]yddoch ac y credoch, ‡ *fod* y Tad [y]nof fi, a minnau ynddo yntau.

[f] pen. 3. 2. a 5. 36. Act. 2. 22. a 4. 8—12. [g] adn. 30. pen. 14. 9—11, 20. a 17. 11, 21—23.

* Os nad ellwch chwi wadu fy mod I yn [g]wneuthur gweithredoedd priodol i Dduw [y]n unig, a gweithredoedd nas gall neb ond [D]uw eu gwneyd; yna, er na chredwch fy [n]hystiolaeth eiriol I am danaf fy hun, eto, [c]redwch y gweithredoedd, y rhai ydynt [b]rofion diymwad *o wirionedd yr hyn wyf yn [e]i ddywedyd.* † *Trwy gredu y gweithredoedd, [ch]wi a gredwch y geiriau, a thrwy gredu* pob un o'r ddwy dystiolaeth, chwi a gredwch ynof fi, fod y Tad a minnau, fel y dywedais, yn un mewn hanfod, er yn wahanol fel Personau, ac megys yn preswylio yn hanfodol, y naill yn y llall. ‡ Mae y geiriau hyn yn dangos tri pheth:—1. Undeb natur a hanfod y Tad a'r Mab. 2. Gwahanoliaeth y Personau yn yr hanfod ddwyfol. 3. Preswyliad perffeithiaf ac agosaf pob un o'r Personau dwyfol yn y llall. Nid oes neb ond Duw anfeidrol ei hun a all amgyffred nac egluro, pa fodd y mae hyny.

39 [h] * Am hynny y ceisiasant drachefn ei ddal ef: † ac efe a ddïangodd allan o'u dwylaw hwynt.

[h] adn. 31. pen. 7. 30, 44. a 8. 59. Luc 4. 29, 30.

* Yn lle gwrando ar gyngor Crist, "credwch y gweithredoedd" adn. 38, ymgynddeiriogi yn fwy a wnaeth yr Iuddewon, a cheisio ei ddal ef, am eu bod yn tybied o hyd ei fod yn cablu, trwy briodoli dwyfoldeb iddo ei hun. † Yn adnod 32, safodd i ymresymu â hwynt, ond yma mae yn dïanc allan o'u dwylaw. Pa fodd y dïangodd y tro hwn, nid yw yn perthyn i ni wybod. Gwel ar pen. 8. 59.

40 * Ac efe a aeth ymaith drachefn dros yr Iorddonen, [i] † i'r man lle y buasai Ioan ar y cyntaf yn bedyddio; [k] ac a arhosodd yno.

[i] pen. 1. 28. a 3. 26. [k] pen. 7. 1. a 11. 54.

* Gwelodd yr Iesu nas gallai aros yn ddiberygl yn Jerusalem gan lid yr Iuddewon, a chan fod eto dri mis hyd yr amser terfynedig i'w groeshoelio ef, gadawodd Jerusalem ac a aeth ymaith i Bethabara, yr hon oedd y tu arall i'r Iorddonen, yn y mán lle croesodd yr Israeliaid i wlad Canaan. † Yno yr oedd Ioan yn bedyddio pan daeth yr Iesu gyntaf ato, ac y dywedodd wrth y bobl am dano Wele Oen Duw, felly yr oedd mewn rhyw fesur wedi darpar y bobl yno i'w dderbyn ef.

41 [l] A llawer a ddaethant atto ef, ac a ddywedasant, [m] * Ioan yn wir ni wnaeth un arwydd: [n] ond yr holl bethau a'r a ddywedodd Ioan am hwn, oedd wir.

[l] pen. 3. 26. Mat. 4. 23—25. Marc 1. 37. Luc 5. 1. a 12. 1. [m] Mat. 14. 2. Luc 7. 26—28. [n] pen. 1. 29, 33, 34. a 3. 29—36. Luc 7. 29, 30.

* Yr oedd Ioan yn brophwyd, a mwy na phrophwyd, a'r holl bobl yn ei ystyried ef felly; ac oni buasai iddo ef ei hun wadu, buasai llawer yn credu mai efe oedd y Messiah: eto ni wnaeth Ioan un arwydd, dim gwyrthiau; yr hyn sydd yn dangos nad yw gwyrthiau mewn un modd yn angenrheidiol i brofi un yn brophwyd. † Ni ddywedodd Ioan ddim newydd, na rhyfedd, am Grist; dim ond adgoffa hen brophwydoliaethau am y Messiah i'r bobl, a'u cyfeirio hwy at Iesu, fel un a atebai i'r prophwydoliaethau hyny, yn ei Berson, ei athrawiaeth, a'i wyrthiau. Gwelsant y tro hwn fod Iesu yn ateb i'r pethau a ddywedasai Ioan am dano fwy na thair blynedd cyn hyny.

42 [o] A llawer yno a gredasant ynddo.

[o] pen. 2. 23. a 4. 39, 41. a 8. 30. a 11. 45. a 12. 42.

dd, [q] ni thramgwydda, am ei fod
weled goleuni y byd hwn:

a. 9. 4. Luc 13. 31—33. q pen. 12. 35. Diar. er. 31. 9.

an fod gwlad Judea tuag ugain o radd-
nes i'r cyhydedd nag Ynys Brydain,
ld eu dydd a'u nos hwy yn fwy cyfar-
chyda ni; ac felly yn gyffredin cyfrif-
deuddeg awr o'r dydd, fel y gwnawn
n hefyd pan fyddom yn sôn am ddiwrn-
waith. Dyben Iesu yn ateb fel hyn i'w
yblion oedd, dangos fod iddo ef amser
ol ar y ddaear, bod ganddo waith
edig i'w wneyd yn yr amser hwnw,
wyllys a gwyneb ei Dad yn oleuni iddo
râai ei ddydd a'i waith, ac nad allai yr
iwon wneyd dim niwed iddo tra paråai
dd.

) [r] * Ond os rhodia neb y nos, efe
amgwydda, am nad oes goleuni
b.

r 27. 2. Diar. 4. 18, 19. Jer. 13. 16. s 20. 11. . 10, 11.

y gwrthwyneb, yr oedd nos ei ddy-
dau, a nos ei angau i ddyfod ar Grist,
yn fuan iawn weithian, pryd y dar-
ei waith ar y ddaear, ac y traddodid
ddfymwared i ddwylo ei elynion.
bawb o honom ninnau ein dydd, ein
a'n dyledswydd, a thra byddom ar
ein dyledswydd, gallwn ddysgwyl gol-
amddiffyn Duw arnom. Yr un modd
i ein nos hefyd; nos o brofedigaethau
i rai, a nos cystuddiau ac angau i
Gweithiwn tra yw hi yn ddydd.
r pen. 9. 4.

* Hyn a lefarodd efe: ac wedi
[s] efe a ddywedodd wrthynt,
ae ein cyfaill Lazarus [t] yn huno;
yr wyf fi yn myned [u] i'w ddi-
ef.

. 3. 29. a 15. 13—15. Ex. 33. 11. 2 Cron. 20. 7. Iago 2. 23. t adn. 13. Deut. 31. 16. Mat. 9. 5. 39. Act. 7. 60. 1 Cor. 15. 18, 51. 1 Thes. 4. 14, 10. u adn. 43, 44. pen. 5. 25—29. Dan. 12. 2. . 34. Eph. 5. 14.

n a lefarodd efe i ddistawi eu gwrth-
wy, i symmud eu hofnau, ac i'w dar-
yn yr hyn a ddywedai efe yn mhell-
Er bod Iesu lawer o filltiroedd oddi
Lazarus, eto efe a wyddai ei fod yn
pryd hwnw; hyny yw yn marw: bu
n wirioneddol, ond huno yn dawel
saint pan fyddont meirw. ‡ Yr oedd
yn myned i'w ddihuno ef; hyny yw,
fodi ef o feirw. Golwg ryfedd oedd
yr Adgyfodiad a'r Bywyd, yn cerdd-
raed o bridd i Bethania, i adgyfodi y
o'r bedd! Yr oedd mór hawdd iddo
neyd ag yw i ddyn ddeffrôi ei blen-
edi hir nos o gysgu tawel ac esmwyth.

* Yna ei ddisgyblion a ddy-
sant wrtho, Arglwydd, os huno
e, efe a fydd iach.

ae cwsg cymmedrol yn arwydd da am
l, yn mhob clefyd: felly yr oedd y dys-
n yn meddwl yma, gan dybied mai am
wsg yr oedd Iesu yn dywedyd, adn. 13.
yben yu dywedyd hyn oedd, darbwyllo
o byd, nad oedd dim raid iddo ef fyned

cyn belled ffordd i'w iachâu ef, a rhedeg i
gymmaint perygl gan ei elynion.

13 * Ond yr Iesu a ddywedasai am
ei farwolaeth ef: † eithr hwy a dyb-
iasant mai am hûn cwsg yr oedd efe
yn dywedyd.

* Dewisodd yr Iesu ddywedyd yn y modd
tyner a chynnil hwn am farwolaeth Lazarus,
yn un peth, efallai, fel na chyffrôai ormod
ar deimladau ei ddysgyblion ar unwaith,
wrth hysbysu iddynt am farwolaeth cyfaill
mór anwyl iddynt oll: ac efallai hefyd er
dangos ei fawr wylder ei hun; nid oedd yn
dewis dywedyd ar unwaith, '*Mae efe wedi
marw*,' ac yr wyf finnau yn myned yn fy
nerth hollalluog, i ddryllio pyrth y bedd, ac
i'w orchymyn ef yn ol i fywyd drachefn:
ond gan ochelyd pob rhwysg a gwag-ogon-
iant, mae efe yn dewis y dull gwâr a gostyng-
edig hyn o lefaru. † Peth rhyfedd na ddeall-
odd y dysgyblion yn well, a huno yn air mór
gyffredin am farw yn yr Hen Destament.

14 * Yna y dywedodd yr Iesu
wrthynt [x] yn eglur, Bu farw Lazarus.

x pen. 10. 24. a 16. 25, 29.

* Yn lle edliw iddynt eu hannwybodaeth
a'u penglogrwydd, mae ein Harglwydd yn
dywedyd yn dirion ac yn eglur o'r diwedd,
"Bu farw Lazarus."

15 [y] * Ac y mae yn llawen gennyf
[z] nad oeddwn i yno, er eich mwyn
chwi [a] (fel y credoch) † ond awn atto
ef.

y adn. 35, 36. z pen. 12. 30. a 17. 19. Gen. 26. 21. a 29. 5. Salm 105. 14. Es. 51. 15. a 65. 8. 2 Cor. 4. 15. 2 Tim. 2. 10. a adn. 4. pen. 2. 11. a 14. 10, 11. 1 Ioan 5. 13.

* Pe buasai yr Iesu yno cyn iddo farw,
buasai yn tosturio wrth Lazarus a'i chwaer-
iorydd (a dywedyd mewn dull dynol) ac yn
ei iachâu ef: fel hyny ni chawsai ei ddys-
gyblion weled y wyrth o'i adgyfodi ef o
feirw, er cadarnâu eu ffydd ynddo. † "Ond
awn ato ef," yn awr, ebai yr Iesu, er ei fod
wedi marw, a dechreu troi i lygredigaeth
erbyn y delom ni yno: "ac awn ato ef," er
bod yn Judea lawer o elynion i mi, ac a
geisiant achlysur oddiwrth y weithred o'i
adgyfodi ef i fy rhoi I i farwolaeth.

16 * Yna y dywedodd [b] Thomas,
yr hwn a elwir Didymus, wrth ei gyd-
ddisgyblion, [c] † Awn ninnau hefyd,
fel y byddom feirw gyd âg ef.

b pen. 20. 24—29. a 21. 2. Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Luc 6. 15. c adn. 8. pen. 13. 37. Mat. 26. 35. Luc 22. 33.

* Thomas yn Hebraeg, a Didymus yn y
Groeg, yn arwyddo gefeilliaid: efallai iddo
gael yr enw am mai un o ddau efaill oedd.
Gelwir ef wrth y ddau enw hyn dair gwaith
yn yr efengyl hon; yma, pen. 20. 24; a 21.
2: a hyny medd rhai i arwyddo bod ganddo
efeilliaid o wahanol naturiaethau yn ei galon,
fel Jacob ac Esau, weithiau yn credu, a
phrydiau eraill yn llawn o anghrediniaeth.
† Marw gyda Lazarus, medd rhai, yw medd-
wl y geiriau hyn; ond tybia eraill yn well,
mai marw gyda Christ oedd Thomas yn ei
feddwl, gan dybied yn sicr mai ei ladd a
gâai efe os âai i Judea drachefn. Mae tri
o'n hawdwyr yn barnu mai oddi ar gariad

at Grist y dywedodd Thomas fel hyn, a phenderfyniad i lynu wrtho hyd angau, ac yn angau hefyd: ond y mae Pool yn meddwl mai iaith nwydau, byrbwylldra, ac anghrediniaeth gref ydoedd; fel pe dywedasai, Gan ei fod ef yn penderfynu myned i ganol ei elynion eto, awn ninnau gydag ef, er y gwn I mai ei ladd a gaiff ef a ninnau. Mae yn anhawdd penderfynu oddi ar ba egwyddor y llefarodd.

17 * Yna yr Iesu wedi dyfod, a'i cafodd ef wedi bod weithian [d] bedwar diwrnod yn y bedd.

d adn. 39. pen. 2. 19. Hos. 6. 2. Act. 2. 27—31.

* Wedi dyfod yr Iesu yn gyfagos i Bethania, neu i dŷ Mair a Martha, clywodd gan Martha ei hun, neu gan rywun arall cyn iddi hi ddyfod allan i'w gyfarfod ef, (adn. 20,) fod Lazarus wedi marw a'i gladdu, er ys pedwar niwrnod. Byddai yr Iuddewon yn arfer claddu eu meirw mor fuan ag y byddai modd ar ol marw o honynt, Act. 5. 5, 10. Efallai i Lazarus gael ei gladdu ar y dydd y bu farw.

18 (A Bethania oedd yn agos i Jerusalem, * ynghylch pymtheg ystâd oddi wrthi)

* Dwy filltir o fewn i ychydig, meddant: un ystad ychwaneg a wnaethai ddwy filltir gyfain.

19 * A llawer o'r Iuddewon a ddaethent at Martha a Mair, [e] † i'w cysuro hwy am eu brawd.

e Gen. 37. 35. 2 Sam. 10. 2. 1 Cron. 7. 21, 22. Job. 2. 11. a 42. 11. Preg. 7. 2. Es. 51. 19. Jer. 16. 5—7. Galar. 1. 2, 9, 16, 21. a 2. 13. Rhuf. 12. 15. 2 Cor. 1. 4. 1 Thes. 4. 18. a 5. 11.

* Peth arferedig oedd hyn yn mhlith yr Iuddewon, ac mae yn dangos fod y teulu hwn yn barchus, ac yn cael eu caru gan eu cymmydogion: a thrwy hyn yr oedd y wyrth a wnaeth yr Iesu yn fwy cyhoeddus. † I'w cysuro hwynt ar ol eu brawd, nid i weddïo dros ei enaid; nid oedd sôn am y fath arferiad anysgrythyrol y pryd hwnw. Galerid am y marw ddeng niwrnod ar hugain gynt, Gen. 50. 3; Num. 20. 29; Deut. 34. 8: llai, efallai, am bobl gyffredin; ond cedwid y ddefod am ryw hyd dros bawb.

20 * Yna Martha, [f] cyn gynted ag y clybu hi fod yr Iesu yn dyfod, † a aeth i'w gyfarfod ef: ‡ ond Mair a eisteddodd yn y tŷ.

f adn. 30. Mat. 25. 1, 6. Act. 10. 25. a 28. 15. 1 Thes. 4. 17.

* Mae yn debyg mai yn ddirgelaidd y daeth y gair at Martha, ac na wyddai Mair ddim am ddyfodiad Iesu, nes i'w chwaer fynegi iddi ar ol bod allan yn ymddiddan âg ef, adn. 28. † Yn adn. 30, gwelwn nad oedd yr Iesu wedi dyfod eto i'r dref, felly aeth Martha i gyfarfod âg ef allan o'r dref: at fedd ei brawd efallai; yr oedd yn naturiol i'r Iesu fyned yno, ac yr oedd claddfeydd yr Iuddewon allan o'r trefydd. Heblaw awydd Martha i weled yr Iesu, mae rhai yn tybied *iddi frysio allan i'w gyfarfod, i'w rybuddio ef, fod llawer o Iuddewon yn y tŷ, fel y gwnelai efe ei ddewis ai dyfod i mewn ai peidio, i blith ei elynion.* Mae ei gwaith yn galw ei chwaer yn *ddirgel*, adn. 28 yn cadarnâu y dyb yna. ‡ Efallai b[...] Mair yn effeithio mwy arni, nac ar d[...] cryfach Martha.

21 * Yna y dywedodd [...] wrth yr Iesu, Arglwydd, [g] pe [...] ti yma, ni buasai farw fy mraw[...]

g adn. 32, 37. pen. 4. 47—49. 1 Bren. 17. 1[...] 19, 20, 41. Mat. 9. 18. Luc 7. 6—10, 13—15. a 8.[...]

* Felly y dywedodd Mair hefyd, p[...] at yr Iesu, adn. 32: yr oedd y ddw[...] dirion; nid oedd yma ddim gwgu a[...] dim edliw a beio, am na ddaethai yr[...] gynt, dim ond dywedyd yn dawel[...] dagrau, "Pe buasit ti yma ni buasai[...] mrawd." Ond ychydig oedd yr un [...] hwy yn wybod am feddwl a bwriad[...] mawr yn y tro hwn.

22 * Eithr mi a wn [h] hefyd[...] hon, pa bethau bynnag a ddy[...] di gan Dduw, [i] y dyry Duw i [...]

h adn. 41, 42. pen. 9. 30, 31. Marc 9. 22, [...] 17—19. *i* pen. 3. 35. a 5. 22—27. a 17. 2. Mat. 28. 18.

* Yr oedd Martha yn dangos [...] mawr yn ei ffydd yn yr adnod o[...] gan nad oedd yn meddwl y gallasai[...] iachâu ei brawd o'r man yr oedd, he[...] ato: yma mae yn dangos peth ffydd[...] gymmysgedig â gwendid eto; nid [...] meddwl y gallai Crist o'i nerth dwy[...] wneuthur gwyrthiau, ond y rhod[...] iddo beth bynag a ddymunai: yr [...] credu ei fod ef yn brophwyd mawr, duwiol iawn, ac yn anwyl iawn ga[...] ond go brin y gallwn feddwl ei bod yn ngwir Dduwdod ein Harglwyd[...] hwn. "Pa bethau bynag:" ad[...] brawd oedd y peth mwyaf ar ei me[...] mae'n debyg, ond nid anturiai gry[...] mor fawr.

23 * Yr Iesu a ddywedod[...] [k] Adgyfodir dy frawd drachef[...]

k adn. 43, 44.

* Gwyddai ein Harglwydd bwy[...] hi, ac yr oedd yn tosturio wrthi: fod ganddi ychydig ffydd, ac yr [...] ewyllysio ei chryfâu: gwyddai m[...] brawd yn ol oedd ei dymuniad p[...] hyny mae yn dywedyd fel hyn, "[...] dy frawd drachefn," heb roddi un [...] ychwaneg ar y geiriau. Mae Crist [...] dangos i ni, bod athrawiaeth yr ad[...] yn ddigon i'n cysuro yn ein galar a[...] ynasau duwiol, ac y dylem ei def[...] hyny: diddenwch eich gilydd â'r y[...] ion hyn.

24 Dywedodd Martha [...] [l] * Myfi a wn yr adgyfodir e[...] adgyfodiad, y dydd diweddaf[...]

l pen. 5. 28, 29. Salm 17. 15. a 49. 14, 15 a 26. 19. Esec. 37. 1—10. Dan. 12. 2, 3. Hos[...] 14. Mat. 22. 23—32. Luc 14. 14. Act. 17. 31, 32 a 24. 15. Heb. 11. 35.

* Gallwn weled yma mai nid ath[...] newydd yw athrawiaeth yr adg[...] credodd Job hi, Job 19. 26, 27; cy[...] Daniel hi, Dan. 12. 1; yr oedd y p[...] yn ei chredu, er fod y saduseai[...] gwadu, Act. 23. 8; ac y mae Marth[...] ei haddef fel pwnc o'i chredo. Y[...]

ir yn gysur mawr iddi; ond ar yr un
, yr oedd mewn galar mawr, o herwydd
brawd mòr anwyl, yr hwn oedd nerth a
iiant eu teulu, a'r hwn oedd i gadw
y teulu i fynu yn Israel: och ei fyned
bedd, ac na chaid ei weled mwy, na
sâu ei gyfeillach hoff a buddiol!

5 Yr Iesu a ddywedodd wrthi,
Myfi yw yr adgyfodiad, ⁿ † a'r
yd: ᵒ ‡ yr hwn sydd yn credu
fi, er iddo farw, a fydd byw:

pen. 5. 21. a 6. 39, 40, 44. Rhuf. 5. 17—19. a 8. 11.
15. 20—26, 42—57. 2 Cor. 4. 14. Phil. 3. 10, 20, 21.
4. 14, 15. Dat. 20. 5, 10—15. a 21. 4. ⁿ pen. 1. 4.
a 14. 6, 19. Salm 36. 9. Act. 3. 15. Rhuf. 8. 2. Col.
1 Ioan 1. 1, 2. a 5. 11, 12. Dat. 22. 1, 17. ᵒ Job
27. Luc 23. 43. Rhuf. 8. 10, 11, 38, 39. 1 Cor. 15.
2 Cor. 5. 1—8. Phil. 1. 23. 1 Thes. 4. 14. Heb. 11.

r oedd hyn yn wahanol iawn i dystiol-
Martha, yn adn. 22, "Mi a wn—y
Duw i ti," ebai hi; "*Myfi yw* yr ad-
ad a'r bywyd," ebai Iesu: bydded sicr
d genyf fi fywyd ynof fy hun, ac y
fywâu y neb a fynwyf, y modd a'r
mynwyf. Yn mhob ystyr, Crist yw
yfodiad; efe yw y gwreiddyn, neu y
o hòno, ac efe yw y sylwedd, y blaen-
h, a'r achos effeithiol o hòno. † Efe
yw ffynon, rhoddwr, a chynnaliwr
; bywyd naturiol, ysbrydol, a thragy-
l: ac nis gall neb ei gael, yma nac yn
yfodiad mawr, ond drwyddo ac o hòno
Yr hwn sydd yn credu ynddo ef, rhaid
arw fel rhyw un arall; ond er marw
uriol, efe a fydd byw, bydd ei enaid
n y nef, er gorwedd o'i gorph yn y
; a bydd ei gorph yn sicr o godi dra-
i fywyd anfarwol, trwy rinwedd ei un-
Christ, yr adgyfodiad a'r bywyd.

ᵖ * A phwy bynnag sydd yn
ac yn credu ynof fi, ni bydd
yn dragywydd. ᵠ † A wyt ti
edu hyn?

n. 3. 15—18. a 4. 14. a 5. 24. a 6. 50, 54—58. a 8.
10, 25. Rhuf. 8. 13. 1 Ioan 5. 10—12. ᵠ pen. 9.
10. Mat. 9. 28. a 26. 53. Marc 9. 23.

phwy bynag sydd yn fyw yn awr ar y
, yn credu ynof fi, ac wedi ei fywâu
rydol; ni bydd marw yn dragywydd:
yw, ni chaiff yr ail farwolaeth byth
dod arno mwy: ac ni chaiff ei gorph
yth yn ystad y meirw, ond myfi a'i
fodaf ef yn y dydd diweddaf. Neu fel
-Yr hwn sydd yn fyw ac yn credu yn-
aiff angeu ei ddiarfogi a'i draws-ffurfio
ath fodd, fel prin yr haedda yr enw
: caiff y rhan oreu o'r credadyn ei
yn union-gyrchol i fywyd anfarwol a
ant, ac ni chaiff y corph ond cysgu am
ig yn y llwch, hyd oni ddelwyf fi i'w
o ef i dragywyddol fywyd, nerth, a
ydd. Tybir fod y golygiad olaf ar yr
ryfedd hon, yn gyson â'r ysgrythyrau
ol, ac yn cael ei gadarnâu ganddynt,
. 24; a 8. 51; 2 Tim. 2. 10; Heb. 2.
phes. 2. 6. Mae y cyferbyniad sydd
yr adnod hon â'r adnod o'r blaen, yn
yn amlwg fod hòno yn sôn am rai
y pryd hwnw wedi marw, *a hon am*
w ac yn credu yn Nghrist. † *A wyt ti*
lu yr hyn a ddywedais I am danaf fy
i myfi yw yr adgyfodiad a'r bywyd?
Ac, a wyt ti yn credu yr hyn a ddywedais I
am y rhai a gredant ynof. Gallasai Iesu
wneyd y wyrth heb ffydd Martha; ond eto,
mae efe yma yn dangos yr angenrheidrwydd
o ffydd o'n tu ni, ac yn rhoddi anrhydedd
mawr ar weithrediad ffydd yn ei bobl.

27 Dywedodd hithau wrtho, ʳ Yd-
wyf, Arglwydd: * yr wyf fi yn credu
mai ti yw y Crist, Mab Duw, ˢ † yr
hwn sydd yn dyfod i'r byd.

ʳ pen. 1. 49. a 4. 42. a 6. 69. a 9. 36—38. a 20. 28—31.
Mat. 16. 16. Act. 8. 37. 1 Ioan 5. 1. ˢ pen. 6. 14. Mal. 3.
1. Mat. 11. 3. Luc 7. 19, 20. 1 Tim. 1. 15, 16. 1 Ioan 5. 20.

* Dyma'r gyffes debycaf i gyffes Pedr, yn
Math. 16. 16, o'r un a gawn yn yr ysgrythyr:
yn wir, mae yn gyflawnach na hòno; oblegid
nid yw y geiriau "yr hwn sydd yn dyfod i'r
byd," yn nghyffes Pedr. Mae Martha yma
yn proffesu ei llwyr grediniaeth yn Nghrist
fel Messiah, Mab Duw; yr hwn a rag-ddang-
oswyd, y prophwydwyd am dano, ac a add-
awyd, y deuai i'r byd: o ganlyniad rhaid ei
bod yn credu fod pob awdurdod a gallu
dwyfol yn ei law ef. Efallai i ymadroddion
Crist yn adn. 23—26, gryfâu llawer ar ei
ffydd hi, rhagor y peth oedd pan ddechreu-
odd ymddiddan âg ef. † Am y geiriau hyn,
gwel ar Math. 11. 3.

28 Ac wedi iddi ddywedyd y
pethau hyn, hi a aeth ymaith, ᵗ * ac a
alwodd yn ddirgel ei chwaer Mair,
gan ddywedyd, ᵘ † Fe ddaeth ˣ yr
Athraw, ‡ ac y mae yn galw am danat.

ᵗ pen. 13. 13. a 20. 16. ᵘ adn. 20. pen. 1. 41, 45.
Zech. 3. 10. Luc 10. 38—42. 1 Thes. 4. 17, 18. a 5. 11.
Heb. 12. 12. ˣ pen. 10. 3. Can. 2. 8—14. Marc 10. 49.

* Sylwyd eisoes, ar adn. 20, ar y galw
"dirgel" hwn: mae yn debyg bod Martha
yn ofni, rhag i'r Iuddewon oedd yn y tŷ, ac
yn elynion i Grist, wybod ei fod ef wedi
dyfod i'r dref, am hyny galwodd ei chwaer
yn ddirgel. Neu, efallai ei bod yn dewis na
chaent hwy weled beth a wnâi yr Iesu i
Lazarus. † Yr Athraw: felly y galwai yr
Iuddewon eu hoff ddysgawdwyr, ac yr oedd
Mair yn gwybod yn ddiammau yn y fan,
pwy oedd ei chwaer yn ei feddwl. ‡ Wrth
hyn gallwn feddwl fod chwaneg o ymddiddan
rhwng Crist â Martha nag a adroddir yma,
ni soniodd yr efengylwr o'r blaen ei fod yn
galw am Mair. Mae y pethau mwyaf, a'r
pethau a berthynant i'n hiachawdwriaeth ni,
wedi eu hadrodd.

29 Cyn gynted ʸ ag y clybu hi, hi
a gododd yn ebrwydd, ac a ddaeth
atto ef.

ʸ Salm 27. 8. a 119. 59, 60. Diar. 15. 23. a 27. 17. Can.
3. 1—4.

* Clywsom o'r blaen (Luc 10. 38—42,) am
gariad Mair at Grist, a'i pharodrwydd i
wrando arno; ond yr oedd ei galar presenol,
a'i gobaith o adferiad ei brawd i fywyd,
megys yn rhoddi adenydd iddi, am hyny
dywedir iddi godi yn ebrwydd, a myned ato.

30 ᶻ * (A'r Iesu ni ddaethai etto i'r
dref, ond yr oedd efe yn y man lle y
cyfarfuasai Martha âg ef)

ᶻ adn. 20.

31 ᵃ Yna yr Iuddewon y rhai oedd

d adn. 21. 37.

* Gwel ar adn. 20. Mawr oedd gostyngeiddrwydd Iesu, yn aros yno i ddysgwyl am Mair a Martha. Arosodd yno fel y byddai yn barod i wneyd y wyrth: ac arhosodd yno, yn hytrach na dyfod yn gyntaf i'r dref, fel y gwnelai hi yn ddirgel; neu, o leiaf, fel nad ymddangosai ei fod am i lïaws o bobl ei weled. Nid oedd efe am ganu udgorn o'i flaen, nac am beri clywed ei lef yn yr heolydd, ar achlysuron fel hyn. † Dywedir mai peth arferedig iawn yn mhlith yr henafiaid a fyddai myned at feddau eu perthynasau i wylo. ‡ Pa un bynag a ydoedd y syrthio hyn wrth draed yr Iesu, yn arwyddo gwir gredin-iaeth ynddo fel Duw, a gwir addoliad dwyfol iddo, ai peidio, nis gwyddom; mae yn sicr ei fod yn dangos mawr drallod meddwl Mair, fel Job yn syrthio ar y ddaear, ac yn arwyddo ei mawr barch hi i'r Iesu, yn nghyd a'i hymddiried a'i gobaith, yr adferai efe ei brawd i fywyd. ‖ Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen, yn adn. 21.

33 * Yr Iesu gan hynny, pan welodd hi yn wylo, [e] a'r Iuddewon y rhai a ddaethai gyd â hi yn wylo, [f] † a riddfanodd yn yr yspryd, ac a gynhyrfwyd;

e Rhuf. 12. 15. *f* adn. 38. pen. 12. 27. Marc 3. 5. a 9. 19. a 14. 33—35. Heb. 4. 15. a 5. 7, 8.

* Gwelwn yma brawf o wirionedd geiriau yr apostol, "Nid oes i ni arch-offeiriad heb fedru cyd-ddyoddef â'n gwendidau ni." Dyma'r Iesu sanctaidd yn wylo mewn cydymdeimlad â'r rhai oedd yn wylo; yn eu holl gystudd hwynt efe a gystuddiwyd. Ond gan fod ganddo ef berffaith lywodraeth ar ei deimladau, a chan y gwyddai efe y cyfodai Lazarus yn mhen ychydig fynydau; tybia

asoch chwi ef?" † Diamman
chwaeriorydd hyn ryw obaith gw
efe adgyfodi eu brawd, wrth ei
gofyn Pa le y dodasoch chwi ef:
mewn gobaith yn erbyn gobait
‡ Nid yw wylo ynddo ei hunan
ond teimlad naturiol, ag oedd yn
Grist yn ddigon addas, gan iddo
ein natur ni, a holl wendidau di
natur. Heblaw y pethau a e
adnod 33, efallai iddo wylo yma
y fath ddifrod oedd angau wedi
ddynolryw mewn canlyniad i be
mhlith y beddau yr oedd yn awr.

36 * Am hynny y dyw
Iuddewon, [i] Wele, fel yr oe
garu ef.

i pen. 14. 21—23. a 21. 15—17. 2 Cor. 5.
25. 1 Ioan 3. 1. a 4. 9, 10. Dat. 1. 5.

* Mae cariad yn ei ddangos ei
hyfrydwch yn y gwrthddrych, tr
genym; ac hefyd yn y galar am
collom ef: felly yr oedd yr Iu
barnu yn ddigon cywir yma, f
caru Lazarus yn fawr, wrth weled
am dano; ond ychydig oeddynt
fod eu pechodau a'u barn hwy y
ddagrau hefyd.

37 * Eithr rhai o honyn
wedasant, [k] Oni allasai hwn,
agorodd lygaid y dall, beri
hwn farw chwaith?

k pen. 9. 6, 7. Salm 78. 19, 20. Mat. 27.
15. 32. Luc 23. 35, 39.

* Mae un gwr dysgedig yn gal
cythreulig ar y geiriau hyn; teby
ddywedodd rhai o honynt am Ies
ar y groes, "Efe a waredodd erai
nis gall efe ei waredu." Fel pe d

fau hyn i bobl o enwogrwydd,
edd Lazarus, mae'n debyg, yn
wn creigiau, y rhai oedd yn aml
lad hóno. Yn rhai o honynt yr
naturiol i'r perwyl hwn, ac eraill
eyd felly drwy gelfyddyd, megys
d Joseph o Arimathea, lle rhodd-
in Harglwydd i orwedd, Math.
ddai drysau, neu byrth y beddau
eu cauad â chareg fawr, ac
d-argraff arni. Cymmer y cyf-
genad i ddywedyd, mai yn y
dd yn Llynlleifiad, y gellir cael
gorau o'r beddau hyn yn mhlith
.

Iesu a ddywedodd, Cod-
th y maen. † Martha,
hwn a fuasai farw, a ddy-
rtho, [n] Arglwydd, y mae
n yn drewi: ‡ herwydd y
w er ys pedwar diwrnod.

a. 3. 19. a 23. 4. Salm 49. 9, 14. Act. 13.

yr Iesu orchymyn i'r maen
h â gair ei enau; ond nid oedd
gwneuthur gwyrth afreidiol.
ymyn i Lazarus ddyfod allan
maen ymaith, ond buasai hyny
fwy fel drychiolaeth nac adgy-
hyny gorchymynodd i rywrai
yno dreiglo y maen ymaith,
wb weled y corph marw a'i
el y byddai pawb yn sicr nad
n twyll. Dywed *Maundrell*,
Jerusalem, y dangosir bedd
a bod pump ar hugain o risiau
r iddo, y rhai a arweiniant i
echan, yn y bellaf o ba un,

oedd y marw wedi ei osod. [q] * A'r
Iesu a gododd *ei* olwg i fynu, ac a
ddywedodd, [r] Y Tad, † yr wyf yn
dïolch i ti am i ti ‡ wrando arnaf.

[q] pen. 17. 1. Salm 123. 1. Luc 18. 13. [r] Mat. 11. 25. Luc 10. 21. Phil. 4. 6.

* Taerai yr Iuddewon yn aml mai trwy Beelzebub, penaeth y cythreuliaid, yr oedd Iesu yn gwneyd ei wyrthiau; gan hyny efe a welodd fod yn dda yn y wyrth ryfeddol hon, godi ei olwg i fynu, a chyfeirio at Dduw y nefoedd, fel ei Dad: fel hyny yr oedd yn dangos yn anwadadwy, mai trwy nerth oddi uchod yr oedd yn ei gwneyd; a bod y Tad yn dwyn tystiolaeth iddo, ac i'r holl bethau oedd efe yn eu dywedyd am ei fawredd a'i awdurdod ei hun, y rhai a farnai yr Iuddewon yn gabledd. † Tybir mai dïolch i'r Tad am y cyfle hwn i ddangos ei allu mawr, y mae Crist yma, ac nid am ei alluogi ef i godi Lazarus: nid oes yn yr holl hennod air o sôn ei fod yn gweddïo am hyny; ac nid oedd raid, yr oedd y gallu hwnw yn hanfodol ynddo fel Duw, ac efe a'i dangosodd fel Arglwydd mawr y bywyd. ‡ Mae gwahaniaeth mawr rhwng y Tad yn gwrando Crist â gwrando dynion: mae Crist a'r Tad o'r un hanfod, yr un natur, ac un ewyllys.

42 [s] * Ac myfi a wyddwn dy fod
di yn fy ngwrando bob amser: [t] eithr
er mwyn y bobl sydd yn sefyll o am-
gylch, y dywedais, [u] ‡ fel y credont
[x] mai tydi a'm hanfonaist i.

[s] adn. 22. pen. 8. 29. a 12. 27, 28. Mat. 26. 53. Heb. 5. 7. a 7. 25. [t] adn. 31. pen. 12. 29, 30. [u] adn. 45—50. pen 9. 24—34. a 19. 37, 38. a 20. 31. Mat. 12. 22—24. [x] pen. 3. 17. a 6. 38—40. a 7. 28, 29. a 9. 16, 42. a 10. 36. a 17. 8, 21, 25. Rhuf. 8. 3. Gal. 4. 4. 1 Ioan 4. 9, 10, 14.

* Mi a wyddwn dy fod di bob amser yn

ddwylaw mewn amdo: † a'i wyneb oedd wedi ei rwymo â napcyn. ‡ Yr Iesu a ddywedodd wrthynt, [b] Gollyngwch ef yn rhydd, a gadewch iddo fyned *ymaith*.

z adn. 25, 26. pen. 5. 21, 25. a 10. 30. Gen. 1. 3. 1 Sam. 2. 6. Salm 33. 9. Esec. 37. 3—10. Hos. 13. 14. Phil. 3. 21. Dat. 1. 18. a pen. 20. 5. b adn. 39. Marc 5. 43. Luc 7. 15.

* Gan i Lazarus ddyfod allan yn rhwym ei draed a'i ddwylo, rhaid mai yn wyrthiol y daeth efe allan o'r bedd, yn gystal ag y bywhâwyd ef yn y bedd: yn enwedig os oedd grisiau i ddyfod i fynu fel y soniwyd, adn. 39. † Os yr un modd a'r Aiphtiaid y byddai yr Iuddewon yn rhwymo eu cyrph meirw, nid oedd y napcyn hwn ond amgylchu y talcen a thân yr ên, felly gallai Lazarus ar ol ei fywâu, weled ei ffordd allan o'r bedd. Ond tybia rhai y byddai yr Iuddewon yn gorchuddio y gwyneb oll, fel na welid ei erchylldra. ‡ Nid oedd Iesu yn chwennychu gwneyd dim gwyrthiol yn afreidiol, am hyny mae yn peri i'r bobl ei ryddâu ef o'i amdo, a diau bod yno lawer yn ddigon ewyllysgar i wneyd hyny, ar ol i'w braw a'u syndod ar y cyntaf fyned drosodd. Ni wiw ceisio darlunio teimladau y dorf, yn enwedig Mair a Martha, a Lazarus ei hun, ar y mynydau hyny.

45 * Yna llawer o'r [c] Iuddewon, y rhai a ddaethent at Mair, ac a welsant y pethau a wnaethai yr Iesu, a gredasant ynddo ef.

c adn. 19, 31. pen. 2. 23. a 10. 41, 42. a 12. 9—11, 17—19, 42.

* Ar ol gweled pethau môr rhyfedd e gredodd llawer yn Iesu, mai y Messiah oedd efe, a rhyfedd iawn na buasai pawb yn credu.

e Salm 2. 2—4. Mat. 26. 3. a 27. 1, 2. 22. 2. Act. 4. 5, 6, 27, 28. a 5. 21. f pen. 16, 17. a 5. 24.

* Hyny yw, galwasant aelodau rim yn nghyd, i ymgynghori y Arglwydd, ac yn erbyn ei Grist wedasai Dafydd, Salm 2. 2. Crist oedd y pethau oedd yn eu oeddynt yn beio arnynt eu ho oddef ef cyhyd, ac yn awr yn arfer rhyw foddion mwy effeithi hyny farwolaeth, (adn. 50, 53,) i ar ei wyrthiau ef. Prin y gelli mygu dangosiad mwy amlwg o g rwydd calon dyn, a'i elyniaeth erbyn Duw, nag a gawn yn yr h ni fynai penaethiaid yr Iuddewon hoeddi na'u dychrynu, er gweled amlwg o allu rhyfeddol ein Har hwn a allasai eu distrywio hwy adgyfodi Lazarus, pe gwelsai y lle credu ynddo maent yn ceisio lle iawn-ddefnyddio ei wyrthiau iachawdwriaeth eu heneidiau, m camddefnyddio i'w dinystr eu hu

48 [g] * Os gadawn ni ef fel hy a gredant ynddo; [i] † ac fe Rhufeiniaid ac a ddifethant a'n cenedl hefyd.

g Act. 5. 28, 33—40. h pen. 1. 7. Luc 1 Thes. 2. 15, 16. i Deut. 28. 50—68. Zech. 13. 7, 8. a 14. 1, 2. Mat. 21. 40—42. 35—38. a 27. 25. Luc 19. 41—44. a 21. 20—

* Os gadâwn ni ef i fyned y hyn, efe a â môr enwog, fel y mai efe yw y Messiah, Brenin yr a pha beth fydd y canlyniad? Rhufeiniaid a glywant yn sicr, e myned i osod brenin o'n heiddo i fynu, ac a ymgynddeiriogant

49 A *rhyw* un o honynt, [k]* Caiaphas, yr hwn oedd arch-offeiriad y flwyddyn honno, a ddywedodd wrthynt, [l] Nid ydych chwi yn gwybod dim oll,

k pen. 18. 13, 14. Luc 3. 2. Act. 4. 6. l pen. 7. 48, [illegible]r. 26. 12. Es. 6. 20—23. 1 Cor. 1. 20. a 2. 6. a 3. 18, 19.

* Mae yn debyg mai sadusead talgryf, rhyf[illegible], ac annuwiol, oedd y Caiaphas hwn: [illegible] Act. 4. 6; a 5. 17,) dyn anghymhwys [illegible] i fod yn arch-offeiriad Duw. † Yn ol [illegible]ad Duw, y mab hynaf o deulu Aaron [illegible] i fod yn arch-offeiriad, a hyny am ei [illegible] nid am flwyddyn: ond yn awr yr oedd [illegible] peth allan o drefn yn mhlith yr Iuddew[illegible] yr oeddynt dan awdurdod y Rhufeiniaid, [illegible]oedd, a swyddau, yn enwedig yr arch[illegible]iriadaeth, yn cael eu prynu a'u gwerthu [illegible]y modd mwyaf llygredig ac anghyfiawn. [illegible]er Herod allan nid oedd dim cyfrif yn [illegible] ei wneyd o deulu Aaron, ond gwnai y [illegible]einiaid arch-offeiriaid o'r neb a fynent. [illegible]wed Josephus na bu gan yr Iuddewon [illegible] 13 o arch-offeiriaid o Aaron hyd Solo[illegible], yr hyn oedd 612 o flynyddoedd; dim [illegible] 18 o hyny hyd gaethiwed Babilon, 460 o [illegible]yddoedd; na dim ond 15 o hyny hyd [illegible] Antiochus, yr hyn oedd 414 o flynydd[illegible]: ond o ddechreu teyrnasiad Herod hyd [illegible] Jerusalem, yr hyn nid oedd o hwyaf [illegible] cant ac ugain mlynedd, bu 28 o arch[illegible]iriaid, a'r Caiaphas annuwiol hwn oedd [illegible] o honynt, ac mai efe fel arch-offeiriad [illegible] blaenor a llywydd y Sanhedrim neu y [illegible]gor yn Jerusalem.

50 [m]* Nac yn ystyried, † mai buddiol yw i ni, farw o un dyn dros y bobl, [illegible] na ddifether yr holl genedl.

m adn. 48. pen. 18. 14. a 19. 12. Rhuf. 3. 4.

* Mae yn debyg fod y Sanhedrim mewn [illegible]fyng-gyngor, ac yn methu a dyfod i ben[illegible]erfyniad, pa beth i wneyd i'r Iesu: efallai, [illegible] Nicodemus, a Joseph o Arimathea, yno, [illegible] cymmeryd ei blaid ef ac yn dadlau nad [illegible] efe wedi gwneuthur dim allan o'i le, [illegible] fel hyny yn dyrysu eu hamcanion hwy. [illegible]rth eu gweled felly, dyma y Caiaphas an[illegible]wiol hwn yn codi i fynu, ac yn llawn cyf[illegible]wynder a llid, yn gystal ag ymchwydd tra[illegible], yn dywedyd wrthynt oll, Ni wiw i [illegible]wi oedi a phetruso fel yna, mi a welaf nad ydych chwi yn gwybod dim oll, nac yn ys[illegible]ried, pa beth sydd angenrheidiol ar achos [illegible] gymmaint pwys a pherygl: † pa un bynag [illegible]ydyw yr Iesu hwnw yn haeddu marw neu [illegible]ddo, mae yn well i ni ei roddi ef i farwol[illegible]eth, iawn neu gam nag i'r holl genedl gael [illegible] dyfetha fel y soniwyd. Mae yn amlwg [illegible] oedd y sadusead hwn yn gofalu dim am [illegible] canlyniad o roddi dyn diniwed i farwol[illegible]eth, gan nad oedd yn credu fod barn.

51 * Hyn ni ddywedodd efe o hono ei hun: ‡ eithr, [n] *ac* efe yn arch-offeiriad y flwyddyn honno, [o] efe a brophwydodd [p] y byddai yr Iesu farw dros y genedl;

n Ex. 28. 30. Barn. 20. 27, 28. 1 Sam. 23. 9, 10. a 28. 6. [illegible] Num. 23. 28. a 24. 2, 14—25. Mat. 7. 22, 23. 1 Cor. 13. 2. [illegible] Pedr 2. 15—17. p pen. 10. 15. Es. 53. 5–8. Dan. 9. 26. Mat. 20. 28. Rhuf. 3. 25, 26. 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 13. a 4. [illegible] 5. 1 Pedr 2. 24. a 3. 18.

* Cyn belled ag yr oedd y geiriau yn brophwydoliaeth, ni lefarodd efe o hono ei hun; ond cymmerwn y geiriau yn yr ystyr oedd gan Caiaphas iddynt, yr oedd yn eu llefaru o hono ei hun. Ei feddwl ef oedd rhoddi Iesu i farwolaeth fel na ddyfethid yr holl genedl gan y Rhufeiniaid; ond defnyddiodd Duw ei enau ef, fel genau Balaam gynt, i brophwydo y lleddid y Messiah y flwyddyn hono: felly ni a welwn fod dau feddwl i'r geiriau, meddwl Caiaphas a meddwl Duw, a Ioan yn rhoddi i ni feddwl Duw o honynt. † Gwelodd Duw fod yn dda i ddefnyddio Caiaphas i lefaru hyn, efallai, er rhoddi anrhydedd ar yr arch-offeiriadaeth, er mai dyn drwg oedd yn y swydd, ac hefyd fel y byddai mwy o sylw yn cael ei wneyd o'r geiriau, gan eu bod yn cael eu llefaru gan arch-offeiriad.

52 [q]* Ac nid dros y genedl yn unig, [r]† eithr fel y casglai efe ynghyd yn un [s] blant Duw hefyd [t] y rhai a ‡ wasgarasid.

q pen 1. 29. a 12. 32. Salm 22. 15, 27. a 72. 19. Es. 49. 6. Luc 2. 32. 1 Ioan 2. 2. Dat. 5. 9. a 7. 9, 10. r pen. 10. 16. Gen. 49. 10. Salm 102. 22, 23. Es. 11. 10—12. a 49. 18. a 56. 5. a 56. 8. a 60. 4. Mat. 25. 31—34. Eph. 1. 9, 10. a 2. 16—22. Col 1. 20—23. s Hos. 1. 10. Act. 18. 10. Rhuf 4. 17. a 9. 29, 30. a 9. 25, 26. Eph. 1. 5. a 3. 11. 2 Thes. 2. 13, 14. t Esec. 11. 16, 17. a 34. 12. Iago 1. 1. 1 Pedr 1. 1.

* Nid marw yn aberth, i wneyd iawn dros y genedl Iuddewig, oedd meddwl Caiaphas; eithr marw fel na ddyfethid y genedl gan y Rhufeiniaid, yn yr ystyr a sylwyd dan adn. 48. Ond yma mae Ioan yn adrodd y geiriau i ni yn ol y meddwl oedd gan yr Ysbryd Glân o honynt; y byddai yr Iesu farw yn iawn, ac aberth, dros bawb a gredent ynddo ef o'r genedl Iuddewig, hyd ddiwedd y byd. † Ac nid dros gredinwyr o'r genedl Iuddewig yn unig, ond dros eraill hefyd o bob cenedl dan y nef, cynnifer a gredant ynddo yn wirioneddol. Bu Iesu farw dros holl blant etholedig Duw o bob cenedl, ac efe a'u casgla hwynt ato trwy yr efengyl, fel y byddo un gorlan ac un bugail. Gwel Dat. 5. 9. ‡ Wrth fod y gair hwn yn yr gorphenol, neu a aeth heibio, mae yr efengylwr yn ysgrifenu fel un ag oedd wedi byw i weled cyflawniad o'r brophwydoliaeth, i ryw raddau, yn llwyddiant yr efengyl yn mhlith y cenedloedd.

53 [u]* Yna o'r dydd hwnnw allan [x] y cyd-ymgynghorasant fel [y] y lladdent ef.

u Neh. 4. 16. a 13. 21. Salm 113. 2. Mat 16. 21. a 22. 46 x adn. 47. Salm 2. 2. a 31. 13. a 71. 10. Marc 3. 6. Act. 5. 33. a 9. 23. y pen. 12. 10. Jer. 38. 4, 15. Mat. 26. 59. Marc 14. 1.

* Trôodd Caiaphas annuwiol y glorian yn hollawl yn y cyngor, ac o'r dydd hwnw allan penderfynasant ladd yr Iesu diniwed, dan rith eu bod mewn perygl oddi wrth y Rhufeiniaid oni wnaent hyny, ond mewn gwirionedd eu gelyniaeth hwy ato oedd yr achos. Cymmerent gyngor yr arch-offeiriad fel pe buasai yn anffaeledig oddi wrth Dduw, a chyd-ymgyngorasant yn barâus o hyny allan pa fodd y lladdent Iesu.

54 [z]* Am hynny ni rodiodd yr Iesu mwy yn amlwg ym mysg yr Iuddewon; [a] ond efe a aeth oddi yno i'r wlad yn agos i'r anialwch, † i ddin-

as a elwir [b] Ephraim, ac a arhosodd yno gyd â'i ddisgyblion.

z pen. 4. 1—3. a 7. 1. a 10. 40. a pen. 7. 4, 10, 13. b 2 Sam. 13. 23. 2 Cron. 13. 19.

* Gwyddai yr Iesu eu penderfyniad hwy, ac am nad oedd ei amser ef wedi cwbl ddyfod i fynu eto, mae yn arfer moddion i'w ddiogelu ei hun. † Yr oedd yr Ephraim yma yn lle mòr ddistadl, fel mae yn ansier pa le yr oedd yn sefyll, na pha un ai Ephratah, yn llwyth Judah, ydoedd, ai ynte Ephraim, yn llwyth Benjamin. Pa un bynag oedd, mae yn debyg ei bod ar gyffiniau diffeithwch Judea.

55 ¶ [c] * A phasc yr Iuddewon oedd yn agos: † a llawer a aethant o'r wlad i fynu i Jerusalem [d] o flaen y pasc, [e] i'w glanhâu eu hunain.

c pen. 2. 13. a 5. 1. a 6. 4. Ex. 12. 11, &c. d pen. 7. 8—10. a 12. 1. Ezra. 3. 1, &c. Neh. 8. 1, &c. e pen. 2. 6. Gen. 35. 2. Ex. 19. 10, 14, 15. Num. 9. 6. 1 Sam. 16. 5. 2 Cron. 30. 17—20. Job 1. 5. Salm 26. 6. Act. 24. 18. 1 Cor. 11. 28. Heb. 9. 13, 14. Iago 4. 8.

* Pasg diweddaf Iesu oedd hwn, a'r pedwerydd o ddechreuad ei weinidogaeth gyhoeddus ef. Hwn a ddylasai fod yr olaf byth hefyd, gan i Grist ein pasg ni gael ei aberthu drosom y tro hwn, er diddymu yr holl wyliau a'r pethau cysgodol o hóno. † Yr oedd yn rhaid i'r holl wrrywaid o leiaf, fyned i Jerusalem yn wastadol ar y pasg, ac yr oedd yn angenrheidiol i lawer o honynt fyned yno cyn yr amser, i'w glanâu eu hunain oddi wrth ryw halogedigaethau seremoniol, fel y gallent fwyta o'r pasg. Gwel 2 Cron. 30. 16—20. Cymmerai hyny hwynt saith niwrnod.

56 [f] * Yna y ceisiasant yr Iesu; a dywedasant wrth eu gilydd, fel yr oeddynt yn sefyll yn y deml, Beth a dybygwch chwi, gan na ddaeth efe i'r wyl?

f pen. 7. 11, 12.

* Tybia rhai mai cyfeillion Iesu oedd y rhai hyn oedd yn ymholi am dano, gan chwennychu ei glywed ef, a gweled ei wyrthiau. Tybia eraill mai ei elynion oeddynt, a'u bod yn ymofyn am dano er niwed iddo. Efallai bod rhai o'r ddwy blaid yn ymofyn am dano, i wahanol ddybenion, ond yr oedd yn rhy fuan eto, nid oedd efe wedi dyfod. Gwyddai pawb fod y phariseaid wedi ymgynddeiriogi yn ddirfawr o herwydd ei wyrth ddiweddaf ef; a'r ddadl oedd, a anturiai efe i Jerusalem eilwaith mòr fuan.

57 A'r arch-offeiriaid a'r Phariseaid [g] a roisant orchymyn, os gwyddai neb pa le yr oedd efe, a'r fynegi o hono, fel y gallent ei ddal ef.

g pen. 5. 16—18. a 8. 59. a 9. 22. a 10. 39. Salm 109. 4.

* Er dydd y cyngor a soniwyd o'r blaen, mae yn debyg fod y phariseaid wedi rhoddi gorchymyn, (ac addaw gwobr hefyd, efallai) os gwyddai neb pa le yr oedd efe, am roddi gwybodaeth iddynt hwy, fel y gallent ei ddâl ef. Mae yn debyg mai hyn oedd yn gwneyd llawer o'r bobl mòr brysur i ymholi, a ddeuai efe i'r ŵyl.

PEN. XII.

Yr Iesu yn esgusodi Mair am enei[…] draed ef.

YNA yr Iesu, [a] chwe diwrno[…] y pasc, * a ddaeth i [b] Bethania[…] yr oedd Lazarus, yr hwn a fuasa[…] yr hwn a godasai efe o feirw.

a pen. 11. 55. b pen. 11. 1, 44. Mat. 21. 17. […] 11, 12. Luc 24. 50.

* Efe a ddaeth o'r ddinas a elwid E[…] lle y buasai efe yn aros gyda ei ddys[…] pen. 11. 54. I ddangos ei barodr[…] ddyoddef, dyma Iesu yn dyfod i Beth[…] fewn dwy filltir i Jerusalem, chwe d[…] cyn y pasg: mae yn debyg iddo ddy[…] ar yr hwyr cyn y sabbath. † Yn y B[…] hon yr oedd Lazarus, yr hwn a goda[…] feirw ychydig cyn hyny.

2 [c] * *Ac* yno y gwnaethan[…] swpper: [d] † a Martha oedd yn[…] anaethu, [e] ‡ a Lazarus oedd […] rhai a eisteddent gyd âg ef.

c Can. 4. 16. a 5. 1. Luc 5. 29. a 14. 12. […] d Mat. 26. 6. Luc 10. 38—41. a 12. 37. a 22. 2[…] 9, 10. pen. 11. 43, 44.

* Pan ddaeth Iesu i Bethania gwn[…] gyfeillion yno wledd bur ardderchog […] dangos eu parch a'u cariad ato. Ni d[…] yma yn mha dŷ yr oedd y swper h[…] tybir mai yn nhŷ Simon y gwahan-gl[…] ydoedd, ac mai yr un swper oedd ho[…] a sonir gan Math. 26. 6—13, a Marc […] Gwel ar y mànau hyny. Os yr un […] fel y mae yn bur debyg, ni a gam dd[…] om wrth sylwi ar Math. 26. 7, mai […] yr adgyfodwyd Lazarus, efallai, y bu[…] hon, mae yn amlwg yma mai yspaid […] wedi hyny ydoedd. Mae Math. 2[…] adrodd geiriau yr Iesu "chwi a […] mai wedi deu-ddydd mae y pasg," a[…] dywedyd am y swper wedi hyny; […] yma yn dywedyd am y swper megy[…] fodiad Crist i Bethania, chwe diw[…] y pasg, yr hyn sydd yn peri peth a[…] aeth ai yr un ydoedd. Gallasai Ma[…] rodd geiriau Crist "ddeu-ddydd cyn […] a sôn am y swper wedi hyny, ac e[…] swper wedi cymmeryd lle cyn iddo […] wedyd y geiriau hyny: nid yw yr efe[…] yn ofalus am adrodd pob peth yn y[…] dygwyddasant, o ran amser. O'r […] nid oes dim yn yr adnod uchod gan[…] dangos mai ar y nôs y daeth Iesu i […] y gwnaed y swper iddo, gallasai fod […] deu-ddydd neu dri wedi iddo ddyfod[…] yr un â Mathew, deu-ddydd cyn […] † Wrth y parch mawr a ddangosid i […] Martha gan yr Iuddewon ar farw[…] brawd, ac wrth feddwl am yr enaint […] a ddefnyddiodd Mair i eneinio […] gellir meddwl eu bod hwy yn bobl u[…] yn y byd; ac eto, dyma Martha yn […] aethu yn y wledd. ‡ Crybwyllir […] Lazarus er dangos gwirionedd ei ad[…] ef. Dyma ef yn fyw, yn iach, yn […] yn yfed, ac yn ymddiddan, fel dyni[…]

3 [f] Yna y cymmerth Mair […] [g] ennaint nard gwlyb gwerthfa[…] a enneiniodd draed yr Iesu[…]

[sych]odd ei draed ef â'i gwallt: a'r tŷ [a lenw]wyd gan arogl yr ennaint.

[...]

4 Am hynny y dywedodd [k] un o'i [ddis]gyblion ef, [l] Judas Iscariot, *mab* [Sim]on, yr hwn oedd ar fedr ei frad[ych]u ef,

[...]

5 [m] Paham na werthwyd yr ennaint [hwn] er [n] * tri chan ceiniog, [o] a'i roddi [i'r t]lodion?

[...]

6 Eithr hyn a ddywedodd efe, [nid] o herwydd bod arno ofal dros y [tlod]ion; [q] † ond am ei fod yn lleidr, [a bod] ganddo [r] y pwrs, a'i fod yn [dwyn] yr hyn a fwrid ynddo.

[...]

7 A'r Iesu a ddywedodd, [s] ‡ Gâd [iddi]: [t] erbyn dydd fy nghladdedigaeth [y cad]wodd hi hwn.

[...]

8 [u] Canys y mae gennych y tlodion [bob amser] â chwi bob amser; [x] eithr myfi [nid] oes gennych bob amser.

[...]

[...]wel y sylwadau ar yr eneiniad hwn, ar [Math]. 26. 6—13; a Marc 14. 3—9. * Yn y [nod] ar Mathew, dywedwyd fod y swm hwn [tua n]aw punt, saith swllt, a chwe' cheiniog, [o'n h]arian ni; ac yn y sylwad ar Marc, dy[wed]wyd ei fod tua naw punt a phymtheg [swll]t: felly y dywed ein hawdwyr; mae yn [rhy]g fod yn anhawdd gwybod yn fanwl, i'r [gee]mai, pa faint oedd y tri chân ceiniog. † oedd cybydd-dod yn bechod llywodraeth[ol y]n nghalon Judas o dân ei holl broffes ef, [a]'i fod yn mhlith yr apostolion: ac yma [dywe]dir ei fod yn "lleidr;" tybir y byddai yn aml yn lladrata o'r arian a berthynai [i'r] dysgyblion yn gyffredin, dàn rith o'u [rhoi] i'r tlodion. Fel hyny, yr oedd yn [...]g o gybydd-dod, lladrad, a chelwydd, ar [...]raith; a pherthynasau agos yw y tri hyn [bob] amser. Pe cawsai efe werth yr ennaint [hwn] i'w feddiant, tybir ei fod yn bwriadu [...]'r cwbl ganddo, ar y noswaith ystormus [...] i ddyfod yn fuan ar Iesu a'i ddysgybl[ion], ac yna ni buasai neb i'w alw ef i gyfrif. [...]s gallwn feddwl y gwyddai Mair ddim y [...]d hwn fod dydd claddedigaeth Iesu mòr [ago]s; ond mae efe yn tystiolaethu mai nid o [her]wain y dygwyddodd hyn, ond yn ol [e]i rhagluniaeth, ac fel drych blaenllaw o [...]wolaeth, per-arogliad, a chladdedigaeth [ef]a.

9 [y] * Gwybu gan hynny dyrfa fawr [o']r Iuddewon ei fod ef yno: a hwy a ddaethant, nid er mwyn yr Iesu yn unig, ond fel y gwelent Lazarus hefyd, yr hwn a godasai efe o feirw.

y pen. 11. 43—45. Act. 3. 10, 11. a 4. 14.

* Gan fod Bethania fel y dywedwyd, o fewn i lai na dwy filltir o Jerusalem, daeth llawer iawn o'r Iuddewon yno can gynted ag y clywsant fod Iesu yno: nid i weled yr Iesu yn unig ond i weled Lazarus hefyd, yr hwn a godasai efe o farw i fyw. Yr oedd gan ragluniaeth Duw law yn hyn, fel y byddai enw yr Iesu yn fwy hysbys a nodedig yn union cyn iddo ddyoddef. Efallai i Lazarus yn fwriadol, gadw ei hun yn ddirgel ac mewn neillduedd hyd yn awr, fel na chaffai ei syfrdanu â holiadau ffol yr Iuddewon.

10 ¶ [z] * Eithr yr arch-offeiriaid a ymgynghorasant fel y lladdent Lazarus hefyd.

z pen. 11. 47—53, 57. Gen. 4. 4—10. Ex. 10. 3. Job 15. 25, 26. a 40. 8, 9. Preg. 9. 3. Dan. 5. 21—23. Mat. 2. 3—8, 16. Luc 16. 31.

* Ni bu erioed ddangosiad mwy, o annuwioldeb, cynddeiriogrwydd, ac ynfydrwydd, nac yn yr ymgais hyn: ceisio lladd Lazarus yn gystal a'r Iesu, er attal effeithiau pellach y wyrth ar feddyliau y bobl.

11 [a] * Oblegid llawer o'r Iuddewon a aethant ymaith o'i herwydd ef, ac a gredasant yn yr Iesu.

a adn. 18. pen. 11. 45, 48. a 15. 18—25. Act. 13. 45. Iago 3. 14—16.

* Heblaw bod y bobl yn gweled Lazarus wedi adgyfodi, efallai, ei fod ef yn dywedyd am y peth wrth bawb, er anrhydedd i'r Iesu, a bod llawer drwy hyny yn troi ymaith oddiwrth y phariseaid, ac yn credu yn Iesu mai y Messiah ydoedd. Bod y bobl yn credu ynddo trwy y wyrth hon oedd yn eu gofidio hwy, ac yn peri iddynt benderfynu lladd y ddau os gallent.

12 ¶ Trannoeth, [b] tyrfa fawr yr hon a [c] ddaethai i'r wyl, pan glywsant fod yr Iesu yn dyfod i Jerusalem,

b Mat. 21. 8. *c* pen. 11. 55, 56.

13 [d] A gymmerasant gangau o'r palmwydd, ac a aethant allan i gyfarfod âg ef, ac a lefasant, [e] Hosanna: Bendigedig *yw* [f] Brenhin Israel yr hwn sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd.

d Lef. 23. 40. Dat. 7. 9. *e* Salm 72. 17—19. a 118. 25, 26. Mat. 21. 9—11. a 23. 39. Marc 11. 8—10. Luc 19. 36—38. *f* adn. 15. pen. 1. 49. a 19. 15, 19—22. Es. 44. 6. Hos. 3. 5. Zeph. 3. 15. Dat. 15. 3. a 19. 16.

14 [g] A'r Iesu wedi cael asynyn, a eisteddodd arno; [h] megis y mae yn ysgrifenedig,

g Mat. 21. 1—7. Marc 11. 1—7. Luc 19. 29—35. *h* Zech. 9. 9.

15 [i] * Nac ofna, ferch Sïon; wele, y mae dy Frenhin yn dyfod, [k] yn eistedd ar ebol asen.

i Es. 35. 4, 5. a 40. 9, 10. a 41. 14. a 62. 11. Mica 4. 8. Zeph. 3. 16, 17. Zech. 2. 9—11. Mat. 2. 2—6. *k* Deut. 17. 16. Barn. 5. 10. a 12. 14. 2 Sam. 15. 1. a 16. 2. 1 Bren. 1. 33.

* Cawsom yr hanes uchod yn helaethach gan yr efengylwyr eraill. Gwel ar Math

* Nid oedd gan ddysgyblion Iesu ddim llaw yn y gorfoledd hwn, ac nid oeddynt yn deall y peth hyd ar ol ei esgyniad ef a thywalltiad yr Ysbryd Glân, trwy ddylanwadau yr hwn y cofiasant eiriau y prophwyd, ac y gwelsant eu cyflawniad yn y tro hwn. Mae yr efengylwr yn onest iawn yma, yn cyfaddef ei annwybodaeth ei hun a'i gyd-ddysgyblion. Da yw i ni wybod llythyren y gair, er nad ydym yn ei ddeall yn awr, ni a gawn ei ddeall ar ol hyn.

17 [o] * Tystiolaethodd [p] gan hynny y dyrfa, yr hon oedd gyd âg ef pan alwodd efe Lazarus o'r bedd, a'i godi ef o feirw.

o adn. 9. pen. 11. 31, 45, 46. Salm 145. 6, 7. p pen. 1. 19, 32, 34. a 5. 35—39. a 8. 13, 14. a 15. 26, 27. a 19. 35. a 21. 24. Act. 1. 22. a 5. 32. 1 Ioan 5. 9—12. Dat. 1. 2.

18 [q] Am hyn y daeth y dyrfa hefyd i gyfarfod âg ef, am glywed o honynt iddo wneuthur yr arwydd hon.

q adn. 9—11.

19 † Y Phariseaid gan hynny a ddywedasant yn eu plith eu hunain, [r] A welwch chwi nad ydych yn tyccio dim? ‡ wele, [s] fe aeth y byd ar ei ol ef.

r pen. 11. 47—50. Mat. 21. 15. Luc 19. 47, 48. Act. 4. 16, 17. a 5. 27, 28. s pen. 3. 26. a 17. 21. Salm 22. 27. a 49. 1. Es. 27. 6. Act. 17. 6. 1 Ioan 2. 2.

* Mae yr adnodau hyn yn dangos yr achos allanol o'r pethau a ddarllenasom yn yr adnodau o'r blaen; ond yr achos tumewnol yn ddiammau oedd, gweithrediad Duw ar galonau y bobl, er gogoneddu ei Fab cyn dyoddef o hóno. † Darllenasom o'r blaen, fod y phariseaid wedi cyd-ordeinio, os cyfaddefai neb ef yn Grist, y bwrid ef allan o'r synagog, pen. 9. 22; ac wedi hyny, os gwyddai neb pa le yr oedd efe, fynegi o hóno, fel y gallent hwy ei ddâl ef, pen. 11. 57; yn lle hyny,

aeth, ac a grybwyllir mewn cyf
Iuddewon, megys yn Rhuf. 1. 16
cymhara âg adn. 14. Y cyntaf
ddefnyddir yma, a thybir mai Syr
o dueddau Tyrus a Sidon, oedd
hyn, ac eu bod yn broselytiaid
eu gelwid, ac yn dyfod i Jerusa
ar y prif-wyliau, er na chani
fwyta y pasg, am nad oeddynt
waedu: † am hyny dywedir idd
fynu i addoli ar yr ŵyl. M
sylwi, bod y Testament Llydaw
wyd yn ddiweddar, yn gwneut
iaeth rhwng y ddau air uchod:
y gair sydd ganddo am y Groegi
Gresianed am yr Iuddewon
Tybia rhai mai yn nghyntedd
hyn, sef y Groegiaid o genedl,
Iuddewon eu marchnad, (Math
a hyny o ddirmyg ar y cenedl
gwaith Crist yn bwrw allan y
gwerthwyr oddi yno, yn arwy
byniad ef o'r cenedloedd, ac
iddo am hyny yr oedd y Groe
ewyllysio ei weled yn awr.

21 * Y rhai hyn gan
ddaethant at [x] Phylip, yr h
Bethsaida yn Galilea, ac
asant arno, gan ddywed
[y] ni a ewyllysiem weled yr

x pen. 1. 43—47. a 6. 5—7. a 14. 8,
35—39. a 6. 40. Mat. 2. 2. a 8. 9—12. a
22—28. Luc 19. 2—4. Rhuf. 15. 8—12.

* Os Syropheniciaid oedd y G
fel y crybwyllwyd uchod, yr o
yn agos i Bethsaida yn Galilea,
ac efallai fod rhai o honynt yn
âg ef, ac yn gofyn ganddo eu
yr Iesu. † Nis gwyddom pa
dyben yn ewyllysio gweled yr
a grybwyllwyd yn niwedd y sy
nod o'r blaen, medd rhai: awyd
ei athrawiaeth ef medd eraill:

yn y cenedloedd hyn ato ef yn awr, nes ymgynghori yn gyntaf âg Andreas, ac i'r ddau betruso nes dywedyd yn gyntaf i'r Iesu. Oedd Andreas yn hûn dysgybl o ychydig Phylip, am hyny mae yn ymgynghori âg mewn peth dyrys: gweddus iawn i ninnau ddi parch, a blaenoriaeth i'n henach, yr un dd.

23 ¶ *A'r Iesu a attebodd iddynt, gan ddywedyd, *b* Daeth yr awr y gogonedder Mab y dyn.

b pen. 13. 31, 32. a 17. 1—5, 9, 10. Es. 49. 5, 6. a 53. 12. a 55. 5. a 60. 9. Mat. 25. 31. 1 Pedr 2. 9, 10.

* Nis gwyddom yn sicr pa un a gafodd y Groegiaid hyn eu dwyn at yr Iesu ai peidio; ... rhai iddynt gael yn ddïoed, ac mai ... clyw hwynt y llafarodd efe y geiriau ..., fod yr awr wedi dyfod iddo ef gael ei ...neddu, nid yn iachawdwriaeth yr Iuddewon yn unig, ond yn achubiaeth tyrfa ddi... o'r cenedloedd hefyd. Efallai iddo ...wedyd ychwaneg am alwad y cenedloedd ... sydd yn grybwylledig yma; ac os deall... y Groegiaid ef yn iawn, ac adrodd ei ... ar eu dychweliad adref, gallai hyny ...ddau y ffordd i'r apostolion erbyn iddynt ... i'r wlad hòno i bregethu yr efengyl ... hyny.

24 Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, Oni syrth y gronyn gwenith i'r ddaear, a marw, hwnnw a erys yn ...: † eithr *d* os bydd efe marw, efe a ddwg ffrwyth lawer.

c Salm 72. 16. 1 Cor. 15. 36—38. *d* adn. 32, 33. Salm 22. 22—31. Es. 53. 10—12. Heb. 2. 9, 10. Dat. 7. 9—17.

* Fel mae yn rhaid i'r gronyn gwenith gael ... a'i gladdu yn y ddaear, a marw, ...gys, yn mhob ymddangosiad, cyn y dyco ...wyth: felly mae yn rhaid i Fab y dyn; ... iddo farw, cael ei gladdu, a darfod am ..., ac am ei achos yn y byd mewn pob ...ddangosiad dynol, cyn y dygo ffrwyth ys...ydol yn iachawdwriaeth dynion. † Ar ol ... gronyn gwenith farw felly, efe a ddwg ...wyth lawer, o'r un natur âg ef ei hun: ... hefyd Mab Duw; ar ol ei farw, efe a ...yfyd, ac a ddwg ffrwyth lawer, tyrfa ... nas gall neb ei rhifo, oll yn werth ei ...ed, oll yn llafur ei enaid. Ei ffrwyth a ...wyd fel Libanus, a phobl y ddinas a ...euant fel gwellt y ddaear. Fel yr oedd ... yn ddibechod, gallasai esgyn i'r gogoniant ei hunan heb farw; ond yr oedd yn ... iddo farw cyn cael ffrwyth lawer. Yn ... anfeidrol wybodaeth o anian pob peth, ...dodd yr Arglwydd Iesu fod yn dda i ...ewis y gronyn gwenith yn y gymhariaeth ..., o lawer o filoedd o hadau, yr unig un, ...ddant, sydd yn marw yn y ddaear; ac ...dd felly yn rhagorol addas fel cymhariaeth ... angau ef. Dywed anianyddion nad oes ... un grawn arall yn marw fel y gronyn ...enith ar ol ei hau, ond y ffäen fawr, a'r ... a elwir *Millet-millium.*

25 *e* Yr hwn sydd yn caru ei einioes, ... i cyll hi; a'r hwn sydd *f* yn casâu ... einioes yn y byd hwn, a'i ceidw hi ... fywyd tragywyddol.

e Mat. 10. 39. a 16. 25. a 19. 29. Marc 8. 35. Luc 9. 23, 24. a 17. 33. Act. 20. 24. a 21. 13. Heb. 11. 35. Dat. 12. 11. *f* Gen. 29. 30—33. Preg. 2. 17. Luc 14. 26.

Cawsom y geiriau hyn, gydag ychydig wahaniaeth, o'r blaen, yn Math. 16. 25; Marc 8. 35; Luc 9. 24. Gwel y sylwadau a wnaed ar y mânau hyny. Tybia rhai i Grist eu llefaru yma er dangos i'w ddysgyblion, megys y gorfyddai iddo ef ddyoddef a marw cyn gweled y "ffrwyth lawer," felly y byddai raid iddynt hwythau hefyd, osod sail eu gogoneddiad yn eu dyoddefiadau. Efallai y gellir ystyried y geiriau hefyd, yn rhagfynegiad i'r dysgyblion, o'r dyoddefiadau a fyddai yn cyd fyned â phregethiad cyntaf yr efengyl; er eu calonogi hwy i fod yn wrol, a'u rhybuddio o'r perygl o dynu yn ol.

26 *g* * Os gwasanaetha neb fi, *h* † dilyned fi: *i* ‡ a lle yr wyf fi, yno y bydd fy ngweinidog hefyd: ac os gwasanaetha neb fi, *k* || y Tad a'i hanrhydedda ef.

g pen. 13. 16. a 15. 20. Rhuf. 1. 1. a 14. 18. 2 Cor. 4. 5. Gal. 1. 10. Col. 3. 24. a 4. 12. 2 Pedr 1. 1. Jud. 1. *h* pen. 10. 27. a 21. 22. Num. 14. 24. a 32. 11. Mat. 16. 24. Marc 8. 34. Luc 9. 23. Eph. 5. 1, 2. Dat. 14. 4. *i* pen. 14. 3. a 17. 24. Salm 17. 15. Mat. 25. 21. 2 Cor. 5. 8. Phil. 1. 23. 1 Thes. 4. 17, 18. *k* pen. 14. 21—23. 1 Sam 2. 30. Diar. 27. 18.

* Hyny yw, os mỳn neb fod yn wir ddysgybl a gwas i mi. Tybir fod Iesu yn rhoddi awgrym yn y geiriau hyn, y byddai ei deyrnas ef yn eang iawn, a'i ddeiliaid yn lliosog iawn: nid Iuddewon, proselytiaid cyfiawnder, a phroselytiaid y porth, yn unig; ond cenedloedd eilun-addolgar hefyd, filoedd o honynt, a gânt eu dwyn i'w deyrnas ef trwy gredu ynddo. † Dilyned fy esampl I, hyfforddiadau a gorchymynion fy ngair I, fy rhagluniaeth a fy Ysbryd I, i ba le bynag yr arweiniont ef: dilyned fi, hyd yn nôd i'r groes os bydd raid. ‡ Ac er cysur a chalondid i'r cyfryw was, a dilynwr ffyddlawn; lle yr wyf fi yn awr o ran holl-bresenoldeb fy Nuwdod, a lle y byddaf fi o ran fy nynoliaeth hefyd yn fuan; caiff fy holl wir wasanaethwyr fod yno gyda mi am byth bythoedd. || Pa faint bynag y dirmyger y cyfryw un gan ddynion ar y ddaear; caiff ei anrhydeddu â bywyd tragywyddol a gogoniant gan fy Nhad yn y nefoedd.

27 *l* * Yr awrhon y cynhyrfwyd fy enaid: *m* † a pha beth a ddywedaf? *n* ‡ O Dad, gwared fi allan o'r awr hon: *o* || eithr o herwydd hyn y daethum i'r awr hon.

l pen. 11. 33—35. a 13. 21. Salm 69. 1—3. a 88. 3. Es. 53. 3. Mat. 26. 38, 39, 42. Marc 14. 33—36. Luc 22. 44, 53. Heb. 5. 7. *m* Es. 38. 15. Luc 12. 49, 50. *n* pen. 11. 41. Mat. 26. 53, 54. *o* pen. 18. 37. 1 Tim. 1. 15. Heb. 2. 14. a 10. 5—9.

* Tra yr oedd ein Harglwydd bendigedig fel hyn yn ymddiddan am y dyoddefiadau a'r gogoniant oedd o'i flaen, dechreuodd arswyd y frwydr fawr ddiweddaf ymaflyd yn ei natur ddynol; ac er dangos fod holl deimladau dibechod dynoliaeth ganddo, efe a ddywedodd, Yr awr hon y cynhyrfwyd fy enaid, yn yr olwg, a thân y teimlad, o'r dyoddefiadau mawrion a chwerwon, sydd yn barod i ymdywallt arnaf o bob mân. † Pa fodd y llefaraf yn y modd mwyaf addas dân y fath deimlad pwysig! ‡ Yna gan droi oddi wrth

...ddaf. * Hyny yw, nid credu ynof fi y mae; ond pwy bynag sydd yn iawn ...nof fi, mae yn credu ynof fel Duw-...Nen fel hyn: nid yw yn credu ynof fi, ond hefyd gyda mi, a thrwyddof fi, ...d yr hwn a'm hanfonodd I. Felly ...riau hyn eto, mae Crist yn hòni ei ...od, undeb ei hanfod, a'i ogyfuchder â ...Gwel ddull cyffelyb o lefaru yn ... 7; Marc 9. 37; a 1 Thes. 4. 8.

...* A'r hwn sydd yn fy ngweled ...d yn gweled yr hwn a'm dan-...i.

... pen. 14. 9, 10. a 15. 24. 2 Cor. 4. 6. Col. 1. ... 1 Ioan 5. 20.

...d yn ysbrydol, â llygad ffydd wir-...yn ddiammau, yw y gweled yma, ...a'r credu yn yr adnod o'r blaen; ... welodd llawer Iesu â llygaid y ... ni welsant y Tad erioed. † Nid ...anfod y Tad, na Pherson y Tad, a ...yn yr ystyr hyny ni welodd neb ...oed, ac nis dichon un dyn ei weled: ... welodd yr hwn sydd yn ddisgleir-...iant y Tad, ac yn wir lun ei Berson ...welodd ogoniant Duw yn wyneb ... Yn athrawiaeth, gwyrthiau, a ...nctaidd Iesu, y mae priodoliaethau ... a pherffeithiau moesol Duw, yn ...guddio i'r rhai a gredant, yn am-... mewn dim arall.

...* Mi a ddaethum yn oleuni i'r ...fel y *bo i* bob un a'r sydd yn ...ynof fi, nad [r]arhoso yn y ty-...ch.

... 35, 36. pen. 1. 4. a 3. 19. a 8. 12. a 9. 5. Salm ...98. 1. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. Luc 1. 76—79. a 2. ...12. 1 Ioan 1. 1—3. a 2. 8, 9. *r* Es. 42. 7, 16.

...i oes yma ddim ond yr hyn a ddy-... Crist am dano ei hun amryw weith-... blaen, ac y prophwydwyd am dano ...esoedd cyn ei ddyfod. Myfi, yr hwn ... yn hanfodi o'r blaen gyda'r Tad, a ... yn nghyflawnder yr amser i'r byd ...ch-offeiriad, Brenin, a Phrophwyd ...ac fel Haul cyfiawnder, i chwalu ty-... annwybodaeth, cyfeiliorni, ofer-... ac eilun-addoliaeth, ac i ddwyn ...c anllygredigaeth i oleuni trwy yr ... † Mewn tywyllwch y mae dynion ...ddyger hwy i gredu yn Nghrist; a ...dont, maent yn cael eu galw allan o ...ch i ryfeddol oleuni Duw.

... Ac os clyw neb fy ngeiriau, ac ...red, [s] * myfi nid wyf yn ei farnu ... canys ni ddaethum i farnu y ...eithr i achub y byd.

... 48. [t] pen. 5. 45. a 8. 15, 16, 26. *t* pen. 3. 17. ... 11. a 20. 28. Luc 9. 56. a 19. 10. 1 Tim. 1. 15, 16. ... 15. 1 Ioan 4. 14.

...ywodd llawer eiriau personol Crist ac ...n credu, ond nid oedd efe *y pryd* ... yn eu barnu, nac y *pryd hwnw* yn ...lt barn a chospedigaeth arnynt: † ei ... ef y pryd hwnw oedd achub a gwaredu, ...d barnu a chospi.

...8 [u] * Yr hwn sydd yn fy nirmygu ...c heb dderbyn fy ngeiriau, † y ...iddo un yn ei *farnu:* [x] ‡ y gair a leferais i, hwnnw a'i [y] barn ef yn y dydd diweddaf.

u Deut. 18. 19. 1 Sam. 8. 7. a 10. 19. Es. 53. 3. Mat. 21. 42. Marc 9. 31. a 12. 10. Luc 7. 30. a 9. 22. a 10. 16. a 17. 25. a 20. 17. Act. 3. 23. Heb. 2. 3. a 10. 29—31. a 12. 25. *x* pen. 3. 17—20. Marc 16. 16. 2 Cor. 2. 15, 16. a 4. 3. 2 Thes. 1. 8. *y* pen. 11. 24. Mat. 25. 31. Rhuf. 2. 16. Heb. 9. 27, 28.

* Dirmyg ar Grist yw peidio derbyn ei eiriau, ac y mae pawb a'r ni dderbyniant ei eiriau ef yn ei ddirmygu. Gwrthod yn ddirmygus yw ystyr y gair *(athetôn)* a gyfieithir yma dirmygu, meddant. † Er nad wyf fi yn barnu y cyfryw yn awr, eto y mae amser i'w farnu ef, ac y mae un eithaf cyfiawn a diduedd a'i barna ef, sef fy Nhad, yr hwn a'm hanfonodd I, efe a amddiffyn fy anrhydedd I ar ol hyn. ‡ Pa fodd bynag yr oedd dynion (ac y maent eto) yn gwrthod derbyn geiriau Crist, yr oeddynt yn gwrthod yr unig eiriau oedd am eu bywyd tragywyddol; ac e ddaw y geiriau gwrthodedig hyny i'w herbyn yn nydd y farn, yn dystiolaeth annwrthwynebol i'w hunog-farnu. Tybia *Dodderidge* mai y "gair" a lefarodd yr Iesu sydd i'w ddeall wrth yr "un" sydd i farnu yn y dydd diweddaf: rhoddi dynsodiad, neu bersonoliaeth, i'r gair.

49 [z] * Canys myfi ni leferais o honof fy hun: † ond y Tad yr hwn a'm hanfonodd i, efe a roddes orchymyn i mi, beth a ddywedwn, a pha beth a lefarwn.

z pen. 3. 11, 32. a 5. 30. a 6. 38—40. a 8. 26, 42. a 14. 10. a 15. 15. a 17. 8. Deut. 18. 19. Dat. 1. 1.

* Mae yn amlwg wrth ragoroldeb a grasloнrwydd y geiriau a lefarais I, yn nghyd â'r gwyrthiau goruwch-naturiol a wnaethum i'w cadarnâu, mai nid fel dyn cyffredin, nac o'm dychymmyg fy hun y llefarais I hwynt; † ond y Tad yr hwn a'm hanfonodd I a'u rhoddodd i mi i'w llefaru, ac a roes orchymyn i mi yn y cyfammod tragywyddol eu traddodi. Gan hyny, y neb sydd yn gwrthod derbyn fy ngeiriau I, sydd ar yr un pryd yn gwrthod derbyn geiriau fy Nhad, a hyny dàn y perygl o'i farn ofnadwy ef.

50 * Ac mi a wn fod [a] ei orchymyn ef yn fywyd tragywyddol: † am hynny y pethau yr wyf fi yn eu llefaru, fel y dywedodd y Tad wrthyf, felly yr wyf yn llefaru.

a pen. 6. 63, 68. a 17. 3. a 20. 31. 1 Tim. 1. 16. 1 Ioan 2. 25. a 3. 23, 24. a 5. 11—13, 20.

* Pa beth bynag a feddylioch chwi am dani, mi a wn I fod ei orchymyn ef o'r pwys mwyaf, fod yr athrawiaeth wyf fi yn bregethu yn ol ei orchymyn, a thrwy ei awdurdod ef, yn cynnwys yr unig ddatguddiad, a'r unig foddion, o fywyd tragywyddol: a thrwy gredu a derbyn hon yn ol ei orchymyn ef, y mae etifeddu bywyd tragywyddol. † Am fy mod yn gwybod hyny, yr wyf yn llefaru pob peth fel y dywedodd fy Nhad wrthyf, ac nid wyf yn meddwl galw dim yn ol, pa un bynag a wrandawoch chwi ai peidio.

PEN. XIII.

Yr Iesu yn golchi traed ei ddysgyblion.

* A CHYN [a] gwyl y pasc, [b] † yr Iesu yn gwybod ddyfod ei awr ef [c] ‡ i ym-

hwynt i fynu i drachwantau eu calonau. ‡ "Braich yr Arglwydd:" gallu Duw, neu Ysbryd Duw, ac yn ol meddwl rhai, Crist ei hun, Mab Duw. Tybir mai Crist ei hun a feddylir dàn yr enw hwn yn Es. 51. 5; a 52. 10; a 59. 16; a 63. 12.

39 [z] * Am hynny ni allent gredu, [y] † oblegid dywedyd o Esaias drachefn,

z pen. 5. 44. a 6. 44, 65. a 10. 38. Es. 44. 18—20. 2 Pedr 2. 14. y Es. 6. 9, 10.

* Ni *allent* hwy gredu, am na *fynent* gredu: yr oeddynt wedi cauad eu llygaid cyhyd, megys, rhag edrych ar y goleuni, fel y rhoddes Duw hwynt i fynu o'r diwedd, yn ei farn gyfiawn, i ddallineb a chaledwch anfeddyginiaethol eu calonau. † Nid yr hyn a ddywedasai Esaias oedd yr achos na allent hwy gredu; ni wnaeth efe ond prophwydo am danynt, na chredent, a hwythau yn eu hanghrediniaeth yn gwirioneddu y brophwydoliaeth hòno.

40 [z] * Efe a ddallodd eu llygaid, [a] ac a galedodd eu calon; [b] fel na welent â'*u* llygaid, a deall â'*u* calon, [c] ac ymchwelyd o honynt, ac i mi eu [d] hiachâu hwynt.

z pen. 9. 39. 1 Bren. 22. 20—23. Es. 29. 10—14. Esec. 14. 9. Mat. 13. 13—15. a 15. 14. Marc 4. 12. Luc 8. 10. Act. 28. 26, 27. Rhuf. 11. 8—11. a Ex. 4. 21. a 7. 3, 13. a 14. 4, 8, 17. Jos. 11. 20. Rhuf. 9. 18. a 11. 7. b Deut. 29. 4. Salm 135. 10—18. Es. 26. 11. a 42. 19, 20. Jer. 5. 21. Esec. 12. 2. Marc 8. 17, 18. c Act. 3. 19. a 15. 3. Iago 5. 19, 20. d Salm 6. 2. a 41. 4. a 147. 3. Es. 53. 5. a 57. 18, 19. Jer. 3. 22. Hos. 6. 1. a 14. 4. Luc 4. 18.

* Mae y geiriau tra dychrynllyd hyn yn Es. 6. 9, 10; a chrybwyllir hwy chwe' gwaith yn y Testament Newydd: (Math. 13. 14; Marc 4. 12; Luc 8. 10; yn yr adnod hon; Act. 28. 26; a Rhuf. 11. 8:) ac yn mhob màn crybwyllir hwy fel yr achos o anghrediniaeth yr Iuddewon yn yr Arglwydd Iesu, am yr hyn nid oes genym ond dywedyd yr un modd ag y dywedasom ar ddiwedd

naethiaid hefyd a † gredas
‡ ond oblegid y Phariseaid
asant *ef*, [k] rhag eu bwr
synagog:

h pen. 3. 2. a 7. 45—51. a 11. 45.
10. 32, 33. Luc 12. 8. Rhuf. 10. 10.
k pen. 7. 13. a 9. 22, 34. a 16. 2. Diar.
a 57. 11. a 66. 5. Mat. 26. 69—75. Lu
1 Pedr 4. 12—16.

* Nis gwyddom yn iawn
ddeall wrth y penaethiaid yn
un ai aelodau o'r Sanhedrim,
swyddwyr gwladol eraill: ar
gwreiddiol bob un o'r ddau. †
ddiffuant a feddylir, fel y mae
yr adnod nesaf: yr oedd rhai
wrth weled ei arwyddion ef,
cyfodi Lazarus, yn lled feddwl
y Messiah, brenin a gwaredw
Iuddewon, ac yn bwriadu ei a
gyhoeddus pan osodai efe i fy
yn gyhoeddus. ‡ Ond yn bre
arnynt ofn y phariseaid, aelo
rhag y caent eu bwrw allan o'
ei gyffesu ef, pen. 9. 22.

43 [l] * Canys yr oeddy
gogoniant dynion yn fwy
iant Duw.

l pen. 5. 41, 44. Mat. 6. 2. a 23.
Rhuf. 2. 29. 1 Thes. 2. 6. m adn. 26.
2. 30. Luc 19. 17. Rhuf. 2. 7. 1 Cor. 4.
1 Pedr 1. 7, 8. a 3. 4.

* Gwel y sylw ar pen. 9. 3
esgymmundod o'r synagog: yn
mundod mwyaf, yr oedd yr esg
golli pob swydd, parch, a b
iaethol, ac i'w ystyried fel
publican. Nis gallai y pen
feddwl am golli eu swyddau
hyny, am eu bod yn caru gogon
dynion, yn fwy na chymmerad
Fel hyn goddefasant i elynion
mlaen nes ei roddi ef i farwolae

diweddaf. * Hyny yw, nid credu ynof fi dyn y mae; ond pwy bynag sydd yn iawn ynof fi, mae yn credu ynof fel Duw. Neu fel hyn: nid yw yn credu ynof fi unig, ond hefyd gyda mi, a thrwyddof fi, y Tad yr hwn a'm hanfonodd I. Felly geiriau hyn eto, mae Crist yn honi ei dod, undeb ei hanfod, a'i ogyfuchder â. Gwel ddull cyffelyb o lefaru yn 8. 7; Marc 9. 37; a 1 Thes. 4. 8.

45 [p] * A'r hwn sydd yn fy ngweled sydd yn gweled yr hwn a'm danfonodd i.

41. pen. 14. 9, 10. a 15. 24. 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 1. 3. 1 Ioan 5. 20.

Gweled yn ysbrydol, â llygad ffydd wiriol, yn ddiammau, yw y gweled yma, peth a'r credu yn yr adnod o'r blaen; e welodd llawer Iesu â llygaid y, ac ni welsant y Tad erioed. † Nid hanfod y Tad, na Pherson y Tad, a ; yn yr ystyr hyny ni welodd neb erioed, ac nis dichon un dyn ei weled: a welodd yr hwn sydd yn ddisgleirgoniant y Tad, ac yn wir lun ei Berson a welodd ogoniant Duw yn wyneb Grist. Yn athrawiaeth, gwyrthiau, a sanctaidd Iesu, y mae priodoliaethau dol, a pherffeithiau moesol Duw, yn datguddio i'r rhai a gredant, yn ammac mewn dim arall.

46 [q] * Mi a ddaethum yn oleuni i'r , † fel *y bo i* bob un a'r sydd yn u ynof fi, nad [r] arhoso yn y tywllwch.

35, 36. pen. 1. 4. a 8. 12. a 9. 5. Salm Es. 60. 1. Mal. 4. 2. Mat. 4. 16. Luc 1. 76—79. a 2. Act. 26. 18. 1 Ioan 1. 1—3. a 2. 8, 9. r Es. 42. 7, 16. 5. 14.

* Nid oes yma ddim ond yr hyn a ddywedd Crist am dano ei hun amryw weithiau o'r blaen, ac y prophwydwyd am dano oesoedd cyn ei ddyfod. Myfi, yr hwn wn yn hanfodi o'r blaen gyda'r Tad, a ethum yn nghyflawnder yr amser i'r byd Arch-offeiriad, Brenin, a Phrophwyd, ac fel Haul cyfiawnder, i chwalu tywllwch annwybodaeth, cyfeiliorni, oferon, ac eilun-addoliaeth, ac i ddwyn yd ac anllygredigaeth i oleuni trwy yr yl. † Mewn tywyllwch y mae dynion ai ddyger hwy i gredu yn Nghrist; a gredont, maent yn cael eu galw allan o wyllwch i ryfeddol oleuni Duw.

47 Ac os clyw neb fy ngeiriau, ac chred, [s] * myfi nid wyf yn ei farnu: [t] † canys ni ddaethum i farnu y yd, eithr i achub y byd.

s adn. 48. pen. 5. 45. a 8. 15, 16, 26. t pen. 3. 17. Mat. 18. 11. a 20. 28. Luc 9. 56. a 19. 10. 1 Tim. 1. 15, 16. Ioan 3. 15. 1 Ioan 4. 14.

* Clywodd llawer eiriau personol Crist ac eu credu, ond nid oedd efe y *pryd hwnw* yn eu barnu, nac y *pryd hwnw* yn gwallt barn a chospedigaeth arnynt: † ei waith ef y pryd hwnw oedd achub a gwaredu, c nid barnu a chospi.

48 [u] * Yr hwn sydd yn fy nirmygu , ac heb dderbyn fy ngeiriau, † y mae iddo un yn ei *farnu:* [x] ‡ *y* gair a leferais i, hwnnw a'i [y] barn ef yn y dydd diweddaf.

u Deut. 18. 19. 1 Sam. 8. 7. a 10. 19. Es. 53. 3. Mat. 21. 42 Marc 8. 31. a 12. 10. Luc 7. 30. a 9. 22 a 10. 16. a 17. 25. a 20. 17. Act 3. 23 Heb. 2. 3. a 10 29—31. a 12. 25. x pen. 3. 17—20 Marc 16. 16 2 Cor 2 15, 16 a 4. 3. 2 Thes. 1. 8. y pen. 11. 24. Mat. 25. 31. Rhuf. 2. 16 Heb. 9. 27, 28.

* Dirmyg ar Grist yw peidio derbyn ei eiriau, ac y mae pawb a'r ni dderbyniant ei eiriau ef yn ei ddirmygu. Gwrthod yn ddirmygus yw ystyr y gair *(athetôn)* a gyfieithir yma dirmygu, meddant. † Er nad wyf fi yn barnu y cyfryw yn awr, eto y mae amser i'w farnu ef, ac y mae un eithaf cyfiawn a didaedd a'i barna ef, sef fy Nhad, yr hwn a'm hanfonodd I, efe a amddiffyn fy anrhydedd I ar ol hyn. ‡ Pa fodd bynag yr oedd dynion (ac y maent eto) yn gwrthod derbyn geiriau Crist, yr oeddynt yn gwrthod yr unig eiriau oedd am eu bywyd tragywyddol; ac e ddaw y geiriau gwrthodedig hyny i'w herbyn yn nydd y farn, yn dystiolaeth annwrthwynebol i'w henog-farnu. Tybia *Dodderidge* mai y "gair" a lefarodd yr Iesu sydd i'w ddeall wrth yr "un" sydd i farnu yn y dydd diweddaf: rhoddi dynsodiad, neu bersonoliaeth, i'r gair.

49 [z] * Canys myfi ni leferais o honof fy hun: † ond y Tad yr hwn a'm hanfonodd i, efe a roddes orchymyn i mi, beth a ddywedwn, a pha beth a lefarwn.

z pen. 3. 11, 32 a 5. 30. a 6. 38—40. a 8. 26, 42. a 14. 10. a 15. 15. a 17. 8. Deut. 18. 18. Dat. 1. 1.

* Mae yn amlwg wrth ragoroldeb a graslonrwydd y geiriau a lefarais I, yn nghyd â'r gwyrthiau goruwch-naturiol a wnaethum i'w cadarnâu, mai nid fel dyn cyffredin, nac o'm dychymmyg fy hun y llefarais I hwynt; † ond y Tad yr hwn a'm hanfonodd I a'u rhoddodd i mi i'w llefaru, ac a roes orchymyn i mi yn y cyfammod tragywyddol eu traddodi. Gan hyny, y neb sydd yn gwrthod derbyn fy ngeiriau I, sydd ar yr un pryd yn gwrthod derbyn geiriau fy Nhad, a hyny dân y perygl o'i farn ofnadwy ef.

50 * Ac mi a wn fod [a] ei orchymyn ef yn fywyd tragywyddol: † am hynny y pethau yr wyf fi yn eu llefaru, fel y dywedodd y Tad wrthyf, felly yr wyf yn llefaru.

a pen. 6. 63, 68. a 17. 3. a 20. 31. 1 Tim. 1. 16. 1 Ioan 2. 25. a 3. 23, 24. a 5. 11—13, 20.

* Pa beth bynag a feddylioch chwi am dani, mi a wn I fod ei orchymyn ef o'r pwys mwyaf, fod yr athrawiaeth wyf fi yn bregethu yn ol ei orchymyn, a thrwy ei awdurdod ef, yn cynnwys yr unig ddatguddiad, a'r unig foddion, o fywyd tragywyddol: a thrwy gredu a derbyn hon yn ol ei orchymyn ef, y mae etifeddu bywyd tragywyddol. † Am fy mod yn gwybod hyny, yr wyf yn llefaru pob peth fel y dywedodd fy Nhad wrthyf, ac nid wyf yn meddwl galw dim yn ol, pa un bynag a wrandawoch chwi ai peidio.

PEN. XIII.

Yr Iesu yn golchi traed ei ddysgyblion.

* A CHYN [a] gwyl y pasc, [b] † yr Iesu yn gwybod ddyfod ei awr ef [c] ‡ i ym-

Ond y mae dysgedigion yn amrywio yn fawr yn eu meddyliau pa bryd oedd hyn, "cyn gŵyl y pasg;" a pha bryd y bu y swper a sonir yn yr adnod nesaf: tybia rhai mai swper yn Bethania ydoedd, ryw ddiwrnod neu ddau cyn y pasg, a thybia eraill mai swper y pasg ei hun ydoedd. Rhy faith o lawer fyddai crybwyll y rhesymau sydd o'r ddwy ochr, ac afreidiol hefyd: trwy fawr drugaredd, lle mae cylymau anhawdd eu dattod yn yr ysgrythyrau, nid ydynt am bethau hanfodol i'n iachawdwriaeth ni: felly yma, nid yw o bwys mawr i ni i wybod pa bryd y bu y swper hon; mae ein pedwar awdwr yn barnu yn gydunol mai swper y pasg ei hun ydoedd, a llawer o resymau cryfion gan rai o honynt dros hyny. † Dywedasai ein Harglwydd Iesu amryw weithiau o'r blaen fod ei awr ef heb ddyfod; ond yma dywedir y gwyddai efe fod yr awr bwysig hòno wedi dyfod. ‡ Ei awr i ymadael â'r byd gofidus hwn trwy farwolaeth boenus ar y groes, ac wedi ei adgyfodi o'r bedd, esgyn yn ogoneddus at y Tad, lle yr oedd efe er tragywyddoldeb. ‖ Caru i berffeithrwydd, yw ystyr y gair, yn gystal a charu hyd y diwedd: caru hyd ddiwedd ei oes ef, ac hyd ddiwedd eu hoes hwythau, ar y ddaear; a'u caru byth yn y nef: ymorphwys yn ei gariad, neu ymlonyddu byth ynddo, Seph. 3. 17.

2 [f] * Ac wedi darfod swpper [g] († wedi i ddiafol eisoes [h] roi y'nghalon Judas Iscariot, *mab* Simon, ei fradychu ef)

[f] adn. 4, 26. [g] adn. 27. Luc 22. 3, 31. Act. 5. 3. Eph. 2. 2. [h] Ezra 7. 27. Neh. 2. 12. 2 Cor. 8. 16. Iago 1. 13—17. Dat. 17. 17.

* Sylwyd ar y swper hon eisoes, adn. 1. Dylid cyfieithu y geiriau, *pan ddaeth* swper, yn hytrach, meddant; ac ni a gawn weled ar ol hyn, yn adn. 26, 27, nad oedd swper ddim wedi darfod. Dywedir y byddai yr Iuddewon yn arfer bwyta peth o'r dail surion a'r bara croyw yn gyntaf, yna cymmerid y

eto efe a ddangosodd ei ostynge
gymmaint fel y cododd oddi ar
traed ei ddysgyblion. Wrth dd
nod *yr* Iesu yn gwybod, fel y m
mae y synwyr braidd yn dywy
ei ddarllen *er* fod yr Iesu yn
yn sicr yn oleuach: oblegid am
ylwr oedd, dangos tra gostyngeid
yn golchi traed ei ddysgyblio
gwybod pethau môr fawr am
† Gwrthddadl y *Sociniaid* yw h
y gellir dywedyd fod Duw y
wrth Dduw i'r byd, ac yntau
y nefoedd? Neu, ei fod yn ga
yn myned at y Tad? *Ateb.* O
ddwyfol, dywedir ei fod yn d
nid trwy ddisgyniad llëawl, ne
ond trwy yr eglurhâd, neu y
hòno ei hunan yn unig, yn
Yn yr ystyr hyn dywedir y
Duw ei hun yn disgyn o'r ne
efe yn amlygu ei bresenoldeb
trwy ryw weithred ddwyfol o'
wedir hefyd ei fod yn esgyn
hyny. Paham gan hyny nas g
fod Duw y Gair yn disgyn o
preswylio gyda dynion (fel y
Duw yn preswylio yn y babell
gynt) pan drigodd y Gair (*Log*
ddynol ar y ddaear, ac yr eglu
iant? Ac hefyd ei fod yn gad
yn myned at y Tad, nid yn m
chafiad ei natur ddynol; ond
yn awr ei holl weithredoedd
lle mae efe yn eistedd yn maw
iant y Tad? *Whitby*, o waith

4 * Efe a gyfododd odd
[l] ac a roes heibio ei goch
gymmerodd dywel, ac a yn

[l] Luc 12. 37. a 17. 7, 8. a 22. 27. 2
6—8.

* Sylwyd eisoes, adn. 2, y b
ewon yn gyntaf yn bwyta peth

wredd ef, gwaeledd ei ddysgybl-
ler y gwaith a wnaeth efe iddynt,
wn yn dro rhyfedd iawn. Ond
Iesu beth anfeidrol ryfeddach na
oedd y tro hwn ond megys cysg-
diosgodd wisgoedd ei ogoniant
i, ymwregysodd megys â'n natur
yr ymddangosai mewn agwedd
rwy ei ddarostyngiad, ei ufudd-
oddefaint, a'i farwolaeth, mae yn
ydwybodau ni oddi wrth euog-
calonau oddi wrth halogrwydd
ei waed ei hun, a thrwy sanct-
Ysbryd.

edi hynny [m] efe a dywalltodd
cawg, ac a ddechreuodd
aed y disgyblion, a'*u* sychu
â'r hwn yr oedd efe wedi ei

34. 2 Bren. 3. 11. Esec. 36. 25. Zech. 13. 1.
n 5. 6. *n* adn. 8. Ex. 29. 4. Lef. 14. 8. 2 Bren.
51. 2, 7. Es. 1. 16. Act. 22. 16. 1 Cor. 6. 11.
eb. 10. 22. 1 Ioan 1. 7. Dat. 1. 5. a 7. 14.
4. Gen. 18. 4. a 19. 2. 1 Sam. 25. 41. Luc
. 5. 10.

yl y gweinidog iselaf oedd hyn
25. 41; ond wele yma Arglwydd
a ei wneyd. Dywed Luc 22. 24,
n yn mhlith y dysgyblion ar y
pa un a fyddai fwyaf o honynt;
hyny a fu yn achlysur i'r Ar-
i wneyd hyn, i'r dyben o ger-
chder, a dysgu gostyngeiddrwydd
yn.

a y daeth efe at Simon Pedr.
ddywedodd wrtho, [p] † Ar-
wyt ti yn golchi fy nhraed

. Mat. 3. 11—14. Luc 5. 8.

fod Simon Pedr y cyntaf y daeth
n ei fod am wrthod cymmeryd
aed ganddo, ac na chlywn yr un
di hyny yn codi gwrthddadl yn y
yn debyg i Grist olchi traed
adychwr, y tro hwn, yr un modd
onynt. † Rhyw syndod yn hunan-
wnaeth Pedr, fod yr hwn y cred-
yddai efe mai Mab Duw oedd,
ei hun can gymmaint, a golchi
bechadur gwael a ffiaidd. Mewn
nis gellir beio arno, ond eto ei le
lân: mae gwrando yn well nac
yn sicr yn well na moes-gyfarch
i.

esu a attebodd ac a ddywed-
o, [q] * Y peth yr wyf fi yn ei
, ni wyddost ti yr awrhon:
a gei wybod ar ol hyn.

12. pen. 12. 16. a 14. 26. Jer. 32. 24, 25, 43,
12. Hab. 2. 1—3. Iago 5. 7—11.

t ti ddim yn addas i farnu, Pedr,
yn wyf fi yn ei wneyd; nid wyt
all fy nyben i yn y peth hwn, am
dylit fy ngwrthwynebu. † Ar ol
dn. 12—17,) ti a gai wybod; a
llter yr Ysbryd o'r uchelder yn
dig eto, ti a gai wybod yn chwan-
i gai brofi llesâd ysbrydol y peth
riadu ei ddangos drwy y cyflawn-
lol hwn.

* Pedr a ddywedodd wrtho, [r] Ni
chei di olchi fy nhraed i byth. † Yr
Iesu a attebodd iddo, [s] Oni olchaf di,
nid oes i ti ‡ gyfran gyd â myfi.

r Gen. 42. 38. Mat. 16. 22. a 21. 29. a 26. 33, 35. Col.
2. 18, 23. *s* adn. 6. pen. 3. 5. Es. 4. 4. Esec. 16. 4—9.
a 36. 25. Zech. 13. 1. Act. 22. 16. 1 Cor. 6. 11. Heb. 9. 22,
23. a 10. 4—10, 22. Dat. 1. 5. a 7. 14.

* Gwr tŷn am ei ffordd oedd Pedr yn
gyffredin; felly yr oedd yma, yn penderfynu
gosod ei ewyllys ei hun mewn cyferbyniad i
ewyllys Crist. Yr oedd ganddo *sel* fawr, ond
sel heb wybodaeth oedd: fel pe dywedasai,
Ni wiw siarad, yr wyf fi yn penderfynu, pe
cymmerai pawb o honynt genyt olchi eu
traed, na chai di olchi fy nhraed I byth: yr
wyf yn sicr fod hyny yn llawer gormod dar-
ostyngiad i ti, ac yn llawer gormod anrhyd-
edd i minnau. Gwelwn yma mor anhawdd
yw adnabod y galon, tybiai Pedr ei fod yn
ostyngeiddiach na neb, ac yntau ar yr un
pryd yn gyndynach, ac yn fwy anhywaith
na'r un o'r dysgyblion. † Wrth weled Pedr
yn dal ati i wrthwynebu ei ewyllys a'i gariad
ef dan rith o ostyngeiddrwydd, mae yr Ar-
glwydd Iesu yn ei ateb ef yn fwy llym yr ail
waith. Gallwn weled yn yr ateb, fod yr an-
ufudd-dod lleiaf, heb edifeirwch, yn ddigon
i gauad dyn allan o deyrnas nef. Ond mae
yn ddiamman mai golchiad ysbrydol yr en-
aid oedd yr Arglwydd Iesu yn ei feddwl yn
benaf, yr hyn oedd yn cael ei arwyddo yn y
golchiad allanol hwn. ‡ Am ystyr y gair
cyfran yn y fan hon, gwel Deut. 14. 27;
2 Sam. 20. 1; 2 Cor. 6. 15.

9 * Simon Pedr a ddywedodd
wrtho, Arglwydd, [t] nid fy nhraed yn
unig, † eithr *fy* nwylaw a'*m* pen
hefyd.

t Salm 26. 6. a 51. 2, 7. Jer. 4. 14. Mat. 27. 24. Heb.
10. 22. 1 Pedr 3. 21.

* Deallodd Pedr erbyn hyn, fod mwy o
bwys yn y peth nac a feddyliasai efe, ac yn
hytrach na chael ei ysgar oddi wrth ei Ar-
glwydd, mae yn ymostwng yn ewyllysgar i
gymmeryd ei olchi ganddo. † Mewn ystyr
ysbrydol yr oedd yn cydnabod ei fod oll yn
aflan, o'r gwadn hyd y coryn, ac eisiau ei
olchi gan Fab Duw. Mae Pedr yma mor
awyddus am gael ei olchi, ag oedd o'r blaen
yn benderfynol na fynai ei olchi.

10 * Yr Iesu a ddywedodd wrtho,
[u] Yr hwn a olchwyd, [x] nid rhaid iddo
ond golchi *ei* draed, [y] eithr y mae yn
lân oll: [z] † ac yr ydych chwi yn lân,
eithr nid pawb oll.

u Lef. 16. 26, 28. a 17. 15, 16. Num. 19. 7, 8, 12, 13,
19—21. Heb. 9. 10. *x* Preg. 7. 20. Mat. 6. 12. Rhuf. 7.
20—23. 2 Cor. 7. 1. Eph. 4. 22—24. a 5. 26, 27. 1 Thes. 5.
23. Iago 3. 2. 1 Ioan 1. 7—10. *y* Can. 4. 7. Jer. 50. 20.
2 Cor. 5. 17, 21. *z* pen. 15. 13.

* Yn yr adnodau o'r blaen gwelsom Pedr
yn rhedeg o un eithafed i'r llall yn ei an-
nwybodaeth; yma mae Iesu yn egluro y peth
yn oleuach iddo, ac yn dywedyd, nad oedd
raid i'r hwn a fuasai mewn baddon (*bath*)
yn ddiweddar yn ymolchi, gael ei olchi oll
drachefn yn fuan; y byddai golchi ei draed
fel y byddai yn eu diwyno wrth gerdded, yn
ddigon iddo. Meddwl ysbrydol y peth yw
hyn; yr hwn a olchwyd, a sancteiddiwyd, ac

a gyfiawnâwyd, yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni, nid oes achos am wneyd hyny drachefn; eto tra byddo yn y cnawd, ac yn y byd drwg presenol, bydd mynych achos golchi ei draed oddi wrth halogedigaethau damweiniol, â pha rai y llygrir ef yn aml gan wendid y cnawd, a hudoliaethau y byd hwn. †O ran eu cyflyrau a'u personau ger bron Duw, yr oedd y dysgyblion yn lân, yn gyfiawn, ac yn gymmeradwy; ond nid oeddynt oll felly: nid oedd Judas fradwr felly.

11 [a]* Canys efe a wyddai pwy a'i bradychai ef: am hynny y dywedodd, Nid ydych chwi yn lân bawb oll.

a adn. 18, 21, 26. pen. 2. 25. a 6. 64—71. a 17. 12. Mat. 26. 24, 25.

* Geiriau Ioan yw y rhai hyn, yn egluro beth oedd Crist yn feddwl pan ddywedai, Nid ydych chwi yn lân bawb oll. Mae yn debyg nad oedd ei ddysgyblion yn deall ei feddwl y pryd hwnw, nac yn meddwl fod bradychwr yn eu plith, ond daethant i ddeall yn fuan wedi hyny.

12 * Felly wedi iddo olchi eu traed hwy, a chymmeryd ei gochl-wisg, efe a eisteddodd drachefn, ac a ddywedodd wrthynt, [b] † A wyddoch chwi pa beth a wnaethum i chwi?

b adn. 7. Esec. 24. 19, 24. Mat. 13. 51. Marc 4. 13.

* Yma mae Iesu yn cyflawni yr hyn a addawodd i Pedr yn adn. 7; ac yn dangos iddynt oll beth oedd ei ddyben ef yn yr hyn a wnaethai, a pha beth a ddylent hwythau ddysgu wrth hyny. †Mae yn gofyn iddynt a wyddent, i'w hargyhoeddi hwy o'u hanwybodaeth, ac i'w parotôi i wrando yn fwy deffrôus.

13 [c]* Yr ydych chwi yn fy ngalw i, Yr Athraw, a'r Arglwydd: [d] † a da y dywedwch: canys *felly* yr ydwyf.

c pen. 11. 28. Mat. 7. 21, 22. a 23. 8—10. Luc 6. 46. Rhuf. 14. 8, 9. 1 Cor. 8. 6. Phil. 2. 11. a 3. 8. 2 Pedr 1. 14—16. d Jer. 1. 12. Luc 7. 43. a 10. 28. Iago 2. 19.

* Byddai y dysgyblion yn gyffredin yn cyfarch Iesu wrth y naill neu y llall o'r enwau hyn; † ac yr oedd yn eithaf priodol iddynt wneyd felly, efe oedd eu Hathraw i'w dysgu, ac efe oedd eu Harglwydd mawr i'w llywodraethu. Mae bod y bannod *yr* Athraw, ac *yr* Arglwydd, o flaen yr enwau hyn, yn dangos eu bod yn cael eu priodoli i Grist mewn ystyr neillduol, uwch, a gwahanol i bawb eraill. Mae y bannod yn y Groeg fel yn y Gymraeg, ond nid yw yn y Saesoneg. Nis gall yr enwau hyn berthyn ond i un.

14 [e]* Am hynny os myfi, yn Arglwydd ac yn Athraw, a olchais eich traed chwi; [f] chwithau a ddylech olchi traed eich gilydd.

e Mat. 20. 26—28. Marc 10. 43—45. Luc 22. 26, 27. 2 Cor. 8. 9. Phil. 2. 5—8. Heb. 5. 8, 9. a 12. 2. f Act. 20. 35. Rhuf. 12. 10, 16. a 15. 1—3. 1 Cor. 8. 13. a 9. 19—22. 2 Cor. 10. 1. Gal. 5. 13. a 6. 1, 2. Phil. 2. 2—5. 1 Pedr 4. 1. a 5. 5.

* Nid yw yn arferiad golchi traed yn ein gwlad ni fel yn y gwledydd poethion hyny, ac nid oes achos am dano: nid ydym yn darllen i'r apostolion erioed olchi traed eu *gilydd, na golchi* traed neb dysgyblion eraill; ac nid y weithred arbenig o olchi traed, yn ddiau, yw y peth a orchymynir gan Iesu yma, ond bod i'w ddysgyblion ef gan eu gilydd, bod am y mwyaf gostyngedig, a bod yn barod i wneuthur pob gwasanaeth, ie, ynnod y gwasanaeth iselaf, y naill i'r llall, yn ol esampl eu Hathraw a'u Harglwydd yn y tro hwn.

15 [g]* Canys rhoddais esampl i chwi, fel y gwnelech chwithau megys y gwneuthum i chwi.

g Mat. 11. 29. Rhuf. 15. 5. Eph. 5. 2. 1 Pedr 2. 21. a 2. 17, 18. 1 Ioan 2. 6.

16 [h] Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [i] † Nid yw y gwas yn fwy nâ'i arglwydd; ‡ na'r hwn a ddanfonwyd yn fwy nâ'r hwn a'i danfonodd.

h Gwel ar pen. 3. 3, 5. i pen. 15. 20. Mat. 10. 24, 25. Luc 6. 40.

Yr oedd yr apostolion i gymmeryd [illegible] mawr, ac i lenwi sefyllfa uchel, yn yr eglwys; ac mae yn dra thueddol i galon dyn gymmeryd mantais ar bob peth felly i [illegible] chwyddo, a thybied yn fawr o hono ei hun; ac er dysgu gostyngeiddrwydd, hunan-ymwadiad, cariad, a pharodrwydd i bob gwasanaeth, mae Crist yn rhoddi ei hun yn esampl iddynt, ac i'w holl ganlynwyr, o bob sefyllfa yn y byd ac yn yr eglwys, yn mhob mân ac oes. † Mae yn debyg mai diareb yn mhlith yr Iuddewon oedd y geiriau hyn; llefarodd yr Arglwydd Iesu hwy droion eraill, megys yn Math. 10. 24; Ioan 15. 20; yn y ddau le hyny llefarodd hwy i [illegible] ei ddysgyblion yn wyneb erlid, yma mae yn eu defnyddio i ddysgu gostyngeiddrwydd, addfwynder, a chariad brawdol iddynt. ‡ Gan i Grist, eu Harglwydd hwy, a'r hwn a'u danfonodd, roddi y fath esampl o ostyngeiddrwydd a chariad, pa faint mwy y dylai y gweision, a'r rhai danfonedig.

17 Os gwyddoch y pethau hyn, [k] gwyn eich byd os gwnewch hwynt.

k pen. 15. 14. Gen. 6. 22. Ex. 40. 16. [illegible] a 119. 1—5. Esec. 36. 27. Mat. 7. 24, 25. a 12. [illegible] 41. Luc 12. 47, 48. 2 Cor. 5. 14, 15. Gal. 5. 6. [illegible] 8. Iago 1. 25. a 2. 20—24. a 4. 17. Dat. 22. 14.

* Nid mewn gwybod y pethau uchod yn unig mae y gwynfyd, ond yn eu gwybod a'u gwneyd. Y neb a fedr wneuthur daioni, ac nid yw yn ei wneuthur, pechod yw iddo: a ffydd heb weithredoedd marw yw. Nid mewn wneyd y mae dedwyddwch, eto y mae dedwyddwch *mewn* gwneyd: efe a fydd dedwydd *yn* ei weithred.

18 ¶ * Nid wyf fi yn dywedyd am danoch oll: [l] † mi a wn pwy a etholais: [m] ‡ ond fel y cyflawnid yr ysgrythyr, Yr hwn sydd yn bwytta bara gyd â mi, a gododd ei sawdl yn fy erbyn.

l adn. 11. pen. 17. 12. a 21. 17. 1 Cor. 4. 5. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23. m adn. 21—27. Salm 41. 9. Mat. 26. [illegible] a 26. 23. Marc 14. 20.

* Nid wyf yn dywedyd eich bod oll yn lân, mi a ddywedais i'r gwrthwyneb eisoes: nid wyf yn dywedyd y gwna pawb o honoch chwi y pethau uchod a grybwyllais, mi a wn nas gwna un o honoch, Judas. Neu, fel hyn—Yr wyf yn myned i ddywedyd i chwi beth yn fuan, a wna i chwi synu, ac i'ch chwithau

l cymmerwch gysur, nid wyf yn
ywedyd yr un peth am danoch
am un, yr hwn a'm bradycha I.
esu pwy a etholasai efe i'r ap-
gwyddai hefyd pwy oedd wedi
ywyd tragywyddol. Am yr olaf
yma yn ddïau, oblegid yr oedd
:ael ei ethol i'r apostoliaeth yn
ill, ond nid i fywyd tragywydd-
tyr hyny "mab y golledigaeth"
)nd fel y cyflawnid yr ysgrythyr
) y mae un yn eich plith chwi,
bara gyda mi, a gyfyd ei sawdl
fel pe byddai i anifail godi ei
yr hwn a'i porthai.

ıwr * yr wyf yn dywedyd
/n ei ddyfod, fel pan ddêl,
• mai myfi yw *efe*.

. a 16. 4. Es. 41. 23. a 48. 5. Mat. 24. 25.
pen. 1. 15. a 8. 23, 24, 58. Es. 43. 10. Mal.
Dat. 1. 17, 18.

ld Crist hyn wrthynt yn mlaen-
byddai iddynt gael eu digaloni
· peth yn dygwydd, ond yn hyt-
nt mai efe oedd y Messiah, gan
;fynegi pethau cyn eu tori allan
ıredliad.

wir, yn wir, meddaf i chwi,
sydd yn derbyn y neb a
f fi, sydd yn fy nerbyn i;
ld yn fy nerbyn i, sydd yn
ıwn a'm danfonodd i.

-48. Mat. 10. 40—42. a 25. 40. Marc 9. 37.
6. Gal. 4. 14. Col. 2. 6. 1 Thes. 4. 8.

un geiriau yn Math. 10. 40;
ad yno. Ar ol dysgu gostyng-
w ddysgyblion yn yr adnodau
angos wedi hyny y byddai un o
ıdwr, yr oedd yn naturiol, ef-
tolion fyned yn isel feddwl; a
ldent yn ddigyfrif, yn gas, ac
ig gan bawb: yn wyneb hyny
dywedyd y derbynid hwy gan
yddai hyny yn cael ei gyfrif fel
lo ef ei hun, a'r Tad yr hwn a'i
. Cenad Arglwydd y lluoedd
ɜnadon Crist yw gweinidogion
eu derbyn hwy yw ei dderbyn
n ef yw derbyn yr hwn a'i dan-
ybir fod yma gyfeiriad at Judas
ıgos fod ei bechod ef yn erbyn
tal ag yn erbyn Crist, ac yn
chus mewn dyledswydd apost-
li cael ei anrhydeddu â danfon-
gan Grist.

di i'r Iesu ddywedyd y
, q efe a gynhyrfwyd yn yr
ı dystiolaethodd, ac a ddy-
Yn wir, yn wir, y dywedaf
· bradycha un o honoch fi.

35, 38. a 12. 27. Mat. 26. 38. Marc 3. 5.
9. 2, 3. 2 Cor. 2. 12, 13. r adn. 2, 18.
: 14. 18. Luc 22. 21, 22. Act. 1. 16, 17.

Ƶrist ddechreu sôn am y brad-
·par ei ddysgyblion i dderbyn
oethiad o hono, ac er rhoddi
›radychwr ei hunan, fel y caffai
edifarâu, neu fod yn ddïesgus
lai; mae efe yma yn dangos
y cynhyrfus ar ei feddwl nac
arferol: nid yn unig o herwydd ei ddyodd-
efiadau ei hun, ond hefyd o herwydd drygioni
ofnadwy Judas, yr hwn drwy hyny a dynai
farn echryslawn Duw arno ei hunan. † Dy-
wedasai o'r blaen y bradychid ef, dywedodd
wedi hyny mai un oedd yn arfer bwyta bara
gydag ef a wnâi hyny; ac yma mae yn dyf-
od yn fwy agos, ac yn dywedyd yn bendant
mai un o honynt hwy y deuddeg oedd efe:
un a fuasai o hyd yn dyst o'i fuchedd, ei
weinidogaeth, a'i wyrthiau ef; un a gawsai
ran o'r apostoliaeth, ac a oedd dân y rhwym-
au mwyaf iddo.

22 * Yna y disgyblion a *s*edrych-
asant ar eu gilydd, gan ammeu am
bwy yr oedd efe yn dywedyd.

s Gen. 42. 1. Mat. 26. 22. Marc 14. 19. Luc 22. 23.

* Gwedi clywed tystiolaeth mòr noeth a
difrifol, synodd y dysgyblion yn frawychus,
ac nis gallent ond edrych ar eu gilydd; pob
un yn drwg-dybio ei hunan, yn hytrach na
neb arall, neu ddrwg-dybio eu gilydd oll, yn
hytrach na Judas. Dichon llawer iawn o
ysgelerder, ie, pob ysgelerder, fod yn nghalon
proffeswyr, lle na byddo dim yn neillduol yn
eu hymddygiadau allanol, yn wybodus i
ddynion, yn peri drwg-dybiaeth yn y byd o
honynt. Ac y mae cymmaint o gariad a
barn dirion gan wir ddysgyblion Crist, fel
nad ydynt yn fyr-bwyll i ddrwg-dybied neb.

23 * Ac yr oedd *t*un o'i ddisgyblion
† yn pwyso ar fynwes yr Iesu, *u* ‡ yr
hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu.

t adn. 25. pen. 1. 18. a 21. 20. 2 Sam. 12. 3. *u* pen.
11. 3, 5, 36. a 19. 26. a 20. 2. a 21. 7, 24. Dat. 1. 16—18.

* Ioan ei hun oedd hwn, ond ei fod o wyl-
der yn llefaru am dano ei hun yn y trydydd
person, fel pe buasai rywun arall. † Sylw-
asom o'r blaen, mae'n debyg, ar Luc 7. 38;
a 16. 23, mai yn eu lled-orwedd y byddai yr
Iuddewon yn eistedd wrth y bwrdd, gan
bwyso ar yr elin aswy, felly byddai pob un
a'i ben yn mynwes y llall, a dygwyddodd y
tro hwn mai Ioan oedd yn nesaf at yr Iesu.
‡ Pump o weithiau, o leiaf, y dywed Ioan
am dano ei hun ei fod ef yn ddysgybl yr hwn
yr oedd yr Iesu yn ei garu: yma; pen. 19.
26; a 20. 2; a 21. 7, 20. Ni ddylem feddwl
wrth hyn *nad* oedd yr Iesu yn caru y dys-
gyblion eraill; ac ni ddylem feddwl ychwaith
fod Ioan yn ymffrostio bod yr Iesu yn ei garu
ef yn fwy na'r dysgyblion eraill: yn hytrach
yr oedd yn dywedyd hyn mòr aml, i ddangos
ei syndod a'i ddïolchgarwch fod yr Iesu
mawr yn caru un mòr wael ac annheilwng
âg efe. Gwedi y cwbl, mae yn bur debyg
bod rhyw anwyldeb dynol gan Iesu at Ioan
mwy na'r dysgyblion eraill, fel y bydd dyn-
ion duwiol yn caru rhyw rai o'u brodyr yn
fwy nac eraill.

24 * Am hynny yr *x*amneidiodd
† Simon Pedr ar hwnnw, i ofyn pwy
oedd efe,

x Luc 1. 22. a 5. 7. Act. 12. 17. a 13. 16. a 21. 40.

* Tybir mai gogwyddlad, neu ryw ysgogiad
pen, yw ystyr y gair (*neuei*) a gyfieithir yma
amneidio. † Mae yn debyg fod ar Simon
Pedr ofn gofyn ei hun, yn gyhoeddus, er y
chwennychai yn fawr gael gwybod; a chan
fod Ioan yn nesaf at yr Iesu, ac y gwyddai
Pedr fod yr Iesu yn ei garu yn fawr, am-

neidiodd ar Ioan i ofyn yn ddistaw iddo, pwy oedd yr hwn a'i bradychai ef.

25 * Ac yntau yn pwyso ar ddwyfron yr Iesu, a ddywedodd wrtho, Arglwydd, [y] pwy yw efe?

y Gen. 44. 4—12. Est. 7. 5, 6.

* Gofynodd Ioan yn grynedig iddo, pwy oedd yr hwn a wnelai y fath weithred ofnadwy.

26 * Yr Iesu a attebodd, [z] Hwnnw yw efe i'r hwn y rhoddaf fi † dammaid wedi i mi ei wlychu. ‡ Ac wedi iddo wlychu y tammaid, efe a'i rhoddodd i [a] Judas Iscariot, *mab* Simon.

z adn. 30. Mat. 26. 23. Marc 14. 19, 20. Luc 22. 21. a pen. 6. 70, 71. a 12. 4—6.

* Wrth gymharu yr adnod hon âg adn. 28, gallwn feddwl mai yn ddistaw a chyfrinachol yr atebodd Iesu i Ioan. † Dywedir mai math o sibr (*sauce*) oedd yn y ddysgl lle gwlychodd Iesu y tammaid; wedi ei wneuthur o amryw ffrwythau peraidd, tua thewedd cymmrwd, i arwyddo y clai, meddant, yn mha un y gweithiai yr hen Iuddewon gynt yn yr Aipht. *Charoseth* y galwai yr Iuddewon ef, a dywedir eu bod o hyd yn arfer y fath gyffaith wrth gadw y pasg. Tybir mai ar ol gwlychu y llaw yn y ddysgl, a sonir gan Math. 26. 23, a Marc 14. 20, y gwlychodd Iesu y tammaid, yma; oblegid efe a ddywedodd hyny yn gyhoeddus i bawb o honynt, ond hyn yn ddirgel, i Ioan: ac yr oedd pob un o'r deuddeg yn gwlychu ei law yn y ddysgl, Marc 14. 20; ond yma mae y tammaid yn cael ei roddi i Judas yn bennodawl. ‡ Nis gwyddom pa un ai tammaid o fara, ai ynte tammaid o gig yr oen pasg, oedd y tammaid hwn; mae yr un gair, (*psomion*) gyda therfyniad gwahanol, yn cael ei gyfieithu am borthi yn gyffredin, mewn mànau eraill.

27 * Ac ar ol y tammaid, [b] yna yr aeth Satan i mewn iddo. Am hynny y dywedodd yr Iesu wrtho, [c] Hyn yr wyt yn ei wneuthur, gwna ar frys.

b adn. 2. Salm 109. 6. Mat. 12. 45. Luc 8. 32, 33. a 22. 3. Act. 5. 3. c 1 Bren. 18. 27. Diar. 1. 16. Preg. 9. 3. Jer. 2. 24, 25. Dan. 2. 15. Marc 6. 25. Iago 1. 13—15.

* Yr oedd Judas yn meddiant, a thàn lywodraeth satan, erioed, fel pechadur heb ei gyfnewid; yr oedd satan wedi rhoddi yn ei galon ef cyn hyn i fradychu ei Arglwydd, adn. 2; Luc 22. 3; ond yn awr cymmerodd lawn feddiant o hóno, ac a'i hyrddiodd yn mlaen yn benderfynol, i gyflawni ei weithred yn ddioed. Tybia rhai i Judas ddeall, fod yr Arglwydd Iesu yn ei nodi ef allan fel y bradychwr, trwy yr arwydd uchod o roddi y tammaid iddo; ac i hyny ennyn ei elyniaeth a'i gynddeiriogrwydd ef yn ei erbyn, fel y penderfynodd ei fradychu ef yn y fàn i'w elynion. † Fel pe dywedasai yr Iesu wrtho, Mi a wn beth sydd yn dy galon di, cymmer dy ffordd dy hun weithian, yr wyf fi yn barod, ac ni chadwaf di dàn attalfa yn hwy. Nid gorchymyn na chyngor oedd hyn, ond ffieiddiad o'r weithred, a rhoddi Judas i fynu i'w chyflawni.

28 * Ac ni wyddai neb o'r rhai oedd yn eistedd i ba beth y dywed*asai efe hyn* wrtho.

29 † Canys rhai oedd yn
[d] am fod Judas â'r gôd gand
yr Iesu yn dywedyd wrtho,
pethau sydd arnom eu heisie
yr wyl; ‡ neu, [e] ar roi o hono
tlodion.

d pen. 12. 6. e pen. 12. 5. Act. 20. 3[5]. 10. Eph. 4. 28.

* Mòr onest a diniwed yw dynio
ell a chywir; cariad ni feddwl dd
Grist ddywedyd yn ddigon amlwg,
leiaf, mai Judas oedd yr hwn a'i
ef; eto dywed Ioan ei hun yma, n
neb o'r dysgyblion beth oedd Iesu y
wl wrth yr hyn a ddywedasai i Ju
oeddynt yn barod i roddi y lliw g
peth; tybient fod Judas, fel ceidw
iedydd y gôd, wedi esgeuluso dar
bethau a fyddai yn angenrheidiol i
hyn dyddiau canlynol yr ŵyl, bo
hyn yn ei geryddu ef yn ysgafn am
yn peri iddo frysio i ddarpar y pet
‡ " Neu, ar roi o hóno beth i'r tlodi
yn debygol y byddai ein Harglwy
y pasg, yn arfer rhoddi elusenau i'
yn ol yr ychydig fodd oedd gan
ddysgyblion i wneyd hyny: ond m
mòr ddirgelaidd, fel y tybiodd ei dd
mai cyfeirio yr oedd, efallai, at hy
geiriau uchod wrth Judas.

30 * Yntau gan hynny, w
hyn y tammaid, [f] † a aeth
ebrwydd. [g] ‡ Ac yr oedd hi

f adn. 27. Diar. 4. 16. Es. 59. 7. Rhuf. 3.
24. 13—15.

* Yr oedd hyn yn mwyâu pecho
ddychrynllyd, ac yn ei ddangos
eithaf caled, pan yr elai allan yn u
derbyn y tammaid, i fradychu yr
Iesu yr hwn a'i rhoddasai iddo.
sicr fod y swper sanctaidd, yr hyn
yn sacrament swper yr Arglwydd,
bwyta y pasg hwn; gan hyny mae
i Judas fyned allan cyn i'r dysgybl
swper yr Arglwydd. Tybir fod
" Eithr wele law yr hwn sydd yn
ychu gyda mi ar y bwrdd," yn L
wedi cael eu gosod i lawr allan
ran amser; ar ol bwyta y swper
lle dylasent fod cyn hyny, tra yr o
bwyta y pasg. Sylwasom yn fy
yw yr efengylwyr ddim yn gofalu
pob peth i lawr yn fanol yn y dref
merasant le. ‡ Y nos oedd yr a
hwysaf i weithred mòr dwyllodrus a
ac efallai fod cytundeb rhwng Juda
offeiriaid, iddo ef eu cyfarfod hwy
le tua'r amser hwn.

31 ¶ Yna gwedi iddo fyne
yr Iesu a ddywedodd, [h] * Yn
gogoneddwyd Mab y dyn, [i] †
a ogoneddwyd ynddo ef.

h pen. 7. 39. a 11. 4. a 12. 23. a 16. 14. Act. 2. 36. a 3. 13. Col. 2. 14, 15. Heb. 5. 5— 12. 28. a 14. 13. a 17. 1. Es. 49. 3—6. Luc 2. 1[4] 15. 6—9. 2 Cor. 3. 18. a 4. 4—6. Eph. 1. 5—8 a 3. 10. Phil. 2. 11. 1 Pedr 1. 21. a 4. 11. D

* Y gogoniant perthynol i'w farw
yn y fath fodd sanctaidd a buddug
yw y gogoniant hwn, ac nid y gogon

dau ef ar ol hyny, ac mewn canlyniad i hyny, am yr hwn y crybwylla efe yn yr adnod nesaf. Yr oedd ef yn ogoneddus yn ei farwolaeth, o herwydd mai gwaith y pryned-igaeth oedd, o herwydd y caffai fuddugoliaeth ar bechod, satan, a holl alluoedd y tywyll-wch: yr oedd yn ogoneddus yn ei farwolaeth hefyd, am ei fod yn cyflawni yr holl ammod-au â'i Dad, yn ei *sel* dros ei ogoniant ef, yn ei gariad tuag at ei bobl, yn y gweithrediad o'i ras, ac yn y gallu dwyfol a'i cynnaliai dan, ac a'i dygai drwy, yr holl ddyoddef-aint oedd o'i flaen, yn anrhydeddus. † Yr oedd y Tad i gael ei ogoneddu yn ei farwol-aeth ef hefyd, am y byddai ei holl briodol-iaethau yn cael eu derchafu mewn perffaith gydgordiad â'u gilydd, yn y darostyngiad i, y dyoddefaint, a'r angau, yr ymroddai yn wirfoddawl iddynt, mewn agwedd gwas. Gellid enwi llawer o bethau yn ychwaneg dan y ddau ben uchod, ond byddai hyny yn myned yn rhy faith.

32 Os gogoneddwyd Duw ynddo, [k]* Duw hefyd a'i gogonedda ef ynddo ei hun, † ac efe a'i gogonedda yn ebrwydd.

k pen. 17. 4—6, 21—24. Es. 53. 10—12. Heb 1. 2, 3. Pedr 3. 22. Dat. 3. 21. a 21. 22, 23. a 22. 1, 3, 13.

* Mae yma yn ddïau gyfeiriad at yr arwyddion a'r rhyfeddodau aruthr a gymmerent yn nyoddefaint Crist ar y groes; y tystiolaethau a orfyddai hyd yn nod i'w elynion dystiolaethu am dano; ei adgyfodiad, ei esgyniad, ei ogoneddiad ar ddeheulaw Duw; yn nghyd â holl ffrwyth ei ddyoddefiadau hyd byth. Duw a'i gogonedda ef ynddo ei hun, sef yn mherson y cyfryngwr ei hun; ac efe a'i gogonedda ef gydag ef ei hun, sef gyda'r Tad; trwy ei dderbyn ef, hyd yn nod yn ei natur ddynol, i lawn a pherffaith gymdeithas a chymundeb gydag ef ei hun, mewn mawredd a gogoniant. † Efe a'i gogonedda ef yn ebrwydd hefyd, mae Judas eisoes wedi myned allan i roddi cychwyn ar y gwaith mawr, ac mae yr amser yn nesâu yn gyflym. Efe a'i gogonedda ef hefyd yn yr iawn ffordd; oblegid mae y gair Groeg (*euthus*) yn arwyddo hyny, yn gystal ag yn ebrwydd.

33 [l]* O blant bychain, [m] † etto yr wyf ennyd bychan gyd â chwi. ‡ Chwi a'm ceisiwch: || ac, megis y dywedais wrth yr Iuddewon, Lle yr wyf fi yn myned, ni ellwch chwi ddyfod; yr ydwyf yn dywedyd wrthych chwithau hefyd yr awrhon.

l Gal. 4. 19. 1 Ioan 2. 1. a 4. 4. a 5. 21. m pen. 12. 35, 36. a 14. 19. a 16. 16—22. n pen. 7. 33, 34. a 8. 21—24. a 14. 4—6.

* Plant, i arwyddo eu perthynas â Duw, ac i arwyddo mawr gariad Crist atynt. Plant bychain i arwyddo gwendid eu deall, eu ffydd, a'u hanalluogrwydd ynddynt eu hunain i ddàl y tywydd oedd o'u blaen. † Nid oedd yr ennyd fechan hon ddim ond ychydig oriau; dim ond o hyny tàn dranoeth; neu o leiaf dim ond deugain niwrnod, hyd ei esgyniad ef. ‡ Ar ol i mi fyned, chwi a ddymunwch yn ddifrifol fod gyda mi; ond nis gellwch chwi yr awr *hon fy nghanlyn*, eithr ar ol hyn chwi a'm canlynwch, adn. 36. || Nid yn yr un ystyr mae i ni ddeall y geiriau hyn wrth y dysgyblion, a phan lafarodd yr Arglwydd Iesu hwynt wrth yr Iuddewon, yn pen. 7. 34; a 8. 21; yno yr oedd yn dywedyd nas gallent hwy, ei elynion, ddyfod byth i'r lle yr oedd ef yn myned, yma mae yn dywedyd, wrth ei ddysgyblion, nas gallent hwy y *pryd hwnw* ei ganlyn ef, ond y canlynent ef ar ol hyny. Mae adn. 36, yn egluro hon.

34 [o]* Gorchymyn newydd yr wyf yn ei roddi i chwi, [p] † Ar garu o honoch eich gilydd: ‡ fel y cerais i chwi, ar garu o honoch chwithau bawb eich gilydd.

o Gal. 6. 2. 1 Ioan 2. 8—10. a 3. 14—18, 23. 2 Ioan 5. p pen. 15. 12, 13, 17. a 17. 21. Lef. 19. 18, 31. Salm 16. 3. a 119. 63. Rhuf. 12. 10. 1 Cor. 12. 26, 27. a 13. 4—7. Gal. 5. 6, 13, 14, 22. a 6. 10. Eph. 5. 2. Phil. 2. 1—5. Col. 1. 4. a 3. 12, 13. 1 Thes. 3. 12. a 4. 9, 10. 2 Thes. 1. 3. Heb. 13. 1. Iago 2. 8. 1 Pedr 1. 22. a 3, 8, 9. 2 Pedr 1. 7. 1 Ioan 4. 7—11. a 5. 1.

* Nid gorchymyn newydd, a dywedyd yn fanol yw hwn; oblegid ni a'i cawn ef yn nghyfraith Moses, Lefit. 19. 18: crybwyllir a gwesgir ef yn aml yn y Testament Newydd, pen. 15. 17; Ephes. 5. 2; 1 Ioan 4. 21; a dywed Ioan yn ei Epistol cyntaf, pen. 2. 7; a'i ail Epistol, adn. 6, ei fod o'r dechreuad, felly nid yw yn newydd. Ond yr oedd wedi cael ei gam egluro, a'i lygru yn dost gan yr Iuddewon; ac yma mae Crist yn ei roddi o newydd, drwy esampl newydd, agoriad newydd arno, rhesymau newydd er ei gadw, fel y cyflawner ef mewn ysbryd a thymher newydd, ac mewn dull newydd, fel cyfraith sylfaenol teyrnas Crist. Nis gŵyr neb beth yw caru eu gilydd fel gwir ddysgyblion Iesu. Mae hwn yn orchymyn newydd o herwydd ei ragoriaeth; o herwydd na ŵyr y byd ddim am dano, mwy na phe byddai newydd ei roi; ac o herwydd nad yw y cristionogion goreu ond megys dechreu ei ddysgu a'i gadw. † Mae yn alarus meddwl am lawer dàn enw dysgyblion Iesu, nad ydynt yn caru eu gilydd. ‡ Mae y cariad a orchymynir yma yn cynnwys y dylem ni ofalu am, a dymuno lles a chysur ein gilydd; cydymdeimlad mewn galar a llawenydd â'n gilydd; a gwir hyfrydwch yn nghymdeithas ein gilydd: mae yn gofyn ymdrech am heddwch a chyd-gordiad yn mhlith ein gilydd; trwy fod yn gymmwynasgar, yn dirion, yn ymarhous, ac yn faddeugar, y naill i'r llall; trwy ddiwallu angenrheidiau ein gilydd, trwy gyduno â'n gilydd mewn gweddïau ac ymarferiadau crefyddol, a thrwy gyd-ymdrech gydag achos cyffredin yr efengyl, fel un corph wedi ei fywiocâu âg un enaid. O mòr werthfawr yw cariad brawdol! O mòr anghysurus lle na byddo! Mae y geiriau hyn, Fel y cerais I chwi, &c. yn cael eu hegluro yn 1 Ioan 3. 16.

35 [q]* Wrth hyn y gwybydd pawb mai disgyblion i mi ydych, os bydd gennych gariad i'ch gilydd.

q pen. 17. 21. Gen. 13. 7, 8. Act. 4. 32—35. a 5. 12—14. 1 Ioan 2. 10. a 3. 10—14. a 4. 20, 21.

* Mae y dysgybl yn cael ei enw, un ai drwy ddysgu gan ei athraw, neu drwy ganlyn ei athraw, a rhodio yn ei ol ef, neu bob un o'r ddau. Mae caru ein gilydd yn nod

36 ¶ * A Simon Pedr a ddywedodd wrtho, Arglwydd, [r] i ba le yr wyt ti yn myned? † Yr Iesu a attebodd iddo, Lle yr ydwyf fi yn myned, ni elli di yr awrhon fy nghanlyn: [s] eithr ar ol hyn y'm canlyni.

r adn. 33. pen. 14. 4, 5. a 16. 17. a 21. 21. s pen. 21. 18, 19, 22. 2 Pedr 1. 14.

* Mae yn debyg i Pedr ddâl mwy o sylw ar yr hyn a ddywedasai yr Iesu am ei ymadawiad â hwynt, nac ar y gorchymyn newydd: ac yr oedd yn bur dywyll hefyd, ac yntau wedi clywed mòr aml gan Grist am ei farwolaeth, ei adgyfodiad, a'i esgyniad i'r nef. Tybiai Pedr, o herwydd ei wrthod gan yr Iuddewon, ei fod ef ar fedr myned i ryw wlad arall i osod i fynu ei freniniaeth, lle y caffai deyrnasu yn ddiwrthwynebiad. † Nis gelli di yr awr hon fy nghanlyn I, hyd oni chyflawnot ti fy ngwaith I ar y ddaear, yr hwn a roddais i ti i'w wneuthur, ac hyd oni'th nerther yn y ffydd i rodio yn fy nghamrau dyoddefol I, yna, gwedi hyny, ti a gâi fy nghanlyn I yn sicr. Tybir fod Crist yn cyfeirio yma at ferthyrdod Pedr trwy groeshoeliad. E gaiff yr holl saint fod yn wastadol gyda'r Arglwydd, ond rhaid iddynt aros amser eu Harglwydd; ac yn gyntaf cyflawni ei waith ef a roddes ef iddynt ar y ddaear.

37 * Pedr a ddywedodd wrtho, Arglwydd, [t] paham na allaf fi dy ganlyn yr awrhon? † mi a roddaf fy einioes drosot.

t pen. 21. 15. Mat. 26. 31—35. Marc 14. 27—31. Luc 22. 31—34. Act. 20. 24. a 21. 13.

* Pa le bynag yr oedd Crist yn meddwl myned, a pha beryglon a chaledi bynag a

Crist yn cysuro ei ddysgybl
teyrnas nef.

[a] * NA thralloder eich
ydych yn credu yn N
ynof finnau hefyd.

a adn. 27, 28. pen. 11. 33. a 12. 2
21. 4—6. a 23. 15, 16. Salm 42. 5, 6,
2, 3, 10. Es. 43. 1, 2. Jer. 8. 18. Galar
7. a 4. 8—10. a 12. 9, 10. 1 Thes. 3. 3
5 adn. 10, 11. pen. 5. 23. a 6. 40. a
a 13. 19. Es. 12. 2, 3. a 26. 3, 4. Act.
15. a 3. 14—17. 1 Pedr 1. 21. 1 Ioan

* Yr oedd Crist ei hun yn
yr oedd ei drallod ef yn deb
dwfr gloyw, heb ddim llaid
ymgymmysgu âg ef: mae tr
fel arall, a llawer o laid ang
ymddiried i Dduw, a grwg
ymgymmysgu âg ef pan gyn
math hyn o drallod oedd Cri
yma. Yr oedd gan y dysg
achos bod yn drallodus y
gwyddent eto, mae yn deby
bradwr, ac os gwyddent ma
oedd hyny yn un peth yn
oeddynt yn drallodus o he
Harglwydd, ac yn enwedig
dyoddefiadau mawrion oedd
yr oeddynt yn drallodus o he
dysgwyliad dychymmygol h
dymmorawl y Messiah, ac
gwarth, y dirmyg, a'r enbydr
iddynt hwy er ei fwyn ef.
eich calon, ebai yr Iesu ad
pethau hyn oll; bwriwch e
Dduw mewn Cyfryngwr, a c
danynt, ac a waredir o honyn
fod y rhan olaf hyn o'r adnod
yn y Groeg yn y fath fodd,
darllen mewn amryw ffyr

nau: [d] † a phe amgen, mi a
swn i chwi. [e] ‡ Yr wyf fi
d i barottôi lle i chwi.

. 1. Heb. 11. 10, 14—16. a 13. 14. Dat. 3. 12,
27. [d] pen. 12. 25, 26. a 16. 4. Luc 14. 26—33.
Thes. 3. 3, 4. a 5. 9. 2 Thes. 1. 4—10. Tit. 1.
[e] pen. 13. 33, 36. a 17. 24. Heb. 6. 20.
11. 16.

nai cyfeiriad sydd yma at yr am-
afelloedd a berthynai i'r deml yn
lle y byddai lliaws dirfawr o
n enwedig yr offeiriaid, yn arfer
ae y gair Groeg (*Monai*) a gyf-
trigfanau, yn arwyddo trigfanau
pharâus: mewn cyferbyniad i
aflonydd a thrancedig y saint yn
: nid oes i ni yma ddinas barâus,
idyfod yr ydym yn ei dysgwyl; a
lonydd, dragywyddol fydd hòno.
fanau hyn yn "llawer;" digon i'r
etholedig gan Dduw: yn nhŷ ein
y maent; nid mewn gwlad na thŷ
nhŷ Tad Iesu a'n Tad ninnau, pen.
fegys y rhoddais ar ddeall i chwi
th, nad oedd gwiw i chwi ddys-
as, mawredd, na gwynfyd tym-
da mi ar y ddaear; felly mi a
n yr un modd i chwi pe na buas-
rbyniad i chwi yn nhŷ fy Nhad,
‡ Ond yn awr yr wyf yn dywedyd
ch cysur annhraethol, fod yn nhŷ
wer o drigfanau, eu bod i chwi,
yben I yn eich gadael yw, myn-
y trigfanau hyny i chwi. Mae
ei pharotôi i'r saint er cyn seiliad
faeth a chyngor Duw, Math. 25.
postolion yn enwedig, Luc 22.
yr oedd angau y Cyfryngwr yn
ol i wneyd iawn dros eu pechod-
l hawl iddynt i'w hetifeddiaeth
r oedd ei adgyfodiad ef yn ernes
diad hwy: yr oedd ef yn myned
eu Rhagflaenor hwy; i symmud
an, i agor y ffordd, i ateb pob
megys, yn erbyn eu derbyniad,
pob peth yn barod erbyn eu dyf-
law y pethau uchod oll, pe bydd-
un heb fod yn y nef, ni byddai y
l; ei bresenoldeb gogoneddus ef
parotôi y lle i'r gwaredigion.
nis gallwn ei ddywedyd ar y
hyfedd hyn, parotôi lle yn y nef,
id truenus, y buasai uffern yn lle
g iddynt!

os myfi a âf, ac a barottôaf
, [f] † mi a ddeuaf drachefn,
ymmeraf chwi attaf fy hun:
r wyf fi, y byddoch chwi-
l.

, 28. pen. 12. 26. a 17. 24. Mat. 25. 32—34.
9, 60. Rhuf. 8. 17. 2 Cor. 5. 6—8. Phil. 1.
6, 17. 2 Thes. 1. 12. a 2. 1. 2 Tim. 2. 12.
an 3. 2, 3. Dat. 3. 21. a 21. 22, 23. a 22.

o ammheuaeth yw yr *os* yma,
nâd; gwedi i mi fyned, neu môr
fyned—mi a ddeuaf drachefn.
af drachefn drwy fy Ysbryd, i
och chwi, ac i'ch parotôi chwi
nefol. Fel hyn mae Crist fry
nef i'r saint, a'r Ysbryd ar y
rotôi y saint i'r nef: rhyfedd y
ar, ac ar gyfer pechaduriaid
tlodion! a'r cwbl oll o ras ein Duw. ‡ Mi a
gymmeraf eich eneidiau yn angau; ac a'ch
cymmeraf oll yn gyfan, gyrph ac eneidiau,
yn fy ail ddyfodiad: mi a'ch cymmeraf i'm
gwyddfod union-gyrchol, ac i'r cymmundeb
a'r gymdeithas agosaf â mi fy hun. ‖ Fel yr
wyf fi o ran fy Nuwdod holl-bresenol yn y
nef yn awr, ac y bydd fy natur ddynol yno
yn fuan; felly y byddwch chwithau yn sicr,
gyrph ac eneidiau yn y diwedd.

4 [g] Ac i ba le yr wyf fi yn myned,
chwi a wyddoch, [h] a'r ffordd a wydd-
och.

[g] adn. 2, 28. pen. 13. 3. a 16. 28. Luc 24. 26. [h] pen. 3. 16, 17, 36. a 6. 40, 68, 69. a 10. 9. a 12. 26.

* Wrth yr hyn a ddywedais I yr awr hon,
yn nghyd â'r pethau a glywsoch genyf lawer
gwaith o'r blaen, chwi a ellwch wybod i ba
le yr wyf fi yn myned, ac mai trwy fy
ngwaed fy hun yr wyf yn myned yno, Heb.
9. 12; ac mai trwy yr un gwaed mae ffordd
newydd a bywiol wedi ei hagor a'i chysegru
i chwithau hefyd i ddyfod i'r un trigfanau
dedwydd. Yn yr adnodau blaenorawl, gall-
wn olygu yr Arglwydd Iesu yn diddanu ei
ddysgyblion hiraethlawn a thrallodus, fel tad
neu fam dirion, yn diddanu eu plant bach a
fyddo yn wylo pan fyddont hwy yn myned
oddi cartref am ychydig, drwy ddywedyd
nad ydynt hwy ond myned i'r fàn a'r fàn, y
deuant yn ol yn fuan, ac y cânt hwythau
fyned gyda hwynt yno y tro nesaf.

5 [i] Dywedodd Thomas wrtho, Ar-
glwydd, [k] * ni wyddom ni i ba le yr
wyt ti yn myned; † a pha fodd y gall-
wn wybod y ffordd?

[i] pen. 20. 25—28. [k] pen. 15. 12. Marc 8. 17, 18. a 9. 19. Luc 24. 25. Heb. 5. 11, 12.

* Mae yn amlwg wrth y geiriau hyn mai
chwi a *ddylech*, neu *allech* wybod, oedd
Crist yn feddwl wrth "chwi a wyddoch," yn
yr adnod o'r blaen: ni a welwn yma nad
oedd Thomas, o leiaf, yn gwybod, ac efallai
nad oedd y lleill yn gwybod chwaith: yr
oeddynt o hyd yn methu a chael gwared o'r
dychymmyg oedd ganddynt am freniniaeth
dymmorawl y Messiah. † Gan nas gwyddom
i ba le yr wyt ti yn myned, pa fodd y gallwn
wybod y ffordd i dy ganlyn di yno?

6 Yr Iesu a ddywedodd wrtho ef,
[l] * Myfi yw y ffordd, [m] † a'r gwirion-
edd, [n] ‡ a'r bywyd: [o] ‖ nid yw neb yn
dyfod at y Tad, ond trwof fi.

[l] Es. 35. 8, 9. Mat. 11. 27. Act. 4. 12. Rhuf. 5. 2. Eph. 2. 18. Heb. 7. 25. a 9. 8. a 10. 19—22. 1 Pedr 1. 21. [m] pen. 1. 14, 17. a 8. 32. a 18. 37. Rhuf. 15. 8, 9. 2 Cor. 1. 19, 20. Col. 2. 9, 17. 1 Ioan 1. 8. a 5. 6, 20. Dat. 1. 5. a 3. 7, 14. a 19. 11. [n] adn. 19. pen. 1. 4. a 5. 21, 25—29. a 6. 33, 51, 57, 68. a 8. 51. a 10. 28. a 11. 25, 26. a 17. 2, 3. Act. 3. 15. Rhuf. 5. 21. 1 Cor. 15. 45. Col. 3. 4. 1 Ioan 1. 1, 2. a 5. 11, 12. Dat. 22. 1, 17. [o] pen. 10. 7, 9. Rhuf. 15. 16. 1 Pedr 2. 4. a 3. 18. 1 Ioan 2. 23. 2 Ioan 9. Dat. 5. 8, 9. a 7. 9—17. a 13. 7, 8. a 20. 15.

* Myfi yw y *ffordd*, gan mai trwy fy
ngwaed fy hun yr wyf yn myned i mewn i'r
cyssegr, a thrwy fy ngwaed fy hun yr wyf yn
agoryd ffordd newydd a bywiol i chwithau
fy nghanlyn. Mae Crist yn ffordd, o ran ei
Berson, fel Duw wedi ymddangos yn y
cnawd, ac fel machnïydd a chyfryngwr, trwy
ei ufudd-dod a'i aberth, a thrwy ei eiriolaeth
dros ei bobl gerbron yr orsedd. Efe yw ein
hunig Arch-offeiriad mawr ni, yr hwn trwy

ynddo ei hunan, efe yw awdwr a rhoddydd bywyd ysbrydol a thragywyddol, i bawb a gredant ynddo. ‖ O ganlyniad nis gall neb, yn ei gyflwr syrthiedig, nesâu yn hyderus nac yn gymmeradwy at y Tad, i geisio trugaredd ganddo, i roddi addoliad iddo, nac i fwynâu cymdeithas âg ef, yma nac wedi myned oddi yma, ond trwy Grist y Cyfryngwr, trwy ffydd yn ei Berson, ei enw, a'i aberth ef. Nis gall neb ddyfod at y Tad, heb gael ei fywâu gan Grist y *bywyd*, heb gael ei ddysgu gan Grist y *gwirionedd*, i ddyfod ato ef trwy Grist y *ffordd*. Tybiai yr Iuddewon mai trwy gyfraith Moses yr oedd y ffordd at y Tad, ond nid felly yma.

7 [p] * Ped adnabuasech fi, † fy Nhad hefyd a adnabuasech: [q] ‡ ac o hyn allan yr adwaenoch ef, a chwi a'i gwelsoch ef.

p adn. 9, 10, 20. pen. 1. 18. a 8. 19. a 15. 24. a 16. 3. a 17. 3, 21, 23. Mat. 11. 27. Luc 10. 22. 2 Cor. 4. 6. Col. 1. 15—17. a 2. 2, 3. Heb. 1. 3. q adn. 16—20. pen. 16. 13—16. a 17. 6, 8, 26.

* Ped adnabuasai y dysgyblion Grist yn eglur, fel y dylasent ei adnabod, fel Mab y Tad, wedi dyfod fel Cyfryngwr oddiwrth y Tad, yn ddisgleirdeb gogoniant y Tad, ac yn un hanfod â'r Tad; † hwy a fuasent ar yr un pryd yn adnabod y Tad hefyd: oblegid fel mae y Tad a'r Mab yn un hanfod, a'r Mab yn ddelw, a gwir lun Person y Tad; adnabod y Mab yw adnabod y Tad: nis gellir adnabod y Tad heb adnabod y Mab, nac adnabod y Mab yn iawn heb adnabod y Tad hefyd. ‡ Yr oeddynt eisoes wedi gweled amlygiadau mwy o allu dwyfol a daioni y Tad yn yr hyn a wnaethai Crist, nac oeddynt yn feddwl; ac y mae yma addewid, y caent adnabyddiaeth eglurach o hóno, o hyny allan. Wrth fod y geiriau "o hyn allan," yn edrych yn mlaen, i'r dyfodiant: a'r geiriau "chwi a'i

9 * Yr Iesu a ddy[...]
[t] A ydwyf gyhyd o am[...]
ac nid adnabuost fi, [...]
neb a'm gwelodd i, a [...]
[x] a pha fodd yr wyt [...]
Dangos i ni y Tad?

t Marc 9. 19. u adn. 7, 20. x Gen. 26. 9. Salm 11. 1. Jer. 2. 23. [...]

* I'r deisyfiad uchod o e[...]
Crist yn ateb, gan ei gery[...]
am ei annwybodaeth. Y[...]
bod gyda hwy weithian [...]
fel Athraw cyhoeddus, yn [...]
rhydd â hwynt bob amse[...]
rhyw wyrthiau rhyfedd yn[...]
âus, ac yr oedd Phylip yn [...]
cyntaf ef, pen. 1. 43, 44: [...]
rhyfedd nad adwaenai Phy[...]
beth bynag am y lleill. [...]
tebyg i'r rhai hyn yn pen[...]
sylwad yno. Mae ein Hi[...]
yno, yn hóni ei undeb [...]
undeb y ddwy natur yn ei[...]
fod ef yn ddelw a gogonia[...]
amlygu ef yn ei Berson a'i[...]

10 [y] * Onid wyt ti y[...]
i yn y Tad, a'r Tad ynd[...]
geiriau yr wyf fi yn e[...]
ych, nid o honof fy [...]
eu llefaru; ond y Tad [...]
yn aros ynof, [b] ‡ efe syd[...]
ur y gweithredoedd.

y adn. 11, 20. pen. 1. 1—3. a 10[...] 21—23. 1 Ioan 5. 7. z pen. 3. 3[...] 40. a 7. 16, 28, 29. a 8. 28, 38, 40. a [...] 68. 16—18. 2 Cor. 5. 19. Col. 1. 19. [...] Act. 10. 38.

* Cawsom y geiriau hyn [...]

redwch fi, fy *mod* i yn y
'ad ynof finnau: [c] † ac onid
h fi er mwyn y gweithred-
unain.

c a 10. 26, 32, 38. a 12. 38—40. Mat. 11. 4, 5. Act. 2. 22. Heb. 2. 4.

h fi, gan byny, ar fy ngair fy hun, yw eich dyledswydd; fod undeb anwahanol rhwng y Tad a min-d yn aros, yn preswylio, ac yn naill yn y llall, fel y dywedais i .s gellwch amgyffred a deall yr edd hwn i berffeithrwydd, eto gwirionedd mawr er eich iach-: ei gredu yw eich bywyd tra-† Os na chredwch fi ar fy ngair ririoneddol; gadewch i'r gweith-wnaethum i mewn dull mòr ;oruwch-naturiol, eich argyhoeddi ri i chwi gredu, mai trwy weith-ı nerth â Duw Dad ei hunan, y I hwy. Yr oedd athrawiaeth ·fynu ynddo ei *hun;* yr oedd yn n i gredu ynddo ei *hun;* ac yr neyd ei wyrthiau trwy ei allu ei wy allu y Tad hefyd, fel yr oedd ntau yn un mewn hanfod: gwa-i hyn oedd athrawiaeth a gwyrth-:olion.

wir, yn wir, meddaf i chwi,
a sydd yn credu ynof fi,
hredoedd yr wyf fi yn eu
r, yntau hefyd a'u gwna,
r nâ'r rhai hyn a wna efe:
l yr wyf fi yn myned at fy

21. Marc 11. 13. Luc 10. 17—19. Act. 3. 6—6, 33. a 8. 7. a 9. 34, 40. a 16. 18. 1 Cor. 12. ot. 2. 4—11, 41. a 4. 4. a 5. 15, 16. a 6. 7. 12. Rhuf. 15. 19. *f* adn. 28. pen. 7. 39. 33.

b un sydd yn credu, yn gyffredin-ir yn ddiau; ond yr apostolion, y id â'r Ysbryd Glân ar ddydd y ac y rhoddid iddynt i wneuthur † Nid mwy, a rhyfeddach yn sicr a feddylir; oblegid pa ıaeth neb o'r apostolion erioed yn y rhyfedd, na chodi Lazarus o'r lai bod yma gyfeiriad at y *dyll* y r apostolion rai o'u gwyrthiau; i'i *gysgod,* Act. 5. 15; ac un arall *mau neu foledau, a ddygid oddi ph ef at y cleifion,* Act. 19. 12. wl y geiriau yn benaf yw, y gallu r apostolion i lefaru pob math o er taeniad yr efengyl yn mhlith yr oedd, yn nghyd â nerth rhyfeddol Glân oedd yn cyd-fyned â'r wein-er dychweliad tair mil ar yr un ry nag a ddychwelwyd trwy wein-rist ei hun yn ei oes) ac wedi dd aneirif o Iuddewon a chenedl-lawer o flynyddoedd yn nghyd. lybied y dysgyblion uwchlaw eu n wyneb y geiriau hyn: ei waith wbl, drwyddynt hwy; ac mae yn addewid iddynt yma er nerthu eu ysuro yn eu trallod, ac yn ei chyf-n amser er tystiolaeth iddynt hwy Dduwdod ei Berson, dwyfoldeb ei anfoniad, a gwirionedd ei athrawiaeth. ‡ Mynediad Crist at y Tad oedd sylfaen ac achos yr holl weithredoedd mawrion a wnelai yr apostolion; o'i fynediad ef yno y tywalltid yr Ysbryd, ac o dywalltiad yr Ysbryd yr oedd-ynt hwythau i wneyd y pethau a grybwyllwyd.

13 [g] * A pha beth bynnag a ofyn-och [h] † yn fy enw i, [i] ‡ hynny a wnaf; [k] ‖ fel y gogonedder y Tad yn y Mab.

g pen. 15. 7, 16. a 16. 23, 24, 26. Mat. 7. 7, 8. a 21. 22. Marc 11. 24. Luc 11. 9. Eph. 3. 20, 21. Iago 1. 5. a 5. 16. 1 Ioan 3. 22. a 5. 14. *h* adn. 6. Eph. 2. 18. a 3. 12, 14, 15, 21. Col. 3. 17. Heb. 4. 15, 16. a 7. 25. a 13. 15. 1 Pedr 2. 5. *i* adn. 14. pen. 4. 10, 14. a 5. 19. a 7. 37. a 10. 30. a 16. 7. 2 Cor. 12. 8—10. Phil. 4. 13. *k* pen. 12. 44. a 13. 31, 32. a 17. 4, 5. Phil. 2. 9—11.

* Y "pa beth bynag" yma yw y pethau a ddatguddiodd Duw mewn rhanau eraill o'i air, fel pethau i ni i weddïo am danynt: pethau angenrheidiol a llesol i ni, at fywyd a duwioldeb. † Mae gofyn yn *enw* Crist yn arwyddo mwy na gwneyd defnydd o'i enw ef yn unig yn ein gweddïau. Gofyn ar sail ei addewid ef, trwy ei gyfryngdod a'i eiriol-aeth ef, gydag ymorphwysiad ffyddiog ar ei allu, ei ddoethineb, a'i ffyddlondeb ef. ‡ Mae Iesu yma yn addaw yn ei berson ei hun *Mi* a wnaf: yr hyn sydd yn ei ddangos yn *holl-wybodol,* i wybod deisyfiadau ei holl bobl ar y ddaear: ac hefyd ei fod yn *holl-alluog,* i allu eu cynnorthwyo hwy i gyflawni y gweith-redoedd mwyaf. ‖ Mae y Tad yn ymorphwys yn Nghrist, y Mab, ac a fyn ei ogoneddu ynddo a thrwyddo ef, am hyny efe a roddodd iddo ef bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear.

14 * Os gofynwch ddim yn fy enw i, mi a'*i* gwnaf.

* Mae Iesu yn ail-adrodd y geiriau er cad-ernid chwanegol iddynt, ac er sicrwydd di-ammheuol i ninnau o'u cyflawniad, fel na phetrusom pan fyddom yn gofyn dim yn ol ewyllys Duw, ac er ei ogoniant ef.

15 ¶ [l] * O cherwch fi, cedwch fy ngorchymynion.

l adn. 22- 24. pen. 8. 42. a 15. 10—14. a 21. 15—17. Mat. 10. 37. a 25. 34—40. 1 Cor. 16. 22. 2 Cor. 5. 14, 15. a 8. 8, 9. Gal. 5. 6. Eph. 3. 16—18. a 6. 24. Phil. 1. 20—23. a 3. 7—11. 1 Pedr 1. 8. 1 Ioan 2. 3—5. a 4. 19, 20. a 5. 2, 3.

* Peidiwch a dangos eich cariad i mi mewn galar a phrudd-der, a bod yn drallodus am fy mod I yn eich gadael; ond dangoswch ef mewn ufudd-dod siriol i'r hyn a orchymynais i chwi. Nid diflanu fel tarth mewn cwynion diles y mae gwir gariad, ond dangos ei hun mewn ufudd-dod manol i orchymynion Duw.

16 [m] * A mi a weddïaf ar y Tad, † ac efe a rydd i chwi [n] Ddiddanydd arall, [o] fel yr arhoso gyd â chwi yn dragywyddol;

m adn. 14. pen. 16. 26, 27. a 17. 9—11, 15, 20. Rhuf. 8. 34. Heb. 7. 25. 1 Ioan 2. 1. *n* adn. 18, 26. pen. 15. 26. a 16. 7—15. Act. 9. 31. a 13. 52. Rhuf. 5. 5. a 8. 15, 16, 26, 27. a 14. 17. a 15. 13. Gal. 5. 22. Phil. 2. 1. *o* pen. 4. 14. a 16. 22. Mat. 28. 20. Eph. 1. 13, 14. Col. 3. 3, 4. 2 Thes. 2. 16.

* Fel pe dywedasai yr Iesu, Gofalwch chwi yn gydwybodol am fy achos a'm gorchymynion i ar y ddaear, mi ofalaf finnau am danoch chwi-thau yn y nef: fel Arch-offeiriad mawr, ac eir-iolwr drosoch, mi a weddïaf ar y Tad am Ddy-ddanydd i chwi yn fy lle I wedi yr ymadaw-yf, yr hwn a erys gyda chwi yn dragywydd-ol. † Mae yr adnod nesaf yn dywedyd mai Ysbryd y gwirionedd, sef yr Ysbryd Glân,

adnabod ef: || ond chwi a'i hadwaenoch ef; [r] § o herwydd y mae yn aros gyd â chwi, [s] ac ynoch y bydd efe.

p pen. 15. 26. a 16. 13. 1 Ioan 2. 27. a 4. 6. q Diar. 14. 10. 1 Cor. 2. 14. Dat. 2. 17. r adn. 16, 23. Es. 57. 15. a 59. 21. Esec. 36. 27. Rhuf. 8. 9, 11, 13, 14. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 22. a 3. 17. 2 Tim. 1. 14. 1 Ioan 2. 27. a 3. 24. a 4. 12, 13. s Mat. 10. 20. Rhuf. 8. 10. 1 Cor. 14. 15. 2 Cor. 13. 5. Gal. 4. 6. Col. 1. 27. 1 Ioan 4. 4.

* Ysbryd y gwirionedd, yr hwn sydd yn wirionedd ynddo ei hun, yr hwn sydd yn tystiolaethu ac yn datguddio y gwirionedd, yr hwn a gynhyrfodd ac a gyfarwyddodd ddynion sanctaidd Duw i ysgrifenu y gwirionedd, yr hwn sydd yn dysgu y saint yn y gwirionedd, yn eu tywys i bob gwirionedd, ac yn awdwr pob gwaith da a gwirioneddol yn y saint. Mae efe yn Ysbryd y gwirionedd hefyd mewn cyferbyniad i ddiafol yr ysbryd celwyddog, ac i bob ysbryd cyfeiliorni sydd yn y byd. † Y byd, sef dynion diadgenedledig y byd hwn, nis gallant ei dderbyn, o herwydd eu cnawdolrwydd, eu gelyniaeth, a'u doethineb anianol: nis gallant ei dderbyn fel Dyddanydd, na bod yn gyfranog o hono yn yr un o'i weithrediadau achubol. * Nis gellir ei weled ef â llygaid corphorol, na'i adnabod ef trwy nerth deall a rheswm anianol. || Mae y saint yn ei adnabod ef yn grediniol, yn brofiadol, yn serchiadol, ac yn achubol. § Mae efe yn awr yn preswylio, yn gweithredu, ac yn ei amlygu ei hun yn y saint; ac efe a fydd ynddynt o ran ei breswyliad, ei oruchwyliaethau, a'i ddyddanwch, hyd angau.

18 [t] * Nis gadawaf chwi yn amddifad: [u] mi a ddeuaf attoch chwi.

t adn. 16, 27. pen. 16. 33. Salm 23. 4. Es. 43. 1, 2. a 51. 12. a 66. 11—13. 2 Cor. 1. 2—6. 2 Thes. 2. 16, 17. Heb. 2. 18. u adn. 3. 28. Salm 101. 2. Hos. 6. 3. Mat.

fuan drachefn er marw; a b[...] oes oesoedd. || Fel y mae Crist [...] yr eglwys, caiff ei holl saint [...] ynddo, a chydag ef byth: câ[...] cyflwr o gyfiawnâd, sancteid[...] ffrwythlonrwydd, yn y byd h[...] ystad o ogoneddiad a gorfoledd[...] wy yn y byd a ddaw.

20 * Y dydd hwnnw [...] byddwch fy *mod* i yn f[...] chwithau ynof fi, a mi[...] chwithau.

z adn. 10. pen. 10. 38. a 17. 7, 11, 2[...] 19. Col. 1. 19. a 2. 9. a pen. 6. 56. a [...] 1. a 16. 7. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 17. a 1[...] 2. 20. Eph. 2. 10. a 3. 17. Col. 1. 27. 1 I[...]

* "Y dydd hwnw:" dydd [...] ef, medd rhai; pryd yr eglurw[...] Duw mewn gallu: dydd y pe[...] eraill; pryd y byddai y fa[...] grymus o'r Ysbryd Glân arnyn[...] ddiweddaf, medd eraill; pryd[...] gydag ef yn y nefoedd, a'i weled[...] fel ag y mae. † Pa un bynag yw [...] mae dan beth rhyfedd i gael[...] undeb hanfodawl Crist â'r Tad[...] brydol a dirgeledig yr holl s[...] Mae rhyw fesur o wybodaeth [...] pethau uchod yn awr; eithr [...] tywyll ac anmherffaith gan y [...] nydd yr adgyfodiad cawn dd[...] hyn yn anurhaethol eglurach.

21 [b] * Yr hwn sydd â'[...] ynion i ganddo, ac yn eu [...] efe yw yr hwn sydd yn [...] [c] † a'r hwn sydd yn fy nga[...] gan fy Nhad i: a minnau[...]

n, bydd yn gymmeradwy gan y
ab, hwy a ymhyfrydant ynddo,
arant iddo, er ei gysur a'i les tra-

* Dywedodd Judas wrtho,
Iscariot) † Arglwydd, [f] pa
yr achos yr wyt ar fedr dy
dy hun i ni, ac nid i'r byd?

3. Marc 3. 18. Luc 6. 16. Act. 1. 13. Jud. 1.
4. 11. a 6. 52, 60. a 16. 17, 18.

mab Alpheus, a brawd Iago, ys-
'r epistol sydd yn myned wrth ei
ld hwn, ac nid Judas Iscariot y
; yr oedd hwnw wedi myned all-
hwn i ddarpar at ei orchwyl.
geiriau grasol ein Harglwydd yn
'r blaen, wedi meddiannu Judas
nctaidd, fod yr Arglwydd Iesu yn
i wneud sylw o honynt hwy, y
tlodion ac annheilwng, yn hytrach
ddynolryw; ac ei fod yn y syn-
foledd hyny, yn gofyn i Grist beth
os. Tybia rhai hefyd ei fod yn
n o ddymuniad difrifol a duwiol
cyfranogi o'r un gras ac o'r un
t. Tybia eraill eto, mai teyrnas
y Messiah oedd o hyd yn mryd
fod yn methu a deall pa fodd y
st hòno i fynu yn gyhoeddus yn y
luro ei hun i'r byd yn gyffredin,
lynt hwy, ei ychydig ddysgyblion

· Iesu a attebodd ac a ddy-
wrtho, [g] Os câr neb fi, efe a
ngair; † a'm Tad a'i câr
nyni a ddeuwn atto, [h] ac a
n trigfa gyd âg ef.

21. h adn. 17. pen. 5. 17—19. a 6. 56.
. 26. a 11. 7. Salm 90. 1. a 91. 1. Es. 57. 15.
1 Ioan 2. 24. a 4. 4, 15, 16. Dat. 3. 20, 21.
. 22, 23. a 22. 3.

eth o ran sylwedd sydd yma, ag
o'r blaen yn adnod 21, sef, bod
orchymynion Crist yn brawf, ac
eu, o gariad at Grist. † Am yr
dd gofyniad Judas, yn fwy nac
ac yn gyfatebol i hyny rhaid i
i am yr arwyddion a'r amlygiad-
y Tad, y mae Crist yn llefaru
y nac am y cariad ei hun. ‡ Yn
ae Crist yn dywedyd am yr Ys-
"ac ynoch y bydd efe:" yma
edyd am y Tad ac ef ei hun;
tri Pherson yn preswylio yn y
eu yn hytrach, y Tad a'r Mab
bryd Glân. Mae y geiriau yn
gymdeithas agos sydd rhwng Duw
carant ef, a'r hyfrydwch mawr
ymmeryd ynddynt, fel Seph. 3. 17.

r hwn nid yw yn fy ngharu
yn cadw fy ngeiriau: [k] † a'r
ch yn ei glywed, nid eiddof
nd eiddo y Tad a'm hanfon-

—23. Mat. 19. 21, 22. a 25. 41—46. 2 Cor.
16—20. k adn. 10. pen. 3. 34. a 5. 38.
6, 28, 38, 42. a 12. 44—50.

wn athrawiaeth wrthwyneb i'r
adn. 21, a 23, yno rhai yn caru
y gorchymynion y sydd, yma
rhai heb garu ac heb gadw gair yr Iesu: o
ganlyniad mae y rhai hyny yn anghymwys,
ac yn eu cauad eu hunain allan, oddiwrth y
rhagor-freintiau arbenig a enwyd. † Gan fod
yr athrawiaeth a glywsoch yn eiddo fy Nhad,
ac nid yn eiddo fi fy hun yn unig, bydd euog-
rwydd y neb a'i gwrthodo hi yn fawr iawn,
ac na feddylied neb o'r cyfryw y daw fy
Nhad na minnau ato, i breswylio ynddo nac
i egluro ein hunain iddo.

25 * Y pethau hyn [l] a ddywedais
wrthych, a mi yn aros gyd â chwi.

l adn. 29. pen. 13. 19. a 15. 11. a 16. 1—4, 12, 13.
a 17. 6—8.

* Y pethau hyn a ddywedais i chwi er eich
cysur a'ch calondid presenol, yn ol eich gallu
chwi i'w derbyn, ac yn ol y goddefai yr ych-
ydig amser sydd yn ol, i mi fod yn bersonol
gyda chwi.

26 [m] Eithr y Diddanydd, [n] yr Ys-
pryd Glân, [o] * yr hwn a enfyn y Tad
yn fy enw i, [p] † efe a ddysg i chwi yr
holl bethau, [q] ‡ ac a ddwg ar gof i
chwi yr holl bethau a ddywedais i
chwi.

m adn. 16. n pen. 7. 39. a 20. 22. Salm 51. 11. Es.
63. 10, 11. Mat. 1. 18, 20. a 3. 11. a 28. 19. Marc 12. 36.
a 13. 11. Luc 1. 15, 35, 41, 67. a 2. 25, 26. a 3. 22. a 11.
13. Act. 1. 2, 8. a 2. 4. a 5. 3. a 7. 51, 55. a 13. 2, 4. a 15.
8, 28. a 16. 6. a 20. 28. a 28. 25. Rhuf. 5. 5. a 14. 17. a 15.
13, 16. 1 Cor. 2. 13. a 6. 19. a 12. 3. 2 Cor. 6. 6. a 13. 14.
Eph. 1. 13. a 4. 30. 1 Thes. 1. 5, 6. a 4. 8. 2 Tim. 1. 14.
Tit. 3. 5. Heb. 2. 4. a 3. 7. a 9. 8. a 10. 15. 1 Pedr 1. 12.
2 Pedr 1. 21. 1 Ioan 5. 7. Jud. 20. o adn 16. pen. 15.
26. a 16. 7. Luc 24. 49. Act. 1. 4. p pen. 6. 45. a 16. 13,
14. Salm 25. 8, 9, 12—14. Es. 54. 13. Jer. 31. 33, 34. 1 Cor.
2. 10—13. Eph. 1. 17, 18. 1 Ioan 2. 20, 27. Dat. 2. 11.
q pen. 2. 22. a 12. 16. Act. 11. 16. a 20. 35.

* Danfon yr Ysbryd Glân yn enw Crist,
yw ei ddanfon ef yn ol trefn y cyfammod â
Christ, ei ddanfon ef ar gyfrif aberth Crist,
a thrwy ei gyfryngdod a'i eiriolaeth ef.
† Dyddanydd y gelwir ef yma fel adn. 16;
ond yma mae yn gwneyd dau beth heblaw
dyddanu, neu ynte yn dyddanu trwy y ddau
beth hyny; dysgu, a dwyn ar gof yr holl
bethau a ddywedasai yr Iesu. Efe a ddysg
i chwi yr hyn oll sydd yn angenrheidiol er
eich iachawdwriaeth eich hunain, a'r hyn oll
a fydd yn angenrheidiol i chwi ei bregethu i
eraill: efe i *chwi*, yr *apostolion* yn oruch-
naturiol, yn olau, ac yn anffaeledig; ac efe a
ddysg i bawb o'r saint yn achubol, ac i fyw-
yd tragywyddol. ‡ Mae yn debyg mai trwy
ddwyn ar gof i'r apostolion eiriau Crist, yr
oedd yr Ysbryd Glân yn eu dysgu: fel hyn
yr oedd yn agoryd eu deall yn ysbrydol, i
ddeall yn eglurach o lawer y pethau a glywsent
o'r blaen gan yr Arglwydd Iesu. Fel hyn nid
oedd geiriau Iesu fel dwfr wedi ei dywallt ar
y ddaear, yr hwn nis gellir ei gasglu; ond
fel had gwerthfawr, wedi ei hau yn y ddaear,
yr hwn er bod yn hir megys yn farw, a egina
drachefn ac a ddwg ffrwyth lawer.

27 [r] * Yr wyf yn gadael i chwi
dangnefedd; † fy nhangnefedd yr
ydwyf yn ei rhoddi i chwi: [s] ‡ nid fel
y mae y byd yn rhoddi, yr wyf fi yn
rhoddi i chwi. [t] || Na thralloder eich
calon, ac nac [u] ofned.

r pen. 16. 33. a 20. 19, 21, 26. Num. 6. 26. Salm 29.
11. a 72. 2, 3, 7. a 85. 10. Es. 9. 6, 7. a 32. 15—17. a 54.
7—10, 13. a 55. 12. a 57. 19. Zech. 6. 13. Luc 1. 79. a 2.

14. a 16. 5. Act. 10. 36. Rhuf. 1. 7. a 5. 1, 10. a 8. 6. a 15. 13. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 5. 18—21. Gal. 1. 3. a 5. 22. a 6. 16. Eph. 2. 14—17. Phil. 4. 7. Col. 1. 2, 20. a 3. 15. 2 Thes. 1. 2. a 3. 16. Heb. 7. 2. a 13. 20. Dat. 1. 4. *s* Job 34. 29. Salm 28. 3. Galar. 3. 17. Dan. 4. 1. a 6. 25. *t* Gwel ar adn. 1. *u* Salm 11. 1. a 27. 1, 2. a 56. 3, 11. a 91. 5. a 112. 7. Diar. 3. 25. Es. 12. 2. a 41. 10, 14. Jer. 1. 8. Ezec. 2. 6. Mat. 10. 26—28. Luc 12. 4, 5. Act. 18. 9. 2 Tim. 1. 7, 8. Dat. 2. 10. a 21. 8.

* Tangnefedd fyddo gyda chwi, neu i chwi, ydoedd cyfarchiad cyffredinol yr Iuddewon; ac yn y gair tangnefedd yr oeddynt yn cynnwys pob peth da: fel hyn y cyfarchent eu cyfeillion wrth gyfarfod, ac y canent yn iach wrth ymadael. Felly hefyd y byddent yn gwneyd wrth ymadael â'r byd yn angau, ac felly yr ymadawodd Iesu a'i deulu bychan yma. Tangnefedd â Duw, tangnefedd â'u gilydd, a thangnefedd yn eu heneidiau eu hunain oedd y fendith fawr a adawodd efe iddynt. † Nid *dymuno* tangnefedd yn unig yr oedd efe, fel dyn; ond ei *rhoddi*, a'i *gadael*, fel Duw ac fel Cyfryngwr: ei eiddo ef ydoedd fel Duw, a ffrwyth ei aberth ef ydoedd fel Cyfryngwr, am hyny mae yn dywedyd "*Fy* nhangnefedd." ‡ Mae y byd yn aml yn dymuno tangnefedd i'w gilydd, ond nis gallant ei rhoddi: mae y byd yn dywedyd tangnefedd mewn geiriau ond heb ei dymuno yn eu calonau: mae y byd yn dywedyd tangnefedd heddyw, yn ei galw yn ol ac yn cyhoeddi rhyfel y fory: nid felly mewn un modd y mae Iesu yn rhoddi tangnefedd i'w saint, ac i'w bobl: ei rhoddi, fel ei lythyr cymmun diweddaf, y mae efe, heb feddwl ei galw yn ol byth. ‖ Gan hyny nid oes achos i'w ddysgyblion drallodi nac ofni yn ddifesur; os yw pob peth yn dda rhyngom â Duw, a Duw drosom, pwy a all fod i'n herbyn?

28 *x* * Clywsoch fel y dywedais wrthych, Yr wyf yn myned ymaith, ac mi a ddeuaf attoch. *y* † Pe carech fi, chwi a lawenhâech, am i mi ddywedyd, *z* Yr wyf yn myned at y Tad: *a* ‡ canys y mae fy Nhad yn fwy nâ myfi.

x adn. 3, 18. pen. 16. 16—22. *y* pen. 16. 7. Salm 47. 5—7. a 68. 18, 19. Luc 24. 51—53. 1 Pedr 1. 8. *z* adn. 12. pen. 16. 16. a 20. 17. *a* pen. 5. 18. a 10. 30, 38. a 13. 16. a 20. 21. Es. 42. 1. a 49. 5—7. a 52. 11. Mat. 12. 18. 1 Cor. 11. 3. a 15. 24—28. Phil. 2. 6—11. Heb. 1. 2, 3. a 2. 9—15. a 3. 1—4. Dat. 1. 11, 17, 18.

* Clywsoch fi yn dywedyd hyny yn adn. 2, 3, fy mod yn myned i dŷ fy Nhad, i barotôi lle i chwi, ac i ddychwelyd drachefn i'ch cymmeryd chwi ataf fy hun. † Yn awr, pe byddai chwi yn deall y pethau uchod yn iawn, a phe byddai eich cariad tuag ataf fi fel y dylai fod, yn ysbrydol, yn rheolaidd, ac yn ystyriol, chwi a lawenâech am y cyfryw beth, yn hytrach na gofidio; oblegid fy mod yn myned at fy Nhad, lle byddaf byth yn ddedwydd, ac yn meddu pob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear: chwi a lawenâech hefyd er eich mwyn eich hunain; oblegid fy mod yn myned i barotôi lle i chwi, i eiriol drosoch, i ddanfon y Dyddanydd atoch, ac o'r diwedd i'ch cymmeryd chwi ataf fy hun. ‡ Nid mwy o ran hanfod a phersonoliaeth a feddylir yn sicr; oblegid dywedodd Iesu yn y gwrthwyneb i hyny lawer gwaith o'r blaen: yn yr ystyr hyny nid oes na mwy na llai yn y Duwdod, un yw yr hanfod, a gogyfuwch yw y Personau. Ond yn nhrefn fawr yr iachawdwriaeth, gyda golwg ar natur ddynol, swydd gyfryngol, ac ystad ddarost[...] Messiah, mae yn dywedyd yma fod [...] yn fwy nac ef.

29 *b* * Ac yr awrhon y dyw[...] chwi cyn ei ddyfod, † fel pan [...] credoch.

b pen. 13. 19. a 16. 4, 30, 31. Mat. 24. 24, 2[...]

* Mi a ddywedais i chwi yn mlaen[...] fy angau, fy adgyfodiad, fy esgynia[...] a danfoniad yr Ysbryd Glân y Dyd[...] † fel pan weloch gyflawniad o ho[...] byddont yn dyfod arnoch fel pethau an[...] iadwy, ond y credoch mai Mab Du[...] mewn gwirionedd, gan i mi allu rha[...] cyfryw bethau, a'u cyflawni hefyd.

30 *c* * Nid ymddiddanaf [...] nemmawr bellach: *d* † canys t[...] y byd hwn sydd yn dyfod, *e* [...] oes iddo ddim ynof fi.

c pen. 16. 12. Luc 24. 44—49. Act. 1. 3. *d* [...] 31. a 16. 11. Luc 22. 53. 2 Cor. 4. 4. Eph. 2[...] Col. 1. 13. 1 Ioan 4. 4. a 5. 19. Dat. 12. 9. a 2[...] *e* Luc 1. 35. 2 Cor. 5. 21. Heb. 7. 26. 1 Pedr [...] 22. 1 Ioan 3. 5—8.

* Mae yr amser bron i fynu, nid [...] ond ychydig iawn o fynydau mwy[...] ddiddan fel hyn â chwi: † mae diaf[...] og y byd annuwiol hwn, yn dyfod [...] diweddaf, i adnewyddu ei ymosodia[...] reulig ac atgas ei hun arnaf, ac [...] chynhyrfu yr holl bobl hefyd yn fy[...] fy rhoddi i farwolaeth. ‡ Gwedi y[...] chaiff efe ddim llygredd ynof fi, i [...] arno drwy ei demtasiynau, nac i ro[...] iant na mantais iddo arnaf fi; ac n[...] gyflawni ei ddybenion ei hun yn yr [...] allo wneyd yn fy erbyn I; bydd [...] farw, ond drwy farw, mi a ysigaf [...] mi a ddistrywiaf ei deyrnas, mi a [...] fy Nhad, ac a waredaf fy mhobl: [...] efe lwyddo yn fy erbyn I, i fy rhod[...] olaeth ychwaith; heb fy nghydsyn[...] foddol fy hun.

31 *f* * Ond fel y gwypo y[...] mod i yn caru y Tad, ac [...] gorchymynodd y Tad i mi, [...] wyf yn gwneuthur. *g* † Codw[...] oddi yma.

f pen. 4. 34. a 10. 18. a 12. 27, 28. a 15. 9, [...] Salm 40. 8. Mat. 26. 39—42. Phil. 2. 8. Heb. [...] 5—9. a 12. 2, 3. *g* pen. 18. 1—4. Mat. 26. 46[...]

* Er nad oedd yn Iesu ddim y[...] angau, eto fel Cyfryngwr mawr, a M[...] ei bobl, efe a dderbyniasai orchym[...] Dad, yn y cyfammod tragywyddol [...] ei einioes i lawr dros ei bobl, a'i ch[...] hi drachefn: er dangos i'r byd ei g[...] Tad, a'i ffyddlondeb i rwymau y c[...] hwnw, mae yn rhoddi ei einioes i l[...] y gorchymyn. Fel hyn dangos[...] drwy ei esampl ei hun, yn gystal [...] athrawiaeth, (adn. 21, 23,) mai c[...] chymynion Duw yw y prawf goran [...] at Dduw. † Byddai yr Iuddewon [...] eistedd yn hir ar ol swper y pasg, [...] nid oedd amser i hyny, yr oedd yr [...] dyfod, a Iesu yn barod iddi: gan h[...] yn dywedyd codwch, ac awn i Get[...] lle mae Judas yn dyfod i'm bradyc[...] milwyr yn dyfod i'm dàl I. Wrth [...] "codwch, awn oddi yma," mae rh[...]

d mai ar hyd y ffordd oddi yno i'r ardd y farodd Iesu y pethau sydd yn y ddwy nnod nesaf, ac y gweddïodd efe y weddi dd yn pen. 17; ond mae yn amlwg wrth adnod flaenaf o'r ddeunawfed bennod, ei l wedi llefaru y cwbl cyn myned allan o'r lle yr oedd. Ni chymmer ond ychydig ser i ddarllen y tair pennod nesaf oll, a sai rhyw amgylchiadau eu hattal hwy i ed tra bu Iesu yn eu llefaru, ar ol dywed- odwch, awn oddi yma. Nid yw yn de- l chwaith, iddo draddodi pethau môr ydig, a gweddïo y fath weddi, wrth gerdd- ar hyd heolydd Jerusalem.

PEN. XV.

Dammeg y winwydden, &c.

MYFI yw y [a] wir [b] winwydden, a'm Tad yw y [c] llafurwr.

a pen. 1. 9, 17. a 6. 32, 55. 1 Ioan 2. 8. b Gen. 49. 11. Salm 80. 8, &c. Es. 4. 2. a 5. 1, &c. Jer. 2. 21. , 10. Ezec. 15. 2—6. Hos. 10. 1. Zech. 3. 8. Mat. 21. &c. Luc 13. 6, 7. c Can. 7. 12. a 8. 11, 12. Es. 27. . a 60. 21. a 61. 3. Mat. 20. 1. Marc 12. 1. 1 Cor. 3. 9.

Ychydig iawn o amser o'r blaen, buasai a yn dywedyd am y gwin, "Hwn yw fy waed o'r Testament Newydd;" ac yma, gys canlyniad o hyny, mae yn dywedyd fi yw y wir winwydden. Nid yw y win- ydden ond pren gwael yr olwg arno, eto yn ffrwythlawn iawn, a'i ffrwyth yn hfawr iawn: felly nid oedd Iesu yn lliau ei gnawd ond fel dyn dirmygedig a tyraf o'r gwŷr, ond y mae ei ffrwyth yn rhaethol, ac yn annrhaethol werthfawr. y dywedodd o'r blaen, mai efe oedd y r Oleuni, a'r gwir Fara, felly y dywed mai efe yw y wir winwydden, yn rhag- yn anfeidrol ar bawb, a phob peth arall. Tad yw y llafurwr: efe a ddewisodd ei , ac a'i danfonodd i'r byd: efe a rag-or- iodd bob peth perthynawl i'w waith cyf- gol ef, yn nghyd a'r canlyniadau dedwydd ogoneddus o hono: yn ol ei gyngor a'i eth ef y bu yr holl driniaeth fawr a led ar Iesu yn y byd hwn: ac efe hefyd d yn planu, yn dyfrâu, yn cynnyddu, ac gofalu am yr holl gangenau bywiol yn y nwydden hon.

2 [d] * Pob cangen ynof fi heb wyn ffrwyth, y mae efe yn ei thyn- ymaith: [e] † a phob un a ddygo wyth, y mae efe yn ei glanhâu, [f] fel dygo fwy o ffrwyth.

d adn. 6. pen. 17. 12. Mat. 3. 10. a 15. 13. a 21. 19. 9. 13. a 13. 7—9. 1 Cor. 13. 1. Heb. 6. 7, 8. 1 Ioan . e pen. 4. 14. Job 17. 9. Salm 51. 7—13. Diar. 4. Es. 27. 9. a 29. 19. Hos. 6. 3. Mal. 3. 3. Mat. 3. 12. 12, 33. Rhuf. 5. 3—5. a 8. 28. 2 Cor. 4. 17, 18. Phil. —11. 1 Thes. 5. 23, 24. Tit. 2. 14. Heb. 6. 7. a 12. 10, Dat. 3. 19. f adn. 8, 16. Gal. 5. 22, 23. Phil. 1. 11. 1. 5—10.

Fel yn y gwinwydd gorau, mae rhai genau diffrwyth, y rhai mae y llafurwr yn tynu ymaith, felly mae rhai yn Nghrist, in proffes, ac aelodaeth eglwysig, yn ddi- wyth, am nad oes iddynt undeb ysbrydol wir winwydden: ac mae y Tad, drwy yw ffyrdd, yn tynu ymaith y canghenau ffrwyth hyny. Un o'r rhai hyn ydoedd las, a thynwyd ef ymaith drwy farn ofnad- . Dywed *Pool* y gellir darllen y geiriau hyn:—Pob *cangen heb ddwyn ffrwyth* ynof fi, mae efe yn ei thynu ymaith. † Pob un sydd yn wirioneddol ynof fi, ac yn dwyn ffrwyth; mae efe yn glanâu y cyfryw, trwy oruchwyliaethau sanctaidd ei Ysbryd, fel y dygont fwy o ffrwyth. Mae y geiriau hyn yn dangos i ni, mai un o'r gwobrwyon ar- dderchocaf mae Duw yn ei roddi yma i'w bobl am ufudd-dod blaenorawl, yw eu gwneyd yn fwy sanctaidd o hyd, ac yn fwy addas i ddwyn ffrwyth chwanegol, ac i wasanaeth mwy goruchel; er bod hyny yn cael ei wneyd trwy oruchwyliaethau llymion a phoenus, tebyg i ysgythru y winwydden.

3 [g] * Yr awrhon yr ydych chwi yn lân † trwy y gair a leferais i wrthych.

g pen. 13. 10. a 17. 17. Eph. 5. 26, 27. 1 Pedr 1. 22, 23.

* Tra yr oedd Judas gyda'r dysgyblion, yr oedd Iesu yn dywedyd, "Yr ydych chwi yn lân, ond nid pawb oll:" yma, wedi i Judas fyned ymaith, mae yn dywedyd, Yr ydych chwi yn lân yr awr hon; oll yn lân, heb un gangen ddiffrwyth yn eich plith. Aelodau bywiol ynof fi ydych oll, yn gyfranog o'm hysbryd, a chwedi puro eich calonau trwy ffydd yn y gwirionedd, yr hwn sydd yn nerthol weithio ynoch chwi. † Priodolir ein sancteiddiad ni weithiau i waed Crist, weith- iau i'r Ysbryd Glân, ac weithiau i'r gair: y cyntaf yw y defnydd, yr ail yw y gweithred- ydd, a'r trydydd yw y moddion, sydd yn sancteiddio pechaduriaid.

4 [h] * Arhoswch ynof fi, [i] † a mi ynoch chwi. [k] ‡ Megis na all y gangen ddwyn ffrwyth o honi ei hun, onid erys yn y winwydden; felly ni ellwch chwithau, onid arhoswch ynof fi.

h adn. 6, 7. pen. 6. 68, 69. a 8. 31. Can. 8. 5. Luc 8. 15. Act. 11. 23. a 14. 22. Gal. 2. 20. Col. 1. 23. a 2. 6, 7. 1 Thes. 3. 5. Heb. 10. 39. 1 Ioan 2. 6, 24—28. 2 Ioan 9. Jud. 20, 21. i pen. 6. 56. a 14. 20, 23. a 17. 23. Rhuf. 8. 9, 10. 2 Cor. 13. 5. Eph. 3. 17. Col. 1. 27. k adn. 5, 6. Es. 27. 10, 11. Ezec. 15. 2—5. 2 Cor. 12. 9—10.

* Nid aros o ran cyflwr, ac undeb ysbryd- ol, a feddylir; nid oes dim ysgar i fod byth rhwng Crist a'i bobl felly: ond aros yn ei eiriau, adn. 7, aros yn ei gariad, adn. 10, aros yn ei Ysbryd, yn ei gymdeithas, ac mewn ufudd-dod iddo ef. † Ac mi a fyddaf fel gwreiddyn parâus, yn llawn nodd a rhin- wedd ysbrydol, i'ch eneidiau chwithau. ‡ Er bod y cyflwr yn ddiogel ac yn ddiberygl byth trwy undeb â Christ, eto nis gall y credadyn ddwyn ffrwyth heb gymmundeb parâus ag ef, mwy na'r gangen onid erys yn y winwydden.

5 [l] * Myfi yw y winwydden, chwi- thau *yw* y canghennau. † Yr hwn sydd yn aros ynof fi, a minnau ynddo yntau, [m] hwnnw sydd yn dwyn ffrwyth lawer: ‡ oblegid hebof fi [n] ni ellwch chwi wneuthur dim.

l Rhuf. 12. 5. 1 Cor. 10. 16, 17. a 12. 12, 27. 1 Pedr 2. 4, 5. m adn. 16. pen. 12. 24. Diar. 11. 30. Hos. 14. 8. Luc 13. 6—9 Rhuf. 6. 22. a 7. 4. 2 Cor. 9. 10. Gal. 5. 22. Eph. 5. 9. Phil. 1. 11. a 4. 17. Col. 1. 6, 10. Iago 1. 17. 2 Pedr 1. 2—8. a 3. 18. n pen. 5. 19. a 9. 33. 2 Cor. 13. 8. Phil. 4. 13.

* Myfi ydwyf megys y winwydden, a chwi- thau ydych megys y cangenau yn y winwydd- en. Mae hyn yn dangos i ni ein hangen- rheidrwydd o fyw yn wastadol trwy ffydd ar Grist. † Yr hwn sydd yn byw felly arno,

yn aros felly ynddo ef, sydd yn dwyn ffrwyth lawer, er gogoniant i Dduw, ac er lles a chysur iddo ei hun ac eraill. ‡ Heb Grist yn trigo trwy ffydd yn ein calonau, heb weithredu ffydd arno, heb gymdeithas âg ef, ac heb dderbyn o'i nerth, ei rinweddau, a'i ddylanwadau; nis gallwn ni wneuthur dim ag sydd yn wir dda, ac yn gymmeradwy gan Dduw. Ynddo a thrwyddo ef, gall y credadyn gwanaf ddwyn ffrwyth *lawer;* hebddo, (neu ar wahan oddiwrtho, *choris emou*), nis gall y cryfaf wneuthur *dim.* Cofiwn yr hyn a ddywedodd, "O honof fi y cair dy ffrwyth di."

6 * Onid erys un ynof fi, [o] † efe a daflwyd allan megis cangen, ‡ ac a wywodd: || ac y maent yn eu casglu hwynt, ac yn *eu* bwrw yn tân, a hwy a losgir.

o Job 15. 30. Salm 80. 15, 16. Es. 14. 19. a 27. 10, 11. Ezec. 15. 3—7. a 17. 9, 10 a 19. 12—14. Mat. 3. 10. a 7. 19. a 13. 41. a 27. 5. Heb. 6. 7, 8. a 10. 26—29, 39. 2 Pedr 2. 20—22. 1 Ioan 2. 19. Jud. 12, 13. Dat. 20. 15. a 21. 8.

† Os bydd neb yn gwneuthur proffes allanol, ac ymddangosiad o fod yn ddysgybl i mi, ac heb aros ynof trwy wir ffydd, nid yw y cyfryw ddim gwell na rhagrithiwr, heb wir undeb â mi erioed: † ac efe a deflir allan yn y diwedd, o bob perthynas broffesedig a gweledig â mi a'm heglwys. Mae yn rhyfedd bod dynion yn defnyddio y geiriau hyn i brofi yn erbyn parâad y Saint, gan fod mòr amlwg mai am fod yn Nghrist o ran proffes yn unig y maent. ‡ Pan fwrier gwag broffeswyr a rhagrithwyr allan o eglws Dduw, mae eu proffes, eu doniau crefyddol, a'u hymddangosiadau rhagrithiol, yn gwywo yn fuan ac yn marw: yn debyg i gangen ddiffrwyth yn gwywo, pan dorer hi o'r winwydden, neu ryw bren arall. || Mae satan a'i offerynau yn gyffredin yn casglu y cyfryw yn y byd hwn, i'w darpar hwy i ddistryw yn y nesaf: neu, fe'u cesglir hwy gan yr angelion sanctaidd yn y dydd diweddaf, i'w bwrw i uffern, y llyn o dân tragywyddol.

7 * Os arhoswch ynof fi, [p] † ac aros o'm geiriau ynoch, [q] ‡ beth bynnag a ewyllysioch, gofynwch, ac efe a fydd i chwi.

p pen. 8. 37. Deut. 6. 6. Job 23. 12. Salm 119. 11. Diar. 4. 4. Jer. 15. 16. Col. 3. 16. 1 Ioan 2. 14, 27. 2 Ioan 1, 2. q adn. 16. pen. 14. 13, 14. a 16. 23. Job 22. 26, 27. Salm 37. 4. Diar. 10. 24. Es. 58. 8, 9. Iago 4. 2, 3. a 5. 16. 1 Ioan 3. 22. a 5. 14, 15.

* O'r tu arall, y mae gwir ddysgyblion Crist yn aros ynddo ef trwy ffydd, o ran eu cyflwr a'u cymdeithas; † ac mae ei eiriau ef, ei athrawiaeth, ei orchymynion, a'i addewidion, yn aros yn eu cof, eu myfyrdod, eu serchiadau, a'u calonau hwythau, i'w credu, ymhyfrydu ynddynt, ac ufuddâu o'r galon trwy ffydd iddynt. ‡ Beth bynag a ewyllysio y rhai hyn, yn unol âg ewyllys datguddiedig Duw, er ei ogoniant ef, er eu lles eu hunain, ac er dwyn ffrwyth lawer; efe a fydd iddynt: nid oes dim yn rhwystro eu gweddïau, nac yn rhwystro Duw i wrando; mae iddynt ddyfodfa hyderus, yn enw y Cyfryngwr, at orsedd-faine y gras, a Duw mewn Cyfryngwr yn ateb eu gweddïau.

8 [r] * Yn hyn y gogoneddwyd fy Nhad, a'r ddwyn o honoch
lawer; [s] † a disgyblion fydd

r Salm 92. 12—15. Es. 60. 21. a 61. 3. [...]
5. 16. 1 Cor. 6. 20. a 10. 31. 2 Cor. 9. 10—[...]
Tit. 2. 5, 10. 1 Pedr 2. 12. a 4. 11. s p[...]
25. Mat. 5. 44, 45. Luc 6. 35.

* Tybia rhai fod y geiriau "Y[...]
cyfeirio yn ol, at yr hyn a ddywe[...]
o'r blaen: yn hyn y gogoneddwy[...]
sef yn eich bod chwi yn aros yno[...]
nau a'm geiriau yn aros ynoch ch[...]
eich bod chwi yn gofyn gan fy N[...]
tau yn ateb ac yn caniatâu eich d[...]
yn hyn y gogoneddwyd fy Nha[...]
ddïammau bod y geiriau yn edryc[...]
hefyd; sef bod Duw yn cael e[...]
drwy fod ei bobl yn dwyn ffrwyt[...]
ffrwyth oedd yr apostolion eu [...]
ddwyn oedd, eu llafur ffrwyt[...]
gweinidogaeth yr efengyl, yn [...]
buchedd sanctaidd, cyfatebol i'r ef[...]
Cofiwn fod pob cristion i ddwyn [...]
ol ei radd ac yn ol ei ddawn [...]
† Wrth ddwyn ffrwyth lawer y [...]
bawb mai dysgyblion i Grist yd[...]
ffrwyth sydd yn ein gwneyd yn d[...]
dangos a phrofi ein bod felly mae[...]

9 [t] * Fel y carodd y Tad [...]
cerais innau chwithau: [u] † [...]
yn fy nghariad i.

t adn. 12. pen. 17. 23, 26. Eph. 3. 18, [...]
u adn. 11. 1 Ioan 2. 28. Jud. 20, 21.

* Arwyddo cymhariaeth, neu deb[...]
mae y gair "Fel," yma, ac nid [...]
deb yn mhob ystyr: carodd y T[...]
Fab, o angenrheidrwydd, ac am [...]
haeddu ei garu, fel ei Fab, ei [...]
ogyfuwch; nid *fel* hyny y carod[...]
bobl, nid oedd ynddynt hwy ddim [...]
eu caru, na dim rhwymau arno y[...]
enrheidrwydd eu caru. Nis gelli[...]
i'r Tad garu Crist yn gyntaf, ac [...]
hyny ei garu yntau; ond yn ngh[...]
at ei bobl, *fel* arall y mae; ef[...]
gyntaf yn caru ei bobl, a hwytha[...]
yn ei garu ef. Yn y dull yna o [...]
nid yw y ddau gariad *fel* eu gilyd[...]
ystyr; ond y maent *fel* eu gil[...]
rhyw bethau: mae cariad Crist at[...]
ddidwyll, yn fawr, ac yn ddigy[...]
yn yr ystyriaethau hyny mae *f*[...]
Tad ato ef. † Aroswch mewn ffyd[...]
dod i mi yn mhob peth, ac fel hy[...]
wch eich cariad parâus ataf fi; a[...]
hefyd, chwi a gewch brofiad parâ[...]
iad innau tuag atoch chwi.

10 [x] * Os cedwch fy ngor[...]
ion, chwi a arhoswch yn fy [...]
[y] † fel y cedwais i orchym[...]
Nhad, ac yr wyf yn aros yn [...]
ef.

x pen. 14. 15, 21—23. 1 Cor. 7. 19. [...]
2 Pedr 2. 21. 1 Ioan 2. 5. a 3. 21—24. a 5. [...]
y pen. 4. 34. a 8. 29. a 12. 49, 50. a 14. 31. a[...]
1—4. Mat. 3. 15—17. Heb. 7. 26. a 10. 5—10.

* Trwy gadw gorchymynion Cri[...]
yn dangos ein bod yn ei garu ef: [...]
ef yw yr egwyddor a'n gweithia [...]
dod i'w orchymynion ef, ac ufu[...]
orchymynion yw y prawf gora[...]
roddi, ein bod yn ei garu ef. G[...]
geiriau fel hyn:—os aroswch yn fy[...]

wi a gedwch fy ngorchymynion; ac heb dw fy ngorchymynion ni choelia neb eich d yn fy ngharu. Eto, fel hyn; os cedwch ngorchymynion, chwi a'ch cedwch eich ain yn fy nghariad I, myfi a'ch caraf, ac dangosaf i chwi yn amlwg ac yn aml, fy d yn eich caru. † Yr un modd mae y mater sefyll rhwng y Tad a minnau; trwy gadw rchymynion ef yr wyf fi yn dangos fy mod i ei garu ef; ac yn llwybr cadw ei orchymynion mae yntau yn amlygu ei gariad tuag f fanau.

11 * Hyn a ddywedais wrthych, fel yr arhosai fy llawenydd ynoch, † ac y byddai eich llawenydd yn gyflawn.

Es. 12. 11. a 62. 4, 5. Jer. 32. 41. a 33. 9. Zeph. 3. Ioan 15. 4, 6, 9, 10, 22, 24, 32. 1 Ioan 1. 4. *a* pen. 16. a 17. 13. Rhuf. 15. 13. 2 Cor. 1. 24. Eph. 5. 18. 1. 25. 1 Thes. 5. 16. 1 Pedr 1. 8. 2 Ioan 12.

* Pan mae dysgyblion Crist yn aros yn ei iad ef, yn cadw ei orchymynion, ac felly dwyn ffrwyth lawer; mae efe yn llawenychu ddynt: yn debyg fel mae y gwinllanydd yn awenychu yn ei winwydd ffrwythlawn, ond amhaethol fwy; "efe a lawenycha o'n gid gan lawenydd, efe a lonydda yn ei gar-d, ac a ymddigrifa ynddynt dân ganu." yna ddywedodd Iesu wrthynt fel y dygent rwyth, ac y caffai yntau achos i lawenychu lly ynddynt. † Yr un modd hwythau hefyd; yma'r llwybr iddynt i ymhyfrydu gan lliaws gnefedd, a chael eu cyflawni o lawenydd yr Ysbryd Glân: cadw gorchymynion w, a mwynâu ei gariad hyfryd ef.

12 *b* * Dyma fy ngorchymyn i; A'r i chwi garu eich gilydd, ‡ fel y carais i chwi.

b pen. 13. 34, 35. Rhuf. 12. 10. Eph. 5. 2. 1 Thes. 3. a 4. 9, 10. 2 Thes. 1. 3. 1 Pedr 1. 22. a 3. 8, 9. a 4. 8. Ioan 2. 7—10. a 3. 11—18, 23. a 4. 21.

* Yn nesaf at garu Crist ei hun, a chadw air a'i orchymynion ef, dyledswydd ei holl lynwyr yw caru eu gilydd, yn ol ei orchymyn mawr, a'i esampl ryfeddol ac angharol ef. † Y ddyledswydd yw, i ni garu n gilydd; yr hyn a gynnwys bob parch a allwn ni ei roddi i'n gilydd, a phob daioni a chymmwynas a allwn ni wneud i'n gilydd. Y rhwymiad i hyn yw, gorchymyn pendant Crist, ein Harglwydd, ac unig Ben yr eglwys: pa fodd y beiddiwn ei esgeuluso, ac anufuddâu iddo? ‡ Yr esampl yw, cariad Crist atom ni; yn wyneb ein holl drueni a'n hannheilyngdod, yn marw, ac yn rhoddi ei einioes drosom. Nis gall fod gwell dyledswydd, nis gall fod uwch rhwymedigaeth, ac nis gall fod rhagorach esampl: ac eto i gyd, mor isel iawn ydym ni yn y peth hwn.

13 *c* * Cariad mwy na hwn nid oes gan neb; sef, bod i un roi ei einioes dros ei gyfeillion.

c pen. 10. 11, 15. Rhuf. 5. 6—8. Eph. 5. 2. 1 Ioan 4. 9—11.

* Einioes dyn yw y peth gwerthfawrocaf ddaearol a fedd ef, a phob peth a ddyry gwr am ei einioes; felly nis gall neb ddangos mwy o gariad na rhoddi ei einioes *dros ei* gyfaill, neu ei *gyfeillion. Beth yw einioes miloedd o bechaduriaid mewn gwerth* at einioes *Mab Duw! ac eto rhoddodd efe yr ein*ioes hôno i'r angau chwerwaf, a mwyaf gwarthus, ar y groes, yn bridwerth dros ei gyfeillion; ïe, pan oedd myrddiynau o'r rhai hyny yn elynion dygnaf iddo! Nid oedd posibl iddo ef ddangos cariad mwy na hwn; ac nid oes dichon i ninnau gael prawf o gariad mwy na hwn. O na byddai y fath gariad yn lladd ein gelyniaeth ni, ac yn ennyn ein holl serchiadau yn fflam o gariad ato ef!

14 * Chwychwi yw *d* fy nghyfeillion, *e* os gwnewch pa bethau bynnag yr wyf yn eu gorchymyn i chwi.

d pen. 14. 15, 28. 2 Cron. 20. 7. Can. 5. 1. Es. 41. 8. Mat. 12. 50. Luc 12. 4. Iago 2. 23. *e* pen. 2. 5. a 13. 17. a 14. 21. 1 Ioan 5. 3.

* Mae ein Harglwydd o'r blaen wedi dangos mai ufudd-dod i'w orchymynion ef yw y prawf gorau o gariad ato: yma mae yn defnyddio rheswm newydd megys, er annogaeth iddynt gadw ei orchymynion, sef, mai fel hyn y caent y rhagor-fraint fawr o fod yn gyfeillion iddo ef.

15 *f* * Nid ydwyf mwyach yn eich galw yn weision; oblegid y gwas ni ŵyr beth y mae ei arglwydd yn ei wneuthur: ond mi a'ch gelwais chwi yn *g* gyfeillion; *h* † oblegid pob peth a'r a glywais gan fy Nhad, a hysbysais i chwi.

f adn. 20. pen. 12. 26. a 13. 16. a 20. 17. Gal. 4. 6, 7. Philem. 16. Iago 1. 1. 2 Pedr 1. 1. Jud. 1. Dat. 1. 1. *g* adn. 14. *h* pen. 4. 19. a 17. 6—8, 26. Gen. 18. 17—19. 2 Bren. 6. 8—12. Salm 25. 14. Am. 3. 7. Mat. 13. 11. Luc 10. 23, 24. Act. 20. 27. Rhuf. 16. 25, 26. 1 Cor. 2. 9—12. Eph. 1. 9. a 3. 5. Col. 1. 26. 1 Pedr 1. 11, 12.

* Rhagoriaeth mawr rhwng cyfeillion a gweision, yn enwedig caeth-weision, yw, bod gwr yn amlygu ei feddwl yn rhydd ac yn eglur i'w gyfeillion, ond nid yw yn gwneud felly i'w weision. Yma mae Iesu yn ymddwyn tuag at ei ddysgyblion fel cyfeillion anwyl a mynwesol, gan hysbysu iddynt yr hyn oll a glywsai ef ei hun gan y Tad. † Nis gallwn feddwl wrth hyn fod dysgyblion Iesu yn gwybod, nac y caent wybod, gymmaint o gyngor Duw ag oedd ef ei hun yn wybod o hôno: mae y geiriau yn amlwg yn cyfeirio at yr hyn a berthynai iddo ef fel Cyfryngwr i ddatguddio o hôno i'w apostolion, yn yr hyn y bu efe ffyddlawn i'r hwn a'i hordeiniodd, ac ni chadwodd ddim oddi wrthynt.

16 *i* * Nid chwi a'm dewisasoch i, ond myfi a'ch dewisais chwi, *k* † ac a'ch ordeiniais chwi, ‡ fel yr elech *l* ac y dygech ffrwyth, *m* ‖ ac yr arhosai eich ffrwyth; *n* § megis pa beth bynnag a ofynoch gan y Tad yn fy enw i, y rhoddo efe i chwi.

i adn. 19. pen. 6. 70. a 13. 18. Luc 6. 13. Act. 1. 24. a 9. 15. a 10. 41. a 22. 14. Rhuf. 9. 11—16, 21. 1 Ioan 4. 10, 19. *k* pen. 20. 21—23. a 21. 15—17. Es. 49. 1—3. Jer. 1. 5—7. Mat. 28. 18, 19. Marc 16. 15, 16. Luc 24. 47—49. Act. 1. 8. Rhuf. 1. 5. a 15. 15, 16. 1 Cor. 9. 16—18. Gal. 1. 15, 16. Col. 1. 23. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11. a 2. 2. Tit. 1. 5. *l* adn. 8. Diar. 11. 30. Es. 27. 6. a 55. 10—13. Mica 5. 7. Rhuf. 1. 13. a 15. 16—19. 1 Cor. 3. 6, 7. Col. 1. 6. Iago 3. 18. *m* Gen. 18. 18, 19. Salm 71. 18. a 78. 4—6. a 145. 4. Zech. 1. 4—6. Act. 20. 25—28. Rhuf. 15. 4. 1 Cor. 10. 11. 2 Tim. 3. 15—17. Heb. 11. 4. 2 Pedr 1. 14—21. a 3. 2, 15, 16. *n* adn. 7. pen. 14. 13, 14. a 16. 23, 24. Mat. 21. 22.

* Rhaid i'r dysgyblion ddeall, (a holl bobl Dduw hefyd) mai nid o honynt hwy

[illegible]

[illegible] ... casâu ... chwi, [illegible] a wyddoch gasâu o hono [illegible] o'ch blaen chwi.

[illegible]

[illegible] ... dyfod [illegible]

[illegible] ... yn y byd, na chân y byd. ‡ [illegible]
fod y dewis yma yn arwyddo [illegible]
i waith yr apostoliaeth; ob[illegible]
Judas wedi ei ddewis i hyny, [illegible]
ac yn eiddo'r byd oedd efe y[illegible]

20 * Cofiwch [a] yr yma[illegible]
wedais i wrthych; Nid y[illegible]
fwy na'i arglwydd. † [illegible]
ñ, hwy a'ch erlidiant chw[illegible]
cadwasant fy ngair i, [illegible]
chwithau hefyd a gadwa[illegible]

a pen. 5. 16. a 7. 22. a 8. 59. a 10. [illegible] 26. Mat. 10. 24, 25. Luc 2. 34, 35. a 6. [illegible] a 7. 52—60. 1 Thes. 2. 15, 16. [illegible] 1 Sa[illegible] Ezec. 3. 7.

* Dywedodd Iesu y geiriau [illegible] ffelyb fwy nac unwaith o'r [illegible] 13. 16, i ddysgu gostyngeidd[illegible] ac yn Math. 10. 24, i ddysgu i[illegible] erlid, fel yma. Nis gellwch [illegible] ion ddysgwyl gwell oddi wr[illegible] gefais innau eich Harglwyd[illegible] ansicrwydd yw yr *os* yma, o[illegible] ydyw: hwy a'm herlidiasant [illegible] a hyny, hwy a'ch erlidiant [illegible] chadwasant fy ngair I, ac m[illegible] ni chadwant eich gair chwith[illegible]

21 [u] * Eithr hyn oll a [illegible]
er mwyn fy enw i, [x] † am[illegible]
ant yr hwn a'm hanfono[illegible]

u pen. 16. 3. Salm 69. 7. Es. 66. [illegible] 18, 22, 30. a 24. 9. Luc 6. 22. Act. 9. [illegible] x pen. 8. 19, 54, 55. Act. 17. 23. a 26. [illegible] 1 Cor. 2. 8. a 15. 34. 2 Cor. 4. 3—6. [illegible] 3. 4.

* "Er mwyn fy enw I:" [illegible] nertheynas â mi eich proffes[illegible]

en. 2. 18—21. a 9. 41. a 12. 48. a 19. 11 31—33. Luc 12. 46, 47. Act. 17. 30. 2 Cor. . 4, 8. Iago 4. 17.

fy nyfod a llefaru wrthynt am hanfonodd, ac am danaf fy hun ı anfonedig; † Ni buasai arnynt eullduol hwn o'm gwrthod, fy herlid I: oni bai i mi ddyfod a eglur wrthynt, ni buasai arnynt o bechod, neu, buasai ganddynt oddi dros eu pechod. † Ond yn ırnynt bechod, pechod mawr, ac ynt unrhyw esgus i'w roddi dros Mae yn amlwg yn ngair Duw, , 21, a 2. 12—15,) heblaw wrth ol, y gellir cyfrif pechod i'r rhai datguddiad trwy yr ysgrythyrau: nlwg hefyd mai dull Hebreaidd y geiriau uchod; byddent hwy edyd nad oedd peth ddim yn y byddai ond peth bychan mewn i beth arall, llawer mwy.

r hwn sydd yn fy nghasâu casâu fy Nhad hefyd.

42. 1 Ioan 2. 23. 2 Ioan 9.

yn gyson â'r hyn a ddywedodd 3. Tybia llawer yn y byd hwn u Duw yn fawr, pan y maent ar ı casâu Crist a'i efengyl. Yma ywedyd fod hyny yn anmhosibl; yn Fab y Tad, yn un, ac yn Tad; wedi ei ddanfon gan l wedi tystiolaethu am dano fel ; mae yn rhaid fod pawb a gasu casâu y Tad hefyd yr un ffunud.

ıi bai wneuthur o honof yn gweithredoedd ni wnaeth ıi buasai arnynt bechod: wrhon hwy a welsant, [c] ac t i a'm Tad hefyd.

5. 36. a 7. 31. a 10. 32, 37, 38. a 11. 47— —49. Mat. 9. 33. a 11. 5, 20—24. Marc 2. . a 19. 37—40. a 24. 19. Act. 2. 22. a 10. b pen. 6. 36. a 12. 45. a 14 9. Mat. 23. Ex. 20. 5. Deut. 5. 9. Salm 81. 15. 1. 30. a 8. 7, 8. 2 Tim. 3. 4. Iago 4. 4.

22, mae Crist yn sôn am ei athma mae yn sôn am ei wyrthiau, dylasai yr Iuddewon gredu yned y naill ac wrth weled y lleill; ollawl ddiesgus yn eu hanghredl y manteision mawrion a gawsı eu pechod yn fawr iawn. Yr yaf o'i weithredoedd ef yn gyfthai neb arallerioed; megys amlrhoi ei olwg i un a anesid yn ı llawer math o glefydau anaele aethol. Yr oedd ei ddull ef yn wyrthiau yn wahanol i bawb; ddio, ac yn ei enw ef; ond efe ryfol ei hun, â gair ei enau, neu . † Addefai rhai o'r Iuddewon dyfod oddi wrth Ddaw fel proim mwy na phrophwyd; eithr n o honynt, ac yn enwedig eu id addefent hwy gymmaint â , er clywed ei athrawiaeth uefwyrthiau rhyfeddol. Ei gasâu vy yn wyneb y cwbl; ac felly drwydd Duw yn ei athrawiaeth gallu ac awdurdod Duw yn ei ef.

25 Eithr, [d] fel y cyflawnid y gair sydd ysgrifenedig yn eu * cyfraith hwynt, [e] Hwy a'm casasant [f] yn ddïachos.

d pen. 10. 34. a 19. 36. Luc 24. 44. Rhuf. 3. 19. e Salm 7. 4. a 35. 19. a 69. 4. a 109. 3. f Mat. 10. 8. Rhuf. 3. 24. 2 Cor. 11. 7. Gal. 2. 21. 2 Thes. 3. 8. Dat. 21. 6. a 22. 17.

* Mae yn amlwg yma eto bod y gair cyfraith yn y lle hwn i'w ddeall mewn ystyr gyffredin am ysgrythyrau yr Hen Destament. Tybir mai at Salm 35. 19; 69. 4, y mae Crist yn cyfeirio yma; ond heblaw y mânau hyny, mae llawer o brophwydoliaethau yn yr Hen Destament yn dangos y byddai i elynion y Messiah ei gasâu ef yn ddiachos: gwel Salm 109. 2—5; Es. 53. 3—9; Dan. 9. 26; Zech. 12. 10. Yn yr holl hanes am ei ddiniweidrwydd, ei ddaioni, a'i sancteiddrwydd ef, wrth eu cymharu â'i ddyoddefiadau, gallwn weled yn amlwg mai yn ddïachos y casâwyd ef, megys hefyd y casâwyd Dafydd, y cysgod o hóno ef lawer gwaith. Casâu gwirfoddol, o dra gelyniaeth, yw casâu heb achos.

26 [g] * Eithr pan ddêl y † Diddanydd, yr hwn a anfonaf i chwi oddi wrth y Tad (*sef* ‡ Yspryd y gwirionedd, [h] || yr hwn sydd yn deilliaw oddi wrth y Tad) [i] § efe a dystiolaetha am danaf fi.

g pen. 14. 16, 17, 26. a 16. 7, 13, 14. Luc 24. 49. Act. 2. 33. h pen. 8. 42. Dat. 22. 1. i pen. 16. 14, 15. Act. 2. 32, 33. a 5. 32. a 15. 8. 1 Cor. 1. 6. Heb. 2. 4. 1 Ioan 5. 6—10.

* Wrth i'r apostolion weled eu Harglwydd yn cael ei gasâu, ei ddirmygu, a'i roddi i farwolaeth mòr greulawn, a gweled hefyd mai yr un fath y caent hwythau eu trin; yr oedd yn naturiol iddynt ddigaloni a llwfrâu: nid yn unig am eu diogelwch personol eu hunain, ond hefyd am lwyddiant eu gweinidogaeth. I'w cysuro a'u calonogi yn wyneb hyny, mae yr Arglwydd Iesu yma yn addaw y byddai i'r Ysbryd Glân, y Dyddanydd, ar ol ei esgyniad ef, ddyfod i amddiffyn ei enw, ei wirionedd, a'i achos ef, yn y byd, ac hefyd i'w nerthu, eu cysuro, a'u llwyddo hwythau yn eu gweinidogaeth fawr. † Am y gair, neu yr enw, Dyddanydd, sylwasom o'r blaen, ar pen. 14. 16, 26. ‡ Sylwyd hefyd arno fel Ysbryd y gwirionedd, ar adn. 17, o'r bennod hóno. || Mae dadl yn mhlith duwinyddion, pa beth a feddylir wrth *ddeilliad* yr Ysbryd Glân yn y fàn hon: tybia rhai mai y danfoniad, neu y tywalltiad o hóno, ar ddydd y pentecost, ac amserau eraill cyffelyb, yn unig a feddylir; ond tybia eraill mai ei *dragywyddol ddeilliad* ef oddi wrth y Tad, a feddylir: rhywbeth cyffelyb, ac yn ateb mewn mesur, i *dragywyddol genedliad* y Mab, ond yn wahanol iddo. Ond dirgeledigaethau anamgyffredadwy yw y pethau hyn; ac efallai bod yn well i ni eu rhyfeddu mewn distawrwydd, na cheisio egluro y fath bethau dyfnion. Eto, mae hyny yn amlwg yn yr adnod, bod Crist yn sôn am *ddanfoniad* yr Ysbryd, fel peth gwahanol i'w *ddeilliad* ef. *Efe* sydd yn ei ddanfon; a danfon yr hwn sydd yn deilliaw oddi wrth y Tad y mae: a thebygid y gallwn ystyried y deilliad o flaen y danfoniad yma. Mae trindod o bersonau

i'w gweled yn amlwg yma hefyd; heb ganiatâu hyny nid oes synwyr yn y geiriau. § Tystiolaethodd yr Ysbryd am Grist, trwy y doniau a'r tafodau a roddes i'r apostolion, trwy y gwyrthiau a wnaeth trwyddynt, yr arddelwad a wnaeth o honynt, a'r cymmorth a roddes iddynt yn wyneb eu holl elynion.

27 [k] A chwithau hefyd a dystiolaethwch, [l] am eich bod o'r dechreuad gyd â mi.

k pen. 21. 24. Luc 24. 48. Act. 1. 8, 21, 22. a 3. 15. a 4. 20, 33. a 10. 39—42. a 13. 31. a 18. 5. a 23. 11. 1 Pedr 5. 1, 12. 2 Pedr 1. 16—18. Dat. 1. 2, 9. *l* Marc 1. 1. Luc 1. 2, 3. 1 Ioan 1. 1, 2.

* A chwithau, dàn gyfarwyddyd a dylanwadau yr Ysbryd, a dystiolaethwch yn hyf, yn gadarn, yn eglur, ac yn ardderchog, i mi, fy achos, a'm gwirionedd, yn eich gweinidogaeth, eich gwyrthiau, eich bucheddau, a'ch marwolaeth. † Ac nis gall neb feio ar eich tystiolaeth chwi fel yn annigonol; canys yr oeddech chwi gyda mi o ddechreuad fy ngweinidogaeth hyd fy esgyniad i'r nef, yn gweled, yn clywed, ac yn gwybod y cwbl am danaf, ac yr oll a wnaethpwyd i mi. Am undeb tystiolaeth yr apostolion â thystiolaeth yr Ysbryd, gwel Act. 5. 32.

PEN. XVI.

Crist yn cysuro ei ddysgyblion, trwy addewid o'r Ysbryd Glân.

*Y PETHAU hyn [a] a ddywedais i chwi, fel na rwystrer chwi.

a adn. 4. pen. 15. 11. Mat. 11. 6. a 13. 21, 57. a 24. 10. a 26. 31—33. Rhuf. 14. 21. Phil. 1. 10. 1 Pedr 2. 8.

* Fel na thramgwyddai yr apostolion gan erlidiau pan ddelent, ac fel na ddigalonent rhag ofn aflwyddiant yn eu gweinidogaeth, rhagfynegodd Iesu iddynt bob un o'r ddau beth: rhagddywedodd y caent eu herlid, ond addawodd hefyd y caent weled eu hachos yn llwyddo er pob erlidiau.

2 [b] * Hwy a'ch bwriant chwi allan o'r synagogau: [c] † ac y mae yr awr yn dyfod, y tybia pwy bynnag a'ch lladdo, ei fod yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw.

b pen. 9. 22, 34. a 12. 42. Luc 6. 22. 1 Cor. 4. 13. *c* Es. 66. 5. Mat. 10. 28. a 24. 9. Act. 5. 33. a 6. 13, 14. a 7. 56—60. a 8. 1—3. a 9. 1, 2. a 22. 3, 4, 19—23. a 26. 9—11. Rhuf. 10. 2, 3. Gal. 1. 13, 14. Phil. 3. 6.

* Am y ddefod a'r dull o fwrw allan o'r synagog, gwel ar pen. 9. 34: felly y gwnaeth yr Iuddewon â'r apostolion wedi hyn. † Dywedir fod y geiriau Groeg yn y fàn hon yn arwyddo offrymu offrwm, neu aberth i Dduw. Tybiai erlidwyr crefydd yn mhlith yr Iuddewon, fod erlid y saint i farwolaeth, mòr gymmeradwy gan Dduw â phe buasent yn offrymu yr aberth gorau iddo. Felly y tybiodd eglwys Rufain lawer gwaith wedi hyny, pan wnaethant boeth-offrymau cyfain, ac aberthau llosg o'r protestaniaid duwiol, yn enw yr Arglwydd. Ond O fel y dïala Duw am y pethau hyn! pan ymofyno efe am waed ei weision efe a'u cofia hwynt.

3 * A'r pethau hyn a wnant i chwi, [d] oblegid nad adnabuant y Tad, na *myfi.*

d pen. 8. 19, 55. a 15. 23. a 17. 3, 25. Luc 1[…] 2. 8. 2 Cor. 4. 3—6. 2 Thes. 1. 8. a 2. 10—12. 1 […] 1 Ioan 2. 1. a 4. 8. a 5. 20.

* Cawsom hyn o'r blaen, pen. […] gwel y sylwad yno.

4 * Eithr y pethau hyn a d[…] ais i chwi, [e] fel pan ddêl y[r] […] cofioch hwynt, ddarfod i mi d[…] yd i chwi: † a'r pethau hyn [n…] wedais i chwi o'r dechreuad, […] mod gyd â chwi.

e pen. 13. 19. a 14. 29. Es. 41. 22, 23. […] a 24. 25. Marc 13. 23. Luc 21. 12, 13. Act. 9. […] 24. 2 Pedr 1. 14. *f* pen. 17. 12, 13. Mat. 9. 15[…]

* Rhagfynegodd Crist y pethau […] amlwg i'w ddysgyblion ychydig cyn[…] ael, fel y byddai coffadwriaeth o'i ei[…] gynnaliaeth i'w meddyliau hwynt p[…] y pethau i ben: ac hefyd er cadarnau […] hwynt yn ei Dduwdod ef, wrth […] peth yn dyfod yn ol ei ddangosiad h[…] awl ef. † Ni ddywedodd y pethau […] eglur o'r dechreuad, rhag digaloni ei[…] ion yn y cychwyn, pan oeddent y[n] […] yn y ffydd; ac yr oedd ef gyda hwy […] hwnw hefyd, yn wynebu ar bob ym[…] hunan, ac yn eu noddi a'u hamddi[…] thau.

5 * Ac yn awr [g] yr wyf y[n] […] at yr hwn a'm hanfonodd, † a […] neb o honoch yn gofyn i mi, […] yr wyt ti yn myned?

g adn. 10, 16, 28. pen. 6. 62. a 7. 33. a 13. […] a 17. 4, 5, 13. Eph. 4. 7—11. Heb. 1. 3. a 12. […] 13. 36. a 14. 4—6.

* Ond yn awr, gan fy mod i fyn[…] iawn at y Tad, tybiais yn angenrhe[…] bysu y pethau uchod i chwi, i'r dy[…] bwyllwyd uchod. † Pan ddywed[…] wrth ei ddysgblion (pen. 13. 33.) […] fi yn myned, ni ellwch chwi ddyf[…] hon, mae yn wir i Pedr ofyn iddo […] I ba le yr wyt ti yn myned; ond m[…] lwg na ddëallasant hwy y pryd hw[…] yr oedd efe yn myned, ac na ofyn[…] wedi hyny. A phan ddywedodd ef […] 2.) ei fod yn myned i barotôi lle […] ddëallasant, ni feddyliasant am y […] dylasent; ac nid ymofynasant ych[…] ei gylch.

6 * Eithr am i mi ddyw[…] pethau hyn i chwi, [i] tristwch […] wodd eich calon.

i adn. 20—22. pen. 14. 1, 27, 28. a 26. 11— 45. a 24. 17.

* Yr ydych chwi yn cymmeryd […] ddynol, ac yn hunanol; megys […] wnewch chwi eich hunain ar o[…] mhresenoldeb corphorol I. Am hy[…] tristwch gormodol wedi llenwi eic[h] […] chwi, fel nas gellwch ystyried am, […] eddu yn fy adgyfodiad, fy esgy[…] gogoneddiad I, ac fy mod yn myn[…] ôi lle i chwithau. Tristâu mewn […] nheilwng yr ydych.

7 * Ond [k] yr wyf fi yn d[…] gwirionedd i chwi; [l] † Budd[…] chwi fy myned i ymaith: ‡ ca[…] âf fi, [m] ni ddaw y Diddanydd[…]

‖ eithr os mi a âf, mi a'i hanfonaf ef ttoch.

l pen. 8. 45, 46. Luc 4. 25. a 9. 27. Act. 10. 34. ...11. 50—52. a 14. 3, 28. Rhuf. 8. 28. 2 Cor 4. 17. ...7. 39. a 14. 16, 17, 26. a 15. 26. *n* Salm 68. 18. ...24. 49. Act. 1. 4, 5. a 2. 33. Eph. 4. 8—13.

‖ Er mai gwirionedd anhygoel iawn i'r ...gyblion y pryd hwnw oedd y gwirionedd ... ymadawiad Crist, eto gwirionedd sicr ...dd, a gwelodd y dysgyblion hyny ar ol ei ...all a'i brofi. † Nid yw Iesu yn dywedyd, ...ddiol yw i *mi*, er bod hyny yn wir; eithr ...ddiol yw i *chwi*, fy myned I ymaith. Fel ...y mae llawer o bethau yn troi allan yn ...ddiol i ni, ag y tybiasom ni mai anfudd..., a cholled a fyddent. Gall y saint ddy...no ymddattodiad, ond er eu buddioldeb ...hunain y mae hyny: yr oedd Iesu, ein ...yngwr bendigedig, yn hiraethu am ym...del er buddioldeb ei bobl, yn gystal ag er ...ogoneddiad ei hun. ‡ Felly yr oedd y ...efn, a'r cytundeb, yn y cyngor a'r cyfam...od tragywyddol, i'r Mab yn gyntaf wneud ...wn dros bechod, esgyn i'r gogoniant, ac ... i'r Ysbryd Glân gael ei ddanfon, a'i ...wallt o'r uchelder, ar yr apostolion yn ...ntaf, ac ar yr holl eglwys hyd ddiwedd ...ser. Felly hefyd yr oedd yn addas, ac yn ...n, yn ngolwg doethineb Duw, i gyssyllt...a threfn y pethau gogoneddus hyn i fod: ...c y mae esgyniad Iesu a'i eisteddiad ar ...ehen-law y Tad, yn sicrwydd o'r Ysbryd ...ân, ei oruchwiliaethau a'i ddaioni, i'r eg...ys yn mhob oes.

8 * A phan ddêl, *o* efe a argy...edda y byd o bechod, ac o gyf...wnder, ac o farn:

o Zech. 12. 10. Act. 2. 37. a 16. 29, 30.

* Addefa ein Hawduron saesonig eu hun..., mai argyhoeddi yw ystyr y gair Groeg ...*legxei*) ac nid ceryddu (*reprove*) fel yn eu ...fieithiad hwy. Cyflawnwyd hyn yn nod...ig ar ddydd y pentecost, pan ddwysbigwyd ...ir mil o bobl yn eu calonau gan yr Ysbryd ...lân drwy bregeth Pedr. Am y pethau y ...e yn argyhoeddi o honynt, cawn sylwi ar ...adnodau nesaf.

9 *p* * O bechod, † am nad ydynt yn ...edu ynof fi;

p pen. 3. 18—21. a 5. 40—44. a 8. 23, 24, 42—47. ...47, 48. a 15. 22—25. Marc 16. 16. Act. 2. 36—38. a 3. ...19. a 7. 51—54. a 26. 9, 10. Rhuf. 3. 19—20. 1 Thes. ...15, 16. 1 Tim. 1. 13. Heb. 3. 12. a 10. 28, 29.

* Efe a argyhoedda y byd, Iuddewon a ...henedloedd, o bechod yn gyffredinol, o ...drygioni eu calonau a'u gweithredoedd; ...ac yn enwedig o'r pechod dirfawr o beidio ...redu ynof fi. Yr oedd yr Ysbryd Glân yn ...dwyn tystiolaeth am Dduwdod, danfoniad, a ...gogoneddiad Iesu, yn y tywalltiad o hôno ar ...r apostolion, yn y doniau goruwch-naturiol ...rhyfeddol a roddes iddynt, yn yr arddelw...iad amlwg a wnaeth o honynt, ac yn y gweith...rediadau achubol a wnaeth ar galonau dynion ...drwyddynt: ac fel hyny yr oedd yn argy...hoeddi y byd o anghrediniaeth yn y Messiah.

10 *q* * O gyfiawnder, † am fy mod ...i myned at fy Nhad, ac ni'm gwel...ch i mwyach;

q Es. 42. 21. a 45. 24, 25. Jer. 23. 5, 6. Dan. 9. 24. ...1. 17. a 3. 21—26. a 5. 17—21. a 8. 33, 34. a 10. 3, 4. ...1. 30. a 15. 14—20. 2 Cor. 5. 21. Gal. 5. 5. Phil. 3. ... 1 Tim. 3. 16. Heb. 10. 5—13.

* Efe a argyhoedda yr Iuddewon a ddywedent mai twyllwr oeddwn, mai un cyfiawn, sanctaidd, a diniwed, oeddwn: efe a argyhoedda y byd, Iuddewon a Groegwyr, o gyfiawnder fy mherson a'm hachos I; o'r angenrheidrwydd am fy nghyfiawnder I yn gyfrifedig iddynt, yr addasrwydd o hôno, a'i ddigonoldeb i gwbl gyfiawnau yr annuwiol. † Yr oedd mynediad Crist at y Tad yn brawf mai un cyfiawn ydoedd ef ei hun; yn brawf ei fod wedi dybenu camwedd, wedi selio pechodau, wedi gwneuthur cymmod dros anwiredd, a chwedi gweithredu a dwyn cyfiawnder tragywyddol i bawb a gredent iddo. Trwy yr athrawiaeth o'i adgyfodiad ef, a'i esgyniad at y Tad, yr oedd yr Ysbryd Glân, ac y mae eto, yn argyhoeddi y byd o gyfiawnder yn yr ystyriaethau uchod. Pe na buasai ef yn gyfiawn, ei athrawiaeth yn gyfiawn, a'i farwolaeth yn iawn cyfiawn a boddlonawl am bechod, ni buasai yn myned at y Tad: gan iddo fyned at y Tad, (a'i ystyried yn ein deddf-le ni) rhaid ei fod ef yn gyfiawn, a rhaid fod ynddo ef gyfiawnder i'w bobl.

11 *r* * O farn, oblegid *s* tywysog y byd hwn a farnwyd.

r pen. 5. 22—27. Mat. 12. 18, 36. Act. 10. 42. a 17. 30, 31. a 24. 25. Rhuf. 2. 3, 4, 16. a 14. 10—12. 1 Cor. 4. 5. a 6. 3, 4. 2 Cor. 5. 10, 11. Heb. 6. 2. a 9. 27. 2 Pedr 2. 4—9. a 3. 7. Dat. 1. 7. a 20. 11—15. *s* pen. 12. 31. a 14. 30. Gen. 3. 15. Salm 68. 18. Es. 49. 24—26. Luc 10. 18. Rhuf. 16. 20. 2 Cor 4. 4. Eph. 2. 2. Heb. 2. 14. 1 Ioan 3. 8. Dat. 12. 7—10. a 20. 2, 3, 10.

* Llawer o wahanol feddyliau sydd am y gair "barn" yn y fan hon: tybia rhai mai *iawn drefn* pethau a feddylir; taflodd satan, tywysog y byd hwn, bob peth i ddyryswch ac annhrefn mawr yn y byd; ac ar ol i Grist ei farnu ef, a buddugoliaethu arno ar y groes, mae yn dwyn diwygiad i'r byd, ac yn adferu pethau i'w iawn drefn trwy yr efengyl. Tybia eraill mai y gallu barnawl hwnw a dderbyniodd Crist ar ei esgyniad, a feddylir, pan ddywedodd y Tad wrtho, Eistedd ar fy neheu-law, hyd oni osodwyf dy elynion yn droed-fainc i'th draed. Eraill a'i deall, am y llywodraeth sydd gan Grist ar eneidiau a chalonau ei saint, y rhai a waredodd efe o feddiant satan trwy ei aberth a gweithrediadau ei Ysbryd. Eraill a'i deallant am yr holl awdurdod a roddwyd i Grist yn y nef ac ar y ddaear, Math. 28. 18; Phil. 2. 9. Tybia eraill mai y farn anghyfiawn a roddes y byd ar Grist a'i apostolion, a feddylir; yr argyhoeddai yr Ysbryd Glân y byd o anghyfiawnder a phechadurusrwydd y farn hôno. Tybia eraill mai barn o gondemniad a feddylir; y ca'i y byd ei argyhoeddi gan yr Ysbryd Glân, ei fod yn gorwedd mewn drygioni, yn agored i ddigofaint Duw a'i ddeddf, ac y bydd diwrnod, yn yr hwn y barna efe y byd mewn cyfiawnder. Gallwn sylwi yn gyffredinol ar y tair adnod, fod yr Ysbryd Glân trwy yr efengyl, yn dyfod â dynion i feddwl yn wahanol iawn, am Grist, am bechod, am gyfiawnder, ac am y farn a fydd, i'r hyn maent yn feddwl wrth natur, ac a allant byth feddwl wrth oleuni natur.

12 Y mae gennyf *t* etto lawer o bethau i'w dywedyd i chwi, *u* ond ni ellwch eu dwyn yr awrhon.

t pen. 14. 30. a 15. 15. Act. 1. 3. *u* Marc 4. 33. 1 Cor. 3. 1, 2. Heb. 5. 11—14.

* Nid llawer o bethau am athrawiaeth

esampl ragorol i weinidogion y gair; ac mae arnom angen gweddïo yn daer am gyfarwyddyd a chymmorth yr Ysbryd Glân, nac anghofiom, ac na cham-ddefnyddiom mo hòni.

13 * Ond pan ddêl efe, [x] *sef* Yspryd y gwirionedd, [y] efe a'ch tywys chwi i bob gwirionedd: [z] † canys ni lefara o hono ei hun, ond pa bethau bynnag a glywo, a lefara efe: [a] ‡ a'r pethau sydd i ddyfod, a fynega efe i chwi.

x pen. 14. 17. a 15. 26. 1 Ioan 4. 6. *y* pen. 14. 26. 1 Cor. 2. 10—13. Eph. 4. 7—15. 1 Ioan 2. 20, 27. *z* pen. 3. 32. a 7. 16—18. a 8. 38. a 12. 49. *a* Joel 2. 28. Act. 2. 17, 18. a 11. 28. a 20. 23. a 21. 9—11. a 27. 24. 2 Thes. 2. 3, 12. 1 Tim. 4. 1—3. 2 Tim. 3. 1—5. 2 Pedr 2. 1, &c. Dat. 1. 1, 19. a 6—22.

* Ond pan ddêl yr Ysbryd Glân, yr hwn sydd ffyddlawn a chywir, i wneuthur ei waith ef arnoch a thrwyddoch chwi; efe a'ch tywys chwi yn anffaeledig ac yn effeithiol, ac a rydd i chwi ddëall a chymmeradwyaeth o holl drefn yr iachawdwriaeth fawr, a holl oruchwiliaeth yr efengyl. † Oblegyd fel yr oeddwn I bob amser yn llefaru ac yn gweithredu mewn cydgordiad â fy Nhad; felly y bydd i'r Ysbryd Glân hefyd, weithredu mewn cydgordiad a'r Tad a minnau; gan amlygu pob peth yn ol y cyfammod, a'r cyngor hedd rhwng y Tad â mi, yn yr hwn yr oedd yntau hefyd yn un. ‡ Ac nid hyny yn unig, ond efe a fydd hefyd yn ysbryd prophwydoliaeth ynoch chwi, yn eich dysgu i ysgrifenu ysgrythyrau y Testament Newydd, ac yn rhag-ddangos i chwi yr hyn oll a fydd raid i chwi ei wybod, neu ei hysbysu i'r eglwys dros holl oesoedd y ddaear, ac am dragywyddoldeb dedwydd wedi hyny yn y nef.

14 [b] * Efe a'm gogonedda i: [c] † canys efe a gymmer o'r eiddof, ac a'i mynega i chwi.

b adn. 9, 10. Act. 2. 32—36. a 4. 10—12. 1 Cor. 12. 3. 1 Pedr 1. 10—12. a 2. 7. 1 Ioan 4. 1—3. 13. 14. a 5. 6.

wr, mae gweinyddiad yr h
wneyd, wedi cael ei roddi id
fel ei Gyfaill, ei ogyfuwch,
mhob ystyr yn deilwng o'r y
hyny gyda phob priodoldeb y
yd, mai o'r *eiddo ef* y cymm
Glân, ac y mynegai i'r aposto

16 [e] * Ychydig enny
gwelwch: † a thrache
ennyd, a chwi am gwe
fy mod yn myned at y T

e adn. 5, 10, 17—19. a 7. 33. a 12.
f pen. 20. 19—29. a 21. 1—23. Act.
1 Cor. 15. 5—9. *g* adn. 28. pen. 13.
16. 19. Heb. 12. 2.

* Ychydig ennyd y bydd
fel hyn mwyach cyn marw;
ennyd ni'm gwelwch. † On
ennyd eilwaith, ar y trydydd
gwelwch drachefn; ‡ canys
o'r bedd, a myned at y Tad.
oedd yr ychydig ennyd blaen
yr oedd Crist yn llefaru hyd
yr ychydig ennyd y byddai
oedd yr yspaid amser y byd
ac yr ychydig ennyd iddyn
chefn, oedd y deugain niwrn
iad hyd ei esgyniad. Ond t
fod yr ail ychydig ennyd a
cyfeirio at farwolaeth yr ap
caent weled eu Harglwydd
nef; neu ynte, at ei ddyfodi
pryd y cânt hwy a'r holl sai
ei ogoniant mawr.

17 [h] * Am hyny y d
o'i ddisgyblion wrth eu
yw hyn y mae efe yn
wrthym, Ychydig enn
gwelwch: a thrachefn y
y chwi a'm gwelwch: a
yn myned at y Tad?

blion yn deall eto, ei fod ef i farw, i adfodi, ac i esgyn at y Tad; a'r cwbl mewn ychydig iawn o amser.

18 * Am hynny hwy a ddywedasant, Beth yw hyn y mae efe yn ei ddywedyd, Ychydig ennyd? [i] † ni wyddom ni beth y mae efe yn ei ddywedyd.

[i] Mat. 16. 9—11. Luc 24. 25. Heb. 5. 12.

* Ymddengys yma, bod y dysgyblion mewn dyryswch mawr yn nghylch y geiriau uchod, ac yn ymholi yn ddistaw yn mhlith eu gilydd, beth a allasai efe feddwl wrthynt. † Nid oedd y dysgyblion yn fwy pŵl eu deall naturiol na dynion eraill; ac os oeddynt hwy yn dywyll, rhaid i ni feddwl nad ydym ninnau ddim yn rhydd oddi wrth gyffelyb anwybodaeth a annwybodaeth yn wyneb dyfnion bethau Duw.

19 [k] * Yna y gwybu yr Iesu eu bod hwy yn ewyllysio gofyn iddo; ac a ddywedodd wrthynt, Ai ymofyn yr ydych â'ch gilydd am hyn, oblegid i mi ddywedyd, Ychydig ennyd, ac ni'm gwelwch: a thrachefn ychydig ennyd, a chwi a'm gwelwch?

[k] adn. 30. pen. 2. 24, 25. a 21. 17. Salm 139. 1—4. Mat. 9. 4. Marc 9. 33, 34. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

* Yn ngeiriad yr adnod hon nid oes dim yn dywyll; ond yn ei chynnwysiad y mae llawer o addysg:—1. Er bod dynion da yn anwybodus am lawer o bethau yn meddwl ac ewyllys Duw; eto maent yn awyddus am gael eu dysgu yn fanylach: nid yw bod yn esmwyth ac yn dawel mewn annwybodaeth, yn gyson âg egwyddor o wir ras. 2. Mae Crist yn gwybod dymuniad ein calonau ni, cyn i ni eu hamlygu â'n gwefusau iddo; eto ni ddylem ni ymfoddloni ar ein dymuniadau dirgelaidd tufewnol, heb eu gwneuthur yn hysbys â'n gwefusau: mae Duw yn galw am ein gwefusau, yn gystal ag am ocheneidiau a dymuniadau y dyn oddi fewn. 3. Mae Crist yn barod iawn i ddysgu y rhai y gwelo eu bod yn chwennych cael eu dysgu; am hyny mae yn dywedyd yma, Ai ymofyn yr ydych â'ch gilydd am hyn? os ydych chwi yn ewyllysio gwybod, yr wyf fi yn barod i'ch dysgu.

20 * Yn wir, yn wir, meddaf i chwi, [l] Chwi a wylwch ac a alerwch, † a'r byd a lawenycha: eithr chwi a fyddwch dristion; [n] ‡ ond eich tristwch a droir yn llawenydd.

[l] adn. 6, 33. pen. 19. 25—27. Marc 14. 72. a 16. 10. Luc 22. 45, 62. a 23. 47—49. a 24. 17. [m] Job 20. 5. Mat. 26. 38. a 27. 39—44, 62—66. Marc 15. 29—32. Dat. 11. 10. 18. 7. [n] Salm 30. 5, 11. a 40. 1—3. a 97. 11. a 126. Es. 12. 1. a 25. 8, 9. a 61. 3. a 66. 5. Jer. 31. 9—14, Mat. 5. 4. Luc 6. 21. Act. 2. 46, 47. a 5. 41. Rhuf. 5. 11. 2 Cor. 6. 10. Gal. 5. 22. 1 Thes. 1. 6. 2 Thes. 2. 17. Iago 1. 2. 1 Pedr 1. 6—8. Jud. 24. Dat. 7. 14—17.

* Nid yw y geiriau hyn yn ateb pendant i'w gofyniad hwy, nac yn agoriad uniongyrchol ar yr hyn oedd yn dywyll iddynt; eto mae yn dangos iddynt, y byddai Crist yn absenol oddi wrthynt am ryw *yspaid, ac y byddai yr amser hwnw o'i absenoldeb ef yn amser o alar a gofid mawr iddynt hwy, wedi* ei gymmeryd ef, y Priod-fab, oddi arnynt. † Ar yr un pryd, byddai ei farwolaeth, a'i absenoldeb ef oddi ar y ddaear, yn destyn gorfoledd gan ddynion annuwiol, holl benaethiaid a phobl yr Iuddewon, fel pe buasent wedi cael llwyr fuddugoliaeth arno, a'u gwaredu oddi wrtho. ‡ Ond nid hir y parâai y tristwch hwn i'r dysgyblion; trôai yn llawenydd mawr pan welent ef wedi adgyfodi, yn ei esgyniad gogoneddus, yn nhywalltiad yr Ysbryd Glân, y Dyddanydd, ar ddydd y pentecost, yn ei bresenoldeb ef gyda hwy yn eu holl waith, ac yn enwedig yn eu myned-iad ato ef i'r gogoniant.

21 [o] * Gwraig wrth esgor, sydd mewn tristwch, am ddyfod ei hawr: † eithr wedi geni y plentyn, nid yw hi yn cofio ei gofid mwyach, [p] gan lawenydd geni dyn i'r byd.

[o] Gen. 3. 16. Es. 26. 16—18. Jer. 30. 6, 7. Hos. 13. 13, 14. Mica 4. 10. Dat. 12. 2—5. [p] Gen. 21. 6, 7. a 30. 23, 24. 1 Sam. 1. 26, 27. Salm 113. 9. Luc 1. 57, 58. Gal. 4. 27.

* Mae ein Harglwydd yma yn cymharu agwedd yr eglwys yn y byd hwn, ac yn enwedig yr apostolion, a'r eglwys, yn y dyddiau blinion o erlid oedd i ddyfod yn fuan y pryd hwnw, i ofid gwraig wrth esgor, yr hwn a fyddai yn llym iawn am ychydig, ond nid o hir barâad: † wedi geni y plentyn mae y gofid yn troi yn llawenydd; felly eglwys Duw, ar ol dyoddef am dymmor yn y byd hwn, mae ei holl dristwch yn darfod a hithau yn myned i mewn i lawenydd annhraethadwy a gogoneddus ei Harglwydd. Felly hefyd y mae pob credadyn tra mae dan oruchwiliaeth argyhoeddiadol deddf Duw, a thân guddiad wyneb Duw; ond wedi dyfod o'r esgoreddfa galed hon i ryddid nefol yr efengyl, try ei alar yn orfoledd byth.

22 [q] * A chwithau am hynny ydych yr awrhon mewn tristwch: [r] † eithr mi a ymwelaf â chwi drachefn, ‡ a'ch calon a lawenycha, [s] a'ch llawenydd ni ddwg neb oddi arnoch.

[q] adn. 6, 20. [r] pen. 20. 19, 20. a 21. 7. Es. 25. 9. a 65. 13, 14. a 66. 9—14. Mat. 28. 8. Luc 24. 41, 51—53. Act. 13. 52. [s] pen. 4. 14. Job 34. 29. Salm 146. 2. Es. 12. 2—4. a 51. 11, 12. a 54. 7, 8. a 65. 18, 19. Hab. 3. 17, 18. Luc 10. 42. a 16. 25. a 19. 26. Act. 5. 41. a 16. 25. a 20. 23, 24. Rhuf. 8. 35—39. 1 Thes. 3. 7—9. 2 Thes. 2. 16. Heb. 6. 18. a 10. 34. 1 Pedr 4. 13, 14.

* Fel gwraig yn wyneb ei gwewyr esgor, felly yr oedd yr apostolion y pryd hwnw, o herwydd ymadawiad eu Harglwydd, ac yn wyneb y gofidiau a'r erlid oedd i ddyfod arnynt. † Mi a ymwelaf â chwi drachefn yn bersonol ar ol fy adgyfodiad, ac er yr esgynaf at fy Nhad yn fuan ar ol hyny, eto mi a ymwelaf â chwi drachefn, ar ol hyny, trwy fy Ysbryd, y Dyddanydd, ac a barâaf i ymweled â chwi, ac â'm holl bobl, drachefn a thrachefn, hyd oni ddelwyf ar y cwmwl i gymmeryd fy holl eglwys adref ataf fy hun. ‡ Bydd fy holl ymweliadau I yn achos gorfoledd a llawenydd i chwi a'm holl ganlynwyr I, ac nis dichon i holl ymgais dynion a chythreuliaid eich ymddifadu chwi o'r llawenydd hwnw byth: cewch fodd i orfoleddu yn y gorthrymderau mwyaf.

23 * A'r dydd hwnnw [t] ni ofynwch ddim i mi. † Yn wir, yn wir, medd-

af i chwi, [u] Pa bethau bynnag a ofynoch i'r Tad yn fy enw, efe a'u rhydd i chwi.

[t] adn. 19. pen. 13. 36, 37. a 14. 5, 22. a 15. 15. a 21. 20, 21. [u] pen. 14. 13, 14. a 15. 7, 16. Es. 65. 24 Mat. 21. 22. Eph. 2. 18. a 3. 14—20. 1 Tim. 2. 5, 6. Heb. 4. 14—16. a 7. 25, 26. a 10. 19—23. 1 Ioan 2. 1. a 5. 14—16.

* Yn yr amser hwnw o lawenydd mawr, dàn oleuni a dylanwadau yr Ysbryd Glân, ni bydd dim raid i chwi am fy mhresenoldeb corphorol I, na chyfle i ofyn i mi am bethau dyrys a thywyll a berthyn i'm teyrnas, fy athrawiaeth, a'm hachos I; † chwi a fyddwch dàn arweiniad a dysgeidiaeth Ysbryd y gwirionedd, yr hwn a'ch tywys chwi i bob gwirionedd. A pha beth bynag a ofynoch trwy yr Ysbryd hwnw i'r Tad yn fy enw I, fel Cyfryngwr, myfi a eiriolaf drosoch yn y nef, a'm Tad trwy yr unrhyw Ysbryd a rydd i chwi pa bethau bynag a ofynoch. Dyben y Cyfryngwr yma oedd, cysuro ei ddysgyblion yn wyneb ei ymadawiad ef â hwy, trwy ddangos y byddai eu gwybodaeth a'u llawenydd yn fwy dàn ddylanwadau yr Ysbryd, ar ol ei ymadawiad ef, nac ydoedd y pryd hwnw; ac y byddai efe yn gofalu am danynt trwy ei eiriolaeth yn y nef, yn gystal â phe buasai gyda hwynt ar y ddaear.

24 * Hyd yn hyn ni ofynasoch ddim [x] yn fy enw i: † gofynwch, a chwi a gewch; [y] fel y byddo eich llawenydd yn gyflawn.

[x] Gen. 32. 9. 1 Bren. 18. 36. 2 Bren. 19. 15. Mat. 6. 9. Eph. 1. 16, 17. 1 Thes. 3. 11—13. 2 Thes. 1. 2. a 2. 16, 17. [y] adn. 23. pen. 15. 11. 1 Ioan 1. 3, 4. 2 Ioan 12.

* Hyd yn hyn ni ofynasoch ddim mewn gweddi gan y Tad yn fy enw I. Hyd yn hyn nid oedd y dysgyblion wedi arfer gweddïo yn ei enw ef, neu trwy ei eiriolaeth a'i gyfryngdod ef: nid oedd y ffordd hòno o ddyfodfa at y Tad wedi ei hollawl egluro iddynt eto; nid oeddynt hwy yn deall y cysgodau hyny yn hollawl, ag oedd yn arddangos cyfryngdod ac eiriolaeth Crist; ac ni ddywedasai yntau ddim am ofyn gan y Tad *yn ei enw ef*, yn y ffurf o weddi a roddasai iddynt. Arfer yr Inddewon duwiol dàn yr Hen Destament oedd gweddïo ar Dduw Abraham, gan ddadleu ei drugaredd, ei addewidion, a'i gyfammod ef, ac yr oedd eu gweddïau yn gymmeradwy ar gyfrif y Cyfryngwr, yr hwn a gysgodid yn y deml, a'r drugareddfa; ond ni byddent yn arfer defnyddio ei *enw* ef yn bennodawl yn eu gweddïau. † Hyny yw, gofynwch yn fy enw I: o hyn allan yr oedd y ffordd i'r cyssegr trwy waed Iesu yn cael ei hagor, a'i hegluro, a chredinwyr yn cael eu dysgu i ddadlau ei aberth a'i gyfiawnder ef yn eu gweddïau, ac yn sicr o lwyddo gyda Duw hyd eithaf eu dymuniadau er eu mawr lawenydd.

25 * Y pethau hyn a leferais wrthych mewn dammegion: † eithr y mae yr awr yn dyfod, pan na lefarwyf wrthych mewn dammegion mwyach, [z] eithr y mynegaf i chwi yn eglur am y Tad.

[z] adn. 28, 29. Act. 2. 33—36. 2 Cor. 3. 12—18. a 4. 2.

* Wrth ddammegion yma mae i ni ddeall, *dywediadau tywyll*; mae hyny yn amlwg wrth y gair, *eglur*, a roddir mew[n gwrthwyneb]iad yn niwedd yr adnod: dyw[ediad]ion, pwysig, y rhai nid oedd [y dysgyblion] yn eu deall yn gyflawn. † Ond [ar ol ei ad]gyfodiad, yr oedd yn bwriadu [trwy ei Ys]bryd oleuo eu deall hwynt, a [dangos pob] peth yn eglur iddynt, am holl d[refn] iachawdwriaeth, gwirionedd, a [chariad y] Tad. Y pryd hwnw, hwy a [ddeallent ei] ddywediadau tywyll ef, ac ni [byddent yn] dywyll mwyach iddynt, ond hwy [a'u gwelent] yn eglur trwy oleuni yr Ysbryd.

26 * Y dydd hwnnw y [gofynwch] yn fy enw: † ac nid w[yf yn dy]wedyd i chwi, [a] y gwedd[ïaf fi ar y] Tad trosoch:

[a] pen. 14. 16. a 17. 9, 19, 24. Rhuf. 8.

* Yn y dydd hwnw, ac o hyn [allan, wedi] i Grist fyned at y Tad, ac i'r Y[sbryd ddisgyn] ar yr apostolion, byddai iddynt [hwy a'r holl] gredinwyr weddïo ar y Tad trw[y ei gyfryng]dod ef, gan wneuthur defnydd [o'i] *enw* ef, mewn ffydd ac ymdd[iried] ynddo ef, fel un wedi gwney[d iawn ar y] ddaear, ac yn eiriol yn y nef. [Er nad yw y] Cyfryngwr yma yn dywedyd n[ad eiriolai] dros ei bobl, mae yr ysgrythyra[u ereill] yn dywedyd yn amlwg ei fod [yn eiriol] neu yn gweddïo; ond cawn ago[riad ar hyn]iau yn yr adnod nesaf.

27 [b] * Canys y Tad ei [hun sydd] yn eich caru chwi, [c] † am [i chwi fy] ngharu i, [d] a chredu fy ny[fod i] oddi wrth Dduw.

[b] pen. 14. 21, 23. a 17. 23, 26. Zeph. [3. 17.] 6. Jud. 20, 21. Dat. 3. 9, 19. [c] pen. 8. [42.] Mat. 10. 37. 1 Cor. 16. 22. 2 Cor. 5. 14. [1 Pedr] 1. 8. 1 Ioan 4. 19. [d] adn. 30. pen. 3. 13 [...] 8, 25. Rhuf. 8. 3. 1 Cor. 15. 47. Gal. 4. 4.

* Ni bydd achos i mi weddï[o drosoch, fel] pe byddai yn anhawdd gan [fy Nhad] gwrando chwi heb hyny: mae [fy Nhad] yn eich caru chwi fel yr wyf i [yn eich] caru, ac mewn heddwch â c[hwi trwy fy] ngwaed a'm haberth I drosoc[h. Mae] yma y calondid mwyaf i bechad[uriaid] i nesâu at Dduw yn enw y Cyf[ryngwr, gan] bod cariad y Tad yn dragywyd[dol at ei] bobl, heb un achos o hòno yn [...] eto mae yr amlygiadau o'r c[ariad hwnw] megys yn cael eu tynu allan, [gan gariad ei] bobl at Grist, a thrwy eu ffydd [ynddo] ef, fel y Messiah a ddaeth oddi [wrth Dduw] at waith mawr y prynedigaeth.

28 [e] * Mi a ddaethum [allan oddi] wrth y Tad, ac a ddaethu[m i'r byd:] † trachefn [f] yr wyf yn gad[aw y byd,] ac yn myned at y Tad.

[e] pen. 8. 14. a 13. 1, 3. [f] adn. 5. [...] a 17. 5, 11, 13. Luc 9. 51. a 24. 51. Act. 1.

* O ran ei Dduwdod yr oed[d efe gyda] Duw erioed, pen. 1. 1, 2; o ran [ei ddynol]iad a'i swydd, efe a ddaeth oddi [wrth y Tad] i'r byd. † Gwedi gorphen gwai[th y prynedig]igaeth ar y ddaear, efe a adaw[odd y byd, gan] fyned yn ein natur ni at y Tad, [...] oneddu ganddo, i lywodraethu a [...] ei waredigion yn y nef, i eiriol [...] i gyfranu o'i Ysbryd a'i ddo[niau ...] Nid y ddaear oedd ei ddechreu[...]

ear oedd ei gartref: y nef yw ei orsedd-
, a'r ddaear yw lleithig ei draed.

) * Ei ddisgyblion a ddywedas-
vrtho, Wele, yr wyt ti yn awr yn
edyd yn eglur, ac nid wyt yn
edyd un ddammeg.

eallodd y dysgyblion yr ymadrodd eglur
n hollawl. Wrth iddo ddywedyd Mi
ethum allan oddi wrth y Tad, deallasant
Duw tragywyddol, a gogyfuwch â'r Tad
d: ac wrth iddo ddywedyd ei fod yn
l y byd ac yn myned at y Tad, deallas-
i esgyniad ef a'i ogoneddiad fel Duw
rol gyda'r Tad. Pa fodd mae y bobl a
t ei Dduwdod ef yn deall y geiriau
, nis gwyddom; yr oedd y dysgyblion
deall yn eglur yn yr ystyr a enwyd.

[g] * Yn awr y gwyddom y
dost bob peth, ac nid rhaid i ti
yn o neb â thi: [h] † wrth hyn yr
yn credu ddyfod o honot
oddi wrth Dduw.

. 17—19. pen. 5. 20. a 21. 17. Heb. 4. 13. h adn. 17. 8.

adn. 16, soniodd Iesu am ei ymad-
yn fwy tywyll; "Ychydig ennyd, ac
welwch:" yn adn. 17, 18, mae y dys-
yn ymholi yn mhlith eu gilydd yn
aidd, beth a allasai hyny fod: yn adn.
wedir eu bod yn ewyllysio gofyn iddo
gwyddai yr Iesu eu bod yn ewyllysio
yn adnod 28, mae efe yn dywedyd
r beth oedd efe yn feddwl yn adn. 16:
mae y dysgyblion yn canfod yn am-
gwyddai efe eu meddyliau hwy yn
7, 18. † Wrth hyny yr oeddynt yn
el fod ef yn Dduw holl-wybodol, a
dyfod allan oddi wrth y Tad.

Yr Iesu a'u hattebodd hwynt,
ych chwi yn awr yn credu?

13. 38. Luc 9. 44, 45.

yddai yr Iesu nad oedd eu ffydd hwy
ddim mór gadarn ag y tybient hwy
ac y caffai ei bysgwyd yn lled fuan,
cadernid tybiol hwynt yn awr; am
nae yn gofyn iddynt, A ydych chwi
edd yn deall ac yn credu yr hyn a
lais I? chwi a allasech ac a ddylasech
chredu o'r blaen, yn mhell cyn hyn.
ych chwi yn tybied eich bod yn credu
larn yn awr, ag na ddaw ddim ys-
rnoch ar ol hyn? Mae rhai yn dar-
geiriau *Yr ydych yn awr yn credu.*
n eich bod yn credu o'r diwedd;
ddylasech gredu cyn hyn.

* Wele, [k] y mae yr awr yn dy-
: yr awrhon hi a ddaeth, [l] † y
erir chwi bob un at yr eiddo,
adewch fi yn unig: [m] ‡ ac nid
n unig, oblegid y mae y Tad
myfi.

. 4. 21, 23. a 5. 25, 28. a 12. 23. l Zech. 13. 6. 31, 56. Marc 14. 27, 50. Act. 8. 1. 2 Tim. 4. m pen. 8. 16, 29. a 14. 10, 11. Es. 50. 6—9.

bod y dysgyblion *y pryd hwnw yn
eu bod yn credu yn ddiysgog, eto yr
orm fawr i ddyfod arnynt yn fuan*
iawn, yr hon a brofai eu ffydd, nad oedd hi
ond gwanach o lawer nag y tybient hwy ei
bod: † oblegid yn yr ystorm hòno hwy a wasg-
erid bob un at yr eiddo; gadawent eu Har-
glwydd i ymdaraw drosto ei hun, a phob un o
honynt hwythau i ymdaro drosto ei hun hefyd.
Fel hyn y bu yn mhen awr neu ddwy wedi hyn,
Math. 26. 56. ‡ Er cael ei adael gan yr holl
ddysgyblion, gwyddai Crist y ca'i efe bresen-
oldeb a chymmorth ei Dad nefol yn ei holl
ddyoddefiadau. Nid oes neb yn unig ag y
mae presenoldeb Duw gydag ef. Gallwn
sylwi yma, nad oes dim anghysondeb rhwng
y geiriau hyn yn niwedd yr adnod, â Math.
27. 46: er i Dduw fel Barnwr cyfiawn
guddio ei wyneb oddi wrth Grist ar y groes;
eto, fel Tad, yr oedd gydag ef yn ei gynnal
ac yn ei gynnorthwyo. Myfi a'r Tad un yd-
ym, oedd hi yno, Es. 50. 7.

33 * Y pethau hyn a ddywedais
wrthych, [n] fel y caffech dangnefedd
ynof. [o] † Yn y byd gorthrymder a
gewch: [p] ‡ eithr cymmerwch gysur,
[q] myfi a orchfygais y byd.

n pen. 14. 27. Salm 85. 8—11. Es. 9. 6, 7. Mica 5. 5. Luc 2. 14. a 19. 38. Rhuf. 5. 1, 2. Eph. 2. 14—17. Phil. 4. 7. Col. 1. 20. 2 Thes. 3. 16. Heb. 7. 2. a 13. 20, 21. o pen. 15. 19—21. Act. 14. 22. Rhuf. 8. 36. 2 Cor. 7. 4. 1 Thes. 3. 4. 2 Tim. 3. 12. Heb. 11. 25. 1 Pedr 5. 9. Dat. 7. 14. p pen. 14. 1. Act. 9. 31. a 23. 11. a 27. 22, 25, 36. 2 Cor. 1. 3. a 13. 11. 1 Thes. 3. 7. q adn. 11. pen. 12. 31. 1 Sam. 17. 51, 52. Salm 68. 18. Rhuf. 8. 37. Gal. 1. 4. a 6. 14. 1 Ioan 4. 4. a 5. 4.

* Nid heddwch rhwng eu personau â Duw
yn gymmaint a feddylir yma; er mai yn a
thrwy Grist y mae hyny: ac nid heddwch,
neu dangnefedd, yn y gydwybod ychwaith,
mae yn debyg, a feddylir; ond tawelwch, a
diysgogrwydd meddwl, modd i feddiannu eu
heneidiau mewn amynedd, yn y gorthrymder
oedd i ddyfod arnynt y pryd hwnw, ac o hyny
allan trwy eu hoes. † Rhag-ddangosodd Crist
iddynt y trallodau a ddeuai arnynt, fel y gall-
ent ymarfogi yn gadarn, yn dawel, ac yn
ddigyffro, i wynebu arnynt; a datguddiodd
ei hun fel Duw a phlaid iddynt, fel trwy
ffydd ynddo ef y gallent ymwroli, a gwynebu
yn dawel ar eu holl elynion a'u gorthrymder-
au. ‡ Gan iddo ef, y Pen-tywysog orchfygu
y byd, pechod, profedigaethau, diafol, a holl
byrth uffern; a chan fod ei bobl yn milwrio
yn ei achos, a thán ei faner ef; efe a ofala
am danynt yn y brwydrau poethaf, ac mae
ei fuddugoliaeth ef yn ernes o sicrwydd o'u
buddugoliaeth hwythau yn y diwedd. Cysur
y saint yw, eu bod yn milwrio dán faner
Iesu, yn ymladd â gelynion sydd eisoes wedi
eu gorchfygu, y cánt nerth a diogelwch yn y
frwydr ganddo ef, ac y cánt fuddugoliaeth
lwyr yn y diwedd ar bob gelyn, a'u gogon-
eddu gydag ef ar ol gorchfygu.

PEN. XVII.

*Crist yn gweddïo ar ei Dad am ei ogon-
eddu ef.*

* Y PETHAU hyn a lefarodd yr
Iesu, [a] † ac *efe* a gododd ei lygaid i'r
nef, ac a ddywedodd, ‡ Y Tad,
[b] ‖ daeth yr awr; [c] § gogonedda dy
Fab, fel y gogoneddo dy F...

† Efe a gododd ei lygaid i'r nef, gorsedd a phreswylfa arbenig Duw, i ddangos difrifwch ac ysbrydoldeb ei feddwl, i ddangos mai gyda Duw yn y nef yr oedd ei neges, ac i ddangos i ninnau pan weddïom i nesâu at Dduw yn yr un agwedd sobr, ddifrifol, ac ysbrydol. ‡ Mae yn cyfeirio ei weddi at Dduw, fel ei Dad ef mewn ystyr neillduol: dysgodd i ninnau hefyd weddïo Ein Tad, yr hwn wyt yn y nefoedd. ‖ "Daeth yr awr:" yr awr a benderfynwyd yn y cyngor tragywyddol iddo ef orphen ei yrfa o ufudd-dod ar y ddaear, ac i ddyoddef yn aberth dros bechodau. § "Gogonedda dy Fab:" gogonedda fi *fel* dy Fab, ac fel y gwyper mai dy Fab ydwyf. Yr oedd yr holl amgylchiadau rhyfeddol o ogoniant a ddygwyddasant yn marwolaeth Crist yn atebiad i'r deisyfiad hwn: megys yr angel yn ymddangos iddo yn yr ardd; taro y rhai a ddaethant i'w ddâl ef i'r llawr; iachâu clust Malchus, y broffes dda a dystiodd efe ger bron Pilat; tystiolaeth Pilat o'i ddiniweidrwydd ef; breuddwyd gwraig Pilat; troedigaeth y lleidr ar y groes; cyd-ddisgleiriad ei rinweddau a'i rasau ef yn ei ddyoddefiadau; y tywyllwch a'r rhyfeddodau goruwch-naturiol eraill a ddygwyddasant pan oedd ar y groes; yn nghyd â'i adgyfodiad, ei esgyniad, ei eisteddiad ar ddeheu-law Duw, a danfoniad yr Ysbryd Glân: fel hyn y gogoneddodd Duw ei Fab. Gogoneddodd yntau y Tad, hefyd, yn yr ufudd-dod a'r iawn a roes iddo, ac wedi hyny yn yr amlygiad o'i ogoniant trwy ei air a'i Ysbryd, trwy yr holl fyd.

2 [d] * Megis y rhoddaist iddo awdurdod ar bob cnawd, [e] fel am y cwbl a roddaist iddo, [f] y rhoddai efe iddynt fywyd tragywyddol.

a'r ernes, o hôno: ac yn hy[n]
iddo, y prawf a'r cyflawn f[...]
† Mae yr adnabyddiaeth hon [...]
yn cynnwys, gwybodaeth a[...]
unig wir Dduw, ar wahân [...]
creaduriaid ac eilunod; ac a[...]
Grist, yr hwn a ddanfonod[...]
Iachawdwr i'r byd, fel yn og[...]
ac eto yn Gyfryngwr rhwng [...]
Rhaid adnabod Duw yn ei br[...]
yn y prydferthwch, y rhagor[...]
iant, a'r cyd-gordiad o hony[...]
hyn yr adnabyddiaeth hon [...]
iad, trwy ffydd, a thrwy ole[...]
phrofiad a chymdeithas gynn[...]
ir ei chael ond trwy adnaby[...]
fel Person Dwyfol, ac yn ei s[...]
cyfryngol. Yn mhob golwg [...]
y mae efe un ai môr gyfiaw[...]
ddangos trugaredd i'r euog, [...]
drugarog, fel y gwna gam a'[...]
sancteiddrwydd, a'i wirionedd[...]
ed gogoniant a chydgordiad [...]
dwyfol yn wyneb Iesu Gri[...]
gyssylltiedig â'r wybodaeth [...]
barchedig ofn a hyder; m[...]
cariad, diolchgarwch, ymost[...]
dod, addoliad ysbrydol, a ch[...]
ef: a dyma ffordd y pechadu[...]
wyd, i fywyd tragywyddol.

4 [k] * Mi a'th ogoned[...]
ddaear; [l] † mi a gwblhe[...]
a roddaist i mi i'w wneu[...]

[k] pen. 12. 28. a 13. 31, 32. [...]
a 9. 3. a 14. 31. a 19. 30. Act. 20. 24. 2 [...]

* Nid chwanegu at ogonia[...]
Tad a feddylir, yr oedd, ac y [...]
anmhosibl i neb; ond amly[...]
briodoliaethau ef a feddylir: [...]

adn. 24. pen. 1. 18. a 3. 13. a 10. 30. a 14. 9. Diar. 8. —31. Phil. 2. 6. Col. 1. 15—17. Heb. 1. 3, 10. 1 Ioan 1. 2. ... 1. 9—14. a pen. 1. 1—3. Mat. 26 34. 1 Pedr 1. 20. ... 8. 6.

* Sylwyd am ogoneddu Crist yn ei farwolaeth o'r blaen, adn. 1, a pen. 13. 31. yma ... yn gweddïo am ei ogoneddu gyda'r Tad, ... ef: yr hyn a wnaed trwy ei roddi i eistedd ar ddeheulaw y mawredd yn y goruwchleoedd, trwy roddi pob awdurdod yn ei law ... trwy weithredu yn ei holl briodoliaethau ... a thrwy dderbyn addoliad gan bawb ... wir Dduw, gogyfuwch a'r Tad. † Pa ... y gallai Crist son am ogoniant ag oedd ... ef cyn bod y byd, os nad oedd efe yn ... cyn bod y byd, ac yn hanfodi fel ... *dwyfol* hefyd? Atebed y Sociniaid ... gallant, am eraill mae yn bur hawdd ... ei ateb. Rhoddodd Iesu gwmwl meg... y gogoniant annhraethadwy hwnw tra ... y byd hwn, ac yma ar ei esgyniad bu... nef, mae yn gweddïo am i ogoniant ... dawl ei Berson dwyfol gael ei roddi ar ... yndoliaeth hefyd, mewn undeb personol ... duwdod.

6 * Mi a eglurais dy enw [p] i'r ... on a roddaist i mi allan o'r byd: iddot ti oeddynt, ‡ a thi a'u rhoddhwynt i mi; [r] || a hwy a gadwasly air di.

... 26. pen. 1. 18. a 12. 28. Ex. 3, 13—16. a 9. 16. ... 7. Salm 22. 22. a 71. 17—19. Mat. 11. 26—27. Luc ... 22. 2 Cor. 4. 6. Heb. 2. 12. 1 Ioan 5. 20. p adn. ... 14, 16, 24. pen. 6. 37, 39. a 10. 27—29. a 15. 19. Act. 13. 48. q adn. 9, 10. Rhuf. 8 28—30. a 11. ... 1. 4—11. 2 Thes. 2. 13, 14. 1 Pedr 1. 1, 2. r pen. ... a 14. 21—24. a 15. 3, 7. Salm 119. 11. Diar. 2. ... 11. a 3. 1—4. a 23. 23. Col. 3. 16. 2 Tim. 1. 13. 13. a 3. 9, 10.

... bod y rhan hon o weddi Crist hyd ddiadn 10 yn perthyn yn benaf i'w apos... ; eto gallwn feddwl ei bod yn cynwys ... a thriugain hefyd, yn nghyd a'r holl rai ... yd yn effeithiol trwy ei weinidogaeth ef. ... y geiriau yn dangos ei ffyddlondeb ef ... waith, a'i ofal am y rhai oedd eisoes ... eu galw; ac yn brawf hefyd o'r hyn a ... efe mewn iawn bryd ar y rhai oll a roddwyd iddo. * Egluro enw Duw yw egluro ei ... ewyllys ef, cyhoeddi ei ddaioni a'i drugaredd ef, yn nghyd â phob peth drwy yr hyn ... er adnabod Duw. † Yr oedd yr etholion yn eiddo Duw drwy hawl crëadigaeth ... ill; ond yma, y meddwl yw eu bod yn ... Duw mewn modd neillduol, o ran carwriaeth tuag atynt a dewisiad o honynt. ‡ Rhoddodd ... hwynt i'r Mab yn ol trefn ei gyngor ... wyddol, a thrwy weithred gyfammodol; ... yd iawn drostynt, eu prynu, egluro enw ... iddynt, eu galw allan o'r byd, sef o ... dynion y byd, eu cyfiawnâu, eu sancteiddio, a'u cynnal yn y byd, ac o'r diwedd ... ymmeryd yn hollawl allan o'r byd i ogoniant. || Pan mae Crist yn egluro enw ac ... ys Duw yn effeithiol i'w bobl, maent ... wrando, yn deall, yn derbyn, yn cofleidio ... yn cadw ei air ef, yn ufuddâu iddo ac ... wneuthur. Ei Ysbryd a'i ras ef sydd ... hyn, nid dim ynddynt hwy mwy nac ... wrth natur. Er maint oedd anmherffeithrwydd yr apostolion, mae Crist yn eu ... ol wrth ei Dad: "Hwy a gadwasant ... ir di," ebai efe.

7 [s] * Yr awrhon y gwybuant mai [t] oddi wrthyt ti y mae yr holl bethau a roddaist i mi:

s pen. 7. 16, 17. a 14. 7—10, 20. a 16. 27—30. t adn. 10. pen. 8. 28. a 10. 29, 30. a 12. 49, 50 a 16. 15, 16.

* Taerai y phariseaid mai twyllwr oedd Iesu, ac mai trwy Beelzebub penaeth y cythreuliaid yr oedd efe yn bwrw allan gythreuliaid; ond dygwyd yr apostolion i ddeall a chredu ei fod ef yn traddodi ei holl ddysgeidiaeth, ac yn gwneuthur ei holl weithredoedd, yn ol meddwl a chyngor Duw, fel Cyfryngwr wedi ei ddanfon gan Dduw.

8 [u] * Canys y geiriau a roddaist i mi, a roddais iddynt hwy; [x] † a hwy a'u derbyniasant, [y] ac a wybuant yn wir mai oddi wrthyt ti y daethum i allan, ac a gredasant mai tydi a'm hanfonaist i.

u adn. 14. Diar. 1. 23. Mat. 13. 11. Eph. 3. 2—9. a 4. 11, 12. x pen. 3 33. Diar. 1. 3. a 2. 1. a 4. 10. a 8. 10. a 10. 8. 1 Cor. 11. 23. a 15. 1, 2. 1 Thes. 2. 13. a 4. 1. y adn. 6, 7, 25. 1 Ioan 4. 14.

* Yr holl bethau perthynol i deyrnas nefoedd, y pethau am Berson, swyddau, gwaith, a doniau y Cyfryngwr, a holl drefn yr iechydwriaeth trwyddo ef; yr oedd Iesu wedi eu derbyn fel Angel mawr y cyfammod gan y Tad, i'w traddodi a'u dysgu i'w ddysgyblion: † a hwythau trwy ffydd wedi eu derbyn, a thrwy dderbyn y pethau, yn credu yn y Person a'u traddododd, mai Mab Duw ydoedd, mai oddi wrth Dduw y daeth, ac mai Duw Dad a'i danfonodd i'r byd.

9 [z] * Drostynt hwy yr wyf fi yn gweddïo: † nid dros y byd yr wyf yn gweddïo, [a] ‡ ond dros y rhai a roddaist i mi; canys eiddot ti ydynt.

z adn. 14, 16, 20. pen. 14. 16, 17. a 16. 26, 27. Luc 22 32. Rhuf 8. 34. Heb. 7. 25. a 9. 24. 1 Ioan 2. 1, 2 a 5. 19. Dat. 12. 9. a 13. 8. a 20. 16. a adn. 6, 24.

* Tybia rhai mai yr apostolion yn benaf, yna y deg dysgybl a thriugain, a chynnifer ag oedd *wedi* eu galw y pryd hwnw, oedd yr "hwy" yr oedd Crist yn gweddïo drostynt yma: ac nid yr holl etholedigion ag oedd i gael eu galw ar ol hyn. Yn yr ugeinfed adnod mae yn amlwg yn gweddïo dros y rhai hyny; ond tybir nad yw felly yma. Gwel y sylwad ar adn. 6. † Os yw y sylwad blaenorol yn gywir, mae y "byd" yma yn cynnwys pawb ag oedd heb eu galw y pryd hwnw, yr etholedigion yn gystal ag eraill: neu, ynte, os yr holl etholedigion yn mhob oes o hyny allan yw yr "hwy" yn nechreu yr adnod, fel y tybia rhai eraill, yna y "byd" yw y rhai anetholedig, dros y rhai nid oedd Crist yn gweddïo. ‡ Gwel y sylwadau ar adn. 6, dan y nodau † a ‡.

10 [b] * A'r eiddof fi oll sydd eiddot ti, a'r eiddot ti sydd eiddof fi: [c] † a mi a ogoneddwyd ynddynt.

b pen. 10. 30. a 16. 14, 15. 1 Cor. 3. 21—23. Col. 1. 15—19. a 2. 9. c pen. 5. 23. a 11. 4. a 12. 23. Act. 19. 17. Phil. 1. 20. a 2. 9—11. 2 Thes. 1. 10, 12. Dat. 5. 8—14.

* O herwydd perffaith undeb hanfod, cyngor, a gweithrediad, rhwng y Tad a'r Mab, mae eiddo y Mab oll yn eiddo y Tad, ac eiddo y Tad oll yn eiddo y Mab yr un ffunud. Y rhai oll a roddodd y Tad i'r Mab maent yn eiddo y Tad yr un modd â phe buasai heb eu rhoddi; a'r rhai oll a etholodd y Tad iddo

fod yn wir Dduw? Nid oedd neb llai na Pherson Dwyfol o'r fath hyn, yn addas i'r ymddiried a roddwyd ynddo am iachawdwriaeth ei bobl; † ac efe a ogoneddir byth, yn undeb y Tad a'r Ysbryd, yn eu prynedigaeth hwynt, eu galwad, eu ffydd, eu cariad, eu haddoliad, eu hufudd-dod, a'u tragywyddol ogoneddiad yn y nef.

11 [d] * Ac nid wyf mwyach yn y byd, [e] ond y rhai hyn sydd yn y byd, a myfi sydd yn dyfod attat ti. [f] † Y Tad sancteiddiol, [g] ‡ cadw hwynt [h] ‖ trwy dy enw, y rhai a roddaist i mi; [i] § fel y byddont un, megis ninnau.

d adn. 13. pen. 13. 1, 3. a 16. 28. Act. 1. 9—11. a 3. 21 Heb. 1. 3. a 9. 24. *e* adn. 14—18. pen. 15. 18—21. a 16. 33. Mat. 10. 16. Iago 4. 4. 1 Ioan 3. 12, 13. a 5. 19. *f* adn. 25. Mat. 5. 48. 1 Pedr 1. 15—17. Dat. 4. 8. a 15. 4. *g* adn. 12, 15. pen. 10. 29, 30. Salm 17. 8, 9. Es. 27. 3. 1 Pedr 1. 5. Jud. 1. *h* Salm 79. 9. Es. 64. 2. Jer. 14. 7, 21. Esec. 20. 9, 22, 44. Mat. 6. 9. Rhuf. 9. 17. *i* adn. 21, 22. pen. 10. 30. a 14. 20. Rhuf. 15. 5, 6. 1 Cor. 1. 10. a 12. 12, 13. Eph. 4. 4.

* Yr oedd Crist yn awr ar ymadael â'r byd hwn, o ran ei bresenoldeb personol yn y natur ddynol; ond er ei fod yn gorfoleddu yn y meddwl am fyned at y Tad; eto yr oedd yn tosturio wrth, yn gofalu am, ac yn gweddïo dros, ei bobl druein dlodion, y rhai oedd i aros ar ei ol yn y byd fel defaid yn mysg bleiddiaid, yn nghanol maglau, enbydrwydd, a gorthrymderau lawer. † Mae yr enw hwn, "Y Tad sancteiddiol," megys yn cyfeirio at holl berffeithrwydd a rhagoriaethau Duw, fel y maent yn rhwymedig i gyflawni dybenion y cyfammod newydd, yn enwedig yn sancteiddiad a chadwedigaeth yr holl etholedigion. ‡ Cadw hwynt yn gadarn yn y ffydd, ac yn eu proffes sanctaidd, yn

hun, a thrwy ei ddylanwadau gr
iol ar eu hysprydoedd a'u calon
a roddaist i mi fel etholedigion
mod tragywyddol, neu, y rhai a
fel apostolion; mi a'u cedwa
‖ ond Judas, mab y golledigaeth
er ei fod ef gyda'r apostolion,
wedi ei roddi i mi erioed i'w g
dysgedigion mai nid *ond* o ei
ond yma, eithr *ond* o gyferbyni
nad oedd Judas o nifer y rhai
Grist. Mab y golledigaeth oe
ac yr amser gorau; yr oedd ei gy
redoedd yn haeddu colledigaeth
aeth yr aeth § megys yr ysgrifen
Salm 41. 9; 109. 6—20; Act 1.

13 * Ac yr awrhon [o]
dyfod attat; † a'r pethau
yn eu llefaru yn y byd, [p]
fy llawenydd i yn gyfla
eu hunain.

o adn. 1. pen. 13. 3. Heb. 12. 2.
11. a 16. 22—24, 33. Neh. 8. 10. Salm
13. 52. Rhuf. 14. 17. Gal. 5. 22. 1 Ioan

* Yn adn. 11, dywedodd Iesu
ac wrth ei fod yn dywedyd y
mòr fuan, mae yn amlwg fo
Tad yn beth mawr ar ei feddw
yn hyfrydwch, ac yn gynnaliaet
wyneb ei ddyoddefiadau llymio
Mae y geiriau yn dangos hefyd
cwmwl o ofn nac ammheuaeth
am y canlyniad; yn nghanol y
yr oedd yn gweled glân diogel
foleddus byth. † Yr oedd Iesu
hyn dros ac yn nghlyw ei d
eu gadael, fel y caffent gysur a
yr atebiad o'r weddi hon ar
gadael: ac fel y caffent bra

felly mae rhoddi y gair iddynt
ı danfoniad dwyfol, eu doniad
ynnysgaethiad âg ysbryd gwr-
aeth fawr. † Er mai gweinid-
ıdd, heddwch, a bywyd tragy-
an y dysgyblion, eto ni chaw-
sâu a'u herlid gan y byd an-
ıchos o hyny oedd, am fod eu
eu hysbrydoedd, a'u golygiad-
feddyliau a syniadau, chwant-
ıion anianol a chnawdol. Yr
ynddynt hwy fel yn eu Har-
ndemnio y byd, am hyny yn

wyf yn gweddïo a'r i
ıeryd hwynt allan o'r byd,
' ti eu cadw hwynt rhag y

'reg. 9. 10. Es. 38. 18, 19. a 57. 1. Luc
)—26. *u* Gen. 48. 16. 1 Cron. 4. 10.
. 13. Luc 11. 4. Gal. 1. 4. 2 Thes. 3. 3.
5. 18.

Crist yn gweddïo ar i'w Dad
ysgyblion yn union-gyrchol o'r
s ac erlidgar i'r nef; ac nid
amddifadu y byd o gymmaint
l eu gweinidogaeth a'u bywyd-
ıwy: gwyddai fod ganddynt
w wneyd yn y byd, er gogon-
s i ddynion, a bod yn rhaid
y ddaear i'w orphen. † Ond
ıd, ar iddynt gael eu cadw rhag
:ynnal yn eu profedigaethau,
profedigaethau iddynt, a'u
fangol allan o honynt. Hefyd
t rhag y drygioni o bechod yr
gorwedd ynddo, a rhag diafol,
ı byddai i'r un o'i ymosodiad-
ddo yn eu herbyn. Mae hyn
ylem ninnau weddïo am gael
y drwg, yn enwedig rhag y
, yn y byd, yn fwy nac am
ıeryd o'r byd i ddedwyddwch.

: byd nid ydynt, † megis
ıau o'r byd.

/ eisoes o'r fath ysbryd a thym-
ı, ac yn ngafael â'r fath waith
ydd yn hollawl groes i gym-
y cyffredinolrwydd o'r byd
modd ag ydwyf finnau fy hun-
hyn y maent hwy wedi cael,
yd-ymffurfio. Nis gellir deall
hyn, nad oedd y dysgyblion
ob ystyr yr un modd a'u Har-
ddynt hwy ar "y cyntaf o'r
arol," ac yntau, "yr Arglwydd

ncteiddia hwynt yn dy
ᶻ † dy air sydd wirionedd.

8. 32. a 15. 3. Salm 19. 7—9. a 119. 9,
15. Act. 15. 9. 2 Cor. 3. 18. Eph. 5 26.
1. 22, 23. *z* pen. 8. 40. 2 Sam. 7. 28.
a 119. 144, 152. Eph. 4. 21, 22. 2 Tim.

, ymgeledder, a chynnydder eu
d a'u holl rasau hwynt, drwy
: neu, yn ol meddyliau rhai
r, a chyssegrer hwynt trwy en-
ryd, i'w swydd apostolaidd, a
ıw, yn mhregethiad gwirion-
, yn yr hwn y maent yn cael
dysgir hwy eto yn mhellach.

Gŵyr pawb, fod y gair sancteiddio yn arwyddo y peth olaf uchod, mewn llawer o fanau yn yr ysgrythyrau. † Gwirionedd pwysig, gwerthfawr, ac anffaeledig yw holl air Duw; ac yn y ffydd, y broffes, a'r weinidogaeth o hono, yr oedd Crist yn gweddïo am i'w ddysgyblion gael eu cynnal a'u sancteiddio, yn y ddwy ystyriaeth a nodwyd uchod. Efallai bod yn y geiriau hefyd gyfeiriad at, a chyferbyniad i, sancteiddiad seremoniol yr offeiriaid, &c., dan y ddeddf.

18 [a] * Fel yr anfonaist fi i'r byd, † felly yr anfonais innau hwythau i'r byd.

a pen. 20. 21—23. Es. 61. 1—3. Mat. 23. 34. 2 Cor. 5. 20. Eph. 3. 7, 8.

* Fel y danfonodd Duw ei Fab i'r byd fel Prophwyd mawr i bregethu yr efengyl, felly yr anfonodd yntau ei ddysgyblion i ddwyn yn mlaen yr un gwaith yn y byd ar ol ei ymadawiad ef. Nid ymruthro i'r gwaith a wnaethant, na rhedeg heb eu danfon; cawsant eu danfon gan Iesu, ac yr oedd ganddo ef yr un awdurdod i'w danfon hwy, ag oedd gan y Tad i'w ddanfon yntau. † Wrth y geiriau cymharol, "Fel," a "felly," yn yr adnod, nid ydym i ddeall fod Crist yn anfon ei ddysgyblion i'r un dybenion yn mhob peth, ag y danfonodd y Tad ef i'r byd: danfonwyd ef i fod yn Awdwr iachawdwriaeth, yn gystal ac yn bregethwr; danfonodd ef hwynt i bregethu iachawdwriaeth yn unig.

19 [b] * Ac er eu mwyn hwy [c] yr wyf yn fy sancteiddio fy hun, [d] † fel y byddont hwythau wedi eu sancteiddio ‡ yn y gwirionedd.

b Es. 62. 1. 2 Cor. 4. 15. a 9. 9. 2 Tim. 2. 10. *c* pen. 10. 36. Jer. 1. 5. 1 Cor. 1. 2, 30. Heb. 2. 11. a 9. 13, 14, 18, 26. a 10. 5—10, 29. *d* adn. 17. Tit. 2. 14.

* Wrth sancteiddio yn y fan hon, rhaid i ni ddeall, y rhoddiad a'r cyflwyniad a wnaeth Crist o hono ei hun i'w holl waith cyfryngol, yn enwedig ei "roddi ei hun drosom ni, yn offrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd." Dywed ei fod yn ei sancteiddio *ei hun*, am mai efe oedd yr offeiriad gweinyddawl, yn gystal â'r defnydd aberthawl: neu yr offeiriad â'r aberth hefyd. Dylem sylwi hefyd ar y geiriau "*Er eu mwyn* hwy;" *(uper autôn)* nid *er mwyn*, ac *er lles* ei bobl yn unig y bu Crist farw, ond *drostynt* hwy; ac fel Machnïydd yn eu deddf-le hwynt. Heb hyny, mae gogoniant trefn yr iachawdwriaeth yn diflanu, ac yn myned i ddyryswch a chymmysgedd tywyll. † Fel y byddai i'r apostolion yn mlaenaf gael eu sancteiddio yn yr ystyriaethau a grybwyllwyd dan adn. 17; ac fel y byddai i'r holl brynedigion gael eu sancteiddio hefyd i fywyd tragywyddol. Aberth a gwaed Iesu yw achos a defnydd sancteiddiad yr holl waredigion, ‡ a'r gwirionedd am yr aberth hwnw yw y moddion drwy ba rai y sancteiddir hwynt.

20 [e] * Ac nid wyf yn gweddïo dros y rhai hyn yn unig, [f] eithr dros y rhai hefyd a gredant ynof fi † trwy eu hymadrodd hwynt:

e adn. 6—11. Eph. 4. 11. *f* Act. 2. 41. a 4. 4. Rhuf. 15. 18, 19. a 16. 26. 2 Tim. 1. 2.

* Tybia rhai mai dros ei ddysgyblion y pryd hwnw y gweddïodd Crist o ddechreuad y

ddeall credinwyr fel y cyfryw; oblegid y mae efe yma yn gweddïo dros rai nad oeddynt yn gredinwyr y pryd hwnw, ond a gaent eu gwneyd yn gredinwyr wedi hyny. 3. †Gwelwn ym mai trwy glywed y mae ffydd yn dyfod; mae Crist yma yn gweddïo dros y rhai a gredent *trwy ymadrodd*, hyny yw, trwy bregethiad a gweinidogaeth yr apostolion

21 [g] * Fel y byddont oll yn un; [h] † megis yr *wyt* ti, y Tad, ynof fi, a minnau ynot ti; ‡ fel y byddont hwythau un ynom ni: [i] || fel y credo y byd mai tydi a'm hanfonaist i.

g adn. 11, 22, 23. pen. 10. 16. Jer. 32. 39. Esec. 37. 16—19, 22—25. Zeph. 3. 9. Zech. 14. 9. Act. 2. 46. a 4. 32. Rhuf. 12. 5. 1 Cor. 1. 10. a 12. 12, 25—27. Gal. 3. 28. Eph. 4. 3—6. Phil. 1. 27. a 2. 1—5. Col. 3. 11—14. 1 Pedr 3. 8, 9. h pen. 5. 23. a 10. 30, 38. a 14. 9—11. Phil. 2. 6. 1 Ioan 5. 7. i pen. 13. 35.

* Yma mae Crist yn deisyfu mewn modd arbenig, ar fod i'r holl gredinwyr y pryd hwnw, a thrwy yr holl oesoedd i ddyfod, gael eu cadw mewn undeb barn, ysbryd, a chariad, fel un corph ysprydol yn perthyn i'r un Pen gogoneddus. Ffrwyth y weddi hon yw yr holl fesur o undeb a chariad sydd rhwng y saint ar y ddaear yn awr; ac o herwydd effaith barhaus y weddi hon, gallwn ddysgwyl undeb, cariad, a chydgordiad chwanegol eto, rhwng aelodau corph Crist â'u gilydd, yn y pethau maent yn awr yn methu cyd-weled lygad yn llygad yn hollawl yn eu cylch. † Mae yr undeb gwerthfawr hwn rhwng y saint a'u gilydd, mewn rhyw fesur bychan yn tebygu i'r undeb annraethadwy sydd rhwng y Tad â Christ, o ran cariad, cyd fwriad, a chyd weithrediad: er ei fod yn annhraethol fyr, eto mae yn debycach na dim arall i'r undeb hwnw, ac mòr debyg ag y gall undeb dynion fod i undeb y Personau Dwyfol. ‡ Nid undeb y saint â'u gilydd yn unig mae Crist yn gweddïo am dano; ond eu hundeb

* Y gogoniant a gair y saint medd rhai; trwy eu hundeb â'r y dduwiol anian, medd eraill yn tebygu y saint mewn sanct Pen gogoneddus: gweinidoga ion, medd eraill; yn nghyd a'r Crist iddynt i wneyd gwyrthi iddo ef a hwythau. Am ho ffyddlawn yr efengyl, gelwir h iant Crist, 2 Cor. 8. 23. † Gw o'r blaen.

23 [m] * Myfi ynddynt thithau ynof fi; ‡ fel [n] wedi eu perffeithio yn u y gwypo y byd mai tydi aist i, [p] a charu o honot h y ceraist fi.

m pen. 6. 56. a 14. 10, 23. Rhuf. 8. 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 28. 1 Ioan 1. 3. a 4. 12—16. Phil. 3. 15. Col. 1. 28. a 1 Pedr 5. 10. o adn. 21. pen. 13. 35. 1. 6, &c. 1 Ioan 3. 1. a 4. 19.

* "Myfi ynddynt hwy:" o ysbrydol, ac o ran cyfranogiad ac o'r dduwiol anian. Myfi y yr aelodau: myfi y winwydd cangenau. Rhaid i ni ddeall modd y mae Crist yn y saint, Berson dwyfol ef mewn und iaeth ei hun. † "A thithau y undeb hanfod; neu o ran fod Duwdod yn preswylio ynddo ol; neu, ynte, o ran fod Ysbr law mesur wedi ei roddi iddo, ac yn preswylio ynddo. ‡ Gw 21: wedi eu perffeithio i un yw wedi eu perffeithio yn un corp sef Crist. || Mae yr undeb pe dystiolaeth o ddau beth, sef Crist gan y Tad, ac o fod y T saint fel y mae efe yn caru mwyn ei Fab, ac yn ei Fab.

'y yn unig, ond holl dyrfa y y rhai a ddygid i gredu wedi r efengyl. † Ewyllys y Cyfryng- i i'r rhai hyn gael bod gydag ef nt: hyn oedd ei ewyllys *erfyn-* yr oedd yn eu caru, ac yn llawn ag atynt: hyn oedd ei ewyllys ef hefyd, mewn ffordd o hawl, eb a chyfammod rhwng y Tad i iddo gael ei holl brynedigion y gogoniant: a hyn hefyd oedd ys ef, ac megys y nod yr oedd o yn ei holl ufudd-dod a'i ddy- ael gweled o lafur ei enaid gydag goniant. ‡ Pa ddedwyddwch hon y saint ei ddymuno na'i bod gyda eu Harglwydd yn y th a welir yno yw gogoniant u, gogoniant a *roddwyd* iddo: harddwch gogoneddus ei ym- ersonol ef; yr addoliad gogon- lir iddo gan holl deulu y nef; ad holl achosion ei deyrnas n ei law ac ar ei ysgwydd eth o'r gogoniant a roddwyd iff y saint ei weled byth. Pa fydd hwn nis gwyddom ni; ilèn a fydd, gweled Iesu fel y wahanol iawn a fydd arno i'r n y byd hwn pan oedd mewn , ac yn wr gofidus a chynnefin 'g a fydd yn llawn ddigon o holl waredigion byth bythoedd. v y Mab er cyn seiliad y byd, l ei Fab, ond hefyd fel Cyf- hnïydd ei bobl, wedi ymrwymo Tad yn eu hiachawdwriaeth 'dd y cariad tragywyddol hwn randawai y Tad ei weddi, ac y oll ewyllys.

Tad cyfiawn, [u] † nid ad- d dydi: [x] ‡ eithr mi a'th || a'r rhai hyn a wybu mai nfonaist i.

45. 21. Rhuf. 3. 26. *u* pen. 8. 19, 55. Mat. 11. 27. Luc 10. 22. Act. 17. 23. 28. a 3. 11. 1 Cor. 1. 21. a 15. 34. 2 Cor. 2 Thes. 1. 8. Heb. 8. 11. 1 Ioan 5. 19, 20. en. 1, 18. a 5. 19, 20. a 7. 29. a 10. 15. 9. a 16. 27, 30. Mat. 16. 16.

y adnod olaf hyn yn perthyn yn tolion,—Mae Iesu yn gweddïo Dad cyfiawn," nid yn unig o yfiawnder hanfodol, a chyfiawn- aeth yn gyffredinol; ond fel y yn wrth gyfiawnâu pechaduriaid -dod a'i angau ef, ac yn y cyf- l ammodau y cyfammod tragy- seiliau hyn mae Iesu yn gofyn blaenorawl ar ran ei ddysgybl lir y gellid darllen y geiriau adnabu y byd dydi, a byddai y yssylltiad yn sicr yn well fel w y byd eto yn adnabod Duw, casâu Duw, ac yn gwrthryfela iw. ‡ Myfi a'th adnabum yn ed, o ran dy hanfod, dy Berson, h holl ewyllys. Mi a'th adna- vnaethum yn adnabyddus i'm a hwy a'm hadnabuant I, ac t di ynof a thrwof fi, ac a wy- n sicr mai ti a'm hanfonaist I byd.

26 [z] * Ac mi a hysbysais iddynt dy enw, † ac a'i hysbysaf: [a] ‡ fel y byddo ynddynt hwy y cariad â'r hwn y ceraist fi, [b] || a minnau ynddynt hwy.

z Gwel ar adn. 6. pen. 8. 50. a 15. 15. Salm 22. 22. Heb 2. 12. *a* pen. 14. 23. a 15. 9. Eph. 1. 6, 22, 23. a 2. 4, 5. a 5. 30, 32. 2 Thes. 2. 16. *b* adn. 23. pen 6. 56. a 14. 20. a 15. 4. Rhuf 8. 10. 1 Cor. 1. 30. a 12. 12. Gal. 2. 20. Eph. 3. 17. Col. 1. 27. a 2. 10. a 3. 11. 1 Ioan 3. 24. a 4. 13, 14.

* Hysbysu enw Duw yw hysbysu Duw ei hun, a'i holl ewyllys ef: pob peth trwy yr hyn y gellir cael adnabyddiaeth o Dduw; yn enwedig yn nhrefn fawr iachawdwriaeth pechaduriaid. † Hysbysodd Crist enw y Tad i'w ddysgyblion trwy ystod ei weinidogaeth gyda hwynt cyn marw; ac mae yn addaw ei hysbysu yn mhellach trwy ymddiddanion personol â hwy ar ol ei adgyfodiad, a thrwy ddysgeidiaeth a goleuni ei Ysbryd, yr hwn a'u tywysai hwynt i bob gwirionedd, ar ol ei esgyniad ef. ‡ Gellir meddwl yma, bod yr un cariad â'r hwn mae y Tad yn caru y Mab, yn dylifo hefyd i'r holl saint, yn aros ynddynt ac yn gorphwys arnynt: yn debyg i'r enaint gwerthfawr ar ben Aaron, yr hwn oedd yn disgyn ar hyd ymyl ei wisgoedd ef. Ac mae yn amlwg mai yn ol y graddau a gaffom o adnabyddiaeth o Dduw a'i Fab, y byddwn yn brofiadol o'r cariad hwn, ac y llenwir ni âg ef. || Yn ol gradd, neu fesur, yr adna- byddiaeth a'r cariad hyny hefyd, y bydd Crist yn trigo trwy ffydd yn ein calonau; hyd oni ddelom i fwynâd perffaith o hôno mewn dedwyddwch diddarfod yn y nef.

Gwedi pob ymgais i egluro y bennod ry- fedd hon, rhaid i ni addef, mai anmherffaith iawn yr aethom drosti, a bod ein meddwl yn cael ei lyncu i fynu yn y dyfnderoedd o ddoethineb a chariad, ac yn y dirgelwch hyny o'r Duwdod mawr sydd yn llawn yn y bennod hon. Goleuni y nef yn unig, a eg- lura yn gyflawn i ni y pethau sydd yn gyn- nwysedig ynddi.

PEN. XVIII.

Judas yn bradychu Crist.

*GWEDI i'r Iesu [a] ddywedyd y geiriau hyn, [b] efe a aeth allan, efe a'i ddisgyblion, † dros [c] afon Cedron, ‡ lle yr oedd [d] gardd, i'r hon yr aeth efe a'i ddisgyblion.

a pen. 13. 31, &c. a 14—17. *b* pen. 14. 31. Mat. 26. 36. Marc 14. 32. Luc 22, 39, 40. *c* 2 Sam. 15. 23. 1 Bren. 15. 13. 2 Bren. 23 6, 12. 2 Cron. 15. 16. a 30. 14. Jer. 31. 40. *d* adn. 26. Gen. 2. 15. a 3. 23.

* Nid oes yr un o'r efengylwyr eraill yn crybwyll am yr ymadroddion a'r weddi a gawsom yn y pedair pennod a aeth heibio: ond y maent oll yn crybwyll i Grist fyned i fynydd yr Olew-wŷdd ar ol gorphen y swper. Math. 26. 30; Marc 14. 26; Luc 22. 39. Yr oedd Cedron o du y dwyrain i Jerusal- em, rhwng y ddinas a Mynydd yr Olew- wŷdd. Aeth Dafydd, y cysgod o Grist, dros yr afon hon dan wylo, pan ffoodd efe rhag Absalom ei fab, 2 Sam. 15. 23, 30; a thybir fod cyfeiriad at ein Harglwydd yn myned drosodd y tro hwn, yn y brophwydoliaeth am ddyoddefaint y Messiah, yn Salm 110. 7, lle y dywedir, *Efe a ŷf o'r afon ar y ffordd.* ‡ Nid yw yr efengylwyr eraill yn sôn dim am ardd; lle a elwid Gethsemane a ddywedant

pan fyddent yn dyfod i Jerusalem ar y gwyliau: am hyny adwaenai Judas y lle yn dda, a gwyddai mai yno yr oedd debycaf cael hyd i'r Iesu y nos hòno i'w fradychu ef i'w elynion.

3 *f* * Judas gan hynny, wedi iddo gael *g* byddin a swyddogion gan yr arch-offeiriaid a'r Phariseaid, a ddaeth yno † â lanternau, a lampau, ac arfau.

f pen. 13. 2, 27—30. Mat. 26. 47, 55. Marc 14. 43, 44, 48. Luc 22. 47. Act. 1. 16. *g* adn. 12. Salm 3. 1, 2. a 22. 12.

* Wrth y fyddin yma, mae i ni ddeall byddin o filwyr Rhufeinig, ac wrth y swyddogion, mae i ni ddeall swyddogion a gweision yn perthyn i'r Sanhedrim Iuddewig. Fel hyn gwelwn gymmaint llid yr Iuddewon at ein Harglwydd, eu penderfyniad i'w ddàl ef, a'u gofal am gael digon o blaid i hyny. Gwelwn hefyd, fod Iuddewon a chenedloedd a llaw ganddynt yn nghroeshoeliad ein Harglwydd bendigedig; ac O, anfeidrol ras! mae ei iachawdwriaeth ef i Iuddewon a chenedloedd hefyd. Yma nis gall y *cyfieithydd* lai na sylwi, o'i *ben ei hun*, fod llawer o genedl y Cymry, o Ynys Brydain, yn myddinoedd y Rhufeiniaid y pryd hwnw, a phwy a ŵyr nad oedd rhai o honynt yn y fyddin hon yn dàl yr Iesu, ac efallai, yn ei groeshoelio wedi hyny. † Tybir mai math o ganwyllau pyg mawrion, o hen raffau wedi eu trochi mewn pyg, yw ystyr y gair *(phanôn)* a gyfieithir yma "lantarnau." Er ei bod yn llawn lleuad y pryd hwnw, cymmaint oedd eu gofal hwynt rhag yr ymguddiai yr Iesu yn rhai o rodfèydd dirgelaidd yr ardd, fel y dygent yr holl oleu hyn gyda hwynt: ac arfau hefyd fel pe buasent yn myned i wynebu ar fintau lìosog o'r dynion mwyaf ysgeler.

4 * Yr Iesu gan hynny, *h* yn gwybod pob peth a oedd ar ddyfod arno, † a aeth allan, ac a ddywedodd wrthynt, *i* † Pwy yr ydych yn ei geisio?

pethau a adawsai yr efengyl[...] heb eu hadrodd. Os oedd J[...] heb roddi y cusan bradychus [...] debyg iddo yntau gael ei dar[...] y lleill; ac mae ei fradychu [...] ei ddangos ef yn ddyn caled [...] cael ei roddi i fynu i galedw[...]

6 * Cyn gynted gan [...] dywedodd efe wrthynt[...] *m* hwy a aethant yn wi[...] ac a syrthiasant i lawr.

m 2 Bren. 1. 9—15. Salm 27. 2. a 129. 5. Luc 9. 54—56. Act. 4. 28, 30.

* Dyma un prawf yn ych[...] oedd o rai o'r blaen, o dd[...] alluawgrwydd Iesu; ac nad [...] ion ddim gallu nac awdurdod[...] ond fel yr oedd yn ei roddi [...] foddawl yn eu dwylo. O ran [...] reuliaid, nid oedd dim raid [...] o ran y cyfammod â'i Dad y[...] iddo hyny. Ni wnaeth efe d[...] yd Myfi yw, a cherddodd a[...] dwyfol gyda'r geiriau, fel y [...] fyddin arfog a'r swyddogio[...] cefnau ar y ddaear. Yr un [...] efe eu taro hwynt â marwola[...] taro fel y gwnaeth â braw [...] oedd cymmaint o awdurdod [...] hyn yn ei ddarostyngiad isela[...] dychrynllyd fydd ei lef ef, [...] Barnwr mawr i rûo allan o S[...] elynion, ac i fod yn drech na[...]

7 * Am hynny efe a [...] ynt drachefn, Pwy yr [...] geisio? A hwy a ddyw[...] o Nazareth.

8 Yr Iesu a attebod[...] wedais i chwi mai my[...] hynny os myfi yr ydych [...]

ynt, heb ddim diolch i Grist, ac er ef. Pa fodd bynag am hyny, yr i ddigon deillion, caled, a llidiog, mlaen â'u gorchwyl. † Pa dyner-gofal am, y rhai a fuont mòr ddi-ano ef yn ddiweddar! Yr oedd y yn cysgu tra y bu ef yn ei ing a'i edlyd yn gweddïo, ac eto mae efe rostynt hwy, na wnelid y niwed it o'i achos ef.

l y cyflawnid y gair a ddy-efe, ° O'r rhai a roddaist i ollais i yr un.

12.

d y gofal uchod am y dysgyblion iad o'r hyn a ddywedasai Crist o'r 17. 12; *Y rhai a roddaist i mi* · lle y gwelwn fod y cadw yno i'w gadwedigaeth dymmorawl, ys-tragywyddol hefyd. Nid dywed-i oedd y dywedyd uchod, "Gad-hai hyn fyned ymaith;" cafodd ar y fyddin a'r swyddogion mewn vybod iddynt eu hunain, a chroes doedd llidiog, fel na wnaethant l i neb o'r dysgyblion, hyd yn nód do dynu ei gleddyf a thori ymaith yr arch-offeiriad.

Simon Pedr gan hyny a gleddyf, a'i tynnodd ef, ac dd was yr arch-offeiriad, ac l ymaith ei glust ddehau ef: gwas oedd Malchus.

Mat. 26. 51—54. Marc 14. 30, 47. Luc 22. 33,

i ar hyn o'r blaen: gwel ar Math. in yn unig sydd yn crybwyll Pedr wrth eu henwau: mae yn debygol wedi dyoddef merthyrdod cyn i enu ei efengyl, yna gallai ei enwi ithred hon yn ddiberygl. Tybir il yr Iesu y gwnaeth Pedr hyn, wed Math. 26. 56, a Marc 14. 50, sgyblion ffoi yn y fân wedi ei ddál y buasai Pedr yn beiddio gwneyd wedi iddo gael ei ddál.

m hynny yr Iesu a ddywed-Pedr, ᵠ Dod dy gleddyf yn ʳ † y cwppan a ˢ roddes y , onid yfaf ef?

1 Cor. 6. 7. a 10. 4. Eph. 6. 11—17. r Salm 1. 31. Mat. 20. 22, 23. a 26. 39, 42. Marc 10. 5, 36. Luc 22. 42. Heb. 12. 2. s pen. 11. 7, 28. a 15. 10. a 17. 24. a 20. 17. Luc 12. 30. 5. Heb. 12. 5—10.

n ddïammau i Grist anfoddloni der annhymherus Pedr: nid oedd idwl gwrthsefyll ei elynion; a phe âg arfau o'r fath hyny y buasai thsefyll, ac nid âg arfau cnawdol ynir ei achos a'i deyrnas ef eto. ir hwn, "cwpan," gwel ar Math. r oedd ein Harglwydd yma yn ibio, ac uwchlaw llid ac anghyf-eulawn ei elynion, ac yn derbyn oddefiadau fel cwpan o law ei Dad hwn ni chystuddiai mo hóno heb ac i'r dybenion mwyaf pwysig a Gwyddai Iesu fesur y cwpan, · y dyoddefiadau oedd ynddo; iai o law ei Dad yr oedd yn dyfod, o ba herwydd ac i ba ddyben; am hyny yr oedd yn dra ewyllysgar i'w yfed. Gwel ar Math. 26. 39.

12 ᵗ Yna y fyddin, ᵘ * a'r milwr-iad, a swyddogion yr Iuddewon, † a ddaliasant yr Iesu, ˣ ‡ ac a'i rhwym-asant ef,

t adn. 3. Mat. 26. 57. Marc 14. 53. Luc 22. 54. u Act. 21. 31, 37. a 22. 24—28. a 23. 10, 17, &c. x Gen. 22. 9. a 40. 3. Barn. 16. 21. Salm 118. 27. Mat. 27. 2. Marc 15. 1.

* Y milwriad yma oedd flaenor, neu gad-ben ar fil o ddynion: felly yr arwydda y gair Groeg, *chiliarchos*, yn gystal a'r gair Cym-raeg, milwriad. Ar ŵyl y pasg, byddai y rhaglaw Rhufeinig yn arfer danfon byddin gyfan, o fil o ddynion, i warchod y deml, a rhag terfysg yn mhlith y bobl: ond mae yn debyg nad oedd ond rhan o'r fyddin hòno wedi eu danfon i ddál yr Iesu. Pa fodd bynag, danfonwyd blaenor yr holl fyddin gyda'r rhan hon o hóni; fel pe buasai dál yr Iesu yn fwy peth na chadw yr holl filoedd yn Jerusalem mewn trefn. † A gyd-ddalias-ant, yw ystyr y Groeg, meddant: pawb yn eithaf cytun i'w ddál ef, a phob un am y mwyaf blaenllaw yn y gorchwyl. ‡ Rhwym-asant ef fel pe buasai efe y drwg-weithredwr gwaethaf, a'r caeth-was gwaelaf: ond o'i rwymau ef daeth rhyddid cyfreithlawn a thragywyddol i bawb a gredant ynddo. Os y Mab a'n rhyddhâ, rhyddion a fyddwn yn wir.

13 * Ac a'i dygasant ef at ʸ Annas yn gyntaf (canys chwegrwn Caiaphas, yr hwn oedd arch-offeiriad ᶻ y flwydd-yn honno, ydoedd efe)

y Luc 3. 2. Act. 4. 6. z pen. 11. 51.

* Tybir mai trwy offerynoldeb Annas ei chwegrwn, y cawsai Caiaphas yr arch-offeir-iadaeth y flwyddyn hòno: yr oedd Annas wedi bod yn arch-offeiriad o'r blaen. Gwel ar Luc 3. 2. Dygwyd Iesu at Annas yn gyntaf, yn hytrach nag at Caiaphas, efallai o barch i'w benafiaeth ef, neu am mai efe oedd wedi rhoddi gorchymyn yn benaf i'w ddál ef, neu i foddio llygaid digllawn yr hen ddyn, neu ynte, i gael cyfarwyddyd ganddo ef pa fodd i wneyd â Christ yn mhellach. Gwedi hyny dygwyd ef at Caiaphas, adn. 15.

14 ᵃ * A Chaiaphas oedd yr hwn a gynghorasai i'r Iuddewon, mai buddiol oedd farw un dyn dros y bobl.

a pen. 11. 49—52.

* Cawsom hanes y cyngor drygionus hwn yn pen. 11. 49, 50, gwel y sylwadau yno. Meddwl Caiaphas oedd, iawn neu gam, pa un a gaid rhywbeth yn erbyn Iesu ai ni chaid, mai buddiol a fyddai ei roddi ef i farwolaeth, fel na byddai gwrthryfel a therfysg yn mhlith y bobl, ac i'r genedl gael ei dyfetha gan y Rhufeiniaid am y gwrthryfel a'r terfysg hyny.

15 ¶ ᵇ * Ac yr oedd yn canlyn yr Iesu, Simon Pedr, a disgybl arall. A'r disgybl hwnnw oedd adnabyddus gan yr arch-offeiriad, ac efe a aeth i mewn gyd â'r Iesu i lŷs yr arch-off-eiriad.

b Mat. 26. 58. Marc 14. 54. Luc 22. 54.

* Dywed yr efengylwyr eraill i'r holl ap-

wr o enwogrwydd ydoedd, yn ddysgybl i'r Iesu, ond nid yn ei ganlyn ef yn gyhoeddus: efallai Nicodêmus, neu Joseph o Arimathea, neu y gwr y buasai yr Iesu a'i ddysgyblion yn bwyta y pasg yn ei dŷ. Yn lle "a dysgybl arall," y mae un hen awdwr Groegaidd yn darllen, "a chyfaill newydd arall."

16 *A Phedr a safodd wrth y drws allan. Yna y disgybl arall yr hwn oedd adnabyddus gan yr arch-offeiriad a aeth allan, ac a ddywedodd wrth y †ddrysores, ac a ddug Pedr i mewn.

* Gan fod Pedr yn ddysgybl amlwg i Grist, gan nad oedd mewn cymmeradwyaeth yn y byd yn llŷs yr arch-offeiriad, a chan ei fod wedi tori ymaith glust gwas yr arch-offeiriad, yr oedd arno ofn myned i mewn, ac eto yn mawr chwennychu myned i mewn i weled pa beth a wnaid i'w Arglwydd. Efe a safodd wrth y drws allan, hyd oni chafodd fyned i mewn trwy eiriolaeth y dysgybl arall drosto. † "Y ddrysores:" y llances oedd yn cadw y drws.

17 *Yna y dywedodd y [c] llangces oedd ddrysores wrth Pedr, Onid wyt tithau o ddisgyblion y dyn hwn? † Dywedodd yntau, [d] Nac wyf.

c adn. 16. Mat. 26. 69, 70. Marc 14. 66—68. Luc 22. 56, 57. d adn. 5, 8. pen. 21. 15. Mat. 26. 33.

* Wrth ollwng Pedr i mewn, lled-dybiodd y llances rywfodd, un ai wrth ei olwg, ei ymddygiad, ei dafodiaith, neu rywbeth, fod Pedr yn un o ddysgyblion yr Iesu: ac hi a ofynodd iddo yn ddigon gwatwarus, ond heb feddwl dim niwed i Pedr a'r a wyddom, onid oedd efe yn un o'i ganlynwyr ef. † Pedr yn ei fraw wrth y gofyniad, a ateb-

* Ni l oedd barnu yn n
therfysg gwladol yn pert
Iuddewig y pryd hwn, on
einig; am hyny mae y
blaenor, a genau y cyngo
am ei ddysgyblion a'i
bwriad i'w wneyd ef alla
os gallai. Ewyllysiai wy
oedd ei ddysgyblion ef,
honynt. † Mynai wybod
rawiaeth ef, a oedd rhyw
eddu i ddangos ei fod ef
hun mai y Messiah ydoed
ynddi rywbeth yn groe
hwy, neu eu hagoriadau
gael ei farnu ef yn gau-b

20 * Yr Iesu a
[i] Myfi a lefarais yn eg
yr oeddwn bob amser
yn y synagog, ac yn
yr Iuddewon yn ymg
ser; [k] † ac yn ddirge
i ddim.

i pen. 7. 14, 26. a 8. 2. a 10.
9, 10. M t. 4. 23. a 9. 35. a 21. 23,
45—47. a 20. 1, &c. a 21. 37.
a 48. 16. Mat. 21. 26. Act. 26. 26.

* Nid yw yr Iesu yn
flaenaf o'r gofyniad, am
ei bod yn ddigon amlw
y codai ei ddysgyblion
ef, yr oeddynt oll wedi ei
rawiaeth, mae yn dywed
hysbys i bawb, gan ei f
ddodi yn eglur i'r byd, y
sabbathau, ac yn y deml
oedd cynnulliad y bobloe
† Gallai yr arch-offeiriad
beth oedd ef yn athrawia

chycach yw i ti gael y gwir yn ddiduedd an eraill a'm clywsant I? A phe dywedwn drosof fy hun, odid fawr y coeliet ti fi. Gofyn i'r neb a fynot a'm clywsant I; ofyn i'th gyfeillion a'th blaid dy hun, gofyn i ysgrifenyddion a'r phariseaid, a'r penaethiaid eu hunain, a gofyn i'r gwaethaf o'm elynion a'm clywsant I erioed: ‡ mae na rai o honynt, tystiolaethant hwy.

22 * Wedi iddo ddywedyd y pethau hyn, un o'r swyddogion a'r oedd yn sefyll ger llaw, [m] † a roddes gernod i'r Iesu, gan ddywedyd, [n] Ai felly yr wyt ti yn atteb yr arch-offeiriad?

*Job. 16. 10. a 30. 10—12. Es. 1. 5—7. Jer 20. 2. ... 1. Mat. 26. 67, 68. Marc 14. 65. Luc 22. 63, 64. Act. 2. n Act. 23. 4, 5.

Er bod yr ateb uchod yn eithaf teg a chyfiawn, a chwedi ei roddi yn sicr mewn ysbryd tawel a digyffro, dyma un o'r swyddogion taëog a thrahâus yn taro Iesu, dan yr esgus iddo ateb yr arch-offeiriad yn rhy anmharchus. † Tybir mai taro â gwialen yw ystyr y gair Groeg *rapisma*, ac nid â chledr y llaw, fel yn y cyfieithiad saesoneg. Gwel Math. 26. 67. Mica 5. 1.

23 * Yr Iesu a attebodd iddo, [o] Os drwg y dywedais, tystiolaetha o'r drwg; † ac os da, paham yr wyt yn fy nharo i?

2 Cor. 10. 1. 1 Pedr 2. 20—23.

Os dywedais I ddim allan o le, dyma fi a thithau ger bron y llŷs, tystiolaetha yn fy erbyn I, a barned y cyngor fi, nid oes i ti awdurdod i fy nharo I. † Os na ddywedais ddim allan o le, ond yr hyn oedd yn gyfiawn ac yn dda, pa ham yr wyt ti yn fy nharo I? Rhyfedd amynedd ac addfwynder Iesu yn y tro hwn fel yn mhob amgylchiad arall: gallasai yn hawdd daro yr adyn hwn farw mewn mynyd; ond ni wnaeth efe ond ei geryddu yn arafaidd âg ef fel y sylwyd. Yn hyn hefyd efe a roddes esampl i ni, fel y dilynom ei ol ef. Ac oni ddylasai y llŷs, hefyd, gospi y swyddog hwn, am ryfygu taro dyn yn ddïachos ger bron y frawdle?

24 * (Ac [p] Annas a'i hanfonasai ef [q] yn rhwym at Caiaphas yr arch-offeiriad.)

p adn. 13. Mat. 26. 57. q adn. 12.

Yn adn. 13, gwelsom ddarfod dwyn Iesu yn gyntaf at Annas, yma dywedir i Annas ei anfon ef at Caiaphas ei fab-yn-nghyfraith, yr hwn fel arch-offeiriad oedd i'w holi a'i farnu.

25 * A Simon Pedr [r] oedd yn sefyll, ac yn ymdwymno. [s] Hwythau a ddywedasant wrtho, Onid wyt tithau hefyd o'i ddisgyblion ef? [t] Yntau a wadodd, ac a ddywedodd, Nac wyf.

r adn. 18. Marc 14. 37, 38, 67. Luc 22. 56. s Mat. 26. 71, 72. Marc 14. 68—70. Luc 22. 58. t Gen. 18. 15. ... 29. 25. Gal. 2. 11—13.

26 Dywedodd un o weision yr arch-offeiriad ([u] câr i'r hwn y torrasai Pedr ei glust) [x] Oni welais i di gyd ag ef yn yr ardd?

u adn. 10. x Diar. 12. 19. Mat. 26. 73. Marc 14. 70, 71. Luc 22. 59, 60.

27 Yna Pedr a wadodd drachefn; [y] ac yn y man y canodd y ceiliog.

y pen. 13. 38. Mat. 26. 34, 74, 75. Marc 14. 30, 68, 72. Luc 22. 34, 60—62.

* Cawsom yr hanes hyn o'r blaen gan bob un o'r efengylwyr eraill. Gwel ar Math. 26. 69—75; Marc 14. 66—72; a Luc 22. 54—62. Gan ein bod wedi sylwi eisoes ar ymddygiad Pedr dan yr ysgrythyrau uchod, a chan i ni fod yn bur faith ar y pennodau blaenorawl o'r Llyfr hwn, ni sylwn yn chwaneg ar y tair adnod yma.

28 [z] * ¶ Yna y dygasant yr Iesu oddi wrth Caiaphas, [a] i'r dadleudŷ: [b] † a'r bore ydoedd hi; [c] ‡ ac nid aethant hwy i mewn i'r dadleudŷ, rhag eu halogi; eithr fel y gallent [d] fwytta y pasc.

z Mat. 27. 1, 2. Marc 15. 1. Luc 23. 1. a adn. 33. pen. 19. 9. Mat. 27. 27. Marc 15. 16. b Diar. 1. 16. a 4. 16. Mica 2. 1. Luc 22. 66. c Salm 35. 16. Es. 1. 10—15. Jer. 7. 8—11. Am. 5. 21—23. Mica 3. 10—12. Mat. 23. 23—28. a 27. 6. Act. 10. 28. a 11. 3. d adn. 39. pen. 19. 14. Deut. 16. 2. 2 Cron. 30. 21—24. a 35. 8—14, 17, 18. Ezec. 45. 21.

* Wrth holi yr Iesu yn llŷs yr arch-offeiriad, cawsant addefiad o'r diwedd o'i enau ef ei hun, mai efe oedd y Messiah, a Mab Duw (Math. 26. 63—66; Marc 14. 61—64,) yr hyn a dybient hwy yn gabledd, ac yntau yn euog o farwolaeth. Tybient hefyd fod hyny yn wrthryfel yn erbyn y llywodraeth Rufeinig, yn gystal ag yn gabledd yn erbyn Duw, gan hyny dygasant ef ger bron Pilat, y rhaglaw Rhufeinig, i gael ei farnu ganddo ef yn y llŷs gwladol, megys yr oedd wedi cael ganddynt hwy yn eu llŷs eglwysig. † Yr oeddynt hwy wedi bod i fyau yn brysur iawn trwy y nos, ac yr oedd yn rhaid i Pilat, y rhaglaw, gyfodi yn foreuach o lawer nac y byddai efe arferol i'w cynnorthwyo hwy; efallai tua phump neu chwech o'r gloch yn y boreu. ‡ Llŷs cenedlig ydoedd y dadleudŷ hwn, a chyfrifai yr Iuddewon eu hunain yn halogedig os cyffyrddent â chenedl-ddyn, neu â dim a berthynai i'r cenedloedd. Efallai bod yn y *Pretorium* hwn ryw luniau o eilun-dduwiau y Rhufeiniaid hefyd, yr hyn a'u halogai hwynt. Ond och ragrith y dynion hyn! yr oeddynt yn ofni halogiad seremoniol yn fawr, pryd nad oeddynt yn ofni bwyta y pasg yn euog o dywallt gwaed gwirion Iesu.

29 * Yna Pilat a aeth allan attynt, ac a ddywedodd, [e] Pa achwyn yr ydych chwi yn ei ddwyn yn erbyn y dyn hwn?

e Mat. 27. 23. Act. 23. 28—30. a 25. 16.

* Yr oedd y Rhufeiniaid yn caniatâu iddynt eu cyflawn ryddid mewn pethau crefyddol; am hyny ni wasgai Pilat arnynt i ddyfod i mewn i'r dadleudŷ yn groes i'w mympwy ofer-goelus hwy, ond yr oedd môr foneddigaidd a myned allan atynt i wybod pa achwyn oedd ganddynt yn erbyn Iesu.

30 * Hwy a attebasant ac a ddywedasant wrtho, [f] Oni bai fod hwn yn ddrwg-weithredwr, ni [g] thraddodasem ni ef attat ti.

f pen. 19. 12. Marc 15. 3. Luc 20. 19—26. a 23. 2—5. *g* Marc 10. 33. Luc 24. 7. Act. 2. 13.

* Ateb digon trahâus oedd hwn i'r rhaglaw; fel pe dywedasent, Ti a elli fod yn sicr, mai drwg-weithredwr anfad yw y dyn hwn, pe amgen, ni chymmerasem ni y drafferth o'i ddwyn ef atat ti mòr foreu, ac yn enwedig ar ddiwrnod mòr fawr a heddyw. Eto i gyd, nid oedd yma yr un cŵyn yn ei erbyn ef; mae yn ymddangos y mynent hwy i Pilat gadarnâu eu dedfryd eglwysig hwy, a chondemnio yr Iesu rhag blaen, heb wybod yn y byd am ba beth.

31 * Am hynny y dywedodd Pilat wrthynt, *h* Cymmerwch chwi ef, a bernwch ef yn ol eich cyfraith chwi. † Yna yr Iuddewon a ddywedasant wrtho, *i* Nid cyfreithlawn i ni ladd neb:

h pen. 19. 6, 7. Act. 25. 18—20. *i* pen. 19. 15. Gen. 49. 10. Ezec. 21. 26, 27. Hos. 3. 4, 5.

* Mae yn amlwg yma nad oedd Pilat ddim yn ewyllysio ymyraeth â'r mater hwn pe gallasai beidio: yn enwedig nid oedd yn foddlawn i farnu dyn ar gyhuddiad ac enllib cyffredin o'r fath hyny, heb gael profi pethau yn deg yn ei erbyn ef: am hyny mae yn dywedyd wrthynt hwy am gymmeryd yr achos yn eu dwylo eu hunain, a'i farnu ef wrth eu cyfraith eu hunain. † Gallasai yr Iuddewon gymmeryd hyn fel caniatâd, neu awdurdod, i roddi Crist i farwolaeth; ac eto yr oeddynt yn ofni y cawsent eu galw i gyfrif pe gwnaethent hyny: tybia rhai bod Pilat yn dywedyd y geiriau uchod fel y dywedodd hwynt, gyda bwriad i gael achlysur yn eu herbyn hwynt, os rhoddent yr Iesu i farwolaeth wrth eu cyfraith eu hunain; ac eu bod hwythau yn deall hyny, ac felly yn ateb fel y gwnaethant. Mae yn anhawdd gwybod pa faint o awdurdod bywyd ac angau oedd gan yr Iuddewon y pryd hwn; ond mae yn ymddangos wrth y geiriau uchod nas gallent hwy roddi neb i farwolaeth heb awdurdod oddiwrth y rhaglaw Rhufeinig.

32 *k* * Fel y cyflawnid gair yr Iesu, yr hwn a ddywedasai efe, gan arwyddocâu *l* o ba angau y byddai farw.

k pen. 3. 14. a 10. 31, 33. a 12. 32, 33. Mat. 20. 19. a 26. 2. Luc 24. 7, 8. Act. 7. 59. *l* Deut. 21. 23. Salm 22. 16. Gal. 3. 13.

* Rhag-ddywedodd Crist y byddai efe farw trwy groeshoeliad; (pen. 3. 14; a 12. 32; Math. 20. 19,) ac yma goruwch-lywodraethodd Duw bethau i gyflawni hyny: marwolaeth Rufeinig oedd marwolaeth y groes, pe buasai yr Iuddewon yn ei roddi ef i farwolaeth, ei labyddio ef a wnaethent. Ar y groes yr oedd yn rhaid iddo ef farw dros ein pechodau ni.

33 * Yna Pilat a aeth drachefn i'r dadleudŷ, ac a alwodd yr Iesu, *m* ac a ddywedodd wrtho, *n* † Ai ti yw Brenhin yr Iuddewon?

m adn. 27. Mat. 27. 11. Marc 15. 2. Luc 23. 3, 4. 1 Tim. 6. 13. *n* pen. 1. 49. a 12. 13, 15. a 19. 3, 19—22. Salm 2. 6—12. Es. 9. 6, 7. Jer. 23. 5, 6. Zeph. 3. 15. Zech. 9. 9. Luc 19. 38—40. Act. 2. 34—36.

* Yn adn. 29, gwelsom Pilat yn myned allan o'r dadleudŷ, i holi yr Iuddewon rhithgrefyddol pa achwyn oedd ganddynt yn erbyn yr Iesu: wedi yr ymddiddan â hwy, mae yn myned yn ol i'r dadleudŷ drache
yr Iesu. † Yn Luc 23. 2, ni a gaw
Iuddewon wedi rhoddi y cyhudd
Brenin yr Iuddewon, yn ei erbyn
nid yw Ioan yn dywedyd dim am h
dim ond fod Pilat yn gofyn iddo A
yr Iuddewon wyt ti? fel pe dywe
wyt ti yn hòni dy hun yn Frenin yr
on, yr wyt ti yn euog o wrthryfel
fradwriaeth yn erbyn Cesar, Yn
Rhufain, ac mae yn perthyn i m
rhaglaw Rhufeinig dy farnu di.

34 * Yr Iesu a attebodd id
o honot dy hun yr wyt ti yn d
hyn, † ai eraill a'i dywedasant
danaf fi?

o adn. 36.

* Ai o honot dy hun yr wyt ti y
A wyt ti dy hun yn drwg-dybied
rywbeth yn fy ymddygiad I byd y
mod I yn meddwl ymwthio i'r fre
† Ai ynte gofyn yr wyt ti fel barnw
dystiolaeth a gefaist gan eraill? Os
fy lle I yw ateb, ac nid oes arnaf
ateb, mae yn ddyledus ar fy nghy
ddyfod yn mlaen a thystiolaetho
hyn os gallant.

35 * Pilat a attebodd, *p* Ai
ydwyf fi. *q* † Dy genedl dy
arch-offeiriaid a'th draddodasa
r Beth a wnaethost ti?

p Ezra 4. 12. Neh. 4. 2. Act. 18. 14—16 a 19, 20. Rhuf 3. 1, 2. *q* adn. 28. pen 12. 11. 6. Act. 21. 38. a 22. 22—24.

* "Ai Iuddew ydwyf fi?" Pa
I am y Messiah maent hwy yn sôn
ac yn ei ddysgwyl? Nis gwn I d
cyfryw bethau, ac ni ddawr i mi c
eu cylch. † Dy genedl di dy hun
asant di ataf fi, ac a ddywedasant
yn gŵyr-droi y bobl, ac yn gwah
teyrnged i Cesar, gan ddywedyd m
hun yw Crist Frenin. (Luc 23. 2.)
a wnaethost i roddi achlysur i'r fath
iadau? neu pa beth a wnaethost ti
dy genedl dy hun mòr ffyrnig yn d

36 * Yr Iesu a attebodd, *s* F
hiniaeth i nid yw o'r byd hwn
o'r byd hwn y byddai fy mren
i, *t* fy ngweision i a ymdrech
na'm rhoddid i'r Iuddewon:
awrhon nid yw fy mrenhiniaet
yma.

s pen. 6. 15. a 8. 15. Salm 45. 3—7. Es. 9.
44. a 7. 14. Zech. 9. 9. Luc 12. 14. a 17. 20, 2
17. Col. 1. 12—14. *t* adn. 11.

* Fel pe dywedasai yr Iesu, Nid
gwadu nad myfi yw y Messiah, a
Iuddewon mewn rhyw ystyr; ond
ystyr maent hwy yn haeru, nac fel
hwy yn dysgwyl eu Messiah. Y
dani yw, nid yw fy mreniniaeth
hwn: llywodraeth ysbrydol yw fy
aeth I, ar eneidiau dynion, nid ar e
ion bydol, ac nid yw yn ymyraeth
modd â llywodraeth wladol y Rhuf
yr Iuddewon. † Gelli di dy hun w
yn amlwg, Pilat; oblegid pa freni
a gymmerwyd i fynu ac a ddaliwyd

aid gymmeryd ei blaid ef, ac ·iaf, na roddid ef i fynu i'w el- i oes neb o'm hychydig ganlyn- ·nnyg gwneuthur dim o'r cyf- . hyny mae yn amlwg nad yw i I o'r byd hwn.

y dywedodd Pilat wrtho, r ai Brenhin wyt ti? † Yr odd, ᵃ Yr ydwyt ti yn dy- Brenhin wyf fi. ‡ Er y'm ganed, ac er mwyn um i'r byd, ˣ fel y tystiol- virionedd. ʸ ‖ Pob un a'r rionedd, sydd yn gwrando i.

a 27. 11. Marc 14. 62. a 15. 2. Luc 23. ˣ pen. 8. 14. a 14. 6. Es. 55. 4 Dat. 1. . 7. 17. a 8. 47. a 10. 26, 27. 1 Pedr 1. , 19. a 4. 6. a 5. 20.

·byg mai mewn gwawd a dlys- ·dodd Pilat fel hyn, a pheth o glywed un mòr dlawd, am- l yr olwg arno, yn sôn am dano iddo freniniaeth: nid yw yn fod am gymmeryd mantais yn · herwydd sôn o hòno am ei Nid yw Crist yn dywedyd iin ydoedd, nac ychwaith yn fod yn y geiriau addefiad o'r Pilat, fel pe dywedasai Crist, dywedyd, nid wyf finnau yn fia mai tydi sydd yn dywed- fi. ‡ Nid wyf yn gwadu nad nas ysbrydol; ac er mwyn hyn c y daethum i'r byd fel y tyst- gwirionedd, am Dduw, am ac am ffordd iachawdwriaeth i rwy ffydd ynof fi fel Prophwyd d, a thrwy ufudd-dod i mi fel na'r gwirionedd, a dyma'r ba rai yr wyf fi yn ennill fy ethau, yn sefydlu fy mrenin- lywodraethu fy holl deyrnas. dd yn adnabod y gwirionedd, genedlu trwy ac o'r gwirion- redu fy nhystiolaeth o'r galon, i yn ddeiliad ufudd ac ewyllys- iae y rhai a garant gelwydd d ac yn fy erlid I.

it a ddywedodd wrtho, virionedd? † Ac wedi iddo iyn, efe a aeth allan dra- uddewon, ac a ddywed- t, ᵃ ‡ Nid wyf fi yn cael nddo ef.

0, 33. a 24. 25, 26. a pen. 19. 4, 6, 19, 24. Marc 15. 14. Luc 23. 4, 14—16. 2, 23.

ilwg nad oedd y pagan tywyll d dim byd am y gwirionedd, o'r pethau a ddywedasai yr ei deyrnas, bod o'r gwirion- lo ei leferydd ef. Gofynodd ·ionedd, un ai o chwilfrydedd, ynte, efallai o ryw radd o wrth weled ei ymddygiad ef wrth gael ei holi. ‡ Ond . ei ddifaterwch ef am wybod. an drachefn cyn i Grist gael amser i ateb ei ofyniad ef. Llawer a otyn- ant bethau pwysig yr un modd â Pilat, ond nid ydynt yn gofalu nemawr am eu gwybod. ‡ Beth bynag oedd natur y freniniaeth y son- iodd Crist am dani, nid oedd Pilat yn ystyr- ied fod niwed yn y byd ynddo ef, na pherygl yn y byd i'r llywodraeth Rufeinig oddi wrtho: am hyny mynasai ei ollwng ef yn rhydd yn y fan o'i ran ef.

39 ᵇ * Eithr y mae gennych chwi ddefod, i mi ollwng i chwi un yn rhydd ar y pasc: † a fynnwch chwi gan hynny ᶜ i mi ollwng yn rhydd i chwi † Frenhin yr Iuddewon?

ᵇ Mat. 27. 15—18. Marc 15. 6, 8—10. Luc 23. 17, 20. ᶜ adn. 33.

* Am y "ddefod" hon, gwel ar Math. 27. 15. † Gwyddai Pilat mai hollawl ddiniwed oedd Iesu, mai o genfigen y traddodasai yr Iuddewon ef, am hyny cynnygiodd ei ollwng ef yn rhydd iddynt, yn hytrach na neb arall. ‡ Efallai mai mewn gwawdiaith yr oedd Pilat yn galw yr Iesu yn Frenin yr Iuddewon yma, er dirmyg ar Iesu ei hun, ac er duchanu yr Iuddewon am ddyfod a'r fath gyhuddiad yn erbyn un mòr isel ac annhebyg i Frenin.

40 ᵈ * Yna y llefasant oll drachefn, gan ddywedyd, Nid hwnnw, † ond Barabbas. A'*r* Barabbas *hwnnw* oedd leidr.

ᵈ Mat. 27. 16, 26. Marc 15. 7, 15. Luc 23. 18, 19, 25. Act. 3 13, 14.

* Dyma yr haerllugrwydd mwyaf, a phawb yn cytuno ynddo; mynent roddi y Sant a'r Cyfiawn i farwolaeth heb brofi dim yn ei er- byn; † a dewis rhyddhau drwg-weithredwr ysgeler, a fuasai yn euog o derfysg, lladrad, a llofruddiaeth.

PEN. XIX.

Fflangellu Crist, a'i goroni â drain.

* YNA ᵃ gan hynny y cymmerodd Pilat yr Iesu, ᵇ ac a'*i* ffiangellodd *ef*.

ᵃ Mat. 27 26. Marc 15. 15. Luc 23. 16, 23. ᵇ Salm 129. 3. Es. 50. 6. a 53. 5. Mat. 20 19. a 23. 34. Marc 10. 33, 34. Luc 18. 33. Act. 16. 22, 23. a 22. 24, 25. 2 Cor. 11. 24, 25. Heb. 11. 36. 1 Pedr 2. 24.

* Byddai y Rhufeiniaid yn arfer ffrewyllu y rhai a groeshoelient cyn eu croeshoelio: ond tybir fod Pilat yn gobeithio y buasai yr Iuddewon yn tirioni, wrth weled ffrewyllu yr Iesu, ac yn cydsynio i'w ollwng ef yn rhydd ar hyny: yn enwedig gan nad oedd- ynt wedi profi dim bai yn ei erbyn ef.

2 ᶜ * A'r milwyr a blethasant goron o ddrain, ac a'i gosodasant ar ei ben ef, ac a roisant wisg o borphor am dano;

ᶜ adn. 5. Salm 22. 6. Es. 49. 7. a 53. 3. Mat. 27. 27—31. Marc 15. 17—20. Luc 23. 11.

* Mae yr efengylwyr eraill yn dywedyd am gorsen hefyd yn ei law ddehau ef: ar- wyddion breninol oedd y pethau hyn oll, i wneuthur gwawd o hòno ef fel Brenin yr Iuddewon. Gwel ar Math. 27. 27—31.

3 * Ac a ddywedasant, ᵈ Henffych well, ᵉ Brenhin yr Iuddewon; † ac a roisant iddo gernodiau.

ᵈ Mat. 26. 49. a 27. 29. Luc 1. 28. ᵉ adn. 19—22. pen. 18. 33.

wrthynt, [h] Cymmerwch chwi ef, a bernwch ef yn ol eich cyfraith chwi. † Yna yr Iuddewon a ddywedasant wrtho, [i] Nid cyfreithlawn i ni ladd neb:

h pen. 19. 6, 7. Act. 25. 18—20. i pen. 19. 15. Gen. 49. 19. Ezec. 21. 26, 27. Hos. 3. 4, 5.

* Mae yn amlwg yma nad oedd Pilat ddim yn ewyllysio ymyraeth â'r mater hwn pe gallasai beidio: yn enwedig nid oedd yn foddlawn i farnu dyn ar gyhuddiad ac enllib cyffredin o'r fath hyny, heb gael profi pethau yn deg yn ei erbyn ef: am hyny mae yn dywedyd wrthynt hwy am gymmeryd yr achos yn eu dwylo eu hunain, a'i farnu ef wrth eu cyfraith eu hunain. † Gallasai yr Iuddewon gymmeryd hyn fel caniatâd, neu awdurdod, i roddi Crist i farwolaeth; ac eto yr oeddynt yn ofni y cawsent eu galw i gyfrif pe gwnaethent hyny: tybia rhai bod Pilat yn dywedyd y geiriau uchod fel y dywedodd hwynt, gyda bwriad i gael achlysur yn eu herbyn hwynt, os rhoddent yr Iesu i farwolaeth wrth eu cyfraith eu hunain; ac eu bod hwythau yn deall hyny, ac felly yn ateb fel y gwnaethant. Mae yn anhawdd gwybod pa faint o awdurdod bywyd ac angau oedd gan yr Iuddewon y pryd hwn; ond mae yn ymddangos wrth y geiriau uchod nas gallent hwy roddi neb i farwolaeth heb awdurdod oddiwrth y rhaglaw Rhufeinig.

32 [k] * Fel y cyflawnid gair yr Iesu, yr hwn a ddywedasai efe, gan arwyddocâu [l] o ba angau y byddai farw.

k pen. 3. 14. a 10. 31, 33. a 12. 32, 33. Mat. 20. 19. a 26. 2. Luc 24. 7, 8. Act. 7. 59. l Deut. 21. 23. Salm 22. 16. Gal. 3. 13.

* Rhag-ddywedodd Crist y byddai efe farw trwy groeshoeliad; (pen. 3. 14; a 12. 32; Math. 20. 19,) ac yma goruwch-lywodraethodd Duw bethau i gyflawni hyny: marwol-

o honot dy hun yr wy
hyn, † ai eraill a'i dy
danaf fi?

o adn. 36.

* Ai o honot dy hun y
A wyt ti dy hun yn dr
rywbeth yn fy ymddygiad
mod I yn meddwl ymwt
† Ai ynte gofyn yr wyt ti
dystiolaeth a gefaist gan e
fy lle I yw ateb, ac nid o
ateb, mae yn ddyledus a
ddyfod yn mlaen a thys
byn os gallant.

35 * Pilat a attebo
ydwyf fi. [q] † Dy ger
arch-offeiriaid a'th dra
[r] Beth a wnaethost ti?

p Ezra 4. 12. Neh. 4. 2. Act.
19, 20. Rhuf 3. 1, 2. q adn. 28.
6. Act. 21. 38. a 22. 22—24.

* "Ai Iuddew ydwyf fi
I am y Messiah maent hw
ac yn ei ddysgwyl? Nis
cyfryw bethau, ac ni dda
eu cylch. † Dy genedl di
asant di ataf fi, ac a ddyw
yn gŵyr-droi y bobl, ac
teyrnged i Cesar, gan ddy
hun yw Crist Frenin. (Lu
a wnaethost i roddi achlys
iadau? neu pa beth a wn
dy genedl dy hun mor ffy

36 * Yr Iesu a atteb
hiniaeth i nid yw o'r b
o'r byd hwn y byddai
i, [t] fy ngweision i a
na'm rhoddid i'r Iudd

) * Yna Pilata ddywedodd wrtho, ddywedi di wrthyf fi? p † oni dost ti fod gennyf awdurdod i'th shoelio di, a bod gennyf awdur- i'th ollwng yn rhydd?

na. 18. 39. Dan. 3. 15. a 6. 19.

lynodd Pilat nad atebai yr Iesu, a dech- ld frochi mewn tymherau drwg. Dyn- nuwiol mewn awdurdod ydynt drahaus 'at y rhai a dybiant yn is-raddolion st. † Oni wyddost, ac onid wyt yn ied, dy fod yma fel drwg-weithredwr ddedig yn fy llaw I? a bod genyf durdod i'th groeshoelio neu dy ollwng hydd, fel y gwelwyf yn dda? Mae hyn angos bod awdurdod ar fywyd ac angau ei gymmeryd yn hollawl oddi ar yr ewon y pryd hwn, ac yn llaw y Rhuf- id: ond ychydig a wyddai y Pilat hwn Duw a biodd bob awdurdod, uwchlaw .

1 * Yr Iesu a attebodd, q Ni bydd- ti ddim awdurdod arnaf fi, oni ei fod wedi ei roddi i ti † oddi od: ‡ am hynny r yr hwn a'm dodes i ti, sydd s fwy ei bechod.

pen. 3. 27. Gen. 45. 7, 8. Ex. 9. 14—16. 1 Cron. 29. Salm 62. 11. Jer. 27. 5—8. Galar. 3. 37. Dan. 4. 17, 35. a 5. 21. Mat. 6. 13. Luc 22. 53. Act. 2. 23. a 4. naf. 11. 36. a 13. 1. Iago 1. 17. r pen. 11. 49, 50. Mat. a 27. 2. s pen. 9. 41. a 15. 22—24. Luc 7. 41, 42. 1—14. a 12. 47, 48. Iago 4. 17.

Mae yr Iesu yma yn ceryddu balchder a hausder Pilat, ac yn dangos iddo nad l ganddo ddim awdurdod arno ef, ond fel edd wedi ei roddi iddo gan Dduw, i uthur pa beth bynag a ragluniodd ei law gyngor ef eu gwneuthur. † Dywed rhai y geiriau hyn, "oddi uchod," yn cyfeirio efyllfa y deml, lle y barnwyd Crist yn yr arch-offeiriad, yr hon oedd yn llawer h na dadleudŷ Pilat; ac fel pe dywedas- r Iesu, Mi a wn, pa beth bynag ydwyt ti ei wneyd yn fy erbyn I, mai mewn can- lad i'r farn a roed arnaf eisoes yn y llŷs od acw, yr wyt yn ei wneyd, am hyny e eu pechod hwy yn fwy na dy bechod di. d gwell yw yr agoriad o'r blaen, a mwy ygol o fod yn cynnwys meddwl yr Ar- ydd Iesu. ‡ Nid oedd Pilat yn ddibech- ; i'r gwrthwyneb mae Crist yn ei rybudd- yma ei fod yn tynu arno ei hun bechod wr: ond yr oedd Caiaphas, yr hwn a'i ddododd ef i Pilat yn fwy ei bechod; am fod yn pechu yn erbyn mwy o wybodaeth, yn ceisio gau-dystion yn erbyn Iesu, lle d oedd Pilat ond gweithredu yn ol y tyst- aethau hyny, heb wybod gwell.

12 t * O hynny allan y ceisiodd ilat ei ollwg ef yn rhydd: † ond yr ddewon a lefasant, gan ddywedyd, s gollyngi di hwn yn rhydd, u nid yt ti yn garedig i Cesar. Pwy byn- g a'i gwnelo ei hun yn frenhin, y ae yn dywedyd yn erbyn Cesar.

t Marc 6. 16—26. Act. 24. 24—27. u pen. 18. 33—36. 23. 2—5. Act. 17. 6, 7.

* Gan fod *Pilat yn fwy-fwy sicr yn ei dwl ei hun o hyd o ddiniweidrwydd Crist,* ac o genfigen ei elynion yn ei erbyn, yr oedd yn dymuno fwy-fwy o hyd ei ollwng ef yn rhydd, ac yn arfer pob moddion a rhesymau gyda'r bobl i hyny. † Gan weled o'r Iudd- ewon nad oedd eu cyhuddiad olaf, adn. 7, ond gwneyd Pilat yn fwy ofnus i fyned yn mlaen na pheidio, dychwelasant drachefn at eu cyhuddiad cyntaf, sef bod Iesu yn hòni mai efe oedd Brenin yr Iuddewon: os goll- yngai Pilat ef yn rhydd nad oedd efe ddim yn ffyddlawn i Cesar; oblegid fod pwy byn- ag a'i gwnelai ei hun yn frenin yn gwrthry- fela yn erbyn Cesar, ac mai ei le yntau oedd cospi y cyfryw, neu ateb am ei esgeulusdra i Cesar.

13 * Yna Pilat, x pan glybu yr ym- adrodd hwn, a ddug allan yr Iesu; y ac a eisteddodd ar yr orsedd-faingc, † yn y lle a elwir Palmant, ac yn Heb- raeg, Gabbatha.

x adn. 8. Es. 51. 12, 13. a 57. 11. Luc 12. 5. y Salm 58. 1, 2. a 82. 5—7. a 94. 20, 21. Preg. 5. 8 Am. 5. 7.

* Yn yr adnod o'r blaen, yr oedd yr Iudd- ewon yn gystal a bygwth Pilat, y cyhuddent hwy ef o anffyddlondeb i Cesar, oni roddai efe yr Iesu i farwolaeth: ac yr oedd yntau yn deall eu geiriau fel hyny, a chawsant yr effaith a fynasent hwy ar ei feddwl ef. Efe a brysurodd i gondemnio yr Iesu diniwed yn groes i'w gydwybod ei hun, er boddloni yr Iuddewon, a rhag yr achwynent arno wrth Cesar ac y collai ei le, yr hyn oedd yn ofni yn fwy na cholli ei enaid. Dyn eiddigus, creulawn oedd Tiberius Cesar, a gwyddai Pilat hyny yn dda. † Math o esgyn lawr, wedi ei balmantu yn gywrain a hardd, yd- oedd hwn, lle byddai y rhaglaw Rhufeinig yn eistedd i farnu achosion dàn yr awyr agored, ac nid yn y dadleudŷ. Ystyr y gair Gab- batha yw, uchelfa; neu le dyrchafedig.

14 z * A darpar-wyl y pasc oedd hi, † ac ynghylch a y chweched awr: ac efe a ddywedodd wrth yr Iuddewon, b ‡ Wele eich Brenhin.

z adn. 31, 32, 42. Mat. 27. 62. Marc 15. 42. Luc 23. 54. a Marc 15. 25, 33, 34. b adn. 3, 5, 19—22.

* Ein dydd Gwener y Croglith ni oedd y diwrnod hwn, a'r dydd o flaen sabbath pasg yr Iuddewon. † Os yn ol dull y Rhufeiniaid o gyfrif, y deallwn y geiriau hyn, tua chwech y boreu ydoedd; ond os yn ol dull yr Iuddewon, tua hanner dydd ydoedd. Gwel ar Marc 15. 25. Dywed Marc mai y drydedd awr oedd hi pan groeshoeliwyd ein Harglwydd, sef yr holl yspaid rhwng naw o'r gloch a deuddeg; a dywed Ioan yma mai yn nghylch y chweched awr ydoedd, sef yn agos i ddeuddeg: fel hyn nid oes dim anghyson- deb mawr rhwng y ddau efengylwr, ond cymmeryd *trydydd* awr Marc ychydig *wedi* naw, ac yn *nghylch chweched* awr Ioan ychydig *cyn* deuddeg. Rhy faith fyddai cyf- ieithu ychwaneg o'n hawdwyr ar hyn. ‡ Wele eich Brenin: Wele dyma i chwi Frenin gwŷch! Gwelwch pa olwg wael a dirmyg- edig sydd arno. Ai dyma'r dyn sydd i ber- yglu y llywodraeth? A ydyw yn werth condemnio a chroeshoelio y fath hyn am hòni hawl i'r goron?

15 * Eithr hwy a lefasant, c Ym-

cael ynddo ef un bai.

[f] adn. 6. pen. 18. 38. Mat. 27. 4, 19, 24, 54. Luc 23. 41, 47. 2 Cor. 5. 21. Heb. 7. 26. 1 Pedr 1. 19. a 2. 22. a 3. 18. 1 Ioan 3. 5.

* Dyma gynnyg arall a wnaeth Pilat ar ryddâu yr Iesu: ar ol ei ffrewyllu a'i ddirmygu fel y gwelsom uchod, dygodd ef allan i ŵydd y bobl, gan obeithio y buasai hyny yn ddigon, y buasent yn tyneru wrth yr olwg arno, ac yn foddlawn i'w ollwng ef yn rhydd. † Heblaw dangos Iesu iddynt, mae yn debyg yn ei waed erbyn hyn, mae Pilat yn tystiolaethu eto, nad oedd efe yn cael dim bai ynddo; dim yn haeddu angau, na dim yn wir i'w gyhuddo ef o hóno. Onid oedd efe yn feïus iawn eisoes yn ffrewyllu y diniwed fel y gwnaeth, ac yn fwy beïus wedi hyn yn ei gondemnio ef yn groes i'w gydwybod?

5 * Yna y daeth yr Iesu allan, yn arwain y goron ddrain, a'r wisg borphor. † A *Philat* a ddywedodd wrthynt, [g] Wele y dyn.

[g] pen. 1. 29. Es. 7. 14. a 40. 9. a 42. 1. Galar. 1. 12. Heb. 12. 2.

* Gyda hyn dyma'r Iesu addfwyn, gostyngedig, a sanctaidd, yn ymddangos ger eu bronau, a'i gefn yn archolledig, ei waed yn llifo, coron o ddrain ar ei ben, y wisg borphor am dano, a'i wyneb oll yn waed a phoeredd. † Ac fel pe dywedasai Pilat wrth yr Iuddewon, gan gyfeirio at yr Iesu, Wele y dyn truenus tlawd, gwelwch yr olwg resynol sydd arno! Byddwch foddlawn ar yr hyn a wnaed iddo; ac yn awr gadêwch i mi ei ollwng ef yn rhydd.

6 [h] * Yna yr arch-offeiriaid a'r swyddogion, pan welsant ef, a lefasant, gan ddywedyd, Croeshoelia, croeshoelia *ef*. † Pilat a ddywedodd wrthynt, [i] Cym-

18; a 10. 33,) yr hyn sydd
teilwng o angau. Buasai
buasai yr Iesu ddim ond
byddio a ddylasai ei angau
hoelio.

8 ¶ [m] * A phan gly
adrodd hwnnw, efe a

[m] adn. 12. Act. 14. 11—19.

* Mae dwy ffordd i dde
1. Yr oedd y Rhufeiniaid
hen chwedlau barddonaw
cael eu cenedlu gan y duw
dybied wrth y geiriau
Iuddewon, mai un felly
"ofni yn fwy" o herwyd
dim niwed iddo, rhag ty
ben. Mae yn ddïammau
ed lawer gwaith o'r blae
gwyrthiol Iesu, yr hyn oe
gredu y chwedl uchod am
genedlig a enwyd. 2. Tyb
yr Iuddewon "yn fwy"
roddai efe Iesu i farwol
gwyddai efe pa môr ffyrn
amser, pan wnelai neb
hyn eu cyfreithiau hwy, f
wedi gwneyd Cawsai
o hyny ddwy-waith; s
ddwyn delw Cesar i Jeru
iodd efe ddwyn dwfr i'r
sorfa gyssegredig y deml.
yn wir, yn meddwl mai
yn fwy a wnaeth efe, os
farwolaeth wedi clywed
oedd.

9 * Ac a aeth drac
ac a ddywedodd wrt
le yr wyt ti? [o] † Ond
atteb iddo.

10 * Yna Pilat a ddywedodd wrtho, ai ddywedi di wrthyf fi? p † oni rddost ti fod gennyf awdurdod i'th eshoelio di, a bod gennyf awdurd i'th ollwng yn rhydd?

p pen. 18. 39. Dan. 3. 15. a 5. 19.

Synodd Pilat nad atebai yr Iesu, a dechodd frochi mewn tymherau drwg. Dynannuwiol mewn awdurdod ydynt drahâus g at y rhai a dybiant yn is-raddolion ynt. † Oni wyddost, ac onid wyt yn y ried, dy fod yma fel drwg-weithredwr uddedig yn fy llaw I? a bod genyf wdurdod i'th groeshoelio neu dy ollwng rhydd, fel y gwelwyf yn dda? Mae hyn dangos bod awdurdod ar fywyd ac angau cii ei gymmeryd yn hollawl oddi ar yr ddewon y pryd hwn, ac yn llaw y Rhufiaid: ond ychydig a wyddai y Pilat hwn i Duw a bïodd bob awdurdod, uwchlaw wb.

11 * Yr Iesu a attebodd, q Ni byddi ti ddim awdurdod arnaf fi, oni i ei fod wedi ei roddi i ti † oddi hod: ‡ am hynny r yr hwn a'm addodes i ti, sydd s fwy ei bechod.

q pen. 3. 27. Gen. 45. 7, 8. Ex. 9. 14—16. 1 Cron. 29. 12. Salm 62. 11. Jer. 27. 5—8. Galar. 3. 37. Dan. 4. 17, 32, 35. a 5. 21. Mat. 6. 13. Luc 22. 53. Act. 2. 23. a 4. Rhuf. 11. 36. a 13. 1. Iago 1. 17. r pen. 11. 49, 50. Mat. 65. a 27. 2. s pen. 9. 41. a 15. 22—24. Luc 7. 41, 42. 9. 11—14. a 12. 47, 48. Iago 4. 17.

* Mae yr Iesu yma yn ceryddu balchder a rahausder Pilat, ac yn dangos iddo nad dd ganddo ddim awdurdod arno ef, ond fel oedd wedi ei roddi iddo gan Dduw, i neuthur pa beth bynag a ragluniodd ei law i gyngor ef eu gwneuthur. † Dywed rhai d y geiriau hyn, "oddi uchod," yn cyfeirio sefyllfa y deml, lle y barnwyd Crist yn s yr arch-offeiriad, yr hon oedd yn llawer wch na dadleudŷ Pilat; ac fel pe dywedas yr Iesu, Mi a ŵn, pa beth bynag ydwyt ti n ei wneyd yn fy erbyn I, mai mewn canniad i'r farn a roed arnaf eisoes yn y llŷs chod acw, yr wyt yn ei wneyd, am hyny ae eu pechod hwy yn fwy na dy bechod di. nd gwell yw yr agoriad o'r blaen, a mwy bygol o fod yn cynnwys meddwl yr Arwydd Iesu. ‡ Nid oedd Pilat yn ddibechd; i'r gwrthwyneb mae Crist yn ei rybudd yma ei fod yn tynu arno ei hun bechod awr: ond yr oedd Caiaphas, yr hwn a'i addododd ef i Pilat yn fwy ei bechod; am i fod yn pechu yn erbyn mwy o wybodaeth, yn ceisio gau-dystion yn erbyn Iesu, lle d oedd Pilat ond gweithredu yn ol y tystlaethau hyny, heb wybod gwell.

12 t * O hynny allan y ceisiodd ilat ei ollwg ef yn rhydd: † ond yr ddewon a lefasant, gan ddywedyd, s gollyngi di hwn yn rhydd, u nid yt ti yn garedig i Cesar. Pwy bynng a'i gwnelo ei hun yn frenhin, y ae yn dywedyd yn erbyn Cesar.

t Marc 6. 16—26. Act. 24. 24—27. u pen. 18. 33—36. 23. 2—5. Act. 17. 6, 7.

* Gan fod Pilat yn fwy-fwy sicr yn ei ddwl ei *hun o hyd o ddiniweidrwydd Crist*, ac o genfigen ei elynion yn ei erbyn, yr oedd yn dymuno fwy-fwy o hyd ei ollwng ef yn rhydd, ac yn arfer pob moddion a rhesymau gyda'r bobl i hyny. † Gan weled o'r Iuddewon nad oedd eu cyhuddiad olaf, adn. 7, ond gwneyd Pilat yn fwy ofnus i fyned yn mlaen na pheidio, dychwelasant drachefn at eu cyhuddiad cyntaf, sef bod Iesu yn hòni mai efe oedd Brenin yr Iuddewon: os gollyngai Pilat ef yn rhydd nad oedd efe ddim yn ffyddlawn i Cesar; oblegid fod pwy bynag a'i gwnelai ei hun yn frenin yn gwrthryfela yn erbyn Cesar, ac mai ei le yntau oedd cospi y cyfryw, neu ateb am ei esgeulusdra i Cesar.

13 * Yna Pilat, x pan glybu yr ymadrodd hwn, a ddug allan yr Iesu; y ac a eisteddodd ar yr orsedd-faingc, † yn y lle a elwir Palmant, ac yn Hebraeg, Gabbatha.

x adn. 8. Es. 51. 12, 13. a 57. 11. Luc 12. 5. y Salm 58. 1, 2. a 82. 5—7. a 94. 20, 21. Preg. 5. 8. Am. 5. 7.

* Yn yr adnod o'r blaen, yr oedd yr Iuddewon yn gystal a bygwth Pilat, y cyhuddent hwy ef o anffyddlondeb i Cesar, oni roddai efe yr Iesu i farwolaeth: ac yr oedd yntau yn deall eu geiriau fel hyny, a chawsant yr effaith a fynasent hwy ar ei feddwl ef. Efe a brysurodd i gondemnio yr Iesu diniwed yn groes i'w gydwybod ei hun, er boddloni yr Iuddewon, a rhag yr achwynent arno wrth Cesar ac y collai ei le, yr hyn oedd yn ofni yn fwy na cholli ei enaid. Dyn eiddigus, creulawn oedd Tiberius Cesar, a gwyddai Pilat hyny yn dda. † Math o esgyn-lawr, wedi ei balmantu yn gywrain a hardd, ydoedd hwn, lle byddai y rhaglaw Rhufeinig yn eistedd i farnu achosion dàn yr awyr agored, ac nid yn y dadleudŷ. Ystyr y gair Gabbatha yw, uchelfa; neu le dyrchafedig.

14 z * A darpar-wyl y pasc oedd hi, † ac ynghylch a y chwechad awr: ac efe a ddywedodd wrth yr Iuddewon, b ‡ Wele eich Brenhin.

z adn. 31, 32, 42. Mat. 27. 62. Marc 15. 42. Luc 23. 54. a Marc 15. 25, 33, 34. b adn. 3, 5, 19—22.

* Ein dydd Gwener y Croglith ni oedd y diwrnod hwn, a'r dydd o flaen sabbath pasg yr Iuddewon. † Os yn ol dull y Rhufeiniaid o gyfrif, y deallwn y geiriau hyn, tua chwech y boreu ydoedd; ond os yn ol dull yr Iuddewon, tua hanner dydd ydoedd. Gwel ar Marc 15. 25. Dywed Marc mai y drydedd awr oedd hi pan groeshoeliwyd ein Harglwydd, sef yr holl yspaid rhwng naw o'r gloch a deuddeg; a dywed Ioan yma mai yn nghylch y chwechad awr ydoedd, sef yn agos i ddeuddeg: fel hyn nid oes dim anghysondeb mawr rhwng y ddau efengylwr, ond cymmeryd *trydydd* awr Marc ychydig *wedi* naw, ac yn *nghylch chwechad* awr Ioan ychydig *cyn* deuddeg. Rhy faith fyddai cyfieithu ychwaneg o'n hawdwyr ar hyn. ‡ Wele eich Brenin: Wele dyma i chwi Frenin gwych! Gwelwch pa olwg wael a dirmygedig sydd arno. Ai dyma'r dyn sydd i beryglu y llywodraeth? A ydyw yn werth condemnio a chroeshoelio y fath hyn am hòni hawl i'r goron?

15 * Eithr hwy a lefasant, c Ymaith

groes, fel un a haeddai farw dàn felltith. † Mae Pilat yma yn eu gwatwar hwy, yn amlwg, pan mae yn dywedyd, A groeshoeliaf fi eich Brenin chwi? Ac wrth eu gwatwar hwy mae yn dangos mwy o ysgafnder a chellwair o lawer, nag a ddylasai, gyda gweithred mòr echryslawn. Daeth yn chwerw iddo wedi hyny! ‡ Dyma'r dynion mwyaf eiddigus yn y byd o'u rhyddid, eu breintiau, a'u hanymddybyniaeth; a'r rhai a fyddent bob amser yn petruso talu teyrnged i Cesar; yn awr yn gwaeddi yn groch. Nid oes i ni frenin ond Cesar: a'r cwbl o wir awydd rhoddi yr Iesu i farwolaeth. "A fyno Duw a fydd:" rhaid i bob peth gydweithio i gael ei amcanion ef i ben.

16 * Yna gan hynny efe a'i traddodes ef iddynt i'w groeshoelio. † A hwy a gymmerasant yr Iesu, ac a'i dygasant ymaith.

e Mat. 27. 26—31. Marc 15. 15—20. Luc 23. 24, 25.

* Bu cydwybod Pilat yn hir yn ymladd dros Grist, ond colli y dydd a wnaeth yn y diwedd; efe a'i traddododd ef iddynt i'w groeshoelio er boddloni yr Iuddewon, a rhag ofn y gwnelent achwyn arno ef wrth Cesar. Ofn dyn sydd yn dwyn magl; a magl ddychrynllyd ei chanlyniadau a fu hon i Pilat: yr hyn a ofnodd a ddaeth iddo yn fuan wedi hyn, drwy alltudiaeth, tòr calon, a syrthio ar ei gleddyf ei hun. † Yr oedd gelynion Iesu yn awyddus i osod y ddedfryd mewn gweithrediad yn ddïoed, o dra gelyniaeth ato, a rhag i Pilat newid ei feddwl, neu i ganlynwyr a chyfeillion Iesu godi terfysg a mynu ei ryddâu ef.

17 * Ac efe f gan ddwyn ei groes, g a ddaeth i le a elwid Lle y ben-glog, ac a elwir yn Hebraeg h Golgotha:

yn ddiarwybod iddo ei hun, genedloedd y ddaear, mai Ie oedd Brenin yr Iuddewon, gwyliedig; ac mewn effaith ei ddedfryd ei hun yn rhod farwolaeth.

20 * Y titl hwn gan h llenodd llawer o'r Iudde agos i'r ddinas oedd y fa hoeliwyd yr Iesu, † ac yr ysgrifenu m yn Hebraeg Lladin.

m adn 13. pen. 5. 2. Act. 21. 4 Dat. 16. 16. n Act. 21. 37. Dat. 9.

* Yr oedd lleoedd dienyd ewon, fel gan bob cenedl ara dinasoedd, ond eto yn agos tua dwy ystad, neu y bedwe meddant. Fel hyn cafodd on, (Groegiaid a Rhufeiniaid y rhai a ddaethent i fynu ŵyl, gyfle i ddarllen yr ysg am ba beth y rhoddid yr Ie † Gwel ar adn. 19.

21 * Yna arch-offeiria on a ddywedasant wrth grifena, Brenhin yr Iudd dywedyd o hono ef, Bre ewon ydwyf fi.

* Nid rhyfedd bod yr a anfoddlawn i'r ysgrifen; megys yn dangos iddynt h llid, erlid eu Messiah dysgw aeth: ac efallai fod Pilat dyben hyny. Tybient hwy os elai y sôn ar led mai Iesu neu iddynt hwy groesho

ni newidiai yr ysgrifen i fodd-
ıwy genfigenus hwy. Mae yn
ıd awdurdod Duw yn gweith-
ldwl ef yn y peth hwn, er nas
rhaid i'r ysgrifen sefyll fel yr
iolaeth anrhydeddus i enw a
Iesu.

Yna y milwyr, wedi idd-
ɔelio yr Iesu, a gymmeras-
ad ef(ac a wnaethant bed-
ɔob milwr ran) a'*i* bais *ef*:
' oedd ddiwnïad, wedi ei
vr uchaf trwyddi oll.

. Marc 15. 24. Luc 23. 34.

dillad Iesu, gwel ar Math. 27.
lad isaf, neu dumewnol ef a
d rhanu y rhai hyny yn hawdd,
dir mai pedwar dilledyn oedd-
milwr, ond taflu coelbren pa
gaffai pob un. † Dywed *Dod-*
y wisg dumewnol, nesaf at ei
y "bais" hon, ond dywed *Pool*
y wisg uchaf oedd hi: nid yw
byd pa un ydoedd. Mae yn
ybod pa fodd y gellid ffurfio
ıïad felly yn y gwŷdd: dywed-
nion celfyddgar wrth ddarllen
ın, feddwl am ddyfeisio gwŷdd
wisg, a bod darlun o hóno i'w
geiriadur Calmet dân y gair
Vestments.) Diammau bod y
o'r eiddo Iesu yn gywrain iawn,
awr; ac efallai wedi ei rhoddi
o'r gwragedd oedd yn ei ganlyn
iddo o'r hyn oedd ganddynt.

vythau a ddywedasant wrth
Na thorrwn hi, ond bwriwn
au am dani, eiddo pwy fydd
y cyflawnid yr ysgrythyr
ywedyd, [r] Rhannasant fy
ı mysg, ac am fy mhais y
goel-brennau. ‡ A'r mil-
ethant y pethau hyn.

37. pen. 10. 35. s 12. 38, 39. r Salm
Act. 13. 27.

milwyr yn resyn tori y fath
vrain yn ddarnau, am hyny cyt-
w coelbren am dani, pwy a'i
eiriau Dafydd yw yr "ysgryth-
lm 22. 18; ei feddwl ef oedd,
u yn cyfoethogi eu hunain â'i
d yr hyn a wnaed yn ffugyrol
, a wnaed yn llythyrenol i'r
‡ Dywedir mai y "milwyr"
ı, i ddangos mai nid oddi ar eu
ɔ'r brophwydoliaeth yr oeddynt
niaid yn ei wneuthur. Fel hyn
ı defnyddio dynion annuwiol a
gyflawni yr ysgrythyrau, pryd
y yn meddwl nemawr am hyny.

Ac yr oedd yn sefyll wrth
su, [s] ei fam ef, [t] a chwaer ei
Iair *gwraig* Cleophas, [u] ‡ a
ıalen.

s Mat. 27. 55, 56. Marc 15. 40, 41. Luc
20. 1, 11—18. Marc 16. 9. Luc 8. 2.

ıryd y cyflawnwyd geiriau hen
Simeon i Mair mam yr Iesu; "A thrwy dy
enaid di dy hun hefyd yr â cleddyf:" Luc
2. 35. Nis gellir traethu na dychymmygu
yr hyn oedd hi yn ddyoddef yn ei meddwl ar
yr achlysur poenfawr a galarus hwn, am
hyny ni wiw ceisio. † Gan nad yw y gair
"gwraig" yn y Groeg, mae yn anhawdd
penderfynu, pa un ai gwraig, ai mam, ai
ynte merch Cleopas, oedd y Fair hon. Mae
rhai yn tybied pob un o'r tri pheth, ond nid
yw o bwys yn y byd i ni. ‡ Y Mair Magda-
len o'r hon yr aethai saith gythraul allan, yd-
oedd hon yn ddiammau Luc 8. 2; ac mae
yn amlwg wrth yr adnod nesaf bod Ioan
hefyd yno, er ei fod o wyledd yn peidio a'i
enwi ei hun fel mewn llawer o fànau eraill.
Mae cariad y gwragedd hyn at Iesu yn fawr
iawn; nid oedd eu perygl eu hunain, yn
nghanol torf o filwyr; echryslonrwydd yr
olygfa; na gwarth a gwawd y bobl, yn gallu
eu lluddias hwy i dâlu y ddyledswydd olaf,
a dangos eu tynerwch a'u cariad at yr Iesu
anwyl. Nid oes genym ddim hanes fod
Mair mam yr Iesu wrth y bedd, pan gladd-
wyd ef, na bore y trydydd dydd: tybir fod
ei galar a'i gofid wedi ei gorchfygu fel nas
gallai ddâl i fynu yn hwy. Nid oes dim
hanes am dani o gwbl wedi yr adnod hon,
ond yn unig dywedir ei bod gyda'r dysgybl-
ion, yn Act 1. 14; a dywed hanesion eglwys-
ig iddi farw gyda Ioan yn Ephesus, hir
flynyddoedd wedi hyn mewn oedran mawr
iawn. Cymmer y pabyddion arnynt ddangos
ei bedd hi yn Jerusalem, ac adroddant lawer
o chwedlau ynfyd ac ofer-goelus am dano;
ond y mae yr ysgrifenwyr goreu o honynt
hwy eu hunain, yn cywilyddio wrth y fath
chwedlau.

26 Yr Iesu gan hynny, pan welodd
ei fam, * a'r disgybl yr hwn [x] a garai
efe yn sefyll ger llaw, a ddywedodd
wrth ei fam [y] O wraig, † wele dy fab.

x pen. 13. 23. a 21. 7, 20, 24. y pen. 2. 4.

* Ioan ydoedd hwn, mynych y dywedir
am dano mai y dysgybl a garai yr Iesu yd-
oedd, ac yma mae yn dangos hyny drwy
orchymyn ei fam i'w ofal ef. † Sylwasom ar
y dull hwn o lefaru gan Grist wrth ei fam o'r
blaen, pen. 2. 4: mae yma yn dewis dywedyd
fel hyn, "O wraig," i ddangos iddi hi fod pob
perthynas naturiol rhyngddynt i ddarfod yn
fuan; ei fod ef yn marw mewn ystyr llawer
uwch nac fel mab iddi hi; ac i'r dyben fel
na thynai efe sylw ei elynion oedd o amgylch
ati hi, a'u llidiogrwydd yn ei herbyn hi,
fel un yn perthyn mòr agos iddo ef. ‡ Gan
droi ei wyneb, ac edrych ar Ioan, efe a ddy-
wedodd wrth ei fam, "O wraig, wele dy
fab;" yr hwn o hyn allan a ofala am danat
ti fel mam, ac a dâl i ti ddyledswyddau
anrhydedd a chariad fel mab. Mae yn am-
lwg wrth hyn fod Joseph gwr Mair wedi
marw y pryd hwn; pe amgen ni buasai yr
Iesu yn ei gorchymyn hi i ofal Ioan. Dyma
esampl nodedig o gariad a dyledswydd plant
at eu rhïeni.

27 * Gwedi hynny y dywedodd wrth
y disgybl, [z] Wele dy fam. † Ac o'r
awr honno allan y [a] cymmerodd
disgybl hi [b] i'w gartref.

a Gen. 45. 8. a 47. 12. Mat. 12. 48—50. a 25. 40. Marc 3. 34, 35. 1 Tim. 5. 2—4. a 1 Ioan 3. 18, 19. *b* pen. 16. 32.

* Gwedi dywedyd wrth ei fam am ystyried Ioan fel ei mab, a rhoddi ei hun dan ei ofal ef; mae efe yn nesaf yn dywedyd wrth Ioan, "Wele dy fam;" yr hon wyf fi yn ymddiried i'th ofal di, i'w charu, ei hanrhydeddu, a darpar drosti fel pe byddai fam naturiol i ti, a thithau yn fab naturiol iddi hithau. † O hyny allan, cymmerodd Ioan hi gydag ef adref, ac ymddygodd tuag ati gyda phob parch dyledus fel pe buasai fam iddo. Yr oedd Ioan, fel y dysgyblion eraill, wedi gadael pob peth i ganlyn Crist; eto gallasai fod ganddo ryw gyfran yn barâus yn yr alwedigaeth a adawsai, neu efallai i'w dad Zebedēus adael meddiannau iddo wedi hyny. Nis gwyddom pa le na pha fodd y bu byw, ond gofalodd yr Arglwydd am dano ef a Mair rywfodd, tra buont byw.

28 ¶ * Wedi hynny yr *c* Iesu, yn gwybod fod pob peth wedi ei orphen weithian, *d* † fel y cyflawnid yr ysgrythyr, a ddywedodd, ‡ Y mae syched arnaf.

c adn. 30. pen. 13. 1. a 18. 4, 22. Luc 9. 31. a 12. 50. a 18. 31. a 22. 37. Act. 13. 29. *d* Salm 22. 15. a 69. 21.

29 *e* ‖ Yr oedd gan hynny lestr wedi ei osod yn llawn o finegr: a hwy a lanwasant yspwng o finegr, § ac a'i rhoddasant ynghylch *f* isop, ac a'i dodasant wrth ei enau ef.

e Mat. 27. 34, 48. Marc 15. 36. Luc 23. 36. *f* Ex. 12. 22. Num. 19. 18. 1 Bren. 4. 33. Salm. 51. 7.

* Gwyddai yr Iesu, yn ol y cytundeb tragywyddol rhyngddo ef â'r Tad, ac yn ol yr hen brophwydoliaethau am dano, fod pob peth weithian ar gael ei orphen yn berffaith, er llawn foddlonrwydd i gyfiawnder Duw; † mynai gyflawni pob ysgrythyr a phrophwydoliaeth am dano ef i'r manylrwydd eithaf: ac, yn mhlith eraill, rhaid oedd cyflawni hono yn Salm 69. 21; a 22. 15. Dywedodd Dafydd hwynt i arwyddo y trallodau trymion a lliosog oedd ei elynion yn dywallt arno; ond cyflawnwyd hwy yn llythyrenol yn nyoddefiadau Crist ar y groes. ‡ Nid rhyfedd bod syched arno ef, wrth ystyried y dwymyn boeth yr oedd ynddi, wedi chwysu y gwaed, gan boenau mawrion, ing corph, a thrallod meddwl uwchlaw amgyffred pawb byth. ‖ Am y gwinegr hwn, gwel ar Mat. 27. 48: nid oes achos ymhelaethu yma. § "Rhoddasant yn nghylch isop:" "rhoddasant ar gorsen," medd Mathew, a Marc: mae yn debyg mai ar gorsen hir o isop y dodasant yr yspwng wedi ei drochi yn y gwinegr; ac yna ei estyn i fynu at ei enau ef, fel y sugnai efe ef.

30 * Yna pan gymmerodd yr Iesu y finegr, † efe a ddywedodd, *g* ‡ Gorphenwyd: *h* ‖ a chan ogwyddo ei ben, efe a roddes i fynu yr yspryd.

g adn. 28. pen. 4. 34. Gen. 3. 15. Salm 22. 15. Es. 53. 12. Dan. 9. 24, 26. Zech. 13. 7. Mat. 3. 15. Rhuf. 3. 25, 26. a 10. 4. 1 Cor. 5. 7, 8. Col. 2. 14—17. Heb. 9. 11—14, 22—28. a 10. 1—14. a 12. 2. *h* pen. 10. 11, 18. Mat. 20. 28. a 27. 50. Marc 15. 37. Luc 23. 46. Phil. 2. 8. Heb. 2. 14, 15.

* *Pan gymmerodd ef y gwinegr, er cyflawni y brophwydoliaeth* (Salm 69. 21), † efe a ddywedodd, er anrhydedd ei Dad, edigaeth i gythreuliaid, er gorfoledd ac er buddugoliaeth iddo ei hun; ‡ mae y cwbl drosodd, a chwedi eu yn berffaith: oblegid hyny yw yst Groeg *(Tetelestai)* a gyfieithr yn phenwyd." Mae cyngor mawr fy rhwymedigaethau I iddo, cysgod phwydoliaethau yr Hen Destament y gwaith y prynedigaeth, yn nghyd fesur fy nyoddefiadau innau, yn eu llwyr orphen, a'u cyflawni hyd Mae y ddeddf seremoniol wedi ei a'i diddymu; y ddeddf foesol wedi loni, ei mawrâu, a'i hanrhydedd wyd camwedd, seliwyd pechodau cyfiawnder tragywyddol i mewn; arnâwyd y cyfammod gras; llawn sylfaen yr eglwys; a llwyr orph holl waith mawr a roddodd fy Nh wneyd ar y ddaear. ‖ A chyd a hyn, efe, gan ddangos ei ewyllys farw, a ogwyddodd ei ben, ac a allan ei enaid sanctaidd, gan mewn ffydd a nerth, a chyda lle *Dad, i'th ddwylaw di y gorchy ysbryd.* Gwel ar Luc 23. 46. M Mae yn debyg i'r ing a'r tyw ddechreuodd wasgu ar enaid ein I yn yr ardd, y pryd hwn chwalu llwyr; ac iddo ef ymadael mew fwynâad o lewyrch wyneb ei Dad

31 * Yr Iuddewon gan hy nad arhoai y cyrph ar y gr sabbath, *k* o herwydd ei bod parwyl (canys *l* † mawr oedd sabbath hwnnw) a ddeisyf Pilat, *m* ‡ gael torri eu h hwynt, a'u tynnu i lawr.

i Deut. 21. 22, 23. *k* adn. 14. 42. Mat 15. 42. *l* Lef. 23. 7—16. *m* adn. 1. Diar. 12.

* Yr oedd hyn yn ol y gyfraith, 23; ac yr oedd y rhagrithwyr hyn iawn am gadw y gyfraith mewn hyn; heb ystyried nemawr, eu b hunain wedi halogi y tir, yn y wei ryslawn hon, yn llawer mwy nac y y cyrph meirw wneyd. † Yr oedd sabbath mawr am ei fod yn sabba yn ail ddydd o ŵyl y bara croyw, cyfrifent y saith wythnos hyd y ac hefyd yn ddydd i offrymu yr y ffrwyth: felly yr oedd yn ddydd neillduol, a phawb yn darpar gyda manylrwydd anghyffredin. ‡ Rhufeiniaid yn aml yn gadael cy einiaid a groeshoelient ar y cro oni ddarfyddai eu cnawd, neu hyd hwynt gan yr adar; ond yn gyff iatâent i'r Iuddewon gladdu y rhai ent iddynt hwy, pan gaid sicrwy wedi meirw; yr hyn ni byddai w dranoeth, neu yn hwy na hyny. Y yn gofyn cenad gan Pilat i dori e tri, i brysuro eu marwolaeth, claddu oddi ar wyneb y ddaear c bath. Byddent yn gwneyd felly thrueiniaid ar y groes o dosturi tynu o'u poen, fel y dywedir; on gallent brysuro eu marwolaeth

ich, a llai creulawn na dryll-
isiaid annedwydd.

, milwyr a ddaethant, ac
esgeiriau ᵘ y cyntaf, a'r
groeshoeliasid gad âg ef.

. 39—42.

wedi iddynt ddyfod at yr
sant ef wedi marw eisoes
ei esgeiriau ef.

d iawn oedd i'r milwyr ddy-
riau y ddau eraill, cyn dyfod
yntau yn y canol, rhwng y
en bod yn gweled arwyddion
in hyny, ac yn ei weled yntau
'di marw eisoes. Beth bynag
daethant ato ef, hwy a wel-
i fod ef wedi llwyr farw; yr
inctaidd ef wedi myned eis-
ac yn adn. 26, cawn weled
ios na thorwyd ei esgeiriau
a rodder i farwolaeth yn yr
yr un pryd, mae yn bosibl i
y lleill; ond gellir meddwl
nol, mai nid o wendid y bu
farw o flaen y lleill yma;
i gorphen ei waith, ac yna
'yna yr Ysbryd.

in o'r milwyr a wanodd
gwaywffon; ac yn y fan
aed a dwfr.

Salm 51. 7. Esec. 36. 25. Zech. 13. 1.
30. a 6. 11. Eph. 5. 26, 27. Tit. 2. 14.
14. a 10. 19—22. 1 Pedr 3. 21. 1 Ioan
1. 5. a 7. 14.

wneyd ei farwolaeth ef yn
ob ammheuaeth, ac er dang-
ei ddirmyg, a'i greulondeb
su, hyd yn nod wedi iddo
lwyr cigyddaidd a wanodd
waew-ffon † Ac yn y fan
i a dwfr; môr amlwg wa-
gellid eu gwahaniaethu hwy
in gwahanol liwiau. Pa un
waew-ffon trwy lên, neu
el ei gelwir, ai peidio, nis
d bynag y bu, goruwchlyw-
hyn i fod yn brawf an-
wolaeth drylwyr a hollawl
i neb o'i elynion wadu ei
ol iddo adgyfodi: oblegid,
l ynddo pan gafodd efe y
ei wânu felly yn angau sier
Dywedir bod y galon yn
fr ag sydd yn y llên, neu y
lch; ond pa fodd y daeth
i'r dwfr yma? Mae medd-
'yddol, ag sydd yn fyw yn
grifenu yn ddiweddar ar yr
iol o farwolaeth Crist, yn
lon ef ymdori *(burst)* gan
dyoddefiadau, ac i'r gwaed
fel hyny o'r galon am ben y
wisg *(pericardium;)* ac
y milwr y wisg hòno a'i
au ffrydiaw allan am ben eu
nai sylw allan o waith y
v y sylw diweddaf uchod,
o'r un o'n pedwar awdwr.

wn a'i gwelodd, a dyst-
gwir yw ei dystiolaeth;
ac efe a ŵyr ei fod yn dywedyd gwir,
ᵍ † fel y credoch chwi.

ᶠ adn. 26. pen. 21. 24. Act. 10. 39. Heb. 2. 3, 4. 1 Pedr 5. 1. 1 Ioan 1. 1—3. ᵍ pen. 11. 15, 42. a 14. 29. a 17. 20, 21. a 20. 31. Rhuf. 15. 4. 1 Ioan 5. 13.

* Mae yn rhaid bod rhywbeth rhyfedd, ac anghyffredin, yn yr amgylchiad uchod; gan fod Ioan yn sicrâu cymmaint yn ei gylch. Nid dychymmyg, a chwedl gelwyddog ydoedd, ond gwirionedd a welodd efe; ac efe a ŵyr ei fod yn dywedyd gwirionedd. † Nid yn unig efe a'i gwelodd â'i lygaid, ond efe a gyfarwyddwyd hefyd gan yr Ysbryd Glân i dystiolaethu yr hyn a welodd; fel y credo pawb a glywant ei dystiolaeth ef, ddarfod dygwydd fel hyn i'r Iesu, a'i fod ef trwy waed a dwfr yn sancteiddio pawb a gredant ynddo, ac yn eu hachub hwynt. Tybia rhai mai at yr amgylchiad hwn mae Ioan yn cyfeirio yn ei epistol cyntaf, pen. 5. adn. 6; a bod y gwaed a'r dwfr yma yn arwyddo y ddau sacrament efengylaidd, a bod Iesu fel hyn yn ateb i'r aberthau a'r amryw olchiadau dân y ddeddf seremoniol.

36 * Canys y pethau hyn a wnaethpwyd, ʳ fel y cyflawnid yr ysgrythyr, Ni thorrir asgwrn o hono.

ʳ Ex. 12. 46. Num. 9. 12. Salm 22. 14. a 34. 20. a 35. 10.

* Yr oedd yr oen pasg gynt yn gysgod nodedig o Grist ein Pasg ni, yr hwn a aberthwyd drosom: nid oedd asgwrn i'r Oen i gael ei dori, a goruwch-lywodraethodd Duw bethau yn angau Crist, fel na thorwyd asgwrn iddo yntau. Tybia rhai fod y gorchymyn i beidio tori asgwrn o'r oen, yn nghyd ac amryw bethau eraill yn y pasg cyntaf hwnw, yn arwyddo y brys gyda'r hwn yr aeth Israel allan o'r Aipht; a bod Iesu yn marw ar y groes heb dori asgwrn o hòno, yn arwyddo y nerth drwy yr hwn yr aeth efe trwy waith mawr y prynedigaeth. Er i'w esgyrn oll ymwahânu (Salm 22. 14,) fel esgyrn oen y pasg, eto ni thorwyd yr un o honynt: aeth a'i esgyrn yn gyfain i'w fedd, er bod ei gnawd yn friw, a chyfododd yn wr perffaith foreu y trydydd dydd. Yr un modd, pa faint bynag o brofedigaethau a dryllio a gaiff ei bobl ef yn y byd hwn, cânt godi yn ddinam ac yn ddianaf oll fel yntau yn yr adgyfodiad mawr.

37 * A thrachefn, ysgrythyr arall sydd yn dywedyd, ˢ † Hwy a edrychant ar yr hwn a wanasant.

ˢ Salm 22. 16, 17. Zech. 12. 10. Dat. 1. 7.

* Dyma ysgrythyr arall yn cael ei chyflawni, (Zech. 12. 10,) yn y gwânu a fu arno. Peth anarferedig oedd hyn, ond yr oedd *rhaid*, nas gwyddai y milwr paganaidd a chîaidd hwn ddim am dano, i hyny gael ei wneyd i'r Iesu. Rhaid *gwneyd* y naill, a rhaid *peidio* gwneyd y llall, i gyflawni bwriad a geiriau Duw: a rhaid i'r geiriau gael eu cyflawni yn y ddau amgylchiad, gan ddynion nas gwyddent ddim am danynt, ac eto pawb o honynt yn cydweithredu i gyflawni cyngor a threfn ryfedd Duw. Trwy edrych ar y Crist hwn a wanwyd y caiff pechaduriaid o bob cenedl ac oes, weled ech ryslonrwydd eu pechodau i alaru am danynt, a modd hefyd i gael eu gwaredu oddiwrthynt: gwaed, yn iawn drostynt, a dwfr i'w glanâu oddi wrthynt.

38 ¶ * Ac ar ol hyn, [t] Joseph o Arimathea (yr hwn oedd ddisgybl i'r Iesu, [u] eithr yn guddiedig, rhag ofn yr Iuddewon) a ddeisyfodd ar Pilat, gael tynnu i lawr gorph yr Iesu. A Philat a ganiattäodd iddo. † Yna y daeth efe ac a ddug ymaith gorph yr Iesu.

t Mat. 27. 57—60. Marc 15. 42—46. Luc 23. 50—54. *u* pen. 9. 22. a 12. 42. Diar. 29. 25. Phil. 1. 14.

* Gwel ar Math. 27. 57—59; Marc 15. 43—46; a Luc 23. 50—53. Nis gwyddom bod achos chwanegu, na dim o bwys i'w chwanegu, yma, at yr hyn a ddywedwyd o'r blaen am Joseph o Arimathea, a'i ymddygiad hyf a chlodfawr yn y tro hwn. † Gyda'r lladron yn ddiammau y cawsai yr Iesu ei gladdu fel ei groeshoelio, pe cawsai yr Iuddewon eu meddyliau; ond gan i Joseph gael cenad ac awdurdod gan Pilat i'w gladdu ef lle mynai efe, cafodd fedd gyda'r cyfoethog yn ei farwolaeth. Rhyfedd fel y mae Duw yn cyflawni ei holl air!

39 * A daeth [x] Nicodemus hefyd (yr hwn ar y cyntaf a ddaethai at yr Iesu o hŷd nos) [y] † ac a ddug fyrr ac alöes y'ngymmysg, tu a chan-pwys.

x pen. 3. 1, &c. a 7. 50—52. Mat. 12. 20. a 19. 30. *y* pen. 12. 7. 2 Cron. 16. 14. Can. 4. 6, 14.

* Cawsom ychydig o hanes Nicodemus yn pen. 3. 1—10; a'r modd y dadleuodd efe dros Grist eilwaith ger bron y *sanhedrim*, pen. 7. 50: wedi hyny ni chlywsom ddim sôn am dano hyd yn awr, mae yn dangos ei barch i gorph marw Crist. † Mae hyn yn dangos, nid yn unig cyfoeth Nicodemus, ond hefyd ei fawr gariad ef tuag at yr Iesu bendigedig. Nid yn unig fe'i heneiniwyd ef, fel y gwnaid i eraill yn gyffredin; ond claddwyd ef gyda chymmysgedd mawr o ber-aroglau, fel y gwnaid wrth gladdu y gwŷr mawr enwocaf. Gwel am Jacob, Gen. 50. 2; ac Asa, 2 Cron. 16. 14. Tro annhebyg iawn oedd hwn i hon, ychydig bach o amser cyn iddo gymmeryd lle. Golwg brydferth oedd gweled y [illegible] y ddau seneddwr hyn, yn [illegible] yn gofyn y corph, yn [illegible] y bedd, ac yn [illegible] yr amdo; [illegible] y per-aroglau [illegible] corph ein bendigedig Waredwr [illegible] yn ddiolchgar [illegible] mawr tuag at [illegible]

40 Yna y cymmerasant gorph yr Iesu, ac a'i rhwymasant mewn llieiniau, gyd â'r aroglau, [z] fel y mae arfer yr Iuddewon ar gladdu.

[illegible]

[illegible]

41 * Ac yn y llanerch lle y croeshoeliwyd ef, yr oedd gardd; [a] a bedd newydd yn yr ardd, yn yr hwn ni ddodasid neb erioed.

a pen. 20. 15. 2 Bren. 23. 30. Es. 22. 16. Mat. 27. [illegible] 54—66. Luc 23. 53.

* Yr oedd gerddi yr Iuddewon allan [illegible] dinasoedd yn gystal a'u lleoedd claddu; [illegible] byddai llawer o'r gwŷr mawr yn [illegible] beddau yn eu gerddi yn mhell cyn eu m[illegible] fel y cofient am eu marw yn nghanol [illegible] rhodfeydd hyfryd. Dygwyddodd yn [illegible] iawn, bod gardd a bedd newydd yn [illegible] i Joseph, (Mat. 26. 60) yn agos i'r [illegible] croeshoeliwyd yr Iesu, ac yn y bedd [illegible] ni chladdesid neb erioed o'r blaen. [illegible] gwel ar Mat. 27. 60.

42 * Ac yno, [b] † rhag nesed [illegible] darpar-*wyl* yr Iuddewon, am fod [illegible] bedd hwnnw yn agos, [c] y rhoddas[illegible] yr Iesu.

b adn. 14, 31. *c* Salm 22. 15. Es. 53. 9. Mat. [illegible] Act. 13. 29. 1 Cor. 15. 4. Col. 2. 12.

* Pa le y claddwyd y lladron nis gw[illegible] om; ond *yno* y claddwyd yr Iesu: gyd[illegible] *cyfoethog* yn ei farwolaeth. † Pa [illegible] claddesid ef yn rhywle arall pe buasai [illegible] eg o amser nis gwyddom; mae yn sicr [illegible] *yno* y mŷnai Duw iddo gael ei gladdu [illegible] mae yn debyg mai yno y mŷnai Jo[illegible] hefyd ei gladdu ef. Fel y dechreuodd [illegible] od ac angau mewn gardd, cyfododd [illegible] glwydd y bywyd hefyd, a buddugoliaeth [illegible] arnynt, mewn gardd: ac efallai bod cyf[illegible] Crist o fedd newydd, yn arwyddo ei f[illegible] wedi sancteiddio y bedd i'w bobl, fel y [illegible] efe yn flaen-ffrwyth y rhai a hunant y[illegible] Iesu.

PEN. XX.

Mair yn dyfod at y bedd.

* Y [a] *DYDD* cyntaf o'r wyth[illegible] [b] † Mair Magdalen a ddaeth y b[illegible] ‡ a hi etto yn dywyll, at y bedd; [illegible] welodd [c] y maen wedi ei dynnu ym[illegible] oddi ar y bedd.

a adn. 19, 26. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2. Dat. [illegible] *b* Mat. 28. 1. Marc 16. 1, 2, 9. Luc 24. 1—10. *c* M[illegible] 60, 64—66. a 28. 2. Marc 15. 46. a 16. 3, 4.

* Y dydd cyntaf o'r wythnos oedd y [illegible] wedi y sabbath, yn ol Mathew 28. 1[illegible] Marc 16. 1, 2: a pha fodd y dywed rha[illegible] ein plith mai y sabbath yw y dydd cy[illegible] o'r wythnos? † Yr oedd gwragedd [illegible] heblaw Mair Magdalen, wedi dyfod [illegible] bedd; tybia rhai mai hi a redodd [illegible] ddaeth gyntaf i'r fan, ac mai am [illegible] enwir hi yn unig gan Ioan yma. Yr [illegible] chariad hi yn fawr, am hyny yr oedd [illegible] brysiaid yn cyflymu ei thraed at y [illegible] ‡ Am yr amser, gwel ar Mat. 28. 1; [illegible] cysoni yr holl efengylwyr yno. ‖ Er [illegible] maen yn fawr, wedi ei selio, a milwy[illegible] gwylio, yr oedd wedi ei dreiglo y[illegible] gan un o'r rhai cedyrn eu nerth [illegible] gwneuthur ei air Ef.

2 * Yna y rhedodd hi, ac a dd[illegible] at Simon Pedr, [d] a'r dysgybl ara[illegible] hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu, [illegible] ddywedodd wrthynt, [e] † Hwy a d[illegible] asant yr Arglwydd ymaith o'r b[illegible] ‡ ac ni wyddom ni pa le y dodasan[illegible]

d pen. 13. 23. a 19. 26. a 21. 7, 20, 24. *e* adn. [illegible] 13. Mat. 27. 62, 66.

Mae yr efengylwyr eraill yn adrodd yw amgylchiadau yn y fan yma nad yw yn eu crybwyll: cyfeiriwn y darllen- at y mânau hyny. Mae yn ddîau bod wragedd eraill gyda Mair Magdalen eto, mai hi a redodd yn gyntaf. Rhedeg i'r as a wnaeth hi, oblegid yno yr oedd ' ac Ioan mae yn debyg y bore hwn. Scott a Dodderidge nad oeddynt i gweled yr angelion y pryd hwn, pe ai ddywedasent fel hyn, "Hwy a asant yr Arglwydd ymaith o'r bedd:" tybia Guyse eu bod wedi eu gweled, nad oedd ryfedd yn y byd eu bod hwy a braw, eu brys, a'u hammheuaeth, yn ryd fel hyn, er clywed gan yr angelion ei ef wedi adgyfodi. ‡ Mae y geiriau "Ni wyddom ni," yn y rhif lluosog, angos fod eraill gyda Mair Magdalen y bedd ac yn ymddiddan â Phedr ac . Gorchwyl pur anhawdd, ac a gadwai r o le mewn agoriad mòr fyr, fyddai yr hyn a ddywed y pedwar efengylwyr mgylchiadau y bore hwn, mewn un cyson a threfnus: ac nid yw o bwys r iawn.

3 f* Yna Pedr a aeth allan, a'r dis- arall; a *hwy* a ddaethant at y bedd:

f Luc 24. 12.

Pedr yn unig a enwir yn Luc 24. 12; mae yn debyg y dylid egluro a dëall wrth Ioan yn y fan yma.

4 * Ac a redasant ill dau ynghyd: r disgybl arall g a redodd o'r blaen ynt na Phedr ac a ddaeth yn gynt- at y bedd.

g 2 Sam. 18. 23. 1 Cor. 9. 24. 2 Cor. 8. 12.

Yn Luc 24. 11, dywedir fod geiriau y agedd yn ngolwg yr apostolion fel gwegi, na chredasant iddynt: pa fodd bynag, ithiodd eu geiriau yn fuan fel arall ar r ac Ioan, a hwy a redasant ill dau megys y cyntaf at y bedd i weled y gwirionedd. ae yn debyg fod Ioan yn ieuangach, ac fwy heinif, na Phedr; ac nid oedd yn i ei wasgu gan euogrwydd ac ofn fel hr, am wadu ei Arglwydd; rhedodd yn ynach nag ef, a daeth yn gyntaf at y dd.

5 * Ac wedi iddo grymmu, h efe a elu y llïeiniau wedi eu gosod: † er ny nid aeth efe i mewn.

h pen. 11. 44. a 19. 40.

* Rhaid ei bod yn ddydd goleu erbyn hyn, id wrth ymgrymu i edrych i mewn i'r d, gallai Ioan ganfod fod y llïeiniau amdo , wedi eu plygu yn drefnus, mae yn yg, a'u gosod o'r neilldu, ond nis gallai fod corph yr Iesu yno. † Nid aeth i mewn: efallai mai rhyw ddychryn ar ei deimladau ef, i fyned i mewn i'r f, neu y bedd. Mae efe yn onest iawn, adrodd y cwbl fel y bu.

6 i* Yna y daeth Simon Pedr yn ei lyn ef, ac a aeth i mewn i'r bedd, a ganfu y llïeiniau wedi eu gosod;

i pen. 6. 67—69. a 18. 17, 25—27. a 21. 7, 15—17. Mat. 14, 16. Luc 22. 31, 32.

7 † A'r napcyn a fuasai am ei ben ef, wedi ei osod, nid gyd âr llieiniau, ond o'r neilldu wedi ei blygu mewn lle arall.

* Os nad oedd Pedr mòr gyflym ar ei droed â Ioan, yr oedd yn fwy dewr a diofn ei ysbryd nag ef: nid yn unig y tro hwn, ond yr oedd efe yn nodedig am hyny bob amser, ond yr un tro hwnw yn wir pan y gwadodd efe ei Arglwydd. Anturiodd ef i mewn, i'r bedd yn y fan; ac a gafodd y llïeiniau fel y gwelsai Ioan hwynt. † Sylw- odd Pedr yn fanylach ar bethau yn y bedd nac y gallasai Ioan wrth edrych oddi allan; a gwelodd y llïeiniau wedi eu gosod mewn un màn, a'r napcyn a fuasai am ben Iesu wedi ei blygu a'i osod mewn màn arall. Yr oedd hyn yn brawf eglur mai nid lladrata ei gorph ef mewn brys a wnaed, gan na gelyn na chyfaill; ond gwaith arafaidd, pwyllog, a gofalus, a fu yno, pwy bynag a'i gwnaeth, pa un bynag ai Iesu ei hun, ai ynte yr angelion. Annoeth a rhyfygus iawn fyddai ymholi pwy a wnaeth hyn oll, ac hefyd pa le y cafodd Iesu ei ddillad pan adgyfododd; yr angelion yn ddîammau (medd Dodderidge) a'u dygasant iddo; ac efallai mai y gwahaniaeth yn eu lliw a'u dull rhagor ei ddillad arferol, oedd yr achos fod ei gyfeillion yn methu ei adnabod ar yr olwg gyntaf.

8 * Yna yr aeth y disgybl arall hefyd i mewn, yr hwn a ddaethai yn gyntaf at y bedd; k ac a welodd, † ac a gred- odd.

k adn. 25, 29. pen. 1. 50.

* Gwedi gweled Pedr yn myned i mewn, ymhyfàodd Ioan, ac aeth i mewn hefyd, a chanfu bob peth yr un modd a Phedr. Nid hudoliaeth oedd yma, ond gwirionedd; a dyma ddau dyst o hòno. † A gredodd yr hyn a ddywedasai y gwragedd medd rhai, fod rhywrai wedi dwyn yr Iesu ymaith o'r bedd: ond tebycach yw, mai credu fod yr Iesu wedi adgyfodi, oedd meddwl Ioan yn y geiriau, "Ac a gredodd."

9 * Canys hyd yn hyn l ni wyddent yr ysgrythyr, m fod yn rhaid iddo gyfodi o feirw.

l Mat. 16. 21, 22. Marc 8. 31—33. a 9. 9, 10, 31, 32. Luc 9. 45. a 18. 33, 34. a 24. 26, 44—46. m Salm 16. 10. a 22. 15, 22, &c. Es. 26. 8. a 26. 19. a 53. 10—12. Hos. 13. 14. Act. 2. 25—32. a 13. 29—37. 1 Cor. 15. 4.

* Er bod amryw brophwydoliaethau a chysgodau yn yr Hen Destament, o adgyf- odiad Iesu, ac er i Grist ei hun lawer gwaith sôn wrth ei ddysgyblion am ei adgyfodiad; eto y cyfryw oedd annwybodaeth a dallineb y dysgyblion eu hunain, am farwolaeth ac adgyfodiad y Messiah, fel nas gwyddent yr ysgrythyr am y pethau hynny. Er bod ei elynion yn ofni y cyfodai, ac wedi gwneyd y cwbl a allent hwy i luddias hynny; nid oedd ei ddysgyblion yn dysgwyl dim am y fath beth hyd oni welsant gyflawniad o hòno.

10 * Yna y disgyblion n a aethant ymaith drachefn at yr eiddynt.

n pen. 7. 53. a 16. 32.

* Gwedi gweled nad oedd corph yr Iesu yn y bedd, ac, efallai yn ofni, os gwelai yr Iuddewon hwy yno mòr fore, eu bod yn

chwanegu, yma, at yr hyn a ddywedwyd o'r blaen am Joseph o Arimathea, a'i ymddygiad hyf a chlodfawr yn y tro hwn. † Gyda'r lladron yn ddïammau y cawsai yr Iesu ei gladdu fel ei groeshoelio, pe cawsai yr Iuddewon eu meddyliau; ond gan i Joseph gael cenad ac awdurdod gan Pilat i'w gladdu ef lle mŷnai efe, cafodd fedd gyda'r cyfoethog yn ei farwolaeth. Rhyfedd fel y mae Duw yn cyflawni ei holl air!

39 * A daeth [x] Nicodemus hefyd (yr hwn ar y cyntaf a ddaethai at yr Iesu o hŷd nos) [y] † ac a ddug fyrr ac alöes y'ngymmysg, tu a chan-pwys.

x pen. 3. 1, &c. a 7. 50—52. Mat. 12. 20. a 19. 30. y pen. 12. 7. 2 Cron. 16. 14. Can. 4. 6, 14.

* Cawsom ychydig o hanes Nicodemus yn pen. 3. 1—10; a'r modd y dadleuodd efe dros Grist eilwaith ger bron y *sanhedrim*, pen. 7. 50: wedi hyny ni chlywsom ddim sôn am dano hyd yn awr, mae yn dangos ei barch i gorph marw Crist. † Mae hyn yn dangos, nid yn unig cyfoeth Nicodemus, ond hefyd ei fawr gariad ef tuag at yr Iesu bendigedig. Nid yn unig fe'i heneiniwyd ef, fel y gwnaid i eraill yn gyffredin; ond claddwyd ef gyda chymysgedd mawr o ber-aroglau, fel y gwnaid wrth gladdu y gwŷr mawr enwocaf. Gwel am Jacob, Gen. 50. 2; ac Asa, 2 Cron. 16. 14. Tro annhebyg iawn oedd hwn i Iesu, ychydig bach o amser cyn iddo gymmeryd lle. Golwg brydferth oedd gweled y ddau wr boneddig, y ddau seneddwr hyn, yn cyd-weithredu; un yn gofyn y corph, yn rhoi y bedd, ac yn prynu llïeiniau yr amdo; a'r llall yn darpar y per-aroglau, mŷr ac aloes, wrth y can pwys, i ber-arogli corph ein bendigedid Brynwr: teimlwn yn ddïolchgar iddynt am eu caredigrwydd mawr tuag at ein Harglwydd, er nad oedd dim o'i eisiau yn ei amgylchiad ef.

40 Yna y cymmerasant gorph yr

bedd hwnnw yn agos, [c] y r
yr Iesu.

b adn. 14, 31. c Salm 22. 15. Es. 53. Act. 13. 29. 1 Cor. 15. 4, Col. 2. 12.

* Pa le y claddwyd y lladron
om; ond *yno* y claddwyd yr I
cyfoethog yn ei farwolaeth. †
claddesid ef yn rhywle arall pe bu
eg o amser nis gwyddom; mae
yno y mŷnai Duw iddo gael ei
mae yn debyg mai yno y my
hefyd ei gladdu ef. Fel y dechr
od ac angau mewn gardd, cy
glwydd y bywyd hefyd, a budd
arnynt, mewn gardd: ac efallai b
Crist o fedd newydd, yn arwydd
wedi sancteiddio y bedd i'w bobl
efe yn flaen-ffrwyth y rhai a hu
Iesu.

PEN. XX.

Mair yn dyfod at y bed

Y [a] *DYDD* cyntaf o'r
[b] † Mair Magdalen a ddaet
‡ a hi etto yn dywyll, at y b
welodd [c] y maen wedi ei dyn
oddi ar y bedd.

a adn. 19, 26. Act. 20. 7. 1 Cor. 16.
b Mat. 28. 1. Marc 16 1, 2, 9. Luc 24. 1—
60, 64—66. a 28. 2. Marc 15. 46. a 16. 3, 4

* Y dydd cyntaf o'r wythnos
wedi y sabbath, yn ol Mathe
Marc 16. 1, 2: a pha fodd y dy
ein plith mai y sabbath yw y
o'r wythnos? † Yr oedd gwr
heblaw Mair Magdalen, wedi
bedd; tybia rhai mai hi a r
ddaeth gyntaf i'r fân, ac mai
enwir hi yn unig gan Ioan yma.
chariad hi yn fawr, am hyny yr
henaid yn cyflymu ei thraed
‡ Am yr amser, gwel ar Mat. 28.
cysoni yr holl efengylwyr yno.

Mae yr efengylwyr eraill yn adrodd ...yw amgylchiadau yn y fan yma nad yw ...s yn eu crybwyll: cyfeiriwn y darllen... at y mànau hyny. Mae yn ddïau bod ...wragedd eraill gyda Mair Magdalen eto, ...mai hi a redodd yn gyntaf. Rhedeg i'r ...s a wnaeth hi, oblegid yno yr oedd ...r ac Ioan mae yn debyg y bore hwn. ...ybia *Scott* a *Dodderidge* nad oeddynt ...di gweled yr angelion y pryd hwn, pe ...gan ni ddywedasent fel hyn, "Hwy a ...gasant yr Arglwydd ymaith o'r bedd:" ...tybia *Guyse* eu bod wedi eu gweled, ...nad oedd ryfedd yn y byd eu bod hwy ...en braw, eu brys, a'u hammheuaeth, yn ...wedyd fel hyn, er clywed gan yr angelion ...fod ef wedi adgyfodi. ‡ Mae y geiriau ..., "Ni wyddom ni," yn y rhif llosog, ...dangos fod eraill gyda Mair Magdalen ...y bedd ac yn ymddiddan â Phedr ac ... Gorchwyl pur anhawdd, ac a gadwai ... o le mewn agoriad mòr fŷr, fyddai ...yr hyn a ddywed y pedwar efengylwyr ...amgylchiadau y bore hwn, mewn un ...n cyson a threfnus: ac nid yw o bwys ...r iawn.

...*f* * Yna Pedr a aeth allan, a'r dis... arall; a *hwy* a ddaethant at y bedd:

...Luc 24. 12.

...Pedr yn unig a enwir yn Luc 24. 12; ...mae yn debyg y dylid egluro a dëall ...wrth Ioan yn y fan yma.

* Ac a redasant ill dau ynghyd: ... disgybl arall *g* a redodd o'r blaen ...ynt na Phedr ac a ddaeth yn gynt... y bedd.

...Sam. 18. 23. 1 Cor. 9. 24. 2 Cor. 8. 12.

...'n Luc 24. 11, dywedir fod geiriau y ...gedd yn ngolwg yr apostolion fel gwegi, ...a chredasant iddynt: pa fodd bynag, ...hiodd eu geiriau yn fuan fel arall ar ... ac Ioan, a hwy a redasant ill dau megys ... cyntaf at y bedd i weled y gwirionedd. ...e yn debyg fod Ioan yn ieuangach, ac ...fwy heinif, na Phedr; ac nid oedd yn ...ei wasgu gan euogrwydd ac ofn fel ...r, am wadu ei Arglwydd; rhedodd yn ...ymach nag ef, a daeth yn gyntaf at y ...d.

...5 * Ac wedi iddo grymmu, *h* efe a ...fu y llïeiniau wedi eu gosod: † er ...ny nid aeth efe i mewn.

...pen. 11. 44. a 19. 40.

...Rhaid ei bod yn ddydd goleu erbyn hyn, ...gid wrth ymgrymu i edrych i mewn i'r ..., gallai Ioan ganfod fod y llïeiniau amdo ..., wedi eu plygu yn drefnus, mae yn ...yg, a'u gosod o'r neilldu, ond nis gallai ...ed fod corph yr Iesu yno. † Nid aeth ...n i mewn: efallai mai rhyw ddychryn ...d ar ei deimladau ef, i fyned i mewn i'r ..., neu y bedd. Mae efe yn onest iawn, ...adrodd y cwbl fel y bu.

6 *i* * Yna y daeth Simon Pedr yn ei ...lyn ef, ac a aeth i mewn i'r bedd, ...a ganfu y llïeiniau wedi eu gosod;

...pen. 6. 67—69. a 18. 17, 25—27. a 21. 7, 15—17. Mat. ...15, 16. Luc 22. 31, 32.

7 † A'r napcyn a fuasai am ei ben ef, wedi ei osod, nid gyd â'r llïeiniau, ond o'r neilldu wedi ei blygu mewn lle arall.

* Os nad oedd Pedr mòr gyflym ar ei droed â Ioan, yr oedd yn fwy dewr a dïofn ei ysbryd nag ef: nid yn unig y tro hwn, ond yr oedd efe yn nodedig am hyny bob amser, ond yr un tro hwnw yn wir pan y gwadodd efe ei Arglwydd. Anturiodd ef i mewn, i'r bedd yn y fan; ac a gafodd y llïeiniau fel y gwelsai Ioan hwynt. † Sylwodd Pedr yn fanylach ar bethau yn y bedd nac y gallasai Ioan wrth edrych oddi allan; a gwelodd y llïeiniau wedi eu gosod mewn un màn, a'r napcyn a fuasai am ben Iesu wedi ei blygu a'i osod mewn màn arall. Yr oedd hyn yn brawf eglur mai nid lladrata ei gorph ef mewn brys a wnaed, gan na gelyn na chyfaill; ond gwaith arafaidd, pwyllog, a gofalus, a fu yno, pwy bynag a'i gwnaeth, pa un bynag ai Iesu ei hun, ai ynte yr angelion. Annoeth a rhyfygus iawn fyddai ymholi pwy a wnaeth hyn oll, ac hefyd pa le y cafodd Iesu ei ddillad pan adgyfododd; yr angelion yn ddïammau (medd *Dodderidge*) a'u dygasant iddo; ac efallai mai y gwahaniaeth yn eu lliw a'u dull rhagor ei ddillad arferol, oedd yr achos fod ei gyfeillion yn methu ei adnabod ar yr olwg gyntaf.

8 * Yna yr aeth y disgybl arall hefyd i mewn, yr hwn a ddaethai yn gyntaf at y bedd; *k* ac a welodd, † ac a gredodd.

k adn. 25, 29. pen. 1. 50.

* Gwedi gweled Pedr yn myned i mewn, ymhyfàodd Ioan, ac aeth i mewn hefyd, a chanfu bob peth yr un modd a Phedr. Nid hudoliaeth oedd yma, ond gwirionedd; a dyma ddau dyst o hòno. † A gredodd yr hyn a ddywedasai y gwragedd medd rhai, fod rhywrai wedi dwyn yr Iesu ymaith o'r bedd: ond tebycach yw, mai credu fod yr Iesu wedi adgyfodi, oedd meddwl Ioan yn y geiriau, "Ac a gredodd."

9 * Canys hyd yn hyn *l* ni wyddent yr ysgrythyr, *m* fod yn rhaid iddo gyfodi o feirw.

l Mat. 16. 21, 22. Marc 8. 31—33. a 9. 9, 10, 31, 32. Luc 9. 45. a 18. 33, 34 a 24. 26, 44—46. *m* Salm 16. 10. a 22. 15, 22, &c. Es. 25. 8. a 26. 19. a 53. 10—12. Hos. 13. 14. Act. 2. 25—32. a 13. 29—37. 1 Cor. 15. 4.

* Er bod amryw brophwydoliaethau a chysgodau yn yr Hen Destament, o adgyfodiad Iesu, ac er i Grist ei hun lawer gwaith sôn wrth ei ddysgyblion am ei adgyfodiad; eto y cyfryw oedd annwybodaeth a dallineb y dysgyblion eu hunain, am farwolaeth ac adgyfodiad y Messiah, fel nas gwyddent yr ysgrythyr am y pethau hynny. Er bod ei elynion yn ofni y cyfodai, ac wedi gwneyd y cwbl a allent hwy i luddias hynny; nid oedd ei ddysgyblion yn dysgwyl dim am y fath beth hyd oni welsant gyflawniad o hòno.

10 * Yna y disgyblion *n* a aethant ymaith drachefn at yr eiddynt.

n pen. 7. 53. a 16. 32.

* Gwedi gweled nad oedd corph yr Iesu yn y bedd, ac, efallai yn ofni, os gwelai yr Iuddewon hwy yno mòr fore, eu bod yn

hiraethlawn; ac fel pe buasai yn methu ymadael o'r fàn heb gael clywed rhywbeth am yr hwn oedd hoff gan ei henaid.

12 [o] * Ac a ganfu ddau angel [p] mewn *gwisgoedd* gwỳnion, † yn eistedd, un wrth ben, ac un wrth draed y lle y dodasid corph yr Iesu.

[o] Mat. 28. 3—5. Marc 16. 5, 6. Luc 24. 3—7, 22, 23. [p] 2 Cron. 5. 12. Dan. 7. 9. Mat. 17. 2. Act. 1. 10. Dat. 3. 4. a 7. 14.

13 ‡ A hwy a ddywedasant wrthi, [q] O wraig, [r] paham yr wyt ti yn wylo? || Hithau a ddywedodd wrthynt, [s] Am ddwyn o honynt hwy fy Arglwydd i ymaith, ac nas gwn pa le y dodasant ef.

[q] pen. 2. 4. a 19. 26. [r] adn. 15. pen. 14. 27, 28. a 16. 6, 7, 20—22. 1 Sam. 1. 8. Salm 42. 3—5, 11. Preg. 3. 4. Jer. 31. 16. Luc 24. 17. Act. 21. 13. [s] adn. 2.

* Nid hir y bu nes cael clywed, a gweled hefyd; ac nid hir y bydd neb, sydd yn ddifrifol yn ceisio yr Iesu, heb ei gael ef. Mae yn debyg i'r ddau angel hyn ymddangos iddi ar wedd ddynol, fel dau wr ieuanc prydferth, mewn gwisgoedd gwynion. Gwel ar Math. 28. 5; Marc 16. 5; a Luc 24. 4. † Wrth fod y ddau angel fel hyn "yn eistedd, un wrth ben, ac un wrth draed y lle y dodasid corph yr Iesu," yr oeddynt yn debyg i'r cerubiaid gynt wrth ddau ben y drugareddfa, ac yn talu anrhydedd amlwg i'w Harglwydd, fel pe buasai efe wedi cyfodi rhyngddynt hwy, yr hwn a groeshoeliesid mòr ddiweddar rhwng dau leidr. Yn y golygiadau uchod, mae rhywbeth gogoneddus iawn yn yr amgylchiad hwn. ‡ Mae yn bur debyg y gwyddai yr angelion beth oedd yr achos fod Mair yn wylo; ond yr oeddynt yn gofyn iddi i'r dyben o ddechreu ymddiddan a hi, yr hwn ym-

ef, a myfi a'i cymmeraf

[x] pen. 1. 38. a 18. 4, 7. Can. 3.
Marc 16. 6. Luc 24. 5. [y] 1 Sam.

* Wylo yr oedd Mair o h
Iesu; er dywedyd o'r angel
yr efengylwyr eraill,) ei fod
odi: mae yn debyg fod yn
gredu peth mòr rhyfedd er
ei ddymuno. † Mae hyn yn
dim gwychder yn y byd yn
gwisgiad yr Arglwydd Iesu
ef, pe amgen ni buasai y
garddwr oedd efe: yr un mo
osodd efe i'r ddau ddysgybl
Emmaus, nid oedd dim yn
beri iddynt hwy feddwl e
ddyn cyffredin fel hwythau.
feddwl y gallasai y garddw
glywed yr hyn a ddywed
angelion, adn. 13; ac nad
cwmi ei Harglwydd drachef
dywedyd *ef*: neu, yr oedd
maint ar ei meddwl hi fel y
dïeithraf yn y byd yn gwyh
feddwl, dim ond dywedyd f
meraist ti, neu rywun wrth
ef ymaith, dywed i mi pa l
ac mi a'i cymmeraf ef i'w
rhydeddus.

16 * Yr Iesu a ddy
[z] Mair. [a] † Hithau a d
wedodd wrtho, [b] Rabb
yw dywedyd, Athraw.

[z] pen. 10. 3, 4. Gen. 22. 1, 11.
1 Sam. 3. 6, 10. Es. 43. 1. Luc 10.
[a] Gen. 45. 12. Can. 2. 8, &c. a 4.
28. pen. 1. 38, 49. a 3. 2. a 6. 25.
23. 8—10.

* Efallai i Grist lefaru me
ol i'w lais arferol ei hun, o'r
yn myned i'w egluro ei bu

mrodyr, a dywed wrthynt, 'n dyrchafu at || fy Nhad i chwithau, § a'm Duw i a'ch withau.

Bren. 4. 29. a 7. 9. Mat. 28. 7, 9, 10. Luc ... 22. 22. Mat. 12. 50. a 25. 40. a 28. 10. ... 2. 11—13. ... 13. 1, 3. a 14. 2, 6, 7. 5, 11, 25. Salm 68. 18. a 89. 26. Luc 24. 17—23. a 4. 8—10. 1 Pedr 1. 3. ... 14—17. 2 Cor. 6. 18. Gal. 3. 26. a 6. 6, 7. ... 21. 7. g Gen. 17. 7, 8. Salm 43. 4. ... 10. Jer. 31. 33. a 32. 38. Esec. 36. 28. ... 13. 7—9. Heb. 8. 10. a 11. 16.

. 28. 9, dywedir i'r gwragedd r Iesu, ymafaelyd yn ei draed ef, mae yn debyg i Mair amcanu y yma, er nad yw Ioan yn cry- ac i'r Iesu wahardd iddi wneyd id a cholli amser yn ... wr i ddang- ataf fi yn y dull yna, eithr dos t fy mrodyr, a dywed wrthynt i d yn fyw. † Ti a gai amser eto I, ac i ddangos dy gariad ataf, wedi dyrchafu at fy Nhad, ac ni to am ddengain niwrnod. Golwg ar y geiriau fel hyn: Na chyf- Mair, oblegid nid yr un fath mae chymdeithasu â mi yn awr wedi a phan oeddwn gyda chwi cyn er nad ydwyf eto wedi dyrchafu eto corph ysbrydol sydd genyf nid oes i neb o'm cyfeillion an- yr un fath ryddid tuag ataf ac i fy marw. ‡ Y ffordd oreu genyf os dy gariad ataf yn awr yw, dfoed at fy mrodyr trallodus a rwedyd wrthynt drosof fi, fy mod fi i fywyd anfarwol, ac y bydd- yn fuan at fy Nhad I a'u Tad Nuw I a'u Duw hwythau, i eir- i dywallt fy Ysbryd arnynt, ac iddynt, yn y nef. || Fy Nhad I ac angenrheidrwydd er tragy- i'ch Tad chwithau trwy fabwys- § Fy Nuw I, yr hwn sydd mewn mi, fel eich Pen chwi, a'ch Duw hwn sydd mewn cyfammod , a thanaf fi yn yr hwn mae r mwyaf er fy mwyn I. Sylwir dyma y lle cyntaf y mae Crist dysgyblion yn frodyr; megys od y pryd hwnw wedi sicrâu y edwydd hôno â hwy byth, rwy drostynt: ac na byddai ei di i ddim llai tuag atynt er esgyn Brawd ei bobl yw efe yno fel Sylwir hefyd, fod y geiriau derchafu, yn dangos fod Crist y ei ewyllys a'i nerth dwyfol ei y dywedir am esgyniad y saint ir i fynu, (1 Thes. 4. 17.) trwy d eu nerth eu hunain.

ir Magdalen [h] a ddaeth ac i'r disgyblion, weled o honi ydd, a dywedyd o hono y iddi.

-13.

r ymaith yn ufudd, a thraddod- lwri yn ffyddlawn. Gwelodd d cyflawni dyledswydd bresen- nac ymhyfrydu mewn mwy Dfamman fod gwên o lawen- wch ar ei gwyneb wrth fynegi y fath newydd da, wrth draddodi y fath genadwri rasol. Tybir mai y pryd hwn, wedi darfod ymddiddan â Mair, yr aeth Iesu i gyd-ym- daith â'r ddau ddysgybl oedd yn myned tuag Emmaus.

19 ¶ [i] Yna, [k] a hi yn hwyr, y dydd cyntaf hwnnw o'r wythnos, [l] † a'r drys- au yn gauad lle yr oedd y disgyblion wedi ymgasglu ‡ ynghyd rhag ofn yr Iuddewon, [l] || daeth yr Iesu, ac a saf- odd yn y canol, ac a ddywedodd wrthynt, [m] § Tangnefedd i chwi.

i Marc 16. 14. Luc 24. 36—49. 1 Cor. 15. 5. k adn. 26. Neh. 6. 10, 11. l pen. 14. 19—23. a 16. 22. Mat. 18. 20. ... adn. 21. pen. 14. 27. a 16. 33. Salm 85. 8—10. Es. 57. 18, 19. Mat. 10. 13. Luc 24. 36. Rhuf. 15. 33. Eph. 2. 14. a 6. 23. Phil. 1. 2. 2 Thes. 3. 16. Heb. 7. 2. Dat. 1. 4.

Dyma'r tro cyntaf i'r Iesu ymddangos i'w ddysgyblion gyda eu gilydd, yn gynnulledig. Yr oedd wedi ymddangos i *rai* o honynt o'r blaen, deirgwaith o leiaf yn yspaid y dydd hwnw: i Mair Magdalen, adn. 14—16 ... 'r gwragedd, Math. 28. 9; ac i'r ddau ddysgybl yn Emmaus. * Hwyr y dydd y cyfodasai yr Iesu o feirw ydoedd hwn, a'r dydd sabbath Cristionogol cyntaf erioed: felly y dydd cyntaf o wythnos yr Iuddewon yw sabbath y cristionogion. † Nis gwyddom pa le oedd hwn, lle yr oedd y dysgyblion; efallai mai yr ystafell lle bu Crist a hwythau yn bwyta y pasg ychydig o'r blaen ydoedd. Mae yn debyg eu bod wedi ymgynnull i gyd-weddïo, ac i gyd-gysuro eu gilydd; ac i gyd-ymholi am y sôn a glywsent ei fod ef wedi adgyfodi. Tebygir mai bwyta bwyd yr oeddynt pan ddaeth yr Iesu i mewn. Gwel Marc 16. 14—16. a Luc 24. 36—43. ‡ Heblaw ... bod yn ofni yr Iuddewon ... n gyffredin, mae yn deb- yg eu bod yn ofni y noson *hono*, rhag y cym- meiid hwy i fynu dàn yr achwyniad ... lad- rata corph yr Iesu. Gwel Math. 28. 13. || Mae yn debyg fod y drysau wedi eu sicrâu oddi fewn, ond hawdd y gallasai yr hwn a ddattodasai rwymau angau yn y bore, agoryd y drysau hyn ... wyrthiol yn yr hwyr, a myned i mewn at ei ddysgyblion yn ddiar- wybod iddynt hwy, hyd onid oedd yn eu canol. Gwell yw meddwl felly na chyda'r pabyddion a'r Lutheriaid meddwl iddo fyn- ed i mewn trwy un o'r ... rysau heb ei agor ... gwbl: ni chyd-saif hyny â chnawd ac es- gyrn, mae efe yn sôn am danynt yn Luc 24. 39. § Nid oes yma air o edliw i'r dysgybl- ion, eu hymddygiad ... iweddar yn ei adael ef, nac hyd yn nôd i Pedr ... a'i ... wadodd ef ... im ond maddeuant rhad ... parod, fel ... maddeu- odd ... ad yr afradlon ... w fab cyn gwrando ei gyffes ef oll. Addawodd Crist "ei dangnef- edd" i'w ddysgyblion cyn ei farwolaeth, pen. 14. 27: yn awr mae yn ei gyhoeddi iddynt ac yn ei roddi arnynt yn awdurdodol ac yn weithredol. Pob diogelwch, cysur, heddwch, a'r goreu o bob llwyddiant i chwi; heddwch ... Duw, â'ch gilydd, ac yn eich heneidiau eich hunain: mi a'ch bendithiais chwi, a bendigedig ydych, ac a fyddwch byth. O rasol a bendigedig Iesu!

20 * Ac wedi iddo ddywedyd hyn, [n] efe a ddangosodd iddynt *ei* ddwylaw, a'i ystlys. † Yna y disgyblion a

ynt drachefn, Tangnefedd i chwi: [p] † megis y danfonodd y Tad fi, yr wyf finnau yn eich danfon chwi.

p pen. 13. 20. a 17. 18, 19. a 21. 15—17. Es. 61. 1—3. Mat. 10. 16, 40. a 28. 18—20. Marc 16. 15—18. Luc 24. 47—49. Act. 1. 8. 2 Tim. 2. 2. Heb. 3. 1.

* Mae ail ddywedyd yr un peth fel hyn, yn dangos sicrwydd a chyflawnder y fendith i'r dysgyblion, yn unol a'r addewid ddeublyg o honi yn pen. 14. 27. † Fel y danfonodd y Tad ei Fab i'r byd, i gyflawni gwaith a swydd y Messiah; felly mae yntau, trwy ei awdurdod cyflawn ei hun, ac fel prawf o'i anfoniad a'i swydd gyfryngol, yn eu danfon hwythau fel apostolion a gweinidogion, i bregethu yr efengyl i bob creadur, ac i gadarnâu eu gweinidogaeth a'u danfoniad drwy arwyddion gwyrthiol pa le bynag yr elent, Marc 16. 15—18.

22 Ac wedi iddo ddywedyd hyn, [q] * efe a anadlodd *arnynt*, ac a ddywedodd wrthynt, [r] † Derbyniwch yr Yspryd Glân.

q Gen. 2. 7. Job 33. 4. Salm 33. 6. Esec. 37. 9. r pen. 14. 16. a 15. 26. a 16. 7. Act. 2. 4, 38. a 4. 8. a 8. 15. a 10. 47. a 19. 2. Gal. 3. 2.

* Yr oedd anadlu arnynt fel hyn yn arwyddocâol, fod yr Ysbryd Glân yn deilliaw oddi wrth ei Berson dwyfol ef, mòr wirioneddol ac yr oedd yr anadl naturiol yn deilliaw o'i gorph ef: ac, megys yr anadlodd Duw yn ffroenau dyn yn y grëedigaeth gyntaf, i'w wneyd ef yn enaid byw; felly yn y grëedigaeth newydd, gallai efe roddi ei Ysbryd bywiocâol ynddynt, mòr hawdded âg anadlu arnynt. † Yr oedd holl awdurdod Duw yn y dywedyd hwn: Derbyniwch yn awr holl ddoniau a grasau yr Ysbryd Glân, i oleuo eich meddyliau, ac i gadarnâu eich ffydd ynof fi eich Iachawdwr adgyfodedig. Yr oedd y dysgyblion wedi derbyn yr Ysbryd

hi gan Dduw ei hun, ac ef
gyfatebol i hyny yn y dydd
Mae y golygiad uchod ar y g
o alleiriad Guyse air yn air)
weinidogion y gair yn gysta
ond efallai bod yma gyfei
gallu a roddwyd i'r apostol
brydoedd dynion, i wybod p
a phwy oedd yn rhagrithiol,
pwy oedd yn faddeuol a phw

24 ¶ * Eithr [t] Thom
ddeg, yr hwn a elwir Di
oedd gyd â hwynt pan d

t pen. 11. 16. a 14. 5. a 21. 2.
66, 67. Mat. 18. 20. Heb. 10. 25.

* Am y ddau enw hyn gw
† Efallai na ddaethai efe dd
ion eraill wedi y gwasgaria
yn yr ardd, ar noswaith y
allai mai rhyw achos cyfre
peri ei absenoldeb ar yr
hwn: neu, ynte, efallai ei f
edigaeth i anghredu yn Iesu
deithas yr apostolion yn ho

25 * Y disgyblion er
a ddywedasant wrtho, [x]
yr Arglwydd. ‡ Yntau
wrthynt, [y] Oni châf wele
law ef ôl yr hoelion, a d
ôl yr hoelion, a dodi f
ystlys ef, ni chredaf fi.

x adn. 14—20. pen. 1. 41. a 21. 7.
34—40. Act. 5. 30—32. a 10. 40, 41.
20. pen. 6. 30. Job 9. 16. Salm
a 106. 21—24. Mat. 16. 1—4. a 27.
Heb. 3. 12, 18, 19. a 4. 1, 2. a 10. 38,

* Rywbryd ar ol "hwyr
hwnw o'r wythnos," (adn.

waedu yr archollion hyny yn ei
n y credai. ‖ Dywed *Dodderidge*
ystyr y gair Groeg *eis* ac nid *yn*:
.

* Ac wedi [a] wyth niwrnod,
ı yr oedd ei ddisgyblion ef
‡ a Thomas gyd â hwynt.
.esu a ddaeth, a'r drysau yn
a safodd yn y canol, ac a
ld, [b] § Tangnefedd i chwi.

Iat. 17. 1. Luc 9. 28. *a* adn. 24. *b* adn.
. 27. 5. a 54. 10.

i wyth niwrnod:" sef noson pen
yr ail sabbath Cristionogol. Cy-
y bu Thomas dân ormes anghred-
/n anghysurus. † Efallai bod y
vedi cael gorchymyn gan Grist i
tro hwn, yn un peth i adferu
hefyd i'w harfer hwy fel hyn yn
lechreu cadw y dydd hwn yn
lle yr hen sabbath Iuddewig.
d Thomas ofal y tro hwn i fod
ac nid oeddynt hwythau anfodd-
d er mòr afresymol oedd ei ang-
Mae yn debyg eu bod yn go-
ıai Crist i mewn, ac yr adferai
vel ar adn. 19. § Tangnefedd i
d.

edi hynny y dywedodd efe
ıas, [c] † Moes yma dy fys,
nwylaw; ac estyn dy law a
ystlys: [d] ‡ ac na fydd ang-
ond credadyn.

Salm 78. 38. a 103. 13, 14. Rhuf. 5. 20.
1 Ioan 1. 1, 2. *d* Mat. 17. 17. Marc 9.

edd Iesu gyda ei ddysgyblion
lodd Thomas y geiriau uchod
rthynt; eto mae yn amlwg yma
gwybod iddo eu dywedyd. Er
y nefoedd a ninnau ar y ddaear,
air ar ein tafod nad yw efe yn
. † Yma mae Crist yn galw ar
ei enw, i'w deimlo ef yn gystal
y caffai brawf ei deimlad yn
wf ei lygaid: fel pe dywedasai,
hun trwy bob moddion ag sydd
y ngwir gorph I yw hwn, yr un
:liwyd ar y pren. ‡ Nid wyf yn
nt arnat am fynu digon o brawf;
ır ol ei gael, na fydd anghredad-
ond cred fy mod I wedi adgyf-
ymddiried ynof fi fel y cyfryw
rriaeth, a chyhoedda fi fel y cyf-
fyd. Fel hyn goruwch-lywodr-
anghrediniaeth Thomas, i gael
ınegol a dîymwad hwn o wir
r Iesu.

ıomas a attebodd ac a ddy-
tho, [e] * Fy Arglwydd, a'm

pen. 9. 35—38. Salm 45. 6, 11. a 102.
-28. Es. 7. 14. a 9. 6. a 25. 9. a 40. 9—11.
. 3. 1. Mat 14. 33. Luc 24. 52. Act. 7.
6. Dat. 5. 9—14.

ydd, i'r hwn yr wyf yn ymos-
rhoddi fy hunan i fynu; † a'm
wyf yn addoli, ac i'r hwn yr wyf
el hyn y mae Thomas yn addef
aeth o'r blaen *gyda chywilydd*
sanctaidd, ac yn addef ei grediniaeth gadarn
yn awr, fod Crist wedi adgyfodi, ac ei fod ef
yn Arglwydd ac yn Dduw. Dywedir mai
dyma'r màn cyntaf yn yr efengyl lle mae yr
enw *Duw* yn cael ei roddi i Iesu, a Thomas
yw y cyntaf a'i rhoddodd iddo. Os bu efe
yn anenwog am ei anghrediniaeth o'r blaen,
mae efe yma yn enwog am gryfder ei ffydd,
a hyfdra sanctaidd ei broffes.

29 * Yr Iesu a ddywedodd wrtho,
am i ti fy ngweled, Thomas, y cred-
aist: † bendigedig *yw* y rhai ni wel-
sant, ac a gredasant.

f adn. 8. pen. 4. 48. Luc 1. 45. 2 Cor. 5 7. Heb. 11.
1, 27, 39. 1 Pedr 1. 8.

* Atebodd yr Iesu mewn ffordd o gerydd
tyner, Ti a gredaist o'r diwedd, wedi i ti
weled a theimlo, da iawn oedd i ti gredu
trwy ryw foddion: † ond mae ffydd y rhai
hyny yn fwy enwog o lawer, ac yn dwyn
mwy o ogoniant i Dduw, a gredasant heb
weled; megys saint yr Hen Destament, y
rhai nid oedd ganddynt ddim ond gair noeth
yr addewid yn sylfaen i'w ffydd, a'r rhai a
gredant eto ar ol fy esgyniad I, ar dystiolaeth
noeth fy apostolion a'm gweinidogion anfon-
edig I. Dedwydd yw y rhai hyny.

30 ¶ [g] * A llawer hefyd o arwydd-
ion eraill a wnaeth yr Iesu y'ngŵydd
ei ddisgyblion, y rhai nid ydynt ys-
grifenedig yn y llyfr hwn.

g pen. 21. 25. Luc 1. 3, 4. Rhuf. 15. 4. 1 Cor. 10. 11.
2 Tim. 3. 15—17. 2 Pedr 3. 1, 2. 1 Ioan 1. 3, 4. a 5. 13.

* Gwnaeth yr Iesu lawer o bethau yn ys-
paid ei weinidogaeth, nad ydynt wedi eu
hysgrifenu gan Ioan yn ei efengyl. Neu, yn
hytrach, efallai, llawer o arwyddion ar ol ei
adgyfodiad, er prawf i'w ddysgyblion o'i ad-
gyfodiad, nad ynt yn ysgrifenedig gan Ioan:
fel pe dywedasai efe, Buasai yn hawdd iawn
chwanegu tystiolaethau lawer, nad ynt yn y
llyfr hwn, o adgyfodiad Iesu, ond y mae yr
hyn a adroddwyd yn ddigon, er sylfaen i
bawb gredu y gwirionedd o'i adgyfodiad ef.

31 [h] * Eithr y pethau hyn a ysgrif-
enwyd, † fel y credoch chwi mai yr
Iesu yw Crist, Mab Duw; ‡ a chan
[i] gredu, y caffoch fywyd [k] yn ei enw ef.

h adn. 28. pen. 1. 49. a 6. 69, 70. a 9. 35—38. Salm 2.
7, 12. Mat. 16. 16. a 27. 54. Act. 8. 37. a 9. 20. Rhuf. 1.
3, 4. 1 Ioan 4. 15. a 5. 1, 10, 20. 2 Ioan 9. Dat. 2. 18.
i pen. 3. 15, 16, 18, 36 a 5. 24, 39, 40. a 6. 40. Marc 16. 16.
1 Pedr 1. 9. 1 Ioan 2. 23—25. a 5. 10—13. *k* Luc 24. 47.
Act. 3. 16. a 10. 43. a 13. 38, 39.

* Trwy ysbrydoliaeth Duw yr ysgrifenodd
Ioan, ac megys y cynhyrfwyd ef gan yr Ys-
bryd Glân. † Ei ddyben ef yn ysgrifenu
oedd, dwyn dynion (yn enwedig yr Iuddew-
on) i gredu, mai Iesu o Nazareth, yr Iesu
hwnw a groeshoeliasid, oedd y Crist, y Mes-
siah addawedig, a gwir a thragywyddol Fab
Duw. ‡ Y fendith fawr annhraethol sydd
yn dyfod trwy wir gredu yn Nghrist fel hyn
yw, bywyd tragywyddol: ac mae y bywyd
hwn i'w gael yn ei enw ef, er ei fwyn ef, a
thrwy ei drugaredd, ei wirionedd, a'i allu
dwyfol ef. Y ddau bwnc mawr i ni yw, iawn
amgyffred am Grist, a iawn gredu yn Nghrist:
a'r fendith anfeidrol ei gwerth sydd yn dyfod
drwy hyny yw, bywyd a dedwyddwch tra-
gywyddol i'n heneidiau.

PEN. XXI.

Y dysgyblion yn adnabod Crist.

[a] * GWEDI y pethau hyn, yr [b] Iesu a ymddangosodd drachefn i'w ddisgyblion wrth [c] fôr Tiberias: † ac fel hyn yr ymddangosodd.

a pen. 20. 19—29. b Mat. 26. 32. a 28. 7, 16. Marc 16. 7. c pen. 6. 1, 23.

* Ar ol i Grist ymddangos bump o weithiau i ryw rai a'u gilydd o'i ganlynwyr, yn ac o amgylch Jerusalem; mae efe y tro hwn yn ymddangos i'w ddysgyblion yn Galilea, wrth fôr Tiberias. Dygwyddodd hyn rywbryd ar ol ei ymddangosiad olaf yn Jerusalem, pen. 20. 26; a hwn yw y trydydd tro iddo ymddangos i'r dysgyblion amryw o honynt yn nghyd. Yr oedd efe wedi peri iddynt fyned i Galilea, a chwedi addaw cyfarfod â hwy yno, Math. 26. 32; a 28. 10. † Dygwyddodd yr ymddangosiad hwn fel y canlyn:—

2 Yr oedd ynghyd Simon Pedr, [d] a Thomas yr hwn a elwir Didymus, [e] a Nathanäel [f] o Cana yn Galilea, [g] a *meibion* Zebedëus, a dau eraill o'i ddisgyblion ef.

d pen. 20. 28. e pen. 1. 45—51. f pen. 2. 1, 11. a 4. 46. Josh. 19. 28. g Mat. 4. 21, 22.

* Ni chrybwyllir yma ond am saith o'r dysgyblion, pa le yr oedd y lleill nis gwyddom: mae yn ddïau nad oeddynt yn mhell oddi wrth eu brodyr, efallai ychydig ar eu hol, neu ynte yn lletty a ychydig oddi wrthynt.

3 * Dywedodd Simon Pedr wrthynt, [h] Yr wyf fi yn myned i bysgotta. † Dywedasant wrtho, Yr ydym ninnau hefyd yn dyfod gyd â thi. A hwy a aethant allan, ac a ddringasant i long yn y man: ‡ [i] a'r nos honno ni ddaliasant ddim.

h 2 Bren. 6. 1—7. Mat. 4. 18—20. Luc 5. 10, 11. Act. 18. 3. a 20. 34. 1 Cor. 9. 6. 1 Thes. 2. 9. 2 Thes. 3. 7—9. i Luc 5. 5. 1 Cor. 3. 7.

* Pysgodwyr oedd y rhan fwyaf o honynt, a thra yr oeddynt yn dysgwyl am yr Iesu i gyfarwyddo eu ffordd a'u gwaith o hyny allan, dywedodd Pedr yr âai efe at ei hen alwedigaeth. Efallai bod amgylchiadau bywioliaeth yn galw arno am fyned; mae yn debyg nad oedd efe na hwythau ddim yn chwennych treulio eu hamser mewn segurdod, heb ryw alwedigaeth onest a buddiol. † Gan eu bod yn caru bod gyda eu gilydd, ac amryw o honynt o'r un alwedigaeth, cytunodd y lleill i fyned gyda Phedr. ‡ Trefn Duw yn ddïammau oedd yr aflwydd hyn, i wneuthur y wyrth dranoeth yn fwy nodedig.

4 A phan ddaeth y bore weithian, safodd yr Iesu ar y làn: [k] * eithr y disgyblion ni wyddent mai yr Iesu ydoedd.

k pen. 20. 14. Marc 16. 12. Luc 24. 15, 16, 31.

* Efallai mai eu pellder hwy oddi wrth y làn, neu ei bod heb fod eto yn ddigon goleu, oedd yr achos nad adnabuant hwy ef: neu ynte iddo ef attal eu llygaid hwy y pryd hwnw, fel nad adwaenent ef.

5 Yna yr Iesu a ddywedodd wrthynt, * *O* blant, [l] † a oes gennych [...] bwyd? ‡ Hwythau a attebasant [...] Nac oes.

l Salm 37. 3. Luc 24. 41—43. Phil. 4. 11— [...] 13. 5.

* Mae y gair *Paidia*, a gyfieithir "Plant," yn arwyddo eondra, [...] rwydd, a thiriondeb. Yr oedd Iesu [...] fel gwr dïeithr, eto gydag eondra, [...] pobl y môr yn arfer cyfarch e[...] fechgyn, neu, lanciau, a oes gen[...] ddim bwyd? † Nid am fod arno [...] bwyd, ac nid am na wyddai efe [...] ganddynt hwy, yr oedd efe yn gofy[...] tynu ymddiddan â hwy, a myned [...] at ei wyrth ryfedd yn yr helfa b[...] ddaliasoch chwi ddigon i wneyd pry[...] a oes genych chwi fwyd i'w wer[...] a oes genych chwi fwyd i chwi ei[...] ‡ Yr ateb oedd, Nag oes. *ou*, Gro[...]

6 * Yntau a ddywedodd [...] [m] Bwriwch y rhwyd i'r tu d[...] llong, a chwi a gewch. [n] † H[...] iasant gan hynny; ac ni allen[...] ei thynnu, [o] gan y lliaws bys[...]

m Mat. 17. 27. Luc 5. 4—6. n pen. 2. [...] Heb. 2. 6—9. o Act. 2. 41. a 4. 4.

* Yr oedd Iesu yn anadnabyddu[...] dysgyblion, ond drwy hyn y[...] gwneyd ei hun yn amlwg iddynt. [...] y rhwyd, bwriwch hi y tu dehe[...] chwi a gewch: beth a dalsai i d[...] yn unig, ddywedyd fel hyn? Yr [...] rag-wybodaeth, yn gweled y [...] llwyddiannus, a gallu dwyfol, [...] pysgod ddyfod i'r rhwyd yn awr, [...] ag yn eu cadw i ffwrdd o'r blaen. [...] yr helfa ryfeddol hon nid yn unig [...] osiad o allu dwyfol Crist, ond he[...] walliad presenol o ymborth i'r dy[...] eu hangeu, ac efallai o wasanaeth [...] yr oeddynt yn aros yn Jerusalem [...] wrth ei orchymyn ef. Dïammau [...] arddangosiad hefyd o lwyddiant e[...] ogaeth hwynt: o hyn allan yr [...] ddâla dynion.

7 [p] * Am hynny y disgyb[...] yr oedd yr Iesu yn ei garu a[...] odd wrth Pedr, [q] Yr Arglw[...] [r] † Yna Simon Pedr, pan g[...] yr Arglwydd oedd, ‡ a wre[...] amwisg (canys ‖ noeth oedd [...] bwriodd ei hun i'r môr.

p adn. 20, 24. pen. 13. 23. a 19. 26. a [...] 20. 20, 28. Salm 118. 23. Marc 11. 3. Luc 2. [...] a 10. 36. 1 Cor. 15. 47. Iago 2. 1. r Can. [...] 28, 29. Luc 7. 47. 2 Cor. 5. 14.

* Ioan oedd y dysgybl hwn: y[...] hwn yn ddangosiad môr hynod [...] iaeth Crist ar bysgod y môr, (cym[...] 8. 6, 8, â Heb. 2. 6, 8,) ac môr [...] gwyrthiol a wnaethai Iesu yn yr [...] blaen, (Luc 5. 5—10;) fel y canfu [...] fân mai yr Iesu ei hunan oedd, ac [...] odd felly wrth Pedr. † Yr oedd [...] hwn tua chan-llath oddiwrth y là[...] ac eto dyma Pedr yn ei wresow[...] fyrbwylldra arferol yn neidio i'r d[...]

yn ddiammau at ei Arglwydd i'r lân. oedd Pedr, (a'r dysgyblion eraill yr un l yn ddiammau) wedi diosg ei ddillad f at ei orchwyl, fel y bydd morwyr are wneyd, yn enwedig mewn gwledydd ion: ac yn y fan y deallodd mai yr Iesu ar y lân, efe a wregysodd ei amwisg ano, fel y gallai nofio yn fwy dirwystr, d ymddangosai megys yn ei grys o flaen glwydd. Pais pysgotwr, (*fisher's coat*) r "amwisg" hon gan y Saeson; ac y t wedi dadlau llawer mwy nac oedd pa fath ddilledyn oedd, pa un ai gwisg d gwisg uchaf. ‖ Byddai yr Iuddewon yfrif un yn noeth pryd na byddai ond ys am dano, neu pan fyddai wedi diosg ran o'i ddillad uchaf, 1 Sam. 19. 24; a. 6. 20; Math. 25. 36.

* Eithr y disgyblion eraill a ethant mewn llong (oblegid nid lynt bell oddi wrth dir, ond megis can * cufydd) dan lusgo y rhwyd ysgod.

Num. 3. 11.

ladawsai Pedr y llong, y pysgod, a'r , gan ei awydd i fyned at yr Iesu; yma y dysgyblion eraill yn eu dwyn hwy i † Mae yn debyg fod y rhwyd a'r pysgod y drôm iddynt ei thynu i'r llong, am nid oedd dim i'w wneyd ond ei llusgo ben ol y bad am y dau can cufydd i dir.

* A chyn gynted ag y daethant i * hwy a welent dân o farwor wedi od, a physgod wedi eu dodi arno, ra.

1 Bren. 19. 5, 6. Mat. 4. 11. Marc 8. 3. Luc 12. 29—31.

Am y pysgod hyn, mae tri o dybiau hanol: tybia rhai i'n Hiachawdwr eu wy yn y llyn heb rwyd, neu iddo eu hymyn hwynt trwy ei allu dwyfol i ddyt ei wasanaeth. Tyb eraill yw, bod yr d hon allan o'i lle yma; mai ar ol yr d adnod ar ddeg y dylai fod, ac mai rhai pysgod a ddaliasai y dysgyblion oedd y od. Tyb y rhan fwyaf yw, mai gwyrthoedd y cwbl: mai mewn rhyw fodd rthiol y darparodd yr Arglwydd Iesu y y pysgod â'r bara, er rhoddi prawf ychg i'w ddysgyblion o'i allu, ac o'i drugarttynt a'i ofal tirion am danynt.

10 * Yr Iesu a ddywedodd wrthynt, gwch o'r pysgod a ddaliasoch yr hon.

11 † Simon Pedr a esgynodd, ac *a* modd y rhwyd i dir, yn llawn o god mawrion, cant a thri ar ddeg eugain: * ‡ ac er bod cymmaint, horrodd y rhwyd.

Luc 5. 6—8. Act. 2. 41.

Efallai nad oedd digon o bysgod iddynt ar y tân eisoes, ac yr oedd yn angenrheididdynt fwyta o'r pysgod a ddaliasent wn modd mòr wyrthiol, fel y gwybyddent pysgod naturiol, mewn gwirionedd oedd-, ac nid lledrith. † Trwy gynnorthwy y il, mae yn debyg, y tynodd Simon Pedr y rhwyd i dir, ac nid trwy ei nerth personol ei hun; oblegid yn adn. 6, dywedir nas gallent oll ei thynu i'r llong gan y lliaws pysgod: cant a thri ar ddeg a deugain o bysgod mawrion. ‡ Mewn tro cyffelyb o'r blaen (Luc 5. 6, 7.) dywedir i'r rhwyd dori: tybir mai eu rhwyd hwy eu hunain oedd hòno, ond mai benthyg oedd hon, (gan iddynt hwy adael heibio eu galwedigaeth o bysgota er ys tro weithiau) ac i'r Arglwydd Iesu ei chadw hi yn wyrthiol rhag tori, fel na byddai colled am dani i'w pherchenog, neu y byddai raid i'w ddysgyblion tlodion ef dalu am dani. Wrth ystyried rhif, maint, pwysau, a grym, cynnifer o bysgod mawrion, yn ymysponcio yn y rhwyd, mae yn rhyfedd yn sicr na thorodd; a diammau mai gwyrth oedd ei chadw rhag tori, pe amgen ni buasai Ioan yn ysgrifenu mòr bendant, Ni thorodd y rhwyd. Diolch i Dduw, mae hen rwyd yr efengyl heb dori eto, er maint o ddryllio ac ymosod a fu arni erioed.

12 * Yr Iesu a ddywedodd wrthynt, Deuwch, ciniawwch. † Eithr ni * feiddiai neb o'r disgyblion ofyn iddo, Pwy wyt ti? am eu bod yn gwybod mai yr Arglwydd oedd.

* pen. 4. 27. a 16. 19. Gen. 32. 29, 30. Marc 9. 32. Luc 9. 45.

* Mae yn debyg fod Iesu yn gweled ei ddysgyblion yn ofnus, wrth ganfod y fath wyrthiau; am hyn mae efe mewn modd tirion a chyfeillgar yn eu gwahodd hwy i giniawa gydag ef: yr hyn oedd brawf chwanegol eto o wirionedd ei adgyfodiad ef, ac yn arwydd megys, o'r gymdeithas gyfeillgar a gaent hwy âg ef tra byddai ar y ddaear, ac yn enwedig ar ol iddynt fyned ato ef yn y nef. † Gan y gwyddent yn sicr erbyn hyn oll, mai yr Iesu ei hun ydoedd, yr oeddynt yn ofni gofyn iddo, Pwy wyt ti, o barch ac arswyd; ac hefyd rhag y dangosent wrth hyny ddim angrediniaeth yn ei adgyfodiad ef. Cymmeryd lluniaeth, yw ystyr y gair *Aristēsate* yn hytrach na "chiniawwch:" y bore oedd hi y pryd hwnw, ac nid amser ciniaw, yn ol ein hamser ni o giniawa.

13 *y* * Yna y daeth yr Iesu, ac a gymmerth fara, ac a'*i* rhoddes iddynt, a'*r* pysgod yr un modd.

y Luc 24. 42, 43. Act. 10 41.

* Diammau iddo ofyn bendith ar yr ymborth yn gyntaf yn ol ei arfer. (gwel Luc 24. 30.) Fel hyn yr oedd efe yn ymddwyn fel penteulu duwiol, ac ar yr un pryd yn gweini fel gwas iddynt oll, yn rhanu yr ymborth i bob un o honynt.

14 *z* * Y drydedd waith hon yn awr yr ymddangosodd yr Iesu i'w ddisgyblion, wedi iddo gyfodi o feirw.

z pen. 20. 19, 26.

* Ymddangosodd yr Iesu amryw weithiau yn fwy na hyn i ryw rai a'u gilydd; ond hwn oedd y trydydd tro iddo ymddangos i amryw o'i ddysgyblion yn nghyd: cawsom y ddau dro arall yn pen. 20. 19, a 26. Nid yw yn perthyn i ni chwilio, pa le na pha fodd, y treuliodd efe y rhan arall o'i amser hyd ei esgyniad.

15 ¶ * Yna gwedi iddynt giniawa, yr

13. Es. 40. 11. Mat. 18. 10, 11. Luc 22. 32. Rhuf. 14. 1. a 15. 1. 1 Cor. 3. 1—3. a 8. 11. Eph. 4. 14. Heb. 12. 12, 13. 1 Pedr 2. 2.

* Gwedi ciniawa gyda ei ddysgyblion, ac fel hyny dangos ei gariad a'i gyfeillgarwch tuag atynt, tybiodd yr Arglwydd Iesu y pryd hwn yn adeg addas i geryddu Pedr am, a'i adferu o'i syrthiad galarus ychydig yn ol. Yn ngŵydd y dysgyblion eraill, mae yn ei holi ef am wirionedd ei gariad; yn dangos ei gariad ei hun ato drwy faddau iddo; yn dangos ei waith a'i ddyledswydd iddo am yr amser i ddyfod; yn adferu ei anfoniad gweinidogaethol ac apostolaidd iddo; ac yn ei gymmeryd ef i'w gyfeillgarwch a'i ewyllys-da er pob peth a ddygwyddodd. † Simon mab Jona yma, ei hen enw dechreuol; ac nid Pedr, ei enw newydd; yn arwyddo cadernid ei ffydd: yr oedd yn annheilwng o hwnw yn yr ymdriniaeth hon âg ef. ‡ A wyt ti yn fy ngharu I yn fwy nac y mae y rhai hyn fy nysgyblion eraill yn fy ngharu I? Ti y ddywedaist gystal â hyny ychydig yn ol; (Mat. 26. 33;) a fedri di ddywedyd felly yn awr o hyd, wedi i t syrthio yn fwy gwarthus na neb o honynt. Hyna, yn ddïammau, yw meddwl y gofyniad, ac nid a wyt ti yn fy ngharu I yn fwy na dy gyfeillion daearol, y rhwydau a'r pysgod, a'r hyfrydwch a'r elw o bysgota: yr oedd Pedr wedi gadael pob peth felly o'r blaen o gariad at Grist, ac i'w ganlyn ef. ‖ Mae Pedr yn dywedyd ei fod yn caru Crist, ac yn cyfeirio at ei wybodaeth ef o'i galon, ei fod yn eu garu; ond nid yw yn beiddio dywedyd yn awr fod ei gariad ato yn fwy na chariad y lleill: yr oedd Pedr erbyn hyn wedi cael adnabod twyll ei galon, a chwedi cael ei ddarostwng yn ei olwg ei hun. § Portha fy ŵyn, hyd yn nod y rhai gwânaf o honynt fel y mae y gair yn arwyddo. Rhwng cariad diffuant Pedr

10. Mat. 25. 40. 2 Cor. 5. 8, 9. 2 P[...] 1 Ioan 3. 16—24. 3 Ioan 1, 5.

* Tybia rhai fod Crist yn g[...] fel hyn dair gwaith i Ped[...] wadu dair gwaith yr adw[...] Tybia eraill iddo ofyn deirgw[...] ei fawr gariad at ei eglwys, [...] ddiriedai i ofal Pedr heb gae[...] ddo deirgwaith fel hyn ei fo[...] Arglwydd a Phrïod yr eglwy[...] fod y gofyniad triphlyg hwn[...] tair ffordd sydd i borthi a [...] defaid Crist: sef gweddïo, [...] yd sanctaidd. Tybia eraill [...] cyfeirio at y tair dëadell y[...] porthi a'u bugeilio; yr Idd[...] y cenedloedd galwedig; a'r I[...] aredig yn mysg y cenedlo[...] ddïammau bod ŵyn a defaid [...] hyn, yn arwyddo cristionog[...] chryfion yn yr eglwys: a bo[...] io yn arwyddo pob peth a b[...] a'r gwaith gweinidogaethol: [...] praidd, iawn lywodraeth ar [...] ymgeledd ysbrydol i'r praidd [...] ammau fod y gofyniad fel [...] waith yn dwyn ar gof i P[...] dair gwaith; ac fel pe bua[...] Iesu yn ammau gwirioned[...] o gariad ato; a rhaid ei fod y[...] bod hefyd iddo roi achos ma[...] mau ef: gan hyny nid rhyfe[...] ‖ Pa fodd bynag mae efe yn [...] holl-wybodaeth Iesu am wiri[...]

18 * Yn wir, yn wir, [...]
Pan oeddit ieuangc, ti a'[...]
dy hun, ac a rodiaist lle[...]
° † eithr pan elech yn he[...]
dy ddwylaw, ac arall a'th[...]

hen byddai raid iddo oddef gan eraill
n ei ddwylaw, ei wregysu, a'i arwain
nis mynai. ‡ Cyfeiriad oedd hyn at
yrdod Pedr drwy groeshoeliad: mae
n y ddwylaw yn cyfeirio yn amlwg at
miad a hoeliad y ddwylaw ar draws-lath
oes; a chan fod hyny yn cael ei enwi
o flaen gwregysu Pedr a'i arwain lle
ynai, efallai ei fod yn cyfeirio at y dde-
o osod y groes ar ysgwyddau yr hwn
i gael ei groeshoelio, yr hwn, mae yn
g, a'i dygai hi i'r dienydd-le, a'i freich-
ar led, wedi eu rhwymo wrth y draws-
ar yr hon yr hoelid ei ddwylo ef wedi
y. ‖ Canlyn fi yn awr o'r fàn hon; can-
fi yn fy ngwaith a'm hesampl hyd angau;
anlyn fi yn yr un fath angau a ddyoddef-
innau.

20 ¶ * A Phedr a drodd, [t] ac a wel-
l y disgybl yr oedd yr Iesu yn ei
u, yn canlyn ([t] yr hwn hefyd a
ysasai ar ei ddwyfron ef ar swpper,
a ddywedasai, Pwy, Arglwydd,
yr hwn a'th fradycha di?)

adn. 7, 24. pen. 20. 2. [t] pen. 13. 23—26.

Gyda bod Pedr yn dechreu myned ar ol
t, efe a edrychodd yn ei ol, ac a ganfu
n yn canlyn hefyd. Nid oedd Ioan wedi
gorchymyn i ganlyn fel Pedr, eto ni
efai ei gariad at Iesu iddo beidio a chan-
, ac mae yn amlwg nad oedd yr Iesu yn
ddlon iddo. Canlynwr distaw, dirodres,
d Ioan, eto canlynwr ffyddlawn iawn
edd.

21 Pan welodd Pedr hwn, efe a
ywedodd wrth yr Iesu, [u] * Ar-
wydd, ond beth *a wna* hwn?

u Mat. 24. 3, 4. Luc 13. 23, 24. Act. 1. 6, 7.

Nid yw y geiriau "*a wna*," yn y Groeg,
aid priodol iawn ydynt yma: maent yn tu-
n i arwaen y meddwl i dybied fod Pedr yn
oddlawn i Ioan ganlyn Crist y pryd hwnw,
yn eiddigeddu wrtho. Tybir mai fel arall
hollawl yr oedd; megys pe dywedasai,
wyf yn deall yr hyn a ddywedaist am
naf fi, y bydd raid i mi ddyoddef ar y
es, ac yr wyf yn foddlawn; ond beth a
aw o hwn, fy anwyl frawd Ioan? Beth
d ei dynged ef? A raid iddo yntau ddy-
def felly hefyd?

22 * Yr Iesu a ddywedodd wrtho,
[x] Os mynnaf iddo aros hyd oni ddel-
wyf, beth *yw hynny* i ti? ‡ canlyn di
fi.

x Mat. 16. 27, 28. a 24. 3, 27, 44. a 25. 31. Marc 9. 1.
Cor. 4. 5. a 11. 26. Dat. 2. 25. a 3. 11. a 22. 7, 20.

* Er bod gofal Pedr am Ioan yn yr adnod
r blaen, yn ganmoladwy; eto yr oedd ei
wilfrydedd yn feius, o eisiau treiddio i
thau dyfodawl nad oeddynt yn perthyn
ddo eu gwybod; ac mae Crist yma yn ei
ryddu ef yn ysgafn am hyny. Beth yw
ny i ti? † Os mynaf iddo aros, a byw ar
l yr apostolion eraill i gyd, hyd oni ddelwyf
ddistrywio yr Iuddewon fy ngelynion, eu
inas, a'r holl oruchwyliaeth Iuddewig, a
osod fy nheyrnas fy hun yn gyffredinol ar
ddaear, beth yw hyny i ti? ‡ Canlyn *di*
: gofala di am gyflawni dy weinidogaeth
yn gydwybodol, a phaid ag ymyraeth â mater-
ion rhai eraill: gad di bobpeth felly yn fy
llaw I.

23 * Am hynny yr aeth y gair yma
allan ym mhlith y brodyr, na fyddai
y disgybl hwnnw farw: † ac ni ddy-
wedasai yr Iesu wrtho na fyddai efe
farw: ond Os mynnaf iddo aros hyd
oni ddelwyf, [y] beth *yw hynny* i ti?

y Deut. 29. 29. Job 28. 28. a 33. 13. Dan. 4. 35.

* Gan y gwyddai y dysgyblion oll fod yn
hoff iawn gan Iesu am Ioan, ac heb ddeall
beth oedd efe yn feddwl wrth iddo "aros hyd
ei ddyfodiad;" tybiasant fod y geiriau yn ar-
wyddo, na byddai Ioan byth farw, a thaenas-
ant hyny yn mhlith eu gilydd fel chwedl
gyffredin. † Ond ni ddywedodd Crist na
byddai efe farw; namyn beth os mynai efe
iddo aros ar ol yr apostolion eraill i gyd, hyd
oni ddelai efe i ddistrywio Jerusalem, &c., fel
y soniwyd uchod. Cyflawnwyd hyn i Ioan;
efe yn unig o'r apostolion a fu byw i weled
dinystrio Jerusalem, ac efe yn unig meddant
a fu farw o farwolaeth naturiol, yn hen ac yn
llawn o ddyddiau.

24 * Hwn yw y disgybl sydd yn
tystiolaethu am y pethau hyn, † ac a
ysgrifenodd y pethau hyn; [z] ‡ ac ni a
wyddom fod ei dystiolaeth ef yn wir.

z pen. 19. 35. 1 Ioan 1. 1, 2. a 5. 6. 3 Ioan 12.

* Myfi Ioan, yr hwn wyf yn ysgrifenu yr
efengyl hon, oedd y dysgybl hwnw; a garai
yr Iesu, a bwysasai ar ei ddwyfron ef ar
swper, a ofynasai iddo, Pwy, Arglwydd, yw
yr hwn a'th fradycha di? Myfi, yr hwn a'i
canlynodd ef gyda Phedr, y dywedodd Pedr
am dano, Arglwydd, beth *a wna* hwn?
ac y dywedodd Iesu, Os mynaf iddo aros
hyd oni ddelwyf, beth yw hyny i ti? Myfi,
y dysgybl hwnw, yw yr hwn sydd yn tystiol-
aethu y pethau hyn. † Nid yn unig Ioan a
dystiolaethodd yr hanes hwn am Crist, ond
Ioan hefyd a'i hysgrifenodd: pe buasai eraill
yn ysgrifenu o'i ben ef, *gallasai* fod ang-
hywirdeb, damweiniol neu fwriadol, yn yr
hanes; ‡ Ond am mai efe ei hun a'i hys-
grifenodd, dan ysbrydoliaeth anffaeledig
Duw, ac yn dyst llygaid o'r holl bethau mae
yn adrodd, efe a ŵyr ei fod yn dywedyd y
gwir: gwyddai yr holl eglwysi yn ei amser
ef ei fod yn dywedyd y gwir; a chaiff pob
gwir gredadyn yn mhob oes, dystiolaeth sicr
ynddo ei hun, iddo ef ddywedyd y gwir.
Tybia rhai mai geiriau henuriaid eglwysi
Asia yw y geiriau olaf hyn, Ac *ni* a wyddom
fod ei dystiolaeth *ef* yn wir: fel pe buasent
yn rhoddi eu henwau wrth efengyl Ioan i
arwyddo eu crediniaeth o'i chywirdeb a'i
gwirionedd. Ond nid oes un sail i feddwl felly,
amgen na bod y geiriau yn y rhif liosog.
Peth cyffredin yn yr ysgrythyrau yn aml yw
newid y rhif, heb un achos amlwg i ni o
hyny.

25 [a] * Ac y mae hefyd lawer o beth-
au eraill a wnaeth yr Iesu, † y rhai
ped ysgrifenid hwy bob yn un ac un,
[b] nid wyf yn tybied y cynhwysai y byd
y llyfrau a ysgrifenid. ‡ Amen.

a pen. 20. 30, 31. Job 36. 14. Salm 40. 5. a 71. 15. Preg. 12. 12. Mat. 11. 6. Act. 10. 38. a 20. 35. Heb. 11. 32. b Am. 7. 10. Mat. 19. 24.

* Mor ddiwyd a llafurus oedd yr Arglwydd Iesu trwy ei holl oes weinidogaethol, er nad oedd ond bèr, fel yr oedd aneirif o bethau a wnaeth ac a lefarodd efe, nas rhoddodd Ioan na'r efengylwyr eraill mo honynt i lawr yn eu hanes am dano. Ysgrifenasant gymmaint a welodd yr Ysbryd Glân yn dda, a chymmaint ag oedd yn angenrheidiol er iachawdwriaeth dynion: † ped ysgrifenasid y cwbl ni chynnwysai y byd mor llyfrau. Tybia rhai mai gorwireb *(hyperbole)* uchel yw hyn; ond y mae eraill yn dëall y geiriau [illegible] arall: sef, ped ysgrifenasid y cwbl, ei [illegible] neb yn y byd yn gallu eu darllen a'u [illegible] oll; ac ni buasai braidd neb yn y [illegible] gallu prynu cymmaint o lyfrau i'w [illegible]. Un o ragoriaethau yr ysgrythyr yw, ei [illegible] môr fychan, ac môr hawdd i'r tlodion [illegible] chael a'i darllen. ‡ Fel cadarnhad, [illegible] dystiad o wirionedd y cwbl, mae Ioan yn gosod ei Amen wrtho; a bydded i bob [illegible] en enaid a'i darlleno, ei gredu [illegible]. Felly y mae, ac felly y byddo byth.

ACTAU, neu WEITHREDOEDD yr APOSTOLION.

PEN. I.

Parotôi yr apostolion i weled dyrchafiad Crist.

a * Y TRAETHAWD cyntaf a wnaethum, b † O Theophilus, c am yr holl bethau ‡ a ddechreuodd yr Iesu eu gwneuthur a'u dysgu,

a Luc 1—24. b Luc 1. 3. c pen. 2. 22. Mat. 4. 23, 24. a 11. 5. Luc 7. 21—23. a 24. 19. Ioan 10. 32—38. a 18. 19—21. 1 Pedr 2. 21—23.

* Y Traethawd cyntaf mae Luc yma yn sôn am dano, ydoedd yr Efengyl a ysgrifenodd efe, ac a elwir eto yr Efengyl yn ol Luc: yr un gwr a ysgrifenodd yr efengyl hôno â'r Llyfr hwn, ac at Theophilus yr ysgrifenodd efe bob un o honynt. † Am y Theophilus hwn gwel ar Luc 1. 3. ‡ Dyma swm yr efengyl, athrawiaeth, gweithredoedd, marwolaeth, ac esgyniad yr Arglwydd Iesu.

2 d * Hyd y dydd y derbyniwyd ef i fynu, † wedi iddo e trwy yr Yspryd Glân f roddi gorchymynion i'r g apostolion a etholasai:

d adn. 9. Marc 16. 19. Luc 9. 51. a 24. 51. Ioan 6. 62. a 13. 1, 3. a 16. 28. a 17. 13. a 20. 17. Eph. 4. 8—10. 1 Tim. 3. 16. Heb. 6. 19, 20. a 9. 24. 1 Pedr 3. 22. e pen. 10. 38. Es. 11. 2, 3. a 42. 1. a 49. 16. a 59. 20, 21. a 61. 1. Mat. 3. 16. a 12. 28. Ioan 1. 16. a 3. 34. Dat. 1. 1. a 2. 7, 11, 17, 29. a 3. 6, 13, 22. f Mat. 28. 19, 20. Marc 16. 15—18. Luc 24. 45—49. g adn. 13. pen. 10. 40—42. Mat. 10. 1—4. Marc 3. 14—19. Luc 6. 13—16. Ioan 6. 70, 71. a 13. 18. a 20. 20, 21. Gal. 1. 1. Eph. 2. 20. 2 Pedr 3. 2. Dat. 21. 14.

* Gwelwn fod Luc yn dybenu ei efengyl gyda hanes byr o esgyniad Crist i'r nef, Luc 24. 50—53. † Cyfeiria hyn efallai at Ioan 20. 22; lle mae Crist yn anadlu ar ei ddysgyblion, ac yn dywedyd wrthynt, Derbyniwch yr Ysbryd Glân.

3 * I'r rhai hefyd yr h ymddangosodd efe yn fyw wedi iddo ddioddef, † trwy lawer o arwyddion sicr; ‡ gan fod yn weledig iddynt dros i ddeugain niwrnod, k ‖ a dywedyd y pethau a berthynent i deyrnas Dduw.

h pen. 13. 31. Mat. 28. 9, 16, 17. Marc 16. 12—14. Luc 24. [illegible] Ioan 20. 14—16, 19, 20, 27, 28. a 21. 1, &c. [illegible]

* Nylwyd eisoes, wrth fyned dros y gwahanol efengylwyr, ar ymddangosiadau Crist i'w apostolion ar ol ei adgyfodiad. † Ar[illegible] wyddion sicr o'i adgyfodiad ef oedd, bwyta, yfed, a rhodio gyda hwynt; llefaru wrthynt, ac anadlu arnynt: ac yn enwedig gadael iddynt ei deimlo, fod cnawd ac esgyrn ganddo fel dynion eraill ar ol ei adgyfodiad. ‡ [illegible]âodd fel hyn gyda hwynt, ac yn weledig iddynt, am ddeugain niwrnod, hyd oni esgynodd i'r nef. ‖ Pethau am ei deyrnas ar y ddaear, er hyfforddiad iddynt hwy gyda gwaith ei deyrnas ef; a'r pethau am ei deyrnas yn y nef, ei gwynfyd a'i gogoniant, er calondid iddynt hwy yn eu holl orthrymderau ar y ddaear.

4 * Ac wedi ymgynnull gyd â hwynt, l † efe a orchymynodd iddynt, nad ymadawent o Jerusalem, eithr disgwyl am m addewid y Tad, yr hwn, *eb efe*, a glywsoch gennyf fi.

l Luc 24. 49. m pen. 2. 33. Mal. 10. 20. Luc 11. 13. a 12. 12. Ioan 7. 39. a 14. 16, 17, 28. a 15. 26. a 16. [illegible] a 20. 22.

* Neu, a hwy yn bwyta yn nghyd: cyfieithiad sydd yma, mae yn debyg, at y cyfarfod y sonia Luc am dano yn pen. 24. 41—43. † Mae y gorchymyn hwn yn Luc 24. 49: oni buasai y gorchymyn hwn, mae yn debyg na buasai y dysgyblion yn caru llawer aros yn Jerusalem; yr hon oedd megys yn mygu o waed eu Harglwydd, ac yn sychedu am waed ei ganlynwyr ef: ond mynai Crist dywallt ei Ysbryd yno, fel y dangosai ei [illegible]oniant yn y fàn lle y cafodd ei ddirmygu a'i groeshoelio. Mae yn debyg mai ar ddydd ei esgyniad y rhoddes Iesu y gorchymyn hwn iddynt, ac nad aethant allan o Jerusalem (ond gydag ef pan esgynodd) wedi hyny tan ddydd y pentecost.

5 n * Oblegid Ioan yn ddiau a fedyddiodd â dwfr; ond chwi a fedyddir â'r Yspryd Glân, o † cyn nemmawr o ddyddiau.

n pen. 11. 15, 16. a 19. 4—6. Mal. 3. 11. Marc 1. 8. Luc 3. 16. Ioan 1. 21—34. 1 Cor. 12. 13. Tit. 3. 5, 6. o pen. 2. 1—4, 16—21. Joel 2. 28—32.

* Gwel ar Math. 3. 11. Bedyddiodd Ioan â dwfr, ac wrth wneyd hyny rhagfynegodd am Grist yr hwn oedd i ddyfod yn ei weinidogaeth ar ei ol ef, ac y bedyddiau efe â'r Ysbryd Glân ac â thân. Yr oedd bedydd dwfr Ioan yn gysgod o fedydd tân Iesu, [illegible] am y gall dwfr fod yn gysgod o dân o ran [illegible]

iwdd; ond fel y mae dwfr yn hawdd ei , digonedd o hono, ac o natur lanâol; y mae doniau a grasau yr Ysbryd Glân, ilad, yn gyflawn, ac yn sancteiddiol yn effeithiau; yn enwedig ar yr apostolion dydd y pentecost. † Deng niwrnod ar ol aiad Crist oedd dydd y pentecost, pryd flawnwyd yr addewid hon: hyny o amsedd gan y dysgyblion i aros yn Jerusa-, ac yna at eu gwaith i bob mân, hyd af y ddaear, ac i'r holl fyd.

6 * Gan hynny wedi eu dyfod hwy ghyd, hwy a ofynasant iddo, gan ywedyd, ᵖ † Arglwydd, ai y pryd n y ᵍ rhoddi drachefn y frenhiniaeth rael?

ᵖ Mat. 24. 3, 4. Ioan 21. 21, 22. ᵍ Gen. 49. 10. Es. a 9. 6, 7. Jer. 23. 5, 6. a 33. 15—17, 26. Ezec. 37. Dan. 7. 27. Hos. 3. 4, 5. Joel 3. 16—21. Am. 9. 11. 17—21. Mica 5. 2. Zeph. 3. 15—17. Zech. 9. 9, 10. 31. Luc 22. 29.

† Pwy oedd yr hwy yma a ddaethent nghyd nis gwyddom; tybia *Pool* mai ngain a chant oeddynt, a grybwyllir dn. 15, neu ynte y pûm can mrodyr, a bwyllir gan Paul, 1 Cor. 15. 6: nid oes yr 'n hawdwyr eraill yn sylwi felly, ond yn eryd yn ganiatâol mai yr un apostol ai oeddynt, y rhai oeddynt dystion o'i esad ef; ac mae yn debyg mai ychydig ydau cyn iddo esgyn y bu yr ymddiddan . † Yr oedd y dychymmyg am freniniaeth ddaearol yn glŷnu gyda hwynt o hyd; my oeddynt yn feddwl yn y fân yma nt yn hir yn methu a deall pa fodd y ai Grist, y Messiah, farw, ac yntau i fod frenin; ac yn awr wedi iddo farw ac adodi, yr oeddynt yn tybied ei fod i osod i a ei freniniaeth ar Israel, ond o hyd yn earol. Ai y pryd hwn, yn awr wedi i ti yfodi yn fuddugoliaethwr ar angau a'th elynion? Neu, y pryd hwn, sef cyn y nemawr o ddyddiau, pan y bedyddir i'r Ysbryd Glân ac â thân: a ddaw Israel yffredin y pryd hwnw i gredu ynot ti, 'th addef fel Messiah, ac felly cael eu fern yn deyrnas ddaearol fel yn nyddiau fydd a Salomon?

7 * Ac efe a ddywedodd wrthynt, Ni pherthyn i chwi wybod yr amserdd na'r prydiau, ˢ † y rhai a osoddd y Tad yn ei feddiant ei hun.

ʳ pen. 17. 26. Deut. 29. 29. Dan. 2. 21. Mat. 24. 36. 13. 32. Luc 21. 24. Eph. 1. 10. 1 Thes. 5. 1. 1 Tim. 2 Tim. 3. 1. ˢ Mat. 20. 23. Marc 10. 40.

* Mae y geiriau hyn yn cynnwys cerydd dysgyblion, am eu chwilfrydedd yn ymam bethau nad oedd yn perthyn iddynt i gwybod. Nid yw yr Arglwydd Iesu yn wis ateb eu gofyniad; nac ychwaith dang iddynt mai dychymmyg cnawdol cyfeilnus oedd ganddynt am natur teyrnas y essiah: gwyddai y caent eu goleuo yn my yn effeithiol, pan ddelai yr Ysbryd lan arnynt "cyn nemawr o ddyddiau." † Tri eth, meddant, a gadwodd Duw iddo ei n: gallu creawl; awdurdod ar gydwybod; gwybodaeth o'r pethau i ddyfod. Nid oedd perthyn, ac ni buasai o un lles, i'r apostolmi wybod y peth a ofynasant, y pryd hwnw.

8 ᵗ * Eithr chwi a dderbyniwch nerth yr Yspryd Glân wedi y delo efe arnoch; ᵘ ac a fyddwch † dystion i mi yn ‡ Jerusalem, ac yn holl Judea, ˣ a Samaria, ʸ ac hyd eithaf y ddaear.

ᵗ pen. 2. 1—4. a 8. 8. a 5. 19. Mica 3. 8. Zech. 4. 6. Luc 10. 19. Dat. 11. 3—6. ᵘ adn. 22. pen. 2. 32 a 3. 15. a 4. 33. a 5. 32. a 10. 39—41. a 13. 31. a 22 15. Marc 16. 15. Luc 24. 46—48. Ioan 15. 27. ˣ pen. 8. 5—25. ʸ Salm 22. 27. a 98. 3. Es. 42. 10. a 49. 6. a 52. 10 a 66. 19. Jer. 16. 19. Mat. 24. 14. Rhuf. 10. 18. a 15. 19.

* Pa fodd bynag, er distadled oedd yr apostolion, er gwaned y buasent yn ddiweddar yn ei wadu ac yn ei adael ef, er tywylled oeddynt yr awr hon am natur ei deyrnas ef, ac er iddo nacâu ateb eu gofyniad hwy; dyma addewid annrhaethol werthfawr iddynt, llawer gwell na phe cawsent yr atebiad hwnw, ac i gael ei chyflawni cyn nemawr o ddyddiau. Chwi a dderbyniwch nerth yr Ysbryd Glân: nerth i lefaru â thafodau; nerth i argyhoeddi a dychwelyd pechaduriaid wrth y miloedd; nerth i wneyd gwyrthiau; nerth i sefyll yn wrol dros fy enw I, ac i ymdrech o blaid y ffydd; Ie, nerth i sefyll o flaen brawdleoedd, ac i ddyoddef a marw er fy mwyn I. † Tystion mai myfi yw y Messiah, tystion o'm buchedd sanctaidd, fy athrawiaeth, gwyrthiau, marwolaeth, adgyfodiad, a'm hesgyniad i'r nef: a chwi a fyddwch dystion nad oes iachawdwriaeth yn neb arall; ond mai ynof fi y cyfiawnêir ac yr ymogonedda holl had Israel ysbrydol. ‡ Dyma drefn ac ehangder gweinidogaeth yr apostolion; Jerusalem, holl Judea, Samaria, ac yna hyd eithaf y ddaear: ac mae holl hanesion y llyfr hwn yn dangos mai felly y bu.

9 ᶻ * Ac wedi iddo ddywedyd y pethau hyn, † a hwynt-hwy yn edrych, ‡ efe a ddyrchafwyd i fynu; ᵃ ‖ a chwmmwl a'i derbyniodd ef allan o'u golwg hwynt.

ᶻ adn. 2. Salm 68. 18. Marc 16. 19. Luc 24. 50, 51. Ioan 6. 62. Eph. 4. 8—12. ᵃ Ex. 19. 9. a 34. 5. Es. 19. 1. Dan. 7. 13. Luc 21. 27. Dat. 1. 7. a 11. 12. a 14 14.

* Am esgyniad ein Harglwydd, gwel ar Luc 24. 51. Mae yn debyg mai yn gyffelyb i Elias yr esgynodd ein Harglwydd, ond efallai yn fwy araf, ac yn sicr yn fwy gogoneddus o lawer fel yr oedd yn esgyn i fynu. Fel na bu efe farw hyd oni orphenodd bob peth, felly nis gadawodd efe y byd hyd oni ddatguddiodd bob peth ac oedd yn angenrheidiol y pryd hwnw eu datguddio. † Ac a hwy yn edrych i fynu, fel y byddent dystion sicr a diymwad, o'i esgyniad ef. ‡ Nid trwy gymmorth angelion, er bod angelion yno yn ddiau, eithr trwy ei nerth dwyfol ei hun, a bywiogrwydd ei gorph ysbrydol mewn undeb â'r Person dwyfol. Gwel ar Ioan 20. 17, diwedd y sylwad. ‖ Er mai cwmwl naturiol oedd hwn, mae yn debyg; eto yr oedd yn ogoneddus iawn, yn addas i fawredd yr hwn oedd ynddo, ac yn cael ei wneyd felly gan ogoniant yr hwn oedd ynddo.

10 ᵇ * Ac fel yr oeddynt yn edrych yn ddyfal tu a'r nef, ac efe yn myned i fynu, ᶜ † wele, dau wr a safodd ger llaw ‡ iddynt mewn gwisg wen;

ᵇ 2 Bren. 2. 11, 12. ᶜ pen. 10. 3, 30. Dan. 7. 9. Mat. 17. 2. a 28. 3. Marc 16. 5. Luc 24. 4. Ioan 20. 12. Dat. 3. 4. a 7. 14.

cânu yn ngwaed yr Oen.

11 * Y rhai hefyd a ddywedasant [d] Chwi wŷr o Galilea, [e] paham y sefwch yn edrych tu a'r nef? † yr Iesu hwn yr hwn a gymmerwyd i fynu oddi wrthych i'r nef, [f] a ddaw felly yn yr un modd ag y gwelsoch ef yn myned i'r nef.

[d] pen. 2. 7. a 13. 31. Marc 14. 70. [e] pen. 2. 12. Luc 24. 5. [f] Dan. 7. 13, 14. Mat. 24. 30. a 25. 31. Marc 13. 26. Luc 21. 27. Ioan 14. 3. 1 Thes. 1. 10. a 4. 16. 2 Thes. 1. 7—10. Dat. 1. 7.

* Mae yn debyg fod teimladau cymmysg iawn gan yr apostolion y pryd hwn; hiraeth a galar ar ol eu hanwyl Arglwydd, ac ar yr un pryd, syndod a llawenydd ei weled yn esgyn fel buddugoliaethwr gogoneddus ar ei holl elynion. Dyma'r pryd y bu syna wrth weled gwr yn dyfod o Edom, yn goch ei ddillad o Bosra; yn hardd yn ei wisg, yn ymdaith yn amlder ei rym. Os oedd y dysgyblion truein yn galaru, yr oedd yr holl nefoedd yn gorfoleddu; a'r myrddiynau o angelion oedd gydag ef yn bloeddio, O byrth, dyrchefwch eich pennau, ac ymddyrchefwch, ddrysau tragywyddol; a Brenin y gogoniant a ddaw i mewn! † Cysuro yr apostolion yr oedd y ddau angel, ac nid eu ceryddu; trwy ddywedyd y caent weled eu Harglwydd yn dyfod drachefn yn y dydd diweddaf, yn yr un modd ag yr aeth i fynu: 1. Yn weledig. 2. Mewn cwmwl. 3. Yn ei allu ei hun. 4. Gyda'r un mawredd a gogoniant. 5. Gyda'r un corph ac enaid. 6. A chyda miloedd o angelion.

12 * Yna y troisant i Jerusalem, [g] † o'r mynydd a elwir Olew-wydd, yr hwn sydd yn agos i Jerusalem

ac Andreas, [l] Phylip, a
Bartholomew, a [n] Mathew
[p] Alphëus, a [q] Simon Zelot
brawd Iago, yn aros.

[i] pen. 9. 37—39. a 20. 8. Marc 1
[k] pen. 2. 14, 28. a 3. 1, &c. a 4. 13, 19.
22—43. a 10. 9, &c. a 12. 2, 3. a 15. 7—
a 10. 2—4. Marc 3. 16—18. a 5. 37. a 9.
14—16. Ioan 1. 40—42. a 13. 23—25. a
15—24. 1 Ioan. 2 Ioan. 3 Ioan. Dat. 1.
43—46. a 6. 5—7. a 12. 21, 22. a 14. 8, 9
a 20. 26—29. a 21. 2. [n] Mat. 9. 9.
27—29. [o] pen. 12. 17. a 15. 13. 1 Cor
a 2. 9. Iago 1. 1. [p] Marc 2. 14. a 3. 1
Marc 2. 18. [r] Mat. 10. 3. Marc 3. 18.

* Tybia rhai mai rhyw oru
y deml oedd hon; ond gan f
yno dan awdurdod yr offeiri
iawn y goddefent hwy i dd
ymgynnull yn yr un o hony
mai rhyw ystafell yn y ddina
rhyw gyfaill iddynt, lle y galle
yn ddirgelaidd rhag ofn yr Iu
efallai mai yr ystafell lle bu I
yn bwyta y pasg, a lle yr ym
iddynt ddwy waith ar ol ei ad
20. 19, 26. Ar amser gwasa
byddent yn y deml; ac y pryd
ent yn yr oruwch-ystafell ho
addoli Duw mewn tŷ anned
yn y deml, ond nid ar amser
yn debyg. † Gwelwn yr apos
ond Judas Iscariot yr hwn a
gan fyned i'w le ei hun, adn.
oll gael eu gwasgaru, a ffoi, p
Bugail; eto, buan y dychwelo
ar y rhai bychain hyn, a dyn
nghyd, yn glynu weithian by
ffes, wedi cael eu gosod yn y
ac yn dysgwyl am yr Ysbryd

14 [s] * Y rhai hyn oll

eth mwy nag y sydd. ‡ Yn wedir nad oedd brodyr Iesu o, ond yma gellir meddwl eu wyn i gredu ynddo ef.

: yn y dyddiau hynny fododd i fynu y'nghanol ı, ac a ddywedodd (a ıwau yn yr un man oedd gain a chant)

a 51. 9—13. Luc 22. 32. Ioan 21. 15—17. 13. a pen. 21. 20. Mat. 13. 31, 32. 5. 6.

rnod, rhwng esgyniad Crist â cost. † Arfer y dysgawdwyr dyddiau hyny oedd *eistedd* i ond yma mae Pedr yn *cyfodi* edd, i ddangos nad oedd efe ıeryd arno fod yn flaenor ac stolion eraill, ond yn gydradd e yn codi i areithio, o barch r y personau, mae yn amlwg yr un pryd, *onomata*, enwau, eg. Tybir fod y deg a thri- arfod hwn, a rhai enwog eraill Iesu, y rhai oedd i lafurio on efallai ar ol hyn. Tybir i'r yr a welsant Grist yn Galilea aros yno, ac nad oeddynt yn ı; os felly yr oedd yn rhaid dros chwe chant o ganlynwyr ynodd.

wŷr frodyr, yr oedd yn wni yr ysgrythyr yma [d] † a odd yr Yspryd Glân trwy d [e] am Judas, ‡ yr hwn a rhai a ddaliasant yr Iesu:

. a 7. 2. a 13. 15, 26, 38. a 15. 7, 13. a 28. 17. c pen. 2. 23. a 13. 27—29. an 10. 35. a 12. 38—40. a 19. 28—30, . 30, 31. a 4. 25—28. a 28. 25. 2 Sam. Heb. 3. 7, 8. 1 Pedr 1. 11. 2 Pedr 1. 21. 12—15. Ioan 13. 18. a 18. 2—8.

edin o gyfarch eu gilydd fel oedd hyn gan yr Iuddewon, 'edr yn ei ddefnyddio yma, nid aenoriaeth, a'i oruwch-awdur- ostolion eraill. Nid ydym yn wydd Iesu ei hunan gyd-raddu â'i ddysgyblion fel hyn, drwy ı wŷr frodyr. Brodyr o un yr o un grefydd, oedd yma oll. Glân oedd yn llefaru trwy enau a beth bynag oedd Dafydd ei wl yn y mânau a ddyfynir yn ı 69. 25; a 109. 8.) Judas Is- r Ysbryd Glân yn ei feddwl: ân yn ddiau a gyfarwyddodd leall y geiriau fel prophwydol- s. ‡ Blaenor, nid yn unig i'w i'r mân lle yr oedd yr Iesu, cyfarwyddwr iddynt yn eu holl erbyn ef.

ınys efe a gyfrifwyd gyd â wsai ran o'r [g] ‡ weinidog-

Marc 3. 19. Luc 6. 16. a 22. 47. Ioan 6. g adn. 25. pen. 12. 25. a 20. 24. a 21. 5. 18. Eph. 4. 11, 12.

rifwyd yn un o'r deuddeg apos- ef felly gan ei gyd-apostolion, ef felly gan Grist ei hun, "Oni hwi y *deuddeg: ar yr un pryd* gwyddai Crist beth oedd Judas, "Ac o hon- och y mae un yn ddiafol." † Cawsai Judas ei osod yn y swydd apostolaidd yn gystal a'r apostolion eraill, a chawsai bob dawn angen- rheidiol i'r swydd, mae yn debyg, fel hwy- thau. Am hyn yr oedd ei bechod yn fwy, a'i farn yn drymach. ‡ Cofied pregethwyr yr efengyl oll, mai *gweinidogaeth* sy gan- ddynt, ac nid *arglwyddiaeth.*

18 [h] * A hwn a bwrcasodd faes â gwobr anwiredd; [k] † ac wedi ym- grogi, a dorodd yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ef a dywalltwyd allan.

h Mat. 27. 3—10. i Num. 22. 7, 17. Josh. 7. 21—26. 2 Bren. 5. 20—27. Job 20. 12—15. Mat. 26. 15. 2 Pedr 2. 15, 16. k Salm 55. 15, 23. Mat. 27. 5.

* Yr arch-offeiriaid a brynasent y maes; ond am mai â'r arian a roddasent i Judas am fradychu Crist y prynasent ef, dywed Pedr yma mai Judas ei hun a'i prynodd ef. Tybia rhai fod Judas ei hun wedi bwriadu prynu y maes pennodol hwn â'r un arian, oni buasai i'w gydwybod fyned yn drech nac ef, a gor- fod eu rhoi yn ol: ac i'r arch-offeiriaid drwy oruwch-lywodraeth Duw, brynu yr un maes, ac â'r un arian. Gwel yn mhellach am y maes hwn yn Math. 27. 7, 8. † Gwel ar Math. 27. 5. Tybia y Dr. Lightfoot i'r diaf- ol godi Judas i fynu i'r awyr, ei lindagu yno, ac yna ei daflu ben-dra-mwnwgl i lawr yn y maes a brynwyd â'r arian uchod. Tybia er- aill mai rhyw Iuddew, a fynai ddirgelu ei hunan-laddiad ef, a'i torodd ef i lawr oddi ar y pren lle y cawsai ef yn nghrog, ac a'i tafl- odd ef i ryw geu-bwll dwfn yn Maes y croch- enydd, lle y cafwyd ef rywbryd wedi hyny, a'i holl ymysgaroedd wedi ymdywallt allan yn ei godwm. Pa fodd bynag y bu, gwelir barn ofnadwy Duw ar yr adyn truenus hwnw.

19 [l] * A bu hysbys hyn i holl bres- wylwyr Jerusalem, hyd oni elwir y maes hwnnw yn eu † tafod prïodol hwy, [m] Aceldama, hynny yw, ‡ Maes y gwaed.

l pen. 2. 22. Mat. 28. 15. m 2 Sam. 2. 16.

* Er maint y mynai yr Iuddewon ddirgelu y tro echryslawn a rhyfedd hwn, nid oedd hyny yn bosibl; daeth holl breswylwyr Jeru- salem yn hysbus o hóno yn fuan. Gallai yr adnod hon fod mewn cromfachau, geiriau Luc, ysgrifenydd y llyfr hwn ydyw, ac nid geiriau Pedr. Nid oedd ond ychydig amser er pan ddygwyddasai y tro pan oedd Pedr yn llefaru, ond yma mae Luc yn ei adrodd fel peth wedi dygwydd ryw hir yspaid yn ol. † "Eu tafod prïodol hwy" oedd y Syriaeg, neu gymmysg o Syriaeg a Chaldeaeg, er amser y caethiwed yn Babilon. "*Eu* tafod prïodol *hwy*" sylwn, yw y geiriau, ac nid *Ein* tafod prïodol *ni;* yr hyn sydd yn dangos mai geiriau Luc yw y rhai hyn, ac mai nid Iuddew oedd Luc ei hun. ‡ "Maes y gwaed," am mai gwerth gwaed Iesu oedd yr arian a'i prynodd, ac hefyd am i Judas dywallt ei waed ei hun yn y maes hwnw. Dywedir mai yn y maes hwnw y claddwyd ef hefyd.

20 * Canys ysgrifenwyd [n] yn llyfr y Psalmau, [o] † Bydded ei drigfan ef yn ddiffaethwch, ac na bydded a drigo

ynt yn ffieiddio hyd yn nod y fan lle y buasai efe yn byw, ac yn dychrynu rhag myned yn agos i'r fàn hòno. Dywedir i dynged ofnadwy Judas gael ei defnyddio gan ddynion, fel dull dïarebol o felltithio eu gilydd, yn mhob gwlad am oesoedd.

21 * Am hynny y mae yn rhaid, [q] † o'r gwyr a fu yn cydymdaith â ni yr holl amser yr aeth yr Arglwydd Iesu [r] i mewn ac allan yn ein plith ni,

q Luc 10. 1, 2. r Num. 27. 17. Deut. 31. 2. 2 Sam. 5. 2. 1 Bren. 3. 7. Ioan 10. 1—9.

* Yr oedd yn rhaid cael deuddeg apostol, mae yn debyg, yn yr eglwys efengylaidd, i gyfateb i'r deuddeg patrïarch, a'r deuddeg llwyth yn yr eglwys Iuddewig: am hyny yr oedd yn rhaid dewis rhywun i'r swydd hòno yn lle Judas. † Rhaid bod yr apostolion oll yn dystion personol o bob peth a wnaeth ac a ddyoddefodd yr Arglwydd Iesu, am hyny yr oedd yn rhaid dewis un yn lle Judas, ag a fuasai yn arfer canlyn Crist yn gyson gyda'r apostolion: efallai mai o blith y deg dysgybl a thriugain yr oeddynt yn dewis.

22 [s] * Gan ddechreu o fedydd Ioan [t] hyd y dydd y cymmerwyd ef i fynu oddi wrthym ni, bod un o'r rhai hyn gyd â ni [u] † yn dyst o'i adgyfodiad ef.

s pen. 13. 24, 25. Mat. 3. Marc 1. 3—8. Luc 3. 1—18. Ioan 1. 28—51. t Gwel ar adn. 2, 9. u Gwel ar adn. 8. Heb. 2. 3.

* "Gan ddechreu o fedydd Ioan," sef yr amser y bedyddiwyd Crist gan Ioan: oblegid y pryd hwnw y dechreuodd efe ei weinidogaeth gyhoeddus, ac o'r pryd hwnw yr aeth efe i mewn ac allan yn mhlith ei ddysgyblion. adn. 21. † Yr oedd pob peth, blaenorawl a dylynawl, megys yn cymherfeddu yn adgyfodiad Iesu, ac yr oedd yn anhawddach credu hyny na dim arall: felly yr oedd yn angen-

...

* Dewisodd yr apostol[...]
mwyaf cymhwys yn ol e[...]
hwy; ond nis medrent hw[...]
ddau i ddewis: am hyny [...]
yn y mater pwysig i D[...]
calonau pawb. † Gwei[...]
Iesu oedd dewis yr apostol[...]
ir mai ato ef mae yr un [...]
y weddi hon, "Tydi, [...]
‡ Addefa yr apostolion ei [...]
calonau pawb, yr hyn a b[...]
unig, gall pawb eraill gam[...]
maent yn cael eu twyllo [...]
ddangosiadau allanol.

25 [a] * I dderbyn rh[...]
aeth hon, a'r apostolia[...]
[c] cyfeiliornodd Judas, [...]
ei hun.

a adn. 17. 20. b adn. 16—2[...]
3—5 c 1 Cron. 10. 13, 14. 2[...]
d Mat. 25. 41, 46. a 26. 24. Ioan 6[...]

* I gymmeryd ei ran g[...]
dod, ymddiried, a llafur [...]
apostoliaeth yn lle Judas. [...]
ffyddlawn i'w swydd ac i'[...]
am hyny gwnaeth ei hun [...]
swydd: cyfeiliornodd tr[...]
glwydd, a chyfeiliornodd t[...]
cyfeiliornodd o'i swydd d[...]
eiliornodd o'r byd i ddistr[...]
yn ddïamman a feddylir [...]
ydoedd i Judas, am ei fod [...]
ac yn ei gyflawn haeddu[...]
nuwiol yn myned i uffern [...]
hun y mae.

26 [e] * A hwy a fw[...]
brennau hwynt: † ac [...]
syrthiodd y coelbren [...]

sig bynag y byddo, a pha môr ddifrifol ag y gallwn ninnau fod gydag ef. Mae anffaeledig Duw, barn a llais cyffredin glwys, ac ymddangosiadau ei ragluniaeth, ddigon i ni i benderfynu pob peth heb bren. † Yr apostolion oedd yn bwrw y brenau, ond oddi wrth yr Arglwydd yr ei llywodraethiad ef, Diar. 16. 33. hyn yr oedd Matthïas yn cael ei osod yn apostoliaeth gan Dduw ei hun, môr ddi-wng â neb arall o honynt. Mae yn fedd na sonir dim am Matthïas yn un mân ysgrythyr ond ar yr achlysur hwn; ond bwyllir am Barsabas fel un enwog gyda'r stolion, Act. 15. 22—35. Diamman i tthïas lenwi ei le yn ffyddlawn, er nad oes ym hanes am dano: ac mae yn amlwg ddarfu i Barsabas ddim cythruddo ac rwystro o herwydd na chawsai ei ddewis apostol. ‡ Dangosodd yr apostolion eraill, nghwydd yr holl eglwys o hyny allan, eu meradwyaeth o Matthïas yn ol dewisiad w o hóno: cyfrifwyd ef yn apostol, a da'r apostolion. Lle byddo argoelion fod w wedi galw dyn i waith y weinidogaeth, ai yr holl eglwys ei dderbyn ef fel y cyfryw.

PEN. II.

r apostolion yn llawn o'r Ysbryd Glân.

AC [a] wedi dyfod dydd y Pentecost, * yr oeddynt hwy oll yn gyttûn yn r un lle.

a pen. 20. 16. Ex. 23. 16. a 34. 22. Lef. 23. 15—21. a 28. 26—31. Deut. 16. 9—12. 1 Cor. 16. 8. b adn. 46. 1. 13—15. a 4. 24, 32. a 5. 12. 2 Cron. 5. 13, 14. a 30. Salm 133. 1, 2. Jer. 32. 39. Zeph. 3. 9. Rhuf. 15. 6. 1. 27. a 2. 2.

* Ystyr y gair Pentecost yw, Deg a deu-in; am ei fod yn cael ei gadw yn ŵyl y gfed dydd a deugain ar ol y pasg. Groeg r y gair *pentecost;* gŵyl yr wythnosau y lwai yr Iuddewon yr ŵyl hóno, (Exod. 22,) am ei bod saith wythnos ar ol y pasg. ryr pawb mai y Sulgwyn y galwn ni yr yl hóno. Tröed y darllenydd at y cyfeir-dau dân y llythyren *a*, a chaiff weled yr n a ddywed yr ysgrythyr am ŵyl y pen-cost. Gan i'r Iesu gael ei groeshoelio ar yl gyhoeddus y pasg, yr oedd yn iawn do gael ei ogoneddu ar ŵyl gyhoeddus y entecost, a'r pentecost cyntaf hefyd ar ol ei roeshoelio. Sefydlwyd yr hen oruchwyl-aeth, trwy roddiad y ddeddf ar Sinai, ar ydd y pentecost; a sefydlwyd yr oruch-yliaeth newydd, trwy dywalltiad yr Ys-ryd Glân yn Jerusalem, ar yr un dydd; yr wn oedd y tro hwn yn dygwydd ar y dydd ntaf o'r wythnos Iuddewig, y sabbath ristionogol; ac felly cafodd y sabbath crist-nogol ei gwbl gyssegru drwy y tywalltiad r Ysbryd Glân. † Yr ugain a chant, mae n debyg a grybwyllir, pen. 1. 15. ‡ Nid w pawb yn cyttuno pa le oedd hwn, myn hai mai yn y deml yr oeddynt, am nad oedd n ystafell mewn tŷ yn ddigon i'w cynhwys, d tybia eraill i'r gwrthwyneb: nid yw o wys mawr am y lle.

2 [c] * Ac yn ddisymmwth y † daeth wn o'r nef, [d] ‡ megis gwynt nerthol n rhuthro, [e] || ac a lanwodd yr holl ŷ lle yr oeddynt yn eistedd.

c pen. 16. 25, 26. Es. 65. 24. Mal. 3. 1. Luc 2. 13. d 1 Bren. 19. 11. Salm 18. 10. Can. 4. 16. Esec. 3. 12, 13. a 37. 9, 10. Ioan 3. 8. e pen. 4. 31.

* "Cyn nemawr o ddyddiau" a ddywed-asai yr Iesu, pen. 1. 5; ni ddywedodd yn fanwl pa bryd; felly, mae yn debyg nad oedd yr apostolion eu hunain yn dysgwyl y fath beth ar y pryd pennodawl hwnw: ond yr oeddynt yn gyttun yn gweddïo am dano, ac yn ei ddysgwyl ryw bryd, yn fuan. † "Swn," i ddeffrôi eu sylw hwynt, ac i'w darpar i'r hyn oedd i ganlyn. ‡ "Gwynt nerthol," i arwyddo gweithrediadau nerthol a chryfion yr Ysbryd Glân, ar yr apostolion eu hunain, ac ar y miloedd pobl trwy eu hymadrodd hwy. || I arwyddo y byddai i'r efengyl trwy nerth yr Ysbryd Glân o'r diw-edd, i lanw yr holl fyd a'i goleuni dwyfol, a'i rhinweddau nerthol.

3 * Ac ymddangosodd iddynt [f] daf-odau † gwahanedig [g] megis o ‡ dân, ac efe [h] a eisteddodd || ar bob un o hon-ynt.

f adn. 4, 6, 11. Gen. 11. 6, 7. Salm 55. 9. 1 Cor. 12. 10. Dat. 14. 6. g Es. 6. 5—7. Jer. 23. 29. Mal. 3. 2, 3. Mat. 3. 11. Luc 24. 32. Iago 3. 6. Dat. 11. 3—5. h pen. 1. 15. Es. 11. 2, 3. Mat. 3. 16. Ioan 1. 32, 33.

* Fflam dân ar lun tafodau megys yn eis-tedd ar ben pob un o honynt. † Yr oedd y tafodau hyn yn wahanedig, neu yn fforchogi, yn mlaen pob un o honynt: ond pa un ai fforchogi yn ddau, neu ragor, nis gwyddis; tybiodd eglwys Rufain mai gwahanu yn ddau yr oedd pob un o honynt, a dywedir mai i geisio dynwared y tafodau hyny y dychym-mygasant y meitr, neu y capan blaen-fforch-og, a wisg eu hesgobion, ac esgobion Lloegr hefyd. Ond gan mai llefaru mewn amryw ieithoedd oedd arwyddocâd y tafodau hyny, mae yn debycach fod mwy nac un fforchog-iad ynddynt. ‡ Tân, i arwyddo yn 1. Y gol-euni a gyfranai yr apostolion trwy eu gweinid-ogaeth. 2. Y gwresowgrwydd a'r eiddigrwydd *(zeal)* tanllyd a gaent yn eu hysbrydoedd. 3. Taeniad a rhediad cyflym yr efengyl trwy y byd, gan gludo pob peth o'i blaen, a budd-ugoliaethu ar bob cyfeiliornadau a llygredd. 4. Purdeb a sancteiddrwydd yr apostolion, ac a weddai i holl bregethwyr yr efengyl. Yma y cyflawnwyd rhag-ddywediad Ioan, Bedyddio â'r Ysbryd Glân ac â thân: a sylwa rhai, fod Shechinah yr hen oruchwyl-iaeth yma, megys yn gadael yr oruchwyl-iaeth hóno, ac yn myned drosodd ar yr apos-tolion, fel gweinidogion prif a chyntaf yr or-uchwyliaeth newydd. || Ar yr oll oedd yn gyttun yn yr un lle, adn. 1; sef yr ugain â chant, a grybwyllir yn adn. 15, o'r bennod o'r blaen. Nis gallai y tro hwn fod yn gyf-lawniad o brophwydoliaeth Joel yn iawn (adn. 16, 17, 18,) heb i ni dybied fod yr Ys-bryd Glân wedi disgyn ar bawb ag oedd yn y lle yn gystal ag ar yr apostolion; ac os felly nid oes dim a fyno yr esgobion â'r capiau fforchog a soniwyd uchod, mwy na christionogion eraill yn gyffredin.

4 * A hwy oll [i] a lanwyd â'r Ys-pryd Glân, [k] † ac a ddechreuasant lef-aru â thafodau eraill, [l] megis y rhodd-es yr Ysbryd iddynt ymadrodd.

i pen. 1. 5. a 4. 8, 31. a 6. 3, 5, 8. a 7. 55. a 9. 17. a 11. 24. a 13. 9, 52. Luc 1. 15, 41, 67. a 4. 1. Ioan 14. 26.

clywed dynion anllythyrenog o ran dygiad i fyun, yn llefaru mawrion bethau ar yr unwaith, a hyny yn berffaith hyawdl a grymus, mewn ieithoedd hollawl ddïeithr iddynt hyd yr awr hòno Trwy gymmysgiad yr iaith yn Babel y gwrthodwyd y cenedloedd; a thrwy alluogi yr apostolion i lefaru amryw ieithoedd yn Jerusalem, y dygwyd hwy yn eu hol i'r eglwys.

5 [m] * Ac yr oedd yn trigo yn Jerusalem, Iuddewon, [n] gwŷr bucheddol o † bob cenedl [o] dan y nef.

m adn. 1. pen. 8. 27. Ex. 23. 16, 17. Es. 66. 18, 19. Zech. 8. 18—21. Luc 24. 18. Ioan 12. 20. n pen. 8. 2. a 10. 2, 7. a 13. 50. a 17. 4, 17. a 22. 12. Luc 2. 25. o Deut. 2. 25. Mat. 24. 14. Luc 17. 24. Col. 1. 23

* Mae yn debyg fod rhai dynion bucheddol, o Iuddewon gwasgaredig a phroselytiaid, o agos i bob cenedl yn *aros* yn Jerusalem, er mwyn manteision crefyddol yn y lle nodedig hwnw: ac mae yn sicr fod yno lawer iawn o'r cyfryw bobl o bob cenedl, ar yr ŵyl arbenig hon; oblegid dywedir fod dysgwyliad cryf cyffredin yn mhlith pawb, yr ymddangosai y Messiah ar yr ŵyl hòno. † Gorwireb, *(hyperbole)* efallai, yw y geiriau hyn, "pob cenedl dàn y nef," fel mewn llawer o fànau eraill yn yr ysgrythyr: pob cenedl yn mhlith pa rai y gwasgaresid yr Iuddewon a feddylir. Trefnodd Duw hyn i daenu yr efengyl megys ar unwaith yn mhlith pob cenedl: ac yma cyflawnwyd llawer o brophwydoliaethau yr Hen Destament, Es. 2. 2, 3; a 43. 5, 6.

6 * Ac wedi myned y gair o hyn, [p] daeth y llïaws ynghyd, † ac a drallodwyd, ‡ o herwydd bod pob un yn eu clywed hwy yn llefaru yn ei iaith ei hun.

p pen. 3. 11. 1 Cor. 16. 9. 2 Cor. 2. 12.

* Efallai i lawer o'r rhai oddi allan glywed swn y gwynt nerthol yn rhuthro, neu glywed y dysgyblion yn tori allan mewn gorfoledd i

hyn yn eu syndod wrth, a dy
us am, yr apostolion; yr oed
ddangos y wyrth yn fwy hy
adwy.

8 * A pha fodd yr yd
clywed hwynt bob un yn
hun, yn yr hon y'n gane

* O'r gwahanol wledydd
adnodau canlynol, tybir fod y
neu wyth o ieithoedd holla
gilydd; heblaw llawer ychw
ieithoedd yn perthyn i bob
gwreiddiol hyny: a dywedir
idia dialektos yn arwyddo b
yn llefaru, nid yn unig pob
gwreiddiol hyny, ond hefy
cangen-ieithoedd, yn berffait
edd, geirweddiad, ac aceniad
buasent wedi eu harfer erioed

9 * Parthiaid, a [s] Me
amitiaid, a thrigolion [u]
a Judea, a [x] Chappado
ac [z] Asia,

s 2 Bren. 17. 6. Ezra 6. 2. Dan.
22. a 14. 1. Es. 11. 11. a 21. 2. Dan.
Gen. 24. 10. Deut. 23. 4. Barn. 3. 8. 1
1. 1. y pen. 2. 1 Pedr 1. 1. z pe
10, 27, 31. a 20. 16, 18. 2 Tim. 1. 15.

10 [a] Phrygia, a [b] Pha
Aipht, a pharthau [d] Lybi
ger llaw [e] Cyrene, [f] † a
Rufeinwyr, [g] Iuddewon
iaid,

a pen. 16. 6. a 18. 23. b pen.
38. a 27. 5. c Gen. 12. 10. Es.
Hos. 11. 1. Mat. 2. 15. Dat. 11. 8.
5. Dan. 11. 43. e pen. 6. 9. a 11.
21. f pen. 18. 2. a 23. 11. a 28.
2 Tim. 1. 17. g pen. 6. 5. a 13. 43.
20—23.

11 [i] Cretiaid, ac [k] A
ydym ni yn eu clywed h

fain, a Rhufeiniaid o genedl wedi derbyn refydd Iuddewig. Dywed Josephus a wyr eraill, fod nifer mawr o Iuddewon reswylio yn Rhufain yr amser hwnw, ac ddent yn troi llawer iawn o'r Rhufein-i'r grefydd Iuddewig. ‡ Nid yn unig yr lynt yn deall yr iaith a lefarai yr apostol-ond yr oeddynt yn eu clywed hwy yn au mawrion weithredoedd Duw: pethau rion iachawdwriaeth Duw, yn enwedig fodiad Iesu o feirw, yr hyn oedd beth dd iawn, ac un o'r prif foddion er dych-d y byd i dderbyn y grefydd Gristion-. Pregethwyd yr efengyl, a sefydlwyd ionogaeth, yn fore iawn yn amryw o'r dydd a enwyd uchod; a diammau i gwyddiadau y diwrnod rhyfedd hwn, fod oddion effeithiol iawn i'w dwyn i mewn, w chynnyddu yn eu plith.

2 * A synuasant oll, ac a am-euasant, † gan ddywedyd y naill h y llall, m Beth a all hyn fod?

pen. 10. 17. a 17. 20. Luc 15. 26. a 18. 36.

Cawsom yr un peth o'r blaen, adn. 7. oeddynt yn deall y geiriau, ond yn synu y wyrth; nis medrent amgyffred yr s o hyn, na pha beth a fyddai y canlyn-. † Cyd-ymholent â'u gilydd, gan ddy-yd, Beth a all hyn fod? Pa beth mae yn myned i'w wneyd yn ein plith ni? yw efe yn myned i osod i fynu deyrnas siah, yr hwn y buom ni yn ei ddys-, fel hyn, a thrwy y dynion rhyfedd ! Ac os ydyw, pa fath deyrnas a fydd

3 * Ac eraill, gan watwar, a ddy-wedasant, n † Llawn o win melus ydynt.

adn. 15. 1 Sam. 1. 14. Job 32 19. Can. 7. 9. Es. 25. h. 9. 15, 17. a 10. 7. Eph. 5. 18.

Gwelwn yn yr adnod nesaf mai Iuddew-udea a Jerusalem oedd y gwatwarwyr : mae yn resyn meddwl bod y rhai hyn galetach ac yn fwy gwatwarllyd na'r nigion mwy estronaidd. Nid oedd y hyn yn deall iaith yn y byd ond iaith n, ac am eu bod yn llawn o lid a rhag-yn erbyn Iesu a'i apostolion, taerent meddwon oeddynt, ac yn siarad bal-ld fel meddwon. † Nid oedd gwin new-i'w gael ar ŵyl y pentecost, gan nad l y gwin-gynhauaf eto: gan hyny gwin s a ddylai y geiriau fod, ac nid gwin ydd fel yn y cyfieithiad saesoneg. Melus ystyr y gair *gleukus*, meddant, hefyd, ac newydd. Mae yn wir mai y gwin new-oedd y melusaf; ond dywedir y bydd-an yr henafiaid ffordd i gadw y gwin yn eluder yn hir iawn, ac y byddai hwnw feddwawl iawn.

14 ¶ * Eithr Pedr, † yn sefyll o gyd un ar ddeg, p a gyfododd ei lefer-d, ac a ddywedodd wrthynt, q ‡ *O* r o Iuddewon, a chwi oll sydd yn o yn Jerusalem, bydded hysbysol n i chwi, r a chlust-ymwrandewch a geiriau :

o pen. 1. 26. p Es. 40. 9. a 52. 8. a 58. 1. Hos. 8. 1. a. 22. pen. 5. 25. a 13. 16. a 21. 28. r pen. 7. 2. l. 27. 9. Diar. 8. 32. Es. 51. 1, 4, 7. a 55. 2. Iago 2. 5.

' Dyma brawf o hyfdra Pedr, ac ei fod yn ateb i'w enw, càreg, neu graig: ar ol ei gwymp, mae efe yn gadarnach wedi ei ad-feryd. † Yr oedd hyn yn dangos nad oedd yr apostolion yn feddwon, pe buasent nis gallasent sefyll fel hyn yn ddiysgog yn wyneb eu gwatwarwyr. Yr oeddynt hwy yn gwarthruddo yr apostolion yn ddiachos, ac hefyd yn cablu yr Ysbryd Glân, am hyny yr oedd yn iawn i Pedr amddiffyn ei hun a'i frodyr, a thystiolaethu mai dawn a dylanw-adau yr Ysbryd Glân oedd arnynt. Llawn o'r Ysbryd, nid llawn o win oeddynt. ‡ Mae efe yn galw pawb yn ddiofn i wrando arno, ac i ddal yn fanol ar ei ymadroddion.

15 s * Canys nid yw y rhai hyn yn feddwon, fel yr ydych chwi yn tyb-ied; t † oblegid y drydedd awr o'r dydd yw hi.

s 1 Sam. 1. 15. t Mat. 20. 3. 1 Thes. 5. 5—8.

* Barn anghared[l]ig ac anwireddus a rodd-asai yr Iuddewon arnynt, "Nid yw y rhai hyn feddwon," ebai Pedr, ni chawsom ni y gair o fod yn wingar erioed o'r blaen; ac ni phrofasom ni, neb o honom, na gwin na diod gadarn y dydd heddyw o gwbl. † "Y dryd-edd awr yw hi," tua naw o'r gloch yn y bore, amser yr offrwm boreuol, a dywedir na byddai neb o'r Iuddewon ar un cyfrif, yn bwyta nac yn yfed ar eu sabbathau a'u gwyl-iau tàn hanner dydd: gan hyny pa mòr af-resymol a brwnt oedd y cyhuddiad hwn ar y dysgyblion. Dysged y cristionogion wers oddiwrth y sobrwydd arbedus hyn yn yr Iuddewon, ac na chaffer gweled neb yn feddwon cyn naw y bore sabbath. Och rhag yr arferiad ffiaidd hyny sydd gan lawer a fynant eu galw yn gristionogion.

16 * Eithr hyn yw y peth a ddy-wedwyd trwy u y prophwyd Joel,

u Gwel ar Joel 2. 28—32.

* Nid wedi eu meddwi gan win, ond wedi eu llenwi â'r Ysbryd yr oeddynt: cyflawniad oedd hyn o brophwydoliaeth nodedig yn llyfr Joel, pen. 2. 28—32.

17 * A bydd x yn y dyddiau di-weddaf (medd Duw) y † y tywalltaf o'm Hyspryd z ‡ ar bob cnawd: a || a'ch meibion chwi a'ch merched a bro-phwydant, § a'ch gwŷr ieuaigne a wel-ant weledigaethau, a'ch henafgwŷr a freuddwydiant freuddwydion:

x Gen. 49. 1. Es. 2. 2. Dan. 10. 14. Hos. 3. 5. Mica 4. 1. Heb. 1. 2. Iago 5. 3. 2 Pedr 3. 3. y pen. 10. 45. Salm 72. 6. Diar. 1. 23. Es. 32. 15, 16. a 44. 3. Esec. 36. 25—27. a 39. 29. Zech. 12. 10. Ioan 7. 39. Tit. 3. 4—6. z Gen. 6. 12. Salm 65. 2. Es. 40. 5. a 49. 26. a 66. 23. Zech. 2. 13. Luc 3. 6. Ioan 17. 2. a pen. 11. 28. a 21. 9, 10. 1 Cor. 12. 10, 28. a 14. 26—31.

* Wrth "y dyddiau diweddaf" yn gyffredin y deallid dyddiau y Messiah, dyddiau yr efeng-yl, goruchwyliaeth ddiweddaf gras Duw; ond yma rhaid cymmeryd y geiriau mewn ystyr mwy cyfyng a neillduol; dyddiau diweddaf yr Iuddewon, y dyddiau o flaen eu dinystr, wedi i'r moddion rhyfeddol hyn, yn nghyd â phob moddion eraill, fod yn aneffeithiol er eu dych-weliad. † Yr oedd yr Ysbryd yn cael ei roddi o'r blaen i'r duwiolion mewn mesur llai, ac yn anamlach; ond yma mae yn cael ei roddi mewn mesur helaethach o lawer, ei dywallt.

ddiwrnod arall ydoedd; ond ar un o'r gwyliau arbenig.

2 * A rhyw wr [d] cloff o groth ei fam a ddygid, [e] yr hwn a ddodent beunydd wrth borth y deml, [f] yr hwn a elwid † Prydferth, [g] i ofyn elusen gan y rhai a elai i mewn i'r deml.

[d] pen. 4. 22. a 14. 8. Ioan 9. 1—3. [e] Luc 16. 20. [f] adn. 10. [g] pen. 10. 4, 31. Luc 18. 35. Ioan 9. 8.

* Nid cloffni damweiniol ydoedd, ond anaf cynnwynawl, felly yr oedd o groth ei fam; ac yr oedd y dyn yn awr uchlaw deugain mlwydd oed, pen. 4. 22: felly yr oedd y wyrth o'i iachâu ef yn fwy rhyfedd. † Porth Prydferth y deml a adeiladwyd gan Herod Fawr: dywedir ei fod dros bymtheg llath o uwchder, a thuag ŵyth o led; wedi ei wneyd o brês Corinth, ac yn gywrein-wych anghyffredin, yn llawer mwy ardderchog ei wneuthuriad na phyrth aur y deml. Dywed rhai mai ar y mynediad i gyntedd y cenedloedd yr ydoedd; ond dywed eraill mai yn y gwahan-fur, rhwng cyntedd y cenedloedd â chyntedd nesaf i mewn yr Iuddewon, yr ydoedd; a bod y cardotyn cloff hwn yn rhy falch fel Iuddew, i dderbyn elusen gan y cenedloedd, ond gan ei genedl ei hun yn unig.

3 * Yr hwn, pan welodd efe Pedr ac Ioan ar fedr myned i mewn i'r deml, a ddeisyfodd gael elusen.

* Yr oedd yn naturiol i'r cloff hwn feddwl, fod pawb yn elusengar yn ol eu gallu, a elent i'r deml i addoli Duw: ac felly y mae eto; ond gorchwyl hawddach, ysywaeth, gan lawer, yw myned i'r deml i addoli, na rhoddi elusen i'r tlawd.

4 * A Phedr [h] yn dal sylw arno, gyd

[...] oddi wrth Grist: ei allu ef [...] ei roddi i ni, i'w ddefnydd[...] ef, ac er lles, mwy nac aria[...] ‡ Yr wyf yn ewyllysgar ia[...] ddawn wyrthiol hóno er iac[...] ŵn y bydd yn effeithiol. ‖ [...] awdurdod a nerth, yr hwn a [...] Iesu Grist o Nazareth, [...] § Cyfod yn y fàn, a rhodia [...] sydd yma yn gweled, fel y [...] ion o'r wyrth ryfedd a wn[...] yn debyg i Pedr wneyd hy[...] sydyn ar ei feddwl, oddi [...] Glân: heb hyny, buasai yn [...] turio ar y fath beth.

7 [o] * A chan ei gym[...] ei ddeheulaw, efe a'i [...] fynu; † ac yn ebrwydd [...] fferau a gadarnhâwyd.

[o] pen. 9. 41. Marc 1. 31. a 5. 41.

* Gyda ei fod yn dywedy[...] ymaflodd Pedr yn llaw y c[...] sicr y nerthai yr Arglwydd [...] pryd i gyfodi ar ei draed [...] iach. † Fel y dywedodd a[...] felly y gwnaeth yr Arglwy[...] dyn yn berffaith iach a chad[...] er syndod iddo ei hun ac i [...]

8 [p] * A chan neidio i[...] odd ac a rodiodd, ac [...] hwynt i'r deml, dan ro[...] [q] † a moli Duw.

[p] pen. 14. 10. Es. 35. 6. Lu[...] [q] Salm 103. 1, 2. a 107. 20—22. L[...]

* Fel hyn cyflawnwyd [...] Isaiah 35. 6; y byddai i'r c[...] ac fel hyn dangosodd y clo[...] ei berfaith iachâu. [...]

vy nerthoedd a rhyfeddodau, ac ar-
ldion, [k] y rhai a wnaeth Duw trwy-
ef yn eich canol chwi, § megis ag
vyddoch chwithau:

pen. 3. 12. a 5. 35. a 13. 16. a 21. 26. Es. 41. 14. 4. 10. a 6. 14. a 22. 5. a 24. 5. a 26. 9. Mat. 2. 23. . 45, 46. a 19. 19—21. *i* pen. 10. 37, 38. a 26. 26. 1. 2—6. Luc 7. 20—22. a 24. 18, 19. Ioan 3. 2. a 5. 3. 14, 27. a 7. 31. a 10. 37, 38. a 11. 47 a 12. 17, 18. 4. Heb. 2. 4. *k* pen. 14. 27. Mat. 9. 8 a 12. 28. 1. 20. Ioan 5. 17—20. a 9. 23. a 11. 40—42. a 14.

wedi amddiffyn ei hun a'i frodyr, a gos mai dân ddylanwadau yr Ysbryd yr oeddynt, ac nid dân effeithiau meddw- mae Pedr yma yn dechreu megys ar ei eth ragorol, yr hon a fu yn foddion yn yr Ysbryd i argyhoeddi a dychwelyd y nifer mawr o'i wrandawwyr. * At wŷr el yn benaf, os nid yn unig, yr oedd efe yfeirio ei ymadroddion, ond efallai i'r yd Glân eu bendithio i eraill hefyd. lly y galwent hwy Grist mewn ffordd o myg a gwarth arno: felly y mae Pedr i alw ef yma, fel y gallent hwy wybod wy yr oedd yn llefaru, ac i ddangos oedd arno efe ddim cywilydd ei arddel- f. ‡ Gwr wedi ei brofi gan Dduw, a'i gos yn amlwg fel un cymmeradwy gan- ef: ac nid hyny yn unig, ond wedi ei gos hefyd fel ei unig-anedig Fab, a'r iah danfonedig i'r byd. ‖ Profodd Duw lly yn amlwg i'r Iuddewon, trwy yr am- ol bethau rhyfedd a wnaeth efe, y rhai oes achos manylu arnynt yma. § Nid y pethau a wnaethai yr Iesu yn ddï- i'r Iuddewon: am na fynent eu hargy- di, yr oeddynt yn gondemniol heb esgus.

3 [l] * Hwn, wedi ei roddi trwy der-
edig gynghor a rhag-wybodaeth
w, [m] † a gymmerasoch chwi, ‡ a
wy ddwylaw anwir a groeshoelias-
, ac a laddasoch:

pen. 3. 18. a 4. 28. a 13. 27. a 15. 18. Salm 76. 10. 0. 6, 7. a 46. 10, 11. Dan. 4. 35. a 9. 24—27. Mat. 26. ne 22. 22, 37. a 24. 44—46. Ioan 19. 24, 31—37. Rhuf. . a 11. 33—36. 1 Pedr 1. 20. a 2. 8. Jud. 4. Dat. 13. 8. n. 3. 13—15. a 4. 10, 11. a 5. 30. a 7. 52. Gen. 1. 20. . 37. 20—25.

Er tynu ymaith waradwydd y Groes, mae apostol yn dywedyd mai nid o ddamwain, am unrhyw achos ynddo ei hun, y bu n farw; ond ei fod wedi ei roddi i hyny y derfynedig gyngor a rhagwybodaeth w: ac i ddybenion goruchel a gogoneddus gwyddent hwy ddim am danynt. † Nid d arfaeth a chyngor Duw yn un esgus s eu creulondeb hwy; nis gwyddent hwy im am hyny, ac nid oedd hyny mewn un dd yn effeithio ar eu meddyliau hwy yn weithred o groeshoelio yr Iesu: gweith- da yr oeddynt hwy o dra gelyniaeth tuag o, yn hollawl ddïachos, ac yn wyneb ei iniweidrwydd, ei ddaioni, a'i holl weith- doedd nerthol. ‡ Dwylaw anwir y Rhuf- niaid, efallai a feddylir; ond gan mai hwy barodd i'r Rhufeiniaid groeshoelio Crist, dodolir y weithred iddynt hwy eu hunain, t yr oedd yr euogrwydd o hôni yn gorwedd rnynt hwy yn benaf. Ni bu eu dwylaw wy eu hunain erioed mòr llawn o waed â'r o hwn.

24 [n] * Yr hwn a gyfododd Duw,
[o] † gan ryddhâu gofidiau angau: [p] ‡ can-
ys nid oedd bosibl ei attal ef ganddo.

n adn. 32. pen. 3. 15, 26. a 10. 40, 41 a 13. 30 a 17. 31. Mat. 27. 63. Ioan 2. 19—21. a 10. 18. Rhuf. 4. 24. a 6. 4. a 8. 11, 34. a 14. 9. 1 Cor. 15. 12—15. 2 Cor. 4. 14. Gal. 1. 1. Eph. 1. 20. 1 Thes. 1. 10. Heb. 13. 20. 1 Pedr 1. 21. *o* Salm 116. 3, 4, 16. *p* pen. 1. 16. Es. 25. 8. a 26. 19. a 53. 10—12. Hos. 13. 14. Luc 24. 46. Ioan 10. 35. a 12. 39. Heb. 2. 14. Dat. 1. 18.

Nid oes gan yr apostol ond un adnod (22) am fywyd a gweithredoedd Iesu, na dim ond un adnod (23) am ei farwolaeth ef; mae yn prysuro i ddywedyd yn helaeth am ei ad- gyfodiad a'i esgyniad ef, fel pethau mwy ang- enrheidiol eu profi y pryd hwnw: gwyddai y bobl am y pethau eraill o'r blaen. * Cod- odd Iesu trwy ei nerth dwyfol ei hun; ond yma dywedir i Dduw ei gyfodi ef, er dangos fod y Tad yn ei gymmeradwyo ef a'i waith, ac yn amddiffyn ei enw a'i gymmeriad ef yn wyneb holl warth a cham gyhuddiadau ei el- ynion. † Dywedir fod y gair Hebraeg a gyf- ieithir yma "gofidiau," yn arwyddo *rhwym- au* hefyd: yr oedd *gofidiau* angau wedi darfod ar Iesu gyda'r gair Gorphenwyd; ond yr oedd ei gorph yn *rhwymau* angau hyd fynyd ei adgyfodiad. ‡ Nid oedd bosibl ei attal ef gan angau, oblegid mawredd anfeid- rol ei Berson, oblegid perffeithrwydd ei iawn, oblegid cyfiawnder Duw, ac oblegid gwirion- edd hen brophwydoliaethau. Nid oedd na hawl na nerth gan angau i'w gadw ef yn y bedd yn hwy: drylliwyd ei rwymau fel rhwymau y groth ar enedigaeth y plentyn.

25 [q] * Canys Dafydd sydd yn dy-
wedyd am dano, [r] † Rhag-welais yr
Arglwydd ger fy mron yn wastad;
[s] ‡ canys ar fy neheulaw y mae, [t] fel
na'm hysgoger.

q adn. 29, 30. pen. 13. 32—36. *r* Salm 16. 8—11. *s* Salm 73. 23. a 109. 31. a 110. 5. Es. 41. 13 a 50. 7—9. Ioan 16. 32. *t* Salm 21. 7. a 30. 6. a 62. 2, 6.

* Mae y geiriau hyn yn Salm 16. 8. Dy- wed Pedr yma mai am Grist y llefarodd Dafydd hwynt, ac nid am dano ei hun; er, mae yn sicr, eu bod yn wir am Dafydd ei hun, a phob dyn duwiol, mewn ystyr is: ond cawsant eu cyflawni mewn modd arbenig yn Nghrist a'i waith mawr. † "Gosodais" yw y gair yn y Salm, ac nid rhag-welais: allan o gyfieithiad Groeg y Deg-a-thriugain mae yr apostol yma yn eu cymmeryd. Yr oedd Crist yn gosod, ac hefyd yn rhag-weled, yr Arglwydd yn wastad ger ei fron yn ei holl waith a'i ddyoddefiadau mawrion: yr oedd yn gwneyd pob peth fel yn ngŵydd Duw, ac yn gwybod y safai Duw yn blaid ac yn gymmorth iddo yn ei holl ddyoddefiadau, ac hyd yn nod i'w godi o'r bedd. Mae cyfeir- iad yn y geiriau at filwyr yn ymladd yn ngolwg a thân sylw eu cadben. ‡ Fel dadl- euwr dros un a gyhuddir ar gam o flaen brawdle.

26 * Am hynny y llawenychodd fy
nghalon, [u] † ac y gorfoleddodd fy nhaf-
od; ‡ ïe, a'm cnawd hefyd a orphwys
mewn gobaith:

u Salm 16. 9. a 22. 22—24. a 30. 11, 12. a 63. 5. a 71. 23, 24.

* O herwydd gobaith a hyder sicr y Cyf- ryngwr, o gael buddugoliaeth lwyr ar angau a'i holl elynion, yn ei adgyfodiad; yr oedd

Gall yr holl gredinwyr a hunant yn yr Iesu roddi eu cyrph i orphwys yn dawel yn y bedd, "mewn gwir a diogel obaith o adgyfodiad i fuchedd dragywyddol, trwy ein Harglwydd Iesu Grist."

27 [x] * Am na adewi fy enaid yn uffern, † ac na oddefi i'th [y] Sanct weled [z] llygredigaeth.

[x] Salm 49 15. a 86. 13. a 116. 3. Luc 16. 23. 1 Cor. 15. 55. Dat. 1. 18. a 20. 13, 14. [y] pen. 3. 14. a 4. 27. Salm 89. 19. Marc 1. 24. Luc 1. 35. a 4. 34. 1 Ioan 2. 20. Dat. 3. 7. [z] adn. 31. pen. 13. 27—37. Job 19. 25—27. Jona 2. 6. Ioan 11. 39. 1 Cor. 15. 52—54.

* Ni adewi fy enaid yn y 'stad annweledig o wahaniad, neu ysgariad oddi wrth y corph, fel dynion eraill yn gyffredin pan fyddont feirw. Pe cyfieithid y geiriau *psuchê* ac *adês* yma, *bywyd* a *bedd*, fel y gwna rhai, dystrywiai hyny brydferthwch y gyferbyniaeth rhwng *enaid* Crist yn y rhan flaenaf o'r adnod, â'i *gorph* ef yn yr ail ran: a digon prin y mae synwyr mewn dywedyd, *Ni adewi fy mywyd yn y bedd.* O'r tu arall, rhaid gochelyd rhag cyfeiliornad y pabyddion, sef i enaid y Cyfryngwr fyned am ychydig i uffern y colledigion ar ol ei farw: ni chydsaif hyny mewn un modd â Luc 23. 43. Felly, mae yn debyg mai y 'stad annweledig o ysgariad rhwng yr enaid a'r corph a feddylir, fel y dywedwyd uchod; a hyny yw meddwl y gair *adês* (a gyfieithir yma uffern) yn gyffredinol. † Hyny yw, ni oddefi i gorph dy Sanct weled llygredigaeth yn y bedd, ni chaiff aros yno yn ddigon hir i ddechreu llygru, neu fraenu, yn y mesur lleiaf. Yr aberthau hyny oedd i'w bwyta, nid oeddynt i'w cadw hyd y trydydd dydd, rhag y dechreuent lygru a braenu, Lefit. 7. 15—17; yr hyn oedd efallai yn gysgod o Grist, yr hwn a'i rhoddodd ei hun drosom ni, yn offrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd.

Dafydd, nas gallai efe eu dyw
ol am dano ei hun; oblegid
claddwyd ef, ac ni chyfodod
fedd ef yn hysbys yn ein pli
hwn. Gan hyny rhaid mai a
odd efe, oblegid Iesu yn unig
gweled llygredigaeth. ‡ Cyfr
on o'r patriarchiaid, mòr enw
Isaac, a Jacob. ‖ Yr oedd
marw y pryd hwnw er ys
flynyddoedd; ac o ganlyniad
aid yr holl amser hwnw me
gariad oddiwrth ei gorph,
llygru a throi yn llwch yn y
ddinas ei hun, (1 Bren. 2.
(Luc 2. 4.) y claddwyd Dafy
ei feddrod ef. Mae yn deby
cadw ei fedd ef i fynu yn ba
i oes hyd amser dinystr yr
gwlad: dywed *Jerome* fod
hóni yn sefyll yn ei amser e

30 [f] * Am hynny, ac
phwyd, [g] yn gwybod dy
iddo trwy lw, Mai o ffr
au ef † o ran y cnawd, [h] ‡
Grist i eistedd ar ei orse

[f] pen. 1. 16. 2 Sam. 23. 2. Mat. 2
24. 44. Heb. 3. 7. a 4. 7. 2 Pedr 1. 21
1 Cron. 17. 11—15. Salm 89. 3, 4, 19—
11—18. Heb. 7. 1, 2, 21. [h] Salm 2.
7. 14. a 9. 6, 7. Jer. 23. 5, 6. a 33.
Mica 5. 2. Luc 1. 31—33, 69, 70. a 2.
Rhuf. 15. 12. Dat. 17. 14. a 19. 16.

* Nid yn unig amlygwy
prophwyd y deuai y Messia
Duw iddo trwy lŵ, mai o ff
ef o ran y cnawd y deuai
yma at Salm 132. 11. † Mae
"o ran y cnawd," yn ardd
arall heblaw cnawd, neu
perthyn i Grist: o ran y cn

an Ysbryd prophwydoliaethol, a chyda hawl sicrwydd. ‡ Gwel ar adn. 27.

32 * Yr Iesu hwn a gyfododd Duw ynu; [k] † o'r hyn yr ydym ni oll yn stion.

[k] adn. 24. pen. 1. 8, 22. a 3. 15. a 4. 33. a 5. 31, 32. — 39—41. Luc 24. 46—48. Ioan 15. 27. a 20 26—31.

* Fel y rhag-welodd ac y prophwydodd fydd, felly y cyflawnodd Duw: efe a fodd "yr Iesu hwn" o feirw heb i'w wd ef weled llygredigaeth, ni chododd neb arall felly erioed, gan hyny rhaid "yr Iesu hwn" yw y Messiah y prophwydodd Dafydd am dano. †Yr ydym ni oll dystion o hyn; ni a'i gwelsom ef oll, ymddanasom âg ef, ac a'i teimlasom ef â'n ylaw wedi iddo adgyfodi o feirw. Nis llwn beidio a thystiolaethu hyn, er y yddom na chawn ond ein gwatwar, ein ein herlid, a'n lladd yn y diwedd, am ny.

33 * Am hynny, wedi ei [l] ddyrchafu trwy ddeheulaw Duw, [m] † ac iddo derbyn gan y Tad yr addewid o'r Yspryd Glân, efe a dywalltodd y peth yma yr ydych chwi yr awrhon yn ei weled ac yn ei || glywed.

[l] pen. 5. 31. Salm 89. 19, 24. a 118. 16, 22, 23. Es. 52. 13. 12. Mat. 28. 18. Marc 16. 19. Ioan 17. 5. Eph. 1. —23. Phil. 2. 9—11. Heb. 1. 2—4. 1 Pedr 1. 21. a 3. 22. [m] pen. 1. 4. Luc 24. 49. Ioan 7. 38, 39. a 14. 16, 26. a 15. a 16. 7—15. n adn. 17, 28, 29. pen. 10. 45. Rhuf. 5. 5. . 3. 6.

* Hyny yw, trwy allu Duw, a dywedyd yn lynol; am mai â'r ddeheu-law mae dynion gyffredin yn gwneyd pethau. Mae rhai darllen, *ar* ddeheu-law Duw; ac fel hyny e yr apostol yn pregethu derchafiad Crist gystal â'i adgyfodiad; ac yn dangos ei d wedi ei gyfiawnâu gan Dduw, er ei gonmnio gan ddynion. †Gwelwn yma gyflawniad o Salm 68. 18; yr hyn oedd brawf wanegol o'i adgyfodiad, ei esgyniad, a'i eddiad ef, at dystiolaeth yr apostolion o y. Er gwaeled a dirmyced oedd Iesu o azareth ychydig o'r blaen, ac eto yn wir, golwg yr Iuddewon; dyma Pedr yma ei ddangos ef iddynt yn uchel ac yn ogeddus iawn. ‡ Yn y tafodau gwahanedig dân. || Yn y gwahanol ieithoedd a leferid yr apostolion.

34 * Oblegid ni ddyrchafodd Dafydd i'r nefoedd: ond y mae efe yn dywedyd ei hun, [o] † Yr ARGLWYDD ddywedodd wrth fy Arglwydd, Eistedd ar fy neheulaw,

[o] Salm 110. 1 Mat. 22. 42—45 Marc 12. 36. Luc 20. 2, 43. 1 Cor. 15. 25. Eph. 1. 22. Heb. 1. 13.

* Ni dderchafodd Dafydd o ran ei gorph r nefoedd, am hyny rhaid mai am Iesu, y Messiah, y llefarodd efe y pethau blaenorol. † Y geiriau hyn a gymmerir o Salm 110. 1. Y tragywyddol Dad yn dywedyd wrth y tragywyddol Fab. Gwel ar y geiriau hyn yn Math. 22. 44.

35 * Hyd oni osodwyf [p] dy elynion yn droed-faingc i'th draed.

[p] Gen. 3. 15. Josh. 10. 24, 25. Salm 2. 8—12. a 18. —43. a 21. 8—12. a 72. 9. Es. 49. 23. a 59. 18. a 60. 14. a 63. 1—6. Luc 19. 27. a 20. 16—18. Rhuf. 16. 20. Dat. 19. 19—21. a 20. 1—3, 8—10.

* Mae Pedr yn crybwyll y geiriau hyn gyda chyfeiriad priodol iawn, er dangos i'r Iuddewon eu dinystr sier hwy, os parâent yn eu gelyniaeth a'u gwrthwynebiad yn erbyn Crist. Heblaw hyny, mae y geiriau yn dangos y caiff y Cyfryngwr fuddugoliaeth lwyr ar ei holl elynion, dynol ac ysbrydol, ac y sathra ef hwynt yn ofnadwy yn nydd ei ddigofaint, fel yr arferai buddugoliaethwyr gynt wneyd â'u gelynion gorchfygedig, pa un bynag ai byw ai marw a fyddent.

36 * Am hynny [q] gwybydded holl dŷ Israel yn ddïogel, ddarfod i Dduw [r] † wneuthur yn Arglwydd ac yn Grist, yr Iesu hwn a groeshoeliasoch chwi.

[q] Jer. 2. 4. a 9. 26. a 31. 31. a 33. 14. Esec. 34. 30. a 39. 25—29. Zech. 13. 1. Rhuf. 9. 3—6. [r] adn. 22, 23. pen. 4. 11, 12. a 5. 30, 31. a 10. 36—42. Salm 2. 1—6. Mat. 28. 18—20. Ioan 3. 35, 36. a 5. 22—29. Rhuf. 14. 8—12. 2 Cor. 5. 10. 2 Thes. 1. 7—10.

* Dyma derfyn y bregeth, y casgliad mae yr apostol yn dynu, a'r cymhwysiad mae yn wneyd o hôni at yr Iuddewon, holl dŷ Israel. Gan i'r Iesu hwn o Nazareth, a groeshoeliasoch chwi ar bren, wneyd y fath wyrthiau, adgyfodi o feirw, esgyn i'r nefoedd, a thywallt fel hyn yr Ysbryd Glân, a hyn oll yn ol hen brophwydoliaethau am y Messiah: chwi a ddylech oll, bob Israeliad o honoch, gredu yn sier, ac yn y fàn, mai efe yw y Crist, y Messiah, a addawodd ac a ddanfonodd y Tad; ac mai efe yw Arglwydd pawb oll i lywodraethu ar bawb ac i dderbyn ufudd-dod gan bawb. † Gwnaeth y Tad ef yn gyfryw yn ei gyngor tragywyddol, danfonodd ef yn gyfryw i'r byd, arddelwodd a dangosodd ef yn gyfryw yn y byd, ac yn y diwedd gogoneddodd ef fel y cyfryw gydag ef ei hun.

37 ¶ * Hwythau wedi clywed *hyn*, [s] † a ddwys-bigwyd yn eu calon, ac a ddywedasant wrth Pedr, a'r apostolion eraill, [t] ‡ *Ha* wŷr frodyr, [u] || beth a wnawn ni?

[s] pen. 5 33. a 7. 54. Zech. 12. 10. Ioan 8. 9. a 16. 8—11. Rhuf. 7. 9. 1 Cor. 14. 24, 25. Heb. 4. 12, 13. [t] Gwel ar pen. 1. 16. [u] pen. 9. 5, 6. a 16. 29—31. a 22. 10. a 24. 25, 26.

* Gwedi clywed yr ymadroddion ysgrythyrol, agos, ac effeithiol hyn, † cariodd yr Ysbryd Glân hwynt adref gyda'r fath oleu a nerth argyhoeddiadol, at gydwybodau llawer o'r Iuddewon a'u clywsant, yn enwedig y rhai a fuasent yn fwyaf prysur yn nghroeshoeliad yr Arglwydd Iesu, fel y dwys-bigwyd hwy gan euogrwydd a gofid yn eu calonau. Yma cyflawnwyd prophwydoliaeth Zechariah, pen, 12. 10; ac yma hefyd cyflawnwyd geiriau Crist ei hun yn nodedig. Ioan 16. 8—11. ‡ Llawn o wir melus oeddynt ychydig o'r blaen, ond yma Ha wŷr frodyr oeddynt, ac efallai gan lawer o'r un dynion. Rhyfedd y cyfnewidiad a wna goruchwyliaethau yr Ysbryd Glân ar y dynion gwaethaf, a mwyaf rhag-farnus, a hyny mewn ychydig amser yn aml. || A oes gobaith i'n bath ni? a all pechaduriaid fel ni gael maddeuant o'n pechodau? Yr oedd yma wasgfa ddifrifol am eu bywyd, ar y bobl.

38 A Phedr a ddywedodd wrthynt,

ei eglwys, a'r ymostyngiad iddo, yn yr amgylchiadau hyn, yn brawf o wirionedd eu hedifeirwch hwy, a'r derbyniad diffuant o Grist fel Messiah ac achubwr eu heneidiau. ‡ Nid heb enw y Tad a'r Ysbryd, yn ddiau; ond crybwyllir enw Iesu Grist yma, i ddangos iddynt hwy fod yn rhaid iddynt ymostwng iddo ef: ymgyflwyno ar ei enw ef, mewn proffes o Gristionogaeth: ei gydnabod ef yn gyfuwch â'r Tad ac â'r Ysbryd Glân; a chredu ynddo ef am fodddeunant a bywyd tragywyddol. | Chwi a dderbyniwch ei rasau tufewnol; nerth a chadernid yn y ffydd: chwi a dderbyniwch ei ddoniau allanol; modd i lefaru â thafodau, efallai, yn nghyd â doniau eraill er adeiladaeth yr eglwys ar ol hyn.

39 [b] * Canys i chwi y mae yr addewid, ac i'ch plant, [c] † ac i bawb ym mhell, [d] cynnifer ag a alwo yr Arglwydd ein Duw ni atto.

b pen. 3. 25, 26. Gen. 17. 7, 8. Salm 115. 14, 15. Jer 32. 39, 40. Esec 37. 25. Rhuf. 11. 16, 17. 1 Cor. 7. 14. c pen. 10. 45. a 11. 15—18. a 14. 27. a 15. 3, 8, 14. Es. 59. 19. Eph. 2. 13—22. a 3. 5—8. d Joel 2. 32. Rhuf. 8. 30. a 9. 24. a 11. 29. Eph. 1. 18. a 4. 4. 2 Thes. 1. 11. a 2. 13, 14. 2 Tim. 1. 9. Heb. 3. 1. a 9. 15. 1 Pedr 5. 10. 2 Pedr 1. 3, 10. Dat. 17. 14. a 19. 9.

* Yr addewid gyffredinol am Grist, a holl fendithion ei deyrnas ef, medd rhai; yr hon a wnaed i Abraham a'i had. Gen. 12. 1—3; 17. 7, 8: yr addewid bennodol o'r Ysbryd Glân, medd eraill; yr hon a wnaed drwy y prophwyd Joel (Gwel ar adn. 16—21) yr hon oedd yn perthyn i'r Iuddewon a'u plant. † Ac nid iddynt hwy a'u plant yn unig, fel had Abraham; ond i'r cenedloedd hefyd, cynnifer a alwai yr Arglwydd trwy yr efengyl, oblegid y cenedloedd a feddylir yn

son penaf Crist, a gwrthwyne efengyl ef. Ymgadw rhagddy hudo i anghrediniaeth drac ymgadw rhag eu pechodau yn gyfranogion o'u dinystr.

41 ¶ * Yna y rhai a [i] d ei air ef yn ewyllysgar [k] a [l] † a chwanegwyd attyn hwnnw ynghylch tair mi

i adn. 37. pen. 8. 6—8. a 13. 48. a 44—46. Gal. 4. 14, 15. 1 Thes. 1. 6. l adn. 47. pen. 1. 15. a 4. 4. Salm 72. 5. 5—7. Ioan 14. 12.

* Wrth y geiriau hyn ma rai o'r dyrfa barâu yn eu ha hyd; er na lefarodd dyn e arodd Pedr yma, dân effeitl Ysbryd Glân. Ond derby gair yn ewyllysgar, a bedy hyny oll yn enw yr Argl broffes o'u hedifeirwch, a'u f Arglwydd pawb oll, ac unig a gredent ynddo. † Nifer y tua a thair mil o eneidiau. nifer y rhai a fedyddiwyd y nad oeddynt yn agos i un a dyfroedd lawer, ond yn nghan ac yn mhlith miloedd o ddieit ystyried nad oedd ond deudd i'w bedyddio; mae yn annl trwy drochiad y bedyddiwyd yn enwedig gan fod bedydd yr hwn a arwyddid trwy y b cael llefaru am dano bob am yn y bennod hon, fel peth yn arnynt.

42 [m] * Ac yr oeddynt athrawiaeth ac [n] y'nghy

xandria, medd rhai. Dywed Josephus addurno naw o byrth y deml â dalenau ur ac arian. ‖ Mae yn debyg y byddai yr -offeiriad yn gosod ei berthynasau ei hun swyddau uchaf hyd y gallai, ac yn eu hwy yn nghyd ar yr achlysur hwn, yn ach na neb eraill.

m * Ac wedi iddynt eu gosod hwy y canol, hwy a ofynasant, n † Trwy awdurdod, neu o ym mha enw y naethoch chwi hyn?

m pen. 5. 27. 1 Bren. 21. 12—14. Ioan 8. 3, 9. n Ex. Mat. 21. 23. Marc 11. 28. Ioan 2. 18. o adn. 10. 28, 40.

Eisteddai y sanhedrim ar ddull hanner h, ac yna parent osod Pedr ac Ioan i ll yn y canol gêr eu bronau i'w holi. mai genym ni yn unig y mae hawl i urdodi dysgawdwyr cyhoeddus, a chan roddasom ni ddim awdurdod i chwi; ba awdurdod, atolwg, yr ydych chwi yn u y bobl, ac yn enw pwy yr iachasoch i y dyn cloff? A ydych chwi yn hôni trwy ryw allu goruwch-naturiol oddi a Dduw y gwnaethoch hyn, ai ynte trwy swyn-gyfaredd, trwy ddefnyddio rhyw ? Dywedir y byddai cyfareddwyr Iudd- g yn defnyddio enw Solomon, i wneyd rthiau iachâol, ac mai at hyny yr oedd adwyr yn cyfeirio yma.

8 * Yna Pedr, p yn gyflawn o'r pryd Glân, a ddywedodd wrthynt, wychwi bennaethiaid y bobl, a hen- aid Israel,

p adn. 31. Gwel ar pen. 2. 4. Mat. 10. 19, 20. Luc 12. 2. a 21. 14, 15.

Dyma gyflawniad ffyddlawn o addewid st i'w apostolion, yn Marc 13. 11: Gwel d ar Math 10. 19, 20. † Mae Pedr yma ddylanwadau, a thrwy nerth yr Ysbryd n, yn llefaru yn hyf ac yn wrol, gyda ddid a hyawdledd, ac ar yr un pryd gyda rch dyledus i wŷr mewn urddas ac awd- od.

9 * Od ydys yn ein holi ni heddyw y q † weithred dda i'r dyn claf, *sef* wedd yr iachâwyd ef;

q pen. 3. 7. Ioan 7. 23. a 10. 32. 1 Pedr 3. 15—17. 4—16.

* Od ydys yn ein holi ni yn swyddol ac yn ol, fel pe byddem wedi gwneyd rhyw wg: † mae yn amlwg mai gweithred dda loff oedd cael ei iachâu; ac nis gall fod drwg ynom ninnau, i ni wneyd y fath hred. Nid oedd Pedr yn dywedyd dim rbyn awdurdod y cyngor i'w holi hwynt, mae yn amddiffyn ei ddiniweidrwydd, a ni y weithred.

10 r * Bydded hysbys i chwi oll, bawb o bobl Israel, s † mai trwy Iesu Grist o Nazareth, yr hwn a eshoeliasoch chwi, t yr hwn a gyf- dd Duw o feirw, trwy hwnnw y hwn yn sefyll yn iach ger eich n chwi.

r pen. 13. 38. a 28. 28. Jer. 42. 19, 20. Dan. 3. 18. s 2. 22—24, 36. a 3. 13—16. a 5. 29—32. t pen. 2. 10, 40—42. a 13. 29—41. Mat. 27. 63—66. a 28. 11—15. 1. 4.

* Bydded hysbys i chwi, y cyngor oll, a dymunem wneyd yr un peth yn hysbys i holl genedl Israel pe gallem. Gwelwn yma hyf- dra diofn Pedr ger bron y cyngor, a'i aw- ydd-fryd sanctaidd i bregethu yr Iesu yn mhob mân. † Iesu o Nazareth, y dirmygedig hwnw a groeshoeliasoch chwi, ond a gyfod- odd Duw, er egluro ei fod yn Fab Duw; yn ei enw, a thrwy ei awdurdod ef, y gwnaethom ni y wyrth hon, a thrwy hwnw y mae hwn yn sefyll yn iach ger eich bron chwi. Mae yn debyg fod y dyn a fuasai gloff ger bron y cyngor hefyd; ond nid ydym yn darllen iddynt ofyn dim iddo ef.

11 * Hwn yw u y maen a † lyswyd gennych x chwi ‡ yr adeiladwyr, ‖ yr hwn a wnaed y yn ben i'r gongl.

u Salm 118. 22, 23. Es. 28. 16. Mat. 21. 42—45. Marc 12. 10—12. Luc 20. 16—18. 1 Pedr 2. 6—8. x pen. 7. 52. a 20. 26, 27. Diar. 28. 1. Es. 58. 1, 2. Esec. 2. 6, 7. a 3. 7—11, 18, 19. a 33. 7—9. 2 Cor. 3. 12. a 4. 1. y Zech. 3. 9. a 4. 6, 7. Eph. 2. 20—22.

* Fel pe dywedasai Pedr, caniatêwch i mi ddywedyd yn mhellach, foneddigion, mai yr Iesu hwn a groeshoeliasoch chwi, ond a gyf- ododd Duw, yw y maen hwnw y prophwyd- odd Dafydd am dano yn Salm 118. 22: y maen profedig, y congl-faen gwerthfawr, y sylfaen safadwy, a sylfaenodd Duw yn Sion. Es. 28. 16. † Llyswyd, neu gwrthodwyd y maen hwn genych chwi, trwy ei wadu ef ger bron Pilat, a gwaeddi Ymaith ag ef, croeshoelier ef. ‡ Chwi, y rhai o ran swydd, a ddylasech fod yn adeiladwyr eglwys Dduw, ac a gymmerech arnoch eich bod yn adeil- adwyr; chwi, yn benaf o bawb, a feiddiodd lysu y maen gwerthfawr hwn, o drefniad a rhoddiad Duw. ‖ Ond er i chwi ei lysu a'i groeshoelio ef, efe a wnaed gan Dduw yn ben i'r gongl; yn sylfaen, yn gwlwm, yn gynnaliaeth, ac yn brydferthwch i'r holl deml fawr ysbrydol.

12 z * Ac nid oes iachawdwriaeth yn neb arall: † canys nid oes enw arall a dan y nef, wedi ei roddi ym mhlith dynion, trwy yr hwn y mae yn rhaid i ni fod yn gadwedig.

z pen. 10. 42, 43. Mat. 1. 21. Marc 16. 15, 16. Ioan 3. 36. a 14. 6. 1 Cor. 3. 11. 1 Tim. 2. 5, 6. Heb. 2. 3. a 12. 25. 1 Ioan 5. 11, 12. Dat. 7. 9, 10. a 20. 15. a pen. 2. 5. Gen. 7. 19. Job 41. 11. Col. 1. 23.

* Gwedi dangos mai yn enw yr Iesu y cawsai y cloff ei iachâu, yn adn. 10, ac mai efe oedd pen congl-faen yr eglwys, yn adn. 11; yr oedd yn naturiol iddo dori allan fel y gwnaeth yn yr adnod hon, ger bron yr holl gyngor, a thystiolaethu nad oedd iechydwr- iaeth yn neb arall, i gyrph nac eneidiau dyn- ion. † Mewn caledi, byddai yr Iuddewon yn arfer galw ar enw Duw, a'r paganiaid ar enwau eu gau-dduwiau; yma mae yr apostol yn dywedyd o flaen y cyngor, mai trwy enw yr Iesu yn unig y mae bod yn gadwedig: nad oedd gwiw ymddiried i batriarch na phrophwyd, offeiriad na brenin, am iechyd- wriaeth, ond yn ei enw ef yn unig.

13 ¶ * A phan welsant hyfder Pedr ac Ioan, a deall mai b gwyr † anllyth- yrenog ac ‡ annysgedig oedddynt, ‖ hwy a ryfeddasant; c § a hwy a'u had- waenent, eu bod hwy gyd â'r Iesu.

[illegible] y diwrnod hwnw: tebycach mai rhyw ddiwrnod arall ydoedd; ond ar un o'r gwyliau arbenig.

2 * A rhyw wr [d]cloff o groth ei fam a ddygid, [e]yr hwn a ddodent beunydd wrth borth y deml, [f]yr hwn a elwid † Prydferth, [g]i ofyn elusen gan y rhai a elai i mewn i'r deml.

d pen. 4. 22. a 14. 8. Ioan 9. 1—3. e Luc 16. 20. f adn. 10. g pen. 10. 4, 31. Luc 18. 35. Ioan 9. 8.

* Nid cloffni damweiniol ydoedd, ond anaf cynhwynawl, felly yr oedd o groth ei fam; ac yr oedd y dyn yn awr uchlaw deugain mlwydd oed, pen. 4. 22: felly yr oedd y wyrth o'i iachâu ef yn fwy rhyfedd. † Porth Prydferth y deml a adeiladwyd gan Herod Fawr: dywedir ei fod dros bymtheg llath o uchder, a thuag wyth o led; wedi ei wneyd o bres Corinth, ac yn gywrein-wych anghyffredin, yn llawer mwy ardderchog ei weithiad na phyrth aur y deml. Dywed rhai mai at y mynediad i gyntedd y cenedloedd yr ydoedd; ond dywed eraill mai yn y gwahan-fur, rhwng cyntedd y cenedloedd â chyntedd nesaf i mewn yr Iuddewon, yr ydoedd; a bod y cardotyn cloff hwn yn rhy falch fel Iuddew, i dderbyn elusen gan y cenedloedd, ond gan ei genedl ei hun yn unig.

3 * Yr hwn, pan welodd efe Pedr ac Ioan ar fedr myned i mewn i'r deml, a ddeisyfodd gael elusen.

* Yr oedd yn naturiol i'r cloff hwn feddwl, fod pawb yn elusengar yn ol eu gallu, a elent i'r deml i addoli Duw: ac felly y mae eto; ond gorchwyl hawddach, ysywaeth, gan lawer, yw myned i'r deml i addoli, na

weledigion ieuainc yn pen.
oeddynt hwy o hyd. † Sef g
oddi wrth Grist: ei allu ef yd
ei roddi i ni, i'w ddefnyddio
ef, ac er lles, mwy nac arian a
‡ Yr wyf yn ewyllysgar iawn
ddawn wyrthiol hôno er iachâ
ŵn y bydd yn effeithiol. ‖ Y
awdurdod a nerth, yr hwn a elw
Iesu Grist o Nazareth, cy
§ Cyfod yn y fàn, a rhodia g
sydd yma yn gweled, fel y by
ion o'r wyrth ryfedd a wnair
yn debyg i Pedr wneyd hyn t
sydyn ar ei feddwl, oddi w
Glân; heb hyny, buasai yn r
turio ar y fath beth.

7 [o]* A chan ei gymm
ei ddeheulaw, efe a'i cy
fynu; † ac yn ebrwydd e
fferau a gadarnhâwyd.

o pen. 9. 41. Marc 1. 31. a 5. 41. a

* Gyda ei fod yn dywedyd
ymaflodd Pedr yn llaw y clof
sicr y nerthai yr Arglwydd I
pryd i gyfodi ar ei draed a
iach. † Fel y dywedodd ac y
felly y gwnaeth yr Arglwydd
dyn yn berffaith iach a chadar
er syndod iddo ei hun ac i ba

8 [p]* A chan neidio i fy
odd ac a rodiodd, ac a
hwynt i'r deml, dan rodi
[q]† a moli Duw.

p pen. 14. 10. Es. 35. 6. Luc 6.
q Salm 103. 1, 2. a 107. 20—22. Luc

* Fel hyn cyflawnwyd p

am elusen wrth borth Prydferth y ml: [t] † a hwy a lanwyd o fraw a nedigaeth am y peth a ddigwyddi iddo.

t adn. 2. pen. 4. 14—16, 21, 22. Ioan 9. 3, 18—21. 2. 7, 12. Luc 4. 36. a 9. 43. Ioan 5. 20.

Yr oedd y cardotyn cloff hwn fel y dywyd, uwchlaw deugain oed, a chwedi drwy ei holl oes, mae yn debyg, yn edd i gardota wrth borth y deml, y màn yaf cyhoeddus yn Jerusalem; felly nid bosibl iddynt nad adwaenai pawb ef, ac oedd bosibl i elynion Crist wadu mai nid oedd. † Hwy a lanwyd o syndod brawdm, a rhai o honynt o orfoledd hefyd, wrth ed y fath weithred ryfedd o allu a daioni, yn cael ei gwneyd mòr sydyn a gwyrthiol: debyg i agoryd llygaid yr hwn a anesid ddall, Ioan 9. 32.

11 * Ac fel yr oedd y cloff a iachd [u] yn attal Pedr ac Ioan, [x] yr holl bl yn frawychus a gyd-redodd att [y] i'r porth a elwir *Porth* Solon.

u Luc 8. 38. x pen. 2. 6. y pen. 5. 12. Ioan 10. 23.

Dàl gafael yn Pedr ac Ioan, efallai: gymoliannu Duw am ei iachâd, yr oedd yn triol iddo ef hefyd yn ei fawr orfoledd, i alo cariad at Pedr ac Ioan, fel offerynau achâd, a chwant glynu wrthynt. *Efallai* od hefyd yn ofni dychweliad ei hen gloffni, collai ei afael arnynt hwy. † Yr oedd dodiad yn mhlith yr Iuddewon, ond yn awl ddisail meddant, mai porth a adeilad- Solomon oedd hwn, ac i'r Caldeaid ei ad ef pan losgasant y deml. Tebycach w, mai porth ydoedd a adeiladwyd yn yr fàn ag y safai y porth a adeiladasai Solon, ac yn cael ei alw felly oblegid hyny. sefyllfa y porth hwn nis gallwn wybod: id ei fod yn rhywle rhwng y porth Prydh a'r deml, debygid; oblegid myned yn en tua'r deml yr oedd Pedr ac Ioan, ac yn ol, oddi wrth y deml.

12 ¶ *A phan welodd Pedr, efe a atbodd i'r bobl, [z] † *Ha* wŷr Israeliaid, beth a wnewch chwi yn rhyfeddu am m? [a] || neu beth a wnewch chwi yn d sylw arnom ni, § fel pe trwy ein erth ein hun neu *ein* duwioldeb y wnaethem i hwn rodio?

z pen. 2. 22. a 13. 26. Rhuf. 9. 4. a 11. 1. a pen. 25, 26. a 14. 11—15. Gen. 40. 8. a 41. 16. Dan. 2. 28— Ioan 3. 27, 28. a 7. 18.

* Wrth weled y bobl yn tŷru o amgylch, n synu wrth y weithred, ac yn sylwi arno ac Ioan, fel pe hwy eu hunain a wnaethai cwbl; mae efe yn defnyddio y cyfle i dangos iddynt, mai nid trwy eu nerth a'u uwioldeb hwy eu hunain y gwnaed hyn, nd trwy nerth yr Arglwydd Iesu, yr hwn a roeshoeliasent hwy. † Enw yr oedd yr Iuddewon yn ymfawrygu llawer ynddo, fel n dangos eu perthynas âg Abraham, a'u hagoriaeth ar y cenedloedd. ‡ Beth a wnewch chwi yn rhyfeddu am hyn, a chwihau wedi gweled llawer o wyrthiau mwy, a rhyfeddach na hyn, gan Iesu ei hun, ac heb gredu ynddo? || Beth a wnewch chwi yn sylwi arnom ni? trowch eich meddyliau at Iesu; efe a wnaeth y weithred, ac efe a ddylai gael y clod. § Er bod duwioldeb yn beth mawr iawn; eto nid yw ddim i wneyd gwyrthiau.

13 [b] * Duw Abraham, ac Isaac, a Jacob, Duw ein tadau ni, [c] † a ogoneddodd ei Fab Iesu, [d] ‡ yr hwn a draddodasoch chwi, || ac a'i gwadasoch ger bron Pilat, § pan farnodd efe *ef* i'*w* ollwng yn rhydd.

b pen. 5. 30. a 7. 32. Ex. 3. 6, 15. Salm 105. 6—10. Mat. 22. 32. Heb. 11. 9—16. c pen. 2. 33—36. a 5. 31. Salm 2. 6—12. a 110. 1, 2. Mat. 11. 27. a 28. 18. Ioan 3. 35, 36. a 5. 22, 23. a 7. 39. a 12. 16. a 13. 31, 32. a 16. 14, 15. a 17. 2—5. Eph. 1. 20—23. Phil. 2. 9—11. d pen. 2. 23, 24. a 5. 30. a 13. 27, 28. Mat. 27. 2, 18—25. Marc 15. 11. Luc 23. 18—21. Ioan 18. 40. a 19. 15.

Y gwirionedd am y mater yw hyn: er i chwi wadu a chroeshoelio Iesu o Nazareth; eto Mab Duw ydoedd efe, a dangosodd Duw ein tadau ni hyny drwy y wyrth hon: efe a'i gogoneddodd ef drwy i ni iachâu y cloff hwn yn ei enw ef. * Mae Pedr yn enwi y tri hyn fel prif dadau y genedl, ac fel rhai yr addawyd y Messiah iddynt, ac i ddyfod o honynt. † Trwy ei dderchafu ef, yn y natur ddynol, i bob awdurdod a gogoniant yn y nef. ‡ A draddodasoch chwi yn gyntaf i'r cyngor mawr, y sanhedrim, a chanddynt hwythau fel eich cynnrychiolwyr chwi, i Pilat. || Chwi a'i gwadasoch ef fel Brenin a Messiah gan waeddi "Ymaith ag ef, croeshoelier ef." Mae yn debyg bod y rhan fwyaf o'r dyrfa bresenol wedi bod yn euog o hyny, ac y mae Pedr yn eu hargyhoeddi hwy yn llym ac yn ddiarbed yma. § Pan ewyllysiai, a phan fynai Pilat o'i ran ei hun ei ollwng ef yn rhydd, ond ni feiddiai genych chwi.

14 * Eithr chwi a wadasoch y [e] † Sanct a'r Cyfiawn, [f] ac a ddeisyfasoch roddi i chwi wr llofruddiog;

e pen. 2. 27. a 4. 27. a 7. 52. a 22. 14. Salm 16. 10. Zech. 9. 9. Marc 1. 24. Luc 1. 35. Iago 5. 6. 1 Pedr 3. 18. 1 Ioan 2. 1. Dat. 3. 7. f Marc 15. 7. Luc 23. 19, 25. Ioan 1. 4. a 4. 10, 14. a 5. 26. a 10. 28. a 11. 25, 26. a 14. 6. a 17. 2. Rhuf. 8. 1, 2. 1 Cor. 15. 45. Col. 3. 3, 4. 1 Ioan 5. 11, 12, 20. Dat. 21. 6. a 22. 1, 17.

* Er pob ymgais o'r eiddo Pilat i'w ollwng ef yn rhydd, yr oeddych chwi yn fwy-fwy haerllug yn ei wadu ef, ac yn ei wrthod. † Y Sanct, Mab Duw, a'r gwir Fessiah; a'r cyfiawn, nad oedd gan neb ddim i'w roddi yn ei erbyn. ‡ Y gwr llofruddiog hwn oedd Barabbas: gwedi i Pilat roddi eu dewis iddynt o'r ddau, yr oedd eu dallineb, eu cenfigen, a'u gelyniaeth yn ddychrynllyd iawn, pan y dewisent y llofrudd atgas yn hytrach na'r Iesu bendigedig.

15 * A Thywysog y bywyd † a laddasoch, [g] ‡ yr hwn a gododd Duw o feirw; [h] || o'r hyn yr ydym ni yn dystion.

g Gwel ar pen. 2. 24, 32. h pen. 1. 22. a 10. 40, 41. a 13. 30—32.

* Yr hwn y rhoddodd y Tad iddo fod ganddo fywyd ynddo ei hun, Ioan 5. 26; a'r hwn a ordeiniodd efe i ddwyn ei bobl i fywyd a gogoniant. † Yr oedd lladd Tywysog y bywyd, a mynu cadw llofrudd, dinystriwr byw-

† a dychwelwch, ‡ fe
pechodau, || pan ddelo
i orphwys § o olwg yr A

g Gwe' ar pen. 2. 30.—a 11. 18. 2
... 2: a 15. 3. a 26 19—26. a 28. 2
1 a 55 6, 7. Jer 31. 18—28. Galar
15. 30—32 Dan. 9. 13. Hos. 14. 2.
Luc 1 16. Iago 4. 7—10 a 5. 19, 20. 1
4 29—31 1 Bren. 8 48—50. Salm 3
a 100 12. Es 1. 16—18. a 42. 25. a
a 56 29 Mica 7 18, 19. f adn. 2
26 Salm 72. 6—19. a 98. Es 2. 1—
11. a 32 1—16. a 54. 1—14. a 60. a 6
a 65 17—25. a 66. 10—14, 18—22. Jer.
4: a 33 15—26. Esec. 34. 22—31. a
39 Hos 2. 19—23. Joel 3. 16—21. A
14. 15 Zeph. 3. 14—20. Zech. 8. 20—
2 Thes 1 7, 10. 2 Pedr 3. 9.

• Dyma wir ddyben, de
hwysiad, y wyrth flaenora
galw y bobl i edifeirwch a d
Arglwydd. • Edifarêwch
bechodau yn gyffredinol, ac
y pechod mawr echryslawn
gwrthod, a chroeshoelio y I
eich calon yn chwilfriw am
hwnw! • Dychwelwch odd
farn yn ei erbyn ef, oddiw
wynebiad iddo, a'ch anghre
gredu ynddo a'i dderbyn tr
chwelwch oddiwrth eich I
Dduw trwyddo ef, am fadd
iad sydd yma at y dull o ys
yn mhlith yr Iuddewon, yr
ddilëu, neu ei olchi ymaith
dim o hono. Mae holl bech
cael eu hysgrifenu megys g
oes dim ond gwaed Iesu a a
eu golchi ymaith: bendige
am y gall hyny! diolch by
groes ef! ‡ Amser yr efe
amser dinystr Jerusalem me
yn wir oeddynt amseroedd
gwir gristionogion: ond dyd
ylir, fel y mae yn amlwg w

lu ei bobl oddiwrth bob gofid a m lewyrcho yr Haul hwn, efe a aith bob niwl a chymylau. Cyf- yma yn ddïau at ail ddyfodiad 'n, ac i ogoneddu ei saint. † Yr .einiwyd er tragywyddoldeb gan ı bregethwyd o'r blaen i chwi yn au y prophwydi, trwy ei weinid- enol ef ei hun, a thrwy weinidog- :olion ef cyn a chwedi ei farwolaeth.

Yr hwn sydd raid i'r nef ei y † hyd amseroedd adferiad , ‡ y rhai a ddywedodd Duw u ei holl z sanctaidd bro- :rioed.

l. y Gwel ar adn. 19. Es. 1. 26, 27. Mal. & Mat. 17. 11, 12. Marc 9. 11—13. z pen. 70. 2 Pedr 1. 21. a 3. 2. Dat. 18. 20. a 22. 6.

'w, rhaid i'r nef ei gynnwys ef o oliaeth, yn awr mae wedi esgyn l y mae lle yn cynnwys gwir nef yw llys a gorseddfa yr Iesu 'n sydd Frenin breninoedd ac Ar- arglwyddi, yno y rhaid iddo ef rd oni ddarostyngo ei holl elynion :d. † Mae yn debyg mai yr un a feddylir yma wrth "amseroedd ob peth," âg "amseroedd i or- wg yr Arglwydd," yn adn. 19; a ionynt efallai yn meddwl, diwedd Yno yr uniona Duw bob peth ymddangos yn afreolaidd yn y ol, ac a wna achos cyfiawnder a yn fuddugoliaethus ac yn ogon- "Pob peth" Duw yw ei bobl hun, ac am hyny yn ddïamnau stol yn llefaru yma; felly nid oes i hon ond sail wân am adferiad y o uffern. ‡ Llefarodd Duw am :dd dedwydd hyn trwy y pro- ›ed; ond ni ddywedodd yn eglur gymhwys y cymmerent le: ef- edr y pryd hwn yn eu dysgwyl i gymmeryd lle ar y ddaear; fel er o ddynion da eto yn dysgwyl st i deyrnasu yn bersonol ar y fil o flynyddoedd. Yn lled dy- lodd Duw yn dda egluro y pethau an mai yn dywyll yr eglurwyd rhyfedd os oedd Pedr yn eu wyll y pryd hwnw: yn raddol y ostolion eu hunain i ddeall peth- Duw, ac nid oll ar unwaith.

nys a Moses a ddywedodd tadau, b Yr Arglwydd eich /fyd i chwi Brophwyd c o'ch † megys myfi: e ‡ arno ef y rch ym mhob peth a ddywet- h.

r. Deut. 18. 15—18. b Luc 13. 33. a 24. . a 13. 46. Dat. 1. 1. c Rhuf. 8. 3. a 9. Ieb. 2. 9—17. d Gwel ar Deut. 18. 18. Mat. 17. 4, 5. Marc 9. 4—7. Luc 9. 30—35. . 24, 39—47. Heb. 1. 1, 2. a 2. 1. a 5. 9.

ıafiaid hwy yn yr anialwch, Deut. 19. † Megys myfi, 1. Mewn doeth- :wn ffyddlondeb. 3. Mewn gwyrth- ewn bod yn Gyfryngwr rhwng bobl. 5. Mewn bod o'i frodyr d Abraham.) 6. Mewn bod wedi gan Dduw mewn modd anghyff- redinol: ond wedi y cwbl yn anfeidrol fwy na myfi. ‡ Pa brophwyd bynag a godai yn mhlith yr Iuddewon, os rhagfynegai efe bethau a ddeuent i ben, os gwnâi efe wyrth- iau, ac os na cheisiai efe eu harwain at gau- dduwiau; yr oeddynt yn rhwym o'i dderbyn ef fel prophwyd: ac o ganlyniad, yr oedd- ynt yn rhwym o dderbyn Crist, yr hwn a'u dysgodd hwynt i ofni y gwir Dduw, yn ol y gyfraith a'r prophwydi.

23 A bydd, f * pob enaid ni wran- dawo ar y Prophwyd hwnnw, † a lwyr ddifethir o blith y bobl.

f pen. 13. 39—41. Deut. 18. 19. Marc 16. 16. Ioan 3. 18—36. a 8. 24. a 12. 48. 2 Thes. 1. 7—9. Heb. 2. 3. a 10. 26—30, 39. a 12. 25. Dat. 13. 8. a 20. 15.

* Hyny yw, gwrando, credu, ac ufnddâu iddo. † Fel y dyfethwyd llawer am eu han- ufudd-dod i Moses. Nis gellir yn hawdd ddychymmygu ymadrodd mwy mawreddig na hwn, i rybuddio yr Iuddewon am y canlyn- iad o'u hanghrediniaeth, a hyny yn ngeiriau Moses, eu prophwyd hoff hwy eu hunain, dan rith o eiddigedd dros yr hwn, yr oeddent yn barod i wrthod cristionogaeth, a cheisio ei llwyr ddystrywio.

24 g * A'r holl brophwydi hefyd o h Samuel, ac o'r rhai wedi, † cynnifer ag a lefarasnt, a rag-fynegasant hefyd am y dyddiau hyn.

g adn. 19, 21. Rhuf. 3. 21. h pen. 13. 20. 1 Sam. 2. 10. a 3. 1, 20. Salm 99. 6. Jer. 15. 1.

* Samuel oedd y prophwyd cyntaf o enw- ogrwydd a gododd wedi Moses, ac yn ei ddyddiau ef adfywiwyd ac adnewyddwyd ysbryd a dawn prophwydoliaeth. † Llefar- odd pawb o honynt, yn gyffredin am y Mes- siah, y pethau oedd wedi dygwydd y dyddiau hyny, a'r pethau a ddygwyddent o hyny all- an, hyd amseroedd adferiad pob peth. adn. 21.

25 * Chwychwi ydych i blant y pro- phwydi, k † a'r cyfammod yr hwn a wnaeth Duw â'n tadau ni, gan ddy- wedyd wrth Abraham, l ‡ Ac yn dy had di m y bendithir holl dylwythau y ddaear.

i pen. 2. 39. a 13. 26. Gen. 20. 7. a 27. 36—40. a 48. 14—20. a 49. Salm 105. 8—15. Mat. 3. 9, 10. k Gen. 17. 9, 10, 19. 1 Cron. 16. 17. Neh. 9. 8. Luc 1. 72. Rhuf 9. 4, 5. a 15. 8. Gal. 3. 29. l Gen. 12. 3. a 18. 18. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14. Rhuf. 4. 13. Gal. 3. 8, 16. m Salm 22. 27. a 96. 7. Dat. 5. 9. a 7. 9. a 14. 6.

* Felly yr oedd yr Iuddewon yn cymmer- yd arnynt eu bod, ac felly y mynent gael eu cyfrif; yn blant, neu ddysgyblion y pro- phwydi. Heblaw bod yn blant y prophwydi, yr oeddynt hefyd yn blant y cyfammod a wnaethai Duw âg Abraham a'i had: fel hyn yr oeddynt yn blant yr addewid; yr hyn oedd yn galondid mawr i'r rhai edifeir- iol o honynt i obeithio am drugaredd a madd- euant yn yr amgylchiad presenol, yr hyn oedd dyben Pedr yn ddïau yn crybwyll hyn iddynt. ‡ Yn dy had di, sef Crist, y bendithir holl dylwythau y ddaear: pob trugaredd yn y byd hwn, a bywyd tragywyddol yn y byd a ddaw: gras yma, a gogoniant byth yr ochr draw

26 Duw n gwedi cyfodi ei Fab Iesu, o * a'i hanfonodd ef i chwi p yn gyntaf, † gan eich bendithio chwi, q trwy droi

[illegible]

[illegible] lavver [illegible]

[illegible] email [illegible]

[illegible] ernal [illegible]

[illegible] Ac [illegible] Annas [illegible]

Chaiapnas. + ac Ioan. [illegible]

rxandria, medd rhai. Dywed Josephus o addurno naw o byrth y deml â dalenau ur ac arian. ‖ Mae yn debyg y byddai yr h-offeiriad yn gosod ei berthynasau ei hun y swyddau uchaf hyd y gallai, ac yn eu hwy yn nghyd ar yr achlysur hwn, yn rach na neb eraill.

7 [m] * Ac wedi iddynt eu gosod hwy y canol, hwy a ofynasant, [n] † Trwy awdurdod, neu [o] ym mha enw y nethoch chwi hyn?

pen. 5. 27. 1 Bren. 21. 12—14. Ioan 8. 3, 9. n Ex. Mat. 21. 23. Marc 11. 28. Ioan 2. 18. o adn. 19. 28, 40.

Eisteddai y sanhedrim ar ddull hanner , ac yna parent osod Pedr ac Ioan i yn y canol gêr eu bronau i'w holl. mai genym ni yn unig y mae hawl i rdodi dysgawdwyr cyhoeddus, a chan roddasom ni ddim awdurdod i chwi; y ba awdurdod, atolwg, yr ydych chwi yn y bobl, ac yn enw pwy yr iachasoch y dyn cloff? A ydych chwi yn hòni trwy ryw allu goruwch-naturiol oddi Dduw y gwnaethoch hyn, ai ynte trwy swyn-gyfaredd, trwy ddefnyddio rhyw ? Dywedir y byddai cyfareddwyr Iudd- yn defnyddio enw Solomon, i wneyd rthiau iachâol, ac mai at hyny yr oedd wyr yn cyfeirio yma.

8 * Yna Pedr, [p] yn gyflawn o'r pryd Glân, a ddywedodd wrthynt, wychwi bennaethiaid y bobl, a hen- aid Israel,

p adn. 31. Gwel ar pen. 2. 4. Mat. 10. 19, 20. Luc 12. a 21. 14, 15.

Dyma gyflawniad ffyddlawn o addewid t i'w apostolion, yn Marc 13. 11: Gwel yd ar Math 10. 19, 20. † Mae Pedr yma ddylanwadau, a thrwy nerth yr Ysbryd n, yn llefaru yn hyf ac yn wrol, gyda did a hyawdledd, ac ar yr un pryd gyda ch dyledus i wŷr mewn urddas ac awd- od.

9 * Od ydys yn ein holi ni heddyw y [q] † weithred dda i'r dyn claf, *sef* wedd yr iachâwyd ef;

q pen. 3. 7. Ioan 7. 23. a 10. 32. 1 Pedr 3. 15—17. —16.

Od ydys yn ein holi ni yn swyddol ac yn ol, fel pe byddem wedi gwneyd rhyw wg: † mae yn amlwg mai gweithred dda cloff oedd cael ei iachâu; ac nis gall fod drwg ynom ninnau, i ni wneyd y fath thred. Nid oedd Pedr yn dywedyd dim rbyn awdurdod y cyngor i'w holi hwynt, mae yn amddiffyn ei ddiniweidrwydd, a ol y weithred.

10 [r] * Bydded hysbys i chwi oll, i bawb o bobl Israel, [s] † mai trwy Iesu Grist o Nazareth, yr hwn a eshoeliasoch chwi, [t] yr hwn a gyf- odd Duw o feirw, trwy hwnnw y e hwn yn sefyll yn iach ger eich n chwi.

pen. 13. 38. a 28. 28. Jer. 42. 19, 20. Dan. 3. 18. . 2. 22—24, 36. a 3. 13—16. a 5. 29—32. t pen. 2. 10. 40—42. a 13. 29—41. Mat. 27. 63—66. a 28. 11—15. . 1. 4.

* Bydded hysbys i chwi, y cyngor oll, a dymunem wneyd yr un peth yn hysbys i holl genedl Israel pe gallem. Gwelwn yma hyf- dra dlofn Pedr ger bron y cyngor, a'i aw- ydd-fryd sanctaidd i bregethu yr Iesu yn mhob màn. † Iesu o Nazareth, y dirmygedig hwnw a groeshoeliasoch chwi, ond a gyfod- odd Duw, er egluro ei fod yn Fab Duw; yn ei enw, a thrwy ei awdurdod ef, y gwnaethom ni y wyrth hon, a thrwy hwnw y mae hwn yn sefyll yn iach ger eich bron chwi. Mae yn debyg fod y dyn a fuasai gloff ger bron y cyngor hefyd; ond nid ydym yn darllen iddynt ofyn dim iddo ef.

11 * Hwn yw [u] y maen a † lyswyd gennych [x] chwi ‡ yr adeiladwyr, ‖ yr hwn a wnaed [y] yn ben i'r gongl.

u Salm 118. 22, 23. Es. 28. 16. Mat. 21. 42—45. Marc 12. 10—12. Luc 20. 16—18. 1 Pedr 2. 6—8. x pen. 7. 52. a 20. 26, 27. Diar. 20. 1. Es. 60. 1, 2. Esec. 2. 6, 7. a 3. 7—11, 18, 19. a 33. 7—9. 2 Cor. 3. 12. a 4. 1. y Zech. 3. 9. a 4. 6, 7. Eph. 2. 20—22.

* Fel pe dywedasai Pedr, caniatêwch i mi ddywedyd yn mhellach, foneddigion, mai yr Iesu hwn a groeshoeliasoch chwi, ond a gyf- ododd Duw, yw y maen hwnw y prophwyd- odd Dafydd am dano yn Salm 118. 22: y maen profedig, y congl-faen gwerthfawr, y sylfaen safadwy, a sylfaenodd Duw yn Sion. Es. 28. 16. † Llyswyd, neu gwrthodwyd y maen hwn genych chwi, trwy ei wadu ef ger bron Pilat, a gwaeddi Ymaith ag ef, croeshoelier ef. ‡ Chwi, y rhai o ran swydd, a ddylasech fod yn adeiladwyr eglwys Dduw, ac a gymmerech arnoch eich bod yn adeil- adwyr; chwi, yn benaf o bawb, a feiddiodd lysu y maen gwerthfawr hwn, o drefniad a rhoddiad Duw. ‖ Ond er i chwi ei lysu a'i groeshoelio ef, efe a wnaed gan Dduw yn ben i'r gongl; yn sylfaen, yn gwlwm, yn gynnaliaeth, ac yn brydferthwch i'r holl deml fawr ysbrydol.

12 [z] * Ac nid oes iachawdwriaeth yn neb arall: † canys nid oes enw arall [a] dan y nef, wedi ei roddi ym mhlith dynion, trwy yr hwn y mae yn rhaid i ni fod yn gadwedig.

z pen. 10. 42, 43. Mat. 1. 21. Marc 16. 15, 16. Ioan 3. 36. a 14. 6. 1 Cor. 3. 11. 1 Tim. 2. 5, 6. Heb. 2. 3. a 12. 25. 1 Ioan 5. 11, 12. Dat. 7. 9, 10. a 20. 15. a pen. 2. 5. Gen. 7. 19. Job 41. 11. Col. 1. 23.

* Gwedi dangos mai yn enw yr Iesu y cawsai y cloff ei iachâu, yn adn. 10, ac mai efe oedd pen congl-faen yr eglwys, yn adn. 11; yr oedd yn naturiol iddo dori allan fel y gwnaeth yn yr adnod hon, ger bron yr holl gyngor, a thystiolaethu nad oedd iechydwr- iaeth yn neb arall, i gyrph nac eneidiau dyn- ion. † Mewn caledi, byddai yr Iuddewon yn arfer galw ar enw Duw, a'r paganiaid ar enwau eu gau-dduwiau; yma mae yr apostol yn dywedyd o flaen y cyngor, mai trwy enw yr Iesu yn unig y mae bod yn gadwedig: nad oedd gwiw ymddiried i batriarch na phrophwyd, offeiriad na brenin, am iechyd- wriaeth, ond yn ei enw ef yn unig.

13 ¶ * A phan welsant hyfder Pedr ac Ioan, a deall mai [b] gwyr † anllyth- yrenog ac ‡ annysgedig oedddynt, ‖ hwy a ryfeddasant; [c] § a hwy a'u had- waenent, eu bod hwy gyd â'r Iesu.

arwyddo, rhai wedi eu dwyn i fyny gartref, ac heb fod erioed yn mhellach na chylch eu muriau eu hunain: heb erioed gael eu dysgu gan athrawon, na bod yn ddysgawdwyr o'r gyfraith eu hunain. ‖ Rhyfeddasant wrth eu hyfdra, eu gwybodaeth, a hyawdledd eu hymadrodd. § Bu llawer o'r rhai hyn eu hunain yn gwrando yr Iesu ac yn dadlau âg ef; gallent gofio iddynt weled Pedr ac Ioan gydag ef lawer gwaith.

14 [d] * Ac wrth weled y dyn a iachasid yn sefyll gyd â hwynt, [e] nid oedd ganddynt ddim i'w ddywedyd yn erbyn hynny.

d adn. 10. pen. 3. 8—12. *e* adn. 16, 21.

* Adwaenent y dyn a iachesid hefyd yn dda; ac wrth ei weled yn awr yn holl-iach, nis gallent ammau y wyrth, na beio am y gweithrediad o hóni.

15 * Eithr wedi gorchymyn iddynt [f] fyned allan o'r gynghorfa, hwy a ymgynghorasant a'u gilydd,

f pen. 5. 34, &c. a 26. 30—32.

* Yr oedd eu hachos yn rhy wàn a drwg i oddef i'r apostolion eu clywed hwy yn ymgynghori a'u gilydd; gan hyny parasant eu myned hwy allan o'r gynghorfa am ychydig, ond nid yn rhyddion eto.

16 * Gan ddywedyd, [g] Beth a wnawn ni i'r dynion hyn? † canys yn ddïau [h] arwydd hynod a wnaed trwyddynt hwy, hysbys i bawb a'r sydd yn preswylio yn Jerusalem, [i] ac nis gallwn ni *ei* wadu.

g Ioan 11. 47, 48. a 12. 18, 19. *h* Dan. 8. 5, 8. Mat. 27. 16. *i* pen. 6. 10. Luc 6. 10, 11. a 21. 15.

* Yn lle ymofyn am iachawdwriaeth eu

os nid mwy na dyn; y
wneyd yn awr yw eu bygw
mwyach am dano. † Mae
yr aml-eiriad a ddefnyddir
bygwth yn y modd trymaf
y gospedigaeth waethaf an
lonaf. ‡ Na thrwy breg
gweddïo yn ei enw, na gw
yn ei enw ef.

18 * A hwy a'u ga
† ac a orchymynasan
ynganent ddim, ac n
enw yr Iesu.

m pen. 1. 8. a 5. 20. Luc 24. 4

* Galwasant hwynt i
gynghorfa, † a gorchymy
dân y perygl mwyaf, nad
ddirgel, chwaithach preg
a gwneyd gwyrthiau, yn e
rhyfedd na ddywedasant
apostolion y tro hwn, y
corph Iesu o'r bedd, a h
meryd cymmaint o dra
chwedl gelwyddog hòno
Gwyddai eu cydwybodau
gelwyddog oedd, am hy
cyhuddo o hyny.

19 * Eithr Pedr ac
ant iddynt, ac a ddyw
cyfiawn yw ger bron
arnoch chwi yn hytrac
[p] bernwch chwi.

n 2 Cor. 4. 2. Eph. 6. 1. 1 T
Ex. 1. 17. 1 Bren. 12. 30. a 14.
2 Bren. 16. 15, 16. 2 Cron. 26. 16-
11. Hos. 5. 11. Am. 7. 16, 17. Mic
11. 23. Dat. 13. 3—10. a 14. 9—12.
24. 1 Cor. 10. 15. Iago 2. 4.

* Yr oedd Pedr ac Ioan
un Ysbryd, ac am hyny

...dom [r] † y pethau a welsom ac a ...wsom.

...pen. 2. 4. a 17. 16, 17. a 18. 5. Num. 22. 38. a 23. 23. ... 22. 2. Job 32. 18—20. Jer. 1. 7, 17—19. a 4. 19. a 6. ... 9. Esec. 3. 11, 14—21, 26, 27. Mica 3. 8. 1 Cor. 9. ... r pen. 1. 8, 22. a 2. 15. a 5. 32. a 10. 39—41. ... Luc 1. 2. Heb. 2. 3, 4. 1 Ioan 1. 1—3.

...Ni allent beidio, o herwydd yr anghen... a roddwyd arnynt, a'r gwae a fyddai ...nt, o beidio. † Y pethau mawrion am ...dwriaeth pechaduriaid colledig: pethau ...om ni ein hunain â'n llygaid, a glyw... â'n clustiau o enau ein Harglwydd Iesu, ...brofasom y nerth, y rhinwedd, a'r da... ...henynt yn ein heneidiau ein hunain. ...rthyd un dystiolaethu y gwirionedd ...ilyn, mae efe yn pechu; pa faint mwy ...rthyd efe dystiolaethu dros Dduw, wrth ...ymyn, ac ar anfoniad Duw?

...1 [s] * Eithr wedi eu bygwth ym...llach, † hwy a'u gollyngasant hwy ...yddion, ‡ heb gael dim [t] i'w cospi ...nt, oblegid y bobl: [u] || canys yr ...d pawb yn gogoneddu Duw am ...yn a wnaethid.

...adn. 17. pen. 5. 40. t pen. 5. 26. Mat. 21. 46. ... Luc 19. 47, 48. u pen. 3. 6—9. Mat. 9. 33. a 15. ... Luc 5. 26. a 13. 17. Ioan 12. 18, 19.

...Ar fygwth y pethau o'r blaen, mewn ...d mwy gerwinol; neu efallai, rhoddi ...y fygythion trymach, os oedd modd i ... † Hwy a'u gollyngasant am yr amser ...nol; ond yr oeddynt hwy yn ddigon ... a pharod i'w cymmeryd hwy i fynu ...efn, ar unrhyw amser, neu ar unrhyw ...ynnr: megys y gwnaethant hefyd lawer ... ‡ Nid ofn pechu, nac ofn digofaint ..., a'u lluddiodd hwy eu cospi y tro hwn; ... ofn y bobl: || oblegid yr oedd y bobl oll ... gogoneddu Duw am y wyrth, ac yn ...chu yr apostolion.

22 * Canys yr oedd y dyn uwch...w [x] deugain oed, ar yr hwn y ...naethid yr arwydd hwn o iechyd...aeth.

x pen. 3. 2. a 9. 33. Mat. 9. 20. Luc 13. 11. Ioan 5. 5. ...

...Gan fod y dyn wedi cyrhaedd yr oedran ... yn ei gloffni, yr oedd y wyrth yn rhy...ach, o gymmaint a bod pob moddion ...riol wedi methu ei iachâu. Yr oedd y ...rth hefyd yn fwy anwadadwy; gan fod y ... ei hun yn ddigon hen i dystiolaethu pa ... y cawsai ei iachâu: a phawb yn ddigon ...byddus o hóno, wedi ei weled yn gloff ... porth y deml am gynnifer o flynydd...d. Gadawodd yr Iesu ef, mae yn debyg, ... ei iachâu i'r dyben fel y caffai yr apostol... wneyd y wyrth hon er cadarnâu eu han...iad a'u gweinidogaeth.

23 ¶ A hwythau, wedi eu gollwng ...aith, [y] a ddaethant at * yr eiddynt, ...c a ddangosasant yr holl bethau a ...ywedasai yr arch-offeiriaid a'r hen...iaid wrthynt.

y pen 1. 13, 14. a 2. 44. a 12. 11, 12. a 16. 40. Salm 16. ... 4. a 119. 63. Diar. 13. 20. Mal. 3. 16. 2 Cor. 6. ...—17.

* Yr apostolion eraill, neu yr ugain a chant, ... 1. 15; neu yntau yr holl gredinwyr yn Jerusalem. Er mai yn y farn y bydd llwyr ddidoli; eto mae dechreu i hyny yma, defaid yn tynu at y defaid, a'r geifr at y geifr. † Mae yn bur debyg fod eu cyfeillion yn gweddïo dros Pedr ac Ioan, ac yna, wedi iddynt gael eu gollwng, hwy a aethant atynt i ddangos fod eu gweddïau wedi cael eu hateb, ac i'w calonogi hwythau yn wyneb erlidiau.

24 * Hwythau pan glywsant, [z] † o un fryd a gyfodasant eu llef at Dduw, ac a ddywedasant, O [a] ‡ Arglwydd, tydi *yw y* Duw yr hwn a wnaethost y nef a'r ddaear, a'r môr, ac oll sydd ynddynt;

z pen. 16. 25. Salm 55. 16—18. a 62. 5—8. a 69. 29, 30. a 109. 29—31. Jer. 20. 13. Luc 6. 11, 12. 2 Cor. 1. 8—11. 1 Thes. 5. 16—18. 2 Tim. 4. 17, 18. a 2 Bren. 19. 15, 19. Neh. 9. 6. Salm 146. 5, 6. Es. 51. 12, 13. Jer. 10. 10—12. a 32. 17.

* "Hwythau," sef eu cyfeillion, yr aethent atynt. † Tybir eu bod oll dan ddylanwadau union-gyrchol yr Ysbryd Glân, yn cael eu cynhyrfu yr un modd, ac i dori allan yn yr un geiriau. ‡ *Despota*, ac nid *kurie*, yw y gair a gyfieithir yma Arglwydd, a myn rhai nad yw y gair *Despota* byth yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu ond i'r Tad yn unig. Nid yw y gwahaniaeth o bwys yn y byd yma; yr oedd y rhai hyn oll yn credu yn gadarn yn ngwir Dduwdod Iesu, ac wrth weddïo ar un o'r personau dwyfol yr oeddynt yn gweddïo ar bob un. || Mae ystyriaeth o fawredd Duw yn nghrëad a llywodraeth y byd, yn gymmorth mawr i'n meddyliau ni mewn trallodion yn ei achos ef.

25 [b] Yr hwn trwy yr * Yspryd Glân, y'ngenau dy † was Dafydd, a ddywedaist, [c] ‡ Paham y || terfysgodd y cenhedloedd, ac y bwriadodd y bobloedd bethau § ofer?

b pen. 1. 16. a 2. 30. c Gwel ar Salm 2. 1—6.

* Nid yw y geiriau "Ysbryd Glân" yn yr adnod uchod yn y cyfieithiad saesoneg, nac yn y Groeg chwaith; ond dywedir eu bod mewn llawer o hen ysgrifau o'r Testament Groeg, ac mae yn ddïau mai trwy yr Ysbryd Glân y llefarodd Dafydd y geiriau a grybwyllir fel ei holl Salmau. † Mae yn fwy anrhydeddus i Dafydd ei alw yn was Duw na'i alw yn frenin Israel. ‡ Pa ham, oddi ar ba egwyddorion, o herwydd pa resymau, beth oedd yn eu cyffrôi hwynt i derfysgu, ac i ba ddyben y terfysgent? || Pa ham yr ymchwerwent yn dumewnol, ac yr ewynent allan eu cynddeiriogrwydd? § Nid oedd y cwbl ond bwriadau gweigion, ynfyd, ac ofer, heb ateb dyben yn y byd iddynt hwy ond tynu barn Duw am eu penau.

26 [d] * Brenhinoedd y ddaear a safasant i fynu, a'r † llywodraethwyr a ymgasglasant ynghyd, ‡ yn erbyn yr Arglwydd, ac [e] yn erbyn ei Grist ef.

d Salm 83. 2—8. Joel 3. 9—14. Dat. 17. 12—14, 17. a 19. 16—21. e Dat. 11. 15. a 12. 10.

* Herod y tetrarch a'r holl lywodraethwyr Iuddewig dano ef; a Philat y rhaglaw, a'r swyddogion Rhufeinig dano yntau: er bod y naill blaid yn proffesu y grefydd Iuddewig, a'r blaid arall yn baganiaid, eto yr oedd-

[illegible] Messiah.

27 Canys mewn gwirionedd yr y[illegible] [illegible] Sanct[illegible] Fab Iesu, yr hwn a [illegible] Herod a Phontius Pilat, gyda'r Cenhedloedd, a phobl Israel,

• Mae y [illegible] [illegible] Ysbryd Glân [illegible]

[illegible]

28 [illegible]

[illegible]

• [illegible] Duw [illegible]

[illegible] tragywyddol gyngor Duw yr oedd pob peth [illegible]

a rhyfeddodau † trwy enw d[illegible] sanctaidd Fab Iesu.

[illegible]

• Y cwbl oeddynt yn [illegible] Duw [illegible] ac [illegible] • Dechafa [illegible] a rhyfeddodau [illegible] yn angenrheidiol i hyny.

31 ¶ • Ac wedi iddynt weddïo, ysgydwyd y lle yr oeddynt w[illegible] gynnull ynddo; † a hwy a [illegible] oll o'r Ysbryd Glân, • ‡ a hw[illegible] draethasant air Duw yn hyderus.

[illegible]

• Sigiwyd y lle yn wyrthiol, [illegible] fel y gwnaed o'r blaen ar ddydd y [illegible] Yr oedd hyn yn arwydd [illegible] Duw gyda hwynt, ac ei fod w[illegible] eu gweddi hwynt. • Yn [illegible] y pentecost, a chyda rhyw [illegible] meddai rhai, fel y [illegible] heb fod yn sicr o hy[illegible] y gweddïasant, adn. 29; ac [illegible] yr Iefaru, wele yr Arglwydd yn [illegible] Nid oeddynt yn gofalu nema[illegible] waharddiadau na by[illegible] [illegible]

32 • A lliaws y rhai a [illegible] oedd o un galon, ac un en[illegible] ni ddywedodd neb *o honynt*, [illegible] a feddai yn eiddo ei hun[illegible] yr oedd ganddynt bob peth [illegible]

[illegible] 1 Pedr 2. 5. [illegible] 1 Pedr 4. 11.

th yr apostolion. † Yr oedd gras Duw, wyrch ei wyneb, a dylanwadau ei Ysbryd, amlwg ac yn helaeth iawn arnynt.

34 [b] * Canys nid oedd un anghenus yn eu plith hwy: [c] oblegid cynnifer ag oedd berchen tiroedd neu dai, a'u gwerthasant, ac a ddygasant werth y pethau a werthasid,

b Deut. 2. 7. Salm 34. 9, 10. Luc 22. 35. 1 Thes. 4. 12. c adn. 37. pen. 2. 45. a 5. 1—3. Marc 10. 21. Luc 12. 33. a 16. 9. 1 Tim. 6. 19. Iago 1. 27.

* Nid oedd un anghenus yn eu plith, am fod y rhai cyfoethog o honynt yn gwerthu eu meddiannau ac â'u gwerth yn cynnal y tlodion. Gwel y sylw eto, ar pen. 2. 44, 45. Mae hyn yn dangos beth a wnai y grefydd Gristionogol er gwellâu amgylchiadau dynion pe derbynid a phe cofleidid hi yn gyffredinol.

35 * Ac a'*u* gosodasant [d] wrth draed yr apostolion: [e] † a rhanwyd i bob un megis yr oedd yr anghen arno.

d pen. 3. 6. a 5. 2. a 6. 1—6. 2 Cor. 8. 20, 21. e pen. 2. 45. a 6. 1.

* Hyny yw, a'u cyflwynasant i'r apostolion, i'w dosparthu yn mhlith y frawdoliaeth fel y byddai yr angen ar bob un. Mae hyn yn dangos y parch mawr oedd gan bawb o honynt i'r apostolion, a'r ymddiried mawr oedd ganddynt ynddynt. † Angen y tlodion yw rheol a mesur haelioni y cyfoethogion: felly yr oedd yma; "megys yr oedd yr angen."

36 * A Joseph, yr hwn a gyfenwid † Barnabas gan yr apostolion (yr hyn o'i gyfieithu yw, [g] Mab diddanwch) yn ‡ Lefiad, *ac* yn [h] Cypriad o genedl,

f pen. 11. 22—25, 30. a 12. 25. a 13. 1. a 15. 2, 12, 37. 1 Cor. 9. 6. Gal. 2. 1, 9, 13. g Marc 3. 17. h pen. 11. 19, 20. a 15. 39. a 21. 16.

* Joses, yn y saesoneg, ac hefyd yn y Groeg. Mae terfyniadau geiriau Hebraeg anghyfiaith, yn wahanol mewn gwahanol ieithoedd. † Syriaeg yw Barnabas, meddant, ac yn arwyddo yn briodol, *mab prophwyd:* ond yma mab *dyddanwch*, neu *cyngor*. Cafodd yr enw hwn, efallai, o herwydd ei ddawn i gynghori ac annog pechaduriaid i ddyfod at Grist, a chredinwyr i lynu wrtho mewn erlidiau. Gwel y cyfeiriadau dano, dân y llythyren *f*. ‡ Un o lwyth Lefi, o waedoliaeth, oedd y cristion enwog hwn; ‖ ac yn frodor, mae yn debyg, o'r ynys ffrwythlawn hòno a elwid Cyprus, yn môr y canoldir. Tybia rhai iddo gael ei ddwyn i fynu yn Jerusalem, wrth draed Gamaliel, ac ei fod yn un o ddeg dysgybl a thriugain Iesu o'r blaen.

37 * A thir ganddo, [i] a'*i* gwerthodd, ac a ddug yr arian, [k] ac a'*i* gosododd wrth draed yr apostolion.

i adn. 35. Mat. 19. 29. k adn. 35.

* Efallai mai rhyw etifeddiaeth oedd ganddo yn Cyprus, oedd y tir hwn; nid oedd etifeddiaeth i'r Lefiaid yn Israel, yn mhlith eu brodyr. Gwel Num. 18. 20; a Deut. 10. 9. Eto, yr oedd tir gan yr Offeiriaid a'r Lefiaid weithiau yn Judea ei hunan, un ai trwy rodd, pryniad, neu etifeddiaeth. Gwel Jos. 24. 33. Enwir Joseph yma, efallai am mai efe oedd y cyntaf a werthodd ei dir, neu am iddo werthu mwy na neb arall o honynt.

PEN. V.

Ananïas a Sapphira yn cwympo i lawr yn feirw, wrth gerydd Pedr, &c.

[a] * EITHR rhyw wr, a'i enw Ananïas, gyd â Sapphira ei wraig, a werthodd dir,

a Lef. 10. 1—3. Josh. 6. 1. Mat. 13. 47, 48. Ioan 7. 70. 2 Tim. 2. 20.

* Nid yw yr eglwysi goreu heb eu brychau ar y ddaear, dyma ddau ragrithiwr yn yr eglwys apostolaidd hon, yn difwyno ei gogoniant, a thrwy y farn a ddaeth arnynt yn dwyn galar iddi. Tro dychrynllyd iawn oedd hwn o ddigofaint a barn Duw am ragrith ac anonestrwydd mewn pethau perthynol i'w waith a'i achos ef. Mae yn ddïammau mai er mwyn elod iddynt eu hunain y gwerthodd y ddau hyn eu tir ac nid o wir gariad at y saint tlodion.

2 [b] * Ac a ddarn-guddiodd *beth* o'r gwerth, [c] † a'i wraig hefyd o'r gyfrinach, ac a ddug ryw gyfran, [d] ac a'*i* gosododd wrth draed yr apostolion.

b Josh. 7. 11, 12. 2 Bren. 5. 21—25. Mal. 1. 14. a 3. 8, 9. Ioan 12. 6. 1 Tim. 6. 10. 2 Pedr 2. 14, 15. c adn. 9. d pen. 4. 35, 37. Mat. 6. 2, 3. a 23. 5. Phil. 2. 3.

* Yr oeddynt yn cymmeryd arnynt roddi y cwbl at achos Duw, felly yr oeddynt yn ysbeilio Duw wrth attal a darn-guddio peth o werth y tir. Yr oeddynt yn disgwyl cael eu cynnal o'r drysorfa gyffredin hefyd, fel pe buasent wedi rhoddi y cwbl i fynu iddi, a chadw y gweddill iddynt eu hunain erbyn amser i ddyfod: yr oedd hyny yn dangos diffyg ymddiried yn Nuw a'i ragluniaeth fawr, yn gystal ag egwyddor gybyddlyd y ddau ddyn hyn. † Nid oedd darostyngiad y wraig i'w gwr yn esgusodi ei phechod hi; yr oedd hi yn cytuno âg ef yn y weithred dwyllodrus, ac felly yn gyfranog o'r pechod ac o'r gosp.

3 * Eithr Pedr a ddywedodd, Ananïas, [e] † paham y llanwodd Satan dy galon di i ‡ ddywedyd celwydd wrth yr Yspryd Glân, [f] ac i ddarn-guddio *peth* o werth y tir?

e Gen. 3 13—17. 1 Bren. 22. 21, 22. 1 Cron. 21. 1—3. Mat. 4. 3—11. a 13. 19. Luc 22. 3. Ioan 13. 2, 27. Eph. 6. 11—16. Iago 4. 7. 1 Pedr 5. 8, 9. Dat. 12. 9—11. f Deut. 23. 21. Diar. 20. 25. Preg. 5. 4. Rhuf. 2. 21, 22.

* Amlygwyd hyn i Pedr yn ddïau trwy ddatguddiad union-gyrchol yr Ysbryd Glân. † Fel y mae dyn wedi ymlenwi â diodydd poethion, yn fwy hyf a beiddiol i wneyd drygioni; felly yr oedd Ananïas wedi i satan lenwi ei galon: beiddiodd ddywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân. Pa faint bynag a lanwodd satan o'i galon ef, nis gallasai lwyddo heb gydsyniad gwirfoddol Ananïas. ‡ Fel yr oedd yr achos yn achos Duw, a'r Ysbryd Glân mewn modd mòr neillduol ar yr apostolion, dywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân ydoedd yr ymddygiad hwn o'r eiddo Ananïas.

4 * Tra yr ydoedd yn aros, [g] onid i ti yr oedd yn aros? ac wedi ei werthu, onid oedd yn dy feddiant di? [h] † pa-

ddynion *yn unig* y dywedaist ti gelwydd, ond wrth Dduw hefyd. ‖ Wrth yr Ysbryd Glân, yn adn. 3; yma wrth Dduw, yr hyn sydd brawf fod yr Ysbryd Glân yn Dduw, ac yn Berson gwahanrhedol yn y Duwdod.

5 * Ac Ananïas, [k] pan glybu y geiriau hyn, a syrthiodd i lawr, ac a drengodd. [l] † A daeth ofn mawr ar bawb a glybu y pethau hyn.

k adn. 10, 11. pen. 13. 11. Num. 16. 26—33. 2 Bren. 1. 10—14. a 2. 24. Jer. 5. 14. 1 Cor. 4. 21. 2 Cor. 10. 2—6. a 13. 2, 10. Dat. 11. 5. l adn. 11, 13. pen. 2. 43. Lef. 10. 3. Num. 16. 34. a 17. 12, 13. Deut. 13. 11. a 21. 21. Josh. 22. 20. 1 Sam. 6. 19—21. 1 Cron. 13. 12. a 15. 13. Salm 119. 120. 2 Cor. 7. 11. Dat. 11. 13.

* Fel y gwnaeth Duw esamplau dychrynllyd o Nadab ac Abïhu yn nechreuad yr hen oruchwyliaeth; felly er anrhydedd a mawredd ar yr apostolion, yr eglwys, a'r oruchwyliaeth efengylaidd, gwnaeth esamplau cyffelyb o'r ddau gybyddlyd a rhagrithiol hyn. Yr oedd y farn drom hon yn dra chyfiawn wrth i ni ystyried gwag-ogoniant Ananïas a'i wraig, eu cybydd-dod, eu rhagrith, a'u celwydd rhyfygus ac annuwiol yn erbyn, neu wrth yr Ysbryd Glân. Yr oedd yn angenrheidiol hefyd i attal eraill i fod yn euog o gyffelyb ymddygiadau ar ol hyny, ac i attal dynion twyllodrus i ymuno â'r eglwys er mwyn cael byw ar feddiannau yr eglwys. † Dylai pawb eto ofni, na byddont yn euog o gyffelyb dwyll tuag at achos Duw, rhag iddynt syrthio dan gyffelyb farn.

6 * A'r gwŷr ieuaingc a gyfodasant, [m] † ac a'i cymmerasant ef, ac a'*i* dygasant allan, ac a'*i* claddasant.

m adn. 10. Lef. 10. 4—6. Deut. 21. 23. 2 Sam. 18. 17. Ioan 19. 40.

* Rhai o'r gwŷr ieuainc cryfion a heinif, oedd wedi ymuno â'r eglwys, ac

denu y llall i bechod, a'r ddistryw.

9 * A Phedr a dd [n] Paham [o] y cyttunas Yspryd yr Arglwydd rhai a gladdasant dy drws, † a hwy a'th allan.

n Gen. 3. 9—13. Luc 16. 2. R 20—22. Deut. 13. 6—8. Diar. 11. p adn. 3, 4. Ex. 17. 2, 7. Num. 14. 41, 56. a 95. 8—11. Mat. 4. 7. 1 2 Bren. 6. 32. Rhuf. 10. 15.

* Temtio Ysbryd yr Arg ef, a oedd efe yn holl-wy twyll, eu rhagrith, a'u cel hefyd a oedd efe yn gyfia gospi am y fath dwyll a dr dynion yn pechu yn erbyn wybodau eu hunain, maent bechodau yn temtio Ysbr † Mae yr apostol yn rhag-f y wraig hon a hi eto yn f ei fron ef.

10 [r] * Ac yn y man wrth ei draed ef, ac a gwŷr ieuaingc wedi dy cawsant hi yn farw; a *ei* dwyn *hi* allan, hwy *hi* yn ymyl ei gwr.

r adn. 5.

* Dyma yr un pechoda gospedigaeth: nid yw Duw ebau neb, Inddew na chen na benyw. Dyma Sapphir draed yr apostol, lle dylas eu rhoddi.

au lawer ym mhlith y bobl (ac [w] yr ddynt oll yn gyttûn ym [x] † mhorth lomon.

[w] pen. 2. 43. a 3. 6, 7. a 4. 33. a 9. 33, 40. a 14. 3, 8—10. 18. Marc 16. 17, 18, 20. Rhuf. 15. 19. 2 Cor. 12. Heb. 2. 4. [x] pen. 1. 14. a 2. 42, 46. a 4. 32. [x] pen. 3. Ioan 10. 23.

* Er bod yr apostolion yn ddynion sanctaidd a rhagorol, eto nid oeddynt ond offerynnau: gallu Duw oedd yn gweithredu trwyddynt hwy, er prawf o bresenoldeb Duw gyda hwynt, er prawf o wirionedd eu cenhadaeth, ac er trugaredd i gyrph dynion oedd yn cael iachâd gwyrthiol drwyddynt. † Am borth Solomon, gwel ar pen. 3. 11. Yno y byddent yn arfer ymgynnull i addoli, mae yn debyg, lle byddai yr apostolion yn pregethu ac yn gwneyd gwyrthiau.

13 * Eithr [y] ni feiddiai neb o'r lleill ymgyssylltu â hwynt: [z] † ond y bobl oedd yn eu mawrhâu.

[y] adn. 5. Num. 17. 12, 13. a 24. 8—10. 1 Sam. 16. 4, 5. ... 17. 18. Es 33. 14. Luc 12. 1, 2. a 14. 26—35. Pedr 2. 20—22. [z] pen. 2. 47. a 4. 21. a 19. 17. Luc 19. 38, 48.

* Ni feiddiai y dysgyblion gydraddu eu hunain â'r apostolion, medd rhai. Ni feiddiai eu gelynion gyfhwrdd â hwynt i'w niweidio, medd eraill. Ni feiddiai y gwŷr ... ymgyssylltu â hwy, er eu bod yn gorhoffi eredu gwirionedd eu hathrawiaeth, medd eraill. Ni feiddiai y rhai digred ymgyssylltu â hwynt yn rhagrithiol, fel y gwnaethai Ananias a Sapphira, medd eraill; o herwydd gweled y farn ddychrynllyd a ddaethai ar y rhai hyny. Y peth diweddaf yw meddwl y ... yn ddïammau. † Yr oedd llïaws y werin bobl yn eu mawrâu ac yn eu parchu hwynt, fel dynion sanctaidd, fel gweinidogion Duw, ac fel apostolion Iesu Grist.

14 [a] * A chwanegwyd attynt rai yn credu yn yr Arglwydd, [b] llïaws o wŷr a gwragedd hefyd)

[a] pen. 2. 41, 47. a 4. 4. a 6. 7. a 9. 31, 35, 42. Es. 44. 1. a 45. 24. a 55. 11—13. [b] pen. 8. 3, 12. a 9. 2. a 22. ... 35, 22. Deut. 29. 11, 12. a 31. 11, 12. 2 Sam. 6. 19. a 10. 1. Neh. 8. 2. 1 Cor. 11. 11, 12. Gal. 3. 28.

* Er na feiddiai rhagrithwyr ymgyssylltu â hwynt, yr oedd credinwyr lawer yn cael eu chwanegu atynt yn feunyddiol. Mae yr adnod hon yn gymmorth i ddëall yr adnod o'r blaen, pwy oedd y "lleill" na feiddiai ymgyssylltu â hwynt.

15 [c] Hyd oni ddygent y rhai cleifion allan ar hŷd yr heolydd, a'*u* gosod ar welyau a glythau, * fel o'r hyn lleiaf y cysgodai cysgod Pedr, pan ddelai heibio, rai o honynt.

[c] pen. 19. 11, 12. Mat. 9. 21. a 14. 36. Ioan 14. 12.

* Yr oedd gwyrthiau fel hyn, trwy gysgod Pedr, a'r apostolion eraill, mae yn debyg, yn dangos mai o Dduw yr oedd y gallu yn ... na phe buasai yr apostolion yn cyfhwrdd â'r cleifion, neu yn gwneyd rhywbeth iddynt. ... fel hyn yr oedd geiriau Crist (Ioan 14. 12) yn cael eu cyflawni, y gwnelai yr apostolion weithredoedd mwy nac efe.

16 A llïaws a ddaeth hefyd ynghyd o'r dinasoedd o amgylch Jerusalem, gan ddwyn rhai cleifion, a rhai a drallodid gan ysprydion aflan; [e] † y rhai a iachâwyd oll.

[d] Mat. 4. 24. a 8. 16. a 15. 30, 31. Marc 2. 3, 4. a 6. 54—56. [e] pen. 4. 30. Marc 16. 17, 18. Luc 5. 17. a 9. 11. 1 Cor. 12. 9. Iago 5. 16.

* Po gwaethaf oedd y clefydau a'r trallodau, mwyaf amlwg a rhyfedd oedd gallu Duw yn eu hiachâd hwynt. † Ni bu yr un meddyg na meddyginiaethau daearol erioed yn gallu iachâu pawb oll, gan hyny rhaid mai gallu anffaeledig Duw oedd yn gweithredu yma.

17 ¶ [f] * A'r arch-offeiriad a gyfododd, [g] a'r holl rai oedd gyd âg ef (yr hon yw heresi y † Saduceaid) ac a lanwyd o gynfigen,

[f] pen. 4. 26. Salm 2. 1—3. Ioan 11. 47—49. a 12. 10, 11, 19. [g] pen. 4. 1, 2. a 22. 6—8.

* Wrth glywed am wyrthiau yr apostolion a deall fod yr holl bobl yn tyru atynt ac yn eu mawrâu cyffrôodd yr arch-offeiriad drachefn, a'r rhai oedd gydag ef yn aelodau y cyngor yn Jerusalem. † Dywed Josephus fod rhai o'r arch-offeiriaid yn Saduceaid, ac mae rhediad yr adnod hon yn tueddu i beri i ni feddwl mai un o'r *Sect* gyfeiliornus hôno oedd yr arch-offeiriad hwn.

18 [h] * Ac a ddodasant eu dwylaw ar yr apostolion, ac a'u rhoisant yn y carchar cyffredin.

[h] pen. 4. 3. a 8. 3. a 16. 23, 24. Luc 21. 12. 2 Cor. 11. 23. Heb 11. 36. Dat. 2. 10.

* Felly y gwnaethent a Phedr ac Ioan o'r blaen, gwel ar pen. 4. 3. † Tybia rhai iddynt eu rhoddi y tro hwn yn y carchar cyffredin, gyda'r drwg-weithredwyr gwaethaf; tybia eraill mai mewn rhyw ystafell neillduedig o hôno y rhoddwyd hwynt, ar eu penau eu hunain.

19 [i] * Eithr angel yr Arglwydd o hyd nos a agorodd ddrysau y carchar, † ac a'u dug hwynt allan, ac a ddywedodd,

[i] pen. 12. 7—11. a 16. 26. Salm 34. 7. a 105. 17—20. a 146. 7. Es. 61. 1.

* Ysbrydion gwasanaethgar yw yr angelion, yn gweini i'r saint yn y byd hwn: danfonodd Duw un o honynt y tro hwn i agoryd drysau y carchar, er y gallasai efe wneyd hyny yn ddigyfrwng heb offerynoldeb angel. † Wedi agoryd y drysau, efe a'u harweiniodd hwynt allan i'r hëol, gan daro y ceidwaid, mae yn debyg, a chysgadrwydd neu ryw syn fadrondod ar yr un pryd.

20 * Ewch, [k] † sefwch a ‡ lleferwch yn y deml wrth y bobl [l] ‖ holl eiriau y fuchedd hon.

[k] Es. 58. 1. Jer. 7. 2. a 19. 14, 15. a 20. 2, 3. a 22. 1, 2. a 26. 2. a 36. 10. Mat. 21. 23. Ioan 18. 20. [l] pen. 11. 14. Ioan 6. 63, 68. a 12. 50. a 17. 3. 1 Ioan 1. 1—3. a 5. 11, 12.

* Er cymmaint yw llid eich gelynion, ewch chwi yn mlaen gyda gwaith eich Harglwydd yn ffyddlon, yn hyf, ac yn ddiofn. † Sefwch yn y deml, y man mwyaf cyhoeddus a lle mae gan yr arch-offeiriad a'i blaid fwyaf o awdurdod. ‡ Lleferwch yno hefyd wrth y bobl yn ddiofn ac yn ddiwahardd. ‖ Wrth eiriau y fuchedd hon mae i ni ddeall geiriau y bywyd tragywyddol, yr hwn yr oedd y saduceaid yn ei wadu, a'r phariseaid hefyd trwy yr Arglwydd Iesu Grist.

ufuddâu i Dduw yn hytrach nag i ddynion: yr oeddynt yn *fore* yn athrawiaethu yn y deml. † Y rhai oedd gyda'r arch-offeiriad oedd aelodau cyffredin y Sanhedrim; ‡ a "holl henuriaid plant yr Israel" ydoedd barnwyr y bobl mewn dinasoedd a threfydd eraill, y rhai nid oeddynt yn aelodau rhëolaidd o'r Sanhedrim. Efallai bod llawer o honynt y pryd hwnw yn Jerusalem, ac yr oedd yr arch-offeiriad am gael cyngor môr llawn ag oedd modd, i geisio rhoddi terfyn ar unwaith ar yr athrawiaeth newydd ac annymunol hon. ‖ Mae yn amlwg nas gwyddent hwy ddim eto fod yr apostolion allan o'r carchar.

22 * A'r swyddogion, pan ddaethant, ni chawsant hwynt yn y carchar; eithr hwy a ddychwelasant, ac a fynegasant,

* Pa un ai swyddogion gwladol, milwraidd, neu eglwysig, oedd y rhai hyn, nis gwyddom: mae y gair Groeg (upêretai) a ddefnyddir yma yn arwyddo *Gweinidogion*; a dywed *Guyse* nad yw efe byth yn cael ei ddefnyddio am swyddogion milwraidd. † Pwy bynag oeddynt, ni chawsant yr apostolion yn y carchar, a gorfu arnynt addef hyny ar gyhoedd yr holl gyngor.

23 * Gan ddywedyd, [q] Yn wir ni a gawsom y carchar wedi ei gau o'r fath sicraf, a'r ceidwaid yn sefyll allan o flaen y drysau; † eithr pan agorasom, ni chawsom neb i mewn.

q adn. 19. Salm 2. 4. a 33. 10. Diar. 21. 30. Galar. 3. 37, 55—58. Dan. 3. 11—25. a 6. 22—24. Mat. 27. 63—66. a 28. 12—15. Ioan 8. 59.

* Arferwyd pob moddion i ddïogelu y carcharorion, ond pan ddelo Duw i waredu

25 Yna y daeth u[...] iddynt, gan ddywed[...] mae y gwŷr a ddodas[...] harchar, yn sefyll yn [...] dysgu y bobl.

s adn. 19—21.

* Os mawr oedd eu sy[...] oedd yn llawer mwy wrth[...] ryfedd hon: dyma yr apo[...] wedi dyfod o'r carchar he[...] fodd; ond hefyd yn llef[...] gwaethaf awdurdod a gw[...] wrthwynebwyr.

26 * Yna y blaenor[...] ogion, a aeth ac a'u[...] drais [x] † (oblegid yr o[...] y bobl rhag eu llabyd[...]

x adn. 13. Mat. 14. 5. a 21. 26 a 22. 2.

* Nid ofu Duw, na pha[...] oedd yr achos nad aferwy[...] oedd ar y swyddogion rha[...] gan y bobl, pcd arferasent[...] yr oedd y bobl yn mawrâu[...]

27 * Ac wedi eu d[...] gosodasant o flaen y [...] arch-offeiriad a ofynod[...]

y pen. 4. 7. a 6. 12. a 22. 30. a[...]

* Pan oedd yr erlidwyr[...] gwneyd y cam a'r niwed [...] cymmeryd arnynt weith[...] barn, yn peri gosod yr a[...] cyngor, ac yn galw arnynt[...] hunain. † Yr arch-offeiri[...] Sanhedrim, ac efallai y [...] erbyn yr apostolion o baw[...]

28 Gan ddywedyd,

...dyn hwn," ydynt eiriau o dra dirmyg ar ..., fel pe buasai yn ffiaidd gan yr arch-... ariad grybwyll ei enw priodol ef â'i enau. ... id oeddynt yn ofni bod yn euog o lofrudd-...b, ond ni fynent gael eu cyfrif yn llofrudd-...; fel hyn mae llawer yn euog o bechodau ...dd, na fynant er dim gael eu cyfrif yn ...g o honynt. Yr oedd y gwŷr mawr hyn ... aeru mai dyben yr apostolion yn pregethu ...wolaeth ac adgyfodiad Iesu oedd, cyn-...fu y bobl i godi yn eu herbyn hwy am ei ...li ef i farwolaeth.

29 ¶ * A Phedr a'r apostolion a at-...asant ac a ddywedasant, [c] Rhaid yw ...uddhâu i Dduw yn fwy nag i ddyn-...

[c] Gwel ar pen. 4. 19.—Gen. 3. 17. 1 Sam. 15. 24. Marc ...—9. Dat. 14. 8—12.

* Dyma oedd dadl yr apostolion o'r blaen, ... 4. 19, a dadl digon rhesymol ydoedd ...yd i ddynion rhesymol. Yn debyg i hyn ...dywedai *Socrates* wrth yr *Atheniaid;* ...r wyf yn eich caru ac yn eich coffeidio ...wi, O *Atheniaid;* ond mi a ufuddhâf i ...uw yn hytrach nac i chwi." Ni ddylai ...ddfau dynol fod yn groes i ddeddfau Duw.

30 [d] * Duw ein tadau ni [e] † a gyf-...odd i fynu Iesu, [f] ‡ yr hwn a laddas-...h chwi, ‖ ac a groeshoeliasoch ar bren.

[d] pen. 3. 13—15. 1 Cron. 12. 17. a 29. 18. Ezra 7. 27. ...1. 55, 72. [e] pen. 3. 26. a 13. 33. [f] pen. 2. 22—24, a 4. 10, 11. a 13. 28, 29. Gal. 3. 13. 1 Pedr 2. 24.

* "Duw ein tadau ni;" yr eiddoch chwi ...innau: na feddyliwch i'r Arglwydd Iesu ... ninnau ei apostolion bregethu unrhyw ...uw arall, ond yr hwn a addolasoch chwi a ...nau, a'n tadau o'n blaen ni. † A gyfododd ...ynu ei Fab Iesu fel prophwyd, yn ol y ...g-fynegiad am dano yn Deut. 18. 15. ...e yn debyg mai hyny yw meddwl ei ...yfodi" ef yn y fân hon, ac nid ei gyfodi ef ... bedd: pa fodd bynag, nid oes dim niwed ...gymmeryd y ddau feddwl i mewn. ‡ Dy-...'r apostolion yn cyhuddo y cyngor yn hyf, ... eu gwynebau, o ladd yr Arglwydd Iesu, ...gys y gwnaethent o'r blaen, pen. 2. 23; a ... 15. ‖ Lladdasoch ef yn y modd creulonaf, ...mwyaf gwarthus, trwy ei groeshoelio ar ...en: "melltigedig yw yr hwn sydd yn ...hrog ar bren," Deut. 21. 23; ond cofiwch, ... pe dywedasai yr apostolion, mai un ...wedi ei wneuthur yn felltith drosom ni" ...dd efe, fel y llwyr brynai ni oddiwrth ...ltith y ddeddf. Galat. 3. 13.

31 [g] * Hwn a ddyrchafodd Duw â'i ddeheulaw, [h] ‡ yn Dywysog, ac yn Iachawdwr, [k] § i roddi edifeir-...ch i Israel, [i] a maddeuant pechodau.

[g] pen. 2. 33, 36. a 4. 11. Salm 89. 19, 24. a 110. 1, 2. ...o. 17. 24. Mat. 28. 18. Eph. 1. 20—23. Phil. 2. 9—11. ...edr 3. 22. [h] pen. 3. 15. Salm 2. 6—12. Es. 9. 6. Ezec. ...24. a 37. 25. Dan. 9. 25. a 10. 21. Dat. 1. 5. [i] pen. ...23. Es. 43. 3, 11. a 45. 21. a 49. 26. Mat. 1. 21. Luc 2. ... Phil. 3. 20. Tit. 1. 4. a 2. 10, 13. a 3. 4—6. 2 Pedr 1. 1, a 2. 20. a 3. 18. 1 Ioan 4. 14. Jud. 25. [k] pen. 11. 18. ...31. 31—33. Ezec. 36. 25—27, 31. Zech. 12, 10. Luc 24. ...Thes. 11. 26, 27. 2 Tim. 2. 25, 26. [l] pen. 3. 19. a 13. ...39. Marc 2. 10. a 4. 12. Ioan 20. 21—23. 2 Cor. 2. 10. ... 1. 7. Col. 1. 14.

* "Hwn a ddyrchafodd Duw," nid yn ...ig o'r bedd, ond hefyd i'r gogoniant, i'r ...rhydedd, y mawredd, a'r awdurdod mwy-...yn y nef ac ar y ddaear. † "A'i ddeheulaw," sef trwy weithrediad gogoneddus ei anfeidrol allu. Ephes. 1. 19—22. ‡ "Yn Dywysog," yn eistedd ar ei orsedd-fainge yn holl ogoniant, mawredd, ac awdurdod ei lywodraeth a'i deyrnas fawr. ‖ Ac fel unig a holl ddigonol Iachawdwr, yn allnog ac yn ewyllysgar i roddi edifeirwch a maddeuant pechodau i holl Israel ysbrydol Duw, hyd yn nod yr Iuddewon hyny a'i lladdasant ac a'i croeshoeliasant ef ar bren. § Gan nad edifarâodd ond ychydig o'r Israel yn ol y cnawd, tybia rhai mai rhoddi *lle* i edifeirwch, neu *alwad* i edifeirwch, trwy weinidogaeth yr apostolion, yw meddwl "rhoddi edifeirwch" yn y fân hon. Nis gall y darllenydd ddysgwyl i ni ymdrin â'r pethau uchod, "edifeirwch a maddeuant pechodau," fel pynciau athrawiaethol, mewn gwaith can fyred a hwn: nis gallem ond ceisio rhoddi agoriad byr ar feddwl yr adnod, a dywedyd, mai dau bwnc am ein bywyd ni yw y ddau beth uchod, Edifeirwch a maddeuant pechodau!

32 [m] * A nyni ydym ei dystion ef o'r pethau hyn, [n] † a'r Yspryd Glân hefyd [o] yr hwn a roddes Duw i'r rhai sydd yn ‡ ufuddhâu iddo ef.

[m] adn. 29. pen. 1. 8. a 2. 32. a 10. 39—41. a 13. 31. Luc 24. 48. Ioan 15. 27. 2 Cor. 13. 1. Heb. 2. 3. [n] Ioan 15. 26. a 16. 7—14. Heb. 2. 4. 1 Pedr 1. 12. [o] pen. 2. 4, 38, 39. a 10. 44. Ioan 7. 39.

* Ei dystion ef o'i adgyfodiad o'r bedd, ei esgyniad i'r gogoniant, a'r ffrwythau bendigedig o hyny, mewn edifeirwch a maddeuant pechodau i ni ein hunain a miloedd eraill eisoes. Gan ein bod ni yn dystion, a chwedi ein danfon i dystiolaethu, nis gallwn ni na thystiolaethom er eich holl fygythion chwi: gwae fydd i ni os na phregethwn yr efengyl, bydded y canlyniad y peth a fyddo. † Yr oedd yr Ysbryd Glân yn tystiolaethu hefyd, yn 1. Trwy y nerth, y gras, a'r arddelwad, oedd gyda gweinidogaeth yr apostolion. 2. Trwy y gwyrthiau oeddynt hwy yn wneyd yn ei nerth ef. 3. Trwy weithredu ffydd yn nghalonau dynion trwy y gair, yr hyn oedd yn cael ei wneyd trwy ei allu ef. 4. Efallai y dylem gymmeryd i mewn hefyd, y dystiolaeth a roddes efe i Grist yn ei fedyddiad. ‡ Neu y rhai sydd yn credu ynddo: ffydd sydd yn darostwng y galon i ufudd-dod.

33 ¶ * A phan glywsant hwy *hynny,* [p] hwy a ffrommasant, [q] ac a ymgynghorasant am eu lladd hwynt.

[p] pen. 2. 37. a 7. 54. a 22. 22. Luc 4. 28, 29. a 6. 11. a 11. 50—54. a 19. 45—48. a 20. 19. [q] pen. 9. 23. Gen. 4. 5—8. Salm 37. 12—15, 32, 33. a 64. 2—8. Mat. 10. 21, 25. a 23. 34, 35. a 24. 9. Ioan 15. 20. a 16. 2.

* Yn lle effeithio yn ddaionus ar y cyngor, eu cynhyrfu yn ofnadwy a wnaeth yr ymadroddion eglur a didderbyn wyneb uchod; ffromasant yn aruthr ar yr apostolion, gan ysgyrnygu eu dannedd o dra chynddeiriogrwydd, a mynent eu rhoddi hwy i farwolaeth yn ddioed; oni buasai i Gamaliel eu rhwystro hwynt.

34 [r] Eithr rhyw Pharisead a'i enw [s] * Gamaliel, [t] Doctor o'r gyfraith, parchedig gan yr holl bobl, a gyfododd i fynu yn y cynghor, [u] ac a archodd yrru yr apostolion allan dros ennyd fechan;

[illegible]

* Yn agos i'r un amser, mae y [illegible] ar ol Theudas, cyfod [illegible] yn nyddiau y dreth yr oed [illegible] ydoedd yr achos o wrthry [illegible]. Mae yn debyg ma [illegible] y sonir yn Luc 13. 1. [illegible]. Gan fod amrywo [illegible] y cyngor yn hen bobl, mae yn [illegible] am y ddau wrthryfelwr [illegible], wrth i Gamaliel eu henw [illegible]

38 Ac yr awrhon meddaf [illegible] Ciliwch oddi wrth y dyni [illegible] a gadewch iddynt: [d] †obleg [illegible] y mae y cynghor hw [illegible] hon, fe a ddiddymn [illegible]

[illegible] Ioan 11 48. d Neh. 4. 15. [illegible] Diar. 21. 30. Es. 7. 5—7. [illegible] Mat. 15. 13. 1 Cor. 1. 19—20. [illegible]

* Mae Gamaliel yn cynghori fel [illegible] ei duedd lariaidd [illegible] ac mewn rhan hefyd, [illegible] y bobl os lladdent yr [illegible] yr awdurdodau Rh [illegible] y pryd hwn yn eiddigu [illegible] y Sanhedrim ag [illegible]. * Cyngor da, [illegible] os mater o dwyll [illegible] gan yr apostolion [illegible] yn ei ragluniaeth yn f [illegible] yn y ddau amgylchiad [illegible] ymyraeth cymma [illegible]

39 [e] * Eithr os o Dduw y [illegible] chwi ei ddiddymm [illegible] [f] yn ymladd yn erby [illegible]

[illegible] Gen. 24. 50. 2 Sam. 5. 2 [illegible] 10. 11. Dan. 4. [illegible] 1 Cor. 1. 25. Dat. 17. 12—14. [illegible] Es. 10. 3—7. 2 Bren. 19. 22. [illegible] Es. 45. 9. 1 Cor. 10. 22.

* [illegible] o Dduw ydoedd: [illegible] hwy oedd ei [illegible] a saif," ebe Duw, [illegible] a wnaf." * Ymladd yn [illegible] yn erbyn ei achos a'i [illegible] yr hwn a ymrysono a'i luni [illegible]

16. 23—25. Es. 61. 10. a 65. 14. a 66. 5. Mat. 5. e 6. 22, 23. Rhuf. 5. 3. 2 Cor. 12. 10. Phil. 1. 29. 4. Iago 1. 2. 1 Pedr 4. 13—16. *l* Heb. 12. 2.

yddai yr apostolion fod eu hachos yn yn werth dyoddef o'i blegid, am hyny allan o ŵydd y cyngor yn llawen, gnach am eu triniaeth na digaloni th .† Achos ei enw ef oedd eu hachos n hyny yr oedd yn anrhydedd dyoddef ros y fath enw a'r fath achos.

m * A beunydd yn y deml, o dŷ i dŷ, *o* ni pheidiasant â a *p* phregethu Iesu Grist.

. 20, 21. pen. 2. 46. a 3. 1, 2, &c. Luc 21. 37. *n* pen. 20. 20. *o* pen. 4. 20, 29. 2 Sam. 6. 1. 15, 16. Gal. 6. 14. *p* pen. 5. 5, 35. a 9. 20. Cor. 2. 2. Eph. 4. 20, 21.

n belled oeddynt hwy o gymmeryd yln gan fygythion y cyngor, dyma yn y deml bob dydd yn dysgu ac gethu Crist yn ddibaid. † Eu hunig hwy, yn y deml ac o dŷ i dŷ, lle y byddent, oedd pregethu Crist; ac w fodd ffrwynwyd digofaint eu gelyn- ychydig, fel na wnaethant ddim iddynt.

PEN. VI.

stolion yn chwennych nad esgeulusid dion, o ran eu lluniaeth corphorol.

yn y dyddiau hynny, *a* a'r dis- n yn amlhâu, *b* bu grwgnach y *c* * Groegiaid yn erbyn yr ebreaid, *d* ‡ am ddirmygu eu edd gweddwon hwy yn *f* y dogaeth feunyddiol.

. 7. pen. 2. 41, 47. a 4. 4. a 5. 14, 28. Salm 72. . 3. Es. 27. 6. Jer. 30. 19. *b* 1 Cor. 10. 10. Heb. e 4. 5 a 5. 9. *c* pen. 9. 29, a 11. 20. *d* 2 Cor. hil. 3. 5. *e* pen. 9. 39, 41. Deut. 24. 19—21. a 26. 9. 13. a 31. 16. Es. 1. 17. Esec. 22. 7. Mal. 3. 5. 14. 1 Tim. 5. 4, 5, 9. Iago 1. 27. *f* pen. 2. 45.

id Groegiaid o ran cenedl a gwaedol- a feddylir; eithr Iuddewon Cristion- g oedd yn preswylio yn mhlith y laid, yn arfer yr Hen Destament yn h Roeg, yn addoli yn eu synagogau yn h hôno, ac yn ei siarad yn gyffredin. Hebreaid, i'r gwrthwyneb, oeddynt won yn preswylio gan mwyaf yn Pal- , yn arfer yr Hen Destament yn yr Hebraeg, yn addoli yn eu synagogau yn h hôno, ac yn ei siarad yn eu hym- nion cyffredin. ‡ Mae yn amlwg yma blith y tlodion gan mwyaf yr oedd yr yn cael ei lIfosogi; ac fel yr oedd yn , yr oedd yn anoddach nac y tybiwyd echreu i gyfranu yn ddiwall i bob un. nai yr Hebreaid cyfagos i Jerusalem wyaf a werthasent eu meddiannau, bod y dosparthwyr yn fwy pleidiol i'r aid tlodion nac i'r Groegiaid yn y rthiad beunyddiol hwn o gyfreidiau: o ybiai y Groegiaid eu bod felly.

g * Yna y deuddeg a alwasant yd y lliaws disgyblion, ac a ddy- sant, *h* † Nid yw gymhesur *i* i ni gair Duw, a gwasanaethu byrdd-

g pen. 21. 22. *h* pen. 4. 19. a 25. 27. *i* Ecs. 18. 17— 23. Num. 11 11—13. Deut. 1. 9—14 Neh. 6. 3. 2 Tim 2. 4.

* Y deuddeg apostol, dyma eu nifer yn awr wedi chwanegu Matthias atynt yn lle Judas. † Mae "gwasanaethu byrddau" yma, yn dangos beth a feddylir wrth y "weinidogaeth feunyddiol" yn yr adnod o'r blaen. Yr oedd gwasanaethu byrddau, dosparthu y meddiannau cyffredin er diwallu yr holl eglwys, yn ormod rhwystr i'r apostolion gyda gwaith trymach, a mwy ysbrydol y weinidogaeth; ac yn debyg o'u gwneyd hwy yn agored hefyd i ddrwg dybiaeth y ddwy blaid, Groegiaid a Hebreaid, ac felly eu gwneyd hwy a'u gweinidogaeth yn anghymmeradwy.

3 Am hynny, *k* * frodyr, *l* † edrychwch yn eich plith am ‡ seithwyr *m* ‖ da eu gair, yn *n* § llawn o'r Yspryd Glân a doethineb, *o* * y rhai a osodom ar hyn o orchwyl.

k pen. 9. 30. a 15. 23. Mat. 23. 8. 1 Ioan 3. 14—16. *l* pen. 1. 21. Num. 11. 16. 1 Cor. 16. 3. 2 Cor. 8. 19—21. *m* pen. 10. 22. a 16. 2. a 22. 12. 1 Tim. 3. 7. a 5. 10. 3 Ioan 12. *n* pen. 2. 4. Gen. 41. 38, 39. Num. 11. 17—25. a 27. 18, 19. Job 32. 7, 8 Es. 11 2—5. a 28. 6, 26 1 Cor. 12. 8. Eph. 5. 18. Iago 1. 17. a 3. 17, 18. *o* adn. 6. pen. 14. 2, 3. 1 Tim. 3. 8—15.

* Gwelwn ysbryd cymmodawl, tangnefeddus, a brawdol yr apostolion yn y tro hwn; er bod y Groegiaid a'r Hebreaid yn barod i ymranu yn ddwy blaid, mae yr apostolion megys yn eu rhwymo hwy oll yn nghyd yn rhwymyn cariad ac undeb, dan yr enw "brodyr." † Edrychwch *chwi*, ac nid *nyni*; ni fynwn ni lywodraethu arnoch yn y peth hwn: eich mater chwi ydyw yn fwy na'r eiddom ni; gan hyny edrychwch chwi am ddynion yn fanol, yn ofalus, ac yn wyliadwrus, a fyddo yn deilwng i'w gosod ar hyn o orchwyl. ‡ Edrychwch am saith o ddynion, bydd hyny yn ddigon ar yr achlysur presenol. ‖ Seithwyr da eu gair am onestrwydd, callineb, cynnildeb, ac ysbryd digybydd-dod a diduedd: dyma'r fath ddynion a ddylai fod yn swyddogion yn eglwys Dduw o hyd, hyd yn nod i drin pethau amgylchiadol yr eglwys. § Llawn o'r Ysbryd Glân fel dynion duwiol, a mwy na hyny; llawn o'r Ysbryd Glân yn ei ddoniau anghyffredin, yn debyg i'r apostolion eu hunain, er, efallai, nid i'r un graddau yn hollol. * "Y rhai a osodom:" yma mae yr apostolion yn dyfod i gyd-weithredu â'r eglwys; nid yr eglwys hebddynt hwy, na hwythau heb yr eglwys. Esampl apostolaidd, dda, yw hon i'r eglwys o hyd; nis gall pethau fod yn gysurus heb gydweithredu fel hyn mewn cariad.

4 *p* * Eithr ni a barhawn mewn *q* gweddi a gweinidogaeth y gair.

p pen. 2 42. a 20. 19—31. Rhuf. 12. 6—8. 1 Cor. 9. 16. Col. 4. 17. 1 Tim. 4. 13—16. 2 Tim. 4. 2. *q* pen. 1. 14. a 13. 2, 3. Rhuf 1. 9. Eph. 1. 15—17. a 3. 14—21. Phil. 1. 4, 9—11. Col. 1. 9—13. a 2. 1. a 4. 12.

* Dau orchwyl mawr gweinidogion yr efengyl yw, gweddïo dros y bobl, a phregethu y gair i'r bobl: nis gellir dysgwyl llwyddiant ar y naill heb y llall.

5 ¶ *r* * A boddlawn fu yr ymadrodd gan yr holl lïaws: † a hwy a etholasant *s* ‡ Stephan, gwr llawn o ffydd ac o'r Yspryd Glân, *t* a Phylip, a Phrochorus, a Nicanor, a Thimon,

a Pharmenas, ‖ a Nicholas, [u] proselyt o Antiochia:

r pen. 15. 22. Gen. 41. 37. Diar. 15. 1, 23. a 25. 11, 12. s adn. 2, 5, 10. pen. 7. a 8. 1, 2. Mica 2. 8. t pen. 8. 5—13, 26—40. a 21. 8. u pen. 13. 1.

* Boddlonodd pawb, Groegiaid a Hebreaid, i'r cynnygiad doeth, rhesymol, ac angenrheidiol hwn. Mae yn debyg nad oedd yno neb o'r dynion annedwydd hyny, na foddlonant i ddim, ond rhywbeth a gynnygiont hwy eu hunain. † Ni bu yr eglwys fawr o dro yn ethol, yr oedd yno ddynion amlwg i'w hethol. Poenus iawn yw ceisio ethol swyddwyr eglwysig lle na byddo neb o addasrwydd amlwg iawn i gael eu hethol. ‡ Gan fod yr enwau hyn oll yn enwau Groegaidd, tybir mai Groegiaid oedd y saith a etholwyd; a gwnaed hyny efallai er boddloni y Groegiaid oedd wedi dechreu grwgnach. Nid oes genym hanes am neb o honynt ar ol hyn ond Stephan a Phylip. ‖ Dywedodd rhai o'r hen ysgrifenwyr mai y Nicholas hwn yw y cyfeiliornwr a grybwyllir yn Dat. 2. 6, 15; ond nid oes sail yn y byd i feddwl felly: yr oedd llawer o'r un enw, ac nid yw yn debyg i wr llawn o ffydd ac o'r Ysbryd Glân syrthio wedi hyny i gyfeiliornadau cas gan Dduw.

6 * Y rhai a osodasant hwy ger bron yr apostolion; [x] † ac wedi iddynt weddïo, ‡ hwy a ddodasant *eu* dwylaw arnynt hwy.

x pen. 1. 24. a 9. 17. a 13. 3. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. 2 Tim. 1. 6.

* Gwelwn yma ddarostyngiad yr holl eglwys i'r apostolion, eu hymddiried parchus yn yr apostolion, a'u cyd-weithrediad ffyddlawn â'r apostolion. † Gweddïo dros y rhai dewisedig, a gweddïo am foddlonrwydd Duw i'w dewisiad, a'i fendith ef ar eu neillduad i'r gwaith. Gweddi yw yr halen, sydd yn tymheru ac yn sancteiddio pob peth, nid oedd yr apostolion yn beiddio dewis dynion at unrhyw wasanaeth yn yr eglwys heb weddi. ‡ Defod oedd hon a arferid yn yr eglwys gynt. 1. Ar yr aberthau, Exod. 29. 51; 2. Wrth fendithio, Gen. 48. 14; 3. Wrth neillduo i swydd, Num. 27. 18. Felly naturiol oedd i'r apostolion ei harfer yn yr eglwys efengylaidd; ond gan nas gall gweinidogion yr efengyl yn awr, gyfranu doniau trwy arddodiad dwylaw fel yr apostolion, efallai mai dïangenrhaid a diles hollawl yw y ddefod yn ein dyddiau ni.

7 [y] * A gair Duw a gynnyddodd; [z] † a rhifedi y dysgyblion yn Jerusalem a amlhâodd yn ddirfawr, ‡ a thyrfa fawr o'r [a] offeiriaid a [b] ufuddhasant i'r ffydd.

y pen. 12. 24. a 19. 20. Col. 1. 6. 2 Tim. 2. 9. z pen. 21. 20. a 2 Cron. 29. 34. a 30. 24. Mat. 19. 30. Luc 2. 34. Ioan 12. 42. b Rhuf. 1. 5. a 16. 26. 2 Thes. 1. 8. Heb. 5. 9. a 11. 8.

* A gair Duw, gweinidogaeth yr efengyl, a lwyddodd: † ac fel yr oedd y gair yn llwyddo, yr oedd yr eglwys yn cynnyddu yn ddirfawr mewn rhifedi, gras, a heddwch. ‡ Dyma brawf nodedig o lwyddiant yr efengyl, bod yr offeiriaid, ei gwrthwynebwyr cryfaf, yn ei derbyn ac yn ufuddâu iddi: ac nid ychydig o honynt ychwaith, eithr "tyrfa fawr." Heblaw eu gelyniaeth gwreiddiol hwy eu hunain i'r efengyl, yr oeddynt yn sicr o gael eu herlid gan eu brodyr, eu bwrw allan o'r offeiriadaeth, ac o'r synagogau, o herwydd cofleidio yr efengyl; ond yr oedd effeithiau gras Duw yn ddigon i beri iddynt dori drwy bob peth. Gallu Duw yw hi. Mae yn debyg i rwygiad llèn y deml, a thystiolaeth y gwylwyr am adgyfodiad Crist, yn nghyd â gweinidogaeth yr apostolion, fod yn foddion i'w troi hwynt.

8 * Eithr Stephan, [c] yn llawn o ffydd a nerth, [d] a wnaeth ryfeddodau ac arwyddion mawrion ym mhlith y bobl.

c adn. 3, 5, 10, 15. pen. 7. 55. Eph. 4. 11. 1 Tim. 3. 13. d pen. 2. 17, 18. a 4. 29, 30. a 8. 6.

* Mae yn debyg fod Stephan yn rhagori ar y chwech eraill mewn gras a doniau ysbrydol, yn pregethu yr efengyl ac yn gwneyd gwyrthiau a rhyfeddodau yn debyg i'r apostolion eu hunain.

9 ¶ [e] * Yna y cyfododd rhai [f] o'r synagog a elwir eiddo y † Libertiniaid, a'r [g] ‡ Cyreniaid, a'r [h] Alexandriaid, a'r rhai o [i] Cilicia, ac o [k] Asia, [l] ‖ gan ymddadleu â Stephan.

e pen. 13. 45. a 17. 17, 18. f pen. 22. 19. a 26. [illegible] Mat. 10. 17. a 23. 34. Marc 13. 9. Luc 21. 12. g pen. [illegible] 10. a 11. 20. a 13. 1. Mat. 27. 32. h pen. 18. 24. a [illegible] i pen. 15. 23, 41. a 21. 39. a 22. 3. a 23. 34. a 27. 5. Gal. 1. 21. k pen. 2. 9. a 16. 6. a 19. 10, 26. a 21. 27. l 1 Cor. 1. [illegible]

* Dywedir fod yn Jerusalem 480 o synagogau, a math o ysgol neu athrofa yn perthyn i bob synagog, dan ofal rhyw Rabbi enwog. † Y Libertiniaid oeddynt blant y rhai a fuasent gaethweision, ond a gawsant eu rhyddid o'r caethiwed hwnw. Yr Iuddewon a gawsent ddinas-fraint yn mhlith y Rhufeiniaid, medd rhai, ond dywed eraill nad yw y gair Libertiniaid ddim un amser yn cael ei ddefnyddio am y cyfryw. ‡ Iuddewon o Cyrene, Alexandria, Cilicia, ac Asia. ‖ Dywedir fod y dïeithriaid uchod oll yn fwy eiddigus dros y grefydd Iuddewig na neb o'r Hebreaid, ac felly daeth rhai o honynt i ymddadlau â Stephan yma yn erbyn yr athrawiaeth Gristionogol. Efallai bod y gwr ieuanc, Saul o Tarsus, yn un o honynt, ni a'i cawn ef yn fuan ar ol hyn yn cytuno i'w ladd ef, ac yn cadw dillad y rhai a'i lladdent.

10 [m] * Ac ni allent wrthwynebu y doethineb [n] a'r yspryd trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru.

m pen. 7. 51. Ecs. 4. 12. Es. 54. 17. Jer. 1. [illegible] a 15. 20. Esec. 3. 27. Mat. 10. 19, 20. Luc 12. 11, 12. a [illegible] 15. Ioan 7. 46. n Job 32. 8, 18. Mica 3. 8. Luc 1. [illegible] 1 Cor. 2. 4.

* Heblaw doethineb a hyawdledd naturiol Stephan, mae yn ddïamman iddo ef gael ei gynnorthwyo yn y ddadl hon mewn modd goruwch-naturiol ac anghyffredin, fel na allai ei holl wrthwynebwyr ei wrthwynebu ef.

11 [o] * Yna y gosodasant wyr i ddywedyd, † Nyni a'i clywsom ef yn dywedyd [p] geiriau cablaidd [q] yn erbyn Moses a Duw.

o pen. 23. 12—15. a 24. 1—13. a 25. 2, 7. Mat. [illegible] 60. a 28. 12—15. Ioan 16. 2. Rhuf. 3. 8. p adn. 13. pen. 18. 6. a 26. 11. Lef. 24. 16. 1 Bren. 21. [illegible]—13. Ioan [illegible] 33—36. 1 Tim. 1. 13. q pen. 7. 37—[illegible]. a 15. 21. a [illegible] 20—22, 28. Ioan 1. 17. a 5. 45—47. a 9. 29. Heb. 3. 2—6.

* Gwedi methu a sefyll mewn dadl, ac ar un pryd heb ymostwng i'r gwirionedd, y dynion rhagfarnus a digasog hyn yn penderfynu cael y fantais ar Stephan trwy ... dynion i'w gam-gyhuddo ef, yr un ... ag y gwnaed â'i Arglwydd o'i flaen. ... y geiriau yn adn. 14. Nid yw yn ... iawn y gwyddai Stephan am ddi-... goruchwyliaeth Moses; efallai iddo ... am ddinystr y deml a'r genedl Iuddewig ... credent yr efengyl; ac yna chwaneg-... y cyhuddwyr y pethau eraill at hyny.

12 [r] * A hwy a gynhyrfasant y ...bl, a'r henuriaid, a'r ysgrifenydd-...; † a chan ddyfod arno, [s] a'i cip-...nt ef, ac a'i dygasant i'r gynghor-...

[r] pen. 13. 50. a 14. 2. a 17. 5, 13. a 21. 27. Diar. 15. ... [s] pen. 4. 1—3. a 5. 18, 27. a 16. 19—21. a 17. 6, ... Mat. 26. 57.

* Trwy y cam-gyhuddiadau uchod, llwydd-... i gynhyrfu rhagfarn a nwydau y bobl ... yr henuriaid, a'r ysgrifenyddion ... erbyn Stephan; † a thrwy drais hwy a'i ...sant ef, ac a'i dygasant yn y fàn o flaen ...nhedrim, neu y cyngor.

13 [t] Ac a osodasant gau dystion, y ... a ddywedent, Nid yw y dyn hwn peidio a dywedyd * cabl-eiriau yn ...n y lle sanctaidd hwn, † a'r gyf-...

[t] ...adn. 11. Salm 27. 12. a 35. 11. a 56. 5.

* "Cabl-eiriau," nid fel y dywedodd Ste-... hwy yn ddïau, ond fel yr oeddynt hwy ... dirdynu ac yn eu drwg-liwio. † "A'r ...aith:" mae dywedyd cabl-eiriau yn er-... y gyfraith yma yn eglnro pa fodd yr ... efe wedi dywedyd cabledd yn erbyn ..., yn adn. 11. hyny yw, yn ol eu cam-...ddiad hwy.

14 * Canys nyni a'i clywsom ef yn ...wedyd, [u] y distrywiai † yr Iesu hwn ... Nazareth y lle yma, ac y [x] new-...i efe y defodau a draddododd ...oses i ni.

[u] Es. 66. 1—6. Jer. 7. 4—14. a 26. 6—9, 12, 18. Dan. 9. ... Mic. 3. 12. Zech. 11. 1. a 14. 2. Mat. 24. 1, 2. Marc 14. ... Luc 13. 34, 35. a 21. 6, 24. Ioan 4. 21. [x] Es. 65. ...66. 19—21. Mos. 3. 4. Gal. 3. 19, 23. a 4. 2—6. Heb. ...—12. a 8. 6—13. a 9. 9—11. a 10. 1—18. a 12. 26—28.

* Nis gwyddom pa beth, na pha fodd, y ...wedodd Stephan; nid oes genym ond ...tiolaeth y gau-dystion hyn am y mater. ...he dywedasai fe lyr oeddynt hwy yn ad-..., nid oedd hyny ddim ond yr hyn a ...ywedodd prophwydi yr Hen Destament o'i ... ef, ac nis gallent hwy yn gyfiawn ...eyd cabledd o honynt. † "Yr Iesu hwn ... Nazareth:" dull eithaf dirmygus o gry-...wyll am dano.

15 Ac fel yr oedd yr holl rai a eis-...ddent yn y cynghor yn dal sylw ...no, [y] * hwy a welent ei wyneb ef fel ...yneb angel.

[y] Ecs. 34. 29—35. Preg. 8. 1. Mat. 13. 43. a 17. 2. 2 Cor. 3, 18.

* Mae yn debyg fod ei wynebpryd ef y ...yd hwn yn disgleirio yn dra gogoneddus, ... debyg i wyneb Moses gynt. Cyhuddent hwy ef o ddywedyd yn erbyn Moses a Duw, dyma ei wyneb yntau yn ogoneddus fel gwyneb Moses, a fel angel Duw. Diammau fod hyn i ddangos ei ddiniweidrwydd ef, unionder ei achos, a boddlonrwydd ei Dduw iddo. Edrychasant hwy am euogrwydd yn ei wyneb, yn lle hyny cawsant ef fel gwyneb angel; ond ni chafodd y cwbl ddim effaith dda arnynt hwy.

PEN. VII.

Stephan yn ateb drosto ei hun am y gabledd.

* YNA y dywedodd yr arch-offeiriad, [a] A ydyw y pethau hyn felly?

[a] pen. 6 13, 14. Mat. 26. 61, 62. Marc 14. 58—60. Ioan 18. 19—21, 33—35.

* A ydyw y pethau a dystiolaethodd y cyhuddwyr felly? Pa beth sydd genyt ti i ddywedyd drosot dy hun, a wyt ti yn euog a'i nid wyt. Nid oedd hyn ond rhith o brawf oll, yr oeddynt hwy wedi penderfynu eisoes ei roddi ef i farwolaeth os gallent.

2 Yntau a ddywedodd, [b] * Ha wŷr frodyr, † a thadau, gwrandewch: [c] ‡ Duw y gogoniant [d] a ymddangosodd i'n Tad Abraham, [e] pan oedd efe ym Mesopotamia, cyn iddo drigo yn [f] Charran;

[b] pen. 22. 1. a 23. 1. [c] Salm 24. 7, 10. a 29. 3. Es. 6. 3. Mat. 6. 13. Luc 2. 14. Ioan 1. 14. a 12. 41. 2 Cor. 4. 4—6. Tit. 2. 13. Heb. 1. 3. Dat. 4. 11. a 5. 12, 13. [d] Gen. 12. 1. Neh. 9. 7. Es. 51. 2. [e] Josh. 24. 2. [f] Gen. 11. 31. a 12. 5. a 28. 4.

* "Ha wŷr frodyr:" plant o'r un tad Abraham, etifeddion o'r un addewid, rhai dàn yr un gyfraith, ac yn addoli yr un Duw. † Gair o barch i'r cyngor fel henafgwyr a barnwyr, a'r cwbl er llarieiddio eu hysbrydoedd ac ennill eu gwrandawiad. ‡ Tybir yn gyffredin fod yr enw hwn, "Duw y gogoniant" yn cael ei roddi i Dduw, gyda golwg ar ei ymddangosiad gogoneddus ef yn y Shechinah, ac mewn cwmwl gogoneddus felly yn ddïammau yr ymddangosodd efe i Abraham. Mae yn ddïammau fod prïodoldeb mawr yn yr araeth hon o'r eiddo Stephan (pe cawsai ei gorphen hi) ar y fath achlysur, yn y fath le, a cherbron y fath bobl; ond mae byrdra'r gwaith hwn yn gwarafyn i ni helaethu arni.

3 * Ac a ddywedodd wrtho, [g] Dos allan o'th wlad, ac oddi wrth dy dylwyth, a thyred i'r [h] tir a ddangoswyf i ti.

[g] Gen. 12. 1. Mat. 10. 37. Luc 14. 33. 2 Cor. 6. 17. Heb. 11. 8. [h] Gen. 12. 14—17. a 15. 7. Josh. 24. 3. Neh. 9. 8.

* Mae Stephan yn crybwyll am ymddangosiad Duw i Abraham, a galwad Abraham, i'r dyben i ddangos ger bron y cyngor, fod Abraham mewn cymmeradwyaeth gyda Duw, ac yn ei wir wasanaethu ef, cyn iddo erioed weled gwlad Canaan, cyn sefydlu y ddeddf seremoniol trwy Moses, ac yn mhell cyn i'r deml gael ei hadeiladu: gan hyny nis gallai fod yn gabledd iddo ef ddywedyd, y gellid gwasanaethu Duw eto heb y seremoniau hyn, a'i addoli dan oruchwyliaeth arall, ac mewn manau eraill heblaw yn Jerusalem. Dyna un peth a ddengys brïodoldeb yr araeth hon.

4 [i] * Yna y daeth efe allan o dir y

Gen. 11. 32, dywedir fod Tera, tad Abraham, yn 205 mlwydd oed yn marw: yn adn. 26, o'r un bennod, dywedir ei fod yn 70 pan genedlodd Abram, Nacor, a Haran: ac yn Gen. 12. 4, dywedir fod Abram yn 75 oed pan aeth allan o Haran. Yn awr os wedi marw ei dad yr aeth efe allan, nis gallai ei dad fod ond 145 yn marw, ac nid 205, fel y dywedir yn Genesis. O'r tu arall, os yw yr oedran yn Gen. 11. 32, yn gywir, rhaid i Tera fyw 60 mlynedd ar ol i Abram fyned allan o Haran, yr hyn a wna hanes Stephan yma, "*wedi* marw ei dad," yn anghywir. Fel yna mae gwrthwynebwyr y datguddiad dwyfol yn dadlau yn erbyn y rhan hyn o hôno, ac yn taeru fod un ai Moses neu Stephan yn anghywir. Ond nid oes sail i hyny, gall pob un o honynt fod yn gywir, a diammau eu bod: nid oes genym un sicrwydd mai Abram oedd mab hynaf Tera, er ei fod yn cael ei enwi yn mlaenaf, o herwydd ei ragoriaeth, yn Gen. 11. 26; efallai mai Nacor, neu Haran, oedd ei gyntaf-anedig; gallasai fod yn llawer mwy na 70 pan anwyd Abram, ac fel hyny gall hanes Moses a Stephan fod yn eu lle.

5 [k] * Ac ni roes iddo etifeddiaeth ynddo, na ddo [l] led troed; [m] ac efe a addawodd ei roddi iddo i'w feddiannu, ac i'w had ar ei ol, [n] pryd nad oedd plentyn iddo.

k Gen. 23. 4. Salm 105. 11, 12. Heb. 11. 9, 10, 13—16. l Deut. 2. 5. m Gen. 12. 7. a 13. 15. a 15. 18. a 17. 8. a 26. 3. a 28. 13—15. Ex. 6. 7, 8. Deut. 6. 10, 11. a 9. 5. a 10. 11. a 11. 9. a 34. 4. Neh. 9. 8. Salm 105. 8—11. n Gen. 15. 2—5. a 16. 2. a 17. 16—19.

* Yr oedd yr ogof yn maes Macpelah ganddo, ond nid etifeddiaeth o roddiad Duw oedd hôno, ei phrynu a wnaeth, er ei llawn werth o arian, (Gen. 23. 9,) ac nid oedd o les yn y byd iddo ond i gladdu ei farw. Fel

7 [q] * Eithr y genhe[...] anaethant hwy, † a [...] Duw: ac wedi hynny [...] [r] ‡ ac a'm gwasanaet[...] hwn.

q Gen. 15. 14—16. Ex. 7—14. [...] 12—14. a 78. 43—51. a 105. 27—36 [...] 15. Es. 51. 9, 10. r Ex. 3. 12. [...]

* Yr Aiphtiaid oedd y g[...] odd, neu cospodd Duw [...] rwng, megys â'i law ei hu[...] llyd iawn. ‡ Cymmerod[...] hon o'r adnod o Exod. 3[...] oedd Moses pan ddywed[...] wrtho, a hwy a wasanae[...] wedi eu dwyn allan o'r A[...] yn gwaredu ei bobl yw, f[...] ef, Luc 1. 74, 75. Dango[...] chreuad oedd amcan Ste[...] pethau hyn ger bron y [...] gocheliad iddynt rhag an[...] hwy allan o wlad yr add[...] wch a'u drygioni.

8 * Ac efe a rodd[...] mod yr enwaediad. [...] a genhedlodd Isaac, [...] arno yr wythfed dyd[...] *genhedlodd* Jacob; [...] *hedlodd* y † deuddeg [...]

s Gen. 17. 9—14. Ioan 7. 22. [...] 15—17. t Gen. 17. 12. a 21. 2— [...] 1 Cron. 1. 34. Mat. 1. 2. Rhuf. [...] 32—35. a 30. 1—24. a 35. 16— [...] 1 Cron. 2. 1, 2. y pen. 2. 29. [...]

* Cyfammod yr enwaed[...] hwnw a *seliwyd* trwy en[...] war can mlynedd cyn d[...] Abraham y rhoddodd I[...]

: ac mae yn ddlammau mai i'r dyben
t weled ac ystyried hyny, y mae Ste-
yn crybwyll am Joseph yn y fàn hon.
eth a fwriadwyd er darostyngiad a din-
Joseph, hyny a fu yn foddion derchaf-
ddo, a lles ei genedl. Felly hefyd am
gilwydd Iesu.

) [c] * Ac a'i hachubodd ef o'i holl
ymderau, [d] ac a roes iddo hawdd-
wch a doethineb y'ngolwg Pharaoh
hin yr Aipht; ac efe a'i gosododd
n llywodraethwr ar yr Aipht; ac
i holl dŷ.

Gen. 45. 16. Salm 22. 24. a 34. 17—19. a 37. 40 a 40. 2 Tim. 4. 18. Iago 5. 11. Dat. 7. 14. d Gen. 41. a 42. 6. a 44. 10. a 45. 8, 9. Salm 105. 19—22. Diar. 3. 4. a 16. 7.

Mae Duw gyda ei bobl mewn modd neill-
nid fel mae gyda ei holl greaduriaid yn
adin. Fel mae yr enaid yn y corph,
a mwy y mae Duw gyda ei bobl; efe
a bywyd, eu grym, a'u holl brydferth-
Gwnaeth Duw dri pheth yma i Joseph,
wared o'i holl orthrymderau, 2. Rhoddi
ldgarwch iddo yn ngolwg Pharaoh,
i godi i fod yn llywodraethwr ar yr
t a holl dŷ Pharaoh. Un rhyfedd yw
pan fyddo gyda ei bobl, ac yn gweith-
drostynt.

1 [e] * Ac fe ddaeth newyn dros
dir yr Aipht † a Chanaan, ‡ a
thrymder mawr; || a'n tadau § ni
rsant luniaeth.

Gen. 41. 54—57. a 42. 1. a 45. 5, 6, 11. a 47. 13—15. 16.

Mawn hanes y newyn hwn yn Gen. 41.
57; yn ol deongliad Joseph o freudd-
od Pharaoh, felly y bu. † Mynai Ste-
ddangos wrth hyn, efallai, nad oedd
d Canaan ddim diogelwch rhag aflwydd
fyd, ac yr oedd yn dangos hefyd, mai
buasai gynt, y byddai drachefn cyn pen
wr o flynyddoedd. ‡ Mae yspail, llad-
a chlefydau trymion, yn gyffredin yn
'n newyn a drudaniaeth. || Penau llwyth-
wael, o ba rai yr oedd had aneirif i
od, ac yn mhlith eraill, y Messiah ei
§ Ni chawsant luniaeth digonol, na dim
gwlad Canaan heb fyned i'r Aipht i'w

2 [f] * Ond pan glybu Jacob fod ŷd
r Aipht, † efe a anfonodd ein tad-
i allan yn gyntaf.

Gen 42. 1, 2, &c. a 43. 2, &c.

awn yr hanes am hyn yn Gen. 42. 1, &c.
pe dywedasai Stephan, Yr ydym ni
myned yn wŷr mawr iawn yn awr,
ol arall y bu hi ar ein tadau ni: buont
yn gorfod teithio i'r Aipht i geisio ŷd i
bywyd. Dyben yr ymadrodd yw,
a mai fel y gorfu ar y patrieirch gynt
wng i Joseph er eu cadw yn fyw, felly
dai raid i'r Iuddewon hyn ymostwng i
neu drengu yn eu gwrthodiad o hono.

3 * A'r ail waith [g] yr adnabuwyd
ph gan ei frodyr; † a chenedl Jo-
a aeth yn hysbys i Pharaoh.

Gen. 45. 1—15. a 46. 31—34. a 47. 1—10.

awn yr hanes am hyn yn Gen. 45. 3, 4.
† Gwel Gen. 45. 16: nis gwyddai efe o'r
blaen, mae yn debyg, pwy, nac o ba genedl
ydoedd efe.

14 [h] * Yna yr anfonodd Joseph, ac
a gyrchodd ei dad Jacob, a'i holl gen-
edl, [i] † pymtheg enaid a thriugain.

h Gen. 45. 9—11. Salm 105 23. i Gen. 46. 17, 26, 27. Deut. 10. 22. 1 Cron. 2. 5, 6.

* Gwnaeth Joseph hyn trwy ganiatâd, ac
ar orchymyn Pharaoh, Gen. 45. 17—20.
† Chwech enaid a thriugain a ddywedir yn
Gen. 46. 26, heb law gwragedd meibion
Jacob: yn adn. 27, o'r un bennod dywedir,
mai deg a thriugain oedd holl eneidiau tŷ
Jacob a ddaethant i'r Aipht; ac felly hefyd y
dywedir yn Deut. 10. 22. Dylid sylwi fod
Stephan yma yn son am "Jacob a'i holl
genedl," a Moses yn y mànau a nodwyd,
sef Gen. 46. 27. a Deut. 10. 22, yn son am y
rhai a ddaethent allan o gorph Jacob yn unig.
Chwech enaid a thriugain a aeth gyda Jacob
i'r Aipht, yn ol Gen. 46. 26; yna, mae Jacob
ei hun, a Joseph a'i ddau fab, yn eu gwneuth-
ur yn ddeg a thriugain, yn ol Gen. 46. 27.
Pwy oedd y pump eraill, nid yw yn hawdd
gwybod; pa un ai gwragedd rhai o feibion
Jacob ai ynte rhyw rai eraill. Rhy faith o
lawer fyddai cyfleithu yr hyn oll a ddywed
ein Hawdwyr ar y gwahaniaeth hyn rhwng
Stephan a chyfrif Moses. Rhyfedd fel yr
amlhaodd yr ychydig hyn yn yr Aipht er
maint eu holl orthrymderau. Gwel Exod.
12. 37.

15 [k] * Felly yr aeth Jacob i waered
i'r Aipht, [l] ac a fu farw, efe a'n tadau
hefyd.

k Gen. 46. 1—7. Num. 20. 15. Deut. 10. 22. a 26 5. Josh. 24. 4. l Gen. 49. 33. Ex. 1. 6. Heb. 11 21, 22.

* Dywed Stephan hyn, efallai, i dynu
balchder gwŷr mawr y sanhedrim i lawr, ac
hefyd i ddangos i'w tadau hwy fyw yn
ddawiol, a marw yn ddedwydd, yn yr Aipht,
heb na gwlad Canaan, defodau seremoniol,
na theml ychwaith.

16 [m] * A hwy a symmudwyd i Sich-
em, ac a ddodwyd [n] * yn y bedd a
brynasai † Abraham er arian gan feib-
ion [o] Emmor tad Sichem.

m Ex. 13. 19. Josh. 24. 32. n Gen. 23. 9—20. a 49. 29—32. o Gen. 34. 2, &c.

* Gan iddynt farw yn y ffydd o gyflawn-
iad yr addewid am wlad Canaan, ac yn ffydd
yr adgyfodiad i'r Canaan nefol, hwy a ddyg-
wyd o'r Aipht i Sichem yn ngwlad Canaan
i'w claddu. Nid oes genym hanes yn un
màn ond y lle hwn, ddarfod claddu meibion
Jacob oll yn Sichem; ond mae yn ddiam-
mau iddynt gael eu claddu yno yn gystal â
Joseph, fel cyd-etifeddion o'r un addewid,
ac o'r un wlad âg yntau. † Mae yn amlwg
yn Gen. 33. 19. a Jos. 24. 32, mai Jacob, ac
nid Abraham, a brynodd y bedd hwn gan
feibion Emmor: lle arall, pell iawn o Sich-
em, a brynodd Abraham, a chan Ephron yr
Hethiad y prynodd efe ef. Gen. 23. 3—20.
Tybia rhai mai y geiriau, a brynasai ef,
(gan feddwl Jacob) a lefarodd Stephan ac a
ysgrifenodd Luc; ac i rywun ymyrgar roddi
Abraham i mewn wedi hyny yn lle y rhag-
enw ef, herwydd cofio i Abraham brynu
bedd, ac heb gofio i Jacob wneyd hyny hef-

* Yr addewid i amlau had Abraham, eu gwaredu o'u caethiwed, a'u dwyn i Ganaan, gwlad yr addewid. Un ffyddlawn yw Duw i'w addewid, mae ganddo ef ei amser i gyflawni ei addewid ac efe a gyflawna bob addewid yn ei amser, nis gall neb ei luddias. † Cawn hanes y tyngu hwn yn Gen. 22. 15—18. ‡ Exod. 1. 7, yw yr agoriad goreu ar y rhan hon o'r adnod.

18 [r] * Hyd oni chyfododd brenhin arall, † yr hwn nid adwaenai mo Joseph.

r Ex. 1. 8.

* Gwel Exod. 1. 8. Tybir mai brenin o deulu arall oedd hwn, diberthynas hollawl â'r brenin a ddyrchafasai Joseph i fod yn llywydd ar y wlad. † Nid adwaenai mo Joseph, ac nis mynai gofio y gwasanaeth mawr a wnaethai efe yn yr Aipht, na dangos dim caredigrwydd i'w genedl ef er mwyn y gwasanaeth hwnw.

19 [s] * Hwn a fu ddichellgar wrth ein cenhedl ni, † ac a ddrygodd ein tadau, gan beri iddynt fwrw allan eu plant, fel nad eppilient.

s Ex. 1. 9—22. Salm 83. 4, 5. a 105. 25. a 129. 1—3. Dat. 12. 4, 5.

* Cawn hanes y dichell a'r gorthrymder hyn yn Exod. 1. 9—16, 22: nid oes achos ychwaneg na darllen y bennod hòno i gael agoriad ar yr adnod hon. † Trwy eu gorthrymu â chaled-waith, gorchymyn lladd eu plant gwrywaidd, a thaflu y rhai a arbedid i'r afon.

20 * Ar yr hwn amser [t] y ganwyd Moses; [u] † ac efe oedd dlws i Dduw, ‡ ac a fagwyd dri mis yn nhŷ ei dad.

...nad oedd efe ddim yn er...
haerent hwy.

22 * A Moses oedd ...
holl † ddoethineb yr A...
oedd nerthol mewn ge...
gweithredoedd.

z 1 Bren. 4. 29, 30. 2 Cron. 9. ... Dan. 1. 4, 17—20. a Luc 24. 19.

* Mae yn ddiammau i fe... pob manteision dysgeidiae... tau yn meddu athrylith ra... ei ddysg. † Dywed hen... Aiphtiaid yn enwog iaw... mewn daearyddiaeth, me... yddiaeth, seryddiaeth, han... yginiaeth, a batheiniaeth, ... Am swynyddiaeth, yn ysty... gallwn feddwl fod gwr môr... arfer. ‡ Gallai Moses fod yn ... iau fel ymresymwr pwyllo... derfynol, ac eto bod yn saf... drwm o ran hyawdledd ... dywed ef am dano ei hun. ‖ Nid nerthol mewn geiri... Moses, ond nerthol mew... hefyd: pa bethau bynag a... llaw, efe a'u gwnai yn fe... ac yn llwyddiannus. Yr o... wn, pan oedd yn llys Pha... ddechreu ar ei orchwyl maw... Tybia rhai mai ei rymusder... aidd, yn myddin Pharaoh, ...

23 [b] * A phan oedd ...
deugain mlwydd oed, ...
galon ef [d] ymweled â'i ...
Israel.

b Ex. 2. 11, 12. Heb. 11. 24—26...

ed i ymweled â'i frodyr, ac i gymmeryd
dfyd gyda hwynt.

24 [e] * A phan welodd efe un yn cael
n, efe a'i hamddiffynodd *ef*, ac a
ialodd gam yr hwn a orthrymmid,
n daro yr Aiphtiwr:

e adn. 28. Ioan 18. 10, 11, 25—27.

* Gwelwn yr hanes am hyn gan Moses ei
n, yn Exod. 2. 11, 12. Tybia rhai bod
ddf natur, o amddiffyn y diniwed a dïal ar
orthrymwr ef, yn cyfreithloni y weith-
d hon o'r eiddo Moses. Pa fodd bynag am
ny, mae yn ddïammau ei fod ef yn gweith-
da dan gymhelliad goruwch-naturiol, fel
waredwr Israel, a dïalydd ar yr Aipht: fel
ny nis gall y tro hwn fod yn esampl i ni i
nddïal ar eraill.

25 * Ac efe a dybiodd fod ei frodyr
n deall, [f] fod Duw yn rhoddi iach-
wdwriaeth iddynt trwy ei law ef;
† eithr hwynt hwy ni ddeallasant.

f pen. 14. 27. a 15. 4, 7. a 21. 19. 1 Sam. 14. 45. a 19.
2 Bren. 5. 1. Rhuf. 15. 18. 1 Cor. 3. 9. a 15. 10. 2 Cor.
. Col. 1. 29. g Salm 106. 7. Marc 9. 32. Luc 9. 45.
. 34.

* Tybir fod Moses ei hun wedi cael dat-
ddiad rywfodd gan Dduw, mai efe a war-
ai Israel o'r Aipht, ac ei fod yn ystyried y
ithred hon fel ernes, neu ddechreuad, y
redigaeth hòno: a thybiai y gallai ei frodyr
eall hyny, † ond nid oeddynt hwy yn deall,
yr oedd yntau wedi cam-gymmeryd yr
ser o ddeugain mlynedd. Gallasent ddeall
erwydd amryw bethau. 1. Ei gadwedig-
th ryfedd ef yn ei fabandod. 2. Ei fawr-
d a'i enwogrwydd ef yn llys Pharaoh.
Ei barodrwydd a'i ddewrder ef yn eu
ndiffyn hwy y tro hwn; peth rhyfedd oedd
r fel efe wneyd sylw yn y byd o honynt,
enwedig can belled a lladd eu gorthrym-
4. Nis gallasent ychwaith fod yn holl-
heb wybod, fod amser eu gwaredigaeth
nesâu. Megys nad oeddent hwy yn deall
Moses oedd eu gwaredwr o'r Aipht,
r hefyd nid oedd gwŷr y cyngor hwn yn
ll mai Iesu oedd eu Gwaredwr hwythau
ethiwed y ddeddf a phechod: a dangos
y oedd amcan Stephan yn y geiriau, mae
debyg.

26 [h] * A'r dydd nesaf yr ymddang-
dd efe iddynt, a hwy yn ymrafael-
† ac a'u hanuogodd hwynt i hedd-
u, gan ddywedyd, ‡ *Ha* wŷr,
odyr ydych chwi; paham y gwn-
ch gam â'ch gilydd?

h Ex. 2. 13—15. i Gen. 13. 8. a 45. 24. Salm 133. 1.
18. 19. Ioan 15. 17, 18. 1 Cor. 6. 6—8. Phil. 2. 1, 3.
n 3. 11—15.

Efe a ymddangosodd iddynt fel athry-
wr a barnwr, yn gystal ag fel gwaredwr.
fe a'u hannogodd hwynt yn ddifrifol, a
nai eu cymhell hwynt i ymheddychu, can
led ag y gallai geiriau wneyd hyny. ‡ Nid
dyr o'r un gwaed yn unig, fel hiliogaeth
raham, ond brodyr hefyd o'r un grefydd,
addoli yr un Duw; brodyr yn yr un ad-
, a chyd-etifeddion o'r un addewid, ac o'r
wlad, Canaan. Tost iawn fod brodyr yn yr
yriaethau uchod, yn ymrafeilio â'i gilydd.

27 [k] * Ond yr hwn oedd yn gwneuthur cam â'i gymmydog, † a'i cilgwthiodd ef, gan ddywedyd, [l] ‡ Pwy a'th osododd di yn llywodraethwr ac yn farnwr arnom ni?

k adn. 54. pen. 5. 33. Gen. 19. 9. 1 Sam. 25. 14, 15. Diar. 9. 7, 8. l adn. 35, 39. pen. 3. 13—15. a 4. 7, 11, 12. Mat. 21. 23. Luc 12. 14. Ioan 18. 36, 37. a 19. 12—15.

* Y mwyaf yn y bai yw y mwyaf sarrug, yn gyffredin, a'r anoddaf ei heddychu o lawer. † Yma mae llarieidd-dra Moses i'w weled mòr amlwg a'i eiddigedd a'i ddewrder y dydd o'r blaen; hawdd y gallasai y gwr "nerthol mewn gweithredoedd" ddïal y cilgwthiad hyn fel y gwnaethai â'r Aiphtiwr, ond ni wnaeth. Pan ddelom i geisio heddychu brodyr ymrafaelgar, rhaid gofalu nad elom ein hunain i'r un ysbryd a hwythau, er bod hyny yn anodd lawer tro. ‡ Yn adn. 35, mae iaith daiogaidd y dyn hwn yn cael ei phrïodoli i'r bobl i gyd; ac yn Exod. 5. 20, 21, mae yn amlwg nad oedd ganddynt oll ddim gwell meddwl am Moses nag ymyrwr prysur, ac nid wedi ei ddanfon gan Dduw i'w gwaredu.

28 * A leddi di fi, y modd y lleddaist yr Aiphtiwr ddoe?

* Mae y dyn yn edliw hyn i Moses i ganad ei enau ef, fel na cheryddai efe ef yn mhellach. Nid yw edliw beiau yn ein ceryddwyr yn lleiâu dim ar ein beiau ni ein hunain; eto mae dynion enog yn dueddol iawn i wneyd hyny. Diolchgarwch a ddylasai Moses gael, ac nid dannodiaeth fel hyn; a buasai y geiriau yn fwy addas yn ngenau Aiphtiwr nac Israeliad.

29 [m] * A Moses a ffodd ar y gair hwn, † ac a fu ddïeithr yn nhir Madian; ‡ lle y cenhedlodd efe ddau o feibion.

m Ex. 2. 14—22. a 4. 19, 20. a 18. 2—4.

* Danfonodd y dyn hwn neu rywun arall wybodaeth o'r peth i Pharaoh, a gorfu ar Moses ffoi am ei fywyd, Exod. 2. 15. † Gwlad a gafodd ei henw oddi wrth Midian, pedwerydd mab Abraham o'i ail wraig, Cetura: Gen. 25. 2. yr oedd y Midian, neu y Madian hon, o du y dwyrain-ogledd i'r môr coch, ac a breswylid gan hiliogaeth y Midian a soniwyd uchod. Yr oedd Midian arall, o du y dwyrain i'r môr marw neu fôr Sodom, ar derfynau y Moabiaid. ‡ O Sephora ei wraig, merch Jethro, offeiriad, neu dywysog Midian. Exod. 2. 22. a 18. 2, 3, 4.

30 [n] * Ac wedi cyflawni deugain mlynedd, [o] † yr ymddangosodd iddo yn anialwch mynydd Sina, [p] angel yr Arglwydd [q] mewn fflam dân mewn perth.

n adn. 17. Ex. 7. 7. o Ex. 3. 1. a 19. 1, 2. 1 Bren. 19. 8. Gal. 4. 25. p adn. 32, 35. Gen. 16. 7—13. a 22. 15—18. a 32. 24—30. a 48. 15, 16. Ex. 3. 2, 6. Es. 63. 9. Hos. 12. 3—5. Mal. 3. 1. q Deut. 4. 20. Salm 66. 12. Es. 43. 2. Dan. 3. 27. r adn. 35. Deut. 33. 16. Marc 12. 26. Luc 20. 37.

* Deugain mlynedd yn llys Pharaoh, i ddysgu doethineb a mawredd, a deugain mlynedd wedi hyny yn fugail defaid, i ddysgu gostyngeiddrwydd a hunan-ymwadiad: ffyrdd rhyfedd sydd gan Dduw i addasu

[illegible] yr Arglwydd [illegible], angel yr Arglwydd [illegible].

32 * Myfi yw Duw dy dadau, Duw Abraham, a Duw Isaac, a Duw Jacob. A Moses wedi myned yn ddychrynedig, ni feiddiai edrych.

[illegible]

* Myfi, &c. [illegible] sydd yn ymddangos [illegible] yn [illegible], yw y [illegible] Duw, yr hwn a wnaeth gyfammod â'th dadau, Abraham, Isaac, a Jacob, [illegible]. Myfi yw y Duw hwnw yn ddigyfnewid, yn ffyddlawn i'm cyfammod, ac yn barod i gyflawni fy addewid yn ngwaredigaeth dy frodyr. Er mor fawr, er mor dda, ac er mor sanctaidd gwr ydoedd Moses; efe ddychrynodd yn ddirfawr wrth y weledigaeth hon, a'r darganfyddiad hwn o fawredd Duw. Ni feiddiai edrych ar y gogoniant yn llygad-dremio. Os yw Duw yn ei ymweliadau o drugaredd mor ofnadwy i'w bobl, pa beth a fydd ef pan ymddangoso yn ei lid i'w elynion?

33 * Yna y dywedodd yr Arglwydd wrtho, x Datod dy esgidiau oddi am dy draed: + canys y lle yr wyt yn sefyll ynddo sydd dir sanctaidd.

x Ex. 3. 5. Jos. 5. 15. 2 Pedr 1. 18.

* Byddai is-raddolion gynt, ac y maent eto, mae yn debyg, mewn rhai gwledydd, yn diosg eu hesgidiau, neu eu sandalau, wrth ddyfod o flaen eu huch-raddolion, fel arwydd o barch

[illegible]

35 * Y Moses yma, y[…] wrthodasant hwy, gan ddywe[…] osododd di yn llywodra[…] farnwr? + hwn a anfo[…] llywydd ac yn waredw[…] yr angel, yr hwn a y[…] iddo yn y berth.

[illegible]

* Gwel ar adn. 27. Mae [illegible] pha un mae Stephan yn son [illegible] yr adnod ymadroddi hwn o [illegible] ddigon o brawf ddylynt, deby[…] ddim yn erbyn Moses, fel [illegible] dystiolaeth ei fod. Mae efe yma [illegible] addysg hefyd, mai megys y [illegible] Moses yn waredwr, f[…] ant hwythau yr Arglwydd I[…] danfonodd Duw Moses yn waredwr, felly y danfonodd [illegible] mewn ystyr uwch ac mewn [illegible] o lawer.

36 * Hwn a'u harwe[…] allan, + gan wneuthur [illegible] ac arwyddion yn nhir [illegible] yn y môr coch, g || ac yn [illegible] ddeugain mlynedd.

[illegible]

* Gwedi dywedyd yr holl bethau uchod ... Moses er dangos pa mòr fawr oedd efe; ... Stephan yma yn dangos i Moses ei hun ... rhagfynegi dyfodiad yr Arglwydd Iesu, fel ... ragfynegwyd megys ef ei hun, ond llawer ... uwch, a mwy anrhydeddus. Gwel ar pen. 3. 22.

38 * Hwn yw efe a fu [l] yn yr eglwys yn y diffaethwch, [m] ‡ gyd â'r angel ... ymddiddanodd âg ef ym mynydd Sina, ac â'n tadau ni; [n] § yr hwn a dderbyniodd [o] ymadroddion bywiol i'w rhoddi i ni.

[l] Exo. 19. 3–17. a 20. 19, 20. Num. 16. 3, &c., 41, 42. ... adn. 30, 35, 53. Es. 63. 9. Gal 3. 19. Heb. 2. 2 ... 3. 1, &c. Deut. 5. 27–31. n 6. 1–3. a 33. 4. Neh. ... 14. Ioan 1. 17. o Deut. 30. 19, 20. a 32. 46, 47. ... 5–8. Ioan 6. 63. Rhuf. 3. 2. a 9. 4. a 10. 6–10. ... 12. 1 Pedr 4. 11.

* ... yn y gynnulleidfa; sef cynnulleidfa ... Israel. Mae yn wir mai eglwys i ... oedd holl gynnulleidfa Israel, ond cyf... y gair *ekklésai*, cynnulleidfa, o ryw ..., mewn rhai manau. † Yn yr holl ddi...wch, am ddeugain mlynedd; ond ... wrth fynydd Sinai a feddylir yma yn ..., yn amser rhoddiad y ddeddf. ‡ Sef ..., angel mawr y cyfammod; Duw Abra..., Isaac, a Jacob, Exod. 3. 6; YDWYF ... HWN YDWYF, Exod. 3. 14, JEHO..., Exod. 6. 2, 3. ‖ Y tro cyntaf yn ... Sinai, adn. 30; neu ynte yn rhodd... y ddeddf ar Sinai wedi hyny: yr olaf, ... yn debyg, a feddylir yma, oblegid y ... nesaf, "ac â'n tadau ni." § Ymad...ddion bywiol fel yr oeddynt yn cael eu ... gan y bywiol Dduw, yn rheol bywyd, ... sancteiddrwydd sanctaidd, i Israel, ac i bob dyn. ...weinidogaeth angau oedd y ddeddf i Israel, ... ystyried ynddi ei hun, ac yn llaw Moses; ... wrth ei hystyried yn gyssylltiedig a'r ... addewidau, y prophwydoliaethau, a'r ordein... gosodedig, y rhai a gynnwysent syl... yr efengyl dàn yr oruchwyliaeth hòno, ... oedd yn dangos ffordd y bywyd tragy...wyddol, ac yr oedd pob gwir gredadyn yn ei ...bod, mewn rhyw fesur, trwy yr ymad...ddion bywiol hyn.

39 [p] * Yr hwn ni fynnai ein tadau ... yn ufudd iddo, [q] eithr cilgwthiasant ..., [r] † a throisant yn eu calonnau i'r Aipht.

[p] ... adn. 51, 53. Neh. 9. 16. Salm 106. 16, 32, 33. Esec. ... 14. q adn. 27. Barn. 11. 2. 1 Bren. 2. 27. r Esec. ... 12. a 16. 3. a 17. 3. Num. 11. 5. a 14. 3, 4. a 21. 5. ... 9. 17.

* Er cymmaint gwr ydoedd Moses, o ran ...wydd, ei ddoniau, ei weithredoedd, a'r ...ydd a wnaeth Duw o hóno fel gwaredwr ...eddfwr i Israel; eto ni fynai eu tadau ..., yn y rhai yr ymffrostient gymmaint, ...ddâu iddo wedi yr holl arwyddion a wel... ganddo. Yr un modd, ni fynai y rhai ... ufuddâu i'r hwn oedd yn anfeidrol fwy ... Moses. Crybwyllir hyn gan Stephan, er ...gos i'r cyngor, mai nid peth newydd i ...el oedd gwrthryfela yn erbyn Duw, trwy ...thod y rhai a ddanfonai efe i'w gwaredu. ...id at y caled-waith, nac at ymborth yr Aipht yn gymmaint; ond at eilun-addoliaeth Aipht yn benaf, fel y dangosir yn yr ad... nesaf.

40 Gan ddywedyd [s] wrth Aaron, * Gwna i ni dduwiau † i'n blaenori: oblegid y ‡ Moses yma, yr hwn a'n dug ni allan o dir yr Aipht, ‖ ni wyddom ni beth a ddigwyddodd iddo.

[s] Exo. 32. 1.

* "Duwiau," yn ol dull yr Aiphtiaid, y rhai a ddywedent fod llawer, a gwahanol raddau o dduwiau. † Yr oedd hyn yn dangos y dirmyg eithaf ar Dduw a Moses, ag oedd wedi eu blaenori hyd yn hyn. ‡ Dull dirmygus iawn o ddywedyd am Moses, a hyny yn wyneb addefiad mai efe a'u dygodd hwynt allan o dir yr Aipht. ‖ Yr oedd hyn tua diwedd y deugain niwrnod y bu Moses gyda Duw yn y mynydd: pe buasai rhyw anffawd wedi dygwydd i Moses, dylasent feddwl bod Duw yr un o hyd i'w dwyn hwynt yn mlaen.

41 [t] * A hwy a wnaethant lo yn y dyddiau hynny, † ac a offrymmasant aberth i'r eilun, [u] ac a ymlawenhasant y'ngweithredoedd eu dwylaw eu hun.

[t] Exo. 32. 2–8, 17–20. Deut. 9. 12–18. Neh. 9. 18. Salm 106. 19–21. u Es. 2. 8, 9. a 44. 9–20. Hos. 9. 1, 10. Hab. 2. 18–20.

* Yn gyffelyb i'r Aiphtiaid, y rhai a addolent eu duw *Apis* dan rith llo, neu ŷch. Dechreuad, a chynllun oedd hyn, o'u heilun-addoliaeth hwy mewn oesoedd wedi hyn, i'r hyn y rhoddodd Duw hwy i fynu yn *farnol*, nes o'r diwedd iddo eu danfon hwy i gaethiwed dàn yr Assyriaid a'r Caldeaid. Yr oedd hyn hefyd yn fuan iawn wedi iddynt glywed Duw yn taranu yn erbyn eilun-addoliaeth oddi ar ben Sinai. † Am y pethau eraill yn yr adnod, gwel yr hanes yn Exod. 32. 5, 6.

42 * Yna y trodd Duw, [x] † ac a'u rhoddes hwy i fynu ‡ i wasanaethu [y] llu y nef; ‖ fel y mae yn ysgrifenedig yn llyfr y prophwydi, [z] A offrymmasoch i mi laddedigion ac aberthau [a] ddeugain mlynedd yn yr anialwch, [b] chwi tŷ Israel?

[x] Salm 81. 11, 12. Es. 66. 4. Esec. 14. 7–10. a 20. 25, 39. Hos. 4. 17. Rhuf. 1. 24–28. 2 Thes. 2. 10–12. y Deut. 4. 19 a 17. 3. 2 Bren. 17. 16. a 21 3. Job 31. 26–28. Jer. 19. 13. Esec. 8. 16. z Es. 43. 23. a Salm 95. 10. Heb. 3. 9, 15–17. b Am. 5. 25, 20.

* O fod fel Tad iddynt, i fod fel Barnwr arnynt, i'w cospi yn lle eu bendithio fel cynt. † Trwy gymmeryd ymaith ddylanwadau ac attaliadau ei Ysbryd a'i ras, a'u gadael hwynt i'w tueddiadau eilun-addolgar eu hunain yn ei farn gyfiawn. ‡ Darluniad sydd yma o agwedd y genedl yn mhen oesoedd wedi hyn, ar ol hir breswylio yn ngwlad Canaan. Yr haul, y lleuad, a'r planedau, yw llu y nef yma. ‖ Mae y geiriau hyn yn Amos 5. 25; yr oedd y deuddeg prophwyd lleiaf, fel eu gelwir, gan yr Iuddewon yn un llyfr, am hyny dywed Stephan yma "llyfr y prophwydi," yn y rhif unigol.

43 [c] * A chwi a gymmerasoch † babell ‡ Moloch, ‖ a seren eich duw Remphan, [d] lluniau y rhai a wnaethoch i'w haddoli: [e] § minnau a'ch symmudaf chwi tu hwnt i Babilon.

o'r hwn yr oedd Stephan yn cymmeryd y geirian. Nis gwyddys beth ydoedd yn arwyddo, pa un ai y Lleuad, Sadwrn, neu Gwener: ac nid yw yn werth manylu yma. § Dechreuodd eu heilun-addoliaeth yn y llo aur, ac yna aethant yn mlaen o ddrwg i waeth drwy yr oesoedd, nes i Dduw o'r diwedd eu symmud hwynt i Babilon er eu cospi a'u diwygio.

44 [f] * Tabernacl y dystiolaeth oedd † ym mhlith ein tadau yn yr anialwch, ‡ fel y gorchymynasai yr hwn a ddywedai wrth Moses, [g] am ei wneuthur ef yn ol y portreiad a welsai.

f Ex. 38. 21. Num. 1. 50—53. a 9. 15. a 10. 11. a 17. 7, 8. a 18. 2. Josh. 18. 1. 2 Cron. 24. 6. *g* Ex. 25. 40. a 26. 30. 1 Cron. 28. 11, 19. Heb. 8. 2.

* "Tabernacl y dystiolaeth" am fod llechau y dystiolaeth, y deg gair deddf, yn yr arch ynddi, ac am fod y *Shecinah* yn dystiolaeth o bresenoldeb Duw ar y drugareddfa yno. † Fel pe dywedasai Stephan, Cofiwch i'n tadau ni gael tabernacl y dystiolaeth yn yr anialwch, cyn dyfod i'r wlad hon; felly nis gall fod pwys mawr yn y cyhuddiad a roddir yn fy erbyn I o ragfynegi dinystr y deml hon, a bwrw ei fod yn wir. ‡ Gorchymynodd Duw i Moses osod i fynu dabernacl y dystiolaeth yn yr anialwch cyn dyfod yma; felly gall Duw fyned a'i waith ef yn mlaen eto mewn mânau eraill, er distrywio y lle hwn a'r wlad hon.

45 [h] * Yr hwn a ddarfu i'n tadau ni ei gymmeryd, a'i ddwyn i mewn gyd âg [i] † Iesu i ‡ berchenogaeth y Cenhedloedd, [k] y rhai a yrrodd Duw allan o flaen ein tadau, [l] || hyd yn nyddiau Dafydd;

Luc 1. 28. † Am ddymu[illegible]
gwel Salm 132. 2—5; a[illegible]
gwnaeth yn destyn gwed[illegible]
yr arwydda y gair Groe[illegible]
ieithir yma dymuno. ‡[illegible]
"dabernacl" yma, obleg[illegible]
tabernacl, i'r un dyben,
un dodrefn â'r tabernacl.

47 [o] * Eithr Solom[illegible] dŷ iddo ef.

o 2 Sam. 7. 13. 1 Bren. 5. [illegible] 2 Cron. 2—4. Zech. 6. 12, 13.

* Gwel 1 Bren. 6. 1, [illegible]
Cymmeradwyodd Duw [illegible]
chafodd ddarpar defnydd[illegible]
helaeth; ond Solomon e[illegible]
adu, yr hwn oedd yn [illegible]
Dafydd, ac yn gysgod m[illegible]

48 [p] * Ond nid yw[illegible] trigo mewn temlau o[illegible] [r] fel y mae y prophw[illegible]

p pen. 17. 24, 25. 1 Bren. 8 [illegible] *q* Deut. 32. 8. Salm 7. 17. a 46. [illegible] 4. 17, 24, 25, 34. Hos. 7. 16.

* Er i'r tabernacl yn g[illegible]
y deml, gael eu hadeilad[illegible]
ac at ei wasanaeth ef; et[illegible]
mygu mòr gnawdol am [illegible]
feidrol, ei fod ef yn tr[illegible]
waith dwylaw dynion: [illegible]
oedd yr Iuddewon yn [illegible]
bwys ar eu teml, ac yn [illegible]
droseddwr o herwydd d[illegible]
lle sanctaidd hwnw.

49 [s] * Y nef *yw* fy[illegible] a'r ddaear *yw* troed-[illegible] [t] † Pa dŷ a adeiledw[illegible] yr Arglwydd; neu [illegible] gorphwysfa i?

a fwy na'r oll a wnaeth; ac yna ledir iddo?

Chwi rai gwar-galed, [y] † a dig o galon ac o glustiau, chwi yn wastad [z] yn gwrth- Yspryd Glân: [a] ‖ megis , felly chwithau.

a 33. 3, 5. a 34. 9. Deut. 9. 6, 13. a 31. Neh. 9. 16. Salm 75. 5. a 78. 8. Es 48. 4. . 2. 4. Zech. 7. 11, 12. y Lef. 26. 41. . 6. Jer. 4. 4. a 6. 10. a 9. 25, 26. Esec. 44. , 28, 29. Phil. 3. 3. Col. 2. 11. z pen. 6. . 63. 10. Eph. 4. 30. a adn. 9, 27, 35, 33.

y cyngor erbyn hyn yn dechreu n Stephan yn ei araeth hon, o efengyl a'i goruchwyliaeth yn odiadau Iuddewig, a'u bod yn ddychrynllyd fel na chaffai efe madrodd. Wrth weled hyny, tori ar ei ymadrodd ac yn eu hwynt yn y geiriau llymion yffelybiaeth oddi wrth fustych na oddefant yr iau. Gan eu deddfoldeb, a'u rhagfarn, nid hwythau i iau Crist, nac i ath- efengyl ef. † Er enwaedu eu eu hymffrost o hyny; yr oedd 'u clustiau yn ddïenwaededig ys- hyn ni wrandawent eiriau Duw, nt iddo, ac ni safent yn ffydd- yfammod ef. ‡ Gwrthwynebu y lefarwyd trwy yr Ysbryd Glân wydi, gan Grist, a chan ei ap- Gwrthwynebu y gwyrthiau a yr Ysbryd Glân, a gwrthwynebu u yr Ysbryd Glân â'u cydwy- eu hunain. ‖ Dilyn camrau y henafiaid, ïe, gwneyd yn waeth f o honynt hwy, yn ol y ddïar- . 44, "Fel y ferch y mae'r fam."

Pa un o'r prophwydi ni † tadau chwi ei erlid? ‡ a asant y rhai [c] oedd yn rhag- odiad [d] y Cyfiawn, [e] ‖ i'r rhon y buoch chwi fradwyr ion:

, 8. 1 Bren. 19. 10, 14. 2 Cron. 24. 19—22. h. 9. 26. Jer. 2. 30. a 20. 2. a 26. 15, 23. 35—41. a 23. 31—37. Luc 11. 47—51. a 13. 2. 15. c pen. 3. 18, 24. 1 Pedr 1. 11. d pen. 3. 14. a 22. 14. Zech. 9. 9. 1 Ioan e pen. 2. 23. a 3. 15. a 4. 10. a 5. 28—30.

raidd neb o brophwydi Duw dàn tament na chawsont eu herlid i o'r Iuddewon. Gwel 1 Bren. 2 Cron. 36. 16. † "Eich tadau dirmygu eu hymffrost balch hwy ac i ddangos eu bod hwythau ffyrdd eu tadau. ‡ Nid eu herlid l eu lladd hefyd, amrai o honynt, rhagfynegi dyfodiad y Messiah, wir yma y Cyfiawn, mewn ffordd dd, am ei fod yn berffaith gyf- ei Berson dwyfol, ei natur ddyn- sanctaidd, ac yn dwyn cyfiawn- ddol i'r rhai oll a gredant ynddo. rwy gyflogi Judas i'w fradychu ddion trwy gymhell Pilat i'w a'i groeshoelio ef. Dyledswydd a yn ol ei chyfansoddiad oedd, gwarchod bywydau y pro- phwydi; yn lle hyny dyma hwy wedi troi yn fradwyr a llofruddion y Prophwyd mawr a gyfododd Duw.

53 [f] * Y rhai a dderbyniasoch y gyfraith trwy drefniad angelion, [g] † ac nis cadwasoch.

f Ecs. 19. a 20. Deut 33. 2. Salm 68. 17. Gal. 3. 19. Heb. 2. 2. g Esec. 20. 18—21. Ioan 7. 19. Rhuf. 2. 23—25. Gal. 6. 13.

* Sef trwy weinidogaeth angelion. Gwel Galat. 3. 19; Heb. 2. 2. Tybir mai yr angel- ion oedd yn gwneyd y taranau, y mellt, y sain udgorn, a'r llef geiriau, yn rhoddiad y ddeddf ar Sinai. Mae yn ddïammau mai Mab Duw a roddodd y ddeddf; a bod llu- oedd o angelion yno gydag ef er mawredda yr achlysur; ond nis gwyddom beth oedd eu gwaith hwy ar yr achlysur hwnw. Dywedir mai gair milwraidd yw y gair (*diatagas*) a gyfieithir yma "trefniad;" felly yr oedd Mab Duw fel Deddf-roddwr a Brenin mawr ar Sinai, a miloedd o angelion fel milwyr tan- llyd gydag ef, yn osgorddion iddo, ac yn gedyrn o nerth yn gwneuthur ei air ef. † Gan nas cadwasant y gyfraith a roddwyd trwy angelion, nid rhyfedd iddynt wrthod yr efengyl a roddwyd trwy ddynion tlodion.

54 ¶ * A phan glywsant hwy y pethau hyn, [h] hwy a ffrommasant yn eu calonnau, [i] ac a ysgyrnygasant ddannedd arno.

h pen. 5. 33. a 22. 22, 23. i Job 16. 9. Salm 35. 16. a 112. 10. Galar. 2. 16. Mat. 8. 12. a 13. 42, 50. a 22. 13. a 24. 51. a 25. 30. Luc 13. 28.

* Gwel ar pen. 5. 33. Nis gallent oddef na gwrth-ddywedyd yr edliwion llymion a didderbyn wyneb hyn, gan hyny aeth- ant yn gynddeiriog o ddigllonedd, hyd at ysgyrnygu dannedd, yn debycach i greadur- iaid yn uffern nac ar y ddaear. Ofnadwy yw enogrwydd a llid ar unwaith.

56 * Ac efe [k] yn gyflawn o'r Ys- pryd Glân, [l] † a edrychodd yn ddyfal tu a'r nef; [m] ‡ ac a welodd ogoniant Duw, ‖ a'r Iesu [n] yn sefyll ar ddeheu- law Duw.

k Gwel ar pen. 2. 4.—a 4. 8. a 6. 3, 5, 8, 10. a 73. 9, 10. Mica 3. 8. l pen. 1. 10, 11. 2 Cor. 12. 2—4. Dat. 4. 1—3. m Es. 6. 1—3. Esec. 1. 26—28. a 10. 4, 18. a 11. 22, 24. Ioan 12. 41. 2 Cor. 4. 6. 2 Pedr 1. 17. Dat. 21. 11, 23. n Salm 109. 31. a 110. 1. Ioan 14. 2. Heb. 1. 3. a 8. 1.

* Llawn o ras a dylanwadau cynnorthwyol yr Ysbryd Glân, cyfatebol i'w brofedigaeth a'i ddyoddefiadau presenol. † Efe a edrych- odd uwchlaw dynion a'u bygythion, mewn ffydd ac ymddiried am gymmorth Duw yn yr awr gyfyng hòno oedd yn dyfod arno. ‡ Gwelodd ogoniant fel y Shecinah yn y sancteiddiolaf gynt: gwelodd gymmaint o ogoniant Duw, ac o'r Arglwydd Iesu yn ei natur ddynol, ag oedd yn bosibl i lygaid o gnawd i edrych arno. ‖ "Yn *sefyll* ar dde- heulaw Duw:" mewn agwedd barod i ddadl- au achos cyfiawn ei was, i'w nerthu ef yn ei ddyoddefaint, i dderbyn ei enaid ef i ogoniant, ac i ddïal ar ei elynion ef.

56 * Ac efe a ddywedodd, Wele, [o] mi a welaf y nefoedd yn agored, [p] a Mab y dyn yn † eistedd ar ddeheu- law Duw.

v pen. 10. 11, 16. Esec. 1. 1. Mat. 3. 16. Marc 1. 10. Luc 3. 21. Dat. 4. 1. a 11. 19. a 19. 11. p Dan. 7. 13, 14. Mat. 16. 27, 28. a 25. 31. a 26. 64, 65. Ioan 5. 22—27.

* Gweledigaeth wirioneddol oedd hon, a roddes Duw i Stephan, er ei nerthu a'i galonogi i ddyoddef. Nis gallwn ddywedyd *pa fodd* yr agorodd Duw y nefoedd iddo; mae yn ddiammau mai peth gwyrthiol a goruwchnaturiol oedd, ac nad oedd neb yn gweled y weledigaeth ond Stephan ei hun. † *Sefyll,* yn ol y Saesoneg, sydd yn yr adnod hon yn gystal a'r adnod o'r blaen; ac yr un gair *(estôta)* sydd yn y Groeg yn y ddwy adnod: *sefyll* yw ystyr mwyaf priodol y gair hwnw, a pha fodd y cyfieithwyd ef yn *eistedd* yn yr adnod hon, nis gwyddom. Dywedodd Stephan ei weledigaeth ger bron y cyngor yn 1. O herwydd ei fawr gariad at Grist, ac o wir chwant ei ddercharu ef. 2. Er galw ei elynion i edifeirwch, tra yr oedd y nefoedd yn agored a Mab Duw yn barod i faddau a'u derbyn hwy. 3. Er cryfder i eraill, fel na byddai ofn arnynt addef Crist a'i wirionedd. 4. I ddychrynu y rhai mwyaf caled o honynt, trwy ddangos iddynt eu barnwr a'u dialydd. 5. Er tystiolaethu iddynt ei fod ef ei hun yn dyst llygaid o Grist wedi adgyfodi, yr hyn beth oedd môr anodd ganddynt hwy ei gredu.

57 [q] * Yna y gwaeddasant â llef uchel, [r] † ac a gauasant eu clustiau, ‡ ac a ruthrasant yn unfryd arno,

q adn. 54. pen. 21. 27—31. a 23. 27. r Salm 58. 4. Diar. 21. 13. Zech. 7. 11.

* Gan gymmeryd arnynt eu bod wedi synu a dychrynu yn ddirfawr wrth glywed y fath eiriau cableddus. † Trwy roddi eu bysedd yn eu clustiau, mae yn debyg, fel na chlywent ychwaneg o'r fath eiriau. ‡ Yr oedd y fath ruthr gorwyllt a hyn yn groes i bob cyfraith a rhëol: ac ymddygiadau cynddeiriog o'r fath hyn a barodd i'r Rhufeiniaid wedi hyny ddistrywio eu teml a'u dinas hwy.

58 [s] * Ac a'*i* bwriasant allan o'r ddinas, [t] ac a'*i* llabyddiasant: [u] † a'r tystion a ddodasant [x] eu dillad wrth draed ‡ dyn ieuangc a elwid Saul.

s Num. 15. 35, 36. 1 Bren. 21. 13. Luc 4. 29. Heb. 13. 12, 13. t pen. 6. 11. Lef. 24. 14—16. Ioan 10. 23—36. u Deut. 13. 9, 10. a 17. 7. x pen. 8. 1. a 9. 1, &c.

* Fel nad halogid y ddinas gan ei gabledd ef, ac felly yr oedd y ddeddf yn gofyn gwneyd â'r cablydd, Lef. 24. 14, 23; 1 Bren. 21. 13. Y rhai hyn oedd i daflu y gareg gyntaf ato ef, Deut. 17. 6, 7. Mae yn debyg eu bod yn diosg eu dillad at y gorchwyl ofnadwy ac anghyfiawn hwn. ‡ Saul oedd ei enw Hebreaidd ef, a Paul ei enw Rhufeinig, wrth ba un y gelwir ef yn mhob màn ar ol ei dröedigaeth. Ar y weithred greulawn hon o erlid mae enw y dyn ieuanc hwn yn dyfod i'r golwg gyntaf, a rhyfedd i'r fath erlidiwr gael ei wneyd yn apostol môr enwog: mae holl ffyrdd Duw i gyd yn rhyfedd, yn enwedig ffyrdd ei ras.

59 * A hwy a labyddiasant Stephan, [y] † ac efe yn galw ‡ *ar Dduw,* ac yn dywedyd, [z] || Arglwydd Iesu, derbyn fy yspryd.

y pen. 2. 21. a 9. 14, 21. a 22. 16. Joel 2. 32. Rhuf. 10. 12—14. 1 Cor. 1. 2. z Salm 31. 5. Luc 23. 46.

* Hwy a'i llabyddiasant ef yn ddidrug[...] ac yn effeithiol: † a thra yr oeddynt hw[...] gynddeiriog yn ei labyddio, yr oedd [...] yn dawel ac yn ddiysgog yn gweddïo. [...] yw y geiriau *ar Dduw* yn y Groeg [...] nis gallai y cyfieithwyr gyfieithu yr ad[...] synwyrol heb eu gosod i mewn: yr oed[...] yn galw ar y Duw y gwelsai ei ogonia[...] adn. 55, sef ar yr Arglwydd Iesu a [...] efe yn sefyll ar ddeheulaw Duw. (O[...] yma gydnabyddiaeth amlwg o Ddu[...] Crist, a hyny gan ddyn duwiol yn [...] marw? Pa fodd y gallai yr Arglwydd [...] dderbyn ei ysbryd ef oni b'ai ei fod [...] Dduw. Mae Stephan yma yn cyd[...] Duwdod Crist yn hollawl yr un modd [...] oedd Crist yn cydnabod Duwdod y Ta[...] farw, Luc 23. 46.

60 [a] * Ac efe a ostyngodd ar[...] iau, † ac a lefodd a llef uchel[...] glwydd, ‡ na ddod y pechod h[...] eu herbyn. || Ac wedi iddo dd[...] yd hyn, [c] efe a hunodd.

a Ezra 9. 5. Dan. 6. 10. Luc 22. 41. [...] Luc 6. 28. a 23. 34. Rhuf. 12. 14—21. [...] 1 Cor. 11. 30. a 15. 6, 18, 20, 51. 1 Thes. 4. 13, [...]

* Nis gwyddom pa agwedd oed[...] gorph yn gweddïo drosto ei hun; o[...] efe yn myned ar ei liniau yn nghan[...] a luchid arno i weddïo dros ei [...] † Fel y gallai ei labyddwyr ei glyw[...] pheth rhyfedd na buasai y fath yn [...] yn effeithio arnynt, i ddofi eu llidiow[...] ‡ Na phwysa y pechod hwn yn eu [...] yw ystyr y geiriau gwreiddiol: na [...] iddynt, ac na chospa hwynt yn ol [...] y pechod hwn. Mae y weddi hon [...] nwys edifeirwch a dychweliad y bo[...] oblegid heb hyny (er mai nid am hy[...] oes fodd i beidio rhoddi pechod y[...] dynion. || Er môr greulon a phoenus [...] wyd y merthyr duwiol hwn i far[...] eto huno tawel oedd iddo ef: yr [...] gyflwr yn dda, ei achos yn dda, e[...] bod yn dda, a'i obaith yn dda, am [...] iad dedwydd, a bywyd tragywyddol [...] i'r bedd.

PEN. VIII.

Yr eglwys, o achos yr erlid yn Je[...] wedi ei phlannu yn Samaria

[a] * A SAUL oedd yn cyttu[...] ladd ef. † A bu yn y dyddia[...] ny [b] erlid mawr ar yr [c] eglwys [...] yn Jerusalem: [d] ‡ a phawb a || [...] arwyd ar hŷd gwledydd Judea [...] maria, [f] § ond yr apostolion.

a pen. 7. 58. a 22. 20. Mat. 10. 25—28. a [...] Luc 11. 49, 50. Ioan 15. 20. a 16. 2. c pen. 2. [...] a 11. 22. a 13. 1. d adn. 4. pen. 11. 19—21. [...] Phil. 1. 12. e adn. 14. pen. 1. 8. Ioan 4. [...] 5. 18, 20, 33, 40. Ecs. 10. 28, 29. Neh. 6. 3. Dan. [...] a 6. 10, 23. Heb. 11. 27.

* Cytuno mewn meddwl, gair, a [...] red: yn *ymhyfrydu* yn y weithred; [...] arwydda y gair gwreiddiol, a dywedi[...] gair *cytuno* yn rhy wân o lawer. [...] welodd y Sadhedrim iddynt gael eu [...] i labyddio Stephan heb i'r werin d[...] ac heb i'r rhaglaw Rhufeinig gy[...] sylw o'r peth, ymbyfasant yn fwy [...]

hwy yn dechreu erlid yr holl eg-
iid yr apostolion yn unig megys
n. ‡ Y rhan fwyaf o lawer, medd
d pawb yn hollawl ond yr apostol-
'b ag oedd yn bregethwyr, medd
d yr apostolion. ‖ Gwasgaru fel
r hwn a ddyg ffrwyth toreithiog.
ruwch-lywodraethodd Duw yr er-
hon er taeniad cyflymach yr ef-
Mae dywediad traddodiadol hen
ist benderfynu deuddeng mlynedd
d ef, i'r Iuddewon yn Jerusalem
el pregethu yr efengyl iddynt: ac
wedyd wrth ei apostolion, Ewch
i'r byd wedi deuddeng mlynedd.
mai dyna paham yr arosodd yr
yn Jerusalem ar ol gwasgar y
nid yw yr ysgrythyr yn dywedyd
cyfryw draddodiad. Rhyfedd fel
Duw am ei apostolion yn Jerusa-
d hwnw.

A gwŷr bucheddol a ddygas-
han *i'w gladdu*, *h* † ac a
nt alar mawr am dano ef.

5. a 10. 2. Luc 2. 25. *h* Gen. 1. 10, 11. Deut. 34. 8. 1 Sam. 28. 3. 2 Sam. 3. 31. 1. a 35. 25. Es. 17. 1, 2. Jer. 22. 10, 18. Ioan

'r bucheddol:" dynion duwiol a
iawn: ac yr oedd y weithred hon
claddu corph Stephan, dangos
o barch iddo, a chymmaint o alar
yn wyneb y fath erlid, yn brawf
'u duwioldeb hwy. † Cyfrifid yn
mhlith yr Iuddewon i gyflawrdd â
hwn a labyddiesid am gabledd;
wŷr bucheddol yn rhoddi cladded-
hydeddus i Stephan, ac yn galaru
yn gyhoeddus megys un o'r rhai
yn mhlith y genedl. Tybir i'r
gymmeryd esgus oddiwrth hyn i
hwaneg.

ithr *i* Saul oedd yn anrheith-
wys, ‡ gan fyned i mewn i
a llusgo allan wŷr a gwrag-
a'*u* rhoddes y'ngharchar.

58. a 9. 1—13. a 22. 3, 4. a 26. 9—11. 1 Cor. 13. Phil. 3. 6. 1 Tim. 1. 13.

yn debyg fod y dyn ieuanc pen-
yn fwy llidiog a blaenllaw na neb
yr, ac fel yr addefodd ef ei hun
"yn gablwr, yn erlidiwr, ac yn
† Fel blaidd neu lew, neu ryw
wyllt ysglyfaethus: felly meddant
y gair (*elumaineto*) a gyfieithir
eithio. ‡ Diammau fod ganddo
oddiwrth y Sanhedrim i hyn:
nas gallent gael neb ffyddlonach.
o megys gerfydd gwallt eu penau
u neb hen nac ieuanc gwrryw na
§ Diammau i lawer gael eu rhoddi
th hefyd y pryd hwn, a Philat yn
yny heb ofalu dim am y peth.

A'r rhai a wasgarasid a dram-
gan bregethu y gair.

1. 19. a 14. 2—7. Mat. 10. 23. 1 Thes. 2. 2.

n yr oedd Duw yn goruwch-lywodr-
hau, i ddwyn da allan o ddrwg, a
llan o dywyllwch. Yn awr yr oedd
vahaniaeth yn cael ei dynu i lawr,
yn cael ei ddwyn i breswylio yn

mhebyll Sem. Nid oedd o bwys mawr o ba
le, na chan bwy, y cafodd y pregethwyr hyn
eu hurddau, hyd ag yr oeddynt o ddanfon-
iad Duw, a than ddylanwadau yr Ysbryd
Glân.

5 * Yna *l* Phylip a aeth i waered
m † i ddinas Samaria, *n* ‡ ac a bregeth-
odd Grist iddynt.

l pen. 1. 14, 15, 40. a 6. 5. a 21. 8. *m* pen. 1. 8. Mat. 10. 5, 6. *n* adn. 35—37. pen. 5. 42. a 9. 20. a 17. 2, 3. Ioan 4. 25, 26. 1 Cor. 1. 23. a 2. 2. a 3. 11.

* Nid Phylip yr apostol, yr oedd hwnw yn
Jerusalem, adn. 1; ond un o'r saith a ddewis-
wyd yn pen. 6. 5. † Yr oedd hyn yn ol rhag-
fynegiad Crist cyn ei esgyniad, pen. 1. 8.
‡ Athrawiaethodd am Dduwdod Crist, ei
genedliad gwyrthiol, ei fywyd sanctaidd, ei
farwolaeth aberthawl, ei adgyfodiad, ei es-
gyniad, yn nghyd a maddeuant pechodau
a bywyd tragywyddol, trwy ffydd yn ei
enw ef.

6 * A'r bobl *o* yn gyttûn a ddaliodd
ar y pethau a ddywedid gan Phylip,
wrth glywed o honynt, † a gweled yr
arwyddion yr oedd efe yn eu gwneuth-
ur.

o pen. 13. 44. 2 Cron. 30. 12. Mat. 20. 15, 16. Ioan 4. 41, 42.

* Llawer o honynt yn gytun a ddaliasant
ar y pethau: Yr oedd hyn yn barotôad da
i'w troedigaeth hwynt, oblegid ffydd sydd
trwy glywed. Nid pawb o wrandawwyr yr
efengyl sydd yn dâl ar *bethau* y weinidog-
aeth fel y Samariaid hyn. † Beth bynag oedd
yr arwyddion, neu y gwyrthiau hyn, yr
oeddynt oll yn brofion o ddanfoniad Phylip,
ac o wirionedd ei athrawiaeth ef: Duw yn
dwyn tystiolaeth i air ei ras.

7 *p* * Canys ysprydion aflan, gan
lefain â llef uchel, a aethant allan o
lawer a berchennogid *ganddynt;* a
llawer yn gleifion o'r *q* parlys, ac yn
r gloffion, a iâchawyd.

p pen. 5. 16. Mat. 10. 1. Marc 9. 26. a 16. 17, 18. Luc 10. 17. Ioan 14. 12. Heb. 2. 4. *q* pen. 9. 33, 34. Marc 2. 3—11. *r* pen. 3. 6, 7. a 14. 8—10. Es. 35. 6. Mat. 11. 5. a 15. 30, 31.

* Dyma'r arwyddion a soniwyd yn yr ad-
nod o'r blaen. Gwelwn hanes cyffelyb yn
Math. 8. 29; Marc 1. 26; a 3. 11; a 5. 7; a
Luc 4. 41. Yr oedd effeithiau mór rymus ar
y cythreuliaid trwy Phylip, ag oedd yn y
manau uchod trwy Grist ei hun. Crist ei
hun oedd yn gweithredu yma, trwy Phylip
fel offeryn.

8 *s* * Ac yr oedd llawenydd mawr
yn y ddinas honno.

s pen. 13. 48, 52. Salm 96. 10—12. a 98. 2—6. Es. 35. 1, 2. a 42. 10—12. Luc 2. 10, 11. Rhuf. 15. 9—12.

* Nid am gael eu iachâu o glefydau, a'u
gwaredu oddiwrth ysbrydion aflan yn unig;
ond am fod efengyl Iesu yn cael ei phreg-
ethu iddynt hwy Samariaid dirmygedig, a
hwythau yn cael mwynâu o'i bendithion
nefolaidd hi. Jerusalem, dinas Duw, yn
erlid, ac yn gwrthod yr efengyl; a Samaria
eilun-addolgar yn derbyn yr efengyl, ac yn
llawenychu o'i phlegid. Rhyfedd y cyfnew-
idiadau mae gras Duw yn wneyd; a gwelwn
yma mai wrth y neb y mŷno y mae efe yn
trugarâu.

on wrth y Samariaid, meddant, mai y Tad oedd, wrth yr Iuddewon, mai y Mab ydoedd, ac wrth y cenedloedd, mai yr Ysbryd Glân ydoedd. Os gwir hyny, mae yn debyg mai gwedi yr amser hyn yr aeth efe i gymmaint rhyfyg; oblegyd cyn hyn nis gwyddai efe ddim am egwyddorion cristionogaeth. Dywed Justin Ferthyr ei fod yn hòni hawl i holl enwau y Duwdod; a dywedir fod delw wedi ei gosod i fynu iddo yn Rhufain, ar yr hon yr oedd yn argraffedig, *I Simon y Duw Sanctaidd!*

10 * Ar yr hwn [x] yr oedd pawb, [y] o'r lleiaf hyd y mwyaf, yn gwrando, gan ddywedyd, [z] † Mawr allu Duw yw hwn.

x Eph. 4. 14. 2 Pedr 2. 2. Dat. 13. 3. y Jer. 6. 13. a 8. 10. a 31. 34. Jona 3. 5. z 1 Cor. 1. 24.

* Gwelwn yma mòr hawdd yw darbwyllo dynion annwybodus i gredu celwydd a hudoliaeth, y mawrion yn gystal â'r bychain. † I blith pa genedl bynag yr elai y twyllwr hwn, dywedai, meddant, mai efe oedd Duw y genedl hòno, a choelid ef o herwydd ei swynion.

11 * Ac yr oeddynt a'u coel arno, † o herwydd iddo dalm o amser [a] eu hudo hwy â ‡ swynion.

a Es. 8. 19. a 44. 25. a 47. 9—13. Gal. 3. 1.

* Gwrandawent ei gableddau ef â'u clustiau, a chredent iddo yn eu calonau. Mòr wir yw yr hyn a ddywedodd ein Hiachawdwr, Ioan 5. 43, "os arall a ddaw yn ei enw ei hun, hwnw a dderbyniwch." † Yr oedd megys yn eu difeddiannu hwynt o'u synwyrau, fel na allent roddi eu rheswm naturiol ar waith. ‡ Gweithredoedd hudol o swyn-gyfaredd, oedd efe yn wneyd trwy oddefiad Duw, a thrwy gynnorthwy diafol, fel swynyddion yr Aipht gynt.

12 * Eithr pan [b] gredasant i Phyl-

lynodd wrth Phylip,
arno wrth weled yr
nertboedd mawrion a w

e adn. 21. Salm 78, 35—37. a 1
Ioan 2. 23—25. a 8. 30, 31. Iago 2
10. a 13. 44. Hab. 1. 5. Ioan 5. 20. a

* Credodd o ran cydsyni
gwir oedd i Grist wneyd g
odi o feirw: ond nid gwi
ydoedd, yn puro ei galon ef
i ufuddâu o'r galon i Grist.
lliaws yn ei adael ef ac
Phylip, tybiodd y twyllwr
y peth goreu a allasai yn
cael ei fedyddio gyda hwyn
gadw ei barch a'i gymme
hwynt fel o'r blaen. ‡ Ty
yn drech swynwr nag ef e
efe a lynodd wrtho, gan o
felly i ddysgu ei ffordd rag
hefyd, efallai, fod Iesu Gr
yn galluogi Phylip i wney
rhyw allu mwy nag a wyd
‖ Fel y synasai y Samariaid
blaen.

14 ¶ [g] A phan glybu
yn Jerusalem, [h] dderb
air Duw, * hwy a an
[i] Pedr ac Ioan.

g adn. 1. pen. 11. 1, 19—22.
h pen. 2. 41. a 17. 11. Mat. 13. 23.
13. 2 Thes. 2. 10. i pen. 3. 1—3.

* I gadarnâu a chynnorth
yn Samaria, i gyfranu doni
yr hyn ni allai neb ond yr
gorpholi eglwys reolaidd yn
apostolaidd. Ychydig o'r
am alw tân o'r nef i ddyf
ond yn awr yr oedd yn m
teimladau gwahanol iawn.

15 Y rhai wedi eu
k * a weddïasant drosty

d â'r Iuddewon dychweledig o ran
n a bendithion ysbrydol.

* (Canys eto [l] nid oedd efe
yrthio ar neb o honynt: [m] † ond
dynt yn unig wedi eu bedydd-
nw yr Arglwydd Iesu)

10. 44—46. a 11. 15—17. a 19. 2. m pen. 2.
, 48. Mat. 28. 19. 1 Cor. 1. 13—15.

hyn yn dangos yn amlwg mai nid
yd Glân yn ei ddoniau a'i waith
a feddylir yn yr adnod o'r blaen;
fel hyny yr oedd wedi syrthio arnynt
redu ynddynt o'r blaen: heb hyny
nt yn credu. Tybia rhai nad oedd
lerbyn yr Ysbryd Glân yn ei ddoniau
edin ond y rhai oedd Duw yn eu
n drwy hyny i fod yn fugeiliaid ac
won, ond tybia eraill ei fod yn dis
awb yn gyffredinol, yr hyn nid yw
iawn. Gwel 1 Cor. 12. 29, 30.
fedyddiwyd drwy ei awdurdod ac
orchymyn ef, yn arwydd o'u hym-
d iddo ef, fel eu Harglwydd a'u
r, yn arwydd o'u ffydd ynddo ef,
rwymiad i fod byth yn eiddo ef.

* Yna hwy a ddodasant *eu*
arnynt, [o] † a hwy a dderbyn-
r Yspryd Glân.

18. pen. 6. 6. a 9. 17. a 13. 3. a 19. 6. Num 8
. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. 2 Tim. 1. 6. Heb. 6. 2.
1. Gal. 3. 2—5.

yn amlwg wrth y cyd-destynau mai
darnâu *(to confirm)* nac i urddo
a yr arddodiad dwylo yn y *fàn hon;*
arwydd fod gweddïau yr apostol-
el eu hateb, a bod y ddawn a geis-
cael ei rhoddi. Am arddodiad
gwel ychwaneg ar pen. 6. 6.
rhyw ddull gweledig, efallai; mewn
d amlwg, mae yn sicr, un ai yn y
d o hôno neu yn ei effeithiau; pe
buasai Simon y swynwr yn ei gan-
18.

A phan welodd Simon * mai
odiad dwylaw yr apostolion y
yr Yspryd Glân, [p] † efe a
odd iddynt arian,

. 5. 15, 16. a 8. 9. Ezec. 13. 19. Mat. 10. 8.

dd llawer o athrawon a christion-
ill yr oes hôno yn *cael* y doniau
nd mae yn debyg mai trwy weddï-
ddodiad dwylaw yr apostolion yn
nad yn unig, yr oeddynt yn cael
u. Tybiodd Simon fod ar law yr
gynnysgaethu y neb y mynent â'r
on, ac nis gwyddai mai "dawn
oedd, ac mai fel apostolion Crist yr
hwy yn offerynol i'w chyfranu.
odd y rhagrithiwr cybyddus hwn
ynt am y ddawn, gan feddwl yn
u gwneyd arian lawer o hôni pe'i
chael enw a pharch iddo ei hun
y yr awdurdod hon.

an ddywedyd, [q] Rhoddwch i
hefyd yr awdurdod hon, * fel
bynnag y gosodwyf fy nwy-
lerbynio efe yr Yspryd Glân.

—11, 17 Mat. 15. 1—3. Luc 14. 7—11. Ioan
15. 8, 9. 3 Ioan 9.

* Nid gogoniant Duw, llwyddiant yr ef-
engyl, na lles eneidiau dynion, oedd yn
gwneyd y swynwr hwn yn awyddus am yr
awdurdod hon; ond fel y dywedwyd, ei
defnyddio i gasglu cyfoeth, ac i gael enw
mawr iddo ei hun: ie ei dderchafu fel Duw.
Gwel ar adn. 9. Ei ragrith ef oedd dywed-
yd "*Fel* ar bwy bynag y gosodwyf fy nwy
law, y derbynio efe yr Ysbryd Glân;" *fel* y
caffwyf fi gyfoeth a pharch i mi fy hun oedd
yn y gwaelod.

20 * Eithr Pedr a ddywedodd
wrtho, [r] † Bydded dy arian gyd â
thi i ddistryw, [s] ‡ am i ti dybied y
[t] meddiennir dawn Duw trwy arian.

r pen. 1. 18. Deut. 7. 26. Josh. 7. 24, 25. 2 Bren. 5.
26, 27. Dan. 5. 17. Hab. 2. 9, 10 Zech. 5. 4. Mat 27. 3—5.
1 Tim. 6. 9 Iago 5. 3. 2 Pedr 2. 14—17. Dat. 18. 15.
s adn. 22 Deut. 15. 9. Diar. 15. 26. Mat. 15. 19. t pen.
2. 38. a 10. 45. a 11. 17. Mat. 10. 8.

* Mae yn debyg mai golwg digon tlodaidd
a gwael oedd ar Pedr ac Ioan, felly tybiodd
Simon y buasai swm go lew o arian yn eu
hudo hwy; ond cafodd weled i'r gwrthwyn-
eb yn bur fuan. † Mewn ffordd annuwiol yn
ddïau yr oedd Simon wedi cael ei arian, ac
i ddybenion annuwiol yr oedd yn eu cyn-
nyg; felly yr oedd yn amlwg i Pedr mai
dyn i fyned i ddistryw ydoedd, oni chaffai
edifeirwch. Nid dymuno iddo fyned i ddis-
tryw yr oedd; ond ei rybuddio rhag hyny,
ei geryddu am ei bechod, ac ymwrthod a'i
wobr llygredig ef gyda'r atgasrwydd mwyaf.
‡ "Am i ti *dybied:*" dylem wylied yn ddy-
fal ar ein calonau; dechreuodd pechod Sim-
on yn ei galon, yn ei *dybied,* ac yna torodd
allan yn ei eiriau.

21 [u] * Nid oes i ti na rhan na
chyfran yn y gorchwyl hwn: [x] † can-
ys nid yw dy galon di yn uniawn ger
bron Duw.

u Josh. 22. 25. Ezec. 14. 3. Dat. 20. 6. a 22. 19.
x 2 Cron. 25. 2. Salm 36. 1. a 78. 37. Hab. 2. 4. Mat. 6.
22—24. Ioan 21. 17. Heb. 4. 13. Dat. 2. 23.

* Nid oes i ti ran yn yr Ysbryd Glân, o ran
ei dderbyn na'i gyfranu i eraill, nid oes i ti
ran yn yr iachawdwriaeth yr ydym ni yn ei
phregethu, na rhan ychwaith yn y gorchwyl
o'i phregethu. † Er y dywedir i Simon
gredu, cael ei fedyddio, a glynu wrth yr ap-
ostolion, eto nid oedd ei galon ef yn uniawn
ger bron Duw: yr oedd yn hawdd i Pedr
weled hyny (heb y ddawn o allu profi yr ys-
brydion) wrth ei waith ef yn cynnyg arian
am ddawn yr Ysbryd Glân. Pwnc mawr
mewn crefydd yw cael y galon yn uniawn
ger bron Duw: heb hyny nid yw ein proffes
ond rhagrith, a siomedigaeth yn y diwedd.

22 [y] * Edifarhâ gan hynny am dy
ddrygioni hwn, [z] a gweddïa Dduw,
[a] † a [b] faddeuir i ti feddyl-fryd dy
galon.

y pen. 2. 38. a 3. 19. a 17. 30. Rhuf. 2. 4. 2 Tim. 2.
25, 26. Dat. 2. 21. z pen. 9. 11. Deut. 4. 29, 30. 1 Bren.
8. 47, 48. 2 Cron. 33. 12, 13. Es. 55. 6, 7. Am. 5. 6. Mat. 7.
7, 8. Luc 11. 9—13. Dat. 3. 17, 18. a Dan. 4. 27. Joel 2.
13, 14. Am. 5. 15. Jona 1. 6. a 3. 9. 2 Tim. 2. 25. b adn.
20. Heb. 4. 12.

* Drygioni anfad oedd gwneyd proffes rag-
rithiol o grefydd, ac yn enwedig tybied y
gellid meddiannu dawn Duw drwy arian, a
chynnyg arian am dani er mwyn gwneyd

Ioan 8. 34. Rhuf. 6. 17—22. Tit. 3. 3. 2 Pedr 2. 4, 19.

* Gwel ar adn. 21. † Bustl chwerwder yw y chwerwder chwerwaf, a mwyaf bustlaidd. Yr oedd Simon môr atgas yn ngolwg Duw, ac yn ngolwg Pedr hefyd, ag y gall y peth mwyaf chwerw a bustlaidd fod i archwaeth dyn. ‡ Dan lywodraeth pechod a satan fel dyn mewn llyffetheiriau : a thân enogrwydd anwiredd hefyd, yn rhwym i ddigofaint Duw yn y diwedd. Mae rhai yn darllen yr adnod fel hyn :—Mi a'th welaf mewn eithaf bustl chwerwder, ac yn bwrnel rhwymedig o anwiredd.

24 * A Simon a attebodd ac a ddywedodd, [e] Gweddïwch chwi drosof fi at yr Arglwydd, † fel na ddêl dim arnaf o'r pethau a ddywedasoch.

[e] Gen. 20. 7, 17. Ex. 8. 8. a 10. 17. a 12. 32. Num. 21. 7. 1 Sam. 12. 19, 23. 1 Bren. 13. 6. Ezra 6. 10. a 8. 23. Job 42. 8. Iago 5. 16.

* Mae yn debyg i Simon ddychrynu yn fawr iawn wrth y cerydd llym ac arswydol a roddasai Pedr iddo, a chan y gwyddai ei fod ef ac Ioan yn ddynion nerthol gyda Duw mewn gweddi, mae yn dymuno iddynt weddïo drosto ef. Tebyg i Pharaoh ydyw, yn ceisio gan Moses ac Aaron weddïo drosto, a'i galon o hyd yn galed ; felly nid oes yma ddim yn debyg i edifeirwch yn Simon, na dim argoel iddo weddïo ei hun. † Efallai y gwyddai efe am y farn a ddaethai ar Ananïas a Sapphira, a'i fod yn ofni rhywbeth cyffelyb arno ei hun. Nid yw yn sôn gair am faddeuant o'i bechodau, ei waredu oddi tân eu llywodraeth, nac uniòni ei galon ger bron Duw ; dim ond ei waredu rhag y farn. Dywed haneswyr credadwy, iddo ef barâu mewn rhyw fath o broffes o Gristionogrwydd, yr hon a gymmysgodd efe â chyfeiliornadau ofnadwy a chableddus ; fel hyn hu

Phylip i orchymyn ei symm
aria ar ol iawn drefnu p
oedd Gaza yn sefyll i'r d
neu, efallai, ychydig i'r d
làn môr y canol-dir, ffordd
‡ Dywedir fod dwy Gaza, y
anneddd, a'r llall wedi ei ha
tua dwy neu dair milltir od
i làn y môr. Ond tybir m
Gaza y dywed yr angel ym
hyfannedd, ac nid am Gaza
ir fod dwy ffordd o Jerusal
honynt trwy wlad gyfanne
anialwch anghyfannedd. A
oedd yr Eunuch yn dych
hòno yr oedd yn rhaid i Ph
taro wrtho ef. Mae Duw
llwybrau ei bobl.

27 [m] * Ac efe a g
aeth. Ac wele [n] gwr
‡ eunuch galluog dan || C
hines yr Ethiopiaid, yr
holl drysor hi, [p] yr hw
Jerusalem i addoli ;

[m] Mat. 21. 2—6. Marc 14. 13—
11. 8. [n] Salm 68. 31. a 87. 4. Es.
3—6. a 66. 19, 20. Jer. 13. 23. a 3
10. [o] 1 Bren. 10. 1. Mat. 12. 42.
Salm 68. 29. Es. 56. 3—8. Ioan 12. 2

* Er nas gwyddai eto i
neges, efe a aeth fel Abra
dim, gan adael y canlyniad
ehang yn Affrica oedd
dehau i'r Aipht, ac o du y
môr coch. Cush oedd ei
oddi wrth Cush, neu Cus,
neu Cam (Gen. 10. 6,) hili
poblogai. Yn y cyfieithia
Destament gelwir hi Ethi
ol, oddi wrth *aithô*, llosgi,

istedd yn ei gerbyd, r † ac yn dar-
y prophwyd Esaias.

en. 17. 11, 12. Deut. 6. 6, 7. a 11. 18—20. a 17. 18, h. 1. 8. Salm 1. 2, 3. a 119. 99. 111. Diar. 2. 1—6. 34. Ioan 5. 39, 40. Col. 3. 16. 2 Tim. 3. 15—17. 29. 26. Es. 1. 1. Luc 3. 4. a 4. 17.

'n dychwelyd i Ethiopia wedi bod yn yr ŵyl yn Jerusalem. Mae yn debyg proselyt cyfiawnder oedd y dyn hwn, ei enwaedu, yn cadw holl ddeddf n, ac yn cael ei ystyried yn mhob peth ddew. † Darllen allan yn uchel (adn. r i'w was, gyrwr y cerbyd, gael clyw-fallai. Nid llawer o foneddigion ein l gristionogol ni a gair yn darllen eu n yn eu cerbydau ysywaeth. Dyma piad du yn peri cywilydd i foneddigion ain.

9 s * A dywedodd yr Yspryd wrth lip, † Dos yn nès, ‡ a glýn wrth rbyd yma.

en. 10. 19. a 11. 12. a 13. 2—4. a 16. 6, 7. a 20. 22, or. 12. 11. 1 Tim. 4. 1.

'afodd Phylip ei ddanfon y ffordd hon genadwri angel, ac yn awr dyma yr yd Glân ei hun yn dangos iddo ei . † Mòr agos ag y gallai glywed yr h yn darllen, ac ymddiddan âg ef ymâd âg ef, ac nac ofna ei dram-do ef â gormod hyfdra.

) * A Phylip t a redodd atto, ac a'i ı ef yn darllen y prophwyd Esai-ac a ddywedodd, u † A wyt ti yn y pethau yr wyt yn eu darllen?

In. 27. Salm 119. 32. Preg. 9. 10. Ioan 4. 34 13. 19, 23, 51. a 15. 10. a 24. 15. Marc 13. 14. Luc 15. Ioan 6. 39. 1 Cor. 14. 19. Dat. 13. 18.

an barodrwydd i ufuddâu i orchymyn ac awydd i achub enaid, dyma Phylip edeg i ymafaelyd yn y cerbyd, wedi ed ei daith fawr o Samaria yno. † Pro-doliaeth led anhawdd ei deall oedd yr l, ac mae gofyniad Phylip yn dangos ei dod ef os oedd yr eunuch yn ei deall, estal a'i barodrwydd i'w addysgu ef os eedd. Heb fedru deall nid yw ein holl len ni ond anfuddiol.

1 * Ac efe a ddywedodd, x Pa fodd llaf, oddi eithr i ryw un fy nghyf-yddo i? y † Ac efe a ddymunodd ar lip ddyfod i fynu, ac eistedd gyd ef.

Salm 25. 8, 9. a 72. 16, 17, 22. Diar. 30. 2, 3. Es. 29. . a 35. 8. Mat. 18. 3, 4. Marc 10. 15. 1 Cor. 3. 18. a 14. 26, 37. Iago 1. 10, 21. 1 Pedr 2. 1, 2. y 2 Bren. 8. a 10. 15, 16.

Dyma ostyngeiddrwydd a hunan-ym-iad rhyfeddol mewn gwr mòr fawr, yn 'f ei annwybodaeth, ac yn cymmeryd garedig fod dyn dieithr, ac o ym-gosiad llawer iselach nac ef ei hun gofyn felly iddo, ac yn cynnyg ei hy-ddi. Y ffordd i wybodaeth yw addef ein nwybodaeth, a chymmeryd ein dysgu gan b a'n dysgo, pe byddai ein his-radd o r mewn pethau eraill. † Rhyfedd mòr ddigaidd a hawdd ei drin oedd y gwr r hwn, yn cymmeryd yr estron tlawd i idd gydag *ef yn ei gerbyd i'w ddysgu.*

2 *A'r lle o'r ysgrythyr yr oedd efe ei ddarllen,* * *oedd hwn,* z † Fel dafad i'r lladdfa a yr arweiniwyd ef; b ac fel ‡ oen ger bron ei gneifiwr yn || fud, felly c nid agorodd efe ei enau:

z Es. 53. 7, 8. a Salm 44. 11, 22. Jer. 11. 19. a 12. 3. a 51. 40. Rhuf. 8. 36. b Ioan 1. 29. 1 Pedr 1. 19. a 2. 21—24. c Salm 39. 2, 9. Mat. 26. 62, 63. Luc 23. 34. Ioan 18. 9—11.

* Sef Es. 53. 7, 8. † Y cyfieithiad Groeg o brophwydoliaeth Isaiah oedd yr eunuch yn ddarllen, dyna'r achos fod ychydig o wahaniaeth rhwng y fàn hon â'r lle yn Isaiah. Gellir dywedyd yr un modd am lawer o ysgrythyrau eraill yr Hen Destament a gofféir yn y Newydd. Yn Alexandria, yn yr Aipht, y gwnaed y cyfieithiad uchod, ac mae yn debyg fod yr Ethiopiaid yn ei ddeall, yn enwedig y gwŷr mawr o honynt. Trwy hyn mae yn debyg y cafodd yr eunuch hwn ei droi, yn gyntaf at y grefydd Iuddewig, i addoli y gwir Dduw; ac wedi hyny i'r grefydd Gristionogol. Mae yma galondid o'r mwyaf i gyfieithu a thaenu yr ysgrythyrau. ‡ Oen Duw, yr aberth mawr, i dynu ymaith bechodau y byd. Oen, neu ddafad, hefyd, o ran ei ddiniweidrwydd a'i ddyoddefgarwch. || Mae y gair "mud" yma yn dangos meddwl y gair "tau," yn Isaiah.

33 d * Yn ei ostyngiad, e † ei farn ef a dynnwyd ymaith, f ‡ eithr pwy a draetha ei genhedlaeth ef? g || oblegyd dygir ei fywyd ef oddi ar y ddaear.

d Phil. 2. 8, 9. e Job 27. 2. a 34. 5. Es. 5. 23. a 10. 2. Hab. 1. 4. Mat. 27. 12—26. Ioan 19. 12—16. f Salm 22. 30. Es. 53. 8, 12. g Salm 22. 15. Es. 53. 10, 12. Dan. 9. 26. Zech. 13. 7.

* "O garchar ac o farn y cymmerwyd ef," yw y geiriau yn Isaiah. "Efe a gymmerwyd ymaith trwy farn orthrymedig," yw cyfieithiad Lowth o'r geiriau yn Isaiah. "Yn ei ostyngiad:" pan oedd yn ei amgylchiadau iselaf, dàn yr holladau llymaf, ei enaid yn aberth dros bechod, Duw yn cuddio ei wyneb oddi wrtho, a'i gorph o'r diwedd wedi ei roi i orwedd yn y bedd, fel mewn carchar. † Yna ei farn, sef y gospedigaeth a roed arno yn ein lle ni, a dynwyd ymaith; oblegid efe a ddrylliodd rwymau angau, ac a agorodd byrth y bedd, ei garchar. Felly *Pool.* Fel hyn y dywed *Guyse:*—"*Yn ei ostyngiad, ei farn a dynwyd ymaith,*" yr hyn a arwydda, ei fod ef yn ymddangos yn ddyn mòr wael yn ei gyflwr o ddarostyngiad, fel y barnodd ei elynion yn anghyfiawn, ei fod ef yn addas i gael ei aberthu i'w llidiowgrwydd hwy; felly brysiwyd ef, dàn ofal ceidwaid, o le i le, o un frawdle i'r llall, ac yna i ddienyddiad; yn yr hyn oll tynwyd ei farn ef ymaith, ac ni ddangoswyd cyfiawnder iddo: ond o'r diwedd, rhyddâwyd ef yn gyfreithlawn gan Dduw Dad; o'i garchariad yn y bedd, ac oddi wrth y farn anghyfiawn a roddasai dynion arno; ïe, ac oddi wrth ddedfryd gospedigaethol deddf Duw, yr hon a gyflawnwyd arno ef fel machnïydd ei bobl: fel hyny cymmerwyd ef yn gyfreithlawn o garchar ac o farn, fel arwydd o gymmeradwyaeth Duw ei hunan o hóno, ac ei fod ef wedi ei lwyr foddloni yn ei angau ef fel aberth dros bechod. Gan ddynion, tynwyd ei farn ef ymaith trwy wneyd cam âg ef: gan Dduw, tynwyd barn anghyfiawn dynion ymaith trwy wneyd cyfiawnder âg ef

pe buasai y gwaethaf o ddynion; ac fel un nad oedd iddo ddim a wnelai â'r byd hwn mwyach, na â dim o helyntion daear. Efe a dorwyd o dir y rhai byw, yw y geiriau yn Isaiah.

34 A'r eunuch a attebodd Phylip, ac a ddywedodd, Attolwg i ti, [h] * am bwy y mae y prophwyd yn dywedyd hyn? am dano ei hun, ai am ryw un arall?

h Mat. 2. 2—4. a 13. 36. a 15. 15.

* Yr unig ddadl ar feddwl yr eunuch oedd, am bwy yr oedd y prophwyd yn dywedyd yn yr adnodau uchod, ai am dano ei hun, ai am rywun arall. Rhoddodd hyn gyfle i Phylip i bregethu iddo yr Iesu.

35 A Phylip [i] a agorodd ei enau, [k] * ac a ddechreuodd ar yr ysgrythyr honno, ac a [l] bregethodd iddo yr Iesu.

i pen. 10. 34. Mat. 5. 2. 2 Cor. 6. 11. k pen. 18. 28. a 26. 22, 23. a 28 23. Luc 24. 44—47. l pen. 3. 20. a 9. 20. a 11. 20. a 17. 3, 18. a 19. 13. 1 Cor. 1. 23. a 2. 2. Eph. 4. 21. 1 Pedr 1. 11, 12.

* Cymmerodd yr ysgrythyr hòno fel testyn, a dangosodd mai am Grist yr oedd y prophwyd yn llefaru, gan bregethu sylwedd yr holl efengyl iddo.

36 Ac fel yr oeddynt yn myned ar hŷd y ffordd, hwy a ddaethant at * ryw ddwfr. A'r eunuch a ddywedodd, [m] Wele ddwfr; † beth sydd yn lluddias fy medyddio?

m pen. 10. 47. Ezec. 36. 25. Ioan 3. 5, 23. Tit. 3. 5, 6. 1 Ioan 5. 6.

* Dywed *Guyse* fod y geiriau *ti udôr*, "rhyw ddwfr" o arwyddocâd bychanig, ac yn dangos nad oedd yn ddwfr o fawr ddyfn-

38 Ac efe a orchym
o'r cerbyd: * a hwy
waered ill dau i'r dwf
eunuch; [q] ac efe a'i bed

q Ioan 3. 22, 23. a 4. 1.

* Ffurfied pawb eu medd
am y *dull* y bedyddiodd Ph
yn ol eu gwahanol dybiau a
mae yn sicr nad yw y rhag
ac *ek* yn yr adnod nesaf, y
mwy na myned *hyd at* ryw
ryw le, ac nid i *mewn iddo*,
Heblaw hyny, dywedir i P
dwfr yn gystal a'r eunuch, a
yn yr adnod nesaf: felly nid
prawf i'r eunuch gael ei d
Phylip: ac mae y peth yn b
ar daith, ac mewn lle dieith
hatru y gwr boneddig, a'i d
hòno!

39 A phan [r] ddaetha
dwfr, [s] * Ysbryd yr
gipiodd Phylip ymaith,
yr eunuch ef mwyach.
aeth ar hŷd ei ffordd ei h

r Mat. 3. 16. Marc 1. 10. s 1
2. 16. Ezec. 3. 12—14. a 8. 3. a 11.
t adn. 8. pen. 13. 52. a 16. 34. Es
a 61. 10. a 66. 13, 14. Mat. 13. 44. Rh
Phil. 3. 3. a 4. 4. Iago 1. 9, 10. a 4. 1

* Gwyrthiol oedd hyn, ac
wg yr eunuch, fel arwydd d
âu ei ffydd ef. Diammau y
ganddo wobrwyo Phylip yn
arosodd efe i hyny, ac nid o
hyny. Gwnaed pethau cy
prophwydi, cymh. 1 Bren.
2. 16; Ezec. 3. 14. † O herw
aeth o Grist, ei ran achubol

...n. Yr oedd tua deng milltir ar hugain ...le y cipiwyd Phylip gan Ysbryd yr Ar...ydd. † Gyda glân môr y canol-dir, megys ...a, Lyda, Saron, &c. ‡ Dinas ar lân y canol-dir oedd hon, ac a elwid gynt ...onice, neu Dwr Straton. Prif ddinas ...stina, medd *Gwyse*, ydoedd, ac yn mhell ...i wrth Cesarea Philippi, yr hon oedd yn ...gledd, yn agos i darddiad yr Iorddonen. ... y cartrefodd Phylip, mae yn debyg, o ...llan. Gwel pen. 21. 8.

PEN. IX.

Saul yn myned i Damascus, &c.

1 [a] SAUL etto yn [b] † chwythu by...hiau a chelanedd yn erbyn disgybl... yr Arglwydd, ‡ a aeth at yr arch...iriad,

...ds. 11—13, 19—21. pen. 7. 58. a 8. 3 a 22. 3, 4. ...—11. 1 Cor. 15. 9. Gal. 1. 13. Phil. 3. 6. 1 Tim. 1. ... Salm 27. 12.

...Am Saul o'r blaen, gwel pen. 7. 58; a 8. ... Yma ni a'i cawn ef o hyd yn yr un ...yd ac wrth yr un gorchwyl: felly y bu... yn byw ac yn marw oni buasai ryfedd Duw. Gan iddo ef gael trugaredd, nid ...chos i neb annobeithio. † Yn berwi o ...n ei galon, yr hwn a chwythai allan fel ...dd cryf gyda phob anadliad: nid oedd ...llai na diwreiddiad, a hollawl ddinystr ...gwys a'i boddlonai ef: hyny oedd yn ...th gyda phob anadliad, ond ni chaniat... Duw iddo gyflawni llawer o'i fwriadau. ...arch-offeiriad hwn oedd Caiaphas, gelyn ...rol Crist, ac yr oedd yn dda ganddo y fath un a Saul i erlid dysgyblion ...

[c] * Ac a ddeisyfodd ganddo lyth... † Damascus, at [d] y synagogau, ...s cai efe neb o'r ‡ ffordd *hon*, || na ...r na gwragedd, y gallai efe eu ...n hwy yn rhwym i Jerusalem.

...In. 14. pen. 7. 19. a 22. 5. a 26. 12. Est. 3. 8—13. ...3. 2—4. d pen. 6. 9. a 13. 14, 15. a 26. 17—21.

...'r arch-offeiriad oedd blaenor, neu lyw... y Sanhedrim, ac awdurdod ganddo i ...llythyrau i Saul at flaenoriaid y syna...t yn mhob màn, i draddodi y cristion... i'w law ef, pa le bynag y caid neb o ...ut. Yr oedd awdurdod gan y Sanhed...'n Jerusalem ar y synagogau yn mhob ...; oddi allan, yn gystal ag oddi fewn i ...nau Palestina. † Prif-ddinas Syria gynt, ...f. 8,) oedd Damascus, ac yr oedd tua ... a hanner o filltiroedd, neu gant a thri..., medd rhai, i'r gogledd-ddwyrain o ...salem. Yr oedd môr llawn o Iuddewon, ...dywed Josephus i ddeng mil o honynt ...eu lladd mewn un awr ... deunaw mil ...rall, heblaw gwragedd a phlant. Felly ...lwid y grefydd newydd, ffordd Duw, ...i y bywyd, a'r unig ffordd iawn gwir...ldol. || Nid oedd arbed neb, wragedd na gwŷr, gan gymmaint oedd yr ysbryd ... § I gael eu profi a'u barnu gan y San...m, yr hon oedd yn hòni awdurdod i ...

[e] * Ac fel yr oedd efe yn ymdaith, ...ddo ddyfod yn agos i Damascus: † ac yn ddisymwth llewyrchodd o'i amgylch [f] oleuni o'r nef.

e adn. 17. pen. 22. 6. a 26. 12, 13. 1 Cor. 15. 8. f Salm 104. 2. 1 Tim. 6. 16. Dat. 21. 23. a 22. 5.

* Gadawodd Duw ef i fyned yn agos i ben ei daith cyn i'r tro rhyfedd hwn ddygwydd, fel y byddai hawddach ei arwain ef i Damascus yn ddall, ac fel y byddai y dygwyddiad yn fwy cyhoedd a gwybodus. † Dygwyddodd hyn o gylch hanner dydd pen. 22. 6; pan oedd yr haul yn ei ddisgleirdeb mwyaf; ond yr oedd y goleuni hwn "yn fwy na disgleirdeb yr haul" naturiol. pen. 26. 13. A pha ryfedd, gan mai pelydr gogoniant Mab Duw, Haul mawr cyfiawnder, ydoedd.

4 [g] * Ac efe a syrthiodd ar y ddaear, ac a † glybu lais yn dywedyd wrtho, [h] Saul, Saul, [i] ‡ paham yr wyt yn fy erlid i?

g pen. 5. 10. Num. 16. 45. Ioan 18. 6. Rhuf 11. 22. 1 Cor. 4. 7. h Gen. 3. 9. a 16. 8 a 22 11. Ex. 3. 4. Luc 10. 41 Ioan 20. 16. a 21. 15. i pen. 22. 7, 8. a 26. 14, 15. Es. 63. 9. Zech. 2. 8. Mat. 25. 40, 45. 1 Cor. 12. 12. Eph. 5. 30.

* Nid rhyfedd iddo syrthio ar y ddaear; y rhyfeddod mwyaf oedd, na chafodd y fath erlidiwr ei daro i uffern. † Yn yr iaith Hebraeg, ebai Saul ei hun, pen. 26. 14. ‡ Tybiai Saul ei fod yn gwneyd gwasanaeth i Dduw, trwy erlid y cristionogion, fel plaid o gyfeiliornwyr hudoliaethus; ond yma mae yn clywed mai erlid Arglwydd y gogoniant yr oedd, yr hwn a ystyriai achos ei bobl yn achos iddo ei hun. Pa ham yr oedd yn eu herlid? a wnaethent hwy ryw niwed iddo ef erioed? ac oni ddylasai efe wybod mai Iesu oedd y Messiah, wedi yr holl wyrthiau a wnaeth efe, a'i apostolion yn ei enw ef?

5 Yntau a ddywedodd, [k] * Pwy wyt ti, Arglwydd? A'r Arglwydd a ddywedodd, [l] † Myfi yw Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid: [m] ‡ caled *yw* i ti wingo yn erbyn y symbylau.

k 1 Sam. 3. 4—10. 1 Tim. 1. 13. l pen. 26. 9. m pen. 5. 39. Deut. 32. 15. Job 9. 4. a 40. 9, 10. Salm 2. 12. Es 45 9. 1 Cor. 10. 22.

* Tybia rhai, gan fod Saul yn Iuddew dysgedig, iddo ef adnabod yn y fàn mai y *Shecinah* oedd y goleuni a dywynodd o'i ...gylch, ac na am hyny y dywedodd efe fel hyn, "Pwy wyt ti *Arglwydd?*" A thybir hefyd wrth pen. 22. 14, a rhai mànau eraill, iddo ef weled llun dyn yn y dysgleirdeb wnw, ond nas gwyddai fel Stephan mai yr ... oedd. Tybia eraill nas gwelodd efe lun dim, ac nas gwyddai pwy oedd yn llefaru wrtho, ai Duw ai angel: gwyddai mai rhywun goruwch-naturiol oedd, ac yn ei fraw gofynodd fel y sylwyd. † "Myfi yw Iesu o Nazareth," medd Paul ei hun, pen. 22. 8; felly y galwai yr Iuddewon y Cyfryngwr ... ddirmyg, ac felly y galwodd Saul ef lawer gwaith yn ddiau, er ei watwar; ac yma mae Iesu yn ei alw ei hun felly er argyhoeddi Saul o'r watwariaeth hòno. ‡ Diareb yw y geiriau hyn, am ddynion yn ymgynddeiriogi yn erbyn eu trech, ac yn eu niweidio eu hunain yn fwy na gwrthddrych eu gelyniaeth.

6 * Yntau [n] gan grynu, ac â braw arno, a ddywedodd, [o] Arglwydd, beth

cyrhaeddodd geiriau yr Arglwydd Iesu ei galon ef i'w argyhoeddi yn effeithiol, i ladd ei elyniaeth, ac i'w ddarostwng ef mewn ufudd-dod hollawl i ewyllys Mab Duw. Sylwa *Pool* iddo roddi ei hun o flaen y Cyfryngwr fel papyr gwỳn, iddo ef gael ysgrifenu arno y peth a fynai. † Sef i Damascus, ond nid i erlid fel y bwriadasai efe wrth gychwyn. ‡ Dywedir iti pa beth i wneyd am iachawdwriaeth dy enaid, a pha beth i wneyd yn fy ngwasanaeth I. Dywedwyd iddo rai pethau gan Ananïas, ond dywedodd Crist yn ddigyfrwng iddo lawer mwy. Galat. 1. 12.

7 [r] A'r gwŷr oedd yn cyd-deithio ag ef a * safasant yn fud, † gan glywed y llais, ‡ ac heb weled neb.

r pen. 22. 9. a 26. 13, 14. Dan. 10. 7. Mat. 24. 40, 41.

* Yn pen. 26. 14, dywedir iddynt oll syrthio ar y ddaear; gallai hyn fod ar y dechrau, ac wedi i'r braw a'r synedigaeth cyntaf fyned drosodd, iddynt gyfodi a sefyll yn fud. † Yn pen. 22. 9, dywedir *na* chlywsant y llais, ac yma dywedir iddynt ei glywed: pa fodd i gysoni hyn? Hwy a glywsant lais Saul, ond ni chlywsant lais yr Arglwydd Iesu, medd rhai: hwy a glywsant y llais, ond ni ddeallasant y geiriau, medd eraill, am mai Iuddewon Groegaidd oeddynt ac nad oeddynt yn deall yr iaith Hebraeg. Gallasai Crist lefaru wrth Saul yn nghlyw y bobl, ac heb i'r bobl ddeall y geiriau, fel yn Ioan 12. 28, 29: fel hyny yr oeddynt yn clywed ac heb glywed hefyd. ‡ Mae hyn yn lled-arwyddoi Saul ei hun weled dynoliaeth Iesu yn y goleuni gogoneddus.

8 * A Saul a gyfododd oddi ar y ddaear; † a phan agorwyd ei lygaid, [s] ni welai efe neb: ‡ eithr hwy a'i tywysasant ef erbyn ei law, ac a'*i* dygasant *ef* i mewn i Damascus.

s adn. 18. pen. 13. 11. a 22. 11. Gen. 19. 11. Ex. 4. 11

diwrnod tywyll hyn, pr
bwyta nac yfed.

10 ¶ [u] * Ac yr oedd
yn Damascus, a'i enw
Arglwydd a ddywe
mewn gweledigaeth, [y]
tau a ddywedodd,
glwydd.

u pen. 22. 12. x pen. 9. 1
12. 6. Dan. 2. 19. y adn. 4.
Ex. 3. 4. 1 Sam. 3. 4, 8—10. 2 Sa

* Gan nad oes sôn am yr
lle ond yn yr hanes hwn,
gwybod pwy oedd efe: ty
o Jerusalem oedd, ac ma
efengyl oddi yno i Dan
rhai o'r henafiaid mai un
thriugain ydoedd. Tybia
yn cael ei alw yn "wr
ddeddf" yn pen. 22. 12,
elwir yn awr, proselytiai
efe. Efallai mai brodor
efe, ac a ddychwelwyd i'
pentecost. † Wele fi, yn
dy ewyllys yn mha beth
ech i mi.

11 A'r Arglwydd
wrtho, [a] Cyfod, a dos
Uniawn, a chais yn n
a'*i* enw [b] Saul, ‡ o T
wele y mae yn gweddi

a pen. 8. 26. a 10. 5, 6. a 11.
25. a 21. 39. a 22. 3. c pen. 2.
2 Cron. 33. 12, 13, 18, 19. Job 33.
a 40. 1, 2. a 50. 15. a 130. 1—3.
Jer. 29. 12, 13. a 31. 18—20. Jon
Mat. 7. 7, 8. Luc 11. 9, 10. a 18.
4. 10.

* Gŵyr Duw am ei bob
trigo, a pha fodd y mae
edig yn eu trallodau ys
debyg yr adwaenai Anan
yr heol a elwid Uniawn,

i mewn, ac yn dodi *ei* law arno, y gwelai eilwaith.

adn. 16, 17, 18.

Parâd o eiriau yr Arglwydd wrth Ananïas yw yr adnod hon, ac nid geiriau Luc yr esydd. Efe a'th welodd *di*, Ananïas, yn dod i mewn, &c. Trwy y weledigaeth i Saul, parotôodd ei feddwl ef i dderbyn Ananïas; a thrwy ei hadrodd i Ananïas, mae yn parotôi yntau i fyned at Saul.

13 * Yna yr attebodd Ananïas, *O* Arglwydd, mi a glywais gan lawer am y gwr hwn, *f* faint o ddrygau a wnaeth efe i'th † saint di yn Jerusalem:

Es. 4. 13—19. 1 Sam. 16. 2. 1 Bren. 18. 9—14. Jer. 38. 19. Esec. 3. 14. Jona 1. 2, 3. Mat. 10. 16. *f* adn. 1. pen. 8. 3. a 22. 4, 19, 20. a 26. 10, 11. 1 Tim. 1. 13—15.

* Nid rhyfedd fod pawb yn hysbys o erlidiwr mòr greulawn, ac nid rhyfedd chwaith fod Ananïas yn ofni ar y cyntaf fyned ato. † Gelwir dysgyblion Crist yn saint, yn 1. Am eu bod wedi eu cyssegru i'r Arglwydd yn eu bedydd. 2. Maent wedi eu galw i sancteiddrwydd. 3. Yr oeddynt y pryd hwnw yn bobl yn sanctaidd ac yn addas. 4. Ac felly y gelwid pawb a ymgyfenwant yn ddysgyblion iddo ef, ac a ddysgwyliant les o hyny.

14 *g* * Ac yma y mae ganddo awdurdod oddi wrth yr arch-offeiriaid, i rwymo pawb *h* sydd yn galw ar dy enw di.

g adn. 2, 3. *h* adn. 21. pen. 7. 59. a 22. 16. Rhuf. 10. 12—14. 1 Cor. 1. 2. 2 Tim. 2. 22.

* Yma yr oedd Ananïas yn dangos gwraidd ei ofn; gwyddai fod gan Saul awdurdod oddi wrth yr arch-offeiriaid, ond yr oedd ei ffydd wân ef yn methu credu yn hollawl fod calon ef wedi ei chyfnewid er iddo glywed fod ef yn gweddïo.

15 A dywedodd yr Arglwydd wrtho, *i* * Dos ymaith: † canys y mae hwn *k* yn llestr etholedig i mi, *l* ‡ i ddwyn fy enw ger bron y Cenhedloedd, *m* a brenhinoedd, a phlant Israel.

i Ex. 4. 12—14. Jer. 1. 7. Jona 3. 1, 2. *k* pen. 13. 2. Jer. 1. 5. Ioan 15. 16. Rhuf. 1. 1. a 9. 21—24. Gal. 1. 1, 15. 2 Tim. 1. 11. a 2. 4, 20, 21. Dat. 17. 14. *l* pen. 22. a 22. 21. a 26. 17—20. Rhuf. 1. 13—15. a 11. 13. 15—21. 1 Cor. 15. 10. Gal. 2. 7, 8. Eph. 3. 7, 8. Col. 1. —29. 1 Tim. 2. 7. *m* pen. 25. 22—27. a 26. 1. 24. Mat. 10. 18. 2 Tim. 4. 16, 17.

* "Dos ymaith:" nac ymollwng i'th ofnau, nac ammau fy ngallu I i ofalu am danat, na wrthwyneba fy ewyllys a'm gorchymyn dwyfol I drwy anufudd-dod. † Duw a wna yr holl fyd, a'r eglwys yn enwedig, fel ei dŷ: ac yn ei dŷ, mae ganddo ei lestri etholedig, er mai llestri pridd ydynt, at ei wasanaeth ac i gario ei drysor. Rhyfedd iddo ddewis yr erlidiwr phariseaidd hwn yn llestr mòr ddewisol: ond y mae ffyrdd Duw oedd yn rhyfedd. ‡ Dwyn enw Crist yma yw dwyn yr athrawiaeth fawr a'r dystiolaeth am dano ef i blith y cenedloedd; ac amddiffyn yr athrawiaeth hòno ger bron awdurdod-leoedd, fel y gwnaeth Paul wedi hyn yn aml.

16 *n* * Canys myfi a ddangosaf iddo pa † bethau eu maint sydd raid iddo ef eu dioddef *o* er mwyn fy enw i.

n pen. 20. 22, 23. a 21. 11. Es. 33. 1. Mat. 10. 22—25. Ioan 15. 20. a 16. 1—4. 1 Cor. 4. 9—13. 2 Cor. 11. 23—27. 2 Tim. 1. 12. a 2. 9, 10. a 3. 11. *o* adn. 14. Mat. 5. 11. a 24. 9. 1 Pedr 4. 14. Dat. 1. 9.

* Tybia rhai i Grist roddi datguddiad gweledigaethol i Paul o'r holl bethau fyddai raid iddo ef ddyoddef yn achos yr efengyl ar dir a môr: os felly rhaid ei fod ef yn meddu ar wroldeb a ffyddlondeb mawr i wynebu ar y fath ddyoddefiadau, ac yntau yn gwybod am danynt oll yn mlaen llaw. † Gwel gyfres o honynt yn 2 Cor. 11. 23, &c: mesur mòr llawn ag a barodd yntau fesur i eraill o'r blaen.

17 Ac Ananïas a aeth ymaith, ac a aeth * i mewn i'r tŷ; *p* † ac wedi dodi ei ddwylaw arno, efe a ddywedodd, *q* ‡ Y brawd Saul, *r* yr Arglwydd a'm hanfonodd i || (Iesu yr hwn a ymddangosodd i ti ar y ffordd y daethost) *s* fel y gwelych drachefn, *t* ac y'th lanwer â'r Yspryd Glân.

p pen. 6. 6. a 8. 17. a 13. 3. a 19. 6. Mat. 19. 13. Marc 6. 5. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. 2 Tim. 1. 6. Heb. 6. 2. *q* adn. 13, 14. pen. 21. 20. a 22. 13. Gen. 45. 4. Luc 15. 30, 32. Rhuf. 15. 7. Philem. 16. 1 Pedr 1. 22, 23. *r* adn. 4, 5, 10, 11, 15. pen. 10. 36. a 22. 14. a 26. 15. Luc 1. 16, 17, 76. a 2. 11. 1 Cor. 15. 8, 47. *s* adn. 8, 9, 12. *t* Gwel ar pen. 2. 4.—a 4. 31. a 8. 17. a 13. 52.

* I dŷ Judas, lle yr oedd Saul. † Mae yn debyg wrth yr arddodiad dwylaw hyn o'r eiddo Ananïas, yn nghyd a'i waith yn bedyddio Saul, adn. 18, ei fod ef yn swyddog enwog yn yr eglwys yn Damascus; pe amgen ni buasai yr Arglwydd Iesu yn ei anrhydeddu ef â'r gorchwylion hyn. ‡ Yr oedd yn bur hawdd gan Ananïas ei arddelwi ef yn frawd erbyn hyn, ac yr oedd yn deilwng o'r enw yn mhob ystyr. || Yr oedd crybwyll yr hyn a ddygwyddasai ar y ffordd yn ddigon i sicrâu i Saul, mai yr Arglwydd Iesu oedd wedi danfon Ananïas pe buasai heb ei weled ef mewn gweledigaeth.

18 *u* * Ac yn ebrwydd y syrthiodd oddi wrth ei lygaid ef megis cèn: ac efe a gafodd ei olwg yn y man; † ac *efe* a gyfododd, *x* ac a fedyddiwyd.

u 2 Cor. 3. 14. a 4. 6. *x* pen. 2. 38, 41. a 8. 12, 13, 37, 38. a 22. 16.

* Syrthiodd rhyw sylwedd gwirioneddol, a ellid ei weled a'i deimlo, rhyw bethau tebyg i gèn, oddi wrth ei lygaid ef, a gasglasai yno drwy effaith y goleuni a welsai ar y ffordd. Nid peth cyffredin oedd ei ddallineb ef, nac oddi wrth achos cyffredin, ac nis gallesid ei symmud trwy foddion cyffredin. Yr oedd yn arwyddo ei ddallineb ysbrydol ef o'r blaen, a'i symmudiad yn arwyddo y goleuni ysbrydol y cafodd efe ei ddwyn iddo. † Gwedi cael ei ddwyn fel hyn i oleuni a rhyddid yr efengyl, cafodd hyd yn nod ei gorph ef, a'i holl natur ei hadnewyddu; efe a gyfododd ar ei draed, ac a fedyddiwyd yn arwydd o'i grediniaeth yn yr Arglwydd Iesu, ei broffes o hòno, ei ddarostyngiad a'i hollawl ymgyflwyniad iddo.

19 *y* * Ac wedi iddo gymmeryd bwyd, efe a gryfhâodd. *z* † A bu

20 [a] * Ac yn ebrwydd yn y synagogau † efe a bregethodd Grist, [b] mai efe yw Mab Duw.

a adn. 27, 28. Gal. 1. 23, 24. b pen. 8. 37. Salm 2. 7, 12. Mat. 26. 63—66. a 27. 43, 54. Ioan 1. 49. a 19. 7. a 20. 28, 31. Rhuf. 1. 4. Gal. 2. 20. 1 Ioan 4. 14, 15. Dat. 2. 18.

* Yr oedd efe yn awr wedi gweled Iesu, "y Cyfiawn hwnw," a chwedi cael ei gynnysgaethu â'r Ysbryd Glân gan Iesu, i'w addasu ef at waith y weinidogaeth fel apostol; gan hyny yn y fan wedi iddo gryfâu, efe a ddechreuodd ar ei orchwyl yn synagogau Damascus. † Mae holl weinidogaeth fawr yr efengyl yn cael ei chynnwys yn yr ychydig eiriau hyn; ac yn enwedig profi mai Iesu o Nazareth oedd y Messiah, ac ei fod yn Fab Duw.

21 * A phawb a'r a'*i* clybu *ef*, [c] a synnasant, ac a ddywedasant, [d] Onid hwn yw yr un [e] oedd yn difetha yn Jerusalem y rhai a alwent ar yr enw hwn, ac a ddaeth yma er mwyn hyn, fel y dygai hwynt yn rhwym at yr arch-offeiriaid?

c pen. 2. 6, 12. a 4. 13. Num. 23. 23. Salm 71. 7. Es. 8. 18. Zech. 3. 8. 2 Thes. 1. 10. 1 Ioan 3. 1. d pen. 3. 10. Mat. 13. 54, 55. Marc 5. 15—20. Ioan 9. 8, 9. e adn. 1, 2, 13, 14. pen. 8. 3. Gal. 1. 13—21.

* Gan y gwyddai pawb pa fath erlidiwr creulawn oedd Paul o'r blaen, ac y gwyddent erbyn hyn hefyd, iddo ddyfod i Damascus ar fwriad i erlid y cristionogion; nid rhyfedd eu bod yn synu wrth y fath gyfnewidiad sydyn ac amlwg. Mae yn debyg ei fod ef yn pregethu hefyd gyda'r fath nerth ag awdurdod, fel yr oeddynt yn synu wrth ei athrawiaeth ef. Ond y peth cyntaf, mae yn debyg, oedd yr achos mwyaf o'u syndod hwynt.

22 * Eithr Saul [f] a gynnyddodd fwy-fwy o nerth, [g] † ac a orchfygodd

ef. Ni fynai Duw ei brofi
blinderau, ond ei gynnefin
ddyoddef. † Cawn hanes
gwaredigaeth yr apostol he
32, 33. Gan y gwyddai Iud
am holl amgylchiadau rhy
aeth, rhaid eu bod yn galed
ol iawn pan y ceisient ei la

24 [k] * Eithr eu cyd-
wybuwyd gan Saul: †
gwyliasant y pyrth ddy
ladd ef.

k adn. 29, 30. pen. 14. 5, 6. a 1
a 25. 3, 11. Barn. 16. 2, 3. 2 Cor 11.

* Trefnodd Duw yn rhyw
gwybod am y cydfwriad
erbyn, a threfnodd ymwar
y gwelwn yn yr adnod nes
y llywydd dan Aretas y
32,) osod milwyr wrth bo
ef, neu os amcanai ffoi, i'w
rhaid bod llawer wrth y g
fod Damascus yn ddinas f
lawer.

25 * Yna y disgyb
merasant ef o hyd nos
yngasant i waered dros
basged.

l Jos. 2. 15. 1 Sam. 19. 11, 12

* Mae hyn yn dangos fod
iawn gan y dysgyblion erb
drallodus o herwydd ei ber
iawn am ei ddiogelwch. †
tŷ un o'r dysgyblion ar f
wedi cuddio Paul y dyd
allan dros y mûr mewn ba
debyg fel y gollyngodd R
Jos. 2. 15, a Mical Dafydd,

26 [m] * A Saul, wedi
usalem, [n] † a geisiodd
disgyblion; [o] † ac yr oe

hyny am dair blynedd o am-
d y pellder yn fawr rhwng
usalem. 2. Yr oedd rhyfel y
rng Aretas brenin Damascus
nid oedd dim gohebiaeth
e. 3. Yr oedd yr erlid oedd
yn rhwystr i gristionogion
na chyfrinachu â'u brodyr.
al y rhan fwyaf o'r tair blyn-
mae yn debyg, nas gwyddai
ino.

ır Barnabas a'i cymmer-
dug at [q] yr apostolion,
odd iddynt [r] pa fodd y
r Arglwydd ar y ffordd,
n o hono âg ef, [s] ‡ ac mor
fe yn Damascus yn enw

1. 22, 26. a 13. 26. a 13. 2. a 15. 2, 25, 6. Gal. 2. 9, 13. q Gal. 1. 18, 19. 5. 8. s adn. 20—22. pen. 4. 13, 29.

y Barnabas hwn o'r blaen,
ir ei fod yn gyd-ysgolhaig â
i Gamaliel, ac wedi ei ddych-
d o'i flaen ef. † Gwyddai
oll amgylchiadau ei droedig-
vedi clywed ganddo ef ei hun,
oddiwrth Ananias, neu gan
tionogion Damascus. ‡ Mae
angos mai gan rywun arall y
bas, ac nid o enau Paul ei hun;
rd-weddu â gwylder iddo ef ei
i hyfdra yn Damascus. Yn
welwn nad oedd o'r apostolion
Iago brawd yr Arglwydd yn
a aeth Paul yno: yr oedd y
hu mewn rhyw leoedd eraill.

'r oedd efe gyd â hwynt,
mewn ac yn myned allan,
n.

am. 27. 16, 17. 2 Sam. 5. 2. 1 Bren. 3. 7. 0. 9.

wed yr hanes uchod gan Bar-
Paul dderbyniad rhwydd a
r apostolion a'r dysgyblion, a
i mewn ac allan yn eu plith
g niwrnod yr arosodd yn Jer-
t. 1. 18.

han fod yn hŷf yn enw yr
esu, efe a lefarodd [x] † ac a
dd yn erbyn y [y] Groeg-
vy a geisiasant ei ladd ef.

27. x pen. 6. 9, 10. a 17. 17. a 18. 19. y pen. 6. 1. a 11. 20.

egethodd -Grist yn Jerusalem
dra ac awdurdod ag y gwnaeth-
n Damascus. adn. 22, 27. † Am
yn gwel ar pen. 6. 1, a Ioan
won yn arfer yr iaith Groeg:
y cyfieithiad Syriaeg am dan-
rhai a ddechreuasant ymosod
en. 6. 9—14; ac yn awr maent
Paul yr un modd: ond y mae
n yn rhy galed iddynt. Dy-
us, nis gwyddom ar ba sail, fod
yn wedi taenu y chwedl, mai
il droi yn gristion oedd, i Caia-
ffeiriad nacâu ei ferch yn wraig
wedasant y fath chwedl ofer,
mae yn profi eu bod hwy yn ei ystyried ef
yn wr o urddas, pe amgen ni buasai yn cyn-
nyg ar ferch i un môr fawr a'r arch-offeiriad.
‡ Fel y Damasciaid, adn. 23, 24.

30 [z] A'r brodyr, pan wybuant, * a'i
dygasant ef i waered i [a] Cesarea, ac a'i
hanfonasant ef ymaith i [b] † Tarsus.

z adn. 24, 25. pen. 17. 10, 16. Mat. 10. 23. a pen. 8. 40. neu, Mat. 16. 13. b adn. 11. pen. 11. 25.

* Galleaid meddwl mai Cesarea ar lân môr
y canol-dir oedd hon, o ba le y gallasai efe
fyned yn hawdd ar hyd y môr i Tarsus; ond
gan fod Paul ei hun yn dywedyd iddo ddy-
fod i wledydd Syria a Cilicia (Galat. 1. 21),
mae yn fwy tebygol mai Cesarea Philippi,
yn agos i derfynau Syria, yw y Cesarea a
grybwyllir yma. Am y ddwy Cesarea, gwel
ar Mat. 16. 3; Act. 8. 40. † Dyma le gened-
igol Paul, ac yma y bu yn llafurio, mae yn
debyg, hyd oni ddaeth ei gyfaill Barnabas
ato, yn mhen tair neu bedair blynedd gwedi
hyn, (medd *Guyse*) i'w gymmeryd ef gydag
ef i Antiochia. pen. 11. 25. Ac yma yr ydym
yn gadael Paul hyd y fân hôno.

31 [c] * Yna yr eglwysi trwy holl
Judea, a Galilea, a Samaria, a gaws-
ant heddwch, [d] † ac a adeiladwyd; [e] ‡ a
chan rodio yn ofn yr Arglwydd, [f] ac
yn niddanwch yr Yspryd Glân, [g] hwy
a amlhâwyd.

c pen. 8. 1. Deut. 12. 10. Jos. 21. 44. Barn. 3. 30. 1 Cron. 22. 9, 18. Diar. 16. 7. Es. 11. 10. Heb. 4. 9. d 1 Cor. 3. 9—15. a 14. 4, 5, 12, 26. 2 Cor. 10. 8. a 12. 19. a 13. 10. Eph. 4. 12, 16, 29. 1 Thes. 5. 11. 1 Tim. 1. 4. Jud. 20. e Neh. 5. 9, 15. Job 28. 28. Salm 111. 10. Diar. 1. 7. a 8. 13. a 14. 26, 27. a 16. 6. a 23. 17. Es. 11. 2, 3. a 33. 6. 2 Cor. 7. 1. Eph. 5. 21. f Ioan 14. 16—18. Rhuf. 5. 5. a 8. 15—17. a 14. 17. a 15. 13. Gal. 5. 22, 23. Eph. 1. 13, 14. a 6. 18, 19. Phil. 2. 1. 2 Thes. 2. 16, 17. g pen. 6. 7. a 12. 24. Est. 8. 16, 17. Zech. 8. 20—23.

* Mae yn debyg mai Paul oedd gwrth-
ddrych penaf yr erlidwyr, ac wedi iddo ef
fyned ymaith, llonyddodd yr erlidwyr i ryw
raddau, a chafodd yr eglwysi heddwch mwy
nac o'r blaen. † Heblaw heddwch oddi allan,
cawsant eu hadeiladu yn ysbrydol, mewn
rhifedi, grasau yr Ysbryd, gwybodaeth a
chariad, a chymdeithas â Christ ac â'u gilydd
yn Nghrist. Peth mawr yw i'r eglwys gael
ei hadeiladu mewn amser llonydd a hedd-
ychol; mae perygl mawr rhag iddi adfeilio
mewn amser felly. ‡ Dyma brawf eu bod
yn cael eu hadeiladu, a dangosiad pa fodd yr
oeddynt yn cael eu hadeiladu. Tybir mai
bygythiad yr ymherawdwr Caligula, o osod
ei ddelw ei hun yn y cyssegr sancteiddiolaf
o gylch y pryd hwn, a fu yn achos i'r Iudd-
ewon beidio erlid yr eglwysi am ryw yspaid:
felly nid oedd diolch iddynt hwy, ond i
Dduw sydd yn goruwch-lywodraethu pethau
er lles a seibiant ei bobl.

32 ¶ A bu, a [h] * Phedr yn tramwy
trwy yr holl *wledydd*, † iddo ddyfod i
waered at [i] y saint hefyd y rhai oedd
yn trigo yn Lŷda.

h pen. 1. 8. a 8. 14, 25. Gal. 2. 7—9. i adn. 13, 41. pen. 26. 10. Salm 16. 3. Diar. 2. 8. Mat. 27. 52. Rhuf. 1. 7. Eph. 1. 1. Phil. 1. 1. k adn. 38.

* Trwy holl barthau Judea a'r ardaloedd o
amgylch, lle yr oedd eglwysi wedi eu sefydlu.
† Tref fechan tua 32 milltir i'r gorllewin o
Jerusalem, ac yn agos i lân môr y canol-dir,

Aeneas, [n] * y mae Iesu Grist yn dy iachâu di: † cyfod, a chyweiria dy wely. Ac efe a gyfododd yn ebrwydd.

[n] pen. 3. 6, 12, 16. a 4. 10. a 16. 18. Mat. 8. 3. a 9. 6, 28—30. Ioan 2. 11.

* Diammau fod Pedr yn gweddïo yn ei ysbryd gyda'r geiriau hyn, eto nid gweddi yw y geiriau, ond addewid, neu ddatganiad i'r dyn claf, fod Iesu Grist yr awr hôno yn ei iachâu ef. Iesu Grist oedd y gweithydd, yn awr yn gystal a phan oedd ar y ddaear. † Yr oedd hyn i brofi ei gwbl iachâd ef: o'r blaen nis gallai godi oddi ar ei wely, yn awr mae yn gallu ei ysgwyd a'i gyweirio yn llawn grymus ac iach.

35 [o] A phawb a'r oedd yn preswylio yn Lŷda a * Saron a'i gwelsant ef, [p] † ac a ymchwelasant at yr Arglwydd.

[o] pen. 4. 4. a 5. 12—14. a 6. 7. a 19. 10, 20. Salm 110. 3. Es. 66. 8. [p] adn. 42. pen. 11. 21. a 15. 19. a 26. 18—20. Deut. 4. 30. Salm 22. 27. Es. 31. 6. Galar. 3. 40. Hos. 12. 6. a 14. 2. Joel 2. 13. Luc 1. 16, 17. 1 Thes. 1. 9, 10.

* Dyffryn helaeth a frwythlawn oedd Saron, yn gyfagos i Lŷda, ac ynddo lawer o bentrefydd, 1 Cron. 5. 16: yr oedd yn cyrhaedd o Cesarea hyd Joppa gyda glàn y môr, ac yn enwog iawn am ei brydferthwch, ei borfeydd, a'i ffrwythlondeb. † Yma cyflawnwyd prophwydoliaeth Isaiah, "Hwy a welant ogoniant yr Arglwydd, a godidawgrwydd ein Duw ni." Isaiah 35. 2: bu y wyrth hon yn foddion i ddychwelyd llawer o honynt at yr Arglwydd, sef yr Arglwydd Iesu.

36 ¶ [q] * Ac yn Joppa yr oedd rhyw † ddisgybles a'i henw Tabitha (yr hon os cyfieithir a elwir Dorcas) ‡ hon oedd yn [r] llawn o weithredoedd da, ac [s] elusenau y rhai a wnaethai hi.

[q] pen. 10. 5. 2 Cron. 2. 16. Ezra 3. 7. Jona 1. 3. [r] Ioan

ant hi [u] mewn llofft.

[t] Ioan 11. 3, 4, 36, 37. [u] pen[...] 14. 15.

* Tra yr oedd Pedr yn [...] clafychodd y wraig elusen[...] † Arferai yr Iuddewon ol[...] beneinnio hefyd, cyn eu c[...] o'u gobaith am yr adgyf[...] mai at hyny y cyfeiria Pa[...]

38 * Ac o herwydd [...] agos i Joppa, y dysgyb[...] fod Pedr yno; † ac a a[...] wr atto ef, [y] gan dde[...] ddyfod hyd attynt hw[...]

[x] adn. 32, 36. [y] 2 Bren. 4. [...]

* Tua phump neu chwech [...] oedd o Lyda i Joppa. [...] Pedr i'w cysuro hwynt yn [...] môr elusengar, a dysgyble[...] oeddynt wedi clywed am [...] ai efe ar Aeneas, efallai n[...] heb ryw obaith yr adferai [...] i fyw: mae y deisyfiad ta[...] ddyfod" yn lled-ddangos [...] eu meddyliau.

39 * A Phedr a gyf[...] gyd â hwynt. *Ac* w[...] hwy a'i dygasant ef i [...] [z] † a'r holl wragedd g[...] asant yn ei ymyl ef yn [...] dangos y peisiau a'r [...] wnaethai Dorcas [b] tra [...] gyd â hwynt.

[z] adn. 41. pen. 8. 2. 2 Sam. 1. [...] 4. 13. [a] adn. 36. pen. 20. 35. J[...] 30, 31. Mat. 25. 36—39. a 26. 11. [...] 2 Cor. 8. 12. Eph. 4. 28. 1 Thes. 1. [...] 3. 18. [b] Mat. 17. 17. Luc 24. 44. [...]

* Yr Arglwydd yn ddïa[...] nghalonau y dysgyblion yn [...] am Pedr; a'r Arglwydd y[...]

›dd hi Pedr, hi a gododd yn ei
›edd.

Marc 5. 40. Luc 8. 54. *d* pen. 7. 60. a 20. 36. a 21. 1 Bren. 17. 19—23. 2 Bren. 4. 32—36. Mat. 9. 25. 6. 42. Ioan 11. 43, 44.

›eisyfodd Pedr ar bawb fyned allan fel ›yddai dim ymddangosiad o rodres a -ogoniant, ac fel y caffai well llonydd- i ymdrech â Duw mewn gweddi. y gwnaeth Eliseus ar achlysur cyffel- Bren. 4. 33. † Crybwyllir hyn er dan- parchedig ofn a weddai fod ynom ni weddïo, hyd yn nod yn y dirgel: mae yn ein gweled yno. ‡ Dengys hyn nad Pedr ddim yn meddwl y gallai wneyd ei hun, ond ceisio gan Dduw godi y › yn fyw, er lles i'r saint tlodion, ac er ›âd yr efengyl trwy hyny. ‖ Nid yn ›dodol, a gorchymynol, fel Crist ei hun, ›dd efe yn dywedyd "cyfod;" ond › ffydd yn yr Arglwydd Iesu, y cyfodai ›abitha gyda'r gair. § Gyda dywedyd › yr oedd yr Arglwydd Iesu yn gweith- ac adferwyd y wraig i fywyd. Tebyg oedd hi gydag Ezeciel a'r esgyrn sych- a thebyg i hyn mae Duw yn defnyddio ›ddogaeth y gair.

* Ac *g* efe a roddodd ei law iddi, › cyfododd hi i fynu. †Ac wedi y saint a'r *h* gwragedd gweddw- ‡*efe* a'i gosododd hi ger bron yn

›n. 3. 7. Marc 1. 31. *h* pen. 6. 1. Job 29. 13. 6. 9. Luc 7. 12. *i* pen. 20. 12. Gen. 45. 26. 17. 23. Luc 7. 15.

›id oedd dim o'r wyrth yn hyn, yr oedd ›th wedi ei gwneyd o'r blaen. † Y rhai yn aros allan yn dysgwyl yn awyddus ›fyddai y canlyniad. ‡ Yn fyw ac yn ›l iach: perffaith yw gwaith Duw i gyd.

› A hysbys fu trwy holl Joppa; ›awer a gredasant yn yr Arglwydd.

›n. 26. pen. 11. 21. a 19. 17, 18. Ioan 11. 4, 45. *l* pen. 10. 6, 32.

›hedodd y sôn am beth môr rhyfedd yr holl dref yn fuan; † a defnyddiodd y tro i fod yn foddion i ddwyn llawer- i wrando ac i gredu yr efengyl, na fuas- ›a meddwl dim am dani oni buasai y tro Fel hyn bu y wyrth yn fwy o les i ›lan llaweroedd nag a fu i gorph Tabitha.

3 * A bu iddo aros yn Joppa la- ›o ddyddiau † gyd âg *l* un Simon, ›cer.

›rth weled "llawer yn credu" yr oedd yn ›aethol iawn i Pedr aros yno yn hwy: › oedd gan Dduw ychwaneg o waith › mae yn debyg, yn Joppa; nid oedd y ›h ond megys wedi darpar y tir, yna yr › yn rhaid iddo yntau hau yr had ynddo. ›asai yn dda gan Tabitha ei lettya ef yn ›mmau; ond nid arosai yno, rhag y bu- dim *ymddangosiad* ei fod yn cael ei ›rwyo am y wyrth a wnaed arni. ‡ Cy- ›bydd crwyn anifeiliaid: crybwyllir galw- ›aeth Simon i ddangos nad oedd Pedr ›n wedi ymddyrchafu ar ei enwogrwydd ›gid y wyrth yn Joppa; yr oedd yn fodd- ›n i lettya gyda dyn cyffredin oedd yn en- ›ei fywioliaeth trwy lafur a diwydrwydd.

PEN. X.

Cornelius, gwr defosiynol, wrth orchymyn angel, yn anfon i gyrchu Pedr.

YR oedd rhyw wr *a* yn * Cesarea, a'i enw † Cornelius, *b* ‡ canwriad o'r fyddin a elwid yr *c* ‖ Italaidd;

a pen. 8. 40. a 21. 8. a 23. 23, 33. a 25. 1, 13. *b* pen. 22. 25. a 27. 1, 31, 43. Mat. 8. 5, &c. a 27. 54. Luc 7. 2. *c* pen. 27. 1.

* Cesarea yn Palestina oedd hon eto, ac nid Cesarea Philippi, ac yr oedd ar lân y môr, yn uwch i'r gogledd na Joppa. † Enw Rhufeinig yw hwn, a diau wrth yr enw mai Rhufeiniad oedd y gwr. Yr oedd teulu uchel iawn o'r enw *Cornelii* yn Rhufain, meddant, o ba un yr hanai y canwriad hwn. ‡ Am ystyr y gair "canwriad," gwel ar Math. 8. 5. Gellir dywedyd amryw o'r un pethau am y canwriad hwn a ddywedir yno am y canwriad hwnw. ‖ Gelwir hon yn fyddin Italaidd, efallai, am mai Italiaid gan mwyaf oedd ynddi, yn warcheidwaid personol y rhaglaw, yr hwn oedd y pryd hyny yn cadw ei lys yn Cesarea.

2 *d* * *Gwr* defosiynol, *e* ac yn ofni Duw, *f* ynghyd â'i holl dŷ, *g* ac yn gwneuthur llawer o elusenau i'r bobl, *h* ac yn gweddïo Duw yn wastadol.

d adn. 7. 22. pen. 2. 5. a 8. 2. a 13. 50. a 16. 14. a 22. 12. Luc 2. 25. *e* adn. 35. pen. 9. 31. a 13. 16, 26. 1 Bren. 8. 43. 2 Cron. 6. 33. Job 1. 1. Salm 102. 15. Es. 59. 19. Dan. 6. 26. Dat. 15. 4. *f* adn. 7. pen. 16. 15. a 18. 8. Gen. 18. 19. Josh. 24. 15. Job 1. 5. Salm 101. 6—8. *g* adn. 4, 22, 31. pen. 9. 36. Es. 58. 7, 8. Luc 7. 4, 5. Rhuf. 15. 26, 27. 2 Cor. 9. 8—15. *h* pen. 9. 11. Salm 25. 5, 8, 9. a 55. 17. a 86. 3. a 88. 1. Diar. 2. 3—5. Dan. 6. 10, 16, 20. Mat. 7. 7, 8. Luc 18. 1. Col. 4. 2. 1 Thes. 5. 17. Iago 1. 5.

* Gan fod y canwriad hwn yn cael ei ystyried yn aflan, yn adn. 28, a Phedr yn cael ei geryddu gan y rhai o'r enwaediad am fyned i mewn ato, pen. 11. 2, 3, mae yn amlwg mai dienwaededig oedd efe: eto yr oedd wedi dyfod i wybodaeth am y gwir Dduw, yn ei ofni, yn gweddïo arno yn wastadol, yn dra elusengar i'r bobl, ac yn ddyn tra nodedig yn ei dduwioldeb. Pan ddanfonwyd ef o Italy i Palestina yn bagan, mae yn debyg ei fod yn ystyried hyny yn galed; ond trôdd allan yn drugaredd anfeidrol i'w enaid ef, gan mai hyn fu yn foddion i'w ddwyn ef i adnabyddiaeth o'r unig wir Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist, er ei iachawdwriaeth.

3 *i* * Efe a welodd mewn gweledigaeth yn eglur, *k* † ynghylch y nawfed awr o'r dydd, *l* angel Duw yn dyfod i mewn atto, ac yn dywedyd wrtho, *m* ‡ Cornelius.

i Job 4. 15, 16. Dan. 9. 20, 21. *k* adn. 30. pen. 3. 1. Mat. 27. 46. Luc 23. 44—46. *l* pen. 5. 19. a 11. 13. a 12. 7—11. a 27. 23. Luc 1. 11. a 2. 10, 11, 13. Heb. 1. 4. *m* pen. 9. 4. Ex. 33. 17. Es. 45. 4.

* Nid breuddwyd, neu ber-lewyg, ydoedd; ond gweledigaeth eglur, a diledrith, i'w lygaid corphorol ef: angel Duw yn sefyll ger ei fron ef ar wedd dyn, ond yn dra gogoneddus, adn. 30. † Tua thri o'r gloch y prydnawn, amser yr offrwm prydnawnol, a'r awr weddi yn mhlith yr Iuddewon; ac ymprydio a gweddïo yr oedd yntau pan gafodd y weledigaeth hon, fel Daniel gynt. Dan. 9. 20, 21.

Cafodd Duw ef yn ffyddlawn ar yr ychydig oleuni oedd ganddo, ac yn awr mae yn myned i roddi ychwaneg iddo. ‡ "Mi a'th adwaen wrth dy enw." Exod. 33. 17.

4 * Ac wedi iddo graffu arno, [n] a myned yn ofnus, efe a ddywedodd, [o] † Beth sydd, Arglwydd? Ac efe a ddywedodd wrtho, [p] Dy weddïau di [q] a'th elusenau a ‡ ddyrchafasant yn || goffadwriaeth ger bron Duw.

n Dan. 10. 11. Luc 1. 12, 29. a 24. 5. o pen. 9. 5, 6. a 22. 10. 1 Sam. 3. 10. p adn. 31. 2 Cron. 6. 33. a 32. 24. Salm 141. 2. Es. 43. 26. Mal. 3. 16. Luc 1. 13. Phil. 4. 6. q Phil. 4. 18. Heb. 6. 10. a 13. 16.

* Ni welsai Cornelius y fath weledigaeth erioed o'r blaen, a phe gwelsai, nid rhyfedd iddo fyned yn ofnus; oblegid beth yw cig a gwaed i ddâl i edrych ar un o angelion gogoneddus Duw? † Iaith syndod, a braw disymmwth, fel pe dywedasai, O Arglwydd, gwared fi! beth yw hyn? pwy ydyw hwn? a pheth yw meddwl a dyben y fath ymweliad a hwn i mi? ai mewn trugaredd ai ynte mewn digofaint? ‡ Cyfeiriad at yr arogldarth yn derchafu i fynu dân y gyfraith: felly yr oedd Dafydd yn dymuno i'w weddïau esgyn i fynu Salm 141. 2. || Felly y gelwid offrymau y bobl dàn y ddeddf. Lefit. 2. 2, 9; a 6. 15. Mae y geiriau yn arwyddo eu bod yn gymmeradwy ger bron Duw, ac megys yn ei goffâu ef am ei addewidion, a'i fwriadau grasol tuag at Cornelius.

5 * Ac yn awr [r] anfon wŷr i Joppa, a gyr am Simon, [s] yr hwn a gyfenwir Pedr:

r adn. 32. pen. 9. 38. a 15. 7. a 16. 9. s Marc 3. 16. Ioan 1. 42.

* Nid i'r angelion y darostyngodd Duw y byd a ddaw; hyny yw, nid angelion a drefnodd efe i bregethu yr efengyl, ond dynion fel ni ein hunain, am hyny rhaid i Cornelius ddanfon am Pedr i Joppa, yr hon oedd lawer o filltiroedd i'r dehau o Cesarea.

6 * Y mae efe yn llettya gyd âg [t] un Simon, barcer; tŷ yr hwn sydd wrth y môr: [u] † efe a ddywed i ti pa beth sydd raid i ti ei wneuthur.

t pen. 9. 43. u pen. 9. 6. a 11. 13, 14. Ioan 7. 17. Rhuf. 10. 14—17. Eph. 4. 8—12.

* Gwel ar pen. 9. 43. Rhyfedd mòr fanol oedd yr angel yn ei gyfarwyddyd: yr oedd hyn yn gymmorth mawr i Cornelius, nid yn unig i gael hyd i Pedr; ond hefyd i gredu mai oddiwrth yr Arglwydd yr oedd y weledigaeth, wedi iddo gael pob peth fel y dywedasai yr angel, ac i gredu athrawiaeth Pedr pan ddaeth, fel un wedi ei ddanfon gan Dduw. † Mae yn ddïammau fod Cornelius fel dyn duwiol, yn credu yr addewidion o'r Messiah, a'r prophwydoliaethau am dano o'r blaen; yr hyn oedd yn ddigon er iachawdwriaeth dàn yr hen oruchwyliaeth; ond wedi i Grist ddyfod, cyflawni gwaith y prynedigaeth, a chyhoeddi yr iachawdwriaeth yn yr efengyl; yr oedd yn angenrheidiol credu ynddo *ef*, yn *bennodol*, yn awr, fel y Messiah a'r Iachawdwr hwnw: ac i'w bregethu ef fel y cyfryw, yr oedd yn rhaid danfon am Pedr.

7 A phan ymadawodd yr angel oedd yn ymddiddan â Corn[...] a alwodd [x] ar ddau o dylwyth[...] [y] † a milwr defosiynol o'r [...] yn aros gyd âg ef:

x adn. 2. Gen. 24. 1—10, 52. [...] 6, 7. 1 Tim. 6. 2. Philem. 16. y [...] Luc 3. 14.

* Yn adn. 2, dywedir ei fod [...] dŷ" yn ofni Duw: diammau [...] meryd llawer o boen i ddysg[...] yr oedd yn ddedwydd iawn yn [...] ran eu ffyddlondeb i'w wasana[...] oedd yn anhawdd iddo gael da[...] yddol a ffyddlawn i'w danfon [...] pwysig hwn. † Yr oedd crefyd[...] wedi ennill rhai o'i filwyr ef [...] ei hyfforddiadau a'i ymarwedd[...] ef ei hun. Mae yn werth sylwi [...] parod y gwr mawr hwn he[...] gwyddai efe ddim am y cr[...] blaen ond yr hyn allasai ddysg[...] gan yr Iuddewon digred a rhagfar[...] oedd yn tueddu i grëu rhagfarn [...] ynddo yntau, mwy na dim arall[...]

8 * Ac wedi iddo fyneg[...] cwbl, [z] † efe a'u hanfonod[...] Joppa.

z adn. 33. pen. 26. 19. Salm 119. [...] Gal. 1. 16.

* Er mai gweision isel-radd [...] hyn i Cornelius, eto, fel dynio[...] efe yn eu hystyried yn gydradd [...] ac yn mynegi iddynt fel ei gy[...] wesol, yr hyn a welsai, ac a [...] iddo gan yr angel. † Yr oed[...] gwneyd yn fwy ewyllysgar i fy[...] yn fwy taer am i Pedr ddyfod.

9 ¶ * A thrannoeth, fel [...] hwy yn ymdeithio, ac yn [...] ddinas, [a] † Pedr a aeth i fy[...] i weddïo, ‡ ynghylch [b] y [...] awr.

a adn. 9. pen. 11. 5—10. 1 Sam. 9. [...] 6. 6. Marc 1. 35. a 6. 46. 1 Tim. 2. 8. [...] 55. 17. Dan. 6. 10. Mat. 20. 5. a 27. [...]

* Yr oedd hi yn hwyr y d[...] pan gychwynodd y cenadau hy[...] tua hanner dydd dranoeth, y [...] awr," pan gyrhaeddasant Jopp[...] au tai yr Iuddewon, gwel ar [...] ‡ Heblaw bore a hwyr, byddai [...] crefyddol o'r Iuddewon yn [...] weddïo hanner dydd hefyd: f[...] Salm 55. 17; a Daniel, Dan. 6[...] o'r blaen, pen. 9. 36, y gellid [...] em o Joppa, a thybir fod P[...] myned i ben y tŷ i weddïo, fel [...] ed y deml oddi yno, yn gystal [...] neillduaeth a llonyddwch. A[...] ewon droi eu gwynebau tua Je[...] weddïo pa le bynag y bydden[...] 38, &c.; Jonah 2. 4; Dan. 6[...] yn debyg fod Pedr hyd yn hyn [...] yn ol yr arfer hòno.

10 [c] * Ac fe ddaeth a[...] mawr, ac efe a chwenn[...] bwyd. Ac a hwynt yn pa[...] [d] † fe syrthiodd arno lewyg[...]

16. Esec. 8. 1—3. a 11. 24. a 40. 2. 2 Cor. 12. . 10. a 4. 2, 3.

nad oedd hi eto ond tua'r "chwech-gallwn feddwl mai peth goruwch-o ddanfoniad disymmwth Duw, newyn mawr" hwn ar Pedr; i'w f i'r llewyg, y llewyg i'w barotôi ef igaeth, a'r weledigaeth i'w barotôi d i bregethu i'r cenedloedd. † Rhyw mar a orchfygodd ei natur a'i syn-f, fel nas gwyddai pa un ai yn y allan o'r corph yr oedd, fel Paul. . 2, 3; ond yr oedd ei holl gynneddf-cyflawn rym a gweithrediad gan-aid fel y trymgwsg a syrthiodd ar

[e] Ac *efe* a welai y nef yn agor-hyw † lestr yn disgyn arno, fel n fawr, ‡ wedi rhwymo ei congl, a'i gollwng i waered daear:

56. Esec. 1. 1. Luc 3. 21. Ioan 1. 51. Dat. 4. 19. 11. *f* Gen. 49. 10. Es. 11. 6—14. a 19. 6. a 56. 8. Mat. 8. 11. a 13. 47, 48. Ioan 11. Rhuf. 1. 16. a 3. 29—31. a 9. 4. a 15. 9—12. Gal. 2. 15. a 3. 28. Eph. 1. 10. a 3. 6. Col.

n mai yn weledigaethol yn ei lew-llygaid ei feddwl, y gwelodd Pedr agored, ac nid yn wirioneddol â gorph fel ar fedyddiad Iesu, ac fel l Stephan hi. Gallai hyn arwyddo yn cael ei hagor yn awr trwy oedd wedi ei chauad trwy yr Adda en ynte, ei bod yn cael ei hagor yn cenedloedd wedi bod yn ganedig y trwy holl oesoedd yr Hen Des-Y dirgelwch am alwad y cenedl-cael ei ddwyn i'r amlwg, mae yn e yn arwyddo. Gwel Ephes. 3. Rhyw ddodrefnyn teuluaidd, neu lafurwaith, yw ystyr y gair *skeuos*, estr yn unig, yn ol ein syniad ni Efallai mai eglwys y Testament mae y llèn-llian fawr hon yn ar-, dechreuad yr hon sydd o'r nef, ac a y diwedd i'r nef drachefn. ‡ Tyb-pedair congl yn arwyddo pedwar , o ba le y casgla Duw ei etholed-rhwymiad y conglau yn arwyddo yr eglwys, yn addewid, llŵ, a d Duw; a rhwymiadau ei ddoeth-lu, ei wirionedd, a'i gariad anghyf-ef.

Yn yr hon [g] yr oedd pob rhyw carnolion y ddaear, a gwŷllt-ymlusgiaid, ac ehediaid y nef.

8, 9. Es. 11. 6—9. a 65. 25. Ioan 7. 37. 1 Cor.

y gwahanol rywiau hyn o grëad-iid i ni ddëall yn ddiammau, pech-bob cenedl, ac o bob math, wedi i'r eglwys trwy bregethiad yr ef-trwy ffydd a gras. Tybia rhai fod llan rai crëaduriaid glân yn ol y rhai aflan; ond tybia eraill mai l aflan oeddynt i gyd: a hyny f tebygol wrth ateb Pedr i'r gor-'Lladd a bwyta." adn. 14. Ac os wad y cenedloedd oedd dyben y h hon, mae yn fwy tebyg byth riaid aflan oedd yn y llèn-llian; tyriai yr Iuddewon y gwahaniaeth seremoniol rhwng crëaduriaid glân ac aflan fel arwydd o'r gwahaniaeth rhwng Iuddewon â chenedloedd.

13 * A daeth llef atto, [h] Cyfod, Pedr; lladd, a bwytta.

h adn. 18. Jer. 35. 2—5. Ioan 4. 31—34.

* Llef yr Arglwydd o'r nefoedd, felly yr ystyriai Pedr hi, mae yn amlwg yn yr adnod nesaf. † Gorchymyn oedd hwn iddo bregethu yr efengyl i'r cenedloedd yn gystal ag i'r Iuddewon, a chymdeithasu â'r cenedloedd yn yr efengyl, yn gystal ag â'r Iuddewon: a bod yn awyddus i hyny, ac ymhyfrydu yn hyny, fel dyn newynog yn chwennychu bwyd, adn. 10, ac yn ymhyfrydu mewn bwyd. Mae yn debyg fod yr Arglwydd yn y fan yma hefyd, yn diddymu y gorchymyn seremoniol yn nghylch bwydydd glân ac aflan, ac yn rhoddi rhyddid i'r cristionogion Iuddewig i fwyta weithiau o bob peth bwytadwy, yn ddiwahaniaeth.

14 A Phedr a ddywedodd, [i] * Nid felly, Arglwydd: [k] † canys ni fwytteais i erioed ddim ‡ cyffredin neu aflan.

i Gen. 19. 18. Ex. 10. 11. Mat. 16. 22. a 25. 9. Luc 1. 60. *k* Lef. 11. a 20. 25. Deut. 14. Esec. 4. 14. a 44. 31.

* Er y gwyddai Pedr mai llef yr Arglwydd Iesu oedd yn gorchymyn iddo, cymmaint oedd ei syndod wrth y fath orchymyn, fel y beiddiodd, yn ei syndod a'i annwybodaeth, wrthddadlau yn erbyn y fath orchymyn anarferol. † Ni fwytëais I ddim erioed gwaharddedig yn nghyfraith Moses, ac nis gall fy nghydwybod I ei wneyd. ‡ Tybia rhai mai geiriau cyfystyr yw y rhai hyn, "cyffredin neu aflan;" ond y mae eraill yn gwneyd gwahaniaeth rhyngddynt:—"cyffredin," pethau a fwytêid gan y cenedloedd, ond ni fwytêid gan yr Iuddewon: "aflan," pethau ni fwytêid gan genedloedd nac Iuddewon; megys crëaduriaid gwenwynig, neu wedi marw o honynt eu hunain.

15 A'r llef drachefn *a ddywedodd* wrtho yr ail waith, [l] * Y pethau a lanhaodd Duw, na alw di yn gyffredin.

l adn. 28. pen. 11. 9. a 15. 9, 20, 29. Mat. 15. 11. Rhuf. 14. 14—17, 20. 1 Cor. 10. 25. Gal. 2. 12, 13. 1 Tim. 4. 3—5. Tit. 1. 15. Heb. 9. 9, 10.

* Y pethau a farnodd Duw yn lân, neu a arfaethodd efe eu gwneyd yn lân. Gwaith yr offeiriad oedd, mewn achos o wahanglwyf neu ryw beth cyffelyb, barnu y peth neu y person yn lân neu yn aflan. Yn yr Hebraeg fel hyn y mae, "Yr offeiriad a'i glanhâ—neu, yr offeiriad a'i haloga:" hyny yw, ei farnu yn lân neu yn aflan. Felly yma, y pethau a farnodd Duw yn lân yn y weledigaeth hon, na farned Pedr hwynt yn aflan. Yr oedd Duw yn awr yn diddymu y gwahaniaeth seremoniol rhwng bwydydd a chrëaduriaid glân ac aflan, a rhwng Iuddewon a chenedloedd hefyd; ac nid oedd Pedr na neb arall i gadw y gwahaniaeth hwnw i fynu ddim yn hwy.

16 * A hyn a wnaed [m] dair gwaith: † a'r llestr a dderbyniwyd drachefn i fynu i'r nef.

m Gen. 41. 32. Ioan 21. 17. 2 Cor. 13. 1.

* I ddangos penderfyniad dïysgog Duw, i argraffu y peth ar feddwl Pedr, ac i'w wneyd ef yn ufudd i fyned i dŷ Cornelius, ac i

bregethu yr efengyl i'r cenedloedd o hyny allan. † I arwyddo y byddai i bechaduriaid crediniol o bob gradd, sefyllfa, a chenedl, gael eu derbyn yn un eglwys fawr i ogoniant yn y diwedd.

17 [n] * Ac fel yr oedd Pedr yn ammeu ynddo ei hun beth oedd y weledigaeth a welsai; † wele, [o] y gwyr a anfonasid oddi wrth Cornelius, wedi ymofyn am dŷ Simon, oeddynt yn sefyll wrth y porth.

n adn. 19. pen. 2. 12. a 5. 24. a 25. 20. Ioan 13. 12. 1 Pedr 1. 11. o adn. 7—16.

* Pan ymadawodd y weledigaeth, daeth Pedr ato ei hun o'i lewyg, mae yn debyg, a chan ei bod ar ei feddwl ar ol ei ddadebriad, yr oedd yn synu ac yn amman ynddo ei hun, beth a allasai y fath weledigaeth fod, ac i ba ddyben. † Nid hir y cafodd fod yn ei betrusder: dyma ddau was Cornelius a'r milwr wrth y porth, ac erbyn iddynt hwy ddywedyd eu neges, Ie, cyn hyny, mae yr Ysbryd yn egluro iddo y weledigaeth, trwy ei orchymyn ef i fyned gyda hwynt.

18 * Ac wedi iddynt alw, [p] hwy a ofynasant a oedd Simon, yr hwn a gyfenwid Pedr, yn llettya yno.

p adn. 5, 6. pen. 11. 11,

* Fel dieithriaid, gofynasant i'r neb o'r teulu a ddaeth at y drws, a oedd yno ryw ddyn nodedig o'r enw Simon, ben Pedr, yn llettya; a oedd efe gartref, ac a allent hwy gael ymddiddan âg ef.

19 ¶ * Ac fel yr oedd Pedr yn meddwl am y weledigaeth, [q] † dywedodd yr Yspryd wrtho, Wele dri wŷr yn dy geisio di.

q pen. 8. 29. a 11 12. a 13. 2. a 16. 6, 7. a 21. 4. Ioan 16. 13. 1 Cor. 12. 11. 1 Tim. 4. 1.

* Yr oedd hyn cyn i Pedr weled y gwŷr, efe ar ben y tŷ, mae yn debyg, a hwythau i lawr wrth y porth. † Yr Ysbryd Glân, yn dyfod i'w hysbysu ef am ddyfodiad y dynion, ac i orchymyn iddo fyned gyda hwynt. Fel hyn, pwy bynag a fyfyrio yn ofalus ar yr hyn a glywo oddi wrth Dduw; ni âd Duw ef heb oleuni a hyfforddiant digonol.

20 * Am hynny cyfod, [r] disgyn, a dos gyd â hwynt, † heb ammeu dim: [s] ‡ o herwydd myfi a'u hanfonais hwynt.

r pen. 8. 26. a 9. 15. a 15. 7. Marc 16. 15. s pen. 9. 17. a 13. 4. Es. 48. 16. Zech. 2. 9—11.

* Cyfod, dos i lawr atynt, a darpar dy hun i'r daith yn ddioed. † Er mai tri o genedloedd heb eu henwaedu erioed ydynt, nac amman di ddim am hyny: ac er mai at wr a theulu dienwaededig y maent yn dy geisio, nac ammau ddim am hyny chwaith: ‡ myfi, yr Ysbryd Glân a'u hanfonais hwy atat ti, a myfi yr Ysbryd Glân sydd yn dy ddanfon dithau gyda hwynt; gan hyny nid oes achos i ti amman. Parodd Duw trwy ei angel i Cornelius ddanfon y cenadon, eto mae yr Ysbryd yn dywedyd wrth Pedr, "Myfi a'u hanfonais hwynt:" iaith Duwdod, a iaith *Person* dwyfol yw hyn.

21 * A Phedr, wedi disgyn at y gwŷr a anfonasid oddi wrth Co[rnelius] atto, a ddywedodd, [t] Wele, [...] yr hwn yr ydych chwi yn ei [geisio:] [u] † beth *yw* yr achos y daeth[och o] herwydd?

t Ioan 1. 28, 29. a 18. 4—8. u adn. 29. [...]

* Mewn ufudd-dod i orchymyn yr [Ysbryd, d]aeth Pedr i lawr at y gwŷr yn [...] mynegodd iddynt mai efe oedd y[r hwn yr] oeddynt hwy yn ei geisio. † Er [...] efe eu neges mewn rhan o'r blaen, yn eu holi hwy, i gael gwybod yn [...] ac i gael cymharu eu geiriau hwynt [â'r wel]edigaeth, ac â geiriau yr Ysbryd Gl[ân.]

22 * Hwythau a ddyw[edasant,] [x] Cornelius y canwriad, [y] [...] iawn, ac yn ofni Duw, [z] ac [...] iddo gan holl genedl yr Iu[ddewon,] † a rybuddiwyd gan angel sa[nctaidd] i ddanfon am danat ti i'w d[ŷ, ac i] wrando geiriau gennyt.

x adn. 1—5. y pen. 24. 15. Ha. 14. [...] Mat. 1. 19. Marc 6. 20. Luc 2. 25. a 23. [...] Heb. 10. 38. a 12. 23. z pen. 6. 3. a 22. 1[...] 1 Tim. 3. 7. Heb. 11. 2. 3 Ioan 12. a [...] 11. 14. Ioan 5. 24. a 6. 63, 68. a 13. 20. a 1[...] 10. 17, 18. 2 Cor. 5. 18—20. 2 Pedr 3. 2.

* Er prysuro eu neges, ac er di[...] farn a allasai fod yn meddwl Pe[dr am] Cornelius, yr hwn oedd genedl d[dyn,] yn ei ganmol ef mewn amryw bet[h.] [1. Ei] fod yn wr cyfiawn. 2. Yn ofn[i Duw,] yn addoli y gwir Dduw, yr un fa[...] ewon. 3. Bod iddo air da am [...] ac elusengarwch gan yr Iuddew[...] ain; ac felly na byddai dim gwa[...] tol o fyned ato. † Gwyddai Pedr [...] wir, felly nid oedd raid iddo am[...] au eraill a ddywedai y cenadon am[...]

23 * Am hynny efe a'u [galwodd] hwynt i mewn, [b] ac a'*u* lletty[odd.] [c] † A thrannoeth yr aeth Ped[r ym]aith gyd â hwy, [d] ‡ a rhai o'r [brodyr o] Joppa a aeth gyd âg ef.

b Gen. 19. 2, 3. a 24. 31, 32. Barn. 19. 1[...] 2. 1 Pedr 4. 9. c adn. 29, 33. Preg. 9. 10. [...] pen. 9. 38, 42. a 11. 12. 2 Cor. 8. 21.

* Er nad oeddynt ond gweision [...] chenedlig, mae Pedr yn eu llett[ya yn] garedig am y nos, fel y gwed[...] † Tranoeth efe a aeth yn ewyll[ysgar gyda] hwynt. Mae ufudd-dod parod, [...] gar, yn ufudd-dod deublyg. [...] chwech o honynt, pen. 11. 12: a[c aethant gyda] Pedr yn 1. Er dangos eu parch [...] herwydd eu syndod wrth y gwe[...] rhyfedd a adroddesid iddynt. 3. [...] wyo Pedr os byddai raid. 4. I [...] beth a wnelai Duw trwy Pedr y[n Cor]nelius. 5. I fod yn dystion dros P[edr, i'w] amddiffyn ef, ger bron y cristion[ogion Iudd]ewig, os byddai raid wedi hyn.

24 [e] * A thrannoeth yr [aethant i] mewn i Cesarea. † Ac yr o[edd Cor]nelius yn disgwyl am dan[ynt, ac] efe a alwasai ei geraint a[c agos] gyfeillion ynghyd.

adn. 9. *f* Es. 2. 3. Mica 4. 2. Zech. 3. 10. a 8. Mat. 9. 9, 10. Marc 5. 19, 20. Luc 5. 29. Ioan 1. a 4. 28, 29. 1 Ioan 1. 1—3.
Prynhawnoeth i'r dydd y cychwynasant o Joppa, a thua'r nawfed awr o'r dydd. Cym. adn. 3. ag adn. 30. Dywed *Pool* fod 45 milltir o Joppa i Cesarea. † Dysgwyl yn eiddus a gobeithiol, yw y dysgwyl yma: diddai Cornelius y gallent gyrhaeddyd erbyn tua'r amser hwnw. ‡ Ei berthynasau y cnawd. ‖ Ei gyfeillion mwyaf mynwesol; a diammau mai dynion yn ofni Duw oeddynt fel yntau, ac wedi ymwrthod âg eilun-addoliaeth y paganiaid, er mai rhai dienwaededig oeddynt. Nis gwyddai Cornelius well ffordd i ddangos ei gariad tuag attynt na'u gwahodd i'w dŷ i glywed geiriau bywyd tragywyddol.

25 Ac fel yr oedd Pedr yn dyfod i mewn, Cornelius a gyfarfu âg ef, a a syrthiodd wrth ei draed, * ac a'i haddolodd *ef*.

pen. 14. 11—13. Dan. 2. 30, 46, 47. Mat. 8. 2. a 14. Mat. 19. 10. a 22. 8, 9.
* Er dangos ei barch iddo fel cenad wedi ei anfon oddi wrth Dduw. Syrthiodd wrth ei draed ef yn ol y dull Dwyreiniol, pan fyddai un yn cyfarfod â, neu yn dyfod ger bron, rhyw bendefig neu wr mawr iawn. Efallai iddo dybied mai y Messiah ei hun oedd Pedr, am yr hwn y darllenasai y fath bethau gogoneddus yn y prophwydi.

26 * Eithr Pedr a'i cyfododd ef i fyny, gan ddywedyd, *h* Cyfod; dyn wyf finnau hefyd.

h pen. 14. 14, 15. Es. 42. 8. a 48. 11. Mat. 4. 10. Dat. 2. 3, 4. Dat. 19. 8.
Gellid meddwl wrth atebiad Pedr fod rhywbeth mwy na pharch gwladol yn addoliad y Canwriad; rhywbeth tebyg i addoliad crefyddol, yr hwn nis mynai efe mewn un modd ei dderbyn. Ac i'r dyben i attal y Canwriad, tybiodd fod yn llawn ddigon iddo ddywedyd, "Dyn wyf finnau hefyd." Gallwn sylwi yma, fod Iesu bob amser yn derbyn addoliadau fel hyn gan ddynion.

27 * A than ymddiddan âg ef, efe a ddaeth i mewn, *i* † ac a gafodd lawer wedi ymgynnull ynghyd.

i adn. 24. pen. 14. 27. Ioan 4. 35, 36. 1 Cor. 16. 9. 2 Cor. 2. 12. Col. 4. 3.
* Am ddaioni Duw, efallai, yn eu dwyn ynghyd; oblegid nis gallai y naill na'r llall o honynt lai na gweled llaw Duw yn y peth. Yr oedd ymddiddan cyfeillgar fel hyn yn dileu ofnau y canwriad, ac yn dangos fod ymgfarn Pedr yn erbyn y cenedloedd wedi dileu hefyd. † Teulu, ceraint, a chyfeillion y canwriad. adn. 24.

28 Ac efe a ddywedodd wrthynt, Chwi a wyddoch *k* mai anghyfreithlawn yw i wr o Iuddew ymwasgu neu ddyfod at alltud: *l* † eithr Duw a ddangosodd i mi na alwn neb yn gyffredin neu yn aflan.

k pen. 11. 2, 3. a 22. 21, 22. Ioan 4. 9, 27. a 18. 28. Gal. 2. 12—14. *l* adn. 15, 34. pen. 11. 9. a 15. 8, 9. Eph. 3. 6. Luc 18. 11. Eph. 3. 8, 7.
"Anghyfreithlawn," nid o herwydd unrhyw waharddiad penodol yn y ddeddf, ond anghyfreithlawn o ran barn ac arferiad yr Iuddewon; y rhai a seiliasant hwy ar y gwaharddiad i fwyta o'r creaduriaid aflan, y rhai a ystyrient yn arwyddo y cenedloedd. Efallai bod mûr y gwahaniaeth yn y deml hefyd yn sail ganddynt am yr anghyfreithlondeb hwn. Gwel ar Ioan 4. 9; a 18. 28. Gwnaeth balchder a thraddodiadau yr Iuddewon y gwahan fûr hwn yn lletach o lawer nag oedd raid iddo fod. † Yn y weledigaeth ryfedd a gawsai ddeu-ddydd o'r blaen: dangosodd Duw iddo yn y weledigaeth hôno fod goruchwyliaeth newydd yn ymagor ar y byd, ac nad oedd dim gwahaniaeth mwyach i fod rhwng Iuddew a chenedl-ddyn, ond fod pawb yn lân, a phawb yn un, yn Nghrist.

29 * O ba herwydd, *ïe*, † yn ddinâg, y daethum, *m* pan anfonwyd am danaf: *n* ‡ yr wyf gan hynny yn gofyn am ba achos y danfonasoch am danaf,

m adn. 19, 20. Salm 119. 60. 1 Pedr 3. 15. *n* adn. 21.
* O herwydd dangos o Dduw iddo, na alwai efe neb mwyach yn gyffredin neu aflan. † Yn ddiwrthwyneb ac yn ewyllysgar, heb oedi. ‡ Gwyddai Pedr y rhan fwyaf am natur ei neges o'r blaen, trwy y weledigaeth a gafodd ef, a thrwy adroddiad cenadau Cornelius o'r weledigaeth a gawsai yntau: ond mae yn gofyn fel hyn iddo er mwyn i'r gynnulleidfa oedd yn bresenol gael clywed y cwbl, ac er eu darpar hwy a Chornelius hefyd, i ddâl yn well ar y pethau a ddywedai efe wrthynt yn ol llaw.

30 A Chornelius a ddywedodd, *o* * Er ys pedwar diwrnod i'r *p* † awr hon *o'r dydd* yr oeddwn yn ymprydio, ac ar y nawfed awr yn gweddïo ‡ yn fy nhŷ: *q* ac wele, safodd ‖ gwr ger fy mron mewn gwisg ddisglaer.

o adn. 7—9, 23, 24. *p* adn. 3. Ezra 9. 4, 5. Neh. 9. 1—3. Dan. 9. 20, 21. *q* pen. 1. 10. Mat. 28. 3. Marc 16. 5. Luc 24. 4.
* Dau ddiwrnod i genadau Cornelius fyned i Joppa, a dau ddiwrnod i Pedr a hwythau ddychwelyd oddi yno i Cesarea. † Sef y nawfed awr, adn. 3: tri o'r gloch prydnawn, yr awr weddi. ‡ Mae "*yn fy nhŷ,*" yma, yn ateb i "*yn nghyd a'i holl dŷ,*" yn adn. 2; ac felly mae yn debyg mai mewn gweddi deuluaidd yr oedd y canwriad, ac nid gweddi ddirgel. Felly y dywed *Guyse.* ‖ Gwr o ran ymddangosiad, ond angel mewn gwirionedd ydoedd. adn. 3. § Am angelion yn ymddangos mewn gwisgoedd disglaer, gwel ar pen. 1. 10.

31 * Ac a ddywedodd, Cornelius, *r* gwrandawyd dy weddi di, a'th elusenau *s* a ddaethant mewn coffa † ger bron Duw.

r Es. 38. 5. Dan. 9. 23 a 10. 12. Luc 1. 13. *s* Gwel ar adn. 4. Lef. 2. 2, 9. a 5. 12. Phil. 4. 18. Heb. 6. 10. Dat. 5. 8. a 8. 3, 4.
* Gwel ar adn. 4. † Nid y rhoddion allanol yn unig, ond agwedd dduwiol y galon wrth wneuthur elusenau: mae yr elusenau yn hysbys i ddynion, ac yn gymmeradwy gan ddynion; ond mae Duw yn gweled agwedd

33 * Am hynny yn ddioed myfi a anfonais attat; † a thi a wnaethost yn dda ddyfod. ‡ Yr awrhon, gan hynny, [u] yr ŷm ni oll yn bresennol ger bron Duw, i wrando yr holl bethau a orchymynwyd i ti gan Dduw.

u pen. 17. 11, 12. a 28. 28. Deut. 5. 25–29. 2 Cron. 30. 12. Diar. 1. 5. a 9. 9, 10. a 18. 15. a 25. 12. Mat. 18. 4. a 19. 30. Marc 10. 15. 1 Cor. 3. 18. Gal. 4. 14. 1 Thes. 2. 13. Iago 1. 19, 21. 1 Pedr 2. 1, 2.

* Mewn ufudd-dod i'r weledigaeth nefol, ac fel enaid newynog yn anfon am fara'r bywyd can gynted ag y gwybu pa le i'w gael. † Gwnaethost yn garedig iawn â ni, yn gystal ag yn ffyddlawn i'th Arglwydd mawr, ddyfod atom, ac yr ydym yn dra diolchgar i ti am ddyfod. ‡ Gwedi ymgasglu yn fwriadol i wrando, fel yn ngŵydd Duw, gyda'r difrifwch mwyaf. Dyma yr agwedd a weddai fod ar bawb wrth ddyfod i wrando'r gair, os mynant gael lles trwy y gair: fel dynion ger bron Duw.

34 ¶ [x] Yna yr agorodd Pedr *ei* enau, ac a ddywedodd, [y] * Yr wyf yn deall mewn gwirionedd, nad ydyw Duw dderbyniwr wyneb:

x pen. 8. 35. Mat. 5. 2. Eph. 6. 19, 20. y Deut. 10. 17. a 16. 19. 2 Cron. 19. 7. Job 34. 19. Salm 82. 1, 2. Mat. 22. 16. Luc 20. 21. Rhuf. 2. 11. Gal. 2. 6. Eph. 6. 9. Col. 3. 11, 25. Iago 2. 4, 9. 1 Pedr 1. 17.

* Gwedi gwrando ar Cornelius yn adrodd ei hanes, a chymharu y ddwy weledigaeth â'u gilydd, dëallodd Pedr yn amlwg, nad oedd dim gwahaniaeth i fod mwyach yn ngolwg Duw rhwng Iuddewon a chenedloedd; ond bod yr efengyl i gael ei phregethu yn ddiwahaniaeth i'r naill fel y llall, a phob un yn gymmeradwy gan Dduw trwy gredu, o ba genedl bynag y byddo. Ni ddaeth Pedr

cywir eu hegwyddor o'r fat
iau gwybodaeth, e ddenfy
cyfarwyddo hwy pa le i g
hòno sydd yn angenrheidio
eidiau: maent mòr gymme
ei olwg ef. Ni wiw i neb
yr adnod hon, y gall pagan
fod yn gadwedig, os byd
gywir ac ymarweddiad da
bodus felly oedd Cornelius,
grefydd Iuddewig oedd,
llawer ar yr Hen Destam
clywyd hanes am neb teb
mhlith y paganiaid hollawl
us o air Duw?

36 [c] * Y gair yr hw
Duw † i blant Israel, [d]
tangnefedd trwy Iesu C
Arglwydd pawb oll)

c pen. 2. 38, 39. a 3. 25, 26. a 1
6. Luc 24. 47. d Salm 72. 1–3,
a 32. 15–17. a 55. 12. a 57. 19
18–21. Eph. 2. 13–18. Col. 1. 20.
e pen. 2. 36. a 5. 31. Salm 2. 6–8.
Es. 7. 14. a 45. 21–25. Jer. 23. 5,
1. 7. Mica 5. 2. Mal. 3. 1. Mat. 11.
18. Ioan 3. 35, 36. a 5. 23–29. Rhuf
27, 47. Eph. 1. 20–23. a 4. 5–13.
18. Heb. 1. 2, 6–12. 1 Pedr 3. 22.
a 19. 16.

* Sef yr efengyl, gair y
fonodd Duw trwy yr apos
wyr. † I blant Israel yn
dywedasai Pedr, Ond mi
mai nid i blant Israel
cenedloedd hefyd. ‡ Ni b
ethu tangnefedd trwy Iesu
Cornelius yn gymmeradwy
ei weithredoedd da ei
glwydd yr Iuddewon yn u
y cenedloedd, yr holl ge
dyna feddwl Pedr wrth y
hon, mae yn debyg.

y dechreuodd Iesu ei weinidogaeth,
14. ‡ wedi ei fedyddio gan Ioan, ac
Ioan barotôi y ffordd o'i flaen ef fel
redegwr.

Y modd y ı [i] * enneiniodd Duw
ı o Nazareth â'r ‡ Yspryd Glân,
erth; [k] yr hwn a gerddodd o am-
|| gan wneuthur daioni, [l] ac iach-
wb a'r oedd wedi eu gorthrym-
an ddiafol: [m] § oblegid yr oedd
gyd ag ef.

. 2. 22. a 4. 27. Salm 2. 2, 6. a 45. 7. Es. 11. 2.
61. 1—3. Mat. 12. 28. Luc 3. 22. a 4. 18. Ioan 3.
27. a 10. 36—38. Heb. 1. 9. k 2 Cron. 17. 9.
9—25. a 9. 35. a 15. 21—31. Marc 1. 38, 39. a 3
5. 6, 54—56. Luc 7. 10—17, 21—23. a 9. 56. 1 Pedr
l Marc 5. 13—15. a 7. 29, 30. Luc 4. 33—36. a 9.
2. 14, 15. 1 Ioan 3. 8. m Ioan 3. 2. a 10. 32, 38.

ferid enneinio Offeiriaid, Breninoedd,
phwydi gynt, a chafodd Iesu ei en-
i'r tair swydd hyny gan Dduw. † Yn
eth y dygwyd ef i fynu, a gelwid ef
Nazareth mewn ffordd o ddirmyg;
d oes ar yr apostol gywilydd o hóno
h yr enw gwael hwnw ger bron Cor-
a'i gyfeillion. "Iesu o Nazareth" yma
"Arglwydd pawb oll" yn adn. 36.
fedyddiwyd ef yn yr Iorddonen: nid
esur y rhoddodd Duw iddo ef yr Ys-
|| Gwyrthiau o ddaioni oedd holl
an Iesu i gyd, ni wnaeth efe ddim i
neb, hyd yn nod ei elynion anghred-
§ Yr oedd Duw gydag ef yn ei allu,
ariad, yn ei gymdeithas, ïe, yn nghyf-
r y Duwdod, yn preswylio ynddo yn
rol. Colos. 2. 9.

[n] * A ninnau ydym † dystion o'r
u oll a wnaeth efe ‡ y'ngwlad yr
ewon, ac yn Jerusalem; [o] || yr
a laddasant, ac a groeshoeliasant
en:

n. 41. pen. 1. 8, 22. a 2. 32. a 3. 15. a 5. 30—32.
Luc 1. 2. a 24. 48. Ioan 15. 27. o pen. 2. 23,
14, 15. a 4. 10. a 5. 30. a 7. 52. a 13. 27—29. Gal.
Pedr 2. 24.

Nyni:" yr apostolion, yn nghyd a
eraill o ganlynwyr Crist. † Tystion,
weled ei weithredoedd a chlywed ei
tystion wedi eu dewis, a'u danfon i
laethu am dano, oedd yr apostolion.
oll wlad yr Iuddewon, ac yn enwedig
usalem ei hun, || lle lladdwyd ef wedi
l, trwy ei groeshoelio ar bren fel drwg-
edwr. Crybwylla Pedr hyn, efallai,
y Cornelius, i ddangos môr deilwng
r Iuddewon o gael eu rhoddi i fynu
duw, a lleied o achos oedd ganddynt i
ch yn erbyn galwad y cenedloedd i'r
s. Mae yma hefyd ddangosiad o drefn
dwriaeth; Crist, had Abraham, yn
l dan y felltith, fel y delai bendith
am ar y cenedloedd.

[p] * Hwn a gyfododd Duw y tryd-
dydd, † ac a'i rhoddes ef i'w
thur yn amlwg;

n. 13. 30, 31. a 17. 31. Rhuf. 1. 4. a 4. 24, 25.
11. a 8. 11. a 14. 9. 1 Cor. 15. 3, 4, 12—20. 2 Cor.
eb. 13. 20. 1 Pedr 1. 21.

hag i'r sôn am groeshoeliad Crist fod
amgwydd i'r cenedloedd hyn, ac yn
rhwystr iddynt gredu ynddo, mae yr apostol
yn brysio megys, i ddywedyd am ei adgyfod-
iad ef y trydydd dydd, a hyny gan Dduw.
† Rhoddes Duw ef i'w wneuthur yn amlwg
ar ol ei adgyfodiad, trwy bob moddion o
weled, clywed, a theimlo, &c., ag oedd bosibl
i sicrâu dynion mai efe ei hun ydoedd.

41 [q] * Nid i'r bobl oll, † eithr i'r
tystion etholedig o'r blaen gan Dduw,
[r] *sef* i ni, ‡ y rhai a fwyttasom ac a yf-
asom gyd âg ef wedi ei adgyfodi ef o
feirw.

q adn. 39. pen. 1. 2, 3, 22. a 13. 31. r Luc 24. 30,
41—43. Ioan 21. 13.

* Nid i holl lfaws yr Iuddewon fel cyn ei
groeshoeliad, nid oedd achos am hyny, nid
oeddynt yn haeddu hyny ac ni welodd Duw
yn dda ganiatâu hyny i ddynion mòr ddryg-
ionus ac anghrediniol. † Y tystion etholedig
hyn oedd yr apostolion yn benaf, ac hefyd y
pùm can mrodyr a'i gwelsant ef ar un waith,
1 Cor. 15. 6. ‡ Am Grist yn bwyta gyda ei
ddysgyblion ar ol ei adgyfodiad, gwel y cyf-
eiriad *r*. Ni ddywedir gan yr efengylwyr
iddo *yfed* ar ol ei adgyfodiad; ond wrth y
geiriau hyn gallwn feddwl iddo yfed yn gys-
tal a bwyta.

42 [s] * Ac efe a orchymynodd i ni
bregethu i'r bobl, † a thystiolaethu
[t] mai efe yw yr hwn a ordeiniwyd gan
Dduw yn Farnwr ‡ byw a meirw.

s pen. 1. 8. a 4. 19, 20. a 5. 20, 29—32. Mat. 28. 19,
20. Marc 16. 15, 16. Luc 24. 47, 48. Ioan 21. 21, 22. t pen.
17. 31. Mat. 25. 31—46. Ioan 5. 22—29. Rhuf. 14. 9, 10.
2 Cor. 5. 10. 2 Tim. 4. 1, 8. 1 Pedr 4. 5. Dat. 1. 7. a 20.
11—15. a 22. 12.

* Rhoddes Crist y gorchymyn hwn i'w
apostolion cyn ei esgyniad, Math. 28. 19;
Marc 16. 15; Luc 24. 27; a rhagfynegodd y
gwnaent ei orchymyn ef yn Act. 1. 8: ac
mae yn werth sylwi yma bod "yr holl gen-
edloedd," "Pob creadur," ac "Hyd eithaf
y ddaear," yn y mànau hyny. Dyma ddigon
o warant i Pedr bregethu yn nhŷ Cornelius.
† Gan nad oes genym hanes am un gorchym-
yn pennodol o'r eiddo Crist i'w apostolion, i
dystiolaethu mai efe yw yr hwn a ordeiniwyd
gan Dduw yn Farnwr byw a meirw; mae
yn debyg fod Pedr yn cyfeirio yma at ryw
orchymyn a roddes Iesu iddynt yn yspaid y
deugain niwrnod, rhwng ei adgyfodiad a'i
esgyniad. Yn Act. 1. 3, crybwyllir iddo yn
yr amser hwnw "ddywedyd y pethau a ber-
thynent i deyrnas Dduw;" ac efallai bod y
gorchymyn hwn yn un o'r "pethau" hyny.
Mae yn angenrheidiol ei bregethu ef yn
Farnwr pa le bynag y pregether yr efengyl,
fel y gwypo dynion y cant eu barnu ganddo
yn ol y derbyniad neu y gwrthodiad a roddont
i'w efengyl ef. ‡ Y rhai fyddo byw pan ddel
i farnu, a'r holl feirw.

43 [u] * I hwn y mae yr holl bro-
phwydi yn dwyn tystiolaeth, [x] † y der-
byn pawb a gredo ynddo ef faddeuant
pechodau, [y] trwy ei enw ef.

u pen. 26. 22. Gwel ar Luc 24. 25—27, 44—46.—Ioan 1.
45. a 5. 39, 40. 1 Pedr 1. 11. Dat. 19. 10. x pen. 3. 16.
a 4. 10—12. Ioan 20. 31. Rhuf. 5. 1. a 6. 23. Heb. 12. 20.
y pen. 13. 38, 39. a 15. 9. a 26. 18. Marc 16. 16. Ioan 5.
24. Rhuf. 8. 1, 34. a 10. 11. Gal. 3. 22. Eph. 1. 7. Col. 1. 14.

* Er mai cenedloedd oedd gwrandawwyr

44 ¶ * A Phedr etto yn llefaru y geiriau hyn, [z] † syrthiodd yr Yspryd Glân ar bawb a oedd yn clywed y gair.

z pen. 2. 2—4. a 4. 31. a 8. 15—17. a 11. 15. a 19. 6.

* Tra yr oedd Pedr yn llefaru y geiriau uchod, syrthiodd yr Ysbryd Glân ar bawb ag oedd yn eu gwrando; fel y dangosai Duw yn wyrthiol i Pedr, ei gymmeradwyaeth o'r hyn oedd yn lefaru, ac i sicrâu iddo fod y cenedloedd hyn yn cael eu gwir ddychwelyd i'r ffydd, yr hyn oedd môr anodd gan yr Iuddewon ei gredu. † Syrthiodd yn wyrthiol fel ar yr apostolion ar ddydd y pentecost, fel mae yn amlwg yn adn. 46, a pen. 11. 15: ac yr oedd yn dra phrïodol ei bod felly, ar ddygiad cyntaf yr efengyl i blith y cenedloedd.

45 [a] * A'r rhai o'r enwaediad a oeddynt yn credu, cynnifer ag a ddaethent gyd â Phedr, † a synnasant, [b] ‡ am dywallt dawn yr Yspryd Glân ar y Cenhedloedd hefyd.

a adn. 23. pen. 11. 3, 15—18. Gal. 3. 13, 14. b Gal. 2. 15. Eph. 2. 11, 12. a 3. 5—8. Col. 2. 13, 14.

* Nid proselytiaid wedi eu henwaedu, ond rhai a aned o rïeni enwaededig, Iuddewon o waedoliaeth: y chwe' brodyr a ddaethai gyda Pedr o Joppa, oeddynt. † Yr oedd dïareb yn mhlith yr Iuddewon gynt, "Nad oedd yr Ysbryd Glân byth yn gorphwys ar genedl-ddyn:" felly nid rhyfedd i'r rhai hyn synu yn awr. ‡ Fel hyn cyssegrodd Duw hwynt fel blaen-ffrwyth y cenedloedd, ac y rhoddodd arwydd amlwg eu bod yn addas i gael eu bedyddio, a'u derbyn i'r eglwys efengylaidd yn gystal â'r Iuddewon.

46 * Canys yr oeddynt yn eu clywed hwy [c] yn llefaru â thafodau, † ac yn mawrygu Duw. ‡ Yna yr attebodd Pedr,

c pen. 2. 4, 11. a 19. 6. 1 Cor. 14. 20—25.

* Sef mewn gwahanol ieithoedd, fel yr

wyr mai afreidiol yw bedy
dderbyniasant fedydd tume
ond mae y geiriau hyn yn d
wyneb.

48 [e] * Ac efe a or
bedyddio hwynt [f] † yn
glwydd. [g] ‡ Yna y d
aros dros ennyd o ddy

e Ioan 4. 2. 1 Cor. 1. 13—17. C
38. a 8. 16. g pen. 16. 15. Ioan 4.

* Yn hytrach na'u bedy
dewisodd Pedr i'w frodyr,
ef, wneyd hyny, y rhai oed
y gair efallai, fel y byddai
âg ef yn y weithred yn
hyny. Ond tybia eraill n
"efe a orchymynodd," yn
nag iddo orchymyn dwyn
yddio hwynt. † Gan fod y
yn credu yn y Tad o'r bla
credu yn yr Ysbryd Glân;
rheidrwydd i'r Hanesydd s
yma ond am enw yr Arglw
Arglwydd Iesu Grist: m
iddynt hwy gael eu bedyd
Pherson, yn ol y ffurf a
Math. 28. 19. Dywed *Gr*
Tad a eneinniodd Grist, ac
Glân â pha un yr eneinni
wrth enw Crist yn y fàn
aill lle defnyddir ef yn gy
hwn. ‡ I'w dysgu hwynt
cadarnâu yn y ffydd: ac n
yn ddigon hawdd gan Ped
o ran dim rhagfarn oedd g
hyn fel cenedloedd.

PEN. XI

Achwyn ar Pedr am fyn
oedd, &c.

[a] * A'R apostolion a'
yn Judea a glywsant [b] d

en bedyddio a'u derbyn i'r eglwys a
' gan Pedr, un o honynt hwy eu hun-
ac apostol.

* A phan ddaeth Pedr i fynu i
ısalem, ᶜ † y rhai o'r enwaediad a
ırysonasant yn ei erbyn ef,

pen. 10. 45. a 15. 1, 5. a 21. 20—23. Gal. 2. 12—14
Fybiodd Pedr wrth fyned i fynu fod
ldo newydd da iddynt, ac y buasai yn
edd ganddynt glywed am y fath dro,
i'r gwrthwyneb y bu. † Iuddewon wedi
yn Gristionogion, ond heb ddeall eto y
sai neb gael eu derbyn i'r eglwys ond
lewon, neu broselytiaid wedi eu hen-
du o'r blaen. ‡ Mae hyn yn dangos eu
ylwch, a grym eu rhagfarn hwy yn er-
y cenedloedd; Ie, y rhai goreu o honynt,
"defosiynol ac yn ofni Duw," yn unig
mai cenedloedd oeddynt. Nid oes yma
' o le i feddwl fod Pedr yn cael ei ystyr-
uwchlaw yr apostolion eraill, fel yr haera
ıbyddion, pe amgen ni buasent yn ym-
n âg ef, ac yn beïo arno.

; Gan ddywedyd, ᵈ * Ti a aethost
ıewn at wŷr dïenwaededig, ac a
tteaist gyd â hwynt.

pen. 10. 23, 28, 48. Luc 15. 2. 1 Cor. 5. 11. 2 Ioan 10.
Dyma'r bai oedd ganddynt yn erbyn
r, iddo gymdeithasu yn gyfeillgar â'r
dloedd, yn groes i draddodiad eu tadau,
rchymyn eu gwŷr doethion hwy. Mae
lebyg eu bod mewn nwydau lled boeth-
ar yr achos hefyd; gan dybied fod Pedr
i cymmeryd gormod arno, wedi cam-
ıyddio rhagorfraint briodol iddynt hwy,
i ei halogi ei hunan, wedi cam-arfer ei
urdod apostolaidd, a chwedi dwyn
rth ar Gristionogrwydd.

ı Eithr Pedr ᵉ a ddechreuodd, ac
glurodd *y peth* iddynt mewn trefn,
ı ddywedyd,

pen. 14. 27. Josh. 22. 21—31. Diar. 15. 1. Luc 1. 3.
Gwyddai Pedr yn dda, na wnaethai efe
n ond yr hyn a fynai Duw, ac ar or-
myn pendant yr Ysbryd, gan hyny nid yw
cyffrôi dim yn ngwyneb y cyhuddiad,
yn ymostwng, hyd yn nod i'r gwaelaf o
ynt, i adrodd yn araf, yn bwyllog, ac yn
ır, pa fodd y bu y peth o'r dechreuad.

5 ᶠ * Yr oeddwn i yn ninas Joppa
gweddïo; ᵍ ac mewn llewyg y
elais weledigaeth, Rhyw lestr megis
n-llïan fawr yn disgyn, wedi ei goll-
ıg o'r nef erbyn ei phedair congl;
a hi a ddaeth hyd attaf fi.

ᶠ Gwel ar pen. 10. 9—18. ᵍ pen. 22. 17. 2 Cor. 12.
ʰ Jer. 1. 11—14. Esec. 2. 9. Am. 7. 4—7. a 8. 2.
' Gwel ar pen. 10. 9—11. † Mae hyn yn
ıgos mai i Pedr yr oedd y weledigaeth, ac
hyfforddiad iddo ef yn bersonol, yn y mat-
o fyned at Cornelius a'r cenedloedd.

6 * Ar yr hon pan ⁱ edrychais, yr
:yriais, ac mi a welais † bedwar-carn-
on y ddaear, a gwylltfilod, ac ym-
ıgiaid, ac ehediaid y nef.

ⁱ pen. 3. 4. Luc 4. 20.
' Gwnaeth Pedr sylw manol ar y llên-llïan, o ran edrych arni ac ystyried y pethau oedd ynddi. † Gwel ar pen. 10. 12.

7 * Ac mi a glywais lef yn dywedyd wrthyf, Cyfod, Pedr; lladd, a bwytta.

* Gwel ar pen. 10. 13, nid oes achos chwanegu yma.

8 Ac mi a ddywedais, * Nid felly, Arglwydd: canys dim ᵏ cyffredin neu ˡ aflan nid aeth un amser i'm genau.

ᵏ Marc 7. 2. Rhuf. 14. 14. ˡ Lef. 10 10. a 11. 47. Ezra 9. 11, 12. Hos. 9. 3. Rhuf. 14. 14 1 Cor. 7. 14.
* Gellir meddwl yn sicr, na welodd Pedr ddim ond creaduriaid aflan oll yn y llên-llïan; pe amgen ni buasai raid iddo ddywedyd "Nid felly," &c.: gallasai ddewis un o'r rhai glân os oedd yno rai. Gwel ychwaneg ar pen. 10. 12, 14.

9 * Eithr y llais a'm hattebodd i eilwaith o'r nef, ᵐ Y pethau a lanhâodd Duw, na alw di yn gyffredin.

ᵐ pen. 10. 28, 34, 35. a 15. 9. 1 Tim. 4. 5. Heb. 9. 13, 14.
* Tair gwaith o gwbl, a hon oedd yr ail waith o'r tair.

10 * A hyn a wnaed ⁿ dair gwaith: † a'r holl bethau a dynnwyd i fyny i'r nef drachefn.

ⁿ Num. 24. 10. Ioan 13. 38. a 21. 17. 2 Cor. 12. 8.
* Gwel ar pen. 10. 16: mae Pedr yn adrodd y peth yn fanol yma, i'r dyben o sicrâu i'w frodyr oedd yn ei feïo, mai yn ol gorchymyn pendant a thri-phlyg Duw y gwnaethai efe yr hyn a wnaethai. † Gwel ar pen. 10. 16.

11 * Ac wele, ᵒ yn y man yr oedd tri wŷr yn sefyll wrth y tŷ yr oeddwn ynddo, wedi eu hanfon o Cesarea attaf fi.

ᵒ pen. 9. 10—12. a 10. 17, 18. Ex. 4. 14, 27.
* Cynnifer wedi eu danfon, a'r fath daith wedi ei chymmeryd yn ewyllysgar, i'r dyben o gael addysg yn mhethau y bywyd tragywyddol: a'r tri dyn wrth y drws erbyn bod y weledigaeth drosodd.

12 ᵖ * A'r Yspryd a archodd i mi fyned gyd â hwynt, ᑫ heb ammeu dim. ʳ † A'r chwe brodyr hyn a ddaethant gyd â mi; ‡ a nyni a ddaethom i mewn i dŷ y gwr.

ᵖ pen. 8. 29. a 10. 19, 20. a 13. 2, 4. a 15. 7. a 16. 6, 7. Ioan 16. 13. 2 Thes. 2. 2. Dat. 22. 17. ᑫ Mat. 1. 20. ʳ pen. 10. 23, 45.
* Gwel ar pen. 10. 19. † Y rhai a allant dystiolaethu am wirionedd pobpeth cyn belled ag y gwyddent hwy, sef o'r cychwyniad o Joppa hyd onid oedd pobpeth drosodd yn nhŷ Cornelius. Gwelwn wrth hyn i Pedr fyned a'r chwe brodyr gydag ef i Jerusalem. ‡ Sef i dŷ Cornelius: yn nghylch hyny yr oedd y ddadl, a'r cŵyn, mae Pedr yn addef iddynt fyned i mewn, a chwedi crybwyll yr achos.

13 ˢ * Ac efe a fynegodd i ni pa fodd y gwelsai efe angel yn ei dŷ, yn sefyll ac yn dywedyd wrtho, † Anfon

y'th achubir di a'th holl dŷ. Mae hyn yn gyflawnach nac yn yr adnodau a ddyfynwyd uchod; rhaid achub Cornelius ei hunan, nid trwy ei weddïau, ei elusenau, ei ddefosiynau, ei ymprydiau, a'i uniondeb; ond trwy y geiriau a lefarai Pedr wrtho, a thrwy ffydd yn y geiriau hyny: ac fel hyn hefyd yr oedd iechawdwriaeth i ddyfod i'w deulu ef.

15 [y] * Ac a myfi yn dechreu llefaru, [z] † syrthiodd yr Yspryd Glân arnynt, [a] megis arnom ninnau yn y dechreuad.

y pen. 10. 34—44. z pen. 10. 45, 46. a 19. 6. a pen. 2. 2—12. a 4. 31.

* Gwel ar pen. 10. 44. † Syrthiodd arnynt, nid yn unig yn ei ddylanwadau grasol i oleuo eu meddyliau a sancteiddio eu calonau, ond hefyd yn ei ddoniau gwyrthiol, fel y sylwyd ar pen. 10. 46.

16 [b] * Yna y cofiais air yr Arglwydd, [c] y modd y dywedasai efe, † Ioan yn wir a fedyddiodd â dwfr; [d] eithr chwi a fedyddir â'r Yspryd Glân.

b pen. 20. 35. Luc 24. 8. Ioan 14. 26. a 16. 4. 2 Pedr 3. 1. c pen. 1. 5. a 19. 2—4. Mat. 3. 11. Marc 1. 8. Luc 3. 16. Ioan 1. 33. d Diar. 1. 23. Es. 44. 3—5. Ezec. 36. 25. Joel 2. 28. a 3. 18. 1 Cor. 12. 13. Tit. 3. 5, 6.

* Sef geiriau yr Arglwydd Iesu, ychydig iawn cyn iddo esgyn i'r gogoniant. Gwel pen. 1. 5. Er mai addewid i'r apostolion oedd yno; eto gwelodd Pedr ei chyflawni ar y cenedloedd yn nhŷ Cornelius, yn gystal ag arnynt hwythau ar ddydd y pentecost; a phryd hyny y deallodd efe ei bod yn perthyn i'r cenedloedd hefyd. † Gallwn sylwi yma ar y gwahaniaeth mawr rhwng bedydd allanol, â dwfr, pwy bynag a'i gweinyddo, pe byddai Ioan ei hun; â bedydd tumewnol yr Ysbryd Glân: nid yw y cyntaf ond arwydd o'r olaf, a chwbl ddiles ac aneffeithiol heb yr olaf, yr hwn sydd fel y tân yn puro y mettel, yn ein puro ni oddiwrth ein pechodan.

17 [e] * Os rhoddes Duw gan hynny

ar adn. 1.—pen. 13. 47, 48. a 14. 27. ... 29, 30. a 9. 30. a 10. 12, 13. a 15. 9—1... 2. 11—18. a 3. 5—8. k pen. 2. 19, ... a 26. 17—20. Jer. 31. 18—20. Ezec. ... 2 Cor. 7. 10. 2 Tim. 2. 25, 26. Iago 1. ...

* Er cryfed eu rhagfarn ... edloedd, gorchfygwyd hwy g... uchod o'r eiddo Pedr, a di... ryson hwynt, hyd oni ail gy... eraill y ddadl yn mhen rh... hyn. Gwel pen. 15. 1, 5. † ... farn yn erbyn y cenedloedd ... ol atynt, a gogoneddasant ... hachos hwynt: yma lladdw... trwy y groes, a gwnaed Iu... edloedd yn un yn Nghrist, a ... ‡ Rhodd a gweithrediad D... wch yn gystal a ffydd, ac ni... neb, nac i neb, heb edife... debyg wrth hyn bod yr I... blaen yn ystyried pawb dien... cyflwr marw a cholledig, a... edig oeddynt, ac nad oedd b... bywyd heb eu henwaedu pa ... ai eu hedifeirwch a'u du... pen. 15. 1. Nid bywyd am... geiriau, fel yr eglura rhai ... feirwch ysbrydol i fywyd ... tragywyddol yn y nef byth.

19 ¶ * A'r [l] rhai a ... herwydd y blinder a go... Stephan, † a dramwy... [m] ‡ Phenice, a [n] Cyprus... ia, ‖ heb lefaru y gair [p] ... wrth yr Iuddewon yn u...

l pen. 8. 1—4. m pen. 15. 3. ... 36. a 13. 4. a 15. 39. a 21. 16. o ... p pen. 3. 26. a 13. 46. Ioan 7. 35.

* Am y gwasgariad hw... achos o hono, gwel pen. ... gan bregethu y gair yr oe... màn, Act. 8. 4: fel hyn ... aethodd Duw yr erledigae...

[G]roegiaid, [s] gan bregethu yr Arglwydd Iesu.

pen. 2. 10. a 6. 9. a 13. 1. Mat. 27. 32. r pen. 6. . 29. s pen. 8. 5, 35. a 9. 20. a 17. 18. 1 Cor. 1. 23, 2. 2. Eph. 3. 8.

Rhai o'r pregethwyr teithiol hyn oeddynt [b]rion o Cyprus yn môr y canol-dir, ac o [r]ae yn ngwlad yr Aipht: cyfyd Duw ei [d]don, ac offerynau at ei waith, o'r mân y [..]o, † ac a'u denfyn i'r mân y myno; [..]a wŷr o Cyprus a Cyrene yn cael eu [..]on i Antiochia yn Syria. ‡ Mae gwa[h]ll dybiau gan ddysgedigion am y Groeg[..]yn y fàn hon :—Tybia rhai mai Iuddew[..] waedoliaeth a chrefydd oeddynt, ond eu [b]yn preswylio yn mhlith y Groegiaid ac [ll]efaru yr iaith Groeg: pe felly ni buasai [..]awr o wahaniaeth rhwng llefaru wrth y [Gr]egiaid yma, a llefaru wrth yr Iuddewon [..]unig yn yr adnod o'r blaen. Tybia eraill Groegiaid o genedl a gwaedoliaeth oedd[ynt] ond wedi ymwrthod âg eilun-addoliaeth [..]blaen, ac yn addoli y gwir Dduw, yn [..]lyb i Cornelius a'i gyfeillion: nid oes [..]afl i'r dyb yna. Tybia eraill drachefn Groegiaid, hyny yw, cenedloedd pagan[aidd] ac eilun-addolgar hollawl oeddynt: a [..]y sydd fwyaf tebygol; oblegid amcan [..] yma yw, rhoddi hanes am ddechreuad [..]gethiad yr efengyl yn mhlith y cenedl[oe]dd: a rhoddir y Groegiaid yma mewn [gw]rthyniad i'r Iuddewon yn yr adnod o'r [blae]n. Groegiaid y galwai yr Iuddewon agos [po]b oud hwy eu hunain, er amser Alex[and]er Fawr, yr hwn a ddarostyngodd yr holl [gen]edloedd o'u hamgylch hwynt, ac a ddyg[odd] yr iaith Groeg i arferiad yn eu plith.

21 * A [t] llaw yr Arglwydd oedd [gyd]a â hwynt: [u] † a nifer mawr a [gre]dodd, ‡ ac a [x] drodd at yr Arglwydd.

[2] Cron. 30. 12. Ezra 7. 9. a 8. 18. Neh. 2. 8, 18. Es. . a 59. 1. Luc 1. 66. u adn. 24. pen. 2. 47. a 4. 4. 14. a 6. 7. 1 Cor. 3. 6, 7. 1 Thes. 1. 5. x pen. 9. 26. 19—20. 1 Thes. 1. 9, 10.

Gallu, cynnorthwy, a gweithrediad nerth[ol] Duw, a feddylir wrth "law yr Arglwydd;" [..]elod a ddefnyddia dynion wrth weithio. [..]oedd llaw yr Arglwydd gyda hwynt yn [g]wyrthiau a wnaethant, yn yr arddelwad [e]u gweinidogaeth, ac yn y gwaith ar gal[w]n dynion trwy y weinidogaeth. † Gwaith [..]w yw dwyn dynion i gredu, ie, gweith[re]diad nerth ei gadernid ef: ‡ a'r canlyniad [c]redu yw, troi at yr Arglwydd. Yn yr [adn]od o'r blaen a hon gwelwn bedwar peth [c]ysylltiedig â'u gilydd:—1. Pregethu yr [Ar]glwydd Iesu; 2. Llaw yr Arglwydd gyda [hw]y; 3. Nifer mawr yn credu; 4. A thrwy [hyn]ny yn troi at yr Arglwydd.

22 ¶ * A'r [y] gair a ddaeth i glust[iau] yr eglwys oedd yn Jerusalem am [y] pethau hyn: [z] † a hwy a anfonasant Barnabas i fyned hyd Antiochia.

y adn. 1. pen. 8. 14. a 15. 2. 1 Thes. 3. 6. z pen. 4. 37. a 9. 27. a 13. 1—3. a 15. 22, 35—39.

* Gwedi yr hyn a glywsai yr eglwys yn [Jer]usalem gan Pedr am y tro yn nhŷ Cor[ne]lius, mae yn debyg iddynt dderbyn y [n]ewydd o Antiochia mewn llawer gwell ys[bry]d: gyda llawenydd a diolchgarwch, am [ch]edigaeth cynnifer o baganiaid trouenus at Grist. † Fel y danfonasent Pedr ac Ioan i Samaria ar y cyfryw achlysur o'r blaen, pen. 8. 14. ‡ Am Barnabas, gwel pen. 4. 36: mae yr hyn a ddywedir am dano ef yno, ac yn enwedig yn adn. 24, o'r bennod hon, yn dangos ei addasrwydd ef i gael ei ddanfon ar y fath neges. Danfonwyd ef yn ddifrifol, trwy ympryd, a gweddi, ac arddodiad dwylo yr apostolion, mae yn debyg (gwel pen. 13. 1—3,) i weled yn y lle pa fodd yr oedd pethau yn Antiochia, i iawn-drefnu pethau yn eu plith o ran bugeiliaid a swyddwyr eglwysig, i weini yr ordinhadau i'r dychweledigion ieuainc, ac i'w cynghori i lynu wrth yr Arglwydd, adn. 23.

23 * Yr hwn pan ddaeth, [a] † a gweled gras Duw, ‡ a fu lawen ganddo, [b] ‖ ac a gynghorodd bawb oll, [c] trwy lwyr-fryd calon, [d] i lynu wrth yr Arglwydd.

a Marc 2. 5. Col. 1. 6. 1 Thes. 1. 3, 4. 2 Tim. 1. 4, 5. 2 Pedr 1. 4—9. b pen. 13. 43. a 14. 22. Ioan 8. 31, 32. a 15. 4. 1 Thes. 3. 2—5. Heb. 10. 19—26, 32—39. 2 Pedr 3. 17, 18. 1 Ioan. 2. 28. c Salm 17. 3. Dan. 1. 8. 2 Cor. 1. 17. 2 Tim. 3. 10. d Deut. 10. 20. a 30. 20. Josh. 23. 8. a 23. 8. Mat. 16. 24. 1 Cor. 15. 58.

* Dywed *Guyse* fod Antiochia tua thri chant o filltiroedd o Jerusalem, eto, er pelled oedd, cychwynodd Barnabas yn ewyllysgar, a chyrhaeddodd ben ei daith yn ddiogel. † Atebodd y dyben iddo am ei holl daith lafurus; gwelodd effeithiau gras Duw yn amlwg yno, yn nifer y dysgyblion, yn eu proffesiadau ysbrydol, yn eu bywiogrwydd crefyddol, yn eu cariad brawdol, ac yn eu bucheddau sanctaidd ac addas i'r efengyl. ‡ Mater o lawenydd yn y nef yw gweled gras Duw ar bechaduriaid ar y ddaear, ac nid rhyfedd i ddyn môr nefol a Barnabas lawenychu wrth ei weled. ‖ Ond er môr flodeuog oeddynt y pryd hwnw yn eu cariad cyntaf, gwyddai Barnabas y deuai ymosodiadau arnynt oddiwrth genedloedd paganaidd ac Iuddewon digred deddfol, ac hefyd oddiwrth satan a'u calonau eu hunain: am hyny efe a'u cynghorodd oll gyda'r difrifwch mwyaf i lynu yn ddiysgog wrth yr Arglwydd fel y caffent nerth oddi yno i lynu wrth eu crefydd.

24 [e] * Oblegid yr oedd efe yn wr da, [f] † ac yn llawn o'r Yspryd Glân. ‡ ac o ffydd: [g] ‖ a llawer o bobl a chwanegwyd i'r Arglwydd.

e pen. 24. 16. 2 Sam. 18. 27. Salm 37. 23. a 112. 5. Diar 12. 2. a 13. 22. a 14. 14. Mat. 12. 35. a 19. 17. Luc 23. 50. Ioan 7. 12. Rhuf. 5. 7. f pen. 6. 3, 5, 8. Rhuf. 15. 15. g adn. 21. pen. 5. 14. a 9. 31. *A. D.* 43.

* Effeithiodd ei gynghorion gwerthfawr ef yn dda ar yr Antiochiaid, oblegid yr oedd efe yn wr da ei hun: yn dda ei gyflwr a'i galon, yn dda ei dymher a'i ysbryd, yn dda ei ymarweddiad a'i weithredoedd, ac yn dda ei air a'i gymmeriad. Gwr o dymher hynaws a thirion, medd rhai, heb chwennychu rhoddi beichiau rhy drymion ar y dysgyblion ieuainc, ac felly yn addas iawn i'w ddanfon i Antiochia y pryd hwn. † Yn llawn o ddoniau a grasau yr Ysbryd Glân, dàn ei oruchwyliaethau, ac yn mwynâu ei orfoledd. ‡ Yn llawn o wybodaeth, ffydd, a phrofiad yr efengyl. ‖ Arddelwodd Duw weinidogaeth y gwr da hwn yn Antiochia, nid yn unig i gadarnâu ac adeiladu y rhai oedd yn credu

fod Paul wedi ei eni ar dir cenedlig a'i ddwyn i fynu, mewn rhan o leiaf, yn mhlith y cenedloedd, yr oedd yn fwy tebyg o fod yn fwy cymmeradwy gan y cenedloedd, ac yn fwy addas i lafurio yn eu plith: yn enwedig pan ystyriom ei fawr ddysgeidiaeth a'i dröedigaeth ryfedd.

26 [i] * A bu iddynt flwyddyn gyfan † ymgynnull yn yr eglwys, a dysgu pobl lawer; [k] ‡ a bod galw y dysgyblion yn Gristionogion yn gyntaf yn Antiochia.

i pen. 13. 1, 2. a 14. 23, 27. 1 Cor. 4. 17. a 9. 18. a 14. 33. *k* pen. 26. 28. Es. 65. 15. 1 Cor. 12. 12. Eph. 3. 15. 1 Pedr 4. 14. 1 Ioan 2. 27. Dat. 3. 18.

* Yr oedd yn fraint fawr i'r eglwys yn Antiochia gael dau wr o fath Paul a Barnabas gyda hwy am flwyddyn gyfan. † Amledd a chysondeb moddion yn eu plith a fu yn fendithiol iawn i gynnydd a llwyddiant yr achos yn Antiochia. ‡ Gan bwy y galwyd hwy yn Gristionogion gyntaf? Nid gan eu gelynion; oblegid Galileaid, a Nazareniaid, y gelwid hwy gan eu gelynion, mewn ffordd o ddirmyg. Nid ganddynt eu hunain; oblegid dysgyblion, brodyr, y saint, a'r eglwys, y galwent hwy y naill y llall yn wastad. Gan hyny pwy bynag yn offerynol a'u galwodd hwy felly yn gyntaf, mae yn rhaid mai peth o Dduw oedd eu galw felly. Tybir fod y tro hwn yn gyflawniad o'r prophwydoliaethau yn Es. 62. 2; a 65. 15; ac os felly, mae yn amlwg mai peth o Dduw ydoedd. Dywedir, hefyd, fod y gair *chrēmatisai*, a gyfieithir yma "galw," neu "a bod galw," yn arwyddo rhybudd, neu gyfarwyddyd dwyfol, bob amser agos yn y Testament Newydd. Gwel Math. 2. 12, 22; Luc 2. 26; Act. 10. 22; Heb. 8. 5; a 11. 7; a 12. 25. Addas iawn oedd i'r enw hwn ddechreu yn Antiochia, lle yr oedd cymmysg o Iuddewon a chenedloedd yn yr un eglwys, i ddileu pob gwahaniaeth, ac i'w huno oll yn un corph

ent hwy yn "holl fyd" m
ffrost balch. ‡ E fu y cyfr
haneswyr paganaidd, o'r be
yn o deyrnasiad Claudius C
flwyddyn ar ddeg o'i deyr
mewn un wlad, bryd arall
eraill: dywedir iddo fod y
Judea, am y rhan fwyaf o

29 * Yna y disgybl
yn ol ei allu, [q] ‡ a fwr
cymmorth i'r brodyr
wylio yn Judea.

p Ezra. 2. 69. Neh. 5. 8. 1 Cor
12—14. 1 Pedr 4. 9—11. *q* pen.
Preg. 11. 1, 2. Luc 12. 29—33. R
13. 5. Gal. 2. 10. Heb. 13. 5. 6.

* Dinas o fasnach mawr
pryd hwnw, ac mae yn de
yn yr eglwys o berchen m
ion, ac ar eu llaw i gyn
tlodion. † Dyna rëol elu
un yn ol ei allu," ac "me
Duw ef." Dyma'r rhëol
ond pwy sydd yn gwneyd
‡ Tlodion oedd y rhan fw
Judea cyn dyfod y newy
gorthrymderau yr Iuddew
oedd yn garedig iawn yn
cenedloedd yn Antiochia d
iddynt, ac yn tueddu yn
rhagfarn yr Iuddewon c
herbyn hwythau.

30 * Yr hyn beth h
ant; [r] gan ddanfon a
[s] trwy law Barnabas a

r pen. 14. 23. a 15. 4, 6, 23 a 1
17. Tit. 1. 5. Iago 5. 14. 1 Pedr 5
1 Cor. 16. 3, 4. 2 Cor. 8. 17—21.

* Bwriadu yn gyntaf,
wedi hyny: nid bwriadu a
† Dyma'r waith gyntaf i n
uriaid yn yr eglwys; a t
ddysgyblion cyntaf Crist o
y tywalltwyd helaethrwy

PEN. XII.

Herod yn erlid y Cristionogion, &c.

AC ynghylch y pryd hwnnw yr estynodd † Herod ‡ frenhin *ei* ddwylaw i [a] ddrygu rhai o'r eglwys.

a Mat. 10. 17, 18. a 24. 9. Ioan 15. 20, 21. a 16. 2.

Yn nghylch y pryd yr oedd yr eglwys yn Antiochia yn danfon cymmorth i'r brodyr yn Judea. † Hwn yw y trydydd Herod y cenwn am dano: ŵyr ydoedd hwn i'r Herod a laddodd blant Bethlehem, o'i fab Aristobulus; a nai Herod y Tetrarch (Luc) yr hwn a dorodd ben Ioan Fedyddiwr, a brawd Herodias yr oedd hwnw yn byw mewn godineb a llosgach â hi. Gwnaethai Caligula ef yn Detrarch Galilea, a gwnaeth Claudius ef wedi hyny yn frenin Judea, am ryw wasanaeth a wnaethai efe iddo ef. ‡ Tybia rhai ei fod yn deyrn-frad yn erbyn y Messiah, iddo ef gymmeryd yr enw Brenin Judea; ac am y traha hwn, yn nghyd â'i greulondeb at y saint, a'i gwnaeth ef mor deilwng o'r farn ofnadwy a ddaeth arno. adn. 23.

2 * Ac efe a laddodd [b] Iago brawd Ioan [c] a'r cleddyf.

b Mat. 4. 21, 22. a 20. 23. Marc 10. 35—38. c 1 Bren. . 10. Jer. 26. 23. Heb. 11. 37.

Iago mab Zebedëus, a brawd Ioan, un o feibion y daran, oedd hwn; nid yr Iago a ysgrifenodd yr epistol sydd genym: Iago mab Alpheus oedd hwnw. Yn y tro hwn cyflawnwyd yr hyn a ddywedasai yr Iesu wrtho ef a'i frawd am yfed o gwpan dyoddefaint. Math. 20. 23. † Tori ei ben ef â'r cleddyf, meddant; am fod hyny yn fwy anrhydeddus na'i wneyd â'r fwyell. Wrth weled un o'u brodyr yn cael ei dori ymaith fel hyn mor fuan, er gallu i wneyd gwyrthiau a phob peth; yr oedd yn gryn brawf i wroldeb yr apostolion oll: ond hwy a aethant yn mlaen yn wrol er hyn, ac a fuant ffyddlawn hyd angeu.

3 [d] * A phan welodd fod yn dda gan yr Iuddewon hynny, [e] † efe a chwanegodd ddala Pedr hefyd ([f] A dyddiau y bara croyw ydoedd hi)

d pen. 24. 27. a 25. 9. Ioan 12. 43. Gal 1. 10. 1 Thes. 2. e pen. 2. 14. a 4. 13. Salm 76. 10. Ioan 19. 11. f Ex. 15—20. a 13. 3—7. Lef. 23. 6—14. Mat. 26. 17. 1 Cor. 5.

Dywed Josephus fod yr Herod hwn yn byw llawer o'i amser yn Jerusalem, yn wresog iawn dros gyfreithiau Moses, ac yn fawr iawn am foddloni yr Iuddewon, fel y buasai raid am foddâu y Rhufeiniaid: mae hyny yn cytuno yn burion â'r hyn a ddywed Luc yma. † Mae un pechod yn arwain i bechod arall yn gyffredin, ac yn caledu y galon i'w gyflawni: mae yn debyg y buasai Herod yn anfoddi yr apostolion oll i farwolaeth bob yn un, pe cawsai hwy yn ei feddiant, ond lladdodd Duw ef yn fuan. Gwel adn. 23. Yr oedd Herod yn grefyddol iawn yn nyddiau y bara croyw; ni wnai ddim i Pedr y pryd hwnw ond ei roi yn ngharchar; gan fwriadu yn ddïammau ei ladd ef wedi yr elai yr ŵyl hôno heibio, adn. 4; efallai bod rhag ofn y bobl hefyd ar yr ŵyl.

4 Yr hwn, wedi ei ddal, [g] a roddes yn y'ngharchar, [h] * ac a'i traddododd at bedwar pedwariaid o filwyr i'w gadw; [i] † gan ewyllysio, ar ol y Pasg, ei ddwyn ef allan at y bobl.

g pen. 4. 3. a 5. 18. a 8. 3. Mat. 24. 9. Luc 21. 12. a 22. 33. Ioan 13. 36—38. a 21. 18. h pen. 16. 23, 24. Mat. 27. 64—66. i pen. 4. 28. Est. 3. 6, 7, 13. Diar. 19. 21. a 27. 1. Galar. 3. 37. Mat. 26. 5.

* Un ar bymtheg o filwyr, pedwar i wylied ar y tro, yn ol arfer y Rhufeiniaid, a hyny ar gylch, nos a dydd, teir-awr i bob pedwar. Gwyddai Herod, mae yn debyg, fel y dïangasai Pedr o'r carchar o'r blaen; dyna'r achos o'r holl otal hwn am dano yn awr: carchar, milwyr, a dwy gadwyn, adn. 6; ond e aeth Duw yn drech na'r cwbl, † nis gallai Herod ond "ewyllysio," gallodd Duw ei luddias ef i weithredu, a gwaredu ei was o'i grafangau ef.

5 * Felly Pedr a gadwyd yn y carchar: [k] † eithr gweddi ddyfal a wnaethpwyd gan yr eglwys at Dduw drosto ef.

k adn. 12. Es. 62. 6, 7. Mat. 18. 19. Luc 18. 1. 1 Cor. 12. 26. 2 Cor. 1. 11. Eph. 6. 18—20. 1 Thes. 5. 17. Heb. 13. 3. Iago 5. 16.

* Hyd oni chaid amser cyfaddas i'w ddïenyddio ef, dyna eu hamcan hwy. † Gweddi barâus, ddibaid, nos a dydd, gyda'r taerineb mwyaf, a hyny gan yr holl eglwys, a wnaed drosto ef. Nid codi terfysg, a cheisio tori y carchar, a wnaethant; buasai hyny yn anghyfreithlawn, ac yn enbyd: nid deisyfu ar Herod ei ryddâu ef a wnaethant; nid oedd gwiw hyny: ond gweddïo yn daer a dyfal ar Dduw; nis gallai carchar, milwyr, na chadwyni, attal hyny, nac attal ymwared chwaith.

6 * A phan oedd Herod â'i fryd ar ei ddwyn ef allan, [l] † y nos honno ‡ yr oedd Pedr yn cysgu rhwng dau filwr, [m] ‖ wedi ei rwymo â dwy gadwyn; [n] § a'r ceidwaid o flaen y drws oeddynt yn cadw y carchar.

l Gen. 22. 14. Deut. 32. 36. 1 Sam. 23. 26, 27. Salm 3. 5, 6. a 4. 8. Es. 26. 3, 4. Phil. 4. 6, 7. Heb. 13. 6. m pen. 21. 33. a 28. 20. Jer. 40. 4. Eph. 6. 20. 2 Tim. 1. 16. n pen. 5. 23. Mat. 28. 4.

* Ei holl fryd, ac yn fawr ei fryd hefyd, ei ddwyn ef allan dranoeth i'w roddi i farwolaeth. Dywedir am yr annuwiolion eu bod yn "cynllwyn am waed," ac "na chysgant nes iddynt gwympo rhyw ddyn:" felly yr oedd yr Herod hwn. † Y nos cyn ei ddïenyddiad, yn ol bryd a bwriad Herod. ‡ Er nad oedd Pedr yn dysgwyl cael un arbediad gan ei elynion, nac ychwaith y pryd hwn yn gwybod dim am ei waredigaeth ryfedd; eto am fod ei achos yn dda, a'i gydwybod yn dawel, yr oedd yn medru cysgu yn esmwyth rhwng y milwyr yn y carchar. E gedwir mewn tangnefedd heddychol yr hwn sydd a'i feddyl-fryd ar Dduw, am ei fod yn ymddiried ynddo. Hawdd y gallai gysgu pan oedd yr eglwys, yr angelion, a Duw ei hun, yn effro o'i blaid ef, ac yn darpar gwaredigaeth iddo. ‖ Dull y Rhufeiniaid o gadwyno carcharorion oedd, eu cadwyno wrth y milwyr oedd yn eu gwarchod: cadwyn am law ddehau y carcharor, wrth law aswy un milwr; a chadwyn am ei law aswy, wrth law ddehau y milwr arall: a'r ddau eraill o'r

2. 21. a 16. 26. Salm 105. 18—20. a 107. 14. a 116. 16. a 142. 6, 7. a 146. 7. Dan. 3. 24, 25.

* Ysbrydion gwasanaethgar yw yr angelion oll, yn cael eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iachawdwriaeth. Heb. 1. 14. Un o'r ysbrydion gwasanaethgar hyny oedd hwn. † Gogoniant priodol yr angel, efallai, yn disgleirio yn y carchar tywyll. Tybia rhai mai i Pedr yn unig yr ymddisgleiriodd, fel y golofn i Israel gynt; ac ei fod yn dywyll i'r milwyr, fel y golofn i'r Aiphtiaid: tybia eraill iddo ddisgleirio iddynt oll; ac i'r disgleirdeb daro y milwyr â dallineb, syndod, neu lewyg, fel nas gwyddent ddim am ryddâd nac ymadawiad Pedr, hyd onid oedd wedi myned. ‡ I'w ddeffrôi ef o'i gwsg, fel hen Elias gynt. 1 Bren. 19. 5. || Syrthiasant oddi am ddwylaw Pedr, ond arosasant yn ddïau, yn rhwym am ddwylaw y milwyr. Pan ryddâo Duw, pwy a rwyma?

8 A dywedodd yr angel wrtho, * Ymwregysa, † a rhwym dy sandalau. Ac felly y gwnaeth efe. Yna y dywedodd, ‡ Bwrw dy wisg am danat, a chanlyn fi.

* Mae yn debyg wrth hyn fod dillad Pedr am dano oll, ond ei sandalau a'i wisg uchaf, ond eu bod yn rhyddion heb eu gwregysu. † Nid oedd y sandalau gynt ddim ond gwadnau dân y traed, wedi eu rhwymo am y traed â chàreiau: wedi hyny aethant yn esgidiau, i orchuddio y traed. ‡ Math o wisg uchaf, tebyg i fantell, neu hugan, gyda ni. Yr oedd y gorchymynion hyn oll er darpar Pedr i ymadael o'r carchar, a'r cwbl yn ddïarwybod i'r milwyr.

9 [s] Ac efe a aeth allan, ac a'i canlynodd ef: [t] * ac nis gwybu mai gwir oedd y peth a wnaethid gan yr angel;

dŷ, mae yn debyg oedd y fewn y muriau oedd yn aur dŷ, wedi eu gosod mewn g eithaf dïogelwch. Trwy r uwch-naturiol, tywysodd yr i'r rhai hyn, heb iddynt ei ed, mwy na'r ddau filwr † Porth allanol y carchar ammau ei fod yn gadarn ac ond yn awr efe a ymago waith ei hun, heb i neb o'r am y peth. ‡ Tybir wrth h allan o'r ddinas, a'r porth h byn âg un o heolydd y ddi achos am wasanaeth yr ang ai Pedr ymdaro drosto ei h

11 [y] * A Phedr, wed hun, a ddywedodd, [z] † yn wir [a] anfon o'r Argl [b] a'm gwared i allan c [c] ‡ ac *oddi wrth* holl dd yr Iuddewon.

y Luc 15. 17. z Gen. 16. 1 a adn. 7. pen. 5. 19. Dan. 3. 26. a 6. Salm 41. 2. a 97. 10. a 109. 31. 2 Cor c pen. 23. 12—30. a 24. 27. a 26. 2—

* O'r syndod per-lewygai feddiannu o'r dechrau hyd odd mai sylweddol oedd y rith. ‡ Yr oedd llaws o b yn dysgwyl gweled ei lado ei holl wyrthiau yn eu plith

12 * Ac wedi iddo gyr [d] † efe a ddaeth i dŷ Ma yr hwn oedd a'i gyfenw yr oedd llawer wedi yn gweddïo.

d pen. 4. 23. a 16. 40. e adn. 2 37—39. Col. 4. 10. 2 Tim. 4. 11. Pl Es. 65. 24. Mat. 18. 19. 20. 1 Ioan 5.

edig mewn modd mòr rhyfedd, pan adodd Pedr iddynt pa fodd y gwaredwyd

3 * Ac fel yr oedd Pedr yn curo 's y porth, † morwyn a ddaeth i wrando, ‡ a'i henw Rhode.

adn. 16. Luc 13. 25.

Nid drws unlon-gyrchol y tŷ, ond drws h y cyntedd o flaen y tŷ, oedd "drws y h hwn. † Heblaw bod curo yn nyfnder felly yn frawychus ar unrhyw amgylchmae yn debyg fod ofn yr Iuddewon er- ar hefyd ar y gweddiwyr duwiol hyn; ac anfon allan i ymwrando pwy yno. ‡ Ystyr yr enw hwn yw, Rhos- Byddai yr Iuddewon yn aml yn enwi merched wrth enwau rhyw flodau peraidd fryd; megys Susannah, lili; Hedessa, twydden; Tamar, Palwydden; &c.

4 * A phan adnabu hi lais Pedr, nid agorodd hi y porth gan lawen- ; ‡ eithr hi a redodd i mewn, ac negodd fod Pedr yn sefyll o flaen orth.

Mat. 28. 8. Luc 24. 41.

Mae yn amlwg fod y forwyn hon yn gyddus â Phedr o'r blaen, gan ei bod yn bod ei lais ef yn awr: mae yn debyg merch ieuanc dduwiol oedd hi, wedi ei do ef lawer gwaith, a chwedi cael yr ydwch, efallai, o weini i'w gysuron ef r gwaith yn nhŷ ei meistres, os morwyn air hon oedd hi. † Mae hyn yn naturiol yn dangos gweithrediadau gorfoleddus dwl y llances yn y tro annysgwyliadwy . ‡ Yr oedd hi yn fwy awyddus am gi i bawb yn y tŷ ei fod ef yno, nag yd- i agoryd y drws i'w ollwng ef i mewn: ofiodd ei ollwng ef i mewn gan ei gorld ei fod yno.

5 * Hwythau a ddywedasant wrthi, wyt ti yn ynfydu. † Hithau a rodd mai felly yr oedd. Eithr a ddywedasant, [k] ‡ Ei angel ef w.

pen. 26. 24. Joh 9. 16. Marc 16. 11, 14. Luc 24. 11. 18. 10. Luc 24. 37, 38.

Tybient mai wedi rhyw wylltio gan ofn oedd hi, ac nas gwyddai beth oedd yn wedyd na pha beth a glywsai. † Taerodd Pedr oedd yno yn sicr, ac nad oedd hi n wedi ynfydu, na cham-gymmeryd y . ‡ Ystyr y gair angel yw cenad, a thyb- l rhai mai rhyw genad oddiwrth Pedr yn rchar a feddyliai y bobl yma wrth "ei el ef:" ond pa fodd y gallai cenad felly ru yn llais Pedr?—Tybiai yr Iuddewon angel gwarcheidiawl yn perthyn i bob duwiol, ac y byddai y cyfryw angel ar erau yn cymmeryd llun a llais y dyn w, ac felly yn ymddangos i'w gyfeillion ac yn ymddiddan â hwynt, yn enwedig amser marwolaeth y dyn. Er nad oes sylfaen i'r fath dyb yn yr ysgrythyrau; mae yn amlwg fod y bobl hyn yn llefaru ol y dychymmyg hwnw, heb gredu fod on i Pedr ei hunan fod yno.

16 * A Phedr a barhâodd yn curo: ac wedi iddynt agori, hwy a'i gwelsant ef, ac a synnasant.

* Tra yr oeddynt hwy yn dadleu yr oedd Pedr yn dàl i guro: yr oedd yn awyddus am gael ei ollwng i mewn, yn 1. Rhag ofn y dèlid ef drachefn, ac y profid ef fel torwr carchar. 2. Am fod arno awydd gweled ei gyfeillion, ac yn gwybod y byddai yn orfoledd ganddynt hwythau ei weled yntau. 3. Awydd mynegi i bawb o honynt drugaredd Duw tuag ato, pa fodd y danfonasai efe ei angel i'w waredu ef.

17 [l] * Ac efe a amneidiodd arnynt â llaw i dewi, [m] ac a adroddodd iddynt pa wedd y dygasai yr Arglwydd ef allan o'r carchar: † ac efe a ddywedodd, Mynegwch y pethau hyn i [n] Iago, ‡ ac i'r brodyr. [o] || Ac efe a ymadawodd, ac a aeth i le arall.

l pen. 13. 16. a 19. 33. a 21. 40. Luc 1. 22. Ioan 13. 24. m Salm 66. 16. a 102. 20, 21. a 107. 21, 22. a 116. 14, 15. a 146. 7. n pen. 15. 13. a 21. 18. 1 Cor. 15. 7. Gal. 1. 19. a 2. 9, 12. Iago 1. 1. o pen. 16. 40. Mat. 10. 23. Ioan 7. 1. a 8. 59. a 10. 40. a 11. 54.

* Arferai yr Iuddewon amneidio â llaw am ddistawrwydd, ac hefyd am wrandawiad: mae Pedr yn gwneyd amnaid am bob un o'r ddau yma; yr oedd yn angenrheidiol iddynt hwy dewi er maint eu gorfoledd, rhag i'w gelynion glywed a dyfod am eu penau: ac yn y distawrwydd hwnw mae Pedr yn adrodd yn fyr, ac yn ddistaw hefyd, pa fodd y gwaredwyd ef. † Iago leiaf, mab Alpheus, oedd hwn, yr oedd yr Iago arall, mab Zebedeus, a brawd Ioan, wedi ei ladd â'r cleddyf gan Herod. adn. 2. ‡ Nid oedd neb o'r apostolion yn bresenol y pryd hwnw, nac efallai yn Jerusalem, gan ofn Herod. Mae Pedr am fynegi ei waredigaeth iddynt oll, er eu cysur a'u calondid, ac er iddynt dalu diolch i Dduw drosto ef. || Yr oedd yn angenrheidiol iddo fyned i rywle oddi yno er gwell diogelwch iddo ei hun, ac fel na pheryglid ei gyfeillion o'i achos ef. Efe a aeth ar encil i rywle am ychydig, ond nis gwyddom i ba le nac am ba hyd: mae yn sicr nad aeth efe ddim i Rufain am bùm mlynedd ar hugain, fel y dywed y pabyddion ofer; oblegid yn pen. 15. 6, 7, ni a'i cawn ef drachefn yn Jerusalem: ac yn Galat. 2. 11, ni a'i cawn ef yn Antiochia gyda Phaul.

18 * Ac wedi ei myned hi yn ddydd, [p] yr oedd trallod nid bychan ym mhlith y milwyr, pa beth a ddaethai o Pedr.

p pen. 5. 22—25. a 16. 27. a 19. 23.

* Gellid meddwl wrth hyn i'r ddau filwr y cadwynesid Pedr wrthynt gysgu yn drwm hyd onid oedd hi yn ddydd; ond pan ddeffroisant, faint oedd eu braw a'u syndod pan welsant y cadwyni yn hongian wrth eu dwylo eu hunain, a'r carcharor wedi dianc, nas gwyddai neb trwy yr holl garchar pa fodd nac i ba le. Mae yn debyg fod yno lawer o ofn gan y naill ar y llall am esgeulusdra, a phob un yn crynu am ei fywyd rhag llid Herod. "Wedi ei myned hi yn ddydd:" gellid meddwl wrth hyn mai ar y wyliadwriaeth fore y gwaredwyd Pedr; pe amgen, buasid yn ei fethu ef ar newidiad y wyliad-

[illegible]

20 ¶ [illegible] Herod oedd yn llid-iog iawn yn erbyn gwyr [illegible] Tyrus a Si-don: [illegible] a hwy a ddaethant yn gytun ato: ac [illegible] Blastus, yr hwn oedd ystafellydd y brenin, hwy a ddeisyfasant dangnefedd, [illegible] am fod eu gwlad hwynt yn cael ei chynnal-aeth o wlad y brenin.

a Gen. [illegible] Ez. 22. [illegible] [illegible] Preg. [illegible]

[illegible] nesaf [illegible] Tyrus a Sidon. [illegible] Cesar, [illegible] Tyrus a Sidon ar [illegible]

22 [illegible] A'r bobl a roes [illegible] Duw, ac nid dy[illegible]

[illegible]

[illegible] A chybir fod Her[illegible] chymmeryd yr anrhydedd [illegible] a farwy hyny ennyn dig[illegible] erbyn.

23 [illegible] Ac allan o l[illegible] angel yr Arglwydd ef, [illegible] y gogoniant i Dduw: [illegible] ed yn ei ysu, efe a dre[illegible]

a [illegible] 1 Sam. [illegible] 1 Cron. 21. 16—19. 2 Cron. [illegible] [illegible] Dan. 4. [illegible] [illegible] 2 Cron. 21. 18, 19 Job 7. [illegible]

[illegible] Angel a waredodd Pe[illegible] yma mae angel yn taro [illegible] mae yr holl lu nefol yn[illegible]

phus, y bu Herod Fawr, ei daid ef, ; ond o bleidgarwch at hwn, nid yw yn wyll dim am y pryfed yn ei ysu. Yr Duw yn amlwg yn addasu y farn i'r od; balchder a gwag-ogoniant oedd y od, pryfed yn ei ysu oedd y farn. Mae sion am lawer o erlidwyr crefydd a t feirw dàn farn gyffelyb, a medr Duw myddio y pethau gwaelaf, ffieiddiaf, a af dirmygus i gyflawni ei farnau ef, dywallt dirmyg ar ei elynion.

24 ¶ *d* * A gair Duw a gynnyddodd a amlhâodd.

d pen. 6. 39. a 6. 7. a 11. 21. a 19. 20. Diar. 28. 29. Es. —13. a 54. 14—17. a 55. 10, 11. Dan. 2. 34, 35, 44, 45. 18. Col. 1. 6. 2 Thes. 3. 1.

Yma mae gair Duw yn cael ei gymharu wedi ei hau, megys yn y ddammeg yn . 13. Mae gair Duw yn cynnyddu ac amlâu pan mae y pregethiad o hóno yn ac yn myned ar led; pan mae proffeswyr a dysgyblion Iesu yn llios-ac yn amlâu; a phan mae y dysgyblion y yn cynnyddu mewn deall, duwioldeb, doniau ysbrydol. Er gwaethaf Herod, ynyddodd y gair; ac wedi marw Herod, dd achos Duw yn fyw ac yn cynnyddu. y y bu erioed, ac felly y bydd eto.

25 *e* * A Barnabas a Saul, wedi lawni *eu* gweinidogaeth, † a ddy-welasant o Jerusalem, gan gymmer-gyd â hwynt *f* Ioan hefyd, yr hwn yfenwid Marc.

e pen. 11. 29, 30. a 13. 1—3. *f* Gwel ar adn. 12.— 5. 13.

Am y "weinidogaeth" hon a gyflawnodd rnabas a Saul, gwel pen. 11. 29, 30. † A chwelasant i Antiochia o ba le y danfon-hwynt: i roddi cyfrif o gyflawniad y inidogaeth a ymddiriedasid iddynt; i yn yn mlaen y gwaith a ddechreuasid r llwyddiannus yno; ac i gael eu danfon yno yn mhellach i blith y cenedloedd. el pen. 13. 2, &c. ‡ Am yr Ioan hwn wyd o'r blaen, ar adn. 12. Pa un ai hwn y Marc a ysgrifenodd efengyl Marc nide, nis gwyddom; mae dynion enwog lysgedig iawn yn methu a chytuno am ny. Yr oedd efe yn nai i Barnabas, fab chwaer. Gwel ar adn. 12.

PEN. XIII.

wis Paul a Barnabas i fyned at y Cenedloedd.

a YR oedd hefyd yn yr eglwys ydoedd yn Antiochia, *b* † rai prophwydi ac athrawon; *c* || Barnabas, § a Simeon, hwn a elwid * Niger, a *d* † Lucius Cyrene, a ‡ Manaen brawd-maeth Herod y tetrarch, *f* || a Saul.

a pen. 11. 22—24. a 14. 26, 27. *b* pen. 11. 25—27. 5. 35. Rhuf. 12. 6, 7. 1 Cor. 12. 28, 29. a 14. 24, 25. 4. 11. 1 Thes. 5. 20. *c* pen. 4. 36. a 11. 22—26, a 12. 25. 1 Cor. 9. 6. Gal. 2. 9, 13. *d* pen. 11. 20. uf. 16. 21. *e* Mat. 14. 1—10. Luc 3. 1, 19, 20. a 13. 32. a 23. 7—11. Phil. 4. 22. *f* adn. 9. pen. 8. 1—3. 1, &c.

* Ystyrid yr eglwys hon, yn Antiochia, 'l mam-eglwys y cenedloedd crediniol; egys yr oedd yr eglwys yn Jerusalem yn m-eglwys yr *Iuddewon crediniol*: cenedl-oedd oedd ynddi gan mwyaf oll, ond nid yn hollawl ddigymmysg. † Am y prophwydi hyn, neu y ddawn brophwydol hon, gwel ar pen. 11. 27. ‡ Gweinidogion a phregethwyr yr efengyl. Gallai y ddwy swydd uchod fod yn yr un personau; ond nid oeddynt bob amser, ac o angenrheidrwydd felly, eithr y naill ddyn yn rhagori mewn un swydd, ac arall yn y swydd arall. Gwel Rhuf. 12. 6, 7; 1 Cor. 12. 4—11, 28, 29; Ephes. 4. 11. || Am Barnabas sylwyd o'r blaen fwy nag unwaith. Gwel ar pen. 4. 36; a 9. 27. § Tybir mai yr un â Simon o Cyrene, yr hwn a ddygodd groes ein Harglwydd, oedd hwn; ond nid oes sicrwydd am hyny. * Gair Lladin yw Niger, yn arwyddo *Dû*; a *Dû* yw y gair yn y fan hon yn y Testament Llydaweg. Felly y galwai y Rhufeiniaid y Simeon hwn, mae yn debyg, o herwydd mai dyn dû ydoedd. † Crybwylla Paul am ryw Lucius fel gwr enwog yn yr eglwys, yn Rhuf. 16. 21; ac mae yn debyg mai yr un oedd hwnw â hwn. Tybia rhai mai yr un â Luc, ysgrifenydd y Llyfr hwn, ac efengyl Luc, ydoedd: ond nid oes sicrwydd am hyny chwaith. Am Cyrene, ei wlad ef, gwel ar Math. 27. 32. Ond tybia eraill y gelwir ef Lucius o Cyrene am ei fod gynt o synagog y Cyreniaid, yr hon oedd yn Jerusalem: pen. 6. 9. ‡ Tybir mai mab i fammaeth Herod (yr Herod a dorodd ben Ioan Fedyddiwr) oedd y Manaen hwn, ac mai felly y buasai yn frawd-maeth iddo ef. Sonia Josephus am un Manaen, o blaid yr Esseniaid, yr hwn a rag-fynegodd i Herod Fawr pan oedd yn fachgen, y byddai efe yn frenin, a'i fod mewn parch mawr gan Herod wedi hyny: tybia rhai mai mab i hwnw oedd y Manaen hwn. Mae yn ddïammau ei fod yn wr mawr yn llys Herod y Tetrarch; ond fel Moses efe a ymwrthododd â phob mawredd bydol i ganlyn Crist a'i achos. || Paul yr apostol.

2 *g* * Ac fel yr oeddynt hwy yn gwasanaethu yr Arglwydd, *h* ac yn ymprydio, † dywedodd yr *i* Yspryd Glân, *k* Neillduwch i mi Barnabas a Saul, *l* ‡ i'r gwaith || y gelwais hwynt iddo.

g pen. 6. 4. Deut. 10. 8. 1 Sam. 2. 11. 1 Cron. 16. 4, 37, &c. Rhuf. 15. 16. Col. 4. 17. 2 Tim. 1. 11. a 4. 5, 11. *h* adn. 3. pen. 10. 30. Dan. 9. 3. Mat. 6. 16. a 9. 14, 15. Luc 2. 37. 1 Cor. 7. 5. 2 Cor. 6. 5. a 11. 27. *i* pen. 10. 19. a 16. 6, 7. 1 Cor. 12. 11. *k* pen. 22. 21. Num. 8. 11—14. Rhuf. 1. 1. a 10. 15. Gal. 1. 15. a 2. 8, 9. 2 Tim. 2. 2. *l* pen. 9. 15. a 14. 26. Mat. 9. 38. Luc 10. 1, 2. Eph. 3. 7, 8. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11. Heb. 5. 4.

* Tybia rhai i Barnabas a Saul ddychwelyd o Jerusalem (pen. 12. 25,) pan oedd Pedr yn y carchar, a chyn ei waredu; ac mai yn achos Pedr yr oedd yr ymprydio hyn yn eglwys Antiochia, wedi clywed ganddynt hwy am ei garchariad ef, ond heb glywed am ei waredigaeth eto. Beth bynag am hyny, en harfer hwy oedd gwasanaethu yr Arglwydd ac ymprydio yn fynych, yn ddïammau. † Dywedodd, trwy ryw fath o ddatguddiad uniongyrchol i'r "prophwydi" a soniwyd o'r blaen, neu ynte trwy leferydd digyfrwng o'r nef, clywedig i bawb o honynt. ‡ Y "gwaith" yma oedd pregethu yr efengyl yn mysg y cenedloedd, fel y dywed Paul am dano ei hun yn Ephes. 3. 8. a llawer o fanau eraill. || Yr oeddynt wedi eu galw gan yr Ysbryd Glân o'r blaen, y cwbl oedd gan yr eglwys

fod Paul wedi ei eni ar dir cenedlig a'i ddwyn i fynu, mewn rhan o leiaf, yn mhlith y cenedloedd, yr oedd yn fwy tebyg o fod yn fwy cymmeradwy gan y cenedloedd, ac yn fwy addas i lafurio yn eu plith: yn enwedig pan ystyriom ei fawr ddysgeidiaeth a'i dröedigaeth ryfedd.

26 [i] * A bu iddynt flwyddyn gyfan † ymgynnull yn yr eglwys, a dysgu pobl lawer; [k] ‡ a bod galw y dysgyblion yn Gristionogion yn gyntaf yn Antiochia.

i pen. 13. 1, 2. a 14. 23, 27. 1 Cor. 4. 17. a 9. 18. a 14. 33. k pen. 26. 28. Es. 65. 15. 1 Cor. 12. 12. Eph. 3. 15. 1 Pedr 4. 14. 1 Ioan 2. 27. Dat. 3. 18.

* Yr oedd yn fraint fawr i'r eglwys yn Antiochia gael dau wr o fath Paul a Barnabas gyda hwy am flwyddyn gyfan. † Amledd a chysondeb moddion yn eu plith a fu yn fendithiol iawn i gynnydd a llwyddiant yr achos yn Antiochia. ‡ Gan bwy y galwyd hwy yn Gristionogion gyntaf? Nid gan eu gelynion; oblegid Galileaid, a Nazareniaid, y gelwid hwy gan eu gelynion, mewn ffordd o ddirmyg. Nid ganddynt eu hunain; oblegid dysgyblion, brodyr, y saint, a'r eglwys, y galwent hwy y naill y llall yn wastad. Gan hyny pwy bynag yn offerynol a'u galwodd hwy felly yn gyntaf, mae yn rhaid mai peth o Dduw oedd eu galw felly. Tybir fod y tro hwn yn gyflawniad o'r prophwydoliaethau yn Es. 62. 2; a 65. 15; ac os felly, mae yn amlwg mai peth o Dduw ydoedd. Dywedir, hefyd, fod y gair *chrēmatisai*, a gyfieithir yma "galw," neu "a bod galw," yn arwyddo rhybudd, neu gyfarwyddyd dwyfol, bob amser agos yn y Testament Newydd. Gwel Math. 2. 12, 22; Luc 2. 26; Act. 10. 22; Heb. 8. 5; a 11. 7; a 12. 25.

ent hwy yn "holl fyd
ffrost balch. ‡ E fu y
haneswyr paganaidd,
yn o deyrnasiad Claudi
flwyddyn ar ddeg o'i
mewn un wlad, bryd
eraill: dywedir iddo
Judea, am y rhan fwy

29 * Yna y disg
yn ol ei allu, [q] ‡ a
cymmorth i'r bro
wylio yn Judea.

p Ezra. 2. 69. Neh. 5. 8.
12—14. 1 Pedr 4. 9—11.
Preg. 11. 1, 2. Luc 12. 29—
13. 5. Gal. 2. 10. Heb. 13. 5.

* Dinas o fasnach
pryd hwnw, ac mae y
yn yr eglwys o berche
ion, ac ar eu llaw i
tlodion. † Dyna rëol
un yn ol ei allu," ac
Duw ef." Dyma'r
ond pwy sydd yn gwn
‡ Tlodion oedd y rha
Judea cyn dyfod y
gorthrymderau yr Iu
oedd yn garedig iawn
cenedloedd yn Antioc
iddynt, ac yn tueddu
rhagfarn yr Iuddewc
herbyn hwythau.

30 * Yr hyn be
ant; [r] gan ddanfo
[s] trwy law Barnab

r pen. 14. 23. a 15. 4, 6,
17. Tit. 1. 5. Iago 5. 14.
1 Cor. 16. 3, 4. 2 Cor. 8. 17—

* Bwriadu yn gynt
wedi hyny: nid bwria

gallasai lwyddo gyda'r rhaglaw, buasai lwyddo hefyd gyda ei ddeiliaid pagan-ef; oblegid crefydd y llywydd yn gyffredin yw crefydd y deiliaid.

Yna Saul (c* yr hwn hefyd a el- Paul) d † yn llawn o'r Yspryd Glân, e ‡ a edrychodd yn graff arno

...adn. 7. d pen. 2. 4. a 4. 8, 31. a 7. 55. Mica 3. 8. ...3. 5. Luc 20. 17.

Dyma y tro cyntaf mae Luc yn crybwyll yr apostol dan yr enw Paul; ac nid yw mwyach yn sôn am dano with yr enw Saul. Saul oedd ei enw Hebreaidd ef, a ei enw Rhufeinig. Hyd yn hyn yr wedi bod yn llafurio gan mwyaf yn ...th yr Iuddewon a'r Syriaid, lle yr ad-...aid ef yn oreu wrth yr enw Saul; o hyn ...yr oedd i lafurio yn benaf yn mhlith y ...eiriaid a'r Groegiaid, lle yr oedd yr enw ...yn fwy naturiol a dymunol. Tybir fod y ...enw yn perthyn iddo o'i fabaudod; ...fel Iuddew, a Paul fel dinasydd o Rufain (Gwel pen. 22. 25—28:) ac mai ti oedd ...th y Sargius Paulus hwn a fu yn achlysur iddo gymmeryd yr olaf o hyn allan, am ei ...yr un â chyfenw y rhaglaw. † Disgynodd ...nwad nerthol yr Ysbryd Glân arno y ...d hwnw, i'r dyben o geryddu a gorchfygu ...wr drygionus hwn. ‡ I'w ddychrynu ...gwilyddio ef am ei dwyll, i sylwi pa ...ewidiad a fyddai yn ei wynebpryd ef, ...efyd i ddangos fod Duw yn craffu yn ...ar ei ddrygioni ffiaidd ef.

10 * Ac a ddywedodd f O gyflawn ...ob twyll a phob † ysgelerder, g ‡ ty-...mab diafol, || a gelyn pob cyfiawn-..., h § oni pheidi di â gwyro i uniawn ...rdd yr Arglwydd?

...pen. 8. 20—23. Preg. 9. 3. Mat. 3. 7. a 15. 19. a 23. ... Luc 11. 39. 2 Cor. 11. 3. g Gen. 3. 15. Mat. 13. ...an 8. 44. 1 Ioan 3. 8. h pen. 20. 30. Jer. 23. 36. ...23. 13. Luc 11. 52. Gal. 1. 7. i pen. 18. 25, 26. ...18. 19. 2 Cron. 17. 6. Hos. 14. 9. Ioan 1. 23.

Cerydd llym ofnadwy oedd hwn, ond nid ...ach na haeddiant yr hwn oedd yn ei ...: a rhaid i ni ddeall hefyd, mai dân ...lanwadan grymus ac union-gyrchol yr ...ryd Glân yr oedd Paul yn ei roddi, ac yn ei nwydau dynol ei hun. † Rhad-...ias yw y gair Groeg yma am "ysgeler-...," ac yn arwyddo, dyn parod, a chyfrwys, ...drygioni, nas gwaeth ganddo pa beth a ...lo: y cyfryw oedd y swynwr hwn. ...n meddiant, a thân lywodraeth diafol, ac ...wneuthur ei waith ef: ac fel y diafol yn ...o attal hyd y gallai, iechydwriaeth y ...aw a'i deulu. || Gwrthwynebwr cadarn ...r grefydd a sancteiddrwydd, gwirionedd ...fengyl a'i holl effeithiau daionus ar galonnau a bucheddau dynion. § Trwy ddrwg-...io'r gwirionedd, a rhoddi pob rhwystr ar ...dd y rhaglaw i'w dderbyn, a'r cwbl o wir ...aeth i'r efengyl, ac i ddâl i fynu ei ...yll a'i hudoliaeth ei hun.

11 * Ac yn awr wele, k y mae llaw ...Arglwydd arnat ti, l † a thi a fyddi ...all heb weled yr haul ‡ dros amser. ...Ac yn ddïattreg y syrthiodd arno ...niwlen a thywyllwch; ac efe a aeth oddi amgylch gan geisio rhai i'w arwain erbyn ei law.

k Ex. 9. 3. 1 Sam. 5. 6, 9, 11. Job 19 21. Salm 32. 4. a 38. 2. a 39. 10, 11. l pen. 9. 8, 9, 17. Gen. 19. 11. 2 Bren. 6. 18. Es. 29. 10. Ioan 9. 39. Rhuf. 11. 7—10, 25. m 2 Pedr 2. 17.

* Wrth "law yr Arglwydd" y deallir, unrhyw weithred alluog o'r eiddo ef, pa un bynag ai mewn trugaredd ai mewn barn: yma mewn barn yr oedd. † Megys y bu efe yn dallu meddyliau eraill â'i swynion a'i hudoliaethau, mae yr Arglwydd yn ei daro yntau a dallineb naturiol: barn gyfaddas i'r pechod. ‡ Yr oedd Duw yma mewn barn yn cofio trugaredd, "dros amser" yr oedd y dallineb, nid yn barhâus am ei oes ef. Nis gwyddom pa hyd y bu yn ddall, na pha beth a ddaeth o hono wedi hyn. || Gyda bod y geiriau o enau Paul, dyma'r farn a fygythiodd efe yn disgyn yn wyrthiol ar Elymas. Dyma'r wyrth gyntaf a: a wyddom ni a wnaeth yr Arglwydd trwy Paul: ac yn wir hon oedd ei daith gyntaf ef fel *apostol*, er iddo bregethu o'r blaen fel *prophwyd*, neu *athraw*, am saith neu wyth mlynedd i'r Iuddewon yn unig, a dwy neu dair wedi hyny i broselytiaid y porth o'r cenedloedd. *Guyse.*

12 n * Yna y rhaglaw, o pan welodd yr hyn a wnaethid, a gredodd, p † gan ryfeddu wrth ‡ ddysgeidiaeth yr Arglwydd.

n adn. 7. pen 28. 7. o pen. 19. 17. Mat. 27. 54. Luc 7. 16. p pen 6. 10. Mat. 7. 28, 29. Luc 4. 22. Ioan 7. 46. 2 Cor. 10. 4, 5.

* Gwedi clywed Paul yn pregethu o'r blaen ac yn dadlau â'r swynwr, a gweled y farn ddisymmwth hon yn dyfod arno; effeithiodd y gwirionedd trwy weithrediad yr Ysbryd Glân arno, fel y credodd efe yr efengyl â'i holl galon. † Efe a ryfeddodd pan y dygodd Duw et allan o dywyllwch i'w ryfeddol oleuni ef: pethau rhyfedd yw pethau yr efengyl oll, pan agorer llygaid dynion i'w gweled. ‡ Dysgeidiaeth yr Arglwydd yw yr efengyl; efe yw ei hawdwr, efe yw ei gwrthddrych a'i thestyn, ac efe sydd yn ei gwneyd yn effeithiol i iachawdwriaeth.

13 A Phaul a'r * rhai oedd gyd âg ef q a aethant ymaith o Paphus, † ac a ddaethant i r Perga yn Pamphylia; s ‡ eithr Ioan a ymadawodd oddi wrthynt, ac a ddychwelodd i Jerusalem.

q adn. 6. pen. 27. 13. r pen. 2. 10. a 14. 24, 25. a 27. 5. s adn. 5. pen. 15. 38. Col. 4. 10. 2 Tim. 4. 11.

* "A'r rhai oedd gydag ef:" sef Barnabas a Ioan, a rhai dysgyblion newydd, mae yn debyg, a ynnillasent hwy yn Paphus; y rhai oedd yn ewyllysio dilyn yr apostol i gael dysgu ffordd Duw yn fanylach drwy ei wrando ef. † Yma yr oeddynt yn gadael ynys Cyprus yn gwbl, ac yn mordwyo i Asia leiaf; oblegid talaeth o Asia leiaf oedd Pamphylia, a dinas yn Pamphylia oedd Perga, encyd o lân y môr, i'r gogledd, neu y gogledd-orllewin, o Paphus. ‡ Gwedi iddynt fyned i Pamphylia yr ymadawodd Ioan â hwynt, Gwel pen. 15. 38: ac mae yn amlwg wrth yr hyn a ddywedir am Paul yn yr adnod a grybwyllwyd, fod Ioan i'w feio am ymadael â hwy, efallai ei fod yn caru ei-

Dat. 18. 1. [q] Gen. 19. 15, 16. Es. 60. 1. Eph. 5. 14. [r] pen. 2. 24. a 16. 26. Salm 105. 18—20. a 107. 14. a 116. 16. a 142. 6, 7. a 146. 7. Dan. 3. 24, 25.

* Ysbrydion gwasanaethgar yw yr angelion oll, yn cael eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iachawdwriaeth. Heb. 1. 14. Un o'r ysbrydion gwasanaethgar hyny oedd hwn. † Gogoniant priodol yr angel, efallai, yn disgleirio yn y carchar tywyll. Tybia rhai mai i Pedr yn unig yr ymddisgleiriodd, fel y golofn i Israel gynt; ac ei fod yn dywyll i'r milwyr, fel y golofn i'r Aiphtiaid: tybia eraill iddo ddisgleirio iddynt oll; ac i'r disgleirdeb daro y milwyr â dallineb, syndod, neu lewyg, fel nas gwyddent ddim am ryddâd nac ymadawiad Pedr, hyd onid oedd wedi myned. ‡ I'w ddeffrôi ef o'i gwsg, fel hen Elias gynt. 1 Bren. 19. 5. ‖ Syrthiasant oddi am ddwylaw Pedr, ond arosasant yn ddïau, yn rhwym am ddwylaw y milwyr. Pan ryddâo Duw, pwy a rwyma?

8 A dywedodd yr angel wrtho, * Ymwregysa, † a rhwym dy sandalau. Ac felly y gwnaeth efe. Yna y dywedodd, ‡ Bwrw dy wisg am danat, a chanlyn fi.

* Mae yn debyg wrth hyn fod dillad Pedr am dano oll, ond ei sandalau a'i wisg uchaf, ond eu bod yn rhyddion heb eu gwregysu. † Nid oedd y sandalau gynt ddim ond gwadnau dan y traed, wedi eu rhwymo am y traed â chareiau: wedi hyny aethant yn esgidiau, i orchuddio y traed. ‡ Math o wisg uchaf, tebyg i fantell, neu hugan, gyda ni. Yr oedd y gorchymynion hyn oll er darpar Pedr i ymadael o'r carchar, a'r cwbl yn ddiarwybod i'r milwyr.

9 [s] Ac efe a aeth allan, ac a'i can-

* Gwyliedyddion yn n
dŷ, mae yn debyg oedd
fewn y muriau oedd yn
dŷ, wedi eu gosod mew
eithaf diogelwch. Trw
uwch-naturiol, tywysodd
i'r rhai hyn, heb iddynt
ed, mwy na'r ddau f
† Porth allanol y carch
amman ei fod yn gadarn
ond yn awr efe a ym
waith ei hun, heb i neb
am y peth. ‡ Tybir wrt
allan o'r ddinas, a'r port
hyn âg un o heolydd y
achos am wasanaeth yr
ai Pedr ymdaro drosto ei

11 [y] * A Phedr, w
hun, a ddywedodd,
yn wir [a] anfon o'r An
[b] a'm gwared i allan
[c] ‡ ac *oddi wrth* holl
yr Iuddewon.

[y] Luc 15. 17. [z] Gen. 16.
[a] adn. 7. pen. 5. 19. Dan. 3. 25.
Salm 41. 2. a 97. 10. a 109. 31. 2
[c] pen. 23. 12—30. a 24. 27. a 25.

* O'r syndod per-lewy
feddiannu o'r dechrau hy
odd mai sylweddol oedd
rith. ‡ Yr oedd lliaws o
yn dysgwyl gweled ei l
ei holl wyrthiau yn eu pl

12 * Ac wedi iddo g
[d] † efe a ddaeth i dŷ M
yr hwn oedd a'i gyfen
yr oedd llawer wedi y

iddo ef ei barthu iddynt fel y gwelai ...n dda: heb hyny odid na buasent hwy ...yned i ryfela â'u gilydd yn ei gylch.

20 * Ac wedi y pethau hyn, dros ...aid ynghylch pedwar cant a deng ...aedd a deugain, [n]efe a roddes farn-*wyr iddynt*, [o]hyd Samuel y prophwyd.

...Barn. 2. 16. a 3. 10. Ruth. 1. 1. 1 Sam. 12. 11. 2 Sam. ... Bren. 23. 22. 1 Cron. 17. 6. o 1 Sam. 3. 20.

* Nis gellir meddwl mewn un modd i'r ...wyr yn ol-yn-ol barâu am 450 o flynydd... wedi sefydliad Israel yn Nghanaan; ...d yn 1 Bren. 6. 1, ni a welwn nad ... ond 480 o flynyddoedd o ddyfodiad ...el allan o'r Aipht, hyd yr amser y de...odd Solomon adeiladu y deml: yr hyn ni ...saif o lawer â geirian Paul yn yr adnod ...d, sef rhoddi 450 i'r barnwyr yn unig. ...r fod 57 o flynyddoedd o leiaf, o ddyfod...srael o'r Aipht hyd farwolaeth Joshua, ... yn yspaid dyddiau Samuel, Saul, a ...ydd, hyd y bedwerydd flwyddyn i Solo...n, pryd y dechreuodd efe adeiladu y deml: ...ei hyny nis gall fod ond 339 o flynydd... i'r barnwyr; sef o amser Joshua hyd ...er Samuel. Tybia rhai mai 350 a ddyl... fod, ac mai cam-gymmeriad rhyw ys...rifydd wedi amser Luc oedd gosod 450: ...ei hyny yn dyfod o fewn i un mlynedd ...deg i'r yspaid uchod, (339) a roddwyd ...arnwyr; ond mae yn lled berygl dywed... fod un ran o'r ysgrythyr sanctaidd wedi ...am ysgrifenu, gan ei fod yn crëu am...eth am y cwbl. E ddiflana y dyrys...i agos yn hollawl, os darllenwn yr adnod ...yn:—Ac wedi y pethau hyn, (y pethau ...a. 17 hyd 19,) yr hyn a gymmerodd yn ...ylch pedwar cant a deng mlynedd a deu...n, efe a roddes farnwyr iddynt, hyd Sam...y prophwyd. Fel yna ni a welwn mai ...d yr yspaid o 450 y rhoddwyd y barn...r, ac nid *yn* yr yspaid hyny. O enedig...i Isaac hyd raniad y wlad, cyfrifir 447, o ...yddoedd, yr hyn a ddaw "*ynghylch*" 450, ...y dywed yr apostol. Tebyg i'r darlleniad ...od yw alleiriad Dodderidge o'r adnod.

21 * Ac ar ol hynny y [p]dymunas...: gael brenhin: † ac fe roddes Duw ...ynt [q]Saul mab [r]Cis, gwr o lwyth ...njamin, ddeugain mlynedd.

p 1 Sam. 8. 5—22. a 12. 12—19 q 1 Sam. 10. 1, ... a 11. 15. a 15. 1. r 1 Sam. 9. 1, 2. a 10. 21

* Buont dan lywodraeth Duw (*Theocrasy*) ...dygiad allan o'r Aipht hyd yn awr, ac yr ...d ganddynt Samuel, prophwyd Duw, i'w ...wodraethu y pryd hwn; felly pechod yn...nt hwy oedd dymuno cael brenin: gwrth... Duw i lywodraethu arnynt, ac eisiau bod ... y cenedloedd o'u hamgylch. † E roddes ...w iddynt y brenin hwn yn ei ddig, ac a'i ...odd ef ymaith wedi hyny yn ei lid. Hos. ... 11.

22 [s]* Ac wedi ei ddiswyddo ef, y cyfododd efe Dafydd yn Frenhin ...ynt; [u]am yr hwn y tystiolaethodd, ...y dywedodd, [x]‡ Cefais Dafydd ...b Jesse, || gwr yn ol fy nghalon, ...r hwn a gyflawna fy holl ewyllys.

s 1 Sam. 12. 25. a 13. 13, 14. a 15. 11, 23. a 16. 1. a 28. 17. a 31. 6. 2 Sam. 7. 15. 1 Cron. 10. 13, 14. Hos. 13. 10, 11. t 1 Sam. 16. 1, 13. 2 Sam. 2. 4. a 5. 3—5. a 7. 8. 1 Cron. 28. 4, 5. Salm 2. 6. a 78. 70—72. a 89. 19, &c. Jer. 23. 21, 26. Esec. 34. 23. a 37. 24, 25. Hos. 3. 5. u pen. 15. 8. Heb. 11. 4, 5. x pen. 7. 46. Sam. 13. 14. 1 Bren. 15. 3, 5.

* Am ddiswyddiad Saul, yn nghyd â'r achos o hyny, troed y darllenydd at yr ysgrythyrau cyfeiriol dan y llythyren *s*. † Cyfodi rhyfedd a fu hwn, o fod yn fugail defaid i fod yn frenin Israel: a chysgod, efallai, o gyfodi Crist i fod yn Frenin yn dragywydd. ‡ Duw a'i ceisiodd ac a'i cafodd ef yn ei isel radd: felly mae yn ceisio ac yn cael pechaduriaid i wneyd trugaredd â hwynt. || Un a adwaenai Duw, un anwyl, a chymmeradwy yn ei olwg, wedi cael trugaredd ganddo, a chymmod âg ef. § Nid fel Saul yn annfodd i ewyllys yr Arglwydd. "Fy ewyllysiau" yn ol y Groeg, pobpeth a gyflawnodd Dafydd o orchymynion a bwriadau Duw, fel brenin, prophwyd, a chysgod o Grist.

23 [y]* O had hwn, † Duw, yn ol *ei* addewid, [z]‡ a gyfododd || i Israel *yr* § Iachawdwr Iesu:

y pen. 2. 30. 2 Sam. 7. 12, 13. Salm 89. 35—37. a 132. 11. Es. 7. 13, 14. a 11. 1, 10. Jer. 23. 5, 6 a 33. 15—17. Am. 9. 11. Mat. 1. 1. a 21 9. a 22. 42. Luc 1. 31—33, 69. Ioan 7. 42. Rhuf. 1. 3. Dat 22. 16. z pen. 2 22—36. a 3. 26. a 4. 12. a 5. 30, 31. Es. 43. 11. a 45 21. Zech. 9. 9. Mat. 1. 21. Luc 2. 10, 11. Ioan 4 42. Rhuf 11. 26. Tit. 1. 4. a 2. 10—14. a 3. 3—6. 2 Pedr 1. 1, 11. a 2. 20. a 3. 2, 18. 1 Ioan 4. 14. Jud. 25.

* O had Dafydd o ran y cnawd, Rhuf. 1. 3. † Ni a gawn yr addewid yn Salm. 132. 11. ‡ Wrth grybwyll am Dafydd cafodd yr apostol gyfle naturiol i ddyfod at ei brif fater, a'i amcan, yn ei araith hon: prophwydwyd am y Messiah fel Mab Dafydd; ac yr oedd Paul yma yn barod i brofi mai Iesu oedd y Messiah, Mab Dafydd. || Iachawdwr i Israel yn gyntaf, o ran y cynnygiad o bôno, ond o drugaredd nid i Israel yn unig. § Yma mae efe yn cyssylltu y swydd â'r enw, ac felly yn profi mai yr Iesu o Nazareth oedd yr Iachawdwr.

24 [a]* Gwedi i Ioan rag-bregethu o flaen ei ddyfodiad ef i mewn, † fedydd edifeirwch i holl bobl Israel.

a pen 1. 22. a 10 37. a 19. 3, 4. Mat. 3. 1, &c. Marc 1. 2—8. Luc 1. 76. a 3. 2, &c. Ioan 1. 6—8, 15, &c. a 3. 25—36. a 5. 33—36.

* Mae yr apostol yn crybwyll yma am weinidogaeth Ioan fel peth hysbys i'w wrandawwyr o'r blaen: gwnaeth gymmaint o gyffrôad yn mhlith yr Iuddewon ar y pryd, fel yr oedd y sôn am dani wedi myned ar led i wledydd pell, cyn belled a Pisidia o leiaf. Llefarasai Ioan am Grist, nid fel un i ddyfod rywbryd; ond fel un wedi dyfod, ac yn y byd y pryd hwnw: mai nid efe oedd y Crist; ond ei fod ef wedi ei anfon i barotoi y ffordd o'i flaen ef. † Felly ei gelwir yn Math. 3. 2, 8; Marc 1. 4; Luc 3. 3; am fod edifeirwch yn angenrheidiol i bawb a ddysgwylient drugaredd trwy Grist.

25 [b]* Ac fel yr oedd Ioan yn cyflawni ei redfa, efe a ddywedodd, [c]† Pwy yr ydych chwi yn tybied fy mod i? Nid myfi yw *efe*: eithr wele, y mae yn dyfod ar fy ol i, yr hwn nid wyf yn deilwng i ddattod esgidiau *ei* draed.

genyf addef, nad wyf fi ddim yn deilwng i ddattod esgidiau hwnw. *Hwnw* yw efe!

26 * *Ha* wŷr frodyr, [d] † plant o genedl Abraham, [e] ‡ a'r rhai yn eich plith sydd yn ofni Duw, [f] ‖ i chwi y danfonwyd gair yr iachawdwriaeth hon.

d adn. 15, 17, 46. pen. 3. 26. 2 Cron. 20. 7. Salm 105. 6. a 147. 19, 20. Es. 41. 8. a 48. 1. a 51. 1, 2. Mat. 3. 9. a 10. 6. Luc 24. 47. e adn. 16, 43. pen. 10. 35. f pen. 16. 17. a 28. 28. Es. 46. 13. Luc 1. 69, 77. Rhuf. 1. 16. 2 Cor. 5. 19—21. Eph. 1. 13. Col. 1. 5.

* Dyna ddull cyffredin yr Iuddewon o lefaru, "Ha wŷr frodyr." † Had diledryw Abraham yn ol y cnawd, ac fel hyny yr oedd Paul yn eu cyfarch hwy dàn yr enw brodyr. ‡ Proselytiaid crefyddol o'r cenedloedd, mae yn debyg; hyny yw, proselytiaid i'r grefydd Iuddewig, nid i'r grefydd gristionogol eto. ‖ Er bod y rhai hyn yn mhell o wlad Israel, lle bu Ioan Fedyddiwr a Christ yn pregethu; ac er bod amryw o honynt nad oeddynt yn "blant o genedl Abraham;" eto mae yr apostol yn hysbysu iddynt, fod Duw wedi danfon yr efengyl, "gair yr iachawdwriaeth," iddynt hwy; fod cyfle iddynt hwy ei derbyn neu ei gwrthod; a bod eu bywyd tragywyddol hwynt yn ymddibynu ar y derbyniad o hóni. Lle y pregether yr efengyl, mater personol pawb a'i clywant yw, ei derbyn neu beidio.

27 * Canys y rhai oedd yn preswylio yn Jerusalem, † a'u tywysogion, [g] ‡ heb adnabod hwn, [h] ‡ a lleferydd y prophwydi [i] y rhai a ddarllenid bob sabbath, [k] § gan *ei* farnu *ef*, a'*u* cyflawnasant.

g pen. 3. 17. Luc 23. 34. Ioan 8. 28. a 15. 21. a 16. 3. Rhuf. 11. 8—10, 25. 1 Cor. 2. 8. 2 Cor. 3. 14. a 4. 4. 1 Tim. 1. 13. h Mat. 22. 29. Luc 24. 25—27, 44, 45. i adn. 14, 15. pen. 15. 21. k pen. 26. 22, 23. a 28. 23. Gen. 50. 20. Mat. 26. 54—56. Luc 24. 20, 44. Ioan 19. 28—30, 36, 37.

* Clywsai yr Iuddewon hyn yn ddiammau

ddim bai, eto cymmaint
gelyniaeth tuag ato, fel y
a mynasant gan Pilat ei la
ei law ef yr oedd yr aw
oid ganddynt hwy.

29 [m] * Ac wedi id
pob peth a'r a ysgrife
ef, [n] † hwy a'*i* disgyna
y pren, ‡ ac a'*i* dodasa

m adn. 27. pen. 2. 23. a 4. 28
44. Ioan 19. 28. n Mat. 27. 57—
23. 53. Ioan 19. 38—42. 1 Cor. 15.

* Yn ddiarwybod iddyn
a gyflawnasant bob peth
am dano ef: pob beth, a p
ylrwydd eithaf. † Joseph
disgynodd ef oddi ar y pre
Pilat; a Philat yn caniatâ
Iuddewon; fel nad arhô
groes ar y sabbath. Ioan 1
Nicodêmus a'i dodasant ef
yr Iuddewon a fynasant
gwylio'r bedd. Mae yr ap
hyn i gael dyfod at ei adgy
oedd yn tynu ymaith wartl
yn ei brofi yn Fab Duw,
ei angau ef yn aberth ac ia

30 [o] * Eithr Duw a
oddi wrth y meirw.

o pen. 2. 24, 32. a 3. 15, 26. a
a 17. 31. Mat. 28. 6. Ioan 2. 19. a 1

* Dynion a'i lladdodd, a
ond Duw a'i bywhaodd, ac
wrth y meirw: yr oedd e
ogoneddus ag y buasai e
waradwyddus; ac yn ty
gwydd y groes o feddyliau
hyn: o leiaf dylasai wneyd

31 [p] * Yr hwn a
ddyddiau lawer † gan y
ant i fynu gyd âg ef o
usalem, [q] † y rhai sydd

...ion iddo wrth y bobl, yn wyneb pob erlid-igaeth a bydrwydd am eu bywyd, o herwydd eu ...olaeth.

32 [r] * Ac yr ydym ni yn efengylu i chwi [s] yr addewid a wnaed i'r tadau, ddarfod i Dduw gyflawni hon i'n plant hwy, † gan iddo adgyfodi Iesu:

...salm. 38. Es. 40. 9. a 41. 27. a 52. 7. a 61. 1. Luc 1. 19. Rhuf. 10. 15. s pen. 2. 39. Gen. 3. 15. a 12. 3. a 18. 18. a 26. 4. a 49. 10. Deut. 18. 15. Es. 7. 14. a 9. 6. a 11. 1. Jer. 23. 5. Esec. 34. 23. Dan. 9. 24—26. Mica 5. 2. Hag. 2. 7. Zech. 6. 12. a 9. 9. a 13. 1, 7. Mal. 3. 1. Luc 1. 54, 55, 68—73. Rhuf. 4. 13. Gal. 3. 16—18.

* Ar sail y dystiolaeth hôno, a'r hyn a ... om ein hunain, y daethom ni, Barnabas a minnau, atoch chwi i Antiochia, i bregethu ... efengyl, marwolaeth, ac adgyfodiad y Messiah; a bod Duw trwy hyny, wedi cyflawni ... ac yn ein dyddiau ni, yr addewidion am y Messiah, a roddasai efe o oes i oes, i'n tadau. † Gan iddo adgyfodi yr Iesu, mae hyny yn brawf mai efe oedd y Messiah addawedig, a bod yr addewid o hôno wedi ei gyflawni.

33 * Megis ag yr ysgrifenwyd yn yr ail psalm, [t] † Fy Mab i ydwyt ti; ‡ myfi heddyw a'th genhedlais.

t Salm 2. 7. Heb. 1. 5, 6. a 5. 5.

* Yn y Testament Saesoneg mae rhan o adn. 34 yn yr adnod hon; ond mae ein dosparthiad ni o'r ddwy adnod yr un fath a'r Groeg. Gwelwn yma fod y Salmau wedi eu rhannu y pryd hwnw, yn yr un drefn ag y maent genym ni yn awr. † Fy Mab i ydwyt ... mewn modd neillduol, gwahanol i bawb ... ill, Mab trwy genedliad tragywyddol, anamgyffredadwy i bawb ond Duw yn ... g. Credu y gwirionedd hwn yw ein ... ith ni, ac nid ei ddeall: a gochelwn ei ... am nas gallwn ni ei ddeall. ‡ Tragywyddoldeb anfeidrol yw heddyw Duw, pryd y ... edlwyd y Mab. Diar. 8. 22—24: ond mae ... ebyg mai am ei adgyfodiad buddugoliaethus ... y dywedir yma, pryd yr eglurwyd ef ... Fab Duw mewn gallu, Rhuf. 1. 4; gan... d ef megys o newydd o'r ddaear, yn ... af-anedig oddi wrth y meirw, ac i lywodr... ha yr. Frenin ar Sion. Dywedir y byddai ... benaethiaid gynt yn galw dydd eneiniad ... inoedd yn ddydd genedigaeth iddynt; ... efallai mai at hyny mae Paul yn cyfeirio ... a.

34 Ac am iddo ei gyfodi ef o'r meirw, [u] * nid i ddychwelyd mwy i lygredigaeth, y dywedodd fel hyn, [x] Rhoddaf i chwi [y] sicr drugareddau Dafydd.

u Rhuf. 6. 9. x Es. 55. 3. y 2 Sam. 7. 14—16. 1. 5. Salm 89. 2—4, 19—37. Jer. 33. 15—17, 26. Esec. 34. 24. a 37. 24, 25. Hos. 3. 5. Am. 9. 11. Zech. 12. 8.

* Y bedd sydd i'w ddëall yma wrth lygredigaeth," oblegid ni welodd ei gnawd lygredigaeth pan fu yn y bedd: nid i ddychwelyd mwy i'r bedd, nac i farw mwy, y rhai hyny a gyfodwyd o feirw ganddo, a fuant feirw drachefn. † Gellir galw sicr drugareddau Dafydd ar fendithion teyrnas y Messiah mewn un ystyr, am eu bod wedi eu haddaw i Dafydd: neu ynte, fel mae yr enw Dafydd yn cael ei roddi weithiau i'r Messiah ei hun: enw y cysgod yn cael ei roddi i'r gwrth-gysgod mawr. Efallai bod Esaiah yn eu galw yn "sicr drugareddau" gyda golwg ar eiriau diweddaf Dafydd, lle mae efe yn defnyddio yr un gair, 2 Sam. 23. 5.: ac mae yn bosibl ei ddefnyddio yma; o blegid adgyfodiad Crist sydd yn sicrâu yr holl fendithion addawedig i'w bobl ef, heb hyny ni buasai gobaith am danynt.

35 * Ac am hynny y mae yn dywedyd [a] mewn *psalm* arall, [a] Ni adewi i'th Sanct weled llygredigaeth.

z pen. 2. 27—31. Salm 16. 10. a adn. 36, 37. Salm 49. 9. a 89. 48. Luc 2. 26. Ioan 3. 36. a 8. 51. Heb 11. 5

* Sylwyd ar y geiriau hyn o'r blaen, pen. 2. 27. Mae yn beth nodedig fod Pedr yno, a Phaul yma yn defnyddio yr un geiriau (Salm 16. 10,) wrth sôn am adgyfodiad Crist.

36 * Canys Dafydd, wedi iddo wasanaethu ei genhedlaeth ei hun trwy ewyllys Duw, [b] a hunodd, [c] ac a ddodwyd at ei dadau, [d] † ac a welodd lygredigaeth:

b pen. 7. 60. 2 Sam. 7. 12. 1 Bren. 2. 10. 1 Cor. 15. 6, 18. 1 Thes. 4. 13. c pen. 2. 29. 1 Cron. 17. 11. 2 Cron. 9. 31. a 12. 16. a 21. 1. a 26. 23. d Gen. 3. 19. Job 17. 14. a 19. 26, 27. a 21. 26. Salm 49. 9, 14. Ioan 11. 39. 1 Cor. 15. 42—44, 53, 54.

* Mae rhai yn newid yr attaliadau yn yr adnod hon fel hyn:—"Canys Dafydd, wedi iddo wasanaethu ei genedlaeth ei hun, trwy ewyllys Duw a hunodd, &c." Mae pob un o'r ddwy ffordd yn wir; oblegid trwy, neu yn ol ewyllys Duw, y gwasanaethodd efe ei genedlaeth ei hun; a thrwy ewyllys Duw, pan welodd Duw fod yn dda, yr hunodd efe. Ond goreu yw yr attaliadau fel y maent; er canmoliaeth i Dafydd, am wasanaethu ei genedlaeth trwy ewyllys Duw, ac fel hyny yn fendith i'w genedlaeth yn ei ddydd a'i oes. † Gan hyny nis gallai efe lefaru y geiriau, "Ni adewi i'th Sanct weled llygredigaeth," am dano ei hun, oblegid efe a welodd lygredigaeth: rhyw Sanct arall oedd hwn.

37 [e] * Eithr yr hwn a gyfododd Duw, † ni welodd lygredigaeth.

e adn. 30

* Sef yr Iesu, adn 30. † Gwel ar pen. 2. 27, 31. Ni bu yn y bedd yn ddigon hir i lygru.

38 [f] * Am hynny bydded hysbys i chwi, † *ha* wŷr frodyr, [g] ‡ mai trwy hwn ‖ yr ydys yn pregethu i chwi faddeuant pechodau:

f pen. 2. 14. a 4. 10. a 28. 28. Esec. 36 32. Dan. 3. 18. g pen. 2. 38. a 5. 31. a 10. 43. Salm 32. 1, 2. a 130. 4, 7, 8. Jer. 31. 34. Dan 9. 24. Mica 7. 18—20. Zech. 13. 1. Luc 24. 47. Ioan 1. 29. 2 Cor. 5. 19—21. Eph. 1. 7. a 4. 32. Col. 1. 14. Heb. 8. 6, 12, 13. a 9. 9—14, 22 a 10 4—18. 1 Ioan 2. 1, 2, 12.

* Yma mae yr apostol yn cymhwyso yr athrawiaeth a draddododd yn yr adnodau o'r blaen: y cymhwysiad yw enaid pregethu, medd rhai. † Cyfarchiad cyffredin, gwel ar adn. 26. Nid oedd pawb yn y gynnulleidfa hon yn frodyr o ran cenedl i'r apostol; ond mae yn eu cyfarch fel brodyr cristionogol. ‡ Trwy Grist, yr hwn o ran ei ddynoliaeth a groeshoeliasid, a adgyfododd, ac a esgynodd i ogoniant. ‖ Nis gallai yr apostol, ac nis gall neb, bregethu maddeuant pechodau trwy Grist, heb bregethu ei aberth a'i ...

* Nid yn unig y mae maddeuant pechodau i'w gael trwy Grist a'i aberth mawr, ond mae y pechadur euog hefyd yn cael ei berffaith gyfiawnâu ger bron Duw trwy ffydd ynddo ef: ei ryddâu oddiwrth bechod ac euogrwydd trwy faddeuant, a'i gyfiawnâu trwy gyfrifiad o gyfiawnder Crist iddo. † Nid oedd aberth o fath yn y byd dros rai pechodau dan gyfraith Moses. Num. 15. 30, 31; Salm 51. 16; Heb. 10. 26, 28: nis gallai y ddeddf foesol gyfiawnâu neb, Rhuf. 8. 3; ac nis gallai holl aberthau y ddeddf seremoniol dynu ymaith bechod. Heb. 10. 1—10. Ond dyma aberth a wna y cwbl yn berffaith, ac am byth.

40 [k] * Gwyliwch gan hynny na ddêl arnoch y [l] peth a ddywedwyd † yn y prophwydi;

k Mal. 3. 2. a 4. 1. Mat. 3. 9—12. Heb. 2. 3. a 3. 12. a 12. 25. l Es. 29. 14. Hab. 1. 5.

* Yr un peth yw caledrwydd, anghrediniaeth, pechod, ac anedifeirwch yn awr a'r amser hyny yn ngolwg Duw, a'r un peth yw digofaint Duw yn awr a'r pryd hwnw: gan hyny gwyliwch. † Yn Habac. 1. 5, mae y geiriau a ddyfynir; ond sylwyd o'r blaen, fod y deuddeg prophwyd lleiaf i gyd yn un llyfr gan yr Iuddewon, am hyny dywedir "y prophwydi" yma heb enwi pa un o honynt.

41 * Edrychwch, [m] † *O* ddirmygwyr, ‡ a rhyfeddwch, a diflanwch: [n] || canys yr wyf yn gwneuthur gweithred yn eich dyddiau, § gwaith ni chredwch ddim, er i neb ei ddangos i chwi.

m Diar. 1. 24—32. a 5. 12. Es. 5. 24. a 28. 14—22. Luc 16. 14. a 23. 35, 36. Heb. 10. 28—30. n adn. 47. pen. 3.

synagog am nas gallent od
apostol, na'r cymhwysia
† Cenedloedd oedd yn o
adn. 16, 26.) efallai, ag
synagog i gyd-addoli â'r
ynte, cenedloedd paganai
dyfod yno yn ddygwyddi
edd, neu i wrando y ddau
bynag oeddynt, cawsant
edd, a chwennychent ei g

43 * Ac wedi g
nulleidfa, † llawer o'r
o'r proselytiaid crefyd
asant Paul a Barnab
lefaru wrthynt, [r] a gy
ynt aros [s] yn ngras Du

r pen. 2. 10. a 6. 5. q pen. 17.
a 11. 22. a 19. 8. a 28. 23. Ioan 8. 3
5. 11. a 6. 1. Gal. 5. 1. Phil. 3.
1 Thes. 3. 3—5. Heb. 12. 15. 2 Pedr
2 Ioan 9. s pen. 14. 2. Rhuf. 3. 24.
4. Eph. 2. 8. Tit. 2. 11. Heb. 13. 9

* Ac wedi gollwng y sy
Groeg; hyny yw, wedi
eidfa o'r synagog. † Er i
dramgwyddo, "dirmygu
mae yn debyg, cyn gorph
rheolaidd; eto ni thra
o honynt; dyma lawer
Barnabas i gael au cyngho
ddynt. Er bod llawer o
yn myned yn ddiffrwyth
hôno felly; mae peth yn
ac yn dwyn ffrwyth.
gadael eilun-addoliaeth a
Iuddewig, oedd y prosely
horodd Paul a Barnabas
ifol ac yn dirion i aros
efengyl, yr hon a roddw
datguddio gras, ac sydd

...allasai lwyddo gyda'r rhaglaw, bussai ...yddo hefyd gyda ei ddeiliaid pagan...; oblegid crefydd y llywydd yn gy... yw crefydd y deiliaid.

...Yna Saul (c* yr hwn hefyd a el- ...Paul) d † yn llawn o'r Yspryd ..., e ‡ a edrychodd yn graff arno

...dn. 7. d pen. 2. 4. a 4. 8, 31. a 7. 55. Mica 3. 8. ... 1. 5. Luc 20. 17.

...Dyma y tro cyntaf mae Luc yn crybwyll ...'r apostol dan yr enw Paul; ac nid yw ... mwyach yn sôn am dano wrth yr enw ... Saul oedd ei enw Hebreaidd ef, a ... ei enw Rhufeinig. Hyd yn hyn yr ... wedi bod yn llafurio gan mwyaf yn ...th yr Iuddewon a'r Syriaid, lle yr ad...aid ef yn oreu wrth yr enw Saul; o hyn ... yr oedd i lafurio yn benaf yn mhlith y ...feiniaid a'r Groegiaid, lle yr oedd yr enw ... yn fwy naturiol a dymunol. Tybir fod y ... enw yn perthyn iddo o'i fabandod; ... fel Iuddew, a Paul fel dinasydd o Ruf... (Gwel pen. 22. 25—28:) ac mai trwy ...th y Sargius Paulus hwn a fu yn achlys...ddo gymmeryd yr olaf o hyn allan, am ei ...r un â chyfenw y rhaglaw. † Disgynodd ...nwad nerthol yr Ysbryd Glân arno y ... hwnw, i'r dyben o geryddu a gorchfygu ...wynwr drygionus hwn. ‡ I'w ddychrynu ...ywilyddio ef am ei dwyll, i sylwi pa ...ewidiad a fyddai yn ei wynebpryd ef, ...efyd i ddangos fod Duw yn craffu yn ...l ar ei ddrygioni ffiaidd ef.

10 * Ac a ddywedodd f O gyflawn ...ob twyll a phob † ysgelerder, g ‡ ty...nab diafol, || a gelyn pob cyfiawn..., h § oni pheidi di â gŵyro i uniawn ...dd yr Arglwydd?

... pen. 8. 20—23. Preg. 9. 3. Mat. 3. 7. a 15. 19. a 23. ... Luc 11. 39. 2 Cor. 11. 3. g Gen. 3. 15. Mat. 13. ... Ioan 8. 44. 1 Ioan 3. 8. h pen. 20. 30. Jer. 23. 36. ... 23. 12. Luc 11. 52. Gal. 1. 7. i pen. 18. 25, 26. ... 18. 19. 2 Cron. 17. 6. Hos. 14. 9. Ioan 1. 23.

...Cerydd llym ofnadwy oedd hwn, ond nid ...ach na haeddiant yr hwn oedd yn ei ...: a rhaid i ni ddeall hefyd, mai dân ...lanwadau grymus ac union-gyrchol yr ...ryd Glân yr oedd Paul yn ei roddi, ac ... yn ei nwydau dynol ei hun. † Rhad...gias yw y gair Groeg yma am "ysgeler...," ac yn arwyddo, dyn parod, a chyfrwys, ...b drygioni, nas gwnaeth ganddo pa beth a ...lo: y cyfryw oedd y swynwr hwn. ...n meddiant, a than lywodraeth diafol, ac ...gwneuthur ei waith ef: ac fel y diafol yn ...io attal hyd y gallai, iechydwriaeth y ...glaw a'i deulu. || Gwrthwynebwr cadarn ...'r grefydd a sancteiddrwydd, gwirionedd ...efengyl a'i holl effeithiau daionus ar galon... a bucheddau dynion. § Trwy ddrwg...io'r gwirionedd, a rhoddi pob rhwystr ar ...dd y rhaglaw i'w dderbyn, a'r cwbl o wir...iaeth i'r efengyl, ac i ddâl i fynu ei ...yll a'i hudoliaeth ei hun.

11 * Ac yn awr wele, k y mae llaw ...Arglwydd arnat ti, l † a thi a fyddi ...all heb *weled yr haul* ‡ *dros amser.* *...Ac yn ddiattreg y syrthiodd arno ...niwlen a thywyllwch; ac efe a aeth* oddiamgylch gan geisio rhai i'w arwain erbyn ei law.

k Ex. 9. 3. 1 Sam. 5. 6, 9, 11. Job 19. 21. Salm 32. 4. a 39. 10. ... l pen. 9. 8, 9, 17. Gen. 19. 11. 2 Bren. 6. 18. Ex. 10. 21. Ioan 9. 39. Rhuf. 11. 7—10, 25. ... 2 Petr 2. 17.

* Wrth "law yr Arglwydd" y deallir, ... rhyw weithred allanol o'r eiddo ef, pa un bynag ai mewn trugaredd ai mewn barn: yma mewn barn yr oedd. † Megys y bu efe yn dallu meddyliau eraill â'i swynion a'i hudoliaethau, mae yr Arglwydd yn ei daro yntau a dallineb naturiol: barn gyfaddas i'r pechod. ‡ Yr oedd Duw yma mewn barn yn cofio trugaredd, "dros amser" yr oedd y dallineb, nid yn barhâus am ei oes ef. Nis gwyddom pa hyd y bu yn ddall, na pha beth a ddaeth o hono wedi hyn. § Gyda bod y geiriau o enau Paul, dyma'r farn a fygythiodd efe yn disgyn yn wyrthiol ar Elymas. Dyma'r wyrth gyntaf at a wyddom ni a wnaeth yr Arglwydd trwy Paul: ac yn wir hon oedd ei daith gyntaf ef fel *apostol*, er iddo bregethu o'r blaen fel *prophwyd*, neu *athraw*, am saith neu wyth mlynedd i'r Iuddewon yn unig, a dwy neu dair wedi hyny i broselytiaid y porth o'r cenedloedd. *Guyse.*

12 n * Yna y rhaglaw, o pan welodd yr hyn a wnaethid, a gredodd, p † gan ryfeddu wrth ‡ ddysgeidiaeth yr Arglwydd.

n adn. 7. pen. 28. 7. o pen. 19. 17. Mat. 27. 54. Luc 7. 16. p pen. 6. 10. Mat. 7. 28, 29. Luc 4. 22. Ioan 7. 46. 2 Cor. 10. 4, 5.

* Gwedi clywed Paul yn pregethu o'r blaen ac yn dadlau â'r swynwr, a gweled y farn ddisymmwth hon yn dyfod arno; effeithiodd y gwirionedd trwy weithrediad yr Ysbryd Glân arno, fel y credodd efe yr efengyl â'i holl galon. † Efe a ryfeddodd pan y dygodd Duw ef allan o dywyllwch i'w ryfeddol oleuni ef; pethau rhyfedd yw pethau yr efengyl oll, pan agorer llygaid dynion i'w gweled. ‡ Dysgeidiaeth yr Arglwydd yw yr efengyl; efe yw ei hawdwr, efe yw ei gwrthddrych a'i thestyn, ac efe sydd yn ei gwneyd yn effeithiol i iachawdwriaeth.

13 A Phaul a'r * rhai oedd gyd ag ef q a aethant ymaith o Paphus, † ac a ddaethant i r Perga yn Pamphylia; s ‡ eithr Ioan a ymadawodd oddi wrthynt, ac a ddychwelodd i Jerusalem.

q adn. 6. pen. 27. 12. r pen. 9. 10. a 14. 24, 25. a 27. 5. s adn. 5. pen. 15. 38. Col. 4. 10. 2 Tim. 4. 11.

* "A'r rhai oedd gydag ef;" sef Barnabas a Ioan, a rhai dysgyblion newydd, mae yn debyg, a ynnillasent hwy yn Paphos; y rhai oedd yn ewyllysio dilyn yr apostol i gael dysgu ffordd Duw yn fanylach drwy ei wrando ef. † Yma yr oeddynt yn gadael ynys Cyprus yn gwbl, ac yn mordwyo i Asia leiaf; oblegid talaeth o Asia leiaf oedd Pamphylia, a dinas yn Pamphylia oedd Perga, encyd o lân y môr, i'r gogledd, neu y gogledd-orllewin, o Paphus. ‡ Gwedi iddynt fyned i Pamphylia yr ymadawodd ... hwynt, Gwel pen. 15. 38; ac mae ... wrth yr hyn a ddywedir am ... nod a grybwyllwyd, fod Ioan ... ymadael â hwy, efallai ei fod ...

oblegid heb hyny nid oes maddeuant. Prif destyn yr apostol yn mhob màn oedd y ddau beth uchod; aberth Crist, a maddeuant trwy ffydd yn ei aberth ef.

39 [h] * A thrwy hwn y cyfiawnhêir pob un sydd yn credu, oddi wrth yr holl bethau [i] † y rhai ni allech trwy gyfraith Moses gael eich cyfiawnhâu oddi wrthynt.

h Es. 53. 11. Luc 18. 14. Ioan 5. 24. Rhuf. 3. 24—30. a 4. 5—8, 24, 25. a 5. 1, 2, 9. a 8. 1, 30—34. a 10. 10. 1 Cor. 6. 11. Gal. 2. 16. a 3. 8—11. *i* Job 9. 20. a 25. 4. Salm 143. 2. Jer. 31. 32. Luc 10. 25, 28, 29. Ioan 1. 17. Rhuf. 3. 19, 20. a 4. 15. a 5. 20. a 7. 9—11. a 8. 3, 4. a 9. 31, 32. a 10. 4, 5. Gal. 2. 16, 19. a 3. 10—12, 21—25. a 5. 3, 4. Phil 3. 6—9. Heb. 7. 19. a 9. 9, 10. a 10. 4, 11.

* Nid yn unig y mae maddeuant pechodau i'w gael trwy Grist a'i aberth mawr, ond mae y pechadur euog hefyd yn cael ei berffaith gyfiawnâu ger bron Duw trwy ffydd ynddo ef: ei ryddâu oddiwrth bechod ac euogrwydd trwy faddeuant, a'i gyfiawnâu trwy gyfrifiad o gyfiawnder Crist iddo. † Nid oedd aberth o fath yn y byd dros rai pechodau dàn gyfraith Moses. Num. 15. 30, 31; Salm 51. 16; Heb. 10. 26, 28: nis gallai y ddeddf foesol gyfiawnâu neb, Rhuf. 8. 3; ac nis gallai holl aberthau y ddeddf seremoniol dynu ymaith bechod. Heb. 10. 1—10. Ond dyma aberth a wna y cwbl yn berffaith, ac am byth.

40 [k] * Gwyliwch gan hynny na ddêl arnoch y [l] peth a ddywedwyd † yn y prophwydi;

k Mal. 3. 2. a 4. 1. Mat. 3. 9—12. Heb. 2. 3. a 3. 12. a 12. 25. *l* Es. 29. 14. Hab. 1. 5.

* Yr un peth yw caledrwydd, anghrediniaeth, pechod, ac anedifeirwch yn awr a'r amser hyny yn ngolwg Duw, a'r un peth yw digofaint Duw yn awr a'r pryd hwnw: gan hyny gwyliwch. † Yn Habac. 1. 5, mae y geiriau a ddyfynir; ond sylwyd o'r blaen, fod y deuddeg prophwyd lleiaf i gyd yn un llyfr gan yr Iuddewon, am hyny dywedir "y prophwydi" yma heb enwi pa un o honynt.

41 * Edrychwch, [m] † *O* ddirmygwyr, ‡ a rhyfeddwch, a diflenwch: [n] ‖ canys yr wyf yn gwneuthur gweithred yn eich dyddiau, § gwaith ni chredwch ddim, er i neb ei ddangos i chwi.

m Diar. 1. 24—32. a 5. 12. Es. 5. 24. a 28. 14—22. Luc 16. 14. a 23. 35, 36. Heb. 10. 28—30. *n* adn. 47. pen. 3. 23. a 6. 14. a 22. 21. Es. 65. 15. Dan. 9. 26, 27. Mat. 8. 10, 11. a 21. 41—44. a 22. 7—10. a 23. 34—38. Luc 19. 42—44. a 21. 20—26. Rhuf. 11. 7—14. Eph. 3. 3—8. Col. 1. 26, 27. 1 Thes. 2. 16. 1 Pedr 4. 17.

* Yn ol cyfieithiad y deg a thriugain mae Paul yn crybwyll y geiriau hyn, canys hwnw a arferai yr Iuddewon Groegaidd, yn mysg y rhai yr oedd efe yn awr: nid ydynt air yn air â'r adnod yn Habacuc, ond mae y synwyr yr un. † Dirmygwyr rhybuddion a gwahoddiadau Duw, yn enwedig dirmygwyr ei Fab a'i efengyl ef. Gwel adn. 45. ‡ Trowch yn welw gan ddychryn, *a diflenwch.* Dywedir y cynnwys y gair Groeg (*aphanisthête*) bob un o'r pethau uchod. ‖ Cospi yr Iuddewon trwy y Caldeaid oedd y weithred yn Habacuc; eu cospi trwy y Rhufeiniaid *ydyw yma*: eu tori hwynt ymaith o'r eglwys am eu hanghrediniaeth a dwyn edloedd i mewn yn eu lle. adn. 4 chredai yr Iuddewon y pethau uch dangos mewn geiriau iddynt, hyd sant y cwbl yn y cyflwyniad o hon ni chredasant eto y weithred ryfedd fon y Messiah i'r byd.

42 ¶ * A phan aeth yr Iud allan o'r synagog, [o] † y Cenhe ‡ a attolygasant gael pregethu iau hyn iddynt y sabbath nesaf

o pen. 10. 33. a 28. 28. Esec. 3. 6, 7. Mat a 19. 30.

* Dangosodd yr Iuddewon yn "dirmygwyr" oeddynt; aethant synagog am nas gallent oddef athraw apostol, na'r cymhwysiad uchod † Cenedloedd oedd yn ofni Duw adn. 16, 26,) efallai, ag oedd yn synagog i gyd-addoli â'r Iuddew ynte, cenedloedd paganaidd o'r bla dyfod yno yn ddygwyddiadol, o e edd, neu i wrando y ddau wr dieith bynag oeddynt, cawsant flas ar y edd, a chwennychent ei glywed dra

43 * Ac wedi gollwng nulleidfa, † llawer o'r Iuddew o'r proselytiaid crefyddol [q] a asant Paul a Barnabas; ‖ y lefaru wrthynt, [r] a gynghoras ynt aros [s] y'ngras Duw.

p pen. 2. 10. a 6. 5. *q* pen. 17. 34. a 19. 9. a 11. 22. a 19. 8. a 28. 23. Ioan 8. 31, 32. a 15. 5. 11. a 6. 1. Gal. 5. 1. Phil. 3. 16. a 4. 1. 1 Thes. 3. 3—5. Heb. 12. 15. 2 Pedr 3. 14, 17, 18. 2 Ioan 9. *s* pen. 14. 3. Rhuf. 3. 24. a 5. 2, 21. a 4. Eph. 2. 8. Tit. 2. 11. Heb. 13. 9. 1 Pedr 5.

* Ac wedi gollwng y synagog, y Groeg; hyny yw, wedi gollwng eidfa o'r synagog. † Er i lawer o'r dramgwyddo, "dirmygu," a my mae yn debyg, cyn gorphen yr ad rheolaidd; eto ni thramgwyddo o honynt; dyma lawer yn canly Barnabas i gael au cynghori yn mbe ddynt. Er bod llawer o had y we yn myned yn ddiffrwyth nid yw hóno felly; mae peth yn syrthio ac yn dwyn ffrwyth. ‡ Cenedlo gadael eilun-addoliaeth a chofleidio Iuddewig, oedd y proselytiaid hyn horodd Paul a Barnabas y rhai hy ifol ac yn dirion i aros yn athra efengyl, yr hon a roddwyd o ra datguddio gras, ac sydd yn cenc meithrin gras Duw yn yr enaid. yn sicr o gael eu gwawdio a'u hyny yr oedd yn angenrheidiol e hwynt i aros, ac i lynu yn eu proff yr Arglwydd o lwyr-fryd calon.

44 ¶ * A'r sabbath nesaf, ddinas agos a ddaeth ynghy do gair Duw.

t Gen. 49. 10. Salm 110. 3. Es. 11. 10. a

* Gwahoddodd y bobl uchod ba i ddyfod; ac mae yn ddiamma Barnabas bregethu amryw weithia amryw fànau o'r ddinas, yn yspai nos: felly yr oedd yr holl ddina hysbysrwydd am danynt erbyn yr ac yn awyddus am eu gwrand

ei barthu iddynt fel y gwelai
ieb hyny odid na buasent hwy
yfela â'u gilydd yn ei gylch.

wedi y pethau hyn, dros
hylch pedwar cant a deng
leugain, [n] efe a roddes farn-
[o] hyd Samuel y prophwyd.

a 3. 10. Ruth. 1. 1. 1 Sam. 12. 11. 2 Sam.
22. 1 Cron. 17. 6. o 1 Sam. 3. 20.

r meddwl mewn un modd i'r
l-yn-ol barâu am 450 o flynydd-
efydliad Israel yn Nghanaan;
Bren. 6. 1, ni a welwn nad
0 o flynyddoedd o ddyfodiad
'r Aipht, hyd yr amser y de-
mon adeiladu y deml: yr hyn ni
wer â geiriau Paul yn yr adnod
ddi 450 i'r barnwyr yn unig.
flynyddoedd o leiaf, o ddyfod-
Aipht hyd farwolaeth Joshua,
aid dyddiau Samuel, Saul, a
y bedwerydd flwyddyn i Solo-
lechreuodd efe adeiladu y deml:
is gall fod ond 339 o flynydd-
wyr; sef o amser Joshua hyd
l. Tybia rhai mai 350 a ddyl-
nai cam-gymmeriad rhyw ys-
di amser Luc oedd gosod 450:
n dyfod o fewn i un mlynedd
spaid uchod, (339) a roddwyd
ond mae yn lled berygl dywed-
n o'r ysgrythyr sanctaidd wedi
fenu, gan ei fod yn crëu am-
y cwbl. E ddiflana y dyrys-
hollawl, os darllenwn yr adnod
wedi y pethau hyn, (y pethau
19,) yr hyn a gymmerodd yn
rar cant a deng mlynedd a deu-
ddes farnwyr iddynt, hyd Sam-
yd. Fel yna ni a welwn mai
id o 450 y rhoddwyd y barn-
m yr yspaid hyny. O enedig-
d raniad y wlad, cyfrifir 447, o
yr hyn a ddaw "*ynghylch*" 450,
r apostol. Tebyg i'r darlleniad
iriad Dodderidge o'r adnod.

ar ol hynny y [p] dymunas-
nhin: † ac fe roddes Duw
ul mab [r] Cis, gwr o lwyth
ddeugain mlynedd.

—22. a 12. 12—19. q 1 Sam. 10. 1,
15. 1. r 1 Sam. 9. 1, 2. a 10. 21.

n lywodraeth Duw (*Theocrasy*)
lan o'r Aipht hyd yn awr, ac yr
t Samuel, prophwyd Duw, i'w
y pryd hwn; felly pechod yn-
dd dymuno cael brenin: gwrth-
odraethu arnynt, ac eisiau bod
edd o'u baingylch. † E roddes
y brenin hwn yn ei ddig, ac a'i
aith wedi hyny yn ei lid. Hos.

c wedi ei ddiswyddo ef,
dd efe Dafydd yn Frenhin
n yr hwn y tystiolaethodd,
edodd, [s] ‡ Cefais Dafydd
‖ gwr *yn ol fy nghalon,*
yflawna fy holl ewyllys.

a 12. 13, 14. a 15. 11, 23. a 16. 1. a 25.
m. 7. 15. 1 Cron. 10. 13, 14. Hos. 13.
10, 11. t 1 Sam. 16. 1, 13. 2 Sam. 2. 4. a 5. 3—5. a 7. 8.
1 Cron. 28. 4, 5. Salm 2. 6. a 78. 70—72. a 89. 19, &c. Jer.
33. 21, 26. Ezec. 34. 23. a 37. 24, 25. Hos. 3. 5. u pen.
15. 8. Heb. 11. 4, 5. x pen. 7. 46. Sam. 13. 14. 1 Bren.
15. 3, 5.

* Am ddiswyddiad Saul, yn nghyd â'r achos o hyny, trôed y darllenydd at yr ysgrythyrau cyfeiriol dan y llythyren *s*. † Cyfodi rhyfedd a fu hwn, o fod yn fugail defaid i fod yn frenin Israel: a chysgod, efallai, o gyfodi Crist i fod yn Frenin yn dragywydd. ‡ Duw a'i ceisiodd ac a'i cafodd ef yn ei isel radd: felly mae yn ceisio ac yn cael pechaduriaid i wneyd trugaredd â hwynt. ‖ Un a adwaenai Duw, un anwyl, a chymmeradwy yn ei olwg, wedi cael trugaredd ganddo, a chymmod âg ef. § Nid fel Saul yn anufudd i ewyllys yr Arglwydd. "Fy ewyllysiau," yn ol y Groeg, pobpeth a gyflawnodd Dafydd o orchymynion a bwriadau Duw, fel brenin, prophwyd, a chysgod o Grist.

23 [y] * O had hwn, † Duw, yn ol *ei* addewid, [z] ‡ a gyfododd ‖ i Israel *yr* § Iachawdwr Iesu:

y pen. 2. 30. 2 Sam. 7. 12, 13. Salm 89. 35—37. a 132. 11. Es. 7. 13, 14. a 11. 1, 10. Jer. 23. 5, 6. a 33. 15—17. Am. 9. 11. Mat. 1. 1. a 21. 9. a 22. 42. Luc 1. 31—33, 69. Ioan 7. 42. Rhuf. 1. 3. Dat. 22. 16. z pen. 2. 32—36. a 3. 26. a 4. 12. a 5. 30, 31. Es. 43. 11. a 45. 21. Zech. 9. 9. Mat. 1. 21. Luc 2. 10, 11. Ioan 4. 42. Rhuf. 11. 26. Tit. 1. 4. a 2. 10—14. a 3. 3—6. 2 Pedr 1. 1, 11. a 2. 20. a 3. 2, 18. 1 Ioan 4. 14. Jud. 25.

* O had Dafydd o ran y cnawd, Rhuf. 1. 3. † Ni a gawn yr addewid yn Salm. 132. 11. ‡ Wrth grybwyll am Dafydd cafodd yr apostol gyfle naturiol i ddyfod at ei brif fater, a'i amcan, yn ei araith hon: prophwydwyd am y Messiah fel Mab Dafydd; ac yr oedd Paul yma yn barod i brofi mai Iesu oedd y Messiah, Mab Dafydd. ‖ Iachawdwr i Israel yn gyntaf, o ran y cynnygiad o hóno, ond o drugaredd nid i Israel yn unig. § Yma mae efe yn cyssylltu y swydd â'r enw, ac felly yn profi mai yr Iesu o Nazareth oedd yr Iachawdwr.

24 [a] * Gwedi i Ioan rag-bregethu o flaen ei ddyfodiad ef i mewn, † fedydd edifeirwch i holl bobl Israel.

a pen. 1. 22. a 10. 37. a 19. 3, 4. Mat. 3. 1, &c. Marc 1. 2—8. Luc 1. 76. a 3. 2, &c. Ioan 1. 6—8, 15, &c. a 3. 25—36. a 5. 33—36.

* Mae yr apostol yn crybwyll yma am weinidogaeth Ioan fel peth hysbys i'w wrandawwyr o'r blaen: gwnaeth gymmaint o gyffrôad yn mhlith yr Iuddewon ar y pryd, fel yr oedd y sôn am dani wedi myned ar led i wledydd pell, cyn belled a Pisidia o leiaf. Llefarasai Ioan am Grist, nid fel un i ddyfod rywbryd; ond fel un wedi dyfod, ac yn y byd y pryd hwnw: mai nid efe oedd y Crist; ond ei fod ef wedi ei anfon i barotoi y ffordd o'i flaen ef. † Felly ei gelwir yn Math. 3. 2, 8; Marc 1. 4; Luc 3. 3; am fod edifeirwch yn angenrheidiol i bawb a ddysgwylient drugaredd trwy Grist.

25 [b] * Ac fel yr oedd Ioan yn cyflawni ei redfa, efe a ddywedodd, [c] † Pwy yr ydych chwi yn tybied fy mod i? Nid myfi yw *efe*: eithr wele, y mae yn dyfod ar fy ol i, yr hwn nid wyf yn deilwng i ddattod esgidiau *ei* draed.

pa rai yr oedd llywodraeth y ddinas. Efallai mai gwragedd y penaethiaid hyn oedd rhai o'r "gwragedd anrhydeddus" a soniwyd, neu berthynasau iddynt; a thrwy eu cymmeradwyaeth hwy gyda'r penaethiaid, llwyddasant i godi erlid yn erbyn Paul a Barnabas, ac i fynu eu bwrw hwynt allan o'u terfynau. Gyda'r wraig y dechreuodd satan; a bu y gwragedd yn fwy effeithiol na'r dynion mewn llawer drwg wedi hyny, fel Jezebel a Herodias.

51 [q] * Eithr hwy a ysgwydasant y llwch oddi wrth eu traed yn eu herbyn hwynt, ac a ddaethant i [r] † Iconium.

q pen. 18. 6. Mat. 10. 14. Marc 6. 11. Luc 9. 5. r pen. 14. 1, 19, 21. a 16. 2.

* Yr oedd hyn yn ol gorchymyn yr Arglwydd Iesu. Gwel ar Math. 10. 14. Yr oedd ysgwyd y llwch yn eu herbyn yn dangos gwaelëdd ac annheilyngdod gwrthodwyr yr efengyl, a barn sicr ac ofnadwy Duw arnynt am hyny. † Prif-ddinas talaeth Lycaonia, yn Asia leiaf: yr oedd yn sefyll mewn dyffryn tra ffrwythlawn, yn agos i'r llŷn Trogilis, ac ar gŵr gorllewinol Lycaonia, (nid yn y canol, fel y dengys rhai darluniadau hi) ar derfyn Pisidia. Yno, meddant, y clywodd Tryphena a Thryphosa Paul yn pregethu, Rhuf. 16. 12: ac yno y cafodd y wyryf enwog, a'r ferthyres, Thecla, ei dychwelyd i'r ffydd. Dywedir fod yno eglwys am 800 o flynyddoedd: *Cogni* yw enw y lle yn awr, ac mae yn meddiant y Tyrciaid.

52 * A'r disygyblion [s] a gyflawnwyd o lawenydd, [t] ac o'r Yspryd Glân.

s pen. 2. 46. a 5. 41. Mat. 5. 12. Luc 6. 22, 23. Ioan 16. 22, 33. Rhuf. 5. 3. a 14. 17. a 15. 13. 2 Cor. 8. 2. 1 Thes. 1. 6. Iago 1. 2. 1 Pedr 1. 6—8. a 4. 13. t pen. 2. 4. a 4. 31. Gal. 5. 22. Eph. 5. 18—20.

y grefydd Iuddewig o'r hyn nis gwyddom: nid synagog yn un prawf rhyddid i bawb i ddyfod iaid paganaidd yn gystal

2 [e] * Ond yr Iud iniol a gyffroisant fe hedloedd, ac a'u ddrwg yn erbyn y br

e adn. 19. pen. 13. 45, 50. a 27—30. Marc 15. 10, 11. 1 Thes.

* Dyma'r Iuddewon Iconium yn ymddwyn y yn Antiochia: po mwya llwyddo, mwyaf i gyd rhno. † Y cenedloedd p hyn, yn cael eu cyffroi erlid y brodyr, heb wyb wneuthur. Ni buasai y eu hunain yn ymyrac cawsent lonydd.

3 [f] * Am hynny h *yno* amser mawr, [g] † yn yr Arglwydd, [h] ‡ dwyn tystiolaeth i [i] ‖ yn cenhadu gwneuth rhyfeddodau trwy eu

f pen. 18. 9—11. a 19. 10. 1 C 46. Eph. 6. 18—20. 1 Thes. 2. 2 Marc 16. 20. Heb. 2. 4. i pe k pen. 4. 29, 30. a 5. 12—14. a 19

* Er yr erlid a gyfodw yr, safodd yr apostolion dyben o gadarnhau y dysg ffydd, ac i ddyoddef erli chrefydd Iesu. † Yr oed bryd yr Arglwydd, yn engyl ac achos yr Argl

Mica 7. 6. Mat. 10. 34—36. Luc 2. 34. a 11. 21—23. a 12—53. Ioan 7. 43. m adn. 14. pen. 13. 3. 1 Cor. 8.

Felly y bu yn nghylch Crist a'i athrawon, Ioan 7. 43: ac wrth fod llawer y ddinasyddi ymranu fel hyn, nis gallai y blaid gyar wnenthur llawer o niwed gan y oedd yn eu herbyn: fel hyny attaliodd i raddau yr erledigaeth. † Dyma y tro af y crybwylla Luc am Paul a Barnabas yr enw apostolion. Gwel ddiwedd y nod ar pen. 13. 2.

5 ᵐ * A phan wnaethpwyd rhuthr y Cenhedloedd a'r Iuddewon, hyd â'u llywodraethwyr,i'w ᵒ hamarchi *hwy*, ac i'w llabyddio,

pen. 4. 25—29. a 17. 5. Salm 2. 1—3. a 83. 5. 2 Tim. o Mat. 5. 44. Luc 6. 28.

Attaliwyd y gelyniaeth am ryw hyd, gan aid oedd o du yr apostolion; ond wedi rddwyr gael llywodraethwyr y ddinas efnogi, torodd y gronfa, a bwriadasant yd rhuthr disymmwth ar y ddau apostol hanmharchu a'u llabyddio fel drwgthredwyr a chablwyr.

6 ᵖ * Hwythau a ddeallasant *hyn*, ac a ffoisant ʳ ‡ i Lystra a Derbe, asoedd o ˢ Lycaonia, ‖ ac i'r wlad i amgylch:

pen. 9. 24. a 17. 13, 14. a 23. 12, &c. 2 Bren. 6. 8—12. a 10. 23. r adn. 20, 21. pen. 16. 1, 2. 2 Tim. 3. 11. s 11.

Pan oedd y gelynion wedi ymgasglu, ac athro am eu penau, cafodd yr apostolion od rywfodd am eu dyfodiad, yn unig yn pryd i ddianc am eu heinioes. Tybia iddynt ddeall y peth trwy ysbrydoliaeth un-gyrchol; ond nid oes sail i feddwl y, nac achos ychwaith: gallai Duw guddio peth o'r fath hyn iddynt trwy lion naturiol yn bur hawdd. † Felly y hymynasai yr Iesu iddynt, Math. 10. 23. wy ddinas arall yn nhalaeth Lycaonia, i'r tan o Iconium. Yn Lystra y ganed Timeus, pen. 16. 1. ‖ I'r pentrefydd o amch, i bregethu yr efengyl o hyd, er maint erygl o wneyd hyny.

7 ᵗ Ac yno y buant yn efengylu.

adn. 21. pen. 8. 4. a 11. 19. a 17. 2, 3. 1 Thes. 2. 2. a. 4. 2.

Goruwch-lywodraethodd Duw yr erlid y naill fân, i'r efengyl gael ei phregethu yn mânau eraill; fel yr haul yn gadael parth o'r byd, i dywynu ar y parth arall.

8 ¶ Ac yr oedd gwr yn eistedd yn stra yn * ddiffrwyth ei draed, ˣ * yr n oedd gloff o groth ei fam, † ac ni iasai erioed.

pen. 4. 9. Ioan 5. 3, 7. x pen. 3. 2. Ioan 5. 5.

Mae diffygion ac anafau cynnwynawl fel yn anfeddyginiaethol drwy gelfyddyd, oes dim ond gallu union-gyrchol Duw a hon eu meddyginiaethu. † Dywedir hyn hwanegol er dangos mawredd y wyrth achâu ef.

9 * Hwn a glybu Paul yn llefaru; hwn wrth edrych yn graff arno, a gweled fod ganddo ffydd i gael iyd, ·

y pen. 3. 4. z Mat. 9. 22, 28, 29. a 13. 58. a 15. 28. Marc 1. 40, 41. a 2. 5, 11, 12. a 9. 23, 24. a 10. 52.

* Mae yn debyg mai eistedd yn cardota yr oedd y cloff hwn yn rhywle, fel hwnw wrth borth Prydferth y deml, pen. 3. 2; a threfnodd rhagluniaeth Duw i Paul bregethu yn agos i'r fân lle yr oedd efe: mór agos ag y gallai efe glywed Paul, a Phaul i graffu arno yntau. † Efallai iddo gasglu fod ganddo ffydd i gael iachâd wrth y difrifwch nodedig a welai yn ei wynebpryd ef; ond tybir iddo wybod hyny yn benaf, trwy ddatguddiad union-gyrchol, neu ysbrydoliaeth Duw; a gwybod hefyd fod yn rhaid iddo ef wneyd gwyrth y pryd hwnw ar y dyn hwn, er cadarnâu yr efengyl yn Lystra.

10 * A ddywedodd â llef uchel, ᵃ † Saf ar dy draed yn uniawn. ‡ Ac efe a neidiodd *i fynu*, ac a rodiodd.

a pen. 3. 6—8. a 9. 33, 34. Es. 35. 6. Luc 7. 14. a 18. 11—13. Ioan 5. 8, 9. a 14. 12.

* Dywedodd â llef uchel, i dynu sylw pawb at yr hyn oedd yn myned i'w wneyd, ac hefyd i ddangos ei hyder sicr y gwnelai Duw y wyrth gyda'i air ef. † Mewn rhai ysgrifau a hen gyfieithiadau, darllenir fel hyn:—Yr wyf yn dywedyd i ti, "Yn enw yr Arglwydd Iesu Grist, saf ar dy draed yn uniawn:" ac mae yn bur debyg i'r apostol ddywedyd felly, neu rywbeth yn debyg i hyny, wrth wneyd ei wyrth gyntaf yn Lystra, lle yr oedd yr efengyl newydd ddechreu cael ei phregethu, i baganiaid gan mwyaf oll. ‡ Fel yn pen. 3. 8.

11 * A phan welodd y bobloedd y peth a wnaethai Paul, hwy a godasant eu llef, gan ddywedyd † yn iaith Lycaonia, ᵇ ‡ Y duwiau yn rhith dynion a ddisgynasant attom.

b pen. 8. 10. a 12. 22. a 28. 6.

* Ni welsai y paganiaid hyn y fath beth erioed, a synasant wrth ei weled. † Cangen-iaith o'r Groeg, medd rhai; o'r Syriaeg, medd eraill; oedd iaith Lycaonia: nid yw dysgedigion yn cytuno pa un ydoedd. ‡ Dywedai y philosophyddion a'r beirdd paganaidd wrth y bobl, y byddai y duwiau weithiau yn ymddangos i ddynion, a phob amser yn rhith dynion. Clywed a wnaethent, mae yn debyg, gan rai o'r Iuddewon, am ymddangosiadau goruwch-naturiol gynt i'r patriarchiaid, ac o hyny y tarddodd y dychymmyg. Pan oedd Mab Duw ei hun yn gwneyd gwyrthiau, taerai yr Iuddewon mai trwy Beelzebub yr oedd yn eu gwneyd; yma, wele baganiaid hollawl, wrth weled dyn yn unig yn gwneyd gwyrth, yn tybied mai y duwiau yn rhith dynion oedd wedi dyfod i'w plith.

12 * A hwy a alwasant † Barnabas, yn ᶜ Jupiter; ‡ a Phaul, yn Mercurius, oblegid efe oedd yr ymadroddwr penaf.

c pen. 19. 35.

* Dywedid mai Jupiter a Mercurius (Iau a Mercher) oedd yn ymddangos amlaf i ddynion o'r holl dduwiau. † Jupiter oedd prif dduw y bobl hyn, ac wrth fod Barnabas yn edrych yn henaf ac yn fwyaf parchus-wedd o'r ddau, tybient mai efe oedd Jupiter. ‡ Mercher oedd cenadwr a dehonglydd y

ynt. †Jupiter oedd duw gwarcheidiawl Lystra, ac yr oedd teml iddo ef o flaen porth y ddinas, y tu allan, a'i ddelw yntau yn y deml. Yr oedd llawer o ddelwau i Jupiter, a thybiai y paganiaid druain, fod ysbryd Jupiter ei hun yn preswylio yn mhob un o honynt: ac fel hyn y rhaid i ni ddeall chwedl un awdwr paganaidd, am ddau Jupiter yn syrthio allan â'u gilydd. ‡ Byddai y paganiaid yn arfer coroni delwau eu duwiau, a'r anifeiliaid hefyd a aberthent iddynt, â blodau wedi eu plethu yn gywrain ar ddull coron neu dalaith. Bwriadent goroni Paul a Barnabas â'r blodau hyn fel duwiau, ac yna aberthu y teirw iddynt. ‖ Pyrth y tŷ lle yr oedd Paul a Barnabas. § Mynasai yr offeiriad a'r bobl aberthu iddynt, er cydnabyddiaeth o'u dwyfoldeb, er diolch am eu hymweliad, ac er gofyn eu nawdd a'u diffyniad o hyny allan.

14 [e] * A'r apostolion Barnabas a Phaul, pan glywsant *hynny*, [f] a rwygasant eu dillad, ac a neidiasant ym mhlith y bobl, gan lefain,

[e] adn. 4. 1 Cor. 9. 5, 6. [f] 2 Bren. 5. 7. a 18. 37. a 19. 1, 2. Ezra 9. 3—5. Jer. 36. 24. Mat. 26. 65.

* Pan ddeallodd yr apostolion eu hamcan hwynt, cyffrôodd a gofidiodd hyny hwy yn fwy na'r holl erlidiau a gawsant: nid yn unig yr oeddynt yn ofidus o herwydd eilunaddoliaeth y bobl, ond yr oedd y meddwl mai *hwy* oedd gwrthddrychau eu heilun-addoliaeth y tro hwn, yn eu gofidio yn ddirfawr iawn. Gwahanol iawn oedd eu hymddygiad hwy i ymddygiad Herod pan ei canmolwyd ef, pen. 12. 21—23: a llawer o'r ymherawdwyr paganaidd, a gymmerent eu haddoli.

15 A dywedyd, [g] *Ha* wŷr, [h] paham y gwnewch chwi y pethau hyn?

paganiaid hyn, mae yr apo
yd wrthynt, mai i'r dybe
oddiwrth y pethau gweigi
Dduw, y daethant hwy a
gweigion yma :" dull hyf
hyn, wrth dyrfa fawr o eil
farnus, a'u hoffeiriad gyda h
y goreu o'r philosophyddi
mór ddidderbyn wyneb â
yr adnod maent yn eu cy
fel dynion ; ac yma yn e
llym, fel eilun-addolwyr ff
fel hyn am y gwir Dduw
ef oddiwrth, a dangos ei ra
eilunod a gau dduwiau.
paganiaid hyn ddim am y
ol, yr ysgrythyrau ; am h
tolion yn pregethu y gwir
o lyfr mawr y grëedigaeth

16 * Yr hwn yn yr
[p] oddefodd i'r holl gen
yn † eu ffyrdd eu hun

[p] pen. 17. 30. Salm 81. 12. a 1
1. 21—25, 28. Eph. 2. 12. 1 Pedr 4.

* Gallasai y bobl hyn dd
ydd hwy o eilun-addoliae
yn hen grefydd, ac yn gr
rhan fwyaf o'r byd : i ra
yr apostolion yn dywedyd
odd ei bod felly, yn ei
byd, am i ddynion gilio o
oddefodd y fath arferion
amynedd, heb ddystryw
wydd. † Ffyrdd o ddewis
yn ol gorchymyn Duw.

17 * Er hynny [q] r
mo hono ei hun yn
wneuthur daioni, [r] †
o'r nefoedd i ni, a thy

ef yn fyw, ac yn parâu yn ei ddaioni a'i ymwynasgarwch. † Crybwyllir y "gwlaw" a gyda llawer iawn o brîodoldeb, pan ysom, y byddai y paganiaid yn arfer dyweyd, mai *Duw* oedd yn rhoddi y *gwlaw*, ac y *duwiau*, fel y dywedent am drugareddau rhedinol eraill. Felly yn ol eu traddodiad hunain, Duw a ddylasai gael ei addoli, ac gau-dduwiau o ddychymmygion dynion.

18 * Ac er dywedyd y pethau hyn, braidd yr attaliasant y bobl rhag aberthu iddynt.

m Gen. 11. 6. a 19. 9. Ex. 32. 21—23. Jer. 44. 16, 17. ... 6. 15.

* Mòr anodd yw darbwyllo dynion i adael a bechodau arferedig, ac yn enwedig i adael y grefydd gyfeiliornus hòno, yr hon y bwriant eu dwyn i fynu ynddi. Mae yn debyg fod y bobl hyn yn dra anfoddlawn i'r au apostol, am na chymmerasant eu haddoliad ganddynt hwy. Cynnygiad tra digywilydd o'r eiddo satan oedd hwn, yn ceisio roddi addoliad dwyfol i ddynion, a hyny trwy y *dynion hyny* a ddanfonwyd i droi y paganiaid oddiwrth y cyfryw bethau.

19 ¶ [x] * A daeth yno Iuddewon o Antiochia ac Iconium, [y] † a hwy a berswadiasant y bobl; [z] ac wedi llabyddio Paul, [a] a'*i* llusgasant *ef* allan o'r ddinas, gan dybied ei fod ef wedi marw.

x pen. 13. 45, 50, 51. a 17. 13. y Mat. 27. 20—25. ... 15. 11—14. z pen. 7. 58. a 9. 16. a 22. 20. 2 Cor. 25. 2 Tim. 3. 11. a Jer. 22. 19. Heb. 13. 12, 13. Cor. 15. 31. 2 Cor. 4. 10—12. a 11. 23.

* Nid oedd braidd neb ond paganiaid yn Lystra, ac mae yn debyg na buasai y rhai hyny o'u rhan eu hunain yn meddwl dim am lid yr apostolion, yn enwedig wedi gweled y fath wyrth, a chlywed y fath bethau ganddynt. Ond nid hir iawn y buont yno heb i'w hen elynion Iuddewig, o Antiochia ac Iconium, glywed am danynt, ac am eu llwyddiant, y rhai a ddaethant yno i godi llid yn eu herbyn. † Y bobl a fynasent aberthu iddynt, a'u haddoli fel duwiau, ychydig bach o'r blaen: mòr gyfnewidiol ydyw dynion, a leied o ymddiried sydd i'w roddi mewn dyn! "Hosanna i Fab Dafydd," medd y torfèydd yn Jerusalem un diwrnod; "Croeshoelier ef," medd llawer o'r un dynion, yn mhen ychydig iawn wedi hyny. Mae yn debyg fod yr Iuddewon yn fwy ffyrnig yn erbyn Paul na Barnabas: llabyddiasant ef yn derfysglyd, heb un math o gyfraith na rhaith, dim ond tra gelyniaeth a chynddeiriowgrwydd. Mae Paul yn cyfeirio at yn ddwy waith, 2 Cor. 11. 25; 2 Tim. 3. 11.

20 [c] Ac fel yr oedd * y disgyblion yn † sefyll o'i amgylch, ‡ efe a gyfododd, [d] ac a aeth i'r ddinas: || a thrannoeth efe a aeth allan, *efe* a Barnabas, i [e] Derbe.

c pen. 20. 9—12. 2 Cor. 1. 9, 10. a 6. 9. Dat. 11. 7—12. ... pen. 12. 17. a 16. 40. a 20. 1. e adn. 6. pen. 16. 1.

* Y rhai oedd wedi cael eu galw yn Lystra a'i hamgylchoedd trwy weinidogaeth Paul a Barnabas. † Safent o amgylch iddo i alaru yn dano, ac i'w *gladdu os deallent ei fod ef* yn sicr wedi llwyr farw. ‡ Er nad oedd Paul wedi llwyr farw, eto, wedi ei labyddio, ei archolli, a'i lusgo allan o'r ddinas fel y cafodd; nid oedd ei gyfodiad sydyn ef fel hyn mòr fuan, ddim llai na gwyrth oruwchnaturiol yn sicr; a'r peth nesaf i adgyfodiad o feirw a allasai fod. || Rhaid iddo gyfodi yn ei gyflawn nerth hefyd, ac yn berffaith iach a dîanaf; oblegid efe a aeth i'r ddinas yn y fàn, a thranoeth i Derbe gyda Barnabas. Un rhyfedd yw Duw o blaid ei bobl.

21 * Ac wedi iddynt bregethu yr efengyl i'r ddinas honno, ac ynnill llawer o ddisgyblion, † hwy a ddychwelasant i [f] Lystra, ac Iconium, ac Antiochia,

f adn. 1, 6, 8, 19. pen. 13. 14, 51. a 15. 36. a 16. 2. 2 Tim. 3. 11.

* Er nad oedd Paul a Barnabas yn mhell iawn oddiwrth eu gelynion yn Derbe; hwy a anturiasant bregethu yr efengyl yno er pob enbydrwydd, a llwyddodd Duw eu llafur i ynnill llawer o ddysgyblion yn y ddinas hòno. † Er cael eu herlid o'r blaen yn mhob un o'r manau a enwir, mae yr apostolion yn anturio eto i'r lleoedd hyny i ddyfrâu yr had a hauasent yno o'r blaen.

22 [g] * Gan gadarnhâu eneidiau y disgyblion, [h] † *a*'u cynghori i aros yn y ffydd, [i] ‡ ac mai trwy lawer o orthrymderau y mae yn rhaid i ni [k] fyned i deyrnas Dduw.

g pen. 15. 32, 41. a 18. 23. Es. 35. 3. 1 Cor. 1. 8. 1 Thes. 3. 2—4, 13. 1 Pedr 5. 10. h pen. 11. 23. a 13. 43. Ioan 8. 31, 32. a 15. 4—6, 9, 10. Col. 1. 23. Jud. 3, 20, 21. i Mat. 10. 21, 22, 38. a 16. 24. Luc 22. 28, 29. a 24. 26. Ioan 12. 25, 26. a 16. 1, 2, 33. Rhuf. 8. 17. 1 Thes. 3. 4. 2 Tim. 1. 8. a 2. 11, 12. a 3. 12. 1 Pedr 4. 12—16. Dat. 2. 10. a 7. 14. k Mat. 19. 24. Marc 9. 47. a 10. 24, 25. Ioan 3. 5. 2 Pedr 1. 11.

* Nid yw yn ddigon troi yr enaid, mae yn angenrheidiol arfer moddion i gadarnâu yr enaid ar ol ei droi, mewn gwybodaeth, mewn cariad, mewn ffyddlondeb, ac mewn ymlyniad dîysgog wrth yr Arglwydd. † Trwy gynghori tirion y mae hyn i'w wneyd, fel tad ei blant anwyl: dangos y perygl o dynu yn ol, a'r dedwyddwch o barâu yn ffyddlawn hyd angau. ‡ Felly y dywedodd yr Arglwydd Iesu, Ioan 16. 33; felly y cysgodwyd yn ngorthrymderau plant Israel yn yr anialwch; ac felly y profodd holl wir blant Duw erioed.

23 [l] * Ac wedi ordeinio iddynt [m] henuriaid ym mhob eglwys, [n] † a gweddïo gyd âg ymprydiau, [o] ‡ hwy a'u gorchymynasant hwynt i'r Arglwydd, yr hwn y credasent ynddo.

l pen. 1. 22. Marc 3. 14. 1 Tim. 5. 22. 2 Tim. 2. 2. Tit. 1. 5. m pen. 11. 30. a 15. 4, 6, 23. a 20. 17. 1 Tim. 5. 1. 17—19. Iago 5. 14. 1 Pedr 5. 1. 2 Ioan 1. 3 Ioan 1. n pen. 13. 1—3. o adn. 26. pen. 20. 32. Luc 23. 46. 1 Thes. 3. 12, 13. 2 Thes. 2. 16, 17. 2 Tim. 1. 12. 1 Pedr 5. 10.

* Gwedi casglu a sefydlu eglwysi yn yr amrywiol leoedd a enwyd; er iawn drefnu pethau yn eu plith yr oedd yn angenrheidiol edrych allan am ryw bersonau addas yn mhob un o'r mànau hyny, i weinidogaethu yn gyhoeddus yn eu plith, i weini yr ordinhadau eglwysig, ac i gadw llywodraeth a dysgyblaeth yn yr eglwys, yn absenoldeb yr apostolion: mae yn debyg fod yr henuriaid

weithred bwysig yn cael ei sancteiddio trwy weddïau ac ympryd. ‡ Gorchymynasant bawb o honynt, yr eglwysi a'u henuriaid hefyd, i ofal yr Arglwydd Iesu, y Pen Bugail, yr hwn y credasent ynddo.

24 Ac wedi iddynt dramwy trwy [p] Pisidia, hwy a ddaethant i Pamphylia.

p pen. 13. 13, 14. a 15. 38.

* Yn Pamphylia y tiriasasent pan ddaethent o Paphus yn Cyprus; felly ni a welwn mai myned yn eu hol yr oeddynt yn awr o hyd. Gwel pen. 13. 13, 14.

25 Ac wedi pregethu y gair yn * Perga, hwy a ddaethant i waered i † Attalia:

* Y lle y tiriasant ar eu dyfodiad o Cyprus, pen. 13. 13, a lle yr ymadawodd Ioan â hwy. † Dinas arall yn Pamphylia, porthladd fel Perga, ar làn môr y canoldir. Dëallid sefyllfaoedd y gwahanol fanau a enwir yn yr ysgrythyrau yn well o lawer drwy ddarlun *(Map)* da, na thrwy ddim dysgrifiad a ellir wneyd o honynt mewn geiriau.

26 * Ac oddi yno a fordwyasant i [q] Antiochia, o'r lle yr oeddynt [r] † wedi eu gorchymyn i ras Duw i'r [s] gorchwyl a gyflawnasant.

q pen. 11. 19, 26. a 13. 1. a 15. 22, 30. Gal. 2. 11. r adn. 23. pen. 13. 1—3. a 15. 40. a 20. 32. 2 Cor. 1. 12. 3 Ioan 6—8. s Rhuf. 15. 19. Col. 1. 25, 28, 29. a 4. 17. 2 Tim. 4. 2, 5—8.

* Antiochia yn Syria oedd hon, o ba le y cychwynasent i'r daith hir-faith hon yn y dechreu. Gwel pen. 13. 1—4. Yr oedd yn agosach, ac yn llai llafurus o lawer, iddynt

[illegible] o amser gyd

y pen. 11. 26. a 15. 35.

* Ar ol cymmaint o
oedd yn angenrheidiol i
ac yn werthfawr iawn c
ddymunol i orphwys g
ddylem feddwl fod Paul
am yr "hir o amser" h
dreulio eu hamser felly,
tiochia ddigon o waith i
môr lïosog.

PEN. [illegible]

Ymryson mawr yn cyf
enwaed

[a] * A RHAI wedi d
Judea, [b] † a ddysgas
ddywedyd, [c] ‡ Onid
[d] yn ol defod Moses
yn gadwedig.

a pen. 21. 20. Gal. 2. 4, 12,
5. Rhuf. 4. 8—12. Gal. 5. 1—4.
d Gen. 17. 10, &c. Lef. 12. 3.
1 Cor. 7. 18, 19. Gal. 2. 3. a 5. 6

* Mae yn debyg fod y
athrawon hyn yn dywe
danfon gan yr apostolion
usalem, adn. 24, ac wrth
Judea, yr oedd yn duedd
tiochia goelio hyny. † Y
oedd yn Antiochia, y rh
eglwys yn eu dïenwaedi
odd Duw enwaediad eri
Abraham, nac iddynt h
cysgod o beth gwell, a
newidiad yr oruchwyli
ddynion a gauant wir
bywyd tragywyddol odd

yn erbyn yr athrawiaeth o gyf-
ffydd, ac yn taeddu i ddadym-
wbl o wir Gristionogaeth: gan
yfedd fod Paul a Barnabas yn
.darn yn erbyn y fath gyfeiliorn-
. † Penderfynodd yr eglwys yn
danfon Paul a Barnabas, a rhai
aill, at y fam eglwys yn Jerusa-
hylch y pwnc gofidus hwn.
'edr, Iago ac Ioan yn Jerusalem
w. Dyma'r drydedd waith i
Jerusalem wedi ei dröedigaeth.
). 26; a 11. 29, 30, am y ddau
Mae efe yn crybwyll am y tro
ıt. 2. 1—3: Yno mae yn dywed-
li pedair blynedd ar ddeg, o'i
mae yn debyg, ydoedd; iddo
Titus gydag ef; ac mai yn ol
/r aethai i fynu: cafodd ef neu
ıwydi yn Antiochia, ryw ddat-
ddīammau, i'w cyfarwyddo i
ıl a Barnabas ar y neges hwn.

: wedi eu hebrwng gan yr
' † hwy a drammwyasant
ıice a Samaria, * ‡ gan fyn-
Cenhedloedd. ° || A hwy
lawenydd mawr i'r brodyr

a 28. 15. Rhuf. 15. 24. 1 Cor. 16. 6, 11.
ı 6—8. m pen. 8. 14. a 11. 19. n adn.
ı 21. 19, 20. o pen. 11. 18. a 13. 48, 52.
:. 12—14. Luc 15. 5—10, 23, 24, 32.

ŗwyd hwy ran o'r ffordd gan rai
i ddangos eu parch iddynt, ac i
ı ar anfoniad yr eglwys yr oedd-
ed, ac nid o'u penau eu hunain.
fain oedd Phenice, yn gorwedd
r canol-dir, ac ar y ffordd o An-
naria a Jerusalem: yno yr oedd
ɔn, a llawer o ddinasoedd eraill
'og gynt. ‡ Tröad y cenedloedd
feddylir, yn nhaith ddiweddar
nabas: gwyddent yn ddīammau
cenedloedd yn nhŷ Cornelius yn
ıyn, ac odid na wyddent hefyd
cenedloedd yn Antiochia cyn
yn debyg mai Iuddewon crist-
l y "brodyr" hyn, wedi cael eu
r rhai a wasgarasid o herwydd y
godasai yn nghylch Stephan.
y rhai hyny hyd Phenice, a
Antiochia, heb lefaru y gair wrth
h yr Iuddewon yn unig. pen. 11.
ı dim yn fwy llawenydd i ddyn
chlywed am achub eneidiau, a
rnas y Gwaredwr.

edi eu dyfod hwy i Jerusa-
wy a dderbyniwyd gan yr
ı *chan* yr apostolion, a *chan*
ıid; ‡ a hwy a fynegasant
əthau a wnaethai Duw gyd

'. a 21. 17. Mat. 10. 40. Rhuf. 15. 7. Col.
3 Ioan 8—10. q adn. 3, 12. Rhuf. 15. 18.
Cor. 5. 19. a 6. 1.

lderbyniwyd gyda pharch dylad-
ıd brawdol; fel brodyr anwyl yn
ı llafurwyr diwyd a ffyddlawn
n yr Arglwydd. † Iago, Cephas,
lat. 2. 9, *yr unig rai o'r apostol-*

ion ag oedd yn Jerusalem y pryd hwnw mae
yn debyg. ‡ Mynegasant i'r holl eglwys yn
gyffredin, (gwel adn. 12,) yr un pethau ag a
fynegasant i'r eglwys yn Antiochia ar eu
dychweliad, pen. 14. 27; ac i'r brodyr yn
Phenice a Samaria ar eu taith o Antiocha i
Jerusalem. adn. 3. Peth rhyfedd oedd agor-
yd drws y ffydd i'r cenedloedd, gwerth ei
fynegi yn mhob màn.

5 * Eithr cyfododd rhai o r sect y
Phariseaid y rhai oedd yn credu, gan
ddywedyd, s † Mai rhaid iddynt eu
henwaedu, a gorchymyn cadw deddf
Moses.

r pen. 21. 20. a 26. 5, 6. Phil. 3. 5—8. s adn. 1, 24.
Gal. 5. 1—3.

* Rhai o'r phariseaid a gredasent, ac
oeddynt yn aelodau o'r eglwys yn Jerusalem:
mae yn bur debyg mai rhai o'r rhai hyn
oedd y gau-athrawon a aethent i waered i
Antiochia, adn. 1. i gythryblu yr eglwys yno
yn nghylch yr un pwnc. † Tybient hwy y
dylasai y cenedloedd oll gael eu henwaedu, a
chadw deddf Moses, cyn eu derbyn i'r eg-
lwys: tybient mai trwy yr eglwys a'r or-
uchwyliaeth Iuddewig yn unig, yr oedd y
ffordd i bawb i'r eglwys a'r oruchwyliaeth
efengylaidd, am mai felly y daethent *hwy* i
mewn iddi: heb ystyried mai i'r Iuddewon
yn unig y gosodasid yr oruchwyliaeth hòno,
ac ei bod yn awr wedi darfod iddynt hwy.

6 ¶ t * A'r apostolion a'r henur-
iaid a ddaethant ynghyd i edrych am
y matter yma.

t adn. 25. pen. 6. 2. a 21. 18. Diar. 15. 22.; Heb. 13.
7, 17.

* Gan fod y mater hwn yn debyg o greu
terfysg, ac ynddo ei hunan yn bwnc o gym-
maint pwys nas dylesid ei esgeuluso; pender-
fynodd yr apostolion a'r henuriaid alw cyf-
arfod pennodawl i'w ystyried, ac i'w ben-
derfynu.

7 u * Ac wedi bod ymddadleu
mawr, cyfododd Pedr, ac a ddywed-
odd wrthynt, *Ha* wŷr frodyr, x chwi
a wyddoch ddarfod i y Dduw er ys
talm o amser yn ein plith ni fy ethol
i, i gael o'r Cenhedloedd z trwy fy
ngenau i glywed gair yr efengyl, a
chredu.

u adn. 2, 39. Phil. 2. 14. x pen. 10. 5, 6, 20, 32—48.
a 11. 12—18. y pen. 1. 24. a 9. 15. a 13. 2. 1 Cron. 28.
4, 5. Ioan 3. 27. a 15. 16. Gal. 2. 7—9. z pen. 1. 16.
a 3. 18. a 4. 25. Ex. 4. 12. Jer. 1. 9. Rhuf. 10. 17, 18.

* Yr oedd gwresawgrwydd mawr o bob
tu; gan y phariseaid heb wybodaeth, dros
gyfeiliorni; a chan yr apostolion a llawer er-
aill drwy wybodaeth, dros y gwirionedd: a
hyny oedd yn peri bod ymddadleu mawr.
Er bod yr apostolion, dynion dàn ysbryd-
oliaeth Duw, yn dadlu yn erbyn enwaediad;
nid oedd gan y phariseaid hyn ddim mwy
parch iddynt na phe buasent ond dynion
cyffredin. Mae gostyngeiddrwydd ac arafwch
yr apostolion yn ymddangos yma hefyd mór
amlwg a hunan a gwylltineb y phariseaid;
gallasent hwy benderfynu y pwnc trwy eu
hawdurdod apostolaidd; ond yr oeddynt yn
dewis gadael i'w gwrthwynebwyr ddwyn

b pen. 14. 3. Ioan 5. 37. Heb. 2. 4. *c* pen. 2. 4. a 4. 31. a 10. 44, 45. a 11. 15—17.

* Gan i Ddaw arddelwi gweinidogaeth Pedr, a dwyn tystiolaeth o'i dderbyniad o'r cenedloedd, a thywallt o'i Ysbryd arnynt yn eu dïenwaediad, yr un modd ag ar yr enwaediad o'r blaen; yr oedd hyny yn ddigon o brawf nad oedd ddim angen am enwaediad mewn trefn i dderbyniad i'r eglwys gristionogol, nac ychwaith i gaffael bywyd tragywyddol. Tybir mai dyna oedd grym y ddadl gan Pedr yma; ac mai i'r dyben hyny y dywedodd efe y geiriau uchod.

9 [d] * Ac ni wnaeth *efe* ddim gwahaniaeth rhyngom ni a hwynt, [e] † gan buro eu calonnau hwy trwy ffydd.

d pen. 14. 1, 27. Rhuf 3. 9, 22, 29, 30. a 4. 11, 12. a 9. 24. a 10. 11—13. 1 Cor. 7. 18. Gal. 3. 28. a 5. 6. Eph. 2. 14—22. a 3. 6. Col. 3. 11. *e* pen. 10. 15, 28, 43, 44. 1 Cor. 1. 2. Heb. 9. 13, 14. 1 Pedr 1. 22.

* Yr oedd mur y gwahaniaeth yn awr wedi ei dynu i lawr, † a Duw yn ei drugaredd yn derbyn, yn bendithio, ac yn sancteiddio, y cenedloedd yn gystal â'r Iuddewon. Felly, mwyach, nid oedd enwaediad ddim, na dïenwaediad ddim; ond crëadur newydd, a ffydd yn gweithio trwy gariad oedd y cwbl.

10 * Yn awr gan hynny [f] paham yr ydych chwi yn temtio Duw, [g] † i ddodi iau ar warrau y disgyblion, [h] ‡ yr hon nid allai ein tadau ni na ninnau ei dwyn?

f Ex. 17. 2. Es. 7. 12. Mat. 4. 7. Heb. 3. 9. *g* Mat. 11. 28—30. a 23. 4. Gal. 5. 1. *h* Gal. 4. 1—5, 9. Heb. 9. 9, 10.

* Yr oeddynt yn temtio Duw trwy amman y peth oedd efe wedi ei ddangos mòr amlwg; trwy feio, megys, arno ef, am dderbyn rhai yn eu dïenwaediad; a thwy wrthod y cenedloedd a Duw wedi eu derbyn: galw yn aflan yr hyn oedd Duw wedi ei lanâu. pen. 10. 15. † Iau caethiwed y gelwid deddf y seremoniau, Galat. 5. 1; a iau drom ydoedd

enwaediad; e ddichon Duw
a threfn, gadw y cenedloed
iad o waith llaw yn y cnaw
achos am dano.

12 ¶ * A'r holl lïaw
odd, ‡ ac a wrandawod
a Phaul, [k] yn mynegi ‖
a rhyfeddodau *eu ma*
Duw ym mhlith y Cen
ddynt hwy.

k adn. 4. pen. 14. 27. a 21. 19.

* Yr holl lïaws yma oedd
nghyd â'r apostolion a'r he
22. † Distawodd yr apo
beth a ddywedai y gw
mhellach; a distawodd y
am nad oedd ganddynt
ddywedyd; ‡ a distawodd
adroddiad Paul a Barnaba
edigaeth y cenedloedd ynd
feddod mawr, heblaw y gw
gyda hyny: mae achub un
wyrthiol ynddi ei hun.
Barnabas y pethau hyn o
ond efallai yn helaethach y
eidfa lïosocach; a chyda m
a gwell derbyniad.

13 ¶ [l] * Ac wedi id
† attebodd [m] Iago, g
[n] ‡ *Ha* wŷr frodyr, gw
fi.

l 1 Cor. 14. 30—33. Iago 1. 19.
18. Marc 15. 40. Gal. 1. 19. a 2. 9,
2. 14, 22, 29. a 7. 2. a 22. 1.

* Gwedi i Paul a Bar
hanes a distewi. † Iago m
hwn, yr hwn a ysgrifenodd
ar ei enw: am yr Iago
12. 2. ‡ Mae efe yma
doethineb mawr yn pleidio
asai Pedr, yn profi y mate

lebyg, a'r naill yn cadarnâu y llall: fel ageuau dau neu dri o dystion y byddai y er yn safadwy am droedigaeth a derbyn y cenedloedd i eglwys Crist. Dechreu Pedr y gwaith yn nhŷ Cornelius, dyg l ef yn mlaen gan Paul a Barnabas wn mânau eraill; ac arwyddion amlwg o Arglwydd Duw arnynt oll yn mhob màn.

15 [r] * Ac â hyn y cyttuna geiriau [r] prophwydi; megis y mae yn grifenedig,

r pen. 13. 47.—Rhuf. 15. 8—12.

* Heblaw fod hanesion Pedr, Paul a rnabas, yn cytuno â'u gilydd, ac yn cadarnu eu gilydd; yr oeddynt oll yn cytuno â r Duw, ac yn cael eu cadarnâu gan brophwydoliaeth yr Hen Destament. † Am yr y dywedir "prophwydi" yma, yn y Bosog, a'r geiriau a ddyfynir yn Amos 11, gwel ar pen. 13. 40. Mae hefyd yn andeb y prophwydi; y peth a ddywyd gan un, yr oedd megys pe'i dywedd gan bob un.

16 [s] * Ar ol hyn y † dychwelaf, ac [t] ‡ adeiladaf drachefn dabernacl afydd, yr hwn sydd wedi syrthio: i'i fylchau ef a adeiladaf drachefn, a'i cyfodaf eilchwyl:

s Am. 9. 11, 12. t 2 Sam. 7. 11—16. 1 Bren. 12. 16. a 89. 35—49. Es. 9. 6, 7. Jer. 33. 24—26. Esec. 17. 22— Zech. 12. 8. Mat. 1. 20—25. Luc 1. 31—33, 69, 70.

' Ar ol darfod yr oruchwyliaeth hono, yn ddiau y Messiah, neu dan yr oruchwyliaeth efengylaidd. † "Dychwelaf:" gellir cymmer y gair mewn dwy ystyr, meddant; Duw dychwelyd at y cenedloedd, a'r cenedloedd yn dychwelyd at Dduw, wedi hir ymad â'u gilydd: efe a ddychwelodd gyntaf i r; a hwythau yn dychwelyd mewn canlyniad i hyny. ‡ Trwy godi y Messiah o ulu adfeiliedig Dafydd, a dwyn y cenedloedd i mewn i eglwys y Messiah, neu y afydd ysbrydol hwnw. || Y bylchau a aed yn eglwys yr Hen Destament drwy rthgiliadau yr Iuddewon, eu gwrthodiad o rist, a barnedigaethau Duw arnynt am ny. Dygir y cenedloedd i mewn i wneyd i u y bylchau hyn, a bydd eglwys y Testament Newydd yn ogoneddusach nac y bu lwys yr Hen Destament erioed.

17 [u] * Fel y byddo i hyn a weddill o ddynion † geisio yr Arglwydd, ac i'r holl Genhedloedd, ‡ y rhai y lwir fy enw i arnynt, medd yr Arglwydd, [v] || yr hwn sydd yn gwneuthur yr holl bethau hyn.

u Gen. 22. 18. a 49. 10. Salm 22. 26, 27. a 67. 1—3. 2. 17—19. Es. 2. 2, 3. a 11. 10. a 19. 23—25. a 24. 15, 16. 9. 6, 7. a 66. 18—21. Jer. 16. 19. Hos. 2. 23. Joel 2. 32. a 4. 1, 2. a 5. 7. Zech. 2. 11. a 8. 20—23. Mal. 1. 11. les. 45. 16. Num. 6. 27. Es. 43. 7. a 65. 1. v Num. 23. Es. 45. 7, 8. Dan. 4. 35.

* "Fel y meddianno y rhai y gelwir fy w arnynt, weddill Edom, a'r holl genedloedd," yw y geiriau yn Amos 9. 12. Edom d gelynion gwaethaf pobl Dduw, ac atsaf gan yr Iuddewon; a chan fod yr lewid yn Amos i feddiannu Edom, y aethaf o'r cenedloedd, nid oedd ond peth bychan fod yr Arglwydd yn galw yr holl genedloedd eraill, ac yn eu rhoddi yn meddiant ei bobl, sef eglwys y Testament Newydd. "Gweddill Edom" yn Amos yw "yr hyn a weddillir o ddynion" yma; ac yn arwyddo y rhai etholedig o'r holl genedloedd, ag oedd yn elynion Duw a'i bobl cyn eu galw. † Y nod sydd arnynt wedi eu galw yw, rhai yn ceisio yr Arglwydd: i hyny y galwyd ac y gweithiwyd hwy. ‡ A nod arall arnynt yw, bod enw yr Arglwydd (yr Arglwydd Iesu Crist) yn cael ei alw arnynt: cristionogion ydynt. pen. 11. 26. || O'r Arglwydd yr oedd hyn, a rhyfedd oedd yn ngolwg yr Iuddewon.

18 [x] * Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll † erioed.

x pen. 17. 26. Es. 41. 22, 23. a 44. 7. a 46. 9, 10. Mat. 13. 35. a 25. 34. Eph. 1. 4, 11. a 3. 9. 2 Thes. 2. 13. 1 Pedr 1. 20. Dat. 13. 8. a 17. 8.

* Er mai peth newydd, annysgwyliadwy, rhyfedd, a thramgwyddus hefyd, i lawer o'r Iuddewon oedd galwad y cenedloedd, a'u derbyniad i'r eglwys heb eu henwaedu; eto, peth y gwyddai Duw am dano erioed ydoedd, a pheth yr oedd efe wedi arfaethu ei wneyd er tragywyddoldeb. † Onid yw "erioed" y Gymraeg, yn well nac "o ddechreuad y byd" y Saesoneg, yn yr adnod uchod: ac yn agosach i *ap aiônos* y Groeg?

19 * O herwydd paham fy marn i yw, [a] † na flinom y rhai o'r Cenhedloedd [b] ‡ a droisant at Dduw:

a adn. 10, 24, 28. Gal. 1. 7—10. a 2. 4. a 5. 11, 12. b pen. 26. 20. Es. 55. 7. Hos. 14. 2. 1 Thes. 1. 9.

* Dywedir fod Iago yn Esgob yr eglwys yn Jerusalem y pryd hwn; ac eto, rhoddi ei "farn," yn ostyngedig, y mae, ac nid ei orchymyn, yn feistrolaidd, o blaid Pedr, Paul a Barnabas. † "Blinder" i'r cenedloedd fuasai yr enwaediad, a'r baich trwm o seremoniau perthynol iddo: ni wnaethent ond dyrysu a thrallodi eu meddyliau, ac heb fod o un lles i'w heneidiau, ond yn hytrach afles a rhwystr mawr. ‡ Y rhai y trowyd eu heneidiau at Dduw, ac a droisant o baganiaeth ac oddiwrth eilunod at Dduw.

20 * Eithr ysgrifenu o honom ni attynt, [c] ar ymgadw o honynt oddi wrth † halogrwydd delwau, [d] ‡ a godineb, [e] || ac *oddi wrth* y peth a dagwyd, § ac *oddi wrth* waed.

c adn. 29. Ex. 34. 15, 16. Num. 25. 2. Salm 106. 37—39. Esec. 20. 30, 31. 1 Cor. 8. 1, 4—13. a 10. 20—22, 28. Dat. 2. 14, 20. a 9. 20. d 1 Cor. 5. 11. a 6. 9, 13, 18. a 7. 2. 2 Cor. 12. 21. Gal. 5. 19. Eph. 5. 3. Col. 3. 5. 1 Thes. 4. 3. Heb. 12. 16. a 13. 4. 1 Pedr 4. 3. e pen. 21. 25. Gen. 9. 4. Lef. 3. 17. a 7. 23—27. a 17. 10—14. Deut. 12. 16, 23—25. a 14. 21. a 15. 23. 1 Sam. 14. 32. Esec. 4. 14. a 33. 25. 1 Tim. 4. 4, 5.

* Nid yw gwir grefydd yn gofyn dim ond yr hyn sydd uniawn a gweddus, a gweddus iawn yw ymgadw oddiwrth halogrwydd delwau a godineb. Gan mai pechodau cyffredin yn mhlith y cenedloedd oedd y rhai hyn, a'r cenedloedd dàn sylw, newydd gael eu troi oddi wrthynt, tybiai yr apostol yn angenrheidiol ysgrifenu atynt ar iddynt ymgadw yn ofalus rhagddynt o hyn allan. † Nid *addoli* delwau a feddylir, yr oeddynt wedi gadael hyny; ond bwyta o'r pethau a fyddent wedi eu haberthu i eilunod gan eraill, gwel adn. 29: a hyny nid o herwydd unrhyw halogrwydd moesol yn y pethau; ond

i waed yr aberthau, yr hwn oedd gysgod o waed Crist: a gwaherddir hyny i'r cristionogion cenedlig hyn fel na thramgwyddent yr Iuddewon fel y sylwyd o'r blaen am yr hyn a aberthid i eilunod.

21 *Canys y mae i Moses ym mhob dinas, er yr hen amseroedd, rai a'i pregethant ef, [f] gan fod yn ei ddarllen yn y synagogau bob sabbath.

[f] pen. 13. 15, 27. Neh. 8. 1, &c. Luc 4. 16.

* Yr oedd deddf Moses, yr hon oedd yn gwarafun y pethau uchod, yn cael ei darllen er yr hen amseroedd yn synagogau yr Iuddewon yn mhob màn, ac yn parâu i gael ei darllen a'i phregethu o hyd: felly, er bod deddf y seremoniau megys wedi marw, yr oedd llawer am ei chadw yn fyw; gan hyny yr oedd yn angenrheidiol cyd-ddwyn â'r Iuddewon cristionogol am dipyn, yn eu petrusder a gwendid eu gwybodaeth, ac er eu mwyn hwynt ymgadw rhag y pethau gwaharddedig a enwyd, sef y pethau a aberthid i eilunod, pethau a dagid, a gwaed. Am odineb, trosedd o'r ddeddf foesol oedd, ac i bawb ymgadw rhagddo bob amser.

22 [g] * Yna y gwelwyd yn dda gan yr apostolion a'r henuriaid, ynghyd â'r holl eglwys, [h] anfon gwŷr etholedig o honynt eu hunain, i Antiochia, gyd â † Phaul a Barnabas; ‡ *sef* Judas a gyfenwir [i] Barsabas, a [k] Silas, || gwyr rhagorol ym mhlith y brodyr:

[g] adn. 23, 25. pen. 6. 4, 5. 2 Sam. 3. 36. 2 Cron. 30. 4, 12. [h] adn. 27. pen. 8. 14. a 11. 22. [i] pen. 1. 23. [k] adn. 27, 32, 40. pen. 16. 19, 25, 29. a 17. 4, 10, 14. a 18. 5. 1 Thes. 1. 1. 2 Thes. 1. 1. 1 Pedr 5. 12.

* Cytunodd pawb yn un llais â barn a chyngor Iago. † Yr oedd Paul a Barnabas yn genadau dros eglwys Antiochia i Jerusalem (adn. 2,) ac fel y cyfryw yr oedd yn iawn iddynt hwy ddychwelyd yno gyda'r

frys. † Brodyr at frodyr oe
ewon yn cyfarch cenedloe
yr Arglwydd: nid oes nac
wr byth mwyach; ond
Nghrist. ‡ Dechreuodd y
ochia, oddi yno ymdaenod
trwy Syria a Cilicia: " eu
y gau-athrawon, " a ysa fel

24 Yn gymmaint a
om ni, [p] * i rai a aeth
wrthym ni eich † trallo
iau, gan ‡ ddymchwely
chwi, a dywedyd [q] *fod*
waedu arnoch, || a cha
§ i'r rhai ni roisem ni *gyf*

[p] Jer. 23. 16. Gal. 2. 4. a 5. 1
10, 11. 1 Ioan 2. 19. [q] adn. 1, 5, 1

* Nid oes raniadau gwa
eglwysig, pan gyfodo rhai
hunain, yn llefaru pethau g
trallodus a niweidiol iawn
syml, ond ieuainc yn y ffy
âg athrawiaethau amryw a
hudo rhai oddiwrth y g
gwneyd eraill yn betrusg
wirionedd a pha beth nid
eich eneidiau i'ch gwaith
fel byddin o filwyr, wedi e
harfogaeth a'u clud. || Cys
chadw y ddeddf yn bri
oblegid yr oedd enwaediad
ion i gadw yr holl ddeddf
mae bedydd yn rhwymo i
au crefydd yn awr. § Os
rawon a soniwyd yn dywe
tolion a'u danfonodd hwyn
eu profi yn gelwyddog, y
meriad, ac yn eu hannal
leiaf, i wneyd drwg o hyn

25 [r] Ni a welsom y
ni ymgynnull * yn gy

y pen. 13. 50. a 14. 19. Barn. 5. 18. 1 Cor. 15. 30. r. 11. 23—27. Phil. 2. 29, 30.

'Dynion a anturiasant eu bywydau, ac a segrasant eu hunain, gyrph ac eneidiau, i sanaeth Duw, a thros enw ein Harglwydd u Grist. Am Paul a Barnabas yn benaf dywedir hyn, yr oeddynt hwy wedi bod wn enbydrwydd am eu bywydau yn achyr efengyl, ond yr oedd y ddau eraill hef- Judas a Silas, o'r unrhyw ysbryd, ac di ymroddi i waith yr Arglwydd fel hwy- a.

27 * Ni a anfonasom gan hynny udas a Silas; a † a hwythau ar air ynnegant *i chwi* yr un pethau.

s adn. 22. a 2 Ioan 12. 3 Ioan 13.

'Am y ddau hyn gwel ar adn. 22. † Mynant hwy ar air yr un pethau ag sydd yn y thyr, a'r un pethau ag a ddywed Paul a rnabas, fel tystion o ddiffuantrwydd y thyr, ac o eirwiredd Paul a Barnabas. oedd dilysrwydd manol fel hyn, yn angheidiol mewn mater o gymmaint pwys.

28 b * Canys gwelwyd yn dda gan Yspryd Glân, † a chennym ninnau, ddodid arnoch c ‡ faich ychwaneg 'r ‖ pethau anghenrheidiol hyn:

b Ioan 16. 13. 1 Cor. 7. 25, 40. a 14. 37. 1 Thes. 4. 8. adr 1. 12. c Mat. 11. 30. a 23. 4. Dat. 2. 24.

'Efallai bod hyn yn cynnwys y dystiolaeth a roddasai yr Ysbryd Glân o afreidiolrwydd enwaediad, yn ei ddisgyniad ar Cornelius a'i gyfeillion, Gwel adn. 8. 9; ond yn bennaf mae yn dangos y sicrwydd oedd yn meddyliau yr eglwys yn Jerusalem, eu bod penderfynu yn ol cyfarwyddyd a meddwl Ysbryd Glân yn y cyngor hwn: ac y bai eglwysi y cenedloedd ymorphwys yn wel ar eu penderfyniad hwy. Nis gall yr cyngor eglwysig arall, gwedi yr apostolion, ddywedyd yn *sicr* fel hyn: "beth a wed yr ysgrythyr" yw ein rheol ni yn r. † Yr Ysbryd Glân yn mlaenaf, a hwy- yn cytuno dàn gyfarwyddyd yr Ysbryd a. ‡ Gwel ar adn. 10, nod †; ac adn. 19, †. ‖ Nid oedd pob peth a enwir yn yr od nesaf yn angenrheidiol hanfodol i awdwriaeth; ond yr oeddynt oll yn angheidiol er heddwch yr eglwysi, ac i beidio ldi tramgwydd i frodyr gweiniaid o'r lewon.

29 d Bod i chwi ymgadw oddi h * yr hyn a aberthwyd i eilunod, gwaed, ac oddi wrth y peth a dagd, ac oddi wrth odineb: e oddi h yr hyn bethau os ymgedwch, a y gwnewch. f ‖ Byddwch iach.

Gwel ar adn. 20.—pen. 21. 25. Rhuf. 14. 14, 15, 20, 21. 10. 18—29. Dat. 2. 14, 20. e 2 Cor. 11. 9. 1 Tim. Iago 1. 27. 1 Ioan 5. 21. Jud. 21, 24. f pen. 18. 23. 30. Luc 9. 61. 2 Cor. 13. 11.

Mae hyn yn dangos cywirdeb ein sylw adn. 20: "yr hyn a aberthwyd i eilunod" a, yw yr hyn a elwir "halogrwydd delwau". Cyfrifid yn waradwydd yn mhlith y cenedd hyn i fwyta cig yr anifeiliaid mwyaf, gys ychain a defaid, heb aberthu rhyw ran ono yn gyntaf i'w duwiau: felly mae y harddiad yma yn gwarafun y ddefod o yn gwbl, heblaw gwarafun i'r cristionogion ymlygru gyda'r paganiaid yn eu gwleddoedd eilun-addolgar. † Gwel ar adn. 20, am y tri pheth a waherddir yma. ‡ Da y gwnewch er cysur a heddwch eglwysig, da y gwnewch er tawelwch eich cydwybodau eich hunain, da y gwnewch er peidio a briwio eich brodyr, a da y gwnewch er peidio a digio Duw, a thristâu ei Lân Ysbryd ef. Rhyfedd dynerwch yr apostolion yn y diwedd-glo hwn; nid taranu mellithion a gwaeau os nad ymgadwent, yr oeddynt, fel y gwnaeth llawer o gynghorau eglwysig llai eu hawdurdod wedi hyny; ond dywedwyd yn dirion "os ymgedwch, da y gwnewch." ‖ Ein gweddi yw, ar i chwi fod yn iach mewn corph ac enaid, mewn athrawiaeth a phob dawn ysbrydol. "Rhodiwch yn yr Ysbryd Glân" yw y geiriau mewn rhai hen ysgrifau Groeg, medd *Pool*.

30 * Felly wedi eu gollwng hwynt ymaith, † hwy a ddaethant i Antiochia: g ‡ ac wedi cynnull y llïaws ynghyd, h hwy a roisant y llythyr.

g adn. 4, 6. pen. 6. 2. a 21. 22. h pen. 14. 4. a 23. 33.

* Gellir meddwl wrth derfyniad heddychol y cyfarfod, fod y rhai oedd yn gwrthwynebu ar y cyntaf, wedi cael eu llwyr foddloni cyn y diwedd, ac yn cytuno yn wirfoddol i arwyddo y llythyr ac i ddanfon y cenadau i Antiochia. † Er bod Antiochia dros dri chant o filltiroedd o Jerusalem, mae Luc yma yn myned heibio i holl ddamweiniau a lludded y daith, (gwel ar adn. 3) i adrodd am eu dyfodiad hwy i Antiochia, a'r canlyniad a fu wedi eu dyfod yno. ‡ Cynnullwyd yr holl eglwys yn ddioed, i glywed darllen y llythyr, ac i wrando ar y brodyr dieithr yn eu cynghori.

31 * Ac wedi iddynt *ei* ddarllen, i † llawenychu a wnaethant am y diddanwch.

i adn. 1, 10. pen. 16. 5. Gal. 2. 4, 5. a 5. 1. Phil. 3. 3.

* Penderfynodd y llythyr hwn y ddadl brofedigaethus a godasai y gau-athrawon yn nghylch yr enwaediad, † a llawenychodd yr holl eglwys am ei phenderfynu, ac am eu gwaredu hwynt o'u petrusder, a'r iau drom ac afreidiol a fynasai y gau-athrawon ei gosod arnynt. Yr oedd yn llawenydd mawr ganddynt glywed hefyd, mai trwy ras Duw yr oedd bywyd ac iachawdwriaeth iddynt, ac nid trwy yr enwaediad a gweithredoedd seremoniol y ddeddf: peth hawdd a hyfryd ganddynt y pryd hwn oedd ymgadw oddi wrth yr ychydig bethau a waharddai y llythyr.

32 * Judas hefyd a Silas, k a hwythau yn brophwydi, l trwy lawer o ymadrodd † a ddiddanasant y brodyr, m ‡ ac a'*u* cadarnhasant.

k pen. 2. 17, 18. a 11. 23, 27. a 13. 1. Mat. 23. 34. Luc 11. 49. Rhuf. 12. 6. 1 Cor. 12. 28, 29. a 14. 3, 29, 32. Eph. 3. 5. a 4. 11. 1 Thes. 5. 20. l pen. 2. 40. a 11. 23. a 14. 22. a 18. 23. a 20. 2. Rhuf. 12. 8. 1 Thes. 2. 11. a 4. 1. a 5. 14. 2 Thes. 3. 12. 1 Tim. 2. 1. 2 Tim. 4. 2. Tit. 2. 6, &c. 1 Pedr 5. 1, 12. m adn. 41. Es. 35. 3, 4. Dan. 11. 1. 1 Cor. 1. 8. Eph. 4. 12, 13. 1 Thes. 3. 2. 1 Pedr 5. 10.

* "Prophwydi:" nid yn rhagfynegi pethau i ddyfod efallai; ond athrawon a dysgawdwyr enwog yn yr eglwys, yn egluro y prophwydoliaethau am Grist, ac yn prof[illegible]

mewn heddwch, gan y brodyr, ‡ at yr apostolion.

n pen. 16. 36. Gen. 26. 29. Ex. 4. 18. 1 Cor. 16. 11. Heb. 11. 31.

* Tybia rhai mai blwyddyn a feddylir, wrth yr "amser" a grybwyllir yma. † Dangoswyd pob cariad atynt, cymmeradwyaeth o'u llafur, heddwch â hwynt ar eu hymadawiad, a chymmorth iddynt ar eu taith yn eu dychweliad. ‡ Yr oedd yn angenrheidiol i un o honynt o leiaf ddychwelyd at yr apostolion, i roddi gwybod pa dderbyniad ac effaith a gawsai eu llythyr yn Antiochia.

34 o * Eithr gwelodd Silas yn dda aros yno.

o pen. 11. 25, 26. a 18. 27. 1 Cor. 16. 12.

* Gwedi gorphen ei neges ar ba un y danfonesid ef, yr oedd Silas at ei ryddid ei hun, i ddychwelyd neu aros; ac aros y pryd hwnw a ddewisodd, i gynnorthwyo Paul a Barnabas yn yr eglwys fawr yn Antiochia. Mae yn debyg iddo ffurfio cyfeillach anwyl a brawdol iawn â Paul hefyd yn y tro hwn, a'i fod yn ewyllysio cyd-deithio a chyd-lafurio âg ef o hyny allan yn ngwaith y weinidogaeth.

35 * A Phaul a Barnabas p a arhosasant yn Antiochia, q † gan ddysgu ac efengylu gair yr Arglwydd, ‡ gyd â llawer eraill hefyd.

p pen. 13. 1. a 14. 28. q pen. 28. 31. Mat. 28. 19, 20. Col. 1. 28. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 4. 2.

* Nis gwyddom pa hyd yr arosasant yno; † ond dysgu ac efengylu gair yr Arglwydd oedd eu gwaith tra yr arosasant, a diammau eu bod yn llafurus ac yn ddiwyd iawn yn eu gwaith o hyd. ‡ Efallai mai Simeon, Lucius, a Manaen, a grybwyllir yn pen. 13. 1, ydoedd rhai o'r "llawer" yma, yn nghyd a

i Antiochia wedi hyny, ne[...]
o Jerusalem.

38 * Ond ni welai [...]
gymmeryd hwnnw gy[...]
hwn a dynnasai oddi [...]
phylia, ac nid aethai g[...]
gwaith.

x pen. 13. 13. Salm 78. 9. Diar. [...]
27—34. Iago 1. 8.

* Mae y geiriau hyn, "t[...]
—ac nid aethai gyda hwyn[...]
dangos fod Ioan i'w feio [...]
bod Paul wedi anfoddloni i[...]
fynai ei gymmeryd drache[...]

39 y * A bu gymm[...]
rhyngddynt, † fel yr y[...]
wrth eu gilydd; ac y [...]
nabas Marc gyd âg ef[...]
dwyodd i Cyprus:

y adn. 2. pen. 6. 1. Salm 106. 3[...]
Rhuf. 7. 18—21. Iago 3. 2. z pe[...]
4—12. a 27. 4.

* *Paroxysmos* yw y gair [...]
yma "cynnwrf;" gair yn [...]
o ddigter. Dyma ddau apo[...]
gyfaill anwyl, yn syrthio[...]
mewn dadl boeth: y naill [...]
nai, efallai; a'r llall y tu [...]
tuag ato. Mae yn ddiam[...]
ddan fyned i ormod poe[...]
ddengys mai dynion oeddy[...]
asent yn Lystra, pen. 14[...]
mherffaith yw y goreu o d[...]
yn y byd hwn. Ceisia rha[...]
un o honynt ddigio ac h[...]
digiodd y naill heb achos, [...]
achos, a dangos ei ddigof[...]

yn fwy na phe bnasai y ddau gyda eu
l. ‡ Cyprus oedd lle genedigol Barna-
pen. 4. 36, nid oes son mwy am dano,
gawn yn yr epistolau.

* Eithr Paul [a] a ddewisodd Silas,
aeth ymaith, [b] † wedi ei orchymyn
Duw gan y brodyr.

da. 22. 32. pen. 16. 1—3. b pen. 13. 3. a 14. 26. 2. 1 Cor. 15. 10. 2 Cor. 13. 14. 2 Tim. 4. 22. Tit. 3. ... 10, 11.

ellir meddwl yn awr mai trefn rhag-
th Duw oedd i Silas ddewis aros yn
ochia, adn. 34, fel y byddai yn barod i
mdeithio â Paul. † Gellid meddwl i
abas fyned ymaith yn fyrbwyll a sydyn,
gael ei orchymyn i ras Duw yn ngwedd-
'r eglwys: o leiaf nid yw Luc yn cry-
l dim am hyny.

1 * Ac efe a dramwyodd [c] trwy
a † a Cilicia, [d] gan gadarnhâu yr
ysi.

da. 23. pen. 15. 18. a 21. 3. Gal. 1. 21. d adn. ... 16. 4, 5.

welsom yn adn. 23, fod llythyr yr eg-
yn Jerusalem at y brodyr yn Syria a
ia yn gystal ag at yr eglwys yn Antioch-
c mae yn debyg fod Paul yn awr yn
d â'r llythyr hwnw gydag ef, neu ys-
o hôno, i'r eglwysi hyny. † Gwlad en-
l Paul oedd Cilicia, ac mae yn debyg
no eglwysi er yr amser cyntaf yr aethai
o i bregethu, pen. 9. 30: a'r 11. 25: ond
es genym sôn am danynt ond yma ac
23.

PEN. XVI.

Paul yn enwaedu ar Timothëus.

NA y daeth efe [a] i Derbe ac i
tra. † Ac wele, yr oedd yno ryw
sgybl, [b] a'i enw Timothëus, ‡ mab
w wraig [c] yr hon oedd Iuddewes,
yn credu; [d] a'i dad *oedd* Roegwr:

pen. 14. 6, 8, 21. 2 Tim. 3. 11. b pen. 17. 14. a 18. 19. 22. a 20. 4. Rhuf. 16. 21. 1 Cor. 4. 17. Phil. 1. 1. 19. Col. 1. 1. 1 Thes. 1. 1. a 3. 2. 2 Thes. 1. 1. 1 Tim. 2 Tim. 1. 2. Heb 13 23. c 2 Tim. 1. 5. a 3. 15, 16. a. 14. 1. Ezra 9. 2. 1 Cor. 7. 14.

Lleoedd y bnasai efe a Barnabas yn-
nt yn y daith o'r blaen. pen. 14. 6.
wsai Timothëus ei ddwyn i fynu yn
fyddol o'i ieuenctid, dàn ofal ei nain Loïs
fam Eunice. Gwel 2 Tim. 1. 3—5; a 3.
15: ond mae yn debyg mai trwy weinid-
eth Paul y tro o'r blaen yn Lystra, y
dd efe ei ddwyn i gredu yn Nghrist, ac
d yn ddysgybl iddo mewn gwirionedd.
el 1 Tim. 1. 2. Gwel hefyd 2 Tim. 3. 10,
‡ Mab i'r enwog Eunice, fel y sylwyd
d, yr hon oedd ferch i Loïs dduwiol.
allai i'r nain, y fam, a'r mab, gael eu
n i gredu yn Nghrist tua'r un amser, a
y weinidogaeth Paul a Barnabas: ond
ed *Pool* fod Eunice yn credu yn Judea.
oedd ei dad yn Roegwr o genedl, ac
yn ddïenwaededig: am hyny nid en-
desid ar Timothëus yn ei fabandod. adn. 3.
nad oedd yn gyfreithlawn i Iuddew
di gwraig o'r cenedloedd; eto tybia rhai
yn gyfreithlawn i Iuddewes brïodi cen-
ddyn.

2 [e] * Yr hwn oedd yn cael gair da
gan y brodyr oedd yn Lystra, ac *yn*
[f] Iconium.

e pen. 6. 3. 1 Tim. 3. 7. a 5. 10, 25. 1 Tim. 3. 15 f pen. 14. 21. 2 Tim. 3. 11.

* Yr oedd gair da gan bawb i Timothëus
am ei dduwioldeb, ei fuchedd, a'i ddoniau
rhagorol at waith y weinidogaeth. Gwyddai
Paul hyny yn burion pan oedd yn Lystra
o'r blaen; ond yn awr yr oedd wedi bod
oddi yno am hir o amser, ac yn angenrheid-
iol iddo gael tystiolaeth gan y brodyr am
dano am yr amser hwnw, cyn ei gymmeryd
ef gydag ef i'r weinidogaeth. Heblaw y
gair da hwn, yr oedd rhai o brophwydi y
dyddiau hyny hefyd wedi rhagfynegi ei fawr
ddefnyddioldeb ef mewn amser i ddyfod.
1 Tim. 1. 18; a 4. 14.

3 [g] * Paul a fynnai i hwn fyned
allan gyd âg ef; [h] † ac *efe* a'i cym-
merth ac a'i henwaedodd ef, ‡ o achos
yr Iuddewon oedd yn y lleoedd hyn-
ny: || canys hwy a wyddent bawb
mai Groegwr oedd ei dad ef.

g pen. 15. 37, 40. h pen. 15, 20, 21. 1 Cor. 7. 19. a 9. 20. Gal. 2. 3. a 5. 2, 6.

* Heblaw y cymhwysderau uchod a son-
iwyd, yr oedd Timothëus yn addas iawn i
bregethu i Iuddewon a Groegiaid fel yr oedd
o ran ei fam yn Iuddew, ac o ran ei dad yn
Roegwr. Un rhyfedd yw Duw am chwilio
allan ei offerynau cymhwys at ei waith, a'u
cymhwyso hefyd. † Yr oedd Paul bob am-
ser yn dadlau yn erbyn enwaediad; nad oedd
rhwymau ar y cenedloedd i ymostwng iddo,
ac nad oedd o les yn y byd i'r Iuddewon
chwaith yn y pwnc o iechydwriaeth, dàn
oruchwyliaeth yr efengyl. ‡ Ond o achos yr
Iuddewon oedd yn y lleoedd hyny, yn dàl
cymmaint o blaid yr enwaediad, efe a en-
waedodd ar Timothëus; fel na thramgwydd-
ai yr Iuddewon crediniol, ac fel y caffai efe
bregethu yn synagogau yr Iuddewon ang-
hrediniol, yr hyn ni oddefid iddo heb hyny.
Fel hyn yr oedd Paul yn ei wneyd ei hun
yn bob peth i bawb, fel y gallai yn hollawl
gadw rhai. || Gwyddent mai Groegwr dï-
enwaededig oedd ei dad, ac o ganlyniad nad
oedd yntau wedi ei enwaedu yn ieuanc.

4 * Ac fel yr oeddynt yn ymdaith
trwy y dinasoedd, [i] hwy a roisant ar-
nynt gadw † y gorchymynion a ordein-
iesid gan yr apostolion a'r henuriaid
y rhai oedd yn Jerusalem.

i pen. 15. 6, 28, 29.

* Pa le bynag y teithiai Paul, yr oedd yn
gorchymyn i'r cenedloedd crediniol ymgadw
rhag y pethau gwaharddedig yn y llythyr o
Jerusalem i Antiochia, pen. 15. 29. Tybir
ei fod yn gadael ysgrif awdurdodedig o'r
llythyr yn mhob eglwys, fel rhëol iddynt yn
wyneb athrawon yr enwaediad: ac yr oedd
angen y fath beth yn mhob eglwys, lle bydd-
ai Iuddewon a chenedloedd yn gymmysg yn
enwedig. † Dywedir fod y gair *dogmata*, a
gyfieithir yma "gorchymynion," bob amser
yn arwyddo rhywbeth *seremoniol*, ac am yr
amser presenol; ac nid gorchymynion o
rwymiad parâus a chyffredinol.

5 [k] * Ac felly yr eglwysi a gadarn-

háwyd yn y ffydd, [l] ac a gynnyddasant mewn rhifedi beunydd.

[k] pen. 15. 41. 2 Cron. 20. 20. Es. 7. 9. Rhuf. 16. 25. 1 Cor. 15. 58. Gal. 5. 1. Eph. 4. 13—16. Col. 2. 6, 7. 1 Thes. 3. 2, 13. 2 Thes. 2. 16, 17. Heb. 13. 9, 20, 21. 1 Pedr 5. 10. [l] pen. 2. 47. a 4. 4. a 5. 14. a 6. 7. a 9. 31. a 11. 21. a 12. 24. a 13. 48, 49. a 19. 18—21.

* Gwedi iawn ddëall y gwahaniaeth rhwng pethau dibwys â phethau gwir angenrheidiol; cadarnâwyd yr eglwysi yn y ffydd, † a chwanegwyd llawer atynt hefyd. Yr oedd y ddadl yn nghylch enwaediad o'r blaen, yn cadw llawer o'r brodyr gweiniaid mewn petrusder a thrallod; ac yn achos i gadw llawer rhag ymuno a'r eglwysi yn ddfamman hefyd.

6 * Ac wedi iddynt dramwy trwy [m] † Phrygia, a [n] gwlad Galatia, [o] ‡ a gwarafun iddynt gan yr Yspryd Glân bregethu y gair yn [p] Asia;

[m] pen. 2. 10. a 18. 23. [n] pen. 18. 23. 1 Cor. 16. 1. Gal. 1. 2. a 3. 1. 2 Tim. 4. 10. 1 Pedr 1. 1. [o] adn. 7. pen. 10. 19. a 11. 12. a 13. 2—4. a 20. 28. 2 Cron. 6. 7—9. Es. 30. 21. 1 Cor. 12. 11. Heb. 11. 8. [p] pen. 19. 10, 26, 27. a 20. 4, 16. 2 Cor. 1. 8. 2 Tim. 1. 15. 1 Pedr 1. 1. Dat. 1. 4, 11.

* Gwedi ymweled â'r eglwysi lle y buasai Paul o'r blaen i gyd, mae yn awr yn myned i fànau lle ni buasai efe na neb arall o genadon yr efengyl erioed: maesydd newyddion oedd y rhai a enwir oddi yma yn mlaen yn hollawl, lle ni thywynasai goleuni yr efengyl erioed hyd yn awr. Dwy dalaeth o Asia leiaf oedd Phrygia a Galatia, i'r gogledd o'r mànau lle y buasai Paul o'r blaen. Llwyddasant yn fawr yn y lleoedd uchod y tro hwn, i alw dysgyblion, ac i blanu eglwysi lawer. Gwel pen. 18. 23; Galat. 4. 14, 15. ‡ Asia leiaf i gyd, ydoedd ran o gyfandir Asia fawr, ac yn rhedeg i'r gorllewin rhwng môr y canol-dir i'r de, â'r môr du i'r gogledd. Yr ydoedd wedi ei rhanu yn llawer o daleithiau ehang; ac un o'r taleithiau hyny oedd yr Asia a grybwyllir yn yr adnod hon. Yma yr oedd Ephesus yn sefyll. Wrth warafun i Paul a'i gyfeillion fyned yno i bregethu y tro hwn, mae yr Ysbryd Glân yn dangos ei ben-arglwyddiaeth, bod ei genadon yn ei law ef, i'w danfon lle y myno, a bod galwedigaeth pechaduriaid yn beth o ewyllys Duw, yn gystal â'u hetholedigaeth.

7 * Pan ddaethant i Mysia, † hwy a geisiasant fyned i [q] Bithynia: ‡ ac ni oddefodd yr Yspryd iddynt.

[q] 1 Pedr 1. 1.

* Mysia oedd y dalaeth erllewinol eithaf o Asia leiaf: † a Bithynia oedd dalaeth arall o'r un wlad, yn fwy i'r gogledd, yn rhedeg gyda glàn y môr du. ‡ Gwel ar ddiwedd yr adnod o'r blaen. "Ni oddefai Ysbryd yr Iesu iddynt," yn ol amryw hen ysgrifau o'r Actau.

8 Ac wedi myned heibio i Mysia, * hwy a aethant i waered i [r] Troas.

[r] adn. 11. pen. 20. 5. 2 Cor. 2. 12. 2 Tim. 4. 13.

* Troas oedd ddinas ychydig i'r gogledd o Mysia, ar làn y môr: yma, neu yn agos yma, yr oedd yr hen Gaer-droiau enwog gynt. Yr oedd yn bur agos i'r *Hellespont*, *neu gul-fôr* Caer-custenyn.

9 [s] A gweledigaeth a ymddangosodd i Paul liw nos: * Rhyw wr o [t] † Mecedonia a safai, ac a d… arno, ac a ddywedai, "‡ Tyr… odd i Macedonia, a chymmor…

[s] pen. 2. 17, 18. a 9. 10—12. a 10. 3, … 5—12. a 18. 9, 10. a 22. 17—21. a 27. … 1—4, 7. [t] pen. 19. 5. a 19. 21. Rhuf. … a 8. 1. a 9. 2. a 11. 9. 1 Thes. 1. 7, … 26—31. a 9. 38. a 10. 32, 33. a 11. 13, …

* Angel Duw, mae yn deby… ddangos iddo yn rhith a chyffely… drigolion Macedonia. † Talaeth … yn Europe, oedd Macedonia, y … neu y gorllewin-ogledd, i'r cul-fô… enwyd; ‡ ac nid oedd gan Paul … fôr i'w groesi, ped aethai dros … hwnw ac ar hyd y tir. Wrth … gainc hon o fôr yn y darlun, (*map* … brîodoldeb neillduol y geiriau … drosodd;" ac yma gwelwn ddyben … Glân yn gwarafun i Paul aros a … yn y lleoedd a enwyd, adn. 6, 7; … brysio i'w gael ef i Troas, fel y … ef oddi yno dros y môr, yn mh… cenedloedd.

10 * A phan welodd efe … igaeth, [x] yn ebrwydd † ni … om fyned i Macedonia; … gredu alw o'r Arglwydd ny… engylu iddynt hwy.

[x] pen. 10. 29. a 26. 19. Salm 119. 60. … 2 Cor. 2. 12, 13.

* Ni bu yr apostol anufudd i'r … nefol: credodd yn ddilys mai yr … oedd yn ei alw; a gadawodd As… ei hun, a'i genedl, i fyned ar alwa… at waith Duw. † "*Ni* a geisiaso… yma mae Luc yn llefaru gyntaf y… *cyntaf lliosog*, ac yn ei roddi e… Paul, Silas a Thimothëus: nid … grybwyll ei hun ond megys yn d… yma; ac o hyn yn mlaen nid yw … yd dim am ei deithiau a'i lafur … hun gyda'r gwaith, er fod Paul … canmoliaeth ragorol iddo mewn am… Mae y gwylder hwn yn brydferth … as iawn yn y dynion sanctaidd … ganmoliaeth a roddant i'w gilydd … iawn hefyd, yn dangos eu cariad … ydd, ac yn dangos i ninnau eu … gweithredoedd da. ‡ "Efengyl… pregethu Crist wedi ei groeshoelio … ad i bechaduriaid o bob gwlad a c… hannog hwynt i gredu ynddo.

11 Am hynny, wedi myn… aith o Troas, ni a gyrchasom … iawn i * Samothracia; a thra… † Neapolis:

* Ynys fechan ar eu ffordd unio… i Neapolis: gelwid hi Samothraci… y trigolion mewn rhan o Ynys S… pell o Ephesus; ac mewn rhan … gwlad ehang rhwng Macedonia a … llewinol y môr du. † Porthladd … Europe; cyfrifid y lle gynt yn … Thracia, ond wedi hyny i Macedon…

12 * Ac oddi yno i [y] … † yr hon sydd brif-ddinas o … Macedonia, ‡ dinas rydd: …

ros yn y ddinas honno
i.

Phil. 1. 1. 1 Thes. 2. 2. s adn. 21.

alwyd felly oddiwrth Phylip o
d Alexander Fawr, yr hwn a'i
i, a'i haddurnodd, ac a'i galw-
ei hun: Dathos oedd ei henw
oedd yn sefyll yn agos i ddeng
ain i'r gogledd-orllewin o Nea-
ffordd hwynt yn mlaen i dref-
facedonia. † Prif-ddinas o'r
o Macedonia, yr hon a ddos-
dair rhan; Thesalonica ydoedd
lacedonia oll. ‡ Colônia yw y
tament Groeg, gair Lladin yw,
ld Luc yma, yn arwyddo Tref-
sy y Saeson. Gwedi goresgyn
is Cesar, efe a ddygodd Ruf-
wylio yn Philippi, yn cael eu
gan gyfreithiau Rhufain, ac yn
atiau dinasaidd Rhufain. Gwel
in fod gan Dduw waith iddynt
io (adn. 14, 25, &c.) hwy a ar-
m gryn amser. At yr eglwys a
yn awr, mae Paul yn ysgrif-
at y Philipiaid.

c ar y dydd sabbath ni a
n o'r ddinas i làn afon,
yddid arferol o weddïo;
isteddasom, [d] ac a lefar-
y gwragedd a ddaethant

42. a 17. 2. a 18. 4. a 20. 7. Luc 13. 10.
. 5. c Mat. 5. 1, 2. a 13. 2. Luc 4. 20,
Marc 16. 15. Gal. 3. 28. Col. 1. 23.

hai Iuddewon yn yr holl fànau
i yr apostol yn myned, yn ar-
bbath Iuddewig, ac yn addoli
u yn y synagogau. † Mae yn
edd dim digon o honynt yn
deiladu synagog reolaidd; gan
d ganddynt ond lle i weddïo, yr
y *proseuchê*. Y gwahaniaeth
agog a'r proseuchê oedd hyn;
ad hardd, oedd y synagog, o
as; nid oedd y proseuchê ond
ion, heb gronglwyd na thô ar-
i hadeiladu *allan* o'r ddinas, ar
ar làn y môr, er cael gwell
distawrwydd i weddïo, ac er
chi er puredigaeth, yr hyn a
ddewon cyn gweddïo. ‡ Aeth
illion i'r proseuchê hwn, i gyd
chydig Iuddewon oedd yno, y
wragedd gan mwyaf, ac a lef-
nt am yr Arglwydd Iesu a'r
th.

A rhyw wraig a'i henw
un yn gwerthu porphor,
y [f] Thyatiriaid, [g] yr hon
doli Duw, a wrandawodd;
yr agorodd yr Arglwydd
i ddal ar y pethau a lefer-
l.

f Dat. 1. 11. a 2. 18—24. g pen. 8. 27.
an 12. 20. h pen. 11. 21. Salm 119. 3.
. 5. Luc 24. 45. Ioan 6. 44, 45. Rhuf. 9.
. 2 Cor. 3. 14—16. a 4. 4—6. Eph. 1. 17,
go 1. 16, 17. Dat. 3. 7, 20.

nedloedd mae yn debyg oedd y
wraig hon, ond wedi ei dychwelyd i'r gref-
ydd Iuddewig, ac yn addoli y gwir Dduw.
† Lliw ydyw porphor, tebyg i rosyn coch,
nen waed newydd ei ollwng: cair ef mewn
math o gragen-bysg, a alwai y Groegiaid
porphyra: ond mae yn debyg mai llieiniau
wedi eu lliwio yn borphor oedd y wraig
ddiwyd hon yn werthu, y rhai oedd mewn
bri mawr gan yr henafiaid yn y gwledydd
hyny. ‡ Dinas yn Asia leiaf, neu Asia bri-
odol, fel y gelwid y rhan hyny o hôni, oedd
Thyatira; (Gwel Dat. 1. 11;) a brodores
oddi yno oedd y wraig hon, ond ei bod
wedi symmud i Philippi, ac yn byw yno.
Gwel adn. 15. ‖ Y deall, a'r ewyllys, a
feddylir yma wrth y galon; ac, yn wir, holl
gynneddfau yr enaid: nid oes neb ond Duw
a fedr agor y galon; a thrwy foddion,
gwrando y gair, &c., y mae efe yn gwneyd
hyny. Mae y galon yn ganad gan falchder,
rhagfarn, a chariad at y byd a phechod, hyd
oni agoro Duw hi trwy ei Ysbryd a'i ras.
§ Nid clywed a deall y pethau yn unig, ond
dàl arnynt yn ystyriol, eu derbyn drwy ffydd
yn y galon, eu cadw a'u gwneuthur.

15 [i] * Ac wedi ei bedyddio hi a'i
theulu, † hi a ddymunodd *arnom*,
gan ddywedyd, [k] Os barnasoch fy
mod i yn ffyddlawn i'r Arglwydd,
[l] deuwch i mewn i'm tŷ, ac arhoswch
yno. [m] A hi a'n cymhellodd ni.

i adn. 33. pen. 8. 12, 38. a 11. 14. a 18. 8. 1 Cor. 1.
13—16. k Eph. 1. 1. Phil. 1. 7. Philem. 17. 1 Pedr 5.
12. 3 Ioan 5. l Gen. 18. 4, 5. Barn. 19. 19, 20. Mat. 10.
41. Luc 9. 4, 5. a 10. 5—7. Rhuf. 16. 23. Gal. 6. 10. Heb.
13. 2. 2 Ioan 10. 3 Ioan 8. m Gen. 19. 3. a 33. 11. 1 Sam.
28. 23. 2 Bren. 4. 8. Luc 14. 23. a 24. 29. 2 Cor. 5. 14.
a 12. 11.

* Pan oedd gan Lydia hawl i'w bedyddio
trwy ei ffydd yn Nghrist, yr oedd ei holl
deulu hefyd i gael eu bedyddio gyda hi; yr
un modd ag yr oedd holl deulu Abraham i
gael eu henwaedu gydag ef. Gwel Gen. 17.
12, 13. Nid oes yma ddim sôn am y teulu
yn credu; ond mae yn ddiamman bod y rhai
mewn oed o honynt yn cael eu dysgu yn
egwyddorion crefydd, a Lydia yn ymrwymo
i faethu y rhai ieüainc o honynt, os oedd
rhai felly, yn addysg ac athrawiaeth yr Ar-
glwydd. Nid yw yr efengyl yn cyfyngu
dim ar freintiau y credinwyr, ond yn eu
ehangu; ac os oedd plant a gweision a enid
yn y tŷ, ac a brynid am arian, yn cael eu
henwaedu dàn y ddeddf; yn sicr ni ddylem
gauad allan ein plant dàn yr efengyl, hyd
oni chauont hwy eu hunain allan. "Plant
ei thŷ," yw y geiriau yn y cyfieithiad Syr-
iaidd, medd *Scott;* ond tybia nad yw hyny
yn gyson â'r wreidd-iaith, dim ond tyb y
cyfieithwyr am hawl babanod i gael eu bed-
yddio. † Gwedi i'r Arglwydd agor ei chalon
hi, yr oedd hithau yn agor ei thŷ i genadon
yr Arglwydd, fel Lefi i Grist, Luc 5. 29; a
Zachëus, Luc 19. 5, 6; a cheidwad y carchar
yn y bennod hon, adn. 34.

16 ¶ * A digwyddodd, [n] a ni yn
myned i weddïo, † i ryw langces,
[o] ‡ yr hon oedd ganddi yspryd dewin-
iaeth, gyfarfod â ni; [p] yr hon oedd yn
peri llawer o elw i'w meistriaid, wrth
ddywedyd ‖ dewiniaeth.

ryw sarph neu wiber fawr, o'r enw hwnw. Efallai mai yr addewid o Had y wraig yn ysigo pen y sarph, a fu dechreuad y chwedl draddodiadol hòno yn mhlith y paganiaid. ‖ Gair arall sydd am ddewiniaeth yn niwedd yr adnod; *manteuomenē*, gair yn arwyddo gwallgofrwydd, herwydd yr agwedd wallgof gynddeiriog a fyddai ar y dewiniaid hyn, pan fyddent yn cael eu cynhyrfu gan ddiafol.

17 * Hon a ddilynodd Paul a ninnau, † ac a lefodd, gan ddywedyd [q] ‡ Y dynion hyn ydynt [r] weision [s] y Duw goruchaf, y rhai sydd yn mynegi i chwi [t] ffordd iachawdwriaeth.

q pen. 19. 13. Mat. 8. 29. Marc 1. 24. Luc 4. 34, 41. r Dan. 3. 26, 28. a 6. 16, 20. Jona 1. 9. 1 Pedr 2. 16. s Gen. 14. 18—22. Salm 57. 2. a 78. 35. Dan. 4. 2. a 5. 18, 21. Mica 6. 6. Marc 5. 7. Luc 8. 28. t adn. 30, 31. pen. 18. 26. Mat. 7. 13, 14. a 22. 16. Marc 12. 14. Luc 1. 77, 79. a 20. 21. Ioan 14. 6. Heb. 10. 19—22.

* Cyfarfu â hwynt yn yr adnod o'r blaen, yn awr mae yn troi yn ol ac yn eu canlyn hwy: † ac yn llefain yn y geiriau uchod, fel hwnw yn Luc 4. 33, 34. ‡ Efallai mai Duw oedd yn peri i'r ysbryd aflan fel hyn addef Paul a'i gyfeillion fel ei weision ef; neu ynte y diafol trwy oddefiad Duw yn peri i'r llances lefain fel hyn er dwyn dianrhydedd ar wyrthiau yr apostol, a pheri ammheuaeth yn meddyliau y bobl ai o Dduw ai o ddiafol yr oedd ei wyrthiau ef. Efallai ei fod yn amcanu chwythu Paul a'i gymdeithion i fynu mewn balchder hefyd trwy lefain fel hyn: pwy all wybod pa ddybenion oedd gan y gelyn?

18 A hyn a wnaeth hi dros ddyddiau lawer. * Eithr Paul [u] yn flin ganddo, a drodd, ac a ddywedodd wrth yr ysbryd, [x] † Yr ydwyf yn gorchym-

y pen. 19. 25, 26. 1 Tim. [...] 5, 19. a 15. 26. a 19. 12, 13. a [...] 9. Marc 13. 9.

* Gwel ar adn. 16: [...] elw o'i dewiniaeth hi, [...] rhanog o hono, ac fel h[...] † Yn lle rhyfeddu y wy[...] am waredigaeth y lla[...] herwydd colli eu helw[...] cheisio drygu Paul a [...] wnaed. Mae llawer [...] mewn dynion a *elwir*[...] rhai ydynt yn elwa me[...] gwaeth ganddynt beth [...] caethion am y caffont [...] llafur. ‡ Y llys barnol [...] y farchnadfa, a lle cyn[...] yd, efallai, ar amserau[...] swyddogion milwraidd[...] rhai oeddynt ynadon h[...] perthyn i'r Rhufeiniaid[...]

20 Ac a'u dyg[...] swyddogion, ac a [...] mae y dynion hy[...] Iuddewon, [b] † yn ll[...] dinas ni,

a pen. 18. 2. a 19. 34. [...] b pen. 17. 6—8. a 28. 22. [...] Ioan 15. 18—20. Rhuf. 12. 2. [...]

* Crybwyllent eu bo[...] fod yr Iuddewon yn a[...] cenedloedd agos oll, o [...] iaeth mewn crefydd, n[...] wrth bob cenedl arall. [...] amddiffyn heddwch y[...] hwy; ni ddywedasant [...] Paul allan o'r llances; [...] ddangos fod neb wedi c[...] chwaith, ond y rhai [...] diafol a'i offerynau o[...]

o honom, ac oll yn drefedigaeth
Rufeinig.

A'r dyrfa a safodd i fynu
yn eu herbyn hwy; [e] † a'r
ion, gan rwygo eu dillad, ‡ a
nasant *eu* curo *hwy* â gwïail.

5. a 18. 12. a 19. 28, &c. a 21. 30, 31. a 22
du. 37. pen. 5. 40. a 22. 24—26. Mat. 10. 17.
r. 6. 5. a 11. 23—25. 1 Thes. 2. 2. Heb. 11.
24.

i y dyrfa sefyll i fynu o'u plaid
n erbyn eu herlidwyr, y rhai a fu
eu hudo hwy o'u harian trwy
h y llances, i gael elw iddynt eu
Ond nis gwyddent hwy well; ac
yr apostol yn dda i ddangos y peth
iddynt. † Nid eu dillad eu hun-
illad Paul a Silas, felly yr arferai
laid wneyd a'r rhai a gyhuddid eu
wg-weithredwyr; ond nid cyn eu
cael yn euog, ‡ a llai o lawer eu
â gwïail cyn eu profi. At hyn y
nl yn 1 Thes. 2 2.

Ac wedi rhoddi gwïalennod-
iddynt, [f] hwy a'*u* taflasant i
gan orchymyn i geidwad y
eu cadw hwy yn ddïogel.

8. a 8. 3. a 9 2 a 12. 4. Luc 21. 12. Eph. 3.
m. 2. 9. Philem 9. Dat. 1. 9. a 2. 10. g pen.
1 Sam. 23. 22, 23. Mat. 26. 48. a 27. 63—66.

r gan y ffrewyllwyr gosodedig i
awer gan y dyrfa afreolus hefyd
wel 2 Cor. 11. 23. † Nid i'r dyben
allan i gael eu profi drachefn, deb-
archarwyd hwynt, ond i'r dyben
yn chwanegol â charchariad: os
swyddogion, yn wir, pa ddyben
ldynt, yn yr holl ofal creulawn

I'r hwn, wedi derbyn y cyf-
ymyn, a'*u* bwriodd hwy i'r
nesaf i mewn, [i] † ac a wnaeth
hwy yn sicr yn y cyffion.

22. 27. Jer. 37. 15, 16. a 38. 26. Galar. 3.
Cron. 16. 10. Job 13. 27. a 33. 11. Salm 105.
a 29. 26.

n debyg fod y ceidwad hwn môr
a didrugaredd ag y gallai ei feistr-
uno iddi fod; bwriodd hwynt yn
as i'r ceudwll cadarnaf, tywyllaf,
a mwyaf anghysurus yn yr holl
† Ac nid hyny yn unig, gosododd
wy yn ddïogel mewn cyffion hef-
iau mawrion o goed, oedd cyffion
iaid, y rhai oedd, nid yn unig yn
ymion wrth draed y carcharorion,
d yn lledu eu hesgeiriau mewn
n iawn. Wrth feddwl hyn, yn
cefnau archolledig yn gorwedd ar
aith, oer a chaled, mae yn rhyfedd
a Silas yn gallu canu yn y carchar
r nos. adn. 25.

[k] * Ac ar hanner nos Paul a
dd yn gweddïo, [m] † ac yn
wl i Dduw: [n] ‡ a'r carchar-
i clywsant hwy.

16. Salm 22. 2. a 42. 8. a 77. 6. a 119. 55, 62.
l Salm 50. 15. a 77. 2. a 91. 15. Mat. 26. 38,
4. Heb. 5. 7. Iago 5. 13. m pen. 5. 41. Mat.
6. 22, 23. Rhuf. 5. 3. a 12. 12. 2 Cor. 4. 8, 9,
. Phil. 2. 17. a 4. 4—7. Col. 1. 24. a 3. 15—17.
1 Thes. 5. 16—18. Iago 1. 2. 1 Pedr 1. 6—8. a 4. 14.
n Esra 3. 12, 13. Salm 71. 7. Zech. 3. 8.

* Nid oes un lle nac amser nad yw gweddi yn gymmeradwy gan Dduw, ac yn sicr o lwyddo: un a wrendy ochenaid y carcharorion yw efe, ac a geidw blant marwolaeth. † Nid gweddïo yn unig oedd yma, ond canu hefyd: canu mawl i Dduw am eu cyfrif yn deilwng i ddyoddef er mwyn ei enw ef: yr oedd eu heneidiau yn llawn o ddyddanwch a gorfoledd yr Ysbryd Glân, eu cydwybodau yn dawel, a hwythau mewn tangnefedd heddychol, ac mewn llawn hyder ffydd yn ymddiried yn yr Arglwydd. ‡ Cymmaint oedd gorfoledd eu hysbryd, fel y canasant â'u holl egni, hyd oni chlywodd yr holl garcharorion eraill, mewn rhanau eraill o'r carchar mawr, er eu syndod annhraethol.

26 [o] * Ac yn ddisymmwth y bu daear-gryn mawr, hyd oni siglwyd seiliau y carchar: ac yn ebrwydd yr holl ddrysau a agorwyd, [p] a rhwymau pawb a aethant yn rhyddion.

o pen. 4. 31. a 5. 19. a 12. 7. Mat. 28. 2. Dat. 6 12. a 11. 13. p Salm 79. 11. a 102. 20. a 146. 7. Es. 42. 7. a 61. 1. Zech. 9. 11, 12.

* "Daear-gryn mawr—agoryd drysau y carchar—rhwymau yn myned yn rhyddion"—cyfrifai y paganiaid eu hunain, meddant, y tri pheth uchod fel arwydd o ryw ymddangosiad dwyfol, o blaid y gorthrymedig a fyddai yn dyoddef ar gam: felly yr oedd yn sicr yn yr amgylchiad hwn; erbyn galw o honynt yr oedd Duw yn ateb, ac yn dangos mai cymmorth hawdd ei gael mewn cyfyngder yw efe. Gallasai efe waredu ei weision heb yr arwyddion rhyfedd hyn; ond yr oedd am wneyd eu diniweidrwydd yn hysbys i bawb, ac mai peth goruwch-naturiol, ac o Dduw, oedd eu gwaredigaeth hwynt.

27 [q] * A phan ddeffrôdd ceidwad y carchar, a chanfod drysau y carchar yn agored, [r] † efe a dynnodd ei gleddyf, ac a amcanodd ei ladd ei hun; gan dybied ffoi o'r carcharorion ymaith.

q adn. 23, 24. r Barn. 9. 54. 1 Sam. 31. 4, 5. 2 Sam. 17. 23. 1 Bren. 16. 18. Mat. 27. 5.

* Mae yn debyg i'r daear-gryn mawr, swn y drysau yn agor, a thrwst y cadwynau yn syrthio, i gyd ar unwaith, ddeffrôi ceidwad y carchar o'i gwsg: tra bu ef yn cysgu yr oedd Duw yn effro yn gweithio, a chwedi gorphen ei waith erbyn iddo ef ddeffrôi. † Amcanodd ei ladd ei hun i ddïanc creulonach angau, oblegid y gyfraith yn mhlith y Rhufeiniaid a'r Groegiaid hefyd oedd, bod i geidwad y carchar gael dyoddef yr un farwolaeth a fwriedid i'r carcharor, os gollyngai efe ef i ddïanc. Cyfreithlonai y rhan fwyaf o'r philosophyddion paganaidd hunan-laddiad, fel yr ymwared olaf mewn cyfyngder: ac yr oedd yn beth cyffredin yn mhlith gwŷr mawr y Rhufeiniaid, yn enwedig yn Philippi: syrthio ar eu cleddyfau eu hunain a wnaeth Brutus, Casius, ac eraill yno.

28 * Eithr Paul [s] a lefodd â llef uchel, gan ddywedyd, [t] Na wna i ti dy hun ddim niwed; † canys yr ydym ni yma oll.

mai trwy ddatguddiad dwyfol ar y mynud hwnw, y gwyddai bob un o'r ddau. Yr oedd rhyw syndod wedi meddiannu y carcharorion oll, mae yn debyg, a hyny a'u cadwodd rhag ffoi.

29 * Ac wedi galw am oleu, † efe a ruthrodd i mewn, [u] ac yn ddychrynedig [x] ‡ efe a syrthiodd i lawr ger bron Paul a Silas,

u pen. 9. 5, 6. a 24. 25. Salm 99. 1. a 119. 120. Es. 66. 2, 5. Jer. 5. 22. a 10. 10. Dan. 6. 26. x Es. 60. 14. Dat. 3. 9.

* Galwodd ar ei weision i ddwyn goleuni, i weled beth oedd hyn oll: † a phan welodd, efe a ddychrynodd dros fesur; y drysau oll yn agored, cadwynau pawb yn rhyddion, pawb yn llonydd yn eu lle heb gynnyg dianc, ac yntau newydd gael ei gipio megys o safn marwolaeth. Mae yn bur debygol bod yr Ysbryd Glân hefyd yn ei ddychrynu ef âg argyhoeddiadau ar yr un pryd, ac mai nid effeithiau y dygwyddiadau uchod ar deimladau ei natur oedd y cwbl o'i ddychryn mawr. ‡ Rhyfedd y cyfnewidiad a fedr Duw wneyd; dyma efe yn syrthio wrth y traed a roddasai ef yn y cyffion ychydig oriau cyn hyny, yn ngŵydd ei weinidogion oedd yn dwyn goleuni gydag ef. Arwydd o barch dynol oedd y syrthio hwn, nid oedd dim yn debyg i addoliad ynddo, fel Cornelius o flaen Pedr, gan hyny nid yw Paul a Silas yn gwarafun iddo fel Pedr yno. Dyma gyflawniad o Salm 72. 9.

30 [y] * Ac a'u dug hwynt allan, ac a ddywedodd, [z] † *O* feistriaid, [a] ‡ beth sydd raid i mi ei wneuthur, fel y byddwyf gadwedig?

y adn. 24. Job 34. 32. Es. 1. 16, 17. a 58. 6, 9. Mat. 3. 8. a 5. 7. Iago 2. 13. z Gwel ar pen. 14. 15. a adn.

yn ddoethineb, ac yn
sancteiddrwydd, ac yn b
af o bechaduriaid, ie, i
hwn. ‡ Nid ydym i f
bersonol ef yn ddigon i
gallai ei esampl ef fod y
ei deulu hefyd i gredu y
ef i ddyfod yn rhan o'
chael mwynâu moddion
iaeth eu heneidiau. Tr
byddai iddo ef ddyfod y
Abraham, ac yn ddeilia
yn yr hwn mae yn adda
bobl ac i'w had. Nid o
grybwyll y rhagorfrain
uchod wrth bagan, na w
adroddion yr Hen Desta
cynnwys yr un athrawia
"Ti â'th deulu."

32 [d] * A hwy a
† air yr Arglwydd, ‡
yn ei dŷ ef.

d pen. 10. 33—43. Marc 16.
28. 1 Thes. 2. 8. 1 Tim. 1. 13—

* Yn archolledig, yn
hunedd, ac yn newynog
a draethasant iddo ef
glwydd yn mlaenaf p
geledd eu hunain: yr
yn fwy na phobpeth yn
† Trwy y gair hwn am
gredu yn Nghrist: ac
iddynt draethu iddo
efengyl, a'r pethau ha
iachawdwriaeth. ‡ Ef
hefyd, gyda'r teulu, ga
a phwy a ŵyr beth fu c
hwn.

33 * Ac efe a'u c
awr honno o'r nos,

at hwy fel yntau, ac nid yw yn debyg postol fedyddio neb o honynt, ond trwy yd-syniad, ac ar eu dymuniad eu hunain. bedyddiwyd "yr eiddo ef *oll*;" gan rhaid bedyddio y plant bychain, neu nad oedd yno ddim plant bychain, a y a gymmer arno brofi nad oedd yno yr rhai? Pan fyddai pen-teulu paganaidd cael ei ddychwelyd i'r grefydd Iuddewig, ai holl wrrywaid ei deulu, babanod a ll, yn cael eu henwaedu gydag ef, o ddi-h i rai o'r oedolion ar ol eu haddysgu, nad cymmeryd eu henwaedu: gan hyny yn naturiol i ni feddwl, mai yr un rëol rid yn meddyliadau y teuluoedd, y lawn am danynt yn y Testament Newydd; oblegid yr un oedd y cyfammod a wyd i Abraham a'r cyfammod cristion-l, neu efengylaidd; ac yr oedd yr enwaedwaw yn arwydd o'r un bendithion ag a ydir mewn bedydd yn awr. Gwel o'r m, ar adn. 15. Gwyddir yn dda, bod yr yn gristionogol yn yr oesoedd boreuaf yn yddio babanod; ac nid ydym yn dar-i yn un màn yn y Testament Newydd, ab o blant y credinwyr yn cael eu bed-io mewn oedran. ‡ Am fedyddio yn y a, neu yn ddïoed fel hyn, cawsom esampl-cyffelyb o'r blaen: gwel pen. 8. 38; a 10. ac adn. 15 o'r bennod hon. A oes rhyw l feddwl mai trwy drochiad y bedydd-d y teulu hwn, yn y màn, yn nyfnder ac yn y carchar, fel hyn? mae yn an-byg iawn yn wir.

34 *g* * Ac wedi iddo eu dwyn ynt i'w dŷ, † efe a osododd fwyd eu bron hwy, *h* ‡ ac a fu lawen, gredu i Dduw, efe a'i holl deulu.

Luc 5. 29. a 19. 6. Phil. 4. 17. 1 Thes. 4. 9, 10. Philem. 2. 14—17. 1 Ioan 3. 18. *h* adn. 27—29. pen. 2. 30. Es. 12. 1—3. a 55. 12. a 57. 17, 18. a 58. 7—11. 10. Luc 15. 22—25, 32. Rhuf. 5. 2, 11. a 15. 13. Gal. Phil. 4. 4. 1 Pedr 1. 6—8.

Gwel ar adn. 15: yr un ysbryd caruaidd lletygar oedd yn hwn yn awr ag oedd yn a yno. † Yr oedd yn ddigon rhaid idd-hwy gael bwyd erbyn hyn, ac yr oedd dda iawn ganddo yntau roddi y pethau a feddai ger eu bronau. ‡ Trowyd yn a gofid y ceidwad yn llawenydd yn ac nid oedd yr un tant annghywair yn lu oll; pawb yn credu a phawb yn cyd-nychu: ni bu noson o fath hon erioed blaen yn y teulu hwn. Neu, mae rhai darllen y geiriau fel hyn:—"Efe, gan i Dduw, a lawenychodd ei holl deulu:" buasai yn neidio o un ystafell i'r llall orfoledd, i lawenychu pawb o honynt. aid oedd llawenychu a gorfoleddu hefyd; gid yr hwn oedd yn farw a aeth yn fyw hefn; a'r hwn a fu golledig a gafwyd: golledig fo Duw, am ei ddawn annhraethol!

35 *i* * A phan aeth hi yn ddydd, y swyddogion a anfonasant y ceisiaid, ddywedyd, Gollwng ymaith y dynion hynny.

i pen. 4. 21. a 5. 40. Salm 76. 10. Jer. 5. 22.

* Efallai eu bod wedi clywed erbyn hyn yr unig ddrwg a wnaethai Paul a Silas , bwrw y cythraul allan o'r llances: mae debyg iddynt gael eu dychrynu gan daear-gryn hefyd, ac ofni y deuai barn Duw arnynt am y cam a wnaethent â'r dynion; yn wir mae rhai hen ysgrifau o'r adnod hon yn crybwyll hyny, meddant. Efallai bod y pethau rhyfedd a ddygwyddasai yn y carchar wedi cael eu hadrodd wrthynt hefyd yn fore dranoeth; a rhwng pobpeth mae yn amlwg eu bod hwy wedi dychrynu, ac yn ewyllysio gollwng y dynion ymaith yn ddirgel rhag dyfod i warth a niwed am eu hymddygiad tuag atynt.

36 * A cheidwad y carchar a fynegodd y geiriau hyn wrth Paul, Y swyddogion a anfonasant i'ch gollwng chwi ymaith: † yn awr gan hynny cerddwch ymaith; *k* ‡ ewch mewn heddwch.

k pen. 15. 33. Ex. 4. 18. Barn. 18. 6. 1 Sam. 1. 17. a 20. 42. a 25. 35. a 29. 7. 2 Bren. 5. 19. Marc 5. 34. Ioan 14. 27.

* Yr oedd yn dda gan geidwad y carchar ddwyn y newydd hwn iddynt yn ddïymmau; † nid am ei fod ef yn ewyllysio cael gwared o honynt, ond am fod yn dda ganddo eu bod hwy yn cael eu rhyddáu, fel yr elent i bregethu yr efengyl hôno i eraill, a fu mòr werthfawr a bendithiol iddo ef ei hun a'i deulu. ‡ Ewch mewn heddwch, a bydded holl fendithion y nefoedd arnoch chwi ac ar eich llafur pa le bynag yr eloch.

37 * Eithr Paul a ddywedodd wrthynt, *l* † Wedi iddynt ein curo yn gyhoedd heb ein barnu, ‡ a ninnau yn Rhufeinwyr, hwy a'n bwriasant ni i garchar; ac yn awr a ydynt hwy yn ein bwrw ni allan yn ddirgel? nid felly; ond *m* deuant hwy ei hunain, a dygant ni allan.

l adn. 20—24. pen. 22. 25—29. Salm 58. 1, 2. a 82. 1, 2. a 94. 20, 21. Diar. 28. 1. *m* Dan. 3. 26, 28. Mat. 10. 16.

* Sef wrth y swyddogion a ddanfonasid i'r carchar i'w gollwng hwy. † Sef y llywodraethwyr, adn. 19, a'r swyddogion a barasant eu curo a'u carcharu hwynt, adn. 22, 23. ‡ Iuddewon o ran cenedl oedd Paul a Silas, ond Rhufeinwyr o ran breintiau dinasaidd, neu wladol, gan eu bod wedi eu geni mewn lleoedd yn perthyn i'r Rhufeiniaid, ac yn mwynâu breintiau a nawdd y cyfreithiau Rhufeinig. Yn ol y cyfreithiau hyny yr oedd yn anghyfreithlawn rhwymo dinasydd Rhufeinig, a'i guro, yn enwedig heb gael prawf teg a chyfiawn ar ei fater ef. ‖ Yr oedd Paul yn dadleu fel hyn er amddiffyn ei ddiniweidrwydd a'i enw da ei hun a Silas, er amddiffyniad i gristionogion eraill a erlidid ar ol hyn; ac er dysgu y swyddogion hyn pa fodd y trinent ddynion rhagllaw.

38 A'r ceisiaid a fynegasant y geiriau hyn i'r swyddogion. *n* * A hwy a ofnasant, pan glywsant mai Rhufeiniaid oeddynt.

n pen. 22. 29. Mat. 14. 5. a 21. 46.

* Yr oedd y swyddogion yn agored i gospedigaeth drom, am y llwybr a gymmerasent tuag at Paul a Silas, pe buasai y peth yn myned i glustiau eu huwch-raddolion: gwyddent hwy hyny yn dda; ac yna nid

* Dyma fuddugoliaeth ardderchog o blaid gweision Iesu, a dyma ddarostyngiad eithaf teilwng i'w herlidwyr trahaus hwynt: gorfu arnynt gyfaddef eu bai yn y modd gostyngeiddiaf, crefu am faddeu iddynt y cam a wnaethent, a pheidio cymmeryd y fantais i osod cyhuddiad yn eu herbyn mewn brawdle uwch. Er nad ofnent Dduw, yr oeddynt yn gorfod ofni dynion. † Fel na byddai eu hymddangosiad yn y ddinas yn warth iddynt hwy ar ol eu carcharu, fel na byddai ail derfysg yn eu hachos, ac fel na byddai perygl iddynt hwythau mewn un ffordd o'u plegid.

40 * Ac wedi myned allan o'r carchar, [r] † hwy a aethant i mewn at Lydia: ac wedi gweled y brodyr, [s] hwy a'u cysurasant, ‡ ac a ymadawsant.

r adn. 14. pen. 4. 23. a 12. 12—17. s pen. 14. 22. 2 Cor. 1. 3—7. a 4. 8—12, 16—18. 1 Thes. . 2, 3.

* Cawsant eu rhyddhâu yn anrhydeddus, ac am eu bod o ysbryd maddeugar, dyna y cwbl oeddynt yn geisio: nid oeddynt yn chwennych niwed i'r rhai a wnaethai gam â hwy; † a chwedi ymweled â Lydia a'r brodyr eraill, a'u cysuro yn wyneb adfyd ac erlidiau, ‡ hwy a ymadawsant oddi yno yn ol cais y swyddogion, fel nad ymddangosent yn gyndyn nac yn ddïalgar, nac am achlysuru terfysg yn y ddinas.

PEN. XVII.

Paul yn pregethu yn Thessalonica.

GWEDI * iddynt dramwy trwy † Amphipolis ac Apolonia, hwy a ddaethant i [a] ‡ Thessalonica, [b] || lle yr oedd synagog i'r Iuddewon.

a pen. 20. 4. a 27. 2. Phil. 4. 16. 1 Thes. 1. 1. 2 Thes.

a 13. 5, 14. a 14. 1. a 18. 4, 19
a 28. 23. 1 Sam. 12. 7. Es. 1. 18

* Arfer rhai yw " e
nulliad," ond arfer P
synagog pa le bynag y
ac i bregethu yr Arglw
lawn yn ngwasanaeth ei
† Tybiodd rhai oddi w
sabbath yr arosodd Pa
ond mae yn amlwg iddo
hyny: oblegid yn ei
hyny mae yn dywedyd
lafur a lludded at ei fy
(1 Thes. 2. 9; 2 Thes. 3
at y Philippiaid mae
hwy ddanfon cymmorth
pan oedd yn Thessalon
buasai achos lawer a
mewn cyn lleied amser
sabbath yr aeth efe i sy
ond wrth weled eu cale
erlidgar hwy, efe a beid
agog ar ol tri sabbath,
Groegiaid cenedlig pa
llwyddodd Duw ef yn rh
erlidiau a thrallod, i d
Thessaloniaid paganaid
1 Thes. 1. 5—9.

3 [f] * Gan egluro a
nau, [g] † mai rhaid o
oddef, a chyfodi odd
[h] ‡ ac mai hwn yw
hwn yr wyf fi yn ei

f pen. 2. 16—36. a 3. 22—26
27, 32. g Gwel ar Luc 24.
h pen. 2. 36. a 9. 22. a 18. 28.

* Gan egluro allan o
Destament, (adn. 2,) † y
siah a ddysgwyliai yr
marw, ac adgyfodi o f

urol, ac nid i farw, adgyfodi, ac esgyn i niant, fel y dywedai Paul i'r Iesu wneyd: dygodd yr Ysbryd Glân "*rai*" o honynt edu, ni chredasai *neb* o honynt heb ei chrediadau ef. † Ymwasgodd y rhai hyn a'r anwyldeb a'r agosrwydd mwyaf, fel rwydda y gair, â Paul a Silas, fel eu u ysbrydol, ac offerynau eu hiachawdwr-h. ‡ Proselytiaid i'r grefydd Iuddewig Groegiaid: credodd *lliaws mawr* o'r hyn, a dim ond *rhai* o'r Iuddewon. r oedd y gwragedd hyn yn rhagori ar y agedd yn Antiochia yn Pisidia, pen. 13. yr oedd y rhai hyny yn erlid, a'r rhai yn credu: ond yr Ysbryd Glân a wnaeth wahaniaeth.

5 ¶ * Eithr yr Iuddewon y rhai dd heb gredu, ⁿ gan genfigenu, ᵒ † a mmerasant attynt ryw ddynion drwg gwydriaid; ac wedi casglu tyrfa, hwy a wnaethant gyffro yn y ddinas, ac a osodasant ar dŷ ᵍ Jason, || ac a isiasant eu dwyn hwynt allan at y bl.

ⁿ adn. 13. pen. 7. 9. a 13. 45. a 14. 2, 19. a 18. 12. ... 30. Es. 26 11. Mat. 27. 18. 1 Cor. 3. 3. Gal 5. 21, ... 4. 5. ᵒ Barn. 9. 4. Job 30. 1—10. Salm 35. 15 ... ᵖ pen. 19. 24—34, 40. ᵍ adn. 7. Rhuf. 16. 21

* Nid oedd yr Iuddewon digred yn fodd ... ar fod heb gredu eu hunain, yr oeddynt "cenfigenu" wrth lwyddiant Paul a Silas ... eraill i gredu: ni fynent hwy i neb ... nac Iuddewon na Croegiaid. † Crwydr-... ofer, a lladron, dynion o'r fath waethaf, ... i bob terfysg a drygioni. Dywedasai Iuddewon deddfol, "Saf ar dy ben dy ..., na nesâ ataf fi," wrth y rhai hyn mewn ...ychiadau eraill; ond yn awr yr oeddynt ymgymmysgu a hwynt yn burion i godi ... yn erbyn gweision Crist ‡ Yn Rhuf. 16. ymddengys fod Jason yn rhyw berthynas i ...; felly tybia rhai mai Iuddew Groegaidd ... efe. Tybia eraill mai yr enw Groeg-... am Joshua neu Jesus, yw Jason; ac mai o'r dysgyblion a wasgarwyd oedd, pen. 19, yn gyntaf i Syria, ac a dramwyodd i yno i Macedonia. Yn nhŷ y Jason hwn yn debyg, yr oedd Paul a Silas yn yn. || Gan feddwl eu lladd yn y terfysg ...ddamman; nid oedd dim llai a foddlonai Iuddewon, ond am nad oedd dim achos ...wn yn eu herbyn, ewyllysient i'r dyrfa ysglyd fod dàn y gwarth o'r weithred, ...d hwy eu hunain.

6 * A phan na chawsant hwynt, hwy a lusgasant Jason, a rhai o'r ...dyr, at bennaethiaid y ddinas, gan ...in, ˢ ‡ Y rhai sydd yn aflonyddu y ..., || *y rhai hynny* a ddaethant yma ...yd;

... Pen. 6. 12, 13. a 16. 19, 20. a 18. 12, 13. ˢ pen. 21. ... a 22. 22, 23. a 24. 5. a 28. 22. 1 Bren. 18. 17, 18. ... 8, 9. Jer. 38. 2—4. Am. 7. 10.

* Ni chawsant Paul a Silas yn nhŷ Jason, ...wyd iddynt hwy ddïanc i rywle mewn .... † Pa fodd bynag, caweant Jason a brodyr cristionogol yno, ac yn eu ...ddeiriogrwydd a'u siomedigaeth am y ..., hwy a'u llusgasant hwynt at benaeth-y ddinas, i roddi cwyn yn eu herbyn am groesawi y lleill. ‡ "Aflonyddu y byd:" Nagê, pechod a phechaduriaid, Satan a'i ddeiliaid, oedd yn aflonyddu y byd y pryd hwnw fel yn awr, a hwy oedd yn aflonyddu y ddinas y pryd hwn, adn. 5: llonyddu y byd, a gwneyd trefn arno, yr oedd yr apostolion, ac nid ei aflonyddu. Mae yn wir eu bod yn aflonyddu seremoniau yr Iuddewon, eilun-addoliaeth y Groegiaid, pechodau pawb, a llywodraeth Satan, y gwr cryf arfog oedd yn ceisio cadw ei neuadd mewn heddwch; ac yna yr oedd y byd a Satan yn aflonyddu yn ofnadwy o achos hyny. || Clywsom am danynt mewn mànau eraill o'r blaen; ond o'r diwedd beiddiasant ddyfod yma, i'r brif-ddinas, i ddannedd y rhaglaw, i daenu eu hathrawiaeth gyfeiliornus ac i aflonyddu pawb.

7 * Y rhai a dderbyniodd Jason: ᵗ † ac y mae y rhai hyn oll yn gwneuthur yn erbyn ordeiniadau Cesar, ‡ gan ddywedyd fod brenhin arall, *sef* Iesu.

ᵗ pen. 16. 21. a 25. 8—11. Ezra 4. 12—15. Dan. 3. 12. a 6. 13. Luc 23. 2. Ioan 19. 12. 1 Pedr 2. 15.

* Mae y Jason hwn wedi eu derbyn, yn eu noddi, ac yn un o honynt: † ac y maent oll yn dal athrawiaeth, egwyddorion, ac arferiadau, croes i ordeiniadau Cesar. ‡ Taerant hwy fod brenin arall, rhyw Iesu, yr hyn sydd wrthryfel a theyrn-fradwriaeth union gyrchol yn erbyn Cesar, yr hwn sydd yn gwahardd i neb gymmeryd yr enw brenin, mewn un wlad dàn ymherodraeth Rhufain, heb iddo gael yr enwad hwnw ganddo ef. Efallai mai yr enw Arglwydd, a roddai yr apostol mòr aml i Grist, a gymmerasant yn achlysur i gyhuddo y cristionogion o ddywedyd fod brenin arall.

8 ᵘ * A hwy a gyffroisant y dyrfa, a llywodraethwyr y ddinas hefyd, wrth glywed y pethau hyn.

ᵘ Mat. 2 3. Ioan. 11. 48.

* Cyffrôodd rhai efallai dros y cristionogion, rhag ofn y daethent i enbydrwydd mawr o herwydd y fath gyhuddiad: cyffrôodd y dyrfa oll wrth glywed fod brenin arall, pwy a allasai fod, beth fyddai y canlyniad, a phawb, y dyrfa a'r llywodraethwyr, yn ofni y byddai terfysg a gwrthryfel trwy holl wlad Macedonia, mewn canlyniad i'r fath beth a hyn.

9 * Ac wedi iddynt gael sicrwydd gan Jason a'r lleill, † hwy a'u gollyngasant hwynt ymaith.

* Mae yn debyg i Jason a'r brodyr egluro i'r llywodraethwyr, mai Iesu oedd y brenin, ei fod wedi marw, adgyfodi, ac esgyn i'r nefoedd, ac felly nad oedd gan ymherodraeth Rhufain ddim i'w ofni oddi wrtho ef fel brenin daearol; ac wedi iddynt glywed hyny ymfoddlonasant ar eu rhwymo hwynt dan ddirwy neu feichiau i fod yn sicr i gadw'r heddwch, ac i ddyfod yn mlaen os byddai galw am danynt ryw bryd ar ol hyn. † Yr oedd eu gollwng hwy ar hyny yn siomedigaeth fawr, yn ddamman, i'w herlidwyr.

10 ¶ ˣ * A'r brodyr yn ebrwydd o hŷd † nos a anfonasant Paul a Silas

orllewin o Thessalonica : yr oedd yn agos i Pella, lle y ganesid Alexander Fawr. ‖ Yn ddYoed, heb ofn yr Iuddewon, na theimlad o ddigter tuag atynt, wedi eu herlid yn mhob mân; hwy a aethant i'r synagog, ac a bregethasant Grist iddynt fel yn mhob mân arall.

11 [a] * Y rhai hyn oedd foneddigeiddiach nâ'r rhai oedd yn Thessalonica, [b] y rhai a dderbyniasant y gair gyd â phob parodrwydd meddwl, [c] gan chwilio beunydd yr ysgrythyrau, a oedd y pethau hyn felly.

a Diar. 1. 5. a 9. 9. Jer. 2. 21. Ioan 1. 46—49. b pen. 2. 41. a 10. 33. a 11. 1. Job 22. 12. Diar. 2. 1—5. a 8. 10. Mat. 13. 23. 1 Thes. 1. 6. a 2. 13. 2 Thes. 2. 10. c Salm 1. 2, 3. a 119. 97—100, 148. Es. 8. 20. Luc 16. 29. Ioan 3. 21 a 5. 39. 2 Tim. 3. 15—17. 1 Pedr 1. 10—12. 2 Pedr 1. 19—21. 1 Ioan 4. 5, 6.

* Ymffrostiau yr Iuddewon lawer, eu bod yn bobl *rydd a boneddigaidd*, am eu bod yn had Abraham a'r patriarchiaid; ond nid boneddigaidd o ran gwaedoliaeth felly, nac o ran meddiannau bydol, a feddylir yma; eithr boneddigaidd o ran tymher, ysbryd, ac ymddygiadau: mwy diragfarn na'r rhai oedd yn Thessalonica, a mwy parod i wrando yr efengyl, a'i derbyn hefyd, wedi chwilio yr ysgrythyrau a oedd y pethau hyn felly. Tybai rhai fod yno lawer yn ddynion gwir dduwiol pan aeth Paul atynt, yn ol y goleuni oedd ganddynt; ac nad oedd dim yn eisiau, ond dangos iddynt fod person, athrawiaeth, gweithredoedd, a marwolaeth Iesu, yn ateb i'r prophwydoliaethau am y Messiah, yn yr Hen Destament, eu bod yn barod i gredu ynddo ar dystiolaeth Paul a thystiolaeth yr ysgrythyrau. Mae yn sicr fod rhywbeth yn y rhai hyn, amgen na'r Iuddewon yn mhob mân arall, ar y cynnygiad cyntaf o'r efengyl

bregethu gan Paul
hwy a ddaethant
gyffrôi y dyrfa.

f adn. 5. Mat. 23. 13. 1
12. a 14. 2. a 21. 27. 1 Bren.

* Gwelsom dro fel h
14. 19; Iuddewon o
yn dyfod i Lystra i go
a Barnabas. Yma g
arn, a phrysurdeb di
a'i offerynau, yn cei
efengyl a thori ymait
Duw i w phregethu i
mhob mân yr oedd y
oedd yr had wedi e
gynne, y surdoes wed
ac achos Duw wedi de
ddechreu erlid, ac nis
ei ddiddymu.

14 [h] * Ac yna y
a anfonasant Paul
megis i'r môr : [k]
thëus a arhosasant

h adn. 10. pen. 9. 25, 30.
Josh. 2. 16. k pen. 19. 22.

* Gan mai Paul
yngais y gelynion,
angenrheidiol ei ddan
oed, megys y gwnaeth
blaen, adn. 10. † Yr
rwys, am hyny yr
iddynt hwythau fod
Paul ymaith megys i'r
yr aeth efe ar hyd y t
oedd o Berea i'r môr.
a Thimothëus môr en
sylw y gelynion yn g
arosasant yn Berea i
wyr ieuaine, hyd on

oedd gelyniaeth diafol a'i offerynau o hyd peri i'r efengyl gael ei thaenu. † Efallai Paul yn dysgwyl llwyddiant mawr ar ei laidogaeth yn Athen, ac yn tybied y ddai eisiau cynnorthwy Silas a Thimotheus arno; ond nid yw yn ymddangos iddo mor llwyddiannus yno. (Gwel adn. 32— Tybir nad aeth Silas gyda Timothëus i Athen, ac yn fuan wedi i Timothëus fyned, anfonodd Paul ef yn ei ol i Thessalonica, i lanhau ac i gysuro y brodyr trallodedig yno, (Gwel 1 Thes. 3. 1, 2;) ac i Silas a Timothëus ddyfod at Paul ryw bryd wedi hyny yn Corinth: pen. 18 5.

16 ¶ * A thra yr ydoedd Paul yn aros am danynt yn Athen, * † ei ysbryd a gynhyrfwyd ynddo, ‡ wrth weled y ddinas wedi ymroi i eilunod.

Ex. 32. 19, 20. Num. 25. 6—11. 1 Bren. 19. 10, 14. 2, 3, 10—20. Salm 69. 9. a 119. 158 Jer. 20. 9. Mica 3. 8. Ioan 2. 13—17. 2 Pedr 2. 7, 8.

* Tra bu cyfarwyddwyr Paul i Athen yn dychwelyd i Berea, a thra bu Timothëus yn dyfod o Berea i Athen ato ef: gan fod y ffordd yn mhell rhaid i hyny gymmeryd i fyny gryn amser. † Mae yn debyg nas dechreuodd Paul bregethu i'r Atheniaid yn union wedi iddo ddaeth i'r ddinas; ond treuliodd beth amser fel ymdeithydd dïeithr, i sylwi ar eu harferion a'u harferion coel-grefyddol hwynt, fel y gallai addasu ei ymadroddion yn fwy priodol atynt pan ddechreuai. Wrth weled pobpeth fel yr oeddynt yn eu plith cynhyrfodd ei ysbryd o'i fewn yn rymus iawn a amryw deimladau:—1. Tosturi, fod lle mor enwog am ddysgeidiaeth, mor dywyll a dideimlad am bethau crefydd. 2. Atgasrwydd a eiddigedd cryf yn erbyn eilun-addoliaeth a phechodau eraill y lle. 3. Awydd sanctaidd a thaer i'w haddysgu a'u dychwelyd oddiwrthynt o'u cyfeiliorni a'u ffyrdd drygionus. Dywedir fod alloran a delwau Athen yn amlach na holl wlad Groeg i gyd, a bod yn haws cael duw (h. y. eilun dduw) yno na dyn. Beth a ddywed y dadleuwyr dros ddigonolrwydd rheswm a dysgeidiaeth ddynol am y pethau hyn? Dyma'r dynion mwyaf enwog yn y byd am bob dysgeidiaeth ond dysgeidiaeth ysgrythyrol, wedi ynfydu mewn eilunaddoliaeth a phob trueni: nid aeth y llwythau mwyaf anwâr ac annysgedig, erioed i is-na'ch gwaeledd na'r Atheniaid.

17 * * O herwydd hynny yr ymresymmodd efe yn y synagog â'r Iuddewon, ᵖ ac â'r rhai crefyddol, † ac yn y farchnad ᵠ beunydd â'r rhai a gyfarfyddent âg ef.

Adn. 2—4. pen. 14. 1—4. ᵖ pen. 10. 2. a 13. 16. Ps. 1. 20—22. a 8. 1—4, 34. Jer. 6. 11. Mat. 5. 1, 2. a 16. 15. Luc 12. 3. 2 Tim. 3. 2, 6.

* Yr oedd rhai Iuddewon yn Athen, a chanddynt synagog, lle yr addolent y gwir Dduw; a rhai proselytiaid crefyddol o blith y paganiaid gyda hwynt: dechreuodd Paul yn mhlith y rhai hyn, fel arferol yn mhob lle arall. † Gwedi dechreu gyda'r Iuddewon a'r proselytiaid yn y synagog ar y Sabbath, yr oedd beunydd yn myned i'r farchnadfa, ac yn ymresymu â phawb a'i gwrandawai yn erbyn y fath eilun-addoliaeth, ac yn pregethu Crist iddynt fel unig geidwad Iuddewon â chenedloedd.

18 * A rhai o'r ʳ philosophyddion o'r † epicuriaid, ac o'r ‡ Stoiciaid, ˢ a ymddadleuasant âg ef: a rhai a ddywedasant, ‖ Beth a fynnai y siaradwr hwn ei ddywedyd? a rhai, § Tebyg yw ei fod ef yn mynegi duwiau dïeithr: am ei fod yn pregethu yr ᵗ Iesu, a'r adgyfodiad, iddynt.

ʳ Rhuf. 1. 22. 1 Cor. 1. 20, 21. Col. 2. 8. ˢ pen. 6. 9. Marc 9. 14. Luc 11. 53. 1 Cor. 3. 18, 19. ᵗ adn. 3. pen. 26. 23 Rhuf 14. 9, 10. 1 Cor. 15. 3. 4.

* Y philosophyddion yn mawredd eu dysg a'u tybiau uchel, oedd y rhai mwyaf gwrthwynebol i Gristionogaeth o bawb, y pryd hwnw fel yn awr; a'r ddwy blaid a enwir yma oedd y rhai mwyaf gwrthwynebus o bob plaid arall yn Athen a Groeg. † Epicurius, tad y blaid hon, a ddaliai i'r byd gael ei wneyd trwy gyd-gasgliad damweiniol rhyw aneirif ronynau bychain; na chreodd Duw mo hono, nad yw yn ei lywodraethu, nac yn gofalu dim yn nghylch helyntion dynolryw; bod y duwiau o'r un ffurf a dynion; mai mwyniant yw y prif ddaioni; ac nad oes na gwobrwyon na chosp ar ol marw. ‡ Mae y Stoiciaid yn aruthr o feilchion a hunanol, yn tybied fod eu doethion hwy yn gystal â Duw ei hunan, bod y defnyddiau o dragywyddoldeb, ac mai Duw oedd y byd: dywedent mai prif ddedwyddwch dyn oedd byw yn ol anian a rheswm; fod pob peth dan lywodraeth tyngedfen ddall ac anwrthwynebol; ac efallai bod y fath bethau â gwobrwyon a chosp mewn byd i ddyfod, er bod eu syniadau hwy yn dra ynfyd, cymmysgedig, ac ansefydlog yn eu cylch. Llawer o bethau eraill a allesid ddywedyd am danynt; ond buom eisoes yn rhy faith gyda'r ynfydion diwerth uchod: hawdd yw i'r darllenydd weled pa mor groes oedd eu daliadau oll i wirionedd pur a syml yr efengyl: a hawdd y gallai Paul ddadymchwelyd eu holl resymau a'u dadleuon ofer. Gelwid hwy yn Stoiciaid oddiwrth *Stoa*, y cyntedd lle yr oedd eu hysgol yn Athen. ‖ "Siaradwr:" *spermologos*, enw aderyn bychan diwerth, a fyddai yn arfer pigo gronynau ŷd yn y farchnadfa a mânau eraill: neu mewn ystyr arall, hauwr geiriau; rhyw grwydryn cardoteiaidd, a fyddai yn arfer taenu chwedlau o fân i fân, er mwyn cael cynnaliaeth. A rhaid dywedyd, mai yn yr ystyr fwyaf dirmygus i Paul y defnyddiwyd y gair. § Cyfrifai yr Atheniaid ansodiad, neu bersonoliaeth, i bob peth agos; a dwyfolent hwynt: megys Cywilydd, Newyn, Chwant, Twymyn, &c., ac yr oedd ganddynt eilunod, neu ddelwau iddynt. Felly wrth glywed yr apostol yn sôn am Iesu a'r adgyfodiad, tybient mai rhyw ddau dduw newydd oeddynt, y rhai ni chlywsent hwy am danynt erioed o'r blaen: tybient mai duw oedd yr adgyfodiad yn gystal a Iesu, yn ol eu dull uchod hwy o ansodi *pethau* yn gystal a *phersonau*.

19 * A hwy a'i daliasant ef, ac a'i dygasant i ‡ Areopagus, gan ddywedyd, ᵘ ‡ A allwn ni gael gwybod beth *yw* y ˣ ddysg newydd hon, a draethir gennyt?

[illegible] ysor fod. Fyna [illegible]
[illegible] at y gelir ei gym[illegible]
[illegible] mei [illegible] yn gytat[illegible]
[illegible] gwrendo. Amc[illegible]
[illegible] yr Amenaid [illegible]
[illegible] chwennyc[illegible]
[illegible] ddrangw[illegible]
[illegible] yn dan[illegible]
[illegible] oi y gele[illegible]
[illegible] ur pryd mai [illegible]
[illegible] at nac oedd yr [illegible]
[illegible] onc gat ddrwiat[illegible]

[illegible] * Canys wrth [illegible]
[illegible] at eich [illegible]
[illegible] yn yr bo[illegible]
[illegible] R DUW NID [illegible]
[illegible] gan hyny [illegible]
[illegible] adnabod yn [illegible]
[illegible] yn ei fy[illegible]

[illegible]

* [illegible] angyl[illegible]
[illegible] Are[illegible]
[illegible] * Wrth eiryeh [illegible]
[illegible] *a dwliau* ei[illegible]
[illegible] dyma brio[illegible]
[illegible] *schemata*, [illegible]
[illegible] ac nad oe[illegible]
[illegible] arall a ate[illegible]
[illegible] Lanceswyr p gan[illegible]
[illegible] Athen, a bod [illegible]
[illegible] pa todd, pa br[illegible]
[illegible] ni yno, sydd a[illegible]
[illegible] Allor i Dduw y[illegible]
[illegible] a'r ysgrife[illegible]
[illegible] yr Iuddewon i'[illegible]

'R DUW NID ADWAENIR. l mai Socrates a gododd yr allor i'r *un gwir Dduw*, yr hwn nis Atheniaid ddim am dano; ac r ysgrifen hon arni, i arwyddo hwnw yn mhell uchlaw amgy- r Atheniaid, a'r eiddo ei hun e yn wir, meddant, fod Socrates › aml-dduwiaeth yr Atheniaid, ei roddi i farwolaeth am hyny. l eto fel hyn:—wedi i'r Atheniaid l dduwiau a glywsent am danynt, ›nynt yn taeru, fod rhyw un duw bod, yr hwn oedd uchlaw y duw- yd; ac iddynt godi allor i hwnw, hon arni am nas gwyddent pwy ha beth oedd ei enw. ‖ Beth dechreuad yr allor hon, cymmer- tol y fantais o hóni, i ddangos fe ddim yn "mynegi duwiau Atheniaid; eithr Duw a addefent al â'u duwiau eraill, ac a addolent s adwaenent ef. Tro doeth iawn ı yr apostol.

' Duw a wnaeth y byd, a sydd ynddo, *g* † gan ei fod ydd nef a daear, *h* nid yw ıewn temlau o waith dwy-

ı. pen. 4. 24. a 14. 15. Salm 146. 5, 6. Es. 15. Jer. 10. 11, 12. a 32. 17. Zec. 12. 1. eb. 1. 2, 3. a 3. 4. *g* Gen. 14. 19, 22. Salm 24. 1. a 115. 16. a 148. 13. Jer. 23. 24. Math. 5. 34, 35. a 11. 25 Luc 10. 21. Dat. . 7. 48. 1 Bren. 8. 27. 2 Cor. 2. 6. a 6. 18. . 22, 23.

hwnw nid adwaenai yr Athen- ganddynt allor iddo, hwnw yr a ei fynegi, a hwnw oedd yr un- yiol Dduw; oblegid efe a wnaeth l oedd ynddo, pethau bywiol a 'eledig ac anweledig. Yr oedd yn erbyn athrawiaeth yr Epicur- a haerent mai o ddamwain y ıyd i fod; ac hefyd yn erbyn y Stoiciaid, y rhai a ddywedent n hanfodi o dragywyddoldeb, ac edd y byd. Gwel ar adn. 18. Duw hwn yn Arglwydd, yn feidd- yn llywodraethwr, pawb a phob ef ac ar y ddaear, mae yn amlwg yn trigo mewn temlau o waith ›n, ac nas gellir gwneyd llun iddo wn temlau, fel y gwnewch chwi ch eilun-dduwiau.

: nid *i* â dwylaw dynion y hir ef, † fel pe bai arno eis- *k* ‡ gan ei fod ef yn rhoddi i 'd, ac anadl, a phob peth oll.

a 35. 6, 7. Salm 16. 2. a 50. 8–13. Jer. 7. 21–23. Math. 9. 13. *k* adn. 26. pen. 14. 17. . 16. 22. a 27. 16. Job 12. 10. a 27. 3. a 33. Salm 104. 27–30. Es. 42. 5. a 57. 16. Zec. 46. Rhuf. 11. 35, 36. 1 Tim. 6. 17.

'y ddelwau, creiriau, nac offrym- dwylaw dynion, y gwasanaethir ıai yr Atheniaid i'w gau-dduwiau; : efe yn holl-gyfoethog, yn holl- : yn anfeidrol ddedwydd ynddo nid oes arno ef eisiau dim a all roddi iddo, er mai dyledswydd a oll grëaduriaid rhesymol yw ei addoli a'i wasanaethu ef yn y ffordd a ordeiniodd, sef mewn ysbryd a gwirionedd. Nid oes arno eisiau ei wisgo fel eu delwau hwy, nac ymborthi ar fwg yr aberthau fel y tybient hwy am eu duwiau. ‡ Gan mai efe sydd yn rhoddi bywyd, ac anadl, a phob peth oll, i'w holl grëaduriaid, pa beth a all dynion roddi iddo ef ond ei eiddo ei hun? Yr oedd hyn yn dangos i'r Atheniaid eu rhwymedigaeth i'r Duw hwn, eu hymddibyniad gwastadol arno, a'u dyled o fod yn ddiolchgar iddo.

26 *l* * Ac *efe* a wnaeth o un gwaed, bob cenedl o ddynion, i breswylio ar holl wyneb y ddaear, *m* † ac a bennodd yr amseroedd rhag-osodedig, a therfynau eu preswylfod hwynt;

l Gen. 3. 20. a 9. 19. Rhuf. 5 12–19 1 Cor. 15. 22. 47. *m* pen. 15. 18 Deut. 32. 7, 8. Job 14. 5. Es. 14. 31. Dan. 11. 27, 35. Heb. 2. 3.

* Er mai Iuddew oedd yr apostol a hwythau yn genedloedd paganaidd, mae efe yma yn dangos nad oedd yn rhagfarnllyd; ond yn cydnabod holl ddynolryw yn frodyr o'r un gwaed a tharddiad dechreuol. Er mor wahanol yw dynion yn awr mewn llawer o bethau, eto yr un Duw a'u creodd oll, ac o'r un gwaed y deilliodd pawb, gan hyny dylai pawb ystyried a charu eu gilydd fel brodyr o'r un Tad, ac o'r un teulu mawr. † A benodd yn ei ragwybodaeth a'i arfaeth dragywyddol, i'w dwyn oddi amgylch yn nhrefn ei ragluniaeth fawr, yn yr amseroedd rhag-osodedig a benodd: mae hyn yn taro yn amlwg yn erbyn athrawiaeth yr Epicuriaid, y rhai a wadent ofal a rhagluniaeth Duw yn nghylch pethau y byd hwn. Gwel ar adn. 18.

27 *n* * Fel y ceisient yr Argwlydd, † os gallent ymbalfalu am dano ef, a'i gael, *o* ‡ er nad yw efe yn ddïau nepell oddi wrth bob un o honom:

n pen. 15. 17. Salm 19. 1–6. Rhuf. 1. 20. a 2. 4. *o* 1 Bren. 8. 27. Salm 139. 1–13. Jer. 23. 23, 24.

* Mae yr apostol yn dangos i'r philosophyddion hyn, yr iawn ddefnydd a ddylasent wneyd o'u philosophyddiaeth; sef defnyddio eu gwybodaeth o bethau anianol, i gael adnabyddiaeth o Dduw anian, fel y gallent ei garu, ei ofni, a'i wasanaethu ef, ac nid eu delwau meirwon. † Fel dynion yn ymbalfalu neu yn ymdeimlo am rywbeth yn y tywyllwch. Ysbryd yw Duw, nas gellir ei weled na'i deimlo; eto mae ei waith i'w weled a'i deimlo, a gall y neb a'i ceisio ef yn ddifrifol ei gael i raddau mawrion yn y pethau a wnaeth. Mae y geiriau yn dangos tywyllwch yr Atheniaid, a'r paganiaid oll, am Dduw, a diffyg eu manteision i'w adnabod; ac eto nad oeddynt yn hollawl heb foddion i hyny; yr oedd ei weithredoedd a'i ragluniaeth ganddynt, digon i'w gwneyd yn ddiesgus. ‡ Fel Duw hollbresenol, mae yn agos at bawb; yn ei sylw manol, mae yn agos at bawb; ac yn ei weithredoedd a'i ragluniaeth, mae yn agos at bawb.

28 *p* * Oblegid ynddo ef yr ydym ni yn byw, yn symmud, ac yn bod; *q* † megis y dywedodd rhai o'ch poëtau chwi eich hunain. *r* ‡ Canys ei hiliogaeth ef hefyd ydym ni.

edd Dionysius [d] yr Areopag-
wraig a'i henw Damaris, || ac
l â hwynt.

en. 13. 48. Es. 55. 10, 11. Mat. 20. 16. Rhuf.
adn. 19. Ioan 7. 48—52. a 19. 38—42. Phil.

'd yn nod yn Athen, ni bu yr ef-
ollawl anfuddiol a digynnyrch ; e
ai gwŷr yn yr Arglwydd Iesu yno,
nt wrth Paul tra yr arosodd yno :
yn hir, ac nid oes genym hanes
dyfod i Athen ar ol y tro hwn,
eglwys i Grist. † Un o aelodau
en y llys enwog hwn oedd Dion-
yny y gelwid ef yn Areopagiad :
lodau Areopagus o'r teuluoedd
ran gwaedoliaeth, ac o'r dynion
gedig, fel yr aeth yr enw Areo-
ddihareb am anrhydedd ac union-
giad. Y Dionysius hwn meddant
sai, *fod y Duw nid adwaenid yn
wn cnawd*, pan oedd tywyllwch
ddaear ar farwolaeth ein Har-
Tybia rhai mai gwraig y Dion-
l oedd y Damaris hon, ond nid
dd am hyny : rhyw wraig urddas-
i sefyllfa ydoedd yn ddïammau.
ll, llai enwog na'r ddau uchod.

PEN. XVIII.

*weithio a'i ddwylaw, ac yn preg-
yn Corinth i'r Cenedloedd.*

ol y pethau hyn, Paul a
odd âg Athen, [b] † ac a
Corinth.

32, 33. *b* pen. 19. 1. 1 Cor. 1. 2. 2 Cor
. 4. 20.

d oedd nemawr o obaith llwyddo
ymadawodd Paul oddi yno, ac a
Corinth, prif-ddinas Achaia, yr
ua hanner can milltir i'r dehau-
Athen, ac yn sefyll rhwng den-
gul o dir oedd yn cydio Achaia
a elwid Peloponnesus. Yr oedd
ledig iawn am gyfoeth, dysgeid-
i, moethau, a halogrwydd.

: wedi iddo gael rhyw Iudd-
nw [c] Acwila, [d] un o Pontus
wedi dyfod yn hwyr o'r Ital,
g Priscila ‡ (am orchymyn o
s i'r Iuddewon oll fyned
ufain) || efe a ddaeth attynt.

Rhuf. 16. 3, 4. 1 Cor. 16. 19. 2 Tim. 4. 19.
Pedr 1. 1. *e* pen. 11. 28.

o Asia leiaf oedd Pontus, i'r gog-
ppadocia, rhwng Cappadocia a'r
rodor oddi yno oedd Acwila, ond
n byw am ryw amser yn Rhuf-
allai mai yn Rhufain y cawsai ei
d i'r ffydd Gristionogol, ond nis
pa le. † Mae yn amlwg wrth adn.
scila hefyd yn Gristionoges enw-
us iawn yn athrawiaeth yr efengyl
od. ‡ Yn nechreu ei deyrnasiad,
yr Ymherawdr hwn eu rhyddid
'r Iuddewon oedd yn yr Ital, ond
wyth mlynedd wedi hyny, gwa-
fraint hòno iddynt, yr hyn oedd
lëol hwynt o'r wlad. Tua'r am-
ser hwn hefyd, dechreuwyd pregethu yr Iesu yn Rhufain, fel y Messiah addawedig, ac fel Brenin Israel, a thybia rhai i hyny fod yn achlysur o'r dëoliad uchod. Dyn llwfr, drwg-dybus, meddant, oedd y Claudius hwn, a lled-ofnai yr Iuddewon bob amser, fel dynion terfysglyd, parod i frad a gwrthryfel. Sonir am y gorchymyn uchod gan awdwyr paganaidd, yn gystal a chan Luc yma. || Yr oedd yn dda gan y tri christion hyn daro wrth eu gilydd mewn lle dieithr a phaganaidd fel Corinth.

3 * Ac, o herwydd ei fod o'r un gelfyddyd, efe a arhoes gyd â hwynt, [f] † ac a weithiodd (canys ‡ gwneuthurwyr pebyll oeddynt wrth eu celfyddyd)

f pen. 20. 34, 35. 1 Cor. 4. 12. a 9. 6—12. 2 Cor. 11. 9. 1 Thes. 2. 9. 2 Thes. 3. 8, 9.

* Dyma dri undeb ; yr un genedl, yr un grefydd, ac yr un gelfyddyd. Dysgai yr Iuddewon o bob graddau eu plant mewn rhyw gelfyddyd fuddiol. † Nid oedd gan Paul nemawr o gyfeillion eto yn Corinth, i'w gynnal ef heb weithio ; ac nid oedd yn chwennych rhoi achlysur i neb feddwl na dywedyd, mai er mwyn bywioliaeth yr oedd efe yn myned o amgylch i bregethu yr efengyl. Nid oedd yn chwennych bod yn faich ar neb o honynt ychwaith ; pe buasai yno rai a allent ac a ewyllysient ei gynnal ef : yr oedd am ddangos iddynt mai *hwy*, ac nid eu *heiddo*, oedd ef am ennill. Yn 1 Cor. 1. 26—28, gwelwn mai tlodion oedd y rhai a alwyd yn Corinth. ‡ Byddai milwyr, bugeiliaid, ac eraill, yn y gwledydd hyny, yn arfer pebyll wedi eu gwneyd o ledr a defnyddiau eraill, a hyny oedd celfyddyd Paul a'i gyfeillion hyn. Yn mhlith yr Iuddewon, darllenir am Rabbi y crydd, Rabbi y pobydd, &c ; ac yr oedd hyn i adgoño y rhai mwyaf uchel-radd, y *gallent* syrthio i dlodi, ac y byddai da iddynt fod eu celfyddyd ganddynt : ac yn llawer iawn gwell yn sicr na chrwydro i gardota.

4 [g] * Ac efe a ymresymmodd yn y synagog bob sabbath, [h] † ac a gynghorodd yr ‡ Iuddewon, || a'r Groegiaid.

g pen. 13. 14, &c. a 14. 1. a 17. 1—3, 11, 17. a 19. 8. Luc 4. 16. *h* adn. 13. pen. 13. 45. a 19. 26. a 26. 28. a 28. 23. Gen. 9. 27. 2 Cron. 32. 11. Luc 16. 31. 2 Cor. 5. 11.

* Ymresymu : yn nghylch Person, teyrnas, ac iachawdwriaeth, yr Arglwydd Iesu ; gan brofi ei athrawiaeth allan o ysgrythyrau yr Hen Destament, ac ateb gwrthddadleuon ei wrandawwyr trwy resymau cryfion ac ysgrythyrau noethion. † Heblaw ymresymu â'u dëall hwynt yn athrawiaethol, yr oedd efe yn cyfeirio ei hun at eu cydwybodau a'u calonau hwynt ; ac yn eu cynghori hwynt i gredu yr efengyl, ac i dderbyn Crist er eu hiachawdwriaeth, mewn modd ag oedd yn ennill yn annwrthwynebol arnynt. ‡ Mae Paul yn dechreu gyda'r Iuddewon, yma fel yn mhob mân arall. || Groegiaid a gofleidiasent y grefydd Iuddewig, medd rhai, proselytiaid y porth ; ond efallai bod eraill hefyd, hollawl baganiaid, yn dyfod i'r synagog

ddywedwyd ar pen. 17. 15: gwelir cysondeb yr hyn a ddywedwyd yn y sylwad yno, â'r hyn a ddywedir yn yr adnod hon. † Gwedi clywed am lwyddiant y gwaith yn Thessalonica gan Silas a Thimothëus, (1 Thes. 3. 2, 5, 6,) a meddwl am gyndynrwydd yr Iuddewon yma yn Corinth; ac hefyd wedi cael cryfâu ei freichiau gan ddyfodiad y ddau frawd uchod; disgynodd teimladau anarferol o rymus ar ysbryd Paul, trwy weithrediadau yr Ysbryd Glân arno: gofidiodd fel un mewn gwewyr esgor, am iachawdwriaeth y bobl hyn; ‡ a thystiolaethodd gyda nerth, goleuni, a hyfdra mwy na dynol, ‖ mai Iesu o Nazareth, yr hwn a groeshoeliasid, oedd y Crist mewn gwirionedd: Messiah danfonedig Duw, ac unig Geidwad pechaduriaid o bob cenedl.

6 [m] * A hwythau gwedi ymosod yn ei erbyn, † a chablu, [n] ‡ efe a ysgydwodd *ei* ddillad, ac a ddywedodd wrthynt, [o] ‖ *Bydded* eich gwaed chwi ar eich pennau eich hunain; § glân *ydwyf* fi: * o hyn allan mi a âf at y Cenhedloedd.

m pen. 13. 45. a 19. 9. a 26. 11. Luc 22. 65. 1 Thes. 2. 14—16. Iago 2. 6, 7. 1 Pedr 4. 4, 14. n pen. 13. 51. Neh. 5. 13. Mat. 10. 14. Luc 9. 5. a 10. 10, 11. o pen. 20. 26, 27. Lef. 20. 9, 11, 12. 2 Sam. 1. 16. Esec. 3. 18, 19. a 18. 13. a 33. 4, 8, 9. 1 Tim. 5. 22. p pen. 13. 46, 47. a 19. 9, 10. a 26. 20. a 28. 28. Mat. 8. 11. a 21. 43. a 22. 10. Rhuf. 3. 29. a 9. 25, 26, 30—33. a 10. 12, 13. a 11. 11—15.

* Po mwyaf yr oedd ef yn ymgynhyrfu yn sanctaidd, dros ogoniant Iesu ac iachawdwriaeth yr Iuddewon; mwyaf i gyd yr oeddynt hwythau yn ymgynhyrfu yn annuwiol, mewn gwrthwynebiad iddo: ymosodent yn ei erbyn yn ddewrion, a chynddeiriog, fel byddin o filwyr arfog, felly yr arwydda y gair *antitassomenôn*; † gan ei gablu ef, cablu ei ath-

pen. 1. 23: pwy y
† mae yn debyg mai
wedi troi yn gyntaf
awr at gristionogaeth
hyd yn llettya gydag
ei fod yn pregethu i'r
Justus hwn. ‡ Efall
hwn am ei fod yn cy
y gallai yr Iuddewon
wrando ef os ewyllys
deuai rhai o honynt i
waith.

8 [s] * A Chrisp
gogydd a [u] gredod
a'i holl dŷ: ‡ a lla
[x] wrth wrando, a g
yddiwyd.

s 1 Cor. 1. 14. t adn.
u pen. 10. 2. a 16. 14, 15, 3
24. 15. x pen. 2. 37—41.
Marc 16. 15, 16. Rhuf. 10. 1

Er i Paul aflwydd
gyffredin, a chael ei d
ganddynt, eto ni bu e
dyma un o benaethiai
odraethwr y synagog
ei ddwyn i gredu yn
† Gwel ar Marc 5. 22
Rhuf. 16. 5; Gaius o
23; a Sosthenes oedd
a llawer gyda hyny y
ewon a Groegiaid be
derbynid pawb Iudde
wyr i'r eglwys; a th
yn gwneyd addefiad
glwydd Iesu, ac yn
ddysgyblion ffyddlaw

9 [y] * A'r Arglw
wrth Paul trwy w

10 [a]* Canys yr wyf fi gyd â thi, ac ni osyd neb arnat, i wneuthur niwed i ti: [c]‡ o herwydd y mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon.

a Ex. 4. 12. Josh. 1. 5, 9. Barn. 2. 18. Es. 8. 10. a 41. 10. a 43. 2. Jer. 1. 18, 19. Mat. 1. 23. a 28. 20. 2 Cor. 12. 9. b Ps. 4. 17, 22. b Es. 44. 17. Jer. 15. 20, 21. Mat. 10. 30. a 21. 18. Rhuf. 8. 31. c pen. 15. 14, 18. Ioan 10. 16. a 11. 52. Rhuf. 10. 20, 21. 1 Cor. 6. 9—11.

* Yr wyf fi gyda thi i'th amddiffyn, i'th gynnal, i'th gysuro, ac i'th arddelwi yn dy waith. † Ni ymosyd neb arnat ti yn mhellach nag y goddefir iddynt oddi uchod, ac nis goddefir i neb wneyd niwed i ti: "os yw Duw trosom pwy a all fod i'n herbyn?" ‡ Mae i mi bobl lawer mewn arfaeth, etholedigaeth, a chyfammod tragywyddol: mae i mi bobl lawer wedi eu prynu a'm gwerthfawr waed; ac mae i mi bobl lawer y rhaid eu galw, a'u galw hefyd trwy dy weinidogaeth di a'th gyfeillion.

11 [d]* Ac efe a arhoes *yno* flwyddyn a chwe mis, † yn dysgu gair Duw yn eu plith hwynt.

d pen. 14. 3. a 19. 10. a 20. 31.

* Gwedi cael ei orchymyn a'i gryfâu fel hyn mewn modd mòr rhyfeddol, efe a arosodd yno am flwyddyn a hanner, yn llafurio yn ddiwyd ac yn llwyddiannus iawn. Yn ystod yr amser hwn yr ysgrifenodd efe ei Epistol Cyntaf at y Thessaloniaid, (cymharer 1 Thes. 3. 6, â'r bummed adnod o'r bennod hon,) ac yn fuan wedi hyny yr Ail: tybir hefyd mai y pryd hwn yr ysgrifenodd efe ei epistol at y Galatiaid; yr hwn sydd dra thebyg wrth pen. 1. 6 o'r epistol hwnw, er y crybwyllir ar ei ddiwedd mai o Rufain yr ysgrifenwyd ef, a'r epistolau at y Thessaloniaid o Athen. † Fel hyn, rhwng gweithio â'i ddwylaw (1 Cor. 4. 12,) pregethu llawer iawn, gweddïo mwy na mwy, ac ysgrifenu epistolau, nid bywyd esmwyth a segur a dreuliodd Paul yn Corinth.

12 ¶ * A phan oedd Gàlio [e]† yn rhaglaw yn [f] Achaia, [g] ‡ cyfododd yr Iuddewon yn unfryd yn erbyn Paul, ac a'i dygasant ef i'r frawdle,

e pen. 13. 7, 12. f adn. 27. Rhuf. 15. 26. a 16. 5. 1 Cor. 16. 15. 2 Cor. 1. 1. a 9. 2. a 11. 10. 1 Thes. 1. 7, 8. g adn. 6. pen. 13. 50. a 14. 2, 19. a 17. 5, 13. a 21. 27. &c. h adn. 27. pen. 25. 10. Mat. 27. 19. Ioan 19. 13. Iago 2. 6.

* Brawd i'r enwog Seneca, y philosophydd mawr, a dysgawdwr Nero, oedd y Galio hwn ynddiant. † Dywedir ei fod fel rhaglaw yn dirion a hynaws, yn deall natur rhyddid gwladol a chrefyddol yn dda, ac yn llywodraethu ei ddeiliaid mewn cyfiawnder ac undeb. ‡ Mae dynion drwg yn unfryd yn eu hamcanion a'u gweithredoedd drwg; ond yr diafol yn dda na saif ei deyrnas ef chwaith, os unwaith yr ymrana ei ddeiliaid. Dygasant ef i'r frawdle ger bron Galio y rhaglaw, i ddwyn achwyn arno.

13 [i]* Gan ddywedyd, Y mae hwn yn annog dynion i addoli Duw yn erbyn y ddeddf.

i adn. 4. pen. 6. 13. a 21. 28. a 24. 5, 6. a 25. 8.

* Mae hwn, er ei fod yn Iuddew, yn pregethu i fynu yr Iesu, ac yn pregethu i fyny grefydd ein henafiaid ni; ac fel hyny yn annog dynion i addoli Duw mewn ffordd groes i'r ddeddf a roddodd Moses i ni, ac yr hon a ganiateir i ni ei chadw gan Ymherawdwr Rhufain ei hun. Mae yn gwneyd hyny yn erbyn deddf Rhufain hefyd, yr hon sydd yn gwarafun i neb ddwyn crefydd newydd i mewn, heb ganiatâd gan Ymherawdwr a Senedd Rhufain.

14 [k]* Ac fel yr oedd Paul yn amcanu agoryd ei enau, dywedodd Gàlio wrth yr Iuddewon, [l] † Pe buasai gam, neu ddrwg weithred, O Iuddewon, ‡ wrth reswm [m] || myfi a gyd-ddygaswn â chwi:

k pen. 21. 39, 40. a 22. 1, 2. a 26 1, 2. Luc 21. 12—15. 1 Pedr 3. 14, 15. l pen. 23. 27—29. a 25. 18—20, 26. m pen. 13. 19. Marc 9. 19. 2 Cor. 11. 1, 4. Heb. 5 2.

* Gallasai Paul ei ymddiffyn ei hun pe cawsai, trwy ddangos nad oedd efe yn dywedyd dim yn erbyn y ddeddf mewn gwirionedd, ond yn pregethu yr Iesu, y Messiah; yr hwn a gysgodwyd yn yr holl ddeddf seremoniol, ac a ragfynegwyd gan yr holl brophwydi. † Rhyw gam neu ddrwgweithred yn erbyn y cyfreithiau gwladol, megys lladrad, llofruddiaeth, terfysg, neu wrthryfel. ‡ Wrth reswm, fel y byddai yr achos a'i amgylchiadau yn gofyn; ac wrth reswm, fel swyddog gwladol, yn rhwym i gadw heddwch ac iawn-drefn yn y ddinas ac yn mhlith fy neiliaid. || Pe felly y buasai yr achos, mi a gyd-ddygaswn â chwi, er mòr derfysglyd eich agwedd yn dyfod ger fy mron, gwrandawswn eich cyhuddiad a gwnaethwn gyfiawnder.

15 * Eithr os y [n] cwestiwn sydd am ymadrodd, ac enwau, † a'r ddeddf sydd yn eich plith chwi, [o] ‡ edrychwch eich hunain: [p] canys ni fyddaf fi farnwr am y pethau hyn.

n pen. 26. 3. 1 Tim. 1. 4. a 6. 4. 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 9. o Mat. 27. 4, 24. p pen. 24. 6—8. Ioan 18. 31.

* "Ymadrodd;" yr athrawiaeth oedd Paul yn bregethu yn gyffredin: "enwau;" enwau yr Iesu, pa un a oedd yn iawn ei alw ef yn Grist, neu Fessiah, a'i peidio: "a'r ddeddf;" pa un a oedd yn gofyn enwaedu ar y cenedloedd ai nid oedd, a pha un a oedd yn rhaid iddynt addoli Duw yn eu ffordd hwy ai nid oedd. † Mae *Pool*, ar adn. 13, yn crybwyll deddf y Rhufeiniaid, fel y nodwyd uchod; ond mae yn amlwg yma mai deddf yr Iuddewon oedd Galio yn ddeall, wrth ei fod yn dywedyd, "y ddeddf sydd yn *eich plith chwi.*" ‡ Nid oedd Galio yn deall y pethau hyn, ac nid oeddynt yn perthyn i'w swydd ef: mae yn addef ei anwybodaeth am danynt, ac yn dangos ei anewyllysgarwch i ymyraeth â hwynt. Nis gwyddai efe nad oedd y naill blaid *(sect)* yn gystal â'r llall yn ei lle, ac ystyriai fod gan y naill gystal hawl â'r llall i ddilyn ei barn ei hun. Er mòr ddoeth ac union ei ymddygiad yn y tro hwn, eto yr oedd yn felus iawn hefyd, na buasai yn holi Paul am ei athrawiaeth; efallai y cawsai les tragywyddol i'w enaid pe gwrandawsai arno.

16 [q]* Ac efe a'u gyrrodd hwynt oddi wrth y frawdle.

q Salm 76. 10. Rhuf. 13. 3, 4. Dat. 12. 16.

ddfammau, ac nid Groegiaid wedi cofleidio y grefydd Iuddewig, ac yn sicr nid Groegiaid wedi cofleidio y grefydd gristionogol: ni buasai y rhai cyntaf yn curo yr arch-synagogydd, ac ni buasai y rhai olaf yn ymddwyn mewn modd terfysglyd fel hyn. † Mae amryw dybiau am y Sosthenes hwn: tybia rhai mai un a wnaed yn arch-synagogydd yn lle Crispus oedd, ar ol i Crispus droi yn gristion, adn. 8; ac i'r Groegiaid hyn dybied mai efe a barodd godi erlid yn erbyn Paul, ac iddynt ei guro ef am hyny, er nad oedd ganddynt hwy barch yn y byd i grefydd Paul, dim ond meddwl ei fod yn cael cam fel dyn. Tybia eraill iddo fod yn arch-synagogydd o flaen Crispus, ac ei fod o hyd yn cael ei alw felly. Eraill a dybiant mai arch-synagogydd rhyw synagog arall yn Corinth ydoedd. Tybia eraill mai yr un a Chrispus ydoedd, dau enw ar yr un dyn. Fel hyn tybia rhai mai Iuddew annychweledig ydoedd, ac eraill mai Cristion ydoedd, a chyfaill Paul yr hyn sydd fwyaf tebygol, gan fod Paul yn crybwyll am dano yn 1 Cor. 1. 1. Gwedi i'r Iuddewon fethu llwyddo yn erbyn Paul ei hun, cynhyrfasant y Groegiaid hyn i syrthio ar Sosthenes ei gyfaill ef, ‡ a hyny newydd droi oddi wrth y frawdle; gan obeithio y buasai hyny yn foddion i beri i Gâlio fynu Paul a'i gyfeillion yn ol a'u cospi hwy am fod yn achos terfysg, neu eu rhoi mewn dalfa. ‖ Ond nid oedd Gâlio yn gofalu am ddim o'r pethau hyny: un ai o ddfystyrwch ar yr Iuddewon a'u dadleuon, neu ynte o ddoethineb yn peidio ymyraeth â hwynt. Tebygid fod geiriau Luc yma yn ei feio ef, am ei ddifaterwch yn amddiffyn Sosthenes oedd yn cael cam: a diammau ei fod i'w feio hefyd.

18 ¶ * Eithr Paul, wedi aros etto ddyddiau lawer, † a ganodd yn iach i'r brodyr, ac a fordwyodd ymaith i

inth. Gadael i'r gwallt
o adduned Nazareaeth;
byw yn rhy bell i gyrh
byddai amser eu hadd
gneifio eu penau pa le
ac ar yr un pryd gosod
neilldu, i'w ddwyn ne
pan gaffent gyfle. Y rh
au yn Jerusalem, y d
gwallt yn y tân a fydda
Num. 6. 18. Amryw
wedir am yr adduned
rhy faith eu cyfieithu y

19 * Ac efe a d
† ac a'u gadawodd h
efe a aeth i'r synag
ymmodd â'r Iuddew

a adn. 24. pen. 19. 1, 17,
Eph. 1. 1. 1 Tim. 1. 3. 2 Tim.
a 2. 1. b Gwel ar adn. 4.

* Prif ddinas Asia le
fordaith bell iawn, law
filltiroedd o Cenchrea,
hunion, yr hyn nis gall
oedd ar eu ffordd, heb s
a rhwystrau eraill. †
Phriscila yno, sef yn E
cyntaf i Paul ddyfod i
debyg nad oedd dim pre
bod yno o'r blaen; o le
an eglwys o gristionog
yn ol ei arfer yn mhob
myned i synagog yr I
oedd ei gariad at ei gen
hachub, er yr holl ddr
ganddyt yn mhob lle
iddynt wirioneddau ma
ymresymodd â hwynt,
ddadleuon, a phrofi ei
o'r ysgrythyrau sanctai

20 * A phan d

n Jerusalem, [f] ‡ ond os
|| mi a ddeuaf yn fy ol at-
rachefn. § Ac efe a aeth
)hesus.

Luc 9. 61. 2 Cor. 13. 11. e Deut. 16. 1. . 14. Mat. 26. 39. Rhuf. 1. 10. a 15. 32. 2. 19—24. Heb. 6. 3. Iago 4. 15.

ganodd yn iach iddynt," yn y
ırawdol, heddychol a boneddig-
'yl oedd gŵyl y pasg, hyny a
mser wrth y gair *gŵyl*, oddi-
vbeth ar ei ol, i ddangos mai
ll a feddylir. Dywed yr apostol
ırhaid iddo ef i gadw yr ŵyl
ei fod ef yn meddwl dim o
en Destament yn awr, ond o
a gaffai efe i bregethu Crist i'r
'd-genedl a fyddent yn Jerusa-
'yl hòno. ‡ "Os myn Duw:"
ystyriol ac yn ochelgar wrth
lewidion. || Yr oedd Paul yn
.dion gobeithiol o lwyddiant ar
wydd yn Ephesus eisoes, ac am
iadu dychwelyd yno drachefn,
a wnaeth. pen. 19. 1. § Ar
ı Jerusalem.

wedi iddo ddyfod i waered
[h] † efe a aeth i fynu ac a
[i] ‡ yr eglwys, [k] || ac a ddaeth
Antiochia.

a 10. 1, 24. a 11. 11. a 18. 22. a 23. 23. ‡ adn. 21. pen. 11. 22. a 15. 4. a 21. 11. 19—27. a 13. 1. a 14. 26. a 15. 23,

Stratonis yn Palestina oedd
esarea Philippi yn Syria: yr
ith hon yn agos i chwe' chant o
)wrw iddo fyned ar linell union
Cesarea; ac yr oedd gan Paul
ıilltir ychwaneg i fyned ar hyd
alem. Rhaid i'r teithiau hyn
ıwer o amser, a dïau i'r apostol
ıwer o beryglon, er eu hadrodd
ychydig eiriau: nid boddâu
y darllenydd oedd amcan Luc;
a fodd y cafodd yr efengyl ei
a mawr lafur yr apostolion yn
† Efe a aeth i fynu i Jerusalem
ıdd yr eglwys yno yn y modd
lol a serchiadol. ‡ "Yr eglwys:"
y mewn ffordd o enwogrwydd,
eglwys yn Jerusalem ydoedd
yr holl fyd cristionogol y pryd
adodd Duw eglwys y Testament
gys ar adfeilion hen eglwys yr
ent. || Efallai bod amryw o'r
raill o hyd yn Jerusalem, gan
ld achos i Paul aros yn hir yno;
nadawodd ac a aeth i waered i
Syria, lle buom gydag ef amrai
blaen.

: wedi iddo dreulio talm o
e a aeth ymaith, gan dram-
· wlad Galatia, a Phrygia,
ı, [m] || a chadarnhâu yr holl
n.

1 Cor. 16. 1. Gal. 1. 2. a 4. 14. m pen. 11. a 16. 40. Deut. 3. 28. Ezra 1. 6. Es. 35. Luc 22. 32, 43. 1 Thes. 3. 2. a 4. 18. a 5. 13.

ıros talm o amser gyda ei hen
gyfeillion yn Antiochia, yn adrodd yr hyn a
wnaethai Duw drwyddo ef yn ei holl deithiau
diweddaf, a sylwi pa fodd yr oedd gwaith yr
Arglwydd yn llwyddo gyda hwythau, a'u
cadarnâu hwynt yn yr efengyl; † efe a aeth
ymaith y drydedd waith i gylch-daith arall,
lle y buasai efe flynyddoedd o'r blaen. ‡ Er
nad euwir ond y ddwy dalaeth hyn, mae yn
ddïamman i'r apostol ymweled â llawer o
fanau eraill ar hyd y ffordd tuag Ephesus:
tybir yn gyffredin iddo fod tua phedair
blynedd ar y daith hon i gyd, a chynnwys
yr amser y bu yn aros yn Ephesus; (pen.
19. 10.) sef o'r flwyddyn 54 hyd 58. || Gwedi
hau yr had, mae yn angenrheidiol ei ddyfr-
âu a'i ymgeleddu; a gofalus iawn oedd yr
apostol am hyny hefyd.

24 ¶ Eithr rhyw Iuddew, a'i enw
[n] * Apòlos, [o] † Alexandriad o genedl,
[p] ‡ gwr ymadroddus, [q] cadarn yn yr
ysgrythyrau, || a ddaeth i Ephesus.

n pen. 19. 1. 1 Cor. 1. 12. a 3. 5, 6. a 4. 6. a 16. 12. Tit. 3. 13. o pen. 6. 9. a 27. 6. p Ex. 4. 10. Es. 3. 3. 1 Cor. 2. 1, 2. 2 Cor. 10. 10. q adn. 28. pen. 7. 22. Ezra 7. 6, 12. Mat. 13. 52. Luc 24. 19. Col. 3. 16.

* Yr un ag Apèles, Rhuf. 16. 10, medd *Pool.* † Brodor o Alexandria yn yr Aipht, lle yr oedd lluoedd o Iuddewon yn preswylio. ‡ Yr oedd efe yn wr duwiol iawn, tra dysg-edig yn ysgrythrau yr Hen Destament, ac o ddawn ymadrodd hyawdl dros ben. || Daeth hwn i Ephesus ryw bryd yn absenoldeb Paul ar y daith uchod.

25 * Hwn oedd wedi [r] dechreu
dysgu iddo ffordd yr Arglwydd : [s] † ac
efe yn wresog yn yr yspryd, a lefarodd
ac a athrawiaethodd yn ddiwyd y peth-
au a berthynent i'r Arglwydd, [t] ‡ heb
ddeall ond bedydd Ioan yn unig.

r pen. 13. 10. a 16. 17. a 19. 9, 23. Gen. 18. 19. Barn. 2. 22. 1 Sam. 12. 23. Salm 25. 8, 9. a 119. 1. Es. 40. 3. Jer. 6. 16. Hos. 14. 9. Mat. 3. 3. Marc 1. 3. a 12. 14. Luc 3. 4. Ioan 1. 23. s Rhuf. 12. 11. Col. 1. 28, 29. 2 Tim. 2. 4. t pen. 19. 3. Mat. 3. Luc 3. Ioan 1. 19—36.

* Tybir iddo ef fod yn gwrando Ioan Fedyddiwr yn pregethu, iddo gael ei fedyddio ganddo ef ar broffes o'i ffydd yn y Messiah i ddyfod, iddo ddychwelyd yn fuan wedi hyny i Alexandria, ac na bu efe erioed yn mhlith cristionogion tan y tro hwn y daeth efe i Ephesus, a chael cydnabyddiaeth â g Acwila a Phriscila. Os felly, nis gallai efe fod yn wr ieuanc yn awr, fel y tybir yn gyffredin, er na ddywed Luc ddim am hyny; oblegid yr oedd Ioan wedi marw er ys mwy nac ugain mlynedd cyn yr amser a enwir yma. Os oedd yn wr mewn oedran, yr oedd e ostyngeiddrwydd yn fawr, ac yn ymddangoı yn brydferth iawn, yn cymmeryd ei addysgı gan Acwila a Phriscila yn ffordd Duw. Y gwir yw, nas gellir gwybod yn awr pa bryd na chan bwy, y dechreuodd efe gael e ddysgu yn ffordd yr Arglwydd, sef fford(iachawdwriaeth trwy ffydd yn y Messiah † Yr oedd efe yn wresog dros ogoniant Duw ac achubiaeth eneidiau ei gyd-genedl, ac yı llafurus iawn yn ol y goleuni oedd ganddo ‡ Yr hyn oedd Ioan yn ei bregethu, se edifeirwch, a ffydd yn y Messiah oedd a ymddangos, er maddeuant pechodau: hyny oedd swm ei weinidogaeth ef, a hyny a ar wyddocâid trwy ei fedydd ef.

dyfod, neu ynte fel un i ddyfod, mae yn anodd penderfynu: †pa un bynag o'r ddau, mae yn amlwg fod Acwila a Phriscila yn gweled ei olygiadau ef ar athrawiaeth yr efengyl yn anmherffaith y pryd hwnw; am hyny hwy a'i cymmerasant atynt, i'w cymdeithas a'u lletty, mae yn debyg, ac a agorasant iddo ffordd Duw, pethau mawrion yr efengyl, yn fanylach. Rhyfedd fu rhagluniaeth Duw yn y tro hwn; dwyn Acwila a Phriscila o'r Ital i Ephesus, a dwyn Apòlos o Alexandria yn yr Aipht yno i'w cyfarfod, i gael ei ddysgu ganddynt.

27 * A phan oedd efe yn ewyllysio myned i Achaia, [z] †y brodyr, [a] gan annog, a ysgrifenasant at y disgyblion i'w dderbyn ef. ‡ Yr hwn, wedi ei ddyfod, [b] a gynnorthwyodd lawer ar y rhai a [c] gredasant trwy ras.

z pen. 9. 27. Rhuf. 16. 1, 2. 1 Cor. 16. 3. 2 Cor. 3. 1, 2. a Col. 4. 10. 3 Ioan 8—10. b 1 Cor. 3. 6, 10—14. 2 Cor. 1. 24. Phil. 1. 25. c Ioan 1. 12, 13. Rhuf. 1. 5. 1 Cor. 15. 10. Eph. 2. 8—10. Phil. 1. 29. Col. 2. 12. 2 Thes. 2. 13, 14. Tit. 3. 4—6. Iago 1. 16—18. 1 Pedr 1. 2, 3.

* Yn pen. 19. 1, ni a'i cawn ef yn Corinth, prif ddinas Achaia, lle y bu Paul yn llafurio yn hir ac yn llwyddiannus. Mae yn debyg ei fod yn ewyllysio myned yno o wir awydd am gael gweled y cristionogion yn y parthau hyny, cael ei addysgu yn mhellach ganddynt a rhoddi pob cynnorthwy a allai efe iddynt. † Cafodd bob annogaeth i fyned, gan Acwila a Phriscila, a'r ychydig frodyr oedd yn Ephesus y pryd hwnw; ac ysgrifenasant lythyr o ganmoliaeth iddo i fyned gydag ef fel y derbynid ef megys cristion diffuant, megys brawd anwyl, ac megys gweinidog ffyddlawn yn yr efengyl. ‡ Ni bu ei fynediad yn ofer; defnyddiodd Duw ef yn nodedig, i ddyfrâu yr had a hauasai Paul, ac i gyn-

a pen. 15. 24—29. 1 Cor. [...]
b pen. 18. 23. c pen. 18. 19[...]

* Am fynediad Apòlo[...] yno, gwelsom ar pen. 18[...] uchaf:" sef Galatia a P[...] a rhanau eraill o Asi[...] addewid i'r brodyr yn[...] heibio yno i Jerusalem[...] nghylch deuddeg o nif[...] hyn, adn. 7. Tybir mai [...] duwiol oeddynt, a fe[...] Fedyddiwr ei hun, neu g[...] ef, ac iddynt adael gwl[...] pentecost, ac na chlyw[...] dywalltiad yr Ysbryd [...] gwyrthiol ar y dydd h[...] ddysgyblion yr Arglwy[...] wedi hyny. Mae yn d[...] i'r cristionogion yn mh[...] amgen cawsent glywed [...] yn rhywle.

2 Efe a ddywedo[...] dderbyniasoch chwi [...] † er pan gredasoch ? [...] wedasant wrtho, [e] [...] gymmaint a chlywe[...] Glân.

d adn. 6. pen. 2. 17, 38, 39. [...] 15—17. Rhuf. 1. 11, 12. e 1 S[...] 6. 19. a 12. 1, &c. Gal. 3. 5.

* A dderbyniasoch ch[...] yn ei ddoniau gwyrthiol [...] wedi credu yn y Messi[...] Ioan Fedyddiwr am da[...] atebiad hwn yn ol y go[...] ddoniau gwyrthiol yr Y[...] ent fod heb wybod am [...] yr Ysbryd Glân, nac yc[...] idion o'r tywalltiad o [...] diweddaf; yr oeddynt y[...]

d hwynt. Yr oedd Ioan yn
siah ar ymddangos, ac yn bed-
r eu crediniaeth o'r athrawiaeth
bedyddiwyd y deuddeg hyn, a
dynt fod yn pregethu yr un
n mhlith yr Iuddewon mewn
enig; ac fel hyny nas gwydd-
bryd Glân eisoes wedi ei dyw-
ient hefyd fod y Messiah yn
od.

vedodd Paul, [h] Ioan yn
yddiodd â bedydd edifeir-
lywedyd wrth y bobl am
hwn oedd yn dyfod ar ei
g Nghrist Iesu.

11. 16. a 13. 23—25. Mat. 3. 11, 12. a 11. Marc 1. 1—12. Luc 1. 76—79. a 3. 16—18. . 28—36. a 5. 33—35.

gaeth Ioan oedd, rhag-rybyddio
rhag y llid oedd ar ddyfod,
w i edifeirwch, a'u hannog i
essiah oedd y pryd hwnw wedi
ac i ymddangos yn gyhoeddus
i ol ef: fel hyn yr oedd yn dar-
ydd bobl barod.

n glywsant * hwy † *hyn*,
edyddiwyd || yn enw yr
Iesu.

a 8. 12, 16. Rhuf. 6. 3, 4. 1 Cor. 1. 13—

sef y deuddeg dysgybl a son-
1:" sef yr hyn a ddywedasai
nod o'r blaen. ‡ A fedyddiwyd
ar orchymyn Paul, ac ar eu
cydsyniad eu hunain, er eu
blaen i fedydd Ioan. Mae rhai
wl yn meddwl fel arall; mai
ic yw y bummed adnod, eithr
Paul yn adrodd yr effaith oedd
yn gael ar ei wrandawwyr, eu
ysgar i gymmeryd eu bedyddio
glwydd Iesu wrth glywed Ioan
am dano. Os felly mae i ni
iu, ni chafodd y deuddeg hyn
rachefn gan Paul, fel y dywed-
ae ein pedwar awdwr yn ddau
n eu gilydd ar y pwnc hwn;
Scott o'r farn flaenaf, a *Pool* a
olaf: byddai yn rhy faith o
u eu sylwadau oll, ac nid teg
u y naill blaid a gadael y llall.
vedyd i Ioan mewn rhyw ystyr
ysgyblion yn enw yr Arglwydd
Arglwydd Iesu ei hunan gael ei
i enw ei hun, yr hyn fyddai
rthun iawn. Sylwyd o'r blaen,
fod bedydd Ioan yn beth cwbl
bedydd cristionogol; ac ar ol
, byddid yn bedyddio pawb, ar
istionogaeth, heb ymholi dim
nt eu bedyddio gan Ioan o'r
o: ac mae yn beth rhyfedd
d rhai a fedyddiasid gan Ioan
ir mil a fedyddiwyd ar ddydd
Os bedyddiwyd y deuddeg hyn
u ei gyfeillion, nid oes yma
ail fedyddio yr un dynion;
r un oedd bedydd Ioan â'r
nogol: Crist ei hun a sefydl-
iad o fedydd fel yr ordinhad
oan.

6 * Ac wedi i [k] Paul ddodi *ei* ddwylaw arnynt, [l] † yr Yspryd Glân a ddaeth arnynt: ‡ a hwy a draethasant â thafodau, || ac a brophwydasant.

k pen. 6. 6. a 8. 17—19. a 9. 17. 1 Tim. 5. 22. 2 Tim. 1. 6. l pen. 2. 4. a 10. 45, 46. a 13. 9. 1 Cor. 12. 8—11, 28—30.

* Fel hyn yr oedd Paul yn eu urddo hwynt, ac yn eu hawdurdodi i fyned a phregethu yr efengyl: † ac yr oedd hyn yn arwydd hefyd o'r hyn a wnelai Crist iddynt, sef eu cynnysgaethu â doniau gwyrthiol yr Ysbryd Glân. ‡ Yn y fan hwy a lefarasant mewn gwahanol ieithoedd, nas gwyddent ddim am danynt o'r blaen, yr un modd a'r apostolion ar ddydd y pentecost: || ac a brophwydasant, trwy ddehongli prophwydoliaethau yr Hen Destament, llefaru yn olau am ddirgeledigaethau dyfnion yr efengyl, clodfori Duw mewn hwyl orfoleddus iawn, ac efallai rhagfynegi rhyw bethau i ddyfod, perthynol i lwyddiant yr efengyl.

7 * A'r gwyr oll oeddynt ynghylch deuddeg.

* Yn nghylch deuddeg, neu ddeuddeg union, yr un nifer â'r apostolion. Tybir fod Paul yn bwriadu y deuddeg hyn fel cenadon o Ephesus i eglwysi Asia, yn debyg i'r rhai a enwir yn pen. 13. 1—3, o eglwys Antiochia yn Syria. Yr oedd amgylchiadau y dysgyblion hyn yn hollawl yr un fath a'r eiddo Apôlos; ond ei fod ef yn fwy enwog yn yr eglwys na hwynt hwy.

8 * [m] Ac efe a aeth i mewn i'r synagog, † ac a lefarodd yn hŷ ‡ dros dri mis, gan || [n] ymresymmu a chynghori § y pethau *a berthynent* i deyrnas Dduw.

m pen. 13. 14, 46. a 14. 1. a 26. 22, 23. n adn. 9. pen. 9. 20—22. a 17. 1—3, 17. a 18. 4. a 28. 23. Jude 3.

* Sef synagog yr Iuddewon yn Ephesus, lle byddent yn addoli Duw, yn darllen y gyfraith, ac yn traddodi areithiau cyhoeddus ar byncian crefyddol. † Cawn yr agoriad gorau ar yr hyfdra hwn yn ngeiriau Paul ei hun wrth henuriaid eglwys Ephesus, pen. 20. 20, 21, 26, 27. ‡ Tri mis cyn iddo dynu oddi wrthynt, a neillduo y dysgyblion, adn. 9. || Mae yr ymresymu a'r cynghori yma yn dangos fod caledwch a gwrthddadlau o du yr Iuddewon yn erbyn athrawiaeth Paul. § Pethau yr efengyl: teyrnas gras Duw ar y ddaear i addasu dynion i deyrnas ei ogoniant yn y nef. Dysgwyliai yr Iuddewon am deyrnas ddaearol y Messiah, ac addefai y cristionogion ef yn Frenin, ond mai ysbrydol oedd ei deyrnas: nid o'r byd hwn, er ei bod yn dechreu yn y byd hwn.

9 [o] * Eithr pan oedd rhai wedi caledu, ac heb gredu, [p] gan ddywedyd yn ddrwg am † y ffordd honno ger bron y llïaws, [q] ‡ efe a dynnodd ymaith oddi wrthynt, || ac a neillduodd y dysgyblion; [r] § gan ymresymmu beunydd yn ysgol un Tyrannus.

o pen. 7. 51. a 13. 45, 46. a 18. 6. 2 Bren. 17. 14. 2 Cron. 30. 8. a 36. 16. Neh. 9. 16, 17, 29. Salm 95. 8. Es. 8. 14. Jer. 7. 26 a 19. 15. Ioan 12. 40. Rhuf. 9. 18. a 11.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

4 Ac yr oedd rhyw saith o feibi Scefa, Iuddew, * *ac* arch-offeiry rhai oedd yn gwneuthur

Blaenor un o'r pedwar dosparth ar hugain offeiriaid, oedd y Scefa hwn, neu un wedi yn arch-offeiriad pen..f am ychydig, a wedi cael ei droi o'i swydd, fel y gwnaid llawer yn yr amseroedd llygredig hyny. Er nad oedd gan y saith hyn ddim ffydd yn Iesu fel Person Dwyfol a Messiah, etc. arferent ei enw i geisio bwrw allan gythreuliaid, er elw a phaich iddynt eu hunain. ..el ar Marc 9. 38—40.

15 [d] * A'r yspryd drwg a attebodd a ddywedodd, * Yr Iesu yr wyf yn adnabod, † a Phaul a adwaen; ..thr pwy ydych chwi?

d pen. 16. 17, 18. Gen. 3. 1—6. 1 Bren. 22. 21—23 ... 28—31. Marc 1. 24, 34. a 5. 9—13. Luc 4. 33—35 ...—39.

* Adwaenai yr ysbryd drwg yr Iesu er ei ...'i gryndod, a gwyddai fod gallu yr Iesu ...rhy drech iddo ef: † adwaenai Paul hefyd fel gwas ac apostol Crist, a gwyddai fod ... Paul awdurdod oddi wrth Grist yn ei ... ef nas gallai ei wrth-efyll: gorfu arno ...ddef y pethau uchod yn gyhoeddus, er ei ... ei hun, ac er anrhydedd i Grist, a ...el ei apostol ef. ‡ Ond am danoch chwi, ...efe, pwy ydych chwi? Pwy a roddodd ...wi awdurdod i fy ngorchymyn I allan? ...goswch i mi eich awdurdod: nid adwaen-chwi na'r Iesu na Phaul, ac nid adwaen-hwythau chwi: nid yw eich tynghedn... ond swn gwag; nid wyf yn teimlo nac ...ofni grym eich geiriau ofer, gwnewch ... gwaethaf, nid ymostyngaf fi i chwi mewn ...modd.

16 [e] * A'r dyn yr hwn yr oedd yr ...pryd drwg ynddo, a ruthrodd ar-...nt, ac a'u gorchfygodd, ac a fu ...wn yn eu herbyn; hyd oni ffoisant ...y allan o'r tŷ hwnnw, yn noethion ...yn archolledig.

e Marc 5. 3, 4, 15. Luc 8. 29, 35.

* Gyda'r geiriau uchod, cynhyrfodd yr ...ryd drwg y dyn i ruthro yn ofnadwy ar ...ith dyn, yr hwn a rwygodd eu dillad ac ...rwygodd eu cnawd mewn modd dychrynl..., a da fu iddynt gael ffoi am eu bywydau. ... yn amlwg iawn mai nid lloerigrwydd ... hyn, fel y taera rhai, nis gallasai un lloerig, pa mor gryfed bynag a fuasai, ...fygu saith o ddynion fel hyn, a'u gyru i ...yn noethion ac archolledig. Nis gwyddpa fodd yr oedd Satan yn gallu grymuso ...'n yn gorphorol, ond ni a welwn yn amiddo wneyd hyny; ac ni a welwn hefyd ...yw efe wedi colli dim o'i rym ysbrydol ...neyd pob drwg a oddefo Duw iddo: a ...garedd annhraethol yw, ei fod yn cael ei ...wyno fel y mae.

17 [f] * A hyn a fu hysbys gan yr ...l Iuddewon a'r Groegiaid hefyd, y ...i oedd yn preswylio yn Ephesus; ac ofn a syrthiodd arnynt oll [g] ‡ ac enw yr Arglwydd Iesu a fawrygwyd.

f adn. 10. *g* pen. 5. 5, 11, 13. a 13. 12 Lef. 10. 3. 1 Sam. 6. 20. 2 Sam. 6. 9. Salm 64 9. Luc 1. 65. a 7. 16. *h* Phil. 1. 20. a 2 9—11. 2 Thes. 1. 12. a 3. 1. Heb. 2. 4, 9. Dat 5 12—14.

* Nis gallasai tro rhyfeddol o'r fath uchod mewn dinas boblogaidd, lai na myned yn gyhoeddus yn fuan; † a phan ei gwybuwyd syrthiodd ofn ar bawb rhag y dygwyddai y cyffelyb iddynt hwythau, os dywedent ddim yn erbyn enw yr Iesu, neu os gwnaent ddefnydd o hono yn annheilwng gyda eu swynion fel y meibion Scefa hyn. ‡ Dywedwyd uchod, ar adn. 15, mai gorfod addef Iesu a'i apostol a fu ar yr ysbryd drwg, er anrhydedd iddynt; tybia rhai i'r gwrthwyneb, mai eu haddef a wnaeth, gyda bwriad i beri i'r bobl feddwl fod rhyw gyngrair rhyngddo ef â hwynt, er eu gwaradwyddo: os felly, collodd ei amcan yn gwbl, goruwch-lywodraethodd Duw y tro i fawrygu enw yr Iesu.

18 * A llawer o'r rhai a gredasant [i] † a ddaethant, ac a gyffesasant, ac a fynegasant eu gweithredoedd.

i Lef 16 21. a 26. 40. Job 33. 27, 28. Salm 32. 5. Diar. 28. 13 Jer. 3. 13. Esec. 16. 63. a 36. 31. Mat. 3. 6. 1 Ioan 1. 9.

* Yr oedd yr Ephesiaid yn nodedig am eu hudoliaeth a'u swynion aflan, ac wedi eu taro â dychryn gan y tro hwn ar feibion Scefa, a chredu nad oedd enw yr Iesu ddim peth i gellwair ag ef, † hwy a ddaethant at yr apostolion a'r brodyr, ac a gyffesasant eu gweithredoedd yn frawychus ac yn edifeiriol, ac a'u gadawsant hefyd, fel y gwelwn yn y blaen.

19 * Llawer hefyd o'r rhai a fuasai yn gwneuthur [k] rhodreswaith, † a ddygasant eu llyfrau ynghyd, [l] ‡ ac a'u llosgasant y'ngŵydd pawb: ‖ a hwy a fwriasant eu gwerth hwy, ac a'i cawsant yn ddengmil a deugain o *ddarnau* arian.

k pen. 8. 9—11. a 13. 6, 8. Ex. 7. 11, 22. Deut. 18. 10—12. 1 Sam. 28. 7—9. 1 Cron. 10. 13. 2 Cron. 33 6. Es. 8. 19. a 47. 12, 13. Dan. 2. 2. *l* Gen. 35. 4. Ex. 32. 20. Deut. 7. 25, 26. Es. 2. 20, 21. a 30. 22. Mat. 5. 29, 30. Luc 14. 33. Heb. 10. 34.

* Bod yn brysur, ac ymyraeth yn goegffol â phethau nad yw yn perthyn eu gwybod, yw ystyr y gair *periergа*, a gyfieithir yma rhodres-waith; ceisio deall dirgelion annaturiol, effeithiau y ser a'r planedau, a darllen tyngedion dynion wrth y planedau hyny: pob peth a ddeallir yn gyffredin wrth swyn-gyfaredd, dewiniaeth, &c, &c. † Y llyfrau oedd ganddynt i ddysgu y celfyddydau ofer a drygionus uchod. ‡ Llosgasant hwynt yn ngŵydd pawb, er dangos eu gwir edifeirwch am y pechod, eu tra chasineb ato, a'u llwyr ymadawiad oddi wrtho; ac hefyd fel na lygrid neb arall gan y cyfryw lyfrau mwy. Gwell llosgi y llyfrau nac i'r llyfrau fod yn foddion eu llosgi hwy yn uffern byth. ‖ Mae amryw dybiau am y swm hwn, am nas gwyddir pa ddarnau arian oeddynt, ai Iuddewig, Groegaidd, neu Rufeinaidd: y swm isclaf a enwir yw, 1875, a'r swm uchaf yw 7500 o bunnau o'n harian ni: mae hyny yn dangos fod bri mawr ar y llyfrau o herwydd fod bri mawr ar y celfyddydau drwg a ddysg-

yn Asia lelaf, ac yn ei ddarostwng ef ar ei dir, ac yn ei amddiffynfa gadarn ei hun: yn llosgi ei lyfrau, yn dattod ei weithredoedd, ac yn dwyn ei ddeiliaid oddi arno.

21 ¶ [a] * A phan gyflawnwyd y pethau hyn, [o] † arfaethodd Paul yn yr yspryd, [p] gwedi iddo dramwy trwy Macedonia ac Achaia, [q] ‡ fyned i Jerusalem; || gan ddywedyd, Gwedi i mi fod yno, [r] rhaid i mi weled Rhufain hefyd.

a Rhuf. 15. 25—28. o pen. 18. 6—10. a 18. 21. a 20. 22. Galat. 3. 37. Rhuf. 1. 13. 2 Cor. 1. 15—18. p pen. 20. 1—6. q pen. 20 16, 22. a 21. 4, 11—15, 17. a 24. 17, 18. Rhuf. 15 25, 26. r pen. 23. 11. a 25. 10—12. a 27. 1, 24. a 28. 16, 30, 31. Rhuf. 1. 15. a 15. 28, 29. Phil. 1. 12—14.

* Gwedi cyflawni y pethau rhyfeddol uchod a adroddwyd, yn Ephesus. † Yn ei Ysbryd ei hun, mae yn debyg, yr arfaethodd Paul hyn, ac nid yr Ysbryd Glân a feddylir; oblegid cafodd yr apostol ei arwain i newid ei feddwl wedi hyn, ac nid aeth i'r manau a enwir yn hollawl fel yr oedd wedi arfaethu. ‡ Gwedi treilio rhyw yspaid o amser yn Macedonia ac Achaia, arfaethai Paul fyned oddi yno i Jerusalem; i fynegi i'r brodyr yno, yr hyn "a wnaethai Duw yn mhlith y cenedloedd trwy ei weinidogaeth ef." pen. 21. 17—19. || Tua chwech cant o filltiroedd oedd o Achaia i Rufain yn y gorllewin; ac yr oedd llawn wyth cant o Achaia i Jerusalem yn y dwyrain: felly buasai yn nes o lawer iddo ef fyned o Achaia i Rufain, na myned oddi yno i Jerusalem yn gyntaf, ac wedi hyny yn ol i Rufain, dros 1400 o filltiroedd. Ond felly yr arfaethodd efe, ac felly y bu yn y diwedd; eithr mewn modd gwahanol i arfaethiad Paul: yn garcharor yr aeth efe yn gyntaf i Rufain.

22 [s] * Ac wedi anfon i Macedonia

[...] 10, o'r bennod hon. Tybi[...]
hwn, ac o Ephesus, yr ys[...]
pistol cyntaf at y Corinthi[...]
ed amryw o'r brodyr od[...]
amryw bethau gofidus a g[...]
wedi ei ymadawiad ef.

23 ¶ * A bu ar y[...]
[x] † drallod nid bych[...]
[y] ffordd honno.

x 2 Cor. 1. 8—10. y ada. 9. [...]
4. a 24. 14, 22.

* Sef yr amser yr aros[...]
wedi ymadawiad Timot[...]
Macedonia ac Achaia. †[...]
athrawiaeth yr efengyl, u[...]
wriaeth pechaduriaid. Y[...]
ugoliaeth a basiodd, dyma[...]
ymgyrch newydd eto: nid[...]
ion Crist lonydd gan Sata[...]

24 Canys rhyw u[...]
trius, gôf arian, * yn [...]
au arian i [z] Dïana, [a] [...]
elw nid bychan i'r cr[...]

z ada. 27, 28, 34, 35. a pe[...]
1 Tim. 6. 9, 10.

* Dïana oedd dduwie[...]
enwog iawn yn mhlith y[...]
enwedig yn Ephesus, lle [...]
deml ddirfawr iddi, a de[...]
yn y deml hòno. Temla[...]
oedd y rhai hyn a wnelai [...]
y deml fawr hòno; a d[...]
ynddi, yr un wedd a'r dd[...]
fawr. Neu, yn ol tyb era[...]
batheiniau crynion o aria[...]
ar y naill wyneb, wedi eu[...]
iaden. † Cyrchai addol[...]
barthau Asia i Ephesus m[...]
a phrynent y temlau bych[...]
ai Dïana yn dduwies gart[...]

oll ofer-goelion a'r gau-grefyddau sydd llanw y byd. Hyny a gynhyrfodd Demetrius i alw y crefftwyr hyn yn nghyd, ac i y derfysg bresenol.

26 * Chwi a welwch hefyd ac a wch, [c] nid yn unig yn Ephesus, hr agos dros Asia oll, † ddarfod i'r al yma berswadio a throi llawer o bl ymaith, ‡ wrth ddywedyd [d] nad yw dduwiau y rhai a [e] wneir â ylaw.

[c] adn. 10, 18—20. 1 Cor. 16. 8, 9. 1 Thes. 1. 9. [d] pen. 14. a 17. 29 Salm 115. 4—8. a 135. 15—18. Es. 44 10— a 46. 5—8. Jer. 10 3—5, 11, 14, 15. Hos 8 6. 1 Cor. 8. 19, 20. a 12. 2. Gal. 4. 8. [e] adn. 35.

* Chwi a welwch a'ch llygaid eich hunain Ephesus, ac a glywch yr hanes o fanau ill, agos drwy Asia oll, lle mae ein hyder am olud; † fod y dyn peryglus hwn Paul, sylfaenu crefydd newydd, yn troi peth anf o drigolion Asia oddi wrth addoli Dïana, yn taeru nid yw y rhai a wnair â dwylaw nion yn dduwiau, ac na ddylid eu haddoli. hai y paganiaid fod rhyw beth dwyfol yn r, yn y delwau a wnaent hwy i gynddrych lien duwiau; ac felly y tybia y pabyddion : ond addefai y rhai mwyaf dysgedig, a losophaidd o honynt nad oedd dim; nad dynt ond cynddrychioliad gweledig o'r wiau anweledig.

27 [f] * Ac nid yw yn unig yn enyd i ni, ddyfod y rhan hon i ddirg; † eithr hefyd bod cyfrif teml y duwies fawr Dïana yn ddiddym, a d hefyd ddistrywio ei mawrhydi hi, ‡ yr hon y mae Asia oll || a'r byd yn i haddoli.

[f] adn. 21. Zeph. 2. 11. Mat. 23. 14. 1 Tim. 6. 5. Jam 5. 19 Dat. 13. 3, 8.

* Mae perygl mawr fel hyn rhag i ni golli gwaith a'n helw o hyn allan, a dyfod i wth a dirmyg hefyd, o herwydd i ni erioed wrth y fath gelfyddyd, ac ennill ein helw y fath waith. † Ac nid hyny yn unig y drwg, mae perygl arall, llawer mwy yd: sef rhag i'r dduwies fawr Diana, ei ml, ei mawrhydi, ei haddoliad, a holl ffodau ei chrefydd hi gael eu diddymu a'u yn i warth, ‡ lle mae Asia oll, a'r byd agos awr, yn ei haddoli. || Adnabyddid Dïana llawer iawn o wahanol enwau mewn ahanol barthau o'r byd; megis Hebe, via, Hecate, Dïana, Meni, a Lucina: ridd hi hefyd yn dduwies hela, teithio, or, swyno, &c; a thân y naill â'r llall o'r wau a'r swyddau uchod, mae yn ddïamu bod iddi lawer iawn o addolwyr yn ob màn.

28 * A phan glywsant, [h] hwy a wyd o ddigofaint; [i] ac a lefasant, u ddywedyd, † Mawr *yw* Dïana yr hesiaid.

[h] pen. 7. 54. a 16 19—24. a 21. 28—31. Salm 2. 2. Dat. 12. [i] adn. 34, 35. 1 Sam. 5. 3—5. 1 Bren. 18. 26—29. 41. 6—7. Jer. 1. 35. Dat. 13. 4. a 17. 13.

* Pan glywodd "y crefftwyr" "a gweithr y cyfryw bethau" fod eu helw a'u creld yn debyg o ddyfod i goll a gwarth, y a lanwyd o ddigofaint: yr oedd eu crefydd yn hen ac yn gyffredinol; ond colli yr elw oedd yn gwasgu fwyaf arnynt hwy, ac yn eu cynhyrfu, dan rith o fod yn eiddgar (*zealous*) dros eu duwies a'u crefydd. † Dywedled Paul a fyno i'r gwrthwyneb, ni a safwn i fynu dros grefydd ein gwlad, ac a fyddwn byw a marw dros ein duwies ardderchog a'i theml ogoneddus; Mawr yw Dïana yr Ephesiaid! duwies o'r radd flaenaf yw hi; nis goddefwn i neb ei dirmygu. Dywedai Paul nad oedd hi ddim; dywedent hwythau ei bod yn Fawr: a roddai y paganiaid yr enwad hwn, *Mawr*, yn gyffredin i'w duwiau. Nid oes ond un Duw *Mawr*, sef y gwir a'r bywiol Dduw, wedi y cwbl.

29 [k] * A llanwyd yr holl ddinas o gythrwfl: † a hwy a ruthrasant yn unfryd [l] i'r orsedd, [m] ‡ gwedi cipio Gaius ac [n] Aristarchus o Macedonia, cyd-ymdeithion Paul.

[k] adn. 32. pen 17. 8. a 21. 30, 38. [l] Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1 14. [m] pen. 20 4. a 27. 2. Col. 4. 10. Philem. 24. [n] 1 Cor. 4. 9

* Casglodd y bloeddiau gorwyllt uchod yr holl ddinas yn nghyd, bychain a mawrion, mewn syndod a therfysg, i weled beth oedd y mater. † *Theatron* yw y gair Groeg a gyfieithir yma "gorsedd:" math o adeilad dirfawr o faintioli ydoedd, lle y cynnelid cyfarfodydd cyhoeddus ar achosion mwyaf pwysig y ddinas a'r wladwriaeth; lle y chwareuid campiau cyhoeddus, er anrhydedd i'r dduwies Dïana; a lle y dygid caeth weision a drwg-weithredwyr i ymladd â gwylltfilod, er difyrwch i'r dinasyddion, ac i gael eu llarpio ganddynt yn y diwedd: o'r gair uchod mae y gair saesoneg *Theatre*, chwareu-dŷ, wedi ei ffurfio. ‡ Ai yr un oedd hwn â Gaius o Derbe, pen. 20. 4; a'r Gaius yr ysgrifenodd Ioan ei epistol ato, nis gwyddom: yr oedd Gaius yn enw cyffredin yn mhlith y Rhufeiniaid. Gwel am yr un enw yn Rhuf. 16. 23; 1 Cor. 1. 14. || Brodor o Thessalonica, pen. 20. 4; a chyd-garcharor â Paul yn Rhufain, Col. 4. 10. Gan na chafodd y terfysgwyr afael ar Paul, cipiasant y ddau hyn, ei gyfeillion, i'r orsedd; gan feddwl mae yn debyg cael barn yn eu herbyn hwynt yno, neu ynte eu taflu i'r anifeiliaid gwylltion i'w dyfetha, heb farn yn y byd.

30 [o] * A phan oedd Paul yn ewyllysio myned i mewn i blith y bobl, [p] † ni adawodd y disgyblion iddo.

[o] pen. 14. 14—18. a 17. 22—31. a 21. 39. [p] 2 Sam. 18. 2, 3. a 21. 17.

* Ewyllysiau Paul fyned i mewn hefyd, i amddiffyn ei achos, i amddiffyn ei gyfeillion, ac i farw dros achos Crist os byddai raid, yn hytrach na chilio, a gadael ei gyfeillion i'r gwaethaf. Efallai ei fod yn gobeithio tawelu y bobl hefyd; beth bynag oedd ei fryd, yr oedd ei ysbryd yn wrol ardderchog, ac yr oedd ei achos yn dda, ac yn deilwng o'r fath ysbryd. † Ond ni adawai y dysgyblion iddo: yr oedd ei berson yn anwylach, a'i fywyd yn werthfawrocach ganddynt hwy, nag y goddefent iddo anturio i'r fath enbydrwydd: efe oedd eu tad ysbrydol a'u hathraw ffyddlawn hwy.

31 * Rhai hefyd o [q] bennaethiaid Asia, y rhai oedd gyfeillion iddo, † ...

hwy, ac yn anrhyheddus iawn i'w gymmeriad yntau; fel un ag oedd wedi ymddwyn yn addas yn y manau lle cawsent hwy gydnabyddiaeth âg ef.

32 [r] * A rhai a lefasant un peth, ac eraill beth arall: † canys y gynnulleidfa oedd yn gymmysg; [s] ‡ a'r rhan fwyaf ni wyddent o herwydd pa beth y daethent ynghyd.

r adn. 29. pen. 21. 34. s adn. 40. Math. 11. 7—9. Luc 7. 24—26.

* Purion dysgrifiad yw hyn o werin-dorf derfysglyd, † rhai yn Iuddewon a rhai yn baganiaid, ‡ ac bron i gyd wedi tŷru at eu gilydd heb wybod yn y byd i ba beth, nac o ba herwydd.

33 * A hwy a dynnasant [t] Alexander † allan o'r dyrfa, ‡ a'r Iuddewon yn ei yrru ef ym mlaen. || Ac Alexander a [u] amneidiodd â'i law am osteg, [x] ac a fynnasai ei ymddiffyn ei hun wrth y bobl.

t 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 4. 14. u pen. 12. 17. a 13. 16. a 21. 40. a 24. 10. Luc 1. 22. x pen. 22. 1. a 26 1, 2. Phil. 1. 7.

* Tybia rhai mai "Alexander y gôf copr" oedd hwn, yr hwn unwaith a wnaeth broffes o gristionogaeth, ond a wrthgiliodd wedi hyny, ac a drôodd yn elyn atgas i Paul, (1 Tim. 1. 19, 20; 2 Tim. 4. 14:) ac mai dyfais yr Iuddewon oedd ei osod ef yn mlaen y tro hwn, i areithio yn erbyn Paul a christionogaeth, i'r dyben o'u cadw eu hunain rhag llid yr Ephesiaid, y rhai oedd mòr ddig wrth yr Iuddewon ag oeddynt wrth Paul, oblegid fod eu crefydd hwy yn erbyn eilun-addoliaeth yn gystal a chrefydd y cristionogion.

gwallgofus am ddw
yw Dïana yr Ep
ni, ac yr ydym yn
drosti, a'i hamddi
bywyd. Rhyfedd
lywodraeth amryfu

35 * Ac wedi
lonyddu y bob
* *Ha* wŷr Ephe
nis gŵyr fod || d
addoli y dduwie
ddelw a ddisgyn
piter?

b adn. 26. 2 Thes. 2. 1
12, 13.

* Cofnodydd holl
fodydd cyhoeddus
campiau a chwarea
yn yr ystyr, ac ar y
ef yn sefyll mewn
yn cynddrychioli A
iau hwynt, a braw
ei ofal a'i lywydd
gampiau yn cael eu
oedd gair o'i enau e
holl dorf derfysglyd
oedd ei awdurdod.
lyn, mae yn ymdda
synwyr da, yn gyst
oblegid mae yn da
nad oedd dim achos
gyhoeddus mai ad
hwy, ‡ gan y gwydd
y bobl a gyhuddid d
edd o'r cyfreithiau
adn. 37,—a phe bua
yn ffordd gyfreithla
—ac eu bod hwy
gosp am y fath ymd

wi fod yn llonydd, ac na wneloch
dim mewn byrbwyll.

l pen. 5. 35—39. Diar. 14. 29. a 25. 8.

* Gan fod delw Dïana felly wedi disgyn
li wrth Jupiter, fel y cred pawb; ac nid
li ei gwneyd â dwylaw dynion fel y rhai
e Paul yn dywedyd yn eu herbyn, adn.
; † rhaid i chwi fod yn llonydd, a pheidio
neyd dim yn fyrbwyll yn erbyn dynion
l oes genych ddim i'w ofni oddi wrthynt.
wy cyfrwys na gwir ydoedd hyn, i dawelu
bobl; canys yr oedd Paul yn dywedyd yn
byn pob math o ddelwau ac eilun-addol-
eth; ac yn erbyn y ddelw hon fel delwau
aill, pe gwir fuasai iddi ddisgyn oddi wrth
piter.

37 * Canys dygasoch yma y gwyr
yn, *e* y rhai nid ydynt nac yn yspeil-
wyr temlau, † nac yn cablu eich duw-
es chwi.

e pen. 25. 8. 1 Cor. 10. 32. 2 Cor. 6. 3.

* Nid oedd neb yn cynnyg dywedyd i'r
postol na'r "gwŷr hyn" ei gyfeillion, am-
anu yspeilio teml Dïana na'r un deml ar-
ll; nac ychwaith ddywedyd dim yn gabl-
ddus yn erbyn y dduwies Dïana. Yr oedd
oll athrawiaeth Paul a'i gyfeillion yn cy-
oeddi y gwir Dduw, fel unig wrthddrych
ddoliad, ac fel hyny yn dadwreiddio pob
math o eilun-addoliaeth: ond mae yn debyg
ad oedd efe ddim yn myned allan o'r ffordd
gabla a difrïo duwiau y gwahanol genedl-
oedd y byddai yn myned i'w plith: annoeth
fuasai iddo wneyd hyny, a pheryglus hefyd.

38 * Od oes gan hynny gan *f* Deme-
trius a'r crefftwyr sydd gyd âg ef, *g* un
hawl yn erbyn neb, † y mae cyfraith
i'w chael, ‡ ac y mae rhaglawiaid:
cyhudded pawb yn erbyn eu gilydd.

f adn. 24. *g* pen. 15. 14. Deut. 17. 8. 1 Cor. 6. 1.

Od oes ganddynt un achos cyfreithlawn,
gyhuddiadau o drosedd yn erbyn y cyf-
hiau gwladol, † y mae cyfraith i'w chael,
wrth y gyfraith y dylid barnu pob peth
deg, ac nid mintai o ddynion terfysglyd
gwneyd fel y mynont hwy eu hunain yn
twŷn a'u nwydau. ‡ Y mae rhaglawiaid
cd, dynion wedi eu gosod wrth eu swydd,
nu yn gyfiawn a didnedd, ac i ymddwyn
at y rhai cyhuddedig fel y gwelont yr
s yn gofyn. "Rhaglawiaid:" un rhag-
oedd yn gyffredin ar un dalaeth; ond
edir fod rhaglawiaeth y rhan hon o Asia
yd hwn wedi ei rhanu rhwng dau, sef
er a Aelias, y rhai a osodasai Ymherawdr
fain yn oruchwylwyr. ‖ Dyged y cy-
dwyr eu tystiolaeth yn mlaen, ac ymddi-
ed y rhai cyhuddedig eu hunain, ger
a barnwyr cyfreithlawn.

36 * Ac os gofynwch ddim am
hau eraill, † mewn cynnulleidfa
reithlawn y terfynir *hynny*.

Od oes genych ryw beth arall a wnaeth-
yn eich herbyn chwi eich hunain fel
ftwyr, neu yn erbyn y dduwies Dïana, ei
r, neu y deml, † mewn cynnulleidfa wedi
alw yn gyfreithlawn i farnu pethau felly,
ae penderfynu hyny, ac nid mewn trais

a therfysg fel hyn. Byddai gan y Rhufein-
iaid gynnulleidfa, neu gyfarfod felly, o leiaf
deir-gwaith bob mis.

40 *h* * O herwydd enbyd yw rhag
achwyn arnom am *i* y derfysg hedd-
yw; † gan nad oes un achos trwy yr
hwn y gallom roddi rheswm o'r ym-
gyrch hwn.

h pen. 17. 5—9. *i* pen. 20. 1. a 21. 31, 38. 1 Bren. 1. 41. Math. 26. 5.

* Mae y gwr hwn yn dangos eu perygl i'r
terfysgwyr: yr oeddynt hwy eu hunain wedi
tori y gyfraith; oblegid yn ol cyfreithiau
Rhufain yr oedd yn drosedd cospadwy i ym-
gynnull fel hyn yn derfysglyd, oddigerth pan
fyddai gelynion yn ymosod arnynt, neu y
ddinas ar dân: † a hyny mae efe yn feddwl,
mae yn debyg, pan mae yn dywedyd "nad
oedd un achos o'r ymgyrch y pryd hwnw."

41 *k* * Ac wedi iddo ddywedyd hyn,
† efe a ollyngodd y gynnulleidfa ym-
aith.

k Diar. 15. 1, 2. Preg. 9. 17. *l* Salm 65. 7. 2 Cor. 1. 10.

* Gwedi dywedyd fel hyn i dawelu y bobl,
a dangos eu perygl iddynt, † efe a orchym-
ynodd iddynt ymwasgaru, a myned bob un
i'w fàn yn heddychol. Fel hyn y gwared-
odd Duw ei bobl, yn y naill ffordd ac yn y
llall, weithiau trwy eu cyfeillion ac weithiau
trwy eu gelynion, rhag cael eu dysdrywio
gan eu herlidwyr: ac ni fyrâwyd ei law ef
eto, eu gwaredwr hwy sydd grŷf.

PEN. XX.

Paul yn myned i Macedonia.

a * AC ar ol gostegu y cythrwfl,
Paul, † wedi galw y disgyblion atto,
b a'*u* cofleidio, a ymadawodd *c* ‡ i fyn-
ed i Macedonia.

a pen. 19. 23—41. *b* adn. 10, 37. pen. 21. 5, 6. Gen. 48. 10. 1 Sam. 20. 41, 42. Rhuf. 16. 16. 1 Cor. 16. 20. 2 Cor. 13. 12. 1 Thes. 5. 26. *c* pen. 19. 21. 1 Cor. 16. 5. 2 Cor. 7. 5. 1 Tim. 1. 3.

* Y cythrwfl a gawsom yn y bennod o'r
blaen, adn. 23—34. † Ymadawodd Paul â'r
dysgyblion mewn cariad brawdol ac anwyl-
deb mawr, ‡ i fyned i Macedonia, yn ol ei
fwriad amryw fisoedd yn ol, gwel ar adn.
21, 22. Tybiodd yn well ymadael o Ephesus
yn awr, nid er ei ddiogelwch ei hun yn
gymmaint, ond rhag y caffai yr eglwys yno
ei herlid yn boethach o'i achos ef. Tybir
fod Timothëus wedi dychwelyd ato ef o Ma-
cedonia y pryd hwn (adn. 22.) ac iddo aros
yn Ephesus yn ei absenoldeb ef am ryw
hyd. Gwel 1 Tim. 1. 3.

2 * Ac wedi iddo fyned dros y
d parthau hynny, *e* † a'u cynghori
hwynt â llawer o ymadrodd, ‡ efe a
ddaeth i dir *f* Groeg.

d adn. 6. pen. 16. 12. a 17. 1, 10. *e* adn. 7, 11. pen. 2. 40. a 14. 22. a 15. 41. Col. 1. 28. 1 Thes. 2. 3, 11. a 4. 1. *f* Zec. 9. 13.

* Efe a aeth o Ephesus i Troas, ond am na
chafodd Titus yno yn ol ei ddysgwyliad, efe
a aeth drosodd yn ddïoed i Macedonia, a
thrwy y parthau hyny. Gwel 2 Cor. 2. 12,
13. † Eu cynghori hwynt trwy eu cyfar-
wyddo mewn athrawiaeth, profiad, ac ym-

[illegible]

leidfa yn dra lliosog; gan hyny yr oedd angenrheidiol bod llawer o lampau: nid ydd y dysgyblion yn esgeuluso moddion gras pryd hwnw fel yn ein dyddiau gwrthgiliedig. Yr oedd llawer o lampau yn angenrheidiol hefyd, fel na chaffai eu gelynion lysur i ddywedyd eu bod yn cadw eu cyfarfodydd yn y tywyllwch, i ddybenion anweddaidd: nid ydym wedi anghofio eto eu by "weddi dywyll" yn ein gwlad ein hunain. Eddeil gwaith Duw ei drin yn y goleu.

9 * A rhyw wr ieuangc, a'i enw Eutychus, † a eisteddai mewn ffenestr; [d] ac efe a syrthiodd mewn trwmgwsg, ‡ tra yr oedd Paul yn ymresymu yn hir, wedi ei orchfygu gan gwsg, || ac a gwympodd i lawr o'r drydedd lofft; [f] § ac a gyfodwyd i fynu yn farw.

Jona 1. 5, 6. Mat. 26. 40, 41. Marc 13. 36. e 1 Bren. ... f pen. 14. 19, 20. Marc 9. 26.

Mae llawer Eutychus, ieuanc a hen, yn cyfarfodydd crefyddol eto, heb ysbryd yn deffro fel hwn, i ddâl ar, a theimlo y gan a lefarir; ac heb ddigon o barch ... taidd yn eu heneidiau i dŷ yr Arglwydd a moddion gras. † Ffenestr agored, yw ystyr y gair *thuridos*, a ddefnyddir yma: yr oedd yn agored, mae yn debyg, i ollwng awyr i mewn, o herwydd bod y lle yn boeth, gan faint o ddynion, a llawer o lampau yn yr ystafell. ‡ Ei orchfygu gan gwsg a gafodd y gwr ieuanc hwn, herwydd meithder y bregeth a hwyrder y nos: nid ymroddi o'i wirfodd i gysgu a wnaeth, fel y gwna llawer yn ein gwlad ni ganol dydd, a thân lai nac awr o bregeth. || Yr oedd y codwm hwn yn rhybydd trwm iddo ef, ac yn rhybydd dwys i ninnau, i ofalu nad ymollyngom i gysgu yn addoliad y Duw sanctaidd. § Tybiodd pawb ei fod wedi marw, ac mae yn debyg ei fod felly, yn hollawl; o leiaf felly y dywed Luc ei fod. Gorchwyl satan, tybia rhai, trwy ganiatâd Duw, oedd hyn, i aflonyddu ar Paul a'r gynnulleidfa, ac i roi terfyn ar y bregeth: ond trwy y wyrth a ganlynodd, tròodd Duw y ddamwain i ddybenion gwell.

10 A Phaul a aeth i waered, [g] * ac a syrthiodd arno ef, † a chan *ei* gofleidio, a ddywedodd, [h] ‡ Na chyffroed ... och: canys y mae ei enaid ynddo ef.

g 1 Bren. 17. 21, 22. 2 Bren. 4. 34, 35. h Mat. 9. 24 ... 5. 39. Luc 7. 13, 14. Ioan 11. 11, 40.

* Syrthiodd Paul arno ef, fel Elias ar fab y weddw o Sarepta, 1 Bren. 17. 21; ac Eliseus ar fab y Sunamees, 2 Bren. 4. 34; i ... wyddo disgyniad gallu Duw arno ef er adferiad bywyd: † cofleidiodd ef hefyd i ddangos mòr anwyl y carai ef, ac mòr drwm oedd arno dros ei ddamwain anffodus. ‡ Mae ei fywyd naturiol ef ynddo, ac o ganlyniad ... ei enaid ysbrydol ynddo, newydd gael ei ddychwelyd yn wyrthiol iddo. Gwel 1 Bren. 17. 21, 22.

11 * Ac wedi iddo ddyfod i fynu, a thori bara, a bwytta, ac ymddiddan ... awer [k] hyd dorriad y dydd; † felly efe a aeth ymaith.

i adn. 7. k adn. 7, 9.

* Tròodd y cyffro a'r galar brawychus yn llawenydd ac yn syndod gorfoleddus yn y fàn; ail ymaflodd Paul yn ei orchwyl, a daliodd ati yn tori bara ac yn llefaru hyd doriad y dydd. Oedfa ryfedd oedd hon, ac mae yn debyg fod llawer oedfa gyffelyb iddi yn yr amseroedd hyny; yr hyn sydd yn dangos unyneidd a gwresawgrwydd y cristionogion boreuol hyny, y rhai a gyfodant yn y farn yn erbyn proffeswyr marwaidd a difrwyth ein dyddiau ni. † Felly efe a aeth ymaith, heb orphwys dim, wedi bod yn llefaru drwy y nos, ac efallai drwy y dydd o'r blaen, ac ymaith ar ei draed hefyd, adn. 13.

12 [l] * A hwy a ddygasant y llangc yn fyw, [m] † ac a gysurwyd yn ddirfawr.

l adn. 10. m Es. 40. 1. 2 Cor. 1. 4. Eph. 6. 22. 1 Thes. 3. 2. a 4. 18. a 5. 11, 14. 2 Thes. 2. 16, 17.

* Cyn i'r gynnulleidfa ymadael, dygasant y llanc i'r ystafell yn fyw ac yn iach, ger gŵydd pawb. † Hwy a gysurwyd am adferiad y llanc, ac a gysurwyd hefyd am ei adferu ef yn wyrthiol fel y gwnaed, er tystiolaeth ddwyfol o blaid yr efengyl, ac o foddlonrwydd Duw ar gyfarfod maith y noson hòno. Pe cawsai Eutychus farw o'r syrthiad hwnw, buasai gan elynion yr efengyl ddigon o achlysur i gablu y fath gyfarfodydd anamserol, pregethau hirion, a gwallgofrwydd afreolus.

13 ¶ * Ond nyni a aethom o'r blaen i'r llong, † ac a hwyliasom i Assos; ar fedr oddi yno dderbyn Paul: canys felly yr oedd efe wedi ordeinio, [n] ‡ ar fedr myned ei hun ar ei draed.

n Marc 1. 35. a 6. 31—33, 46.

* "Nyni:" sef y rhai oedd i gyd-ymdaith â Paul ar y daith hon tua Jerusalem. † Tuag ugain milltir oedd o Troas i Assos ar hyd y tir, ond yr oedd yn rhagor o lawer ar hyd y môr: ‡ dewisodd Paul fyned ar ei draed yno yn lluddedig fel yr oedd, fel y caffai bregethu a chynghori mewn pentrefi ar hyd y ffordd, mae yn debyg.

14 * A phan gyfarfu efe a ni yn Assos, nyni a'i derbyniasom ef i mewn, † ac a ddaethom i Mitylene.

* Yn ol yr ordeiniad, adn. 13, cyfarfnant yn Assos, a derbyniwyd Paul at y lleill i'r llong. † Un o brif ddinasoedd ynys Lespos, ar gyffiniau Asia briodol, oedd Mitylene, tua hanner can milltir o Assos, ac ychydig iawn rhagor o Troas, ped aethent ar eu hunion o Troas yno, heb fyned o amgylch i Assos i gyfarfod Paul. Safai y tair dinas fel tair troed trybedd; Assos i'r dwyrain, a Mitylene i'r dehau, o Troas.

15 A morio a wnaethom oddi yno, a dyfod drannoeth gyferbyn â * Chïos; a thradwy y tiriasom yn † Samos, ac a arhosasom yn ‡ Trogylium; a'r ail dydd y daethom i [o] || Miletus.

o adn. 17. 2 Tim. 4. 20.

* Ynys arall yn môr Aegea ydoedd Chïos, ar lun troed a darn o goes dyn: yr oedd tua phùm milltir a deugain i'r dehau o Mitylene, ac yn lle enwog gynt am win rhagorol.

+ Canys brysio yr oedd, os bai bosibl iddo, i fod yn Jerusalem erbyn [s] dydd y Sulgwyn.

[s] adn. 23. pen. 18. 21. a 19. 21. a 21. 12, 13. a 24. 17. [illegible] 16. 20—23. [q] pen. 2. 1. Ex. 34. 22. 1 Cor. 16. 8.

* Yr oedd Miletus tua deugain milltir i'r dehau o Ephesus: felly hwyrfrydd Paul heibio i Ephesus i ddyfod yno, o herwydd y rheswm a grybwylla Luc yn niwedd yr adnod. + Yr oedd efe yn awyddu am fyned i Jerusalem os byddai bosibl erbyn y Sulgwyn, i gael un cyfle yn chwaneg i bregethu yr Efengyl i'r lliaws mawr o'i gyd genedl a fyddent yno ar yr wyl, ac hefyd i gyfranu yr elusenau a ddygasai efe i'r saint tlodion o Macedonia ac Achaia. Bwriadau daionus felly oedd ganddo ef: ond yn rhrefn ryfedd rhagluniaeth, y tro hwn a fu yn achlysur i'w wneyd ef yn garcharor a'i ddanfon fel y cyfryw i Rufain.

17 ¶ * Ac o Miletus efe a anfonodd i Ephesus, ac a alwodd atto [r] † henuriaid yr eglwys.

[r] adn. 28. pen. 11. 30. a 14. 23. a 15. 4, 6, 23. a 16. 4. 1 Tim. 5. 17. Tit. 1. 5. Iago 5. 14. 1 Pedr 5. 1. 2 Ioan 1. 3 Ioan 1.

* Er cymmaint ei frys, nis gallai fyned rhagddo o Miletus heb ddanfon am henuriaid eglwys Ephesus, aros am eu dyfodiad hwy, a threulio rhyw gymmaint o amser i ymddiddan â hwynt a'u cynghori. † *Presbuterous*, "henuriaid," y gelwir hwynt yma; ac *episkopous*, "golygwyr," y gelwir hwynt yn adn. 28: yr hyn a ddengys fod yr un dynion yn myned wrth y ddau enw, ac nad yw henuriaid ac esgobion i'w golygu yn swyddau gwahanol yn y Testament Newydd: peth o ddychymmyg dynol, a diweddarach, yw hyny.

18 A phan ddaethant atto, efe a ddywedodd wrthynt, [a] * Chwi a wyddoch

5, 6, 19, 20. a 17. 5, 13. 2 Cor. 11.

* Yn gwasanaethu yr [illegible] dewiol, ac fel apostol a [illegible] us yr efengyl, gyda llaw[illegible] llafur, a llwyddiant ma[illegible] phob gostyngeiddrwydd [illegible] ger bron Duw a thuag a[illegible] llawer o ddagrau wrth fe[illegible] ol drugaredd Duw tuag a[illegible] feddwl am lygredigaethau [illegible] anniigonolrwydd i'r gwai[illegible] iedwyd i mi; ac wrth fed[illegible] a gelyniaeth dynion yn [illegible] yr efengyl. ‡ Darllenaso[illegible] edigaethau ef yn Ephes[illegible] blaen: gwel hefyd 1 C[illegible] pen. 19. 9: mae yn ddla[illegible] ewon yn ddibaid yn cy[illegible] ef tra bu yn Ephesus, i [illegible] weinidogaeth, drygu ei [illegible] fywyd.

20 [b] * Y modd na[illegible] o'r [c] pethau buddiol [illegible] chwi, [d] † a'ch dysgu a[illegible] dŷ i dŷ;

[b] adn. 27, 31. pen. 5. 2. D[illegible] Esec. 33. 7—9. 1 Cor. 15. 2. C[illegible] a 14. 6. Phil. 3. 1. 2 Tim. 3. 16, [illegible] 66. a 5. 42. Marc 4. 34.

* Nid rhai pethau b[illegible] bethau buddiol: mae y[illegible] fuddiol, ac nid attaliodd [illegible] honynt heb eu mynegi: [illegible] ar y naill law, na chwa[illegible] ar y llaw arall, yn ei gad[illegible] a dysgu yr holl bethau [illegible] didderbyn wyneb oedd e[illegible] hoeddus, a gonest a didd[illegible] modd o dŷ i dŷ, mewn [illegible] sonol a chyfeillachol: y [illegible] ganddo yn mhob màn. [illegible] dynion yn ffyddlawn yn

ie y gair weithiau yn arwyddo profi rwy dystiolaeth, gwasgu a chymhell a nerthol a difrifol at feddyliau rhai: ob un o'r ddau yn y "tystiolaethu" adn. 24. † Yr un yw cyflwr pawb ger huw; mae eisiau yr un pethau, edif. a ffydd, ar bawb; ac mae y pethau i ddigon i bawb er cadwedigaeth eu lau. ‡ Yn erbyn Duw y pechwyd, un Duw y dylid edifarâu, mewn ymiad a galar duwiol am bechod, gan ei lef, ei gasâu, a'i adael. ‖ Gwir ffydd nâol, sancteiddâol, ac achubol a feddlesu Grist yn ei Berson a'i aberth yw gwrthddrych hon, ac nis collir pwy a gredo ynddo, ond efe a gaiff fywyd ryddol. Mae yr holl efengyl, a holl rdwriaeth dynion, yn gynnwysedig yn i bwnc mawr hyn: dyma swm gweinth yr apostol yn Ephesus; dyma ei i buddiol ef, a hyn a ddylai fod swm reinidogaeth ninnau.

* Ac yn awr, ⁱ wele fi yn m yn yr yspryd yn myned i Jerm, ᵏ † heb wybod y pethau a rydd i mi yno:

ⁱ 19. 21. a 21. 11—14. Luc 9. 51. a 12. 50. 2 Cor. ᵏ Luc 18. 31—33. Ioan 13. 1. a 18. 4. 2 Pedr 1. 14.

wedi llafurio mewn dagrau a phrofedau yn Ephesus am hir o amser, mae stol yn awr yn myned i faes arall, ac i lgaethau newyddion: eto, er gwybod yoddefiadau oedd yn ei aros, yr oedd dd iddo fyned; yr oedd cymhelliadau l yr Ysbryd Glân, yn gystal ag awydd idd ei ysbryd ei hun, yn peri iddo fyn. Jerusalem, † heb wybod trwy unrhyw ddiad sicr beth a ddygwyddai iddo tro hwn.

* Eithr bod yr Yspryd Glân yn i mi ym mhob dinas, gan ddyd, fod rhwymau a blinderau yn s.

m. 9. 16. a 14. 22. a 21. 4, 11. Ioan 16. 33. 2 Tim.

r oedd yr apostol wedi cael tystiolaeth lol yn mhob dinas ac y buasai efe, hwymau a blinderau oedd yn ei aros mhob mân ag yr elai; ac efallai bod 'r prophwydi oedd yn yr eglwysi yn aethu iddo hefyd yr un peth trwy yr d Glân, fel yn pen. 21. 4, 11. Efallai ef ei hun wedi cael dadguddiad digyfamryw weithiau hefyd o'r un peth, er ei feddwl ef yn mlaen llaw.

ᵐ * Ond nid wyf fi yn gwneuthfrif o ddim, ⁿ † ac nid gwerthgennyf fy einioes fy hun, ᵒ ‡ os f orphen fy ngyrfa trwy lawenydd, r weinidogaeth a dderbyniais gan ırglwydd Iesu, § i dystiolaethu ıgyl gras Duw.

m. 21. 13. Rhuf. 8. 35—39. 1 Cor. 15. 58. 2 Cor. 4. 16—18. a 6. 4—10. a 7. 4. a 12. 10. Eph. 3. 13. 2. 2. a 3. 3. 2 Tim. 1. 12. a 3. 11. a 4. 17. Heb. 10. . 1—3. ⁿ 2 Cor. 5. 6. Phil. 1. 20—23. a 2. 17. 24. 1 Ioan 3. 16. Dat. 12. 11. ᵒ Ioan 17. 4. 1 Cor. 7. Phil. 3. 12—15. 2 Tim. 4. 6—8. ᵖ pen. 1. 15. a 22. 21. a 26. 17, 18. 1 Cor. 9. 17, 18. 2 Cor. 1. 1. Tit. 1. 3. ᵍ adn. 21. Ioan 15. 27. Heb. ʳ pen. 14. 3. Luc 2. 10, 11. Rhuf. 3. 24—26.

a 4. 4. a 5. 20, 21. a 11. 6. Eph. 1. 6. a 2. 4—10. Tit. 2. 11. a 3. 4—7. 1 Pedr 5. 12.

* Nid oedd hyn oll yn digaloni dim ar feddwl yr apostol gyda ei waith mawr: nid oedd yn gwneyd cyfrif yn y byd o ddim o honynt: † Ie, nid oedd ei einioes ei hun o ddim gwerth yn ei olwg mewn cymhariaeth i achub eneidiau dynion, derchafu y Cyfryngwr bendigedig, a lledu ei deyrnas ogoneddus ef. ‡ Ei yrfa naturiol, a'i yrfa weinidogaethol hefyd; nis gallai efe orphen ei yrfa trwy lawenydd yn yr un o'r ddwy yntyr, heb gyflawni ei weinidogaeth yn ffyddlawn hyd y diwedd. Ei gorphen yn athrist iddo ef, a fuasai ei gorphen wedi bod yn anffyddlawn yn ei weinidogaeth rhag ofn dyoddef. Nid dyn anianol, heb un perygl yn agos ato oedd yn dywedyd yn wrol fel hyn, ond gwas Duw, heb ddim ond rhwymau a blinderau o'i flaen yn mhob mân; ond yr oedd bywyd ac anfarwoldeb yn ei aros yr ochr draw i'r bedd: ymwroli fel un yn gweled yr anweledig, yr oedd y milwr dewr hwn, a Duw holl-alluog yn blaid iddo. ‖ Gan Dduw yr oedd efe wedi derbyn y weinidogaeth, Duw a'i gosododd yn y weinidogaeth, dros Dduw yr oedd yn gweinidogaethu, ac i Dduw yr oedd yn gyfrifol am ei weinidogaeth. § Peth o ras Duw yw yr efengyl, gras yw ei chynnwysiad, gras mae yn gyhoeddi i fyd colledig, a thrwyddi hi y cenedlir gras yn eneidiau pechaduriaid diras.

25 * Ac yr awrhon, ˢ wele, mi a wn na chewch chwi oll (ym mysg y rhai y bûm i yn tramwy yn ᵗ † pregethu teyrnas Dduw) ᵘ weled fy wyneb i mwyach.

ˢ adn. 38. ᵗ pen. 8. 12. a 28. 31. Math. 4. 17, 23. a 10. 7. a 13. 19, 52. Luc 9. 60. a 16. 16. ᵘ Gal. 1. 22. Col. 2. 1.

* Yn ol ei fwriad presenol ei hun, medd rhai, yr oedd Paul yn dywedyd y gwyddai na chaent weled ei wyneb ef mwyach: ond tybia eraill ei fod yn llefaru oddi ar ddatguddiad union-gyrchol a gawsai gan yr Ysbryd Glân, na cha'i efe weled Ephesus mwy, na neb o'r brodyr yno weled ei wyneb ef mwyach yn y cnawd: gan hyny cyfarfod sobr iawn oedd hwn, rhwng Paul â henuriaid yr Eglwys; y cyfarfod olaf ar y ddaear byth. † Pregethu teyrnas Dduw yma, a thystiolaethu efengyl gras Duw yn yr adnod o'r blaen, yr un peth ydynt: fel y mae efengyl gras yn llwyddo, felly y mae teyrnas Dduw yn lledanu, yn y byd ac yn nghalonau dynion.

26 ˣ * O herwydd paham yr ydwyf yn tystio i chwi y dydd heddyw, ʸ † fy mod i yn lân oddi wrth waed pawb oll.

ˣ Job 16. 19. Ioan 12. 17. a 19. 35. Rhuf. 10. 2. 2 Cor. 1. 23. a 8. 3. 1 Thes. 2. 10—12. ʸ pen. 18. 6. 2 Sam. 3. 28. Esec. 3. 18—21. a 33. 2—9. 1 Tim. 5. 22.

* Gan hyny, gan na chaf fi eich gweled chwi, na chwithau weled fy wyneb innau, mwyach: yr wyf yn tystio yn ddifrifol i chwi heddyw yn ngwydd Duw, ac mi a feiddiaf *apelio* atoch chwi eich hunain fel fy nhystion o wirionedd y peth, ac yn sicr y byddwch felly yn nydd y farn ddiweddaf; † fy mod I yn lân oddi wrth waed pawb oll yn eich plith chwi: ni bydd neb o honynt yn golledig trwy fy mai I, o ddiffyg eu rhy-

efengyl. Nid ymataliodd Paul rhag mynegi yr holl gyngor a'r holl wirionedd uchod, rhag ofn anfoddloni dynion, nac Iuddewon na Groegiaid: ni chadwodd ddim o'r gwirionedd yn ol, ac ni chymmysgodd ef â thraddodiadau a seremoniau afreidiol a diles, i'w dywyllu a'i wneyd yn aneffeithiol. Gair milwraidd yw y gair a arferir yma, am sawdiwr yn sefyll ei dir yn wrol ar faes y gwaed, heb gilio yn ol a llechu rhag ofn ei elynion. O, peth mawr yw traddodi holl gyngor Duw, heb attal dim o'r gwirionedd mewn anghyfiawnder!

28 ¶ [b] * Edrychwch gan hynny arnoch eich hunain, [c] † ac ar yr holl braidd ar yr hwn y [d] ‡ gosododd yr Yspryd Glân chwi yn [e] || olygwyr, [f] i fugeilio [g] eglwys Dduw, [h] § yr hon a bwrcasodd efe â'i brïod waed.

[b] 2 Cron. 19. 6, 7. Marc 13. 9. Luc 21. 34. 1 Cor. 9. 26, 27. Col. 4. 17. 1 Tim. 4. 16. Heb. 12. 15. [c] adn. 29. Can. 1. 7, 8. Es. 40. 11. a 63. 11. Jer. 13. 17, 20. a 31. 10. Ezec. 34. 31. Mica 7. 14. Luc 12. 32. 1 Pedr 5. 2, 3. [d] pen. 13. 2. a 14. 23. 1 Cor. 12. 8—11, 28—31. 1 Tim. 4. 14. [e] Phil. 1. 1. 1 Tim. 3. 2. a 5. 17. Tit. 1. 7. 1 Pedr 2. 25. [f] Salm 78. 70—72. Es. 40. 11. Jer. 3. 15. Ezec. 34. 3. Mica 5. 4. a 7. 14. Zec. 11. 4. Mat. 2. 6. Ioan 21. 15—17. 1 Pedr 5. 2. [g] 1 Cor. 1. 2. a 10. 32. a 11. 22. a 15. 9. Gal. 1. 13. 1 Tim. 3. 5, 15, 16. [h] Salm 74. 2. Es. 53. 10—12. Eph. 1. 7, 14. Col. 1. 14. Heb. 9. 12—14. 1 Pedr 1. 19. a 2. 9. Dat. 5. 9.

* Cyn ymadael, gadewch i mi eich cynghori fel brawd, a'ch gorchymyn fel tad, yn y modd mwyaf difrifol yn ngwydd Duw, edrychwch arnoch eich hunain yn mlaenaf, ar fod eich cyflwr yn dda, eich ysbryd yn addas, eich athrawiaeth yn bur, a'ch holl ymarweddiad fel y gweddai i saint a henuriaid eglwysig. † Yn nesaf fel bugeiliaid ffyddlawn a gofalus, edrychwch ar yr holl eglwys; y rhai a ddylent fod fel praidd, yn addfwyn, yn amyneddgar, yn ddiniwed, yn ddefnyddiol, yn gyfeillgar, ac yn garedig yn eu holl

ryfedd oedd y doethin
oeth a'i darparodd, a'
ac a'i cyflawnodd!

29 * Canys my
ar ol fy ymadaw
blinion i'ch plith, l

[i] Zeph. 3. 3. Mat. 7. 15. a

* Dyma reswm pw
pwysig a difrifol uc
yn dyfod i'w plith
apostol, heb arbed y
on yn benaf a feddyl
trywio eneidiau dyn
ag y mae bleiddiau
llarpio, ac yn bwyta,
aethant.

30 [k] * Ac o hon
ain y cyfyd gwŷr
gwŷrdraws, [m] † i c
ar eu hol.

[k] Mat. 26. 21—25. 1 Tim
a 4. 3, 4. 2 Pedr 2. 1—3. 1 I
[l] Diar. 19. 1. a 23. 33. Es
2 Pedr 2. 18. Jud. 15, 16.
Mat. 23. 15. 1 Cor. 1. 12—15

* Heblaw gau-ath
ddeuent o fânau er
apostol mewn ysbryc
rhag-weled y cyfodai
hunain yn llefaru p
hyn a fu hefyd yn y
Phygêlus a Hermoge
menetus a Philetus,
Alexander, 1 Tim. 1.
aill, a gyfodasant i ha
hyny yr oedd yn
gweision wylied. † T
hol eu hunain yw am
nid eu tynu ar ol yr A

ig ofn eu gelynion, neu am eu bod on ac yn gorfod gweithio yn galed y § Nid rhith o ddagrau, ond gwir , a dagrau lawer, adn. 19; tebyg i Crist dros Jerusalem, Luc 19. 41: yn hidl lawer gwaith, wrth weled y drinas, a'r drygfyd a ddeuai ar ys ar ol ei ymadawiad ef.

[t] Ac yr awrhon, frodyr, [u] † yr yn eich gorchymyn i Dduw, ir ei ras ef, [w] ‡ yr hwn a all ad-ychwaneg, [x] ‖ a rhoddi i chwi iaeth ym mhlith yr holl [y] rai a ddiwyd.

14. 23, 26. a 15. 40. Gen. 1. 24. Jer. 40. 11. Jud. f adn. 24. Heb. 13. 9. x pen. 9. 31. Ioan 15. 3. Cor. 3. 9, 10. Eph. 2. 20—22 a 4. 12, 16. Col 2 . x pen. 26. 18. Jer. 3. 19. Eph. 1. 18. Col. 24. Heb. 9. 15. 1 Pedr 1. 4, 5. y 1 Cor. 1. 2. ib. 2. 11 a 10 14 Jud. 1.

awr hon frodyr, gan fy mod ar ym-chwi, ac yn gwybod fod arnoch eis-ll a mwy goleuni a chymmorth, nag genych eich hunain, nac a fedrais I chwi er fy holl lafur; † yr wyf yn chymyn i ofal a bendith Duw holl. i ofal ei Fab ef y Gair tragywyddol; gredd ac arweiniad yr efengyl rasol, yn llaw yr Ysbryd Glan a'ch tywys Graig oesol, ‡ ar yr hon y gellwch h adeiladu yn chwaneg mewn gwy- a phob gras ysbrydol, ‖ a'ch dwyn liwedd yn ddiangol, i'r etifeddiaeth yddol yn mhlith yr holl rai a sanct-'d.

[z] * Arian, neu aur, neu wisg i chwennychais.

m. 16. 15. 1 Sam. 12. 3—5. 1 Cor. 9. 12, 15, 18 2. a 11. 9. a 12. 14, 17. 1 Pedr. 5 2.

yddai yr apostol y byddai rhai o'r rawon yn ceisio ei gyhuddo ef o elw o'r weinidogaeth; am hyny mae yr henuriaid hyn yn dystion yn awr, ennychasai efe nac arian, nac aur, na ieb o honynt erioed, yn yspaid y tair l y buasai yn eu plith. Yr oedd yn fyd yn dangos ei ragoriaeth ar y gan-on; y rhai oedd yn tynu dysgyblion ol er mwyn gwneuthur bywioliaeth a w o honynt.

Ië, chwi a wyddoch eich hun-* ddarfod i'r dwylaw hyn was-iu i'm cyfreidiau i, ac i'r rhai gyd â mi.

. 18. 3. 1 Cor. 4. 12. 1 Thes. 2. 9 2 Thes. 3. 8, 9.

vy lafur diwyd yn gwneuthur pebyll l Paul yn ei gynnal ei hun yr holl am-n. 18. 3: ac nid ei hun yn unig, ond y dd gydag ef hefyd, pryd nad allent neu gael gwaith eu hunain. Mae crybwyll hyn er dangos i henuriaid is mai felly y dylent hwythau wneyd, 'edig yn amgylchiadau isel yr eglwys, sampl o ddiwydrwydd i eraill.

[b] * Mi a ddangosais i chwi bob [c] † mai wrth lafurio felly, y mae iaid cynnorthwyo y gweiniaid; ofio geiriau yr Arglwydd Iesu, edyd o hono ef, [d] ‖ mai ded-wydd yw rhoddi, yn hytrach nâ der-byn.

b adn. 20, 27. c Es. 35 3. Rhuf. 15. 1. 2 Cor. 9. 12. Eph 4. 28. 1 Thes. 4. 11. a 5 14. Heb. 12. 12, 13. a 13. 3. d Salm 41 1—3 a 112. 5—9. Diar. 19. 17. Es. 32. 8. a 58 7—12 Mat 10. 5. a 25 31—40 Luc 14. 13, 14. 2 Cor. 8. 9. a 9 6—12 Phil. 4. 17—20. Heb. 13. 16.

* Fel hyn mewn esampl yn gystal ag mewn athrawiaeth, efe a ddangosodd iddynt yn fanol bob peth angenrheidiol ei wybod er ymarferiad yn eu sefyllfa. † Mae rhai gweiniaid yn mhob eglwys, dyledswydd yr eglwys yw cynnorthwyo y gweiniaid, ac nis gellir eu cynnorthwyo heb lafurio fel y byddo modd genym i'w cynnorthwyo. ‡ Nid oes yr un o'r efengylwyr wedi ysgrifenu y geiriau hyn air yn air fel y maent yma; er fod pethau cyffelyb o ran synwyr i'w cael mewn amryw fànau, wedi eu llefaru gan yr Arglwydd Iesu. Tybir y byddai yr Arglwydd Iesu er hyny, yn arfer y ddiareb uchod yn aml, ac mai gan rai o'i ddysgyblion ef y cawsai Paul hi, a chadwodd ef y trosglwyddwyd hi i ni: buasai ar goll oni buasai hyny. ‖ Dedwyddach o lawer yw gallu rhoddi elusen, yn hytrach na gorfod derbyn elusen: gan hyny gwell yw llafurio a bod yn gymmedrol, na segura ac afradloni.

36 ¶ Ac wedi iddo ddywedyd y pethau hyn, [e] efe a roddodd ei liniau i lawr, ac a weddïodd gyd â hwynt oll.

e pen. 7. 60. a 21. 5. 2 Cron. 6. 13. Dan. 6. 10. Luc 22. 41. Eph. 3. 14. Phil. 4. 6.

* Gwedi i'r apostol orphen ei ymadrodd pwysig ac effeithiol wrth yr henuriaid, efe a roddodd ei liniau i lawr, ac a'u gorchymyn-odd hwy oll i Dduw, ac i air ei ras ef (adn 32,) mewn gweddi daer, ddifrifol, a thodd-edig iawn: a diammau eu bod hwy oll yn uno âg ef o'u calonau.

37 [f] * Ac wylo yn dost a wnaeth pawb: † a *hwy* a syrthiasant ar wddf Paul, [g] ac a'i cusanasant ef;

f 1 Sam. 20. 41. 2 Sam. 15. 30. 2 Bren. 20. 3. Esra 10. 1. Job 2. 12. Salm. 126. 5. 2 Tim 1. 4. Dat. 7. 17. a 21. 4. g Rhuf. 16. 16. 1 Cor. 16. 20. 2 Cor. 13. 12. 1 Thes. 5. 26.

* Wylasant yn dost, o dra hiraeth calon, am ymadawiad brawd mòr anwyl, a gwein-idog mòr ffyddlawn a defnyddiol. † Felly y gwnai Joseph â'i frodyr gynt, pan oeddynt yn ymadael â'u gilydd yn yr Aipht, Gen. 45. 14, 15. Nid moesgarwch rhagrithiol oedd yma, ond cariad a hiraeth gwirioneddol; a'r ffrydiau dagrau yn brawf o hyny.

38 * Gan ofidio yn bennaf am y gair a ddywedasai efe, [h] † na chaent weled ei wyneb ef mwy. [i] ‡ A hwy a'i hebryngasant ef i'r llong.

h adn. 25. i pen. 15. 3. a 21. 5, 16. 1 Cor. 16. 11.

* Sylwad Luc yw y geiriau hyn, yn dangos yr achos o'r wylo tost yn yr adnod o'r blaen. † Profiad gofidus iawn yw, i gyfeillion cristionogol anwyl ymadael a'u gilydd am byth yn y byd hwn, a hwy yn gwybod mae felly y mae. ‡ Hebryngasant ef o'r dref i'r llong; er cael mwynân ei gyfeillach werthfawr hyd ag yr oedd dichon, a dangos eu cariad diffuant ato, ac mòr anodd oedd ganddynt ymadael ag ef. Yno gorchymyn-

osod allan, [b] ac ymadael â hwynt, ddyfod o honom âg union-gyrch i † Coos, a thrannoeth i ‡ Rhodes; ac oddi yno i ‖ Patara.

[a] pen. 20. 37, 38. 1 Sam. 20. 41, 42. 1 Thes. 2. 17. [b] pen. 27. 2, 4. Luc 5. 4. a 8. 22.

* Yma eto mae Luc yn llefaru yn y person cyntaf lluosog, "wedi i *ni*;" yr hyn a ddengys ei fod ef gyda Paul a'i gyfeillion yn y daith hon. † Coos ydoedd ynys fechan yn môr Aegea, ychydig dros ugain milltir i'r dehau-orllewin o Miletus: yno meddant y ganed Hippocrates ac Apèles, ac yr oedd yno deml enwog i Esculapius, ac un arall i'r dduwies Juno. ‡ Rhodes ydoedd ynys go fawr, tua thriugain milltir i'r dwyrain o Coos: yno yr oedd y ddelw bres fawr a elwid Colossus, yr hon a osodwyd i fynu er anrhydedd i'r haul, ac oedd yn 70 cufydd ei huchder; safai ar draws genau y porthladd, gallai llongau hwylio rhwng ei heigeiriau, a chyfrifid hi yn un o saith rhyfeddodau y byd. ‖ Patara ydoedd brif-ddinas a phrif-borthladd Lycia, talaeth o Asia leiaf: yr oedd yn sefyll tua a phymtheg milltir a deugain i'r dwyrain, neu y dwyrain-ogledd o Rhodes.

2 [c] * A phan gawsom long yn hwylio trosodd i [d] Phenice, ni a ddringasom iddi, ac a aethom ymaith.

[c] pen. 27. 6. Jona 1. 3. [d] pen. 15. 3.

* I Patara mae yn debyg yr oedd y llong o'r blaen yn rhwym, gan hyny yr oedd yn rhaid cael un arall yno; † yr hon a gawsant yn y fàn, yn hwylio i Phenice, gwlad yn Syria, ar làn y môr, ac yn cyffinio a Phalestina ar ei thu gogleddol.

3 Ac wedi ymddangos o [e] * Cyprus i ni, ni a'i gadawsom hi ar y † llaw

fel o'r blaen yn Troas, pe
cael sabbath gyda eu gily
a chyfeillachu a'u gilydd
dyddiau eraill. ‡ Mae yr
dysgyblion yn Tyrus w
prophwydoliaeth: amlyg
i'r rhai hyn y byddai
rwydd mawr am ei einio
tro hwn. ‖ Y prophwydi
wedyd "*nad* elai efe i f
Ysbryd yn dywedyd *na*
ond dangos iddynt hwy
Paul *os* elai i fynu, neu
hwythau oddi ar hyny
bwyllo ef nad elai i fynu
ddëall y geiriau felly; rh
yr Ysbryd Glân yn ei w
pen. 20. 22.

5 * A phan ddarfu
dyddiau, ni a ymada
chwynasom: [l] † a ph
gwragedd a'r plant, a'
ni hyd allan o'r ddin
ni ostwng ar ein glini
ni a weddïasom.

[l] pen. 15. 3. a 17. 10. a 20. 3
Josh. 24. 15. 2 Cron. 26. 13. Ne
n pen. 9. 40. a 20. 36. 1 Bren.
1. 40.

* Gwedi gorphen y sa
hwy a gychwynasant i
Llun, yr un modd ag o T
20. 7. Purion addysg i
i'n teithiau mewn pryd, f
gyda phobl Dduw yn rh
† Er dangos eu mawr ga
henuriaid Ephesus: pen.
gwnaed wrth ymadael
36. Pe gwelid amryw
gwneyd felly yn y wlad

..., ni a ddaethom i † Ptolemais: ...wedi *i ni* gyfarch y brodyr, [r] ni a ...om un diwrnod gyd â hwynt.

...a. 19. pen. 18. 22. a 25. 13. 1 Sam. 10. 4. a 12. 10. ...7. Heb. 13. 24. [r] adn. 10. pen. 28. 12.

...ma orphen hwylio ar y môr, aethant ...arall o'u taith i Jerusalem ar draed ...y tir. † Ptolemais oedd ddinas borth-...l ar fôr-draeth Galilea, tua deugain ...i'r dehau o Tyrus. Accho oedd ei ...hi gynt; (Barn. 1. 31;) a galwyd hi ...ais gan Ptolemy, brenin yr Aipht, yr ...i hail-adeiladodd hi. O gwmpas yma ...ydrau dychrynllyd yn amser y rhyfel-...ynfyd hwnw, a elwid Rhyfel y Groes ...ac yn meddiant y Twrc y mae yn ...an yr enw Acca, neu Acra. ‡ Caws-...i brodyr i ymgyfarch â hwynt yno; ...arosasant un diwrnod i fynegi iddynt ...yntion, a llwyddiant yr efengyl yn ...y cenedloedd.

...* A thrannoeth y rhai oedd ...ylch Paul a ymadawsant, † ac a ...hant i [t] Cesarea. ‡ Ac wedi i ni ...i mewn i dŷ [u] Phylip [x] yr ef-...wr (yr hwn || oedd *un* o'r saith) ...rhosasom gyd âg ef.

...a. 16. 10, 13, 16, 17. a 20. 6, 13. a 27. 1, 2. a 28. ...[t] pen. 8. 40. a 9. 30. a 10. 1. a 18. 22. a 23. 23. ...5. a 8. 5—13, 26—40. [x] Eph. 4. 11. 2 Tim. 4. 5.

..."Y rhai oedd yn nghylch Paul," a Phaul ...gyda hwynt hefyd, fel y mae yn am-...n nghanlyniad yr hanes. † Cesarea ...nis, fel ei gelwid, oedd hon, nid Ces-...Philippi: soniasom am dani lawer ...o'r blaen. Yr oedd yn sefyll ychydig ...na deugain milltir i'r dehau o Ptole-...a myned ar linell union tuag ati; ond ...id yn rhaid amgylchu llawer gyda ...y môr i fyned yno ar draed o Ptole-... Yma yr oedd Cornelius y Canwriad ...w, (pen. 10. 1,) yr hwn, yn nghyd a'i ...oedd y cenedloedd dïenwaededig cynt-...fedyddiwyd i'r ffydd Gristionogol. ...lsom am y Phylip hwn o'r blaen yn ... 5—13, 26—40. || Un o'r saith a dde-...d i wasanaethu byrddau yn eglwys ...lem, pen. 6. 5: i dŷ hwn yr aeth Paul ...feillion, ar eu mynediad cyntaf i Ces-...

...Ac i hwn yr oedd pedair merch-...[y] * o forwynion, [z] † yn pro-...ydo.

...Cor. 7. 25—34, 38. [z] pen. 2. 17. Ex. 15. 20. ...4. 2 Bren. 22. 14. Neh. 6. 14. Joel 2. 28. 1 Cor. 11. ...t. 2. 20.

...orwynion, neu wyryfon oeddynt y ...hwn; ond nis gwyddom iddynt barâu ...am eu hoes: nid oedd eu tad na'u cref-...n gwahardd iddynt brïodi yn yr Ar-...ld. † Yr oedd hyn yn gyflawniad o ...wydoliaeth Joel, 2. 28, 29. Yr oedd-...wedi derbyn ysbryd prophwydoliaeth ill ...r, i allu rhagfynegi pethau i ddyfod, ac ...ll a dëongli prophwydoliaethau yr Hen ...ment; ond nid i lefaru yn gyhoeddus yn ...lwys, yr oedd hyny yn waharddedig ... 14. 34; 1 Tim. 2. 12. Anrhydedd ...oedd y fath ferched i Phylip.

...* Ac fel yr oeddem yn aros *yno* ddyddiau lawer, * daeth i waered o Judea brophwyd a'i enw [b] Agabus.

[a] adn. 4, 7. pen. 20. 16. [b] pen. 11. 28.

* Am yr Agabus hwn gwelsom o'r blaen, pen. 11. 28. Dïammau fod Paul yn ei gofio ef, ac yn cofio ei brophwydoliaeth ef am y newyn y tro hwnw. Dywedir iddo "ddyfod i waered o Judea," oblegid nid yn Judea yn brïodol yr oedd Cesarea; eithr yn y rhan hyny o Ganaan a berthynai gynt i freninoedd Israel, ac nid i freninoedd Judah.

11 Ac wedi dyfod attom, [c] a chymmeryd * gwregys Paul, † a rhwymo ei ddwylaw ef a'i draed, efe a ddywedodd, [d] Hyn a ddywed yr Yspryd Glân; [e] ‡ Y gwr bïau y gwregys hwn a rwym yr Iuddewon fel hyn yn Jerusalem, [f] || ac a'*i* traddodant i ddwylaw y Cenhedloedd.

[c] 1 Sam. 15. 27. 28. 1 Bren. 11. 29—31. 2 Bren. 13. 15, —19. Jer. 13. 1—11. a 19. 10, 11. Esec. 24. 19—25. Hos. 12. 10. [d] pen. 13. 2. a 16. 6. a 20. 23. a 28. 25. Heb. 3. 7. 1 Pedr 1. 12. [e] adn. 33. pen. 22. 25. a 24. 27. a 26. 29. a 28. 20. Eph. 3. 1. a 4. 1. a 6. 20. 2 Tim. 2. 9. Heb. 10. 34. [f] pen. 28. 17. Mat. 20. 18, 19. a 27. 1, 2.

* Y gwregys yr arferai Paul wregysu ei ddillad llaesion âg ef wrth deithio. † Rhwymodd Agabus ei ddwylaw ei hun, ac wedi hyny ei draed ei hun, â'r gwregys, er dangos i Paul y rhwymau a roddid arno ef wedi hyny: yr oedd hyn yn ol arfer yr hen brophwydi gynt. Gwel 1 Bren. 22. 11; Es. 20. 2—4; Jer. 27. 2; ac amryw fànau cyffelyb. ‡ Gwelwn gyflawniad o hyn yn adn. 33; pen. 22. 25. || Felly y gwnaed, i'r awdurdodau Rhufeinig yn Jerusalem, ac wedi hyny yn Rhufain. Nid oedd dim o ofidiau Paul, ac nid oes dim o ofidiau y duwiolion eto, heb yn wybod i Dduw; nid damweiniol a dygwyddiadol ydynt, ond yn ol ei ragwybodaeth, ei ddanfoniad, neu ei oddefiad pen-arglwyddiaethol a doeth ef.

12 A phan glywsom y pethau hyn, nyni, a'r rhai oedd o'r fan honno hefyd, [g] a ddeisyfasom nad elai efe i fynu i Jerusalem.

[g] adn. 4, 20, 22. Mat. 16. 21—23.

* Cydymdeithion Paul, a'i gyfeillion oedd yn byw yn Cesarea, † wedi clywed hyn a fynent ei ddarbwyllo ef, nad elai i fynu i Jerusalem, yr un modd â'r rhai yn Tyrus o'r blaen adn. 4. Yr oeddynt yn gwneyd hyn dàn wylo hefyd, fel y gwelwn yn yr adnod nesaf.

13 * Eithr Paul a attebodd, [h] Beth a wnewch chwi [i] yn wylo, ac yn torri fy nghalon i? [k] ‡ canys parod wyf fi nid i'm rhwymo yn unig, ond i farw hefyd yn Jerusalem, || er mwyn enw yr Arglwydd Iesu.

[h] 1 Sam. 15. 14. Es. 3. 15. Esec. 18. 2. Jona 1. 6. [i] pen. 20. 37. 1 Sam. 1. 8. Phil. 2. 26. 2 Tim. 1. 4. [k] pen. 20. 24. Rhuf. 8. 35—37. 1 Cor. 15. 31. 2 Cor. 4. 10—17. a 11. 23—27. Phil. 1. 20, 21. a 2. 17. Col. 1. 24. 2 Tim. 2. 4—6. 2 Pedr 1. 14. Dat. 2. 10. a 12. 11.

* Atebodd Paul gyda chryfder meddwl a gwroldeb ysbryd rhagorol, a chyda gradd o wresawgrwydd ac anfoddlonrwydd sanctaidd hefyd, yn debyg i'n Harglwydd Iesu wrth

geryddu Pedr, pan fynai iddo drugarâu wrtho ei hun, Math. 16. 23. Yr oedd ei gyfeillion yn gwrthwynebu ewyllys Duw, ac ewyllys a dyledswydd Paul hefyd: † ystyriai ei hun yn rhwym i fyned i Jerusalem, i ddwyn yr elusenau a gasglasai i'r saint, ac i ddybenion eraill hefyd; ac nid oedd eu hwylo a'u hymbil hwy i'r gwrthwyneb, ond gofidio ei feddwl a thori ei galon ef, a thaflu rhwystr ar ei ffordd yn llwybr ei ddyledswydd a'i ddymuniad. ‡ Dyma gariad tebyg o ran ei natur i gariad Crist; yr oedd Paul yn barod i ddyoddef rhwymau ac angau hefyd, os byddai raid, ‖ er mwyn person, enw, anrhydedd, achos, a gwirionedd yr Arglwydd Iesu a'i efengyl dragywyddol.

14 * A chan na ellid ei berswadio, † ni a beidiasom, gan ddywedyd, [l] Ewyllys yr Arglwydd a wneler.

[l] Gen. 43. 14. 1 Sam. 3. 18. 2 Sam. 15. 25, 26. 2 Bren. 20. 19. Math. 6. 10. a 26. 39, 42. Luc 11. 2. a 22. 42.

* Hwy a wnaethent a allent, ac a ddylasent ei wneyd, mewn rhwymau a theimladau cariad; † a chan nas gallent lwyddo, nid oedd dim i'w wneyd ond ymostwng i ewyllys yr Arglwydd, a threiglo eu ffordd arno ef.

15 * Hefyd, ar ol y dyddiau hynny, † ni a gymmerasom ein beichiau, [m] ‡ ac a aethom i fynu i Jerusalem.

[m] pen. 18. 22. a 25. 6, 9.

* Ar ol y dyddiau yr arosasant yn Cesarea. † Dyma'r tro cyntaf y sonir am iddynt gymmeryd eu beichiau; efallai iddynt ddyfod gyda'r llong o Ptolemais i Cesarea, i'w cyfarfod hwy yno. Tybia rhai mai ar fulod, neu asynod y rhoisant hwynt, a thybia eraill mai eu cario ar eu cefnau eu hunain a wnaethant. ‡ Tua hanner can milltir oedd y daith hon iddynt, ar eu traed. Cofied y darllenydd mai yn ol clorian fesurol *Scott*, yn ei ddarlun

* Sef yr holl frodyr cristiono[…] Jerusalem. † Yr oedd amryw [...] os iddynt lawenychu y waith [...] diffuant at Paul a'i gyfeillio[n] cristionogol a gweision Crist; [...] amser er pan gwelsant Paul [...] lafur, ei lwyddiant, ei berygl[...] aethau, yn yr holl fànau lle bu[...] wyon elusengar oedd ganddo i[...] mânau hyny.

18 * A'r *dydd* nesaf y[...] gyd â ni i mewn [r] at [...] holl henuriaid a ddaethan[...]

[r] pen. 15. 13. Mat. 10. 2. Gal. 1. [...]
[s] pen. 15. 2, 6, 23. a 20. 17.

* Mae yn debyg fod Iago o[...] Jerusalem, a thybir mai efe o[...] o'r apostolion oedd yn presw[...] hwn. Aeth Paul i ymweled [...] ei dŷ ei hun neu yn yr eglwys, [...] ei gyd-ymdeithwyr gydag e[...] gydnabyddiaeth â Iago, yr h[...] y rhan fwyaf o honynt erioe[d] gwelsai yr un erioed. † Hen[...] yn Jerusalem.

19 Ac wedi iddo g[...] iddynt, [t] * efe a fynegod[d] yn un ac un, † bob peth [...] Duw ym mhlith y Cenh[edloedd] ei weinidogaeth ef.

[t] pen. 11. 4. &c. a 14. 27. a 15. 4, [...] 1 Cor. 3. 5—9. a 15. 10. 2 Cor. 6. 1. C[...]

* Yr oedd ganddo lawer o[...] iawn i'w mynegi, a'u hadrod[...] yn un ac un; † a chan mai [...] eu gwneud, yr oedd yn iawn [...] er gogoniant i Dduw, ac fel [...] fori gan y cristionogion hyn. [...] oedd dyben Paul yn eu bad[...] ymffrost o'i lafur a'i lwyddia[nt]

iadau y ddeddf seremoniol, megys yr en-
llad, y gwyliau, &c.

1 * A hwy a glywsant am danat dy fod di yn dysgu yr Iuddewon y rhai sydd ym mysg y Cenhedl-d, † i ymwrthod â Moses; ac yn wedyd, na ddylent hwy enwaedu plant, na rhodio yn ol y defodau.

pen. 6. 13, 14. a 16. 3. a 20. 17. Rhuf. 14. 1—6. 1 Cor. —31. Gal. 5. 1—6. a 6. 12—15.

'Y gau-athrawon Iuddewaidd, y rhai oedd trallodi yr eglwysi yn mhlith y cenedl-l, ac yn drwg-liwio Paul yn mhob màn; dynt hefyd wedi bod yn brysur iawn i chwedlau am dano ef yn mhlith y dogion o'i genedl ei hun yn ngwlad a, cyn iddo ef ddyfod yno. † I *wrthyllio* wrth Moses, ac oddi wrth holl osodiad-y ddeddf seremoniol a roddasid trwy: nid yn unig trwy dderbyn y cen-dd i'r eglwysi heb eu henwaedu; ond ddysgu yr Iuddewon hefyd na ddylent edu eu plant na chadw defodau sere-l y ddeddf. Yn hyn yr oeddynt wedi glywed: oblegid er y byddai yr apostol nos nad oedd neb yn rhwym i gadw ddf seremoniol mwyach, ac na ddylent u dim ar y fath ufudd-dod am gyfiawn-er bron Duw; ni warafunodd efe er-i'r Iuddewon cristionogol ei chadw fel o gydwybod a chyfleusdra, pan fyddai mundeb â'u brodyr cenedlig yn goddef Gwel pen. 16. 1—3.

2 * Pa beth gan hynny? [b] † nid odd na ddêl y lliaws ynghyd: ys hwy a gânt glywed dy ddyfod

en. 15. 12, 22.

Pa beth gan hyny a wneir yn yr am-iad hwn, i dynu ymaith eu rhagfarn i ennill eu hewyllys da hwy tuag atat eri iddynt dybied yn dda am dy lafur wyddiant di yn mhlith y cenedloedd, y derbyniont yn garedig dy elusenau di wrth y cenedloedd? † Mae miloedd ynt yn Jerusalem yn awr ar yr ŵyl, ac wnair rhywbeth hwy a fyddant sicr o d yn nghyd a chodi terfysg, a gwneuth-hwyn yn dy erbyn di; ‡ oblegid nid dd na chlywant ryw ffordd yn fuan dy i wedi dyfod yma: mae i ti elynion, y rhai sydd brysur yn yspeio am ti.

3 * Gwna gan hynny yr hyn a wedwn wrthyt; [c] † Y mae gen-ni bedwar gŵr a chanddynt med arnynt:

en. 18. 18. Num. 6. 2—7.

4 ‡ Cymmer y rhai hyn, [d] a glan-di gyd â hwynt; || a gwna draul nt, [e] § fel yr eilliont *eu* pennau, ac ypo pawb am y pethau a glyw-am danat ti, * nad ydynt ddim, nd dy fod di dy hun hefyd yn io, ac yn cadw y ddeddf.

[d] adn. 26. pen. 24. 18. Ex. 19. 10, 14. Num. 19. 17—22. 2 Cron. 30. 18, 19. Job 1. 5 a 41. 25. Ioan 3. 25. Heb. 9. 10 —14. [e] pen. 18. 18. Num. 6. 5, 9, 18. Barn. 13. 5. a 16. 17—19. [f] 1 Cor. 9. 20, 21. Gal. 2. 12, 13.

* Caniatâ i ni gan hyny dy gynghori di; ac atolwg gwna yr hyn a ddywedwn ni wrthyt: † mae genym ni yn yr eglwys hon bedwar o ddynion, Iuddewon wedi derbyn yr efengyl, ag adduned Nazarëaeth arnynt; yr hon a gymmerasant arnynt am amser ter-fynedig, yr hwn sydd yn awr ar ben. (Gwel ar pen. 18. 18.) ‡ Yn awr ein cyngor ni ydyw, gan fod amgylchiad y dynion hyn yn hysbys i bawb, cymmer hwy atat fel dy gyf-eillion, a dos gyda hwy i'r deml, i gael dy lanâu yn ol defod y gyfraith yn y cyfryw am-gylchiadau, Num. 6. 2—12. || Bydd yn gyfran-og â hwynt hefyd o'r draul, neu y gost at yr aberthau, a orchymynir gan y gyfraith ar y cyfryw achosion, Num. 6. 13—20: neu, yn ol meddwl rhai, tâl di y draul i gyd drostynt, fel y gwelo pawb mai tydi yw y Nazarëad penaf o honynt, a'r mwyaf gwresog dros ddefodau y gyfraith. Peth cyffredin yn mhlith yr Iuddewon oedd i ddynion fod yn gyfranog o draul y Nazarëaid, neu dalu y cwbl o'r draul, pryd na byddai adduned Na-zarëaeth arnynt hwy eu hunain: ond tybir y gwyddai yr henuriaid hyn am yr adduned a gymmerasai Paul yn Achaia, (pen. 18. 18,) ac mai oddi ar hyny y rhoisant y cyngor hwn iddo. § Gwedi gorphen eu neillduaeth a'u haberthau yr oedd y Nazarëaid yn cneifio eu gwallt, hyny oedd yn gorphen y cwbl. * Fel y gwypo pawb nad yw y pethau a ddywedir am danat ti ddim yn wir; nad wyt ti ddim yn dywedyd fod cadw defodau y ddeddf seremoniol yn *hollawl* anghyfreith-lawn i bawb; beth bynag wyt yn ddywedyd am eu hafles iant yn y pwnc o gyfiawnâd a bywyd tragywyddol. † Pan welont dy fod di dy hun yn cadw y ddeddf, bydd yn an-odd ganddynt goelio dy fod di yn annog er-aill i beidio a'i chadw.—Nid oedd Iago a'r henuriaid yn meddwl fod yn angenrheidiol cadw y ddeddf seremoniol mwy na Phaul; eto, am eu bod hwy yn byw yn Jerusalem, a phob amser dàn sylw manol ac eiddigus yr offeiriaid a'r Sanhedrim, yr oedd yn angen-rheidiol iddynt gyd-ffurfio â rhai o'i defodau weithiau er mwyn diddigrwydd, a pheidio cael eu herlid fel gwrthgilwyr cyfeiliornus gan y creuloniaid hyny.

25 * Eithr am y Cenhedloedd y rhai a gredasant, [g] ni a ysgrifenasom, *ac* a farnasom, na bo iddynt gadw dim o'r cyfryw beth; † eithr iddynt ym-gadw oddi wrth y pethau a aberthwyd i eilunod, a gwaed, a rhag *peth* taged-ig, a rhag putteindra.

[g] pen. 15. 20, 29.

* Mae hyn yn brawf o gywirdeb y sylw diweddaf uchod a wnaed, nad oeddynt hwy ddim yn meddwl fod cadw defodau y ddeddf seremoniol yn hanfodol i fywyd tragywydd-ol, nac i ddyledswyddau y grefydd gristion-ogol ychwaith; oblegid pe buasent, buasent yn meddwl eu bod yn angenrheidiol i'r cen-edloedd yn gystal â'r Iuddewon: ond yma maent yn barnu ac yn ysgrifenu, nad oedd raid i'r cenedloedd gadw y cyfryw bethau

gwneyd ei hun yn bob peth i bawb; mae Paul yn cymmeryd eu cynghor hwy, ac yn gwneyd fel y deisyfiasant arno. Tybia rhai ei fod ef â hwythau i'w beio yn y tro hwn, ac na ddylasent gyd-ffurfio cyn belled â deddf a ddylasai fod eisoes wedi ei hollawl ddiddymu, a hyny o herwydd rhagfarn dynion mawr eu *zel* ac heb wybodaeth: ond gwell i ni fod yn gynnil yn y peth hwn. † Tranoeth efe a ddechreuodd gyflawni defodau y puredigaeth gyda'r pedwar eraill, ‡ ac a aethant i mewn i'r deml i hysbysu i'r offeiriad eu bod wedi eu rhwymo eu hunain i ymneillduad crefyddol am saith niwrnod, y rhai a gyflawnent hwy gyda'r defodau arferol, hyd yr amser i offrymu yr aberthau dros bob un o honynt yn ol y ddeddf.

27 * A phan oedd y saith niwrnod ar ddarfod, [k] † yr Iuddewon oeddent o Asia, pan welsant ef yn y deml, [l] ‡ a derfysgasant yr holl bobl, [m] || ac a ddodasant ddwylaw arno,

k pen. 24. 18. l pen. 6. 12. a 13. 50. a 14. 2, 5, 19. a 17. 5, 6, 13. a 18. 12. 1 Bren. 21. 25. m pen. 4. 3. a 5. 18. a 26. 21. Luc 21. 12.

* Y saith niwrnod a addunedasai ef i ymneillduaeth, ar ddiwedd pa rai yr oedd efe i offrymu ei aberthau, ac i fyned yn rhydd o'i adduned. Nis gallent fod *ar* ddarfod yn hollawl; ni chyd saif hyny â'r deuddeg diwrnod a grybwylla efe wrth Felix, oedd er pan ddaethai efe i addoli yn Jerusalem, pen. 24. 11. Rhaid mai rywbryd yn yspaid y saith niwrnod a feddylir, pan oeddynt yn tynu tuag at gyflawniad. Saith niwrnod er pan ddaethai efe i Jerusalem, medd rhai; atebai felly yn burion: y saith hyn, a phump mewn dalfa, pen. 24. 1, a wna y deuddeg a soniwyd uchod. Mae yn anodd iawn cysoni yr amserau a grybwyllir heb gymmeryd un

ydynt hwy ddim i fo
mwyach, nad oes dim
ach, rhyngddynt hw
cawn ein gwrthod gan
Iesu o Nazareth yw
wedyd yn erbyn y d
ddirmygu yr enwaed
y ddeddf foesol trw
trwy ffydd, heb wei
ganlyniad mae yn d
sanctaidd hwn, oble
diddymir y ddeddf
holl ddefodau yn cae
iddynt glywed fod P
ystr y deml hefyd.
ddyfod i gyntedd y
hwnw a chyntedd
mûr y gwahaniaeth
gwahardd i bob cene
Yn awr, anwiredd oe
uchod, yn yr ystyr a
ac anwiredd hollawl
o'r Groegiaid i mew
berthynai i'r Iuddew

29 * Canys b
blaen [q] Trophimu
ddinas gyd âg ef,
ynt hwy yn tybie
ddwyn i mewn i'r

q pen. 20. 4. 2 Tim. 4. 2

* Am y Trophimus
† O herwydd iddynt
o'r blaen yn y ddinas
iatâol iddo ei ddwy
hefyd; a chyhuddent
ai yn gamsyniol ne
gwallgofrwydd ynfyd

30 [r] * A chynhy
o'r bobl a redodd

un pryd nid oeddynt yn petruso 'r gorau o ddynion heb un achos

' Ac fel yr oeddynt hwy yn ladd ef, † daeth y gair at pten y fyddin, [x] ‡ fod Jeru-l mewn terfysg.

. 22. a 26. 9, 10. Ioan 16. 2. u pen. 23. 17. 25. 23. Ioan 18. 12. x adn. 38. pen. 17. 5. en. 1. 41. Mat. 26. 5. Marc 14. 2.

dir y byddai yr Iuddewon yn hôni d unrhyw ddyn dienwaededig os ddyfod o fewn i'r gwahan-fur, heb brawf na barn arno; ac fel hyny ymddwyn tuag at Paul y tro hwn, ddew cystal a'r un o honynt yd-Claudius Lysias oedd y pen-capten . 23. 26,) yr hwn oedd ben-swydd-yr Rhufeinig yn Jerusalem. Bydd-nifer o filwyr Rhufeinig bob amser pyrth y deml ar amserau y gwyl-warchod rhag i'r Iuddewon der-bodi yn erbyn y llywodraeth Ruf-ayn a wnaent yn fynych: rhai o'r yn a redodd a gair i'r pen-capten, salem oll mewn terfysg ofnadwy, lid beth fyddai y canlyniad.

Yr hwn allan o law a [y] gym-filwyr, a chanwriaid, [z] ac a i waered attynt: † hwythau, sant y pen-capten a'r milwyr, asant â churo Paul.

. 23, 24. z pen. 23. 27. a 24. 7. a pen. 7, a 22. 19. Es. 3, 15.

dai y pen-capten yn dda pa môr nion oedd yr Iuddewon pan dde-derfysgu; gan hyny ni chollodd er i ddyfod o'r castell i'w daros-llonyddu: yr hyn a fu yn foddion ywyd Paul rhag cael ei ladd yn y ganddynt. † Pan welsant ef a'r dyfod am eu penau, hwy a beid-huro Paul: ei guro ef i farwolaeth nt oni buasai hyny; hyny oedd eu c felly gwnaent â ffyn ac â cherig, dalient yn halogi y deml.

Yna y daeth y pen-capten yn a'i daliodd ef, ac a archodd ei ef â dwy gadwyn; [c] † ac a odd pwy oedd efe, a pha beth nai.

. pen. 12. 6. a 20. 23. a 22. 25, 29. a 28. 20. a 16. 8, 12, 21. e pen. 22. 34. a 25. 16. 0.

y pen-capten mai Paul oedd ych digofaint yr holl derfysgwyr, a wl ei fod ef wedi gwneuthur rhyw g, ac ar yr un pryd i achub ei efe a'i daliodd ef, ac a archodd ei a dwy gadwyn fel y rhag-ddy-gabus o'r blaen y caffai. adn. 11. diogelu y dyn ymholodd pwy oedd beth a wnaethai, i ennyn y fath a mhlith y bobl, a'r fath ddigofaint yn ei hun.

Ac amryw rai a lefent amryw y dyrfa: [e] ac am nas gallai hysbysrwydd o herwydd y cythrwfl, † efe a orchymynodd ei ddwyn ef [f] i'r castell.

d pen. 19. 32. e pen. 22. 30. a 25. 26. f adn. 37. pen. 22. 24. a 23. 10, 16.

* Ni buasai gwaeth iddo heb ymofyn; yr oedd y dorf yn rhy derfysglyd i allu rhoi gwybod iddo: llefai rhai y peth hyn a rhai y peth arall, fel nad oedd modd iddo ef wy-bod beth a ddywedent oll ar unwaith felly, ac yn wir nis gwyddent eu hunain. † Gan nas gallai gael hysbysrwydd gan y bobl, parodd ei ddwyn ef i'r castell, neu dŵr An-tonio, fel ei gelwid, yr hwn oedd bron yn y fàn hôno, fel y gallai ei ddiogelu ef fel drwg-weithredwr i'w holi ef ei hun, a holi y bobl yn ei gylch ef ar ol iddynt lonyddu.

35 * A phan oedd efe ar y grisiau, † fe a ddigwyddodd gorfod ei ddwyn ef gan y milwyr, [g] o achos trais y dyrfa.

g Gen. 6. 11, 12. Salm 55. 9. a 58. 2. Jer. 23. 10. Hab. 1. 2, 3.

* Dywed Josephus fod y castell hwn yn sefyll ar graig o hanner can cufydd o uwch-der, wrth gongl y deml; a bod grisiau yn myned i fynu iddo o borth gogleddol a phorth gorllewinol y deml. † Cymmaint oedd cyn-ddeiriowgrwydd ei elynion fel y mynent ei guro ef er ei fod wedi ei rwymo â dwy gad-wyn; felly i'w achub ef rhagddynt, gorfu ar y milwyr ei amddiffyn ef, a'i ddwyn rhyngddynt i fynu y grisiau i'r castell.

36 * Canys yr oedd lliaws y bobl yn canlyn, gan lefain, [h] Ymaith âg ef.

h pen. 7. 54. a 22. 22. Luc 23. 18. Ioan 19. 15.

* Canlynodd y filein-dorf ef hyd y beidd-ient, yn y modd mwyaf terfysglyd a chyn-ddeiriog; † gan waeddi yn haerllug, Ymaith âg ef, rhodder ef i farwolaeth yn ddioed, nid cyfreithlawn i'r fath adyn gael byw, ac nis gallwn ni oddef edrych arno yn fyw. Fel hyn y llefwyd am Iesu ei hun, (Ioan 19. 15,) a digon i'r dysgybl fod fel ei Arglwydd.

37 * A phan oedd Paul a'r ei ddwyn i mewn i'r castell, † efe a ddy-wedodd wrth y pen-capten, [i] Ai rhydd i mi ddywedyd peth wrthyt? ‡ Ac efe a ddywedodd, A fedri di Roëg?

i adn. 19. pen. 19. 30. Mat. 10. 18—20. Luc 21. 15.

* Pan oedd efe ar ben y grisiau, o gyr-haedd ei erlidwyr a than amddiffyn y mil-wyr, † efe a ofynodd yn ostyngedig a pharch-us i'r pen-capten, a ga'i efe ddywedyd gair wrtho ef, pwy, a pha beth oedd efe, yr hyn nis gallai gael gwybod gan y dyrfa derfysg-lyd. ‡ Synodd y pen-capten wrth ei glywed ef yn siarad Groeg: Beth, ebai efe, a fedri di Roeg yn ddigon hyddysg i ymddiddan ynddi? Ychydig a wyddai efe pwy, a pha fath ddyn oedd ganddo yn garcharor ac wedi ei rwymo.

38 * Onid tydi yw yr Aiphtwr, [k] yr hwn o flaen y dyddiau hyn a gyfodaist derfysg, ac a arweiniaist i'r anialwch bedair mil o wŷr llofruddiog?

k pen. 5. 36, 37. Mat. 5. 11. 1 Cor. 4. 13.

* Nis gwyddis enw yr Aiphtiwr hwn, rhyw gau-brophwyd ydoedd, a ddaethai o'r Aipht rai blynyddoedd cyn yr amser hwn, ac a ar-weiniasai bedair mil o ddynion drygionus a

[illegible]

[illegible] ymddiffyn [illegible]

[illegible] Aw[illegible] [illegible] yr [illegible]

[illegible] Hebre[illegible] [illegible] Groeg[illegible]

[illegible] Tarsus [illegible] Gamal[illegible] [illegible] yn ol [illegible]

ıyd angau, † gan rwymo a dodi ıarchar wŷr a gwragedd hefyd.

a. 19, 20. pen. 7. 58. a 8. 1—4. a 9. 1, 2, 13, 14, 21. -11. 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13—15. m pen 16. 17. a 19. 9, 23. a 24. 14.

ſ ffordd hon" o grefydd, sef y grefydd ıogol, y grefydd oedd Paul yn awr yn ıu: mae yn dywedyd iddynt ei fod ef ı gynt yn erlid y ffordd neu y grefydd a hyny yn greulawn iawn, hyd angau. dd efe yn cytuno ac yn cynnorthwyo i Stephan y merthyr; ac efallai iddo fod hoe marwolaeth rhai eraill: ni ddylem rl fod llyfr yr Actau yn rhoddi hanes r holl saint a ferthyrwyd yn y dyddiau . † Gwel ar pen. 9. 1, 2.

n * Megis ag y mae yr arch-offd yn dyst i mi, ° † a'r holl hen-ˈiaeth; gan y rhai hefyd y derais lythyrau at y [d] brodyr, ‡ ac yr um i Damascus, ar fedr dwyn y oedd yno *hefyd*, yn rhwym i ısalem, i'w cospi.

pen. 9. 1, 2, 14. a 26. 12. o pen. 5. 21. Luc 22. 66. 1. Thes. 9. 3, 4.

Gwel ar pen. 9. 1, 2. † Sef y Sanhedrim, ıgor mawr yn Jerusalem. Efallai bod yr ch-offeiriad, a llawer o'r un Seneddwyr ʼw yn awr ag oedd yn y swyddau hyny ıedd Paul yn erlidiwr: o leiaf yr oeddgyd mewn oed y pryd hwnw i allu cof' amgylchiadau, ac i dystio os mynent. el ar pen. 9. 2.

* Eithr digwyddodd [q] a myfi yn ed, ac yn nesâu at [r] Damascus, ngbylch hanner dydd, yn ddimwth i fawr oleuni o'r nef ddisio o'm hamgylch.

pen. 9. 3—5. a 24. 12. r Gen. 14. 15. a 15. 2. 8. 6. s pen. 26. 13. Es. 24. 23. Mat. 17. 2. Dat.

Gwel ar pen. 9. 3. † Yn nghylch hanner medd Paul yma, nid yw Luc yn cryl yr amser yn y lle blaenorol a nodwyd.

* A mi a syrthiais ar y ddaear, ac glywais lais yn dywedyd wrthyf, ıl, Saul, [t] paham yr wyt yn fy erlid?

Gen. 2. 9. a 16. 8. a 23. 1, 11. Ex. 3. 4. 1 Sam. 3. Es. 1. 18. a 43. 22—26. Jer. 2. 5, 9. Mat. 27. 23. 1. 13.

Gan rym ac effaith y goleuni, ar ei natur ' ei feddyliau hefyd. † Clywodd lef, a'i lau naturiol, yn galw yn ddifrifol arno ei enw, fel y geilw y naill ddyn ar y fel y galwodd Duw ar Abraham, Gen. 1; ac ar Moses, Exod. 3. 4. ‡ Gwel n. 9. 4.

A minnau a attebais, Pwy wyt ti, Arglwydd? Yntau a ddywedodd ıyf, [x] † Myfi yw Iesu o Nazareth, 'r hwn yr wyt ti yn ei erlid.

pen. 3. 6. a 4. 10. a 6. 14. Mat. 2. 23. y pen. 26. Ex. 16. 7, 8. 1 Sam. 8. 7. Zec. 2. 8. Mat. 10. 40—42. 4, 45. 1 Cor. 12. 12, 26, 27.

Gwyddai Saul mai rhyw lais dwyfol oedd efarn wrtho, er nas gwyddai yn ei fraw ıedigaeth pwy ydoedd. † Wrth yr enw ygedig hwn yn unig yr adwaenai Saul ef ıc nid oedd *gywilydd* ganddo yntau arddelwi yr enw hwn o'r nef. ‡ Yr oedd Paul yn erlid Iesu yn ei enw, ei wirionedd, ei achos, a'i bobl: yr hyn a gyfrifai efe yr un peth a'i erlid ef ei hun, yn ei berson ei hun.

9 * Hefyd y rhai oedd gyd a myfi a [z] welsant y goleuni yn ddïau, ac a ofnasant, [a] ond ni chlywsant hwy lais yr hwn oedd yn llefaru wrthyf.

z pen. 9. 7. Dan. 10. 7. a Ioan 12. 29, 30.

* Gwel ar pen. 9. 7, lle y ceisiwyd cysoni y gwahaniaeth rhwng yr adnod hon â hòno: nid oes genym ddim o bwys i'w chwanegu yma. Tybiai y paganiaid, y gallai gweledigaeth oruwch-naturiol fod yn weledig i'r naill ddyn ac heb fod yn weledig i'r llall yn ei ymyl, ac y gallai y naill ddyn glywed llais goruwch-naturiol, a bod dyn arall yn ei ymyl heb ei glywed. Onid oes rhyw dyb o'r fath yn ein gwlad ni ein hunain am ysbrydion a drychiolaethau? Dywedir bod llawer o adeiladau wedi eu gwneyd yn y fath fodd, os bydd dau ddyn yn sefyll a'u cefnau at eu gilydd ar bob ystlys i'r adeilad, gallant glywed eu gilydd yn llefaru; ac eto os bydd dyn yn y canol rhyngddynt, na chlyw efe yr un o'r ddau. *Doddridge*.

10 * Ac myfi a ddywedais, [b] Beth a wnaf, *O* Arglwydd? A'r Arglwydd a ddywedodd wrthyf, Cyfod, a dos i Damascus; [c] † ac yno y dywedir i ti bob peth a'r a ordeiniwyd i ti eu gwneuthur.

b pen. 2. 37. a 9. 6. a 16. 30. a 16 30. Salm 25. 8, 9. a 143. 8—10. c adn. 12—16. pen. 26. 16—18.

* Gwel ar pen. 9. 6. Yr oedd y llew ofnadwy wedi colli ei rym erbyn hyn, a chwedi cael ei wneyd yn oen crynedig a digon hawdd ei drin. † Sef gan Ananias oddi wrth Grist, megys pe buasai Crist ei hun yn dywedyd wrtho.

11 [d] * A phryd nad oeddwn yn gweled gan ogoniant y goleuni hwnnw, [e] a'r rhai oedd gyd â mi yn fy nhywys erbyn fy llaw, myfi a ddaethum i Damascus.

d pen. 9. 8, 9. e pen. 13. 11. Es. 43. 16.

* Gweithred ryfedd Duw oedd gallnogi Stephan i edrych ar Grist yn ei ogoniant; ac yn ol rhyfeddol allu Duw y bydd, i'r saint allu edrych arno ef, a'i weled fel y mae, yn ei holl ogoniant mawr, yn yr adgyfodiad.

Mae yn amlwg fod Paul yn yr adroddiad hwn, yn ystyried ei dröedigaeth ryfedd fel prawf hollawl o wirionedd y grefydd gristionogol: a phan gymharer ei ddygiad i fynu, ei egwyddorion crefyddol o'r blaen, ei wresawgrwydd a'i elyniaeth yn erbyn y cristionogion, a'i obaith am anrhydedd a derchafiad drwy eu herlid hwynt, â'r rhan ganlynol o'i fywyd, a'i dröedigaeth sydyn o fod yn erlidiwr ffyrnig i fod yn bregethwr gwresog yr efengyl, yn yr hyn y llafuriodd ac y dyoddefodd hyd ddiwedd ei oes, ac am yr hyn y bu farw yn ferthyr; rhaid i bob dyn diduedd addef, nas gellir rhoddi unrhyw gyfrif rhesymol arall am y cyfnewidiad, ond yr hyn a rydd ef ei hun: ac os yw hyny yn wir, mae Cristionogaeth yn beth o Dduw.

12 [f] Ac un Ananïas, [g] * gwr defosiynol yn ol y ddeddf, [h] † ac iddo air da gan yr Iuddewon oll a'r oeddynt yn preswylio *yno*,

f pen. 9. 10—18. *g* pen. 8. 2. a 17. 4. Luc 2. 25. *h* pen. 6. 3. a 10. 22. 2 Cor. 6. 8. 1 Tim. 3. 7. 3 Ioan 12.

* "Gwr defosiynol yn ol y ddeddf" sydd ddysgrifiad o broselyt cyfiawnder (cenedlddyn wedi ei enwaedu,) medd *Guyse*; ond am fod Ananïas yn adn. 13, 14, yn galw Saul yn *frawd*, a Duw Israel yn *Dduw ein tadau*, tybia efe mai Iuddew oedd efe: ond mae yn sicr mai Iuddew cristionogol ydoedd; oblegid yn pen. 9. 10; gelwir ef yn "ddysgybl." † Er ei fod wedi troi yn gristion, yr oedd ei ymddygiad môr hardd a boneddigaidd, fel yr oedd gair da iddo gan yr holl Iuddewon oedd yn Damascus, er na charent ei grefydd.

13 * A ddaeth attaf, ac a safodd ger llaw, ac a ddywedodd wrthyf, [i] *Y* brawd Saul, cymmer dy olwg. Ac mi a edrychais arno yn yr awr honno.

i pen. 9. 17, 18. Phile. 16.

* Gwel ar pen. 9. 17, 18; nid oes yma ddim o bwys i chwanegu arno.

14 Ac efe a ddywedodd, [k] * Duw ein tadau ni [l] a'th † rag-ordeiniodd di i wybod ei ewyllys ef, [m] ‖ ac i weled y [n] § Cyfiawn hwnnw, [o] ac i glywed lleferydd ei enau ef.

k pen. 3. 13. a 5. 30. a 13. 17. a 24. 14. Ex. 3. 13—16. a 15. 2. 2 Bren. 21. 22. 1 Cron. 12. 17. a 29. 18. 2 Cron. 28. 25. a 30. 19. Ezra 7. 27. Dan. 2. 23. *l* pen. 9. 15. Jer. 1. 5. Ioan 15. 16. Rhuf. 1. 1. Gal. 1. 15. 2 Tim. 1. 1. Tit. 1. 1. *m* pen. 9. 17. a 26. 16. 1 Cor. 9. 1. a 15. 8. *n* pen. 3. 14. a 7. 52. 2 Cor. 5. 21. 1 Pedr 2. 22. 1 Ioan 2. 1. *o* 1 Cor. 11. 23. a 15. 3. Gal. 1. 12.

* Nid oedd dim yn boddio yr Iuddewon yn fwy na hyn, "Duw ein tadau;" ac nid oedd dim yn fwy gwasanaethgar i achos Paul na defnyddio y geiriau hyn; yr hwn ni fynai gael ei ystyried fel gwrthgiliwr oddi wrth y grefydd Iuddewig, oblegid nid oedd yr efengyl oedd ef yn bregethu, ond sylwedd a pherffeithrwydd y ddeddf: wrth hyn hefyd yr oedd yn dangos iddynt, nad oedd efe yn addoli, nac yn annog eraill i addoli, yr un duw ond Duw Abraham, Duw eu tadau hwynt. † Yn ei arfaeth a'i gyngor tragywyddol, ac yn awr a'th alwodd, ac a'th ddarparodd, cyn belled a hyn, ‡ i wybod ei ewyllys ef; ei drefn rasol ef o gadw pechaduriaid trwy ei Fab, er iachawdwriaeth i ti dy hun, ac fel y pregethech di hi i eraill. ‖ Yr oedd efe wedi cael hyn eisoes i raddau, ar y ffordd; ac i'w gael drachefn yn helaethach: efallai bod Ananïas yn cyfeirio at bob un o'r ddau. § Iesu o Nazareth yn adn. 8, yw y Cyfiawn yma, a Chyfiawn yw Iesu o Nazareth.

15 [p] * Canys ti a fyddi dyst iddo † wrth bob dyn, [q] o'r *pethau* a welaist ac a glywaist.

p pen. 1. 8, 22. a 10. 39—41. a 23. 11. a 27. 24. Luc 24. 47, 48. Ioan 15. 27. *q* pen. 4. 20. a 26. 20.

* Hyny yw, ti a fyddi dyst iddo fel apostol, ei fod wedi adgyfodi o feirw, ac *ymddangos i ti* ar ol ei adgyfodiad, yn gystal ag *i'r apostolion* eraill. Ac nid hyny yn unig, oud ti a fyddi hefyd yn dyst id[...] iachawdwr rhad, cyflawn, a ph[...] af o bechaduriaid; † Iuddewo[...] oedd, uchel ac isel radd, pob[...] ynddo ef yn mhob man.

16 * Ac yr awrhon [r] b[...] ti yn ei aros? [s] † cyfod, b[...] ‡ a golch ymaith dy bech[...] alw ar enw yr Arglwydd.

r Salm 119. 60. Jer. 8. 14. *s* pen[...] 4. 1 Cor. 6. 11. a 12. 13. Gal. 3. 27. Tit[...] 1 Pedr 3. 21. *t* pen. 2. 21. a 9. 14. Rh[...]

* Ac yn awr gan fod Mab I[...] rag-ordeinio di i hyn yma, pa[...] yn hwy gyflwyno dy hun iddo[...] trwy y sefydliad a osododd e[...] † Cyfod, a dos at dy orchwyl [...] mewn trefn i hyny, arddelwa[...] ef, trwy gymmeryd dy fedydd[...] mewn ufudd-dod i'w awdur[...] tystiolaeth o'th ffydd ynddo e[...] ydd yn arwyddo ein cyffes [...] galar a'n hymostyngiad am b[...] muniad am lanâd oddi wrth [...] *sel* o faddeuant pechod i'r rha[...] iol. Yn gyffredin ni roddod[...] wydd amlwg iawn o faddeuan[...] o saint y Testament Newydd[...] bedyddio: ac mae hyny yn [...] ystyr y dywedir fod bedydd [...] aith bechodau, ac mewn m[...] achub. ‖ Sef galw ar enw [...] Iesu, er addefiad o'i Dduwdo[...] i ni ystyried y geiriau agos [...] yn y Testament Newydd. Ty[...] ymaith bechodau" yn perthy[...] enw yr Arglwydd," yn hytrac[...] yn yr adnod uchod.

17 * A darfu, [u] wedi i[...] yn fy ol i Jerusalem, [x] †[...] wn yn gweddïo yn y d[...] syrthio mewn llewyg;

u pen. 9. 26—28. Gal. 1. 18. *x* p[...] 12. 1—4. Dat. 1. 10.

* Gwedi adrodd iddynt y [...] cawsai efe ei droi yn gristion, [...] uchod, mae yr apostol yn yr [...] myned i adrodd pa fodd y ca[...] i bregethu yr efengyl yn mysg[...] gan mai hyn oedd y prif ach[...] iogrwydd anghyffredin hwy[...] * Tybia rhai mai yr ail dro i[...] Jerusalem ar ol ei dröedigae[...] (pen. 11. 30; a 12. 25;) ac ma[...] efe yn feddwl yn 2 Cor. 12. 2[...] aill mai y tro cyntaf yr aeth [...] pen. 9. 36; Galat. 1. 18: a th[...] a ddywedir yn y tair ad[...] gweddu yn well i'r tro cyn[...] † Wrth grybwyll ei fod yn gw[...] ar ol ei dröedigaeth, mae ef[...] Iuddewon fod ganddo barch i[...] hwnw o hyd. ‡ Efallai ei fod[...] draed o hyd, ac fel pe buasa[...] felly ni sylwodd neb arall ar[...] yr oedd.

18 [y] * A'i weled ef [...] wrthyf, [z] † Brysia, a dos[...] o Jerusalem: [a] ‡ o herwy[...] byniant dy dystiolaeth a[...]

ln. 14. a Mat. 10. 14, 23. Luc 21. 21. a Ex. ...nes. 3. 6, 7.

...r oedd yma weled a chlywed, a phob ...wyrthiol, i Paul ei hun: nid oes son i ...rall yn y deml weled na chlywed ond efe: ...dd ef yr Arglwydd Iesu yn gorphorol, ...wodd ei leferydd ef. ‡ Mae yr apostol ...wedyd hyn i ddangos mai nid o'i ddew... ei hun yr aeth ef at y Cenedloedd, ...r anfoniad a gorchymyn yr Arglwydd ‡ Fel pe dywedasai yr Iesu, Y rhai o'r ...won a ordeiniwyd i fywyd, ac oeddynt ...achub, a achubwyd eisoes; ond am y ...a ymgaledasant, nid oes dim iddynt ...'w ddisgwyl ond eu dinystrio.

...9 * A minnau a ddywedais, *O* Ar...wydd, [b] hwy a wyddant fy mod i yn ...haru, ac yn baeddu ym mhob syn...g y rhai a gredent ynot ti.

...dn. 4. pen. 8. 3. a 9. 1. a 26. 9—12.

...wyddai trigolion Jerusalem pa mor boeth ...mai Paul unwaith yn erlid y cristionog... thybiai efe (yn groes i feddwl a gwy...eth yr Arglwydd Iesu,) y gwrandawent ...ef yn hytrach nac ar neb o'r apostolion ..., am y gwyddent mai erlidiwr a fuas..., a bod yn rhaid mai rhyw beth dwy...oruwch-naturiol a weithiasai ar ei ...wl i wneyd y fath gyfnewidiad arno. ...au prof gwirionedd Cristionogaeth yr ...trwy ei dröedigaeth ei hun, wrth adrodd ...i'r Iuddewon; a dangos iddynt mòr ...oedd ganddo eu rhoddi hwy i fynu, a ...ed at y cenedloedd.

...20 A phan dywalltwyd gwaed [c] Ste...n [d] dy ferthyr di, yr oeddwn i ...yd yn sefyll ger llaw, [e] * ac yn ...synio i'w ladd ef, ac yn cadw dill...y rhai a'i lladdent ef.

...Deut. 3. 13. a 17. 6. d pen. 7. 58. a 8. 1 e Luc ..., Rhuf. 1. 32.

...Gwel ar pen. 7. 58; a 8. 1. *Anairesei,* ...dd," llofruddio a fuasai iawn; oblegid ...dwyd Stephan heb un math o brawf, na ...fryd flaenorawl, mewn terfysg, a thrwy ...amlwg, megys gan yspeilwyr; pryd ...oedd yn ganiatâol i'r Iuddewon goll...neb, hyd yn nod wrth y cyfreithiau. ...a 18. 31.

21 Ac efe a ddywedodd wrthyf Dos ymaith: [g] † canys mi a'th an...af ym ‡ mhell at y Cenhedloedd.

f pen. 9. 15. g pen. 9. 15. a 13. 2, 46, 47. a 18. 6. ... 17, 18. Rhuf. 1. 5. a 11. 13. a 15. 16. a 16. 26. Gal. 1. 16. a 2. 7, 8. Eph. 3. 6—9. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.

* Mae yr Arglwydd yn ail orchymyn, a ...wy hyny yn ateb holl resymau Paul yn ...yn gadael yr Iuddewon: po mwyaf a ...ddent hwy am ei *zel* ef yn y grefydd ...ddewig gynt, mwyaf i gyd y cyfrifent ef ...wrthgiliwr oddi wrth y grefydd hono yn ...r, a lleiaf i gyd y derbynient ei dystiol...h ef am Grist. † Pan mae Duw yn dan...mae yn rhaid myned, beth bynag fyddo ...anlyniad: pan mae ewyllys a gorchymyn ...w yn eglur ac yn bendant, mae yn rhaid ...ddân, a gadael y llwyddo neu yr aflwyddo ...o ef. ‡ "Yn mhell" yr oedd tuag wyth ...t o filltiroedd o Jerusalem i Corinth yn ...haia, dros bedwar cant ar ddeg i Rufain, ac efallai mwy na hyny i rai parthau o Illyricum, Rhuf. 15. 9.

22 * A hwy a'i gwrandawsant ef hyd y gair hwn. † A hwy a godasant eu llef, ac a ddywedasant, [h] ‡ Ymaith â'r cyfryw un oddi ar y ddaear: canys nid cymmwys ei fod ef yn fyw.

h pen. 7. 54- 57. a 21. 36 a 25. 24. Luc 23 18 Ioan 19. 15.

* Yr oedd y geiriau uchod o'r eiddo yr Arglwydd Iesu wrth Paul, yn lled amlwg yn dangos gwrthodiad yr Iuddewon, a galwad y cenedloedd: felly yr oeddynt hwy yn eu dëall wrth fod Paul yn eu hadrodd; † a hyny a'u cyffröodd i waeddi allan yn ei erbyn yn y modd haerllug uchod. ‡ Nid yn unig ymaith ag ef o Jerusalem y ddinas sanctaidd, ac o Judea y tir sanctaidd, ond ymaith ag ef oddi ar y *ddaear*, nid cymhwys fod y cyfryw adyn yn *fyw*, a ryfygai ddywedyd fod Duw yn gwrthod ei bobl hilfodol a chyfammodol, ac yn dewis paganiaid dienwaededig ac eilunaddolgar yn eu lle.

23 Ac fel yr oeddynt yn llefain, [i] * ac yn bwrw *eu* dillad, † ac yn taflu llwch i'r awyr,

i pen. 7. 58. a 26. 11. Preg. 9. 3.

* Yn eu llid cynddeiriog, yr oeddynt yn diosg ac yn taflu eu dillad uchaf ymaith, i arwyddo eu hatgasrwydd wrth y fath gabledd, fel y tybient hwy, ac i ddangos eu bod yn barod i labyddio Paul fel cablwr, (pen. 7. 58,) pe cawsent ef yn eu dwylo i hyny. † Taflent y llwch i'r awyr, i ddangos eu tra chynddeiriogrwydd, ac megys i ddangos ei fod ef wedi pechu yn erbyn y nefoedd ac yn haeddu i farn o'r nefoedd i ddisgyn arno. Pe buasai gerig yn y fàn taflasent y rhai hyny ato.

24 [k] * Y pen-capten a orchymynodd ei ddwyn ef i'r castell, [l] † gan beri ei holi ef trwy fflangellau; fel y gallai wybod am ba achos yr oeddynt yn llefain arno felly.

k pen. 21. 31, 32. a 23. 10, 27. l adn. 26—29. pen. 16. 22, 23, 37. Ioan 19. 1. Heb. 11. 36.

* O'r blaen ar ben y grisiau yr oedd, heb fyned i mewn i'r castell: parodd y pen-capten ei ddwyn ef i mewn i'r castell, i'w ddiogelu ef rhag cynddeiriogrwydd y bobl, ac hefyd i'w holi ef yn bersonol, beth a wnaethai efe, i fod yn achos o'r fath derfysg. † Felly y gwnaed â Christ ei hun, ac felly y gwnai y Rhufeiniaid yn gyffredin â rhai a gyhuddid o ryw ddrwg-weithredoedd, i beri iddynt gyfaddef beth a wnaethent. Tybiai y pen-capten yn sicr fod Paul wedi gwneyd rhyw ddrwg mawr, i beri yr holl derfysg hyn, a mynai ei holi ef trwy fflangellau i beri iddo gyfaddaf beth a wnaethai: cyfiawnach a rheitiach fuasai iddo ffangellu y terfysgwyr o lawer.

25 * Ac fel yr oeddynt yn ei rwymo ef â charreiau dywedodd Paul wrth [m] y canwriad yr hwn oedd yn sefyll ger llaw, [n] † Ai rhydd i chwi fflangellu gwr o Rufeiniad, ac heb ei gondemnio hefyd?

m pen. 10. 1. a 23. 17. a 27. 1, 3, 43. Mat. 8. 8. a 27. 54. n adn. 27, 28. pen. 16. 37. a 25. 16.

a aeth ac a fynegodd i'r pen-capten, gan ddywedyd, [o] † Edrych beth yr wyt yn ei wneuthur: canys Rhufeiniad yw y dyn hwn.

o adn. 29. pen. 23. 27.

* Yr oedd amryw ganwriaid dàn yr un pen-capten; megys y mae amryw gapteniaid a swyddogion o enwau eraill dàn yr un cadlywydd yn ein byddinoedd ninnau. † Pan glybu y canwriad hwn Paul yn dywedyd mai Rhufeiniad oedd, efe a fynegodd hyny i'r pen-capten, gan ei gynghori ef i fod yn wyliadwrus beth a wnelai, rhag iddo ddyfod yn agored i gosp ei hun.

27 A'r pen-capten a ddaeth, ac a ddywedodd wrtho, * Dywed i mi, a'i Rhufeiniad wyt ti? † Ac efe a ddywedodd, Ie.

* Ai Rhufeiniad o ran dinas-fraint, nid o ran cenedl; canys dywedasai Paul wrtho o'r blaen mai Iuddew oedd o ran cenedl, pen. 21. 39. † Mae yn iawn i'r cristion ddadlau y rhagor-freintiau hyny a berthyn iddo yn ol ei sefyllfa, bod yn gall fel y sarph, hyd ag na byddo yn colli diniweidrwydd y golomen: yr oedd yn iawn i Paul hòni ei ddinas-fraint y tro hwn.

28 * A'r pen-capten a attebodd, A swm mawr y cefais i y ddinas-fraint hon. † Eithr Paul a ddywedodd, A minnau a anwyd *yn freiniol.*

* Byddai Claudius Cesar yn gwerthu breintiau dinasaidd i ddyeithriaid am bris uchel iawn, ond gwedi hyny gostyngwyd y pris lawer iawn. Costiodd bris mawr i'r pen-capten hwn, ac yr oedd yn rhyfedd ganddo fod un mòr dlodaidd yr olwg arno â Phaul wedi gallu prynu dinas-fraint mewn lle mòr enwog a Tharsus. † Nid o herwydd ei *eni* yn Tarsus yr oedd Paul yn freiniol, tebygir; ond am i

fraint hon, ac nis gallas
apostolion ymhòni o hòni
yn yr un amgylchiadau.

30 *A thrannoeth, [q]
ysio gwybod hysbys
beth y cyhuddid ef ga
‡ efe a'i gollyngodd ef
* ac a archodd i'r ‡ ar
|| cynghor oll ddyfod
ddug Paul i waered, §
ger eu bron hwy.

q pen. 21. 11, 33. a 26. 29. Mat
5. 21. a 23. 15. Mat. 10. 17.

* Mae yn debyg nad
yn dëall araeth Hebraeg
ewon, am hyny yr oedd
beth oedd ei fai ef. Gan
gwybod, ac yn ewyllysio
ewon hefyd, efe a'i cadw
hyd dranoeth, i'w ddwy
yn wyneb â'i gyhuddwyr
gyhuddo ac yntau ei
† Gollyngodd ef o'i rwym
lasai ei ollwng yn y fàn
mai Rhufeiniad oedd)
hunan i berygl, ac hefyd
gwr rhydd, ddadlau drost
o hyfdra. ‡ Tybir mai b
dosparth ar hugain o'r
arch-offeiriaid hyn. || Y
au y Sanhedrim. § Gos
Sanhedrim, mae yn deby
rhyddid i'r pen-capten e
ddyn, fod yno ai peidio,

PEN. XX

Paul yn ateb dro

[a] * A PHAUL yn ed
y cynghor, a ddywed

›yg ei fod yn edrych yn graff hefyd, i
pa nifer o phariseaid ac o Saduceaid
'no, fel y gallai drefnu ei araeth yn
bol er y fantais oreu iddo ei hun ac
'r efengyl. † Pan oedd ef yn pharisead
d yn ddïargyhoedd o ran y pethau oedd
deddf; ac yn gwasanaethu Duw mewn
bod bur yn ol y goleu oedd ganddo:
n oedd yn erlid y saint, yr oedd yn
d hyny o gydwybod, ac yn tybied ei
gwneyd gwasanaeth i Dduw; ac wedi
digaeth yr oedd yn sicr yn gwasan-
Duw mewn pob cydwybod bur. Ond
hai mai am wasanaethu Duw fel crist-
yn efengyl ei Fab yn unig, yr oedd
yn son yma, gan mai hyny oedd y
dan holiad gan y cyngor.

* A'r arch-offeiriad [d] Ananïas a
dd i'r rhai oedd yn sefyll yn ei
, [e] † ei daro ef ‡ ar ei enau.

n. 24. 1. e 1 Bren. 22. 24. Jer. 20. 2. Mica 5. 1.
67. Ioan 18. 22.

ma'r tro cyntaf i ni ddarllen am yr
as annuwiol hwn; fel arch-offeiriad efe
lywydd y cyngor. † Fel y tarawyd
gynt, 1 Bren. 22. 24; Jeremiah, Jer.
2; a Christ ei hun, Ioan 18. 22. ‡ Am
'i enau ddadleu ei fod yn ddïeuog yn
eu cyhuddiad hwy yn ei erbyn, pen.
Mae yn amlwg wrth hyn mai am ei
giad fel cristion, ac yn yr efengyl, yr
fe yn son yn yr adnod o'r blaen, ac
n ei ymddygiad dan y ddeddf, ac fel
r: ni buasent yn ei daro ef am hyny.

Yna y dywedodd Paul wrtho,
w a'th dery di, [f] † bared wedi ei
galchu: [g] canys a ydwyt ti yn
d i'm barnu i yn ol y ddeddf,
an droseddu y ddeddf yn peri fy
i?

. 23. 27, 28. g Lef. 19. 35. Salm 58. 1, 2. a 94.
3. 16. Am. 5. 7. Mica 3. 8—11. h Deut. 25. 1,
51. a 28. 24.

flawnwyd y brophwydoliaeth hon yn
g, meddant, yn mhen pùm mlynedd
hyn; wedi llosgi tŷ Ananïas mewn
a gododd ei fab ef ei hun, ffôodd ef i
dio mewn lle a fuasai gynt yn hen
fos, o ba le y llusgwyd ef allan ac y
yd ef. † Beddau wedi eu gwỳnu y
yr Arglwydd Iesu y phariseaid; a
yb iddynt oedd yr arch-offeiriad rhag-
hwn: er ei fod mewn swydd sanct-
c yn cymmeryd arno fod yn sanct-
to dyn drwg yn ei galon a'i arferion
, fel y tystia ei ymddygiad yn y tro
Dywedir hefyd y byddai yn attal
yr is-offeiriaid, yr hyn oedd osodedig
wrth y ddeddf, fel yr oedd rhai o
yn trengi o newyn. ‡ Yr hwn oedd
ddu ei guro, nid oedd i gael ei guro
brofi yn euog; ond parodd yr arch-off
daro Paul cyn iddo gael ei amddiffyn
yr hyn oedd drosedd ar y ddeddf.
. 15; Deut. 25. 1, 2.

* A'r sefyllwyr a ddywedasant
, A ddifenwi di † arch-offeiriad

*fuan yr oedd y deddfolion pleidgar
gweled bai Paul; ond heb sylwi dim*
ar y cam oedd ef yn gael. † Y swydd sanct-
eiddiaf yn Israel, ac o ganlyniad y sancteidd-
iaf yn yr holl fyd: ond nid felly y person a'i
llanwai.

5 * A dywedodd Paul, [i] Ni wydd-
wn i, frodyr, mai yr arch-offeiriad
oedd efe: † canys ysgrifenedig yw,
[k] Na ddywed yn ddrwg am bennaeth
dy bobl.

i pen. 24. 17. k Ex. 22. 28. Preg. 10. 20. 2 Pedr 2.
10, 11. Jud. 8, 9.

* Gan i Paul fod am flynyddoedd yn ab-
senol o Jerusalem, a chan nad oedd yr arch-
offeiriad yn ei wisgoedd offeiriadol yn y
Sanhedrim, mae yn debyg nas gwyddai efe
mai yr arch-offeiriad oedd yr hwn a orchym-
ynasai ei daro ef: yr oedd ei ymddygiad ef
yn annhebyg iawn i arch-offeiriad Duw; ac
fel pe dywedasai Paul, Pwy a allasai feddwl
mai arch-offeiriad Duw a roisai y fath orch-
ymyn? Dywed rhai yn wir, mai Jesus mab
Gamaliel oedd yr arch-offeiriad mewn gwir-
ionedd, ond fod Ananïas wedi myned yn
anghyfiawn i'r swydd trwy lwgr-wobr: a bod
Paul yma yn gystal a dywedyd, nad oedd
efe yn ei ystyried nac yn ei gydnabod ef yn
arch-offeiriad. † Y fan lle mae hyn yn
ysgrifenedig yw, Exod. 22. 28: yr oedd holl
aelodau y cyngor i gyd yn benaethiaid y bobl;
a buasai yn drosedd i Paul fel dyn cyffredin
ddywedyd yn ddrwg am neb o honynt; ond
yr oedd efe yn llefaru fel apostol, mewn ys-
bryd prophwydoliaeth, ac yn ol yr hyn a
roddwyd iddo yr awr hôno, Mat. 10. 19.

6 * A phan wybu [l] Paul fod y
naill ran o'r Saduceaid, a'r llall o'r
Phariseaid efe a lefodd yn y cynghor,
Ha wŷr, frodyr, [m] † Pharisead wyf fi,
mab i Pharisead: [n] ‡ am obaith ac ad-
gyfodiad y meirw yr ‖ ydys yn fy
marnu i.

l Mat. 10. 16. m pen. 26. 5. Phil. 3. 5. n pen. 24.
15, 21. a 26. 6—8. a 28. 20.

* Gwedi iddo edrych yn graff ar y cyngor,
(gwel ar adn. 1,) efe a adwaenai lawer yn
phariseaid yno, a llawer yn Saduceaid; ac
yn ei ddoethineb treiddgar, gwelodd fod gan-
ddo gyfle i ddyrysu eu hamcanion hwynt yn
ei erbyn ef, trwy eu gosod hwynt yn erbyn
eu gilydd. Nid oedd hyn ddim mwy na "bod
yn gall fel y sarph, ac ar yr un pryd yn ddi-
niwed fel y golomen." † Pharisead oeddwn
I gynt yn y grefydd Iuddewig, a chyn belled
ag y mae adgyfodiad y meirw yn un o ddal-
iadau y phariseaid, pharisead wyf eto, ac
nid Saducead. ‡ Neu am y gobaith *o* adgyf-
odiad y meirw: dull o ymadroddi a elwir
hendiadis; pan y defnyddir dau enw cadarn
yn lle enw cadarn a gwàn, neu ddau sylwedd
yn lle sylwedd ac ansawdd. ‖ Am bregethu
adgyfodiad Iesu fel blaen-ffrwyth, a gobaith
y saint am adgyfodiad trwyddo ef, yr oedd
yr holl dwrf yn nghylch Paul, a'r holl erlid
oedd arno, pen. 4. 1—3.

7 * Ac wedi iddo ddywedyd hyn,
[o] bu ymryson rhwng y Phariseaid a'r
Saduceaid: † a rhannwyd y lliaws.

o pen. 14. 4. Salm 55. 9. Mat. 10. 34. Ioan 7. 40—43.

bodoliaeth angelion, a hwy yn addef dwyfol ysbrydoliaeth pûm llyfr Moses, lle mae son mòr aml am ymddangosiad angelion: ond mae yn debyg mai yn allegawl y dëallent hwy y mànau hyny, ac nid yn eu hystyr llythyrenol. Fel hyn yr oeddynt yn gŵyr-droi yr ysgrythyrau i'w dinystr eu hunain. Am yr adgyfodiad, gwel ar y ddadl rhwng Crist â hwy yn nghylch hyn yn Mat. 22. 23—33. Gwadent hwy hefyd fod enaid ysbrydol gan ddyn, a thaerent, pan fyddai y corph yn marw fod y cwbl o'r dyn yn marw ac yn troi i lygredigaeth byth yn y bedd. † Addefai y phariseaid bob un o'r pethau uchod, a dadleuent yn wrol ac yn wresog drostynt yn erbyn y Saduceaid.

9 * A bu llefain mawr, † a'r ysgrifenyddion o *ran* y Phariseaid a godasant i fynu, ac a ymrysonasant, gan ddywedyd, [q] ‡ Nid ydym ni yn cael dim drwg yn y dyn hwn; [r] ‖ eithr os yspryd a lefarodd wrtho, neu angel, [s] § nac ymrysonwn â Duw.

q pen. 25. 25. a 26. 31. 1 Sam. 24. 17. Diar. 16. 7. Luc 23. 4, 14, 15, 22. r adn. 8. pen. 9. 4. a 22. 7, 17, 18. a 26. 14—19. a 27. 23. Ioan 12. 29. s pen. 5. 39. a 11. 17. 1 Cor. 10. 22.

* Aeth y ddadl yn boeth iawn, ac i lefau uchel a therfysglyd, rhwng y ddwy blaid ffosog. † Dysgawdwyr y gyfraith oedd yr ysgrifenyddion wrth eu swydd, ac yr oedd y rhan fwyaf o honynt o *sect*, neu blaid y phariseaid. ‡ Er nad oeddynt hwy mwy na'r Saduceaid yn credu dim a ddywedai Paul am adgyfodiad Iesu, fel y cyfryw; eto yr oedd yn dda ganddynt ei fod ef o blaid yr adgyfodiad, gyda hwynt ac yn erbyn y saduceaid; am hyny dywedent nad oeddynt hwy, fel doctoriaid y gyfraith, yn cael dim bai ynddo ef. ‖ Os ysbryd un o'r patriarchiaid, neu un o'r hen ddawiolion; neu yntau un o'r angelion da wedi ei ddanfon gan

gallu ei glywed o'r castell
wyr fyned i lawr y grisiau
castell.

11 [x] * Yr ail nos y
safodd ger llaw iddo, a
[y] Paul, cymmer gysur
y tystiolaethaist am d
usalem, [a] † felly y m
dystiolaethu yn Rhufa

x pen. 7. 25. a 18. 9. a 27. 23,
31. Es. 41. 10, 14. a 43. 2. Jer.
Ioan 14. 18. 2 Cor. 1. 8—10. y
a 14. 27. Ioan 16. 33. z pen. 1
a 28. 23—28. Rhuf. 1. 15, 16. P
a Es. 46. 10. Ioan 11. 8—10.

* Gwedi yr holl drallo
apostol, wrth ei fod yn a
yn gwybod y gwnai yr Iu
allent i'w dori ef ymaith;
fod ef yn ofnus ac yn dig
wng a'r iselder hyny mae
Grist yn rasol iawn yn y
gysuro, ei gadarnâu, ac i
ogelwch ei fywyd. † Yr
wydd i Paul y caffai efe
ol o Jerusalem, ac y caffa
Rufain yn ol ei hir a'i fa
19. 21; Rhuf. 1. 11, 13.
brawf fod yr Arglwydd y
ddygiad Paul ger bron y
dynion yn ei fefo.

12 * A phan aet
[b] rhai o'r Iuddewon,
farfod, [c] a'u rhwymas
diofryd, gan ddywedy
oc nad yfent, nes idd

b adn. 21, 30. Salm 2. 1—3.
11. 19. Mat. 26. 4. c 1 Bren.
27. 25. Marc 6. 23—26. Lef. 27.
10. 29. Mat. 26. 74. 1 Cor. 16. 22
24, 27, 28, 40—44.

* Fel pe dywedasent,

yr oedd mwy nâ deugain
naethant y cynghrair hwn.

, 31. Ioan 16. 2.

n yr oedd y cyd-frad annnw-d, a melldigedig hwn wedi ei ;dd deugain o ryw ddyhirod i cytuno ac ymrwymo ynddo: diaid am un o braidd diniwed edd Iesu ei hun yn drech na'r n drech na satan eu meistr

hwy a ddaethant at yr id a'r henuriaid, ac a ddy-i a'n rhwymasom ein hun-d, na archwaethem ddim lem Paul.

. Es. 3. 9. Jer. 6. 15. a 8. 12. Hos. 4. 9.

rygionus oedd y bwriad, nid ywilydd o hono, ond amlygas-offeiriaid a'r henuriaid, gwŷr y rhai a wyddent oedd yn i'w cynnorthwyo hwynt, er oedd swydd y naill, ac uchel lleill. Dylasent attal y fath chospi y cynghreirwyr; ond ac megys yfed, cymmaint o ;waed Stephan, a gwaed ein hun, nid rhyfedd eu bod yn am waed ychwaneg. Rhaid n isel iawn y pryd hwn, pan offeiriaid eu hunain yn cydsynio ofruddion.

ıwr gan hynny hysbyswch ghor, i'r pen-capten, ᶠ fel ;f i waered y fory attoch byddech ar fedr cael gwy-lach ei hanes ef: a nin-y delo efe yn agos, ydym dd ef.

salm 37. 32, 33. Diar. 1. 11, 12, 16. a 4. f. 3. 14—16.

r arch-offeiriaid a gwŷr y San-l-weithrodu â'r cynghreirwyr y dyfn-frad hwn; eto mewn frwys, fel nad oedd dim perygl i enbydrwydd os lleddid Paul. ı'r castell i'r cyngor-lys, ni a'i nghanol y dyrfa, os bydd dich-ıeb wybod pwy a'i lladdodd, os s na allwn hyny, ni bydd dim i; nyni a gymmerwn yr holl om ein hunain.

thr pan glybu mab chwaer ıllwyn yma, efe a aeth i stell, ac a fynegodd i Paul.

Iar. 21. 30. Galar. 3. 37. 1 Cor. 3. 19.

ebyg nad oeddynt hwy yn gwy-ieuanc hwn yn perthyn i Paul, ıt mewn un modd yn ochelgar ai; felly trefnodd rhagluniaeth gael allan y brad mewn pryd ı rhyfedd yw Duw am ddâl y n cyfrwysdra, diddymu ancan-yfrwys, fel na allo eu dwylo ben, a gwahardd gweddill cyn-ynion.

haul a alwodd ⁱ un o'r canwriaid atto, ac a ddywedodd, † Dwg y gwr ieuangc hwn at y pen-capten; canys y mae ganddo beth i'w fynegi iddo.

ⁱ adn. 23. pen. 22. 26. Mat. 8. 8, 9.

* Er i Paul gael tysliolaeth sicr o ddïogelwch gan Grist ei hun, adn. 11; eto nid oedd efe yn esgeuluso moddion i'w ddïogelu ei hun. † Dwg y gwr ieuanc hwn at y pen-capten, mae ganddo beth o bwys i'w fynegi iddo, peth a berthyn iddo ef, fel llywodraethwr gwladol, ac fel swyddog milwraidd, ei wybod, ac ymddori yn ei gylch yn ddioed.

18 * Ac efe a'i cymmerth ef, ac a'i dug at y pen-capten; ac a ddywedodd, ᵏ Paul y carcharor a'm galwodd i atto, ac a ddymunodd arnaf ddwyn y gwr ieuangc yma attat ti, ˡ yr hwn sydd ganddo beth i'w ddywedyd wrthyt.

ᵏ pen. 16. 26. a 27. 1. a 28. 17. Gen. 40. 14, 15. Eph. 3. 1. a 4. 1. Phile. 9. ˡ Luc 7. 40.

* Mae yn debyg fod gan y Canwriad barch i Paul, wrth weled ei ymddygiad addas a gwrol ef dan ei holl brofedigaethau a'r driniaeth ddrwg oedd yn gael: gwrandawodd a gwnaeth ei gais ef yn foneddigaidd yn y fan.

19 * A'r pen-capten a'i cymmerodd ef ᵐ erbyn ei law, † ac a aeth *ag ef* o'r neilldu, ac a ofynodd, ⁿ Beth yw yr hyn sydd gennyt i'w fynegi i mi?

ᵐ Jer. 31. 32. Marc 8. 23. a 9. 27. ⁿ Neh. 2. 4. Est. 5. 3. a 7. 2. a 9. 12. Marc 10. 51.

* Ymddygiad boneddigaidd a gostyngedig iawn oedd hyn mewn gwr mor fawr, a phagan hefyd; gwahanol iawn i ymddygiadau yr Iuddewon er eu holl freintiau a'u holl ymffrost. Mae calonau pawb yn llaw Duw, i'w tymheru a'u troi fel y myno efe. † I ystafell ar eu penau eu hunain, fel na chaffai neb glywed beth oedd ganddo i'w ddywedyd: mynodd Duw y brad i'r golwg, ond cadwyd y gwrth-frad yn ddirgel, i ddiddymu y brad hwnw.

20 Ac efe a ddywedodd, * Yr Iuddewon a gyd-fwriadasant ddeisyf arnat ddwyn Paul i waered y fory i'r cynghor, ᵒ fel pe baent ar fedr ymofyn yn fanylach yn ei gylch ef.

ᵒ adn. 15. Salm 12. 2. Dan. 6. 5—12.

* Sef yr arch-offeiriaid, yr henuriaid, a'r deugain hyny a aethant dan ddiofryd i ladd Paul.

21 † Ond na chyttuna di â hwynt. ᵖ Canys y mae yn cynllwyn iddo fwy nâ deugeinwr o honynt, y rhai a ᵠ roisant ddïofryd, na bwytta nac yfed, nes ei ladd ef: ac yn awr y maent hwy yn barod, yn disgwyl am addewid gennyt ti.

ᵖ adn. 12—14. pen. 9. 23, 24. a 14. 5, 6. a 20. 19. a 25. 3. 2 Cor. 11. 26, 32, 33. ᵠ adn. 14. Rhuf. 9. 3.

* Yr esgus a fydd, ei gael ef ger bron y cyngor i'w holi yn fanylach, ond y gw

einioes Paul ac am einioes y gwr ieuanc hefyd; pe cawsai yr Iuddewon glywed, diammau y buasent yn lladd y gwr ieuanc am ddynoethi eu bwriad hwy, ac hefyd yn dyfeisio rhyw ffordd arall i ladd Paul.

23 * Ac wedi galw atto ryw [s] ddau ganwriad, efe a ddywedodd, Parottôwch ddau cant o filwyr, † i fyned hyd yn Cesarea, a deg a thriugain o wŷr meirch, ‡ a deucant o ffyn-wewyr, [t] ‖ ar y drydedd awr o'r nos.

[s] adn. 17. [t] Mat. 14. 25. Luc 12. 38.

* Swyddog ar gant o filwyr ydoedd pob canwriad; felly yr oedd yma ddau ganwriad a dau gant o filwyr; pob un a'i gant. † Cesarea Stratonis, yn Palestina oedd hon, ar lån môr y canol-dir, 70, neu 75 milltir i'r gorllewin o Jerusalem; ac nid Cesarea Philippi yn y gogledd. ‡ Tybir mai milwyr o genedloedd tramor yn y llengau Rhufeinig oedd y ffyn-wewyr hyn: rhai hynod am daflu picellau llymion at eu gelynion oeddynt. ‖ Am naw o'r gloch yn yr hwyr. Gwyddai y pen-capten nad oedd modd cadw Paul yn hwy yn Jerusalem heb berygl y byddai terfysg, ac efallai tywallt gwaed, yno; gan hyny penderfynodd ei ddanfon ef i Cesarea at Felix y rhaglaw. Danfonodd nifer digonol o filwyr gydag ef i'w ddïogelu, ac i wrthsefyll pob rhuthr a allai yr Iuddewon wneyd arno ef ar y ffordd; ac ar yr un pryd danfonodd ef ymaith ar hyd nos, mor ddiarwybod ag y gallai i bawb, ac fel y byddai yn ddigon pell o gyrhaedd ei elynion erbyn tranoeth.

24 * A pharottôwch [u] ysgrubliaid *iddynt* i osod Paul arnynt, i'w ddwyn ef yn ddïogel at [x] † Ffelix y [y] rhag-

frawd Gallas gael e
i'r Ymherawdr, C
hwynt, eu rhyddâu
iswyddau uchel yn
fyddai myned yn h
a'i raglawiaeth yma.

27 * Y gwr h
gan yr Iuddewon
ganddynt; ac a
fod â llu arnynt,
Rhufeiniad oedd

[b] adn. 10 pen. 21. 31—

* "Y gwr hwn,"
† Mae yr adroddiad
nid yw Lysias yn dy
yr hyn ni ddylasai
ias y byddai anrhyd
ef o achub Paul am
nid yw yn anghofio
lythyr.

28 [d] * A chan
yr achos yr oeddy
mi a'i dygais ef i
hwynt:

[d] pen. 22. 30.

* Gan fy mod yn
ddidnedd rhwng yr
ac fel na chaent hwy
mod I yn eu gorthrec
ac hefyd yn barnu m
mŷnu gwybod beth
ei erbyn, i beri y fa
mi a'i dygais ef i'w
hwynt, i gael ei holi
eu hunain, a'i farnu
fel y byddai yr ach
hyn i gyd yn burion;
am iddo ef ei rwymo

wn ai cam oeddynt; fel pagan, a gwr n awdurdod gwladol, yr oedd ef yn syn-c yn gweithredu, a goruwch-lywodraeth-Duw hyny i waredigaeth Paul.

O [g] * A phan fynegwyd i mi fod addewon ar fedr cynllwyn i'r gwr, i a'i hanfonais ef allan o law attat [h] † ac a rybuddiais y cyhuddwyr i wedyd y pethau oedd yn ei erbyn er dy fron di. [i] ‡ Bydd iach.

adn. 16–21. h pen. 24. 7, 8. a 25. 5, 6. i pen. 2 Cor. 13. 11.

Yr oedd hyn yn gyhuddiad trwm yn n yr Iuddewon, eu bod yn bobl derfysg-ac yn barod i godi yn anghyfreithlawn rbyn y llywodraeth: yr oedd hefyd yn gos pa ham y danfonwyd Paul at Felix, aham y danfonwyd y fath warchawd-lu wraidd gydag ef. † Tranoeth, wedi dan-Paul ymaith, mae yn debyg i Lysias ry-lio yr Iuddewon i fyned i Cesarea, i osod achwynion yn ei erbyn ef ger bron Felix. da oedd gan yr Iuddewon hyny, mae debyg; ac eto, wedi gyru pethau yn mlaen belled, yr oedd yn rhaid myned; neu i eu cospi am godi terfysg diachos yn y nas. ‡ Iechyd, llwyddiant, a phob ded-ddwch i ti. Dyma gynllun o lythyr byr, r, a chynnwysfawr; nid wedi ei fritho rlenwi â mwy na mwy o gyfarchiadau nieithus a mursenaidd, fel llythyrau at mawr yn ein dyddiau ni.

31 * Yna y milwyr, [k] megis y gor-chymynasid iddynt, a gymmerasant ul, † aca'i dygasant o hŷd nos i An-atris.

k adn. 23, 24. Luc 7. 8. 2 Tim. 2. 3, 4.

Mewn ufudd-dod i orchymyn eu pen-cap-cychwynodd y milwyr yn ddioed, ar yr osodedig. † Enw y lle hwn gynt oedd harsalama (1 Mac. 7. 31,) neu Chabar-a: ail-adeiladodd Herod Fawr y dref, ac galwodd Antipatris, o anrhydedd i'w dad ipater. Mae haneswyr yn gwahaniaethu fawr am sefyllfa y lle hwn; ond yn ol un Scott yr oedd yn sefyll dipyn mwy anner y ffordd o Jerusalem i Cesarea: lai iddynt gyrhaedd yno erbyn tranoeth, yr oedd yn deithio caled i'r milwyr traed.

32 * A thrannoeth, gan adael i'r ŷr meirch fyned gyd âg ef, hwy a chwelasant i'r † castell.

Gwedi hebrwng Paul allan o gyrhaedd y gl, dychwelodd y gwŷr traed o Antipa-i Jerusalem, gan adael i'r gwŷr meirch d âg ef yn mlaen i Cesarea. † Sef i gas-Antonia yn Jerusalem, lle yr oedd eu orsaf hwynt.

33 * Y rhai, gwedi dyfod i Cesarea, rhoddi y llythyr at y rhaglaw, [m] a dasant Paul hefyd ger ei fron ef.

adn. 25—30. m pen. 28. 16.

Gwedi i'r gwŷr meirch, gwarcheidwaid i ddyfod i Cesarea, hwy a roisant yn taf y llythyr oddi wrth y pen-capten i x, ac wedi hyny gosodasant Paul y haror ger ei fron ef.

34 Ac wedi i'r rhaglaw ddarllen y *llythyr*, [n] * ac ymofyn o ba dalaith yr oedd efe: [o] † a gwybod mai o Cilicia yr ydoedd;

n pen. 25. 1. Est. 1. 1. a 8. 9. Dan. 2. 49. a 6. 1. Luc 23. 6, 7. o pen. 15. 41. a 21. 39.

* Crybwyllai Lysias yn ei lythyr mai Rhufeiniad oedd Paul, adn. 27, a hyny, efallai, yn un peth, a barodd i Felix ofyn iddo o ba dalaeth yr ydoedd; fel y gwypai ai Rhufeiniad ydoedd mewn gwirionedd. Yr oedd rhaglawiaid y gwahanol daleithiau hefyd yn bur ochelgar nad ymyrent hwy â materion neb o dalaeth arall, allan o'u rhaglawiaeth eu hunain, rhag yr achwynid arnynt wrth Cesar eu bod yn myned dros derfynau eu hawdurdod. Gwel Luc 23. 6, 7. † Talaeth yn Asia leiaf oedd Cilicia, ac mae yn debyg yn perthyn i raglawiaeth Felix.

35 * Mi a'th wrandawaf, eb efe, [p] † pan ddelo dy gyhuddwyr hefyd. ‡ Ac efe a orchymynodd ei gadw ef [q] yn nadleudy [r] Herod.

p adn. 30. pen. 24. 1, 10, 22, 24—27. a 25. 16. q Mat. 2. 1, 3, 16. r Mat. 27. 27. Ioan 18. 28.

* Mi a'th wrandawaf yn fanol, ac yn drwyadl, yw ystyr y geiriau *diakousomai son*, yn ol cyfreithiau yr Ymherodraeth Rufeinig, a gorchymyn Duw i'r barnwyr hefyd. Deut. 2. 16; a 19. 18. † Gwel ar adn. 30. Yr oedd hyn yn ddigon teg, cael y cyhuddol â'i gyhuddwyr wyneb yn wyneb cyn barnu, a gwrando ar y naill fel y llall: dyma bagan yn gwneyd felly; pa faint mwy y dylai barnwyr cristionogol ei wneyd. ‡ Tybir i lythyr Lysias yn nghylch Paul, effeithio cymmaint ar Felix fel na roddodd efe ef yn y carchar cyffredin, ond peri ei gadw ef mewn rhan o lŷs mawr a adeiladasai Herod, yr hwn a elwid twr Straton, ond a elwir yma "Dadleu-dŷ Herod," oblegid mai yma y byddai arferol o gynnal brawd-leodd cyfreithiol.

PEN. XXIV.

Paul yn cael ei gyhuddo gan Tertùlus, &c.

[a] * AC ar ol pum niwrnod, [b] † y daeth Ananïas yr arch-offeiriad i waered, a'r henuriaid, [c] ‡ ac un Tertùlus areithiwr; [d] ‖ y rhai a ymddangosasant ger bron y rhaglaw yn erbyn Paul.

a adn. 11. pen. 21. 27. b pen. 23. 2, 30, 35. a 25. 2. c pen. 12. 21. Es. 3. 3. 1 Cor. 2. 1, 4. d pen. 25. 2, 15.

* Pum niwrnod er pan ddaliesid ef gyntaf yn y deml, (pen. 21. 27,) medd rhai, yr hyn, yn nghyd â'r saith niwrnod y [illegible] efe mewn puredigaeth cyn hyny, (pen. 21. 21, 26,) a wna y deuddeng niwrnod a grybwylla ef yn adn. [illegible], o'r beunod hon. [illegible] niwrnod ar ol [illegible] fod ef o Jerusalem i Cesarea, medd eraill [illegible] hyny sydd fwyaf naturiol ei feddwl wrth ddarllen y geiriau. Gwel ar pen. 21. 27. † Tybiodd y gw[illegible]r mawr hyn fod yr achos yn ddigon pw[illegible] iddynt ddyfod o Jerusalem yr holl ffordd i Cesarea, i geisio cyhuddo Paul; ac mae yn anhawdd gwybod pa un ai wrth Paul ai wrth Lysias yr oeddynt ddicaf erbyn hyn, am iddo ef symmud Paul o'i gafaelion hwy, a rhoddi yr holl draffferth hon iddynt i ddyfod [illegible] Cesarea.

huddo ef ar gam, ac yn gelwyddog iawn, fel y gellir gweled wrth gymharu adn. 6, 7, âg ymddiffyniad Paul yn adn. 11—21.

3 [e] * Gan ein bod ni yn cael trwot ti heddwch mawr, a bod pethau llwyddiannus i'r genedl hon trwy dy ragwelediad di, yr ydym ni yn gwbl, ac ym mhob man, yn *eu* cydnabod, [f] *O* arddercoccaf Ffelix, gyd â phob dïolch.

e adn. 26, 27. Salm 10. 3. a 12. 2, 3. Diar. 26. 26. a 29. 5. Jud. 16. f pen. 23. 26. a 26. 25. Luc 1. 3.

* Dywedir i Felix ymlid lladron a thwyllwyr o'r wlad; ond yn mhob peth arall, mae haneswyr Iuddewig a phaganaidd yn cytuno, mai dyn cybyddlyd, creulawn, ac anfad ddrygionus oedd efe: yr oedd yn dra angyfiawn a gorthrymus tuag at yr Iuddewon; mynodd ladd Jonathan eu harch-offeiriad, herwydd iddo ryfygu dywedyd yn erbyn ei drais ef; yr oedd yn byw mewn godineb gyda Drusila, yr hon a adawsai ei gwr ei hunan i fyw gydag ef; achwynwyd arno wrth Nero gan yr Iuddewon am orthrymder annoddefol, a chawsai ei ddiswyddo a'i gospi yn sicr, oni buasai i'w frawd Pallas eiriol gyda'r Ymherawdr yn ei blaid. Felly, ni a welwn nad oedd y rag-araeth hon ddim ond gweniaeth ffiaidd oll, er ennill Felix i bleidio yr Iuddewon yn erbyn Paul.

4 [g] * Eithr, fel na rwystrwyf di ym mhellach, † yr ydwyf yn deisyf arnat, o'th hynawsedd, wrando arnom ar fyr eiriau.

g Heb. 11. 32.

* Fel na rwystrwyf di gydag achosion pwysig eraill trwy gymmeryd i fynu dy am-

flaenor tuag at Iesu o

6 * Yr hwn a [m]
deml: [n] † yr hwn
ni, [o] ac a fynnase
cyfraith ni.

m adn. 12. pen. 21. 27—
23. a 23. 10—15. o Ioan 1

* Am sail y cyhud
gwel pen. 21. 28, 29
yn rhy gyfrwys i ddy
rhai dïenwaededig i'r
ei halogi; gwyddai
oedd Felix ei hun,
o dderbyniad i gŵ
wir. † Gwir oedd i
ond nid mōr wir m
yn y byd y mynent
hwy a wnaethent h
derfysg a brad, heb
y Rhufeiniaid i'r Iu
farwolaeth am gynn
un prawf yn y byd
Tertŵlus am ddangos
a rhesymol iawn, yn
i farwolaeth wrth gy
ei wneyd heb hyny.
cynghrair bradychus

7 [p] * Eithr Lys
ddaeth, [q] a thrwy
dug *ef* allan o'n d

p pen. 21. 31—33. a 23.
21. 35. a 23. 10.

* Yn hyn yr oeddy
hefyd, fel pe buasa
thrwy orthrech yn a
redu yn ol yr hawl o

8 [r] * *Ac* a arch
ddyfod ger dy fro

honynt: ond efe a gamsyniodd yn
awn.

A'r Iuddewon a gyd-syniasant
, gan ddywedyd, fod y pethau
elly.

. 6. 11—13. Salm 4. 2. a 62. 3, 4. a 64. 2—8. Es.
Jer. 9. 3—6. Esec. 22. 27—29. Mica 6. 12, 13. a 7.
. 26. 59, 60. Ioan 8. 44.

mor gelwyddog oedd y cyhuddiadau
i gyd, dyma yr arch-offeiriad a'r
aid, (adn. 1,) yn cyd-dystio â Thertûl-
od yn wir: annhebyg iawn oedd yr
eiriad hwn i'r darluniad a wnair o'r
d yn Mal. 2. 6.

* A Phaul a attebodd, wedi
aglaw amneidio arno i ddywed-
Gan i mi wybod dy fod di yn
wr i'r genedl hon er ys llawer o
ddoedd, ‡ yr ydwyf yn fwy cys-
yn atteb trosof fy hun.

. 12. 17. a 13. 16. a 19. 33. a 21. 40. a 26. 1.
. 15. 1 Sam. 2. 25. Luc 12. 14. a 18. 2.

ol y gyfraith Rufeinig, a hawl na-
pob dyn hefyd, yr oedd y cyhuddol i
eb drosto ei hun, a'i amddiffyn ei hun
yneb ei gyhuddwyr: wedi i Tertûlus
ddewon orphen, amneidiodd Felix ar
mai yn awr oedd yr amser iddo ef
; ac yn wir yr oedd yn anodd iddo
yd yn hyn, yn wyneb y fath anwir-
. † Pùm mlynedd a hanner, medd
saith mlynedd, medd eraill, y buasai
yn rhaglaw y pryd hwn. ‡ Gan iddo
hyd o amser yn rhaglaw Judea, efe a
i yn lled dda pa fath ddynion oedd
dwyr Paul; a phe buasai yntau wedi
n ddyn terfysglyd o'r fath a haerent
nis gallasai Felix lai na gwybod hyny
: mae y ddau beth, mae yn debyg, yn
yd Paul yn gysurus i ateb drosto ei hun.

* Canys ti a elli wybod nad oes
s ddeuddeg diwrnod er pan
thum i fynu i ‡ † addoli yn Jer-
em.

. 1. pen. 21. 18, 27. a 22. 30. a 23. 11, 23, 32, 33.
7. pen. 21. 26.

chyhuddiad a roddwyd yn erbyn Paul:
i terfysg; blaenori plaid gyfeiliornus,
Nazareniaid; a halogi y deml: ac yn
ddiffyniad a ganlyn, mae efe yn ateb
eolaidd i bob un o honynt. * Am godi
g; gallai Felix wybod nad oedd ond
eng niwrnod o gwbl er pan ddaethai ef
salem o wledydd pell; ac nas gallasai
plaid ddigonol yn hyny o amser i godi
g. Gwyddai Felix ei fod mewn dalfa
n fawr o'r amser hyny; a gallai wy-
nd holi tystion, pa bryd y daethai i
alem gyntaf, a pha beth a wnaethai efe
r holl amser: † i addoli ac nid i der-
y daethai efe.

2 ª * Ac ni chawsant fi yn y
l yn ymddadleu â neb, † nac yn
euthur terfysg i'r bobl, nac yn y
gogau, nac yn y ddinas:

. 5. pen. 25. 8. a 28. 17.

i chawsant *fi yn dadlau â neb yn y*
am faterion crefydd na materion y
fraeth; † nac yn ymderfysgu â neb yn y deml, yn y synagogau, nac yn un màn yn y ddinas. Yr oedd yn gyfreithlawn dadlau ac ymresymu yn y deml, am bethau yn y gyfraith a'r prophwydi, ar ol gorphen yr aberthau; fel y mae yn amlwg yn Luc 2. 46; ond yma mae Paul yn haeru na wnaethai mo hyny, yr hyn fuasai gyfreithlawn iddo, chwaithach codi terfysg mewn modd anghyfreithlawn.

13 [b] * Ac ni allant brofi y pethau y maent yn awr yn achwyn arnaf o'u plegid.

b pen. 25. 7.

* Gorchwyl hawdd yw cyhuddo; ond peth arall yw *profi* y cyhuddiadau, eu bod yn wir: nis gallai neb o'r cyhuddwyr hyn brofi yr un o'r tri pheth uchod yn erbyn Paul, nac ei fod ef yn euog o'r un o honynt.

14 [c] * Ond hyn yr ydwyf yn ei gyffesu i ti, [d] mai yn ol y ffordd y maent hwy yn ei galw yn [e] heresi, † felly yr wyf fi yn addoli [f] Duw fy nhadau; [g] ‡ gan gredu yr holl bethau sydd ysgrifenedig yn y [h] ddeddf a'r prophwydi:

c Salm 119. 46. Mat. 10. 32. d pen. 9. 2. a 19. 9, 23. Amos 8. 14. 2 Pedr 2. 2. e adn. 5. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20. Tit. 3. 10. 2 Pedr 2. 1. f pen. 3. 13. a 5. 30. a 7. 32. a 22. 14. Ex. 3. 15. 1 Cron. 29. 18. 2 Tim. 1. 3. g pen. 3. 22—24. a 10. 43. a 26. 22, 27. a 28. 23. Luc 1. 70. a 24. 27, 44. Ioan 5. 39—47. 1 Pedr 1. 11. Dat. 19. 10. h pen. 13. 15. Mat. 7. 12. a 22. 40. Luc 16. 16, 29. Ioan 1. 45. Rhuf. 3. 21.

* Yma mae Paul yn ateb i'r ail gyhuddiad, sef cyfeiliornad, neu heresi: addefai, mai yn ol y ffordd *a alwent hwy* yn heresi, yr oedd efe yn addoli Duw ei dadau: ac yn hyn, fel Crist ei hun o flaen Pilat, efe a dystiodd broffes dda. 1 Tim. 6. 13. † Nid oedd efe yn addoli yr un duw newydd, ond Duw ei dadau; Duw Abraham, Isaac, a Jacob: y Duw hefyd a addolai yr holl genedl Iuddewig: nis gallasai fod heresi yn hyny. Sylwir fod hyn yn ddadl addas iawn ger bron rhaglaw Rhufeinig; yr oedd yn profi fod Paul dân nodded y cyfreithiau Rhufeinig, y rhai a ganiatâent i'r Iuddewon oll addoli Duw eu tadau: pe buasai efe yn addoli rhyw dduw newydd, buasai yn colli nawdd ac amddiffyn y cyfreithiau hyny. ‡ Mae efe yn dangos hefyd nad oedd ganddo ef yr un grefydd ond yr hon a ddysgid yn y ddeddf a'r prophwydi; llyfrau a addefid yn wirionedd o ddwyfol ysbrydoliaeth gan yr Iuddewon eu hunain. Yr oedd efe yn credu eu gwirionedd, ac yn credu y cyflawniad o honynt yn Iesu y Messiah.

15 [i] * A chennyf obaith ar Dduw, † yr hon y mae y rhai hyn eu hunain yn ei disgwyl, [k] y bydd adgyfodiad y meirw, ‡ i'r cyfiawnion ac i'r anghyfiawnion.

i adn. 21. pen. 26. 7. a 28. 20. k pen. 23. 6—8. Job 19. 25, 26. Dan. 12. 2. Mat. 22. 31, 32. Ioan 5. 28, 29. 1 Cor. 15. 12—23. Phil. 3. 21. 1 Thes. 4. 14—16. Dat. 20. 12, 13.

* A chenyf obaith ar Dduw, ar air a gallu Duw, am adgyfodiad y meirw. Dyma oedd canol-bwynt athrawiaeth Paul, a phob cangen arall o'r athrawiaeth yn nglyn â hyn: adgyfodiad Crist yn gyntaf, fel blaen-ffrwyth a

sierwydd adgyfodiad ei bobl. † Yr oedd yr Iuddewon oll hefyd, oddigerth y Saduceaid yn unig, yn credu adgyfodiad y meirw; ac nid oedd y Saduceaid ond ychydig o rifedi, y rhai, er eu bod gan mwyaf yn uchel mewn awdurdod, nid oeddynt yn beiddio erlid yr Iuddewon eraill am yr athrawiaeth hòno. ‡ Dywed Josephus y byddai y phariseaid yn cyfyngu yr adgyfodiad i'r cyfiawnion yn unig; ac yn dywedyd y caffai yr anghyfiawnion ddyoddef yn uffern byth, heb adgyfodiad i'w cyrph. Pa fodd yr oeddynt yn dëall Daniel 12. 2?

16 [l] * Ac yn hyn yr ydwyf fi fy hun yn ymarfer, i gael cydwybod ddi-rwystr tu ag at Dduw a dynion, yn wastadol.

[l] pen. 23. 1. Rhuf. 2. 15. a 9. 1. 1 Cor. 4. 4. 2 Cor. 1. 12. a 4. 2. 1 Thes. 2. 10. 1 Tim. 1. 5, 19. a 3. 9. 2 Tim. 1. 3. Tit. 1. 15. a 2. 11—13. Heb. 9. 14. a 10. 22. a 13. 18. 1 Pedr 2. 19. a 3. 16, 21.

* Yr hwn mae gwir obaith, a gobaith da trwy ras ganddo, mae yn ei buro ei hun. 1 Ioan 3. 3: felly yr oedd Paul yma; "Ac yn hyn," neu *am* hyn, fel yr arwydda y gair yn aml, yr wyf fi fy hun yn ymarfer ac yn ymdrechu yn gydwybodol, nid yn unig i fod o ymarweddiad allanol dïargyhoedd ger bron dynion, ond hefyd i gadw cydwybod ddirwystr tuag at Dduw a dynion. Yr oedd crediniaeth gadarn o'r adgyfodiad a'r farn, yn nghyd a'i obaith o gael rhan yn adgyfodiad a dedwyddwch y rhai cyfiawn yn ei weithio i ymdrech gwastadol am sancteiddrwydd a chydwybod bur ddirwystr.

17 * Ac ar ol llawer o flynyddoedd, y daethum [m] i wneuthur * elusenau i'm cenedl, [n] ‡ ac offrymmau.

[m] pen. 11. 29, 30. a 20. 16. Rhuf. 15. 25, 26. 1 Cor. 16. 1, 2. 2 Cor. 8. a 9. Gal. 2. 10. [n] pen. 21. 26.

* Yma mae efe yn dyfod at y ... cyhuddiad, sef halogi ...

asant yn anwireddus i mi ei d... deml i'w halogi: pen. 21. 28.

19 [p] * Y rhai a ddylasen... dy fron di, ac achwyn, os ... ddynt ddim i'm herbyn.

[p] pen. 23. 30. a 25. 16.

* Dylasai yr Iuddewon hyny ... ddechreuodd y derfysg fod yma ... di, ac achwyn eu hunain, os oedd ... ddim i'm herbyn; nid yw y rh... nghyhuddwyr ond dywedyd yr hy... sant gan eraill, nis gallant ddywedy... weled dim o'r pethau y'm cyhu... honynt.

20 * Neu ddyweded y rhai h... hunain, os cawsant ddim cam... ynof, tra fum i yn sefyll o fla... cynghor.

* A thra bum i yn sefyll o flaen y cy... yn eu gwydd hwynt, wedi fy nâl, ty... aethed y rhai hyn os cawsant ddim cam... mewn dim a ddywedais I yno: am bob ... cyn hyny nis gall y rhai hyn dystio dim.

21 * Oddi eithr yr un llef hon ... lefais pan oeddwn yn sefyll yn e... plith; [q] Am adgyfodiad y meirw y'... bernir heddyw gennych.

[q] pen. 4. 2. a 23. 6. a 26. 6—8.

* Am yr "un llef hon" gwel ar pen. 23. 6: ac yn yr adnodau dylynol gwelwn i'r phari... seaid gyfiawnâu Paul yn y llef hòno, a pha fodd y gallent ei feio ef yn awr? Fel pe dywedasai Paul, Am bob bai arall, yr wyf yn ei herio hwynt, ac os yw pregethu adgyf... odiad y meirw yn fai, yr wyf yn ymorfo... eddu ynddo, beth bynag fyddo ... ac nis gall ...

[...]onogaeth: gwyddai efe nad oedd dim [...]gl yn y byd i'r llywodraeth Rufeinig [...]wrth y cristionogion. Ond dëall eraill [...]iau uchod fel hyn;—Efe a'u hoedodd [...]t nes cael gwybod yn hysbysach, &c. [...] iddynt gyhuddo Paul o godi terfysg, [...]dd yn angenrheidiol cael y pen-capten [...]red, fel yr un mwyaf tebygol i wybod [...]stiolaethu am beth felly: a chân fod [...]diadau wedi cael eu taflu allan yn er[...] pen-capten ei hun, yr oedd yn angen[...]ol ei gael ef i waered i ateb drosto ei

[...] * Ac efe a archodd i'r canwriad [...] Paul, [t] † a chael *o hono* es[...]thdra, [u] ‡ ac na lesteiriai neb o'r [...] ef i'w wasanaethu, nac i ddyfod

[...]. 26. pen. 27. 3. a 28. 16, 31. Diar. 16. 7. u pen. [...].

[...]wnai Felix gondemnio Paul i foddloni [...]dewon, ac nis gollyngai ef ychwaith [...]n foddloni hwynt: ond cadwodd ef [...]dalfa hyd amser arall. † Er ei fod [...]dalfa, ac mewn rhwymau hefyd, fel [...]n amlwg yn pen. 26. 29; a 28. 20; eto [...]dd mewn cyfyng gaethiwed; yr oedd [...]elix feddyliau da am ei ddiniweid[...] ef, am hyny parodd iddo gael pob [...]d ac esmwythder ag oedd bosibl ei [...]mewn carchar. ‡ Heblaw cyfeillion [...]deithiol Paul, yr oedd yn Cesarea eg[...]Yosog o gristionogion y pryd hwn, a [...]d i Paul a hwythau gyd-ymweled a [...]yfeillachu â'u gilydd yn ddiwahardd, [...] oedd gysur mawr iddo ef ac adeilad[...]dynt hwythau.

[...] * Ac ar ol talm o ddyddiau, y [...] Ffelix, † gyd â'i wraig Drusìla, [...]n ydoedd Iuddewes, [x] ac a yrrodd [P]aul, ac a'i gwrandawodd ef yng[...] [y] y ffydd yng Nghrist.

[...]. 26. 22. Marc 6. 20. Luc 19. 3. a 23. 8. y pen. [...] 20. 21. Gal. 2. 16, 20. a 3. 2. 1 Ioan 5. 1. Jud. 3. 12.

[...]bir i Felix fyned oddi cartref am [...]ig ar ol yr hanes uchod, ac wedi rhyw [...] ddyddiau efe a ddychwelodd, ac a [...] am Paul i areithio o'i flaen ef a'i wraig [...]hylch y ffydd yn Nghrist: nid o wir [...]nychiad am glywed y gwirionedd, ond [...] a chwilfrydedd gwag i glywed beth [...]ei athrawiaeth ef, a pha un a oedd [...]eth yn ei ddaliadau ag oedd yn debyg [...] yn beryglus i'r llywodraeth Rufeinig. [D]rusila hon ydoedd ferch ieuangaf Her[od A]grippa, llofrudd Iago: cafodd ei dwyn i [fy]ny y grefydd Iuddewig, a dywedir ei [bod y]n un o'r merched glanaf yn ei hoes, [ond y]n dra dirinwedd ac anniwair. Prïod[...]ai âg Azizus, brenin Emessa yn Syria, [...]n a gymmerth ei enwaedu er ei mwyn [...] wedi hyny hi a adawodd ei phrïod i [...]fodi yn anghyfreithlawn â'r Felix, y [...] dïenwaededig hwn.

[2]5 * Ac fel yr oedd efe yn [z] ymres[ym]u am [a] gyfiawnder, [b] † a dirwest, [...] *farn a fydd,* [d] ‡ *Ffelix a ddychryn[odd,] ac a attebodd,* [e] || Dos ymaith ar hyn o amser, [f] a phan gaffwyf fi amser cyfaddas, mi a alwaf am danat.

z pen. 17. 2. 1 Sam. 12 7. Es. 1. 18. a 41. 21. Rhuf. 12. 1. 1 Pedr 3. 15. a adn. 15, 26. 2 Sam. 23. 3. Job 29. 14. Salm 11. 7. a 45. 7. a 58. 1, 2. a 72. 2. a 82. 1—4. Diar. 16. 12. Preg. 3. 16. Es. 1. 21. a 16. 5. a 61. 8. Jer. 22. 3, 15—17. Ezec. 45. 9. Dan. 4. 27. Hos. 10. 4, 12. Am. 5. 24. a 6. 12. 1 Ioan 3. 7, 10. b Diar. 31. 3—5. Preg. 10. 16, 17. Es. 28. 6, 7. Dan. 5. 1—4, 30. Hos. 7. 5. Marc 6. 18—24. Gal. 5. 23. Tit. 2. 11, 12. 2 Pedr 1. 6. c pen. 10. 42. a 17. 31. Preg. 3. 17. a 5. 8. a 11. 9. a 12. 14. Mat. 25. 31—46. Rhuf. 2. 16. a 14. 12. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10. 2 Thes. 1. 7—10. 2 Tim. 4. 1. Heb. 6. 2. a 9. 27. 1 Pedr 4. 5. Dat. 20. 11—15. d pen. 2. 37. a 9. 6. a 16. 29. 1 Bren. 21. 27. 2 Bren. 22. 19. Ezra 10. 3, 9. Salm 119. 120. Es. 66. 2. Jer. 23. 29. Rhuf. 3. 19, 20. 1 Cor. 14. 24, 25. Gal. 3. 22. Heb. 4. 12. a 12. 21. Iago 2. 19. e pen. 16. 30—34. a 26. 28. 1 Bren. 22. 26, 27. Jer. 37. 17—21. a 38. 14—28. Mat. 14. 5—10. f pen. 17. 32. Diar. 6. 4, 5. Es. 55. 6. Hag. 1. 2. Luc 13. 24, 25. a 17. 26—29. 2 Cor. 6. 2. Heb. 3. 7, 8, 13. a 4. 11. Iago 4. 13, 14.

* Mae yn debyg i'r apostol fyned dros holl hanes yr Arglwydd Iesu, a holl brif ganghenau athrawiaeth yr efengyl, cyn iddo ddyfod i ymresymu fel hyn am gyfiawnder, a dirwest, a'r farn a fydd. Cymhwysiad ei bregeth ydoedd hyn, at ei ddau wrandawiaid anghyfiawn, anghymmedrol, a difeddwl am y farn a fydd, ac yr oedd yn addas iawn iddynt. † Cymmedrolder, a hunan-lywodraeth, o ran pleserau cnawdol, yw ystyr y gair "dirwest" yn y fân hon; yr hyn nid oedd gan Felix na Drusila, y rhai a ymlosgent yn eu hawydd anniwair i'w gilydd. ‡ Gwyddai Felix ei fod yn dra euog yn y ddau beth cyntaf; a phan glywodd am y farn a fydd nis gallai lai na dychrynu drwy ei holl galon: ond nid oes air o son i Drusila ddychrynu dim, er iddi gael ei dwyn i fynu yn llawer gwell na Felix, o ran gwybodaeth grefyddol o leiaf. Pechaduriaid o'r fath hyny yn aml yw y rhai mwyaf caled o lawer. || Yn lle gwaeddi ar unwaith "Pa beth a wnaf fel y byddwyf cadwedig," rhoi pen ar y bregeth a wnaeth Felix yn y fân, ac addaw gwrando yn mhellach amser arall. Aeth y gwirionedd miniog yn rhy annyoddefol i'w gydwybod ef, a gwell oedd ganddo gael llonydd i fyw yn ei bechodau aflan, er distrywio ei enaid.

26 [g] * A chan obeithio hefyd y rhoddid arian iddo gan Paul, er ei ollwng ef yn rhydd: [h] † o herwydd paham efe a anfonodd am dano yn fynychach, ‡ ac a chwedleuodd âg ef.

g adn. 2, 3. Ex. 23. 8. Deut. 16. 19. 1 Sam. 8. 3. a 12. 3. 2 Cron. 19. 7. Job 15. 34. Salm 26. 9, 10. Diar. 17. 8. 23. a 19. 6. a 29. 4. Es. 1. 23. a 33. 15. a 56. 11. Ezec. 22. 27. a 33. 31. Hos. 4. 18. a 12. 7, 8. Am. 2. 6, 7. Mica 3. 11. a 7. 3. 1 Cor. 6. 9. Eph. 5. 5, 6. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Pedr 2. 3, 14, 15. h adn. 24.

* Och, rhag y fath ysbryd gwael cybyddlyd a budr-elwaidd mewn gwr môr fawr! clywsai Paul yn sôn am wneuthur elusenau i'w genedl, adn. 17; a thybiai fod yr arian hyny heb eu dosparthu oll ganddo, neu ynte, y deuai ei gyfeillion yn mlaen ag arian ychwaneg i'w ryddâu ef: gwyddai yn ol yr hanes cyffredin, fod y cristionogion yn dra haelionus i'w gilydd. † O herwydd hyny danfonodd am dano yn fynychach nac y gwnaethai oni buasai hyny, nid oedd ganddo ef fawr o hyfrydwch yn nghymdeithas gwr o fath Paul. ‡ Chwedleuodd âg ef: nid oedd arno eisiau clywed ychwaneg o bregethau Paul; nid oedd ei bethau melusaf ond didas ganddo ef, a'i bethau dychrynllyd yn ofnadwy eu clywed.

amdano ei ai gau, ac yn gelwyddog iawn, fel y gellir gweled wrth gymharu adn. 6, 7, âg ymddiffyniad Paul yn adn. 11—21.

3 [e] * Gan ein bod ni yn cael trwot ti heddwch mawr, a bod pethau llwyddiannus i'r genedl hon trwy dy ragwelediad di, yr ydym ni yn gwbl, ac ym mhob man, yn *eu* cydnabod, [f] O arddercoccaf Ffelix, gyd â phob diolch.

e adn. 26, 27. Salm 10. 3. a 12. 2, 3. Diar. 26. 28. a 29. 5. Jud. 16. f pen. 23. 26. a 26. 25. Luc 1. 3.

* Dywedir i Felix ymlid lladron a thwyllwyr o'r wlad: ond yn mhob peth arall, mae haneswyr Iuddewig a phaganaidd yn cytuno, mai dyn cybyddlyd, creulawn, ac anfad ddrygionus oedd efe: yr oedd yn dra angyfiawn a gorthrymus tuag at yr Iuddewon; mynodd ladd Jonathan eu harch-offeiriad, herwydd iddo ryfygu dywedyd yn erbyn ei drais ef: yr oedd yn byw mewn godineb gyda Drusila, yr hon a adawsai ei gwr ei hunan i fyw gydag ef; achwynwyd arno wrth Nero gan yr Iuddewon am orthrymder annoddefol, a chawsai ei ddiswyddo a'i gospi yn sicr, oni buasai i'w frawd Pallas eiriol gyda'r Ymherawdr yn ei blaid. Felly, ni a welwn nad oedd y rag-araeth hon ddim ond gweniaeth ffiaidd oll, er ennill Felix i bleidio yr Iuddewon yn erbyn Paul.

4 [g] * Eithr, fel na rwystrwyf di ym mhellach, † yr ydwyf yn deisyf arnat, o'th hynawsedd, wrando arnom ar fyr eiriau.

g Heb. 11. 32.

* Fel na rwystrwyf di gydag achosion pwysig eraill trwy gymmeryd i fynu dy amser gwerthfawr. † Geiriau llyfnach nac ymenyn, ond i gyd yn weniaeth ffiaidd, digon

...

6 * Yr hwn a [m] a[...]
deml: [n] † yr hwn b[...]
ni, [o] ac a fynnasem [...]
cyfraith ni.

m adn. 12. pen. 21. 22—29. [...] 22. a 23. 10—15. o Ioan 18. [...]

* Am sail y cyhuddi[...] gwel pen. 21. 28, 29: [...] yn rhy gyfrwys i ddywe[...] rhai dienwaededig i'r d[...] ei halogi; gwyddai m[...] oedd Felix ei hun, ac [...] o dderbyniad i gwyn[...] wir. † Gwir oedd iddy[...] ond nid mor wir mai [...] yn y byd y mynent ei [...] hwy a wnaethent hyn[...] derfysg a brad, heb un [...] y Rhufeiniaid i'r Iudd[...] farwolaeth am gynny[...] un prawf yn y byd a[...] Tertulus am ddangos eu [...] a rhesymol iawn, yn eu [...] i farwolaeth wrth gyfra[...] ei wneyd heb hyny. [...] cynghrair bradychus i'w[...]

7 [p] * Eithr Lysia[...]
ddaeth, [q] a thrwy o[...]
dug *ef* allan o'n dwy[...]

p pen. 21. 31—33. a 23. 23— [...] 21. 35. a 23. 10.

* Yn hyn yr oeddynt [...] hefyd, fel pe buasai [...] thrwy orthrech yn attal [...] redu yn ol yr hawl oedd[...]

8 [r] * *Ac* a archod[...]
ddyfod ger dy fron [...]
wrth ei holi, y gelli [...]

iynt: ond efe a gamsyniodd yn
n.

.'r Iuddewon a gyd-syniasant
gan ddywedyd, fod y pethau
y.

11—13. Salm 4. 2. a 62. 3, 4. a 64. 2—8. Es.
. 9. 3—6. Exod. 23. 27—29. Mica 6. 12, 13. a 7.
. 59, 60. Ioan 8. 44.

ór gelwyddog oedd y cyhuddiadau
gyd, dyma yr arch-offeiriad a'r
, (adn. 1,) yn cyd-dystio â Thertùl-
yn wir: annhebyg iawn oedd yr
riad hwn i'r darluniad a wnair o'r
yn Mal. 2. 6.

A Phaul a attebodd, * wedi
law amneidio arno i ddywed-
an i mi wybod dy fod di yn
i'r genedl hon er ys llawer o
oedd, ‡ yr ydwyf yn fwy cys-
atteb trosof fy hun.

2. 17. a 13. 16. a 19. 33. a 21. 40. a 26. 1.
. 1 Sam. 2. 25. Luc 12. 14. a 18. 2.

y gyfraith Rufeinig, a hawl na-
dyn hefyd, yr oedd y cyhuddol i
drosto ei hun, a'i amddiffyn ei hun
b ei gyhuddwyr: wedi i Tertùlus
won orphen, amneidiodd Felix ar
i yn awr oedd yr amser iddo ef
: yn wir yr oedd yn anodd iddo
yn hyn, yn wyneb y fath anwir-
Pùm mlynedd a hanner, medd
h mlynedd, medd eraill, y buasai
rhaglaw y pryd hwn. ‡ Gan iddo
l o amser yn rhaglaw Judea, efe a
n lled dda pa fath ddynion oedd
'r Paul; a phe buasai yntau wedi
dyn terfysglyd o'r fath a haerent
gallasai Felix lai na gwybod hyny
ae y ddau beth, mae yn debyg, yn
'aul yn gysurus i ateb drosto ei hun.

Canys ti a elli wybod nad oes
ddeuddeg diwrnod er pan
m i fynu i * † addoli yn Jer-

pen. 21. 18, 27. a 22. 30. a 23. 11, 23, 32, 33.
a. 21. 26.

uddiad a roddwyd yn erbyn Paul:
'fysg; blaenori plaid gyfeiliornus,
zareniaid; a halogi y deml: ac yn
'yniad a ganlyn, mae efe yn ateb
dd i bob un o honynt. * Am godi
allai Felix wybod nad oedd ond
niwrnod o gwbl er pan ddaethai ef
m o wledydd pell; ac nas gallasai
d ddigonol yn hyny o amser i godi
Gwyddai Felix ei fod mewn dalfa
wr o'r amser hyny; a gallai wy-
oli tystion, pa bryd y daethai i
gyntaf, a pha beth a wnaethai efe
ll amser: † i addoli ac nid i der-
ethai efe.

* Ac ni chawsant fi yn y
ymddadleu â neb, † nac yn
ur terfysg i'r bobl, nac yn y
u, nac yn y ddinas:

pen. 25. 8. a 28. 17.

awsant fi yn dadlau â neb yn y
faterion crefydd na materion y
th; † nac yn ymderfysgu â neb yn
y deml, yn y synagogau, nac yn un màn yn
y ddinas. Yr oedd yn gyfreithlawn dadlau
ac ymresymu yn y deml, am bethau yn y
gyfraith a'r prophwydi, ar ol gorphen yr
aberthau; fel y mae yn amlwg yn Luc 2.
46; ond yma mae Paul yn haeru na wnaeth-
ai mo hyny, yr hyn fuasai gyfreithlawn
iddo, chwaithach codi terfysg mewn modd
anghyfreithlawn.

13 [b] * Ac ni allant brofi y pethau
y maent yn awr yn achwyn arnaf o'u
plegid.

b pen. 25. 7.

* Gorchwyl hawdd yw cyhuddo; ond peth
arall yw *profi* y cyhuddiadau, eu bod yn
wir: nis gallai neb o'r cyhuddwyr hyn brofi
yr un o'r tri pheth uchod yn erbyn Paul,
nac ei fod ef yn euog o'r un o honynt.

14 [c] * Ond hyn yr ydwyf yn ei
gyffesu i ti, [d] mai yn ol y ffordd y
maent hwy yn ei galw yn [e] heresi,
† felly yr wyf fi yn addoli [f] Duw fy
nhadau; [g] ‡ gan gredu yr holl bethau
sydd ysgrifenedig yn y [h] ddeddf a'r
prophwydi:

c Salm 119. 46. Mat. 10. 32. *d* pen. 9. 2. a 19. 9, 23.
Amos 8. 14. 2 Pedr 2. 2. *e* adn. 5. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5.
20. Tit. 3. 10. 2 Pedr 2. 1. *f* pen. 3. 13. a 5. 30. a 7. 32.
a 22. 14. Ex. 3 15. 1 Cron. 29. 18 2 Tim. 1. 3. *g* pen.
3. 22—24. a 10. 43. a 26. 22, 27. a 28. 23. Luc 1. 70. a 24.
27, 44. Ioan 5. 39—47. 1 Pedr 1. 11. Dat. 19. 10. *h* pen.
13 15. Mat. 7. 12. a 22. 40. Luc 16. 16, 29. Ioan 1. 45.
Rhuf. 3. 21.

* Yma mae Paul yn ateb i'r ail gyhudd-
iad, sef cyfeiliornad, neu heresi: addefai,
mai yn ol y ffordd *a alwent hwy* yn heresi,
yr oedd efe yn addoli Duw ei dadau: ac yn
hyn, fel Crist ei hun o flaen Pilat, efe a
dystiodd broffes dda. 1 Tim. 6. 13. † Nid
oedd efe yn addoli yr un duw newydd, ond
Duw ei dadau; Duw Abraham, Isaac, a Ja-
cob: y Duw hefyd a addolai yr holl genedl
Iuddewig: nis gallasai fod heresi yn hyny.
Sylwir fod hyn yn ddadl addas iawn ger
bron rhaglaw Rhufeinig; yr oedd yn profi
fod Paul dàn nodded y cyfreithiau Rhufein-
ig, y rhai a ganiatâent i'r Iuddewon oll add-
oli Duw eu tadau: pe buasai efe yn addoli
rhyw dduw newydd, buasai yn colli nawdd
ac amddiffyn y cyfreithiau hyny. ‡ Mae efe
yn dangos hefyd nad oedd ganddo ef yr un
grefydd ond yr hon a ddysgid yn y ddeddf
a'r prophwydi; llyfrau a addefid yn wirion-
edd o ddwyfol ysbrydoliaeth gan yr Iudd-
ewon eu hunain. Yr oedd efe yn credu eu
gwirionedd, ac yn credu y cyflawniad o
honynt yn Iesu y Messiah.

15 [i] * A chennyf obaith ar Dduw,
† yr hon y mae y rhai hyn eu hunain
yn ei disgwyl, [k] y bydd adgyfodiad y
meirw, ‡ i'r cyfiawnion ac i'r anghyf-
iawnion.

i adn. 21. pen. 26. 7. a 28. 20. *k* pen. 23. 6—8. Job
19. 25, 26. Dan. 12. 2. Mat. 22. 31, 32. Ioan 5. 28, 29.
1 Cor. 15. 12—23. Phil. 3. 21. 1 Thes. 4. 14—16. Dat. 20.
12, 13.

* A chenyf obaith ar Dduw, ar air a gallu
Duw, am adgyfodiad y meirw. Dyma oedd
canol-bwynt athrawiaeth Paul, a phob cang-
en arall o'r athrawiaeth yn nglyn â hyn: ad-
gyfodiad Crist yn gyntaf, fel blaen-ffrwyth a

eth: gwyddai efe nad oedd dim
y byd i'r llywodraeth Rufeinig
y cristionogion. Ond dëall eraill
chod fel hyn;—Efe a'u hoedodd
cael gwybod yn hysbysach, &c.
nt gyhuddo Paul o godi terfysg,
angenrheidiol cael y pen-capten
el yr un mwyaf tebygol i wybod
ethu am beth felly: a chán fod
u wedi cael eu taflu allan yn er-
capten ei hun, yr oedd yn angen-
gael ef i waered i ateb drosto ei

Ac efe a archodd i'r canwriad
aul, [t] † a chael *o hono* es-
a, [u] ‡ ac na lesteiriai neb o'r
'w wasanaethu, nac i ddyfod

pen. 27. 3. a 28. 16, 31. Diar. 16. 7. *u* pen.

i Felix gondemnio Paul i foddloni
on, ac nis gollyngai ef ychwaith
ldloni hwynt: ond cadwodd ef
a hyd amser arall. † Er ei fod
a, ac mewn rhwyman hefyd, fel
lwg yn pen. 26. 29; a 28. 20; eto
ewn cyfyng gaethiwed; yr oedd
feddyliau da am ei ddiniweid-
am hyny parodd iddo gael pob
c esmwythder ag oedd bosibl ei
n carchar. ‡ Heblaw cyfeillion
thiol Paul, yr oedd yn Cesarea eg-
g o gristionogion y pryd hwn, a
Paul a hwythau gyd-ymweled a
llachu â'u gilydd yn ddiwahardd,
ld gysur mawr iddo ef ac adeilad-
t hwythau.

Ac ar ol talm o ddyddiau, y
lix, † gyd â'i wraig Drusila,
oedd Iuddewes, [x] ac a yrrodd
, ac a'i gwrandawodd ef yng-
ffydd yng Nghrist.

22. Marc 6. 20. Luc 19. 3. a 23. 8. *y* pen.
1. Gal. 2. 16, 20. a 3. 2. 1 Ioan 5. 1. Jud. 3.

i Felix fyned oddi cartref am
ol yr hanes uchod, ac wedi rhyw
yddiau efe a ddychwelodd, ac a
Paul i areithio o'i flaen ef a'i wraig
y ffydd yn Nghrist: nid o wir
iad am glywed y gwirionedd, ond
hwilfrydedd gwag i glywed beth
thrawiaeth ef, a pha un a oedd
yn ei ddaliadau ag oedd yn debyg
beryglus i'r llywodraeth Rufeinig.
a hon ydoedd ferch ieuangaf Her-
a, llofrudd Iago: cafodd ei dwyn i
grefydd Iuddewig, a dywedir ei
o'r merched glanaf yn ei hoes,
a dirinwedd ac anniwair. Priod-
Azizus, brenin Emessa yn Syria,
gymmerth ei enwaedu er ei mwyn
li hyny hi a adawodd ei phriod i
yn anghyfreithlawn â'r Felix, y
waededig hwn.

Ac fel yr oedd efe yn [z] ymres-
m [a] gyfiawnder, [b] † a dirwest,
a fydd, [d] ‡ Ffelix a ddychryn-
a attebodd, [e] ‖ Dos ymaith

ar hyn o amser, [f] a phan gaffwyf fi am-
ser cyfaddas, mi a alwaf am danat.

z pen. 17. 2. 1 Sam. 12. 7. Es. 1. 18. a 41. 21. Rhuf. 12. 1. 1 Pedr 3. 15. *a* adn. 15, 26. 2 Sam. 23. 3. Job 29. 14. Salm 11. 7. a 45. 7. a 58. 1, 2. a 72. 2. a 82. 1—4. Diar. 16. 12. Preg. 3. 16. Es. 1. 21. a 16. 5. a 61. 8. Jer. 22. 3, 15—17. Ezec. 45. 9. Dan. 4. 27. Hos. 10. 4, 12. Am. 5. 24. a 6. 12. 1 Ioan 3. 7, 10. *b* Diar. 31. 3—5. Preg. 10. 16, 17. Es. 28. 6, 7. Dan. 5. 1—4, 30. Hos. 7. 5. Marc 6. 18—24. Gal. 5. 23. Tit. 2. 11, 12. 2 Pedr 1. 6. *c* pen. 10. 42. a 17. 31. Preg. 3. 17. a 5. 8. a 11. 9. a 12. 14. Mat. 25. 31—46. Rhuf. 2. 16. a 14. 12. 1 Cor. 4. 5. 2 Cor. 5. 10. 2 Thes. 1. 7—10. 2 Tim. 4. 1. Heb. 6. 2. a 9. 27. 1 Pedr 4. 5. Dat. 20. 11—15. *d* pen. 2. 37. a 9. 6. a 16. 29. 1 Bren. 21. 27. 2 Bren. 22. 19. Ezra 10. 3, 9. Salm 119. 120. Es. 66. 2. Jer. 23. 29. Rhuf. 3. 19, 20. 1 Cor. 14. 24, 25. Gal. 3. 22. Heb. 4. 12. a 12. 21. Iago 2. 19. *e* pen. 16. 30—34. a 26. 28. 1 Bren. 22. 26, 27. Jer. 37. 17—21. a 38. 14—28. Mat. 14. 5—10. *f* pen. 17. 32. Diar. 6. 4, 5. Es. 55. 6. Hag. 1. 2. Luc 13. 24, 25. a 17. 26—29. 2 Cor. 6. 2. Heb. 3. 7, 8, 13. a 4. 11. Iago 4. 13, 14.

* Mae yn debyg i'r apostol fyned dros holl hanes yr Arglwydd Iesu, a holl brif ganghenau athrawiaeth yr efengyl, cyn iddo ddyfod i ymresymu fel hyn am gyfiawnder, a dirwest, a'r farn a fydd. Cymhwysiad ei bregeth ydoedd hyn, at ei ddau wrandawiaid anghyfiawn, anghymmedrol, a difeddwl am y farn a fydd, ac yr oedd yn addas iawn iddynt. † Cymmedrolder, a hunan-lywodraeth, o ran pleserau cnawdol, yw ystyr y gair "dirwest" yn y fàn hon; yr hyn nid oedd gan Felix na Drusila, y rhai a ymlosgent yn eu hawydd anniwair i'w gilydd. ‡ Gwyddai Felix ei fod yn dra euog yn y ddau beth cyntaf; a phan glywodd am y farn a fydd nis gallai lai na dychrynu drwy ei holl galon: ond nid oes air o son i Drusila ddychrynu dim, er iddi gael ei dwyn i fynu yn llawer gwell na Felix, o ran gwybodaeth grefyddol o leiaf. Pechaduriaid o'r fath hyny yn aml yw y rhai mwyaf caled o lawer. ‖ Yn lle gwaeddi ar unwaith "Pa beth a wnaf fel y byddwyf cadwedig," rhoi pen ar y bregeth a wnaeth Felix yn y fàn, ac addaw gwrando yn mhellach amser arall. Aeth y gwirionedd miniog yn rhy annyoddefol i'w gydwybod ef, a gwell oedd ganddo gael llonydd i fyw yn ei bechodau aflan, er distrywio ei enaid.

26 [g] * A chan obeithio hefyd y rhoddid arian iddo gan Paul, er ei ollwng ef yn rhydd: [h] † o herwydd paham efe a anfonodd am dano yn fynychach, ‡ ac a chwedleuodd âg ef.

g adn. 2, 3. Ex. 23. 8. Deut. 16. 19. 1 Sam. 8. 3. a 12. 3. 2 Cron. 19. 7. Job 15. 34. Salm 26. 9, 10. Diar. 17. 8, 23. a 19. 6. a 29. 4. Es. 1. 23. a 33. 15. a 56. 11. Ezec. 22. 27. a 23. 31. Hos. 4. 18. a 12. 7, 8. Am. 2. 6, 7. Mica 3. 11. a 7. 3. 1 Cor. 6. 9. Eph. 5. 5, 6. 1 Tim. 6. 9, 10. 2 Pedr 2. 3, 14, 15. *h* adn. 24.

* Och, rhag y fath ysbryd gwael cybyddlyd a budr-elwaidd mewn gwr mòr fawr! clywsai Paul yn sôn am wneuthur elusenau i'w genedl, adn. 17; a thybiai fod yr arian hyny heb eu dosparthu oll ganddo, neu ynte, y deuai ei gyfeillion yn mlaen ag arian ychwaneg i'w ryddâu ef: gwyddai yn ol yr hanes cyffredin, fod y cristionogion yn dra haelionus i'w gilydd. † O herwydd hyny danfonodd am dano yn fynychach nac y gwnaethai oni buasai hyny, nid oedd ganddo ef fawr o hyfrydwch yn nghymdeithas gwr o fath Paul. ‡ Chwedleuodd âg ef: nid oedd arno eisiau clywed ychwaneg o bregethau Paul; nid oedd ei bethau melusaf ond didas ganddo ef, a'i bethau dychrynllyd yn ofnadwy eu clywed.

[illegible]

[illegible] Cesarea [illegible]

[illegible] Felix [illegible]

[illegible]

[illegible] Cesarea [illegible]

[illegible]

rynu ef, fel cyhuddwyr a thystion yn
ru. ‡ Beth oedd yr achwynion hyn, ni
om o'r blaen, pen. 24. 5, 6; ac a gawn
all eto, wrth ymddiffyniad Paul yn yr
nesaf, ‖ ond nis gallasant brofi eu
ynion yn wir o'r blaen ger bron Felix,
gallent eu profi yn awr ger bron Fest-
waith. Profi yw y peth; pe gwnelai
nion dibrawf y tro, ni byddai braidd
n ddiberygl.

* Ac yntau yn ei ymddiffyn ei
ᵇ † Ni phechais i ddim, nac yn
ı cyfraith yr Iuddewon, ‡ nac yn
ı y deml, ‖ nac yn erbyn Cesar.

ia. 10. pen. 6. 13, 14. a 23 1. a 24. 6, 12, 17—21. . Gen. 40. 15. Jer. 37. 18. Dan. 6. 22. 2 Cor. 1. 12.

el y gwnaethai o'r blaen ger bron Felix,
4. 12, 13. † Ni phechais I ddim yn er-
yfraith yr Iuddewon; a'i chymmeryd hi
rhoddodd Moses hi, ond mi a'i cedwais
fanol ac yn ddiargyhoedd bob amser.
phechais I ddim yn erbyn y deml; trwy
logi mewn un modd, yr oedd genyf
fel Iuddew, a dyn glân (pen. 24. 18) i
iddi, ac i'r dyben o addoli Duw fy
n yr aethum iddi. ‖ Ni phechais I
yn sicr ynte yn erbyn Cesar, a'r llyw-
th Rufeinig, dan yr hon yr ydym ni yn
el cenedl: mi a delais bob ufudd-dod a
h i'r awdurdodau goruchel, ac a annog-
Cristionogion yn mhob man, ar air a
' lythyrau, i wneyd yr un peth. Rhuf.
-7. Yr oedd yr epistol at y Rhufeiniaid
ei ysgrifenu cyn hyn.

* Eithr Ffestus, ᵈ yn chwennych
os ffafr i'r Iuddewon, a attebodd
, ac a ddywedodd, † A fynni di
l i fynu i Jerusalem, ‡ i'th farnu
ger fy mron i am y pethau hyn?

a. 3, 20. pen. 12. 3. a 24. 27. Marc 15. 15.

elly Felix o'i flaen ef, (pen. 24. 27,)
iddi fyned yn rhy ddiweddar iddo: a
nychai Festus hyn yn fwy, am y
dai i Felix gael ei ddiswyddo o her-
anfoddloni yr Iuddewon: ac efallai
i dynerwch ef tuag at Paul oedd un o'i
mwyaf ef yn eu golwg hwy. † Cofio
r Iuddewon yn adn. 2, 3, yr oedd Fes-
na, a chwennych dangos ffafr iddynt
gydsynio â'r cais hwnw. ‡ "I'th farnu
er fy mron I: mae hyn yn dangos yn
nad oedd gan yr Iuddewon y pryd
ddim awdurdod i farnu neb ond dan
d a thrwy gydsyniad y rhaglaw Rhuf-

* A Phaul a ddywedodd, ᵐ O
gorsedd-faingc Cesar yr wyf fi
efyll, † lle y mae yn rhaid fy
u; ni wnaethum i ddim cam â'r
ewon, ⁿ ‡ megis y gwyddost ti
da.

n. 16. 37, 38. a 22. 25—28. ⁿ adn. 25. pen. 23. . 31. a 28. 18. Mat. 27. 18, 23, 24. 2 Cor. 4. 2.

an fod Festus yn eistedd ar yr orsedd
w Cesar, ac fel cynnrychiolwr Cesar,
ld Paul yn ei hystyried hi fel gorsedd-
Cesar; † ac fel dinesydd Rhufeinig
yn dadlau ei hawl o gael ei farnu o
gorseddfainc Cesar, ac nid o flaen
y Sanhedrim yn Jerusalem. Gwyddai ef y
perygl oedd yn ei aros os cymmerid ef i Jer-
usalem, (adn. 3,) a gwyddai ei fod y pryd
hwnw yn y fan lle dylasai efe fel dinesydd
Rhufeinig gael ei farnu. ‡ Gallai Festus
wybod diniweidrwydd Paul oddi wrth Felix,
ac yn enwedig os gwelsai efe lythyr Lysias
at Felix yn ei achos ef, pen. 23. 26—30; ac
hefyd oddi wrth y rhai oedd gyda Felix pan
brofwyd Paul o'i flaen ef.

11 ᵒ * Canys os ydwyf yn gwn-
euthur cam, ac *os* gwneuthum ddim
yn haeddu angau, nid wyf yn gwrth-
od marw: † eithr onid oes dim o'r
pethau y mae y rhai hyn yn fy nghy-
huddo, ᵖ ‡ ni ddichon neb fy rhoddi
iddynt, ᑫ ‖ Appèlio yr wyf at Cesar.

ᵒ Josh. 22. 22. 1 Sam. 12. 3—5. Job 31. 21, 22, 38—40. Salm 7. 3—5. ᵖ pen. 16. 37. a 22. 25. 1 Thes. 2. 15. ᑫ adn. 10, 25. pen. 26. 32. a 28. 19. 1 Sam. 27. 1.

* Os gwnaethum I ddim yn erbyn cyfraith
a chyfiawnder, *(ei men gar adikô,)* profer
fi yn deg, a chosper fi yn ol fy haeddiant;
ac os gellir fy mhrofi I yn euog o fai yn
haeddu angau, nid wyf yn gwrthod marw;
ac ni flinaf y llys âg un ddadl i geisio attal y
farn. † Ond os na all fy nghyhuddwyr hyn
fy mhrofi yn euog yma, yr hyn mae yn am-
lwg nis gallant; ‡ nis gall neb, na all, hyd
yn nod y rhaglaw ei hun, os gwna efe gyf-
iawnder, fy rhoddi I i fynu i ddwylo fy
ngelynion, yn unig i ennill eu hewyllys-da
hwy, ac i foddloni eu rhagfarn a'u creulon-
deb. ‖ Gan hyny yr wyf o orfod yn hòni fy
mraint, fel rhydd ddinesydd Rhufain; a pha
beth bynag fyddo y canlyniad, yr wyf yn
appèlio o bob llysoedd eraill at frawd-le un-
ion-gyrchol Cesar ei hun, fel y caffwyf fy
marnu gan ei fawrhydi Ymherodrawl ei
hunan, gan ddewis yn hytrach syrthio yn ei
ddwylaw ef nâ'r eiddo yr Iuddewon hyn.
Ysbryd ac ymddygiad ardderchog oedd hyn
yn yr apostol, yn llawn brofi ei ddiniweid-
rwydd, dienogrwydd ei gydwybod, a mawr-
frydigrwydd diofn ei feddwl yn ei holl dra-
llod a'i erlid. Gwyddai Festus yn dda, fod
hawl gan bob Rhufeiniwr dan gyhuddiad, i
appèlio at Cesar cyn ei gondemnio, os ewyll-
ysiai; ac na feiddiai yr un rhaglaw wedi
hyny, dan y perygl o gosp drom, i fyned yn
mlaen yn ei achos ef.

12 * Yna Ffestus, wedi ymddi-
ddan â'r cynghor, a attebodd, † A ap-
pèliaist ti at Cesar? ʳ at Cesar y cai di
fyned.

ʳ adn. 21. pen. 19. 21. a 23. 11. a 26. 32. a 27. 1. a 28. 16. Salm 76. 10. Es. 46. 10, 11. Galar. 3. 37. Dan. 4. 35. Rhuf. 15. 28, 29. Phil. 1. 12—14, 20.

* Nid cyngor yr Iuddewon a feddylir yma,
eithr cyngor y rhaglaw Rhufeinig: *symbou-
liou* yw y gair, ac nid *synedrion,* y gair am
y cyngor Iuddewig, neu y Sanhedrim. Bydd-
ai amryw o Rufeinwyr cyfrifol yn cael eu
danfon gyda'r rhaglawiaid i'r gwahanol dal-
eithiau, i'w cynnorthwyo hwynt, â'u cyng-
horion mewn achosion barnol. † Neu heb y
gofyniad, Ti a appèliaist at Cesar, ac at Ces-
ar y cai di fyned. Gwyddai y rhaglaw nas
gallai nacâu yr *appèliad* hwn i Paul; ond
ei fod yn rhwym o'i ddanfon ef at Cesar:
ac efallai bod yn dda ganddo gael gwared

drem y grefydd Iuddewig, ac yn dywysog rhagorol, yn tachfryd iawn, ac o gynneddfau mwyn a thirion iawn. • Ond gwedi yr holl gymmeriaeth acned iddo, tybir ei fod yn byw mewn llosgach aflan: ei chwaer ei hun, a chwaer Drusila, gwraig anghyfreithlawn ac annuwair Felix, ydoedd y Bernice hon, a dywedir fel y mynwyd achod, fod Agrippa a hithau yn byw yn nghyd fel gwr a gwraig. Bu yn briod ddwy waith, a gadawodd ei hail wr yn fuan i fyw gyda'i brawd; a dywedir y bu hi Titus Vespasian yn ei gwneyd yn Ymherodres Rhufain pe cawsai gan y Rhufeiniaid. Mae Juvenal, bardd cenedlig, yn un o'i gannau yn gwawdio Agrippa a hithau am eu hafendid annaturiol.

14 Ac wedi iddynt aros yno lawer o ddyddiau, * Ffestus a fynegodd i'r brenhin hanes Paul, gan ddywedyd, • Y mae yma ryw wr wedi ei adael gan Ffelix y'ngharchar:

a pen. 24. 27.

• Un ai mewn ymddiddan cyffredin ac er difyrwch, neu ynte, er gofyn cyngor gan Agrippa pa beth i wneyd o hono.

15 Ynghylch yr hwn, [x] pan oeddwn yn Jerusalem, yr ymddangosodd arch-offeiriaid a henuriaid yr Iuddewon ger bron, * gan ddeisyf *cael* barn yn ei erbyn ef.

x adn. 1—3. Bath. 2. 9. 1 ar 18. 3—6. a 22. 28.

• Nid *prawf* a fynai yr Iuddewon gael yn erbyn Paul, ond *dedfryd*, oddi ar y prawf, neu y farn anghyfiawn, a fuasai ganddynt hwy arno.

16 I'r rhai yr attebais, [y] * nad oedd arfer y Rhufeinwyr roddi neb rhyw ddyn i'w ddifetha, nes cael o'r cy-

... y gamau.

18 * Am yr hwn ni... wyr *i fynu* ddim ach... yr oeddwn i yn tybie...

* Gwyddai Festus ma... terfysgoedd mawrion a f... yn nghylch Paul o'r b... haerllug a fu arno ger ... oedd yn naturiol iddo fe... ryw bethau trymion iaw... erbyn eu cael hwy ac yn... ydd, nid oedd ganddynt ... byn ef fel yr oedd efe yn... gwbl ag oedd yn perthyn... og gwladol, i sylwi arn... ei gylch.

19 [b] Ond yr oedd... erbyn ef ryw ymofyn... [c] * coel-grefydd eu ... nghylch un Iesu [d] a fu... a daerai Paul ei fod ...

b adn. 7. pen. 18. 19. a 23. ... d pen. 1. 22. a 2. 32. a 17. 31. ... 14—28. Dat. 1. 18.

* Gan mai Iuddewon ... a phroffes o grefydd oedd... a chan fod Festus a hw... cyfeillgar iawn, rhaid i... efe ddim yn defnyddio ... yn ei ystyr waethaf, b... am grefydd yr Iuddewo... Agrippa, beth bynag am... sylwad ar y gair yn pe... ryw o'r awdwyr pagana... yd, yn arfer y gair *deis*... tyr dda, am hewydusrw... a diammau mai felly y... arfer yma. † Mae yn a... hyn, nas gwyddai efe d... olaeth, na'i adgyfodiad... cyfrifai efe Paul yn t...

ng yn rhydd: o chwennychu
.uddewon yr oedd efe am ei
'usalem; ac nid yw dadlau
yma ond esgus go ragrith-

gwedi i Paul [f] appèlio
'byddiaeth [g] ‡ Augustus,
ei gadw ef hyd oni all-
f at Cesar.

26. 32. 2 Tim. 4. 16. g pen. 27. 1.
2.

liad hwn, gwel ar adn. 11.
edd enw priodawl yr Ymher-
, nid oedd Augustus ond
ac anrhydedd iddo: gair
rwyddo mawreddus, neu au-
ustou yw y gair Groeg, yn
peth. Octavius Cesar a'i
taf, ac wedi hyny cymmer-
vyr Rhufain yr enwad ol-yn-

Agrippa a ddywedodd
Minnau a ewyllysiwn
. Yntau a ddywedodd,
wed ef y fory.

2, 15. Mat. 10. 18. Luc 21. 12.

fammau y gwyddai Agrippa
anes am Iesu a'i ganlynwyr,
ac efallai y gwyddai efe yn
ul, oblegid y fath erlidiwr
efe: felly nid rhyfedd fod
wed y fath ddyn rhyfeddol,
ll ei fod ef dan law Festus

eth gan hynny, wedi dy-
Bernice, [k] * â rhwysg
l i mewn i'r orsedd, † a'r
l, a phendefigion y ddin-
myn Ffestus fe a ddyg-
bron.

h. 1. 4. Preg. 1. 2. Es. 5. 14. a 14. 11.
a 32. 12. a 33. 28. Dan. 4. 30. 1 Cor.
ide 1. 24. 1 Ioan 2. 16, 17.

'w y gair Groeg, gair yn ar-
ldangosiad mawreddus, byd-
oedd dim parch gan Dduw
'n well ganddo Paul yn ei
ll rodres a'r gwag-ogoniant
edd Agrippa a Bernice wedi
y fàn hon y tarewsid eu
i falchder rai blynyddoedd
farw gan bryfed yn ei ysu.
na ddaeth dim cynnulleidfa
it eu gilydd erioed i wrando
blaen: er nad oedd neb o
meddwl dim ond porthi eu
glywed Paul y carcharor
ei hun.

us a ddywedodd, *O* fren-
* a chwi wŷr oll sydd
esennol, † chwi a welwch
oblegid pa un y galwodd
Iuddewon arnaf fi, yn
yma, [n] ‡ gan lefain na
yn hwy.

n pen. 22. 22. Luc 23. 21—23.

r oll:" tybia rhai fod Festus
yn amcanu hyn fel gwarth ar Bernice, am
fod yn mhlith dynion yn y fath le, ac ar y
fath achlysur: nid oedd yn gofyn ei barn
na'i chyngor hi; ac efallai mai hi oedd yr
unig fenyw yn y fàn, nad oedd yr un arall
yn ddigon gwrywaidd a digywilydd i ddy-
fod i'r lle. † Dyma un o'r mànau yr oedd
yr apostol yn cael ei wneyd yn ddrych i'r
byd, i'r angelion, ac i ddynion: yr oedd yn
gofyn nerth oddi uchod, i sefyll i fynu yn
nod, i bawb i hyllu eu llygaid arno fel pe bu-
asai anghenfil o ddrwg-weithredwr anfad:
ond yr oedd addewid Crist (Mat. 28. 20) yn
ddigon iddo y pryd hwn. ‡ Llefasent felly
yn nghlyw Lysias y pen-capten yn Jerusa-
lem, pen. 22. 22, ac mae yn debyg iddynt
grochi yr un peth yn nghlustiau Festus.

25 * Eithr pan ddeallais [n] na
wnaethai efe ddim yn haeddu angau,
[o] ac yntau ei hun wedi appèlio at Au-
gustus, mi a fernais ei ddanfon ef.

n pen. 23. 9, 29. a 26. 31. Luc 23. 4, 14, 15. Ioan 18.
38. o adn. 11, 12.

* Gwedi holl drafferth yr Iuddewon o
geisio ei wneyd ef yn euog o farwolaeth,
mae ei ddiniweidrwydd ef drwy hyny yn
dyfod yn fwy-fwy i'r amlwg: amddiffynwyd
ef a'i grefydd gan Lysias, pen. 23. 29; Gan
Felix, pen. 24. 25; yma gan Festus: ac ar
ol hyn gan Agrippa, pen. 26. 32. Mòr rym-
us yw gwirionedd a diniweidrwydd, fel y
maent yn sicr o ennill y dydd rywbryd.

26 * Am yr hwn nid oes gennyf
ddim sicrwydd i'w ysgrifenu at † fy
arglwydd. ‡ *O* herwydd paham mi
a'i dygais ef ger eich bron chwi, ac yn
enwedig ger dy fron di, *O* frenhin
Agrippa; fel, wedi ei holi ef, y caffwyf
ryw beth i'w ysgrifenu.

p pen. 26. 2, 3.

* Gan gymmaint o bethau cymmysglyd a
dyrys oedd efe wedi glywed yn erbyn Paul,
nis gwyddai yn iawn pa beth, na pha fodd,
i ysgrifenu at Nero yn ei gylch ef; nac yn
erbyn pa gyfraith y gallai ddywedyd iddo
droseddu, yn ol cyhuddiad yr Iudddwon:
fel hyn yr oedd efe mewn astrusi tost, yn
danfon carcharor i Rufain, heb wybod yn y
byd am ba beth, na pha beth i ysgrifenu yn
ei achos ef. † Arglwydd, neu lywodraethwr
holl Ymherodraeth fawr Rhufain, enw rhod-
resfawr iawn, a wrthodai rhai o Ymherawd-
wyr Rhufain, ond yr oedd Nero, a rhai er-
aill o honynt, yn ddigon uchel-fryd i'w gym-
meryd. ‡ Dyben Festus yn dwyn Paul i
gael ei holi oedd, fel y caffai gyngor gan y
pendefigion presenol, pa beth i ysgrifenu
gydag ef i Rufain. ‖ Nid oedd yn perthyn i
Agrippa farnu Paul, gan mai rhaglaw talaeth
arall oedd efe; ond am ei fod ef yn wybod-
us yn nghyfreithiau yr Iuddewon a chyf-
reithiau y Rhufeiniaid, gallai ef yn well na
neb roddi cyngor i Festus pa fodd i wneyd
yn yr achos dyrys hwn.

27 * Canys allan o reswm y gwelaf
fi anfon carcharor, heb hysbysu hefyd
yr achwynion *a fyddo* yn ei erbyn ef.

* Yr oedd yn ddireswm iawn yn wir, dan-
fon carcharor yr holl ffordd i Rufain, i gael

ı am adgyfodiad i fywyd tra-
ı hyny y bernid ac yr erlidid ef.

addewid y mae [n] ein deu-
ni, [o] heb dor yn gwasan-
† nos a dydd, [p] yn go-
. [q] ‡ Am yr hwn obaith
ırnaf, *O* frenhin Agrippa,
won.

25. Mat. 19. 28. Luc 22. 30. Iago 1. 1.
en. 20. 31. Salm 134. 1, 2. a 135. 2.
. 2. 10. 1 Tim. 5. 5. p Luc 2. 25, 38.
6.

ith am gyflawniad o'r addew-
ld yr holl rai duwiol ac un-
lith holl lwythau Israel, yn
ıw yn wastadol, † mewn off-
iau hwyr a boreu yn y deml:
:u gobaith am adgyfodiad i
yddol, ac fel yr oedd yr holl
ıoniol yn cyfeirio at y Mes-
ei adgyfodiad, a'r bendithion
w cael trwyddo, hyn oedd
ın i gyflawni y gwasanaeth
trwy yr holl oesoedd. ‡ Ac
h hwn, a goleddai pawb o'r
y Saduceaid, yr achwynid
lidid ef yn barâus. Erlidiai y
ı ddywedyd mai Iesu oedd y
i wedi adgyfodi yn flaen-
liad ei bobl; ac erlidiai y
ı bregethu yr adgyfodiad o
chredent, ond a wadent hwy.

h? [r] ai anghredadwy y
ı chwi, y cyfyd Duw y

. 40—42. a 13. 30, 31. a 17. 31, 32.
Mat. 22. 29—32. Luc 1. 37. a 18. 27.
15. 12—20. Phil. 3. 21.

anghredadwy genych chwi
ıghyhuddwyr, y cyfyd Duw
phrofodd Iesu i chwi allan
y rhai a gredwch, y bydd
ıeirw? Gwel ar Mat. 22.
anghredadwy genych ei fod
Iesu o feirw, wedi yr holl
awsoch o'i adgyfodiad ef?
genych chwi y Rhufeiniaid,
neirw? Er nas gwyddoch
r ysgrythyr, sydd yn dangos
ıd; eto mae, neu e ddylai,
gn y gall *Duw* bob peth, ac
anmhosibl iddo: ac y mae
anian yn dangos i chwi y
s toriad dydd ar ol y nos;
r ol y gauaf; a thyfiant llys-
horfa yn yr haf, y rhai a
egys wedi meirw yn y gau-
th mewn un modd yn an-
vaith yn annhebyg.

yn wir a dybiais ynof
n rhaid *i mi* wneuthur
ı yn erbyn [s] enw Iesu o

ef. 10. 2. Gal. 1. 13, 14. Phil. 3. 6.
. 3. 6. a 9. 16. a 21. 13. a 22. 8.

a yn addef dàn ei ofid, iddo
nór rhagfarnus a gelyniaeth-
o Nazareth, fel y tybiodd yn
wneuthur llawer o bethau
yn ei erbyn ef, trwy erlid ei ganlynwyr
yn ddidrugaredd.

10 [u] * Yr hyn hefyd a wnaethu
yn Jerusalem: [x] † a llawer o'r ‡ sai
a geuais i mewn carcharau, [y] we
derbyn awdurdod gan yr arch-offei
iaid; ac wrth eu difetha, || mi a rod
ais farn yn *eu* herbyn.

u pen. 7. 58. a 8. 1. a 9. 13, 26. a 22. 4, 19, 20. 1 C
15. 9. x pen. 9. 32, 41. Salm 16. 3. Rhuf. 15. 25,
Eph. 1. 1. Dat. 17. 6. y pen. 9. 14, 21. a 22. 5.

* Ac yn ol ei dyb ragfarnus a gelynol, e
a ddechreuodd weithredu hefyd yn Jerusale
yn fuan, ac yn ffyrnig iawn; † gwedi derby
awdurdod gan yr arch-offeiriaid, y rhai oed
yn ei erlid ef ei hun yn awr, efe a lusgodd
saint yn wŷr ac yn wragedd, heb arbed ne
ac a'u cauodd mewn carcharau. ‡ Gwaet
na'r drwg-weithredwyr gwaethaf oeddynt
pryd hyny yn ei olwg, ond "Saint," a rh
rhagorol y ddaear oeddynt yn awr, gyda
rhai yr oedd ei holl hyfrydwch. || Nid oed
Paul yn aelod o'r Sanhedrim, nac ar a wyd
om mewn unrhyw swydd i farnu neb; ond y
oedd ef yn gwneyd ei oreu i gyffrôi pawb y
erbyn y saint, ac yn cydsynio â'r farn waeth
a roddid yn eu herbyn. "Mi a unais, neu
gydsyniais â'r rhai a'u coll-farnent hwy," y
y cyfieithiad Syriaeg.

11 [z] * Ac ym mhob synagog y
fynych mi a'u cospais hwy, [a] † ac a'
cymhellais i gablu, [b] ‡ a chan ynfyd
yn fwy yn eu herbyn, mi a'*u* herlidiai
hyd ddinasoedd dïeithr hefyd.

z Mat. 10. 17. Marc 13. 9. Luc 21. 12. a pen. 18. 4
a 18. 6. Marc 3. 28. Heb. 10. 28, 29. Iago 2. 7. b adn. 2
25. Preg. 9. 3. Luc 6. 11. a 15. 17. 2 Pedr 2. 16.

* Pan gaffai efe hyd i rai o'r saint yn
synagogau, neu os mewn rhyw leoedd erail
y cai efe hwynt, efe a'u dygai i'r synagogau
ac yno yn ngwydd pawb, efe a berai eu ffre
wyllu hwynt, er cosp arnynt hwy, ac er ar
swyd i bawb eraill, fel na chofleidient gref
ydd Crist. † Wrth eu cospi, efe a barai idd
ynt wadu Crist, a dywedyd mai cyfiawn
oedd ei groeshoelio, a llefaru llawer o bethau
eraill cableddus am dano. ‡ Gan rym ei el
yniaeth yr oedd efe fel dyn gwallgof cyn
ddeiriog, || ac fel llew rhuadwy dychrynllyd
yr oedd yn myned allan o derfynau gwlad y
Iuddewon i chwilio am broffeswyr yr efengy
mewn dinasoedd dïeithr, lle nad oedd dim
hawl ganddo: neu, efe a erlidiai y saint allan
o Jerusalem, ac o wlad Israel, gan eu gyru i
ddinasoedd dïeithr, ac hyd yn nod yno efe
a'u canlynai ac a'u herlidiai yn greulawn.

12 * Ac yn hyn, [c] a myfi yn myned
i Damascus [d] âg awdurdod a chennad
oddi wrth yr arch offeiriaid.

c pen. 9. 1, 2. a 22. 5. d adn. 10. 1 Bren. 21. 8—10.
Salm 94. 20, 21. Es. 10. 1. Jer. 26. 8. a 29. 26, 27. Ioan 7.
45—48. a 11. 57.

* Gan ei fod mór wresog dros y grefydd
Iuddewig, ac yn erlidiwr mór greulon ar y
saint; rhaid mai rhywbeth rhyfedd dros ben
a wnai y fath gyfnewidiad arno, a'i wneyd ef
ei hun yn un o honynt: at y tro rhyfedd
hwnw mae yn dyfod yn awr, cawsom sylwi
arno fwy nac unwaith o'r blaen. pen. 9. 2;
a 23. 6.

[illegible] ar y ddaear. Math. 17. 2: a pha [illegible] ar ol ei ogoneddiad yn y nef? [illegible] gyflawn yn llewyrchu fel yr [illegible] Tad: a pha mòr ogonedd-[illegible] ef yr Unig-anedig Fab ei hun!

14 * Ac wedi i ni oll syrthio ar y ddaear, mi a glywais leferydd yn llef-[illegible], † ac yn dywedyd yn ᵍ Hebraeg, ʰ Saul, Saul, ‡ pabam yr ydwyt yn fy [illegible]? ⁱ || Caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.

ᵍ pen. [illegible] ʰ pen. 9. 4, 5. a 22. 7—9. [illegible] 1 Cor. 10. 22

* [illegible] oll ar y ddaear, fel pe'n tar-[illegible] gan fellten. † Ni chlywsom o'r [illegible] iaith y llefarodd yr Arglwydd Iesu [illegible] yma dywed mai yn Hebraeg: a [illegible] yn Hebraeg yr oedd efe yn [illegible] Agrippa. ‡ Gwel ar pen. 9. 4. || [illegible] medd iant, ond a arferir [illegible] er dangos na wiw i [illegible] a'i drech, na wna efe ond [illegible] ei hun. Gwel rhagor ar pen. 9. 5.

15 * Ac mi a ddywedais, Pwy wyt ti, Arglwydd? Ac efe a ddywedodd, ᵏ Myfi yw Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid.

ᵏ [illegible] Ioan 15. 20, 21.

* [illegible] pen. 9. 4, 5: pan oedd y traed [illegible] yn cael eu [illegible] Pen yn gwaeddi [illegible] Pa ham yr wyt ti yn fy [illegible]?

16 [illegible] * [illegible] cyfod, a saf ar dy draed: † canys i hyn yr ymddangos-[illegible] ˡ i'th wneuthur di ᵐ yn weinidog ac yn dyst o'r pethau a welaist, * ‡ ac

iaethiad oddi wrth y [illegible]
odd pawb o honyn: ar [illegible]
Arglwydd ef oddi w[illegible]
phenodd y gwaith a [illegible]
wneyd, ac yna nid g[illegible]
gadw ef yn hwy o[illegible]
gamp uchel y rhedasa[illegible]

18 ʳ * I agoryd [illegible] i'w troi o dywyllw[illegible] feddiant Satan at [illegible] derbyniont faddeu[illegible] chyfran ym mysg y [illegible]iwyd ˢ trwy y ffyd[illegible]

ʳ pen. 9. 17, 18. Salm [illegible] a 32. 5. a 35. 5. a 42. 7. a 4[illegible] 9. 20. 2 Cor. 4. 4, 6. Eph. 1. [illegible] Es. 9. 2. a 49. 6. a 60. 1—3. [illegible] 23. Luc 1. 79. a 2. 32. Ioan [illegible] 5. a 12. 35, 36. 2 Cor. 6. 14. [illegible] 1 Pedr 2. 9. 1 Ioan 2. 8, 9. Luc 11. 21, 22. Col. 1. 13. 1 Ioan 3. 8. a 5. 19. Dat. 20. [illegible] a 5. 31. a 10. 43. a 13. 38, 3[illegible] Rhuf. 4. 6—9. 1 Cor. 6. 10, 1[illegible] 1 9. a 2. 12. ˢ pen. 20. 3[illegible] Col. 1. 12. Heb. 9. 15. Iago 2[illegible] 17. 1 Cor. 1. 2, 30. a 6. 11. Jud. 1. ˢ pen. 15. 9. Ioan [illegible] 1, 2. Gal. 2. 20. a 3. 2, 14.

* I agoryd llygaid [illegible]
fel yr agorwyd llygai[illegible]
iddo fod yn ddall. † I'[illegible]
brydol i oleuni ysbry[illegible]
ryfeddol â'r goleuni [illegible]
ei ffordd i Damascus [illegible]
glwyddiaeth pechod [illegible]
bechod y mae satan [illegible]
bechaduriaid, ac y [illegible]
|| Mae hyn yn dangos [illegible]
pechodau dynion o'r [illegible]
Dduw yn ei ras i'w [illegible]
rwystro iachawdwria[illegible]
efengyl, ac a'i derbyni[illegible]
y cariad o hônl. § R[illegible]
sancteiddio, yn gystal [illegible]

fanol ar y gwahaniaeth rhwng "agllygaid" â'u "troi o dywyllwch i ped agorasid eu llygaid gan Ysbryd)uw, ac heb roddi goleuni addysg rol iddynt; buasent fel dynion a'u n agored, ond wedi eu cauad mewn lywyll: o'r tu arall, pe buasai goleu'irionedd yn cael ei ddanfon iddynt, ;oryd eu llygaid gan yr Ysbryd Glân; yn debyg i ddeillion yn rhodio ıwn golau ddydd. Yr olaf hyn yw ıweroedd yn ein gwlad ni yr oes oleu

Am ba achos, [a] O frenhin A-[b] * ni bûm anufudd i'r welednefol:

ı, 26, 27. b Ez. 4. 13, 14. Es. 50. 5. Jer. 20. 9. 8. a 3. 14. Joan 1. 3. Gal. 1. 16.

um anghredadyn, gelyn, ac erlidiwr i a gredais yr hyn a welais ac a ac a ufuddêais i'r hyn a orchymynni o'r nef: nis gall hyny fod yn ac eto, dyma'r cwbl a ellir roddi yn I.

* Eithr mi a bregethais i'r rhai nascus yn gyntaf, [d] ac yn Jer-, a thros holl wlad Judea, [e] ac hedloedd; [f] † ar iddynt edif-[g] a dychwelyd at Dduw, [h] ‡ a hur gweithredoedd addas i edh.

9. 19—22. d pen. 9. 28, 29. a 22. 17, 18. e adn. 46—48. a 13. 6. a 22. 21, 22. Rhuf. 11. 18—20. a 3. 19. a 11. 18. a 17. 30. a 20. 21. Jer. Esec. 18. 30—32. Mat. 3. 2. a 4. 17. a 9. 13. a 21. rc 6. 12. Luc 13. 3, 5. a 15. 7, 10. a 24. 46, 47. 2 Cor. 7. 10. 2 Tim. 2. 25, 26. Dat. 2. 5, 21. 16, 11. g pen. 9. 35. a 14. 15. a 15. 19. Salm ar. 3. 40. Hos. 12. 6. a 14. 2. Luc 1. 16. 2 Cor. es. 1. 9. h Es. 55. 7. Mat. 3. 8. Luc 3. 8—14. Eph. 4. 17—32. a 5. 1—25. a 6. 1—9. Tit. 2. 2—1. 14—16. a 2. 9—12. a 4. 2—5. 2 Pedr 1. 5—8.

)yniodd Paul ei apostoliaeth at y :dd pan drôwyd ef; eto ni phregethi neb ond Iuddewon a phroselytiaid wedi hyny, hyd wedi dychweliad ıs trwy weinidogaeth Pedr. Efallai d efe ar y cyntaf yn dêall helaethder iad yn hollawl, mwy na'r apostolion ım hyny yr oedd yn pwyllo, i gael :ddwl yr Arglwydd yn well, o ran y r amser, iddo ef ymosod ar y fath ıawr. † Fel y mae pechod yn troi oddi wrth Dduw, felly y mae gwir 'ch yn troi, neu yn hytrach yn dy-, dynion yn ol at Dduw: yr oedd yn ar bawb, Iuddewon a chenedl-‡ Fel y mae ffydd i'w dangos trwy loedd, Iago 2. 18; felly y mae edihefyd: os dywedwn fod yn ddrwg bechu, a'n bod yn casâu pechod, ac byw ynddo, yr ydym yn ein twyllo ain, ac hyd y mae ynom ni yn gwatw.

* O achos y pethau hyn [i] yr won a'm daliasant i yn y deml, geisiasant *fy* lladd ‡ *i â'u dwyhun.*

21. 30, 31. a 22. 22. a 23. 12—15. a 25. 3.

achos pregethu y pethau daionus, ld, a nefolaidd hyn, gwedi i mi eu profi fy hun, a chael anfoniad dwyfol i'w cyhoeddi; dyna'r holl gweryl sydd rhwng yr Iuddewon â mi: † am hyn yn unig y daliasant fi yn y deml ac y ceisiasant fy lladd I mewn terfysg a brad a'u dwylaw eu hunain, heb un math o brawf na barn gyfreithlawn ar fy achos I: pen. 21. 30, 31; a 23. 12; a 25. 3. ‡ Wrth fod y geiriau hyn mewn llythyrenau Italaidd, dêallir nad ydynt fel *cynnifer o eiriau* yn y Groeg; eto dywedir mai dyna yw gwir feddwl y gair *diacheirisasthai* a arferir yma.

22 * Am hynny, [k] wedi i mi gael help gan Dduw, † yr wyf fi yn aros hyd y dydd hwn, [l] gan dystiolaethu i fychan a mawr, [m] ‡ ac heb ddywedyd dim amgen nag a ddywedasai [n] y prophwydi a Moses, y delent i ben;

k adn. 17. pen. 14. 19, 20. a 16. 25, 26. a 18. 9, 10. a 21. 31—33. a 23. 10, 11, 16. &c. 1 Sam. 7. 12 Ezra 8. 31. Salm 18. 47. a 66. 12. a 118. 10—13. a 124. 1—3, 8. 2 Cor. 1. 6—10. 2 Tim. 3. 11. a 4. 17, 18. l pen. 20. 20—27. Dat. 11, 18. a 20. 12. m Gwel ar adn. 6. pen. 3. 21—24. Luc 24. 27, 44. n pen. 24. 14. a 28. 23. Mat. 17. 4, 5. Luc 16. 29—31. Ioan 1. 17, 45. a 3. 14, 15. a 5. 39, 46. Rhuf. 3. 21. Dat. 15. 3.

* Mae Paul yn priodoli ei holl waredigaethau tymmorawl, a phob cynnaliaeth ysbrydol a gawsai, i ddaioni a chymmorth Duw, yn ol ei addewid iddo pan ei galwodd, adn. 17, ac wedi hyny hefyd fwy nac unwaith, pen. 18. 9, 10; a 23. ‖ Cyfeirio y mae yn ddïammau at gyfryngiadau rhyfedd rhagluniaeth Duw yn ei blaid ef, trwy ei nai, trwy y pen-capten, trwy Felix, a thrwy Festus; ac at y cysuron tumewnôl a roddasai yr Arglwydd Iesu yn ddigyfrwng iddo. † Nid yn unig yn aros yn fyw, ac yn ddïangol rhag ei elynion; ond hefyd yn aros yn gadarn ac yn wrol i bregethu a thystiolaethu efengyl gras Duw, i fychan a mawr. ‡ Ac wrth bregethu, nid oedd yn dywedyd dim ond yr hyn a rag-ddywedasai Moses a'r prophwydi y denent i ben. Prophwyd oedd Moses fel y lleill; ond yma sonir am dano megys ar wahan oddi wrth y lleill, am ei fod yn rhagori ar y lleill oll, fel deddfwr Israel, a chwedi ymddiddan â Duw wyneb yn wyneb. Num. 12. 6—8.

23 [o] * Y dïoddefai Crist, [p] † *ac* y byddai efe yn gyntaf o adgyfodiad y meirw, [q] ‡ ac y dangosai oleuni i'r bobl, ac i'r Cenhedloedd.

o Gen. 3. 15. Salm 22. a 69. Es. 53. Dan. 9. 24—26. Zec. 12. 10. a 13. 7. Luc 18. 31—33. a 24. 26. 1 Cor. 15. 3, 4. p adn. 8. pen. 2. 23—32. a 13. 34. Salm 16. 8—11. Es. 53. 10—12. Mat. 27. 53. Ioan 10. 18. a 11. 25, 26. 1 Cor. 15. 20—23. Col. 1. 18. Dat. 1. 5. q Gwel ar adn. 18.

* Rhag-ddangosodd Moses ddyoddefaint y Messiah yn yr oen pasg, yn y sarph bres, ac yn yr holl aberthau a osododd efe; a rhagfynegodd y prophwydi hyny mewn amrafael fànau, yn enwedig Dafydd, yn Salm 22 oll, Isaiah, pen. 53 oll, a Daniel, pen. 9. 24—26. † Rhag-fynegasant ei adgyfodiad ef hefyd, mewn mànau rhy lïosog i'w gosod i lawr yma: ‡ ac y byddai efe yn oleuni i oleuo y cenedloedd, trwy ei air a'i Ysbryd. Isa. 42. 6, 7; a 49. 6. Ond nid oedd yr Iuddewon yn credu fod hyn oll wedi "dyfod i ben;" ac ni fynent glywed sôn am deyrnas ysbrydol y Messiah, na dygiad y cenedloedd mewn iddi.

[illegible]

25 * [illegible] * O [illegible] Festus; [illegible]

[illegible]

[illegible] Iuddewig, wedi [illegible] yn Judea;—iddo ef y [illegible] sancteiddd. [illegible] archoffeiriaid; felly [illegible] Iesu, a'r pethau [illegible] Paul, wedi ei [illegible], fod yn [illegible] bethau diletha [illegible]

[illegible] Agrippa, yn fwy na Fest[us] [illegible] Paul [illegible] ei bus yn [illegible] Agrippa yn ei [illegible] yn ei lefar[u] [illegible] Crist, ei [illegible] yr Ysbryd Glân, [illegible] Paul yn [illegible] rhyfedd [illegible] Damascus, yn bethau [illegible] holl [illegible] o honynt.

27 * O frenhin Agrippa, [illegible] yn credu i'r prophwydi? † mi [illegible] dy fod yn credu.

[illegible]

* Gwedi [illegible] Festus, trodd yr ap[ostol] [illegible] Agrippa, a [illegible] yn [illegible] a [illegible] efe yn credu [illegible] fel pe dywedasai, Os w[yt] [illegible] i'r prophwydi, pa ham na c[hredi] [illegible] am yr hwn y llefarodd [illegible] y gelli beidio [illegible] fe pe [illegible] yn ei geryddu [illegible] maddeuant, am ofyn y [illegible]: ac yn cymmeryd yn [illegible] fod Agrippa yn credu i'r pr[ophwydi] [illegible] araethyddi[aeth] [illegible] o lefaru, a [illegible] yn fawr ar Agrippa, [illegible] yn yr adnod nesaf.

28 * Ac Agrippa a ddy[wedodd] wrth Paul, * Yr wyt ti o fewn [ychydig] i'm hennill i fod yn Gristi[on].

[illegible]

* Cafodd y cyfeiriad boneddi[g] [illegible] nerthol, at Agrippa, y [illegible]

i Paul trwy brofiad melus, werth crefydd, a gwyddai hefyd y dir- l o fod yn amddifad o hôni, am yn tywallt ei ysbryd duwiol a allan yn y geiriau uchod, mewn gwresog ar i Agrippa a'r holl n o'i gwmpas, gael eu gwneyd yn nogion fel ef ei hun yn mhob peth dwyn a sonia. Mae y dymuniad wn yn dangos ei sicrwydd ef o wir- r efengyl; yr angenrheidrwydd an- o ffydd yn Nghrist er iechydwr- i ddedwyddwch ef ei hun fel crist- yn nôd mewn rhwymau; ei dyb nad rippa, Festus, a'r gwŷr mawrion er- d yn bresenol, ddim yn credu; a'i arthodent hwy yr efengyl i'w colled- 'u hunain. † Tybia rhai nad oedd efe mewn rhwymau o flaen y llŷs, ond feirio at ei garchariad yn gyffredin yr Ond mae y geiriau hyn, a pen. 24. 27, ngos yn amlwg ei fod ef mewn iau.

* Ac wedi iddo ddywedyd hyn, y cododd y brenhin, a'r rhaglaw, rnice, a'r rhai oedd yn eistedd â hwynt.

pen. 18. 15. a 25. 23.

* wedi i Paul ddyfod môr agos atynt oll geiriau uchod, yr oedd Agrippa, Fest- Bernice, a phawb o honynt, yn dechreu aed yn anesmwyth fel Felix o'r blaen, 24. 25, ac nid oeddynt am glywed ych- ueg rhag ofn cael eu clwyfo yn ddyfnach. Agrippa, yr hwn oedd yn dëall y mater or- oedd y mwyaf anesmwyth, a'r cyntaf i ai i fynu y cyfarfod. Cynt y newid yr hiop ei groen, a'r llewpard ei frychni, nag ymedy pechadur â'i bechod ar cael ei ar- boeddi yn drwm.

31 * Ac wedi iddynt fyned o'r illdu, hwy a lefarasant wrth eu gil- d, gan ddywedyd, [h] † Nid yw y a hwn yn gwneuthur dim yn haeddu au, neu rwymau.

pen. 23. 9, 29. a 25. 25. a 28. 18. 2 Sam. 24. 17. Luc 14, 15. 1 Pedr 3. 16. a 4. 14—16.

Un ai i dŷ y rhaglaw, neu i ryw ystafell ddiedig yn y llŷs. † Cyn belled ag y gall hwy farnu, ac yr oeddynt yn barnu yn ir hefyd, nid oedd Paul wedi yr holl a fu arno, yn gwneuthur, na chwedi euthur, dim yn haeddu angau, neu mau. Tystiolaeth dda oedd hon ond pa na ddygasid hi yn gyhoeddus yn y llŷs, lyw pawb? Nid oedd Nero y pryd hwn gwneuthur y deddfau gwaedlyd, y a wnaed wedi hyn, i roddi pawb a bro- nt gristionogrwydd i farwolaeth.

32 * Yna y dywedodd Agrippa h Ffestus, † Fe allasid gollwng y yma ymaith, ‡ oni buasai iddo pelio at Cesar.

pen. 26. 11, 12, 26. a 28. 18, 19.

Sylwyd o'r blaen, fod Agrippa yn gyd- yddus iawn â'r cyfreithiau Iuddewig a ifeinaidd hefyd, felly yr oedd gair oddi ho ef yn myned yn mhell iawn gyda tus yn y mater dyrys hwn. † Yr oedd hyn ar unwaith yn condemnio holl ymddyg- iadau yr Iuddewon, erlidwyr Paul; cafodd y diffeithiaid hyny eu poen am eu llafur, a dy- chwelyd adref dân y gwarth o gam-gyhuddo ac erlid dyn diniwed. Yr oedd yn condemn- io Agrippa ei hun hefyd: oblegid os oedd Paul yn ddiniwed, a'r pethau a adroddodd ef yn eiriau gwirionedd a sobrwydd, pa ham na buasai efe yn credu y pethau, ac yn troi yn gristion yn gwbl oll. ‡ Gallesid ei ollwng ef ymaith *er* iddo appêlio at Cesar; oblegid er bod yr appêliad hwnw yn attal y rhaglaw i fyned yn mlaen yn mhellach yn ei erbyn ef, nid oedd mewn un modd yn ei *rwymo* ef i ddanfon y carcharor at Cesar, oddigerth yn wir bod yr erlidwyr hefyd wedi cytuno yn y cyfryw appêliad, yr hyn nid oeddynt wedi ei wneyd yn achos Paul. Nid oedd hyn ond esgus gwael, i ddanfon Paul ymaith fel carcharor i foddio yr Iuddewon. Nid oedd yr un gyfraith mewn bod, a gafael ynddo ef y pryd hwn; a gallasai dynu yn ol ei appêl- iad pe buasai yn dewis, a sefyll am ei ryddâd.

PEN. XXVII.

Paul, wrth forio tu a Rhufain, yn rhag- ddywedyd perygl y daith.

[a] * A PHAN gyttunwyd † forio o honom ymaith i'r [b] ‡ Ital, hwy a roi- sant Paul, || a rhyw garcharorion eraill, [c] § at ganwriad a'i enw Julius, [d] o fyddin Augustus.

a pen. 19. 21. a 23. 11. a 25. 12, 25. Gen. 50. 20. Salm 33. 11. a 76. 10. Diar. 19. 21. Galar. 3. 37. Dan. 4. 35. Rhuf. 15. 22—29. b pen. 10. 1. a 18. 2. Heb. 13. 24. c adn. 11, 43. pen. 10. 22. a 21. 32. a 22. 26. a 23. 17. a 24. 23. a 28. 16. Mat. 8. 5—10. a 27. 54. Luc 7. 2. a 23. 47. d pen. 25. 21.

* O herwydd appêliad Paul at Cesar, a chyngor Agrippa yn yr amgylchiad hwnw, penderfynodd Festus ei ddanfon ef i Rufain: ond yr oedd gan Dduw law yn hyn oll, yn ddiarwybod i Festus, ac Agrippa hefyd. † Forio o *hóno ef* yw y geiriau mewn rhai hen ysgrifau, meddant; nid oedd gan Festus ddim awdurdod ar Luc ac Aristarchus a aeth- ant gyda Phaul, o'u gwirfodd yr aethant hwy. ‡ Yr oedd yn agos i 1400 o filltiroedd o Cesarea i Rufain, a myned ar hyd llinell uniawn; ac agos i gymmaint arall ar hyd y llwybr amgylchedig a ddangosir yn y darlun i'r fordaith hon. || Rhywrai oedd fel Paul wedi appêlio at Cesar, mae yn debyg, ac yn- tau yn cael ei gyfrif yn garcharor fel hwy- thau, ond yn wahanol iawn iddynt hwy. § Tybir mai rhyw wr rhydd o deulu Julius Cesar oedd hwn, wedi cael ei enwi ar ei enw ef, ac yn ganwriad yn myddin anrhyd- eddusaf yr Ymherawdwr ei hun, yr hon a elwid byddin Augustus, mewn ffordd o enw- ogrwydd, gan Augustus Cesar, yr hwn a ddaeth i'r Ymherodraeth ar ol Julius ei ewythr.

2 * Ac wedi dringo i long o Adra- mytium, [e] † ar fedr hwylio i dueddau Asia, [f] ni a aethom allan o'r porth- ladd, [g] ‡ a chyd â ni yr oedd [h] Aris- tarchus, Macedoniad o Thessalonica.

e pen. 20. 15, 16. a 21. 1—3. f pen. 21. 1. Luc 8. 22. g pen. 16. 10—13, 17. a 20. 5, 6. a 21. 5. a 28. 2, 10, 12, 16. h pen. 19. 29. a 20. 4. Col. 4. 10. Phile. 24.

wrtho yn ei holl draflodau i gyd.

3 * A thrannoeth ni a ddygwyd i waered i [i] Sidon. [k] † A Julius a ymddûg yn garedigol tu ag at Paul, ‡ ac a roddes *iddo* gennad i fyned at ei gyfeillion i gael ymgeledd.

i pen. 12. 20. Gen. 10. 15. a 49. 13. Es. 23. 2—4, 12. Zec. 9. 2. *k* adn. 1, 43. pen. 24. 23. a 28. 16.

* Porthladd enwog yn Phenicia, ydoedd Sidon, tua chân milltir i'r gogledd o Cesarea, ar lân yr un môr, sef môr y canol-dir. Yr oedd hyn ar y cychwyn, allan o'r ffordd i Rufain; ond mae yn debyg fod y llong yn rhwym yno. † Yr oedd ymddygiad hardd a boneddigaidd Paul yn ennill parch iddo gan y canwriad, fel Joseph yn y carchar, a Daniel a'r tri llanc yn Babilon: a Duw yn tueddu calon y canwriad hefyd i'w barchu ef. Efallai iddo glywed ei araeth ger bron Agrippa, a'i fod yn gwybod y meddwl oedd gan Agrippa a Festus am dano, os nad oedd wedi cael gorchymyn hefyd gan Festus i ymddwyn yn garedigol tuag ato ar y daith. ‡ Mae yn debyg fod rhai cristionogion yn Sidon y pryd hwn, er nad oes dim hanes pellach am danynt: yr oedd yn garedigrwydd i Paul gael ymweled â hwynt, a chael rhyw ymgeledd angenrheidiol i'w daith hir a thymhestlog ganddynt, pethau nad oedd i'w cael yn y llong. Mae yn debyg mai dàn ofal milwr neu ddau y cafodd ef fyned i'r lân.

4 * Ac wedi myned oddi yno, ni a hwyliasom dan [l] Cyprus, am fod y [m] gwyntoedd yn wrthwynebus.

l pen. 4. 36. a 11. 19, 20. a 13. 4. a 15. 39. a 21. 3, 16. *m* Mat. 14. 24. Marc 6. 48.

* Dàn Cyprus oedd o'r tu gogledd iddi, rhyngddi â chyfandir Asia leiaf. † Buasai yn unionach iddynt hwylio o'r tu dê iddi, a'i gadael rhyngddynt a'r gogledd; ond yr oedd y gwyntoedd yn wrthwynebus i wneyd hyny.

yno, ac yn rhwym i'r Ita-
ith, &c., (adn. 18, 38,) i
oedd dàn ei ofal ef i'w tro-
† Symmudodd y canwria-
a'r milwyr o'r llong gynta-
ar fwrdd yr ail.

7 * Ac wedi i ni hw-
lawer o ddyddiau, † a
ar gyfer Cnidus, am
gwynt i ni; [r] ni a hwy-
Creta, ‡ ar gyfer Salm-

r adn. 12, 13, 21. pen. 2. 11. T

* Hwylio yn *araf*, yn
hyny, meddant, yw ysty-
yd: am fod y gwynt yn
gwynt, a'r llong yn dra
ynt yn gallu myned nema-
llawer o ddyddiau. †
porthladd enwog ar be-
Caria, fawr gyda chant-
oedd, ar linell uniawn,
ddengys mai yn araf ac
ant. ‡ Ynys fawr hir-fai-
môr y canol-dir, ac a elw-
a Salmone ydoedd enw
yr ynys hôno, tua chan-
milltir, i'r dehau-orllewin
is law Creta oedd hwyli-
buasai yn llawer agosach
ddi a'r gogledd o Cnidu-
gwynt.

8 * Ac *wedi i ni*
heibio iddi, ni a ddae-
elwir, † Y porthlad-
‡ yr hwn yr oedd din-
iddo.

* Gwedi amgylchu,
benrhyn dwyreiniol Cret-
ygl ac anhawsdra, hwy
elwid † Y porthladdoed-

wedi i dalm o amser fyned heibio o reu y fordaith, ac heb fyned ddim pell- a hyn yn mlaen: nid oeddynt yn y fân Iros bûm cant a hanner o filltiroedd o ea, y lle y cychwynasant o hono pe ent ar eu hunion; a gallasent ddyfod cynnifer a hyny o ddyddiau gyda wynt, wrth fel yr hwyliasant o Cesarea n. Gwel ar adn. 3. † Yr Ympryd a yllir yma oedd yr ympryd mawr ar l mawr y cymmod; a chan fod hwnw gwydd ar y degfed dydd o'r seithfed aeu fis Tizri, yr hwn oedd yn ateb i ran edi a rhan o'n Hydref ni; (Lefit. 16. 23. 27; a Num. 29. 7;) rhaid ei bod wyl Mihangel. Nid bod yr ympryd darfod oedd yn ei gwneyd yn enbyd i ; ond wrth hyny y dengys Luc fod y f yn nesâu, pryd y byddai y nos yn hir u dywyll, a'r tywydd yn gyffredin yn hestlog, ac felly y byddai morio yn yd. O'r amser hwn hyd fis Mawrth ni dai morwyr y gwledydd hyny yn anturio lawr i'r môr, nid oedd eu llongau hwy gryfed i ddàl ystormydd â'n llongau ni; nid oedd morwriaeth wedi ei dysgu i'r berffeithrwydd y pryd hwnw ac yn yr oedd hyn: ychydig yn agos i'r lân a an- lent hwy, a dywedir bod llifau Mihangel dra pheryglus o hyd yn môr y canol-dir.

10 Gan ddywedyd wrthynt [u] * *Ha* r, yr wyf yn gweled y bydd yr hynt ynghyd a sarhad a cholled fawr, yn unig am y llwyth a'r llong, ir am ein heinioes ni hefyd.

adn. 21—26, 21, 24. Gen. 41. 16—25, 38, 39. Salm 25. ian. 2. 30. Am. 3. 7. 1 Pedr 4. 18.

Heblaw y pethau a ddywedwyd uchod y perygl o forio yn yr amser hyn o'r ddyn; mae yn ddïammau fod Paul drwy yd prophwydoliaeth yn eu rhag-rybudd- wy: yr oedd "yn gweled" y perygl y ddatguddiad dwyfol, heb law wrth re- naturiol. A phan welsant hwy ei roganau yn dyfod i ben, bu y rhybudd yn foddion i greu parch yn eu meddyl- iddo, ac efallai yn foddion er iachawd- aeth i rai o honynt. Yr oedd Duw drwy yn dangos Paul fel dyn nodedig yn eu h, fel y gwrandawent ei eiriau ef mewn au ysbrydol.

11 * Eithr y canwriad a [x] gredodd wydd ac i berchen y llong, yn fwy i'r pethau a ddywedid gan Paul.

adn. 21. Ex. 9. 20, 21. 2 Bren. 6. 10. Diar. 27. 12. 3. 17, 18. a 33. 4. Heb. 11. 7.

Yr oedd y canwriad am fyned yn mlaen, ha faint bynag o barch oedd ganddo i l o ran pethau eraill, yr oedd yn natur- iddo feddwl y gwyddai llywydd a pher- n y llong fwy am forwriaeth nac a wydd- Paul. Yn adn. 21, mae Paul yn dangos camsynied iddynt oll.

12 [y] * A chan fod y porthladd yn hyfleus i auafu, † y rhan fwyaf a sant gynghor i ymado oddi yno hef- , ‡ os gallent ryw fodd gyrhaeddyd d Phenice, i auafu *yno*; yr hwn sydd borthladd yn [z] Creta, ar gyfer y deau-orllewin, a'r gogledd-orllewin.

y adn. 8. Salm 107. 30. z adn. 7.

* Er bod y lle hwn yn hyfryd o ran ei sef- yllfa, eto nid oedd yn gyfleus i auafu ynddo, o herwydd ei fod yn agored i dymhestloedd geirwon, a môr-gymmlawdd enbyd a myn- ych o'r dwyrain-ogledd: † gan hyny cytun- odd y rhan fwyaf yn groes i gyngor Paul i ymadael oddi yno. ‡ Porthladd arall ydoedd Phenice, tua chwe' ugain milltir yn mlaen o'r Porthladdoedd Prydferth, yn mhen gor- llewinol eithaf ynys Creta: yr oedd yn gor- wedd mewn cilfach, rhwng dau benrhyn uchel a redent i'r môr, ac am hyny yn lle cyfleus a diogel iawn i auafu ynddo pe gall- asent hwy fyned i mewn, ond nis gallasant gan wynt tymhestlog yn eu herbyn, adn. 14, 15.

13 [a] * A phan chwythodd y deheu- wynt yn araf, † hwynt-hwy yn tybied cael *eu* meddwl, gan godi *hwyliau*, a foriasant heibio yn agos i Creta.

a Job 37. 17. Salm 78. 26. Can. 4. 16. Luc 12. 55.

* Pe buasai y deheu-wynt araf hwn yn parâu, buasai yn gyfleus iawn iddynt hwy i amgylchu y penrhyn deheu-orllewinol, a myned i mewn i angorfa Phenice: † gan dybied gwneyd felly, hwy a godasant hwyl- iau, ac a aethant yn llwyddiannus, hyd o fewn ychydig i'r penrhyn yr oeddynt i'w amgylchu.

14 [b] * Ond cyn nemmawr cyfod- odd yn ei herbyn hi [c] wynt tymhest- log, † yr hwn a elwir Euroclydon.

b Ex. 14. 21—27. Jona 1. 3—5. c Salm 107. 25—27. Esec 27. 26. Mat. 8. 24. Marc 4. 37.

* Gyda eu bod hwy yn tybied eu bod yn ddiberygl, a bron yn yr hafan a ddymun- ent, gwelodd Duw, yr hwn sydd a'i ffyrdd yn y môr, a'i lwybr yn y corwynt a'r rhy- ferthwy, yn dda eu croesi hwynt: yn un peth am na wrandawsent ar lais ei was ef, ac hefyd i ddangos ei ryfeddodau yn y dyfn- der, ei ddaioni yn eu gwaredu o'r dyfnder, ac anrhydedd ei was Paul yn eu golwg hwy ar ol hyn. † Gwynt tymhestlog ofnadwy oedd yr Euroclydon hwn, yn chwythu yn benaf o'r dwyrain-ogledd; ond bob yn awr ac eilwaith yn newid, ac fel trowynt nerthol yn chwythu o bob parth agos, ac yn berwi y môr yn dònau mawrion dychrynllyd, fel nad oedd bosibl llywio y llong, na'i chadw at un pwnc neillduol. *Levanters* y gelwir yr ystormydd hyn yn awr, a dywedir eu bod yn aml yn y môr hwnw o hyd.

15 * A phan gipiwyd y llong, ac heb allu gwrthwynebu y gwynt, [d] † ni a ymroisom, ac a ddygwyd *gyd a'r gwynt*.

d adn. 27. Iago 3. 4.

* Gan y corwynt nerthol a thröedig uchod, yr hwn a gipiai y llong yn ddïwrthwyneb, ac a'i taflai draw ac yma môr nerthol, fel nas gallasai y morwyr mewn un modd ei llywio, na'i chyfeirio tuag at bwnc yn y byd. † Yn y cyfryw amgylchiad, wedi aml esgyn i'r nefoedd, ac aml ddisgyn i'r dyfn- der; a'u henaid wedi toddi gan flinder, a

[illegible]

* Nid [illegible]
[illegible]
[illegible] Paul a'i [illegible]
[illegible] yn ymprydio [illegible]
[illegible] Duw yn [illegible]
[illegible] Paul oedd y [illegible]
[illegible] y cyfwng hwn: yr [illegible]
[illegible] yn yr holl [illegible]
gwyddai bod ei fater [illegible]
[illegible] â Duw beth [illegible]
[illegible]: gwyddai bod y [illegible]
i Rufain, (pen. 23. 11,) [illegible]

* Gweddi [illegible] Dafydd o [illegible]

ıâd," yn arwyddo cael y
rwydr â gelynion, neu yn
lio am hyny: a'r gair
" yn arwyddo cosp. neu
odd y rhai hyn y gwaethaf
gwynt a thonau Duw; a
i a'u dirwyo yn drwm am
ıyny, ar ol eu cynghori i

awrhon * yr wyf yn
:hwi i fod yn gysurus:
dd colled am einioes *un*
am y llong yn unig.

. 23. 11. 1 Sam. 30. 6. Ezra 10. 2. 12. 7. Es. 43. 1, 2. 2 Cor. 1. 4—6. 4.

n yn yr adnod o'r blaen, yn yr adnod hon; † trwy hai colled am *einioes* neb y llong yn unig: ac nid â'i llwyth ond peth bychan yd hwn, mae yn debyg, ond oes.

;s safodd yn fy ymyl y
Duw, ᵍ † yr hwn a'm
wn yr wyf yn ei add-

-11, 23. a 23. 11. Dan. 6. 22. Heb. 1. Ex. 19. 5. Deut. 32. 9. Salm 135. 4. 44. 5. Jer. 31. 33. a 32. 39. Esec. 36. 17. Ioan 17. 9, 10. 1 Cor. 6. 20. Tit. *r* pen. 16. 17. Salm 143. 12. Dan. Ioan 12. 26. Rhuf. 1. 1, 9. a 6. 22. it. 1. 1.

gel Duw pa le i gael hyd i wyddai Paul ei hun, na'r , pa le yr oeddynt. † Yr l creadur, fel dyn, fel crist- ol. ‡ Yr hwn wyf yn was- aesoneg: gwasanaethu Duw addoli yw ei wasanaethu; gair Groeg am bob un o'r

dywedyd, ˢ * Nac ofna,
l i ti sefyll ger bron Ce-
ᵘ ‡ rhoddes Duw i ti y
yn morio gyd â thi.

Gen. 15. 1. a 46. 3. 1 Bren. 17. 13. 10—14. a 43. 1—5. Mat. 10. 28. Dat. ; a 19. 21. a 23. 11. a 25. 11. Mat. 10. 4. 16, 17. Dat. 11. 5—7. *u* adn. 37. 32. a 19. 29. a 30. 27. a 39. 5, 23. Es. Iago 5. 16.

i mae angelion Duw yn n duwiol yw, "Nac ofna:" Dan. 10. 12, 19; felly i Zach- ; felly i Mair, Luc 1. 30; ac dd wrth y bedd, Mat. 28. 5. :fyll ger bron Cesar;" dyna dd na chollir *di* yn y fordaith des Duw i ti y rhai oll sydd thi:" arbedir eu bywydau wn er dy fwyn di, ac mewn dïau di drostynt. Cyfleusdra ddywedyd gair dros Dduw ni adawodd Paul iddo fyned eyd defnydd o hono.

:nny, *ha* wŷr, cymmer-
ˣ * canys yr wyf fi yn
v, mai felly y bydd, yn
dywedwyd i mi.

x adn. 11, 21. Num. 23. 19. 2 Cron. 20. 20. Luc 1. 45. 2 Tim. 1. 12.

* Fel pe dywedasai, Nid dyma'r tro cyntaf i mi gael y cyfryw ddatguddiedigaethau ac addewidion, ac ni welais I yr un o honynt yn pallu erioed: mae genyf hir a mynych brofiad o allu a ffyddlondeb fy Nuw; ac yr wyf yn credu yn gadarn y bydd fel y dywedwyd i mi y tro hwn hefyd: am hyny yr wyf yn attolwg i chwi fod yn gysurus.

26 Ond mae yn rhaid ein bwrw ni ʸ i ryw ynys.

y pen. 28. 1.

* Yr oedd hyn hefyd wedi ei ddatguddio yn ddlan i Paul gan yr angel, ac yntau yn ei grybwyll i'r morwyr fel arwydd o wirionedd y datguddiad, pan ei gwelent yn dyfod i ben. Melita oedd yr ynys. pen. 28. 1.

27 ᶻ * Ac wedi dyfod y bedwaredd nos ar ddeg, fe a ddigwyddodd, † a ni yn morio yn Adria, ynghylch han- ner nos, ᵃ ‡ dybied o'r morwyr eu bod yn nesáu i ryw wlad.

z adn. 18—20. *a* adn. 39. 1 Bren. 9. 27. Jona 1. 6. Dat. 18. 17.

* Y bedwaredd nos ar ddeg o ddechreuad y dymhestl, mae yn debyg: rhyfedd eu cadw yn fyw am gyhyd o amser yn y fath gorwyntoedd! † Yn yr hen amseroedd, môr Adria y gelwid yr holl ran hyny o fôr y canoldir, ag sydd yn gorwedd i'r dehau o Italy, ac nid yr hyn a elwir yn awr culfor Venice: culfor Adria y gelwid y rhan hyny gynt, ac yr oedd yn mhellach i'r gogledd o lawer na llwybr môr-daith Paul. ‡ Er môr dywyll ac ystormllyd oedd y nos, dëallodd yr hen forwyr cyfarwydd wrth ryw arwyddion, eu bod yn nesáu i ryw wlad.

28 * Ac wedi iddynt blymio, † hwy a'i cawsant yn ugain gwrhyd: ‡ ac wedi myned ychydig pellach, a phlymio drachefn, hwy a'i cawsant yn bymtheg gwrhyd.

* Gŵyr pawb beth yw plymio: gollwng darn o blwm wrth linyn i'r gwaelod, i gael gwybod y dyfnder. † Gwrhyd yw yr hyd o flaen y naill hirfys i ddyn cyffredin, hyd flaen yr hirfys arall, pan fyddo y breichiau ar led: chwech troedfedd y cyfrifir gwrhyd yn gyffredin; felly yr oedd yr ugain gwrhyd yma yn chwech ugain troedfedd. ‡ Plymiwyd drachefn wedi myned ychydig yn mlaen, rhag myned i le rhy fâs yn ddiarwybod, a chafwyd y dyfnedd yn bymtheg gwrhyd, neu bedwar ugain a deg o droedfeddi.

29 * Ac a hwy yn ofni rhag i ni ᵇ syrthio ar leoedd geirwon, ᶜ † wedi iddynt fwrw pedair angor allan ᵈ ‡ o'r llyw, hwy a ddeisyfasant ei myned hi yn ddydd.

b adn. 17, 41. *c* adn. 30, 40. Heb. 6. 19. *d* Deut. 28. 67. Salm 130. 6.

* Yna gwelsant yn amlwg eu bod yn nesâu i ryw lân; a rhag ofn iddynt daro wrth, a dryllio ar greigiau, † hwy a fwriasant allan bedair angor, i'w cadw yn y màn yr oeddynt nes cael goleu dydd i weled eu ffordd yn well. ‡ O'r ffureg, neu ben blaen y llong, y bwrir

angorau yn awr, ond mae yn debyg mai o'r llyw y bwriai morwyr yr hen oesoedd hwynt: a gellid meddwl mai o'r pen ol yr oedd gorau eu bwrw yn yr amgylchiad hwn, fel yr attalient y llong rhag myned yn mlaen, gan eu bod mòr agos i'r traeth.

30 * Ac fel yr oedd y llongwyr yn ceisio ffoi allan o'r llong, [e] † ac wedi gollwng y bàd i waered i'r môr, yn rhith bod ar fedr bwrw angorau o'r [f] pen blaen i'r llong,

e adn. 16, 22. *f* adn. 41.

* Nid oedd y llongwyr yn gofalu nemawr beth a ddaethai o Paul, y carcharorion eraill, a'r milwyr, os gallent hwy gyrhaedd y lân ac achub eu bywydau eu hunain. † Yn lladradaidd yr oeddynt yn meddwl gadael y llong, yn y bâd, dàn rith eu bod yn myned i fwrw angorau o'r pen blaen i'r llong, er mwy o ddiogelwch.

31 [g] * Dywedodd Paul wrth y canwriad a'r milwyr, [h] † Onid erys y rhai hyn yn y llong, ni ellwch chwi fod yn gadwedig.

g adn. 11, 21, 42, 43. *h* adn. 22—24. Salm 91. 11, 12. Jer. 29. 11—13. Esec. 36. 36, 37. Luc 1. 34, 35. a 4. 9—12. Ioan 6. 37. 2 Thes. 2. 13, 14.

* Nid oedd gwiw dywedyd wrth lywydd y llong, yr oedd ef am ffoi, mae yn debyg, yn gystal a'r dwylo, oblegid ni buasent hwy yn son am fwrw angorau o'r pen blaen heb ei orchymyn ef. Mae yn debyg nad oedd yr un gyfraith y pryd hwnw, na adawai y capten mo'r llong hyd yn olaf o bawb. † Nid Nis gallant *hwy* fod yn gadwedig a ddywedir; ond, Nis gellwch *chwi* fod yn gadwedig, onid arosant hwy yn y llong, i'w thrin a'i gweithio er dïogelwch pawb. Er nad oedd addewid Duw i Paul am ddïogelwch pawb oedd yn y llong, yn ymddybynu dim ar yr hyn a wnelai y morwyr; eto, trwy iddynt hwy aros yn y llong, ac arfer pob moddion achubiaeth, yr oeddynt i gael eu hachub. Felly hefyd am bethau ysbrydol; mae holl ddybenion Duw yn sicr o gael eu cyflawni, ond mae efe hefyd wedi cyssylltu moddion â dybenion; a themtio Duw yw dysgwyl cyflawni y dybenion heb arferyd y moddion: eiddo Duw yw cyflawni y dybenion a arfaethwyd, a'n heiddo ninnau yw arfer y moddion a drefnwyd.

32 [i] * Yna y torrodd y milwyr raffau y bâd, ac a adawsant iddo syrthio ymaith.

i Luc 16. 8. Phil. 3. 7—9.

* Gwelodd y canwriad a'r milwyr brïodoldeb yr hyn a ddywedasai Paul, ac yn y fân torasant raffau y bâd fel y syrthiai i'r môr, ac fel na ffôai y morwyr ymaith pryd yr oedd fwyaf o eisiau eu cynnorthwy.

33 [k] A thra yr ydoedd hi yn dyddhâu, Paul a eiriolodd ar bawb gymmeryd lluniaeth, gan ddywedyd, [l] * Heddyw yw y pedwerydd dydd ar ddeg yr ydych chwi yn disgwyl, ac yn aros ar eich cythlwng, † heb gymmeryd dim.

k adn. 29. *l* adn. 27.

* Sef o ddechreu y dymhestl, fe[l]
† Hyny yw, heb gymmeryd di[…]
gymmeryd pryd cyflawn a diwall […]
amser hyny: rhaid mai rhywbeth […]
meddwl y geiriau, oblegid yr o[…]
mhosibl iddynt fyw hanner cybyd[…]
amser heb gymmeryd *dim* yn holl[…]
law yr achosion o'r hir gythlw[…]
nodwyd dàn adn. 21, tybir fod y[…]
ydd wedi eu rhoddi ar ddogn […]
prin o ymborth hefyd, am fod y […]
hwy nac y meddyliwyd wrth […]
lawer. Mae golygiad arall ar y […]
od gan ddynion, ond mae yn rhy[…]
gael lle yma.

34 O herwydd paham yr […]
dymuno arnoch gymmeryd […]
[m] * oblegid hyn sydd er iech[…]
[n] † canys blewyn i'r un o […]
syrth oddi ar ei ben.

m Marc 8. 2, 3. Phil. 2. 5. 1 Tim. 5. 2[…] 1. 52. Mat. 10. 30. Luc 12. 7. a 21. 18.

* Mae ymborth mewn cymm[…]
iechyd i bawb; ac wrth ystyr[…]
mawr, ofnau, a hir gythlwng y[…]
gellid meddwl bod eu biechyd m[…]
o eisiau ymborth, a lluniaeth yn […]
rheidiol iddynt er adnewyddia[…]
meithriniad iechyd. † Er tawelu[…]
iau ofnus a'u darbwyllo i eiste[…]
gymmeryd lluniaeth, mae yr ap[…]
ail sicrâu iddynt, na byddai dim […]
syrthiai cymmaint a blewyn i'r u[…]
oddi ar ei ben. Rhyfedd mor d[…]
alus oedd yr apostol yn y tro hw[…]
mhlith ei blant, a dïammau fod ei […]
yn effeithio yn fawr ar y rhan fwy[…]

35 * Ac wedi iddo ddyw[…]
efe a gymmerodd fara, [o] † […]
olchodd i Dduw [p] yn e[…]
hwynt oll, ac a'*i* torodd, ac […]
reuodd fwytta.

o pen. 2. 46, 47. 1 Sam. 9. 13. Mat. 15[…] Luc 24. 30. Ioan 6. 11, 23. Rhuf. 14. 6. 1 […] 1 Tim. 4. 3, 4. *p* Salm 119. 46. Rhuf. 1. […] 12. 1 Pedr 4. 16.

* Mae efe ei hun yn dechreu, […]
y bara yn dïolch i Dduw yn eu […]
oll, am ei waredigaethau mawrio[…]
y dyfn-for mawr tymhestlog, ac […]
ddynt fara i'w fwyta fel hyn wr[…]
en. Golwg brydferth iawn ar […]
oedd hyn, yn nghanol morwyr […]
Aipht, a milwyr paganaidd o Ru[…]
na chafodd effaith dda ar rai o h[…]

36 [q] * Ac yr oeddynt b[…]
myned yn gysurol; a hwy a […]
asant luniaeth hefyd.

q Diar. 27. 17. 2 Cor. 1. 4—6.

* Yr oedd geiriau Paul wedi […]
fwyta, a bwyta yn eu gwneyd yn[…]
us mewn corph a meddwl. Yn […]
Paul y carcharor dïystyrllyd yn e[…]
a'i barchu; pe cawsent hwy y f[…]
hwylus a diberygl, ni buasai sylw[…]
yn cael ei wneyd o hôno, nac o d[…]
wedai. Mae gan Dduw ffyrdd […]
dderchafu ei weision, a thrwy d[…]
weision ei dderchafu ei hun.

37 * Ac yr oeddem yn y llong i gŷd, [r] yn ddau cant ac un ar bymtheg a thriugain o [s] eneidiau.

r adn. 34. s pen. 2. 41. a 7. 14. Rhuf. 13. 1. 1 Pedr 3. 20.

* Rhwng morwyr, milwyr, carcharorion, a Phaul a'i gyfeillion, ac eraill efallai oedd yn tramwy o Asia i Rufain. Nifer mawr i fod yn yr un llong, a phob un ag enaid gwerthfawr ganddo.

38 * Ac wedi eu digoni o luniaeth, [t] hwy a ysgafnhasant y llong, gan fwrw y gwenith allan i'r môr.

t adn. 18, 19. Job 2. 4. Jona 1. 5. Mat. 6. 25. a 16. 26. Heb. 12. 1.

* Gwedi eu digoni o luniaeth yr oeddynt yn gryfion i weithio, er mai gwaith anghysurus oedd ganddynt. † Ymadawent â'r llwyth i achub y llong, ac â'r llwyth â'r llong hefyd i achub eu bywyd.

39 * A phan aeth hi yn ddydd, † nid oeddynt yn adnabod y tir: ‡ ond hwy a ganfuant ryw gilfach a glan iddi: i'r hon y cynghorasant, os gallent, wthio y llong iddi.

* O'r diwedd daeth goleu dydd gwerthfawr ar ol ei hir ddeisyfu er hanner nos. adn. 29: † ond wedi ei ddyfod, nid oeddynt hwy yn adnabod y tir, pa le yr oeddynt: mae yn debyg nad oedd darluniau (*charts*) y pryd hwnw fel yn awr, a hwythau wedi cael eu curo gan ystormydd, heb na haul na sêr yn ymddangos dros lawer o ddyddiau, nid rhyfedd eu bod heb adnabod y tir. ‡ Dywedir bod ynys Melita, wrth yr hon yr oeddynt yn awr, yn amgylchedig agos gan greigiau: ond canfu y morwyr ryw gilfach rhwng y creigiau a glân iddi lle gallent fod yn ddïogel os gallent wthio y llong i mewn i'r gilfach hòno.

40 * Ac wedi iddynt godi yr angorau, † hwy a ymollyngasant i'r môr, ‡ ac a ollyngasant hefyd yn rhydd rwymau y llyw, [u] || ac a godasant yr hwyl i'r gwynt, § ac a geisiasant y lân.

u Es. 33. 23.

* Neu a dorasant y rhaffau, gan adael yr angorau yn y môr, medd rhai, dywedir fod y geiriau Groeg yn ammheüus, ac y goddefant un o'r ddau ystyr: a chan iddynt daflu cymmaint allan i ysgafnâu y llong, (adn. 18, 19, 38,) nid rhyfedd os gadawsant yr angorau hefyd yn y môr. † O'r màn lle buasent yn angori, gan obeithio cyrhaedd y gilfach a soniwyd. ‡ Nid oedd y llyw wedi bod o nemawr ddefnydd iddynt er ys hir amser, am hyny yr oedd yn rhwym, i'w gadw rhag niweidio y llong a'r dynion wrth gael ei ysgytio gan y tònau: yn awr gollyngwyd ei rwymau, gan obeithio gwneyd rhyw ddefnydd o hòno i lywio y llong i'r gilfach. || Ni bu yr hwyl hon i fynu ychwaith er ys amryw ddyddiau o'r blaen, adn. 17. § Ac a geisiasant y lân â'u holl ymdrech, yw ystyr y geiriau gwreiddiol, a dïammau mai felly yr oedd.

41 * Ac wedi *i ni* syrthio ar le deuforgyfarfod, [x] † hwy a wthiasant y llong: a'r pen blaen iddi a lynodd, ac a safodd yn ddïysgog; [y] ‡ eithr y pen ôl a ymddattododd gan nerth y tonau.

x adn. 17, 26—29. y 1 Bren. 22. 48. 2 Cron. 20. 37 Esec. 27. 26, 34. 2 Cor. 11. 25, 26.

* Ond erbyn eu bod yn meddwl cael y gilfach a glân iddi, rhedasant y llong yn ddïarwybod ar grimmell dywodog oedd yn rhedeg i'r môr, a môr dwfn o bob tu iddi, a'r tònau megys yn taro yn erbyn eu gilydd ar y cefn peryglys hwnw. † Yr oedd y gwynt a'r tònau yn ei gwthio yn mlaen, a'r morwyr yn ei hannwybodaeth o'r lle yn ei gwthio yn mlaen a pho mwyaf y gwthid hi yn mlaen, mwya i gyd yr oedd hi yn glynu yn y llaid a'r tywod. ‡ Gwedi i'r pen blaen ymlynu ac ymgladdu fel hyn, a'r pen ol yn agored i ergydion nerthol y tonau, nid rhyfedd iddi ymddattod, a myned yn ddrylliau yn fuan iawn. Dyma ran o brophwydoliaeth Paul, adn. 22 wedi dyfod i ben.

42 [z] * A chynghor y milwyr oedd ladd y carcharorion, rhag i neb o honynt nofio allan, a diangc ymaith.

z Salm 74. 20. Diar. 12. 10. Preg. 9. 3. Marc 15. 15—20 Luc 23. 40, 41.

* Gwyddai y milwyr os dïangai neb or carcharorion dàn eu gofal hwynt, y byddai yn galed arnynt hwy am eu gollwng i ddïanc pan ddelent i Rufain: am hyny hwy a fynent eu lladd yn greulawn yn y fàn hòno rhag y dïangent. Yr oedd hyn yn greulondeb i'r eithaf; ac mae yn debyg na buasent byth yn meddwl am y fath beth, oni buasai fod cyfraith yn Rhufain yn caniatâu y cyfryw ymddygiad cigyddaidd, neu fod y cyfryw beth yn cael ei wneyd weithiau mewn cyffelyb amgylchiadau, er gwarth i'r Rhufeiniaid eu wog.

43 * Ond y canwriad, [a] yn ewyllysio cadw Paul, † a rwystrodd iddyn *eu* hamcan; ac a archodd i bawb a'r a fedrai nofio, ymfwrw yn gyntaf i'r *môr*, a myned allan i'r tir:

a adn. 3, 11, 31. pen. 23. 10, 24. Diar 16. 7.

* Gan fod Paul yn ddinesydd Rhufeinig ni feiddiai y Canwriad ei ladd ef felly, er mai carcharor ydoedd: yr oedd efe yn teimlo "caredigrwydd" tuag at Paul hefyd (adn. 3,) a dïolchgarwch hefyd erbyn hyn oblegid trwyddo ef yr arbedwyd eu bywydau hwynt oll hyd yma. † Oni buasai Paul cawsent ladd yr holl garcharorion i gyd o ran y Canwriad, ac fel hyn bu Paul yn foddion mewn ystyr i achub eu bywydau hwy ddwywaith drosodd. ‡ Archodd i'r milwyr ymgais yn gyntaf am y tir, fel y gallent gynorthwyo eraill, ac edrych at y carcharorion fel y deuent i'r lân.

44 * Ac i'r lleill, rhai ar ystyllod ac eraill ar ryw *ddrylliau* o'r llong. [b] Ac felly y digwyddodd ddyfod o bawb i dir yn ddïangol.

b adn. 22, 24. Salm 107. 30. Amos 9. 9. Ioan 6. 39, 4 2 Cor. 1. 8—10. 1 Pedr. 4. 18.

* A'r lleill o bob math a'r nad oeddynt yn medru nofio, i gymmeryd ystyllod a rhyw ddrylliau o'r llong i'w dàl i fynu rhag soddi † Fel hyn daeth pawb i dir yn dd[illegible] fawr drugaredd Duw, ac er eu ma[illegible]

‖ yr ynys.

a pen. 27. 26, 44.

* Gwedi iddynt ddïanc o'r môr. pen. 27. 44. † Nid oeddynt yn adnabod y tir o'r blaen. pen. 27. 39. ‡ Malta yw enw presenol yr ynys fechan hon, yr hon sydd tua deuddeg milltir o led, ac ugain o hyd, ac yn gorwedd tua hanner can milltir i'r dehau o Sicily. Gelwid hi Melita o herwydd bod ynddi doraeth anghyffredin o fel, yr hyn yw *meli* yn y Groeg, a llygriad o Melita yw Malta mae yn debyg. Mae ynddi lawer iawn o gotwm yn tyfu hefyd, ac er nad oes ond tair troedfedd o ddaear ar wyneb y graig noeth, mae y lle yn ffrwythlon iawn. ‖ Dyma gyflawniad o eiriau Paul. pen. 27. 26.

2 [b] * A'r barbariaid a [c] † ddangosasant i ni fwyneidd-dra nid bychan: oblegid hwy a gynneuasant dân, ac a'n derbyniasant ni oll [d] o herwydd ‡ y gawod gynnrychiol, ac o herwydd yr oerfel.

b adn. 4. Rhuf. 1. 14. 1 Cor. 14. 11. Col. 3. 11. c pen. 27. 3. Lev. 19. 18, 34. Diar. 24. 11, 12. Luc 10. 30—37. Rhuf. 2. 14, 15, 27. Heb. 13. 2. d Ezra 10. 9. Ioan 18. 18. 2 Cor. 11. 27.

* Nid am eu bod yn bobl wylltion a chreulawn y gelwir hwy yn farbariaid, ni chydsaif hyny â'u hymddygiad mwynaidd a charedig tuag at y llong-ddrylliaid anffodus hyn: ond barbariaid y galwai y Rhufeiniaid a'r Groegiaid bob cenedl ar y ddaear, ar ni ddysgai eu hiaith a'u harferion hwy. Tybia rhai mai gwelygordd o Phoeniciaid oedd y trigolion, a thybia eraill mai Affricaniaid oeddynt; a gallwn sylwi, mai Barbaria yw enw y rhan hyny o Affrica sydd ar gyfer Malta, hyd heddyw. † Pwy bynag oeddynt, yr oeddynt yn rhagori llawer ar rai o grist-

‡ ni adawodd dïal

g adn. 2. h adn. 5. Ge

29. Zeph. 2. 15. i Luc 13.

4. 8—11. 9. 5, 6. 42. 21,

17. Es. 26. 21. Mat. 23. 35.

* Y wiber, y crëa

gwenwynig: dywed

gair bwystfil (*beast* y

un modd yn air addas

fod y brodorion tywy

mewn cadwyn fel c

wrth weled y wiber y

rach na neb arall o g

eu hofer-goel annwyb

efe, ac mai yn ddïalec

yr ymaflodd y wiber

ddynt ryw syniad a

gwaed, ac am gyfia

dïal y cyfryw bechod

nas gwyddent ddim

ddyfod, tybient mai

dïal yn unig; a bod

yr un uchod, yn ddïal

red neu weithredoed

ei fod mor sicr o fa

marw, oddi wrth f

gwenwynig.

5 * Ac efe a ys

fil i'r tân, [l] ac ni o

ed.

l Num. 21. 6—9. Salm 9

Ioan 3. 14, 15. Rhuf. 16. 20.

* Yr un peth oedd

hon i niweidio Paul

tân rhag niweidio y

llewod rhag niweidi

lawniad o addewid

apostolion, Marc 16.

oedd hyn yn dangos i

a diniweidrwydd Pa

rydd, y niwed, yn ymddangos yn fuan: A yma, nid oedd dim *niwed* i'w weled, wedi hir-ddisgwyl. ‡ Dyma hwy yn myned o un eithafig i'r llall mewn ychydig amser; gynnau yn llofrydd, yn awr yn dduw: mòr anwadal a chyfnewidiol yw meddyliau dynion. Tybia rhai iddynt feddwl mai Erclwff, (*Hercules*,) y duw a addolent hwy eu hunain, ydoedd, wedi dyfod atynt ar wedd ddynol. Nis gwyddent ddim am y gwir Dduw; ond mae yn ddiammau i'r tro hwn fod yn foddion i beri iddynt sylwi yn fanylach ar ymddygiad Paul, ac ar yr hyn a ddywedodd efe wrthynt am y gwir Dduw, na phe buasai heb ddygwydd.

7 * Ynghylch y man hwnnw yr oedd tiroedd i u bennaeth yr ynys, † a'i enw Publius, [o] ‡ yr hwn a'n derbyniodd ni, ac a'n llettyodd dridiau yn garedig.

[n] pen. 12. 7. a 18. 12. a 23. 24. [o] adn. 2. Mat. 10. 40, 41. Luc 19. 6—9.

* Yn nghylch y man lle torodd y llong, ac y daethant hwy i dir. † Tybia rhai mai rhaglaw dan ymherawdr Rhufain oedd y Publius hwn, ond yn cael ei alw yn *benaeth* ac nid *rhaglaw*, fel mewn mânau eraill. Cafodd Grotius hyd i ryw hen gerfiad, meddant, ag oedd yn dangos mai *penaeth* oedd yr enwad a roddid i lywodraethwr yr ynys hon; felly mae Luc yma yn ysgrifenu yn ei le, a chyda ei gywirdeb manol, arferedig yn ei holl hanes. ‡ Rhaid ei fod yn oludog iawn, ac yn haelfrydig iawn hefyd, i dderbyn a llettya cynnifer o ddynion (276) am dridiau: nid pawb a allai wneyd hyny, ac ychydig a'i gwnelai er gallu. Ei barch i'r canwriad, efallai, neu yr hynodrwydd a welodd yn Paul, a fu yn achlysur o'r caredigrwydd mawr hyn.

8 * A digwyddodd, [p] fod tad Publius yn gorwedd yn glaf o gryd a gwaedlif: † at yr hwn wedi i Paul fyned i mewn, [q] ‡ a gweddïo, [r] efe a ddododd ei ddwylaw arno ef, [s] ‖ ac a'i hiachâodd.

[p] Marc 1. 30, 31. [q] pen. 9. 40. 1 Bren. 17. 20—22. Iago 5. 14—16. [r] pen. 9. 17, 18. Mat. 9. 18. Marc 6. 5. a 16. 18. Luc 4. 40. a 13. 13. [s] Mat. 10. 1, 8. Luc 9. 1-2. a 10. 8, 9. 1 Cor. 12. 9, 28.

* Dau glefyd poenus a pheryglus, yn enwedig i hen wr, ac mewn lle, mae yn debyg, nad oedd nemawr o feddygon medrus: ond trefn rhagluniaeth Duw oedd hyn eto, i'w amlygu ei hun trwy y wyrth a wnaeth Paul. † Pan glywodd Paul am dano aeth i ymweled âg ef, ac i'w iachâu, fel tâl am garedigrwydd Publius ei fab. ‡ Gwyddai Paul nas gallai ef ei hun ei iachâu, a gwyddai y gallai Duw, am hyny mae yn gweddïo wrth wely y claf, ‖ a Duw yn gwrando ac yn ei iachâu ef yn y fàn. Yr oedd y tro hwn yn gynnorthwy mawr i agor drws i'r efengyl.

9 * Felly wedi gwneuthur hyn, [t] y lleill hefyd y rhai oedd â heintiau arnynt yn yr ynys, a ddaethant atto, ac a iachâwyd:

[t] pen. 5. 12, 15. Mat. 4. 24. Marc 6. 54—56.

* Aeth y son am hyn ar led yn fuan, trwy y cwbl o'r ynys fechan hòno; a dygwy[dd] pawb ag oedd a heintiau arnynt at yr apost[ol] a hwy a iachâwyd yn wyrthiol. Mae yn dd[i]ammau fod Paul a'i ddau gyfaill yn ddyfal y[n] pregethu yr efengyl hefyd i'r trigolion, [...] efallai mai tri mis llwyddiannus iawn a fu[...] tri mis a dreuliasant yma.

10 * Y rhai hefyd a'n [u] parchasa[nt] ni â llawer o urddas; † a phan oeddy[m] yn ymadael, hwy a'*n* [x] llwythasant [...] â phethau angenrheidiol.

[u] Mat. 15. 5, 6. 1 Thes. 2. 6. 1 Tim. 5. 3, 4, 17, [...] [x] 2 Bren. 8. 9. Ezra 7. 27. Mat. 10. 8—10. 2 Cor. 8. 2—[...] a 9. 5—11 Phil. 4. 11, 12, 19.

* Gwedi derbyn y fath lesâd nid rhyfed[d] eu bod yn parchu Paul â llawer o urddas, [a] phawb eraill o'i gydymdeithion er ei fwy[n] ef. Mae yn bur naturiol i feddwl, fod yn arweddiad ac ymadroddion Paul a'i dd[au] gyfaill, (gwel pen. 27. 2,) yn nghyd a dan[g]weiniau y llong-ddrylliad a'u gwaredigaet[h] ryfedd, wedi effeithio mòr ddwys ar feddy[l]iau pawb oedd yn y llong, fel yr oedd e[u] hymddygiad mòr weddaidd ar yr ynys, [a] oedd yn ennill urddas a pharch iddynt od[d] wrth y trigolion. † Pan oedd Paul ac era[ill] o honynt yn ymadael i fyned rhagddynt [i] Rufain, llwythodd y Melitiaid hwy â rhod[d]ion o bethau angenrheidiol i'r daith: n[...] gwyddent pa fodd i wneyd yn ddigon maw[r] o honynt.

11 * Ac wedi tri mis, † yr aethor[n] ymaith mewn [y] llong o Alexandria, y[r] hon a aeafasai yn yr ynys; [z] ‡ *a'i* ha[ar]wydd hi oedd Castora Phòlux.

[y] pen. 6. 9. a 27. 6. [z] Es. 45. 20. Jona 1. 5, [...] 1 Cor. 8. 4.

* Tri mis llafurus i'r apostol a'i ddau gy[f]aill, a thri mis y gwnaethant lawer o ddaio[ni] i gyrph ac eneidiau dynion. † Erbyn hyn [y] oedd y gauaf drosodd, a chawsant long, [o] Alexandria yn yr Aipht, a auafasai yno, y[n] troi allan am yr Ital, yn yr hon yr aethan[t] hwythau ar eu taith. ‡ Rhy faith fyddai ad[]rodd yr holl chwedlau paganaidd am y dda[u] hyn:—cyfrifid hwy yn feibion, gefeilliaid, [i] Jupiter a Leda, ac iddynt hwy y perthyna[i] gofalu am forwyr, a llywodraethu ystormydd[au]. Eu llun ydoedd, dau fab ieuanc, ar feirc gwỳnion ardderchog, a phicell, neu waewffo[n] yn llaw pob un o honynt. Paentid hwy [a]r ben blaen ac ol y llong, ar y naill yn arwyd[d] ac enw y llong, ac ar y llall fel nawdd-dduw[i]au y llong.

12 * Ac wedi ein dyfod i Syracusa † ni a drigasom *yno* dridiau.

* Dyma ni eto ar y daith, a thân arweinia[d] a nawdd amgen Duw na'r ffug-dduwiau Casto[r] a Phòlux. Syracusa ydoedd brif-ddinas faw[r] ac enwog ar lân y mòr yn nwyrein-bart ynys Sicily, tua hanner can milltir i'r deha[u] o Etna, y mynydd llosg nodedig sydd yn y ynys hòno. Dywedir bod Syracusa yn ddw[y] filltir ar hugain o amgylch, ac mòr enwog [a] Charthage am gyfoeth. † Gan mai llong fa[s]nachol oedd y llong mae yn debyg eu bod y[n] aros yma i ddadlwytho rhan o'r llwyth, ne[u] yntau i gymmeryd i mewn ychwaneg [o] lwyth.

13 * Ac oddi yno wedi myned odd[...]

[illegible] a dywedir fod Sicily yn [illegible] i'r môr dori i mewn [illegible] y ddwy wlad, fel yr [illegible] ‡ Ar ol un diwrnod o [illegible] yn ymyl Rhegium, i ddys- [illegible] fyned trwy y culfor [illegible] Puteoli. [illegible] Yr oedd Puteoli [illegible] i'r gogledd, neu, [illegible] i'r gogledd-orllewin, o Rheg- [illegible] môr-daith yr apostol, [illegible] myned dim pellach na [illegible] ar draed weithiau oddi [illegible] oedd dros gan milltir [illegible]

[illegible] y cawsom frodyr, † ac [illegible] arnom aros gyd â [illegible] ‡ ac felly ni a [illegible] Rufain.

[illegible] Salm 119. 63. [illegible] 10—12.

* [illegible] mae yn debyg; ond [illegible] gwrthwyneb, ac yn [illegible] oeddynt. † Mae yn [illegible] ar y dydd llun, fel y [illegible] yn dymuno [illegible] gyda hwy saith [illegible] o gyfeill- [illegible] Sabbath gyda eu [illegible] fwyn a chaniat- [illegible] cychwynas- [illegible] fawr.

[illegible] pan glybu y [illegible] hwy a ddaethant [illegible] Appii-forum, [illegible] pan welodd [illegible] i Dduw, ac [illegible]

[illegible] 1 Cor. 12

a 27. 2. Gen. 39. 21—23.

* Pan gyrhaeddasan[illegible] canwriad ei garcharori[illegible] capten y gwarchawd-l[illegible] y perthynai gofalu am y[illegible] † ond trwy lythyr Fes[illegible] iad, cenhadwyd i Pau[illegible] dan ofal milwr oedd [illegible] Mae yn debyg fod y m[illegible] wyno wrtho ef, yn o[illegible] gwel ar pen. 12. 6: y[illegible] ddyn diniwed; ond y[illegible] na bod yn y carchar [illegible] deithas dyhirwyr anfa[illegible]

17 * A digwydd[illegible] alw o Paul ynghyd[illegible] naf o'r Iuddewon. [illegible] ddyfod ynghyd, [illegible] wrthynt, † *Ha* w[illegible] wnaethum i ddim [illegible] na defodau y tada[illegible] wyd yn garcharor [illegible] law y Rhufeinwyr [illegible]

‡ pen. 23. 1, &c. a 24. 1[illegible] *l* pen. 21. 33. a 23. 23.

* Er nad oedd rhyd[illegible] mynai yn Rhufain, et[illegible] i ddanfon am y neb a[illegible] oedd yn aros, a chym[illegible] hyny cyn gynted ag y[illegible] lludded ac ymsefydlu [illegible] efe a ddanfonodd am [illegible] mwyaf cyfrifol o'r Iu[illegible] fel y dangosai ei barc[illegible] gyd-genedl; fel y ca[illegible] rhagfarn a allai fod y[illegible] meddyliau, os oeddyn[illegible] oddi wrth yr Iuddewo[illegible] ddangos y gwirionedd[illegible] gyfle hefyd i bregethu[illegible]

nt *fy* ngollwng ymaith, am
dim achos angau ynof.

. 24, 25, 30. a 24. 10, 22. a 25. 7, 8. a 26. 31.
ysias y pen-capten, pen. 23. 29; i ymddygiad, pen. 24. 22, 23; ac ; Festus, ar ol fy holi I a'm cyefyd, yn nghyd a'r pendefigion ef, a fynasent fy ngollwng ymhollawl ddiniwed. pen. 25. 23;

itir am fod yr Iuddewon yn yn erbyn *hyn*, [n] † mi a yrppèlio at Cesar; [o] ‡ nid fel yf beth i achwyn ar fy

10—12, 21, 25. a 26. 32. o Rhuf. 12. 18—2, 22.

n na fynai yr Iuddewon mewn mi gael fy ngollwng yn rhydd, ar egluraf o'm diniweidrwydd, † ac yf achos i ofni bwriadau drwg gan rai o honynt, bu gorfod ar- at Cesar, fel yr unig ffordd oedd el chwarau teg am fy mater. riad i achwyn ar fy nghenedl y felly; ond i gael prawf didoedd, ler i mi fy hun. Gallasai Paul ynion trymion wrth Cesar yn er- ddewon, a fuasai o ganlyniad lynt hwy; ond nid eu cyhuddo ei amddiffyn ei hun, oedd ei am-

Am yr achos hwn gan hyn- wais am danoch chwi, i'*ch* ac i ymddiddan â *chwi*: o achos gobaith Israel ‡ y'm 'd i â'r [r] gadwyn hon.

pen. 10. 29, 33. q pen. 23. 6. a 24. 15.—7. r pen. 26. 29. Eph. 3. 1. a 4. 1. a 6. . Col. 4. 18. 2 Tim. 1. 16. a 2. 9. Phile.

achos uchod, gan hyny, yr anfon- ch chwi, fy mrodyr, fel y cawn l, ac adrodd i chwi yn bersonol peth yn bod mewn gwirionedd. eth a ellir roddi yn fy erbyn I d yn credu, yn proffesu, ac yn r hyn a fu bob amser, ac sydd o thddrych gobaith holl genedl Is- wyf yn feddwl; bod y gwir di dyfod, wedi marw, a chwedi esgyn i'r gogoniant: ac y bydd adgyfodiad i fywyd tragywyddol edant ynddo: ‡ am hyny yn unig d fi â'r gadwyn hon, ac nid yw genyf ei dyoddef mewn achos : er mwyn enw môr anwyl.

ythau a ddywedasant wrtho, rbyniasom ni lythyrau o Ju- gylch di, ac ni fynegodd ac d neb o'r brodyr a ddaeth ddim drwg am danat ti.

. Es. 41. 11. a 50. 6. a 54. 17.

r apostol appèlio at Cesar, gosod- megys allan o gyrhaedd yr Iudd- edd yn rhy bell, ac yn ormod o yned ar ei ol i Rufain, ac hwy na chaent hwy fel Iuddewon saw gan Nero, yn enwedig os na byddai eu mater yn eithaf da yn erbyn Paul. Gan hyny nid ysgrifenasant ddim yn ei gylch ef at eu brodyr yn Rhufain, ac ni fynegodd yr Iuddewon a ddaethai yn ddiweddar o Judea yno ddim drwg am dano. Am Iuddewon Rhufain, ni feiddient hwy ymgynhyrfu yn ei erbyn ef, rhag cael eu bwrw allan oddi yno, oblegid o braidd yr oedd Nero yn eu goddef hwy eisoes yn y ddinas ymherodrawl.

22 * Ond yr ydym ni yn deisyf cael clywed gennyt ti beth yr ydwyt yn ei synied: [t] † oblegid am y sect hon, [u] y mae yn hysbys i ni fod yn mhob man yn dywedyd yn ei herbyn.

t pen. 16. 20, 21. a 17. 6, 7. a 24. 5, 6, 14. Luc 2. 34. 1 Pedr 2. 12. a 3. 16. a 4. 14—16. u pen. 5. 17. a 15. 5. a 26. 5. 1 Cor. 11. 19.

* Er na chlywsom ni ddim drwg am danat *ti* yn bersonol, eto ni a glywsom lawer am yr athrawiaeth yr wyt ti yn ei phregethu, a'r blaid, neu y sect y perthyni di iddi: mae yn ddigon hysbys i ni fod agos i bawb, Iuddewon a Chenedloedd, yn mhob mân, yn y ddinas hon yn gystal ac yn Jerusalem a mânau eraill, yn dywedyd yn erbyn y sect hon. Gan hyny ni a garem gael clywed genyt ti dy hun, fel blaenor y sect, beth yr wyt ti yn ei synied ac yn ei gyhoeddi mewn gwirionedd: gwyddom ninnau rywbeth, gyda'r Iuddewon yn gyffredin, am obaith Israel; ond beth yw dy syniadau di a dy blaid am y gobaith hwnw. † Dywedir i Iuddewon Jerusalem ddanfon y dynion mwyaf addas a dewisol a fedrent gael, fel cenadau i'r holl fyd, i ddywedyd yn erbyn y cristionogion, trwy eu gosod allan fel didduwiaid, a'u cyhuddo o'r arferion mwyaf anfad a gwaradwyddus.

23 * Ac wedi iddynt nodi diwrnod iddo, llawer a ddaeth atto ef i'w letty; [x] † i'r rhai y tystiolaethodd ac yr eglurodd efe deyrnas Dduw, ‡ gan gynghori iddynt y pethau am yr Iesu, [y] allan o gyfraith Moses, a'r prophwydi, [z] || o'r bore hyd yr hwyr.

x pen. 17. 2, 3. a 18. 4, 28. a 19. 8. a 26. 22, 23. y pen. 26. 6, 22. Luc 24. 26, 27, 44. z pen. 20. 9—11. Ioan 4. 34.

* Rhyw ddiwrnod mwyaf cyfleus iddynt hwy eu hunain; yr oedd pob diwrnod yn gyfleus iddo ef yn awr yn ei gaethiwed. † Tystiolaethodd ac eglurodd, mai nid daearol, ond ysbrydol, oedd teyrnas Dduw, teyrnas y Messiah, oeddynt hwy yn ddysgwyl. Tystiolaethodd ac eglurodd, mai Iesu o Nazareth, yr hwn a bregethai efe, oedd y Messiah addawedig, ac Arglwydd y deyrnas hòno. Tystiolaethodd ac eglurodd, fod Duw ei hun, "trwy arwyddion a rhyfeddodau, ac amryw nerthoedd a doniau yr Ysbryd Glân," wedi cyd-dystiolaethu â'r apostolion i wirionedd y pethau uchod. Tystiolaethodd ac eglurodd hefyd, mai nid trwy weithredoedd y ddeddf mewn un ystyr, ond trwy ffydd yn Nghrist yn unig, yr oedd myned i mewn i'r deyrnas, a bod yn gyfranog o'i breintiau a'i bendithion. ‡ Gwedi gosod y sylfeini uchod fel pen-saer celfydd, trwy dystiolaethau cedyrn ac eglur; mae efe yn nesaf yn eu cynghori hwy i dderbyn Crist, a chredu ynddo,

gilydd, † hwy a ymadawsant, ‡ wedi i Paul ddywedyd un gair, [c] *mai* da y llefarodd yr Yspryd Glân trwy Esaias y prophwyd, || wrth ein tadau ni,

[b] adn. 29. [c] Mat. 15. 7. Marc 7. 6. 2 Pedr 1. 21.

* Aeth yr un had yn ddau had, yn y fan y credodd rhai ac yr anghredodd eraill; ac aeth gelyniaeth rhwng y ddau had: aethant i ddadlau â'u gilydd yn nghylch gwirioneddau diddadl Duw, † ac yn y ddadl hwy a ymadawsant â Phaul ac â'u gilydd. ‡ Ond cyn ymadael, rhoddodd Paul wers ddifrifol a phwysig iawn i'r rhai digred o honynt, allan o'r prophwyd Esaias. || Yr oedd yn briodol i'w tadau yn amser y prophwyd; ac yr oedd yn briodol iawn iddynt hwythau eu plant hwy, yn awr: "da y llefarodd yr Ysbryd Glân."

26 Gan ddywedyd, [d] * Dos at y bobl yma, a dywed, [e] Yn clywed y clywch, ac ni ddeallwch; ac yn gweled y gwelwch, ac ni chanfyddwch.

[d] Es. 6. 9, 10. Mat. 13. 14, 15. Marc 4. 12. Luc 8. 10. Ioan 12. 38—40. Rhuf. 11. 8—10. [e] Deut. 29. 4. Salm 81. 12. Es. 29. 10, 14. a 42. 19, 20. a 66. 4. Jer. 5. 21. Marc 8. 17, 18. Luc 24. 25, 45. 2 Cor. 4. 4—6.

* Danfon cenadau atynt, clywed a gweled; dyna fraint a manteision: bod heb ddeall na chanfod, dyna galedwch calon gwirfoddol, yn wyneb y fraint a'r manteision hyny: a thrwm iawn fydd y canlyniad.

27 * Canys brasâwyd calon y bobl hyn, a thrwm y clywsant â'u clustiau, a'u llygaid a gauasant; rhag iddynt weled â'*u* llygaid, a chlywed â'*u* clustiau, a deall â'*r* galon, a dychwelyd, ac i mi eu hiachâu hwynt.

a 18. 6. a 22. 21. a 26. 17, 18. [...]
30. a 4. 11. a 11. 11. a 15. 8—16 [...]

* Cynnygiai yr aposto[...] i'r Iuddewon yn mhob[...] mhob mân eu bod hwy y[...] yn myned i'w rhoddi [...] ineb a chaledwch barn[...] a'i fod yn cymmeryd e[...] ynt hwy, ac yn ei danf[...] y rhai dan ddylanwada[...] derbynient hi: a dyw[...] wrth yr Iuddewon yn [...] awdwriaeth Duw, sef e[...] sydd ddatguddiad a m[...] iaeth. ‡ Nid am eu bod [...] na'r Iuddewon, ond am [...] bryd Glân eu clustiau i [...] i dderbyn, yr efengyl.

29 Ac wedi iddo [...] ymadawodd yr Iudd[...] ddynt ddadl mawr y[...]

[i] adn. 25. Mat. 10. 34—36. Luc [...]

* Os mawr oedd y dd[...] 25,) yr oedd yn fwy o la[...] geiriau olaf uchod: pwn[...] yn ei gylch oedd bod Du[...] eu cenedl hwy i fynu, a [...] edloedd yn eu lle. Ni[...] mo'r efengyl, ac eto ni fy[...] ei chael: a thybient na[...] gwell na chablu ei fod [...] beth. Gwel pen. 22. 21, [...] yr ymddygasai Iuddewo[...] erbyn hyn âg Iuddewon [...] ai yr un awdurdod gandd[...] ent hwy wneyd oedd dad[...] erbyn y gwr a'i athrawia[...]

30 [k] * A Phaul [...] flynedd gyfan † yn e[...]

'edd y carchariad hwn.
r bod ar law y swyddog y
o, (adn. 16,) i farnu pa un
gyhuddiad i gael ei fwrw i
idi at filwr i'w gadw, neu
hiau i ymddangos pan y
neu ymddiried iddo ef ei
ın. Mae yn debyg mai yn
f anrhydeddus, yr ymddyg-
: ac efallai i'w gyfeillion
nheulu Cesar, (Phil. 1. 13;
gorau o'i blaid ef, iddo gael
d oedd Nero wedi dechrau
on eto. ‡ Pawb yn ddiwa-
ato, Iuddewon neu gen-
un o'r ddau.

regethu teyrnas Dduw,
au † y pethau am yr
Grist, * gyd â phob
wahardd.

. a 20. 25. Mat. 4. 23. Marc 1. 14.
42. a 23. 11. n pen. 4. 29, 31.
13. Col. 4. 3, 4. 2 Tim. 4. 17.

* Gwel ar adn. 23. † Person, athrawiaeth, gorchymynion, gwyrthiau, marwolaeth, adgyfodiad, ac esgyniad, yr Arglwydd Iesu Grist. ‡ Gwelodd Duw fod yn dda i gauad pob genau, a rhoddi rhwystr ar bob rhwystrau, am y ddwy flynedd hyn, fel yr oedd yr apostol yn cael canlyn ar ei waith mawr a hoff, gyda phob hyfder yn ddiwahardd. Rhwng y rhyfeddodau a wnaeth yr apostolion trwy Dduw, â'r rhyfeddodau a wnaeth Duw trwyddynt ac erddynt hwythau; gallasai Luc yn ddigon priodol alw *Terata*, Rhyfeddodau yr apostolion, ac nid *Praxeis*, Gweithredoedd yr apostolion, ar y Llyfr hwn: ond ymfoddlonodd efe ar yr enw gwylaidd diweddaf.

Anmherffaith iawn yw y sylwadau blaenorawl ar y Llyfr hwn; eto, ofna y Cyfieithydd eu bod yn rhy feithion o lawer, i derfynau ammodawl y Gwaith presenol. Wrth eu hysgrifenu cafodd lawer o bleser, ond wrth eu detbol a'u talfyru, cafodd lawer o boen.